

ОСНОВНА ШКОЛА " ЖАРКО ЗРЕЊАНИН" АПАТИН

Српских Владара 25
Тел: 025/773-316
Факс: 025/773-316
e-mail: info@zarko.edu.rs

ШКОЛСКИ ПРОГРАМ
ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА
За период од 01.09.2025. до 31.08.2030.год.

Садржај:

1. УВОД И ПОЛАЗНЕ ОСНОВЕ РАДА
2. СВРХА, ЦИЉЕВИ И ЗАДАЦИ ШКОЛСКОГ ПРОГРАМА
3. ПЛАН НАСТАВЕ И УЧЕЊА
4. ПРОГРАМИ ОБАВЕЗНИХ ПРЕДМЕТА, ПРОГРАМИ ИЗБОРНИХ ПРЕДМЕТА И ПРОГРАМИ АКТИВНОСТИ (ПО РАЗРЕДИМА, СА НАЧИНИМА И ПОСТУПЦИМА ЗА ЊИХОВО ОСТВАРИВАЊЕ)
5. ПРОГРАМ ДОПУНСКЕ И ДОДАТНЕ НАСТАВЕ
6. ПРОГРАМ КУЛТУРНИХ АКТИВНОСТИ ШКОЛЕ
7. ПРОГРАМ ШКОЛСКОГ СПОРТА
8. ПРОГРАМ ЗАШТИТЕ ОД НАСИЉА, ЗЛОСТАВЉАЊА И ЗАНЕМАРИВАЊА И ПРОГРАМ СПРЕЧАВАЊА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ И ПРЕВЕНЦИЈЕ ДРУГИХ ОБЛИКА РИЗИЧНОГ ПОНАШАЊА
9. ПРОГРАМ ВАННАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ УЧЕНИКА
10. ПРОГРАМ ПРОФЕСИОНАЛНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ
11. ПРОГРАМ ЗДРАВСТВЕНЕ ЗАШТИТЕ
12. ПРОГРАМ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ
13. ПРОГРАМ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ
14. ПРОГРАМ САРАДЊЕ СА ЛОКАЛНОМ САМОУПРАВОМ
15. ПРОГРАМ САРАДЊЕ СА ПОРОДИЦОМ
16. ПРОГРАМ ИЗЛЕТА, ЕКСКУРЗИЈА И НАСТАВЕ У ПРИРОДИ
17. ПРОГРАМ РАДА ШКОЛСКЕ БИБЛИОТЕКЕ
18. НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ДРУГИХ ОБЛАСТИ РАЗВОЈНОГ ПЛАНА ШКОЛЕ КОЛИ УТИЧУ НА ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНИ РАД
19. ПРОГРАМ БЕЗБЕДНОСТИ И ЗДРАВЉА НА РАДУ

1. УВОД

На основу члана 119. став 1. тачка 2. Закона о основама система образовања и васпитања („Службени гласник РС“ бр. 88/17, 27/2018, 10/2019, 6/2020, 121/2021, 92/2023 и 19/2025), Школски одбор ОШ „Жарко Зрењанин“ на својој седници дана 15.9.2025. доноси ШКОЛСКИ ПРОГРАМ ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА за период од 01.09.2025. до 31.08.2030. године

Школски програм основног образовања и васпитања ОШ „Жарко Зрењанин“- Апатин, доноси орган управљања, у складу са наставним плановима и програмима. Школским програмом обезбеђује се остваривање наставних планова и програма и потреба ученика и родитеља, школе и јединице локалне самоуправе.

1.1. ПОЛАЗНЕ ОСНОВЕ РАДА

Основе за израду Школског програма ОШ „Жарко Зрењанин“ за период од 1.9.2025. године до 31.8.2030. године, чине:

1.1.1. Закони

1. Закон о основама система образовања и васпитања („Службени гласник РС“ бр. 88/17, 27/2018, 10/2019, 6/2020, 121/2021, 92/2023 и 19/2025)
2. Закон о основном образовању и васпитању („Службени гласник РС“ бр. 55/13, 101/17, 27/18, 10/2019, 6/2020, 121/2021, 92/2023 и 19/2025)
3. Закон о уџбеницима („Службени гласник РС“ бр. 27/2018 и 92/2023)
4. Закон о службеној употреби језика и писма („Службени гласник РС“ бр. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005, 30/2010 и 48/2018)

1.1.2. Подзаконски акти

1. Правилник о стандардима квалитета рада установе („Службени гласник РС“ број 14/2018 и 1/2024)
2. Правилник о вредновању квалитета рада установе („Службени гласник РС”, бр. 10/2019, 77/2024)
3. Правилник о стандардима компетенција директора установа образовања и васпитања („Службени гласник РС” бр. 38/2013)
4. Правилник о ближим условима за остваривање и начин осигурања квалитета и вредновање наставе на даљину у основној школи („Службени гласник РС”, бр. 109/2020-9)
5. Правилник о ближим условима за остваривање и начин осигурања квалитета и вредновања наставе код куће за ученике основне школе („Службени гласник РС”, бр. 109/2020-8)
6. Правилник о начину организовања наставе за ученике на дужем кућном и болничком лечењу („Службени гласник РС”, бр. 66/2018-36)
7. Правилник о стручно педагошком надзору (“Службени гласник РС” бр. 87/2019)
8. Правилник о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план (“Службени Гласник РС” бр. 74/2018)
9. Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом (“Сл.гласник РС” бр. 80/2018)

10. Правилник о програму свих облика рада стручних сарадника ("Просветни гласник РС" 5/12 и 6/2021)
11. Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање („Сл. Гласник РС" бр. 11/2024)
12. Правилник о поступању установе у случају сумње или утврђеног дискриминаторног понашања и вређања угледа, части или достојанства личности („Сл. гласник РС", бр.65/2018)
13. Правилник о ближим критеријумима за препознавање облика дискриминације од стране запосленог, детета, ученика или трећег лица у установи образовања и васпитања („Сл. гласник РС", бр 22/2016)
14. Правилник о садржају и начину вођења евиденције и издавања јавних исправа у основној школи ("Сл.гласник РС" бр. 102/2022)
15. Правилник о стандардима компетенција за професију наставника и њиховог професионалног развоја ("Службени Гласник РС" бр. 5/2011)
16. Правилник о дозволи за рад наставника, васпитача и стручних сарадника ("Сл.гласник РС" бр. 22/05, 51/08, 88/2015, 105/2015, 48/2016 и 9/2022)
17. Правилник о ближим условима за оснивање, почетак рада и обављање делатности основне школе ("Сл.гласник РС" бр. 5/2019-363,16/2020-1)
18. Правилник о наставном плану и програму основног образовања и васпитања („Службени гласник РС бр. 2/91, 2/92, 13/93, 1/94, 5/95, 6/96, 8/97, 14/97, 10/98, 2/2000, 4/2001, 4/2003, 7/2003, 4/2004, 9/2004, 12/2004, 7/2005, 8/2005, 9/2005, 7/2006, 9/2006, 1/2009 и 7/2010)
19. Правилник о стандардима образовних постигнућа за крај првог циклуса основног образовања и за крај основног образовања ("Сл.гласник РС" бр. 104/2024)
20. Правилник о програму завршног испита у основном образовању и васпитању ("Сл.гласник РС" бр. 1/2011-1, 1/2012-1, 1/2014-1, 12/2014-1, 2/2018-1, 3/2021-54, 14/2022-49, 4/2023-1, 5/2023-5)
21. Правилник степену и врсти образовања наставника и стручних сарадника у основној школи "Службени гласник РС – Просветни гласник" бр. 11/2012, 15/2013, 2/2016, 10/2016, 11/2016, 2/2017, 3/2017, 13/2018, 11/2019, 2/2020, 8/2020, 16/2020, 19/2020, 3/2021, 4/2021, 17/2021, 18/2021, 1/2022, 2/2022, 5/2022, 6/2022, 10/2022, 15/2022, 16/2022, 7/2023, 15/2023, 15/2023-I, 1/2024 и 3/2024)
22. Правилник о изради и коришћењу психолошких мерних инструмената (Сл. Гласник РС бр. 11/1988)
23. Правилник о норми часова непосредног рада са ученицима наставника, стручних сарадника и васпитача у основној школи („Просветни гласник РС" бр. 2/92, 2 /2000)
24. Правилник о календару образовано-васпитног рада основне школе за школску 2025/2026. годину („Просветни гласник РС" број 6/2025 и 7/2025)
25. Правилник о организацији и остваривању наставе у природи и екскурзије у основној школи („Прос.гласник РС" бр. 30/2019)
26. Правилник о ближим условима за оснивање, почетак рада и обављање делатности основне школе ("Сл. гласник РС - Просветни гласник", бр. 5/2019 и 16/2020)
27. Правилник о сталном стручном усавршавању и напредовању у звања наставника, васпитача и стручних сарадника („Сл.гласник РС" бр. 109/2021)
28. Правилник о дипломама за изузетан успех у основном образовању и васпитању ("Службени гласник РС", бр. 139/2022 и 43/2023)
29. Правилник о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању („Сл.гласник РС" бр. 10/2024)

30. Правилник о условима и поступку напредовања ученика основне школе („Сл.гласник РС“ бр. 47/94)
31. Правилник о наставном плану и програму предмета грађанско васпитање („Просветни гласник РС“ бр. , 20/04, 2/05, 15/05, 7/07 и 6/08-1)
32. Правилник о наставном плану и програму предмета верска настава („Просветни гласник РС“, бр. 23/04, 9/05, 23/04, 5/01 2/08, 7/08)
33. Правилник о плану наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања ("Службени гласник РС - Просветни гласник", бр. 10/2017, 12/2018, 15/2018, 18/2018, 1/2019, 2/2020, 16/2022 и 1/2023 - исправка, 13/2023, 14/2023 и 11/2024)
34. Правилник о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања („Службени гласник РС – Просветни гласник", бр. 10/2004, 20/2004, 1/2005, 3/2006, 15/2006, 2/2008, 2/2010, 7/2010, 3/2011, 7/2011-I, 7/2011-II, 1/2013, 4/2013, 14/2013, 5/2014, 11/2014, 11/2016-I, 11/2016-II, 6/2017 и 12/2018)
35. Правилник о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања ("Службени гласник РС - Просветни гласник", бр. 1/2005, 15/2006, 2/2008, 2/2010, 3/2011, 7/2011-I, 7/2011-II, 1/2013, 11/2014, 11/2016-I, 11/2016-II и 12/2018)
36. Правилник о програму наставе и учења за трећи разред основног образовања и васпитања ("Службени гласник РС - Просветни гласник", бр. 5/2019, 1/2020, 6/2020, 7/2022 и 13/2023)
37. Правилник о наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања ("Службени гласник РС – Просветни гласник“, бр. 3/2006, 15/2006, 2/2008, 3/2011, 7/2011-I, 7/2011-II, 1/2013, 11/2014, 11/2016-I, 11/2016-II, 7/2017 и 12/2018)
38. Правилник о програму наставе и учења за четврти разред основног образовања и васпитања ("Службени гласник РС - Просветни гласник", бр. 11/2019, 6/2020, 7/2021, 1/2023 и 13/2023)
39. Правилник о образовним стандардима за крај првог циклуса обавезног образовања за предмете српски језик, математика и природа и друштво (“Сл.гласник РС” бр. 5/2011-141)
40. Правилник о плану наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања ("Службени гласник РС - Просветни гласник", бр. 15/2018, 18/2018, 3/2019, 3/2020, 6/2020, 17/2021, 16/2022, 13/2023, 14/2023, 3/2024 и 6/2025)
41. Правилник о наставном програму за шести разред основног образовања и васпитања ("Службени гласник РС - Просветни гласник", бр. 5/2008, 3/2011, 1/2013, 5/2014-I, 5/2014-II, 11/2016-I, 11/2016-II, 3/2018, 12/2018 и 3/2020)
42. Правилник о наставном програму за седми разред основног образовања и васпитања “Службени гласник РС – Просветни гласник “, бр. 6/09, 3/11, 8/13, 11/16, 12/2018, 3/2019, 12/2019, 3/2020)
43. Правилник о програму наставе и учења за седми разред основног образовања и васпитања ("Службени гласник РС - Просветни гласник", бр. 5/2019, 1/2020, 6/2020, 8/2020, 5/2021, 17/2021, 16/2022, 13/2023, 14/2023 и 6/2025)
44. Правилник о плану наставе и учења за седми и осми разред основног образовања и васпитања ("Службени гласник РС - Просветни гласник", бр. 18/2018 и 13/2023)
45. Правилник о наставном програму за осми разред основног образовања и васпитања “Службени гласник РС – Просветни гласник “, бр. 2/10, 3/11, 8/13, 5/14, 11/16, 7/17 и 12/2018, 10/2019 и 3/2020)
46. Правилник о програму наставе и учења за осми разред основног образовања и васпитања ("Службеном гласнику РС - Просветни гласник", бр. 11/2019, 2/2020, 6/2020, 5/2021, 17/2021, 16/2022, 13/2023, 14/2023, 4/2024 и 6/2025)

47. Посебан колективни уговор за запослене у основним и средњим школама и домовима ученика („Сл.гласник РС“ бр. 21/2015, 92/2020, 123/2022 и 13/2025).

1.1.3. Општи акти школе

- Статут школе
- Развојни план ОШ “Жарко Зрењанин“
- Правилник о мерама, начину и поступку заштите и безбедности деце/ученика
- Правилник понашања у установи ученика, запослених и родитеља деце/ученика
- Пословник о раду школског одбора
- Пословник о раду савета родитеља
- Пословник о раду наставничког већа
- Пословник о раду ученичког парламента
- Правилник о дисциплинској и материјалној одговорности запослених у установи
- Правилник о дисциплинској и материјалној одговорности ученика
- Правилник о безбедности и здрављу на раду
- Правилник о раду
- Правилник о јавним набавкама
- Правилник о систематизацији радних места запослених

2. СВРХА, ЦИЉЕВИ И ЗАДАЦИ ШКОЛСКОГ ПРОГРАМА

Сврха овог школског програма је омогућавање квалитетног образовања и васпитања, као и стицања потребних знања, вештина, ставова, навика и формирање система вредности ученика који обезбеђује успешно сналажење у животу, уз поштовање њихових интересовања, потреба и интереса, а све у складу са образовним стандардима.

Циљеви и задаци програма односе се на:

- развој интелектуалних капацитета и знања деце,
- подстицање и развој физичких и здравствених способности,
- оспособљавање за даље образовање и самостално учење
- развој система вредности који се заснива на општим социјалним и моралним начелима демократског, хуманог и толерантног друштва,
- развијање и неговање другарства, поштовања људских права и подстицање индивидуалне одговорности

Циљ школског програма јесте да омогући учитељима, наставницима и професорима, базичне професионалне ослоње у планирању, реализацији и евалуацији целокупног школског живота од првог до осмог разреда обавезног образовања како би на најоптималнији начин кроз процес наставе остварили опште и посебне образовне стандарде.

Полазећи од члана 76. Закона о основном образовању Школски програм је утемељен на начелима :

- друштвена и образовно – васпитна функција основне школе, карактеристике основне школе, структура образовно – васпитне делатности.
- тенденција осавремењивања наставе и посебни облици извођења програма образовања и васпитања.
- усмереност на процесе и исходе учења;
- заснованост на стандардима, уз систематско праћење и процењивање квалитета програма;
- уважавање узрасних карактеристика у процесу стицања знања и вештина, формирања ставова и усвајања вредности код ученика;
- хоризонтална и вертикална повезаност у оквиру предмета и између различитих наставних предмета;
- поштовање индивидуалних разлика међу ученицима у погледу начина учења и брзине напредовања, као и могућности личног избора у слободним активностима
- заснованост на партиципативним, кооперативним, активним и искуственим методама наставе и учења;
- уважавања искуства, учења и знања која ученици стичу ван школе и њихово повезивање са садржајима наставе;
- развијање позитивног односа ученика према школи и учењу, као и подстицања учениковог интересовања за учење и образовање у току целог живота
- коришћење позитивне повратне информације, похвале и награде као средства за мотивисање ученика;
- уважавање узрасних карактеристика у процесу психофизичког развоја обезбеђивањем услова за живот и рад у школи

3. ПЛАН НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ПЛАН НАСТАВЕ И УЧЕЊА ЗА ПРВИ ЦИКЛУС ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Ред. број	А. ОБАВЕЗНИ ПРЕДМЕТИ	ПРВИ РАЗРЕД		ДРУГИ РАЗРЕД		ТРЕЋИ РАЗРЕД		ЧЕТВРТИ РАЗРЕД	
		нед.	год.	нед.	год.	нед.	год.	нед.	год.
1.	Српски језик	5	180	5	180	5	180	5	180
2.	Српски језик као нематерњи ^а	2	72	2	72	3	108	3	108
3.	Страни језик	2	72	2	72	2	72	2	72
4.	Математика	5	180	5	180	5	180	5	180
5.	Свет око нас	2	72	2	72	-	-	-	-
6.	Природа и друштво	-	-	-	-	2	72	2	72
7.	Ликовна култура	1	36	2	72	2	72	2	72
8.	Музичка култура	1	36	1	36	1	36	1	36
9.	Физичко и здравствено васпитање	3	108	3	108	3	108	3	108
10.	Дигитални свет	1	36	1	36	1	36	1	36
УКУПНО: А		20-22*	720-792*	21-23*	756-828*	21-24*	756-864*	21-24*	756-864*
Ред. број	Б. ИЗБОРНИ ПРОГРАМИ								
1.	Верска настава/Грађанско васпитање ^а	1	36	1	36	1	36	1	36
2.	Матерњи језик/говор са елементима националне културе ^а	2	72	2	72	2	72	2	72
УКУПНО: Б		1-3*	36-108*	1-3*	36-108*	1-3*	36-108*	1-3*	36-108*
УКУПНО: А + Б		21-23*	756-828*	22-24*	792-864*	22-25*	792-900*	22-25*	792-900*

Облици образовно-васпитног рада којима се остварују обавезни предмети и изборни програми

Ред. број	ОБЛИК ОБРАЗОВНО- ВАСПИТНОГ РАДА	ПРВИ РАЗРЕД		ДРУГИ РАЗРЕД		ТРЕЋИ РАЗРЕД		ЧЕТВРТИ РАЗРЕД	
		нед.	год.	нед.	год.	нед.	год.	нед.	год.
1.	Редовна настава	21-23*	756-828*	22-24*	792-864*	22-25*	792-900*	22-25*	792-900*
2.	Допунска настава	1	36	1	36	1	36	1	36
3.	Додатна настава					1	36	1	36
4.	Настава у природи**	7-10 дана годишње		7-10 дана годишње		7-10 дана годишње		7-10 дана годишње	

Ред. број	ОСТАЛИ ОБЛИЦИ ОБРАЗОВНО- ВАСПИТНОГ РАДА	ПРВИ РАЗРЕД		ДРУГИ РАЗРЕД		ТРЕЋИ РАЗРЕД		ЧЕТВРТИ РАЗРЕД	
		нед.	год.	нед.	год.	нед.	год.	нед.	год.
1.	Час одељенског старешине	1	36	1	36	1	36	1	36
2.	Ваннаставне активности ^а	1-2	36-72	1-2	36-72	1-2	36-72	1-2	36-72
3.	Екскурзија	1-3 дана годишње		1-3 дана годишње		1-3 дана годишње		1-3 дана годишње	

Назив језика националне мањине у школама у којима се настава одржава на матерњем језику националне мањине.

1. Реализује се у школама у којима се настава одржава на матерњем језику националне мањине.
2. Ученик бира један од понуђених изборних програма.
3. Ученик припадник националне мањине који слуша наставу на српском језику може да изабере овај програм али није у обавези.
4. Школа реализује ваннаставне активности у области науке, технике, културе, уметности, медија и спорта.

* Број часова за ученике припаднике националних мањина

** Настава у природи организује се у складу са одговарајућим правилником.

ПЛАН НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ЗА ПЕТИ И ШЕСТИ РАЗРЕД ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Ред. број	А. ОБАВЕЗНИ ПРЕДМЕТИ	ПЕТИ РАЗРЕД		ШЕСТИ РАЗРЕД	
		нед.	год.	нед.	год.
1.	Српски језик и књижевност језик ¹	5	180	4	144
2.	Српски као нематерњи језик ²	3	108	3	108
3.	Страни језик	2	72	2	72
4.	Ликовна култура	2	72	1	36
5.	Музичка култура	2	72	1	36
6.	Историја	1	36	2	72
7.	Географија	1	36	2	72
8.	Физика	-	-	2	72
9.	Математика	4	144	4	144
10.	Биологија	2	72	2	72
11.	Техника и технологија	2	72	2	72
12.	Информатика и рачунарство	1	36	1	36
13.	Физичко и здравствено васпитање	2	72+54 ³	2	72+54 ³
УКУПНО: А		24-27*	918-1026*	25-28*	954-1062*
Ред. број	Б. ИЗБОРНИ ПРОГРАМИ	ПЕТИ РАЗРЕД		ШЕСТИ РАЗРЕД	
		нед.	год.	нед.	год.
1	Верска настава/ Грађанско васпитање ⁴	1	36	1	36
2.	Други страни језик ⁵	2	72	2	72
3.	Матерњи језик/говор са елементима националне културе ⁶	2	72	2	72
4.	Српски као страни језик ⁷	2	72	2	72
УКУПНО: Б		3-5*	108-180*	3-5*	108-180*
УКУПНО: А + Б		27-30*	1026-1134*	28-31*	1062-1170*

Облици образовно-васпитног рада којима се остварују обавезни предмети, изборни програми и активности

Ред. број	ОБЛИК ОБРАЗОВНО- ВАСПИТНОГ РАДА	ПЕТИ РАЗРЕД		ШЕСТИ РАЗРЕД	
		нед.	год.	нед.	год.
1.	Редовна настава	27-30*	1026-1134*	28-31*	1062-1170*
2.	Слободне наставне активности ⁸	1	36	1	36
3.	Допунска настава	1	36	1	36
4.	Додатна настава	1	36	1	36

Ред. број	ОСТАЛИ ОБЛИЦИ ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНОГ РАДА	ПЕТИ РАЗРЕД		ШЕСТИ РАЗРЕД	
		нед.	год.	нед.	год.
1.	Час одељењског старешине	1	36	1	36
2.	Ваннаставне активности ⁹	1	36	1	36
3.	Екскурзија	До 2 дана годишње		До 2 дана годишње	

1 Назив језика националне мањине у школама у којима се настава одржава на матерњем језику националне мањине.

2 Реализује се у школама у којима се настава одржава на матерњем језику националне мањине.

3 Обавезне физичке активности реализују се у оквиру предмета Физичко и здравствено васпитање.

4 Ученик бира један од понуђених изборних програма.

5 Ученик бира страни језик са листе страних језика коју нуди школа у складу са својим кадровским могућностима и изучава га до краја другог циклуса.

6 Ученик припадник националне мањине који слуша наставу на српском језику може да изабере овај програм, али није у обавези.

7 Ученик који је страни држављанин може да изабере овај програм али није у обавези. Програм наставе и учења Српског као страног језика остварује се у складу са Правилником о програму наставе и учења за предмет Српски као страни језик („Службени гласник РС – Просветни гласник”, број 11/19).

8 Слободне наставне активности школа планира Школским програмом и Годишњим планом рада. Ученик обавезно бира једну активност са листе од три слободне наставне активности које школа нуди.

9 Ваннаставне активности могу да буду: друштвене, уметничке, техничке, хуманитарне, културне, као и друге активности у складу са просторним и људским ресурсима школе.

* Број часова за ученике припаднике националних мањина

ПЛАН НАСТАВЕ И УЧЕЊА
ЗА СЕДМИ И ОСМИ РАЗРЕД ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Ред. број	А. ОБАВЕЗНИ ПРЕДМЕТИ	СЕДМИ		ОСМИ	
		нед.	год.	нед.	год.
1.	Српски језик и књижевност _____језик ¹	4	144	4	136
2.	Српски као нематерњи језик ²	3	108	2	68
3.	Енглески језик	2	72	2	68
4.	Ликовна култура	1	36	1	34
5.	Музичка култура	1	36	1	34
6.	Историја	2	72	2	68
7.	Географија	2	72	2	68
8.	Физика	2	72	2	68
9.	Математика	4	144	4	136
10.	Биологија	2	72	2	68
11.	Хемија	2	72	2	68
12.	Техника и технологија	2	72	2	68
13.	Информатика и рачунарство	1	36	1	34
14.	Физичко и здравствено васпитање	3	108	3	102
УКУПНО: А		28-	1008-	28-	952-
Ред.	Б. ИЗБОРНИ ПРОГРАМИ				
1	Верска настава/ Грађанско васпитање ³	1	36	1	34
2.	Немачки језик ⁴	2	72	2	68
3.	Матерњи језик/говор са елементима	2	72	2	68
4.	Српски као страни језик ⁶	2	72	2	68
УКУПНО: Б		3-5*	108-	3-5*	102-
УКУПНО: А + Б		31-	1116-	31-	1054-

**Облици образовно-васпитног рада којима се остварују
обавезни предмети, изборни програми и активности**

Ред. број	ОБЛИК ОБРАЗОВНО- ВАСПИТНОГ РАДА	СЕДМИ		ОСМИ РАЗРЕД	
		нед.	год.	нед.	год.
1.	Редовна настава	31-	1116-	31-	1054-
2.	Слободне наставне активности ⁷	1	36	1	34
3.	Допунска настава	1	36	1	34
4.	Додатна настава	1	36	1	34
Ред. број	ОСТАЛИ ОБЛИЦИ ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНОГ РАДА	СЕДМИ РАЗРЕД		ОСМИ	
		нед.	год.	нед.	год.
1.	Час одељењског старешине	1	36	1	34
2.	Ваннаставне активности ⁸	1	36	1	34
3.	Екскурзија	До 2 дана	До 3 дана		

1 Назив језика националне мањине у школама у којима се настава одржава на матерњем језику националне мањине.

2 Реализује се у школама у којима се настава одржава на матерњем језику националне мањине.

3 Ученик бира један од понуђених изборних програма.

4 Ученик бира страни језик са листе страних језика коју нуди школа у складу са својим кадровским могућностима и изучава га до краја другог циклуса.

5 Ученик припадник националне мањине који слуша наставу на српском језику може да изабере овај програм, али није у обавези.

6 Ученик који је страни држављанин може да изабере овај програм али није у обавези. Програм наставе и учења Српског као страног језика остварује се у складу са Правилником о програму наставе и учења за предмет Српски као страни језик („Службени гласник РС – Просветни гласник”, број 11/19).

7 Слободне наставне активности школа планира Школским програмом и Годишњим планом рада. Ученик обавезно бира једну активност са листе од три слободне наставне активности које школа нуди.

8 Ваннаставне активности могу да буду: друштвене, уметничке, техничке, хуманитарне, културне, као и друге активности у складу са просторним и људским ресурсима школе.

* Број часова за ученике припаднике националних мањина

4.1. ПРОГРАМ НАСТАВЕ И УЧЕЊА ЗА ПРВИ РАЗРЕД

Са начинима и поступцима за њихово остваривање

СРПСКИ ЈЕЗИК

Циљ наставе српског језика јесте да ученици овладају основним законитостима српског књижевног језика ради правилног усменог и писаног изражавања, негујући свест о значају улоге језика у очувању националног идентитета; да се оспособе за тумачење одабраних књижевних и других уметничких дела из српске и светске баштине, ради неговања традиције и културе српског народа и развијања интеркултуралности.

Годишњи фонд часова 180 часова

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА		САДРЖАЈИ
– разликује изговорени глас и написано слово; изговорене и написане речи и реченице; – влада основном техником читања и писања ћириличног текста; – разуме оно што прочита; – активно слуша и разуме садржај књижевно-уметничког текста који му се чита; – препозна песму, причу и драмски текст; – одреди главни догађај, време (редослед догађаја) и место дешавања у вези са прочитаним текстом; – уочи ликове и прави разлику између њихових позитивних и негативних особина; – изрази своје мишљење о понашању ликова у књижевном делу; – препозна загонетку и разуме њено значење; – препозна басну и разуме њено значење; – разликује слово, реч и реченицу; – правилно изговори и напише кратку и потпуну реченицу једноставне структуре са одговарајућом интонацијом, односно интерпункцијским знаком на крају; – правилно употреби велико слово; – учтиво учествује у вођеном и слободном разговору; – обликује усмену поруку служећи се одговарајућим речима; – усмено препричава; усмено прича према слици/сликама и о доживљајима; – усмено описује ствари из непосредног окружења; – бира и користи одговарајуће речи у говору; на правилан начин користи нове речи у свакодневном говору; – напамет говори краће књижевне текстове; – учествује у сценском извођењу текста; – пажљиво и културно слуша саговорнике; – слуша, разуме и парафразира поруку; – слуша интерпретативно читање и казивање књижевних текстова ради разумевања и доживљавања; – примењује основна правописна правила; – пише читко и уредно; – писмено одговара на постављена питања; – спаја више реченица у краћу целину; – пише реченице по диктату примењујући основна правописна правила; – гласно чита, правилно и са разумевањем; – тихо чита (<i>у себи</i>) са разумевањем прочитаног; – пронађе информације експлицитно изнете у тексту.	ПОЧЕТНО ЧИТАЊЕ И ПИСАЊЕ		Глас и слово; штампана и писана слова ћириличног писма. Речи и реченице као говорне и писане целине. Текстови засићени словима која се обрађују/текстови предвиђени за глобално читање. Све врсте текстова који су написани штампаним или писаним словима. Језичке игре. Аналитичко-синтетичка вежбања; лексичка и синтаксичка вежбања; моторичке вежбе. Писање (преписивање, самостално писање и диктат). Читање (шчитавање/глобално читање, гласно и тихо читање); питања којима се проверава разумевање прочитаног. Изговор и писање гласова који ученицима причињавају тешкоће (нпр. ђ, ћ; ђ, ч; ј, љ).
	КЊИЖЕВНОСТ		ШКОЛСКА ЛЕКТИРА Поезија Народна песма, <i>Ја сам чудо видео</i> Јован Јовановић Змај, <i>Зимска песма</i> Војислав Илић, <i>Пролетња зора</i> /Воја Царић, <i>Пролеће</i> /Мира Алечковић, <i>Ветар сејач</i> Десанка Максимовић, <i>Првак</i> ; <i>Хвалисави зечеви</i> /У гостима/ <i>Ливадско звонце</i> Гвидо Тартаља, <i>Китова беба</i> / <i>Мрави</i> / <i>Постеља за зеку</i> Бранко Попић, <i>Лежјева кућица</i> (читање у наставцима) Душан Радовић, <i>Јесења песма</i> / <i>Срећна Нова година</i> Љубивоје Ршумовић, <i>Ау што је школа згодна</i> ; <i>Дете/Деца су украс света</i> Стеван Раичковић, <i>Цртанка</i> /Бранислав Лазаревић, <i>Сликар</i> Перо Зубац, <i>Добар друг ти вреди више</i> Драгомир Ђорђевић, <i>Није лако бити дете</i> Проза Народна прича, <i>Свети Сава и ђаци</i> Народна прича, <i>Деда и репа</i> / <i>Голуб и пчела</i> Народна басна, <i>Лисица и гавран</i> Доситеј Обрадовић, <i>Два јарца</i> ; <i>Две козе</i> Лав Николајевич Толстој, <i>Два друга</i> Драган Лукић, <i>Јоца вози тролејбус</i> /Мигор Коларов, <i>Дум-дум Оливер</i> и <i>његов бубањ</i> Ђуро Дамјановић, <i>Дан кад је јутро било слово</i> /Весна Поровић Бутрић, <i>Ноћни хошак</i> Избор из народних и ауторских загонетки (Десанка Максимовић, <i>Загонетке лаке за прваке</i> <i>Њаке</i> , <i>Законетке</i> Григора Витеза и Бране Цветковића) Драмски текстови Гвидо Тартаља, <i>Зна он унапред</i> Душан Радовић, <i>Тужабаба</i> Александар Поповић, <i>Неће увек да буде први</i> Бора Ољачић, <i>Први дан у школи</i> Популарни и информативни текстови Избор из илустрованих енциклопедија и часописа за децу о значајним личностима српског језика, књижевности и културе (Свети Сава, Вук Стефановић Караџић, знаменита завичајна личност и др.); Милан Шипка: <i>Буквар</i> ДОМАЋА ЛЕКТИРА <i>Јован Јовановић Змај</i> , Песме за децу (избор) Избор из басни и сликовница за децу Књижевни појмови: – песма; – прича; – догађај; место и време збивања; – књижевни лик – изглед, основне особине и поступци; – драмски текст за децу; – шаљива песма; – басна; – загонетка.
	ЈЕЗИК Граматика, правопис и ортоепија		Реченица; реч; слово. Улога гласа/слова у разликовању значења изговорене односно написане речи. Реченице као обавештење, питање и заповест. Велико слово на почетку реченице, у писању личних имена и презимена, имена насеља (једночланих) и назива места и улице у којој ученик живи, као и назив школе коју похађа. Правилно потписивање (име, па презиме). Тачка на крају реченице; место и функција упитника и узвичника у реченици.
	ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА	Говорење	Вођени и слободни разговор. Говорни предлошци. Усмена порука. Причање, препричавање и описивање. Казивање књижевног текста. Драмски, драматизовани текстови, сценска импровизација. Сценско извођење текста (драмско и луткарско). Богаћење речника: лексичке и синтаксичке вежбе. Разговорне, ситуационе и језичке игре.
		Слушање	Стварне и симулиране ситуације. Слушна порука. Аудио-визуелни записи. Игре за развијање слушне пажње.
		Писање	Питања о сопственом искуству, бићима, предметима, појавама, сликама, о књижевном и некњижевном тексту. Писана порука. Краћа текстуална целина: о сопственом искуству, о доживљају, о сликама, поводом књижевног текста. Реченице/кратак текст погодан за диктирање.
		Читање	Књижевни текстови. Текстови са практичном наменом: позивница, упутство, списак за куповину и др. Нелинеарни текстови: текст у табели, распоред часова, стрип, улазница и др. Информативни текстови: 1. уџбенички: Милан Шипка, <i>Буквар</i> ; текстови о знаменитим личностима српске културе; 2. ванџбенички: о правилима учтивног понашања (бонтон); о месту у којем ученици живе; о животињама итд.

Кључни појмови: почетно читање и писање, књижевност, језик и језичка култура.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм предмета *Српски језик* у првом разреду основне школе чине четири предметне области: Почетно читање и писање, Књижевност, Језик и Језичка култура. Препоручена дистрибуција часова по предметним областима је следећа: Почетно читање и писање – 90 часова, Књижевност – 45 часова, Језик – 10 часова и Језичка култура – 35 часова. Све области се прожимају и ниједна се не може изучавати изоловано и без садејства са другим областима.

ПОЧЕТНО ЧИТАЊЕ И ПИСАЊЕ

Настава почетног читања и писања изводи се у првом полуугодишту првог разреда основне школе, али, ако је потребно, наставља се и у другом полуугодишту. *Почетно читање и писање* реализује се самостално, али обухвата и садржаје из *Књижевности*, *Језика* и *Језичке културе*.

Припремни период

У припремном периоду учитељи треба да испитају способности ученика, и то: причање, препричавање, познавање слова, познавање читања и писања, спретност у руковању прибором за писање и цртање. У току овог периода испитивање ученика се обавља кроз активности које се међусобно прожимају.

Усмено изражавање се изводи кроз игре и активности где се вежба комуникација (поздрављање у конкретним ситуацијама: *добро јутро*, *добар дан* и *довиђења*; захваљивање, извињавање). Ученици могу причати на основу посматрања слика и низа слика. Могу препричавати слушани текст, позоришне или луткарске представе разговетним природним говором и правилним изговором. Учитељи треба да воде рачуна о правилној артикулацији гласова и да са ученицима коментаришу одслушано.

Вежбе у посматрању се односе на уочавање целине и детаља, посматрање предмета, појава и околине. Треба их тематски организовати. Прво се посматра учioniца, па се касније та активност проширује на околину. Ученици могу посматрати предмете, људе, животиње, догађаје, слике, слике у низу, фотографије, објекте из околине и сл. Пажњу ученика треба усмерити на целину, затим на најважније појединости и на крају на мање важне појединости. Опажају се: облици, боје, односи, покрети, мимика и гестови, скривени детаљи и сл.

Вежбе у слушању почињу слушањем онога што говоре учитељи, други ученици, глумци и спикери. Слушани говор се коментарише да би се одредиле говорне карактеристике говорника. Слушање треба да буде повезано са мимиком и гестовима који прате оно што се говори. Обавезно инсистирати на подражавању правилног говора. Током слушања одвајати битно од небитног, неговати пажњу и концентрацију. Слушају се и звукови ономатопејског типа, шумови, артикулисани и неартикулисани звукови.

Аналитичка вежбања треба да буду занимљива и подстицајна јер су један од најважнијих предуслова за учење читања и писања. Не изводе се изоловано већ су повезана са вежбама слушања и посматрања. Уочава се позиција гласова у речи која је изговорена и позиција слова у речи која је написана. Када ученици савладају уочавање гласова и њихову позицију у речима, прелази се на растављање речи на гласове. За почетак се препоручују речи од два гласа, а затим од три, четири и више.

Синтетичка вежбања се организују упоредо са аналитичким. Речи које су већ растављене на гласове опет се сливају у целину. Почиње се од најлакших и иде ка све тежим. Ученици се на тај начин припремају за читање и разумевање прочитаног.

Вежбе у отклањању дијалекатских и жаргонских карактеристика говора се изводе полако и систематично. Учитељи посебну пажњу треба да обрате на изговор гласова *ђ, ђ; џ, џ; ч, ч; ј, љ*.

Моторичке вежбе за развијање руке, шаке и прстију се развијају кроз игру. Препоручује се везивање чворова од канапа, везивање пертли, закопчавање дугмића, низање перлица (могу се изводити и на часовима физичког васпитања). Графомоторичке вежбе су веома важне у припреми за писање. Свака графомоторичка вежба треба да се повеже са неким догађајем, вежбама слушања, посматрања, причања и сл. Такве вежбе, односно писање елемената слова, изводе се на различите начине, кроз цртеже, *рамове за слике* у простору предвиђеном за писање. Ученике треба подстицати да употпуне цртеж додајући своје елементе (корелација са ликовном културом). Вежбе писања линија изводити без подизања руке, из једног потеза. Ученике усмеравати на правилно држање оловке (графитне оловке, хемијске оловке, налив пера, фломастера). Употребу гумице треба свести на минимум, јер смањује одговорност ученика у писању. Пазити на правилно држање тела, удаљеност од стола, правилан положај тела у односу на сто и на угао писања. При писању учити ученике да не журе, да рука буде опуштена.

Учење читања и писања

Дидактичко-методичка организација наставе почетног читања и писања зависи од много фактора, а најважнији је онај који се односи на предзнања ученика. Учитељи бирају поступак који ће користити у настави почетног читања и писања – комбинацију монографског и групног поступка, групни или комплексни поступак.

Наставу почетног читања и писања треба изводити на више нивоа уз примену принципа индивидуализације. У сваком одељењу постоје ученици који знају да читају и они који само познају слова или не знају да читају. Садржаји, методе и облици рада треба да се прилагоде могућностима и потребама ученика.

У овом периоду ученици треба да вежбају читање одговарајућих текстова, правилно изговарају све гласове и правилно наглашавају речи и реченице. Треба обратити пажњу на индивидуалне способности ученика. Свако дете чита својим темпом и према својим способностима. Пожељно је често проверавати степен савладаности технике читања и разумевања прочитаног. При учењу читања могу се користити игре словима и речима, језичке игре (ребуси, испуњалке, укрштене речи). Ученици тако упознају нове садржаје, ситуације имају већу мотивисаност, а атмосфера је пријатна и опуштена. Подстицати ученике да свакодневно вежбају читање код куће. Сарађивати са родитељима ученика и пружити им неопходне информације везане за читање (мотивација деце, читање у свакодневним животним ситуацијама, удаљеност текста од очију је 30 центиметара и сл.).

Ученици уче да пишу појединачна штампана и писана слова, речи и реченице; цифре. Размак између штампаних слова у речима мора да буде равномеран. Код учења писаних слова посебну пажњу треба посветити графичком увезивању слова у речима. Слова треба да буду исте висине и дебљине, а размак између речи уједначен. Писање увежбавати кроз преписивање, допуњавање реченица, састављање реченица на основу слике, састављање реченица на основу низа слика, диктате и самостално писање реченица и краћих текстуалних целина. Поред усвајања облика слова, смера писања самог слова, посебну пажњу треба обратити на просторну оријентацију у свесци. Појединачно писање слова се ограничава на један до два реда у свесци. Дневна оптерећеност писањем не треба да је дужа од 25 минута. Леворука деца пишу левом руком.

Усавршавање читања и писања

У овом периоду ученик треба да влада основном техником читања и писања. Усавршавање читања треба вежбати на текстовима који су кратки, динамични, интересантни и примерени узрасту ученика, као и на текстовима школске и домаће лектире. Посебну пажњу обратити на разумевање прочитаних речи, реченица и текстова. Редовним вежбањем ученици аутоматизују процес читања и писања.

КЊИЖЕВНОСТ

Препоручени садржаји из области Књижевност савладавају се током целе школске године, из буквара/почетнице и уз помоћ читанке као основних наставних средстава, тако што учитељ планира њихову реализацију у складу са индивидуалним карактеристикама ученика и укупним могућностима колектива, руководећи се исходима учења.

Приликом оспособљавања ученика да уз помоћ учитеља разумеју текстове из школске лектире, али и популарне, информативне текстове из часописа за децу, енциклопедија и сл. важно је настојати да се уоче догађаји, просторни и временски односи и битне појединости у описима бића и природе. Како се текстови из школске лектире користе за усавршавање читања и писања и увођење ученика у основне појмове о књижевности, тако се ученици подстичу да уоче ликове у књижевном делу, њихове особине и поступке; њихова емоционална стања (радосно, тужно, смешно) и да разликују појмове добра и зла.

У прописаним текстовима из школске лектире понуђен је избор, односно опредељивање учитеља да у неким случајевима изабере између два, односно три дела (нпр. бира се једна народна прича – *Деда и рена* или *Голуб и пчела*, бира се једна од три понуђене песме Гвида Тартаље, а од Љубивоја Ршумовића обавезно је обрадити песму *Ау што је школа zgodна*, а поред ње бира се још једна од две које су понуђене – *Дете* или *Деца су украс света*, итд.).

Први пут се уводи читање текста у наставцима, на примеру *Јежеве кућице* Бранка Ћопића. То подразумева да учитељ, према плану који сам осмисли и одговарајућом динамиком, чита део по део Ћопићевог текста и разговара са ученицима о прочитаном на неколико планираних часова мотивишући их да дело прочитају и сами.

Пошто су текстови предвиђени програмом једноставни, кратки и засновани на хронолошком низању догађаја, ученик треба да одреди где се и када дешава радња и да разуме узрочно-последични распоред догађаја, односно шта се у фабулативном тексту десило прво, а шта следеће, шта је претходило неком догађају а шта из њега следи.

Ученик треба да уочи формалну различитост поезије, прозе и драмског текста (разликовање стиха од прозног и драмског текста писаног по улогама) и њихове основне генолошке карактеристике (нпр. одсуство фабуле у лирском делу, ритмичност стихова или низање догађаја у епском и драмском делу), али не на нивоу дефинисања генолошких појмова. Ученик треба да разликује песму (и шаљиву песму – по тону певања) од приче (басне) и драмског текста, али без увођења дефиниција књижевнотеоријских појмова. Детаљније терминолошко одређивање уводи се поступно у старијим разредима.

Ученик треба да буде у стању да разуме пренесено значење загонетке без формулисања у њој постојећих стилских поступака; да препознаје жанр басне као приче са пренесеним значењем (без увођења појма алегорије), да буде упознат са постојањем народне и ауторске басне (које могу бити у стиху или у прози), да у баснама ликови могу бити не само животиње, већ и биљке, предмети, антропоморфизована бића (Срећа, Нада) или људи и, коначно, да буде у стању да разуме њено пренесено значење и издвоји њену поуку. Пошто се у овом узрасту интегрални текст басне неретко адаптира, скраћује, у исходима нису наведени структурни жанровски елементи басне (фабула и поука), поготово што поука у народној басни и код неких аутора није издвојена (а наравоученија Доситеја Обрадовића су у неким адаптацијама скраћена или изостављена).

Ученици се оспособљавају да уоче непознате и мање познате речи у тексту и да питају учитеља за њихово објашњење како би што боље разумели значење текста. Вођени питањима (*ко?*, *шта?*, *где?*, *када?*, *зашто?*) о прочитаном садржају, ученици се оспособљавају да као одговоре формулишу: реченице, одељке, краће текстове целине, зависно од индивидуалних способности. Током обраде књижевних текстова ученици стичу прва литерарно-естетска искуства и формирају своје ставове о делу које слушају или читају. Учитељ подстиче ученике да своје ставове и искажу.

Приликом читања лирских песама ученици поступно уче да препознају и доживе мелодичност песама и да их изражајно читају и рецитију (по избору). Успостављање разлике између дела у стиху и дела у прози не врши се на теоријском нивоу.

Приликом обраде драмских текстова за децу ученици се мотивишу на читав низ стваралачких активности које настају поводом дела (сценски наступ, драмска игра, луткарска игра, драмски дијалози, гледање деље позоришне представе, снимање и коментарисање драматизованих одломака). Притом ученици усвајају и правила понашања у позоришту у оквиру васпитног деловања школе. Уз активно учешће у овом процесу, ученици се самостално читање једноставних књижевних и осталих типова текстова ученици се оспособљавају да садржаје доводе у везу са илустрацијама које прате књижевни, популарни и информативни текст.

Од првог разреда садржајима програма се сугерише систематично и поступно усвајање књижевних појмова, а учитељима се препоручује да континуирано уводе нове речи у речнички фонд ученика, како би се он обогатио. Усвајање књижевних појмова не подразумева учење њихових дефиниција, већ њихово именовање и описно образлагање појма, учовање његове улоге у књижевноуметничком тексту.

Стицању интегралних навика доприноси поновно враћање домаће лектире у школске програме. У првом разреду часови домаће лектире реализују се у другом полугодишту. У намери да се ученици од првог разреда навикавају на читање лектире у обавезном и слободном избору, успоставља се сарадња са школским библиотекарском, а неколико часова се током године може реализовати у школској библиотеци.

Вештина читања и разумевања прочитаног стиче се и у оквиру *Језичке културе* и при обради књижевноуметничких текстова. Ученици се подстичу да читају текстове у сликовницама (на пример, басне, бајке и приче).

ЈЕЗИК

У настави језика ученици се оспособљавају за правилну усмену и писмену комуникацију стандардним српским језиком. Отуда захтеви у овом програму нису усмерени само на језичка правила и граматичке норме већ и на њихову функцију. На пример, реченица се не упознаје само као граматичка јединица (са становишта њене структуре) већ и као комуникативна јединица (са становишта њене функције у комуникацији).

Граматика

Основни програмски захтев у настави граматике јесте да се ученицима језик представи и тумачи као систем. Ниједна језичка појава не би требало да се изучава изоловано, ван контекста у којем се остварује њена функција.

У оквиру вежби слушања, говорења, читања и писања ученици запажају језичке појаве без њиховог именовања. Тако се поставља основа за проширивање језичких садржаја у старијим разредима.

Потребно је указивати на разликовну функцију гласа у оквиру речи (нпр. *ћак*, *јак*). Тако се посредно скреће пажња на важност правилног писања слова, односно правилног изговарања гласова.

Елементарне основе из морфологије ученици стичу уочавајући реч као језичку јединицу између гласа и реченице. Речи увек треба уочавати и обрађивати у оквиру реченице. У писању треба скренути пажњу на то да је реч одвојена белинама са обе стране, а у говору учитељ треба да нагласи правилан акценат неке речи (уколико је ученици погрешно изговарају).

Реченице треба уочавати, кад год је то могуће, у оквиру текста. У писању посебно треба скренути пажњу на то да реченице почињу великим словом и завршавају се тачком, знаком питања или знаком узвика (на овај начин се повезују граматика и правопис). Када се реченица изговара, ученицима се скреће пажња на њену интонацију, нарочито ако се ради о питању.

Вежбе за усвајање и утврђивање знања из граматике до нивоа његове практичне примене у новим говорним ситуацијама проистичу из програмских захтева, али су у великој мери условљене конкретном ситуацијом у одељењу – говорним одступањима од књижевног језика, колебањима, грешкама које се јављају у писменом изражавању ученика. Стога се садржај вежбања у настави језика мора одређивати на основу систематског праћења говора и писања ученика.

Правопис

Правописна правила ученици треба да савладају путем систематских вежбања (елементарних и сложених). Ова вежбања треба да буду што разноврснија и треба их организовати што чешће.

ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА

Област *Језичка култура* обухвата развијање основне писмености ученика, односно усавршавање говорења, слушања, читања и писања. Ове четири програмске подобласти усмерене су на неговање културе говора, писменог изражавања, богаћење речника и, у ширем смислу, на развијање комуникативних способности ученика. Наставни рад у области *Језичка култура* реализује се у прожимању са другим областима предмета, као и кроз самосталне наставне јединице.

Говорење ученика развија се у разговору у којем их учитељ усмерава да усавршавају своју комуникацију. У вођеном разговору о књижевном тексту или о одређеној теми, ученици одговарају на питања, постављају питања, износе своја мишљења и ставове. Слободни, односно друштвени разговор, основа је свакодневне комуникације и зато је потребно ученике усмеравати како да учтиво започну разговор, размењују информације и користе основне форме учтивости. У току разговора могу се издвајати ситуациони говорни предлози који се користе у свакодневним комуникативним ситуацијама. Ученици се охрабрују да обликују усмену поруку у којој ће изнети информације на примерима из свакодневног школског живота. У току сваког разговора ученици се подстичу да говоре, односно да износе информације, своја мишљења, именују осећања, уз одабир одговарајућих речи.

Препоручени облици усменог изражавања јесу причање, препричавање и описивање. То су садржаји програма, односно садржаји учења. Ученик се постепено уводи у усмено изражавање и учи како да преприча текст, како да прича или како да описује. Изражавање се реализује кроз говорне вежбе уз помоћ датог или заједничког плана. План помаже ученицима да осмисле садржину говора, али не треба спутавати оне који могу да говоре самостално са индивидуалним планом, па и без њега. Усмено се препричава краћи текст, део позоришне представе или филма. Препоручене врсте причања су: причање о слици или по низу слика (прича у сликама), причање о доживљајима и догађајима. Описују се годишња доба, биљке и животиње, најбољи друг или другарица, чланови породице, кућни љубимци и сл. Ученици се упућују на правилно говорно изражавање.

Учење напамет и говорење одабраних текстова или њихових кратких одломака усмерено је на богаћење речника и правилан говор. Говоре се напамет научене одабране песме, уз увођење ученика у правила рецитовања. Такође, могу се напамет научити и говорити кратки одломци из прича и делови драмског текста (лице). Циљ ове врсте говорења је изражајни говор, а не само меморисање текста. Зато треба пажљиво одабрати шта ће деца учити напамет, а неки од критеријума су уметничка вредност текста и његова прилагођеност узрасту. Сценски се изводе драмски текстови из школске лектире и драматизовани текстови. Сценске игре најбоље је реализовати на основу књижевних дела која су погодна за сценску импровизацију.

Богаћење речника у функцији јасног изражавања реализује се кроз коришћење адекватних речи у говору, усвајање и коришћење нових речи, као и проширивање опсега значења у оквиру једне речи. Нове речи се усвајају из правилног говора и из књижевних и некњижевних текстова. Ученици се упућују да из свог активног речника, уз активирање пасивног, користе речи које што прецизније преносе жељену информацију, али и да речима могу говор учинити лепшим.

Језичка култура ученика негује се и кроз игровне активности, посебно кроз језичке игре. Врсте игара потребно је одабрати према интересовањима ученика или у контексту наставног садржаја. То могу бити разговорне игре, на пример, разговор са непослушном лутком, разговор са књижевним ликом, затим ситуационе игре, односно стварне ситуације, на пример, разговор у продавници, разговор код лекара. Такође, могу се одабрати и преметалке, ребуси, палиндроми, уланчавање, допуњалке, једноставне укрштене речи.

Слушање је важна активност у комуникацији. Ученици се у разговору упућују да пажљиво и културно слушају саговорнике. У наставном контексту ученици слушају шта други говоре и то потврђују репродуковањем или парафразирањем слушне поруке, као и поступањем по молбама и усменим инструкцијама одраслих и вршњака. Пажљиво слушање практикује се и у симулираним ситуацијама (разговорне и ситуационе игре). Ученици слушају читање учитеља, вршњака, спикера.

Запис по слушању подразумева диктат, којим се вежба и писање. Међутим, први корак у реализацији диктата је слушање и уочавање границе између речи и реченица у зависности од интонације, чиме се развија језичко повезивање изговорене и записане речи.

Игре за развијање слушне пажње изводе се у наставном контексту: пажљиво слушање са задатком, на пример, *Препознај ко говори, Слушај како говорим* (тихо, брзо), *Чујем глас т...*

Писање и читање се увежбавају у настави почетног читања и писања, а затим у областима *Књижевност*, *Језик* и *Језичка култура*. У садржајима програма из области *Језичка култура* дати су основни елементи који се односе на писменост ученика, с тим да се они не могу посматрати изоловано, већ у садејству са исходима и препорученим садржајима у свим областима предмета. Дакле, читање и писање се не уче посебно у оквиру наставних области, већ кроз све наставне садржаје.

У првом разреду ученици пишу реченице и краће текстуалне целине. Посебно се води рачуна о индивидуалном приступу ученику, што подразумева подстицање према способностима и могућностима у писању. Ако дете има тешкоћа у писању, потребно је пажљиво и постепено га уводити у писање, док дете које напредује треба подстицати адекватним захтевима. Ученици писмено одговарају на једноставна питања о сопственом искуству, бићима, предметима, појавама, сликама, као и на питања о књижевном и некњижевном тексту. Осим тога, ученици самостално осмишљавају и пишу реченице о сопственом искуству, бићима, предметима, појавама. Такође, записују наслов слике или наслове слика у низу и реченице на основу слике или низа слика (прича у сликама).

Ученици се оспособљавају да запишу краћу писану поруку којом преносе информације и која има практичну намену. Ове поруке немају класичну форму, већ служе за свакодневне намене, на пример, информације о школским обавезама (информације о ваннаставним активностима, списак школског прибора, потребног материјала за школске предмете).

Учење самосталног писања текста почиње спајањем више реченица у целину. Ученици пишу о свом искуству, о доживљају, о слици или по низу слика (прича у сликама). Према својим способностима ученик ће написати две, три повезане реченице или краћи текст.

У писању се примењују научена правописна правила која се уче у оквиру области *Језик*. Потребно је да се правопис у писању доследно примењује од почетног читања и писања. Ученици се упућују да бирају адекватне речи и да их употребљавају нове док пишу.

Читање се увежбава на делима школске и домаће лектире, и на другим књижевним и некњижевним текстовима. Посебна пажња треба да је усмерена на читање информативних текстова, према интересовањима ученика и у друштвеном контексту, према препорученим садржајима програма. Потребно је практиковати следеће врсте читања: гласно читање (целог текста, штафетно, флексибилно, драмског текста по улогама); тихо читање (*у себи*). Разумевање текста показује се помоћу подстицаја или питања и исказивањем теме/поенте текста (у складу са предзнањем), као и представљањем кључних делова текста сликом (илустрација текста). Информације у тексту проналазе се вођено (одговарањем на репродуктивна питања *ко?*, *где?*, *како?*, *када?*) и самостално, без детаљно датих упутстава.

ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Циљ учења страног језика у основном образовању и васпитању је да се ученик усвајањем функционалних знања о језичком систему и култури и развијањем стратегија учења страног језика оспособи за основну усмену и писану комуникацију и стекне позитиван однос према другим језицима и културама, као и према сопственом језику и културном наслеђу.

Годишњи фонд часова **72 часа**

ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

ИСХОДИ ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА Комуникативне функције	САДРЖАЈИ
– поздравити и отпоздравити, примењујући најједноставнија језичка средства; – представи себе и другог; – разуме јасно постављена једноставна питања личне природе и одговара на њих; – разуме кратка и једноставна упутства и налоге и реагује на њих; – даје кратка и једноставна упутства и налоге; – разуме позив и реагује на њега; – упутити позив на заједничку активност; – разуме кратке и једноставне молбе и реагује на њих;	ПОЗДРАВЉАЊЕ	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Реаговање на усмени импулс саговорника (наставника, вршњака, и слично); успостављање контакта при сусрету. Садржаји <i>Hi! Hello. Good morning/afternoon/evening/night. How are you? I'm fine, thank you, and you? Goodbye. Bye. See you (later/tomorrow). Have a nice day/weekend! Thanks, same to you!</i> (Интер)културни садржаји: Формално и неформално поздрављање; устаљена правила учтивости.
– упутити кратке и једноставне молбе; – исказа и прихвати захвалност и извињење на једноставан начин; – разуме једноставно исказане честитке и одговара на њих; – упутити једноставне честитке; – препозна и именује жива бића, предмете и места из непосредног окружења; – разуме једноставне описе живих бића, предмета и места; – опише жива бића, предмете и места користећи једноставна језичка средства; – разуме свакодневне исказе у вези са непосредним потребама, осетима и осећањима и реагује на њих; – изрази основне потребе, осете и осећања кратким и једноставним језичким средствима; – разуме једноставна обавештења о положају у простору и реагује на њих; – тражи и пружи кратка и једноставна обавештења о положају у простору; – разуме једноставне исказе којима се изражава припадање/неприпадање, поседовање/непоседовање и реагује на њих; – тражи и даје једноставне исказе којима се изражава припадање/неприпадање, поседовање/непоседовање; – разуме једноставне исказе за изражавање допадања/недопадања и реагује на њих; – тражи мишљење и изражава допадање/недопадање једноставним језичким средствима.	ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ; ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ; ДАВАЊЕ И И ТРАЖЕЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О ДРУГИМА	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање кратких и једноставних текстова у којима се неко представља; представљање себе и других особа, присутних и одсутних. Садржаји <i>My name's Maria/I'm Maria. What's your name? This is my friend. His name's/name is Marko. Maria, this is Barbara. Barbara, this is Maria. This is Miss Ivona. She's my teacher. That is Mr Jones. He's your teacher. How old are you? I'm seven. He's ten. Who's this/that? It's my father. Is Tom your brother/friend? Yes, he is/No, he isn't. Is Jane your sister/friend? Yes, she is/No, she isn't. Who's in the picture? It's my sister. Her name's Susan.</i> Личне заменице у функцији субјекта – <i>I, you ...</i> Присвојни придеви – <i>my, your...</i> Показне заменице – <i>this, that</i> Глагол <i>to be</i> – <i>the Present Simple Tense</i> Питања са <i>Who /How (old)</i> Основни бројеви (1–10) (Интер)културни садржаји: Препознавање најосновнијих сличности и разлика у начину упознавања и представљања у нашој земљи и земљама енглеског говорног подручја.
	РАЗУМЕВАЊЕ И ДАВАЊЕ ЈЕДНОСТАВНИХ УПУТСТАВА И НАЛОГА	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање налога и упутстава и реаговање на њих; давање кратких и једноставних упутстава (комуникација у учионици – упутства и налози које размењују учесници у наставном процесу, упутства за игру и слично). Садржаји <i>Let's start. Quiet, please. Listen to me! Look! Look at me/the picture! Sit down. Stand up. Turn around. Jump. Say hello/goodbye to your friend. Open/Close your books/notebooks. Put down your pencils. Pick up the rubber. Wash your hands. Open the window, please. Come in. Come here/to the board. Give me your book, please. Don't do that. Listen and say/sing/do/number/match/draw/ repeat... Cut out/stick/touch/point to... Colour the door yellow. Count from ... to My turn now. Hurry up! Quick! Watch out! I understand/I don't understand. I'm finished.</i> Императив (Интер)културни садржаји: Поштовање основних норми учтивости; деље песме одговарајућег садржаја.
	ПОЗИВ И РЕАГОВАЊЕ НА ПОЗИВ ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање кратких једноставних позива на заједничку активност и реаговање на њих (позив на ројендан, игру, дружење...); упућивање и прихватање/одбијање позива на заједничку активност, уз коришћење најједноставнијих израза. Садржаји <i>Let's play football/the memory game/go to the park/sing. Come and play with me! Come to my birthday party. Cool! Super! Great! OK. All right. Sorry, I can't.</i> Императив (Интер)културни садржаји: Прикладно прихватање и одбијање позива; прослава ројендана, игре, забава и разонода.

	ИСКАЗИВАЊЕ МОЛБЕ, ЗАХВАЛНОСТИ И ИЗВИЊЕЊА	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање једноставних исказа којима се тражи помоћ, услуга или обавештење; давање једноставног, усменог одговора на исказану молбу; изражавање и прихватање молби, захвалности и извињења. Садржаји <i>Can I have an apple, please? Yes, here you are. Thank you/Thank you, Maria/Thanks. You're welcome. No, sorry/Not now/No, you can't. Can you help me, please? Can/May I have some water, please? Can/May I go to the toilet/go out/come in? Excuse me, Teacher, ...? I can't see. Can you move, please? Sorry, can you repeat that, please? I'm sorry I'm late. It's OK. No problem.</i> Модални глаголи за изражавање молбе – <i>can/may</i> (Интер)културни садржаји: Правила учтиве комуникације.
	ЧЕСТИТАЊЕ	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање кратких и једноставних устаљених израза којима се честита празник, рођендан; реаговање на упућену честитку и упућивање кратких пригодних честитки. Садржаји <i>Happy birthday to you! Merry Christmas! Happy New Year! Happy Easter! Thanks, same to you!</i> (Интер)културни садржаји: Најзначајнији празници и начин обележавања/прославе и честитања; пригодне деचे песме и игре.

	ОПИСИВАЊЕ ЖИВИХ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА И ПОЈАВА	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање краћих једноставних описа живих бића, предмета и места у којима се појављују информације о спољном изгледу, појавним облицима, димензијама и осталим најједноставнијим карактеристикама; давање кратких усмених описа живих бића, предмета и места. Садржаји <i>It's a/an... It's short/long/small/big/blue... It's a blue ruler. I can see one red apple and two yellow bananas/three blue and four orange balloons. Here's a crayon. What colour is it? It's blue/The crayon is blue.</i> Глаголи <i>have got, to be</i> за давање описа Правилна множина именица: <i>book – books, apple – apples...</i> Модални глагол <i>can</i> уз глагол <i>see</i> (Интер)културни садржаји: Дече песме и приче одговарајућег садржаја.
	ИСКАЗИВАЊЕ ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање исказа у вези са потребама, осетима, осећањима; саопштавање својих потреба, осета и осећања и (емпатично) реаговање на туђа. Садржаји <i>I'm thirsty/hungry. Here's a sandwich for you. Do you want some water? Yes, please. No, thank you. Are you happy/sad/hot/cold?</i> <i>The Present Simple Tense (be, want)</i> Модални глагол <i>can</i> за изражавање предлога (Интер)културни садржаји: Правила учтиве комуникације.
	ИСКАЗИВАЊЕ ПОЛОЖАЈА У ПРОСТОРУ	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање кратких текстова у којима се на једноставан начин описује положај у простору; усмено тражење и давање информација о положају у простору. Садржаји <i>Where's my dad? Is he in the bedroom? No, he's in the bathroom. Where's your dog? It's in the garden. Where's my bag? It's on the chair. Where's the toilet? It's here/over there.</i> Прилози и предлози за изражавање положаја и просторних односа – <i>here, there, in, on</i> Питања са <i>Where</i> (Интер)културни садржаји: Култура становања: село, град.
	ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА/НЕПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА/НЕПОСЕДОВАЊА	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање кратких текстова с једноставним исказима за изражавање припадања/неприпадања и поседовања/непоседовања и реаговање на њих; усмено исказивање припадања/неприпадања и поседовања/непоседовања. Садржаји <i>This is my ball. Is that your bike? I've got a dog. Have you got a pet? He/She's got two brothers. Who's got a/an...?</i> Присвојни придеви <i>my, your...</i> <i>Have got</i> за изражавање припадања/поседовања (Интер)културни садржаји: Породица, пријатељи, кућни љубимци, играчке.

	ИЗРАЖАВАЊЕ ДОПАДАЊА/НЕДОПАДАЊА Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање кратких текстова с једноставним исказима за изражавање допадања/недопадања и реаговање на њих; усмено исказивање слагања/неслагања, допадања/недопадања Садржаји <i>Do you like ice cream? Yes, I do/No, I don't. I like apples and oranges. I don't like milk or cheese. Do you like games?</i> <i>The Present Simple Tense</i> глагола <i>like</i> (Интер)културни садржаји: Храна и пиће.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм предмета енглески језик у првом циклусу основне школе усмерен је на развој функционалних знања и заснован је на комуникативно дефинисаним исходима учења, односно активностима које ученик успешно реализује користећи страни језик. Језичке активности слушања, читања, (раз)говора и писања у програму посматрају се интегративно, као нераздвојиве компоненте аутентичне комуникације појединца у било којој говорној заједници. Полазећи од исхода, односно онога што је ученик у стању да оствари у различитим врстама и видовима комуникације (усмене, писане, делимично и оне невербалне), формално и садржински централну позицију програма заузимају управо комуникативне функције (нпр. поздрављање; представљање себе и других; давање основних информација о себи; давање и тражење основних информација о другима; разумевање и давање једноставних упутстава и налога; позив и реаговање на позив за учешће у заједничкој игри; исказивање молби, захтева, захвалности, планова, намера, саглашавања, противљења, допадања, недопадања, жеља, потреба и сл.). На основу комуникативних функција дефинисане су језичке активности помоћу којих се оне могу остварити, а које укључују постепено усавршавање способности разумевања говора, разумевања писаног текста (од трећег разреда), интерактивног усменог и писаног изражавања. Захваљујући цикличкој и континуалној концепцији програма, комуникативне функције се преносе, усвајају и увежбавају током читавог образовног циклуса, с растућим степеном сложености. Исходи, комуникативне функције и језичке активности дефинисани су као опште лингвистичке категорије, и стога су за све стране језике идентични искази. Како би се, међутим, исходи, функције и активности операционализовали, понуђени су и примери реализације, и то за сваки појединачни страни језик. Њима се илуструју неке од најфреквентнијих и узрасно најадекватнијих могућности за вербалну реализацију комуникативних функција. Комуникативна настава посматра језик као средство комуникације. Стога је и програм усмерен ка исходима који указују на то шта је ученик у процесу комуникације у стању да разуме и продукује. Табеларни приказ наставника постепено води од исхода и комуникативне функције као области, преко активности које у настави оспособљавају ученика да комуницира и користи језик у свакодневном животу, у приватном, јавном или образовном домену. Примена овог приступа у настави страних језика заснива се на настојањима да се доследно спроводе и примењују следећи ставови:

- циљни језик употребљава се у учионици у добро осмишљеним контекстима од интереса за ученике у атмосфери заједништва и међусобне сарадње;
- говор наставника прилагођен је узрасту и знањима ученика;
- наставник мора бити сигуран да је схваћено значење поруке, укључујући њене културолошке и васпитне елементе, као и елементе социјализације;
- битно је значење језичке поруке;
- знања ученика мере се јасно одређеним релативним критеријумима тачности и зато узор није изворни говорник;
- са циљем да се унапреди квалитет и обим језичког материјала, настава се заснива и на социјалној интеракцији; рад у учионици и ван ње спроводи се путем групног или индивидуалног решавања проблема, као и решавањем мање или више сложених задатака у реалним и виртуелним условима са јасно одређеним контекстом, поступком и циљем;
- наставник упућује ученике у законитости усменог и писаног (од трећег разреда) кода и њиховог међусобног односа;
- сви граматички садржаји уводе се индуктивном методом кроз разноврсне контекстуализоване примере у складу са нивоом, а без детаљних граматичких објашњења, осим уколико ученици на њима не инсистирају, а њихово познавање се вреднује и оцењује на основу употребе у одговарајућем комуникативном контексту.

Комуникативно-интерактивни приступ у настави страних језика укључује и следеће категорије:

- усвајање језичког садржаја кроз циљано и осмишљено учествовање у друштвеном чину;
- поимање програма као скупа динамичних, заједнички припремљених и прилагођених задатака и активности;
- наставник треба да омогући приступ новим идејама и њихово прихватање, као и креирање нових идеја;
- ученици се посматрају као одговорни, креативни, активни учесници у друштвеном чину;
- наставни материјали представљају један од извора активности и морају бити праћени употребом додатних аутентичних материјала;
- учионица је простор који је могуће прилагођавати потребама наставе из дана у дан;
- рад на пројекту као задатку који остварује корелацију са другим предметима и подстиче развој когнитивних способности ученика (запажање, анализа, закључивање итд.);
- за увођење новог лексичког материјала користе се познате граматичке структуре и обрнуто, а нарочито на nižем узрасту треба користити интернационализме и речи које су им познате, као и визуализацију као средство семантизације.

Технике/активности

Током часа препоручује се динамично смењивање техника/активности које не би требало да трају дуже од 15 минута.

Слушање и реаговање на упутства наставника на страном језику или са аудио-записа (слушај, пиши – од трећег разреда, повежи, одреди, пронађи, али и активности у вези са радом у учионици: нацртај, исечи, обој, отвори/затвори свеску, итд.)

Рад у паровима, малим и великим групама (мини-дијалози, игра по улогама, симулације итд.)

Мануелне активности (израда панова, презентација, зидних новина, постера и сл.)

Вежбе слушања (према упутствима наставника или са аудио-записа повезати појмове, додати делове слике, допунити информације, селекувати тачне и нетачне исказе, утврдити хронологију и сл.)

Игре примерене узрасту и дидактичком захтеву (за загревање, развијање пажње и концентрације, јачање мотивације, увођење нове језичке грађе или пак утврђивање).

Класирање и упоређивање (по количини, облику, боји, годишњим добима, волим/не волим, компарације...).

Решавање „текућих проблема” у разреду, тј. договори и мини-пројекти.

„Превођење” исказа у гест и геста у исказ.

Заједничко прављење илустрованих и писаних (од трећег разреда) материјала (планирање различитих активности, извештај/дневник са путовања, рекламни плакат, програм приредбе или неке друге манифестације).

СТРАТЕГИЈЕ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ И УВЕЖБАВАЊЕ ЈЕЗИЧКИХ ВЕШТИНА У ПРВОМ И У ДРУГОМ РАЗРЕДУ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Предности наставе страног језика у првом и другом разреду основне школе у вези су са специфичностима усвајања језика на раном узрасту. Основна карактеристика раног учења није аналитичко учење, већ усвајање језика на сличан начин на који се усваја матерњи језик – дете страни језик користи искључиво у комуникацији и у ситуацијама које су блиске његовим интересовањима. Вишеструке су предности учења језика у овом узрасту (Титоне 1989)¹:

- неурофизиолошке: изузетна пластичност мозга омогућава лакше усвајање фонетских елемената, акцента, изговора, интонације, као и синтаксичких образаца;

- психолошке: код ученика се развија мотивација будући да не осећа страх од грешке приликом употребе новог језика, лако прихвата игру и спремније излаже пред групом;

- образовне: учење страног језика позитивно утиче на когнитивни развој детета и прихватање другог и другачијег.

Ранији почетак учења страног језика отвара пут за достизање виших нивоа језичке компетенције и развијање вишејезичности, који су релевантни за даље школовање и професионални живот.

С обзиром на то да се исходи операционализују преко језичких активности у комуникативним ситуацијама, важно је да се оне у настави страних језика перманентно и истовремено увежбавају. Само тако ученици могу да стекну језичке компетенције које су у складу са задатим циљем.

Пошто је програм учења страног језика у првом и другом разреду основне школе растерећен писања и читања, као и експлицитних објашњења граматичких правила, ово је драгоцен период за подстицање и навикавање ученика да у свакодневним ситуацијама у учионици и ван ње спонтано примењују научене речи и изразе у одговарајућим ситуацијама усмене комуникације (нпр. поздрављање наставника

¹ Titone, R. (1989). On the bilingual person. Ottawa, Canadian Society for Italian Studies. на страном језику у учионици, али и ван ње). Такво спонтано успостављање контакта помаже ученицима да се ослободе говорних блока – да које могу настати изван услова симулираних у учионици, при сусрету са лицима са другог говорног подручја. То ће, такође, пружити и бројне прилике ученицима да експериментишу са употребом језика, растерећени страха од неуспеха у комуникацији. Због свега тога потребно је инсистирати на таквом моделу комуникације од самог почетка, јер уколико се ученици навикну на другачији модел, тј. искључиву примену матерњег језика приликом успостављања контакта и комуникације са наставником или вршњаком, то ће касније бити много теже променити.

Следећи корак, на којем такође треба инсистирати од самог почетка учења страног језика, јесте такозвани „језик учионице”. Сва кратка и једноставна упутства у настави која се често понављају треба да буду на страном језику уз обавезну одговарајућу гестикулацију (ако нпр. наставник каже *слушај*, пожељно је да покаже ту активност стављајући руку иза уха). Нека упутства наставник у почетку може да изговара паралелно на страном и на матерњем језику са тенденцијом да постепено изоставља матерњи језик, пратећи да ли ученици препознају њихово значење на страном језику.

Поред ових спонтаних облика учења потребно је увести и језичке садржаје који нису део уобичајене интеракције на часу. За овакве облике учења потребно је користити предмете и бића из непосредног окружења, слике из наставних материјала, картице, постере и све друге расположиве материјале. За њихово савладавање потребно је инсистирати на заједничким групним комуникативним активностима. На овом узрасту се препоручују и активности усмене репродукције и контролисане продукције будући да су у питању садржаји који не представљају „језик учионице” и не понављају се сваког часа. На тај начин се ученицима омогућава већи број понављања ради лакшег и брже меморисања и стицања поуздања за самостално коришћење језика. У том смислу, пожељне су вежбе говорне продукције са малим варијацијама модела у којима се мењају и комбинују лексички и граматички садржаји уз постепено усложњавање. Такође се подстиче интеракција са другим ученицима, која се може, као благи вид медијације, реализовати давањем упутстава на матерњем језику (нпр. питај друга или другарицу како се зове и колико година има, шта воли/не воли да једе, итд; одговори на питања друга/другарице), или увођењем покрета као невербалног средства комуникације.

Потребно је оспособити ученике за комуникативне функције наведене у програму за дати ниво учења, при чему предложени језички садржаји служе као препорука и могу бити замењени сличним садржајима или проширивани у складу са расположивим наставним материјалом, као и потребама и интересовањима ученика.

Важно је да имамо на уму да је, упркос почетном ентузијазму са којим ученици улазе у процес учења страног језика у основној школи, њима то ипак још један у низу обавезних предмета. Стога се, на овом нивоу, не може очекивати да они сами, спонтано, развију интересовање и ентузијазам за учење страног језика. Неопходно је приликом планирања активности имати у виду узраст ученика и њихове индивидуалне карактеристике. Неки ученици су интровертни, неки екстровертни, уче различитом брзином и на различите начине – свим чулима, имају различите потребе и интересовања. Већина ученика на том узрасту има проблем са пажњом, концентрацијом и памћењем током 45 минута. Стога је упутно да час почне неком кратком игром загревања која би позитивно утицала на развијање способности пажње, концентрације и памћења, као и да се активности смењују одговарајућим логичним редоследом и да трају од 5 до 15 минута.

ПРЕЗЕНТОВАЊЕ И УВЕЖБАВАЊЕ САДРЖАЈА

С обзиром на различите стилове учења, разноврсност активности кључна је реч за презентовање нове лексичке грађе. Важно је да уважавамо предзнања ученика, јер нам она могу бити добра основа за рад и лакше разумевање теме.

Визуелна наставна средства (картице, постери, стварни предмети из непосредног окружења, како је у општим смерницама већ напоменуто) идеална су за увођење и увежбавање вокабулара. Када се ученицима покаже одређени појам – када га виде, важно је да неколико пута чују како се реч изговара и да је тек на крају изговоре. Хорско понављање корисно је за осећај сигурности ученика јер није јавно експониран, а страх од исмевања (који је на том узрасту неретко присутан) сведен је на минимум.

Пантомима (као врста драмских техника), као и метода потпуног физичког одговора, веома су омиљене и ефикасне, не само на овом узрасту већ и касније. Нарочито су погодне за ученике кинестетичког стила учења (превођење изговорене речи у покрет и обрнуто). Ове технике су погодне за увођење и увежбавање свих врста речи: именице – делови тела, животиње, играчке...; глаголи – устати, сести, подићи, спустити неки предмет...; придеви за описивање стања и осећања – срећан, тужан, гладан, жедан...

Одговарајући контекст (приче у сликама, песме, игре и сл.) битна је претпоставка успешног усвајања вокабулара, као и језика уопште. Усвајање лексике биће утолико ефикасније уколико се остварује у јасном ситуационом контексту. Примера ради, ако се усвајају речи које се односе на свет животиња, могуће је организовати стварни, симулирани или виртуелни обилазак зоолошког врта. Треба водити рачуна о томе да су ученици, током једног школског часа, у стању да усвоје 5 до 7 нових речи.

Дијалогски модели (као основа за „имитирање”) веома су ефикасни за развијање говора. У недостатку спонтане комуникације међу ученицима наставник може да користи лутке – обичне плишане, прављене од чарапа или папира – и тако направи одговарајући дијалогски модел. Наставник се може обраћати ученицима са лутком која пита. Ученици ће врло брзо и лако моћи да дају одговор, али и да поставе питања. Наравно, потребно је обезбедити одговарајући контекст који ће и стидљивим ученицима омогућити да се охрабре и проговоре.

Пројектне активности повећавају мотивацију, јер пружају избор ученицима да одговорно у пару или у групи решавају задатак на свој начин у договору са другима, развијајући и јачајући одређене социјалне компетенције. Пројекат је погодан за рад у одељењима мешовитог састава, има лични печат, подстиче кооперативни рад и завршава се увек неком врстом презентације како резултата, тако и процеса рада.

Драмске активности омогућавају ученицима да користе језик у одговарајућем контексту и тако „оживљавају” његову употребу. Њихов потенцијал огледа се, између осталог, и у томе што:

- ученици не само да уче страни језик на забаван начин, већ кроз интеракцију и различите улоге које преузимају сагледавају ствари из различитих углова (што доприноси развоју критичког и дивергентног мишљења);
- ученици сарађују и усвајају језик кроз смислену интеракцију на циљном језику и развијају све потребне вештине – когнитивне, комуникативне и социјалне;
- сви могу да учествују – свако добија улогу коју може да „изнесе” те су зато погодне за рад у одељењима мешовитог састава;
- одговарају свим стилима учења – визуелни виде, аудитивни чују, кинестетични се изражавају кроз покрет;
- подижу мотивацију и самопоуздање;
- оријентисане су на ученика – наставник има мање доминантну улогу;
- развијају машту и креативност код ученика.

Пожељно је да се драмске активности попут играња улога, мини скечева, луткарских мини представа, импровизација и прича из стварног живота што више користе у настави, не само на овом узрасту, већ и касније.

Читање и писање су необавезне активности у другом разреду. С обзиром на то да се латинично писмо уводи у наставу српског језика у другом полугодишту другог разреда, иницијално писање и читање може се понудити као опција само за ученике који то желе и знају, на елементарном нивоу (читање појединачних речи и једноставних реченица, допуњавање речи словом и слично, нипошто самостално писање и диктати). Ова активност се не оцењује и на часу има споредну улогу.

Социокултурну компетенцију, као скуп знања о свету уопште, сличностима и разликама између културних и комуникативних модела сопствене говорне заједнице и заједнице/заједница чији се језик учи, треба уводити од самог почетка учења страног језика на најнижем узрастом нивоу, јер су та знања потребна за компетентну, успешну комуникацију у конкретним комуникативним активностима на циљном језику.

Посебан аспект социокултурне компетенције представља *интеркултурна компетенција*, која подразумева развој свести о другом и другачијем, познавање и разумевање сличности и разлика између светова, односно говорних заједница, у којима се ученик креће. Интеркултурна компетенција подразумева и развијање толеранције и позитивног става према индивидуалним и колективним карактеристикама говорника других језика, припадника других култура које се у мањој или већој мери разликују од његове сопствене. Дакле, постепеним увођењем социокултурних садржаја на најнижем нивоу (поздрављање, певање пригодних празничних песама и сл.) доприноси се развоју интеркултурне личности, кроз јачање свести о вредности различитих култура и развијање способности за интегрисање интеркултурних искустава у сопствени културни модел понашања и веровања.

Граматички садржаји се на овом узрастом нивоу не обрађују експлицитно. Граматичке појаве треба посматрати са функционалног аспекта (примењујући елементе граматике који су неопходни за успешно остваривање комуникативне функције). У процесу наставе страног језика треба тежити томе да се граматика усваја путем језичких активности слушања и говора, према јасно утврђеним циљевима, исходима и стандардима наставе страних језика.

Главни циљ наставе страног језика јесте развијање комуникативне компетенције на одређеном језичком нивоу, у складу са статусом језика и годином учења.

МАТЕМАТИКА

Циљ учења предмета *математика* је да ученик, овладавајући математичким концептима, знањима и вештинама, развије основе апстрактног и критичког мишљења, позитивне ставове према математици, способност комуникације математичким језиком и писмом и примени стечена знања и вештине у даљем школовању и решавању проблема из свакодневног живота, као и да формира основ за даљи развој математичких појмова.

Разред **први**
Годишњи фонд часова **180 часова**

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА		САДРЖАЈИ
– одреди међусобни положај предмета и бића и њихов положај у односу на тло; – упореди предмете и бића по величини; – уочи и именује геометријске облике предмета из непосредне околине; – именује геометријска тела и фигуре; – групише предмете и бића са заједничким својством; – сложи/разложи фигуру која се састоји од познатих облика; – разликује: криву, праву, изломљену, затворену и отворену линију; – црта праву линију и дуж помоћу лењира; – броји унапред и уназад и са прескоком; – прочита, запише, упореди и уреди бројеве прве стотине и прикаже их на бројевној правој; – користи редне бројеве; – разликује парне и непарне бројеве, одреди највећи и најмањи број, претходника и следбеника; – користи појмове: сабирак, збир, умањеник, умањилац, разлика; – сабира и одузима два једноцифрена броја не записујући поступак; – сабира и одузима до 100 без прелаза преко десетице; – растави број на сабирке и примени замену места и здруживање сабирака ради лакшег рачунања; – реши текстуални задатак са једном операцијом; – разликује новчане апоене до 100 динара и упореди њихову вредност; – уочи правило и одреди следећи члан започетог низа; – прочита и користи податке са једноставнијег стубичног и сликовног дијаграма или табеле; – измери дужину задатом, нестандартном јединицом мере; – преслика тачке и фигуре у квадратној мрежи на основу задатог упутства.	ГЕОМЕТРИЈА	ПОЛОЖАЈ, ВЕЛИЧИНА И ОБЛИК ПРЕДМЕТА	Просторне релације. Величина предмета и бића. Геометријска тела: лопта, коцка, квадар, ваљак, пирамида и купа. Геометријске фигуре: круг, правоугаоник, квадрат и троугао.
		ЛИНИЈЕ	Права, крива и изломљена линија. Затворена и отворена линија. Тачка и линија. Дуж.
		БРОЈЕВИ	
	МЕРЕЊЕ И МЕРЕ		Мерење дужине нестандартним јединицама мере.

Кључни појмови: односи у простору, геометријски облици, број, сабирање и одузимање и мерење.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Ради лакшег планирања наставе даје се оријентациони предлог броја часова по темама (укупан број часова за тему, број часова за обраду новог градива + број часова за утврђивање, увежбавање и систематизацију градива). Приликом израде оперативних планова наставник распоређује укупан број часова предвиђен за поједине теме по типовима часова (обрада новог градива, утврђивање и увежбавање, понављање, проверавање и систематизација градива), водећи рачуна о циљу предмета и исходима.

Геометрија (27; 11 + 16)

Бројеви (146; 57 + 89)

Мерење и мере (7; 3 + 2)

Предложени редослед реализације тема:

1. Геометрија – Положај, величина и облик предмета;
2. Бројеви – Природни бројеви до 10 и нула, сабирање и одузимање до 10;
3. Геометрија – Линије;
4. Бројеви – Природни бројеви до 20, сабирање и одузимање до 20;
5. Мерење и мере;
6. Бројеви – Природни бројеви до 100, сабирање и одузимање до 100 (без преласка десетице).

Предложена подела тема и редослед реализације нису обавезни за наставнике, већ само представљају један од могућих модела. Овакав предлог је дат због тога што је пожељно комбиновати алгебарске и геометријске садржаје.

Основа за писање исхода и избор садржаја је чињеница да се учењем математике ученици оспособљавају за: решавање разноврсних практичних и теоријских проблема, комуникацију математичким језиком, математичко резонување и доношење закључака и одлука. Сам процес учења математике има своје посебности које се огледају у броју година изучавања и недељног броја часова предмета и неопходности континуираног стицања и повезивања знања.

Садржаји програма предмета математике представљају основу за остваривање исхода, јер је њима обухваћено све оно што ученик треба да изгради на нивоу знања.

Наставници у својој свакодневној наставној пракси, треба да се ослањају на исходе, јер они указују шта је оно за шта ученици треба да буду оспособљени током учења предмета у једној школској години. Остваривањем исхода, ученици усвајају основне математичке концепте, овладавају основним математичким процесима и вештинама, оспособљавају се за примену математичких знања и вештина и комуникацију математичким језиком. Кроз исходе се омогућава остваривање образовних стандарда и међупредметних компетенција као што су комуникација, дигитална компетенција, рад са подацима и информацијама, решавање проблема, сарадња и компетенција за целоживотно учење.

При обради нових садржаја треба се ослањати на постојеће искуство и знање ученика, и настојати, да ученици самостално изводе

закључке. Основна улога наставника је да буде организатор наставног процеса, да подстиче, организује и усмерава активност ученика. Ученике треба упућивати да користе уџбеник и друге изворе знања, како би усвојена знања била трајнија и шира, а ученици оспособљени за примену у решавању разноврсних задатака.

Приликом планирања наставе, треба имати у виду да, у овом узрасту, различите игралике активности у функцији сазнавања и учења могу бити додатна мотивација за усвајање математичких садржаја. Игра је основна активност и контекст математичког сазнања у предшколском периоду. Поласком у школу код првака не нестаје потреба за игром. Због тога је важно да се у првом циклусу, а посебно у првом разреду, деци омогући да развијају математичко мишљење у контексту играликих активности. Поред тога, игралике активности значајно доприносе развијању интересовања за математику и позитивног става према математици.

На часовима треба комбиновати различите методе и облике рада, што доприноси већој ефикасности наставног процеса, подстиче интелектуалну активност ученика и наставу чини интересантнијом и функционалнијом.

ГЕОМЕТРИЈА

Положај, величина и облик предмета

Развој опажања простора подразумева уочавање предмета и бића у окружењу и њихових међусобних односа. Основу сазнања чини посматрање и класификација облика на основу уочених особина. Међусобни односи предмета у простору исказани просторним релацијама изграђују се посматрањем различитих предмета у простору, манипулисањем објектима (практична просторна оријентација), именовањем и мисаоним издвајањем уочених односа.

Положај предмета и бића – Ученици упоређују предмете по положају (испред, иза; испод, изнад; горе, доле; у, на, ван; између, лево, десно; са исте стране, са супротних страна; усправно, водоравно). Просторне релације ученици усвајају у односу на себе, у односу на друга бића и предмете (уз ротације тј. окретање) и у односу на тло. Уочавају се и истичу међусобно супротни односи: испред–иза, испод–изнад, горе–доле, лево–десно, са исте стране – са супротних страна. Игралике активности треба користити у циљу уочавања односа и увежбавања практичне оријентације ученика у простору, на мапи и у табели.

Величина предмета и бића – У делу који се односи на упоређивање предмета према дужини, висини и ширини, циљ је да ученици овладају употребом речи којима се изражавају релацијски односи између предмета, односно бића: краће – дуже, ниже – више и уже – шире. Поређење/процена се врши „одока” или упоређивањем реалних предмета (оловка, лењир и слично). Важно је указати на повезаност одговарајућих релација (нпр. оловка је дужа од гумице, а гумица је краћа од оловке). Поред тога, треба упоређивати и више предмета (нпр. одређивање најширег предмета).

Облик предмета – Почетно геометријско сазнање заснива се на систематском посматрању и описивању предмета у окружењу и на сликовном приказу, истицањем њихових својстава, облика, симетричности, величине и положаја. Уочавање сличности и разлика омогућава класификацију објеката. Ученици пропедевтички упознају геометријска тела и фигуре. На почетку увести облике који су ученицима тог узраста најближи и познати из свакодневног живота: облик лопте и коцке, затим квадрата и ваљка, и на крају пирамиде и купе. Треба користити очигледна наставна средства: играчке, предмете који се налазе у учионици и слично (нпр. лопта и коцка за игру, гумица, сунђер, креда, фломастер). Уочавањем страна тродимензионалних предмета увести облике квадрата, правоугаоника, круга и троугла. Оваквим приступом, ученици прво упознају облике који су им блиски и познати, који се налазе у њиховом окружењу и постепено се, као делови претходно упознатих облика, уводе нови облици.

Корисне су практична манипулација (моделовање, сецкање, лепљење, преклапање фигура) и активности цртања геометријских фигура коришћењем шаблона (нпр. лењир са геометријским облицима) и слободном руком помоћу квадратне или тачкасте мреже.

Примери активности за остваривање појединих исхода

1. Описивање положаја објекта у односу на више других објеката у сложенијој реалистичној ситуацији на слици или у табели.
2. Описивање редоследа објеката у датом низу посматраном из различитих позиција, нпр. навођење објеката од последњег до првог у низу.
3. Описивање на мапи (у лавиринту) путање од једне до друге тачке, уцртавање путање на мапи (у лавиринту) или прелазење пута од једне до друге позиције према упутству.
4. Прављење модела геометријске фигуре од сламчица или модела геометријског тела помоћу штапића и куглица од пластелина.
5. Састављање одређене фигуре од задатих делова (танграм).
6. Допуњавање фигуре делом који недостаје.
7. Издвајање предмета са одређеним својством из колекције предмета.
8. Прекривање задате фигуре у равни плочицама квадратног, правоугаоног и троугаоног облика (без преклапања и шупљина).
9. Откривање следећег члана низа састављеног од геометријских облика, уз објашњење како се дошло до закључка.

Линије

Праве и криве линије треба увести као линије којима су овичени уведени геометријски облици, а затим проширити на појмове отворене и затворене криве линије и изломљене линије. Тачку треба увести као пресек две линије, а дуж као део праве линије ограничен са две тачке. За обележавање тачака треба користити слова А, Е, О, Т, М и Ј. Ученике треба научити да разликују и цртају криву, праву, изломљену, затворену и отворену линију, уоче унутрашњу и спољашњу област ограничену затвореном линијом.

Као модел за праве и криве линије (отворене и затворене) можемо користити канап или конач. Нпр. затезањем канапа добијамо модел праве линије, а спајањем крајева канапа модел затворене криве линије. Кад укрстимо два конца или канапа, добијамо тачку.

Примери активности за остваривање појединих исхода

1. Моделовање положаја тачке у односу на линију помоћу траке и предмета. И обрнуто, цртање слике према реалној ситуацији.
2. Цртање слике или доцртавање започете слике у квадратној или тачкастој мрежи према датом упутству.

БРОЈЕВИ

Развој појма броја и бројевног низа је наставак сазнања о бројевима, које је стечено у предшколском програму. Изграђивање појма броја обухвата: визуелну представу, визуелну кореспонденцију једнакобројних колекција објеката, пребројавање, цифарски запис. Број до кога се долази пребројавањем визуелизује се на различите начине (скуповно, дијаграмима, бројевним сликама, на бројевној правој) чиме се продубљује разумевање структуре броја. На почетку је значајна манипулација очигледним средствима (жетонима, штапићима, картицама, прстима). Бројеви се упознају у блоковима: до 5 (укључујући 0), прва десетица, друга десетица, прва стотина.

Формирање појма бројевног низа и место броја у бројевном низу развија се кроз активност пребројавања објеката и бића (конкретних или сликовних представа), бројања унапред и уназад, секвенцијално, у задатим интервалима, визуелизацијом на бројевној правој.

Пребројавање елемената треба искористити и за постепено упознавање ученика са мерењем запремине течности, без увођења стандардних јединица мере. На овом нивоу, ученици треба да пресицањем воде преброје колико мањих посуда воде је садржано у већој и обрнуто. Резултате пребројавања треба да упишу у табелу, како би се упознали са оваквим начином записивања података.

Сабирање и одузимање везују се за примере који се могу моделовати као пар дисјунктних скупова. Када су дати бројеви елемената тих скупова, а тражи се број елемената њихове уније, говоримо о задатку сабирања који прати ту схему. Када је дат број елемената уније и једног од подскупова, а тражи се број елемената другог од њих, кажемо да је то задатак одузимања који прати ту схему. Визуелно представљање сабирања на бројевној правој (добројавање, односно одбројавање), бројевним дијаграмима и бројевним сликама подстиче разумевање појмова сабирања и одузимања након чега се увежбава сабирање и одузимање у блоковима бројева.

Разматрају се и случајеви у којима је један од сабирака непознат број. На основу добро савладане таблице сабирања и одузимања ученици откривају непознати сабирак, умањилац, а затим и примере где је непознат умањеник. Ово је погодан тренутак за решавање задатака са теразијама, у којима је циљ успостављање равнотеже тасова. Разматрају се ситуације у којима су на тасовима: 1) исти предмети; 2) различити предмети. Нпр. на првој слици је на једном тасу куглица, а на другом коцка. На другој слици су на једном тасу две куглице, а на другом ваљак. На трећој слици је на једном тасу ваљак, а на другом треба доцртати одговарајући број коцки. Оваквим задацима се постепено развија логичко мишљење и идеја решавања једначине, а представљају и увод у мерење масе, које се обрађује у наредним редима.

Правила замене места сабирака и здруживање сабирака уводе се пре обраде бројева друге десетице јер се користе при извођењу сабирања у блоку до 20. За илустрацију правила користе се очигледна средства као и визуелни приказ. При обради сабирања и одузимања у блоку бројева до 20 упознају се случајеви са и без преласка десетице ($11 + 2$, $8 + 3$, $16 - 4$, $12 - 5$).

Један од важних циљева је спонтано запамћивање таблица сабирања и одузимања до 20, због чега треба предвидети довољно времена и различитих активности за увежбавање и стицање сигурности рачунања.

Сабирање и одузимање до 100 обухвата: сабирање и одузимање десетица, сабирање и одузимање десетица и јединица ($24 + 5$, $29 - 7$), сабирање и одузимање двоцифреног броја и вишеструке десетице ($57 + 30$, $57 - 30$), као и сабирање и одузимање двоцифрених бројева без преласка ($32 + 43$, $23 + 47$, $84 - 31$). Поступци се заснивају на већ упознатим поступцима у блоку бројева до 20.

Почевши од блока бројева до 10, ученици се подстичу да правилно користе математички језик користећи знаке $+$, $-$, $=$, $<$, $>$ и термине: сабирак, збир, умањеник, умањилац, разлика, претходник, следбеник, паран, непаран, мањи од и већи од. Појам месне вредности цифре (десетица и јединица) уводи се приликом обраде бројева друге десетице.

Математичке садржаје треба повезивати са садржајима и активностима других предмета као и животним ситуацијама. Нпр. пребројавање објеката или оријентација у простору са предметом *свет око нас*; увежбавање таблице сабирања или коришћење редних бројева може се реализовати и на часовима *физичког и здравственог васпитања* (нпр. урадити $6+5$ чучњева, после трећег чучња скочити 2 пута и слично).

Комбинаторни задаци или задаци одређивања следећег члана низа посебно су подстицајни за развој математичко логичког мишљења. Решавање проблемских задатака веома је важан сегмент наставе, јер омогућава повезивање и примену математичких знања у реалитетним ситуацијама. Моделовање проблема у математички запис, уз коришћење графичког приказа, омогућава ученицима да немеханички приступају задацима.

У оквиру ове теме, ученици треба да упознају и кованице и папирне новчанице (до 100 динара), што представља почетак оспособљавања за коришћење новца у свакодневном животу. Увођење новчаних апоена треба да прати увођење блокова бројева: до 10, до 20 и до 100. Задаци са новцем из свакодневног живота помажу да се, поред исхода који се односе на новац, остваре и исходи који се односе на природне бројеве.

Већина исхода ове теме се остварује спирално, јер се исходи који се остваре у оквиру првог блока бројева, касније само проширују на остале блокове бројева. Примери активности за остваривање појединих исхода

Почетне активности треба да се односе на пребројавање (бројање унапред, уназад и са прескоком), јер полазимо од формирања појма броја, а затим и формирања бројевног низа.

1. Пребројавање предмета исте врсте и приказивање дијаграмом или табелом (нпр. уписивањем „цртица” у табелу, односно бројева када науче запис бројева).

2. Читање података из једноставнијих стубичних и сликовних дијаграма и табела.

3. Повезивање редних бројева и просторних прилога, нпр. први одозго, трећи одоздо, други слева, први здесна, трећи спреда, други скраја.

4. Упоредивање и размена новца; рачунање са новцем, приказивање датог новчаног износа најмањим могућим бројем кованица/новчаница.

5. Разлагање броја на могуће сабирке у реалистичним ситуацијама (на пример: У кутији се налази 10 плавих и црвених куглица. Колико може бити црвених, а колико плавих куглица у кутији? Решење треба записати у табели.)

6. Одређивање следећег члана у задатом бројевном низу.

МЕРЕЊЕ И МЕРЕ

У оквиру ове теме, кроз практичне активности треба упознати ученике са концептом мерења, без увођења стандардних јединица мере. Ове активности обухватају мерење различитих предмета истом јединицом мере (нпр. сламком, спајалицом, корацима) и мерење једног предмета коришћењем различитих јединица мере. На овом нивоу, ученици треба да: измере задате дужине надовезивањем и пребројавањем јединичних мера, прикажу резултате мерења (табелом или дијаграмом) и упореде дужине.

Када ученици овладају идејом мерења дужине, треба прећи на задатке у којима се повезују различити садржаји. Решавају се задаци пресликавања (померања) тачке или фигуре у квадратној мрежи, на пример: 1) померање тачака или дужи у одређеном смеру (налево, надесно, нагоре, надолу) за дату дужину (нпр. две дужине квадрата); 2) ротирање фигуре на слици из усправног у водоравни положај и обрнуто (без употребе термина ротирање). Оваквим задацима се повезују знања о облицима, дужима и мерењу.

Одређени број часова на крају школске године треба одвојити за систематизацију и повезивање градива. На овим часовима треба задавати текстуалне, проблемске задатке, задатке са геометријским приказом аритметичких задатака, текстуалне задатке у којима су дати и подаци који нису битни за решавање задатка, логички задаци са одричним реченицама. Циљ оваквих часова је да се утврди и повеже градиво, да се код ученика развија способност решавања проблема и логичко-комбинаторно мишљење.

СВЕТ ОКО НАС

Циљ учења предмета *свет око нас* јесте упознавање себе, свог природног и друштвеног окружења и развијање способности за одговоран живот у њему.

Разред **први**
Годишњи фонд часова **72 часа**

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА		САДРЖАЈИ
– препозна и исказе радост, страх, тугу и бес уважавајући себе и друге; – правовремено и примерено ситуацији исказе своје основне животне потребе за храном, водом и одласком у тоалет; – се понаша тако да уважава различитости својих вршњака и других људи; – придржава се договорених правила понашања у школи и прихвата последице ако их прекрши; – сарађује са вршњацима у заједничким активностима; – одржава личну хигијену и адекватно се одева у циљу очувања здравља; – чува своју, школску и имовину других; – прати инструкције одраслих у опасним ситуацијама: поплава, земљотрес, пожар; – својим речима опише пример неке опасне ситуације из свог непосредног окружења; – примењује правила безбедног понашања на путу од куће до школе приликом кретања улицом са и без тротоара и преласка улице; – снађе се у простору помоћу просторних одредница: напред-назад, лево-десно, горе-доле и карактеристичних објеката; – одреди време својих активности помоћу временских одредница: делови дана, обданица и ноћ, дани у недељи, пре, сада, после, јуче, данас, сутра, прекјуче, прекосутра; – посматрањем и опицањем предмета одреди својства материјала: тврдо-меко, провидно-непровидно, хлававо- глатко; – учествује у извођењу једноставних огледа којима испитује природне феномене; – разликује природу од производа људског рада на примерима из непосредног окружења;	НЕПОСРЕДНО ОКРУЖЕЊЕ	Ја и други	Основна осећања (радост, страх, туга и бес). Основне животне потребе (дисање, храна, вода, спавање и потреба за тоа-летом). Сличности и разлике по полу, старости, способностима и интересовањима.
		Породични дом, школа	Групе људи: породица, школска заједница, разред, одељење, суседи. Права и обавезе чланова група. Правила понашања појединачно и групе. Празници: породични, школски.
		Здравље и безбедност	Здрав начин живота: становање, одевање, исхрана, лична хигијена, рад, одмор. Безбедно понашање у саобраћају на путу од куће до школе (кретање улицом са и без тротоара, прелажење преко улице, безбедно место за игру). Опасне ситуације по живот, здравље и околину, превенција и правилно понашање (у дому и школској средини, саобраћају, током природних непогода).
		Оријентација у простору и времену	Кретање и сналажење у простору у односу на просторне одреднице: напред-назад, лево-десно, горе-доле и карактеристичне објекте. Сналажење у времену у односу на временске одреднице: делови дана, обданица и ноћ, дани у недељи, пре, сада, после, јуче, данас, сутра, прекјуче, прекосутра.
		Човек ствара	Човек ради и ствара (материјали и средства за рад, производи људског рада). Материјали за израду предмета (дрво, камен, метал, стакло, гума, пластика, папир, тканина) и њихова својства (тврдо-меко, провидно-непровидно, хлававо- глатко).

– препознаје облике појављивања воде у непосредном окружењу: потоци, реке, баре, језера; – препознаје изглед земљишта у непосредном окружењу: равница, брдо, планина; – идентификује биљке и животиње из непосредног окружења на основу њиховог спољашњег изгледа; – уочава разноврсност биљака и животиња на основу спољашњег изгледа; – препознаје главу, труп, руке и ноге као делове тела и њихову улогу у његовом свакодневном животу; – препознаје улогу чула вида, слуха, мириса, укуса и додира у његовом свакодневном функционисању и сазнавању окружења; – штеди воду и одлаже отпад на предвиђена места; – се понаша тако да не угрожава биљке и животиње у непосредном окружењу; – повезује резултате учења и рада са уложеним трудом.	РАЗНОВРСНОСТ ПРИРОДЕ	Сунчева светлост и топлота. Основна својства ваздуха: провидност, мирис, кретање. Облици појављивања воде: потоци, реке, баре, језера, киша, снег. Облици појављивања воде у непосредном окружењу. Основна својства воде: укус, мирис, провидност, раствара поједине материјале. Изглед земљишта: равница, брдо, планина. Изглед земљишта у непосредном окружењу. Основна својства земљишта: боја, растреситост, влажност; Карактеристичне биљке и животиње у непосредном окружењу. Изглед и делови тела биљака. Изглед и делови тела животиња на примерима сисара, птица, риба, инсеката. Човеково тело – делови тела (глава, труп, руке и ноге) и чула (вида, слуха, укуса, мириса и додира). Значај воде, ваздуха, земљишта, сунчеве светлости и топлоте за живот биљака, животиња/човека. Одговоран однос човека према животној средини (штедња воде, одлагање отпада на предвиђена места, брига о биљкама и животињама).

Кључни појмови: оријентација, култура живљења и друштвена стварност у непосредном окружењу.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм предмета *Свет око нас* задржао је постојећи оквир, фонд од два часа недељно, односно 72 часа годишње и досадашњи завичајни принцип.

Завичајни принцип (принцип животне близине) одређује просторну и временску блискост природних и друштвених појава и процеса и као такав представља једну од суштинских одлика овог предмета. У првом разреду се креће од просторно и временски најближих феномена за ученика, док се у старијим разредима просторни и временски оквир постепено шири. Конкретно, оквир унутар ког се остварују предметни исходи у првом разреду чине садржаји из најближег и *непосредног окружења ученика* – дома, школе, насеља/дела насеља у коме ученик живи. У II разреду просторни оквир се проширује на *Насеље са околином*, у трећем III разреду на *Завичај*² (природно и друштвено окружење, крај³, односно крајина⁴), а завршиће се у IV разреду државом *Србијом*.

Завичајни принцип овом предмету обезбеђује високу осетљивост на контекст у коме ученици живе, односно отвореност за садржаје из дететовог окружења и флексибилност за уважавање карактеристика и одлика најразличитијих средина у којима деца из Србије живе. У том смислу предмет *свет око нас* подразумева отвореност и за садржаје од значаја за националне мањине у складу са простором проучавања природних и друштвених појава у првом разреду – непосредно окружење. Поред тога, код свих ученика треба развијати осећај бо-

гатства у различитостима међу припадницима различитих националности указивањем на постојање људи који славе другачије празнике, имају различите обичаје, културу становања, исхрану, облачење и сл.

Уважавање окружења у којем ученици живе директно је у вези са уважавањем искустава и знања ученика. Ученици у школу долазе са идејама о свету, себи и свему другом што их окружује. Изградили су их личним ангажовањем у свакодневним активностима – играњем, слушањем, посматрањем, размишљањем, разговарањем, неки и читањем итд. Зато је веома важно да полазне тачке у развоју научних идеја о природним и друштвеним појавама и процесима у настави буду управо идеје и искуства са којима ученици долазе у школу. Кроз разноврсне активности којима се уважава средина у којој ученици живе и њихово непосредно свакодневно искуство из конкретне средине, ученицима се омогућава да доживе и разумеју сложеност, разноликост и међусобну повезаност свих чинилаца који делују у њиховом природном и друштвеном окружењу. Истовремено се подстиче њихова радозналост за откривање појава и процеса у природној и друштвеној заједници.

Основна интенција наставе *Света око нас* усмерена је на развој интелектуалних, психофизичких, когнитивно-конативних и социјално-афективних сфера личности ученика, што се одражава у наведеном циљу за крај циклуса и датим предметним исходима.

Предметни исходи *света око нас* показују шта су ученици оспособљени да учине, предузму, изведу и обаве захваљујући знањима, ставовима и вештинама које су развили током године учења овог наставног предмета. Исходи се остварују у спрези садржаја, метода наставе и учења и активности ученика некад унутар једне теме, а најчешће кроз више тема. Зато границе међу темама проучавања треба схватити условно и флексибилно. Неки исходи су по својој природи међупредметни и оствариваће се кроз активности у оквиру више наставних предмета, као на пример исход: *повезује резултате учења и рада са уложеним трудом*. Треба, такође, имати у виду да је редослед програмских тема и груписаних садржаја унутар тема урађен искључиво ради прегледности препоручених програмских садржаја и не препоручује се као редослед приликом креирања годишњих и оперативних планова, већ као помоћ наставнику да их креира. Иста препорука се односи и на уџбенике. Није пожељно да структура садржаја уџбеника буде основ за планирање наставе.

Ученике треба оспособљавати да самостално истражују и анализирају природне и друштвене појаве и процесе. У зависности од исхода који се жели остварити, учитељ треба да подстакне ученике на различите врсте активности које ангажују како поједина чула, тако и више чула паралелно. Синхронизација чулних утисака даје целовиту слику објекта, процеса, појава и њихову интеграцију у комплексну слику света, а уважава различитости у склоностима ученика при упознавању света и процесу учења. Ипак, учење се не завршава на чулним утисцима, већ се наставља уопштавањем уоченог кроз описивање, поређење, формулисање закључака итд. У наставном процесу се, дакле, полази од несистематизованих искуствених сазнања и иде се ка општим, научно заснованим, систематизованим знањима из области природе, друштва и културе. Активности ученика потребно је примерити предметним исходима, специфичностима изабраних садржаја и узрасту ученика. Постепено треба повећавати ниво захтева и самосталности ученика приликом упознавања природних и друштвених појава.

2 Завичај представља географски простор краја, односно крајине, у чијим границама се крећу програмски исходи и препоручени садржаји.

3 Крај – два или више суседних предела који се међусобно разликују, али заједно представљају одређену територијалну целину (Мачва са Поцерином, Подриње, Полимље, Груза, Пештер...).

4 Крајина – два или више крајева сличних географских карактеристика који заједно сачињавају одређену територијалну целину (Срем, Банат, Бачка, Шумадија, Неготинска крајина...)

Стварност (природна и друштвена) која нас окружује и из које произилази садржај овог предмета, заснована је на *повезаности различитих појава и процеса*. Због тога садржаји *Света око нас*, а касније и *Природе и друштва* морају да буду одраз те целовитости и повезаности појава које се изучавају. Ради формирања елементарних појмова и постављања мреже за систем појмова, при избору и распореду програмске грађе примењен је *спирално-узлазни модел*, а у складу са узрасним карактеристикама ученика. То значи да ће се иста тематика из разреда у разред проширивати, продубљивати и посматрати са различитих аспеката. Изградња система у настави, последица је постојања система у стварности. Улога учитеља је управо да код ученика осветли и креира ту целовиту слику, а не да наставне садржаје тумачи само као биолошке, географске, историјске и друге садржаје.

Поред тога, приступ настави и учењу треба да буде *повезан и са логиком и методологијом научне дисциплине* одакле произлази одређени садржај. Тако изучавање биолошких садржаја нужно треба да укључи посматрање и праћење биолошких феномена; изучавање садржаја хемије и физике – закључивање на основу спроведеног експеримента итд. Развијање система појмова подразумева континуиран рад учитеља на успостављању хоризонталне (унутар једног разреда) и вертикалне повезаности (између разреда) садржаја унутар *Света око нас* и, касније, *Природе и друштва*. Важно је да се кадгод је могуће приступи корелацији и интегрисаном приступу садржајима на међупредметном нивоу кроз наставне и ваннаставне облике рада и активности у школи и изван ње. Због природе садржаја предмета и датих исхода пожељно је активности организовати што чешће изван учионице, односно у ближе природном и друштвеном окружењу. За потребе овог предмета посебно су погодни: организована посете, шетње, излети, настава у природи.

Поред коришћења званично одобрених уџбеничких комплета, у остваривању програма предмета *Свет око нас* препоручује се коришћење шире литературе и осталих извора информација: штампаних, аудио-визуелних и електронских медија. Посебно се препоручује коришћење аутентичних природних и друштвених извора, као најверодостојнијих показатеља стварности, појава и процеса у конкретном непосредном окружењу, као и дидактичких материјала који одражавају посебности датог окружења/контекста у коме ученици живе.

Учитељ остварује постављени циљ и исходе кроз наставу и остале организационе форме рада у школи, без додатног оптерећења родитеља и њиховог обавезног ангажовања у остваривању програма. Родитељи могу бити добровољно ангажовани као расположиви потенцијал локалне средине, у зависности од њихових знања, могућности и хтења.

Однос циља, исхода, препоручених програмских садржаја, метода наставе и учења и активности ученика

При остваривању циља и предметних исхода *света око нас* мора се имати у виду да су садржаји, методе наставе и учења и активности ученика неодојиви у наставном процесу. У програму су дефинисани исходи које треба развијати помоћу препоручених садржаја, адекватних метода наставе и учења и активности ученика. Концепт наставе засноване на исходима подразумева наставу чији превасходни циљ није преношење предметних садржаја, већ развој и овладавање знањима као основе на којој се развијају разноврсна умења. У том смислу, програм наставе и учења нуди садржински оквир, а учитељ има слободу да уместо њих изабере и неке друге садржаје уколико сматра да су ти садржаји примеренији средини у којој ученици живе, узрасним и развојним карактеристикама ученика и њиховим интересовањима. Суштина је у томе да садржаји буду у функцији остваривања исхода, а не сами себи циљ. Учитељ има значајан простор за слободу избора и повезивање садржаја, метода наставе и учења и активности ученика како би водио ученике ка остваривању датог исхода.

Већина предметних исхода постиже се кроз непосредну истраживачку активност деце и ненаметљив подстицај и подршку наставника. Пожељне су активности које омогућују интеракцију са физичком и социјалном средином, јер доприносе спознавању света око нас, тако што се откривају односи и упознају својства и карактеристике предмета, бића, појава и процеса и стичу се социјалне вештине. Најефикасније методе учења јесу оне методе које ученика стављају у адекватну активну позицију у процесу развијања знања. Потребно је стварање ситуација учења у којима ће доћи до изражаја различите активности ученика које омогућују различите начине учења. Значајне активности ученика у оквиру предмета *Свет око нас* су:

- Посматрање са усмереном и концентрисаном пажњом ради јасног запажања и уочавања света у окружењу (уочавање видних карактеристика);

- Описивање – вербално или ликовно изражавање спољашњих и унутрашњих запажања;
- Процењивање – самостално одмеравање;
- Груписање – уочавање сличности и различитости ради класификовања;
- Праћење – континуирано посматрање ради запажања промена;
- Бележење – записивање графичко, симболичко, електронско бележење опажања;
- Практиковање – у настави, свакодневном животу и спонтаној игри и раду;
- Експериментисање – намерно модификоване активности, огледи које изводи сам ученик;
- Истраживање – испитивање својстава и особина, веза и узрочно-последичних односа;
- Сакупљање – прављење колекција, збирки, албума из природног и друштвеног окружења;
- Стварање – креативна продукција;
- Играње – дидактичке, едукативне и спонтане игре;
- Активности у оквиру мини-пројекта – осмишљавање и реализација.

Ради прегледности препоручени садржаји су дати у темама.

У оквиру теме *Ја и други* налазе се садржаји интердисциплинарног карактера који се односе на ученика као *друштвено биће*, његова права и обавезе у окружењу и друштвеним групама којима припада (породица, школа, вршњаци). Без обзира о којим друштвеним групама је реч, неопходно је, на адекватним и ученицима блиским примерима, указивати на дуализам права и обавеза ученика. Када се говори о *основним животним потребама*, ту се првенствено мисли на физиолошке потребе заједничке за све људе, као и на одређена правила понашања која омогућавају задовољавање тих потреба. Размишљање и дискусија не само о својим потребама већ и уважавање потреба и осећања других, такође, представља једну од суштински важних васпитних компоненти предмета. У оквиру ове теме налазе се и садржаји који се односе на *здравље и безбедност*. Овде је акценат на развијању навика здравог живљења и оспособљавање ученика да препознају и адекватно реагују у потенцијално опасним ситуацијама по њихово здравље и живот. Посебну пажњу у овом сегменту потребно је обратити на безбедност ученика у саобраћају, првенствено на оспособљавање ученика за безбедно кретање од куће до школе.

Кретање и сналажење у простору и времену у оквиру теме *Оријентација у простору и времену* од кључног су значаја у првом разреду. Опажање односа у простору и времену (са налажењем референтног ослонаца), овладање одговарајућим појмовима и њихова адекватна употреба у различитим активностима ван школе и у школи представљају основ учења и један од основних ослонаца сазнајном развоју ученика, најочигледније видљив за развој сложенијих појмова у настави географије, историје и физике у старијим разредима. Садржаји у оквиру ове теме, о којима ученици имају непосредно искуство, само су препоручени. Могу се појавити велике индивидуалне разлике међу ученицима у овладавању овим појмовима, па треба пажљиво одредити активности и одабрати садржаје који омогућавају напредак (у зони наредног развика).

Ово су садржаји о којима ученици имају искуства, а задатак наставника је да та несистематизована, искуствена знања буду структурирана и освешћена и да омогуће ученику безбедно кретање и сналажење у непосредном окружењу. Садржаје који се односе на *кретање и сналажење у простору* коришћењем просторних одредница (напред-назад, лево-десно, горе-доле) и карактеристичних објеката пожељно је практично истраживати, како у учионици тако и ван ње. *Сналажење у времену* конципирано је тако да се полази од основних, временски ближих појмова (делови дана; сада, пре, после; прекјуче, јуче, данас, сутра, прекосутра; дани у недељи) који су потребни ученику за планирање и реализовање свакодневних активности. Важно је код ученика освестити цикличност у смењивању наведених временских одредница – смена: обданице и ноћи, делова дана и дана у седмици. Касније ће се појам цикличности јављати и у различитим природним појавама (животни циклус живих бића, ланац исхране, кружење воде у природи итд.), што је у складу са основним принципима и законима природних наука.

Област под називом *Разноврсност природе* односи се на елементе и узајамно дејство живе и неживе природе. Појмови који се односе на *живи свет* надограђују се постепено, од *препознавања и именовања* биљака и животиња које су карактеристичне за непосредно окружење ученика, преко *класификација* које су базиране на спољашњем изгледу, односно чулно доступним карактеристикама (делови тела у првом разреду), ка *апстрактнијим формама* у другом разреду (животни процеси заједнички за сва жива бића, функција делова биљака и животиња). Новина у програму је јасно увођење човека као дела живе природе, са посебним нагласком на чулима, односно њиховој улози у свакодневном животу и спознавању света који нас окружује.

Слична логика може се препознати и код изучавања *неживе природе*, без обзира да ли се елементима неживе природе приступа из угла географије, физике, хемије, екологије и сл. Тако се елементи неживе природе у првом разреду спознају учачањем њихових појавних облика у непосредном окружењу и основних (чулима доступних својстава), а затим се иде ка сложенијим и апстрактнијим својствима у старијим разредима. Картографско описмењавање ученика млађих разреда основне школе започиње још у првом разреду, посматрањем околине и именовањем и упоређивањем географских појмова, објеката и појава у непосредном окружењу (брдо, равница, река, језеро...), као и оспособљавањем за сналажење у непосредној околини помоћу карактеристичних објеката.

Приликом изучавања природних феномена нужно је већ од првог разреда постепено уводити ученике у различите начине прикупљања података о окружењу, њихову анализу, сврставање у групе и категорије по различитим карактеристикама, вођење белешки и закључивање. Посматрање и учествовање у једноставним огледима представља истраживачке активности примерене ученицима првог разреда.

Концепт *одрживог развоја* и активно учешће ученика у заштити животне средине заједнички су и за *Свет око нас* и за *Природу и друштво*. У првом разреду акценат треба да буде на подстицању ученика да у свакодневним активностима (у школи и ван ње) примењују неке од основних принципа рационалне потрошње – штеде воду, одлажу отпад на предвиђена места, не угрожавају биљке, брину о добробити животиња уз помоћ одраслих. Пуно разумевање концепта *одрживог развоја* могуће је тек на каснијем узрасту ученика, али је потребно да се континуирано развија, и то не само на нивоу знања, већ првенствено на нивоу усвојених вредности, ставова и навика. Ученике треба кроз активности које се организују у оквиру одељења или школе подстицати на учење кроз искуство. Тако дете развија не само навике брижљивог односа према околини и живом свету у њој, већ и здрављу и култури понашања која је неодвојиви део оваквог начина поступања. На тај начин се интегришу вредности и утиче на развој ставова важних за опстанак и будућност.

Човек ради и ствара је тема која о човеку говори из другог угла – као свесном бићу. Веза природа-материјал-производ показује целовитост природних и друштвених феномена. Исходи који се односе на *материјале* остварују се на исти начин као и исходи који се односе на живу и неживу природу. У првом разреду акценат је на препознавању, именовању, упоређивању материјала који се користе у свакодневном животу, и основних, непосредно чулно доступних својстава (тврдо–меко, провидно–непровидно, храпаво–глатко), док ће се у наредним разредима изучавати сложенија својства. Садржаји о материјалима су такви да омогућавају висок ниво активности ученика приликом њиховог савладавања, односно коришћење различитих чула за њихово упознавање, бележење ученог, извођење огледа, описивање итд. Ученике је неопходно доводити у везу са предметима направљеним од тих материјала, односно повезати својства која се изучавају са употребном вредношћу одређених предмета, као и пажљивом употребом и одлагањем употребљених производа и амбалаже на одговарајућа места.

ЛИКОВНА КУЛТУРА

Циљ учења предмета *ликовна култура* је да се ученик, развијајући стваралачко мишљење и естетичке критеријуме кроз практични рад, оспособљава за комуникацију и да изграђује позитиван однос према култури и уметничком наслеђу свог и других народа.

Разред **први**
Годишњи фонд часова **36 часова**

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ / ТЕМА	САДРЖАЈИ
- опише, својим речима, визуелне карактеристике по којима препознаје облике и простор; - пореди своје утиске и утиске других о уметничким делима, изгледу објеката/предмета и облицима из природе и окружења; - одреди, самостално и у сарадњи са другима, положај облика у простору и у равни; - црта на различитим подлогама и форматама папира; - користи материјал и прибор у складу са инструкцијама; - обликује једноставне фигуре од меког материјала; - одабере, самостално, начин спајања најмање два материјала; - преведе једноставне појмове и информације у ликовни рад;	ЛИКОВНА КУЛТУРА И ОКРУЖЕЊЕ	Простор. Отворени и затворени простор, природа и простор који је човек обликовао. Карактеристичне визуелне одлике по којима се препознаје врста простора. Значај чувања споменика или значајних објеката у најближем окружењу. Значај уређења простора у коме ученик борави. Уметничка занимања и производи. Слика – сликар, вајар – скулптура, фотограф – фотограф – сликар... Изглед употребних предмета које су дизајнирали уметници. Установе културе (биоскоп, музеј, галерија, позориште, библиотека...). Правила понашања и облачења у различитим установама културе, договорена правила понашања.
	ОДНОСИ У ВИДНОМ ПОЉУ	Облици. Облици из природе, облици које је створио човек, правилни и неправилни облици. Својства облика (цело, део, велико, мало, високо, ниско, краће, дуже, уско, широко, светло, тамно, обојено, безбојно, једнобојно, шарено, меко, тврдо, глатко, хрпаво, обло, рогљасто). Положај облика у простору и у равни (горе, доле, између, испод, у, на, испред, иза, усправно, положено, косо, лево, десно). Кретање. Покретни и непокретни облици. Кретање бића и машина. Смер кретања облика (налево, надесно, нагоре и надолу). Безбедност у саобраћају – илузија величине покретних и непокретних објеката у односу на удаљеност од посматрача. Светлост и сенка. Природни и вештачки извори осветљења. Промена осветљености у току дана. Изглед облика и сенке у зависности од осветљења.
- а изрази, м материјалом и техником по избору, своје замисли, доживљаје, утиске, сећања и опажања; - преобликује, сам или у сарадњи са другима, употребне предмете мењајући им намену; - изрази познате појмове мимиком и покретом тела, без звука; - повеже одабрану установу културе са њеном наменом; - поштује договоре и правила понашања и облачења приликом посете установама културе.	ОБЛИКОВАЊЕ	Материјал и прибор. Поступци правилног и безбедног руковања и одржавања материјала, прибора и радне површине, значај одржавања хигијене и безбедног руковања прибором. Обликовање скулптуре. Обликовање меких материјала поступком додавања. Спајање разноврсних материјала. Обликовање цртежа. Врсте линија (отворена, затворена, права, крива, светла, тамна, широка, уска, дугачка, кратка, непрекинута, испрекидана, груба, нежна, спирална, таласаста, степенаста...). Изражајна својства линија у односу на материјал и прибор. Обликовање слике. Боја природних облика и боја облика које је створио човек. Изражајна својства боје у односу на материјал и прибор. Преобликовање. Предмети и материјал погодни за преобликовање (оштећени предмети, амбалажа, остаци тканина...). Различите информације као мотивација за стваралачки рад. Природа и непосредно окружење; машта и стварни догађаји; приче, песме и текстови из књига и часописа за децу и уџбеника, уметничка дела...
	СПОРАЗУМЕВАЊЕ	Читање визуелних информација. Илустрација у децим књигама и уџбеницима. Стрип. Цртани и анимирани филм – традиционално урађени (слободоручно обликовани или нацртани ликови) и савремени (урађени у апликативном програму). Прича у цртаном и анимираним филму. Изглед места и ликови. Знак. Графички знак (ноте, слова и цифре), гестовни и звучни знак. Лепо писање. Украсна слова. Традиција. Празници и украшавање. Невербално изражавање. Пантомима, игре, перформанс.

Кључни појмови: простор, облик и линија.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

ОПШТИ ДЕО

Програм предмета *ликовна култура* усмерен је на изградњу компетенција које су ученицима неопходне за живот у савременом свету. Програмска концепција није измењена, већ додатно подржава креативност наставника. Новине су исходи за крај разреда. Достицањем исхода ученик постепено развија компетенције. Улога наставника је да креира свој програм, при чему треба да буде фокусиран на исходе, односно да осмисли активности и одабере методе, технике и поступке који ће на најефикаснији начин омогућити достизање исхода.

Од бројних исхода које ученици достижу до краја године одабрани су они које сви ученици могу да достигну. Природа предмета је таква да ће се поједини исходи понављати и у другим разредима (исто или слично формулисани). Такве исходе наставник тумачи у односу на узраст ученика и препоручене, односно одабране садржаје. Предвиђено је да се већина исхода достиже постепено и континуирано током целе школске године, кроз разноврсне задатке и активности. Изузетак су они исходи који се достижу кроз периодичне активности, као што је одлазак у установу културе.

У трећој колони табеле налазе се препоручени садржаји, нема предлога задатака и активности. Поједини садржаји могу да се дефинишу само глаголом, али се формулација не односи на активност ученика, већ на програмски садржај (најчешће упућује на процесе или поступке које је потребно објаснити). У програму предмета *ликовна култура* садржаје чине кључни појмови и подпојмови, мотивациони садржаји и васпитни садржаји. Кључни појмови су неизоставни садржаји, а остале садржаје одређује наставник, бирајући оне који су најповољнији за достизање исхода.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Структура програма је оквирна, тематске целине постоје искључиво ради прегледности (наставник планира структуру). Није пожељно да структура уџбеника буде основ за планирање наставе. Највећа вредност уџбеника је у визуелним садржајима и у објашњењу кључних појмова. Ученици могу и даље користити постојеће уџбенике, али није пожељно да наставник копира структуру уџбеника. Наставне јединице се планирају оквирно, а било би добро да назив упућује на тренутак када се кључни појам први пут уводи. По завршетку наставне јединице не завршава се учење појма. На пример, ако је назив прве наставне јединице *Простор*, то не значи да ученици треба да уче о простору само током трајања те наставне јединице.

Приликом планирања часова, односно активности, треба имати у виду следеће напомене. Једна добро осмишљена активност обухвата више од једног исхода. На основу једног исхода може се осмислити више задатака/активности. Овако дефинисани исходи подржавају различите начине планирања. Важно је само избећи релацију један задатак/активност – један исход, јер се не ради о исходима који се достижу по завршетку једног задатка/активности.

Када се планира интегрисана настава, важно је водити рачуна о циљу и специфичностима предмета како ученици не би били ускраћени, јер сваки наставни предмет има специфичну методiku и само примена свих методика омогућава целокупни развој ученика. У настави *ликовне културе* знања, умења и ставови изграђују се на јединствен начин у интеракцији програмских елемената (креативност–

медијуми – садржаји) и активности наставника и ученика, па се од наставника очекује да адекватно подржи развој опажања, стваралачког мишљења и индивидуални потенцијал сваког ученика. У упутству је указано на тачке у интегрисаној настави где се методе битно разликују по предметима.

Програм је пројектован на мањи број часова него што је предвиђено планом наставе и учења како би и наставник и ученици имали времена да реализују сопствене креативне идеје. Када је реч о ученицима националних мањина који похађају наставу на матерњем језику, овај „вишак“ часова је предвиђен за упознавање културе и уметничког наслеђа националне мањине, а у складу са програмом предмета *свет око нас*. ПРЕПОРУКЕ ЗА РЕАЛИЗАЦИЈУ ПРОГРАМА

Ликовна култура и окружење

У овој целини су груписани васпитни садржаји који се реализују током целе године. Један од циљева је да ученици постепено уочавају везу уметности и уметника са свакодневним животом. Наставник ће током године, сваки пут када се укаже прилика, упућивати ученике на предмете које користе или виђају у свом окружењу (аутомобили, мобилни телефони, школски прибор, прибор за јело...), а чији изглед (дизајн) су осмислили уметници. Исто се очекује и у наредним разредима, тако да ове садржаје одређује наставник, водећи рачуна

да не оптерети ученике информацијама. Оно што је примарно је да ученици пореде свој и утисак других, да постепено уче да образлажу (својим речима) оно што им се свиђа или не свиђа, да разумеју и поштују чињеницу да свако може имати другачији естетски доживљај (који се, с временом, мења). Када је реч о уметничким занимањима и производима, довољно је ученицима понудити неколико једноставних појмова које треба да повежу (на пример, сликар – слика). Уколико постоје могућности, наставник током године води ученике у најмање две установе културе (на пример, у биоскоп и у позориште) и упућује их на правила понашања и облачења, на разлике у правилима понашања и на опажање уређења простора и карактеристичне атмосфере унутар установе. Важно је да се ови садржаји уче ненаметљиво и постепено, тако да развијају радозналост, осећај за естетичке вредности и интересовање за уметност и културу.

Када је реч о истраживању визуелних карактеристика најближег окружења и природе, часови *ликовне културе* могу да се интегришу са часовима предмета *свет око нас*, од којих се разликују по томе што нису стриктно везани за завичајни принцип. Ученици имају слободу да у ликовном раду изразе оно што им је значајно, а што може бити везано и за неки удаљени простор. На пример, свој доживљај током боравка на селу, на мору, на планини... Ученици се међусобно упознају када говоре о свом ликовном раду (зашто су одабрали баш ту тему/мотив, шта им је било значајно да прикажу...), а то може бити прилика да у радовима вршњака уоче визуелне одлике простора који им је непознат. Када се ликовно изражавање повезује са вербалним наставник се ослања на упутство за реализацију програма предмета *српски језик*, односно *матерњи језик*.

Односи у видном пољу

Облик је ликовни елемент који гради композицију, а ради се о појму из теорије обликовања који се у првом разреду учи искуствено. Све активности које се односе на истраживање својства облика (величина, боја, текстура...) и положај облика у простору могу да се реализују на интегрисаним часовима предмета *ликовна култура*, *математика* и *свет око нас*. Часови *ликовне културе* треба да се раздвоје од часова *математике* у тренутку када ученици почну да користе лењир.

Појам *кретање* (киша, облаци, таласи, птице, инсекти, аутомобил, лифт, људи, кућни љубимци...) предложен је као подстицај за активности које ученицима омогућавају да самостално граде мрежу појмова. Наставник уобичајено подстиче ученике на размишљање техником асоцијација. Појмови које ученици самостално повезују са појмом кретања могу да се запишу на табли. На тај начин се долази до већег броја тема/мотива за ликовни рад, а сваки ученик бира тему/мотив који га највише мотивише да ствара. Кретање се може повезати са звуком, па је пожељно осмислити и часове који су интегрисани са часовима *музичке културе* и *физичког и здравственог васпитања*. Једна од могућности је игра у школском дворишту у којој ученици заузимају различите положаје и опцртавају бачене сенке. Ова игра повезује појмове кретање и сенка и може послужити као увод за разговор о извору светлости, о промени изгледа облика и бачене сенке облика у току дана. Треба имати у виду да акценат није на развијању научног мишљења, већ стваралачког.

Ради безбедности у саобраћају пожељно је ученицима указати на чињеницу да удаљени објекти делују мањи него што јесу. Ако се аутомобил креће ка нама, што је ближи делује све већи. Наставник ове информације илуструје сликом из уџбеника, часописа, као и посматрањем објеката у окружењу. Ако је потребно, ученици могу и да покушају да прикажу ближе и даље објекте и бића у ликовном раду.

Обликовање

Наставник бира ликовне технике које ће се учити у првом разреду. Важно је да буду разноврсне, да ученици могу да их користе самостално или уз минималну помоћ и да су изводљиве у школи. Наставник објашњава технике у форми кратког упутства пре и у току рада. Пошто добију основне (неопходне) информације, ученици самостално истражују изражајне могућности ликовних техника док изражавају своје замисли.

Када је реч о прибору и материјалу, примарне су информације које се односе на безбедност и здравље, па тек онда информације о изражајним својствима (које се већим делом уче искуствено). Пример. 1. Здравље и безбедност. Цртеж урађен фломастером бледи на светлости (може се десити да с временом од њега остане само неколико бледих мрља). Перманентни фломастери не бледе, али могу бити отровни (родитељи треба да прочитају ознаке пре куповине). 2. Изражајна својства. Квалитетни фломастери имају интензивну боју, а у паковању има више тонова. Погодни су за цртање стрипова, али не и за сликање (јер се боје не могу мешати, не могу се добити многи тонови који постоје у природи и у окружењу...).

Када обликују разне врсте глина, ученици спонтано комбинују поступке *додавање* и *одузимање*, што је далеко лакше него обликовање само једним поступком. Обликовање само додавањем је предложено како би се подстакло развој ученика, нарочито развијање пажње. Наставник може прво да зада ученицима да заједно обликују једну скулптуру од глине (резултат није важан). Поступак *спајање* се примењује код обликовања разноврсним материјалом. Од ученика се очекује да размишљају, истражују, да се договарају и размењују идеје и искуства како би смислили како да ефикасно споје два или више материјала када обликују ликовни рад. Наставник води ове активности и, уколико је потребно, може да наведе начине спајања (лепком, везивањем, спајаљацима, дејом хефталицом, чачкалицама...), али ученик треба да одабере начин.

Веома је важно да ученици развијају осећај за линију (да не би продуковали круте, схематске цртеже). Постоје бројни начини да се развија осећај за линију, већином су у форми игре и наставник може пронаћи на интернету описе часова и задатака (у овом упутству је могуће дати само кратку препоруку). Наставник треба да тражи од ученика да цртају комбинујући прибор (на пример, оловку и бојицу). Не очекује се да ће ученици по завршетку разреда бити оспособљени да свесно користе изражајна својства материјала. Сви ученици су достигли исход ако су у току године цртали разноврсним материјалом/прибором.

У првом разреду ученици углавном спонтано цртају и боје. Наставник ће, на основу процене могућности одељења и појединачних ученика, одлучити када и како ће ученике постепено уводити у сликање. Један од поступака је да се ученицима зада да „цртају и боје“ само помоћу четке и боје (не користе оловку). У првом разреду то може да буде задатак који раде само једном (или ниједном). Поступак који подстиче размишљање и развија осећај за боје подразумева захтеве који су нешто изнад могућности ученика (а који нису реални ако се уведу на време и постепено). На пример, задатак у коме се од ученика тражи да користе само три или само две омиљене боје.

Када је реч о рециклажи, потребно је осмислити активности које су припрема за оно што ће се учити у старијим разредима, што не значи да ученици не треба да добију једноставне информације. Важно је да знају да могу да преобликују материјал и предмете које желе да баце. На пример, амбалажу, поломљене или покварене играчке, остатке тканина... На тај начин се штеди, па се и неке књиге и свеске праве од старог (рециклираног) папира. То је довољно информација за овај разред.

Активности као што су цртање, вајање и сликање нису везане само за вежбање ликовних техника, већ много већи значај имају комуникација и креативност. Ученици кроз ликовни рад саопштавају своје идеје, расположења, размишљања, замишљања, емоције... Наставник планира мотивациони разговор који подстиче изражавање. Новина у програму су информације које до сада нису плански коришћене ао мотивациони садржај, а препоручене су да би се ефикасније омогућило стицање општих компетенција. Такав садржај су уметничка дела, укључујући и она која ученици овог узраста не разумеју (на пример, дела Умберта Боњонија, Пабла Пикаса, Пола Сезана, Стојана Ђелића, Марка Шагала, Василија Кандинског...). Када се уметничка дела користе као мотивациони садржај, важно је одабрати одговарајућу методу/технику да би се подстакao развој креативности, а избегло имитирање. На пример, наставник не показује ученицима репродукцију уметничког дела, већ само један њен део (остало је прекривено), а на основу видљивог дела се не може наслутити како изгледа целина. Од ученика се тражи да „доврше” дело, свако како жели. По завршетку рада ученици пореде своја решења, као и своје радове са оригиналним делом (наставник показује целу композицију). Важно је пронаћи дело које ученици не могу да виде у уџбенику. Поступак прати и одговарајући разговор, ученици треба да схвате да циљ задатка није да погађају тачан одговор, већ да креирају оригиналан рад. Ово је само једна од бројних могућности, од наставника се очекује да осмисли и друге. И за ученике националних мањина, који треба да упознају сопствено уметничко наслеђе, веома је важно да не буду оптерећени сувопарним излагањем и захтевом да меморишу податке или анализирају дело. У првом циклусу се сва уметничка дела и споменици културе користе као мотивација за стваралачки рад, а ученици ће лакше упамтити уметнике и њихова дела, ако се са тим делима повежу кроз неку занимљиву активност или задатак.

Споразумевање

У овој целини су предложени садржаји који се односе на читање (разумевање) информација, у првом реду визуелних, односно слике у најширем значењу (рекламе, илустрације у уџбеницима и деџим часописима, изрази лица...) и различите начине споразумевања. Наставник бира активности и садржаје, водећи рачуна о томе да ће се ученици континуирано оспособљавати за читање визуелних информација, од првог разреда до краја основне школе. У првом разреду ученици треба да стекну свест о томе да се разне (и важне) поруке не преносе само говором и реченицом, већ и звуком (на пример, школско звоно), бојом (семафор), сложеним сликама, музиком, мимиком, гестом... Сложене приче у сликама (стрип, цртани филм) тумаче се на интегрисаним часовима предмета *ликовна култура* и *српски језик*, односно матерњи језик. Када је реч о графичким знацима (слово, цифра, нота) корисно је задати ученицима да украшавају одабрани знак. На тај начин се уводе у калиграфију и појмове које ће ближе упознати у старијим разредима. Активности везане за традицију и украшавање смишља наставник, у зависности од празника/свечаности. Игра Ледена краљица, као и пантомима су погодан увод у перформанс, који ће се радити и у наредним разредима. Није пожељно да се невербално споразумевање замени другим активностима (на пример, обликовањем сценографије за школску приредбу или за луткарско позориште), зато што су ове активности важне за развој, а помажу да се повучени ученици активирају. Невербално изражавање може да се учи на интегрисаним часовима предмета *ликовна култура* и *физичко и здравствено васпитање* (једна од бројних активности је обликовање слова и бројева телом).

МУЗИЧКА КУЛТУРА

Циљ учења предмета *музичка култура* је да код ученика развије интересовање и љубав према музици кроз индивидуално и колективно музичко искуство којим се подстиче развијање креативности, естетског сензибилитета и духа заједништва, као и одговорног односа према очувању музичког наслеђа и културе свога и других народа.

Разред **први**
Годишњи фонд часова **36 часова**

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– објасни својим речима утиске о слушаном делу, особине тона, доживљај прегласне музике и њеног утицаја на тело и зашто је тишина важна; – разликује одабране звукове и тонове, певање/свирање; хор/један певач/група певача; оркестар/један свирач/група свирача, боју различитих певачких гласова и инструмената и музичке изражајне елементе; – препозна музички почетак и крај и повлачење теме или карактеристичног мотива у слушаном делу; – повезује музичко дело у односу на њему блиске ситуације, врсту гласа и боју инструмента са карактером дела; – поштује договорена правила понашања при слушању музике; – користи самостално или уз помоћ одраслих, доступне носоце звука; – изговара у ритму уз покрет бројалице; – пева по слуху песме различитог садржаја и расположења; – пева по слуху уз покрет народне песме, музичке игре; – примењује правилан начин певања и договорена правила понашања у групном певању и свирању; – свира по слуху звучне ономатопеје и илустрације, ритмичку пратњу уз бројалице и песме, једноставне аранжмане, свирачке деонице у музичким играма; – повезује почетне тонове песама-модела и једноставних наменских песама са бојама, ритам са графичким приказом; – објашњава својим речима доживљај свог и туђег извођења;	СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ	Уметничка музика у цртаним и анимираним филмовима. Однос звук – лик, музика – радња. Композиције које илуструју различита осећања. Звук и тон (извори). Звуци тела (пулс, куцање срца, дисање...). Звуци из природе и окружења. Звучни знак (школско звоно, аутомобилска сирена...). Тон: боја (различити гласови и инструменти), трајање (кратак – дуг), јачина (гласан – тих), висина (висок – дубок). Тишина и одсуство звука. Композиције које илуструју различите боје људског гласа и инструмената. Музички дијалог (хор, глас и хор, глас и инструмент, два гласа, два инструмента, један свирач, група свирача, оркестар). Различити жанрови везани за ситуације значајне за ученике (празници, приредбе, свечаности, рођендани, венчања, новогодишње и божићне песме...). Музичка прича. Карактер дела и елементи музичке изражајности (условљеност). Музички бонтон. Музика и здравље. Носиоци звука (це-де плејер, ем пе 3 плејер, рачунар...).
	ИЗВОЂЕЊЕ МУЗИКЕ	Изговор бројалице у ритму уз покрет – плескање, пуцкетање прстима, корачање, дланом о надлактицу, ударом о клупу. Звучне ономатопеје и илустрације. Држање тела и дисање – правилан начин певања. Правилна дикција – изговарање брзалица и бројалица. Певање песама по слуху различитог садржаја и карактера. Певање песама уз покрет – песме уз игру и народне песме. Певање модела и наменских песама и повезивање њихових почетних тонова уз боју (до-зелено, ре-браон, ми-жута, фа-плаво и сол-црвено). Дечји ритмички инструменти и начина свирања на њима. Свирање по слуху пратње уз бројалице и песме – пулс, ритам, груписање удара. Певање и извођење музичких игара уз свирање на дечјим инструментима – песме уз игру, дидактичке игре, музичке драматизације. Свирање инструменталних аранжмана на дечјим ритмичким инструментима и на алтернативним изворима звука. Свирање графички представљеног ритма. Музички бонтон.

– учествује у школским приредбама и манифестацијама; – направи дечје ритмичке инструменте; – ствара звучне ефекте, покрете уз музику, мању ритмичку целину помоћу различитих извора звука, ритмичку пратњу за бројалице, песме и музичке игре помоћу различитих извора звука, музичко питање и одговор на ритмичким удараљкама, једноставну мелодију на краћи задати текст; – изабере према литерарном садржају одговарајући музички садржај.	МУЗИЧКО СТВАРАЛАШТВО	Израда дечјих ритмичких инструмената од различитих материјала. Стварање звукова из непосредне околине и природе спонтаном или договореном импровизацијом. Креирање сопствених покрета уз музику која се изводи или слуша. Стварање звучних ефеката и једноставне ритмичке пратње користећи различите изворе звука. Бирање инструмената на основу звука и стварање једноставне ритмичке пратње уз бројалице, песме и музичке игре. Стварање мањих ритмичких целина на основу музичког искуства – изговором у ритму, различитим покретима, предметима и дечјим ритмичким инструментима. Стварање музичких питања и одговора на дечјим ритмичким инструментима у дијалогу. Стварање једноставне мелодије на краћи текст. Бирање познатих музичких садржаја, звучних ономатопеја и илустрација за стварање звучне приче – праћење литерарног текста.

Кључни појмови: тон, покрет, мелодија, ритам и извођење

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Природа саме музике, па и предмета *музичка култура* указује на стално прожимање и садејство свих области и тематских јединица које су предвиђене наставним програмом. Ниједна област се не може изучавати изоловано од друге и бити сама себи циљ, а да се истовремено не разговара о свим другим аспектима музике. Музику од почетка треба повезивати са што више догађаја у животу детета.

Настава је усмерена на остваривање исхода и даје предност искуственом учењу у оквиру којег ученици развијају лични однос према музици, а постепена рационализација искуства временом постаје теоријски оквир. Искуствено учење у оквиру овог предмета подразумева активно слушање музике, лично музичко изражавање ученика кроз извођење музике и музичко стваралаштво.

Паралелно одвијање различитих музичких активности подстиче фину менталну комбинаторику, драгоцену за развијање укупног менталног и психо-моторног потенцијала ученика, као и одличну основу за интеграцију са другим предметима.

Исходи представљају музичке, опажајне и сазнајне активности ученика. Музичке активности су говор у ритму, певање, свирање, покрет уз музику, слушање музике и видови стваралаштва. Препоручени **музички садржаји** (бројалице, песме, ритмички аранжмани, композиције за слушање музике) остављају простор за избор других садржаја у складу са могућностима ученика и инвентивношћу наставника. Да би постигао очекиване исходе васпитно-образовног процеса, наставник реализује наставу користећи глас, покрет и музичке инструменте. Корелација између предмета може бити полазиште за бројне активности у којима ученици могу бити учесници као истраживачи, креатори и извођачи. Код ученика треба развијати дух заједништва кроз рад у групама и у одељењу, као и комуникацијске вештине у циљу преношења и размене искустава и знања.

У оквиру саме организације часа преовлађује активност којом треба да се савлада нови музички садржај, али је она увек у комбинацији са другим музичким активностима. Полази се од централне теме (нпр. назива песме која се учи, или композицији која се слуша). Процес учења увек полази од што квалитетнијег избора музичких примера. Специфичност предмета се огледа у томе да се музичке активности одвијају паралелно или једна музичка активност логички води ка другој. На пример, извођење бројалице уз покрет води ка свирању на дечјим ритмичким инструментима. Вежбе правилног држања тела, дисања и говорне артикулације претходе обнављању позна-

тих песама, које су опет садржајно и/или музички сличне оној коју ће учити. Уз песму или бројалицу може се свирати ритмичка пратња. Слушање музике може се комбиновати са свим другим активностима.

Најважнији покретач наставе треба да буде принцип мотивације и инклузивности у подстицању максималног учешћа у музичком доживљају као и развијању потенцијала за музичко изражавање.

Настава музичке културе остварује се кроз следеће области:

- Слушање музике,
- Извођење музике,
- Музичко стваралаштво.

СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ

Слушање музике је активан психички процес који подразумева емоционални доживљај, богат телесни доживљај и мисаону активност. Циљ наставног процеса у области слушања музике је да код ученика развије капацит пажње и способност активног слушања (са задатком) чиме се развија и музичка меморија, те не треба инсистирати на памћењу, а поготово не на провери слушаних дела. Уколико наставник у вези са слушаним делом, обезбеди квалитетно искуство ученику ученик ће се сам вратити на то дело и временом бити у стању да га препозна. Зато је од велике важности припрема наставника за ову активност у оквиру које ученицима треба да се укаже на релевантне изражајне елементе којима је остварен музички израз.

Композиције које се слушају, својим трајањем и садржајем треба да одговарају могућностима перцепције ученика.

Методички приступ процесу слушања музике треба да буде усмерен на ученичко откривање, тј. препознавање изражајних елемената. Ученици могу препознати изражајне елементе које им је наставник претходно представио и објаснио на начин сличан задатку који ће им потом поставити.

На пример:

Наставник одабере одређену краћу музичку целину (нпр. *Слон* – Сен-Санса), исприча ученицима шта је инспирисало композитора да напише музичко дело и поведе кратак разговор о карактеристикама ове животиње (величина, тежина, начин кретања и сл.). Након што су заједно послушали музички пример, наставник треба да скрене пажњу на композиторов избор одређених музичких изражајних елемената у вези са карактеристикама животиње о којима су претходно причали (веза између темпа композиције и избора инструмента и слона као животиње; начин на који се мелодија креће и утисак о слону...). Важно је да при сваком обраћању пажње на поједини изражајни елемент, наставник пусти музички пример и укаже на одређене карактеристике у самом музичком току. Такође је потребно у вези са сваким изражајним елементом поставити питање какав би карактер музике био уколико би било који од ових изражајних елемената био другачији. Наставник може ученицима да (на духовити начин) демонстрира и ову ситуацију, а са циљем да увиде колико је битно пажљиво вајање сваког од изражајних елемената за целокупни музички карактер и сам музички доживљај.

Уколико се овакво демонстрационо слушање постави правилно, након неколико месеци, област слушања музике може да буде остваривана само путем аналитичког слушања музике, а да се наставник враћа и на демонстрационо у случајевима када жели да представи неки нови изражајни елемент музике. У оквиру аналитичког слушања музике наставник пре пуштања композиције, ученицима задаје задатак да прво обрате пажњу на карактер слушаног примера и обавезно им понуди опције одговора, од којих је пар нетачно (омеђивање термина), попут: „борбени“, „смирени“, „разиграни“ карактер. Следећи задатак би био (пре слушања) да им усмери пажњу на везу између темпа и описаног карактера дела (опет уз понуђење опције одговора); у наредном слушању ће размишљати о избору инструмента, па мелодији итд.

Ученик треба да има јасно формулисана упутства на шта да усмери пажњу приликом слушања како би могао да прати музички ток (попут извођачког састава, темпа, начина на који је мелодија извајана, специфичних ритмичких карактеристика, понављање и промена и сл.). Постепено, ови елементи музичког тока постају „константа“ у процесу ученичке перцепције/перцепције па наставник може да проширује опажајни капацитет код ученика усмеравајући њихову пажњу пре слушања на релевантне специфичности музичког дела.

Овако постављено слушање музике, које подстиче развој музичке пажње, способност праћења музичког тока са разумевањем и упознавањем са изражајним елементима, који су у служби исказивања 'музичке порукe' или комуникације, од суштинске је важности и за музичко извођење и музичко стваралаштво.

ПРЕПОРУЧЕНЕ КОМПОЗИЦИЈЕ ЗА СЛУШАЊЕ

Химне

Светосавска химна
Државна химна
Школска химна

Народне песме

Ерско коло
Васино коло
Копачура винограда
Синоћ кад је пао мрак
Кад те видим на сокаку – староградска
Ој Бадњаче, Бадњаче
Чаробна фрула – Бора Дугић

Песме за децу

Како се прелази улица – Бранко Милићевић
Седмица – Миња Субота
Ивин воз – Влада и Гиле
Ал је леп овај свет – Стеван Ст. Мокрањец и Александар Кораћ
Учимо да бројимо – Бранко Милићевић
Слон лепотан Дондолан – Драган Лаковић
Бубамара – Никола Вукомановић
Заклео се бумбар – Мирко Шоуц
Страшан лав – С. Барић
Успорите поред школе – хор Чаролија
Пажљивко – хор Чаролија
Другарство – Драган Лаковић

Све је пошло наопачке – Миодраг Илић-Бели
Јануарске звезде – Миодраг Илић-Бели
Успаванка за Аћима – Миодраг Илић-Бели
Успаванка – Бранко Милићевић
Најлепша мама на свету – Александар Кораћ
Пролеће у шуми – децја песма из Финске
Кад си срећан – децја песма
Деца су украс света – Миња Субота
Лептирићу шаренићу – децја песма
Ишли смо у Африку – Миња Субота
Нек свуд љубав сја – децја песма из Белгије

Домаћи композитори

Медведова женидба – Л. Димитријевић
Смејалица – Дејан Деспић
У Будиму граду – Стеван Ст. Мокрањец
Песма о одјеку – Миодраг Илић-Бели

Страни композитори

Скерцандо – Карл Орф
Радецки марш – Јохан Штраус
Хумореска – Антоњин Дворжак
Бумбаров лет – Николај Римски-Корсаков
Карневал животиња (Слон, Кенгури, Кавез за птице, Кокошке и петлови) – Камиј Сен-Санс
Валцер, оп. 69 бр. 2 – Фредерик Шопен
Успаванка – Јоханес Брамс
Крцко Орашчић (Кинески плес, Игра шећерне виле) – Чајковски
Абецеда – Волфганг А. Моцарт
Пчелица – Франц Шуберт
Менует, Ге-дур – Бах
Док месец сја – Жан Батист Лили
Звончићи – Џејмс Пјерпонт

ИЗВОЂЕЊЕ МУЗИКЕ

Сваки аспект извођења музике има непосредан и драгоцен утицај на развој ученика. Извођењем музике активира се велики број когнитивних радњи, развија дугорочно памћење, осетљивост за друге учеснике у музичком догађају (тзв. тимски рад, толеранција) и fine моторичке радње. Посебну пажњу треба усмерити на спонтане покрете као одговор на музику.

Кроз извођење музике, а у оквиру индивидуалних могућности ученика, подстиче се и развијање личног стила изражавања. Циљ наставног процеса у области извођења музике је подстицање ученика да се музички изражавају и да истражују начине који су њима својствени. Мерило успеха је учешће и мотивисаност ученика.

Певање

Главни критеријум за избор песама је квалитет музичког дела као и примереност узрасту ученика у односу на тематику, ритам, артикулацију мелодијских скокова и сл. При избору песама за певање, наставник увек треба да има у виду и гласовне могућности ученика.

Пре почетка певања потребно је спровести кратке вежбе за распевање при чему посебно треба обратити пажњу на правилно држање тела, правилно дисање и дикцију.

Рад на песми почиње демонстрацијом. Песма се учи по деловима, а затим спаја у целину. Наставник увек треба да инсистира на изражајном извођењу песме.

Једноставни модели и наменске песме чији се почеци везују за боје служе за стварање звучног фонда и представљају основу за поставку музичке писмености (до–зелено, ре–браон, ми–жуто, фа–плаво и сол–црвено). На овом нивоу моделе треба учити по слуху.

У настави музичке културе пожељно је повезивати покрет и певање кроз извођење народних, музичких и дидактичких игара.

Свирање

Ова активност се реализује на децјим ритмичким и алтернативним инструментима (тело, предмети из окружења, Орфов инструментаријум...). Наставник треба да укаже на повезаност тонске боје инструмента са музичким садржајем. На пример: „Ево већ нам трамвај стиже – цин, цин, цин” – *триангл*, „Кестен пада, ток, ток, ток...” – *штанпићи*...

Примери ритмичке пратње могу бити:

- извођење пулса (проток основних ритмичких јединица),
- извођење ритма (који се поклапа са говорним ритмом бројалица и песама па се као такав једноставно учи по слуху),
- груписање удара – различитим покретима и различитим изворима звука се на један начин изводи наглашена прва у такту, а лакшим покретом и слабијим извором звука друга, односно остале слабије наглашене у такту. На пример, уз бројалицу „Гусен, гусеница” ударом о клупу изводити прву јединицу а плескањем другу, и/или инструментима – бубњићем прву, а штапићима, на пример, другу у такту.

– ономатопеја звучних илустрација – специфична места у тексту песама могу се звучно илустровати адекватним инструментом или неким другим предметом („Цин, цин, цин”, „ток, ток, ток”, „трас”, „бум”...).

У извођењу ритмичких аранжмана довољно је одељење поделити у две групе. На овом нивоу не треба залазити у објашњавање појмова.

ПРЕПОРУЧЕНЕ КОМПОЗИЦИЈЕ ЗА ПЕВАЊЕ

Химне

Државна химна
Светосавска химна
Школска химна

Народне песме

На крај села жута кућа
Ми идемо преко поља
Игра коло
Ја посејах лан
Јеж
Ситна је киша падала
Божић, Божић благи дан

Дечје песме

Коњ има чет'ри ноге – Зорислава М. Васиљевић
Петлић – Емил Главник
Зец копа репу – Зорислава М. Васиљевић
Пекарчић – Љ. Шкарица
Јежева успаванка – Никола Вукомановић
Саобраћајац – Надежда Хиба
Рођенданска песма – непознати аутор
Авантуре малог Ју Ју – Петар Бергамо
Ау, што је школа згодна – Миња Субота
Није лако бубамарцу – Арсен Дедић
Брате Иво – непознати аутор
Букварци – Божидар Станчић
Ускршња песма – Светлана Милић
Ивин воз – Александар Кораћ
Звук и тон – Зорислава М. Васиљевић
Телефонијада – Јован Адамов
Деда Мразе, не скрећи са стазе – Александар Кораћ
Први снег – Божидар Станчић
Пада снежак – Станко Коруповић

Музичке игре

Рибар – Владимир Томерлин
Иде маца поред тебе – Зорислава М. Васиљевић
Зец и репа – Зорислава М. Васиљевић
Песма у колу – словачка народна песма
Берем, берем грожђе
Васино коло
Медвед бере јагоде
Коларићу панићу
Плива патка преко Саве
Дуње ранке

Бројалице

Мачка
Ишо меда у дућан
Лептир и цвет
Два се петла побише
Еци пеци пец
Ен тен тини
Ко ко ко ко да
Ластавица
Бумбари
Дечак и птица

Свирање на дечјим инструментима

Иде мали меца – Д. Марковић
Пада Снежак – Станиша Коруповић
Ен тен тини
Боц, боц иглицама
На крај села жута кућа
Плива патка преко Саве
Пишем, пишем петнаест
Магарац и кукавица

Модел

Добро јутро, добар дан – Татјана Дробни
Ресаво, водо ладна
Ми идемо преко поља
Фабрика бомбона – Мирјана Живковић
Сол ми дај

МУЗИЧКО СТВАРАЛАШТВО

Дечје музичко стваралаштво представља виши степен активирања музичких способности које се стичу у свим музичким активностима, а резултат су креативног односа према музици. Оно подстиче музичку фантазију, обликује стваралачко мишљење, продубљује интересовања и доприноси трајнијем усвајању и памћењу музичких репродуктивних и стваралачких активности и знања.

Наставник треба да подстиче ученике да импровизију и истражују начине на који могу да изразе кроз музику сопствену инспирацију.

Стваралаштво може бити заступљено кроз:

- импровизацију игре/покрета на одређену музику,
- израду дејких ритмичких инструмената од различитих материјала,
- музичке импровизације,
- музичка питања и одговоре,
- компоновање мелодије на задати текст,
- илустрацију доживљаја музике,

- одабир познатог музичког у односу на литерарни садржај. МУЗИЧКИ БОНТОН

Музички бонтон чине правила прихватљивог понашања у различитим ситуацијама у домену музичке културе. Наставник треба да искористи сваку прилику у току слушања или извођења, да објасни ученицима како треба да се понашају, зашто и шта се од њих очекује. Да би ученици трајније прихватили и савладали ова правила када је у питању слушање музике, препоручљиво је да их наставник одведе на неки концерт (нпр. музичка школа), где ће им у контакту са живом музиком све бити много лакше да разумеју. Нека правила (тишина, аплауз при изласку извођача на бину и при завршетку концерта) ученици могу самостално применити а нека (изостанак аплауза између ставова музичког дела) могу применити уз помоћ наставника. Код извођења музике, правила понашања се могу најлакше објаснити у реализацији групног извођења а нарочито хора (међусобно слушање извођача, музички дијалог, одсуство причања...)

УТИЦАЈ МУЗИКЕ НА ЗДРАВЉЕ

Квалитетна настава музичке културе подразумева и потребу да се у савременим условима и организацији живота (присуство буке и тенденција њеног повећања) ученицима скрене пажња на штетан утицај прегласне музике на здравље, физиолошки и психолошки одговор, односно реакцију организма на такву музику и директну рефлексију на квалитет музичког дела које се слуша.

ПРОЦЕС ВРЕДНОВАЊА

Наставник треба да мотивише ученика на даљи развој, тако да ученик осети да је кроз процес вредновања виђен и подржан, као и да има оријентацију где се налази у процесу развоја у оквиру музике и музичког изражавања. Важно је укључити самог ученика у овај процес у смислу дијалога и узајамног разумевања, у вези са тим шта ученик осећа као препреке (вољне и невољне) у свом развоју, као и на које начине се, *из ученикове перспективе*, оне могу пребродити.

У процесу вредновања резултата учења наставник треба да буде фокусиран на ученичку мотивацију и ставове у односу на извођење и стваралаштво, способност концентрације, квалитет перцепције/аперцепције и начин размишљања приликом слушања.

Када је у питању вредновање области Музичко извођење и стваралаштво, ученичка постигнућа треба вредновати у смислу изражајног и стваралачког ангажовања ученика, а не према квалитету насталог дела, јер су и најскромније музичке импровизације, креативно размишљање и стварање, педагошки оправдане.

Узимајући у обзир циљ предмета, неопходно је имати на уму да се оквир вредновања процеса и резултата учења одвија највише у ученичком живом контакту са музиком, тј. извођењу и стваралаштву, а такође и слушању музике.

Теоретско знање треба да има своју примену и функцију у ученичком изражавању кроз музику и у контакту са музиком. Како процес учења у оквиру сваког часа треба да обухвати све области, посматрање ученика у живом контакту са музиком је истовремено показатељ квалитета процеса учења, као и идеална сцена за вредновање остварености исхода. Сумативно вредновање треба да буде осмишљено кроз задатке и активности које захтевају креативну примену знања. Диктате не треба практиковати, ни задавати.

У смислу активности, постигнућа ученика треба проценити на основу учениковог контакта са музиком и то:

1. допринос ученика за време групног рада,
2. израда креативних задатака на одређену тему,
3. рад на пројекту (ученик даје решење за неки проблем и одговара на конкретне потребе),
4. специфичне вештине.
5. начин размишљања и ставови

ФИЗИЧКО И ЗДРАВСТВЕНО ВАСПИТАЊЕ

Циљ учења предмета *физичко и здравствено васпитање* је да ученик унапређује физичке способности, моторичке вештине и знања из области физичке и здравствене културе, ради очувања здравља и примене правилног и редовног физичког вежбања у савременим условима живота и рада.

Разред **први**
Годишњи фонд часова **108 часова**

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА		САДРЖАЈИ
– примени једноставне, двоставне општеприпремне вежбе (вежбе обликовања); – правилно изведе вежбе, разноврсна природна и изведена кретања; – комбинује и користи усвојене моторичке вештине у игри и у свакодневном животу; – одржава равнотежу у различитим кретањима; – разликује правилно од неправилног држања тела и правилно држи тело; – примењује правилну технику дисања приликом вежбања; – изведе кретања, вежбе и кратке саставе уз музичку пратњу; – игра дејчи и народни плес; – користи основну терминологију вежбања; – поштује правила понашања на просторима за вежбање; – поштује мере безбедности током вежбања; – одговорно се односи према објектима, справама и реквизитима у просторима за вежбање; – поштује правила игре; – навија фер и бодри учеснике у игри; – прихвати сопствену победу и пораз;	ФИЗИЧКЕ СПОСОБНОСТИ		Вежбе за развој снаге. Вежбе за развој покретљивости. Вежбе за развој издржљивости. Вежбе за развој брзине. Вежбе за развој координације.
	МОТОРИЧКЕ ВЕШТИНЕ	Ходање и трчање	Ходање: – кратким корацима, – дугим корацима, – у различитом ритму, – ходање са реквизитом, – ходање са променом, правца и смера. Техника трчања: – трчање преко препрека, – трчање са променом правца и смера, – брзо трчање 20 m са стартом из различитих почетних положаја, – игре са коришћењем научених облика ходања и трчања.
		Скакања и прескакања	Поскоци у месту. Поскоци у кретању. Скакања удаљ. Скакања увис. Прескакање дуге вијаче. Вежбе скакања и прескакања упором рукама. Игре уз коришћење различитих облика скакања и прескакања.

– уредно одлаже своје ствари пре и након вежбања; – наведе делове свога тела и препозна њихову улогу; – уочи промену у расту код себе и других; – уочи разлику између здравог и болесног стања; – примењује здравствено-хигијенске мере пре, у току и након вежбања; – одржава личну хигијену; – учествује у одржавању простора у коме живи и борави; – схвати значај коришћења воћа у исхрани; – правилно се понаша за столом.		Бацања и хватања	Бацање лоптице из места у даљину и у циљ. Бацање лоптице из кретања. Бацање лопте увис. Вођење лопте. Додавање лопте. Игре са вођењем, додавањем лопте и гађањем у циљ.
		Пузања, вишења, упори и пењања	Пузања на тлу. Пењања. Провлачења. Вис лежећи опружено. Помицања улево и удесно у вису лежећем и вису слободном. Упори.
		Вежбе на тлу	Основни садржаји Основни ставови и положаји. Поваља на леђима. Став на лопатицама (свећа). Колут напред из чучња у чучањ. Поваља на стомаку. Састав од научених елемената. Игре са усвојеним вежбама. Проширени садржаји Колут назад из чучња у чучањ, низ косу површину. Одељењско такмичење са задатом комбинацијом вежби.
		Вежбе равнотеже	Ходање по линији. Ходање по шведској клупи. Лагано трчање на шведској клупи или ниској греди. Кратак састав на линији обележеној на тлу, шведској клупи и ниској греди.
		Вежбе са реквизитима	Вежбе обликовања са реквизитима. Трчања, поскоци и скокови уз коришћење реквизита. Дизање и ношење предмета и реквизита на различите начине. Елементарне игре са реквизитима. Игре са ластилом.
		Плес и Ритмика	Ходање и трчање са променом ритма, темпа и динамике уз плесак и уз музичку пратњу. Галоп напред. Дечији поскок. Њихање и кружење вијачом или траком. Сувожни скокови кроз вијачу са обртањем напред. Народно коло по избору.
		Полигони	Комбиновани полигон од усвојених вештина (вежби).
		Култура вежбања и играња	Основни термини у вежбању. Вежбама безбедно. Чувам своје и туђе ствари. Правила елементарних игара. Некад изгубим, а некада победим. Навијам фер.

	ФИЗИЧКА И ЗДРАВСТВЕНА КУЛТУРА	Здравствено вас- питање	Упознај своје тело. Растемо. Видим, чујем, осећам. Моје здравље. Ко све брине о мом здрављу. Лична хигијена. Хигијена простора у коме живим. Хигијена простора у коме вежбам. Животне намирнице и правилна исхрана. Заједно за столом.

Кључни појмови: васпитање, физичко вежбање, игра, здравље и култура.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм предмета *физичког и здравственог васпитања* састоји се од три предметне области:

- физичка способност,
- моторичка вештина,
- физичка и здравствена култура.

Програм првог разреда базиран је на континуитету усвојених знања, вештина, ставова и вредности из предшколског васпитања и образовања.

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОБЛИЦИ РАДА

Организациони облици рада који омогућавају остваривање планираних исхода су редовна настава и ваннаставне активности.

План и програм ваннаставних активности предлаже Одељенско веће првог разреда и саставни је део годишњег плана рада школе и школског програма. У оквиру њих постоје следећи облици рада:

- спортско-рекреативне активности,,
- недеља школског спорта,
- активности у природи (крос, спортски дан, излети, зимовање, летовање ...),
- школска такмичења,
- корективно-педагошки рад. Часови физичког и здравственог васпитања

ФИЗИЧКЕ СПОСОБНОСТИ

На свим часовима као и на другим организационим облицима рада, посебан акценат се ставља на:

- развијање физичких способности које се континуирано реализује у припремном делу часа. Део главне фазе користи се за развој основних физичких способности узимајући у обзир утицај који наставна тема има на њихов развој. Методе и облици рада бирају се у складу са потребама и могућностима ученика и материјално-техничким условима за рад;
- подстицање ученика на самостално вежбање;
- учвршћивање правилног држања тела.

МОТОРИЧКЕ ВЕШТИНЕ

Усвајање моторичких вештина, остварује се кроз примену основних и проширених програмских садржаја примењујући основне дидактичко-методичке принципе и методе рада неопходне за достизање постављених исхода.

Усвојене моторичке вештине треба да омогуће ученицима њихову примену у свакодневним и специфичним животним ситуацијама.

Ученицима који нису у стању да усвоје неке од садржаја, задају се слична али лакша вежбања од предвиђених или предвежбе.

Уколико ученик не достигне предвиђени исход, оставља се могућност да исти достигне у наредном периоду.

Усаваршавање неких моторичких задатака је континуиран процес без обзира на садржаје програма (техника ходања, трчања, примена научене игре итд.).

У раду са напреднијим ученицима реализују се проширени садржаји. Кроз процес реализације програма неопходно је пратити способности ученика за различите физичке активности.

ФИЗИЧКА И ЗДРАВСТВЕНА КУЛТУРА

Ова наставна област реализује се кроз све организационе облике рада, наставне области и теме уз практичан рад.

Достизањем исхода ове наставне области, ученици стичу знања, вештине, ставове и вредности о вежбању (основним појмовима о вежби, како се неко вежбање изводи и чему конкретна вежба и вежбање служи), физичком васпитању, спорту и здрављу.

Основне информације о вежбању и здрављу преносе се непосредно пре, током и након вежбања на часу.

Ова наставна област обухвата: формирање правилног односа према физичком вежбању и здрављу; развијање и неговање другарства; препознавање негативних облика понашања у игри и др.

Поред наведеног у овој области потребно је радити на: неговању патриотских вредности (народне традиције и мултикултуралности); формирању правилног односа према различитостима, чувању личне и школске имовине, неговању друштвених вредности итд.

Спортско-рекреативне активности

Реализују се према интересовању ученика. Сачињава се посебан програм при чему се узимају у обзир материјални и просторни услови рада, узрастне карактеристике и способности ученика.

Недеља школског спорта

Ради развоја и практиковања здравог начина живота, развоја свести о важности сопственог здравља и безбедности, о потреби неговања и развоја физичких способности, као и превенције насиља, наркоманије, малолетничке делинквенције, школа у оквиру Школског програма реализује недељу школског спорта.

Недеља школског спорта обухвата:

- физичке активности прилагођене узрасту и могућностима ученика;
- културне манифестације са циљем промоције физичког вежбања, спорта и здравља (ликовне и друге изложбе, фолклор, плес, музичко-спортске радионице...);
- ђачке радионице (о здрављу, физичком вежбању, спорту и др.).

План и програм Недеље школског спорта сачињава Одељенско веће првог разреда заједно са Стручним већем предметних наставника

који реализују наставу *физичког и здравственог васпитања* у другом циклусу, као и другим Стручним већима (ликовне културе, музичке културе, историје, информатике...) и стручним сарадницима у школи, водећи рачуна да и ученици, који су ослобођени практичног дела наставе *физичког и здравственог васпитања*, буду укључени у организацију ових активности.

Активности у природи (излет, крос)

Из фонда радних дана, предвиђених заједничким планом, школа организује активности у природи:

- излет;
- крос се организује минимум једном у току школске године;

План и програм ових активности сачињава Одељенско веће првог разреда у сарадњи са Стручним већем предметних наставника који реализују наставу *физичког и здравственог васпитања* у другом циклусу.

Школска такмичења

Школа за ученике првог разреда организује и спроводи такмичења из минимум једне елементарне игре или полигона у току школске године, као интегрални део процеса физичког и здравственог васпитања. План такмичења доноси Одељенско веће првог разреда у сарадњи са Стручним већем наставника *физичког и здравственог васпитања*.

Ученици могу да учествују и на такмичењима у систему школских спортских такмичења Републике Србије, која су у складу са планом и програмом наставе и учења, као и на такмичењима од интереса за локалну заједницу. Корективно-педагошки рад

Ове активности организују се са ученицима који имају:

- потешкоће у савладавању градива;
- смањене физичке способности;
- лоше држање тела;
- здравствене потешкоће које онемогућавају редовно похађање наставе.

Рад са ученицима који имају лоше држање тела подразумева:

- уочавање постуралних поремећаја код ученика;
- саветовање ученика и родитеља;
- организовање додатног превентивног вежбања у трајању од једног школског часа недељно;
- организовање корективног вежбања у сарадњи са одговарајућом здравственом установом.

Рад са ученицима са здравственим потешкоћама организује се искључиво у сарадњи са лекаром специјалистом, који одређује врсту вежби и степен оптерећења, а спроводи их наставник физичког и здравственог васпитања уз присуство наставника који реализује разредну наставу у одељењу које ученик похађа.

ОСЛОБАЂАЊЕ УЧЕНИКА ОД НАСТАВЕ ФИЗИЧКОГ И ЗДРАВСТВЕНОГ ВАСПИТАЊА

Ученик може бити ослобођен само од практичног дела програма наставе за одређени период, полугодиште или целу школску годину на основу препоруке изабраног лекара.

Ученик ослобођен практичног дела у обавези је да присуствује часовима. За рад са ослобођеним ученицима наставник сачињава посебан програм рада базиран на усвајању теоријских и васпитних садржаја у складу са програмом и корелацији са садржајима других предмета.

Ослобођеним ученицима треба пружити могућност да:

- прате игру и усвајају правила игре, на часу или ваннаставним активностима,
- направе едукативни постер или цртеж са спортског догађаја,
- на други начин помажу у настави.

Пример исхода за ученике ослобођене од практичног дела наставе:

По завршетку теме ученик ће бити у стању да:

- наведе основна правила елементарне игре која се најчешће примењује у настави;
- примени основна здравствено-хигијенска правила;
- помогне у организацији активности предвиђених програмом.

ПЛАНИРАЊЕ ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНОГ РАДА

Број часова по наставним темама планира се на основу процене наставника, материјално-техничких и просторних услова. Наставне теме или поједини садржаји за које не постоје услови за реализацију могу бити замењени одговарајућим темама или садржајима програма за које постоје одговарајући услови.

Наставне теме *Вежбе на тлу* и *Вежбе равнотеже* остварују се реализацијом основних и проширених садржаја. Основни садржаји су они које је неопходно спровести у раду са ученицима узимајући у обзир способности ученика, материјално-техничке и просторне услове. Проширени садржаји су они које наставник бира и реализује у раду са ученицима (групама или појединцима), који су савладали основне садржаје, узимајући у обзир ниво достигнутог исхода, потребе ученика и услове за рад.

ФИЗИЧКЕ СПОСОБНОСТИ

При планирању вежбања у припремној фази часа, треба узети у обзир утицај наставне теме на физичке способности ученика и применити вежбе чији делови биомеханичке структуре одговарају основном задатку главне фазе часа и служе за обучавање и увежбавање конкретног задатка. Методе вежбања које се примењују у настави су тренажне методе (континуирани, понављајући метод), прилагођене узрасним карактеристикама ученика. У раду са ученицима примењивати диференциране облике рада, доzirати вежбања у складу са њиховим могућностима и примењивати одговарајућу терминологију вежби. Време извођења вежби и број понављања, задају се групама ученика или појединца у складу са њиховим способностима, водећи рачуна о постизању што веће радне ефикасности и оптимизацији интензитета рада.

Препоручени начини рада за развој физичких способности ученика.

1. Развој снаге:

- без реквизита и са реквизитима,
- на справама и уз помоћ справа.

2. Развој покретљивости:

- без реквизита и са реквизитима,

– уз коришћење справа,
3. Развој издржљивости:

– трчање,
– елементарне игре,
– вежбање уз музику,
– плес.

4. Развој координације:

– извођење координационих вежби у различитом ритму и у променљивим условима.

5. Развој брзине:

– једноставне и сложене кретне структуре изводити максималним интензитетом из различитих почетних положаја, изазване различитим чулним надражајима (старт из различитих положаја итд.), штафетне игре,
– извођење вежби максималном брзином.

За ученике који из здравствених разлога изводе посебно одабране вежбе, потребно је обезбедити посебно место за вежбање.

МОТОРИЧКЕ ВЕШТИНЕ

Ходање и трчање

Ходање са опружањем колена стајне ноге уз правилно држање тела и са радом руку, кратким и дугим корацима, у различитом ритму, уз правилно постављање стопала (користити обележене линије на спортским теренима); на прстима, уз узручење са истезањем тела.

Трчање уз правилно постављање стопала и правилан рад руку, са подизањем колена (користити препреке – палице и вијаче поређане на једном делу сале или спољних терена), са бацањем потколенице; брзо трчање са поласком из стајања, лежања, упора чучећег и другим начинима поласка.

Игре са различитим облицима ходања и трчања.

Скакања и прескакања

Поскоци у месту: суножним одскоком и суножним доскоком са опружањем тела, лево–десно, напред–назад, у доскок разножно и поново суножно; са вијачом (са међупоскоком и без међупоскока); једноножним одскоком и доскоком на једну ногу, са опружањем тела, лево–десно, напред–назад. Скок суножним одскоком пруженим телом са окретом за 90° и суножним доскоком. Суножни наскок на повишену површину (до висине шведске клупе), на наслане струњаче или горњу површину шведског сандука. Скок удаљ, уз правилан замах рукама, амортизацију и завршни положај.

Поскоци у кретању: после неколико корака, једноножни поскок једном, после неколико корака, једноножни поскок другом ногом и наизменично; после неколико корака једноножни одскок и меки суножни доскок до почучња („да се не чује”). Поновити исто после неколико трчећих корака. Једноножни наскок на повишену површину чеоним и бочним залетом (два оквира шведског сандука, ниска греда, коцка) и суножни доскок на меку површину. Скакање преко пореданих вијача једноножним и суножним одскоком. Школица, игра „ластиша”.

Скокови удаљ: повезати залет од неколико трчећих корака са једноножним одскоком са обележеног простора (шира површина, или линије) и доскок на меку површину (струњача за скок у вис, песак).

Скокови увис: из залета право једноножним одскоком прескочити вијачу или ластиш, ноге погрчити и меко суножно доскочити (у групи од три до четири ученика); прескочити ластиш (постављен по ширини) са истовременим поласком два до три ученика.

Вежбе (скакања и прескакања) упором рукама: боком поред шведске клупе, упор и суножним одскоком наскок у упор чучећи, исто, прескочити клупу.

Прескакање дуге вијаче која се окреће: појединачно из места, са уласком и изласком према могућностима ученика.

Игре уз коришћење различитих облика скакања и прескакања.

Бацања и хватања

Бацање лоптице (левом и десном руком) из места и у даљ и у циљ (оквир од шведског сандука, обележени циљ на зиду, квадрати од вијача на рукометном голу...). Вежбе поновити у ходању и у лаганом трчању.

Бацање лопте увис и после њеног одбијања од тла, хватање обема рукама: уз цео окрет, после плеска рукама, затварања очију, чучња, седа...; закотрљати лоту по тлу и хватањем је подићи обема рукама.

Вођење лопте у месту и у ходању (левом и десном руком).

Додавање лопте у паровима, у месту, са груди и изнад главе.

Игре са вођењем и додавањем лопте и гађањем у циљ.

Вишења, упори и пењања;

Пузања по струњачи на различите начине (лицем према тлу, леђима на тлу...)

Пењање: уз рибстол, уз морнарске лесте, чеоно, наизменичним прехватањем, пењање.

Провлачење кроз окна шведског сандука, клупе и реквизита (обруч) и др.

Пењање и спуштање на и са различитих справа.

Вишења: у вису лежећем опруженим телом, помицање улево и удесно. Помицања у вису слободном. Вис активни на свим справама на којима се вис може извести.

Упор активни на тлу и на свим справама, на којима се упор може извести.

Вежбе на тлу

Реализују се кроз обавезне и препоручене садржаје.

Основни садржаји

Клек, усправ без помоћи руку; клек суножни на струњаче, клек једноножни, усправ; кретање у упору чучећем и упору склоњено, лицем и леђима ка тлу; из чучња, малим одразом доскок прво на руке, а затим на стопала у упор чучећи („жабљи поскоци”). Клек, узручење, заклон.

Поваљка на леђима. Став на лопатицама („свећа”), грчењем и обухватом колена поваљка низ косу површину.

Колут напред, из чучња у чучањ, низ косу површину (на рипстолу окачене шведске клупе и прекривене струњачама).

Колут напред, из чучња у чучањ, и из чучња до става усправно и узручења.

Поваљка на стомаку (лежање на трбуху, обухватити рукама скочне зглобове – поваљка).

Комбинација на тлу од следећих вежби: најмање четири такта вежби обликовања, колут напред до става усправно, окрет у успону на обе ноге за 180°, чучањ, став на лопатицама, став усправно и два дећај поскока.*Проширени садржаји*

Колут назад из чучња у чучањ, низ косу површину.

Одељењско такмичење са задатом комбинацијом вежби.

Вежбе равнотеже

Ходање по линији напред са правилним постављањем стопала (гимнастичким кораком), и уназад са опруженом упорном ногом, краћим корацима, корацима у успону и са различитим положајем руку (о бок, одручење, узручење).

Ходање по широком делу шведске клупе: напред – одручење; уназад са опружањем упорне ноге, узручење; устрани: из става спетног, руке о бок, ходање корацима са привлачењем до става спетног и узручења, зибом почучњем, корак устрани – одручити, став спетни, узручити.

Лагано трчање на предњем делу стопала са правилним држањем тела, рукама о бок или у одручењу (шведска клупа и ниска греда).

Научити комбинацију од вежби: из става спетног на почетку шведске клупе, трчање до половине клупе, одручити; став: једна нога иза друге, узручити, одручити; ходање до краја клупе, одручити, став: једна нога иза друге узручити; ходање уназад до половине клупе, једна нога иза друге, руке о бок; окрет за 90° ходање устрани корацима са привлачењем зибом почучњем, одручити; на крају греде став спетни, узручити, саскок, предручити, став спетни, приручити, завршити леђима према клупи. Ако школа нема клупу или греду, комбинацију научити на тлу, на линији.

Вежбе са реквизитима

Вежбе реквизитима користити приликом савладавања следећих садржаја:

Вежбе обликовања са палицом, обручем, вијачом и другим реквизитима

Трчања, поскоци и скокови – вијаче, палице и обручи поређани на краћем и дужем одстојању: прескакање кратке и дуге вијаче; ритмичке вежбе; коцке: пењање и силажење са коцке нагазним кораком и суножним доскоком у чучањ и почучањ; суножни наскок на коцку и доскок у чучањ и почучањ; чуњеви и обручи: вијугаво трчање.

Дизање и ношење: предмета и реквизита (коцка, медицинка...) на различите начине; постављање и скупљање предмета и реквизита.

Елементарне игре са коришћењем палица, вијача, обруча, коцки и чуњева.

Плес и ритмика

Ритмичко ходање и трчање са променом ритма, темпа уз плесак и одговарајућу музичку пратњу. Кретања са променом положаја руку, ногу и трупа. Галоп напред и странце. Дећаји поскок. Сачинити састав од научених елемената уз музичку пратњу.

Вијача: њихање и кружење вијачом или траком у бочној и чеоној равни; суножни скокови кроз вијачу са обртањем напред. Повезати ова два елемента као обавезни састав.

Плесови: „Ја посејам лан” и „Дуње ранке”.

Једно коло по избору.

Полигони

Комбиновани полигон са задацима на тлу уз коришћење справа и ревизита (провлачења, ношења, котрљања...)

Комбиновани полигон са елементима пењања (на шведски сандук, рипстол, шведска клупа...)

ФИЗИЧКА И ЗДРАВСТВЕНА КУЛТУРА

Ова наставна област реализује се кроз све друге наставне области и теме уз практичан рад и састоји се од две наставне теме *Култура вежбања и играња* и *Здравствено васпитање*.

Култура вежбања и играња

Основни термини у вежбању

У раду са ученицима постепено уводити терминологију вежби и упознати их са утицајем примењених вежби на организам.

Вежбај безбедно

Упознати ученика са правилима понашања која важе у просторима за физичко вежбање како у школи, тако и ван ње. Истичати неопходност поштовања правила понашања током вежбања.

Чувам своје и туђе ствари

Формирање свести о потреби чувања како својих тако и туђих ствари.

Правила елементарних игара

Усвајање основних правила елементарних игара које се на часу реализују. Развијање свести о потреби поштовања правила игара, као и последицама њиховог непоштовања. Некад изгубим, а некада победим

Неговање такмичарског духа. Прихватање победе и пораза на социјално прихватљив начин (без ругања и ниподаштавања противника...).

Навијам фер

Подстицати ученике да приликом игре или такмичења поштују своју и противничку екипу и награде сваки леп потез и поступак учесника у игри.

Здравствено васпитање

Упознај своје тело

Ученици именују делове тела и схватају њихову улогу. Могућности свог тела ученици показују кроз вежбање. Нагласити значај фи-

зичке активности и физичког и здравственог васпитања као предмета.

И ја растем

Проширити ученичка знања о сопственом расту и развоју. Оспособити их да уоче одређене промене током досадашњег развоја.

Видим, чујем, осећам

Упознавање ученика са одређеним чулима и њиховим улогама, која у великој мери утичу на правилно извођење физичких вежби, али и њиховим улогама у свакодневном животу путем којих унапређујемо сопствено здравље.

Моје здравље

Развој свести о потреби да се буде здрав и шта значи здравље за човека. Неопходно је да уоче разлике између здравог и болесног стања организма.

Ко све брине о мом здрављу

Заједнички сагледати ко све и на који начин брине о њиховом здрављу.

Тражим помоћ

На основу претходних искустава ученика утврдити у којим околностима, када и од кога треба тражити помоћ.

Лична хигијена

Формирање свести о значају одржавања личне хигијене.

Стварање навике да се опрема за физичко вежбање уредно одржава и чува.

Хигијена простора простора у коме живим

Подигнути свест о томе да о простору у коме живе треба самостално да брину (одржавају чистим и уредним) јер на тај начин чувају своје здравље.

Хигијена простора простора у коме вежбам

Формирање навике да се хигијена простора у коме ученик вежба уредно одржава и чува (сала, свлачионице, игралишта...)

Животне намирнице и правилна исхрана

Упознавати ученика са основама правилне исхране.

Заједно за столом

Правила понашања за столом током обедовања (постављање стола, правилно држање тела и руку током обедовања, правилно жвакање, понашање – гурање, бацање хране итд.).

Дидактичко-методички елементи

Основни принципи реализације наставе:

- јасноћа наставног процеса;
- оптимално коришћење расположивог простора, справа и реквизита;
- избор рационалних облика и метода рада;
- избор вежби усклађен са програмским садржајима и исходима;
- функционална повезаност делова часа – унутар једног и више узастопних часова одређене наставне теме.

При избору облика рада узимају се у обзир просторни услови, број ученика на часу, опремљеност справама и реквизитима и планирана динамика рада.

Избор дидактичких облика рада треба да буде у функцији ефикасне организације и интензификације часа у циљу достизања постављених исхода.

У настави треба да преовладавају игре и садржаји који захтевају прецизност извођења. Свим вежбањима претходе тачна упутства наставника и приказ вежби. Наставник прати рад ученика, указује и исправља грешке.

ПРАЋЕЊЕ, ВРЕДНОВАЊЕ И ОЦЕЊИВАЊЕ

У циљу сагледавања и анализирања ефеката наставе, препоручује се да наставник подједнако, континуирано прати и вреднује:

- стање физичких способности;
- стање здравља и хигијенских навика;
- достигнути ниво савладаности моторичких вештина;
- однос према раду.

Оцењивање се врши описно, на три нивоа, на основу достигнутог предвиђених исхода.

Први ниво

1. Стање физичких способности

Ученик има висок степен развијености физичких способности на основу оцено:

а) координације:

- у цикличним кретањима и у повезивању једноставних покрета у целину;
- правилно изводи комплекс од осам вежби обликовања без реквизита; четири вежбе на рипстолу; и четири вежбе са палицом;
- на основу брзине учења: вежби на тлу; трчања преко поређаних препрека у једнаком ритму;
- вођење лопте без прекида (неколико пута);
- додавање лопте једном или обема рукама и хватање лопте;

б) гipкocти:

- раменог појаса, кичме и у зглобу кука;
- покрете трупа, руку и ногу изводи меко у оптималним амплитудама (заклони, претклон, заножења, предножења и одножења...);
- в) одржавања равнотеже:
 - на суженим површинама (линијама, шведској клупи, ниској греди или ставовима на једној нози) покрете изводе без поремећаја тежишта тела;
- г) експлозивне снаге, брзине и репетитивне снаге:
 - скокове и прескакања изводи са већом висином и даљином;
 - брзо трчи са и без промене правца;
 - вежбе обликовања за снагу изводи са више понављања;
- д) издржљивост:
 - трчи и учествује у игри дуже време без замора.

2. Стање здравља и хигијенске навике

Ученик има висок степен развијености хигијенских навика и добар здравствени статус када:

- нема постуралне поремећаје ни телесне деформитете, има нормално развијен свод стопала, уредног је општег изгледа; не показује видљиве знаке умора приликом вежбања;
- његов телесни развој је у складу са узрастом;
- има уредну опрему за вежбање и у потпуности усвојене хигијенске навике.

3. Достигнути ниво савладаности моторичких вештина

Ученик има висок степен развијености моторичких вештина уколико је успешно савладао кретања и захтеве предвиђене основним и проширеним садржајима.

4. Однос према раду

Ученик има позитиван активан однос према раду уколико је редован и активан на часовима и ако се ангажује у ваннаставним активностима.

Ученик је у потпуности достигао предвиђене исходе за први разред.

Други ниво

Ученик има задовољавајући степен: развијености физичких способности, здравственог стања и хигијенских навика, савладаности моторичких вештина и однос према раду, ако значајно не одступа од критеријума наведених за први ниво.

Ученик на овом нивоу достигао је предвиђене исходе уз одређене потешкоће (навести најбитније), има позитиван однос према раду ако је редован и активан на свим, или на већини часова.

Трећи ниво

Ученик делимично или потпуно одступа од критеријума наведених за први и други ниво.

Не носи редовно и не одржава опрему за вежбање и има недовољно развијене хигијенске навике.

Делимично је достигао, или у потпуности није достигао већину предвиђених исхода (навести најбитније), није заинтересован за вежбање и не показује напредак.

На крају сваке описне оцене, наставник треба да наведе које су могуће препоруке за даљи напредак и укључи родитеље.

ДИГИТАЛНИ СВЕТ

Циљ наставе и учења предмета Дигитални свет је развијање дигиталне компетенције ученика ради њиховог оспособљавања за безбедну и правилну употребу дигиталних уређаја за учење, комуникацију, сарадњу и развој алгоритамског начина размишљања.

Разред

Први

Годишњи фонд часова

36 часова

– препозна дигиталне уређаје из окружења и именује неке од њих; – наведе неке од животних ситуација у којима дигитални уређаји олакшавају обављање послова; – упореди начине рада и живота људи пре и после појаве дигиталних уређаја; – упореди начине креативног изражавања са дигиталним уређајима и без њих; – користи дигиталне уџбенике за учење (самостално и/или уз помоћ наставника); – упореди дигитални и папирни уџбеник;	ДИГИТАЛНО ДРУШТВО	Различит изглед дигиталних уређаја. Дигитални уређаји у различитим занимањима. Учење уз помоћ дигиталних уџбеника. Креативно изражавање са дигиталним уређајима и без њих. Комуникација посредством дигиталних уређаја. Дигитални уређај и паметни дигитални уређај. Коришћење дигиталних уређаја за повећање прилика за учење и стицање искуства ученика у области науке, културе и уметности.
– упореди традиционалне видове комуникације са комуникацијом посредством дигиталних уређаја; – наведе неке од карактеристика „паметног“ дигиталног уређаја; – наведе на који начин дигитални уређаји могу да допринесу упознавању културне баштине; – наведе основна правила за коришћење дигиталних уређаја како не би угрозио здравље; – наведе неке од здравствених ризика везаних за прекомерно или неправилно коришћење дигиталних уређаја; – доведе у везу начин одлагања електронског отпада са загађењем животне средине; – наброји основне податке о личности; – објасни зашто саопштавање података о личности представља ризично понашање при комуникацији помоћу дигиталних уређаја; – именује особе или институције којима се треба обратити за помоћ у случају контакта са непримереним дигиталним садржајем, непознатим, злонамерним особама или особама које комуницирају на неприхватљив начин; – наведе основне препоруке за руковање дигиталним уређајем на одговоран начин (примена мера физичке заштите) и објасни зашто је важно примењивати их; – анализира једноставан познати поступак/активност и предлаже кораке за његово спровођење; – протумачи симболе познатог/договореног значења и спроведе поступак описан њима; – уочи и исправи грешку у симболима израженом упутству (алгоритму), провери ваљаност свог решења и по потреби га поправи (самостално или сараднички); – доведе у везу алгоритам и понашање дигиталног уређаја.	БЕЗБЕДНО КОРИШЋЕЊЕ ДИГИТАЛНИХ УРЕЂАЈА	Дигитални уређај и наше здравље (вид, положај тела, време пред екраном, дигитални уређај као отпад). Подаци о личности и њихова заштита при комуникацији помоћу дигиталних уређаја. Помоћ у случају контакта са непримереним дигиталним садржајем, непознатим, злонамерним особама или особама које комуницирају на неприхватљив начин. Одговорно руковање дигиталним уређајем (мере физичке заштите, коришћење лозинке).
	АЛГОРИТАМСКИ НАЧИН РАЗМИШЉАЊА	Разлагање проблема на мање целине. Осмишљавање корака који воде до решења једноставног проблема. Тумачење постојећих и креирање алгоритама изражених симболима. Уочавање и исправљање грешака у алгоритму. Тумачење понашања дигиталног уређаја у односу на приказани алгоритам.

Кључни појмови садржаја: дигитални уређаји, интернет, електронски отпад, подаци о личности, безбедност, решавање проблема, алгоритам.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Предмет Дигитални свет намењен је развијању дигиталне компетенције код ученика првог разреда основне школе. Програм наставе и учења за први разред оријентисан је на процес учења и остваривање исхода.

Исходи су искази о томе шта ученици умеју да ураде на основу знања која су стекли учећи предмет Дигитални свет. Представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности ученика, који су груписани у три наставне теме: *Дигитално друштво*, *Безбедно коришћење дигиталних уређаја* и *Алгоритамски начин размишљања*.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи – глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Дефинисани исходи олакшавају наставнику даљу операционализацију исхода на ниво конкретне наставне јединице. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности.

Наставник је у планирању, припреми и остваривању наставе и учења аутономан. За сваки час треба планирати и припремити средства и начине провере остварености пројектованих исхода.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Наведене исходе могуће је остварити са различитим нивоима расположивости дигиталних уређаја намењених за коришћење од стране ученика, укључујући и могућност да само наставник располаже дигиталним уређајем. Уколико наставник има на располагању одговарајуће дигиталне уређаје (рачунаре, таблете, мобилне телефоне, роботе и друге физичке дигиталне уређаје...), ученици треба да их користе на начин који директно доприноси остваривања дефинисаних исхода учења. Вероватно је да ученици имају искуства са коришћењем дигиталних уређаја. Од изузетног је значаја да та искуства наставник увиди и уважи. Ученици могу бити вешти корисници технологије, али то не значи да су и компетентни у овој области. У том смислу, наставник има слободу да наставу

организује у складу са техничким могућностима, предзнањима и потребама својих ученика.

Током реализације наставе, рад наставника мора бити континуирано усмерен ка смањивању дигиталног јаза. Важно је да наставници помогну ученицима да увиде да технологија није свима једнако доступна, те да немогућност приступа технологији може да угрози одређене групе или појединце у друштву. Отуда је неопходно да наставник, пре него што планира конкретне активности учења, уочи постојање ученика који би, због ограниченог приступа технологији, могли да буду искључени или у неповољном положају. На пример, ако наставник предвиђа коришћење апликације на таблету или мобилном телефону, он мора да буде сигуран да те активности нису неповољне за ученике који немају приступ таквој технологији код куће. Обавезивање ученика да користе наставне материјала за које им је потребан приступ интернету од куће неправедно је према онима који га немају. За такве ученике наставник мора да обезбеди алтернативу – могућност приступа школским дигиталним уређајима, пре или после наставе. Значајно је и да наставник упозна ученике са стереотипом да је бављењем информатиком и програмирањем поље рада резервисано за мушку популацију и да га демантује кроз навођење адекватних примера (Ада Лавлејс и сл.).

Дигитално друштво

Наставник треба да креира образовну ситуацију у којој ученици могу да увиде да су дигитални уређаји свуда око њих – код куће, у школи, дому здравља, продавници, на паркингу, улици. Наставник не сме да инсистира на дефинисању дигиталног уређаја. Он треба да има у виду да рачунари данас имају различите појавне облике. Десктоп, лаптоп или таблет јесу рачунари, али то је и телефон, као и нека савремена играчка, фрижидер, клима уређај, веш-машина. Отуда термин *рачунар* (енгл. computer) није довољан, те користимо термин *дигитални уређај*.

Ученике треба подстицати да поделе са вршњацима животне ситуације које су их увериле у корисност дигиталних уређаја, тј. опишу како родитељи: плаћају рачуне од куће (без чекања у реду, у време када им је угодно, чак и ноћу), како проналазе информације које су им потребне (радно време продавнице, временску прогнозу, читају новине и сл.), користе навигацију...

Наставник треба да створи услове за хеуристички разговор постављајући питања: *Некада није било рачунара. И тада су ле-*

кари лечили људе. Сада лекари користе дигитални уређај. Зашто? (Повезивањем рачунара, систем здравствене заштите обезбеђује да ажурни подаци о здравственом стању пацијента буду доступни не само једном лекару, већ свим лекарима укљученим у његово лечење. Не постоји потреба ни за издавањем папирних рецепата за лекове. Тиме се смањују трошкови и обезбеђује правовремено издавање лекова пацијентима којима су потребни, као и штити животна средина); *Како ради касир у продавници? Да ли укуцава цену производа? Како је употребом дигиталног уређаја унапређен његов рад?* (Скенирајући бар-кодове, касир ради брже, производи које су купци купили нису више на стању у продавници, менаџер продавнице зна шта треба набавити, а шта не); *Наставници су подучавали децу и пре рачунара. Сада користе дигитални уређај. Зашто?* (Некада су наставници уписивали оцене у папирни дневник. Сада користе електронски дневник. Коришћењем електронског дневника наставник омогућава да родитељи лако могу да прате оцене своје деце, да правовремено виде коментаре наставника и васпитно делују.)

Како би створио услове да ученици упореде начине креативног изражавања у ликовној уметности (вајарство) са дигиталним уређајима и без њих, наставник треба да омогући ученицима да, на часу, вајају у пластелину популарни лик из цртаћа. Током часа, наставник треба да прикаже ученицима видео-запис дигиталног вајања истог јунака, у 3D програму и са ученицима извршити поређење вајања и дигиталног вајања.

Обуку ученика за коришћење дигиталних уџбеника наставник треба да спроводи планирано, у више наврата, у ситуацијама када дигитални уџбеник пружа могућности које премашују традиционални и доприноси разумевању наставног садржаја различитих предмета, те конструкцији и функционализацији знања. На часовима наставник треба да омогући ученицима да искажу своје виђење предности и мана дигиталних уџбеника. Ако ученици користе дигиталне уџбенике различитих издавача, добро би било да наставник подстакне ученике да упореде платформе и укажу на различите добробити сваке од њих. Ученици треба да решавају тестове у уџбеницима и играју образовне игре, а све у контексту конструкције конкретних знања и јачања дигиталне компетенције.

Питања попут: *Како људи комуницирају? Како дигитални уређаји доприносе брзини и лакоћи комуникације? Како данас комуницирамо са особама које су физички удаљене, живе у различитим деловима света? Да ли је могуће комуницирати коришћењем сваког дигиталног уређаја? Који су предуслови за комуникацију помоћу дигиталних уређаја? Који дигитални уређаји су „паметни“ и има ли, уопште простора да, у овом контексту, говоримо о памети?* наставник треба да постави ученицима и омогући им да поделе своја искуства када су у питању видови комуникације са дигиталним уређајима и без њих. У овом контексту, наставник треба да искористи прилику да са ученицима разговара и о интернету, без инсистирања на дефинисању појма. (Комуникација лицем у лице, разговор посредством фиксне телефоније неки су од традиционалних начина комуникације. Мобилни телефон је дигитални уређај помоћу кога можемо увек да комуницирамо (ако имамо домет и платили смо рачун). Да ли је то случај и са таблетом? За комуникацију помоћу таблета неопходан нам је приступ интернету и одговарајући програми. Наставник треба да упозна ученике са могућностима комуникације на релацији човек - дигитални уређај (паметни фриџидер, машина за прање веша, клима-уређај).)

Ако могућности локалне средине дозвољавају, наставник треба да одведе ученике у музеј, у осмишљену туру која им пружа прилику за уметнички доживљај и учење. У учионици, наставник треба да демонстрира ученицима виртуелну посету неком од најзначајнијих светских музеја/галерија и подстакне их на размишљање о условима који су били потребни да би се приказана установа културе посетила. Оно што ученици треба да схвате јесте да дигиталне уређаје можемо и треба да користимо како би повећали (створили нове) прилике за учење и искуства из области науке, културе и уметности. Посебно је значајно да наставник, пре екскурзије или наставе у природи, употреби неку од постојећих веб-презентација (<http://viminacium.org.rs/izlozbe/viminacium-virtual-tour/>) или апликација и, виртуелно, упозна ученике са

местима и културним добрима (музејима, манастирима, споменицима) које ће посетити. На тај начин, наставник пружа ученицима прилику да упореде доживљај поднебља и културне баштине посредством дигиталног уређаја и уживо. О доживљају ученика треба продискутовати након повратка у школу. (Дигитални уређаји и интернет омогућавају приступ најзначајнијим достигнућима културе и науке без изласка из учионице. Њиховим коришћењем, повећава се доступност светске културне баштине. Нације производе бројне дигиталне производе да би промовисале сопствену културу и показале своја достигнућа. Да ли и ми треба о томе да мислимо и на томе да радимо и, да бисмо исто постигли, која знања треба да имамо, завршна су питања за ученике.)

Препоручени број часова је 18.

Безбедно коришћење дигиталних уређаја

Наставник треба да иницира хеуристички разговор – *какав је начин живота савременог човека? Колико се крећемо, каквим се активностима бавимо?* Указати на чињеницу да се број занимања у којима је дигитални уређај доминантно средство за рад непрестано увећава и да отуда потиче потреба да негујемо здраве навике када је употреба дигиталних уређаја у питању. Нагласити да проблеми који настају са видом и коштано-мишићним системом не настају од употребе технологије, већ од неправилног положаја тела, претежног седења, дужег гледања без промене фокуса. Своју тврдњу треба да подупре нпр. приказивањем видео-записа <http://bit.ly/KibernetskiPoremecaj>.

Наставник треба да демонстрира и, заједно са ученицима примени начине коришћења дигиталних уређаја на безбедан начин по здравље. Добро би било и да заједно излистају неке од здравствених ризика, разговарају о дужини утрошеног времена испред екрана, направе одговарајући постер и окаче га у учионици.

Правилно одлагање електронског отпада важно је питање за очување здраве животне средине. Наставник може од ученика да тражи да разговарају са родитељима и пронађу електронски отпад који поседују у кући и, уколико постоје услови, организује акцију прикупљања тог отпада. Алтернатива је да наставници разредне наставе исте школе организују заједничку акцију прикупљања електронског отпада и, као госта-експерта, позову стручњака из агенције за уклањање и складиштење ове врсте отпада да одржи адекватно предавање ученицима. (У случају да у локалној средини не постоје услови за организацију оваквог догађаја, наставници би требало да се повежу са школама у којима се такве акције спроводе и, са својим ученицима. Уколико ни то није могуће реализовати, ученицима би требало приказати видео-снимак предавања стручњака.)

Указати на чињеницу да нису све особе које користе интернет добронамерне. Постоје људи који могу да угрозе имовину, па и живот других корисника интернета. У том смислу, треба приказати одабране видео-записе који адекватно третирају неке од најчешћих појава из спектра догађаја који настају откривањем података о личности (име и презиме, адреса становања, број телефона, фотографија, идентитет на интернету).

Крађа: <http://bit.ly/Opljackani>

Лажни идентитет: <http://bit.ly/LazniIdentitet>

Од изузетног значаја је да ученици схвате који подаци спадају у податке о личности, као и на које начине их људи најчешће чине доступним на интернету. Више информација о безбедном коришћењу интернета код деце узраста 4-8 година (стручне текстове, цртане филмове за децу, итд.) наставник може да пронађе на: <https://digitalni-vodic.ucpd.rs/zastita-licnih-podataka-i-privatnosti-na-internetu/>.

Посебну пажњу треба посветити чињеници да људи своје личне податке чине доступним добровољно (најчешће из незнања или наивности). Наставник треба да покрене дискусију о непримерној комуникацији (говор мржње, вређање, омаловажавање), као и о ризицијој комуникацији (контакт са непознатим особама) у реалном животу. Затим, треба да помогне ученицима да формирају вредносне ставове који се подједнако односе на комуникацију у онлајн и офлајн свету. Такође, наставник треба да подстакне

ученике да наведу ситуације у којима су се срили са различитим врстама непримереног садржаја у реалном животу и нагласи да је слична ситуација у онлајн свету. Неопходно је да, током разговора са ученицима, непрестано наглашава да они не треба да се осећају беспомоћно ако се нађу у сличним ситуацијама, већ да постоје особе и институције којима треба правремено да се обрате и од којих ће добити адекватну заштиту:

1. родитељ/други законски заступник
2. наставник, педагог, психолог, директор
3. <https://pametnoibezbedno.gov.rs/>

Телефон: **19833**

Форма: <https://pametnoibezbedno.gov.rs/prijava-nelegalnog-sa-drzaja/>

Користан извор:

<https://www.common sense.org/education/digital-citizenship/lesson/putting-a-stop-to-online-meanness>

Дигитални уређаји захтевају пажљиво руковање и одговарајућу заштиту од неовлашћеног приступа. Ученике треба упознати са неколико важних принципа физичке заштите дигиталног уређаја (не доводи до контакта са течностима, посебно слатким пићима, штитити га од прашине, излагања прекомерној топлоти, било због вишесатне употребе или остављања на сунцу или пећи и сл.). Поред физичке заштите, дигитални уређај треба обезбедити од неовлашћеног приступа.

Препоручени број часова је 8.

Алгоритамски начин размишљања

Знања ученика и садржаје осталих обавезних предмета и изборних програма требало би искористити како би се пред њих поставио адекватан задатак – поступак који треба да анализирају и предложе кораке за његово спровођење (колут унапред, писање слова, низ сличица од којих треба сачинити причу, низ сличица међу којима има сувишних...). Наставник треба да уведе термин *алгоритам* и да га ученицима протумачи као упутство за решавање неког проблема или извођење неког поступка. Свако инсистирање на дефиницијама није прихватљиво.

Ученике треба ставити у ситуацију да добију упутство прво за делимично познате и њима смислене задатке и поступке у складу са њим. Потребно је да наставник осмисли симболе које ученици треба да дешифрирају и изврше предвиђени поступак. У другој фази, наставник треба ученицима да обезбеди упутство које им омогућава да изврше потпуно непознати задатак. Након успешне реализације задатка, наставник треба да им укаже да су били у ситуацији у којој се сваки дигитални уређај налази – извршава наредбе (упутства), не знајући са којим циљем, али ипак савршено тачно и на корист својим корисницима.

Тестирање ваљаности алгоритма, исправљање грешака, осмишљавање и тестирање унапређеног решења драгоцени су тренуци учења. (Само ученик који је свестан чињенице да пут до успеха може бити вијугав има добре изгледе да постане успешан.) У том смислу, наставник често треба да поставља ученике у ситуације да разматрају унапред креиране алгоритме (упутства) за решавање одређених задатака, да у више наврата откривају грешке и исправљају их, све док не дођу не само до најбољег, већ и до најефикаснијег решења.

Како би ученици јасно повезали алгоритам са понашањем дигиталног уређаја, наставник треба да им прикаже једноставан алгоритам (на табли), а затим и да им демонстрира како се дигитални уређај понаша у складу са тим алгоритмом. У циљу досезања предвиђеног исхода, најбоље је да наставник користи унапред програмираног робота или други физички дигитални уређај (попут микроконтролера) и демонстрира ученицима његово понашање. Уколико наставник располаже роботима или, за узраст ученика одговарајућим физичким дигиталним уређајима, препоручено је да и ученици искусе управљање њиховим понашањем, у складу са симболима исказаним алгоритмом. Ако су ученицима на располагању рачунари, рад у програму на адреси <https://scratch.mit.edu/projects/19685257/> може да допринесе досезању дефинисаног исхода.

Препоручени број часова је 10.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У настави оријентисаној на процес учења и достизање исхода учења вреднују се процес и продукти учења. Устаљене методе процене постигнућа ученика, које наставници примењују у другим обавезним предметима и изборним програмима, могуће је примењивати и у настави овог предмета. Ипак, изазови попут чињенице да процена постигнућа заснована само на резултатима практичних задатака које ученици раде није довољан показатељ онога што они знају и умеју, или да је, при сарадничком раду, врло тешко идентификовати допринос сваког појединца, доводи до потребе за издвајањем неколико техника које се посебно препоручују за примену у оквиру предмета Дигитални свет (превасходно зато што у највећој мери корелирају са његовом природом):

– **самопроцена:** програм наставе и учења очекује да ученици објасне нпр. начин функционисања једноставних алгоритама (укључујући и оне које су сами креирали), тестирају их, а затим откривају и исправљају грешке у њима. Неговање праксе исказивања рефлексивних коментара током представљања онога што су урадили прилика је за развој самоувида и саморегулације у учењу и основа за процену властитог постигнућа ученика;

– **вршњачка процена:** ова врста процене постигнућа ученика природно се надовезује на процес самопроцене – ученици раде у пару или групи на истом задатку и имају могућност да, делећи одговорност, стварају и исправљају решења, те пружају конструктивне повратне информације. (Ова метода широко је распрострањена у ИТ индустрији од стране професионалних програмера (програмирање у пару) и лако ју је превести у учионицу.);

– **отворена питања:** знање ученика о концептима који су обухваћени програмом неће увек бити лако уочљиво. Постављање отворених питања један је од начина на који наставник може да процени постигнућа својих ученика, али и да допринесе продубљивању њиховог разумевања конкретног концепта. Питања која почињу са „*Зашто*” или „*Како*” посебно су корисна: *Зашто није добро да чаши са слатким пићем држиш поред дигиталног уређаја? Како ради твој алгоритам? Зашто је потребно да водиш рачуна о дужини времена које проводиш у раду са дигиталним уређајем?* итд.;

– **Већ знам – Желим да научим – Научио/ла сам:** коришћење рубрика за идентификацију онога што већ знају, шта желе да науче и, накнадно, онога што су научили, корисна је техника коју ученици могу да користе за подршку самосталном учењу, а наставник за процену њихових постигнућа.

Примењујући предложене методе процене постигнућа ученика наставник креира и конзистентно гради персонализовано и подстицајно образовно окружење. Он прати постигнућа ученика из улоге активног посматрача и ментора. Избегнута је формална ситуација процењивања (наставник не прозива и не пропитује ученике), чиме је ниво стреса ученика битно смањен (потенцијално и елиминисан). Јачање самопоуздања ученика и саморегулације у учењу посебна је добробит која произилази из наведеног.

ИЗБОРНИ ПРОГРАМИ

Назив предмета	ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ
Циљ	Циљ учења програма <i>грађанско васпитање</i> је подстицање развоја личности која је одговорна према својим правима и правима других, отворена за договор и сарадњу и спремна да активно учествује у животу школске заједнице, уважавајући принципе, процедуре и вредности демократског друштва.
Разред	први
Годишњи фонд часова	36 часова

ИСХОДИ По завршеном разреду ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– наведе у чему је успешан и у чему жели да напредује; – уочава међусобне разлике и сличности са другим ученицима у одељењу; – понаша се на начин који не угрожава потребе, права и осећања других; – препозна код себе и других основна осећања; – препознаје примере поштовања и кршења права детета у свом окружењу, причама, филмовима; – преиспитује своје поступке и прихвата да не мора увек да буде у праву; – тражи помоћ у ситуацијама кршења својих и туђих права; – разликује добру и лошу комуникацију у сопственом искуству, ближем окружењу, књижевним делима, филмовима; – комуницира слушајући саговорника и тражи објашњење онога што не разуме; – слободно износи мишљење, образлаже идеје, даје предлоге и прихвата да други могу имати другачије мишљење; – сарађује и преузима различите улоге у групи/тиму; – договара се и одлучује у доношењу одељењских правила и да се понаша у складу са њима; – својим речима образложи неопходност правила која регулишу живот у заједници; – препозна добре стране свог одељења и оно што би требало променити/побољшати; – заједно са вршњацима и наставником учествује у решавању проблема у одељењу; – учествује у изради плана једноставне акције; – са другим ученицима изводи и документује једноставну акцију; – доприноси промоцији акције; – на једноставан начин вреднује изведену акцију.	ЉУДСКА ПРАВА Ја и други у одељењу	Идентитет Ко сам ја? Наше јаке стране, у чему смо успешни, у чему бисмо волели да напредујемо. Таленти и интересовања која поседујемо. Наше сличности и разлике. Основна осећања (радост, страх, туга, бес) и како се препознају. Потребе и права Разлике између жеља и основних животних потреба. Права детета Кршење и заштита права Препознавање кршења права детета. Кома се обратити у ситуацијама кршења права детета. Одговорност према себи и другима.
	ДЕМОКРАТСКО ДРУШТВО Одељење/група као заједница	Функционисање заједнице Одељење/група као заједница. Вредности одељења/групе – равноправност, одговорност, солидарност, поштовање и брига за друге, толерантност, праведност, поштење. Уважавање различитости. Правила у одељењу/групи и њихова функција. Одлучивање у одељењу/групи. Одговорност деце и одраслих за функционисање заједнице.
	ПРОЦЕСИ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ Комуникација и сарадња	Комуникација Слушање/неслушање. Кад разговарамо држимо се теме. Изношење мишљења. Уважавање саговорника. Сарадња Грутни рад, договарање и сарадња са вршњацима и одраслима.
	ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ Акција одељења/групе	Планирање и извођење једноставне акције у одељењу/групи Кораци у планирању и извођењу акције. Чиме се поносимо и чиме нисмо задовољни у одељењу. Избор теме/проблема/активности којом ћемо се бавити. Одређивање циља и израда плана акције – подела улога, договор о роковима, начину реализације. Извођење и документовање акције – видео, фотографије, текстови и сл. Промоција акције на нивоу школе – приказивање другим одељењима, родитељима и сл., прављење постера или паноа, објављивање прилога у школском листу. Вредновање акције – чиме смо задовољни, шта је могло бити боље.

Кључни појмови: различитости, комуникација и права.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм *грађанског васпитања*, у првом циклусу основног образовања и васпитања, организован је по моделу спирале што значи да су садржаји у сва четири разреда дати у областима *Људска права*, *Демократско друштво*, *Процеси у савременом свету* и *Грађански активизам*. Тематске области се спирално развијају, односно садржаји се из разреда у разред проширују и продубљују, а многи исходи се надограђују или се, ако је у питању вештина, даље развијају. Типичан пример таквог исхода су они који се односе на комуникацију која ће се доследно развијати у свим разредима и кроз све садржаје. Слично је и са јачањем осетљивости за потребе и права других, препознавање дискриминације и другим исходима који се не могу брзо и лако остварити обрадом само једног програмског садржаја. Све четири области су једнако важне, а наставник их, у непосредном раду са ученицима, интегрише јер између њих постоји природна веза.

Област *демократско друштво* је конципирана аналогно предмету *свет око нас* где се ученици у процесу сазнавања полако воде од непосредног окружења (породица, одељење) ка широј друштвеној средини (школа, окружење, држава, свет).

У програму су наведени садржаји које наставник може да допуњује, проширује и мења према конкретним потребама и плану сопственог рада али увек имајући у виду исходе које треба остварити. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља предмета. Између исхода, како у оквиру једне, тако и у више области, постоји повезаност. Остваривање једног исхода доприноси остваривању других исхода. Многи исходи су процесни и представљају резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада, током дужег временског периода.

Остваривање исхода захтева примену различитих интерактивних облика рада као и одабир и коришћење одговарајућих метода и техника. Наставници су у прилици да бирају: радионице, симулације, играње улога, студије случаја, дискусије, мини истраживања, једноставне акције као и да сами осмисле неке друге активности. Имајући у виду да ученици првог разреда долазе са искуством из припремних предшколског програма где је доминантно сазнавање кроз игру и овде треба методску окосницу предмета да чине интерактивне радионице, структуриране игровне активности обједињене око главне теме. Радионице треба да започињу причом која је блиска искуству ученика, а садржи неку врсту заплета (моралну дилему или сукоб потреба и/или вредности) као повод за дискусију у пару или у мањој групи, а завршава разменом у целој групи. Циљ је да се пружи могућност сваком ученику да преиспита своје мишљење и деловање због појаве конфликта између његове тачке гледишта и тачке гледишта која је различита од његове. Зато се може рећи да активности на часу треба тако да теку да обезбеде искуствено учење, тј. уобличавање и поимање личних, аутентичних доживљаја и ставова ученика кроз размену у

групи, а не преношење готових знања, туђих увида или готових предлога. Наставник треба да нагласи да нема пожељних, очекиваних или тачних одговора, да је нагласак на процесу откривања и сазнавања о себи и другима кроз размену. Осим тога, важно је да постоји игровни контекст који помаже ученицима да се опусте и ослободе, да пробају различите видове изражавања и симболизације унутрашњих искустава, и да кроз игру истражују разноврсна, дивергентна решења за проблеме са којима се суочавају. С обзиром на узраст ученика добро је у току часа комбиновати различите активности и осмислити такву динамику рада којом се одржава њихова пажња и мотивација за учествовањем. За овај предмет важно је обезбедити такав начин седења ученика који омогућава свим учесницима да виде једни друге, окренути лицем у лице.

Посебну пажњу треба обратити на последњу област програма где се претходно стечена знања и вештине интегришу и практикују. Акције треба да буду мале и изводљиве, али да имају све кораке. Ученике треба охрабривати када наиђу на тешкоће и јасно указивати да си и неуспеле акције добре јер њиховом анализом долазимо до увида који су кораци били погрешни. Бројни су примери тема у оквиру којих се могу осмислити једноставне акције у корист права детета, а на нивоу одељења/групе. На пример, вршњачка подршка је важан сегмент укупне подршке инклузивног образовања, тако да је укљученост ученика у овај сегмент живота и рада школе веома значајан. Он се огледа управо у заједничком промишљању наставника и ученика на тему како осмислити план подршке, како га најуспешније реализовати, водећи рачуна о потребама сваког ученика обухваћеног инклузивним образовањем.

Грађанско васпитање, као програм, део је ширег концепта образовања за демократију и грађанско друштво и у том смислу је тесно повезано са другим предметима, ваннаставним активностима и етосом школе. Најјача корелација је са *српским језиком* и предметом *свет око нас* где се може користити тематско планирање.

Како је *грађанско васпитање* изборни програм, дешава се да се реализује у целом или у делу одељења, мада се често реализује и у групи састављеној од ученика из више одељења и зато се алтернативно користе оба израза одељење/група. Уколико је рад у групи потребно је уложити додатни напор да се направи групна кохезија. Многи садржаји програма су погодни за јачање добрих односа у групи, а посебно активности на планирању и извођењу заједничких акција.

У овом предмету продукти ученичких активности имају посебан значај. Они могу бити различите врсте као што су постери, аудио-визуелни записи, презентације, прикази резултата истраживања и друго. Они се могу користити при интеграцији или рекапитулацији обрађених садржаја, процени напредовања ученика, као и самопроцени наставника колико успешно ради. Продукти се могу користити и ван одељења/групе, на пример на изложби у холу школе, у школским новинама, сајту школе.

За реализацију предмета и остваривање дефинисаних исхода врло је важна улога наставника. Он је модел који својим понашањем доприноси стварању демократске атмосфере која је погодна за размену и аргументовање идеја и мишљења међу ученицима, он је тај који даје повратну информацију и подстиче ученике на разумевање односа у групи. Он подржава ученике када им је тешко да се изразе, помаже им у избору правих речи. Подстицајним питањима може да наведе ученике да сагледају ситуацију из друге перспективе што је озбиљан захтев за ученике првог разреда који су још увек у великој мери фокусирани на сопствене потребе, мисли, осећања. Конструктивна комуникација и демократске процедуре нису само циљ већ и начин да се остваре жељени исходи. Наставник треба да обезбеди да се на часу сваки ученик осећа уважено, прихваћено и добродошло у својој различитости уз обавезу поштовања и уважавања других и другачијих погледа и мишљења.

Оцењивање ученика у *грађанском васпитању* је усаглашено са Правилником о оцењивању у основној школи и ученицима блиско јер се описно оцењује из свих предмета.

НАСТАВНИ ПРОГРАМ ЗА ВЕРСКУ НАСТАВУ ПРАВОСЛАВНИ КАТИХИЗИС
1.разред

ЦИЉ	ОПЕРАТИВНИ ЗАДАЦИ	САДРЖАЈИ	НАЧИНИ ОСТВАРИВАЊА
Циљ верске наставе јесте да се њоме посведоче садржај вере и духовно искуство традиционалних цркава и религијских заједница које живе и делују на нашем животном простору, да се ученицима пружи целовит религијски поглед на свет и живот и да им се омогући слободно усвајање духовних и животних вредности цркве или заједнице којој историјски припадају, односно чување и неговане сопственог верског и културног идентитета. Ученици треба да упознају веру и духовне вредности сопствене, историјски дате цркве или верске заједнице у отвореном и толерантном дијалогу, уз уважавање других религијских искустава и филозофских погледа, као и научних сазнања и свих позитивних искустава и достигнућа човечанства.	Задачи верске наставе су да код ученика: - развија отвореност и однос према Богу, другачијим и савршеном у односу на нас, као и отвореност и однос према другим личностима, према људима као ближњима, а тиме се буди и развија свест о заједници са Богом и са људима и посредно се сузбија екстремни индивидуализам и егоцентризам; - развија способност за постављање питања о целини и коначном смислу постојања човека и света, о људској слободи, о животу у заједници, о феномену смрти, о односу са природом која нас окружује, као и о сопственој одговорности за друге, за свет као творевину Божју и за себе; - развија тежњу ка одговорном обликовању заједничког живота са другим људима из сопственог народа и сопствене цркве или верске заједнице, као и са људима, народима, верским заједницама и културама другачијим од сопствене, ка изналажењу равнотеже између заједнице и властите личности и ка остваривању сусрета са светом, са природом, и пре и после свега, са Богом; - изгради способност за дубље разумевање и вредновање културе и цивилизације у којој живе, историје човечанства и људског стваралаштва у науци и другим областима; - изгради свест и уверење да свет и живот имају вечни смисао, као и способност за разумевање и преиспитивање сопственог односа	Учимо о нашој вери - уводни час	Упознавање са садржајем програма и начином рада.
		Моја породица	Приче и слике које приказују породицу, пружити ученицима елементарно знање о Богу као бићу заједнице.
		Моја школа и другари	Ученицима пружити основ за разумевање човека као бића заједнице.
		Ми смо део Божје породице (Цркве)	Пружити основ за разликовање и упоређивање породичних односа и односа који владају у Цркви.
		Послушност	Пружити основ за упознавање односа који владају између човека и Бога, приче које говоре о томе да када некога волимо, онда га и слушамо.
		Даривање – наша љубав	Пружити основ за упознавање односа који владају између човека и Бога, како можемо да помогнемо другоме; љубављу чиним добра дела.
		Цео свет на дар	Ученицима пружити основ за разумевање да се кроз међусобне односе љубави остварује јединство.
		Оче наш - зовемо нашег Бога	Приближити ученицима значење молитве – Оче наш.
		Бог долази у овај свет	Пружити ученицима неопходно знање о доласку Спаситеља у свет.
		Христос се роди – Божић у мом дому	Указати ученицима да је послане Сина Божјег дар љубави Бога Оца свету.
		Како је Растко постао Св. Сава	Пружити ученицима елементарно знање о Светоме Сави.
		Свети Сава, слава у школи и у мојој породици	Химна Светом Сави и приближавање ученицима живот и дело Светог Саве.
		Бог ствара свет	Пружити ученицима елементарно знање о стварању света.
		Свет је наш дом	Омогућити ученицима да схвате и доживе Цркву као заједницу сабраног Божјег народа.
		Прихватимо дарове Божје	Подстицати ученике на лично учешће у животу Цркве.

	према Богу, људима и природи.	Где је љубав ту је Бог	Објашњавање ученицима да је Бог љубав, да кроз љубав према другима показујемо љубав према Богу.
		Христова вечера са ученицима	Читање и објашњавање Тајне вечере Христа са ученицима.
		Литургија - окупљање Божје породице	Објашњавање Литургије као наставка Тајне вечере и окупа породице Божије за трпезу.
		Пост – стаза љубави	Приближити ученицима сам појам поста и значај поста као пута ка љубави.
		Христова љубав према човеку и свету	Указати ученицима на величину Христове љубави према људима и свету.
		Препознајемо Христову љубав	Приближити ученицима основне појмове о Христовој несебичној љубави и жртви.
		Христос васкрсе!	Пружити ученицима елементарно знање о Христовом страдању и васкрсењу.
		Човек домаћин у свету	Подстицати ученике да љубав према Богу изражавају кроз љубав према људима и природи.
		Радост служења	Указати ученицима да служење другима јесте знак љубави.
		Љубав према људима и природи је љубав према Богу	Објашњавање ученицима да ако волимо друге људе и природу, волимо и Бога.
		Сваки човек је за нас Христос	Појаснити ученицима да волећи људе волимо Бога.
		Научили смо о нашој вери	Установити обим разумевања и квалитет стечених знања у току школске године из Православног катихизиса.

НАСТАВНИ ПРОГРАМ ЗА ВЕРСКУ НАСТАВУ КАТОЛИЧКИ ВЈЕРОНАУК

1. разред

ЦИЉ	ОПЕРАТИВНИ ЗАДАЦИ	САДРЖАЈИ	НАЧИНИ ОСТВАРИВАЊА
• Привикавати се на заједнички рад и активно судјеловање у настави • Упознати значење назива "вјеронаук" и "вјероучитељ" • Развијати осјетљивост за љепоте створеног свијета и човјека • Упознати библијско извјешће о стварању свијета и човјека • Кратко упознати како су први људи сагријешили и изгубили пријатељство с Богом • Стећи поуздање у Бога који нас љуби и прашта • Осјетити сигурност у животу јер свиме управља Божја рука • Уочити да су анђели Божји пријатељи којима се радо утјечу дјеца • Стећи поуздање у Бога који нас љуби и прашта • Осјетити сигурност у животу јер свиме управља Божја рука • Свјесно и активно доживјети вријеме Дошашћа у обитељи, школи и жупи • Упознати свеце,	да нађе своје мјесто у вјеронаучној групи • да разумије ријечи: "вјеронаук" и "вјероучитељ" • да језички изрази уочено и доживљено о природи и свијету који нас окружује • да Бога доживи као Створитеља и доброга Оца • да уочи и прихвати знакове Божје доброте у повезаности с конкретним догађајима из свакодневног живота • да више вреднује повјерење и пријатељство • да се отвори према наднаравном • да се отвори према наднаравном • да више вреднује повјерење и пријатељство • да заузме позитивнији став према другима из своје околице • да разумије ријечи: "Дошашће" и "Божји" и ријечима га протумачи • да размишља и сам даје предлоге за даривање	1. Имам своје име и своје мјесто	• Игра представљања
		2. У школи имамо католички вјеронаук	• Ритмичка игра и пјевање познатих дјечијих пјесмица
		3. Небо и земља пјевају Богу	• Вјежбе: проматрања, слушања, откривања, уживљавања, замишљања
		4. Дивни Божји свијет	• Стваралачке вјежбе (ликовне - бојамо, цртамо, правимо анђеле; - гласбене; - сценске
		5. Боже, чудесно си створио људе	Приповиједање библијских догађања које говоре о вјери у Бога Створитеља и доброга Оца
		6. Људи нису послушали Бога	• Приповиједање библијских догађања које говоре о вјери у Бога Створитеља и доброга Оца
		7. Знакови опроштења и помирења (Ноа	• Приказивање и интерпретација одабраних слика (дијапозитива)
		8. Небески отац је створио и невидљиви свијет (анђеле)	• Стваралачке вјежбе (ликовне - бојамо, цртамо, правимо анђеле; - гласбене; - сценске
		9. Сви су људи дјеца Божја и зато браћа	• Приповиједање библијских догађања које говоре о вјери у Бога Створитеља и доброга Оца
		10. Понављање и систематизација обрађене наставне теме.	• Приказивање и интерпретација одабраних слика (дијапозитива

особито светог Николу, који нас припрема и уводи у славље Божића • Упознати догађаје Исусова рођења и особе које су га пратиле	својих ближњих • да прихвати догађај Исусова рођења као великог Божјег дара људима	11. Дошашће - вријеме приправе за Божић	• Израда адвентског вијенца и календара
		12. Радујем се светом Николи	Упознавање св.Николе, пријатеља дјеце
		13. Марија - Исусова Мајка	• Приповиједање догађаја Исусова рођења
• Повезати божићно славље и обичаје с правим значењем божићног отајства Упознати догађаје Исусова рођења и особе које су га пратиле према Лукину еванђељу • Упознати догађаје Исусова рођења и Доживјети Исусово рођење • Открити радосне стране живота као велики Божји дар људима • Помоћи дјечи да се отворе • Пробудити свијест да је Бог увијек уз нас и да му се можемо обратити • Развијати осјетљивост за туђе радости, жалости и патње • Уочити која	• да разумије обичаје који су настали у озрачју благодана • да размишља и сам даје предлоге за даривање својих ближњих • да разумије обичаје који су настали у озрачју благодана • да сам предложи улогу коју ће глумити у сценском приказу Исусова рођења • да уочи догађаје који су повезани с радошћу живота и с патњом која прати човјека • да еванђеоску поруку примјењује у својој животној ситуацији • да боље разумије	14. Божић - благодан Исусова рођења	• Цртање божићног догађаја, израда јаслица и обликовање фигура
		15. Исусови први гости (поход пастира и мудраца	• Израда погодних дјечјих поклона (божићни украси, честитке...)
		16. Светкујемо Божић (упознајемо властити начин слављења Божића	• Приповиједање догађаја Исусова рођења
		17. Понављање и систематизација обрађене наставне теме	• Уживљавање у поједине ликове и сценско извођење
		18. Исус нас учи да љубимо једни друге у кући	• Приповиједање уз слике, примјери из Еванђеља
		19. Исус нас учи да се у љубави налазимо (дванаестогодишњи Исус у храму	• Приповиједање уз слике, примјери из Еванђеља
		20. Исус нас учи молити	• Разговор о страховима и оном што нас жалости

добра дјела ми можемо чинити другима • Пробудити свијест да је Бог увијек уз нас и да му се можемо обратити • Разумјети коризму као вријеме приправе за вазмено славље дјелима љубави и праштања • Уживјети се у догађај Цвјетнице • Приближити догађаје Великог тједна као догађаје Исусове бескрајне љубави према свим људима • Приближити и доживјети Радосну поруку: Исус је ускрсноу и заувјек живи • Искусити Ускрсну радост, свјесно доживјети и прославити Ускрс и стећи повјерење у живот	дијелове молитве: Оче наш • да гестом изрази љубав, опроштење и милосрђе • да еванђеоску поруку примјењује у својој животној ситуацији да пази да сам не изазива жалост • да разумије значење "коризма", "одрицање" и "добра дјела" • да повеже знакове у природи са вјером у ускрснуће • да преприча једноставно догађај Великог Тједна и Ускрса • да препозна ускрсне симболе • да са разумијевањем изговара ријечи: "Ускрс" и "Алелуја" • да наслутити значење појма "небо"	21. Љубимо своје ближње (Милосрдни Самаританац)	• Пантомимо покажемо како можемо бити ближњи-милосрдни према другима
		22. Љубимо једни друге (Заповијед љубави)	• Цртежем изразити нека искуства радости
		23. Понављање и систематизација обрађене наставне теме	• изражавање цртањем
		24. Припремамо се за Ускрс (коризма, природа говори о новом рађању)	• Разговор о коризми као времену добрих дјела, даривања и одрицања
		25. Исусов улазак у Јерусалем - Цвјетница	• Обрада приче: Пуж и гусеница уз ликовно изражавање
		26. Исус је из љубави трпио	• Проматрање слике Посљедње вечере
		27. Исус живи - ускрснуо је (указање Марији и ученицима, Томи)	• Ликовно изражавање на тему ускрснућа
		28. Исус се указује двојици ученика - Пут у Емаус	• Ритмичке игре уз поклик: "алелуја"
Искусити Ускрсну радост, свјесно доживјети и прославити Ускрс и стећи повјерење у живот	• да доживи заједништво с Богом, добрим Оцем	29. Ускрс слаavimo у обитељи, у школи и жупи	• Описивање и ликовно изражавање искуства дјеце повезаних са ускрсним обичајима и симболима (писанице, јање, ускрсна свијећа...)
• Доживљајно и спознајно увести у догађај Исусова одласка са земље - Узашашће и благодан Духова	• да наслутити значење појма "небо"	30. Исус одлази Оцу - Узашашће	• Ликовно изражавање
• Доживљајно и спознајно увести у догађај Исусова одласка са земље - Узашашће и благодан Духова	• да доживи заједништво с Богом, добрим Оцем	31. Међу нама је Дух Свети - живимо у радости и љубави	• Проматрање слике духовског догађаја и приповиједање о доласку Духа Светога

• Упознати знакове крштења по којему постајемо Исусови ученици свједоци	• да уочи и прихвати важност крштења за свагдашњи живот	32. Исусов сам ученик - Дијете Божје (моје крштење)	• Приповиједање и показивање знакова сакраментa крштења: вода, свето уље, свијећа....
• Схватити важност недјељног и благоданског окупљања на литургијским слављима у својим жупним заједницама	• да схвати важност међусобне повезаности, молитве и недјељне мисе у вријеме празника	33. Са Исусом заједно молимо: Оче наш	• Ликовно изражавање о мисном слављу
• Схватити важност недјељног и благоданског окупљања на литургијским слављима у својим жупним заједницама	• да схвати важност међусобне повезаности, молитве и недјељне мисе у вријеме празника	34. Сусрети Исусових ученика у цркви	• Проматрање одабраних слика на тему недјељног славља
• Доживјети и схватити да смо чланови једне жупне заједнице	• да схвати Исусову повезаност с нама	35. Исус међу нама живи - Исус и дјеца	• Интерпретација текста о Исусовој присутности у светој миси
• Схватити да и за вријеме школских празника требамо ићи на недјељну свету мису са својом обитељи	• да схвати важност међусобне повезаности, молитве и недјељне мисе у вријеме празника	36. Радујемо се распусту - останимо повезани - Закључно провјеравање знања ученика	• Заједничка посјета цркви

4.2. ПРОГРАМ НАСТАВЕ И УЧЕЊА ЗА ДРУГИ РАЗРЕД

Са начинима и поступцима за њихово остваривање

	ЈЕЗИК Граматика, правопис и ортографија	Глас и слог; самогласници и сугласници. Врсте речи: именице (властите и заједничке); род и број именица; глаголи; глаголска времена: прошло, садашње, будуће време; потврдни и одрични глаголски облици; придеви (описни); бројеви (основни и редни). Реченице: обавештајне, упитне, заповедне и узвичне. Потврдне и одричне реченице. Велико слово: писање назива држава, градова и села (једночланих и вишечланих) и једночланих географских назива. Спојено и одвојено писање речи: писање речце <i>ли</i> и речце <i>не</i> уз глаголе. Интерпункција: тачка (на крају реченице и иза редног броја); две тачке и запета у набрајању; писање датума арапским и римским цифрама. Писање скраћеница: (мерне јединице и опште скраћенице <i>ОШ</i> , <i>бр.</i> , <i>итд.</i> , <i>стр.</i> и <i>нпр.</i>).
	ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА	Друго писмо (латиница): штампана и писана слова. Разумевање прочитаног кроз одговоре на питања. План за препричавање кратких текстова (лирских, епских, драмских) састављен од уопштених питања. План описивања на основу непосредног посматрања. Правописне вежбе: преписивање, диктат и самостално писање. Језичке вежбе: загонетке, ребуси, укрштене речи, осмосмерке, асоцијације, састављање реченица, проширивање задатих реченица. Лексичко-семантичке вежбе: допуњавање реченица, опис бића и предмета. Сценско приказивање драмског/драматизованог текста.

Кључни појмови садржаја: књижевност, језик, језичка култура, усвајање другог писма (латинице).

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења Српског језика заснован је на исходима, односно на процесу учења и ученичким постигнућима. Исходи представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности које ученик гради, проширује и продубљује кроз све три предметне области.

1. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Планирање наставе и учења обухвата креирање годишњег и оперативних планова, као и развијање припрема за час/дан/седмицу. *Годишњи план* креира се у форми гантограма и садржи број часова по областима распоређених по месецима, а у складу са школским календаром, планирани фондом часова по областима и годишњим фондом часова.

Програм наставе и учења предмета Српски језик у другом разреду основне школе чине три предметне области: Књижевност, Језик и Језичка култура (у оквиру које уче и друго писмо – латиницу). Препоручени број часова по предметним областима је: Књижевност – 70 часова, Језик – 40 часова и Језичка култура 70 часова. Све области се прожимају и ниједна се не може изучавати изоловано и без садејства са другим областима.

Уз годишњи план, формира се листа распоређених текстова по месецима, као и домаћа лектира. Дистрибуција текстова по месецима, као и до сада, заснована је на груписању и повезивању текстова према различитим критеријумима – природа и улога књижевног дела; врсте текстова; сврха текстова: за описмењавање/читање/разумевање/препричавање/тумачење; методе и поступци учења латиничког писма; брзина напредовања ученика; годишња доба; значајни датуми и празници; посебности ученичког колектива, школе и локалне заједнице; предметна и међупредметна повезаност садржаја и исхода; међупредметне компетенције итд. Дакле, корелативност је омогућена комбиновањем текстова у сродне тематско-мотивске целине према различитим критеријумима. Могући примери функционалног повезивања текстова по сродности дела могу бити следећи (никако и једини):

- пријатељство (М. Антић: *Тајна* – Су Ју Ђин: *Свитац тражи пријатеља* – Феликс Салтен: *Бамби* (одломак по избору);
- породица (народне успаванке *Мајка Јова у ружји родила/Санак иде низ улицу* – Душан Радовић: *Лепо је све што је мало, Мама* – Григор Витез: *Дохвати ми, тата, мјесец* – Градимир Стојковић: *Деда Милоје* – Весна Видојевић Гајевић, *Бркљача*);

- ђачко доба (Драган Лукић: *Школа* – Мирослав Антић: *Тајна* – Александар Поповић: *Два писма* – Ана Миловановић: *Слатка математика* – Гвидо Тартаља: *Оцене*);

- хумор (народна песма: *Да вам певам што истина није/Мишија моба* – Душко Трифуновић: *Два јарца* – Бранко Ћопић: *Огласи из Шумских новина* (одломци) – Ђани Родари: *Кад дедица не зна да прича приче* – избор из збирке песама *Ма шта ми рече Љ. Ршумовића* – избор песама Драгомира Ђорђевића);

- усамљеност и проблеми у одрастању (Гроздана Олујић: *Шаренорепа* – Андерсен: *Девојчица са шибицама*);

- описивање (Јован Јовановић Змај: *Пролећница* – Војислав Илић: *Први снег* – Драган Лукић: *Равнотежа* – Десанка Максимовић: *Сликарка зима, Чика-Мраз, Божић-батини цртежи*);

- бајколики свет (Александар Сергејевич Пушкин: *Бајка о рибару и рибици*, Ханс Кристијан Андерсен: *Принцепа на зрну грашка, Царево ново одело* – Десанка Максимовић: *Бајка о лабуду, Ако је веровати мојој баки, Прстен на морском дну, Бајка о трешњи, Сликарка зима, Како су пужу украли кућу, Три патуљка, Чика-Мраз, Божић-батини цртежи, Траве говоре бакиним гласом, Орашчићи-палчићи, Кћи вилиног коњица*);

- поучне приче (народна прича: *Свети Сава, отац и син/Свети Сава и отац и мати са малим дететом* – народна прича: *Седам прUTOва* – Доситеј Обрадовић: *Пас и његова сенка, Коњ и магара*).

Наведени примери показују како се исти текст може повезивати са другима на различите начине, према различитим мотивима или тону приповедања. У другом, као и у првом разреду, чита се текст у наставцима *Бајка о рибару и рибици* Александра Сергејевича Пушкина. То подразумева да се на неколико планираних часова, према плану који учитељ сам осмисли и одговарајућом динамиком, чита и анализира део по део Пушкинове бајке у стиховима.

Оперативни план садржи рубрику са операционализованим исходима, дефинисаним наставним јединицама, рубрику за планирану међупредметну повезаност и рубрику за евалуацију квалитета испланираног, као и друге елементе према процени наставника. Приликом креирања годишњег и оперативних планова неопходно је водити рачуна о школском календару и активностима које прате живот школе. *Припрема за час* подразумева дефинисање циља часа, дефинисање исхода у односу на циљ часа, планирање активности ученика и наставника у односу на циљ и дефинисане исходе, планиране начине провере остварености исхода, избор наставних стратегија, метода и поступака учења и подучавања.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

КЊИЖЕВНОСТ

У настави књижевности најважније је код ученика развијати љубав према читању, градити осећај за лепо и вредно, васпитавати укус. Читање тражи време, истрајност и посвећеност, а неговање ових карактеристика представља основ за сва даља учења. Кроз читање књижевноуметничких текстова и у разговору о њима на часу гради се критичко мишљење, јер ученици треба да имају суд о поступцима и особинама ликова, као и о различитим догађајима у тексту. Посебно је важно што књижевност код деце интензивно развија емпатију, тиме што од читалаца тражи да се ставе на место другог и да разумеју најразличитије особине и поступке ликова. Настава књижевности јача национални и културни идентитет ученика, кроз упознавање своје књижевности и културе, као и књижевности и културе других народа.

Школска лектира је разврстана по књижевним родовима – поезија, проза, драмски текстови за децу и обogaћена избором научнопопуларних и информативних текстова. Обавезни део школске лектире састоји се, углавном, од дела која припадају основном националном корпусу, али је обogaћен и делима за децу из светске књижевности. Избор дела примерен је узрасту ученика.

Поједина дела из обавезног корпуса су изборна. Учитељу се пружа могућност да изабере да ли ће на часовима обрађивати:

- народну песму *Да вам певам што истина није* или *Мишија моба*;
- народну песму *Мајка Јова у ружи родила* или *Санак иде низ улицу*;
- народну причу *Свети Сава, отац и син* или *Свети Сава и отац и мати са малим дететом*;
- једну од две народне басне и једну од две басне *Доситеја Обрадовића*.

Изборност допушта наставнику већу креативност у достизању исхода. Програмом се подстиче упознавање ученика са значајним личностима српског језика, књижевности и културе (Доситеј Обрадовић, Никола Тесла).

При тумачењу текстова из школске и домаће лектире, али и популарних, информативних текстова из часописа за децу, енциклопедија и сл., треба уочити тему, главне догађаје, просторне и временске односе у прочитаном тексту, поуке и битне појединости у описима бића и природе; уочити главне и споредне ликове у књижевном делу, њихове позитивне и негативне особине и поступке; њихова емоционална стања и разликовати појмове добра и зла.

Ученик треба да уочи формалне разлике између поезије, прозе и драмског текста и њихове основне карактеристике (нпр. одсуство фабуле у лирском делу, ритмичност стихова и строфа, присуство риме или низања догађаја у епском и драмском делу), али не на нивоу дефинисања појмова. Ученик треба да разликује књижевне врсте: лирску песму (успаванку и шаливу песму – по тону певања) од приче (басне и бајке) и драмског текста, али без увођења дефиниција књижевнотеоријских појмова. Детаљније термилошко одређивање уводи се поступно у старијим разредима.

Ученик треба да разуме пренесено значење загонетке, али се не именују постојећи стилски поступци у њој; да препозна жанр басне као приче са пренесеним значењем (не уводи се појам алегорije), да у баснама и бајкама ликови могу бити и животиње, биљке, предмети, антропоморфна бића (Срећа, Нада) или људи, и да разуме пренесено значење басне, открије и објасни поуку. Ученици се уводе у тумачење пословица.

Током обраде књижевних текстова ученици развијају прва литерарно-естетска искуства и формирају своје ставове о делу које слушају или читају. Учитељ подстиче ученике да износе своје ставове и аргументују их примерима из текста.

Поезију (успаванку, шаливу и описну песму) и прозна дела ученици не уче да разликују на теоријском нивоу. Поређење као стилска фигура се такође не учи на теоријском нивоу, већ се од ученика очекује да је уочи у тексту (на пример у песми *Мајка Јова*

у ружи родила) и наводи једноставне примере поређења из свакодневног живота (на пример: румен као ружа, брз као зец, вредан као пчела итд.).

Приликом обраде драмских текстова за децу ученици се мотивишу на читав низ стваралачких активности које настају поводом дела (сценски наступ – извођење драмског текста, драмска игра, луткарска игра, драмски дијалози, гледање деце позоришне представе, снимање и коментарисање драматизованих одломака). При том ученици усвајају и правила примереног понашања у позоришту.

Развијање књижевних појмова код ученика не подразумева учење дефиниција, већ именовање и описно образлагање појма; уочавање улоге одређеног појма у књижевноуметничком тексту.

Књижевна дела која су доживела екранизацију (*Бамби*, *Бајка о рибару и рибици*, *Царево ново одело*, *Принцеза на зрну грашка*, *Девојчица са шибницама*) могу послужити за компаративну анализу и уочавање разлике између књижевности и филма, чиме ученици могу доћи до закључка о природи два медија и развијати своју медијску писменост. Ученици се могу упутити и на друге филмове са сличном тематиком (деце авантуре или авантуре у фантастичном свету, одрастање усамљеног детета и сл.).

ЈЕЗИК

У настави језика, ученици овладавају писаним и усменим стандардним српским језиком. Програм је усмерен на развијање исхода и ученичких компетенција за примену граматичких правила у писаној и говорној комуникацији.

Граматика

Разликовање гласа и слога у изговорном смислу – слог се објашњава само на основу типичних случајева са самогласником на крају слога док се други случајеви обрађују у вишим разредима. Пожељно је направити корелацију са наставом музичке културе (указати им на то да песме певају тако што деле речи на слоге).

Из морфологије се развијају основна знања о именицама, глаголима, придевима и бројевима. За сваку врсту речи најпре се уводи појам, а затим разликовање подврста. Нпр. најпре треба радити на схватању појма именице као врсте речи и то на типичним примерима властитих и заједничких именица. Након тога уводи се разликовање подврста именица: властитих и заједничких. У вези са глаголима, најпре се обрађује глагол као врста речи, а онда се уводи разликовање категорије времена. Бројеве као врсту речи треба повезати са наставом математике.

Синтаксичка знања се надовезују на већ научена и проширују разликовањем реченица по облику и значењу.

Правопис

Правописна правила ученици усвајају постепено, уз понављање и вежбање већ наученог и уз упознавање са новим садржајима, и то путем различитих вежбања како на нивоу речи тако и на нивоу реченица и текстова. Пожељно је направити корелацију са наставом математике у вези са писањем скраћеница за мерне јединице ћириличким и латиничким писмом. Потребно је да ученици усвоје правилно писање општих скраћеница које свакодневно користе, и то само пет: *ОШ*, *бр.*, *итд.*, *стр.* и *нпр.*

Правописне вежбе омогућавају ученицима да посебно обраде пажњу на правописне захтеве и на њихову улогу у тексту. Системска примена одговарајућих правописних вежби омогућава да теоријско правописно знање благовремено пређе у умење, као и да правописна правила ученици практично и спонтано примењују. Правописне вежбе представљају најбољи начин да се правописна правила науче, провере, као и да се уочени недостаци отклоне. У овом узрасту требало би примењивати просте правописне вежбе које су погодне да се савлада само једно правописно правило из једне правописне области. Правописне вежбе је потребно припремити и притом поштовати принцип поступности, систематичности, јединства теорије и праксе. Приликом савлађивања правописних начела погодне могу бити следеће правописне вежбе: *преписивање, диктат и самостално писање*.

ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА (УСМЕНО И ПИСМЕНО ИЗРАЖАВАЊЕ)

Развијање и унапређивање језичке културе ученика представља један од најзначајнијих задатака наставе српског језика. Њен крајњи циљ је да ученици буду оспособљени да квалитетно и сврсисходно усмено и писмено комуницирају.

Основни облици усменог и писменог изражавања су препричавање, причање и описивање.

Препричавање – у другом разреду, настава језичке културе усложњава и повећава захтеве на плану овог облика усменог и писменог изражавања ученика. Потребно је подстицати ученике да уоче шта је битно, а шта може остати непоменуто када препричавају, како се не би догодило да препричани текст буде дужи од оног који препричавају. Потребно је, такође, вредновати препричавање, тј. указати ученицима на мање или више успеле сегменте овог облика изражавања.

Причање – обухвата причање догађаја и доживљаја, причање на основу маште, на задату тему, причање на основу слике или низа слика.

Описивање – најсложенији облик усменог и писменог изражавања у разредној настави. Због бројних узрасних ограничења у раду са најмлађим ученицима, овој врсти језичког изражавања потребно је приступити посебно одговорно и поштовати принципе наставне условности и поступности приликом постављања захтева: оспособљавати ученике да пажљиво посматрају, уочавају, откривају, запажају, упоређују, па тек онда дату предметност да мисаоно заокруже и језички уобличе. Будући да се описивање често доводи у блиску везу са читањем и тумачењем текста (посебно књижевноуметничког), потребно је стално усмеравати пажњу ученика на она места у овој врсти текстова која обилују описним елементима (опис природе, годишњих доба, предмета, биљака и животиња, књижевних ликова и сл.), јер су то и најбољи обрасци за спонтано усвајање техника описивања као трајне вештине.

Језичка култура ученика негује се и кроз игровне активности, посебно кроз језичке вежбе. Врсте игара потребно је одабрати према интересовањима ученика или у контексту наставног садржаја. То могу бити разговорне игре, на пример, разговор са књижевним ликом, затим ситуационе игре, односно стварне ситуације, на пример, разговор у продавници, разговор код лекара. Могу се одабрати и ребуси, загонетке, питалице, брзалице, разбрајалице, једноставне укрштене речи, осмосмерке, асоцијације, састављање реченица, проширивање задатих реченица.

Лексичко-семантичке вежбе служе да се богати речник ученика и да се укаже на различите могућности приликом избора

речи и израза и упуту на њихову сврсисходнију употребу. Применом лексичко-семантичких вежби код ученика се ствара навика да промишљају и траже адекватан језички израз за оно што желе да искажу (у зависности од комуникативне ситуације) и повећава се фонд таквих израза у њиховом речнику. Врсте ових вежби, такође, треба усагласити са интересовањима ученика и наставним садржајима. Смисао за прецизно изражавање и разумевање значења речи и израза развија се кроз различите вежбе, на пример *опис бића и предмета*, а за ученике овог узраста изазовне могу бити и вежбе *допуњавања реченица* (на пример, дати реченице у којима недостаје глагол).

Учење другог писма

Усвајање другог писма – латинице планира се најчешће за друго полугодиште јер су ученици у првом разреду овладали ћириличким писмом, али је потребно добро утврдити читање и писање ћириличног писма и радити на што бољој техници читања. Због свега наведеног, учитељ има могућност да самостално одлучи када ће почети са усвајањем другог писма. У срединама у којима би писање представљало оптерећење за ученике, писана слова другог писма могу се обрадити у првом полугодишту трећег разреда. Учитељи посебну пажњу треба да обрате на писање слова *č* и *ć*, *dž* и *đ*, *nj* и *lj*.

Код учења писаних слова латинице посебну пажњу треба посветити графичком увезивању слова у речима. Писање се може увежбавати кроз преписивање, допуњавање реченица, састављање реченица на основу слике, састављање реченица на основу низа слика, диктате и самостално писање реченица и краћих текстуалних целина.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Праћење напредовања и оцењивање постигнућа ученика је формативно и сумативно и реализује се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Процес праћења и вредновања једног ученика треба започети иницијалном проценом нивоа на коме се ученик налази. Наставник током процеса наставе и учења континуирано и на примерен начин указује ученику на квалитет његовог постигнућа тако што ће повратна информација бити прилагођена, довољно јасна и информативна како би имала улогу подстицајне повратне информације. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а ученике треба оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у остваривању исхода предмета, као и напредак других ученика.

Назив предмета

Циљ

Разред

Годишњи фонд часова

ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Циљ наставе и учења страног језика у основном образовању и васпитању је да се ученик усвајањем функционалних знања о језичком систему и култури и развијањем стратегија учења страног језика оспособи за основну усмену комуникацију и стекне позитиван однос према другим језицима и културама, као и према сопственом језику и културном наслеђу.

други (први страни језик)

72

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	КОМУНИКАТИВНЕ ФУНКЦИЈЕ	ЈЕЗИЧКЕ АКТИВНОСТИ (у комуникативним функцијама)
– поздравља и отпоздравља, примењујући најједноставнија језичка средства; – представи себе и другог; – разуме јасно постављена једноставна питања личне природе и одговара на њих; – разуме кратка и једноставна упутства и налоге и реагује на њих; – даје кратка и једноставна упутства и налоге; – разуме позив и реагује на њега; – упути позив на заједничку активност; – разуме кратке и једноставне молбе и реагује на њих; – упути кратке и једноставне молбе; – исказе и прихвати захвалност и извињење на једноставан начин; – разуме једноставно исказане честитке и одговара на њих; – упути једноставне честитке; – препозна и именује бића, предмете и места из непосредног окружења; – опише бића, предмете и места користећи једноставна језичка средства; – разуме свакодневне исказе у вези са непосредним потребама, осетима и осећањима и реагује на њих; – изрази основне потребе, осете и осећања кратким и једноставним језичким средствима; – разуме једноставна обавештења о положају у простору и реагује на њих; – тражи и пружи кратка и једноставна обавештења о положају у простору; – разуме и саопшти једноставне исказе који се односе на хронолошко и метеоролошко време – разуме једноставне исказе којима се изражава припадање/неприпадање, поседовање/непоседовање и реагује на њих; – тражи и даје једноставне исказе којима се изражава припадање/неприпадање, поседовање/непоседовање; – разуме једноставне исказе за изражавање допадања/недопадања и реагује на њих; – тражи мишљење и изражава допадање/недопадање једноставним језичким средствима; – разуме једноставне исказе који се односе на изражавање способности; – тражи информацију о туђим способностима и саопшти шта он/она или неко други може/не може/уме/не уме да уради; – разуме и саопшти једноставне исказе који се односе на бројеве и количине.	ПОЗДРАВЉАЊЕ	Реаговање на усмени импулс саговорника (наставника, вршњака, и слично); успостављање контакта при сусрету и усмено изражавање прикладних поздрава приликом разговора.
	ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ; ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ; ДАВАЊЕ И ТРАЖЕЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О ДРУГИМА	Слушање кратких и једноставних текстова у којима се неко представља; представљање себе и других особа, присутних и одсутних.
	РАЗУМЕВАЊЕ И ДАВАЊЕ ЈЕДНОСТАВНИХ УПУТСТАВА И НАЛОГА	Слушање налога и упутстава и реаговање на њих; давање кратких и једноставних упутстава (комуникација у учионици – упутства и налози које размењују учесници у наставном процесу, упутства за игру и слично).
	ПОЗИВ И РЕАГОВАЊЕ НА ПОЗИВ ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ	Слушање кратких једноставних позива на заједничку активност и реаговање на њих (позив на рођендан, игру, дружење...); упућивање и прихватање/одбијање позива на заједничку активност, уз коришћење најједноставнијих израза.
	ИСКАЗИВАЊЕ МОЛБЕ, ЗАХВАЛНОСТИ И ИЗВИЊЕЊА	Слушање једноставних исказа којима се тражи помоћ, услуга или обавештење; давање једноставног, усменог одговора на исказану молбу; изражавање и прихватање молби, захвалности и извињења.
	ЧЕСТИТАЊЕ	Слушање кратких и једноставних устаљених израза којима се честита празник, рођендан; реаговање на упућену честитку и упућивање кратких прикладних честитки.
	ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА И ПОЈАВА	Слушање краћих једноставних описа бића, предмета и места у којима се појављују информације о спољном изгледу, појавним облицима, димензијама и осталим најједноставнијим карактеристикама; давање кратких описа бића, предмета и места; тражење и давање информација у вези са описом бића, предмета и места.
	ИСКАЗИВАЊЕ ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	Слушање исказа у вези са потребама, осетима, осећањима; саопштавање својих потреба, осета и осећања и (емпатично) реаговање на туђа.
	ИСКАЗИВАЊЕ ПОЛОЖАЈА У ПРОСТОРУ	Слушање кратких текстова у којима се на једноставан начин описује положај у простору; усмено тражење и давање информација о положају у простору.
	ИСКАЗИВАЊЕ ВРЕМЕНА	Слушање једноставних исказа у вези са хронолошким временом и метеоролошким приликама; усмено тражење и давање информација о хронолошком времену и метеоролошким приликама у ужем комуникативном контексту.
	ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА/ НЕПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА/ НЕПОСЕДОВАЊА	Слушање кратких текстова с једноставним исказима за изражавање припадања/неприпадања и поседовања/непоседовања и реаговање на њих; усмено исказивање припадања/неприпадања и поседовања/непоседовања.
	ИЗРАЖАВАЊЕ ДОПАДАЊА/ НЕДОПАДАЊА	Слушање кратких текстова с једноставним исказима за изражавање допадања/недопадања и реаговање на њих; усмено исказивање слагања/неслагања, допадања/недопадања
	ИЗРАЖАВАЊЕ СПОСОБНОСТИ	Слушање једноставних исказа који говоре о способностима; постављање питања у вези са способностима и одговарање на њих, усмено.
	ИЗРАЖАВАЊЕ КОЛИЧИНЕ И БРОЈЕВА	Слушање једноставних исказа који говоре о количини нечега; постављање питања у вези с количином и одговарање на њих, усмено.

ЈЕЗИЧКИ САДРЖАЈИ

Комуникативна функција	Језички садржаји
ПОЗДРАВЉАЊЕ	<i>Hi! Hello. Good morning/afternoon/evening/night. How are you? I'm fine, thank you, and you? Goodbye. Bye. See you (later/tomorrow). Have a nice day/weekend! Thanks, same to you!</i> (Интер)културни садржаји: Формално и неформално поздрављање; устаљена правила учтивости.
ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ; ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ; ДАВАЊЕ И ТРАЖЕЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О ДРУГИМА	<i>My name's Maria /I'm Maria. What's your name? What's your phone number? It's... This is my friend. His name's/name is Marko. Maria, this is Barbara. Barbara, this is Maria. This is Miss Ivona. She's my teacher. That is Mr Jones. He's a doctor. Who's this/that? It's my father. Is this your family? She's not my sister, she's my friend. Who's in the picture? It's my brother. His name's Milan. How old is he? He's 12.</i> Личне заменице у функцији субјекта – <i>I, you ...</i> Присвојни придеви – <i>my, your ...</i> Показне заменице – <i>this, that</i> Глагол <i>to be</i> – <i>the Present Simple Tense</i> Питања са <i>Who/What/How (old)</i> Основни бројеви (1–20) (Интер)културни садржаји: Препознавање најосновнијих сличности и разлика у начину упознавања, представљања и размене основних личних података у нашој земљи и земљама енглеског говорног подручја.
РАЗУМЕВАЊЕ И ДАВАЊЕ ЈЕДНОСТАВНИХ УПУТСТАВА И НАЛОГА	<i>Let's start/begin. Are you ready? Quiet, please. Listen to me! Look! Look at me/the picture! Sit down. Stand up. Turn around. Jump. Say hello/goodbye to your friend. Open/Close your books/notebooks. Put down your pencils. Pick up the rubber. Wash your hands. Open the window, please. Come in/over /here/to the board. Give me your book, please. Don't do that. Listen and say/chant/sing/do/number/find /match/draw/paint/repeat... Cut out/stick/point to... Colour the door yellow. Count from ... to My turn now. Touch your eyes. Move your body. Put on your T-shirt. Take off your shoes. Hurry up! Quick! Watch out! I understand /I don't understand. I'm finished.</i> Императив Присвојни придеви – <i>my, your ...</i> (Интер)културни садржаји: Поштовање основних норми учтивости; децје песме одговарајућег садржаја.
ПОЗИВ И РЕАГОВАЊЕ НА ПОЗИВ ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ	<i>Let's play football /the memory game/go to the park/sing. It's time for lunch/school! Come and play with me! Come to my birthday party. Cool! Super! Great! OK. All right. Sorry, I can't.</i> Императив (Интер)културни садржаји: Прикладно прихватање и одбијање позива; прослава рођендана, игре, забава и разонода
ИСКАЗИВАЊЕ МОЛБЕ, ЗАХВАЛНОСТИ И ИЗВИЊЕЊА	<i>Can /May I have an apple, please? Yes, here you are. Thank you/Thank you, Maria /Thanks. You're welcome. No, sorry/Not now/No, you can't. Can you help me, please? Can/May I have some water, please? Can/May I go to the toilet/go out/come in? Excuse me, Teacher, ...? I can't see. Can you move, please? Sorry, can you repeat that, please? I'm sorry I'm late. It's OK. No problem.</i> Модални глаголи за изражавање молбе – <i>can/may</i> (Интер)културни садржаји: Правила учтиве комуникације.
ЧЕСТИТАЊЕ	<i>Happy birthday to you! Here's a present for you! It's New Year's Eve. Happy New Year! It's Christmas Eve. Merry Christmas! It's Valentine's Day! Happy Valentine's Day! Happy Easter! Thanks, same to you! Hurray!</i> (Интер)културни садржаји: Најзначајнији празници и начин обележавања /прославе и честитања; пригодне децје песме и игре.
ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА И ПОЈАВА	<i>What's this/that? It's a/an... Is it a/an...? It's not a pen, it's a pencil. It's not short, it's long. What colour is it? It's grey. The crayon is grey. She's got a small nose and big blue eyes. She's wearing a white dress. I've got two hands and two feet. Has he got four legs? No, he hasn't, he's got two legs. This is my house. It's got big windows. Has it got a garden? There's a park/toyshop/supermarket in my town. There are two playgrounds, too.</i> Глаголи <i>have got, to be</i> за давање описа Егзистенцијално <i>There is/are ...</i> Правилна множина именица: <i>leg – legs, arm – arms ...</i> Неправилна множина основних именица: <i>foot – feet ...</i> <i>The Present Continuous Tense</i> за описивање тренутних радњи. (Интер)културни садржаји: Децје песме и приче одговарајућег садржаја.
ИСКАЗИВАЊЕ ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	<i>I'm not thirsty, I'm hungry. Here's a sandwich for you. Do you want some water? Yes, please. I want fruit. No, thank you. I'm so happy/sad! Are you hot/cold?</i> <i>The Present Simple Tense (be, want)</i> (Интер)културни садржаји: Правила учтиве комуникације.
ИСКАЗИВАЊЕ ПОЛОЖАЈА У ПРОСТОРУ	<i>Where's my dad? Is he in the house? No, he's in the garage. Where's your dog? It's in the garden. Where's my bag? It's under the chair/in the wardrobe. Where's the toilet? It's here/over there.</i> Прилози и предлози за изражавање положаја и просторних односа – <i>here, there, in, on, under</i> Питања са <i>Where</i> (Интер)културни садржаји: Култура становања: село, град.
ИСКАЗИВАЊЕ ВРЕМЕНА	<i>What day is it today? It's Monday. It's cold and rainy today.</i> <i>The Present Simple Tense</i> глагола <i>to be</i> Питања са <i>What</i> (Интер)културни садржаји: јавни простор; типичан изглед места.
ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА/ НЕПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА/ НЕПОСЕДОВАЊА	<i>This is my ball. Is that your bike? I've got a dog. Have you got a pet? He/She's got two brothers. Who's got a /an...? Here's your pen.</i> Присвојни придеви <i>my, your ...</i> <i>Have got</i> за изражавање припадања/поседовања (Интер)културни садржаји: Породица, пријатељи, кућни љубимци, играчке.

ИЗРАЖАВАЊЕ ДОПАДАЊА/ НЕДОПАДАЊА	<i>Do you like orange juice? Yes, I do. /No, I don't. I like fish and chips, but I don't like chicken or rice. Do you like games? I love my family.</i> <i>The Present Simple Tense</i> глагола like/love. (Интер)културни садржаји: Популарна храна и пиће; породица
ИЗРАЖАВАЊЕ СПОСОБНОСТИ	<i>I can/can't sing. I can draw, but I can't read. Can you swim? Yes, I can. No, I can't. No, but I can run This is my parrot. It can talk. A penguin can't fly.</i> Модални глагол <i>can</i> за изражавање способности. (Интер)културни садржаји: Школске активности, кућни љубимци и свет природе
ИЗРАЖАВАЊЕ КОЛИЧИНЕ И БРОЈЕВА	<i>How many balls? 15 balls.</i> Основни бројеви до 20. Правилна множина именица. Питања са How many. (Интер)културни садржаји: Школско окружење.

Кључни појмови садржаја: комуникативни приступ, функционална употреба језика, интеркултурност.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења за стране језике у првом циклусу основног образовања и васпитања усмерен је на развој функционалних знања и заснован је на комуникативно дефинисаним исходима учења, односно активностима које ученик успешно реализује користећи страни језик. Језичке активности слушања, читања, (раз)говора и писања у програму наставе и учења посматрају се интегративно, као нераздвојиве компоненте аутентичне комуникације појединца у било којој говорној заједници. Полазећи од исхода, односно онога што је ученик у стању да оствари у различитим врстама и видовима комуникације (усмене, писане и невербалне), формално и садржински централну позицију програма наставе и учења заузимају управо *комуникативне функције*. На основу комуникативних функција дефинисане су *језичке активности* помоћу којих се оне могу остварити, а које укључују постепено усавршавање способности разумевања говора, разумевања писаног текста (од трећег разреда), интерактивног усменог и писаног изражавања. Захваљујући цикличној и континуалној концепцији програма, комуникативне функције се преносе, усвајају и увежбавају током читавог образовног циклуса, с растућим степеном сложености. Исходи, комуникативне функције и језичке активности дефинисани су као опште лингвистичке категорије, и стога су за све стране језике идентични искази. Како би се, међутим, исходи, функције и активности операционализовали, понуђени су и примери језичких садржаја, и то за сваки појединачни страни језик. Њима се илуструју неке од најфреквентнијих и узрасно најадекватнијих могућности за вербалну реализацију комуникативних функција.

Програм усмерен ка исходима указује на то шта је ученик у процесу комуникације у стању да разуме и продукује. Табеларни приказ постепено води наставника од исхода и комуникативне функције као области, преко активности које у настави оспособљавају ученика да комуницира и користи језик у свакодневном животу, у приватном, јавном или образовном домену. Примена овог приступа у настави страних језика заснива се на настојањима да се доследно спроводе и **примењују** следећи **ставови**:

- циљни језик употребљава се у учионици у добро осмишљеним контекстима од интереса за ученике у атмосфери заједништва и међусобне сарадње;
- говор наставника прилагођен је узрасту и знањима ученика;
- наставник мора бити сигуран да је схваћено значење поруке, укључујући њене културолошке и васпитне елементе, као и елементе социјализације;
- битно је значење језичке поруке;
- знања ученика мере се јасно одређеним релативним критеријумима тачности и зато узор није изворни говорник;
- са циљем да се унапреди квалитет и обим језичког материјала, настава се заснива на социјалној интеракцији у учионици и ван ње, и спроводи се путем групног или индивидуалног решавања проблема, као и решавањем мање или више сложених задатака у реалним и виртуелним условима са јасно одређеним контекстом, поступком и циљем;
- сви граматички садржаји уводе се индуктивном методом кроз разноврсне контекстуализоване примере у складу са нивоом и без детаљних граматичких објашњења, а њихово познавање се вреднује и оцењује на основу употребе у одговарајућем комуникативном контексту.
- комуникативно-интерактивни приступ у настави страних језика укључује и следеће:
 - усвајање језичког садржаја кроз циљано и осмишљено учествовање у друштвеном чину;
 - поимање програма наставе и учења као скупа динамичних, заједнички припремљених и прилагођених задатака и активности;
 - наставник треба да омогући приступ новим идејама и њихово прихватање, као и креирање нових идеја;
 - ученици се посматрају као одговорни, креативни, активни учесници у друштвеном чину;

– наставни материјали представљају један од извора активности и треба да буду праћени употребом додатних аутентичних материјала;

– учионица је простор који је могуће прилагођавати потребама наставе из дана у дан;

– рад на пројекту као задатку који остварује корелацију са другим предметима и подстиче развој когнитивних способности ученика (планирање, запажање, анализа, вредновање, закључивање итд.);

– за увођење новог лексичког материјала користе се познате граматичке структуре и обрнуто, а нарочито на nižем узрасту треба користити интернационализме и речи које су им познате, као и визуализацију као средство семантизације.

Технике/активности

Током часа, препоручује се динамично смењивање техника/активности које не би требало да трају дуже од 15 минута.

Слушање и реаговање на упутства наставника на страном језику или са аудио-записа (слушај, пиши – од трећег разреда, повежи, одреди, пронађи, али и активности у вези са радом у учионици: нацртај, исечи, обој, отвори/затвори свеску, итд.)

Рад у паровима, малим и великим групама (мини-дијалози, игра по улогама, симулације, итд.)

Мануелне активности (израда паноа, презентација, зидних новина, постера и сл.)

Вежбе слушања (према упутствима наставника или са аудио-записа повезати појмове, додати делове слике, допунити информације, селектовати тачне и нетачне исказе, утврдити хронологију и сл.)

Игре примерене узрасту и дидактичком захтеву (за загревање, развијање пажње и концентрације, јачање мотивације, увођење нове језичке грађе или пак утврђивање).

Класирање и упоређивање (по количини, облику, боји, годишњим добама, волим/не волим, компарације...).

Решавање „проблем-ситуација” у разреду, тј. договори и мини-пројекти.

„Превођење” исказа у гест и геста у исказ.

Заједничко прављење илустрованих материјала (планирање различитих активности, рекламни плакат, програм приредбе или неке друге манифестације).

СТРАТЕГИЈЕ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ И УВЕЖБАВАЊЕ ЈЕЗИЧКИХ ВЕШТИНА У ПРВОМ И У ДРУГОМ РАЗРЕДУ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Предности наставе страног језика у првом и другом разреду основне школе у вези су са специфичностима усвајања језика на раном узрасту. Основна карактеристика раног учења није аналитичко учење, већ усвајање језика на сличан начин на који се усваја матерњи језик – дете страни језик користи искључиво у комуникацији и у ситуацијама које су блиске његовим интересовањима. Рани почетак учења страног језика отвара пут за развијање вишејезичности и достизање виших нивоа језичке компетенције који су релевантни за даље школовање и професионални живот.

С обзиром на то да се исходи **операционализују** преко језичких активности у комуникативним ситуацијама, важно је да се оне у настави страних језика перманентно и истовремено увежбавају. Само на тај начин ученици могу да стекну језичке компетенције које су у складу са задатим циљем учења страног језика.

Пошто је програм учења страног језика у првом и другом разреду основне школе растерећен писања и читања, као и експлицитних објашњења граматичких правила, ово је драгоцен период за подстицање и навикавање ученика да у свакодневним ситуацијама у учионици и ван ње спонтано примењују научене речи и изразе у одговарајућим ситуацијама усмене комуникације (нпр. поздрављање наставника на страном језику у учионици, али и ван ње). Такво спонтано успостављање контакта помаже ученицима да се ослободе говорних блокада које могу настати изван услова симулираних у учионици, при сусрету са лицима другог говорног подручја. То ће пружити бројне прилике ученицима да експери-

ментитишу са употребом језика, растерећени страха од неуспеха у комуникацији. Због свега тога, треба инсистирати на таквом моделу комуникације од самог почетка, јер уколико ученици навикну на другачији модел, тј. искључиву примену матерњег језика приликом успостављања контакта и комуникације са наставником или вршњаком, тешко ће ту навику касније променити. Сва кратка и једноставна упутства у настави која се често понављају треба да буду на страном језику уз обавезну одговарајућу гестикулацију (ако нпр. наставник каже *слушај*, пожељно је да покаже ту активност стављајући руку иза уха). Нека упутства наставник у почетку може да изговара паралелно на страном и на матерњем језику с тенденцијом да постепено изоставља матерњи језик, пратећи да ли ученици препознају њихово значење на страном језику. Потребно је што више користити предмете и бића из непосредног окружења, слике из наставних материјала, картице, постере и сл. За садржаје који не представљају „језик учioniце” и не понављају се сваког часа препоручују се активности усмене репродукције и контролисане продукције; на тај начин ученицима се омогућава већи број понављања ради лакшег и бржег меморисања и стицања поуздања за самостално коришћење језика. У том смислу, пожељне су вежбе говорне продукције са малим варијацијама модела у којима се мењају и комбинују лексички и граматички садржаји уз постепено усложњавање. Такође се подстиче интеракција с другим ученицима, која се може, као благи вид медијације, реализовати давањем упутстава на матерњем језику (нпр. питај друга или другарицу како се зове и колико година има, шта воли/не воли да једе, итд.; одговори на питања друга/другарице), или увођењем покрета као невербалног средства комуникације.

Ученици се оспособљавају за комуникативне функције наведене у програму за дати ниво учења, при чему **предложени језички садржаји служе као препорука** и могу бити замењени сличним садржајима или проширивани у складу са расположивим наставним материјалом, као и потребама и интересовањима ученика.

Важно је да имамо на уму да је, упркос почетном ентузијазму с којим ученици улазе у процес учења страног језика у основној школи, њима то ипак још један у низу обавезних предмета. Стога се, на овом нивоу, не може очекивати да они сами, спонтано, развију интересовање и ентузијазам за учење страног језика. Неопходно је приликом планирања наставе имати у виду узраст ученика и њихове индивидуалне карактеристике. Неки ученици су интровертни, неки екстровејертни, уче различитом брзином и на различите начине – свим чулима, имају различите потребе и интересовања. Већина ученика на том узрасту има проблем са пажњом, концентрацијом и памћењем током 45 минута. Стога је упутно да час почне неком кратком игром загревања која би позитивно утицала на развијање способности пажње, концентрације и памћења, као и да се активности смењују одговарајућим логичним редоследом и да трају од 5 до 15 минута.

ПРЕЗЕНТОВАЊЕ И УВЕЖБАВАЊЕ САДРЖАЈА

С обзиром на различите стилове учења, разноврсност активности кључна је реч за презентовање нове лексичке грађе. Важно је да уважавамо предзнања ученика, јер нам она могу бити добра основа за рад и лакше разумевање теме.

Визуелна наставна средства (картице, постери, стварни предмети из непосредног окружења, како је у општим смерницама већ напоменуто) идеална су за увођење и увежбавање вокабулара. Када се ученицима покаже одређени појам – када га виде, важно је да неколико пута чују како се реч изговара и да је тек на крају изговоре. Хорско понављање корисно је за осећај сигурности ученика јер није јавно експониран, а страх од исмевања (који је на том узрасту неретко присутан) сведен је на минимум.

Пантомима (као врста драмских техника), као и метода потпуног физичког одговора, веома су омиљене и ефикасне, не само на овом узрасту већ и касније. Нарочито су погодне за ученике кинестетичког стила учења (превођење изговорене речи у покрет и обрнуто). Ове технике су погодне за увођење и увежбавање свих

врста речи: именице – делови тела, животиње, играчке...; глаголи – устати, сести, подићи, спустити неки предмет...; придеви за описивање стања и осећања – срећан, тужан, гладан, жедан...

Одговарајући контекст (приче у сликама, песме, игре и сл.) битна је претпоставка успешног усвајања вокабулара, као и језика уопште. Усвајање лексике биће утолико ефикасније уколико се остварује у јасном ситуационом контексту. Примера ради, ако се усвајају речи које се односе на свет животиња, могуће је организовати стварни, симулирани или виртуелни обилазак зоолошког врта. Треба водити рачуна о томе да су ученици, током једног школског часа, у стању да усвоје пет до седам нових речи.

Дијалогски модели (као основа за „имитирање”) веома су ефикасни за развијање говора. У недостатку спонтане комуникације међу ученицима, наставник може да користи лутке – обичне плишане, прављене од чарапа или папира – и тако направи одговарајући дијалогски модел. Наставник се може обраћати ученицима са лутком која пита. Ученици ће врло брзо и лако моћи да дају одговор, али и да поставе питања. Наравно, потребно је обезбедити одговарајући контекст који ће и стидљивијим ученицима омогућити да се охрабре и проговоре.

Пројектне активности повећавају мотивацију, јер пружају избор ученицима да одговорно у пару или у групи решавају задатак на свој начин у договору са другима, развијајући и јачајући одређене социјалне компетенције. Пројекат је погодан за рад у одељењима мешовитог састава, има лични печат, подстиче кооперативни рад и завршава се увек неком врстом презентације како резултата, тако и процеса рада.

Драмске активности омогућавају ученицима да користе језик у одговарајућем контексту и тако „оживљавају” његову употребу. Њихов потенцијал огледа се, између осталог, и у томе што:

- ученици не само да уче страни језик на забаван начин, већ кроз интеракцију и различите улоге које преузимају сагледавају ствари из различитих углова (што доприноси развоју критичког и дивергентног мишљења);
- ученици сарађују и усвајају језик кроз смислену интеракцију на циљном језику и развијају све потребне вештине – когнитивне, комуникативне и социјалне;
- сви могу да учествују – свако добија улогу коју може да „изнесе” те су зато погодне за рад у одељењима мешовитог састава;
- одговарају свим стилима учења – визуелни виде, аудиовизуелни чују, кинестетички се изражавају кроз покрет;
- подижу мотивацију и самопоуздање;
- оријентисане су на ученика – наставник има мање доминантну улогу;
- развијају машту и креативност код ученика.

Пожељно је да се драмске активности попут играња улога, мини скечева, луткарских мини представа, импровизација и прича из стварног живота што више користе у настави, не само на овом узрасту, већ и касније.

Читање и писање су **необавезне активности** у другом разреду. С обзиром на то да се латинично писмо уводи у наставу српског језика у другом полугодишту другог разреда, иницијално писање и читање може се понудити као опција само за ученике који то желе и знају, на елементарном нивоу (читање појединачних речи и једноставних реченица, допуњавање речи словом и слично, нипошто самостално писање и диктати). Ова активност се не оцењује и на часу има споредну улогу.

Социокултурну компетенцију, као скуп знања о свету уопште, сличностима и разликама између културних и комуникативних модела сопствене говорне заједнице и заједнице/заједница чији се језик учи, треба уводити од самог почетка учења страног језика на најнижем узрачном нивоу, јер су та знања потребна за компетентну, успешну комуникацију у конкретним комуникативним активностима на циљном језику.

Посебан аспект социокултурне компетенције представља *интеркултурна компетенција*, која подразумева развој свести о другом и другачијем, познавање и разумевање сличности и разлика између светова, односно говорних заједница, у којима се ученик креће. Интеркултурна компетенција подразумева и развијање то-

леранције и позитивног става према индивидуалним и колективним карактеристикама говорника других језика, припадника других култура које се у мањој или већој мери разликују од његове сопствене. Дакле, постепеним увођењем социокултурних садржаја на најнижем нивоу (поздрављање, певање пригодних празничних песама и сл.) доприноси се развоју интеркултурне личности, кроз јачање свести о вредности различитих култура и развијање способности за интегрисање интеркултурних искустава у сопствени културни модел понашања и веровања.

Граматички садржаји се на овом узрасном нивоу не обрађу-

ју експлицитно. **Граматичке појаве треба посматрати са функционалног аспекта** (примењујући елементе граматике који су неопходни за успешно остваривање комуникативне функције). У процесу наставе страног језика треба тежити томе да се граматика усваја путем језичких активности слушања и говора, према јасно утврђеним циљевима, исходима и стандардима наставе страних језика.

Главни циљ наставе страног језика јесте развијање комуникативне компетенције на одређеном језичком нивоу, у складу са статусом језика и годином учења.

Назив предмета

Циљ

Разред

Годишњи фонд часова

МАТЕМАТИКА

Циљ наставе и учења Математике је да ученик, овладавајући математичким концептима, знањима и вештинама, развије основе апстрактног и критичког мишљења, позитивне ставове према математици, способност комуникације математичким језиком и писмом и примени стечена знања и вештине у даљем школовању и решавању проблема из свакодневног живота, као и да формира основ за даљи развој математичких појмова.

Други

180 часова

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– одреди десетице најближе датом броју; – усмено сабира и одузима бројеве до 100; – користи појмове чинилац, производ, дељеник, делилац, количник, садржалац; – примени замену места и здруживање сабирака и чинилаца ради лакшег рачунања; – усмено множи и дели у оквиру прве стотине; – израчуна вредност бројевног израза са највише две операције; – реши текстуални задатак постављањем израза са највише две рачунске операције и провери тачност решења; – одреди непознати број у једначини са једном аритметичком операцијом; – одреди делове (облика $\frac{1}{n}$) дате величине; – изрази одређену суму новца преко различитих апоена; – прочита број записан римским цифрама и напише дати број римским цифрама; – прикаже мањи број података у табlici и стубичастим дијаграмом; – уочи правило и одреди следећи члан започетог низа;	БРОЈЕВИ	Први део Сабирање и одузимање са преласком. Замена места и здруживање сабирака. Веза сабирања и одузимања. Једначине са једном операцијом (сабирање или одузимање). Римске цифре I, V, X, L, C Други део Множење и дељење (таблично) Нула и јединица као чиниоци; нула као дељеник. Замена места и здруживање чинилаца. Трећи део Редослед рачунских операција. Множење и дељење збира и разлике бројем. Веза множења и дељења. Једначине са једном операцијом (множење или дељење). Бројевни изрази. Формирање израза на основу реалистичних ситуација. Разломци облика $\frac{1}{n}$, $1 \leq n \leq 10$, визуелно и симболичко представљање.
– разликује дуж, полуправу и праву; – одреди дужину изломљене линије (графички и рачунски); – одреди обим геометријске фигуре; – нацрта правоугаоник, квадрат и троугао на квадратној мрежи и тачкастој мрежи; – уочи подударне фигуре на датом цртежу; – уочи симетричне фигуре; – допунити дати цртеж тако да добијена фигура буде симетрична у односу на дату праву;	ГЕОМЕТРИЈА	Први део Дуж, права и полуправа. Тачка и права. Отворена и затворена изломљена линија. Графичко надовезивање дужи. Дужина изломљене линије. Обим геометријских фигура без употребе формула. Други део Цртање правоугаоника, квадрата и троугла на квадратној мрежи, на тачкастој мрежи. Симетричне фигуре. Подударност фигура (интуитивно).
– изрази дужину у различитим јединицама за мерење дужине; – измери дужину дужи и нацрта дуж дате дужине – чита и запише време са часовника; – користи јединице за време у једноставним ситуацијама	МЕРЕЊЕ И МЕРЕ	Мерење дужине стандардним мерним јединицама (m, dm, cm). Мерење времена (дан, месец, година, час, минут).

Кључни појмови садржаја: сабирање, одузимање, множење, дељење, једначина, део целине, мерење дужине и времена, правоугаоник, квадрат, дужина, обим, римске цифре.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Ради лакшег планирања наставе, даје се оријентациони предлог броја часова по темама (укупан број часова за тему, број часова за обраду новог градива + број часова за утврђивање, увежбавање и систематизацију градива). Приликом израде оперативних

планова наставник распоређује укупан број часова предвиђен за поједине теме по типовима часова (обрада новог градива, утврђивање и увежбавање, понављање, проверавање и систематизација градива), водећи рачуна о циљу предмета и исходима.

Бројеви (145; 55 + 90)

Геометрија (22; 8 + 14)

Мерење и мере (13; 5 + 8)

Предложени редослед реализације тема:

1. Бројеви – први део;
2. Мерење и мере;
3. Геометрија – први део;
4. Бројеви – други део;
5. Геометрија – други део;
6. Бројеви – трећи део.

Предложена подела тема и редослед реализације нису обавезни за наставнике, већ само представљају један од могућих модела. Овакав предлог је дат због тога што је пожељно комбиновати алгебарске и геометријске садржаје.

Основа за писање исхода и избор садржаја је чињеница да се учењем математике ученици оспособљавају за: решавање разноврсних практичних и теоријских проблема, комуникацију математичким језиком, математичко резонување и доношење закључака и одлука. Сам процес учења математике има своје посебности које се огледају у броју година изучавања и недељног броја часова предмета и неопходности континуираног развијања знања.

Наставници у својој свакодневној наставној пракси треба да се ослањају на исходе, јер они указују шта је то за шта ученици треба да буду оспособљени током учења предмета у једној школској години. Остваривањем исхода, ученици граде основне математичке концепте, основним математичким процесима и вештинама оспособљавају се за примену математичких знања и вештина и комуникацију математичким језиком. Кроз исходе се омогућава остваривање образовних стандарда и међупредметних компетенција.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм усмерава наставника да наставни процес конципира у складу са дефинисаним исходима, односно да планира како да ученици остваре исходе и да изабере одговарајуће методе, активности и технике за рад са ученицима. Дефинисани исходи показују наставнику и која су то специфична знања и вештине које су ученику потребне за даље учење и свакодневни живот. Приликом планирања часа, дате исходе треба разложити на мање и на основу њих планирати активности за конкретан час. Треба имати у виду да се исходи у програму разликују, да се неки могу лакше и брже остварити, док је за одређене исходе потребно више времена и активности, као и рада на различитим садржајима. Исходе треба посматрати као циљеве којима се тежи током једне школске године. Наставу у том смислу треба усмерити на развијање компетенција и не треба је усмерити само на остваривање појединачних исхода.

При обради нових садржаја треба се ослањати на постојеће искуство и знање ученика, и настојати да ученици самостално откривају математичке правилности и изводе закључке. Основна улога наставника је да буде организатор наставног процеса, да подстиче и усмерава активност ученика. Ученике треба упућивати да користе уџбеник и друге изворе знања, како би усвојена знања била трајнија и шира, а ученици оспособљени за примену у решавању разноврсних задатака.

Приликом планирања наставе, треба имати у виду да, у овом узрасту, различите игралике активности, као и употреба едукативних софтверских алата, у функцији сазнавања и учења могу бити додатна мотивација за усвајање математичких садржаја. Због тога је важно да се ученицима првог циклуса омогући да развијају математичко мишљење у контексту играликих активности и употребе едукативних апликација на интернету и других електронских материјала. Поред тога, игралике активности и употреба едукативних апликација и електронских материјала значајно доприносе развијању интересовања за математику и позитивног става према математици.

На часовима треба комбиновати различите методе и облике рада, што доприноси већој рационализацији наставног процеса, подстиче интелектуалну активност ученика и наставу чини интересантнијом и ефикаснијом. Избор метода и облика рада зависи од наставних садржаја које треба реализовати на часу и предвиђених исхода, али и од специфичности одређеног одељења и индивидуалних карактеристика ученика.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Бројеви

Већина исхода теме Бројеви се остварује спирално (у сваком разреду се градиво из ове области надовезује и проширује), исходи који се остваре у оквиру једног блока бројева, касније се проширују на остале блокове бројева. Развој појма броја и бројевног низа наставак је сазнања о бројевима, стеченог у првом разреду.

Сабирање и одузимање до 100 обухвата све облике усменог поступка сабирања и одузимања. Потребно је темељно обнављање таблица сабирања и одузимања до 20, јер су оне основ за даље упознавање ових операција у блоку бројева до 100. Правила замене места сабирака и здруживања сабирака обнављају се кроз очигледне примере и описују реторички, без формулског записа. За илустрацију правила користе се манипулативна средства као и визуелни прикази. Ученике кроз примере наводити на логичко разумевање и функционалну примену замене места сабирака и здруживања сабирака. Овде пре свега треба водити рачуна о мисаоном процесу ученика који треба да буде у директној вези са оним што ученик записује приликом решавања проблема. Ученици ће кроз примере увидети сврсисходност замене места сабирака, као и њихово здруживање, а не постојање ових својстава ради њих самих.

При обради поступака сабирања и одузимања у блоку бројева до 100, поред већ упознатог, упознају се случајеви са преласком десетице ($25 + 7$, $25 + 37$, $45 - 8$, $45 - 38$). С обзиром да се поступци сабирања и одузимања заснивају на већ познатим поступцима, ученици могу бити охрабрени да сами откривају поступке рачунања уз употребу упознатих правила замене места сабирака и здруживања сабирака (Нпр. $25 + 7 = 25 + (5 + 2) = (25 + 5) + 2 = 30 + 2 = 32$). Потребно је одвојити довољно времена за активности рачунања без коришћења папира и оловке, уз подстицање разговора о различитим поступцима које су ученици применили. Омогућити ученицима слободу избора поступка рачунања. Писмени поступак рачунања није предвиђен у другом разреду.

Аритметичка операција *множења* упознаје се као поновљено сабирање (сабирање једнаких сабирака). Скуповно, производ је број елемената уније дисјунктних једнакобројних скупова. Посматрају се разни примери који представљају мултипликативну схему тј. описују се ситуације (речима, скуповима, визуелно $m \times n$ дијаграмима) када на m места имамо по n елемената.

По аналогiji, аритметичка операција *дељења* формира се кроз посматрање разбијања (раставања) скупова са коначним бројем елемената на дисјунктне једнакобројне подскупове (у случајевима када је то могуће). До таблице дељења се долази на основу везе множења и дељења. Нпр. $7 \cdot 3 = 21$ па је $21 : 3 = 7$. Након формирања таблице дељења, формира се појам дељивости броја, утврђује се који бројеви су дељиви датим бројем, односно који број је садржалац датих бројева. Нпр. број 12 је дељив бројевима 1, 2, 3, 4, 6 и 12, односно број 12 је садржалац бројева 1, 2, 3, 4, 6 и 12.

Један од важних циљева је памћење таблице множења и дељења до 100, због чега треба предвидети довољно времена и различитих активности за увежбавање и стицање сигурности рачунања.

Непотпуном индукцијом кроз примере и анализом сликовних представа долази се до правила замене места чинилаца, здруживања чинилаца, множења и дељења збира и разлике бројем као и множења бројевима 1 и 0, дељења нуле и дељења са 1, без симболичког записа правила. На основу наведених правила прелази се на случајеве вантабличног множења (односно дељења) једноцифреним бројем. На пример:

$$13 \cdot 2 = (10 + 3) \cdot 2 = 10 \cdot 2 + 3 \cdot 2 = 20 + 6 = 26$$

$$72 : 4 = (40 + 32) : 4 = 40 : 4 + 32 : 4 = 10 + 8 = 18.$$

У другом разреду се ради искључиво усмени поступак рачунања.

Разматрају се случајеви једначина – математичких реченица исказаних помоћу бројева, знакова аритметичке операције и релације једнакости у којима је један од елемената непознат број представљен словом. На основу веза сабирања и одузимања, множења и дељења, као и добро савладаних таблица сабирања, одузимања,

множења и дељења, ученици одређују непознати сабирак, умањилац, умањеник, чинилац, дељеник и делилац (нпр. $7 = x + 5$, $12 : x = 4$). Користе се примери једначина које се решавају и проверавају искључиво директном применом таблица множења и дељења. Ученицима треба указати на значај провере тачности резултата и навикавати их да самостално врше проверу решења, али треба водити рачуна да пречеста употреба провере резултата доводи до аутоматизованог преписивања добијених бројева, чиме се губи смисао самог поступка. Решавање једначина помаже у утврђивању веза аритметичких операција и уочавања могућности да се различите проблемске ситуације могу представити истом математичком реченицом, што представља развој концепта математичког моделовања. Задаци са теразијама треба да буду присутни и у другом разреду, у циљу разумевања концепта решавања једначина.

Изграђивање појма *разломка* започиње повезивањем са искуством везаним за реалистичне ситуације деобе целине (јединице) на једнаке делове, почевши од половине, а надовезује се визуелним приказима фигура подељених на подударне делове. Разломци се визуелизују на различите начине и записују симболички. На почетку је корисна манипулација очигледним средствима, нпр. прављење модела разломка пресавијањем папира. Половина датог броја јесте број чија удвостручена вредност даје дати број. Половина, трећина, четвртина... десетина, односно n -ти део броја, где је $0 < n \leq 10$, одређује се на основу табличних случајева дељења (нпр. једна трећина броја 18 је 6 јер је $18 : 3 = 6$).

У оквиру ове теме, ученици упознају и други начин записа бројева, односно записивање бројева римским цифрама (I, V, X, L, C) и принцип читања и писања бројева помоћу њих. Решавање проблема са штапићима и сабирање бројева записаних помоћу I, V, X доприноси бољем разумевању овог бројевног система. Показати ученицима на интернету програме који конвертују римске цифре у арапске и обрнуто. Такође је корисно и приказати краћи анимирани филм о историји бројева.

Решавање проблемских задатака датих у текстуалној форми веома је важан сегмент наставе, јер омогућава повезивање и примену математичких знања у реалистичним ситуацијама. Моделовање проблема у математички запис омогућава ученицима да немеханички приступају задацима и шире и примењују математичка знања. Наставник треба да подржи ученике у различитим приступима и начинима решавања задатака. Потребно је дати ученицима довољно времена за решавање оваквих задатака. Корисно је тражити да се, где је прикладно, подаци дати у задатку или добијени у процесу решавања, прикажу у табели или стубичастим дијаграмом. Задаци са новцем нису издвојени у посебну тему, већ их треба обрађивати у оквиру ове теме. Идеја пресликавања се развија прављењем табела зависности. Нпр. приказивањем како се у зависности од промене вредности променљиве x , мења вредност израза $x + 2$. Комбинаторни задаци, задаци одређивања следећег члана низа или уочавање правила у делимично попуњеној табели и попуњавање остатка табеле посебно су подстицајни за развој математичко логичког мишљења. Нпр. одреди правило за формирање низа датог почетним члановима или попуњавање започете табеле и обрнуто, на основу датог упутства одреди чланове низа или попуни табелу. Важно је размотрити различита решења, уколико их има.

При решавању задатака пажњу усмерити на анализу услова задатака и састављање плана његовог решења: операције које треба обавити, бројеви над којима се обављају операције и редослед којим се извршавају те операције. Ученицима треба показати најрационалнији начин решавања задатка, али не треба инсистирати на таквом решавању задатака. Коришћење дијаграма, схема и других средстава приказивања може помоћи при решавању проблемских задатака.

Ученици се подстичу да правилно користе математички језик и употребљавају термине: десетица, јединица, сабирак, збир, умањеник, умањилац, разлика, чинилац, производ, дељеник, делилац, количник, садржалац. Развој писане комуникације подстиче се увежбавањем писања поступка рачунања, представљања информација и описа поступка решавања задатка. Математички диктат, на пример, користан је за увежбавање коришћења одговарајуће тер-

минологије. Усмена комуникација, посебно подстицање ученика да образложе поступак и решење проблема, помажу ученицима да развију способност математичке комуникације.

Геометрија

На почетку ове теме обновити градиво првог разреда које је повезано са овом темом: тачка, права, крива и изломљена линија, дуж, отворена и затворена линија. У другом разреду наставља се развој просторног сазнања. Права се уводи као права линија која нема ни почетак ни крај, а полуправа као део праве који је ограничен са једне стране. За означавање тачака, правих, полуправих и дужи користити правилну математичку нотацију (A , p , Ap и AB).

Разликују се отворене и затворене изломљене линије и уводи појам дужине изломљене линије (графички и рачунски) и њено обележавање. Упознаје се појам обима геометријске фигуре прво визуелно, као дужина линије добијене графичким надовезивањем дужи чије су дужине једнаке дужини страница посматране фигуре, а затим рачунски, без употребе формула. Мерењем дужине добијене дужи ученици треба да се увере да је дужина добијене дужи једнака збиру дужина које су добили сабирањем дужина појединачних дужи. На овај начин одређивати и обим троугла, квадрата и правоугаоника, а одговарајуће формуле су предвиђене за следећи разред.

Цртају се правоугаоник и квадрат пратећи линије квадратне мреже односно спајањем тачака на тачкастој мрежи. Цртање ових фигура на квадратној и тачкастој мрежи помоћу лењира је добра вежба за развој fine моторике и развијање прецизности и уредности код ученика. Осим тога, корисни су и задаци у којима дати правоугаоник, квадрат или троугао треба померити у квадратној мрежи за задати број страница квадратића нагоре, надолу, надесно или налево, како би се овај део градива повезао са градивом претходног разреда.

На опажајном нивоу наставља се развијање појма фигуре симетричне у односу на дату линију на квадратној мрежи. Активностима препознавања симетричних фигура или доцртавања започетог цртежа, показује се разумевање идеје „пресликавања у огледалу” тј. симетричности.

Уводи се идеја подударности фигура на интуитивном нивоу манипулацијом и разматрањем да ли би се две посматране дводимензионе фигуре могле довести до преклапања.

Мерење и мере

У оквиру области мерења уводе се стандардне мерне јединице за дужину метар, дециметар и центиметар (m, dm, cm), насупрот нестандардним јединицама мере које су ученици упознали у првом разреду. Стандардне јединице мере треба користити у практичним активностима које обухватају цртање дужи задате дужине, мерење и процењивање дужине објеката и растојања у непосредној околини.

Решавањем задатка израчунавања дужине развијају се способности изражавања дужине у различитим мерним јединицама као и претварања већих мерних јединица у мање и обрнуто. При рачунању треба водити рачуна о правилном математичком запису.

Исто тако, неопходно је и да ученици вежбају да процењују дужине/растојања, провере тачност процене мерењем, а потом и анализирају значајност направљене грешке. Овде треба ученике упознати са тим да се процењивање често користи у свакодневним ситуацијама.

У оквиру мерења времена уводе се мерне јединице за време (дан, месец, година, час, минут). У једноставним свакодневним ситуацијама користе се јединице за мерење времена, чита и записује време са часовника. Ученицима задавати задатке у којима треба да допуне реченице одговарајућим јединицама за време, као и једноставније проблемске задатке са рачунањем времена (без претварања јединица мере), укључујући и задатке „планирања времена”. Информације се у задацима дају на различите начине: текстуално, графички или табеларно.

Математичке садржаје треба повезивати са садржајима и активностима других предмета (нпр. бројевну полуправу са временском лентом или мерење времена са оријентацијом у времену из Света око нас). Одређени број часова на крају школске године треба одвојити за систематизацију и повезивање градива. На овим ча-

совима треба задавати текстуалне, проблемске задатке, задатке са геометријским приказом аритметичких задатака, текстуалне задатке у којима су дати и подаци који нису битни за решавање задатка, логички задаци са одричним реченицама. Циљ оваквих часова је да се утврди и повеже градиво, да се код ученика развија способност решавања проблема и логичко-комбинаторно мишљење.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Саставни део процеса развоја математичких знања у свим фазама наставе је и праћење и процењивање степена остварености

исхода, које треба да обезбеди што поузданије сагледавање развоја и напредовања ученика. Тај процес започети иницијалном проценом нивоа на коме се ученик налази. Прикупљање информација из различитих извора (свакодневна посматрања, активност на часу, учествовање у разговору и дискусији, самосталан рад, рад у групи, тестови) помаже наставнику да сагледа постигнућа (развој и напредовање) ученика и степен остварености исхода. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а важно је ученике оспособљавати и охрабrivати да процењују сопствени напредак у учењу.

Назив предмета	СВЕТ ОКО НАС
Циљ	Циљ наставе и учења Света око нас јесте упознавање себе, свог природног и друштвеног окружења и развијање способности за одговоран живот у њему.
Разред	други
Годишњи фонд часова	72 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА		САДРЖАЈИ
– идентификује групе људи којима припада и своју улогу у њима; – оствари права и изврши обавезе у односу на правила понашања у групама којима припада; – се понаша тако да уважава различитости других људи; – прихвати последице када прекрши правила понашања групе; – сарађује са другима у групи на заједничким активностима; – разликује потребе од жеља на једноставним примерима из сопственог живота; – препозна грб, заставу и химну Републике Србије и примерено се понаша према симболима; – одреди тип насеља на основу његових карактеристика; – повеже личну хигијену, боравак у природи, физичку активност и разноврсну исхрану са очувањем здравља; – одржава личну хигијену – руку, зуба и чулних органа; – примени правила културног и безбедног понашања у саобраћају и превозним средствима у насељу са околином; – безбедно поступа пре и током временских непогода; – истезањем, савијањем и сабијањем одреди својства материјала; – одабере материјале који својим својствима највише одговарају употреби предмета; – пронађе нову намену коришћеним предметима; – наводи примере различитих облика кретања у окружењу; – одабере начин кретања тела, узимајући у обзир облик тела, врсту подлоге и средину у којој се тело креће; – измери растојање које тело пређе током свог кретања; – пронађе тражени објект у насељу помоћу адресе/карактеристичних објеката; – именује занимања људи у свом насељу са околином; – одреди време помоћу часовника и календара користећи временске одреднице: сат, дан, седмицу, месец, годину; – забележи и прочита податке из личног живота помоћу ленте времена; – разликује облике рељефа у свом насељу и околини; – разликује облике и делове површинских вода у свом насељу и околини; – идентификује заједничке особине живих бића на примерима из окружења; – повеже делове тела живих бића са њиховом улогом/улогама; – разврста биљке из окружења на основу изгледа листа и стабла; – разврста животиње из окружења на основу начина живота и начина исхране; – наведе примере који показују значај биљака и животиња за човека; – штедљиво троши производе које користи у свакодневним ситуацијама; – разврста отпад на предвиђена места; – негује и својим понашањем не угрожава биљке и животиње у окружењу; – препозна примере повезаности живих бића са условима за живот; – повеже промене у природи и активности људи са годишњим добима; – изведе једноставне огледе пратећи упутства; – повеже резултате рада са уложеним трудом.	НАСЕЉЕ СА ОКО- ЛИНОМ	Други и ја	Групе људи: родбина, (ван)школска заједница, становници насеља. Права и обавезе чланова група. Однос потреба и жеља. Правила понашања појединаца и група. Породични, школски и празници насеља.
		Култура живљења	Симболи Републике Србије: грб, заставица и химна. Типови насеља: село, град. Здрав начин живота: хигијена тела, разноврсна исхрана, број obroka, боравак у природи и физичка активност. Врсте саобраћаја (копнени, водни и ваздушни и одговарајућа превозна средства). Безбедно понашање у саобраћају у насељу (кретање улицом и путем без тротоара, прелажење улице и пута без пешачког прелаза. Правила понашања у превозним средствима (аутомобил и јавни превоз). Временске непогоде (олуја, град, мећава) и безбедно понашање у затвореном и на отвореном простору.
		Човек ствара	Материјали (дрво, камен, метал, стакло, гума, пластика, папир, тканина, глина/пластелин) и производи људског рада. Еластичност материјала. Својства материјала одређују њихову употребу. Нова намена предмета направљених од различитих материјала. Занимања људи у граду и селу.
		Кретање и оријентација у простору и времену	Различити облици кретања тела (хода, скаче, трчи, пада, лети, плива, котрља се, клизи). Утицај облика тела, подлоге и средине на кретање по равной подлози и пређено растојање тела. Сналажење у насељу помоћу адресе (улица, кућни број) и карактеристичних објеката. Сналажење у времену у односу на временске одреднице: минут, сат, дан, седмица, месец, година, датум, годишња доба. Средства за мерење времена: часовник, календар, лента времена.
		Разноврсност природе	Рељеф и облици рељефа: узвишења, (брдо, планина) удубљења (долине, котлине) и равнице. Рељеф у насељу и околини. Облици појављивања воде: површинске воде (текуће, стајаће) и њихови делови (извор, ток, корито, обала). Површинске воде у насељу и околини. Заједничке особине живих бића (дисање, исхрана, раст, остављање потомства). Функције (улога) делова тела живих бића. Разноврсност биљака у окружењу (зељасте и дрвенасте; лишћарске и четинарске). Разноврсност животиња у околини (домаће и дивље; биљоједи, месоједи и сваштоједи). Значај биљака и животиња за човека. Улога човека у очувању природе (штедња производа који се користе у свакодневном животу, разврставање отпада на предвиђена места, брига о биљкама и животињама). Сунчева светлост и топлота, вода, ваздух и земљиште – неопходни услови за живот. Промене у природи и активности људи у зависности од годишњих доба.

Кључни појмови садржаја: природа, оријентација у простору и времену, кретање, култура живљења.

УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Програм наставе и учења Света око нас задржао је постојећи оквир од два часа недељно, односно 72 часа годишње и досадашњи завичајни принцип.

Завичајни принцип (принцип животне близине) одређује просторну и временску блискост природних и друштвених појава и процеса и као такав представља једну од суштинских одлика овог предмета. У првом разреду се креће од просторно и временски најближих феномена за ученика, док се у старијим разредима просторни и временски оквир постепено шири. Конкретно, оквир унутар ког се остварују предметни исходи у првом разреду чине садржаји из најближег и *непосредног окружења ученика* – дома, школе, насеља/дела насеља у коме ученик живи. У другом разреду просторни оквир се проширује на *Насеље са околином*, у трећем разреду на *Завичај*² (природно и друштвено окружење, крај³ односно крајина⁴), а завршиће се у четвртм разреду државом *Србијом*.

Завичајни принцип овом предмету обезбеђује високу осетљивост на контекст у коме ученици живе, односно отвореност за садржаје из дететовог окружења и флексибилност за уважавање карактеристика и одлика најразличитијих средина у којима деца из Србије живе. У том смислу, предмет Свет око нас подразумева отвореност и за садржаје од значаја за националне мањине у складу са простором проучавања природних и друштвених појава у првом разреду – непосредно окружење. Поред тога, код свих ученика треба развијати осећај богатства у различитостима међу припадницима различитих националности указивањем на постојање људи који славе другачије празнике, имају различите обичаје, културу становања, исхрану, облачење и сл.

Уважавање окружења у којем ученици живе директно је у вези са уважавањем искустава и знања ученика. Ученици у школу долазе са идејама о свету, себи и свему другом што их окружује. Изградили су их личним ангажовањем у свакодневним активностима – играњем, слушањем, посматрањем, размишљањем, разговарањем, неки и читањем итд. Зато је веома важно да полазне тачке у развоју научних идеја о природним и друштвеним појавама и процесима у настави буду управо идеје и искуства са којима ученици долазе у школу. Кроз разноврсне активности којима се уважава средина у којој ученици живе и њихово непосредно свакодневно искуство из конкретне средине, ученицима се омогућава да доживе и разумеју сложеност, разноликост и међусобну повезаност свих чинилаца који делују у њиховом природном и друштвеном окружењу. Истовремено се подстиче њихова радозналост за откривање појава и процеса у природној и друштвеној заједници.

Основна интенција наставе Света око нас усмерена је на развој интелектуалних, психофизичких, когнитивно-конативних и социјално-афективних сфера личности ученика, што се одражава у наведеном циљу за крај циклуса и датим предметним исходима.

Предметни исходи Света око нас показују шта су ученици оспособљени да учине, предузму, изведу и обаве захваљујући знањима, ставовима и вештинама које су развили током године учења овог наставног предмета. Исходи се остварују у спреси садржаја, метода наставе и учења и активности ученика некад унутар једне теме, а најчешће кроз више тема. Зато границе међу темама проучавања треба схватити условно и флексибилно. Неки исходи су по својој природи међупредметни и оствариваће се кроз активности у оквиру више наставних предмета, као на пример исход: *По завршетку разреда ученик ће бити у стању да повезује резултате учења и рада са уложеним трудом*. Треба, такође, имати у виду да је редослед програмских тема и груписаних садржаја унутар тема урађен искључиво ради прегледности препоручених програмских

садржаја и не препоручује се као редослед приликом креирања годишњих и оперативних планова, већ као помоћ наставнику да их креира. Иста препорука се односи и на уџбенике. Није пожељно да структура садржаја уџбеника буде основ за планирање наставе.

Ученике треба оспособљавати да самостално истражују и анализирају природне и друштвене појаве и процесе. У зависности од исхода који се жели остварити, учитељ треба да подстакне ученике на различите врсте активности које ангажују како поједина чула, тако и више чула паралелно. Синхронизација чулних утисака даје целовиту слику објеката, процеса, појава и њихову интеграцију у комплексну слику света, а уважава различитости у склоностима ученика при упознавању света и процесу учења. Ипак, учење се не завршава на чулним утисцима, већ се наставља уопштавањем уоченог кроз описивање, поређење, формулисање закључака итд. У наставном процесу се, дакле, полази од несистематизованих искуствених сазнања и иде се ка општим, научно заснованим, систематизованим знањима из области природе, друштва и културе. Активности ученика потребно је прилагодити предметним исходима, специфичностима изабраних садржаја и узрасту ученика. Постепено треба повећавати ниво захтева и самосталности ученика приликом упознавања природних и друштвених појава.

Стварност (природна и друштвена) која нас окружује и из које произлази садржај овог предмета, заснована је на *повезаности различитих појава и процеса*. Због тога садржаји Света око нас, а касније и Природе и друштва морају да буду одраз те целовитости и повезаности појава које се изучавају. Ради формирања елементарних појмова и постављања мреже за систем појмова, при избору и распореду програмске грађе примењен је *спирално-улазни модел*, а у складу са узрасним карактеристикама ученика. То значи да се иста тематика из разреда у разред проширује, продубљује и посматра са различитих аспеката. Изградња система у настави, последица је постојања система у стварности. Улога учитеља је управо да код ученика осветли и креира ту целовиту слику, а не да наставне садржаје тумачи само као биолошке, географске, историјске и друге садржаје.

Поред тога, приступ настави и учењу треба да буде *повезан и са логиком и методологијом научне дисциплине* одакле произлази одређени садржај. Тако изучавање биолошких садржаја нужно треба да укључи посматрање и праћење биолошких феномена; изучавање садржаја хемије и физике – закључивање на основу спроведеног огледа или експеримента, итд. Развијање система појмова подразумева континуиран рад учитеља на успостављању хоризонталне (унутар једног разреда) и вертикалне повезаности (између разреда) садржаја унутар Света око нас и, касније, Природе и друштва. Важно је да се кадгод је могуће приступи корелацији и интегрисаном приступу садржајима на међупредметном нивоу кроз наставне и ваннаставне облике рада и активности у школи и изван ње. Због природе садржаја предмета и датих исхода пожељно је активности организовати што чешће изван учионице, односно у ближем природном и друштвеном окружењу. За потребе овог предмета посебно су погодни: организоване посете, шетње, излети, настава у природи.

Поред коришћења званично одобрених уџбеничких комплета, у остваривању програма за Свет око нас препоручује се коришћење шире литературе и осталих извора информација: штампаних, аудио-визуелних и електронских медија. Посебно се препоручује коришћење аутентичних природних и друштвених извора, као најверодостојнијих показатеља стварности, појава и процеса у конкретном непосредном окружењу, као и дидактичких материјала који одражавају посебности датог окружења/контекста у коме ученици живе.

Учитељ остварује постављени циљ и исходе кроз наставу и остале организационе форме рада у школи, без додатног оптерећења родитеља и њиховог обавезног ангажовања у остваривању програма. Родитељи могу бити добровољно ангажовани као расположиви потенцијал локалне средине, у зависности од њихових знања, могућности и хтења.

1 Завичај представља географски простор краја, односно крајине, у чијим границама се крећу програмски исходи и препоручени садржаји.

2 Крај – два или више суседних предела који се међусобно разликују, али заједно представљају одређену територијалну целину (Мачва са Поцериним, Подриње, Полимље, Гружа, Пештер...).

3 Крајина – два или више крајева сличних географских карактеристика који заједно сачињавају одређену територијалну целину (Срем, Банат, Бачка, Шумадија, Неготинска крајина...).

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Планирање обухвата креирање годишњег и оперативних планова, као и развијање припрема за час/дан/седмицу. *Годишњи план* креира се у форми гантограма и садржи број часова по темама распоређених по месецима, а у складу са школским календаром, планираним фондом часова по темама и годишњим фондом часова.

Полазећи од датих предметних исхода и препоручених садржаја од наставника се очекује да дати програм контекстуализује према потребама конкретне одељења имајући у виду карактеристике ученика, уџбенике и друге наставне материјале које ће користити, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже као и друге ресурсе школе и локалне средине.

Приликом планирања наставе и учења потребно је руководити се:

- индивидуалним разликама међу ученицима у погледу начина, темпа учења и брзине напредовања;
- интегрисаним приступом у којем постоји хоризонтална и вертикална повезаност унутар истог предмета и различитих наставних предмета;
- партиципативним и кооперативним активностима које омогућавају сарадњу;
- превасходно активним и искуственим методама наставе и учења;
- уважавањем свакодневног искуства и знања које је ученик изградио ван школе, повезивањем активности и садржаја учења са животним искуствима ученика и подстицањем примене наученог и свакодневног живота;
- негованом радозналости, одржавањем и подстицањем интересовања за учење и континуирано сазнавање;
- редовним и осмишљеним прикупљањем релевантних података о напредовању ученика, остваривању предметних исхода и постигнутој степену развоја компетенција ученика.

Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре, као и до сада, креира свој годишњи (глобални) план рада из кога касније развија своје оперативне планове. Како су исходи дефинисани за крај наставне године, наставник треба да их операционализује прво у оперативним плановима, а потом и на нивоу конкретне наставне јединице.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Однос циља, исхода, препоручених програмских садржаја, метода наставе и учења и активности ученика

При остваривању циља и предметних исхода Света око нас мора се имати у виду да су садржаји, методе наставе и учења и активности ученика неодојиви у наставном процесу. У програму су дефинисани исходи које треба развијати помоћу препоручених садржаја, адекватних метода наставе и учења и активности ученика. Концепт наставе засноване на исходима подразумева наставу чији превасходни циљ није преношење предметних садржаја, већ развој и овладавање знањима као основе на којој се развијају разноврсна умења. У том смислу, програм наставе и учења нуди садржински оквир, а учитељ има слободу да уместо њих изабере и неке друге садржаје уколико сматра да су ти садржаји примеренији средини у којој ученици живе, узрасним и развојним карактеристикама ученика и њиховим интересовањима. Суштина је у томе да садржаји буду у функцији остваривања исхода, а не сами себи циљ. Учитељ има значајан простор за слободу избора и повезивање садржаја, метода наставе и учења и активности ученика како би водио ученике ка остваривању датог исхода.

Већина предметних исхода постиже се кроз непосредну истраживачку активност деце и ненаметљив подстицај и подршку наставника. Пожељне су активности које омогућају интеракцију са физичком и социјалном средином, јер доприносе спознавању света око нас, тако што се откривају односи и упознају својства и карактеристике предмета, бића, појава и процеса и стичу се социјалне вештине. Најефикасније методе учења јесу оне методе које ученика стављају у адекватну активну позицију у процесу развија-

ња знања. Потребно је стварање ситуација учења у којима ће доћи до изражаја различите активности ученика које омогућају различите начине учења. Значајне активности ученика у оквиру предмета Свет око нас су:

- посматрање са усмереном и концентрисаном пажњом ради јасног запажања и уочавања света у окружењу (уочавање видних карактеристика);
- описивање – вербално или ликовно изражавање спољашњих и унутрашњих запажања;
- процењивање – самостално одмеравање;
- груписање – уочавање сличности и различитости ради класификовања;
- праћење – континуирано посматрање ради запажања промена;
- бележење – записивање графичко, симболичко, електронско бележење опажања;
- практиковање – у настави, свакодневном животу и спонтаној игри и раду;
- експериментисање – намерно модификоване активности, огледи које изводи сам ученик;
- истраживање – испитивање својстава и особина, веза и узрочно-последичних односа;
- сакупљање – прављење колекција, збирки, албума из природног и друштвеног окружења;
- стварање – креативна продукција;
- играње – дидактичке, едукативне и спонтане игре;
- активности у оквиру мини-пројекта – осмишљавање и реализација.
- Ради прегледности, препоручени садржаји су дати у темама.

Потребно је приликом тумачења исхода учења и препоручених садржаја у другом разреду стално имати у виду да се садржаји и одговарајући примери истражују и проналазе у оквиру *насеља* у коме ученици живе и његовој околини. Још једну карактеристику Света око нас у другом разреду чини истраживање феномена/појма *кретање* у различитим контекстима и кроз различите теме – кретање и оријентација у насељу и времену; кретање, односно физичка активност као један од предуслова за развијање здравих животних навика; кретање тела различитих облика по различитим подлогама и кроз различите средине; различити начини (по)кретања живих бића; кретање превозних средстава и класификација саобраћаја у складу са средином кроз коју се крећу превозна средства.

У оквиру теме *Други и ја* налазе се садржаји интердисциплинарног карактера који се односе на ученика као *друштвено биће*, његова права и обавезе у окружењу и *друштвеним групама* којима припада. У односу на први разред, када су у фокусу били права и обавезе у оквиру породице, школе и вршњачких група, сада су то: родбина, (ван)школске заједнице, односно права и обавезе становника насеља. Појам (ван)школске заједнице односи се, како на припадност, улоге и односе унутар школе, тако и на припадност, улоге и односе ученика у различитим групама у које се ученик укључује у складу са својим интересовањима и склоностима – спортски тимови, позоришне и фолклорне групе, групе за учење страних језика, математички клубови и сл.

Наставак изучавања *животних потреба* наставља се у правцу разликовања *потреба* и *жеља* ученика, на ученицима блиским примерима (нпр. да ли су нове патике заиста потребне или су само последица жеље ученика за новим и актуелним моделом). Кроз разматрање таквих примера ученицима се приближава концепт рационалне и штедљиве потрошње, што је повезано и са исходом који се односи на подстицање ученика на дуготрајнију употребу предмета кроз проналажење нове намене за већ коришћене предмете. И даље је потребно подстицати размишљање и дискусију не само о својим потребама већ и уважавање потреба и осећања других, што представља једну од суштински важних васпитних компоненти, не само овог предмета, већ и свих осталих.

И у овом разреду налазе се исходи и садржаји који се односе на *здравље* и *безбедност*. И даље је акценат на развијању навика здравог живљења (хигијена тела, разноврсна и редовна исхрана, боравак у природи и физичка активност), али и на оспособљава-

њу ученика да препознају и адекватно реагују у потенцијално опасним ситуацијама по њихово здравље и живот. Посебну пажњу у овом сегменту потребно је обратити на оспособљавање ученика за *безбедно учешће у саобраћају* (кретање пешака кроз насеље и правила понашања у превозним средствима) и адекватно понашање током *временских непогода*.

Захваљујући концепцији развоја садржаја по спирално-узлазном моделу, наставља се изучавање *човека* као друштвеног бића које *ради и ствара*, бира и користи различите материјале због њихових својства која су важна приликом израде различитих предмета. У том смислу, пожељно је бавити се анализом ученицима блиских предмета и тумачењем разлога због којих су направљени од одређеног/одређених материјала, као и разматрањем других могућих материјала од којих може да буде направљен одређени предмет, а да његова сврха остане иста. Осим базичних својстава материјала која су уведена у првом разреду, у другом разреду уводи се испитивање *еластичности* као сложенијег својства неких материјала. Садржаји о материјалима су такви да омогућавају висок ниво активности ученика – коришћење различитих чула, непосредно (механичко) деловање на материјале, бележење ученог, извођење огледа, описивање, итд.

Кретање и сналажење у простору и времену је тема од великог значаја и у другом разреду. Ученици већ имају развијена искуства везана за ову тему, а задатак наставника је да та несистематизована, искуствена знања буду структурирана и освешћена и да омогуће ученику безбедно кретање и сналажење у непосредном окружењу. Приликом истраживања кретања као физичког феномена (облици кретања, утицај облика тела на кретање...) пожељно је да се кретање тела по равној подлози изучава кроз практичне активности (огледе или експерименте). Утицај облика тела и подлоге по којој се тело креће разматра се кроз удаљеност коју тела прелазе у различитим ситуацијама, при чему је пожељно укључити не само процену растојања, већ и њено прецизно мерење уз коришћење мерних јединица за дужину које се уводе у математици у другом разреду. Ученике II разреда је потребно оспособљавати да ове и друге практичне активности реализују пратећи упутства (наставника или учбеника), бележећи уочено и да, на крају, уз мању или већу помоћ наставника формулишу једноставне закључке.

С обзиром на просторни оквир садржаја у другом разреду, истражују се *карактеристике насеља* у којем ученик живи са становишта базичне типологије насеља (село/град), односно уочавања карактеристика које одређено насеље сврставају у сеоско или градско (укључујући и занимања људи у њима). Посебан значај има оспособљавање ученика за *сналажење у насељу* помоћу адресе, кућног броја и карактеристичних објеката, што је пожељно реализовати кроз практичне активности, како у учioniци тако и ван ње. Наставља се и припрема за картографско описмењавање ученика млађих разреда основне школе увођењем појмова *релеф* и облици *релефа* кроз посматрање насеља и околине и упоређивањем географских објеката и појава у окружењу (узвишења, удоубљења и равнице, површинске воде).

Сналажење у времену конципирано је тако да се надовезује на основне појмове усвојене у првом разреду (делови дана; сада, пре, после; прекјуче, јуче, данас, сутра, прекосутра; дани у недељи), који се сада проширују временским одредницама: минут, сат, дан, седмица, месец, година, датум, годишња доба. Овакав редослед увођења временских одредница представља пример поштовања дидактичког правила *од познатог ка непознатом и од ближег ка даљем*. Нове временске јединице уводе се тако да се мањом (већ познатом) мерном јединицом објашњава већа (нова) мерна јединица. Један од кључних задатака учитеља у овом сегменту је да оспособи ученике да правилно користе средства за мерење времена: часовник, календар и ленту времена. Лента времена представља средство за разумевање хронологије догађаја и уводи се кроз приказивање различитих временских периода из личног живота ученика (редослед дневних или недељних активности, кључни догађаји из живота ученика – са колико година је научио/ла да вози

бицикл, пошао/ла у први разред, научио/ла да плива и сл.). И даље је важно указивати на *цикличност* временских одредница и појава у природи (дан, седмица, година, годишња доба). Касније ће се појам цикличности јављати и у другим појавама (животни циклус живих бића, ланац исхране, кружење воде у природи итд.), што је у складу са основним принципима и законима природних наука.

Област под називом *Разноврсност природе* односи се на узајамно дејство живе и неживе природе. Појмови који се односе на *живи свет* надограђују се на први разред кроз уочавање и апстраховање заједничких карактеристика живих бића и повезивање делова тела живих бића са њиховим улогама. Нове класификације биљака и животиња односе се на делове тела биљака (стабло и лист), начин исхране животиња (што представља припрему за увођење ланца исхране у трећем разреду) и начин живота животиња (домаће/дивље). Однос човека и живог света разматра се из различитих углова – значаја које биљке и животиње имају за опстанак и лакши живот људи, уз препознавање и практиковање понашања које не угрожава биљке и животиње у окружењу. У складу са интересовањима ученика, могу се детаљније истражити улоге неких делова тела човека, тако да се ученици не оптерећују фактографским знањем, него сагледавањем улоге тих делова тела у свакодневним активностима, нези и бризи о њима. Другу димензију односа у природи представља повезаност живих бића са елементима неживе природе као основним условима за живот.

Концепт *одрживог развоја* и активно учешће ученика у заштити животне средине заједнички су и за Свет око нас и за Природу и друштво. У разреду акценат треба да буде на подстицању ученика да у свакодневним активностима (у школи и ван ње) примењују неке од основних принципа рационалне потрошње – рационално троше производе, односно материјале које користе у свакодневном животу; ако су у прилици, разврставају отпад на предвиђена места; брину се о биљкама и животињама. Допринос развоју овог концепта представља и раније објашњена разлика између потреба и жеља. Пуно разумевање концепта *одрживог развоја* могуће је тек на каснијем узрасту ученика, али је потребно да се континуирано развија, и то не само на нивоу знања, већ првенствено на нивоу усвојених вредности, ставова и навика. На тај начин се интегришу вредности и утиче на развој ставова важних за опстанак и будућност.

Приликом изучавања природних и друштвених феномена нужно је и даље примењивати истраживачки приступ и оспособљавати ученике за различите начине прикупљања података о окружењу, њихову анализу, сврставање у групе и категорије по различитим карактеристикама, вођење белешки и закључивање. Посматрање се проширује праћењем појава које се понављају у одређеним временским периодима (нпр. током годишњих доба). Учествовање у једноставним огледима, које је било наглашено у првом разреду, сада се усложњава реализацијом огледа/експеримента на основу упутства – индивидуално, у пару или групи.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Праћење напредовања и оцењивање постигнућа ученика само је део праћења и вредновања образовно-васпитне праксе. Резултате целокупног праћења и вредновања наставник узима као основу за планирање наредних корака у раду са ученицима и развијању своје образовно-васпитне праксе.

Праћење напредовања и оцењивање постигнућа ученика је формативно и сумативно и реализује се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Потребно је да наставник континуирано и на примерен начин указује ученику на квалитет његовог постигнућа тако што ће повратна информација бити прилагођена, довољно јасна и информативна како би имала улогу подстицајне повратне информације. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а ученике треба оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у остваривању исхода предмета, као и напредак других ученика

Назив предмета	ЛИКОВНА КУЛТУРА
Циљ	Циљ наставе и учења Ликовне културе је да се ученик, развијајући стваралачко мишљење и естетичке критеријуме кроз практични рад, оспособљава за комуникацију и да изграђује позитиван однос према култури и уметничком наслеђу свог и других народа.
Разред	други
Годишњи фонд часова	72 часа

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да: – користи материјал и прибор на безбедан и одговоран начин; – изрази, одабраним материјалом и техникама своје емоције, машту, сећања и замисли; – користи једноставне информације и одабрана ликовна дела као подстицај за стваралачки рад; – изражава, светлим или тамним бојама, свој доживљај уметничког дела; – идентификује истакнути део целине и визуелне супротности у свом окружењу; – преобликује, самостално или у сарадњи са другима, материјале и предмете за рециклажу; – тумачи једноставне визуелне информације које опажа у свакодневном животу; – изражава мимиком и/или телом различита расположења, покрете и кретања; – упоређује свој и туђ естетски доживљај простора, дизајна и уметничких дела; – повезује уметничко занимање и одговарајуће продукте; – пружи основне информације о одабраном музеју; – разматра, у групи, шта и како је учио/ла и где та знања може применити.	ОБЛИЦИ	Облици (светлост као услов за опажање облика; визуелне карактеристике природних и вештачких облика; дизајн предмета за свакодневну употребу). Супротности (обојено и безбојно, једноставно и сложено, испупчено и удубљено, ближе и даље...).
	СПОРАЗУМЕВАЊЕ	Облик и целина (истакнути део целине; везивање и спајање облика). Тумачење (невербално и визуелно изражавање; садржај визуелних информација). Слика и реч (редослед радње у стрипу; знаци; лепо писање; честитке).
	ЛИКОВНЕ ИГРЕ	Боја (светле и тамне боје; боја и облик; боја и звук). Замислићања (стварност и машта).
	ПРОСТОР	Простор (обликовање простора – школа, учионица, соба; музеј). Кретање (кретање једног облика у простору; кретање више облика у простору). Сцена (маске, костими, реквизити).

Кључни појмови садржаја: простор, облик, линија, боја.

УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

У другом разреду ученици се развијају и уче кроз разноврсне активности и задатке који подстицају радозналост и задовољство у истраживању, експериментисању, размишљању, повезивању, изражавању, стварању, дружењу и сарадњи.

Кључни појмови

Кључни појмови чине конструкцију, основу за развијање програма. Централни појам је простор, јер се све што видимо и доживљавамо налази у простору. Из овог појама су изведени остали кључни појмови. У првом разреду кључних појмова има три: простор – облик, линија; у другом разреду четири: простор – облик, линија, боја; у трећем пет: простор – облик, линија, боја, текстура и од четвртог шест: простор – облик, линија, боја, текстура, светлина.

Централни појам, простор, указује на то да програм није усмерен на ускостручне садржаје, већ на свет у коме ученик живи и одраста и који треба свесно да опажа, доживљава и истражује из различитих углова. Сви садржаји везани за визуелну уметност (укључујући и уметничка остварења из ближе и даље прошлости) у блиској су вези са савременим светом и ученици треба постепено, до краја школовања, да истражују и откривају те везе.

Кључни појмови су међусобно чврсто повезани и могу се повезати са појмовима из свакодневног живота, уметности и других програма. Приликом планирања интегрисане наставе наставник одређује кључне појмове и потпојмове наставне јединице тако што их бира из програма свих предмета. На пример, полази се од централног појама „простор“ за који се везује појам „природа“. За појам „природа“ везује се појам „рељеф“. За појам „рељеф“ везује се појам „облик“, са којим су повезани потпојмови „испупчено“, „удубљено“, „узвишења“ и „удубљења“. Овако одабрани појмови и потпојмови обезбеђују да ученици граде знања постепено. На пример, појам „природа“ обезбеђује да се појам „рељеф“ не повезује одмах са појмовима из уметности. Ученици могу да обликују испупчене и удубљене облике у глини, као и да самостално надограђују појмове путем асоцијација, али наставник нуди само

објашњења појмова који су одабрани за ту наставну јединицу. У следећим наставним јединицама појмови се постепено надограђују и појмовима из уметности.

Опште међупредметне компетенције

У другом разреду се нарочито развијају: компетенција за комуникацију, естетичка компетенција, компетенција за рад са подацима и информацијама, компетенција за учење и компетенција за сарадњу.

Компетенција за рад са подацима и информацијама развија се на јединствени начин. Ученици користе информације и податке (визуелне, аудитивне, аудиовизуелне, текстуалне, вербалне, тактилне...) као подстицај (мотивацију) за стварање.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Називи, број и редослед наставних тема нису фиксни (прописани или препоручени) да би се омогућило планирање интегрисане и пројектне наставе. Наставник планира број и редослед наставних тема, као и број часова за реализацију сваке теме. У настави треба да доминирају ликовни задаци који циљају више исхода и међупредметних компетенција.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ОБЛИЦИ

Наставник прво показује ученицима како да истражују, а затим их подстиче да то раде самостално.

Облици

Облици се истражују посматрањем предмета из свих углова и/или са свих страна. Наставник пита ученике по чему препознају облик, на пример, флаше. Затим, тражи да поставе флашу у одговарајући положај тако да се види само дно. Ученици разговарају о томе да ли би препознали предмет да су видели само дно. Истраживање се током године наставља тако што ученици окре-

ћу предмете за свакодневну употребу или облике из природе све док не пронађу положај када предмет/облик више не може да се препозна. Исто може да се ради са текстуром. Када се увелича фотографија текстуре, да ли се препознаје облик? На пример, када се посматрају увеличане шаре на крилима лептира или годоци на пању? Наставник може да организује игру трагања за познатим облицима. Ученици посматрају мрље на поду, шаре на тлу, испупчења и удубљења на зидовима... и у њима траже познате облике. Ако у најближем окружењу има облутака, могу да цртају и сликају на њима лица или шаре... Могу да истражују облик и боју бачене сенке. Наставник може да покаже ученицима фотографије неколико дизајнираних предмета исте намене. На пример, торбе уметника Теда Нотена (Ted Noten), Мери Френсис (Mary Frances) или Катлин Дастина (Kathleen Dustin). Ученици треба да уоче како је уметник дошао до такве идеје, где је пронашао подстицај за стварање... Ове активности подстичу ученике да размишљају о облицима, да пажљивије посматрају и да самостално проналазе мотивацију за ликовни рад.

Симетрија се учи искуствено. Ученици могу да савијају једноставне оригами фигуре. Почине се од најједноставнијих: вртешка, писмо, обележивач страница... Важно је да вежбају прецизно савијање папира на пола (по дужини, ширини и дијагонали). Треба да испробају колико пута могу да пресавију папир различитих димензија. Додатни захтеви који могу да се поставе (уколико наставник процени да су реално изводљиви у конкретном одељењу) је истовремено цртање левом и десном руком или сликање одраза предела у води (као припрема, јер ће у старијим разредима учити о асиметричној равнотежи).

Предлог тема за разговор: *По чему препознајемо неки облик? У ком положају облик изгледа чудно? Како нам изгледају предмети када их осветљавамо из различитих углова? Да ли можемо да препознамо облик на основу његове сенке? Да ли постоје линије у облицима? Да ли облици могу да буду досадни и занимљиви? Да ли су лева и десна страна нашег лица исте? Како можемо да користимо облике из природе? Да ли неки предмети личе на жива бића?...*

Супротности

Парови очигледних визуелних супротности уче се искуствено. Уочавање, поређење и приказивање супротности су активности везане за принцип компоновања, контраст, који ће се учити у старијим разредима. У другом разреду се не нуди стручни термин. Један од задатака може да буде заједнички цртеж на натрон-папиру постављеном на зид или цртање на школској табли. Ученици се деле у две групе. Један ученик из прве групе црта неки познати облик. Друга група се договара шта би била очигледна супротност том облику, а затим један ученик из друге групе црта договорени облик поред првог. Игра се наставља све док има места на папиру/табли. Рад се бележи фотографијом. Основна сврха ове игре је самостална изградња мреже појмова путем асоцијација и сарадња. Међутим, ако је ученицима игра занимљива и желе да је понове, наставник треба да повећа захтеве (квалитет линије и цртежа, организација композиције, повезивање мотива у причу и сл.).

Предлог тема за разговор: *О чему мислимо када кажемо: супротно? Шта значи: различито, а шта супротно? Да ли је бела овца супротност црној овци? Да ли бели предмет поцрни када искључимо светло? Да ли прво примећујемо црну фигуру или белу позадину?...*

Облик и целина

Принцип компоновања, доминанта, учи се опажањем истакнутог дела (бића, предмета, боје, линије...) неке целине, без дефиниције и усвајања стручног термина. Наставник може да покаже ученицима неки непознати садржај (рекламну фотографију, фреску, илустрацију, кадар стрипа...) на кратко, да уклони садржај и провери шта су ученици упамтили, шта су прво видели. Наставник поново приказује садржај, тражи од ученика да уоче шта све нису одмах запазили, пита их шта мисле да је најважније на слици...

У ликовним задацима ученици спајају различите материјале и предмете комбинованим поступцима који укључују и везивање чвора и/или машине. Могу да уче како да пакују поклоне, како да ушију дугме, спајају суве гранчице концем у скулптуру коју ће касније осликати темперама...

Предлог тема за разговор: *Шта смо данас прво угледали када смо изашли из куће? Шта прво видимо када посматрамо нечије лице? Шта прво видимо када посматрамо уметничко дело? Шта значе речи везивање и повезивање? Да ли смо везани за место у коме живимо? Да ли се уметници везују за своја дела? Како можемо да повежемо предмете у нову целину?...*

СПОРАЗУМЕВАЊЕ

Тумачење

Невербално изражавање се реализује на интегрисаним часовима или у корелацији са часовима Физичког и здравственог васпитања (драматизација вежбања). Наставник прича причу коју ученик прати одговарајућим покретима, мимиком и кретањем. На пример, опонаша кретање животиња (зеца, змије, кокошке...); радње (махање, руковање, дириговање, чишћење...); кретање услед струјања ваздуха (њихање крошње...) и слично. Ове активности су важне за целокупни развој, за укључивање интровертних ученика, као припрема за сценски наступ и за касније презентовање радова и пројеката.

Тумачење слике учи се постепено. Користе се стрип и анимирани филм за одређивање редоследа радње, главних јунака, особина и изгледа јунака... Уводи се и разговор о теми, односно (једноставном) садржају ликовног дела, при чему наставник не нуди тумачења, већ дозвољава да ученици слободно исказују мишљење.

Ученици треба да обрађају више пажње на знаке у окружењу, почев од важних саобраћајних знакова за пешаке, до ознака на зградама поште, ресторана, апотеке... Могу да добију основне информације о томе како се знаци смишљају и ко их смишља.

Предлог тема за разговор: *Зашто је важно да се разумемо? Како саопштавамо оно што нам је важно? Да ли можемо да причамо без речи? Шта нам слике говоре? Да ли сваки знак нешто значи? Да ли свако може да разуме знак? Зашто људи праве печате и грбове?...*

Слика и реч

Предлог је везан за значај учтивих и добронамерних комуникација. Ученици треба да повезују речи и реченице које изговарају и одговарајућу мимику и гест. Такође, треба да усклађују текст и слику. На крају полугодишта могу да дизајнирају честитке. Додатни захтеви су, као и у првом разреду, украшавање слова (иницијала), које ће нацртати или насликати и на мањем и на већем формату папира.

Предлог тема за разговор: *Шта је учтива комуникација и зашто је важна? Шта је најлепше што смо икада чули? Шта је најлепше што смо данас неком рекли? Како можемо да нацртамо лепу реч? Ко смишља изглед украсних слова? Како да смислимо позитивне поруке за честитке?...*

ЛИКОВНЕ ИГРЕ

У овој целини су груписани предлози који се односе на индивидуално изражавање и истраживање изражајних могућности материјала и техника.

Боја

Ученици још увек уче о боји истраживањем, наставник не нуди дефиниције и објашњења шта су основне боје и како да направе изведене боје. Уколико то већ знају, наставник може да тражи да експериментом провере да ли мешањем различитих боја могу да добију основне боје. Тонове које добију треба да нанесу на папир, једне до других (папир касније могу да употребе за колаж). У току године се планира више задатака везаних за изражавање утиска или расположења светлим или тамним бојама, односно за повезивање светлих и

тамних боја са неким појмом (радост, одмор, туга, смиреност, брзина, бука, детињство...). Боја се повезује и са звуком. Наставник бира композиције без текста и тражи од ученика да насликају светлим или тамним бојама свој доживљај музичког дела. На исти начин могу светлим или тамним бојама да изразе доживљај књижевног, ликовног или филмског дела. Било би добро да се ликовни задаци не реализују само сликањем, већ и отискавањем (импровизованим печатима, згужваном кесом, дном пластичне флаше...).

Предлог тема за разговор: *Које боје називамо светлим, а које тамним бојама? Када користимо светле, а када тамне боје? Да ли се неке боје лепо слажу? Зашто нам се нека боја више свиђа од других? Да ли постоје боје за деце и боје за одрасле? Да ли постоје јестиве боје? Како природа мења боју? Која бића мењају боју? Која је разлика између бојења и сликања? Чиме можемо да бојимо, а не можемо да сликамо? Ако насликамо љубичасту банану, да ли смо погрешили? Шта све можемо да отискујемо?.....*

Замишљања

Сврха задатака који се раде на основу разноврсних и непотпуних информација (фотографија, део текста, музичка вињета...), а које ученици треба да допуне и изразе у ликовном раду је развој маште. Од другог разреда и надаље ученици смишљају називе својих радова, јер се и на тај начин развија креативност.

Предлог тема за разговор: *Шта је стварност, а шта машта? Када јесте, а када није пожељно да измишљамо? Како себе замишљамо у будућности? О чему размишљамо када посматрамо непознату фотографију? Шта замишљамо када слушамо музичко дело?...*

ПРОСТОР

У овој целини су предложени пројекти везани за обликовање простора, који могу да се реализују било када у току године.

Простор

О амбијенту се учи тако што се ученицима постављају питања: какав утисак неки простор оставља на њих, како се осећају у том простору, шта им привлачи пажњу, а шта им смета, шта би променили и сл. Не нуде се дефиниције и не наводе елементи који чине амбијент. О амбијенту (утиску о простору) разговара се у свакој прилици која се укаже.

Ученике би требало упознати са једним одређеним музејом, не само са изгледом зграде и локацијом, већ са ентеријером и вртом експоната, са сврхом чувања експоната, са активностима, односно шта могу да очекују у музеју (тематске изложбе, едукативни програм...), на шта је потребно обратити пажњу...

Пројекти везани за обликовање простора могу да буду обликовање макета и обликовање дела простора у школи. Најједноставније макете обликују се техником клуаж. Ученици обликују куће, зграде и друге делове насеља од разноврсне амбалаже (кутијице од лекова, кутије од кекса...), појединачне елементе лепе на картонску подлогу и премазују белом бојом (еколошка боја за зидове). Касније могу фломастерима да доцртају детаље (прозоре, врата...), али је важно да композиција не буде шарена. Осим насеља које им је познато, могу да обликују и насеља из прошлости, насеља других култура или насеље из маште. Основна сврха овог пројекта је организација композиције у простору и сарадња.

Предлог тема за разговор: *Шта нам се највише свиђа у нашој околини? Како се живело некад, а како сад? Како изгледају насеља у неким културама? Шта можемо да научимо у музеју? Како можемо сами да украсимо своју собу?...*

Кретање

Ученици треба да опажају кретање бића и машина. На пример, како лети једна птица, а како јато птица; како се креће један пешак, а како група пешака... Затим, које материјале може да покрене струјање ваздуха у затвореном простору (лишће, папир, картон, камен, пластика...). Обликовање дела простора у школи може

да буде израда мобилне скулптуре (и да се веже за кретање услед струјања ваздуха). Идеје за планирање пројекта могу се пронаћи на интернету ако се у претраживач унесе: „mobile art lesson plans” или „hanging art in school”.

Предлог тема за разговор: *Шта се све креће у природи? Шта могу да покрену вода и ваздух? Шта се све само креће? ...*

Сцена

Обликовање елемената сцене, маске и костима за школску представу реализује се у пројектној настави (није нужно да представа буде реализована, важно је припремање). Ученици обликују маске, костиме и реквизите према садржају одабраног текста (бајке, песме, драмског текста...).

Предлог тема за разговор: *Шта је сцена? Од чега све можемо да направимо маске? Како од старе одеће можемо да направимо костим за представу? Ко и како шминка глумце? Како можемо да уредимо сцену у школи?...*

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У настави Ликовне културе исходи су процесни. Формулисани су тако да до краја разреда сви ученици могу да их достигну (у мањој или већој мери) уколико су радили разноврсне задатке од којих сваки циља више исхода.

Могући елементи за процењивање напредовања и оцењивање постигнућа су:

- Однос према раду (ученик је припремљен за час, одговорно користи материјал, прибор и алатке, одржава прибор и радни простор...);
- Однос према себи (поставља питања, труди се, учи на грешкама, самосталан је у индивидуалном раду, истрајан је...);
- Однос према другима (поштује договорена правила понашања, спреман је да помогне и да сарађује, уважава туђе радове, начин размишљања, доживљавања, опажања...);
- Разумевање (разуме задатак, разуме појмове, разуме процес, разуме визуелне информације...);
- Повезивање (повезује и пореди познате и нове информације, људе, места, догађаје, идеје, дела...);
- Оригиналност (оригиналан је у односу на туђе радове, оригиналан је у односу на своје претходне радове...);
- Вербално изражавање (учтиво комуницира, кратко и јасно образлаже свој рад, замисао, утисак, опажање, емоције...);
- Употреба техника (примењује одговарајући процес, контролише однос воде и боје, бира подлогу у односу на технику)...

Елементи могу и другачије да се формулишу. Бирају се према типу ликовног задатка и циљевима задатка. На пример, када се уче временске одреднице ученици могу да обликују сат од картонских тањира, амбалаже за топлени сир, сламчица за сок... Неизоставни елементи за процењивање су разумевање концепта (мерења времена) и однос према раду, а наставник може да процењује и друге елементе, уколико је ученицима поставио јасне захтеве. На пример, да не копирају једни друге (у ликовном раду).

Самопроцена радова је вербална и писана, а захтеви се уводе постепено. Наставник прво тражи од ученика да усмено опише свој рад, а касније и да напише две до три реченице о свом раду.

Уколико наставник процени да су ученици спремни, може да користи прилагођену методу 3, 2, 1. У интегрисаној настави ученик на листићу пише: 3 ствари које сам научио/научила на часу, 2 примера која илуструју то што сам научио/научила и 1 ствар која ми није јасна или питање које бих поставио/поставила. Када се ученик ликовно изражава, може да напише на листићу: 3 ствари о којима сам размишљао током рада; 2 ствари које ми се свиђају на мом раду и 1 ствар коју бих променио или бих урадио другачије. На листићу се уписује име и презиме и назив рада, а листић се лепи на полеђину рада или се чува у блоку. Ученик не треба да наводи више од једне нејасноће или грешке, ни у случају када му ништа није јасно или сматра да је рад упропашћен. Издвајање само једне нејасноће или грешке постепено оспособљава ученика да идентификује најважнији пропуст и да се фокусира на његово уклањање. Листићи за самопроцену омогућавају наставнику потпунију слику о напредовању ученика.

Назив предмета
Циљ

Разред
Годишњи фонд часова

МУЗИЧКА КУЛТУРА

Циљ наставе и учења Музичке културе је да код ученика развије интересовање и љубав према музици кроз индивидуално и колективно музичко искуство којим се подстиче развијање креативно-сти, естетског сензибилитета и духа заједништва, као и одговорног односа према очувању музичког наслеђа и културе свога и других народа.

други
36 часова

ИСХОДИ По завршеној теми/области ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– објасни својим речима утиске о слушаном делу, особине тона, доживљај прегласне музике и њеног утицаја на тело; – разликује различите инструменте по боји звука и изражајним могућностима; – издвоји основне музичке изражајне елементе; – препозна музичку тему или карактеристични мотив који се понавља у слушаном делу; – повезује карактер дела са изражајним музичким елементима и инструментима; – изговара бројалице у ритму, уз покрет; – пева по слуху песме различитог садржаја и расположења; – изводи уз покрет музичке и традиционалне игре; – примењује правилан начин певања и договорена правила понашања у групном певању и свирању; – свира по слуху ритмичку пратњу уз бројалице и песме, једноставне аранжмане, свирачке деонице у музичким играма; – повезује почетне тонове песама-модела и једноставних наменских песама са бојама; – повезује ритам са графичким приказом; – објашњава својим речима доживљај свог и туђег извођења; – уочује у школским приредбама и манифестацијама; – направи деље ритмичке инструменте; – осмисли покрете уз музику; – осмисли ритмичку пратњу за бројалице, песме и музичке игре помоћу различитих извора звука; – осмисли одговор на музичко питање; – осмисли једноставну мелодију на краћи задати текст; – према литерарном садржају изабере од понуђених, одговарајући музички садржај; – поштује договорена правила понашања при слушању и извођењу музике; – користи самостално или уз помоћ одраслих, доступне носиоце звука.	СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ	Уметничка музика у цртаним и анимираним филмовима. Однос звук-лик, музика-радња. Композиције које илуструју различита осећања. Звук и тон (извори) – звуци из природе и окружења. Тон: боја (различити гласови и инструменти), трајање (кратак-дуг), јачина (гласан-тих), висина (висок-дубок). Композиције које илуструју различите боје људског гласа и инструмената. Музички дијалог (хор, глас и хор, глас и инструмент, два гласа, два инструмента, један свирач, група свирача, оркестар). Различити жанрови везани за ситуације значајне у животу ученика. Музичка прича. Композиције различитог карактера и елементи музичке изражајности (мелодијска линија, темпо, ритам, динамика). Музички бонтон. Музика и здравље. Носиоци звука (цела плејер, рачунар...).
	ИЗВОЂЕЊЕ МУЗИКЕ	Изговор бројалице у ритму уз покрет. Звучне ономатопеје и илустрације Правилан начин певања – држање тела и дисање. Правилна дикција – изговарање брзалица и бројалица. Певање песама по слуху различитог садржаја и карактера. Певање песама уз покрет – песме уз игру и народне песме. Певање модела и наменских песама и повезивање њихових почетних тонова уз боју (а¹ бела, ха¹ љубичаста боја). Деље и алтернативни инструменти и начини свирања на њима. Инструментална пратња по слуху уз бројалице и песме – пулс, ритам, груписање удара. Певање и извођење музичких игара уз свирање на дељим инструментима – песме уз игру, дидактичке игре, музичке драматизације. Свирање инструменталних аранжмана на дељим ритмичким инструментима и на алтернативним изворима звука. Музички бонтон.
	МУЗИЧКО СТВАРАЛАШТВО	Израда дељих ритмичких инструмената од различитих материјала. Креирање сопствених покрета уз музику. Стварање једноставне ритмичке пратње коришћењем различитих извора звука. Музичка питања и одговори и музичка допуњалка. Стварање звучне приче од познатих музичких садржаја, звучних ономатопеја и илустрација на краћи литерарни текст.

Кључни појмови садржаја: звук, тон, певање, свирање, слушање, музичке игре, музички бонтон.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

УВОДНИ ДЕО

Природа саме музике, па и предмета музичка култура указује на стално прожимање и садејство свих области и програмских садржаја. Ниједна област не може да се изучава изоловано од друге и да буде сама себи циљ, а да се истовремено не разговара о свим другим аспектима музике. Музику од почетка треба повезивати са што више догађаја из живота ученика.

Паралелно одвијање различитих музичких активности подстиче фину менталну комбинаторику, драгоцену за развијање укупног менталног и психо-моторног потенцијала детета, као и одличну основу за интеграцију са другим предметима.

Настава је усмерена на остваривање исхода при чему се даје предност искуственом учењу у оквиру којег ученици развијају лични однос према музици, а постепена рационализација искуства временом постаје теоријски оквир. Искуствено учење у оквиру овог предмета подразумева активно слушање музике, лично музичко изражавање ученика кроз извођење музике и музичко стваралаштво.

Исходи представљају музичке, опажајне и сазнајне активности ученика. Музичке активности су говор у ритму, певање, свирање, покрет уз музику, слушање музике и видови стваралаштва. Препоручени **музички садржаји** (бројалице, песме, музичке игре, ритмички аранжмани, композиције за слушање музике) остављају простор за избор других садржаја у складу са могућностима ученика и инвентивношћу наставника. Да би постигао очекиване исходе васпитно-образовног процеса, наставник остварује наставу користећи глас, покрет и музичке инструменте. Корелација између предмета може бити полазиште за бројне активности у којима ученици могу бити учесници као истраживачи, креатори и извођачи. Код ученика треба развијати дух заједништва кроз рад у групама и у одељењу, као и комуникацијске вештине у циљу преношења и размене искустава и знања. Најважнији покретач наставе треба да буде принцип мотивације и инклузивности у подстицању максималног учешћа у музичком доживљају као и развијању потенцијала за музичко изражавање.

Програм наставе и учења омогућава да се, поред наведених композиција за слушање и извођење, могу користити и композиције које нису наведене, односно, наставник има могућност да максимално до 30%, по слободном избору, одабере композиције

за слушање и извођење водећи рачуна о примерености наставним садржајима, узрасту ученика, њиховим могућностима и интересовањима, естетским захтевима, исходима и локалитету на коме се налази школска установа. Однос између понуђених композиција и примера из друге литературе треба да буде најмање 70% у корист понуђених. Из поменутог разлога, у програму наставе и учења се налази већи избор наставног материјала (за слушање и извођење) у односу на годишњи фонд часова предмета Музичка култура.

Музика у функцији здравља и музички бонтон

На сваком часу, ученике треба упућивати да правилно седе, а вежбе дисања организовати кроз интересантну причу и игре (нпр. лева шака представља цвет, а скупљени прсти десне пчелу. Након што дубоко уздахну, имитирају зујање пчеле које се чује јаче када се приближи цвет, а утишава се када се од цвета удаљава; испрекидано дување у замишљену свећу, опонашање пробушеног балона, итд.). Вежбе за сугласнике (Ш – шуштање лишћа, Ф – фијук ветра, Р – зујање мотора, З – зујање пчеле, П – хлађење нечег врућег, С – опонашање оглашавања змије). Лепота певања зависи од јасноће и развојности текста. Вежбе за правилну дикцију најперијерије је остварити изговором брзалица. Извођењем брзалица, поред јасног изговора, развија се пажња и концентрација – пожељни пратиоци сваког музичког извођења. Брзалицу изабрати према гласовима који их очекују у песми коју ће потом учити.

Поред пажљивог избора што квалитетнијих музичких садржаја, ученике треба стално упућивати на неопходност неговања гласовног и слушног апарата. Упозорења да прегласна и агресивна музика има штетан утицај и изазива физиолошки и психолошки одговор организма, треба да се спроводе у континуитету.

Од велике важности је да се ученици упознају са правилима понашања (музичким бонтоном) при слушању и извођењу музике. Важно је обезбедити тишину и пажњу у току слушања музике и упутити их када треба извођаче да поздраве аплаузом. Овај модел понашања ученици треба да задрже на концертима и различитим музичким приредбама, било да се налазе у активној (као извођачи) или пасивној (само слушају) улози.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Планирање наставе и учења обухвата израду годишњег плана наставе и учења, оперативних планова (на нивоу месеца) и планирање часова, односно припреме за час. *Годишњи план* креира се у форми гантаграма и садржи број часова по областима распоређених по месецима, а у складу са годишњим фондом часова. *Оперативни план* садржи рубрику са операционализованим исходима, дефинисаним наставним јединицама, рубрику за планирану међупредметну повезаност, евалуацију квалитета испланираног и друге елементе према процени наставника. Приликом креирања годишњег и оперативних планова неопходно је водити рачуна о школском календару и активностима које прате живот школе. *Припрема за час* подразумева дефинисање циља часа, дефинисање исхода у односу на циљ часа, планирање активности ученика и наставника у односу на циљ и дефинисане исходе, планиране начине провере остварености исхода, избор наставних стратегија, метода и поступака учења и подучавања (водећи рачуна о предзнању, тј. искуству ученика, које ће ученицима омогућити развијање знања и вештина предвиђених дефинисаним исходима).

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Процес учења базира се на избору најупечатљивијих музичких примера (за слушање или извођење музике), који имају такав да активирају свесну активност, фокусирају пажњу ученика, иницирају процес мишљења и креирају одговарајући емоционални доживљај. На часу треба да преовлађују активности којима се развијају знања, вештине и ставови садржани у дефинисаним исходима за конкретан час.

СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ

Слушање музике је активан психички процес који подразумева емоционални доживљај и мисаону активност. Композиције

које се слушају својим трајањем и садржајем треба да одговарају опажајним могућностима ученика. Композиција се први пут *увек* слуша у целини (демонстративно слушање), са унапред постављеним задатком за слушање музике – уочавање извођачког медија: инструментално или вокално (соло, групно) или оркестарско музицирање. Свако следеће слушање (три до четири пута) је фрагментарно у оквиру кога се издвајају упечатљиве целине и анализирају носећи елементи музичког дела – у случају литерарног садржаја (текстуална анализа), понављања, мелодија, темпо, ритам (аналитичко слушање). Повезујући постепено елементе музичког дела са карактером самог дела, ученик се развија у смеру активног слушања музике, а квалитетном комуникацијом између наставника и ученика долази до постепеног утицаја на развој естетске осетљивости, музичког укуса и интересовања и припремају се услови за развијање естетског процењивања. Ученичка знања из различитих области треба повезати и ставити у функцију разумевања слушаног дела.

ИЗБОР КОМПОЗИЦИЈА ЗА СЛУШАЊЕ

Химне

1. Светосавска химна
2. Државна химна
3. Школска химна

Народне песме

1. *Кад се Тира оженио*
2. *Чардаш*
3. *Ој Мораво*
4. *Банатско коло*
5. *Дивна, Дивна*
6. *Моравац коло*

Песме за децу

1. П. Ступел: *Пахуљице*
2. А. Кораћ: *Молимо за фину тишину*
3. А. Кораћ: *Радост Европе*
4. М. Субота: *Другарство*
5. Н. Херцигоња: *Шапутање*
6. М. Шоуц: *Заклео се бумбар*
7. Б. Коцкица: *Ласте*
8. Хор Колибри: *Тротинет*
9. Хор Колибри: *Љубав је то*
10. Д. Лаковић: *Дај ми крила један круг*
11. Хор Колибри: *Најлепша је земља моја*
12. Хор Колибри: *Какви су моји тата и мама*
13. С. Барић: *Трепти звезда плавим оком*
14. Р. Милосављевић: *Примили смо вести тазе*
15. Л. Вукомановић: *Свети Саво, мудра главо*
16. М. Бајагић: *Мали слонов*
17. Д. Лаковић и хор Колибри: *Здравица*

Домаћи композитори

1. С. Христић: *Грлица*, Охридска легенда
2. С. Бинички: *Марш на Дрину*
3. П. Коњовић: *Сељачка игра*
4. М. Ђурђевић: *Анђели певају*
5. Љ. Манасијевић: *Од Бога је речено*

Страни композитори

1. Н. Римски Корсаков: *Бумбаров лет* (The King's Singers)
2. Ј. Штраус: *Анина полка*
3. Ф. Ж. Госек: *Гавота*
4. К. Сен Санс: *Карневал животиња* (Марш лавова, Акваријум, Птице, Магарци)
5. П. И. Чајковски: *Валцер*, Успавана лепотица
6. Ј. Брамс: *Мађарска игра бр. 5*
7. Л. Андерсон: *Синкопирани сат*
8. П. И. Чајковски: *Шпанска игра*, Лабудово језеро

9. П. И. Чајковски: *Игра свирала*
10. А. Бородин: *Половецке игре*, Кнез Игор
11. А. Понкијели: *Игра сатова*, Ђоконда
12. Е. Григ: *У дворани планинског краља*
13. Х. Манцини: *Пинк Пантер*, тема
14. Р. Шуман: *Дивљи јахач*

Видео примери

К. Сен Санс: *Карневал животиња, Фламингоси*, <https://www.youtube.com/watch?v=OvPjt0ajZk>

К. Сен Санс: *Карневал животиња, Акваријум*, https://www.youtube.com/watch?v=9h_J5601Q_0 <https://www.youtube.com/watch?v=dMfXBY35LXo>

К. Сен Санс: *Карневал животиња, Мариш лавова*, <https://www.youtube.com/watch?v=8y-KBIDFZOo>

К. Сен Санс: *Карневал животиња, Кенгури*, https://www.youtube.com/watch?v=Ae_Obzy0Xcl

Чајковски: *Игра шећерне виле*, <https://www.youtube.com/watch?v=mQqbnMSm2aQ>

I like to move it move it, <https://www.youtube.com/watch?v=hdcTmrvDO0I>

П. И. Чајковски: *Игра свирала*, <https://www.youtube.com/watch?v=tsr9178bDB0>

Ј. Брамс: *Мађарска игра* бр. 5, <https://www.youtube.com/watch?v=vos4eXSM9qA>

Н. Римски Корсаков: *Бумбаров лет*, <https://www.youtube.com/watch?v=TZG8bN8tAws>

ИЗВОЂЕЊЕ

Сваки аспект извођења музике има непосредан и драгоцен утицај на развој ученика. Извођењем музике активира се велики број когнитивних радњи, развија дугорочно памћење и fine моторичке радње. Посебну пажњу треба усмерити на спонтане покрете као одговор на музички доживљај.

Бројалице

Бројалице су драгоцен музички садржај у настави музичке културе за развијање ритмичких способности ученика. Слогови бројалице изговарају се у ритму, прецизно и увек праћени одговарајућим покретом. Покрет који прати бројалицу представља извођење пулса, ритма или груписање удара. Учењем и извођењем бројалица, развијају се ритмичке способности и припрема свирање на дејим инструментима, због чега је извођење бројалице добра уводна активност пре учења песме или свирања на дејим ритмичким инструментима. Певане бројалице подразумевају мелодију малог обима од неколико тонова, па су погодне за почетак наставе и као уводна активност пре певања песама, уколико садржај бројалице корелира са садржајем текста нове песме. Правилан исход учења бројалице видљив је добијањем ритмички уједначеног покрета целе групе.

Певање

Избор песме треба да буде примерен узрасту ученика и њиховим интересовањима (тематика, ритмичка конструкција, форма, артикулација мелодијских скокова, садржај, мелодија и ритам). Вежбе правилног држања тела, дисања и говорне артикулације треба да претходе обнављању познатих песама, које су опет садржајно и/или музички сличне оној коју ће учити.

Рад на песми почиње обрадом литерарног текста (мотивациони разговор), а након тога следи звучна демонстрација. Песма се учи по деловима, а затим спаја у целину. Важно је увек обратити пажњу на правилну дикцију и инсистирати на изражајном извођењу песме.

Једноставни модели и наменске песме чији се почеци везују за боје служе за стварање звучног фонда и представа. На овом нивоу модели се уче по слуху.

Музичке игре

У настави музичке културе пожељно је што чешће повезивати покрет и певање извођењем различитих врста музичких игара. Поред

музичких игара са певањем, музичких игара са певањем уз инструменталну пратњу, инструменталних музичких игара, традиционалних музичких игара са певањем и без певања (само уз инструменталну пратњу), дидактичких музичких игара, музичку игру може да представља и било која песма чији литерарни садржај може да буде исказан покретом. Музичка игра се обрађује као песма по слуху, након чега следи усвајање покрета. Циљ извођења сваке игре је постицање уједначеног покрета целе групе. Група се формира слободним избором, тако што се води рачуна о броју ученика који чине групу (ако није другачије прецизирано, група максимално треба да има до шест ученика). Сви ученици учествују у извођењу музичке игре, међусобним смењивањем група, све док игру не изведе цело одељење.

Свирање

Ова активност се реализује на дејим и алтернативним инструментима (тело, предмети из окружења, инструменти које деца направе по узору на Орфове).

Тонску боју инструмената треба повезивати са музичким садржајем.

Примери ритмичке пратње могу бити:

- извођење пулса (основне ритмичке јединице),
- извођење ритма (који се поклапа са говорним ритмом бројалица и песама па се као такав једноставно учи по слуху),
- груписање удара – различитим покретима и различитим изворима звука се на један начин изводи наглашена прва у такту, а лакшим покретом и слабијим извором звука друга, односно остале слабије наглашене у такту,
- ономатопеја звучних илустрација – специфична места у тексту песама могу се звучно илустровати адекватним инструментом или неким другим предметом.

У извођењу инструменталних аранжмана ученике делимично у две групе.

ИЗБОР КОМПОЗИЦИЈА ЗА ПЕВАЊЕ

Химне

Државна химна
Светосавска химна
Школска химна

Народне песме и традиционалне дејке игре (уз певање)

Дуђе ранке
Дејка поскакуша
Шетња
Зелени се јагодо
Коларићу Панићу
Лепа Анка
Вишњица род родила
С' оне стране Дунава
Медвед бере јагоде
Седи Ђира на врх сламе
Ој, Јело, Јелице
Кад смо били бебе
Божична песма
Ој, Бадњаче, Бадњаче
Помози нам Вишњи Боже

Дејке песме

М. Милојевић: *На ливади*
Л. Вукомановић: *Свети Саво, мудра главо*
М. Бајагић: *Мали слонов*
М. Субота: *Телефонијада*
З. Христић: *Бус*
Д. Лаковић: *Ечке, течке*
Хор Колибри: *Какви су моји тата и мама*
Ст. Коруповић: *Јесен*
Ст. Коруповић: *Ала веје, веје*
Хор Колибри: *Преко брда, преко брега*
Ц. Пјерпонт: *Звончићи*

Ж. Б. Лили: *Док месец сја*
Р. Томерлин: *Рибар*
Б. Мандић: *Свиња*
Б. Мандић: *Јелен*
Б. Мајданац: *Имитатори*
Ст. Коруновић: *Пролећна песма*
В. Астрацијева: *Пролеће (Висабаба мала)*
В. А. Моцарт: *Француска песма*

Музичке игре

Перпетум цезиле: *Киша*
Н. Хиба: *Лептир*
М. Петров: *Загонетка*
В. Томерлин: *Семафор*

Свирање на дечјим инструментима

Народна песма: *С оне стране Дунава*
Народна песма из Шумадије: *Шетња (Пођи Миле у наш крај)*
Српска народна песма из Хрватске: *Ој, Јело, Јелице*
Народна песма: *Седи Ђира на врх сламе*
Ж. Б. Лили: *Док месец сја*
В. А. Моцарт: *Француска песма*
Ст. П. Коруновић: *Јесен (Нестало је лета)*
Ц. Пјерпонт: *Звончићи*
В. Астрацијева: *Пролеће (Висабаба мала)*
М. Милојевић: *На ливади*

Моделн

Народна песма: *Дошла ми бака*
Народна песма: *Ресаво водо 'ладна*
Народна песма: *Ми идемо преко поља*
Народна песма: *Фалила ми се*

Народна песма: *Сол ми дај*
Народна песма: *Лазара мајка учила*
З. М. Васиљевић: *Синоћ је куца лајала*
М. Живковић: *Сићи мацо*

СТВАРАЛАШТВО

Дечје музичко стваралаштво подстиче музичку машту, утиче на развој стваралачког мишљења, продубљује интересовања и тако доприноси квалитетнијем остваривању позитивних исхода наставе.

Стваралаштво може бити заступљено кроз:

- импровизацију игре/покрета на одређену музику
- израду дечјих ритмичких инструмената од различитих материјала
- музичке импровизације
- музичка питања и одговоре
- компоновање мелодије на задати текст
- илустрацију доживљаја музике
- одабир познатог музичког садржаја у односу на литерарни.

Сви видови музичког стваралаштва реализују се искључиво по слуху, без записивања мелодија.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

На часовима музичке културе најбитније је развијање музичких способности и изграђивање вештина. Смер наставе је такав да се увек креће од звука ка тумачењу. Из тих разлога, не инсистира се на дефиницијама већ на препознавању, извођењу и идентификовању музичких садржаја. Критеријум у оцењивању је степен ангажовања, уложен труд и лично напредовање сваког ученика у складу са његовим музичким могућностима. У оквиру свих музичких активности, потребно је обезбедити пријатну атмосферу, а код ученика потенцирати осећање сигурности и подршке.

Назив предмета

Циљ

Разред

Годишњи фонд часова

ФИЗИЧКО И ЗДРАВСТВЕНО ВАСПИТАЊЕ

Циљ наставе и учења Физичког и здравственог васпитања је да ученик унапређује физичке способности, моторичке вештине и знања из области физичке и здравствене културе, ради очувања здравља и примене правилног и редовног физичког вежбања у савременим условима живота и рада.

други

108 часова

– примени једноставне, двоставне општеприпремне вежбе (вежбе обликовања); – правилно изводи вежбе, разноврсна природна и изведена кретања; – комбинује усвојене моторичке вештине у игри и свакодневном животу; – одржава равнотежу у различитим кретањима; – разликује правилно од неправилног држања тела; – успостави правилно држање тела; – правилно дише током вежбања; – изведе кретања, вежбе и кратке саставе уз музичку пратњу; – изведе дејчи и народни плес; – користи основну терминологију вежбања; – поштује правила понашања у и на просторима за вежбање; – поштује мере безбедности током вежбања; – одговорно се односи према објектима, справама и реквизитима у просторима за вежбање; – поштује правила игре; – навија и бодри учеснике у игри на начин којим никога не вређа; – прихвати победу и пораз као саставни део игре и такмичења; – уредно одлаже своје ствари пре и након вежбања; – уочава улогу делова тела у вежбању; – уочи промене у расту код себе и других; – препозна сопствено болесно стање и не вежба када је болестан; – примењује здравствено-хигијенске мере пре, у току и након вежбања; – одржава личну хигијену; – учествује у одржавању простора у коме живи и борави; – наведе врсте намирница у исхрани; – препознаје везу вежбања и уноса воде; – повеже ходање и трчање са позитивним утицајем на здравље; – препозна лепоту покрета у вежбању; – се придржава правила вежбања; – вреднује успех у вежбању;	ФИЗИЧКЕ СПОСОБНОСТИ		Вежбе за развој снаге. Вежбе за развој покретљивости. Вежбе за развој издржљивости. Вежбе за развој брзине. Вежбе за развој координације.
	МОТОРИЧКЕ ВЕШТИНЕ	Ходање и трчање	Ходање: – кратким корацима, – дугим корацима, – у различитом ритму, – ходање опружањем стајне ноге, – ходање са реквизитом, – ходање са променом правца и смера, – ходање комбиновано са различитим покретима, – ходање преко ниских препрека, – елементарне игре са ходањем. Техника трчања: – трчање преко препрека, – трчање са променом ритма, – трчање са променом правца и смера, – брзо трчање стартом из различитих почетних положаја, – трчање 30 m – елементарне игре са трчањем.
		Скакања и прескакања	Прескакање вијача, палица и других реквизита поређаних на тлу једноножним и суножним одскоком. Комбинације скокова, Скок удаљ и увис из места и залета. Скок са повишене површине. Припремне вежбе за прескок: игре уз коришћење различитих облика скакања и прескакања.

		Бацања и хватања	Ходање и трчање са котрљањем лопте. Бацање лоптице из места у даљину и у циљ. Бацање лоптице из кретања. Бацање лопте увис без и са окреом за 360°. Вођење лопте једном и другом руком у месту и кретању. Додавање лопте једном и другом руком. Вођење лопте у ходању и трчању. Гађање лоптом у импровизовани кош, ниски кош и гол. Елементарне игре са вођењем, додавањем и гађањем лоптом у циљ. Штафетне игре и друге елементарне игре лоптом (вођење, хватање, додавање).
		Пузања, вишења, упори и пењања	Помицање на дохватном вратилу са погрченим ногама у вису предњем. Помицање у вису предњем окретањем за 180°, са укрштеним хватом. Њихање уз помоћ. Проширени садржаји Узмак корацима уз косу површину. Бочно пењање уз лестве са наизменичним прехватањем и опирањем истовремено обема ногама.
		Вежбе на тлу	Основни садржаји Два повезана колута напред. Колут напред и скок пруженим телом. Колут назад из чучња у чучањ, низ косу површину. Колут назад. Састав од научених елемената. Игре усвојених вежби. Проширени садржаји Колут напред из упора стојећег опружених ногу. Колут преко лопте. Одељенско такмичење са задатом комбинацијом вежби.
		Вежбе равнотеже	Основни садржаји Мала вага на тлу, клупи и ниској греди. Ходање привлачењем на целом стопалу и успон. Ходање опружањем стајне и предножењем замајне ноге. Ходање уназад на греди. Састав из првог разреда допунити наученим вежбама. Проширени садржаји Наскок кораком на греду. Чучањ и окрет у чучњу за 90° и 180°. Састав из првог разреда допунити вежбама ходањем уназад и окретом у чучњу за 180°. Одељенско такмичење.
		Вежбе са реквизитима	Вежбе обликовања сареквизитима. Трчања, поскоци и скокови уз коришћење реквизита. Прескакање вијаче на различите начине. Дизање и ношење предмета и реквизита на различите начине. Елементарне игре са реквизитима. Игре са ластишом. Полигон и елементарне игре уз коришћење реквизита
		Плес и Ритмика	Основни садржаји Народно коло и дечији плес по избору. Повезивање елемената из првог разреда у композицију – састав. Основни ритмички покрети са реквизитима. Проширени садржаји Прескакање вијаче уназад. Комбиновано прескакање вијаче напред-назад. Ходање и трчање са бацањем и хватањем лопте и обруча. Вежба са вијачом
		Полигони	Кобиновани полигон од усвојених вештина (вежби).
	ФИЗИЧКА И ЗДРАВСТВЕНА КУЛТУРА	Култура вежбања и играња	Основни термини у вежбању. Вежбама безбедно. Чувам своје и туђе ствари. Правила елементарних игара. Некад изгубим, а некада победим. Навијам пристојно.
		Здравствено васпитање	Моје здравље и вежбање. Мишићи, зглобови и кости мога тела. Телесни развој.. Лична хигијена. Хигијена простора за вежбање. „Шарени-разноврсни оброк” – правилна исхрана. Значај воде за организам и вежбање.

Кључни појмови садржаја: базична кретања, вежбање, игра, здравље, васпитање.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Концепција Физичког и здравственог васпитања заснива се на јединству наставних, ваннаставних и ваншколских организационих облика рада, као основне претпоставке за остваривање циља кроз достизање исхода овог васпитно-образовног подручја које се састоји из три предметне области:

- физичке способности,
- моторичке вештине,
- физичка и здравствена култура.

Већина исхода у програму је развојног карактера и протеже се кроз цео први циклус основног образовања и васпитања, узимајући у обзир узраст ученика и сензитивне периоде развоја физичких способности.

Програм другог разреда базиран је на континуираном развоју знања, вештина, ставова и вредности.

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОБЛИЦИ РАДА

- А. часови физичког и здравственог васпитања;
- Б. слободне активности;
- В. недеља школског спорта;
- Г. активности у природи (крос, спортски дан, излети, зимовање, летовање ...);
- Д. школска такмичења;
- Ђ. корективно-педагошки рад и допунска настава.

А. Часови физичког и здравственог васпитања

Наставне области:

I. ФИЗИЧКЕ СПОСОБНОСТИ

На свим часовима као и на другим организационим облицима рада, посебан акценат се ставља на:

- развијање физичких способности које се континуирано реализују у припремном делу часа. Део главне фазе користи се за развој основних физичких способности узимајући у обзир утицај који наставна тема има на њихов развој. Методе и облици рада бирају се у складу са потребама и могућностима ученика и материјално-техничким условима за рад;
- подстицање ученика на самостално вежбање;
- учвршћивање правилног држања тела.

II. МОТОРИЧКЕ ВЕШТИНЕ

Усвајање моторичких вештина остварује се путем основних и проширених програмских садржаја тако што се примењују основни дидактичко-методички принципи и методе рада неопходне за достизање постављених исхода.

Усвојене моторичке вештине ученицима треба да омогуће примену у свакодневним и специфичним животним ситуацијама.

Ученицима који имају потешкоћа да усвоје неке од садржаја, задају се вежбања слична али лакша од предвиђених или предвежбе.

Ученику који има потешкоће да достигне предвиђени исход, оставља се могућност да тај исход достигне у наредном периоду.

Усавршавање неких моторичких задатака је континуирани процес без обзира на садржаје програма (техника ходања, трчања, примена научене игре итд.).

У раду са напреднијим ученицима, реализују се проширени садржаји. Кроз процес реализације програма неопходно је пратити способности ученика за различите физичке активности.

Пре рада на усвајању нових моторичких вештина из наведених наставних тема, неопходно је поновити моторичке вештине усвојене у првом разреду.

III. ФИЗИЧКА И ЗДРАВСТВЕНА КУЛТУРА

Ова наставна област реализује се кроз све организационе облике рада, наставне области и теме уз практичан рад.

Достизањем исхода ове наставне области, ученици стичу знања, вештине, ставове и вредности о вежбању (основним појмовима о вежби, како се неко вежбање изводи и чему конкретна вежба и вежбање служи), физичком васпитању, спорту и здрављу.

Основне информације о вежбању и здрављу преносе се непосредно пре, током и након вежбања на часу.

Ова наставна област обухвата: формирање правилног односа према физичком вежбању и здрављу; развијање и неговање другарства; препознавање негативних – неприхватљивих облика понашања у игри и др.

Поред наведеног, у овој области потребно је радити и на: неговању патриотских вредности (народне традиције) и мултикултуралности; формирању правилног односа према различитостима, чувању личне и школске имовине, неговању друштвених вредности, итд.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Дефинисани исходи су важан део и незаобилазан елемент процеса планирања наставе и учења. Дефинисани исходи представљају резултат учења на крају сваког разреда, па је при планирању рада потребно одредити временску динамику у односу на остваривање одређених исхода током школске године. Неопходно је посебну пажњу обратити на исходе које није могуће достићи током једног или више часова, већ је у ту сврху потребно реализовати различите активности током године.

Предмет се реализује кроз 108 часова практичне наставе. Број часова датих наставних тема планира се на основу процене наставника, материјално-техничких и просторних услова. Наставне теме или поједини садржаји за које не постоје услови за реализацију могу бити замењени одговарајућим темама или садржајима програма за које постоје одговарајући услови.

Неке наставне теме остварују се реализацијом основних и проширених садржаја.

Основни садржаји су они које је неопходно спровести у раду са ученицима, узимајући у обзир способности ученика, материјално-техничке и просторне услове.

Проширени садржаји су они које наставник бира и реализује у раду са ученицима (групама или појединцима) који су савладали основне садржаје, узимајући у обзир ниво достигнутог – остварености исхода, потребе ученика и услове за рад.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ФИЗИЧКЕ СПОСОБНОСТИ

При планирању вежбања у припремној фази часа, треба узети у обзир утицај наставне теме на физичке способности ученика и применити вежбе чији делови биомеханичке структуре одговарају основном задатку главне фазе часа и служе за обучавање и увежбавање конкретних задатака. Методе вежбања које се примењују у настави су тренажне методе (континуирани, понављајући метод), прилагођене узрасним карактеристикама ученика. У раду са ученицима примењивати диференциране облике рада, дозирајући вежбања у складу са њиховим могућностима и примењивати одговарајућу терминологију вежби. Време извођења вежби и број понављања, задају се групама ученика или појединцима у складу са њиховим способностима, тако што се води рачуна о постицању што веће радне ефикасности и оптимизацији интензитета рада.

Препоручени начини рада за развој физичких способности ученика.

1. Развој снаге
 - без и са реквизитима,
 - на справама и уз помоћ справа.
2. Развој покретљивости
 - без и са реквизитима,
 - уз коришћење справа.
3. Развој издржљивости
 - трчање,
 - елементарне игре,
 - вежбање уз музику,
 - плес.

4. Развој координације

– извођење координационих вежби у различитом ритму и променљивим условима.

5. Развој брзине

– једноставне и сложене кретне структуре изводити максималним интензитетом из различитих почетних положаја, изазване различитим чулним надражајима (старт из различитих положаја, итд.),

– штафетне игре,

– извођење вежби максималном брзином.

За ученике који из здравствених разлога изводе посебно одабране вежбе, потребно је обезбедити посебно место за вежбање.

МОТОРИЧКЕ ВЕШТИНЕ

1. Ходање и трчање

Ходање кратким корацима, дугим корацима, у различитом ритму, ходање са опружањем стајне ноге, ходање са реквизитом, ходање са променом правца и смера, ходање комбиновано са различитим покретима (покрети руку, ногу, тупа), ходање преко ниских препрека, елементарне игре са ходањем.

Трчање уз правилно постављање стопала и правилан рад руку, са подизањем колена, трчање преко препрека, трчање са променом ритма, трчање са променом правца и смера, брзо трчање 30 m са стартом из различитих почетних положаја, елементарне игре са трчањем.

2. Скакања и прескакања

Поскоци у месту: суножним одскоком и суножним доскоком са опружањем тела, лево–десно, напред–назад, у доскок разножно и поново суножно; са вијачом (са међупоскоком и без међупоскока); једноножним одскоком и доскоком на једну ногу, саопружањем тела, лево–десно, напред–назад. Скок суножним одскоком пруженим телом са окретом за 90° и суножним доскоком. Суножно наскок на повишену површину (до висине шведске клупе), на наслане струњаче или горњу површину шведског сандука. Скок удаљ из места, уз правилан замах рукама, амортизацију и завршни положај.

Поскоци у кретању: после неколико корака, једноножни поскок једном, после неколико корака, једноножни поскок другом ногом и наизменично; после неколико корака једноножни одскок и меки суножни доскок до почучња („да се не чује“). Поновити после неколико трчећих корака. Једноножни наскок на повишену површину чеоним и бочним залетом (два оквира шведског сандука, ниска греда, коцка) и суножни доскок на меку површину.

Скакање преко вијача, палица и других реквизита поређаних на тлу једноножним и суножним одскоком.

Школица, игра „ластиша” и др.

Комбинације скокова:

– скокови са ноге на ногу,

– скок са једне ноге и доскок на исту,

– скокови одразом са једне ноге и доскок на обе ноге,

– скокови преко ниже препреке.

Скокови удаљ: повезати залет од неколико трчећих корака са једноножним одскоком са обележеног простора (шира површина, или линије) и доскок на меку површину (струњача за скок увис, песак).

Скокови увис: из залета право једноножним одскоком прескочити вијачу или ластиш, ноге погрчити и меко суножно доскочити (у групи од три до четири ученика); прескочити ластиш (постављен по ширини) истовременим поласком два до три ученика.

Скок са повишене површине, комбинован са увинућем, згрченим ногама, са окретом за 90° или 180°.

Вежбе (скакања и прескакања) упором рукама: боком поред шведске клупе, упор и суножним одскоком наскок у упор чућећи, исто, прескочити клупу.

Припремне вежбе за прескок:

– суножни скокови са одскочне даске, доскок на струњачу.

Прескакање дуге вијаче која се окреће: појединачно из места, са уласком и изласком према могућностима ученика.

Игре уз коришћење различитих облика скакања и прескакања.

3. Бацања и хватања

Бацање лоптице (левом и десном руком) из места и удаљ и у циљ (оквир од шведског сандука, обележени циљ на зиду, квадрати од вијача на рукометном голу...). Вежбе поновити у ходању и лаганом трчању.

Бацање лопте увис и после њеног одбијања од тла хватање обема рукама: уз цео окрет, после плеска рукама, затварања очију, чућња, седа...; закотрљати лопту по тлу и хватањем је подићи обема рукама.

Вођење лопте у месту и ходању (левом и десном руком).

Додавање лопте у паровима, у месту, са груди и изнад главе.

Игре са вођењем и додавањем лопте и гађањем у циљ.

4. Пузења, вишења, упори и пењања

Реализују се кроз основне и проширене садржаје.

Основни садржаји

Пузања по струњачи на различите начине (лицем према тлу, леђима на тлу...).

Пењање: уз рипстол, уз морнарске лесте, чеоно, наизменичним прехватањем, пењање.

Провлачење кроз окна шведског сандука, клупе и реквизита (обруч) и др.

Пењање и спуштање на и са различитих справа.

Вишења: у вису лежећем опруженим телом, помицање улево и удесно. Помицања у вису слободном. Вис активни на свим справама на којима се вис може извести.

Помицање на дохватном вратилу са погрченим ногама у вису предњем.

Помицање у вису предњем са окретањем за 180°, са укрштеним хватом.

Њихање уз помоћ.

Упор активни на тлу и на свим справама на којима се упор може извести.

Проширени садржаји

Узмак корацима уз косу површину.

Бочно пењање уз лесте са наизменичним прехватањем и опирањем истовремено обема ногама.

5. Вежбе на тлу

Реализују се кроз основне и проширене садржаје.

Основни садржаји

Клек, усправ без помоћи руку; клек суножни на струњаче; клек једноножни, усправ; кретање у упору чућећем и упору склоњено, лицем и леђима ка тлу; из чућња, малим одразом доскок прво на руке, а затим на стопала у упор чућећи („жабљи поскоци”). Клек, узручење, заклон.

Поваљка на леђима. Став на лопатицама („свећа”), грчењем и обухватом колена поваљка низ косу површину.

Колут напред, из чућња у чућањ, низ косу површину (на рипстолу окачене шведске клупе и прекривене струњачама).

Колут напред, из чућња у чућањ, и из чућња до става усправно и узручења.

Поваљка на стомаку (лежање на трбуху, обухватити рукама скочне зглобове – поваљка).

Два повезана колута напред.

Колут напред и скок пруженим телом.

Колут назад из чућња у чућањ, низ косу површину.

Колут назад.

Поновити састав из првог разреда, комбинацију на тлу од следећих вежби:

најмање четири такта вежби обликовања, колут напред до става усправно, окрет у успону на обе ноге за 180°, чућањ, став на лопатицама, став усправно и два децја поскока.

Састав од научених елемената:

Два везана колута напред до става усправно, окрет у успону на обе ноге за 180°, чучањ, став на лопатицама, став усправно, колут назад, усправ и два дечја поскока.

Примене усвојених вежби кроз игру

Проширени садржаји

Колут напред из упора стојећег опружених ногу.

Колут преко лопте.

Одељенско такмичење у комбинацији научених вежби.

6. Вежбе равнотеже

Реализују се кроз основне и проширене садржаје.

Основни садржаји

Ходање по линији напред са правилним постављањем стопала (гимнастичким кораком), и уназад са опруженом упорном ногом, краћим корацима, корацима у успону и са различитим положајем руку (о бок, одручење, узручење).

Ходање по широком делу шведске клупе:

напред – одручење; уназад опружањем упорне ноге, узручење; у страну: из става спетног, руке о бок, ходање корацима са привлачењем до става спетног и узручења, зибом почучњем, корак у страну – одручити, став спетни, узручити.

Лагано трчање на предњем делу стопала са правилним држањем тела, рукама о бок или у одручењу (шведска клупа и ниска греда).

Комбинација вежби из првог разреда: из става спетног на почетку шведске клупе, трчање до половине клупе, одручити; став: једна нога иза друге, узручити, одручити; ходање до краја клупе, одручити, став: једна нога иза друге узручити; ходање уназад до половине клупе, једна нога иза друге, руке о бок; окрет за 90° ходање у страну корацима са привлачењем и зибом почучњем, одручити; на крају греде став спетни, узручити, саскок, предручити, став спетни, приручити, завршити леђима према клупи. Ако школа нема клупу или греду, комбинацију научити на тлу, на линији.

Мала вага на тлу, клупи и ниској греди.

Ходање са привлачењем на целом стопалу и успон.

Ходање опружањем стајне и предножењем замајне ноге.

Ходање у назад на греди.

Састав из првог разреда допунити наученим вежбама.

Проширени садржаји

Наскок кораком на греду.

Чучањ и окрет у чучњу за 90° и 180°.

Састав из првог разреда допунити вежбама: ходање у назад и окретом у чучњу за 180°.

Одељенско такмичење.

7. Вежбе са реквизитима

Вежбе реквизитима користити приликом савладавања следећих садржаја:

Вежбе обликовања са лоптом, палицом, обручем, вијачом и другим реквизитима.

Трчања, поскоци и скокови – вијаче, палице и обручи поређани на краћем и дужем одстојању: прескакање кратке и дуге вијаче; ритмичке вежбе;

Коцке, шведска клупа или шведски сандук: пењање и силажење нагазним кораком и суножним доскоком у чучањ и почучањ; суножни наскок и доскок у чучањ и почучањ; чуњеви и обручи: вијугаво трчање, трчање са реквизитом у рукама (лопта, медаљина, обруч...);

Прескакање вијаче на различите начине (суножним, једноножним скоковима, прескакања са међускоком, са ноге на ногу, прескакање вијаче у кретању).

Дизање и ношење: предмета и реквизита (коцка, медицинка...) на различите начине; постављање и скупљање предмета и реквизита.

Игре са ластичом.

Полигон и елементарне игре узкоришћење палица, вијача, обруча, коцки и чуњева.

8. Плес и ритмика

Реализују се кроз основне и проширене садржаје.

Основни садржаји

Ритмичко ходање и трчање променљивим ритмом, темпом уз плесак и одговарајућу музичку пратњу. Кретања уз мењање положаја руку, ногу и тупа. Галоп напред и странце. Дечји поскок. Сачинити састав од научених елемената уз музичку пратњу.

Основни ритмички покрети са реквизитима

Вијача: њихање и кружење вијачом или траком у бочној и чеonoј равни; суножни скокови кроз вијачу обртањем напред. Повезати ова два елемента као обавезни састав.

Прескакање вијаче у кретању напред.

Лопта или обруч: кружења у чеonoј и бочној равни обема и једном руком; бацање и хватање у задатом ритму у месту и у кретању са почучњем;

Плесови: „Ја посејам лубенице” и „Ми смо деца весела”.

Једно коло по избору.

Проширени садржаји

Прескакање вијаче уназад.

Комбиновано прескакање вијаче напред-назад.

Ходање и трчање са бацањем и хватањем лопте и обруча.

Вежба са вијачом:

Њихање вијаче у бочној равни напред-назад, кружење, отворити вијачу у предручењу, два суножна поскока са међупоскоком, два суножна поскока без међупоскока окретањем вијаче напред, њихање и кружење у бочној равни на супротној страни, исти скокови али са окретањем вијаче назад, зауставити вијачу у предручењу и наставити четири поскока са ноге на ногу обртањем вијаче напред, став спетни, предручење.

9. Полигони

Полигони се примењују након неколико обрађених тематских целина (наставних тема или области).

Полигони се састављају од усвојених вежби у складу са условима за извођење наставе.

Комбиновани полигон са задацима уз коришћење справа и ревизита (провлачења, ношења, котрљања, пењања, вишења, прескакања...).

Усавршавање моторичких вештина може се реализовати кроз драматизацију вежбања уз корелацију са другим наставним предметима (музичко, ликовно, математика, српски језик и књижевност...).

ФИЗИЧКА И ЗДРАВСТВЕНА КУЛТУРА

Ова наставна област реализује се кроз све друге наставне области и теме уз практичан рад и састоји се од две наставне теме *Култура вежбања и играња* и *Здравствено васпитање*.

Основни термини у вежбању

У раду са ученицима постепено уводити терминологију вежби и упознати их са утицајем примењених вежби на организам.

Вежбај безбедно

Упознати ученика са правилима понашања која важе у просторима за физичко вежбање како у школи, тако и ван ње. Истичући неопходност поштовања правила понашања током вежбања.

Чувам своје и туђе ствари

Формирање свести о потреби чувања како својих тако и туђих ствари.

Правила елементарних игара

Усвајање основних правила елементарних игара које се на часу реализују. Развијање свести о потреби поштовања правила игара, као и последицама њиховог непоштовања.

Некад изгубим, а некад победим

Неговање такмичарског духа. Прихватање победе и пораза на социјално прихватљив начин (без ругања и ниподаштавања противника...).

Навијам пристојно

Подстицати ученике да приликом игре или такмичења поштују своју и противничку екипу и награде сваки леп потез и поступак учесника у игри.

Здравствено васпитање

Моје здравље и вежбање

На начин прихватљив за ученике објаснити значај различитих вежбања за здравље. Развој свести о потреби да се буде здрав и шта значи здравље за човека. Неопходно је да уоче разлике између здравог и болесног стања организма.

Мишићи зглобови и кости

Ученици именују делове тела, кости, зглобове и мишиће (груди, стомак, леђа, ноге, руке – рамени појас) и наводе њихову улогу. Могућности свог тела ученици показују кроз вежбање. Нагласити значај физичке активности и физичког и здравственог васпитања као предмета.

Телесни развој

Проширити ученичка знања о сопственом расту и развоју. Оспособити их да уоче одређене промене током досадашњег развоја.

Лична хигијена

Формирање свести о значају одржавања личне хигијене. Стварање навике да се опрема за физичко вежбање уредно одржава и чува.

Хигијена простора за вежбање

Формирање навике да се хигијена простора у којем ученик вежба уредно одржава и чува (сала, свлачионице игралишта...)

„Шарени – разноврсни оброк” правилна исхрана

Упознавати ученика са значајем разноврсности исхране.

Значај воде за организам и вежбање

Упознавати ученика са значајем редовног и довољног конзумирања течности – воде и њеним значајем у вежбању.

Основне карактеристике реализације наставе:

- јасноћа наставног процеса;
- оптимално коришћење расположивог простора, справа и реквизита;
- избор рационалних облика и метода рада;
- избор вежби усклађен са програмским садржајима и исходима;
- функционална повезаност делова часа – унутар једног и више узастопних часова одређене наставне теме.

При избору облика рада узимају се у обзир просторни услови, број ученика на часу, опремљеност справама и реквизитима и планирана динамика рада.

Избор дидактичких облика рада треба да буде у функцији ефикасне организације и интензификације часа у циљу достизања постављених исхода.

У настави треба да преовладавају игре и садржаји који захтевају прецизност извођења. Свим вежбањима претходе тачна упутства наставника и приказ вежби. Наставник прати рад ученика, указује и исправља грешке.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У циљу сагледавања и анализирања ефеката наставе Физичког и здравственог васпитања, препоручује се да наставник подједнако, континуирано прати и вреднује:

- Ниво ангажованости (активност) и однос ученика према обавезама у физичком и здравственом васпитању који обухвата:
 - вежбање у адекватној спортској опреми;
 - активно учествује на часовима физичког и здравственог васпитања;
 - вежбање и играње у слободно време.
- Приказ једног комплекса усвојених општеприпремних вежби (вежби обликовања), без реквизита.
- Постигнућа у моторичким вештинама.
- Индивидуални напредак ученика

Индивидуални напредак сваког ученика процењује се у односу на претходно проверено стање. Приликом оцењивања неопходно је узети у обзир способности ученика, степен спретности и умешности. Уколико ученик нема развијене посебне способности, приликом оцењивања узима се у обзир његов индивидуални напредак у односу на претходна достигнућа и могућности као и ангажовање ученика у наставном процесу.

Код ученика ослобођених практичног дела наставе прати се и вреднује:

- познавање основних правила елементарних игара, основних здравствено-хигијенских правила вежбања и здраве исхране;
- учешће у ваннаставним активностима.

Праћење, вредновање и оцењивање ученика ослобођених од практичног дела наставе, врши се на основу посебног ангажовања у настави.

Праћење вредновање и оцењивање ученика са инвалидитетом врши се на основу њиховог индивидуалног напретка.

ВАННАСТАВНЕ И ВАНШКОЛСКЕ АКТИВНОСТИ

План и програм ових активности предлаже Одељенско веће другог разреда и саставни је део годишњег плана рада школе и школског програма.

Б. Слободне активности

Реализују се према интересовању ученика. Сачињава се посебан програм при чему се узимају у обзир материјални и просторни услови рада, узрасне карактеристике и способности ученика.

В. Недеља школског спорта

Ради развоја и практиковања здравог начина живота, схватања важности сопственог здравља и безбедности, о потреби него-

вања и развоја физичких способности, као и превенције насиља, наркоманије, малолетничке делинквенције, школа у оквиру Школског програма реализује недељу школског спорта.

Недеља школског спорта обухвата:

- физичке активности прилагођене узрасту и могућностима ученика;
- културне манифестације са циљем промоције физичког вежбања, спорта и здравља (ликовне и друге изложбе, фолклор, плес, музичко-спортске радионице...);
- ђачке радионице (о здрављу, физичком вежбању, спорту и др...).

План и програм Недеље школског спорта сачињава Одељенско веће другог разреда заједно са Стручним већем предметних наставника који реализују наставу Физичког и здравственог васпитања у другом циклусу, као и другим Стручним већима (ликовне културе, музичке културе, историје, информатике...) и стручним сарадницима у школи, водећи рачуна да и ученици који су ослобођени од практичног дела наставе Физичког и здравственог васпитања, буду укључени у организацију ових активности.

Г. Активности у природи (излет, крос,)

Из фонда радних дана, предвиђених заједничким планом, школа организује активности у природи:

- излет;
- крос се организује минимум једном у току школске године;

План и програм ових активности сачињава Одељенско веће другог разреда у сарадњи са Стручним већем предметних наставника који реализују наставу Физичког и здравственог васпитања у другом циклусу.

Д. Школска такмичења

Школа за ученике другог разреда организује и спроводи такмичења из минимум једне елементарне игре или полигона у току школске године, као интегрални део процеса Физичког и здравственог васпитања. План такмичења доноси Одељенско веће другог разреда у сарадњи са Стручним већем наставника Физичког и здравственог васпитања.

Ученици могу да учествују и на такмичењима у систему школских спортских такмичења Републике Србије, која су у складу са наставним планом и програмом, као и на такмичењима од интереса за локалну заједницу.

Ђ. Корективно-педагошки рад и допунска настава

Ове активности организују се са ученицима који имају:

- потешкоће у остваривању исхода;
- смањене физичке способности;
- лоше држање тела;

– здравствене потешкоће које онемогућавају редовно похађање наставе.

За ученике који имају потешкоће у савладавању градива и ученике са смањеним физичким способностима организује се допунска настава која подразумева савладавање оних обавезних програмских садржаја које ученици нису успели да савладају на редовној настави, као и развијање њихових физичких способности;

Рад са ученицима који имају лоше држање тела подразумева:

- уочавање постуралних поремећаја код ученика;
- саветовање ученика и родитеља;
- организовање додатног превентивног вежбања у трајању од једног школског часа недељно;
- организовање корективног вежбања у сарадњи са одговарајућом здравственом установом.

Рад са ученицима са здравственим потешкоћама организује се искључиво у сарадњи са лекаром специјалистом, који одређује врсту вежби и степен оптерећења, а спроводи их наставник Физичког и здравственог васпитања у сарадњи са наставником који реализује разредну наставу у одељењу које ученик похађа.

Ослобађање ученика наставе физичког и здравственог васпитања

Ученик може бити ослобођен само практичног дела програма наставе за одређени период, полугодиште или целу школску годину на основу препоруке изабраног лекара.

Ученик ослобођен практичног дела, у обавези је да присуствује часовима. За рад са ослобођеним ученицима наставник сачињава посебан програм рада базиран на усвајању теоријских и васпитних садржаја у складу са програмом и корелацији са садржајима других предмета.

Ослобођеним ученицима треба пружити могућност да:

- прате игру и усвајају правила игара,
- направе едукативни цртеж са спортског догађаја,
- на други начин помажу у настави.

Пример исхода за ученике ослобођене од практичног дела наставе:

По завршетку теме ученик ће бити у стању да:

- наведе основна правила елементарне игре која се најчешће примењује у настави;
- примени основна здравствено-хигијенска правила;
- помогне у организацији активности предвиђених програмом.

Педагошка документација

– Планови рада Физичког и здравственог васпитања, план рада одељенског већа, годишњи план (по темама са бројем часова), месечни оперативни план, план ванчасовних и ваншколских активности и праћење њихове реализације.

– Писане припреме: форму и изглед припреме сачињава сам наставник у складу са Стручним упутством.

Педагошку документацију наставник сачињава у писаној или електронској форми

Назив предмета	ДИГИТАЛНИ СВЕТ
Циљ	Циљ наставе и учења предмета Дигитални свет јесте развијање дигиталне компетенције ученика неопходне за безбедну и правилну употребу дигиталних уређаја за учење, комуникацију, сарадњу и развијање основа алгоритамског начина размишљања.
Разред	Други
Годишњи фонд часова	36 часова

– упореди начин на који учи у школи са онлајн учењем путем школске платформе; – користи школску платформу за онлајн учење (уз помоћ наставника и/или родитеља/законског заступника); – самостално користи дигиталне уџбенике за учење; – креира, чува и поново уређује дигиталну слику (самостално и/или уз помоћ наставника) користећи одговарајућу апликацију; – својим речима објасни појам покретне слике; – креира елементе покретне слике; – креира једноставан графички дигитални материјал намењен познатој публици; – својим речима објасни због чега дигиталне уређаје повезујемо на мреже, укључујући интернет; – наведе могућности за размену материјала, комуникацију и заједнички рад (учење) које су настале захваљујући умрежавању дигиталних уређаја; – објасни добитке и ризике који произилазе из комуникације путем дигиталних уређаја; – разликује неприхватљиво од прихватљивог понашања при комуникацији на интернету; – реагује на одговарајући начин ако дође у додир са непримерним дигиталним садржајем, непознатим, злонамерним особама или особама које комуницирају на неприхватљив начин; – наведе неке од начина на које корисници дигиталних уређаја остављају личне податке у дигиталном окружењу; – организује сопствено учење у онлајн окружењу на начин који не угрожава здравље и личну безбедност, као и сигурност дигиталног уређаја;	ДИГИТАЛНО ДРУШТВО	Учење путем школске платформе за онлајн учење. Учење уз помоћ дигиталних уџбеника. Креативно графичко изражавање коришћењем дигиталног уређаја. Умрежавање дигиталних уређаја и прилике за размену материјала, комуникацију и заједнички рад који из умрежавања произилазе.
	БЕЗБЕДНО КОРИШЋЕЊЕ ДИГИТАЛНИХ УРЕЂАЈА	Добици и ризици који произилазе из комуникације путем дигиталних уређаја. Понашање на интернету – интернет бонтон. Остављање личних података при коришћењу дигиталних уређаја. Примерена реакција у случају контакта са непримерним дигиталним садржајем, непознатим, злонамерним особама или особама које комуницирају на неприхватљив начин. Организација времена и услова за рад при онлајн учењу. Коришћење дигиталних уређаја и заштита животне средине.

– предложи начине одлагања електронског отпада који не угрожавају животну средину; – својим речима објасни појам алгоритам; – анализира једноставан познати поступак који садржи понављања одређених радњи и представи га алгоритамски; – креира одговарајући рачунарски програм у визуелном програмском језику; – анализира једноставан програм креиран у визуелном програмском језику и објасни шта и на који начин тај програм ради; – уочи и исправи грешку у једноставном програму, провери ваљаност новог решења и по потреби га додатно поправи (самостално или сараднички); – креира програм у визуелном програмском језику којим управља понашањем расположивог физичког дигиталног уређаја.	АЛГОРИТАМСКИ НАЧИН РАЗМИШЉАЊА	Разлагање проблема на мање целине. Осмишљавање алгоритама линијске и цикличне структуре који води до решења једноставног проблема. Креирање рачунарског програма у визуелном програмском језику. Анализа постојећег програма креираног у визуелном програмском језику и тумачење функције блокова од којих је сачињен. Управљање понашањем физичког дигиталног уређаја креирањем програма у визуелном програмском језику. Уочавање и исправљање грешака у програму.

Кључни појмови садржаја: онлајн учење, дигитална слика, покретна слика, умрежавање дигиталних уређаја, комуникација, лични подаци, одлагање електронског отпада, алгоритам, програмирање у визуелном програмском језику

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Предмет Дигитални свет намењен је развијању дигиталне компетенције код ученика другог разреда основне школе. Програм наставе и учења за други разред оријентисан је на процес учења и остваривање исхода.

Исходи су искази о томе шта ученици умеју да ураде на основу знања која су стекли учећи предмет Дигитални свет. Представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности ученика, који су груписани у три наставне теме: *Дигитално друштво*, *Безбедно коришћење дигиталних уређаја* и *Алгоритамски начин размишљања*.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи – глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Дефинисани исходи олакшавају наставнику даљу операционализацију исхода на ниво конкретне наставне јединице. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности.

Наставник је у планирању, припреми и остваривању наставе и учења аутономан. За сваки час треба планирати и припремити средства и начине провере остварености пројектованих исхода.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Наведене исходе потребно је остварити са различитим нивоима расположивости дигиталних уређаја намењених за коришћење од стране ученика. Наставник треба да реализује наставу у кабинету за информатику и омогући ученицима да користе рачунаре на начин који директно доприноси остваривању дефинисаних исхода учења. Препорука је да два ученика користе један рачунар како би се развило вршњачко учење, делила одговорност и развијао тимски рад. Вероватно је да ученици имају искуства са коришћењем дигиталних уређаја. Од изузетног је значаја да та искуства наставник увиди и уважи. Ученици могу бити вешти корисници технологије, али то не значи да су и компетентни у овој области. У том смислу, наставник има слободу да наставу организује у складу са техничким могућностима, предзнањима и потребама својих ученика.

Током реализације наставе, рад наставника мора бити континуирано усмерен ка смањивању дигиталног јаза. Важно је да наставници помогну ученицима који немају могућност приступа технологији од куће тако што ће их, у кабинету за информатику, повезати са ученицима који су дигитално спретни и радити на поспешивању вршњачког учења. Обавезивање ученика да користе наставне материјала за које им је потребан приступ интернету од куће неправедно је према онима који га немају. За такве ученике наставник мора да обезбеди алтернативу – могућност приступа школским дигиталним уређајима, пре или после наставе.

Дигитално друштво

У циљу достизања исхода *упореди начин на који учи у школи са онлајн учењем путем школске платформе и користи школску*

платформу за онлајн учење (уз помоћ наставника и/или родитеља/законског заступника) наставник иницира разговор са ученицима на тему онлајн учења:

- какав је то вид учења;
- по чему се разликује, а по чему је сличан учењу у школи;
- које су предности, а које слабе стране једног и другог облика учења.

На основу одговора ученика, наставник износи чињенице о онлајн учењу наглашавајући да је оно саставни део традиционалног учења, да представља подршку учењу код куће и омогућава образовни контакт са наставником и ван школског времена.

Ученицима треба демонстрирати основне могућности школске платформе за онлајн учење.

Упутити ученике да, код својих кућа, заједно са родитељима (којима су достављени приступни параметри) приступе школској платформи за учење и проуче материјал везан за предмет Дигитални свет.

Препоручени број часова: 2.

За достизање исхода *самостално користи дигиталне уџбенике за учење*, наставник подстиче ученике да, за дубље разумевање неког наставног садржаја користе дигитални уџбеник аргументујући зашто препоручује да се баш тај садржај проучи коришћењем дигиталног уџбеника.

Препоручени број часова: 1.

У зависности од врсте дигиталних уређаја који су на располагању ученицима, наставник бира одговарајућу једноставну апликацију за цртање и упознаје ученике са радним окружењем. Примери задатака за ученике који доприносе достизању исхода *креира, чува и поново уређује дигиталну слику (самостално и/или уз помоћ наставника)* користећи одговарајућу апликацију:

– Именују дате геометријске фигуре и од њих креирају дигиталну слику. (Наставник представља технику селектовања и премештања дела слике.) Исте фигуре исеци са папира, обоји и залепи у свеску тако да добијеш исту слику. Који начин је лакши за исправљање грешака, бржи?

– Искртавајући геометријске фигуре креирају слику велике печурке и пет печуркица које изгледају баш као велика. (Наставник представља технике копирања и промене величине селектованог дела слике.) Исте печурке нацртај у свесци. Да ли је на папиру могуће нацртати пет печуркица тако да све буду идентичне величине и изгледају баш као велика? Зашто?

– Помоћу рачунара нацртај два пса који идентично изгледају и који гледају један у другог. (Наставник представља технике копирања и превртања селектованог дела слике.) Уради исто у свесци. Да ли је на папиру могуће нацртати идентичне псе који гледају један у другог? Зашто?

Наставник унапред припрема датотеке у којима ће ученици радити. Упућује их како да их отворе, ураде задатак и сачувају свој рад, не улазећи у детаље везане за организацију података на дигиталном уређају. Другим речима, када ученици користе дигитални уређај у оквиру извођења наставе или самосталног рада, ученицима треба објаснити, корак по корак, „где да кликну” или обезбедити да одабрана апликација буде покренута пре него што ученици започну рад. У случају да ученици користе дигиталне уређаје са тастатуром и мишем, акценат треба да буде на коришћењу миша уз минимално коришћење тастатуре.

Препоручени број часова: 8.

Активностима за достизање исхода својим речима објасни појам покретне слике и креира елементе покретне слике треба да претходи приказивање анимираних слика ученицима и демистификовање доживљаја покрета (најбоље отварањем приказане анимираних слике у одабраној апликацији). Ученике треба упутити у начин израде анимираних слика бирајући тему из градива (смена годишњих доба, правила за безбедно понашање у саобраћају и сл.), а затим им задати да осмисле слике које ће чинити анимацију и које ће они нацртати на папиру или помоћу дигиталног уређаја. Након тога, наставник фотографише цртеже ученика или преузима креиране дигиталне слике и учитава их у одабрану апликацију за анимацију, демонстрирајући технику. Покреће смењивање статичних слика стварајући доживљај покрета. Уколико наставник не жели да користи неку од специјализованих апликација за израду анимација, он ученицима може да дочара доживљај покрета брзим смењивањем креираних слика у уграђеном програму за приказ слика, који је саставни део оперативног система инсталираног на рачунару који користи. То чини тако што слике које чине једну анимацију именује редним бројевима који осликавају редослед приказа у анимацији, сачува у одговарајућој фасцикли, а затим прикаже прву од њих. Брзим притискањем стрелица на тастатури рачунара слике ће се смењивати и креирати илузију кретања.

Препоручени број часова: 4.

У сарадњи са активом учитеља првог разреда, наставник ученицима представља теме које су од интереса за прваке. Активности за достизање исхода *креира једноставан графички дигитални материјал намењен познатој публици* обухватају одабир једне од тема и креирање графичког дигиталног материјала (статичне или покретне слике) намењеног млађим другарима. Ово је погодан тренутак да се ученицима нагласи да знање и вештине које су стекли на претходним часовима могу да буду корисни већ у овом тренутку. Наставник организује „гостовање” код првака и представљање креираних материјала.

Задовољство што су применом сопственог знања и вештина помогли људима у свом окружењу јесте осећање које наставник треба да подстакне код ученика.

Препоручени број часова: 2.

За достизање исхода својим речима објасни због чега дигиталне уређаје повезујемо на мреже, укључујући интернет, потребно је, без инсистирања на дефиницијама, предочити ученицима да је рачунарска мрежа, као и интернет, сачињена од дигиталних уређаја који су међусобно повезани. Међу тим уређајима налазе се и они дигитални уређаји чији је посао да спроводе податке који нису њима намењени, већ су намењени неким другим дигиталним уређајима (као што саобраћајаци на улици усмерава аутомобиле, камионе, пешаке итд.). Сви подаци који путују мрежом подељени су у мале делове. Када сви делови стигну на своје одређиште и буду правилно распоређени, ми добијамо поруку, слику и сл.

Ученицима треба показати видео запис који илуструје претходно изнето (нпр. <https://bit.ly/kakoradiinternet>).

Иницирати хеуристички разговор на тему добробити које произилазе из повезивања дигиталних уређаја на мреже (комуникација, размена текстова, слика, звучних и видео-записа, дељење ресурса – нпр. штампача).

Препоручени број часова: 2.

У оквиру активности за достизање исхода *наведе могућности за размену материјала, комуникацију и заједнички рад (учење) које су настале захваљујући умрежавању дигиталних уређаја* подстицати ученике да објасне шта је све могуће размењивати у оквиру школске платформе (текстове, слике, поруке итд.). Постављати питања која воде ученике ка спознаји да је онлајн учење могуће зато што су рачунари које користе наставник и они повезани на интернет, чиме је омогућена размена материјала, комуникација, сараднички рад...

Подстицати ученике да опишу послове својих родитеља – колико њих користи дигитални уређај на послу, да ли је тај уређај повезан на интернет, зашто је потребно да буде повезан на интернет, да ли су и како радили од куће и сл.

Препоручени број часова: 1.

Безбедно коришћење дигиталних уређаја

У активностима за достизање исхода *објасни добитке и ризике који произилазе из комуникације путем дигиталних уређаја, разликује неприхватљиво од прихватљивог понашања при комуникацији на интернету, реагује на одговарајући начин ако дође у додир са непримерним дигиталним садржајем, непознатим, злонамерним особама или особама које комуницирају на неприхватљив начин и наведе неке од начина на које корисници дигиталних уређаја остављају личне податке у дигиталном окружењу* треба нагласити да комуникација путем дигиталних уређаја не може да замени живи контакт са другим људима, али свакако доприноси да се не осећамо искључени из дешавања око нас. Разговарати са ученицима о видовима дигиталне комуникације и, ослањајући се на искуство и запажања ученика, објаснити карактеристике сваког од поменутих видова (друштвене мреже, Вајбер групе, имејл, видео-састанци и сл.). Важно је нагласити да је у правилима коришћења друштвених мрежа наведено колико година требају да имају особе које те мреже користе. Старосне границе нису успостављене без основа и онај ко наведе лажни број својих година ризикује да сноси одређене последице и доведе себе у опасне ситуације. Упознати ученике са правилима писане онлајн комуникације и интернет бонтоном. Објаснити улогу емотикона у писаној комуникацији. Разговарати са ученицима о непримерној комуникацији (говор мржње, вређање, омаловажавање), као и о ризичној комуникацији (контакт са непознатим особама) на начин који не оставља утисак да је боље да интернет не користимо, већ да морамо да будемо одговорни док то чинимо. Оснажити ученике да реагују на адекватан начин уколико дођу у додир са непримерним садржајима или су сведоци насиља (не упуштати се у расправе, већ се одмах обратити одраслој особи за помоћ). Такође, неопходно је поменути и прилике које добијамо кроз комуникацију на мрежи (учење, изучавање области које нас интересују).

Подстицати ученике да наведу неке од података који спадају у личне податке и упознати ученике са чињеницом да коришћењем дигиталних уређаја остављамо личне податке на интернету, а да тога често нисмо ни свесни. Свако чињење у дигиталном окружењу оставља отисак, као када газимо по неутабаном снегу. Неки од тих отисака могу да имају утицај на наш будући живот. Такође, обновити знање о неопходности софтверске заштите дигиталног уређаја јаким лозинком. Поменути постојање двостепене заштите и појаснити како она функционише.

Ученици треба да креирају статичке или покретне слике које подижу свест о могућностима које доноси комуникација на интернету, али и опасностима које вребају уколико се комуникацији не приступи на одговоран начин. Креиране слике постављају се на школско веб-место и тиме се промовише стваралаштво ученика, које постаје доступно њиховим породицама и рођацима.

Препоручени број часова: 4.

Активностима за достизање исхода *организује сопствено учење у онлајн окружењу на начин који не угрожава здравље и личну безбедност, као и сигурност дигиталног уређаја* треба да претходи разговор са ученицима о њиховим навикама када је учење у питању – да ли сами планирају када ће и шта учити, ко им помаже, како се са укућанима договарају око коришћења дигиталних уређаја за учење. Постављати потпитања која се односе и на начин коришћења дигиталних уређаја, што треба искористити за обнављање наученог у претходном разреду – потребе за неговањем здравих навика када је употреба дигиталних уређаја у питању. Подсетити ученике на проблеме који могу да настану, а везани су за оштећења вида и коштаном-мишићног система и нагласити да они не настају због употребе технологије, већ неодговорног понашања корисника технологије (неправилног положаја тела, претежног седења, дужег гледања без промене фокуса). Такође, треба подсетити ученике да дигитални уређаји захтевају пажљиво руковање (не доводити уређај у контакт са течностима, посебно слатким пићима, штитити га од прашине, излагања прекомерној топлоти и сл.) и одговарајућу заштиту од неовлашћеног приступа (креирати јаку лозинку). Посебну пажњу посветити упућивању ученика да дигитални уређај користе само у присуству родитеља/законског заступника.

Ученици треба да креирају пример дневног плана рада, а наставник треба да их саветује како да одреде приоритете, како да потраже помоћ у случају да не разумеју садржаје које изучавају и тиме допринеси изградњи саморегулације у њиховом учењу.

Препоручени број часова: 1.

Очување здраве животне средине императив је савременог друштва. У оквиру активности за достизање исхода *предложи начине одлагања електронског отпада који не угрожавају животну средину* ученици треба да креирају статичке или покретне слике које подижу свест о опасностима неодговорног одлагања електронског отпада и промовишу одговорно понашање према планети. Креиране слике постављају се на школско веб-место и тиме се промовише стваралаштво ученика, које постаје доступно њиховим породицама и рођацима.

Препоручени број часова: 1.

Алгоритамски начин размишљања

У оквиру активности за достизање исхода *својим речима објасни појам алгоритам и анализира једноставан познати поступак који садржи понављања одређених радњи и представи га алгоритамски*, ученике треба ставити пред проблеме које треба да декомпонују и њихово решење прикажу у форми низа корака, при чему се треба ослањати на образовно искуство из првог разреда. Међу проблемима треба да се нађу и они чије решавање захтева понављање одређених корака извршен број пута или непрестано. Дефинисани низ корака наставник назива *алгоритмом* и подстиче ученике да овај појам објасне на узрасту примерен начин.

Препоручени број часова: 3.

Користећи одабрано окружење за визуелно програмирање локализовано на српски језик демонстрирати ученицима како се креира рачунарска програм. За достизање исхода *креира одговарајући рачунарска програм у визуелном програмском језику, анализира једноставан програм креиран у визуелном програмском језику и објасни шта и на који начин тај програм ради и уочи и исправи грешку у једноставном програму, провери ваљаност новог решења и по потреби га додатно поправи (самостално или сараднички)* потребно је ученицима дати задатке да креирају једноставне линијске или програме који садрже једноставна понављања, које затим тестирају и, по потреби, коригују све до постизања жељеног резултата.

Наставник ставља пред ученике неколико раније креираних програма, које они треба да анализирају и објасне шта и на који начин раде.

Препоручени број часова: 5.

Представити ученицима процес програмирања расположивог физичког дигиталног уређаја (робота, микроконтролера) у окружењу за визуелно програмирање које је локализовано на српски језик. У оквиру програма „Школе за 21. век” све основне школе добиле су микроконтролере који се могу употребити за рад на часу.

У оквиру активности за достизање исхода *креира програм у визуелном програмском језику којим управља понашањем расположивог физичког дигиталног уређаја и уочи и исправи грешку у једноставном програму, провери ваљаност новог решења и по потреби га додатно поправи (самостално или сараднички)* ученици креирају програме које, уз помоћ наставника, читавају у физички дигитални уређај. Након анализе понашања физичког дигиталног уређаја, по потреби, коригују програм све док не постигну жељени резултат. Сврха ове активности јесте очигледна употребљивост знања које су ученици претходно конструисали при раду у одабраном програму за блоковско програмирање. На тај начин остварује се трансфер знања – ученик схвата да логика програмирања не зависи од алата у коме програмирамо, нити од врсте дигиталног уређаја. Наставник треба посебно да нагласи нагласи чињеницу да учење програмирања представља трајно знање, које је применљиво и у годинама које долазе.

Препоручени број часова: 2.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У настави оријентисаној на процес учења и достизање исхода учења вреднују се процес и продукти учења. Устаљене методе

процене постигнућа ученика, које наставници примењују у другим обавезним предметима и изборним програмима, могуће је примењивати и у настави овог предмета. Ипак, изазови попут чињенице да процена постигнућа заснована само на резултатима практичних задатака које ученици раде није довољан показатељ онога што они знају и умеју, или да је, при сарадничком раду, врло тешко идентификовати допринос сваког појединца, доводи до потребе за издвајањем неколико техника које се посебно препоручују за примену у оквиру предмета Дигитални свет (превасходно зато што у највећој мери корелирају са његовом природом):

– **самопроцена:** неговање праксе исказивања рефлексивних коментара током представљања онога што су урадили прилика је за развој самоувида и саморегулације у учењу и основа за процену властитог постигнућа ученика;

– **вришњачка процена:** ова врста процене постигнућа ученика природно се надовезује на процес самопроцене – ученици раде у пару или групи на истом задатку и имају могућност да, делећи одговорност, стварају и исправљају решења, те пружају конструктивне повратне информације. (Ова метода широко је распрострањена у ИТ индустрији од стране професионалних програмера (програмирање у пару) и лако ју је превести у учioniцу);

– **отворена питања:** знање ученика о концептима који су обухваћени програмом неће увек бити лако уочљиво. Постављање отворених питања један је од начина на који наставник може да процени постигнућа својих ученика, али и да допринесе продубљивању њиховог разумевања конкретних концепта.

– **Већ знам – Желим да научим – Научио/ла сам:** коришћење рубрика за идентификацију онога што већ знају, шта желе да науче и, накнадно, онога што су научили, корисна је техника коју ученици могу да користе за подршку самосталном учењу, а наставник за процену њихових постигнућа.

Примењујући предложене методе процене постигнућа ученика наставник креира и конзистентно гради персонализовано и подстицајно образовно окружење. Он прати постигнућа ученика из улоге активног посматрача и ментора. Избегнута је формална ситуација процењивања (наставник не прозива и не пропитује ученике), чиме је ниво стреса ученика битно смањен (потенцијално и елиминисан). Јачање самопоуздања ученика и саморегулације у учењу посебна је добробит која произилази из наведеног.

ИЗБОРНИ ПРОГРАМИ

Назив програма

Циљ

Разред

Годишњи фонд часова

ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ

Циљ наставе и учења програма Грађанско васпитање је подстицање развоја личности која је одговорна према својим правима и правима других, отворена за договор и сарадњу и спремна да активно учествује у животу школске заједнице, уважавајући принципе, процедуре и вредности демократског друштва.

други

36 часова

ИСХОДИ По завршеном разреду ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– разликује понашања појединаца која доприносе или ометају функционисање и напредовање групе; – успоставља, гради и чува успешне односе са члановима групе којој припада; – искаже своја осећања и потребе на начин који не угрожава друге; – препозна и уважи осећања и потребе других; – наведе и својим речима објасни основна права детета садржана у Конвенцији о деčјим правима; – прихвата и образлаже на примерима из живота да свако дете има иста права без обзира на различитости; – препозна ситуације кршења својих и туђих права и показује спремност да тражи помоћ; – се договара и одлучује у доношењу правила групе и да се понаша у складу са њима; – наводи примере међусобне повезаности права и одговорности; – разликује ненасилну од насилне комуникације међу члановима групе на примерима из свакодневног живота, из књижевних дела које чита и филмова које гледа; – саслуша излагање саговорника без упадица и са уважавањем; – даје и прихвата предлоге водећи рачуна о интересу свих страна у сукобу; – представи шта садржи и чему служи Правилник о безбедности ученика његове школе; – се понаша у складу са Правилником о безбедности ученика; – наводи примере одговорности одраслих и ученика за безбедност у школи; – препознаје предности, ризике и опасности по себе и друге и одговорно поступа при коришћењу мобилног телефона и интернета; – сарађује и преузима различите улоге на основу договора у групи; – износи мишљење, образлаже идеје, даје предлоге који могу унапредити безбедност ученика у школи; – учествује у изради плана једноставне акције; – са другим ученицима изводи и документује једноставну акцију; – доприноси промоцији акције; – на једноставан начин вреднује изведену акцију.	ЉУДСКА ПРАВА Ја и други у различитим групама	Грутни идентитет Ко смо ми – сличности и разлике? Групе којима припадамо (породица, одељење, школа, спортски клуб, музичка школа...). Од чега зависи функционисање и напредак групе: комуникација, сарадња, узајамно подржавање, блискост. Понашања појединаца која ојачавају или ометају односе у групи. Осећања Изражавање сопствених осећања. Осећања других, како их препознајемо и уважавамо. Веза осећања са мислима и понашањима. Потребе и права Моје потребе и потребе других. Осећања, потребе, вредности и начин њиховог остваривања. Веза са правима. Права детета Конвенција о деčјим правима. Различити смо, али су нам права иста. Људска права важе свуда и за сваког. Кршење и заштита права Нисам посматрач, реагујем на ситуације кршења права деце у одељењу и школи. Знам како и коме да се обратим за помоћ.
	ДЕМОКРАТСКО ДРУШТВО Школа као заједница	Школа као заједница Вредности школе као заједнице – равноправност, одговорност, солидарност, брига за друге, толерантност, праведност, поштење. Правила у школи и њихова функција. Одговорности ученика и одраслих за функционисање школе као заједнице. Односи у заједници Како радим сам, а како у групи? Шта у школи радимо заједно? У чему смо добри? У чему бисмо могли бити бољи? Како комуницирамо у групи? Насилна и ненасилна комуникација. Сукоби Узроци сукоба и шта са њима. Сукоб из угла оног другог. Посредовање у сукобу. Конструктивно решавање сукоба.
	ПРОЦЕСИ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ Школа као безбедно место	Безбедност ученика у школи Ученици имају право на заштиту и безбедност. Правилник школе о безбедности ученика. Безбедност ученика у школи и школском дворишту, на путу између куће и школе, ван школе – на излету и на настави у природи. Безбедност ученика је одговорност свих – запослених у школи, ученика, родитеља, институција ван школе. Безбедно и небезбедно понашање на интернету. Одговорна употреба мобилног телефона.
	ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ Школа као безбедно место за све	Како учинити школу безбедним местом за све – планирање и извођење једноставне акције. Кораци у планирању и извођењу акције. Избор теме/проблема/активности којом ћемо се бавити. Одређивање циља и израда плана акције – подела улога, договор о роковима, начину реализације. Извођење и документовање акције – видео-снимци фотографије, текстови и сл. Промоција акције на нивоу школе – приказивање другим одељењима, родитељима и сл., прављење постера или панова, објављивање прилога у школском листу. Вредновање акције – чиме смо задовољни, шта је могло бити боље.

Кључни појмови садржаја: група, школа као заједница, безбедност у школи.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Изборни програм Грађанско васпитање за други разред организован је, као и програм за први разред, по моделу спирале што значи да су садржаји дати у исте четири области (*Људска права, Демократско друштво, Процеси у савременом свету и Грађански активизам*) али се они проширују и продубљују, а исходи се надограђују или се, ако је у питању вештина, даље развијају. Све четири области су једнако важне, а наставник их, у непосредном раду са ученицима, интегрише јер између њих постоји природна веза.

У програму су наведени садржаји које наставник може да допуњује, проширује и мења према конкретним потребама и плану сопственог рада али увек имајући у виду исходе које треба остварити. Они су тако дати да одговарају узрасту ученика и да су проверљиви, односно наставник може, пратећи активности ученика, лако да утврди да ли их они остварују и у којој мери. Најчешће су на нивоу примене што значи да се знање и разумевање подразумевају јер без тога нема примене. Такав приступ одговара концепту Грађанског васпитања од кога се очекује да код ученика развија конативну, вољну компоненту која долази до изражаја у понашању. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља предмета и развоја међупредметних компетенција. Између исхода постоји повезаност. Остваривање једног исхода доприноси остваривању других исхода. Многи исходи су процесни и представљају резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада, током дужег временског периода што се препознаје у томе да се неки исходи у истој или сличној формулацији налазе у програмима за више разреда.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У процесу планирања наставе и учења наставник се руководи, пресавходно, исходима које ученици треба да остваре. Приликом осмишљавања активности, како наставника тако и ученика, треба имати у виду да се свака од њих може вишеструко искористити. На пример, у оквиру скоро свих активности на различитим садржајима могућ је допринос остваривању исхода који се односе на комуникацију, осетљивост за различитост, емпатичност и друге опште исходе Грађанског васпитања. То значи да за такве исходе нису потребни посебни садржаји, активности и часови. Њихово остваривање одвија се постепено и спонтано са тенденцијом да ученици аутентично развијају пожељне облике понашања.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Остваривање исхода захтева примену различитих интерактивних облика рада као и одабир и коришћење одговарајућих метода и техника. Наставници су у прилици да бирају: радионице, симулације, играње улога, студије случаја, дискусије, мини истраживања, једноставне акције као и да сами осмисле неке друге активности. Радионице треба да започињу причом која је блиска искуству ученика, а садржи неку врсту заплета (моралну дилему или сукоб потреба и/или вредности) као повод за дискусију у пару или у мањој групи, а завршава разменом у целој групи. Циљ је да се пружи могућност сваком ученику да преиспита своје мишљење и деловање због појаве конфликта између његове тачке гледишта и тачке гледишта која је различита од његове. Зато се може рећи да активности на часу треба тако да теку да обезбеде искуствено учење, тј. уобличавање и поимање личних, аутентичних доживљаја и ставова ученика кроз размену у групи, а не преношење готових знања, туђих увида или готових предлога. Добро је да постоји игровни контекст који помаже ученицима да се опусте и ослободе, да пробају различите видове изражавања и симболизације унутрашњих искустава, и да кроз игру истражују разноврсна, дивергентна решења за проблеме са којима се суочавају. С обзиром на узраст ученика, добро је у току часа комбиновати различите активности и осмислити такву динамику рада којом се одржава њихова пажња и мотивација за учествовањем.

Како је планом предвиђено да се у другом разреду са фондом од једног часа недељно остварује Пројектна настава, то је

добра прилика да се повеже са активностима Грађанског васпитања. Пројектна настава по свом концепту у потпуности одговара природи овог изборног програма. Заједничко им је што доприноси когнитивном, афективном и социјалном развоју ученика, као и развоју међупредметних компетенција. Пројектна настава има елементе проблемске и истраживачке наставе који се односе на тражење решења за неки проблем кроз тимски рад и коришћење савремених технологија. Заједничко им је и то што се предност даје процесу рада и сарадњи наспрам самих резултата. Пројектна настава од ученика захтева самостално проналажење информација, способност решавања проблема, рад у групи, критичко мишљење, доношење одлука, аргументовање, преузимање одговорности, поштовање рокова, планирање, што су све захтеви и програма Грађанског васпитања посебно у области *Грађански активизам*. Посебно треба нагласити да Пројектна настава подразумева унапређивање компетенције ученика да користе савремене технологије у образовне сврхе на одговоран и безбедан начин што се потпуно уклапа са очекиваним исходима програма за Грађанско васпитање у другом разреду где је један део о безбедности ученика посвећен опасностима у коришћењу интернета.

Грађанско васпитање, као програм, део је ширег концепта образовања за демократију и грађанско друштво и у том смислу је тесно повезано са другим предметима, ваннаставним активностима и етосом школе. Најјача корелација је са Српским језиком и предметом Свет око нас где се може користити тематско планирање.

У овом програму продукти ученичких активности имају посебан значај. Они могу бити различите врсте као што су постери, аудио-визуелни записи, презентације, прикази резултата истраживања и друго. Они се могу користити у току рада на неком садржају као вид документовања процеса учења и активности ученика, при интеграцији или рекапитулацији обрађених садржаја, процени напредовања ученика, као и самопроцени наставника колико успешно ради. Продукти се могу користити и ван одељења/групе, на пример на изложби у холу школе, у школским новинама, сајту школе.

За реализацију програма и остваривање дефинисаних исхода врло је важна улога наставника. Он је модел који својим понашањем доприноси стварању демократске атмосфере која је погодна за размену и аргументовање идеја и мишљења међу ученицима, он је тај који даје повратну информацију и подстиче ученике на разумевање односа у групи. Он подржава ученике када им је тешко да се изразе, помаже им у избору правих речи. Подстицајним питањима може да наведе ученике да сагледају ситуацију из друге перспективе што је озбиљан захтев за ученике другог разреда који су још увек у великој мери фокусирани на сопствене потребе, мисли, осећања. Конструктивна комуникација и демократске процедуре нису само циљ већ и начин да се остваре жељени исходи. Наставник треба да обезбеди да се на часу сваки ученик осећа уважено, прихваћено и добродошло у својој различитости уз обавезу поштовања и уважавања других и другачијих погледа и мишљења.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Оцењивање ученика у Грађанском васпитању се остварује у складу са *Правилником о оцењивању у основној школи*. Оно је описно и подразумева да ученици имају увид у своје напредовање које није само у овом изборном програму већ и у развоју неколико међупредметних компетенција, посебно *Одговорно учешће у демократском друштву*, где овај изборни програм има највећи допринос. Како је највећи број активности ученика у оквиру часова Грађанског васпитања, организован кроз групни рад, то значи да наставник треба да има јасне критеријуме праћења напредовања који су и ученицима познати. Могу се пратити следећи показатељи: начин на који ученик учествује у активностима, како прикупља податке, како аргументује, евалуира, документује. Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретације, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научно, предвиди последице, дају креативна решења. Наставник, такође, прати и вреднује како ученици међусобно сара-

ђују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. Када су у питању активности ученика у оквиру последње области, ученици не треба да буду оптерећени резултатима јер и из неуспелих акција може се пуно тога научити. Истовремено, наставник пружа подршку ученицима да и сами процењују сопствено напредовање и напредовање групе.

5. ПРЕПОРУКЕ ЗА ПРИПРЕМУ ИНДИВИДУАЛНОГ ОБРАЗОВНОГ ПЛАНА ЗА УЧЕНИКЕ КОЈИМА ЈЕ ПОТРЕБНА ДОДАТНА ОБРАЗОВНА ПОДРШКА

5.1. Индивидуални образовни план за социјално ускраћене ученике и ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом

Индивидуални образовни план се припрема за ученике којима је услед социјалне ускраћености, сметњи у развоју, инвалидитета, каснијег укључивања у школовање, недовољног познавања језика и других разлога потребна додатна образовна подршка. Циљ индивидуалног образовног плана јесте постизање оптималног укључивања таквих ученика у редован образовно-васпитни рад и њихово осамостаљивање у вршњачком колективу. За сваког ученика појединачно, према његовим специфичним потребама и могућностима, припрема се прилагођен начин образовања који обухвата индивидуални образовни план, програм и начин рада који садрже: 1) дневни распоред активности часова наставе у одељењу; 2) дневни распоред рада са лицем које пружа додатну подршку и учесталост те подршке; 3) циљеве образовно-васпитног рада; 4) посебне стандарде постигнућа и прилагођене стандарде за поједине или све предмете са образложењем за одступање; 5) програм по предметима, у коме је прецизирано који садржаји се обрађују у одељењу, а који у раду са додатном подршком; 6) индивидуализован начин рада наставника, избор адекватних метода и техника образовно-васпитног рада. Индивидуални образовни план доноси педагошки колегијум на предлог стручног тима за инклузивно образовање. Тим за инклузивно образовање чине наставник разредне наставе, стручни сарадник школе, родитељ/старатељ, а по потреби педагошки асистент и стручњак ван школе, на предлог родитеља/старатеља. Родитељ/старатељ даје сагласност за спровођење индивидуалног образовног плана. Наставник при планирању свог рада у одељењу усклађује свој план са индивидуалним образовним планом ученика. Спровођење индивидуалних образовних планова прати просветни саветник.

5.2. Индивидуални образовни план за ученике са изузетним способностима

За ученике са изузетним способностима припрема се индивидуални образовни план, програм и начин рада којим се утврђује обогаћен начин образовања и васпитања који садржи: 1) дневни распоред активности часова наставе у одељењу; 2) дневни распоред рада са лицем које пружа додатну подршку и учесталост те подршке; 3) циљеве образовно-васпитног рада; 4) посебне стандарде постигнућа и прилагођене стандарде за поједине или све предмете са образложењем за одступање; 5) програм по предметима, прецизирано који садржаји се обрађују у одељењу, а који у раду са додатном подршком; 6) индивидуализован начин рада наставника, избор адекватних метода и техника образовно-васпитног рада.

6. НАЧИН ПРИЛАГОЂАВАЊА ПРОГРАМА

6.1. Начин прилагођавања програма предмета од значаја за националну мањину

У настави предмета од значаја за националну мањину (Свет око нас, Музичка култура и Ликовна култура) изучавају се додатни садржаји који се односе на историјско и уметничко наслеђе одређене мањине. Од наставника се очекује да, у оквирима дефинисаног годишњег фонда часова, обраде и додатне садржаје, обезбеђујући

остваривање циља предмета, стандарда постигнућа ученика и дефинисаних исхода. Да би се ово постигло веома је важно планирати и реализовати наставу на тај начин да се садржаји из културно-историјске баштине једне мањине не посматрају и обрађују изоловано, већ да се повезују и интегришу са осталим садржајима програма користећи сваку прилику да се деси учење које ће код ученика јачати њихов осећај припадности одређеној националној мањини.

7. УПУТСТВО ЗА РЕАЛИЗАЦИЈУ ПРОЈЕКТНЕ НАСТАВЕ

Планом наставе и учења у првом циклусу основног образовања и васпитања дефинисана је Пројектна настава као облик образовно-васпитног рада којим се развијају опште међупредметне компетенције уз употребу информационо комуникационих технологија. Усмерена је на достизање исхода који се првенствено односе на логичко и критичко мишљење као и припрему ученика за лако сналажење у свету технике, технологије и рачунарства, како у свакодневном животу тако и у процесу учења. У складу је са општим исходима образовања и васпитања и у функцији је когнитивног, афективног и социјалног развоја ученика.

Пројектна настава почива на савременим схватањима дејетата, наставе, функције образовања и сазнавања као социјалне конструкције подржане кроз сарадничко деловање, коришћењем различитих извора информација и активности. Применом пројектне наставе долази до повезивања познатог и непознатог, учења помоћу примера, учења примењивањем, развоја процедуралних знања, коришћења информационог технологија као и комбиновања конвергентног (логичког) и дивергентног (стваралачког) мишљења. Пројектна настава има елементе проблемске и истраживачке наставе али се овом врстом наставе поред централног захтева, који се односи на тражење решења за неки проблем, потенцирају још и процедуре, планирање, евалуирање, презентовање резултата, коришћење савремених технологија на правиан начин и наравно, тимски рад, односно процес сарадње, који је изнад самог резултата у решавању проблема.

Пројектна настава је део целокупног образовно-васпитног рада и прати наставни процес уважавајући специфичности наставних предмета у другом разреду. Ослојци планирања и организације пројектне наставе су: уважавање узраста ученика и њихове природне радозналости; коришћење ваншколских знања, вештина и искустава ученика; укључивање свих ученика уз поштовање њихових различитости; повезивање садржаја свих наставних предмета и употреба савремених информационо-комуникационих технологија. Зато ова врста наставе омогућава да наставни предмети буду смислено међусобно повезани као и доведени у везу са свакодневним животом ученика. На тај начин се обезбеђује разумевање сврхе онога што се учи, функционално повезивање знања, вештина и искустава и мотивација ученика.

Пројектна настава је драгоцан начин рада јер од ученика захтева бројне активности, међу којима су: самостално проналажење информација; способност решавања проблема; самостално учење; рад у групи, сарадњу; критички однос према властитом и туђем раду; доношење одлука; аргументовање; усвајање другачијих, нових начина рада; планирање; поштовање рокова и преузимање одговорности.

С обзиром на узраст ученика другог разреда и чињеницу да су се са оваквим начином рада сусрели у првом разреду, примено је да се реализују пројектни задаци где је наставник и даље главни организатор активности, а самосталност ученика се испољава у сегментима пројекта где је то могуће. Наставник пружа подршку свим ученичким активностима у току пројекта. Као и у првом разреду, и у другом разреду је важно наставити са култивисањем сарадње и начина на који се комуницира у групи што су важни циљеви пројектне наставе, јер доприносе јачању одељењске кохезије.

Пројектну наставу треба планирати и организовати на начин да садржи све потребне кораке:

- дефинисање циља и исхода који се пројектом желе постићи;
- планирање активности које одговарају теми пројекта, односно циљу пројекта, подела активности, избор материјала и метода рада, дефинисање места и динамике рада;

- реализацију планираних активности;
- приказ добијених резултата и продуката пројекта;
- вредновање пројекта (процена остварености дефинисаних циљева и исхода, указивање на успехе и тешкоће у току реализације пројекта).

При планирању наставник треба да дефинише тип пројекта, да одреди његов циљ, очекиване исходе, област којом се бави пројекат и повезаност са наставним предметима, његове садржаје, активности ученика, потребна средства, динамику рада по фазама и све што је потребно за успешно спровођење пројектне наставе. За други разред је, као и за први, најпримеренији је полуструктурирани тип пројекта где наставник даје ограничен избор тема, у великој мери дефинише методологију рада и сам одређује које ће материјале дати ученицима, а које ће они сами пронаћи. Све садржаје треба реализовати кроз различито тематско повезивање у игри или функционалној активности која задовољава интересовање и потребе детета на млађем школском узрасту.

Кроз пројектну наставу треба започети са развијањем основа дигиталне писмености. На овом узрасту, употреба ИКТ-а треба да буде сведена на употребу најједноставнијих алата и упознавање са коришћењем интернета. На крају другог разреда ученик би требао да буде у стању да:

- правилно укључи рачунар, покрене програм за цртање, користи одговарајуће алатке овог програма, сачува свој цртеж и искључи рачунар,
- користи интернет за учење и проналажење информација уз помоћ наставника,
- правилно седи при раду за рачунаром,
- зна да наведе могуће последице на здравље услед неправилног коришћења дигиталних уређаја.

Један од важних исхода реализације пројекта јесте оспособљавање ученика да добијене продукте учине видљивим и представе их другима. Бројни су начини да се то постигне (представе, изложбе, кратки филм, текст у новинама, наступ на локалној телевизији, представљање за родитеље...), а њихов квалитет није приоритет.

Пројектна настава јесте захтевнији облик рада који подразумева добру припрему наставника. Планом је предвиђено да се реализује са једним часом недељно али сам наставник ће проценити каква динамика рада највише одговара могућностима ученика и фази у којој је пројекат. То значи, да уколико је потребно пројектна настава се може организовати и на другачији начин (на пример као двочас сваке друге недеље).

Родитељи треба да буду упознати са сврхом пројектне наставе и њеним најважнијим исходима. Они треба да подрже самосталне активности своје деце, или њихов заједнички рад са другом децом, као и да разумеју зашто је важно да не преузимају њихове задатке у жељи да имају боље продукте.

8. УПУТСТВО ЗА ОСТВАРИВАЊЕ ВАННАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ

Школа је у обавези да својим Школским програмом и Годишњим планом рада предвиди различите активности у складу са својим ресурсима и просторним могућностима. Поред организације излета, посета изложбама и сарадње са локалном самоуправом, ученицима треба понудити већи број друштвених, техничких, хуманитарних, спортских и културних активности. Те активности могу се реализовати по програму које је сама школа развила, али могу се користити и програми који су претходно донети као изборни (нпр. *чуvari природе, рука у тесту, народна традиција*). Сврха ових активности је подршка прилагођавању ученика првог разреда на школску средину и заједницу, као и задовољавање/проширивање њихових интересовања, дружење са вршњацима кроз заједничко делање, исказивање способности, осамостаљивање, развој неких вештина и друго. Активности треба тако организовати да ученици имају што више могућности за активно учешће, за креативно испољавање, за интеракцију са другим ученицима, коришћење различитих извора информација и савремених технологија. Резултате рада ученика у оквиру слободних активности треба учинити видљивим јер се на тај начин обезбеђује мотивација и за-

довољство учесника активности. Бројни су начини на које је могуће то остварити, као на пример: организовање представа, изложби, базара, објављивање на сајту школе, кроз смотре стваралаштва, спортске сусрете и друго.

За ученике овог узраста важно је да родитељи буду упознати са активностима које школа нуди и помогну да њихова деца изаберу оне које им највише одговарају.

ХОР

Певање у хору је непроцењива вештина у којој деца уживају од најранијег узраста. Свака основна школа је у обавези да организује рад хорова. У зависности од броја ученика и њихових певачких способности, могу се формирати разредни хор и/или хор млађих, то јест старијих разреда основне школе.

Рад са хором представља сложенији вид васпитно-образовног рада наставника. Рачуна се као саставни део обавезне наставе, а вреднује се као педагошка норма наставника у оквиру обавезне двадесеточасовне норме са по три часа недељно, односно по 108 часова годишње.

Часови хора се изводе континуирано од почетка до краја школске године и као редовна настава улазе у фонд часова наставника музичке културе.

Образовни циљ обухвата развијање музичког укуса, стваралачких способности, спонтаног изражавања, музичког слуха и ритма, развијање гласовних могућности и учвршћивање интонације, способност за фино нијансирање и изражајно певање применом елемената музичке изражајности (темпо, динамика...). Развија се дечји глас, правилно држање, дисање, интонација, изговор и артикулација.

Васпитни циљ обухвата развијање осећања припадности колективу – тимски рад, развијање толеранције, дисциплине, поштовања различитости и правила понашања, развијање одговорности, стицање самопоуздања, савладавање треме и пружање помоћи у смислу вршњачког учења и сарадње. Упознавање разноврсних дела домаћих и страних аутора доприноси развоју опште културе, међусобном разумевању, уважавању и поштовању.

Утицај музике на здравље (психолошки, социолошки, емоционални развој) је веома значајан. Певање у хору у великој мери доприноси смањењу стреса и агресивности. Деца која певају у хору показују боље резултате у учењу и социјалним вештинама. Уједно, певање у хору подстиче и доживотну љубав према музици.

Репертоар школских хорова обухвата одговарајућа дела домаћих и страних аутора разних епоха, као и народне, пригодне, песме савремених дечјих композитора и композиције са фестивала дечјег стваралаштва. У току школске године потребно је са хором извести најмање десет једногласних и двогласних композиција, а сарпела или уз инструменталну пратњу. При избору песама, наставник треба да пође од узраста ученика, процене гласовних могућности и примереног литерарног садржаја.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ХОРА

Наставник формира хор на основу провере слуха и гласовних могућности ученика, дикције и осећаја за ритам. Код сваког ученика треба да пронађе његов природни певачки регистар и опсег. На тај начин ће их поделити на певачке гласове (први и други, односно горњи и доњи) за извођење двогласних композиција.

На часовима хора, наставник треба да укаже на важност држања тела, дисања и правилног изговора гласова. Услов правилног дисања је правилно држање тела. Крајњи циљ је природно и синхронизовано певање и уједначен звук хора.

Вежбе дисања су важне за загревање гласница, отварање дисајних путева и опуштање грла. Практикују се пре вежби певања и значајне су за регулисање даха у току певања.

Вежбе распевавања доприносе квалитету певања и прецизном интонирању, чак и у почетним фазама. Како је певање техничка вештина, распевавање може помоћи развоју дечјих гласова. Наставник треба да буде креативан и користити вокализе које ће бити забавне деци, јер основни циљ је да заволе певање. Вежбе дисања и распевавања морају бити стално заступљене.

Обрада песме:

– Обратити пажњу на избор песме имајући у виду могућности ученика. Код обраде нове песме најпре се приступа анализи текста. Наставник треба да инсистира на доброј дикцији која подразумева јасан и разговестан изговор текста, односно самогласника и сугласника, али и на правилном акцентовању речи. За вежбање дикције препоручује се и певање слогова или одговарајућег текста на истој тонској висини.

– Усвајање мелодије се одвија у фрагментима. Уколико је композиција двогласна, ова фаза припреме захтева одвојене пробе по гласовима, све док свака група не буде интонативно сигурна. Правилном интонирању могу помоћи и визуелни знакови, на које деца одлично реагују. На пример, покретима руку нагоре и надоле можемо давати знак деци да се мелодија креће навише или наниже.

– На заједничкој проби хора, након усвајања песме/композиције у целини треба обратити пажњу на динамику и агогику.

Ученици треба да усвоје правило међусобног слушања, нарочито код унисоног певања. Уколико не чују ученика поред себе, значи да певају прегласно. Уколико се уз певање изводи и кореографија, покрете треба увежбати пре текста.

Од прве пробе хора, ученике треба упутити на правила понашања: нема причања у току извођења, жвакања жвака, треба да стоје право (мада их не можемо спречити да се врпоље). Ако ученици правила усвоје на пробама, лакше ће их поштовати на концертима. Незаобилазни су и детаљи везани за одабир гардеробе за наступе, уласка на сцену, распореда стајања, поклањања, изласка са сцене...

Обрађене композиције треба изводити на редовним школским активностима (Дан школе, Свечана прослава поводом обележавања школске славе Светог Саве, Годишњи концерт...), културним манифестацијама у школи и ван ње, као и на фестивалима и такмичењима хора.

ИЗБОР КОМПОЗИЦИЈА ЗА ПЕВАЊЕ У ХОРУ У II РАЗРЕДУ

Химне

Државна химна Химна Светом Сави Химна школе

Дечје песме

М. Субота: *Од школе и књиге*

Б. Милићевић: *Ласте*

М. Бајагић: *Бројалица*

Ж. Б. Лили: *Док месец сја*

А. Кораћ: *Молимо за фину тишину* Песма из Јапана: *Шуити, шуити* К. Бабић: *За свако чудо*

К. Бабић: *Коњски реп*

К. Бабић: *Врабац*

М. Шоуц: *Јесен*

А. Кораћ: *Ал је леп овај свет*

М. Илић-Бели: *Јануарске звезде*

П. Озгијан: *Свитац*

М. Ђурђевић: *Анђели певају*

Ј. Вукомановић: *Свети Саво, мудра главо*

М. Бајагић: *Мали слонов*

Д. Лаковић: *Ечке, течке*

Ст. Коруновић: *Пролећна песма*

Перпетум Цезиле: *Киша*

Народне песме

Киша пада Дуње ранке

Каж ми јаче, учениче Ој, Бадњаче, Бадњаче Божићна песма

Седи Тиша на врх сламе

ВЕРСКА НАСТАВА – ПРАВОСЛАВНИ КАТИХИЗИС

Годишњи фонд часова:

36

Разред:

Други

ЦИЉ	ОПЕРАТИВНИ ЗАДАЦИ	САДРЖАЈИ	НАЧИНИ ОСТВАРИВАЊА
Циљ верске наставе јесте да се њоме посведоче садржај вере и духовно искуство традиционалних цркава и религијских заједница које живе и делују на нашем животном простору, да се ученицима пружи целовит религијски поглед на свет и живот и да им се омогући слободно усвајање духовних и животних вредности цркве или заједнице којој историјски припадају, односно чување и неговање сопственог верског и културног идентитета. Ученици треба да упознају веру и духовне вредности сопствене, историјски дате цркве или верске заједнице у отвореном и толерантном дијалогу, уз уважавање других религијских искустава и филозофских погледа, као и научних сазнања и свих позитивних искустава и достигнућа човечанства.	Задаци верске наставе су да код ученика: - развија отвореност и однос према Богу, другачијим и савршеном у односу на нас, као и отвореност и однос према другим личностима, према људима као ближњима, а тиме се буди и развија свест о заједници са Богом и са људима и посредно се сузбија екстремни индивидуализам и егоцентризам; - развија способност за постављање питања о целини и коначном смислу постојања човека и света, о људској слободи, о животу у заједници, о феномену смрти, о односу са природом која нас окружује, као и о сопственој одговорности за друге, за свет као творевину Божју и за себе; - развија тежњу ка одговорном обликовању заједничког живота са другим људима из сопственог народа и сопствене цркве или верске заједнице, као и са људима, народима, верским заједницама и културама другачијим од сопствене, ка изналажењу равнотеже између заједнице и властите личности и ка остваривању сусрета са светом, са природом, и пре и после свега, са Богом; - изгради способност за дубље разумевање и вредновање културе и цивилизације у којој живе, историје човечанства и људског стваралаштва у науци и другим областима; - изгради свест и уверење да свет и живот имају вечни смисао, као и способност за разумевање и преиспитивање	Ми смо Црква – уводни час	Упознавање са садржајем програма и начином рада.
		Крштењем постајемо чланови Цркве	Омогућити ученицима разумевање Крштења као уласка у Божју породицу.
		Црква – заједница	Омогућити ученицима да разликују појмове: Црква, храм, Литургија.
		Храм – место окупљања заједнице	Указати ученицима да је учешће у Литургији засновано на слободи.
		Литургија – догађај Цркве	Објаснити основно значење Литургије као дела читаве Цркве.
		Заједница радости	Указати ученицима да је заједница у Цркви заједница радости.
		Народ Божји, различите службе	Ученицима пружити основно знање о литургијским службама.
		Литургијске службе: Епископ, свештеник и ђакон	Омогућити ученицима да уоче да Црква не може да постоји без свих служби.
		Многе службе, једна Црква	Омогућити ученицима да уоче да свако у Цркви има своју службу.
		Епископ – слика Христова на Литургији	Приближити ученицима улогу Епископа на Литургији као онога који представља самог Христа.
		Ко су монаси?	Објаснити сам појам монаштва и пружити ученицима елементарно знање о животу монаха.
		Пресвета Богородица – мајка Христова	Ученицима пружити основно знање о важности личности Пресвете Богородице.
		Божић – Христос се роди!	Указати ученицима да се празници прослављају литургијски – на заједничкој молитви.
		Богојављење – Христос је Син Божји	Ученицима пружити основно знање о великим празницима Цркве.

	сопственог односа према Богу, људима и природи.	Свети Сава и Свети Симеон	Приблизити ученицима основно знање о личностима Светог Саве и Светог Симеона.
		Литургија наш дар Богу	Пружити ученицима неопходно знање да у Литургији свет приносимо Богу.
		Литургијски предмети	Омогућити ученицима основ за разумевање да се кроз Причешће остварује наша заједница са Богом.
		Причешће - храна за живот вечни	Ученицима пружити основно знање о предметима који се користе на Литургији.
		Слава у мојој породици	Упознати ученике са основним елементима славе и њеном везом са Литургијом.
		Христос је са нама у Литургији	Пружити ученицима основ за разумевање Литургије као догађаја остварења наше заједнице са Богом.
		Причешће у мом животу	Усмерити ученике ка Литургијском животу и истицање важности причешћа.
		Празнујемо Васкрсење Христово	Побољшати знање о догађајима везаним за Васкрсење Христово.
		Христово Васкрсење – наше васкрсење	Омогућити ученицима схватљивост самог Васкрсења Христовог као могућности васкрсења сваког човека, који слободно жели да верује у Христа.
		Православни храм	Омогућити ученицима да упознају који су основни делови храма.
		Икона - прозор у Царство Божје	Приблизити ученицима појам Царства Божјег.
		Буди и ти иконописац	Указати на иконе као на посебну пројаву Царства Небеског.
		Царство Божје у светима	Приблизити ученицима појам светих.

ВЕРСКА НАСТАВА – КАТОЛИЧКИ ВЈЕРОНАУК

Годишњи фонд часова:

36

Разред:

Други

ЦИЉ	ОПЕРАТИВНИ ЗАДАЦИ	САДРЖАЈИ	НАЧИНИ ОСТВАРИВАЊА
Развијати дух пријатељства, повјерења и поштовања у вјеронауочној и разредној заједници	да буде отворенији и спремнији на пријатељство с Исусом и другима	. Градимо заједништво и пријатељство	Приповиједање доживљаја спразника
- Упознати велике старозавјетне ликове и начине њиховог пријатељевања с Богом (Абрахам, Јаков, Јосип Египатски) - По библијским се ликовима отворати Богу и слушати његову поруку - Кроз библијске ликове водити дјецу к доживљају темеља вјере и поуздања у Бога - Открити у Абрахаму и Јосипу како Бог води кроз живот оне који су му вјерни	- да схвати како вјеровати значи имати повјерења - да пријатељство с Богом доживи као Савез (договор пијатеља)	2. Абрахам вјерује Богу	Приповиједање уз слике из Библије младих
		3. Бог награђује Абрахамову вјеру (Три посјетитеља, Изаково рођење)	Коришћење дија филмова, презентација на тему
		4. Сви смо браћа иако смо различити (Езав и Јаков)	Потицати на разговор и иштоспретније изражавање дојмова
		5. Бог склапа Савез - пријатељство с Јаковом	Коришћење дија филмова, презентација на тему
		6. И ми смо по вјери Абрахамови, Изакови и Јаковљеви потомци	Потицати на разговор и иштоспретније изражавање дојмова
		7. Јосип египатски и његова браћа	Приповиједање уз слике из Библије младих
		8. Браћа наносе неправду Јосипу	Цртање појединих доживљаја
		9. Бог окреће зло на добро	Цртање појединих доживљаја
		10. Јосип опрашта својој браћи	Потицати на разговор и иштоспретније изражавање дојмова
		11. Бог нас љуби и води кроз живот	Цртање појединих доживљаја
		12. Понављање и систематизација обрађене наставне теме	Коришћење прикладних радних листова

- Учити да у животу увијек нешто очекујемо - Схватити да Божић за кршћане значи Исусов долазак на свијет и да га је Бог послао на земљу како би нам показао своју љубав и близину - Схватити да је Исус дошао на земљу ради спасења свих људи - Активно судјеловање на божићном слављу у жупној заједници	- да повеже властито искуство исчекивања са исчекивањем Исусова доласка - да полако почне схваћати значење Крстова рођења за спасење људи - да доживи Исуса у његовом обитељском озрачју - да разумије и прихвата божићне обичаје, знакове и симболе	13. Људи живе у нади и исчекивању	- Разговор о очекивању важних догађаја у обитељи и околини
		14. Исус је очекивани Месија - Син Божји	- Цртање контрастних слика
		15. Мудраци траже Исуса - Богојављење	- Упознавање св.Николе - драмска игра
		16. Божић благодан љубави	Вјероучитељево приповиједање и тумачење - ријеч Месија и догађаја Божића
		17. Мој дар малом Исусу (приправа за божићно славље)	- Пјевање адвентских и божићних пјесама, сценско извођење божићног призора
- Упознати и прихватити Бога као темељну и прву истину нашег живота - Схватити темељне вриједности живота и љубави у обитељи и с	- да прихвати Декалог као Божје смјернице за добро свакога човјека и свијета - да усвоји темељне вриједности живота и важност љубави у обитељи	18. Пут к небеском Оцу	- Тумачење заповиједи
		19. Само је један прави Бог	повезаности са свакодневним искуствима и потребама ученика - актуализација
		20. Поштуј име Божје	- Тумачење заповиједи

другима • Научити поштивати тијело, ставове и живот других људи • Учити се, у толеранцији поштивању опходити према туђим подручјима живота (особне ствари, размишљања....)	и с другима • да схвати важност поштивања других особа, њихова тијела и размишљања • да разумије и прихвати истину као једно од темељних начела заједништва • да заузме став поштовања и толеранције те позитивног опхођења с другима са другачијим ставовима и мишљењима		
		21. Недјеља - дан Господњи	- Сценска импровизација и интерпретација појединих заповиједи
		22. Међусобно поштивање у обитељи	- Колаж на тему: "Штити живот -угрози живот
		23. Чувај дар живота	- Разговор на тему. "Истина и лаж"
		24. Праведно живи: не укради и туђе не пожели	- Разговор на тему. "Истина и лаж"
		25. Истинит у ријечи и дјелу	- Разговор на тему. "Истина и лаж"
		26. Понављање обрађене наставне теме	- Разговор на тему. "Истина и лаж"

• Постати свјестан свијетлих (позитивних) и тамних (негативних) страна живота • Научити мијењати властито понашање и знати учити из властите погрешке • Упознати да је Исус љубио људе и читав свијет, те да је ради нас људи прихватио пут крижа и трпљења • Доживјети снагу и значење Исусова ускрснућа за спасење људи • Отворити се радости ускрсне поруке	• да уочи чињенице да људи једни другима наносе бол и патњу и да се требају мијењати • да схвати да је Исусова смрт, смрт Праведника који умире за гријехе свих људи • да препозна знакове и симболе коризменог и ускршњег времена • да разумије и прихвати знакове ускрсне радости, мира и љубави у свакодневном животу • да пјесмом изрази радост Ускрса	27. Цвјетница - Исусов улазак у Јерусалем	- Разговор о теми радости и жалости с родитељима и изношење искуства
		28. Исус из љубави трпи и умире на крижу	- Вјежбе уживања: Како се осјећам када сам према неком добар, када му помажем
		29. Исус је ускрсно од мртвих	- Приповиједање библијских текстова о Исусовој муци и ускрснућу
		30. Жене на Исусову гробу	- Заједничко стварање колажа на тему коризме и Ускрса
		31. Исус доноси мир и радост - Исус се указује апостолима	- Пјевање коризмених и ускршњих пјесама
		32. Литургијски изрази и кршћански симболи Исусове смрти и ускрснућа	- Показивање дијапозитива, презентација
• Уочити да се у заједници и за заједницу треба заложити и из љубави живјети за друге (нпр. мајчина љубав) • Схватити и прихватити да је заједништво могуће само ако се сви придржавају правила заједничког живота • Упознати што Исус тражи од нас када нас позива да једни другима праштамо и увијек чинимо добро	• да уочи чињеницу да нитко не може живјети сам • да схвати и прихвати живот у којем се мора придржавати заједничких "правила иге" ако жели да буде задовољан • да схвати да је гријех према другима уједно и гријех пред Богом • да се молитвено изрази	33. Исусов пријатељ све чини добро	- Успоредба златног правила и народне изреке: "Што не желиш да други чине теби..."
		34. Опрости своме брату и буди радостан	- Тумачење појмова: гријех, кривња, погрешка, повреда заједништва
		35. Молитва повезује људе	- Обликовање властитих молитава за заједничке сусрете
• Пробудити захвалност за примљене дарове тијekom школске године: дар живота, учења, пријатељства, заједништва	• да заузме став захвалности према Богу и људима	36. С Богом у радос живота	- Глазбено изражавање радости и захвалности

4.3. ПРОГРАМ НАСТАВЕ И УЧЕЊА ЗА ТРЕЋИ РАЗРЕД

Са начинима и поступцима за њихово остваривање

ОБАВЕЗНИ ПРЕДМЕТИ

Назив предмета	СРПСКИ ЈЕЗИК
Циљ	Циљ учења Српског језика јесте да ученици овладају основним законитостима српског књижевног језика ради правилног усменог и писаног изражавања, негујући свест о значају улоге језика у очувању националног идентитета; да се оспособе за тумачење одабраних књижевних и других уметничких дела из српске и светске баштине, ради неговања традиције и културе српског народа и развијања интеркултуралности
Разред	Трећи
Годишњи фонд часова	180

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да: – чита са разумевањем различите текстове; – опише свој доживљај прочитаних књижевних дела; – изнесе своје мишљење о тексту; – разликује књижевне врсте: лирску и епску песму, причу, басну, бајку, роман и драмски текст; – одреди тему, редослед догађаја, време и место дешавања у прочитаном тексту; – именује главне и споредне ликове и разликује њихове позитивне и негативне особине; – уочи основне одлике лирске песме (стих, строфа и рима); – разуме пренесено значење пословице и басне и њихову поучност; – разуме идеје књижевног дела; – уочи основне одлике народне бајке; – разликује народну од ауторске бајке; – представи главне особине јунака; – уочи основне одлике народне епске песме; – уочи поређење у књижевном делу и разуме његову улогу; – разликује опис од приповедања у књижевном делу; – покаже примере дијалога у песми, причи и драмском тексту; – уочи хумор у књижевном делу; – чита текст поштујући интонацију реченице/стиха; – изражајно рецитије песму и чита прозни текст; – изводи драмске текстове; – разликује врсте (и подврсте) речи у типичним случајевима; – одреди основне граматичке категорије именица, придева и глагола; – примењује основна правописна правила; – јасно и разговетно изговори обавештајну, упитну и заповедну реченицу, поштујући одговарајућу интонацију и логички акценат, паузе, брзину и темпо; – споји више реченица у краћу и дужу целину; – препричава, прича и описује и на сажет и на опширан начин; – извештава о догађајима водећи рачуна о прецизности, тачности, објективности и сажетости; – варира језички израз; – попуни једноставан образац у који уноси основне личне податке; – разликује формални од неформалног говора (комуникације); – учествује у разговору поштујући уобичајена правила комуникације и пажљиво слуша саговорника	КЊИЖЕВНОСТ	ШКОЛСКА ЛЕКТИРА Лирска поезија 1 Душан Костић: <i>Септембар</i> 2 Григор Витез: <i>Какве је боје поток/</i> Десанка Максимовић: <i>Вожња</i> 3 Душан Васиљев: <i>Зима</i> 4 Мирослав Антић: <i>Шта је највеће/</i> Ф Г Лорка: <i>Луцкаста песма</i> 5 Драган Лукић: <i>Свакога дана/</i> <i>Шта је отац</i> 6 Бранислав Црнчевић: <i>Љутило мече/</i> Љубивоје Ршумовић: <i>Аждаја своје чеду тепа</i> 7 Милован Данојлић: <i>Љубавна песма</i> 8 Љубивоје Ршумовић: <i>Домовина себрани лепотом</i> 9 Химна Светоме Сави 10 Бранко Стевановић: <i>Занимање Марка Краљевића</i> Епска поезија 11 Народне песме: <i>Марко Краљевић и бег Костадин, Орање Марка Краљевића</i> Проза 1 Ла Фонтен: <i>Цврчак и мрав/Езоп: Корњача и зец</i> 2 Народна приповетка: <i>Свети Сава и сељак без среће</i> 3 Народна бајка: <i>Чардак ни на небу ни на земљи</i> 4 Народна приповетка: <i>Сајету се не може угодити</i> 5 Бранко Ћопић: <i>Изокренута прича</i> 6 Оскар Вајлд: <i>Себични џин</i> 7 Светлана Велмар Јанковић: <i>Златно јагње</i> (одломак) 8 Бранко В Радичевић: <i>Прича о дечаку и Месецу</i> 9 Ијан Макјуен: <i>Реч-две о Питеру</i> (одломак) 10 Јохана Шпири: <i>Хајди</i> (одломак) 11 Народна бајка: <i>Баи-Челик</i> (читање у наставцима) 12 Јасминка Петровић: <i>Од читања се расте</i> (читање у наставцима) Драмски текстови 1 Душан Радовић: <i>А зашто он вежба</i> 2 Александар Поповић: <i>Лед се топи</i> 3 Јованка Јоргачевић: <i>Никад два добра</i> 4 Лаза Лазић: <i>Суђење</i> Популарни и информативни текстови Избор из илустрованих енциклопедија и часописа за децу о значајним личностима српског језика, књижевности и културе (Милева Ајнштајн, Михаило Пупин), знаменита завичајна личност и др ДОМАЋА ЛЕКТИРА 1 Бранко Ћопић: <i>Доживљаји Мачка Тоше</i> 2 Избор из поезије Душана Радовића (<i>Замислите, Да ли ми верујете, Страшан лав, Кад је био мрак, Тужне ћачке исповести, Зоравица, Плави зец</i> и друге песме) 3 Браћа Грим: <i>Бајке</i> (по избору) Књижевни појмови: – лирска песма, – химна, – епска песма, – народна бајка, – роман, – поређење, – персонификација (на нивоу препознавања), – опис, – дијалог, – приповедање, – епски јунак, – драмска радња

	ЈЕЗИК Граматика, правопис и ортоепија	Врсте речи: именице (градивне, збирне); придеви (присвојни, градивни); род и број придева; заменице (личне заменице); глаголи; лице и број глагола Подела речи на крају реда (граница на самогласник) Управни говор (први и други модел) Неуправни говор Велико слово: писање имена народа, вишечланих географских назива (планина, река, језера, мора и сл), празника, наслова књига и часописа; Писање присвојних придева изведених од властитих имена (суфикси: <i>-ов, -ев, -ин; -ски, -чки, -шки</i>) Речца <i>не</i> уз именице и придеве. Наводници (у управном говору, насловима дела, називима школа) Сугласник <i>ј</i> (између самогласника <i>и-о</i> и <i>о-и</i>) Скраћенице (мерне јединице за масу, дужину, време и запремину течности)
	ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА	Краћи и дужи текстови – књижевни и некњижевни, као и нели-неарни текстови Причање о догађајима и доживљајима, стварним и измишљеним (усмено и писано) Описивање људи, животиња и природе (плански приступ) – усмено и писано Различите комуникативне ситуације (комуникација са одраслима и са вршњацима; у школи, у продавници, телефонски разговор, поздрављања, честитања и сл) Богатење речника: речи истог или сличног значења; речи супротног значења; речи које значе нешто умањено и увећано (уз одговарајуће текстове из лектире) Правописне вежбе: вежбе допуњавања и избора правилног облика речи; диктат, аутодиктат Језичке вежбе: проширивање и допуњавање реченица различитим врстама речи, промена реда речи у реченици, промена дужине реченице Лексичко-семантичке вежбе: речи који припадају различитим тематским скуповима; речи супротног значења али исте врсте и истог рода и броја, промена граматичког лица у тексту; основно и пренесено значење речи и друго Стилске вежбе: састављање прича на основу задатих речи; сажимање или проширивање познате приче (текста), мењање краја приче (текста); настављање приче на основу датог почетка; промена становишта (нпр увести у текст нове ликове; сместити бајку у далеку будућност) Говорне вежбе: рецитовање, изражајно читање, сценско приказивање драмског/драматизованог текста и сл

Кључни појмови садржаја: књижевност, језик, језичка култура.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења Српског језика заснован је на исходима, односно на процесу учења и ученичким постигнућима. Исходи представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности које ученик гради, проширује и продубљује кроз све три предметне области.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Планирање наставе и учења обухвата креирање годишњег и оперативних планова, као и развијање припрема за час/дан/седмичу. Годишњи план садржи број часова по областима распоређених по месецима, а у складу са школским календаром, планирани фонд часова по областима и годишњим фондом часова.

Програм наставе и учења предмета Српски језик у трећем разреду основне школе чине три предметне области: Књижевност, Језик и Језичка култура. Препоручени број часова по предметним областима је: Књижевност – 80 часова, Језик – 60 часова и Језичка култура – 40 часова. Све области се прожимају и ниједна се не може изучавати изоловано и без садејства са другим областима.

Приликом креирања годишњег и оперативних планова неопходно је водити рачуна о школском календару и активностима које прате живот школе. Оперативни план садржи рубрику са операционализованим исходима, дефинисаним наставним јединицама, рубрику за планирану међупредметну повезаност и рубрику за евалуацију квалитета испланираног, као и друге елементе према

процени наставника. Припрема за час подразумева дефинисање циља часа, дефинисање исхода у односу на циљ часа, планирање активности ученика и наставника у односу на циљ и дефинисане исходе, планиране начине провере остварености исхода, избор наставних стратегија, метода и поступака учења и подучавања.

Уз годишњи план, формира се листа распоређених текстова по месецима, као и домаћа лектира. Дистрибуција текстова по месецима, као и до сада, заснована је на груписању и повезивању текстова према различитим критеријумима – природа и улога књижевног дела; врсте текстова; сврха текстова: за читање/разумевање/препричавање/тумачење; брзина напредовања ученика; годишња доба; значајни датуми и празници; посебности ученичког колектива, школе и локалне заједнице; предметна и међупредметна повезаност садржаја и исхода; међупредметне компетенције, итд. Дакле, корелативност је омогућена комбиновањем текстова у сродне тематско-мотивске целине према различитим критеријумима.

Могући примери функционалног повезивања текстова по сродности дела могу бити следећи (никако и једини):

- свет детињства (Светлана Велмар Јанковић: *Златно јагње* – Јохана Шпири: *Хајди* (одломак) – Јасминка Петровић: *Од читања се расте* (читање у наставцима) – Душан Радовић: *А зашто он вежба* – Александар Поповић: *Лед се топи* – Јованка Јоргачевић: *Никад два добра* – Лаза Лазић: *Суђење*);
- породица (Мирослав Антић: *Шта је највеће* или Ф. Г. Лорка: *Луцкаста песма* – Драган Лукић: *Свакога дана* или *Шта је отац* – Ијан Маџуен: *Реч-две о Путеру*);
- хумор (Бранислав Црнчевић: *Љутило мече* или Љубивоје Ршумовић: *Аждаја своје чеду тепа* – народна приповетка: *Свије-*

ту се не може угодити – Бранко Ђопић: *Изокренута прича* и *Доживљаји Мачка Тоше* – избор из поезије Душана Радовића (*Замислите, Да ли ми верујете, Страшан лав, Кад је био мрак, Тужне ђачке исповести, Здравница, Плави зец* и друге песме);

- описивање (Душан Костић: *Септембар* – Григор Витез: *Какве је боје поток* или Десанка Максимовић: *Вожња* – Душан Васиљев: *Зима*);

- бајколики свет (Бранко В. Радичевић: *Прича о дечаку и Месецу* – народна бајка: *Чардак ни на небу ни на земљи* – Оскар Вајлд: *Себични џин* – народна бајка: *Баи-Челик* (читање у наставцима) – Браћа Грим: *Бајке* (избор);

- знаменити епски јунак (Бранко Стевановић: *Занимање Марка Краљевића*; Народне песме: *Марко Краљевић и бег Костадин, Орање Марка Краљевића*);

- значајне личности српског језика, књижевности, науке и културе (Свети Сава, Милева Ајнштајн, Михаило Пупин): Химна Светоме Сави – М. Пупин: *Са паињака до науцењака*.

Наведени примери показују како се књижевноуметнички текст може повезивати са другима на различите начине, према различитим мотивима или тону приповедања.

Избор лектире за трећи разред је веома битан јер ученици треба даље да улазе у свет књижевности, да воле да читају и да у томе буду мотивисани, што се за почетак првенствено постиже успехом у читању (отуда у списку лектире има доста кратких текстова и дела, али и дужих у односу на други разред, а ученику тематски и стилски врло блиских, да би се даље неговала и истрајност у читању). Са друге стране, на овом узрасту важно је да ученици још више упознају текстове различитих жанрова, као и дела различита по времену настанка. Тако се сада у лектири, и у оквиру књижевнотеоријских појмова, налазе традиционалне врсте (народна бајка и народна јуначка песма).

У лектури су две народне бајке *Чардак ни на небу ни на земљи* и *Баи-Челик* (за читање у наставцима), како би ученици упоређујући ове две типичне народне бајке лакше упознавали одлике ове књижевне врсте. Нешто слично имамо и код епских песама о Марку Краљевићу. Упоредјујући их, ученици могу градити слику епског јунака, односно Марков портрет и његове особине које су на различите начине представљене у ове две песме: у једној типично епској (односно за ученике овог узраста *народној јуначкој*), *Орање Марка Краљевића*, у којој имамо борбу за ослобођење и бојеве јунака, и у другој, нетипичној епској песми *Марко Краљевић и бег Костадин*, у којој се одвија борба речима, а не оружјем, и борба на моралном, а не на бојном пољу. Ту је и песма савременог песника Бранка Стевановића, која на занимљив и духовит начин пева о Марку Краљевићу, како би ученици могли да је пореде са традиционалном врстом и да полако схватају да је народна књижевност жива и данас – по својим универзалним моралним вредностима и као извориште модерног стваралаштва.

У трећем, као и у првом и другом разреду, читају се текстови у наставцима, а то подразумева да се на неколико планираних часова, према плану који учитељ/учитељица самостално осмисли и одговарајућом динамиком, читају и анализирају наведена дела. У трећем разреду у питању су два текста: репрезентативна народна бајка *Баи-Челик* и прича за децу *Од читања се расте* Јасминке Петровић (чија се радња одвија у осам дана – од понедељка до понедељка, те се текст може лако поделити и у самој настави, тако што би се, на пример, на часу читала два „дана“, односно два дела приче или би се два/три дела задавала ученицима за читање код куће, како би на часу било довољно времена за њихову обраду и повезивање са претходно прочитаним). Током читања у наставцима ученици негују истрајност у читању и у усвајању доминантних естетских и васпитних вредности књижевноуметничких текстова.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

КЊИЖЕВНОСТ

У настави књижевности најважније је код ученика развијати способност читања књижевних текстова са разумевањем, под-

стицати љубав према читању, градити осећај за лепо и вредно, васпитавати укус и неговати истрајност у читању и доживљавању књижевног дела. Ученике треба навикавати да опишу доживљај прочитаних књижевних дела и изнесу мишљење о њима. Читање захтева време, истрајност и посвећеност, а неговање ових карактеристика представља основ за сва даља учења. Кроз читање књижевноуметничких текстова и у разговору о њима на часу гради се критичко мишљење, јер ученици треба да имају суд о поступцима и особинама ликова, као и о различитим догађајима у тексту. Посебно је важно што књижевност код ученика интензивно развија емпатију, тиме што од читалаца тражи да се ставе на место другог и да разумеју најразличитије особине и поступке ликова. Настава књижевности јача национални и културни идентитет ученика, кроз упознавање своје књижевности и културе, као и књижевности и културе других народа.

Школска лектира је разврстана по књижевним родовима – лирска и епска поезија, проза, драмски текстови за децу и обогаћена избором научнопопуларних и информативних текстова. Обавезни део школске лектире састоји се, углавном, од дела која припадају основном националном корпусу, али и репрезентативна дела за децу из светске књижевности (Оскар Вајлд: *Себични џин*, Ијан Макјуен: *Реч-две о Питеру*, Јохана Шпири: *Хајди* (одломак).

Домаћа лектира обухвата значајна поетска и прозна дела деце књижевности (Браћа Грим: *Бајке* (три бајке по избору), Бранко Ђопић: *Доживљаји Мачка Тоше*, избор из поезије Душана Радовића).

Избор дела школске и домаће лектире примерен је узрасту ученика.

Поједина дела из обавезног корпуса су изборна. Учитељу се пружа могућност да изабере да ли ће на часовима обрађивати:

- Ла Фонтенову басну *Цврчак и мрав* или Езопову басну *Корњача и зец*;

- *Шта је највеће* Мирослава Антића или *Луцкасту песму* Ф. Г. Лорке;

- *Свакога дана* или *Шта је отац* Драгана Лукића;

- *Какве је боје поток* Григора Витеза или *Вожња* Десанке Максимовић;

- *Љутито мече* Бранислава Црнчевића или *Аждаја своје чеду тепа* Љубивоја Ршумовића.

Изборност допушта наставнику већу креативност у достизању исхода. Програмом се подстиче упознавање ученика са значајним личностима српског језика, књижевности, науке и културе (Свети Сава, Милева Ајнштајн, Михајло Пупин).

Током обраде књижевних текстова ученици развијају прва литерарно-естетска искуства и формирају своје ставове о делу које слушају или читају. Учитељ подстиче ученике да износе своје ставове и аргументују их примерима из текста.

Поређење као стилску фигуру ученик овог узраста треба првенствено да уочи, а потом и да разуме његову улогу у тексту. Ученици усвајају основне облике казивања (форме приповедања) тумачећи текстове из школске и домаће лектире. Ученик треба да разликује опис од приповедања у књижевном делу и уочи дијалог у песми, причи и драмском тексту.

Приликом обраде лирских, епских и драмских текстова за децу ученици се мотивишу на читав низ стваралачких активности које настају поводом дела (изражајно рецитовање лирске песме, читање прозног текста интерпретативно, сценски наступ – извођење драмског текста, драмска игра, драмски дијалози, гледање деце позоришне представе, снимање и коментарисање драматизованих одломака).

Развијање књижевних појмова код ученика не подразумева учење дефиниција, већ именовање и описно образлагање појма; уочавање улоге одређеног појма у књижевноуметничком тексту.

Важно је нагласити да ученици треба да читају оригиналне текстове аутора, а не оне који су из разних разлога и на различите начине прекрајани и мењани претходних деценија, као што је то био случај са бајком „Себични џин“ Оскара Вајлда. Ова бајка завршава се смрћу дина у дубокој старости, уз хришћанске мотиве који су битни за разумевање и самог краја и дела у целини.

Књижевна дела која су доживела екранизацију (*Хајди*, *Баи-Челик* и друге народне и ауторске бајке) могу послужити за ком-

паративну анализу и уочавање разлике између књижевности и филма, чиме ученици могу доћи до закључка о природи два медија и развијати своју медијску писменост. Часови књижевности могу се употпунити коришћењем дигиталних садржаја. Наставницима и ученицима могу бити од велике помоћи аудио записи, на којима се чује како глумци изражајно и интерпретативно кажују изабране текстове. Такође, у наставу треба увести разноврсне стваралачке активности којима се врши систематизација обрађених садржаја (игре асоцијација, креативне слагалице, интерактивни задаци и квизови).

ЈЕЗИК

У настави језика ученици овладавају писаним и усменим стандардним српским језиком. Програм је усмерен на усвајање основних граматичких правила и њихову адекватну примену у писаној и говорној комуникацији.

Грамматика

У програму су наведени само нови садржаји из граматике, али се подразумева да се градиво повезује са садржајима обрађеним у првом и другом разреду.

Основна знања из морфологије проширују се у вези са именицама, придевима и глаголима, а уводи се нова врста речи: заменице (само личне). Две нове именичке подврсте, градивне и збирне именице, треба увести тек пошто се понове властите и заједничке именице. Нову подврсту придева – градивне и присвојне треба увести тек пошто се понове описни придеви. Важно је да ученици повежу градивне именице као основу за извођење градивних придева, а да не мешају ове две врсте речи. Кад су у питању присвојни придеви, градиво из граматике треба што више повезивати са правописом. Да би се одредио род и број придева, треба поновити род и број именица и указати ученицима на слагање придева са именицом у роду и броју, без увођења нових термина. Увођење личних заменица подразумева само основне облике и њихово повезивање са глаголским лицем, односно бројем, што ће представљати основу за уочавање слагања субјекта и предиката у наредном разреду.

Врсте речи уочавати најпре на изолованим примерима (у основном облику), а затим увежбавати и у оквиру реченице.

Наставу граматике треба повезивати са наставом књижевности тако што књижевни текстови из *Читанке* могу послужити за граматичку анализу и послужити као пример употребе врста речи у реченици и различитих врста реченица по облику и значењу. Водити рачуна о томе да примери буду једноставни за анализу. Учитељ може и прилагодити текст, тако да примери буду типични.

Правопис

Правописна правила ученици треба да усвајају постепено, уз понављање и вежбање већ наученог и уз усвајање нових садржаја, и то путем различитих вежбања како на нивоу речи тако и на нивоу реченице.

Писање вишечланих географских назива потребно је повезати са наставом природе и друштва – завичајном географијом.

Пожељно је направити корелацију са наставом математике у вези са писањем скафеница за мерне јединице. Пошто се градиво из математике проширује великим бројем јединица мере, требало би, на овом нивоу, скренути пажњу на њихово писање само латиничким писмом.

ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА

Област *Језичка култура* обухвата усмено и писмено изражавање.

Усмено изражавање ученика треба развијати у разговору у којем их учитељ усмерава да јасно, прецизно и разговетно изговарају реченице, поштујући интонацију и правилно акцентовање у реченицама. У вођеном разговору о књижевном или неуметничком тексту или о одређеној теми, ученици одговарају на питања,

постављају питања, износе своја мишљења и ставове. Ученици се охрабрују да обликују усмену поруку у којој ће изнети информације на примерима из свакодневног живота. Учитељ треба да ствара прилике и подстиче ученике да говоре, износе информације, своја мишљења, осећања итд.

У трећем разреду требало би подстицати ученике да препричавају, причају и описују и на сажет и на опширан начин како усмено, тако и писмено.

Препричавање мора да има свој циљ и да буде плански и усмерено. Потребно је усмеравати ученике како да одаберу чињенице, како да одвоје главно од споредног и мање битног и како да следе хронолошки ток садржаја. Требало би водити рачуна о томе да се препричавају само они садржаји који испуњавају програмске захтеве и који су ученицима претходно протумачени/анализирани, предочени, објашњени.

Причање представља стваралачко изражавање без обзира на то да ли је у питању стварност или фантазија, тј. да ли је реч о репродуковању неког доживљаја, догађаја и замишљеног садржаја (из света дечије маште). Најчешће се почиње са причањем доживљаја, па потом догађаја. Потребно је указати ученицима да занимљиво причање треба да буде динамично, као и да могу слободније да износе личне доживљаје, ставове, да буду маштовити и оригинални, да се емоционално и сликовито изражавају.

Описивање – треба оспособљавати ученике да пажљиво посматрају, уочавају, откривају, запажају, упоређују, па тек онда дату предметност да мисаоно заокруже и језички уобличе. Ученици би требало да локализују оно што описују (временски, просторно, узрочно), да одаберу битна својства (однос спољашњег и условно унутрашњег) и да изнесу лични став/однос према датом појавности. Будући да се описивање често доводи у блиску везу са читањем и тумачењем текста (посебно књижевноуметничког), потребно је стално усмеравати пажњу ученика на она места у овој врсти текстова која обилују описним елементима (опис предмета, ентеријера, биљака и животиња, књижевних ликова, пејзажа и сл.), јер су то и најбољи обрасци за спонтано усвајање описивања као трајне вештине у језичком испољавању. Циљеве и задатке ове врсте вежбања требало би постепено усложњавати – од једнолинијске дескрипције видљивог до промишљеног, аналитичког изражавања доживљаја стварности у којој ће бити истакнута самосталност и индивидуалност ученика.

Извештавање се на јасан, објективан и сажет начин говори о неком догађају. На овом узрасту је потребно само указати ученицима на основне одлике овог облика изражавања: на тачност преношења података, на аутентично презентовање чињеница, на једноставност, на одсуство личног коментара, субјективног доживљаја и имагинарног. Није потребно задати ученицима да напишу извештај, већ би их требало подстицати да сажето усмено извештају о себи (нпр. о обављеном задатку код куће) у виду одговора на питања која ће учитељ поставити. На овај начин ће ученици вежбати да буду економични и прецизни приликом изражавања.

Варирање језичког израза односи се на специфичан одабир и комбинацију језичких средстава. Помоћу књижевних и некњижевних текстова ученицима би требало указати на различите могућности употребе речи, синтагми и реченица у формалном/неформалним језичким ситуацијама, као и на промену њиховог значења у зависности од контекста. Током практичне наставе језичке културе ученицима би требало указати да је неопходно говорити онако како то захтева комуникативна ситуација и са њом ускладити језичке механизме.

Током наставе језичке културе требало би оспособити ученике да правилно попуне различите једноставне обрасце; на пример, образац за учлањивање у библиотеку или у спортски клуб, писање позивнице за рођендан и слично.

На овом узрасту реализују се различите програмске вежбе (правописне, језичке, лексичко-семантичке и говорне вежбе).

Правописне вежбе представљају најбољи начин да се правописна правила науче, провере, као и да се уочени недостаци отклоне. У овом узрасту требало би примењивати просте правописне вежбе које су погодне за савлађивање само једног правописног правила из једне правописне области. Приликом савлађивања правописних на-

чела погодне могу бити следеће правописне вежбе: диктат, аутодиктат, вежбе допуњавања и избора правилног облика речи.

Језичка култура ученика негује се и кроз игровне активности, посебно кроз *језичке вежбе*, на пример, разговор са књижевним ликом, затим ситуационе игре, односно стварне ситуације, на пример, разговор у продавници, разговор код лекара и слично. Могу се одабрати и проширивање и допуњавање реченица различитим врстама речи, промена реда речи у реченици, промена дужине реченице и слично.

Применом *лексичко-семантичких вежби* код ученика се ствара навика да промишљају и траже адекватан језички израз за оно што желе да искажу (у зависности од комуникативне ситуације) и повећава се фонд таквих изрза у њиховом речнику. Развијању смисла за прецизно изражавање и разумевање значења речи и изрази доприносе различите вежбе, на пример: навести речи који припадају различитим тематским скуповима; речи супротног значења али исте врсте и истог рода и броја; промена граматичког лица у тексту; основно и пренесено значење речи и друго.

Говорне вежбе код ученика подстичу машту и креативност због чега би их требало чешће примењивати у настави језичке културе. Говорне вежбе су у функцији изграђивања доброг језичког укуса, елоквентности и флуентности у изражавању. На овом узрасту најпогодније могу бити следеће говорне вежбе: рецитовање, изражајно читање, сценско приказивање драмског/драматизованог текста и слично.

Ниједан школски писмени задатак се не израђује у трећем разреду.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Праћење напредовања и оцењивање постигнућа ученика је формативно и сумативно и реализује се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Оцењивање би требало да буде усмерено на добијање информација о обрасцима мишљења и условима под којим ученик може да примени знање стечено током наставе језичке културе у свакодневној формалној и неформалној комуникацији.

Процес праћења и вредновања једног ученика треба започети иницијалном проценом нивоа постигнућа ученика. Акценат би требало да буде на учениковим способностима – на ономе што ученик може или покушава да учини. Током процеса наставе и учења учитељ континуирано и на примерен начин указује ученику на квалитет његовог постигнућа тако што ће повратна информација бити довољно јасна и информативна, како би била подстицајна за даље напредовање ученика. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а ученике треба оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у остваривању исхода предмета, као и напредак других ученика.

Назив предмета	ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК
Циљ	Циљ учења енглеског језика у основном образовању и васпитању јесте да се ученик усвајањем функционалних знања о језичком систему и култури и развијањем стратегија учења страног језика оспособи за основну усмену, а од трећег разреда и писану комуникацију, и да стекне позитиван однос према другим језицима и културама, као и према сопственом језику и културном наслеђу
Разред	Трећи
Годишњи фонд часова	72

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	КОМУНИКАТИВНЕ ФУНКЦИЈЕ	ЈЕЗИЧКЕ АКТИВНОСТИ (у комуникативним функцијама)
– поздрави и отпоздрави, примењујући једноставна језичка средства; – представи себе и другог; – разуме једноставна питања личне природе и одговара на њих; – разуме једноставна упутства и налоге и реагује на њих; – саопшти једноставна упутства и налоге; – разуме позив на заједничку активност и на прикладан начин реагује на њега; – упуту позив на заједничку активност; – разуме кратке и једноставне молбе и реагује на њих; – упуту кратке и једноставне молбе; – искаже и прихвати захвалност и извињење на једноставан начин;	ПОЗДРАВЉАЊЕ	Реаговање на усмени и писани импулс саговорника (наставника, вршњака, и слично); усмено и писано изражавање прикладних поздрава
	ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ; ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ; ДАВАЊЕ И ТРАЖЕЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О ДРУГИМА	Слушање једноставних текстова у којима се неко представља; представљање себе и других особа, присутних и одсутних
	РАЗУМЕВАЊЕ И ДАВАЊЕ ЈЕДНОСТАВНИХ УПУТСТАВА И НАЛОГА	Слушање налога и упутстава и реаговање на њих; давање једноставних упутстава (комуникација у учионици – упутства и налози које размењују учесници у наставном процесу, упутства за игру и слично)
– разуме једноставно исказане честитке и одговори на њих; – упуту једноставне честитке; – разуме и, примењујући једноставна језичка средства, наведе најубичајеније активности које се односе на прославе рођендана и празника; – препозна и именује бића, предмете и места из непосредног окружења; – разуме једноставне описе бића, предмета и места; – опише бића, предмете и места користећи једноставна језичка средства; – разуме свакодневне исказе у вези са непосредним потребама, осетима и осећањима и реагује на њих; – изрази основне потребе, осете и осећања једноставним језичким средствима; – разуме једноставна обавештења о положају у простору и реагује на њих; – тражи и пружи једноставна обавештења о положају у простору; – разуме и саопшти једноставне исказе који се односе на хронолошко и метеоролошко време; – разуме једноставне исказе којима се изражава припадање/неприпадање, поседовање/непоседовање и реагује на њих; – тражи и даје једноставне исказе којима се изражава припадање/неприпадање, поседовање/непоседовање; – разуме једноставне исказе за изражавање допадања/недопадања и реагује на њих; – тражи мишљење и изражава допадање/недопадање једноставним језичким средствима; – разуме једноставне текстове у којима се описују радње и способности у садашњости; – размени информације које се односе на дату комуникативну ситуацију; – опише радње и способности користећи једноставна језичка средства; – разуме и саопшти једноставне исказе који се односе на бројеве и количине	ПОЗИВ И РЕАГОВАЊЕ НА ПОЗИВ ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ	Слушање једноставних позива на заједничку активност и реаговање на њих (позив на рођендан, игру, дружење); упућивање и прихватање/одбијање позива на заједничку активност коришћењем најједноставнијих израза
	ИСКАЗИВАЊЕ МОЛБЕ, ЗАХВАЛНОСТИ И ИЗВИЊЕЊА	Слушање једноставних исказа којима се тражи помоћ, услуга или обавештење; давање усменог и писаног одговора на исказану молбу коришћењем најједноставнијих језичких средстава; упућивање молби, исказивање захвалности и извињења
	ЧЕСТИТАЊЕ ПРАЗНИКА, РОЂЕНДАНА И ДРУГИХ ЗНАЧАЈНИХ ДОГАЂАЈА	Слушање једноставних устаљених израза којима се честита празник, рођендан; реаговање на упућену честитку и упућивање кратких пригодних честитки
	ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА И ПОЈАВА	Слушање једноставних описа бића, предмета и места у којима се појављују информације о спољном изгледу, појавним облицима, димензијама и осталим најједноставнијим карактеристикама; давање кратких описа бића, предмета и места; тражење и давање информација у вези са описом бића, предмета и места
	ИСКАЗИВАЊЕ ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	Слушање једноставних исказа у вези са потребама, осетима, осећањима; саопштавање својих и туђих потреба, осета и осећања и (емпатично) реаговање на њих
	ИСКАЗИВАЊЕ ПОЛОЖАЈА У ПРОСТОРУ	Слушање текстова у којима се на једноставан начин описује положај у простору; усмено и писано тражење и давање информација о положају у простору коришћењем најједноставнијих језичких средстава
	ИСКАЗИВАЊЕ ВРЕМЕНА	Слушање једноставних исказа у вези са хронолошким временом и метеоролошким приликама; усмено и писано тражење и давање информација о хронолошком времену и метеоролошким приликама коришћењем најједноставнијих језичких средстава
	ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА/НЕПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА/НЕПОСЕДОВАЊА	Слушање текстова с једноставним исказима за изражавање припадања/неприпадања и поседовања/непоседовања и реаговање на њих; усмено и писано исказивање припадања/неприпадања и поседовања/непоседовања коришћењем најједноставнијих језичких средстава
	ИЗРАЖАВАЊЕ ДОПАДАЊА/НЕДОПАДАЊА	Слушање текстова с једноставним исказима за изражавање допадања/недопадања и реаговање на њих; усмено и писано исказивање слагања/неслагања, допадања/недопадања коришћењем најједноставнијих језичких средстава
	ОПИСИВАЊЕ ДОГАЂАЈА И СПОСОБНОСТИ У САДАШЊОСТИ	Слушање једноставних исказа који говоре о радњама и способностима у садашњости; описивање радњи и способности у садашњости, постављање питања и одговарање на њих, усмено и писано, коришћењем најједноставнијих језичких средстава
	ИЗРАЖАВАЊЕ БРОЈА И КОЛИЧИНЕ	Слушање једноставних исказа који говоре о броју и количини нечега; саопштавање броја и количине, постављање питања и одговарање на њих, усмено и писано, коришћењем најједноставнијих језичких средстава

Кључни појмови садржаја: комуникативни приступ, функционална употреба језика, интеркултурност.

ЈЕЗИЧКИ САДРЖАЈИ

ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

ПОЗДРАВЉАЊЕ	<i>Hi/Hello, how are you today? I'm fine, thank you, and you? I'm very well, thanks./Not great.</i> <i>Good morning/afternoon/evening/night.</i> <i>Goodbye./Bye. See you later/tomorrow/on Monday.</i> <i>Have a nice day/weekend/holiday! Thanks, same to you!</i> Личне заменице – <i>I, you ...</i> Глагол <i>to be</i> – <i>the Present Simple Tense</i> Императив (Интер)културни садржаји: Формално и неформално поздрављање; устаљена правила учтивости
ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ; ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ; ДАВАЊЕ И ТРАЖЕЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О ДРУГИМА	<i>Hi, I'm Andrija. Hello, I'm Alex. How old are you? I'm (nine). I'm in Year 3. Where are you from? I'm from Serbia. How do you spell your name? It's A-N-D-R-I-J-A. Have you got any brothers or sisters? Yes, I have/I've got one sister. No, I'm an only child. How many aunts/uncles have you got? This is my cousin/sister Vanja. Nice to meet you. Nice to meet you, too. What's your/his/her/their address? It's 12, Zvezdarskih jelki Street, Belgrade. What's your/his/her/their phone number? It's oh/zero-six-four-double five/five-five... I'm 10 today. How old is your mum/dad? She/He's 32. Where are your parents today? Are they at work? No, they're at home. Are your friends at school now? Yes, they are. This is my friend Ana. She's/She is in my class. That's Tea's dog. Its name is Spot. This is our teacher, Mr/Miss/Mrs Jones. That is Mr Turner. He's/He is a policeman. Who are those children? They're our neighbours. What are their names? Pavle and Milica. Who's the boy in the picture? It's my Brazilian pen pal, Bruno. Tell me about your family/country. Write soon!</i> Личне заменице – <i>I, you ...</i> Присвојни придеви – <i>my, your ...</i> Показне заменице – <i>this/that, these/those</i> <i>Have got/Have</i> за изражавање поседовања Питања са <i>Who/What/Where/How (old/many)</i> Предлози за изражавање места – <i>from, in ...</i> Саксонски генитив са именицама у једнини Употреба чланова приликом првог спомињања неког појма и са појмовима који су одређени контекстом Императив Основни бројеви (0–100) Алфабет (Интер)културни садржаји: устаљена правила учтивости; конвенције у писању личних заменица; конвенције у саопштавању телефонских бројева и адреса; употреба титула уз презимена (<i>Mr, Mrs, Miss</i>); разлике између српске азбуке и енглеског алфабета; конвенције у писању разгледница и писама
РАЗУМЕВАЊЕ И ДАВАЊЕ ЈЕДНОСТАВНИХ УПУТСТАВА И НАЛОГА	<i>Listen, point and repeat. Listen again. Match the words with the things/people in the picture. Order the lines. Ask and answer questions about the photo on page 38. Spell your name. Ask your friend to spell his/her name. Write/Circle the letters/numbers. Write/Say true or false. Complete the sentences/dialogue. Complete the table with ticks and crosses. Read the story. Read and check. Think of a place/person. Come and help! Wait and see! Watch out! Hurry up! Close/Open the door/a window, please! Smile! It's my/your/Oliver's turn!</i> Императив Присвојни придеви – <i>my, your ...</i> Алфабет Бројеви 0–100 (Интер)културни садржаји: Поштовање основних норми учтивости
ПОЗИВ И РЕАГОВАЊЕ НА ПОЗИВ ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ	<i>Can we meet on Saturday and play football? I'm sorry, I've got a music class on Saturday, but we can meet on Sunday. Really? Sunday is ok for me too! Great! See you at the park!</i> <i>It's hot today. Let's go to the beach! Sorry, but I can't swim!</i> <i>I'm very tired. Let's go home!</i> <i>Come and meet my friends!</i> <i>Listen to the music!</i> Модални глагол <i>can</i> за изражавање предлога и способности Императив (Интер)културни садржаји: прикладно позивање и прихватање/одбијање позива; прослава рођендана, игре, забава и разонода

ИСКАЗИВАЊЕ МОЛБЕ, ЗАХВАЛНОСТИ И ИЗВИЊЕЊА	<i>Can you spell that again, please?/Can you write it on the board, please?</i> <i>Can/May I read the story? Of course you can.</i> <i>Can/May I sit here, please? No, it's Nina's seat.</i> <i>Can/May I borrow your dictionary? Yes, here you are. Thank you/Thanks. You're welcome.</i> <i>Thanks for your help</i> Модални глаголи за изражавање молбе – <i>can/may</i> Саксонски генитив са именицама у јединици (Интер)културни садржаји: Правила учтивне комуникације
ЧЕСТИТАЊЕ ПРАЗНИКА, РОЂЕНДАНА И ДРУГИХ ЗНАЧАЈНИХ ДОГАЂАЈА	<i>Welcome to my birthday party! Happy birthday to you! Thanks! How many candles are there on your birthday cake? Happy New Year!/ Merry Christmas!/Happy Valentine's Day!/Happy Easter! Thanks, same to you! Let's have a party. Let's celebrate! What do you do on New Year's Day? We open our presents and watch films about Santa Claus and his reindeer. At Easter we decorate Easter eggs. Children dress up for Halloween. Look at the fireworks!</i> Императив <i>The Present Simple Tense</i> за описивање уобичајених радњи (само као опција, рецептивно) Питања са <i>What/How many</i> (Интер)културни садржаји: Најзначајнији празници и догађаји и начини обележавања/прославе
ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА И ПОЈАВА	<i>Who's this? It's Johnny Depp, my favourite actor. He's American. That's a photo of my family. Look, they're all smiling. How many teeth has your baby brother got? What colour are his eyes? I've/I have got two hands. She's/She has got black hair. He's/He has got big ears. She's/She is tall and slim. My dad's new car is fast and cool. What are these? They're my new felt tip pens. Belgrade is the capital of Serbia. Our city is old, but very nice. There are a lot of beautiful mountains and lakes in my country. What's the capital of England? London buses are red, but its taxis are black. Where are you in this photo? I'm in Sydney, it's a big city in Australia. There are a lot of strange animals and funny birds.</i> Глаголи <i>have got, to be</i> за давање описа Показне заменице – <i>this/that, these/those</i> Егзистенцијално <i>There is/are...</i> Питања са <i>Who/What/Where/How many...</i> Правилна множина именица: <i>pen – pens, bus – buses, city – cities...</i> Неправилна множина основних именица: <i>tooth – teeth...</i> Употреба чланова приликом првог спомињања неког појма и са појмовима који су одређени контекстом (Интер)културни садржаји: Познате личности из области спорта, глуме, музике ; престонице земаља енглеског говорног подручја; препознатљива обележја земаља енглеског говорног подручја
ИСКАЗИВАЊЕ ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	<i>She's tired/bored. She wants to go home. Is he hungry/thirsty? Does he want a sandwich/a glass of orange juice? They're not cold, they're hot! Are you OK? Is he happy? No, he's sad. His dog is lost.</i> <i>The Present Simple Tense (be, want)</i> (Интер)културни садржаји: Правила учтивне комуникације
ИСКАЗИВАЊЕ ПОЛОЖАЈА У ПРОСТОРУ	<i>They're at the cinema/museum. Where's your brother? He's in bed. Where's my English dictionary? It's here on my desk. Where are my trainers? They are over there, under the bed. Where's the Statue of Liberty? It's in New York. The London Eye is next to the River Thames.</i> Прилози и предлози за изражавање положаја и просторних односа: <i>here, there, in, on, at, next to, under...</i> Питања са <i>Where</i> Употреба и изостављање одређеног члана у изразима <i>at the park/beach/cinema/museum, at home/school/work, in bed...</i> (Интер)културни садржаји: препознатљива обележја земаља енглеског говорног подручја
ИСКАЗИВАЊЕ ВРЕМЕНА	<i>What time is it? It's twelve (o'clock). It's a quarter to/past twelve. It's half past twelve. What day is it today? It's Wednesday. It's a nice, sunny day. Is it snowy? No, but it's rainy and windy today. I've got a basketball game at a quarter to four/on Saturday.</i> Питања са <i>What/When</i> Предлози за изражавање времена: <i>at, on, to, past...</i> (Интер)културни садржаји: радна недеља и викенд
ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА/ НЕПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА/ НЕПОСЕДОВАЊА	<i>It's Alex's guitar. Is that Anna's bag? These are not their jackets. Sophie's mum and dad have got/have a big house. My friend hasn't got/ doesn't have any brothers or sisters. Have you got/Do you have a bike?</i> Присвојни придеви <i>my, your...</i> Показне заменице – <i>this/that, these/those</i> <i>Have got/Have</i> за изражавање припадања/поседовања Саксонски генитив са именицама у јединици (Интер)културни садржаји: породица, пријатељи, однос према својој и туђој имовини
ИЗРАЖАВАЊЕ ДОПАДАЊА/ НЕДОПАДАЊА	<i>Does he like music? Yes, he loves it./No, he doesn't. Who's your favourite tennis player? What's your favourite hobby? It's an amazing poster! Those computer games are fantastic!</i> <i>The Present Simple Tense</i> глагола <i>be/like/love</i> Питања са <i>Who/What</i> (Интер)културни садржаји: интересовања, хобији
ОПИСИВАЊЕ ДОГАЂАЈА И СПОСОБНОСТИ У САДАШЊОСТИ	<i>My brother can play football, but he can't act. How many languages can your dad speak? Can you play the guitar? I can't ride a bike. We are late for our school bus.</i> <i>Look! She's/She is wearing a dress. Is he wearing jeans? Yes, he is. No, he isn't. What are you doing? I'm/I am eating a biscuit. What are they doing? They are not/aren't playing, they're watching TV.</i> Модални глагол <i>can</i> за изражавање способности <i>The Present Continuous Tense</i> за изражавање тренутних радњи Питања са <i>What/Where/When/How many</i> (Интер)културни садржаји: породични живот; живот у школи – наставне и ваннаставне активности
ИЗРАЖАВАЊЕ БРОЈА И КОЛИЧИНЕ	<i>How many children are there in your class? There are 11 boys and 14 girls.</i> <i>How many classes have we got today? We've got four classes.</i> <i>Her granny is 65.</i> Правилна множина именица: <i>boy-boys, girl-girls, class-classes...</i> Неправилна множина основних именица: <i>child-children...</i> Питања са <i>How much/many</i> Основни бројеви 0–100 (Интер)културни садржаји: Конвенције у писању двоцифрених бројева Новчане валуте у земљама енглеског говорног подручја и њихове ознаке

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења за стране језике у првом циклусу основног образовања и васпитања усмерен је на развој функционалних знања и заснован је на комуникативно дефинисаним исходима учења, односно активностима које ученик успешно реализује користећи страни језик. Језичке активности слушања, читања, (раз)говора и писања у програму наставе и учења посматрају се интегративно, као нераздвојиве компоненте аутентичне комуникације појединца у било којој говорној заједници.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Приликом планирања наставе и учења треба имати у виду да се исходи разликују, да се неки могу лакше и брже остварити, док је за већину исхода потребно више времена, различитих активности и начина рада. У фази планирања наставе и учења веома је важно узети у обзир да је уџбеник наставно средство које не одређује садржаје предмета. Садржајима у уџбенику приступа селективно и у складу са предвиђеним исходима. С обзиром на то да уџбеник није једини извор знања, наставник треба да упути ученике на друге изворе информисања и стицања знања и вештина. Полазећи од исхода, односно онога што је ученик у стању да оствари у различитим врстама и видовима комуникације (усмене, писане и невербалне), формално и садржински централну позицију програма наставе и учења заузимају управо *комуникативне функције*. На основу комуникативних функција дефинисане су *језичке активности* помоћу којих се оне могу остварити, а које, **од трећег разреда**, укључују постепено усавршавање способности разумевања говора, разумевања писаног текста, интерактивног усменог и писаног изражавања. Захваљујући цикличној и континуалној концепцији програма, комуникативне функције се преносе, усвајају и увежбавају током читавог образовног циклуса, с растућим степеном сложености. Исходи, комуникативне функције и језичке активности дефинисани су као опште лингвистичке категорије, и стога су за све стране језике идентични искази. Како би се, међутим, исходи, функције и активности операционализовали, понуђени су и примери језичких садржаја, и то за сваки појединачни страни језик. Њима се илуструју неке од најфреквентнијих и узрасно најадекватнијих могућности за вербалну реализацију комуникативних функција.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм усмерен ка исходима указује на то шта је ученик у процесу комуникације у стању да разуме и продукује. Табеларни

приказ постепено води наставника од исхода и комуникативне функције као области, преко активности које у настави оспособљавају ученика да комуницира и користи језик у свакодневном животу, у приватном, јавном или образовном домену. Примена овог приступа у настави страних језика заснива се на настојањима да се доследно спроводе и **примењују** следећи **ставови**:

- циљни језик употребљава се у учионици у добро осмишљеним контекстима од интереса за ученике у атмосфери заједништва и међусобне сарадње;
- говор наставника прилагођен је узрасту и знањима ученика;
- наставник мора бити сигуран да је схваћено значење поруке, укључујући њене културолошке и васпитне елементе, као и елементе социјализације;
- битно је значење језичке поруке;
- знања ученика мере се јасно одређеним релативним критеријумима тачности и зато узор није изворни говорник;

– са циљем да се унапреди квалитет и обим језичког материјала, настава се заснива на социјалној интеракцији у учионици и ван ње, и спроводи се путем групног или индивидуалног решавања проблема, као и решавањем мање или више сложених задатака у реалним и виртуелним условима са јасно одређеним контекстом, поступком и циљем;

– сви граматички садржаји уводе се индуктивном методом кроз разноврсне контекстуализоване примере у складу са нивоом и без детаљних граматичких објашњења, а њихово познавање се вреднује и оцењује на основу употребе у одговарајућем комуникативном контексту.

Комуникативно-интерактивни приступ у настави страних језика укључује и следеће:

- усвајање језичког садржаја кроз циљано и осмишљено учествовање у друштвеном чину;
- поимање програма као скупа динамичних, заједнички припремљених и прилагођених задатака и активности;
- наставник треба да омогући приступ новим идејама и њихово прихватање, као и креирање нових идеја;
- ученици се посматрају као одговорни, креативни, активни учесници у друштвеном чину;
- наставни материјали представљају један од извора активности и треба да буду праћени употребом додатних аутентичних материјала;
- учионица је простор који је могуће прилагођавати потребама наставе из дана у дан;

– рад на пројекту као задатку који остварује корелацију са другим предметима и подстиче развој когнитивних способности ученика (планирање, запажање, анализа, вредновање, закључивање итд.); за увођење новог лексичког материјала користе се познате граматичке структуре и обрнуто, а нарочито на nižем узрасту треба користити интернационализме и речи које су им познате, као и визуализацију као средство семантизације.

Технике/активности

Током часа препоручује се динамично смењивање техника/активности које не би требало да трају дуже од 15 минута.

Слушање и реаговање на упутства наставника на страном језику или са аудио-записа (слушај, пиши, повежи, одреди, пронађи, али и активности у вези са радом у учионици: нацртај, исеци, обој, отвори/затвори свеску, итд.)

Рад у паровима, малим и великим групама (мини-дијалози, игра по улогама, симулације итд.)

Мануелне активности (израда паноя, презентација, зидних новина, постера и сл.)

Вежбе слушања (према упутствима наставника или са аудио-записа повезати појмове, додати делове слике, допунити информације, селекувати тачне и нетачне исказе, утврдити хронологију и сл.)

Игре примерене узрасту и дидактичком захтеву (за загревање, развијање пажње и концентрације, јачање мотивације, увођење нове језичке грађе или пак утврђивање).

Класирање и упоређивање (по количини, облику, боји, годишњим добима, волим/не волим, компарације...).

Решавање „проблем-ситуација” у разреду, тј. договори и мини-пројекти.

„Превођење” исказа у гест и геста у исказ.

Заједничко прављење илустрованих материјала (планирање различитих активности, рекламни плакат, програм приредбе или неке друге манифестације).

СТРАТЕГИЈЕ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ И УВЕЖБАВАЊЕ ЈЕЗИЧКИХ ВЕШТИНА У ТРЕЋЕМ РАЗРЕДУ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

На избор стратегија за унапређивање и увежбавање језичких вештина у настави страног језика у **трећем** разреду основне школе утичу, пре свега, психолошки и когнитивни фактори, карактеристични за наведени узрасни период. У првом и другом разреду учење страног језика било је аудио-вербалног карактера, засновано на имитацији и репродукцији онога што ученици чују од наставника (или са аудио записа). Од **трећег разреда** се постепено уводе активности које омогућавају веће когнитивно укључивање ученика. Ученици су током претходног школског периода овладали основном техником читања и писања на матерњем језику, па усвојене законитости могу користити и у настави страног језика. Ученик на овом узрасту страни језик користи у комуникацији и у ситуацијама које су блиске његовим интересовањима, показујући креативност, оригиналност у одговорима, активан однос према наставним садржајима. Одабиром одговарајућих стратегија за унапређивање и увежбавање језичких вештина осигурава се континуитет у развијању вишејезичности и достизању виших нивоа језичке компетенције релевантних и неопходних за даље школовање, живот и рад.

С обзиром на то да се исходи **операционализују** преко језичких активности у комуникативним ситуацијама, важно је да се оне у настави страних језика континуирано и истовремено увежбавају. Настава страног језика у **трећем разреду** основне школе подразумева индуктивно усвајање граматичких и лексичких садржаја, како у усменом, тако и у писаном контексту. Само тако ученици могу да стекну језичке компетенције које су у складу са задатим циљем учења страног језика.

Ученици су већ навикли да сва упутства у настави која се често понављају буду на страном језику. Нова упутства, нарочито она за која наставник процени да су сложенија и тежа за разумевање, могу се у почетку давати паралелно на страном и на матерњем језику. Потребно је што више користити предмете и бића из непосредног окружења, слике, картице, постере, као и аудио и видео записе. За најважније комуникативне садржаје препоручује се

учестало понављање ради лакшег и бржег меморисања и стицања поуздања за самостално коришћење језика. У том смислу, пожељне су вежбе говорне продукције с варијацијама модела у којима се мењају и комбинују лексички и граматички садржаји уз постепено усложњавање. Подстицање интеракције с другим ученицима реализује се као вид медијације и укључује давање **једноставних** упутстава на страном језику (нпр. *питај друга или другарицу; одговори на питања друга/другарице*).

Ученици се оспособљавају за комуникативне функције наведене у програму за дати ниво учења, при чему **предложени језички садржаји служе као препорука** и могу бити замењени сличним садржајима или проширивани у складу са расположивим наставним материјалом, као и потребама и интересовањима ученика.

Важно је да имамо на уму да је, упркос почетном ентузијазму с којим ученици улазе у процес учења страног језика у основној школи, њима то ипак још један у низу обавезних предмета. Стога се, на овом нивоу, не може очекивати да они сами, спонтано, развију интересовање и ентузијазам за учење страног језика. Неопходно је приликом планирања наставе имати у виду узраст ученика и њихове индивидуалне карактеристике. Неки ученици су интровертни, неки екстровејтни, уче различитом брзином и на различите начине – свим чулима, имају различите потребе и интересовања. Упутно да час почне неком кратком игром загревања која би позитивно утицала на развијање способности пажње, концентрације и памћења, као и да се активности смењују одговарајућим логичним редоследом и да трају од пет до 15 минута.

ПРЕЗЕНТОВАЊЕ И УВЕЖБАВАЊЕ САДРЖАЈА

С обзиром на различите стилове учења, разноврсност активности кључна је реч за презентовање нове лексичке грађе. Важно је да уважавамо предзнања ученика, јер нам она могу бити добра основа за рад и лакше разумевање теме.

Визуелна наставна средства (картице, постери, стварни предмети из непосредног окружења, како је у општим смерницама већ напоменуто) идеална су за увођење и увежбавање вокабулара. Када се ученицима покаже одређени појам – када га виде, важно је да неколико пута чују како се реч изговара и да је тек на крају изговоре. Хорско понављање корисно је за осећај сигурности ученика јер није јавно експониран, а страх од исмевања (који је на том узрасту неретко присутан) сведен је на минимум.

Пантомима (као врста драмских техника), као и метода потпуног физичког одговора, веома су омиљене и ефикасне, не само на овом узрасту већ и касније. Нарочито су погодне за ученике кинестетичког стила учења (превођење изговорене речи у покрет и обрнуто). Ове технике су погодне за увођење и увежбавање свих врста речи.

Одговарајући контекст (приче у сликама, песме, игре и сл.) битна је претпоставка успешног усвајања вокабулара, као и језика уопште. Усвајање лексике биће утолико ефикасније уколико се остварује у јасном ситуационом контексту. Примера ради, ако се усвајају речи које се односе на свет животиња, могуће је организовати стварни, симулирани или виртуелни обилазак зоолошког врта. Треба водити рачуна о томе да су ученици, током једног школског часа, у стању да усвоје до 10 нових речи.

Дијалошки модели веома су ефикасни за развијање говора. Овладавање дијалогом се почиње од једноставне упитно-одговорне форме. Добро организован дијалог представља снажан подстицај за учење и напредовање, нарочито ако се има у виду да се учење страног језика одвија изван аутентичне говорне средине. Наравно, потребно је обезбедити одговарајући контекст, симулирати ситуацију која би одговарала аутентичној говорној средини, и која ће и стидљивијим ученицима омогућити да се охрабре и проговоре. Дидактичке игре попут „У продавници“, „У библиотеци“ и сл. представљају стимулативно средство за извођење динамичких језичких и комуникативних вежби.

Пројектне активности повећавају мотивацију јер пружају избор ученицима да одговорно у пару или у групи решавају за-

датак на свој начин у договору са другима, развијајући и јачајући одређене социјалне компетенције. Пројекат је погодан за рад у одељењима мешовитог састава, има лични печат, подстиче кооперативни рад и завршава се увек неком врстом презентације како резултата, тако и процеса рада.

Драмске активности омогућавају ученицима да користе језик у одговарајућем контексту и тако „оживљавају” његову употребу. Њихов потенцијал огледа се, између осталог, и у томе што:

- ученици не само да уче страни језик на забаван начин, већ кроз интеракцију и различите улоге које преузимају сагледавају ствари из различитих углова (што доприноси развоју критичког и дивергентног мишљења);
- ученици сарађују и усвајају језик кроз смислену интеракцију на циљном језику и развијају све потребне вештине – когнитивне, комуникативне и социјалне;
- сви могу да учествују – свако добија улогу коју може да „изнесе” те су зато погодне за рад у одељењима мешовитог састава;
- одговарају свим стилима учења – визуелни виде, аудиотивни чују, кинестетични се изражавају кроз покрет;
- подижу мотивацију и самопоуздање;
- оријентисане су на ученика – наставник има мање доминантну улогу;
- развијају машту и креативност код ученика.

Пожељно је да се драмске активности попут играња улога, мини скечева, луткарских мини представа, импровизација и прича из стварног живота што више користе у настави, не само на овом узрасту, већ и касније.

Код увежбавања **читања** на овом узрасту препоручује се главно читање текстуалних врста дијалогског карактера које је блиско говору и представља ефикасно средство за развијање опште језичке компетенције. Наративне текстуалне врсте захтевају читање у себи, чији је циљ издвајање информација из прочитаног текста. У циљу развоја разумевања прочитаног текста могу се применити и различите стратегије и технике усвајање и проширивање лексике коришћењем конвенционалних и електронских дидактичких средстава (нпр. картица са натписима и сликама, постера и сл.)

Писање је тесно повезано са говором. За увежбавање писања могу се користити различите фонетско-ортографске игре (нпр. на задато слово ученици пишу што више речи); ортографске игре (нпр.: исписивање речи са изостављеним самогласницима/сугласницима, где ученици имају задатак да попуне празна места и правилно напишу задате речи; наставник изговори једну реч, а ученици добијају задатак да напишу што више речи које почињу сваким словом речи коју је изговорио наставник); игре за развој писања (*Погоди реч!* – ученицима се даје текст на познату тему у коме недостају неке речи, а њихов задатак је да се досете које речи треба уметнути, при чему се уписивање може обављати и појединачно и групно).

Социокултурна компетенција, као скуп знања о свету опште, сличностима и разликама између културних и комуникативних модела сопствене говорне заједнице и заједнице/заједница чији се језик учи у учењу страног језика је веома значајна јер су та знања потребна за компетентну, успешну комуникацију у конкретним комуникативним активностима на циљном језику.

Посебан аспект социокултурне компетенције представља *интеркултурна компетенција*, која подразумева развој свести о другом и другачијем, познавање и разумевање сличности и разлика између средина, односно говорних заједница, у којима се ученик креће. Интеркултурна компетенција подразумева и развијање толеранције и позитивног става према индивидуалним и колективним карактеристикама говорника других језика, припадника других култура које се у мањој или већој мери разликују од његове сопствене. Дакле, постепеним увођењем социокултурних садржаја на најнижем нивоу (поздрављање, певање пригодних празничних песама и сл.) доприноси се развоју интеркултурне личности, кроз јачање свести о вредности различитих култура и развијање спо-

собности за интегрисање интеркултурних искустава у сопствени културни модел понашања и веровања.

Граматички садржаји се на овом узрачном нивоу не обрађују експлицитно. **Граматичке појаве треба посматрати са функционалног аспекта** (примењујући елементе граматике који су неопходни за успешно остваривање комуникативне функције). У процесу наставе страног језика треба тежити томе да се граматика усваја путем језичких активности слушања и говора, према јасно утврђеним циљевима, исходима и стандардима наставе страних језика.

Главни циљ наставе страног језика јесте развијање комуникативне компетенције на одређеном језичком нивоу, у складу са статусом језика и годином учења.

За ученике који у редовној настави теже савладавају делове програма, организује се **допунска настава**, поготову у светлу чињенице да се од трећег разреда ученици оспособљавају за читање и писање. Наставник треба благовремено да уочи све недостатке у знању ученика и предузме мере **допунског објашњавања**, кориговања грешака и увежбавања како би сви ученици постигли задовољавајући успех и остварили програмом дефинисане резултате учења.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано прати и вреднује не само постигнућа ученика, процес наставе и учења, већ и сопствени рад како би перманентно унапређивао наставни процес.

Процес праћења остварености исхода почиње проценом нивоа знања ученика на почетку школске године како би наставници могли да планирају и наставни процес и процес праћења и вредновања ученичких постигнућа и напредовања. Тај процес се реализује формативним и сумативним вредновањем. Док се код формативног оцењивања током године прате постигнућа ученика различитим инструментима (дијагностички тестови, самоевалуација, језички портфолио, пројектни задаци и др.), сумативним оцењивањем прецизније се процењује оствареност исхода или стандарда на крају одређеног временског периода (крај полугодишта, године, циклуса образовања). Формативно вредновање није само праћење ученичких постигнућа, већ и праћење начина рада и средство које омогућава наставнику да у току наставног процеса мења и унапређује процес рада. Током оцењивања и вредновања ученичких постигнућа треба водити рачуна да се начини на које се оно спроводи не разликује од уобичајених активности на часу јер се и оцењивање и вредновање сматрају саставним делом процеса наставе и учења, а не изолованим активностима које стварају стрес код ученика и не дају праву слику њихових постигнућа. Оцењивањем и вредновањем треба да се обезбеди напредовање ученика у остваривању исхода, као и квалитет и ефикасност наставе. Сврха оцењивања треба да буде и јачање мотивације за напредовањем код ученика, а не истицање њихових грешака. Елементи који се вреднују су разноврсни и треба да допринесу свеопштој слици о напредовању ученика, јачању њихових комуникативних компетенција, развоју вештина и способности неопходних за даљи рад и образовање. То се постиже оцењивањем различитих елемената као што су језичке вештине (читање, слушање, говор и писање), усвојеност лексичких садржаја и језичких структура, ангажованост и залагање у раду на часу и ван њега. Приликом оцењивања и вредновања неопходно је да начини провере и оцењивања буду познати ученицима односно усаглашени са техникама, типологијом вежби и врстама активности које су примењиване на редовним часовима, као и начинима на који се вреднују постигнућа. Таква правила и организација процеса вредновања и оцењивања омогућавају позитивну и здраву атмосферу у наставном процесу, као и квалитетне међусобне односе и комуникацију на релацији ученик – наставник, као и ученик – ученик.

Назив предмета	МАТЕМАТИКА
Циљ	Циљ учења Математике је да ученик, овладавајући математичким концептима, знањима и вештинама, развије основе апстрактног и критичког мишљења, позитивне ставове према математици, способност комуникације математичким језиком и писмом и примени стечена знања и вештине у даљем школовању и решавању проблема из свакодневног живота, као и да формира основ за даљи развој математичких појмова
Разред	Трећи
Годишњи фонд часова	180

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:		
– прочита, запише и упореди бројеве прве хиљаде и прикаже их на бројевној правој; – прочита број записан римским цифрама и напише дати број римским цифрама (до 1 000); – изврши четири основне рачунске операције, писмено и усмено (до 1 000); – подели број бројем прве десетице, са и без остатка, и провери резултат; – процени вредност израза са једном рачунском операцијом; – израчуна вредност бројевног израза са највише три рачунске операције; – одреди десетице и стотине најближе датом броју; – реши једначину са једном рачунском операцијом; – одреди и запише скуп решења неједначине са сабирањем и одузимањем; – реши проблемски задатак користећи бројевни израз или једначину; – уочи делове целине и запише	БРОЈЕВИ	Бројеви прве хиљаде Сабирање и одузимање (усмени и писмени поступак) Множење једноцифреним бројевима и бројем 10 и дељење бројевима прве десетице са и без остатка (усмени и писмени поступак) Зависност резултата од промене компонената Једначине облика: $a + x = b$, $a - x = b$, $x - a = b$, $a \times x = b$ Неједначине облика: $a \pm x < b$, $a \pm x > b$, $x - a < b$, $x - a > b$ Римске цифре D, M Разломци облика $\frac{m}{n}$ ($m \leq n \leq 10$). Упоређивање разломака са једнаким именицима Децимални запис броја са једном децималом
разломке облика $\frac{m}{n}$ ($m \leq n \leq 10$); – упореди разломке облика $\frac{m}{n}$ са $\frac{m}{n}$ са једнаким именицима; – резултат мерења дужине запише децималним бројем са једном децималом; – уочи и речима опише правило за настајање бројевног низа; – чита и користи податке представљене табеларно или графички (стубичасти дијаграм и сликовни дијаграм); – црта паралелне и нормалне праве, правоугаоник и квадрат; – конструише троугао и круг; – именује елементе угла, правоугаоника, квадрата, троугла и круга; – разликује врсте углова и троуглова; – одреди обим правоугаоника, квадрата и троугла, применом обрасца; – опише особине правоугаоника и квадрата; – преслика геометријску фигуру у квадратној или тачкастој мрежи на основу задатог упутства; – користи геометријски прибор и софтверске алате за цртање; – чита, упореди и претвара јединице за мерење дужине, масе, запремине течности и времена; – упореди величине (дужина, маса, запремина течности и време); – измери површину геометријске фигуре задатом мером (правоугаоником, квадратом и троуглом); – примењује концепт мерења у једноставним реалним ситуацијама	ГЕОМЕТРИЈА	Узајамни положаји правих (паралелне праве и праве које се секу) Угао, врсте углова Троугао, врсте троуглова Кружница и круг Правоугаоник и квадрат Обим троугла, квадрата и правоугаоника Цртање паралелних и нормалних правих помоћу лењира Конструкције троугла и кружнице Пресликавање геометријских фигура на квадратној мрежи
	МЕРЕЊЕ И МЕРЕ	Мерење масе (kg, g, t) Мерење времена (деценија, век, секунд) Мерење дужине (mm, km) Мерење запремине течности (l, dl, cl, ml, hl) Мерење површине геометријских фигура задатом мером

Кључни појмови садржаја: бројеви прве хиљаде, разломак, децимални запис броја, круг, троугао, правоугаоник, квадрат, угао, паралелне праве, нормалне праве, појам површине, једначине и неједначине, мерење дужине, масе, времена и запремине течности.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Ради лакшег планирања наставе даје се оријентациони предлог броја часова по темама (укупан број часова за тему, број часова за обраду новог градива + број часова за утврђивање, увежбавање и систематизацију градива). Приликом израде оперативних планова наставник распоређује укупан број часова предвиђен за поједине теме по типовима часова (обрада новог градива, утврђивање и увежбавање, понављање, проверавање и систематизација градива), водећи рачуна о циљу предмета и исходама.

Бројеви (136; 53 + 83)

Геометрија (32; 12 + 20)

Мерење и мере (12; 5 + 7)

Предложени редослед реализације тема:

1. Бројеви – први део (бројеви до 1.000, усмени поступци рачунања и римске цифре);

2. Геометрија – први део (праве и углови);

3. Бројеви – други део (писмени поступци рачунања, једначине и неједначине);

4. Геометрија – други део (геометријске фигуре);

5. Мерење и мере;

6. Бројеви – трећи део (разломци).

Предложена подела тема и редослед реализације нису обавезни за наставника, већ само представљају један од могућих модела. Овакав предлог је дат због тога што је пожељно комбиновати алгебарске и геометријске садржаје.

Основа за писање исхода и избор садржаја је чињеница да се учењем математике ученици оспособљавају за: решавање разноврсних практичних и теоријских проблема, комуникацију математичким језиком, математичко резонување и доношење закључака и одлука.

Исходи представљају основ за избор наставних садржаја, доприносе и лакшем избору наставних стратегија, метода и посту-

пака, чиме се олакшава дидактичко-методичко креирање процеса поучавања и учења. Достицањем исхода, ученици усвајају основне математичке концепте, овладавају основним математичким процесима и вештинама, оспособљавају се за примену математичких знања и вештина и комуникацију математичким језиком. Кроз исходе се омогућава остваривање образовних стандарда и међупредметних компетенција као што су комуникација, дигитална компетенција, рад са подацима и информацијама, решавање проблема, сарадња и компетенција за целоживотно учење.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм усмерава наставника да наставни процес конципира у складу са дефинисаним исходима, односно да планира како да ученици достигну исходе и да изабере одговарајуће методе, активности и технике за рад са ученицима. Дефинисани исходи показују наставнику и која су то специфична знања и вештине која су ученику потребна за даље учење и свакодневни живот. Приликом планирања часа, дате исходе треба разложити на мање и на основу њих планирати активности за конкретан час. Треба имати у виду да се исходи у програму разликују, да се неки могу лакше и брже достићи, док је за одређене исходе потребно више времена и активности, као и рада на различитим садржајима. Исходе треба посматрати као циљеве којима се тежи током једне школске године. Наставу у том смислу треба усмерити на развијање компетенција и не треба је усмерити само ка достизању појединачних исхода.

При обради нових садржаја треба се ослањати на постојеће искуство и знање ученика, и настојати, да ученици самостално откривају математичке правилности и изводе закључке. Основна улога наставника је да буде организатор наставног процеса, да подстиче и усмерава активност ученика. Ученике треба упућивати да користе уџбеник и друге изворе знања, како би усвојена знања била трајнија и шира, а ученици оспособљени за примену у решавању разноврсних задатака.

Приликом планирања наставе, треба имати у виду да, у овом узрасту, различите игралике активности, као и употреба едукативних софтверских алата, у функцији сазнавања и учења могу бити додатна мотивација за усвајање математичких садржаја. Због тога је важно да се ученицима првог циклуса омогући да развијају математичко мишљење у контексту играликих активности и употребе едукативних апликација на интернету и других електронских материјала. Поред тога, игралике активности и употреба едукативних апликација и електронских материјала значајно доприносе развијању интересовања за математику и позитивног става према математици.

На часовима треба комбиновати различите методе и облике рада, што доприноси већој рационализацији наставног процеса, подстиче интелектуалну активност ученика и наставу чини интересантнијом и ефикаснијом. Избор метода и облика рада зависи од наставних садржаја које треба реализовати на часу и предвиђених исхода, али и од специфичности одређеног одељења и индивидуалних карактеристика ученика.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Бројеви

У трећем разреду наставља се развој појма броја, бројевног низа и поступака рачунања у оквиру блока бројева до 1.000. Исходи ове теме се углавном остварују спирално, тако да се исходи који су остварени у оквиру блока бројева до 100 проширују на блок бројева до 1.000. Бројеви се представљају визуелно и разложени на стотине, десетице и јединице. Касније се бројеви представљају као зборови вишеструких декадних јединица ($234 = 200 + 30 + 4$). Визуелизација бројева и места броја у бројевном низу помаже разумевању декадног бројевног система. Посебно, проблеми уочавања и описивање речима правила за настајање бројевног низа подстичу развијање математичко логичког мишљења.

Упознају се усмени и писмени поступци сабирања и одузимања у блоку бројева до 1.000 као и множења једноцифреним бро-

јевима и бројем 10 и дељења бројевима прве десетице. Појам дељивости се сада проширује и уводи се појам остатка при дељењу. Ученици се подстичу да дођу до закључка који су бројеви дељиви са 2, 5 и 10.

Усмени поступци рачунања упознати су у претходним разредима те је потребно обновити ове поступке у оквиру блока бројева до 100 пре проширене примене у оквиру блока бројева до 1.000. Усмени поступци рачунања осим у писаној форми, увежбавају се усменим рачунањем (без записивања) у циљу практичне примене у реалним ситуацијама везаним за рачунање са новцем и др. Након усвајања усменог поступка рачунања уводе се писмени поступци рачунања који се изводе: записивањем бројева у форми збира вишеструких декадних јединица, коришћењем таблица месних вредности и скраћено, са потписивањем. Облици писменог рачунања се упознају наведеним редоследом у циљу разумевања поступка писменог рачунања. Потребно је одвојити довољно времена за увежбавање технике рачунања, како би ученици стекли сигурност и спретност при усменом и писменом рачунању. Ученике треба упућивати на коришћење едукативних софтвера и апликација за увежбавање основних рачунских операција.

Решавање задатака у реалистичним и проблемским ситуацијама је контекст за утврђивање и проширивање знања о својствима рачунских операција и примени аритметичких правила као олакшици у рачунању. Зависност резултата од промене компоненти операција, као важна особина, обрађује се кроз примере у циљу стицања функционалних знања. Симболички запис аритметичких правила се не ради у трећем разреду.

Ученике треба навикавати да, пре израчунавања, процењују вредности бројевних израза. То је вештина која им помаже да уоче да су направили грешку приликом рачунања и има примену у свакодневном животу (нпр. процена рачуна у продавници, процена потребне количине материјала и слично). Процењивање вредности израза заснива се на познавању својстава аритметичких операција и зависности резултата од промена компоненти операција.

Посебна пажња се поклања вези операција и зависности резултата од промена компоненти као основе за решавање једначина и неједначина. Решавају се једначине облика $a + x = b$, $a - x = b$, $x - a = b$, $a \cdot x = b$ на основу веза операција сабирања и одузимања и множења и дељења. Подстиче се навика провере решења и анализа „логичности” решења с обзиром на контекст проблема. Решавају се неједначине облика: $a \pm x < b$, $a \pm x > b$, $x - a < b$, $x - a > b$. Бирати примере неједначина код којих је лако сагледати скуп решења (погађањем или коришћењем табела). Увести начин записивања решења уз коришћење симбола $\in$, $\{$ и $\}$.

Визуелизација бројева и својстава аритметичких операција на бројевној правој или као површи одговарајућих димензија припрема је за геометријско решавање аритметичких проблема. Овакве активности доприносе развоју способности математичког моделовања, примене математике у решавању проблема из реалних животних ситуација или других предметних области. У том смислу, решавање текстуалних задатака није значајно само као контекст за увежбавање техника рачунања већ и за уважавање значаја математичких знања у свакодневном животним ситуацијама. Поред текстуалне форме задавања задатака, потребно је код ученика развијати способност уочавања проблема анализом ситуације задате сликом, табелом или графиком (стубичастим дијаграмом и сликовним дијаграмом у коме један симбол може представљати више од једног објекта). У овим примерима, од посебног значаја је селекција значајних информација за решавање проблема и уочавање односа између познатих и непознатих компоненти. Бирање задатака у складу са принципом поступности оснажиће ученике у решавању проблема у којима је критичан корак формирање математичког записа (израза или једначине) на основу проблемске ситуације. Усмено и писмено образлагање поступка решавања задатка помаже ученицима у развијању способности математичко логичког резонувања и математичке комуникације.

Даље се развија појам разломака, увођењем разломака облика $\frac{m}{n}$ ($m \leq n \leq 10$). У оквиру бављења разломцима ученици анали-

зирају и креирају визуелне представе разломака и упоређују разломке са истим именицом. Бољем разумевању појма разломка доприносе практичне активности деобе и спајања, лепљења и сечења погодних дидактичких материјала.

Уводи се децимални запис броја у контексту мерења дужине, при чему се бирају искључиво случајеви где је резултат децимални број са једном децималом.

Скуп римских цифара се проширује цифрама D и M чиме се омогућава записивање бројева до 1.000 римским цифрама. Пре увођења нових цифара потребно је обновити римске цифре из претходног разреда и концепт записивања и читања бројева записаних римским цифрама. Увођењем ове две цифре, заокружује се целина и ученици ће, када упознају бројеве веће од 1.000, бити у стању да користе римске цифре и за записивање година.

Геометрија

У трећем разреду наставља се упознавање геометријских фигура у равни и њихових својстава, развој перцепције простора и просторног резонувања. Бављење геометријским садржајима у трећем разреду ослања се на до тада већ уведене појмове.

Анализирају се и цртежом представљају узајамни положаји правих: паралелне праве и праве које се секу. Паралелне праве ученици цртају помоћу лењира и троугаоника или два троугаоника.

Посматрањем модела углова уочава се да угао образују две полуправе са заједничком почетном тачком. Анализирањем већ упознатих геометријских фигура ученици уочавају различите углове. Уводе се термини теме и крак, као и одговарајуће ознаке везане за угао (A , Aa , $\sphericalangle AaB$, $\sphericalangle BAC$). Увођење појма правог угла започиње анализирањем односа између хоризонталних и вертикалних положаја објеката у окружењу, посматрањем правоугаоника и квадратне мреже. Нормални положај правих уводи се преко појма правог угла. Прав угао, односно нормалне праве ученици цртају помоћу лењира и троугаоника или два троугаоника.

Кружница се уводи као затворена крива линија чије су све тачке једнако удаљене од једне тачке – центра кружнице. Круг се описује као равна фигура ограничена кружницом. Уводе се термини центар, полупречник и пречник, као и одговарајуће ознаке за центар и полупречник. Ученици кружницу/круг конструишу шestarом и увиђају да су круг и кружница одређени центром и полупречником.

Ученици су у претходним разредима класификовали и цртали геометријске фигуре (троугао, квадрат, правоугаоник). У трећем разреду анализирају се основна својства упознатих геометријских фигура (број страница, дужина страница, подударност и паралелност страница, врсте углова) и групишу у односу на уочена својства. Упознаје се класификација врста троуглова према дужинама страница. Цртају се квадрат и правоугаоник и конструише троугао када су познате дужине свих страница. Ученици се подстичу да откривају формуле. Обим геометријских фигура (троугла, квадрата, правоугаоника) се одређује са и без формула. Пресликавају се једноставне геометријске фигуре на квадратној мрежи или тачкастој мрежи симетрично у односу на дату праву, померањем у одређеном смеру за дату дужину или на основу задатог визуелног упутства.

Активности које подстичу развој геометријског мишљења су: посматрање, прављење модела, цртање, склапање и растављање делова фигуре. Ове активности помажу ученицима да уоче својства фигура и просторне односе. Код конструкција и цртања је важно подстицати прецизност.

Мерење и мере

У оквиру ове теме упознају се стандардне мерне јединице за мерење масе (kg, g, t), времена (деценија, век, секунд), дужине (mm, km) и запремине течности (l, dl, cl, ml, hl). За усвајање основних знања о мерама и јединицама мере потребно је користити очигледна средства и давати ученицима да процењују и мере различите предмете из окружења. Важно је да ученици овладају претварањем мерних јединица из већих у мање и обрнуто, као и претварањем вишеименованих у једноименоване и обрнуто. Ученици се упознају са концептом мерења површине геометријских фигура без увођења стандардних јединица за мерење површине. Са ученицима се решавају једноставнији проблеми у којима је потребно поплочати одређену површину различитим задатим геометријским фигурама (правоугаоник, квадрат и троугао). Задаци у реалном контексту основа су за бављење овим садржајима.

Вишеименовани бројеви као резултат мерења дужине пружају контекст за увођење децималног записа броја, при чему се раде само случајеви записа са једним децималним местом. Полази се од сазнања да је дециметар десети део метра и да се зато може записати да је $1\text{ dm} = 0,1\text{ m}$.

Опште напомене

Приликом увођења нових појмова важан је избор модела. За увођење појма хиљаде пожељно је коришћење модела коцке димензије $10 \times 10 \times 10$. За анализирања својстава геометријских фигура важан је избор погодних модела на којима је лакше уочити својства. На пример, жичани модели геометријских фигура погодни су при обради појма обима фигуре док су за уводна разматрања појма површине прикладнији модели фигура од картона.

Промене у свим сферама живота увелико су условљене употребом информационих технологија. Савремене наставне методе укључују и употребу различитих софтверских апликација. Ученике треба упознати са употребом калкулатора ради провере тачности рачуна. Наставник ученике може упућивати на различите апликативне софтвере и бесплатне едукативне игре на мобилним телефонима, таблетима и рачунарима. Употреба ИКТ-а доприноси развијању општих међупредметних компетенција као што су рад са подацима, дигитална компетенција, решавање проблема и др. На пример, у областима Геометрија и Мерење и мере за развијање основних геометријских концепата и њихову употребу у реалном контексту ученици могу користити Геогебру (цртање троугла, праве кроз две тачке, кружнице), Гугл Мапе (улице које се секу или су паралелне, растојања између објеката, полупречник и пречник кружног тока) и сл. Ученике треба упућивати на апликације које развијају логичко-комбинаторно размишљање.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Саставни део процеса развоја математичких знања у свим фазама наставе је и праћење и процењивање степена остварености исхода, које треба да обезбеди што поузданије сагледавање развоја и напредовања ученика. Тај процес започети иницијалном проценом нивоа на коме се ученик налази. Прикупљање информација из различитих извора (свакодневна посматрања, активност на часу, учествовање у разговору и дискусији, самосталан рад, рад у групи, тестови) помаже наставнику да сагледа постигнућа (развој и напредовање) ученика и степен остварености исхода. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а важно је ученике оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у учењу.

Назив предмета	ПРИРОДА И ДРУШТВО
Циљ	Циљ учења Природе и друштва јесте упознавање себе, свог природног и друштвеног окружења и развијање способности за одговоран живот у њему
Разред	Трећи
Годишњи фонд часова	72

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– идентификује облике рељефа и површинских вода у свом крају; – одреди положај задатог објекта у односу на истакнуте облике рељефа и површинске воде у свом крају; – илуструје примерима како рељеф и површинске воде утичу на живот људи у крају; – примени правила друштвено прихватљивог понашања поштујући права, обавезе и различитости међу људима; – повеже различита занимања и делатности са потребама људи у крају у коме живи; – повеже врсте и значај саобраћаја у свом крају са потребама људи; – примени правила безбедног понашања у саобраћају; – разликује чврсто, течно и гасовито стање воде у природи и свакодневном животу; – повеже температурне промене са променама запремине и кретања ваздуха; – очита вредности температуре воде, ваздуха и тела помоћу термометра; – прикаже везе међу живим бићима у различитим животним заједницама помоћу ланаца исхране; – илуструје примерима одговоран и неодговоран однос човека према животној средини; – примени поступке (мере) заштите од заразних болести; – се оријентише у простору помоћу компаса и оријентира из природе/окружења; – опише пут којим се може стићи од једне до друге тачке помоћу плана насеља; – идентификује географске објекте у свом крају користећи географску карту Републике Србије; – користи временске одреднице (година, деценија, век) у свакодневним ситуацијама и приликом описивања догађаја из прошлости; – прикупи и представи податке о прошлости породице и краја; – повеже јачину деловања на тело са његовим пређеним растојањем; – доводи у везу брзину падања тела са његовим обликом; – разликује природне и вештачке изворе светлости; – повеже промену величине и положаја сенке са променом положаја извора светлости; – повеже промену јачине звука са променом удаљености од његовог извора; – разликује повратне и неповратне промене материјала; – уочи сличности и разлике међу течностима – тече, променљивост облика; провидност, боја, густина; – одабере материјале који по топлотној проводљивости највише одговарају употреби у свакодневном животу; – објасни како рециклажа помаже очувању природе; – изведе једноставне огледе/експерименте и повеже резултат са објашњењем/закључком; – сарађује са другима у групи на заједничким активностима; – представи резултате истраживања (писано, усмено, помоћу ленте времена, Power Point презентацијом и/или цртежом и др); – повеже резултате рада са уложеним трудом	МОЈ КРАЈ	Облици рељефа: узвишења (подножје, стране, обронци, врх), равнице и удубљења Рельеф у мом крају Површинске воде: река и њене притоке (лева и десна обала); бара и језеро Површинске воде у мом крају Групе људи: становници и народи краја (права и обавезе; обичаји; суживот) Производне и непроизводне делатности и њихова међузависност Село и град, њихова повезаност, зависност и међуусловљеност Значај и улога саобраћаја. Путнички, теретни и информациони саобраћај Безбедно понашање ученика на саобраћајницама у крају Опрема за безбедну вожњу ролера, тротинета и бицикла Течно, гасовито и чврсто стање воде. Кружење воде у природи Промене при загревању и хлађењу ваздуха (промена температуре, запремина и кретање ваздуха) Мерење температуре воде, ваздуха и тела Услови за живот, ланац исхране и међусобни утицаји у животним заједницама: • Копнене животне заједнице: шуме, ливаде и пашњаци; • Водене животне заједнице: баре, језера и реке Култивисане животне заједнице: воћњаци, повртњаци, њиве и паркови Значај и заштита земљишта и копнених животних заједница Значај и заштита вода и водених животних заједница Животне заједнице у мом крају и човеков однос према њима Начини преношења и мере заштите од заразних болести (грип, заразна жутица, варицеле) и болести које преносе животиње (крпељи, вашке)
		Главне стране света Умањено приказивање објеката и приказивање из „птичије” перспективе План насеља Географска карта Републике Србије: картографске боје, картографски знаци) Мој крај на географској карти Републике Србије Временске одреднице (датум, година, деценија и век)
		Историјски извори (материјални, писани и усмени) Садашњост, прошлост, будућност: догађаји, људи и промене у мом крају Породична прошлост (преци и потомци) и знаменити људи краја Начин живота данас и у прошлости – занимања, одевање, исхрана, дечије игре
		Кретање тела по путањи (правoliniјско и криволинијско) Утицај јачине деловања на пређено растојање тела Дејство Земљине теже – падање тела Утицај облика тела на брзину падања Извори светлости (природни и вештачки) Како настаје сенка – облик и величина сенке Кретање производи звук: треперење затегнуте жице, гласних жица; различити звуци у природи Звук као информација Заштита од буке
		Промене материјала: повратне (истезање, савијање, ширење/скупљање; испаравање, кондензовање, топљење/очвршћавање) и неповратне (сагоревање, рђање) Сличности и разлике међу течностима (вода, уље, детерџент за прање судова, мед, млеко, сок од лимуна) Вода и друге течности као растварачи Зависност брзине растварања од уситњености материјала, температуре течности и мешања Топлотна проводљивост материјала Ваздух као топлотни изолатор у природи и свакодневном животу (крзно и перје; слојевито облачење, вунене рукавице, грађевински блокови, термос-боца) Значај рециклаже Разврставање отпада од пластике, стакла, папира, метала Рационална потрошња Међусобни утицај човека и окружења (начин на који човек мења окружење), утицај на здравље и живот кроз правила понашања који доприносе одрживом развоју

Кључни појмови садржаја: крај, човек, животне заједнице, оријентација у времену и простору, прошлост краја, кретање, материјали.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм предмета Природа и друштво задржао је постојећи оквир, план наставе и учења од два часа недељно, односно 72 часа годишње и досадашњи завичајни принцип.

Принцип животне близине, тзв. завичајни принцип, одређује просторну и временску близост природних и друштвених појава и процеса, и као такав представља једну од суштинских одлика овог предмета. У првом разреду се креће од просторно и временски најближих феномена за ученика, док се у старијим разредима просторни и временски оквир постепено шири. Конкретно, оквир унутар ког се остварују предметни исходи у првом разреду чине садржаји из најближег и *непосредног окружења ученика* – дома, школе, насеља/дела насеља у коме ученик живи, у II разреду просторни оквир се проширује на *Насеље са околином*, у трећем III разреду на *Крај у коме ученици живе*¹, а завршиће се у IV разреду државом *Србијом*.

Принцип животне близине овом програму обезбеђује високу осетљивост на контекст у коме ученици живе, односно отвореност за садржаје из учениковог окружења и флексибилност за уважавање карактеристика и одлика најразличитијих средина у којима деца из Србије живе. У том смислу предмет Природа и друштво подразумева отвореност и за садржаје од значаја за националне мањине у складу са простором проучавања природних и друштвених појава у трећем разреду – *крај у коме ученици живе*. Поред тога, код свих ученика треба развијати осећај богатства у различитостима међу припадницима различитих националности указивањем на постојање људи који славе другачије празнике, имају различите обичаје, културу становања, исхрану, облачење и сл.

Уважавање окружења у којем ученици живе директно је у вези са уважавањем искустава и знања ученика. Ученици у процес наставе и учења улазе са идејама и представама о свету, себи и свему другом што их окружује. Изградили су их личним ангажовањем у свакодневним активностима, како у школи, тако и ван школе у другим образовним, културним и свакодневним животним активностима – учењем, читањем, писањем, играњем, слушањем, посматрањем, размишљањем, разговарањем, итд. Зато је веома важно да полазне тачке у развоју научних идеја о природним и друштвеним појавама и процесима буду управо идеје и искуства са којима ученици долазе у школу и улазе у процес учења. Кроз разноврсне активности којима се уважава средина у којој ученици живе и њихово свакодневно искуство из конкретне средине, ученицима се омогућава да доживе и разумеју разноликост и међусобну повезаност свих чинилаца који делују у њиховом природном и друштвеном окружењу. Истовремено се подстиче њихова радозналост за откривање појава и процеса у природној и друштвеној заједници.

Основна интенција наставе Природа и друштво усмерена је на развој интелектуалних, психофизичких, когнитивно-конативних и социјално-афективних сфера личности ученика, што се одражава у наведеном циљу за крај циклуса и датим предметним исходима.

Предметни исходи Природе и друштва показују шта су ученици оспособљени да учине, предузму, изведу и обаве на крају разреда захваљујући знањима, ставовима и вештинама које су развили учењем овог предмета. Исходи се остварују у спрези садржаја, метода наставе и учења и активности ученика некад унутар једне теме, а најчешће кроз више тема. Зато границе међу темама проучавања треба схватити условно и флексибилно. Неки исходи су по својој природи међупредметни и оствариваће се кроз активности у оквиру више наставних предмета, као на пример исход: *По завршетку разреда ученик ће бити у стању да презентује другима информације о прикупљеним подацима (писано, усмено, помоћу ленте времена, презентацијом и/или цртежом)*. Треба, такође, имати

у виду да је редослед програмских тема и груписаних садржаја унутар тема урађен искључиво ради прегледности препоручених програмских садржаја и не препоручује се као редослед приликом креирања годишњих и оперативних планова, већ као помоћ наставнику да их креира. Иста препорука се односи и на уџбенике. Није пожељно да структура садржаја уџбеника буде основ за планирање наставе.

Ученике треба оспособљавати да самостално истражују и анализирају природне и друштвене појаве и процесе. У зависности од исхода који се жели остварити, учитељ треба да подстакне ученике на различите врсте активности које ангажују како појединачна чула, тако и више чула истовремено. Синхронизација чулних утисака даје целовиту слику објеката, процеса, појава и њихову интеграцију у комплексну слику света, а уважава различитости у склоностима ученика при упознавању света и процесу учења. Ипак, учење се не завршава на чулним утисцима, већ се наставља уопштавањем ученог кроз описивање, поређење, формулисање закључака итд. У наставном процесу се, дакле, полази од несистематизованих искуствених сазнања и иде се ка општим, научно заснованим, систематизованим знањима из области природе, друштва и културе. Активности ученика потребно је прилагодити предметним исходима, специфичностима изабраних садржаја и узрасту ученика. Постепено треба повећавати ниво захтева и самосталности ученика приликом упознавања природних и друштвених појава.

Стварност (природна и друштвена) која нас окружује и из које произилази садржај овог програма, заснована је на *повезаности различитих појава и процеса*. Због тога садржаји Природе и друштва морају да буду одраз те целовитости и повезаности појава које се изучавају. Ради формирања елементарних појмова и постављања мреже за систем појмова, при избору и распореду програмске грађе примењен је *спирално-узлазни модел*, у складу са узрастним карактеристикама ученика. То значи да се иста тематика из разреда у разред проширује, продубљује и посматра са различитих аспеката. Изградња система у настави, последица је постојања система у стварности. Улога учитеља је да ствара прилике за учење, а не да наставне садржаје тумачи само као биолошке, географске, историјске и друге садржаје.

Поред тога, приступ настави и учењу треба да буде *повезан и са логиком и методологијом научне дисциплине* одакле произлази одређени садржај. Тако изучавање биолошких садржаја нужно треба да укључи посматрање и праћење биолошких феномена; изучавање садржаја хемије и физике – закључивање на основу спроведеног огледа или експеримента; изучавање прошлости – анализу историјских извора итд. Развијање система појмова подразумева континуиран рад учитеља на успостављању хоризонталне (унутар једног разреда) и вертикалне повезаности (између разреда) појмова унутар програма Природе и друштва. Важно је да се кад год је могуће приступи корелацији и интегрисаном приступу садржајима на међупредметном нивоу кроз наставне и ваннаставне облике рада и активности у школи и изван ње. Због природе садржаја предмета и датих исхода пожељно је активности организовати што чешће изван учионице, односно у ближем природном и друштвеном окружењу. За потребе овог предмета посебно су погодни: организована посете, шетње, излети, настава у природи.

Поред коришћења званично одобрених уџбеничких комплекса, у остваривању програма за Природу и друштво препоручује се коришћење шире литературе и осталих извора информација: штампаних, аудио-визуелних и електронских медија. Посебно се препоручује коришћење аутентичних природних и друштвених извора, као најверодостојнијих показатеља стварности, појава и процеса у конкретном непосредном окружењу, као и дидактичких материјала који одражавају посебности датог окружења и краја у коме ученици живе.

Учитељ остварује постављени циљ и исходе кроз наставу и остале организационе форме рада у школи, без додатног оптерећења родитеља и њиховог обавезног ангажовања у остваривању програма. Родитељи могу бити добровољно ангажовани као расположиви потенцијал локалне средине, у зависности од њихових знања, могућности и хтења.

1 Крај, као простор проучавања, је територијална целина која се поклапа са границом општине Традиционално до сада се за овај територијални ниво користило појам завичај Проблем употребе појма *завичај* произилази из непостојања јасних просторних и временских критеријума за његово издвајање

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Планирање обухвата креирање годишњег и оперативних планова, као и развијање припрема за час/дан/седмицу. *Годишњи план* креира се у форми гантаграма и садржи број часова по темама распоређених по месецима, а у складу са школским календаром, годишњим фондом часова, планираним фондом часова по темама.

Полазећи од датих предметних исхода и препоручених садржаја од наставника се очекује да дати програм контекстуализује према потребама конкретног одељења имајући у виду карактеристике ученика, уџбенике и друге наставне материјале које ће користити, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже као и друге ресурсе школе и локалне средине.

Приликом планирања наставе и учења потребно је руководити се:

- индивидуалним разликама међу ученицима у погледу начина, темпа учења и брзине напредовања;
- интегрисаним приступом у којем постоји хоризонтална и вертикална повезаност унутар истог предмета и различитих наставних предмета;
- партиципативним и кооперативним активностима које омогућавају сарадњу;
- превасходно активним и искуственим методама наставе и учења;
- уважавањем свакодневног искуства и знања које је ученик изградио ван школе, повезивањем активности и садржаја учења са животним искуствима ученика и подстицањем примене наученог у свакодневном животу;
- негованњем радозналости, одржавањем и подстицањем интересовања за учење и континуирано сазнавање;
- редовним и осмишљеним прикупљањем релевантних података о напредовању ученика, остваривању предметних исхода и постигнутом степену развоја компетенција ученика.

Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре, као и до сада, креира свој годишњи (глобални) план рада из кога касније развија своје оперативне планове. Како су исходи дефинисани за крај наставне године, наставник треба да их операционализује прво у оперативним плановима, а потом и на нивоу конкретне наставне јединице.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Однос циља, исхода, препоручених програмских садржаја, метода наставе и учења и активности ученика

При остваривању циља и предметних исхода Природе и друштва мора се имати у виду да су садржаји, методе наставе и учења и активности ученика неодвојиви у наставном процесу. Концепт наставе засноване на процесу и исходима учења подразумева наставу чији превасходни циљ није преношење предметних садржаја, већ изградња и развој знања као основе на којој се развијају разноврсна умења. У том смислу, програм наставе и учења нуди садржински оквир, а учитељ има слободу да уместо њих изабере и неке друге садржаје уколико сматра да су ти садржаји примеренији средини у којој ученици живе, узрасним и развојним карактеристикама ученика и њиховим интересовањима. Суштина је у томе да садржаји буду у функцији остваривања исхода, а не сами себи циљ. Учитељ има значајан простор за слободу избора и повезивање садржаја, метода наставе и учења и активности ученика како би водио ученике ка остваривању датог исхода.

Већина предметних исхода постиже се кроз непосредну истраживачку активност ученика уз континуирану подршку и подстицај од стране учитеља. Пожељне су активности које омогућавају интеракцију са физичком и социјалном средином, јер доприносе спознавању света који окружује ученике, тако што се откривају односи и упознају својства и карактеристике предмета, бића, појава и процеса и стичу се социјалне вештине. Најефикасније методе учења јесу оне методе које ученика стављају у адекватну активну позицију у процесу развијања знања. Потребно је стварање ситуација учења у којима ће доћи до изражаја различите активности

ученика које омогућају различите начине учења. Значајне активности ученика у оквиру предмета Природа и друштво су:

- Посматрање са усмереном и концентрисаном пажњом ради јасног запажања и уочавања света у окружењу (уочавање видљивих карактеристика);
- Илустровање појава и процеса из свакодневног живота – навођење, показивање, објашњавање примера из природног и друштвеног окружења;
- Описивање – вербално или ликовно изражавање спољашњих и унутрашњих запажања;
- Процењивање – самостално одмеравање;
- Груписање – уочавање сличности и различитости ради класификовања;
- Праћење – континуирано посматрање ради запажања промена;
- Бележење – записивање графичко, симболичко, електронско бележење опажања;
- Практиковање – у настави, свакодневном животу и спонтаној игри и раду;
- Експериментисање – намерно модификоване активности, огледи које изводи сам ученик;
- Истраживање – испитивање својстава и особина, веза и узрочно-последичних односа;
- Сакупљање – прављење колекција, збирки, албума из природног и друштвеног окружења;
- Стварање – креативна продукција;
- Играње – дидактичке, едукативне и спонтане игре;
- Активности у оквиру мини-пројекта – осмишљавање и реализација.

Ради прегледности препоручени садржаји су дати у темама.

Потребно је приликом тумачења исхода учења и препоручених садржаја у трећем разреду стално имати у виду да се садржаји и одговарајући примери истражују и проналазе у оквиру *краја у коме ученици живе*. Крај, простор проучавања природних и друштвених појава и процеса, је територијална целина која се поклапа са границом општине. Општински центар је насеље у коме становници свих осталих насеља унутар граница општине остварују своје животне потребе као што су здравство, образовање, трговина, саобраћај, финансије, запослење, забава, итд. Унутар краја постоје природни, друштвени, економски, културни и историјски садржаји који су утицали на успостављање односа и веза између њега и његових житеља. На основу територијалног обухвата краја можемо закључити да је задовољен и принцип упознавања простора од ближег (познатог) ка даљем (мање познатом) простору.

Традиционално до сада се за овај територијални ниво користио појам завичај. Проблем употребе појма завичаја произилази из непостојања јасних просторних и временских критеријума за његово издвајање. Најопштије, завичај се одређује као „место са ближом околином где се неко родио и где је одрастао”. Из тога даље произилази да је завичај више субјективна категорија која почива на емоцијама.

Тема *Природа, човек, друштво* бави се узајамним дејством природних и друштвених фактора у окружењу. У том смислу креће се од облика рељефа и површинских вода у крају. Ови појмови су познати ученицима из претходних разреда, али се сада изучавају у ширем простору, уз додавање нових сегмената који се односе на елементе узвишења (подножје, стране, обронци, врх) и одређивање десне и леве обале текућих вода у циљу оријентације у простору. Кроз исходе учења и препоручене садржаје јасно је видљива потреба разматрања утицаја географских фактора на начин живота људи (људи су се насељавали тамо где су имали повољне географске услове, плодно земљиште и воду, правили су утврђења на узвишењима и сл.). Специфичност краја чине и групе људи који у њему живе (становници и народи краја). У том смислу наставља се разматрање дуализма права и обавеза, али сада становника краја, уз упознавање обичаја других народа у крају, а све у циљу хармоничног суживота. Разматрања започета у другом разреду кроз типологију насеља (село, град), сада се настављају разматрањем повезаности села и града, њихове зависности и међуусловљено-

сти кроз различите послове којима се баве становници у насељима краја. Ово представља и основу за прво груписање сличних послова (којима се задовољавају животне потребе људи у крају) у делатности (пољопривреда, образовање, здравство и сл.). У контексту поменутих делатности уводи се и појам саобраћаја и његове улоге у превозу путника и терета, односно преносу информација. И даље се ради на оспособљавање ученика за безбедно учешће у саобраћају (на саобраћајницама у крају).

Садржаји о својствима воде проширују се на различита агрегатна стања ове течности, као и на упознавање ученика са процесом који обједињује сва три стања воде – кружењем воде у природи.

Разматрају се и промене које настају при загревању и хлађењу још једног елемента неживе природе – ваздуха. У том смислу, путем једноставних практичних активности ученици уочавају да се ваздух на топлоти шири, а на хладноћи сабија (промена запремине), што у природи доводи до кретања ваздуха, односно ветра.

Услови за живот (сунце, вода, ваздух и земљиште) сада се уводе у новом контексту, као специфични услови за живот у животним заједницама (копненим и воденим). Уводи се појам *ланац исхране* као основни однос међу живим бићима у животним заједницама, ослањајући се на сазнања из другог разреда о подели животиња према начину исхране. Посебну пажњу треба дати животним заједницама специфичним за крај у коме ученици живе, као и њиховој заштити.

Садржаји о човеку, односно о људском телу сада се односе на уобичајене заразне болести деце (грип, заразна жутица, варицела) које се лако шире у колективу, као и болести које преносе животиње (крпељи, вашке). Акцента је на упознавању ученика са основним мерама заштите против ових болести и одговорном односу према сопственом здрављу и здрављу људи из окружења (на пример, не треба долазити у школу уколико смо болесни ради сопственог здравља и очувања здравља осталих ученика и запослених у школи).

Тема *Оријентација у простору и времену* односи се на оспособљавање ученика за оријентацију у простору и надовезује са на начине оријентисања из прва два разреда (оријентација у насељу помоћу карактеристичних објеката и адресе). У трећем разреду уводи се оријентација помоћу главних страна света. Акцент је на оспособљавању ученика да одреде стране света помоћу компаса, Сунца и оријентира из природе/окружења (маховине, годиви на пању, цркве и сл.) у складу са оним што је доступно у окружењу у коме ученик живи. Препоручљиво је да ученици спознају простор непосредним посматрањем, шетњом по насељу и околини или кретањем превозним средствима, односно да се ови исходи учења и настави садржаји реализују у ванучиоичком окружењу.

У трећем разреду започиње процес *картографског описивања*. Оспособљавање ученика да разумеју информације приказане на географској карти засновано је на три изазова које је потребно превазићи:

- однос величине простора на карти у односу на величину реалног простора – на географској карти приказ реалног простора је вишеструко умањен;
- перспектива из које су приказани објекти на географској карти („птичија перспектива”);
- овладавање новим „језиком” кроз разумевање значења боја и симбола помоћу којих су приказани реални географски објекти на карти.

Да би лакше разумели како се објекти приказују на карти, препоручљиво је помоћу једноставних активности показати шта је умањено приказивање објеката и приказивање из „птичије” перспективе. Потреба за умањењем површина које се преносе на папир је блиска ученицима, јер на цртежима на којима приказују, на пример, природу у јесен умањују природне величине (бића, предмете...) до величине формата папира. У том смислу, а у складу и са оним што се ради на Математици, учитељ може планирати умањено приказивање предмета правилних облика из непосредног окружења ученика у размери 1:10 (на пример, школска клупа је димензија 120 x 60 cm, када је умањимо 10 пута, ученици у свескама цртају правоугаоник димензија 12 x 6 cm). На сличан начин,

али на папиру већег формата може се представити план учионице. Препоручљиво је за ове активности изабрати такве предмете које ученици могу посматрати „одозго” како би стекли увид, на пример, зашто школска клупа на умањеном приказу учионице има изглед правоугаоника, резач у облику ваљка има изглед круга и сл. На сличан начин може се израдити макета насеља а затим је ученици могу посматрати (и фотографисати) из „птичије перспективе” како би уочили како из ваздуха изгледа то насеље, а затим се та фотографија може лако „превести” у скицу плана тог насеља. Уколико постоје техничке могућности, за приказивање познатог окружења из различитих перспектива (реални, фотографски приказ, картографски приказ) може послужити апликација Google Maps.

Прва карта са којом се ученици сусрећу је план насеља у коме они живе. Креће се од оспособљавања ученика да пронађу улицу или објекат на плану насеља, опишу пут којим се може стићи од једне до друге тачке помоћу плана насеља, што ће у будућности довести до крајњег циља – оријентисања помоћу плана насеља тако да се дође од једне до друге локације у насељу.

Након плана насеља, ученици су спремни да разумеју апстрактнији приказ (често потпуно непознатог) простора, односно општегеографску карту. У трећем разреду креће се од посматрања краја у коме ученик живи на географској карти Србије. Дакле, полазиште је простор који је ученицима познат, па они могу да успоставе везу између опаженог окружења и његовог графичког приказа на географској карти. Оспособљавање ученика да разумеју географску карту подразумева сусрет ученика са трећим изазовом – значењем картографских боја (облици рељефа и површинске воде) и картографских знакова. Није потребно оптерећивати ученике учењем напамет изгледа и значења картографских знакова, већ је препоручљиво користити легенду у функцији трагања за њиховим значењем. Методички приступ географској карти треба да се креће у правцу третирања карте као извора информација, а не да карта буде место на коме ученици само показују задате географске појмове. У том смислу се ученику може задати, на пример, да помоћу географске карте одреди положај свога краја у Србији у односу на главни град Републике Србије. Када ученик наводи шта све може да сазна о одређеном простору посматрајући географску карту тог простора и легенду која се на њој налази, треба га подстицати да у том приказу користе и знања о странама света.

Увођење временских одредница надовезује се на оне које су већ уведене у прва два разреда и проширује се новим одредницама – *деценија* и *век*. Као и у претходним разредима, нове временске јединице уводе се тако да се мањом (већ познатом) мерном јединицом објашњава већа (нова) мерна јединица. Ученике треба стављати у ситуацију да користе наведене временске одреднице (посебно годину, деценију и век) у свакодневним ситуацијама и приликом описивања догађаја из прошлости.

Тема *Прошлост* започиње у трећем разреду увођењем историјских извора као основних извора сазнања о прошлости. У том смислу, увођење поделе историјских извора (материјални, писани и усмени) није само себи циљ, већ указује на различите изворе информација о прошлим временима. Ученици упознају историјске изворе и истражују теме из породичне и прошлости краја за које су заинтересовани. Када је реч о породичној прошлости, продукт истраживања може да буде приказ породичног стабла, уз увођење значења појмова преци и потомци. У том смислу, ученик користећи породично стабло описује ближе чланове породице из „угла” предака и потомака (*Мој деда је предак мог тате. Тата је дедин потомак. Ја сам татин, мамин, бабин, дедин потомак*). Прошлост краја се истражује у односу на специфичности краја у коме ученици живе, на значајне догађаје за становнике тог краја (о којима често сведоче и споменици), и знамените људе који су рођени или живели у том крају. Истражују се ученицима блиске и релевантне теме из свакодневног живота (на пример, занимања људи у крају, одевање, исхрана, дечије игре) уз стално поређење начина живота у прошлости и садашњости (као ученицима блиске и познате). Није потребно да се истраже сви наведени аспекти свакодневног живота него они за које су ученици највише заинтересовани и за које постоје доступни историјски извори примерени

ученицима овог узраста. Податке прикупљене малим историјским истраживањима ученик може да представи на неки од начина које одабере (усмено, помоћу ленте времена, породичног стабла, презентације, постера...).

Тема *Кретање* представља сегмент о коме ученици имају богато искуство, а задатак наставника је да та несистематизована, искуствена знања буду структурисана и освешћена и да омогуће ученику боље спознавање света који их окружује. Ученици препознају и наводе примере за различите облике кретања тела према њиховој путањи – праволинијско и криволинијско. Истраживање утицаја јачине деловања на пређено растојање тела природно се реализује кроз практичну активност (експеримент). Утицај јачине деловања разматра се кроз удаљеност коју тела прелазе (као и у другом разреду), при чему је пожељно укључити не само процену растојања, већ и њено прецизно мерење уз коришћење мерних јединица за дужину које су уведене у математици у другом разреду. Уводи се и падање као специфичан начин кретања тела условљен дејством Земљине теже, чему се приступа феноменолошки, без улажења у детаљнија објашњења. Посебну пажњу потребно је обратити на испитивање утицаја облика тела на брзину падања практичним проверавањем брзине падања два тела који имају све исте карактеристике (материјал, маса), осим облика (на пример, згуљван и исправљен папир).

Још један аспект кретања представљају садржаји о светлости и звуку. Светлост се изучава из два аспекта: извори светлости (природни и вештачки) и сенка (облик и величина сенке). Ученици треба да разликују природне и вештачке изворе светлости, као и да путем практичне активности уоче повезаност промене величине и положаја сенке са променом положаја извора светлости (природног или вештачког). Такође, ученици се упознају са различитим изворима чијим покретањем (треперењем) настаје звук – треперење затегнуте жице, гласних жица; различити звуци у природи (звук инсеката, фијукање ветра и сл.). Звукови се истражују из два аспекта – информативног (на основу звука знамо од кога/чега потиче и оријентишемо се на основу те информације) и безбедносног (звуци који упозоравају, заштита од буке). Пожељно је организовати практичне активности (огледе) којима се доказује да се јачина звука мења са променом удаљености од извора звука, што је посебно важно из безбедносних разлога.

Исходи учења и садржаји који се односе на промене *материјала* фокусирани су на уочавање повратних (истезање, савијање, ширење/скупљање; испаравање, кондензовање, топљење/очвршћавање) и неповратних (сагоревање, рђање) промена материјала. Наведене промене не треба учити напамет већ подстаћи ученике да их уоче у свакодневном животу и/или помоћу огледа. Разликовање неповратних од повратних промена материјала своди се на настајање или ненастајање материјала који имају другачија својства након механичког или топлотног деловања.

У прва два разреда једина течност која је изучавана била је вода. Сада се уводи први општији појам – течност. Приликом практичног истраживања користе се течности које су безбедне за ученика и лако доступне (вода, уље, детерџент за прање судова, мед, млеко, сок од лимуна). У овом смислу, у фокусу је уочавање сличности и разлика између воде и других течности (тече, променљивост облика; провидност, боја, густина). Посебно се истражује својство течности као растварача. Путем експеримента испитује се зависност брзине растварања од уситњености материјала, температуре течности и мешања. Ову активност најлакше је урадити на примеру воде.

Топлотна проводљивост материјала представља нови аспект изучавања материјала. На примеру свакодневних активности и претходних искустава, ученици класификују и бирају материјале који по топлотној проводљивости највише одговарају одређеној употреби (металне шерпе за кување, дрвене клупе за седење у парку и сл.). У овом смислу, разматра се и ваздух као топлотни изолатор у природи и свакодневном животу (крзно и перје животиња; слојеви то облачење, вунене рукавице, грађевински блокови, термос-боца).

Исходи учења и садржаји о материјалима завршавају се упознавањем ученика са значајем рециклаже, као и потребом разврставања отпада од пластике, стакла, папира и метала. У складу са овим, повезана је и проблематика рационалне потрошње материјала и предмета која подразумева подстицање ученика да дају предност употреби: производа који се вишеструко користе у односу на производе за једнократну употребу, као и рециклираних и производа који могу да се рециклирају. Проблематика одрживог развоја приметна је и кроз указивање на међусобне утицаје човека и окружења кад год је то могуће и актуелно у конкретним условима у којима се реализује настава. Пуно разумевање концепта одрживог развоја могуће је тек на каснијем узрасту ученика, али је потребно да се континуирано развија, и то не само на нивоу знања, већ првенствено на нивоу развијања вредности, ставова и навика. На тај начин се утиче на развој ставова важних за опстанак и будућност.

Приликом изучавања природних и друштвених феномена нужно је и даље примењивати истраживачки приступ и оспособљавати ученике за различите начине прикупљања података о окружењу, њихову анализу, сврставање у групе и категорије по различитим карактеристикама, вођење белешки и закључивање. Учествовање у једноставним огледима/експериментима који се реализују на основу упутства – индивидуално, у пару или групи, усложњава се кроз повезивање резултата огледа/експеримента са објашњењем или закључком. Значајно је радити на оспособљавању ученика да јасно презентује резултате својих истраживања на начин који је примерен проблему који се истражује и интересовању ученика (писано, усмено, помоћу ленте времена, Power Point презентацијом и/или цртежом и др.).

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Праћење напредовања и оцењивање постигнућа ученика само је део праћења и вредновања образовно-васпитне праксе. Резултате целокупног праћења и вредновања наставник узима као основу за планирање наредних корака у раду са ученицима и развијању своје образовно-васпитне праксе.

Праћење напредовања и оцењивање постигнућа ученика је формативно и сумативно и реализује се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Потребно је да наставник континуирано и на примерен начин указује ученику на квалитет његовог постигнућа тако што ће повратна информација бити прилагођена, довољно јасна и информативна како би имала улогу подстицајне повратне информације. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а ученике треба оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у остваривању исхода предмета, као и напредак других ученика.

Назив предмета	ЛИКОВНА КУЛТУРА
Циљ	Циљ учења Ликовне културе је да се ученик, развијајући стваралачко мишљење и естетичке критеријуме кроз практични рад, оспособљава за комуникацију и да изграђује позитиван однос према култури и уметничком наслеђу свог и других народа
Разред	Трећи
Годишњи фонд часова	72

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– поштује инструкције за припремање, коришћење, одржавање и одлагање материјала и прибора; – повеже уметничко занимање и уметнички занат са одговарајућим продуктом; – преобликује, самостално или у сарадњи са другима, амбалажу и предмете за рециклажу међајући им употребну функцију; – изрази своје доживљаје, емоције, имагинацију и запажања одабраним материјалом, прибором и техникама; – користи одабране податке и информације као подстицај за стваралачки рад; – протумачи једноставне визуелне информације и поруке из свакодневног живота; – укаже на сличности и разлике које опажа у уметничким делима и традицији различитих народа; – изрази одабране садржаје изразом лица, положајем тела, покретима или кретањем; – распореди облике, боје, линије и/или текстуре креирајући оригиналне композиције; – разговара са вршњацима о доживљају простора, дизајна, уметничких и ученичких радова, уважавајући различитости; – учествује у обликовању и уређењу простора у школи, код куће или у окружењу; – разматра, у групи, шта и како је учио/ла и где та знања може применити	МАТЕРИЈАЛИ	Својства материјала Својства материјала за ликовно обликовање – тврдоћа, еластичност, растворљивост или постојаност (промене у току сушења, у контакту са светлошћу, у контакту са различитим супстанцама и подлогама), материјали који могу да се користе као алатке (пера, крзно, длака, лишће, дрвца) Изглед материјала – основне и изведене боје, природне и створене текстуре Технике Однос материјала, ликовне технике и идеје Производи уметничких заната (накит, уметничке лутке, шешири, таписерије, ћилими, осликани текстил, собне светилке и сенила, грнчарија, дуборез, гравуре) Значај рециклажа, уметничка рециклажа
	СПОРАЗУМЕВАЊЕ	Говор тела Поглед, израз лица, држање тела, гест и кретање, однос вербалне и невербалне комуникације Тумачење визуелних информација Визуелне карактеристике биљака и животиња, знаци, симболи, униформе, заставе, ношње Пејзаж, портрет, аутопортрет
	КОМПОЗИЦИЈА	Слика, текст, звук Кратки анимирани филмови, рекламе, билборди Лепо писање – плакат, позивнице, честитке Композиција Дводимензионалне и тродимензионалне композиције, организација композиције, равнотежа Орнамент Традиционална и савремена употреба орнамената, симетрија
	ПРОСТОР	Облици у простору Непокретни објекти у отвореном и затвореном простору (споменици, уметничка дела, експонати) Композиција у простору – поставка изложбе, уређење просторије, уређење школе, уређење околине у локалној заједници Оптичке илузије на дводимензионалној подлози, специјални ефекти на сцени, у филмовима, играма Кретање Покрет и кретање у природи, окружењу и уметничким делима

Кључни појмови садржаја: простор, облик, линија, боја, текстура.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Ученици се развијају и уче кроз разноврсне активности и задатке који подстичу радозналост и задовољство у истраживању, експериментисању, размишљању, повезивању, изражавању, стварању, дружењу и сарадњи.

Кључни појмови су међусобно чврсто повезани и чине конструкцију, основу за развијање програма. Централни појам је простор, јер се све што видимо и доживљавамо налази у простору. Из овог појма су изведени остали кључни појмови. У првом разреду их има три: простор – облик, линија; у другом разреду четири: простор – облик, линија, боја; у трећем пет: простор – облик, линија, боја, текстура и од четвртог шест: простор – облик, линија, боја, текстура, светлина.

Централни појам, простор, указује на то да програм није усмерен на ускотручне садржаје, већ на свет у коме ученик живи и одраста и који треба свесно да опажа, доживљава и истражује из различитих углова. Сви садржаји везани за визуелну уметност (укључујући и уметничка остварења из ближе и даље прошлости) у блиској су вези са савременим светом и ученици треба постепено да истражују и откривају те везе.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У првој колони табеле дати су исходи који се достижу до краја школске године. Исходи воде ка постепеном развијању компетенција. Достижни су за сваког ученика, у мањој или већој мери. Наставник у току године прати, процењује и подстиче развијање индивидуалних потенцијала сваког ученика.

У другој колони табеле предложени су називи целина, а у трећој појмови, подпојмови и теме за разговор и истраживање. Нови модел наставе и учења није фокусиран на садржаје. Наставник има слободу да осмисли називе, број и редослед наставних тема и наставних јединица, а у складу са дидактичким принципима и условима у школи. Настава се не планира према структури уџбеника, јер ученици не уче лекције по реду, већ истражују уџбеник како би развијали међупредметне компетенције – у зависности од задатка/теме траже одговарајуће визуелне и/или текстуалне податке и информације, повезују их, пореде, стављају у нови контекст, користе их као подстицај за стварање...

У настави треба да доминирају проблемски задаци који циљају више исхода и међупредметних компетенција. Задаци и активности треба да буду разноврсни и да омогуће сваком ученику да се развија у складу са својим интересовањима, искуством, потребама и потенцијалима. Осим стваралачког рада значајан је и разговор. Наставник планира питања која подстичу ученике на размишљање и на развијање креативних идеја (модел подстицајних питања се може видети у програму за други разред).

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

МАТЕРИЈАЛИ

Материјали, прибор, технике и савремена технологија су средства која се користе у процесу визуелног описивања. Наставник кратко објашњава и показује како се припремају, користе, чисте, одлажу или преносе и пружа друге неопходне информације. Одабрани садржаји ове целине интегришу се са садржајима других целина.

Својства материјала

Ученици треба да добију само кључне информације о својствима материјала које користе. Ако користе употребљену амбалажу, материјале или објекте које су пронашли у природи потребно је да их, уз помоћ укућана, припреме пре доношења на час (прање, термичка обрада, дезинфиковање асепсолом, алкохолом... у зависности од материјала). У току године самостално припремају лепак или масу за обликовање од материјала који се користе у домаћинству (кукурузно брашно, кукурузни штирак, сода бикарбона, сирће, млеко, со, шећер...). Водене боје могу да направе од истрошених фломастера. Рецепт се могу пронаћи на интернету, наставник бира оне који одговарају узрасту ученика. Важно је и да сви ученици до краја првог циклуса развију навику да заједно располажу и чисте простор по завршетку рада.

Имајући у виду да се технологија материјала развија великом брзином, наставник може да информише ученике о неким иновативним материјалима које користе дизајнери одеће, амбалаже, намештаја... На пример, материјал који се прави од папира и пластике (Partic), материјал који се прави од рециклиране одеће (варијанта материјала Karta-Pack)... Тродимензионално (3D) штампање и паметни материјали могу да се помену у следећем разреду.

Подела боја на основне (примарне) и изведене (секундарне) односи се на пигментне боје за сликање. Ученици треба да знају да мешањем две основне боје у односу 1:1 неће увек добити тон који су очекивали, јер се материјал различитих произвођача разликује. Било би добро да истражују мешање боја тако што ће размењивати прибор/материјал. Није потребно да меморишу називе боја, јер школске боје или немају називе или се називи разликују од једног до другог произвођача. Међутим, када почну да користе белу боју наставник треба да их мотивише да експериментишу. На пример, може да пита: „Како бисте описали ове две боје?“, показујући цинобер и кармин црвену. Затим, да тражи да помешају обе боје са белом и упореде тонове које су добили. Даље ученици сами истражују. Боје трећег реда (терцијерне) се објашњавају у четвртном разреду. Примарне и секундарне боје се повезују са природним и вештачким облицима, емоцијама, утисцима, простором... Наставник објашњава текстуру на најједноставнији начин (изглед површине материјала), иако објашњење неће бити потпуно. Важније је да се ученици не збуне и да искуствено истражују текстуру. Истражује се стварна (физичка) текстура материјала, која има изражене тактилне квалитете, а наставник планира више разноврсних задатака. На пример, ученици могу да компонују лепећи на картон лишће, комадиће чипке, текстил, канап, рафију..., да обложе рад алуминијумском фолијом за домаћинство, пажљиво трљајући тупим врхом оловке или прстима. Уколико немају фолију, могу да премажу рад белом бојом како би се фокусирали само на текстуру. Када вајају у меком материјалу треба да креирају текстуре плански (гласањем, урезивањем, утискивањем...). Наставник указује на то да понекад физичка текстура највише утиче на утисак о делу, нарочито када је реч о скулптури и дизајну ентеријера (показати примере). Визуелна текстура се још увек не објашњава, али се истражује искуствено – ученици могу да цртају текстуре разноврсним линијама, да осликају папир (разливањем боје, прскањем, дувањем кроз сламчицу...), да користе технике колаж, фротаж, гратаж, суминагаши или ебру.

Технике

На основу сопствене процене наставник у трећем или четвртном разреду објашњава да су акварел боја и папир материјали за ликовно обликовање, а акварел техника начин на који се тај материјал обликује. Ученици могу да испробају сликање акварел бојом на сувом папиру и сликање на влажном папиру. Уобичајено уче гваш технике (влажни нанос, полусуви нанос, испирање, гребање...) пре него што почну да користе темпере, али то није правило. У штампање графика се уводе прављењем импровизованих матрица. Најједноставнија се припрема на употребљеној стиropop (полистирен) тацни за паковање хране. На полеђини тацне цртеж се лако урезује фломастерима, а боја се наноси широком четком

или комадићем чврстог картона. Осим оловкама и четкицама било би добро да цртају и импровизованим прибором (згужваним папиром/кесом/фолијом, гранчицама, боровим иглицама...), јер то помаже да „ослободе руку” и да боље организују композицију. Скулптуре могу да обликују од папира, картона, лако савитљиве жице, тканине, комбиновањем разноврсних материјала... Затим, од меких материјала: глинамола, школске глине, полимерне глине која се не пече („FIMO AIR”), „магичне глине” (пенаста глина са гранулама стиropopа, кинетичка глина, „Mad Mattr”...) или масе коју су сами направили. Треба имати у виду следеће. Неке масе се споро суше, па је тешко пренети рад од школе до куће без оштећења. Боље је да не користе пластелин, јер има врста које се уопште не суше, као и миришљавих које садрже алергене. Неке масе не прљају руке и радну површину. Скулптуре се обликују белом масом или масом у боји природних материјала, а која може и да се „патинира” бојом.

Наставник може да покаже и корисне технике које нису кључне за достизање исхода. На пример, може да демонстрира како се од мараме или комада платна обликује торба/завезљак савијањем и везивањем („фуроики” техника), како се од омота за бомбоне обликују торбе, футроле..., како се плете прстима, како се обликују корпе од папира, како се савијају оригами фигуре, како се пакују поклони, како се савијају украсне машини, како се праве лампиони, како се праве/декоришу сенила... Ученици могу да вежбају те технике и код куће, али је важно да на часу осмисле или договоре намену тих радова (украс за собу, украс за учионицу/школу, лични предмет, поклон за некога, радови за школски продајни сајам...).

Ученици упознају неколико уметничких заната које наставник бира у складу са темама и задацима које је планирао, локалном традицијом или интересовањима ученика. Одабрани садржаји се интегришу са одговарајућим садржајима овог и других програма. Учење може да се реализује у одабраном етнографском музеју. Уколико наставник планира радионицу или пројекат који укључује прављење уметничких рукотворина у школи препорука је да се користи материјал за рециклажу.

Уметничка рециклажа је важна тема. Наставник може да покаже примере уметничких пројеката у нашој земљи, као што су: „Убаци лименку доврши скулптуру”, скулптура „Ћубровиште са Великог ратног острва” (Београд), „Еко-мрав” (Суботица), „Птица робот” (Бор, Београд)... и примере уметничких дела направљених од предмета за рециклажу (на пример, унети у претраживач називе уметничких група: „FigJamStudio”, „Skeleton Sea” или „Guerra de la Paz” и имена уметника: Aurora Robson, Subodh Gupta, Mo'attaf Makhoul или Sean E. Avery).

Школе које имају средства и планирају набавку дигиталне технологије треба да имају у виду и ону која одговара настави Ликовне културе. На пример, мултимедијална лабораторија „i-Theatre” произвођача „Edutech” погодна је за интегрисану наставу Српског језика и Ликовне културе у првом циклусу. Дигиталне табле за цртање произвођача „Wacom”, као и ајпед таблети (iPadPro) подржавају стваралачки рад. Интерактивна школска табла „SMART Board” са пројектором (на пример, серија 7000) има вишеструку намену (проучавање ликовног језика, компоновање, лоцирање уметничких дела...). У школама које имају савремену опрему и средства, ученици треба да уче о заштити здравља и правилној употреби уређаја, као и о значају сарадње са школама које немају такве услове. У школама које не могу да набаве одговарајућу опрему и средства, ученици могу да користе помагала која се једноставно праве. На пример, када се настава одржава у учионицама опште намене које немају одговарајуће столове ученици могу да направе од картона стони „штафелај” (унети у претраживач: „DIY cardboard easel”). „Светлосне столове” као што је, на пример, APH Light Box наставници могу да направе у сарадњи са родитељима (унети у претраживач: „DIY lighttableutorials”).

Све одабране садржаје је потребно повезати са причом о томе како се развијају креативне идеје, односно шта све може подстаћи (мотивисати) визуелне уметнике (и ученике) да стварају. Како би се освестио процес развијања идеја, наставник може да зада уче-

ницима једноставну вежбу – да три пута преобликују исти троугао тако да креирају три различита сложена облика из маште. Вежба може да се понови са другим обликом, мрљом или шаром. Ученици треба да знају и то да савремена технологија утиче на начин изражавања визуелних уметника. Наставник може да покаже један очигледан пример (унети у претраживач име графичког дизајнера: Canon Shijirbat или Шиџирбат – финал).

СПОРАЗУМЕВАЊЕ

Циљ учења предложених садржаја је оспособљавање ученика за правилну, учтиву, добронамерну, ефектну и ефикасну комуникацију.

Говор тела

Предложене вежбе су фокусиране на невербално изражавање мимиком и телом. Наставник објашњава да се и без говора, лицем и телом, може пренети порука, испричати прича или насликати слика. Као пример може да послужи инсерт наступа мађарске трупе „Attraction” (унети у претраживач: Attraction Shadow Theatre Group). Уколико ученици до трећег разреда нису вежбали пантомиму треба да почну од читања израза лица и изражавања емоција. Затим, да тумаче и изражавају поруке које шаљемо неким општепознатим (у нашој култури) гестом или држањем тела (стати, крени, приђи, слажем се, нећу, извини и сл.) и неке једноставне радње (чисти метлом, свира...). Ученици који су то већ радили вежбају невербално исказивање неке ситуације (на пример, сусрет два пријатеља, пробирљиви купац и сл.). Важно је да сви ученици буду укључени да би се ослободили треме и несметано развијали креативност, заједништво и међусобно уважавање. Ако је потребно, ученици могу да погледају и неки смешан снимак (на пример, унети у претраживач: Mr. Bean's Holiday Dance Scene). Наставник повезује одабране вежбе са одговарајућим садржајима овог и других програма (имајући у виду да се програмски циљеви и методика разликују). На пример, може да формира тимове и подели задатке – док неки чланови тима глуме или рецитију, други их прате покретима, мимиком или „специјалним ефектима” (осветљавају глумце, померају делове сценографије, формирају облик рукама или телима, производе звучне ефекте...).

Тумачење визуелних информација

Тумачење визуелних информација је континуирана активност која се не планира као посебан час, већ као део задатака. Предложени садржаји се односе на тумачење слика независно од додатних информација као што су звук, текст и др. Сваки пут када ученицима покаже неку слику, наставник поставља питање: „Шта ово значи?”, како би се навикли да размишљају о садржају. Наставник прво указује на то да неки облици, боје, шаре и текстура у природи саопштавају неку поруку (показати примере). На пример, тамно сиви облаци најављују кишу, тамнија и храпавија кора дрвета указује на север, рогови јелена супарнику указују на његову снагу, када се осећа угрожено једна врста гусенице (Hemeroplanes triptolemus) заузима положај у коме личи на отровну змију. Нека бића комуницирају само визуелно. На пример, карипска гребенска лигња (*Sepioteuthis sepioidea*) „разговара” тако што мења боје и шаре. Визуелни знаци у природи омогућавају живим бићима да преживе. Визуелни језик који користе људи је најсложенији – слике користимо и да бисмо нешто продали, забавили друге, изазвали одређене емоције, помогли угроженима, навели друге да размишљају о важним темама... Наставник показује познате знаке које ученици виђају у окружењу, а затим и оне који се често виђају на амбалажама и производима и разговара са ученицима о томе зашто је важно да разумеју те слике. Затим се разговора о сложенијим знацима и симболима (заставе, грбови, амблеми). Садржаји из хералдике се усклађују са узрастом ученика. На пример, наставник може да покаже заставе из целог света и да тражи од ученика да процене (без пребројавања) која боја се највише користи на заставама, затим, која комбинација боја се најчешће користи, које заставе су сличне, које заставе су сличне нашој, које заставе се битно

разликују од осталих... Потребно је да размишљају и о томе како се споразумевамо одећом. Ко и зашто носи униформу, ко дизајнира униформе? Затим, шта је народна ношња, у којим приликама се некада носила, да ли се још увек носи и када, како изгледају ношње њиховог краја... Наставник одређује количину информација о ношњама у зависности од броја етничких група у општини (део може да се планира за следећи разред). Уметничка дела се и даље користе као мотивација за стваралачки рад, али су појачани захтеви који се односе на доживљај и тумачење садржаја. На пример, наставник може да покаже репродукцију слике „Шетња. Дама са сунцобраном” Клода Монеа, да пита ученике шта је приказано, шта мисле да се дешавало пре тренутка који је приказан, а шта после, ученици могу да напишу или да насликају причу према овом делу (или неком другом). Наставник показује неколико значајних дела српске уметности, бирајући она чији садржај је усклађен са сазнајним способностима и предзнањима ученика. Листа музеја се може наћи на адреси: <http://muzejirade.com>.

Слика, текст, звук

Предложени садржаји омогућавају медијско описивање. Препорука је да се почне од мултимедијалних садржаја, који су сложенији, али су ближи искуству ученика. Наставник може да укаже на то да рекламе на телевизији и на интернету, билборди, брендирана аутобуска стајалишта, кратки анимирани филмови... најчешће нису намењени деци или нису увек добронамерни. Међутим, превише разговора о негативним странама савремене медијске културе може бити контрапродуктивно или без икаквог ефекта, па је боље да се фокус помери на позитивне аспекте. На пример, наставник може да прикаже снимак „Waka Waka”, флешмоб који се одржао у Холандији с циљем да се прикупи помоћ за Кенију. Затим, да тражи од ученика да се распитају коме је најпотребнија помоћ у њиховој општини, у каквој акцији би могли да учествују да би помогли... Већина квалитетних кратких анимираних филмова не одговара узрасту ученика, али поједини могу послужити као увод у васпитне теме (на пример, Пиксаров „For The Birds” или серија „Minuscule” или „Tuutmgait”, дипломски рад студената из Арла). Када је реч о маркетингу, као пример могу да послуже рекламе „The Power Of Teamwork”, белгијске компаније „Линија” (De Lijn), билборд који рекламира млеко произвођача „Anando” (у Индији), а у нашој земљи билборд који рекламира Манчмелоу, агенције „Ovation BBDO”. Савремени билборди и рекламни панони могу да буду и корисни свим грађанима. У нашој земљи је развијен систем паметних клупа и аутобуских стајалишта која се напајају соларном енергијом и имају више функција („PETROSOLAR”), а тим научника из Перуа развија билборде који пречишћавају ваздух у градовима. Ученици треба да разговарају о порукама, оригиналности и доживљају приказаних примера. Наставник указује на то да визуелни уметници креирају мултимедијалне садржаје тимски. Није предвиђено да ученици уче о фазама продукције у првом циклусу, важније је да развијају креативност тако што ће се трудити да дизајнирају карактере (осмисле изглед и особине јунака). Најлакше је да нацртају јунака у боји (јунак може да буде фантастично биће, човек, животиња, биљка, предмет...). Наставник може да помогне питањима: Како се зове? Како се креће? Шта је на твој јунаку посебно, по чему се истиче? Да ли је добар или лош? Шта воли да једе? (ученици записују најважније особине на маргини поред цртежа). Јунак се затим смешта у неку причу или рекламу.

Плакати је мање сложена форма оглашавања и ученици могу да га раде више пута у току године, уколико постоји потреба. Основна карактеристика плаката је да садржи саопштење за јавност на већем формату папира, а школски плакати могу да садрже само интерна обавештења (на пример, обавештење о школској забави), образовне садржаје (на пример, азбуку/абецеду) или васпитне (на пример, правила понашања). Наставник и ученици се договарају шта ће саопштити, да ли ће плакат садржати само текст или текст и слику, да ли ће се реализовати као одељенски рад (један плакат) или рад више тимова (више плаката), која техника/технике ће се користити и на ком формату (уобичајени формат за школу је

100 x 70 cm, али то није правило). Ученицима не треба постављати превише захтева везаних за ликовно-графичко обликовање плаката (захтеви ће се постепено повећавати у старијим разредима). Лепо писање се примењује на часу када се раде плакати, честитке, позивнице... Сви ученици могу да дизајнирају слова свог имена, било којом техником. Заинтересовани ученици могу да вежбају код куће калиграфско писање једног или неколико слова договореног словоліка (фонта), на формату А4, А5 или А6, користећи фло-мастере широког равнoг врха.

КОМПОЗИЦИЈА

У овој целини су груписани садржаји везани за организацију композиције.

Композиција

Ученици треба да знају да је ликовна композиција целина коју је створио уметник и да се делови композиције називају ликовни елементи (ученици су упознати са обликом, линијом, бојом и текстуром). Уколико сами затраже додатна објашњења, наставник пружа најједноставнија. На пример, текстура листа није ликовни елемент, јер лист није створио уметник, већ природа. Али, ако осушени лист залепимо на ликовни рад, његова текстура ће постати део композиције (ликовни елемент). Наставник не објашњава врсте композиција и принципе компоновања, али разговара са ученицима о уметничким делима и ученичким радовима (који елементи су слични, а који потпуно различити, шта се највише истиче, шта се понавља...). Током године прати како ученик напредује, да ли увек распоређује елементе на исти начин, да ли црта мање фигуре и оставља превише празног простора на папиру, да ли су фигуре у предњем и задњем плану истих димензија... Наставник не исправља ученике и не објашњава однос простора и композиције, перспективу, скраћења, димензије и планове, већ прилагођава задатке и активности како би подстакao напредовање свих ученика. На пример, може да зада ученицима да заједно или у тимовима цртају на већем формату папира или кредама у боји у школском дворишту. Сликање аутопортрета, градског и сеоског пејзажа, цртање четком и бојом (без употребе оловке) на различитим форматима папира, компоновање само бојом, распоређивање разноврсних облика колаж техником... помаже да ученици боље организују елементе. Равнотежа се објашњава као баланс, на примерима из свакодневног живота (клацкалица, стајање на једној ноzi...), а ученици проналазе тежиште тела искуствено, док обликују или конструишу тродимензионалне радове. Организација композиције се примењује у свим задацима и повезује се са осталим садржајима овог програма.

Орнамент

У току године наставник планира најмање два задатка. Један задатак је везан за наслеђе – ученици на мањем формату папира прецизно цртају орнамент за вез, чипку, филигран, ћилим, чарале, прекривач... Могу да користе милиметарски папир или папир на квадратиће, лењир, шестар, паус папир, јер треба да воде рачуна о томе да шара буде симетрична. Пре него што осмисле орнамент, потребно је да одреде за који предмет/објекат је намењен. Орнаменте могу да раде и када обликују празничне украсе. Овај задатак/задачи се интегришу са садржајима других програма. Други задатак је дизајн орнамента за било који предмет који користе (патике, мајица, обележивач за књиге, шнала за косу, шоља...), а на који могу да пренесу нацрт одговарајућим перманентним маркерима (уз помоћ старијих). Или, могу да дизајнирају предмет/објекат који је украшен орнаментом (орман, столица, камион, воз, капут, торба, саксија...) било којом техником коју сами одаберу. Као подстицај наставник може да покаже фотографије, на пример, аутомобила украшених орнаментима (унети у претраживач: „vochol”). Други задатак се везује за развијање креативних идеја.

ПРОСТОР

Предложени садржаји су везани за истраживање и обликовање простора.

Облици у простору

Ученици треба да разговарају о отвореном и затвореном простору у којем су изложена уметничка дела, колико је значајно да прилаз уметничком делу буде уређен, да дело буде осветљено на одговарајући начин, да буде постављено на одговарајуће место, да буде заштићено ако је потребно... Било би добро да наставник припреми фотографије различитих простора (плажа, њива, воћњак, шума, депонија, градски трг, улица, парк, пијаца, учioniца...) и слику познатог споменика (изрезану по контурној линији), да тражи од ученика да „поставе” споменик у сваки од тих простора и процене како се мења утисак о споменику у зависности од окружења. Исто може да се уради са уметничким сликама и музејским експонатима. Наставник подстиче ученике да на креативан и ефектан начин изложи своје радове. Може да покаже један пример (качење штипаљкама или излагање на спојеним картонским кутијама у виду „тотема” или формирање „фриза”...), ученици се надовезују предлозима.

Наставник бира примере, задатке и активности везане за оптичке илузије (планирајући део и за следећи разред). На пример, добри примери симетрије су Ешерови радови (унети у претраживач: www.mcescher.com/gallery/symmetry/), за вежбе опажања добри примери су (одабрани) радови Олега Шупљака (Oleg Shuplyak), за илузије на фасадама зграда и у ентеријеру очигледан пример су радови Леандра Ерлиха (Leandro Erlich), а већи избор се може наћи на интернету (унети у претраживач: „optical illusions”). Оп-арт на равнoј подлози ствара илузије кретања и илузије испупчених и удубљених објеката. Наставник указује и на то да у свету, а и у нашој земљи постоје музеји илузија. Ученици могу да раде једноставне оптичке илузије (на пример, оп-арт вртешке) или да раде сложени школски пројекат: да обликују сценски простор користећи ЛЕД траке, фолије, огледала, декор изрезан од лепенке... Идеје за сценски дизајн се могу пронаћи на интернету (на пример, унети у претраживач: Alice in Wonderland scenic design).

Кретање

Приказивање покрета и кретања је садржај који се реализује током целе године у оквиру различитих задатака и активности. Аналитичко посматрање покрета и кретања се у најмањој мери вежба на примерима уметничких дела и то само на очигледним и једноставним. На пример, наставник може да покаже неколико пејзажа Саве Шумановића, а да ученици уоче да ли неке од приказаних облика покреће ветар, затим, дело „Под јабуком” (Гружанка са дететом), Ђорђа Крстића, на којој треба да уоче и протумаче покрете мајке и детета... Вежбе опажања су делотворније када ученици свесно обраћају пажњу на покрете и начин кретања у простору у коме се налазе. Наставник их упућује да и ван наставе посматрају кретање (како се њишу гране, како ветар покреће суво лишће на тлу, како пада киша...). У првом циклусу ученици углавном компонују на основу памћења покрета и кретања, али напредни ученици могу да раде и по природи (моделу).

Ученици могу да креирају кинетичке скулптуре (уколико то нису радили у претходном разреду). Када раде перформанс, могу да користе провидну фолију или старе чаршаве и ЛЕД батеријске лампе (одабрати најнижу цену) стварајући композиције светла и сенке (наставник снима перформанс).

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

На почетку сваког задатка/активности наставник кратко информише ученике шта ће учити и зашто то уче. То је нарочито важно зато што се учење одвија кроз игре, забавне задатке и активности, па се може десити да ученици не обратe пажњу на процес учења и стварања. По завршетку рада излажу се сви радови како би ученици могли да пореде решења и уче једни од других.

Самопроцена радова је вербална или писана. Наставник тражи од ученика да усмено опишу свој рад или да напишу нешто о свом раду. Уколико наставник процени да су ученици спремни, може да користи прилагођену методу 3, 2, 1. У интегрисаној настави ученици на листићу пишу: 3 ствари које сам научио/научила на

часу, 2 примера која илуструју то што сам научио/научила и 1 ствар која ми није јасна или питање које бих поставио/поставила. Када се ученици ликовно изражавају, могу да напишу: 3 ствари о којима сам размишљао/размишљала током рада; 2 ствари које ми се свиђају на мом раду и 1 ствар коју бих променио/променила или бих урадио/урадила другачије. На листићу се уписује име, презиме и назив рада (може и датум), а листић се лепи на полеђину рада или се чува у блоку. Ученици не треба да наводе више од једне нејасноће или грешке, ни у случају када им ништа није јасно или сматрају да је рад упропашћен. Издвајање само једне нејасноће или грешке постепено оспособљава ученике да идентификују најважнији пропуст и да се фокусирају на његово уклањање. Листићи за самопроцену дају наставнику потпунију слику о напредовању ученика.

Могући елементи за процењивање напредовања и оцењивање постигнућа су:

- однос према раду (ученик је припремљен за час, одговорно користи материјал, прибор и алатке, одржава прибор и радни простор...);

- однос према себи (поставља питања, труди се, учи на грешкама, самосталан је у индивидуалном раду, истрајан је...);

- однос према другима (поштује договорена правила понашања, спреман је да помогне и да сарађује, уважава туђе радове, начин размишљања, доживљавања, опажања...);

- разумевање (разуме задатак, разуме појмове, разуме процес, разуме визуелне информације...);

- повезивање (повезује и пореди познате и нове информације, људе, места, догађаје, идеје, дела...);

- оригиналност (оригиналан је у односу на туђе радове, оригиналан је у односу на своје претходне радове...);

- вербално изражавање (учтиво комуницира, кратко и јасно образлаже свој рад, замисао, утисак, опажање, емоције...);

- употреба техника (примењује одговарајући процес, контролише однос воде и боје, бира подлогу у односу на технику, бира материјал и технику у односу на идеју).

Елементи могу и другачије да се формулишу. Бирају се према типу ликовног задатка и циљевима задатка.

Назив предмета	МУЗИЧКА КУЛТУРА
Циљ	Циљ учења Музичке културе је да код ученика развије интересовање и љубав према музици кроз индивидуално и колективно музичко искуство којим се подстиче развијање креативности, естетског сензибилитета и духа заједништва, као и одговорног односа према очувању музичког наслеђа и културе свога и других народа
Разред	Трећи
Годишњи фонд часова	36

ИСХОДИ По завршеној теми/области ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– опише своја осећања у вези са слушањем музике; – примењује правилан начин држања тела и дисања при певању; – изговара бројалице у ритму, уз покрет; – пева по слуху и са нотног текста песме различитог садржаја и расположења; – наведе особине тона и основне музичке изражајне елементе; – разликује инструменте по боји звука и изражајним могућностима; – повезује карактер дела са избором инструмента и музичким изражајним елементима; – препозна музичку тему или карактеристични мотив који се понавља у слушаном делу; – повезује почетне тонове песама – модела и једноставних наменских песама са тонском висином; – комуницира са другима кроз извођење традиционалних и музичких игара уз покрет; – свира по слуху и из нотног текста ритмичку и мелодијску пратњу; – осмисли и изведе једноставну ритмичку и мелодијску пратњу; – осмисли музички одговор на музичко питање; – осмисли једноставну мелодију на краћи задати текст; – изабере одговарајући музички садржај (од понуђених) према литерарном садржају; – поштује договорена правила понашања при слушању и извођењу музике; – коментарише своје и туђе извођење музике; – самостално или уз помоћ одраслих, користи предности дигитализације; – учествује у школским приредбама и манифестацијама	СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ	Композиције различитог карактера и елементи музичке изражајности (мелодијска линија, темпо, ритам, динамика) Особине тона: боја (различити гласови и инструменти), трајање, јачина, тонске висине Музички дијалог (хор, глас и хор, глас и инструмент, два гласа, два инструмента, један свирач, група свирача, оркестар) Различити жанрови везани за уобичајене ситуације у животу Музичка прича Филмска музика Музички бонтон Музика и здравље Дигитализација
	ИЗВОЂЕЊЕ МУЗИКЕ	Дидактичке музичке игре Правилан начин певања – држање тела и дисање Правилна дикција Певање песама по слуху различитог садржаја и карактера Певање песама уз покрет Певање модела и наменских песама и повезивање њихових почетних тонова у тонском опсегу од ha до ce^2 Певање и свирање песама из нотног текста Дечји и алтернативни инструменти и начини свирања на њима Инструментална пратња по слуху Певање и извођење музичких игара уз свирање на дечјим инструментима – песме уз игру, дидактичке игре, музичке драматизације Свирање инструменталних аранжмана на дечјим ритмичким инструментима и на алтернативним изворима звука Музички бонтон Особине тона: боја (различити гласови и инструменти), трајање (нотна трајања), јачина (динамичке ознаке – пиано, форте, кресендо и декресендо), тонске висине (од ce^1 до ge^1) Елементи музичког писма: линијски систем, виолински кључ, трајање тонова (половина, четвртина, осмина ноте и одговарајуће паузе) у такту 2/4 Јединица бројања Тактирање у 2/4 такту
	МУЗИЧКО СТВАРАЛАШТВО	Стварање једноставне ритмичке и мелодијске (једноставне) пратње Музичка питања и одговори и музичка допуњалка Стварање звучне приче од познатих музичких садржаја, звучних ономатопеја и илустрација на краћи литерарни текст (учење у контексту)

Кључни појмови садржаја: певање, свирање, слушање, музичке игре, музички бонтон, нотно писмо.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Природа саме музике, па и предмета Музичка култура указује на стално прожимање свих области и програмских садржаја. Нагласак у свакој од области је на развоју способности код ученика да комуницирају са другима кроз слушање, извођење и стварање музике као и способности да изражавају своје мисли и осећања кроз музику.

Инсистирање на развоју критичко-аналитичког мишљења има за циљ да помогне ученицима да превазиђу површно расуђивање и да развију лично гледиште (засновано на адекватним информацијама) као и да науче како да артикулишу своје креативне и уметничке изборе. Ученицима треба дати могућност да буду инвентивни и маштовити у свом размишљању, а не само да пронађу тачан одговор.

Учење о музичкој уметности не може се посматрати само као учење музичке писмености и извођење музичких композиција. Учење, поред нужне концентрације на развијању знања и вештина код ученика сходно њиховом узрасту и годинама проведеним у учењу музике, треба да развије његову комплетну личност негујући принципе вршњачког учења, одговорности и лидерства, великодушности и посвећености другима и појединачног доприноса у остваривању циљева у заједничким активностима. Поред тога, музичке активности имају функцију социјалне кохезије и спасавања од друштвене маргинализације.

Програм наставе и учења усмерен је на остваривање исхода при чему се даје предност искуственом учењу у оквиру којег ученици развијају лични однос према музици, а постепена рационализација искуства временом постаје теоријски оквир. Искуствено учење у оквиру овог предмета подразумева активно слушање музике, лично музичко изражавање ученика кроз извођење музике и музичко стваралаштво.

Исходи представљају музичке, опажајне и сазнајне активности ученика. Музичке активности су говор у ритму, певање, свирање, покрет уз музику, слушање музике и видови стваралаштва. Препоручени музички садржаји (песме, музичке игре, ритмички и мелодијски аранжмани, композиције за слушање музике) остављају простор за избор других садржаја у складу са могућностима ученика и инвентивношћу наставника. Да би достигао програмске исходе, наставник реализује наставу користећи слушање, глас, покрет и музичке инструменте. Корелација између предмета може бити полазиште за бројне активности у којима ученици могу бити учесници као истраживачи, креатори и извођачи. Код ученика треба развијати дух заједништва кроз рад у групама и у одељењу, као и комуникацијске вештине у циљу преношења и размене искустава и знања. Најважнији покретач наставе треба да буде принцип мотивације и инклузивности у подстицању максималног учешћа у музичком доживљају као и развијању потенцијала за музичко изражавање.

Наставни програм омогућава да се, поред наведених композиција за слушање и извођење, могу користити и композиције које нису наведене, односно, наставник има могућност да максимално до 30%, по слободном избору, одабере композиције за слушање и извођење водећи рачуна о примерености наставним садржајима, узрасту ученика, њиховим могућностима и интересовањима, естетским захтевима, исходима и локалитету на коме се налази школска установа. Однос између понуђених композиција и примера из друге литературе треба да буде најмање 70% у корист понуђених. Из поменутог разлога, у програму наставе и учења се налази већи избор наставног материјала (за слушање и извођење) у односу на годишњи фонд часова предмета Музичка култура.

Музика у функцији здравља и музички бонтон

На сваком часу ученике треба упућивати да правилно седе, а вежбе дисања организовати кроз интересантну причу и игру. Вежбе за сугласнике (Ш – пуштање лишћа, Ф – фијук ветра, Р – зујање мотора, З – зујање пчеле, П – хлађење нечег врућег, С – опонашање оглашавања змије). Лепота певања зависи од јасноће и

разговорности текста. Вежбе за правилну дикцију најпримереније је остварити изговором брзалица. Извођењем брзалица, поред јасног изговора, развија се пажња и концентрација – пожељни пратиоци сваког музичког извођења. Брзалицу изабрати према гласовима који их очекују у песми коју ће потом учити.

Поред пажљивог избора што квалитетнијих музичких садржаја, ученике треба стално упућивати на неопходност неговања гласовног и слушног апарата. Упозорења да прегласна и агресивна музика има штетан утицај и изазива физиолошки и психолошки одговор организма, треба да се спроводе у континуитету. Обратити пажњу и на позитиван ефекат музике, у смислу опуштања, подизања пажње, емоционалних и физичких одговора, когнитивне стимулације и развијања меморије.

Од велике важности је да се ученици упознају са правилима понашања (музичким бонтоном) при слушању и извођењу музике. Важно је обезбедити тишину и пажњу у току слушања музике и упутити их када треба извођаче да поздраве аплаузом. Овај модел понашања ученици треба да примењују на концертима и различитим музичким приредбама, било да се налазе у активној (као извођачи) или пасивној (као слушаоци) улози.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Планирање наставе и учења обухвата израду Годишњег плана наставе и учења, Оперативног плана (на нивоу месеца) и планирање часа, односно припреме за час. *Годишњим планом* се дефинише број часова по областима/темама, по месецима а у складу са годишњим фондом часова. *Оперативни план* подразумева одабир и операционализацију исхода на нивоу месеца, дефинисање наставних јединица и осталих важних елемената.

Припрема за час подразумева дефинисање циља часа, конкретизацију исхода у односу на циљ часа, планирање активности ученика и наставника у односу на исходе, начин провере остварености исхода и избор наставних стратегија, метода и поступака учења и подучавања (водећи рачуна о предзнању, тј. искуству ученика, које ће ученицима омогућити да савладају знања и вештине предвиђене дефинисаним исходима).

На часу треба да преовлађује активност којом се савладава нови музички садржај и она је увек повезана са другим музичким активностима. Специфичност предмета се огледа у томе да се музичке активности одвијају паралелно или једна музичка активност логично води ка другој.

У планирању активности, наставници треба да, имају у виду да су области уско повезане, а да су знања и вештине описане у исходима у свакој области међусобно зависна и комплементарна.

У оквиру организације годишњих и месечних активности неопходно је водити рачуна о школском календару и активностима које прате живот школе, па према њима усмеравати и обликовати наставне садржаје.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Процес учења базира се на избору најупечатљивијих музичких примера (за слушање или извођење музике), који имају задатак да активирају свесну активност, фокусирају пажњу ученика, иницирају процес мишљења и креирају одговарајући емоционални доживљај.

СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ

Током слушања филмске музике посебно треба обратити пажњу на однос звук–лик и музика–радња уочавањем изражајних музичких средстава који су коришћени у тумачењу драмске радње и карактерних особина главних актера.

Слушање музике је активан психички процес који подразумева емоционални доживљај и мисаону активност. Композиције које се слушају својим трајањем и садржајем треба да одговарају опажајним могућностима ученика. Композиција се први пут увек слуша у целини (демонстративно слушање), са унапред постављеним задатком за слушање музике – уочавање извођачког медија: инструментално или вокално (соло, групно) или оркестарско музи-

цирање. Свако следеће слушање (три до четири пута) је фрагментарно у оквиру кога се издвајају упечатљиве целине и анализирају носећи елементи музичког дела – у случају литерарног садржаја (текстуална анализа), понављања, мелодија, темпо, ритам (аналитичко слушање). Повезујући постепено елементе музичког дела са карактером самог дела, ученик се развија у смеру активног слушања музике, а квалитетном комуникацијом између наставника и ученика долази до постепеног утицаја на развој естетске осетљивости, музичког укуса и интересовања и припремају се услови за развијање естетског процењивања. Ученичка знања из различитих области треба повезати и ставити у функцију разумевања слушаног дела.

ИЗБОР КОМПОЗИЦИЈА ЗА СЛУШАЊЕ

Химне

1. Државна химна
2. Светосавска химна
3. Школска химна

Народне песме и традиционалне дечје игре

Народно коло, *Нишки вез*
Зелени се, јагодо
Девојчица платно бели (игра)
Еј, дуку, дуку
Ми смо браћа терзије
Поскакуша
Немања Радуловић, *Нишка бања*
Бора Дугић, *Чаробна фрула* (избор)

Песме за децу

Станојло Рајичић, *Бумбари и пчеле*
Немачка дечја песма, *Клепеће млин*
Традиционална песма из Финске, *Пролећна песма*
Зоран Христић, *Бус*
Драгана Михајловић Бокан, *Гурманска песма*
Сунцокрети, *Текла вода*
Хор Колибри, *Писмо Деда Мразу*
Леонтина Вукомановић, *Све што деца расту више*
Драган Лаковић, *Нема земље Дембелије*
Хор Колибри, *Најлепша мама на свету*
Влада и Гиле, *Јуца и куца*
Бранко Милићевић, *Јеж*
Бранко Милићевић, *Успаванка*
Драган Лаковић, *Бака*
Хор Колибри, *Репа*
Миро Унгар, *Тата ти ме волиш*
Мића и Аћим, *Песма о одјеку*
Бранко Милићевић, *Слатки геније*
Бранко Милићевић, *Бранкови гусари*

Домаћи композитори

Александар Обрадовић, *Свита кроз свемир*
Стеван Ст. Мокрањац, *П руковат*
Златан Вауда, *Јежева кућа* (дечја опера)

Страни композитори

Николај Римски Корсаков, *Бумбаров лет*
Габријел Форе, *Лептир*
Петар Илич Чајковски, *Игра малих лабудова*
Роберт Шуман, *На дрвеном коњу*,
Роберт Шуман, *Дивљи јахач*
Петар Илич Чајковски, *Валцер цвећа*
Камиј Сен-Санс, *Карневал животиња (Лабуд, Антилопе, Фосили, Корњаче)*
Лудвиг ван Бетовен, *За Елизу*,
Антонио Вивалди, *Пролеће*, први став
Антонио Вивалди, *Зима*, трећи став

Филмска музика

Disney medley by Voca people <https://www.youtube.com/watch?v=VwnMFgy3oz0>
Мапет шоу: *Манамана*, https://www.youtube.com/watch?v=8N_tupPBtWQ
Cinderella, *Sing sweet nightingale* https://www.youtube.com/watch?v=XgHYCuTPl_o
Disney's Sleeping Beauty, *Once Upon A Dream* <https://www.youtube.com/watch?v=15Z21XqNdpY>
Minions, *Banana song*, <https://www.youtube.com/watch?v=s-FukyIIM1XI>
Madagascar, *I like To Move It*, <https://www.youtube.com/watch?v=hdcTmrvDO0I>
Камиј Сен-Санс, *Карневал животиња – Фосили*, <https://www.youtube.com/watch?v=Hlec1tmddHI>
Вивалди, *Пролеће*, https://www.youtube.com/watch?v=N-nURkV1Ou_w
Wolfgang Amadeus Mozart, *Wiegenlied (Lullaby)*, K.350 https://www.youtube.com/watch?v=vXRzq_8bJ3c
Моцарт група, *Турски марш* <https://www.youtube.com/watch?v=UzYGyCWEGo>
Едвард Григ, *In the hall of the mountain king* (пример за нотна трајања и такт)
<https://www.youtube.com/watch?v=Wk43IDUQmTk>
Мапет шоу, *Ода радости*, <https://www.youtube.com/watch?v=VnT7pT6zCcA>
Мапет шоу, *На лепом плавам Дунаву*, <https://www.youtube.com/watch?v=jd8nfEdo59I>

ИЗВОЂЕЊЕ

Сваки аспект извођења музике има непосредан и драгоцен утицај на развој ученика. Извођењем музике активира се велики број когнитивних радњи, развија дугорочно памћење и fine моторичке радње. Посебну пажњу треба усмерити на спонтане покрете као одговор на музички доживљај.

Бројалице су драгоцен музички садржај у настави музичке културе за развијање ритмичких способности ученика. Слогови бројалице изговарају се у ритму, прецизно и увек праћени одговарајућим покретом. Покрет који прати бројалицу представља извођење пулса, ритма или груписања удара. Учењем и извођењем бројалица развијају се ритмичке способности и припрема свирање на дечјим инструментима, због чега је извођење бројалице добра уводна активност пре учења песме или свирања на дечјим инструментима. Певане бројалице подразумевају мелодију малог обима од неколико тонова, па су погодне за почетак наставе и као уводна активност пре певања песама, уколико је садржај бројалице повезан са садржајем текста нове песме. Правилан исход учења бројалице видљив је добијањем ритмички уједначеног покрета целе групе.

Певање

Избор песме треба да буде примерен узрасту ученика и њиховим интересовањима (тематика, ритмичка конструкција, форма, артикулација мелодијских скокова, садржај, мелодија и ритам). Вежбе правилног држања тела, дисања и говорне артикулације треба да претходе обнављању познатих песама, које су опет садржајно и/или музички сличне оној коју ће учити.

Певање модела и наменских песама и повезивање њихових почетних тонова у тонском опсегу од *хадо* *це*³). Песме модели уче се и певају по слуху. Следећи задатак је слушно идентификовање почетног слога/тона. Тонска висина се пева, записује и свира. Пожељно је свирање песама модела. Учитель обрађује песме по слуху у тонском опсегу од *ха* до *це*². Приликом обраде песме из нотног текста обрађују се песме у тонском опсегу од *це*¹ до *ге*¹.

Обрада песме из нотног текста – методски кораци

Рад на песми увек почиње обрадом литерарног текста (мотивациони разговор) у оквиру чега ученици анализирају нотни текст и уочавају ознаке за такт, темпо, нотне вредности, динамику и друго.

Обрада ритма: ритам се најпре изводи на неутрални слог *та*, уз обавезно тактирање (по деловима), након чега следи обрада ритма парлато (ритмичко читање). Након ритмичког читања следи обрада тонских висина (солмизацијом). Последњи корак чини певање песме са текстом где посебну пажњу треба обратити на правилну дикцију и инсистирати на изражајном певању.

Сви наведени елементи савладавају се по деловима (двотакт, фраза), а затим спајају у логичну целину.

Традиционалне и песме других народа и жанр овапевају се по слуху или нотном тексту у опсегу предвиђеном у делу Певање. Извођење ових песама упознаје нас са културом других народа и народности.

Музичке игре

У настави музичке културе пожељно је што чешће повезивати покрет и певање извођењем различитих врста музичких игара. Поред музичких игара са певањем, музичких игара са певањем уз инструменталну пратњу, инструменталних музичких игара, традиционалних музичких игара са певањем и без певања (само уз инструменталну пратњу), дидактичких музичких игара, музичку игру може да представља и било која песма чији литерарни садржај може да буде исказан покретом. Музичка игра се обрађује као песма по слуху, након чега следи усвајање покрета. Циљ извођења сваке игре је постизање уједначеног покрета целе групе. Група се формира слободним избором, водећи рачуна о броју ученика који чине групу. Сви ученици учествују у извођењу музичке игре, међусобним смењивањем група, све док игру не изведе цело одељење.

Свирање

Ова активност се реализује на дечјим и алтернативним инструментима (тело, предмети из окружења, ручни звончићи, бум-векери).

Тонску боју инструмената треба повезивати са музичким садржајем.

Примери ритмичке и мелодијске пратње могу бити:

- извођење пулса (основне ритмичке јединице),
 - извођење ритма (који се поклапа са говорним ритмом бројаца и песама па се као такав једноставно учи по слуху),
 - груписање удара – различитим покретима и различитим изворима звука се на један начин изводи наглашена прва у такту, а лакшим покретом и слабијим извором звука друга, односно остале слабије наглашене у такту,
 - свирање једноставне мелодијске пратње,
 - ономатопеја звучних илустрација – специфична места у тексту песама могу се звучно илустровати адекватним инструментом или неким другим предметом.
- Једноставне композиције и модели за певање могу се и свирати. У извођењу инструменталних аранжмана ученике делимично у две или више група.

ИЗБОР КОМПОЗИЦИЈА ЗА ПЕВАЊЕ И СВИРАЊЕ

Химне

Државна химна
Светосавска химна
Школска химна

Народне песме и традиционалне дечје игре (уз певање)

*Разгранала грана јоргована
Савила се бела лоза винова
Ја посејох лубенице
Дивна, Дивна
Девојчица платно бели/Овако се...
У ливади под јасеном
Лепе ли су, нано
На крај села жуца кућа
Људи ликујте*

- музичка допуњалка;
 - компоновање мелодије на задати текст;
 - илустрацију доживљаја музике;
 - одабир познатог музичког садржаја у односу на литерарни.
- Сви видови музичког стваралаштва реализују се искључиво по слуху, без записивања.

Дечје песме

Никола Херцигоња, *Шанутање*
Бора Мајданац, *Имитатори*
Хор Колибри, *Лептирићу, шаренићу*
Божидар Станчић, *Вејавица*
Александар Кораћ, *Питала деца медведа Брунда*
Константин Бабић, *Гаца*
Александар Обрадовић, *Хвалисави зечићи*
Симеон Мишев, *Дино Саурус*
Никола Петин, *Бере медвед јагоде*
Мирко Шоуц, *Деда Мраз*
Мирко Шоуц, *Сањалица маца*
Хор Колибри, *Сервис за прање зуба*
Миња Субота, *Ишли смо у Африку*
Миодраг Илић Бели, *Здраво војско*
Вера Миланковић, *Ми, до и река*
Вера Миланковић, *Сирене*
Миња Субота, *Поврћујада, Поздрав из Србије*
Јован Адамов, *Сила ником није мила*
Бранко Милићевић, *Чисте руке*
Бранко Милићевић, *Лет, лет бубамаро*

Музичке игре

Девојчица платно бели/Овако се коло игра
Владимир Томерлин, *Кукавица*
Станко Коруновић, *Бака Мара*
Дечја песма из Енглеске, *Шта радимо ујутру*
Габријела Грујић *Жаба и жипр*
Надежда Вукомановић, *Буји паји*
Народна игра, *Ми смо браћа терзије*
Владимир Томерлин, *Брзојав*
Драган Лаковић, *Песма о млеку*
Седморица младих, *Јуца и куца*

Свирање на дечјим инструментима

Народно коло, *Ерско коло*
Црногорска народна песма *Под оном*
Џејмс Пјерпонт, *Звончићи*
Народна песма, *Жута кућа*
Станко Коруновић, *Иду, иду мрави*
Божидар Станчић, *Школско звоно*

Модели

*Синоћ је куца лајала
До, до, шта је то
Ресаво, водо 'ладна
Ми идемо преко поља
Фабрика бомбона/Фалила ми се
Сол ми дај
Лазара мајка учила/грдила
Синоћ мајка оженила Марка
Мирјана Живковић: *Сиђимацо*
Ричард Роџерс, *Солмизација*
Дорина Радичева, *Дорица, Рената, Милица**

СТВАРАЛАШТВО

Дечје музичко стваралаштво подстиче музичку машту, утиче на развој стваралачког мишљења, продубљује интересовања и тако доприноси квалитетнијем остваривању позитивних исхода наставе.

Стваралаштво може бити заступљено кроз:

- импровизацију игре/покрета на одређену музику;
- израду дечјих ритмичких инструмената од различитих материјала;
- стварање једноставне ритмичке и мелодијске пратње;
- музичке импровизације;
- музичка питања и одговоре;

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

На часовима музичке културе најбитније је развијање музичких способности и вештина. Смер наставе је такав да се увек креће од звука ка тумачењу. Из тих разлога не инсистира се на дефиницијама већ на препознавању, извођењу и

идентификовању музичких садржаја. Критеријум у оцењивању је уложен труд ученика и лично напредовање сваког ученика у складу са његовим личним и музичким могућностима. У оквиру свих музичких активности потребно је обезбедити пријатну атмосферу, а код ученика потенцирати осећање сигурности и подршке.

Назив предмета	ФИЗИЧКО И ЗДРАВСТВЕНО ВАСПИТАЊЕ
Циљ	Циљ учења Физичког и здравственог васпитања је да ученик унапређује физичке способности, моторичке вештине и знања из области физичке и здравствене културе, ради очувања здравља и примене правилног и редовног физичког вежбања у савременим условима живота и рада
Разред	Трећи
Годишњи фонд часова	108

– примени једноставне, двоставне општеприпремне вежбе (вежбе обликовања); – правилно изводи вежбе, разноврсна природна и изведена кретања; – комбинује усвојене моторичке вештине у игри и свакодневном животу; – одржава равнотежу у различитим кретањима; – коригује сопствено држања тела на основу савета наставника; – правилно држи тело; – правилно подиже, носи и спушта терет; – изведе кретања, вежбе и – саставе уз музичку пратњу; – изведе дечји и народни плес; – користи терминологију вежбања; – поштује правила понашања на вежбаљима; – поштује мере безбедности током вежбања; – одговорно се односи према објектима, справама и реквизитима; – примени правила игре; – навија и бодри учеснике у игри на начин којим никога не вређа; – прихвати победу и пораз као саставни део игре и такмичења; – уредно одлаже своје ствари пре и након вежбања и у другим ситуацијама; – правилно изводи и контролише покрете у различитим кретањима; – прати промене у тежини и висини код себе и других; – препозна здравствено стање када не треба да вежба; – примењује хигијенске мере пре, у току и након вежбања и другим животним ситуацијама; – уредно одржава простор у коме живи и борава; – користи здраве намирнице у исхрани; – повезује различита вежбања са њиховим утицајем на здравље; – препозна лепоту покрета у вежбању; – се придржава правила вежбања; – вреднује сопствена и туђа постигнућа у вежбању	ФИЗИЧКЕ СПОСОБНОСТИ	Основни садржаји Вежбе за развој снаге са и без реквизита Вежбе за развој покретљивости са и без реквизита Вежбе за развој аеробне издржљивости Вежбе за развој брзине и експлозивне снаге Вежбе за развој координације Примена националне батерије тестова за праћење физичког развоја и моторичких способности
	МОТОРИЧКЕ ВЕШТИНЕ СПОРТ И СПОРТСКЕ ДИСЦИПЛИНЕ	Атлетика
		Техника трчања Истрајно трчање Скок удаљ згрчном техником Бацање лоптице из залета Скок увис прекорачном техником
		Спортска гимнастика
		Вежбе на тлу: вежбе и комбинације Прескоци и скокови Вежбе у вису, вежбе у упору и вежбе и вежбе променама висова и упора Вежбе равнотеже на шведској клупи и ниској греди
		Основе тимских, спортских и елементарних игара
		Између четири ватре Мини-рукомет Футсал – „мали фудбал”
	ФИЗИЧКА И ЗДРАВСТВЕНА КУЛТУРА	Плес и ритмика
		Вежбе са вијачом Вежбе са лоптом Народно коло „Савила се бела лоза винова” Народно коло из краја у којем се школа налази
		Пливање
		Прилагођавање на водену средину и основна обука пливања
		Полигони
		Полигон у складу са реализованим моторичким садржајима
		Култура вежбања и играња
		Основна правила: Између четири ватре, Мини-рукомета и Футсала Понашање према осталим учесницима у игри (према судији, играчима супротне и сопствене екипе) Чување и одржавање материјалних добара Постављање, склањање и чување справа и реквизита неопходних за вежбање „Ферплеј” (навијање, победа, пораз) Породица и вежбање Вежбање као део дневних активности
		Здравствено васпитање
		Моје срце – пулс Дисање и вежбање Хигијена простора за вежбање Значај воћа и поврћа у исхрани Значај воде за организам и вежбање Поступање у случају повреде

Кључни појмови садржаја: физичке способности, моторичке вештине, здравље, плес и игра.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Концепција Физичког и здравственог васпитања заснива се на јединству наставних, ваннаставних и ваншколских организационих облика рада, као основне претпоставке за остваривање циља кроз достизање исхода овог васпитно-образовног подручја које се састоји из три предметне области:

- физичке способности,
- моторичке вештине, и
- физичке и здравствене културе.

Већина исхода у програму је развојног карактера и протежу се кроз цео први циклус основног образовања и васпитања, узимајући у обзир узраст ученика и сензитивне периоде развоја физичких способности.

Програм трећег разреда базиран је на континуираном развијању знања, вештина, ставова и вредности.

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОБЛИЦИ РАДА

- А. Часови Физичког и здравственог васпитања.
- Б. Слободне активности.
- В. Недеља школског спорта.
- Г. Активности у природи (крос, спортски дан, излети).
- Д. Школска такмичења.
- Ђ. Корективно-педагошки рад и допунска настава.

А. Часови физичког и здравственог васпитања

Наставне области:

1. ФИЗИЧКЕ СПОСОБНОСТИ

На свим часовима као и у другим организационим облицима рада, посебан акценат се ставља на:

– развијање физичких способности које се континуирано реализује у припремном делу часа. Део главне фазе користи се за развој основних физичких способности узимајући у обзир утицај који наставна тема има на њихов развој. Методе и облици рада бирају се у складу са потребама и могућностима ученика и материјално-техничким условима за рад;

- подстицање ученика на самостално вежбање;
- правилно држања тела.

Програм развоја физичких способности је саставни део годишњег плана рада наставника.

Праћење, вредновање и евидентирање физичких способности ученика спроводи се на основу *Приручника за праћење физичког развоја и развоја моторичких способности ученика у настави физичког васпитања*, (Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2016.).

2. МОТОРИЧКЕ ВЕШТИНЕ, СПОРТ И СПОРТСКЕ ДИСЦИПЛИНЕ

Учење моторичких вештина остварује се кроз различите активности применом основних дидактичко-методичких принципа и метода рада неопходних за достизање постављених исхода. Моторичке вештине треба да омогуће ученицима сналажење у свакодневним и специфичним животним ситуацијама у којима се очекује њихова примена. Ученицима који имају потешкоће са одређеним моторичким вештинама задају се вежбања слична али лакша од предвиђених или предвежбе. Ученицима који имају потешкоће да достигну предвиђени исход, оставља се могућност да исти достигну у наредном периоду. У раду са напреднијим ученицима могу се користити додатни садржаји у складу са његовим способностима. Кроз процес остваривања програма неопходно је пратити способности ученика за различите физичке активности.

Усавршавање моторичких вештина је континуирани процес без обзира на садржаје програма (техника ходања, трчања, примена научене игре итд.). Пре учења нових моторичких вештина у трећем, неопходно је поновити развијене моторичке вештине из првог и другог разреда.

3. ФИЗИЧКА И ЗДРАВСТВЕНА КУЛТУРА

Ова наставна област реализује се кроз све организационе облике рада, наставне области и теме уз практичан рад.

Достизањем исхода ове наставне области, ученици развијају знања, вештине, ставове и вредности о вежбању (основним појмовима о вежби, како се неко вежбање изводи и чему конкретна вежба и вежбање служи), физичком васпитању, спорту и здрављу.

Основне информације о вежбању и здрављу преносе се непосредно пре, током и након вежбања на часу.

Ова наставна област обухвата: формирање правилног односа према физичком вежбању и здрављу; развијање и неговање другарства; препознавање негативних – неприхватљивих облика понашања у игри и др.

Поред наведеног у овој области потребно је радити и на: неговању патриотских вредности (народне традиције и интеркултуралности); формирању правилног односа према различитостима, чувању личне и школске имовине, неговању друштвених вредности итд.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Дефинисани исходи су важан део и незаобилазан елемент процеса планирања наставе и учења. Дефинисани исходи представљају резултат учења на крају сваког разреда, па је при планирању рада потребно одредити временску динамику у односу на остваривање одређених исхода током школске године.

Неопходно је посебну пажњу обратити на исходе које није могуће достићи током једног или више часова, већ је у ту сврху потребно реализовати различите активности током године.

Предмет се реализује кроз 108 часова практичне наставе. Број часова датих наставних тема планира се на основу процене наставника, материјално-техничких и просторних услова. Наставне теме или поједини садржаји за које не постоје услови за реализацију могу бити замењени одговарајућим темама или садржајима програма за које постоје одговарајући услови.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ФИЗИЧКЕ СПОСОБНОСТИ

При планирању вежбања у припремној фази часа, треба узети у обзир утицај наставне теме на физичке способности ученика и применити вежбе чији делови биомеханичке структуре одговарају основном задатку главне фазе часа и служе за обучавање и увежбавање конкретног задатка. Методе вежбања које се примењују у настави су тренажне методе (континуирани, понављајући метод), прилагођене узрасним карактеристикама ученика. У раду са ученицима треба примењивати диференциране облике рада, дозирајући вежбања у складу са њиховим могућностима и примењивати одговарајућу терминологију вежби. Време извођења вежби и број понављања задају се групама ученика или појединцима у складу са њиховим способностима, водећи рачуна о постизању што веће радне ефикасности и оптимизацији интензитета рада.

Препоручени начини рада за развој физичких способности ученика.

1. Развој снаге:
 - без и са реквизитима,
 - на справама и уз помоћ справа.
 2. Развој покретљивости:
 - без и са реквизитима,
 - уз коришћење справа.
 3. Развој издржљивости:
 - трчање,
 - елементарне игре,
 - вежбање уз музику,
 - плес.
 4. Развој координације:
 - извођење координационих вежби у различитом ритму и променљивим условима.
 5. Развој брзине:
 - вежбе изводити максималном брзином из различитих почетних положаја на одређени знак – старт из различитих положаја;
 - трчање са убрзањем;
 - штафетне игре.
- За ученике који из здравствених разлога изводе посебно одабране вежбе, потребно је обезбедити посебно место за вежбање.

МОТОРИЧКЕ ВЕШТИНЕ

1. Атлетика

Поновити различите варијанте ходања и трчања из претходних разреда.

Трчање уз правилно постављање стопала и правилан рад руку, са подизањем колена, трчање преко препрека, трчање са променом ритма, трчање са променом правца и смера, брзо трчање 40 m са стартом из различитих почетних положаја, елементарне игре са трчањем.

Спринтерско трчање: вежбе технике трчања, (ниски скип, високи скип, забацивање потколенице, итд.), ниски старт и фазе трчања.

Истрајно трчање: вежбе технике кроз континуирано трчање.

Скок удаљ основни елементи згрчне технике.

Бацање лоптице у даљ: усвајање вежбе у целини.

Скок увис прекорачном техником; Обучавање технике врши се у целини а по потреби рашчлањивањем на фазе.

2. Спортска гимнастика

1. Вежбе на тлу:

Основни садржаји

- колут напред из упора стојећег опружених ногу,
- колут напред преко препреке,
- два повезана колута назад,
- став на лопатицама „свећа” – опружање и издржај,
- мост из лежања на леђима уз помоћ,
- припремне вежбе за вагу претклоном и заножњем,
- припремне вежбе за став на шакама.

Проширени садржаји:

- комбинације две и више савладаних вежби.
- Одељењско такмичење са задатом комбинацијом вежби.

2. Прескок — специфичне припремне вежбе:

Основни садржаји

- суножни одскок и доскок на повишену површину,
- на одскочној дасци (држећи се за руке помагача) узаоступни суножни скокови,
- са неколико корака залета једноножни одскок испред даске, доскок суножно на даску, одскок, фаза лета и доскок,
- упором о козлић неколико узаоступних одскока са подизањем кукова (суножно и са разножењем, доскок на даску суножно (уз помоћ испред и иза справе).

Проширени програм:

- мали козлић, разношка.

Одељењско такмичење: суножни одскок и доскок на повишену површину.

3. Вежбе у вису и упору и променама висова и упора (одређене вежбе се могу реализовати и на другим погодним справама, уколико су безбедне)

Основни садржаји

- вратило или двовисински разбој – прилагодити висину: наскок у вис предњи, померања улево и удесно; њих у вису предњем,
- наскок у упор предњи на различитим справама; померања у упору,
- дочелно вратило или нижа претка разбоја: узмак корацима уз косу површину до упора предњег активног,
- паралелни разбој: упор, њих, предњом упор разножно пред рукама,
- дохватни кругови: суножним одривом вис узнето (кроз згиб – уз помоћ), спуст напред до суножног става (кроз згиб, уз помоћ).

Проширени садржаји:

- одривом једне ноге узмак до упора предњег и сп. зањихом саскок.

4. Вежбе равнотеже: шведска лупа и ниска греда

Основни садржаји

- лицем према клупи – греди бочно: залети одразом једне ноге наскок у став на другој нози, слободном заножити,
- различити начини ходања: у успону, са згрченим предножењем, са заножњем, са одножењем, са високим предножењем, различити начини ходања уназад,

- скок суножним одскоком, суножни доскок на место одскока,
- издржаји на једној нози са различитим положајима слободне ноге,

- окрети на греди усправно, у чучњу за 90° и 180°,
- саскок згрчено.

Проширени садржаји:

- са шведског сандука кораком на високу греду, ходање корацима у складу са способностима ученика; саскок пруженим телом на високо наслане струњаче (све уз надзор и помоћ наставника).

3. Основе тимских и спортских игара

3.1. Између четири ватре

Предвежбе

- Гађање лоптом у циљ (део зида, медицинка, шведски сандук, клупа итд.) једном руком; Рука је у висини рамена или главе.
- Хватање лопте обема рукама у наручје, на груди.

Игра уз примену правила

Основи тактике:

- Кретање играча у пољу.
- Пребацивање лопте (највише два пребацивања).
- Гађање (у ноге, избор играча који се гађа, правац гађања у односу на положај саиграча и играча који се гађа...).

3.2. Мини-рукомет

- Додавање лопте једном руком у месту и кретању.
- Хватање лопте обема рукама у висини груди у месту и кретању.

- Вођење лопте левом и десном руком (у месту и кретању).

- Шутирање из места и кретања – бочни и чеони шут.

- Тактика – игра „човек на човека”.

3.3. Футсал – „мали фудбал”

- Додавање лопте у месту унутрашњим делом стопала.
- Примање лопте унутрашњим делом стопала.
- Додавање и примање лопте у кретању унутрашњим делом стопала (дупли пас).
- Шут унутрашњим делом стопала.
- Игра на два гола.

4. Плес и ритмика

– Вежбе са вијачом: њихање вијаче у бочној равни (једном и другом руком, обема рукама) напред–назад, кружење, отворити вијачу у предручењу, два суножна поскока са међупоскоком, два суножна поскока без међупоскока са окретањем вијаче напред. Зауставити вијачу у предручењу и наставити четири поскока са ноге на ногу. Поновити вежбе са окретањем вијаче уназад.

– Вежбе са лоптом

Кружење са лоптом у чеоној и бочној равни са обе и једном руком; из одручења зибом почучњем, прехват лопте у предручењу и зибом почучњем до одручења (лопта у другој руци).

Бацање и хватање:

у задатом ритму у месту и кретању,

са почучњем,

са окретом за 180°.

– Народно коло „Савила се бела лоза винова”.

– Народно коло из краја у коме се школа налази.

5. Полигони

Полигони се примењују након неколико обрађених тематских целина (наставних тема или области) и састављају се од усвојених вежби у складу са условима за извођење наставе.

ФИЗИЧКА И ЗДРАВСТВЕНА КУЛТУРА

Ова наставна област реализује се кроз све друге наставне области и теме уз практичан рад и састоји се од две наставне теме *Култура вежбања и играња* и *Здравствено васпитање*.

Култура вежбања и играња

У раду са ученицима постепено уводити терминологију вежбања и упознати их са утицајем примењених вежби на организам. Упознати ученике са основним правилима Мини-рукомета, Фудсала, игре Између четири ватре.

Подсетити ученике на правила понашања која важе у простору за физичко вежбање како у школи, тако и ван ње. Истицати неопходност поштовања правила понашања током игре и вежбања.

Развијање свести о потреби чувања својих и туђих ствари, справа и реквизита које користе.

Упућивати ученике да информишу родитеље о вежбању на наставним и ваннаставним активностима.

Указивати на значај вежбања и подстицати ученике на вежбање у слободно време.

Навикавати ученике да приликом игре или такмичења уважавају све учеснике у игри, њихова постигнућа и међусобне разлике.

Здравствено васпитање

Моје срце – пулс

На начин прилагођен ученику објаснити повезаност интензитета вежбања и вредности пулса. Мерење пулса на вратној артерији.

Дисање и вежбање

Објаснити ученицима значај правилног дисања током вежбања (пешачења, трчања, вежби снаге...). Мерење фреквенције дисања (мери се удах и издах током једног минута) приликом вежбања различитог интензитета.

Значај воћа и поврћа у исхрани

Указивати ученицима на значај редовног конзумирања воћа и поврћа ради нормалног функционисања организма и обезбеђивања неопходних хранљивих материја за вежбање (витамини и минерали, угљени хидрати...).

Значај воде за организам и вежбање

Истицање значаја воде у структури и функционисању организма. Упознати ученике са важношћу уношења воде пре, током и након вежбања.

Поступање у случају повреде

Препознавање основних врста повреда (посекотина, одеротина, ударац...) и указивање на важност правовременог обавештавања наставника, родитеља и других одраслих у случају повреде.

Дидактичко-методички елементи

Основне карактеристике реализације наставе:

- јасноћа наставног процеса;
- оптимално коришћење расположивог простора, справа и реквизита;
- избор рационалних облика и метода рада;
- избор вежби усклађен са програмским садржајима и исходима;
- функционална повезаност делова часа – унутар једног и више узастопних часова одређене наставне теме.

При избору облика рада узимају се у обзир просторни услови, број ученика на часу, опремљеност справама и реквизитима и планирана динамика рада.

Избор дидактичких облика рада треба да буде у функцији ефикасне организације и повећања радне ефикасности на часу у циљу достизања постављених исхода.

У настави треба да преовладавају игре и садржаји који захтевају прецизност извођења. Свим вежбањима претходе тачна упутства наставника и приказ вежби. Наставник прати рад ученика, указује и исправља грешке.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У циљу сагледавања и анализирања ефеката наставе *физичког и здравственог васпитања*, препоручује се да наставник подједнако, континуирано прати и вреднује:

- Ниво ангажованости (активности) и однос ученика према обавезама у Физичком и здравственом васпитању који обухвата:
 - вежбање у адекватној спортској опреми;
 - активно учествовање на часовима Физичког и здравственог васпитања;
 - вежбање и играње у слободно време.
- Приказ два комплекса усвојених општеприпремних вежби (вежби обликовања), без реквизита.
- Постигнућа у моторичким вештинама.
- Индивидуални напредак ученика.

Индивидуални напредак сваког ученика процењује се у односу на претходно проверено стање. Приликом оцењивања неопходно је узети у обзир способности ученика, степен спретности и умешности. Уколико ученик нема развијене посебне способности, приликом вредновања (оцењивања) узима се у обзир његов индивидуални напредак у односу на претходна достигнућа и могућности као и ангажовање ученика у наставном процесу.

Код ученика ослобођених од практичног дела наставе прати се и вреднује:

- познавање основних правила елементарних и спортских игара, основних здравствено-хигијенских правила вежбања и здраве исхране;
- учешће у ваннаставним активностима.

Праћење, вредновање и оцењивање ученика ослобођених од практичног дела наставе, врши се на основу посебног ангажовања у настави.

Праћење, вредновање и оцењивање ученика са инвалидитетом врши се на основу њиховог индивидуалног напретка.

ВАННАСТАВНЕ И ВАНШКОЛСКЕ АКТИВНОСТИ

План и програм ових активности предлаже Одељенско веће трећег разреда и саставни је део Годишњег плана рада школе и школског програма.

Б. Слободне активности

Реализују се према интересовању ученика. Сачињава се посебан програм при чему се узимају у обзир материјални и просторни услови рада, узрасне карактеристике и способности ученика.

В. Недеља школског спорта

Ради развоја и практиковања здравог начина живота, схватања важности сопственог здравља и безбедности, о потреби неговања и развоја физичких способности, као и превенције насиља, наркоманије, малолетничке делинквенције, школа у оквиру Школског програма реализује недељу школског спорта.

Недеља школског спорта обухвата:

- физичке активности прилагођене узрасту и могућностима ученика;
- културне манифестације са циљем промоције физичког вежбања, спорта и здравља (ликовне и друге изложбе, фолклор, плес, музичко-спортске радионице...);

– ђачке радионице (о здрављу, физичком вежбању, спорту и др...).

План и програм Недеље школског спорта сачињава Одељенско веће трећег разреда заједно са Стручним већем предметних наставника који реализују наставу Физичког и здравственог васпитања у другом циклусу, као и другим Стручним већима (ликовне културе, музичке културе, историје, информатике...) и стручним сарадницима у школи, водећи рачуна да и ученици који су ослобођени од практичног дела наставе Физичког и здравственог васпитања, буду укључени у организацију ових активности.

Г. Активности у природи (излет, крос)

Из фонда радних дана, предвиђених заједничким планом, школа може да организује активности у природи:

– излет;

– крос се организује минимум једном у току школске године;

План и програм ових активности сачињава Одељенско веће трећег разреда у сарадњи са Стручним већем предметних наставника који реализују наставу Физичког и здравственог васпитања у другом циклусу.

Д. Школска такмичења

Школа за ученике трећег разреда организује и спроводи такмичења из минимум једне елементарне или спортске игре (у складу са програмом), полигона у току школске године, као интегрални део процеса физичког и здравственог васпитања. План такмичења доноси Одељенско веће трећег разреда у сарадњи са Стручним већем наставника Физичког и здравственог васпитања.

Ученици могу да учествују и на такмичењима у систему школских спортских такмичења Републике Србије, која су у складу са планом и програмом наставе и учења, као и на такмичењима од интереса за локалну заједницу.

Ђ. Корективно-педагошки рад и допунска настава

Ове активности организују се са ученицима који имају:

– потешкоће у остваривању исхода;

– смањене физичке способности;

– лоше држање тела;

– здравствене потешкоће које онемогућавају редовно похађање наставе.

За ученике који имају потешкоће у савладавању градива и ученике са смањеним физичким способностима организује се допунска настава која подразумева савладавање оних програмских садржаја, које ученици нису успели да савладају на редовној настави, као и развијање њихових физичких способности;

Рад са ученицима који имају лоше држање тела подразумева:

– уочавање постуралних поремећаја код ученика;

– саветовање ученика и родитеља;

– организовање додатног превентивног вежбања у трајању од једног школског часа недељно;

– организовање корективног вежбања у сарадњи са одговарајућом здравственом установом.

Рад са ученицима са здравственим потешкоћама организује се искључиво у сарадњи са лекаром специјалистом, који одређује врсту вежби и степен оптерећења, а спроводи их наставник Физичког и здравственог васпитања у сарадњи са наставником који реализује разредну наставу у одељењу које ученик похађа.

Ослобађање ученика од наставе Физичког и здравственог васпитања

Ученик може бити ослобођен само од практичног дела програма наставе за одређени период, полугодиште или целу школску годину на основу препоруке изабраног лекара.

Ученик ослобођен практичног дела у обавези је да присуствује часовима. За рад са тим ученицима наставник сачињава посебан програм рада базиран на усвајању теоријских и васпитних садржаја у складу са програмом и корелацијом са садржајима других предмета.

Ослобођеним ученицима треба пружити могућност да:

– прате игру и усвајају правила игара,

– направе едукативни цртеж са спортског догађаја,

– на други начин помажу у настави.

Пример исхода за ученике ослобођене од практичног дела наставе:

По завршетку теме ученик ће бити у стању да:

– наведе основна правила елементарне игре која се најчешће примењује у настави;

– примени основна здравствено-хигијенска правила;

– помогне у организацији активности предвиђених програмом.

Педагошка документација

Свеска за резултатима ученика постигнутим на тестирању – лични картон ученика.

Назив предмета	ДИГИТАЛНИ СВЕТ
Циљ	Циљ наставе и учења предмета Дигитални свет јесте развијање дигиталне компетенције ученика неопходне за безбедну и правилну употребу дигиталних уређаја за учење, комуникацију, сарадњу и развијање основа алгоритамског начина размишљања.
Разред	Трећи
Годишњи фонд часова	36 часова

– унесе текст (речи и реченице) помоћу физичке и/или виртуелне тастатуре у програму за обраду текста; – селекује и измени (обрише, дода) текст; – именује, сачува и поново отвори текстуалну датотеку; – допише текст на слику коришћењем едитора за текст у програму за обраду слике; – именује, сачува и поново отвори графичку датотеку; – објасни својим речима сврху коришћења прегледача и претраживача за приступ садржајима светске мреже; – осмисли кључне речи на основу којих ће на интернету тражити потребне дигиталне садржаје; – објасни својим речима на који начин се формирају резултати претраге интернета; – објасни својим речима због чега треба критички прићи садржајима који се налазе на интернету; – објасни својим речима због чега је неопходно да дигиталне садржаје пронађене на интернету користимо на етички начин; – наведе примере дигитализације у свакодневном животу током којих се стиче утисак да се дигитални уређај понаша интелигентно; – објасни шта је дигитални углед и како се он израђује; – одабира дигиталне садржаје на основу PEGI ознаке у складу са својим узрастом; – препозна дигитално насиље и реагује на одговарајући начин; – направи лични план коришћења дигиталних уређаја уз помоћ наставника; – означи начин комуникације путем интернета који највише одговара контексту у коме се комуникација дешава; – решава алгоритамски једноставан проблем у визуелном програмском језику чије решавање може да захтева понављање (програмски циклус); – утврди шта је резултат извршавања датог једноставног алгоритма/програма који садржи понављање; – уочи и исправи грешку у једноставном алгоритму/програму који садржи понављање; – решава алгоритамски једноставан проблем у визуелном програмском језику чије решавање може да захтева гранање; – наведе неке од оператора поређења (мање, веће и једнако) и у конкретном примеру предвиди резултат њиховог извршавања (тачно, нетачно); – наведе аритметичке операторе (+, -, * и /) и у конкретном примеру предвиди резултат њиховог извршавања; – примени блокове оператора поређења при креирању програма у визуелном програмском језику, који садрже гранање; – објасни потребу употребе гранања и понављања у програмима својим речима.	ДИГИТАЛНО ДРУШТВО	Унос краћег текста помоћу физичке и виртуелне тастатуре (функције Shift, Enter, Space bar, Caps Lock, Delete, Backspace тастера). Селектовање и основно едитовање текста (брисање, додавање). Чување текстуалног документа, именовање и поновно отварање. Додавање текстуалног објашњења на слику, чување, именовање и поновно отварање. Претраживање интернета (прегледачи, претраживачи, кључне речи, информисаност о томе како су резултати претраге одабрани и ранжирани; критички однос према резултатима претраге). Етичко коришћење туђих дигиталних материјала. Коришћење технологије ван школе-примери дигитализације у свакодневном животу у чијој је основи вештачка интелигенција.
	БЕЗБЕДНО КОРИШЋЕЊЕ ДИГИТАЛНИХ УРЕЂАЈА	Дигитални углед. Усклађеност дигиталних садржаја са узрастом корисника. Дигитално насиље. Примерена комуникација у дигиталном окружењу. Израда личног плана коришћења дигиталних уређаја.
	АЛГОРИТАМСКИ НАЧИН РАЗМИШЉАЊА	Осмишљавање алгоритама са гранањем који води до решења једноставног проблема. Оператори поређења и аритметички оператори. Креирање рачунарског програма у визуелном програмском језику. Анализа постојећег програма креираног у визуелном програмском језику и тумачење функције блокова од којих је сачињен. Уочавање и исправљање грешака у програму.

Кључни појмови садржаја: уређивање текста, обрада слике, претраживање интернета, дигитални материјали, понашање у дигиталном окружењу, алгоритам, програмирање у визуелном програмском језику.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Предмет Дигитални свет намењен је развијању дигиталне компетенције код ученика трећег разреда основне школе. Програм наставе и учења за трећи разред оријентисан је на процес учења и остваривање исхода.

Исходи су искази о томе шта ученици умеју да ураде на основу знања која су стекли учећи предмет Дигитални свет. Представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности ученика, који су груписани у три наставне теме: *Дигитално друштво*, *Безбедно коришћење дигиталних уређаја* и *Алгоритамски начин размишљања*.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи – глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Дефинисани исходи олакшавају наставнику даљу операционализацију исхода на ниво конкретне наставне јединице. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности.

Наставник је у планирању, припреми и остваривању наставе и учења аутономан. За сваки час треба планирати и припремити средства и начине провере остварености пројектованих исхода.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Наведене исходе потребно је остварити са различитим нивоима расположивости дигиталних уређаја намењених за коришћење од стране ученика. Наставник треба да реализује наставу у кабинету за Информатику и рачунарство и омогући ученицима да користе рачунаре на начин који директно доприноси остваривању дефинисаних исхода учења. Препорука је да два ученика користе један рачунар како би се развило вршњачко учење, делила одговорност и развијао тимски рад. Вероватно је да ученици имају искуства са коришћењем дигиталних уређаја. Од изузетног је значаја да та искуства наставник увиди и уважи. Ученици могу бити вешти корисници технологије, али то не значи да су и компетентни у овој области. У том смислу, наставник има слободу да наставу организује у складу са техничким могућностима, предзнањима и потребама својих ученика.

Током реализације наставе, рад наставника мора бити континуирано усмерен ка смањивању дигиталног јаза. Важно је да наставници помогну ученицима који немају могућност приступа технологији од куће тако што ће их, у кабинету за Информатику и рачунарство, повезати са ученицима који су дигитално спретни и радити на поспешивању вршњачког учења. Обавезивање ученика да користе наставне материјале за које им је потребан приступ интернету од куће неправедно је према онима који га немају. За такве ученике наставник мора да обезбеди алтернативу – могућност приступа школским дигиталним уређајима, пре или после наставе.

Дигитално друштво

У циљу достизања наведених исхода, покренути одабрани програм за унос и обраду текста и, не улазећи у детаље радног окружења, показати ученицима простор (виртуелни лист папира) у оквиру којег ће се приказати слова и знакови откуцани помоћу физичке или виртуелне тастатуре. Увести појам *курсор* указујући ученицима да је то мала усправна линија која пулсира како би нам показала на ком месту ће се појавити текст када га будемо откуцали. Задатак за ученике је да помоћу тастатуре откуцају једноставан текст (сачињен од кратких реченица). Објаснити како се куца велико слово (Shift + слово), размак између речи (Space bar), сва слова велика (Caps Lock), прелази у нови ред (Enter).

Након уноса текста, указати на могућности измене текста. Показати основно едитовање текста (брисање (Delete, Backspace) и додавање знакова), селектовање текста и његово брисање. Скре-

нути пажњу на могућност провере исправности унетог текста и демонстрирати начин коришћења опције за проверу правописа (Правопис и граматика). Демонстрирати поступак именовања и чувања текстуалне датотеке, а на следећем часу поступак отварања претходно сачуване датотеке, у којој ће ученици наставити да уносе и едитују текст.

На часовима утврђивања ученици треба да вежбају уносећи сложеније текстове. Текстови треба да буду релевантни за ученике и повезани са активностима за које наставник процењује да су од значаја за њих (нпр. занимљивости о темама које уче из наставних предмета, које су обележје локалне заједнице и сл.). На крају сваког часа потребно је издвојити 10 минута како би ученици пажљиво прочитали откуцани текст и кориговали грешке.

Добро би било да квалитетни радови ученика или колажни радови сачињени од више радова ученика из једног одељења буду промовисани на школском сајту.

Напомена: Најбоље би било да часови буду одржани у кабинету за Информатику и рачунарство, а рад ученика организован тако за једним рачунаром седе по два ученика. Ученици треба да уносе текст сараднички (док један куца, други ученик тихо диктира и смењују се након сваке откуцане реченице).

Препоручени број часова: 6 (2 обрада, 4 утврђивање)

У трећем разреду ученици се поново сусрећу са коришћењем програма за цртање и обраду слика. Показати унос текста на слику наглашавајући да се акције примењиване у програму за обраду текста на исти начин спроводе у програму за цртање. Ученицима давати задатке који подразумевају додавање текста на слике ради додатног појашњавања онога што је на сликама приказано. Добро би било да слике имају директну везу са наставним садржајима које ученици изучавају у оквиру других наставних предмета. Демонстрирати поступак именовања и чувања графичке датотеке, а на следећем часу поступак отварања претходно сачуване датотеке, у којој ће ученици да наставити да уносе и едитују текст.

Препоручени број часова: 4 (1 обрада, 3 утврђивање)

Обраду наставних садржаја који се односе на претраживање интернета треба започети демонстрацијом начина на који приступамо садржајима светске мреже. Правићи разлику између програма прегледача и програма претраживача, објаснити да нам је прегледач потребан да видимо садржаје светске мреже, док нам претраживач обезбеђује да на интернету пронађемо оно што нам је потребно. Разрадити начин претраживања интернета помоћу *кључних речи* и показати примере коректно дефинисаних кључних речи и оних које садрже непотребне везице или се недовољно прецизно односе на конкретан предмет претраге. Напоменути да не постоји јединствен „рецепт“ за дефинисање кључних речи, већ да се ова способност изграђује кроз праксу и промишљање.

Следећа важна тема јесу сами резултати претраге. Резултате добијене претрагом интернета никада не треба узимати здраво за готово. Наставник треба да предочи да садржајима са интернета морамо да приђемо критички. Објаснити да *критичко мишљење* није исто што и *критика*, већ да оно представља такав приступ информацијама који подразумева преиспитивање њихове тачности, порекла и сл. Указати и на то да су резултати претраге означени ознаком *Оглас* плаћене рекламе и да такви резултати нису нужно поуздани у погледу тачности или квалитета садржаја. У основи потребе да критички прилазимо информацијама доступним на интернету стоји отвореност интернета – свако може да постави на светску мрежу што год да пожели. Овакав приступ носи извесне ризике, али доноси бројне предности које их далеко превазилазе – могућности за дељење знања, информација, приказе иновација и сл.

На крају теме се треба осврнути на етичко понашање када су садржаји светске мреже у питању. Садржаји на интернету имају своје власнике. У том смислу, није дозвољено присвајати их. Уколико, за потребе наставе и учења, користимо материјале пронађене на интернету, у обавези смо да наведемо одакле смо их преузели. Такође, није дозвољено да остварујемо материјалну корист од туђих материјала преузетих са интернета осим уколико то није јасно назначено.

Наведене садржаје ученицима треба представити кроз хеуристички разговор, подстицајући их да формирају одговарајуће вредносне судове и етичке ставове.

Примењујући вештине рада у програмима за обраду текста и слике, ученици треба да направе пригодан постер или напишу одговарајући текст са темом „Упутство за употребу интернета” и сл.

Препоручени број часова: 8 (5 обрада, 3 утврђивање).

У оквиру активности за достизање исхода наведе примере дигитализације у свакодневном животу током којих се стиче утисак да се дигитални уређај понаша интелигентно подстицати ученике да наведу примере када њихов уређај памти и препознаје радње које ученик понавља у одређеном временском периоду. Постављати питања ученицима која воде ка спознаји да дигитални уређај памти веб-места која смо посетили на интернету, након чега нам сам дигитални уређај предлаже нова веб-места са сличним садржајем. Ученике треба упознати са примерима као што је дигитални маркетинг персонализован за корисника: на основу историје претраживања на интернету уређај препознаје интересовања, старосну доб, пол итд. корисника и на основу тога приказује рекламни материјал (пример: ученик претражује интернет у потрази за подацима потребним за домаћи задатак који се бави темом „Језера у Републици Србији”, након чега дигитални уређај приказује огласе за смештај на Палићком језеру). Наставник може да разговара са ученицима и о употреби рачунара у пољопривреди – за аутоматско сортирање поврћа, препознавање присуства штеточина или о употреби рачунара за управљање аутомобилима који немају возаче (захваљујући сензорима аутомобил неће ударити пешака, проћи кроз црвено светло на семафору или прекорачити дозвољену брзину кретања).

Примењујући вештине рада у програмима за обраду текста и слике, ученици треба да направе пригодан постер или напишу одговарајући текст са темом „Дигитални уређај није pamетан, али јесте користан” (или одговарајућом сличном темом).

Препоручени број часова: 2 (1 обрада, 1 утврђивање).

Безбедно коришћење дигиталних уређаја

Приликом обраде ове наставне теме, кренути од свакодневног, „извандигиталног” искуства ученика. Ученици треба да издвоје једну особу из свог окружења која има углед (нпр. позитиван или негативан) и да објасне шта је то углед и на основу чега су формирали позитивну или негативну слику о тој особи. Кроз дискусију са ученицима, извести закључак да се углед гради кроз односе са другима, комуникацију и да слика коју други имају о нама највећим делом зависи од нас самих, од тога како се понашамо и које информације о себи откривамо другима. Затим поставити ученицима питање на основу чега други креирају слику о нама у дигиталном окружењу и навести примере блиске искуству ученика.

Указати на чињеницу да сваки корисник интернета има свој дигитални углед. Дигитални углед се гради на основу: садржаја наших порука (нпр. у Вајбер групи) и начина на који су написане, на основу фотографија и видео-записа које делимо, онога што „лажујемо”, видео-игрица које играмо, група у које смо укључени, веб-сајтова које посећујемо итд.

Делењем информација на интернету, остављамо дигиталне трагове који се тешко могу обрисати. Оно што поделимо на интернету доступно је великом броју особа (познатих и непознатих) и једном када нешто поделимо губимо контролу над тим (неко може да то сачува и касније злоупотреби). Пре него што било шта (о себи или другима) поделимо или објавимо на интернету, веома је важно да застанемо и размислимо шта објављујемо, због чега, ко ће то моћи да види (вршњаци, родитељи, наставница), шта ће други мислити о нама, да ли тиме што објављујемо или шаљемо можемо некога да повредимо, како ће се осећати особе на које се то односи итд. О свом дигиталном угледу водимо рачуна тако што не објављујемо ништа у тренуцима када смо љути, бесни или тужни. Приликом коришћења интернета, веома је важно да водимо рачуна о свом дигиталном угледу, али и о дигиталном угледу других особа. Ученици треба да наведу примере особа са интернета које су њима блиске (нпр. јутјубере) и које имају позитиван/

негативан дигитални углед. Наставник може да покаже ученицима кратак видео *Лепо понашање на интернету*: <https://digitalni-vodic.ucpd.rs/crtani-filmovi/>, а такође може у оквиру неког другог предмета (нпр. Ликовног васпитања) да зада ученицима да креирају постер о лепом понашању на интернету.

Препоручени број часова: 1

Поставити ученицима питање која је њихова омиљена видео-игра и зашто им је баш та игра омиљена. Такође их питати шта мисле, да ли је игра намењена деци њиховог узраста и зашто јесте или није. Пронаћи игру, односно њен опис на интернету и ПЕГИ ознаку (енгл. Pan-European Game Information) и уколико има могућности поделити је са ученицима (помоћу пројектора или паметне табле). Више информација о ПЕГИ систему може се пронаћи на званичној ПЕГИ веб-страници (<https://pegi.info/>), у публикацији Деца у дигиталном добу (<http://ucpd.rs/dokumenti/vodic-deca-u-digitalnom-dobu.pdf>) или у Дигиталном водичу (<https://digitalni-vodic.ucpd.rs/igranje-video-igara-gejming/>). Скренути пажњу ученицима на ПЕГИ ознаку и њено значење (повлачи паралелу са узрасним ознакама којима се обележава телевизијски програм, које су вероватно ближе деци). Ова ознака нам говори ком је узрасту видео-игра намењена, односно указује на њен садржај. У оквиру ПЕГИ система постоји више ознака: ПЕГИ 3, ПЕГИ 7, ПЕГИ 12, ПЕГИ 16, ПЕГИ 18. Садржаји са ознаком ПЕГИ 3 намењени су свим узрастима. Видео-игра са овом ознаком не би требало да садржи било какве звукове или слике које могу уплашити млађу децу, као ни ружне речи. Прихватљиво је веома благо насиље у комичном контексту. Ипак, важно је указати на чињеницу да се и међу видео-играма које имају ознаку ПЕГИ 3, нажалост, могу пронаћи и оне које због свог садржаја, нису примерене деци. Чак и када је видео-игра узрасно примерена детету по питању садржаја, то не значи да оно не може бити изложено неким ризицима током играња. Велики број игара, чак и са ознаком ПЕГИ 3 садржи огласе и могућност трошења новца унутар игре (нпр. прелазак на виши ниво, додатне могућности). Уколико ученици сретну такве игре потребно је да обавесте одрасле у породици и да знају да имају могућност да то пријаве (нпр. ако је игра преузета из Гугл продавнице, на следећој веб-страници: https://support.google.com/googleplay/contact/rap_family). Видео-игре са ПЕГИ ознаком 12, 16 и 18 нису примерене ученицима 3. разреда основне школе, зато што могу да садрже разне штетне садржаје: ружне речи, насиље, узнемирујуће звуке, злоупотребу штетних супстанци (дуван, алкохол итд.). Уколико има могућности, пожељно је заједно са ученицима потражити образовне видео-игре које су примерене њиховом узрасту (са одговарајућом ПЕГИ ознаком), нпр. за подстицање развоја алгоритамског мишљења или решавања проблема, вежбање математике итд.

Препоручени број часова: 1

На почетку ученици треба да наведу примере када је неко од њихових вршњака (или они сами) био наслан према другоме (нпр. у школском дворишту, учионици, на излету). Кроз дискусију са ученицима издвојити кључну карактеристику насилног понашања: постоји **намера** да се друга особа повреди, понизи, наљути, растужи. Дигитални уређаји (рачунари, мобилни телефони итд.) пружају нам бројне могућности (неке од њих ученици су већ искусили), међутим, понекад деца и одрасли користе ове уређаје како би вређали и узнемиравали друге. Некада се то ради непромишљено, из забаве, а некада постоји намера да се други повреди. О дигиталном насиљу говоримо када неко намерно шаље ружне, претеће и узнемирујуће поруке, објављује нетачне информације о другима, срамоти друге у групи, исмева, „искључује” некога из групе или га игнорише, „блокира”, негативно коментарише (нпр. туђе фотографије или видео-снимке) и/или подстиче друге да то раде, подстиче друге да ураде нешто што је за њих лоше, уцељује, креира и објављује туђе фотографије на интернету без дозволе особе која је на фотографији, крије се иза лажних имена/надимака, односно претвара се да је неко други итд. Питати ученике да ли су чули за неки пример дигиталног насиља или насиља на интернету. По чему се разликују насиље уживо и дигитално насиље? Веома је важно да ученици разумеју зашто последице дигиталног насиља

могу бити чак и озбиљније од последица насиља које се дешава уживо, у интеракцији лицем-у-лице. Требало би им указати на неколико специфичности дигиталног насиља које произилазе из самих карактеристика дигиталне технологије: да се може вршити у било које време и са било ког места, да не можемо увек утврдити ко је особа која нас узнемирава, у дигитално насиље укључен је велики број особа и информације се тешко бришу, а лако шире. Пожељно је да се ученицима прикаже краћи филм у коме се демонстрира дигитално насиље (уколико то није могуће, може само да опише неки пример дигиталног насиља) и да се заједно са њима продискутује и размотре начини реаговања у оваквим ситуацијама. Уколико су они сами или неко од њихових вршњака искусили нешто од горе наведеног, неопходно је да о томе обавесте одрасле особе у које имају поверења (родитеље и наставнике, школског психолога или педагога). Узнемирујуће поруке не би требало бријати или прикривати од блиских особа. Указати им да на ружне поруке никада не треба одговарати, као и да на насиље не треба узвраћати насиљем.

Препоручени број часова: 1.

У оквиру теме **Безбедно коришћење дигиталних уређаја** потребно је посебну пажњу посветити времену током кога ученици користе дигиталне уређаје којима имају приступ. Како многа истраживања показују да деца овог узраста проводе превише времена на интернету и уз мобилне телефоне, уколико су им доступни, указати на значај креирања личног плана коришћења доступних дигиталних уређаја. У сврху остваривања исхода *направи лични план коришћења дигиталних уређаја уз помоћ наставника*, покренути разговор питањима: Колико времена проводимо у школи? Колико времена спавамо? Колико дуго се током дана играмо? Колико нам времена треба да урадимо домаће задатке? Колико времена проводимо у коришћењу рачунара/телефона/таблета? (Уколико има ученика у разреду који немају приступ интернету и/или мобилним телефонима код куће, преформулисати питање или дати податак о времену које деца проводе на интернету из неког релевантног истраживања, нпр. Уницефовог.) Шта све можемо да урадимо за 24 сата? Активност прављења личног плана најбоље је организовати као рад у мањим групама. Ученицима дати нацртану временску линију која представља један дан од 24 сата и задатак да распореде своје обавезе током тог дана. За ову активност предвидети око 15 минута. Анализирати са ученицима планове које су направили, коментарисати и посебно истацати превиђено време за коришћење дигиталних уређаја. Након тога ученици, свако за себе, креирају план пожељног коришћења дигиталних уређаја на недељном нивоу, укључујући и викенде. Овај распоред може бити приказан табелом. Задатак који ученици добијају је да прате и бележе да ли се придржавају плана током недељу дана и да уписују запажања, а затим организовати кратку дискусију на наредном часу. Уколико у разреду има ученика којима нису доступни дигитални уређаји у кућним условима, задржати се само на изради пожељног личног плана коришћења дигиталних уређаја.

Препоручени број часова: 1

Активности за достизање исхода *означи начин комуникације путем интернета који највише одговара контексту у коме се комуникација дешава* усмерити на препознавање кључних разлика у онлајн комуникацији са наставником, родитељима и вршњацима. Комуникација са наставником је формална, поруке су јасно повезане са темом, реченице су јасне и потпуне, без *емотикона* и скраћеница. Слике и прилози увек садрже објашњења. Тако да је за овакав вид дигиталне комуникације најприкладнија електронска пошта (ученици тада користе имејл налоге својих родитеља). За размену мишљења везану за оно што се у школи учи, за групне школске задатке користи се школска платформа за онлајн учење. За неформалну комуникацију са вршњацима и родитељима прикладније је користити платформе за размену порука попут Вајбера и сличних платформи у оквиру којих је мало вероватно да ће дете ступити у контакт са непознатим особама. За овакву комуникацију специфичне су краће поруке без знакова интерпункције, поруке које су извучене из контекста и често могу бити неразумљиве трећем лицу. Ове поруке могу садржати слику или *емотикон* без до-

датног текста, а да буду потпуно разумљиве саговорнику. Наставник треба да промовише писање порука у складу са правописним правилима и језичким нормама без обзира на платформу у оквиру које се комуникација реализује. Јер, особа која је писмена никада неће пристати да у писаној комуникацији делује неписмено. Такође, наставник треба да упозори ученике да не користе друштвене мреже попут Фејсбука или Инстаграма зато што оне нису безбедна средина за особе млађе од 15 година.

Препоручени број часова: 1

Алгоритамски начин размишљања

У оквиру овог дела теме, ученици у специфичним окружењима за блоковско програмирање локализованих на српски језик (попут code.org) решавају једноставне проблеме чије решавање захтева понављање (програмске циклусе). Наставник треба да представи узрасту примерен алгоритам/програм који садржи понављање (нпр. маца мења боју, исцртава се испрекидана линија, срце пулсира) и постави ученицима питање: „Ако бисмо сложили блокове на овакав начин, шта би се њиховим извршавањем добило?”. Ученици треба да аргументују своје одговоре и дебатују о тачности изнетих одговора. Након тога, наставник треба да прикаже узрасту примерен алгоритам/програм који садржи понављање, али садржи грешку. Након саопштавања сврхе програма, наставник треба да постави питање: „Да ли блокови сложени на овакав начин доводе до описаног решења? Да ли је могуће поправити програм?”. Ученици тада треба да предложе решења и по потреби дебатују о њима.

Препоручени број часова: 3

Појам гранања у програмима наставник не треба да уведе експлицитно, већ кроз проблемски оријентисан приступ. Најбоље је да се ученици сусретну са овим принципом кроз рад у неком од специфичних окружења за блоковско програмирање локализованих на српски језик (попут code.org), у оквиру којих ће се бавити једноставним проблемима чије решавање захтева гранање. Кроз наведене активности наставник треба да укаже на програмске блокове који омогућавају гранање, као и на постојање дефинисаног *услова* на основу кога се гранање реализује.

У склопу одабраног језика за визуелно програмирање који је локализован на српски језик наставник треба да прикаже ученицима неколико примера програма који садрже блокове који омогућавају гранање (блок *Ако је-Онда* и/или блок *Ако је-Онда-У супротном*). Приликом дефинисања услова у овим програмима наставник треба да користи томе намењене блокове (на пример, *Ако си на рубу*, *Ако је тастер притиснут*, *Ако се објекти додирују*), као и операторе поређења (мање, веће и једнако), које том приликом и представља ученицима. Наставник треба да нагласи да је резултат извршавања тако дефинисаних блокова *Тачно* или *Нетачно*. Кроз анализу представљених задатака ученици треба да предвиде резултат извршавања блокова у њима (нпр. уколико се притисне тастер размакница на екрану ће се појављувати сунце, уколико балон додирне кактус зачуће се звук „пуцања” и балон ће нестати, уколико маца ходајући стигне до ивице позорнице она ће се окренути и наставити да хода у супротном смеру).

Наставник иницира разговор са ученицима о основним аритметичким операцијама (сабирању, одузимању, множењу и дељењу) и облицима њиховог записа у математици. Затим представља блокове у визуелном програмском језику који представљају аритметичке операторе (+, -, * и /) и приказује како се помоћу њих граде аритметички изрази. Приказује ученицима блокове који садрже аритметичке операторе и подстиче их да размисле и предвиде резултат њиховог извршавања. Подстиче ученике да примене блокове аритметичких оператора при креирању програма у визуелном програмском језику који садрже гранање (нпр. ученици формирају два аритметичка израза чије вредности пореде у програму и на основу резултата поређења дефинишу наредну акцију). Главни акценат током ових активности треба да буде на формирању израза на основу текстуалне формулације задатка тј. на моделовању проблема, док рачунар у потпуности преузима задатак израчунавања вредности израза (који је у нижем математичком образовању изразито важан).

Препоручени број часова: 7

Иницирати хеуристички разговор о питањима употребе гранања и понављања у програмима – шта се тиме постиже, на који начин се програм унапређује и сл. Подстицати ученике да ове концепте примене при програмирању физичких уређаја, у блоковском окружењу за програмирање локализовано на српски језик, ћирилично писмо.

Препоручени број часова: 1

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У настави оријентисаној на процес учења и достизање исхода учења вреднују се процес и продукти учења. Устаљене методе процене постигнућа ученика, које наставници примењују у другим обавезним предметима и изборним програмима, могуће је примењивати и у настави овог предмета. Ипак, изазови попут чињенице да процена постигнућа заснована само на резултатима практичних задатака које ученици раде није довољан показатељ онога што они знају и умеју, или да је, при сарадничком раду, врло тешко идентификовати допринос сваког појединца, доводи до потребе за издвајањем неколико техника које се посебно препоручују за примену у оквиру предмета Дигитални свет (превасходно зато што у највећој мери корелирају са његовом природом):

- **самопроцена:** неговање праксе исказивања рефлексивних коментара током представљања онога што су урадили прилика је за развој самоувида и саморегулације у учењу и основа за процену властитог постигнућа ученика;

- **вршњачка процена:** ова врста процене постигнућа ученика природно се надовезује на процес самопроцене – ученици раде у пару или групи на истом задатку и имају могућност да, делећи одговорност, стварају и исправљају решења, те пружају конструктивне повратне информације. (Ова метода широко је распрострањена у ИТ индустрији од стране професионалних програмера (програмирање у пару) и лако ју је превести у учионицу.);

- **отворена питања:** знање ученика о концептима који су обухваћени програмом неће увек бити лако уочљиво. Постављање отворених питања један је од начина на који наставник може да процени постигнућа својих ученика, али и да допринесе продубљивању њиховог разумевања конкретног концепта.

- **Већ знам – Желим да научим – Научио/ла сам:** коришћење рубрика за идентификацију онога што већ знају, шта желе да науче и, накнадно, онога што су научили, корисна је техника коју ученици могу да користе за подршку самосталном учењу, а наставник за процену њихових постигнућа.

Примењујући предложене методе процене постигнућа ученика наставник креира и конзистентно гради персонализовано и подстицајно образовно окружење. Он прати постигнућа ученика из улоге активног посматрача и ментора. Избегнута је формална ситуација процењивања (наставник не прозива и не пропитује ученике), чиме је ниво стреса ученика битно смањен (потенцијално и елиминисан). Јачање самопоуздања ученика и саморегулације у учењу посебна је добробит која произилази из наведеног.

ИЗБОРНИ ПРОГРАМИ

Назив програма	ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ
Циљ	Циљ наставе и учења Грађанског васпитања је подстицање развоја личности која је одговорна према својим правима и правима других, отворена за договор и сарадњу и спремна да активно учествује у животу школске и локалне заједнице, уважавајући принципе, процедуре и вредности демократског друштва
Разред	трећи
Годишњи фонд часова	36 часова

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршеном разреду ученик ће бити у стању да:	ЉУДСКА ПРАВА Сви различити, а сви равноправни	Различитост Живот у заједници у којој би сви људи били исти (по полу, узрасту, вери, националности, образовању, интересовању) Различитост као богатство једне друштвене заједнице Отвореност и затвореност за различитости Различитости у нашој локалној заједници Равноправност мушкараца и жена Уважавање разлика уз једнака права, одговорности и могућности Дечаци и девојчице – сличности и разлике, иста права и могућности Осетљиве друштвене групе Групе којима је услед специфичних разлика потребна додатна подршка како би имале исте шансе и могле равноправно да се укључе у живот заједнице и остваре своје потребе и права Стереотипи и предрасуде Упрошћено, поједностављено, генерализовано и најчешће нетачно приказивање некога (сви дечаци су, све девојчице су, сви Роми су) Негативно мишљење појединаца о некоме ко се не познаје довољно Стереотипи и предрасуде као основ за дискриминацију Дискриминација Неједнако поступање према особи или некој групи на основу неког њиховог личног својства (пол, узраст, вера, националност, образовање, инвалидитет), што за последицу има нарушавање њихових права и достојанства Једнако поступање према неједнакима као вид дискриминације Етикетирање, ружни надимци као вид дискриминације
		Локална заједница Место где грађани задовољавају највећи број својих потреба и остварују највећи број својих права Потребе и права које деца задовољавају у локалној заједници – за образовањем, здравственом заштитом, одмором, игром, учествовањем у спортским, кулурним и уметничким активностима Комуналне услуге Услуге од општег интереса за све грађане локалне заједнице – вода, превоз, путеви, паркинг, отпад, осветљење, паркови, пијаци, димничари Институције и организације Локалне заједнице у области образовања, културе, здравља, спорта и рекреације, очувања околине, безбедности, верске организације Активности и допринос удружења грађана у локалној заједници Наша локална заједница Брига наше локалне заједнице о потребама и правима својих грађана, Брига наше локалне заједнице о деци различитих својстава (пол, узраст, сиромаштво, здравље) Доступност садржаја у нашем окружењу слепим или глумим особама, родитељима са дечијим количима или особама у инвалидским количима (пешачки прелази, школа, дом здравља, продавница, превоз) Брига деце о својој локалној заједници – о отпаду, биљкама и животињама, споменицима културе, уметничким делима, потрошњи воде, пружање помоћи онима којима је то потребно Удружење грађана у нашем окружењу некад и сад

	ПРОЦЕСИ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ Снага узајамне помоћи	Солидарност Потреба узајамне бриге и одговорности међу људима. Лажна солидарност Разлика између саосећања, сажалења и солидарности Примери акција солидарности у нашој локалној заједници (мобе, добровољно давање крви и хуманитарне акције за лечење болесних, СМС акције прикупљања новца) Ситуације у којима свакоме може бити потребна помоћ (болест, сиромаштво, ратови, поплаве, земљотреси, пожари, миграције) Медији као подршка солидарности Волонтирање Добровољно ангажовање појединаца и група у пружању помоћи људима, животињама, биљкама Мотиви волонтера – веровање у снагу узајамне помоћи, човекољубље и хуманост Волонтерске акције ученика/ученица школе у локалној заједници (чишћење јавних површина, сађење биљака, помоћ старим људима, удомљавање напуштених кућних љубимаца) Активности волонтера Црвеног крста у нашој локалној заједници
	ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ Акција солидарности у локалној заједници	Планирање и извођење акције солидарности у локалној заједници Утврђивање коме је у заједници потребна помоћ Одређивање циља акције Припрема плана акције – подела улога, договор о роковима, начину реализације Извођење и документовање акције – видео, фотографије, текстови и сл. Промоција акције на нивоу школе – приказивање другим одељењима, родитељима и сл., прављење постера или паноа, објављивање прилога у школском листу Вредновање акције – чиме смо задовољни, шта је могло бити боље

Кључни појмови садржаја: равноправност, стереотипи и предрасуде, дискриминација, локална заједница, солидарност, волонтирање

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Изборни програм Грађанско васпитање за трећи разред организован је, као и програми за претходна два разреда, по моделу спирале што значи да су садржаји дати у исте четири области (*Људска права, Демократско друштво, Процеси у савременом свету и Грађански активизам*) али се они проширују и продубљују, а исходи се надограђују или се, ако је у питању вештина, даље развијају. Све четири области су једнако важне, а наставник их, у непосредном раду са ученицима, интегрише јер између њих постоји природна веза.

Програми Грађанског васпитања у првом циклусу, по свом циљу и концепцији, најближи су програмима обавезног предмета Свет око нас, односно Природа и друштво. Како ученици расту, повећавају се и њихове когнитивне, емотивне и социјалне способности да упознају појаве у свету који их окружује. Зато се у првом разреду проучавају појаве из најближег окружења (породица, одељење), затим у другом то је школа, а у трећем разреду програми оба предмета предвиђају проучавање појава из ширег окружења, односно локалне заједнице како се она назива у овом изборном програму. Сам појам локалне заједнице, у овом програму, се посматра као простор у коме грађани у највећој мери задовољавају своје потребе и остварују своја права, а не као дефинисана територијална површина у оквиру организације државне управе.

У трећем разреду ученици проширују свој радијус кретања и сваком даном све боље упознају своју локалну заједницу. Знају где је пошта или где су спортски терени, где се иде код лекара или у куповину. Међутим, недовољно познају ко је обезбедио воду, направио пут или организовао превоз људи, одношење ђубрета, сређивање парка или чишћење снега на улицама. Садржај овог програма треба да омогући ученицима да се упознају и са тим аспектом комуналног живота грађана у некој локалној заједници, а које се међусобно могу врло разликовати (сеоска, приградска, градска) о чему ће наставник свакако водити рачуна и прилагодјавати садржај и активности. Од ученика се очекује не само да упознају локалну заједницу већ и да имају критички однос према њој, у смислу да промишљају шта све недостаје или није довољно

развијено како би она у што већој мери задовољавала потребе свих грађана који ту живе (више паркова, пешачких прелаза, биоскоп, базен, тржни центар, играоница...). У тим активностима ученике треба подстицати да мисле и о потребама других, а не само о сопственим, и да јачају свест и осетљивост за специфичне разлике међу људима у заједници по полу, узрасту, здравственом стању, образовању, националности, вери. Да та осетљивост постоји показују њихови одговори у којима се залажу да у њиховој локалној заједници буде амбуланта, звучни семафори за следе, паркинг за инвалиде, црква или библиотека. Програм предвиђа да ученици боље упознају и различита удружења грађана којих има велики број чак и у сасвим малим срединама. Нека од њих су настала недавно (нпр. удружење љубитеља видео игара), нека имају трајање и више од једног века (нпр. удружење пчелара), нека су за забаву и задовољење неких интересовања (нпр. хор), а нека су основана из хуманих разлога (нпр. удружење *Живимо заједно* за помоћ особама са сметњама у развоју). Прича о удружењима грађана има за циљ подстицање осећаја припадности заједници и спремности за удруживање са другима како би боље функционисали и боље се осећали у својој заједници. Упознавање ученика са солидарношћу и волонтирањем треба да обезбеди јачање вредности заједничтва, хуманости, личне одговорности и поштовања различитости у оквиру локалне заједнице којој природно припадамо. Ученицима ће посебно бити интересантно уколико буду у прилици да се упознају са особама које су својим понашањем то и показале. На пример, може се организовати разговор са особом која је велики број пута дала добровољно крв и са особом која је примила туђу крв што јој је спасло живот. Такође, ученицима би био интересантан и сусрет са особом/особама које су на свом поседу изградиле азил за незбринуте животиње и о њима брину док их не удоме. Програм пружа велике могућности да се ученици током целе школске године укључују у различита дешавања у локалној заједници (традиционални вашари, посела, изложбе, дружења, смотре, фестивали, такмичења, сусрети...) и јачају везе са другим грађанима (старијим, болесним, друге вере, друге нације...).

Кроз различите активности и примере потребно је ојачати ученике да разликују саосећање, сажалење и солидарност. Као илустрацију наводимо пример односа према слепим особама где

ученицима треба да буде јасно да је саосећање кад осећамо колико им је тешко да се самостално крећу улицама уз помоћ белог штапа, да је солидарност када осмишљавамо како помоћи тим лицима да се лакше крећу самостално, а да је сажаљење вид дискриминације у коме се следе особе доживљавају као мање способне, другачије, мање вредне или јадне. Многи су примери где се дискриминација по различитом основу може довести у везу са предрасудама и стереотипима али је на овом узрасту најпогодније о томе говорити на примеру дечака и девојчица, мушких и женских послова, односа према Ромима, деци која похађају школу по индивидуалном образовном плану или имају било коју сметњу у развоју. Није неопходно да ученици у свом речнику имају речи дискриминација, етикетирање, предрасуде и стереотипи али је потребно да достигну исходе наведене у програму као што су *препознаје у свом окружењу примере неједнаког поступања према особи или некој групи на основу неког њиховог личног својства или на примеру препознаје упрошћено, поједностављено генерализовано и најчешће нетачно приказивање некога или нечега*. Ови исходи су врло важни јер подржавају развој осетљивости ученика за различите видове неуважавања и непоштовања што је основ за постизање исхода програма у следећим разредима, а који имају за циљ даље неговање друштвене свести и одговорности. Из тог разлога програм за трећи разред предвиђа акцију солидарности у локалној заједници која захтева да ученици „изађу” из школе, пронађу особе или групе којима је потребан неки вид помоћи и осмисле на који начин ће исказати своју солидарност с њима. То не морају бити велике акције, довољно је организовати да ученици наизменично посећују неку старију особу о којој нема ко да брине и доносе јој неопходне намирнице, проводе време у разговору са њом, обележе рођендан и празнике или помогну око кућних послова, одласка лекару... Своју активност треба да прате и да је документују. Смисао оваквих акција је не само да ученици боље препознају потребе других који често живе, више или мање, невидљиво ту око нас, већ и да осете ефекте заједничког рада и задовољство у пружању помоћи. Као погодан мотив оваквих акција може се користити позната мисао Душка Радовића: *„Наше мало може бити много онима који немају ни мало”*. Осим тога, са ученицима треба тако радити да постану свесни да свако од нас може доћи у ситуацију да му буде потребна нечија помоћ и солидарност. Зато као идеју наводимо и могућност да уместо спровођења акције ученици обаве истраживање о некој раније спроведеној акцији солидарности у локалној заједници (у ситуацији болести, сиромаштва, земљотреса, поплаве, бомбардовања, доласка већег броја миграната, класичне мобе и др.). То могу урадити тако што ће питати своје родитеље, баке и деке шта се тада дешавало, ко се све укључио у акцију, како се завршила.... Истраживање може бити окончано припремом изложбе која би садржала фотографије и текстове из новина, књига о том догађају.

У програму су наведени садржаји које наставник може да допуњује, проширује и мења према конкретним потребама и плану сопственог рада али увек имајући у виду исходе које треба достићи. Они су тако дати да одговарају узрасту ученика и да су мерљиви, проверљиви, односно наставник може, пратећи активности ученика, лако да утврди да ли их они остварују и у којој мери. Најчешће су на нивоу примене што значи да се знање и разумевање подразумевају јер без тога нема примене. Такав приступ одговара концепту Грађанског васпитања од кога се очекује да код ученика развија конативну, вољну компоненту која долази до изражаја у понашању. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља програма и развоја међупредметних компетенција. Између исхода постоји повезаност. Остваривање једног исхода доприноси остваривању других исхода. Многи исходи су процесни и представљају резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада, током дужег временског периода што се препознаје у томе да се неки исходи у истој или сличној формулацији налазе у програмима за више разреда.

У процесу планирања наставе и учења наставник се руководи, превасходно, исходима које ученици треба да достигну. Приликом избора активности, како наставника тако и ученика, треба

имати у виду да свака од њих се може вишеструко искористити. На пример, у оквиру скоро свих активности на различитим садржајима могућ је допринос остваривању исхода који се односе на комуникацију, осетљивост за различитост, сарадњу, поштовање правила, доношење одлука. То значи, да за такве исходе нису потребни посебни садржаји, активности и часови. Њихово остваривање одвија се постепено, спонтано и то не само кроз избор садржаја већ и кроз избор одговарајућих начина рада.

Достизање исхода захтева примену различитих интерактивних облика рада као и одабир и коришћење одговарајућих метода и техника. Наставници су у прилици да бирају: радионице, симулације, играње улога, студије случаја, дискусије, мини истраживања, једноставне акције као и да сами осмисле неке друге активности. Радионице треба да започињу причом која је блиска искуству ученика, а садржи неку врсту заплета (моралну дилему или сукоб потреба и/или вредности) као повод за дискусију у пару или у мањој групи, а завршава разменом у целој групи. Циљ је да се пружи могућност сваком ученику да преиспита своје мишљење и деловање због појаве конфликта између његове тачке гледишта и тачке гледишта која је различита од његове. Зато се може рећи да активности на часу треба тако да теку да обезбеде искуствено учење, тј. уобличавање и поимање личних, аутентичних доживљаја и ставова ученика кроз размену у групи, а не преношење готових знања, туђих увида или готових предлога. Добро је да постоји игровни контекст који помаже ученицима да се опусте и ослободе, да пробају различите видове изражавања и симболизације унутрашњих искустава, и да кроз игру истражују разноврсна, дивергентна решења за проблеме са којима се суочавају. С обзиром на узраст ученика добро је у току часа комбиновати различите активности и осмислити такву динамику рада којом се одржава њихова пажња и мотивација за учествовањем.

Грађанско васпитање је део ширег концепта образовања за демократију и грађанско друштво и у том смислу је повезано са другим предметима, ваннаставним активностима и етосом школе. Овај програм корелира са предметима Српски језик, Природа и друштво, Ликовна и Музичка култура и зато је сваки вид тематског планирања добродошао.

Како је планом предвиђено да се и у трећем разреду остварује *пројектна настава*, то је добра прилика да се повеже са активностима Грађанског васпитања. Пројектна настава по свом концепту у потпуности одговара природи овог изборног програма. Заједничко им је што доприносе когнитивном, афективном и социјалном развоју ученика, као и развоју међупредметних компетенција. *Пројектна настава* има елементе проблемске и истраживачке наставе који се односе на тражење решења за неки проблем кроз тимски рад и коришћење савремених технологија. Заједничко им је и то што се предност даје процесу рада и сарадњи наспрам самих резултата. *Пројектна настава* од ученика захтева самостално проналажење информација, способност решавања проблема, рад у групи, критичко мишљење, доношење одлука, аргументовање, преузимање одговорности, поштовање рокова, планирање што су све захтеви и програма Грађанског васпитања, посебно у области *Грађански активизам*. *Пројектна настава* подразумева унапређивање компетенције ученика да користе савремене технологије у образовне сврхе на одговоран и безбедан начин што се уклапа са очекиваним исходима програма за Грађанско васпитање у другом разреду (безбедност у коришћењу интернета), а који треба и даље неговати.

У овом програму продукти ученичких активности имају посебан значај. Они могу бити различите врсте: постери, аудио-визуелни записи, презентације, прикази резултата истраживања и друго. Они се могу користити у току рада на неком садржају као вид документовања процеса учења и активности ученика, при интеграцији или рекапитулацији обрађених садржаја, процени напредовања ученика, као и самопроцени наставника колико успешно ради. Продукти се могу користити и ван одељења/групе, на пример на изложби у холу школе, у школским новинама, сајту школе.

За остваривање програма и достизање дефинисаних исхода врло је важна улога наставника. Он је модел који својим понашањем и начином на који организује рад у групи доприноси стварању

демократске атмосфере која је погодна за размену и аргументовање идеја и мишљења међу ученицима, он је тај који даје повратну информацију и подстиче ученике на разумевање односа у групи. Наставник подржава ученике када им је тешко да се изразе, помаже им у избору правих речи. Подстицајним питањима може да наведе ученике да сагледају ситуацију из друге перспективе што је озбиљан захтев за ученике трећег разреда који су још увек у извесној мери (мада мање него пре) фокусирани на сопствене потребе, мисли, осећања. Конструктивна комуникација и демократске процедуре нису само циљ већ и начин да се достигну жељени исходи. Наставник треба да обезбеди да се на часу сваки ученик осећа уважено, прихваћено и добродошло у својој различитости уз обавезу поштовања и уважавања других и другачијих погледа и мишљења. Његова улога је и да обезбеђује наставна средства или упућује ученике да их сами пронађу. За овај програм посебно су погодне информације које нуди сама локална заједница нпр. локалне новине, телевизија и радио, информације на сајтовима, различити плакати и лифлети које прави дом здравља, музеј, галерија, туристичка агенција, спортски клуб... Ученици који живе у малим срединама, селима где локална заједница свакако другачије изгледа од оне у градовима, могу користити информације од својих бака и дека од којих ће сазнати како су они задовољавали своје потребе, које су проблеме имали и како су их решавали.

Оцењивање ученика у Грађанском васпитању се остварује у складу са Правилником о оцењивању у основној школи. Оно је описно и подразумева да ученици имају увид у своје напредовање и то не само у остваривању исхода из овог програма већ и у развоју неколико међупредметних компетенција, посебно компетенције за *Одговорно учење у демократском друштву*. Како је највећи број активности ученика у оквиру часова овог изборног програма организован кроз групни рад, то значи да наставник треба да има јасне критеријуме праћења напредовања који су и ученицима познати. Могу се пратити следећи показатељи: начин на који ученик учествује у активностима, како прикупља податке, како аргументује, евалуира, документује. Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретације, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиди последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. Када су у питању активности ученика у оквиру последње области, ученици не треба да буду оптерећени резултатима јер и из неуспелих акција може се пуно тога научити. Истовремено, наставник пружа подршку ученицима да и сами процењују сопствено напредовање и напредовање групе.

4. НАЧИН ПРИЛАГОЂАВАЊА ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА УЧЕНИЦИМА КОЈИМА ЈЕ ПОТРЕБНА ДОДАТНА ПОДРШКА У ОБРАЗОВАЊУ

За ученике којима је потребна додатна подршка због тешкоћа у приступању, укључивању и учествовању у образовању и васпитању, планирају се и спроводе мере за отклањање физичких, комуникацијских и социјалних препрека (мере индивидуализације), односно доноси индивидуални образовни план.

4.1. Индивидуални образовни план за ученике са тешкоћама у учењу, сметњама у развоју и инвалидитетом, односно за ученике у ризику од раног напуштања школовања

Индивидуални образовни план се припрема за ученике којима је због сметњи у развоју и инвалидитета, социјалне ускраћености и других разлога потребна додатна образовна подршка.

Индивидуални образовни план је посебан акт који има за циљ оптимални развој ученика и остваривање исхода образовања и васпитања, у складу са прописаним циљевима и принципима, односно задовољавања образовно-васпитних потреба ученика. За

сваког ученика појединачно, према његовим специфичним потребама и могућностима, припрема се прилагођен начин образовања који обухвата индивидуални образовни план, програм и начин рада који садрже: 1) податке о ученику и податке о тиму за додатну подршку 2) педагошки профил ученика, у ком су описане његове јаке стране и потребе за подршком; 3) план мера индивидуализације, којим се предлажу одређени видови прилагођавања наставе (простора и услова, метода рада, материјала и учила) специфичним потребама ученика и 4) персонализовани програм наставе и учења, којим се предвиђени облици додатне подршке операционализују у низ конкретних задатака и корака, и спецификује распоред, трајање, реализатори и исходи сваке активности, 5) податке о праћењу и вредновању ИОП-а и 6) сагласност родитеља. ИОП се израђује према образовним потребама детета, ученика, односно одраслог, и може да буде прилагођени програм наставе и учења (ИОП 1) и измењени програм наставе и учења за један, више или све предмете (ИОП 2).

Индивидуални образовни план доноси педагошки колегијум на предлог стручног тима за инклузивно образовање. Тим за инклузивно образовање чине одељенски старешина, предметни наставник, стручни сарадник школе, родитељ/старатељ, а по потреби педагошки асистент и стручњак ван школе, на предлог родитеља/старатеља. Родитељ/старатељ даје сагласност за спровођење индивидуалног образовног плана. Наставник, при планирању рада у одељењу, усклађује свој план са индивидуалним образовним планом ученика.

Спровођење индивидуалних образовних планова прати про-светни саветник.

4.2. Индивидуални образовни план за ученике са изузетним способностима

За ученике са изузетним способностима, школа обезбеђује израду, доношење и остваривање индивидуалног образовног плана којим се врши проширивање и продубљивање садржаја учења (ИОП 3). Индивидуални образовни план је посебан акт који у овом случају има за циљ оптимални развој и задовољавање образовно-васпитних потреба ученика који постижу резултате који превазилазе очекивани ниво образовних постигнућа.

Индивидуални образовни план за ученике са изузетним способностима укључује:

1) податке о ученику и податке о тиму за додатну подршку 2) педагошки профил ученика, у којем су описане његове јаке стране и потребе за подршком; 3) план мера индивидуализације, којим се предлажу одређени видови прилагођавања наставе (простора и услова, метода рада, материјала и учила) специфичним потребама ученика и 4) персонализовани програм наставе и учења, којим се предвиђени облици додатне подршке операционализују у низ конкретних задатака и корака, и спецификује распоред, трајање, реализатори и исходи сваке активности, 5) податке о праћењу и вредновању ИОП-а и 6) сагласност родитеља.

Индивидуални образовни план доноси педагошки колегијум на предлог тима за инклузивно образовање, односно тима за пружање додатне подршке ученику. Тим за пружање додатне подршке чине: наставник предметне наставе, стручни сарадник школе, родитељ/старатељ, а по потреби и стручњак ван школе, на предлог родитеља/старатеља. Родитељ/старатељ даје сагласност за спровођење индивидуалног образовног плана. Наставник при планирању свог рада у одељењу усклађује свој план са индивидуалним образовним планом ученика, укључујући мере и активности предвиђене индивидуалним образовним планом. Он се остварује доминантно у оквиру заједничких активности у одељењу а у складу са потребама ученика.

Спровођење индивидуалних образовних планова прати про-светни саветник.

ПРАВОСЛАВНИ КАТИХИЗИС

3. разред

ЦИЉ	ОПЕРАТИВНИ ЗАДАЦИ	САДРЖАЈИ	НАЧИНИ ОСТВАРИВАЊА
Циљ верске наставе јесте да се њоме посведоче садржај вере и духовно искуство традиционалних цркава и религијских заједница које живе и делују на нашем животном простору, да се ученицима пружи целовит религијски поглед на свет и живот и да им се омогући слободно усвајање духовних и животних вредности цркве или заједнице којој историјски припадају, односно чување и неговање сопственог верског и културног идентитета. Ученици треба да упознају веру и духовне вредности сопствене, историјски дате цркве или верске заједнице у отвореном и толерантном дијалогу, уз уважавање других религијских искустава и филозофских погледа, као и научних сазнања и свих позитивних искустава и достигнућа човечанства.	Задачи верске наставе су да код ученика: - развија отвореност и однос према Богу, другачијим и савршеном у односу на нас, као и отвореност и однос према другим личностима, према људима као ближњима, а тиме се буди и развија свест о заједници са Богом и са људима и посредно се сузбија екстремни индивидуализам и егоцентризам; - развија способност за постављање питања о целини и коначном смислу постојања човека и света, о људској слободи, о животу у заједници, о феномену смрти, о односу са природом која нас окружује, као и о сопственој одговорности за друге, за свет као творевину Божју и за себе; - развија тежњу ка одговорном обликовању заједничког живота са другим људима из сопственог народа и сопствене цркве или верске заједнице, као и са људима, народима, верским заједницама и културама другачијим од сопствене, ка изналажењу равнотеже између заједнице и властите личности и ка остваривању сусрета са светом, са природом, и пре и после свега, са Богом; - изгради способност за дубље разумевање и вредновање културе и цивилизације у којој живе, историје човечанства и људског стваралаштва у науци и другим областима; - изгради свест и уверење да свет и живот имају вечни смисао, као и способност за разумевање и преиспитивање сопственог односа према Богу, људима и природи.	Свет је створен за тебе, чувај га! – уводни час	Упознавање ученика са садржајем предмета, планом и програмом и начином реализације наставе Православног катихизиса.
		Свето Писмо нам сведочи о настанку света	Пружити ученицима основна знања о учењу Цркве о стварању света.
		Света некада уопште није било (1. и 2. дан стварања)	Омогућити ученицима да разумеју да Бог ствара природу и човека, јер жели да их воли и да буде са њима заједно.
		Све је биље створено и Сунцем обасјано (3. и 4. дан стварања)	Пружити ученицима могућност да разумеју да је човек у природној вези са свим оним што је Бог претходно створио, али да се разликује од свих створених бића.
		Све врви од живота (5. и 6. дан стварања)	Објаснити ученицима да је човек икона Божја (сличан Богу) зато што је створен као слободна личност и једини позван да буде домаћин света.
		Створен сам да личим на Бога	Омогућити ученицима да увиде разлику између Бога и створене природе.
		Бог ствара свет из љубави	Омогућити ученику да увиди да је Бог створио свет из љубави.
		Бог, људи и природа	Приближити ученицима основно знање о повезаности природе и човека са Богом.
		Свет не може без Бога	Омогућити ученику да увиди да се Бог брине о свету.
		Бог се брине о свету	Омогућити ученику да разуме да је Бог из бриге према свету и човеку послао свога Сина у свет.
		Божјићи весници	Указати ученицима који су то весници Божићи и кроз приче и молитве дочарати њихову улогу у доласку Христа на свет.
		Човек домаћин и свештеник у свету	Пружити ученицима основ за разумевање да се лични однос са Богом остварује кроз служење Богу и ближњима.
		Свети Сава	Пружити ученицима основна знања о Светоме Сави као нашем примеру служења.
		Свети Сава брине о нама	Приближити улогу Светог Саве и објаснити ученицима значај његовог рада за нас.
		Радост служења	Пружити ученицима основ за разумевање да природи и човеку вечно постојање дарује Бог.

		Наши дарови благодарности (опис н.ј. - твар у Литургији)	Ученицима пружити основ за разумевање да хлеб и вино – наши дарови – представљају свет у малом.
		Литургија - преображај света	Ученицима пружити основ за разумевање разлога приношења Богу хлеба и вина на Литургији.
		Литургија – молитва за спасење човека и света	Пружити основ за разумевање да се на Литургији молимо за спасење целог света и омогућити ученицима да увиде да се на Литургији остварује спасење човека и света.
		Васкрсење Лазарево	Ученицима приближити догађај васкрсавања Лазара кроз читање приче.
		Васкрсење Христово	Ученицима пружити основ за разумевање да нас Христос толико воли да је дао свој живот за нас и да је васкрсао да победи смрт за нас.
		Све чека на љубав човека	Ученицима пружити неопходно знање да разумеју да је човек одговоран за очување природе.
		Чувамо дарове Божије љубави	Упознати ученике са примерима изражавања љубави према природи, развијати код ученика скромност и осећај захвалности према Богу.
		Стварање света у православној иконографији	Указати ученицима кроз иконе на који начин се приказује стварање света.
		Икона света створеног за мене	Пружити ученицима знање о икони света као нечему што припада свим људима.

КАТОЛИЧКИ ВЈЕРОНАУК

3. разред

ЦИЉ	ОПЕРАТИВНИ ЗАДАЦИ	САДРЖАЈИ	НАЧИНИ ОСТВАРИВАЊА
- Измјенити искуства са школских празника - Развити и изградити став повјерења и поштовања према себи и другима те према различитима по вјери и култури	да изрази потребу заједништва, сурадње и помагања међу ученицима	1. Опет смо заједно - знакови љубави и доброте	- Измјена искустава са школских празника - Представљање рада на вјеронауку у овој школској години

- Упознати тешки живот израелског народа у Египту - Учити Божју бригу за народ - Посвијестити ученицима Божју присутност у нашем животу - Упознати значење име Јахве - Открити Божје дјеловање по људима и упознати да Бог води и избавља израелски народ - Упознати Божје заповиједи дане Мојсију и њихову важност за живот	- да уочи Божју бригу за израелски народ - да схвати да Бог тражи од човјека сурадњу - да схвати како је Бог присутан у животима људи - да усвоји значење ријечи "Јахве" - да уочи дјеловање Божје по људима у свијету - да разумије појам пустиње у Старом завјету - да разумије заповиједи као помоћ за успјех у животу - да спозна љубав као темељ живота и људске среће	2. Видио сам вашу невољу (Израел у египатском сужањству)	Приповиједање библијских догађаја
		3. Бог се објављује Мојсију	Вођење разговора на тему: ропства, Савеза, Божјих обећања
		4. Десет египатских зала	Методом "наш албум" приказати повијест изласка из Египта
		5. Пасхална ноћ	Приповиједати и уприсутнити сцену Божјег објављивања Мојсију уз вишескраки свијећњак (горући грм)
		6. Пријелаз преко Црвеног мора и излазак	Тумачење пламена, свјетла, тоpline, као знаком Божје присутности: "гори а не изгара" - знак Божје љубави
		7. Бог храни свој народ у пустињи	Вођење разговора на тему: ропства, Савеза, Божјих обећања
		8. Бог даје Десет заповиједи	Тумачење пламена, свјетла, тоpline, као знаком Божје присутности: "гори а не изгара" - знак Божје љубави
		9. Исусов закон љубави	Приповиједање библијских догађаја
		10. Понављање и систематизација обрађених наставних тема	Приповиједање библијских догађаја
- Развијати осјећај доброте према ближњима - Упознати значење сусрета Марије с анђелом и потом с рођакињом Елизабетом - Спознати да у људима откривамо знакове Божје присутности и љубави - Учити да Бог испуњава своја спасењска обећања по Крсту - Схватити да се Крист родио за свакога човјека	- да уочи Божју доброту према људима која се исказује преко људи - да боље схвати Маријину сурадњу у повијести спасења - да препозна Божје заједништво с човјеком по рођењу Исуса Христа - да боље схвати нови Савез, пријатељевање с Богом на нов начин - да разумије неке нове појмове: Прворођенац, Спаситељ	11. Знакови Божје доброте - Св. Никола знак чудесне Божје љубави према човјеку	Цртеж, колаж адвентских и божићних отајстава
		12. Навијештај Исусова рођења Марији	Израда адвентског вијенца
		13. Радост Марије и Елизабете	Пјесма и гласба у вјеронаучној настави
		14. Бог постаје човјеком - рођење Спаситеља свијета	Библијско приповиједање
		15. Исус - Спаситељ свих људи (поклон краљева)	Сценско приказивања: поклон краљева
		16. Изнад сваког	Рад с фотографијама

		човјека сјаји звјезда	
		17. Понављање и систематизација обрађених наставних тема	• Радни лист - допуна текста одређеним појмовима
- Разумјети значење појмова: дуг, дужник, опроштење - Уочити структуру и поруку Исусових приповијести о опраштању - Знати признати кривњу и тражити опроштење - Прихватити савјест као мјерило својега дјеловања и као Божји глас у себи - Разумјети и прихватити Исусову смрт као жртву за наше помирење с Богом и наше спасење	- да се отвори према вриједностима мира, помирења, опраштања и толеранције - да препозна животна искуства која доприносе јачању односа Бога и човјека - да приступи сакраменту помирења - да разумије и прихвати Крстову жртву на крижу за спас човјечанства - да прихвати сакрамент помирења као особни сусрет с Богом добрим Оцем	18. Људи и њихова кривња	• Рад са прикладним фотографијама на тему "кривња и опроштење"
		19. Наши грјеси и Божје мислосрђе - приподоба о добром оцу (Лк 15)	• Приповиједање и тумачење важних библијских чињеница
		20. Исус даје прилику за нови почетак - Закеј (Лк 19)	• Игра асоцијација
		21. Сакрамент помирења - као пут обраћења	• Сликовно изражавање осјећаја свађе и радости, кривње и помирења
		22. Исусова смрт и ускрснуће темељ опроштења - Ускрсли дароватељ мира	• Вођен разговор о важним елементима сакрамента помирења
		23. Понављање и систематизација обрађене наставне теме	• Понављање градива кроз игру "питање - одговор"
- Уочити тежак пут од сјемена до круха и од зрна грожђа до вина - Упознати симболе круха и вина - Упознати Лукин еванђеоски извјештај о последњој вечери - Разумјети што што значи дијелити крух с другима - Продубити осјећај и схваћање Исусова дара у круху на Последњој вечери - Открити и упознати однос између последње вечере и Крстове смрти на крижу	- да схвати однос Последње вечере и Крстове смрти на крижу, али и препознавању по ломљењу круха на путу у Емаус - да уочи важност вјеровања у Крстову присутност у приликама круха и вина - да будније и свјесније судјелује на мисним слављима - да боље схвати значење дијељења и сам пожели то чинити - да разумије еухаристију као извор заједништва Цркве - да судјелује с разумијевањем у слављу Прве причести	24. Крух је више од круха - Исусово даривање круха (Ив 6,1-13)	• Разговор уз серију слика о садржајима ове теме
		25. Вино је више од вина - Кана Галилејска (Ив 2,1-12)	• Приповиједање библијских догађаја, примјера и потицаја
		26. Исусова Последња вечера (Лк 22,19-20; Ив 6,51)	• Актуализација предзнања
		27. Препознаше га по ломљењу)	• Сценски приказ: "Исус и ученици на путу у Емаус
		28. Наше славље свете мисе	• Израда текста-слагалице на тему "Наше славље свете мисе"
		29. Присутност Исуса Христа у круху и вину	• Рад са сликама: света миса" или "славље Прве свете причести
		30. Подијели свој крух с гладнима	• Израда паноя: Прва причест
		31. Приправа на прву причест	• Формулирање једноставних молитви
		32. Славље прве свете причести у жупној заједници	• Вјежбање знакова, геста, те молитвених ставова
		33. Исус је увијек међу нама	• Приповиједање и разговор на наведене теме
- Разумјети да је еухаристијски Исус присутан међу нама и изван свете мисе - Схватити и искусити Крстову дјелатну присутност у сакраментима	- да боље разумије Божју присутност у сакраментима Цркве - да буде отворен за сусрет с Исусом у молитви, сакраментима помирења и еухаристије - да свједочи Исусову доброту у сусретима с другима и у узајамном	34. Исус је присутан у сакраментима	• Методе успоредби: Исус је увијек с нама
		35. На празницима свједочимо Исусову доброту	• Рад са библијским или другим текстовима
		36. Понављање и систематизација	• Посјета цркви

• Остварити и свједочити у конкретном животу да смо Кристинови ученици • Разумјети да је Бог увијек с нама, па и онда кад га и не можемо осјетити	помагању	обрађене наставне теме	

4.4. ПРОГРАМ НАСТАВЕ И УЧЕЊА ЗА ЧЕТВРТИ РАЗРЕД

Са начинима и поступцима за њихово остваривање

ОБАВЕЗНИ ПРЕДМЕТИ

Назив предмета	СРПСКИ ЈЕЗИК
Циљ	Циљ учења Српског језика јесте да ученици овладају основним законитостима српског књижевног језика ради правилног усменог и писаног изражавања, негујући свест о значају улоге језика у очувању националног идентитета; да се оспособе за тумачење одабраних књижевних и других уметничких дела из српске и светске баштине, ради неговања традиције и културе српског народа и развијања интеркултуралности.
Разред	Четврти
Годишњи фонд часова	180 часова

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:		
– чита са разумевањем различите врсте текстова; – укратко образложи свој утисак и мишљење поштујући и другачије ставове; – разликује књижевне врсте: шаливу народну песму, басну и причу о животињама, приповетку, роман за децу и драмски текст; – одреди тему, редослед догађаја, време и место дешавања у прочитаном тексту; – именује позитивне и негативне особине ликова; – уочи и издвоји основне елементе лирске песме (стих, строфа, рима и ритам); – тумачи идеје књижевног дела; – препозна ситуације кршења/остваривања права детета и стереотипе у књижевним делима; – уочи персонификацију и разуме њену улогу у књижевном делу; – разликује описивање, приповедање (у 1. и 3. лицу) и дијалог у књижевном делу; – преприча текст из различитих улога/перспектива; – уочи основни тон књижевног текста (ведар, тужан, шалив); – уочи супротстављеност лица у драмском тексту; – чита текст поштујући интонацију реченице/стиха; – изражајно рецитије песму и чита прозни текст; – изводи драмске текстове; – усвоји позитивне људске вредности на основу прочитаних књижевних дела; – повеже граматичке појмове обрађене у претходним разредима са новим наставним садржајима; – разликује речи које мењају облик (именице, заменице, придеви, бројеви, глаголи) и уочи оне које су увек у истом облику; – одреди основне реченичне чланове; – разликује врсту речи од службе речи у реченици; – поштује и примени основна правописна правила; – правилно пише сва три модела управног говора; – употреби основне облике усменог и писменог изражавања: препричавање, причање и описивање; – употреби речи истог облика, а различитог значења, као и речи истог значења, а различитог облика; – препозна значење речи и фразеологизама који се употребљавају у свакодневной комуникацији; – напише разгледницу, честитку, приватно писмо; – прилагоди језички израз комуникативној ситуацији – формалној и неформалној; – повеже информације исказане у линеарном и нелинеарном тексту и на основу њих изводи закључак; – правилно структурира текст; – учествује у предлагању садржаја и начина рада.	КЊИЖЕВНОСТ	ШКОЛСКА ЛЕКТИРА Поезија 1. Шалива народна песма <i>Женидба врапца Подунавца</i> 2. Војислав Илић: <i>Јесен</i> /Владислав Петковић Дис: <i>Зима</i> 3. Момчило Мошо Одоровић: <i>Молитва за маму</i> 4. Мирослав Антић: <i>Космонаутска песма</i> 5. Бранко Миљковић: <i>Песма о цвету</i> 6. Добрица Ерић: <i>Завичај/Отаџбина је наша очевина</i> /Момчило Мошо Одоровић: <i>Птице косовчице</i> 7. Мирослав Антић: <i>Прва љубав/Најљубавнија песма</i> /Алексије Марјановић: <i>Љубав</i> 8. Бранко Попић: <i>Месец и његова бака</i> /Десанка Максимовић: <i>Пауково дело</i> 9. Бранислав Црнчевић: <i>Кад би мени дали један дан</i> 10. Владимир Андрић: <i>Дај ми крила један круг</i> 11. Народна песма <i>Милош у Латинима</i> 12. Народна песма <i>Јетрвица адамско колена</i> Проза 1. Народна прича о животињама: <i>Мејед, свиња и лисица</i> 2. Народна приповетка: <i>Најбоље задужбине</i> 3. Народна приповетка: <i>Ветар и сунце</i> 4. Народна бајка: <i>Пепељуга</i> 5. Бранислав Нушић: <i>Прва љубав</i> (одломак из <i>Аутобиографије</i>) 6. Бранислав Црнчевић: <i>Босоноги и небо</i> 7. Гроздана Олујић: <i>Стакларева љубав</i> 8. Светлана Велмар Јанковић: <i>Стефаново дрво</i> 9. Лав Николајевич Толстој: <i>Врабац и ласте</i> /Два мраза 10. Драган Алексић: <i>Позориште на небу</i> 11. Весна Алексић: <i>Детективско срце</i> 12. Ханс Кристијан Андерсен: <i>Ружно Паче – читање у наставицима</i> Драмски текстови 1. Гвидо Тартаља: <i>Подела улога</i> 2. Љиљана Крстић: <i>Кад пролеће дође</i> 3. Дејан Алексић: <i>Слава</i> Научнопопуларни и информативни текстови (из књига, енциклопедија и часописа за децу) ● о нашим знаменитим књижевницима, сликаркама и научницима; ● о природним лепотама и културним знаменитостима Србије; ● о занимљивим пределима, народима, обичајима у свету ● бонтон. ДОМАЋА ЛЕКТИРА 1. Милован Данојлић: Избор из поезије за децу 2. Драган Лукић: Избор из поезије за децу 3. Јасминка Петровић: <i>О дугмету и срећи</i> 4. Рене Гијо: <i>Бела Грива</i> 5. Ерик Најт: <i>Леси се враћа кући</i> 6. Александар Поповић: <i>Пепељуга</i> ДОПУНСКИ ИЗБОР (са наведеног списка или по сопственом избору бирају се три дела) 1. Избор драмских текстова за децу 2. Бранко В. Радичевић: <i>Песме о мајци</i> 3. Светлана Велмар Јанковић: <i>Књига за Марка/Очаране наочаре</i> 4. Горан Петровић: <i>Разлике</i> 5. Едмондо де Амичис: <i>Срце</i> 6. Јохана Шпири: <i>Хајди</i> 7. Михаел Енде: <i>Бескрајна прича</i> (одломак) 8. Астрид Линдгрен: <i>Пити Дуга Чарана</i> 9. Златко Васић: <i>Чаробно путовање</i> 10. Урош Петровић: <i>Мартинина велика загонетна авантура</i>

		11. Гордана Тимотијевић: <i>Сличице/Владимир из чудне приче</i> 12. Угљеша Шајтинац: <i>Чарна и Несвет</i> 13. Момо Капор: <i>Сања</i> 14. Весна Алексић: <i>Брљиво срце</i> Књижевни појмови: — шаљива народна песма, — прича о животињама, — особине народне епске песме, — приповетка, — роман за децу, — персонификација, — опис природе и ликова, — приповедање у 1. и 3. лицу, — сукоб драмских лица.
	ЈЕЗИК Грамматика и правопис	Речи које у писању и говору мењају облик; речи које не мењају облик (без именовања врста непроменљивих речи). Реченица и реченични чланови (subjekt, predikat, objekt, prilozhke odredbe). Појам subjekta; различите врсте речи (именице и личне заменице) у функцији subjekta; изостављени subjekt. Појам predikata (glagolski predikat). Појам objekta (именице у функцији objekta). Прилошке одредбе за време, место и начин. Речи и групе речи у функцији subjekta, objekta и прилошких одредаба; придев уз именицу у служби атрибута у оквиру групе речи која има службу subjekta или objekta. Управни говор (treћи модел). Велико слово: имена становника држава и насеља; називи улица и тргова; имена из уметничких дела – примери из обрађених дела (нпр. <i>Ружно Паче...</i>); устаљена и посебно наденута имена животиња; називи институција, предузећа и установа, манифестација; устаљена имена историјских догађаја и личности (усклађено са предметом Природа и друштво). Речца <i>ли</i> ; скраћени упитни облик <i>је ли (је л')</i> према узрочном везнику <i>јер</i> . Предлог <i>са</i> уз заменице (нпр. <i>са мном, с њом</i> и сл.). Писање вишечланих бројева.
	ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА	Основни облици усменог и писменог изражавања: препричавање текста у целини и по деловима (по датом плану); причање у дијалогској форми (уношење дијалога, управног говора у структуру казивања); описивање односа међу предметима, бићима и појавама; описивање природе, личности, књижевних ликова и сл. Речи истог облика, а различитог значења; речи истог значења, а различитог облика (на примерима књижевних текстова); устаљени језички изрази. Разгледница, честитка, писмо. Књижевни и други текстови (линеарни и нелинеарни) у функцији унапређивања језичке културе. Говорне вежбе: рецитовање, изражајно читање, сценско приказивање драмског/драматизованог текста и сл. Правописне вежбе: диктат; управни говор (сва три модела); наводници; велико слово; заменица <i>Ви</i> из поштовања; спојено и одвојено писање речи (речца <i>ли</i> , предлог <i>са</i> , вишечлани бројеви). Језичке вежбе: допуњавање реченица предикатом у садашњем, прошлом и будућем времену; проширивање реченица; укрштене речи; асоцијације. Лексичко-семантичке вежбе: одређивање значења устаљених израза; састављање речи на основу датог почетног и последњег слова; допуњавање низа речима које су повезане са датом речју. Два школска писмена задатка – један у првом и један у другом полугодшту.

Кључни појмови: књижевност, језик, језичка култура.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења *Српског језика* заснован је на исходима, односно на процесу учења и ученичким постигнућима. Исходи представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности које ученик гради, проширује и продубљује кроз све три предметне области.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Планирање наставе и учења обухвата креирање годишњег и оперативних планова, као и развијање припрема за час/дан/седмицу. Годишњи план садржи број часова по областима распоређених по месецима, а у складу са школским календаром, планираним фондом часова по областима и годишњим фондом часова.

Програм наставе и учења предмета *Српски језик* у четвртој разреду основне школе чине три предметне области: *Књижевност*, *Језик* и *Језичка култура*. Препоручени број часова по предметним областима је: *Књижевност* – 80 часова, *Језик* – 50 часова и *Језичка култура* – 50 часова. Све области се прожимају и ниједна се не може изучавати изоловано и без садејства са другим областима.

Уз годишњи план, формира се листа распоређених текстова по месецима, као и домаћа лектира. Дистрибуција текстова по месецима, као и до сада, заснована је на груписању и повезивању текстова према различитим критеријумима: природа и улога књижевног дела, врсте текста, сврха текста: за читање/разумевање/препричавање/тумачење, брзина напредовања ученика, годишња доба, значајни датуми и празници, посебности ученичког колектива, школе и локалне заједнице, предметна и међупредметна повезаност садржаја и исхода, међупредметне компетенције итд.

Корелативност је омогућена комбиновањем текстова у сродне тематско-мотивске целине према различитим критеријумима.

Могући примери функционалног груписања и повезивања по сродности дела обавезног и допунског корпуса школске и домаће лектире могу бити следећи (никако и једини):

- одрастање у различитим временима и културама (Бранислав Црнчевић: *Кад би мени дали један дан, Босоноги и небо*, Гвидо Тартаља: *Подела улога*, Драган Лукић: избор из поезије за децу, Јасминка Петровић: *О дугмету и срећи*, Ерик Најт: *Леси се враћа кући*, Рене Гијо: *Бела Грива*, Горан Петровић: *Разлике*, Јохана Шпири: *Хајди*, Астрид Линдгрен: *Пипи Дуга Чарапа*, Весна Алексић: *Брљиво срце*, Владимир Антић: *Дај ми крила један круг*, Бранко Миљковић: *Песма о цвету*, Михаел Енде: *Бескрајна прича* (одломак), Љиљана Крстић: *Кад пролеће дође*, Дејан Алексић: *Слава*, Едмондо де Амичис: *Срце*);

- дете и породица (Момчило Мошо Одаловић: *Молитва за маму*, Мирослав Антић: *Космонаутска песма*, Бранко В. Радичевић: *Песме о мајци*, Народна песма *Јетрвица адамско колено*, Јохана Шпири: *Хајди*, Едмондо де Амичис: *Срце*);

- хумор (шалива народна песма *Женидба врапца Подунавца*, Бранко Топић: *Месец и његова бака*, народна прича о животињама: *Мећед, свиња и лисица*, Дејан Алексић: *Слава*, избор из драмских текстова за децу);

- описивање бића и простора у различитим временским условима (Војислав Илић: *Јесен* или Владислав Петковић Дис: *Зима*, Десанка Максимовић: *Пауково дело*, Лав Николајевич Толстој: *Врабац и ласте/Два мрза*, Љиљана Крстић: *Кад пролеће дође*, Милован Данојлић: избор из поезије за децу, Драган Лукић: избор из поезије за децу);

- бајковити свет (народна бајка: *Пепељуга*, Александар Поповић: *Пепељуга*, Гроздана Олујић: *Стактарева љубав*, Ханс Кристијан Андерсен: *Ружно Паче – читање у наставцима*, Златко Васић: *Чаробно путовање*, Гордана Тимотијевић: *Владимир из чудне приче*, Михаел Енде: *Бескрајна прича* (одломак), Драган Алексић: *Позориште на небу*);

- поучне приче (народна приповетка: *Најбоље задужбине*, народна приповетка: *Ветар и сунце*, Лав Николајевич Толстој: *Врабац и ласте, Два мрза*, Весна Алексић: *Детективско срце*, Ханс Кристијан Андерсен: *Ружно Паче*, Угљеша Шајтинац: *Чарна и Несвет*);

- родољубље, неговање традиције, културног и националног идентитета (Добрица Ерић: *Завичај/Отаџбина је наша очевина* или Моша Одаловић: *Птице косовице*, народна песма *Милош у Латинима*, народна приповетка: *Најбоље задужбине* Светлана Велмар Јанковић: *Стефаново дрво*, Светлана Велмар Јанковић: *Књига за Марка/Очаране наочаре*, значајне личности српског језика, књижевности, уметности, науке и културе);

- рађање прве љубави (Мирослав Антић: *Прва љубав* или *Најљубавнија песма* или Алексије Марјановић: *Љубав*, Бранислав Нушић: *Прва љубав* (одломак из *Аутобиографије*), Љиљана Крстић: *Кад пролеће дође*).

Наведени примери показују како се књижевноуметнички текст може повезивати са другим текстовима на различите начине, према различитим мотивима или основном тону.

Окосницу програма књижевности чине текстови из лектире. Лектира је разврстана по књижевним родовима – *поезија, проза и драмски текстови* и употпуњена је избором научнопопуларних и информативних текстова о правилима лепог понашања, о природним лепотама и културним знаменитостима Србије и о занимљивим пределима, народима, обичајима у свету. Избор дела је заснован на принципу прилагођености узрасту.

У четвртм, као и у претходним разредима, постоји читање у наставцима на часу. Чита се и проучава дужа верзија Андерсенове бајке *Ружно Паче*, целовита бајка. На неколико планираних часова, према плану који учитељ/учитељица самостално осмисли и одговарајућом динамиком, ученици читају и анализирају тај књижевни текст.

Уз текстове које је потребно обрадити на часу, дат је и списак домаће лектире. Циљ обраде дела у оквиру домаће лектире је

формирање, развијање и неговање читалачких навика код ученика. Током читања домаће лектире ученици негују истрајност у читању и у усвајању доминантних естетских и васпитних вредности књижевноуметничких текстова.

Новина програма за четврти разред јесте допунски избор лектире који омогућава учитељима да са наведеног списка или по сопственом избору бирају три дела која ће на часовима обрађивати. Изборни део допушта наставнику већу креативност у достизању исхода. Обимнија дела ученици могу читати у слободно време, чиме се подстиче развијање континуиране навике читања. Повећан број дела у допунском избору лектире указује и на могућност обраде појединих предложених садржаја на часовима додатне наставе.

Приликом креирања годишњег и оперативних планова неопходно је водити рачуна о школском календару и активностима које прате живот школе. Оперативни план садржи рубрику са операционализованим исходима, дефинисаним наставним јединицама, рубрику за планирање међупредметну повезаност и рубрику за евалуацију квалитета испланираног, као и друге елементе према процени наставника. Припрема за час подразумева дефинисање циља часа, дефинисање исхода у односу на циљ часа, планирање активности ученика и наставника у односу на циљ и дефинисане исходе, планиране начине провере остварености исхода, избор наставних стратегија, метода и поступака учења и подучавања.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

КЊИЖЕВНОСТ

У настави књижевности најважније је код ученика развијати способност читања књижевних текстова са разумевањем, подстицати љубав према читању, градити осећај за лепо и вредно, васпитавати укус и неговати истрајност у читању и доживљавању књижевног дела. У разговору са ученицима треба неговати способност ученика да опишу доживљај прочитаних књижевних дела, изнесу мишљење о њима, да разумеју најразличитије особине и поступке ликова и донесу суд о њиховим поступцима и особинама, као и о различитим догађајима у тексту. Читање захтева време, истрајност и посвећеност, а неговање ових карактеристика представља основ за сва даља учења. Посебно је важно што књижевност код ученика развија емпатију, тиме што се ученици уживљавају у естетски свет дела и емотивно га проживљавају. Настава књижевности јача национални и културни идентитет ученика, кроз упознавање своје књижевности и културе, као и књижевности и културе других народа.

Школска лектира је разврстана по књижевним родовима – поезија, проза, драмски текстови за децу и обогаћена избором научнопопуларних и информативних текстова. Обавезни део школске лектире састоји се, углавном, од дела која припадају основном националном корпусу, али и репрезентативних дела за децу из светске књижевности. Домаћа лектира обухвата значајна поетска и прозна дела деце књижевности.

Уз обавезни списак дела за обраду додат је допунски избор текстова за домаћу лектуру (предлози за читање). Избор дела школске и домаће лектире примерен је узрасту ученика.

Поред дела из белетристике, програмом се подстиче и упознавање ученика са нашим знаменитим списатељицама, уметницама, научницама које су оставиле значајан траг у српској култури; са природним лепотама и културним знаменитостима Србије; са занимљивим пределима, народима, обичајима у свету, са правилима лепог понашања у породици и школи, кроз избор научно-популарних текстова из књига, енциклопедија и часописа.

У допунски корпус лектире уведена су бројна савремена књижевна дела за децу, која су по својој мотивској или тематској сродности блиска ученицима. Циљ је био да се пружи могућност ученицима и учитељима да се обрадом таквих дела развија имагинација и емпатија, чиме се богати читалачко искуство ученика и осавременује приступ у настави.

Текстови из допунског дела лектире могу да послуже учитељу и при обради наставних јединица из граматике, као и за обраду

и утврђивање садржаја из језичке културе. Дела која неће обрађивати, наставник треба да препоручи ученицима за читање у слободно време.

Током обраде књижевних текстова ученици развијају прва литерарно-естетска искуства и формирају своје ставове о делу које слушају или читају. Учитељ подстиче ученике да износе своје ставове и образлажу их примерима из текста.

При тумачењу текстова из школске и домаће лектире треба разликовати књижевне врсте: шаљиву народну песму, басну и причу о животињама, приповетку, роман за децу и драмски текст; одредити тему, редослед догађаја, време и место дешавања у прочитаном тексту; именовати позитивне и негативне особине ликова; уочити битне појединости у описима бића и природе; уочити природу хумора у књижевном тексту и разумети идеје књижевног дела.

Ученик треба да уочи основне одлике лирске песме (стих, строфа, рима и ритам), запази персонификацију у књижевном делу и разуме њену улогу; разликује описивање, приповедање и дијалог у књижевном делу; прави разлику између приповедања у 1. и приповедања у 3. лицу у књижевном тексту; уочи основни тон књижевног текста (ведар, тужан, шаљив) и уочи супротстављеност лица у драмском тексту. Развијање књижевних појмова код ученика не подразумева учење дефиниција, већ именовање и описно образлагање појма и уочавање улоге одређеног појма у књижевноуметничком тексту. Књижевни појмови се најпре уочавају у одговарајућем тексту, а затим се тумачи њихова функција.

Приликом обраде лирских, епских и драмских текстова за децу ученици се мотивишу на читав низ стваралачких активности које настају поводом дела (изражајно рецитовање лирске песме, читање прозног текста интерпретативно, сценски наступ – извођење драмског текста, драмска игра, драмски дијалози, гледање деце позоришне представе и филмова за децу, снимање и коментирање драматизованих одломака).

Часови књижевности могу се употпунити коришћењем дигиталних садржаја. Наставницима и ученицима могу бити од велике помоћи аудио записи, на којима се чује како глумци изражајно и интерпретативно назују изабране текстове. Такође, у наставу треба увести разноврсне стваралачке активности којима се врши систематизација обрађених садржаја (игре асоцијација, креативне слагилице, интерактивни задаци и квизови).

Књижевна дела која су доживела позоришно извођење или екранизацију могу послужити за компаративну анализу и уочавање разлике између књижевне и позоришне/филмске (адаптиране, измењене) фабуле и сценског израза (народна бајка *Пепељуга* и Поповићева драма *Пепељуга*, екранизација бајке *Ружно Паче*, романа *Леси се враћа кући*, *Аутобиографије*, *Пити Дуга Чарана*), чиме ученици упознају природу различитих медија и развијају своју медијску писменост. Путем упоредне анализе филма и књижевног дела, ученици ће увидети да је филм независно уметничко остварење, као и да је књижевни текст инспиративан предлогак за ново, оригинално уметничко дело.

Корелативност је омогућена адекватним комбиновањем обавезних и изборних дела. Исти текст може се повезивати са другима на различите начине, према различитим мотивима или основном тону, у склопу пројектне наставе, која се базира на исходима, а не на садржајима учења. Међупредметну повезаност учитељи успостављају, пре свега, са наставом природе и друштва, ликовне културе, музичке културе, верске наставе и грађанског васпитања.

Препоручује се да ученици у настави користе електронски додаток уз уџбеник, уколико за то постоји могућност у школи.

ЈЕЗИК

У настави језика ученици овладавају граматичким и правописним правилима стандардног српског језика која ће примењивати у писаној и говорној комуникацији.

Граматика

Како би се приступило усвајању нових садржаја, неопходно је да се добро утврде знања из морфологије: врсте речи и њихове

граматичке категорије.

У оквиру нових садржаја потребно је на примерима показати да неке речи мењају облик, а неке не (ту се пре свега подразумева промена именица, заменица и придева по падежима, и глагола по временима). Важно је да ученици уоче речи које не мењају свој облик (ту пре свега мислимо на прилоге који немају компарацију, предлоге, везнике и типичне речце, без навођења њихових назива).

Пре увођења нових садржаја из синтаксе треба обновити знања о реченици и разликовању различитих врста реченица по облику и значењу.

У четвртном разреду уводи се појам реченичних чланова и појам службе (функције) речи у реченици. Служба субјекта усваја се на примерима именица и личних заменица. Треба јасно указати на разликовање врсте речи (именица, заменица) и службе (субјекат). Глагол као врста речи јавља се у служби предиката. Усвајање предиката треба започети са примерима глагола у презенту, а затим са примерима глагола у прошлом и будућем времену, уз указивање на разликовање простих облика у садашњем и сложених у прошлом и будућем времену. Посебно треба истаћи примере типа *Дечак је јуче читао* (када помоћни глагол није уз нелични глаголски облик). Именице поред службе субјекта могу имати и службу објекта. На јасним и неспорним примерима објаснити појам објекта (нпр. *Дечак чита књигу*). Уз обраду објекта може се указати и на промену облика речи (*књига: књигу*). Атрибут треба објаснити преко примера када је придев уз именицу, у оквиру групе речи са службом субјекта или објекта (не у оквиру прилошких одредаба). Кроз примере треба показати да у служби субјекта, објекта и прилошких одредаба за место, време и начин могу бити речи и групе речи. Усвајање реченичних чланова треба да иде постепено од најједноставнијих примера ка сложенијим. Прво се дају примери са једном речу у служби субјекта/објекта, а затим групе речи у истој функцији. Уз усвајање нових садржаја потребно је стално указивати на разликовање врста речи и њихове службе (функције) у реченици.

У претходним разредима обрађен је први и други модел управног говора тако да је неопходно направити систематизацију, а затим увести и трећи модел. Неопходно је моделе управног говора повезати са правописним правилима и употребом знакова навода и запете.

Наставу граматике треба повезивати са наставом књижевности тако што књижевни текстови из програма могу послужити за граматичку анализу и послужити као пример употребе врста речи у реченици, службе речи у реченици и различитих врста реченица по облику и значењу. Примери треба да буду једноставни за анализу. Учитељ може и да прилагоди текст, тако да примери буду типични.

Правопис

Правописна правила ученици треба да усвајају постепено, уз понављање и вежбање већ наученог и уз усвајање нових садржаја, и то путем различитих вежбања како на нивоу речи тако и на нивоу реченице и краћих текстова.

Писање имена становника држава и насеља, имена улица и тргова, назива институција, предузећа и установа, манифестација, као и писање устаљених имена историјских догађаја и историјских личности потребно је повезати са наставом предмета Природа и друштво. Писање имена из уметничких дела и писање имена животиња потребно је повезати са наставом књижевности и обрадити на основу примера из обрађених дела (нпр. *Ружно Паче*, *Пити Дуга Чарана*, *Леси* и сл.).

Писање речце *ли* обрађено је у другом разреду, а сада се увде и мало сложенији примери. Због честе погрешне употребе пожељно је посебно указати на разликовање скраћеног упитног облика *је ли* (*је л'*) и узрочног везника *јер* (честе грешке: *Јер имаш оловку?* уместо *Је л' имаш оловку?* и сл.). Писање предлога са уз заменице обрадити само уз типичне примере са *мног*, *с њом*, *с тобом* и сл. Писање вишечланих бројева треба повезати са наставом математике.

Систематизација знања из правописа најбоље се постиже вежбањем на тексту, исправљањем грешака у тексту, диктатима и сл.

ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА

Један од основних задатака наставе језичке културе односи се на усавршавање језичкоизражајних средстава код ученика, односно на развијање, богаћење и унапређивање њихове језичке способности. Област *Језичка култура* обухвата усмено и писмено изражавање. Наставни рад у овој области реализује се у садејству са другим двама областима: са језиком и књижевношћу, али и кроз самосталне наставне јединице. Ваљано усмено и писмено изражавање омогућава ученику да успешно учи и савлада и друге школске предмете.

Основни облици усменог и писменог изражавања (препричавање, причање, описивање) представљају темељне програмске садржаје за усавршавање и неговање језичке културе ученика. У четвртој разреди требало би подстицати ученике да препричавају, причају и описују и на сажет и на опширан начин како усмено, тако и писмено.

Препричавање је један од најпопуларнијих облика усменог и писменог изражавања у млађим разредима основне школе. Да не би постало импровизовано, свако препричавање мора да има свој циљ и планско усмеравање. Унапред би требало да се зна које ће садржаје ученик препричавати у наставним околностима. Избор треба да обухвати различите врсте текстова/садржаје. Потребно је усмеравати ученике како да одаберу чињенице, како да одвоје главно од споредног и мање битног и како да следе хронолошки ток садржаја. Потом, требало би водити рачуна о томе да се препричавају само они садржаји који испуњавају програмске захтеве и који су ученицима претходно протумачени/анализирани, предочени, објашњени. Будући да у четвртој разреди настава језичке културе усложњава и повећава захтеве на плану овог облика изражавања ученика, требало би их подстицати, између осталог, да препричавају текстове/садржаје у целини и по деловима, али имајући у виду план препричавања. Потребно је и вредновати препричавање, тј. упутити ученике на мање или више успеле сегменте овог облика изражавања.

Причање представља стваралачко изражавање без обзира на то да ли је у питању стварност или фантазија, тј. да ли је реч о репродуковању неког доживљаја, догађаја и замишљеног садржаја (из света дечије маште). Најчешће се почиње са причањем доживљаја, па потом догађаја. За причање је потребан посебан интелектуални напор и развијеност језичке компетенције на одређеном нивоу што ће се одразити на избор тематске грађе и њених значајних појединости и на начин језичког уобличавања свих структурних елемената приче. Потребно је указати ученицима да могу слободније да износе личне доживљаје, ставове, да буду маштовити и оригинални, да се емоционално и сликовито изражавају. Требало би водити рачуна о поштовању основних методичких начела која се односе на организацију овог вида језичког испољавања ученика: планирање, подстицање, усмеравање и вредновање. У четвртој разреди је посебно значајна корелација са садржајима из других двеју области (језика и књижевности), због чега би предност требало дати причању у дијалогској форми, односно уношењу дијалога, управног говора у структуру казивања.

Описивање јесте најсложенији облик језичког изражавања на овом узрасту. Међутим, у мањој или већој мери, заступљено је у свакодневној комуникацији и зато је неопходно посветити му посебну пажњу. Због бројних узрасних ограничења у раду са најмлађим ученицима, овој врсти језичког изражавања потребно је приступити одговорно и уз поштовање принципа наставне условности и поступности приликом постављања захтева: оспособљавати ученика да пажљиво посматрају, уочавају, откривају, упоређују, па тек онда дати предметност да мисаоно заокруже и језички уобличе. Будући да се описивање често доводи у блиску везу са читањем и тумачењем текста (посебно књижевноуметничког), требало би стално усмеравати пажњу ученика на она места у овој врсти текстова која обилују описним елементима (опис односа међу предметима, бићима и појавама; описивање природе, личности, књижевних ликова и сл.), јер су то и најбољи обрасци за спонтано усвајање описивања као трајне вештине у језичком испољавању.

Да би се ученици навикли да се клоне стереотипа при описивању, потребно их је подстицати да пишу о ономе што је њима блиско или што је на њих дубоко деловало. Циљеве и задатке ове врсте вежбања требало би постепено усложњавати – од једнолинијске дескрипције видљивог до промишљеног, аналитичког изражавања доживљаја стварности у којој ће бити истакнута самосталност и индивидуалност ученика. Стога се понекада описивање може комбиновати са методом разговора, графичким представљањем или са методом посматрања. Остали општи методички приступи овом значајном облику језичког изражавања исти су или слични као и код препричавања и причања (од планирања, преко реализације планираних активности, до вредновања постигнутог и функционалног повезивања са сродним садржајима какви су и усмена и писмена вежбања за стицање, усавршавање и неговање језичке културе ученика).

Обрада наставних садржаја који се односи на *речи истог облика, а различитог значења и речи истог значења, а различитог облика, као и на устаљене језичке изразе* требало би да се заснива на бројним примерима који су ученицима познати, јер би им помогли да боље разумеју и да употребљавају дате лексеме у спонтаној комуникацији, што би допринело обогаћивању њихове језичке продукције и унапређивању њихове комуникативне компетенције. Изузетно је значајно да се ове лексеме и устаљени изрази не издвајају изоловано, изван контекста, већ је потребно указати ученицима на њихову функцију у стварној језичкој употреби. Требало би, између осталог, разговарати са ученицима о посебним (стилским) ефектима које ове лексеме и фразеологизми имају у одређеном тексту. Ово градиво би требало повезати са наставом књижевности, будући да књижевно дело обилује лексичким слојевима, којима се изграђује и књижевни и језички укус ученика.

Наставној јединици *Разгледница, честитка, писмо* требало би приступити функционално. Требало би подстицати ученике да сами напишу разгледницу, честитку или писмо, али би им требало, најпре, предочити одређена правила која се односе на ове облике писане комуникације. Пажњу би посебно требало усмерити на адресирање писма и разгледнице. Пожељно је повезати ово градиво са одговарајућим наставним јединицама из правописа.

Помоћу књижевних и некњижевних текстова ученицима би требало указати на различите могућности употребе речи, синтагми и реченица у формалним/неформалним језичким ситуацијама, као и на промену њиховог значења у зависности од контекста. Током практичне наставе језичке културе ученицима би требало указати да је неопходно говорити онако како то захтева комуникативна ситуација и са њом ускладити језичке механизме.

Изучавањем различитих врста текстова – линеарних и нелинеарних – кроз осмишљавање, организовање и реализовање бројних активности, код ученика би требало унапређивати читалачку компетенцију. Посебно би их требало усмеравати на то да промишљају о текстовима, да их анализирају, да језички исправно и јасно искажу своје мишљење о одређеном тексту, као и да повезујући информације изнете у тексту, изведу закључак. Пожељно је код ученика подстицати стратегије које читалац користи у сусрету са текстом, као што су, на пример: проналажење информација; повезивање и интерпретирање; промишљање и евалуирање. Не занемарујући узрасне и индивидуалне карактеристике ученика, требало би их оспособити да примене знања и вештине које ће им омогућити да коректно реше проблемске ситуације у различитим контекстима у којима се читање одвија.

Кохерентност представља значајно обележје текстуалне структуре и упућује на континуални карактер неког текста. Стога би у настави језичке културе требало оспособљавати ученике да правилно конципирају/структурирају текст/састав. На пример, требало би да састављају логички смислене текстове на основу задатих речи или да састављају текстове чија ће дужина бити ограничена. Такође, требало би их подстицати да осмисле више различитих почетака текста на исту задату тему или да осмисле више различитих завршетака наменски припремљеног и према захтеву прилагођеног недовршеног текста; да успостављају нарушен хронолошки или смислени поредак у задатом тексту и слично.

Свака од програмских вежби (правописне, језичке, лексичко-семантичке и говорне вежбе) планира се и реализује у наставном контексту у коме постоји потреба за функционалним усвајањем и функционалном применом датих језичких законитости и појава у новим комуникативним ситуацијама, као и потреба за утврђивањем, обнављањем или систематизовањем знања стеченог током наставе језика и наставе књижевности.

Говорне вежбе код ученика подстичу машту и креативност, али и дивергентно мишљење, због чега би их требало чешће примењивати у настави језичке културе. Потребно је да буду прецизно испланиране и детаљно организоване. Говорне вежбе су у функцији изграђивања доброг језичког укуса, елоквентности и флуентности у изражавању. На овом узрасту адекватне могу бити следеће говорне вежбе: рецитовање, изражајно читање, сценско приказивање драмског/драматизованог текста и слично.

Системска примена адекватних правописних вежби омогућава да теоријско правописно знање благовремено пређе у умење, као и да се стечена навика примене правописних правила испољи у практичној и спонтаној намени. Правописне вежбе представљају најбољи начин да се правописна правила науче, провере, као и да се уочени недостаци отклоне. У овом узрасту требало би примењивати просте правописне вежбе које су погодне за савлађивање само једног правописног правила из једне правописне области. Приликом припреме правописних вежби требало би поштовати принцип поступности, систематичности, јединства теорије и праксе. Како би се успешније савладала програмом предвиђена правописна начела, погодне могу бити следеће правописне вежбе: диктат; управни говор (сва три модела); наводници; велико слово; заменица *Ви* из поштовања; спојено и одвојено писање речи (речца *ли*, предлог *са*, вишечлани бројеви).

Врсте језичких вежби потребно је одабрати у контексту наставног садржаја. То могу бити допуњавање реченица предикатом у садашњем, прошлом и будућем времену; проширивање реченица; укрштене речи; асоцијације и слично.

Применом лексичко-семантичких вежби код ученика се ствара навика да промишљају и траже адекватан језички израз за оно што желе да искажу (у зависности од комуникативне ситуације) и

повећава се фонд таквих израза у њиховом речнику. Врсте ових вежби треба усагласити са интересовањима ученика и наставним садржајима. Развијању смисла за прецизно изражавање и разумевање значења речи и израза доприносе различите вежбе, на пример: одређивање значења устаљених израза; састављање речи на основу датог почетног и последњег слова; допуњавање низа речи-ма које су повезане са датом речју.

Писмени задаци представљају најсинтетичнији облик деловања у развијању језичке културе ученика и могу недвосмислено указати на ефекте наставе српског језика и књижевности у целини. У четвртог разреда ученици израђују два школска писмена задатка – један у првом и један у другом полугодишту. Оба писмена задатка требало би писати ћириличким писмом. Пожељно је да исправак првог писменог задатка ученици пишу ћириличким, а другог латиничким писмом.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Праћење напредовања и оцењивање постигнућа ученика је формативно и сумативно и реализује се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Оцењивање би требало да буде усмерено на добијање информација о обрасцима мишљења и условима под којим ученик може да примени знање стечено током наставе језичке културе у свакодневној формалној и неформалној комуникацији.

Процес праћења и вредновања једног ученика треба започети иницијалном проценом нивоа постигнућа ученика. Акценат би требало да буде на учениковим способностима – на ономе што ученик може или покушава да учини. Током процеса наставе и учења учитељ континуирано и на примерен начин указује ученику на квалитет његовог постигнућа тако што ће повратна информација бити довољно јасна и информативна, како би била подстицајна за даље напредовање ученика. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а ученике треба оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у остваривању исхода предмета, као и напредак других ученика.

Назив предмета	ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК
Циљ	Циљ наставе и учења Страног језика у основном образовању и васпитању јесте да се ученик усвајањем функционалних знања о језичком систему и култури и развијањем стратегија учења страног језика оспособи за основну усмену и писану комуникацију и да стекне позитиван однос према другим језицима и културама, као и према сопственом језику и културном наслеђу.
Разред	Четврти
Годишњи фонд часова	72

ИСХОДИ	КОМУНИКАТИВНЕ ФУНКЦИЈЕ	ЈЕЗИЧКЕ АКТИВНОСТИ (у комуникативним функцијама)
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да: – поздравити и отпоздравити, примењујући једноставнија језичка средства; – представити себе и другог; – разуме једноставнија питања личне природе и одговара на њих; – поставља једноставнија питања личне природе; – у неколико једноставних везаних исказа саопшти информације личне природе о себи и другима водећи рачуна о приватности и поверљивости; – разуме и саопшти једноставне исказе који се односе на права детета; – разуме једноставнија упутства, налоге и упозорења и реагује на њих; – саопшти једноставнија упутства, налоге и упозорења уз одговарајуће образложење; – разуме позив на заједничку активност и реагује на одговарајући начин; – упутити позив на заједничку активност; – разуме кратке и једноставније молбе и реагује на њих уз одговарајуће образложење; – упутити кратке и једноставније молбе; – исказе и прихвати захвалност и извињење на једноставан начин; – разуме једноставније исказане честитке и одговори на њих; – упутити једноставније честитке; – разуме и, примењујући једноставнија језичка средства, наведе најубичајеније активности које се односе на прославе рођендана и празника; – именује бића, предмете и места из непосредног окружења; – разуме једноставније описе бића, предмета и места; – опише бића, предмете и места у неколико везаних једноставних исказа; – разуме свакодневне исказе у вези са непосредним потребама, осетима и осећањима и реагује на њих; – изрази основне потребе, осете и осећања једноставним језичким средствима; – разуме једноставнија обавештења о положају у простору и реагује на њих; – тражи и пружи једноставнија обавештења о положају у простору; – разуме и саопшти једноставније исказе који се односе на хронолошко и метеоролошко време; – разуме једноставније исказе којима се изражава припадање/неприпадање, поседовање/непоседовање и реагује на њих; – тражи и даје једноставнија обавештења која се односе на припадање/неприпадање, поседовање/непоседовање; – разуме једноставније исказе за изражавање интересовања, допадања/недопадања и реагује на њих; – изражава допадање/недопадање уз најједноставније образложење; – тражи најједноставније образложење допадања/недопадања; – разуме једноставније текстове у којима се описују радње и способности у садашњости; – размени информације које се односе на дату комуникативну ситуацију; – опише радње и способности у садашњости користећи једноставнија језичка средства – разуме и саопшти једноставније исказе који се односе на бројеве, количине и цене; – учествује у предлагању садржаја и начина рада.	ПОЗДРАВЉАЊЕ	Реаговање на усмени и писани импулс саговорника (наставника, вршњака, и слично); усмено и писано изражавање прикладних поздрава.
	ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ; ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ; ДАВАЊЕ И ТРАЖЕЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О ДРУГИМА	Слушање једноставних текстова у којима се неко представља; представљање себе и других особа, присутних и одсутних.
	РАЗУМЕВАЊЕ И ИСКАЗИВАЊЕ ЈЕДНОСТАВНИЈИХ УПУТСТАВА, НАЛОГА И УПОЗОРЕЊА	Слушање налога, упутстава и упозорења и реаговање на њих; давање једноставних налога, упутстава и упозорења (комуникација у учионици – упутства и налози које размењују учесници у наставном процесу, упутства за игру и слично).
	ПОЗИВ И РЕАГОВАЊЕ НА ПОЗИВ ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ	Слушање једноставних позива на заједничку активност и реаговање на њих (позив на рођендан, игру, дружење...); упућивање и прихватање/одбијање позива на заједничку активност коришћењем једноставних исказа.
	ИСКАЗИВАЊЕ МОЛБЕ, ЗАХВАЛНОСТИ И ИЗВИЊЕЊА	Слушање једноставних исказа којима се тражи помоћ, услуга или обавештење; давање усменог и писаног одговора на исказану молбу коришћењем једноставних језичких средстава; упућивање молби, исказивање захвалности и извињења.
	ЧЕСТИТАЊЕ ПРАЗНИКА И ДРУГИХ ЗНАЧАЈНИХ ДОГАЂАЈА	Слушање једноставних исказа којима се честитају празници и други значајни догађаји; реаговање на упућену честитку и упућивање кратких пригодних честитки.
	ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА И ПОЈАВА	Слушање једноставних описа бића, предмета, места и појава; давање кратких описа бића, предмета, места и појава; тражење и давање информација у вези са описом бића, предмета, места и појава.
	ИСКАЗИВАЊЕ ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	Слушање једноставних исказа у вези са потребама, осетима, осећањима; саопштавање својих и туђих потреба, осета и осећања и (емпатично) реаговање на њих.
	ИСКАЗИВАЊЕ ПОЛОЖАЈА У ПРОСТОРУ	Слушање текстова у којима се на једноставнији начин описује положај у простору; усмено и писано тражење и давање информација о положају у простору коришћењем једноставних језичких средстава.
	ИСКАЗИВАЊЕ ВРЕМЕНА	Слушање једноставних исказа у вези са хронолошким временом и метеоролошким приликама; усмено и писано тражење и давање информација о хронолошком времену и метеоролошким приликама коришћењем једноставних језичких средстава.
	ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА/НЕПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА/НЕПОСЕДОВАЊА	Слушање текстова с једноставним исказима за изражавање припадања/неприпадања и поседовања/непоседовања и реаговање на њих; усмено и писано исказивање припадања/неприпадања и поседовања/непоседовања коришћењем једноставних језичких средстава.
	ИЗРАЖАВАЊЕ ИНТЕРЕСОВАЊА И ДОПАДАЊА/НЕДОПАДАЊА	Слушање текстова с једноставним исказима за изражавање интересовања, допадања/недопадања и реаговање на њих; усмено и писано исказивање интересовања, допадања/недопадања коришћењем једноставних језичких средстава.
	ОПИСИВАЊЕ ДОГАЂАЈА И СПОСОБНОСТИ У САДАШЊОСТИ	Слушање једноставних исказа који говоре о радњама и способностима у садашњости; описивање радњи и способности у садашњости, постављање питања и одговарање на њих, усмено и писано, коришћењем најједноставнијих језичких средстава.
	ИЗРАЖАВАЊЕ БРОЈА, КОЛИЧИНЕ И ЦЕНА	Слушање једноставних исказа који говоре о броју, количини и цени; саопштавање броја, количине и цена; усмена и писана размена информација о броју, количини и ценама, коришћењем једноставних језичких средстава.

Кључни појмови садржаја: комуникативни приступ, функционална употреба језика, интеркултурност.

ЈЕЗИЧКИ САДРЖАЈИ

Комуникативна функција	Језички садржаји
ПОЗДРАВЉАЊЕ	<i>Hi/Hello (everyone/guys)! Nice to see you again! Nice to see you too! How are you today? I'm fine, thank you, and you? I'm very well, thanks./Not great./I'm OK.</i> <i>Good morning/afternoon/evening/night.</i> <i>Goodbye./Bye. See you (all) in 5 minutes/soon/later/tomorrow/on Monday/next week/in September/next year!</i> <i>Have a nice day/weekend/trip/holiday! Thanks, same to you!</i> <i>Welcome to our school/town/city!</i> Личне заменице: <i>I, you...</i> Глагол <i>to be</i> – <i>the Present Simple Tense</i> . Императив. Предлози са прилошким одредбама за време: <i>on, in...</i> (Интер)културни садржаји: Формално и неформално поздрављање; устаљена правила учтивости.

ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ; ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ; ДАВАЊЕ И ТРАЖЕЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О ДРУГИМА	<i>Which/What school do you go to? I go to (school's name) Primary School. What's the name of your school? What year/grade are you in? I'm in year 4/the fourth grade. Which class are you in? I'm in class 4₁/4a, and you? Who are they? What are their names? She's Dunja and he's Mateja. They are not in year four/the fourth grade. They're in year three/the third grade.</i> <i>This is our head teacher, Mrs Parsons. Who's that? It's Miss Herbert, she's a P.E. teacher. Who's your class teacher? Who's the class monitor? Who's absent? Everybody's present.</i> <i>Meet my new friend Dorian. He's from Greece. His father's Greek, but his mum's Serbian. He lives on an island. Where does your friend live? She's Montenegrin. She lives in the mountains. Do you live in a flat or a house?</i> <i>Peter's family are from the USA. His mum works in a restaurant. Where does his dad work?</i> <i>These are my aunt Slađana and her husband Zoran. They've got twin daughters. Those are my uncle Miodrag and his wife Ana. How many children have they got? They've got three sons. What are your cousins' names? How old are they?</i> <i>It's Marija's eleventh birthday today./She's 11 today. When's your birthday? It's in May/on 5th May/May 5th.</i> <i>Who's the winner of the competition?</i> <i>Who's the world skateboarding champion?</i> <i>Who are the characters in the story? Who are they? The boys'/girls'/children's names are...</i> <i>Tell me about your family/friends.</i> Личне заменице: <i>I, you...</i> Присвојни придеви: <i>my, your...</i> Показне заменице: <i>this/that, these/those.</i> <i>Have got</i> за изражавање поседовања. <i>The Present Simple Tense.</i> Питања са <i>Who/What/Which/Where/When/How (old/many).</i> Правилна множина именица: <i>daughter-daughters, son-sons...</i> Неправилна множина основних именица: <i>child – children...</i> Предлози са прилошким одредбама за место: <i>from, in, on...</i> Предлози са прилошким одредбама за време: <i>in, on...</i> Саксонски генитив са именицама у једнини/множини. Употреба/изостављање чланова приликом првог спомињања неког појма и са појмовима који су одређени контекстом, са редним бројевима, као и са основним географским појмовима. Императив. Основни бројеви 0–100. Редни бројеви 1–30. (Интер)културни садржаји: Устаљена правила учтивости; употреба титула уз презимена (<i>Mr, Mrs, Miss</i>); конвенције у писању/изговору датума; разлике између британске и америчке варијанте енглеског језика у изговору, лексичком фонду и правопису.

РАЗУМЕВАЊЕ, ТРАЖЕЊЕ И ДАВАЊЕ ЈЕДНОСТАВНИЈИХ УПУТСТАВА, НАЛОГА И УПОЗОРЕЊА	<i>Hurry up! We're late for school!</i> <i>Stand up! Sit down! Sit up straight!</i> <i>Take out your books/notebooks! Put them down/away!</i> <i>Get quiet, everyone!</i> <i>Which page? Turn to page 20./Page 20, everyone!</i> <i>Whose turn is it? It's Stefan and Filip's turn!</i> <i>Listen to the question! Listen and tick or cross. Put up your hand when you finish!</i> <i>Complete the sentence/dialogue/description.</i> <i>Describe your room/house. Make a project about your town.</i> <i>Let's take some photos of the new lab for our school website. E-mail the photos to the ICT teacher.</i> <i>Put the forks on the left side and knives and spoons on the right side of the plate. How many forks/knives/spoons? Place the</i> <i>teaspoon on the saucer.</i> <i>Put the candle inside the pupkin! What's next?</i> <i>Look at my school report card! It's all 5s/As!</i> <i>Look at the shooting star! Make a wish!</i> <i>Don't sit down! Don't talk in class! Don't open the window – it's cold in here! Don't touch that – it's hot! Watch out! The</i> <i>floor is wet.</i> <i>Take off your shoes! Put on your trainers! Be quick!</i> <i>Let's practise! Just a second/moment/minute, please! Ready, steady, go!</i> <i>Time to eat, everyone! Ask the dinner/cleaning ladies.</i> <i>Come in! Come back! No way! Go away! Stop it! Leave me alone!</i> <i>Move over! Make way!</i> <i>Stop! We can't cross the road here! The traffic light is red!</i> <i>Say hello/goodbye! Say "Cheese"! Wave goodbye!</i> <i>Anyone else? Is that all? That's all for today!</i> Императив. Питања са <i>What/Which/Whose/How many/much...</i> Правилна множина именица: <i>book-books, notebook-notebooks...</i> Множина именица које се заврша вају на <i>-y, -o, f/fe</i>: <i>photo-photos, knife-knives...</i> Саксонски генитив са именицама у једини/множини. Употреба чланова приликом првог спомињања неког појма и са појмовима који су одређени контекстом. Бројеви 0–100. (Интер)културни садржаји: Поштовање основних правила учтивости.
ПОЗИВ И РЕАГОВАЊЕ НА ПОЗИВ ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ	<i>Look! There's a game on the playing field/in the playground! Come on, let's go and watch! Sorry, I can't, I don't have/haven't</i> <i>got time.</i> <i>Let's play hide and seek! I hate hide and seek, let's go swimming!</i> <i>How about rollerblading/riding bikes? Let's do eeny-meeny-miny-moe to decide! OK then!</i> <i>Are you coming to the swimming pool with us? No, I'm not, I've got a cold.</i> <i>Can you join our team and play with us? Great! I love handball! Welcome to the team! Come with us!/Sorry, I can't play</i> <i>handball. I don't know the rules.</i> <i>Let's buy a present for Luka. What/How about a CD? That's a good/great idea!</i> <i>Let's make/write birthday/Mother's Day/New Year/Christmas cards!</i> Императив Модални глагол <i>can</i> за изражавање предлога и способности. <i>Have got.</i> <i>The Present Simple Tense.</i> <i>The Present Continuous Tense.</i> <i>What/How about.</i> Употреба/изостављање чланова приликом првог спомињања неког појма и са појмовима који су одређени контекстом, као и са називима игара/хобија/спорта. (Интер)културни садржаји: Прикладно позивање и прихватање/одбијање позива; прослава рођендана, игре, забава и разонода.
ИСКАЗИВАЊЕ МОЛБЕ, ЗАХВАЛНОСТИ И ИЗВИЊЕЊА	<i>Can/May I have a whiteboard marker/pen, please? Yes, here you are/here it is. Thank you/Thanks. You're welcome.</i> <i>Can I sharpen my pencil? Of course you can.</i> <i>Excuse me, teacher, can you repeat the last sentence, please?</i> <i>Can you spell that for me, please?</i> <i>Can/May I insert the disc?</i> <i>Can/May we sit down here? No, they are Nikola's and Ema's seats.</i> <i>Can I have my ball back? Sorry, it's those boys' ball.</i> <i>Can I touch the animals? No, you can't, it's dangerous.</i> <i>Can you pass the salt, please?</i> <i>Can I have a slice of bread?</i> <i>Thanks a lot. Thank you for your help/everything.</i> <i>I'm sorry I'm late. Can you help me with these boxes, please? Oh sorry, I'm in a hurry. I'm late for my piano class.</i> Модални глаголи за изражавање молбе: <i>can/may</i>. Саксонски генитив са именицама у једини/множини. (Интер)културни садржаји: Правила учтиве комуникације.

ЧЕСТИТАЊЕ ПРАЗНИКА И ДРУГИХ ЗНАЧАЈНИХ ДОГАЂАЈА	<i>Best wishes for the New Year. I wish you a merry Christmas and many gifts from Santa Claus. Dear Family, I love you so much and that's why I'm sending this card.</i> <i>Happy Easter to you and your family. Hope you have a wonderful day!</i> <i>Happy Mother's Day! Happy Women's Day! Happy Saint Sava's Day! Happy teachers' Day! Happy April Fools' Day! Happy Halloween! Happy Holiday!</i> <i>We wish you a great school year! We wish you good teachers and new friends!</i> Правилна множина именица: <i>teacher-teachers...</i> Неправилна множина основних именица: <i>woman-women...</i> Саксонски генитив са именицама у јединици/множини. (Интер)културни садржаји: Најзначајнији празници и догађаји и начини обележавања/прославе.
ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА И ПОЈАВА	<i>I'm small but strong! My friends are brave and clever. Maša's polite. She's an intelligent girl. That boy isn't nice.</i> <i>Our teacher is kind but strict.</i> <i>This homework is easy. Those exercises are hard. Easy peasy! It's a piece of cake!</i> <i>It's a lie! It's true! That's fair/unfair!</i> <i>Which is your bag, Sam? The blue bag, Sir/Mr Wilson.</i> <i>Which girl is Sophie? She's wearing large earrings and sunglasses.</i> <i>What's the weather like? It's hot and sunny/cold and windy today. It's raining cats and dogs!</i> <i>On my birthday I usually have a party with my friends from school. How do you celebrate your birthday?</i> <i>On Women's Day we usually give flowers or small presents to our mums, aunts and grannies.</i> <i>We celebrate Saint Sava's Day in our school. It's on 27th January. I'm in the school play this year!</i> <i>April Fools' Day is a special day for jokes and tricks. In fact, it's only half a day because April Fools' Day finishes at midday.</i> <i>No more jokes after lunchtime, please!</i> <i>Every year at New Year we have a party.</i> <i>On Easter Sunday we always have a basket of eggs on the table and we eat special food. Do you eat special food on Easter Sunday in your country?</i> <i>On Halloween children in Britain and America often dress up as witches or ghosts and play 'trick or treat'. Halloween games are fun. What a great pumpkin lantern!</i> <i>Weekdays aren't fun!</i> <i>My home is a typical Serbian house. There's a living room, a kitchen, two bedrooms, a bathroom, an attic, and a small garden in front of the house. It's got lots of windows, so it's very light! The attic is spooky. There aren't any windows, so it's very dark. What's your home like?</i> <i>James Bond is a famous British spy. He's clever and good-looking. Prince Marko is a Serbian national hero. There are a lot of poems about him.</i> <i>The colours of the Serbian flag are red, blue and white. What are the colours of your country's flag? How many stars are there on the American flag? There are 50 stars.</i> <i>London stands/lies on the Thames River. Belgrade stands/lies on the Sava and the Danube Rivers.</i> <i>Tell me about your town/country.</i> Глаголи <i>have got, to be</i> за давање описа. Показне заменице: <i>this/that, these/those</i>. Егзистенцијално <i>There is/are</i>. Питања са <i>Who/What/Which/Where/How many...</i> Правилна множина именица и неправилна множина основних именица. Употреба/изостављање чланова приликом првог спомињања неког појма и са појмовима који су одређени контекстом, као и са основним географским појмовима, са редним бројевима и са називима празника. Редни бројеви 1–30. (Интер)културни садржаји: Познате личности из области спорта, глуме, музике, књижевности, националне историје; престонице и препознатљива обележја земаља енглеског говорног подручја.
ИСКАЗИВАЊЕ ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	<i>What's the matter? Are you OK/alright? Is everything OK/alright...? I'm feeling/I feel bad. Here, have a glass of water/an orange!</i> <i>I'm feeling/I feel crazy. Don't be silly!</i> <i>I'm angry with you. I'm sorry about that!</i> <i>I'm so happy/glad for you! Bravo! Well done! Thanks.</i> <i>Oh, I love you so much!</i> <i>I'm sorry for your loss. Do you need a hug?</i> <i>Nina's unhappy. She misses her cat. I'm sorry for her cat.</i> <i>We're worried. We're having an English test today. Good luck!</i> <i>Aleksa's upset. He doesn't know the answer. Bad luck! Don't worry!</i> <i>We are always excited on holidays.</i> <i>I don't care! It doesn't matter!</i> <i>The Present Simple Tense.</i> <i>The Present Continuous Tense.</i> Императив. (Интер)културни садржаји: Правила учтиве комуникације.

ИСКАЗИВАЊЕ ПОЛОЖАЈА У ПРОСТОРУ	Our school is opposite the park. Where's your classroom? It's on the ground/first/second floor. It's between the language lab and the music room. The school canteen is downstairs, next to the gym. It's the third door on the left/right. The library is upstairs. There's a garden in front of/behind my house. Where are my new CDs? They are on the bookshelves/on the top/bottom shelf. The cat's hiding under the bed. Where's Zoja? She's at Una and Tea's house. Excuse me, I'm looking for the cinema./Where's the cinema? Go straight on/past the shops. Turn left/right at the cafe. It's on the left/right. Where are the famous monuments in your city/town? Madame Tussauds is a famous wax museum in London. Where are the famous museums in your country? Предлози, прилози и прилошки изрази за изражавање положаја и просторних односа: <i>in, on, at, next to, under, in front of, behind, between, opposite, here, there, downstairs, upstairs, (on the) left/right, straight on/past...</i> Питања са <i>Where</i>. Употреба/изостављање чланова приликом првог спомињања неког појма и са појмовима који су одређени контекстом, са редним бројевима, као и са основним географским појмовима. Редни бројеви 1–30. (Интер)културни садржаји: Препознатљива обележја земаља енглеског говорног подручја.
ИСКАЗИВАЊЕ ВРЕМЕНА	What's the date today? It's 3rd March. When's your School Day? It's on 15th November. What time is it now? It's 10.05. It's time for my Maths class. When does the fifth class start/finish? It starts/finishes at half past 12. What time does the ice rink open? What time does it close? On school days I get up at 6.50. We have breakfast between 7 and 7.30. My school day starts at 8 o'clock in the morning and finishes at half past 1. There is a break between 9.30 and 10. What time does your school start/finish? What time do you have breaks? In the afternoon I go to my volleyball practice. I train for an hour. I meet my friends at the weekend. We go on holiday in summer. There are two terms in the school year in my country. The first term starts in September and finishes in January. The second term starts in February and finishes in June. When does spring/summer/autumn/winter start? It's usually warm and rainy in spring. Winters in Canada are very cold and snowy. On 31st October people around the world celebrate Halloween. When are your favourite celebrations/festivals? In Australia Easter isn't in spring – it's in autumn! Питања са <i>What/When/What time</i>. Предлози за изражавање времена: <i>at, on, to, past, between...</i> Употреба/изостављање чланова у изразима <i>in the morning/afternoon/evening, at the weekend/at weekends, have breakfast/lunch/dinner, by bus/car/bike, go on holiday</i> и сл., као и са редним бројевима, месецима, годишњим добима и називима празника. Редни бројеви 1–30. (Интер)културни садржаји: Конвенције у писању/изговору датума; конвенције у саопштавању времена; радна недеља и викенд.
ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА/НЕПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА/НЕПОСЕДОВАЊА	I haven't got/don't have my homework today. Has anyone got/Does anyone have wet wipes? Who's got a paper tissue? What have you got for lunch? Whose are these jackets? They are Adrijan's and Petar's/my friends' jackets. Присвојни придеви: <i>my, your...</i> Показне заменице: <i>this/that, these/those</i>. Have got за изражавање припадања/поседовања. The Present Simple Tense глагола <i>be/have</i>. Саксонски генитив са именицама у јединици/множини. (Интер)културни садржаји: Породица, пријатељи, однос према својој и туђој имовини.
ИЗРАЖАВАЊЕ ИНТЕРЕСОВАЊА И ДОПАДАЊА/НЕДОПАДАЊА	What's your favourite book? It's "Charlie and the Chocolate Factory" by Roald Dahl, British writer. Why do you like it? It's fun and interesting. Dodgeball is my favourite P.E. game. Why? Because it's exciting. What's your favourite P.E. activity? My brother's crazy about water sports! He thinks/says they're cool. What about you? Do you like dancing? Yes, I love it./No, I hate it. What do you like doing at the weekend? How do you like the new game? It's boring/fantastic. I love doughnuts. They are yummy! This pizza's delicious/disgusting. Chips are my favourite food! I don't like Halloween. Tricks are scary. I love national celebrations. They are fun! The Present Simple Tense глагола <i>be/like/love/hate</i>. Питања са <i>Who/What/Which/How</i>. Употреба/изостављање чланова са називима игара/хобија/спорта/празника. (Интер)културни садржаји: Конвенције у писању знакова навода; разлике између британске и америчке варијанте енглеског језика у изговору, лексичком фонду и правопису; интересовања, хобији.

ОПИСИВАЊЕ ДОГАЂАЈА И СПОСОБНОСТИ У САДАШЊОСТИ	<i>What are your friends doing now/at the moment? Lazar's helping Magdalena with her homework. Maksim's talking on his mobile phone. Teodora's looking for her eraser. What are you looking for/at? Why's Vanja crying? I don't know. Why are they smiling? You're joking! I'm having fun with my friends!</i> <i>I can do a lot of things. I can talk about my family. I can write, but I can't spell! I can say hello and goodbye in German. Who/What can you see? Can you hear something?</i> <i>I don't walk to school, I go by bus. My friend Anastasija goes by car. I listen to music on the bus.</i> <i>We usually have soup, salad, potatoes and some meat for lunch. What does your family have for breakfast/lunch/dinner?</i> <i>In the UK children start school at the age of 5, but in my country they start school at the age of 7.</i> <i>The Queen of England lives in Buckingham Palace. Where does the American President live? He lives in the White House.</i> <i>The Present Continuous Tense</i> за изражавање тренутних радњи. <i>The Present Simple Tense</i> за описивање уобичајених радњи. Модални глагол <i>can</i> за изражавање способности. Питања са <i>What/Where/When/How many...</i> Употреба/изостављање чланова и у изразима <i>at the moment, at the weekend/at weekends, go/walk to school, start/finish school, have fun, by bus/car/bike</i> и сл. (Интер)културни садржаји: Породични живот; живот у школи – наставне и ваннаставне активности; обичаји и начин живљења људи у земљама енглеског говорног подручја.
ИЗРАЖАВАЊЕ БРОЈА, КОЛИЧИНЕ И ЦЕНА	<i>This is our first day at school.</i> <i>Tuesday is the second day of the week.</i> <i>November is the eleventh month of the year.</i> <i>We live in the twenty-first century.</i> <i>Z is the twenty-sixth letter of the English alphabet.</i> <i>How many subjects have you got at school? We've got nine subjects. What about you?</i> <i>How many teeth have you got? I've got 24 teeth, and you?</i> <i>How tall are you? I'm 1 metre 50 cm tall.</i> <i>How old is your little brother? He's 2 and a half years old.</i> <i>Can I have 2 kilos of strawberries/a litre of yoghurt, please?</i> <i>Excuse me, how much are these bread rolls? They are 50 pence/cents/dinars each.</i> <i>How much is this dictionary? It's 15 pounds/euros.</i> Правилна множина именица: <i>subject-subjects, dinar-dinars...</i> Неправилна множина основних именица: <i>tooth-teeth...</i> Множина основних именица које се заврша вају на -y, -o, f/fe: <i>strawberry-strawberries, kilo-kilos, tomato-tomatoes...</i> Питања са <i>How much/many/old/tall...</i> Основни бројеви 0–100. Редни бројеви 1–30. Употреба одређеног члана са редним бројевима. (Интер)културни садржаји: Конвенције у писању двоцифрених бројева. Новчане валуте у земљама енглеског говорног подручја и њихове ознаке.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења за стране језике у првом циклусу основног образовања и васпитања усмерен је на развој функционалних знања и заснован је на комуникативно дефинисаним исходима учења, односно активностима које ученик успешно реализује користећи страни језик. Језичке активности слушања, читања, (раз)говора и писања у програму наставе и учења посматрају се интегративно, као нераздвојиве компоненте аутентичне комуникације појединца у било којој говорној заједници.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Приликом планирања наставе и учења треба имати у виду да се исходи разликују, да се неки могу лакше и брже остварити, док је за већину исхода потребно више времена, различитих активности и начина рада. У фази планирања наставе и учења веома је важно узети у обзир да је уџбеник наставно средство које не одређује садржаје предмета. Садржајима у уџбенику приступа се селективно и у складу са предвиђеним исходима. С обзиром на то да уџбеник није једини извор знања, наставник треба да упути ученике на друге изворе информисања и стицања знања и вештина. Полазећи од исхода, односно онога што је ученик у стању да оствари у различитим врстама и видовима комуникације (усмене, писане и невербалне), формално и садржински централну позицију програма наставе и учења заузимају управо *комуникативне функције*. На основу комуникативних функција дефинисане су *језичке активности* помоћу којих се оне могу остварити, а које, од четвртог разреда, укључују усавршавање способности разумевања говора, разумевања писаног текста, интерактивног усменог и писаног изражавања. Захваљујући цикличној и континуалној концепцији програма, комуникативне функције се преносе, усвајају и увежбавају током читавог образовног циклуса, с растућим степеном сложености. Исходи, комуникативне функције и језичке активности дефинисани су као опште лингвистичке категорије, и стога су за све стране језике идентични искази. Како би се, међутим, исходи, функције и активности операционализовали, понуђени су и примери језичких садржаја, и то за сваки појединачни страни језик. Њима се илуструју неке од најфреквентнијих и узрасно најадекватнијих могућности за вербалну реализацију комуникативних функција.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм усмерен ка исходима указује на то шта је ученик у процесу комуникације у стању да разуме и продукује. Табеларни

приказ постепено води наставника од исхода и комуникативне функције као области, преко активности које у настави оспособљавају ученика да комуницира и користи језик у свакодневном животу, у приватном, јавном или образовном домену. Примена овог приступа у настави страних језика заснива се на настојањима да се доследно спроводе и примењују следећи ставови:

- циљни језик употребљава се у учионици у добро осмишљеним контекстима од интереса за ученике у атмосфери заједништва и међусобне сарадње;
- говор наставника прилагођен је узрасту и знањима ученика;
- наставник мора бити сигуран да је схваћено значење по-руке, укључујући њене културолошке и васпитне елементе, као и елементе социјализације;
- битно је значење језичке поруке;
- знања ученика мере се јасно одређеним релативним критеријумима тачности и зато узор није изворни говорник;
- са циљем да се унапредити квалитет и обим језичког материјала, настава се заснива на социјалној интеракцији у учионици и ван ње, и спроводи се путем групног или индивидуалног решавања проблема, као и решавањем мање или више сложених задатака у реалним и виртуелним условима са јасно одређеним контекстом, поступком и циљем;
- сви граматички садржаји уводе се индуктивним методом кроз разноврсне контекстуализоване примере у складу са нивоом и без детаљних граматичких објашњења, а њихово познавање се вреднује и оцењује на основу употребе у одговарајућем комуникативном контексту.

Комуникативно-интерактивни приступ у настави страних језика укључује и следеће:

- усвајање језичког садржаја кроз циљано и осмишљено учествовање у друштвеном чину;
- поимање програма као скупа динамичних, заједнички припремљених и прилагођених задатака и активности;
- наставник треба да омогући приступ новим идејама и њихово прихватање, као и креирање нових идеја;
- ученици се посматрају као одговорни, креативни, активни учесници у друштвеном чину;
- наставни материјали представљају један од извора активности и треба да буду праћени употребом додатних аутентичних материјала;
- учионица је простор који је могуће прилагођавати потребама наставе из дана у дан;
- рад на пројекту као задатку који остварује корелацију са другим предметима и подстиче развој когнитивних способности ученика (планирање, запажање, анализа, вредновање, закључивање итд.);
- а увођење новог лексичког материјала користе се познате граматичке структуре и обрнуто, а нарочито на nižем узрасту треба користити интернационализме и речи које су им познате, као и визуализацију као средство семантизације.

Технике/активности

Током часа препоручује се динамично смењивање техника/активности које не би требало да трају дуже од 15 минута.

Слушање и реаговање на упутства наставника на страном језику или са аудио-записа (слушај, пиши, повежи, одреди, пронађи, али и активности у вези са радом у учионици: нацртај, исеци, обож, отвори/затвори свеску, итд.).

Рад у паровима, малим и великим групама (мини-дијалози, игра по улогама, симулације итд.).

Мануелне активности (израда паноа, презентација, зидних новина, постера и сл.).

Вежбе слушања (према упутствима наставника или са аудио-записа повезати појмове, додати делове слике, допунити информације, селектовати тачне и нетачне исказе, утврдити хронологију и сл.).

Игре примерене узрасту и дидактичком захтеву (за загревање, развијање пажње и концентрације, јачање мотивације, увођење нове језичке грађе или пак утврђивање).

Класирање и упоређивање (по количини, облику, боји, годишњим добима, волим/не волим, компарације...).

Решавање „проблем-ситуација” у разреду, тј. договори и мини-пројекти.

„Превођење” исказа у гест и геста у исказ.

Заједничко прављење илустрованих материјала (планирање различитих активности, рекламни плакат, програм приредбе или неке друге манифестације).

СТРАТЕГИЈЕ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ И УВЕЖБАВАЊЕ ЈЕЗИЧКИХ ВЕШТИНА У ЧЕТВРТОМ РАЗРЕДУ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

На избор стратегија за унапређивање и увежбавање језичких вештина у настави страног језика у четвртом разреду основне школе утичу, пре свега, психолошки и когнитивни фактори, карактеристични за наведени узрасни период. У првом и другом разреду учење страног језика било је аудио-вербалног карактера, засновано на имитацији и репродукцији онога што ученици чују од наставника (или са аудио записа). Од четвртог разреда се уводе активности које омогућавају веће когнитивно укључивање ученика. Ученик на овом узрасту страни језик користи у комуникацији и у ситуацијама које су блиске његовим интересовањима, показујући креативност, оригиналност у одговорима, активан однос према наставним садржајима. Одабиром одговарајућих стратегија за унапређивање и увежбавање језичких вештина осигурава се континуитет у развијању вишејезичности и достизању виших нивоа језичке компетенције релевантних и неопходних за даље школовање, живот и рад.

С обзиром на то да се исходи операционализују преко језичких активности у комуникативним ситуацијама, важно је да се оне у настави страних језика континуирано и истовремено увежбавају. Настава страног језика у четвртом разреду основне школе подразумева индуктивно усвајање граматичких и лексичких садржаја, како у усменом, тако и у писаном контексту. Само тако ученици

могу да стекну језичке компетенције које су у складу са задатим циљем учења страног језика.

Ученици су већ навикли да сва упутства у настави која се често понављају буду на страном језику. Сложенија упутства, нарочито она за која наставник процени да су тежа за разумевање, могу се у почетку давати паралелно на страном и на матерњем језику. Принцип очигледности треба да буде широко заступљен на овом узрасту. За најважније комуникативне садржаје препоручује се учестало понављање ради лакшег и бржег меморисања и стицања поуздања за самостално коришћење језика. У том смислу, пожељне су вежбе говорне продукције с варијацијама модела у којима се мењају и комбинују лексички и граматички садржаји уз постепено усложњавање. Подстицање интеракције с другим ученицима реализује се као вид медијације и укључује давање једноставнијих упутстава на страном језику (нпр. *питај друга или другарицу; одговори на питања друга/другарице*).

Ученици се оспособљавају за комуникативне функције наведене у програму за дати ниво учења, при чему предложени језички садржаји служе као препорука и могу бити замењени сличним садржајима или проширивани у складу са расположивим наставним материјалом, као и потребама и интересовањима ученика.

Неопходно је приликом пажљивог планирања наставе увек имати у виду узраст ученика и њихове индивидуалне карактеристике. Неки ученици су интровертни, неки екстревртни, уче различитом брзином и на различите начине – свим чулима, имају различите потребе и интересовања. Упутно је да час почне неком кратком игром загревања која би позитивно утицала на развијање способности пажње, концентрације и памћења, као и да се активности смењују одговарајућим логичним редоследом и да трају од пет до 15 минута.

ПРЕЗЕНТОВАЊЕ И УВЕЖБАВАЊЕ САДРЖАЈА

С обзиром на различите стилове учења, разноврсност активности кључна је реч за презентовање нове лексичке грађе. Важно је да уважавамо предзнања ученика, јер нам она могу бити добра основа за рад и лакше разумевање теме.

Визуелна наставна средства идеална су за увођење и увежбавање вокабулара.

Пантомима (као врста драмских техника), као и метода потпуног физичког одговора, веома су омиљене и ефикасне, не само на овом узрасту већ и касније. Нарочито су погодне за ученике кинестетичког стила учења (превођење изговорене речи у покрет и обрнуто). Ове технике су погодне за увођење и увежбавање свих врста речи.

Одговарајући контекст (приче у сликама, песме, игре и сл.) битна је претпоставка успешног усвајања вокабулара, као и језика уопште. Усвајање лексике биће утолико ефикасније уколико се остварује у јасном ситуационом контексту. Треба водити рачуна о примереном лексичком минимуму током једног школског часа.

Дијалогски модели веома су ефикасни за развијање говора. Овладавање дијалогом се почиње од једноставније упитно-одговорне форме. Добро организован дијалог представља снажан подстицај за учење и напредовање, нарочито ако се има у виду да се учење страног језика одвија изван аутентичне говорне средине. Наравно, потребно је обезбедити одговарајући контекст, симулирати ситуацију која би одговарала аутентичној говорној средини, и која ће и стидљивијим ученицима омогућити да се охрабре и проговоре. Дидактичке игре попут „У продавници“, „У библиотеци“ и сл. представљају стимулативно средство за извођење динамичких, језичких и комуникативних вежби.

Пројектне активности повећавају мотивацију јер пружају избор ученицима да одговорно у пару или у групи решавају задатак на свој начин у договору са другима, развијајући и јачајући одређене социјалне компетенције. Пројекат је погодан за рад у одељењима мешовитог састава, има лични печат, подстиче кооперативни рад и завршава се увек неком врстом презентације како резултата, тако и процеса рада.

Драмске активности омогућавају ученицима да користе језик у одговарајућем контексту и тако „оживљавају“ његову

употребу. Њихов потенцијал огледа се, између осталог, и у томе што:

- ученици не само да уче страни језик на забаван начин, већ кроз интеракцију и различите улоге које преузимају сагледавају ствари из различитих углова (што доприноси развоју критичког и дивергентног мишљења);

- ученици сарађују и усвајају језик кроз смислену интеракцију на циљном језику и развијају све потребне вештине – когнитивне, комуникативне и социјалне;

- сви могу да учествују – свако добија улогу коју може да „инесет“ те су зато погодне за рад у одељењима мешовитог састава; одговарају свим стилима учења – визуелни виде, аудиовизуелни чују, кинестетички се изражавају кроз покрет;

- подижу мотивацију и самопоуздање;

- оријентисане су на ученика – наставник има мање доминантну улогу;

- развијају машту и креативност код ученика.

Пожељно је да се драмске активности попут играња улога, мини скачева, луткарских мини представа, импровизација и прича из стварног живота што више користе у настави, не само на овом узрасту, већ и касније.

Код увежбавања **читања** на овом узрасту препоручује се гласно читање текстуалних врста дијалогског карактера које је блиско говору и представља ефикасно средство за развијање опште језичке компетенције. Наративне текстуалне врсте захтевају читање у себи, чији је циљ издвајање информација из прочитаног текста. У циљу развоја разумевања прочитаног текста могу се применити и различите стратегије и технике усвајање и проширивање лексике коришћењем конвенционалних и електронских дидактичких средстава.

Писање је тесно повезано са говором. За увежбавање писања могу се користити различите фонетско-ортографске игре (нпр. на задато слово ученици пишу што више речи); ортографске игре (нпр.: исписивање речи са изостављеним самогласницима/сугласницима, где ученици имају задатак да попуне празна места и правилно напишу задате речи; наставник изговори једну реч, а ученици добијају задатак да напишу што више речи које почињу сваким словом речи коју је изговорио наставник); игре за развој писања (*Погоди реч!* – ученицима се даје текст на познату тему у коме недостају неке речи, а њихов задатак је да се досете које речи треба уметнути, при чему се уписивање може обављати и појединачно и групно).

Социокултурна компетенција, као скуп знања о свету уопште, сличностима и разликама између културних и комуникативних модела сопствене говорне заједнице и заједнице/заједница чији се језик учи у учењу страног језика је веома значајна јер су та знања потребна за компетентну, успешну комуникацију у конкретним комуникативним активностима на циљном језику.

Посебан аспект социокултурне компетенције представља *интеркултурна компетенција*, која подразумева развој свести о другом и другачијем, познавање и разумевање сличности и разлика између средина, односно говорних заједница, у којима се ученик креће. Интеркултурна компетенција подразумева и развијање толеранције и позитивног става према индивидуалним и колективним карактеристикама говорника других језика, припадника других култура које се у мањој или већој мери разликују од његове сопствене. Дакле, постепеним увођењем социокултурних садржаја на најнижем нивоу (поздрављање, певање пригодних празничних песама и сл.) доприноси се развоју интеркултурне личности, кроз јачање свести о вредности различитих култура и развијање способности за интегрисање интеркултурних искустава у сопствени културни модел понашања и веровања.

Граматички садржаји се на овом узрасном нивоу не обрађују експлицитно. **Граматичке појаве треба посматрати са функционалног аспекта** (примењујући елементе граматике који су неопходни за успешно остваривање комуникативне функције). У процесу наставе страног језика треба тежити томе да се граматика усваја путем језичких активности слушања и говора, према јасноутврђеним циљевима, исходима и стандардима наставе страних језика.

Главни циљ наставе страног језика јесте развијање комуникативне компетенције на одређеном језичком нивоу, у складу са статусом језика и годином учења.

За ученике који у редовној настави теже савладавају делове програма, организује се **допунска настава**. Наставник треба благовремено да уочи све недостатке у знању ученика и предузме

мере **допунског објашњавања**, кориговања грешака и увежбавања како би сви ученици постигли задовољавајући успех и остварили програмом дефинисане резултате учења.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано прати и вреднује не само постигнућа ученика, процес наставе и учења, већ и сопствени рад како би перманентно унапређивао наставни процес.

Процес праћења остварености исхода почиње проценом нивоа знања ученика на почетку школске године како би наставници могли да планирају и наставни процес и процес праћења и вредновања ученичких постигнућа и напредовања. Тај процес се реализује формативним и сумативним вредновањем. Док се код формативног оцењивања током године прате постигнућа ученика различитим инструментима (дијагностички тестови, самоевалуација, језички портфолио, пројектни задаци и др.), сумативним оцењивањем прецизније се процењује оствареност исхода или стандарда на крају одређеног временског периода (крај полугодшта, године, циклуса образовања). Формативно вредновање није само праћење ученичких постигнућа, већ и праћење начина рада и средство које омогућава наставнику да у току наставног процеса мења и унапређује процес рада. Током оцењивања и вредновања ученичких постигнућа треба водити рачуна да се начини на које се оно спроводи не разликује од уобичајених активности на часу јер се и оцењивање и вредновање сматрају саставним делом процеса наставе и учења, а не изолованим активностима које стварају стрес код ученика и не дају праву слику њихових постигнућа. Оцењивањем и вредновањем треба да се обезбеди напредовање ученика у остваривању исхода, као и квалитет и ефикасност наставе. Сврха оцењивања треба да буде и јачање мотивације за напредовањем код ученика, а не истицање њихових грешака. Елементи који се вреднују су разноврсни и треба да допринесу свеопштој слици о напредовању ученика, јачању њихових комуникативних компетенција, развоју вештина и способности неопходних за даљи рад и образовање. То се постиже оцењивањем различитих елемената као што су језичке вештине (читање, слушање, говор и писање), усвојеност лексичких садржаја и језичких структура, ангажованост и залагање у раду на часу и ван њега. Приликом оцењивања и вредновања неопходно је да начини провере и оцењивања буду познати ученицима односно усаглашени са техникама, типологијом вежби и врстама активности које су примењиване на редовним часовима, као и начинима на који се вреднују постигнућа. Таква правила и организација процеса вредновања и оцењивања омогућавају позитивну и здраву атмосферу у наставном процесу, као и квалитетне међусобне односе и комуникацију на релацији ученик

– наставник, као и ученик – ученик.

Назив предмета	МАТЕМАТИКА
Циљ	Циљ учења Математике је да ученик, овладавајући математичким концептима, знањима и вештинама, развије основе апстрактног и критичког мишљења, позитивне ставове према математици, способност комуникације математичким језиком и писмом и примени стечена знања и вештине у даљем школовању и решавању проблема из свакодневног живота, као и да формира основ за даљи развој математичких појмова.
Разред	Четврти
Годишњи фонд часова	180

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– прочита, запише и упореди природне бројеве и прикаже их на бројевној правој; – одреди месну вредност цифре; – изврши четири основне рачунске операције у скупу N_0; – састави израз, израчуна вредност бројевног изрази и примени својства рачунских операција; – реши једначине и неједначине и провери тачност решења; – реши проблемски задатак користећи бројевни израз, једначину или неједначину; – процени вредност изрази са једном рачунском операцијом; – одреди вишеструке декадне јединице најближе датом броју; – прочита и запише разломке облика $\frac{m}{n}$ ($m, n \leq 10$); – упореди разломке облика $\frac{m}{n}$ са једнаким бројиоцима или имениоцима; – сабере и одузме разломке са једнаким имениоцима; – запише резултат мерења дужине децималним бројем са највише две децимале; – сабере и одузме децималне бројеве са највише две децимале; – чита, користи и представља податке у табелама или графичким дијаграмима; – формира низ на основу упутства; – реши задатак применом различитих начина представљања проблема; – именује елементе и опише особине квадра и коцке; – црта мреже и прави моделе квадра и коцке; – препозна сликовну представу изгледа тела посматраног са различитих страна; – прочита, упореди и претвори јединице за мерење површине и запремине; – израчуна површину квадрата и правоугаоника; – израчуна површину и запремину квадра и коцке; – реши проблемске задатке у контексту мерења.	БРОЈЕВИ	Скуп природних бројева са нулом. Декадни систем записивања бројева. Месна вредност цифре. Својства скупа природних бројева. Сабирање и одузимање (писмени поступак). Множење и дељење (писмени поступак). Својства рачунских операција (изражена формулама). Изрази са више операција (бројевни изрази и изрази са променљивом). Једначине и неједначине у скупу N_0 . Разломци облика $\frac{m}{n}$ ($m, n \leq 10$). Упоређивање разломака са једнаким бројиоцима. Једнакост разломака. Сабирање и одузимање разломака са једнаким имениоцима. Децимални запис броја са две децимале. Сабирање и одузимање децималних бројева.
	ГЕОМЕТРИЈА	Квадар и коцка.
	МЕРЕЊЕ И МЕРЕ	Мерење површине ($m^2, dm^2, cm^2, mm^2, km^2, ha, a$). Површина квадрата и правоугаоника. Површина квадра и коцке. Мерење запремине (m^3, dm^3, cm^3, mm^3). Запремина квадра и коцке.

Кључни појмови садржаја: природни бројеви, декадни систем, својства операција, израз, једначине и неједначине, разломци, децимални запис броја, коцка, квадар, површина и запремина.

УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Ради лакшег планирања наставе даје се оријентациони предлог броја часова по темама (укупан број часова за тему, број часова за обраду новог градива + број часова за утврђивање, увежбавање и систематизацију градива). Приликом израде оперативних планова наставник распоређује укупан број часова предвиђен за поједине теме по типовима часова (обрада новог градива, утврђивање и увежбавање, понављање, проверавање и систематизација градива), водећи рачуна о циљу предмета и исходама.

Бројеви (132; 42 + 90)

Геометрија (12; 4 + 8)

Мерење и мере (28; 9 + 19)

Напомена: за реализацију четири писмена задатака (у трајању од по једног часа), са исправкама, планирано је осам часова.

Предложени редослед реализације тема:

1. Бројеви – први део (рачунске операције);
2. Мерење и мере – први део (површина квадрата и правоугаоника);
3. Бројеви – други део (једначине и неједначине);
4. Геометрија;
5. Бројеви – трећи део (разломци и децимални бројеви);
6. Мерење и мере – други део (површина и запремина квадра и коцке).

Предложена подела тема и редослед реализације нису обавезни за наставнике, већ само представљају један од могућих модела. Овакав предлог је дат због тога што је пожељно комбиновати алгебарске и геометријске садржаје.

Основа за писање исхода и избор садржаја је чињеница да се учењем математике ученици оспособљавају за: решавање разно-

врсних практичних и теоријских проблема, комуникацију математичким језиком, математичко резонување и доношење закључака и одлука.

Исходи представљају основ за избор наставних садржаја, доприносе и лакшем избору наставних стратегија, метода и поступака, чиме се олакшава дидактичко-методичко креирање процеса поучавања и учења. Достицањем исхода, ученици усвајају основне математичке концепте, овладавају основним математичким процесима и вештинама, оспособљавају се за примену математичких знања и вештина и комуникацију математичким језиком. Кроз исходе се омогућава остваривање образовних стандарда и међупредметних компетенција као што су комуникација, дигитална компетенција, рад са подацима и информацијама, решавање проблема, сарадња и компетенција за целоживотно учење.

1. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм усмерава наставника да наставни процес конципира у складу са дефинисаним исходима, односно да планира како да ученици достигну исходе и да изабере одговарајуће методе, активности и технике за рад са ученицима. Дефинисани исходи показују наставнику и која су то специфична знања и вештине која су ученику потребна за даље учење и свакодневни живот. Приликом планирања часа, дате исходе треба разложити на мање и на основу њих планирати активности за конкретан час. Треба имати у виду да се исходи у програму разликују, да се неки могу лакше и брже достићи, док је за одређене исходе потребно више времена и активности, као и рада на различитим садржајима. Исходе треба посматрати као циљеве којима се тежи током једне школске године. Наставу у том смислу треба усмерити на развијање компетенција и не треба је усмерити само ка достизању појединачних исхода.

При обради нових садржаја треба се ослањати на постојеће искуство и знање ученика и настојати да ученици самостално откривају математичке правилности и изводе закључке. Основна улога наставника је да буде организатор наставног процеса, да подстиче и усмерава активност ученика. Ученике треба упућивати да користе уџбеник и друге изворе знања, како би усвојена знања била трајнија и шира, а ученици оспособљени за примену у решавању разноврсних задатака.

Приликом планирања наставе, треба имати у виду да, у овом узрасту, различите игралике активности, као и употреба едукативних софтверских алата у функцији сазнавања и учења, могу бити додатна мотивација за усвајање математичких садржаја. Због тога је важно да се ученицима првог циклуса омогући да развијају математичко мишљење у контексту играликих активности и употребе едукативних апликација на интернету и других електронских материјала. Поред тога, игралике активности и употреба едукативних апликација и електронских материјала значајно доприносе развијању интересовања за математику и позитивног става према математици.

На часовима треба комбиновати различите методе и облике рада, што доприноси већој рационализацији наставног процеса, подстиче интелектуалну активност ученика и наставу чини интересантнијом и ефикаснијом. Избор метода и облика рада зависи од наставних садржаја које треба реализовати на часу и предвиђених исхода, али и од специфичности одређеног одељења и индивидуалних карактеристика ученика.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Бројеви

У четвртом разреду проширује се блок бројева на коме се ради, упознавањем природних бројева већих од 1.000 и формирањем појма скупа природних бројева N и скупа природних бројева са нулом N_0 . Упознају се својства скупа N_0 : уређеност, кардиналност, ограниченост са леве стране као и својства рачунских операција (замена места сабирака, здруживање сабирака, замена места чинилаца, 0 као сабирак, 1 као чинилац, множење збира и разлике бројем, сталност збира и разлике). Бројеви се представљају у декадном запису као зборови вишеструких декадних јединица ($4\,321 = 4\,000 + 300 + 20 + 1$) или збира производа једноцифрених бројева и декадних јединица ($4\,321 = 4 \cdot 1\,000 + 3 \cdot 100 + 2 \cdot 10 + 1 \cdot 1$). Одређује се месна вредност цифре у броју. Поступни развој појма броја подстиче се визуелним представљањем бројева на бројевној правој као и активностима одређивања најближе (вишеструке) декадне јединице.

Знања о рачунским операцијама даље се проширују писменим поступцима сабирања и одузимања, множења и дељења у скупу природних бројева, упознавањем поступака прво уз помоћ таблица месних вредности, а затим скраћеним поступцима са потписивањем. При увежбавању техника рачунања са вишеструцим бројевима треба водити рачуна о сврсисходности захтева и могућностима примене знања у реалним ситуацијама. Препоручљиво је да се брзина и сигурност у израчунавању збира и разлике бројева увежбава на примерима у блоку бројева до 1 000 000, а производа и количника на примерима множења, односно дељења (са и без остатка) највише двоцифреним бројем. Негује се и развија навика процењивања вредности израза и провере тачности рачуна. Ученике треба упутити да проверу тачности могу радити и калкулатором као и да могу користити апликације да би увежбали технике рачунања.

Утврђују се својства операција која се изражавају реторички и симболички (формулама). Кроз примере ученицима се указује на функционалну примену својстава операција при рачунању.

Поред утврђивања способности израчунавања вредности простих и сложених бројевних израза, код ученика се развија способност састављања бројевних израза и израза са променљивом на основу инструкција или математичког моделовања проблемске ситуације. Подразумева се познавање математичких термина (сабирак, збир, умањеник, умањилац, разлика, чинилац, дељеник, девилац, количник).

Решавају се просте и сложене једначине ($a \times x \pm b = c$, $a - b \times x = c$, $x : a \pm b = c$, $a - x : b = c$, $a : x \pm b = c$, $a - b : x = c$, $a \times (x \pm b) = c$, $a \times (b - x) = c$, $(x \pm b) : a = c$, $(a - x) : b = c$, $a : (x \pm b) = c$, $a : (b - x) = c$) и просте неједначине (у којима су релацијски знаци $<$, $>$, $\leq$ или $\geq$) са решењима из скупа N_0 . Решавање једначина заснива се на познавању рачунских операција и њихове међусобне повезаности. Ученици се упућују да утврде вредности које би могла имати непозната у неједначини и у том скупу утврђује се за које вредности непознате се добија тачна неједнакост. Решавање неједначина заснива се на таблицама или на решавању одговарајућих једначина и познавања функционалне зависности резултата рачунских операција од њених компонената. Решења се записују уз коришћење симбола $\hat{I}$, $\{$ и $\}$. Разматрају се случајеви код којих неједначина има једно решење, има више решења или нема решења. Подстиче се навика провере решења и анализа „логичности“ решења с обзиром на природу проблема.

Решавање задатака у реалистичним и проблемским ситуацијама је контекст за утврђивање и проширивање знања о својствима рачунских операција и развој способности математичког моделовања. Проблеми се задају у текстуалној форми, сликом, табелом или графиком (стубичастим дијаграмом и сликовним дијаграмом у коме један симбол може представљати више од једног објекта). У овим примерима, од посебног значаја је селекција значајних информација за решавање проблема и уочавање односа између познатих и непознатих компоненти које се представљају помоћу математичког апарата, најчешће писањем одговарајућих израза, једначина или неједначина. Развија се способност и навика ученика да усмено и писмено образложе поступке решавања задатка уважавајући чињеницу да често постоји више начина да се дође до решења. Ученици се подстичу да користе различите методе решавања проблема, укључујући и визуелно представљање проблемске ситуације (нпр. метод дужи, метод правоугаоника).

Важно је омогућити ученицима да решавају задатке који ће допринети даљем развијању математичког логичког мишљења и припреми за бављење појмом функције у наредним разредима.

Зато су корисни задаци одређивања следећег члана низа, уочавања и описивања правила на основу започетог низа, формирања низа на основу заданог правила, као и осмишљавања новог правила за формирање низа.

Даље се развија појмовно разумевање разломка облика $\frac{m}{n}$ ($m, n \leq 10$) анализом визуелних представа помоћу правоугаоних модела, кружног дијаграма и др. Упоредивање разломака заснива се на визуелним представама при чему се прво обнавља упоређивање разломака са једнаким именицима, а затим се раде случајеви упоређивања разломака са једнаким бројоцима. Уочавају се еквивалентни разломци. Сабирају се и одузимају разломци са једнаким именицима, представљени визуелно, при чему се раде само случајеви код који је резултат мањи или једнак два цела.

Упознаје се децимални запис бројева са највише две децимале у контексту мерења дужине. Поступци сабирања и одузимања бројева у децималном запису обухватају само једноставне случајеве бројева са истим бројем децимала код којих је збир цифара на истој позицији у бројевима који се сабирају или одузимају мањи од 10 (нпр. $1,3 + 0,2 = 1,5$; $1,37 + 0,21 = 1,58$ и $1,7 - 0,2 = 1,5$; $1,74 - 0,21 = 1,53$).

Геометрија

Формирање геометријских идеја започето је, у првом разреду, посматрањем и описивањем предмета у реалном простору: полазећи од просторних облика познатих из свакодневног живота (коцка и лопта, квадар и ваљак, пирамида и купа), најпре су издвојени равни геометријски облици (круг, квадрат, правоугаоник, троугао), затим су издвојене линије којима су оивичени учени облици и најзад тачке као пресеци линија. У четвртом разреду, заокружује се прва етапа учења геометрије анализом геометријских тела, заснованом на примени знања и вештина стечених учењем геометрије у ранијим разредима.

Иако је пожељно обновити основне просторне облике, централно место ове теме заузимају квадар и коцка, будући да се исхо-

ди односе на ова геометријска тела. За успешно остваривање исхода, обраду нових садржаја треба да прати обнављање свих важних геометријских појмова из претходних разреда. Важно је повезати појмове *фигура*, *линија*, *тачка* редом са појмовима *страна*, *ивица*, *теме*, истаћи *паралелност* и *нормалност* међу појединим ивицама квадрата, односно *подударност* међу наспрамним странама квадрата. Својства квадрата и коцке треба повезати са својствима правоугаоника и квадрата, илуструјући одговарајуће везе и на моделима квадрата и коцке, и на њиховим мрежама.

Наставни садржаји који се односе на геометрију простора веома су важни за интелектуални развој ученика. Разноврсним примерима и задацима треба стимулисати оријентацију у простору, просторну визуелизацију, мисаоно сагледавање простора и томе слично. Наведене способности посебно се унапређују уочавањем веза између просторних односа и одговарајућих равних репрезентација. Зато је пожељно код ученика развијати вештину представљања геометријских тела цртањем одговарајућих слика у равни (слободном руком и геометријским прибором). Веома је важно да ученици коректно употребљавају пуне и испрекидане линије за приказивање видљивих и невидљивих ивица тела у односу на изабрани правац посматрања, као и да уочавају елементе (пре свега праве углове) који нису веродостојно приказани на равној слици. Цртање у квадратној или тачкастој мрежи погодно је да се ученицима предоче разни начини представљања квадрата и коцке у зависности од правца посматрања. Развоју визуелне перцепције могу допринети задаци који се односе на тела састављена од коцки истих димензија и у којима се захтева бројање коцки и цртање фигура које се виде посматрањем тела са предње и задње стране, одозго и одоздо, слева и десна. Довољно је посматрати тела сачињена од једноцифреног броја коцки.

Савремена технологија пружа изузетне могућности да се једноставно и ефектно прикажу просторни односи, па зато интерактивни геометријски софтвери постају корисно средство у реализацији геометријских тема. На пример, када је реч о настави геометрије у четвртном разреду, препоручљиво је одговарајућим софтверским апликацијама генерисати разноврсне мреже квадрата (коцке) и симулирати њихово склапање, приказивати слике истог тела из различитих правца посматрања итд. Употреба софтверских апликација (нпр. за виртуелно састављање коцке) не сме да замени ниједну од традиционалних наставних активности (нпр. прављење модела коцке од картона), већ да буде додатак који ће допринети ефикаснијој реализацији наставног процеса. Треба имати на уму да за већину ученика самостална употреба неког софтвера представља додатно интелектуално ангажовање, па је неопходно унапред добро осмислити и припремити задатке у којима се захтева употреба софтверских апликација. Од ученика не треба очекивати вешту употребу софтвера, али је важно да уоче значај технологије и погодности које она омогућава.

Веза између геометрије и информатике може се остварити и задацима који су инспирисани једноставним програмима језика Лого: нпр. употребом наредби *горе*, *доле*, *лево*, *десно*, *напред*, *назад* описати путању „бубе-робота” из једног темена коцке у неко друго теме (при чему је пожељно истицати све могуће путање, тј. размотрити и комбинаторне аспекте проблема).

Исходи и одговарајући садржаји у вези са темом Геометрија веома су значајни и у научно-техничком и уметничком образовању. Зато је важно успоставити везе са другим предметима. На пример, повезивање са ликовном културом може се остварити истицањем ликовних ефеката којима се дочарава просторност. Корелација са природом и друштвом могла би се остварити кроз дискусију о просторном планирању, архитектури и грађевинарству и одговарајућим занимањима, уз посебно истицање значаја прецизног цртања и прављења макета. Корисно би било са ученицима уопштено анализирати план и макету неке познате грађевине.

Пожељно је реализовати и један пројектни задатак којим би се стимулисало функционално знање, повезивање и примена наученог. Пројектни задатак би могао бити прављење поједностављене макете учионице. Намештај у учионици би требало представљати у облику квадрата, односно коцке. Пре израде макете треба

обавити мерење просторије и намештаја и погодно изабрати размеру.

Мерење и мере

Увођењу стандардних мерних јединица за површину (mm^2 , cm^2 , dm^2 , m^2 , а, ha , km^2) треба да претходи обнављање мерења дужине и одговарајућих стандардних јединица мере, као и подсећање на концепт мерења површине геометријских фигура, који су ученици упознали у трећем разреду без увођења стандардних јединица. Важно је да ученици овладају претварањем мерних јединица из већих у мање и обрнуто, вишеименованих у једноименоване и обрнуто, као и упоређивањем величина датих у истим или различитим мерним јединицама. Неопходно је да ученици повежу идеју поплочавања правоугаоника подударним квадратима са формулом за израчунавање површине правоугаоника. У задацима треба потенцирати правилан математички запис, прецизност и уредност приликом цртања и израчунавања. Реалним примерима треба развијати способност процене површина (просторија, станова, игралишта, парцела итд.) и њиховог међусобног односа.

Са практичног становишта веома су корисни задаци у којима треба израчунати површину фигуре која се једноставно може разложити на правоугаонике и квадрате. Овакви задаци су значајни и зато што непосредно повезују идеју поплочавања и примену формула за израчунавање површина. На њих се надовезује формирање појма површине квадрата и коцке и долажење до одговарајућих формула.

По аналогiji са развијањем концепта мерења дужине и површине, уводи се појам запремине коцке и квадрата и стандардне мерне јединице за запремину (mm^3 , cm^3 , dm^3 , m^3). Формулу за израчунавање запремине квадрата треба повезати са идејом попуњавања квадрата истоветним коцкама.

У оквиру теме Геометрија истакнут је значај задатака који се односе на тела састављена од истоветних коцки и у којима се захтева бројање коцки, односно цртање фигура које се виде посматрањем тела са предње и задње стране, одозго и одоздо, слева и десна. Пожељно је неколико оваквих задатака урадити и у контексту мерења, при чему бројање коцки треба повезати са запремином тела, а површину тела повезати са збиром површина одговарајућих фигура које се виде из различитих правца.

Стандардне мерне јединице за запремину треба повезати са јединицама за мерење запремине течности (l , dl , cl , ml , hl), које су уведене у трећем разреду. Пожељно је поменуте везе илустровати пресипањем воде из боце од 1 l у коцку странице 1 dm . Сипање воде из обичне кухињске мензуре може послужити за практично одређивање запремине посуда.

Тема Мерење и мере веома је важна за повезивање аритметичких и геометријских садржаја. Примене једначина треба илустровати погодним примерима и задацима у којима се примењују формуле за израчунавање површине и запремине. Поред тога, важно је подстицати и цртање геометријских репрезентација проблемских ситуација које се превасходно односе на аритметички контекст. Ово последње се посебно односи на примену тзв. методе дужи и методе правоугаоника при решавању аритметичких задатака.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Саставни део процеса развоја математичких знања у свим фазама наставе је и праћење и процењивање степена остварености исхода, које треба да обезбеди што поузданије сагледавање развоја и напредовања ученика. Тај процес треба започети иницијалном проценом нивоа на коме се ученик налази. Прикупљање информација из различитих извора (свакодневна посматрања, активност на часу, учествовање у разговору и дискусији, самосталан рад, рад у групи, тестови) помаже наставнику да сагледа постигнућа (развој и напредовање) ученика и степен остварености исхода. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а важно је ученике оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у учењу.

Назив предмета	ПРИРОДА И ДРУШТВО
Циљ	Циљ учења Природе и друштва јесте упознавање себе, свог природног и друштвеног окружења и развијање способности за одговоран живот у њему.
Разред	Четврти
Годишњи фонд часова	72

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:		
– одреди положај и границу Србије, положај главног града и већих насеља на географској карти Србије; – одреди положај и именује природне и друштвене објекте на географској карти Србије; – повеже различите природно-географске карактеристике Србије са размештајем становништва, изгледом насеља и делатностима људи; – уважава националну и културну разноликост као основу за суживот свих грађана Републике Србије; – представи знамените личности, културна добра и природне лепоте по којима је Србија препознатљива у свету; – у дискусији даје предност коришћењу локалних производа, производа направљених од рециклираних материјала, као и коришћењу обновљивих природних ресурса; – повеже промене у изгледу свог тела и понашања са одрастањем; – планира своје дневне активности и време проведено уз ИКТ уређаје; – затражи помоћ уколико се суочи са непримерним садржајима у дигиталном окружењу; – идентификује и самостално раздваја смеше просејавањем, одливањем, цеђењем и испаравањем; – испита електричну проводљивост материјала помоћу једноставног струјног кола; – наведе примере штедљивог коришћења електричне енергије; – наведе примере употребе магнета у свакодневном животу; – наведе примере превенције и заштите од пожара; – прикаже хронолошки на ленти времена значајне историјске догађаје и личности; – опише начин живота људи кроз време користећи различите изворе информација; – представи ток и резултате истраживања (писано, усмено, помоћу ленте времена, презентацијом и/или цртежом и др.); – пронађе и одабере потребне информације из различитих извора (писаних, сликовних, дигиталних); – повеже резултате рада са уложеним трудом; – сарађује са другима у групи на заједничким активностима; – учествује у друштвено-корисним акцијама уз подршку одраслих.	МОЈА ОТАЦИНА – РЕПУБЛИКА СРБИЈА	Природне и друштвене одлике Србије Положај, територија, граница и симболи Србије (грб, застава и химна) и национална валута. Природне карактеристике Србије – рељеф, воде, шуме. Типичне, ретке и угрожене врсте биљака и животиња – значај и заштита. Национални паркови Србије. Друштвене карактеристике Србије (становништво, насеља и делатности). Грађани Србије (права и обавезе, демократски односи и интеркултуралност). Привредне карактеристике Србије (природни ресурси и делатности у различитим крајевима). Одржива употреба природних ресурса (извори енергије, чиста вода, чист ваздух, плодно земљиште, руде, разноврсност биљног и животињског света). Човек – природно и друштвено биће Човек – природно, друштвено и свесно биће. Физичке промене у пубертету. Дигитална безбедност и последице прекомерног коришћења информационо-комуникационих технологија; непримерени садржаји. Материјали Смеше (течности, храна, земљиште, ваздух). Раздвајање састојака смеше (просејавање, одливање, цеђење, испаравање). Наелектрисавање предмета од различитих материјала. Електрична проводљивост – проводници и изолатори. Рационална потрошња електричне енергије и правилно руковање електричним апаратима у домаћинству. Магнетна својства материјала (природни магнети, могућност намагнетисавања тела и својства које тада испољавају). Запаљиви материјали (ознаке за запаљиве материјале). Ваздух – кисеоник као чинилац сагоревања. Опасност и заштита од пожара. Прошлост Србије Живот у далекој прошлости (долазак Словена на Балканско полуострво, области које су Срби населили; начин живота). Српска држава за време владарске породице Немањића – успон и слабење (владари – Стефан Немања, цар Душан, цар Урош; култура, начин живота). Живот под турском влашћу (начин живота, облици пружања отпора). Настанак и развој модерне српске државе (Први и Други српски устанак – узрок и ток; вође устанка; култура, начин живота). Србија у савремено доба (Први светски рат, настанак југословенске државе, Други светски рат, промена облика владавине, распад југословенске државе и осамостаљење Србије; култура, начин живота).

Кључни појмови садржаја: отаџбина, оријентација у времену и простору, интеркултуралност, природни ресурси.

УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Програм предмета Природа и друштво задржао је постојећи оквир, план наставе и учења од два часа недељно, односно 72 часа годишње и досадашњи завичајни принцип.

Принцип животне близине, тзв. завичајни принцип, одређује просторну и временску блискост природних и друштвених појава и процеса и као такав представља једну од суштинских одлика овог предмета. У првом разреду се креће од просторно и временски најближих феномена за ученика, док се у старијим разредима просторни и временски оквир постепено шири. Конкретно, оквир унутар ког се остварују предметни исходи у првом разреду чине садржаји из најближег и непосредног окружења ученика, у оквиру области под називом *Непосредно окружење ученика* – дом, школа, насеља/дела насеља у коме ученик живи, у другом разреду просторни оквир се проширује на *Насеље са околином*, у трећем разреду на *Крај у коме ученици живе*², а завршава се у четвртном разреду облашћу под називом *Моја отаџбина – Република Србија*.

1 Крај, као простор проучавања, је територијална целина која се поклапа са границом општине. Традиционално до сада се за овај територијални ниво користило појам завичај. Проблем употребе појма завичај произилази из непостојања јасних просторних и временских критеријума за његово издвајање.

Принцип животне близине овом програму обезбеђује високу осетљивост на контекст у коме ученици живе, односно отвореност за садржаје из учениковог окружења и флексибилност за уважавање карактеристика и одлика најразличитијих средина у којима деца из Србије живе. У том смислу предмет Природа и друштво подразумева отвореност и за садржаје од значаја за националне мањине у складу са простором проучавања природних и друштвених појава у четвртм разреду – *Моја отаџбина – Република Србија*. Поред тога, код свих ученика треба развијати осећај богатства у различитостима међу припадницима различитих националности указивањем на постојање људи који славе другачије празнике, имају различите обичаје, културу становања, исхрану, облачење и сл.

Основна интенција наставе Природа и друштво усмерена је на развој интелектуалних, психофизичких, когнитивно-социјалних и социјално-афективних сфера личности ученика, што се одражава у наведеном циљу за крај циклуса и датим предметним исходима.

Предметни исходи Природе и друштва показују шта су ученици оспособљени да учине, предузму, изведу и обаве на крају разреда захваљујући знањима, ставовима и вештинама које су развили учењем овог предмета. Исходи се остварују у спрези садржаја, метода наставе и учења и активности ученика некад унутар једне теме, а најчешће кроз више тема. Зато границе међу темама проу-

чавања треба схватити условно и флексибилно. Неки исходи су по својој природи међупредметни и оствариваће се кроз активности у оквиру више наставних предмета, као на пример исход: *по завршетку разреда ученик ће бити у стању да пронађе и одабере потребне информације из различитих извора (писаних, сликовних, дигиталних)*. Треба, такође, имати у виду да је редослед програмских тема и груписаних садржаја унутар тема урађен искључиво ради прегледности препоручених програмских садржаја и не препоручује се као редослед приликом креирања годишњих и оперативних планова, већ као помоћ наставнику да их креира. Такође, није пожељно да структура садржаја уџбеника буде основ за планирање наставе.

Ученике треба оспособљавати да самостално истражују и анализирају природне и друштвене појаве и процесе. У зависности од исхода који се жели остварити, учитељ треба да подстакне ученике на различите врсте активности које ангажују како поједина чула, тако и више чула истовремено. Синхронизација чулних утисака даје целовиту слику објеката, процеса, појава и њихову интеграцију у комплексну слику света, а уважава различитости у склоностима ученика при упознавању света и процесу учења. Ипак, учење се не завршава на чулним утисцима, већ се наставља уопштавањем ученог кроз описивање, поређење, формулисање закључака итд. У наставном процесу се, дакле, полази од несистематизованих искуствених знања и иде се ка општим, научно заснованим, систематизованим знањима из области природе, друштва и културе. Активности ученика потребно је прилагодити предметним исходима, специфичностима изабраних садржаја и узрасту ученика. Постепено треба повећавати ниво захтева и самосталности ученика приликом упознавања природних и друштвених појава.

Стварност (природна и друштвена) која нас окружује и из које произилази садржај овог програма, заснована је на *повезаности различитих појава и процеса*. Због тога садржаји предмета Природа и друштво морају да буду одраз те целовитости и повезаности појава које се изучавају. Ради формирања елементарних појмова и постављања мреже за систем појмова, при избору и распореду програмске грађе примењен је *спирално-узлазни модел*, у складу са узрачним карактеристикама ученика. То значи да се иста тематика из разреда у разред проширује, продубљује и посматра са различитих аспеката. Изградња система у настави последица је постојања система у стварности. Улога учитеља је да ствара прилике за учење, а не да наставне садржаје тумачи само као биолошке, географске, историјске и друге садржаје.

Поред тога, приступ настави и учењу треба да буде *повезан и са логиком и методологијом научне дисциплине* одакле произлази одређени садржај. Тако изучавање биолошких садржаја нужно треба да укључи посматрање и праћење биолошких феномена; изучавање садржаја хемије и физике – закључивање на основу спроведеног огледа или експеримента; изучавање прошлости – анализу историјских извора итд. Развијање система појмова подразумева континуиран рад учитеља на успостављању хоризонталне (унутар једног разреда) и вертикалне повезаности (између разреда) појмова унутар програма предмета Природа и друштво. Важно је да се кад год је могуће приступи интегрисаном приступу садржајима на међупредметном нивоу кроз наставне и ваннаставне облике рада и активности у школи и изван ње. Због природе садржаја предмета и датих исхода пожељно је активности организовати што чешће изван учионице, односно у природном и друштвеном окружењу. За потребе овог предмета посебно су погодни: организована посете, шетње, излети, настава у природи.

Поред коришћења званично одобрених уџбеничких комплеката, у остваривању програма предмета Природа и друштво препоручује се коришћење шире литературе и осталих извора информација: штампаних, аудио-визуелних и електронских медија. Посебно се препоручује коришћење аутентичних природних и друштвених извора, као најверодостојнијих показатеља стварности, појава и процеса у конкретном непосредном окружењу, као и дидактичких материјала који одражавају посебности датог окружења и краја у коме ученици живе.

Учитељ остварује постављени циљ и исходе кроз наставу и остале организационе форме рада у школи, без додатног оптерећења родитеља и њиховог обавезног ангажовања у остваривању програма. Родитељи могу бити добровољно ангажовани као расположиви потенцијал локалне средине, у зависности од њихових знања, могућности и хтења.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Планирање обухвата креирање годишњег и оперативних планова, као и развијање припрема за час/дан/седмицу. *Годишњи план* креира се у форми гантограма и садржи број часова по темама распоређених по месецима, а у складу са школским календаром, годишњим фондом часова, планираним фондом часова по темама.

Полазећи од датих предметних исхода и препоручених садржаја од наставника се очекује да дати програм контекстуализује према потребама конкретnog одељења имајући у виду карактеристике ученика, уџбенике и друге наставне материјале које ће користити, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже, као и друге ресурсе школе и локалне средине.

Приликом планирања наставе и учења потребно је руководити се:

- индивидуалним разликама међу ученицима у погледу начина, темпа учења и брзине напредовања;
- интегрисаним приступом у којем постоји хоризонтална и вертикална повезаност унутар истог предмета и различитих наставних предмета;
- партиципативним и кооперативним активностима које омогућавају сарадњу;
- превасходно активним и искуственим методама наставе и учења;

– уважавањем свакодневног искуства и знања које је ученик изградио ван школе, повезивањем активности и садржаја учења са животним искуствима ученика и подстицањем примене наученог у свакодневном животу;

– неговањем радозналости, одржавањем и подстицањем интересовања за учење и континуирано сазнавање;

– редовним и осмишљеним прикупљањем релевантних података о напредовању ученика, остваривању предметних исхода и постигнутом степену развоја компетенција ученика.

Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре, као и до сада, креира свој годишњи (глобални) план рада из кога касније развија своје оперативне планове. Како су исходи дефинисани за крај наставне године, наставник треба да их операционализује прво у оперативним плановима, а потом и на нивоу конкретне наставне јединице.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Однос циља, исхода, препоручених програмских садржаја, метода наставе и учења и активности ученика

При остваривању циља и предметних исхода предмета Природа и друштво мора се имати увиду да су садржаји, методе наставе и учења и активности ученика неодојиви у наставном процесу. Концепт наставе засноване на процесу и исходима учења подразумева наставу чији превасходни циљ није преношење предметних садржаја, већ изградња и развој знања као основе на којој се развијају разноврсна умења. У том смислу, програм наставе и учења нуди садржински оквир, а учитељ има слободу да уместо њих изабере и неке друге садржаје уколико сматра да су ти садржаји примеренији средини у којој ученици живе, узрачним и развојним карактеристикама ученика и њиховим интересовањима. Суштина је у томе да садржаји буду у функцији остваривања исхода, а не сами себи циљ. Учитељ има значајан простор за слободу избора и повезивање садржаја, метода наставе и учења и активности ученика како би водио ученике ка остваривању датог исхода.

Већина предметних исхода достиже се кроз непосредну истраживачку активност ученика уз континуирану подршку и подстицај од стране учитеља. Пожељне су активности које омогућавају интеракцију са физичком и социјалном средином, јер доприносе

спознавању света који окружује ученике, тако што се откривају односи и упознају својства и карактеристике предмета, бића, појава и процеса и стичу се социјалне вештине. Најефикасније методе учења јесу оне методе које ученика стављају у адекватну активну позицију у процесу развијања знања. Потребно је стварање ситуација учења у којима ће доћи до изражаја различите активности ученика које омогућају различите начине учења. Значајне активности ученика у оквиру предмета Природа и друштво су:

- посматрање са усмереном и концентрисаном пажњом ради јасног запажања и уочавања света у окружењу (уочавање видљивих карактеристика);

- илустровање појава и процеса из свакодневног живота – навођење, показивање, објашњавање примера из природног и друштвеног окружења;

- описивање – вербално или ликовно изражавање спољашњих и унутрашњих запажања;

- процењивање – самостално одмеравање;

- груписање – уочавање сличности и различитости ради класификовања;

- праћење – континуирано посматрање ради запажања промена;

- бележење – записивање графичко, симболичко, електронско бележење опажања;

- практиковање – у настави, свакодневном животу и спонтаној игри и раду;

- експериментисање – намерно модификоване активности, огледи које изводи сам ученик;

- истраживање – испитивање природних и друштвених феномена;

- сакупљање – прављење колекција, збирки, албума из природног и друштвеног окружења;

- стварање – креативна продукција;

- играње – дидактичке, едукативне и спонтане игре;

- активности у оквиру мини-пројекта – осмишљавање и реализација.

Ради прегледности препоручени садржаји су дати у темама.

Потребно је приликом тумачења исхода учења и препоручених садржаја у четвртог разреда имати у виду да се неки садржаји и одговарајући примери (првенствено они који се односе на природно-географске одлике и прошлост Србије) истражују и проналазе у просторном оквиру државе Србије.

Тема *Природне и друштвене одлике Србије* бави се распрострањеношћу природних и друштвених објеката и процеса у простору као и њиховом међузависношћу. У претходним разредима ученици су овладали основним појмовима који се односе на природне објекте (рељеф, воде) и друштвене објекте (становништво, насеља, привредне делатности). Циљ наведене теме је да ученик примени усвојену појмовну апаратуру на изучавање садржаја у оквиру територије Републике Србије. За достизање исхода који се односи на одређивање положаја и границе Србије, положаја главног града и већих насеља на географској карти Србије, кључно је да ученик на географској карти сагледа простирање територије Републике Србије, да се упозна са основним садржајима који окружују њену територију (суседне државе, међународне реке, итд.), као и да разуме појам и функцију границе, којом је дефинисана територија Републике Србије. За достизање исхода из ове теме неопходно је да ученик изврши класификацију природних објеката (облици рељефа – планине, низије, котлине и водни објекти – реке, језера, извори), именује их и позиционира на територији Србије. Методички приступ географској карти треба да се креће у правцу третирања карте као извора информација о Републици Србији, а не да карта буде „место” на коме ученици само показују задате географске појмове. Код ученика је важно да се развије осећај о потреби очувања и заштите појединих репрезентативних природних објеката. У оквиру друштвених објеката, примарно је да се упозна са бројем становника који живи на територији Србије као и са етничком структуром. За ученика је важно да спозна негативну динамику промене броја становника као и узроке који су довели до тога (негативан природни прираштај, иселавање, итд.). У по-

гледу распореда становништва, важно је размотрити просторну поларизацију на релацији село – град и низијски – брдскопланински простори. За достизање исхода ове теме неопходно је указати на међузависност одређених природних објеката и процеса и човека. Та релација може бити позитивна, али и негативна. Пример позитивне интеракције је када одређени природни садржаји стимулишу развој одређених привредних делатности (пољопривреда и плодно низијско земљиште поред река) или позиционирање насеља на одређеној територији. Негативни природни процеси такође утичу, тако што доводе до неповољних последица на одређеним површинама. Као пример могу се узети простори који су изложени плављењу река и слично. Унутар ове теме, важно је подстицати ученике да уоче узајамна права и обавезе државе и грађана, као и да их препознају у правилима која регулишу односе у држави и обезбеђују једнака права свих њених грађана.

Природни ресурси Србије (извори енергије, чиста вода, чист ваздух, плодно земљиште, руде, биолошки диверзитет) разматрају се у контексту њихове одрживе употребе која треба да обезбеди здрав живот ученика и будућих генерација. У том смислу, ученике је потребно подстицати да узму учешће у локалним акцијама заштите животне средине. Проблематика одрживог развоја третира се и кроз анализу декларација производа које ученици уобичајено користе, са циљем промовисања коришћења локалних производа, производа направљених од рециклираних материјала, као и коришћења обновљивих природних ресурса. Пуно разумевање концепта одрживог развоја могуће је тек на каснијем узрасту ученика, али је потребно да се континуирано развија, и то не само на нивоу знања, већ првенствено на нивоу развијања вредности, ставова и навика. На тај начин се утиче на развој ставова важних за опстанак и будућност.

Тема *Човек део природе*, односно исходи учења и препоручени садржаји унутар ове теме, наставља континуитет упознавања ученика са људским телом, али и увођење нових димензија у разматрању човека. У том смислу, садржаји о човеку се разматрају кроз три димензије:

- *Човек – природно, друштвено и свесно биће*. Користећи сазнања стечена у претходним разредима о човеку, та сазнања се сада разматрају као дуализам природног и свесног друштвеног бића, уз развијање одговорног односа коју свако људско биће има према самом себи, другим људима и окружењу. У том смислу потребно је организовати активности које подржавају суживот кроз: уважавање различитости, толеранцију, хуманост, солидарност, емпатију...

- *Промене у пубертету* – физичке и промене у понашању. Акценат је на упознавању ученика четвртог разреда са основним физичким променама које могу уочити на сопственом телу и одговорном односу према сопственом здрављу. Ученици треба да схвате да су и промене у њиховом и понашању њихових вршњака такође последица пубертета, али да ове промене не могу да буду изговор за непримерено понашање према другима.

- *Дигитална безбедност* је нови аспекти безбедносне културе који се уводи у четвртог разреду. Ова проблематика има две димензије. Прва се односи на количину времена које ученици проводе користећи дигиталне технологије (често на штету физичке активности, учења, дружења), односно на оспособљавању ученика да планирају своје активности и време provedено уз ИКТ, узимајући у обзир последице које прекомерно коришћење информационо-комуникационих технологија може да донесе, како на физичко здравље, тако и на односе са другима. Друга димензија односи се на безбедносне претње у дигиталном окружењу, односно на суочавање ученика са непримереним садржајима на интернету и адекватно реаговање (како и од кога ученик може да затражи помоћ).

Исходи учења и садржаји који се односе на *Материјале* фокусирани су на уочавање магнетних и електричних промена материјала које, за разлику од прва три разреда, нису чулима тако непосредно доступне. Уводе се магнетна и електрична својства материјала, с тим што треба имати у виду да је разумевање суштине ових појава захтевно за ученике овог узраста. Због тога се треба задржати на појавним облицима магнетизма и електриците-

та у природи, свакодневном животу, кроз огледе или експерименте. Испитивање електричне проводљивости материјала реализује се помоћу једноставног струјног кола са батеријом и сијалицом, путем којег ученици стичу прву слику о току електричне струје, деловима струјног кола (извор, проводник, потрошач електричне струје), као и о разлозима због којих се струјни каблови праве од метала, а облажу пластиком и/или гумом (проводници/изолатори електричне струје). Разумевање електричне проводљивости материјала представља основу за разумевање безбедносних ризика коришћења електричне струје, на примерима руковања електричним апаратима у домаћинству.

Сагоревање као неповратна промена материјала сада се разматра кроз истраживање ваздуха – кисеоника као чиниоца сагоревања. Ради лакшег разумевања ове чињенице, препоручује се извођење демонстрационих огледе са свећом и (поклопљеном) чашом. Ова проблематика и огледи повезани са њом представљају добар увод у разумевање фактора који доводе до пожара, превенције и заштите од пожара. Када су превенција и заштита у питању, значајно би било ученике упознати са последицама претераног излагања сунцу и могућим мерама заштите. Осим наведеног, ученици истражују различите смеше из окружења (течности, храна, земљиште, ваздух) и практикују различите начине раздвајања састојака тих смеша (просејавање, одливање, цеђење, испаравање).

Прекко исхода учења и садржаја теме *Прошлост Србије* омогућује се сналажење ученика у времену и простору. Проналажењем информација из различитих историјских извора (писаних, материјалних или усмених) сагледавају се поједини догађаји и личности из прошлости и одређује се њихов редослед, првенствено помоћу ленте времена. Помоћу ленте времена прати се развој државе Србије само у најелементарнијим контурама (јачање, слабљење, настајање, оживљавање модерне српске државе...), без оптерећивања ученика непотребном фактографијом. У том смислу предлаже се учитељима да примењују наративни приступ у приближавању прошлости ученицима, јер је форма приче блиска ученицима овог узраста. Ради добијања што објективније слике протеклих збивања морају се сагледати и околности – контекст догађања. На овај начин омогућује се ученицима да стекну комплексну слику времена у коме се радња (догађај) дешава, увиде узрочно-последичне везе праћених збивања из протеклих времена и то је пут ка поступном схватању развоја одређених друштвених збивања.

У оквиру ове теме потребно је посебну пажњу обратити на начин живота људи кроз истраживање ученицима блиских и релевантних тема из свакодневног живота (на пример, занимања људи у крају, насеља, одевање, празници и сл.) уз стално поређење начина живота у прошлости са садашњошћу (као ученицима блиске и познате). Није потребно да се истраже сви наведени аспекти свакодневног живота, него они за које су ученици највише заинтересовани и за које постоје доступни историјски извори примерени ученицима овог узраста. Однос прошлости и садашњости не треба сагледати само кроз уочавање сличности и разлика међу њима, већ и кроз уочавање (остатака) прошлости у садашњости, односно у свакодневном животу (називи улица, споменици, храна и сл.). Податке прикупљене малим историјским истраживањима ученик може да представи на неки од начина које одабере (усмено, помоћу ленте времена, породичног стабла, презентације, постера...). Такође, ученике треба стављати у ситуације да користе до сада усвојене временске одреднице (посебно годину, деценију и век) приликом описивања догађаја из прошлости, с тим што је пожељно двоструко „мерити“ време – у том веку/те године, односно пре толико векова/година (Први српски устанак десно се почетком 19. века, односно пре нешто више од два века).

Приликом изучавања природних и друштвених феномена нужно је и даље примењивати истраживачки приступ и оспособљавати ученике за различите начине прикупљања података о окружењу, њихову анализу, сврставање у групе и категорије по различитим карактеристикама, вођење белешки и закључивање. Учествовање у једноставним огледима/експериментима који се реализују на основу упутства – индивидуално, у пару или групи, кроз повезивање резултата огледа/експеримента са објашњењем или закључком. У четвртог разреда се посебна пажња обраћа на различите начине бележења и каснијег презентовања резултата истраживања (писано, усмено, помоћу ленте времена, презентацијом и/или цртежом и др.).

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Праћење напредовања и оцењивање постигнућа ученика само је део праћења и вредновања образовно-васпитне праксе. Резултате целокупног праћења и вредновања наставник узима као основу за планирање наредних корака у раду са ученицима и развијању своје образовно-васпитне праксе.

Праћење напредовања и оцењивање постигнућа ученика је формативно и сумативно и реализује се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Потребно је да наставник континуирано и на примерен начин указује ученику на квалитет његовог постигнућа тако што ће повратна информација бити прилагођена, довољно јасна и информативна како би имала улогу подстицајне повратне информације. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а ученике треба оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у остваривању исхода предмета, као и напредак других ученика.

Назив предмета	ЛИКОВНА КУЛТУРА
Циљ	Циљ учења Ликовне културе је да се ученик, развијајући стваралачко мишљење и естетичке критеријуме кроз практични рад, оспособљава за комуникацију и да изграђује позитиван однос према култури и уметничком наслеђу свог и других народа.
Разред	Четврти
Годишњи фонд часова	72 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– поштује инструкције за припремање, одржавање и одлагање материјала и прибора; – изражава замисли, интересовања, сећања, емоције и машту традиционалним ликовним техникама; – користи амбалажу и предмете за једнократну употребу у стваралачком раду; – примени, у стваралачком раду, основна знања о композицији; – користи одабрана уметничка дела и визуелне информације као подстицај за стваралачки рад; – тумачи једноставне знаке, симболе и садржаје уметничких дела; – разговара о значају одабраног уметника, уметничког дела, споменика и музеја; – учествује у планирању и реализацији ликовног пројекта или радионице; – разматра, у групи, шта и како је учио/учила и где та знања може применити.	КОМПОЗИЦИЈА	Елементи композиције – облик, боја, линија, текстура, светлина (валер). Положај елемената у композицији – хоризонтални, вертикални, дијагонални. Материјали и технике – графитна оловка, туш и четка, туш и перо, акварел, гваш, темпера, фротаж, колаж, деколаж, асамблаж, меки материјали.
	СПОРАЗУМЕВАЊЕ	Хералдика – застава, грб, печат. Пиктограми. Споразумевање сликом.
	НАСЛЕЂЕ	Споменици природе и споменици културе у Србији. Археолошки локалитети, замкови и утврђења, манастири, музеји. Познати уметници и најзначајнија дела.
	СЦЕНА	Сценографија за позориште, филм и телевизију. Елементи сценографије.

Кључни појмови: простор, облик, линија, боја, текстура, светлин

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

ОПШТИ ДЕО

Кључни појмови су међусобно чврсто повезани и чине конструкцију, основу за развијање програма. Централни појам је простор, јер се све што видимо и доживљавамо налази у простору. Из овог појма су изведени остали кључни појмови. У четвртм разреду их има шест: простор – облик, линија, боја, текстура, светлина.

Централни појам, простор, указује на то да програм није усмерен на ускостручне садржаје, већ на свет у коме ученик живи и одраста и који треба свесно да опажа, доживљава и истражује из различитих углова. Сви садржаји везани за визуелну уметност (укључујући и уметничка остварења из ближе и даље прошлости) у блиској су вези са савременим светом и ученици треба постепено да истражују и откривају те везе.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У првој колони табеле дати су исходи који се достижу до краја школске године. Исходи воде ка постепеном развијању компетенција. Достижни су за сваког ученика, у мањој или већој мери. У другој колони табеле дати су називи тема, а у трећој предложени садржаји. Наставник креира програм на основу компетенција, циља, исхода и кључних појмова. Да би се омогућили услови за напредовање ученика, у настави треба да доминирају сложени задаци који циљају више исхода и међупредметних компетенција. Осим стваралачког рада значајан је и разговор. Наставник планира питања која подстичу ученике на размишљање, истраживање и развијање креативних идеја.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

КОМПОЗИЦИЈА

Појмове из теорије обликовања које су ученици до четвртог разреда упознавали кроз ликовни рад потребно је једноставно објаснити. Композиција је ликовна целина коју је створио човек. Свака целина се састоји из делова (елемената). Основни елементи композиције (ликовни елементи) су облик, линија, боја, текстура и светлина (валер). У природи можемо видети пределе и појаве које доживљавамо као композиције и елементе композиције (а који то нису). На пример, када севају муње, ми их видимо као мрежу линија која се грана од једне или више широк линија. Уколико наставник одабере овај пример, не треба да пропусти прилику да подсети ученике како да се понашају и заштите за време олује. Затим, да говори о цртању светлом, да покаже карактеристичан пример (Пикасови цртежи светлом из 1949. године), као и савремене оловке за цртање светлом (унети у претраживач: LED Light Drawing Pens). Када цртамо светлом, цртеж је, као и муња, привремен. Ако желимо да га сачувамо, потребно је да га неко фотографисе док цртамо. Некада су уметници цртали и сликали само традиционалним материјалима и техникама. Светлост није била средство за рад, већ само услов за опажање. Када нема светлости не видимо облике, боје, линије, текстуре... Како се смањује светлост и боје предмета изгледају тамније. Светлина или валер је количина светлости у једној боји. Ученици могу да експериментушу додајући једној боји другу боју/боје да би је посветлили или потамнели. На ово објашњење може да се надовеже и објашњење бачене и сопствене сенке, затим, прича о односу светло-тамно на слици и принципу компоновања, контраст. У овом разреду се објашњава само контраст светлог и тамног. Великим контрастом постиже се драматичност. Ученици могу то једноставно да испробају. Уколико се учионица замрачи и батеријском лампом одоздо осветли лице ученика који прича неки измишљени догађај прича ће бити далеко интересантнија него када се прича под равномерним осветљењем. Ученици који користе рачунар и мобилне телефоне могу да подешавају контраст у апликацијама за обраду слике и да поред ефекте који се на тај начин добијају.

Могуће је објаснити још неке принципе компоновања (доминанта, јединство), али не треба нудити потпуна објашњења на

примерима из уметности, јер су превише сложена за овај узраст. За ученике је корисније делимично објаснити принципе компоновања на примерима из живота.

Организација композиције се и даље учи постепено. Ученици могу прво да креирају једноставну композицију распоређујући на папиру (или у апликативном програму за цртање) правилне (или неправилне и неправилне) облике према замишљеној линији – хоризонталној, вертикалној или дијагоналној (елементи се могу распоређивати и другачије, али није пожељно ширити садржаје). Затим се постепено задају сложенији задаци који омогућавају да ученик размишља и да сам планира распоред елемената којим би ефикасно изразио своју замисао.

Напредним и заинтересованим ученицима/одељењу наставник може да понуди и друга објашњења. На пример, када посматрамо неки предео у даљини, видимо линију хоризонта која раздваја небо и земљу. Та линија је привид, али је ученици означавају на својим цртежима и сликама. Наставник може да говори о предњем и задњем плану (или предњем, средњем и задњем плану). Облици који се приказују у задњем плану су најмањи, јер их тако видимо у природи и окружењу. Даље објашњавање теоријских садржаја није пожељно, важније је да ученици развијају опажање.

До краја разреда ученици треба да испробају традиционалне технике које нису користили у претходним разредима. И даље се користе материјали за рециклажу (материјал за рециклажу се не купује само да би се користио на часовима Ликовне културе). Ученицима је потребно указати на озбиљно загађење планете пластиком и упутити их да избегавају производе у амбалажи која се тешко разграђује и рециклира.

Задаци обједињују активности ученика: развијање креативних идеја, организацију композиције и истраживање изражајних могућности материјала и техника.

СПОРАЗУМЕВАЊЕ

Предлози који се односе на хералдику и пиктограме остварују се на интегрисаним часовима предмета Ликовна култура и Природа и друштво. Ученицима је потребно кратко објаснити значење и порекло симбола на грбу Србије. Потребно је да науче да читају знаке упозорења (општа опасност, високи напон, отров, опасност од пожара, клизав терен, ломљиво...), забране (забрањено фотографисање, забрањен прилаз, забрањено коришћење мобилних телефона, забрањено увођење кућних љубимаца...) и обавештења (школа, излаз, место у превозу резервисано за инвалиде или труднице, стаза за бицикле, децје игралиште...).

Предлози који се односе на споразумевање сликом (у најширем значењу) не везују се за теоријске садржаје, већ за изражавање (емоција, маште, позитивних порука, доживљаја...). Важно је да ученици разумеју да се сликом могу саопштити различите информације, исто као и текстом. Наставник у току године поставља разноврсне захтеве. На пример, може да тражи од ученика да прикажу у раду шта знају о свакодневном животу у Средњем веку, шта мисле о брзој храни, како доживљавају пролеће, како би себе представили вршњацима са другог континента...

НАСЛЕЂЕ

Предлози који се односе на споменике природе и споменике културе у нашој земљи остварују се на интегрисаним часовима Ликовне културе и Природе и друштва. Ови часови могу да се допуне прављењем плаката или дигиталне збирке фотографија најлепших предела у земљи и најзначајнијих споменика. Уколико се прави дигитална збирка, ученици могу да претражују интернет на часу, према смерницама које даје наставник или код куће, у присуству одраслих. Такође, наставник може сам да учита фотографије са интернета и да заједно са ученицима направи ужи избор.

Уметничка дела имају функцију илустровања појмова који се објашњавају, а користе се и као подстицај (мотивација) за стваралачки рад. Међутим, потребно је и да ученици сазнају нешто више о одабраним уметницима (када су живели, како су изгледали, по чему су познати, где се чувају њихова најпознатија дела...). На-

ставник прави избор уметника и уметничких дела руководећи се значајем уметника/дела и садржајем дела који одговара узрасту ученика.

СЦЕНА

Наставник једноставно објашњава појмове, иако објашњења неће бити потпуна. *Сцена* је простор где се одржавају представе, концерти, снимају филмови и ТВ програм (емисије, серије, рекламе, музички спотови...). *Сценографија* је дизајн сцене. *Сценограф* је уметник који смишља изглед сцене. Сцена може да се постави на отвореном или у затвореном простору (наставник може да разговара са ученицима о томе како се бирају локације, шта може да буде важно за постављање сцене на отвореном). Ученици треба да добију елементарне информације о фазама рада. Сценограф прво сарађује са режисером и упознаје се са делом које се изводи. Затим израђује нацрте за сцену и сарађује са дизајнером светла, костимографом, мултимедијалним уметницима, тимовима који израђују кулисе, реквизите, маске, перике, шминку... Најважније што ученици треба да сазнају је да се сценографија креира тимски, да је за рад неопходно знање о елементима композиције и компоновању, да често нема довољно средстава да се сцена обликује како је замишљено. Тада је неопходно да чланови тима/тимова испоље креативност и да обликују сцену користећи материјале који су им доступни, да заједно осмисле како ће направити неки елемент сцене или специјални ефекат. Специјални ефекти могу бити механички (на пример, вештачки дим, магла, снег...) и креирани дигиталном технологијом. Практични рад се планира као пројекат или радионица. Циљ учења је развијање креативних идеја и вештине сарадње.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Наставник у току године прати, процењује и подстиче развијање индивидуалних потенцијала сваког ученика. Могући елементи за процењивање напредовања и оцењивање постигнућа су:

- однос према раду (припремљен је за час; одговорно користи материјал, прибор и алатке; одржава прибор и радни простор; потписује радове; чува радове у мапи...);
- однос према себи (истражује информације; поставља питања; предлаже; истрајан је у раду, труди се; преузима одговорност; поштује себе и своје радове; учи на грешкама; спреман је да испроба своје способности у новим активностима...);
- однос према другима (довршава рад у договореном року; поштује договорена правила понашања; спреман је да помогне и да сарађује; уважава туђу културу, радове, начин размишљања, доживљавања, опажања, изражавања...);
- разумевање (разуме задатак; разуме појмове; разуме процес; разуме концепт; разуме визуелне информације...);
- повезивање (повезује и пореди познате и нове информације, људе, места, догађаје, феномене, идеје, дела...);
- оригиналност (оригиналан је у односу на туђе радове; оригиналан је у односу на своје претходне радове...);
- организација композиције (у складу са својом идејом примењује одговарајуће принципе компоновања, знања о простору, перспективи, пропорцијама, правцу, смеру...);
- вербално изражавање (учтиво комуницира; аргументовано, кратко и јасно образлаже свој рад, идеју, доживљај, опажање, емоције...);
- употреба техника и средстава (бира одговарајућу технику у односу на идеју; примењује одговарајући процес; бира одговарајући материјал/подлогу; истражује могућности технике и материјала; користи дигиталну технологију као помоћно средство у раду; обликује рад у одабраном апликативном програму)...

Елементи могу и другачије да се формулишу. Бирају се према типу ликовног задатка и циљевима задатка.

Самопроцена радова је вербална и писана. Најефикаснија је метода 3, 2, 1. Ученик сам припрема листић на коме уписује име, презиме, датум и назив рада. Затим кратко наводи: 3 ствари које сам научио на часу, 2 примера која илуструју то што сам научио, 1 ствар која ми није јасна или питање које бих поставио. Када се разговара о ликовним делима ученик пише: 3 речи којима бих описао дело, 2 ствари које ми се највише допадају на делу, 1 ствар коју не разумем. Када се разговара о уметнику: 3 ствари због којих је уметник значајан, 2 дела која ми се највише свиђају, 1 питање које бих поставио уметнику. Када се ученик ликовно изражава: 3 ствари о којима сам размишљао током рада, 2 ствари које ми се свиђају на мом раду, 1 ствар коју бих променио. Или: 3 речи којима бих описао свој рад, 2 разлога због којих је мој рад оригиналан, 1 ствар коју бих урадио другачије. Важно је да ученик не наводи више од једне нејасноће или грешке, ни у случају када му ништа није јасно или сматра да је рад упропашћен. Издвајање само једне нејасноће или грешке постепено оспособљава ученика да идентификује најважнији пропуст и да се фокусира на његово уклањање или да дође до бољих идеја. Ученике је потребно навикавати да листиће попуњавају брзо. Понекад је најважније оно чега се првог сете. Наставник може да прилагођава методу у складу са типом активности/задатка или да осмисли другачије чек-листе.

Назив предмета	МУЗИЧКА КУЛТУРА
Циљ	Циљ учења Музичке културе је да код ученика развије интересовање и љубав према музици кроз индивидуално и колективно музичко искуство којим се подстиче развијање креативности, естетског сензибилитета и духа заједништва, као и одговорног односа према очувању музичког наслеђа и културе свога и других народа.
Разред	Четврти
Годишњи фонд часова	36 часова

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршеној теми/области ученик ће бити у стању да: – опише своја осећања у вези са слушањем музике; – препознаје народну и уметничку музику; – опише улогу музике у медијима; – разликује инструменте по боји звука и изражајним могућностима; – повеже карактер дела са избором инструмента и елементима музичке изражајности; – уочи контраст и понављање у музичком делу; – пева и свира по слуху и са нотног текста песме различитог садржаја и расположења; – примени изражајне музичке елементе; – осмисли и изведе једноставну ритмичку и мелодијску пратњу; – осмисли музички одговор на музичко питање; – осмисли једноставну мелодију на краћи задати текст; – изабере одговарајући музички садржај (од понуђених) према литерарном садржају;	СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ	Композиције различитог карактера. Елементи музичке изражајности (инструмент, глас, мелодијска линија, темпо, ритам, динамика). Вокална и инструментална музика (композиције домаћих и страних композитора). Дела фолклорне традиције српског и других народа. Музичка прича. Музика у служби других медија. Музички бонтон. Музика и здравље.
– поштује договорена правила понашања при слушању и извођењу музике; – коментарише своје и туђе извођење музике; – самостално или уз помоћ одраслих користи предности дигитализације; – учествује у школским приредбама и манифестацијама.	ИЗВОЂЕЊЕ МУЗИКЕ	Музичке игре (дидактичке). Певање песама различитог садржаја и карактера по слуху. Певање и свирање песама из нотног текста. Свирање песама по слуху на деčјим инструментима и/или на другим инструментима. Народни инструменти нашег и других народа. Музичке драматизације. Свирање инструменталних аранжмана на деčјим инструментима и на алтернативним изворима звука. Динамика (крешендо, декрешендо). Темпо (<i>Andante. Moderato. Allegro</i>). Боја (различити гласови и инструменти). Трајање (цела нота и пауза, нота четвртине са тачком). Савладавање тонске висине и солмизације у обиму <i>це¹-це²</i> . Тактирање у 3/4 и 4/4 такту. <i>Це-дур</i> лествица. Репетиција, прима и секунда волта.
	МУЗИЧКО СТВАРАЛАШТВО	Једноставна ритмичка и мелодијска пратња. Музичка питања и одговори и музичка допуњалка. Звучна прича на основу познатих музичких садржаја, звучне ономатопеје и илустрације на краћи литерарни текст (учење у контексту). Креирање покрета уз музику коју ученици изводе. Креирање мелодије на одабрани текст.

Кључне речи: певање, свирање, слушање, музичке игре, музички бонтон, лествица, темпо, репетиција.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

УВОДНИ ДЕО

Природа саме музике, па и предмета Музичка култура указује на стално прожимање свих области и тематских јединица које су предвиђене програмом наставе и учења. Нагласак у свакој од области је на развоју способности код ученика да комуницирају са другима кроз слушање, извођење и стварање музике као и способности да изражавају своје мисли и осећања кроз музику.

Инсистирање на развоју критичко-аналитичког мишљења има за циљ да помогне ученицима да превазиђу површно расуђивање и да развију лично гледиште (засновано на адекватним информацијама) као и да науче како да артикулишу своје креативне и уметничке изборе. Ученицима треба дати могућност да буду инвентивни и маштовити у свом размишљању, а не само да пронађу тачан одговор.

Учење о музичкој уметности не може се посматрати само као учење музичке писмености и извођење музичких композиција. Учење, поред нужне концентracије на развијању знања и вештина, код ученика, сходно њиховом узрасту и годинама проведеним у учењу музике, треба да развије његову комплетну личност негујући принципе вршњачког учења, одговорности и лидерства, великодушности и посвећености другима и појединачног доприноса у остваривању заједничких циљева. На овај начин непосредно укључивање ученика у музичке активности има функцију социјалне кохезије и спасавања од друштвене маргинализације.

Програм наставе и учења усмерен је на остваривање исхода при чему се даје предност искуственом учењу у оквиру којег ученици развијају лични однос према музици, а постепена рационализација искуства временом постаје теоријски оквир. Искуствено учење у оквиру овог предмета подразумева активно слушање музике, лично музичко изражавање ученика кроз извођење музике и музичко стваралаштво.

Исходи се достижу музичким, опажајним и сазнајним активностима ученика. Музичке активности су говор у ритму, певање, свирање, покрет уз музику, слушање музике и музичко стваралаштво. Препоручени музички садржаји остављају простор за избор других садржаја у складу са могућностима ученика и инвентивношћу наставника. Да би ученици достигли очекиване исходе, наставник реализиује наставу користећи слушање, глас, покрет и музичке инструменте. Корелација између предмета може бити полазиште за бројне активности у којима ученици могу бити учесници као истраживачи, креатори и извођачи. Код ученика треба развијати тимски дух кроз рад у групама и у одељењу, као и комуникацијске вештине у циљу преношења и размене искустава и знања. Најважнији покретач наставе треба да буде принцип мотивације и инклузивности у подстицању максималног учешћа у музичком доживљају, као и развијању потенцијала за музичко изражавање.

Наставни програм омогућава да се, поред наведених композиција за слушање и извођење, могу користити и композиције које нису наведене, односно, наставник има могућност да максимално до 30%, по слободном избору, одабере композиције за слушање и извођење водећи рачуна о примерености наставним садржајима, узрасту ученика, њиховим могућностима и интересовањима, естетским захтевима, исходима и локалитету на коме се налази школска установа. Однос између понуђених композиција и примера из друге литературе треба да буде најмање 70% у корист понуђених. Из поменутог разлога, у програму наставе и учења се налази већи избор наставног материјала (за слушање и извођење) у односу на годишњи фонд часова предмета Музичка култура.

Музика у функцији здравља и музички бонтон

Поред пажљивог избора што квалитетнијих музичких садржаја, ученике треба стално упућивати на неопходност неговоња гласовног и слушног апарата. Упозорења да прегласна и агресивна музика има штетан утицај и изазива физиолошки и психолошки одговор организма, треба да се спроводе у континуитету. Обратити пажњу и на позитиван ефекат музике, у смислу опуштања, подизања пажње, емоционалних и физичких одговора, когнитивне стимулације и развијања меморије.

Од велике важности је да се ученици упознају са

правилима понашања (музичким бонтоном) при слушању и извођењу музике. Важно је обезбедити тишину и пажњу у току слушања музике и упутити их када треба извођаче да поздраве аплаузом. Овај модел понашања ученици треба да примене на концертима и различитим музичким приредбама, било да се налазе у активној (као извођачи) или пасивној (као слушаоци) улози.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Планирање наставе и учења обухвата израду Годишњег плана наставе и учења, Оперативног плана (на нивоу месеца) и планирање часова, односно припреме за час. *Годишњим планом* се дефинише број часова по областима/темама, по месецима а у складу са годишњим фондом часова. *Оперативни план* подразумева одабир и операционализацију исхода на нивоу месеца, дефинисање наставних јединица и осталих важних елемената.

Припрема за час подразумева дефинисање циља часа, конкретизацију исхода у односу на циљ часа, планирање активности ученика и наставника у односу на исходе, начин провере остварености исхода и избор наставних стратегија, метода и поступака учења (водећи рачуна о предзнању, тј. искуству ученика, које ће ученицима омогућити да савладају знања и вештине предвиђене дефинисаним исходима).

На часу треба да преовладају активности којом се савладава нови музички садржај и она је увек повезана са другим музичким активностима. Специфичност предмета се огледа у томе да се музичке активности одвијају паралелно или једна музичка активност логично води ка другој. У планирању активности, наставници треба да имају у виду да су области уско повезане, а да су знања и вештине описане у исходима у свакој области међусобно зависна и комплементарна.

У оквиру организације годишњих и месечних активности неопходно је водити рачуна о школском календару и активностима које прате живот школе, па према њима усмеравати и обликовати наставне садржаје.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Процес учења базира се на избору најупечатљивијих музичких примера (за слушање или извођење музике), који имају задатак да активирају свесну активност, фокусирају пажњу ученика, иницирају процес мишљења и креирају одговарајући емоционални доживљај.

СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ

Слушање музике је активан психички процес који подразумева емоционални доживљај и мисаону активност. Композиције које се слушају својим трајањем и садржајем треба да одговарају опажајним могућностима ученика. Композиција се први пут *увек* слуша у целини (демонстративно слушање), са унапред постављеним задатком за слушање музике – уочавање извођачког медија: инструментално или вокално (соло, групно) или оркестарско музицирање. Свако следеће слушање (три до четири пута) је фрагментарно, у оквиру кога се издвајају упечатљиве целине и анализирају носећи елементи музичког дела – у случају литерарног садржаја (текстуална анализа), понављања, мелодија, темпо, ритам (аналитичко слушање). Повезујући постепено елементе музичког дела са карактером самог дела, ученик се развија у смеру активног слушања музике, а квалитетном комуникацијом између наставника и ученика долази до постепеног утицаја на развој естетске осетљивости, музичког укуса и интересовања и припремају се услови за развијање естетског процењивања. Ученичка знања из различитих области треба повезати и ставити у функцију разумевања слушаног дела.

Музика у служби других медија (примењена музика – по избору)

Улога музике је важна у подвлачењу драмске радње. Изражајна музичка средства (динамика, темпо, агогика, мелодијска и ритмичка кретања) су важан чинилац тумачења драмске радње и карактерних особина главних актера. Потребно је код ученика развијати способност уочавања међусобне условљености музике и покретне слике.

ИЗБОР КОМПОЗИЦИЈА ЗА СЛУШАЊЕ

Химне

Државна химна
Светосавска химна
Школска химна

Народне песме и традиционалне дечје игре

Ој, девојко, душо моја
Ој, јабуко тедена!

Дођи, Миле, у наш крај
Маглица се пољем повијала
Чобан тера овчице

Лападу (дечје игра из Финске)

Тита, тита лобода (традиционална народна дечја игра)

Пљескалица (традиционална народна дечја игра)

Песме домаћих и страних аутора

Александар Кораћ, *Дете није дете*

Драгана Михајловић Бокан, *Протестна песма*

Хор Колибри, *Десет љутих гусара*

Хор Колибри, *Бора из суседног шора*

Група аутора (Влада Алексић, Љуба Нинковић,

Милорад Мандић), *С'оне стране дуге*

Владимир Шаински, *Крокодил Гена*

Војин Комадина, *Незгода*

Војин Комадина, *Опера Мачкин дом*

Микан Обрадовић, *Добро вече,*

комишнице Никола Греговић, *Моја бака*

Антон Погачар, *Крушка*

Јапанска дечја песма, *Шуштити, шуштити бамбусов лист*

Страни композитори

Јохан Себастијан Бах, *Арија*

Фредерик Шопен, *Полонеза А-дур*

Фредерик Шопен, *Валцер а-мол*

Сен Санс, *Карневал животиња* (Пијанисти. Кукавица.

Дуго- ухе личности. Финале)

Петар Иљич Чајковски, *Годишња доба*

Сергеј Рахмањин, *Италијанска полка*

Сергеј Прокофјев, *Пећа и вул*

Јохан Штраус, *Трич трач полка*

Јохан Штраус, *Радечки марш*

Јохан Штраус, *На лепом, плавом Дунаву*

Николо Паганини, *Капричо бр. 9*

Андре Гретри, *Магарац и кукавица*

Лирој Андерсон, *Санкање*

Примењена музика

Никола Херцигоња, *Шанутање,*

<https://www.youtube.com/watch?v=5q1LS5Zbzs>

Петар Иљич Чајковски, *балет Лабудово језеро, Игра*

малих лабудова, <https://www.youtube.com/watch?v=Xd2nTXsivHs>

Петар Иљич Чајковски, *балет Крик Орашчић, Игра*

шећер-не виле,

<https://www.youtube.com/watch?v=mQqbnMSm2aQ&t=4s>

<https://www.youtube.com/watch?v=qC3ZIV0ppAc>

<https://www.youtube.com/watch?v=4t0jDUQ2aJ4>

Волфганг Амадеус Моцарт, *Француска песма,*

<https://www.youtube.com/watch?v=TXhazjvazRs>

Жорж Бизе, *Кармен свита, Цигански плес* <https://www.youtube.com/watch?v=eA7Y5bWVDzI>

Ђоакино Россини, *опера Севиљски берберин, Арија Фигара,*

<https://www.youtube.com/watch?v=mP5bXCVxSp0>

Жорж Бизе, *опера Кармен, Марш уличних дечака* <https://www.youtube.com/watch?v=JctVMYUvH9KY>

Пол Дика, *Чаробњак ученик,* <https://www.youtube.com/watch?v=cqyVZK5yN1E>

Јохан Штраус, *На лепом, плавом Дунаву,* <https://www.youtube.com/watch?v=F7fj1BtJJf8>

Камил Сен-Санс, *Карневал животиња – Фосили,* <https://www.youtube.com/watch?v=Hlec1tmddHI>

Хенри Манцини, *Пинк пантер...* (бумбекери),

<https://www.youtube.com/watch?v=cG0jprCQ6Ak>

Џон Вилијамс, *филм Хари Потер, Дијагонална улица,*

<https://www.youtube.com/watch?v=z-WEzhyc3DY>

Мапет шоу, *На лепом, плавом Дунаву,* <https://www.youtube.com/watch?v=jd8nfEdo59I>

Елтон Џон, *Краљ лавова, Круг живота,* https://www.youtube.com/watch?v=8zLx_JtcQVI

Кристијан Коскинен, *филм Мавка, Шумска песма,*

<https://www.youtube.com/watch?v=effkoBQqm7g>

ИЗВОЂЕЊЕ

Сваки аспект извођења музике има непосредан и драгоцен утицај на развој ученика. Извођењем музике активира се велики број когнитивних радњи, развија се дугорочно памћење и fine моторичке радње. Посебна пажња усмерена је на тактирање. Тактирање двочетвртинског такта треба да проистекне из имитирања покрета доле–горе, трочетвртинског доле–десно–горе (ако се тактира десном руком) итд. Нагласити ученицима да покрену не смеју бити прешироки и да се рука не диже изнад главе и сл.

Певање

У раду са ученицима, наставник треба да обрати пажњу на став тела, правилно дисање и мимику лица. Треба инсистирати на интонативној и ритмичкој усклађености, добром фразирању и одговарајућој динамици. Важно је увек обратити пажњу на дикцију и разумевање садржаја.

Уз певање песама ученици могу да се изражавају и једноставнијим кореографијама.

Избор песме треба да буде примерен узрасту ученика и њиховим интересовањима (тематика, ритмичка конструкција, форма, артикулација мелодијских скокова, садржај, мелодија и ритам). Вежбе правилног дисања и говорне артикулације треба да претходе обнављању познатих песама, које су опет садржајно и/или музички сличне оној коју ће учити.

Песме се обрађују у тонском опсегу од *ха* до *це*². Це-дур лествицу обрадити након поставке свих тонских висина. Током обраде Це-дур лествице наставну активност усмеравају на уочавање звучности тонског рода и на поступајући тонски низ који преовлада у лествици (инструктивни пример песме *До, нам жели добар дан*). Појмове ступањ, степен и полустепен усвојити обрадом песама/инструктивних примера.

Свирање

Свирање се реализује на дечјим и алтернативним инструментима. Избор инструмената зависи од музичког садржаја.

Примери ритмичке и мелодијске пратње могу бити:

– извођење једноставнијих ритмичких аранжмана;

– извођење дводелне, троделне и четвороделне мере;

– свирање једноставних мелодијских аранжмана у дводелном, троделном и четвороделном такту.

Једноставне композиције, дечје песме и модели за певање могу се користити и као примери за свирање. У извођењу инструменталних аранжмана ученике делити у две или три групе.

ИЗБОР КОМПОЗИЦИЈА ЗА ПЕВАЊЕ И СВИРАЊЕ

Химне

Државна химна

Светосавска химна

Школска химна

Народне песме и традиционалне дечје игре (уз певање)

Кад се Ђира оженио Лепо

ти је рано уранити Чобан

тера овчице Банаћанско

коло Пљескалица

Тита, тита, лобода Ајд'

на рогаљ, момче Лепо ти

је рано уранити У ливади

под јасеном Поранила

девојчица Дечје песме

Фрањо Лучић, Полустепен

А. Власак, Лествица

Никола Херцигоња, Мали ђачки валцер

Војислав Илић, Певајмо

Срђан Барић, Срећна Нова година Арсен

Дедић, Кад би сви људи на свету

Божидар Станчић, Данас

Врапчићи, Ти и ја

Песма из Енглеске, На слово

Моцарт, Блистај, блистај

Карл Орф, *Композиција за два металофона*
 В. Вукадиновић, *Сладолед*
 Ричард Роцерс, *Солмизација* (песма из филма „Моје песме, моји снови”)
 Војкан Борисављевић, *Мени су просто сипали знање* Хор Колибри, Тамбурица 5 и Бора Дугић, *На леду* Хор Колибри, *Бака и они други*
 Непознати аутор, *Завичају мој*
 Бранко Милићевић, *Ласте*
 Бранко Милићевић, *Добар друг ти вреди више*
 Божидар Станчић, *Полазак у школу*
 Војкан Борисављевић *Генерале, сило љута*
 Милоје Милојевић, *На ливади зеленој*
Музичке игре
 Миодраг Илић Бели, *Шта да раде дланови*
Веселењак (бројалица)
Пошла кока на пазар (бројалица)
Бим бам (тапшалица)
<https://www.youtube.com/watch?v=D-ScgmrHv6wg>
 Маријана Симић, *Седам* (тапшалица)
<https://www.youtube.com/watch?v=5y0sVCmMX0k>
Форте, пиано <https://www.youtube.com/watch?v=lUYEvCly8Fo>
Свирање на дејјим инструментима
 Народна из Србије, *На крај села жути кућа*
 Народна из Србије, *У Милице*
 Македонска народна песма, *Дафина*
 Народна из Србије, *Веселењак*
 Народна из Србије, *Пошла кока на пазар*
 В. Вукадиновић, *Сладолед*

СТВАРАЛАШТВО

Дејје музичко стваралаштво подстиче музичку машту, утиче на развој стваралачког мишљења, продубљује интересовања и тако доприноси квалитетнијем остваривању позитивних исхода наставе.

Стваралаштво може бити заступљено кроз:

- осмишљавање једноставне кореографије;
- израду дејјих ритмичких инструмената од различитих материјала;
- стварање једноставне ритмичке и мелодијске пратње;
- музичке импровизације;
- музичка питања и одговоре;
- музичку допуњалку;
- компоновање мелодије на задати текст;
- одабир познатог музичког садржаја у односу на литерарни.

Сви видови музичког стваралаштва реализују се

искључиво по слуху, без записивања.

Пројектна настава се остварује реализацијом пројекта и тимским радом ученика. Тема пројекта се састоји од подтема које ученици могу да реализују у тиму, тандему или појединачно.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

На часовима музичке културе најбитније је развијање музичких способности и изграђивање вештина, па функционални задаци имају приоритет. Смер наставе је такав да се увек креће од звука ка тумачењу. Из тих разлога не инсистира се на дефиницијама већ на препознавању, извођењу и идентификовању музичких садржаја. Критеријум у оцењивању је уложен труд ученика и напредовање сваког ученика у складу са његовим личним и музичким могућностима. У оквиру свих музичких активности потребно је обезбедити пријатну атмосферу, а код ученика потенцирати осећање сигурности и подршке.

Назив предмета **ФИЗИЧКО И ЗДРАВСТВЕНО ВАСПИТАЊЕ**

Циљ **Циљ** учења Физичког и здравственог васпитања је да ученик унапређује физичке способности, моторичке вештине и знања из области физичке и здравствене културе, ради очувања здравља и примене правилног и редовног физичког вежбања у савременим условима живота и рада.

Разред **Четврти**

Годишњи фонд часова **108**

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА		САДРЖАЈИ
– примени општеприпремне вежбе (вежбе обликовања); – правилно изводи вежбе, разноврсна природна и изведена кретања; – комбинује усвојене моторичке вештине у игри и свакодневном животу; – одржава равнотежу у различитим кретањима; – правилно држи тело; – самостално коригује неправилно држање; – правилно подиже, носи и спушта терет; – изведе кретања, вежбе и саставе уз музичку пратњу; – изведе деџи и народни плес; – користи терминологију вежбања; – поштује правила понашања на вежбалиштима; – поштује мере безбедности током вежбања; – одговорно се односи према објектима, справама и реквизитима; – поштује и примени правила игре; – навија и бодри учеснике у игри на начин којим никога не вређа; – прихвати победу и пораз као саставни део игре и такмичења; – уредно одлаже своје ствари пре и након вежбања; – прати промене у сопственој тежини и висини; – сагледа резултате физичких способности; – препозна здравствено стање када не треба да вежба; – примењује хигијенске мере пре, у току и након вежбања, као и у другим ситуацијама; – уредно одржава простор у коме живи и борави; – увиди значај правилне исхране за вежбање; – повеже различита вежбања са њиховим утицајем на здравље; – препозна лепоту покрета и кретања; – користи научена вежбања у рекреацији породице; – правилно реагује у случају повреде у школи; – вреднује сопствена и туђа постигнућа у вежбању; – учествује у предлагању садржаја и начина рада.	ФИЗИЧКЕ СПОСОБНОСТИ		Вежбе за развој снаге са реквизитима и без реквизита. Вежбе за развој покретљивости са реквизитима и без реквизита. Вежбе за развој аеробне издржљивости. Вежбе за развој брзине и експлозивне снаге. Вежбе за развој координације. Национална батерија тестова за праћење физичког развоја и моторичких способности. Моторичке вештине и игре у развоју моторичких способности
	МОТОРИЧКЕ ВЕШТИНЕ СПОРТ И СПОРТСКЕ ДИСЦИПЛИНЕ	Атлетика	Технике трчања. Истрајно трчање. Скок удаљ згрчном техником. Бацање лоптице из залета. Скок увис прекорачном техником. Тробој.
		Спортска гимнастика	Основни садржаји Вежбе на тлу: вежбе и комбинације. Прескоци и скокови (прескок разношка). Вежбе у вису, вежбе у упору и вежбе са променама висова и упора. Вежбе равнотеже на шведској клупи и ниској греди. Проширени садржаји Вежбе на тлу: – летећи колут из места. – састав.
		Основе тимских, спортских и елементарних игара	Мини–рукомет. Футсал – „мали фудбал”. Основни елементи кошарке и мини-кошарка. Основни елементи одбојке. Јаџент.
		Плес и ритмика	Вежбе са вијачом. Вежбе са лоптом. Вежбе са обручем. Народно коло „Моравац”. Народно коло из краја у којем се школа налази.
		Пливање	Основна обука пливања. Скок на ноге.
		Полигони	Полигон у складу са реализованим моторичким садржајима.
	ФИЗИЧКА И ЗДРАВСТВЕНА КУЛТУРА	Култура вежбања и играња	Основна правила вежбања. Основна правила мини– – рукомета, футсала, кошарке, мини-кошарке и одбојке. Понашање према осталим учесницима у игри (према судији, играчима супротне и сопствене екипе). Чување и одржавање материјалних добара. Постављање, склањање и чување справа и реквизита неопходних за вежбање. „Ферплеј” (навијање, победа, пораз, толеранција). Значај вежбања у породици. Вежбање у слободно време.
		Здравствено васпитање	Правилно држање тела и здравље. Значај вежбања за правилан рад срца и плућа. Мишићи и зглобови тела. Хигијена простора за вежбање. Исхрана и вежбање. Значај лекарских прегледа за вежбање. Поступање у случају повреде (обавестити наставника и др.).

Кључни појмови садржаја: физичке способности, моторичке вештине, здравље, плес и игра.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Концепција Физичког и здравственог васпитања заснива се на јединству наставних, ваннаставних и ваншколских организационих облика рада, као основне претпоставке за остваривање циља кроз достизање исхода овог васпитно-образовног подручја које се састоји из три предметне области:

- физичке способности,
- моторичке вештине, и
- физичка и здравствена култура.

Већина исхода у програму је развојног карактера и протежу се кроз цео први циклус основног образовања и васпитања и уз-

ма се у обзир узраст ученика и сензитивни периоди развоја физичких способности.

Програм четвртог разреда базиран је на континуираном развијању знања, вештина, ставова и вредности.

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОБЛИЦИ РАДА

- А. Часови физичког и здравственог васпитања
- Б. Слободне активности
- В. Недеља школског спорта
- Г. Активности у природи (крос, спортски дан, излети, зимовање, летовање ...)
- Д. Школска такмичења
- Ђ. Корективно-педагошки рад и допунска настава

А. Часови физичког и здравственог васпитања

Наставне области:

1. ФИЗИЧКЕ СПОСОБНОСТИ

На свим часовима као и у другим организационим облицима рада, посебан акценат се ставља на:

– развијање физичких способности које се континуирано реализује у припремној фази часа (део главне фазе часа користи се за развој основних физичких способности узимајући у обзир утицај који наставна тема има на њихов развој; методе и облици рада бирају се у складу са потребама и могућностима ученика и материјално-техничким условима за рад);

- подстицање ученика на самостално вежбање;
- правилно држања тела.

Програм развоја физичких способности је саставни део годишњег плана рада наставника.

Праћење, вредновање и евидентирање физичких способности ученика спроводи се на основу *Приручника за праћење физичког развоја и развоја моторичких способности ученика у настави физичког васпитања* (Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2016).

2. МОТОРИЧКЕ ВЕШТИНЕ, СПОРТ И СПОРТСКЕ ДИСЦИПЛИНЕ

Учење моторичких вештина остварује се кроз различите активности применом основних дидактичко-методичких принципа и метода рада неопходних за достизање постављених исхода. Моторичке вештине треба да омогуће ученицима сналажење у свакодневним и специфичним животним ситуацијама у којима се очекује њихова примена. Ученицима који имају потешкоће са одређеним моторичким вештинама, задају се вежбања слична али лакша од предвиђених, или предвежбе. Ученицима који имају потешкоће да достигну предвиђени исход, оставља се могућност да исти достигну у наредном периоду. У раду са напреднијим ученицима могу се користити додатни садржаји у складу са њиховим способностима. Кроз процес остваривања програма неопходно је пратити способности ученика за различите физичке активности.

Усавршавање моторичких вештина је континуирани процес без обзира на садржаје програма (техника ходања, трчања, примена научене игре итд.). Пре учења нових моторичких вештина у четвртном, неопходно је поновити развијене моторичке вештине из претходних разреда.

3. ФИЗИЧКА И ЗДРАВСТВЕНА КУЛТУРА

Ова наставна област реализује се кроз све организационе облике рада, наставне области и теме уз практичан рад.

Достизањем исхода ове наставне области, ученици развијају знања, вештине, ставове и вредности о вежбању (основним појмовима о вежби, како се неко вежбање изводи и чему конкретна вежба и вежбање служи), физичком васпитању, спорту и здрављу. Основне информације о вежбању и здрављу преносе се непосредно пре, током и након вежбања на часу.

Ова наставна област обухвата: формирање правилног односа према физичком вежбању и здрављу, развијање и неговање другарства, препознавање негативних – неприхватљивих облика понашања у игри и др.

Поред наведеног у овој области потребно је радити и на: неговању патриотских вредности (народне традиције и мултикултуралности), формирању правилног односа према различитостима, чувању личне и школске имовине, неговању друштвених вредности итд.

1. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Дефинисани исходи су важан део и незаобилазан елемент процеса планирања наставе и учења. Дефинисани исходи представљају резултат учења на крају сваког разреда, па је при планирању рада потребно одредити временску динамику у односу на остваривање одређених исхода током школске године.

Неопходно је посебну пажњу обратити на исходе које није могуће достићи током једног или више часова, већ је у ту сврху потребно реализовати различите активности током године.

Предмет се реализује кроз 108 часова практичне наставе. Број часова датих наставних тема планира се на основу процене наставника, материјално-техничких и просторних услова. Наставне теме или поједини садржаји за које не постоје услови за реализацију могу бити замењени одговарајућим темама или садржајима програма за које постоје одговарајући услови.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ФИЗИЧКЕ СПОСОБНОСТИ

При планирању вежбања у припремној фази часа, треба узети у обзир утицај наставне теме на физичке способности ученика и применити вежбе чији делови биомеханичке структуре одговарају основном задатку главне фазе часа и служе за обучавање и увежбавање конкретног задатка. Методе вежбања које се примењују у настави су тренажне методе (континуирани, понављајући метод), прилагођене узрасним карактеристикама ученика. У раду са ученицима треба примењивати диференциране облике рада, доzirати вежбања у складу са њиховим могућностима и примењивати одговарајућу терминологију вежбања. Време извођења вежби и број понављања, задају се групама ученика или појединцима у складу са њиховим способностима, водећи рачуна о постизању што веће радне ефикасности и оптимизацији интензитета рада.

Препоручени начини рада за развој физичких способности ученика.

1. Развој снаге:
 - без реквизита и са реквизитима,
 - на справама и уз помоћ справа.
2. Развој покретљивости:
 - без реквизита и са реквизитима,
 - уз коришћење справа.
3. Развој издржљивости:
 - трчање и спортске игре (мини-рукомет, фудсал, мини-кошарка),
 - елементарне игре,
 - вежбање уз музику,
 - плес.
4. Развој координације:
 - извођење координационих вежби у различитом ритму и променљивим условима,
 - развој координације применом садржаја из атлетике, гимнастике и спортских игара.
5. Развој брзине и експлозивне снаге:
 - трчање са убрзањем,
 - штафетне игре,
 - примена елемената спортских игара.

Вежбе је неопходно изводити максималним брзином из различитих почетних положаја на одређени знак – старт из различитих положаја.

За ученике који из здравствених разлога изводе посебно одабрану вежбу, потребно је обезбедити посебно место за вежбање.

МОТОРИЧКЕ ВЕШТИНЕ

1. Атлетика

Поновити различите варијанте ходања и трчања из претходних разреда.

Трчање уз правилно постављање стопала и правилан рад руку, са подизањем колена, трчање преко препрека, трчање са променом ритма, трчање са променом правца и смера, брзо трчање са стартом из различитих почетних положаја, одељенско такмичење трчање на 60 m, елементарне игре са трчањем.

Спринтерско трчање: вежбе технике трчања (ниски скип, високи скип, забацивање потколенице, итд.), ниски старт и фазе трчања.

Истрајно трчање: вежбе технике кроз континуирано трчање.

Скок удаљ – основни елементи згрчне технике.

Бацање лоптице удаљ: усвајање вежбе у целини.

Техника бацања „вортекса”.

Скок увис прекорачном техником. Обучавање технике врши се у целини, а по потреби рашчлањивањем на фазе.

Одељењско такмичење у тробоју – бацање лоптице на резултат (мерење дужине бацања), трчање 60 m, скок увис на резултат (мерење висине прескока).

2. Спортска гимнастика

Основни садржаји

1. Вежбе на тлу:

- колут напред из упора стојећег опружених ногу,
- колут напред преко препреке,
- два повезана колута назад,
- став на лопатицама – „свећа” – опружање и издржај
- мост из лежања на леђима,
- вага претклоном и заножењем,
- став на шакама,
- припремне вежбе за претмет упором странце „звезда”,
- комбинације две и више савладаних вежби,
- састав од научених елемената.

Проширени садржаји

Пример састава:

Из става спетног истовремено заручити обема рукама и предножити левом ногом; враћање у почетни став; истовремено предручити обема и заножити десном; враћање у почетни став; истовремено одручити обема и вага; усправ; колут напред до чучња; кроз повальку назад до свеће; поврат назад до чучња; усправ. чеоникруг са скоком за 90° или 180°.

Летећи колут из места.

Одељењско такмичење са задатом комбинацијом вежби.

2. Прескок – специфичне припремне вежбе:

- суножни одскок и доскок на повишену површину,
- на одскочној дасци (држећи се за руке помагача) узастопни суножни скокови,

– са неколико корака залета једноножни одскок испред даске, доскок суножно на даску, одскок, фаза лета и доскок,

– упором о козлић неколико узастопних одскока са подизањем кукова (суножно и са разножењем, доскок на даску суножно уз помоћ испред и иза справе),

– прескок разношка (козлић висина 110 cm).

3. Вежбе у вису и упору и променама висова и упора (одређене вежбе се могу реализовати и на другим погодним справама, уколико су безбедне).

– вратило или двовисински разбој – прилагодити висину: наскок у вис предњи, померања улево и удесно. њихање у вису,

– наскок у упор предњи на различитим справама. померања у упору,

– дочелно вратило или нижа притка разбоја: узмак корацима уз косу површину или замахом са повишене површине до упора предњег активног,

– паралелни разбој: упор, њих, предњихом упор разножно пред рукама,

– дохватни кругови, вратило или притка разбоја: суножним одривом вис узнето (кроз згиб – уз помоћ), спуст напред до суножног става (кроз згиб, уз помоћ).

4. Вежбе равнотеже: шведска клупа и ниска греда

– лицем према клупи – греди бочно: залет и одразом једне ноге наскок у став на другој ноzi, слободном заножити,

– различити начини ходања: у успону, са згрченим предножењем, са заножењем, са одножењем, са високим предножењем, различити начини ходања уназад,

– суножни скок и доскок на место одскока,

– издржаји на једној нози са различитим положајима слободне ноге,

– окрети на греди усправно, у чучњу за 90° и 180°,

– саскок згрчено,

– са шведског сандука кораком на високу греду, различита ходања у складу са способностима ученика. саскок пруженим телом на високо наслaгане струњаче (уз надзор и помоћ наставника).

3. Основе тимских и спортских игара

3.1. Мини-рукомет

– Додавање лопте једном руком у месту и кретању.

– Хватање лопте обема рукама у висини груди у месту и кретању.

– Вођење лопте левом и десном руком (у месту и кретању).

– Шутирање из места и кретања – бочни и чеони шут.

– Шутирање из скока.

– Тактика – игра „човек на човека”.

3.2. Футсал – „мали фудбал”

– Додавање лопте у месту различитим деловима стопала.

– Примање лопте унутрашњим делом стопала.

– Додавање и примање лопте у кретању (дупли пас).

– Шут различитим деловима стопала.

– Игра на два гола.

3.3. Кошарка – мини-кошарка

– Вођење лопте једном и другом руком месту и кретању.

– Хватање и додавање лопте на различите начине у месту и кретању.

– Шут на кош.

– Двокорак.

– Игра на један кош.

– Мини-кошарка – игра на два коша.

3.4. Одбојка

– Одбијање лопте прстима и чекићем.

– Доњи (школски) сервис са мање удаљености.

– Игра са упрошћеним правилима.

3.5. Јацет

– Игра са упрошћеним правилима.

4. Плес и ритмика

– Вежбе са вијачом

Њихање вијачом у бочној равни (једном и другом руком, обе-ма рукама) напред-назад, кружење, отворити вијачу у предручењу, два суножна поскока са међупоскоком, два суножна поскока без међупоскока са окретањем вијаче напред, а затим четири поскока са ноге на ногу. Поновити вежбе са окретањем вијаче уназад.

– Вежбе са лоптом

Кружење са лоптом у чеоној и бочној равни обема рукама и једном руком. из одручења зибом почучњем, прехват лопте у предручењу и зибом почучњем до одручења (лопта у другој руци).

Бацање и хватање:

– у задатом ритму у месту и кретању,

– са почучњем,

– са окретом за 180°.

– Народно коло „Моравац”.

– Народно коло из краја у коме се школа налази.

5. Полигони

Полигони се примењују након неколико обрађених тематских целина (наставних тема или области) и састављају се од усвојених вежби у складу са условима за извођење наставе.

ФИЗИЧКА И ЗДРАВСТВЕНА КУЛТУРА

Ова наставна област реализује се кроз све друге наставне области и теме уз практичан рад и састоји се од две наставне теме *Култура вежбања и играња* и *Здравствено васпитање*.

Култура вежбања и играња

У раду са ученицима постепено уводити терминологију вежбања и упознати их са утицајем примењених вежби на организам. Упознати ученике са основним правилима мини-рукомета, кошарке, мини-кошарке, фудсала и одбојке.

Подсетити ученике на правила понашања која важе у простору за физичко вежбање, како у школи, тако и ван ње. Истицати неопходност поштовања правила понашања током игре и вежбања.

Развијање свести о потреби чувања својих и туђих ствари,

справа и реквизита које се користе.

Упућивати ученике да информишу родитеље о вежбању током наставних и ваннаставних активности.

Указивати на значај вежбања и подстицати ученике на вежбање у слободно време.

Навивати ученике да приликом игре или такмичења уважавају све учеснике у игри, њихова постигнућа и међусобне разлике.

Здравствено васпитање

На начин прилагођен ученику објаснити повезаност интензитета вежбања и вредности пулса. Мерити пулс на вратној артерији. Објаснити значај правилног дисања при вежбању, као и утицај вежбања на правилан развој кардиореспираторног система. Проширити ученичка знања из претходних разреда о правилној исхрани и вежбању.

Редовна провера здравља и вежбање.

Препознавање основних врста повреда (посекотина, одеротина, ударац...) и указивање на важност правовременог обавештавања наставника, родитеља и других одраслих у случају повреде.

Дидактичко-методички елементи

Основне карактеристике реализације наставе:

- јасноћа наставног процеса;
- оптимално коришћење расположивог простора, справа и реквизита;
- избор рационалних облика и метода рада;
- избор вежби усклађен са програмским садржајима и исходима;
- функционална повезаност делова часа – унутар једног и више узастопних часова одређене наставне теме.

При избору облика рада узимају се у обзир просторни услови, број ученика на часу, опремљеност справама и реквизитима и планирана динамика рада.

Избор дидактичких облика рада треба да буде у функцији ефикасне организације и интензификације часа, у циљу достизања постављених исхода.

У настави треба да преовладавају игре и садржаји који захтевају прецизност извођења. Свим вежбањима претходе тачна упутства наставника и приказ вежби. Наставник прати рад ученика, указује на грешке и исправља их.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У циљу сагледавања и анализирања ефеката наставе *физичког и здравственог васпитања*, препоручује се да наставник подједнако, континуирано прати и вреднује:

- ниво ангажованости (активност) и однос ученика према обавезама у Физичком и здравственом васпитању који обухвата: вежбање у адекватној спортској опреми;
- активно учествовање на часовима Физичког и здравственог васпитања;
- вежбање и играње у слободно време;
- приказ два комплекса усвојених општеприпремних вежби (вежби обликовања), без реквизита;
- постигнућа у моторичким вештинама;
- индивидуални напредак ученика.

Индивидуални напредак сваког ученика процењује се у односу на претходно проверено стање. Приликом оцењивања неопходно је узети у обзир способности ученика, степен спретности и умешности. Уколико ученик нема развијене посебне способности, приликом вредновања (оцењивања) узима се у обзир његов индивидуални напредак у односу на претходна достигнућа и могућности као и ангажовање ученика у наставном процесу.

Код ученика ослобођених од практичног дела наставе прати се и вреднује:

- познавање основних правила елементарних и спортских игара, основних здравствено-хигијенских правила вежбања и здраве исхране;
- учешће у ваннаставним активностима.

Праћење, вредновање и оцењивање ученика ослобођених од практичног дела наставе, врши се на основу посебног ангажовања у настави.

Праћење, вредновање и оцењивање ученика са инвалидитетом врши се на основу њиховог индивидуалног напретка.

ВАННАСТАВНЕ И ВАНШКОЛСКЕ АКТИВНОСТИ

План и програм ових активности предлаже Одељењско веће четвртог разреда и саставни је део Годишњег плана рада школе и школског програма.

Б. Слободне активности

Реализују се према интересовању ученика. Сачињава се посебан програм при чему се узимају у обзир материјални и просторни услови рада, узрасне карактеристике и способности ученика.

В. Недеља школског спорта

Ради развоја и практиковања здравог начина живота, схватања важности сопственог здравља и безбедности, о потреби неговања и развоја физичких способности, као и превенције насиља, наркоманије, малолетничке делинквенције, школа у оквиру Школског програма реализује недељу школског спорта.

Недеља школског спорта обухвата:

- физичке активности прилагођене узрасту и могућностима ученика;
- културне манифестације са циљем промоције физичког вежбања, спорта и здравља (ликовне и друге изложбе, фолклор, плес, музичко-спортске радионице...);
- јачке радионице (о здрављу, физичком вежбању, спорту и др...).

План и програм Недеље школског спорта сачињава Одељењско веће четвртог разреда заједно са Стручним већем предметних наставника који реализују наставу Физичког и здравственог васпитања у другом циклусу, као и другим Стручним већима (ликовне културе, музичке културе, историје, информатике...) и стручним сарадницима у школи, водећи рачуна да и ученици који су ослобођени од практичног дела наставе Физичког и здравственог васпитања, буду укључени у организацију ових активности.

Г. Активности у природи (излет, крос)

Из фонда радних дана, предвиђених заједничким планом, школа може да организује активности у природи:

- излет (пешачење, планинарење и др.);
- крос (минимум једном у току школске године); План и програм ових активности сачињава Одељењско веће четвртог разреда у сарадњи са Стручним већем предметних наставника који реализују наставу Физичког и здравственог васпитања у другом циклусу.

Д. Школска такмичења

Школа за ученике четвртог разреда организује и спроводи такмичења из минимум једне спортске игре (у складу са програмом), полигона у току школске године, као интегрални део процеса физичког и здравственог васпитања. План такмичења доноси Одељењско веће четвртог разреда у сарадњи са Стручним већем наставника Физичког и здравственог васпитања.

Ученици могу да учествују и на такмичењима у систему школских спортских такмичења Републике Србије, која су у складу са планом и програмом наставе и учења, као и на такмичењима од интереса за локалну заједницу.

Ђ. Корективно-педагошки рад и допунска настава

Ове активности организују се са ученицима који имају:

- потешкоће у остваривању исхода;
- смањене физичке способности;
- лоше држање тела;
- здравствене потешкоће које онемогућавају редовно похађање наставе.

За ученике који имају потешкоће у савладавању градива и ученике са смањеним физичким способностима организује се допунска настава која подразумева савладавање оних програмских садржаја које ученици нису успели да савладају на редовној настави, као и развијање њихових физичких способности.

Рад са ученицима који имају лоше држање тела подразумева:

- уочавање постуралних поремећаја код ученика;
- саветовање ученика и родитеља;
- организовање додатног превентивног вежбања у трајању од једног школског часа недељно;
- организовање корективног вежбања у сарадњи са одговарајућом здравственом установом.

Рад са ученицима са здравственим потешкоћама организује се искључиво у сарадњи са лекаром специјалистом, који одређује врсту вежби и степен оптерећења, а спроводи их наставник Физичког и здравственог васпитања у сарадњи са наставником који реализује разредну наставу у одељењу коме ученик припада.

Ослобађање ученика од наставе Физичког и здравственог васпитања

Ученик може бити ослобођен само од практичног дела програма наставе за одређени период, полугодиште или целу школску годину на основу препоруке изабраног лекара.

Ученик ослобођен практичног дела у обавези је да присуствује часовима. За рад са тим ученицима наставник сачињава посебан програм рада базиран на усвајању теоријских и васпитних садржаја у складу са програмом и корелацијом са садржајима других предмета.

Ослобођеним ученицима треба пружити могућност да:

- прате игру и усвајају правила игара;
- направе едукативни цртеж са спортског догађаја;
- на други начин помажу у настави.

Пример исхода за ученике ослобођене од практичног дела наставе: По завршетку теме ученик ће бити у стању да:

- наведе основна правила елементарне игре која се најчешће примењује у настави;
- примени основна здравствено-хигијенска правила;
- помогне у организацији активности предвиђених програмом.

Назив предмета	ДИГИТАЛНИ СВЕТ
Циљ	Циљ наставе и учења предмета Дигитални свет јесте развијање дигиталне компетенције ученика неопходне за безбедну и правилну употребу дигиталних уређаја за учење, комуникацију, сарадњу и развијање основа алгоритамског начина размишљања.
Разред	Четврти
Годишњи фонд часова	36 часова

– промени величину и боју текста, подебља га, искоси и подвуче у програму за обраду текста; – исече, копира и налепи исечени/копирани текст на одговарајуће место у програму за обраду текста; – уметне слику у текст, дода јој оквир и позиционира је на жељени начин у односу на текст у програму за обраду текста; – активно учествује у наставном пројекту чији продукт представља граматички коректан текстуални документ намењен познатој публици који садржи слике са текстуалним објашњењима и информације које су пронађене на интернету; – активно учествује у наставном пројекту којим се промовише безбедно и одговорно понашање приликом коришћења интернета; – сарађује са осталим члановима групе у свим фазама пројектног задатка; – вреднује своју улогу у групи при изради пројектног задатка и активности из свог задужења; – утврди шта је резултат извршавања датог једноставног алгоритма који садржи понављање и гранање; – уочи и исправи грешку у једноставном алгоритму који садржи понављање и гранање;	ДИГИТАЛНО ДРУШТВО	Селектовање и основно форматирање текста (величина и боја слова, подебљавање, искошавање и подвлачење текста). Селектовање, копирање/исечање и лепљење текста. Уметање слике у текст, додавање оквира, позиционирање слике у односу на текст. Креирање и уређивање текстова за познату публику. Пројектни задатак који подразумева: – претраживање интернета (пробрани елементи напредне претраге); – израду или прилагођавање графике у складу са темом; – креирање текстуалног документа који садржи слике.
– креира програм у визуелном програмском језику на основу датог једноставног алгоритма који садржи понављање и гранање; – примени блокове аритметичких оператора при креирању програма у визуелном програмском језику; – предвиди садржај променљиве на основу интеракције корисника са програмом (нпр. блок <i>Питај</i> и <i>чекај</i> и блок <i>Одговор</i>) у датом једноставном програму; – креира програм у коме остварује интеракцију са корисником, користећи променљиве, уз помоћ наставника.	БЕЗБЕДНО КОРИШЋЕЊЕ ДИГИТАЛНИХ УРЕЂАЈА	Припрема и организација школског догађаја за ученике млађих разреда којим се промовише безбедно и одговорно понашање приликом коришћења интернета.
	АЛГОРИТАМСКИ НАЧИН РАЗМИШЉАЊА	Променљиве. Израда програма који садрже гранање, понављање и променљиве.

Кључни појмови садржаја: уређивање текста, пројектни задатак, дигитални материјали, алгоритам, програмирање у визуелном програмском језику.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Предмет Дигитални свет намењен је развијању дигиталне компетенције код ученика четвртог разреда основне школе. Програм наставе и учења за четврти разред оријентисан је на процес учења и остваривање исхода.

Исходи су искази о томе шта ученици умеју да ураде на основу знања која су стекли учећи предмет Дигитални свет. Представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности ученика, који су груписани у три наставне теме: *Дигитално друштво*, *Безбедно коришћење дигиталних уређаја* и *Алгоритамски начин размишљања*.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи – глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Дефинисани исходи олакшавају наставнику даљу операционализацију исхода на ниво конкретне наставне јединице. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности.

Наставник је у планирању, припреми и остваривању наставе и учења аутономан. За сваки час треба планирати и припремити средства и начине провере остварености пројектованих исхода.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Наведене исходе потребно је остварити са различитим нивоима расположивости дигиталних уређаја намењених за коришћење од стране ученика. Наставник треба да реализује наставу у кабинету за информатику и омогући ученицима да користе рачунаре на начин који директно доприноси остваривању дефинисаних исхода учења. Препорука је да два ученика користе један рачунар како би се развило вршњачко учење, делила одговорност и развијао тимски рад. Вероватно је да ученици имају искуства са коришћењем дигиталних уређаја. Од изузетног је значаја да та искуства наставник увиди и уважи. Ученици могу бити вешти корисници технологије, али то не значи да су и компетентни у овој области. У том смислу, наставник има слободу да наставу организује у складу са техничким могућностима, предзнањима и потребама својих ученика.

Током реализације наставе, рад наставника мора бити континуирано усмерен ка смањивању дигиталног јаза. Важно је да наставници помогну ученицима који немају могућност приступа технологији од куће тако што ће их, у кабинету за информатику, повезати са ученицима који су дигитално спретни и радити на поспешивању вршњачког учења. Обавезивање ученика да користе наставне материјала за које им је потребан приступ интернету од куће неправедно је према онима који га немају. За такве ученике наставник мора да обезбеди алтернативу – могућност приступа школским дигиталним уређајима, пре или после наставе.

Дигитално друштво

Наставник нове технике формирања текста представља ученицима кроз одговарајући контекст, користећи примере из ученицима блиских (дигиталних) уџбеника.

Подобљан текст: Наставник проналази лекције у уџбеницима које садрже подобљан текст. У контексту приказаног дела уџбеника иницира разговор о речима које су подобљане: Зашто су баш ове речи подобљане? Шта су аутори текста желели да постигну подобљавањем баш тих речи? Заједнички долазе до закључка да су у питању кључне речи које означавају главне појмове у датом тексту. Наставник демонстрира технику подобљавања текста, након чега даје налог ученицима да отворе раније припремљен документ који садржи кратак текст о ученицима познатој теми. Сама тема не мора да буде везана за информатику, али би било пожељно да то буде. Нарочито је корисно да наставник припреми текст којим обнавља одређене делове програма наставе и учења (нпр. рад са текстом, чување датотека). Задатак за ученике је да подобљају кључне речи у тексту. На крају активности ученици треба да кажу које речи су подобљали и аргументују своју одлуку да баш те речи означе као важне. Завршна активност треба да створи услове за хеуристички разговор: У којим ситуација јесте оправдано и подобљавање и бојење истог текста? Ако не постоји оправдање за овакву радњу, какве последице су могуће?

Искошен текст: Наставник представља ученицима текст који садржи делове исписане у курзиву. Препушта ученицима да закључе када се користи овакав стил текста. Демонстрира технику искошавања текста. Налаже ученицима да отворе раније припремљен документ који садржи дијалог ликова наводећи да текст који представља управни говор треба да буде наглашен искошеним текстом.

Подвучен текст: Ученици добијају налог да отворе документ у коме се налазе реченице у којима је потребно да одреде главне реченичне чланове (субјекат, предикат) користећи познату нотификацију – субјекат се подвлачи једном, а предикат са две црте. Наставник демонстрира технику подвлачења текста представљајући различите линије којима је могуће подвући текст.

Обојен текст: Наставник демонстрира како се тексту мења боја. Ученици добијају налог да отворе документ у коме је потребно идентификовати врсте речи бојећи их одређеном бојом (именице – црвеном, глаголи – зеленом, итд.). Уколико остане времена, наставник може да укључи захтеве којим проверава да ли су ученици овладали свим раније представљеним техникама формирања текста.

Слика у тексту: Наставник разговара са ученицима о текстовима које срећу у уџбеницима, новинама, часописима. Заједно долазе до закључка да у приказаним примерима слике представљају значајан елемент којим се доприноси разумевању текста. Наставник демонстриран уметање раније припремљене слике у текстуални документ. Показује ученицима како се одређује положај слике у односу на текст (поравнато са текстом или са преламом текста: квадратно, збијено, кроз, врх и дно, иза текста, испред текста). Ученици прожебљавају приказане технике у датотеци коју је наставник за њих припремио и чувају текст у који су уметнули одговарајуће слике.

Препоручени број часова: 6.

Пројектни задатак од ученика захтева бројне активности, међу којима су: самостално проналажење информација; способност решавања проблема; самостално учење; рад у групи, сарадњу; критички однос према властитом и туђем раду; доношење одлука; аргументовање; усвајање другачијих, нових начина рада; планирање; поштовање рокова и преузимање одговорности.

Циљ рада на пројектним задацима је да ученици у пару или мањој (хетерогеној) групи креирају дигитални текстуални документ у коме ће на технички и језички адекватан начин приказати податке о одређеној теми до којих су дошли на основу претраге на интернету. Пожељно је да избор тема пројектних задатака буде такав да рад на њима у што већој мери представља уједно и ситуацију за учење о некој теми из другог предмета.

При планирању наставник треба да дефинише тип пројекта, да одреди његов циљ, очекиване исходе, област којом се бави пројекат и повезаност са наставним предметима, његове садржаје, активности ученика, потребна средства, динамику рада по фазама и све што је потребно за успешно спровођење пројектне наставе. Најприменивији је полуструктурирани тип пројекта у коме наставник укључује ученике, не само у давање предлога и избор тема, већ и у планирање и самостално остваривање, а за поједине ученике и вођство у одређеним деловима пројекта. Он и даље, у великој мери, дефинише методологију рада, али се очекује да више укључи ученике у проналажење материјала тако што ће се са њима договарати о томе које материјале би ко, где и како могао да пронађе и обезбеди. Све садржаје треба реализовати кроз различито тематско повезивање у игри или функционалној активности која задовољава интересовање и потребе ученика на млађем школском узrastу.

Наставник осмишљава бар пет различитих тема пројектних задатака које су повезане са градивом које ученици уче, а које су погодне за додатно истраживање и продубљивање знања (нпр. Биљке/животиње мога краја; Историјски догађај у мом крају; Знамена личност мога краја; Одговорно коришћење воде у мом домаћинству; Одговорно одлагање отпада у мом домаћинству). Такође, наставник подстиче ученике да самостално предложе теме које би волели да истраже и представе. Сваки од пројектних задатака подразумева: претраживање интернета, израду или прилагођавање одговарајућих слика и креирање текстуалног документа који садржи те слике.

Наставник представља теме пројектних задатака ученицима и подстиче их да одаберу онај која их највише интересује. Најављује им да ће радити у паровима или мањим (хетерогеним) групама на обради теме коју су одабрали. Заједно са ученицима наставник креира критеријуме за процену квалитета финалног продукта који са једнаком пажњом третирају његов технички и садржински аспект (није важно само како текст унет и форматиран, већ и шта је заиста тим текстом речено). Изузетно је важно да критеријуми буду доступни ученицима током читавог трајања израде пројектног задатка. Такође, наставник наглашава да је пожељно да ученици самостално креирају одговарајуће слике и уметну их у текстуални документ и да таква слика више вреди од оне која је преузета са интернета. Као последњу инструкцију, наставник налаже ученицима да замисле публику којој је документ који стварају намењен и да прилагоде његов садржај циљној групи.

С обзиром на узраст ученика, наставник је и даље главни организатор активности који креира прилике у којима ће се самосталност ученика испољавати. Наставник пружа подршку свим ученичким активностима у току пројекта.

Један од важних исхода реализације пројекта јесте оспособљавање ученика да добијене продукте учине видљивим и представе их другима. Бројни су начини да се то постигне (представе, изложбе, кратки филм, текст у новинама, наступ на локалној телевизији, представљање за родитеље...), али у овом случају циљна група су ученици млађих разреда школе.

Препоручени број часова: 13.

Безбедно коришћење дигиталних уређаја

Ученици настављају пројектни приступ настави и учењу припремајући и организујући школски догађај за ученике млађих разреда којим се промовише безбедно и одговорно понашање приликом коришћења интернета.

Радећи у мањим (хетерогеним) групама, ученици креирају текстуалне документе који садрже слике примењујући научне технике рада са текстом и сликама. Почетак рада представља

презентовање пројектне идеје – шта ће садржати документ који припремају и на који начин ће он допринети безбедности деце на интернету. По потреби, наставник благо усмерава ученике и пружа тражену помоћ.

По завршетку рада на изради докумената, ученици у сарадњи са наставником организују сусрет са млађим ђацима на коме им представљају резултате свог рада.

Наставник обезбеђује да се материјали које су ученици креирали и представили нађу на школском веб-сајту. Постављени материјали треба да буду слободни за преузимање и коришћење.

Препоручени број часова: 6.

Алгоритамски начин размишљања

Наставник омогућава ученицима да у специфичним окружењима за блоковско програмирање (попут code.org или replit.org) решавају једноставне проблеме чије решавање захтева понављање (програмске циклусе) и гранање. Представља узрасту примерен алгоритам/програм који садржи понављање и/или гранање и поставља ученицима питање: „Ако бисмо сложили блокове на овакав начин, шта би се њиховим извршавањем добило?“. Ученици аргументују своје одговоре и дебатују о тачности изнетих одговора. Наставник представља узрасту примерен алгоритам/програм који садржи понављање и/или гранање, али и грешку. Саопштава ученицима сврху програма. Поставља питање: „Да ли блокови сложени на овакав начин доводе до описаног решења? Да ли је могуће поправити програм?“. Ученици износе предлоге решења и по потреби дебатују о њима.

Препоручени број часова: 3.

Без формалног увођења појма *променљива* и без инсистирања на дефиницијама, наставник представља ученицима једноставне програме који садрже променљиве.

– На самом почетку то треба да буду линијски програми који садрже блок *Питај и чекај* и блок *Одговор*, такви да је, на основу интеракције са програмом ученицима лако да предвиде садржај променљиве *Одговор* (нпр. програм који поставља кориснику неколико питања; програм који кориснику поставља питање *Како се зовеш?*, а онда му враћа одговарајућу поруку у којој наводи унето име). Наставник треба да омогући ученицима да провере тачност свог предвиђања тако што ће им учинити садржај променљиве видљивим;

– Следећи корак треба да буде представљање програма који садрже променљиву и понављање (програмски циклус) (нпр. програм који од корисника тражи унос броја који ће одредити број понављања неке акције попут исцртавања кратке линије, квадрата и сл.);

– У наредном кораку наставник треба да представи програме који садрже гранање које зависи од интеракције са корисником (нпр. програм који захтева унос одговора на питање на основу кога ће вратити или поруку *Твој одговор је тачан* или поруку *Твој одговор није тачан*).

Наставник треба да помогне ученицима да креирају програме у којима се остварује интеракција са корисником коришћењем блокова *Питај и чекај* и *Одговор*. То практично значи да креирани програм треба да захтева од корисника да нпр. унесе неки број или реч и да на основу тог уноса изврши одговарајућу акцију (испише поруку, нацрта облик, репродукује звук). По могућности, ти програми треба да садрже понављање и/или гранање.

Препоручени број часова: 6.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У настави оријентисаној на процес учења и достизање исхода учења вреднују се процес и продукти учења. Устаљене методе процене постигнућа ученика, које наставници примењују у другим обавезним предметима и изборним програмима, могуће је примењивати и у настави овог предмета. Ипак, изазови попут чињенице да процена постигнућа заснована само на резултатима практичних задатака које ученици раде није довољан показатељ онога што они знају и умеју, или да је, при сарадничком раду, врло тешко идентификовати допринос сваког појединца, доводи до потребе за издва-

јањем неколико техника које се посебно препоручују за примену у оквиру предмета Дигитални свет (превасходно зато што у највећој мери корелирају са његовом природом):

- **самопроцена:** неговање праксе исказивања рефлексивних коментара током представљања онога што су урадили прилика је за развој самоувида и саморегулације у учењу и основа за процену властитог постигнућа ученика;

- **вршњачка процена:** ова врста процене постигнућа ученика природно се надовезује на процес самопроцене – ученици раде у пару или групи на истом задатку и имају могућност да, делећи одговорност, стварају и исправљају решења, те пружају конструктивне повратне информације. (Ова метода широко је распрострањена у ИТ индустрији од стране професионалних програмера (програмирање у пару) и лако ју је превести у учионицу);

- **отворена питања:** знање ученика о концептима који су обухваћени програмом неће увек бити лако уочљиво. Постављање отворених питања један је од начина на који наставник може да процени постигнућа својих ученика, али и да допринесе продуктивности њиховог разумевања конкретног концепта.

- Већ знам – Желим да научим – Научио/ла сам: коришћење рубрика за идентификацију онога што већ знају, шта желе да науче и, накнадно, онога што су научили, корисна је техника коју ученици могу да користе за подршку самосталном учењу, а наставник за процену њихових постигнућа.

Примењујући предложене методе процене постигнућа ученика наставник креира и конзистентно гради персонализовано и подстицајно образовно окружење. Он прати постигнућа ученика из улоге активног посматрача и ментора. Избегнута је формална ситуација процењивања (наставник не прозива и не пропитује ученике), чиме је ниво стреса ученика битно смањен (потенцијално и елиминисан). Јачање самопоуздања ученика и саморегулације у учењу посебна је добробит која произилази из наведеног.

4. ИЗБОРНИ ПРОГРАМИ

Назив програма	ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ
Циљ	Циљ наставе и учења Грађанског васпитања је подстицање развоја личности која је одговорна према својим правима и правима других, отворена за договор и сарадњу и спремна да активно учествује у животу школске и локалне заједнице, уважавајући принципе, процедуре и вредности демократског друштва.
Разред	четврти
Годишњи фонд часова	36 часова

ИСХОДИ По завршеном разреду ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– разликује примере одговорног и неодговорног понашања људи према животној средини; – се понаша у свакодневним ситуацијама на начин који уважава животну средину и рационалну потрошњу ресурса; – образложи важност информисања о стању животне средине и начинима њене заштите; – аргументује добити од заједничког живота људи припадника различитих култура; – наведе елементе традиције и културе свог народа и покаже интересовање и поштовање за друге културе и традиције; – образложи значај подршке избеглицама и мигрантима да у новој средини сачувају свој језик, традицију, културу; – наведе примере из свакодневног живота којима се илуструје сусретање различитих култура; – дискутује о томе како непознавање других култура утиче на настанак стереотипа, предрасуда и дискриминације; – препознаје примере прекомерне потрошње; – препознаје у медијима поруке које подстичу прекомерну потрошњу, посебно деце и младих; – критички разматра појаву бацања хране и расипања воде; – процењује важне чињенице о производима које купује читајући декларацију и води рачуна о односу цене и квалитета; – испољи заинтересованост за сарадњу и учешће у групном раду; – учествује у изради плана и реализацији акције, њеној промоцији и вредновању.	ЉУДСКА ПРАВА Ја и други на планети Земљи	Планета Земља припада свима који на њој живе Узајамни утицај природе и човека. Потребе појединца и опште добро – задовољавање људских потреба без угрожавања будућих генерација. Одговоран однос према свету у коме живимо – <i>Мисли глобално делуј локално.</i> Право на здраву животну средину Трећа генерација људских права. Вредности на којима почива – право на живот у здравој животној средини; право на одржив економски развој; право на рационално коришћење природних и енергетских ресурса; право на спречавање свих облика загађивања животне средине; право на доступност информација о стању животне средине.
	ДЕМОКРАТСКО ДРУШТВО Култура и традиција	Култура и традиција Материјално и нематеријално наслеђе једне заједнице настало под утицајем свих народа који су ту живели и сада живе. Културни идентитет Неговање традиције и културе сопственог народа и поштовање традиције и културе других. Мултикултуралност и интеркултуралност Живот поред људи других култура или заједнички живот са њима. Избеглице и мигранти Невољно кретање људи из једне у другу културну заједницу. Непознавање других култура као основ за развој стереотипа, предрасуда и дискриминације. Уклопити се у нову средину, а сачувати свој културни идентитет. Сусретање култура Сусретање и прожимање различитих култура без губљења културног идентитета.
	ПРОЦЕСИ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ Прекомерна потрошња	Потрошачко друштво Стварне потребе и прекомерна потрошња. Неравнотежа – гладни и жедни у свету у којем се храна баца а вода расипа. Амбалажа важнија од садржаја – гомилање отпада. Притисак произвођача – нови модели новог модела. Деца – омиљена циљна група произвођача. Медији и потрошачка култура Поруке медија у подстицању потрошње. Деца у рекламама. Права потрошача Информације од значаја за потрошаче. Однос цене и квалитета производа. Права и одговорност потрошача. Заштита потрошачких права.
	ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ Еколошка акција	Планирање и извођење еколошке акције Одређивање циља и израда плана акције. Извођење и документовање акције. Промоција акције на нивоу школе. Вредновање акције.

Кључни појмови: право на здраву животну средину, култура, интеркултуралност, права потрошача.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Изборни програм Грађанско васпитање за четврти разред организован је, као и програми за претходна три, по моделу спирале што значи да су садржаји дати у исте четири области (*Људска права, Демократско друштво, Процеси у савременом свету и Грађански активизам*), али се они проширују и продубљују, а исходи се надограђују или се, ако је у питању вештина, даље развијају. Све четири области су једнако важне и доприносе достизању исхода и развоју међупредметних компетенција.

Програми Грађанског васпитања у првом циклусу основног образовања и васпитања, по свом циљу и концепцији, најближи су програмима обавезног предмета Свет око нас, односно Природа и друштво. Како ученици расту повећавају се и њихове когнитивне, емотивне и социјалне способности да упознају појаве у свету који их окружује. Зато се у првом разреду, као и у наведеном обавезном предмету, проучавају појаве из најближег окружења (породица, одељење), затим у другом разреду то су појаве из школског окружења, у трећем разреду из шире заједнице, а у четвртм појаве које се односе на цео свет и планету Земљу. Окосницу програма за четврти разред чине вредности, права, одговорност, различитост, равноправност.

Елементи екологије и одрживог развоја уграђени су у програм четвртог разреда кроз области *Људска права и Грађански активизам*, у складу са идејом *Мисли глобално, делуј локално*. Ученици се усмеравају на личну одговорност и активизам у сопственој заједници, уз развој свести да су у питању феномени који су глобалне природе. У раду са ученицима потребно је уважити њихова знања и искуства која већ имају из ове области, из школе и ван ње, а затим их подстицати да о квалитету животне средине, сада и у будућности, размишљају са становишта права и одговорности. Вредности на којима почива право на здраву животну средину, како је то дато у садржају, треба ученицима приближити преко примера који су им блиски. Ученици треба да разумеју да угрожавање животне средине не познаје државне границе, не прави разлику међу људима различите расе, вере, пола, образовања и нема временско ограничење. Сваку штету животnoj средини коју људи данас направе осетиће и генерације које долазе. Иако су у питању ученици узраста од десет или једанаест година, имајући у виду садржаје и активности из програма претходних разреда, они могу својим речима образложити важност информисања грађана о стању животне средине (глобалне и локалне), као и да се, примено својим могућностима, ангажују у акцијама које имају за циљ побољшање животне средине.

У оквиру области *Демократско друштво* ученици ће се бавити појмовима *култура, традиција, мултикултуралност и интеркултуралност*, који као и екологија, имају глобалну димензију. Иако постоје бројне дефиниције појма *култура*, за потребе овог програма довољно је да ученици схвате да се он односи на целокупно материјално и нематеријално наслеђе једне заједнице. Поред културе народа који је већински у једној заједници, она обухвата и културне утицаје других народа који су ту живели или сада живе. Културу и традицију чине језик, књижевност, музика, фолклор, празници и бројни обичаји из свакодневног живота, што је ученицима већ познато на основу искуства стеченог на часовима различитих предмета и кроз ваннаставне активности. Културу треба довести у везу и са питањем идентитета, такође коришћењем различитих примера, као што је рађено у оквиру програма за први разред (*лични идентитет*) и програма за други разред (*групни идентитет*). Културни идентитет је осећај припадности групи која има своју посебну културу. Ученици четвртог разреда на основу свог школског и ваншколског знања сасвим добро могу навести карактеристике културе којој припадају, али их треба подстицати да препознају и карактеристике оних култура којима не припадају а постоје у њиховој заједници. Интеркултуралност подразумева отвореност заједнице за све њене грађане, без обзира којој култури припадају и међусобну размену у којој сви добијају, а не губе свој културни идентитет. Подразумева се да ученици не треба да користе изразе *мултикултуралност и интеркултуралност*, али је потребно да их на примерима разликују (живот једни поред других од живота једних са другима) и предност дају размени међу културама. Иако ученици још увек немају развијену пуну перспективу прошлости људске цивилизације, ипак могу да процене како би свет изгледао да се културе нису сусретале и прожимале.

Ученици у четвртм разреду и сами могу да препознају утицај других култура, најчешће преко музике и хране. Исходи наведени у програму имају за циљ да афирмишу интеркултуралност и давање подршке избеглицима и мигрантима да се уклопе у нову средину, уз очување сопствене културе и традиције. Уколико ученици живе у срединама где има више културних заједница или миграната из различитих земаља, могу се организовати часови међусобног упознавања преко представљања обичаја и различитих продуката културе.

Трећа област овог програма има за циљ да приближи ученицима још један глобални процес који се огледа у подстицању културе прекомерне потрошње у развијеним земаљама, иако у свету још увек постоје људи који немају основне услове за живот (пијаћа вода, довољно хране). Ова област се лако повезује са садржајем и активностима из програма Грађанског васпитања за трећи разред који се односе на солидарност. Уколико се програм остварује у групи која је хетерогена по томе колике су могућности ученика у потрошњи (што је и најчешћи случај), треба бити посебно пажљив у избору активности и примера, како се неки ученици не би осећали непријатно. Постоје бројни начини на које се могу представити основне карактеристике прекомерне потрошње и њена веза са повећањем загађења животне средине. Рад на овим садржајима погодан је за јачање медијске писмености ученика и њихово оспособљавање да критички разматрају различите рекламне поруке које подстичу прекомерну потрошњу (често на кесичама играчака произвођач наводи *сакупи све, направи колекцију* и сл.), или на који начин се деца у њима приказују (какову функцију имају). Ученици могу, на пример, једноставном анализом реклама намењених деци њихових година да утврде који производи се препоручују и на који начин (чипс, чоколада, газирано пиће...). Активност се може спровести у форми рада у паровима или малим групама, након чега ће ученици представити резултате своје анализе и дискутовати.

Листа права која се проучава у оквиру Грађанског васпитања у првом циклусу основног образовања и васпитања заокружује се са још једним правом последње генерације. У питању су *права потрошача*, која су значајна у савременом свету у којем се, ради профита, потрошачи могу, на различите начине, довести у заблуду или бити преварени. Од ученика се очекује да критички разматрају не само питања прекомерне потрошње, већ и питања квалитета робе или услуга које добијају за свој новац. У узрасту од 10 или 11 година деца све чешће имају џепарац и налазе се у улози самосталних потрошача. Зато је важно да граде одговоран однос према куповини, у смислу: да читају декларацију (састав, рок трајања, начин употребе), да постављају релевантна питања продавцу, да, на пример, при куповини нових батерија, старе батерије одложе на адекватно место, да процењују однос цене и квалитета робе и сл. Ученике треба елементарно упознати са тим да постоји закон који регулише права потрошача, да постоје институције које интервенишу када су права потрошача угрожена, као и да постоје удружења која обављају различите активности у овој области, као што је, на пример, спровођење истраживања о разликама у цени дечије гардеробе у различитим земаљама, или обавештавање грађана о правима и одговорностима потрошача, обавештавање о актуелностима на тржишту... У раду на овим садржајима могу се користити примери из медија, лична искуства ученика (њихових родитеља), уколико ученици желе да их поделе са групом, као и различите технике рада: од презентације, студије случаја, до играња улога.

Четврта област, као и у претходним програмима, тиче се грађанског активизма и то у области екологије. Од ученика се очекује да планирају и спроведу малу еколошку акцију користећи искуства која су стекли у акцијама из претходна три разреда. Наставник треба да буде помоћ и подршка ученицима да што самосталније прођу кроз неопходне кораке у акцији. Може се направити веза са акцијама које спроводе друге групе, како у оквиру овог изборног програма, тако и у оквиру обавезног предмета Природа и друштво, који има комплементаран концепт и садржаје. Ова активност, такође, може бити део пројектне наставе, која је и уведена у образовни систем како би допринела когнитивном, афективном и социјалном развоју ученика и развоју међупредметних компетенција. Пројектна настава има елементе проблемске и истраживачке наставе који се односе на тражење решења за неки проблем кроз тимски рад и коришћење савремених технологија. Заједничко за њу и активности у оквиру Грађанског васпитања јесте то што се предност даје процесу рада и сарадњи наспрам самих резултата. Пројектна настава од ученика захтева самостално проналажење информација, способност решавања проблема, рад у групи, критичко мишљење, доношење одлука, аргументовање, преузимање

одговорности, поштовање рокова, планирање, самовредновање, што су све захтеvi и програма Грађанског васпитања, посебно у области *Грађански активизам*. Пројектна настава подразумева унапређивање компетенције ученика да користе савремене технологије у образовне сврхе на одговоран и безбедан начин, што се уклапа са очекиваним исходима програма Грађанског васпитања за други разред (безбедност у коришћењу интернета), а који треба и даље неговати. Важно је и то да ученици све време документују свој рад како би унапредили компетенције за вредновање тока и исхода акције, као и за писање различитих извештаја или припрему презентација, изложби и сл.

Садржаје у све три тематске целине наставник може да допуњује, проширује и мења према конкретним потребама и плану сопственог рада, али увек имајући у виду исходе које треба достићи. Они су тако дати да одговарају узрасту ученика, да буду мерљиви и проверљиви, тј. да наставник, пратећи активности ученика, може лако да утврди да ли их они достижу и у којој мери. Најчешће су на нивоу примене, што значи да се знање и разумевање подразумевају, јер без тога нема примене. Такав приступ одговара концепту Грађанског васпитања од кога се очекује да код ученика развија законитивну, вољну компоненту која долази до изражаја у понашању. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља предмета и развоја међупредметних компетенција. Између исхода постоји повезаност. Достицање једног исхода доприноси достизању других исхода. Многи исходи су процесни и представљају резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада, током дужег временског периода, што се препознаје у томе да се неки исходи у истој или сличној формулацији налазе у програмима за више разреда.

У процесу планирања наставе и учења наставник се руководи, преваходно, исходима које ученици треба да достигну. Приликом избора активности, како наставника тако и ученика, треба имати у виду да се свака од њих може вишеструко искористити. На пример, у оквиру скоро свих активности на различитим садржајима могућ је допринос достизању исхода који се односе на комуникацију, осетљивост за различитост, сарадњу, поштовање правила, доношење одлука. То значи, да за такве исходе нису потребни посебни садржаји, активности и часови. Њихово достизање одвија се постепено, спонтано и то не само кроз избор садржаја већ и кроз избор одговарајућих начина рада.

Достицање исхода захтева примену различитих интерактивних облика рада као и одабир и коришћење одговарајућих метода и техника. Наставници су у прилици да бирају: радионице, симулације, играње улога, студије случаја, дискусије, мини истраживања, једноставне акције, као и да сами осмисле неке друге активности. Радионице треба да започињу причом која је блиска искуству ученика, а садржи неку врсту заплета (моралну дилему или сукоб потреба и/или вредности), као повод за дискусију у пару или у мањој групи, а завршава разменом у целој групи. Циљ је да се пружи могућност сваком ученику да преиспита своје мишљење и деловање због појаве конфликта између његове тачке гледишта и тачке гледишта која је различита од његове. Зато се може рећи да активности на часу треба тако да теку да обезбеде искуствено учење, тј. уобличавање и поимање личних, аутентичних доживљаја и ставова ученика кроз размену у групи, а не преношење готових знања, туђих увида или готових предлога. Добро је да постоји игровни контекст који помаже ученицима да се опусте и ослободе, да пробају различите видове изражавања и симболизације унутрашњих искустава и да кроз игру истражују разноврсна, дивергентна решења за проблеме са којима се суочавају. С обзиром на узраст ученика добро је у току часа комбиновати различите активности и осмислити такву динамику рада којом се одржава њихова пажња и мотивација за учествовање.

Грађанско васпитање је део ширег концепта образовања за демократију и грађанско друштво и у том смислу је повезано са другим предметима, ваннаставним активностима и етосом школе. Овај програм има природну везу са предметима Српски језик, Природа и друштво, Ликовна култура и Музичка култура.

У овом програму продукти ученичких активности имају посебан значај. Они могу бити различите врсте: постери, аудио-

-визуелни записи, презентације, прикази резултата истраживања и друго. Они се могу користити у току рада на неком садржају као

вид документовања процеса учења и активности ученика, приликом интервјуа или рекапитулацији обрађених садржаја, проценити напредовања ученика, као и самопроцени наставника колико успешно ради. Продукти се могу користити и ван одељења/групе, на пример, на изложби у холу школе, у школским новинама, сајту школе. За остваривање програма и дефинисаних исхода врло је важна улога наставника.

Он је модел који својим понашањем и начином на који организује рад у групи доприноси стварању демократске атмосфере која је погодна за размену и аргументовање идеја и мишљења међу ученицима. Он је тај који даје повратну информацију и подстиче ученике на разумевање односа у групи, подржава ученике када им је тешко да се изразе, помаже им у избору правих речи. Подстицајним питањима може да наведе ученике да сагледају ситуацију из друге перспективе, што је озбиљан захтев за ученике четвртог разреда, који су још у извесној мери (мада мање него пре) фокусирани на сопствене потребе, мисли, осећања. Конструктивна комуникација и демократске процедуре нису само циљ већ и начин да се достигну жељени исходи. Наставник треба да обезбеди да се на часу сваки ученик осећа уважено, прихваћено и добро дошло, уз обавезу поштовања и уважавања других и другачијих погледа и мишљења. Његова улога је и да обезбеди наставна средства или упућује ученике како да их сами пронађу.

Оцењивање ученика у Грађанском васпитању се остварује у складу са Правилником о оцењивању у основној школи. Оно је описно и подразумева да ученици имају увид у своје напредовање и то не само у достизању исхода из овог програма, већ и у развоју неколико међупредметних компетенција, посебно компетенције за одговорно учешће у демократском друштву. Како је највећи број активности ученика, у оквиру часова овог изборног програма, организован кроз групни рад, то значи да наставник треба да има јасне критеријуме праћења напредовања који су и ученицима познати. Могу се пратити следећи показатељи: начин на који ученик учествује у активностима, како прикупља податке, како аргументује, евалуира, документује. Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретације, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиди последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. Када су у питању активности ученика у оквиру последње области, ученици не треба да буду оптерећени резултатима, јер се и из неуспешних акција може много научити. Истовремено, наставник пружа подршку ученицима да и сами процењују сопствено напредовање и напредовање групе.

Како је у питању крај првог циклуса основног образовања и васпитања и извршен број ученика ће у наставку школовања изабрати верску наставу, било би добро да се изврши неки вид рекапитулације о томе шта се све дешавало током четири разреда, са посебним освртом на активности у оквиру области где су ученици спроводили акцију. Тај осврт наставник може осмислити на различите начине (спонтани разговор, писање састава, квиз, прављење изложбе на основу сачуваних продуката...), али са истим циљем, да ученици постану свесни знања која су стекли, ставова и вештина које су развили, а који су значајни за одговоран живот у демократски уређеној заједници. Осврт би требало да садржи процењивање следећих елемената компетенције за одговорно учешће у демократском друштву (знања, ставови, вештине): каква је била сарадња у групним активностима, колико смо били отворени за различитости, колико знамо о људским правима и проблемима неправедности, како смо решавали сукобе, колико смо били одговорни за сопствене поступке, колико смо критички промишљали, колико смо били толерантни и солидарни, да ли смо препознавали опасности и знали коме да се обратимо за помоћ, да ли смо се понашали на начин који не угрожава друге људе и животну средину, да ли смо у дискусији показивали вештину активног слушања, да ли смо износили ставове засноване на аргументима, да ли смо комуницирали на конструктиван начин, како смо прикупљали и обрађивали податке, да ли смо изградили став да треба штитити и поштовати људска права.

ВЕРСКА НАСТАВА – ПРАВОСЛАВНИ КАТИХИЗИС

Годишњи фонд часова:

36

Разред:

Четврти

ТЕМА (наставне јединице)	ЦИЉ	ИСХОДИ По завршетку теме ученик ће:	ПРЕПОРУЧЕНИ САДРЖАЈИ ПО ТЕМАМА	НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА
I – УВОД 1. Дружимо са Богом и светима – уводни час	• упознавање ученика са садржајима и начином рада • ученик ће бити мотивисан да похађа часове верске наставе	<u>Когнитивни аспект:</u> _____ • стећи основне информације о темама које ће се обрађивати у настави Православног катихизиса током четвртог разреда • уочити какво је његово предзнање из градива обрађеног у претходном разреду школовања <u>Афективни аспект:</u> • желети да активно учествује на часовима верске наставе	• Упознавање са садржајем програма и начином рада	Катихизација као литургијска делатност-заједничко је дело катихете (вероучитеља) и његових ученика. Катихета (вероучитељ) би требало стално да има науму да катихеза не постоји ради гомилања информација („знања о вери“), већ као настојање да се учење и искуство Цркве лично усвоје и спроведу у живот кроз слободно учење у богослужбеном животу Цркве. На почетку сваке наставне теме ученике би требало упознати са циљевима и исходима наставе, садржајима по темама, начином остваривања програма рада, као и са начином вредновања њиховог рада.
II – ЦРКВА ЈЕ НАШ ИЗБОР 2. Заједница је основ живота 3. Црква је наш избор 4. Црква је заједница са Светом Тројицом 5. Црква је циљ стварања света	• Пружити ученицима неопходно знање да постојање света има свој циљ –да постане Црква; • Развијање свести ученика да је све створено да постоји у заједници са Богом; • Указати ученицима на значење речи Црква;	<u>Когнитивни аспект:</u> • уочити важност постојања заједнице • уочити разлику између Цркве и сваке <u>друге заједнице;</u> • уочити да је Црква слободна заједница у којој учествују само они који то желе; • знати да се они који су у заједници са Христом називају хришћани и да је Црква њихова заједница; • знати да се заједница Бога, људи и	• Прича“Недостајати “(за заједницу као основ живота) Т. Телехтон • Песма Св. Владике Николаја „Заједничарење са небом “ • Одабрани одељци из књиге „Из Ја-града у Ти- град“	

6. Свет изван заједнице са Богом 7. Свет у заједници са Богом	Развијање свести ученика да смо у Цркви позвани на живот у заједници.	природе зове Црква; - учити да изван Цркве свет не може постојати вечно. <u>Афективни аспект:</u> - бити подстакнут да активно учествује у животу Цркве - бити подстакнут да препознаје живот као дар Божји; - бити подстакнут да препознаје Живот Вечни као Божји дар.	Одломак из песме“Зимска идила“ Војислава Илића“	<u>Врсте наставе</u> Настава се реализује кроз следеће облике наставе: теоријска настава (32 часова) практична настава (2 часа) <u>Место реализације наставе</u> - Теоријска настава се реализује у учионици; - Практична настава се реализује у цркви – учешћем у литургијском сабрању; <u>Дидактичко методичка упутства за реализацију наставе</u> - Уводне часове требало би осмислити тако да допринесу међусобном упознавању ученика, упознавању ученика с циљевима, исходима, наставним садржајима, али и тако да наставник стекне почетни увид у то каквим предзнањима и ставовима из подручја Православног катихизиса, група располаже. - Реализација програма требало би да се одвија у складу с принципима савремене активне наставе, која својом динамиком подстиче ученике на истраживачки и проблемски приступ садржајима тема. У току реализације стављати нагласак више на доживљајно и формативно, а мање на сазнајно
III – ХРИСТОС НАС СВЕ ЗОВЕ Христос позива Апостоле 9. Вера основ заједнице 10. Апостоли позивају свет 11.Човек само срцем јасно види 12. Христос нас зове 13. Божић	- Омогућити ученицима да уоче да Христос зове све људе у заједницу са Њим; - Указати ученицима на значај вере за остварење заједнице са Богом; - Омогућити ученицима да се упознају са новозаветним сведочанством о Христу и Апостолима.	<u>Когнитивни аспект:</u> - учити да нас Христос позива у лични однос заједницу □ љубави; - увидети да су апостоли људи који су слични нама; - учити да је вера основ заједнице са Богом; - увидети да су Апостоли позивали људе у заједницу љубави са Христом; □ - разумети значај Христовог □ оваплоћења (рађања); - Усвојити текст и мелодију песме „Звезда се засја“ <u>Афективни аспект:</u> - бити подстакнут да доживети Христа као Личност која нам иде у сусрет.	Прилагођена и препричана новозаветна прича о Христовом позиву Апостола Новозаветна прича о ап. Петру када тоне О делима Апостола «Мали принц», А. С. Егзипери - одломци Песма «Звезда се засја»	
IV – ДИВАН ЈЕ БОГ У СВЕТИМА СВОЈИМА 14. Светитељи -	Омогућити ученицима да уоче да су светитељи наши путеводитељи ка Царству Божијем;	<u>Когнитивни аспект:</u> - поступно изграђивати свест о томе ко су светитељи; - увидети да су сви позвани да буду светитељи; - учити важност светитеља као	- Прилагођена и препричана нека житија светих - Приче из живота Светога Саве	

сведоци љубави Божје 15. Свети Сава - путеводитељ у живот вечни 16. Успињање ка Христу (опис н.ј – прича о Закхеју) 17. Свети Симеон Богопримац - сусрет са Христом 18. Литургијско путовање заједнице свих светих	• Омогућити ученицима да уоче значај жеље за остваривање заједнице са Богом; • Указати ученицима да је Литургија заједница свих светих са Богом.	наших узора за остваривање личног јединства са Богом; • знати какву важност Савине речи и дела имају за нас данас; • уочити да је за остваривање јединства са Богом потребна искрена жеља; • знати да је Литургија начин на који сви остварујемо заједницу са Богом; • препознати да у нашу заједницу са Богом уводимо све оне (и све оно) што волимо. <u>Афективни аспект:</u> • бити подстакнут да следује светитељима Божјим и да буде добар човек; • бити подстакнут да препознаје љубав као највећу врлину.	• Приповест о Светом Сави, његовим делима и духовним подвизима . Указати на неке од најважнијих поука из књига које је Свети Сава написао (Житије Св. Симеона, Законоправило, Хиландарски типик, Студенички типик,) • Одломак из књиге Михајла Пупина „Са пашњака до научењака“ (одломак у коме се говори о нашој вери и Светоме Сави) • Прича о Закхеју – препричана и прилагођена • Празник Срећење Господње • Св. Владика Николај одломак из „Небеске Литургије“	и информативно. • Квалитет наставе се постиже када се наставни садржаји реализују у складу са савременим педагошким захтевима у погледу употребе разноврсних метода, облика рада и наставних средстава. • Имајући у виду захтеве наставног програма и могућности транспонованја наставног садржаја у педагошко дидактичка решења, наставник би требало да води рачуна и о психолошким чиниоцима извођења наставе – узрасту ученика, нивоу психофизичког развоја, интересовањима, склоностима, способностима и мотивацији ученика. • У остваривању савремене наставе наставник је извор знања, креатор, организатор и координатор ученичких активности у наставном процесу. • Настава је успешно реализована ако је ученик спреман да Цркву схвати као простор за остваривање своје личности кроз заједничарење са ближњима и Тројичним Богом који постаје извор и пуноћа његовог живота.
V – ЗНАЧАЈ ВРЛИНСКОГ ЖИВОТА 9. На путу светости 20. Усавршавању нема краја 21. Пут ка вечности	• Омогућити ученицима да схвате грех као промашај циља; • Пружити ученицима могућност да разумеју да је самољубље извор греха; • Омогућити ученицима да уоче шта су врлине; • Указати ученицима да	<u>Когнитивни аспект:</u> • увидети да се грех јавља као последица одсуства истинске љубави; • уочити да је грех наш погрешан избор; • увидети шта је самољубље и по чему се оно разликује од љубави; • увидети да без врлина нема љубави;	• Грех као промашај циља • Последице пада у грех • Обрада одабраних поглавља из књиге «Из Ти-града у Небески град» • Поуке светих: Григорије С. Петров ; • Васкршња прича дарови доброг мудраца Христу	

• Хришћанске врлине 23. Врлинослов – свети нас уче	врлине представљају прихватање Божје воље; Пружити ученицима могућност да примете да они управљају својом вољом и праве личне изборе .	- учити да је само врлинама могуће остварити однос љубави са Богом и људима; - упознати најважније хришћанске врлине; - увидети да врлине нису човеку дате, већ да се за њих треба трудити; - увидети да се и врлине усавршавају. <u>Афективни аспект:</u> - бити подстакнут да следује светитељима Божјим; - бити подстакнут да се труди да у себи развија хришћанске врлине.	Спаситељу „Четврти мудрац“; - Свети Спиридон (прича о смирењу); - Свети Василије Острошки - (прича „Свечев лијек“); - Поуке владике Николаја - Св. Јустин Ђелијски („Срна у изгубљеном рају“ одломак из казивања белих срна)	<u>Евалуација наставе</u> Евалуацију наставе (процењивање успешности реализације наставе и остварености задатака и исхода наставе) наставник ће остварити на два начина: - процењивањем реакције ученика или прикупљањем коментара ученика путем анкетних евалуационих листића; - провером знања које ученици усвајају на часу и испитаивањем ставова;
VI - СА НАМА ЈЕ БОГ 24.Васкрсење и Педесетница 5. Црква је икона Царства Божијег 26. Црквена уметност - одсјај Царства Божијег	- Пружити ученицима могућност да разумеју да је Црква икона Царства Божијег и да смо са Богом у најприснијој заједници на Светој Литургији; - Омогућити ученицима да уоче разлику између иконе и неке друге уметничке слике или фотографије; - Омогућити ученицима да изграде свест о томе да иконе сведоче будуће Царство Божије у садашњем веку; - Установити обим и квалитет знања стечених у току школске године из	<u>Когнитивни аспект:</u> - учити да служењем Литургије постајемо учесници Царства Божијег и сједињујемо се са Богом; - упознати садржај молитве «Царе небески»; - увидети да сам изглед православног храма изображава јединство Неба и земље. <u>Афективни аспект:</u> - код ученика ће се развијати жеља за очувањем природе; - бити подстакнут да уреди школски простор најуспешнијим радовима; - бити подстакнут да и наредне године похађа часове Православног катихизиса; - учити у којој мери је напредовао и савладао градиво Православног	- Педесетница – рођендан Цркве; - Молитва Царе небески; - Кроз одломке из јеванђелских текстова, допуњене фотографијама фресака, приказати домострој спасења.	<u>Оцењивање</u> Непосредно описно оцењивање ученика може се вршити кроз: - усмено испитивање; - писмено испитивање; - посматрање понашања ученика; Оквирни број часова по темама Увод – 1 Црква је наш избор – 7 Христос нас све зове – 7 Диван је Бог у светима својима – 7 <u>Значај врлинског живота – 7</u> Са нама је Бог - 4 Евалуација – 1+2

	Православног катихизиса.	катихизиса четвртог разреда основне школе.		

КОРЕЛАЦИЈА С ДРУГИМ ПРЕДМЕТИМА / МОДУЛИМА:

1. Српски језик и књижевност
2. Математика
3. Познавање природе и друштва
4. Ликовна култура
5. Музичка култура
6. Грађанско васпитање

КАТОЛИЧКИ ВЈЕРОНАУК

4. Разред

ЦИЉ	ОПЕРАТИВНИ ЗАДАЦИ	САДРЖАЈИ	НАЧИНИ ОСТВАРИВАЊА
• Градити заједништво и повезаност у групи школског вјеронаука	• да себе доживи као дио заједнице вјероученика	1. Сусрећемо се као вјерници и браћа	• Измјена искуства доживљених тренутака на распусту повезаних са Богом и Црквом • Увођење у тему сусрета

• Учити значење знакова и симбола • Разумјети сакраменте као знакове спасења • Посебно упознати смисао и значење сакраamenta иницијације • Доживјети сакраменте као знакове сусрета и новог живота с Богом и једних с другима • Увидјети новост и снагу кршћанског живота (пријелаз из старог у ново) који се	• да схвати важност знакова и симбола у властитом животу • дачита језик знакова и симбола • боље разумије библијске симболе и њихово значење • да повеже поједине типичне симболе и гесте са одговарајућим сакраментима • да наброји свих седам сакрамената и протумачи основно значење сваког од њих • да побољша свој сакраментални живот	2. Знакови и симболи у животу	• Проналажење и демонстрација различитих типова знакова из свакодневице
		3. Сакраменти - Крстови дарови	• Проналажење и демонстрација различитих типова знакова из свакодневице
		4. Крштење: рођење за нови живот	• Расправа о посљедицама које би настале када људи не би познавали те знакове
		5. Сакрамент св. Потврде - Духом оснажени	• Тумачење симбола
		6. Еухаристија: позив на ново заједништво	• Тумачење симбола
		7. Сакрамент помирења и поборе	• Тумачење симбола
		8. Болесничко	• Тумачење симбола

догађа у сакраментима • Изградити и његовати свјеснији и одговорнији став према сакраменталном животу		помазање	
		9. Свети ред - позив и служење	• Тумачење симбола
		10. Женидба - обећање љубави и вјерности	• Тумачење симбола
		11. Понављање и систематизација обрађене наставне теме	• Посјет и разгледавање литургијског (црвеног) богослужног простора
• На примјеру многих особа осјетити што Божји глас може покренути у човјеку • Упознати могућност особних избора и одлука и повезивати их са одговорношћу • Схватити позив Адвента као позив на одлуку сусрета с новорођеним Спаситељем • Научити учавати проблеме других и помоћи им солидарно их рјешавати • Схватити рођење Исуса Христа као позив на обраћење	• да схвати могућног слободног избора и буде одговорнији за своје одлуке • да разумије Дошашће као времена позива на сусрет с новорођеним Христом • да схвати како се Исус родио за спасење свакога човјека и свих народа • да прихвати различите начине слављења Божића у различитим културама • да заузме став отворености и поштовања према другима и другачијима	12. Чути Божји позив - Глас виче у пустињи	• Читање, препричавање, приповиједање, анализа и интерпретација различитих библијских текстова у појединим темама
		13. Адвент - позив на сусрет с Новорођеним	• Појединачни и скупни рад с библијским и другим текстовима
		14. Маријин позив и одговор: "Нека ми буде по 15. Крист се родио за све људе и све народе земље ријечи твојој	• Анализа и тумачење појма "вјеровати" као увјетом да би човјек уопће могао живјети и стварати
		16. Посвуда је Бетлехем	• Сценски приказ библијског догађаја
		17. Звијезда над земљом - благодан Божића и благодан свјетла код других народа (Ханука)	• Израда адвентског календара
		18. Крштење Исуса Христа - "Ово је мој љубљени Син - њега слушајте" (Лк 3,21)	• Читање и интерпретација библијских текстова о Исусову крштењу
• Разумијети догађај крштења Исуса Христа у Јордану као почетак његова јавног дјеловања, као и близину и очитовање небеског Оца • Упознати и искусити снагу Христове ријечи • Осјетити живот и традицију наших дједова, бака, родитеља те њихову вјеру као нутарњу баштину коју предају младим нараштајима	• да уочи посебност Исуса као човјека и његову посебну повезаност са Оцем небеским • да схвати Христово јавно дјеловање као близину небеског Оца човјеку • да уочи важност бити Исусов ученик • да прихвати неке Исусове поуке • да уочи важност искуства вјере својих предака • да схвати важност молитве, разговора с Богом, како би с њим	19. Исус окупља своје ученике	• Тумачење: Јединорођени Син Божји
		20. Исус је важан човјек - оздрављење узетога ((Ив 5,5)	• Рад с фотографијама
		21. Исус поучава како треба живјети	• Израда паноя
		22. Исус је Син Бога живог - Петрова исповијест вјере (Мт 16,13)	• Рад у скупинама са библијским текстом

	могао заједно ићи кроз живот	23. Ходити с Богом кроз живот	• Тумачење уз дијапозитиве
• Схватити и прихватити обвезу и заповијед жртве (одрицања, поста) као пут према себи, према другима и према Богу • Разумјети Исусов крижни пут као знак Његове љубави према човјеку • Разумјети и прихватити отајство ускрснућа као позив на нови живот	• да се више моли за потребе својих ближњих • да прихвати поруку крижног пута • да прихвати Крстову смрт и ускрснуће као темељни догађај спасења свих људи • да прихвати Крстово ускрснуће као новост свога живота • да доживи радост благодана Ускрса	24. Вјеровати Божјој љубави и чинити добро - Коризма	• Заједничко обликовање крижног пута цртежима
		25. Ићи путем Исусова крижа	• Израда колажа: побједа живота
		26. Ускрснуће Крстово - побједа и прослава живота	• Темпера: колористички израз ускршње радости и поруке
		27. Свјedoци Исусова ускрснућа	• Сценска интерпретација Крстова ускрснућа
		28. Понављање и систематизација обрађене наставне теме	• Пјевамо ускршње пјесме
• Разумјети поруку мира и заједништва • Схватити да Дух Свети води и изграђује Цркву и људе • Научити да у Цркви Крстовој живе људи различитих раса, језика, култура и обичаја • Упознати и прихватити жељу Исуса Христа да сви будемо једно • Упознати неке важније службе и задаће у Цркви • Отворити се Духу Светом и допустити да он дјелује по нама у сусрету с људима	• да разумије поруку мира и заједништва међу људима и у свом животу • да схвати начин дјеловања Духа Светога • да уочи неке своје дарове и да заузме став спремности и судиоништва у изградњи заједнице Крстових вјерника • да разумије појмове "припадати Исусу Христу и Цркви" и "јединство свих кршћана" • да прихвати људе других вјерских заједница и вјероисповијести	29. Шалом - мир вама (Ив 20,19-23)	• Разрада библијских текстова на темељу припремљених питања и задатака
		30. Твој Дух покреће свијет (Дј 5)	• Колаж на тему: "Црква је заједница Исусових вјерника"
		31. Сви смо позвани у заједницу вјерних - Крштење Етиопљанина (Дј 8,26)	• Тумачење о снази којом Дух Свети дјелује у људима и то изразити бојама
		32. У Цркви су дарови Духа и многе задаће (Рим 12)	• Тумачење о снази којом Дух Свети дјелује у људима и то изразити бојама
		33. Заједно градимо Крстову Цркву	• Исписивање зазива Духу Светоме
		34. Један Христ - различите Цркве	• Разрада библијских текстова на темељу припремљених питања и задатака
		35. Дај нам свога Духа, Господине	• Исписивање зазива Духу Светоме
		36. Понављање обрађених наставних садржаја и провјера знања	• Упитник за провјеру знања

4.5. ПРОГРАМ НАСТАВЕ И УЧЕЊА ЗА ПЕТИ РАЗРЕД

Са начинима и поступцима за њихово остваривање

ОБАВЕЗНИ ПРЕДМЕТИ

Назив предмета

Циљ

Разред

Годишњи фонд часова

СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Циљ учења *Српског језика и књижевности* је да се ученик оспособи да правилно користи српски језик у различитим комуникативним ситуацијама, у говору и писању, тако што ће овладати основним законитостима српског књижевног језика, да стиче основна знања о улози и значају језика у националној култури и изградњи националног идентитета; да кроз читање и тумачење књижевних дела из српске и светске баштине развија читалачке компетенције које, уз књижевно знање, обухватају емоционално и фантазијско уживљавање, живо памћење, истраживачко посматрање, подстичу имагинацију и уметнички сензибилитет, естетско доживљавање и критичко мишљење, морално просуђивање и асоцијативно повезивање; да се одговарајућим врстама читања оспособљава да усмерено приступа делу и приликом тумачења открива различите слојеве и значења; да стиче основна знања о месту, улози и значају језика и књижевности у српској и светској култури, негује љубав према српском језику и књижевности; да стиче и развија најшира хуманистичка знања и да научи како функционално да повезује садржаје предметних области.

Пети

180 часова

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:		
– разликује књижевни и некњижевни текст; – упоређује одлике фикционалне и нефикционалне књижевности; – чита са разумевањем и опише свој доживљај различитих врста књижевних дела; – чита са разумевањем одабране примере осталих типова текстова; – одреди род књижевног дела и књижевну врсту; – разликује карактеристике народне од карактеристика уметничке књижевности; – разликује реалистичну прозу и прозу засновану на натприродној мотивацији; – анализира елементе композиције лирске песме (строфа, стих); епског дела у стиху и у прози (делови фабуле – поглавље, епизода; стих); драмског дела (чин, сцена, појава); – разликује појам песника и појам лирског субјекта; појам приповедача у односу на писца; – разликује облике казивања; – увиђа звучне, визуелне, тактилне, олафакторне елементе песничке слике; – одреди стилске фигуре и разуме њихову улогу у књижевно-уметничком тексту;	КЊИЖЕВНОСТ	ЛИРИКА Лектира 1. Народна песма: <i>Вила зида град</i> 2. Народне лирске песме о раду(избор); народне лирске породичне песме (избор) 3. Бранко Радичевић: <i>Певам дању, певам ноћу</i> 4. Милица Стојадиновић Српкиња: <i>Певам песму</i> 5. Душан Васиљев: <i>Домовина!</i> Алекса Шантић: <i>Моја отаџбина</i> 6. Војислав Илић: <i>Зимско јутро</i> 7. Милован Данојлић: <i>Шљива</i> / Десанка Максимовић: <i>Сребрне плесачице</i> 8. Пеђа Трајковић: <i>Као књиге буду у моди</i> Књижевни термини и појмови Песник и лирски субјекат. Мотиви и песничке слике као елементи композиције лирске песме. Врста строфе према броју стихова у лирској песми: катрен; врста стиха по броју слогова (десетерац и осмерац). Одлике лирске поезије: сликовитост, ритмичност, емоционалност. Стилске фигуре: епитет, ономатопеја. Врсте ауторске и народне лирске песме: описне (дескриптивне), родољубиве (патриотске); митолошке, песме о раду (последничке) и породичне.
– процени основни тон певања, приповедања или драмске радње (шалив, ведар, тужан и сл.); – развија имагинацијски богате асоцијације на основу тема и мотива књижевних дела; – одреди тему и главне и споредне мотиве; – анализира узрочно-последично низање мотива; – илуструје особине ликова примерима из текста; – вреднује поступке ликова и аргументовано износи ставове; – илуструје веровања, обичаје, начин живота и догађаје у прошлости описане у књижевним делима; – уважава националне вредности негује српску културно историјску баштину; – наведе примере личне добити од читања; – напредује у стицању читалачких компетенција; – упореди књижевно и филмско дело, позоришну представу и драмски текст;		ЕПИКА Лектира 1. Народна песма: <i>Свети Саво</i> 2. Народна песма: <i>Женидба Душанова</i> (одломак о савладавању препрека заточника Милоша Војиновића) 3. <i>Еро с онога свијета</i> 4. <i>Дјевојка цара надмудрила</i> 5. Милован Глишић: <i>Прва бразда</i> 6. Стеван Сремац: <i>Чича Јордан</i> (одломак) 7. Бранко Ћопић: <i>Поход на Мјесец</i> 8. Иво Андрић: <i>Мостови</i> 9. Данило Киш: <i>Дечак и пас</i> 10. Горан Петровић: <i>Месећ над тепсијом</i> (први одломак приче „Бели хлеб од претеривања” и крај приче који чине одељци „Можеш сматрати да си задоволио венац славе” и „Мрави су вукли велике трошице тишине”) 11. Антон Павлович Чехов: <i>Шала</i>

– разликује променљиве речи од непроменљивих; – разликује категорије рода, броја, падежа речи које имају деклинацију; – разликује основне функције и значења падежа; – употребљава падежне облике у складу са нормом; – употребљава глаголске облике у складу са нормом; – разликује основне реченичне чланове (у типичним случајевима); – доследно примењује правописну норму у употреби великог слова; састављеног и растављеног писања речи; интерпункцијских знакова; – користи правопис (школско издање); – правилно изговара речи водећи рачуна о месту акцента и интонацији реченице; – говори јасно поштујући књижевнојезичку норму; – течно и разговетно чита наглас књижевне и неуметничке текстове; – користи различите облике казивања: дескрипцију (портрет и пејзаж), приповедање у 1. и 3. лицу, дијалог; – издваја делове текста (наслов, пасусе) и организује га у смислене целине (уводни, средишњи и завршни део текста); – саставља говорени или писани текст о доживљају књижевног дела и на теме из свакодневног живота и света маште; – проналази експлицитно и имплицитно садржане информације у једноставнијем књижевном и некњижевном тексту; – напамет говори одабране књижевне текстове или одломке;		Књижевни термини и појмови Писац и приповедач. Облици казивања: приповедање у првом и трећем лицу. Фабула: низање догађаја, епизоде, поглавља. Карактеризација ликова – начин говора, понашање, физички изглед, животни ставови, етичност поступака. Врсте епских дела у стиху и прози: епска народна песма, бајка (народна и ауторска), новела (народна и ауторска), шаљива народна прича. Врста стиха према броју слогова: десетерац. ДРАМА Лектира 1. Бранислав Нушић: <i>Кирија</i> 2. Душан Радовић: <i>Капетан Џон Пиплфокс</i> 3. Љубиша Ђокић: <i>Биберче</i> Књижевни термини и појмови Позоришна представа и драма. Чин, појава, лица у драми, драмска радња. Сцена, костим, глума, режија. Драмске врсте: једночинка, радио-драма. НАУЧНОПОПУЛАРНИ И ИНФОРМАТИВНИ ТЕКСТОВИ (бирати до 2 дела) 1. Вук Ст. Караџић: <i>Моба и прело</i> (одломак из дела <i>Живот и обичаји народа српскога</i>) 2. Доситеј Обрадовић: <i>О љубави према науци</i> 3. М. Петровић Алас: <i>У царству гусара</i> (одломци) 4. Милутин Миланковић: <i>Успомене, доживљаји, сазнања</i> (одломак) 5. Избор из енциклопедија и часописа за децу ДОМАЋА ЛЕКТИРА: 1. <i>Епске народне песме</i> (о Немањинима и Мрњавчевићима – претко-совски тематски круг) 2. <i>Народне бајке, новеле, шаљиве народне приче</i> (избор); кратке фолклорне форме (питалице, брзалице, пословице, загонетке) 3. Бранислав Нушић: <i>Хајдуци</i> 4. Данијел Дефо: <i>Робинсон Крусо</i> (одломак о изградњи склоништа) 5. Марк Твен: <i>Доживљаји Хаклберија Фини / Краљевић и просјак / Доживљаји Тома Сојера</i> 6. Избор ауторских бајки 7. Гроздана Олујић; Ивана Нешић: <i>Зеленбабини дарови</i> (одломци) 7. Игор Коларов: <i>Аги и Ема</i> 8. Избор из савремене поезије за децу (Александар Вучо, Мирослав Антић, Драгомир Ђорђевић, Владимир Андрић, Дејан Алексић...) Допунски избор лектире (бирати до 3 дела) 1. Јован Јовановић Змај: <i>Песмо моја</i> (из <i>Ђулића</i>) 2. Стеван Раичковић: <i>Велико двориште</i> (избор) / <i>Мале бајке</i> (избор) 3. Иван Цанкар: <i>Десетица</i> 4. Љубивоје Ршумовић: <i>Ујдурме и зврчке из античке Грчке</i> (избор) / Густав Шваб: <i>Приче из старине</i> 5. Џон Р. Р. Толкин: <i>Хобит</i> (одломци) 6. Никол Лезије: <i>Тајна жутог балона</i> 7. Корнелија Функе: <i>Господар лопова</i> (одломак) 8. Вида Огњеновић: <i>Путовање у путопис</i> (одломак) 9. Владислава Војновић: <i>Приче из главе</i> (избор, осим приче <i>Позориште</i>) 10. Дејан Алексић: <i>Музика тражи уши</i> (избор) / <i>Кога се тиче како живе приче</i> (избор) 11. Јован Стерија Поповић: <i>Лажа и паралажа</i> (одломак о Месечевој краљици) и Едмон Ростан: <i>Сирано де Бержерак</i> (одломак о путу на Месец) Дело завичајног аутора по избору.
	ЈЕЗИК	Променљиве речи: именице, заменице, придеви, бројеви (с напоменом да су неки бројеви непроменљиви), глаголи; непроменљиве речи: прилози (с напоменом да неки прилози могу имати компарацију) и предлози. Именице – значење и врсте (властите, заједничке, збирне, градивне; мисаоне, глаголске). Промена именица (деклинација): граматичка основа, наставак за облик, појам падежа. Основне функције и значења падежа (с предлозима и без предлога): номинатив (субјекат); генитив (припадање и део нечега); датив (намена и усмереност); акузатив (објекат); вокатив (дозивање, обраћање); инструментал (средство и друштво); локатив (место). Придеви – значење и врсте придева (описни, присвојни, градивни; месни и временски); род, број, падеж и компарација придева. Слагање придева са именицом у реду, броју и падежу. Заменице – личне заменице: промена, наглашени и ненаглашени облици, употреба личне заменице сваког лица <i>себе, се</i>. Бројеви – врсте и употреба: главни (основни, збирни бројеви, бројне именице на <i>-ица</i>) и редни бројеви. Глаголи – глаголски вид (несвршени и свршени); глаголски род (прелазни, непрелазни и повратни глаголи); глаголски облици (грађење и основно значење): инфинитив (и инфинитивна основа), презент (презентска основа, наглашени и ненаглашени облици презента помоћних глагола), перфекат, футур I. Предикатска реченица – предикат (глаголски; именски); слагање предиката са субјектом у лицу, броју и роду; прави и неправи објекат; прилошке одредбе (за место, за време, за начин; за узрок и за меру и количину);апозиција.

		Правопис	Велико слово у вишечланим географским називима; у називима институција, предузећа, установа, организација (типични примери); велико и мало слово у писању присвојних придева. Заменица <i>Ви</i> из поштовања. Одрична речца <i>не</i> уз именице, придеве и глаголе; речца <i>нај</i> у суперлативу; вишечлани основни и редни бројеви. Интерпункцијски знаци: запета (у набрајању, уз вокатив и апозицију); наводници (наслови дела и називи школа); црта (уместо наводника у управном говору).
		Ортоепија	Место акцента у вишесложним речима (типични случајеви). Интонација и паузе везане за интерпункцијске знакове; интонација упитних реченица. Артикулација: гласно читање брзалица, најпре споро, а потом брже (индивидуално или у групи).
	ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА		Препричавање, причање, описивање – уочавање разлике између говорног и писаног језика; писање писма (приватно, имејл) Богатење речника: синоними и антоними; некњижевне речи и туђице – њихова замена језичким стандардом; уочавање и отклањање безначајних појединости и сувишних речи у тексту и говору. Техника израде писменог састава (тежиште теме, избор и распоред грађе, основни елементи композиције и груписање грађе према композиционим етапама); пасус као уже тематске целине и његове композицијско-стилске функције. Осам домаћих писмених задатака. Четири школска писмена задатка.

Кључни појмови садржаја: књижевност, језик, језичка култура.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења *Српског језика и књижевности* чине три предметне области: Књижевност, Језик и Језичка култура. Препоручена дистрибуција часова по предметним областима је следећа: Књижевност – 70 часова, Језик – 70 часова и Језичка култура – 40 часова. Све три области се прожимају и ниједна се не може изучавати изоловано и без садејства са другим областима.

Програм *Српског језика и књижевности* заснован је на исходима, односно на процесу учења и ученичким постигнућима. Исходи представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности које ученик гради, проширује и продубљује кроз све три предметне области овог предмета.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника јесте да дати програм прилагоди, имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика; уџбенике и друге наставне материјале које ће користити; техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже; ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и садржаја, наставник најпре креира свој годишњи, тј. глобални план рада, из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Исходи дефинисани по областима олакшавају наставнику даљу операционализацију исхода на нивоу конкретних наставних јединица. Од наставника се очекује да за сваку наставну јединицу, у фази планирања и писања припреме за час, дефинише исходе. Током планирања треба, такође, имати у виду да се неки исходи остварују брже и лакше, али је за већину исхода (посебно за предметну област Књижевност) потребно више времена, више различитих активности и рад на различитим текстовима. Поред тога што ученике треба да оспособи за коришћење уџбеника, као једног од извора знања, наставник ваља да их упуту у начине и облике употребе других извора сазнавања.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

КЊИЖЕВНОСТ

Окосницу програма књижевности чине текстови из лектире. Лектира је разврстана по књижевним родовима – *лирика, епика, драма* и обogaћена избором нефикционалних, научнопопуларних и информативних текстова. Обавезни део лектире састоји се, углавном, од дела која припадају основном националном корпусу, али је обogaћен савременим, актуелним делима. Избор дела је у највећој мери заснован на принципу прилагођености узрасту.

Уз текстове који је потребно обрадити на часу дат је и списак домаће лектире. Циљ поновног увођења домаће лектире је формирање, развијање или неговање читалачких навика код ученика. Обимнија дела ученици могу читати преко распуста чиме се подстиче развијање континуиране навике читања.

Уз обавезни списак дела за обраду додат је допунски избор текстова. Изборни део допушта наставнику већу креативност у достизању исхода. Такође, програмом се подстиче упознавање ученика са завичајном, локалном (или регионалном) културом и стваралаштвом, пошто је омогућено да сваки наставник обради дело по избору писца из завичајног (регионалног) корпуса.

Уз доминантан корпус текстова канонских писаца којим се утиче на формирање естетског укуса ученика, изграђује и богати свест о природи националне књижевности (и вредностима класика светске књижевности), али и културном и националном идентитету, у избору лектире и допунском избору дата је могућност наставницима да одаберу и изабран број књижевних дела савремених писаца, чиме се ученици упознају са репрезентативним примерима савремене књижевности и у прилици су да критички самеравају поетику њихових дела са канонским вредностима. Циљ увођења савремених књижевних дела која још нису постала део канона јесте да се по својој мотивској или тематској сродности вежу за постојеће теме и мотиве у оквиру наставног програма и да се таквим примерима покаже како и савремени писци промишљају епску народну традицију или теме пријатељства, етичности, развијају импацију и емпатију, чиме ће се богати вертикално читалачко

искуство ученика и осавременисти приступ настави.

Овакав избор дела омогућава већу могућност примене компаративног приступа проучавању литерарног стваралаштва, уз одабир различитих нивоа обраде: интерпретације, приказа или освртара. Избор дела треба да буде усклађен са могућностима, потребама и интересовањима конкретног ђачког колектива. Разлике у укупној уметничкој и информативној вредности појединих текстова утичу на одговарајућа методичка решења (прилагођавање читања врсти текста, опсег тумачења текста у зависности од сложености његове структуре, повезивање и груписање са одговарајућим садржајима из других предметних подручја – граматике, правописа и језичке културе и сл.).

Текстови из допунског дела програма треба да послуже наставнику и при обради наставних јединица из граматике, као и за обраду и утврђивање садржаја из језичке културе. Дела која неће обрађивати наставник треба да препоручи ученицима за читање у слободно време.

Нови програм наставе и учења заснован је на уочавању природе и улоге књижевног дела, као и уочавању разлике књижевних и некњижевних текстова, односно њиховој већој корелативности. Ученици треба да буду оспособљени да разликују особености књижевног текста (фикционалност, конотативност, књижевни постоупци, сликовитост, ритмичност и сл.) у односу на денотативност, информативност и казивање засновано на чињеницама и подацима у различитим видовима некњижевних текстова. Корелативност је омогућена адекватним комбиновањем обавезних и изборних дела.

Са списка допунског избора наставник бира она дела која ће, уз обавезни део лектире, чинити тематско-мотивске целине. Наставник може груписати и повезивати по сродности дела из обавезног и допунског програма на много начина. Могући примери функционалног повезивања наставних јединица могу бити следећи (никако и једини): тема пријатељства: Нушићеви *Хајдуци* – Твенови *Доживљаји Тома Сојера* / *Доживљаји Хаклберија Финна* – Кишов *Дечак и пас* – Раичковићево *Велико двориште* – *Господар лопова* К. Функе; социјални мотиви и проблеми у одрастању: Кишов *Дечак и пас* – Цанкарова *Десетица* – Г. Олујић, *Село изнад облака* – Коларовљев роман *Аги и Ема* – Глишићева *Прва бразда*; родољубље: Душан Васиљев, *Домовина* или Алекса Шантић, *Моја отаџбина* – народне епске песме о Немањинима и Мрњавчевићима; савремено детињство: Трајковићева песма *Кад књиге буду у моди* – роман *Аги и Ема* – Г. Олујић *Црвена жаба*; детињство у прошлости: Нушићеви *Хајдуци* – Твенови *Доживљаји Тома Сојера* / *Доживљаји Хаклберија Финна* – Миланковићеве *Успомене, доживљаји, сазнања* – Кишов *Дечак и пас* – Раичковићево *Велико двориште* – Ђокићев *Поход на Мјесец* – Глишићева *Прва бразда*; детињство великих научника и писаца: о Николи Тесли – Миланковићеве *Успомене, доживљаји, сазнања*; љубав према науци и књижевности: Д. Обрадовић, *О љубави према науци* (по потреби прилагодити узрасту ученика) – Алексејеве приче *Музика тражи уши* или *Кога се тиче како живе приче* – Миланковићеве *Успомене, доживљаји, сазнања* – Трајковићева песма *Кад књиге буду у моди*; описивање: Илићев *Зимско јутро* – Данојлићева *Шљива* – Андрићев *Мостови* – *Сребрне плесачице* Д. Максимовић – *Путовање у пуповину* В. Огњеновић; обрада портрета: Чича Јордан – Милона – хајдучи – хобит Билбо Багинс – бака Ема – Том Сојер / Хаклбери Фин – Шипио; хумор и пародија: *Еро с онога свијета* – Нушићеви *Хајдуци* – Радовићев *Капетан Џон Пилфокс*; митологија: митолошке народне лирске песме – Ршумовићева обрада грчких митова у књизи *Ујдурме и зврчке из античке Грчке*; авантуре: Дефоов *Робинсон Крусо* – проза М. Петровића Аласа о гусарима, пиратима и путовању на „Робинсоново“ острво – Радовићев *Капетан Џон Пилфокс* – Твенови *Доживљаји Тома Сојера* / *Доживљаји Хаклберија Финна*. Наведени примери показују како се исти текст може повезивати са другима на различите начине, према различитим мотивима или тону приповедања.

Књижевна дела која су доживела екранизацију (*Хајдуци*, *Аги и Ема*, *Доживљаји Тома Сојера*, *Хобит*, *Робинсон Крусо*, *Господар лопова*) могу послужити за компаративну анализу и уочавање разлике између књижевне и филмске (адаптиране, измењене) фавуле и израза, чиме ученици могу доћи до закључка о природи два медија и развијати своју медијску писменост. Ученици се могу упутити и на друге филмове са сличном тематиком (дечје авантуре или авантуре у фантастичном свету, одрастање усамљеног детета и сл.) и додатно повезати обраду једне тематско-мотивске целине.

Са појединим елементима медијске писмености ученике треба упознати такође кроз корелацију: појам дечји часопис упознати

на конкретном тексту из часописа по избору (садржај текста треба да буде у вези са лектиром); појам радио упознати уз обраду текста *Капетан Џон Пилфокс* Душка Радовића.

Поред корелације међу текстовима, неопходно је да наставник успостави вертикалну корелацију. Наставник мора бити упознат са садржајима *српског језика* претходних разреда ради поштовања принципа поступности и систематичности.

Наставник, такође, треба да познаје садржаје предмета природе и друштво за 3. и 4. разред (пример: приликом обраде претковских песама у уводном делу часа или приликом мотивације, ученике треба подсетити на оно што су учили о Немањинима и Мрњавчевићима из овог предмета...).

Хоризонталну корелацију наставник успоставља, пре свега, са наставом историје, ликовне културе, музичке културе, верске наставе и грађанског васпитања.

Увођење ученика у свет књижевности, али и осталих, тзв. не-књижевних текстова (популарних, информативних), представља изузетно сложен наставни задатак. Управо на овом ступњу школовања стичу се основна и врло значајна знања, умења и навике од којих ће зависити ученичка књижевна култура, али и естетске компетенције. Ученици треба да разумеју фикционалну природу књижевног дела и његову аутономност (односно да праве разлику између лирског субјекта и песника, приповедача и писца), као и чињеницу да књижевно дело обликује једну могућу слику стварности.

При обради текста примењиваће се у већој мери јединство аналитичких и синтетичких поступака и гледишта. У складу са исходима, ученике треба навикавати да своје утиске, ставове и судове о књижевном делу подробније доказују чињеницама из самог текста и тако их оспособљавати за самосталан исказ, истраживачку делатност и заузимање критичких ставова.

Проучавање књижевноуметничког дела у настави је сложен процес који започиње наставниковим и учениковим припремањем (мотивисање ученика за читање, доживљавање и проучавање уметничког текста, читање, локализовање уметничког текста, истраживачки припремни задаци) за тумачење дела, своје најпродуктивније видове добија у интерпретацији књижевног дела на наставном часу, а у облицима функционалне примене стечених знања и умења наставља се и после часа: у продуктивним обнављањима знања о обрађеном наставном градиву, у поредбеним изучавањима књижевноуметничких дела и истраживачко-интерпретативним приступима новим књижевноуметничким остварењима. Средишње етапе процеса проучавања књижевноуметничког дела у настави јесу методолошко и методичко заснивање интерпретације и њено развијање на наставном часу.

Обрада књижевног дела треба да буде проткана решавањем проблемских питања која су подстакнута текстом и уметничким доживљавањем. Многи текстови, а поготову одломци из дела, у наставном поступку захтевају умесну локализацију, често и вишеструку. Ситуирање текста у временске, просторне и друштвено-историјске оквире, као и обавештења о битним садржајима који претходе одломку – све су то услови без којих се у бројним случајевима текст не може интензивно доживети и правилно схватити.

Приликом тумачења текста ученике треба навикавати да своје утиске, ставове и судове о књижевном делу подробније доказују чињеницама из самог текста и тако их оспособљавати за самосталан исказ, истраживачку делатност и заузимање критичких ставова, уз уважавање индивидуалног разумевања смисла књижевног текста и исказивање различитих ставова.

У наставној интерпретацији књижевноуметничког дела обједињавајући и синтетички чиниоци могу бити: уметнички доживљаји, текстовне целине, битни структурни елементи (тема, мотиви, песничке слике, фабула, односно сиже, књижевни ликови, смисао и значење текста, мотивациони поступци, композиција), форме приповедања (облици излагања), језичко-стилски поступци и литерарни (књижевноуметнички) проблеми.

Књижевнотеоријске појмове ученици ће упознавати уз обраду одговарајућих текстова и помоћу осврта на претходно читалачко искуство. У програму нису наведени појмови и врсте књижевних дела предвиђени за усвајање у претходним разредима првог основношколског циклуса, али се очекује ће се наставник наслонити на стечено знање ученика, обновити га и продубити на примерима, сходно старијем узрасту. Такав случај је са стилским фигурама (поређењем (компарацијом) и персонификацијом) које се усвајају у трећем и четвртном разреду; појму приповедања и облицима казивања у епском књижевном делу (дијалог, монолог,

описивање)...

Језичко-стилским изражајним средствима прилази се с доживљајног становишта; полазиће се од изазваних уметничких утисака и естетичке сугестије, па ће се потом истраживати њихова језичко-стилска условљеност.

Током обраде књижевних дела, као и у оквиру говорних и писмених вежби, настојаће се да ученици откривају што више особина, осећања и душевних стања појединих ликова, као и да изражавају своје ставове о поступцима ликова.

Приликом повезивања књижевних (фикционалних), граничних, односно нефикционалних текстова (путописна и аутобиографска проза) и не-књижевних текстова (енциклопедије, речници, часописи и сл.), треба реализовати исходе везане за уочавање разлике између фикционалне и нефикционалне књижевности (засноване на личном сведочењу и проверљивим подацима), као и књижевног и не-књижевног текста и упућивати ученика да увиде разлику у књижевном поступку између наведених врста.

Иако ученик усваја појмове народне и ауторске бајке у претходним разредима, сада треба да буде у стању да детаљније познаје одлике народне бајке и њене разлике у односу на ауторску бајку (композиција, (не)постојање стереотипног почетка и завршетка, ликови – човек као главни лик народне бајке и животиње и природна бића као јунаци ауторске бајке, поремећај равнотеже као узрок потраге јунака у народној бајци / потрага за идентитетом и животном срећом у ауторској бајци, коришћење (и измена) мотива народне бајке у ауторској бајци), као и у односу на драмску или сценску бајку (адаптација мотива, односно прилагођавање радње драмском облику). Такође, ученик треба да уочава разлике у особеностима народне и уметничке новеле на примерима из лектире. Загонетке и пословице уводе се у наставу српског језика и књижевности од првог разреда, па се знања о овим врстама обнављају и проширују. Исто важи и за причу о животињама и њену дистинкцију у односу на басну – наставник се наслања на знање из првог циклуса образовања, обнавља га и проширује.

Исходи везани за наставну област књижевност засновани су на читању. Кроз читање и тумачење књижевних дела ученик развија читалачке компетенције које подразумевају не само истраживачко посматрање и стицање знања о књижевности већ подстићу и развијају емоционално и фантазијско уживљавање, имажинацију, естетско доживљавање, богате асоцијативне моћи, уметнички сензибилитет, критичко мишљење и изграђују морално просуђивање. Разни облици читања су основни предуслови да ученици у настави стичу знања и да се успешно уводе у свет књижевног дела. У петом разреду негује се, пре свега, доживљајно читање, а ученици се поступно уводе у истраживачко читање (читање према истраживачким задацима, читање из различитих перспектива и сл.) и оспособљавају да искажу свој доживљај уметничког дела, увиде елементе од којих је дело сачињено и разумеју њихову улогу у изградњи света дела.

ЈЕЗИК

У настави језика ученици се оспособљавају за правилну усмену и писану комуникацију стандардним (књижевним) српским језиком. Отуда захтеви у овом програму нису усмерени само на усвајање језичких правила и граматичке норме, већ и на разумевање њихове функције и правилну примену у усменом и писменом изражавању.

Када се у садржајима програма наводе наставне јединице које су ученици већ обрађивали у нижим разредима, подразумева се да се степен усвојености и способност примене раније обрађеног градива проверава, а понављање и увежбавање на новим примерима претходи обради нових садржаја, чиме се обезбеђује континуитет рада и систематичност у повезивању новог градива са постојећим знањима.

Нужно је да наставник увек има на уму пресудну улогу умесних и систематских вежбања, односно да наставно градиво није усвојено док се добро не увежба. То значи да вежбања морају бити саставни чинилац обраде наставног градива, примене, обнављања и утврђивања знања.

Граматика

Основни програмски захтев у настави граматике јесте да се ученицима језик представи и тумачи као систем. Ниједна језичка појава не би требало да се изучава изоловано, ван контекста у којем се остварује њена функција (у свакој погодной прилици могу се знања из граматике ставити у функцију тумачења текста, како

уметничког тако и научнопопуларног). Један од изразито функционалних поступака у настави граматике јесу вежбања заснована на коришћењу примера из непосредне говорне праксе, што наставу граматике приближава животним потребама у којима се примењује језик појављује као свестрано мотивисана људска активност. Језичке појаве не треба наводити нити приказивати као изоловане (нпр. непевзане речи и смисаоно некореспондентне реченице), већ их увек ваља контекстуализовати везивањем за говорне ситуације у којима се могу јасно препознати, издвојити и објаснити њихове карактеристике и функције.

Наставни приступ падежима и вежбе усмерене на утврђивање знања о употреби правилних облика именских речи треба повезивати с одступањима од књижевног језика, колебањима и типичним грешкама које се јављају у усменом и писменом изражавању ученика. Стога се садржај вежбања падежа у настави мора одређивати на основу континуираног праћења језичког испољавања ученика (нпр. током дијалога на часу, а такође и на примерима из домаћих и писмених задатака ученика). Тако ће настава језика бити у функцији оспособљавања ученика за правилно комуницирање савременим књижевним српским језиком. Обрада предлога не може се сматрати окончаном на једном часу, указивањем на њихову непроменљивост, већ основна знања треба поступно проширивати током обраде падежа, и то наводећи најфреквентније примере и њихову типичну употребу. Исто важи и за прилоге, чију поделу по значењу треба повезати са прилошким одредбама, а функцију показивати у реченици и у тексту. И променљиве врсте речи треба повезивати са њиховим типичним функцијама у реченици да би ученици уочили реч као јединицу на морфолошком и синтаксичком нивоу.

Правопис

Правописна правила се усвајају путем систематских вежбања (правописни диктати, исправка грешака у датом тексту, тестови са питањима из правописа итд.). У оквиру правописних вежби пожељно је повремено укључити и питања којима се проверава графика (писана слова: велико и мало ћирилично Ћ, Ћ; велико и мало латиничко Ћ, велико Г, С, Ш итд.).

Тakoђе, треба подстицати ученике да сами уочавају и исправљају правописне грешке у СМС комуникацији, као и у различитим типовима комуникације путем интернета.

Поред тога, ученике треба упућивати на служење правописом и правописним речником (школско издање). Пожељно је да наставник доноси примерак *Правописа* на час кад год се обрађују правописне теме (тако би могао појединачно ученицима задавати да пронађу реч у правописном речнику и одреде њен правилан облик или правилно писање).

Ортоепија

Наставник стално треба да указује на важност правилног говора, који се негује спровођењем одређених ортоепских вежби. Ортоепске вежбе не треба реализовати као посебне наставне јединице, већ уз одговарајуће теме из граматике: нпр. уочавање места акцента у речи може се повезати са обрадом и утврђивањем знања о падежима (именице *време, раме, теме* и сл. у генитиву јединице и номинативу множине немају акценат на истом слогу итд.); реченична интонација може се с једне стране повезати са правописом, а са друге са синтаксом итд. Уз коришћење аудио снимака, ученике треба навикавати да препознају, репродукују и усвоје правилно акцентован говор, а у местима где се одступа од акценатске нормe, да разликују стандардни акценат од свога акцента, тј. од дијалекатске акцентуације.

Неке ортоепске вежбе могу се спроводити и уз одговарајуће теме из књижевности: нпр. артикулација се може вежбати изговарањем брзалица, онда када се оне обрађују као део народног стваралаштва; акценат речи, темпо, ритам, реченична интонација и паузе могу се вежбати гласним читањем одломака из изборне лектире (по избору наставника или ученика) итд. Као ортоепску вежбу треба спроводити и говорење напамет научених одломака у стиху и прози (уз помоћ аудитивних наставних средстава).

ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА

Развијање језичке културе један је од најважнијих задатака наставе матерњег језика. Ова наставна област, иако је програмски конституисана као посебно подручје, мора се повезивати с обрадом књижевних текстова као репрезентативних образаца изражавања, а такође и са наставом граматике и правописа. Исто тако, обрада књижевног текста и рад на граматички и правопису књижевног језика мора укључивати и садржаје који доприносе неговану културу усменог и писменог изражавања.

Језичка култура се негује спровођењем лексичко-семантичких и стилских вежби, које имају за циљ богаћење речника и развијање способности и вештине изражавања. Све врсте тих вежбања, чији је циљ развијање језичког мишљења, изводе се на тексту или у току говорних вежби.

Када су у питању домаћи задаци, препоручује се да се четири задатка пишу ћирилицом, а четири латиницом (наизменично). Годишње се ради четири школска писмена задатка – по два у сваком полугодишту (један час за израду задатка и два за анализу и писање побољшане верзије састава). Школске писмене задатке требало би писати ћирилицом, а два исправка латиницом.

Приликом реализације програма предмета *српски језик и књижевност* наставници треба да користе и савремене технологије (нпр. видео-бим, паметну таблу и сл.). Осавремењивање часова може се постићи и коришћењем електронских уџбеника и других наставних средстава.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Праћење и вредновање резултата напредовања ученика је у функцији остваривања исхода, а започиње иницијалном проценом достигнутог нивоa знања. Сваки наставни час и свака активност ученика је прилика за формативно оцењивање, односно регистровање напретка ученика и упућивање на даље активности.

Формативно вредновање је саставни део савременог приступа настави и подразумева процену знања, вештина, ставова и понашања, као и развијања одговарајуће компетенције током наставе и учења. Резултат оваквог вредновања даје повратну информацију и ученику и наставнику о томе које компетенције су усвојене, а које нису, као и о ефикасности одговарајућих метода које је наставник применио ради остваривања циља. Резултати формативног вредновања на крају наставног циклуса треба да буду исказани и бројчаном оценом.

Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања, праћења и вредновања. Важно је да наставник, поред постигнућа ученика, континуирано прати и вреднује властити рад. Све што се покаже добрим и ефикасним, наставник ће користити и даље у својој наставној пракси, а оно што буде процењено као недовољно делотворно, требало би унапредити.

Назив предмета	ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК
Циљ	Циљ учења страног језика је да се ученик усвајањем функционалних знања о језичком систему и култури и развијањем стратегија учења страног језика оспособи за основну писмену и усмену комуникацију и стекне позитиван однос према другим језицима и културама, као и према сопственом језику и културном наслеђу.
Разред	Пети
Годишњи фонд часова	72 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да у усменој и писаној комуникацији:	ОБЛАСТ / ТЕМА Комуникативне функције	САДРЖАЈИ
– разуме краће текстове који се односе на поздрављање, представљање и тражење / давање информација личне природе; – поздрави и отпоздрави, представи себе и другог користећи једноставна језичка средства; – постави и одговори на једноставнија питања личне природе; – у неколико везаних исказа саопшти информације о себи и другима;	Поздрављање и представљање себе и других и тражење / давање основних информација о себи и другима у ширем друштвеном контексту	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање краћих, једноставнијих текстова који се односе на дате комуникативне ситуације (дијалози, наративни текстови, формулари и сл.); реаговање на усмени или писани импулс саговорника (наставника, вршњака и сл.) и иницирање комуникације; усмено и писано давање информација о себи и тражење и давање информација о другима (СМС, имејл, формулари, чланске карте, опис фотографије и сл.). Садржаји <i>Hello. Hi. I'm Maria. What's your name? I'm / My name is... Tony is 11. How old are you? I live in (town, city, village). Where do you live? I live at number 46 Black Street. My best friend lives next door. What's your address? What's your phone number? Have you got/Do you have an email address? These are my parents. Their names are ... I can't play tennis, but I can do karate. Can you play the guitar? My birthday is on the 21st of May. When is your birthday? This is Miss May. She's my teacher. This is Mr Crisp. He's my tennis coach.</i> <i>The Present Simple Tense</i> за изражавање сталних радњи . <i>Have got/Have</i> за изражавање поседовања. Личне заменице у функцији субјекта – <i>I, you ...</i> Присвојни придеви – <i>my, your...</i> Показне заменице – <i>this/these, that/those</i> Питања са <i>Who/What/Where/When/How(old)...</i> Основни бројеви (1-1000). Предлози за изражавање места – <i>in, at...</i> Предлози за изражавање времена – <i>in, on, at...</i> Употреба неодређеног члана са именицама у једнини. Изостављање члана испред назива спортова. Употреба одређеног члана уз називе музичких инструмената. (Интер)културни садржаји: устаљена правила учтивости; титуле уз презимена особа (<i>Mr, Miss, Mrs, Ms, Sir</i>); имена и надимци; начин писања адресе.
– разуме једноставнији опис особа, биљака, животиња, предмета, појава или места; – упореди и опише карактеристике живих бића, предмета, појава и места, користећи једноставнија језичка средства;	Описивање карактеристика живих бића, предмета, појава и места	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање једноставнијих описа живих бића, предмета, појава и места и њиховог поређења; усмено и писано описивање / поређење живих бића, предмета, појава и места; израда и презентација пројеката (постера, стрипова, ППТ-а, кратких аудио / видео записа, радио емисија и слично). Садржаји <i>Who's the boy with short fair hair and a black jacket? What's Maria wearing? She's wearing a nice white T-shirt and dark blue jeans. My brother is clever, but lazy. My best friend is kind and fiendly. There is / isn't a cinema / hospital in my town. There are two big bookshops in my town. What's this / that over there? It's a sports centre. How far is it? Zebras are white wild animals with black and white stripes. A cheetah is a fast, dangerous animal. How deep is the Adriatic Sea/the Pacific Ocean? How long is the Danube/the Thames River? Layla is prettier than Susan. Who's the best student in your class? This car is more expensive than that one. London is larger than Belgrade. About eight million people live there. Belgrade is much smaller, but...</i>
		<i>The Present Simple Tense</i> и <i>The Present Continuous Tense</i> за изражавање радњи и стања у садашњости Глаголи <i>have got, to be</i> за давање описа Питања са <i>Who/What/Where/When/Which/How (old, far, deep, long...)</i> Егзистенцијално <i>There is / are...</i> Употреба одређеног члана са именицама које означавају лица и предмете који су познати саговорнику, као и уз имена река, мора и океана. Употреба/изостављање одређеног члана уз имена градова и држава. Поређење придева (правилно и неправилно поређење). (Интер)културни садржаји: географске карактеристике Велике Британије; биљни и животињски свет.

– разуме једноставније предлоге и одговори на њих; – упуту једноставан предлог; – пружи одговарајући изговор или одговарајуће оправдање;	Позив и реаговање на позив за учешће у заједничкој активности	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање једноставнијих текстова који садрже предлоге; усмено и писано преговарање и договарање око предлога и учешћа у заједничкој активности; писање позивнице за прославу / журку или имејла / СМС-а којим се уговара заједничка активност; прихватање /одбијање предлога, усмено или писано, уз поштовање основних норми учтивости и давање одговарајућег оправдања / изговора. Садржаји <i>I think we can go out this afternoon. Why not? Let's do it. Sorry. I can't. I must do my homework. Sorry, I think that's boring. Let's do something else. How about going to the cinema? Great. What time? See you then. Let's make pancakes. That's a good idea. What shall we do? Let's play Monopoly. Why don't we meet at the sports centre? What time? Half past two. Fine. I'll see you at the sports centre at half past two. Would you like to come to my birthday party on Sunday? I'm sorry, but I can't make it. I'd love to, thanks.</i> Императив <i>How about</i> + глаголска именица <i>Why don't we</i> + инфинитивна основа глагола <i>Would you like</i> + инфинитив глагола Модални глаголи за изражавање предлога – <i>can/could/shall</i> Глагол <i>will</i> за изражавање одлука (Интер)културни садржаји: прикладно позивање и прихватање/ одбијање позива.
– разуме и једноставне молбе и захтеве и реагује на њих; – упуту једноставне молбе и захтеве; – затражи и пружи кратко обавештење; – захвали и извине се на једноставан начин; – саопшти кратку поруку (телефонски разговор, дијалог уживо, СМС, писмо, имејл) којом се захваљује;	Изражавање молби, захтева, обавештења, извињења, и захвалности	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање једноставнијих исказа којима се тражи /нуди помоћ, услуга, обавештење или се изражава жеља, извињење, захвалност; усмено и писано тражење и давање обавештења, упућивање молбе за помоћ / услугу и реаговање на њу, изражавање жеља, извињења и захвалности. Садржаји <i>Can I help you? It's OK, I can do it. May I ask a question? Sure. What do you want? Do you want an orange? Yes, please. No, thank you. Can you pass me an orange, please? Of course, here you are. Thank you very much / so much. I want an apple. Can I have this one? Anything else? Can I borrow your pen? Sorry, you can't. I want to go home. Can we buy lemonade there? No, we can't. Oh no. I'm sorry. When does the movie start? It starts at 8.</i> Модални глаголи за изражавање молбе и захтева – <i>can/could/may</i>. (Интер)културни садржаји: правила учтивости комуникације.
– разуме и следи једноставнија упутства у вези с уобичајеним ситуацијама из свакодневног живота (правила игре, рецепт за припремање неког јела и сл.) са визуелном подршком без ње; – да једноставна упутства (нпр. може да опише како се нешто користи / прави, напише рецепт и сл.);	Разумевање и давање упутстава	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање текстова који садрже једноставнија упутства (нпр. за компјутерску или обичну игру, употребу апарата, рецепт за прављење јела и сл.) са визуелном подршком и без ње; усмено и писано давање упутстава. Садржаји <i>Drag (the word) and drop it in the correct place. Throw the dice. Move your token... Press the button and wait. Insert the coin in the slot. Peel the onions and chop them. Put the saucepan on the stove.</i> Императив Личне заменице у функцији објекта – <i>me, her, him...</i> (Интер)културни садржаји: традиционалне / омиљене врсте јела.
– разуме честитку и одговори на њу; – упуту пригодну честитку; – разуме и, примењујући једноставнија језичка средства, опише начин прославе рођендана, празника и важних догађаја;	Описивање и честитање празника, рођендана и значајних догађаја, честитање на успеху и изражавање жаљења	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање једноставнијих текстова у којима се описују и честитају празници, рођендани и значајни догађаји; описивање празника, рођендана и значајних догађаја; реаговање на упућену честитку у усменом и писаном облику; упућивање пригодних честитки у усменом и писаном облику; израда и презентација пројеката у вези са прославом празника, рођендана и значајних догађаја. Садржаји <i>Children in Britain usually have their birthday parties at home. Everybody sings Happy Birthday! In Britain, people open their presents on Christmas Day. On Easter Sunday children often hunt for eggs. Happy Valentine's Day! Same to you! Roses are red, violets are blue, my heart is full of love for you. In my country we celebrate a lot of different festivals, but my favourite is... Good luck! Congratulations! Well done! Lucky you! I'm so happy for you! I'm sorry to hear that/about that! It's a pity!</i> <i>The Present Simple Tense</i> за изражавање уобичајених радњи. Изостављање члана испред назива празника. Изостављање члана испред именица употребљених у општем смислу. (Интер)културни садржаји: значајни празници и догађаји и начин обележавања / прославе; честитање.
		<i>for you. In my country we celebrate a lot of different festivals, but my favourite is... Good luck! Congratulations! Well done! Lucky you! I'm so happy for you! I'm sorry to hear that/about that! It's a pity!</i> <i>The Present Simple Tense</i> за изражавање уобичајених радњи. Изостављање члана испред назива празника. Изостављање члана испред именица употребљених у општем смислу. (Интер)културни садржаји: значајни празници и догађаји и начин обележавања / прославе; честитање.

– разуме једноставније текстове у којима се описују сталне, уобичајене и тренутне радње и способности; – размени информације које се односе на дату комуникативну ситуацију; – опише сталне, уобичајене и тренутне догађаје / активности и способности користећи неколико везаних исказа;	Описивање догађаја и способности у садашњости	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање описа и размењивање исказа у вези са сталним, уобичајеним и тренутним догађајима / активностима и способностима; усмено и писано описивање сталних, уобичајених и тренутних догађаја / активности и способности (разговор уживо или путем телефона, разгледница, СМС порука, имејл и сл.). Садржаји <i>I live in a flat on the first floor. What do you usually do on Sundays? Do you live in a house or in a flat? My sister doesn't go to school. What time do you go to bed / does she get up? He never tidies his room. I can clean my dad's car. When do Americans celebrate Halloween? When does winter start? Where do penguins live? What are you doing at the moment? I'm feeding my cat. We're going on a school trip today. They're having dinner now. I normally go to school by bus, but today I'm going on foot. I'm doing my homework. I always do it after dinner. I can speak three languages, but now I'm speaking English. I am good at maths.</i> <i>The Present Simple Tense</i> за изражавање уобичајених и сталних радњи <i>The Present Continuous Tense</i> за изражавање тренутних и привремених радњи Модални глагол <i>can</i> за изражавање способности Прилози за учесталост – <i>usually, often...</i> Предлози за изражавање правца кретања – <i>to, from...</i> Предлози за описивање начина кретања – <i>by (car), on (foot)...</i> (Интер)културни садржаји: породични живот; живот у школи – наставне и ваннаставне активности; распусти и путовања.
– разуме краће текстове у којима се описују догађаји и способности у прошлости; – размени информације у вези са догађајима и способностима у прошлости; – опише у неколико краћих, везаних исказа догађај у прошлости; – опише неки историјски догађај, историјску личност и сл.;	Описивање догађаја и способности у прошлости	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање описа и усмено и писано размењивање исказа у вези са догађајима / активностима и способностима у прошлости; усмено и писано описивање догађаја / активности и способности у прошлости; израда и презентација пројеката о историјским догађајима, личностима и сл. Садржаји <i>Where were you at eight o'clock last Saturday? I was at home. What was on TV last night? What time was it on? I watched / didn't watch TV last night. I played volleyball on Monday. What did you do? We went to Paris in July. We travelled by plane. Where did you spend your summer holiday? How did you travel? I lost my passport yesterday. Did you have a good time on holiday? Yes, we did. / No, we didn't. I could swim when I was five. I couldn't ski last year.</i> <i>The Past Simple Tense</i> правилних и најчешћих неправилних глагола Модални глагол <i>could</i> за изражавање способности у прошлости (Интер)културни садржаји: историсјки догађаји, епохална открића; важније личности из прошлости (историјска личност, писац,
– разуме жеље планове и намере и реагује на њих; – размени једноставне исказе у вези са својим и туђим жељама, плановима и намерама; – саопштити шта он/ она или неко други жели, планира, намерава;	Исказивање жеља, планова и намера	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање краћих текстова у вези са жељама, плановима и намерама; усмено и писано договарање о жељама, плановима и намерама (телефонски разговор, разговор уживо, СМС, имејл и сл.). Садржаји <i>I would like/want to be a doctor when I grow up. He would like a new mobile phone/to go out with his friends. I'm going to do my homework in the afternoon. What are you going to do this afternoon? My parents are going to visit their friends this evening, so I'm going to play all my favourite computer games. Oh! Are you?</i> <i>The Present Simple Tense (want)</i> <i>Would like</i> + именица/инфинитив глагола. <i>Going to</i> за изражавање будућих планова. Употреба неодређеног члана уз називе занимања. (Интер)културни садржаји: свакодневни живот и разонода; породични односи.
– разуме и реагује на свакодневне изразе у вези са непосредним и конкретним потребама, осетима и осећањима; – изрази, основне потребе, осете и осећања једноставнијим језичким средствима;	Исказивање потреба, осета и осећања	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање исказа у вези са потребама, осетима и осећањима; усмено и писано договарање у вези са задовољавањем потреба; предлагање решења у вези са осетима и потребама; усмено и писано исказивање, својих осећања и реаговање на туђа. Садржаји <i>I'm hot / cold / hungry / thirsty... Take off / Put on your coat. Why don't you take a sandwich / a glass of water? Do you want some juice/biscuits too? Yes, please. Would you like some fruit? I'm tired. What shall we do? Why don't we stop and take some rest? How about going home? I'm happy to see you. I'm glad / sorry to hear that. Oh dear! It's a pity!</i>
		<i>The Present Simple Tense (be, want)</i> Императив <i>Why don't we /you</i> + инфинитивна основа глагола <i>How about</i> + глаголска именица <i>Would like</i> + именица/инфинитив глагола (Интер)културни садржаји: мимика и гестикулација; употреба емотикона.

– разуме једноставнија питања и одговори на њих; – разуме обавештења о простору и величинама; – опише специфичније просторне односе и величине једноставним, везаним исказима;	Исказивање просторних односа и величина	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање краћих текстова у вези са специфичнијим просторним односима и величинама; усмено и писано размењивање информација у вези са просторним односима и величинама; усмено и писано описивање просторних односа и величина. Садржаји <i>Which room is it in? Where's the library? It's on the left / right. Is the sofa by the door? What's next to/ near the table? Where are the (books)? They're on the top / bottom shelf. It's in front of / behind the wardrobe. Where do you do your homework? Where is she? She's at the supermarket / in / at the park... The bakery is between the school and the supermarket. How wide / long / deep is the river? It's 45 metres wide / 2 kilometres long. An elephant is bigger than a hippo. The Blue whale is the biggest animal in the world. What is the largest room in your house / flat? The room above / below. My town is in the north-east of Serbia.</i> Предлози за изражавање положаја и просторних односа – <i>in front of, behind, between, opposite...</i> Питања са <i>What/Where/Which/How (far, deep, long...)</i> Поређење придева (правилно и неправилно поређење). Употреба одређеног члана са суперлативом придева. (Интер)културни садржаји: јавни простор; типичан изглед школског и стамбеног простора; локалне мерне јединице (инч, стопа...); природа.
– разуме, тражи и даје једноставнија обавештења о хронолошком времену и метеоролошким приликама у ширем комуникативном контексту; – опише дневни / недељни распоред активности; – опише метеоролошке прилике и климатске услове у својој земљи и једној од земаља циљне културе једноставним језичким средствима;	Исказивање времена (хронолошког и метеоролошког)	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање једноставнијих текстова у вези са хронолошким временом, метеоролошким приликама и климатским условима; усмено и писано тражење и давање информација о времену дешавања неке активности, метеоролошким приликама и климатским условима у ширем комуникативном контексту; израда и презентација пројеката (нпр. о часовним зонама, упоређивање климатских услова у својој земљи са климатским условима једне од земаља циљне културе и сл.). Садржаји <i>What time is it? It's five o'clock. It is half past six. It's (a) quarter to/ past seven. It's ten past/to eleven. When do your lessons start? At (a) quarter to nine. When do you have your dance classes? On Monday and Wednesday. I was born in January/on the first of January/ January the first.. ...on Christmas/Easter Day... Columbus discovered America in 1492 / in the 15th century. What is the weather like? It's cold/ sunny... The wind is blowing. What was the weather like yesterday? It was foggy / cloudy/windy... It didn't rain, it snowed. It is usually warm in spring/hot in summer/freezing in winter. It's wetter in the west than in the east. It is much drier in Australia than in Serbia.</i> <i>The Present Simple Tense</i> за изражавање утврђених програма, планова и распореда (ред вожње, ТВ/ биоскопски програм и сл.) и уобичајених радњи. <i>The Present Continuous Tense</i> за изражавање тренутних и привремених радњи <i>The Past Simple Tense</i> Предлози за изражавање времена – <i>in, on, at, to, past, after...</i> Питања са <i>When, What (time/day)...</i> Редни бројеви до 100. (Интер)културни садржаји: климатски услови у Великој Британији; разлика у часовној зони (Београд – Лондон).
– разуме и реагује на једноставније забране, своје и туђе обавезе; – размени једноставније информације које се односе на забране и правила понашања у школи и на јавном месту (у превозном средству, спортском центру, биоскопу, зоолошком врту и сл.) као и на своје и туђе обавезе; – представи правила понашања, забране и листу својих и туђих обавеза користећи одговарајућа језичка средства;	Изрицање дозвола, забрана, правила понашања и обавеза	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање исказа у вези са забранама, правилима понашања и обавезама; постављање питања у вези са забранама, правилима понашања и обавезама и одговарање на њих; усмено и писано саопштавање забрана, правила понашања и обавеза (нпр. креирање постера са правилима понашања, списка обавеза и сл.). Садржаји <i>Remember to bring your membership card. You can't sit here, the seat isn't free. Can you use your phone in class? No, we can't. You mustn't use your phone in class. You must write in ink. Do you have to wear uniforms at school? They have to/don't have to wear uniforms at school.I must study today. I have to feed our dog every morning. I must/ have to go now.</i> Модални глаголи за изражавање дозволе, забране, правила понашања и обавезе – <i>can/can't, must/mustn't (Not) Have to</i> за изражавање обавезе и одсуства обавезе (Интер)културни садржаји: понашање на јавним местима; значење знакова и симбола.

– разуме и формулише једноставније изразе који се односе на поседовање и припадност; – пита и каже шта неко има / нема и чије је нешто;	Изражавање припадања и поседовања	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање једноставнијих текстова с исказима у којима се говори шта неко има/нема или чије је нешто; постављање питања у вези са датом комуникативном ситуацијом и одговарање на њих. <i>Is this your dog? No, it's Steve's dog. Whose house is this? It's Jane and Sally's house. They're Jane's and Sally's bags. These are the children's toys. That's my parents' car. This is my blanket. This blanket is mine. This isn't your card. It's hers. I've got/I have a ruler. Have you got/Do you have a pen? Sally hasn't got /doesn't have an umbrella.</i> Садржаји Саксонски генитив са именицом у једнини и множини (правилна и неправилна множина) – <i>my friend's/friends' / children's books</i> Присвојни придеви <i>my, your...</i> Присвојне заменице <i>mine, yours...</i> <i>Have got/Have</i> за изражавање поседовања Питања са <i>Whose</i> (Интер)културни садржаји: породица и пријатељи; однос према својој и туђој имовини.
– разуме и реагује на једноставније исказе који се односе на описивање интересовања, хобија и изражавање допадања и недопадања; – опише своја и туђа интересовања и хобије и изрази допадање и недопадање уз једноставно образложење;	Изражавање интересовања, допадања и недопадања	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање једноставнијих текстова у вези са нечијим интересовањима, хобијима и стварима које воли / не воли, које му / јој се свиђају / не свиђају; размена информација о својим и туђим интересовањима, хобијима, допадању и недопадању (телефонски разговор, интервју, обичан разговор са пријатељима у школи и сл.); усмено и писано описивање интересовања, допадања и недопадања (писање имејла о личним интересовањима, хобијима, допадању и недопадању, листе ствари које му / јој се свиђају / не свиђају и сл.); истраживачке пројектне активности (нпр. колики број ученика у одељењу воли / не воли пливање, скијање, тенис и сл.) графичко приказивање и тумачење резултата. Садржаји <i>I'm interested in (swimming). What (sports) are you interested in? My hobby is (collecting bagdes). What's your hobby? I love swimming because I'm good at it. I don't like skiing. I'm bad at it. What do you like doing? Peter dosen't like football. Sally is crazy about dancing. My favourite sport is tennis. What's your favourite sport? What are your hobbies and interests? Fifteen out of thirty people like tennis – eight boys and seven girls.</i> Придевско-предлошке фразе – <i>interested in, good/bad at, crazy about...</i> Глаголи <i>like/love/hate</i> + глаголска именица Питања са <i>What, Who, Why ...</i> (Интер)културни садржаји: интересовања, хобији, забава, разонода, спорт и рекреација; уметност (књижевност за младе, стрип, музика, филм).
– разуме и формулише једноставније исказе којима се тражи мишљење, изражава слагање/неслагање;	Изражавање мишљења (слагања и неслагања)	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање једноставнијих текстова у вези са тражењем мишљења и изражавањем слагања/неслагања; усмено и писано тражење мишљења и изражавање слагања и неслагања. Садржаји <i>What do you think of / about...? How do you like it? Please tell me about... Do you agree with (me)? I think / feel it's OK/Okay. You're right / wrong! That's true. Exactly. Tht's not true. I'm not sure. I like / don't like it because it's boring.</i> <i>The Present Simple Tense (think, like, agree...)</i> Питања са <i>What, Why, How ...</i> (Интер)културни садржаји: поштовање основних норми учтивости у комуникацији са вршњацима и одраслима.
– разуме једноставније изразе који се односе на количину нечега; – пита и каже колико нечега има/ нема, користећи једноставија језичка средства; – на једноставан начин затражи артикле у продавници једноставним изразима за количину, наручи јело и/или пиће у ресторану и пита/ каже/ израчуна колико нешто кошта; – састави списак за куповину – намирнице и количина намирница (две векне хлеба, пакет тестенине, три конзерве туњевине и сл.) – изрази количину у мерама – 100 гр шећера, 300 гр брашна и сл.	Изражавање количине, бројева и цена	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање једноставнијих текстова који говоре о количини нечега; постављање питања у вези с количином и одговарање на њих, усмено и писано; слушање и читање текстова на теме поруџбине у ресторану, куповине, играње улога (у ресторану, у продавници, у кућињи ...); писање списка за куповину; записивање и рачунање цена. Садржаји <i>How many people are there in the park? There are two men/women and three children in the park. How much milk does he need? Is there any butter in the fridge? No, there isn't any butter, but there's some margarine. I haven't got any food for you. I've got some lemonade / strawberries. There isn't much fruit in the bowl. There aren't many biscuits left in the cupboard. There are a lot of spoons and forks and some / six knives on the table. I need a hundred grams of sugar (100 g) / a bottle of (fizzy) water/2 kilos of potatoes. Can I have a sandwich and a glass of juice please? That's £7.80. Shopping list: a packet of butter, two loaves of bread, three pots of yoghurt, a bunch of bananas...</i> Основни бројеви до 1000. Правилна множина именица. Множина именица које се завршавају на -y, -f/fe: <i>strawberries, shelves, knives...</i>

		Множина именица које се завршавају на –o: <i>kilos, potatoes...</i> Синкретизам јединице и множине: <i>sheep, fish...</i> Најчешћи облици неправилне множине (<i>men, women, children, people, feet, teeth, mice...</i>) Бројиве и небројиве именице – <i>pounds, money...</i> Детерминатори – <i>some, any, no.</i> Квантификатори – <i>much, many, a lot of.</i> Питања са <i>How much / many.</i> (Интер)културни садржаји: друштвено окружење; локална мерна јединица за тежину (фунта); валута, намирнице и производи специфични за циљну културу.

Кључни појмови садржаја: комуникативни приступ, функционална употреба језика, интеркултуралност.

ТЕМАТСКЕ ОБЛАСТИ

- 1) Лични идентитет
- 2) Породица и уже друштвено окружење (пријатељи, комшије, наставници итд.)
- 3) Географске особености
- 4) Становање – форме, навике
- 5) Живи свет – природа, љубимци, очување животне средине, еколошка свест
- 6) Историја, временско искуство и доживљај времена (прошлост – садашњост – будућност)
- 7) Школа, школски живот, школски систем, образовање и васпитање
- 8) Професионални живот (изабрана – будућа струка), планови везани за будуће занимање
- 9) Млади – деца и омладина
- 10) Животни циклуси
- 11) Здравље, хигијена, превентива болести, лечење
- 12) Емоције, љубав, партнерски и други међуљудски односи
- 13) Транспорт и превозна средства
- 14) Клима и временске прилике
- 15) Наука и истраживања
- 16) Уметност (нарочито модерна књижевност за младе; савремена музика)
- 17) Духовни живот; норме и вредности (етички и верски принципи); ставови, стереотипи, предрасуде, толеранција и емпатија; брига о другоме
- 18) Обичаји и традиција, фолклор, прославе (рођендани, празници)
- 19) Слободно време – забава, разонода, хобији
- 20) Исхрана и гастрономске навике
- 21) Путовања
- 22) Мода и облачење
- 23) Спорт
- 24) Вербална и невербална комуникација, конвенције понашања и опхођења
- 25) Медији, масмедији, интернет и друштвене мреже
- 26) Живот у иностранству, контакти са странцима, ксенофобија

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује програм према потребама конкретних одељења имајући у виду састав одељења и карактеристике ученика, учбенике и друге наставне материјале, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже, као и ресурсе и могућности локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода, садржаја и препоручених језичких активности у комуникативним ситуацијама наставник креира свој годишњи (глобални) план рада на основу кога ће касније развити оперативне планове. Исходи дефинисани по областима, тј. комуникативним функцијама, усмеравају наставника да операционализује исходе на нивоу једне или више наставних јединица. Наставник за сваку област има дефинисане исходе и од њега се очекује да за сваку наставну јединицу, у фази планирања и припреме часа, дефинише исходе имајући у виду ниво постигнућа ученика. То значи да исходе треба класификовати од оних које би сви ученици требало да достигну, преко оних које остварује већина па до оних које достиже мањи број ученика са високим степеном постигнућа.

При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки могу лакше и брже остварити, док је за већину исхода потребно више времена, различитих активности и начина рада. У фази планирања наставе и учења веома је важно имати у виду да је учбеник наставно средство које не одређује садржаје предмета и зато се садржајима у учбенику приступа селективно и у складу са предвиђеним исходима. С обзиром на то да учбеник није једини извор знања, наставник треба да упуту ученике на друге изворе информисања и стицања знања и вештина.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Комуникативна настава **језик** сматра средством комуникаци-

је. Стога је и програм усмерен ка исходима који указују на то шта је ученик у комуникацији у стању да разуме и продукује. Табеларни приказ наставника постепено води од комуникативне функције као области, преко активности које у настави оспособљавају ученика да комуницира и користи језик у свакодневном животу, у приватном, јавном или образовном домену. Примена овог приступа у настави страних језика заснива се на настојањима да се доследно спроводе и примењују следећи ставови:

- циљни језик употребљава се у учионици у добро осмишљеним контекстима од интереса за ученике, у пријатној и опуштеној атмосфери;

- говор наставника прилагођен је узрасту и знањима ученика;

- наставник мора бити сигуран да је схваћено значење поруке укључујући њене културолошке, васпитне и социјализирајуће елементе;

- битно је значење језичке поруке;

- знања ученика мере се јасно одређеним **релативним** критеријумима тачности и зато узор није изворни говорник;

- са циљем да унапреди квалитет и обим језичког материјала, настава се заснива и на социјалној интеракцији; рад у учионици и ван ње спроводи се путем групног или индивидуалног решавања проблема, потрагом за информацијама из различитих извора (интернет, децијни часописи, проспекти и аудио материјал) као и решавањем мање или више сложених задатака у реалним и виртуелним условима са јасно одређеним контекстом, поступком и циљем;

- наставник упућује ученике у законитости усменог и писаног кода и њиховог међусобног односа;

- сви граматички садржаји уводе се индуктивном методом кроз разноврсне контекстуализоване примере у складу са нивоом, а без детаљних граматичких објашњења, осим, уколико ученици на њима не инсистирају, а њихово познавање се вреднује и оцењује на основу употребе у одговарајућем комуникативном контексту.

Комуникативно-интерактивни приступ у настави страних језика укључује и следеће категорије:

- усвајање језичког садржаја кроз циљано и осмишљено учествовање у друштвеном чину;

- поимање наставног програма као динамичне, заједнички припремљене и прилагођене листе задатака и активности;

- наставник треба да омогући приступ и прихватање нових идеја;

- ученици се посматрају као одговорни, креативни, активни учесници у друштвеном чину;

- учбеници представљају извор активности и морају бити праћени употребом додатних аутентичних материјала;

- учионица је простор који је могуће прилагођавати потребама наставе из дана у дан; рад на пројекту као задатку који остварује корелацију са другим предметима и подстиче ученике на студиозни и истраживачки рад;

- за увођење новог лексичког материјала користе се познате граматичке структуре и обрнуто.

Технике / активности

Током часа се препоручује динамично смењивање техника / активности које не би требало да трају дуже од 15 минута.

Слушање и реаговање на команде наставника на страном језику или са аудио записа (слушај, пиши, повежи, одреди али и активности у вези са радом у учионици: цртај, сеци, боји, отвори/затвори свеску, итд.).

Рад у паровима, малим и великим групама (мини-дијалози, игра по улогама, симулације итд.).

Мануелне активности (израда паноя, презентација, зидних новина, постера и сл.).

Вежбе слушања (према упутствима наставника или са аудио-записа повезати појмове, додати делове слике, допунити информације, селектовати тачне и нетачне исказе, утврдити хронологију и сл.).

Игре примерене узрасту

Класирање и упоређивање (по количини, облику, боји, годишњим добима, волим/не волим, компарације...).

Решавање „текућих проблема” у разреду, тј. договори и мини-пројекти.

„Превођење” исказа у гест и геста у исказ.

Повезивање звучног материјала са илустрацијом и текстом, повезивање наслова са текстом или, пак, именовање наслова.

Заједничко прављење илустрованих и писаних материјала (планирање различитих активности, извештај/дневник са путовања, рекламни плакат, програм приредбе или неке друге манифестације).

Разумевање писаног језика:

- уочавање дистинктивних обележја која указују на граматичке специфичности (род, број, глаголско време, лице...);
- препознавање везе између група слова и гласова;
- одговарање на једноставна питања у вези са текстом, тачно/нетачно, вишеструки избор;
- извршавање прочитаних упутстава и наредби. Писмено изражавање:
- повезивање гласова и групе слова;
- замењивање речи цртежом или сликом;
- проналажење недостајуће речи (употпуњавање низа, проналажење „уљеза”, осмосмерке, укрштене речи, и слично);
- повезивање краћег текста и реченица са сликама/илустрацијама;
- попуњавање формулара (пријава за курс, налепнице нпр. за пртљаг);
- писање честитки и разгледница;
- писање краћих текстова.

Увођење дечије књижевности и транспоновање у друге медије: игру, песму, драмски израз, ликовни израз.

Предвиђена је израда два писмена задатка у току школске године.

СТРАТЕГИЈЕ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ И УВЕЖБАВАЊЕ ЈЕЗИЧКИХ ВЕШТИНА

С обзиром на то да се исходи операционализују преко језичких вештина, важно је да се оне у настави страних језика перманентно и истовремено увежбавају. Само тако ученици могу да стекну језичке компетенције које су у складу са задатим циљем.

Стога је важно развијати стратегије за унапређивање и увежбавање језичких вештина.

Слушање

Разумевање говора је језичка активност декодирања дословног и имплицитног значења усменог текста; поред способности даразаснаје фонолошке и лексичке јединице и смисаоне целине на језику који учи, да би успешно остварио разумевање ученик треба да поседује и следеће компетенције:

- дискурзивну (о врстама и карактеристикама текстова и канала преношења порука),
 - референцијалну (о темама о којима је реч) и
 - социокултурну (у вези са комуникативним ситуацијама, различитим начинима формулисања одређених говорних функција и др.).
- Тежина задатака у вези са разумевањем говора зависи од више чинилаца:
- од личних особина и способности онога ко слуша, укључујући и његов капацитет когнитивне обраде,
 - од његове мотивације и разлога због којих слуша дати усмени текст,
 - од особина онога ко говори,
 - од намера с којима говори,
 - од контекста и околности – повољних и неповољних – у којима се слушање и разумевање остварују,
 - од карактеристика и врсте текста који се слуша, итд.

Прогресија (од лакшег ка тежем, од простијег ка сложенијем) за ову језичку активност у оквиру програма предвиђена је, стога, на више равни. Посебно су релевантне следеће:

- присуство/одсуство визуелних елемената (на пример, лакшим за разумевање сматрају се они усмени текстови који су праћени визуелним елементима због обиља контекстуалних информација које се аутоматски уписују у дуготрајну меморију, остављајући пажњи могућност да се усредреди на друге појединости);
- дужина усменог текста;
- брзина говора;
- јасност изговора и евентуална одступања од стандардног говора;
- познавање теме;
- могућност/немогућност поновног слушања и друго.

нављање претходно усвојених елемената, уз надоградњу која садржи сложеније језичке структуре, лексичку и комуникативне способности. За ову језичку активност у оквиру програма предвиђена је прог्रेसија на више равни. Посебно су релевантне следеће:

- теме (ученикова свакодневница и окружење, лично интересовање, актуелни догађаји и разни аспекти из друштвено-културног контекста, као и теме у вези са различитим наставним предметима);
- текстуалне врсте и дужина текста (формални и неформални текстови, резимирање, личне белешке);
- лексика и комуникативне функције (способност ученика да оствари различите функционалне аспекте као што су описивање људи и догађаја у различитим временским контекстима, да изрази претпоставке, сумњу, захвалност и слично у приватном, јавном и образовном домену);
- степен самосталности ученика (од вођеног/усмеравањем писања, у коме се ученицима олакшава писање конкретним задацима и упутствима, до самосталног писања).

Говор

Говор као продуктивна вештина посматра се са два аспекта, и то у зависности од тога да ли је у функцији *монологског излагања*, при чему говорник саопштава, обавештава, презентује или држи предавање једној или више особа, или је у функцији *интеракције*, када се размењују информације између два или више саговорника са одређеним циљем, поштујући принцип сарадње током дијалога.

Активности монологске говорне продукције су:

- јавно обраћање (саопштења, давање упутстава и информација);
- излагање пред публиком (предавања, презентације, репортаже, извештавање и коментари о неким догађајима и сл.)
- Ове активности се могу реализовати на различите начине и то:

Читање

Читање или разумевање писаног текста спада у тзв. визуелне рецептивне језичке вештине. Том приликом читалац прима и обрађује тј. декодира писани текст једног или више аутора и проналази његово значење. Током читања неопходно је узети у обзир одређене факторе који утичу на процес читања, а то су карактеристике читалаца, њихови интереси и мотивација као и намере, карактеристике текста који се чита, стратегије које читаоци користе, као и захтеви ситуације у којој се чита.

На основу намере читаоца разликујемо следеће врсте читања:

- читање ради усмеравања;
- читање ради информисаности;
- читање ради праћења упутстава;
- читање ради задовољства.

Током читања разликујемо и ниво степена разумевања, тако да читамо да бисмо разумели:

- глобалну информацију;
- посебну информацију,
- потпуну информацију;
- скривено значење одређене поруке.

Писање

Писана продукција подразумева способност ученика да у писаном облику опише догађаје, осећања и реакције, пренесе поруке и изрази ставове, као и да резимира садржај различитих порука (из медија, књижевних и уметничких текстова итд.), води белешке, сачини презентације и слично.

Тежина задатака у вези са писаном продукцијом зависи од следећих чинилаца: познавања лексике и нивоа комуникативне компетенције, капацитета когнитивне обраде, мотивације, способности преношења поруке у кохерентне и повезане целине текста.

Прогресија означава процес који подразумева усвајање стратегија и језичких структура од лакшег ка тежем и од простијег ка сложенијем. Сваки виши језички ниво подразумева циклично по-

- читањем писаног текста пред публиком;
- спонтаним излагањем или излагањем уз помоћ визуелне подршке у виду табела, дијаграма, цртежа и др.
- реализацијом увежбане улоге или певањем.

Интеракција подразумева сталну примену и смењивање рецептивних и продуктивних стратегија, као и когнитивних и дискурзивних стратегија (узимање и давање речи, договарање, усаглашавање, предлагање решења, резимирање, ублажавање или заобилажење неспоразума или посредовање у неспоразуму) које су у функцији што успешнијег остваривања интеракције. Интеракција се може реализовати кроз низ активности, на пример:

- размену информација,
- спонтану конверзацију,
- неформалну или формалну дискусију, дебату,
- интервју или преговарање, заједничко планирање и сарадњу.

Социокултурна компетенција и медијација

Социокултурна компетенција и медијација представљају скуп теоријских знања (компетенција) која се примењују у низу језичких активности у два основна језичка медијума (писаном и усменом) и уз примену свих других језичких активности (разумевање говора, говор и интеракција, писање и разумевање писаног текста). Дакле, представљају веома сложене категорије које су присутне у свим аспектима наставног процеса и процеса учења.

Социокултурна компетенција представља скуп знања о свету уопште, као и о сличностима и разликама између културних и комуникативних модела сопствене говорне заједнице и заједнице/заједница чији језик учи. Та знања се, у зависности од нивоа општих језичких компетенција, крећу од познавања основних комуникативних принципа у свакодневној комуникацији (основни функционални стилови и регистри), до познавања карактеристика различитих домена језичке употребе (приватни, јавни и образовни), паралингвистичких елемената, и елемената културе/култура заједница чији језик учи. Наведена знања потребна су за компетентну, успешну комуникацију у конкретним комуникативним активностима на циљном језику. Посебан аспект социокултурне компетенције представља *интеркултурна компетенција*, која подразумева развој свести о другом и другачијем, познавање и разумевање сличности и разлика између светова, односно говорних заједница, у којима се ученик креће. Интеркултурна компетенција такође подразумева и развијање толеранције и позитивног става према индивидуалним и колективним карактеристикама говорника других језика, припадника других култура које се у мањој или већој мери разликују од његове сопствене, то јест, развој интеркултурне личности, кроз јачање свести о вредности различитих култура и развијање способности за интегрисање интеркултурних искустава у сопствени културни модел понашања и веровања.

Медијација представља активност у оквиру које ученик не изражава сопствено мишљење, већ функционише као посредник између особа које нису у стању да се директно споразумевају. Медијација може бити усмена и писана, и укључује сажимање и резимирање текста и превођење. Превођење се у овом програму третира као посебна језичка активност која никако не треба да се користи као техника за усвајање било ког аспекта циљног језика предвиђеног комуникативном наставом. Превођење подразумева развој знања и вештина коришћења помоћних средстава (речника, приручника, информационих технологија, итд.) и способност изналажења структуралних и језичких еквивалената између језика са кога се преводи и језика на који се преводи.

Тумачење граматичких садржаја

Настава граматике, с наставом и усвајањем лексике и других аспеката страног језика, представља један од предуслова овладавања страним језиком. Усвајање граматике подразумева формирање граматичких појмова и граматичке структуре говора код ученика, изучавање граматичких појава, формирање навика и умења у области граматичке анализе и примене граматичких знања, као прилог изграђивању и унапређивању културе говора.

Граматичке појаве треба посматрати са функционалног аспекта (функционални приступ). У процесу наставе страног језика у што већој мери треба укључивати оне граматичке категорије које су типичне и неопходне за свакодневни говор и комуникацију,

и то кроз разноврсне моделе, применом основних правила и њиховим комбиновањем. Треба тежити томе да се граматика усваја и рецептивно и продуктивно, кроз све видове говорних активно-сти (слушање, читање, говор и писање, као и превођење), на свим нивоима учења страног језика, према јасно утврђеним циљевима, стандардима и исходима наставе страних језика.

Граматичке категорије су разврстане у складу са Европским референтним оквиром за живе језике за сваки језички ниво који подразумева прогресију језичких структура према комуникативним циљевима: од простијег ка сложенијем и од рецептивног ка продуктивном. Сваки виши језички ниво подразумева граматичке садржаје претходних језичких нивоа. Цикличним понављањем претходно усвојених елемената надограђују се сложеније граматичке структуре. Наставник има слободу да издвоји граматичке структуре које ће циклично понављати у складу са постигнућима ученика, као и потребама наставног контекста.

Главни циљ наставе страног језика јесте развијање комуникативне компетенције на одређеном језичком нивоу, у складу са статусом језика и годином учења. С тим у вези, уз одређене граматичке категорије стоји напомена да се усвајају рецептивно, док се друге усвајају продуктивно.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано прати и вреднује не само постигнућа ученика, процес наставе и учења, већ и сопствени рад како би перманентно унапређивао наставни процес.

Процес праћења остварености исхода почиње проценом нивоа знања ученика на почетку школске године како би наставници могли да планирају наставни процес и процес праћења и вредновања ученичких постигнућа и напредовања. Тај процес се реализује формативним и сумативним вредновањем. Док се код формативног оцењивања током године прате постигнућа ученика различитим инструментима (дијагностички тестови, самооценовања, језички портфолио, пројектни задаци и др.), сумативним оцењивањем (писмени задаци, завршни тестови, тестови језичког нивоа) прецизније се процењује оствареност исхода или стандарда на крају одређеног временског периода (крај полугодишта, године, циклуса образовања). Формативно вредновање није само праћење ученичких постигнућа, већ и праћење начина рада и средство које омогућава наставнику да у току наставног процеса мења и унапређује процес рада. Током оцењивања и вредновања ученичких постигнућа треба водити рачуна да се начини на које се оно спроводи не разликује од уобичајених активности на часу јер се и оцењивање и вредновање сматрају саставним делом процеса наставе и учења, а не изолованим активностима које стварају стрес код ученика и не дају праву слику њихових постигнућа. Оцењивањем и вредновањем треба да се обезбеди напредовање ученика у остваривању исхода, као и квалитет и ефикасност наставе. Сврха оцењивања треба да буде и јачање мотивације за напредовањем код ученика, а не истицање њихових грешака. Елементи који се вреднују су разноврсни и треба да допринесу свеопштој слици о напредовању ученика, јачању њихових комуникативних компетенција, развоју вештина и способности неопходних за даљи рад и образовање. То се постиже оцењивањем различитих елемената као што су језичке вештине (читање, слушање, говор и писање), усвојеност лексичких садржаја и језичких структура, примена правописа, ангажованост и залагање у раду на часу и ван њега, примена социolingвистичких норми. Приликом оцењивања и вредновања неопходно је да начини провере и оцењивања буду познати ученицима односно усаглашени са техникама, типологијом вежби и врстама активности које су примењиване на редовним часовима, као и начинима на који се вреднују постигнућа. Таква правила и организација процеса вредновања и оцењивања омогућавају позитивну и здраву атмосферу у наставном процесу, као и квалитетне међусобне односе и комуникацију на релацији ученик – наставник, као и ученик – ученик.

Назив предмета
Циљ

Разред
Годишњи фонд часова

ЛИКОВНА КУЛТУРА

Циљ учења *Ликовне културе* је да се ученик развијајући стваралачко и креативно мишљење и естетичке критеријуме кроз практични рад, оспособљава за комуникацију и решавање проблема и да изграђује позитиван однос према уметничком наслеђу и културној баштини свог и других народа.

Пети
72 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
- опише ритам који уочава у природи, окружењу и уметничким делима; - пореди утисак који на њега/њу остављају различите врсте ритма; - гради правилан, неправилан и слободан визуелни ритам, спонтано или с одређеном намером; - користи, у сарадњи са другима, одабране садржаје као подстицај за стварање оригиналног визуелног ритма; - разматра, у групи, како је учио/ла о визуелном ритму и где та знања може применити; - направи, самостално, импровизовани прибор од одабраног материјала; - искаже своје мишљење о томе зашто људи стварају уметност; - опише линије које уочава у природи, окружењу и уметничким делима; - пореди утисак који на њега/њу остављају различите врсте линија; - гради линије различитих вредности комбинујући материјал, угао и притисак прибора/материјала; - користи одабране садржаје као подстицај за стварање оригиналних цртежа; - црта разноврсним прибором и материјалом изражавајући замисли, машту, утиске и памћење опаженог; - разматра, у групи, како је учио/ла о изражајним својствима линија и где се та знања примењују; - искаже своје мишљење о томе како је развој цивилизације утицао на развој уметности; - пореди облике из природе, окружења и уметничких дела према задатим условима; - гради апстрактне и/или фантастичне облике користећи одабране садржаје као подстицај за стваралачки рад; - наслика реалне облике у простору самостално мешајући боје да би добио/ла жељени тон; - обликује препознатљиве тродимензионалне облике одабраним материјалом и поступком; - преобликује предмет за рециклажу дајући му нову употребну вредност; - комбинује ритам, линије и облике стварајући оригиналан орнамент за одређену намену; - објасни зашто је дизајн важан и ко дизајнира одређене производе; - разматра, у групи, како је учио/ла о облицима и где та знања примењује; - искаже своје мишљење о томе зашто је уметничко наслеђе важно; - пореди различите начине комуницирања од праисторије до данас; - обликује убедљиву поруку примењујући знања о ритму, линији, облику и материјалу; - изрази исту поруку писаном, вербалном, невербалном и визуелном комуникацијом; - тумачи једноставне визуелне информације; - објасни зашто је наслеђе културе важно.	РИТАМ	Поступци за безбедно и одговорно коришћење и одржавање прибора и радне површине. Материјал из природе, вештачки материјал, материјал за рециклажу, рециклирани материјал, импровизовани прибор, школски прибор и материјал, професионални прибор. Ритам у природи (смена дана и обданице, смена годишњих доба, таласи, падавине...). Ритам у простору (распоред тродимензионалних облика у природи, урбаним срединама и у близем окружењу ученика). Ритам у структури (грађи) облика. Ритам у текстури природних и вештачких материјала. Врсте ритма. Правилан и неправилан ритам. Слободан ритам. Спонтани ритам (ритам линија, облика, мрља). Функције ритма – понављање боја, линија и/или облика да би се постигла динамичност (живост) или ред. Утисак који различите врсте ритма остављају на посматрача. Субјективни утисак кретања и оптичка илузија кретања. Ритам као принцип компоновања у делима ликовних уметности. Ритам у другим врстама уметности. Примена визуелног ритма у свакодневном животу. Различити ритмови као подстицај за стваралачки рад – звуци из природе и окружења, музика, кретање у природи и окружењу, плес.... Уметничко наслеђе – значај праисторијског наслеђа на простору Србије и у свету.
	ЛИНИЈА	Врсте линија и изражајна својства линија. Линије у природи и окружењу. Линија као ивица тродимензионалних облика. Изражајна својства линија у односу на прибор, материјал, притисак и угао под којим се држи прибор/материјал. Савремена средства за цртање – дигитална табла и оловка за цртање, 3Д оловка, апликативни програми за цртање...Својства линије у апликативном програму за цртање. Цртање светлом; Уметнички цртеж, аматерски цртеж, дејчи цртеж, схематски цртеж, технички цртеж, научне илустрације... Врсте уметничког цртежа – скица, студија, илустрација, стрип, карикатура, графити... Занимања у којима је неопходна вештина слободоручног цртања. Поступци грађења цртежа додавањем и одузимањем линија. Лавирани цртеж. Линеарни цртеж. Цртеж у боји. Текстура (ликовни елемент). Поступци грађења текстуре линијама. Ритам линија. Различити садржаји као подстицај за стваралачки рад (облици из природе и окружења, звуци из природе и окружења, музика, кретање у природи и окружењу, текст, писмо...). Читање (декодирање) цртежа, стрипа, карикатуре, графита, рекламних порука... Уметничко наслеђе – значај наслеђа првих цивилизација.
	ОБЛИК	Дводимензионални и тродимензионални облици. Правилни геометријски облици (геометријске фигуре и тела). Правилни облици у природи и у ликовној уметности. Неправилни облици. Својства облика. Величина облика. Боја облика. Реална и имагинарна функција облика. Карактеристични детаљи и својства по којима је облик препознатљив. Светлост као услов за опажање облика. Изглед облика посматраног из различитих углова. Стилизовање облика. Статични облици. Кретање облика (кретање статичних облика помоћу ветра и воде, карактеристично кретање бића и машина). Распоред облика у простору и њихово дејство на посматрача. Положај облика у равни – линија хоризонта, планови и величина облика у односу на растојање од посматрача. Преклапање, прожимање, додиривање облика. Поступци грађења апстрактних и фантастичних облика (превођење реалних облика у апстрактне одузимањем карактеристичних детаља, превођење реалних облика у фантастичне додавањем неочекиваних детаља, грађење имагинарних и апстрактних облика на основу једне, две и три информације...). Луминообјекти. ЛЕД технологија у савременој уметности. Обликовање простора светлом. Обликовање (дизајн) употребних предмета. Преобликовање материјала и предмета за рециклажу. Различити садржаји као подстицај за стваралачки рад (облици из природе и окружења, кретање у природи и окружењу, уметничка дела, етно наслеђе, садржаји других наставних предмета...). Орнамент и орнаментика. Функција орнамента. Симетрија. Ритам линија, боја и облика у орнаменту. Уметничко наслеђе – наслеђе етно културе. Значајни римски споменици на тлу Србије.
	ВИЗУЕЛНО СПОРАЗУМЕВАЊЕ	Различите врсте комуникације од праисторије до данас. Невербална комуникација – читање информација израз лица и карактеристичан положај тела. Читање визуелних информација (декодирање). Визуелно изражавање. Уметничко наслеђе – значај наслеђа за туризам и за познавање сопственог порекла.

Кључни појмови садржаја: простор, облик, линија.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду специфичност наставног предмета *Ликовна култура*, програм је оријентисан на процес (учења) и на исходе. Под учењем се подразумевају сва дешавања на часу која воде ка стицању функционалних знања и умења и развијању способности, навика и вредносних ставова, а који омогућавају целовит развој ученика и припремају их за живот у савременом свету. Осим у наставном програму, очекивана знања, умења, навике и ставови одређени су и: стандардима постигнућа за крај основног образовања и васпитања; међупредметним компетенцијама; циљевима образовања и васпитања и општим исходима и стандардима образовања и васпитања (*Закон о основама система образовања и васпитања*).

Часови се одржавају у специјализованој учионици (кабинету намењеном настави предмета *ликовна култура, информатика и рачунарство, техника и технологија* или другог наставног предмета, а у зависности од опреме која је потребна за реализацију часа), учионици опште намене, простору школе, установама културе, локалном окружењу... Место реализације часова одређује се у складу са могућностима и потребама школе и локалне заједнице, као и са планираним начином реализације часа или наставне јединице.

Садржаји програма од петог до осмог разреда нису промењени, већ су организовани у четири тематске целине и допуњени. Груписање садржаја у четири тематске целине (по две за свако полугодиште) неопходно је да би сви ученици, у мањој или већој мери, достигли исходе теме. Четири тематске целине омогућавају и тимско планирање интегрисане тематске наставе. Оваква организација садржаја омогућава и коришћење постојећих уџбеника, без потребе за реорганизацијом или допуном њихових садржаја (кључни садржаји су обрађени у свим одобреним уџбеницима). Садржаји уџбеника не треба да буду водила за формирање месечног и индивидуалног плана рада наставника, већ неопходно средство и ослонац у раду (имајући у виду и то да су приступачан извор репродукција уметничких дела).

Исходи теме су искази о томе за шта је сваки ученик (у мањој или већој мери) оспособљен по завршетку учења теме. Исходе тема не треба изједначавати са исходима задатака, активности или наставне јединице, који се дефинишу прецизније (уобичајено их дефинише наставник како би могао лакше да процењује и прилагођава сопствену праксу). Један исход задатка достиже се по завршетку једног задатка/активности. Један исход теме достиже се по завршетку више разноврсних активности, односно тек по завршетку теме. Приликом планирања активности и задатака пожељно је да сваки води ка достизању више од једног исхода теме.

У моделу курикулума који је усмерен на процес, фокус није на садржајима, па су сви садржаји програма препоручени. Програм је осмишљен тако да уважава и образовање, искуство, креативност и интегритет наставника. Наставник, самостално или у тиму, планира наставне јединице и одређује број часова за њихову реализацију, место и начин реализације, односно бира наставне методе, технике и поступке. Приликом планирања наставних јединица, наставник прави избор и редослед садржаја водећи рачуна да се одабрани садржаји постепено и логично надовезују. Фокус је на процесу, односно наставним методама, техникама и поступцима који на најефикаснији начин воде ученике ка развоју индивидуалних способности и достизању исхода.

У колони *Садржаји* нема предложених задатака, активности, материјала, ликовних техника, наставних метода и поступака. Ова колона садржи само предложене теоријске садржаје које наставник може да одабере и објасни. На пример, ако је предложен садржај *материјал за рециклажу*, не ради се о препорученом материјалу за рад, већ о теми за разговор (коришћење материјала за рециклажу у практичном раду прописано је исходима, а у складу са *Националном стратегијом одрживог развоја*, тако да није потребно и у садржајима истицати материјал који ученици користе). Наставник може да одлучи да ученицима објасни значај рецикли-

рања у савременом свету или да говори о уметности рециклирања и доприносу уметника одрживом развоју или да говори о безбедности, хигијени и очувању здравља приликом обликовања употребљене амбалаже... Наставник није у обавези да поведе разговор о овој теми, могуће је да зада ученицима да преобликују материјал за рециклажу, без пратећег објашњења. Међутим, треба имати у виду да такав приступ не омогућава смислено учење и развој компетенција. Уколико ученици не знају због чега раде неки задатак, мало је вероватно да ће у овом узрасту сами закључити где све могу да примене стечено знање и искуство.

Наставник са положеном лиценцом зна да се теоријски садржаји могу обрадити кроз пар реченица (информативно), кроз дијалог (питања која наводе ученика на размишљање), кроз мотивациони разговор, кроз необавезан разговор током рада на задатку, кроз игру...; уме да испланира време за објашњења тако да се не губи драгоцено време за стваралачки рад и зна да процени важност садржаја. Наставници који немају потребно искуство пролазе кроз менторски рад са искусним колегама и могу да добију помоћ од колега и на обукама. Очекује се и да се наставник самостално усавршава, у установи и ван ње, да чита стручне текстове и литературу и са колегама размењује искуства из праксе.

Имајући у виду да садржаји нису прописани, садржаји програмских тема које су се до сада обрађивале допуњени су предлозима који треба да послуже као почетни подстицај, подршка наставнику да самостално обогаћује програм. Предложени садржаји нису организовани као предлог наставних јединица, нити по утврђеној структури (редоследу), јер се водило рачуна о томе да се избегне нуђење готовог решења које би усмерило фокус на садржаје. Овај приступ је проверен у пракси и искуство је показало да је наставницима потребно извесно време да се навикну на већу самосталност у креирању програма. Из тог разлога се наставницима препоручује да приликом планирања наставних јединица по новом програму у почетку не одступају значајно од досадашње праксе и да у наредним годинама постепено уводе само оне измене које су претходно испитали у пракси.

Програм садржи и две новине. Једна се односи на употребу савремене технологије, посебно апликативних програма. У петом разреду ова новина није видљива у исходима, јер се водило рачуна о томе да ученици претходно треба да савладају програм новог предмета *информатика и рачунарство*, али и основе ликовног језика у оквиру наставе предмета *ликовна култура*. Наставник може да потражи на интернету примере употребе савремене технологије у уметности и да о томе кратко информише ученике, како би ученици постепено развијали свест о томе да је напредак технологије утицао и на уметност (на пример, 3Д оловка, <https://www.youtube.com/watch?v=AQgI2-h7uUQ>, сликање помоћу Google's Tilt Brush, интерактивне ЛЕД скулптуре, као што је Fish Bellies у кампусу Државног универзитета Тексас и сл.). Затим, може да планира виртуелну посету пећини Ласко (http://www.lascaux.culture.fr/?lng=en#/fr/02_00.xml) или неком музеју. Уколико жели, наставник може да планира и стваралачки рад (цртање, сликање) на рачунару, а у договору са наставником *информатике и рачунарства*. Друга новина је да програм не садржи препоручена уметничка дела и споменике културе. Приликом избора дела наставник може да се ослони на претходни програм, на уџбенике и на друге изворе.

Свака тематска целина садржи и посебан део, *Уметничко наслеђе*. Препоручени садржаји овог дела нису прецизирани, јер се водило рачуна о специфичностима наслеђа свих националних мањина. Садржаје овог дела одређује наставник, односно савети националних мањина.

Исходи тема су дефинисани уопштено како би наставник имао могућност да осмисли разноврсне задатке и активности. Од бројних могућих исхода теме одабрани су они које сваки ученик може да достигне. Уколико наставник жели да приликом планирања наставне јединице, активности или задатка дефинише прецизније исходе може да користи следећу схему: Уводни исказ (по завршетку задатка/наставне јединице ученик ће бити у стању да/умети да) + један глагол (наслика) + објекат (пејзаж) + критеријум (на основу имагинације). Исход задатка се формулише на основу

циљева задатка. У наведеном примеру циљ би био да ученици на основу сопствене имажинације креирају оригиналан ликовни рад. Један задатак по правилу има више циљева и исхода. На пример, наставник може да очекује од ученика и да по завршетку рада вербално опишу свој рад, да упореде радове осталих ученика (на пример, да анализирају композицију према задатим критеријумима).

Конечно, треба имати у виду да је програм, укључујући и упутство, само помоћ наставнику у процесу осамостаљивања. Већа количина информација у програму не подразумева и већу оптерећеност ученика и наставника. Напротив, наставник треба да испланира наставне јединице тако да предвиди довољно времена да ученици реализују своје идеје и уживају у раду, као и да рачуна на неочекиване прилике и могућности које се јављају у пракси.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм није организован по предметним областима, јер није пожељно, а често ни могуће, одвојено изучавати садржаје различитих предметних области (ни стандарди постигнућа за крај школовања нису организовани по предметним областима). Из тог разлога је на овом месту само дат опис предмета (без стриктне поделе на предметне области или области учења).

Развој ученика

Настава *ликовне културе* је индивидуализована и усмерена на целокупан развој ученика, а пре свега на развијање опажања и памћења, креативности, стваралачког мишљења, еманципације, емпатије, свести о општем и личном добру, толеранције, способности сарадње и разумевања различитости, естетичких критеријума, моторике и индивидуалних способности. Повезаност циља и садржаја наставе *ликовне културе* огледа се у повезаности опажања креативног изражавања и вредновања. Све почиње опажањем: креативно изражавање, посматрање уметничког дела и вредновање. Посматрање, истраживање и стварање изрази су надахнућа, али и примене знања о ликовним елементима, њиховим односима, како би се могле задовољити одговарајуће потребе ученика и развијати ликовни говор. Нужно је развијати и побуде као што су: знатижеља; мотивисаност; отвореност за стицање нових искустава; осетљивост за проблеме; преузимање ризика; толеранција према нејасноћама и самопоуздање, а од спознајних функција: флексибилност; оригиналност; спознају и памћење.

Креативност

Креативност се не везује само за уметност и даровите ученике. Сваки ученик има потенцијал који може да развије уколико му се пружи прилика. У складу са тим, све се чешће истиче потреба за учењем креативности и у настави се већ примењују неке технике за развој креативности (на пример, олуја идеја). Настава предмета *ликовна култура* има огроман потенцијал за развијање креативности сваког ученика (не само ученика који су даровити за уметност). Због тога је важно да ученици постепено стичу свест о томе на који начин су долазили до идеја за рад, шта их је мотивисало, као и да та искуства могу применити и у другим ситуацијама.

Основни услов за развој креативности су мотивациони садржаји који подстичу интересовање, одушевљење, имажинацију и позитивну емотивну реакцију, као и настава која ученику (али и наставнику) обезбеђује задовољство у раду. Уобичајени поступак је мотивациони разговор који омогућава да сваки ученик осмисли своју идеју (тему) за рад. Наставник може да испроба у пракси и следеће технике и поступке: постављање ликовног проблема (на пример, кретање облика) и нуђење више тема за рад од којих ученик треба да одабере ону која по његовом мишљењу одговара постављеном проблему (неке од тема треба да буду везане за појмове који нису у вези са кретањем, а може се десити да ученик пронађе неочекивану везу, односно оригинално решење); извлачење цедуља (2–3) на којима су исписани наизглед неспојиви појмови које треба повезати у смислену ликовну целину/ликовну причу; симулација ситуације у којој су ученици „дизајнери“, а наставник је „купац“ који наручује продукт и поставља услове (на пример,

тражи комбинацију три боје или једну боју која доминира...); асоцијације (од ученика се тражи оригиналан рад мотивисан једним појмом или сликом, звуком, појавом, поруком, текстом...).

Опажање

Опажање се темељи на знању и осећајима ученика. Наглашава се ликовно-естетска перцепција, дакле ликовни и тактилни опажаји, спознаја и осећаји у којима ученици проналазе смисао у комуникацији с околином и уметничким ликовним делима. Задаци сваке наставне јединице развијају способност посматрања и уочавања карактеристика ликовних елемената. Треба увек осигурати пуно ликовних примера и подстицати ученике да изразе оно што су истраживали, подједнако речима као и ликовно-техничким средствима.

Ликовне технике и материјал

Ликовне технике и материјал обрађују се кроз кратко упутство и савете током рада, у оној мери која је неопходна, јер се учење заснива на самосталном (и у сарадњи са другима) истраживању изражајних могућности техника, прибора и материјала. Наставник указује ученицима и на основне карактеристике неког материјала или прибора. На пример, уколико ученик црта и боји фломастерима његов рад ће с временом бледети и нестати, а уколико користи перманентне маркере треба да их користи према инструкцијама, јер су поједини маркери токсични. Ученици могу да буду демотивисани уколико покушају да добију секундарне боје или жељени тон мешајући водене боје које садрже мању количину (неквалитетног) пигмента. Једно од решења је да заједно експериментишу позајмљујући једни другима материјал. Употребљена амбалажа, уколико није припремљена (опрана, термички обрађена и сл.) садржи штетне микроорганизме.

Теорија обликовања

Договорена теорија не постоји, већ се у литератури срећу различите поделе и тумачења. Од наставника се очекује да буде упознат са различитим тумачењима и да их критички процени и одабере. У програму је предвиђено тумачење простора и тумачење композиције (врсте композиција, ликовни елементи и принципи компоновања), међутим, свесно је избегнуто истицање једног од могућих тумачења. Теорија обликовања се може посматрати као отворени дијалог када је реч о уметничкој школи или факултету. Имајући у виду да би овакав приступ само збунио ученике основне школе најбоље је задржати се на једноставним, основним информацијама. Појмови из теорије обликовања објашњавају се на примерима уметничких дела и на примерима из природе и урбаног окружења. Знања из теорије обликовања нису примењива само у ликовном раду и настави других предмета, већ и у свакодневном животу ученика. На пример, распоред ствари према одређеном ритму у соби ученика може да омета или да подстиче концентрацију, одређене боје подстичу агресивност... Теорија обликовања се од петог до осмог разреда постепено учи и примењује, а предвиђено је да ученици буду упознати са могућом применом стечених знања у свакодневном животу, наставку школовања и у различитим занимањима.

Медијска писменост и комуникација

Као и до сада, садржаји који омогућавају стицање медијске писмености планирају се у корелацији са садржајима предмета *српски језик* и односе се на читање (разумевање) садржаја слике, текста и мултимедијалних садржаја. Имајући у виду да су ученици све раније изложени различитим садржајима на интернету, као и штетним (негативним) порукама које се провлаче кроз рекламе, игрице, музичке спотове, мимове и др. потребно је успоставити и корелацију са садржајима предмета *информатика и рачунарство*, *техника и технологија*, *грађанско васпитање* или *веронаука*, као и са осталим предметима који предвиђају медијско описмењавање.

Медијска писменост подразумева и способност визуелног споразумевања, односно комуницирање медијумима ликовних

уметности. Осим слободног и спонтаног изражавања, које је заступљено у највећем проценту, ученици се оспособљавају и да изражавају своје идеје, замисли, поруке, ставове, емоције... различитим медијумима ликовних уметности.

Уметничко наслеђе

Садржаји уметничког наслеђа обухватају ликовна дела и споменике културе из прошлости и уметничка дела настала у 20. и 21. веку, епохе, стилове, правце, појаве, трендове, уметнике и уметничке групе, значајне споменике културе, манифестације, установе за заштиту културне баштине... Приликом обраде ових садржаја фокус није на меморисању података, већ на развијању сензибилитета за доживљавање и разумевање дела, као и на сагледавању развоја уметности кроз историју и међусобног утицаја уметности и друштва. Неизоставни садржаји су најзначајнија дела из светске културне баштине, а посебна пажња се посвећује баштини на тлу Србије. Ови садржаји се планирају у корелацији са садржајима предмета *историја* и *музичка култура*, а могу да се обраде кроз интегрисану наставу, пројектне задатке, играње улога, *insitu*...

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Оцењивање се врши према Правилнику о оцењивању.

Процењивање напредовања ученика и оствареност исхода врши се такозваном алтернативном (или аутентичном) методом, која се и до сада користила у пракси. Напредак ученика се прати да би наставник подржао развој потенцијала сваког ученика. Наставник може и да састави чек-листе за процену и самопроцену напретка. Међутим, ако се има у виду однос фонда часова и неопходног времена за неспутани развој ученика, као и искуство из света, пожељно је да се чек-листе не користе често. Уколико их наставник користи, препорука је да се користе на тромесечју и да садрже мањи број индикатора, кратко и јасно формулисаних (детаљнија објашњења могу се наћи у стручној литератури и на интернету). Треба имати у виду да су се до сада као најефикаснији вид подршке напредовању ученика показали савети које наставник даје у току практичног рада, као и питања која наводе ученике на промишљање и развијање идеја. Други вид ефикасне подршке је одељенска изложба (по завршетку задатка) на којој су заступљени сви радови ученика. Поређењем свих решења истог ликовног проблема ученици ефикасно уче на разликама и умеју да процене сопствени напредак. Коначно, ученички портфолио (мапа радова) омогућава ученику да и ван наставе самостално процењује сопствени напредак.

Програм подржава индивидуални развој ученика. По завршетку прве теме, *Ритам*, не завршава се учење о ритму. У наредним темама и разредима ученици ће примењивати стечено искуство и знања о ритму у различитим контекстима, прошириваће и продубљивати знања и искуства на различите начине. То значи да ће многи ученици по завршетку прве теме достићи исходе теме на основном нивоу, а да ће до краја године напредовати и исте исходе остварити на средњем или напредном нивоу. Због тога је за кључну процену најважније сагледати целокупни напредак и крајњи резултат, односно доказ о томе да је ученик напредовао.

Назив предмета МУЗИЧКА КУЛТУРА

Циљ	Циљ учења <i>Музичке културе</i> је да код ученика, развијајући интересовања за музичку уметност, стваралачко и критичко мишљење, естетске критеријуме, формира естетску перцепцију и музички укус, као и одговоран однос према очувању музичког наслеђа и култури свога и других народа.
Разред	Пети
Годишњи фонд часова	72 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– наведе начине и средства музичког изражавања у праисторији и античком добу; – објасни како друштвени развој утиче на начине и облике музичког изражавања; – исказе своје мишљење о значају и улози музике у животу човека; – реконструише у сарадњи са другима начин комуникације кроз музику у смислу ритуалног понашања и пантеизма ; – идентификује утицај ритуалног понашања у музици савременог доба (музички елементи, наступ и сл.); – класификује инструменте по начину настанка звука; – опише основне карактеристике удараљки; – препозна везу између избора врсте инструмента и догађаја, односно прилике када се музика изводи; – изражава се покретима за време слушања музике; – вербализује свој доживљај музике; – идентификује ефекте којима различити елементи музичке изражајности (мелодија, ритам, темпо, динамика) утичу на тело и осећања; – анализира слушано дело у односу на извођачки састав и инструменте; – илуструје примере коришћења плесова и музике према намени у свакодневном животу (војна музика, обредна музика, музика за забаву...); – критички просуђује лош утицај прегласне музике на здравље; – понаша се у складу са правилима музичког бонтона; – пева и свира самостално и у групи; – примењује правилну технику певања (правилно дисање, држање тела, артикулација); – кроз свирање и покрет развија сопствену координацију и моторику; – користи различита средства изражајног певања и свирања у зависности од врсте, намене и карактера композиције; – исказе своја осећања у току извођења музике; – примењује принцип сарадње и међусобног подстицања у заједничком музицирању; – учествује у школским приредбама и манифестацијама; – користи могућности ИКТ-а за слушање музике и извођење; – користи музичке обрасце у осмишљавању музичких целина кроз певање, свирање и покрет; – изражава своје емоције осмишљавањем мањих музичких целина; – комуницира у групи импровизујући мање музичке целине гласом, инструментом или покретом; – учествује у креирању школских приредби, догађаја и пројеката.	ЧОВЕК И МУЗИКА	Човек у праисторији Улога музике у првобитном друштву. Човек и ритуал: улога музике у ритуалу (музичко-антрополошка истраживања). Магијска моћ музике. Елементи музичког тока: покрет, ритам (ритам као основа ритуала), коло/групни плес. Покрет: порекло плеса. Слушање/доживљај ритма телом. Најстарија фолклорна музичка традиција у Србији и светске баштине. Човек Антике Божанска природа музике: – митолошка свест античког човека; – музички атрибути богова; – музика и држава. Музика у храму и музика на двору; Примери различитих инструмената и музичких облика у античким цивилизацијама. Улога и место музике у античким цивилизацијама: Индија, Сумер/Вавилон, Кина, Египат, Грчка, Рим. Појава првих нотација, пентатоника.
	МУЗИЧКИ ИНСТРУМЕНТИ	Најстарији инструменти: тело, удараљке, дувачки, жичани. Удараљке – настанак, првобитни облик и развој. Ритмичке удараљке као најједноставнија група инструмената. Мелодијске удараљке.
	СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ	Елементи музичке изражајности – темпо, динамика, тонске боје различитих гласова и инструмената. Слушање вокалних, вокално-инструменталних и кратких инструменталних композиција, домаћих и страних композитора. Слушање дела најстарије фолклорне традиције српског и других народа. Слушање народних и уметничких дела инспирисаних фолклором народа и народности, различитог садржаја, облика и расположења, као и музичких прича.
	ИЗВОЂЕЊЕ МУЗИКЕ	Певање песама по слуху самостално и у групи. Певање песама из нотног текста солмизацијом. Извођење једноставних ритмичких и мелодијских мотива (у стилу) музике старих цивилизација певањем. Певање песама у комбинацији са покретом. Свирање песама и лакших инструменталних дела по слуху на инструментима Орфовог инструментарија и/или на другим инструментима. Свирање дечјих, народних и уметничких композиција из нотног текста. Извођење дечјих, народних и уметничких игара. Извођење једноставних ритмичких и мелодијских мотива (у стилу) музике старих цивилизација на инструментима или покретом.
	МУЗИЧКО СТВАРАЛАШТВО	Креирање пратње за песме ритмичким и звучним ефектима, користећи притом различите изворе звука. Креирање покрета уз музику коју ученици изводе. Осмишљавање музичких питања и одговора, ритмичка допуњалка, мелодијска допуњалка са потписаним текстом, састављање мелодије од понуђених мотива. Импровизација мелодије на задати текст; Импровизација дијалога на инструментима Орфовог инструментарија и другим инструментима. Израда једноставних музичких инструмената. Реконструкција музичких догађаја у стилу старих цивилизација.

Кључни појмови садржаја: покрет, ритам, мелодија, темпо, динамика.

УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО
ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Природа саме музике, па и предмета музичка култура указује на стално прожимање и садејство свих области и тема које су предвиђене наставним програмом. Све области се прожимају и ниједна се не може изучавати изоловано и без садејства са другим областима.

Настава је усмерена на остваривање исхода и даје предност искуственом учењу у оквиру којег ученици развијају лични однос

према музици а постепена рационализација искуства временом постаје теоријски оквир. Искуствено учење у оквиру овог предмета подразумева активно слушање музике, лично музичко изражавање ученика и музичко стваралаштво у оквиру којих ученик користи теоријска знања као средства за партиципацију у музици. У том смислу основни методски приступ је *од звука ка теорији*.

Исходи по холистичком принципу обухватају различите сфере феномена музике и заједно рефлектују музичко биће у нама, те као такви јесу остварљиви за сваког ученика. Најважнији покретач наставе треба да буде принцип мотивације и инклузивности у под-

стицању максималног учешћа у музичком доживљају као и развијању потенцијала за музичко изражавање.

Да би постигао очекиване исходе васпитно-образовног процеса, наставник остварује наставу и учење користећи глас и покрет, музичке инструменте, елементе информационих технологија као и развијених модела мултимедијалне наставе. Корелација између предмета може бити полазиште за бројне пројектне предлоге у којим ученици могу бити учесници као истраживачи, креатори и извођачи. Код ученика треба развијати вештине приступања и коришћења информација (интернет, књиге...), сараднички рад у групама, као и комуникацijske вештине у циљу преношења и размене искустава и знања. Рад у групама и радионицама је користан у комбинацији са осталим начинима рада, поготово када постоји изазов значајнијег (нпр. емотивног) експонирања ученика, као вид премощавања стидљивости или анксиозности.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује овај дати програм потребама конкретног одељења имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика; уџбенике и друге наставне материјале које ће користити; техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже; ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи–глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Исходи дефинисани по областима олакшавају наставнику даљу операционализацију исхода на ниво конкретне наставне јединице. Сада наставник за сваку област има дефинисане исходе. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. У фази планирања наставе и учења веома је важно имати у виду да је уџбеник наставно средство и да он не одређује садржаје предмета. Зато је потребно садржајима датим у уџбенику приступити селективно и у односу на предвиђене исходе које треба достићи. Поред уџбеника, као једног од извора знања, на наставнику је да ученицима омогући увид и искуство коришћења и других извора сазнавања.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Настава музичке културе остварује се кроз следеће области:

- Човек и музика,
- Музички инструменти,
- Слушање музике,
- Извођење музике,
- Музичко стваралаштво.

ЧОВЕК И МУЗИКА

Знање о музици кроз различите епохе има за циљ разумевање улоге музике у друштву, упознавање музичких изражајних средстава, инструмената, жанрова и облика. У начину реализације ових садржаја увек треба кренути од музичког дела, слушања или извођења. Час треба да буде оријентисан на улогу и природу музике, однос човека у датом периоду према њој и њеној намени, као и промишљању да ли је музика (и ако јесте, на које начине) била уметност какву је данас познајемо или и нешто друго. Информације које се тичу контекста (на пример историјске, антрополошке, културолошке природе) треба да буду одабране и пренесене у служби разумевања света музике у датом духу времена. Хронолошки аспект Музичке културе за пети разред доприноси корелацији знања и треба имати на уму да одређени предмети покривају информисаност о немуричким аспектима праисторије и антике на детаљнији и специфичнији начин.

МУЗИЧКИ ИНСТРУМЕНТИ

Музички инструменти су незаобилазни елемент свих области Музичке културе. Како су, поред људског тела и гласа, једно од најстаријих средстава изражавања човека, информације о првим музичким инструментима треба да проистекну непосредно из

историјског контекста и свакодневног живота. У том смислу треба посебно обратити пажњу на везу између избора инструмената и догађаја, односно прилике када се и на који начин музика изводи-ла некада и сада.

Инструменти Орфовог инструментаријума могу бити полазна тачка за класификацију инструмената у зависности од начина стварања звука (ударалке, дувачки и жичани). Посебан фокус је на инструментима из групе ударалки, као најједноставнијим и присутним од самог почетка музичког изражавања. Информације треба да буду сведене и усмерене на настанак, првобитан облик и развој, као и основне карактеристике, изражајне могућности и примену ритмичких и мелодијских ударалки.

У настави треба максимално тежити да се до знања о инструментима дође из непосредног искуства свирања, слушања и анализе, а не фактографским набрајањем података. У томе, као и у примени знања из ове области, могу помоћи и доступне ИКТ апликације.

СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ

Слушање музике је активан психички процес који подразумева емоционални доживљај и мисаону активност. Ученик треба да има јасно формулисана упутства на шта да усмери пажњу приликом слушања како би могао да прати музички ток (попут извођачког састава, темпа, начина на који је мелодија извајана, специфичних ритмичких карактеристика и сл.). Постепено, ови елементи музичког тока постају „константа” у процесу ученичке а/перцепције па наставник може да проширује опажајни капацитет код ученика усмеравајући њихову пажњу пре слушања на релевантне специфичности музичког дела. У контексту праисторије и антике, посебно треба обратити пажњу на везу између природе музичког тока и намене слушаног дела – описати специфичност одређених елемената музичког дела и звучни и карактерни ефекат који је њима постигнут, потом повезати са контекстом настанка дела и намене.

Композиције које се слушају својим трајањем и садржајем треба да одговарају могућностима перцепције ученика. Вокална, инструментална и вокално-инструментална дела треба да буду заступљена равноправно. Код слушања песама посебно треба обратити пажњу на везу музике и текста, а код инструменталних дела на извођачки састав и изражајне могућности инструмената. Елементи музичке писмености су у служби горе наведеног. Ученичка знања из различитих области треба повезати и ставити у функцију разумевања дела које су ученици слушали, подстицајући креативност и критичко мишљење.

Препоручене композиције за слушање

Химне

Државна химна
Химна Светом Сави
Химна школе

Народне песме и игре

Ј. Јовичић – Војвођанска свита
С. Стевић – Бела вило (избор)
Коледарска песма
Играј, играј Лазаро – Лазаричка
Крстоноше крста носе – Крстоношке
Орач оре равно поље – Краљичка
Додолска песма

Човек и музика

Песме примитивних племена – Worldmusic
Афрички бубњеви
Pagandrumming : https://www.youtube.com/watch?v=63w_8KHrEZQ
Vanuatu Women's Water Music <https://www.youtube.com/watch?v=vUUEVffzSI>
Ритуална игра северноамеричких Индијанаца
Композиције старог века: Byzantine Hymns Good Friday
Звуци реконструисаних старогрчких инструмената– лира, аулос

Грчка музика, Епитаф деи Секилос(EpithedeiSeikilos)
AtriummusicaeMadrid
Кинеска музика, ZhengQu (Планине и воде)
Кинеска мелодија заснована на пентатоници
NamMyohoRengeKyo – TheLotusSutra,<https://www.youtube.com/watch?v=r364h19dXio>

Композиције инспирисане музиком старих епоха

Жан Филип Рамо, *LesIndesGalantes: LesSauvages (балет опера)*
Дворжак, *Симфонија из Новог света* 3. став
А. Хачатурјан, *Игра сабљама* из балета „Гајана”
Бела Барток, *Алегро Барбаро*
Игор Стравински, *Посвећење пролећа*
Рихард Штраус, опера *Саломе: Dance of the seven veils*<https://www.youtube.com/watch?v=bL2fGdfG3X0>
Оливије Месијан, композиције инспирисане звуцима птица
Клод Дебиси, *Dances sacree et profane*<https://www.youtube.com/watch?v=f51LBBLzS8M>

Домаћи композитори

С. Мокрањац – *П руковет*
С. Мокрањац – *У руковет*
П. Коњовић – *Велика чочечка игра* из опере „Коштана”
М. Тајчевић – *Балканске игре* (избор)
С. Христић – игра „Грлица”, „Биљана платно белеше” из балета „Охридска легенда”
Љубица Марић, *Бранково коло*
Љубица Марић, *Праг сна*
Вера Миланковић, *Сењачка раткодија* <https://www.youtube.com/watch?v=bf1rvfmlNPO>
Вера Миланковић *EinekleinePortmusic*, Трио
Бора Дугић – *Чаробна фрула* (избор)
Бора Дугић, *Игра скакаваца, Месечина*

Страни композитори

А. Вивалди – „Годишња доба” (*Пролеће, Лето, Јесен, Зима*)
Жан Филип Рамо, *Hippolyte and Aricie: A la Chasse*
Јозеф Хајдн, „Коњаник”, *Гудачки квинтет*, г-мол, оп.74, бр. 3, III став
Лудвиг ван Бетовен, *Шеста симфонија*
Л. В. Бетовен – *Менует* из II става Сонатине у Г-дуру оп. 49
В. А. Моцарт – *Мала ноћна музика* I и III став
МозАртквинтет *Eine kleine World music*
Јоханес Брамс, *Симфонија* бр. 3, трећи став
Рихард Вагнер, *Танхојзер*: Први чин, друга сцена „У Венерином брду”
Е. Григ – *Буђење пролећа*
Едвард Григ, *Пер Гинт*, свита бр. 1
А. Дворжак – *Хумореска*,
Б. Сметана – *Влтава*
М. Мусоргски – *Слике са изложбе* (избор)
Арам Хачатурјан, „*Адаџо*” из *Спартакуса*
К. Орф – *4 кратка комада за ксилофон*
Лирој Андерсон *Писаћа машина*
Хауард Шор, *Господар прстенова (Isengard; UrukHai)*

Видео примери за композиције

П.И.Чајковски – *Игра малих лабудова* из балета *Лабудово језеро* <https://www.youtube.com/watch?v=oiMOinQU5AY>
https://www.youtube.com/watch?v=MDy_XrWfxHY
Pagan drumming:https://www.youtube.com/watch?v=63w_8KHrEZQ
Vanuatu Women's Water Music <https://www.youtube.com/watch?v=vUUVevffzSI>
Nam Myoho Renge Kyo – *The Lotus Sutra*,<https://www.youtube.com/watch?v=r364h19dXio>
Рихард Штраус, опера *Саломе: Dance of the seven veils*<https://www.youtube.com/watch?v=bL2fGdfG3X0>

Девојачко коло Ти једина
У ливади под јасеном Пред Сенкином кућом Ми смо деца весела Коларићу, панићу Овим шором, јагодо
Девојчица платно бели овако Шетња

Клод Дебиси, *Dances sacree et profane*<https://www.youtube.com/watch?v=f51LBBLzS8M>

Вера Миланковић, *Сењачка раткодија*, <https://www.youtube.com/watch?v=bf1rvfmlNPO>

ИЗВОЂЕЊЕ МУЗИКЕ

Сваки аспект извођења музике има непосредан и драгоцен утицај на развој ученика. Научна истраживања указују да читање с листа једноставног ритмичког записа активира највећи број когнитивних радњи, развија дугорочно памћење, осетљивост за друге учеснике у музичком догађају (тзв. тимски рад, толеранција) и fine моторичке радње. Квалитетно музичко изражавање има значајан утицај на психу ученика, а самим тим и на капацитет и могућност свих видова изражавања. Уједно је важно да се кроз извођење музике, а у оквиру индивидуалних могућности ученика, подстиче и развијање личног стила изражавања.

С обзиром на то да ће певање и свирање произићи из историјског контекста, важно је имати на уму да начин извођења треба прилагодити у односу на дати контекст. Посебну пажњу треба усмерити на спонтане покрете као одговор на музику (плес) и покрете који имају одговарајуће значење у музичком чину (обред).

Кроз примену на одговарајућим примерима музичких вежби и композиција, обрадити елементе музичке писмености. То су разлике између дура и мола, а-мол лествица (природна и хармонска), појам предзнака – повисилица и разрешилица, прости и сложени тактови, шеснаестина ноте у групи и предтакт.

Певање

Главни критеријум за избор песама је квалитет музичког дела. Ученике не треба потцењивати у смислу поједностављеног литерарног и музичког садржаја. Што је музичко дело квалитетније, то је већи потенцијал природне позваности ученика да учествује у музичком догађају.

Пре почетка певања потребно је спровести кратке вежбе за правилно дисање и распевавање. Посебно треба обратити пажњу на правилну дикцију. Рад на песми почиње фрагментима. У току рада треба указати на грешке, исправити их колико је то могуће, па тек на крају извести композицију у целини. Наставник треба да узме у обзир гласовне могућности ученика преодабира песама за певање.

Уколико је у питању извођење песама најстарије музичке фолклорне традиције, треба неговати нетемперовани начин певања и дозволити природним бојама гласа да дођу до изражаја. То се може подстакнути пратњом која укључује природни инструмент (нетемперовани инструмент, као и људски глас). Такође, одређене песме ће карактерисати специфичан стил извођења (нпр. грлено певање).

Свирање

Приликом инструменталног музицирања користити ритмичке и мелодијске инструменте (Орфов инструментаријум, као и друге доступне инструменте). Пошто су ученици описмењени, свирање на мелодијским инструментима биће олакшано јер се могу користити нотни примери појединих песама које су најпре солмизационо обрађене. Примењујући принцип активног учешћа ученика на часу, свирањем се, поред осталог, развијају моторичке вештине, координација и опажајне способности.

Препоручене композиције за певање и свирање

Химне

Државна химна
Химна Светом Сави
Химна школе

Народне песме и игре

Густа ми магла паднала (по слуху)
Ајде, Јано (по слуху)
Банатско коло
Повела је Јела

Дечје песме

Бајоне, *Срећна Нова свој деци света*

К. Орф, *Динг, донг*

Д. Деспић, *Шума на киши*

М. Милојевић, *На ливади*

Песма из Русије, *Нека увек буде сунце* Песма из Финске, *Пролеће у шуми* Песма из Белгије, *Нек свуд љубав сја*

Песма из Италије, *Сад зиме више нема* Р. Роџерс, *Солмизација*

К. Бабић, *Веверица* Стеван Шром, *Јагње моје* М. М. Протић, *Циц*

Свирање на Орфовим инструментима

Вишњицица род родила Дивна, Дивна

Дед` поиграј, медо

Миодраг Илић Бели, *Све је пошло наопачке*

МУЗИЧКО СТВАРАЛАШТВО

Дечије музичко стваралаштво представља виши степен активирања музичких способности које се стичу у свим музичким активностима, а резултат су креативног односа према музици. Оно подстиче музичку фантазију, обликује стваралачко мишљење, продубљује интересовања и доприноси трајнијем усвајању и памћењу музичких репродуктивних и стваралачких активности и знања.

Стваралаштво може бити заступљено кроз:

- музичка питања и одговоре,
- компоновање мелодије на задати текст,
- састављање ритмичке вежбе или мелодије од понуђених мотива,
- импровизација игре/покрета на одређену музику,
- илустрацију доживљаја музике,
- израду музичких инструмената (функционалних или нефункционалних),
- музичко-истраживачки рад,
- осмишљавање музичких догађаја, програма и пројеката,
- осмишљавање музичких квизова,
- осмишљавање музичких дидактичких игара, игара са певањем, игара уз инструменталну пратњу или музичких драматизација,
- креативну употребу мултимедија: ИКТ, аудио снимци, сликовни материјал, мобилни телефони...

Уколико има могућности, могу се осмислити и реализовати тематски пројекти на нивоу одељења или разреда (племенска музика, музика на двору, у храму, пригодна музика...).

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Настава музичке културе подразумева учешће свих ученика, а не само оних који имају музичке предиспозиције. Како је предмет *музичка култура* синтеза вештина и знања, полазна тачка у процесу оцењивања треба да буду индивидуалне музичке способности и ниво претходног знања сваког ученика. Битни фактори за праћење музичког развоја и оцењивање сваког ученика су ниво његових постигнућа у односу на дефинисане исходе као и рад, степен ангажованости, кооперативност, интересовање, став, умешност и креативност. Тако се у настави *музичке културе* за исте васпитно-образовне задатке могу добити различите оцене, као и за различите резултате исте оцене, због тога што се конкретни резултати упоређују са индивидуалним ученичким могућностима. Начин провере и оцена треба да подстичу ученика да напредује и активно учествује у свим видовима музичких активности. Главни критеријум за процес праћења и оцењивања је *начин ученичке партиципације у музичком догађају*, односно да ли је у стању да прати музичко дело при слушању и како односно, да ли и како изводи и ствара музику користећи постојеће знање.

У зависности од области и теме, постигнућа ученика се могу оценити усменом провером, краћим писаним проверама (до 15 минута) и проценом практичног рада и уметничког и стваралачког ангажовања. Поред ових традиционалних начина оцењивања, треба користити и друге начине оцењивања као што су:

1. допринос ученика за време групног рада,
2. израда креативних задатака на одређену тему,
3. рад на пројекту (ученик даје решење за неки проблем и одговара на конкретне потребе),
4. специфичне вештине.

У процесу вредновања резултата учења наставник треба да буде фокусиран на ученичку мотивацију и ставове у односу на извођење и стваралаштво, способност концентрације, квалитета перцепције и начин размишљања приликом слушања, као и примену теоретског знања у музицирању.

Наставник треба да мотивише ученика на даљи развој, тако да ученик осети да је кроз процес вредновања виђен и подржан, као и да има оријентацију где се налази у процесу развоја у оквиру музичке и музичког изражавања. Важно је укључити самог ученика у овај процес у смислу дијалога и узајамног разумевања у вези са тим шта ученик осећа као препреке (вољне и невољне) у свом развоју, као и на које начине се, из *ученикове перспективе*, оне могу пребродити.

Када је у питању вредновање области Музичко стваралаштво, оно треба вредновати у смислу стваралачког ангажовања ученика, а не према квалитету насталог дела, јер су и најскромније музичке импровизације, креативно размишљање и стварање, педагошки оправдане.

Узимајући у обзир циљ предмета неопходно је имати на уму да се оквир вредновања процеса и резултата учења одвија највише у учениковом живом контакту са музиком, тј. извођењу и стваралаштву, а такође и слушању музике. Теоретско знање треба да има своју примену и функцију у ученичком изражавању кроз музику и у контакту са музиком. Како процес учења у оквиру сваког часа треба да обухвати све области, посматрање ученика у живом контакту са музиком је истовремено показатељ квалитета процеса учења, као и идеална сцена за вредновање остварености исхода. Сумативно вредновање треба да буде осмишљено кроз задатке и активности које захтевају креативну примену знања. Диктате не треба практиковати, ни задавати.

Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуира и прати и вреднује, осим постигнућа ученика, и процес наставе и учења, као и себе и сопствени рад. Све што се покаже добрим и корисним наставник ће користити и даље у својој наставној пракси, а све што се покаже као недовољно ефикасним и ефективним требало би унапредити.

Назив предмета

Циљ

Разред

Годишњи фонд часова

ИСТОРИЈА

Циљ учења *Историје* је да ученик, изучавајући историјске догађаје, појаве, процесе и личности, стекне основна историјска знања и компетенције неопходне за разумевање савременог света, развије вештине критичког мишљења и одговоран однос према себи, сопственом и националном идентитету, културно-историјском наслеђу, друштву и држави у којој живи.

Пети

36 часова

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– разликује основне временске одреднице (годину, деценију, век, миленијум, еру); – лоцира одређену временску одредницу на временској ленти; – разликује начине рачунања времена у прошлости и садашњости; – именује периоде прошлости и историјске периоде и наведе граничне догађаје; – разврста историјске изворе према њиховој основној подели; – повеже врсте историјских извора са установама у којима се чувају (архив, музеј, библиотека); – наведе главне проналаске и опише њихов утицај на начин живота људи у праисторији; – разликује основне одлике каменог и металног доба; – лоцира на историјској карти најважније цивилизације и државе Старог истока; – користећи историјску карту, доведе у везу особине рељефа и климе са настанком цивилизација Старог истока; – одреди место припадника друштвене групе на графичком приказу хијерархије заједнице; – пореди начин живота припадника различитих друштвених слојева на Старом истоку; – наведе најважније одлике државног уређења цивилизација Старог истока; – идентификује основна обележја и значај религије у цивилизацијама Старог истока; – разликује врсте писама цивилизација Старог истока; – илуструје примерима важност утицаја привредних, научних и културних достигнућа народа Старог истока на савремени свет; – користећи дату информацију или ленту времена, смести историјску појаву, догађај и личност у одговарајући миленијум или век; – изложи, у усменом или писаном облику, историјске догађаје исправним хронолошким редоследом; – прикупи и прикаже податке из различитих извора информација везаних за одређену историјску тему; – визуелне и текстуалне информације повеже са одговарајућим историјским периодом или цивилизацијом; – опише особености природних услова и географског положаја античке Грчке; – лоцира на историјској карти најважније цивилизације и државе античке Грчке; – приказује друштвену структуру и државно уређење грчких полиса на примеру Спарте и Атине; – пореди начин живота припадника различитих друштвених слојева у античкој Грчкој; – идентификује узроке и последице грчко-персијских ратова и Пелопонеског рата; – истражи основна обележја и значај религије старих Грка; – разликује легенде и митове од историјских чињеница; – наведе значај и последице освајања Александра Великог; – илуструје примерима важност утицаја привредних, научних и културних достигнућа античке Грчке и хеленистичког доба на савремени свет; – користећи дату информацију или ленту времена, смести историјску појаву, догађај и личност из историје античке Грчке и хеленизма у одговарајући миленијум, век или деценију; – израчуна временску удаљеност између појединих догађаја; – користи основне историјске појмове; – лоцира на историјској карти простор настанка и ширења Римске државе; – наведе основне разлике између античке римске републике и царства; – разликује узроке од последица најзначајнијих догађаја у историји античког Рима; – истражи основна обележја и значај религије античког Рима; – илуструје примерима важност утицаја привредних, научних и културних достигнућа античког Рима на савремени свет; – пореди начин живота припадника различитих друштвених слојева у античком Риму; – наведе најзначајније последице настанка и ширења хришћанства; – лоцира на карти најважније римске локалитете на територији Србије;	ОСНОВИ ПРОУЧАВАЊА ПРОШЛОСТИ	Основни садржаји Појам прошлости и историја као наука о прошлости људског друштва. Хронологија – рачунање времена. Подела прошлости и периодизација историје. Историјски извори – дефиниција, основна подела и установе у којима се чувају. Проширени садржаји Сродне науке и помоћне историјске науке. Историја око нас. Историјско наслеђе – тековине.
	ПРАИСТОРИЈА	Основни садржаји Основне одлике праисторије (начин живота људи, проналасци). Подела праисторије (камено, метално доба). Проширени садржаји Најважнији праисторијски локалитети у Европи и Србији (Ласко, Алтамира, Лепенски Вир, Винча...).
	СТАРИ ИСТОК	Основни садржаји Појам Старог истока – географске одлике, најзначајније цивилизације (Месопотамија, Египат, Јудеја, Феникија). Друштвени односи (робовласничко и теократско друштво) и државно уређење (монархија – царства/краљевства) у цивилизацијама Старог истока. Основне одлике привреде и свакодневни живот – обичаји, занимања, култура исхране и становања. Култура и историјско наслеђе народа Старог истока – религија (монотеизам и политеизам), писмо, књижевност, уметност, наука, цивилизацијске тековине (математика, архитектура, календар, иригациони систем, саобраћајна средства, медицина, закони...).
	АНТИЧКА ГРЧКА	Основни садржаји Појам античке Грчке – географске одлике. Најстарији период грчке историје (Критска и Микенска цивилизација). Грчки митови (појам, примери) и хомерски епови. Колонизација и основне одлике привреде. Полиси – Спарта и Атина (појам полиса, структура друштва, државно уређење). Грчко-персијски ратови. Пелопонески рат – узроци и последице. Култура и свакодневни живот (религија, олимпијске игре, митологија, уметност, наука, обичаји, занимања). Хеленистичко доба и његова култура. Историјско наслеђе (институције, закони, књижевност, позориште, филозофија, демократија, медицина, уметност, архитектура, беседништво, олимпијске игре). Проширени садржаји Пелопонески рат (ток рата, најважнији догађаји и личности). Најистакнутије личности: Драконт, Перикле, Филип II, Аристотел, Архимед... Грчка митологија, пантеон. Седам светских чуда античког доба.

– користећи дату информацију или ленту времена, смести историјску појаву, догађај и личност из историје античког Рима у одговарајући миленијум, век или деценију.	АНТИЧКИ РИМ	Основни садржаји Појам античког Рима – географске одлике и периодизација. Оснивање Рима (легенда о Ромулу и Рему). Структура друштва и уређење Римске републике. Ширење Римске државе (освајања и провинције, привреда). Рим у доба царства – принципат и доминат. Култура и свакодневни живот (религија, уметност, наука, обичаји, занимања). Хришћанство – појава и ширење. Пад Западног римског царства (почетак Велике сеобе народа, подела царства и пад Западног царства). Историјско наслеђе (абецеда, календар, медицина, уметност, архитектура, путеви, водовод, канализација, терме, римски бројеви, хришћанство, римско наслеђе на територији Србије). Проширени садржаји Етрурци. Римска војска. Римски градови на територији Србије. Најистакнутије личности: Ханибал, Цицерон, Јулије Цезар, Клеопатра, Октавијан Август, Константин Велики...). Римски пантеон. Гледијаторске борбе.

Кључни појмови садржаја: историјски извори, хронологија, друштво, држава, стари век.

НАЧИН ОСТВАТИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења је конципиран тако да су за сваку од пет тематских целина (*Основи проучавања прошлости, Праисторија, Стари исток, Античка Грчка и Антички Рим*), дати исходи, основни и проширени садржаји.

Исходи су искази о томе шта ученици умеју да ураде на основу знања која су стекли учећи историју. Они омогућавају да се циљ наставе историје достигне у складу са предметним и међупредметним компетенцијама и стандардима постигнућа.

Тако дефинисани исходи помажу наставнику у планирању и реализовању непосредног рада са ученицима, олакшавајући му одређивање обима и дубине обраде појединих наставних садржаја. Основне и проширене садржаје чине најважнији догађаји, појаве и процеси, као и знамените личности које су обележиле најстарији период историје. Обим проширених садржаја прилагођава се могућностима и интересовањима ученика. Програм се може допунити и садржајима из прошлости завичаја, чиме се код ученика постиже јаснија представа о историјској и културној баштини у њиховом крају (археолошка налазишта, музејске збирке). Сви садржајису у функцији остваривања исхода предвиђених програмом.

Главна карактеристика наставе усмерене на остваривање исхода је та да је фокусирана на учење у школи, што значи да ученик треба да учи:

- *смислено*: повезивањем оног што учи са оним што зна и са ситуацијама из живота; повезивањем оног што учи са оним што је учио из историје и других предмета;
- *проблемски*: самосталним прикупљањем и анализирањем података и информација; постављањем релевантних питања себи и другима; развијањем плана решавања задатог проблема;
- *дивергентно*: предлагањем нових решења; смишљањем нових примера; повезивањем садржаја у нове целине;
- *критички*: поређењем важности појединих чињеница и података; смишљањем аргумената;
- *кооперативно*: кроз сарадњу са наставником и другим ученицима; кроз дискусију и размену мишљења; уважавајући аргументе саговорника.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује дати програм потребама конкретног одељења имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика; учбенике и друге наставне материјале које ће користити; техничке

услове, наставна средства и медије којима школа располаже; ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Исходи омогућавају наставнику даљу операционализацију исхода на ниво конкретне наставне јединице. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. Наставник за сваки час планира и припрема средства и начине провере остварености пројектованих исхода. Препорука је да планира и припрема наставу самостално и у сарадњи са колегама због успостављања корелација међу предметима. У планирању и припремању наставе, наставник планира не само своје, већ и активности ученика на часу. Поред учбеника, као једног од извора знања, на наставнику је да ученицима омогући увид и искуство коришћења и других извора сазнавања.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Ученици у пети разред улазе са знањем о основним историјским појмовима, са одређеним животним искуствима и уобличеним ставовима и на томе треба пажљиво градити нова знања, вештине, ставове и вредности.

Да би сви ученици достигли предвиђене исходе, потребно је да наставник упозна специфичности начина учења својих ученика и да према њима планира и прилагођава наставне активности.

Наставник има слободу да сам одреди распоред и динамику активности за сваку тему, уважавајући циљ предмета и дефинисане исходе. Редослед исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање циља предмета.

Многи од исхода су процесни и представљају резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада, током дужег временског периода и обраде различитих садржаја. Примера ради, исход који гласи: *ученик ће бити у стању да прикупи и прикаже податке из различитих извора информација везаних за одређену историјску тему*, важан је у реализацији сваке теме, како у петом, тако и у наредним разредима.

Битно је искористити велике могућности које историја као наративни предмет пружа у подстицању ученичке радозналости, која је у основи сваког сазнања. Наставни садржаји треба да буду представљени као „прича” богата информацијама и детаљима, не зато да би оптеретили памћење ученика, већ да би им историјски догађаји, појаве и процеси били предочени јасно, детаљно, живо и динамично. Посебно место у настави *историје* имају питања, како она која поставља наставник ученицима, тако и она која до-

лазе од ученика, подстакнута оним што су чули у учионици или што су сазнали ван ње користећи различите изворе информација. Добро осмишљена питања наставника имају подстицајну функцију за развој историјског мишљења и критичке свести, не само у фази утврђивања и систематизације градива, већ и у самој обради наставних садржаја. У зависности од циља који наставник жели да оствари, питања могу имати различите функције, као што су: фокусирање пажње на неки садржај или аспект, подстицање поређења, трагање за појашњењем. Настава би требало да помогне ученицима у стварању што јасније представе не само о томе „како је уистину било”, већ и зашто се нешто десило и какве су последице из тога проистекле.

Да би схватио догађаје из прошлости, ученик треба да их „оживи у свом уму”, у чему велику помоћ може пружити употреба различитих историјских текстова, карата и других извора историјских података (документарни и играни видео и дигитални материјали, музејски експонати, илустрације), обилажење културно-историјских споменика и посете установама културе. Коришћење историјских карата изузетно је важно јер омогућава ученицима да на очигледан и сликовит начин доживе простор на коме се неки од догађаја одвијао, помажући им да кроз време прате промене на одређеном простору.

Треба искористити и утицај наставе историје на развијање језичке и говорне културе (вештине беседништва), јер историјски садржаји богате и оплеменењују језички фонд ученика. Неопходно је имати у виду и интегративну функцију историје, која у образовном систему, где су знања подељена по наставним предметима, помаже ученицима да постигну целовито схватање о повезаности и условљености географских, економских и културних услова живота човека. Пожељно је избегавати фрагментарно и изоловано учење историјских чињеница јер оно има најкраће трајање у памћењу и најслабији трансфер у стицању других знања и вештина. У настави треба, кад год је то могуће, примењивати дидактички концепт мултиперспективности. Одређене теме, по могућности, треба реализовати са одговарајућим садржајима из сродних предмета, а посебну пажњу треба посветити оспособљавању ученика за ефикасно коришћење информационо-комуникационих технологија (употреба интернета, прављење Powerpoint презентација, коришћење дигиталних аудио-визуелних материјала и израда реферата).

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Праћење напредовања започиње иницијалном проценом нивоа на коме се ученик налази и у односу на шта ће се проценивати његов даљи рад. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а ученике треба оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у остваривању исхода предмета, као и напредак других ученика. Сваки наставни час и свака активност ученика су, у том смислу, прилика за регистровање напретка ученика и упућивање на даље активности. Наставник треба да подржи саморефлексију (промишљање ученика о томе шта зна, уме, може) и подстакне саморегулацију процеса учења кроз постављање личних циљева напредовања.

У настави оријентисаној на достизање исхода вреднују се процес и продукти учења. Да би вредновање било објективно и у функцији учења, потребно је ускладити нивое циљева учења и начине оцењивања. Потребно је, такође, ускладити оцењивање са његовом сврхом. У вредновању научног, поред усменог испитивања, користе се и тестови знања. У формативном оцењивању се користе различити инструменти, а избор зависи од врсте активности која се вреднује. Вредновање активности, нарочито ако је тимски рад у питању, може се обавити са групом тако да се од сваког члана тражи мишљење о сопственом раду и о раду сваког члана понаособ (тзв. вршњачко оцењивање).

Како ниједан од познатих начина вредновања није савршен, потребно је комбиновати различите начине оцењивања. Једино тако наставник може да сагледа слабе и јаке стране сваког свог ученика. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење. Ако наставник са ученицима договори показатеље на основу којих сви могу да прате напредак у учењу, ученици се уче да размишљају о квалитету свог рада и о томе шта треба да предузму да би свој рад унапредили. Оцењивање тако постаје инструмент за напредовање у учењу. На основу резултата праћења и вредновања, заједно са ученицима треба планирати процес учења и бирати погодне стратегије учења.

Потребно је да наставник резултате вредновања постигнућа својих ученика континуирано анализира и користи тако да унапреди део своје наставне праксе. Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано прати и вреднује, осим постигнућа ученика, и процес наставе и учења, као и себе и сопствени рад.

Назив предмета

Циљ

Разред

Годишњи фонд часова

ГЕОГРАФИЈА

Циљ учења *Географије* је да ученик појмовно и структурно овлада природно-географским, демографским, насеобинским, политичко-географским, економско-географским, интеграционим и глобалним појавама и процесима у Србији и свету уз неговање вредности мултикултуралности и патриотизма.

Пети

36 часова

ИСХОДИ	ОБЛАСТ / ТЕМА		САДРЖАЈИ
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да: – повеже постојећа знања о природи и друштву са географијом као науком; – повеже географска знања о свету са историјским развојем људског друштва и научно-техничким прогресом; – на примерима покаже значај учења географије за свакодневни живот човека; – разликује одговорно од неодговорног понашања човека према природним ресурсима и опстанку живота на планети Земљи; – разликује појмове васиона, галаксија, Млечни пут, Сунчев систем, Земља; – објасни и прикаже структуру Сунчевог система и положај Земље у њему; – разликује небеска тела и наводи њихове карактеристике; – одреди положај Месеца у односу на Земљу и именује месечеве мене; – помоћу глобуса опише облик Земље и наведе доказе о њеном облику; – помоћу карте опише распоред копна и воде на Земљи и наведе називе континентата и океана; – примерима објасни деловање Земљине теже на географски омотач; – разликује и објасни Земљина кретања и њихове последице; – повеже смер ротације са сменом дана и ноћи; – повеже нагнутост земљине осе са различитом осветљеношћу површине Земље; – повеже револуцију Земље са сменом годишњих доба на северној и јужној полулопти и појавом топлотних појасева; – разликује деловање унутрашњих сила (сила Земљине теже, унутрашња топлота Земље); – разликује основне омотаче унутрашње грађе Земље; – наведе спољашње силе (ветар, вода) Земље; – помоћу карте и цртежа опише начине и последице кретања литосферних плоча (вулканизам, земљотреси, набирање и раседање); – разликује хипоцентар и епицентар и наведе трусне зоне у свету и у Србији; – наведе поступке које ће предузети за време земљотреса ; – опише процес вулканске ерупције и њене последице; – помоћу фотографија или узорка стена разликује основне врсте стена, описује њихов настанак и наводи примере за њихово коришћење; – помоћу карте, цртежа и мултимедија објашњава настанак планина и низија и разликује надморску и релативну висину; – разликује ерозивне и акумулативне процесе; – наведе примере деловања човека на промене у рељефу (броне, насипи, копови); – опише структуру атмосфере; – наведе временске промене које се дешавају у тропосфери (ветрови, падавине, облаци, загревање ваздуха...); – разликује појам времена од појма клима; – наведе климатске елементе и чиниоце и основне типове климе; – графички представи и чита климатске елементе (климадијаграм) користећи ИКТ; – користи дневне метеоролошке извештаје из медија и планира своје активности у складу са њима; – наводи примере утицаја човека на загађење атмосфере и предвиђа последице таквог понашања; – наводи примере о утицају атмосферских непогода на човека (екстремне температуре и падавине, град, гром, олуја); – уочава и разликује на географској карти океане, већа мора, заливе и мореузе; – наведе и опише својства морске воде; – помоћу карте прави разлику између речне мреже и речног слива; – наведе и опише елементе реке (извор, ушће, различити падови на речном току); – разликује типове језерских басена према начину постанка; – наведе узроке настанка поплава и бујица и објасни последице њиховог дејства; – наведе поступке које ће предузети за време поплаве и након ње; – наведе примере утицаја човека на загађивање вода и предвиђа последице таквог понашања; – помоћу карте повеже климатске услове са распрострањеношћу живог света на Земљи; – помоћу карте наведе природне зоне и карактеристичан живи свет у њима; – опише утицај човека на изумирање одређених биљних и животињских врста; – наведе примере за заштиту живог света на Земљи.	ЧОВЕК И ГЕОГРАФИЈА		Ширење географских хоризоната и велика географска открића. Одговорност човека према планети Земљи.
	ВАСИОНА		Васиона, галаксија, Млечни пут, звезде, сазвежђа. Сунчев систем: Сунце, планете, сателити, Месец, месечеве мене, астеронди, комете, метеори.
	ПЛАНЕТА ЗЕМЉА	Облик Земље и структура њене површине	Облик и димензије Земље, распоред копна и воде на Земљи Сила Земљине теже, глобус, екватор, полови.
		Земљина кретања	Ротација Земље и последица ротације: смена обданице и ноћи, привидно кретање Сунца, локално време. Револуција Земље и последице револуције: неједнака дужина обданице и ноћи током године, смена годишњих доба, календар, топлотни појасеви.
		Унутрашња грађа и рељеф Земље	Постанак и унутрашња грађа Земље, литосферне плоче: кретање плоча, промена положаја континентата. Вулканизам и земљотреси: елементи, настанак, зоне појава у свету и Србији, последице и штта радити у случају земљотреса. Стене: магматске, седиментне, метаморфне. Постанак рељефа процесима набирања и раседања, планине, низије, надморска и релативна висина. Обликовање рељефа дејством воде (радом река, таласа, леда, растварање стена) и ветра. Човек и рељеф (позитивни и негативни утицаји).
		Ваздушни омотач Земље	Атмосфера (састав, структура и значај). Време и клима: климатски елементи и појаве (температура, притисак, влажност ваздуха, падавине, облачност, ветар). Климатски чиниоци, основни типови климе. Човек и клима (атмосферске непогоде, утицај човека на климу).
		Воде на Земљи	Светско море и његова хоризонтална подела, својства морске воде (сланост, температура, боја, провидност), кретање морске воде (таласи, цунами, плима и осека, морске струје). Воде на копну: подземне воде и извори, реке, језера и ледници. Човек и вода – поплаве и бујице, заштита вода од загађења.
	Биљни и животињски свет на Земљи		Распрострањање биљног и животињског света на Земљи. Угроженост и заштита живог света.

Кључни појмови садржаја: географија, васиона, Земља.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења географије који је пред вама представља програм оријентисан на исходе. Суштинска промена овог програма, у односу на претходни, је у томе да је он оријентисан на процес учења и ученичка постигнућа, а не на наставне садржаје. Исходи дефинисани програмом представљају ученичка постигнућа и као такви су основна водила наставнику који креира наставу и учење. Програм наставе и учења је тематски конципиран. За сваку област/тему дати су садржаји. Како је сада у први план стављен исход, а не садржај предмета, наставни садржаји дати у програму представљају само препоручене садржаје наставнику. Наставник је креатор наставе и учења и он има пуну слободу у планирању, осмишљавању и коришћењу садржаја којима ће остварити дефинисане исходе.

Исходи су искази о томе шта ученици умеју да ураде на основу знања која су стекли учећи географију. Они омогућавају да се циљ наставе географије достигне у складу са предметним и међупредметним компетенцијама и стандардима постигнућа.

Тако дефинисани исходи помажу наставнику у планирању и реализовању непосредног рада са ученицима, олакшавајући му одређивање обима и дубине обраде појединих наставних садржаја. Сви препоручени садржаји су у функцији остваривања исхода предвиђених програмом.

Главна карактеристика наставе усмерене на остваривање исхода је та да је фокусирана на учење у школи, што значи да ученик треба да учи:

- *смислено*: повезивањем оног што учи са оним што зна и са ситуацијама из живота; повезивањем онога што учи са оним што је већ учио из других предмета;
- *проблемски*: самосталним прикупљањем и анализирањем података и информација; постављањем релевантних питања себи и другима; развијањем плана решавања задатог проблема;
- *дивергентно*: предлагањем нових решења; смишљањем нових примера; повезивањем садржаја у нове целине;
- *критички*: поређењем важности појединих чињеница и података; смишљањем аргумената;
- *кооперативно*: кроз сарадњу са наставником и другим ученицима; кроз дискусију и размену мишљења; уважавајући аргументе саговорника.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм наставе и учења оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује дати програм потребама конкретног одељења имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика; уџбенике и друге наставне материјале које ће користити; техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже; ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи (глобални) план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Исходи дефинисани по областима олакшавају наставнику даљу операционализацију исхода на ниво конкретне наставне јединице. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. Јако је важно да при планирању за конкретан час наставник, поред својих, испланира и активности ученика.

У фази планирања наставе и учења треба имати у виду да је уџбеник наставно средство и да он не одређује садржаје предмета. Зато је потребно садржајима датим у уџбенику приступити селективно и у односу на предвиђене исходе које треба достићи. Поред уџбеника, као једног од извора знања, на наставнику је да ученицима омогући увид и искуство коришћења и других извора сазнавања.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Акцент наставе географије у петом разреду је да ученик увиди значај изучавања географије за њега лично и да изучавањем предвиђених наставних области, развије знања, вештине, ставове

и вредности за одговоран однос према себи, природи и будућности планете Земље. Програм се ослања на савремена постигнућа и перспективе развоја географске науке, корелативан је и примерен интересовањима и развојним способностима ученика. Он уважава дефинисане стандарде постигнућа за крај основног образовања и васпитања, као и међупредметне компетенције.

Програмску структуру чине три области:

1. Човек и географија
2. Васиона
3. Планета Земља

На првом наставном часу наставник уводи ученике у наставни предмет, односно, упознаје ученике са значајем географије, не улазећи у терминологију географских дисциплина. На овом часу је потребно помоћи ученицима да повежу постојећа знања о природи и друштву са географијом као науком. Заједно са ученицима навести примере и разлоге зашто се изучава географија. Такође је потребно упознати ученике са садржајем наставног програма и дати им јасна упутства за рад.

Програмску област *Васиона* чине најосновнија математичко-географска и астрономска знања о васиони, Сунчевом систему, облику и величини Земље, њеном положају у васиони и о небеским телима Сунчевог система. Кроз ову наставну област потребно је информисати ученике о основним карактеристикама осталих небеских тела, без фактографских података о планетама: величина, удаљеност до Земље и слично. Препоручује се наставнику, ако има могућности, да са ученицима посети Планетаријум и Народну опсерваторију у Београду и да за време ведрих ноћи у локалној средини покаже ученицима видљива сазвежђа и оријентацију помоћу звезде Северњаче.

Трећу програмску област *Планета Земља* чине садржаји физичке географије и разврстани су у шест тема.

Посебан значај имају исходи који се односе на облик и величину Земље и распоред континената и океана. За достизање исхода предвиђених овом темом најбоље је користити демонстративно-илустративне методе и методе експеримента уз употребу модела Земљеглобуса и географске карте. Имајући у виду оријентацију програма предмета и његов фокус на развијање функционалних знања ученика, географска карта и њено коришћење током просеца учења и подучавања је обавезна. Упознавање ученика са картом и са основним појмовима картографске писмености према програму наставе и учења започиње у првом циклусу основног образовања и васпитања и представља основу развијања функционалних знања. Зато треба радити на даљем унапређивању сналажења ученика на карти током петог разреда, што представља основу за касније изучавање картографског градива у шестом разреду.

За ученике овог узраста посебно може бити тешко разумевање Земљине ротације, револуције и последица ових кретања. Због тога је потребно посебну пажњу посветити обради и утврђивању ових садржаја. Наставнику се препоручује примена очигледних наставних средстава (глобус, батеријска лампа, телуријум, видео записи, анимације...) и демонстративно-илустративне методе и методе експеримента како би се могао постићи висок степен разумевања и достизања предвиђених исхода. То ће бити предуслов за касније усвајање низа других појмова који су у вези са сменом обданице и ноћи, сменом годишњих доба, формирањем климатских појасева, односно свих појмова који су у вези са временом и климом и уопште, појавама и процесима у атмосфери, као и у хидросфери и биосфери.

При обради наставних садржаја Револуција Земље и Топлотни појасеви треба објаснити термине, као што су екватор, Гринич, северни и јужни повратник и северни и јужни поларник. Не треба улазити у терминологију географске ширине, дужине и часовних зона, јер ће то бити предмет изучавања у шестом разреду.

Наставна област *Планета Земља* има посебан значај јер у оквиру ње ученици упознају објекте, појаве и процесе, границе и међугранске везе, као и посебне физичко-географске законитости. Акцент треба ставити на достизање исхода који се односе на функционално знање ученика (како се понашати у случају земљотреса, екстремних температура, атмосферских непогода, бујица и поплава...) и треба навести примере позитивног и негативног деловања човека на природу.

Природна средина је у суштини сплет тесно повезаних и међусобно условљених компонената које представљају јединствену целину. Имајући у виду нарушавање равнотеже у природној средини, потребно је указивати на превенцију и на заштиту природе.

Потребно је код ученика развијати одговорност о очувању биљних и животињских врста и рационалном коришћењу природних ресурса као услову опстанка на Земљи. Један од значајних исхода петог разреда је да се од ученика очекује да опише одговорност коју човек има према планети Земљи, планети коју настањујемо. Препорука је да се прилом планирог излета ученици упознају са објектима геонаслеђа и развију правилне ставове о његовом значају и очувању.

Поједини препоручени садржаји могу бити тешки и апстрактни ученицима, па се зато препоручује задржавање на основним појмовима, појавама и процесима уз обилато коришћење дидактичког материјала, разноврсних метода и облика рада. Једна од основних вештина која се препоручује је правилно географско посматрање и уочавање природних објеката, појава и процеса у локалној средини чиме се подстиче природна радозналост деце, самостално истраживање и њихова правилна интерпретација. Садржаји физичке географије дају могућност стицања знања, вештина и навика коришћењем статистичког материјала који је систематизован у табелама, као и руковањем различитим мерним инструментима, регистрањем и обрадом података које они показују. Предлаже се, уколико за то има могућности да за обраду података ученици користе ИКТ. На овај начин повезују се и интерпретирају квантитативни показатељи и утврђују узрочно-последичне везе и односи. У оквиру ове теме сви физичко-географски објекти, појаве и процеси не могу се потпуно обрадити, што и није циљ овог програма наставе и учења.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Праћење напредовања ученика је у функцији развоја ученика у достизању исхода. Праћење и вредновање ученика започиње иницијалном проценом нивоа на коме се ученик налази и у односу на то ће се процењивати његов даљи ток напредовања. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а ученике треба оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у остваривању исхода предмета, као и напредак других ученика. У ту сврху, сваки наставни час и свака активност ученика је прилика за формативно оцењивање, односно регистравање напретка ученика и упућивање на даље активности. Наставник треба да подржи саморефлексију (промишљање ученика о томе шта зна, уме, може) и подстицање саморегулације процеса учења кроз постављање личних циљева напредовања и планирања како да их остваре. Оцењивање је саставни део процеса наставе и учења којим се обезбеђује стално праћење остваривања прописаних циљева, исхода и стандарда постигнућа ученика у току савладавања школског програма. Ученик се оцењује на основу усмене провере постигнућа, писмене провере и практичног рада. Ученик се оцењује и на основу активности и његових резултата рада: писању и излагању презентација, различитим облицима групног рада, рад на пројектима и сл. Критеријуми бројчаног оцењивања (сумативно оцењивање) су дефинисани Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању.

Од ученика не захтевати меморисање фактографског и статистичког материјала како би знања била применљива, а ученици оспособљени да сами истражују и анализирају одређене географске објекте, појаве и процесе.

Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано прати и вреднује, осим постигнућа ученика, и процес наставе и учења, као и себе и сопствени рад.

Назив предмета
Циљ

МАТЕМАТИКА

Циљ учења *Математике* је да ученик, овладавајући математичким концептима, знањима и вештинама, развије основе апстрактног и критичког мишљења, позитивне ставове према математици, способност комуникације математичким језиком и писмом и примени стечена знања и вештине у даљем школовању и решавању проблема из свакодневног живота, као и да формира основ за даљи развој математичких појмова.

Разред
Годишњи фонд часова

Пети
144 часа

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:		
– израчуна вредност једноставнијег бројевног израза и реши једноставну линеарну једначину или неједначину (у скупу природних бројева) – реши једноставан проблем из свакодневног живота користећи бројевни израз, линеарну једначину или неједначину (у скупу природних бројева) – примени правила дељивости са 2, 3, 4, 5, 9, 25 и декадним јединицама – разликује просте и сложене бројеве и растави број на просте чиниоце – одреди и примени НЗС и НЗД – изводи скуповне операције уније, пресека, разлике и правилно употребљава одговарајуће скуповне ознаке – правилно користи речи <i>и</i>, <i>или</i>, <i>не</i>, <i>сваки</i> у математичко-логичком смислу – анализира односе датих геометријских објеката и запише их математичким писмом – опише основне појмове у вези са кругом (центар, полупречник, тангента, тетива) и одреди положај тачке и праве у односу на круг – нацрта праву паралелну датој правој користећи геометријски прибор – упореди, сабира и одузима дужи, конструктивно и рачунски – преслика дати геометријски објекат централном симетријом и translацијом – правилно користи геометријски прибор – идентификује врсте и опише својства углова (суседни, упоредни, унакрсни, углови на трансверзали, углови са паралелним крацима) и примени њихове узајамне односе – нацрта праву нормалну на дату праву користећи геометријски прибор – измери дати угао и нацрта угао задате мере – упореди, сабере и одузме углове рачунски и конструктивно – реши једноставан задатак применом основних својстава паралелограма (једнакост наспрамних страница и наспрамних углова)	ПРИРОДНИ БРОЈЕВИ И ДЕЉИВОСТ	Први део Својства операција сабирања, множења, одузимања и дељења у скупу N_0. Дељење са остатком у скупу N_0 (једнакост $a = bq + r$, $0 \leq r < b$). Својства дељивости; чиниоци и садржаоци природног броја. Дељивост са 2, 5 и декадним јединицама. Дељивост са 4 и 25. Дељивост са 3 и 9. Скупови и скуповне операције: унија, пресек и разлика. Други део Прости и сложени бројеви. Ератостеново сито. Растављање природних бројева на просте чиниоце. Заједнички делилац и највећи заједнички делилац. Еуклидов алгоритам за налажење НЗД. Заједнички садржалац и најмањи заједнички садржалац. Веза између НЗД и НЗС.
	ОСНОВНИ ПОЈМОВИ ГЕОМЕТРИЈЕ	Тачке и праве; односи припадања и распореда. Однос правих у равни; паралелност. Мерење дужине и једнакост дужи. Кружница и круг. Кружница и права. Преношење и надовезивање дужи. Централна симетрија. Вектор и translација.
	УГАО	Угао, централни угао; једнакост углова. Надовезивање углова (суседни углови, конструктивно упоређивање, сабирање и одузимање углова). Упоредни углови; врсте углова. Мерење углова, сабирање и одузимање мере углова. Угао између две праве; нормалне праве; унакрсни углови. Углови на трансверзали. Translација и углови.
– прочита, запише, упореди и представи на бројевној полуравиној разломке у оба записа и преводи их из једног записа у други – одреди месну вредност цифре у запису децималног броја – заокругли број и процени грешку заокруживања; – израчуна вредност једноставнијег бројевног израза и реши једноставну линеарну једначину или неједначину – реши једноставан проблем из свакодневног живота користећи бројевни израз, линеарну једначину или неједначину – одреди проценат дате величине – примени размеру у једноставним реалним ситуацијама – примени аритметичку средину датих бројева – сакупи податке и прикаже их табелом и кружним дијаграмом и по потреби користи калкулатор или расположиви софтвер – идентификује осносиметричну фигуру и одреди њену осу симетрије – симетрично преслика тачку, дуж и једноставнију фигуру користећи геометријски прибор – конструише симетралу дужи, симетралу угла и примењује њихова својства – конструише праву која је нормална на дату праву или паралелна датој правој	РАЗЛОМЦИ	Први део Појам разломка облика a/b ($a, b \in N$). Придруживање тачака бројевне полуравне разломцима. Проширивање, скраћивање и упоређивање разломака. Децимални запис разломка и преводјење у запис облика a/b ($b \neq 0$). Упоређивање бројева у децималном запису. Заокруживање бројева. Други део Основне рачунске операције с разломцима (у оба записа) и њихова својства. Изрази. Једначине и неједначине у скупу разломака. Трећи део Примене разломака (проценти, аритметичка средина, размера). Основна неједнакост $p < (p+q)/2 < q$.
	ОСНА СИМЕТРИЈА	Осна симетрија у равни и њене особине. Оса симетрије фигуре. Симетрала дужи и конструкција нормале. Симетрала угла.

Кључни појмови садржаја: операције са природним бројевима, скуповне операције, НЗС и НЗД, врсте углова и операције са угловима, операције са разломцима, проценат, симетрије и translација.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Основне карактеристике програма математике су: усклађеност са програмом математике за први циклус основног образовања и васпитања, логичка повезаност садржаја и настојање, где год је то могуће, да садржаји претходе садржајима других предмета у којима се примењују. При избору садржаја и писању исхода за предмет математика узета је у обзир чињеница да се учењем математике ученици оспособљавају за: решавање разноврсних практичних и теоријских проблема, комуникацију математичким језиком, математичко резонување и доношење закључака и одлука. Такође, у обзир је узета и чињеница да сам процес учења математике има своје посебности које се огледају броју година изучавања и недељног броја часова предмета и неопходности стицања континуираних знања.

Наставници у својој свакодневној наставној пракси, треба да се ослањају на исходе, јер они указују шта је оно за шта ученици треба да буду оспособљени током учења предмета у једној школској години. Исходи представљају очекиване и дефинисане резултате учења и наставе. Остваривањем исхода, ученици усвајају основне математичке концепте, овладавају основним математичким процесима и вештинама, оспособљавају се за примену математичких знања и вештина и комуникацију математичким језиком. Кроз исходе се омогућава остваривање и међупредметних компетенција као што су комуникација, рад са подацима и информацијама, дигитална компетенција, решавање проблема, сарадња и компетенција за целоживотно учење.

Предлог за реализацију програма

Ради лакшег планирања наставе даје се оријентациони предлог броја часова по темама (укупан број часова за тему, број часова за обраду новог градива + број часова за утврђивање и систематизацију градива). Приликом израде оперативних планова наставник распоређује укупан број часова предвиђен за поједине теме по типовима часова (обрада новог градива, утврђивање и увежбавање, понављање, проверавање и систематизација знања), водећи рачуна о циљу предмета и исходима.

Природни бројеви и дељивост (34; 16+18)

Основни појмови геометрије (17; 7+10)

Угао (17; 7+10)

Разломци (55; 23+32)

Осна симетрија (13; 5+8)

У програму су садржани појединих тема подељени на два или три дела, због тога што је пожељно комбиновати алгебарске и геометријске садржаје.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм усмерава наставника да наставни процес конципира у складу са дефинисаним исходима, односно да планира како да ученици остваре планиране исходе, које методе и технике да примени, као и које активности ће за то одабрати. Дефинисани исходи показују наставнику и која су то специфична знања и вештине која су ученику потребна за даље учење и свакодневни живот. Приликом планирања часа, исходе предвиђене програмом треба разложити на мање који одговарају активностима планираним за конкретан час. Треба имати у виду да се исходи у програму разликују, да се неки могу лакше и брже остварити, док је за друге потребно више времена, више различитих активности и рад на различитим садржајима. Исходе треба посматрати као циљ коме се тежи током једне школске године. Наставу у том смислу треба усмерити на развијање компетенција, а не треба је усмерити само на остваривање појединачних исхода.

При обради нових садржаја треба се ослањати на постојеће искуство и знање ученика, и настојати, где год је то могуће, да ученици самостално изводе закључке. Основна улога наставника је да буде организатор наставног процеса, да подстиче, организује и усмерава активност ученика. Ученике треба упућивати да користе уџбеник и друге изворе знања, како би усвојена знања била трајнија и шира, а ученици оспособљени за примену у решавању разноврсних задатака.

На часовима треба комбиновати различите методе и облике рада, што доприноси већој рационализацији наставног процеса, подстиче интелектуалну активност ученика и наставу чини интересантнијом и ефикаснијом. Избор метода и облика рада зависи

од наставних садржаја које треба реализовати на часу и предвиђених исхода, али и од специфичности одређеног одељења и индивидуалних карактеристика ученика.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Природни бројеви и дељивост – Ова тема представља природну везу са градивом првог циклуса и у оквиру ње треба проширити и продубити знања која су ученици раније стекли. Обновити основни појмови геометрије: својства скупова N и N_0 (претходник и следбеник) и подсетити се Природни бројеви и дељивост – други део; придруживања бројева тачкама бројевне полуправе. Кроз разноврсне задатке са изразима, једначинама и неједначинама из свакодневног живота, наставити са изграђивањем појмова бројевни израз, променљива, израз с променљивом и придруживање, користећи при томе и термине израз, формула, исказ. Код једначина и неједначина задржати се на једноставнијим облицима, у циљу усвајања концепта решавања датог проблема.

Уочавати примере једноставнијих (функцијских) зависности у разним областима (придруживање по датом правилу бројева – бројевима, бројева – дужима, бројева – површинама и др.). При томе је важно коришћење дијаграма и табела (дијаграм тока алгорита, табела резултата неког пребројавања или мерења и др). У овом делу треба користити и примере са геометријским облицима, у којима се појављује зависност међу величинама.

У делу који се односи на дељивост, подсетити ученике да дељење у скупу природних бројева без остатка није увек могуће. Увести дељење са остатком, једнакост $a=bq+r$, $0 \leq r < b$ и скуп могућих остатака. Истаћи својства дељивости и анализирати дељивост збира, разлике и производа.

Правила дељивости декадним јединицама и бројевима 2, 5, 4 и 25 увести тако да ученици сами откривају законитости и активно се укључују у процес истраживања и учења, док за правила дељивости са 3 и 9 треба ученике добро изабраним примерима водити до правила. Такође, ученици треба да уоче и везе између ових правила (нпр. ако је број дељив са 10, дељив је и са 2 и са 5). На овом узрасту, нагласак треба да буде на примени, а не на формалном начину излагања.

На конкретним примерима подскупова N_0 , увести различите начине записивања скупова уз увођење појма празног скупа и бесконачног скупа. Увести основне појмове о скуповима и математичком изражавању: скуп, елементи, подскуп, једнакост скупова, празан скуп, са одговарајућим знацима; скуповне операције: унија, пресек, разлика и одговарајуће ознаке. Коришћењем примера из текућих садржаја, посебно аритметичких и касније геометријских, даље осмишљавати појам скупа, изграђивати математички језик и уносити прецизност у изражавању. На подесним примерима илустровати математичко-логичку употребу речи: *сваки, неки, или, и, не, следи (ако...онда)*. Скуповне операције над два скупа треба илустровати разноврсним примерима са природним бројевима, уз коришћење Венових дијаграма и без њих. Поред тога, ученици треба да решавају задатке у којима се скуповне операције примењују на скупове делилаца, односно садржалаца бројева, што представља добар увод за увођење појмова највећи заједнички делилац и најмањи заједнички садржалац.

Увести појмове простог и сложеног броја, објаснити поступак Ератостеновог сита и поступак растављања природних бројева на просте чиниоце и одређивања највећег заједничког делиоца и најмањег заједничког садржаоца, Еуклидов алгоритам (на конкретним примерима) и везу између НЗД и НЗС, и оспособити ученике за њихову примену у проблемским задацима.

Основни појмови геометрије – Главни циљ теме јесте да успостави природни прелаз на више нивое разумевања геометрије, са нивоа *визуелизације* (на коме су базирани садржаји геометрије у првом циклусу), на нивое *анализирања* и *апстракције* (одн. *неформалне дедукције*). Нови ниво подразумева описивање и репрезентације геометријских објеката на природном и формалном језику, анализирање односа међу објектима. Ученици усвајају елементе дедуктивног закључивања (правилно формулисање твђења; правилно закључивање, правилно коришћење везника и, или, а нарочито ако...онда). Садржаје треба да прате задаци у којима се истиче правилно изражавање, договорено означавање, коректно цртање, и којима се подстиче логичко-комбинаторно размишљање.

Полазећи од појмова *тачке* и *праве* и односа *припадања* и *распоред*а увести појам *дужи* и појам *полуправе* и начине њиховог

обележавања. Неформално истаћи очигледне истине које се односе на наведене појмове и односе.

Разматрати однос две праве у равни; формулисати као очигледну истину да за сваку праву и тачку ван ње постоји јединствена права која пролази кроз дату тачку и паралелна је датој правој; заједно са овом чињеницом показати цртање (обичним и троугаоним лењиром) праве паралелне датој правој кроз тачку која јој не припада. Кроз задатке истаћи симетричност и транзитивност паралелности (без увођења тих појмова), као и области на које је подељена раван задатим правима. Као посебно важне области (за- једно са границом) истаћи *троуглове* и *паралелограме* и начине њиховог означавања.

Објаснити практичан значај стандарних јединица мере и потребу за деловима јединице мере. Изражавати дужине вишеименованим бројевима и истаћи претварање у једноимене најнижих јединица. Једнакост дужи увести као једнакост њихових дужина (уз истацање да се једнакост не односи на једнакост дужи као скупова тачака).

Увести појмове: кружница, круг, центар, полупречник, пречник, лук, тетива и тангента. Однос две кружнице, односно два круга разматрати на конкретним примерима и задацима.

Користити шестар као геометријски инструмент за цртање кружница, упоређивање дужи и операције над њима.

Конструктивно упоређивање, сабирање и одузимање дужи повезати са мерењем. У задацима користити изломљене линије (отворене и затворене) без експлицитне дефиниције и увести појам обима затворене изломљене линије.

Централном симетријом пресликавати тачке, дужи, кружнице, троуглове, квадрате и правоугаонике. Истаћи основне особине централне симетрије и повезати их са особинама паралелограма.

Увести појмове усмерених дужи и вектора (интензитет, правац, смер). Транслацијом („паралелним преношењем“) пресликавати тачке, дужи, кружнице, троуглове, квадрате и правоугаонике и остале једноставне фигуре, користећи при томе геометријски прибор. Истаћи основне особине транслације и повезати их са особинама паралелограма.

Угао – Угаону линију увести као унију две полуправе са заједничким почетком. Истаћи разлику између конвексне и неконвексне области. Угао увести као унију угаоне линије и једне од поменутих области, али даља разматрања ограничити само на конвексне углове. Увести и означавање углова малим словима грчког алфабета. Користећи се механичким моделима (кретање клатна, лепеза и сл.) мотивисати придруживање кружних лукова (и одговарајућих тетива) угловима. Једнаке углове увести као углове чије су одговарајуће тетиве у круговима једнаких полупречника једнаке. На ово објашњење надовезати конструктивно преношење углова помоћу шестара и лењира, а затим и конструктивно упоређивање, сабирање и одузимање углова

Развити код ученика вештину мерења и цртања угла помоћу угломера. Повезати једнакост углова са једнакошћу њихових мера. Увести делове степена (минуте и секунде) и поступке сабирања и одузимања мера углова.

Објаснити једнакост наспрамних страница паралелограма, и извести једнакост наспрамних углова паралелограма. Објаснити шта се подразумева под растојањем тачке од праве. Под углом између правих које нису међусобно нормалне подразумевати одговарајући оштар угао.

Истаћи углове које образује трансверзала две паралелне праве. Када трансверзала није нормална на паралелним правима, добијене углове поделити на оштре и тупе и истаћи да су сви углови исте врсте међусобно једнаки.

Обновити једнакост наспрамних страница паралелограма, и извести једнакост наспрамних углова паралелограма. Објаснити шта се подразумева под растојањем између две паралелне праве. Истаћи односе углова са паралелним крацима.

Разломци – Појам разломка, као дела целине, ученици су упознали у првом циклусу. На почетку увести појмове правога односно неправог разломка, као и мешовитог броја. Претварање мешовитог броја у неправи разломак и обрнуто, повезати са поступком дељења са остатком.

Геометријску интерпретацију ненегативних рационалних бројева уводимо помоћу бројевне полуправе. Примери за то треба да буду разноврсни, имениоци разломака не треба да буду већи

од 10, а ученици треба да схвате важност избора јединичне дужи за прецизно приказивање датих разломака. Бројевна полуправа се може користити и за упоређивање разломака.

Проширивање и скраћивање разломака уводити на основу особине количника да се он не мења када се и дељеник и делилац помноже, односно поделе истим бројем различитим од нуле. Скраћивање разломка до несводљивог повезати са познатим поступком налажења највећег заједничког делиоца бројиоца и имениоца. На примерима показати да се скраћивање може извести и поступно, али да је претходни поступак ефикаснији.

Упознати ученике са различитим начинима упоређивања разломака. Примере који се користе треба илустровати помоћу кружних исечака или фигура у квадратној мрежи и на тај начин повезати овај део теме са темама из геометрије (нпр. угао и мерење угла).

Увођење децималног записа разломка и њихово приказивање на бројевној полуправој повезати са мерењем дужине, масе и запремине течности, коришћењем примера из свакодневног живота. Превођење разломака у децимални запис започети са разломцима који се могу свести на децималне разломке, а након тога увести и појам периодичног децималног записа.

Сабирање и одузимање разломака увести свођењем на заједнички именилац, с тим што на почетку не треба инсистирати на најмањем заједничком садржаоцу. Множење разломака најлакше је илустровати у квадратној мрежи нпр. преко површине правоугаоника. Пре дељења разломака упознати ученике са појмом реципрочне вредности разломка и природног броја. Само дељење увести помоћу једноставних примера дељења разломка природним бројем и на крају уопштити да је дељење разломком исто што и множење његовом реципрочном вредношћу.

Код сабирања, одузимања и множења децималних бројева користити аналогију са извођењем истих операција са природним бројевима. Код дељења увести прво дељење децималног броја природним, а након тога, кроз добро одабране примере, показати како се дељење децималних бројева своди на претходни случај.

Упознати ученике са чињеницом да особине рачунских операција које су важиле у скупу природних бројева, важе и у скупу разломака. Код израза се треба задржати на примерима који нису сувише сложени, јер је циљ увежбавање извођења рачунских операција и примена њихових особина. Приликом обраде једначина и неједначина треба се задржати на једноставнијим примерима и користити аналогију са решавањем једначина и неједначина у скупу природних бројева. Треба имати у виду да су исходи који се односе на изразе, једначине и неједначине развојног типа, односно исходи који се развијају и током наредних разреда.

Веома важан део ове теме су проблемски – текстуални задаци у којима се користе разломци и децимални запис разломака, помоћу којих се подстиче развој логичког начина мишљења. Могу се обрадити и разни проблеми из свакодневног живота, нпр. планирање кућног буџета којим се, поред увежбавања операција са децималним записом бројева, ствара и основа за развој финансијске писмености, а има и своју васпитну улогу.

У делу који се односи на примену, потребно је ученике оспособити да процентни запис разломка, аритметичку средину и размену повежу са проблемима из свакодневног живота (попусти, поскупљења, подела новца у одређеној размери, израчунавање просечне оцено, висине или примена аритметичке средине у спорту). Увођење процентног записа разломка пожељно је обрадити кроз визуелне представе на дијаграмима (најпре квадрата подељеног на стотине, а затим произвољног правоугаоника, правилног многоугла или круга) и кроз ситуације у којима се проценат појављује, као што су израчунавања снижења или поскупљења неког производа, најпре за 25%, 50% и 75%, а након разумевања појма и концепта, и за било коју другу вредност. Кроз ове примере уједно се може увежбавати и превођење разломка у децимални и процентни запис, кроз примере који изискују овакву врсту записа броја.

Аритметичку средину је пожељно обрадити и вежбајући на конкретним примерима (оцене у дневнику, спорт, кроз истраживачке задатке и сл.).

Важно је правилно формирање и разумевање појма размере. Оспособити ученике за њено коришћење у пракси: при цртању и читању разних планова и графикана; при одређивању растојања; при решавању проблема поделе у датој размери и при повећавању и смањивању слика. Обраду овог градива подредити практичном циљу, уз повезивање с већ упознатим садржајима математике и

других предмета.

Ова област је погодна за развијање разних других компетенција, кроз задатке који би од ученика изискивали различите врсте истраживања. Резултате истраживања ученици треба да представљају графички и на тај начин стекну осећај за упоређивање разломака у различитим записима. За исход који се односи на прикупљање података и приказивање података у табели и кружном дијаграму не постоји одговарајући садржај, јер је предвиђено да се на остваривању овог исхода ради током реализације целе теме.

Осна симетрија – Код увођења појма осне симетрије од велике важности су: примери који се ученицима дају на непосредно посматрање и експериментисање и питања која ученицима постављамо како би дошли до њихових основних представа о најважнијим карактеристикама осне симетрије.

Примере са осном симетријом започети на квадратној мрежи са осам симетрије које су идентичне са линијама мреже, са циљем да ученици самостално дођу до основних особина осне симетрије, а затим прећи на примере без квадратне мреже. Осном симетријом пресликавати тачку, дуж, круг, троугао, квадрат и правоугаоник, а приликом цртања користити геометријски прибор.

Појам осносиметричне фигуре се такође усваја интуитивно, што значи да се низом примера указује да постоје фигуре које имају једну или више оса симетрија и фигуре које немају ту особину.

Ученике научити да користећи геометријски прибор, конструишу симетралу дужи, симетралу угла, нормалу из тачке на праву и примене њихове особине у проблемским задацима.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Саставни део процеса развоја математичких знања у свим фазама наставе треба да буде и праћење и процењивање степена остварености исхода, које треба да обезбеди што поузданије сагледавање развоја и напредовања ученика. Тај процес треба започети иницијалном проценом нивоа на коме се ученик налази. Прикупљање информација из различитих извора (свакодневна посматрања, активност на часу, учествовање у разговору и дискусији, самосталан рад, рад у групи, тестови) помаже наставнику да сагледа постигнућа (развој и напредовање) ученика и степен остварености исхода. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а ученике треба оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у остваривању исхода предмета.

Назив предмета
Циљ

Разред
Годишњи фонд часова

БИОЛОГИЈА

Циљ учења *Биологије* је да ученик изучавањем живих бића у интеракцији са животном средином развије одговоран однос према себи и природи и разумевање значаја биолошке разноврсности и потребе за одрживим развојем.

Пети
72 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ ПРЕПОРУЧЕНИ
– истражује особине живих бића према упутствима наставника и води рачуна о безбедности током рада; – групише жива бића према њиховим заједничким особинама; – одабира макро-морфолошки видљиве особине важне за класификацију живих бића; – идентификује основне прилагођености спољашње грађе живих бића на услове животне средине, укључујући и основне односе исхране и распрострањење; – једноставним цртежом прикаже биолошке објекте које посматра и истражује и означи кључне детаље; – прикупља податке о варијабилности организама унутар једне врсте, табеларно и графички их представља и изводи једноставне закључке; – разликује наследне особине и особине које су резултат деловања средине, на моделима из свакодневног живота; – поставља једноставне претпоставке, огледом испитује утицај срединских фактора на ненаследне особине живих бића и критички сагледава резултате; – користи доступну ИКТ и другу опрему у истраживању, обради података и приказу резултата; – доведе у везу промене у спољашњој средини (укључујући утицај човека) са губитком разноврсности живих бића на Земљи; – направи разлику између одговорног и неодговорног односа према живим бићима у непосредном окружењу; – предлаже акције бриге о биљкама и животињама у непосредном окружењу, учествује у њима, сарађује са осталим учесницима и решава конфликти на ненасиљан начин; – илуструје примерима деловање људи на животну средину и процењује последице таквих дејстава; – идентификује елементе здравог начина живота и у односу на њих уме да процени сопствене животне навике и избегава ризична понашања.	ПОРЕКЛО И РАЗНОВРСНОСТ ЖИВОТА	Жива бића, нежива природа и биологија. Особине живих бића: ћелијска грађа, исхрана, дисање, излучивање, надражљивост, покретљивост, размножавање, раст и развиће. Једноћелијски и вишећелијски организми. Основе класификације: главни (морфолошки) карактери и особине важне за класификацију. Формирање скупова карактера који се уклапају једни у друге (груписање живих бића). Исхрана. Храна као извор енергије и градивних супстанци потребних за обављање свих животних процеса. Дисање као размена гасова у различитим срединама. Излучивање. Надражљивост. Покретљивост – кретање. Размножавање: бесполно и полно. Раст и развиће. Дужина живота. Промене које човек пролази током развића; пубертет и полна зрелост.
	ЈЕДИНСТВО ГРАЂЕ И ФУНКЦИЈЕ КАО ОСНОВА ЖИВОТА	Живот у воденој и копненој средини – изглед, прилагођености на начин живота Живот у води – изглед, прилагођености на начин живота. Живот на копну – изглед, прилагођености на начин живота. Живот под земљом – изглед, прилагођености на начин живота.
	НАСЛЕЂИВАЊЕ И ЕВОЛУЦИЈА	Преношење особина са родитеља на потомке. Разлике родитеља и потомака. Разлике полног и бесполог размножавања у настанку варијабилности. Јединке унутар једне врсте се међусобно разликују (варијабилност) – узроци варијабилности: наслеђивање и утицај средине на развиће сваке јединке. Варијабилност организама унутар врсте је предуслов за еволуцију.
	ЖИВОТ У ЕКОСИСТЕМУ	Жива бића из непосредног окружења. Позитиван и негативан утицај људи на жива бића и животну средину.. Заштита живих бића и животне средине. Пројекат очувања природе у мом крају. Дивље животиње као кућни љубимци – да или не. Значај врста за човека (самоникло јестиво, лековито, отровно биље; животиње као храна и могући преносиоци болести, отровне животиње).
	ЧОВЕК И ЗДРАВЉЕ	Здрава исхрана и унос воде. Енергетски напаци. Штетност дуванског дима и психоактивних супстанци. Физичка активност и здравље. Промене у пубертету и последице прераног ступања у сексуалне односе.

Кључни појмови садржаја: истраживање, разноврсност живих бића, прилагођеност на услове животне средине, варијабилност у оквиру врсте, наследне особине, брига о живим бићима и животној средини.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења Биологије за пети разред је део спиралног програма Биологије за основну школу и оријентисан је на остваривање исхода.

Спирални програм подразумева да у сваком разреду из сваке области ученик усваја мању количину информација, до којих долази самостално уз подршку наставника. У сваком наредном разреду количина информација – знања се по мало повећава, при чему се ново знање повезује са знањем и искуством стеченим у претходном разреду, уз постепено појачавање захтева, у смислу логичких и методолошких операција. На тај начин се знање постепено проширује и продубљује, односно гради.

Исходи су искази о томе шта ученици умеју да ураде на основу знања која су стекли учећи биологију. Представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности ученика у пет области предмета: *порекло и разноврсност живота, јединство грађе и функције као основа живота, наслеђивање и еволуција, живот у екосистему и човек и здравље*. (Исходи за шесту област посматрање, мерење и експеримент у биологији су распоређени у прет-

ходних пет, сходно планираним активностима.) Исходи омогућавају да се циљ наставе биологије достигне у складу са предметним и међупредметним компетенцијама и ревидираним стандардима. Они не прописују структуру, садржаје и организацију наставе, као ни критеријуме и начин вредновања ученичких постигнућа. За израду исхода коришћена је ревидирана Блумова таксономија. Исходи су формулисани на нивоу примене.

Главна карактеристика наставе усмерене на остваривање исхода Биологије је настава усмерена на учење у школи, што значи да ученик треба да учи:

- *смислено*: повезивањем оног што учи са оним што зна и са ситуацијама из живота; повезивањем оног што учи са оним што је учио из биологије и других предмета;
- *проблемски*: самосталним прикупљањем и анализирањем података и информација; постављањем релевантних питања себи и другима; развијањем плана решавања задатог проблема;
- *дивергентно*: предлагањем нових решења; смишљањем нових примера; повезивањем садржаја у нове целине;
- *критички*: поређењем важности појединих чињеница и података; смишљањем аргумената;

– *кооперативно*: кроз сарадњу са наставником и другим ученицима; кроз дискусију и размену мишљења; уважавајући аргументе саговорника.

Учећи на овај начин, ученик стиче нове вредности јер наставник поставља другачије захтеве.

Нове вредности	Захтеви које наставник поставља ученику у настави
• Употреба знања • Анализа знања • Синтеза знања (стваралачко мишљење) • Вредновање знања (критичко мишљење)	• Искористи у новој ситуацији • Уреди по задатом критеријуму • Планирај решење • Реши проблем • Смисли нову примену • Какав је твој став • Наведи аргументе за свој став

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује дати програм према потребама конкретних одељења имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика; уџбенике и друге наставне материјале које ће користити; техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже; ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи-глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Потребно је да наставник за сваку наставну јединицу, у фази планирања и писања припреме за час, у односу на одабрани исход, дефинише исходе специфичне за дату наставну јединицу. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. У фази планирања наставе и учења веома је важно имати у виду да је уџбеник наставно средство и да он не одређује садржаје предмета. Зато је потребно садржајима датим у уџбенику приступити селективно и у односу на предвиђене исходе које треба достићи. Поред уџбеника, као једног од извора знања, на наставнику је да ученицима омогући увид и искуство коришћења и других извора сазнавања. Препорука је да наставник планира и припрема наставу самостално и у сарадњи са колегама због успостављања корелација међу предметима (нпр. представљање група организама Веновим дијаграмима, писање есеја на матерњем и страном језику који уче, цртање итд.).

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Ученици у пети разред улазе са знањем основних биолошких појмова, са одређеним животним искуствима и уобличеним ставовима, по томе се разликују и на томе треба пажљиво градити нова знања, вештине, ставове и вредности. Док се не појаве уџбеници који одговарају овом програму, препоручује се да наставници израђују материјале за учење.

Акценат наставе Биологије у петом разреду је на разумевању концепта разноврсности живог света и његовог значаја за природу и човека, значаја процеса који карактеришу живот и односа који се успостављају у природи. То би требало да буде добра основа за даље учење биологије и осталих предмета из природне групе и развој научног и критичког приступа биолошким феноменима.

Област: Порекло и разноврсност живог света

За достизање исхода: *истражује особине живих бића према упутствима наставника и води рачуна о безбедности током рада, групише жива бића према њиховим заједничким особинама и одабира макро-морфолошки видљиве особине важне за класификацију живих бића*, у изучавању ћелије, акценат је на томе да је ћелија основна јединица грађе свих живих бића, да има своје основне делове (ћелијску мембрану, цитоплазму са органелама и једро са наследним материјалом, као и да постоје ћелије чији се наследни материјал налази слободан у цитоплазми, као у случају бактери-

ја) и да према броју ћелија разликујемо једноћелијска и вишећелијска жива бића. Није потребно детаљно изучавати грађу ћелије, нити помињати поједине органеле. Процедуре за истраживање и елементе безбедног рада одређује наставник и упознаје ученике. Препорука је да се микроскоп не користи, већ да ћаци током вежбе самостално користе лупу посматрајући крупне ћелије које су им доступне сходно окружењу у коме се школа налази, као нпр. ћелије паренхима поморанце, јаје птице, икра рибе, јаја водоземаца...

Изучавање заједничких особина живих бића треба обрадити кроз огледе (потребе за водом, одговарајућом температуром за раст, дисање, развој и размножавање и исхрана се могу пратити на квалитету; дисање, у смислу размене гасова, се може пратити огледом са свећом; кретање се може пратити огледом са кишном глистом на папиру итд). Потребно је заједничке особине обрађивати упоредо, на представницима свих великих група, али би увек требало кренути од човека као бића које је овом узрасту најближе. Особине које се не могу обрадити огледом, могу се обрадити кроз истраживачки рад ученика. Препорука је да ученици овог узраста све задатке обављају у пару, чиме развијају способности сарадње и ненасилне комуникације, а наставник може да оствари много бољи увид у активности ученика. Све што ученици посматрају или истражују би требало да прикажу цртежом и на њему обележе кључне детаље.

После истраживања заједничких особина, ученици би требало самостално да изводе груписање организама, према задатом критеријуму. Наставник може самостално одабрати једну или више група (на примеру биљака и животиња) погодних за савладавање научног принципа класификације организама. Треба више пажње посветити карактеристичним особинама (морфологији), а не онемо што жива бића раде (нпр. расту целог живота, могу да пливају...), како изгледају (нпр. имају одређену боју), или зато што *a priori* знамо припадност групи (нпр. цветнице, бескичмењаци, сисари...). Овакав начин на који се жива бића класификују путем успостављања хијерархије главних „атрибута“ (карактера) које имају и уклапања у поједине скупове (групе), омогућује увођење научног приступа и разумевање биолошке еволуције. Не препоручује се увођење нижих систематских категорија, осим врсте због наслеђивања особина. Слично као и код обраде заједничких особина живих бића, све што ученици посматрају или истражују би требало да прикажу цртежом и на њему обележе кључне детаље, као и да направе речник основних појмова, при чему на овом узрасту не инсистирати на употреби појмова као што су морфологија, анатомија, хијерархија...

Препоручени број часова за реализацију ове области је: 16 за обраду, 8 за утврђивање, 9 за вежбе и 1 час за систематизацију.

Област: Јединство грађе и функције као основа живота

За достизање исхода: *идентификује основне прилагођености спољашње грађе живих бића на услове животне средине, укључујући и основне односе исхране и распрострањење и једноставним цртежом прикаже биолошке објекте које посматра и истражује и означава кључне детаље*, акценат је на ученичком истраживању спољашњих особина живих бића из непосредног окружења и њиховом односу са условима средине у којој живе (нпр. за живот у воденој и копненој средини жаба, комарац, вилин коњиц итд; за живот у води речна шкољка, речни рак, шаран, штука, локвањ, дрезга, нека алга итд; за живот на копну човек, срна, пас, мачка, јазавац, слепи миш, сова ушара, кокошка, шумски мрав, стрижибуба, хрст, смрча, дивља ружа, љубичица, хајдучка трава, камилица, ливадарка итд; за живот под земљом кртица, ровац, кишна глиста итд;) због чега у препорученим садржајима нема морских организама. Ако су ученици заинтересовани за њих, јер их срећу у нпр. географији или научно-популарним емисијама, наставник треба да одговори њиховим образовним потребама. Треба имати у виду да су примери дати у табели само препоручени садржаји, тј. наставник може користити све или само неке од примера, а може увести и нове адекватне примере, сходно окружењу у коме се школа налази, структури одељења и интересовању ученика. Резултате истраживања би требало искористити за генерализацију и увођење новог појма – прилагођеност (адаптација). Часови утврђивања и

часови вежбања могу се искористити за радионичарски рад описивања и цртања животних форми на карактеристичним примерима.

Препоручени број часова за реализацију ове области је: 5 часова за обраду, 4 за утврђивање, 1 за вежбу и 1 час за систематизацију.

Област: Наслеђивање и еволуција

Исходи ове области: *прикупља податке о варијабилности организма унутар једне врсте, табеларно и графички их представља и изводи једноставне закључке, разликује наследне особине и особине које су резултат деловања средине, на моделима из свакодневног живота, поставља једноставне претпоставке, огледом испитује утицај срединских фактора на ненаследне особине живих бића и критички сагледава резултате и користи доступну ИКТ и другу опрему у истраживању, обради података и приказу резултата*, доприноси промени концептуалне основе учења биологије јер уведе филогенетско-еволутивни приступ који повезује све области знања у биологији. Такође, савремена сазнања из области наслеђивања и еволуције (генетика, молекуларна биологија, биотехнологија, медицина) су већ део опште (медијске) културе, што ове садржаје чини неопходним у свакодневном животу.

У овој области акценат је на преносу особина са родитеља на потомке размножавањем, разликама бесполог и полног размножавања у погледу наслеђивања особина и разликовању наследних и ненаследних утицаја у развићу особина јединки. Потребно је разјаснити да се особине једне јединке развијају под утицајем наследних фактора које је она добила од родитеља и, истовремено, под утицајем животних услова у којима се њено развиће одвија. Требало би нагласити да варијабилност (различитост јединки) унутар једне врсте настаје кроз садејство ових фактора. Наведене феномене би требало обрадити кроз ученичко истраживање варијабилности унутар једне врсте (нпр. разлике између деце у одељењу, у димензијама и боји плодова на пијаци, између говеда у истом домаћинству; уочавање разлика у висини стабла, броју листова и цветова биљака које расту у хладу и оних који расту на сунцу, или биљака које расту у близини саобраћајница и даље од њих) и кроз оглед са пелцерима или листовима афричке љубичице (биљке са истим наследним материјалом различито изгледају када расту под различитим условима). Огледу треба да претходи постављање хипотезе која ће бити огледом испитана (шта очекујем да ће се десити ако резнице исте биљке гајим у различитим условима осветљености и слично). Закључци о наслеђивању, утицају фактора животне средине и индивидуалној варијабилности могу бити генерализовани и повезани са питањима из свакодневног живота. На овај начин се постиже разумевање различитости између људи са акцентом на то да је свака особа јединствена и непоновљива (чиме се доприноси фундаменталној изградњи осећања прихватања и толеранције јер сви смо међусобно различити). Такође, на овај начин намеће се суштинско разумевање разлога због којих животни стил сваког од нас (исхрана, физичка активност, пушење, наркоманија и сл.) утиче на наше особине (нпр. раст и формирање тела током одрастања и касније) и на потенцијална обољевања.

Табеларно и графичко приказивање резултата, са обавезним извођењем закључака, би требало практиковати увек када се прикупљају подаци. Препорука је да се ИКТ опрема користи за прикупљање, обраду података и представљање резултата истраживања или огледа, када се ученици оспособе за њено коришћење на часовима предмета *информатика и рачунарство и техника и технологија*.

У петом разреду, неопходно је увести само појам наследног материјала као узрока уочене различитости и појам врсте због варијабилности. Не препоручује се увођење појмова ген, хроматин, хромозом, Менделових правила наслеђивања и слично.

Препоручени број часова за реализацију ове области је: 3 часа за обраду, 1 за утврђивање, 2 за вежбе и 1 за систематизацију.

Област: Живот у екосистему

Исходи у овој области: *доведе у везу промене у спољашњој средини (укључујући утицај човека) са губитком разноврсности*

живих бића на Земљи, направи разлику између одговорног и неодговорног односа према живим бићима у непосредном окружењу, предлаже акције бриге о биљкама и животињама у непосредном окружењу, учествује у њима, сарађује са осталим учесницима и решава конфликте на ненасиљан начин и илуструје примерима деловање људи на животну средину и процењује последице таквих дејстава, омогућавају да се жива бића проучавају у амбијенту у којем реално живе и да се код ученика развија осећање одговорности за заштиту природе и биолошке разноврсности, као и свест о властитој положају у природи и потреби одрживог развоја.

Препорука је да се часови намењени реализацији исхода из ове области изводе што чешће ван учioniце у природном окружењу (школском дворишту или на неком другом терену), где би ђаци самостално или у групама проучавали жива бића, прикупљали податке, осмишљавали и реализовали еколошке пројекте. Пројекте могу да осмисле на почетку школске године, да их реализују током читаве године, а на часовима предвиђеним за ову област да представе резултате.

Препоручени број часова за реализацију ове области је: 4 часа за обраду, 3 за утврђивања, 4 за вежбе и 1 за систематизацију.

Област: Човек и здравље

За достизање исхода у овој области *идентификује елементе здравог начина живота и у односу на њих уме да процени сопствене животне навике и избегава ризична понашања*, акценат је на основним чињеницама о здравој исхрани (ужина спремљена код куће), води као најздравијем пићу, штетности енергетских пића и дуванског дима. Промене у и на телу, као последице пубертета, требало би повезати са потребом одржавања личне хигијене и хигијене животног простора и опасностима од ступања у преране сексуалне односе. Препорука је да се за обраду ових појмова повремено доведу стручњаци или одведу ученици у одговарајуће установе. Свакако би требало обраду прераног ступања у сексуалне односе обрадити заједно са школским психологом. Препоручени број часова за реализацију ове области је: 4 часа за обраду, 2 за утврђивање (један је за дебату), 1 за вежбу и 1 за систематизацију.

У настави оријентисаној на постизање исхода предност имају групни начин рада и индивидуализована настава. Ови начини организације наставе помажу ученицима да науче како се учи, да напредују у учењу сопственим темпом, да развијају унутрашњу мотивацију (потребу за сазнавањем) и иницијативу, да развијају вештину комуникације, аргументовани дијалог, толерантно понашање и солидарност. Користе се активни начини учења, као што је комбинација програмиране наставе (програмиран материјал многи наставници остављају на друштвеним мрежама или сајтовима школе), па се њихови ученици служе њима и уче темпом који им одговара) и проблемске наставе (на часу ученици, користећи стечена знања, решавају проблем који наставник формулише) или учење путем открића (наставник инструкцијама усмерава ученике који самостално истражују, структуришу чињенице и извлаче закључке; тако сами упознају стратегије учења и методе решавања проблема, што омогућава развој унутрашње мотивације, дивергентног мишљења, које отвара нове идеје и могућа решења проблема). На интернету, коришћењем речи *WebQuest, project-based learning, thematic units*, могу се наћи примери који се, уз прилагођавање условима рада, могу користити.

Да би сви ученици достигли предвиђене исходе, потребно је да наставник упозна специфичности начина учења својих ученика и да према њима планира и прилагођава наставне активности. Проблеми су решиви уз сарадњу са стручним сарадницима и колегама из одељенских већа и стручног већа.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У настави оријентисаној на достизање исхода вреднују се процес и продукти учења. Да би вредновање било објективно и у функцији учења, потребно је ускладити нивое циљева учења и начине оцењивања.

Ниво циља учења	Одговарајући начин оцењивања
Памтити (навести, препознати, идентификовати...)	Објективни тестови са допуњавањем кратких одговора, задаци са означавањем, задаци вишеструког избора, спаривање појмова.
Разумети (навести пример, упоредити, објаснити, препричати...)	Дискусија на часу, мапе појмова, проблемски задаци, есеји.
Применити (употребити, спровести, демонстрирати...)	Лабораторијске вежбе, проблемски задаци, симулације.
Анализирати (систематизовати, приписати, разликовати...)	Дебате, истраживачки радови, есеји, студије случаја, решавање проблема
Евалуирати (проценити, критиковати, проверити...)	Дневници рада, студије случаја, критички прикази, проблемски задаци.
Креирати (поставити хипотезу, конструисати, планирати...)	Експерименти, истраживачки пројекти.

Такође, потребно је ускладити оцењивање са његовом сврхом.

Сврха оцењивања	Могућа средства оцењивања
Оцењивање наученог (сумативно)	Тестови, писмене вежбе, извештаји, усмено испитивање, есеји.
Оцењивање за учење (формативно)	Посматрање, контролне вежбе, дијагностички тестови, дневници рада, самоевалуација, вршњачко оцењивање, практичне вежбе.

У вредновању наученог, поред усменог испитивања, најчешће се користе тестови знања. На интернету, коришћењем кључних речи *outcome assessment (testing, forms, descriptiv/numerical)*, могу се наћи различити инструменти за оцењивање и праћење.

У формативном оцењивању се користе различити инструменти, а избор зависи од врсте активности која се вреднује. Када је у питању нпр. практичан рад (тимски рад, пројектна настава, теренска настава и слично) може се применити табела у којој су приказани нивои постигнућа ученика са показатељима испуњености. Наставник треба да означи показатељ који одговара понашању ученика.

Групи рад	Елементи процене задатка са показатељима		
Ниво постигнућа	1. рад у групи	2. познавање тематике	3. размена, повезивање и примена идеја
комплетно	Ученик сарађује са члановима групе, уважава њихове потребе како би се задатак што успешније обавио	Ученик поседује знања, активно подстиче размену идеја и знања са члановима групе и уважава њихове идеје.	Ученик размењује идеје са другима и примењује идеје за решавање задатка
делимично	Ученику је потребна помоћ како би сарађивао са члановима групе	Ученик поседује извесна знања и мало суделује у размени идеја	Ученику је потребна помоћ у примени идеја у решавању задатка
ништа	Ученик је неуспешан кад ради у групи	Ученик омаловажава мишљење осталих чланова у тиму	Ученик не доприноси заједничком раду

Вредновање активности, нарочито ако је тимски рад у питању, се може обавити са групом тако да се од сваког члана тражи мишљење о сопственом раду и о раду сваког члана по наособ (тзв. вршњачко оцењивање).

У процесу оцењивања добро је користити портфолио (збирка докумената и евиденција о процесу и продукцима рада ученика, уз коментаре и препоруке) као извор података и показатеља о напредовању ученика. Предности коришћења портфолија су вишеструке: омогућава континуирано и систематично праћење напредовања, подстиче развој ученика, представља увид у праћење различитих аспеката учења и развоја, представља подршку у оспособљавању ученика за самопроцену, пружа прецизнији увид у различите области постигнућа (јаке и слабе стране) ученика. Употребу портфолија отежавају недостатак критеријума за одабир продуката учења, материјално-физички проблеми, време, финансијска средства и велики број ученика. Већи број ометајућих фактора је решив успостављањем сарадње наставника са стручним сарадником у прикупљању прилога и успостављању критеријума оцењивања, уз коришћење Блумове таксономије.

Како ни један од познатих начина вредновања није савршен, потребно је комбиновати различите начине оцењивања. Једино тако наставник може да сагледа слабе и јаке стране сваког свог ученика. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење. Ако наставник са ученицима договори показатеље на основу којих сви могу да прате напредак у учењу, ученици се уче да размишљају о квалитету свог рада и о томе шта треба да предузму да би свој рад унапредили. Оцењивање тако постаје инструмент за напредовање у учењу. На основу резултата праћења и вредновања, заједно са ученицима треба планирати процес учења и бирати погодне стратегије учења. Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано прати и вреднује, осим постигнућа ученика, и процес наставе и учења, као и себе и сопствени рад. Све што се покаже добрим и корисним наставник ће користити и даље у својој наставној пракси, а све што се покаже као недовољно ефикасним и ефективним требало би унапредити.

Назив предмета

Циљ

Разред

Годишњи фонд часова

ТЕХНИКА И ТЕХНОЛОГИЈА

Циљ учења *Технике и технологије* је да ученик развије техничко-технолошку писменост, да изгради одговоран однос према раду и производњи, животном и радном окружењу, коришћењу техничких и технолошких ресурса, стекне бољи увид у сопствена професионална интересовања и поступа предузимљиво и иницијативно.

Пети

72 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– описује улогу технике, технологије и иновација у развоју заједнице и њихово повезивање; – разликује основна подручја човековог рада, производње и пословања у техничко-технолошком подручју; – наводи занимања у области технике и технологије; – процењује сопствена интересовања у области технике и технологије; – организује радно окружење у кабинету; – правилно и безбедно користи техничке апарате и ИКТ уређаје у животном и радном окружењу; – процени како би изгледао живот људи без саобраћаја; – класификује врсте саобраћаја и саобраћајних средстава према намени; – наводи професије у подручју рада саобраћај; – направи везу између савременог саобраћаја и коришћења информационих технологија; – разликује безбедно од небезбедног понашања пешака, возача бицикла и дечијих возила; – правилно се понаша као пешак, возач бицикла и дечијих возила у саобраћају; – користи заштитну опрему за управљање бициклом и дечијим возилима; – аргументује неопходност коришћења сигурносних појасева на предњем и задњем седишту аутомобила и увек их користи као путник; – повеже место седења у аутомобилу са узрастом ученика; – одговорно се понаша као путник у возилу; – показује поштовање према другим учесницима у саобраћају; – анализира симулирану саобраћајну незгоду на рачунару и идентификује ризично понашање пешака и возача бицикла; – самостално црта скицом и техничким цртежом једноставан предмет; – правилно чита технички цртеж; – преноси податке између ИКТ уређаја; – примењује основне поступке обраде дигиталне слике на рачунару; – користи програм за обраду текста за креирање документа са графичким елементима; – користи Интернет сервисе за претрагу и приступање online ресурсима; – преузима одговорност за рад; – представи идеје и планове за акције које предузима користећи савремену информационо-комуникациону технологију и софтвер; – повезује својства природних материјала са применом; – објасни технологије прераде и обраде дрвета, производњу папира, текстила и коже; – сече, спаја и врши заштиту папира, текстила, коже и дрвета; – правилно и безбедно користи алате и прибор за ручну механичку обраду (маказе, моделарска тестера, брусни папир, стега); – направи план израде једноставног производа и план управљања отпадом; – самостално израђује једноставан модел; – самостално проналази информације потребне за израду предмета/модела користећи ИКТ и Интернет сервисе; – одабира материјале и алате за израду предмета/модела; – мери и обележава предмет/модел; – ручно израђује једноставан предмет/модел користећи папир и/или дрво, текстил, кожу и одговарајуће технике, поступке и алате; – користи програм за обраду текста за креирање документа реализованог решења; – самостално представља пројектну идеју, поступак израде и решење/производ; – показује иницијативу и јасну оријентацију ка остваривању циљева и постизању успеха; – планира активности које доводе до остваривања циљева укључујући оквирну процену трошкова; – активно учествује у раду пара или мале групе у складу са улогом и показује поштовање према сарадницима; – пружи помоћ у раду другим ученицима; – процењује остварен резултат и развија предлог унапређења.	ЖИВОТНО И РАДНО ОКРУЖЕЊЕ	Појам, улога и значај технике и технологије на развој друштва и животног окружења. Подручја човековог рада и производње, занимања и послови у области технике и технологије. Правила понашања и рада у кабинету. Организација радног места у кабинету и примена мера заштите на раду. Коришћење техничких апарата и ИКТ уређаја у животном и радном окружењу.
	САОБРАЋАЈ	Улога, значај и историјски развој саобраћаја. Врсте саобраћаја и саобраћајних средстава према намени. Професије у подручју рада саобраћај. Употреба информационих технологија у савременом саобраћају Саобраћајна сигнализација – изглед и правила поступања. Правила и прописи кретања пешака, возача бицикла и дечијих возила (ролери, скејт, тротинет) у саобраћају – рачунарска симулација и саобраћајни полигон. Обавезе и одговорност деце као учесника у саобраћају. Заштитна опрема потребна за безбедно управљање бициклом и дечијим возилима.
	ТЕХНИЧКА И ДИГИТАЛНА ПИСМЕНОСТ	Прибор за техничко цртање (оловка, гумица, лењир, троугаоници, шестар). Формати цртежа (А3, А4). Размера. Типови и дебљине линија (пуна дебела линија; пуна танка линија; пуна танка линија извучена слободном руком; испрекидана танка линија; црта-тачка-црта танка линија). Геометријско цртање (цртање паралелних правих, цртање нормале на дату праву, цртање углова помоћу лењира и троугаоника). Елементи котирања (помоћна котна линија, котна линија, показна линија, котни завршетак, котни број – вредност). Цртање техничког цртежа са елементима (типови линија, размера и котирање). Пренос података између ИКТ уређаја (рачунар, таблет, smartphone, дигитални фотоапарат). Апликација за дигиталну обраду слике. Операције подешавања осветљености и контраста слике. Промена величине/резолуције слике, издавања дела слике. Креирање документа у програму за обраду текста. Форматирање текста, уметање слике и графике. Интернет претрага и приступ online ресурсима.
	РЕСУРСИ И ПРОИЗВОДЊА	Природни ресурси на Земљи: енергија и материјали. Управљање отпадом (рециклажа; заштита животне средине). Врсте, својства и примена природних материјала. Технологија прераде и обраде дрвета. Технологија прераде и обраде коже. Текстилна технологија. Технологија производње папира. Поступци ручне обраде и спајања папира, текстила, коже и дрвета – сечење/резање, спајање (лепљење) и заштита (лакирање). Коришћење алата и прибора за ручну обраду и спајање наведених материјала – маказе, моделарска тестера, брусни папир, стега.
	КОНСТРУКТОРСКО МОДЕЛОВАЊЕ	Израда предмета/модела ручном обрадом и спајањем папира и/или дрвета, текстила, коже коришћењем одговарајућих техника, поступака и алата. Приказивање идеје, поступка израде и решења/производа. Тимски рад и подела задужења у тиму.

Кључни појмови садржаја: техничко цртање, технички апарати и ИКТ уређаји, природни ресурси на Земљи, безбедност у саобраћају, предузимљивост и иницијатива.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Предмет *техника и технологија* намењен је развоју основних техничких компетенција ученика ради његовог оспособљавања за живот и рад у свету који се технички и технолошки брзо мења. Један од најважнијих задатака је да код ученика развија свест о томе да примена стечених знања и вештина у реалном окружењу подразумева стално стручно усавршавање и целоживотно учење, као и да је развијање предузимљивости један од важних предуслова личног и професионалног развоја.

Програм наставе и учења за пети разред оријентисан је на остваривање исхода.

Исходи су искази о томе шта ученици умеју да ураде на основу знања која су стекли учећи предмет *техника и технологија*. Представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности ученика у пет наставних тема: *животно и радно окружење, саобраћај, техничка и дигитална писменост, ресурси и производња и конструкторско моделовање*.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи-глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Исходи дефинисани по областима олакшавају наставнику даљу операционализацију исхода на ниво конкретне наставне јединице. Сада наставник за сваку област има дефинисане исходе. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. Поред уџбеника, као једног од извора знања, на наставнику је да ученицима омогући увид и искуство коришћења и других извора сазнавања.

С обзиром да је настава *Технике и технологије* теоријско-практичног карактера, часове треба реализовати поделом одељења на 2 (две) групе, уколико одељење има више од 20 ученика.

Наставник је у планирању, припреми и остваривању наставе и учења аутономан. За сваки час треба планирати и припремити средства и начине провере остварености пројектованих исхода.

Посете музејима технике, сајмовима и обиласке производних и техничких објеката треба остваривати увек када за то постоје услови, ради показивања савремених техничких достигнућа, савремених уређаја, технолошких процеса, радних операција и др. Када за то не постоје одговарајући услови, ученицима треба обезбедити мултимедијалне програме у којима је заступљена ова тематика.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Ученици у пети разред долазе са извесним знањем из области технике и технологије која су стекли у оквиру предмета *свет око нас и природа и друштво*, као и са одређеним животним искуствима у коришћењу различитих уређаја и учествовања у саобраћају. На томе треба градити даље стицање знања, овладавање вештинама водећи рачуна да су изузетно важни исходи овог предмета формирање правилних ставова према техници и технологији где је човек лично одговоран за њихову употребу и злоупотребу, као и за заштиту животне средине. Код ученика узраста 11, 12 година постоји природна радозналост за технику и технологију, као и потреба да нешто сами стварају својим рукама. То треба искористити на прави начин и учинити реализацију овог предмета што више повезаним са свакодневним животом ученика. Реализацијом вежби ученици откривају и решавају једноставне техничке и технолошке проблеме, упознају примену природних законитости у пракси, формирају свест о томе како се применом технике и технологије мења свет у коме живе. Они уочавају како на околину техника утиче позитивно, а како понекад нарушава природни склад и како се могу смањити штетни утицаји на природно окружење чиме развијају свест о потреби, значају и начинима заштите животне средине.

Животно и радно окружење

Упознавање подручја човековог рада и производње, занимања и послова у области технике и технологије треба реализовати

уз активну улогу ученика и примену одговарајућих медија. Омогућити ученицима да идентификују одређена занимања којима се људи баве и послове који се обављају у оквиру тих занимања као и техничка средства која се при томе користе. Тако ће упознати основна подручја човековог рада, производње и пословања у техничко-технолошком подручју и развити критички однос који укључује разматрање ширег контекста технике и њеног утицаја на човека и планету Земљу с еколошког, економског, културолошког и социолошког аспекта.

Упознати ученике са техником, техничким достигнућима и значајем технике и технологије. Указати на значај наставе технике и технологије у циљу стицања техничке културе, тј. техничке писмености и неопходност усвајања одређених знања о техничким уређајима који нас окружују, добробитима која доносе, начину рада, могућим опасностима, развијањем вештина које омогућују креативност и иновативност у дизајнирању и изради техничких средстава као и сигурно и правилно њихово коришћење. Тако ученици стичу и одређена сазнања о разним професијама што ће им касније помоћи при професионалном усмеравању и опредељивању.

С обзиром да се кабинет за технику и технологију и рад у њему разликује од других кабинета у школи, ученици треба да упознају специфичност рада, распоред и организацију радних места као и правила понашања и рада у кабинету. Посебну пажњу треба посветити безбедности на раду приликом коришћења алата и прибора. Указати на ситуације које могу због непоштовања правила понашања или неправилне употребе алата и прибора бити потенцијалне опасности, као и на примену мера заштите на раду.

Коришћење техничких апарата и ИКТ уређаја у животном и радном окружењу, ученици углавном упознају скоро свакодневно у својим домовима. Уз активну улогу ученика и примену мултимедија указивати на правилну употребу и евентуалне последице у случају непридржавања упутстава за коришћење и неисправности техничких апарата у домаћинству (усисивач, миксер, разне грејалице и др).

Препоручени број часова за реализацију ове наставне теме је 6.

Саобраћај

Ова област је изузетно важна јер се ученици петог разреда осамостаљују и шире радијус свог кретања, а статистика говори да у нашој земљи још увек велики број деце страда у саобраћају. По природи њиховог узраста још увек нису довољно пажљиви у саобраћају где могу бити пешаци, путници, возачи бицикла и децијих возила. Зато је тежиште исхода на безбедном понашању и преузимању личне одговорности ученика за понашање у саобраћају. Употреба заштитне опреме при војни бицикла и других децијих возила, као и коришћење сигурносних појасева у возилу је најважнији исход који треба постићи. Ученици треба да се на интересантан и очигледан начин упознају са правилима и прописима кретања пешака и бициклиста у саобраћају, начинима регулисања саобраћаја и безбедном кретању од школе до куће, да упознају хоризонталну, вертикалну и светлосну сигнализацију. За реализацију ових наставних садржаја треба користити одговарајуће мултимедије, а за практично увежбавање могу се користити модели у оквиру школе или саобраћајне макете које могу израдити и ученици на редовним часовима или у раду слободних активности, као и коришћењем рачунарске симулације.

Ученици имају прилику да упознају разне професије у области регулисања друмског саобраћаја и могућности и процене сопствених потенцијала и интересовања у вези са тим професијама.

Препоручени број часова за реализацију ове области је 14.

Техничка и дигитална писменост

Циљ наставне теме је да ученици овладају вештинама употребе информационо-комуникационих технологија у техници и схвате њихову природну повезаност. У оквиру препорученог броја часова планирано је да се ученици упознају са техничким цртежом и обрадом дигиталне слике на рачунару.

Техничко цртање представља универзални језик и основу техничке писмености у графичким комуникацијама свим подручјима технике и свакодневном животу. Технички цртеж је средство размене информација у техници, од његовог настанка до производње тј. од идеје до реализације. Ученици развијају вештине читања и израде једноставнијих техничких цртежа и израду техничке документације. Ученике треба научити како се скицом може изразити идеја и како се применом правила (стандарда) израђује технички цртеж. Ученици треба да упознају формате папира и основни прибор за техничко цртање. Инсистирати на правилном коришћењу прибора за техничко цртање увежбавањем приликом геометријског цртања (паралелне линије, нормалне линије, кружнице). Потребно је да сваки ученик самостално нацрта једноставан технички цртеж у одређеној размери користећи одговарајуће врсте линија као и елементе котирања.

Планирани исходи у области употребе и примене информационо-комуникационих технологија у техници у петом разреду се првенствено односе на правилно и безбедно коришћење дигиталних уређаја (рачунар, лаптоп, таблет, мобилни телефон, тв, дигитални фотоапарат, веб камера) а потом и на овладавање вештинама обраде дигиталне слике на рачунару у циљу стицања одговарајућих компетенција које се односе на документовање и дизајн. Ово је једна од основних вештина које су неопходне у стицању општих предузетничких компетенција. Препоручује се наставницима да са ученицима у пару вежбају пренос података између рачунара и екстерних уређаја (мобилни телефон, фотоапарат) а да сваки ученик самостално реализује процедуре током рада на рачунару. Такође је препорука да сваки ученик (користећи знања и вештине које је стекао на часовима информатике и рачунарства) реализује једноставну вежбу уметања фотографије у одговарајући програм за обраду текста и уређивање документа. Где год је то могуће, треба користити Интернет претрагу и приступ online ресурсима.

Препоручени број часова за реализацију ове области је 16.

Ресурси и производња

Ученике треба упознати са појмом природних ресурса на Земљи и са значајем њиховог очувања. Тежиште ове теме је на енергији и материјалима. Назначити основне изворе енергије као важан ресурс за живот људи, технолошке процесе и производњу без улажења у детаље. Упознати ученике са начином коришћења и претварања у неке корисне облике њима већ познатих извора енергије воде, ветра и Сунца.

Други важан ресурс су материјали. Упознати ученике са појмом и поделом материјала (природни, вештачки). Врсте и својства материјала (физичка, хемијска и механичка): дрво, папир, текстил, кожа објаснити на елементарном нивоу. Начин обраде материјала (принципи деловања алата за механичку обраду материјала, испитивање материјала). Припрема за обраду. Приказати правилно коришћење алата за ручну обраду материјала, извођење операција и заштита на раду: обележавање, сечење, завршна обрада (бушење, равнање, брушење). Избор материјала, операција и алата и редоследа њихове примене. Рециклажа материјала и заштита животне средине. Поступно увођење ученика у рад са алатом при извођењу разних операција мења суштински карактер наставе технике и технологије – обрада материјала тако постаје средство креативног изражавања, а не циљ у настави технике и технологије. Програм се реализује у форми предавања (теоретска настава) и вежби.

Приликом вежбања са алатима и при обради материјала потребно је да ученици своје идеје исказују самостално. Препорука је да ученици, на крају ове области, направе план израде и самостално израде најмање три једноставна модела.

Препоручени број часова за реализацију ове области је 20.

Конструкторско моделовање

У овом делу програма ученици реализују заједничке пројекте примењујући претходно стечена знања и вештине из области обликовања и обраде материјала, употребе ИКТ-а у техници и техничког цртања. Циљ наставне теме је постављање циљева и приоритета, планирање, доношење одлука, тимски рад, комуникацijske вештине, као и развијање упорности, позитивног односа према раду, способностима решавања проблема, самопроцењивања и критичког мишљења.

Препорука је да се пројекти реализују у паровима или малим групама.

Наставник упознаје ученике са правилима рада у групи, поделом посла и одговорностима, са динамиком и роковима за реализацију пројектних активности. Ученици се сами одређују за одређену активност у оквиру групе. Пружа им се могућност да реализују своју идеју која је у складу са њиховим интересовањима и способностима при чему се постиже потпуна диференцијација и индивидуализација наставе. Ученици самостално истражују информације за пројектни задатак користећи информационо-комуникационе технологије, налазе решење, формирају идеју, израђују техничку документацију, планирају и реализују сопствени производ. Идентификација и избор материјала и алата за реализацију пројекта врше се уз подршку наставника. У том процесу, ученици усвајају и примењују знања, развијају вештине, ставове, одговорност и самосталност. Препорука је да се користе материјали и технологије које су ученици упознали у претходној области. Ученици самостално врше мерење и обележавање. Обрада материјала може се вршити индивидуално али је препорука да ученици раде у пару, чиме развијају способност сарадње и социјалних вештина. По завршетку, ученици самостално представљају производ/модел, усмено образлажући ток реализације, процењујући оствареност резултата и предлог унапређења. Тежиште оваког рада није на квалитету коначног продукта већ на процесу који има своје кораке и на сарадничким односима у раду у групи. Наставник је ту пажљиви посматрач, помагач када је то потребно, давалац повратне информације и неко ко охрабрује. Ученицима јасно треба указати да се и на неуспелим производима може много научити ако се схвати где су грешке направљене. Дискутовати са ученицима и о цени понуђених решења. Нагласити важност доброг планирања буџета потребног за његову реализацију као и негативних последица лоших прорачуна. На тај начин ученике полако оспособљавати да размишљају предузетнички и развијати им основне компетенције везане за финансијску писменост.

Препоручени број часова за реализацију ове области је 16.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У настави оријентисаној на достизање исхода вреднују се процес и продукти учења.

У процесу оцењивања потребно је узети у обзир све активности ученика (уредност, систематичност, залагање, самоиницијативност, креативност и др).

Вредновање активности, нарочито ако је тимски рад у питању, може се обавити са групом тако да се од сваког члана тражи мишљење о сопственом раду и о раду сваког члана понаособ (тзв. вршњачко оцењивање).

Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење. Ако наставник са ученицима договори показатеље на основу којих сви могу да прате напредак у учењу, ученици се уче да размишљају о квалитету свог рада и о томе шта треба да предузму да би свој рад унапредили. Оцењивање тако постаје инструмент за напредовање у учењу. На основу резултата праћења и вредновања, заједно са ученицима треба планирати процес учења и бирати погодне стратегије учења.

Назив предмета

Циљ

Разред

Годишњи фонд часова

ИНФОРМАТИКА И РАЧУНАРСТВО

Циљ учења *Информатике и рачунарства* је оспособљавање ученика за управљање информацијама, безбедну комуникацију у дигиталном окружењу, производњу дигиталних садржаја и креирање рачунарских програма за решавање различитих проблема у друштву које се развојем дигиталних технологија брзо мења.

Пети

36 часова

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ / ТЕМА	САДРЖАЈИ
– наведе примену информатике и рачунарства у савременом животу; – правилно користи ИКТ уређаје; – именује основне врсте и компоненте ИКТ уређаја; – прави разлику између хардвера, софтвера и сервиса; – прилагоди радно окружење кроз основна подешавања; – креира дигитални слику и примени основне акције едитовања и формирања (самостално и сараднички); – креира текстуални документ и примени основне акције едитовања и формирања (самостално и сараднички); – примени алате за снимање и репродукцију аудио и видео записа; – креира мултимедијалну презентацију и примени основне акције едитовања и формирања (самостално и сараднички); – сачува и организује податке; – разликује основне типове датотека; – реагује исправно када дође у потенцијално небезбедну ситуацију у коришћењу ИКТ уређаја; – доводи у везу значај правилног одлагања дигиталног отпада и заштити животне средине; – разликује безбедно од небезбедног, пожељно од непожељног понашања на Интернету; – реагује исправно када дођу у контакт са непримереним садржајем или са непознатим особама путем Интернета; – приступа Интернету, самостално претражује, проналази информације у дигиталном окружењу и преузима их на свој уређај; – информацијама на интернету приступи критички; – спроводи поступке за заштиту личних података и приватности на Интернету; – разуме значај ауторских права; – препознаје ризик зависности од технологије и доводи га у везу са својим здрављем; – рационално управља временом које проводи у раду са технологијом и на Интернету; – изводи скуповне операције уније, пресека, разлике и правилно употребљава одговарајуће скуповне ознаке; – схвати математичко-логички смисао речи „и”, „или”, „не”, „сваки”, „неки”, израза „ако...онда”; – зна алгоритме аритметике (сабирања, множења, дељења с остатком, Еуклидов алгоритам) и интерпретира их алгоритамски; – наведе редослед корака у решавању једноставног логичког проблема; – креира једноставан рачунарски програм у визуелном окружењу; – сврсисходно примењује програмске структуре и блокове наредби; – користи математичке операторе за израчунавања; – објасни сценарио и алгоритам пројекта; – анализира и дискутује програм; – проналази и отклања грешке у програму; – сарађује са осталим члановима групе у одабиру теме, прикупљању и обради материјала у вези са темом, формулацији и представљању резултата и закључака; – одабира и примењује технике и алате у складу са фазама реализације пројекта; – наведе кораке и опише поступак решавања пројектног задатка; – вреднује своју улогу у групи при изради пројектног задатка и активности за које је био задужен; – поставља резултат свог рада на Интернет, ради дељења са другима, уз помоћ наставника.	ИКТ	Предмет изучавања информатике и рачунарства. ИКТ уређаји, јединство хардвера и софтвера. Подешавање радног окружења. Организација података. Рад са сликама. Рад са текстом. Рад са мултимедијом. Рад са презентацијама.
	ДИГИТАЛНА ПИСМЕНОСТ	Употреба ИКТ уређаја на одговоран и сигуран начин. Правила безбедног рада на Интернету. Претраживање Интернета, одабир резултата и преузимање садржаја. Заштита приватности личних података. Заштита здравља, ризик зависности од технологије и управљање временом.
	РАЧУНАРСТВО	Увод у логику и скупове: унија, пресек, разлика; речи „и”, „или”, „не”, „сваки”, „неки”, „ако...онда” Увод у алгоритме аритметике: писмено сабирање, множење, дељење с остатком, Еуклидов алгоритам. Увод у тему програмирања. Радно окружење изабраног софтвера за визуелно програмирање. Алати за рад са графичким објектима, текстом, звуком и видеом. Програм – категорије, блокови наредби, инструкције. Програмске структуре (линијска, циклична, разграната).
		Фазе пројектног задатка од израде плана до представљања решења. Израда пројектног задатка у групи у корелацији са другим предметима. Представљање резултата пројектног задатка.

Кључни појмови садржаја: ИКТ, ИКТ уређаји, датотека, мултимедијална презентација, дигитална писменост, Интернет, рачунарство, алгоритам.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм предмета *Информатика и рачунарство*, у другом циклусу основног образовања и васпитања, организован је по спиралном моделу и оријентисан је на остваривање исхода. Исходи говоре о томе шта ученици умеју да ураде на основу знања која су стекли учећи овај предмет. Представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности ученика у три тематске целине: *ИКТ, Дигитална писменост и Рачунарство*.

У настави оријентисаној на постизање исхода потребно је уважити стечене дигиталне вештине ученика. У планирању и припремању наставе, наставник полази од исхода које треба остварити и планира, не само своје, већ, превасходно активности ученика на часу. Наставник треба да буде више оријентисан ка менторској улози, а мање ка предавачкој. Потребно је да наставник програмске исходе, који треба да се достигну до краја петог разреда, разложи на исходе – кораке за сваки час, било да се ради о часовима обраде или утврђивања, а које треба да оствари сваки ученик. Такође, треба да за сваки час планира и припреми средства и начине

провере остварености пројектованих исхода. Препорука је да наставник планира и припрема наставу самостално и у сарадњи са колегама из разредног већа због успостављања корелација међу предметима.

Потребно је радити на развоју алгоритамског начина мишљења у поступку решавања проблема и задатака, развоју логичког мишљења и изградњи личних стратегија за учење уз примену ИКТ-а.

Да би сви ученици достигли предвиђене исходе, потребно је активности осмислити тако да укључују практичан рад, уз примену ИКТ-а, повезивање различитих садржаја из других тема унутар самог предмета, као и са другим предметима. Пожељно је да планиране активности на часу прати сажето и јасно упутство ученику за реализацију задатка, уз демонстрацију поступка. Оставити простор за ученичку иницијативу и креативност, односно да се кроз дискусију са ученицима одаберу најадекватнији алати, концепти и стратегије за реализацију одређених активности. У току реализације планираних активности радити на успостављању и неговању навика и понашања као што су поступност, истрајност, аналитичност, самосталност у раду и спремност на сарадњу.

Достицање дефинисаних исхода може се остварити уз одређени степен слободе наставника како у избору метода рада, програмских алата и технологија (рачунар, дигитални уређај...), тако и у редоследу и динамици реализације елемената различитих тематских области. На интернету се могу наћи примери добре праксе који се, уз прилагођавање условима рада и поштовањем ауторских права, могу користити.

С обзиром да је настава *Информатике и рачунарства* теоријско-практичног карактера, часове треба реализовати поделом одељења на 2 (две) групе, уколико одељење има више од 20 ученика. Школе које не поседују просторне и техничке могућности и чији је број ученика у одељењу мањи од 25, могу да изврше поделу одељења на групе уз сагласност Министарства, односно надлежне Школске управе.

Настава се реализује у рачунарском кабинету/дигиталној учионици.

Информационо-комуникационе технологије (9)

Реализацију ове тематске целине започети навођењем примера примене ИКТ-а. Мотивисати ученике да дискутују о могућности примене ИКТ-а из њихове перспективе, да опишу искуства у коришћењу дигиталних уређаја и наведу оно шта је њима важно код дигиталних уређаја: добар звук, боља фотографија, интернет, игре, запажања како њихови родитељи користе ИКТ уређаје и слично.

Ученике информативно упознати са предметом изучавања информатике и рачунарства и то навођењем примера који би њима били познати. Објаснити појам *информационо-комуникационе технологије (ИКТ)*. Увести појмове хардвер и софтвер.

Навести врсте рачунара и дигиталних уређаја које ученици користе, делове из којих се састоје: тастатура, миш, екран, екран осетљив на додир, кућиште, звучници и сл., наводећи њихову функцију. Дискутовати са ученицима о њиховом искуству са хардвером и ИКТ уређајима. Циљ је да ученици буду у стању да разумеју намену основних делова дигиталних уређаја које користе. Напоменути да у рачунару постоји меморија у којој се памте бројеви којима су описани текст, слика, звук... Показати на примеру како би се нека слика кодирала бројевима. Скренути пажњу на правилно руковање ИКТ уређајима.

Појам *оперативни систем* увести кроз повезивање претходног искуства ученика у коришћењу различитих дигиталних уређаја (кроз дискусију: нпр. који ОС користи мобилни телефон, навести примере: Android, Windows...). Нагласити који оперативни систем користе рачунари на којима ће радити у школи. Описати уkratко улогу ОС, нагласити да препознаје и повезује делове рачунара и омогућава да користимо рачунар и друге дигиталне уређаје. На сличан начин увести и појам *кориснички програми*.

Кроз демонстрацију и личну активност ученика, скренути пажњу на правила која важе у кабинету и у раду са рачунарима и опремом (правилно укључивање, пријављивање, коришћење, одјављивање и искључивање рачунара). Увести појам „радна површина” оперативног система (направити паралелу код рачунара

и других дигиталних уређаја). Објаснити појмове икона, пречица, трака са задацима (навести елементе и њихову намену).

Увести појам „Контролна табла”, појаснити намену и начин покретања. Без улажења у све детаље контролне табле, са ученицима у овом разреду урадити само најосновнија подешавања уређаја (миша, монитора...) и радног окружења (регионална језичка подешавања ОС-а, језик тастатуре СР ћирилица и латиница, јачина звука...). Овде паралелно урадити све активности, према могућностима, и кроз основна подешавања на телефону јер су такви уређаји ученицима блиски.

Кроз конкретне примере објаснити појам датотеке и неопходност организације датотека у рачунару: чување и проналажење, премештање или брисање (поменути „Корпу за отпатке”). Дискутовати са ученицима о врстама датотека (текст, бројеви, слике, звук, видео и мултимедија).

За креирање, измене, чување и приказивање резултата рада у форми датотека, одабрати доступне корисничке програме (лиценциране или бесплатне), као што су програми за: цртање, обраду текста, израду мултимедијалних презентација, снимање звука и видео-записа помоћу других уређаја (мобилни телефон, камера, микрофон...), репродукцију звука и видео материјала који могу бити инсталирани у рачунару или на „облаку”. Наставник може по својој процени одабрати и друге програме који ће такође утицати на стицање жељеног, функционалног ИКТ знања и вештина у раду са наведеним мултимедијалним елементима.

У петом разреду ученик треба да креира и уреди дигиталне слике/цртеже коришћењем расположивих алата изабраног програма (селектовање, копирање, лепљење, промену величине слике, додавање и брисање облика, одсецање дела слике, чување, затварање, проналажење, дораду и чување продукта, као и алате за зумирање, унос текста, употребу „четкице”, „гумице” и сл.).

При раду са текстом применити основне алате за уређивање и обликовање текста (унос текста, додавање, брисање, копирање, селектовање, поравнање, промена фонта, боје, величине слова, уметање слика...). Наглашавати потребу одабира одговарајућег писма (кодног распореда: ћирилица, латиница...) и инсистирати на примени правописа. Увежбати чување и штампање документа. Рад са табелама и сложенијим алатима обрадити у старијим разредима.

Паралелно са српском терминологијом поменути и изворне енглеске термине.

Снимање звука и видео-записа, сходно могућностима, започети демонстрацијом употребе уређаја: камера, микрофон, звучници, мобилни телефони, итд. Обухватити најосновније технике у процесу снимања (покрени, заустави, сачувај, обриши) и репродукције (покрени, паузирај, заустави, пусти од почетка, подеси јачину звука). У вежби чувања аудио/видео записа скренути пажњу на различите типове датотека у конкретном програму (нпр. *mp3*, *mp4*, *avi*, *midi*...).

При изради мултимедијалних презентација применити основне алате за уређивање и обликовање садржаја. У програму за израду мултимедијалних презентација користити раније креиране звучне и видео записе. Прилагодити тип датотеке изабраном програму (користити неки од расположивих програма за конверзију података). Кроз разговор са ученицима и кроз примере развити појам добре презентације и начине представљања (колико је битан садржај а не само форма).

Дигитална писменост (5)

При реализацији тематске целине Дигитална писменост појаснити ученицима шта значи коришћење ИКТ уређаја на одговоран и сигуран начин, и нагласити да то није обавеза само ИТ стручњака већ свих корисника. Демонстрирати функције антивирусног програма и заштитног зида. Анализирати са ученицима од каквог су материјала направљени ИКТ уређаји, да ли се такви материјали могу рециклирати и на које све начине се могу одлагати дигитални уређаји који нису у употреби, у циљу заштите животне средине.

Проверити са ученицима њихова досадашња искуства у коришћењу веб-прегледача (читача, браузерa). Разговарати о сајтовима претраживачима и начинима претраге, увести појмове аутор

и ауторска права и навести основне лиценце. Претрагу интернета и одабир релевантних страница из приказаних резултата претраге. (Како проналазимо, бирамо и преузимамо информације? Како стварамо (онлајн апликације)? Како размењујемо информације и сарађујемо на интернету?)

На унапред припремљеном скупу веб-страница кроз дискусију о процени информација пронађених на интернету (публика којој је сајт намењен, аутор, тачност/прецизност, објективност, актуелност и интернет адреса) подстицати развој критичког мишљења ученика.

Упознати ученике са правилима понашања на интернету (енг. *Netiquette*). За утврђивање и појашњавање ове теме, организовати квизове и радионице (на теме безбедно – небезбедно, пожељно – непожељно понашање на интернету) као и симулације небезбедних ситуација са акцентом на то како је пожељно реаговати у датим ситуацијама (кроз играње улога и сл.). Једна од активности за ученике, ради повезивања знања, може бити израда текстуалних докумената на тему: Моја правила понашања на интернету, Пет најважнијих правила за безбедан интернет, Како да интернет постане сигурнији за децу, и сл.

У корелацији са другим предметима (физичко и здравствено васпитање) велику пажњу посветити томе како уређаји које свакодневно користе (рачунар, телефон, таблет...) могу лоше да утичу на њихово здравље при чему их треба водити ка ситуацијама на које их родитељи свакодневно подсећају (лоше држање, дуго гледање у екран,.....). Посебну пажњу посветити развоју свести код ученика о времену у току дана, утрошеном на рад са технологијом и могућим развојем зависности од технологије.

Рачунарство (16)

Реализација теме може се започети приказивањем мотивационих филмова о програмирању. Увести појмове: програм и програмирање. Демонстрирати готове анимације и рачунарске игре ради развијања свести и побуђивања мотивације да ученици сами могу да креирају своје игре. Одабрати пример игре за анализу (на пример са портала www.code.org), као и друге мотивационе материјале из сличних образовних извора) са циљем упознавања ученика са корацима у решавању једноставних проблемских задатака. Увести појам алгоритма при решавању најједноставнијег проблема. Искористити искуство које ученици имају као корисници технологије (рачунара, паметних телефона...) да би се направила јасна веза између процеса програмирања и коначног производа, игрица или анимација. Поред тога, истичати да се кроз учење програмирања и алгоритама, развијају стратегије за решавања животних проблема, сваки задатак који себи постављамо у свакодневном животу се решава корак по корак, тј. алгоритамски.

У међупредметној координацији са предметом математика, увести математичко-логичке појмове које леже у основи информатике и рачунарства: скуп, елементи, подскуп, једнакост скупова, празан скуп (са одговарајућим значајима); Венови дијаграми; скуповне операције: унија, пресек, разлика и одговарајуће ознаке; речи: „и“, „или“, „не“, „сваки“, „неки“; одговарајуће логичке везнике и њихову интерпретацију скуповним операцијама и релацијама. Коришћењем примера из текућих садржаја, даље се осмишљава појам скупа, изграђује математичко-информатички језик и уноси прецизност у изражавању. Потребно је на разноврсним примерима користити одговарајуће симболе (знаке) и уочавати законитости скуповних и логичких операција. На подесним примерима илустровати математичко-логичку употребу речи: сваки, неки, или, и, не, следи (ако...онда). Ученици усвајају елементе дедуктивног закључивања (правилно формулисање твђења; правилно закључивање, правилно коришћење везника „и“, „или“, а нарочито „ако...онда“). Наставити са даљим изграђивањем појмова: бројевни израз, променљива, израз с променљивом и придруживање, користећи при томе и термине израз, формула, исказ, алгоритам. Уочавати примере једноставнијих (функцијских) зависности у разним областима (придруживање по датом правилу бројева – бројевима, бројева – дужима, бројева – површинама и др.), као и једноставнијих алгоритамских процедура (основни алгоритми за извођење рачунских операција сабирања, множења, дељења

с остатком, Еуклидово алгоритма). При томе је важно коришћење дијаграма и табела (дијаграм тока алгоритма, табела резултата неког пребројавања или мерења и др.).

Објаснити проблем речима, дефинисати сваку појединачну инструкцију (корак) и поступак ређања блокова, представити дејство наредбе „покрени“ и описати какво дејство има на понашање објекта. Напоменути да се једном поређани блокови инструкција могу више пута покренути. Преласком на наредне нивое сложености објаснити зашто је погодно заменити кораке који се понављају одговарајућом блок наредбом (петља–блок „понављај“) или ако проблемски задатак садржи неки задати услов, објаснити потребу раздвајања (гранање–блок „ако је“) на наредбе које ће се извршити ако је испуњен услов.

Изабрати програмско окружење за визуелно програмирање (*Scratch, Stencyl, AppInventor, Alice, ...*) које треба да омогући алгоритамско решавање проблема и основе програмирања. Програмско окружење бирати тако да омогућава једноставну анимацију објеката, односно, да алати омогућавају ученицима да се одмах, без много теоријског увода и објашњења сложених програмерских концепата, активно укључе у програмирање.

У зависности од изабраног програмског окружења прилагодити сва следећа објашњења специфичностима тог алата.

Кроз активну наставу и укљученост у процес креирања програма од првих часова, ученици ће поступно усвојити потребне појмове, знања и вештине. Указати на сличности и разлике са примерима и радним окружењем приказаним на првом часу, као што су ограничења у избору објеката, ограничења у инструкцијама у задатку и навести које могућности нуди изабрано програмско окружење.

Погодан пример, приликом упознавања са радним окружењем, је да ученици за конкретан лик и конкретну сцену, поређају блокове наредби тако да се кликом на лик појави нека порука (нпр. „Здраво ја сам...“). Демонстрирати поступке: избор објеката (нагласак на библиотеке), слагање блокова по принципу „превуци–и–пусти“ и покретање програма. Указати ученицима на могућност измене појединачних особина објеката који су доступни у библиотецима и галеријама одабраног софтвера у форми 2Д односно 3Д модела. Упознати ученике кроз овај једноставни пример са појмом наредбе и концептом писања програма кроз ређање блок–наредби. Подизати ниво сложености у складу са појмовима који се уводе: пројекат и сценарио и направити везу са појмовима задатак и писање приче. Довести у везу поступак решавања задатка са писањем програма, и повезати појмове сценарио и алгоритам. Увести појмове: *Објекат–лик* (библиотека објеката, подешавање особина и својства за изабрани објекат), *Објекат–позорница* (библиотека позорница, подешавање позадине позорнице, координатни систем сцене), алати (умножи, исеци–обриши, увећај, умањи) и *датотека програма* (најчешће се користи термин – пројекат). За изабрано радно окружење за визуелно програмирање (за рад код куће) пожељно је припремити кратко писано упутство (проналажење, преузимање, инсталирање...), демонстрирати и појаснити (поступак: преузимања, чувања и инсталирања изабраног програмског окружења, напоменути могућност коришћења онлајн апликације, уколико таква могућност постоји). Сваки од објеката ученик може креирати самостално, уместо да користи предефинисане објекте из библиотеке.

Демонстрирати на сваком примеру следеће технике: *креирање пројекта* (нови пројекат, изабрати објекат чије се активности дефинишу, као и објекте који дефинишу његову околину, дефинисати почетни положај објекта и својства објекта – у неким окружењима информација о објекту), *једноставна подешавања* (употребу алата: увећај, умањи, умножи, исеци, окрени, промени боју...), *задавање изабраног кретања или понашања* (из палете блокова: управља догађајем, за задате акције одговарајући догађај...), *чување пројекта* (именовање, избор локације), *поновно отварање* (затварање, проналажење, покретање) и *модификацију пројекта* (измену неког елемента: оријентацију, боју, величину и сл., проналажење и исправљање грешака, чување измена у пројекту). Демонстрирати и указивати на разноврсне функционалности до-

ступне у палетама блокова, за: кретања, изглед и активности коју објекат треба да реализује (предвиђених сценаријом) преко примера као што су: кретање објеката да се избегну препреке, разговор два лика о појмовима које су учили у претходној лекцији и сл.

Упознати ученике са категоријама блокова и начином задавања параметара (трајање догађаја, број понављања, промену угла, промену положаја...). Унос података преко тастатуре користити за промену параметара у оквиру блок-наредбе. Применом различитих функционалности објеката ученици треба да уоче информације о близини објеката, њиховој величини и просторним односима. На конкретном примеру демонстрирати утицај промене параметара на извршавање програма. Демонстрирати функције едитовања објеката, едитовања и управљања програмом (измене у редоследу блокова, обједињавање блокова који се понављају у *петље* или *гранање*), тестирање и праћење сваког корака приликом извршавања програма.

Појам променљиве увести на конкретном примеру који једноставним рачунским операцијама и њиховим извршавањем доводи до решавања конкретне проблеме. Обухватити појмове и поступке за креирање променљивих, доделу вредности и коришћење оператора. Нпр. сходно узрасту и у корелацији са математиком за пети разред креирати програм за израчунавање обима и површине правоугаоника. При томе креирати променљиве: дужина, ширина, обим и површина и скренути пажњу да су оператори који се користе у овом примеру основне рачунске операције (сабирање, множење).

Поступно кроз примере увести појмове: линијска, циклична и разграната структура, као што су: промена позадине или лика у односу на догађај, креирање реченице од речи и слика, разврставање објеката у групе (жива и нежива природа, планете, реке...), упоређивање вредности две променљиве, понављање кретања и мелодије док се не додирне други објекат, одређивање просечне температуре на основу пет бројева који представљају измерене температуре од понедељка до петка, налажење најлакшег ранца од дата три, одређивање просечне висине или тежине дечака и девојчица у групи (за напредније...) и слично.

Без обзира на примере који се одаберу требало би свакако обавезно обрадити мале серије од коначно много елемената и за њих израчунати: број, збир, просек, минимум, максимум.

Анализирати са ученицима карактеристике појединих структура и оправданост примене у појединим ситуацијама.

Поступак корак по корак до решења проблема, треба да послужи за систематизацију поступка израде пројекта. Она треба да обухвати разумевање појма пројекта, израду сценарија и алгоритма, ређање блок-наредби, проверу грешака, исправљање програма, дељење са другима преко Интернета. Нагласити да се алгоритми могу описати на разне начине: дијаграмом тока, псеудокодом, препричано обичним језиком, као и кроз програм креиран у једном од визуелно оријентисаних програмерских алата. Демонстрирати поступак постављања пројекта на Интернет. Указати на могућност преузимања готових пројеката са Интернета, ради проналажења најбољег решења за сопствени пројекат, уочавање туђих и својих грешака, као и за добијање идеја и развијања креативности.

Пројектна настава (6)

Наставницима се препоручује да у току петог разреда, ради развијања међупредметних компетенција и остваривања корелације са другим предметима, реализују са ученицима најмање два пројектна задатка. Време реализације пројектних задатака од којих је један из области ИКТ и Дигитална писменост и други из области Рачунарство одређује наставник у договору са ученицима и са наставницима других предмета, који покривају област изабране теме. При избору тема, сходно интересовањима извршити поделу ученика на групе/парове.

При реализацији првог пројектног задатка ставити нагласак на разради пројектног задатка – од израде плана до представљања решења. Наставник планира фазе пројектног задатка у складу са временом, сложености теме, расположивим ресурсима (знања, вештине и ставови које су ученици усвојили након тематских целина ИКТ и Дигитална писменост, техничке опремљености школе

и других релевантних фактора). Ученици заједно са наставником пролазе кроз све фазе рада на пројектном задатку, при чему наставник наглашава сваки корак, објашњава, иницира дискусију и предлаже решења.

При представљању фаза пројекта може послужити следећи пример: *Фаза 1:* представљање тема, формирање група и одабир теме; *Фаза 2:* Одабир материјала и средстава, разматрање додатне подршке предметног наставника у зависности од теме; *Фаза 3:* Планирање времена и избор стратегије за решавање задатка у складу са роком за предају рада; *Фаза 4:* Прикупљање и проучавање материјала, израда задатка и припрема за излагање; *Фаза 5:* Представљање резултата пројектног задатка, дискусија и процена/самопроцена урађеног (наставник обезбеђује услове за што успешније излагање, усмерава дискусију и врши евалуацију урађеног са прецизном повратном информацијом).

Пројектни задаци се баве реалним темама из школског или свакодневног живота. За предвиђени број часова ове тематске целине и са добро испланираним активностима, може се очекивати да ученици успешно израде и представе решење пројектног задатка. Акцент је на подстицању иницијатива и креативности, успостављању сарадничких и вредносних ставова код ученика. Циљ је развијање и неговање: поступности, повезивања и изградње сопствених стратегија учења, вршњачког учења, вредновања и самовредновања постигнућа.

Пројектни задаци подразумевају корелацију и сарадњу са наставницима осталих предмета, која се може остварити на оваквим и сличним примерима:

- *израда интервјуа или чланака* (на теме: занимљивости из света спорта, уметности, науке, ...);

- *израда упутства или tutorијала* (типа: „како да подесите“, „како да измените“, „како да решите овај задатак“, „како да користите програм ...“);

- *израда правилонанашања* (на теме: у спортској сали, у кабинету..., за безбеднији рад на интернету, за креирање сигурне лозинке, заштите рачунара од злонамерних програма, заштите здравља...).

Додатна мотивација за ученике може бити избор најбољих радова за: школски часопис, сајт школе, огласну таблу (одељење гласа – вредновање, самовредновање) а да остале радове постављају на пано у кабинету информатике и рачунарства...

Добар пример сумирања научених поступака је израда пратеће документације у виду фајлова различитог типа, као што су: текстуални фајлови, слике, видео материјали и сл.

Други пројектни задатак се реализује по фазама које су већ описане.

За пример могу послужити следеће теме: Направи калкулатор или Креирај програм за израчунавање...(математика). Прича из космоса, Испричај причу о месту у коме живиш или Туристички водич кроз... (географија), Интервјуиши другаре о будућим занимањима (у форми стрипа), Замеси хлеб (од њиве до трпезе)... Ученици такође, могу позајмити већ урађени пројекат, преузети га са интернета и прилагодити свом сценарију. Идеја за пројектни задатак може бити и израда квиза и теста за проверу знања, понављање, утврђивање, систематизацију градива из целог предмета.

Ученици пре прикупљања материјала израђују сценарио (причу или алгоритам за конкретан задатак), разрађују кораке и описују поступак решавања пројектног задатка. Део задатка је и чување материјала употребљеног за решавање пројектног задатка. Очекивани продукт пројектног задатка је мултимедијални садржај у форми: стрипа, анимације, игрице и сл., а напреднији ученици могу израдити алгоритам и програм за решавање конкретне проблемске задатка.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У процесу вредновања потребно је континуирано пратити рад ученика.

Вредновање активности, нарочито ако је тимски рад у питању, се може обавити са групом тако да се од сваког члана тражи мишљење о сопственом раду и о раду сваког члана понаособ (тзв. вршњачко оцењивање).

Препоручује се и оцењивање базирано на практичним радовима и вежбањима. Квизове, тестове знања и слично користити за увежбавање и утврђивање појмова и чињеничних знања, као и за формирање коначних оцена. Препоручено је комбиновање различитих начина оцењивања да би се сагледале слабе и јаке стране сваког свог ученика. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење. Потребно је да наставник резултате вредновања постигнућа својих ученика континуирано анализира и користи своје наставне праксе.

У оквиру плана рада наставника, у делу ваннаставних активности, поред додатне и допунске наставе, планирати секцију и време за менторски рад са ученицима који учествују на такмичењима из овог предмета. Препоручује се да се избор тема за рад на секцији изврши у сарадњи са другим наставницима, а да се почетна иницијатива препусти ученицима и њиховим интересовањима. Теме као што су израда и одржавање школског сајта, блога или неке друге школске веб странице, креирање и израда школског електронског часописа или летописа школе могу бити добре почетне идеје које ће повезати знања и вештине стечене у овом предмету са другим знањима, уз активно учешће у животу школе.

Назив предмета
 Циљ
 Разред
 Годишњи фонд часова

ФИЗИЧКО И ЗДРАВСТВЕНО ВАСПИТАЊЕ

Циљ учења *Физичког и здравственог васпитања* је да ученик унапређује физичке способности, моторичке вештине и знања из области физичке и здравствене културе, ради очувања здравља и примене правилног и редовног физичког вежбања у савременим условима живота и рада.

Пети

72 часа + 54 часа (обавезне физичке активности ученика)

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА		САДРЖАЈИ
– примени једноставне комплексе простих и општеприпремних вежби; – изведе вежбе (разноврсна природна и изведена кретања) и користи их у спорту, рекреацији и различитим животним ситуацијама; – упореди резултате тестирања са вредностима за свој узраст и сагледа сопствени моторички напредак; – комбинује и користи достигнути ниво усвојене технике кретања у спорту и свакодневном животу; – доводи у везу развој физичких способности са атлетским дисциплинама; – одржава стабилну и динамичку равнотежу у различитим кретањима, изводи ротације тела; – користи елементе гимнастике у свакодневним животним ситуацијама и игри; – процени сопствене могућности за вежбање у гимнастичи; – користи елементе технике у игри; – примењује основна правила рукомета у игри; – учествује на унутародељенским такмичењима; – изведе кретања, вежбе и кратке саставе уз музичку пратњу; – игра народно коло; – изведе кретања у различитом ритму; – изведе основне кораке плеса из народне традиције других култура; – контролише и одржава тело у води; – преплива 25m слободном техником; – скочи у воду на ноге; – поштује правила понашања у и око водене средине; – објасни својим речима сврху и значај вежбања; – користи основну терминологију вежбања; – поштује правила понашања у и на просторима за вежбање у школи и ван ње, као и на спортским манифестацијама; – примени мере безбедности током вежбања; – одговорно се односи према објектима, справама и реквизитима у просторима за вежбање; – примени и поштује правила тимске и спортске игре у складу са етичким нормама; – навија и бодри учеснике на такмичењима и решава конфликте на социјално прихватљив начин; – користи различите изворе информација за упознавање са разноврсним облицима физичких и спортско-рекреативних активности; – прихвати сопствену победу и пораз у складу са „ферплејом“; – примењује научено у физичком и здравственом васпитању у ванредним ситуацијама; – препозна лепоту покрета и кретања у физичком вежбању и спорту; – направи план дневних активности; – наведе примере утицаја физичког вежбања на здравље; – разликује здраве и нездраве начине исхране; – направи недељни јеловник уравнотежене исхране уз помоћ наставника; – примењује здравствено-хигијенске мере пре, у току и након вежбања; – препозна врсту повреде; – правилно реагује у случају повреде; – чува животну средину током вежбања.	ФИЗИЧКЕ СПОСОБНОСТИ		Обавезни садржаји Вежбе за развој снаге. Вежбе за развој покретљивости. Вежбе за развој аеробне издржљивости. Вежбе за развој брзине. Вежбе за развој координације. Примена националне батерије тестова за праћење физичког развоја и моторичких способности
	Атлетика		Обавезни садржаји Техника истрајног трчања. Истрајно трчање – припрема за крос. Техника спринтерског трчања. Техника високог и ниског старта. Скок увис (прекорачна техника). Бацање лоптице (до 200 г). Препоручени садржаји Техника штафетног трчања. Скок удаљ. Бацања кугле 2 kg. Бацање „вортекс-а“. Тробој.
	МОТОРИЧКЕ ВЕШТИНЕ, СПОРТ И СПОРТСКЕ ДИСЦИПЛИНЕ		Обавезни садржаји Вежбе на тлу. Прескоци и скокови. Вежбе у упору. Вежбе у вису. Ниска греда. Гимнастички полигон. Препоручени садржаји Вежбе на тлу (напредне варијанте). Висока греда. Трамболина. Прескок. Коњ са хваталкама. Вежбе у упору (сложенији састав). Вежбе у вису (сложенији састав).
	Спортска гимнастика		
		Основе тимских и спортских игара	Обавезни садржаји Рукомет/минирукомет: Основни елементи технике и правила; – вођење лопте, – хватања и додавања лопте, – шутирања на гол, – финтирање, – принципи индивидуалне одбране – основна правила рукомета/минирукомета Спортски полигон. Препоручени садржаји Напредни елементи технике, тактике и правила игре: – хватања котрљајућих лопти, – дриблинг, – шутирања на гол, – финтирање, – основни принципи колективне одбране.

		Плес и ритмика Обавезни садржаји Покрети уз ритам и уз музичку пратњу. Ритмичка вежба без реквизита. Скокови кроз вијачу. Народно коло „Моравац”. Народно коло из краја у којем се школа налази. Основни кораци друштвених плесова. Препоручени садржаји Вежбе са обручем. Вежбе са лоптом. Сложенији скокови кроз вијачу.
ФИЗИЧКА И ЗДРАВСТВЕНА КУЛТУРА (Реализује се кроз све наставне области и теме уз практичан рад)	Физичко вежбање и спорт	Циљ и сврха вежбања у физичком и здравственом васпитању. Основна правила. Рукомета/минирукомета и Малог фудбала. Понашање према осталим субјектима у игри (према судији, играчима супротне и сопствене екипе). Чување и одржавање материјалних добара која се користе у физичком и здравственом васпитању. Уредно постављање и склањање справа и реквизита неопходних за вежбање. Упознавање ученика са најчешћим облицима насиља у физичком васпитању и спорту. „Ферплеј” (навијање, победа, пораз решавање конфликтних ситуација). Писани и електронски извори информација из области физичког васпитања и спорта. Значај развоја физичких способности за снажање у ванредним ситуацијама (земљотрес, поплава, пожар...) Физичко вежбање и естетика (правилно обликовање тела). Планирање дневних активности.
	Здравствено васпитање	Физичка активност, вежбање и здравље. Основни принципи вежбања и врсте физичке активности. Одржавање личне опреме за вежбање и поштовање здравствено-хигијенских мера пре и после вежбања. Лична и колективна хигијена пре и после вежбања. Утицај правилне исхране на здравље и развој људи. Исхрана пре и после вежбања Прва помоћ: – значај прве помоћи, – врсте повреда. Вежбање и играње на чистом ваздуху – чување околине приликом вежбања.

Кључни појмови садржаја: физичко вежбање, рукомет, игра, здравље, васпитање.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Достизање циља и исхода наставе и учења *физичког и здравственог васпитања* заснива се на јединству наставних и ваннаставних организационих облика рада, као основне претпоставке за остваривање циља кроз достизање исхода и стандарда овог васпитно-образовног подручја.

Главна промена у савременој концепцији и пракси образовања и васпитања, па тако и у програму предмета *физичко и здравствено васпитање*, је померање тежишта са наставних садржаја на процес учења и његове резултате.

Исходи су искази о томе шта ученици умеју да ураде на основу знања која су стекли у предмету *физичко и здравствено васпитање*, и учешћем у *обавезним физичким активностима*. Исходи представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности ученика у три предметне области:

- физичке способности,
- моторичке вештине, спорт и спортске дисциплине и
- физичка и здравствена култура. Они омогућавају да се циљ учења овог предмета достигне у складу са предметним и међупредметним компетенцијама и стандардима постигнућа. Исходи не прописују структуру, садржаје и организацију наставе, као ни критеријуме и начин вредновања ученичких постигнућа.

Циљ и исходи предмета се остварују кроз наставу *физичког и здравственог васпитања* (у трајању од 2 школска часа недељно) и *обавезне физичке активности* сваког ученика (у трајању од 1,5 школских час недељно). Програм петог разреда базиран је на континуитету усвојених знања, вештина, ставова и вредности из првог циклуса основног образовања и васпитања.

Настава *физичког и здравственог васпитања* усмерена је према индивидуалним разликама ученика, које се узимају као критеријум у диференцираном приступу, па самим тим неопходно је упутити ученика или групу ученика, на олакшане или проширене садржаје у часовној, ванчасовној и ваншколској организацији рада.

Где је неопходно, програмске садржаје потребно је реализовати према полу.

Обавезни организациони облици рада:

- А. часови физичког и здравственог васпитања;
- А₁. обавезне физичке активности ученика;

Остали облици рада (ванчасовне и ваншколске активности):

- Б. слободне активности – секције,
- В. недеља школског спорта,
- Г. активности у природи (кросеви, зимовање, летовање – камповање...),
- Д. школска и ваншколска такмичења
- Ђ. корективно-педагошки рад.

ОБАВЕЗНИ ОРГАНИЗАЦИОНИ ОБЛИЦИ РАДА

А. Часови физичког и здравственог васпитања

Наставне области:

І. Физичке способности

На свим часовима као и на другим организационим облицима рада, посебан акценат се ставља на:

- развијање физичких способности које се континуирано развијају у уводном и припремном делу часа путем вежби обликовања. Део главне фазе часа може се користити за развој основних физичких способности узимајући у обзир утицај који наставна тема има на њихов развој. Методе и облике рада наставник бира у складу са потребама и могућностима ученика и материјално-техничким условима за рад;

- подстицање ученика на самостално вежбање;
- учвршћивање правилног држања тела.

Програм развоја физичких способности је саставни део годишњег плана рада наставника.

Праћење, вредновање и евидентирање физичких способности ученика спроводи се на основу *Приручника за праћење физичког развоја и развоја моторичких способности ученика у настави физичког васпитања* (Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2016).

ІІ. Моторичке вештине, спорт и спортске дисциплине

Усвајање моторичких знања, умења и навика, остварује се кроз примену обавезних и препоручених програмских садржаја атлетике, гимнастике, спортских игара, плеса, ритмичке гимнастике, пливања, примењујући основне дидактичко-методичке принципе и методе рада неопходне за достизање постављених исхода.

Усвојена знања, умења и навике треба да омогуће ученицима њихову примену у спорту, рекреацији и специфичним животним ситуацијама.

Стицање знања, умења и навика је континуирани процес индивидуалног напредовања ученика у складу са његовим психо-физичким способностима. Ученицима који нису у стању да усвоје неке од садржаја, за- дају се вежбања слична али лакша од предвиђених или предвежбе.

Уколико ученик не достигне предвиђени исход, оставља се могућност да исти достигне у наредном периоду.

Усавршавање неких моторичких задатака је континуирани процес без обзира на садржаје програма (техника ходања, трчања, примена научене игре итд.).

У раду са напреднијим ученицима реализују се препоручени садржаји или садржаји из наредних разреда. Кроз процес реализације програма неопходно је пратити способности ученика за поједине спортове.

ІІІ. Физичка и здравствена култура

Достизањем исхода ове наставне области, ученици стичу знања, вештине, ставове и вредности о вежбању (основним појмовима о вежби, како се неко вежбање изводи и чему конкретна вежба и вежбање служи), физичком васпитању, спорту, рекреацији и здрављу.

Посебно планиране и осмишљене информације о вежбању и здрављу преносе се непосредно пре, током и након вежбања на часу.

Ова наставна област остварује се кроз све организационе облике рада у *физичком и здравственом васпитању* и обухвата: формирање правилног односа према физичком вежбању, здрављу и раду; развијање и неговање фер-плеја; препознавање негативних облика понашања у спорту и навијању; вредновање естетских вредности у физичком вежбању, рекреацији и спорту; развијање креативности у вежбању; очување животне средине, као и развијање и неговање здравствене културе ученика.

Поред наведеног у овој области потребно је радити на: неговању патриотских вредности (народне традиције и мултикултуралности); формирању правилног односа према различитостима, чувању материјалних добара, неговању друштвених вредности итд.

А₁. Обавезне физичке активности ученика

Физичке активности ученика доприносе остваривању постављеног циља и исхода *физичког и здравственог васпитања*. Ове активности организују се у оквиру редовног распореда или према посебном распореду у складу са просторним могућностима школе и потребама ученика у трајању од 1,5 часова недељно.

План рада ових активности је саставни део планирања у *физичком и здравственом васпитању*.

Школа се може одредити за један од понуђених начина организације ових активности на предлог Стручног већа. Начин организације ових активности је саставни део Школског програма и Годишњег плана рада школе.

Начини организације рада обавезних физичких активности ученика:

- Реализују се у трајању од 45 минута, једном у току недеље. У школама које имају одговарајуће материјално-техничке и просторне услове, фонд од ½ школског часа односно 22,5 минута, на недељном нивоу, може се реализовати тако што ће ученици сваке друге недеље имати још један час ових активности, или на други начин који предложи Стручно веће физичког и здравственог васпитања. Ради ефикаснијег рада и обухваћености свих ученика дозвољено је спајање два одељења истог разреда. Два наставника раде истовремено са два одељења.

- Реализују се у трајању од 45 минута, једном у току недеље. Фонд од ½ школског часа односно 22,5 минута, на недељном нивоу, реализује се **кумулятивно**, једном у тромесечју, у укупном трајању од 6 школских часова односно 4,5 сата.

Стручно веће може предложити неки други начин организације ових активности, посебно уколико се школа определи да ове активности реализује изван школе (пливање, скијање, клизање, оријентиринг итд.).

Програмски садржаји обавезних физичких активности

Обавезни програмски садржаји ових активности су:

- Кондиционо вежбање ученика у трајању од најмање 20 минута;
- Мали фудбал:

1. Вођење и контрола лопте, Примање лопте и додавање лопте различитим деловима стопала,
2. Шутрање на гол и основе игре у нападу (откривање),
3. Одузимање лопте и основе игре у одбрани (покривање),
4. Вежбе са два и три играча,
5. Игра са применом основних правила за мали фудбал.

Препоручени програмски садржаји ових активности:

- Обучавање и усавршавање елемената предвиђених препорученим наставним садржајима:

1. Атлетике;
 2. Гимнастике;
 3. Пlesa и ритмике;
 4. Других активности предвиђених програмом школских такмичења.
- Мали фудбал:
 - 1. колективна игра у одбрани и нападу,
 - 2. техника игре голмана,
 - 3. игра уз примену правила

ВАННАСТАВНЕ АКТИВНОСТИ

План и програм ових активности предлаже Стручно веће и саставни је део годишњег плана рада школе и школског програма.

Б. Слободне активности – секције

Формирају се према интересовању ученика. Наставник сачињава посебан програм узимајући у обзир материјалне и просторне услове рада, узрасне карактеристике и способности ученика. Уколико је неопходно, секције се могу формирати према полу ученика. Ученик се у сваком тренутку може се укључити у рад секције.

В. Недеља школског спорта

Ради развоја и практиковања здравог начина живота, развоја свести о важности сопственог здравља и безбедности, о потреби неговања и развоја физичких способности, као и превенције насиља, наркоманије, малолетничке деликвенције, школа у оквиру Школског програма реализује недељу школског спорта.

Недеља школског спорта обухвата:

- такмичења у спортским дисциплинама прилагођеним узрасту и могућностима ученика;
- културне манифестације са циљем промоције физичког вежбања, спорта и здравља (ликовне и друге изложбе, фолклор, плес, музичко-спортске радионице, слет...);
- ђачке трибине и радионице (о здрављу, историји физичке културе, спорту, рекреацији, „ферплеју”, последицама насиља у спорту, технолошким достигнућима у вежбању и спорту и др.).

План и програм Недеље школског спорта сачињава Стручно веће физичког и здравственог васпитања у сарадњи са другим стручним већима (ликовне културе, музичке културе, историје, информатике...) и стручним сарадницима у школи, водећи рачуна да и ученици који су ослобођени од практичног дела наставе физичког и здравственог васпитања, буду укључени у организацију ових активности.

Г. Активности у природи

Из фонда радних дана, предвиђених заједничким планом, школа организује активности у природи:

- пролећни крос (дужину стазе одређује стручно веће); Д.

Школска и ваншколска такмичења

Школа организује и спроводи обавезна унутаршколска спортска такмичења, као интегрални део процеса физичког васпитања према плану Стручног већа и то у:

- спортској гимнастике (у зимском периоду);
- атлетици (у пролећном периоду),
- најмање једној спортској игри (у току године).

Ученици могу да учествују и на такмичењима у систему школских спортских такмичења Републике Србије, која су у складу са планом и програмом наставе и учења.

Ђ. Корективно-педагошки рад и допунска настава

Ове активности организују се са ученицима који имају:

- потешкоће у савладавању градива;
- смањене физичке способности;
- лоше држање тела;
- здравствене потешкоће које онемогућавају редовно похађање наставе.

За ученике који имају потешкоће у савладавању градива и ученике са смањеним физичким способностима организује се допунска настава која подразумева савладавање оних обавезних програмских садржаја, које ученици нису успели да савладају на редовној настави, као и развијање њихових физичких способности;

Рад са ученицима који имају лоше држање тела подразумева:

- уочавање постуралних поремећаја код ученика;
- саветовање ученика и родитеља;
- организовање додатног превентивног вежбања у трајању од једног школског часа недељно;
- организовање корективног вежбања у сарадњи са одговарајућом здравственом установом.

Рад са ученицима са здравственим потешкоћама организује се искључиво у сарадњи са лекаром специјалистом, који одређује врсту вежби и степен оптерећења.

Ослобађање ученика од наставе физичког и здравственог васпитања

Ученик може бити ослобођен само од практичног дела програма наставе за одређени период, полугодиште или целу школску годину на основу препоруке изабраног лекара.

Ученик ослобођен практичног дела у обавези је да присуствује часовима. За рад са ослобођеним ученицима наставник сачињава посебан програм рада базиран на усвајању теоријских и васпитних садржаја у складу са програмом и у корелацији са садржајима других предмета.

Ослобођеним ученицима треба пружити могућност да:

- суде, воде статистику, региструју резултат или прате ниво активности ученика на часу или школском такмичењу,
- направе едукативни постер или електронску презентацију, припреме репортажу са спортског догађаја,
- прате и евидентирају активност ученика на часу уз помоћ наставника и на други начин помажу у организацији наставних и ваннаставних активности.

Исходи за ученике ослобођене од практичног дела наставе

По завршетку теме ученик ће бити у стању да:

- Наведе основна правила гимнастике, атлетике, спортске игре, пливања;
- Дефинише основна здравствено-хигијенска правила вежбања;
- Презентује и анализира информације о физичком вежбању, спорту, здрављу, историји спорта, актуелним спортским подацима итд.);
- Учествоје у организацији Недеље школског спорта и школских такмичења. Планирање васпитно-образовног рада

Дефинисани исходи су важан део и незаобилазан елемент процеса планирања наставе и учења. Дефинисани као резултати учења на крају сваког разреда, током планирања рада потребно је одредити временску динамику у односу на бављење појединим исходама током школске године. Неопходно је посебну пажњу обратити на исходе које није могуће достићи током једног или више часова, већ је у ту сврху потребно реализовати различите активности током године.

Облици наставе

Предмет се реализује кроз следеће облике наставе:

- теоријска настава (до 4 часа);
- практична настава (68–72 часа).

Теоријска настава

Посебни теоријски часови могу се организовати само у оним ситуацијама када не постоје услови за реализацију наставе у простору за вежбање или алтернативним објектима, и као први час у

полугодишту. На тим часовима детаљније се обрађују садржаји предвиђени темема Физичко вежбање и спорт и Здравствено васпитање уз могући практичан рад у складу са условима.

Максималан број часова без практичног рада не би требало да буде већи од четири (4) у току школске године.

При планирању теоријских садржаја неопходно је узети у обзир: садржај програма, претходна искуства ученика, садржаје других предмета (корелацију – међупредметне компетенције).

Практична настава

Број часова по темама планира се на основу, процене наставника, материјално-техничких и просторних услова. Наставне теме или поједини садржаји за које не постоје услови за реализацију могу бити замењени одговарајућим темама или садржајима програма за које постоје одговарајући услови.

Програм *физичког и здравственог васпитања* остварује се реализацијом обавезних и препоручених садржаја.

Обавезни садржаји су они које је неопходно спровести у раду са ученицима узимајући у обзир способности ученика, материјално-техничке и просторне услове.

Препоручени садржаји су они које наставник бира и реализује у раду са ученицима (групама или појединцима), који су савладали обавезне садржаје, узимајући у обзир ниво достигнутог исхода, потребе ученика и услове за рад.

Физичке способности

При планирању кондиционог вежбања у главној фази часа, треба узети у обзир утицај наставне теме на физичке способности ученика и применити вежбе чији делови биомеханичке структуре одговарају основном задатку главне фазе часа и служе за обучавање и увежбавање (обраду и утврђивање) конкретног задатка. Методе вежбања које се примењују у настави су тренажне методе (континуирани, понављајући и интервални метод, кружни тренинг, и др.), прилагођене узрасним карактеристикама ученика. У раду са ученицима примењивати диференциране облике рада, дозирајући вежбања у складу са њиховим могућностима и примењивати одговарајућу терминологију вежби. Време извођења вежби и број понављања задају се групама ученика или појединцима у складу са њиховим способностима, водећи рачуна о постизању што веће радне ефикасности и оптимизацији интензитета рада. Акценат саставља на оне моторичке активности којима се најуспешније су-протставља последицама хипокинезије.

Препоручени начини рада за развој физичких способности ученика.

1. Развој снаге
 - без и са реквизита,
 - на справама и уз помоћ справа.
2. Развој покретљивости
 - без и са реквизитима,
 - уз коришћење справа,
 - уз помоћ сувежбача.
3. Развој аеробне издржљивости
 - истрајно и интервално трчање,
 - вежбање уз музику – аеробик,
 - тимске и спортске игре,
 - други модели вежбања.
4. Развој координације
 - извођење координационих вежби у различитом ритму и променљивим условима (кретање екстремитетима у две равни).
5. Развој брзине и експлозивне снаге
 - једноставне и сложене структуре кретања изводити максималним интензитетом из различитих почетних положаја, изазване различитим чулним надражајима (старт из различитих положаја итд.),
 - штафетне игре,
 - извођење вежби различитом максималном брзином (бацања, скокови, акробатика, шутирања, ударци кроз атлетику, гимнастику, тимске и спортске игре).

За ученике који из здравствених разлога изводе посебно одабране вежбе, потребно је обезбедити посебно место за вежбање.

Моторичке вештине, спорт и спортске дисциплине

1. Атлетика

Садржаји атлетике се реализују у јесењем и пролећном

периоду.

Обавезни садржаји

Истрајно трчање: вежбе технике; континуирано и интервално трчање;

Спринтерско трчање: вежбе технике трчања (ниски скип, високи скип, забацивање потколенице, гребајући корак, итд), ниски старт и фазе трчања;

Скок увис прекорачном техником; техника скока увис кроз фазе (залет, отскок, прелазак летвице и доскок). Обучавање технике врши се у целини а по потреби рашчлањивањем на фазе.

Бацање лоптице у даљ: обучавање кроз фазе (залет и избачај) и усвајање вежбе у целини. Корелација са вежбама из рукомета (доножни корак, замах и техника избачаја дугим замахом).

Препоручени садржаји:

Ови садржаји се примењују у раду са ученицима који су савладали обавезне садржаје применом одговарајуће методике рада.

– Техника штафетног трчања (штафетне игре, начини измене палице и др.);

– Скок удаљ основни елементи згрчне технике – реализовати кроз фазе;

– Бацања кугле 2 kg – из места и бочна техника;

– Бацање „вортекс-а“ у даљ;

– Тробој – кроз одељенско такмичење применити три дисциплине које су ученици савладали (трчање, бацања и скокови).

2. Спортска гимнастика

Садржаји се реализују у зимском периоду.

Обавезни садржаји

Ученике је неопходно поделити по полу и према способностима. Поставити више радних места. На сваком часу увести нови задатак уз понављање претходних. Док једна група обрађује нови садржај, остале групе понављају обрађене садржаје. Промена радних места врши се након одређеног броја понављања. Нпр. група које није прошла неки задатак на часу исти ће реализовати на следећем часу. Ученику који не може да изведе задату вежбу даје се олакшани задатак. Након неколико обрађених наставних јединица ове наставне теме, планом предвидети садржаје других наставних тема (спортска или тимска игра и др) у циљу интензификације наставе. Гимнастички полигон осмислити према степену усвојености обрађених садржаја и претходних знања.

– Вежбе на тлу: колут напред, колут назад, став о плећима – „свећа“, мост из лежања на леђима; вага претклоном и заножњем; став на шакама уз помоћ; прамет упором странце „звезда“.

– Прескок: разношка (до 110 cm);

– Вежбе у упору

паралелни разбој – наскок у упор, издржај, њих у упору, предњом сед разножно пред рукама, приложити једном до седа ван, саскок;

– Вежбе у вису (доскочно вратило, кругови – њих и саскок у зањиху; љуљање и саскоци);

– Пењања (шипка, канап, морнарске лестве – до 4 м висине);

– Ниска греда:

боком поред греде;

суножним одскоком наскок на греду суножно (једна нога мало испред друге);

различити начини ходања: у успону, са згрченим предножењем, са заножњем, са одножењем, са високим предножењем;

скок суножним одскоком, суножни доскок на место одскока;

вага претклоном и заножњем; саскок згрчено.

– гимнастички полигон састављен од обрађених програмских садржаја.

Препоручени садржаји

Могу се реализовати кроз часове на којима се реализују обавезни садржаји, диференцирани облик рада са напредним ученицима који нпр. прескачу козлић по дужини уместо по ширини, раде летећи колут након колута напред. Овакве моделе могуће је применити на све садржаје спортске гимнастике.

– Вежбе на тлу: колут напред и назад – варијанте (нпр: из става раскорачног колут напред до става раскорачног, из става раскорачног колут назад до става раскорачног); Колут летећи; Мост заклоном;

– Висока греда:

наскок у упор предњи, упор одножно десном (левом) окретом за 90 степени удесно и прехватом бочно (палчеви су окренути један пре- ма

другом), упор клечећи на десној са заноженом леве (мала вага);

- основна кретања из претходних разреда на ниској греди извести на средњој или високој греди;
- Трамболина или одскочна даска: скокови – предњи пружени и згрчени;
- Прескок „разношка” – козлић постављен по дужини (110 цм);
- Коњ са хватаљкама – упори и издржаји;
- Вежбе у упору
- паралелни разбој – наскок у упор, њих и предњихом сед раз-
ножно пред рукама, саседом сножити, њих и предњихом саскок
предношка;
- Коњ са хватаљкама – упори и издржаји;
- Вежбе у вису:
- дохватно вратило – вис завесом о потколелу, наупор јашући и
саскок одношка.

3. Основе тимских и спортских игара

Садржаји рукомета реализују се на часовима *физичког и здравственог васпитања*, а малог фудбала на *обавезним физичким активностима ученика*.

3.1. Рукомет – минирукомет

Обавезни садржаји

- Обучавање елемената технике и тактике са лоптом:
- држање лопте: једном и обема рукама, плитки и дубоки хват;
- вођење лопте: у месту са променом висине вођења, променом
руке, променом положаја; вођење лопте бочним и дубинским крета-
њем; праволинијски, са променом брзине и руке којом се води; проме-
ном правца кретања; вођење у кретању са заустављањем у два корака;
- дриблинг над пасивним и активним противником (игра „1 на 1”);
- додавање лопте: једном руком „кратким замахом” (смер на-
пред, укос, у страну); „дугим замахом” уз примену неког од залета
(бочни–доножни, бочни–заножни);
- хватање лопте: у висини груди и главе; хватање непрецизно
бачених лопти (бочних, изнад висине главе, у висини колена); хва-
тање котрљајућих лопти; хватање и додавање лопте у кретању;
- шутирање: чеони шут и скок шут у даљ и вис;
- финтирање: (једнострука финта у јачу страну).
- Обучавање индивидуалних елемената технике и тактике
без лопте:
- у фази напада – позиционирање играча, утрчавање у празне
просторе, промена смера кретања, откривање за пријем лопте;
- у фази одбране – одбрамбени став и кретање у ставу; зауста-
вљање нападача, одузимање лопте од противничког нападача, пре-
сецање путање лопте код додавања, блок;
- елементи технике голмана – (основни став, кретање на голу,
одбрана високих и ниских лопти, одбрана шутева са позиције
кри- ла, одбрана седмерца).
- Обучавање групних и колективних елемената тактике
игре: Игра уз индивидуалну одбрану „човек на човека”
(пресинг); позиционирање играча у нападу и одбрани 6:0;
игра на два гола (3 на 3, 4 на 4); игра уз примену основних
правила уважавајући
усвојени ниво претходно обучаваних елемената.

Препоручени садржаји

- Обучавање елемената технике и тактике играча са лоптом:
- вођење лопте: вежбе вођења са радом ногу (кроз ноге,
поред
и испред тела); вођење две лопте;
- додавање лопте: додавање „дугим замахом” – чеони залет;
- додавање лопте изведеним начинима; додавања са изменом места;
- хватање лопте: хватање једном руком;
- шутирање: бочни шут са отклоном, шутирање пивотмена,
шут са крилне позиције;
- финтирање: једнострука финта у „слабију страну”.
- Обучавање групних и колективних елемената тактике
игре: извођење слободног ударца;
- укрштања играча у фази напада, игра 5:1 и 5+1

4. Плес и ритмика

Обавезни садржаји

Планирати вежбе које је неопходно поновити из програма
млађих разреда (докорак, галоп, дечији поскоци, полкин корак...).
Дати могућност ученику или групи ученика да изабере музику и
осмисли ритмичку вежбу на основу усвојених елемената. Са вија-
чом применити „скокове кроз вијачу”, прескакање вијаче галопом
и суножним поскоцима. Обрадити прве две варијанте народног
кола „Моравац”.

Препоручени садржаји

Вежбе са вијачом усложити наизменичним прескоцима на ле-
вој и десној нози и у кретању. Планирати вежбе са обручем које
садрже окретања око разних делова тела, котрљања по тлу и про-
влачења. Вежбе са лоптом превасходно треба да обухвате мани-
пулацију са њом, бацања. Основне варијанте народног кола из краја
у коме се школа налази.

5. Тестирање и мерење

Праћење физичког развоја и моторичких способности спрово-
ди се на почетку и крају школске године, из простора кардио-
респираторне издржљивости (процена аеробног капацитета),
телесног састава (посебно телесне масноће), мишићне снаге, из-
држљивости у мишићној снази, глупкости и агилности. Модел кон-
тинуираног праћења физичког развоја и моторичких способности у
настави *физичког и здравственог васпитања*, батерија тестова,
критеријумске референтне вредности и начин њиховог тумачења,
организација и протокол тестирања као педагошке импликације
детално су објашњени у наведеном приручнику.

Тестирање ученика могуће је спровести на часовима обаве-
зних физичких активности.

Оквирни број часова по темама обавезних физичких активности

1. Основе тимских и спортских игара:
Мали фудбал; (18)
2. Друге активности предвиђене програмом стручног већа (36).

Дидактичко-методички елементи

Основне карактеристике часова:

- јасноћа наставног садржаја;
- оптимално коришћење расположивог простора, справа и
реквизита;

- избор рационалних облика и метода рада;
- избор вежби оптималне образовне вредности;
- функционална повезаност свих делова часа – унутар једног и
више узастопних часова једне наставне теме.

Уколико на часу истовремено вежбају два одељења, настава
се спроводи одвојено за ученике и ученице.

Приликом избора облика рада неопходно је узети у обзир
просторне услове рада, број ученика на часу, број справа и рекви-
зита и динамику обучавања и увежбавања наставног задатка.

Избор дидактичких облика рада треба да буде функцији раци-
оналне организације и интензификације часа, као и достизања по-
стављених исхода.

Праћење и оцењивање

Исходи представљају добру основу за праћење и процену по-
стигнућа ученика, односно креирање захтева којима се може утвр-
дити да ли су ученици достигли оно што је описано одређеним
исходом. Исходи помажу наставницима у праћењу, прикупљању и
бележењу постигнућа ученика. Како ће у процесу вредновања ис-
користити исходе наставник, сам осмишљава у односу на то који
се начин праћења и процене њему чини најрационалнијим и најко-
риснијим. Поред тога, постојање исхода олакшава и извештавање
родитеља о раду и напредовању ученика.

У процесу оцењивања пожељно је користити лични картон
ученика (евиденција о процесу и продукцима рада ученика, уз
коментаре и препоруке) као извор података и показатеља о напре-

довању ученика. Предности коришћења личног картона ученика су вишеструке: омогућава континуирано и систематично праћење напредовања, представља увид у праћење различитих аспеката учења и развоја, представља подршку у оспособљавању ученика за самопроцену, пружа прецизнији увид у различите области постигнућа (јаке и слабе стране) ученика.

У циљу сагледавања и анализирања ефеката наставе *физичког и здравственог васпитања*, препоручује се да наставник подједнако, континуирано прати и вреднује:

- Активност и однос ученика према физичком и здравственом васпитању који обухвата:
 - вежбање у адекватној спортској опреми;
 - редовно присуствовање на часовима *физичког и здравственог васпитања* и *обавезним физичким активностима*;
 - учествовање у ванчасовним и ваншколским активностима и др.
- Приказ једног од усвојених комплекса општеприпремних вежби (вежби обликовања),
- Достигнут ниво постигнућа моторичких знања, умења и на- вика (напредак у усавршавању технике):

Атлетика:

Приказ технике спринтерског и истрајног трчања; приказ технике, скока увис прекорачна техника (маказе);

Спринтерско трчање 30–50 m на време, бацање лоптице до 200 g у даљ. Истрајно трчање у трајању од 6 минута.

Трчање школског кроса.

Спортска гимнастика:

Вежбе на тлу: колут у напред, колут у назад, став о шакама уз

помоћ, мост из лежања, став на плећима „свећа”:

Прескок: разношка уз помоћ;

Вежбе у упору:

– паралелни разбој: наскок у упор са повишења (шведска клупа, сандук, столица...), предњихом сед разножно, приножити једном и саскок,

– ниско вратило: упор одскоком, издржај, саскок у почетни положај;

Вежбе у вису (вратило/кругови): њих и саскок предњихом.

Пењања: приказ технике пењања уз шипку и конопац.

Рукомет:

Контрола лопте у месту и кретању (вођење);

Вођење лопте прволинијски са променом правца кретања (левом и десном руком);

Хвата и додаје лопту у висини главе и рамена;

Шутира једном техником;

Мали фудбал:

Додавање унутрашњом страном стопала и примање лопте ђо- ном и унутрашњом страном стопала;

Вођење и шут на гол једном техником;

Додавање, примање лопте у и шут на гол у кретању.

Плес и ритимка:

Замаси, кружења, трчања, поскоци и скокови без реквизита. Поскоци и скокови кроз вијачу.

Народно „Моравац” коло уз музику (прва и друга варијанта).

ИЗБОРНИ ПРОГРАМИ

ПРАВОСЛАВНИ КАТИХИЗИС (ВЕРОНАУКА)

Циљ предмета Верска настава - Православни катихизис (веронаука) у основном образовању и васпитању јесте да пружи целовит православно поглед на свет и живот, уважавајући две димензије: историјски хришћански живот (историјску реалност Цркве) и есхатолошки живот (будућу димензију идеалног). То значи да ученици систематски упознају православну веру у њеној доктринарној, литургијској, социјалној и мисионарској димензији, при чему се хришћанско виђење живота и постојања света излаже у веома отвореном, толерантном дијалогу са осталим наукама и теоријама о свету, којим се настоји показати да хришћанско виђење (литургијско, као и подвижничко искуство Православне цркве) обухвата сва позитивна искуства људи, без обзира на њихову националну припадност и верско образовање. Све то остварује се како на информативно-сазнајном тако и на доживљајном и делатном плану, уз настојање да се доктринарне поставке спроведу у свим сегментима живота (однос с Богом, са светом, с другим људима и са собом).

Задаци предмета Верска настава - Православни катихизис (веронаука) јесу да код ученика:

- развије способност уочавања да су грех и зло у свету последица погрешног изражавања човекове слободе;
- развије способност уочавања да Бог поштује човекову слободу али да не одустаје да свет доведе у вечно постојање;
- изгради свест о томе да Бог воли човека и свет и да их никад не напушта, али вечни живот зависи и од слободе човека и његове заједнице с Богом;
- развије способност спознавања да Бог није одустао од првобитног циља због кога је створио свет, а то је да се свет сједини с Њим посредством човека и да тако живи вечно;
- развије способност уочавања сличности у структури старозаветне и новозаветне Цркве.

САДРЖАЈИ ПРОГРАМА

V разред

(један час недељно, 36 часова годишње)

1. ПРИПРЕМА СВЕТА ЗА ДОЛАЗАК СИНА БОЖИЈЕГ У СВЕТ

Први човек је прекинуо заједницу с Богом и на тај начин је осудио себе и сву творевину на смрт;

Бог није одустао од свог плана да створени свет живи вечно иако је први човек одбио да има заједницу с Богом;

Бог је променио начин остварења тог плана, али не и сам план да се преко човека оствари јединство Бога и створене природе;

Једини начин да се то оствари у новонасталим условима када су сви људи самим рођењем постајали смртни и зато нису могли да буду посредници између света и Бога јесте да Бог постане човек.

2. СТАРИ ЗАВЕТ ИЗМЕЂУ БОГА И СВЕТА КРОЗ ИЗАБРАНИ НАРОД

Избор Аврама и његових потомака као почетак Цркве, Тајне Христове;

Историја жртвовања Исака од стране Аврама као праслика страдања Божијег Сина за спасење света;

Старозаветни догађаји и пророчка сведочанства о рођењу, страдању и васкрсењу Сина Божијег као човека за спасење света.

3. АВРАМ РОДОНАЧЕЛНИК ЈЕВРЕЈСКОГ НАРОДА, ПРАСЛИКА ХРИСТА КАО ГЛАВЕ ЦРКВЕ

Обрезање као израз заједништва Аврама и његових потомака с Богом као праслика крштења у Христу;

Сваки који се роди од смртног човека Адама рађа се за смрт, а сваки рођен од Христа Сина Божијег рађа се за живот;

Разлика између јеврејског народа и старозаветне Цркве од незнабожачких народа као праслика разлике између Христове Цркве и осталог света;

Људски напори у циљу проналажења спасења од смрти мимо остварења личне заједнице с Богом који је личност и који се открива у старозаветној Цркви.

4. МОЈСИЈЕВ ЗАКОН КАО ПРИПРЕМА И ВОДИЧ КА ХРИСТУ

Циљ давања закона људима јесте да се покаже да је слобода човека избор између Бога и природе и да од тог избора зависи постојање или непостојање човека;

Кроз старозаветни закон се открива Христос, тј. Тајна Христова као заједница слободе Бога и човека;

Погрешно схватање закона као да је он довољан за спасење;

Спасење света је у оваплоћењу Сина Божијег као човека, а не у испуњењу закона.

5. СТАРОЗАВЕТНИ МОТИВИ У ПРАВОСЛАВНОЈ ИКОНОГРАФИЈИ

Православна иконографија показује јединство старозаветне и новозаветне Цркве;

Спасење света и људи ће бити на крају историје кад Христос поново дође у сили и слави и кад васкрсну сви људи у Христу, а природа се преобрази из смртне у бесмртну.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Циљ наставе у 5. разреду јесте да ученици на примеру старозаветне историје уоче да Бог није одустао од остварења свог првобитног плана о свету, који се огледа у сједињењу свих створених бића са Богом преко човека, и поред тога што је то први човек Адам одбио да испуни. Бог је после греха првог човека променио начин остварења тог циља, али је циљ због кога је свет створен остао исти. Конкретна реализација тога циља почиње од избора Аврама и благосиљања јеврејског народа у њему, што означава почетак Цркве која има исту структуру као будуће Царство Божије.

Ови старозаветни догађаји, којима почиње остварење Царства Божијег у историји, показују, међутим, и то да се и у новом начину остварења Царства Божијег не заобилази човек и да Бог такође остаје при томе да апсолутно поштује слободу човека, да се преко њега и његовом сарадњом то Царство и оствари, као што је то био случај и са првим човеком Адамом.

Кроз старозаветну историју почиње, међутим, да се назире и то коју је личност одабрао Бог да уместо првог Адама буде та спона између Њега и света како би се тај план испунио, као и то на који ће се начин то сада остварити. Старозаветни догађаји и старозаветна Црква типови су и праслика оваплоћења Сина Божијег који ће постати нови Адам, његовог страдања и васкрсења, као и новозаветне Христове Цркве.

Десет Божијих заповести дате су јеврејском народу да би регулисале однос старозаветне Цркве са Богом, као и односе међу члановима Цркве.

На основу позива Божијег Авраму и оснивања старозаветне Цркве, треба показати да се и старозаветна Црква, као новозаветна, темељи на вери у Христа и будући догађај сабрања око Њега и сједињења с Богом у њему, што ће донети бесмртност свима и целој природи.

Овај програм треба реализовати читајући кључне одломке из Старог Завета и тумачећи их из перспективе будућег Царства Божијег, односно из перспективе новозаветних догађаја, као што и новозаветне догађаје треба тумачити из перспективе другог доласка Христовог и Царства Божијег. На овај начин ћемо указати ученицима на спасење као историјски процес: Стари завет је сенка, Нови је икона, а истина је стање света у будућем веку (Св. Максим Исповедник).

Тему Припрема свешта за долазак Сина Божијег треба реализовати препричавањем библијске историје од пада Адама до позива Авраму да напусти родитељски дом и пође за Богом. Овде треба указати ученицима на то да се Бог не пројављује у свету као индивидуа, већ кроз историјске догађаје и да су то они догађаји који својом структуром и елементима указују на будуће Царство Божије.

Теме: Избор Аврама... и Аврам и јеврејски народ као праслика Христа и Цркве, треба, такође, реализовати препричавањем библијске

историје везане за Аврама и упућивањем на следеће моменте: да је Аврам, на основу веровања обећању Божијем, пошао за Њим, без обзира на то што су многи догађаји могли указивати на то да се то обећање неће испунити; да је покушај Аврама да жртвује свог сина Исака израз апсолутне везаности Аврама за Бога, односно вере у Бога и његово обећање; да Бог не жели жртву Исакову (из чега би требало извести закључак да се ниједно дело, уперено против човека и његовог живота, не може оправдати Богом), као и на моменат да је Исак праслика Сина Божијег и његове жртве за спасење људи, која подвлачи Божију љубав према нама. Треба указати, такође, и на то да библијска историја под избором Аврама подразумева многе, читав један народ, као и на то да имена "Израиљ", "слуга Божији" истовремено означавају једног и многе. Ово треба довести у везу са Христом и Литургијом, Црквом где се под Христом подразумевају истовремено један и многи. Та знања ће послужити ученицима да касније лакше разумеју онтологију личности - један као заједница многих.

Тему Десет Божијих заповести треба реализовати на основу старозаветног описа давања заповести Мојсију на гори Синају, указујући да суштина овог закона није његово индивидуално упражњавање и испуњење, већ да он има смисао у односу човека према Богу и другом човеку, односно да прописује шта не треба учинити другом човеку, на основу чега се подвлачи значај другог, Бога и човека, за живот нас самих.

Упоредо с библијском историјом, глобална светска историја показује да људи, будући да су иконе Божије, не престају да теже бесмртности. То се види кроз стварање разних религија, митова, али и философије и науке, као и културе и уопште цивилизације, које све имају као крајњи циљ налажење начина да се превазиђе смрт. Ово треба искористити и покренути у настави дијалог између хришћанског виђења истинског постојања света, односно начина на који се може остварити бесмртност за све људе и за сву природу, и савремених религијских и научних теорија о решењу проблема смрти. Нагласак треба ставити на литургијско искуство превазилажења смрти, с назнаком да хришћанство остварење ове тежње види у слободи Бога и слободи човека и њиховом личном јединству, док нехришћанске теорије нуде решење утемељено или на свемогућству Божијем и нужности, или на створеној природи, односно на тражењу лека против смрти у природи.

КАТОЛИЧКИ ВЈЕРОНАУК

Циљ предмета Верска настава - Католички вјеронаук је да дијете упозна Библију, али као књигу Божје објаве у коју ништа није ушло случајно. За нас Библија није само књижевна и културно благо него норматив дјеловања. У Библију ни један детаљ није ушао случајно уколико је она за нас религијска књига. Ученик петог разреда се сналази у новој средини. Упознаје своје ново друштво. Нови је начин наставе. Све је сложено од других и другачијих. Нисмо се одлучили за библијске приче, јер ова доб надмашује тај начин предавања, али смо се тим више одлучили за велике библијске ликове, јер се у њима типски да препознати друго и другачије. У исто вријеме дијете овог узраста се радо поистовјећује с одраслим. Библија даје велико богатство великих и разноликих. Нудимо уз сваку особу и вредноту за коју вјера сматра да је Бог поставио своју поруку - објаву у догађај и живот тих појединаца.

Задачи предмета Верска настава - Католички вјеронаук у петом разреду основне школе је тражење идеала у Библији и привикавање на живот са другима и другачијима, али у свијести да и њега - ученика Бог радо има као јединственога и с њиме план, јер сада почиње фаза не само одгоја него и самоодгоја, па мора на план Божји одговорити.

САДРЖАЈИ ПРОГРАМА

V разред (1 час недељно, 36 месечно)

ВЕЛИКИ БИБЛИЈСКИ ЛИКОВИ

(БИБЛИЈА - СТАРИ ЗАВЈЕТ)

1. УВОД

Упознавање ученика са садржајима програма католичког вјеронаука за 5. разред.

2. БОГ ЈЕ ПРОГОВОРИО У ПОВИЈЕСТИ - ПРАОЦИ

Бог нам говори (Како је добар Бог кад с нама разговара)

Стигла нам је писана порука (Праобјава и Објава)

Праотац наше вјере (Желим вјеровати као Абрахам)

Човјек у Божјем плану (Поуздајем се у Бога)

У земљи ропства (И у тешким тренуцима Бог је с нама)

Из воде извађени (Мојсије)

Божји противници (Примам Божји план)

Прва Пасха (Дивим се Божјој вјерности)

3. КРАЉЕВИ ИЗАБРАНОГ НАРОДА

Савез с Богом (Бит ћу вјеран Савезу)

Побуна и гријех (Нећу се противити Богу)

Божји народ стиже кући (Моја домовина је Црква)

Божји повјереници у заједници (Имам поуздање у Божје повјеренике)

Праведни краљ - Давид и Шаул (Мој узор у доброти)

Покорнички краљ - Давид (Не желим остати у гријеху)

Мудри краљ - Саломон (Марљиво ћу учити)

Подијељена држава (Моја задаћа у слози)

4. ПРОРОЧКА СЛУЖБА У ЗАЈЕДНИЦИ

Пророк Самуел (Желим слиједити Божји позив)

Бранилац Божјих права Илија (Храбро ћу издржати уз Бога)

"Пети Еванђелиста" - Изаја (Дивим се величини пророка)

Тјешитељ прогоњених - Јеремија (Тјешит ћу у невољи)

Пророк Духа - Езекијел (Вјерујем у дјело Духа Светога)

Пророк наде - Данијел ("Ако је Бог са мном, тко ће против мене!")

5. ЖЕНЕ У СТАРОМ ЗАВЈЕТУ И МУДРОСНА КЊИЖЕВНОСТ

Жена у служби Божјег народа - Јудита и Естера (Сватко има властити задатак)

Изнова подигнути храм (Стрпљиво ћу чекати Божје одлуке)

Храбри мужеви Макабејци (Увијек ћу бити на Божјој страни)

Мудрост у Божјем народу (Мудросне књиге)

6. СВЕТЕ КЊИГЕ ДРУГИХ ВЈЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА

Свете књиге других вјерских заједница - Бог говори народима на разне начине и у разна времена.

Света књига Јудаизма - Тора - Почети објаве, чување традиције, преношење до данас. Начин читања и штовања Торе.

Света књига Ислама - Кур'ан

Божји Пророк у Исламу.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА (УПУТСТВО)

Вјерска поука је заједничко дјело катехете (вјероучитеља) и катехизаната (вјероученика). Полазиште је конкретна стварност - овај пута

записана у светим књигама - Библији. Из доживљених искустава са читања Библије прелази се на истине, из којих се потом враћа на свакодневну њихову примјену. Овакав начин спознаје има властити ред: упознавање (обрада нових садржаја), сређивање (систематизација), понављање, примјена и провјеравање. То је макроструктура оваквог начина спознаје. Међутим, и ови дијелови имају своју микроструктуру. Тако на примјер: начин спознаје посједује слиједеће ступњеве: постављање циља, мотивирање, обрада нових наставних садржаја, учење, индуктивни и дедуктивни закључци, изравни и неизравни докази, формулирање запамћених чињеница... Или, садржај примјене има ове дијелове: проблем, постављање циља, библијски лик из овога циклуса, задаћа, упознавање прилика и увјекбавање. Код спознавања треба имати пред очима физиономију групе и појединаца, но у оквиру сата под којим се обрађују нови наставни садржаји врши се примјена, понављање и вредновање обрађенога градива. Имајући на уму горе истакнуто, поједини сат вјеронаука би требао изгледати овако: кратко понављање садржаја претходног сата, и посебно освјетљавање онога што ће послужити као темељ за актуални сат. Након постављања циља (што? и како?), прелази се на обраду нових наставних садржаја, гдје се заправо објашњава ученику да нам Бог говори не само у поуци него и у примјерима живота. То је особито за младе надахнуће и жеља за наслједовањем. Закључци се могу истаћи на плочи. Након овога се већ познати садржаји продубљују, уче, тј. разговара се о помирењу (што? како? и зашто?). Овако усвојено градиво, у складу са одгојним циљем, мора наћи своју примјену у животу ученика. Разговара се зашто и како треба захвалити Богу за родитеље, браћу и пријатеље. Оваква спознаја и дјечје искуство се ослањају на његов доживљај и на поновљени текст Светог Писма. Прозивку и домаћу задаћу обавимо у прикладно вријеме.

Назив предмета

Циљ

Разред

Годишњи фонд часова

ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ

Циљ наставе и учења програма *Грађанског васпитања* је да ученик изучавањем и практиковањем основних принципа, вредности и процедура грађанског друштва постане свестан својих права и одговорности, осетљив за потребе појединаца и заједнице и спреман да активно делује у заједници уважавајући демократске вредности.

Пети

36 часова

ИСХОДИ	ОБЛАСТ /ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:		
– разликује жеље од потреба и наведе примере везе између потреба и људских права; – штити своја права на начин који не угрожава друге и њихова права; – аргументује потребу посебне заштите права детета; – на примеру препозна уграђеност права детета у основним докумен- тима која уређују рад школе; – наведе чиниоце који утичу на остваривање дечијих права; – препозна ситуације кршења дечијих права у свакодневном животу и на примерима историјских догађаја; – исказе свој став о значају поштовања правила у функционисању заједнице; – учествује у доношењу правила рада групе и поштује их; – понаша се у складу са правилима и дужностима у школи; – наведе начине демократског одлучивања; – објасни улогу појединца и група у заштити дечијих права; – реално процени сопствену одговорност у ситуацији кршења нечијих права и зна коме да се обрати за помоћ; – прихвата друге ученике и уважава њихову различитост; – у медијима и књигама које чита проналази примере предрасуда, стереотипа, дискриминације, нетолеранције по различитим основама као и примере поштовања различитости; – наведе врсте насиља; – анализира сукоб из различитих углова учесника и налази конструк- тивна решења прихватљива за све стране у сукобу; – аргументује предности конструктивног начина решавања сукоба; – учествује у идентификацији проблема у вези са оствареношћу права детета у својој школи; – учествује у осмишљавању акције, процењивању њене изводљивости и предвиђању могућих ефекат; – учествује у извођењу акције, прикупљању и обради података о иза- браном проблему користећи различите изворе и технике; – презентује, образлаже и аргументује изабрану акцију и добијене резултате; – у дискусији показује вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, комуницира на неутрожавајући начин.	ЉУДСКА ПРАВА	Потребе и права Потребе и жеље. Потребе и права. Права и правила у учионици. Правила рада у учионици, доношење групних правила. Права детета у документима о заштити права Посебност права детета и људска права. Конвенција о правима детета. Врсте права. Показатељи остварености и кршења дечијих права . Конвенција о правима детета у документима која се односе на школу.
	ДЕМОКРАТСКО ДРУ- ШТВО	Права и функционисање заједнице Моје заједнице. Школа као заједница. Одлучивање у учионици и школи. Гласање и консензус као демократски начини одлучивања. Одговорности и обавезе у заједници Одговорност деце. Одговорности одраслих (родитеља, наставника). Кршење и заштита права Понашање ученика у ситуацијама кршења права детета. Кома се могу обратити за помоћ.
	ПРОЦЕСИ У САВРЕМЕ- НОМ СВЕТУ	Наши идентитети Наше сличности и разлике (раса, пол, национална припадност, друштвено порекло, вероиспо- вест, политичка или друга уверења, имовно стање, култура, језик, старост и инвалидитет). Стереотипи и предрасуде. Дискриминација. Толеранција. Сукоби и насиље Сукоби и начини решавања сукоба. Предности конструктивног решавања сукоба. Врсте насиља: физичко, активно и пасивно, емоционално, социјално, сексуално, дигитално. Реаговање на насиље. Начини заштите од насиља.
	ГРАЂАНСКИ АКТИВИ- ЗАМ	Планирање и извођење акција у школи у корист права детета Избор проблема. Тражење решења проблема. Израда плана акције. Анализа могућих ефеката акције. Планирање и извођење акције. Завршна анализа акције и вредновање ефеката. Приказ и анализа групних радова.

Кључни појмови садржаја: потребе и права, одговорности и обавезе, идентитет, сукоби и насиље, грађански активизам.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Изборни програм *Грађанско васпитање*, у другом циклусу основног образовања и васпитања, организован је по моделу спирале и оријентисан је на остваривање исхода. Исходи су искази о томе шта ученици умеју да ураде на основу онога што су стекли проучавајући овај програм. Они представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности ученика у четири области (*Људска права, Демократско друштво, Процеси у савременом свету и Грађански активизам*) које се налазе у свим програмима другог циклуса. Теме по областима се спирално развијају што значи да се постојећи садржаји из разреда у разред проширују и продубљују, а многи исходи се надограђују или се, ако је у питању вештина, унапређују. Типичан пример таквог исхода су они који се односе на комуникацију. Активно слушање и конструктивно реаговање су исходи који се постепено унапређују кроз бројне активности и садржаје. Слично је и са јачањем осетљивости за потребе и права других, препознавање дискриминације и многе друге исходе који се не могу брзо и лако остварити обрадом само једног програмског садржаја. Све четири области су једнако важне, а наставник их, у непосредном раду са ученицима, интегрише јер између њих постоји природна веза.

У програму су наведени садржаји које наставник може да допуњује, проширује и мења према конкретним потребама и плану сопственог рада али увек имајући у виду исходе које треба остварити. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља предмета и развој међупредметних компетенција, пре свега *одговорно учење у демократском друштву*. Између исхода, како у оквиру једне, тако и више области, постоји повезаност. Остваривање једног исхода доприноси остваривању других исхода. Многи исходи су процесни и представљају резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада, током дужег временског периода. Посебност грађанског васпитања је у томе што је оно део ширег концепта образовања за демократију и грађанско друштво и у том смислу је тесно повезано са другим предметима, ваннаставним активностима и уопште етосом школе.

По врсти, исходи могу бити:

а) сазнајни (нпр. *објасни улогу појединца и група у заштити децијих права*);

б) емоционални (нпр. *препозна туђе емоције*);

в) вољни (нпр. *учествује у извођењу акције*).

Сазнајни исходи се најлакше остварују, али тек кад су исходи све три врсте остварени општи циљ предмета је достигнут у потпуности. Зато није довољно познавати принципе конструктивне комуникације већ и комуницирати на такав начин. У овом програму постоје многи исходи који су вољни и манифестују се у понашању ученика али треба имати у виду да је за њихово остварење потребно више времена и више прилика да се научено непосредно практикује. Образовање за демократију није исто што и образовање о демократији. Зато овај програм тежиште не ставља на знања, већ на вештине применљиве у свакодневном животу у демократској заједници, на демократске ставове и вредности о универзалности права, једнакости, слободи и одговорности, социјалној осетљивости и припадности заједници, уз спремност да се активно делује за сопствену добит као и добит других.

Остваривање овако постављених исхода захтева примену различитих интерактивних облика рада као и одабир и коришћење одговарајућих метода и техника рада са ученицима. Наставници су у прилици да користе: радионице, симулације, играње улога, студије случаја, дебате, дискусије, пројекте, истраживања, промоције, покретање акција као и да сами осмисле неке друге активности. За ученике петог разреда неке од ових техника рада су новина те их треба постепено навикавати на начин рада где су и они активни креатори наставе.

Програм *Грађанског васпитања* има природну везу са другим наставним предметима. То се види у исходима који се односе на препознавање добрих примера, као и кршења људских права у

садржајима који се обрађују у оквиру предмета *Историја* или у књижевним делима која ученици читају у оквиру *Српског језика и књижевности*, односно *Матерњег језика*. Из тог разлога, међупредметно планирање је велика подршка остварењу циља овог програма.

Посебну пажњу треба обратити на последњу област програма где се претходно стечена знања и вештине интегришу и практикују. Акције треба да буду мале и изводљиве али да имају све неопходне кораке. Ученике треба охрабривати када наиђу на тешкоће и јасно указивати да су и неуспеле акције такође добре, јер њиховом анализом долазимо до увида који су кораци били погрешни. Бројни су примери тема у оквиру којих се могу осмислити акције у школи у корист права детета. На пример, вршњачка подршка је важан сегмент укупне подршке инклузивног образовања, тако да је укљученост младих људи у овај сегмент живота и рада школе веома зачајан. Он се огледа управо у заједничком промишљању наставника и ученика на тему како осмислити план подршке, како га најуспешније реализовати, водећи рачуна о потребама сваког ученика о бухваћеном инклузивним образовањем.

У програму *Грађанско васпитање* продукти ученичких активности имају посебан значај. Они могу бити различите врсте као што су постери, аудио-визуелни записи, презентације, прикази резултата истраживања, представе и друго. Они се могу користити при интеграцији или рекапитулацији обрађених садржаја, процени напредовања ученика, као и самопроцени наставника колико успешно ради. Продукти се могу користити и ван групе, на пример на изложби у холу школе, у школским новинама, сајту школе, у локалној заједници или локалним медијима.

За реализацију наставе овог програма и остваривање дефинисаних исхода, врло је важна улога наставника. Он је модел који својим понашањем даје пример и доприноси стварању демократске атмосфере која је погодна за размену и аргументовање идеја и мишљења међу ученицима; он је тај који даје повратне информације и подстиче ученике на разумевање односа у групи. Конструктивна комуникација и демократске процедуре нису само циљ већ и начин да се остваре жељени исходи. Битно је да наставник обезбеди равноправну укљученост сваког ученика (уважавајући различитост како у стилевима учења тако и у типу личности). Реализација програма треба да се одвија у складу са принципима интерактивних односа (активне, проблемске и истраживачке наставе), са сталним рефлексцијама на одговарајуће појаве из друштвеног контекста (прошлости и још више садашњости). Посебан захтев за наставнике представља потреба за припремом нових, актуелних материјала који најбоље одговарају садржају и исходима. Они се могу наћи у различитим изворима информација. За реализацију појединих тема могу се користити филмови јер активирају когнитивну и афективну страну личности и подстицају делују на ученике да искажу мисли, осећања и ставове. Не треба занемарити ни интернет и различите социјалне мреже јер су то облици комуникације који су блиски младима и на којима се могу препознати и анализирати многи проблеми живота у савременом свету, али и разговарати о говору мржње, нетолеранцији, другим облицима кршења права, као и дигиталном насиљу. Подразумева се да наставник има потпуни увид у материјале који се користе у раду са ученицима (филмови, видео клипови, текстови из новина и др.) како би се заштитили од неогговарајућих садржаја.

Наставник треба да обезбеди да се на часу сваки ученик осећа уважено, прихваћено и добродошло у својој различитости, уз обавезу да поштује и уважи друге и другачије погледе и мишљења. Наставник треба да подстиче код ученика способност да разумеју сопствену одговорност у ситуацијама дискриминације и насиља, као и да бирају конструктивне начине реаговања на њих.

Због изборног статуса програма сасвим је извесно да ће група у петом разреду бити хетерогена по искуству у области грађанског васпитања (најчешће промене изборног програма дешавају се на преласку у други циклус). Зато је важно на почетку школске године пажљиво и уз поштовање процедура донети правила рада јер група без реда и основних правила не може бити демократска.

Битно је и да сви ученици учествују у доношењу правила како би свима била разумљива њихова функција. А да би се поштовала правила важно је да се договоре и прихвате начини њихове контроле (ученици одлучују о мерама за њихово непоштовање). Неколико првих часова су прилика да се ученици подсети шта су научили, да размене сопствена знања, ставове, вредности и вештине као и да се уведу у садржаје којима ће се бавити. Посебну пажњу треба обратити на ученике који се по први пут у петом разреду сусрећу са овим предметом. На основу утврђених потреба ученика, наставник ће планирати реализацију наставе за сваку конкретну групу. Таква ситуација неуједначеног предзнања је прилика за вршњачко учење јер током часа *Грађанског васпитања* ученици уче једни од других и доприносе активностима својим искуствима, знањима и способностима.

Значај програма налази се и у чињеници да исходи *Грађанског васпитања* у великој мери доприносе развоју неколико међупредметних компетенција и да се његови садржаји врло добро уклапају у различите ваннаставне активности. Посебно је значајан

допринос развоју међупредметне компетенције *комуникација* јер се при раду на свим садржајима инсистира на исказивању сопственог мишљења, осећања, ставова и то на начин који не угрожава друге, као и међупредметне компетенције *решавање проблема* јер се ученици у свакој тематској целини оснажују да препознају проблеме али и да активно траже решења.

Чињеница да се програм описно оцењује не умањује потребу да се континуирано прати напредовање ученика у достизању исхода које започиње иницијалном проценом нивоа на коме се ученик налази и у односу на шта ће се процењивати његово даље напредовање. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а ученике треба оспособљавати и охрабровати да процењују сопствени напредак у остваривању исхода предмета, као и напредак других ученика. *Грађанско васпитање* пружа изузетну могућност за неговање саморефлексије (промишљање ученика о томе шта зна, уме, може) и подстицање саморегулације процеса учења кроз постављање личних циљева напредовања и планирања како да се остваре.

Назив предмета

Циљ

Разред

Годишњи фонд часова

НЕМАЧКИ ЈЕЗИК (ДРУГИ СТРАНИ ЈЕЗИК)

Циљ учења страног језика је да се ученик усвајањем функционалних знања о језичком систему и култури и развијањем стратегија учења страног језика оспособи за основну писмену и усмену комуникацију и стекне позитиван однос према другим језицима и културама, као и према сопственом језику и културном наслеђу.

Пети

72 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да у усменој и писаној комуникацији:	ОБЛАСТ/ ТЕМА Комуникативне функције	САДРЖАЈИ
– поздрави и отпоздрави, примењујући најједноставнија језичка средства;	Поздрављање	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Реаговање на усмени или писани импулс саговорника (наставника, вршњака, и слично) и иницирање упознавања; успостављања контакта (нпр. при сусрету, на разгледници, у имејлу, СМС-у). Садржаји <i>Guten Morgen / Guten Tag / Guten Abend / Hallo!</i> <i>Gute Nacht / Auf Wiedersehen / Auf Wiedersehen/ Tschüs!</i> <i>Bis dann. Bis später.</i> <i>Wie geht's? Wie geht es Ihnen?</i> <i>Danke, gut. Und dir? / Und Ihnen? / Und selbst/selber?</i> (Интер)културни садржаји: формално и неформално поздрављање; устале правила учтивости, име и презиме, надимци.
– представи себе и другог; – разуме јасно постављена једноставна питања личне природе и одговара на њих;	Представљање себе и других; давање основних информација о себи; давање и и тражење основних информација о другима	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Иницирање упознавања, посредовање у упознавању и представљање других особа, присутних и одсутних, усмено и писано; слушање и читање кратких и једноставних текстова којим се неко представља; попуњавање формулара основним личним подацима (пријава на курс, претплата на дејчи часопис, налепница за пртљаг, чланска карта и слично). Садржаји <i>Mein Name ist Petra Novak. Ich heiße Petra (Novak). Ich bin Petra (Novak).</i> <i>Wie heißt du? Wie heißen Sie? Wie heißt ihr? Wer ist das?</i> <i>Das ist Markus. Das ist meine Lehrerin, Frau Simin. /Freut mich.</i> <i>Meine Eltern heißen Zorica und Drago.</i> <i>Woher kommst du? Woher kommt ihr? Woher kommen Sie?</i> <i>Ich komme aus Serbien.</i> <i>Ich wohne in Smederevo. Wo wohnst du?</i> <i>Wie ist deine Adresse/Telefonnummer?</i> Презент слабих глагола и најфреквентнијих јаких глагола (<i>schlafen, fahren, essen, lesen, geben, nehmen, sprechen</i>). Употреба одређеног, неодређеног, негационог, присвојног члана у номинативу и акузативу. Употреба нултог члана. Употреба упитних заменица и прилога (<i>wer, was, wo, wie, wann</i>). Употреба показне заменице <i>das</i>. Исказна и упитна реченица – положај глагола/ред речи. (Интер)културни садржаји: формално и неформално представљање, именовање сродства, име и презиме, земље немачког говорног подручја.
– разуме упутства и налоге и реагује на њих;	Разумевање и давање једноставних упутстава и налога	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање налога и упутстава и реаговање на њих (комуникација у учioniци – упутства и налози које размењују учесници у наставном процесу, упутства за игру и слично). Садржаји <i>Komm her! Kommt an die Tafel!</i> <i>Setz dich! Setzt euch!</i> <i>Mach(t) das Buch auf/zu!</i> <i>Lies/Lest vor! Hör(t) zu! Sing(t) mit! Sprich/Sprecht nach! Hör/Hört zu!</i> <i>Steh(t) auf! Pass(t) auf!</i> <i>Gib dein Buch an Petra!</i> <i>Gebt mir eure Hausaufgaben!</i> <i>Kannst du mir dein Heft geben? Kann ich dein Heft bekommen?</i> Императив – потврдни и одрични облици 2. лица једнине и множине. Употреба негационе партикуле <i>nicht</i>. Императив глагола са наглашеним префиксом. (рецептивно) Модални глаголи у љубазно формулисаним молбама, упутствима и предлозима.(рецептивно) Ред речи у реченицама са императивом. (Интер)културни садржаји: поштовање основних норми учтивости, песме.

– разуме једноставна и пажљиво исказана правила понашања (сугестије, препоруке, забране) и реагује на њих, уз визуелну подршку (знакови, симболи и слично) и без ње;	Исказивање правила понашања	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање једноставних исказа у вези са правилима понашања. Садржаји <i>Kann ich mich hier hinsetzen? Leider nicht, es ist besetzt. Hier darf man nicht sprechen. Du musst dein Handy ausschalten. Die Tiere darf man nicht füttern.</i> Неодређена заменица <i>man</i> у номинативу и акузативу. Презент модалних глаголи у формулисаним молбама, упутствима и предлозима.(рецептивно) Ред речи у реченицама са императивом. (Интер)културни садржаји: понашање на јавним местима, значење симбола.
– разуме позив и реагује на њега; – упуту позив на заједничку активност;	Позив и реаговање на позив за учешће у заједничкој активности	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање кратких једноставних позива на заједничку активност и реаговање на њих, усмено или писано (позив на рођендан, журку, на игру, у биоскоп...); упућивање и прихватање /одбијање позива на заједничку активност, усмено или писано, користећи најједноставније изразе молби, захвалности, извињења. Садржаји <i>Spielen wir Fußball/Tischtennis/ Monopoly? Komm, wir spielen Schach! Wir spielen Basketball. Spielst du mit? Möchtest du zu meiner Party kommen? Komm zu mir! Gehen wir ins Kino? Ja, gerne. /Leider kann ich nicht. Ich muss lernen. /Nein, ich habe keine Lust.</i> Употреба глагола кретања са акузативом. Употреба предлога (<i>an, in, auf</i>). (Интер)културни садржаји: прикладно прихватање и одбијање позива, рођендани, прослава рођендана, игре.
– разуме кратке и једноставне молбе и захтеве и реагује на њих; – упуту кратке и једноставне молбе и захтеве; – исказе и прихвати захвалност на једноставан начин;	Исказивање молбе, захтева и захвалности	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање једноставних исказа којима се тражи помоћ, услуга или обавештење; давање једноставног, усменог и писаног одговора на исказану молбу или захтев; изражавање и прихватање захвалности у усменом и писаном облику. Садржаји <i>Kann ich dir/Ihnen helfen?/ Ich habe eine Bitte. Möchtest du eine Orange? Kannst du mir bitte eine Orange geben? Ich möchte eine Tasse Tee.Kannst du mir ein Stück Torte geben?Danke. Vielen Dank. Ich danke dir. / Bitte. Nichts zu danken./Gern geschehen.</i> Употреба неодређеног члана у номинативу и акузативу. Употреба модалних глагола у презенту. (Интер)културни садржаји: правила учтивости комуникације.
– разуме једноставно исказане честитке и одговара на њих; – упуту једноставне честитке;	Честитање	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање кратких и једноставних устаљених изразима којима се честита празник, рођендан или неки други значајан догађај; реаговање на упућену честитку у усменом и писаном облику; упућивање кратких пригодних честитки у усменом и писаном облику. Садржаји <i>Alles Gute zum Geburtstag! Liebe Lina, zum Geburtstag Viel Glück ... Ich gratuiere dir/Ihnen zum Jubiläum. Frohe Weihnachten/Ostern.</i> Употреба личних заменица у номинативу, дативу и акузативу. (Интер)културни садржаји: најзначајнији празници и начин обележавања / прославе.
– разуме једноставан опис живих бића, предмета, места и појава; – опише жива бића, предмете и места и појаве једноставним језичким средствима;	Описивање живих бића, предмета, места и појава	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање краћих једноставних описа живих бића, предмета, места и појава у којима се појављују информације о спољном изгледу, појавним облицима, димензијама и осталим најједноставнијим карактеристикама; давање кратких усмених и писаних описа живих бића, предмета, места и појава. Садржаји <i>Meine Schwester ist groß und schlank. Wie sind deine Augen?Blau oder grün Ihr Hund ist 2 Jahre alt, klein und schwarz. Er frisst gern Kekse. Das ist mein Zimmer. Es ist klein aber schön. Es gefällt mir sehr. Anna ist meine beste Freundin. Sie ist nett und freundlich. Sie hilft mir gern. Ich wohne in Bonn. Bonn ist eine schöne Stadt am Rhein.</i> Употреба придева и прилога као именског дела предиката уз глагол <i>sein</i>. Присвојни детерминативи у номинативу, дативу и акузативу. Ред речи у исказној упитној реченици. Предлози уз глаголе мировања. (Интер)културни садржаји:култура становања, однос према живој и неживој природи.

– разуме једноставне исказе о уобичајеним и тренутним активностима и способностима и реагује на њих; – опише и планира уобичајене и тренутне активности кратким једноставним језичким средствима; – опише шта уме/не уме да (у)ради;	Описивање уобичајених и тренутних активности, планова и способности	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање описа у вези са уобичајеним и тренутним активно-стима, плановима и способностима у породичној и школској средини; састављање порука и спискова у вези са уобичајеним и тренутним активностима, плановима и способностима. Садржаји <i>Was machst du jetzt/heute Nachmittag?</i> <i>Ich mache meine Hausaufgaben.</i> <i>Ich wohne ganz oben im Haus/im fünften Stock.</i> <i>Hast du eine Wohnung oder ein Haus? Wann gehst du schlafen? Hast du freitags immer Deutsch.</i> <i>Ich gehe dreimal der Woche zum Training.</i> Употреба прилога за време и место (<i>donnerstags/da, dort, hier</i>) . Ред речи у исказној, упитној и узвичној реченици. (Интер)културни садржаји: радно време, разонода, живот породице.
– разуме свакодневне исказе у вези с непосредним потребама, осетима и осећањима и реагује на њих; – изрази основне потребе, осете и осећања кратким и једноставним језичким средствима;	Исказивање потреба, осета и осећања	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање исказа у вези са потребама, осетима, осећањима; саопштавање потреба и осета и предлагање решења у вези с њима; усмено и писано исказивање својих осећања и (емпатично) реаговање на туђа. Садржаји <i>Ich bin durstig. Ich habe Hunger. Mir ist kalt/heiß. Ich bin müde/tautrig/froh.</i> <i>Möchtest du schlafen? Etwas Wasser trinken? Möchtest du ein Käsebröt?</i> Личне заменице у номинативу, дативу и акузиву. (Интер)културни садржаји: мимика и гестикулација; употреба емотикона.
– разуме једноставна обавештења о простору и оријентацији у простору и реагује на њих; – тражи и пружи кратка и једноставна обавештења о оријентацији у простору; – опише непосредни простор у којем се креће;	Исказивање просторних односа и величина	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање краћих текстова у којима се на једноставан начин описују просторни односи и оријентација у простору; усмено и писано тражење и давање информација о сналажењу / оријентацији у простору; усмено и писано описивање просторних односа у приватном и јавном простору (соба, стан, кућа, учионица, школа, музеј, биоскоп). Садржаји <i>Wo ist dein Sportzeug? Wo liegt die Schweiz auf der Landkarte? Wo ist die Bank?</i> <i>Ich bin vor /neben / hinter der Garage. Meine Mutter ist auf dem Markt/ im Supermarkt / bei ihrer Frisörin. Die Bäckerei ist neben der Schule. Meine Stadt ist in Nordserbien.</i> <i>Entschuldigung, wie kommen ich zum Theater? – Gehen Sie nur geradeaus, etwa 50m.</i> Употреба датива и акузива уз глаголе мировања и кретања у простору. Прилози за место: <i>geradeaus, links, rechts.</i> (Интер)културни садржаји: јавни простор, култура становања.
– разуме једноставна обавештења о хронолошком/метеоролошком времену и реагује на њих; – тражи и даје кратка и једноставна обавештења о хронолошком / метеоролошком времену;	Исказивање времена (хронолошког и метеоролошког)	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање кратких текстова који се односе на тачно време, дан, месец или део дана (разглас/план вожње на аутобуској/железничког станици, аеродрому; биоскопски програм, договор за неку активност) или на метеоролошко време (тренутне или уобичајене временске прилике); усмено и писано тражење и давање информација о времену дешавања неке активности или метеоролошким приликама. Садржаји <i>Wie spät ist es? Es ist Viertel nach neun. Es ist einundzwanzig Uhr fünfzehn. Wann beginnt die Schule? Am ersten September. Am Donnerstag. Um 8 Uhr.</i> <i>Wie ist das Wetter? Es regnet/scheit.</i> <i>Die Sonne scheint. Es ist kalt/warm/heiß.</i> Употреба фраза за званично и незванично исказивање сатнице. Употреба предлога (<i>am, um, nach, vor</i>). Безлични глаголи (рецептивно). (Интер)културнисадржаји: клима, разговор о времену, географске дестинације.
– разуме једноставне исказе којима се изражава припадање/неприпадање, поседовање/непоседовање и реагује на њих; – тражи и да једноставне исказе којима се изражава припадање/неприпадање, поседовање/непоседовање;	Изражавање припадања/неприпадања и поседовања/непоседовања	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање краћих текстова с једноставним исказима за изражавање припадања / неприпадања и поседовања / непоседовања и реаговање на њих; усмено и писано, исказивање припадања / неприпадања и поседовања / непоседовања. Садржаји <i>Ist das deine Katze? Nein, das ist Marias Katze. Mein Hund ist nicht da. Das ist das Haus von meinen Eltern.</i> <i>Mimi ist die Katze von Barbara. Hast du einen Kugelschreiber? Ich brauche einen Regenschirm. – Hier ist mein Kugelschreiber.</i> Употреба присвојних чланова. Изражавање припадности предлогом <i>von</i> + датив. (Интер)културни садржаји: породица и пријатељи, однос према животињама, кућни љубимци.

– разуме једноставне исказе за изражавање допадања/недопадања, слагања/неслагања и реагује на њих; – тражи мишљење и изражава допадање/недопадање једноставним језичким средствима;	Изражавање допадања/недопадања	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање краћих текстова с једноставним исказима за изражавање допадања / недопадања и реаговање на њих; усмено и писано исказивање слагања / неслагања, допадања / недопадања. Садржаји <i>Ich mag Rockmusik. Ich liebe meine Familie und meine Freunde. Ich schwimme gern. Mein Lieblingssport ist Volleyball. Skifahren finde ich doof. Wie findest du die neue Mathelehrerin? Ich finde sie nett.</i> Презент модалног глагола <i>mögen</i> Сложенице – род и грађење: (рецептивно). Глагол <i>finden</i> за изражавање допадања/недопадања. (Интер)културни садржаји: уметност (књижевност за младе, стрип, филм, музика...), храна, спорт.
– разуме једноставне изразе који се односе на количину (број особа, животиња и предмета количина приликом куповине и сл.) и реагује на њих; – тражи и пружи основне информације у вези са количинама и бројевима; – изрази присуство и одсуство некога или нечега;	Изражавање количине и бројева	Језичке активности у комуникативним ситуацијама Слушање и читање једноставних исказа које садрже информације у вези са количином и бројевима (новчани износ, узраст, време, број телефона и слично); усмено и писано коришћење једноставних исказа са бројевима до 100. Садржаји <i>Wie viele Menschen stehen da? Wieviel Butter brauchst du für den Kuchen? 200 Gramm. Gibt es etwas Butter im Kühlschrank? Nein, wir brauchen Butter. Ich kaufe vier Flaschen Öl, eine Packung Salz, einen Becher Joghurt, zwei Schachteln Pralinen. Was kostet das? Das macht 15,50 Euro. Meine Einkaufsliste: zwei Kilo Äpfel, drei Liter Milch, ein Pfund Kaffee.</i> Употреба језичких средстава квантификације. Употреба лексике којом се именује амбалажа. Исказивање количине и цене. Бројеви до 100. (Интер)културни садржаји: друштвено окружење, путовања.

Кључни појмови садржаја: комуникативни приступ, функционална употреба језика, интеркултуралност.

ТЕМАТСКЕ ОБЛАСТИ

- 1) Лични идентитет
- 2) Породица и уже друштвено окружење (пријатељи, комшије, наставници итд.)
- 3) Географске особености
- 4) Становање – форме, навике
- 5) Живи свет – природа, љубимци, очување животне средине, еколошка свест
- 6) Историја, временско искуство и доживљај времена (прошлост – садашњост – будућност)
- 7) Школа, школски живот, школски систем, образовање и васпитање
- 8) Професионални живот (изабрана – будућа струка), планови везани за будуће занимање
- 9) Млади – деца и омладина
- 10) Животни циклуси
- 11) Здравље, хигијена, превентива болести, лечење
- 12) Емоције, љубав, партнерски и други међуљудски односи
- 13) Транспорт и превозна средства
- 14) Клима и временске прилике
- 15) Наука и истраживања
- 16) Уметност (нарочито модерна књижевност за младе; са- времена музика)
- 17) Духовни живот; норме и вредности (етички и верски принципи); ставови, стереотипи, предрасуде, толеранција и емпатија; брига о другоме
- 18) Обичаји и традиција, фолклор, прославе (рођендани, празници)
- 19) Слободно време – забава, разонода, хобији
- 20) Исхрана и гастрономске навике
- 21) Путовања
- 22) Мода и облачење
- 23) Спорт
- 24) Вербална и невербална комуникација, конвенције понашања и опхођења
- 25) Медији, масмедији, интернет и друштвене мреже
- 26) Живот у иностранству, контакти са странцима, ксенофобија

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује програм према потребама конкретног одељења имајући у виду састав одељења и карактеристике ученика, учбенике и друге наставне материјале, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже, као и ресурсе и могућности локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода, садржаја и препоручених језичких активности у комуникативним ситуацијама наставник креира свој годишњи (глобални) план рада на основу кога ће касније развити оперативне планове. Исходи дефинисани по областима, тј. комуникативним функцијама, усмеравају наставника да операционализује исходе на нивоу једне или више наставних јединица. Наставник за сваку област има дефинисане исходе и од њега се очекује да за сваку наставну јединицу, у фази планирања и припреме часа, дефинише исходе имајући у виду ниво постигнућа ученика. То значи да исходе треба класификовати од оних које би сви ученици требало да достигну, преко оних које остварује већина па до оних које достиже мањи број ученика са високим степеном постигнућа.

При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки могу лакше и брже остварити, док је за већину исхода потребно више времена, различитих активности и начина рада. У фази планирања наставе и учења веома је важно имати у виду да је учбеник наставно средство које не одређује садржаје предмета и зато се садржајима у учбенику приступа селективно и у складу са предвиђеним исходима. С обзиром на то да учбеник није једини извор знања, наставник треба да упутује ученике на друге изворе информисања и стицања знања и вештина.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Комуникативна настава **језик** сматра средством комуникације. Стога је и програм усмерен ка исходима који указују на то шта је ученик у комуникацији у стању да разуме и продукује. Табеларни приказ наставника постепено води од комуникативне функције као области, преко активности које у настави оспособљавају ученика да комуницира и користи језик у свакодневном животу, у приватном, јавном или образовном домену. Примена овог приступа у настави страних језика заснива се на настојањима да се доследно спроводе и примењују следећи ставови:

- циљни језик употребљава се у учионици у добро осмишљеним контекстима од интереса за ученике, у пријатној и опуштеној атмосфери;

- говор наставника прилагођен је узрасту и знањима ученика;
- наставник мора бити сигуран да је схваћено значење поруке укључујући њене културолошке, васпитне и социјализирајуће елементе;

- битно је значење језичке поруке;
- знања ученика мере се јасно одређеним релативним критеријумима тачности и зато узор није изворни говорник;

- са циљем да унапреди квалитет и обим језичког материјала, настава се заснива и на социјалној интеракцији; рад у учионици и ван ње спроводи се путем групног или индивидуалног решавања проблема, потрагом за информацијама из различитих извора (интернет, дечији часописи, проспекти и аудио материјал) као и решавањем мање или више сложених задатака у реалним и виртуелним условима са јасно одређеним контекстом, поступком и циљем;

- наставник упућује ученике у законитости усменог и писаног кода и њиховог међусобног односа;

- сви граматички садржаји уводе се индуктивном методом кроз разноврсне контекстуализоване примере у складу са нивоом, а без детаљних граматичких објашњења, осим, уколико ученици на њима не инсистирају, а њихово познавање се вреднује и оцењује на основу употребе у одговарајућем комуникативном контексту.

Комуникативно-интерактивни приступ у настави страних језика укључује и следеће категорије:

- усвајање језичког садржаја кроз циљано и осмишљено учествовање у друштвеном чину;

- поимање програма као динамичне, заједнички припремљене и прилагођене листе задатака и активности;

- наставник треба да омогући приступ и прихватање нових идеја; ученици се посматрају као одговорни, креативни, активни учесници у друштвеном чину;

- учбеници представљају извор активности и морају бити праћени употребом додатних аутентичних материјала;

- учионица је простор који је могуће прилагођавати потребама наставе из дана у дан;

- рад на пројекту као задатку који остварује корелацију са другим предметима и подстиче ученике на студиозни и истраживачки рад;

- за увођење новог лексичког материјала користе се познате граматичке структуре и обрнуто.

Технике / активности

Током часа се препоручује динамично смењивање техника / активности које не би требало да трају дуже од 15 минута.

Слушање и реаговање на команде наставника на страном језику или са аудио записа (слушај, пиши, повежи, одреди али и активности у вези са радом у учионици: цртај, сеци, боји, отвори/затвори свеску, итд.).

Рад у паровима, малим и великим групама (мини-дијалози, игра по улогама, симулације итд.).

Мануелне активности (израда паноа, презентација, зидних новина, постера и сл.).

Вежбе слушања (према упутствима наставника или са аудио-записа повезати појмове, додати делове слике, допунити информације, селектовати тачне и нетачне исказе, утврдити хронологију и сл.).

Игре примерене узрасту

Класирање и упоређивање (по количини, облику, боји, годишњим добима, волим/не волим, компарације...).

Решавање „текућих проблема” у разреду, тј. договори и мини-пројекти.

„Превођење” исказа у гест и геста у исказ.

Повезивање звучног материјала са илустрацијом и текстом, повезивање наслова са текстом или, пак, именовање наслова.

Заједничко прављење илустрованих и писаних материјала (планирање различитих активности, извештај/дневник са путовања, рекламни плакат, програм приредбе или неке друге манифестације).

Разумевање писаног језика:

- уочавање дистинктивних обележја која указују на граматичке специфичности (род, број, глаголско време, лице...);
 - препознавање везе између група слова и гласова;
 - одговарање на једноставна питања у вези са текстом, тачно/нетачно, вишеструки избор;
 - извршавање прочитаних упутстава и наредби. Писмено изражавање:
 - повезивање гласова и групе слова;
 - замењивање речи цртежом или сликом;
 - проналажење недостајуће речи (употпуњавање низа, проналажење „улеза“, осмосмерке, укрштене речи, и слично);
 - повезивање краћег текста и реченица са сликама/илустрацијама;
 - попуњавање формулара (пријава за курс, налепнице нпр. за пртљаг);
 - писање честитки и разгледница;
 - писање краћих текстова.
- Увођење дечије књижевности и транспоновање у друге медије: игру, песму, драмски израз, ликовни израз.

Предвиђена је израда једног писменог задатка у току школске године.

СТРАТЕГИЈЕ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ И УВЕЖБАВАЊЕ ЈЕЗИЧКИХ ВЕШТИНА

С обзиром на то да се исходи операционализују преко језичких вештина, важно је да се оне у настави страних језика перманентно и истовремено увежбавају. Само тако ученици могу да стекну језичке компетенције које су у складу са задатим циљем.

Стога је важно развијати стратегије за унапређивање и увежбавање језичких вештина. Слушање

Разумевање говора је језичка активност декодирања дословног и имплицитног значења усменог текста; поред способности да разазнаје фонолошке и лексичке јединице и смисаоне целине на језику који учи, да би успешно остварио разумевање ученик треба да поседује и следеће компетенције:

- дискурзивну (о врстама и карактеристикама текстова и канала преношења порука),
 - референцијалну (о темама о којима је реч) и
 - социокултурну (у вези са комуникативним ситуацијама, различитим начинима формулисања одређених говорних функција и др.).
- Тежина задатака у вези са разумевањем говора зависи од више чинилаца:
- од личних особина и способности онога ко слуша, укључујући и његов капацитет когнитивне обраде,
 - од његове мотивације и разлога због којих слуша дати усмени текст,
 - од особина онога ко говори,
 - од намера с којима говори,
 - од контекста и околности – повољних и неповољних – у којима се слушање и разумевање остварују,
 - од карактеристика и врсте текста који се слуша, итд.

Прогресија (од лакшег ка тежем, од простијег ка сложенијем) за ову језичку активност у оквиру програма предвиђена је, стога, на више равни. Посебно су релевантне следеће:

- присуство/одсуство визуелних елемената (на пример, лакшим за разумевање сматрају се они усмени текстови који су праћени визуелним елементима због обилја контекстуалних информација које се аутоматски уписују у дуготрајну меморију, остављајући пажњу могућност да се усредреди на друге појединости);
- дужина усменог текста;
- брзина говора;
- јасност изговора и евентуална одступања од стандардног говора;
- познавање теме;
- могућност/немогућност поновног слушања и друго.

Читање

Читање или разумевање писаног текста спада у тзв. визуелне рецептивне језичке вештине. Том приликом читалац прима и обрађује тј. декодира писани текст једног или више аутора и проналази његово значење. Током читања неопходно је узети у обзир одређене факторе који утичу на процес читања, а то су карактеристике читалаца, њихови интереси и мотивација као и намере, карактеристике текста који се чита, стратегије које читаоци користе, као и захтеви ситуације у којој се чита.

На основу намере читаоца разликујемо следеће врсте читања:

- читање ради усмеравања;
- читање ради информисаности;
- читање ради праћења упутстава;
- читање ради задовољства.

Током читања разликујемо и ниво степена разумевања, тако да читамо да бисмо разумели:

- глобалну информацију;
- посебну информацију,
- потпуну информацију;
- скривено значење одређене поруке.

Писање

Писана продукција подразумева способност ученика да у писаном облику опише догађаје, осећања и реакције, пренесе поруке и изрази ставове, као и да резимира садржај различитих порука (из медија, књижевних и уметничких текстова итд.), води белешке, сачини презентације и слично.

Тежина задатака у вези са писаном продукцијом зависи од следећих чинилаца: познавања лексике и нивоа комуникативне компетенције, капацитета когнитивне обраде, мотивације, способности преношења поруке у кохерентне и повезане целине текста. Прогресија означава процес који подразумева усвајање стратегија и језичких структура од лакшег ка тежем и од простијег ка сложенијем. Сваки виши језички ниво подразумева циклично понављање претходно усвојених елемената, уз надоградњу која садржи сложеније језичке структуре, лексiku и комуникативне способности. За ову језичку активност у оквиру програма предвиђена је прогресија на више равни. Посебно су релевантне следеће:

- теме (ученикова свакодневница и окружење, лично интересовање, актуелни догађаји и разни аспекти из друштвено-културног контекста, као и теме у вези са различитим предметима);
- текстуралне врсте и дужина текста (формални и неформални текстови, резимирање, личне белешке);
- лексика и комуникативне функције (способност ученика да оствари различите функционалне аспекте као што су описивање људи и догађаја у различитим временским контекстима, да изрази претпоставке, сумњу, захвалност и слично у приватном, јавном и образовном домену);
- степен самосталности ученика (од вођеног/усмераваног писања, у коме се ученицима олакшава писање конкретним задацима и упутствима, до самосталног писања).

Говор

Говор као продуктивна вештина посматра се са два аспекта, и то у зависности од тога да ли је у функцији *монолошког излагања*, при чему говорник саопштава, обавештава, презентује или држи предавање једној или више особа, или је у функцији *интеракције*, када се размењују информације између два или више саговорника са одређеним циљем, поштујући принцип сарадње током дијалога.

Активности монолошке говорне продукције су:

- јавно обраћање (саопштења, давање упутстава и информација);
- излагање пред публиком (предавања, презентације, репортаже, извештавање и коментари о неким догађајима и сл.)
- Ове активности се могу реализовати на различите начине и то:

- читањем писаног текста пред публиком;
- спонтаним излагањем или излагањем уз помоћ визуелне подршке у виду табела, дијаграма, цртежа и др.
- реализацијом увежбане улоге или певањем.

Интеракција подразумева сталну примену и смењивање рецептивних и продуктивних стратегија, као и когнитивних и дискурзивних стратегија (узимање и давање речи, договарање, усаглашавање, предлагање решења, резимирање, ублажавање или заобилажење неспоразума или посредовање у неспоразуму) које су у функцији што успешнијег остваривања интеракције. Интеракција се може реализовати кроз низ активности, на пример:

- размену информација,
- спонтану конверзацију,
- неформалну или формалну дискусију, дебату,
- интервју или преговарање, заједничко планирање и сарадњу.

Социокултурна компетенција и медијација

Социокултурна компетенција и медијација представљају скуп теоријских знања (компетенција) која се примењују у низу језичких активности у два основна језичка медијума (писаном и

усменом) и уз примену свих других језичких активности (разумевање говора, говор и интеракција, писање и разумевање писаног текста). Дакле, представљају веома сложене категорије које су присутне у свим аспектима наставног процеса и процеса учења.

Социокултурна компетенција представља скуп знања о свету опште, као и о сличностима и разликама између културних и комуникативних модела сопствене говорне заједнице и заједнице/заједница чији језик учи. Та знања се, у зависности од нивоа општих језичких компетенција, крећу од познавања основних комуникативних принципа у свакодневnoj комуникацији (основни функционални стилови и регистри), до познавања карактеристика различитих домена језичке употребе (приватни, јавни и образовни), паралингвистичких елемената, и елемената културе/културазаједница чији језик учи. Наведена знања потребна су за компетентну, успешну комуникацију у конкретним комуникативним активностима на циљном језику.

Посебан аспект социокултурне компетенције представља *интеркултурна компетенција*, која подразумева развој свести о другом и другачијем, познавање и разумевање сличности и разлика између светова, односно говорних заједница, у којима се ученик креће. Интеркултурна компетенција такође подразумева и развијање толеранције и позитивног става према индивидуалним и колективним карактеристикама говорника других језика, припадника других култура које се у мањој или већој мери разликују од његове сопствене, то јест, развој интеркултурне личности, кроз јачање свести о вредности различитих култура и развијање способности за интегрисање интеркултурних искустава у сопствени културни модел понашања и веровања.

Медијација представља активност у оквиру које ученик не изражава сопствено мишљење, већ функционише као посредник између особа које нису у стању да се директно споразумевају. Медијација може бити усмена и писана, и укључује сажимање и резимирање текста и превођење. Превођење се у овом програму третира као посебна језичка активност која никако не треба да се користи као техника за усвајање било ког аспекта циљног језика предвиђеног комуникативном наставом. Превођење подразумева развој знања и вештина коришћења помоћних средстава (речника, приручника, информационих технологија, итд.) и способност изналажења структуралних и језичких еквивалената између језика са кога се преводи и језика на који се преводи.

Упутство за тумачење граматичких садржаја

Настава граматике, с наставом и усвајањем лексике и других аспеката страног језика, представља један од предуслова овладавања страним језиком. Усвајање граматике подразумева формирање граматичких појмова и граматичке структуре говора код ученика, изучавање граматичких појава, формирање навика и умења у области граматичке анализе и примене граматичких знања, као прилог изграђивању и унапређивању културе говора.

Грамматичке појаве треба посматрати са функционалног аспекта (функционални приступ). У процесу наставе страног језика у што већој мери треба укључивати оне граматичке категорије које су типичне и неопходне за свакодневни говор и комуникацију, и то кроз разноврсне моделе, применом основних правила и њиховим комбиновањем. Треба тежити томе да се граматика усваја и рецептивно и продуктивно, кроз све видове говорних активности (слушање, читање, говор и писање, као и превођење), на свим нивоима учења страног језика, према јасно утврђеним циљевима, стандардима и исходима наставе страних језика.

Грамматичке категорије су разврстане у складу са Европским референтним оквиром за живе језике за сваки језички ниво који подразумева прогресију језичких структура према комуникативним циљевима: од простијег ка сложенијем и од рецептивног ка продуктивном. Сваки виши језички ниво подразумева граматичке садржаје претходних језичких нивоа. Цикличним понављањем претходно усвојених елемената надограђују се сложеније граматичке структуре. Наставник има слободу да издвоји граматичке

структуре које ће циклично понављати у складу са постигнућима ученика, као и потребама наставног контекста.

Главни циљ наставе страног језика јесте развијање комуникативне компетенције на одређеном језичком нивоу, у складу са статусом језика и годином учења. С тим у вези, уз одређене граматичке категорије стоји напомена да се усвајају рецептивно, док се друге усвајају продуктивно.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано прати и вреднује не само постигнућа ученика, процес наставе и учења, већ и сопствени рад како би перманентно унапређивао наставни процес.

Процес праћења остварености исхода почиње проценом нивоа знања ученика на почетку школске године како би наставници могли да планирају наставни процес и процес праћења и вредновања ученичких постигнућа и напредовања. Тај процес се реализује формативним и сумативним вредновањем. Док се код формативног оцењивања током године прате постигнућа ученика различитим инструментима (дијагностички тестови, самоевалуација, језички портфолио, пројектни задаци и др.), сумативним оцењивањем (писмени задаци, завршни тестови, тестови језичког нивоа) прецизније се процењује оствареност исхода или стандарда на крају одређеног временског периода (крај полугодишта, године, циклуса образовања). Формативно вредновање није само праћење ученичких постигнућа, већ и праћење начина рада и средство које омогућава наставнику да у току наставног процеса мења и унапређује процес рада. Током оцењивања и вредновања ученичких постигнућа треба водити рачуна да се начини на које се оно спроводи не разликује од уобичајених активности на часу јер се и оцењивање и вредновање сматрају саставним делом процеса наставе и учења, а не изолованим активностима које стварају стрес код ученика и не дају праву слику њихових постигнућа. Оцењивањем и вредновањем треба да се обезбеди напредовање ученика у остваривању исхода, као и квалитет и ефикасност наставе. Сврха оцењивања треба да буде и јачање мотивације за напредовањем код ученика, а не истицање њихових грешака. Елементи који се вреднују су разноврсни и треба да допринесу свеопштој слици о напредовању ученика, јачању њихових комуникативних компетенција, развоју вештина и способности неопходних за даљи рад и образовање. То се постиже оцењивањем различитих елемената као што су језичке вештине (читање, слушање, говор и писање), усвојеност лексичких садржаја и језичких структура, примена правописа, ангажованост и залагање у раду на часу и ван њега, примена социалингвистичких норми. Приликом оцењивања и вредновања неопходно је да начини провере и оцењивања буду познати ученицима односно усаглашени са техникама, типологијом вежби и врстама активности које су примењиване на редовним часовима, као и начинима на који се вреднују постигнућа. Таква правила и организација процеса вредновања и оцењивања омогућавају позитивну и здраву атмосферу у наставном процесу, као и квалитетне међусобне односе и комуникацију на релацији ученик – наставник, као и ученик – ученик.

ПРОГРАМИ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ

ПЕТИ РАЗРЕД

ЖИВОТНЕ ВЕШТИНЕ

Циљ учења слободне наставне активности *Животне вештине* је да ученик овлада знањима, развије вештине и формира ставове који ће му омогућити да боље разуме различите животне ситуације и изазове, повећа капацитет да на одговоран начин брине о себи, другима и околини и понаша се у складу са културом безбедности.

Разред **Пети**
Годишњи фонд **36**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја програма
Одговоран однос према здрављу Компетенција за целоживотно учење Сарадња Решавање проблема Одговорно учешће у демократском друштву Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Комуникација Одговоран однос према околини	– на одговоран начин брине о себи и околини и помаже другима у невољи; – проналази релевантне и поуздане изворе информација од значаја за сналажење у свакодневним и ванредним животним ситуацијама; – критички промишља и доноси одлуке уважавајући контекст ситуације, процену последица и најбољи интерес за себе, друге и околину; – јасно изрази сопствене мисли и осећања, са пажњом слуша саговорника и комуницира са другима на конструктиван начин; – сарађује са члановима групе којој припада и одупре се притиску групе на асертиван начин; – организује своје свакодневне активности на продуктиван начин; – препозна опасности и адекватно реагује; – разликује ризично од превентивног и безбедног поступања пре, током и након елементарне непогоде; – тумачи знакове опасности, посебно ЕОР и поступа у складу са упутствима надлежних служби; – процени сопствене могућности и ограничења у решавању проблема и потражи одговарајућу помоћ кад процени да ситуација превазилази његове могућности; – повезује информације од релевантних институција са потенцијалним ризицима и правилним реаговањем у кризним ситуацијама; – образложи значај солидарности са људима у невољи; – аргументује значај културе безбедности и пружања прве помоћи;	ВЕШТИНЕ ЗНАЧАЈНЕ ЗА УЧЕЊЕ, РАД И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ Вештине критичког мишљења, решавања проблема, доношења одлука. Организационе вештине и вештине управљања временом. Социо-емоционалне вештине: сарадња, комуникација, асертивност, решавање сукоба, препознавање сопствених и туђих емоција, превазилажење стреса. ВЕШТИНЕ ЗНАЧАЈНЕ ЗА ИЗГРАДЊУ КУЛТУРЕ БЕЗБЕДНОСТИ Култура безбедности и надлежности за смањење ризика од катастрофа. Климатске промене и заштита животне средине у контексту културе безбедности. Општа безбедност: безбедност у саобраћају; знаци опасности и упозорења (зрачење, биолошка опасност, ЕОС – експлозивни остаци рата, запаљиво, хемијски производи). План комуникације и евакуације у случају несреће. Елементарне непогоде: пожари, земљотреси, поплаве, екстремни метеоролошки услови. Безбедност на води. Прва помоћ.
	– исказе афирмативни став о људима који су активисти Црвеног крста; – наведе које надлежан за одређене ванредне ситуације и симулира позив хитним службама; – доведе у везу заштиту животне средине са климатским променама и културом безбедности; – разликује безбедно, небезбедно и ризично понашање у саобраћају и примењује мере заштите приликом вожње различитим превозним средствима; – наброји правила којих се треба придржавати у комуникацији током несреће, наведе садржај торбе за случај несреће, поступа према плану евакуације и комуникације; – наброји и објасни мере за ублажавања и смањења ризика од земљотреса, пожара, поплава и екстремних метеоролошких услова; – разликује безбедна од небезбедних купалишта, објасни улогу спасиоца, поступа у складу са правилима понашања на купалиштима и демонстрира поступак самопомоћи у случају грча мишића у води; – наведе принципе и демонстрира пружање прве помоћи на изабраном примеру.	

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Животне вештине*, као и друге СНА, доприноси остваривању општих исхода образовања и васпитања и развоју кључних и међупредметних компетенција са фокусом на припрему ученика за изазове свакодневног живота. Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Животне вештине*.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм садржи две тематске целине. Прва се односи на вештине које Светска здравствена организација идентификује као неопходне за успешан и здрав живот и које имају велику примену у различитим животним ситуацијама од области школовања, света рада до живота у заједници и успостављања односа са другим људима. Друга тема се односи на вештине које долазе до изражаја у ванредним животним ситуацијама као што су поплаве, пожари, екстремни климатски услови или саобраћајне незгоде. Фокус ове теме је изградња културе безбедности.

Свака тема се обрађује у току једног полугодишта са тим што наставник има слободу да унутар њих планира на који начин и са колико часова ће поједине кључне појмове садржаја обрађивати. Дубину и ширину обраде неког садржаја превасходно одређују исходи дати у програму, као и узраст ученика. Имајући у виду фонд часова, да би се достигли очекивани исходи, предност добијају материјали и активности који омогућавају да се истовремено ради на више кључних појмова. То је могуће не само за садржаје унутар једне теме већ се могу правити везе и између тема, нпр. када се у обради садржаја који се односи на пожар од ученика тражи да користе вештине критичког мишљења, решавања проблема, доношења одлука, комуникације, сарадње, превазилажење стреса, што је садржај прве теме.

Овако конципиран програм одговор је на процену да наших ученика и поред бројних предмета које изучавају у основној школи недостају још нека знања и посебно неке вештине за успешан свакодневни живот препун изазова и опасности. Наравно, припрема за живот великим делом припада породичном васпитању, али то не ослобађа школу одговорности да јача ученике у том смислу.

Да би се планирани исходи остварили, важан је не само садржај, већ и начин на који се он обрађује. Зато рад са ученицима треба да буде разноврстан, подстицајан и да се ослања на школско и ваншколско искуство ученика. Могућности су велике од модификованих мини предавања које могу држати и наставници и ученици, преко различитих презентација, демонстрација, симулација, до играња улога, студије случаја, трибина, посете одговарајућим установама и гостовање стручњака.

Садржаји из програма могу се довести у везу са оним што су ученици учили или уче у другим предметима и изборним програмима. Та веза најизраженија је са програмима *Географије* у петом разреду, где постоје садржаји који се односе на земљотресе, поплаве и климатске услове; *Физичког и здравственог васпитања* у којем се налазе садржаји о значају развоја физичких способности за снажање у ванредним ситуацијама (земљотрес, пожари, поплаве), пружању прве помоћи и планирању дневних активности; *Биологије* у шестом разреду где постоји садржај који се односи на прву помоћ и понашање у складу са климатским параметрима; *Технике и технологије* где је безбедност саобраћаја једна од тема. Осим тога, постоје књижевна дела која су предвиђена програмом *Српског језика*, а могу помоћи у разумевању понашања човека у различитим животним ситуацијама (нпр. последице погрешних одлука, проблеми у комуникацији, понашање човека у стресу). Овај програм се одлично надовезује на програм *Грађанског васпитања* у првом циклусу јер се у трећем разреду обрађује тематска целина *Сага о зајамне помоћи* чији су кључни појмови солидарност, волонтирање, Црвени крст.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ВЕШТИНЕ ЗНАЧАЈНЕ ЗА УЧЕЊЕ, РАД И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

У оквиру ове теме садржаји су подељени у три целине. Прва се односи на групу вештина које би се могле назвати когнитивне, другу групу чине организационе, а трећу социјално-емоционалне. Ова подела је програмски неопходна, иако у свакодневном животу све те вештине су међусобно повезане и

здружено одређују наше понашање и ефекте које изазивају. Зато већ у процесу увођења у тему треба изабрати примере на којима ће ученици сагледати сложеност различитих животних ситуација и неопходност коришћења различитих вештина да би се постигао жељени циљ као што су сагледавање ствари из различите перспективе, процена последица одлука, разликовање битног од мањег битног, или хитног од мањег хитног, планирање... У пракси су се показале као врло ефикасне вежбе где се користи техника студије случаја и то баш оних негативних где је особа донела погрешне одлуке, није критички промишљала нити планирала, није имала увид у сопствене приоритете, није препознала сопствене и туђе емоције... Да би дошли до правилног увида ученике треба „водити“ кроз пример помоћу низа питања, што је уједно и почетак рада на критичком мишљењу.

Критичко мишљење је окосница прве групе вештина у оквиру ове теме. То је неопходна вештина јер живимо у цивилизацији коју карактерише хиперпродукција информација што често делује ометајуће на процес мишљења, решавања проблема, доношење одлука. Зато је важно да ученици разликују чињенице од претпоставки и неистина, односно да се питају да ли је нешто тачно или не, ко доноси те информације и како их аргументује, да ли постоје и другачије перспективе и да буду осетљиви на нелогичности, недостатак доказа и манипулацију. Када хоћемо да развијемо критичко мишљење код ученика, ми заправо желимо да они размисљају својом главом и да долазе самостално до закључака на основу проверених података, да посматрају ствари из различитих перспектива уважавајући контекст, да имају увид у однос део-целина, да доводе у везу узрок и последицу и да имају увид у ток сопственог мишљења. У току рада на овом садржају ученицима треба да буде јасна разлика између критичког мишљења и критичизма.

Најмоћнији начин за развој критичког мишљења код ученика јесте постављати им питања, неговати атмосферу у којој се одговори могу слободно дати, без квалификације и захтевати од њих да нешто бране или нападају (техника за и против). Ево неких питања које наставник може поставити ученицима: Зашто то мислиш? Ако би се ... догодило, како би...то било? Можеш ли то да објасниш? Дај ми пример за то. Како то можемо да докажемо? Како си дошао/ла до тог закључка? Ко то тврди и на основу чега? Како то изгледа посматрано из другог угла? Само ових неколико питања довољно је за анализу информација које су доступне у медијима и на друштвеним мрежама што ће показати ученицима колико има нетачности, произвољности и манипулације подацима којима смо изложени.

Вештина критичког мишљења је директно повезана са вештином решавања проблема. Ученици на узрасту од 11 до 13 година често бивају заведени појавним аспектом неке ситуације и не успевају да препознају шта је главни проблем, шта је ту битно, хитно па самим тим умањују могућност да га на прави начин реше. Зато треба користити вежбе за препознавање проблема. Наставник треба да изабере ситуацију у којој је проблем близак ученицима, нпр. туча ученика у дворишту школе. То је погодан пример јер се може посматрати из различитих перспектива (ученика, дежурног наставника, одељенског старешине, родитеља), што има више могућности за решавање и што је најважније има више нивоа проблема (однос према дежурном наставнику, међусобни однос ученика, поштовање правила понашања...). Више о критичком мишљењу и решавању проблема може се наћи на сајту <https://www.britishcouncil.rs/programmes/education/>.

Доношење одлука је, такође, вештина потребна свакодневно, у различитим животним ситуацијама, али је посебно важна у оним где доношење одлука има велике и дугорочне последице, као што су нпр. одабир средње школе. И ова вештина директно је повезана са критичким мишљењем и решавањем проблема. Са ученицима треба организовати активности које ће им помоћи да разумеју тај процес, на који начин се одлуке доносе, кроз које фазе се пролази, које су препреке доношењу одлука и како не треба доносити одлуке. Више о томе може се наћи на сајту <https://poslovi.infostud.com/saveti/Donosenje-odluka-Kako-izabrati-najbolju-mogucnost/223>.

Организационе вештине се природно надовезују на претходне кључне појмове садржаја и имају врло широку примену у свему што ученик тренутно ради као и шта ће радити у будућности. Добра развијену ову вештину препознајемо по томе што особа: систематично прикупља, класификује и чува потребне информације; одређује приоритете у раду; ефикасно управља временом; поштује рокове; планира (краткорочно и дугорочно) свој рад; поштује про-

цедуре; има иницијативу у решавању проблема; уредно води евиденцију о свом раду.

Постоје велике могућности да се са ученицима ради на развијању организационих вештина. За те потребе могу се користити духовите мини лекције из књиге Јасминке Петровић и Ане Пешић-кан „Све о (не)учењу: Како постати и остати глуп (у 39 лекција)”. Ту се могу наћи примери о томе како планирати учење на часу и код куће, у које време и на ком месту, како комбиновати различите садржаје, повезивати градиво, лакше запамтити, водити рачуна о потребном материјалу и условима за рад, уклонити могуће ометаће, како распоредити учење, од чега почети...

Како ученици не би дошли до погрешног закључка да су организационе вештине важне само за учење, треба вежбати и на примерима из других сегмената њиховог живота. У наставку је дат пример једне такве вежбе.

Наставник чита текст „Ученици 8. разреда једне основне школе желели су да последњи наставни дан обележе журком у дворишту школе. Група осмака је средином маја анкетирала ученике 8. разреда и након што су утврдили број заинтересованих и на који начин желе да обележе тај дан (уз музику коју би пуштао ди-џеј), саопштили су своју идеју одељенским старешинама. Када су са старешинама утврдили правила понашања на том догађају (која су се односила на одржавање реда и удаљавање оних који тај ред ремете, као и на забрану употребе алкохола и пиротехнике), представници осмака су, са својим одељенским старешинама, заказали разговор са директором школе ради добијања дозволе за организацију једног таквог догађаја. Директор је, након што су му представили своју иницијативу, дозволио да се догађај организује у време када нема наставе и у присуству одељенских старешина. Од ученика је очекивао да му до следеће недеље саопште термин када ће журка почети и завршити се, који број ученика ће бити присутан, ко ће бити задужен за музику, а ко за одржавање реда. Пошто су испоштовали све услове, журка у дворишту школе одржана је у предвиђеном термину у лепом расположењу и без икаквих проблема”. Након читања текста наставник поставља ученицима питања како би дошли до увида који су кључни елементи организације оваквог великог догађаја. Могућа питања су: Када су ученици почели са организацијом журке? Које су информације ученици прикупили пре него што су добили дозволу за организацију журке? О којим приоритетима су морали да воде рачуна да би организовали журку? Која су задужења морали да планирају и којих правила понашања и процедура да се придржавају? Да ли је осмацима било свеједно када ће се журка одржати? Да ли су испоштовали рокове које им је дао директор и која су сами одредили? Шта су биле њихове могућности, а шта ограничења? Које су све ученици обратили да би журка била одобрена и одржана?

Након разговора ученици се деле у групе где ће свака од њих добити неки посао који треба да обави. Задатак група је да направе план рада у којем ће навести које информације је потребно прикупити, коме ће се обратити, којих приоритета ће се држати, како процењују сопствене могућности и ограничења, каква ће им бити динамика рада и рокови, који ресурси су им потребни (материјални и људски) и како ће до њих доћи, какву ће поделу рада направити, како ће водити евиденцију. Као помоћ у раду наставник може да направи неку врсту формулара са кључним елементима организације посла и управљања временом који ће бити „водич” ученицима у овој вежби.

Ради повезивања организационих са вештинама критичког мишљења, доношења одлука и решавања проблема, добро дошло су и вежбе за препознавање приоритета (шта ја заиста желим, које су моје потребе у вези са тим, шта осећам...), и за сагледавање сопствених јаких и слабих страна у конкретној ситуацији (SWOT анализа). За узраст ученика петог и шестог разреда прикладно је такву вежбу радити на задату тему као што су како до бољих оцена или како постићи боље резултате у спорту, музичкој школи и сл. Више о томе може се наћи на <https://poslovi.infostud.com/saveti/Kako-da-prepoznate-prioritete-i-planirate-u-skladu-sa-njima/361>.

Трећи кључни појам садржаја у првој теми односи се на социо-емоционалне вештине, које заједно са когнитивним и организационим вештинама значајно доприносе да особа буде успешна и задовољна. Школа и породица су место интензивне социјалне и емоционалне интеракције и самим тим велики „простор” за наста- нак конфликта и изложености притисцима. Зато Светска здрав- ствена организација велику пажњу поклања развоју социјалних вештина, пре свега комуникацији,

решавању конфликта, затим управљању емоцијама и превазилажењу стреса.

Рад на овим вештинама захтева већи опрез него што је то случај код когнитивних и организационих, те треба избегавати вежбе где би се ученици могли осетити неугодно или угрожено. За те потребе погодне су драмске радионице јер се реализују у *као да ситуацијама*.

Са ученицима треба радити на препознавању сопствених и туђи осећања и вези која постоји са решавањем проблема и доношењем одлука. Ради сагледавања ситуације из другог угла и разумевања туђих осећања може се користити радионица из књиге „Учионице добре воље” по имену „Кад станем у туђе ципеле”. Рад на вештини комуникарања пружа велике могућности и ученици обично у њима радо учествују. Као подстицај за разговор може се користити неки од бројних клипова. За узраст ученика у

5. и 6. разреду посебно је погодан анимирани филм „Мост” доступан на линку <https://www.youtube.com/watch?v=P1900TBJ7q8&index=13&list=PLcp-zjbR-kZ7a5WU63KCheDY8234SUPgr&t=0s>.

Очекивани исход рада је да ученици разликују конструктивну комуникацију од оне која то није и да повезују настанак и разрешење конфликта са начином на који се комуницира. Код конфликта може се радити на тзв. неутралним али и личним уколико постоје ученици који су спремни да то поделе са групом. Све активности треба да воде унапређивању вештине ученика да активно слушају и да бирају речи које користе у комуникацији. За те потребе погодна је радионица „Како нас други слушају” или „Може ли се сукоб решити” из „Учионице добре воље” као и спот МУП-а РС „Бирај речи хејт спречи” који је доступан на следећем линку <https://www.youtube.com/watch?v=eHW23wa7Sgc>.

У оквиру овог кључног појма ученици треба да се упознају, на основном нивоу, шта је асертивност и како се одупрети притиску, посебно вршњака. Није потребно да ученици користе реч асертивност али је потребно да имају вештину да се боре за своја права и интересе на начин који друге не угрожава. У циљу свешћивања механизма путем којих окружење, нарочито вршњачка група, утичу на појединце и њихово понашање може се реализовати и радионица, такође из „Учионице добре воље”, под називом „Наговорили си ме...”.

По свом садржају поред наведених књига погодне су и следеће: *Мој планер личног развоја – ПланУМ*, А. Шаровић Атанасовски; *Од сутра не одуговлачим! (Али стварно!)*, П. Еспеланд, Е. Вердик; *Твој дан без стреса*, Х. Бекер; *Конфликти и шта са њима*, Д. Плут, Ј. Маринковић.

ВЕШТИНЕ ЗНАЧАЈНЕ ЗА ИЗГРАДЊУ КУЛТУРЕ БЕЗБЕДНОСТИ

За увођење ученика у тему треба користити материјале који на реалистичан начин приказују колико су неке ситуације опасне. Треба комбиновати материјале који говоре о локалним, регионалним и глобалним догађајима. Наставник их може наћи на платформи Црвеног крста Србије www.sigurnijeskoleivrtici.rs <http://p531995.mittwaldserver.info> и на сајту Сектора за ванредне ситуације Министарства унутрашњих послова <http://prezentacije.mup.gov.rs/svs/>. Након тога ученицима треба обезбедити да искажу своје мисли и осећања у вези са оним што су видели. Уколико међу ученицима има оних који су нешто од тога и лично доживели (нпр. поплава, пожар), а желе то да поделе са групом, треба их укључити у активност водећи рачуна да то не буде за њих непријатно.

У оквиру ове тематске целине садржаји су дати у седам кључних појмова. Почине се са појмом култура безбедности и ко о томе треба да брине у складу са изјавом коју је дао Нелсон Мендела. Он је рекао да се сигурност и безбедност не дешавају сами од себе, већ су резултат колективног одговора и друштвеног улагања. Катастрофе, односно елементарне непогоде и техничке технолошке несреће, не можемо увек да предвидимо и могу нас задесити било када, било где. Несреће не погађају на исти начин све средине, али оно што је заједничко за све несреће јесте да старији и деца представљају посебно осетљиве групе. Истраживања у свету су показала да научени правилним поступцима којих треба да се придржавамо у ситуацијама избијања неке елементарне непогоде представљају разлику између живота и смрти. Зато је јако битно да у најранијем добу почнемо да стичемо знања и вештине за правилно превентивно и реактивно понашање пре, током и након различитих елементарних непогода и других опасност, које нам остају за цео живот. Активности треба да буду усмерене на усвајање знања и развој вештина о безбедносним поступањима, као и да емотивно јачају ученике да буду присебни у таквим ситуацијама и

спремни да примене стечена знања и вештине.

Поред стицања знања и развоја вештина код ученика који похађају ову слободну наставну активност могуће је као резултат рада на часовима припремити неке материјале који ће допринети подизању културе безбедности школе, као што су нпр. прављење информативног кутка за смањење ризика од катастрофа где би били постери или презентације о правилима понашања током различитих елементарних непогода, списак телефона хитних служби и сл.

За рад на првом кључном појму садржаја ове теме може се користити филм „Наш свет, наши изазови” <https://www.youtube.com/watch?v=zhYMCs6TqQE> који приказује изазове са којима се данашњи свет суочава (климатске промене, елементарне непогоде). Циљ је да ученици разумеју зашто је битно да сваки грађанин поседује вештине за деловање пре, током и након што се несрећа догоди и да науче које институције и организације служе грађанима у заштити безбедности (Ватрогасни спасиоци, Полиција, Војска, Црвени крст, Цивилна заштита и друга удружења и организације од интереса за заштиту и спасавање). У циљу препознавања снага система за смањење ризика од катастрофа у Републици Србији, како је званичан израз за њих, наставник може упутити ученике да на свом локалу истраже (рад у паровима или малој групи) где се налазе те службе, које послове обављају, односно за шта су надлежне, колико људи запошљавају, какву опрему користе и сл. Осим тога, може се организовати гостовање особе која брине о безбедности грађана или реализовати радионица „Нацртај/направи свој грб” која се налази у Националном каталогу ресурса за сигурност није школе и вртиће који је припремљен од стране Црвеног крста Србије. Када ученици буду овладали основним знањима о култури безбедности и снагама система за смањење ризика од катастрофа може се спровести још једна активност. Ученици могу направити неколико питања из те области помоћу којих би утврдили колико њихови родитељи о томе знају.

Други кључни појам садржаја односи се на заштиту животне средине и климатске промене. Многе катастрофе (пожари, поплаве, зрачење, екстремни метеоролошки услови...), директно произилазе из лошег односа човека према животној средини. У раду са ученицима може се користити анимиран филм MAN доступан на линку <https://www.youtube.com/watch?v=WfGMYdalCIU>, или неки други филм о климатским променама и њеним последицама на човечанство. После гледања таквих филмова обавезно је са ученицима разговарати како они виде проблем и, што је још важније, како виде решење. У току разговора упознати ученике са прогнозама научника у вези са климатским променама, пружити им конкретне податке и њихов извор. Позвати се на оно што ученици већ знају о овом проблему, што су учили у другим предметима, што су сазнали из медија.

У циљу подстицања ученика на акцију за смањење климатских промена и заштиту животне средине наставник може реализовати радионицу „Заштити свет” која је намењена и за старије основце, а припремљена је од стране Црвеног крста Србије и налази се у Националном каталогу ресурса за сигурност није школе и вртиће. Такође, може се успоставити сарадња са локалним предузећем које је одговорно за одвожење отпада, постављање или прављење канти за рециклажу или разврставање отпада. Ученици треба да се упознају како раде таква предузећа, које проблеме имају и у ком правцу очекују да ће се питање отпада, кога је све више, решити. Ради јачања личне одговорности могу се направити чек листе ствари којих ученици треба да се придржавају како би дали допринос смањењу последица климатских промена. Чек листе требало би проверавати периодично како би се утврдило у којој мери се ученици придржавају правила.

Трећи кључни појам садржаја односи се на општу безбедност, која обухвата правилно поступање у свакодневним активностима, при учествовању у саобраћају, при позивању хитних служби, кад се уоче основни знаци опасности који обавештавају или упозоравају на одређену опасност (хемијска опасност, биолошка опасност, опасност од пожара, запаљива материја, експлозивни остаци рата – ЕОР). У оквиру овог садржаја ученици треба да овладају комуникацијом са хитним службама јер није довољно само знати кога треба позвати, већ тој служби треба дати што више релевантних информација како би могле ефикасно да делују. Табела испод погодна је за рад са ученицима посебно при коришћењу технике играње улога.

Пре позива хитне службе требало би да:	Када позовеш хитну службу треба да се:

– процениш место незгоде; – осигураш сопствену безбедност и безбедност осталих присутних; – процениш стање унесрећених и утврдиш да ли је некоме живот озбиљно угрожен; – провериш да ли је особа свесна, да ли дише, да ли јако крвари, да ли сме да се помера; – пружиш мере неопложне помоћи; – ослободиш дисајне путеве, примениш мере оживљавања, зауставиш крварење.	– представиш и кажеш: – шта се догодило; – када се догодило; – каква врста несреће се десила; – колико је људи повређено, њихове повреде и предузете мере; – колико је људи угрожено; – где се несрећа десила; – да ли опасност и даље постоји; – оставиш контакт телефон – сачекаш оператера да ти каже како даље да поступаш.

Следећи кључни појам садржаја односи се на план комуникације и евакуације. План евакуације чланова домаћинства или заједнице помоћи ће сваком члану домаћинства/заједнице да се евакуише из свог дома у ситуацијама које то захтевају на најсигурнији начин и што је брже могуће. Планом евакуације су унапред дефинисани путеви кретања и коначно зборно место, односно место које је безбедно за прикупљање свих евакуисаних. План комуникације у случају несреће служи за олакшавање комуникације и одржавање контакта са члановима домаћинства, као и прослеђивање битних информација. Дobar план комуникације помоћи ће нам да смањимо панику, ризик и потенцијалне последице несреће. У раду на овом садржају могу послужити примери где је паника људи довела до смртних исхода. Да би ученици схватили како се такве ситуације предупређују, заједно са наставником могу да припреме нацрт плана евакуације и комуникације из учионице до безбедног места, увежбају евакуацију ученика из школе, наведу садржај торбе у случају несреће. Може се користити анимиран филм на енглеском језику који ће ученици уз малу помоћ наставника лако пратити а доступан је на сајту <https://www.youtube.com/watch?v=UmiGvOha7As>.

Више о припреми породичног плана реаговања у случају несреће може се наћи на сајтовима <https://www.youtube.com/watch?v=kE3XAwR412I> и <https://www.youtube.com/watch?v=hs2prs9xVv8>.

Осим тога, наставник може реализовати са ученицима неке од радионица (Направи свој план, Спреман/на за покрет, Сви за једног, један за све) које се, такође, налазе у Националном каталогу ресурса за сигурност није школе и вртиће.

Следећи кључни појам садржаја односи се на елементарне непогоде и то на пожар, земљотрес, поплаву и екстремне метеоролошке услове. Ови садржаји су, у односу на претходне, ближи ученицима, јер су неки од њих, или од чланова њихових породица, имали и лична искуства. Међутим, то не значи да знају како се треба правилно понашати у таквим ситуацијама, те је, поред стицања знања, важно радити на развоју вештина.

Што се тиче земљотреса, ученици треба да овладају правилима понашања и проналажењем безбедног места. У раду се може користити радионица „Сигурна места у затвореном простору/школи/вртићу”, која се налази у Националном каталогу ресурса за сигурност није школе и вртиће. Ученицима се може препоручити, уколико желе, да погледају неки од филмова са тематиком земљотреса и да на часу размене утиске.

За увођење ученика у садржај који се односи на пожар, наставник може користити различите материјале (слике, филмове, новинске чланке, статистичке податке о пожарима у свету и нашој земљи...), а може организовати гостовање ватрогасаца или посету најближој ватрогасној станици. Ученицима би био интересантан и разговор са особом која је имала лично искуство са пожаром и жели да га подели са другима. У Националном каталогу ресурса за сигурност није школе и вртиће налази се пригодна радионица „Пожарни троугао”. Ученици треба да буду упознати са карактеристикама пожара на отвореном и у кући, као и са правилним начином понашања у таквим ситуацијама. Више о шумским пожарима налази се на сајту <https://www.youtube.com/watch?v=bNLtjHG9dM>.

Рад на поплавама може започети снимком бујичних поплава у источној Србији, доступном на сајту <https://www.youtube.com/watch?v=T5fWhc-adVk> HYPERLINK који никада неће оставити равнодушним. Затим се може реализовати радионица „Ударне вести” која се налази у Националном каталогу ресурса за сигурност није школе и вртиће. Као и код других елементарних непогода, ученици треба да буду упознати са корацима којих се треба придржавати у случају најаве поплаве и у случају поплаве. За те потребе може се користити анимиран филм доступан на сајту <https://www.youtube.com/watch?v=43M5mZuzHF8>. Уколико је у средини где живе ученици било скоро поплава, може се одвојити време за размену искустава и анализу погрешних реакција и њихо-

вих последица.

Кључни појам садржаја који се односи на екстремне метеоролошке услове ученицима се лако може приближити навођењем неких података на глобалном, регионалном и локалном нивоу. Могу се пронаћи атрактивне приче и занимљивости, као што је она да је у средњовековној Европи, због муња, једно од најопаснијих „зани- мања” било звонар у цркви. Само у Француској су од 1753. године до 1786. године громови 386 пута ударили у црквене торњеве, при чему су настрадала 103 звонара, због чега је законом било забрањено оглашавање црквених звона у току грмљавине. Уз причу може се користити приказ муња у реалном времену на сајту [https:// euweather.eu/radar.php?en](https://euweather.eu/radar.php?en) Интересантан је и податак да је највећи град пао у Бангладешу 1986. године. Тежина појединих ледених кугли била је чак 13,6 килограма. Приликом ове непогоде погину- ло је пет људи, а повређено око 225. Наставник треба да се потруди да пронађе оно што је у тој средини релевантан податак у вези елементарних непогода. Нпр. о снежним наносима на коридору 10 у Србији 2014. године ученици могу да погледају на сајту [https:// www.youtube.com/watch?v=hYFPvFiOсМ](https://www.youtube.com/watch?v=hYFPvFiOсМ), а о активностима Црвеног крста у спасавању људи из сметова на <https://www.youtube.com/watch?v=Xo5YNa0VqNw>.

Безбедност на води је добила место у овој теми зато што још увек велики број људи страда утапањем. Процене су да се годишње у свету утопи око 320.000 људи. Република Србија спада у земље са просечним бројем утапања током године, али су то такође велике непотребне жртве. За увођење у појам могу се користити материјали доступни на линковима: <https://www.youtube.com/watch?v=HesWX4CAWnY> и <https://www.youtube.com/watch?v=B3Vmu-iaub0> где је приказана активност Црвеног крста Србије у области спасавања на води. Наставник може реалнозовати и радионицу „Правила понашања на купалишту” која се налази у Националном каталогу ресурса за сигурније школе и вртиће. У раду на овом садржају највише треба користити примере из локалне средине где ученици живе са фокусом на разликовање безбедних и

небезбедних купалишта, разумевање улоге спасиоца и упознавање са начинима пружања самопомоћи у ситуацијама грча мишића. Посебну пажњу треба посветити разговору о распрострањеном узбуђењу да добри пливачи не могу доћи у ситуацији да буду у опасности на води, што није тачно.

Рад на овој теми природно се завршава садржајем који се односи на Прву помоћ. Циљ је развој позитивног става према пружању помоћи људима у невољи, стицање знања о основним принципима прве помоћи, о основним средствима за пружање прве помоћи као и овладавање неким основним вештинама примерено узрасту ученика и броју часова који се могу одвојити за вежбање. У Националном каталогу наставник може наћи радионице и за овај кључни појам. У раду на овом садржају треба се ослањати на знања о грађи и функцији људског организма која су ученици стекли из биологије. Уз прву помоћ повезују се појмови самопомоћи и узајамне помоћи. Ученици треба да се упознају на који начин могу постати волонтери Црвеног крста и учествовати у пружању Прве помоћи, као и такмичити се.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како предвиђају последице, како критички промишљају, чиме се руководе у процесу доношења одлука, како комуницирају. У складу са исходима, тамо где се очекује знање или нека вештина прикладно је да се то провери у форми квиза, улазних и излазних тестова, презентације, писања есеја и др. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*, а успех се изражава описно (*истиче се, добар и задовољава*). Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати.

МЕДИЈСКА ПИСМЕНОСТ

Циљ учења слободне наставне активности *Медијска писменост* је да подстакне развој медијске културе ученика и допринесе јачању способности разумевања, деконструкције и креирања медијских садржаја, које ће ученику помоћи за даљи когнитивни, емоционални и социјални развој у савременом медијацентричном окружењу.

Разред **Пети**
Годишњи фонд часова **36**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја
Компетенција за целоживотно учење Комуникација Рад са подацима Дигитална компетенција Решавање проблема Сарадња Одговорно учешће у демократском друштву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини Естетичка компетенција Предузимљивост и оријентација ка предузетништву	– идентификује/процени комуникацијски процес у односу медији – публика (корисници); – разликује традиционалне и нове медије поредећи начине пласирања порука; – упореди основне особености различитих медија и изводи закључке о функцијама медија; – опише и анализира своје медијске навике; – разликује медијске садржаје од стварности, идентификујући их као конструкте стварности; – деконструира једноставније примере медијских порука; – одговорно креира једноставније медијске садржаје. – критички вреднује оглашавање у различитим медијским садржајима и препознаје профит као основни циљ; – наводи примере манипулације у медијским садржајима којима се подстичу куповина и потрошња, одређена осећања, вредности и ставови потрошача. – разликује функције и могућности мобилних дигиталних платформи; – идентификује недостатке и предности мобилног телефона као уређаја за комуницирање, информисање и забаву; – препознаје сврху и начин функционисања претраживача „на мрежи” и агрегатора садржаја; – вреднује и разврстава једноставније примере информација са интернета према изворима из којег потичу, делећи их на поуздане и непоуздане; – препознаје ризично понашање на друштвеним мрежама.	ПОЈАМ И ФУНКЦИЈЕ МЕДИЈА И Медији и публика (корисници). Традиционални медији (штампа, радио, телевизија, филм) и нови медији (интернет). Улога и место медија у савременом друштву. Медијске навике (<i>Мој медијски дан</i>). ДЕКОНСТРУКЦИЈА И КОНСТРУКЦИЈА МЕДИЈСКЕ ПОРУКЕ Медијски садржаји као конструкти стварности. Деконструкција и конструкција медијских порука. ОГЛАШАВАЊЕ Комерцијални медијски садржаји у различитим медијима (рекламе, скривене поруке намењене пласирању одређених идеја, садржаја и животних стилова). Профит као циљ оглашавања. тицај медијских садржаја на осећања, вредности и понашање публике – куповину и потрошњу. МЕДИЈСКИ САДРЖАЈИ НА МОБИЛНИМ ДИГИТАЛНИМ ПЛАТФОРМАМА И ПРЕТРАЖИВАЊЕ НА ИНТЕРНЕТУ Комуникација у дигиталном окружењу. Поузданост и веродостојност информација на интернету. Претраживачи „на мрежи” и агрегатори садржаја. Вредновање и селекција доступних информација. Персонализована претрага на Гуглу. Анализа апликација на мобилном телефону. Зависност од мобилних телефона.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Медијска писменост* доприноси остваривању општих исхода другог циклуса образовања и васпитања, као и развоју кључних и међупредметних компетенција. Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Медијска писменост*.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм се ослања на компетенције развијене у првом циклусу образовања и васпитања, теме и активности изборног програма *Грађанско васпитање* у претходним разредима, као и на богато ваншколско искуство ученика и наставника са медијима.

Програм *Медијска писменост* обухвата четири тематске области. Услед уважавања методичког принципа поступности, наведене области обавезују утврђени редослед када је реч о прве две теме из програма (*Појам медија и њихове функције* и *Деконструкција и конструкција медијске поруке*), а преостале две теме наставник може обрадити и другим редоследом, у складу са могућностима и интересовањима ученика, као и техничким могућностима и опремљеношћу дидактичким средствима.

Основни задатак наставника који остварује овај програм је да подстиче интересовање ученика за аналитички приступ медијским садржајима и развија одговорно понашање ученика приликом креирања и објављивања медијских порука путем друштвених мрежа и телефонских апликација.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Моћ медија стоји у чињеници да су медији данас креатори друштвене и индивидуалне стварности. Медији могу дати значај обичним људима и обичним догађајима, утицати на стварање друштвене историје. Место и улога медија у глобалној култури с почетка 21. века захтева нови приступ учењу, усклађен са великим медијским и технолошким променама. Нова епоха подразумева способност критичке перцепције моћних слика мултимедијалне културе, разумевање њиховог значења, као и развијену вештину комуникације и продуковања медијских порука. Културни контекст савремене епохе условио је појаву *медијске писмености*, уже области образовања о медијима и за медије, која има есенцијални значај за активно учешће у грађанском друштву у новом миленијуму. Богато свакодневно искуство ученика са медијима, пре свега путем друштвених мрежа и апликација на мобилним телефонима, одличан су ресурс за њихово упознавање са темама и циљевима програма. У процесу остваривања наставе посебно се подстичу:

1) **интерактивност**, која се потврђује у договарању наставника и ученика о динамици и начинима реализације тема, иницијативи и активном учешћу ученика у активностима, предлагању илустративно-демонстративних дидактичких средстава, попут медијских садржаја које ученици свакодневно прате на интернету и сл.;

2) **рад у групама** као облик рада који подстиче развој компетенције за комуникацију и сарадњу, значајне за разумевање феномена медија;

3) **креативност**, која се развија кроз стваралачки однос према медијима и активности конструкције медијских порука, надовезане на активности деконструкције медијских садржаја и

4) **пројектна настава**, која омогућава синтезу истраживачког и стваралачког приступа медијима, јачање сарадње, иницијативе и предузетничких могућности ученика.

Уводне активности могу бити засноване на разговору о личним искуствима са медијима – праћењем, креирањем, објављивањем и дељењем својих медијских садржаја и садржаја које су креирали други. Поред упознавања ученика са основним темама предмета, циљ активности је и стицање увида у медијске навике ученика, интересовања, вредности, као и однос према медијима.

Питања за вођени разговор требало би да буду подстицајна за брзо и активно укључивање свих ученика у тему. Вођени разговор можете започети овако:

- Колико сте у овом тренутку удаљени од свог мобилног телефона?
- У којим ситуацијама не носите са собом мобилни?
- Који је ваш рекорд у раздвојености од телефона? Колико

сати/дана је то трајало? Како сте се тада осећали? Шта вам је највише недостајало?

– Ко је од вас доживео да му привремено одузимање телефона буде казна коју су изrekli родитељи?

– Кома је од вас куповина новог мобилног телефона била награда или поклон за рођендан/одличан успех/пласман на такмичењу?

– Размислите које садржаје најрадије пратите на телефону. Шта пратите на Јутјубу? Које видео-игрице играте? Ко игра са вама?

– Које речи најчешће укључујете у претрази на интернету?

– Колико вам интернет помаже у добијању информација?

– Како се информисате? Шта читате/гледате/слушате?

– Како се информисају ваше баке и деке? Како се информисају ваши родитељи? Хајде да укрестимо изворе и начине информисања! Нека се ваши родитељи и баке и деке информисају на начин на који ви радите, а ви на њихов омиљени начин информисања! Замислите један такав дан! Зашто вам је таква ситуација смешна? Како би изгледао живот ваших бака и дека да проводе једнак број сати дневно као ви, гледајући у дисплеј телефона? Шта би на тај начин пропустили? Шта ви пропуштате, а шта добијате проводећи толико времена уз медије? Размислите.

– Нека свако на листу папира напише три информације које му прво падну на памет, а које је данас сазнао путем радија, телевизије, новина или интернета! Зашто је тако тешко сетити се само три информације из медија? Колико сте их данас прочитали, чули, видели? Шта закључујемо – колико смо свакодневно у контакту са медијима?

– Као што нам је способност читања и писања слова (*алфанумеричка писменост*) омогућила да прочитамо све информације које сте навели, *медијска писменост* ће нам помоћи да све што смо прочитали, чули и видели, у **потпуности разумемо**. Да бисмо у томе успели, потребно је да развијемо неке посебне способности.

Разговор је једна од најстаријих и најснажнијих човекових потреба, која потиче из човекове жеље да комуницира и гради везе са другим људима. Вежбе замишљања део су стваралачког односа према настави и имају вишеструку улогу – осим што опуштају ученике и подстичу на излагање сопствених идеја и осећања, истовремено граде и поверење према наставнику и другим ученицима, као и позитиван однос према настави уопште. На крају вођеног разговора, наставник на приступачан начин представља ученицима теме којима ће се у оквиру програма бавити и активности које планира, најављујући ученицима могућност да и сами учествују у предлагању начина обраде, активности, задатака, као и дидактичких средстава.

ПОЈАМ И ФУНКЦИЈЕ МЕДИЈА

Кључни значај за развијање медијске писмености појединца имају базична знања о начинима функционисања медија. Од наставника се очекује да ученике подстакне на стицање основних знања о медијима, која ће бити полазиште за све будуће активности из медијске писмености. Због тога је важно усмерити наставне активности које прате ову тему ка следећим закључцима ученика:

– медијски садржаји се размењују путем медија, који се деле на традиционалне или старе (штампа, радио, телевизија, филм) и дигиталне (оне за које је потребан интернет);

– основне функције медија су да информисају јавност, образују и шире културне вредности, али и да је забаве;

– медији имају важну улогу у креирању ставова друштва о разним појавама и људима.

Активности могу да подразумевају колективну анализу медијских навика ученика и самовредновање, уписивањем у одговарајућу табелу свог избора медија и медијског садржаја, као и времена утрошеног уз медије у току једног дана. Активност има за циљ да ученицима помогне у стицању увида у сопствене медијске навике и утрошено време уз медије.

ДЕКОНСТРУКЦИЈА И КОНСТРУКЦИЈА МЕДИЈСКЕ ПОРУКЕ

Остваривањем наставних активности у оквиру ове теме, приступа се кључним питањима медијске писмености. Све наставне активности требало би да воде ка следећим закључцима ученика:

– медијски садржаји нису стварност, већ *конструкт стварности* – приказ стварности који је неко са одређеним циљем осмислио;

– тај приказ стварности може бити близак истини или далеко од ње;

– медијске садржаје не разумеју сви примаоци на исти начин;

– сви медијски садржаји имају циљну групу (публику) којој су намењени, што одређује њихова изражајна средства, облик, начин на који су упућени публици итд.;

– медијски садржаји се стално морају преиспитивати и проверавати.

За обраду теме одговарајућа активност је анализа новинског текста или другог медијског садржаја (ТВ или радио-емисије, садржаја са Јутјуба и сл.). Пожељно је да ученици индивидуално или групно одаберу одређени медијски садржај и припреме га за час. Вођени од стране наставника, ученици на примеру одабраног медијског садржаја одговарају на питања кључна за деkonструкцију медијске поруке, у форми која је усклађена са њиховим когнитивним могућностима у том узрасту:

– Ко је осмислио и упутио овај медијски садржај публици? Ко је та особа/група људи?

– Која средства су употребљена да би се привукла моја пажња? Што сте у том медијском садржају одмах уочили?

– На који начин ће људи другачије од мене разумети исту медијску поруку? Како би је разумели моји родитељи, а како моји најстарији чланови шире породице?

– Зашто је та порука послата? Шта се њеним упућивањем постигло?

– Како су представљени догађаји, простор и људи? Шта је представљено као посебно лепо/ружно, а шта није поменуто, а могло је да буде? Какав начин живота се овом медијском поруком представља као бољи од других?

Методички је пожељно сваку критичку анализу и деkonструкцију медијских садржаја заокружити активностима конструкције медијских порука. Такве активности обухватају групно или индивидуално креирање медијских садржаја на основу стеченог знања о деkonструкцији медијских порука. Задаци за ученике као почетни корак подразумевају јасно дефинисање циља поруке и публике којој се обраћају.

ОГЛАШАВАЊЕ

Ову тему наставници могу да обраде на различите начине: разговором, планираним активностима, малим истраживачким задацима. Кључно је утврдити колико су ученици изложени рекламним порукама. Може се почети питањима:

– Где најчешће срећете рекламне поруке?

– Да ли у школи или на путу од куће до школе срећете поруке које нешто оглашавају?

– Да ли уочавате поруке на предметима у учионици (свеске, оловке, флашице воде, одећа, обућа...)?

– На који начин рекламе привлаче пажњу?

Могуће је реализовати мали пројекат – анализа телевизијске рекламе. Ученике је могуће поделити на групе где ће једна установити који се производи најчешће рекламирају, друга колико информација заиста можемо добити гледајући рекламу, а трећа колико је у рекламама заступљена машта, а колико стварност.

Могуће је урадити и „домаћи задатак”: На путу од куће до школе забележити рекламе које примећујеш и покушај да одговориш на питања:

– Где се реклама налази?

– Шта рекламира оглас?

– Да ли се у твојој породици користи тај производ?

– Да ли мислиш да ове рекламе имају некакав утицај на тебе?

– На који начин можеш да се супротставиш осећању ускраћености? (Шта из нематеријалног света може да замени потребу за рекламираним производом?)

Важно је да ученици схвате разлику између идеалне слике које реклама пружа (продаја идеје и фантазије) и стварног живота. Такође, могуће је разговарати са ученицима да ли постоји нешто нематеријално што ће надоместити осећање ускраћености ако неки производ немамо.

МЕДИЈСКИ САДРЖАЈИ НА МОБИЛНИМ ДИГИТАЛНИМ ПЛАТФОРМАМА И ПРЕТРАЖИВАЊЕ НА ИНТЕРНЕТУ

Ову тему наставници могу да обраде са ученицима кроз разговор и истраживачке задатке. Пожељно је да отвореним питањима подстакну дискусију о томе које мобилне дигиталне платформе ученици познају и како их користе. Ученици могу да говоре о томе зашто су им корисне и занимљиве – размена информација са вршњацима, договарање, дружење. Пожељно је да се развије разговор о томе да ли мобилне дигиталне платформе могу да буду од

користи за процесе учења, да ли су им нешто значиле у периоду пандемије када се није ишло сваки дан у школу. Други део дискусије треба да иде у правцу уочавања негативних страна мобилних дигиталних платформи. Наставници могу да поставе питање колико времена проводе на платформама а колико у непосредном дружењу. Шта им причињава већу радост – када се друже и размењују поруке на платформама или када се виде и разговарају, играју се, баве се спортом или неком другом активности. Потребно је покренути и питања зависности од мобилних дигиталних платформи, тако да ученици најпре освесте тај појам, разумеју шта значи а онда промисле о свом коришћењу платформи, времену које ту проводе. Са ученицима треба разговарати и о томе да ли на платформама ступају у контакт само са вршњацима које познају или и са непознатим особама. Питати их да ли знају какви ризици постоје ако прихватају за пријатеље особе које иначе не познају, да ли знају шта су то лажни профили, скренути пажњу да никако не треба да пристају да размењују фотографије или да се налазе уживо са особама које су упознали на дигиталним платформама.

Ученици треба да усвоје став да нису све информације које добијају са интернета поуздане/веродостојне. Који год претраживач или агрегатор да изабере, важно је да разумеју да претраживање појмова и прикупљање података у дигиталном окружењу мора да буде повезано са разграничењем објективних и проверених чињеница од нетачних информација, личних ставова, предрасуда и дезинформација. На понуђене резултате у претрагама могу утицати различити утицаји као и алгоритми који се ослањају на понашање корисника уређаја у дигиталном окружењу. Уводна вежба стога може бити одређени појам који ће наставник изабрати, а ученици „претражити” на својим уређајима (компјутерима или телефонима). Уколико су у прилици да упореде резултате, увидеће да су добили различите изворе.

Питања могу бити:

1. Које претраживаче или агрегаторе садржаја користите најчешће и због чега?

2. До којих врста информација долазите?

3. Да ли је увек могуће наћи аутора садржаја и информација?

4. Да ли и како проверавате информације до којих сте дошли путем онлајн претраживача?

Пример за задатак:

Наставник дели ученике у групе од три до пет чланова. Свака група користи други претраживач (Гугл, Јаху, Бинг) и на различитом уређају – школском рачунару, свом мобилном телефону, лаптопу... Свима се задају исти појмове за претраживање. На следећем часу свака група представља првих десет резултата претраге.

1. Који резултати су увек наведени први? Како су означени, да ли је јасно назначено да су у питању спонзорисани, плаћени резултати?

2. Да ли се тим резултатима верује мање или више од осталих који нису спонзорисани?

Суштина је да ученици разумеју да претраживачи могу фаворизовати одређене садржаје (плаћене у односу на бесплатне; пожељније од мање пожељних, а да се примењују и алгоритми који откривају лично понашање у дигиталном окружењу). Стога је важно да се добијене информације провере у веродостојним изворима (уџбеницима, енциклопедијама, речницима...).

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, документују итд. Постигнућа ученика се, дакле, прате и вреднују формативно: током целог процеса.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиди последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико

су креативни. За неке садржаје прикладни су и други начини провере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

ВЕЖБАЊЕМ ДО ЗДРАВЉА

Циљ учења слободне наставне активности *Вежбањем до здравља* је да ученик овлада знањима, развије вештине и формира ставове и вредности од значаја за одговоран однос према сопственом здрављу, физичком вежбању и здравим животним навикама.

Разред **Пети**
Годишњи фонд **36 часова**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја
- Компетенција за целоживотно учење - Комуникација - Рад са подацима и информацијама - Дигитална компетенција - Решавање проблема - Сарадња - Одговоран однос према здрављу - Одговоран однос према околини - Одговорно учешће у демократском друштву	- дефинише појам здравља, разликује физичко, ментално и социјално здравље и образлаже утицај вежбања на здравље; - упоређи специфичности вежбања у спорту и ван спорта; - разликује правилно од неправилног вежбања и планира сопствене физичке активности у складу са потребама, могућностима и интересовањима; - има увид у сопствене разлоге вежбања и истрајава у вежбању; - препозна ситуације у којима не сме да вежба; - препозна утицај различитих вежбања на физички изглед и здравље; - повеже позитиван и негативан утицај вежбања на имунитет; - поштује еколошка правила у средини где вежба; - правилно поступа у пружању прве помоћи при повредама у вежбању; - критички вреднује идеале физичког изгледа који се намећу као и начине за њихово достизање; - користи поуздане изворе информација о утицају исхране и вежбања на здравље и физички изглед; - разликује добро од лошег држања тела и коригује сопствено држање тела; - препозна ризике гојазности и мршавости; - наведе принципе правилне исхране и примењује их у свом свакодневном животу; - критички се односи према рекламираним производима животних намирница; - аргументовано дискутује о физичким активностима и начину исхране и ризицима неодогавајућих дијета; - доведе у везу вежбање са правима детета; - аргументује значај вежбања после болести и неких повреда; - поштује потребе и могућности различитих учесника у вежбању и наведе примере равноправности и неравноправности у спорту; - преферира физичке активности на свежем ваздуху са другом децом у односу на седење код куће за компјутером.	ВЕЖБАЊЕ, ЗДРАВЉЕ И ЖИВОТНА СРЕДИНА Појам и врсте здравља, начини његовог праћења и чувања. Утицај вежбања на здравље, раст и развој. Људско тело и вежбање – кости, зглобови, мишићи. Специфичности вежбања у и ван спорта. Правилно и неправилно вежбање. Мотивација за вежбање и фактори који утичу на одустајање. Када не треба вежбати. Вежбање и имунитет. Значај вежбања на чистом ваздуху. Вежбање и очување животне средине. Повреде при вежбању и прва помоћ. ИСХРАНА И ВЕЖБАЊЕ Исхрана као извор енергије. Карактеристике основних животних намирница важних за вежбање. Гојазност и мршавост – ризици и компликације. Како и где се информисамо о здравом начину исхране. Производи који се рекламирају, а треба их избегавати. Различите врсте дијета и њихови позитивни и негативни ефекти. Правилна исхрана пре и после вежбања. ВЕЖБАЊЕ И ФИЗИЧКИ ИЗГЛЕД Идеал физичког изгледа некад и сад. Правилно држање тела и физички изглед. Претерана употреба дигиталних технологија и последице на здравље и физички изглед. Утицај вежбања и здравих начина живота на физички изглед. У ВЕЖБАЊУ ЈЕДНАКИ Остваривање права детета на раст, развој, здравље, игру и дружење кроз вежбање прилагођено могућностима и потребама. Доступност опреме и простора за вежбање. Родна (не)равноправност у вежбању и спорту. Вежбање после болести и повреда. Значај вежбања за особе са сметњама у развоју и инвалидитетом и спортови прилагођени њиховим могућностима.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Концепт слободне наставне активности *Вежбањем до здравља* припремљен је у складу са *Законом о основама система образовања и васпитања* у коме се наводи као један од циљева развијање и практиковање здравих животних стилова, свести о важности сопственог здравља и безбедности, потребе неговања и развоја физичких способности, као и општа међупредметна компетенција одговоран однос према здрављу.

Истраживања спроведена на школској популацији показала су да ученици немају довољно физичке активности, посебно на свежем ваздуху и да се често неправилно хране. Ученици у 5. и 6. разреду су у узрасту када формирају однос према вежбању и потребно је да добију шири контекст физичког вежбања које се не повезује само са спортом већ са правом на развој и здравље.

Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Вежбањем до здравља*.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм се природно надовезује на садржај програма предмета *Физичко и здравствено васпитање* и не захтева посебан простор и опрему. Увидом у исходе може се видети да је фокус програма на вежбању као вредности, стицању релевантних знања о вежбању, здрављу и исхрани, као и развоју позитивних ставова који ће допринети да ученик самостално, без присиле одраслих, бира да се храни правилно и уместо седења у затвореном простору за компјутером изађе напоље и физички буде активан са својим вршњацима.

Наставник планира начин на који ће реализовати програм, као и број часова за сваку од четири теме. Број часова по темама не мора да буде исти, а подразумева се да неке активности својим садржајем и исходима којима воде могу припадати различитим темама. Захтеви писања програма су такви да се теме приказују одвојено али у свакодневном животу дати садржаји су међусобно повезани па сами тим предност у планирању треба дати оним ак-

тивностима које изражавају интегрисаност вежбања, здравља, исхране, физичког изгледа, животне средине.

Наставник се унапред припрема за часове тако што бира подстицаје којима ће ученике увести у тему и кључне појмове садржаја и изазвати њихову радозналост да о томе причају, постављају питања, истражују, уче. Постоје бројне могућности избора начина рада у зависности од теме, садржаја, претходног искуства, узраста и интересовања ученика. Предност свакако имају они начини рада у којима су ученици активно укључени у процес наставе и учења, као и они где се савремене технологије користе у едукативне сврхе. Реализација програма треба да буде заснована на комбиновању различитих техника рада као што су демонстрације, презентације, мини предавања, дебате, студије случаја, анализе видео прилога, гостовање стручњака, посете просторима за вежбање, спортским и рекреативним дешавањима.

У остваривању програма наставник се ослања на ученичка школска и ваншколска искуства. Осим везе са програмом *Физичко и здравствено васпитање*, садржаји овог програма надовезују се на оно што ученици уче у *Биологији* у петом и шестом разреду.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ВЕЖБАЊЕ, ЗДРАВЉЕ И ЖИВОТНА СРЕДИНА

Тема прожима вежбање, здравље и животну средину и настоји да одговори на питање чему служи вежбање и како и где то радити. Има већи број кључних појмова и било би добро да наставник предност да оним активностима и примерима на којима ће ученици најлакше разумети ту повезаност.

Како свако вежбање није аутоматски и здраво, на различитим примерима, треба ученицима указати на разлику између правилног и неправилног вежбања и више пута се током целог програма враћати на то јер се ради о важном исходу. Ученици се могу организовати да радећи у мањим групама на интернету пронађу и направе избор и план вежби по одређеном задатку (вежбе за јачање мишића ногу, вежбе за правилно држање и сл.).

На ту тематику природно се надовезује питање о томе зашто нека особа вежба, односно из којих мотива то ради као и зашто се одустаје од вежбања. За тај садржај погодне су активности у којима ученици имају могућност да изнесу сопствено мишљење, дискутују, супротстављају аргументе. Ученици се могу поделити у две групе тако да једна треба да припреми аргументе којима би некога убедили да вежба, а друга да не вежба. Наставник треба да прати аргументацију ученика и да интервенише уколико се мотивација за вежбање тражи само у томе што то сви раде, што је лепо ићи у теретану, што се купује лепа спортска одећа и сл.

Трећи елемент теме односи се на животну средину и предвиђа упознавање ученика са могућностима вежбања у природи и са правилима чувања природе приликом вежбања. Посебно је важно указати на важност праћења квалитета ваздуха непосредно пре вежбања јер вежбање у условима загађеног ваздуха има више штете него користи. Ученике треба упутити да о квалитету ваздуха информације прикупљају на званичном сајту <http://www.sepa.gov.rs/>

У оквиру ове теме предвиђено је да се са ученицима обради и садржај који се односи на повреде којих свакако има чак и када се правилно вежба. Било би добро да ученици стекну увид које су то најчешће повреде и шта се може урадити у првом тренутку како би се последице повреде умањиле. Ту се мисли и на самопомоћ и пружање прве помоћи другоме. У оквиру фонда од једног часа недељно није могуће много времена посветити првој помоћи те се треба задржати на основним принципима прве помоћи и свакако упутити ученике да у случају повреде консултују лекаре.

ИСХРАНА И ВЕЖБАЊЕ

Тематика правилне исхране природно је повезана са вежбањем и зато има своје место у овом програму. Како ученици о томе већ имају солидна школска и ваншколска знања, навике и ставове наставник може, у оквиру првих активности, да направи неку врсту снимања стања у смислу да кроз разговор или наменски припремљен упитник утврди шта знају о нутритивним вредностима намирница, какве су им навике у исхрани, шта знају о правилима исхране пре и после вежбања и сл. У складу са добијеним одговорима може планирати даљи рад на овој теми.

Истраживања показују да на узрасту ученика од 12 и 13 година има пуно оних који се неправилно хране. Поред рада на стицању знања о принципима правилне исхране наставник треба да планира и активности које ће водити достизању исхода који тражи од ученика да се критички односе према рекламираним производима животних намирница. То је важно јер су циљна група реклама произвођача намирница које имају превише масти, соли и шећера најчешће баш ученици 5. и 6. разреда. То није случајно јер на ранијем узрасту исхрана ученика је под већом контролом родитеља који су најчешће ученицима припремали ужину код куће. Међутим, у првим разредима другог циклуса ученици мењају понашање и за време одмора одлазе у самопослуге и пекаре и сами бирају шта ће ужити. Нажалост, њихови избори су често повезани са атрактивним реклама производа који нису добри за раст и развој. Зато са ученицима треба радити на анализи таквих реклама, коме се оне обраћају и са каквим порукама, као и на њиховом оснаживању да буду пажљиви потрошачи и пре куповине се упознају са информацијама о садржају производа, као и о њиховом року трајања и цени. Ученици могу да спроведу мини истраживање са циљем да утврде да такви рекламирани нездравни производи немају високу цену, да су често на акцијама, да су изложени на местима која су лако доступна и близу каса, да понекад уз њих гратис иде други нездравни производ или играчка из чега се јасно види да произвођачи заједно са трговинама подржавају да деца и млади што више купују такве производе.

Иако у тим годинама ученици још увек не прибегавају у већој мери дијетам прави је тренутак да се упознају са њиховим позитивним и негативним последицама и развију позитиван став да се вишак или мањак килограма правилним вежбањем и исхраном може боље решити него дијетом преузетом из новина. Уколико је дијета неопходна онда је стручно лице прописује и прилагођава потребама конкретне особе.

ВЕЖБАЊЕ И ФИЗИЧКИ ИЗГЛЕД

Ова тема у потпуности одговара узрасту ученика 5. и 6. разреда који су у фази интензивног психофизичког мењања из детета у одраслог и физички изглед им је врло важан. Свакодневно посматрају себе у огледалу и углавном су незадовољни како изгледају. Рад на садржајима у оквиру ове теме има за циљ да ученици прихвате своје тело, његове потребе и могућности што је важно јер одрастају у култури где медији и друштвене мреже намећу идеал физичког изгледа који је најчешће удаљен од реалних пропорција

људи. Ученици треба критички да промишљају о информацијама које их „бомбардују” о физичком изгледу као и да се упознају са акцијама широм света да се тај „диктат” промени. Највећу пажњу треба да добије кључни појам садржаја који се односи на правилно држање јер се оно вежбањем може унапредити што је значајно и за здравље и за физички изглед.

У ВЕЖБАЊУ ЈЕДНАКИ

Садржаји ове теме су важни за формирање правилног става према вежбању и развоју компетенције за одговорно учешће у демократском друштву. Ученици су већ упознати са Конвенцијом о правима детета и треба је повезати са садржајем овог програма у смислу колики значај има физичко вежбање у остваривању права детета на раст, развој, здравље, игру и дружење.

Доступност опреме и простора за вежбање је повезана са правима и ученици могу организовати покретање иницијативе да се направе неке промене у том смислу нпр. да се у околини школе у парку поставе справе за вежбање или да. Таква иницијатива може бити покренута заједно са ученицима који похађају *Грађанско васпитање* јер у петом разреду програмом је предвиђена акција у корист права ученика.

Код рада на родној равноправности у вежбању и спорту важно је да се она не представи да су једнаки захтеви у вежбању за мушкарце и жене. Неопходно је да ученици увек воде рачуна о уважавају различитих потреба, могућности и физичких ограничења као и да препознају примере дискриминације кад су за исти спорт и исто постигнут резултат мушкарци и жене различито награђени. У теми није дат садржај који се односи на вежбање и менструални циклус јер је то већ предвиђено програмом обавезног предмета *Физичко и здравствено васпитање* али се може повезати са садржајем из овог програма.

У оквиру рада на овој теми ученици ће имати прилику, вероватно по први пут, да се упознају са значајем вежбања код особа које су биле болесне или повређене (саобраћајне незгоде, спортске повреде), као и са специфичностима вежбања особа са сметњама у развоју и инвалидитетом. За раду на тим садржајима погодне су различите технике, а посебно се издваја примена студије случаја јер омогућава да се ученици упознају са током и изазовима у вежбању стварних особа које су направиле велики успех у спорту иако су нпр. биле озбиљно повређене или рођене са неким тешким обољењима. То се може повезати са садржајем из прве теме који се односи на мотивацију за вежбање и факторе одустајања од вежбања.

Тема пружа одличне могућности за реализацију радионица у оквиру којих ученици имају могућност да размене сопствена искуства о вежбању, искажу своје ставове, дилеме, страхове и чују шта други о томе мисле. То је посебно погодно за оне који избегавају да вежбају јер су гојазни или мршави а задатак наставника је да радионицу тако води да они буду охрабрени да вежбају.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити наставник континуирано прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како аргументују, које ставове изражавају. Поуздани показатељи напретка су квалитет постављених питања, способност да се промени мишљење у контакту са аргументима, разликовање чињеница од интерпретације, способност да се изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиди последице.

Код неких садржаја могу се урадити иницијални и излазни тест којим ће се утврдити знања, вештине, ставови пре и после рада на неком садржају.

Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Оцењивање је описно (истиче се, добар, задовољава), а оцена не улази у општи успех.

Ученике треба унапред упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати, а приликом сваког вредновања постигнућа потребно је дати повратну информацију.

Назив

ВРЕДНОСТИ И ВРЛИНЕ КАО ЖИВОТНИ КОМПАС I

Циљ	Циљ програма је оснаживање личног развоја ученика и подстицање развоја вредности и врлина као главних ослонаца и водича у животу за добробит појединца и друштва, као и развој социјалних вештина значајних за просперитет, физичко и ментално здравље и живот у атмосфери узајамног уважавања и бриге једних за друге.
Разред	Пети
Годишњи фонд часова	36 часова

Опште међупредметне компетенције	Исходи По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	Тема и кључни појмови садржаја програма
Компетенција за целоживотно учење. Решавање проблема. Одговорно учешће у демократском друштву. Сарадња. Комуникација. Одговоран однос према здрављу. Одговоран однос према околини. Дигитална компетенција. Рад с подацима и информацијама.	– наведе неколико универзалних животних вредности и људских врлина и доведе их у везу са понашањем особе; – идентификује код себе врлине које поседује и које жели да развије; – препозна и именује врлине код блиских особа и ликова у књижевности, филму; – покаже саосећање са другим људима, препозна примере бриге за друге и покаже спремност да помогне другоме у складу са својим могућностима; – препозна и именује сопствена и туђа осећања; – разликује асертивну комуникацију од агресивне и пасивне; – образложи значај дружења и наведе како се другарство негује; – препозна примере негативног понашања где је лична добробит испред општег добра; – наведе неколико техника самоконтроле осећања; – прихвати одговорност за сопствено понашање; – образложи карактеристике конструктивног решавања конфликта; – наведе неколико глобалних и локалних организација које се баве хуманитарним радом; – искаже поштовање и захвалност према људима који чине добра дела за опште добро; – у дискусији покаже вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, „напада” проблем а не особу; – сарађује и буде члан тима.	ЖИВОТНЕ ВРЕДНОСТИ Живот. Породица. Здравље. Слобода. Љубав. Образовање. Мир. Другарство. Заједништво. Опште добро. Социјална правда или једнакост.
		ЉУДСКЕ ВРЛИНЕ Праведност. Истинољубивост. Одговорност. Захвалност. Поштење. Толеранција. Емпатија. Поверење. Солидарност. Самоприхватање. Одмереност.
		СОЦИЈАЛНЕ ВЕШТИНЕ Просоцијално понашање. Брига за себе и друге. Сарадња. Асертивна комуникација. Препознавање сопствених и туђих осећања. Самоконтрола. Волонтирање.
		Конструктивно решавање конфликта. Одређивање приоритета. Критичко мишљење.
		ДОБРОЧИНСТВО Филантропија -појам и значај. Добročинитељи и задужбинарство некад и сад. Црвени крст. Институт за трансфузију крви. Хуманитарне невладине организације. Добротворне фондације. Осмишљавање и реализација мање акције за добробит неког појединца, групе или заједнице.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Слободна наставна активност *Вредности и врлине као животни компас I и II* нуди се ученицима од петог до осмог разреда с тим да је они могу бирати само једном у другом циклусу. То су два програма која су по садржају иста али са делимично различитим исходима (захтевнији су за ученике 7. и 8. разреда) и начином рада имајући у виду разлике у узрасту ученика што се огледа у избору подстицаја, примера, техника рада и сложености захтева. Смернице за рад наставник може наћи у Општем упутству за остваривање свих СНА као и у упутствима која иду уз ова два програма која су детаљнија и изражавају њихове специфичности.

За остваривање програма *Вредности и врлине као животни компас I* треба имати у виду узрастне карактеристике ученика од 11 до 13 година. То је период који се различито назива (позно детињство, пубертет, прва фаза адолесценције) али је свакако период бројних биолошких, психофизичких и социјалних промена и питања идентитета, самоприхватања, стварања слике о себи и другима. За овај програм посебно су важне промене у домену социјалног развоја ученика које карактерише комбинација растуће независности од родитеља и растуће зависности од другова. Социјални контекст који у овом периоду добија на значају је вршњачка група. За адолесцената вршњаки су извор осећања припадности, блискости, разумевања, те непресушни извор информација о свету ван породице. Вршњачка група је заједница у којој се уче норме понашања и друштвени стандарди (репер за социјално поређење – другари пружају адолесценту информације о томе где се налази у односу на вршњачку групу и да ли је то што ради добро или лоше). Иако се у овоме најчешће види опасност, бројна истраживања показују да вршњачке групе у овом периоду јесу ресурс и за напредовање и мотивисано усвајање позитивних социјалних вредности и развијање просоцијалног понашања. Наставник који разуме узрастне карактеристике ученика 5. и 6. разреда може вршњачке групе да користи као природни ресурс који доприноси остваривању циља овог програма.

Програм слободне наставне активности *Вредности и врлине као животни компас I* почива на уверењу да су вредности које негујемо унутрашњи водич или нека врста „компаса” кроз живот. Задовољство људи, њихов просперитет, физичко и ментално здравље у директној су вези са животом у атмосфери заснованој на вредностима, у позитивној, безбедној средини узајамног уважавања и бриге једних за друге. Ученицима није довољно само говорити о вредностима и врлинама. Они их морају на различите начине доживљавати и упознавати, кроз опсервацију света око себе и разговор о томе, кроз разликовање позитивних и негативних примера и кроз практиковање различитих социјалних вештина које су потребне да би се живело у складу са вредностима и врлинама.

Садржај програма дат је у оквиру тематских целина: *Животне вредности; Људске врлине; Социјалне вештине и Добročинство*. Као и код других програма за наставника главна смерница у раду су исходи које треба постићи а дати садржај је оквир унутар ког се треба кретати. Неки кључни појмови садржаја као нпр. сарадња већ се налазе у програмима више обавезних предмета, у програмима слободних наставних активности (нпр. *Животне вештине* и *Филозофија са децом*), у знатној мери у изборним програмима *Верска настава* и *Грађанско васпитање*, а кореспондирају и са активностима часа одељенског старешине. Међутим, у овом програму се фокусирано ради на откривању и успостављању везе између вредности и врлина са добробити појединца и друштва чиме се јача васпитна улога школе и подршка целовитом развоју ученика. Дакле, програм се не односи на лепо понашање већ задире у суштину прихватања себе, других и заједнице и намењен је ученицима који су у узрасту који карактеришу питања идентитета (личног и групног), бројне дилеме шта је исправно а шта не, како бити прихваћен у групи а не изневерити себе, како решавати конфликтне ситуације и сл.

Програм је тако конципиран да својим садржајем, очекиваним исходима и препорученим начином рада са ученицима пружа велики простор за подстицај развоја више међупредметних компетенција.

Основна карактеристика програма је оријентација на позитиван аспект живота човека, односно његове врлине а не мане. У фокусу нису насиље, сукоби, дискриминација већ напротив

при- мери сарадње, одговорности, волонтерских акција, бриге о други- ма, толеранције... Циљ је да ученици препознају да, упркос сенза- ционалистичком начину приказивања света око нас у медијима (ко је кога преварио, слагао, повредио...), заправо највећи број људи живи у складу са позитивним вредностима и врлинама. Ученике треба континуирано охрабровати да јачају осетљивост за препо- знавање примера таквог понашања. Од њих се може тражити да у данима између два часа забележе неки позитиван пример (не мора бити ништа велико али мора бити позитивно) који су приметили у свом окружењу и/или шире (неко је са неким поделио ужину, неко је неке понео торбу, уплео кику, показао како се решава задатак из математике, помогао старијој особи да пређе улицу, помогао на- ставници да носи географске карте и сл.) и да на часу то поделе једни са другима. Наставник може увести праксу да часови почи- њу неким таквим примерима чиме добра дела постају видљиви- ја. То се може проширити још неким активностима. На пример, ученици могу од тих уочених добрих понашања да направе плакат за хол школе, текст за школски часопис или да осмисле „медаље” које ће делити ученицима који су исказали осетљивост за друге људе и заједницу и показали просоцијално понашање.

Иако се у програму инсистира на позитивном приступу неминовно је да ће ученици имати потребу да размене мисли и осећања и о негативним појавама. Многи садржаји су такви да ће изазвати опречна мишљења код ученика и од тога никако не треба бежати, напротив треба их искористити да ученици самостално освесте значај вредности и врлина. На пример, како живимо у потрошачком друштву где су материјалне вредности стављене у први план може се очекивати да ученици заговарају да је важна вредност новац и да се њиме може све остало купити. У овом програму новац није дат као вредност иако се не може оспорити његов значај за живот људи али са ученицима треба тако радити да га они третирају као средство а не као циљ.

Као и код других програма и овде ученике треба упознати са садржајем и начином рада. За почетак са њима се може разговарати шта је компас, чему служи и навести да велики морепловци никада не би открили нове континенте да нису имали ту малу справницу да их води у правом смеру. Затим треба направити везу са насловом ове слободне наставне активности и проверити како ученици разумеју шта су вредности и врлине. Да би им олакшао наставник их може подсетити на анализе књижевних дела које су радили на часовима српског језика у оквиру којих се увек даје опис ликова и мотивација њиховог понашања што има везе са вредностима и врлинама. Активност се може завршити разго- вором о песми Бране Црчевића *Кад би мени дали један дан* (из програма за *Српски језик* у 4. разреду). Стихови ове песме одгова- рају концепту програма и могу бити нека врста његовог заштитног знака јер кажу *Када би мени дали један дан, ја га не бих потрошио сам, пола дана ја бих дао неком ко је добар а случајно сам...*

Како у слободним наставним активностима нема предавања, уџбеника, писмених задатака и нумеричког оцењивања, важна активност наставника је да осмисли како ће садржај приближити ученицима и које форме рада су погодне да би се постигли очекивани исходи. Наставник треба да посвети посебну пажњу избору подстицаја којим уводи ученике у тему или кључне појмове садржаја а који их мотивишу да се тиме баве. За почетак могу бити примери просоцијалног понашања животиња јер изазивају емоције и упитност како је то код људи. Нпр. снимак где беба слон не може да иза- ће из блатњаве баре и како му чланови заједнице помажу (Touching video of elephants helping a calf out of a waterhole. – YouTube). По- стоје бројни примери из животињског света где једни другима пома- жу при чему нису исте врсте животиња у питању (нпр. <https://www.youtube.com/watch?v=4DJuOJOJYDw>). И то је добра подлога да се разговара о сарадњи, заједништву чак и кад нисмо исти (велики, мали, мушкарци, жене, старији, млађи...). Подстицаји могу бити врло различити као што су слике, фотографије, цртежи, кратке при- че или видео записи... Посебно је ефектан кратки, вишеструко на- грађивани филм *Други пар* (The Other Pair | An Egyptian Short Film On A Situation of Mahatma Gandhi's Life – YouTube) који се ослања на вредности које је заговарао Махатма Ганди.

У склопу уводних активности ученици се могу упутити да на часовима других предмета питају наставнике да ли знају за неки

пример понашања људи из њихове области (књижевност, историја, географија, биологија, хемија...) који илуструју бригу једних за друге, солидарност, велико пријатељство или стављање општег добра испред личне добробити. Нпр. донирање органа или научник који тестира нову вакцину на себи (биологија); одбијање војника да пуца у људе иако зна да ће бити убијен (историја); роман Дечаци Павлове улице (српски језик)... Осим тога, ученици се могу упутити да питају своје укућане да се сете неких таквих догађаја и људи из свог личног искуства. На тај начин ученици ће лако направити колекцију примера живота у складу са позитивним вредностима и врлинама како таква понашања не би остала далека и идеализована. За те потребе посебно су добродошли примери из живота школе коју ученици похађају (шта је урадио неки ученик/ученици, наставник па чак и особа чије име носи школа). Пример: у једној школи осмаци су, припремајући се за матуру, схватили да ће она бити организована као журка, са специјалним светлосним ефектима и да, иако се много томе радују, постоји проблем јер једној ученици то неће пријати. Она болује од епилепсије и таква светлост може да јој изазове напад. Ако прослава буде тако организована она неће моћи да присуствује. Делегација ученика се обратила наставницима и рекла да им је много важније да та другарица буде са њима те вечери, него да прослава буде модерна. Наставницима је било непријатно што они нису о томе размишљали и уважили су захтев ученика да се на прослави матуре не користи стробоскопска светлост. Овај пример је добра подлога да се са ученицима разговара о емпатији, солидарности, прављењу приоритета.

По садржају, начину рада слободна наставна активност *Вредности и врлине као животни компас I* има капацитет да се са ученицима разговара и неким актуелним ситуацијама из школског живота и самим тим смањи нека постојећа тензија, разреши неки школски конфликт или идентификује ученик коме је потребна додатна помоћ.

У наставку упутства за сваку тему из програма дате су смернице, препоруке за рад. Наставници имају слободу да осмисле на који начин ће обрађивати садржаје и са којим материјалима али увек имајући у виду исходе које треба постићи. За крај овог уводног дела упутства издвајамо неколико техника које процењујемо као погодне за рад са ученицима у овој области.

Драматизација – ученици драматизују изабрани текст који у себи има неки вредносни проблем – на тај начин се стимулише разумевање како изгледају ствари из туђег угла, како се проблем може решавати и сл.

Разговори о људима који су пуно учинили за заједницу – ове активности имају за циљ да ученици увиде да се иза сваког великог достигнућа крије стрпљење, издржљивост и вежбање, а иза подршке заједници и поседовање одређених вредности и spremnost да се особа посвети њиховом остваривању. Пример такве особе може бити Михајло Пупин.

Разговор са гостима који су учинили добро дело – организовање посете особа које су урадиле нешто што се уклапа у концепт програма. То може бити нпр. ватрогасац који је спасао особу из пожара али и неки ученик који је видео да гори кућа и јавио ватрогасцима. Уколико има услова наставник може организовати гостовање особе која је жива зато што је неко за њу учинио велико дело нпр. дао бубрег и пуно крви. Уколико је то изводљиво гост може бити и особа која је донирала бубрег (може се контактирати Удружење деце бубрежних болесника и трансплантираних особа <http://svezaosmeh.org.rs>). Пре гостовања ученике треба упознати са животом бубрежних болесника и поступком дијализе и заједнички припремити питања која ће им поставити.

Моделирање кроз лични пример или пример појединаца из школе – када ученици виде да се наставник труди да помаже другима или се у школи високо вреднује такво понашање то представља моћан начин подучавања вредностима.

Подстицање самоиницијативе – охрабрити ученике да сами проналазе начине како могу самостално помоћи другима у свакодневном животу с тим да то не треба да буде ништа велико нпр. помоћ старијим особама у комшилуку, брига о млађој браћи и себи, брига о деци или једноставно пружање подршке пријатељима у школи.

Награђивање позитивног понашања – истицање и похвалљивање ученика који помажу другима и испољавају другарско понашање. Награђивање позитивног понашања

подстиче ученике да буду пажљив и корисни у заједници.

Разговор о филмовима – разговор о животним вредностима и врлинама ликова који се појављују у изабраном филму даје ученицима јаснију слику о понашању људи. Примери филмова који имају капацитет да подстакну на размишљање и размену осећања.

- „Проследи даље” <https://www.imdb.com/title/tt0223897/>
- „Последња трка” <https://www.imdb.com/title/tt0180923/>
- „Хачико – прича о псу” <https://www.imdb.com/title/tt1028532/>
- „Мала Акила” <https://www.imdb.com/title/tt0437800/>
- „Дечак који је упеглао ветар” <https://www.imdb.com/title/tt7533152/>

ЖИВОТНЕ ВРЕДНОСТИ

Вредности су дубока и снажна уверења и принципи који утичу на изборе и понашање људи, обликују њихов однос према себи, другима и друштвеној заједници. Увек се говори о систему вредности јер сваки човек има више вредности које су међусобно повезане. Оне детерминишу начин на који ће се одређена ситуација доживети и разумети, оне активирају циљеве и усмеравају конкретне акције. Формирају се под утицајем искустава, образовања, културе, религије, породице и друштва у коме се живи. Успостављају се врло рано, по неким ауторима већ око пете године живота, мењају се како се дете когнитивно развија и стиче социјална искуства, да би се стабилизовале до краја адолесцентног периода и надаље остале релативно трајан систем који утиче на понашање. Родитељи имају велики утицај на формирање вредносне оријентације своје деце, али чим она почну да одржавају свакодневне контакте са вршњацима, нарочито у оквиру образовно-васпитног система, умањује се њихов доминантни утицај.

Свака генерација формира свој вредносни систем током специфичних друштвених околности што значи да различите генерације младих, под утицајем различитих друштвених околности (нпр. стабилан период, економска криза, пандемија...), могу да имају различите вредносне приоритете али у суштини неке вредности се појављују као универзалне и постојане у животу људи. Овај програм предвиђа да се са ученицима обраде неке такве вредности, као што су: живот, породица, здравље, љубав, образовање, мир, другарство, заједништво, опште добро, социјална правда. Наравно постоје још неке универзалне вредности и наставник може и њима да се бави (нпр. рад, животна средина, патриотизам, хуманост...). Без обзира колико вредности се буде обрадило ученицима треба да буде јасно да оне нису дате у хијерархијском односу, нема мање и више важних вредности али да појединци имају своје личне приоритете који се могу мењати у зависности од различитих фактора и фаза живота. На пример, здравље као вредност има различит значај за здраву особу у односу на болесну, рад за одраслог у односу на дете и сл. Ипак једна вредност се издваја и зато рад на овој тематској целини свакако треба почети разговором о животу. Као подстицај може се користити снимак где се доктор бори за живот тек рођене бебе која не показује знаке живота и успева да је оживи јер има уверење да се треба борити за сваки живот докле год постоји и најмања шанса да се успе (Doctor Saved ?Newborn?#viral #miraculous #doctor #save #newborn #amazingfacts #shorts #life #2023 – YouTube). Снимак је узбудљив и вероватно неће оставити ученике равнодушним и зато је добра подлога да се разговара зашто од живота нема ништа важније али и зашто људи често живот посматрају као нешто што се подразумева и не дају му одговарајући значај. Често се о животу као вредности размишља тек када је он угрожен (болести, земљотреси, пожари, саобраћајне незгоде...). Могући су и други уводни подстицаји као што је нпр. песма Мирослава Мике Антића „Дивна песма” чији се текст у потпуности уклапа у концепт овог програма.

Следећа активност може бити давање налога ученицима да размисле и напишу шта је њима, у овом тренутку, у животу важно. Затим, анонимно, своје одговоре, по један на папиру, стављају у кутију. Заједно са наставником прави се попис наведених одговора и анализира оно што је добило највише гласова. Вероватно ће на листи бити различитих појмова, а на наставнику је да заједно са ученицима раздвоје оно што су универзалне вредности од онога што је ученицима тренутно важно али нема тај значај (нпр. игра, забава, дерби, ТВ серија, скијање, тренирање, патике...). Прича о вредностима се заокружује кратким појашњењем наставника шта

су вредности, зашто су важне и зашто се за њих може рећи да су компас у нашем животу. На њима ће се радити и даље у току реализације програма јер су и следеће три теме повезане са вредностима.

Након почетног рада на животним вредностима ученици се упознају са кључним појмовима садржаја теме (*породица, здравље, другарство*...). Сви ти појмови се могу обрађивати интегрисано (на једном примеру више вредности) али и одвојено онако како наставник осмисли али у складу са принципом флексибилног планирања где се поштују ученичка интересовања. Имајући у виду узрасне потребе ученика било би добро да *другарство* као вредност добије већи „простор“ и да се обрађује више часова. Код неких вредности треба додатни опрез због личних искустава ученика. На пример, при обради *породице* као вредности може се догодити да у групи постоји ученик који пролази или је прошао кроз болан период развода својих родитеља и прича о породици може бити узнемиравајућа.

Као идеју за обраду конкретних вредности предлажемо могући сценарио. Прво наставник ученицима даје подстицај по избору за увођење у кључни појам садржаја на основу чега се одвија краћа дискусија како би ученици исказали своја размишљања. Наставник дискусију завршава коментаром у коме даје појашњење конкретних вредности и неколико примера њихове повезаности са понашањем. У наставку ученике уводи у кратку активност где треба нешто у вези тог појма самостално да ураде, у пару или малој групи. Активности морају бити кратке али смислене и ученичком искуству и потребама блиске. Уколико се укаже потреба ученици могу добити домаћи задатак и о њему разговарати на следећем часу.

Као пример наводимо могући начин обраде вредности *обрадовање*. Подстицај може бити о актуелној ситуацији у Авганистану где девојчице не могу да остваре своје право на школовање или о деци у Бангладешу која уместо у школу иду да раде у тешким условима за малу надокнаду (изабрати неки од бројних клипова на ову тему са интернета). Након размене утисака наставник може да подели ученике у мање групе и да им да неке налоге. Нпр. једна група може да разматра зашто је добро за дете да се школује, друга зашто је то добро за друштво, трећа група може да напише које све послове не може да обавља особа која је завршила само основну школу, четврта да напише послове које може да обавља особа која је завршила само основну школу итд. Групе представљају своје одговоре и заједнички идентификују разлике у могућностима које постоје између особа које су образоване и које то нису, као и разлике које постоје у могућностима држава чији су грађани слабије односно, боље образовани. Закључак активности треба да иде у правцу да образовање обезбеђује добробит, напредак и појединцу и заједници. Моћ и утицај директно су повезани са нивоом образовања људи и зато је образовање важна вредност. Наставник може да укаже на феномен да богате земље доста новца дају сиромашним људима али најчешће у облику хране, лекова и сл.. То јесте вид хуманитарне помоћи али треба питати ученике да ли је то права помоћ и позвати се на мисао *Дај човеку рибу и нахранићеш га за један дан, научи га да је лови и прехранићеш га за цео живот*. Као домаћи задатак ученици могу добити налог да до следећег часа на интернету пронађу још неке мудре мисли о образовању о којима ће се разговарати на следећем часу. Наставник може да им каже неке мисли које се њему свиђају нпр. „Што више знаш више вредиш“ или „Лепа ствар у вези знања је што ти га нико не може узети“.

Како је другарство вредност али истовремено и важан ресурс за психофизичко здравље ученика, осим што предлажемо више часова нудимо и више идеја за реализацију.

У периоду детињства, једна од најзначајнијих вредности је другарство. Испуњава се као тежња повезивања са другом децом на бази заједничких интереса, игре или провођења слободног времена и значајно доприноси емоционалном и социјалном благостању детета и његовом правилном психофизичком развоју. Да би имало трајнији карактер, другарство захтева улагање времена и енергије и тада се темељи на емотивној повезаности, међусобном подршци и разумевању – у том случају говоримо о пријатељству. Деца и млади добра другарства високо вреднују јер им обезбеђују:

- повезаност са другима – другарство пружа осећање припадности и спречава осећај усамљености;
- уживање у забави и радовању – са другарима се деле смешни тренуци, забава и интересовање, што утиче на осећај среће и испуњења;
- емоционалну подршку – када је тешко другари пружају подршку разговором, присуством и конкретним акцијама;
- доживљај прихваћености – добри другари помажу да се особа осећа прихваћено и вредно, што позитивно утиче на самопоштовање;
- унапређење квалитета живота – када постоји вршњачка подршка и друштво, живот постаје богатији и садржајнији;
- лични раст и развој – пријатељи могу помоћи да се прошире видици и науче нове ствари.

Другарство као вредност пружа велике могућности за рад са ученицима и може се посматрати из различитих углова, нпр. шта је другарство, ко све може бити друг, зашто нам требају другови, како стичемо другове, шта су групе другара, шта другови не би требало да раде, шта кад се другари посвађају, како се мења другарство са одрастањем....

Због специфичности теме добро је у раду са ученицима комбиновати елементе искуствене и драмске радионице. То значи да ученици, по својој потреби и осећању, могу јавно да поделе са групом нека своја лична искуства у вези дружења о чему ће сви заједно разговарати. Друга варијанта је да се таква искуства не деле јавно већ анонимно, стављањем у кутију, што ученике штити од непријатности да се оголи њихова интима а ипак омогућава да разговарају о нечему што је реалност њиховог живота. Трећи начин рада базира се на драмској радионици где наставник осмишљава ситуацију о којој ће се разговарати. У тој „Као да...“ ситуацији ученици се осећају пријатније и слободнији су да изразе своје мишљење. Која варијанта је боља зависи од самог садржаја који се обрађује. На пример, свако је прошао кроз искуство да га је добар друг на неки начин повредио али мало људи воли о томе јавно да говори и зато је то боље прорадити кроз форму драмске радионице. Међутим, у разговору о томе како стичемо другаре или зашто су нам они потребни ученици ће у већој мери бити спремни да говоре и о личном искуству.

О другарству као вредности се може промишљати из још једног угла. Истраживања показују да су развој ИКТ-а и друштвених мрежа значајно променили начин на који се деца друже (пример лонгитудинална студија рађена у САД <https://nationalgeographic.rs/nauka/prirodne-nauke/a41659/Tinejdzeri-se-danas-najvise-druze-prekodrustvenih-mreza.html>). То је утицало да деца проводе мање времена заједно ван школе, мање спавају, имају слабије развијене социјалне вештине што их чини мање отпорним на проблеме са којима се сусрећу. Последица тога је пораст броја деце која су усамљена, потиштена, агресивна или са још тежим поремећајима као што су депресивност, анорексичност и суицидалне мисли. Зато школа, чак више него пре, има обавезу да ствара услове у којима ће ученици развијати и одржавати блиске, топле, хумане односе једни са другима, као и са наставницима који их подучавају. Васпитна улога школе посматра се као одговор на потребе ученика а у овом тренутку евидентна је потреба да се ученици подучавају дружењу без „посредника“. Интересантно је проверити шта ученици, као генерација која је одрасла уз информационе технологије, мисли о њиховом утицају на начин како се они сада друже и колики значај дају дружењу ван друштвених мрежа и виртуелних игрица. У наставку од ученика се може тражити да промишљају како ће будуће генерације да се друже и шта ће им ту бити важно. Било би добро довести их до уверења да непосредан, блиски однос у дружењу нема алтернативу.

У програму, у оквиру теме о вредностима, наведен је и кључни појам садржаја *опште добро*. То су ресурси који су по својој природи такви да су потребни свима и свако их треба употребљавати али на начин да нико други не буде ускраћен или оштећен: вода, ваздух, земља, шуме, улице, тргови, улично осветљење... па и културна баштина у најширем смислу (нпр. споменици). За опште добро важан је принцип једнакости и уколико неко жели за себе више него што му треба или чини нешто ради своје добити на штету општег добра онда је сигурна потврда да особа има проблем са системом вредности. На пример, особи која живи у стану чији су прозори близу бандере са уличним осветљењем смета та светлост

и она разбија сијалицу иако тиме оставља део улице без осветљења и људи који туда пролазе неће добро видети куда иду те се могу повредити. Пример неодговорног понашања је и када неко на информацији од општег добра (нпр. на аутобуском стајалишту табла са бројевима аутобуса који ту стају) залепи рекламу за своју фирму или писање графита на зградама од општег добра. Неодговорно је свако понашање када се у реку баца ђубре, загађује ваздух или земља. Ученике треба континуирано током остваривања овог програма подстицати да региструју ситуације где је дошло до угрожавања општег добра ради интереса појединца и да о томе промишљају у смислу како реаговати да се таква понашања смање (да ли су боље казне или подучавање људи о општем добру).

За рад на овој теми могу се користити различита издања којих има на тржишту а тичу се уопштено животних вредности или неких конкретно као што је нпр. другарство.

ЉУДСКЕ ВРЛИНЕ

На причу о вредностима природно се надовезује промишљање о врлинама јер су вредности уверења која се преко врлина, као особина људи, манифестују у њиховом понашању. Још у античко време оне су истицане као важне за живот заједнице, односно као крајњи циљ живота или темељни принцип постојања. Тада су издвојене четири врлине по Платону (други филозофи су имали извесне измене и допуне), и то:

- разборитост (лакоћа увиђања шта треба чинити у различитим животним ситуацијама);

- праведност (трајно расположење за дати свакоме што му припада); умереност (лакоћа управљања тежњама и њихово држање у границама разума);

- храброст (лакоћа свладавања тешкоћа у вршењу добра).

Данас говоримо о већем броју врлина али у суштини може се рећи да су ове четири окосница. Нпр. без врлина истинољубиво- сти, емпатичности, одговорности нема праведности. У овом програму направљен је избор неких врлина али наставник има слободу да листу допуњује (нпр. храброст, умереност, племенитост...) и да повезује међусобно врлине јер се оне у животу појединца често здружено појављују. Издвајамо врлину *одговорност* коју треба континуирано провлачити током рада на различитим садржајима како би се остварио очекивани исход програма који тражи од ученика да има одговорност за своје понашање.

Нажалост, искуство људске цивилизације показује да се она одвија између доброг и лошег јер сви људи имају и врлине и мане. Ипак, цивилизација општег захваљујући ономе што је у човеку добро. Неко је рекао да су емпатија, толеранција, поштовање, социјална лидерност „лепак“ који одржава људску заједницу. Како оне нису урођене одговорност је одраслих да их код деце и младих развијају. О врлинама свакако није прикладно држати предавања. Због специфичности садржаја најбоље је да се користе изабране приче, филмови или студије случаја као подлога за разговор и промишљање о врлинама. Ученике треба водити тако да препознају мотивационо дејство врлина, односно да наше понашање има везе не само са нашим потребама већ и са нашим вредностима и врлинама. Да ли ће особа која нађе новчаник пун пара уложити труд да пронађе власника или ће новац задржати за себе не зависи од способности, па чак ни потреба јер најчешће особе које враћају пронађени новац нису богате. То су особе које краси врлина поштење. По природи ствари врлине и мане се појављују као гроздови где једна другу привлаче. На пример, похлепан човек може бити склон крађи и лагању, а правдољубив поштовању и толеранцији. Рад са ученицима треба да иде у правцу увида да врлине нису ексклузивне које се појављује само у ванредним ситуацијама нпр. пожару, земљотресу, пандемији. Оне су саставни део живота и појављују се у различитим свакодневним ситуацијама. Такође, карактерише их нека врста „заразности“ односно, кад смо окружени људима са врлинама то позитивно делује на нас да се и наше врлине испоље. Нажалост, исто је и са манама. Уколико нас неко упорно лаже, то подстиче и нас да и ми не будемо искрени према тој особи.

Ученицима треба скренути пажњу да се понашање у складу са вредностима и врлинама појављује код особа које су зреле, независне, самоуверене и немају страх да ће ако нпр. бране права слабијих бити одбачени у друштву. Они то раде зато што верују да сви људи треба да имају иста права а то је унутрашњи осећај за праведност. Програмом није предвиђено да се са ученицима обрађује морал али то је сродна тематика и неминовно ће бити повезивања јер моралност представља вредносно одређење шта је исправно а шта није а ученици свакако разликују морално од неморалног понашања. Међутим, за њихов узраст довољно је разговарати о вредностима и врлинама и њиховом манифестовању у понашању.

Како се програм реализује са ученицима од 11 до 13 година који су у интензивном процесу социјалног развоја за њих је још увек важно шта други мисле о њима, имају слабу отпорност на притиске вршњака и страх да ће бити етикетиран и одбачен ако ураде нешто што група којој припадају или желе да припадају не прихвата (нпр. ученици који воле да уче често добијају „етикету“ штребера). Због тога се дешава да не поступају у складу са својим потребама, осећањима, вредностима, врлинама. То им наравно не прија, уноси немир али потреба за припадањем групи вршњака је јача. Међутим, то је прави период да се ученици охрабрују да буду независни, самоприхватајући, храбри у изношењу својих врлина и да се понашају у складу са сопственим вредностима. Рад на овој тематској целини треба да буде избалансиран између уважавања развојних потреба ученика у процесу њихове социјализације и подстицања онога што су пожељна уверења и понашања. Главни ослонац у таквом раду увек је добробит појединца и заједнице. Са одрастањем та зависност о друге се смањује а повећава се храброст да се буде свој. Зато се може рећи да садашњи рад са ученицима тек ће касније, кад они одрасту, дати ефекте. Као и код претходне теме ученике у причу о врлинама треба увести пажљиво, изабраним подстицајем. На пример, ученицима се може испричати причао Александру Флемингу, научнику који је задужио човечанство открићем пеницилина (Priča o zahvalnosti – David Naum). Прича је добра за разговор на тему да ли се добро добрим враћа, да ли је награда већ само чињење доброг дела, да ли људи препознају туђе врлине, шта је захвалност и на које све начине се може исказати... Још боље ако је подстицај прича о особи која је просторно и/или временски блиска ученицима а красе је неке врлине.

Следећа активност може бити у пару, при чему сваки пар добија по једну врлину и задатак да наведе понашање у коме се препознаје да особа која се тако понаша има ту врлину. Нпр. за врлину одмереност опис понашања могао би бити: дечак купује патике, родитељи су му рекли да може да изабере шта жели јер му је био рођендан, он бира патике које нису много скупе и нису познате марке јер су добре, лепо изгледају и удобне су. Нема страх да ће му се другари смејати што није купио патике познате марке. Вежба се може наставити тако што ће парови добити комбинацију две врлине да осмисле одговарајуће понашање. Нпр. за врлине емпатија и истинољубивост опис понашања може бити: две другарице су у сукобу јер једна тврди да је друга свима рекла њену тајну. Особа која је емпатична и истинољубива може рећи да разуме прву девојчицу колико је повређена јер нико не воли да се тајне шире (емпатија), али да је истина да друга девојчица то није никоме рекла (истинољубивост) и да треба испитати ко је то урадио. Овакве вежбе су захтевне и наставник треба да помогне ученицима наводећи различите примере.

У наставку може се од ученика тражити неки вид рефлексије и саморефлексије, у смислу да препознају своје врлине и врлине људи око себе (родитеља, брата, сестре, бабе, деде, тетке, другара, наставника...). Може се очекивати да ученици имају тешкоће око именовања врлина. То се може решити тако што ће ученик описати нечије понашање а затим ће сви заједно покушати да одреде да ли је у основи тог понашања праведност, истинољубивост, одмереност, поштење, великодушност или нека друга врлина. Претходна вежба и ова заправо имају исти циљ а то је дубље разумевање врлина и њихово испољавање у понашању људи.

Исти циљ има и активност у којој се од ученика тражи да разговарају са својим укућанима коју врлину они посебно цене и зашто, како би о томе причали на часу. Све активности које ученицима приближавају врлине као нешто што није ни ретко ни имигинарно добродошло су. То је неопходно зато што су ученици претходно изложени информацијама које говоре о понашању људи који су урадили нешто лоше (возили под дејством алкохола, прелазили

улицу где није дозвољено, обили трафику, направили лажни на-лог на друштвеној мрежи, слагали...). Удружено са порукама које фаворизују да неко вреди онолико колико добар аутомобил вози или где летује, младима заиста није лако да на прави начин створе слику о свету око себе и граде своје вредности и врлине. Понашање људи, усмерено на добробит појединаца и заједнице, остаје у сенци и ствара се утисак да тога нема или чак да је такво понашање непожељно (нпр. мишљење да данас није добро бити поштен или одмерен...). Зато је неопходно посебну пажњу посветити том сегменту рада на врлинама која се повезује са следећом тематском целином о социјалним вештинама. Ту се посебно мисли на асертивност као вештину која помаже људима да се боре за своја права а да не угрожавају друге. Асертивност се поставља као најбоља солуција између агресивности и пасивности и може бити помоћ да неко због својих врлина заиста и не настрада.

За рад на овој теми могу се користити различита издања до-ступна на тржишту која се односе уопштено на врлине или на неке одређене (захвалност, истинољубивост...). Међу њима издваја се издање Креативног центра „Речник врлина” који је конципиран као прича кроз коју читаоца води девојчица Ана. Сваки нови лик који улази у Анину причу има еквивалент у врлини која почиње истим словом: на пример, дека нас упознаје са добротом, а Емилија са ентузијазмом, тако да је „Речник врлина” и својеврстан буквар врлина.

СОЦИЈАЛНЕ ВЕШТИНЕ

Социјалне вештине су у програму дате као трећа тематска целина која се надовезује на вредности и врлине. На пример, за многе социјалне вештине потребно је саосећање а емпатичност је у програму дата као врлина. Заправо, иако су четири теме дате одвојено оне су повезане и могу се интегрисано обрађивати уколи- ко наставник осмисли одговарајуће активности и материјале. Када је у питању избор подстицаја, један од критеријума, поред узраста ученика, треба да буде и њихов капацитет да подстакну проми- шљање о повезаности вредности, врлина и социјалних вештина.

Ниједан човек није „острво” само за себе. Сви функционише- мо у заједници са другим људима од којих свако од нас има своје потребе, интересовања, навике, способности и животно искуство. Бити социјално компетентан данас је, више него у прошлости, по- требно за успешан живот а добра вест је да се то учи и развија. Наравно, тај развој се дешава спонтано под утицајем свега чему је особа изложена и то у свом свакодневном животу (породица, вр- шњаци, медији) али добро је да се о томе и фокусирано ради са ученицима у образовно-васпитним установама, посебно у узрасту од 11 до 13 година када се дете развија у младу особу али још увек осетљиву и недовољно спремну за богати социјални живот.

О значају социјалних вештина најбоље говори чињеница да их Светска здравствена организација повезује са здрављем људи и дефинише као способност прилагођавања и позитивног понашања које омогућава особама да се успешно носе са захтевима и изазо- вима које живот пред њих ставља сваког дана. Добра страна со- цијалних вештина је њихова трансверзалност односно, могућност примене у различитим ситуацијама.

За добро функционисање у сложеној заједници потребне су неке вештине које се могу посматрати као когнитивне, социјал- не и емоционалне. За потребе овог програма издвојене су следе- ће вештине: критичко мишљење и одређивање приоритета (ког- нитивне); сарадња, брига о другима, асертивна комуникација, волонтирање, конструктивно решавање конфликта (социјалне); препознавање сопствених и туђих осећања и самоконтрола (емо- ционалне).

Рад на овој тематској целини може започети неким подсти- цајем о просоцијалном понашању људи или волонтирању. Нпр. ученици се могу упутити да на интернету потраже како изгледа упитник за волонтере у Центру за интеграцију младих који се бави пружањем помоћи тзв. деци улице која живе и раде на улици. Било би добро да се ученици ставе у ситуацију да процењују колико чо- век треба да мисли на себе а колико на друге и заједницу и да ли је то у некој врсти сукоба. То је прилика да се опет говори о

општем добру и то у духу мисли да ако није свима добро никоме није до- бро. Као и у раду на другим садржајима ученике треба подстицати да образлажу своје ставове, да аргументују али и слушају друге. То је прилика да се види како ученици доживљавају свет око себе, да ли је индивидуално увек изнад колективног и добра је подлога за разговор на тему како би овај свет функционисао када би свако мислио само на себе.

У наставку ученици се могу поделити у мање групе са за- датком да наведу шта по њиховом мишљењу подстиче просоци- јално понашање људи. Не очекује се да ученици наведу велики број утицаја, довољно је само неколико као што су: да ли се људи у окружењу тако понашају, да ли се таква понашања на неки на- чин награђују, колико се у медијима о томе говори, колико је неко осетљив на проблеме других људи и сл. Након размене одговора наставник их систематизује и поентира да је просоцијално пона- шање општи назив за различите видове понашања којима је за- једничка усмереност на добробит заједнице, сарадњу и помагање другима. Оно се развија одрастањем и то највише учењем по мо- делу као и добијањем неке врсте поткрепљења за учињено добро дело за заједницу. То не мора бити нека конкретна награда, довољно је да то неко примети и прокоментарише као *баш лепо што си Лени помогао или видим да си Милицу загризла док је плакала баш си то добро урадила* и сл. У складу са тим наставник може напра- вити договор да у групи негују такво понашање. Такође, ученици се могу упутити да на часовима са групом размене и уочено по- нашање супротно од просоцијалног где је особа мислила само на своју добит, где је некога оштетила, повредила и промислила како реаговати у таквој ситуацији (нпр. неко ко је неправилно паркирао ауто и онемогућио пешацима да користе тротоар или пекара која продаје подгрејано пециво од јуче...).

На ову активност добро се надовезују друге вежбе у којима се ученици боље упознају са различитим социјалним вештинама. Наставник се може одредити да рад на њима систематизује у три правца у складу са наведеном поделом на когнитивне, емоцио- налне и социјалне вештине.

Логично је почети од критичког мишљења као вештине по- требне за све животне ситуације. Многи програми обавезних предмета имају очекивани исход који се тиче критичког мишље- ња те то није нешто што се не ради са ученицима али у оквиру овог програма то се може детаљније урадити и на више примера како би ученици јасније схватили смисао, сврху и значај критич- ког мишљења посебно за просоцијално понашање. Ту се посебно мисли на разликовање истинитог од неистинитог, битног од не- битног, хитног од мање хитног што је уско повезано са вештином прављења приоритета о чему се врло мало са ученицима ради а та социјална вештина је врло значајна за добробит и појединаца и за- једнице. За те потребе могу се осмислити вежбе које ће од ученика захтевати обе вештине. У питању су вежбе где ученици радећи у малим групама треба да реше неки сложени проблем који прво мо- рају критички да анализирају и открију из којих мањих проблема се састоји а затим да одреде приоритете решавања јер се из неког разлога (нпр. нема довољно времена, новца, људства...) не могу сви истовремено решити. Проблем може бити комуналне природе у некој измишљеној општини где грађани имају различите потре- бе и приоритете (деца, одрасли, старији, предузетници, туристи, инвалиди...), а ученици треба да одреде чије су потребе важније и шта треба прво урадити (да ли изградити паркић, поставити нове семафоре, направити бољу одбрану од поплава, организовати фе- стивал атрактиван за туристе, изградити дом за стара лица итд.).

Као следећа област рада могу бити осећања јер и она има- ју универзалност и јаку повезаност са социјалним вештинама. Препознавање сопствених и туђих осећања и самоконтрола су кар- рактеристике особа које имају боље социјалне вештине, односно боље се сналазе у социјалним ситуацијама. Међутим, ученици у овом узрасту још увек имају тешкоће да препознају и именују соп- ствена осећања а туђа још теже. По том питању речник им је врло скроман, обично кажу да се осећају кул, сморено, безвезе.... Зато се може десити да ученици не препознају да је неко ко изгледа као да је бесан заправо је тужан или уплашен па самим тим изостаје адекватна реакција. За те потребе наставник може са ученицима да организује неку врсту вежбе о врстама емоција. Могућности су велике, чак се може радити и нешто као квиз. Нпр. ученици се по- деле у групе које су такмичарске. Када наставник на табли напише

неку емоцију (нпр. завист, понос, љубомора, страхопоштовање...) ученици на папиру пишу својим речима опис те емоције нпр. то је кад.... Наставник чита одговоре и поен даје групи/групама које су дале најбољи опис. Друга варијанта је да наставник да опис а групе треба на папиру да напишу коју су емоцију ту препознали. Нпр. опис за завист: *непријатељски осећај према другима који имају нешто што сматрамо да то више припада нама*. Овакве вежбе имају за циљ да појачају осетљивост ученика за различита емоционална стања и способност да их препознају код себе и других, правилно их именују и правилно реагују. А затим се може радити на другим аспектима осећања као што су вербални и невербални показатељи осећања, разлози зашто имамо осећања (чему она служе), шта изазива одређене емоције, шта радити са променљивим и мешаним осећањима... Све ове активности су важне јер оснажују социјалну вештину самоконтроле. У узрасту ученика од 11 до 13 година и емоције и понашања могу бити врло бурни и често непримерени ситуацији што може водити ка конфликтима. За рад на овој тематици пожељно је користити што реалније ситуације из живота ученика а причу о емоцијама повезивати са радом и на другим садржајима. На пример, у оквиру теме о људским врлинама предвиђен је рад на кључном појму садржаја праведности који се лако може повезати са осећањима. Ученици треба да погледају (уз претходно појашњење наставника о каквом експерименту се ради) снимак реакције мајмуна на различите награде, односно колико се лако побуђује осећај беса кад нема праведности (Frans de Waal: Moral behavior in animals – YouTube, за ученике део од 13 минута). Овај експеримент показује колико је осећај за неправду биолошки дат и зато је важно, ради добробити и појединача и заједнице, борити се за праведност као вредност.

У оквиру рада на осећањима наставник може да организује вежбе у којима се демонстрирају технике које помажу самоконтроли емоција. То је важно код јаких и негативних емоција као што су бес, страх, туга, завист јер нас штите да нешто не урадимо погрешно због чега би се могли кајати. Ученицима треба показати јед- ноставне технике примерене њиховом узрасту као што су: изброј до 10, певај и играј уз музику, гњечи пластелин, жврљај на папиру, играј се са кућним љубимцем, трчи, вози бицикл или ролере, разговарај са блиском особом, љуљај се и клацкај у паркићу... Поред ових техника важно је охрабрити ученике да уколико препознају да су осећања прејака и не могу их контролисати онда треба да траже помоћ одраслих и стручњака.

И као трећи правац рада намеће се комуникација која као и критичко мишљење и осећања има универзални значај за човека и све ситуације у којима се може наћи. Како је комуникација међу предметна компетенција и други предмети су у обавези да је унапређују али у оквиру овог програма фокус је на комуникацији која унапређује добробит појединца и заједнице. Зато је у програму као садржај наведена асертивна комуникација. Ученици треба да освесте сопствену улогу у остваривању позитивних односа са другим људима и заједницом, као и да прихвате личну одговорност за своје поступке. Суштина је ученике усмерити да се боре за своја права, своје потребе и интересовања али на начин који не угрожава никога. Постоје бројне вежбе које се са ученицима могу радити да би се унапредила вештина асертивне комуникације. Посебно су добре оне које у себи садрже неки вид драматизације која илуструје како изгледа асертивна у односу на пасивну и агресивну комуникацију.

Уз асертивну комуникацију природно иде рад на конструктивном решавању конфликта. Као подстицај може се користити кратки али ефектни цртани филм *Мост* („Bridge” by Ting Chian Tey | Disney Favorite – YouTube). За даљи рад на овој тематици одлично се уклапа филм у трајању од 10 минута који су снимили ученици у Дому ученика у Врању „Konstruktivno rešavanje konflikta” – Dom učenika srednjih škola Vranje – YouTube

За рад на сарадњи постоје бројни филмови који могу имати функцију подстицаја и изазвати код ученика реакцију. Нпр. иако су у питању комерцијални цртани филмови примерени су овој тематици, узрасту ученика и духовити су. Доступни су на јутјубу (Teamwork and Leadership | Animated short clip | Creative 360 |

#teamwork #leadership #motivation – YouTube). Нешто озбиљнији подстицај може бити снимак веслача који показује снагу заједништва (Inspirational Video On Rowing and Teamwork – YouTube). У богатој понуди материјала на ову тему издавамо цртани филм у трајању од 2:41 минута (GOOD COLLABORATION (2014) – YouTube) који изванредно повезује све што је садржај овог програма (вредности, опште добро...) али је на енглеском језику и може се (уколико се не припреми превод) користити у оквиру корелације са предметом енглески језик.

ДОБРОЧИНСТВО

Последња тема *Добročинство* иако је одвојено дата заправо је повезана са свим претходним програмским садржајима и у литератури се води као вид просоцијалног понашања. Као што је већ препоручено да се ради интегрисано и ова тема се може обрадити током рада на претходним садржајима, а може и одвојено како би добила на значају који заслужује.

Добročинство се често изједначава са више различитих израза као што је хуманитарни рад, алтруизам, задужбинарство или великодушност. Али у суштини свих израза налази се филантропија (човекољубље) као животна вредност или начело из ког произилази понашање које је усмерено ка добробити других људи и/или заједнице без личне користи. Међутим, добročинитељи, задужбинари као филантропи се не слажу с тим јер сматрају да и они имају своју личну корист јер им брига за друге и помагање другима даје смисао постојања те сматрају да су и они на добити.

Резултат рада на овој теми треба да буде јачање осетљивости ученика за препознавање примера понашања људи у складу са вредностима и врлинама и понашања оријентисаног на опште добро.

Ученици у 6. разреду у оквиру историје уче о задужбинарству које у Србији има велику традицију још од Немањина. Они могу добити налог да истраже задужбине крунисаних глава нпр. краља Милутина или добростојећих грађана који су у току 19 века подигли и оставили заједници бројне грађевине за потребе науке, образовања, медицине а које се и данас користе као опште добро. О задужбинама треба ученици да се баве и на локалном нивоу јер у свакој средини постоје такви примери а пожељно је да се спроводе и активности које показују да задужбинарство није ствар прошлости, односно да оно постоји и сада. Може се навести пример моста преко Дрине који је подигао својим средствима Слободан Павловић 1996. који спаја Србију са Републиком Српском.

Пример другачије врсте подстицаја који се такође може употребити за увођење ученика у тему је одговор који је дала глумица Одри Хепберн (амбасадорка добре воље УНИЦЕФа) на питање које савете може дати за лепоту жене. Она је рекла:

За привлачне усне – изговарајте речи са љубазношћу; За дивне очи – тражите добро у људима; За zgodну фигуру – делите своју храну са гладнима; За дивну косу – дозволите деци да вам пролазе прстима кроз косу;

За држање – ходајте са сазнањем да никада нећете ходати сами.

За рад на теми могу се осмислити различите активности. На пример, од ученика се може тражити да разговарају са одраслима из свог окружења (родитељи, бабе, деде, комшије...) и утврде да ли су они некада учествовали у некој активности која је била хуманитарног карактера или је њима неко помогао кад им је било тешко (нпр. учествовали су у акцији прикупљања новца за болесно дете или су у болници добили трансфузију крви коју је непозната особа дала или су комшије помогле када је олуја однела кров да се направи нов...). На часу се размењује оно што су ученици прикупили. Друга идеја је нешто сложенија и захтева да наставник припреми одговарајући материјал а то је кратак опис за 4 особе које су учиниле неко добро дело (нпр. једна је купила инкубаторе за превремено рођене бебе, друга је финансирала изградњу мањег моста који ђацима пешацима скраћује пут до школе, трећа је дала свој стан да користе родитељи чија се деца лече од тешке болести и сл.). Ученици раде у пару са задатком да замисле да су комисија која треба да изабере само једну особу од понуђене четири којој ће се доделити награда за учињено најбоље добро дело. Избор треба да образложе. За очекивати је да ће ученицима бити тешко да направе избор што је и циљ ове активности – да добročинство није вид

такмичења и да је свако добро дело добро и да зато народ каже „Лепота до вечери – доброта до смрти”.

Уколико је могуће, организовати и гостовање особе која је добротинитељ. У свакој средини има пуно таквих особа које су обично мало познате у јавности јер оне то и не чине да бих их други људи хвалили. Ученици треба унапред да се упознају са тим шта је све та особа урадила за друге (нпр. 30 пута је дала крв, спасила бебу из пожара, подигла јавну чесму...) и да спреме питања како би што више сазнали о вредностима и врлинама које красе ту особу и како се осећа кад помаже другима. Такође, ученици могу истражити ко су били велики добротинитељи у њиховом окружењу у прошлости и како се садашње генерације односе према њима и њиховим делима. Наставник може као увод у ову активност да прикаже шта је све Михајло Пупин урадио за своју земљу и њене становнике; какве све грађевине су за своју домовину оставили капетан Миша Атанасијевић или Илија Коларац и сл.

Кључни појам садржаја у овој теми су и организације које се баве различитим активностима чији је заједнички именитељ добротинство, хуманитарни рад и одсуство профита. У њиховом раду обично учествује много волонтера. Могу бити владине, невладине, црквене, глобалне или локалне, велике или мале, оне које уопштено помажу људима или некој одређеној циљној групи. Ученици могу истражити оне које делају у окружењу и учинити их видљивијим ако направе неки вид њихове промоције у школи (изложба, трибина, текст у школском часопису...). Људи често не знају колико таквих организација у њиховој средини има и колико су њихова дела велика. Наставник може упутити ученике да са-мостално истражују које су то организације. На пример, могу на интернету истражити хуманитарну организацију УНИЦЕФ и са-знати ко је њен оснивач, који су циљеви, како се финансира, шта су постигли до сада (локално, глобално) и ко су у нашој земљи амбасадори добре воље (Ана Ивановић и Александар Саша Ђорђевић) и чиме се они баве у овој организацији. Исто се може урадити за организацију Црвени крст, Црвени полумесец или за организације које се баве нпр. пружањем помоћи Србима који живе у тешким условима на Косову и Метохији. Као активност може им се дати информација из новина са налогом да сазнају нешто више о томе. Пример вести: Хуманитарна организација „Солидарност за Косово” чији је председник Арно Гујон у сарадњи са епархијом рашко-призренском и хуманитарном организацијом „Мајка девет Југовића” донирала је клиничко-болничком центру Приштина са привременим седиштем у Грачаници хематолошки и биохемијски анализатор и апарат за побољшање дистрибуције кисеоника.

Програм се завршава са захтевом да ученици, заједно са наставником, осмисле и реализују неке мале али реално изводљиве активности које су просоцијалне, односно које у себи садрже идеју добротинства, општег добра, филантропије. Циљ је да ученици схвате да се добробит не „мери” јер је свака и најмања добробит велика и значајна. Кроз остваривање такве активности ученици треба да осете да је добробит и за оне који примају и за оне који дају помоћ, односно да добра дела иду у оба смера. Као помоћ у раду дајемо пример две могуће акције добротинства. Пример 1: ученик из групе се разболео (није битно колико дуго неће ићи у школу и колико је болест озбиљна). Ученици могу да напишу писмо подршке другару у смислу да му желе да брзо оздрави, да они мисле на њега, да су ту за сваки вид помоћи...и да се сви потпишу. Овај сасвим мали гест другарства сигурно ће пријати болеснику. Пример 2: у сваком одељењу постоје ученици који имају одећу коју су прерасли а немају млађу сестру, брата који би је могли носити. Да би се избегло бацање одеће она се може донирати неком коме је потребна. То може бити и неком другу или другарици из школе али треба имати у виду да је некада непријатно примити директно такву помоћ и боље је да то иде преко организација које се тиме баве. Кораци у акцији: ученици који имају вишак одеће (то не морају бити сви из групе), уз помоћ родитеља, праве одабир шта ће донирати. Следећи корак је проналажење центра за донације у непосредном окружењу, затим припрема одеће (мора бити чиста), паковање и њено одношење у центар. Заједнички део акције ученика је проналажење организације у коју треба однети донацију. То је прилика да ученици прикупе информације о изабраној орга-

низацији (када и ко је основао, како ради, ко су корисници, које проблеме у раду имају, шта им је највећи успех...). Може се организовати да неки активиста те организације гостује и ученицима појасни зашто је важно помагати другима и коме донирана одећа одлази. Акција се може спровести заједно са групом ученика који похађају Грађанско васпитање јер је по програму у петом разреду предвиђено спровођење активности у корист права неке особе што је компатибилно овом захтеву.

Планирање наставе и учења, као и праћење и вредновање напредовања ученика остварује се у складу са општим упутством за остваривање слободних наставних активности.

И за крај треба имати у виду да остваривање циља овог програма није само у вези са оним што ће се дешавати на часовима слободне наставне активности *Вредности и врлине као животни компас I* већ и са целокупном атмосфером у школи и друштву, вредностима које се негују, понашањима која се награђују, врлинама које се афирмишу. Према Бандуриној теорији учења по моделу, агресивност се усваја као последица посматрања агресивних модела (из блиског окружења или узора из медија, литературе, игрица) који не бивају кажњавани, не сноси сразмерне последице, или чак бивају награђени, мада је и изостанак било какве реакције само по себи позитивно поткрепљење неприхватљивог понашања. Агресивно понашање се устаљује кроз посматрање, имитирање и понављање из ситуације у ситуацију. Међутим, то исто важи и за асертивно понашање, емпатично понашање, волонтирање, сарадњу, толеранцију... а на школи и друштву је да брину да ученици имају одговарајуће узорце за учење по моделу.

Назив

БОРАВАК У ПРИРОДИ И ПЛАНИНАРЕЊЕ I

Циљ програма је да се ученици кроз стицање знања, усвајање вештина, формирање ставовова и вредности мотивишу и оснаже за безбедан и одговоран боравак и кретање у природи.

Разред

Пети

Годишњи фонд часова 36 часова

Опште међупредметне компетенције	Исходи По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	Тема и кључни појмови садржаја програма
Компетенција за целоживотно учење. Решавање проблема. Одговорно учење у демократском друштву. Сарадња. Комуникација. Одговоран однос према здрављу. Одговоран однос према околини. Дигитална компетенција. Рад с подацима и информацијама. Естетичка компетенција.	– Аргументовано образложи смисао и значај боравак и кретања човека у природи; – Искáže интересовање за боравак и кретање у природи; – Очување природе посматра као обавезу и одговорност; – Разликује начине боравак у природи и врсте планинарских терена; – Доведе у везу правилан избор опреме са безбедношћу боравак и кретањем у природи; – Наведe принципе правилног паковања ранца; – Наведe најчешће опасности и повреде у природи, начине правилног реаговања и могућности да се опасност избегне; – Наведe препоруке Планинарског савеза Србије за безбедан боравак у планини; – Наведe бројеве хитне помоћи, полиције, ватрогасаца и горске службе спасавања; – Одреди стране света помоћу компаса, звезде северњаче и сунца и оријентише се у природи користећи дигиталну опрему и информационе технологије; – Искazuje позитиван став према физичкој припреми као предуслову за безбедан боравак и кретање у природи; – Наведe и опише основне технике кретања у природи; – Опише утицај метеоролошких елемената и појава на боравак и кретање у природи и препозна предзнаке лепог и лошег времена; – Образложи како се у природи прави заклон од невремена; – Наведe и образложи примере правилне исхране и хидратације пре, током и након боравак и кретања у природи;	ЧОВЕК И ПРИРОДА Човек и природа – трајна и нераскидива веза. Циљеви, смисао и значај боравак и кретања човека у природи. Природа као место учења, примене наученог и успостављања равнотеже духа и тела. Очување природе човекова обавеза и одговорност. Историја организованог планинарског покрета усвету и код нас. Планинарски савез Србије и планинарски клубови. Обележавање Међународног дана планина и Дан пешачења. Знаменити планинари.
		БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ Планинарски терени и објекти. Начини боравак у природи Опрема за боравак и кретање у природи. Субјективне и објективне опасности у природи, превенција и начини реаговања. Најчешће повреде у природи, прва помоћ и спасавање. Јавне службе од значаја у опасним ситуацијама. Припрема за боравак у природи. Оријентација у природи. Технике кретања.
		УТИЦАЈ ВРЕМЕНСКИХ УСЛОВА НА БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ Утицај метеоролошких елемената и појава на боравак и кретање у планини. Предзнаци лепог и лошег времена. Прављење заклона од невремена.
		ИСХРАНА И ХИГИЈЕНА ТОКОМ БОРАВАК И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ Правилна исхрана и хидратација у припреми за боравак у природи, током боравак у природи и после напорне физичке активности. Отровне и штетне биљке у природи. Хигијена током боравак и кретања у природи.
		КОДЕКС БОРАВАК И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ
	– На сликама препозна и отровне биљке из природе; – Наведe основна правила одржавања хигијене током боравак и кретања у природи; – Дискутује о одговорном и неодговорном понашању према себи, другима и природи; – Образложи значај и начине и комуникације у групи која борави и креће се у природи; – Искáže солидарност и спремност да реагује у ситуацији угрожености безбедности и здравља чланова групе; – Објасни значај планирања за боравак и кретање у природи – Наведe основне елементе дневника који се води током боравак у природи; – Доживи и забележи лепоту природе;	Одговоран однос према себи, другима и природи. Сарадња, комуникација и решавање проблема у организованој групи која борави и креће се у природи. ОРГАНИЗАЦИЈА ИЗВОЂЕЊА ПЛАНИНАРСКИХ АКТИВНОСТИ Припрема и израда плана акције. Реализација акције. Планинарски дневник. Естетски доживљај боравак и кретања у природи.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Слободна наставна активност *Боравак у природи и планинарење I* нуди се ученицима петог и шестог разреда. Иако постоји програм истог имена за 7. и 8. разред он није наставак јер ученици могу изабрати само један од ова два програма који су по концепцији, циљу као и по садржају и исходима слични с тим да је, сразмерно узрасту ученика, *Боравак у природи и планинарење II* нешто захтевнији у погледу садржаја и исхода. Када га ученици изаберу програм је за њих обавезан а успех се изражава описном оценом и не утиче на општи успех.

Смернице за реализацију програма наставник може наћи у *Општем упутству за остваривање свих СНА* као и у овом упутству које је детаљније и изражава његову специфичност.

Упориште за програм налази се у чињеници да ученици овог узраста, чак и они који живе у мањим срединама, недовољно бораве у природи, да се слабо крећу, као и да се ретко у слободно време друже кроз заједничке активности које се одвијају напољу и које могу бити истовремено и едукативне и забавне. Ученици узраста од 11 до 13 година су у периоду интензивног физичког раста и развоја када им је потребно да се крећу, да буду на чистом ваздуху и у друштву вршњака. Постоје бројне студије у свету и код нас које указују на штетно дејство претеране употребе нових технологија јер захтевају боравак у затвореном простору без физичке активности и непосредног дружења што на овом узрасту може оставити штетне последице. Из циља програма, а и саме чињенице да се он реализује у учионици са једним часом недељно, јасно је да он не замењује боравак ученика у природи али има снагу да их мотивише да то раде чешће, организовано и безбедно преко планинарских клубова којих има широм земље. Осим те мотивационе функције, програм треба да припреми, оснажи ученике за такве активности кроз стицање неких основних знања о боравку и техници кретања у природи, кроз формирање вештина које се могу развијати у условима учионице и кроз усвајање позитивних ставова и вредности према боравку у природи. Наставник може да осмисли и активности које би се реализовале као двочас, у непосредном окружењу школе (уколико је то погодно), где би ученици имали прилику да на очигледнији начин обраде неке садржаје програма нпр. упознавање са лековитим биљкама или оријентација у простору, али мора се нагласити да нису предвиђене активности где наставник води ученике у природу без лиценцираног водича. Програм ће имати најбољи ефекат ако се његови садржаји повезују са наставом обавезних предмета, ако школа ученицима понуди ваннаставне активности које га подржавају као што су организација једнодневних излета у природи са лиценцираним водичима, осмишљавање екскурзија које се реализују у природи, ако школа има стену за слободно пењање и ако успостави сарадњу са планинарским клубовима, покретом извиђача или клубовима за оријентиринг.

Као и код других слободних наставних активности, да би ученици могли да направе правилан избор у складу са својим интересовањима и да би родитељи били упознати шта се нуди, потребно је да школа припреми презентацију о садржају програма *Боравак у природи и планинарење I* као и о начину како се он реализује. Садржај програма дат је у оквиру тематских целина: *Човек и природа; Боравак и кретање у природи; Утицај временских услова на боравак и кретање у природи; Исхрана и хигијена током борава и кретања у природи; Кодекс борава и кретања у природи; Организација извођења планинарских активности*. За сваку тему дати су кључни појмови садржаја и очекивани исходи што су и главне смернице наставнику за реализацију програма који је тако концептиран да пружа простор и за развој више међупредметних компетенција од којих се издвајају *Одговоран однос према здрављу и Одговоран однос према околини*. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља програма и развој међупредметних компетенција.

При планирању часова помоћ могу бити текстови/презентације који се налазе на сајту Планинарског савеза Србије <https://pss.rs/o-savezu/komisije/komisija-za-planinarsko-obrazovanje-kro/>, њихови приручници 2. *Сигуран корак* и Планинарство – боравак у природи 1, затим Планинарски дневник као и други извори информација који се односе на боравак у природи и планинарење.

За остваривање програма није потребан специјализован кабинет нити сала за физичко васпитање као ни наменска дидактич-

ка средства и убеници али су добродошли неки предмети који ће учинити наставу очигледнијом (нпр. компас, географске карте, ранац, планинарски штапови).

Програм треба тако реализовати да фаворизује активност ученика, повезивање школског и ваншколског искуства, учење путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремених технологија у образовне сврхе. Динамика рада се постиже комбиновањем различитих техника рада са ученицима, као што су: презентације, демонстрације, мини предавања, студије случаја, симулације, играње улога, дебате, рад у паровима и малим групама, квизови, групна анализа погледаног филма, гостовање стручњака, посете различитим дешавањима, укључивање у акције. Програм не садржи препоручени број часова по темама и кључним појмовима.

Наставник има слободу да планира своје и ученичке активности водећи рачуна да у предвиђеном фонду часова обради све теме. У суштини, иако је програм дат по темама у непосредном раду са ученицима, треба тежити интегрисаном приступу где нека активност, подстицај, садржај представља само подлогу за рад на више кључних појмова које треба међусобно повезати. Планирање слободне наставне активности мора бити у извесној мери флексибилно како би се испоштовала ученичка интересовања, а такође треба да обезбеди да се све теме програма остваре. При планирању наставник треба да посвети посебну пажњу избору подстицаја којима ће ученике увести у тему или им представити кључне појмове садржаја. Подстицаји треба да буду атрактивни, примерени узрасту ученика, разноврсни (филмови, слике, приче, статистички подаци...) да покрећу на размишљање, постављање питања, тражење информација... Програм има природну везу са обавезним предметима, пре свега са предметима *Физичко и здравствено васпитање, Географија, Биологија* али и са *Физиком, Математиком, Информатиком и рачунарством, Техником и технологијом, Историјом, Ликовном културом*. Такође, програм има корелацију са слободном наставном активношћу *Вежбањем до здравља*, посебно ако ученик изабере нпр. у 6. разреду ту СНА, а у 7. или 8. разреду *Боравак у природи и планинарење II*. Оне слободне наставне активности имају сличан концепт. То се препознаје у упутству за остваривање *Вежбањем до здравља* где се наводи: „Програм се природно доводи до садржаја програма предмета *Физичко и здравствено васпитање* и не захтева посебан простор и опрему. Увидом у исходе може се видети да је фокус програма на вежбању као вредности, стицању релевантних знања о вежбању, здрављу и исхрани, као и развоју позитивних ставова који ће допринети да ученик самостално, без присиле одраслих, бира да се храни правилно и уместо седења у затвореном простору за компјутером изађе напоље и физички буде активан са својим вршњацима”.

У раду се треба ослањати на оно што су ученици сазнали проучавајући наведене предмете али уз опрез како се не би десило да ова слободна наставна активност постане простор за проверу знања о рељефу или екологији. Лепо је да ученици знају нпр. називе планинских врхова и о томе се са њима може разговарати али то није циљ овог програма. О томе ће најбоље учити када буду кренули да се пењу на планине али до тога неће доћи ако ученици не препознају вредности боравака у природи и дружења са другим планинарима.

Наставници треба да искористе сваку прилику да у рад укључе ученичка ваншколска знања и вештине у вези њиховог боравака у природи. У групи ће увек бити ученика са различитим искуством у вези са њиховим бораваком у природи и зато треба, кад год је то могуће и погодно, искористити вршњачко подучавање. На пример, уколико у групи постоји ученик који има искуство боравака у природи као извиђач или је са родитељима планинарио или лето проводи код бабе и деде у планинском селу, наставник може да организује активност где ће он/она водити час и поделити са другим ученицима своја искуства и размишљања о боравку и кретању у природи.

У наставку упутства за сваку тему из програма дата су појашњења за кључне појмове, смернице за рад, идеје и препоруке за подстицаје, а информације о праћењу напредовања и вредновању ученика налазе се у *Општем упутству за остваривање слободних наставних активности* које се може наћи на сајту www.zuov.gov.rs.sna

ЧОВЕК И ПРИРОДА

Тема *Човек и природа* може се назвати уводном јер има функ-

цију упознавања ученика са програмом и подстицања радозналости за даљи рад. На почетку треба представити садржај програма, затим на који начин ће се радити на часовима и шта су очекивани исходи како би ученицима био јасан циљ ове слободне наставне активности која не замењује боравак и кретање у природи већ треба да допринесе мотивисању и припреми за такве активности. У току рада на овој теми али и на свим осталим, треба континуирано наглашавати централну поруку програма а то је *безбедност и одговоран однос према себи, другима и природи*. То значи да треба подстицати ученичку фасцинацију бораваком и кретањем у природи али без подршке авантуризма, ризичног и неодговорног понашања било које врсте.

На који начин ће наставник започети рад на трајној и нераскидивој вези између човека и природе је његов избор али свакако су добро дошли видео записи који показују разноврсност и лепоту природе на планети Земљи (нпр. неки делови из видеа (13) BEAUTIFUL PLANET | Најлепша места на Земљи – YouTube). Након гледања таквих снимака треба одвојити време за разговор о утисцима ученика, о могућим страховима од боравака у природи, дилемама колико их имају као и о човековом односу према природи. Ученици имају довољно предзнања о еколошким проблемима те их о томе не треба пропитивати већ треба укључити неке подстицаје који ће код њих изазвати осећања (нпр. љутњу), потребу да се реагује, испољавање ставова и посматрање природе као вредности у животу човека. Као могуће подстицаје предлажемо две песме. Једна је *Еколошка песма* Јелене Петошевић (Yelena – Eko (official video) (youtube.com) и песма Момчила Бајагића *Бажаре Овај свет се мења* Ovak svet se menja (Official lyrics video 2020) (youtube.com). Ученици могу погледати и ефектан анимиран филм *MAN* (Pogledajte ironiju o našem uticaju na planetu – crtani film (youtube.com). Циљ оваквих активности, где се супротстављају лепота природе и негативан утицај човека и његове индустрије на природу, јесте да се обесмисли равнодушност према овом проблему по принципу – није то проблем појединца, не може се ништа урадити и сл. и да се подржи лична одговорност и проактивност ученика у заштити природе. То ће се касније уклопити у тему *Кодекс боравака и кретања у природи* која захтева од сваког планинара да је својим бораваком у природи ни на који начин не угрози.

Ученицима ће свакако бити интересантан садржај који се односи на питање зашто човек иде у природу, какви су то изазови. Најбољи начин да се на то питање добије одговор јесте да се пронађе особа из окружења (наставник, родитељ, бивши ученик) која има искуство боравака у природи и планинарењу која би разговарала са ученицима на ту тему и указала да се ту не ради само о физичкој активности. За очекивати је да ће за ученике бити најатрактивнија прича о освајању високих планинских врхова као изазову и метафори човекове борбе сасамим собом и датим околностима (природом) али наставник треба да инсистира да је сваки боравак у природи благотворан. Уместо госта планинара, као подстицај за разговор могу се користити и неки филмови (нпр. Why do I hike | Award Winning Documentary 2020) или текстови у којима се описују осећања планинара током боравака у природи, изазовима које су имали, зашто нису одустајали упркос тешкоћама, доживљају равнотеже духа и тела, дружења са другим планинарима. Такве текстове наставник може да нађе у књизи *Приче са планине* коју је припремио М. Ердељан.

Уз ове активности обавезно треба укључити лична искуства ученика и њихова промишљања о значају боравака у природи за човека. Наставник може да припреми мини предавање о позитивном утицају боравака у природи на све аспекте човековог живота, његово физичко и ментално здравље, квалитет друштвених веза, осећај постигнућа и самопоуздања. За те потребе може се користити презентација *Boravak u prirodi – zašto je važno* (youtube.com или Bolji san, jak imunitet i više motivacije... Ovo su zdravstvene dobrobiti boravka u prirodi (youtube.com). Уместо мини предавања наставник може да организује гостовање лекара, психолога који ће то стручно објаснити или може пустити филм о томе (о добробићима по психичко стање људи:

<https://www.youtube.com/watch?v=KFilTqymoU>). Један час свакако треба одвојити за рад на природи као великој „учионици“. Ученике треба питати шта се све може научити током боравака у природи и шта се све може применити у природи од онога што је научено у школи, наравно имајући у виду који разред похађају.

Након ових садржаја и активности ученици треба да се упо-

знају са историјатом планинарског покрета у свету и код нас, како данас функционише Планинарски савез Србије и планинарски клубови, како се обележавају Међународни дан планина 11. децембар и Дан пешачења. Уз презентацију о садашњим активностима планинарских клубова може се приложити кратки филм о клубу који је најближи месту одакле су ученици као што је нпр. видео снимак *Planinarski Klub Leskovca – HISAR* 04.08.2024. (youtube.com). Ученике треба упутити да истажују како би дошли до следећих података. Прво планинско друштво основано је у Лондону 1857.(www.alpine-club.org.uk) и било је елитистичко (намење-но члановима повлашћених друштвених слојева). Њихов мото је био *Где ти је воља ту ти је пут*. Корени планинарског покрета у Србији зачети су у Свилајнцу 1875. године и везују се за Јулија Драшкоцију, апотекара и наставника гимназије у Свилајнцу (више детаља о томе може се наћи у монографији *Планинарство у општини Свилајнац*, Слободана Васића). Прва планинска организација основана је 1901. године као Српско планинско друштво. Планинарски савез Србије основан је 1948. године. Планинарски савез данас окупља 198 планинарских клубова/друштва широм Србије са више од 21000 чланова, има више од 300 лиценцира-них водича и Горску службу спасавања са 250 обучених спасилаца. Ученике треба упутити да посете сајт Планинарског савеза Србије (Planinarski savez Srbije | PSS | Republika Srbija) и открију које све податке садржи од актуелних вести, календара догађаја до информација о планинарским теренима и објектима. Уз овај садржај свакако треба придодати и представљање Међународног дана планина који се обележава 11. децембра и Дан пешачења који није фиксиран већ се за сваку годину одређује. Како планинарски клубови увек имају добру понуду активности за Дан пешачења наставник може да предложи ученицима и њиховим родитељима да се укључе и да „осете“ нешто од онога што ће у оквиру овог програма проучавати.

Рад на теми се завршава представљањем знаменитих планинара. Они могу бити и страни и домаћи али са интересантном биографијом. И овај сегмент се може поверити ученицима али не мора увек бити израда презентација, може да се уради и као кратки играчки или у форми интервјуа где би један ученик био новинар а други би глумио познатог планинара. Наставник ће направити избор знаменитих планинара а као идеју предлажемо лик и дело Јосифа Панчића (лекар који је волео природу и биљке а сам је рекао да је преокрет у његовом животу донело пењање на планину Ртањ) и Јована Цвијића (географ који је највише боравио на планинама источне Србије) који су до својих највећих научних постигнућа дошли зато што су били заљубљеници у природу и пуно времена су проводили у природи. За реализацију овог сегмента прве теме ученици могу да потраже помоћ од наставника биологије и географије и да са њима заједнички дођу до што више података о овим знаменитим планинарима.

Ученике ће вероватно интересовати и биографије планинара који су освајали највише врхове планина широм света као и о опасностима којима су били изложени. Наставник може да тражи од ученика да наведу које особине су ти људи морали имати да би постигли такве резултате. Циљ је да дођу до тога да се ради о људима који су били предузимљиви, истрајни, доследни, одговорни, солидарни, сарадљиви јер се такви подухвати не могу остварити смаостално. Активност треба завршити са оним што је и мото програма: *Одговоран однос према себи, другима и природи*. За ученике које посебно интересује освајање највиших врхова планина наставник може да препоручи неки од бројних филмова који ће код куће погледати и касније на часу поделити утиске (нпр. Silent Hiking The Himalayas for 16 days (youtube.com).

БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ

Као увод у тему ученици могу погледати слике или снимке боравака људи у природи којима се као у претходној теми наглашава лепота природе, хармонија човека и природе (нпр.<https://www.youtube.com/watch?v=XRupA2nyErQ>). Међутим, ова тема је корак даље јер треба да обезбеди ученицима конкретна знања за безбедан боравак и кретање у природи. На почетку ученици треба да се упознају са врстама планинарских терена и објеката. То може бити само на информативном нивоу уз коришћење одговарајућих фотографија. Планинарски терени су: маркиране планинарске стазе, уређена пењалишта, полигони за планинарску оријентацију, адреналин паркови. Планинарске стазе се према намени деле на: пешачке стазе у природи, планинарске стазе, трансверзале/обила-

знице, стазе за планински бициклизам и стазе за посебне намене. Планинарски путеви и стазе се по дужини деле на путеве и стазе краћег трајања (1–3 дана), средњег трајања (3–7 дана) и дугог трајања (дуже од 7 дана). По захтевности стазе могу бити лаке (није потребна помоћ руку, довољно су широке и добро уређене, препоручује се коришћење пешачких штапова), захтевне (понекад је потребна помоћ руку), врло захтевне (већа разлика у надморској висини, неопходно помагање рукама а коришћење шлема и друге заштитне опреме је обавезно). Према опремљености разликујемо осигуране планинарске путеве и осигуране пењачке путеве (виа ферата). Планинарски објекти су: планинарски домови, планинарске куће, планинарска склоништа, бивак, планинарски центар за обуку и усавршавање и планинарски камп.

У наставку је потребно представити различите начине вишедневног боравака у природи као што су: камповање, боравак у чврстим објектима, биваковање. То је прилика да наставник провери каква искуства ученици имају са боравком у природи, односно да ли су некад камповали или били у неком планинарском објекту, да ли имају искуство у подизању шатора. Уколико има услова, наставник може у школском дворишту да организује да ученици уз његове инструкције сами подигну шатор, а затим га сруше и пратилно спакују.

За безбедан боравак и кретање у природи један од предлога је адекватан избор опреме. Она може бити врло различита у зависности која је активност у питању, колико дуго се борави у природи, које је годишње доба и друго. За увођење ученика у овај кључни појам теме може се искористити активност где ученици треба да замисле да се спремају за дводневни излет у оквиру ког ће се пењати на оближњу, нижу планину, почетак је септембра и спаваће једну ноћ под шаторима. Ученици се деле у мале групе од по 3–4 члана и имају задатак да напишу списак опреме које треба понети како би били безбедни на излету. За тај задатак имају 10–15 минута.

Наставник чита списак сваке групе и идентификује групу која је не само највише важних делова опреме навела (шатор, врећа за спавање, вода) него и која је мислила на важне ситнице као што су ханзапласт, крема за заштиту од сунца или комараца, термос, лампа, качкет/капа, шибице/упалач и сл. Такође, треба скренути пажњу и на опрему која се нашла на списку а која је неопходна, неадекватна или планирана у неадекватној количини за боравак и кретање у природи.

Након те активности наставник треба да каже ученицима нешто више о опреми за боравак и кретање у природи фокусирајући се на избор одеће и обуће. Потребно је да уз излагање наставник припреми одговарајуће фотографије опреме. Наставник може да ученицима поставља питања којима ће их подстаћи да сами закључе о чему треба водити рачуна при том избору. Циљ је да заједнички дођу до тога да обућа мора бити удобна, стабилна, да

„дише“, а да одећа треба да обезбеди човеку да остане сув (заштита од спољашње и унутрашње влаге), да одржи топлотну равнотежу тела (од хладноће не штити дебела одећа већ ваздух између више слојева одеће), да заштити од сунца, ветра, да обезбеди лакоћу покрета. Ученици треба да се упознају са изразом *активни веш* и да радећи у паровима уз помоћ мобилних телефона истраже од ког материјала се прави (полиамид, полиестер) и које карактеристике има (пријања уз тело, растегљив је, не упија зној, лак је, брзо се суши, лако се одржава, штити од прегревања). Причу треба зачинити још неким детаљима као што су нпр. да хеланке нису добар избор за боравак у природи иако ученице воле да их носе јер не штите од трновите вегетације и ако је хладно не греју, а ако је топло ознојиће се, затим да гумене чизме нису добар избор иако штите од кише али не „дишу“ и ноге се зноје, а поред тога не пријањају на подлогу па се особа која их носи може лако оклизнути. Причу о одећи и обући треба тако водити да ученици схвате да погрешан избор одеће и обуће може да направи проблем особи током боравака и кретања у природи као што су прегревавање, смрзавање, квашење, прављење жуљева, повреде скочног зглова итд. Међутим, треба водити рачуна да се код ученика не створи погрешан утисак да је за боравак и кретање у природи неопходна куповина специјалне опреме, посебно оне скупе. Ученици треба да схвате да је фокус на функционалности а не на брендовима. Неки комади вишенаменске одеће или опреме могу се пронаћи у већини домаћинстава или се могу прилагодити за планинарење.

Као природан наставак рада на овој теми наставник осми-

шљава активности које се односе на избор и употребу ранца у коме се носе ствари неопходне за боравак и кретање у природи. Код избора ранца битна је његова величина, облик и какав је систем каишева. Капацитет ранчева за планинарење се мери у литрима. Опрема која се пакује у ранац се не мери у литрима и зато за почетнике, који први пут купују ранац, представља тешкоћу овај начин мерења капацитета ранца и може да их збуни. Идеални ранац за једнодневни планинарење је онај од око 35 литара. Ако се иде на краће туре, као што је преподневно пешачење по плани- ни довољно је понети ранац од 15–20 литара. Већ када се ради о вишедневном планинарењу, када је потребно преноћити, ранац би требало да је капацитета између 35 и 60 литара. Уколико постоји могућност наставник може донети у учионицу ранчеве различитих величина али ће сасвим добро послужити и слике ранаца како би ученицима имали визуелно јаснију представу о разликама између њих. О избору ранца ученици могу да погледају неки од видео снимака као што је нпр. [Kako izabrati ranac za hajking, putovanje ili trcanje? #planinarenje #backpack \(youtube.com\)](#) у трајању од 10.53 минута.

Осим избора величине ранца важно је и како се он пакује. То је добра прилика да се са ученицима поприча ко и како пакује ствари у њиховој породици када се негде путује. Да ли неко од родитеља има навику да прави списак, да ли се пакују самостално или их родитељи пакују, да ли претерују са количином ствари која се носи и сл. Затим наставник указује да је најбољи начин да се започне са паковањем тако што ће се направити списак свих ствари које треба понети а затим све ствари са списка треба поставити на једно место како би се размислило да ли је ту све што је потребно или има и непотребних ствари. Често у првом прављењу списка уврстимо и оне ствари које нам нису неопходне. Затим ученике треба упознати са основним принципима паковања ранца. Пакују се ствари према тежини и по учесталости употребе. Једна од кључних ствари за паковање је да се предмети групишу по тежини. Ствари које су теже се стављају у део ранца који је ближи кичми како би се оптимизовао терет који се носи у ранцу. У дну ранца се стављају крупне ствари, или оне ствари које нису тако често потребне или ствари које се користе за паузу. То могу бити кабаница, простирка, пресвлака и сл. На врху ранца се пакују оне ствари које се чешће употребљавају. У помоћне цевове се стављају потребштине и ситнице које се често употребљавају или које су хитно потребне (папирнате и влажне марамице, вода, телефон). Било би добро да наставник припреми један ранац и одређен број ствари за паковање како би демонстрирао правилан начин паковања и омогућио ученицима да сами то испробају. Уместо тога ученици могу између два часа да погледају снимак о томе у трајању од 7.48 минута ([Kako spakovati veliki ranac? \(youtube.com\)](#)) а затим да о томе разговарају. Такође, може им се понудити да погледају видео запис [Ovo NE RADITE NIKADA – Najcesce Greske kada Nosimo Ranac \(youtube.com\)](#) у трајању од 6.48 минута и да о томе продискутују или нешто друго пригодно што изабере наставник. Такође, може се реализовати радионица *Паковање планинарског ранца* чији је сценарио дат у приручнику Планинарство – боравак у природи 1 (стр. 132).

Уколико наставник процени да је потребно и да има времена, он може да организује гледање филма у трајању од 3 минута [Prigor za preživljavanje u prirodi \(survival kit\)](#) у коме ће ученици имати прилику да виде како у јако мали ранац може да стане пуно значајних ствари за боравак и кретање у природи. Након гледања филма обавезно дати ученицима прилику да размене своје утиске.

Следећи сегмент рада на овој теми предвиђа да се ученици упознају са објективним и субјективним опасностима боравака и кретања у природи, начину како се у таквим ситуацијама реагује и како се човек може унапред заштити од њих. За увођење у ове кључне појмове наставник може да тражи од ученика да сами наведу неке опасности за које мисле да прете људима током боравака и кретања у природи. Ученичке одговоре може писати на табли и груписати их у објективне и субјективне, а затим их допунити како би слика о опасностима била комплетна. Објективне опасности настају под утицајем природних појава, животињског и биљног света као што су опасности од саме конфигурације терена, временских услова, надморске висине или присуства опасних животиња и биљака, а субјективне настају под утицајем човека и његових поступака. На пример, са ученицима треба продискутовати које су то животиње које се могу срести током боравака у природи у нашој земљи и како треба реаговати (различити глодари, змије, пухови, дивокозе док је сусрет са вуковима, медведима,

лисицама доста редак). За појашњење опасности у природи наставник може користити делове књиге 2. *Сигуран корак* који се на то односе и треба да укаже ученицима да ће у наставку рада на програму сво- је знање о томе допунити кад буду обрађиване теме о временским условима и исхрани у природи. У наведеној књизи налази се и сет питања за проверу знања ученика о објективним и субјективним опасностима у природи.

Рад на овим важним кључним појмовима треба тако водити да се укаже да се субјективне и објективне опасности често здружено појављују али се оне могу предупредити добром припремом, планирањем, правилним избором активности и опреме, правилним понашањем у групи и организацијом. То се нарочито односи на почетнике који немају искуство боравка и кретања у природи. Зато ученике треба упознати са основним препорукама Планинарског савеза Србије (ПСС) које су дате у 10 тачака.

1. У планину не крећите сами. Група треба да броји најмање три члана.
2. Испланирајте своју активност.
3. Уколико први пут идете у тај рејон или на ту планинску стазу, контактирајте локално планинарско друштво.
4. Проверите временску прогнозу.
5. Понесите довољно воде и хране за целодневну активност и нешто у резерви што ћете само „прошетати у ранцу”.
6. Понесите комплет за пружање прве помоћи у складу са својим знањем у пружању прве помоћи.
7. Понесите чеону лампу.
8. Обавестите некога од пријатеља/родбине о својим плановима и активностима, помените им планирану путању.
9. Напуните телефон пре поласка на активност и штедите батерију.

10. Меморишите број Горске службе спасавања – 062-464-646. Након ових препорука логично се надовезује рад на упознавању са најчешћим повредама у природи као што су жуљеви, по- секотине, сунчанице, промрзLINE, топлотни удар, угануће скочног зглоба, алергијске реакције, уједи инсеката. Наравно, рад на по- вредама треба да буде у контексту како их избећи и како реаговати кад се десе.

На то се надовезује упознавање ученика са основним подацима о пружању прве помоћи и спасавању повређених особа у природи. Од ученика се не очекује да буду оспособљени за пружање прве помоћи али треба да буду упознати са основним принципима и посебно са тим шта никако не треба радити као и кога треба позвати у помоћ, а ту се мисли на јавне службе од значаја у опасним ситуацијама као што су хитна помоћ, ватрогасци, полиција, горска служба спасавања. Ученици треба да знају на које бројеве телефона могу добити ове службе.

У раду на опасностима и повредама у природи могу се користити искуства људи који су пуно боравили и кретали се у природи. Као што је већ препоручено, наставник може да позове неког искусног планинара да на једном часу буде гост и да ученицима исприча неке своје доживљаје на ту тему и да одговара на њихова питања.

Рад на овој теми мора да обухвати и активности чији је циљ да укажу ученицима да није довољно обући патике, ставити ранац на леђа и кренути у природу већ је за све, а посебно за почетнике, важна припрема. Она може бити на нивоу прикупљања информација (колико је дуга стаза, колика је висинска разлика, да ли дуж стазе има извора воде, каква је подлога по којој се хода, каква је временска прогноза), што је важно али није довољно. Потребна је и физичка припрема (вожња бицикла, трчање, теретана, пливање) која је потребна за унапређење моторике, снаге и издржљивости, координације, равнотеже и флексибилности. Међутим, потребна је извесна и психичка припрема, посебно за почетнике који не познају довољно како ће изгледати активности у природи и шта се од њих очекује. И на, крају, мада не мање важно, потребна је припрема да се особа оснажи за функционисање у групи. Јако је опасно уколико појединац непланирано и неконтролисано почне да се издваја из групе, да се понаша имајућу виду само своје тренутне потребе и интересе (нпр. да направи селфи на некој литици, убере цвет или крене неком другом стазом јер мисли да је туда ближе). Такође, себичност, одсуство толеранције и солидарности према другим члановима групе, као и непоштовање одлука вође непри- хватљиво је, угрожава безбедност и одражава се негативно на ат- мосферу целе групе. Зато је дато право водичу да уколико проце- ни да нека особа

није физички и психички припремљена или није адекватно опремљена, може је искључити из групе и конкретне активности у природи.

У оквиру ове теме која је по броју кључних појмова најбогатија, последњи сегмент предвиђа да се обраде садржаји који се односе на кретање у природи. Међутим, пре него што се крене са представљањем карактеристика различитих техника кретања неопходно је обрадити како се оријентирешмо у природи. Са ученицима треба вежбати одређивање стране света помоћу компаса и других показатеља (Часовника и Сунца, звезде Северњаче, Месеца, маховине, година на дрвету). Свакако са ученицима треба обр- адити и употребу система ГПС навигације, прикупљања и обраде података на конкретним примерима.

У контексту овог садржаја један час се може посветити представљању планинарске оријентације и оријентиринга који се могу практиковати и као такмичарски спорт и као рекреација. Циљ је да се уз помоћ карте и компаса (без осталих помагала), крећући се непознатим тереном, пронађу све контролне тачке уцртане на карти и да се дође до циља што пре. У сваком тренутку учесници оријентиринга морају знати где се налазе и на основу свог знања и искуства у читању карте треба да доносе одлуке о томе којим правцем ће се кретати како би најбрже обишли целу стазу и пронашли све контролне тачке. Некад треба донети одлуку у складу са народном пословицом која каже *Преко прече – наоколо ближе*, када је брже ако се брдо обиђе, него ако се иде преко њега. Такве и много компликованије одлуке се траже од учесника оријентиринга и у томе је посебан изазов било да је у питању такмичење или само рекреација. Оријентиринг није скуп спорт, не захтева много физичке снаге и може се практиковати појединачно, групно, породично и то од основношколског узраста до старости и током целе године. Било би добро да наставник набави неку од посебно направљених карата за оријентиринг (израђују се по међународним стандардима ИСОМ) како би ученици видели како оне изгледају. Постоје посебно обучени стручњаци који врше израду оваквих карата. За област Београда и околине има преко 30 карата (Калемегдан Ада Циганлија, Кошутњак, Топчидерски парк, Хајд Парк, Ташмајдан, Липовичка шума, Авала, Јајинци, Бабе – Златара), а израђене су и за терене на Фрушкој Гори, Златибору, Тари, Копанику, Дивичбараме, у околини Смед. Паланке, Смедерева, Параћина, Крушевца. Уколико постоје могућности било би добро да у школи гостује особа која се бави планинарском оријентацијом или оријентирингом и која је спремна да пренесе своја искуства, одговара на питања ученика и мотивише их да се укључе у такмичења.

На крају обраде друге теме потребно је обрадити технике кретања у природи. То је важан садржај јер се кретање одвија на врло различитим теренима (стрмина, бијело, снег, лед, сипар, камењар, вода, вегетација) и у различитим условима (високе или ниске температуре, смањена видљивост/мрак, ветар, велика надморска висина). С обзиром да се програм остварује у условима учioniце, ученици ће се о томе упознати на теоријском нивоу. Наравно, прави ефекат научног може се очекивати тек у практичној примени, онда када ученици буду боравили у природи и били у прилици да се крећу у природи, односно када на личном искуству буду „осетили” оно што им је наставник говорио. У оквиру техника кретања ученици треба да се упознају и са појмовима брзина кретања, кретање маркираном стазом, паузе у кретању, техника пешачења, мимоилажење, растојање, техника дисања, кретање различитим теренима, прелазак водених токова, кретање кроз насељено место, употреба штапова за ходање, техника пењања, техника ходања по снегу. За потребе објашњавања ових појмова наставник може да користи одговарајуће слике, цртеже, снимке (може их наћи у приручницима 2. Сигурни корак, Планинарство – боравак у природи 1. и материјалу за основну планинску обуку). Уколико процени да је потребно и да се логично надовезује на претходне садржаје наставник може упутити ученике да код куће погледају снимак о употреби штапова при планинарењу у трајању од 23:36 минута (Орeма за planinareње – štarovi (youtube. com) и да на часу о томе разговарају. Уместо целог снимка настав- ник може да прикаже ученицима скраћену верзију.

На крају рада на теми може се анализирати како ради једна од апликација на мобилном телефону (нпр. Педометар која броји кораке) које су намењене мерењу пређеног растојања а наставник може припремити информације колико корака је оптимално направити у односу на узраст. Затим се ученици могу упутити да до следећег часа, сваки дан, воде евиденцију колико су корака направили или колико су растојање препешачили и да процене да ли

је то права мера за њихов узраст или је то премало/превише. Ова активност се може проширити и на родитеље, наравно на оне који то прихвате, да у том истом периоду такође евидентирају дневни број корака и процене да ли имају потребу за додатним кретањем. Након тога, наставник може да организује да на часу ученици заједнички и уз његову помоћ припреме сет препорука за родитеље који се недовољно крећу у који би уградили све што су до тада научили у оквиру овог програма.

УТИЦАЈ ВРЕМЕНСКИХ УСЛОВА НА БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ

Ученицима је свакако јасно да је боравак у природи блиско повезан са временским условима и да је важно поседовати што тачније информације о надоласећем времену. Међутим, рад на овој теми треба тако водити да се избегну два екстрема од којих се један односи на схватање да се у природу иде само кад су идеални временски услови јер то није тачно и други да се иде у природу у свим временским условима, што такође није прихватљиво из безбедносних разлога (подсетити ученике да под објективним описностима у природи спадају и оне од временских услова). Ученицима треба да буде јасно да се боравак у природи може одвијати у различитим временским условима (киша, ветар, снег, сунце), да се временске прилике могу у кратком временском периоду променити, да не постоје 100% тачне дугорочне временске прогнозе али да се са добром опремом и континуираним праћењем предзнака времена може обезбедити безбедан боравак у природи. Ту се може направити веза са садржајем из теме *Боравак и кретање у природи* који се односи на паковање ранца где је обавезни садржај увек не-промочива јакна.

На почетку рада на овој теми ученици треба да се упознају са метеоролошким елементима (сунчево зрачење, температура ваздуха, ваздушни притисак, влажност ваздуха, брзина и смер ветра, падавине) и метеоролошким појавама (муње, поларна светлост, хало, дуга, фатаморгана) и њиховим утицајем на боравак и кретање у природи. Информације о томе, као и сет питања за проверу знања, наставник може да нађе у књигама 2. *Сигуран корак и Планинарство – боравак у природи 1*.

Такође, потребно је пажљиво прорадити садржај који се односи на знаке лепог и лошег времена. Неке од знакова ученици ће свакако знати па их треба питати да их сами формулишу (нпр. брзо кретање облака, појава магле, „црни“ облаци, ведро небо). Њихове одговоре наставник треба да допуни још неким показатељима као што су ваздушни притисак, температура, врста облака али и интересантним, мање познатим, као што су да деформација трага на небу од авиона може да укаже у ком правцу се крећу ваздушне масе на великој висини или шта значи јако руменило на небу при заласку сунца.

У оквиру ове теме налази се још један кључни појам који је индиректно повезан са временским условима. У питању је прављење заклона од невремена. Наставник ће ученицима дати основне принципе прављења заклона и који је алат потребан за то а затим може приказати неки од снимака који то илуструју (нпр. <https://www.youtube.com/watch?v=5NgFSbtVB1o&t=18s>). Уколико има услова то знање се може проверити у конкретној ситуацији тако што ће се реализовати двочас у непосредној околини школе (нпр. оближњој шумици, већем парку) уз опрез наставника како ученици користе неопходни алат. Овај садржај има директну везу са садржајима предмета *Техника и технологија* па два наставника могу да осмисле заједничку активност.

ИСХРАНА И ХИГИЈЕНА ТОКОМ БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ

Исхрана и хигијена су издвојене као тема јер су важне за безбедан боравак и кретање у природи, иако су могле бити и кључни појмови у оквиру садржаја који се односе на опасности у природи (субјективне опасности), на опрему (паковање хране и воде) и на припрему за боравак у природи.

Правилна исхрана и хидратација треба да обезбеде да тело има довољно енергије да издржи напоре кретања у природи, док неправилна исхрана може довести до исцрпљености, дехидрације и других здравствених проблема. Са ученицима треба разговарати о исхрани пре, током и након кретања у природи јер се у свакој фази могу направити грешке.

У оквиру *Биологије* и *Физичког и здравственог васпитања*

ученици су учили о угљеним хидратима, протеинима и мастима тако да у оквиру овог програма треба то знање повезати са бораваком и кретањем у природи. На почетку наставник може о томе да да неке основне информације. За ученике је довољно да знају да су угљени хидрати главни извор енергије за наше тело и да су врло важни за одржавање издржљивости. Они се у телу брзо разлажу у шећере и лако се користе као извор енергије за мишиће. Једноставни угљени хидрати, попут шећера, брзо се апсорбују у телу и добри су за краткотрајне енергетске потребе, али су сложени угљени хидрати које налазимо у интегралном хлебу, житарицама и поврћу, пожељнији јер се спорије разлажу у телу и пружају дуготрајну енергију. Беланчевине или протеини су кључни за изградњу и одржавање мишићне масе током дуготрајних напора. Протеинска храна такође може помоћи у одржавању ситости током планинарења. Протеини се спорије разлажу у телу од угљених хидрата, што значи да осећај ситости траје дуже након узимања протеинског оброка. За масти треба да знају да нису пожељне јер су спор извор енергије и за њихово варење треба више кисеоника. Уз информације о исхрани обавезно указати на значај доброг хидрирања за напоре у току кретања природом. Ако планинар пије воду тек кад је жедан то значи да касни за потребама свог организма у условима појачаног напора. Недовољан унос течности може довести до дехидрације, која може изазвати бројне здравствене проблеме, укључујући умор, главобољу, вртоглавицу, мучнину, и грчеве у мишићима. Правило је да се пије мало по мало континуирано током појачаног напора. У следећем кораку наставник дели ученике у мале групе које треба да замисле да иду на једнодневни излет у трајању од 8 сати током којих ће се попети на одређену планину нпр. 1000 m надморске висине (изабрати неку оближњу која је ученицима позната). Свака група има задатак да напише шта од хране и пића и у којим количинама је оптимално да се понесе на излет. Уз тај предлог група треба да да кратко појашњење зашто су направили такав избор. У току рада могу користити мобилне телефоне и консултовати наставника. Када свака група представи своје предлоге, наставник модерира дискусију и даје завршни коментар у коме указује на оно што су ученици добро предложили и на оно што нису добра решења. Сви они који су предвидели да у рану буду сендвичи од црног хлеба, сир, јогурт, шунка, насецкан краставац и паприка, црна чоколада, енергетске плочице, поморанца, јабука, лешник, орах, семе бундеве, суве урме, шљиве или кајсије и наравно флаша воде направили су добар избор. Наставник заокружује ову причу наводећи да и храну и воду треба узимати више пута по мало током напора, да оброк пре кретања у природу треба да буде лаган и ако може 2 сата раније, као и да организам после напора не треба одмах оптерећивати претераним уносом хране. Уколико има времена и интересовања наставник може ученицима да пусти филм (What happens to your body at the top of Mount Everest – Andrew Lovering) о још једној „храни“ за планинаре који освајају највише планинске врхове а то је кисеоник. То се може допунити информацијама шта они једу и пију током тих дугих експедиција. У оквиру ове теме потребно је са ученицима прорадити и кључне појмове који се односе на проналажење воде за пиће, јестиве и лековите намирнице из природе као и на отровне и штетне биљке. Током боравка у природи, посебно када се човек пење на веће надморске висине које су му мање познате биће у прилици да се сусретне са биљкама које не познаје, које су му атрактивне и интересантне с тим да неке од њих могу бити јестиве, неке лековите а неке врло опасне чак и ако се само додирну. Од ученика се не очекује да овладају разликовањем јестивих, лековитих и опасних биљака, да знају њихова имена, где расту и сл. У оквиру овог програма довољно је да сазнају да оне постоје, да виде слике неких од њих и да изграде став да ништа од биљака не дирају, посебно не конзумирају а да претходно не консултују искусније планинаре. Проблем са биљкама је што оне могу бити и корисне и штетне за људе, на пример, шумске јагоде имају диван укус и јестиве су међутим, ако су их пре брања напали глодари могу бити преносници болести. Гљиве у природи могу бити и јестиве и отровне а чак и искусне особе могу се преварити у њиховом разликовању. Коприва се може користити у исхрани јер је здрава али она може да опече особу која је бере ако нема рукавице. Неке биљке су опасне не само што су отровне већ што имају бодље, неке испуштају мирисе који опијају. У раду са ученицима најбоље је задржати се на лековитим биљкама као што су мајчина душица, боквица, камилица, кантарјон, глог. Наставник треба да припреми слике ових биљака. Што се тиче хигијене ученицима треба предочити да је важна лична хигијена током боравка и кретања у природи као и хигијена током

боравка у планинарским објектима. Прибор за личну хигијену намењен за планинарење мора бити прилагођен редукованим условима комфора у шатору или планинарском дому, могућности паковања у ранац, а понекад и ограниченој количини воде. Наставник може поделити ученике у групе и дати им задатак да сачине списак комплета за хигијену који ће појединац и група понети на камповање.

КОДЕКС БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ

Ова тема је дата издвојено иако се њени садржаји кроз цео програм прожимају у складу са наведеном централном поруком *безбедно и одговорно према себи, другима и природи*.

Наставник ће изабрати како ће реализовати тему. Није толико битно да ли ће то радити континуирано уз друге садржаје или ће јој посветити посебне часове или ће због важности радити и континуирано и у оквиру ове теме али је важно да ученици схвате да боравак у природи и планирање треба да се одвијају у складу са неким правилима чије су основне вредности људски живот, хуманост, међусобно уважавање, одговорност, солидарност, екологија и одрживи развој. Са ученицима треба прорадити следећа правила понашања:

она која се тичу понашања појединца према групи и водичу, она која се односе на понашање појединца према природи и трећа која се тичу коришћења планинарских објеката.

За прву групу важно је да ученици схвате да појединац приступа излету на личну одговорност, потврђује да испуњава здравствене и психофизичке услове за сигурно учествовање на излету и прихвата план излета. Затим, прихвата и поштује водича, следи његова упутства и настоји да својим захтевима не омета друге учеснике излета и остварење циља излета. Поштује одлуке водича чак и када се са њима не слаже. Кретање и одабир планинарских стаза су у компетентности водича, који задржава право промене плана и стазе према процени на терену. Водич пре поласка на излет може проверити опрему свих учесника излета и ако неко нема опрему у складу са захтевима излета или делује физички или психички неспреман, водич може таквој особи ускратити да учествује на излету. Темпо хода прилагођава се најслабијем члану групе, али без непотребног заостајања слабијих, док најбржи требају стрпљење да прилагодити свој темпо брзини кретања групе и бити спреман да помогне слабијима. Уколико је потребно главни водич може, на основу личне процене, раздвојити учеснике на групу бржих и групу спорих учесника. При сусретима на уским планинским стазама спретнији, јачи и млађи планинари се склањају и пропуштају слабије и старије. У заједничким акцијама снажнији преузимају напорније задатке. Удаљеност између планинара треба увек бити таква да се чланови групе могу међусобно видети и чути. Основно правило је да нема самовољног удаљавања од групе, а уколико то неко и уради онда водич не сноси одговорност за последице. И наравно, важно правило које је део културе међусобног опхођења је да се планинари у планини међусобно увек поздрављају иако се не познају.

Другу групу чине правила о којима је већ било речи у претходним темама. Сада је прилика да се то обједини и додају још неки подаци. За праве љубитеље природе и планинарења незамисливо је све оно што би на било који начин угрозило природу и њен животињски и биљни свет. Наставник може од ученика да тражи да наведу нека понашања која не би требало чинити у природи и нека која су добродошла. Када ученици изнесу своје одговоре наставник их може допунити следећим информацијама. На планинским стазама, одмориштима и врховима се не оставља никакво смеће, амбалажа, већ се носи са собом до места где је предвиђено да се баца. Чак и кад постоје на стази канте не треба их затрпавати смећем јер је неизвесно колико се често празне. Уколико се успут угледа неко смеће треба га покупити и понети. Цвеће не треба брати, животиње се не узнемиравају а воде се не загађују. У природи се не прави бука (не слуша се гласна музика, не пева се и не говори гласно, не користе се електронски уређаји који су бучни) јер она може сметати другим учесницима излета али и неким животињама нпр. птицама. Хођајући планинским стазама, у оквиру својих могућности треба уклањати камење које се одронило као и гране које су пале на стазе. Ватра се ложи само тамо где је дозвољено и обавезно се пре одласка пажљиво угаси.

Трећа група правила се тиче коришћења планинарских објеката. Ученицима треба да буде јасно да не постоји посебна служба која се бави чишћењем и одржавањем тих објеката јер то нису

хотели већ је то одговорност сваког планинара. Ту важи правило *остави како си затекао*.

ОРГАНИЗАЦИЈА ИЗВОЂЕЊА ПЛАНИНАРСКИХ АКТИВНОСТИ

Након рада на свим претходним темама неопходно је са ученицима проћи и кроз све фазе организације и реализације планинарских активности. Тиме се заокружује програм чији је циљ мотивисање ученика да више времена проводе у природи, да се учлане у неки планинарски клуб и крену у планинарске активности на безбедан и одговоран начин.

На почетку ученике треба упознати да постоје различите врсте акција (такмичења, једнодневне и вишедневне планинарске спортско-рекреативне акције, тематске акције, планинарске високогорске акције, планинарске експедиције, акције за младе, планинарске акције намењене осетљивим групама и инвалидним лицима) и било би добро да наставник сваку од њих илуструје конкретним примером, односно описом како оне изгледају. У следећем кораку ученицима треба објаснити да је начин организације и реализације ових акција регулисан *Правилником о безбедном извођењу планинарских активности* и другим документима Планинарског савеза Србије и да је суштина оваквог решења обезбеђивање безбедности и уколико дође до неких проблема утврђивање чија је то одговорност. Ово је важан сегмент рада на програму који треба да обезбеди да ученици схвате да се у природу не иде неприпремљено, неорганизовано и неопремљено.

У књизи 2. *Сигурни корак* налази се списак од 10 ставки које чине један програм акције и са ученицима треба заједнички проћи кроз све фазе припреме и реализације програма једне акције. Уколико постоји могућност било би добро да локални планинарски клубови обезбеде за ученике по примерак планинарског дневника како би имали увид како он изгледа и чему служи. Такође, и приручник *Планинарство – боравак у природи 1* садржи део који се односи на припрему планинарске акције (124 стр).

Иако у оквиру овог програма није предвиђено да ученици са наставником бораве у природи у току школске године, биће пуно прилика када ће они боравити у природи (свакодневни живот, школске екскурзије/излети, породична летовања/зимовања) и било би добро подстицати их да својим мобилним телефонима фотографишу природу. Од тако насталих фотографија и пратећег текста на крају школске године може се направити изложба у којој би ученици показали шта су научили у оквиру овог програма. На пример, изложба би могла да има 3 сегмента. Један би се односио на информације зашто је за човека добро да борави у природи и да планинари, други би садржао податке о локалном планинарском клубу и његовим активностима, а трећи би могле бити фотографије природе које су ученици направили. Независно од изложбе, било би добро да школа обезбеди мањи простор у коме би се током целе школске године објављивале актуелне информације у вези са активностима локалног планинарског клуба или клубова ако их има више које би ученици који похађају ову СНА ажурирали.

Како је један од исхода програма да ученици покажу интересовање за боравак у природи и планинарење било би пожељно да постану чланови најближег планинарског клуба. Зато током целокупног рада на садржају ове слободне наставне активности треба правити везу са планинарским клубовима и њиховим активностима и чланством.

На крају школске године наставник треба да направи рекапитулацију садржаја који су обрађивани и може да да ученицима неку врсту теста којим би проверио степен усвојености знања али и развијености правилних ставова према боравку и кретању у природи. Наравно, идеално би било завршити рад на овој СНА излетом чији би програм кореспондирао са обрађеним темама и који би пружио могућност примене наученог. Овакав излет реализовао би се након завршетка школске године, у организацији најближег планинарског клуба, уз сагласност родитеља који се такође могу придружити излету.

ЦРТАЊЕ, ВАЈАЊЕ И СЛИКАЊЕ

Циљ учења слободне наставне активности *Цртање, вајање и сликање* је да ученик кроз ликовни рад развија стваралачко мишљење и унапређује визуелно опажање, естетичке критеријуме и способност ликовног изражавања.

Разред **Пети**
Годишњи фонд **36**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја програма
Компетенција за учење Естетичка компетенција Комуникација Решавање проблема Рад са подацима и информацијама Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини Сарадња Дигитална компетенција Предузимљивост и оријентација према предузетништву Одговорно учешће у демократском друштву	– црта креирајући линије различитих вредности комбиновањем материјала, угла и притиска прибора/материјала; – црта према задатом моделу приказујући односе величина које опажа; – илуструје причу, бајку или песму одабраном цртачком техником; – обликује, према моделу, фигуре од меког материјала стилизујући сложени облик; – обликује, у самосталном и тимском раду, скулптуре или употребне предмете од материјала за рециклажу; – наслика ликовни рад према задатом или одабраном моделу приказујући тонове које опажа; – обликује стварне и имагинарне текстуре и облике одабраном цртачком, сликарском или вајарском техником; – изрази цртежом, сликом и скулптуром машту, сећање, емоције, интересовања или утисак о уметничком делу; – обликује употребне предмете примењујући најмање једну хоби технику; – разликује цртачке, сликарске и вајарске технике, материјал и прибор; – чисти радну површину, простор и прибор по завршетку сваког рада; – учествује у активностима које доприносе добробити школе и локалне заједнице.	ЦРТАЊЕ Својства линија. Врсте цртежа. Цртачке технике.
		ВАЈАЊЕ Својства облика. Стилизовање облика. Вајарске технике.
		СЛИКАЊЕ Примарне, секундарне и терцијарне боје. Локални тон. Сликарске технике.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Цртање, сликање и вајање* омогућава ученицима петог или шестог разреда да кроз ликовне радионице и индивидуалне и тимске ликовне пројекте развијају стваралачко мишљење и вештине које су им неопходне за свакодневни живот и наставак школовања.

У првој колони табеле наведене су међупредметне компетенције које је неопходно развијати код ученика, како у настави свих предмета, тако и током слободних наставних активности. У другој колони су наведени исходи учења за крај разреда, који прописују шта је сваки ученик способан да уради по завршетку учења програма. Исходи су смерница за планирање активности ученика, а не одређују ниво постигнућа, јер је развој ученика индивидуалан. У трећој колони су наведене три теме: *Цртање; Вајање и Сликање*, као и кључни појмови садржаја програма који су смерница наставнику за одабир мотивационих садржаја и планирање наставе.

Ослонац за планирање и реализацију програма је опште упутство за све програме слободних наставних активности, као и упутство за програм *Цртање, вајање и сликање*, које ближе објашњава специфичност програма. Програм је конципиран тако да фаворизује ликовне активности ученика, повезивање њиховог школског и ваншколског искуства, учење путем ликовног истраживања и решавања ликовних проблема, сарадњу и употребу савремених технологија за учење и стваралачки рад.

Програм се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени, већ је потребно подстицај ученике да користе што различитије изворе и врсте информација, да их критички процењују, као и да их користе као подстицај за стварање оригиналног ликовног рада.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм слободне наставне активности *Цртање, сликање и вајање* надовезује се на програм предмета *Ликовна култура*, па је приликом планирања слободних активности неопходно водити рачуна о предзнањима ученика. Треба имати у виду и то да се програм слободних наставних активности разликује од програма општеобразовног предмета *Ликовна култура*, који обухвата знатно шире садржаје и исходе учења. Програм слободних наставних активности не предвиђа даље ширење програма општеобразовног предмета *Ликовна култура*, већ је фокусиран на одабране уметничке гране како би ученици имали довољно времена да развијају корисне вештине.

Приликом припреме оперативног плана наставник одређује број часова за реализацију сваке програмске теме и наставне јединице, као и називе наставних јединица. Називи наставних јединица се одређују на основу назива теме, кључних појмова и исхода, а указују на активност ученика и садржаје који омогућавају достизање исхода. На пример, *Цртање мртве природе, Сликање пејзажа, Вајање портрета...*

Кључни појмови садржаја програма су смернице за избор мотивационих садржаја, а који треба да обухватају разноврсне визуелне, аудио и аудиовизуелне информације, које наставник припрема и приказује на часу. Приказани садржаји и мотивациони разговор треба да побуде радозналост и спремност ученика да код куће или на часу и сами проналазе сродне подстицаје за стваралачки рад. Наставник процењује могућности ученика и школе. Уколико школа поседује услове, ученици под надзором и према упутству наставника могу да траже мотивационе садржаје на интернету током часа. Препорука је да те активности не трају дуже од пет минута како се не би губило драгоцено време за развијање идеја и реализацију ликовног рада.

Прописани исходи су достижни за сваког ученика, јер су формулисани тако да не прописују ниво постигнућа. Како су у питању исходи за крај учења програма, који су формулисани уопштено, наставник може да прецизира исходе за сваку наставну јединицу. На пример, *По завршетку наставне јединице ученик ће бити у стању да примењује технику лавирани туш.*

Приликом планирања активности неопходно је мислити и на активности које на специфичан начин развијају међупредметне компетенције. Рад са подацима и информацијама подразумева и коришћење разноврсних информација као подстицај за стваралачки ликовни рад. И погрешан податак може послужити као подстицај за стварање. На пример, исказ: *Лазаре су традиционално*

*српско јело и питања: Да ли је овај исказ тачан; Зашто није; Која су традиционална српска јела; Од којих састојака се справљају; Како се ти састојци производе; Које је ваше омиљено јело... Ученици након разговора могу да обликују ликовне радове самостално одређујући ликовну тему. Могу да прикажу омиљено јело или састојак или процес производње неког састојка или да осмисле трпезу из маште... Посебан захтев је да на основу информација које су добили током разговора о храни дизајнирају неки употребни предмет који није прехранбени производ (обућу, одећу, намештај, аутомобил...). Ликовна дела, такође, могу да буду подстицај за стварање, а да не упућују на копирање. Ученици могу да на основу уметничке слике насликају рад другачијег садржаја, користећи боје које опажају на уметничкој слици... Рад са подацима и информацијама пружа бројне могућности наставнику да осмисли активности које мотивишу ученике да стварају и развијају своје индивидуалне способности. Важно је приликом сваке активности истаћи циљ, односно објаснити ученицима зашто нешто раде, шта тачно уче и развијају како би се омогућило развијање компетенције за учење. Компетенција за комуникацију не подразумева само вербалну и писану комуникацију, већ и изражавање идеја, ставова, емоција, порука... ликовним техникама. Док у настави *Ликовне културе* ученици уче и да тумаче (декодирају) слику у најширем значењу, током слободних наставних активности фокус треба да буде на изражавању. Компетенција за предузимљивост и оријентацију према предузетништву током слободних наставних активности развија се припремањем радова за наградне конкурсе и продајне изложбе на школском сајму, као и кроз друге школске пројекте. Када је реч о развијању дигиталне компетенције, програм слободних наставних активности који је усмерен на традиционалне технике развија ову међупредметну компетенцију веома специфично. Ученицима је потребно повремено дозволити да посматрају фотографију или снимак на интернету, највише пар минута, а затим да стварају аутентичан ликовни рад на основу опажања и памћења опаженог. Наставник треба претходно да укаже ученицима шта тачно треба да опажају и памте (боје, шаре, текстуре, облике...) и да постави захтев да ученици креирају другачију композицију од оне коју су посматрали. Савремена технологија се током слободних наставних активности може користити и за снимање радова и обраду дигиталне фотографије. С обзиром на то да је фонд часова недовољан, ученици могу то да раде код куће, уз надзор старијих. На исти начин ученици могу виртуелно посетити изложбе у музејима. Пожељно је искористити прилику да поједини музеји и установи културе организују у свом амбијенту ликовне активности за ученике.*

Посебно заинтересованим и напредним ученицима могуће је задати домаће задатке. Корисно је да наставник унапред припреми листу могућих домаћих задатака. Тему индивидуалног пројектног задатка који се реализује код куће ученик може да одабере на основу две до четири тема које предлаже наставник, али и да сам осмисли и предложи тему која га највише интересује.

Потребно је унапред испланирати бар један тимски ликовни пројекат у току године, а који захтева више времена за реализацију.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Реализација програма треба да буде заснована на комбиновању различитих наставних метода и техника које мотивишу ученике и омогућавају максимални развој индивидуалних потенцијала. То, међутим, не подразумева упоређивање индивидуалних способности ученика и постављање превисоких захтева које не могу сви ученици да достигну, већ константно праћење напредовања сваког ученика и по потреби одређивање посебних индивидуалних задатака и активности да би се подстакла мотивација и омогућило напредовање у складу са индивидуалним способностима и интересовањима. Ученици и сами треба да предлажу ликовне теме и активности које их интересују, при чему све предложене активности треба да буду у оквиру програма. Оне могу бити повезане са актуелним догађајима у локалној заједници, као и за културну баштину народа ком ученици припадају. Треба имати у виду и то да ће неки ученици брже достићи исходе, а неки ученици спорије, као и то да ће сваки ученик једнаставније и брже достићи неке исходе, а спорије друге исходе. Најважније је да се до краја године достигну сви исходи, у оној мери која је условљена индивидуалним могућностима сваког ученика.

У овом делу су дате препоруке и предлози активности као помоћ наставнику да одабере/осмисли задатке, а водећи рачуна о

томе да није могуће реализовати све предлоге у оквиру датог фонда часова.

ЦРТАЊЕ

У оквиру ове теме потребно је планирати четири групе задатака: цртање на основу опажања, по задатом моделу (портрет, аутопортрет, поставка мртве природе, воће, поврће, биљке или предмети) који је одабрао наставник; цртање на основу опажања према моделу који је одабрао ученик; илустровање (приче, бајке, песме...) и цртање на основу маште. Ученици могу да уче нову технику или да усавршавају примену познате технике. Сви цртачки материјали и прибор су пожељни. Препорука је да се уместо угљена у штапићу користи угљен у оловци, који се мање круни. Ученици који немају могућности да набаве разноврсан прибор и материјал могу да направе импровизовани прибор и материјал од предмета и састојака које имају код куће. Метално перо се може заменити природним алатима, као што су трска, перо од гуске или граниче од дрвета. Трска се може користити ако се добро осуши. Начин на који јој је зашиљен врх, утицаће на линије које оставља за собом. Перо гуске се може користити ако му се добро очисте врх шмирглањем и ацетоном, па затим косо заостри. Перо је осетљивије на притисак од трске, па ће дати нежнији цртеж. Осим тушем и бајцом ученици могу цртати и инстант кафом, која даје веома тамну боју и може се користити као лавирани туш. Љуске лука ће дати тамно црвену боју, ако се користите исто као код фарбања ускршњих јаја, само се смањи количина воде. Хиперманган се може купити у апотеци у кесицама од 10 грама. Када се раствори у 100 gr течности даће боју магенте, док на папиру постаје окер до тамно браон у зависности од јачине раствора.

Ликовни проблеми које ученици треба да решавају везују се за примену ликовног језика, односно садржаја теорије обликовања који се у том разреду уче у настави *Ликовне културе*. Посебан нагласак је на развијању осећаја за изражајна својства линија и приказивању мотива у плановима.

Предлог хоби технике је цртање перманентним маркером на керамичкој шољи или тањиру који има једнобојну, белу глазуру. Наставник може да предложи другу активност, а хоби технике могу да се реализују и код куће. За ученике је корисно да на часу осмисле и скицирају мотив који би нацртали на неком употребном предмету.

Предлог активности за напредне ученике је преношење цртежа са мањег на већи формат папира (или другу подлогу већег формата), без употребе помоћних средстава, као што је претходно снимање и штампање цртежа у фотокопирници, коришћење папира на квадратиће или мерење.

Предлог заједничког пројекта је израда школског фанзина од најмање четири листа. Иако концепт фанзина подразумева да се ученици сами договарају, истражују, бирају и припремају садржаје и начин издавања, у оквиру пројекта је неопходно да наставник постави одређене критеријуме и прати развој пројектних активности (нарочито ако се фанзин поставља на интернет). Обавезни критеријуми су: да фанзин нема исти концепт и садржаје као школски часопис; да садржи више цртежа него текста; да нема вулгарних и увредљивих садржаја; да садржи стрип од најмање четири кадра, и цртеже који изражавају коментар на актуелне школске догађаје, садржаје који се уче у том разреду, лапсусе ученика и наставника...

ВАЈАЊЕ

У оквиру ове теме потребно је планирати две групе задатака који се везују за материјал и поступак обликовања: моделовање меким материјалима; конструисање и обликовање комбинованим материјалима и материјалима за рециклажу. Пожељан меки материјал је школска глина, професионална вајарска глина, ДАС маса беле или теракота боје, ФИМО ефект и софт, као и друге савремене полимерне глине. Ученици који немају услова да набаве масе за обликовање могу да обликују масом коју су сами направили, а према рецепту који предлаже наставник или који су уз помоћ старијих пронашли на интернету или у литератури. Један од примера за то је маса од папира натопљеног у лепак за тапете. Као конструкцију могу користити жицу коју ће обмотавати папирима натопљеним у лепак за тапете. Када је реч о материјалу за рециклажу важно је да ученици не купују материјал, већ да обликују материјалом који имају код куће, јер је циљ уметничке рециклаже смањење отпада и загађења, односно развијање одговорног односа према здрављу,

околини и друштву. Посебан нагласак је на стилизовању сложених облика и моделовању фигура у покрету.

Предлог хоби технике је израда накита и других акцесоара по избору ученика.

Предлог активности за напредне ученике је моделовање фигура већих димензија, на конструкцији од жице.

Предлог заједничког пројекта је израда мобилних инсталација за школу, као што су тракасте завесе, мобилне скулптуре, предмети од бојених фолија и сл. да би на тај начин оплеменили животни простор. Уколико постоје услови, могући пројекти су ливење у гипсу, као и обликовање керамичке глине, печење и глазирање керамике. Индивидуални пројекти које заинтересовани ученици реализују код куће обухватају самостални избор теме, материјала, технике и садржаја.

СЛИКАЊЕ

У оквиру ове теме потребно је планирати три групе задатака: слободно сликање на основу маште; сликање на основу посматрања; сликање на основу утиска о визуелним, аудио и аудиовизуелним садржајима (ликовно дело, снимак уметничке игре, филм, музичко дело, фотографија, игрица...). Ученике могу мотивисати фотографије инсеката, лишјајева, гљива... Могу радити по моделу тако што ће донети из природе различите плодове, комаде дрвета, камење, шкољке који имају необичне површине, линије и боје. Треба имати у виду да се знања о боји ученика петог и шестог разреда веома разликују, па је у складу са тим потребно осмислити циљеве часа и активности ученика.

Предлог хоби технике је украшавање ускршњих јаја и употребних предмета техником декупаж или ебру.

Предлог активности за напредне ученике је сликање композиција акрилним бојама на платну.

Предлог заједничког пројекта се односи на уређење школе и може обухватати израду мурала или чворованих таписерија, као и осликовање старог школског намештаја (столица и клупа) који је предвиђен за замену/бацање.

Предлог индивидуалног пројекта који се реализују код куће је витраж од прозирних фолија у боји или мозаик или осликовање облутака.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Ученици треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је дати повратну информацију која ученику помаже да побољша свој резултат и учење.

Самопроцена је од изузетног значаја за напредак ученика у развијању способности опажања, изражавања, критичког и стваралачког мишљења. Самопроцена се врши кроз разговор, а веома је корисна метода 3, 2, 1 за самопроцењивање напретка, која је предложена у програму општеобразовног предмета *Ликовна култура*. Имајући у виду специфичност програма потребно је посебну пажњу обратити на грешке у ликовном раду и објаснити ученицима како да преобликују неуспеле радове, уместо да их бацају. Такође, потребно је водити рачуна о узрасним могућностима ученика, као и о томе да ученици могу бити незадовољни успешним ликовним радом или задовољни радом који не достиже очекиване резултате. Суштински грешке постоје у решавању постављених ликовних проблема у композицији, нарочито када се ради по моделу, док се код изражавања на основу маште или утиска мора рачунати на слободу ликовног изражавања, па и на то да грешке у композицији нису много важне у односу на садржај ликовног рада.

Препорука је да ученици чувају и преносе све цртеже и слике у мапи радова коју су сами направили и украсили, док фигуре могу да преносе у кутији са преградама, коју су, такође, сами направили. На крају полугодишта и пред крај школске године потребно је поставити изложбу свих радова (реализованих у школи и код куће) у холу школе, а у току године је пожељно да ученици сами постављају мање изложбе због завршетку сваког ликовног пројекта. Излагање радова је важно због поређења и самопроцене напретка, а разговор о радовима, односно различитим начинима решавања ликовних проблема омогућава ученицима и да уче једни од других.

ЧУВАРИ ПРИРОДЕ

Циљ учења слободне наставне активности је да ученици стекну знања, понашање, ставове и вредности који су потребни за очување и унапређење животне средине, биодиверзитета, природе и одрживог развоја.

Разред **Пети**
Годишњи фонд часова **36 часова**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ	
	По завршетку програма ученик ће бити у стању да:	
Компетенција за целоживотно учење Комуникација Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Решавање проблема Сарадња Одговорно учешће у демократском друштву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини Предузимљивост и оријентација ка предузетништву Естетичка компетенција	– препознаје проблем, планира стратегију решавања и решава проблем примењујући знања и вештине стечене у оквиру различитих предмета и ваншколског искуства. – прикаже и образложи резултате истраживања са аспеката очувања животне средине, биодиверзитета и здравља, усмено, писано, графички или одабраном уметничком техником; – користи ИКТ за комуникацију, прикупљање и обраду података и представљање резултата истраживања; – вреднује утицај својих навика у заштити животне средине и биодиверзитета; – активно учествује у акцијама које су усмерене ка заштити, обнови и унапређењу животне средине и биодиверзитета; – повеже значај очувања животне средине и биодиверзитета са бригом о сопственом и колективном здрављу; – одговорно се односи према себи, сарадницима, животnoj средини и културном наслеђу; – аргументује своје ставове према еко-култури и култури свакодневног живљења; – сарађује у тиму, поштујући разлике у мишљењу и интересима, дајући лични допринос постицању задатог циља; – критички процени сопствени рад и рад сарадника у групи; – критички се односи према употреби и злоупотреби природе.	
		ТЕМЕ и кључни појмови садржаја УПОЗНАЈ ЖИВИ СВЕТ СВОЈЕ ОКОЛИНЕ Биодиверзитет и његов значај. Истраживање биодиверзитета непосредне околине. Мапирање врста. ЗНАЧАЈ ЖИВОГ СВЕТА ЗА ЧОВЕКА Лековите биљке. Самоникле јестиве биљке. Зачинске биљке Аутохтоне расе и сорте. Значај биљног покривача. Утицај климатских промена на живи свет. ПОМОЗИМО ДА ПРЕЖИВЕ Угроженост врста. Значај опрашивача. Утицај пестицида на живи свет. ЈА ЧУВАМ ПРИРОДУ Природни ресурси. Рационална употреба енергије. Рационална употреба воде. Понашање у природи. Заштићене природне вредности. Позитиван и негативан утицај човека на животну средину.

УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Програм наставе и учења слободне наставне активности „Чувари природе” намењен је ученицима петог или шестог разреда. – Сврха програма је да ученици стекну кључне компетенције из области очувања животне средине и биодиверзитета, како би разумели узроке и последице различитих природних феномена и промена под дејством човека и предложили сврсисходне, алтернативне начине деловања и понашања.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У програму су предложене четири теме: *Упознај живи свет своје околине, Значај живог света за човека, Помозимо да преживе и Ја чувам природу.*

Програм промовише истраживачки приступ у настави и примену образовања за одрживи развој. Уз помоћ наставника ученици могу да испланирају и реализују одређену активност или ураде експеримент/оглед и да то затим прикажу на начин који је примерен теми или спроведеној активности (писано, усмено, графички, одговарајућом уметничком техником, итд.). Наставну тему треба ученицима предочити у облику кратког уводног часа, али не у форми унапред задатих и/или очекиваних резултата дате активности, или стриктно формулисаног писаног упутства за рад. Наставник треба да дефинише задатак и покрене дискусију, да ученицима пружи прилику да сами покушају да испланирају, осмисле, ураде и својим речима опишу запажања и резултате које су добили, да ли су и где грешили, и на крају да то презентују пред одељењем или ширим аудиторijумом.

Избор дидактичко-методичких модела при реализацији предвиђених активности треба да буде усмерен ка стицању нових вештина и развијању критичког погледа мишљења о актуелним питањима очувања животне средине и биодиверзитета, при чему се скреће пажња ученицима да у њиховом решавању постоји могућност више опција и избора са различитим последицама и исходима. Сходно томе, постоји и потреба да се код ученика развија

свест о неопходности промене понашања (нпр. кроз начин на који користимо природне ресурсе, начин производње, начин на који бринемо о сопственом и колективном здрављу, начин на који комуницирамо).

Препоручене теме и кључни појмови, као и упутство за њихову реализацију су предлог наставницима како да обраде одређену проблематику, а наставник треба да прилагоди динамику и активности интересовањима ученика, специфичностима локалне заједнице и природном окружењу у коме се школа налази. У реализацији програма (посебно током прве године реализације са ученицима 5. разреда) потребно је ослонити се на претходно стечено знање ученика и постојеће интегрисане предмете Свет око нас (1. и 2. разред) и Природа и друштво (3. и 4. разред), а затим и Биологија (5. и 6. разред) у делу који проучава појаве у природи и одрживом развоју.

Ученици могу у складу са својим могућностима, разматрати ова питања, истраживати, правити изложбе, презентације, пројекте, паное, симулирати радио и ТВ интервјуе и наступе или правити кратке видео снимке и флајере о пројекту (нпр. коришћењем мобилног телефона) или директно учествовати у локалним радио и ТВ емисијама, подкастима, блогovima, организовати дебате и сл.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

УПОЗНАЈ ЖИВИ СВЕТ СВОЈЕ ОКОЛИНЕ

У оквиру наставне теме *Упознај живи свет своје околине* ученици би најпре требало да се упознају/подсети шта представља појам биодиверзитета и његов значај. Након тога следе активности упознавања живог света непосредне околине. Примери активности:

– Употреба апликација за мобилне телефоне за препознавање биљака и животиња као на пример “Pl@ntNET plant identification” (CIRAD, Фр) и “BirdNET bird sound identification” (Cornell university, САД) на енглеском или „Птице на длану” (Друштво за заштиту и проучавање птица Србије) на српском. Све три апликације су бесплатне и доступне преко GooglePlay платформе, односно на <https://identify.plantnet.org/>, <https://birdnet.cornell.edu/>, <https://pticesrbije.rs/aplikacija/>.

– Употреба једноставних кључева за одређивање група организама.

– Израда онлајн хербаријума и инсектаријума или израда сајтова и група на друштвеним мрежама који популаришу живи свет окружења.

– Истраживање биодиверзитета своје околине – истраживање на терену, мапирање врста животиња (уочавање врста и њихових трагова у природи), мапирање дрвенастих (аутохтоних и алохтоних) и карактеристичних зељастих врста биљака, присуства гљива [Напомена: не треба захтевати од ученика да беру биљке или њихове делове (прављење хербара), нити да праве збирке инсеката и сл., већ да само прибележе, фотографишу или на други начин документују присуство одређене врсте у сопственом окружењу и од прикупљеног материјала направе постер презентацију или презентацију у одговарајућем доступном софтверу (нпр. PowerPoint)].

– Самостални истраживачки рад „Усвоји дрво”: истраживање о биологији и екологији одабране врсте (порекао (аутохтоно, алохтоно), основне карактеристике екологије врсте, при чему се могу прикупити отисци листа, коре, плода) цртежом их приказати и презентовати.

ЗНАЧАЈ ЖИВОГ СВЕТА ЗА ЧОВЕКА

У оквиру наставне теме *Значај живог света за човека* ученици би требало да се упознају са значајем биљног покривача, аутохтоним расама и сортама живог света Србије и утицајем климатских промена на њих. Предложене активности које воде ка том циљу:

– Гајење лековитог и/или зачинског биља (у башти, саксији).

– Теренски рад са циљем упознавања самониклих јестивих биљака и израда јеловника у који су укључене те биљке. [Напомена: ове активности изводити искључиво уз присуство наставника, родитеља или особа са искуством обучених за рад са гљивама и биљкама].

– Истраживање аутохтоних раса животиња и сорти биљака локалног подручја. Истражити које (врсте, сорте/расе) и какве (природне или доместификоване/гајене, да ли су биле из увоза (географско порекло или су локално гајене), да ли су се биљке садиле и животиње узгајале у ранијим временима у датом локалном поднебљу. Ученицима би требало подићи свест о томе који је биолошки, етнолошки и практични значај одржавања „старијих” локалних и аутохтоних врста и сојева/сорти/раса (очување генофонда, добијање квалитетније хране, промоција локалних производа, подршка локалних узгајивача, локалне културе и локалне економије). Активност се може реализовати кроз индивидуално и тимско прикупљање података о аутохтоним биљкама и животињама локалног подручја на основу доступне архивске грађе, изјава и сећања старијих људи из породице и окружења. Гајење аутохтоних биљака (нпр. поврћа, цвећа, жбунова) у кућној башти или дворишту школе може бити један од начина конкретне подршке локалној заједници и начин да се ученици непосредно упознају са значајем учешћа јавности у научним истраживањима (енг. *citizen science*).

– Значај биљног покривача (огледи: спирање земљишта (линк: <https://www.youtube.com/watch?v=im4HVMXMG168>), температура ваздуха и земљишта – поређење температуре изнад бетона и зелених површина (линк: https://miro.medium.com/max/720/0*9_kYVZLbTK3c2n1I)).

У оквиру теме климатских промена треба скренути пажњу ученицима да на локалном нивоу уоче последице глобалног загревања. Активности у вези са овом темом се могу започети истраживањем каква је клима у локалном крају била раније (из изјава и сећања старијих људи или доступне архивске грађе). Ученици могу бити ангажовани и у изградњи станица за надгледање локалне климе и прикупљање података о атмосферским појавама које највише утичу на живи свет њиховог краја. Активност се може реализовати у континуитету током читаве године и састоји се у томе да сваког дана у исто време прикупљају и бележе податке о температури (помоћу обичног алкохолног термометра), падавинама (помоћу импровизованог кишомера направљеног од искоришћене прозирне пластичне флаше) и брзини ветра (израдом импровизо-

ваног анемометра такође од коришћених материјала). Ове мерне инструменте могу поставити у дворишту школе или сопственом дворишту, тераси и сл., и на тај начин добити конкретне податке који се могу обрадити и представити графички. Више података, као и детаљна упутства како направити импровизоване мерне инструменте могу се пронаћи на сајту: <http://rukautestu.vin.bg.ac.rs/> - Ruka u testu : претрага садржаја > Greenwave (http://rukautestu.vin.bg.ac.rs/?Page_Id=1201).

ПОМОЗИМО ДА ПРЕЖИВЕ

У оквиру наставне теме *Помозимо да преживе* ученици би требало да разумеју да поједине људске активности угрожавају врсте и да људи могу активно да учествују у њиховом очувању. Примери активности које ангажују ученике:

Пројекат: Помозимо птицама/опрашивачима/јежевима... да преживе: утврђивање стања (присуства и бројности) у својој околини (школско двориште, парк, башта...); утврђивање степена угрожености на основу научне литературе (црвене књиге, црвене листе, сајтови управљача природних вредности и други доступни извори уз критичку рецепцију наставника); истраживање потреба врста/врсте за одређеним типом вештачког станишта/склоништа (облик, боја, материјал, где поставити хранилицу, појилицу, склониште, „хотел за инсекте”); одабир материјала, употреба већ коришћених предмета и материјала; праћење стања, презентовање и извештавање јавности.

– Башта без инсектицида: шта су и како делују инсектициди, утицај на здравље човека, утицај на пчеле (разговор са пчеларом: посета локалном пчелару или организовање посете и интервјуа са пчеларом у школи), истраживање о природним непријатељима инсеката, о биљним репелентима.

– Шта угрожава птице грабљивице – сагледавање проблема, истраживање случајева тровања родентицидима, поремећаја ланца исхране (уколико одговара узрасту) израда информативне рекламе или лифлета за јавност...

– Зелене међе: истраживање: да ли постоје, предности и мане, разговор са власницима имања о значају зелених међа, зашто их је све мање.

– Како засадити дрво? (комплетан поступак – одабир места, врсте, припрема, садња, нега).

ЈА ЧУВАМ ПРИРОДУ

У оквиру теме *Ја чувам природу* ученици би требало да упознају заштићене локалне природне вредности, развију свест о значају одрживог коришћења природних ресурса, као и о утицају човека и сопственој одговорности по локалну животну средину.

– Израда графикана и сликовних панона и презентација (нпр. PowerPoint) о рационалној употреби енергије и воде у мом домаћинству, школи.

– Израда бонтона понашања у природи (онлајн, пано, презентација, свеска).

– Формирање еко-патроле.

– Заштићене природне вредности моје околине (истраживање, посета, разговор са управљачем, дозвољене активности у зонама заштите...).

– Која подручја или елементе природе моје околине треба заштитити (истраживање и предлози ученика, дискусија, утврђивање приоритета, израда презентације о предложеном подручју или добру, презентовање).

– Примери позитивног и негативног утицаја човека на животну средину у мојој околини – истраживање на терену, приказ примера са образложењима, вршњачка едукација, едукација ученика млађих разреда од стране старијих ученика.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба кон-

тинуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, документују што се постиже формативним оцењивањем.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научно, предвиде последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни дру-

гима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. За неке садржаје прикладни су и други начини провере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању. Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

МУЗИКОМ КРОЗ ЖИВОТ

Циљ учења слободне наставне активности *Музиком кроз живот* је да ученик развија стваралачко и креативно мишљење кроз практичан рад, мотивацију, интелектуални, социјални, емоционални и морални развој, свест о сопственом здрављу, опажање, осетљивост за естетику, радозналост и самопоуздање како би био оспособљен за креативно решавање проблема и имао одговоран однос према очувању уметничког наслеђа и културе свога и других народа.

Разред **Пети**
Годишњи фонд **36**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја програма
Компетенција за целоживотно учење Естетичка компетенција Решавање проблема Комуникација Сарадња Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Одговорно учешће у демократском друштву Предузимљивост и оријентација ка предузетништву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини	– примењује динамичко нијансирање при извођењу музичких дела; – препознаје елементе динамике у свакодневном животу; – анализира врсте такта и ритам у уметничким делима; – препознаје боју тона у складу са садржајем композиције; – изводи композиције домаћих и страних аутора самостално и у групи, користећи глас, покрет и инструменте; – изводи двогласне и трогласне композиције домаћих и страних аутора; – исказе своја осећања у току извођења музике; – примењује принцип сарадње и међусобног подстицања у заједничком музицирању; – учествује у манифестацијама; – користи различите технике телесних перкусија самостално и у групи; – примењује технике правилног дисања у свакодневном животу; – препознаје говор тела, свој и своје околине; – контролише покрете користећи концентрацију; – сарађује са члановима групе којој припада, поштујући различитости; – процени сопствене могућности у примени телесних перкусија; – самостално осмишљава и импровизује покрете за ритмичке аранжмане; – контролише сопствене покрете у циљу боље координације;	ИЗВОЂЕЊЕ МУЗИКЕ Проширивање знања о музичким елементима. Изражајна својства динамике. Врста, карактер и примена темпа. Тон: боја и текстура. Ритам: дводелни, троделни, четвороделни и мешовити. Повезивање звука и ритма. Примена динамике, темпа и ритма у свакодневном животу. Проширивање искуства ученика у коришћењу различитих музичких средстава за рад у процесу музичког изражавања и обликовања; Индивидуално и групно певање. Двоглас. Троглас. Индивидуално и групно свирање.
		ТЕЛО КАО МУЗИЧКИ ИНСТРУМЕНТ Синхронизација различитих менталних и физичких капацитета. Координација различитих менталних и физичких капацитета. Правилно дисање. Концентрација. Говор тела. Јачање одређених делова тела. Рефлекс. Пажња. Брзина реаговања на различите захтеве из окружења. Развој свесности о нашем телу, контроли покрета и јачању мишића, као и бољој координацији и балансу. Стимулација и активација организма на психомоторном и когнитивном нивоу. Истраживање унутрашњег ритма и звука свога тела. Body percussion.
	– својим речима објасни значај телесних перкусија на у сваком смислу; – критички анализира своје и туђе извођење; – истражи и објасни шта је музичка критика и која је њена улога; – објасни и примени различите технике критичког мишљења; – самостално поставља питања везана за дату тему; – аргументовано исказе утисак о слушаним делима; – вербализује свој доживљај музике; – исказе свој доживљај музике кроз друге уметности. – критички просуђује утицај музике на здравље ; – разуме и користи интеркултурални дијалог – примењује различите врсте писмености (језичке, медијске, културне, научне...); – разуме концепт инклузије и осетљив је према различитостима;	КРИТИЧКО МИШЉЕЊЕ КРОЗ МУЗИКУ Технике критичког мишљења. Дрво проблема. Дебата. Шест шешира. Мозгалица. Трибине. Вештине критичког мишљења: комуникација, сарадња, препознавање проблема, решавање проблема. Вештина постављања питања: меморијска, транслацијска, интерпретацијска, аналитичка, синтетичка, евалуацијска. Обликовање оригиналног мишљења. Музичка критика. Анализа композиције. Развијање способности и интересовања за целоживотно образовање.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Музиком кроз живот* даје могућност заинтересованим ученицима да могу у целости изразити своје креативне потенцијале и тако у потпуности искористити планиране садржаје програма музичке културе. Омогућава ученицима: да упознају културу и уметност свог народа; да уче како да користе разноврсне, релевантне и поуздане податке и информације за истраживачки и стваралачки рад; да ефикасно сарађују и комуницирају; да развијају критичко мишљење, конструктивно размењују мишљења и формирају позитивне вредносне ставове са циљем очувања културе и идентитета, развијања самопоуздања и самопоштовања, поштовања и заштите људских права; да развијају радозналост, мотивацију, као и афинитет према култури и уметности; да се изражавају у одабраним уметничким дисциплинама и медијима.

Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Музиком кроз живот*.

Активности и методе које су погодне за реализацију овог програма су: креативне радионице, рад на пројекту, покретање акција, реаговање на одређене теме, дискусије, дебате, играње улога, анализа информација, истраживање и анализа добијених резултата, прављење досијеа, вртлог идеја, студије случаја, промоције, организовање кампања и сл. Погодне технике критичког мишљења које могу да се успешно користе, дрво проблема, грозд техника, brainstorming, шест шепира... При реализацији сложенијих активности (на пример, приликом сарадње са локалним/ уметничким/ културним институцијама) прати се и вреднује ток организације, међусобна сарадња ученика, поштовање процедура, уочавање тешкоћа, идентификација више различитих решења за уочени проблем, идентификација могућих помагача, овладавање вештином евалуације и вештином презентације постигнутог, размена искуства између група. Свака активност доприноси остварењу задатака.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм слободне наставне активности *Музиком кроз живот* се природно надовезује на програм предмета Музичка култура. Конципиран је тако да фаворизује активности ученика сходно њиховим индивидуалним могућностима и афинитетима, повезивање њиховог школског и ваншколског искуства, спознају о социо-емоционалном здрављу, учење путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремених технологија у образовне сврхе. Потенцира се самосталност ученика у активном начину учења, а улога наставника је превасходно да уведу ученике у тему, представе кључне појмове садржаја и подстакну их на активност коју затим усмеравају, прате и вреднују.

Ученици раде у групама и темама за које имају афинитет уз могућност промене активности. У односу на избор модула, наставник пројектује, репројектује и поставља циљеве, одређује обим и структуру садржаја, облике и методе реализације, планира и обезбеђује ресурсе, врши избор и адаптацију расположиве технологије и повезује све елементе у целину. Наставник је главни креатор климе на часу и треба да буде свестан да се и на тај начин доприноси остварењу циља предмета. Активности на часу треба да се одвијају у атмосфери поверења, поштовања различитости, међусобног уважавања, конструктивне комуникације и демократске процедуре. Циљ учења мора бити атрактиван за све ученике. Конкретни задаци за које ће се везати ученикова ментална и физичка активност морају бити јасни и изводљиви. У процесу организације унутар групе наставник истражује како ученици виде допринос групе у остваривању својих циљева и ствара опште колективно расположење да се циљеви остваре.

Захтеви писања програма су такви да се теме приказују одвојено али у свакодневном животу, дати садржаји су међусобно повезани.

Наставник се унапред припрема за часове тако што бира подстицаје којима ће ученике увести у тему и кључне појмове садржаја и изазвати њихову радозналост да о томе причају, постављају питања, истражују, уче. Постоје бројне могућности избора начина рада у зависности од теме, садржаја, претходног искуства, узраста и интересовања ученика. Предност свакако имају они начини рада у којима су ученици активно укључени у процес наставе и учења, као и они где се савремене технологије користе у едукативне свр-

хе. Како би се што боље остварила веза између садржаја програма и реалног живота пожељно је, кад год је то могуће, да се ученицима омогуће посете установама и институцијама у средини где живе, као и непосредни контакт са људима који имају интересантан животна и/или професионална искуства у вези са темом која се обрађује. Концепција ове слободне активности посебан нагласак ставља на подршку сваком детету, индивидуално, у складу са могућностима, афинитетима и претходним предзнањем.

Програм се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени, већ се ученици подстичу да користе што различитије изворе информација и да имају према њима критички однос. Циљ је оснажити ученике да се ослањају на сопствене снаге у процесу проналажења релевантних информација.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ИЗВОЂЕЊЕ МУЗИКЕ

У реализацији слободне наставне активности *Музиком кроз живот*, у складу са могућностима школе и креативностима наставника, треба insistирати на већој афирмацији тематских јединица у области Извођење музике. Нагласити и insistирати на индивидуалном емотивном доживљају при извођењу музичких дела кроз рад на различитом садржају традиционалне и уметничке музике, које су примерене гласовним могућностима и узрасту ученика. Пожељно је повезивање садржаја песама са садржајима осталих наставних предмета уколико је могуће (ученици и школа, годишња доба, празници и обичаји, завичај и домовина, природа и околина, животиње...).

Сваки аспект извођења музике има непосредан и драгоцен утицај на развој ученика. Читање с листа једноставног ритмичког записа активира највећи број когнитивних радњи, развија дугорочно памћење, осетљивост за друге учеснике у музичком догађају (тимски рад, толеранција) и fine моторичке радње. Квалитетно музичко изражавање има значајан утицај на психу ученика, а самим тим и на капацитет и могућност свих видова изражавања. Уједно је важно да кроз извођење музике, а у оквиру индивидуалних могућности ученика, подстиче и развијање личног стила изражавања.

Кроз индивидуално и вишегласно гласовно и инструментално извођење insistирати на поставци тона, интонацији, правилном дисању, агогици, дикцији, ритму, динамици, поштовању различитости у групном раду (ансамблу)... Елементе музичке писмености треба обрађивати кроз одговарајуће музичке примере и композиције, од нотне слике и тумачења према звуку.

Репертоар одређује наставник сходно саставу и узрасту групе ученика, поштујући мишљење и жеље ученика, узимајући у обзир одговарајућа дела домаћих и страних аутора разних епоха и стилова, тематски разноврсне и усклађене са применом.

ТЕЛО КАО МУЗИЧКИ ИНСТРУМЕНТ

У оквиру ове теме обједињене су три групе вештина: когнитивне, социјално-емоционалне и организационе. Зато већ у процесу увођења у тему треба изабрати примере на којима ће ученици схватити сложеност коришћења тела као инструмента и сам значај бављења овом темом.

У процесу реализације програмских садржаја наставник треба да уведу ученике у одређену тему, кроз кратки теоријски приказ или аудио-видео запис, на сам значај коришћења тела као инструмента, а затим да их кроз конкретне задатке усмери на истраживање које може да се односи на различите аспекте деловања. Сам здравствени аспект кроз побољшање концентрације, техника дисања, развијање самопоуздања, контроли покрета, јачање мускулаторног система, различитих стимулација и уопштено свесности о своме телу, обрадити кроз предавања у којима ће учешће узети и ученици.

За почетак рада предлаже се примена лаганијих примера, као што су тапшалице и бројалице, како би се ученици ослободили и испробавали могућности свога тела као инструмента. Пожељно је да се у почетку ученицима да слобода у креирању ритмичке пратње, како би спознали своје индивидуалне могућности.

У циљу упознавања извора као грађе за истраживање елемената и техника телесних перкусија, може да се остварује и кроз посете појединим институцијама, као и гостовања експерата у школу.

Материјала и готових аранжмана за ову тему има на YouTube каналу, тако да у зависности са интересовањима ученика и креативности наставника, може да се користи у настави, а ученике треба оснаживати и осамосталити да сами праве аранжмане или импровизују већ постојеће.

Резултати истраживања у овој области могу бити полазиште за примену вршњачке едукације кроз умрежавање ученика истог или различитог узраста. Ученици стечена знања из ове области такође могу презентовати ученицима првог циклуса основног образовања, преузимајући улогу вршњака ментора.

Рад у групама и радионицама је користан у комбинацији са осталим начинима рада, поготово када постоји изазов значајнијег (нпр. емотивног) експонирања ученика, као вид премошћавања стидљивости или анксиозности.

КРИТИЧКО МИШЉЕЊЕ КРОЗ МУЗИКУ

После увода наставника у музичку критику као вида уметничке критике ученике треба кроз разговор навести да сами или истраживањем дођу до података који ће им дати одговоре на различита питања као што су: шта је то што музичку критику одваја од извештавања, шта може бити предмет уметничке критике, ко може бити музички критичар и који су објективни за разлику од субјективних аспеката музичке критике; који је значај музичке критике за извођача, публику, музикологе... Ова тема треба да резултира музичком критиком који ће ученици у улози музичког критичара написати након посете неком концерту, или слушања одређене композиције/извођача на часу.

Основна идеја теме је да се код ученика развија конструктивно размишљање путем критике, стварање атмосфере где ученици сами постављају питања. Типови питања којима се доводи до развоја критичког мишљења: *меморијска*, где се траже чињенице, *транслацијска*, где се тражи преобликовање информација, *интерпретацијска*, где се установљавају везе између идеја, чињеница, дефиниција, вредности, *аналитичка*, где се доводи у сумњу и која траже додатна објашњења, *синтетичка*, уз које се креативно решавају проблеми помоћу оригиналног мишљења или могућих алтернатива, *евалуацијска*, где се долази до закључка о добром или лошем и где се заузима став.

Коришћењем различитих метода и техника, као што су шест шешира, дрво проблема, грозд техника и многе друге, наставник

приближава ученицима решење проблема који је у почетку изгледао нерешив. Након тога се приступа анализи музичког дела, изведеног или слушаног, користећи научена питања и технике критичког мишљења, које резултирају доношењем појединачног и групног мишљења/става. Потребно је нагласити појединости до којих се долази на основу опсервирања. Тако ученици уочавају доминантна својства по којима су музички инструменти одабрани, изражајни ефекти примењени, музички облици препознатљиви, затим постепено проучавају сложеније облике. На исти начин, поступно проучавају природу, окружење, жива бића и вербално и визуелно изражавају и пореде утиске, те самостално доносе ставове.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, примењују, процењују последице итд.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиди последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. За неке садржаје прикладни су и други начини провере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању. Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

САЧУВАЈМО НАШУ ПЛАНЕТУ

Циљ учења слободне наставне активности Сачувајмо нашу планету јесте развијање функционалне писмености из области заштите животне средине, разумевање односа човек – природа са циљем бољег схватања света који га окружује, лакше сналажење у природном и социјалном окружењу и формирање одговорног и активног појединца у циљу разумевања и примене концепта одрживог развоја.

Разред **Пети**
Годишњи фонд **36**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја програма
Компетенција за целоживотно учење Естетичка компетенција Решавање проблема Комуникација Сарадња Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Одговорно учешће у демократском друштву Предузимљивост и оријентација ка предузетништву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини	– наведе основне појмове о животној средини; – наведе примере утицаја човека на животну средину; – уочи узрочно-последичне везе и односе на релацији човек и животна средина; – препозна проблеме у локалној средини на основу концепта одрживог развоја; – активно и одговорно управља и решава интегративне пројектне задатке; – повезује хоризонтално и вертикално знања о одрживом коришћењу ресурса и користи холистички приступ у решавању проблема одрживог развоја; – развија ставове и вредности о очувању животне средине кроз решавање проблема на локалитету; – емоционално реагује на проблеме локалног окружења; – схвати и разуме поделу и значај природних ресурса – разликује обновљиве од необновљивих природних ресурса; – препозна и наводи примере обновљивих и необновљивих природних ресурса; – критички се односи према нерационалном коришћењу необновљивих природних ресурса;	ПОЛОЖАЈ И УЛОГА ЧОВЕКА У ПРИРОДИ Основни појмови из области животне средине. Утицај човека на животну средину. Концепт одрживог развоја. Спровођење акција у заштити и очувању животне средине (мали пројекти). ПРИРОДНА БОГАТСТВА (РЕСУРСИ) И ОДРЖИВО КОРИШЋЕЊЕ Природни ресурси (богатства) – дефиниција, подела и значај. Обновљиви и необновљиви природни ресурси. Жива бића као природни ресурс (мали пројекти). Одрживо коришћење ресурса.
	– наведе изворе и последице загађења природне средине – разликује изворе и врсте загађења; – анализира из различитих углова утицај загађења на живи свет; – разврстава изворе загађења; – истражи изворе загађења у локалној средини; – наведе примере последица стварања озонских рупа и других глобалних проблема на животну средину; – уочава узрочно последичне везе између глобалних и локалних проблема загађења и очувања природне средине; – уочи повезаност природних, социјалних и економских фактора у очувању животне средине; – креира решења за смањење загађења од отпада у оквиру пројеката; – користи методе и алате истраживања на терену; – прикупља податке из различитих извора уз критичко сагледавање и доношење закључка; – разликује биодиверзитет од геодиверзитета; – идентификује и објашњава факторе који доводе до угрожавања биодиверзитета и геодиверзитета; – процењује негативан утицај појединих фактора на биодиверзитет и геодиверзитет у локалној средини; – наводи примере заштите биодиверзитета и геодиверзитета; – креира истраживачке задатке; – користи ИКТ приликом прикупљања информација и представљања резултата истраживања о геодиверзитету и биодиверзитету; – ради у тиму, размењује мишљење и учествује у акцијама очувања животне средине; – објашњава резултате истраживања повезаности геодиверзитета и биодиверзитета.	ИЗВОРИ И ПОСЛЕДИЦЕ ЗАГАЂИВАЊА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ Појам, извори и врсте загађивања. Глобалне промене и глобалне последице. Озонске рупе и последице на животну средину. Смањење загађења од отпада. БИОДИВЕРЗИТЕТ И ГЕОДИВЕРЗИТЕТ Дефиниција биодиверзитета и геодиверзитета. Угрожавање биодиверзитета и геодиверзитета. Заштита биодиверзитета и геодиверзитета.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Све су чешћи захтеви да процес наставе буде инован на такав начин да боље и успешније припреми младе људе за активан живот у друштву знања и рад у непосредном окружењу. У том смислу, кроз наставу се све више потенцира стицање процедуралних, контекстуалних и функционалних знања и развијање истраживачких вештина, ставова и вредности о околини, који су засновани на принципима одрживог развоја и одрживог образовања. Усредсређеност на исходе образовања и промене парадигме са бихевиоралног ка конструктивистичком и контекстуалном приступу у настави доприноси конструисању компетенција ученика, развијању критичког мишљења, флексибилности, предузетничких вештина, креативности, процени ризика, доношењу одлука, што се одражава на квалитет живота појединца и друштва у целини. Компетенцијски приступ захтева превазилажење оквира традиционалног предметног приступа и концепције преношења знања ка концепцији конструкције знања и захтева оријентацију образовног процеса ка већој партиципацији ученика у васпитно-образовном процесу, са посебним акцентом ка динамичнијем и ангажованијем интегрисању знања, вештина и ставова релевантних за различите реалне контексте који захтевају њихову функционалну примену. Наведени садржаји програма поседују теоријски приступ и приступ који је усмерен ка практичној реализацији ван учионице и ка изради малих пројеката. Овако конципиран програм даје велике могућности наставницима и ученицима да га на креативан начин реализују сходно условима, могућностима и времену. Улога наставника је да уз примену различитих метода рада подстичу и усмеравају интересовање и креативност ученика у покушају да самостално објасне узроке и последице човековог дејства на животну средину. Оперативна разрада програмских садржаја препуштена је наставницима који сами креирају место извођења и број часова за одређене теме.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У програму су предложене четири теме: *ПОЛОЖАЈ И УЛОГА ЧОВЕКА У ПРИРОДИ, ПРИРОДНА БОГАТСТВА (РЕСУРСИ) И ОДРЖИВО КОРИШЋЕЊЕ, ИЗВОРИ И ПОСЛЕДИЦЕ ЗАГАЂИВАЊА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ* и *БИОДИВЕРЗИТЕТ И ГЕОДИВЕРЗИТЕТ*

Полазећи од принципа одрживог развоја, првенствено холизма и интердисциплинарности, програм слободне наставне активности је конципиран тако да се током наставе и учења преферирају стратегије које се заснивају на принципима одрживости као што су: стратегија интерактивног учења и рада на пројекту; стратегија интегративног учења и настава усмерена на деловање; стратегија кооперативних облика наставе; стратегија учења откривањем и решавања проблема, метакогнитивне стратегије, различити облици искуственог учења. Кроз рад на пројектима у различитим амбијентима (природног и социјалног) окружења, сарадњом са родитељима, локалном и широм заједницом постиже се отвореност, одговоран однос и понашање према окружењу са циљем постизања активног односа ученика, развој критичког и конструктивног мишљења и одговорност према себи, природној и социјалном окружењу. Стварају се везе између стеченог знања у школи, сопственог искуства и примене у свакодневном животу. Амбијентални приступ у настави и непосредни контакт и искуство са предметима сазнања се допуњује употребом савремене технологије (коришћење мултимедијалних ресурса и визуелних помагала како у настави тако и у размени информација. Потребно је укључивање средстава јавног информисања, организације цивилног друштва, института, истраживачких и образовних центара, удружења у циљу коришћења њиховог знања и искуства, ресурса (физички, људски, материјални) и дистрибуцијских канала.

Једна од важних компетенција наставника је успостављање сарадње са локалним окружењем кроз извођење наставних активности ван учионице. Наставник има сложен задатак да одабиром савремених дидактичких стратегија за остваривање циљева и задатака наставне теме осмишљава и креира наставне ситуације у неформалним ванучионичким амбијентима у локалном окружењу. Како би се што боље остварила веза између садржаја програма и реалног живота пожељно је, кад год је то могуће, да се ученицима омогући истраживање проблема који се проучавају у реалном (локалном) контексту кроз коришћење проблемско-истраживачког приступа у настави. Препоручује се

употреба модификованих предавања (добро структурирано, систематично и кратко представљање најважнијих елемената теме/садржаја), затим различитих врста презентације, демонстрације, студије случаја, симулације, играње улога, дебате, рад у малим групама, рад на пројектима, цртање мапе ума, округли сто. Улога наставника је превасходно у подстицању ученика у настави на откривање, истраживање, доживљавање

ње, проучавање, вредновање, креирање у процесу учења чиме им се омогућава самостално управљање процесом учења како у учионици тако и ван ње, да уведу ученике у тему, представе кључне појмове садржава и подстакну их на активност коју затим усмеравају, прате и вреднују.

За сваку тему наставник треба да припреми што више различитих материјала који имају функцију подстицаја, мотивисања ученика за рад на њима. Поред материјала (филмови, слике, приче, новински текстови...), то могу бити гостовања стручњака за дату област или посета установама. Избор подстицаја треба да одговара теми, узрасту ученика и њиховим интересовањима. Програм се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени, већ се ученици подстичу да користе што различитије изворе информација и да имају према њима критички однос. Циљ је оснажити ученике да развијају своје компетенције у раду са подацима. Број часова по темама и редослед тема нису унапред дефинисани. За сваку тему и наставне јединице, потребно је формулисати исходе који су рефлексивни исхода за крај разреда и индикатора међупредметних компетенција, а садрже специфичности везане за конкретну тему/проблем.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ПОЛОЖАЈ И УЛОГА ЧОВЕКА У ПРИРОДИ

Човек има двоструку улогу у природи, јавља се као њен део, али и као фактор који утиче на њу и мења је. У првим фазама развоја људског друштва промене природе под утицајем човека сведене су на локалну средину. Са развојем друштва промене природе су све дубље и трајније, да би данас достигле глобалне размере. Те промене у природи настају под утицајем посредних или непосредних човекових активности и изазивају одговарајуће последице. Ту спадају: промене физичких услова и изгледа животне средине, промене састава живог света, стварање нових обрадивих површина, гајење биљака и животиња, уношење нових врста у крајеве у којима их није било, урбанизација, индустријализација, загађивање животне средине итд. Ученици у групама кроз истраживачке задатке анализирају по један од утицаја човека на природну средину као и последице тих утицаја на живот људи. Такође, могу да праве промотивне материјале који се односе на заштиту и очување природе и да осмишљавају различите активности везане за ту сврху.

ПРИРОДНА БОГАТСТВА (РЕСУРСИ) И ОДРЖИВО КОРИШЋЕЊЕ

Природни ресурси могу се дефинисати као разноврсна тела, материје и појаве које човек користи за задовољавање својих потреба. Функционисање савремених друштава у потпуности зависи од ресурса чије су основне карактеристике необновљивост и исцрпљивост, при чему потреба за њима рапидно расте док се њихове доступне количине смањују. С обзиром на то, решавање питања недостатка ових ресурса у будућности биће једно од најважнијих за читаво човечанство. Један од начина превазилажења датог проблема је свакако одрживи развој. Он подразумева коришћење ресурса у оквиру дугорочних ограничења планете уз максимално умањивање утицаја који коришћење једног ресурса може да има на друге ресурсе, односно, коришћење ресурса од стране данашњих генерација на начин који неће угрозити могућности будућих генерација да располажу ресурсима. Стога је инсистирање на ефикасном коришћењу ресурса од суштинске важности за спречавање њиховог прекомерног коришћења. Ученици се деле у две групе тако да једна група ради истраживачки задатак везан за предности и недостатке коришћења обновљивих, а друга за коришћење необновљивих извора енергије, а своје резултате приказују путем паноа, ппт и сл.

ИЗВОРИ И ПОСЛЕДИЦЕ ЗАГАЂИВАЊА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Загађење животне средине јесте уношење загађујућих материја или енергије у животну средину изазвано људском делатношћу, или природним процесима које има или може имати штетне

последнице на квалитет животне средине и здравље људи. Загађење можемо поделити на оно које смањује квантитет и оно које смањује квалитет животне средине и природних ресурса. У прву групу спадају: појава киселих киша, хемијско загађење вода, емисија гасова стаклене баште итд. У другу групу спадају сва загађења која смањују биодиверзитет, здравље живог света, квалитет ваздуха, воде и земљишта итд. Загађење се још може поделити према компонентама животне средине, према начину загађивања, природи загађења и зони утицаја. Извори загађења животне средине могу се поделити према следећим критеријумима: начину постанка, мобилности, просторној расподели, итд. Загађујуће материје се деле према природи загађујућих материја, према могућности смањења загађења и физичком стању. Постојање великог броја различитих извора загађења као и великог броја и врста загађујућих материја, захтева препознавање, класификацију и систематизацију врста и извора загађења на једној територији, односно држави. Из тог разлога се саставља Интегрални катастар загађивача животне средине, који представља регистар систематизованих информација и података о загађивачима животне средине. То је јавна књига у којој се региструју све врсте загађивача са подацима неопходним за праћење стања, планирање и пројектовање и предузимање мера за заштиту животне средине. Из Интегралног катастра загађивача Републике Србије пронаћи податке о загађењу животне средине на локалном нивоу и након тога обавезно са ученицима разговарати како они виде проблем и што је још важније, како виде решење проблема загађења. С обзиром на то да се као глобалне последице загађења животне средине издвајају ефекат стаклене баште, киселе кише, озонске рупе, ученици у групама путем панорама, стрипа или филма представљају њихове узроке.

БИОДИВЕРЗИТЕТ И ГЕОДИВЕРЗИТЕТ

Према Конвенцији о биолошкој разноврсности донетој на Конференцији УН о животној средини и развоју у Рио де Жанеиру 1992. године, биодиверзитет је дефинисан као „варијабилност међу живим организмима, укључујући између осталог копнене, морске, и друге водене екосистеме чији су они део; ово укључује диверзитет унутар врста, између врста и између екосистема”. Геодиверзитет је географска разноврсност предела која је исказана геолошким грађом и морфолошким елементима и процесима. Осим стена, геоморфолошких облика и земљишта, у геодиверзитет се укључују и разни хидролошки и климатолошки процеси, под чијим утицајем се они модификују. Појаве и облици од изузетног значаја који су издвојени из геодиверзитета, чине геонаслеђе, због чега се штите као природна добра. Ту спадају геолошке, геоморфолошке, хидролошке, педолошке и посебне археолошке вредности које су настале у току формирања литосфере, њеног морфолошког уобличавања и међузависности природе и људских култура. Уколико постоји могућност требало би организовати посету Заводу за заштиту природе Србије или организовати предавања, презентације, креативне радионице, еко-играонице, прилагођена истраживања на терену, излете у природна добра, изложбе цртежа и фотографија, пројекције филмова и слично, чиме се код ученика развија свест о вредностима и значају природних ресурса, њиховом очувању у циљу изграђивања знања и вештина еколошки активних и одговорних грађана.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа се темељи на целомитом (холистичком) приступу и подстицању индивидуалног развоја и развијање свих потенцијала ученика (когнитивни, афективни и психомоторички домен).

Наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како предвиђају последице, како критички промишљају, чиме се руководе у процесу доношења одлука, како комуницирају. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*, а успех се изражава описно (*истиче се, добар и задовољава*). Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Ученик је активни субјект у процесу учења, вредновања и самовредновања сопствених постигнућа. Сама природа и концепција предмета и потенцирање на активном, пројектном и истраживачком приступу у стицању ученичких компетенција

наглашава формативно оцењивање. Оно се исказује кроз: опис постигнућа ученика, опис ангажовања ученика у настави и препоруке за даље напредовање..

4.6. ПРОГРАМ НАСТАВЕ И УЧЕЊА ЗА ШЕСТИ РАЗРЕД

Са начинима и поступцима за њихово остваривање

ОБАВЕЗНИ ПРЕДМЕТИ

Назив предмета
Циљ

Разред
Годишњи фонд часова

СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ
Циљеви учења Српског језика и књижевности јесу да се ученик оспособи да правилно користи српски језик у различитим комуникативним ситуацијама, у говору и писању; да кроз читање и тумачење књижевних дела развија читалачке компетенције које, уз књижевно знање, обухватају емоционално и фантазијско уживљавање, живо памћење, истраживачко посматрање; подстичу имажинацију и уметнички сензибилитет, естетско доживљавање и критичко мишљење, морално просуђивање и асоцијативно повезивање; да се одговарајућим врстама читања оспособљава да усмерено приступа делу и приликом тумачења открива различите слојеве и значења; да стиче основна знања о месту, улози и значају језика и књижевности у култури, као и о медијској писмености; да стиче и развија најшира хуманистичка знања и да научи како функционално да повезује садржаје предметних области.
Шести
144 часа

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:		
– повеже књижевне термине и појмове обрађиване у претходним разредима са новим делима која чита; – чита са разумевањем; парафразира прочитано и описује свој доживљај различитих врста књижевних дела и научно-популарних текстова; – одреди род књижевног дела и књижевну врсту; – прави разлику између дела лирског, епског и драмског карактера; – разликује ауторску приповетку од романа; – анализира структуру лирске песме (строфа, стих, рима); – уочава основне елементе структуре књижевноуметничког дела: тема, мотив; радња, време и место радње; – разликује заплет и расплет као етапе драмске радње; – разликује појам песника и појам лирског субјекта; појам приповедача у односу на писца; – разликује облике казивања; – увиђа звучне, визуелне, тактичне, ољфакторне елементе песничке слике; – одреди стилске фигуре и разуме њихову улогу у књижевноуметничком тексту; – анализира узрочно-последичне односе у тексту и вреднује истакнуте идеје које текст нуди; – анализира поступке ликова у књижевноуметничком делу, служећи се аргументима из текста; – уочава хумор у књижевном делу; – разликује хумористички и дитирамбски тон од елегичног тона; – илуструје веровања, обичаје, начин живота и догађаје у прошлости описане у књижевним делима; – уважава националне вредности и негује културноисторијску баштину; – препоручи књижевно дело уз кратко образложење; – упореди књижевно и филмско дело, позоришну представу и драмски текст; – повеже граматичке појмове обрађене у претходним разредима са новим наставним садржајима; – препозна делове речи у вези са њиховим грађењем; – разликује гласове српског језика по звучности и месту изговора; – разликује врсте гласовних прмена у једноставним примерима и примењује књижевнојезичку норму; – одреди врсте и подврсте заменица, као и њихов облик; – препознаје глаголска времена и употребљава их у складу са нормом; – разликује реченице по комуникативној функцији; – доследно примењује правописну норму; – користи правопис (школско издање); разликује дуги и кратки акценат у изговореној речи; – употребљава различите облике усменог и писменог изражавања: препричавање различитих типова текстова, без сажимања и са сажимањем, причање (о догађајима и доживљајима) и описивање; – разликује и гради аугментативе и деминутиве; – саставља обавештење, вест и кратак извештај; – разуме основна значења књижевног и неуметничког текста; – проналази, повезује и тумачи експлицитно и имплицитно садржане информације у краћем, једноставнијем књижевном и неуметничком тексту; – драматизује одломак одабраног књижевноуметничког текста; – говори јасно, поштујући стандарднојезичку норму; – изражајно чита обрађене књижевне текстове.	КЊИЖЕВНОСТ	ЛИРИКА Лектира 9. Обредне лирске народне песме (избор) 10. Ђура Јакшић: <i>Вече</i> 11. Јован Дучић: <i>Село</i> 12. Мирослав Антић: <i>Плава звезда</i> 13. Вељко Петровић: <i>Ратар</i> / Алекса Шантић: <i>О, класје моје</i> 14. Десанка Максимовић: <i>Грачаница</i> / Војислав Илић: <i>Свети Сава</i> 15. Стеван Раичковић: <i>Хвала сунцу, земљи, трави</i> 16. Милован Данојлић: <i>Овај дејач зове се Пепео Крста</i> 17. Сергеј Јесењин: <i>Песма о керуши</i> Књижевни термини и појмови Врста строфе према броју стихова у лирској песми: дистих; терцет; врста стиха по броју слогова (лирски и епски десетерац). Одлике лирске поезије: нагласак речи и ритам; рима – парна, укрштена, обгрљена; улога риме у обликовању стиха. Стилске фигуре: контраст, хипербола. Врсте ауторске и народне лирске песме: социјалне песме, дитирамб, елегија; обредне песме (коледарске, краљичке, додолске, божићне). ЕПИКА Лектира 12. Народна песма: <i>Смрт Мајке Југовића</i> 13. Народна песма: <i>Марко Краљевић укида свадбарину</i> 14. Петар Кочић: <i>Јаблан</i> 15. Исидора Секулић: <i>Бује</i> (одломак)/Бранко Ћопић: <i>Чудесна справа</i> 16. Иво Андрић: <i>Аска и вук</i> 17. Антон Павлович Чехов: <i>Вањка</i>/Италио Калвино: <i>Шума на ауто-путу</i> (из збирке прича <i>Марковалдо или годишња доба у граду</i>) 18. Светлана Велмар Јанковић: <i>Сирото ждрече</i> (из <i>Књиге за Марка</i>) Књижевни термини и појмови Основна тема и кључни мотиви. Облици казивања: нарација (хронолошко приповедање), описивање, дијалог, монолог. Фабула/радња, редослед догађаја. Врсте епских дела: приповетка, роман. Културно-историјско предање (нпр. <i>Смрт Марка Краљевића</i>) ДРАМА Лектира 6. Коста Трифковић: <i>Избирачица</i> (одломак) 7. Миодраг Станисављевић: <i>И ми трку за коња имамо</i> (одломак) 8. Бранислав Нушић: <i>Анафалета</i> (одломак) Књижевни термини и појмови Драмске врсте: комедија – основне одлике. Монолог и дијалог у драми. Дидаскалије, реплика. Етапе драмске радње (заплет и расплет). НАУЧНОПОПУЛАРНИ И ИНФОРМАТИВНИ ТЕКСТОВИ (бирати 2 дела) 1. Вук Караџић: <i>Живот и обичаји народа српскога: Божих</i> (одломак); <i>Ђурђевдан</i> (одломак); <i>Додоле, прпоруше и чарошце</i> (одломци) 2. Владимир Хулпах: <i>Легенде о европским градовима</i> (избор) 3. Никола Тесла: <i>Моји изуми</i> (поглавље по избору) 4. Жан-Бернар Пиј, Серж Блок, Ан Бланшар: <i>Енциклопедија лоших ђака, бунтовника и осталих генијалаца</i> (избор) 5. Гроздана Олујић: <i>Били су деца као и ти</i> (избор)

			ДОМАЋА ЛЕКТИРА 1. Епске народне песме о Косовском боју (избор) 2. Епске народне песме о Марку Краљевићу (избор) 3. Бранислав Нушић: <i>Аутобиографија</i> 4. Анђела Нанети: <i>Мој дека је био трешња</i> 5. Весна Алексић: <i>Каљави коњ (Прича о богињи Лади – Звездана вода; Прича о богу Сварогу – Небески ковач и Прича о богу Стрибору – Сеченско светло)</i> 6. Бранко Ћопић: <i>Орлови рано лете</i> 7. Ференц Молнар: <i>Дечац Павлове улице</i> Допунски избор лектире (бирати 3 дела) 1. Добрица Ерић: <i>Месечеви миљеници (песме о свицима)</i> (избор) 2. Бранислав Петровић: избор из антологија песама за децу (<i>Морава, Влашићи, Дунав, Говор дрвећа, Грађење куће, Па шта, па шта</i> и друге) 3. Владимир Стојиљковић: <i>Писмописац (Писмо Бранку Ћопићу)</i> 4. Владимир Андрић: <i>Пустолов</i> 5. Тиодор Росић: <i>Приче старог чаробњака</i> (једна прича по избору) 6. Борислав Пекић: <i>Сентиментална повест Британског царства</i> („Велика повеља слободе у земљи без устава” – одломци) 7. Вилијем Саројан: <i>Зовем се Арам</i> 8. Хенрик Сјенкијевич: <i>Кроз пустињу и праишуму</i> 9. Џејмс Крис: <i>Тим Талир или Продати смех</i> 10. Џек Лондон: <i>Зов дивљине/Бели очњак</i> 11. Реј Бредбери: <i>Маслачково вино</i> (избор) 12. Ивана Брлић Мажуранић: <i>Приче из давнина</i> (избор) 13. Владислава Војновић: <i>Приче из главе</i> (прича <i>Позориште</i> – одломци) 14. Јасминка Петровић: <i>Ово је најстрашнији дан у мом животу</i> 15. Александар Поповић: <i>Снежана и седам патуљака</i>, драмска бајка
	ЈЕЗИК	Грама-тика	Подела речи по настанку: просте речи и творенице; породица речи, уочавање корена речи. Саставни делови твореница (творбене основе, префикси и суфикси). Граматичка основа и граматички наставци у поређењу са творбеном основом и суфиксима. Настанак гласова и говорни органи; подела гласова: самогласници и сугласници (прави сугласници и сонанти); Подела сугласника по звучности и по месту изговора. Подела речи на слоге; слоготворно <i>р</i>. Гласовне промене – уочавање у грађењу и промени речи: непостојано <i>а</i>; промена <i>л</i> у <i>о</i>; палатализација; сибиларизација; јотовање; једначење сугласника по звучности; једначење сугласника по месту изговора; губљење сугласника. Заменице: неличне именичке заменице (односно-упитне, неодређене, опште, одричне); придевске заменице: присвојне (с нагласком на употребу заменице <i>свој</i>, показне, односно-упитне, неодређене, опште, одричне). Граматичке категорије заменица: род, број, падеж и лице. Грађење и основна значења глаголских времена: аорист, имперфекат (само на нивоу препознавања; имперфекат глагола <i>бити</i>); плусквам-перфекат. Независне предикатске реченице – појам комуникативне функције; подела на обавештајне, упитне, заповедне, жељне и узвичне реченице.
		Право-пис	Писање имена васионских тела. Растављање речи на крају реда (основна правила). Правописна решења у вези са гласовним променама. Писање именичких и придевских одричних заменица са предлозима. Писање заменице <i>Ваш</i> великим почетним словом. Правописна решења у вези са писањем обрађених глаголских облика.
		Ортое-пија	Правилан изговор гласова <i>ч, ћ, џ, ч, р</i>. Дуги и кратки акценти.
	ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА		Текстови у функцији унапређивања језичке културе. Анализирање снимљених казивања и читања (звучна читанка). Говорне вежбе на унапред одређену тему. Учтивне форме обраћања. Лексикологија: аугментативи (са пејоративима), деминутиви (са хипокористцима). Правописне вежбе: диктат; допуњавање текста; уочавање и објашњавање научених правописних правила у тексту. Богаћење речника: <i>лексичко-семантичке вежбе</i> (нпр. избегавање сувишних речи и туђица; фигуративна значења речи; проналажење изостављених реченичних делова); <i>стилске вежбе</i>: (нпр. текст као подстицај за сликовито казивање; ситуациони предлог за тражење погодног израза). Писмене вежбе и домаћи задаци и њихова анализа на часу. Четири школска писмена задатка – по два у сваком полуугодишту (један час за израду задатка и два за анализу и писање унапређене верзије састава).

Кључни појмови садржаја: књижевност, језик, језичка култура.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења Српског језика и књижевности чине три предметне области: Књижевност, Језик и Језичка култура. Препоручена дистрибуција часова по предметним областима је следећа: Књижевност – 54 часа, Језик – 52 часа и Језичка култура – 38 часова. Укупан фонд часова, на годишњем нивоу, износи 144 часа. Све три области програма наставе и учења се прожимају и ниједна се не може изучавати изоловано и без садејства са другим областима.

Програм наставе и учења Српског језика и књижевности заснован је на исходима, односно на процесу учења и ученичким постигнућима. Исходи представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности које ученик гради, проширује и продубљује кроз све три предметне области овог предмета.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм наставе и учења оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника јесте да начине реализације подучавања и учења прилагоди потребама сваког одељења имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика; уџбенике и друге наставне материјале које ће користити; техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже; ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и садржаја, наставник најпре креира свој годишњи, тј. глобални план рада, из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Исходи дефинисани по областима олакшавају наставнику даљу операционализацију исхода на нивоу конкретних наставних јединица. Од наставника се очекује да за сваку наставну јединицу, у фази планирања и писања припреме за час прилагоди исходе учења. Током планирања треба, такође, имати у виду да се неки исходи остварују брже и лакше, али је за већину исхода (посебно за предметну област Књижевност) потребно више времена, више различитих активности и рад на различитим текстовима. У фази планирања наставе и учења веома је важно имати у виду да је уџбеник наставно средство и да он не одређује садржаје предмета. Зато је потребно садржајима датим у уџбенику приступити селективно и у односу на предвиђене исходе које треба достићи. Поред тога што ученике треба да оспособи за коришћење уџбеника, као једног од извора знања, наставник ваља да их упутује у начине и облике употребе других извора сазнавања.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

КЊИЖЕВНОСТ

Окосницу програма књижевности чине текстови из лектире. Лектира је разврстана по књижевним родовима – лирика, епика, драма и обогаћена избором нефикционалних, научнопопуларних и информативних текстова. Обавезни део лектире састоји се, углавном, од дела која припадају основном националном корпусу, али је обогаћен актуелним делима. Избор дела је у највећој мери заснован на принципу прилагођености узрасту.

Уз текстове које је потребно обратити на часу, дат је и списак домаће лектире. Циљ увођења домаће лектире је формирање, развијање или неговање читалачких навика код ученика. Обимнија дела ученици могу читати преко распуста, чиме се подстиче развијање континуиране навике читања.

Уз обавезни списак дела за обраду додат је допунски избор текстова. Изборни део допушта наставнику већу креативност у достицању исхода.

Уз доминантан корпус текстова канонских писаца којим се утиче на формирање естетског укуса ученика, изграђује и богати свест о природи националне књижевности (и вредностима класика светске књижевности), али и културном и националном идентитету, у избору лектире и допунском избору дата је могућност наставницима да одаберу и изврстан број књижевних дела савремених писаца, чиме се ученици упознају са репрезентативним примерима савремене књижевности и у прилици су да критички самерава-

ју поезију њихових дела са канонским вредностима. Циљ увођења савремених књижевних дела која још нису постала део канона јесте да се по својој мотивској или тематској сродности вежу за постојеће теме и мотиве у оквиру програма и да се таквим примерима покаже како и савремени писци промишљају епску народну традицију или теме пријатељства, етичности, развијају имагинацију и емпатију, чиме ће се обогатити вертикално читалачко искуство ученика и осавременили приступ настави.

Овакав избор дела омогућава већу могућност примене компаративног приступа проучавању литерарног стваралаштва, уз одабир различитих нивоа обраде: интерпретације, приказа или осврта. Избор дела треба да буде усклађен са могућностима, потребама и интересовањима конкретног ђачког колектива. Разлике у укупној уметничкој и информативној вредности појединих текстова утичу на одговарајућа методичка решења (прилагођавање читања врсти текста, опсег тумачења текста у зависности од сложености његове структуре, повезивање и груписање са одговарајућим садржајима из других предметних подручја – граматике, правописа и језичке културе и сл.).

Текстови из допунског дела програма треба да послуже наставнику и при обради наставних јединица из граматике, као и за обраду и утврђивање садржаја из језичке културе. Дела која неће обрађивати, наставник треба да препоручи ученицима за читање у слободно време.

Нови програм заснован је на уочавању природе и улоге књижевног дела, као и уочавању разлике књижевних и некњижевних текстова, односно њиховој већој корелативности. Ученици треба да буду оспособљени да разликују особености књижевног текста (конотативност, књижевни поступци, сликовитост, ритмичност и сл.) у односу на денотативност, информативност и казивање засновано на чињеницама и подацима у различитим видовима некњижевних текстова. Корелативност је омогућена адекватним комбиновањем обавезних и изборних дела.

Са списка допунског избора наставник бира она дела која ће, уз обавезни део лектире, чинити тематско-мотивске целине. Наставник може груписати и повезивати по сродности дела из обавезног и допунског програма на много начина. Могући примери функционалног повезивања наставних јединица могу бити следећи (никако и једини):

Словенска митологија: обредне народне лирске песме; Вук Стефановић Караџић: *Живот и обичаји народа српскога* (Божић, Ђурђевдан, Додоле, прпоруше и чароице); Весна Алексић: *Каљави коњ*; песма *Влашићи* Бранислава Петровића; Тиодор Росић: *Приче старог чаробњака* (избор); Миодраг Станисављевић: *И ми трку за коња имамо*; Ивана Брлић Мажуранић: *Приче из давнина* (избор), у корелацији нпр. са филмом *Чудотворни мач* Војислава Нановића.

Марко Краљевић: народне епске песме о Марку Краљевићу (*Марко Краљевић укида свадбарину*); предање *Смрт Марка Краљевића*; Светлана Велмар Јанковић: *Књига за Марка* (прича *Сирото ждребе*); Владислава Војновић: *Приче из главе* (одломци приче *Позориште*).

Авантуре и дружине: Хенрик Сјенкијевич: *Кроз пустињу и праиуму* (одломци); Џек Лондон: *Зов дивљине* или *Бели очњак*; Ференц Молнар: *Дечац Павлове улице*; Бранко Ђопић: *Орлови рано лете*; Владимир Андрић: *Пустолов*; Жан-Бернар Пиј, Серж Блок, Ан Бланшар: *Енциклопедија лоших ђака, бунтовника и осталих генијалаца* – одломак о Џеку Лондону, прича о Џеку Лондону из *Били су деца као и ти* Гроздана Олујић.

Дела заснована на хумору и животном оптимизму: Коста Трифковић: *Избирачица*; Бранислав Нушић: *Аутобиографија*; Владимир Андрић: *Пустолов*; Влада Стојиљковић: *Писмо Бранку Ђопићу* (из *Писмописца*); Стеван Раичковић: *Хвала сунцу, земљи, трави*; Добрица Ерић *Месечеви миљеници* (избор); Александар Поповић: *Снежана и седам патуљака*.

Слике детињства у различитим епохама и срединама: Исидора Секулић: *Буре*; Бранко Ђопић: *Чудесна справа*; Влада Стојиљковић: *Писмо Бранку Ђопићу* (из збирке *Писмописца*); Милован Данојлић: *Овај дечак зове се Пено Крста*; Сергеј Јесењин: *Песма о керуши*; Ференц Молнар: *Дечац Павлове улице*; Гроздана Олујић: *Били су деца као и ти* (одабране приче); Јасминка Петровић:

Ово је најстрашнији дан у мом животу; Реј Бредбери: *Маслачково вино* (избор); Џејмс Крис: *Тим Талир или Продати смех*; Анђела Нанети: *Мој дека је био трешња*; Никола Тесла: *Моји изуми* (одломци о детињству) уз приче о Тесли, Топићу и Исидори Секулић из *Били су деца као и ти*.

Социјална тематика: Алекса Шантић: *О, класје моје*; Вељко Петровић: *Ратар*; Петар Кочић: *Јаблан*; Антон Павлович Чехов: *Вањка*; Италио Калвино: *Шума на ауто-путу* (из збирке прича *Марковалдо или годишња доба у граду*); Вилијем Саројан: *Зовем се Арам*; уз приче о Петру Кочићу и Чехову из *Били су деца као и ти* Г. Олујић.

Родољубива тематика: Ђура Јакшић: *Вече*; народне епске песме о Косовском боју; *Смрт Мајке Југовића*; народне епске песме о Марку Краљевићу; Десанка Максимовић: *Грачаница*; Војислав Илић: *Свети Сава*; песме *Морава*, *Дунав* Бранислава Петровића.

Лепота маштања, певања и приповедања: Добрица Ерић: *Месечеви миљеници* (избор); Мирослав Антић: *Плава звезда*; Иво Андрић: *Аска и вул*; песме *Па шта, па шта*, *Говор дрвећа* Бранислава Петровића; Владимир Андрић: *Пустолов*; Анђела Нанети: *Мој дека је био трешња*; Владимир Хулпах: *Легенде о европским градовима* (избор); Тиодор Росић: *Приче старог чаробњака* (избор).

Животиње и људи: Петар Кочић: *Јаблан*; Вилијем Саројан: *Зовем се Арам*; Сергеј Јесењин: *Песма о керуши*; Иво Андрић: *Аска и вул*; Добрица Ерић: *Месечеви миљеници* (избор); Џек Лондон: *Бели очњак* или *Зов дивљине*.

Међупредметне корелације – наставу историје могуће је допунити одломцима: Борислав Пекић: *Сентиментална повест Британског царства* („Велика повеља слободе у земљи без устава”).

Исти текст може се повезивати са другима на различите начине, према различитим мотивима или тону приповедања, у склопу пројектне наставе, која се базира на исходима, а не на садржајима учења.

Предложени обавезни, књижевни, научнопопуларни и информативни текстови и садржај обавезне домаће лектире, као и примери из допунског избора, приликом осмишљавања годишњег плана рада, а потом и при обликовању оријентационих, месечних планова рада, могу се тематски повезивати. Поред тога, неопходно је успоставити и уравнотежену дистрибуцију наставних јединица везаних за све подобласти предмета, функционално повезати садржаје из језика и књижевности (где год је то могуће) и оставити довољно часова за утврђивање и систематизацију градива.

Књижевна дела која су доживела позоришно извођење или екранизацију могу послужити за компаративну анализу и уочавање разлике између књижевне и позоришне/филмске (адаптиране, измењене) фабуле и израза (рецимо, на примеру Поповићеве сценске бајке може се закључити како драмски писац мења познату причу и смешта је у савремено доба), чиме ученици могу доћи до закључка о природи различитих медија и развијати своју медијску писменост. Препоручује се читање бар једног целовитог драмског текста (од три одређена Програмом). Ученици се могу упутити и на филмове са тематиком сличном прочитаним књижевним текстовима (дечје авантуре или авантуре у фантастичном свету, одрастање усамљеног детета и сл.) и додатно повезати обраду једне тематско-мотивске целине.

Са појединим елементима медијске писмености ученике треба упознати такође кроз корелацију: појам дечји часопис или енциклопедија за децу упознати на конкретном тексту из часописа/енциклопедије по избору (садржај текста треба да буде у вези са лектиром).

Поред корелације међу текстовима, неопходно је да наставник успостави вертикалну корелацију. Наставник се претходно обавезно упознаје са садржајима Српског језика и књижевности из претходних разреда ради успостављања принципа поступности и систематичности.

Наставник, такође, треба да познаје садржаје других предмета обрађиваних у млађим разредима и у петом разреду основне школе, који корелирају с предметом Српски језик и књижевност. Тако, хоризонталну корелацију наставник успоставља, пре свега, са наставом историје, ликовне културе, музичке културе, верске наставе и грађанског васпитања.

Увођење ученика у свет књижевности, али и осталих, тзв. некњижевних текстова (популарних, информативних), представља изузетно сложен наставни задатак. Управо на овом степену школовања стичу се основна и врло значајна знања, умења и навике од којих ће зависити ученичка књижевна култура, али и естетске компетенције. Ученици треба да разумеју фикционалну природу књижевног дела и његову аутономност (односно да праве разлику између лирског субјекта и песника, приповедача и писца), као и чињеницу да књижевно дело обликује једну могућу слику стварности.

При обради текста, примењиваће се у већој мери јединство аналитичких и синтетичких поступака и гледишта. У складу са исходима, ученике треба навикавати да своје утиске, ставове и судове о књижевном делу подробније доказују чињеницама из самога текста и тако их оспособљавати за самосталан исказ, истраживачку делатност и заузимање критичких ставова.

Обрада књижевног дела пожељно је да буде проткана решавањем *проблемских питања* која су подстакнута текстом и уметничким доживљавањем. Многи текстови, а поготову одломци из дела, у наставном поступку захтевају умесну *локализацију*, често и вишеструку. Ситуирање текста у временске, просторне и друштвено-историјске оквири, као и обавештења о битним садржајима који претходе одломку – све су то услови без којих се у бројним случајевима текст не може интензивно доживети и правилно схватити.

Приликом *тумачења текста* ученике треба навикавати да своје утиске, ставове и судове о књижевном делу подробније доказују чињеницама из самога текста и тако их оспособљавати за самосталан исказ, истраживачку делатност и заузимање критичких ставова, уз уважавање индивидуалног разумевања смисла књижевног текста и исказивање различитих ставова.

У наставној интерпретацији књижевноуметничког дела, обједињавајући и синтетички чиниоци могу бити: уметнички доживљаји, текстовне целине, битни структурни елементи (тема, мотиви, песничке слике, фабула, односно сиже, књижевни ликови, смисао и значење текста, мотивациони поступци, композиција), форме приповедања (облици излагања), језичко-стилски поступци и литерарни (књижевноуметнички) проблеми.

Књижевнотеоријске појмове ученици ће упознавати уз обраду одговарајућих текстова и помоћу осврта на претходно читалачко искуство. У програму нису наведени сви појмови и врсте књижевних дела предвиђени за усвајање у претходним разредима, али се очекује ће се наставник наслонити на стечено знање ученика, обновити га и продубити на примерима, сходно старијем узрасту. Такав случај је са стилским фигурама (поређењем/компарацијом и персонификацијом) које се усвајају у трећем и четвртном разреду, а потом им се додају епитет, ономотопеја, контраст и хипербола; са појмом приповедања и облицима казивања у епском књижевном делу (дијалог, монолог, описивање: портрет и пејзаж); са појмовима везаним за драмско дело којима се додају заплет и расплет, као елементи драмске радње. Обнављање и повезивање знања из првог циклуса образовања и петог разреда основне школе је обавезно.

Језичко-стилским изражајним средствима прилази се с доживљајног становишта; полазиће се од изазваних уметничких утисака и естетичке сугестије, па ће се потом истраживати њихова језичко-стиљска условљеност.

Током обраде књижевних дела, као и у оквиру говорних и писмених вежби, настојаће се да ученици откривају што више особина, осећања и душевних стања појединих ликова, као и да изражавају своје ставове о поступцима ликова.

Ученик се подстиче да уочава смисао смешног и хумористичног на примерима из лектире, као и да разликује хумористички или оптимистички, дитирамбски тон у певању/приповедању/драмској радњи од елегичног тона. Теоријско савладавање појма културноисторијско предање није обавезно. Предање *Смрт Марка Краљевића* уводи се као пример, уз описно образлагање ове врсте предања у оквиру категорије народне прозе. Обнављају се и проширују знања о родољубивој поезији, савладава се појава и смисао социјалних мотива у предложеним песмама или причама, уче се дитирамб и елигија као врсте лирске поезије.

Исходи везани за наставну област књижевност засновани су на читању. Кроз читање и тумачење књижевних дела ученик развија

читалачке компетенције које подразумевају не само истраживачко посматрање и стицање знања о књижевности већ подстичу и развијају емоционално и фантазијско уживљавање, имагинацију, естетско доживљавање, богате асоцијативне моћи, уметнички сензибилитет, критичко мишљење и изграђују морално просуђивање. Разни облици читања су основни предуслов да ученици у настави стичу сазнања и да се успешно уводе у свет књижевног дела. И у шестом разреду негује се, пре свега, доживљајно читање, а ученици се поступно уводе у истраживачко читање (читање према истраживачким задацима, читање из различитих перспектива и сл.) и оспособљавају да искажу свој доживљај уметничког дела, увиде елементе од којих је дело сачињено и разумеју њихову улогу у изградњи света дела.

Повећан број допунског избора лектире указује на могућност обраде појединих предложених садржаја (књижевних дела) на часовима додатне наставе.

Препоручује се да ученици у настави користе електронски додаток уз уџбеник, уколико за то постоји могућност у школи.

ЈЕЗИК

У настави језика ученици се оспособљавају за правилну усмену и писану комуникацију стандардним српским језиком. Отуда захтеви у овом програму нису усмерени само на усвајање језичких правила и граматичке норме, већ и на разумевање њихове функције и правилну примену у усменом и писменом изражавању.

Када се у садржајима програма наводе наставне јединице које су ученици већ обрађивали у нижим разредима, подразумева се да се степен усвојености и способност примене раније обрађеног градива проверава, а понављање и увежбавање на новим примерима претходи обради нових садржаја, чиме се обезбеђује континуитет рада и систематичност у повезивању новог градива са постојећим знањима.

Нужно је да наставник увек има на уму пресудну улогу умених и систематских вежбања, односно да наставно градиво није усвојено док се добро не увежба. То значи да вежбања морају бити саставни чинилац обраде наставног градива, примене, обнављања и утврђивања знања.

Граматика

Основни програмски захтев у настави граматике јесте да се ученицима језик представи и тумачи као систем. Ниједна језичка појава не би требало да се изучава изоловано, ван контекста у којем се остварује њена функција (у свакој погодной прилици могу се знања из граматике ставити у функцију тумачења текста, како уметничког тако и научнопопуларног). Један од изразито функционалних поступака у настави граматике јесу вежбања заснована на коришћењу примера из непосредне говорне праксе, што наставу граматике приближава животним потребама у којима се примењени језик појављује као свестрано мотивисана људска активност.

Настава творбе речи подразумева пре свега поделу речи по настанку на просте и творенице (у оквиру твореница уочавају се речи настале суфиксацијом, префиксацијом и слагањем). На школским примерима (нпр. *певач*, *школски*, *школовати се*, *праунук*, *превелик*, *научити*, *Београд*, *пароброд*) ученици треба да уоче саставне делове твореница: творбене основе, префиксе и суфиксе. На примерима породице речи, ученици треба да уочавају корен речи. Тиме се поставља основ за проширивање знања из творбе речи у старијим разредима. На часовима утврђивања градива треба нагласити разлику између граматичке основе и граматичких наставака у поређењу са творбеном основом и суфиксима (нпр. *икол-а*, *школар-ац* и сл.).

Ученици су се већ раније срили са појмом гласа, а сада проширују своја знања из фонетике основним информацијама о настанку гласова и говорним органима који у овом процесу учествују. На основу изговора гласови се деле на самогласнике и сугласнике (а сугласници на праве сугласнике и сонанте). Сугласници се деле по звучности и по месту изговора (овде је пожељно направити корелацију са наставом страних језика – нпр. различито место изговора неких гласова у српском и енглеском језику и сл.). Подела речи на слоге подразумева проширивање знања у односу на млађе разред: треба увести и примере слогова који се завршавају на сонант, с

посебним нагласком на позицију слоготворног *р*. Ово градиво треба повезати са основним правописним правилима за растављање речи на крају реда. Пошто се ученици у шестом разреду први пут срећу са терминол гласовне промене, није потребно правити разлику у односу на гласовне алтернације. Ову разлику ће усвојити у градиву за средњу школу. Препорука је да се, ради лакшег анализирања примера, гласовне промене предају следећим редоследом: непостојано *а*, промена *л* у *о*, палатализација, сибиларизација, јотоване, једначене сугласника по звучности, једначене сугласника по месту изговора, губљење сугласника. Гласовне промене треба уочавати у грађењу и промени речи (а на одступања указати у примерима).

Настава морфологије подразумева проширивања знања о заменицама (у петом разреду су биле обрађене само личне заменице). Сада се уводи подела заменица на именичке и придевске. У оквиру именичких обрађују се: односно-упитне, неодређене, опште и одричне; у оквиру придевских: присвојне (с нагласком на употребу заменице *свој*), показне, односно-упитне, неодређене, опште и одричне. Такође, треба указати и на граматичке категорије заменица: род, број, падеж и лице. Знања о глаголским облицима ученици проширују тако што усвајају грађење осталих глаголских времена изузев презента, перфекта и футура I, с тим што се имперфекат обрађује само на нивоу препознавања, а посебно се наводи имперфекат помоћног глагола *бити*. Препорука је да се глаголска времена уводе овим редоследом: аорист, имперфекат, плусквамперфекат. Посебно треба нагласити правописна решења у вези са писањем глаголских облика.

Знања из синтаксе ученици проширују поделом независних предикатских реченица према комуникативној функцији. Потребно је посебно скренути пажњу на употребу знакова узвика, као и на остале интерпункцијске знаке.

Правопис

Правописна правила се усвајају путем систематских вежбања (правописни диктати, исправка грешака у датом тексту, тестови са питањима из правописа итд.). У оквиру правописних вежби пожељно је повремено укључити и питања којима се проверава грађа (писана слова: велико и мало ћирилично Ћ, Ђ; велико и мало латиничко Ћ, Ђ, велико Г, С, Ш итд.).

Такође, треба подстицати ученике да сами уочавају и исправљају правописне грешке у СМС комуникацији, као и у различитим типовима комуникације путем интернета.

Поред тога, ученике треба упућивати на служење правописом и правописним речником (школско издање). Пожељно је да наставник доноси примерак *Правописа* на час кад год се обрађују правописне теме (тако би могао појединачно ученицима задавати да пронађу реч у правописном речнику и одреде њен правилан облик или правилно писање).

Ортоепија

Наставник стално треба да указује на важност правилног говора, који се негује спровођењем одређених ортоепских вежби. Ортоепске вежбе не треба реализовати као посебне наставне јединице, већ уз одговарајуће теме из граматике: нпр. уочавање дужине акцента у речи може се повезати са обрадом и утврђивањем знања о врстама речи (именица *скуп* има кратак акценат, а придев *скуп* има дуг акценат итд.). На овом нивоу ученици треба само да уоче разлику у дужини акцента, без разликовања интонације и без употребе акценатских знакова. Уз коришћење аудио снимака, ученике треба навикавати да препознају, репродукују и усвоје правилно акценатован говор, а у местима где се одступа од акценатске норме, да разликују стандардни акценат од свога акцента, тј. од дијалекатске акценације.

Неке ортоепске вежбе могу се спроводити и уз одговарајуће теме из књижевности: нпр. артикулација се може вежбати изговарањем брзалица, онда када се оне обрађују као део народног стваралаштва; акценат речи, темпо, ритам, реченична интонација и паузе могу се вежбати гласним читањем одломака из изборне лектире (по избору наставника или ученика) итд. Као ортоепску вежбу треба спроводити и говорене напамет научених одломака у стиху и прози (уз помоћ аудитивних наставних средстава).

ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА (УСМЕНО И ПИСМЕНО ИЗРАЖАВАЊЕ)

Развијање и унапређивање језичке културе ученика представља један од најзначајнијих задатака наставе Српског језика. Један од основних задатака наставе језичке културе односи се на усавршавање језичкоизражајних средстава код ученика, а њен крајњи циљ је да ученици буду оспособљени за успостављање квалитетне и сврсисходне комуникације. Област *Језичка култура* обухвата усмено и писмено изражавање. Наставни рад у овој области реализује се у садејству са другим областима предмета Српски језик, као и кроз самосталне наставне јединице. У повратном смеру, обрада књижевног текста и рад на граматици морају укључивати и садржаје за неговање културе усменог и писменог изражавања ученика.

Настава ће бити очигледнија и ефикаснија ако се анализирају снимљена казивања и читања. Приликом реализације наставних садржаја пожељно је користити и савремене информационо-комуникационе технологије (нпр. паметну таблу, рачунар и видео-бим и сл.).

Свака од програмских вежби (говорне, правописне, лексичко-семантичке, стилске вежбе) планира се и реализује у наставном контексту у коме постоји потреба за функционалним усвајањем и функционалном применом датих језичких законитости и појава у новим комуникативним ситуацијама, као и потреба за утврђивањем, обнављањем или систематизовањем знања стеченог током наставе језика и наставе књижевности. Све врсте вежби, чији је циљ развијање језичког мишљења, изводе се на тексту или током говорних вежби.

Циљ говорних вежби јесте унапређивање културе усменог изражавања. Детаљна организација, вешто осмишљене садржајне структуре и мотивисање ученика за разговор водиће ка правилности, лакоћи, јасности, једноставности, прецизности и флуентности у усменом излагању ученика. Ове вежбе би требало да приближе учеников говор стандарднојезичком изговору.

Форме учтивости, односно посебна језичка средства којима се исказује учтивост представљају важан сегмент у реализацији наставе језичке културе. Потребно је код ученика развијати свест о неопходности и значају језичке учтивости, тј. учтивног комуникативног понашања, односно истакнути значај неговања правилног и учтивног говора и писања. Ученицима треба указати на то да су у домену конвенција учтивости најтипичније форме усмене и писмене етикеције: употреба заменице *Ви*, етикете за исказивање уважавања приликом остваривања у јавном и службеном комуницирању (*господине, госпођо/госпођице, Ваша екселенција, Ваша светост...*), као и говорни чинови експресивног типа (формуле учтивости): извињавање, захваљивање, честитање, молба. Лингвометодички текстови који садрже дијалошку форму у којој се испољава језичка учтивост могу послужити за уочавање форми учтивости. Такође, требало би подстицати ученике да изнесу своје мишљење и сопствена запажања о (не)учитвом комуникативном понашању.

Велики део лексике српског језика сачињавају лексеме настале творбом речи. Она представља продуктиван процес којим се свакодневно богати наш лексички фонд. Стога, у настави језичке културе би лексикологији, односно творби речи требало приступити, најпре, као начину за настајање нових речи, како би ученици схватили њен практични значај. Потребно је оспособити ученике да граде и разликују аугментативе (са пејоративима) и деминутиве (са хипокористичима), тако што обрада теме неће бити само описана, тј. требало би се задржати што краће на формалном приступу теми. Стваралачки и истраживачки приступ може позитивно утицати на мотивацију ученика да упознају ову тематику. Пожељно је навести само најчешће суфиксе и за један и за други творбени модел. Требало би подстицати ученике да објасне значење датих изведеница и указати им на њихову улогу у свакодневном језичком изражавању (нпр. експресивно значење и стилска обојеност изведеница, попут *мајчица, сестрица, људина* и сл.).

Правописне вежбе омогућавају ученицима да посебно обрате пажњу на правописне захтеве и на њихову улогу у тексту. Системска примена адекватних правописних вежби омогућава да теоријско правописно знање благовремено пређе у умење, као и да се стечена навика примене правописних правила испољи у практич-

ној и спонтаној намени. Правописне вежбе представљају најпогоднији начин да се правописна правила науче, провере, као и да се уочени недостаци отклоне. Најбоље је примењивати и просте и сложене правописне вежбе које су погодне за савлађивање како само једног правописног правила из једне правописне области, тако и више правописних правила из неколико правописних области. Правописне вежбе је потребно најпре припремити. Притом је пожељно поштовати принцип поступности, систематичности, јединства теорије и праксе. Приликом савлађивања правописних начела погодне могу бити следеће правописне вежбе: *диктат, самостално писање, допуњавање текста*. Може бити подстицајно и организовање квиза на часовима посвећеним систематизовању градива из правописа (нпр. *препознај правописну област, пронађи грешку, да ли су тврдње о употреби, нпр. великог слова, тачне и сл.*), а требало би и проверавати да ли су ученици у стању да објасне научена правописна правила у одређеном тексту.

Циљ примењивања лексичко-семантичких вежби јесте богаћење речника ученика и упућивање на различите могућности приликом избора речи и израза и указивање на њихову сврсисходнију употребу. Применом лексичко-семантичких вежби код ученика се ствара навика да промишљају и траже адекватан језички израз за оно што желе да искажу (у зависности од комуникативне ситуације) и повећава се фонд таквих израза у њиховом речнику. Врсте ових вежби треба усагласити са интересовањима ученика и наставним садржајима. Развијању смисла за прецизно изражавање и подстицању ученика да размишљају о речима и о њиховим значењима доприносе вежбе којима се ученици упућују на избегавање сувишних речи, поштапалица и туђица. Подстицајне су и вежбе које се односе на фигуративна значења речи, као и вежба *проналажење изостављених реченичних делова* која подстиче ученике да пронађу адекватну реч, али и да у складу са контекстом прошире скалу дозвољених значењских и лексичких могућности.

Применом стилских вежби, ученици се упућују на то да на другачији начин од уобичајеног повезују речи и изразе и да истражују њихове семантичке потенцијале. Њихов циљ није да се само отклоне учињене грешке, већ да ученици стекну адекватне навике да говоре и пишу ваљано, односно да примењују стваралачке поступке у језику. Знања о стилу и изражајним могућностима језика ученици углавном стичу увидом у књижевноуметничке текстове, због чега је неспорна повезаност са наставом књижевности, али се не сме поистоветити са језичко-стилском анализом ових текстова. Стилске вежбе је потребно што непосредније повезивати и са наставом граматике. Може се креирати ситуациони предлогак за развијање и унапређивање језичко-стилског знања ученика у складу са узрастом и начелом систематичности и условности. Стваралачки облик рада на развијању стилског умења ученика може се, на пример, заснивати на тексту као подстицају за сликовито казивање, с обзиром на то да се на различитим књижевноуметничким текстовима лако увиђа изражајност стилског поступка који може да буде примењен приликом уобличавања језичке грађе у новим комуникативним ситуацијама.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Праћење и вредновање резултата напредовања ученика је у функцији остваривања исхода, а започиње иницијалном проценом достигнутог нивоа знања, у односу на који ће се одмеравати даљи напредак и формирати оцена. Сваки наставни час и свака активност ученика је прилика за формативно оцењивање, односно регистровање напретка ученика и упућивање на даље активности.

Формативно вредновање је саставни део савременог приступа настави и подразумева процену знања, вештина, ставова и понашања, као и развијања одговарајуће компетенције током наставе и учења. Формативно мерење подразумева прикупљање података о ученичким постигнућима, при чему се најчешће примењују следеће технике: реализација практичних задатака, посматрање и бележење ученикових активности током наставе, непосредна комуникација између ученика и наставника, регистар за сваког ученика (мапа напредовања) итд. Резултати формативног вредновања на крају наставног циклуса треба да буду исказани и бројчаном оценом. Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања, праћења и вредновања. Важно је да наставник, поред постигнућа ученика, континуирано прати и вреднује властити рад. Све што се покаже добрим и ефикасним, наставник ће користити и даље у својој наставној пракси, а оно што буде процењено као недовољно делотворно, требало би унапредити

Назив предмета

Циљ

Разред

Годишњи фонд часова

ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Циљ учења енглеског језика је да се ученик усвајањем функционалних знања о језичком систему и култури и развијањем стратегија учења страног језика оспособи за основну писмену и усмену комуникацију и стекне позитиван однос према другим језицима и културама, као и према сопственом језику и културном наслеђу.

Шести

72

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	КОМУНИКАТИВНЕ ФУНКЦИЈЕ	ЈЕЗИЧКЕ АКТИВНОСТИ (у комуникативним функцијама)
– разуме једноставније текстове који се односе на поздрављање, представљање и тражење/давање информација личне природе; – поздравља и отпоздравља, представи себе и другог користећи једноставнија језичка средства; – размени једноставније информације личне природе; – у неколико везаних исказа саопшти информације о себи и другима; – разуме једноставније текстове који се односе на опис особа, биљака, животиња, предмета, места, појава, радњи, стања и збивања; – опише и упореди жива бића, предмете, места, појаве, радње, стања и збивања користећи једноставнија језичка средства; – разуме једноставније предлоге, савете и позиве на заједничке активности и одговори на њих уз одговарајуће образложење; – упуту предлоге, савете и позиве на заједничке активности користећи ситуационо прикладне комуникационе моделе; – затражи и пружи додатне информације у вези са предлозима, саветима и позивима на заједничке активности; – разуме уобичајене молбе и захтеве и реагује на њих; – упуту уобичајене молбе и захтеве; – честита, захвали се и извини се користећи једноставнија језичка средства; – разуме и следи једноставнија упутства у вези с уобичајеним ситуацијама из свакодневног живота; – пружи једноставнија упутства у вези с уобичајеним ситуацијама из свакодневног живота; – разуме једноставније текстове у којима се описују радње и ситуације у садашњости; – разуме једноставније текстове у којима се описују способности и умећа; – размени појединачне информације и/или неколико информација у низу које се односе на радње у садашњости; – опише радње, способности и умећа користећи неколико везаних исказа; – разуме једноставније текстове у којима се описују искуства, догађаји и способности у прошлости; – размени појединачне информације и/или неколико информација у низу о искуствима, догађајима и способностима у прошлости; – опише у неколико краћих, везаних исказа искуства, догађај из прошлости; – опише неки историјски догађај, историјску личност и сл. – разуме једноставније исказе који се односе на одлуке, обећања, планове, намере и предвиђања и реагује на њих; – размени једноставније исказе у вези са обећањима, одлукама, плановима, намерама и предвиђањима; – саопшти шта он/она или неко други планира, намерава, предвиђа; – разуме уобичајене изразе у вези са жељама, интересовањима, потребама, осетима и осећањима и реагује на њих; – изрази жеље, интересовања, потребе, осете и осећања једноставним језичким средствима; – разуме једноставнија питања која се односе на оријентацију/положај предмета и бића у простору и правац кретања и одговори на њих; – затражи и разуме обавештења о оријентацији/положају предмета и бића у простору и правцу кретања; – опише правац кретања и просторне односе једноставним, везаним исказима; – разуме једноставније забране, правила понашања, своје и туђе обавезе и реагује на њих; – размени једноставније информације које се односе на забране и правила понашања у школи и на јавном месту, као и на своје и туђе обавезе; – саопшти правила понашања, забране и листу својих и туђих обавеза користећи одговарајућа језичка средства; – разуме једноставније изразе који се односе на поседовање и припадност; – формулише једноставније исказе који се односе на поседовање и припадност;	ПОЗДРАВЉАЊЕ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ И ТРАЖЕЊЕ/ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ И ДРУГИМА	Слушање и читање једноставнијих текстова који се односе на поздрављање и представљање (дијалози, наративни текстови, формулари и сл.); реаговање на усмени или писани импулс саговорника (наставника, вршњака и сл.) и иницирање комуникације; усмено и писано давање информација о себи и тражење и давање информација о другима.
	ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА, ПОЈАВА, РАДЊИ, СТАЊА И ЗБИВАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова који се односе на опис бића, предмета, места, појава, радњи, стања и збивања; усмено и писано описивање/поређење бића, предмета, појава и места.
	ИЗНОШЕЊЕ ПРЕДЛОГА И САВЕТА, УПУЋИВАЊЕ ПОЗИВА ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ И РЕАГОВАЊЕ НА ЊИХ	Слушање и читање једноставнијих текстова који садрже предлоге; усмено и писано преговарање и договарање око предлога и учешћа у заједничкој активности; писање позивнице за прославу/журку или именла/СМС-а којим се уговара заједничка активност; прихватање/одбијање предлога, усмено или писано, уз поштовање основних норми учтивости и давање одговарајућег оправдања/зговора.
	ИЗРАЖАВАЊЕ МОЉБИ, ЗАХТЕВА, ОБАВЕШТЕЊА, ИЗВИЊЕЊА, ЧЕСТИТАЊА И ЗАХВАЛНОСТИ	Слушање и читање једноставнијих исказа којима се нешто честита, тражи/нуди помоћ, услуга, обавештење или се изражава извинијење, захвалност; усмено и писано честитање, тражење и давање обавештења, упућивање молбе за помоћ/услугу и реаговање на њу, изражавање извинијења и захвалности.
	РАЗУМЕВАЊЕ И ДАВАЊЕ УПУТСТАВА	Слушање и читање текстова који садрже једноставнија упутства (нпр. за израду задатака, пројеката и сл.) с визуелном подршком и без ње; усмено и писано давање упутстава.
	ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У САДАШЊОСТИ	Слушање и читање описа и размењивање исказа у вези са сталним, уобичајеним и тренутним догађајима/активностима и способностима; усмено и писано описивање сталних, уобичајених и тренутних догађаја/активности и способности.
	ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У ПРОШЛОСТИ	Слушање и читање описа и усмено и писано размењивање исказа у вези са искуствима, догађајима/активностима и способностима у прошлости; усмено и писано описивање искустава, догађаја/активности и способности у прошлости; израда и презентација пројеката о историјским догађајима, личностима и сл.
	ОПИСИВАЊЕ БУДУЋИХ РАДЊИ (ПЛАНОВА, НАМЕРА, ПРЕДВИЂАЊА)	Слушање и читање краћих текстова у вези са одлукама, плановима, намерама и предвиђањима; усмено и писано договарање/извештавање о одлукама, плановима, намерама и предвиђањима.
	ИСКАЗИВАЊЕ ЖЕЉА, ИНТЕРЕСОВАЊА, ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	Слушање и читање исказа у вези са жељама, интересовањима, потребама, осетима и осећањима; усмено и писано договарање у вези са задовољавањем жеља и потреба; предлагање решења у вези са осетима и потребама; усмено и писано исказивање својих осећања и реаговање на туђа.
	ИСКАЗИВАЊЕ ПРОСТОРНИХ ОДНОСА И УПУТСТАВА ЗА ОРИЈЕНТАЦИЈУ У ПРОСТОРУ	Слушање и читање једноставнијих текстова у вези са смером кретања и специфичнијим просторним односима; усмено и писано размењивање информација у вези са смером кретања и просторним односима; усмено и писано описивање смера кретања и просторних односа.
	ИЗРИЦАЊЕ ДОЗВОЛА, ЗАБРАНА, ПРАВИЛА ПОНАШАЊА И ОБАВЕЗА	Слушање и читање једноставнијих исказа у вези са забранама, правилима понашања и обавезама; постављање питања у вези са забранама, правилима понашања и обавезама и одговарање на њих; усмено и писано саопштавање забрана, правила понашања и обавеза.
	ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова с исказима у којима се говори шта неко има/нема или чије је нешто; постављање питања у вези са припадањем и одговарање на њих.
	ИЗРАЖАВАЊЕ ДОПАДАЊА И НЕДОПАДАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова који се односе на изражавање допадања/неподања; усмено и писано изражавање допадања/недопадања.
	ИЗРАЖАВАЊЕ МИШЉЕЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова у вези са тражењем мишљења и изражавањем слагања/неслагања; усмено и писано тражење мишљења и изражавање слагања и неслагања.
– пита и каже шта неко има/нема и чије је нешто; – разуме једноставније исказе који се односе на изражавање допадања и недопадања и реагује на њих; – изрази допадање и недопадање уз једноставно образложење; – разуме једноставније исказе којима се тражи мишљење и реагује на њих; – изражава мишљење, слагање/неслагање и даје кратко образложење; – разуме једноставније изразе који се односе на количину и цену; – пита и саопшти колико нечега има/нема, користећи једноставнија језичка средства; – пита/каже/израчуна колико нешто кошта.	ИЗРАЖАВАЊЕ КОЛИЧИНЕ, БРОЈЕВА И ЦЕНА	Слушање и читање једноставнијих текстова који говоре о количини и цени; постављање питања у вези с количином и ценом и одговарање на њих, усмено и писано; слушање и читање текстова на теме поруџбине у ресторану, куповине, играње улога (у ресторану, у продавници, у кухињи ...); записивање и рачунање цена.

ЈЕЗИЧКИ САДРЖАЈИ

Комунитативна функција	Језички садржаји
ПОЗДРАВЉАЊЕ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ И ТРАЖЕЊЕ/ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ И ДРУГИМА	<i>What's your first/last name/surname?</i> <i>Jack, this is Andrew. He's the new boy in our class. Hi Andrew. Nice to meet you. I'm glad to meet you too. What's your nickname? It's Andy. Where do you live? I live in Sunny Street. How do you go to school? I walk there/take the bus...</i> <i>What does your father do? He's a science teacher. Have you got/Do you have any brothers or sisters? No, I'm an only child, but my mum's got two sisters, Sophia and Lily. Aunt Lily is the eldest. She says I am her favourite nephew.</i> <i>This is my cousin, Bob. Where does he come from? He lives in Brisbane now, but he was born in London. Where were you born? When did you move there? We moved there when I was four.</i> <i>Where were you living when you started school?</i> <i>Who do you usually go out with? How long have you known Susan? For one year. Since last year.</i> <i>The Present Simple Tense</i> за изражавање сталних и уобичајених радњи. <i>The Past Simple Tense</i> глагола <i>to be</i> и осталих глагола (правилних и неправилних). <i>The Past Continuous Tense.</i> <i>The Present Perfect Tense</i> учесталијих глагола (правилних и неправилних). Питања са <i>Who/What/Where/When/Why...</i> Питања са препозиционим глаголима. Употреба и изостављање чланова при ближем одређивању лица, у фиксним изразима (<i>go to school/by car/on foot...</i>), са основним географским појмовима (називима улица, градова, држава...) (Интер)културни садржаји: устаљена правила учтиве комуникације; имена и надимци; родбина, породични односи и родбинске везе; већи градови у земљама циљне културе.
ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА, ПОЈАВА, РАДЊИ, СТАЊА И ЗБИВАЊА	<i>What does Emma look like? She looks gorgeous. She's the prettiest girl in our class.</i> <i>What's he like? He's smart and hard-working.</i> <i>Noah doesn't care about anyone. He's is selfish. My friend is sporty and good-looking, but he is very shy.</i> <i>Her clothes are cool!</i> <i>Samuel is as tall as his brother/not as(so) tall as his father.</i> <i>This laptop is less expensive than that one. It's the least expensive laptop in the shop.</i> <i>Jacob's room is usually tidy, but Michael's is often untidy/messy. You can find his clothes everywhere.</i> <i>Why is he exhausted? Because the trip was exhausting.</i> <i>The party was really exciting. Everybody was excited.</i> <i>She looks really unhappy.</i> <i>How does he swim? He swims well.</i> <i>We worked hard. He was running fast.</i> <i>It is raining heavily.</i> <i>Are they listening carefully?</i> <i>Ten minutes from here is the biggest wheel of its kind in the world – the London Eye.</i> <i>The buildings are amazing /fantastic.</i> <i>That's the cafe where my sister works.</i> <i>Is that the message which/that Tom sent?</i> <i>There's somebody/nobody/no one in the street.</i> <i>There was nothing strange in his voice. Everything was OK.</i> <i>This chair's uncomfortable. That's impossible!</i> <i>The Present Simple Tense</i> и <i>The Present Continuous Tense</i> за изражавање појава, радњи, стања и збивања у садашњости, <i>The Past Simple Tense</i> и <i>The Past Continuous Tense</i> за изражавање појава, радњи, стања и збивања у прошлости. Поређење придева по једнакости <i>as...as</i>, <i>not so/as...as</i>. Поређење придева са <i>less</i> и <i>the least</i>. Придеви са наставцима <i>–ed</i> и <i>–ing</i>. Творба и употреба прилога за начин (<i>beautifully, quickly, happily, well, badly, fast, hard...</i>) Употреба одређеног члана уз суперлатив придева. Употреба/изостављање одређеног члана уз називе места. (споменици, музеји, улице, паркови...) Релативне заменице <i>who, which, that, whose, where...</i> Неодређене заменице (<i>somebody, something, anybody, anything, nobody, no one, nothing, everything...</i>). Питања са <i>What...like, How, Why...</i> Негативни префикси <i>un-, im-</i>... (Интер)културни садржаји: особености наше земље и земаља говорног подручја циљног језика (знаменитости, географске карактеристике и сл.)
ИЗНОШЕЊЕ ПРЕДЛОГА И САВЕТА, УПУЋИВАЊЕ ПОЗИВА ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ И РЕАГОВАЊЕ НА ЊИХ	<i>I'm going to the swimming pool. Would you like to come? Yes, please. I like swimming.</i> <i>Would you like a cup of tea? No, thank you/thanks.</i> <i>What are you doing next weekend? Do you want to come to my party? Yes, I'd love to. When is it? At 7.30 on Saturday.</i> <i>Do you fancy/How about a game of tennis this afternoon? Sorry. I can't. I've got a dance class.</i> <i>Shall we go to the sports centre today? Good idea. See you there at 6.00 pm. That's no good for me. What about 5.30? Yes, sure. How about trying my new computer game this morning? I'm afraid I can't. I'm looking after my little sister.</i> <i>Why don't we go to the park?</i> <i>Let's get out of here. That sounds good. The music is too loud.</i> <i>We could/ may/might stay here and watch DVDs. That's boring.</i> <i>If it is cold, put on your jacket. If you hurry, you won't miss the bus.</i> <i>If you don't feel well, you should see a doctor.</i> <i>I've got the flu. You must stay in bed and drink lots of hot drinks.</i> <i>If you don't stay up late, you won't feel tired.</i> <i>You shouldn't eat too much chocolate.</i> <i>Don't give your real name on the Internet.</i> <i>The Present Continuous Tense</i> за унапред договорене радње. Заповедни начин. Изрази: <i>How about...? What about...? Why don't we...? Would you like...? Do you want...? Shall we...? Let's...</i> Модални глаголи за изражавање предлога – <i>can/could/may/might</i>. Модални глаголи <i>should</i> за давање савета. Први кондиционал. (Интер)културни садржаји: прикладно упућивање предлога, савета и позива и реаговање на предлоге, савете и позиве.

ИЗРАЖАВАЊЕ МОЛБИ, ЗАХТЕВА, ОБАВЕШТЕЊА, ИЗВИЊЕЊА, ЧЕСТИТАЊА И ЗАХВАЛНОСТИ	<i>Can/Could you help me with these bags, please? They're too heavy.</i> <i>Could I have a glass of water, please?</i> <i>Could I see your exercise book, please? Yes, just a minute. Oh, no. I can't find it.</i> <i>May I see your tickets, please? Here you are, sir. Thank you.</i> <i>Will you open the door for me? Sure.</i> <i>I'm so sorry for... It's all my fault. Sorry, it was an accident. I didn't mean to (break your skateboard). That's all right/OK. Never mind. It doesn't matter.</i> <i>Thank you for (your help). Thank you from the bottom of my heart. That's very kind of you.</i> <i>That means a lot to me. Don't mention it. It's nothing. You're welcome.</i> <i>Well done. Congratulations! Happy (festival).</i> <i>When does the train for Glasgow leave? It leaves at 7.38. School starts at 8.45.</i> <i>Which book do you want? The red one. Can I try on those trousers, please? Which ones? The blue ones.</i> Модални глаголи за изражавање молбе и захтева – <i>can/could/may</i>. <i>Would you like...?</i> <i>Will</i> за изражавање молби. <i>The Present Simple Tense</i> за изражавање утврђених програма, реда вожње, распореда и сл. Заменице <i>one, ones</i>. (Интер)културни садржаји: правила учтиве комуникације, значајни празници и догађаји, честитања.
РАЗУМЕВАЊЕ И ДАВАЊЕ УПУТСТВА	<i>Read the explanation and circle the correct words.</i> <i>State your problem and describe how you feel about it.</i> <i>Use the expressions below.</i> <i>Make a project about an important city in your town. Make a map and label the important places.</i> <i>To end the call, tap the „end call” button (typically a red button on the left side of your cell phone) or close your phone.</i> <i>Do not touch the adapter with wet hands.</i> Заповедни начин. (Интер)културни садржаји: правила учтивости у складу са степеном формалности и ситуацијом.
ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У САДАШЊОСТИ	<i>She rarely takes the bus to school.</i> <i>They usually play games in their free time.</i> <i>Does James play any musical instruments? Yes, he does. No, he doesn't.</i> <i>How many languages do you speak? What time do you usually wake up on school days?</i> <i>My sister doesn't eat fish.</i> <i>Water freezes at zero degrees Celsius. If /When you heat ice, it melts. What are you looking for? I am looking for my glasses. I can't find them.</i> <i>Shhh! I am trying to concentrate. What are you thinking about? Who are you talking to?</i> <i>Sorry, she can't come to the phone right now. She's having a shower. She is studying French in Paris.</i> <i>We are very busy these days. We are decorating the school hall. Look! It's raining. It doesn't usually rain here in summer. Does it rain a lot in your hometown?</i> <i>We normally grow vegetables, but this year we aren't growing any.</i> <i>I can't see anybody/anyone.</i> <i>How long has he played the guitar? For five years./Since last summer.</i> <i>The Present Simple Tense</i> за изражавање сталних и уобичајених радњи. <i>The Present Continuous Tense</i> за изражавање тренутних и привремених радњи. Разлике у употреби глаголских облика <i>The Present Simple Tense</i> и <i>The Present Continuous Tense</i>. <i>The Present Perfect Simple Tense</i> за изражавање радњи које су почеле у прошлости и још увек трају. Нулти кондиционал. Питања са препозиционим глаголима. Модални глагол <i>can</i> за изражавање способности. (Интер)културни садржаји: породични живот; живот у школи – наставне и ваннаставне активности; распусти и путовања.
ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У ПРОШЛОСТИ	<i>When did Columbus discover America? Who invented the telephone? People lived in caves a long time ago.</i> <i>We saw a good film last week.</i> <i>She used to wear glasses.</i> <i>Did he use to drink tea every morning? No, he didn't. What did you do when you heard the noise? First, I called the police.</i> <i>What were you doing when you heard the noise? I was watching TV.</i> <i>At ten o'clock yesterday morning, I was cycling to school. I fell off my bike and hurt my knee. I couldn't stand up. Was there anyone to help? No, there wasn't.</i> <i>I was walking down the lane when I saw a beautiful lady.</i> <i>She was wearing a red dress and a big red hat.</i> <i>While I was sleeping, my brother was helping our father in the garden.</i> <i>She was sleeping when we came in.</i> <i>As soon as I saw them, I started to run.</i> <i>They have finished their project. They finished it yesterday.</i> <i>Who did you get the letter from?</i> <i>Have you ever been to London? Yes, I have. I was there last year./ No, I haven't. I have never been to London.</i> <i>He has just arrived.</i> <i>I've already learnt to use that program.</i> <i>Have they arrived yet?</i> <i>They haven't finished their dinner yet.</i> <i>The Past Simple Tense</i> правилних и неправилних глагола, све употребе. <i>The Past Continuous Tense</i>, све употребе <i>Used to</i>. Контрастирање употребе и значења глаголских облика <i>The Past Simple Tense</i> и <i>The Past Continuous Tense</i>. <i>The Present Perfect Simple Tense</i> за изражавање искустава и радњи у неодређеној прошлости и са <i>ever, never, just, already, yet...</i> Контрастирање употребе и значења глаголских облика <i>The Past Simple Tense</i> и <i>The Present Perfect Simple Tense</i>. Модални глагол <i>could</i> за изражавање способности у прошлости <i>Linking words and phrases (first, then, next, as soon as, after that, finally...).</i> Питања са <i>Who/What/Where/When/Why...</i> Питања са препозиционим глаголима. (Интер)културни садржаји: историски догађаји, епохална открића; важније личности из прошлости

ОПИСИВАЊЕ БУДУЋИХ РАДЊИ (ПЛАНОВА, НАМЕРА, ПРЕДВИЂАЊА)	<i>When I grow up, I would like/I'm going to be a web designer. What about you? I really want to be a programmer. I can't find my keys anywhere. I'll/I will help you look for them. I'll take it, please. I'll leave it, thanks. I promise I won't be late. I believe he will be a great pianist. I don't think he will make it. It will be rainy tomorrow. Why are you putting on your coat? I'm going to take my dog for a walk. It's my birthday next Saturday. I'm going to have a big party. Look at those cars! They're going to crash! What are you doing tonight? We're playing football with friends.</i> <i>Would like + именица/инфинитив глагола.</i> <i>Stative verbs (want, promise, believe, think...)</i> <i>The Future Simple Tense</i> за изражавање одлука донетих у тренутку говора, обећања и предвиђања на основу знања, искуства и веровања. <i>Going to</i> за изражавање планова, намера и предвиђања на основу чулних опажања. <i>The Present Continuous Tense</i> за изражавање унапред договорених/испланираних радњи. (Интер)културни садржаји: правила учтивости у складу са степеном формалности и ситуацијом.
ИСКАЗИВАЊЕ ЖЕЉА, ИНТЕРЕСОВАЊА, ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	<i>I'd like to try bungee jumping. I'm interested in swimming. What sports are you interested in? My hobby is collecting badges. What's your hobby? I'm starving. Shall I make a sandwich for you? Yes, please. I'm thirsty. Would you like some lemonade? What's wrong/the matter? I'm tired of/sick of/fed up with/bored with playing this game. Are you tired? I'm exhausted. I'm cold/hot. I don't feel well. I feel sick. Why don't you go to bed? I'm nervous / frightened /upset /scared... Don't worry. Everything will be all right/just fine. It's going to be all right. Are you happy with your new friends? Oh, yes. I am so glad/happy to hear that. I've got/ I have a terrible headache. Take a painkiller. My ear hurts. I'm sorry to hear that. Oh dear! My finger is bleeding. Why don't you put a plaster on it? I've sprained my ankle. Put some ice on it. I'm in trouble. I don't know what to do. Stative verbs (be, want, hurt, have, feel, know...)</i> Заповедни начин. <i>Why don't we/you + инфинитивна основа глагола.</i> <i>Would like + именица/инфинитив глагола.</i> Употреба придевско-предлошких израза <i>tired of / sick of / fed up with / bored with.</i> <i>The Present Perfect Simple Tense</i> (Интер)културни садржаји: мимика и гестикулација; интересовања, хоби, забава, разонода, спорт и рекреација.
ИСКАЗИВАЊЕ ПРОСТОРНИХ ОДНОСА И УПУТСТАВА ЗА ОРИЈЕНТАЦИЈУ У ПРОСТОРУ	<i>Excuse me. How do I get to...? What's the best way to...? Could you tell me the way to...? Go straight on until you get to (a bridge). Cross (the bridge). Turn back. Go back. Turn left/right into... Take the first/second turning on the right/left. Go along... It's on the left/right. It's opposite/behind/between/in front of/near/next to/at the corner/just around the corner...</i> Заповедни начин. Предлози за изражавање положаја и просторних односа – <i>in front of, behind, between, opposite...</i> (Интер)културни садржаји: јавни простор; типичан изглед места.
ИЗРИЦАЊЕ ДОЗВОЛА, ЗАБРАНА, ПРАВИЛА ПОНАШАЊА И ОБАВЕЗА	<i>Don't throw litter around. Save energy. Turn off lights when not in use. You can/can't sit here. The seat is/isn't free. Can I use your mobile phone? Sure. You mustn't use calculators during the exam. Students must turn off their phones in the classroom. Do you have to wear a uniform at your school? John can't come because he has to work. I must get up early tomorrow morning. I don't have to take my dog for a walk every day/tomorrow. My parents let me go out at weekends. They won't let us feed the animals. Our head teacher made us clean our classroom last Friday. John couldn't come because he had to work. He didn't have to come early yesterday. You should slow down, you shouldn't run down the corridor.</i> Заповедни начин. Модални глаголи за изражавање дозволе, забране, правила понашања и присуство/одсуство обавезе – <i>can/can't, must/mustn't, have to/don't/doesn't have to, had to/didn't have to, should/shouldn't.</i> <i>Let/Make + инфинитивна основа глагола.</i> (Интер)културни садржаји: понашање на јавним местима; значење знакова и симбола.
ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА	<i>Is this your dog? No, it's Steve's dog. Whose house is this? It's Jane and Sally's house. They're Jane's and Sally's bags. These are the children's toys. That's my parents' car. This is my blanket. This blanket is mine. This isn't your card. It's hers. I've got/I have a ruler. Have you got/Do you have a pen? Sally hasn't got /doesn't have an umbrella.</i> Саксонски генитив са именицом у једнини и множини (правилна и неправилна множина) – <i>my friend's/friends'/ children's books.</i> Присвојне заменице <i>mine, yours...</i> Питања са <i>Whose.</i> (Интер)културни садржаји: породица и пријатељи; однос према својој и туђој имовини.
ИЗРАЖАВАЊЕ ДОПАДАЊА И НЕДОПАДАЊА	<i>I love working with people. I don't like skiing. I'm bad at it. What do/don't you like doing? Peter hates watching horror films. He enjoys playing video games. I can't/couldn't stand the heat. My favourite sport is tennis. What's your favourite sport? What are your hobbies and interests? Fifteen out of thirty people like tennis – eight boys and seven girls.</i> Придевско-предлошке фразе – <i>interested in, good/bad at, crazy about...</i> Глаголи <i>like/love/hate/enjoy/can't stand</i> + глаголка именица Питања са <i>What, Who, Why ...</i> (Интер)културни садржаји: уметност, књижевност за младе, стрип, музика, филм.

ИЗРАЖАВАЊЕ МИШЉЕЊА	<i>Tea is better than coffee. Of course. That's true. You are right.</i> <i>The food was great! I disagree/don't agree with you. It was awful.</i> <i>I think we should help him. Yes, I agree with you. He always helps his friends.</i> <i>I enjoy skiing. Me too.</i> <i>I don't think he will win the race. Well, I do. No chance! I don't believe it! That's right! That's wrong!</i> <i>Stative verbs (think, like, agree, believe...)</i> Питања са <i>What, Why, How ...</i> (Интер)културни садржаји: поштовање основних норми учтивости у комуникацији са вршњацима и одраслима.
ИЗРАЖАВАЊЕ КОЛИЧИНЕ И БРОЈЕВА И ЦЕНА	<i>How many people are there (in the park)? There are two men/women and three children (in the park).</i> <i>How much fruit do we have? There isn't much fruit in the bowl. There aren't many books on the shelves.</i> <i>A lot of/Lots of people went to the match.</i> <i>A lot of/Lots of snow falls in winter.</i> <i>There were loads of apples on the table.</i> <i>There is a little lemonade in the bottle. There are a few apples. How much is this? It's € 2,365 (two thousand, three hundred and sixty-five euros). That's £ 245 (two hundred and forty-five pounds)/ \$300 (three hundred dollars).</i> <i>In my school, 60% of children eat junk food.</i> Основни бројеви преко 1000. Правилна множина именица. Множина именица које се завршавају на -y, -f/fe: <i>strawberries, shelves, knives...</i> Множина именица које се завршавају на -o: <i>kilos, potatoes...</i> Синкретизам једине и множине: <i>sheep, fish...</i> Најчешћи облици неправилне множине (<i>men, women, children, people, feet, teeth, mice...</i>). Бројиве и небројиве именице – <i>pounds, money...</i> Квантификатори – <i>much, many, a lot of, lots of, loads of, a few, a little.</i> Питања са <i>How much/many.</i> (Интер)културни садржаји: друштвено окружење; валуте циљних култура.

Кључни појмови садржаја: комуникативни приступ, функционална употреба језика, интеркултуралност.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм наставе и учења оријентисан на исходе, наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује програм према потребама конкретног одељења, имајући у виду састав одељења и карактеристике ученика, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже, учбенике и друге наставне материјале, као и ресурсе и могућности локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода, комуникативних функција и препоручених језичких активности, наставник креира свој годишњи (глобални) план рада на основу кога ће касније развити оперативне планове. Исходи су дефинисани за крај разреда и усмеравају наставника да их операционализује на нивоу једне или више наставних јединица имајући у виду ниво постигнућа ученика. Исходи се разликују, тако да се неки могу лакше и брже остварити, док је за већину исхода потребно више времена, различитих активности и начина рада. У фази планирања наставе и учења веома је важно имати у виду да је учбеник наставно средство које не одређује садржаје предмета и зато се садржајима у учбенику приступа селективно и у складу са предвиђеним исходима. С обзиром на то да учбеник није једини извор знања, наставник треба да упуту ученике на друге изворе информисања и стицања знања и вештина.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм усмерен ка исходима указује на то шта је ученик у процесу комуникације у стању да разуме и продукује. Структуриран је тако да наставника постепено води од исхода, преко комуникативне функције као области, до **препоручених** језичких активности и садржаја у комуникативним функцијама. Применом оваквог приступа у настави страних језика, ученик се оспособљава да комуницира и користи језик у свакодневном животу, у приватном, јавном или образовном домену. Овај приступ подразумева уважавање следећих ставова:

- циљни језик употребљава се у учионици у добро осмишљеним контекстима од интереса за ученике, у пријатној и опуштеној атмосфери;
- говор наставника прилагођен је узрасту и знањима ученика;
- наставник треба да буде сигуран да је схваћено значење поруке укључујући њене културолошке, васпитне и социјализирајуће елементе;
- битно је значење језичке поруке;
- знања ученика мере се јасно одређеним релативним критеријумима тачности и зато узор није изворни говорник;
- настава се заснива и на социјалној интеракцији с циљем да унапреди квалитет и обим језичког материјала; рад у учионици и ван ње спроводи се путем групног или индивидуалног решавања проблема, потрагом за информацијама из различитих извора (интернет, дечији часописи, проспекти и аудио материјал) као и решавањем мање или више сложених задатака у реалним и виртуелним условима са јасно одређеним контекстом, поступком и циљем;
- наставник упућује ученике у законитости усменог и писаног кода и њиховог међусобног односа;
- сви граматички садржаји уводе се индуктивном методом кроз разноврсне контекстуализоване примере у складу са нивоом, а без детаљних граматичких објашњења, осим, уколико ученици на њима не инсистирају, а њихово познавање се вреднује и оцењује – на основу употребе у одговарајућем комуникативном контексту. Комуникативно-интерактивни приступ у настави страних језика укључује и следеће:
 - усвајање језичког садржаја кроз циљано и осмишљено учествовања у друштвеном чину;
 - поимање програма наставе и учења као динамичне, заједнички припремљене и прилагођене листе задатака и активности;
 - наставник треба да омогући приступ и прихватање нових идеја;
 - ученици се посматрају као одговорни, креативни, активни учесници у друштвеном чину;
 - учбеници представљају извор активности и морају бити праћени употребом додатних аутентичних материјала;

- учионица је простор који је могуће прилагођавати потребама наставе из дана у дан;
- рад на пројекту као задатку који остварује корелацију са другим предметима и подстиче ученике на студиозни и истраживачки рад;
- за увођење новог лексичког материјала користе се познате граматичке структуре и обрнуто.

Технике/активности

Током часа се препоручује динамично смењивање техника/активности које не би требало да трају дуже од 15 минута.

Слушање и реаговање на команде наставника на страном језику или са аудио записа (слушај, пиши, повежи, одреди али и активности у вези са радом у учионици: цртај, сеци, боји, отвори/затвори свеску, итд.).

Рад у паровима, малим и великим групама (мини-дијалози, игра по улогама, симулације итд.).

Мануелне активности (израда паноа, презентација, зидних новина, постера и сл.).

Вежбе слушања (према упутствима наставника или са аудио-записа повезати појмове, додати делове слике, допунити информације, селектовати тачне и нетачне исказе, утврдити хронологију и сл.) Игре примерене узрасту.

Класирање и упоређивање (по количини, облику, боји, годишњим добима, волим/не волим, компарације...).

Решавање „проблем-ситуација” у разреду, тј. договори и мини-пројекти.

„Превођење” исказа у гест и геста у исказ.

Повезивање звучног материјала са илустрацијом и текстом, повезивање наслова са текстом или, пак, именовање наслова.

Заједничко прављење илустрованих и писаних материјала (планирање различитих активности, извештај/дневник са путовања, рекламни плакат, програм приредбе или неке друге манифестације).

Разумевање писаног језика:

- уочавање дистинктивних обележја која указују на граматичке специфичности (род, број, глаголско време, лице...);
 - препознавање везе између група слова и гласова;
 - одговарање на једноставна питања у вези са текстом, тачно/нетачно, вишеструки избор;
 - извршавање прочитаних упутстава и наредби.
- Писмено изражавање:
- повезивање гласова и групе слова;
 - замењивање речи цртежом или сликом;
 - проналажење недостајуће речи (употпуњавање низа, проналажење „улеза”, осмосмерке, укрштене речи, и слично);
 - повезивање краћег текста и реченица са сликама/илустрацијама;
 - попуњавање формулара (пријава за курс, налепнице нпр. за пртљаг);
 - писање честитки и разгледница;
 - писање краћих текстова.
- Увођење деље књижевности и транспоноване у друге медије: игру, песму, драмски израз, ликовни израз.
- Предвиђена је израда **два** писмена задатка у току школске године.

СТРАТЕГИЈЕ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ И УВЕЖБАВАЊЕ ЈЕЗИЧКИХ ВЕШТИНА

С обзиром на то да се исходи остварују преко језичких вештина, важно је да се оне у настави страних језика перманентно и истовремено увежбавају. Само тако ученици могу да стекну језичке компетенције које су у складу са задатим циљем. Стога је важно развијати стратегије за унапређивање и увежбавање језичких вештина.

Слушање

Разумевање говора је језичка активност декодирања дословног и имплицитног значења усменог текста; поред способности да разазнаје фонолошке и лексичке јединице и смисаоне целине на језику који учи, да би успешно остварио разумевање ученик треба да поседује и следеће компетенције:

- дискурзивну (о врстама и карактеристикама текстова и канала преношења порука),
- референцијалну (о темама о којима је реч) и
- социокултурну (у вези са комуникативним ситуацијама, разли-

читим начинима формулисања одређених говорних функција и др.).

Тежина задатака у вези са разумевањем говора зависи од више чинилаца:

- од личних особина и способности онога ко слуша, укључујући и његов капацитет когнитивне обраде,
- од његове мотивације и разлога због којих слуша дати усмени текст,
- од особина онога ко говори,
- од намера с којима говори,
- од контекста и околности – повољних и неповољних – у којима се слушање и разумевање остварују,
- од карактеристика и врсте текста који се слуша, итд.

Прогресија (од лакшег ка тежем, од простијег ка сложенијем) за ову језичку активност у оквиру програма предвиђена је, стога, на више равни. Посебно су релевантне следеће:

- присуство/одсуство визуелних елемената (на пример, лакшим за разумевање сматрају се они усмени текстови који су праћени визуелним елементима због обиља контекстуалних информација које се аутоматски уписују у дуготрајну меморију, остављајући могућност да се пажња усредсреди на друге појединости);
- дужина усменог текста;
- брзина говора;
- јасност изговора и евентуална одступања од стандардног говора;
- познавање теме;
- могућност/немогућност поновног слушања и друго.

Читање

Читање или разумевање писаног текста спада у тзв. визуелне рецептивне језичке вештине. Том приликом читалац прима и обрађује тј. декодира писани текст једног или више аутора и проналази његово значење. Током читања, неопходно је узети у обзир одређене факторе који утичу на процес читања, а то су карактеристике читалаца, њихови интереси и мотивација као и намере, карактеристике текста који се чита, стратегије које читаоци користе, као и захтеви ситуације у којој се чита.

На основу намере читаоца разликујемо следеће врсте читања:

- читање ради усмеравања;
- читање ради информисаности;
- читање ради праћења упутстава;
- читање ради задовољства.

Током читања разликујемо и ниво степена разумевања, тако да читамо да бисмо разумели:

- глобалну информацију;
- посебну информацију,
- потпуну информацију;
- скривено значење одређене поруке.

Писање

Писана продукција подразумева способност ученика да у писаном облику опише догађаје, осећања и реакције, пренесе поруке и изрази ставове, као и да резимира садржај различитих порука (из медија, књижевних и уметничких текстова, итд.), води белешке, сачини презентације и слично.

Тежина задатака у вези са писаном продукцијом зависи од следећих чинилаца: познавања лексике и нивоа комуникативне компетенције, капацитета когнитивне обраде, мотивације, способности преношења поруке у кохерентне и повезане целине текста.

Прогресија означава процес који подразумева усвајање стратегија и језичких структура од лакшег ка тежем и од простијег ка сложенијем. Сваки виши језички ниво подразумева циклично понављање претходно усвојених елемената, уз надоградњу која садржи сложеније језичке структуре, лексику и комуникативне способности. За ову језичку активност у оквиру програма предвиђена је прогресија на више равни. Посебно су релевантне следеће:

- теме (ученикова свакодневница и окружење, лично интересовање, актуелни догађаји и разни аспекти из друштвено-културног контекста, као и теме у вези са различитим наставним предметима);
- текстуалне врсте и дужина текста (формални и неформални текстови, резимирање, личне белешке);
- лексика и комуникативне функције (способност ученика да оствари различите функционалне аспекте као што су описивање људи и догађаја у различитим временским контекстима, да изрази претпоставке, сумњу, захвалност и слично у приватном, јавном

и образовном домену);

– степен самосталности ученика (од вођеног/усмераваног писања, у коме се ученицима олакшава писање давањем конкретних задатака и упутстава, до самосталног писања).

Говор

Говор као продуктивна вештина посматра се са два аспекта, и то у зависности од тога да ли је у функцији *монолошког излагања*, при чему говорник саопштава, обавештава, презентује или држи предавање једној или више особа, или је у функцији *интеракције*, када се размењују информације између два или више саговорника са одређеним циљем, поштујући принцип сарадње током дијалога. Активности монолошке говорне продукције су:

- јавно обраћање (саопштења, давање упутстава и информација);
 - излагање пред публиком (предавања, презентације, репортаже, извештавање и коментари о неким догађајима и сл.)
- Ове активности се могу реализовати на различите начине и то:
- читањем писаног текста пред публиком;
 - спонтаним излагањем или излагањем уз помоћ визуелне подршке у виду табела, дијаграма, цртежа и др.;
 - реализацијом увежбане улоге или певањем.

Интеракција подразумева сталну примену и смењивање рецептивних и продуктивних стратегија, као и когнитивних и дискурзивних стратегија (узимање и давање речи, договарање, усаглашавање, предлагање решења, резимирање, ублажавање или заобилажење неспоразума или посредовање у неспоразуму) које су у функцији што успешнијег остваривања интеракције. Интеракција се може реализовати кроз низ активности, на пример:

- размену информација,
- спонтану конверзацију,
- неформалну или формалну дискусију, дебату,
- интервју или преговарање, заједничко планирање и сарадњу.

Социокултурна компетенција и медијација

Социокултурна компетенција и медијација представљају скуп теоријских знања (компетенција) која се примењују у низу језичких активности у два основна језичка медијума (писаном и усменом) и уз примену свих других језичких активности (разумевање говора, говор и интеракција, писање и разумевање писаног текста). Дакле, представљају веома сложене категорије које су присутне у свим аспектима наставног процеса и процеса учења.

Социокултурна компетенција представља скуп знања о свету уопште, као и о сличностима и разликама између културних и комуникативних модела сопствене говорне заједнице и заједнице/заједница чији језик учи. Та знања се, у зависности од нивоа општих језичких компетенција, крећу од познавања основних комуникативних принципа у свакодневној комуникацији (основни функционални стилови и регистри), до познавања карактеристика различитих домена језичке употребе (приватни, јавни и образовни), паралингвистичких елемената, и елемената културе/култура заједница чији језик учи. Наведена знања потребна су за компетентну, успешну комуникацију у конкретним комуникативним активностима на циљном језику.

Посебан аспект социокултурне компетенције представља *интеркултурна компетенција*, која подразумева развој свести о другом и другачијем, познавање и разумевање сличности и разлика између светова, односно говорних заједница, у којима се ученик креће. Интеркултурна компетенција такође подразумева и развијање толеранције и позитивног става према индивидуалним и колективним карактеристикама говорника других језика, припадника других култура које се у мањој или већој мери разликују од његове сопствене, то јест, развој интеркултурне личности, кроз јачање свести о вредности различитих култура и развијање способности за интегрисање интеркултурних искустава у сопствени културни модел понашања и веровања.

Медијација представља активност у оквиру које ученик не изражава сопствено мишљење, већ функционише као посредник између особа које нису у стању да се директно споразумевају. Медијација може бити усмена и писана, и укључује сажимање и резимирање текста и превођење. Превођење се у овом програму третира као посебна језичка активност која никако не треба да се користи као техника за усвајање било ког аспекта циљног језика предвиђеног комуникативном наставом. Превођење подразумева развој знања и вештина коришћења помоћних средстава (речника, приручника, информационих технологија, итд.) и способност из-

налажења структуралних и језичких еквивалената између језика са кога се преводи и језика на који се преводи.

УПУТСТВО ЗА ТУМАЧЕЊЕ ГРАМАТИЧКИХ САДРЖАЈА

Настава граматике, напореда с наставом и усвајањем лексике и других аспеката страног језика, представља један од предуслова овладавања страним језиком. Усвајање граматике подразумева формирање граматичких појмова и граматичке структуре говора код ученика, изучавање граматичких појава, формирање навика и умења у области граматичке анализе и примене граматичких знања, као прилог изграђивању и унапређивању културе говора.

Улога граматике у процесу овладавања језиком је пре свега практична и састоји се у постављању основе за развијање комуникативне компетенције. Граматичке појаве треба посматрати са функционалног аспекта (функционални приступ). У процесу наставе страног језика у што већој мери треба укључивати оне граматичке категорије које су типичне и неопходне за свакодневни говор и комуникацију, и то кроз разноврсне моделе, применом основних правила и њиховим комбиновањем. Треба тежити томе да се граматика усваја и рецептивно и продуктивно, кроз све видове говорних активности (слушање, читање, говор и писање, као и превођење), на свим нивоима учења страног језика, према јасно утврђеним циљевима, стандардима и исходима наставе страних језика.

Граматичке категорије су разврстане у складу са Европским референтним оквиром за живе језике за сваки језички ниво који подразумева прогресију језичких структура према комуникативним циљевима: од простијег ка сложенијем и од рецептивног ка продуктивном. Сваки виши језички ниво подразумева граматичке садржаје претходних језичких нивоа. Цикличним понављањем претходно усвојених елемената надограђују се сложеније граматичке структуре. Наставник има слободу да издвоји граматичке структуре које ће циклично понављати у складу са постигнућима ученика, као и потребама наставног контекста.

Главни циљ наставе страног језика јесте развијање комуникативне компетенције на одређеном језичком нивоу, у складу са статусом језика и годином учења. С тим у вези, уз одређене граматичке категорије стоји напомена да се усвајају рецептивно, док се друге усвајају продуктивно.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано прати и вреднује не само постигнућа ученика, процес наставе

и учења, већ и сопствени рад како би перманентно унапређивао наставни процес.

Процес праћења остварености исхода почиње проценом нивоа знања ученика на почетку школске године како би наставници могли да планирају наставни процес и процес праћења и вредновања ученичких постигнућа и напредовања. Тај процес се реализује формативним и сумативним вредновањем. Док се код формативног оцењивања током године прате постигнућа ученика различитим инструментима (дијагностички тестови, самоевалуација, језички портфолио, пројектни задаци и др.), сумативним оцењивањем (писмени задаци, завршни тестови, тестови језичког нивоа) прецизније се процењује оствареност исхода или стандарда на крају одређеног временског периода (крај полугодишта, године, циклуса образовања). Формативно вредновање није само праћење ученичких постигнућа, већ и праћење начина рада и средство које омогућава наставнику да у току наставног процеса мења и унапређује процес рада. Током оцењивања и вредновања ученичких постигнућа треба водити рачуна да се начини на које се оно спроводи не разликује од уобичајених активности на часу јер се и оцењивање и вредновање сматрају саставним делом процеса наставе и учења, а не изолованим активностима које стварају стрес код ученика и не дају праву слику њихових постигнућа. Оцењивањем и вредновањем треба да се обезбеди напредовање ученика у остваривању исхода, као и квалитет и ефикасност наставе. Сврха оцењивања треба да буде и јачање мотивације за напредовањем код ученика, а не истицање њихових грешака. Елементи који се вреднују су разноврсни и треба да допринесу свеопштој слици о напредовању ученика, јачању њихових комуникативних компетенција, развоју вештина и способности неопходних за даљи рад и образовање. То се постиже оцењивањем различитих елемената као што су језичке вештине (читање, слушање, говор и писање), усвојеност лексичких садржаја и језичких структура, примена правописа, ангажованост излагање у раду на часу и ван њега, примена социolingвистичких норми. Приликом оцењивања и вредновања неопходно је да начини провере и оцењивања буду познати ученицима односно усаглашени са техникама, типологијом вежби и врстама активности које су примењиване на редовним часовима, као и начинима на који се вреднују постигнућа. Таква правила и организација процеса вредновања и оцењивања омогућавају позитивну и здраву атмосферу у наставном процесу, као и квалитетне међусобне односе и комуникацију на релацији ученик – наставник, као и ученик – ученик, а уједно помажу ученику да разуме важност и смисленост вредновања и подстичу га на преузимање одговорности за властито планирање и унапређивање процеса учења.

Назив предмета

ЛИКОВНА КУЛТУРА

Циљ

Циљ учења Ликовне културе је да се ученик, развијајући стваралачко мишљење и естетичке критеријуме, кроз практични рад оспособљава за комуникацију и да изграђује позитиван однос према култури и уметничком наслеђу свог и других народа.

Разред

Шести

Годишњи фонд часова

36 часова

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– користи одабране информације као подстицај за стваралачки рад; – прави разноврсне текстуре на подлогама, облицима или у апликативном програму; – користи изражајна својства боја у ликовном раду и свакодневном животу; – обликује, самостално, или у сарадњи са другима, употребне предмете од материјала за рециклажу; – изрази своје замисли и позитивне поруке одабраним ликовном техником; – опише свој рад, естетски доживљај простора, дизајна и уметничких дела; – идентификује теме у одабраним уметничким делима и циљеве једноставних визуелних порука; – повезује карактеристичан експонат и одговарајући музеј; – разматра са другима шта и како је учио и где та знања може применити.	БОЈА	Пигментне боје (хроматске и ахроматске боје; основне и изведене боје). Дејство боја (утисак који боја оставља на посматрача; топле и хладне боје; комплементарне боје). Светлост и боја (светлост као услов за опажање боје, разлике у опажању боја; валер; градација и контраст). Примена боја (технике и средства: акварел, темпера, мозаик, витраж, апликативни програми...; изражајна својства боја у керамици, скулптури, графици, таписерији, дизајну одеће и обуће, индустријском дизајну...; примена у свакодневном животу ученика). Уметничко наслеђе (музеји и експонати).
	КОМУНИКАЦИЈА	Комуникативна улога уметности (теме, мотиви и поруке у визуелним уметностима; улога уметности у свакодневном животу). Уметничко наслеђе (уметност некад и сад).
	ТЕКСТУРЕ	Текстура (врсте текстура – тактилна и визуелна; текстуре у природи и уметничким делима, материјали и текстура, облик и текстура, линија и текстура, ритам и текстура). Уметничко наслеђе (грађевине, скулптуре и паркови).
	УОБРАЗИЉА	Стваралачка уобразиља (стварност и машта, значај маште; разноврсне информације као подстицај за стварање – снови, бајке, митови, легенде...). Уметничко наслеђе (необична уметничка остварења).
	ПРОСТОР	Амбијент (елементи који чине амбијент – дизајн ентеријера, атмосфера, корисници; утицај амбијента на расположење, активност и учење; обликовање школског простора; поставка изложбе).

Кључни појмови садржаја: простор, боја, текстура

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Кључни појмови су међусобно чврсто повезани и чине кон- струкцију, основу за развијање програма. Централни појам је про- стор, јер се све што видимо и доживљавамо налази у простору. Из овог појма су изведени остали кључни појмови. У првом разреду их има три: простор – облик, линија; у другом разреду четири: простор – облик, линија, боја; у трећем пет: простор – облик, ли- нија, боја, текстура и од четвртог шест: простор – облик, линија, боја, текстура, светлина.

Понављање истих кључних појмова из разреда у разред не подразумева понављање истих садржаја и активности. У сваком разреду кључни појмови се разматрају из другог угла и надогра-ђују новим појмовима и подпојмовима. У програму су назначени кључни појмови који се нарочито надограђују у датом разреду (ис- под табеле).

Централни појам, простор, указује на то да програм није усмерен на ускостручне садржаје, већ на свет у коме ученик живи и одраста и који треба свесно да опажа, доживљава и истражује из различитих углова. Сви садржаји везани за визуелну уметност (укључујући и уметничка остварења из ближе и даље прошлости) у блиској су вези са савременим светом и ученици треба постепе- но, до краја школовања, да истражују и откривају те везе.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У првој колони табеле дати су исходи који се достижу до кра- ја школске године. Исходи воде ка постепеном развијању компе- тенција. Достижни су за сваког ученика, у мањој или већој мери. Наставник у току године прати, процењује и подстиче развијање индивидуалних потенцијала сваког ученика. Да би се омогућили услови за напредовање ученика, у настави треба да доминирају за- даци (ликовни, пројектни, истраживачки), који циљају више исхо- да и међупредметних компетенција.

У другој колони табеле предложени су називи целина, а у трећој појмови, подпојмови и теме за разговор и истраживање. Нови модел наставе и учења није усмерен на садржаје, па струк- тура програма није прописана. Наставник има слободу да осмисли називе, број и редослед наставних тема и наставних јединица, а у складу са дидактичким принципима и условима у школи.ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Боја

У овој целини предложени су појмови, подпојмови и теме за разговор, а које су везане за изражајне могућности материјала и тех- ника које ученик користи. Наставник нуди само основне информације и корисне савете. Ученици треба да знају да понекад не могу да доби- ју жељени тон зато што сликарске боје које се производе као школски прибор садрже мање пигмента. Ако ученици не могу да набаве квали- тетан школски прибор, решење може да буде додавање течних тонера за фасадне боје, који се набављају у фарбари. Тонери и паковање беле еколошке боје за зидове довољни су за одељење. Цртеже и слике које сматрају неуспелим могу да искористе за колаж. У шестом разреду раде и једноставне пројекте. Наставник може да понуди две или више техника, а да ученици гласају коју ће учити или да се поделе на групе према одабраној техници. Скице се раде и бирају у школи, а пројек- ти могу да се доврше код куће. Уколико ученици желе да раде чво- ровану таписерију не морају да користе вуну, могу да исеку траке од пластичних кеса. Витраж могу да праве од папира и фолија у боји, а могу и да сликају на пластичним флашама. Најједноставније је да код куће, уз помоћ одраслих, одесеку дно и део флаше тако да добију по- суду за оловке. Пластика се лако осликава акварел бојама. Ако желе да имитирају витраж могу да користе и црни перманентни маркер. За мозаик могу да користе пластичне чепове...

Наставник може да подстакне ученике на размишљање и ис- траживање питањима и одабраним информацијама. На пример, причом о томе шта значе боје у неким културама, да ли животиње умеју да сликају, да ли постоји веза између тонова у музици и то- нова у визуелној уметности, које две боје би употребили да изразе одређену емоцију, како су боје добиле своје називе...

Није пожељно оптерећивати ученике проширеним информа- цијама (о валерским кључевима, адитивном мешању боја...); боље је да се о томе разговара у следећим разредима, када буду имали више предзнања и када буду више користили савремену техноло- гију. Ученици треба да добију само елементарне информације о утицају светлости на опажање боја. Важније је да знају да је нор- мално да постоје разлике у опажању тонова – постоје незнатне ра- злике у грађи ока, на опажање утичу и околне боје, на различитим мониторима иста слика има другачије тонове (остало ће учити ка- сније). Ако желе да одштампају на мајици слику коју су урадили у апликативном програму потребно је да слику из RGB система (цр- вена, зелена, плава) пребаце у CMYK систем (цијан, магента, жута и кључ, односно катран/црна), који се користи у штампи (остале информације могу да добију од наставника Информатике).

У оквиру целине, предложена је и додатна тема за разговор,

„Музеји и експонати”, везана за музеје и карактеристичне експо- нате који се у њима чувају. Пожељно је да се ученици прво упозна- ју са музејима у Србији, а ученици који наставу слушају на матер- њем језику треба да добију основне информације о најзначајнијим музејима у матичној држави. Разговор прате одговарајући визуел- ни садржаји, а заинтересовани ученици могу да раде и истражи- вачке задатке.

Комуникација

У овој целини су предложене теме за разговор о садржају уметничких дела и рекламних (визуелних и аудиовизуелних) пору- ка. Наставник не нуди анализу дела коју ученици записују и мемо- ришу без разумевања. Смисао учења је да ученици доживе умет- ничко дело, да размишљају о њему и слободно изражавају своје мишљење. Наставник их само подстиче питањима. Ученици треба да разговарају и о томе колико су рекламе на телевизији и интер- нету ефикасне, колико могу да их заинтересују, а на који начин их одбијају... Наставник може да подстакне ученике да самостално истражују тако што ће поставити одговарајуће питање. На пример: да ли има скривених порука у уметничким делима? У ликовном раду ученици бирају материјал и технику којом ће најефикасније изразити неки садржај (идеју, поруку, став...).

У оквиру целине, предложена је и додатна тема за разговор,

„Уметност некад и сад”, односно поређење неке теме (садржаја ликовног дела) кроз епохе.

Текстуре

У овој целини су груписани предлози везани за истраживање изражајних могућности традиционалних цртачких, вајарских и сликарских техника. Уколико ученици желе да цртају или сликају текстуру у апликативном програму, то могу да раде као пројекат.

У додатној теми за разговор, „Грађевине, скулптуре и паркови“, фокус није на текстури, већ на значајним грађевинама, скулптурама у пленеру и парковима у нашој земљи. Наставник може да прикаже презентацију и да упореди наше наслеђе са светским, нарочито значај за културни туризам и идентитет краја или земље.

Уобразиља

У овој целини су груписани предлози везани за разговор о значају маште (уобразиље, имагинације) у уметности, науци и свакодневним ситуацијама када је потребно пронаћи решење за неки проблем. И у шестом разреду ученици уче о томе како да пронађу подстицај за развијање креативних идеја. Наставник прво показује репрезентативна остварења светских и домаћих уметника заснована на сновима, бајкама, митовима и легендама. Ученици треба самостално да одаберу податке (снове, бајке, митове или легенде) који их подстичу на рад.

Додатну тему, „Необична уметничка остварења“, потребно је везати за самостално истраживање и формирање дигиталне збирке „необичних“ савремених остварења. Збирка може да буде индивидуална или одељенска. Наставник може да подстакне ученике приказивањем неколико визуелних примера (хидропонична лампа дизајнера Марка Вучковића, радови Сесилије Вебер из серије Natural Humans, уличне слике Дулијана Бивера, подводни музеј у Канкуну, хотел од леда у Шведској...). Ученици бирају врсту уметничких радова које ће истраживати (куће за становање, ципеле, одећа, накит, скулптуре, аутомобили...).

Простор

У овој целини су груписани предлози везани за пројектну наставу и обликовање простора у школи. Уколико школа има могућности, ученици могу да обликују башту у школском дворишту. Идеје се могу пронаћи на интернету ако се у претраживач унесе: „bottle tower gardening“, „plastic bottles art“, „school garden projects“, „recycled garden ornaments“ или „garden ornaments for schoolyard“. Уколико школа нема таквих могућности, могу да обликују део учионице или хола. Сврха ових активности је да ученици науче како да од доступних материјала направе нешто што ће им користити у свакодневном животу. На пример, од пластичних флаша се могу направити фотеље, клупе, сточићи, полице, жардинијере, вазе, лампе, лустери... Употребни предмети које ученици праве самостално или у заједничком раду не треба да имају само употребну, већ и естетичку вредност. Други предлог је симулација музејске поставке или изложбе. Ученици треба да осмисле поставку, да сами рапорепоредју експонате, дизајнирају позивнице за родитеље... Сврха ових активности је да се оспособљавају за презентовање радова.

II. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Исходи су формулисани тако да до краја разреда сви ученици могу да их достигну (у мањој или већој мери) уколико су радили разноврсне задатке од којих сваки циља више исхода и међупредметних компетенција.

Могући елементи за процењивање напредовања и оцењивање постигнућа су:

– Однос према раду (припремљен је за час; одговорно користити материјал, прибор и алатке; одржава прибор и радни простор; потписује радове; чува радове у мапи...);

– Однос према себи (истражује информације; поставља питања; предлаже; истрајан је у раду, труди се; преузима одговорност; поштује себе и своје радове; учи на грешкама; спреман је да испроба своје способности у новим активностима...)

– Однос према другима (довршава рад у договореном року; поштује договорена правила понашања; спреман је да помогне и да сарађује; уважава туђу културу, радове, начин размишљања, доживљавања, опажања, изражавања...)

– Разумевање (разуме задатак; разуме појмове; разуме процес; разуме концепт; разуме визуелне информације...; раздваја битно од небитног...) Повезивање (повезује и пореди познате и нове информације, људе, места, догађаје, феномене, идеје, дела...)

– Оригиналност (оригиналан је у односу на туђе радове; оригиналан је у односу на своје претходне радове...)

– Организација композиције (примењује одговарајуће принципе компоновања, знања о перспективи, правцу, смеру...)

– Вербално изражавање (учтиво комуницира; аргументовано, кратко и јасно образлаже свој рад, идеју, доживљај, опажање, емоције...)

– Употреба техника (бира одговарајућу технику у односу на идеју; примењује одговарајући процес; бира одговарајући материјал/подлогу; истражује могућности технике и материјала)...

Елементи могу и другачије да се формулишу. Бирају се према типу ликовног задатка и циљевима задатка.

Самопроцена радова је вербална и писана, а захтеви се уводе постепено. Најефикаснија је метода 3, 2, 1. Ученик сам припрема листић на коме уписује име, презиме, датум. Затим кратко наводи: 3 ствари које сам научио на часу, 2 примера која илуструју то што сам научио, 1 ствар која ми није јасна или питање које бих поставио. Када се разговара о ликовним делима, ученик пише: 3 речи којима бих описао дело, 2 ствари које ми се највише допадају на делу, 1 ствар коју не разумем. Када се разговара о уметнику: 3 ствари због којих је уметник значајан, 2 дела која ми се највише свиђају, 1 питање које бих поставио уметнику. Листићи се предају наставнику, да би имао потпунији увид у напредовање ученика, а наставник их враћа ученику следећег часа. Листићи могу да се лепе у свеску (ликовни дневник) или чувају у блоку. Када се ученик ликовно изражава: 3 ствари о којима сам размишљао током рада, 2 ствари које ми се свиђају на мом раду, 1 ствар коју бих променио. Или: 3 речи којима бих описао свој рад, 2 разлога због којих је мој рад оригиналан,

1 ствар коју бих урадио другачије. Листићи се лепе на полеђи- ну рада, а садрже и назив рада. Важно је да ученик не наводи више од једне нејасноће или грешке, ни у случају када му ништа није јасно или сматра да је рад упропашћен. Издавање само једне нејасноће или грешке постепено оспособљава ученика да идентификује најважнији пропуст и да се фокусира на његово уклањање или да дође до бољих идеја. Ученике је потребно навикавати да листиће попуњавају брзо. Понекад је најважније оно чега се првог сете.

Вербална самопроцена подразумева излагање свих радова и поређење ликовних решења.

Назив предмета	МУЗИЧКА КУЛТУРА
Циљ	Циљ учења Музичке културе је да код ученика, развијајући интересовања за музичку уметност, стваралачко и критичко мишљење, формира естетску перцепцију и музички укус, као и одговоран однос према очувању музичког наслеђа и култури свога и других народа.
Разред	Шести
Годишњи фонд часова	36

<i>ИСХОДИ</i> У оквиру области/теме ученик ће бити у стању да:	<i>ОБЛАСТ/ТЕМА</i>	<i>САДРЖАЈИ</i>
– повеже различите видове музичког изражавања са друштвено-историјским амбијентом у коме су настали; – наведе изражајна средстава музичке уметности карактеристична за период средњег века и ренесансе; – уочи основне карактеристике музичког стваралаштва у средњем веку и ренесанси; – опише улогу музике у средњовековној Србији; – уочи разлике између духовних и световних вокалних композиција средњег века и ренесансе; – издвоји начине коришћења изражајних средстава у одабраним музичким примерима; – објасни како је музика повезана са другим уметностима и областима ван уметности (музика и религија; технологија записивања, штампања нота; извођачке и техничке могућности инструмената; – одреди врсту музичког инструмента са диркама по изгледу и звуку; – опише разлику у начину добијања звука код инструмената са диркама; – препозна инструмент или групу према врсти композиције у оквиру датог музичког стила; – разликује вокално-инструменталне и инструменталне облике средњег века и ренесансе; – коментарише слушано дело у односу на извођачки састав и инструменте; – идентификује репрезентативне музичке примере најзначајнијих представника средњег века и ренесансе; – уочи сличности и разлике између православне и (римо)католичке духовне музике; – идентификује елементе средњовековне музике као инспирацију у музици савременог доба; – изводи музичке примере користећи глас, покрет и традиционалне и/или електронске инструменте, самостално и у групи; – примењује правилну технику певања; – примењује различита средства изражајног певања и свирања у зависности од врсте, намене и карактера композиције; – развије координацију и моторику кроз свирање и покрет; – примењује принцип сарадње и међусобног подстицања у заједничком музицирању; – користи музичке обрасце у осмишљавању музичких целина кроз певање, свирање и покрет; – комуницира у групи импровизујући мање музичке целине гласом, инструментом или покретом; – учествује у креирању школских приредби, догађаја и пројеката; – изрази доживљај музике језиком других уметности (плес, глума, писана или говорна реч, ликовна уметност); – учествује у школским приредбама и манифестацијама; – понаша се у складу са правилима музичког бонтона у различитим музичким приликама; – критички просуђује лош утицај прегласне музике на здравље; – користи могућности ИКТ-а за самостално истраживање, извођење и стваралаштво.	ЧОВЕК И МУЗИКА	Средњи век: Ранохришћанска музика. Византијско певање. Грегоријански корал. Рани облици вишегласја – мотет. Световна музика средњег века: трубадури, трувери минезенгери. Духовна и световна музика у средњовековној Европи и Србији. Музика средњег века као инспирација за уметничку и популарну музику. Ренесанса Развој духовног и световног вишегласја. Мотет, миса, мадригал. Највећи представници ренесансне вокалне музике: Ђ. П. да Палестрина, О. ди Ласо. Инструментална музика ренесансе.
	МУЗИЧКИ ИНСТРУМЕНТИ	Инструменти са диркама: оргуље, чембало, клавир, хармоника, челеста. Народни инструменти.
	СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ	Елементи музичке изражајности: темпо, динамика, тонске боје различитих гласова и инструмената. Слушање световне и духовне средњовековне и ренесансне музике. Слушање вокалних, вокално-инструменталних и инструменталних композиција, домаћих и страних композитора. Слушање дела традиционалне народне музике. Слушање дела инспирисаних фолклором.
	ИЗВОЂЕЊЕ МУЗИКЕ	Певање песама по слуху самостално и у групи. Певање песама из нотног текста солмизацијом. Извођење (певање или свирање) једноставних ритмичких и мелодијских мотива у стилу музике средњег века и ренесансе. Певање песама у комбинацији са покретом. Свирање по слуху дејчких, народних и уметничких композиција на инструментима Орфовог инструментарија и/или на другим инструментима. Свирање из нотног текста дејчких, народних и уметничких композиција на инструментима Орфовог инструментарија и/или на другим инструментима Извођење једноставнијих музичких примера у вези са обрађеном темом
	МУЗИЧКО СТВАРАЛАШТВО	Креирање пратње за песме ритмичким и звучним ефектима, користећи притом различите изворе звука. Креирање покрета уз музику коју ученици изводе. Стварање мелодије на задати текст. Импровизација дијалога на инструментима Орфовог инструментарија и другим инструментима. Реконструкција музичких догађаја у стилу средњег века и ренесансе.

Кључни појмови садржаја: световна музика, духовна музика, вишегласје, народна музичка традиција, музички инструменти.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Природа саме музике, па и предмета Музичка култура указује на стално прожимање свих области и тематских јединица које су предвиђене програмом наставе и учења. Ниједна област се не може изучавати изоловано од друге и бити сама себи циљ, а да се истовремено не разговара о свим другим аспектима музике. Музику од почетка треба повезивати са што више догађаја из живота ученика. Паралелно одвијање различитих музичких активности подстиче мисаону активност, драгоцену за развијање укупног менталног и психо-моторног потенцијала ученика, и представља одличну основу за интеграцију са другим предметима.

Настава усмерена на остваривање исхода даје предност искуственом учењу у оквиру којег ученици развијају лични однос према музици, а постепена рационализација искуства временом постаје теоријски оквир. Искуствено учење у оквиру овог предмета подразумева активно слушање музике, лично музичко изражавање (певање и свирање) ученика и музичко стваралаштво у оквиру којих ученик користи теоријска знања као средства за партиципацију у музици. Основни методски приступ се темељи на звучном утиску, по принципу *од звука ка нотној слици и тумачењу*.

Најважнији покретач наставе треба да буде принцип мотивације и инклузивности у подстицању максималног учешћа у музичком доживљају као и развијању потенцијала за музичко изражавање.

Настава Музичке културе остварује се кроз следеће области:

- Човек и музика,
- Музички инструменти,
- Слушање музике,
- Извођење музике,
- Музичко стваралаштво.

Да би постигао очекиване исходе наставе и учења, наставник користи глас и покрет, музичке инструменте, елементе информационих технологија као и развијене моделе мултимедијалне наставе. Корелација између предмета може бити полазиште за бројне пројектне предлоге у којим ученици могу бити учесници као истраживачи, креатори и извођачи. Код ученика треба развијати вештине приступања и коришћења информација (интернет, књиге...), сараднички рад у групама, као и комуникацијске вештине у циљу преносења и размене искустава и знања. Рад у групама и радионицама је користан у комбинацији са осталим начинима рада, поготово када постоји изазов значајнијег (нпр. емотивног) експонирања ученика, као вид премошћавања стидљивости или анксиозности.

Програм наставе и учења омогућава да се, поред наведених композиција за слушање и извођење, могу користити и композиције које нису наведене, односно, наставник има могућност да максимално до 30%, по слободном избору, одабере композиције за слушање и извођење водећи рачуна о примерености наставним садржајима, узрасту ученика, њиховим могућностима и интересовањима, естетским захтевима, исходима и локалитету на коме се налази школа. Однос између понуђених композиција и примера из друге литературе треба да буде најмање 70% у корист понуђених. Из поменутог разлога, у програму наставе и учења се налази већи избор наставног материјала (за слушање и извођење) у односу на годишњи фонд часова предмета Музичка култура.

Музика у функцији здравља и музички бонтон

Поред пажљивог избора што квалитетнијих музичких садржаја, ученике треба стално упућивати на неопходност неговања гласовног и слушног апарата. Упозорења да прегласна и агресивна музика има штетан утицај и изазива физиолошки и психолошки одговор организма, треба да се спроводе у континуитету.

Упућивање ученика на правила понашања при слушању музике и извођењу музике чини део васпитног утицаја који наставник има у обликовању опште културе понашања. Овај модел понашања ученик треба да пренесе касније на концерте и различите музичке приредбе.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је

да контекстуализује дати програм имајући у виду: састав и карактеристике ученика у одељењу, уџбенике и остали дидактички материјал који користи за реализацију наставних садржаја, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже као и потребе локалне средине у којој се школа налази.

Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи-глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Исходи дефинисани по областима олакшавају наставнику даљу операционализацију исхода на ниво конкретне наставне јединице.

Припрема за час подразумева дефинисање циља часа, конкретизацију исхода у односу на циљ часа, планирање активности ученика и наставника у односу на исходе, начин провере остварености исхода и избор наставних стратегија, метода и поступака учења и подучавања (водећи рачуна о предзнању, тј. искуству ученика, које ће ученицима омогућити да савладају знања и вештине предвиђене дефинисаним исходима).

На часу треба да преовлађује активност којом се савладава нови музички садржај, али је она увек повезана и са другим музичким активностима. Специфичност предмета се огледа у томе што се музичке активности одвијају паралелно или једна музичка активност логично води ка другој.

У оквиру организације годишњих и месечних активности неопходно је водити рачуна о школском календару и активностима које прате живот школе, па према њима усмеравати и обликовати наставне садржаје.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Процес учења базира се на перцепцији најупечатљивијих музичких примера (за слушање или извођење музике), који имају задатак да активирају свесну активност, фокусирају пажњу ученика, иницирају процес мишљења и креирају одговарајући сазнајно-емоционални доживљај.

Човек и музика

Стицање знања о музици у различитим епохама има за циљ разумевање улоге музике у друштву, упознавање музичких изражајних средстава, инструмената, жанрова и облика. У начину реализације ових садржаја увек треба кренути од музичког дела, слушања или извођења. Час треба да буде оријентисан на улогу и природу музике, однос човека у датом периоду према њој и њеној намени, као и промишљању да ли је музика (и ако јесте, на које начине) била уметност какву данас познајемо или и нешто друго.

Информације које се тичу контекста (на пример историјске, антрополошке, културолошке природе) треба да буду одабране и пренесене у служби разумевања света музике у датом духу времена. Хронолошки аспект Музичке културе за шести разред доприноси корелацији знања и треба имати на уму да одређени предмети покривају информисаност о немужичким аспектима средњег века и ренесансе на детаљнији и специфичнији начин.

Музички инструменти

Музички инструменти су незаобилазни елемент свих области Музичке културе. Како су, поред људског тела и гласа, значајно средство музичког изражавања човека, информације о музичким инструментима треба да проистекну непосредно из историјског и стваралачког контекста. У том смислу, треба посебно обратити пажњу на везу између избора инструмената и догађаја, односно прилика када се и на који начин музика изводила.

Као и све друге, инструменте са диркама треба обрадити кроз одговарајуће слушне примере који на упечатљив начин презентују њихове основне карактеристике. Информације о инструментима са диркама (клавијатуром) треба да буду сведене и усмерене на начин добијања тона, тонску боју, изражајне и основне техничке могућности и примену.

Инструменте средњег века и ренесансе потребно је аудитивно и визуелно приказати кроз најосновније информације у оквиру предвиђеног наставног садржаја. Народне инструменте појединих крајева треба слушно представити и повезати са обрадом народне песме одређеног краја.

До знања о инструментима ученици треба да дођу из непосредног искуства путем слушања и опажања, а не фактографским набрајањем, односно меморисањем података. У томе, као и у примени знања из ове области, могу помоћи и доступне ИКТ апликације.

Слушање музике

Слушање музике је активан психички процес који подразумева емоционални доживљај и мисаону активност. Ученик треба да има јасно формулисана упутства на шта да усмери пажњу приликом слушања како би могао да прати музички ток (попут извођачког састава, темпа, начина на који је мелодија извајана, специфичних ритмичких карактеристика и сл.). Постепено, ови елементи музичког тока постају „константа“ у процесу ученичке перцепције па наставник може да проширује опажајни капацитет код ученика усмеравајући њихову пажњу пре слушања на релевантне специфичности музичког дела. У контексту средњег века и ренесансе, посебно треба обратити пажњу на везу између природе музичког тока и намене слушаног дела – описати специфичност одређених елемената музичког дела и звучни и карактерни ефекат који је њима постигнут, потом повезати са контекстом настанка дела и намене.

Композиције које се слушају, својим трајањем и садржајем треба да одговарају могућностима перцепције ученика. Вокална, инструментална и вокално-инструментална дела треба да буду заступљена равноправно. Код слушања песама посебно треба обратити пажњу на везу музике и текста, а код инструменталних дела на извођачки састав и изражајне могућности инструмената. Елементи музичке писмености су у служби горе наведеног. Ученичка знања из различитих области треба повезати и ставити у функцију разумевања слушаног дела, подстицајући код ученика креативност и критичко мишљење. Слушање дела инспирисаних фолклором, свог и других народа и народности треба представити у контексту разумевања различитог садржаја, облика и расположења слушаних композиција.

ИЗБОР КОМПОЗИЦИЈА ЗА СЛУШАЊЕ

Химне

Државна химна
Химна Светом Сави
Химна школе

Народне песме и игре

Ансамбл Ренесанс: избор (*Скомрашка игра, Ситан бибер*)

Човек и музика

Средњи век:

Византијско певање
Дивна Љубојевић: *Тебе појем*
Грегоријански корал

Кир Стефан Србин: *Ниња сили*

Кир Стефан Србин: *Ниње сили*, Д. П. Аксентијевић

Никола Србин: *Херувимска песма*, глас други, Д. П. Аксентијевић

Осмогласник: Бог Господ, глас четврти; *Алилуја*, глас шести;

Д. П. Аксентијевић

Исаија Србин: *Agios o teos (Свети Боже)*

Исаија Србин, *Алилуја*

Божјићи тропар Рождество твоје

Тропар Светом Сави

Адам де ла Ал: *Игра о Робену и Мариони*

Ренесанса:

В. Бирд, *The Bells*. FVB I/69. Роберт Хил, *чембало*

П. Пасеро, *Мадригал Il est bel et bon, commere, mon mari*.

Непознати аутор, *Greensleeves*

О. ди Ласо, *Ехо*

М. Преториус, *Кокошији* плес (Ballet des coqs)

Ђ. П. да Палестрина, *Missa nane* Марчела (Кирие), *Миса Бревис (Глориа)*

К. Жанекен, *Певање птица*

Композиције инспирисане музиком средњег века и ренесансе

Ера, *Амено*

Никло Винсент и хор Црвене армије, *Амено*

К. Орф, *Кармина Бурана (O Fortuna; Veni, veni, venias)*

Музички инструменти

Оргуље:

Ј. С. Бах, *Токата и Фуга де-мол*

Чембало:

Ј. С. Бах, *Добро темперовани клавир, Прелудијум и фуга Це-дур*
Ј. Пахелбел: *Канон* (верзија на чембалу)

Клавир:

Д. Деспић, *Музички речник*

В. Миланковић, *Кончертино на српске теме*

О. Месијан, *Petites esquisses d'oiseaux* (композиције инспирисане звуцима птица)

Ф. Лашини, *Клавирске композиције инспирисане звуцима природе*

Е. Сати, *Gymnopédie No.1* (клавир)

Ф. Лист, *Мађарска рапсодија бр. 5*

М. Мусоргски, *Стари замак*

К. Дебиси, *Дечји кутак, Арабеска бр.1*

Н. Паганини, *Ла кампанела*

Л. ван Бетовен, *За Елизу*

Хармоника:

В. А. Моцарт, *Турски марш (Соната за клавир а-мол)*, аранжман за хармонику, гитару и контрабас (Золтан Орос трио)

Љ. Павковић, *Народна песма и народно оро* (хармоника), у извођењу Љубише Павковића

Ј. Дербенко, *Рок Токата*

Челеста:

П. И. Чајковски, *Игра шећерне виле*

Елементи музичке писмености

6/8 такт: Градска песма: *Бледи месец загрио*

Н. Грбић: *Ово је Србија*

Ге-дур: В. А. Моцарт: *Мала ноћна музика, I став*

Ђ. Верди: *Корачница* (из опере *Аида*), С. Ст. Мокрањац: *Цанум на сред села, Осма руковат*

де-мол: С. Ст. Мокрањац: *Текла вода текелија, Трећа руковат Канон*

Видео примери

Sumer is icumen in (1260) <https://www.youtube.com/watch?v=B2Tk1JseYkU>

Ансамбл Ренесанс: *Гаема*, <https://www.youtube.com/watch?v=Pb7yByKAICw>

Алфонсо X: *Cantigas De Santa Maria – Rosa Das Rosas*, CSM 10 <https://www.youtube.com/watch?v=Z7y-s8yG6oI>

Традиционална песма из Енглеске: *Scarborough Fair* <https://www.youtube.com/watch?v=M8kX3rWvBmQ>

Грегоријански корал, *Хвалите Господа (Alleluia)* https://www.youtube.com/watch?v=WacH0_3rt-c

FAUN <https://www.youtube.com/watch?v=zOvsyamoEDg>

Средњовековни плес: <https://www.youtube.com/watch?v=3DIA-3krzbE>

Hymn of Acxiom – Coastal Sound Youth Choir https://www.youtube.com/watch?v=4H_HOW4sBeM

Ренесансни плес: *Recercada Primera* <https://www.youtube.com/watch?v=q2lobVuxjAU&t=40s>

Анонимус: *La Folia di Rodrigo Martinez* https://www.youtube.com/watch?v=AUXAvwJ_bnE

К. Жанекен: *Le chant des oiseaux* <https://www.youtube.com/watch?v=XoTfSQOqOis>

Tsung Tsung: <https://www.youtube.com/watch?v=e3oNVmSaMsE>

Ј. С. Бах: *Токата и фуга, де-мол, BWV 565* <https://www.youtube.com/watch?v=Nnuq9PXbywA>

Ц. Бери: Тема из филма Џејмс Бонд: <https://www.youtube.com/watch?v=fQfZj4c75uo>

Елементи музичке писмености:

Такт 6/8: Б. Трудић: *На студенцу*; М. Ђурђевић: *Анђели пе-*

Пунктирани ритам: В. А. Моцарт: *Гле, игре ли красне*; К. Ступови: *Лазе, Лазе, Лазаре*
<https://www.youtube.com/watch?v=bYH42oeD11M>

ИЗВОЂЕЊЕ МУЗИКЕ

Сваки аспект извођења музике има непосредан и драгоцен утицај на развој ученика. Читање с листа једноставног ритмичког записа активира највећи број когнитивних радњи, развија дугороч- но памћење, осетљивост за друге учеснике у музичком догађају (тзв. тимски рад, толеранција) и fine моторичке радње. Квалитет- но музичко изражавање има значајан утицај на психу ученика, а самим тим и на капацитет и могућност свих видова изражавања. Уједно је важно да се кроз извођење музике, а у оквиру индиви- дуалних могућности ученика, подстиче и развијање личног стила изражавања.

С обзиром на то да ће певање и свирање произилазити и из историјског контекста, начин извођења треба прилагодити у одно- су на дати контекст. Посебну пажњу треба усмеравати на спонтане покрете као одговор на музику (игра) и покрете који имају одгова- рајуће значење у музичком чину.

Певање

Главни критеријум за избор песама је квалитет музичког дела. Посебну пажњу треба обратити на тонски опсег композици- ја за певање због физиолошких промена певачког апарата (мути- рање). Приликом извођења песама најстарије музичке фолклорне традиције, треба неговати нетемперовани начин певања и дозволи- ти природним бојама гласа да дођу до изражаја.

Песме се обрађују по слуху и из нотног текста. Приликом обраде песама из нотног текста након текстуалне, следи анализа нотног текста, савладавање ритма, певање солмизацијом и на кра- ју певање са литерарним текстом. Са ученицима је неопходно по- стићи изражајно певање.

Свирање

Узвођење свирањем треба реализовати на ритмичким и мелодијским инструментима. Свирање на мелодијским инстру- ментима је олакшано чињеницом да су ученици музички описме- њени те могу користити нотне примере појединих песама које су најпре анализирани и солмизационо обрађени. Свирањем се поред осталог развијају моторичке вештине, координација и опажајне способности.

Елементи музичке писмености

Елементе музичке писмености треба обрађивати кроз одгова- рајуће музичке примере и композиције, од звука ка нотној слици и тумачењу. То су:

- обрада осминске триоле и синкопе;
- пунктирани ритам;
- такт 6/8;
- Г-дур, Ф-дур, Г-мол лествица (природна и хармонска);
- канон (основне карактеристике).

ИЗБОР КОМПОЗИЦИЈА ЗА ПЕВАЊЕ И СВИРАЊЕ

Химне

Државна химна Химна Светом Сави Химна школе

Човек и музика:

А. де ла Ал: *Игра Робина и Марион*

Д. Љубојевић: Црквена химна *Статије, Божићни тропар*

Ћакон Петар Којић: *Молитва Господња Оче наш*, Ј. Преторијус: Канон *Живела музика*

В. Ђорђевић: Канон *Сви петлићи лепо поје*

Станковић: *Сећаш ли се оног сата*; Ђорђевић/Милосављевић:

Примили смо вести тазе.

Шеснаестине: Б. Станчић: *Вејашица вејала Синкопа*; Д. Краљић: *Чамац на Тиси*

Лествица Ге-дур: А. Моцарт: *Мала ноћна музика, I став*; Р. Роцс: *Рунолист*; Дечја песма из Италије:

Сад зиме више нема ; Ја посејам лубенице (двоглас).

Лествица де-мол: *Источнице живоносни*; *Тавна ноћи*; *Све птичице запјевале*; *Расте, расте мој зелени боре*; *Небо је тако ведро*; Ђ. Б. Перголези: *Где је онај цветак жути* ; Ж. Ф. Рамо: *Тамбури* ; *Заспо Јанко* (двоглас); *Растко* (двоглас), аранжман Предраг Миодраг.

Лествица Еф-дур: *Шкрипи ћерам*; Л. ван Бетовен: *Ода ра- дости*; Ј. С. Бах: *Ах што волим*; С. Ст. Мокрацац: *Ал је леп овај свет*.

МУЗИЧКО СТВАРАЛАШТВО

Дечје музичко стваралаштво представља виши степен акти- вирања музичких способности које се развијају у свим музичким активностима, а резултат су креативног односа према музици. Оно подстиче музичку фантазију, обликује стваралачко мишљење, продубљује интересовања и доприноси трајнијем усвајању и пам- ћењу музичких вештина и знања.

Стваралаштво може бити заступљено кроз:

- музичка питања и одговоре
- компоновање мелодије на задати текст
- састављање ритмичке вежбе или мелодије од понуђених мотива
- импровизација игре/покрета на одређену музику

- илустрацију доживљаја музике
 - израду музичких инструмената (функционалних или не- функционалних)
 - музичко-истраживачки рад
 - осмишљавање музичких догађаја, програма и пројеката
 - осмишљавање музичких квизова
 - осмишљавање музичких дидактичких игара, игара са пе- вањем, игара уз инструменталну пратњу или музичких драмати- зација
 - креативну употребу мултимедија: ИКТ, аудио снимци, сли- ковни материјал, мобилни телефони...
- Уколико има могућности, могу се осмислити и реализовати тематски пројекти на нивоу одељења или разреда.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Настава Музичке културе подразумева учешће свих ученика, а не само оних који имају музичке предиспозиције. Како је пред- мет Музичка култура синтеза вештина и знања, полазна тачка у процесу оцењивања треба да буду индивидуалне музичке способ- ности и ниво претходног знања сваког ученика. Битни фактори за праћење музичког развоја и оцењивање сваког ученика су његово знање, рад, степен ангажованости, кооперативност, интересовање, став, умешност и креативност, али и напредовање у односу на претходна постигнућа. Тако се у настави Музичке културе за исте васпитно-образовне задатке могу добити различите оцене, као и за различите резултате исте оцене, због тога што се конкретни резул- тати упоређују са индивидуалним ученичким могућностима.

Начин провере и оцена треба да подстичу ученика да напре- дује и активно учествује у свим видовима музичких активности. Главни критеријум за процес праћења и процењивања је *начин ученичке партиципације у музичком догађају*, односно да ли је у стању да прати музичко дело при слушању и како односно, да ли и како изводи и ствара музику користећи постојеће знање.

У зависности од области и теме, постигнућа ученика се могу оценити усменом провером, краћим писаним проверама (до 15 минута) и проценом практичног рада и стваралачког ангажовања. Поред ових традиционалних начина оцењивања, треба користити и друге начине оцењивања као што су:

- допринос ученика за време групног рада,
- израда креативних задатака на одређену тему,
- рад на пројекту (ученик даје решење за неки проблем и од- говара на конкретне потребе),
- специфичне вештине.

У процесу вредновања резултата учења, наставник треба да буде фокусиран на ученичку мотивацију и ставове у односу на из- вођење и стваралаштво, способност концентрације, квалитет пер- цепције и начин размишљања приликом слушања, као и примену теоретског знања у музицирању.

Наставник треба да мотивише ученика на даљи развој, тако да ученик осети да је кроз процес вредновања виђен и подржан, као и да има оријентацију где се налази у процесу развоја у оквиру музике и музичког изражавања. Важно је укључити самог ученика у овај процес у смислу дијалога и узајамног разумевања у вези са тим шта ученик осећа као препреке (вољне и невољне) у свом ра- звоју, као и на које начине се, *из ученикове перспективе*, оне могу пребродити.

Када је у питању вредновање области Музичко стваралаштво, њу треба вредновати у смислу стваралачког ангажовања ученика, а не према квалитету насталог дела, јер су и најскромније музич- ке импровизације, креативно размишљање и стварање педагошки оправдане.

Узимајући у обзир све циљеве које процес учења, краткороч- но и дугорочно, треба да постигне, неопходно је имати на уму да се оквир вредновања процеса и резултата учења одвија највише у учениковом живом контакту са музиком, тј. извођењу и стварала- штву, а такође и слушању музике. Теоретско знање треба да има своју примену и функцију у ученичком изражавању кроз музику и у контакту са музиком. Како процес учења у оквиру сваког часа треба да обухвати све области, посматрање ученика у живом кон- такту са музиком је истовремено показатељ квалитета процеса учења, као и идеална сцена за вредновање резултата учења. Сума- тивно вредновање треба да буде осмишљено кроз задатке и актив- ности које захтевају креативну примену знања. Диктате не треба практиковати ни задавати.

Назив предмета

Циљ

Разред

Годишњи фонд часова

ИСТОРИЈА

Циљ учења Историје је да ученик, изучавајући историјске догађаје, појаве, процесе и личности, стекне знања и компетенције неопходне за разумевање савременог света, развије вештине критичког мишљења и одговоран однос према себи, сопственом и националном идентитету, културно-историјском наслеђу, друштву и држави у којој живи.

Шести

72

<i>ИСХОДИ</i> По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	<i>ОБЛАСТ/ТЕМА</i>	<i>САДРЖАЈИ</i>
– образложи узроке и последице историјских догађаја на конкретним примерима; – пореди историјске појаве; – наведе најзначајније последице настанка и развоја држава у Европи и Средоземљу у средњем и раном новом веку; – на основу датих примера, изводи закључак о повезаности националне историје са регионалном и европском (на плану политике, економских прилика, друштвених и културних појава); – сагледа значај и улогу истакнутих личности у датом историјском контексту; – приказује на историјској карти динамику различитих историјских појава и промена; – на историјској карти лоцира правце миграција и простор насељен Србима и њиховим суседима у средњем и раном новом веку; – идентификује разлике између типова државног уређења у периоду средњег и раног новог века; – изводи закључак о значају српске средњовековне државности и издваја најистакнутије владарске породице; – пореди положај и начин живота жена и мушкараца, различитих животних доби, припадника постојећих друштвених слојева, у средњем и раном новом веку; – разликује основна обележја и идентификује најзначајније последице настанка и ширења различитих верских учења у средњем и раном новом веку; – на понуђеним примерима, разликује легенде и митове од историјских чињеница, као и историјске од легендарних личности; – образлаже најважније последице научно-техничких открића у периоду средњег и раног новог века; – идентификује основне одлике и промене у начину производње у средњем и раном новом веку; – илуструје примерима значај прожимања различитих цивилизација; – разликује споменике различитих епоха, са посебним освртом на оне у локалној средини; – илуструје примерима важност утицаја политичких, привредних, научних и културних тековина средњег и раног новог века у савременом друштву; – користећи ИКТ, самостално или у групи, презентује резултате елементарног истраживања заснованог на коришћењу одабраних историјских извора и литературе; – повеже визуелне и текстуалне информације са одговарајућим историјским контекстом (хронолошки, политички, друштвени, културни); – учествује у организовању и спровођењу заједничких школских активности везаних за развој културе сећања.	<i>ОСНОВИ ПРОУЧАВАЊА ПРОШЛОСТИ</i>	Основне одлике периода средњег века и новог века (појмови <i>средњи век</i> , <i>нови век</i> , <i>прединдустријско доба</i> , хронолошки и просторни оквири). Историјски извори за историју средњег века и раног новог века и њихова сазнајна вредност (писани и материјални).
	<i>ЕВРОПА, СРЕДОЗЕМЉЕ И СРПСКЕ ЗЕМЉЕ У РАНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ</i>	Велика сеоба народа и стварање нових држава у Европи (германска и словенска племена, Бутари, Мађари, Викинзи). Најзначајније државе раног средњег века (Франачка држава, Византијско царство, Арабљани). Религија у раном средњем веку (христијанизација и хришћанска црква, Велики раскол, ислам). Феудално друштво (структура, друштвене категорије, вазални односи). Српске земље и Балканско полуострво (досељавање Срба и Хрвата, односи са староседеоцима и суседима, формирање српских земаља, христијанизација, ширење писмености). Истакнуте личности: Јустинијан, Карло Велики, кнез Властимир, цар Симеон, Јован Владимир, Василије II, краљ Михаило, Ћирило и Методије.
	<i>ЕВРОПА, СРЕДОЗЕМЉЕ И СРПСКЕ ЗЕМЉЕ У ПОЗНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ</i>	Државно уређење (типични европских монархија; република). Сусрети и прожимања цивилизација и народа (хришћанство, ислам, јудаизам, Крсташки ратови, најзначајнији путописци и њихова путовања – Марко Поло, Ибн Батута и др). Српске земље и суседи (краљевина и царство, деспотовина, аутокефална црква, односи са Византијом, Угарском, Бугарском, Венецијом, османска освајања у југоисточној Европи). Свакодневни живот у Европи и српским земљама (двор и дворски живот, живот на селу и граду – занимања, родни односи, правовеље и јереси, куга). Опште одлике средњовековне културе (верски карактер културе, витешка култура, културне области, школе и универзитети, проналасци; писана и визуелна култура код Срба, легенде – Косовска, о краљу Артуру...).
	<i>ЕВРОПА, СВЕТ И СРПСКЕ ЗЕМЉЕ У РАНОМ НОВОМ ВЕКУ (Прединдустријско доба)</i>	Прединдустријско доба (хронолошки оквири, научна и техничка открића, штампа, промене у начину производње, банкарство, успон градова – примери Фиренце, Венеције, Антверпена...).
		Велика географска открића и колонизација (истакнути морепловци и њихова путовања, сусрет са ваневропским цивилизацијама – Северна и Јужна Америка, Индија, Африка, Кина, Јапан, Аустралија; последице). Опште одлике културе раног новог века (основна обележја хуманизма и ренесансе; књижевност, политичка мисао, промене у свакодневном животу, обичаји и веровања – прогон „вештица“...).

Кључни појмови садржаја: феудализам, прединдустријско доба, монархија, градска комуна, Црква, религија, хуманизам и ренесанса, географска открића, научна открића и технички проналасци, сеобе, прожимање цивилизација, индивидуални и колективни идентитети

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм је конципиран тако да су уз дефинисане исходе за крај разреда и кључне појмове, за сваку од четири тематске целине (*Основи проучавања прошлости; Европа, Средоземље и српске земље у раном средњем веку; Европа, Средоземље и српске земље у позном средњем веку и Европа, свет и српске земље у раном новом веку – прединдустријско доба*), дати и садржаји.

Приступ настави заснован на процесу и исходима учења подразумева да ученици развијају не само основна знања, већ да их искористе у развоју вештина историјског мишљења и изградњи ставова и вредности. Програм, у том смислу, нуди садржински оквир, а наставник има могућност да изабере и неке додатне садржаје уколико сматра да су примерени средини у којој ученици живе, или да одговарају њиховим интересовањима (програм се, на пример, може допунити и садржајима из прошлости завичаја, чиме се код ученика постиже јаснија представа о историјској и културној баштини у њиховом крају – археолошка налазишта, му- зејске збирке). Сви садржаји су дефинисани тако да буду у функцији остваривања исхода предвиђених програмом. Наставник има значајан простор за избор и повезивање садржаја, метода наставе и учења и активности ученика.

Важна карактеристика наставе и учења усмерених на остваривање исхода је та да су фокусирани на учење у школи. Ученик треба да учи:

- *смислено*: повезивањем оног што учи са оним што зна и са ситуацијама из живота; повезивањем оног што учи са оним што је учио из Историје и других предмета;
- *проблемски*: самосталним прикупљањем и анализирањем података и информација; постављањем релевантних питања себи и другима; развијањем плана решавања задатог проблема;
- *дивергентно*: предлагањем нових решења; смишљањем нових примера; повезивањем садржаја у нове целине;
- *критички*: поређењем важности појединих чињеница и података; смишљањем аргумената;
- *кооперативно*: кроз сарадњу са наставником и другим ученицима; кроз дискусију и размену мишљења; уважавајући аргументе саговорника.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на процес и исходе учења наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује дати програм потребама конкретне одељења имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика; уџбенике и друге наставне материјале које ће користити; техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже; ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и садржаја, наставник најпре креира свој годишњи план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Од њега се очекује и да, у фази планирања и писања припреме за час, дефинише исходе за сваку наставну јединицу. При планирању треба имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. Наставник за сваки час планира и припрема средства и начине провере остварености пројектованих исхода. У планирању и припремању наставе и учења, наставник планира не само своје, већ и активности ученика на часу. Поред уџбеника, као једног од извора знања, на наставнику је да ученицима омогући увид и искуство коришћења и других извора сазнавања.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Ученици у шести разред улазе са знањем о основним историјским појмовима, са одређеним животним искуствима и уобличеним ставовима и на томе треба пажљиво градити нова знања, вештине, ставове и вредности.

Наставник има слободу да сам одреди распоред и динамику активности за сваку тему, уважавајући циљ учења предмета и дефинисане исходе. Редослед исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање циља предмета. Између исхода постоји повезаност и остваривање једног исхода доприноси остваривању других исхода. Многи од исхода су процесни и представљају резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада, током дужег временског периода и обраде различитих садржаја.

Битно је искористити велике могућности које Историја као наративни предмет пружа у подстицању ученичке радозналости, која је у основи сваког сазнања. Наставни садржаји треба да буду представљени као „прича” богата информацијама и детаљима, не зато да би оптеретили памћење ученика, већ да би им историјски догађаји, појаве и процеси били предочени јасно, детаљно, живо и динамично. Посебно место у настави Историје имају питања, како она која поставља наставник ученицима, тако и она која долазе од ученика, подстакнута оним што су чули у учионици или што су сазнали ван ње користећи различите изворе информација. Добро осмишљена питања наставника имају подстицајну функцију за развој историјског мишљења и критичке свести. У зависности од циља који наставник жели да оствари, питања могу имати различите функције, као што су: фокусирање пажње на неки садржај или аспект, подстицање поређења, трагање за појашњењем. Учење историје би требало да помогне ученицима у стварању што јасније представе не само о томе „како је уистину било”, већ и зашто се нешто десило и какве су последице из тога проистекле. Да би схватио догађаје из прошлости, ученик треба да их „оживи у свом уму”, у чему велику помоћ може пружити употреба различитих историјских текстова, карата и других извора историјских података (документарни и играни видео и дигитални материјали, музејски експонати, илустрације), обилажење културно-историјских споменика и посете установама културе. Коришћење историјских карата изузетно је важно јер омогућава ученицима да на очигледан и сликовит начин доживе простор на коме се неки од догађаја одвијао, помажући им да кроз време прате промене на одређеном простору. Треба искористити и утицај наставе Историје на развијање језичке и говорне културе (вештине беседништва), јер историјски садржаји богате и оплемењују језички фонд ученика. Неопходно је имати у виду и интегративну функцију Историје, која у образовном систему, где су знања подељена по наставним предметима, помаже ученицима да постигну целовито схватање о повезаности живота човека. Пожељно је избегавати фрагментарно и изоловано учење историјских чињеница јер оно има најкраће трајање у памћењу и најслабији трансфер у стицању других знања и вештина. У настави треба, кад год је то могуће, примењивати дидактички концепт мултиперспективности. Одређене теме, по могућности, треба реализовати са одговарајућим садржајима из сродних предмета, а посебну пажњу треба посветити оспособљавању ученика за ефикасно коришћење информационо-комуникационих технологија (употреба интернета, прављење презентација, коришћење дигиталних аудио-визуелних материјала и израда реферата).

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Праћење напредовања започиње иницијалном проценом нивоа на коме се ученик налази и у односу на шта ће се процењивати његов даљи рад. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а ученике треба оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у остваривању исхода предмета, као и напредак других ученика. Сваки наставни час и свака активност ученика су, у том смислу, прилика за регистровање напретка ученика и упућивање на даље активности.

У настави оријентисаној на достизање исхода вреднују се и процес и продукти учења. У вредновању наученог, поред усменог испитивања, користе се и тестови знања. У формативном оцењивању се користе различити инструменти, а избор зависи од врсте активности која се вреднује. Вредновање активности, нарочито ако је тимски рад у питању, може се обавити са групом тако да се од сваког члана тражи мишљење о сопственом раду и о раду сваког члана понаособ (тзв. вршњачко оцењивање).

Назив предмета	ГЕОГРАФИЈА
Циљ	Циљ учења Географије је да ученик појмовно и структурно овлада природно-географским, демографским, насеобинским, политичко-географским, економско-географским, интеграционим и глобалним појавама и процесима у Србији и свету уз неговање вредности мултикултуралности и патриотизма.
Разред	Шести
Годишњи фонд часова	72 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ / ТЕМА	САДРЖАЈИ
– успоставља везе између физичко-географских и друштвено-географских објеката, појава и процеса; – одређује математичко географски положај на Земљи; – анализира, чита и тумачи општегеографске и тематске карте; – оријентише се у простору користећи компас, географску карту и сателитске навигационе системе; – доводи у везу размештај светског становништва са природним карактеристикама простора; – анализира компоненте популационе динамике и њихов утицај на формирање укупних демографских потенцијала на примерима Србије, Европе и света; – анализира различита обележја светског становништва и развија свест о солидарности између припадника различитих социјалних, етничких и културних група; – анализира географски положај насеља; – објашњава континуиране процесе у развоју насеља и даје примере у Србији, Европи и свету; – доводи у везу типове насеља и урбане и руралне процесе са структуром становништва, миграцијама, економским и глобалним појавама и процесима; – уз помоћ географске карте анализира утицај природних и друштвених фактора на развој и размештај привредних делатности; – доводи у везу размештај привредних објеката и квалитет животне средине; – вреднује алтернативе за одрживи развој у својој локалној средини, Србији, Европи и свету; – објасни политичко-географску структуру државе; – представи процесе који су довели до формирања савремене политичко-географске карте света; – објасни како се издвајају географске регије; – илуструје уз помоћ карте најважније географске објекте, појаве и процесе на простору Европе.	ДРУШТВО И ГЕОГРАФИЈА	Друштвена географија, предмет проучавања и подела.
	ГЕОГРАФСКА КАРТА	Географска/картографска мрежа. Географска ширина и географска дужина, часовне зоне. Појам карте и њен развој кроз историју. Елементи карте (математички, географски и допунски). Картографски знаци и методе за представљање рељефа на карти. Подела карата према садржају и величини размера. Оријентација у простору и оријентација карте, мерење на карти, сателитски навигациони системи.
	СТАНОВНИШТВО	Основни појмови о становништву: демографски развитак и извори података о становништву. Број и распоред становништва на Земљи. Природно кретање становништва. Миграције становништва. Структуре становништва: биолошке и друштвено-економске. Савремени демографски процеси у Србији, Европи и свету.
	НАСЕЉА	Појам и настанак првих насеља. Положај и географски размештај насеља. Величина и функције насеља. Типови насеља. Урбанизација. Град – унутрашња структура и односи са околним простором. Село и рурални процеси.
	ПРИВРЕДА	Привреда, привредне делатности и сектори привреде. Пољопривреда и географски простор. Индустрија и географски простор. Саобраћај, туризам и географски простор. Ванпривредне делатности. Развијени и неразвијени региони и државе и савремени геоекономски односи у свету. Концепт одрживог развоја.
	ДРЖАВА И ИНТЕГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ	Појам и настанак првих држава. Географски положај државе. Величина и компактност територије државе. Појам и функција државних граница. Главни град. Облик владавине. Политичко-географска карта Европе после Другог светског рата. Политичко-географска карта света после Другог светског рата. Територијални интегритет и спорови. Интеграциони процеси.
	ГЕОГРАФИЈА ЕВРОПЕ	Географске регије и регионална географија. Положај и границе Европе. Природне карактеристике Европе. Становништво Европе. Насеља Европе. Привреда Европе. Географске регије Европе.

Кључни појмови садржаја: географска карта, становништво, насеља, привреда, држава, регије, Европа.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на процес и исходе учења наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању процеса наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује дати програм потребама конкретних одељења имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика, уџбенике и друге наставне материјале које ће користити, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже, ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и препоручених садржаја, образовних стандарда за крај обавезног образовања, циљева и исхода образовања и васпитања, кључних компетенција за целоживотно учење, предметних и општих међупредметних компетенција наставник најпре креира свој годишњи (глобални) план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Наставник има слободу да сам одреди број часова за дате теме у годишњем плану.

Предметни исходи су дефинисани у складу са ревидираном Блумовом таксономијом и највећи број њих је на нивоу примене. Редослед исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање циља предмета. Од наставника се очекује да операционализује дате исходе у својим оперативним плановима за конкретну тему, тако да тема буде једна заокружена целина која укључује могућа међупредметна повезивања. У фази планирања и писања припреме за час наставник дефинише циљ и исходе часа.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Дати садржаји су препоручени и распоређени у седам тематских целина: *Друштво и географија, Географска карта, Становништво, Насеља, Привреда, Држава и интеграциони процеси и Географија Европе*.

У раду са ученицима препоручује се наставнику да на почетку школске године упути ученике на самостални рад тако што ће сваки ученик добити задатак да обради по једну европску државу. Кроз све теме друштвене географије које изучавају у шестом разреду, самостално, у паровима или у групама, ученици ће уз помоћ наставника, расположивих статистичких извора, картографске грађе и средстава ИКТ-а (интернет извори, презентације: Power Point, Prezi, Edmodo, Kahoot квизове, и др.) обрађивати појединачне државе Европе (нпр. природни прираштај, миграције, велики градови, рударство, пољопривреда Русије, Немачке, Словеније, итд.). До краја школске године, ученици ће имати детаљан преглед друштвених одлика по одабраним државама, а онда ће добијене материјале удруживати како би добили регионално-географске приказе. На овај начин ученици ће бити у могућности да сагледају синтетички карактер регионалне географије у односу на појединачне дисциплине опште (физичке и друштвене) географије које карактерише примена аналитичких научних метода.

ДРУШТВО И ГЕОГРАФИЈА

У обради прве теме *Друштво и географија*, ученици треба да се упознају са општим предметом проучавања ове, веома широке области географије. Друштвена географија представља систем географских дисциплина, које се, свака из свог угла, баве односом човека (друштва) и географског простора (географске средине) у најширем смислу. С тим у вези, треба да се упознају са друштвено-географским дисциплинама и њиховим предметима проучавања (нпр. географија становништва, географија насеља – у оквиру ње урбана и рурална географија, економска, политичка географија итд.), као и са њиховим везама са другим географским дисциплинама и другим наукама. На реализацији првог исхода, који се односи на успостављање веза између физичко-географских и друштвено-географских објеката, појава и процеса, ради се током читаве године, а исход се остварује на крају шестог разреда.

ГЕОГРАФСКА КАРТА

Тема *Географска карта* чини скуп знања и вештина којима ученици треба да овладају у настави географије, а односе се на познавање географске карте, њено практично коришћење и

начине оријентисања у простору.

На првим часовима потребно је објаснити и усвојити појмове меридијани (подневци), паралеле (упоредници), екватор и гринич. При обради садржаја о картографској/географској мрежи неопходно је користити глобус, индукциони глобус и карту света. Након усвајања ових појмова и демонстрације на глобусу и географској карти света акценат се ставља на одређивање географске ширине и географске дужине, односно угаоно растојање неке тачке на Земљиној површини у односу на екватор и гринички меридијан. Од изузетног је значаја оспособити ученике да самостално одређују географску ширину и дужину задатих тачака на глобусу, географској карти света и Србије. При обради ових садржаја логична је корелација са математиком, посебно када одређујемо угаоно растојање тачке на Земљиној површини у односу на почетни меридијан и почетну паралелу.

На наредним часовима потребно је да ученици усвоје и разумеју појам географске карте, а затим истаћи да свака географска карта мора да садржи математичке, географске и допунске елементе. Када је реч о математичким елементима карте посебно је важно објаснити како се помоћу размера карте и размерника одређује однос растојања на карти и стварних растојања у природи, како се врше различита мерења на карти и како се деле карте према величини размера. Треба истаћи да се у обради ових садржаја успоставља корелација са математиком.

При обради препоручених садржаја о географским елементима карте неопходно је објаснити да се они на географској карти представљају картографским знацима (линијским, контурним и ванразмерним) и да се њихово објашњење налази у легенди карте. Треба оспособити ученике да тумаче различите картографске знаке. Нарочито је битно објаснити како се представља рељеф на географским картама, применом различитих метода (изохипси, боја, сенчења и шрафирања). Потребно је научити шта су изохипсе, како се нагиб терена доводи у везу са растојањем међу изохипсама, шта су изобате, који облици рељефа се представљају различитим нијансама зелене, браон и плаве боје, чему служи висинско-дубинска скала у легенди карте. Комбинацијом различитих метода за представљање рељефа ученици стичу представу о његовој конфигурацији, а истиче се трећа димензија у простору.

Од изузетног је значаја оспособити ученике да читају, тумаче и анализирају општегеографске и тематске карте. На тај начин долази до изражаја самосталност у раду ученика и усавршавање вештина практичне примене географске карте.

При обради садржаја везаних за оријентацију у простору неопходно је повезати већ постојеће знање о начинима оријентације помоћу Сунца, звезде Северњаче, маховине на дрвету, година итд., и усвојити нова знања о оријентацији помоћу компаса, географске карте и компаса, Глобалних сателитских система (*GPS* и *Галилео*).

СТАНОВНИШТВО

Тему *Становништво* чине садржаји који третирају основне појаве и процесе у развоју становништва и њихове просторне карактеристике. Ученике треба упознати са одликама и факторима демографског развоја, распоредом становништва на Земљи, као и његовим структурним обележјима.

На уводном часу посвећеном овој теми препоручује се да нагласак буде на обради основних појмова о становништву, значају његовог проучавања, као и основним изворима података. У наставној јединици која обрађује број становника на Земљи неопходно је указати на основне карактеристике популационе динамике у прошлости и данас, уз издвајање карактеристичних простора са популационим порастом и падом. Приликом обраде теме која се односи на распоред становништва на Земљи ученике је потребно упознати са појмовима екумена и анекумена, као и са појмом густина насељености, уз издвајање области велике и мале густине насељености у свету, Европи и Србији. Како је распоред становништва условљен различитим физичко-географским карактеристикама средине, код ученика треба развијати свест о значају улоге човека у простору у којем живи, али и обратно.

Када је реч о садржајима који се односе на компоненте популационе динамике (природно и миграционо кретање) препоручује се да се поред основних термина и процеса, ученици упознају и са одређеним показатељима. Наиме, неопходно им је представити начине израчунавања стопа наталитета, морталитета и природног прираштаја, али на један једноставан, њима прихватљив и разумљив начин, кроз примере из света и Србије. Обрадом садржаја о

миграцијама становништва препоручује се да се нагласак стави на појам, врсте, узроке и последице ових кретања, као и на значај ових процеса за савремени демографски развитак.

На наредним часовима ученике треба упознати са поделом становништва према одређеним карактеристикама, односно основним структурним обележјима. Препоручује се да се ова обимна целина о структурама становништва подели на две подцеле ради лакше обраде и разумевања и то на биолошке и на друштвено-економске структуре. Приликом обраде садржаја који се односи на биолошке структуре, неопходно је објаснити старосно-полну (бројчани однос мушкараца и жена у свету, старост становништва, као и њен графички приказ – старосно-полну пирамиду) и расну структуру становништва (основне и мешовите типове раса и њихово географско распрострањење). Приликом обраде садржаја који се односи на друштвено-економске структуре неопходно је ученике упознати са економском структуром, затим образовном структуром (писменост, завршени степен формалног образовања), етничком структуром (најбројнији народи света и њихово географско распрострањење), верском структуром (највеће светске религије, њихова основна обележја и географско распрострањење религија), језичком структуром (најзаступљенији језици света, географско распрострањење језика у свету). Кроз обраду садржаја о структурама становништва ученицима се указује на различитости социјалних, етничких и културних група што је важан корак у подстицању толеранције и солидарности.

При обради садржаја о становништву ученике не треба оптерећивати квантитативним вредностима и фактографским материјалом, већ више инсистирати на појавама и процесима који утичу на демографски развитак света уз адекватне примере из Србије. С обзиром на комплексност проблематике, наставницима се препоручује да уз помоћ географске карте, различитих тематских карата, дијаграма, графичких приказа, објасне основне демографске процесе, издвоје карактеристичне регионе и укажу на позитивне и негативне трендове у развоју становништва у свету и у Србији. Неопходно је да ученици усвоје и правилно одреде појмове као што су *популациона експлозија, неравномеран размештај становништва, пренасељеност, недовољно рађање, депопулација, бела куга, имиграционе и емиграционе области, процес старења становништва*, а све у циљу разумевања савремених популационих процеса. Обрадом садржаја о демографским карактеристикама потребно је допринети да ученици правилно разумеју односе становништва и географског простора, уз коришћење адекватних примера у локалној средини. Значајно је указати ученицима на постојање публикације Републичког завода за статистику: *Попис и основци* (<http://popis2011.stat.rs/?p=3397>), чији је циљ да на сликовит начин прикаже историјат, процес припреме и спровођења пописа становништва, као најзначајнијег и најобимнијег статистичког истраживања.

Предлог пројектног задатка за ученике: *Израда постера о одређеним демографским карактеристикама становништва Србије, Европе и света*. Ученици у паровима израђују постере на којима су приказне одређене демографске карактеристике (нпр. области високе и ниске густине насељености, простори или државе са порастом и падом броја становника, простори са позитивним и негативним природним прираштајем, имиграциони и емиграциони простори), односно структурна обележја (најбројнији народи света, распоред језика, распоред светских религија, распоред раса на Земљи). За поједине задатке се могу користити неке карте, на којима се могу издвојити методом боја карактеристични простори и државе. Ако постоје техничке могућности, ученици могу припремити и Power Point презентацију. На тај начин ученици ће бити у стању да кроз визуелизацију садржаја самостално анализирају и доносе закључке о одређеним демографским питањима и проблемима савременог света и Србије.

НАСЕЉА

У оквиру ове теме предвиђено је да се ученици упознају са основним појавама и процесима (законитостима) у развоју насеља у Србији, Европи и свету. У првим наставним јединицама потребно је дефинисати појам *насеља*, а затим и направити преглед *најстаријих насеља* на свету, али и на тлу Србије. У обради ових садржаја логична је корелација са

историјом, посебно када се помињу најстарија насеља у свету (нпр. градови у долинама река, у Палестини, Месопотамији, Египту и сл.), али и на територији Србије (нпр. Лепенски вир, Винча и винчанска култура). Проблема – *тика географског положаја насеља* неодојива је од њиховог *по-станка*, јер на положај и генезу насеља утичу пре свега природни услови и фактори (вода, земљиште и сл.), али и историјске околности, као и функције.

У наставним јединицама које се баве *величином насеља* најважније је скренути пажњу на популационе величине. Такође је смислено број становника повезати са површинама које различита насеља заузимају, са густином насељености, те направити разлике (нпр. разбијена села наспрам милионских градова). Иако ученике не треба оптерећивати фактографским подацима, потребно је да они стекну представе о основним квантитативним показатељима, као што је популациона величина градова. Тако нпр. Дивчибаре (141 становник), Куршумлијска бања (106) и Алексиначки рудник (1.300) су градска насеља у Србији (око 9 мил. ст.), а градско насеље је и Град Мексико (око 9 мил. ст.), чије шире градско подручје има преко 20 милиона становника.

Када је реч о *функцијама насеља* потребно је разликовати пољопривредну, индустријску, административну, културну, туристичку итд. Ове разлике могу се представити и као један од критеријума за разликовање *типова насеља*. У обради типова насеља важно је објаснити најосновнију поделу на села и градове. Кроз ову поделу акценат треба да буде на критеријумима разликовања села и градова: популациона величина, густина насељености, структуре становништва – старосна, образовна, социјо-економска, изграђеност и физички изглед насеља, веза са природном средином, начин живота, административни значај, доминантне функције насеља. Подједнако је важно и указати им на то да постоје и прелазне форме насеља која су између ове две основне категорије (приградска насеља или општински центри или насеља са специфичним функцијама, нпр. туристичком и сл.).

Акценат треба ставити на *процесе у развоју насеља* (урбанизација уз паралелне процесе депопулације и деаграризације села). Препоручује се упознавање ученика са појмовима *урбанизације* и *депопулације*, док се појам деаграризације може обрадити само као *напуштање пољопривреде*. Кроз читаву тему важно је нагласити да се сва насеља мењају временом – развијају се, нестају (гасе се) или мењају своје функције.

Процес *урбанизације* потребно је сагледати кроз његове елементе – демографске, функционалне и сл., а посебно довести у везу са миграцијама из руралних насеља и напуштањем пољопривреде у њима. У склопу процеса урбанизације треба поменути и *мегаполисе* и *конурбације*.

У вези са овим процесима јесу и *унутарградске просторне и социјо-економске разлике*, које су последица урбанизације. Ове разлике односе се на издвајање *централне пословне зоне (центра града, урбаног језера)* и слабије урбанизоване *периферије*, која личи на село. У великим градовима посебно на западу постоје сламови – сиротињске четврти, наспрам богатих делова града, који су често у непосредном суседству. Ово је последица стихијског развоја.

Под појмом *односа града са околним простором* мисли се на утицај града на окружење. Он опслужује окружење разним функцијама (нпр. административна, здравствена, културна итд.), али истовремено и привлачи елементе окружења – радну снагу – сталне или дневне миграције, сировине, шири изграђене просторе...). Мањи градови утичу на мањи околни простор. За разлику од њих, светски (глобални) градови утичу на регије, континенте, свет (нпр. Њујорк и Лондон у којима су светске берзе на којима се одређују цене пољопривредних производа у читавом свету).

Важно је нагласити да су *процеси урбанизације* у вези са *руралним процесима*. Под руралним процесима мисли се на процесе *напуштања (депопулације) руралних насеља, напуштања пољопривреде у њима (деаграризације)*, као и на *преображај руралних насеља* у близини градова, тако да све више добијају одлике града. За ученике шестог разреда може бити тешко разумевање појмова „критеријума за поделу насеља” и „функција” насеља, али им се они могу приближити различитим примерима – у традиционалном српском селу већина становника се бавила земљорадњом и сточарством, а данас више не, већ се становници руралних насеља или пресељавају у град, где раде друге послове (најчешће услужне делатности), или свакодневно путују на посао из села у суседни град. Пример могу бити и индустријски градови, где велики део

становника ради у доминантној производњи (нпр. у аутомобилској индустрији у Крагујевцу), док су Београд и Нови Сад градови услуга (терцијарног и кварталног сектора). У том смислу, могу се поменути и туристички градови или рударски и слично.

Акцента ове наставне теме треба да буде на *законитостима процеса који мењају насеља*. Овим процесима требало би да се обједине сви елементи ове наставне теме. Такође, корелације са претходном темом – Становништво, као и са осталим темама које следе (Привреда, Држава и интеграциони процеси, Географија Европе) су незаобилазне. Након што усвоје основне појмове и законитости, од ученика се очекује да препознају и описују појаве и процесе у развоју насеља кроз примере из локалне средине, Србије, Европе и света.

Предлог пројектног задатка: *Проучимо насеље*

Ученици раде у групама, а свакој групи се задаје по једно насеље из Србије или света. Задатак групе је да открије и објасни: положај насеља, његову величину, значај, функције, изглед (физиономију простора), начин живота, као и ком типу припада.

1. предлог пројектног задатка: *Пресељавање из села у град*

Ученици раде у групама (на часу или као домаћи задатак), тако да свака група тражи одговоре на по једно питање:

1. група: Који су узроци ових миграција?
2. Које су последице ових миграција у селу?
3. Које су последице овог процеса у граду?
4. Какве су структуре становништва које учествују (старосно-полне, образовне, економске и сл.)?
5. Какве су функције села, а какве града?
6. Какав је начин живота у селу и у граду?

Радећи овај задатак, ученици примењују знања о узрочно-последичним везама у процесу миграција становништва из села у градове, а тиме уче и о законитостима процеса урбанизације и депопулације села.

ПРИВРЕДА

Тему *Привреда* чине садржаји из области економске географије у оквиру којих ученици треба да се упознају са основним појмовима о привреди, факторима развоја привреде и појединих привредних делатности, утицајем привреде на географски простор, концептом одрживог развоја и да се уведу у регионалне разлике у развоју светске привреде.

На уводном часу посвећеном овој теми препоручује се обрада појмова привреде, привредних делатности и сектора привреде као и појмова природна и географска средина. На наредним часовима ученици ће се упознати са структуром привредних сектора, природним и друштвеним факторима њиховог развоја и утицајима на географски простор (животну средину) најважнијих привредних грана у склопу сваког сектора (пољопривреде у склопу примарног сектора, индустрије у склопу секундарног, саобраћаја и туризма у склопу терцијарног сектора). У обради непривредних делатности (квартални сектор) ученицима треба истаћи да услед развоја информационо-комуникационих технологија и аутоматизације индустријских процеса све већи број људи у свету прелази да ради у овом сектору и да је број запослених у њему показатељ економске развијености државе.

У обради економско-географских садржаја, осим разјашњења природних и друштвених фактора развоја привреде, важно је да ученици разумеју да су велике разлике у степену економске развијености држава и појединих регија у оквиру једне државе узроци просторне покретљивости (миграција) становништва.

Настава географије треба да допринесе да ученици правилно разумеју односе привреде и географског простора. У том смислу треба избећи погрешно разумевање привреде као фактора нужне деградације природе. Где год постоје могућности, треба искористити поучне примере у локалној средини (нпр. испуштање у реке загађујућих материја из фабричких постројења, пречишћавање воде, површински копови угља, рекултивација, ветропаркови, дивље депоније, адекватно збрињавање комуналног отпада – постројења за сепарацију, рециклажу, итд.). У светлу концепције одрживог развоја треба

показати да се правилним односом према географској средини постиже и економска развијеност уз истовремено побољшање стања квалитета животне средине и смањење социјалних разлика у друштву и тај став илустровати примерима из развијених европских земаља.

У обради привредно развијених и неразвијених региона и држава у свету ученицима треба разјаснити услове природне средине (географски положај, постојање привредних ресурса, итд.) и друштвено-историјске и савремене узроке ових (политичких и економских) односа. Предлог пројектног задатка: Применом групног облика рада ученици уз помоћ наставника могу да прикажу како се збрињава комунални отпад у њиховој средини, да ли је реч о санитарној депонији или о сметлишту, где се она налази, ко и како живи на њеном ободу, да ли је то (еколошки) прихватљив начин решавања проблема отпада и како се он исправно решава (на неком примеру у Европи).

ДРЖАВА И ИНТЕГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ

Тема *Држава* треба ученика да упозна са политичко-географским карактеристикама државе, дефинише појам државе, њене елементе и укаже на време и место настанка првих држава у свету. Приликом проучавања државне границе, као линије која раздваја суверене државе, треба указати на ефекте које оне остварују у простору у зависности од функције (баријерна, филтрирајућа, контактна, интеграциона). Анализа територије државе треба да се заснива на посматрању њене површине и компактности као и ефектима који произилазе из тих карактеристика. Према површини територије треба извршити класификацију држава од оних највећих (гигантских), до најмањих (микро државе). Битна напомена је да не постоји опште прихваћена класификација, тако да је на наставнику да сам изабере. У случају компактности треба да се узме у обзир да ли су у питању државе које имају компактну или фрагментирану (издељену) територију. У оквиру садржаја који говори о државама са фрагментираном територијом треба дефинисати појмове *енклава* и *ексклава* и навести примере. Свака држава има своју престоницу (главни град). За ученика је важно да се упозна са појмом и функцијама главног града, разлозима зашто се премештају као и типовима престоница (европски и амерички). Када се говори о географском положају државе, важно је да се дефинише појам географског положаја, наведу његове компоненте (математичко-географски положај, физичко-географски положај, економско-географски положај, саобраћајно-географски положај, друштвено-географски положај). Важна карактеристика државе, са којом би требало упознати ученика, је и начин на који она бира свог председника као и који облици владавине постоје (монархије, републике). Посредством географских карата ученик би требало да се упозна са настанком нових самосталних држава након Другог светског рата као и процесима који су довели до тога. На нивоу од неколико примера упознати ученика са примерима нарушавања територијалног интегритета државе где треба поред изабраних примера из света (Тајван, Арапско-израелски спор, Кашмир, итд.) навести и пример Косова и Метохије. Интеграциони процеси издвојени су као посебан појам с обзиром на њихов значај који имају за државу. У склопу ове јединице, важно је ставити акценат на мотиве (интересе) интеграционих процеса – економске, политичке, војно-стратегијске итд. Указати на значајне међународне организације које су пример интеграционих процеса (ЕУ, УН, НАТО пакта и сл.).

ГЕОГРАФИЈА ЕВРОПЕ

Након обраде друштвено-географских појава и процеса, ученици се уводе у садржаје регионале географије као трећег субсистема географских наука. На првом часу у склопу ове наставне теме ученици уче шта је предмет проучавања регионалне географије и које је њено место у систему географских наука. Ученици треба да увиде да знања која су стицали из опште (физичке и друштвене) географије сада налазе примену у регионалној географији будући да су географске регије јединствене (непоновљиве), континуиране (непрекинуте) и ограничене просторне целине које су одређене (детерминисане) склопом природних и друштвених објеката, појава и процеса.

У програму наставе и учења за шести разред основне школе планирано је да се направи увод у регионалну географију Европе.

Наставна тема *Географија Европе* обухвата основне појмове о континенту: географски положај, границе и величину, природне одлике и друштвене одлике и то према шеми како су проучаване друштвено-географске теме: Становништво, Насеља, Привреда и Географске регије Европе. Географске регије Европе појединачно, карактеристичне државе Европе и Европска Унија обрађиваће се током седмог разреда који је цео посвећен регионалној географији света.

Будући да су ученици још на почетку школске године добили задатак да самостално, у пару или групама обрађују друштвено-географске појаве и процесе, крај школске године, односно време када се обрађује наставна тема *Географија Европе* је право време када ће они да презентују резултате свога рада (нпр. у виду реферата, мини енциклопедијских чланака, тематских атласа, статистичких / табеларних приказа, фото-албума, постер презентација, видео-клипова са својих путовања,...). Врло је важно да наставник током целе школске године прати рад ученика на њиховим истраживачким задацима, усмерава их на релевантне изворе и литературу, како би током обраде наставне теме *Географија Европе* могли да се презентују кључни подаци (закључци), изведу најбоља поређења држава (нпр. у величини природног прираштаја или производњи угља или стању загађености и заштите животне средине у изабраним географским регијама) и издвоје географске регије. Ученицима треба указати да је могуће да се географски простор Европе подели на различите начине према различитим географским критеријумима те да географске регије нису некакве објективне датости где једна географска подела простора Европе искључује било коју другу.

III ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Оцењивање је саставни део процеса наставе и учења којим се обезбеђује стално праћење и оцењивање резултата постигнућа ученика, а у складу са Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању. Праћење и вредновање ученика започиње иницијалном проценом нивоа знања на коме се ученик налази. Свака активност на часу служи за континуирану процену напредовања ученика. Неопходно је ученике стално оспособљавати за процену сопственог напретка у остваривању исхода предмета.

Како ниједан од познатих начина вредновања није савршен, потребно је комбиновати различите начине оцењивања. Једино тако наставник може да сагледа слабе и јаке стране сваког свог ученика. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење. Ако наставник са ученицима договори показатеље на основу којих сви могу да прате напредак у учењу, ученици се уче да размишљају о квалитету свог рада и о томе шта треба да предузму да би свој рад унапредили. Оцењивање тако постаје инструмент за напредовање у учењу. На основу резултата праћења и вредновања, заједно са ученицима треба планирати процес учења и бирати погодне стратегије учења.

На почетку школске године наставници географије треба да направе план временске динамике и садржаја оцењивања знања и умења (процењивања постигнућа) ученика водећи рачуна о адекватној заступљености сумативног и формативног оцењивања. Будући да се у новим програмима наставе и учења инсистира на функционалним знањима, развоју међупредметних компетенција и пројектној настави, важно је да наставници на почетку школске године добро осмисле и са ученицима договоре како ће се обављати формативно оцењивање. Оно за циљ има да укаже ученику на чему треба и колико додатно да ради, као и да развија мотивацију код ученика. У том смислу препоручује се наставницима да на нивоу стручних већа договоре критеријуме и елементе формативног оцењивања (активност на часу, допринос групном раду, израда домаћих задатака, кратки тестови, познавање географске карте,...). Потребно је да наставник резултате вредновања постигнућа својих ученика континуирано анализира и користи тако да унапреди део своје наставне праксе. Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано прати и вреднује, осим постигнућа ученика, и процес наставе и учења, као и себе и сопствени рад.

Назив предмета

Циљ

Разред

Годишњи фонд часова

ФИЗИКА

Циљ учења Физике јесте упознавање ученика са природним појавама и основним законима природе, стицање основе научне писмености, оспособљавање за уочавање и распознавање физичких појава и активно стицање знања о физичким феноменима кроз истраживање, усвајање основа научног метода и усмеравање према примени физичких закона у свакодневном животу и раду.

шести

72 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ ТЕМА	САДРЖАЈИ
– разликује врсте кретања према облику путање и према промени брзине и одређује средњу брзину; – објашњава узајамно деловање тела у непосредном додиру (промена брзине, правца и смера кретања, деформација тела) и узајамно деловање тела која нису у непосредном додиру (гравитационо, електрично и магнетно деловање); – разликује деловање силе Земљине теже од тежине тела; – повезује масу и инерцију, разликује масу и тежину тела, препознаје их у свакодневном животу и решава различите проблемске задатке (проблем ситуације); – демонстрира утицај трења и отпора средине на кретање тела и примењује добре и лоше стране ових појава у свакодневном животу; – демонстрира појаву инерције тела, деформације тела под дејством силе, узајамно деловање наелектрисаних тела и узајамно деловање магнета, притисак чврстих тела и течности; – разликује преношење силе притиска кроз чврста тела и течности и наводи примере примене (хидраулична преса, кочнице аутомобила, ходање по снегу...); – познаје примену хидростатичког притиска (принцип рада водовода, фонтане); – изражава физичке величине у одговарајућим мерним јединицама међународног система (SI) и разликује основне и изведене физичке величине, претвара веће јединице у мање и обрнуто (користи префиксе микро, мили, кило, мега); – процењује вредност најмањег подеока код мерних инструмената (односно, тачност мерења); – мери тежину, дужину, време, запремин у и масу и на основу мерених вредности одређује густину и притисак; – одређује средњу вредност мерене величине и грешку мерења; – решава квалитативне, квантитативне и графичке задатке (брзина, тежина, густина, притисак чврстих тела и течности...).	УВОД У ФИЗИКУ	Физика као природна наука. Физика и математика. Физика и техника. Физика и медицина. Методе истраживања у физици (посматрање, мерење, оглед...). Огледи који илустрирају различите физичке појаве (из свакодневног живота). <i>Демонстрациони огледи:</i> – Како савити млаз воде? – Мехури од сапунице имају облик сфере, зашто? – Када настаје електрично пражњење? – Направи дугу. – Опишимо лик предмета у равном и сферном огледалу. Улога мерења у физици и у свакодневном животу (мерење времена, дужине, површине и запремине...).
	КРЕТАЊЕ	Кретање у свакодневном животу. Релативност кретања. Појмови и величине којима се описује кретање (путања, пут, време, брзина, правац и смер кретања). Векторски карактер брзине. Подела кретања према облику путање и брзини тела. Зависност пређеног пута и брзине од времена код равномерног праволинијског кретања. Променљиво праволинијско кретање. Средња брзина. <i>Демонстрациони огледи:</i> – Кретање куглице по Галилејевом жљебу. – Кретање мехура ваздуха (или куглице) кроз вертикално постављену дугу провидну цев са течномшћу. Лабораторијска вежба 1. Одређивање средње брзине променљивог кретања тела и сталне брзине равномерног кретања помоћу стаклене цеви са мехуром (или куглицом).
	СИЛА	Узајамно деловање два тела у непосредном додиру и последице таквог деловања: покретање, заустављање и промена брзине тела, деформација тела (истезање, сабијање, савијање), трење при кретању тела по хоризонталној подлози и отпор при кретању тела кроз воду и ваздух. Узајамно деловање два тела која нису у непосредном додиру (гравитационо, електрично, магнетно). Сила као мера узајамног деловања два тела, правац и смер деловања. Векторски карактер силе. Слагање сила истог правца. Процена интензитета силе демонстрационим динамометром. Сила Земљине теже. Тежина тела као последица деловања силе Земљине теже. <i>Демонстрациони огледи.</i> – Истежање и сабијање еластичне опруге. Трење при клизању и котрљању. Слободно падање. – Привлачење и одбијање наелектрисаних тела. – Привлачење и одбијање магнета.
	МЕРЕЊЕ	Основне и изведене физичке величине и њихове јединице (префикси микро, мили, кило, мега). Међународни систем мера. Мерила и мерни инструменти (опсег и тачност). Директно и индиректно мерење. Појам средње вредности мерене величине и грешке мерења при директним мерењима. <i>Демонстрациони огледи.</i> – Мерење дужине (метарска трака, лењир), запремине (мензура) и времена (часовник, хронометар). – Приказивање неких мерних инструмената (вага, термометри, електрични инструменти). Лабораторијске вежбе 1. Мерење димензија тела лењиром са милиметарском поделом. 2. Мерење запремине чврстих тела неправилног облика помоћу мензуре. 3. Мерење еластичне силе при истецању и сабијању опруге. 4. Мерење силе трења при клизању или котрљању тела по равnoj подлози.

	МАСА И ГУСТИНА	Инертност тела. Закон инерције (Први Њутнов закон механике). Маса тела на основу појма о инертности и о узајамном деловању тела. Маса и тежина као различити појмови. Мерење масе тела вагом. Густина тела. Средња густина тела. Одређивање густине чврстих тела. Одређивање густине течности мерењем њене масе и запремине. <i>Демонстрациони огледи.</i> – Илустровање инертности тела. – Судари двеју кугли (а) исте величине, истог материјала, (б) различите величине, истог материјала, (в) исте величине, различитог материјала. – Мерење масе вагом. – Течности различитих густина у истом суду – „течни сендвич” – Суво грозђе у газираној води. – Мандарина са кором и без коре у води. Лабораторијске вежбе 1. Одређивање густине чврстих тела правилног и неправилног облика. 2. Одређивање густине течности мерењем њене масе и запремине. 3. Калибрање еластичне опруге и мерење тежине тела динамометром.
	ПРИТИСАК	Притисак чврстих тела. Притисак у мирној течности. Хидростатички притисак. Спојени судови. Атмосферски притисак. Торичелијев оглед. Зависност атмосферског притиска од надморске висине. Барометри. Преношење спољњег притиска кроз течности и гасове у затвореним судовима. Паскалов закон и његова примена. <i>Демонстрациони огледи.</i> – Зависност притиска чврстих тела од величине додирне површине и од тежине тела. – Стаклена цев са покретним дном за демонстрацију хидростатичког притиска. – Преношење притиска кроз течност (стаклена цев с мембраном, Херонова боца, спојени судови). – Хидраулична преса (нпр. два медицинска инјекциона шприца различитих попречних пресека спојена силиконским цревом). – Огледи који илуструју разлику притисака ваздуха (како се ваздух може „видети”, како свећа може да гори под водом). – Огледи који илуструју деловање атмосферског притиска. Лабораторијска вежба 1. Одређивање зависности хидростатичког притиска од дубине воде

Кључни појмови садржаја: кретање, мерење, сила, маса, густина, притисак

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Полазна опредељења при дефинисању исхода и конципирању програма наставе и учења Физике били су усвојени стандарди постигнућа ученика у основној школи.

Ученици шестог разреда треба да науче основне појмове и законе физике на основу којих ће разумети појаве у природи и значај Физике у образовању и свакодневном животу. Они треба да стекну основу за праћење програма Физике у следећим разредима.

Полазна опредељења утицала су на избор програмских садржаја и метода логичког закључивања, демонстрационих огледа и лабораторијских вежби, оријентисаних на очекиване исходе.

Из физике као научне дисциплине одабрани су они садржаји које на одређеном нивоу, у складу са образовним стандардима и исходима, могу да усвоје сви ученици шестог разреда.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

При планирању наставног процеса наставник, на основу дефинисаног циља предмета и исхода, самостално планира број и редослед часова обраде и осталих типова часова, као и методе и облике рада са ученицима. Наставник може у одређеној мери (водећи рачуна да се не наруши логичан след учења Физике) прерасподелити садржаје према својој процени.

Улога наставника је да при планирању наставе води рачуна о саставу одељења и резултатима иницијалног теста, степену опремљености кабинета за Физику, степену опремљености школе (ИТ опрема, библиотека,...), уџбенику и другим наставним материјалима које ће користити. Полазећи од датих исхода и садржаја, наставник најпре креира свој годишњи/глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Исходи дефинисани по областима олакшавају наставнику даљу операционализацију исхода на ниво конкретне наставне јединице. Од њега се очекује да за сваку наставну јединицу, у фази планирања и писања припреме за час, у односу на одабрани исход, дефинише исходе специфичне за дату наставну јединицу. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. Од метода логичког закључивања, које се користе у физици као научној дисциплини (индуктивни, дедуктивни, закључивање по аналогiji, итд.), ученицима шестог разреда најприступачнији је индуктивни метод (од појединачног ка општем) при проналажењу и формулисању основних закона физике. Зато програм предвиђа да се при проучавању макрофизичких појава претежно користи индуктивни метод.

Увођење једноставних експеримената за демонстрирање физичких појава има за циљ развијање радозналости и интересовања за физику и истраживачки приступ у природним наукама. Једноставне експерименте могу да изводе и сами ученици на часу или да их понове код куће, користећи многе предмете и материјале из свакодневног живота.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Препоручени садржаји наставе оријентисане на исходе за шести разред доследно су приказани у форми која задовољава основне методске захтеве наставе Физике:

– *Поступност* (од једноставног ка сложеном) при упознавању нових појмова и формулисању закона. *Очигледност* при излагању наставних садржаја (уз сваку тематску целину наведено је више демонстрационих огледа, а у недостатку наставних средстава могуће је користити и симулације).

– *Повезаност наставних садржаја* са појавама у свакодневном животу.

Програмски садржаји на основу исхода се могу реализовати:

1. излагањем садржаја теме уз одговарајуће демонстрационе огледе;
 2. решавањем квалитативних и квантитативних проблема као и проблем-ситуација;
 3. лабораторијским вежбама;
 4. коришћењем других начина рада који доприносе бољем разумевању садржаја теме (домаћи задаци, пројекти, допунска настава, додатни рад...);
 5. систематским праћењем рада сваког ученика.
- Да би се циљеви и задаци наставе Физике остварили у цели-

ни, неопходно је да ученици активно учествују у свим облицима наставног процеса. Имајући у виду да сваки од наведених облика наставе има своје специфичности у процесу остваривања, то су и методска упутства прилагођена овим специфичностима.

Методска упутства за предавања

Како уз сваку тематску целину иду демонстрациони огледи, ученици ће спонтано пратити ток посматране појаве, а на наставнику је да наведе ученика да својим речима, на основу сопственог расуђивања, опише појаву коју посматра. После тога, наставник, користећи прецизни језик физике, дефинише нове појмове (величине) и речима формулише закон појаве. Када се прође кроз све етапе у излагању садржаја теме (оглед, учеников опис појаве, дефинисање појмова и формулисање закона), прелази се, ако је могуће, на презентовање закона у математичкој форми.

Методска упутства за решавање рачунских задатака

При решавању квантитативних (рачунских) задатака из физике, у задатку прво треба на прави начин сагледати физичке садржаје, па тек после тога прећи на математичко формулисање и израчунавање. Наиме, решавање задатака одвија се кроз три етапе: физичка анализа задатка, математичко израчунавање и дискусија резултата. У првој етапи уочавају се физичке појаве на које се односи задатак, а затим се набрајају и речима исказују закони по којима се појаве одвијају. У другој етапи се, на основу математичке форме закона, израчунава вредност тражене величине. У трећој етапи тражи се физичко тумачење добијеног резултата. У циљу развијања природно-научне писмености наставник треба да инсистира на систематском коришћењу јединица мере физичких величина SI (међународни систем јединица).

Методска упутства за извођење лабораторијских вежби

Лабораторијске вежбе чине саставни део редовне наставе и организују се на следећи начин: ученици сваког одељења деле се у две групе, тако да свака група има свој термин за лабораторијску вежбу. Опрема за сваку лабораторијску вежбу умножена је у више комплета, тако да на једној вежби (радном месту) може да ради два до три ученика. Час експерименталних вежби састоји се из: уводног дела, мерења и записивања података добијених мерења, анализе и дискусије добијених резултата, извођења закључака.

У уводном делу часа наставник:

- обнавља делове градива који су обрађени на часовима предавања, а односе се на дату вежбу (дефиниција величине која се одређује и метод који се користи да би се величина одредила),
- обраћа пажњу на чињеницу да свако мерење прати одговарајућа грешка и указује на њене могуће изворе,
- упознаје ученике с мерним инструментима и обучава их да пажљиво рукују лабораторијским инвентаром,
- указује ученицима на мере предострожности, којих се морају придржавати ради сопствене сигурности.

Док ученици врше мерења, наставник активно прати њихов рад, дискретно их надгледа и, кад затреба, објашњава им и помаже. При уношењу резултата мерења у ђачку свеску, процену грешке треба вршити само за директно мерене величине (дужину, време,...), а не и за величине које се посредно одређују (нпр. притисак чврстог тела). Процену грешке посредно одређене величине наставник може да изводи у оквиру додатне наставе.

Методска упутства за друге облике рада

При одабиру домаћих задатака наставник треба да води рачуна о нивоу сложености задатака, али и о њиховој мотивационој функцији. С обзиром да кроз израду домаћег задатка ученици проверавају степен разумевања усвојеног садржаја, коректност урађеног домаћег задатка треба да буде проверена на наредном часу.

Праћење рада ученика

Наставник је дужан да континуирано прати рад сваког ученика кроз непрекидну контролу његових усвојених знања, стечених на основу свих облика наставе: демонстрационих огледа, предавања, решавања квантитативних и квалитативних задатака и лабораторијских вежби. Такође је у обавези да уредно води евиденцију

о раду и напредовању сваког ученика. Оцењивање ученика само на основу резултата које је он постигао на писменим вежбама не-примерено је ученичком узрасту и физици као научној дисциплини. Неопходно је да наставник од ученика, који се први пут среће са физиком, не тражи само формално знање већ да га подстиче на размишљање и логичко закључивање. Ученик се кроз усмене одговоре навикава да користи прецизну терминологију и развија способност да своје мисли јасно и течно формулише.

Будући да је програм оријентисан на исходе, по садржају и обиму, прилагођен психофизичким могућностима ученика шестог разреда, сталним обнављањем најважнијих делова из целокупног градива постиже се да стечена знања, вештине и ставови буду трајнији и да ученик боље уочава повезаност разних области физике.

Допунска настава и додатни рад

Додатна настава из Физике организује се у шестом разреду са по једним часом недељно. Ова врста наставе обухвата нове садржаје, који се надовезују на програм редовне наставе, али се одnose на сложеније физичке појаве или на појаве за које су ученици показали посебан интерес.

Редослед тематских садржаја у додатној настави прати редослед одговарајућих садржаја у редовној настави. Уколико у школи тренутно не постоје технички услови за остваривање неких тематских садржаја из додатне наставе, наставник бира оне садржаје који могу да се остваре. Поред понуђених садржаја, могу се реализовати и теме за које ученици покажу посебно интересовање.

Допунска настава се такође организује са по једним часом недељно. Њу похађају ученици који у редовној настави нису били успешни. Циљ допунске наставе је да ученик, уз додатну помоћ наставника, стекне минимум основних знања из садржаја које предвиђа програм Физике у шестом разреду.

Слободне активности ученика, који су посебно заинтересовани за физику и друге природне науке, могу се организовати кроз разне секције.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У настави оријентисаној на достизање исхода вреднују се остварени ниво постигнућа и напредовање током процеса учења. Да би вредновање било објективно, потребно је да буде усклађено са принципима оцењивања (Правилник о оцењивању у основној школи из 2013. године).

Наставник је дужан да континуирано прати рад сваког ученика кроз непрекидно проверавање његових усвојених знања, стечених на основу свих облика наставе: демонстрационих огледа, предавања, решавања квантитативних, квалитативних и графичких задатака, лабораторијских вежби, пројеката...У сваком разреду треба континуирано пратити и вредновати знања, вештине и ставове ученика помоћу усменог испитивања, кратких писмених провера, тестова на крају већих целина, контролних вежби и провером експерименталних вештина. Наставник треба да омогући ученицима да искажу сопствена размишљања о неким физичким појавама и да то адекватно вреднује.

На почетку школске године, потребно је спровести иницијални тест. Овај тест је инструмент провере предзнања и потенцијала ученика. На крају школске године, такође, треба спровести часове систематизације градива и проверити ниво постигнућа ученика.

ПРИЛОГ: Оријентациони број часова по темама и број часова предвиђених за израду лабораторијских вежби.

ФИЗИКА

VI разред

Циљ: Циљ учења Физике јесте упознавање ученика са природним појавама и основним законима природе, стицање основе научне писмености, оспособљавање за уочавање и распознавање физичких појава и активно стицање знања о физичким феноменима кроз истраживање, усвајање основа научног метода и усмеравање према примени физичких закона у свакодневном животу и раду.

(2 часа недељно, 72 часа годишње)

Редни број теме	Наслов теме	Број часова	Број часова за лабораторијске вежбе	Укупан број часова за наставну тему
1.	Увод у физику	4	-	4
2.	Кретање	13	1	14
3.	Сила	14	-	14
4.	Мерење	8	5	13
5.	Маса и густина	11	4	15
6.	Притисак	11	1	12
Укупно		61	11	72

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– разликује врсте кретања према облику путање и према промени брзине и одређује средњу брзину; – објашњава узајамно деловање тела у непосредном додиру (промена брзине, правца и смера кретања, деформација тела) и узајамно деловање тела која нису у непосредном додиру (гравитационо, електрично и магнетно деловање); – разликује деловање силе Земљине теже од тежине тела; – повезује масу и инерцију, разликује масу и тежину тела, препознаје их у свакодневном животу и решава различите проблемске задатке (проблем ситуације); – демонстрира утицај трења и отпора средине на кретање тела и примењује добре и лоше стране ових појава у свакодневном животу; – демонстрира појаву инерције тела, деформације тела под дејством силе, узајамно деловање наелектрисаних тела и узајамно деловање магнета, притисак чврстих тела и течности; – разликује преношење силе притиска кроз чврста тела и течности и	1. УВОД У ФИЗИКУ	Физика као природна наука. Физика и математика. Физика и техника. Физика и медицина. Методе истраживања у физици (посматрање, мерење, оглед...). Огледи који илуструју различите физичке појаве (из свакодневног живота). Демонстрациони огледи: – Како савити млаз воде? – Мехури од сапунице имају облик сфере, зашто? – Када настаје електрично пражњење? – Направи дугу. – Опишимо лик предмета у равном и сферном огледалу. Улога мерења у физици и у свакодневном животу (мерење времена, дужине, површине и запремине...).

наводи примере примене (хидраулична преса, кочнице аутомобила, ходање по снегу...); – познаје примену хидростатичког притисака (принцип рада водовода, фонтане); – изражава физичке величине у одговарајућим мерним јединицама међународног система (SI) и разликује основне и изведене физичке величине, претвара веће јединице у мање и обрнуто (користи префиксе микро, мили, кило, мега); – процењује вредност најмањег подеока код мерних инструмената (односно, тачност мерења); – мери тежину, дужину, време, запремин у и масу и на основу мерених вредности одређује густину и притисак; – одређује средњу вредност мерене величине и грешку мерења; – решава квалитативне, квантитативне и графичке задатке (брзина, тежина, густина, притисак чврстих тела и течности...).	2. КРЕТАЊЕ	Кретање у свакодневном животу. Релативност кретања. Појмови и величине којима се описује кретање (путања, пут, време, брзина, правац и смер кретања). Векторски карактер брзине. Подела кретања према облику путање и брзини тела. Зависност пређеног пута и брзине од времена код равномерног праволинијског кретања. Променљиво праволинијско кретање. Средња брзина. Демонстрациони огледи: – Кретање куглице по Галилејевом жљебу. – Кретање мехура ваздуха (или куглице) кроз вертикално постављену дугу провидну цев са течномшћу. Лабораторијска вежбе 1. Одређивање средње брзине променљивог кретања тела и сталне брзине равномерног кретања помоћу стаклене цеви са мехуром (или куглицом).
	3. СИЛА	Узајамно деловање два тела у непосредном додиру и последице таквог деловања: покретање, заустављање и промена брзине тела, деформација тела (истезање, сабијање, савијање), трење при кретању тела по хоризонталној подлози и отпор при кретању тела кроз воду и ваздух. Узајамно деловање два тела која нису у непосредном додиру (гравитационо, електрично, магнетно). Сила као мера узајамног деловања два тела, правац и смер деловања. Векторски карактер силе. Слагање сила истог правца. Процена интензитета силе демонстрационим динамометром. Сила Земљине теже. Тежина тела као последица деловања силе Земљине теже. Демонстрациони огледи. – Истезање и сабијање еластичне опруге. Трење при клизању и котрљању.

	4. МЕРЕЊЕ	Основне и изведене физичке величине и њихове јединице (префикси микро, мили, кило, мега). Међународни систем мера. Мерила и мерни инструменти (опсег и тачност). Директно и индиректно мерење. Појам средње вредности мерене величине и грешке мерења при директним мерењима. Демонстрациони огледи. – Мерење дужине (метарска трака, лењир), запремине (мензура) и времена (часовник, хронометар). – Приказивање неких мерних инструмената (вага, термометри, електрични инструменти). Лабораторијске вежбе 1. Мерење димензија тела лењиром са милиметарском поделом. 2. Мерење запремине чврстих тела неправилног облика помоћу мензуре. 3. Мерење еластичне силе при истезању и сабијању опруге. 4. Мерење силе трења при клизању или котрљању тела по равној подлози

	5. МАСА И ГУСТИНА	Инертност тела. Закон инерције (Први Њутнов закон механике). Маса тела на основу појма о инертности и о узајамном деловању тела. Маса и тежина као различити појмови. Мерење масе тела вагом. Густина тела. Средња густина тела. Одређивање густине чврстих тела. Одређивање густине течности мерењем њене масе и запремине. Демонстрациони огледи. – Илустровање инертности тела. – Судари двеју кугли (а) исте величине, истог материјала, (б) различите величине, истог материјала, (в) исте величине, различитог материјала. – Мерење масе вагом. – Течности различитих густина у истом суду – „течни сендвич” – Суво грозђе у газираној води. – Мандарина са кором и без коре у води. Лабораторијске вежбе 1. Одређивање густине чврстих тела правилног и неправилног облика. 2. Одређивање густине течности мерењем њене масе и запремине. 3. Калибрисање еластичне опруге и мерење тежине тела динамометром

	6. ПРИТИСАК	Притисак чврстих тела. Притисак у мирној течности. Хидростатички притисак. Спојени судови. Атмосферски притисак. Торичелијев оглед. Зависност атмосферског притиска од надморске висине. Барометри. Преношење спољњег притиска кроз течности и гасове у затвореним судовима. Паскалов закон и његова примена. Демонстрациони огледи. – Зависност притиска чврстих тела од величине додирне површине и од тежине тела. – Стаклена цев са покретним дном за демонстрацију хидростатичког притиска. – Преношење притиска кроз течност (стаклена цев с мембраном, Херонова боца, спојени судови). – Хидраулична преса (нпр. два медицинска инјекциона шприца различитих попречних пресека спојена силиконским цревом). – Огледи који илуструју разлику притисака ваздуха (како се ваздух може „видети”, како свећа може да гори под водом). – Огледи који илуструју деловање атмосферског притиска. Лабораторијска вежба 1. Одређивање зависности хидростатичког притиска од дубине воде .

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Препоручени садржаји наставе оријентисане на исходе за шести разред доследно су приказани у форми која задовољава основне методске захтеве наставе Физике:

- Поступност (од једноставног ка сложеном) при упознавању нових појмова и формулисању закона.
- Очигледност при излагању наставних садржаја (уз сваку тематску целину наведено је више демонстрационих огледа, а у недостатку наставних средстава могуће је користити и симулације).
- Повезаност наставних садржаја са појавама у свакодневном животу.

Програмски садржаји на основу исхода се могу реализовати:

1. излагањем садржаја теме уз одговарајуће демонстрационе огледе;
2. решавањем квалитативних и квантитативних проблема као и проблем-ситуација;
3. лабораторијским вежбама;
4. коришћењем других начина рада који доприносе бољем разумевању садржаја теме (домаћи задаци, пројекти, допунска настава, додатни рад...);
5. систематским праћењем рада сваког ученика.

Да би се циљеви и задаци наставе Физике остварили у целини, неопходно је да ученици активно учествују у свим облицима наставног процеса. Имајући у виду да сваки од наведених облика наставе има своје специфичности у процесу остваривања, то су и методска упутства прилагођена овим специфичностима.

Додатна настава из Физике организује се у шестом разреду са по једним часом недељно. Ова врста наставе обухвата нове садржаје, који се надовезују на програм редовне наставе, али се односе на сложеније физичке појаве или на појаве за које су ученици показали посебан

интерес.

Редослед тематских садржаја у додатној настави прати редослед одговарајућих садржаја у редовној настави. Уколико у школи тренутно не постоје технички услови за остваривање неких тематских садржаја из додатне наставе, наставник бира оне садржаје који могу да се остваре. Поред понуђених садржаја, могу се реализовати и теме за које ученици покажу посебно интересовање.

Допунска настава се такође организује са по једним часом недељно. Њу похађају ученици који у редовној настави нису били успешни. Циљ допунске наставе је да ученик, уз додатну помоћ наставника, стекне минимум основних знања из садржаја које предвиђа програм Физике у шестом разреду.

Назив предмета	МАТЕМАТИКА
Циљ	Циљ учења Математике је да ученик, овладавајући математичким концептима, знањима и вештинама, развије основе апстрактног и критичког мишљења, позитивне ставове према математици, способност комуникације математичким језиком и писмом и примени стечена знања и вештине у даљем школовању и решавању проблема из свакодневног живота, као и да формира основ за даљи развој математичких појмова.
Разред	Шести
Годишњи фонд часова	144 часа

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:		
– прочита, запише, упореди и представи на бројевној правој целе и рационалне бројеве (записане у облику разломка или у децималном запису); – одреди супротан број, апсолутну вредност и реципрочну вредност рационалног броја; – израчуна вредност једноставнијег бројевог израза и реши једноставну линеарну једначину и неједначину у скупу рационалних бројева; – реши једноставан проблем из свакодневног живота користећи бројевни израз, линеарну једначину или неједначину; – примени пропорцију и проценат у реалним ситуацијама; – прикаже податке и зависност између две величине у координатном систему (стубичасти, тачкасти и линијски дијаграм); – тумачи податке приказане табелом и графички; – класификује троуглове односно четвороуглове на основу њихових својстава; – конструише углове од 90° и 60° и користи њихове делове за конструкције других углова; – уочи одговарајуће елементе подударних троуглова; – утврди да ли су два троугла подударна на основу ставова подударности; – конструише троугао, паралелограм и трапез на основу задатих елемената (странице и углови троуглова и четвороуглова и дијагонала четвороугла); – примени својства троуглова и четвороуглова у једноставнијим проблемским задацима; – сабира и одузима векторе и користи их у реалним ситуацијама; – одреди центар описане и уписане кружнице троугла; – примењује особине централне и осне симетрије и транслације у једноставнијим задацима; – израчуна површину троугла и четвороугла користећи обрасце или разложиву једнакост.	ЦЕЛИ БРОЈЕВИ	Скуп целих бројева (Z). Супротан број. Апсолутна вредност целог броја. Приказ целих бројева на бројевној правој. Упоредивање целих бројева. Основне рачунске операције у скупу Z и њихова својства. Изрази са целим бројевима.
	РАЦИОНАЛНИ БРОЈЕВИ	Први део Скуп рационалних бројева. Супротан број. Апсолутна вредност рационалног броја. Приказ рационалних бројева на бројевној правој. Упоредивање рационалних бројева. Основне рачунске операције у скупу Q и њихова својства. Изрази са рационалним бројевима. Једначине и неједначине: $ax + b = c$; $ax + b \leq c$; $ax + b < c$; $ax + b \geq c$; $ax + b > c$ ($a, b, c \in Q, a \neq 0$). Други део Координатни систем. Приказ података у координатном систему. Приказ зависности међу величинама. Размере, пропорције и проценти. Директна пропорционалност. Обрната пропорционалност.
	ТРОУГАО	Први део Појам троугла. Обим троугла. Једнакокраки и једнакостранични троуглови. Висина троугла. Углови троугла. Збир углова троуглова. Врсте троуглова према угловима. Однос између страница и углова троугла. Неједнакост троугла. Конструкције неких углова (60° , 120° , 30° , 45° , 75° , 135°) Други део Основне конструкције троуглова. Појам подударности и ставови подударности. Централна симетрија и подударност. Осна симетрија и подударност. Центар описане и уписане кружнице троугла.
	ЧЕТВОРОУГАО	Четвороугао. Углови четвороугла. Збир углова четвороугла. Паралелограм. Особине паралелограма. Услови да четвороугао буде паралелограм. Ромб, правоугаоник и квадрат. Конструкција паралелограма. Сабирање и одузимање вектора. Множење вектора бројем. Трапез. Особине трапеза. Средња линија троугла и трапеза. Конструкције трапеза. Делтоид.
	ПОВРШИНА ЧЕТВОРОУГЛА И ТРОУГЛА	Појам површине фигуре, површина правоугаоника и квадрата. Једнакост површина подударних фигура. Површина паралелограма, троугла, трапеза. Површина четвороугла с нормалним дијагоналама.

Кључни појмови садржаја: цео број, апсолутна вредност, рационалан број, изрази, једначине и неједначине, координатни систем, пропорција, конструкције углова, троуглова и четвороуглова, паралелограм, ромб, трапез, делтоид, центар описаног и уписаног круга, површине троуглова и четвороуглова.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

При избору садржаја и писању исхода за предмет Математика узета је у обзир чињеница да се учењем математике ученици оспособљавају за: решавање разноврсних практичних и теоријских проблема, комуникацију математичким језиком, математичко резоновање и доношење закључака и одлука. Такође, у обзир је узета и чињеница да сам процес учења математике има своје посебности које се огледају у броју година изучавања и недељног броја часова предмета и неопходности стицања континуираних знања.

Наставници у својој свакодневној наставној пракси, треба да се ослањају на исходе, јер они указују шта је оно за шта ученици треба да буду оспособљени током учења предмета у једној школској години. Исходи представљају очекиване и дефинисане резултате учења и наставе. Остваривањем исхода, ученици усвајају основне математичке концепте, овладавају основним математичким процесима и вештинама, оспособљавају се за примену математичких знања и вештина и комуникацију математичким језиком. Кроз исходе се омогућава остваривање и међупредметних компетенција као што су комуникација, рад са подацима и информацијама, дигитална компетенција, решавање проблема, сарадња и компетенција за целоживотно учење.

Предлог за реализацију програма

Ради лакшег планирања наставе даје се оријентациони предлог броја часова по темама (укупан број часова за тему, број часова за обраду новог градива + број часова за утврђивање и систематизацију градива). Приликом израде оперативних планова наставник распоређује укупан број часова предвиђен за поједине теме по типовима часова (обрада новог градива, утврђивање и увежбавање, понављање, проверавање и систематизација знања), водећи рачуна о циљу предмета и исходима.

Цели бројеви (24; 9 + 15)

Рационални бројеви (50; 18 + 32)

Троугао (24; 9 + 15)

Четвороугао (22; 8 + 14)

Површине фигура (16; 6 + 10)

У програму су садржаји појединих тема подељени на два дела, због тога што је пожељно комбиновати алгебарске и геометријске садржаје. Предложени редослед реализације тема:

1. Цели бројеви;
2. Троугао – први део;
3. Рационални бројеви – први део;
4. Троугао – други део;
5. Рационални бројеви – други део;
6. Четвороугао;
7. Површина четвороугла.

Предложена подела тема и редослед реализације нису обавезни за наставнике, већ представљају само један од могућих модела.

Напомена: за реализацију 4 писмена задатака (у трајању од по једног часа), са исправкама, планирано је 8 часова.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм усмерава наставника да наставни процес конципира у складу са дефинисаним исходима, односно да планира како да ученици остваре исходе, и да изабере одговарајуће методе, активности и технике за рад са ученицима. Дефинисани исходи показују наставнику и која су то специфична знања и вештине која суученику потребна за даље учење и свакодневни живот. Приликом планирања часа, исходе предвиђене програмом треба разложити на мање и на основу њих планирати активности за конкретан час. Треба имати у виду да се исходи у програму разликују, да се неки могу лакше и брже остварити, док је за одређене исходе потребно више времена, активности и рада на различитим садржајима. Исходе треба посматрати као циљеве којима се тежи током једне школске године. Наставу у том смислу треба усмерити на развијање компетенција, а не треба је усмерити само на остваривање појединачних исхода.

При обради нових садржаја, треба се ослањати на постојеће искуство и знање ученика, и настојати, где год је то могуће, да ученици самостално откривају математичке правилности и изводе закључке. Основна улога наставника је да буде организатор наставног процеса, да подстиче и усмерава активност ученика. Ученике треба упућивати да користе уџбеник и друге изворе знања, како

би усвојена знања била трајнија и шира, а ученици оспособљени за примену у решавању разноврсних задатака.

На часовима треба комбиновати различите методе и облике рада, што доприноси већој рационализацији наставног процеса, подстиче интелектуалну активност ученика и наставу чини интересантнијом и ефикаснијом. Избор метода и облика рада зависи од наставних садржаја које треба реализовати на часу и предвиђених исхода, али и од специфичности одређеног одељења и индивидуалних карактеристика ученика.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Цели бројеви

Проширивањем система N_0 , природних бројева са нулом, настаје систем целих бројева Z , као скуп који је допуњен негативним целим бројевима и на који се, са N_0 , такође проширује значење операција и релација.

Први корак у овом проширењу чини додавање негативних целих бројева скупу N_0 , а природни бројеви у том ширем скупу слове као позитивни цели бројеви. Уз то треба истаћи значење тих бројева које они имају на разним скалама (термометарској, табели лифта, приказивању прихода и расхода...). Указати на температуру -5°C , тастер лифта који носи ознаку -1 , стање на личном рачуну које има ознаку 40 000 динара и $-40\,000$ динара. У том смислу, пожељно је, на конкретним примерима, на разним скалама приказати неке позитивне и негативне температуре, нека позитивна и негативна финансијска стања, надморску висину...

Ако је n ознака за природне бројеве, онда ће $-n$ бити ознака за негативне целе бројеве и при том:

- n и $-n$ чине пар супротних бројева,
- n је апсолутна вредност за оба броја: n и $-n$.
- броју $-n$ супротан је број n , тј. $-(-n) = n$.

Поређење целих бројева ослања се интуитивно на њиховом представљању тачкама на бројевној правој и прати представу о распореду тих тачака. Уз ту представу иде и она о усмереној дужи као „ходу” од тачке нула до тачке која представља тај број. Треба нагласити да, када се бројевна права позитивно оријентише, кретање у супротном правцу генерише негативне бројеве. У том контексту треба указати и на геометријско тумачење апсолутне вредности целог броја и потенцирати апсолутну вредност целог броја као одстојање тачке од (координатне) нуле, истичући да цео број и њему супротан број имају једнаке апсолутне вредности, тј. једнака одстојања од (координатне) нуле. Сабирање у скупу Z интерпретира се као настављање „хода” тј. надовезивање усмерених дужи, у смислу да $3 + 5$ представљање наставак „кретања” у истом смеру, а да $3 + (-5)$ представља кретање за 3 јединице у позитивном смеру и потом 5 јединица у негативном смеру. После рада са конкретним примерима (који би били систематски груписани и записивани, као на пример, $7 + 5$, $7 + (-5)$, $(-7) + 5$, $(-7) + (-5)$) треба прећи на формалну дефиницију збира целих бројева. Та формализација може уследити и касније, када ученици у потпуности овладају сабирањем целих бројева. Много је важније да ученици суштински схвате алгоритам сабирања и да тачно извршавају сабирање, него да знају да исказу дефиницију, а не знају да је примене.

Особине сабирања целих бројева (комутативност и асоцијативност) такође треба приказати кроз конкретне примере. Једноставно треба показати да $7 + (-5)$ има једнаку вредност као и $(-5) + 7$, тј. да је потпуно свеједно да ли се „крећемо” прво у позитивном смеру за 7 јединичних дужи или у негативном смеру за 5 јединичних дужи.

Одузимање у скупу Z дефинише се као сабирање са супротним бројем, па је потребно истаћи да је у скупу Z та операција увек изводљива, тј. да више није неопходно да умањеник буде већи или једнак од умањеноца.

Приликом увођења множења у скупу Z , први корак је опет интуитиван. То, на пример, значи да проблем множења 3×2 поново сводимо на продужено сабирање, тј. на релацију $3 \times 2 = 2 + 2 + 2$. Аналогно и проблем $3 \times (-2)$ сводимо на релацију $3 \times (-2) = (-2) + (-2) + (-2)$ и кроз низ сличних примера долазимо до правила за множење позитивног и негативног целог броја.

Али и до важних последица, а то је да је $n \times (-1) = (-1) \times n = 1 \times (-n) = (-n) \times 1 = -n$, тј. да је $n \times (-m) = n \times (-1) \times m = -n \times m$.

Остаје да се објасни случај множења два негативна цела броја па производ $(-3) \times (-2)$ записујемо као $(-3) \times (-2) = -3 \times (-2) = -$

$(-6) = 6$ (на основу већ познате једнакости $-(-n) = n$). Уопштеније $(-n) \times (-m) = -n \times (-m) = -(-n \times m) = n \times m$.

Свуда прво долазе конкретни примери множења, па се после њих дају опште формулације. Својства комутативности и асоцијативности множења илуструју се прво на конкретним примерима, а тек потом се и формално изводе на основу дефиниције множења. На сличан начин, преко примера и кроз задатке, треба илустровати и својство дистрибутивности. Кроз примере треба и показати да скуп Z није затворен за дељење, тј. да количник два цела броја није увек цео број.

Уврстимо и ову важну напомену: наративно изражавање дефиниција и својстава је дидактички врло оправдано, али тек када ученици стекну искуство кроз примере и задатке треба дати прецизну математичку формулацију (а не да се прво искажу правила, а потом да се на основу датих правила решавају задаци).

На крају ове теме треба дати преглед основних својстава операција у скупу Z користећи a, b, c итд. као ознаке за променљиве (а не оне којима се истиче знак целог броја).

Рационални бројеви

Проширивање скупа ненегативних рационалних бројева тече на потпуно аналоган начин као и проширивање скупа N_0 , при чему се треба позивати на одговарајуће поступке примењене у случају конструкције система Z и тиме скраћивати излагање. Када је $r \in Q^+$, негативне рационалне бројеве треба означавати пишући $-r$ и избегавати непотребно нагомилана заграда. Дељење у систему рационалних бројева Q осмишљава се као множење реципрочним бројем, па треба истаћи да је сад та операција увек изводљива (сем дељења нулом, кад треба рећи да такво дељење нема смисла). На крају, систематизују се основна својства операција у скупу Q .

Решавање линеарних једначина и неједначина обрађивати после проширења бројевних система до скупа Q рационалних бројева. Тек у овом скупу је то решавање изводљиво без познатих ограничења. Позната правила решавања једначина и неједначина наведеног облика треба повезати и објаснити одговарајућим особинама операција у скупу Q : ако је $a = b$, онда је $a + c = b + c$, ако је $a < b$ онда је $a + c < b + c$ итд. На пример, неједначина $5 - 3x < 6 + 3x$ (обе стране додато $3x$), $-1 < 3x$ (обе стране додато -6), $3x > -1$, $x > -\frac{1}{3}$ (обе стране помножене са $\frac{1}{3}$). Пожељно је приликом објашњавања користити модел теразија. Кад се бирају нешто сложенији примери једначина и неједначина, непозната треба да фигурише само једанпут (на пример, $3 \cdot (7x - 4) = 25$). Решавајући текстуалне проблеме састављањем и решавањем одговарајућих једначина и неједначина, утврђују се научени поступци и сагледава њихова примена.

У делу који се односи на примену, најпре увести појам координатног система (апсцисна и ординатна оса, јединична дуж, квадранти), као и појам координата као уређеног пара који одређује положај тачке у координатној равни. У овом делу постоји могућност за понављање појмова из претходне године, одређивање осно и централно симетричних тачака и објеката у координатном систему у односу на координатне осе и координатни почетак, као и транслације тачака или познатих геометријских објеката за задати вектор. Обрадити одређивање растојања између две тачке само када оне имају једнаке вредности апсциса или ордината, а одређивање средишта дате дужи у координатном систему повезати са појмом аритметичке средине из петог разреда.

Након усвајања основних појмова, ученици могу да прошире знања из петог разреда и приказују податке о зависним величинама табелама, тачкастим, линијским или стубичастим дијаграмима (и са вишеструким стубићима). Важно је да се ученици оспособе да „читају“ графиконе и уочавају зависности међу величинама и у случајевима када оне нису приказане директно на графикону или табели (пређени пут – брзина, број килограма – цена и сл.). У овом делу ученици би на једном делу часова, када савладају основне појмове, могли да се оспособе за елементарно коришћење неког од бесплатних динамичких софтвера за приказивање објеката у координатном систему и за цртање дијаграма.

Након понављања о појму размере из претходног разреда, увести појам пропорције и коефицијента пропорционалности. Обзиром на овај градива подредити практичном циљу, уз повезивање са већ познатим садржајима Математике (проценти) и других предмета (Физика, Географија, Биологија, Информатика) у циљу израчунавања непознатог члана пропорције.

Кроз практичне примере, увести појам директне и обрнуте пропорционалности уз приказ зависности директне пропорционалности у координатном систему. Директну пропорционалност приказивати графички у координатном систему у услову $y = kx$, при чему се не уводи општи појам функције, а може се поменути назив график линеарне функције. График линеарне функције повезати са практичним примерима из свакодневног живота и других предмета.

Троугао

Основни циљ наставе геометрије је да се настави прелаз, започет у петом разреду, са нивоа визуелизације на ниво анализирања и апстракције са првим корацима према дедукцији. Због тога треба инсистирати на правилним формулацијама, закључивању, коришћењу логичких везника (и, или, ако...онда), али не треба претеривати у строгости код појединих дефиниција и доказа. Изузетно је значајно да се садржаји повезују са познатим појмовима и тврђењима из претходних разреда. У неким једноставнијим ситуацијама дати потпуне доказе тврђења.

Појам троугла повезати са познатим појмом затворене изломљене линије, а обим троугла повезати са збиром дужина дужи.

Повезати тврђење о збиру унутрашњих углова троугла са познатим својствима трансверзалних углова и анализирати својства спољашњих углова троугла. Ученике навикавати да систематски и прецизно користе одговарајуће ознаке при обележавању страница, темена и углова троугла. Инсистирати да класификацију троуглова на оштроугле, правоугле и тупоугле усвоје сви ученици.

Појмове једнакокраког и једнакостраничног троугла повезати са осном симетријом и инсистирати да ученици прихвате да се наспрам једнаких углова у троуглу налазе једнаке странице и обрнуто. Објаснити чињеницу да се наспрам дуже странице у троуглу налази већи угао и обрнуто, као и теорему о неједнакости троугла. Увести висину троугла као дуж која садржи теме троугла и нормална је на праву одређену наспрамном страницом, али не помињати ортоцентар, који је предвиђен за седми разред. Конструкције висине лењиром и шестаром повезати са знањима из петог разреда – конструкцијом нормале из тачке на праву.

Објаснити најпре конструкције углова од 90° и 60° , а затим увежбати конструкцију симетрале угла лењиром и шестаром и подсетити ученике на конструктивно сабирање и одузимање углова. На овај начин конструисати углове од 30° , 15° , $7^\circ 30'$, 75° , $22^\circ 30'$, $52^\circ 30'$ и друге углове. Указати на разлику између конструкције неког угла и цртања помоћу угломера.

Јасно истаћи да је у (геометријским) конструкцијама дозвољена употреба само обичног лењира и шестара. Важно је са ученицима поновити конструкције нормале на праву из дате тачке и паралеле дате праве кроз тачку која не припада тој правој.

Након претходних уводних садржаја о троуглу, обрадити основне конструкције троуглова: (СУС) конструкција троугла када су дате дужине две странице и величина угла између њих; (УСУ) конструкција троугла када је дата дужина једне странице и мера угла који на њу належу; (ССС) конструкција троугла када су дате дужине све три странице; (ССУ) конструкција троугла када су дате дужине две странице и величина угла наспрам веће од њих. Сваку од основних конструкција треба да прати одговарајуће тврђење о одређености страница и углова троугла. Нпр. тврђење за СУС конструкцију треба да гласи: ако су дате две странице троугла и угао између њих, онда су одређене величине свих углова и свих страница тог троугла. На примерима илустровати ситуације када није могуће конструисати одговарајући троугао: у случају УСУ ако је збир датих углова већи од 180° ; у случају ССС ако дате дужи не задовољавају неједнакости троугла. На примерима показати да у случају када су задате две странице и угао наспрам краће од њих постоје три могућности (задатак има два решења, једно решење или нема решења), али не инсистирати на оваквим задацима. На часовима вежбања, кроз задатке истицати специфичности у вези са конструкцијама једнакокраких, једнакостраничних и правоуглих троуглова. (Сложеније конструкције троуглова планиране су за седми разред.)

Обада појма подударности међу троугловима природно се дели на три фазе. У првој фази увести појам подударности ослањајући се на визуелну перцепцију и геометријску интуицију ученика. Два троугла сматрамо подударним ако се један од њих може пренети тако да потпуно поклопи други, односно ако се ти троуглови разликују само по свом положају (у равни) и осим тога не постоји

било каква друга разлика међу њима (по облику и димензијама). У овој фази, најважније је да ученици уочавају парове одговарајућих страница и парове одговарајућих углова два подударна троугла. Друга фаза је упознавање са ставовима подударности. Тврђења СУС, УСУ, ССС, ССУ, раније формулисана у вези са основним конструкцијама, треба да послуже за формулацију одговарајућих ставова. Нпр. тврђење СУС треба да буде преформулисано у став СУС: Ако су две странице и њима захваћени угао једнаки двема страницама и њима захваћеним углом другог троугла, онда су ти троуглови подударни. У другој фази од ученика захтевати примену ставова само у најједноставнијим случајевима. Прецизније, треба се ограничити искључиво на задатке:

– у којима су дата (нацртана или описана) два троугла за које се непосредно (са слике или из текста) могу уочити једнакости из услова неког става;

– у којима се захтева од ученика да уочи који став се може применити и да одреди једнакост осталих парова одговарајућих страница, односно углова.

Кроз задатке наведеног типа истицати специфичности у случајевима када треба утврдити подударност једнакокраких, једнако-страничних, односно правоуглих троуглова. У трећој фази обраде подударности, применом ставова треба извести особине централне и осне симетрије које су ученицима познате из петог разреда. Оваква примена ставова подударности пре свега се односи на детаљна објашњења наставника, кроз која ће ученици постепено усвајати дедуктивни начин закључивања. Доказати најважнија тврђења осиметрала дужи и симетрала угла и из њих касније извести одговарајуће закључке о центру описане и уписане кружнице троугла. (У седмом разреду биће обрађени појмови *ортоцентар*, *тежишна дуж* и *тежиште*, особине у вези са њима, као и сложеније примене ставова подударности.)

Четвороугао

У овој области треба обрадити дефиниције и основна својства четвороуглова: паралелограма, квадрата, правоугаоника, ромба, трапеза и делтоида. Истицати и логичку повезаност ових фигура (квадрат је правоугаоник, правоугаоник је паралелограм, ромб је паралелограм). Посебно је важно нагласити да све особине паралелограма задовољавају и квадрат, правоугаоник и ромб, али да и сваки од њих има своје специфичне особине. Велики број особина троуглова треба поновити и искористити приликом откривања особина четвороуглова.

Запазити да се четвороугао разлаже на два троугла (дијагоналом), ослањајући се на теореме о угловима троуглова доћи до одговарајуће теореме о угловима четвороуглова. Паралелограму посветити највећу пажњу и пре свега обновити научено о паралелограму у петом разреду. На основу наученог о паралелограму у петом разреду као и наученог о подударности троуглова и централној симетрији, осној симетрији и транслацији у шестом разреду, изводе се особине паралелограма и услови да четвороугао буде паралелограм. Важно је доказати својства паралелограма. Нагласити да су тачни и обрати неких теорема у вези са паралелограмом.

Треба се ослањати на карактеристична (и изведена) својства при извођењу једноставнијих конструкција поменутих геометријских фигура и конструкције са њима повезаним елементима (ду-

жима, угловима и дијагоналама). Сваки задатак са конструкцијом искористити за обнављање основних особина четвороугла који се конструираше.

Обновити појам усмерених дужи и вектора (интезитет, правац, смер, једнакост вектора). Увести појам супротног вектора и множења вектора бројем. Објаснити поступак сабирања вектора надовезивањем вектора. Повезати сабирање вектора са паралелограмом, дијагоналом паралелограма. Одузимање вектора увести као сабирање вектора при чему се један вектор сабира са супротним вектором другог вектора.

Трапез дефинисати као четвороугао који има тачно један пар паралелних страница. Разлагањем трапеза на паралелограм и троугао или паралелограм и два троугла проучити његова својства. Такође, иста разлагања применити приликом конструкције трапеза и тако извођење конструкције трапеза свести на оне конструкције које су ученицима већ познате. Код увођења појма средње линије троугла и трапеза и њихових својстава треба се ослонити на знања о векторима.

Увести појам и особине делтоида. Није предвиђена конструкција делтоида.

Површина четвороугла и троугла

Појам површине, којој је посвећено доста пажње, ученици су упознали у првом циклусу. Важно је обновити јединице које се користе за мерење површине. Показати и израчунавање површине неких једноставнијих фигура нацртаних у квадратној мрежи, при чему је један квадрат те мреже изабран за јединицу мере. Једначење површина геометријских фигура осмишљава се на класични начин, ослањајући се на појмове разложиве једнакости. При томе се узима да су површине подударних троуглова једнаке.

Полазећи од формуле за површину правоугаоника, допуњавањем и разлагањем, изводе се формуле за површину паралелограма, троугла и трапеза. Обрадити израчунавање површине четвороуглова са нормалним дијагоналама: квадрат, ромб, делтоид, као и израчунавање површине произвољног четвороугла разлагањем на познате геометријске фигуре. Укључити практичне примене рачунања површина реалних објеката, и кроз ту примену константно обнављати јединице за мерење дужине и површине. Осим тога, важно је обрадити и ситуације у којима се рачуна површина фигура задатих у координатном систему. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Саставни део процеса развоја математичких знања у свим фазама наставе је и праћење и процењивање степена остварености исхода, које треба да обезбеди што поузданије сагледавање развоја и напредовања ученика. Тај процес започети иницијалном проценом нивоа на коме се ученик налази. Прикупљање информација изразличитих извора (свакодневна посматрања, активност на часу, учествовање у разговору и дискусији, самосталан рад, рад у групи, тестови) помаже наставнику да сагледа постигнућа (развој и напредовање) ученика и степен остварености исхода. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а важно је ученике оспособљавати и охрабрити да процењују сопствени напредак у учењу.

Назив предмета
Циљ

Разред
Годишњи фонд часова

БИОЛОГИЈА
Циљ учења Биологије је да ученик, изучавањем биолошких процеса и живих бића у интеракцији са животном средином, развије одговоран однос према себи и природи и разумевање значаја биолошке разноврсности и потребе за одрживим развојем.
Шести
72 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ ПРЕПОРУЧЕНИ
– упореди грађу животиња, биљака и бактерија на нивоу ћелија и нивоу организма; – повеже грађу и животне процесе на нивоу ћелије и нивоу организма; – одреди положај органа човека и њихову улогу; – цртежом или моделом прикаже основне елементе грађе ћелије једно-ћелијских и вишећелијских организама; – користи лабораторијски прибор и школски микроскоп за израду и посматрање готових и самостално израђених препарата; – хумано поступа према организмима које истражује; – направи разлику између животне средине, станишта, популације, екосистема и еколошке нише; – размотри односе међу члановима једне популације, као и односе између различитих популација на конкретним примерима; – илуструје примерима међусобни утицај живих бића и узајамни однос са животном средином; – истражи утицај средине на испољавање особина, поштујући принципе научног метода; – идентификује примере природне и вештачке селекције у окружењу и у задатом тексту/илустрацији; – повеже еволутивне промене са наследном варијабилношћу и природном селекцијом; – групише организме према особинама које указују на заједничко порекло живота на Земљи; – одреди положај непознате врсте на „дрвету живота”, на основу познавања општих карактеристика једноћелијских и вишећелијских организама; – прикупи податке о радовима научника који су допринели изучавању људског здравља и изнесе свој став о значају њихових истраживања; – одржава личну хигијену и хигијену животног простора у циљу спречавања инфекција; – доведе у везу измењено понашање људи са коришћењем психоактивних супстанци; – збрине површинске озледе коже, укаже прву помоћ у случају убода инсеката, сунчанице и топлотног удара и затражи лекарску помоћ кад процени да је потребна; – повеже узроке нарушавања животне средине са последицама по животну средину и људско здравље и делује личним примером у циљу заштите животне средине; – користи ИКТ и другу опрему у истраживању, обради података и приказу резултата. – табеларно и графички представи прикупљене податке и изведе одговарајуће закључке; – разматра, у групи, шта и како је учио/учила и где та знања може да примени.	ЈЕДИНСТВО ГРАЂЕ И ФУНКЦИЈЕ КАО ОСНОВА ЖИВОТА	Грађа живих бића – спољашња и унутрашња. Грађа људског тела: хијерархијски низ од организма до ћелије. Једноћелијски организми – бактерија, амеба, ћелија квасца. Удруживање ћелија у колоније. Вишећелијски организми – одабрани примери гљива, биљака и животиња. Основне животне функције на нивоу организма: исхрана, дисање, транспорт и елиминација штетних супстанци, размножавање. Разлике у грађи биљака, гљива и животиња и начину функционисања, као и сличности и разлике у обављању основних животних процеса. Откриће ћелије и микроскопа. Основна грађа ћелије (мембрана, цитоплазма, једро, митохондрије, хлоропласти). Разлика између бактеријске, и биљне и животињске ћелије. Ћелијско дисање, стварање енергије, основне чињенице о фотосинтези.
	ЖИВОТ У ЕКОСИСТЕМУ	Популација, станиште, екосистем, еколошке нише, адаптације, животне форме, трофички односи – ланци исхране. Абиотички и биотички фактори. Значај абиотичких и биотичких фактора. Антропогени фактор и облици загађења. Угрожавање живих бића и њихова заштита.
	НАСЛЕЂИВАЊЕ И ЕВОЛУЦИЈА	Наследни материјал (ДНК, гени). Телесне и полне ћелије. Пренос наследног материјала. Наследне особине (веза између гена и особина, утицај спољашње средине). Индивидуална варијабилност. Природна селекција на одабраним примерима. Вештачка селекција. Значај гајених биљака и припитомљених животиња за човека.
	ПОРЕКЛО И РАЗНОВРСНОСТ ЖИВОТА	Постанак живота на Земљи (прве ћелије без једра, постанак ћелија са једром и појава вишећелијности). „Дрво живота” (заједничко порекло и основни принципи филогеније, сродност и сличност). Организми без једра. Организми са једром. Положај основних група једноћелијских и вишећелијских организама на „дрвету живота”.
	ЧОВЕК И ЗДРАВЉЕ	Обољења која изазивају, односно преносе бактерије и животиње. Бактерије и антибиотици. Пuteви преношења заразних болести. Повреде и прва помоћ: повреде коже, убои инсеката и других бескичмењака, тровање храном, сунчаница, топлотни удар. Превенција и понашање у складу са климатским параметрима. Последице болести зависности – алкохолизам.

Кључни појмови садржаја: научни метод, грађа живих бића, животне функције, популација, екосистем, еколошки фактори, еколошка ниша, наследни материјал, селекција, „дрво живота”, хигијена, болести зависности, здравље, заштита животне средине.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм Биологије за шести разред је део спиралног програма Биологије за основну школу и оријентисан је на достизање исхода.

Спирални програм подразумева да у сваком разреду из сваке области ученик усваја мању количину информација, до којих долази самостално уз подршку наставника. У сваком наредном разреду количина информација – знања се по мало повећава, при чему се ново знање повезује са знањем и искуством стеченим у претходном разреду, уз постепено појачавање захтева. На тај начин се знање постепено проширује и продубљује, односно гради.

Исходи су искази о томе шта ученици умеју да ураде на основу знања која су стекли учећи Биологију и друге предмете. Представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности ученика у пет области предмета: *Јединство грађе и функције као основа живота, Живот у екосистему, Наслеђивање и еволуција, Порекло и разноврсност живота и човек и здравље*. (Исходи за шесту област *Посматрање, мерење и експеримент у биологији* су распоређени у претходних пет, сходно планираним активностима.) Достизање исхода води развоју предметних, свих кључних, општих међупредметних компетенција и остваривању образовних стандарда. Исходи не прописују структуру, садржаје и организацију наставе, као ни критеријуме и начин вредновања ученичких постигнућа. За израду исхода коришћена је ревидирана Блумова таксономија. Исходи су формулисани на нивоу примене као минимум.

Важна карактеристика наставе усмерене на остваривање исхода је да је настава усмерена на учење у школи. Ученик треба да учи:

- *смислено*: повезивањем оног што учи са оним што зна и са ситуацијама из живота; повезивањем оног што учи са оним што је учио из Биологије и других предмета;
- *проблемски*: самосталним прикупљањем и анализирањем података и информација; постављањем релевантних питања себи и другима; развијањем плана решавања задатог проблема;
- *дивергентно*: предлагањем нових решења; смишљањем нових примера; повезивањем садржаја у нове целине;
- *критички*: поређењем важности појединих чињеница и података; смишљањем аргумената;
- *кооперативно*: кроз сарадњу са наставником и другим ученицима; кроз дискусију и размену мишљења; уважавајући аргументе саговорника.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује дати програм према потребама конкретног одељења имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика, ученике и друге наставне материјале које ће користити, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже, ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи-глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Потребно је да наставник за сваку наставну јединицу, у фази планирања и писања припреме за час, у односу на одабрани исход, дефинише исходе специфичне за дату наставну јединицу. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. У фази планирања наставе и учења веома је важно имати у виду да је уџбеник наставно средство и да он не одређује садржаје предмета. Зато је потребно садржајима датим у уџбенику приступити селективно и у односу на предвиђене исходе које треба достићи. Поред уџбеника, као једног од извора знања, на наставнику је да ученицима омогући увид и искуство коришћења и других извора сазнавања као нпр. сајтове релевантних институција, писану научно популарну литературу, мапе, шеме, енциклопедије... Препорука је да наставник планира и припрема наставу самостално и у сарадњи са колегама због успостављања корелација међу предметима (нпр. представљање група организама Веновим дијаграмима, одређивање климатских услова у зависности од географског положаја, писање есеја, тј. приказ података /малих истраживања на матерњем и страном језику који уче, цртање итд.).

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У остваривању наставе потребно је подстицати радозналост, аргументовање, креативност, рефлексивност, истрајност, одговор-

ност, аутономно мишљење, сарадњу, једнакост међу половима. Препоручује се максимално коришћење ИКТ решења јер се могу превазићи материјална, просторна и друга ограничења (платформе за групни рад нпр. Pworks, платформа Moodle, сарадња у „облаку” као Гугл, Офис 365...; за јавне презентације могу се користити веб решења нпр. креирање сајтова, блогова – Weebly, Wordpress...; рачунарске симулације као нпр. <https://phet.colorado.edu/sr/> и апликације за андроид уређаје; домаћи и међународни сајтови и портали, нпр. www.cpn.rs, www.scientix.eu, www.go-lab-project.eu, www.scienceinschool.org, www.science-on-stage.eu и други).

Област: Јединство грађе и функције као основа живота

За достизање исхода: *упоређи грађу животиња, биљака и бактерија на нивоу ћелија и нивоу организма; повеже грађу и животне процесе на нивоу ћелије и нивоу организма; одреди положај органа човека и њихову улогу, цртежом или моделом прикаже основне елементе грађе ћелије једноћелијских и вишећелијских организама; користи лабораторијски прибор и школски микроскоп за израду и посматрање готових и самостално израђених препарата; хумано поступа према организмима које истражује*, акценат треба ставити на ученичко истраживање основних сличности и разлика спољашње и унутрашње грађе и функционисања различитих живих бића. Препоручује се да се хијерархијски низ сложености обради од нивоа организма ка ћелији, на примеру грађе човека, с обзиром да је грађа људског тела најпогоднија за разумевање на овом узрасту. Ученици треба да разумеју да се наше тело састоји од органа, међусобно повезаних у системе, да системи обављају животне функције, да се органи састоје од група повезаних ткива, а ткива од група ћелија. Дакле, у објашњавањима грађе живих бића требало би се кренути од макронивоа, тј. видљивог (уз опис функције органа), ка саставним деловима (до ћелије). При обради хијерархијског низа не препоручује се обрада типова ћелија и подела ткива на типове. Потребно је само да се разуме хијерархија грађе вишећелијског организма и да ученици схвате разлику између ћелије и ткива, и органа и система органа, и то на блиским примерима (на пример, систем органа за дисање, варење, итд. – код човека).

За упоредни преглед спољашње грађе човека и других животиња и биљака, кад год је могуће треба обрађивати примере из непосредног окружења (парк, школско двориште, место становања...). Потребно је водити рачуна да се ученици хумано опходе према живим бићима које истражују. Уколико се ради о животињама, треба поступати у складу са Законом о добробити животиња (Закон о добробити животиња, Службени гласник Републике Србије, члан 44. „Огледи на животињама у образовне сврхе могу се спроводити само ако не проузрокују бол, патњу, страх, стрес, повреду или смрт животиња. У основним и средњим школама дозвољено је обављати вежбе на живим животињама које су опсервативног карактера”).

Разлике у грађи и начину функционисања и сличности и разлике у обављању основних животних функција вишећелијских организама требало би обрадити упоредно на одабраним представницима биљака, гљива и животиња. Приликом обраде биљних органа потребно је посветити пажњу улогама, а грађом и типовима органа (листова, стабала...) не треба се бавити детаљно. Ђаци, кроз вежбе, могу да уочавају разлике између тих органа на примерцима биљака различитих врста. Важно је да ученик што више самостално „открива”, на пример успостави везу између грађе и облика зуба са начином исхране, установи путеве тока воде кроз биљку кроз извођење огледа (биљка у обојеној води) итд. Израдом упоредног прегледа грађе различитих организама ученици ће моћи лакше да уоче сличности и разлике спољашње грађе. На сличан начин се могу поредити и основне животне функције биљака, животиња и гљива.

Потребно је пажљиво описати вишећелијност, тј. направити разлику између „удруживања ћелија у колоније” (присутна и код појединих прокариотских ћелија и код неких примарно једноћелијских еукариота) и правих вишећелијских организама код којих постоје ткива (и органи). Најбољи начин да се ова разлика подвуче јесте објашњење да код примарно једноћелијских облика, свака ћелија може самостално да обавља све животне функције, као и да самостално опстане у животној средини, док код вишећелијских организама постоји „подела посла” међу ћелијама, па стога појединачне ћелије, изван целог организма, не могу опстати. Појавом епитела, спољашњег слоја ћелија, у еволуцији вишећелијности, успоставља се разлика између организма (индивидуе) и колоније, и јасно разграничава унутрашњост тела од околне средине. Препорука је да се уместо термина „колонијални организми”, користити

термин „удруживање ћелија у колоније”.

За изучавање грађе ћелија и ткива треба користити школски микроскоп. У складу са могућностима, потребно је фаворизовати индивидуални ангажман ученика у изради микроскопских препарата и микроскопирању. Препорука је да се грађа ћелије обрађује путем самостално израђених, као и виртуелних модела ћелије (коришћењем ИКТ-а, разних едукативних платформи на интернету, youtube...). Потребно је нагласити улогу и значај мембрана у ћелији, као и да вакуоле постоје и у биљној и у животињској ћелији. Осим тога, треба обрадити и цитоплазму, једро, митохондрије и хлоропласте. При обради једра, требало би, као наследни материјал, поменути ДНК и гене (без залажења у детаље), да би се у оквиру области *Наслеђивање и еволуција* довели у везу са наслеђивањем особина током размножавања. При обради хлоропласта, треба поменути зелени пигмент хлорофил и његову основну улогу. Након обраде грађе ћелије треба обрадити основне процесе који се одвијају у ћелији: ћелијско дисање, стварање енергије, основне чињенице о фотосинтези. Фотосинтезу треба обрадити на примеру биљака, док организме, као нпр. алге и модно-зелене бактерије, треба само поменути као фотосинтетичке организме. При обради ћелијског дисања и фотосинтезе треба имати у виду да ученици овог узраста нису још учили хемију, па у том смислу треба прилагодити и ниво обраде ових садржаја.

Организми који су задржали једноћелијски облик организације могу се обрадити на примерима: модрозелена бактерија, амеба и ћелија квасца.

Достизање исхода је могуће кроз различите вежбе и практичне активности ученика као нпр. израда плаката (људско тело, упоредни преглед спољашње грађе: човек, један кичмењак, један бескичмењак, биљка, гљива), квиз (нпр. Чији су зуби?), мерење пулса при мировању и физичкој активности, испитивање тока воде кроз биљку, дисковање цвета, размножавање биљака семеном и пелцером, микроскопирање ћелија квасца/инфузоријума/самостално направљених препарата, употреба едукативних филмова (нпр. Живот у капи воде) итд.

Препоручени број часова за реализацију ове области је: 36 (15 часова за обраду, 9 за вежбе, 12 за утврђивање и систематизацију).

Област: Живот у екосистему

У достизању исхода у овој области: *направи разлику између животне средине, станишта, популације, екосистема и еколошке нише; размотри односе међу члановима једне популације, као и односе између различитих популација на конкретним примерима; илустрирајте примерима међусобни утицај живих бића и узајамни однос са животном средину*, знања и искуства ученика стечена у првом циклусу и претходном разреду, треба проширити и надоградити појмовима: животна средина, популација, екосистем и еколошка ниша. Ученици треба да их јасно разликују. Не препоручује се обрада особина популације (бројност, густина...) и подела екосистема на типове. Обрада може да буде праћена радионичарским, односно групним радом. Ученицима се могу понудити велики цртежи различитих и репрезентативних екосистема попут језера, ливаде и шуме и мале слике карактеристичних врста и њихових адаптација на одређена станишта које су истражили у петом разреду, са задатком да мале слике залепе на велике, како би се дочарале еколошке нише. Простор који те врсте насељавају у екосистему се може обележити и бојама (слично немим картама у географији). На истом материјалу стрелицама могу да дочарају и ланце исхране. Може се обрадити и спратовност (вертикална и хоризонтална) са узроцима распоређивања по спратовима. Препорука је да се теме обрађују уз више вежби теренског типа (школско двориште, оближњи парк...). На пример: ученици у школском дворишту, на скици површине дворишта, обележавају договореним симболима уочене организме, животне форме и/или адаптације, а на следећем часу раде на приказивању резултата. Сумирањем резултата свих парова/група стичу целовиту слику о значењу еколошких појмова које изучавају. Задаци за ученике/парове/групе типа *Истражи и прикажи* могу да буду добар показатељ у којој мери су ученици разумели основне еколошке појмове. Истраживање може да подразумева неким ученицима познат терен, научно популарну литературу, интернет. Начин приказа резултата може бити задат или по слободном избору. Важно је да се обезбеди час за презентовање резултата истраживања, као и да ученици сами процене квалитет и добију повратну информацију од наставника. Акценат треба ста-

вити на односе размножавања када су у питању јединке исте популације и трофичке односе када су у питању јединке различитих популација. Приликом обраде абиотичких фактора, не треба инсистирати на груписању у едафске, орографске и климатске, већ пажњу треба усмерити на њихов утицај на раст и развиће. Ученици би могли да гаје биљке под одређеним условима, нпр. засеју зрна пшенице на различите подлоге (песак, црница – земља за цвеће), па једну биљку заливају превише, другу премало, једну изложе расту без светла, друга расте на светлу, итд. Резултати огледа представљају очигледан утицај абиотичких фактора. Значај абиотичких и биотичких фактора се може обрадити и кроз истраживање адаптација животиња, сличних оним који су обрађивани у петом разреду, а кроз примере односа исхране и конкуренције.

Антропогени фактор треба обрадити кроз различите облике загађења, без улажења у хемијске процесе јер ученици немају потребна знања из ове области. Као један од биотичких фактора, антропогени фактор може имати негативан и позитиван ефекат. Негативан ефекат би се могао проучити на пшеници израслој у оптималним условима, коју би заливали нпр. сирћетом, раствором детерџента, уљем, посипали лишће песком (или пудером), са задатком да посматрају последице таквог третмана, упоређују са контролом и изведу закључак. Негативан антропогени ефекат би се могао обрадити и у саставу области *Човек и здравље* кроз оглед „прављење вештачког смога у тегли”. Уз помоћ батеријске лампе лако може да се дочара загађење ваздуха, које се може понекад видети у сумрак испод сијалице бандере, а може се повезати са утицајем на здравље органа за дисање. Позитиван антропогени ефекат се може повезати, између осталог, и са вештачком селекцијом.

Требало би укључивати ученике у активности за заштиту животне средине, мотивисати их да предлажу акције и да на своје вршњаке делују личним примером.

Препоручени број часова за реализацију ове области је: 16 (8 часова за обраду, 4 за вежбе и 4 за утврђивање и систематизацију).

Област: Наслеђивање и еволуција

Исходи ове области: *истражи утицај средине на испољавање особина, поштујући принципе научног метода; идентификује примере природне и вештачке селекције у окружењу и у задатом тексту/илустрацији; повеже еволутивне промене са наследном варијабилношћу и природном селекцијом*, доприносе надограђивању претходно стечених знања о узроцима различитости јединки у једној популацији. Додатно, у шестом разреду ће ова знања бити употребљена за разумевање улоге индивидуалне варијабилности у адаптирању организама на услове животне средине и, последично, еволуцији живог света.

Будући да је у петом разреду започета тема о наслеђивању, тј. о томе да потомци личе на своје родитеље, као и да је у шестом разреду планирано да се обрађује грађа ћелија, требало би увести појмове ген и ДНК (у једру или ван једра код прокариота). Осим појмова ДНК, ген и наследна особина, не препоручује се увођење појмова као што су хромозом, нуклеотид, генотип, фенотип. Гени се могу представити као делови ДНК који носе информације о особинама, а деоба ћелија, без било каквих детаља о митози и мезози, као начин преноса и расподеле наследног материјала оличеног у ДНК и генима. Довољно је нагласити да у деобама телесних ћелија настају „герке” ћелије које су идентичне ћелијама од којих су настале (по садржају наследног материјала) и да је деоба телесних ћелија нужна за развиће вишећелијског организма. С друге стране, ћелијска деоба при којој настају гамети (специјализоване ћелије у вишећелијском организму), подразумева да се количина наследног материјала преполови. Спајањем два гамета, поново се успоставља дупла количина наследног материјала који ће имати телесне ћелије потомачког организма. С обзиром да родитељи имају различите варијанте гена, потомак ће имати нову комбинацију гена и другачије особине. За размножавање једноћелијских организама, у поређењу са вишећелијским, треба поменути само сличност са деобом телесних ћелија вишећелијских организама.

Комбиновање различитих гена родитеља у потомству треба повезати са индивидуалном варијабилношћу, која је обрађена и у петом разреду. У овом контексту поменути да особине јединке зависе и од наслеђених гена и од животне средине (примери су већ дати и у петом разреду, а овде их треба проширити – нпр. већа количина хране коју узима нека јединка доводи до веће телесне масе и димензија, без обзира на наслеђене гене).

Индивидуалну варијабилност организама у популацији (појам популације је обрађен у области *Живот у екосистему*) овде треба повезати са механизмом природне селекције, као еволуционим механизмом који доводи до адаптирања организама на услове животне средине (повезати са темама у области *Живот у екосистему*). С обзиром да у једној популацији постоје разлике између јединки у бројним особинама, оне јединке са особинама које им омогућавају да у датим условима животне средине боље преживљавају и, самим тим, више се репродукују, више ће својих гена пренети у наредну генерацију (имаће више потомака) у односу на јединке које имају другачије особине. Примери се могу односити на дебљину крзна код организама у хладним пределима (јединке у популацији са дебљим крзном боље преживљавају од оних са танким крзном) или еволуцију мимикрије (јединке са обојеношћу тела која их боље камуфира у животној средини, биће мање уочљиве за предаторе). Потребно је подстицати ученике да сами пронађу примере о деловању природне селекције.

У оквиру обраде вештачке селекције, препорука је да ученици сами истраже које су биљке и животиње људи почели припитомљавати у прошлости и због чега. Овим се ученицима скреће пажња да је вештачка селекција пре свега занимљив биолошки феномен, али да је такође имала и историјски, социолошки и културолошки значај важан за развој људске заједнице. Обрада теме на овај начин доприноси не само повећању знања из биологије, већ и подизању нивоа опште културе и информисаности ученика. При обради ове теме, посебно нагласити користи праксе вештачке селекције за данашње људе и животну средину.

Препорука је да природну и вештачку селекцију треба реализовати кроз обраду и табеларно и графичко приказивање неколико различитих примера, са обавезним извођењем закључака. Потребно је ученике подстицати да истражују нове примере индивидуалне варијабилности и резултате прикажу одељењу.

Препоручени број часова за реализацију ове области је: 6 (3 часа за обраду, 1 за вежбу и 2 за утврђивање).

Област: Порекло и разноврсност живог света

У достизању исхода: *групише организме према особинама које указују на заједничко порекло живота на Земљи; одреди положај непознате врсте на „дрвету живота” на основу познавања општих карактеристика једноћелијских и вишећелијских организама*, основна идеја коју ученици треба да усвоје је да су сви организми који данас живе на Земљи потомци заједничког претка, који је био једноћелијски организам без формираног једра (нагласити чињеницу да и данас постоје слични организми). Требало би поменути само оквирни период за који се везује постанак живота на Земљи (од пре 3,8 до 4,5 милијарди година), без помињања назива геолошких доба, јер ће се она обрађивати у старијим разредима.

Користећи већ усвојена знања ученика о грађи једноћелијских организама (у области *Јединство грађе и функције као основа живота*), требало би обрадити улогу хелија без једра и хелија са једром у појави вишећелијности (и појаву биоенергетских органела, митохондрија и хлоропласта, у хелијама). Пажљиво би требало описати вишећелијност, јер се она односи на ткива, али и на удруживање појединих прокариотских хелија (не треба помињати термине биофилмови и плаке) и удруживање еукариотских хелија у колоније, често са поделом рада међу хелијама, или у једноставне организме на хелијском нивоу организације (нпр. сунђери). Потребно је нагласити да се важним догађајем у еволуцији вишећелијности сматра појава епитела, који прави разлику између организма (индивидуе) и колоније.

При разврставању и груписању живог света, треба користити филогенетски приступ, односно заједничко порекло, принцип сродности и сличности. Положај основних група једноћелијских и вишећелијских организама на „дрвету живота” треба да има логички след, који произилази из знања о грађи хелија. Полазећи од заједничког претка у основи дрвета, треба издвојити грану којаводи ка данашњим организмима без једра (нпр. бактерије и модро- зелене бактерије из домена Bacteria) и грану која представља орга- низме са једром (домен Eucaria). У оквиру организама са једром, треба издвојити гране једноћелијских (са хлорофилом – нпр. алга хлорела и без хлорофила – нпр. амеба), као и вишећелијских органа- низама. Како се вишећелијност у току еволуције појавила у окви- ру неколико посебних група, неке групе организама имају хлоро- фил (биљке, вишећелијске алге), а друге су без хлорофила (гљиве и животиње). Не треба улазити у

детаљнија гранања која постоје у оквиру сваке од поменутих главних група на „дрвету живота”. Алге треба третирати као несистематску групу и не представљати их као посебну таксономску категорију.

На овај начин, упућивањем да се организми класификују на основу јасно дефинисаних критеријума, одн. биолошких одлика, ученик ће бити у стању да одреди положај било које врсте на „дрвету живота”, на основу познавања општих карактеристика једноћелијских и вишећелијских организама. Не треба улазити у детаљну грађу организама, већ само искористити сличности и разлике (једноћелијски или вишећелијски, имају хлоропласте или не, сличности/разлике у хабитусу...). Само на нивоу информације, може се поменути да постоји и трећа велика група организама (Archaea) слична бактеријама, која ће се обрађивати у старијим разредима.

Препоручени број часова за реализацију ове области је: 6 (3 часа за обраду, 1 за вежбу и 2 часа за утврђивање).

Област: Човек и здравље

За достизање исхода у овој области *прикупе податке о радовима научника који су допринели изучавању људског здравља и изнесе свој став о значају њихових истраживања; одржава личну хигијену и хигијену животног простора у циљу спречавања инфекција; доведе у везу измењено понашање људи са коришћењем психоактивних супстанци; збрине површинске озледе коже, укаже прву помоћ у случају убода инсеката, сунчанице и топлотног удара и затражи лекарску помоћ кад процени да је потребна; повеже узроке нарушавања животне средине са последицама по животну средину и људско здравље и делује личним примером у циљу заштите животне средине*, акценат је на превенцији и заштити од, пре свега, бактеријских инфекција.

Препоручује се да ученици прикупе податке о радовима истакнутих научника који су се бавили истраживањем здравља човека (како су дошли до идеје, на који начин су радили истраживања и друге занимљивости), како би разумели пут ка великим открићима.

Требало би обрадити начине на које се људи могу заразити бактеријама изазивачима болести: директним контактом (додиривањем или коришћењем истог прибора за хигијену и одеће) или индиректно (ваздухом, преко хране или воде, или преко инсеката и других животиња) и које су мере превенције које треба предузети (оштећења коже и ране су улаз за бактерије). Добра лична хигијена, хигијенско спремање хране, коришћење воде из проверених извора, су мере превенције које ученици треба да примењују свакодневно, како би смањили могућност инфекције (редовно прање руку, заштиту хране од контакта са животињама, остављање хране на ниској температури...).

Посебно треба обратити пажњу на антибиотике: откриће антибиотика, улога организама у њиховој производњи, зашто их је потребно узимати искључиво уз савет лекара и зашто је потребно довршити комплетну терапију антибиотикима. Ова тема се може повезати са селекцијом и резистенцијом бактерија на антибиотике.

Ученици би требало да препознају ситуације када треба да се обрате лекару (односно старијој особи), а када могу и сами да реагују и пруже помоћ (збрину површинску озледу коже и укажу прву помоћ у случају блаже сунчанице и топлотног удара). Не препоручује се увезивање имобилизације и коришћења завоја.

Потребно је да ученик зна да је алкохолизам најчешћа болест зависности, колико алкохол штети организму, функционисању породице и друштву, како да препозна знаке зависности код људи у непосредном окружењу (породици) и коме се обратити за помоћ. Ову тему треба обрадити неутрално и пажљиво. Препоручени број часова за реализацију ове области је: 8 (4 часа за обраду, 2 за вежбе и 2 за утврђивање и систематизацију).

Исходи *користи ИКТ и другу опрему у истраживању, обради података и приказу резултата; табеларно и графички представи прикупљене податке и изведе одговарајуће закључке; разматра, у групи, шта и како је учио/учила и где та знања може да примени*, су развојни и међупредметни и треба их планирати и радити на њиховом достизању уз остале исходе.

Током рада, ученици би требало да користе лабораторијски прибор (пинцете, капалке, лабораторијске чаше, сахатно стакло и сл.) у мери у којој је школа опремљена. У случају да прибор не постоји, може се надоместити предметима за свакодневну употребу (пинцете, капалице са флашице од капи за нос...). Табеларно и графичко приказивање резултата са обавезним извођењем закључака

би требало практиковати увек када се прикупљају подаци. Препорука је да се ИКТ користи за прикупљање, обраду података и представљање резултата истраживања или огледа, када се ученици оспособе за њено коришћење на часовима предмета *информатика и рачунарство и техника и технологија*.

У настави оријентисаној на постизање исхода, предност имају групни начин рада, рад у пару и индивидуализована настава. Ови начини организације наставе помажу ученицима да науче како се учи, да напредују у учењу сопственим темпом, да развијају унутрашњу мотивацију (потребу за сазнавањем) и иницијативу, да развијају вештину комуникације, аргументовани дијалог, толерантно понашање и солидарност. Користе се активни начини учења, као што је комбинација програмиране наставе (програмиран материјал многи наставници остављају на друштвеним мрежама или сајтовима школа, па се њихови ученици служе њима и уче темпом који им одговара) и проблемске наставе (на часу ученици, користећи стечена знања, решавају проблем који наставник формулише) или учење путем открића (наставник инструкцијама усмерава ученике који самостално истражују, структуришу чињенице и извлаче закључке; тако сами упознају стратегије учења и методе решавања проблема, што омогућава развој унутрашње мотивације, дивергентног мишљења, које отвара нове идеје и могућа решења проблема). На интернету, коришћењем речи *WebQuest, project-based learning, thematic units*, могу се наћи примери који се, уз прилагођавање условима рада, могу користити.

Да би сви ученици достигли предвиђене исходе, потребно је да наставник упозна специфичности начина учења својих ученика и да према њима планира и прилагођава наставне активности.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У настави оријентисаној ка достизању исхода прате се и вреднују процес наставе и учења, постигнућа ученика (продукти учења) и сопствени рад. Наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици партиципирају, како прикупљају податке, како аргументују, евалуирају, документују итд.

Да би вредновање било објективно и у функцији учења, потребно је ускладити нивое исхода и начине оцењивања,

Ниво исхода	Одговарајући начин оцењивања
Памћење (навести, препознати, идентификовати...)	Објективни тестови са допуњавањем кратких одговора, задаци са означавањем, задаци више-струког избора, спаривање појмова.
Разумевање (навести пример, упоредити, објаснити, препричати...)	Дискусија на часу, мапе појмова, проблемски задаци, есеји.
Примена (употребити, спровести, демонстрирати...)	Лабораторијске вежбе, проблемски задаци, симулације.

Ниво исхода	Одговарајући начин оцењивања
Анализирање (систематизовати, приписати, разликовати...)	Дебате, истраживачки радови, есеји, студије случаја, решавање проблема.
Евалуирање (проценити, критиковати, проверити...)	Дневници рада ученика, студије случаја, критички прикази, проблемски задаци.
Креирање (поставити хипотезу, конструисати, планирати...)	Експерименти, истраживачки пројекти.

као и оцењивање са његовом сврхом:

Сврха оцењивања	Могућа средства оцењивања
Оцењивање научног (сумативно)	Тестови, писмене вежбе, извештаји, усмено испитивање, есеји.
Оцењивање за учење (формативно)	Посматрање, контролне вежбе, дневници рада ученика, самоевалуација, вршњачко оцењивање, практичне вежбе.

За сумативно оцењивање разумевања и вештина научног истраживања ученици би требало да решавају задатке који садрже неке аспекте истраживачког рада, да садрже новине тако да ученици могу да примене стечена знања и вештине, а не само да се прикључе информација и процедура које су запамтили, да садрже захтеве за предвиђањем, планирањем, реализацијом неког истраживања и интерпретацијом задатих података. У вредновању научног, поред усменог испитивања, најчешће се користе тестови знања. На интернету, коришћењем кључних речи *outcome assessment (testing, forms, descriptiv/numerical)*, могу се наћи различити инструменти за оцењивање и праћење.

У формативном вредновању наставник би требало да промовише групни дијалог, користи питања да би генерисао податке из ђачких идеја, али и да помогне развој ђачких идеја, даје ученицима повратне информације, а повратне информације добијене од ученика користи да прилагоди подучавање, охрабрује ученике да оцењују квалитет свог рада. Избор инструмента за формативно вредновање зависи од врсте активности која се вреднује. Када је у питању нпр. практичан рад (тимски рад, пројектна настава, теренска настава и слично) може се применити чек листа у којој су приказани нивои постигнућа ученика са показатељима испуњености, а наставник треба да означи показатељ који одговара понашању ученика.

У процесу оцењивања добро је користити портфолио (збирка докумената и евиденција о процесу и продукцима рада ученика, уз коментаре и препоруке) као извор података и показатеља о напредовању ученика. Предности коришћења портфолија су вишеструке: омогућава континуирано и систематско праћење напредовања, подстиче развој ученика, представља увид у праћење различитих аспеката учења и развоја, представља подршку у оспособљавању ученика за самопроцену, пружа прецизнији и поузданији увид у различите области постигнућа (јаке и слабе стране) ученика.

Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење. Ако наставник са ученицима договори показатеље на основу којих сви могу да прате напредак у учењу, а који су у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*, ученици се уче да размишљају о квалитету свог рада и о томе шта треба да предузму да би свој рад унапредили. Оцењивање тако постаје инструмент за напредовање у учењу. На основу резултата праћења и вредновања, заједно са ученицима треба планирати процес учења и бирати погодне стратегије учења.

Важно је да наставник континуирано прати и вреднује, осим постигнућа ученика, и процес наставе и учења, себе и сопствени рад. Све што се покаже добрим и корисним наставник ће користити и даље у својој наставној пракси, а све што се покаже као недовољно ефикасно требало би унапредити.

ИЗБОРНИ ПРОГРАМИ

Назив предмета	ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ
Циљ	Циљ учења Грађанског васпитања је да ученик изучавањем и практиковањем основних принципа, вредности и процедура грађанског друштва постане свестан својих права и одговорности, осетљив за потребе појединаца и заједнице и спреман да активно делује у заједници уважавајући демократске вредности.
Разред	Шести
Годишњи фонд часова	36 часова

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ / ТЕМА	САДРЖАЈИ
– образложи везу права и одговорности на примеру; – наведе примере за групу права <i>слобода да</i> и <i>заштита од</i>; – аргументује значај инклузивног образовања, права и потребе за образовањем свих ученика; – штити своја права на начин који не угрожава друге и њихова права; – идентификује показатеље кршења права детета у свакодневном животу, примерима из прошлости, литературе; – сврсисходно користи кључне појмове савременог демократског друштва: демократија, грађанин, власт; – образложи улогу грађана у друштвеном систему и систему власти на примеру; – разликује стварну партиципацију ученика у одељењу и школи од симболичке и декоративне; – позитивно користи интернет и мобилни телефон за учење, информисање, дружење, покретање акција; – образложи могући утицај друштвених мрежа на ставове и деловање појединца; – примени 7 правила за сигурно четовање и коришћење СМС порука; – препознаје ситуације дигиталног насиља и зна како да реагује и коме да се обрати за помоћ; – учествује у избору теме, узорка и инструмента истраживања; – учествује у спровођењу истраживања, прикупљању и обради добијених података и извођењу закључака; – презентује спроведено истраживање и добијене резултате; – процењује ефекте спроведеног истраживања и идентификује пропусте и грешке; – у дискусији показује вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, комуницира на конструктиван начин; – учествује у доношењу правила рада групе и поштује их; – проналази, критички разматра и користи информације из различитих извора.	ЉУДСКА ПРАВА	Права и одговорности Моја и твоја права – наша су права. Права и одговорности. Посебна група права: <i>слобода да</i> и припадајуће одговорности. Посебна група права: <i>заштита од</i> и припадајуће одговорности. Право на очување личног, породичног, националног, културног и верског идентитета и припадајуће одговорности. Право на квалитетно образовање и једнаке могућности за све и припадајуће одговорности. Инклузивно образовање – квалитетно образовање за све.
	ДЕМОКРАТСКО ДРУШТВО	Демократско друштво и партиципација грађана Демократско друштво – појам, карактеристике. Грађанин. Дете као грађанин. Процедуре којима се регулише живот у заједници: ко је овлашћен да доноси колективне одлуке и на основу којих процедура. Власт. Нивои и гране власти. Лествица партиципације ученика у школи: манипулација, декоративна употреба, симболичка употреба, стварна партиципација. Партиципација ученика на нивоу одељења и школе.
	ПРОЦЕСИ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ	Употреба и злоупотреба интернета и мобилних телефона Позитивно коришћење интернета и мобилног телефона. Шта је дозвољено, а шта није на интернету. Утицаја друштвених мрежа на мишљење и деловање појединца. Опасности у коришћењу интернета и мобилног телефона. Дигитално насиље и веза са Конвенцијом о правима детета. Карактеристике и последице дигиталног насиља. Седам правила за сигурно четовање и коришћење СМС порука. Реаговање у ситуацијама дигиталног насиља. Одговорности ученика и школе.
	ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ	Планирање и извођење истраживања о понашању ученика у школи и њиховим ставовима о употреби/злоупотреби интернета и мобилних телефона. Шта су ставови, на чему се заснивају и каква је њихова веза са понашањем. Избор теме, узорка и инструмента истраживања. Спровођење истраживања. Обрада података. Тумачење резултата. Припрема и презентација добијених резултата. Евалуација истраживања.

Кључни појмови садржаја: права и одговорности, демократско друштво, партиципација, дигитално насиље, ставови.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Изборни програм Грађанско васпитање за шести разред основног образовања и васпитања организован је, као и програм за претходни разред, по моделу спирале, што значи да су садржаји дати у исте четири области (*Људска права, Демократско друштво, Процеси у савременом свету и Грађански активизам*), али се они проширују и продубљују, а исходи се надограђују или се, ако је у питању вештина, даље развијају. Све четири области су једнако важне, а наставник их, у непосредном раду са ученицима, интегрише, јер између њих постоји природна веза.

У програму су наведени садржаји које наставник може да допуњује, проширује и мења према конкретним потребама и плану сопственог рада, али увек имајући у виду исходе које треба остварити. Они су тако дати да одговарају узрасту ученика, мерљиви су, проверљиви, односно наставник може, пратећи активности ученика, да лако утврди да ли их они остварују и у којој мери. Најчешће су исходи дати на нивоу примене, што значи да се знање

и разумевање подразумевају као предуслови примене. Такав приступ одговара концепту Грађанског васпитања од кога се очекује да код ученика развија вољну компоненту која долази до изражаја на нивоу понашања. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер сви они доприносе постизању општег циља овог програма и развоју међупредметних компетенција. Између исхода постоји повезаност. Остваривање једног исхода доприноси остваривању других исхода. Многи исходи су процесни и представљају резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада током дужег временског периода, што се препознаје у томе да се неки исходи у истој или сличној формулацији налазе у програмима и за пети и за шести разред.

Посебност Грађанског васпитања је у томе што је оно део ширег концепта образовања за демократију и грађанско друштво и у том смислу је повезано са другим предметима, ваннаставним активностима и, уопште, етосом школе.

У процесу планирања наставе и учења, наставник се руководи, преваходно, исходима које ученици треба да остваре. Приликом осмишљавања активности, како наставника тако и ученика,

треба имати у виду да свака од њих може да се вишеструко искористи. На пример, у оквиру скоро свих активности на различитим садржајима могућ је допринос остваривању исхода који се односе на комуникацију, осетљивост за различитост, емпатичност и др. То значи да за такве исходе нису потребни посебни садржаји, активности и часови. Њихово остваривање одвија се постепено и спонтано са тенденцијом да ученици аутентично развијају пожељне облике понашања.

У оквиру прве области ученици проширују своја знања у вези са правима али је фокус на одговорности. Постепено се, из разреда у разред, додају нова права како би ученици имали целовиту слику. У овом програму посебно је важно право на квалитетно образовање за све и инклузивни приступ образовању који се базирају на поштовању људских права. Ученике треба тако водити да разликују инклузију од ексклузије, поштовање и прихватање наспрам стигматизације и сепарације и да у свом понашању према ученицима који похађају школу по индивидуалном образовном плану исказују разумевање, толеранцију и спремност да пружи помоћ и подршку.

Друга област има за циљ да уведе ученике у основне појмове демократског друштва са фокусом на партиципацији. То никако не би требало претворити у сувопарна предавања и теорију која се учи. Из исхода се види ниво захтева у овој области, а то је, у шестом разреду, само сврсисходна употреба кључних појмова као основ за активности у следећем разреду. Од ученика се очекује да својим речима и на примерима могу објаснити кључне појмове демократије. О партиципацији ученика у одељењу и школи треба говорити и у контексту ученичког парламента који ће бити актуелан у следећем разреду. У програму се налази озбиљан захтев да ученици разликују стварну партиципацију ученика у школи од оне која је декоративна, што захтева од наставника да осмишљавају активности које подстичу критичко мишљење. До таквих исхода може се доћи само коришћењем бројних примера и подстицањем дискусије где ће ученици морати да аргументују своје мишљење.

Трећа област односи се на употребу и злоупотребу интернета и мобилних телефона. Сва истраживања показују да дванаестогодишњаци имају велико интересовање за те видове комуникације, али и да нису свесни великих могућности које оне пружају и, још више, нису свесни ризика који постоје. Савремене технологије су неопходне за приватни и професионални живот и зато ученике треба охрабрити да их користе на позитиван начин (за едукацију, информисање, дружење, пружање помоћи и подршке, покретање акција и др.). У оквиру свих наставних предмета предвиђени су исходи који се односе на овај циљ, а у оквиру Грађанског васпитања фокус је на злоупотреби интернета и мобилних телефона када они постају средство насиља (директног или преко посредника), чиме се крше права детета. Ученици треба да знају шта је на интернету дозвољено, а шта није, шта се све подразумева под дигиталним насиљем и како се заштитити. Када се говори о заштити, ученицима треба да буде јасно које су њихове одговорности (7 *златних правила за сигурно четовање и СМС поруке* и како се понашати у ситуацији дигиталног насиља), као и коме се обратити за помоћ у школи. За активности у овој области може се користити материјал који је припремљен у оквиру пројекта Школа без насиља коју подржава УНИЦЕФ, јер одговара садржају овог програма и узрасту ученика шестог разреда.

У оквиру четврте области програма ученици треба да припреме и спроведу мање истраживање ставова и/или понашања ученика, а које је у вези са садржајима треће области. Овај захтев уводи ученике у процедуре истраживања као што су: избор конкретне теме истраживања, одабир инструмента који ће се користити и извођење закључака на основу добијених резултата. Циљ ових активности је да ученици изграде правилан однос према грађанском активизму, где акције, кад год је то могуће, треба заснивати на чињеницама добијеним на основу конкретних истраживања. Да би ученици били успешни у овом захтеву, неопходне су извесне предактивности у којима наставник појашњава шта су ставови, указује на њихову сазнајну, емоционалну и конативну (вољну, делатну)

компоненту, што их чини „одговорним“ за понашање појединаца, јер се људи понашају у складу са својим ставовима. Ученицима треба указати на везу ставова са знањима и повезати са појмовима предрасуде и стереотипи који се односе на неосноване ставове јер се не базирају на тачним и провереним чињеницама, о чему су учили у оквиру програма Грађанског васпитања у петом разреду. Подсетити ученике да предрасуде и стереотипи показују велику отпорност на промену и зато је важно учинити све да се не формирају. У ту сврху треба користити што више различитих примера који су ученицима блиски и који показују везу између ставова и понашања. Нпр., ако особа има став да су газирана пића јако штетна, да су препуна шећера и вештачких боја, велика је вероватноћа да ће таква пића ретко пити. Осим тога, потребно је представити неколико једноставних истраживања ставова и/или понашања људи како би ученици имали јасну слику о значају инструмента којим се оно спроводи и на основу ког се изводе закључци. Ученицима треба дати слободу да сами осмисле све кључне елементе истраживања (тему, узорак, инструмент), уз свесрдну помоћ и подршку наставника, која ће им у шестом разреду свакако бити потребна. Подразумева се да истраживање треба да буде што једноставније, на мањем узорку, са инструментом (најчешће упитником) који може бити преузет из неког спроведеног истраживања или који ће ученици сами направити. Ученицима се може предочити могућност да се поделе у мање групе које ће спровести истраживање на различитим узорцима (нпр. ученици 4, 6. и 8. разреда), што ће им обезбедити да изводе сложеније закључке, односно да констатују промене у ставовима и понашању у односу на узраст ученика. Изабрана тема истраживања може бити у вези са злоупотребом интернета и мобилних телефона, али и позитивних примера као што су покретање хуманитарних акција, учење, информисање, дружење и сл., у којима се могу истраживати мотиви таквих активности, ставови учесника, њихова осећања... У сваком случају, независно од изабране теме, за свако истраживање треба предвидети довољно времена како оно не би остало незавршено и то је одговорност наставника. Изузетно је важно да ученици обраде добијене податке, да изведу закључке, припреме њихову презентацију и направе критички осврт на урађено. Све тешкоће и грешке које се десе у току истраживања, добра су прилика да ученици унапреде своје компетенције за рад са подацима, закључивање, предвиђање, као и непосредну комуникацију и сарадњу. Највећи домет у овој области био би да ученици, уз помоћ наставника, успеју да осмисле акцију (само на нивоу разрађене идеје), као одговор на добијене резултате истраживања.

Остваривање овако постављених исхода захтева примену различитих интерактивних облика рада као и одабир и коришћење одговарајућих метода и техника рада са ученицима. Наставници су у прилици да користе: радионице, симулације, играње улога, студије случаја, дебате, дискусије, пројекте, истраживања, промоције, као и да сами осмисле неке друге активности.

У остваривању програма Грађанског васпитања, продукти ученичких активности имају посебан значај. Они могу бити различите врсте као што су постери, аудио-визуелни записи, презентације, прикази резултата истраживања, представе и друго. Они се могу користити при интеграцији или рекапитулацији обрађених садржаја, процени напредовања ученика, као и самопроцени наставника колико успешно ради. Продукти се могу користити и ван групе, на пример на изложби у холу школе, у школским новинама, сајту школе, у локалној заједници или локалним медијима.

За реализацију наставе овог програма и остваривање дефинисаних исхода, врло је важна улога наставника. Он је модел који својим понашањем даје пример и доприноси стварању демократске атмосфере која је погодна за размену и аргументовање идеја и мишљења међу ученицима; он је тај који даје повратне информације и подстиче ученике на разумевање односа у групи. Конструктивна комуникација и демократске процедуре нису само циљ већ и начин да се остваре жељени исходи. Битно је да наставник обезбеди равноправну укљученост сваког ученика (уважавајући различитост како у стилевима учења тако и у типу личности). Реализација програма треба да се одвија у складу са принципима

интерактивних односа (активне, проблемске и истраживачке наставе), са сталним рефлексијама на одговарајуће појаве из друштвеног контекста (прошлости и још више садашњости). Посебан захтев за наставнике представља потреба за припремом нових, актуелних материјала који најбоље одговарају садржају и исходима. Они се могу наћи у различитим изворима информација. За реализацију појединих тема могу се користити филмови јер активирају когнитивну и афективну страну личности и подстицајно делују на ученике да искажу мисли, осећања и ставове. Не треба занемарити ни интернет и различите социјалне мреже јер су то облици комуникације који су блиски младима и на којима се могу препознати и анализирати многи проблеми живота у савременом свету, али и разговарати о говору мржње, нетолеранцији, другим облицима кршења права, као и интернет насиљу. Подразумева се да наставник има потпуни увид у материјале који се користе у раду са ученицима (филмови, видео-клипови, текстови из новина и сл.) како би се заштитили од неодговарајућих садржаја.

Наставник треба да обезбеди да се на часу сваки ученик осећа уважено, прихваћено и добродошло у својој различитости, уз обавезу да поштује и уважи друге и другачије погледе и мишљења.

Наставник треба да подстиче код ученика способност да разумеју сопствену одговорност у ситуацијама дискриминације и насиља, као и да бирају конструктивне начине реаговања на њих.

Чињеница да се програм описно оцењује, не умањује потребу да се континуирано прати напредовање ученика у достизању исхода које започиње иницијалном проценом нивоа на коме се ученик налази и у односу на шта ће се процењивати његово даље напредовање. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а ученике треба оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у остваривању исхода предмета, као и напредак других ученика. Грађанско васпитање пружа изузетну могућност за неговање саморефлексије (промишљање ученика о томе шта зна, уме, може) и подстицање саморегулације процеса учења кроз постављање личних циљева напредовања и планирања како да се остваре. Кључни показатељи напредовања у овом изборном програму, из разреда у разред, јесу све правилнија употреба термина који се односе на демократске појаве и процесе, исказивање ставова аргументацијом, ненасилна комуникација, прихватање различитости, показивање емпатије, све чешће испољавање иницијативе, већи степен сарадљивости

ПРАВОСЛАВНИ КАТИХИЗИС

6 разред

ЦИЉ	ОПЕРАТИВНИ ЗАДАЦИ	САДРЖАЈИ	НАЧИНИ ОСТВАРИВАЊА
Циљ верске наставе јесте да се њоме посведоче садржај вере и духовно искуство традиционалних цркава и религијских заједница које живе и делују на нашем животном простору, да се ученицима пружи целовит религијски поглед на свет и живот и да им се омогући слободно усвајање духовних и животних вредности цркве или заједнице којој историјски припадају, односно чување и неговање сопственог верског и културног идентитета. Ученици треба да упознају веру и духовне вредности сопствене, историјски дате цркве или верске заједнице у отвореном и толерантном дијалогу, уз уважавање других религијских искустава и филозофских погледа, као и научних сазнања и свих позитивних искустава и достигнућа човечанства.	Задачи верске наставе су да код ученика: - развија отвореност и однос према Богу, - другачијим и савршеном у односу на нас, као и отвореност и однос према другим личностима, према људима као ближњима, а тиме се буди и развија свест о заједници са Богом и са људима и посредно се сузбија екстремни индивидуализам и егоцентризам; - развија способност за постављање питања о целини и коначном смислу постојања човека и света, о људској слободи, о животу у заједници, о феномену смрти, о односу са природом која нас окружује, као и о сопственој одговорности за друге, за свет као творевину Божју и за себе; - развија тежњу ка одговорном обликовању заједничког живота са другим људима из сопственог народа и сопствене цркве или верске заједнице, као и са људима, народима, верским заједницама и културама другачијим од сопствене, ка изналажењу равнотеже између заједнице и властите личности и ка остваривању сусрета са светом, са природом, и пре и после свега, са Богом; - изгради способност за дубље разумевање и вредновање културе и цивилизације у којој живе, историје човечанства и људског стваралаштва у науци и другим областима; - изгради свест и уверење да свет и живот имају вечни смисао, као и способност за разумевање и преиспитивање сопственог односа према Богу, људима и природи.	Упознавање са садржајем програма и начином рада	Упознавање ученика са садржајем предмета, планом и програмом и начином реализације наставе Православног катихизиса
		Историјске околности пред долазак Христов	Упознати ученике са културно-историјским приликама у Палестини пред Христово рођење
		Старозаветна пророштва о доласку Месије	Указати ученицима на старозаветна пророштва везана за долазак Спаситеља – Месије
		Свети Јован Претеча	Објаснити ученицима улогу и значај Светог Јована Претече
		Нови Завет је испуњење Старог Завета	Упознати ученике са настанком новозаветних књига
		Новозаветни списи (настанак, подела, функција, аутори...)	Објаснити ученицима кључне новозаветне појмове
		Јеванђелисти	Подстаћи ученике да самостално читају Свето Писмо
		Пресвета Богородица - Благовести	Пружити ученицима основно знање о личности Пресвете Богородице;
		Богородичини празници	Упознати ученике са Богородичиним празницима.
		Рођење Христово	Приближити ученицима текст о пођењу Христовом
		Христос је Богочовек	Објаснити ученицима разлог оваплоћења Сина Божијег.
		Крштење Христово	Приближити догађај Богојављења кроз причу или видео садржај.
		Христова чуда	Пружити ученицима основно знање о јеванђелским казивањима о Господу Исусу Христу
		Новозаветне заповести и Беседа на гори	Кроз Христове заповести о љубави и тумачење појединих одељака из Беседе на гори указати ученицима на значај љубави према Богу и ближњима.
		Христос - Онај који је наш "пут, истина и живот"	Подстаћи ученике да живе по Јеванђељ
		Лазарева Субота и Цвети	
		Тајна Вечера - прва Литургија	Указати ученицима на повезаност Тајне Вечере и Свете Литургије
		Страдање Христово	Представити ученицима догађаје Страдања Христовог
		Васкрсење Христово	Представити ученицима догађаје Страдања и Васкрсења Христовог као кључне за спасење света и човека.

НАСТАВНИ ПРОГРАМ ЗА КАТОЛИЧКИ ВЈЕРОНАУК

6 разред

ЦИЉ	ОПЕРАТИВНИ ЗАДАЦИ	САДРЖАЈИ	НАЧИНИ ОСТВАРИВАЊА
Упознавање ученика са темата и начином рада у наредној школској години	да схвати важност садржаја вјеронаучне године за свој живот и раст у кршћанској вјери	1. Упознавање ученика са садржајима програма за ВИ разред	Приповиједање, разговор
- Упознати да се Бог спустио у човјештво како би на нови начин проговорио човјеку - Упознати се са средином и менталитетом у којем Исус одраста и сазријева за своје јавно дјеловање - Открити позив, послање, живот и јавно дјеловање Ивана Крститеља - Доживјети посебност Исусова крштења	разумије утјеловљење - да боље схвати улогу Марије мајке у Исусовом животу - да разумије Исусово синовство и посебну љубав Бога Оца према њему - да разумије како је крштењем и сам постао "дијете Божје" и члан кршћанске заједнице - да Бога доживи као блискога Оца	2. Бог који је човјеком постао	Приповиједање и читање библијског текста
		3. Марија посредница спасења	Анализа библијског текста, рад у пару
		4. Исус Назарећанин	Анализа библијског текста, рад у пару
		5. Глас вапијућег у пустињи - Иван Крститељ (Мт 1,1-8; Мт 3,1-12; Лк 3,1-18; Ив 1,19-27)	Дијапозитиви
		6. Очево свједочанство о Исусу - Крштење на ријечи Јордану (Мт 3,13-17; Мк 1,9-11; Лк 1,21-22; Ив 1,29-34;)	Ликовно приказивање Ивана Крститеља
- Упознати се са Исусовим науком - Блаженствима - Размишљати о темељним вриједностима "краљевства људи" и Божјег краљевства - Научити што су присподобе и зашто их Исус користи - Упознати се са неким присподобама - Размишљати о ликовима у присподобама и њезиној поруци - Схватити да је Исусов наука и примјер темељ кршћанскога понашања и живота	- да прихвати Исусов начин говора и усвоји нове појмове (блажени, милосрди, кротки...) - да уочи како ријеч Исусова мијења човјека - да уочи важност стварања новог, бољег свијета - да схвати како је он сам добра земља у којој треба расти сјеме ријечи Божје - да се суживи са ликовима у присподобама - да открије неке своје таленте и зна их набројити - да схвати како је Богу сваки човјек важан - да наследује Исусове примјере	7. Понављање обрађене наставне теме	Обнављање крсног обрасца сакраментa крштења
		8. Закон новог живота - Говор на гори (Мт 5,4-12)	Проблемско-стваралачки с елементима истраживачког
		9. Крстова ријеч чини човјека новим --Закеј цариник (Лк 19,1)	Актуализација- смјестити Блаженства у данашње вријеме
		10. Исус поучава у присподобама - "Ви сте свјетлост свијета" (Мт 5,13)	Обрада дијела текста - рад у групи, или пару
		11. Ријеч Божја је сјеме (Мт 13,4; Мк 4,4; Лк 8,5)	Ликовни приказ - колаж
		12. Исус Крист је наш темељ - Кућа на стијени и кућа на пијеску (Мт 7,24; Лк 6,47)	Рад са разломљеним реченицама
		13. Сватко је Богу важан: Изгубљена овца (Мт18,12; Лк 15,3); Изгубљени и нађени син (Лк 15,11)	Проматрање и анализа садржаја умјетничке репродукције
		14. Божји дарови ђовјеку - присподоба о талентима (Мт 25,14; Лк 19,11)	Писање нових присподоба
		15. Краљевство небеско је као гозба (Мт 22,15; Лк 14,15)	Дијапозитиви, филм
		16. Понављање обрађене наставне теме	Дијапозитиви, филм

		17. Провјера знања и закључивање оцјена за прво полугодиште	• прикладни радни лист
- Размишљати о томе постоје ли чуда данас - Схватити да је за чудо потребна вјера - Сусрести се с текстовима о Исусовим чудесима и идентифицирати се с неким од ликова - Размишљати о људским погрешкама, измирењу и праштању	- да схвати како је потребна дубока, искрена вјера да би се догодило чудо - да опише неко Исусово чудо - да се суживи са ликом нпр. слијепца - да схвати реченицу: "Нисам достојан..." и повеже са светом мисом - да увиди људску и властиту слабост и грешност - да уочи последице осуде и величину праштања и љубави - да и сам буде спреман на праштање	18. Да прогледам - Слијепи Бартимеј (Мк 10,46-52; Мт 20,29-34; Лк 18,35-43; Ив 9,1-41)	• Обрада библијског текста
		19. Вјера спасава ближњег - Вјера једног римског сатника (Лк 7,1-10; Мт 8,5-13)	• Разломљена реченица: "нисам достојан..."
		20. Богу је све могуће - оздрављење узетога (Лк 5,17-26; Мт 9,1-8; Мк 2,1-12)	• Обрада библијског текста
		21. Праштање и љубав (Ив 8,1-11; <i>Марија Магдалена</i> (Лк 7,36-50))	• Пјесма: Пружи руку своме брату, или Изгубљени син
		22. Понављање обрађене наставне теме	• Писање на стикерима у боји: добро и зло
- Размишљати о Исусовом крижном путу и његовим постајама - Размишљати о појму служења и односу према њему у свакодневном животи - Сусрести се са библијским текстовима о Исусовој муци и смрти - Научити што је Велики тједан - Схватити да је Крстово ускрснуће темељ кршћанске вјере и сваког црквеног славља - Доживјети себе као Исусова ученика	- Да доживи Посљедњу вечеру у свијетлу Новог Савеза, пријатељства, љубави и послања - да уочи величину и потребу служења - да схвати Исусово предање као велику љубав према човјеку (нема веће љубави од ове: дати свој живот за друге) - да уочи побједу ускрснућа - да схвати како је ускрснуће темељ кршћанске науке - да схвати како се Исусово дјело наставља преко његових ученика - да уочи како је сам позван да настави Исусово дјело служења и навјешћивања - да разумије како се Исус враћа Оцу и да су они једно - да усвоји појам "Узашашће"	23. Сам се предао за нас - Улазак у Јерусалем	• Излагање, приповиједање
		24. Нови Савез - Посљедња вечера (Мт 26,27)	• Анализа одређеног библиског текста
		25. Тајна Божјег служења - Прање ногу (Ив 13,1-17; 13,34-35; Мт 25,35)	• Излагање, приповиједање
		26. Љубав која ослобађа - мука, смрт и ускрснуће (Мт 27,45-51.54-66)	• Судјеловање на крижном путу у жупи
		27. Ускрс - средиште кршћанског вјеровања (Лк 24,13-35; 1Кор 15,17)	• Дијапозитиви, филм
		28. Ускрсли Крст шаље своје ученике по свем свијету (Мт 28,16-20; Ив 21, 15-19)	• Ускршњи пано
		29. Небески Отац је прославио Исуса - Узашашће Исусово (Мк 16,19; Ив 10,30)	• Ускршњи пано
		30. Понављање обрађене наставне теме	• Радни лист на тему Тродневља и Ускрса
- Упознати настанак Цркве као заједнице Исусових ученика - Градити и његовати однос повјерења и	- да разумије потребу постојања заједнице - Цркве - да буде способан набројити са	31. Црква - заједница Исусових ученика (Дј 1-2)	• Анализа библијских текстова
		32. Различити дарови и службе	• Асоцијације на библијске слике Цркве

отворености према Цркви као властитој заједници • Разумјети Цркву као нови Божји народ у којем су сви позвани дјеловати промичући вредноте новог свијета • Познавати различите службе у Цркви • Упознати се са постојањем различитих заједница у једној Крisticoвој Цркви	разумијевањем различите службе у Цркви • да препозна и буде спреман за ангажман у властитој жупној заједници • да уочи властити дар којим би могао служити заједници • да схвати како Дух Свети води Цркву	(1 Кор 12,4-31)	
		33. Пастири Крisticoве Цркве - апостоли и њихови наслједници (и редовници)	• Анализа библијских текстова
		34. Крisticoви вјерници у свијету (Како савремени кршћани могу бити свједоци у свијету)	• Дијапозитиви, фотографија, филм
		35. Црква и цркве - јединство у различитости (скуменска тема)	• Посјета ближој редовничкој заједници
		36. Понављање обрађене наставне теме и закључивање оцјена на крају наставне године	• Разговор о конкретном искуству заједништва у властитој жупи

Назив предмета

Циљ

Разред

Годишњи фонд часова

НЕМАЧКИ ЈЕЗИК (ДРУГИ СТРАНИ ЈЕЗИК)

Циљ учења Страног језика је да се ученик усвајањем функционалних знања о језичком систему и култури и развијањем стратегија учења страног језика оспособи за основну усмену и писану комуникацију и стекне позитиван однос према другим језицима и културама, као и према сопственом језику и културном наслеђу.

Шести

72

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	КОМУНИКАТИВНЕ ФУНКЦИЈЕ	ЈЕЗИЧКЕ АКТИВНОСТИ (у комуникативним функцијама)
– разуме краће текстове који се односе на поздрављање, представљање и тражење/ давање информација личне природе; – поздравља и отпоздравља, представи себе и другог користећи једноставна језичка средства; – постави и одговори на једноставна питања личне природе; – у неколико везаних исказа саопшти информације о себи и другима; – разуме једноставан опис особа, биљака, животиња, предмета, појава или места; – опише карактеристике бића, предмета, појава и места користећи једноставна језичка средства; – разуме једноставне предлоге и одговори на њих; – упути једноставан предлог; – пружи одговарајући изговор или одговарајуће оправдање; – разуме једноставне молбе и захтеве и реагује на њих; – упути једноставне молбе и захтеве; – затражи и пружи кратко обавештење; – захвали се и извини се користећи једноставна језичка средства; – саопшти кратку поруку којом се захваљује; – разуме и следи једноставна упутства у вези с уобичајеним ситуацијама из свакодневног живота; – даје једноставна упутства из домена свакодневног живота и личних интересовања; – разуме честитку и одговори на њу; – упути пригодну честитку; – разуме једноставне текстове у којима се описују сталне, уобичајене и тренутне радње; – размени информације које се односе на опис догађаја и радњи у садашњости; – опише сталне, уобичајене и тренутне догађаје/ активности користећи неколико везаних исказа; – разуме краће текстове у којима се описују догађаји у прошлости; – размени информације у вези са догађајима у прошлости; – опише у неколико краћих, везаних исказа догађај из прошлости; – разуме планове и намере и реагује на њих; – размени једноставне исказе у вези са својим и туђим плановима и намерама; – саопшти шта он/она или неко други планира, намерава; – разуме свакодневне изразе у вези са непосредним и конкретним жељама, потребама, осетима и осећањима и реагује на њих; – изрази основне жеље, потребе, осете и осећања користећи једноставна језичка средства; – разуме једноставна питања која се односе на положај предмета и бића у простору и правац кретања, и одговори на њих; – разуме обавештења о положају предмета и бића у простору и правцу кретања;	ПОЗДРАВЉАЊЕ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ И ТРАЖЕЊЕ/ ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ И ДРУГИМА	Слушање и читање краћих, једноставних текстова који се односе на поздрављање, представљање и тражење/ давање информација личне природе; реаговање на усмени или писани импулсе саговорника и иницирање комуникације; усмено и писано давање информације о себи и другима; усмено и писано тражење информације о другима.
	ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, ПОЈАВА И МЕСТА	Слушање и читање једноставних описа бића, предмета, појава и места; усмено и писано описивање бића, предмета, појава и места.
	ПОЗИВ И РЕАГОВАЊЕ НА ПОЗИВ ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ	Слушање и читање једноставних текстова који садрже предлоге; усмено и писано договарање око предлога за учешће у заједничкој активности; писање позива за заједничку активност (нпр. прославу рођендана, спортску активност и сл.); прихватање/одбијање предлога, усмено или писано, уз поштовање основних норми учтивости и давање одговарајућег оправдања.
	ИЗРАЖАВАЊЕ МОЛБИ, ЗАХТЕВА, ОБАВЕШТЕЊА, ИЗВИЊЕЊА, ЧЕСТИТАЊА И ЗАХВАЛНОСТИ	Слушање и читање једноставнијих исказа којима се нуди/тражи помоћ, услуга, обавештење или се изражава жеља, извињење, захвалност; усмено и писано тражење и давање обавештења; усмено и писано упућивање молбе за помоћ/услугу и реаговање на њу; усмено и писано изражавање захвалности и извињења.
	РАЗУМЕВАЊЕ И ДАВАЊЕ УПУТСТАВА	Слушање и читање текстова који садрже једноставнија упутства (нпр. за наставну активност, за компјутерску или обичну игру, за употребу апарата/апликација, рецепт за прављење јела и сл.) са визуелном подршком и без ње; усмено давање једноставних упутстава уз адекватну гестикалацију или без ње; писано давање једноставних упутстава.
	УПУЋИВАЊЕ ЧЕСТИТКИ И ИЗРАЖАВАЊЕ ЗАХВАЛНОСТИ	Слушање и читање једноставних текстова у којима се честитају празници, рођендани и значајни догађаји или се изражава жаљење; реаговање на упућену честитку у усменом и писаном облику; упућивање пригодних честитки у усменом и писаном облику.
	ОПИСИВАЊЕ ДОГАЂАЈА И РАДЊИ У САДАШЊОСТИ	Слушање и читање описа у вези са сталним, уобичајеним и тренутним догађајима, активностима и способностима; тражење и давање информација о сталним, уобичајеним и тренутним догађајима, активностима и способностима, у усменом и писаном облику; усмено и писано давање краћих описа о сталним, уобичајеним и тренутним догађајима, активностима и способностима.
	ОПИСИВАЊЕ ДОГАЂАЈА И РАДЊИ У ПРОШЛОСТИ	Слушање и читање једноставних текстова у којима се описују догађаји и активности у прошлости; усмено и писано описивање догађаја и активности у прошлости.
	ИСКАЗИВАЊЕ ПЛАНОВА И НАМЕРА	Слушање и читање краћих, једноставних текстова у вези са плановима и намерама; усмено и писано договарање о планираним активностима.
– опише специфичније просторне односе и величине једноставним, везаним исказима; – разуме једноставна обавештења о хронолошком времену и метеоролошким приликама; – тражи и даје информације о хронолошком времену и метеоролошким приликама користећи једноставна језичка средства; – опише дневни/недељни распоред активности; – разуме једноставне изразе који се односе на поседовање и припадност; – формулише једноставне исказе који се односе на поседовање и припадност; – пита и каже шта неко има/нема и чије је нешто; – разуме једноставне исказе који се односе на описивање интересовања, изражавање допадања и недопадања и реагује на њих; – опише своја и туђа интересовања и изрази допадање и недопадање уз једноставно образложење; – разуме једноставне изразе који се односе на количину нечега; – пита и саопшти колико нечега има/нема, користећи једноставна језичка средства; – пита/каже/израчуна колико нешто кошта; – састави списак за куповину; – на једноставан начин затражи артикле у продавници и наручи јело и/или пиће у ресторану; – изрази количину у најшире заступљеним мерама (грами, килограми...).	ИСКАЗИВАЊЕ ЖЕЉА, ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	Слушање и читање исказа у вези са потребама, осетима и осећањима; усмено и писано договарање у вези са задовољавањем потреба; усмено и писано исказивање интересовања за туђа осећања; усмено и писано исказивање својих осећања и реаговање на туђа.
	ИСКАЗИВАЊЕ ПРОСТОРНИХ ОДНОСА И ВЕЛИЧИНА	Слушање и читање краћих и једноставних текстова у вези са просторним односима и величинама уз визуелну подршку или без ње; усмено и писано размењивање информација у вези са просторним односима и величинама; усмено и писано описивање просторних односа и величина.
	ИСКАЗИВАЊЕ ВРЕМЕНА	Слушање и читање једноставних текстова у вези са хронолошким временом, метеоролошким приликама и климатским условима; усмено и писано тражење и давање информација о времену дешавања неке активности, метеоролошким приликама и климатским условима.
	ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА	Слушање и читање једноставних текстова у којима се саопштава шта неко има/нема или чије је нешто; тражење и давање информација у вези са поседовањем и припадањем.
	ИЗРАЖАВАЊЕ ИНТЕРЕСОВАЊА, ДОПАДАЊА И НЕДОПАДАЊА	Слушање и читање једноставних текстова у вези с нечијим интересовањима, хобијима, активностима и стварима које му/јој се свиђају/не свиђају; размена информација у вези са својим и туђим интересовањима, хобијима, активностима и стварима које му/јој се допадају/не допадају; усмено и писано описивање интересовања, хобија, активности и ствари које му/јој се допадају/не допадају.
	ИЗРАЖАВАЊЕ КОЛИЧИНЕ, БРОЈЕВА И ЦЕНА	Слушање и читање једноставних текстова који говоре о количини нечега; усмено и писано постављање питања и давање одговора у вези са количином; слушање и читање текстова на теме куповине и поручбине у ресторану; играње улога ради симулације ситуација у којима се нешто купује, наручује; писање списка за куповину; размена информација о ценама производа и рачунање цена; изражавање количине у мерама.

ЈЕЗИЧКИ САДРЖАЈИ

Комуникативна функција	Језички садржаји

ПОЗДРАВЉАЊЕ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ И ТРАЖЕЊЕ/ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ И ДРУГИМА	<i>Hallo. Ich bin Anna. Und du? Wie heißt du?</i> <i>Er heißt Andreas. Mein Name ist Andera Zilinski. Freut mich. Wie alt bist du? Ich bin 12. Woher kommst du? Ich komme ausSerbien. Wo wohnt deine Tante? Meine Tante wohnt in Wien. Franz ist mein Schulfreund. Wir gehen in die sechste Klasse. Wann bist du geboren? Am(s)ten Wie ist deine Telefonnummer?</i> <i>Wie geht's?Wie geht es Ihnen? Gut, danke. Und dir? Und Ihnen?Na ja, es geht. Schlecht. Auf Wiedersehen. Gute Nacht. Tschüs. Bis bald!</i> Презент слабих глагола и најфреквентнијих јаких глагола. Употреба одређеног, неодређеног, негационог, присвојног члана у номинативу и акузативу. Употреба нулног члана. Употреба упитних заменица и прилога (wer, was; wo, wie, wann, woher). Употреба показне заменице <i>das</i>. Исказна и упитна реченица – положај глагола/ред речи. Основни бројеви до 1000. (Интер)културни садржаји: устаљена правила учтивости; титуле уз презимена особа (<i>Herr Becker, Frau Bauer</i>); имена и надимци; начин писања адресе.
ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПОЈАВА И МЕСТА	<i>Meine Freundin ist groß und schlank.</i> <i>Wie sind deine Haare? Blond oder braun?</i> <i>Ihr Hund ist 2 Jahre alt, klein und schwarz. Er frisst gern Kekse.</i> <i>Anna ist meine beste Freundin. Sie ist nett und freundlich. Sie sieht sehr schön aus.</i> <i>Das ist unsere Wohnung. Sie ist neu und groß. Ich finde sie sehr schön.</i> <i>Wir wohnen in der Stadt.</i> <i>Meine Großeltern leben auf dem Lande. Die Natur ist wunderschön. Ich fühle mich wohl in ihrem Haus.</i> Презент најучесталијих глагола с префиксом. Употреба придева и прилога као именског дела предиката уз глагол <i>sein</i>. Присвојни чланови/детерминативи у номинативу, дативу и акузативу. Ред речи у исказној и упитној реченици. Употреба предлога с дативом уз глаголе мировања. (Интер)културни садржаји: најважније географске карактеристике земаља немачког говорног подручја; биљни и животињски свет.
ПОЗИВ НА РЕАГОВАЊЕ И ПОЗИВ НА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ	<i>Gehen wir ins Kino/ Theater/ zum Sportplatz? Warum nicht? Das ist eine gute Idee. Komm, wir basteln ein Spielzeug! Mach mit! Ja, gern./ Leider kann ich nicht. Ich habe keine Zeit./Nein, tut mir leid. Ich muss lernen.</i> <i>Gehen wir zu Peter?Wann treffen wir uns dann morgen? Um sechs an der Bushaltestelle.</i> <i>Möchtest du mitkommen?</i> <i>Wollen wir ihm etwas mitbringen? Ja, vielleicht eine Schokolade.</i> Заповедни начин фреквентних глагола. Модални глаголи (<i>können, wollen, möchten</i>). Употреба предлога са акузативом (уз глаголе кретања). Употреба предлога с дативом и акузативом – (<i>an, in, auf, zu</i>). (Интер)културни садржаји: разонода; прикладно позивање и прихватање/одбијање позива.
ИЗРАЖАВАЊЕ МОЛБИ, ЗАХТЕВА, ОБАВЕШТЕЊА ИЗВИЊЕЊА И ЗАХВАЛНОСТИ	<i>Entschuldigung, können Sie das Fenster aufmachen? Danke. Ich danke Ihnen/Bitte.</i> <i>Darf ich Sie etwas fragen? Wo ist der Markt?Tut mir leid, das ich weiß auch nicht.</i> <i>Kannst du mir ein Glas Wasser geben?</i> <i>Danke. Vielen Dank. Ich danke dir./Nichts zu danken. Gern geschehen.</i> <i>Hallo. Hier ist Sandra, kann ich Birgit sprechen?Tut mir leid, aber sie ist nicht zu Hause.</i> Употреба неодређеног члана у номинативу, дативу и акузативу. Употреба модалних глагола у презенту. (Интер)културни садржаји: правила учтиве комуникације, дружење и пријатељски односи.
РАЗУМЕВАЊЕ И ДАВАЊЕ УПУТСТАВА	<i>Lies den Text und antworte auf die Fragen. Ergänze die Sätze. Schreib deinem Freund/deiner Freundin eine E-Mail/ eine SMS./Du sollst die rote Taste drücken./Kartoffeln schälen/Nudeln kochen.</i> Заповедни начин. Употреба модалних глагола у презенту. Инфинитив у функцији заповести. (Интер)културни садржаји: традиционалне/омиљене врсте јела; игре.
УПУЋИВАЊЕ ЧЕСТИТКИ И ИЗРАЖАВАЊЕ ЗАХВАЛНОСТИ	<i>Herzlichen Glückwunsch! Alles Gute zu/ zum/ zur.....!</i> <i>Zum Geburtstag viel Glück! Ich gratuliere dir zu Frohe Weihnachten/Ostern.</i> <i>Tut mir leid. Schade. Mehr Glück nächstes Mal.</i> Употреба личних заменица у номинативу, дативу и акузативу. Узвичне реченице. (Интер)културни садржаји: значајни празници и догађаји и начин обележавања; честитање.
ОПИСИВАЊЕ ДОГАЂАЈА И РАДЊЕ У САДАШЊОСТИ	<i>Ich lebe in einer Großstadt. Meine Wohnung ist im Erdgeschoss/ im zweiten Stock.</i> <i>Was machst du am Wochenende? Ich räume mein Zimmer auf, lerne und am Nachmittag gehe ich aus. Sieht dein Vater gern fern?</i> <i>Was trainierst du? Wann gehst du zum Training? Mittwochs und freitags.</i> Садашње време (слаби и јаки глаголи, глаголи с префиксом, модални глаголи). Употреба прилога за време и место (<i>donnerstags/da, dort, hier</i>). Ред речи у исказној, упитној и узвичној реченици. Редни бројеви. (Интер)културни садржаји: породични живот; живот у школи – наставне и ваннаставне активности; распусти и путовања.
ОПИСИВАЊЕ ДОГАЂАЈА И РАДЊЕ У ПРОШЛОСТИ	<i>Ich war gestern bei Maria. Am Montag hatten wir kein Deutsch, unsere Lehrerin war krank.</i> <i>Was hast du gefrühstückt? Ich habe Butterbrot gegessen und Tee getrunken.</i> <i>Meine Großeltern hatten viele Tiere auf dem Bauernhof.</i> <i>Mozart ist in Salzburg geboren. Er war Pianist und Komponist. Er hatte eine Schwester. Er war sehr berümt.</i> Прошло време. Претерит помоћних глагола <i>sein/haben</i>. Перфект најфреквентнијих слабих и јаких глагола. Прилози и прилошки изрази за време: <i>gestern, vorgestern, vor drei Tagen, letztes Jahr, im Jahr 1746...</i> (Интер)културни садржаји: живот некад и сад.

ИСКАЗИВАЊЕ ПЛАНОВА И НАМЕРА	<i>Am Samstag gehen wir ins Museum. Wir treffen uns um 10 Uhr vor dem Museum. Kommst du mit? Gerne. Ich möchte am Sonntag eine Grillparty machen./Um wieviel Uhr sollen wir kommen? Kannst du mir morgen beim Umzug helfen?/Leider kann ich nicht. Ich muss zu meinen Großeltern gehen. Mein Opa hat Geburtstag.</i> Употреба садашњег времена за будућу радњу. Предлози. Прилози за време (<i>heute, morgen, bald...</i>). Модални глаголи. (Интер)културни садржаји: свакодневни живот, обавезе и разонода; породични и пријатељски односи.
ИСКАЗИВАЊЕ ЖЕЉА, ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	<i>Mir ist kalt/heiß. Ich habe (keinen) Hunger/Durst. Ich bin müde/traurig/froh. Ich habe Angst. Ich fühle mich (nicht) wohl. Mein Kopf tut weh. Ich habe Kopfschmerzen./Tut mir leid, nimm dann eine Tablette ein./ Geh ins Bett/ Du sollst zum Arzt gehen. Das macht mir großen Spaß! Das finde ich toll!</i> Личне заменице у номинативу, дативу и акузативу. Заповедни начин (друго лице јединице и множине). Прилози за начин (<i>viel, gern, schlecht, super, toll</i>). (Интер)културни садржаји: мимика и гестикулација; употреба емотикона; емпатија.
ИСКАЗИВАЊЕ ПРОСТОРНИХ ОДНОСА И ВЕЛИЧИНА	<i>Entschuldigung, wie komme ich zur Bibliothek?/Gehen sie geradeaus und dann die erste Straße links. Gibt es hier eine Apotheke? Ja, sie ist gleich neben der Post/ hinter dem Hotel. Novi Sad ist etwa 80km von Belgrad entfernt. Wo liegt der Bodensee? In der Schweiz? Warst du schon am Bodensee? Der See ist 60km lang und 14km breit.</i> Употреба датива и акузатива уз глаголе мировања и кретања. Прилози за правац и место: <i>geradeaus, links, rechts</i>. Заповедни начин. Предлози за изражавање положаја и просторних односа (<i>in, an, auf, hinter, unter, vor, neben, zwischen...</i> (Интер)културни садржаји: јавни простор; типичан изглед школског и стамбеног простора; локалне мерне јединице; природа.
ИСКАЗИВАЊЕ ВРЕМЕНА	Употреба садашњег времена за изражавање будућности. Прилози за време (<i>heute, manchmal, immer, nie...</i>). Повратни глаголи. (Интер)културни садржаји: климатски услови у земљама немачког говорног подручја; типично радно време.
ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА	<i>Ist das dein Bruder? Nein, mein Bruder ist viel größer. Wessen Auto ist das? Das ist das Auto von unserer Nachbarin. Wem gehört diese Tasche? Das ist Marias Tasche. Ich brauche einen Kugelschreiber./Nimm meinen. Ich habe einen Hund und keine Katze.</i> Употреба присвојних чланова у номинативу, дативу и акузативу. Изражавање припадности предлогом <i>von</i> + датив. Употреба глагола <i>gehören</i>. Употреба одређеног и неодређеног члана. Негација. (Интер)културни садржаји: породица и пријатељи; однос према својој и туђој имовини.
ИЗРАЖАВАЊЕ ИНТЕРЕСОВАЊА, ДОПАДАЊА И НЕДОПАДАЊА	<i>Was machst du gern/nicht gern? Ich spiele gern Klavier. Früh aufstehen mag ich nicht. Isst du gern Erdbeeren? Ja, sie sind so lecker. Gehst du gern einkaufen? Nein, das finde ich langweilig. Wie findest du unsere neue Deutschlehrerin?/Sie ist nett und hübsch. Mein Lieblingsschauspieler ist ein Italiener. Was isst du lieber – Apfel oder Birnen? Basketball spiele ich am liebsten.</i> Презент модалног глагола <i>mögen</i>. Сложенице – род и грађење: (рецептивно). Глаголи <i>finden</i> и <i>gefallen</i> за изражавање допадања/недопадања. Компарација придева <i>gut, gern</i> и <i>viel</i>. (Интер)културни садржаји: интересовања, хобији, забава, разонода, спорт и рекреација; уметност (књижевност за младе, стрип, музика, филм).
ИЗРАЖАВАЊЕ КОЛИЧИНЕ, БРОЈЕВА И ЦЕНА	<i>Wie viele Häuser siehst du auf dem Bild? Da sind 10 Häuser, nicht wahr! Wieviel Butter brauchst du für den Kuchen? 200 Gramm. Gibt es etwas Butter im Kühlschrank? Ja, wir brauchen keine Butter. Haben Sie Äpfel? Ja, wieviel brauchen Sie? Zwei Kilo. Und was kostet ein Kilo? 2,20 Euro. Haben Sie diesen Rock in Größe 36? Dieser Rock kostet 12 Euro, das ist nicht teuer. Wie viele Schüler haben eine Eins in Mathe bekommen? Nur 5 von 25 Schülern in der Klasse. Also nur ein Fünftel, das ist nicht gut.</i> Употреба језичких средстава квантификације. Исказивање количине и цене. Основни бројеви до 1000. (Интер)културни садржаји: друштвено окружење; валута, читање цена, намирнице и производи специфични за циљну културу.

Кључни појмови садржаја: комуникативни приступ, функционална употреба језика, интеркултурност.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм наставе и учења оријентисан на исходе, наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује програм према потребама конкретног одељења, имајући у виду састав одељења и карактеристике ученика, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже, учбенике и друге наставне материјале, као и ресурсе и могућности локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода, комуникативних функција и препоручених језичких активности, наставник креира свој годишњи (глобални) план рада на основу кога ће касније развити оперативне планове. Исходи су дефинисани за крај разреда и усмеравају наставника да их операционализује на нивоу једне или више наставних јединица имајући у виду ниво постигнућа ученика. Исходи се разликују, тако да се неки могу лакше и брже остварити, док је за већину исхода потребно више времена, различитих активности и начина рада. У фази планирања наставе и учења веома је важно имати у виду да је учбеник наставно средство које не одређује садржаје предмета и зато се садржајима у учбенику приступа селективно и у складу са предвиђеним исходима. С обзиром на то да учбеник није једини извор знања, наставник треба да упуту ученике на друге изворе информисања и стицања знања и вештина.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм усмерен ка исходима указује на то шта је ученик у процесу комуникације у стању да разуме и продукује. Структурисан је тако да наставника постепено води од исхода, преко комуникативне функције као области, до **препоручених** језичких активности и садржаја у комуникативним функцијама. Применомаквог приступа у настави страних језика, ученик се оспособљава да комуницира и користи језик у свакодневном животу, у приватном, јавном или образовном домену. Овај приступ подразумева уважавање следећих ставова:

- циљни језик употребљава се у учионици у добро осмишљеним контекстима од интереса за ученике, у пријатној и опуштеној атмосфери;
- говор наставника прилагођен је узрасту и знањима ученика;
- наставник треба да буде сигуран да је схваћено значење поруке укључујући њене културолошке, васпитне и социјализирајуће елементе;
- битно је значење језичке поруке;
- знања ученика мере се јасно одређеним релативним критеријумима тачности и зато узор није изворни говорник;
- настава се заснива и на социјалној интеракцији с циљем да унапреди квалитет и обим језичког материјала; рад у учионици и ван ње спроводи се путем групног или индивидуалног решавања проблема, потрагом за информацијама из различитих извора (интернет, дечији часописи, проспекти и аудио материјал) као и решавањем мање или више сложених задатака у реалним и виртуелним условима са јасно одређеним контекстом, поступком и циљем;
- наставник упућује ученике у законитости усменог и писаног кода и њиховог међусобног односа;
- сви граматички садржаји уводе се индуктивном методом кроз разноврсне контекстуализоване примере у складу са нивоом, а без детаљних граматичких објашњења, осим, уколико ученици на њима не инсистирају, а њихово познавање се вреднује и оцењује на основу употребе у одговарајућем комуникативном контексту.
- Комуникативно-интерактивни приступ у настави страних језика укључује и следеће:
 - усвајање језичког садржаја кроз циљано и осмишљено учествовање у друштвеном чину;
 - поимање програма наставе и учења као динамичне, заједнички припремљене и прилагођене листе задатака и активности;
 - наставник треба да омогући приступ и прихватање нових идеја;
 - ученици се посматрају као одговорни, креативни, активни учесници у друштвеном чину;
 - учбеници представљају извор активности и морају бити праћени употребом додатних аутентичних материјала;
 - учионица је простор који је могуће прилагођавати потребама наставе из дана у дан;
 - рад на пројекту као задатку који остварује корелацију са другим предметима и подстиче ученике на студиозни и истражи-

вачки рад;

– за увођење новог лексичког материјала користе се познате граматичке структуре и обрнуто.

Технике/активности

Током часа се препоручује динамично смењивање техника/активности које не би требало да трају дуже од 15 минута.

Слушање и реаговање на команде наставника на страном језику или са аудио записа (слушај, пиши, повежи, одреди али и активности у вези са радом у учионици: цртај, сеци, боји, отвори/затвори свеску, итд.).

Рад у паровима, малим и великим групама (мини-дијалози, игра по улогама, симулације итд.).

Мануелне активности (израда панча, презентација, зидних новина, постера и сл.).

Вежбе слушања (према упутствима наставника или са аудио-записа повезати појмове, додати делове слике, допунити информације, селектовати тачне и нетачне исказе, утврдити хронологију и сл.).

Игре примерене узрасту.

Класирање и упоређивање (по количини, облику, боји, годишњим добрима, волим/не волим, компарације...).

Решавање „проблем-ситуација” у разреду, тј. договори и мини-пројекти.

„Преводјење” исказа у гест и геста у исказ.

Повезивање звучног материјала са илустрацијом и текстом, повезивање наслова са текстом или, пак, именовање наслова.

Заједничко прављење илустрованих и писаних материјала (планирање различитих активности, извештај/дневник са путовања, рекламни плакат, програм приредбе или неке друге манифестације).

Разумевање писаног језика:

– уочавање дистинктивних обележја која указују на граматичке специфичности (род, број, глаголско време, лице...);

– препознавање везе између група слова и гласова;

– одговарање на једноставна питања у вези са текстом, тачно/нетачно, вишеструки избор;

– извршавање прочитаних упутстава и наредби.

Писмено изражавање:

– повезивање гласова и групе слова;

– замењивање речи цртежом или сликом;

– проналажење недостајуће речи (употпуњавање низа, проналажење „уљеза”, осмосмерке, укрштене речи, и слично);

– повезивање краћег текста и реченица са сликама/илустрацијама;

– попуњавање формулара (пријава за курс, налепнице нпр. за пртљаг);

– писање честитки и разгледница;

– писање краћих текстова.

Увођење дејче књижевности и транспоновање у друге медије: игру, песму, драмски израз, ликовни израз.

Предвиђена је израда два писмена задатка у току школске године.

Стратегије за унапређивање и увежбавање језичких вештина

С обзиром на то да се исходи остварују преко језичких вештина, важно је да се оне у настави страних језика перманентно и истовремено увежбавају. Само тако ученици могу да стекну језичке компетенције које су у складу са задатим циљем. Стога је важно развијати стратегије за унапређивање и увежбавање језичких вештина.

Слушање

Разумевање говора је језичка активност декодирања дословног и имплицитног значења усменог текста; поред способности да разазнаје фонолошке и лексичке јединице и смисаоне целине на језику који учи, да би успешно остварио разумевање ученик треба да поседује и следеће компетенције:

– дискурзивну (о врстама и карактеристикама текстова и канала преношења порука),

– референцијалну (о темама о којима је реч) и

– социокултурну (у вези са комуникативним ситуацијама, различитим начинима формулисања одређених говорних функција и др.).

Тежина задатака у вези са разумевањем говора, зависи од више чинилаца:

- од личних особина и способности онога ко слуша, укључујући и његово капацитет когнитивне обраде,
 - од његове мотивације и разлога због којих слуша дати усмени текст,
 - од особина онога ко говори,
 - од намера с којима говори,
 - од контекста и околности – повољних и неповољних – у којима се слушање и разумевање остварују,
 - од карактеристика и врсте текста који се слуша, итд.
- Прогресија (од лакшег ка тежем, од простијег ка сложенијем)

за ову језичку активност у оквиру програма предвиђена је, стога, на више равни. Посебно су релевантне следеће:

- присуство/одсуство визуелних елемената (на пример, лакшим за разумевање сматрају се они усмени текстови који су праћени визуелним елементима због обиља контекстуалних информација које се аутоматски уписују у дуготрајну меморију, остављајући пажњи могућност да се усредосреди на друге појединости); дужина усменог текста;
- брзина говора;
- јасност изговора и евентуална одступања од стандардног говора;
- познавање теме;
- могућност/немогућност поновног слушања и друго.

Читање

Читање или разумевање писаног текста спада у тзв. визуелне рецептивне језичке вештине. Том приликом читалац прима и обрађује тј. декодира писани текст једног или више аутора и проналази његово значење. Током читања неопходно је узети у обзир одређене факторе који утичу на процес читања, а то су карактеристике читалаца, њихови интереси и мотивација као и намере, карактеристике текста који се чита, стратегије које читаоци користе, као и захтеви ситуације у којој се чита.

На основу намере читаоца, разликујемо следеће врсте читања:

- читање ради усмеравања;
- читање ради информисаности;
- читање ради праћења упутстава;
- читање ради задовољства.

Током читања разликујемо и ниво степена разумевања, тако да читамо да бисмо разумели:

- глобалну информацију;
- посебну информацију,
- потпуну информацију;
- скривено значење одређене поруке.

Писање

Писана продукција подразумева способност ученика да у писаном облику опише догађаје, осећања и реакције, пренесе поруке и изрази ставове, као и да резимира садржај различитих порука (из медија, књижевних и уметничких текстова, итд.), води белешке, сачини презентације и слично.

Тежина задатака у вези са писаном продукцијом зависи од следећих чинилаца: познавања лексике и нивоа комуникативне компетенције, капацитета когнитивне обраде, мотивације, способности преношења поруке у кохерентне и повезане целине текста.

Прогресија означава процес који подразумева усвајање стратегија и језичких структура од лакшег ка тежем и од простијег ка сложенијем. Сваки виши језички ниво подразумева циклично понављање претходно усвојених елемената, уз надоградњу која садржи сложеније језичке структуре, лексику и комуникативне способности. За ову језичку активност, у оквиру програма, предвиђена је прог्रेसија на више равни. Посебно су релевантне следеће:

- теме (ученикова свакодневница и окружење, лично интересовање, актуелни догађаји и разни аспекти из друштвено-културног контекста, као и теме у вези са различитим наставним предметима);
- текстуалне врсте и дужина текста (формални и неформални текстови, резимирање, личне белешке);
- лексика и комуникативне функције (способност ученика да

оствари различите функционалне аспекте као што су описивање људи и догађаја у различитим временским контекстима, да изрази претпоставке, сумњу, захвалност и слично у приватном, јавном и образовном домену);

– степен самосталности ученика (од вођеног/усмераваног писања, у коме се ученицима олакшава писање конкретним задацима и упутствима, до самосталног писања).

Говор

Говор као продуктивна вештина посматра се са два аспекта, и то у зависности од тога да ли је у функцији *монолошког излагања*, при чему говорник саопштава, обавештава, презентује или држи предавање једној или више особа, или је у функцији *интеракције*, када се размењују информације између два или више саговорника са одређеним циљем, поштујући принцип сарадње током дијалога. Активности монолошке говорне продукције су:

- јавно обраћање (саопштења, давање упутстава и информација);
 - излагање пред публиком (предавања, презентације, репортаже, извештавање и коментари о неким догађајима и сл.)
- Ове активности се могу реализовати на различите начине и то:
- читањем писаног текста пред публиком;
 - спонтаним излагањем или излагањем уз помоћ визуелне подршке у виду табела, дијаграма, цртежа и др.
 - реализацијом увежбане улоге или певањем.

Интеракција подразумева сталну примену и смењивање рецептивних и продуктивних стратегија, као и когнитивних и дискурзивних стратегија (узимање и давање речи, договарање, усаглашавање, предлагање решења, резимирање, ублажавање или заобилажење неспоразума или посредовање у неспоразуму) које су у функцији што успешнијег остваривања интеракције. Интеракција се може реализовати кроз низ активности, на пример:

- размену информација,
- спонтану конверзацију,
- неформалну или формалну дискусију, дебату,
- интервју или преговарање, заједничко планирање и сарадњу.

Социокултурна компетенција и медијација

Социокултурна компетенција и медијација представљају скуп теоријских знања (компетенција) која се примењују у низу језичких активности у два основна језичка медијума (писаном и усменом) и уз примену свих других језичких активности (разумевање говора, говор и интеракција, писање и разумевање писаног текста). Дакле, представљају веома сложене категорије које су присутне у свим аспектима наставног процеса и процеса учења.

Социокултурна компетенција представља скуп знања о свету уопште, као и о сличностима и разликама између културних и комуникативних модела сопствене говорне заједнице и заједнице/заједница чији језик учи. Та знања се, у зависности од нивоа општих језичких компетенција, крећу од познавања основних комуникативних принципа у свакодневной комуникацији (основни функционални стилови и регистри), до познавања карактеристика различитих домена језичке употребе (приватни, јавни и образовни), паралингвистичких елемената, и елемената културе/култура заједница чији језик учи. Наведена знања потребна су за компетентну, успешну комуникацију у конкретним комуникативним активностима на циљном језику.

Посебан аспект социокултурне компетенције представља *интеркултурна компетенција*, која подразумева развој свести о другом и другачијем, познавање и разумевање сличности и разлика између светова, односно говорних заједница, у којима се ученик креће. Интеркултурна компетенција такође подразумева и развијање толеранције и позитивног става према индивидуалним и колективним карактеристикама говорника других језика, припадника других култура које се у мањој или већој мери разликују од његове сопствене, то јест, развој интеркултурне личности, кроз јачање свести о вредности различитих култура и развијање способности за интегрисање интеркултурних искустава у сопствени културни модел понашања и веровања.

Медијација представља активност у оквиру које ученик не изражава сопствено мишљење, већ функционише као посредник између особа које нису у стању да се директно споразумевају. Медијација може бити усмена и писана, и укључује сајимање и резимирање текста и превођење. Превођење се у овом програму третира као посебна језичка активност која никако не треба да се користи као техника за усвајање било ког аспекта циљног језика предвиђеног комуникативном наставом. Превођење подразумева

развој знања и вештина коришћења помоћних средстава (речника, приручника, информационих технологија, итд.) и способност изналажења структуралних и језичких еквивалената између језика са кога се преводи и језика на који се преводи.

УПУТСТВО ЗА ТУМАЧЕЊЕ ГРАМАТИЧКИХ САДРЖАЈА

Настава граматике, напореда с наставом и усвајањем лексике и других аспеката страног језика, представља један од предуслова овладавања страним језиком. Усвајање граматике подразумева формирање граматичких појмова и граматичке структуре говора код ученика, изучавање граматичких појава, формирање навика и умења у области граматичке анализе и примене граматичких знања, као прилог изграђивању и унапређивању културе говора.

Улога граматике у процесу овладавања језиком је пре свега практична и састоји се у постављању основе за развијање комуникативне компетенције. Граматичке појаве треба посматрати са функционалног аспекта (функционални приступ). У процесу наставе страног језика у што већој мери треба укључивати оне граматичке категорије које су типичне и неопходне за свакодневни говор и комуникацију, и то кроз разноврсне моделе, применом основних правила и њиховим комбиновањем. Треба тежити томе да се граматика усваја и рецептивно и продуктивно, кроз све видове говорних активности (слушање, читање, говор и писање, као и превођење), на свим нивоима учења страног језика, према јасно утврђеним циљевима, стандардима и исходама наставе страних језика.

Грамматичке категорије су разврстане у складу са Европским референтним оквиром за живе језике за сваки језички ниво који подразумева прогресију језичких структура према комуникативним циљевима: од простијег ка сложенијем и од рецептивног ка продуктивном. Сваки виши језички ниво подразумева граматичке садржаје претходних језичких нивоа. Цикличним понављањем претходно усвојених елемената надограђују се сложеније граматичке структуре. Наставник има слободу да издвоји граматичке структуре које ће циклично понављати у складу са постигнућима ученика, као и потребама наставног контекста.

Главни циљ наставе страног језика јесте развијање комуникативне компетенције на одређеном језичком нивоу, у складу са статусом језика и годином учења. С тим у вези, уз одређене граматичке категорије стоји напомена да се усвајају рецептивно, док се друге усвајају продуктивно.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано

прати и вреднује не само постигнућа ученика, процес наставе и учења, већ и сопствени рад како би перманентно унапређивао наставни процес.

Процес праћења остварености исхода почиње проценом нивоа знања ученика на почетку школске године како би наставници могли да планирају наставни процес и процес праћења и вредновања ученичких постигнућа и напредовања. Тај процес се реализује формативним и сумативним вредновањем. Док се код формативног оцењивања током године прате постигнућа ученика различитим инструментима (дијагностички тестови, самоевалуација, језички портфолио, пројектни задаци и др.), сумативним оцењивањем (писмени задаци, завршни тестови, тестови језичког нивоа) прецизније се процењује оствареност исхода или стандарда на крају одређеног временског периода (крај полугодишта, године, циклуса образовања). Формативно вредновање није само праћење ученичких постигнућа, већ и праћење начина рада и средство које омогућава наставнику да у току наставног процеса мења и унапређује процес рада. Током оцењивања и вредновања ученичких постигнућа треба водити рачуна да се начини на које се оно спроводи не разликује од уобичајених активности на часу јер се и оцењивање и вредновање сматрају саставним делом процеса наставе и учења, а не изолованим активностима које стварају стрес код ученика и не дају праву слику њихових постигнућа. Оцењивањем и вредновањем треба да се обезбеди напредовање ученика у остваривању исхода, као и квалитет и ефикасност наставе. Сврха оцењивања треба да буде и јачање мотивације за напредовањем код ученика, а не истицање њихових грешака. Елементи који се вреднују су разноврсни и треба да допринесу свеопштој слици о напредовању ученика, јачању њихових комуникативних компетенција, развоју вештина и способности неопходних за даљи рад и образовање. То се постиже оцењивањем различитих елемената као што су језичке вештине (читање, слушање, говор и писање), усвојеност лексичких садржаја и језичких структура, примена правописа, ангажованост излагање у раду на часу и ван њега, примена социолингвистичких норми. Приликом оцењивања и вредновања неопходно је да начини провере и оцењивања буду познати ученицима односно усаглашени са техникама, типологијом вежби и врстама активности које су примењиване на редовним часовима, као и начинима на који се вреднују постигнућа. Таква правила и организација процеса вредновања и оцењивања омогућавају позитивну и здраву атмосферу у наставном процесу, као и квалитетне међусобне односе и комуникацију на релацији ученик – наставник, као и ученик – ученик, а уједно помажу ученику да разуме важност и смисленост вредновања и подстичу га на преузимање одговорности за властито планирање и унапређивање процеса учења.

ПРОГРАМИ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ

ШЕСТИ РАЗРЕД

ЖИВОТНЕ ВЕШТИНЕ

Циљ учења слободне наставне активности *Животне вештине* је да ученик овлада знањима, развије вештине и формира ставове који ће му омогућити да боље разуме различите животне ситуације и изазове, повећа капацитет да на одговоран начин брине о себи, другима и околини и понаша се у складу са културом безбедности.

Разред **шести**
Годишњи фонд **36**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја програма
Одговоран однос према здрављу Компетенција за целоживотно учење Сарадња Решавање проблема Одговорно учешће у демократском друштву Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Комуникација Одговоран однос према околини	– на одговоран начин брине о себи и околини и помаже другима у невољи; – проналази релевантне и поуздане изворе информација од значаја за снажање у свакодневним и ванредним животним ситуацијама; – критички промишља и доноси одлуке уважавајући контекст ситуације, процену последица и најбољи интерес за себе, друге и околину; – јасно изрази сопствене мисли и осећања, са пажњом слуша саговорника и комуницира са другима на конструктиван начин; – сарађује са члановима групе којој припада и одупре се притиску групе на асертиван начин; – организује своје свакодневне активности на продуктиван начин; – препозна опасности и адекватно реагује; – разликује ризично од превентивног и безбедног поступања пре, током и након елементарне непогоде; – тумачи знакове опасности, посебно ЕОР и поступа у складу са упутствима надлежних служби; – процени сопствене могућности и ограничења у решавању проблема и потражи одговарајућу помоћ кад процени да ситуација превазилази његове могућности; – повезује информације од релевантних институција са потенцијалним ризицима и правилним реаговањем у кризним ситуацијама; – образложи значај солидарности са људима у невољи; – аргументује значај културе безбедности и пружања прве помоћи; – искаже афирмативни став о људима који су активисти Црвеног крста; – наведе које надлежан за одређене ванредне ситуације и симулира позив хитним службама; – доведе у везу заштиту животне средине са климатским променама и културом безбедности; – разликује безбедно, небезбедно и ризично понашање у саобраћају и примењује мере заштите приликом вожње различитим превозним средствима; – наброји правила којих се треба придржавати у комуникацији током несреће, наведе садржај торбе за случај несреће, поступа према плану евакуације и комуникације; – наброји и објасни мере за ублажавање и смањења ризика од земљотреса, пожара, поплава и екстремних метеоролошких услова; – разликује безбедна од небезбедних купалишта, објасни улогу спасиоца, поступа у складу са правилима понашања на купалиштима и демонстрира поступак самопомоћи у случају грча мишића у води; – наведе принципе и демонстрира пружање прве помоћи на изабраном примеру.	ВЕШТИНЕ ЗНАЧАЈНЕ ЗА УЧЕЊЕ, РАД И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ Вештине критичког мишљења, решавања проблема, доношења одлука. Организационе вештине и вештине управљања временом. Социо-емоционалне вештине: сарадња, комуникација, асертивност, решавање сукоба, препознавање сопствених и туђих емоција,
		ВЕШТИНЕ ЗНАЧАЈНЕ ЗА ИЗГРАДЊУ КУЛТУРЕ БЕЗБЕДНОСТИ Култура безбедности и надлежности за смањење ризика од катастрофа. Климатске промене и заштита животне средине у контексту културе безбедности. Општа безбедност: безбедност у саобраћају; знаци опасности и упозорења (зрачење, биолошка опасност, ЕОС – експлозивни остаци рата, запаливо, хемијски производи). План комуникације и евакуације у случају несреће. Елементарне непогоде: пожари, земљотреси, поплаве, екстремни метеоролошки услови. Безбедност на води. Прва помоћ.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Животне вештине*, као и друге СНА, доприноси остваривању општих исхода образовања и васпитања и развоју кључних и међупредметних компетенција са фокусом на припрему ученика за изазове свакодневног живота. Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Животне вештине*.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм садржи две тематске целине. Прва се односи на вештине које Светска здравствена организација идентификује као неопходне за успешан и здрав живот и које имају велику примену у различитим животним ситуацијама од области школовања, света рада до живота у заједници и успостављања односа са другим људима. Друга тема се односи на вештине које долазе до изражаја у ванредним животним ситуацијама као што су поплаве, пожари, екстремни климатски услови или саобраћајне незгоде. Фокус ове теме је изградња културе безбедности.

Свака тема се обрађује у току једног полугодишта с тим што наставник има слободу да унутар њих планира на који начин и са колико часова ће поједине кључне појмове садржаја обрађивати. Дубину и ширину обраде неког садржаја превасходно одређују исходи дати у програму, као и узраст ученика. Имајући у виду фонд часова, да би се достигли очекивани исходи, предност добијају материјали и активности који омогућавају да се истовремено ради на више кључних појмова. То је могуће не само за садржаје унутар једне теме већ се могу правити везе и између тема, нпр. када се у обради садржаја који се односи на пожар од ученика тражи да користе вештине критичког мишљења, решавања проблема, доношења одлука, комуникације, сарадње, превазилажење стреса, што је садржај прве теме.

Овако конципиран програм одговор је на процену да данашњим ученицима и поред бројних предмета које изучавају у основној школи недостају још нека знања и посебно неке вештине за успешан свакодневни живот препун изазова и опасности. Наравно, припрема за живот великим делом припада породичном васпитању, али то не ослобађа школу одговорности да јача ученике у том смислу.

Да би се планирани исходи остварили, важан је не само садржај, већ и начин на који се он обрађује. Зато рад са ученицима треба да буде разноврстан, подстицајан и да се ослања на школско и ваншколско искуство ученика. Могућности су велике од модификованих мини предавања које могу држати и наставници и ученици, преко различитих презентација, демонстрација, симулација, до играња улога, студије случаја, трибина, посете одговарајућим установама и гостовање стручњака.

Садржаји из програма могу се довести у везу са оним што су ученици учили или уче у другим предметима и изборним програмима. Та веза најизраженија је са програмима *Географије* у петом разреду, где постоје садржаји који се односе на земљотресе, поплаве и климатске услове; *Физичког и здравственог васпитања* у којем се налазе садржаји о значају развоја физичких способности за снажање у ванредним ситуацијама (земљотрес, пожари, поплаве), пружању прве помоћи и планирању дневних активности; *Биологије* у шестом разреду где постоји садржај који се односи на прву помоћ и понашање у складу са климатским параметрима; *Технике и технологије* где је безбедност саобраћаја једна од тема. Осим тога, постоје књижевна дела која су предвиђена програмом *Српског језика*, а могу помоћи у разумевању понашања човека у различитим животним ситуацијама (нпр. последице погрешних одлука, проблеми у комуникацији, понашање човека у стресу). Овај програм се одлично надовезује на програм *Грађанског васпитања* у првом циклусу јер се у трећем разреду обрађује тематска целина *Снага узајамне помоћи* чији су кључни појмови солидарност, волонтирање, Црвени крст.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ВЕШТИНЕ ЗНАЧАЈНЕ ЗА УЧЕЊЕ, РАД И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

У оквиру ове теме садржаји су подељени у три целине. Прва се односи на групу вештина које би се могле назвати когнитивне, другу групу чине организационе, а трећу социјално-емоционалне. Ова подела је програмски неопходна, иако у свакодневном животу све те вештине су међусобно повезане и здружено одређују наше понашање и ефекте које изазивају. Зато већ у процесу увођења у тему треба изабрати примере на којима ће ученици сагледати сложеност различитих животних ситуација и неопходност коришћења различитих вештина да би се постигао жељени циљ као што су сагледавање ствари из различите перспективе, процена последица одлука, разликовање битног од мање битног, или хитног од мање хитног, планирање... У пракси су се показале као врло ефикасне вежбе где се користи техника студије случаја и то баш оних негативних где је особа донела погрешне одлуке, није критички промишљала нити планирала, није имала увид у сопствене приоритете, није препознала сопствене и туђе емоције... Да би дошли до правилног увида ученике треба „водити” кроз пример помоћу низа питања, што је уједно и почетак рада на критичком мишљењу.

Критичко мишљење је окосница прве групе вештина у оквиру ове теме. То је неопходна вештина јер живимо у цивилизацији коју карактерише хиперпродукција информација што често делује ометајуће на процес мишљења, решавања проблема, доношења одлука. Зато је важно да ученици разликују чињенице од претпоставки и неистина, односно да се питају да ли је нешто тачно или не, ко доноси те информације и како их аргументује, да ли постоје и другачије перспективе и да буду осетљиви на нелогичности, недостатак доказа и манипулацију. Када хоћемо да развијемо критичко мишљење код ученика, ми заправо желимо да они развишљају својом главом и да долазе самостално до закључака на основу проверених података, да посматрају ствари из различитих перспектива уважавајући контекст, да имају увид у однос део-целина, да доводе у везу узрок и последицу и да имају увид у ток сопственог мишљења. У току рада на овом садржају ученицима треба да буде јасна разлика између критичког мишљења и критичизма.

Најмоћнији начин за развој критичког мишљења код ученика јесте постављати им питања, неговати атмосферу у којој се одговори могу слободно дати, без квалификације и захтевати од њих да нешто бране или нападају (техника за и против). Ево неких питања које наставник може поставити ученицима: Зашто то мислиш? Ако би се ... догодило, како би...то било? Можеш ли то да објасниш? Дај ми пример за то. Како то можемо да докажемо? Како си дошао/ла до тог закључка? Ко то тврди и на основу чега? Како то изгледа посматрано из другог угла? Само ових неколико питања довољно је за анализу информација које су доступне у медијима и на друштвеним мрежама што ће показати ученицима колико има нетачности, произвољности и манипулације подацима којима смо изложени.

Вештина критичког мишљења је директно повезана са вештином решавања проблема. Ученици на узрасту од 11 до 13 година често бивају заведени појавним аспектом неке ситуације и не успевају да препознају шта је главни проблем, шта је ту битно, хитно па самим тим умањују могућност да га на прави начин реше. Зато треба користити вежбе за препознавање проблема. Наставник треба да изабере ситуацију у којој је проблем близак ученицима, нпр. туча ученика у дворишту школе. То је погодан пример јер се може посматрати из различитих перспектива (ученика, дежурног наставника, одељенског старешине, родитеља), што има више могућности за решавање и што је најважније има више нивоа проблема (однос према дежурном наставнику, међусобни однос ученика, поштовање правила понашања...). Више о критичком мишљењу и решавању проблема може се наћи на сајту <https://www.britishcouncil.rs/programmes/education/>.

Доношење одлука је, такође, вештина потребна свакодневно, у различитим животним ситуацијама, али је посебно важна у оним где доношење одлука има велике и дугорочне последице, као што су нпр. одабир средње школе. И ова вештина директно је повезана са критичким мишљењем и решавањем проблема. Са ученицима треба организовати активности које ће им помоћи да разумеју тај процес, на који начин се одлуке доносе, кроз које фазе се пролази, које су препреке доношењу одлука и како не треба доносити одлуке. Више о томе може се наћи на сајту <https://poslovi.infostud.com/saveti/Donosenje-odluka-Kako-izabrati-najbolju-mogućnost/223>.

Организационе вештине се природно надовезују на претходне кључне појмове садржаја и имају врло широку примену у свему што ученик тренутно ради као и шта ће радити у будућности. Добро развијену ову вештину препознајемо по томе што особа: систематично прикупља, класификује и чува потребне информације; одређује приоритете у раду; ефикасно управља временом; поштује рокове; планира (краткорочно и дугорочно) свој рад; поштује процедуре; има иницијативу у решавању проблема; уредно води евиденцију о свом раду.

Постоје велике могућности да се са ученицима ради на развијању организационих вештина. За те потребе могу се користити духовите мини лекције из књиге Јасминке Петровић и Ане Пешићкан „Све о (не)учењу: Како постати и остати глуп (у 39 лекција)”. Ту се могу наћи примери о томе како планирати учење на часу и

код куће, у које време и на ком месту, како комбиновати различите садржаје, повезивати градиво, лакше запамтити, водити рачуна о потребном материјалу и условима за рад, уклонити могуће омета-че, како распоредити учење, од чега почети...

Како ученици не би дошли до погрешног закључка да су организационе вештине важне само за учење, треба вежбати и на примерима из других сегмената њиховог живота. У наставку је дат пример једне такве вежбе.

Наставник чита текст „Ученици 8. разреда једне основне школе желели су да последњи наставни дан обележе журком у дворишту школе. Група осмака је средином маја анкетирала ученике 8. разреда и након што су утврдили број заинтересованих и на који начин желе да обележе тај дан (уз музику коју би пуштао ди-џеј), саопштили су своју идеју одељенским старешинама. Када су са старешинама утврдили правила понашања на том догађају (која су се односила на одржавање реда и удаљавање оних који тај ред ремете, као и на забрану употребе алкохола и пиротехнике), представници осмака су, са својим одељенским старешинама, за-казали разговор са директором школе ради добијања дозволе за организацију једног таквог догађаја. Директор је, након што су му представили своју иницијативу, дозволио да се догађај организује у време када нема наставе и у присуству одељенских старешина. Од ученика је очекивао да му до следеће недеље саопште термин када ће журка почети и завршити се, који број ученика ће бити присутан, ко ће бити задужен за музику, а ко за одржавање реда. Пошто су испоштовали све услове, журка у дворишту школе одржана је у предвиђеном термину у лепом расположењу и без икаквих проблема”. Након читања текста наставник поставља ученицима питања како би дошли до увида који су кључни елементи организације оваквог великог догађаја. Могућа питања су: Када су ученици почели са организацијом журке? Које су информације ученици прикупили пре него што су добили дозволу за организацију журке? О којим приоритетима су морали да воде рачуна да би организовали журку? Која су задужења морали да планирају и којих правила понашања и процедура да се придржавају? Да ли је осмацима било свеједно када ће се журка одржати? Да ли су испоштовали рокове које им је дао директор и која су сами одредили? Шта су биле њихове могућности, а шта ограничења? Које су све ученици обратили да би журка била одобрена и одржана?

Након разговора ученици се деле у групе где ће свака од њих добити неки посао који треба да обави. Задатак група је да направе план рада у којем ће навести које информације је потребно прикупити, коме ће се обратити, којих приоритета ће се држати, како процењују сопствене могућности и ограничења, каква ће им бити динамика рада и рокови, који ресурси су им потребни (материјални и људски) и како ће до њих доћи, какву ће поделу рада направити, како ће водити евиденцију. Као помоћ у раду наставник може да направи неку врсту формулара са кључним елементима организације посла и управљања временом који ће бити „водич” ученицима у овој вежби.

Ради повезивања организационих са вештинама критичког мишљења, доношења одлука и решавања проблема, добродошле су и вежбе за препознавање приоритета (шта ја заиста желим, које су моје потребе у вези са тим, шта осећам...), и за сагледавање сопствених јаких и слабих страна у конкретној ситуацији (SWOT анализа). За узраст ученика петог и шестог разреда прикладно је такву вежбу радити на задату тему као што су како до бољих оцена или како постићи боље резултате у спорту, музичкој школи и сл. Више о томе може се наћи на <https://poslovi.infostud.com/saveti/Kako-da-prepoznate-prioritete-i-planirate-u-skladu-sa-njima/361>.

Трећи кључни појам садржаја у првој теми односи се на социо-емоционалне вештине, које заједно са когнитивним и организационим вештинама значајно доприносе да особа буде успешна и задовољна. Школа и породица су место интензивне социјалне и емоционалне интеракције и самим тим велики „простор” за наста-нак конфликта и изложености притисцима. Зато Светска здравствена организација велику пажњу поклања развоју социјалних вештина, пре свега комуникацији, решавању конфликта, затим управљању емоцијама и превазилажењу стреса.

Рад на овим вештинама захтева већи опрез него што је то случај код когнитивних и организационих, те треба избегавати вежбе где би се ученици могли осетити неугодно или угрожено. За те потребе погодне су драмске радионице јер се реализују у *као да ситуацијама*.

Са ученицима треба радити на препознавању сопствених и туђи осећања и вези која постоји са решавањем проблема и доношењем одлука. Ради сагледавања ситуације из другог угла и разумевања туђих осећања може се користити радионица из књиге „Учионице добре воље” по имену „Кад станем у туђе ципеле”.

Рад на вештини комуницирања пружа велике могућности и ученици обично у њима радо учествују. Као подстицај за разговор може се користити неки од бројних клипова. За узраст ученика у 5. и 6. разреду посебно је погодан анимиран филм „Мост” доступан на линку <https://www.youtube.com/watch?v=P1900TBJ7q8&index=13&list=PLcp-zjbR-kZ7a5WU63KCheDY8234SUPgr&t=0s>. Очекивани исход рада је да ученици разликују конструктивну комуникацију од оне која то није и да повезују настанак и разрешење конфликта са начином на који се комуницира. Код конфликта може се радити на тзв. неутралним али и личним уколико постоје ученици који су спремни да то поделе са групом. Све активности треба да воде унапређивању вештине ученика да активно слушају и да бирају речи које користе у комуникацији. За те потребе погодна је радионица „Како нас други слушају” или „Може ли се сукоб решити” из „Учионице добре воље” као и спот МУП-а РС „Бирај речи хејт спречи” који је доступан на следећем линку <https://www.youtube.com/watch?v=eHW23wa7Sgc>

У оквиру овог кључног појма ученици треба да се упознају, на основном нивоу, шта је асертивност и како се одупрети притиску, посебно вршњака. Није потребно да ученици користе реч асертивност али је потребно да имају вештину да се боре за своја права и интересе на начин који друге не угрожава. У циљу освешћивања механизма путем којих окружење, нарочито вршњачка група, утичу на појединце и њихово понашање може се реализовати и радионица, такође из „Учионице добре воље”, под називом „Наговорили су ме...”.

По свом садржају поред наведених књига погодне су и следеће: *Мој планер личног развоја – ПланУМ*, А. Шаровић Атанасовски; *Од сутра не одуговлачим! (Али стварно!)*, П. Еспеланд, Е. Вердик; *Твој дан без стреса*, Х. Бекер; *Конфликти и шта са њима*, Д. Плут, Љ. Маринковић.

ВЕШТИНЕ ЗНАЧАЈНЕ ЗА ИЗГРАДЊУ КУЛТУРЕ БЕЗБЕДНОСТИ

За увођење ученика у тему треба користити материјале који на реалистичан начин приказују колико су неке ситуације опасне. Треба комбиновати материјале који говоре о локалним, регионалним и глобалним догађајима. Наставник их може наћи на платформи Црвеног крста Србије www.sigurnijeskoleivrtici.rs <http://p531995.mittwaldserver.info> и на сајту Сектора за ванредне ситуације Министарства унутрашњих послова <http://prezentacije.mup.gov.rs/svs/>. Након тога ученицима треба обезбедити да истражу своје мисли и осећања у вези са оним што су видели. Уколико међу ученицима има оних који су нешто од тога и лично доживели (нпр. поплава, пожар), а желе то да поделе са групом, треба их укључити у активност водећи рачуна да то не буде за њих непријатно.

У оквиру ове тематске целине садржаји су дати у седам кључних појмова. Починье се са појмом култура безбедности и ко о томе треба да брине у складу са изјавом коју је дао Нелсон Мендела. Он је рекао да се сигурност и безбедност не дешавају сами од себе, већ су резултат колективног одговора и друштвеног улагања. Катастрофе, односно елементарне непогоде и технич-ко-технолошке несреће, не можемо увек да предвидимо и могу нас задесити било када, било где. Несреће не погађају на исти начин све средине, али оно што је заједничко за све несреће јесте да старији и деца представљају посебно осетљиве групе. Истраживања у свету су показала да научени правилни поступци којих треба да се придржавамо у ситуацијама избијања неке елементарне непогоде представљају разлику између живота и смрти. Зато је јако битно да у најранијем добу почнемо да стичемо знања и вештине за

правилно превентивно и реактивно понашање пре, током и након различитих елементарних непогода и других опасности, које нам остају за цео живот. Активности треба да буду усмерене на усвајање знања и развој вештина о безбедносним поступањима, као и да емотивно јачају ученике да буду присебни у таквим ситуацијама и спремни да примене стечена знања и вештине.

Поред стицања знања и развоја вештина код ученика који похађају ову слободну наставну активност могуће је као резултат рада на часовима припремити неке материјале који ће допринети подизању културе безбедности школе, као што су нпр. прављење информативног кутка за смањење ризика од катастрофа где би били постери или презентације о правилима понашања током различитих елементарних непогода, списак телефона хитних служби и сл.

За рад на првом кључном појму садржаја ове теме може се користити филм „Наш свет, наши изазови“ <https://www.youtube.com/watch?v=zhYMCs6TqQE> који приказује изазове са којима се данашњи свет суочава (климатске промене, елементарне непогоде). Циљ је да ученици разумеју зашто је битно да сваки грађанин поседује вештине за деловање пре, током и након што се несрећа догоди и да науче које институције и организације служе грађанима у заштити безбедности (Ватрогасци спасиоци, Полиција, Војска, Црвени крст, Цивилна заштита и друга удружења и организације од интереса за заштиту и спасавање). У циљу препознавања снага система за смањење ризика од катастрофа у Републици Србији, како је званичан израз за њих, наставник може упутити ученике да на свом локалу истраже (рад у паровима или малој групи) где се налазе те службе, које послове обављају, односно за шта су надлежне, колико људи запошљавају, какву опрему користе и сл. Осим тога, може се организовати гостовање особе која брине о безбедности грађана или реализовати радионица „Нацртај/направи свој грб“ која се налази у Националном каталогу ресурса за сигурније школе и вртиће који је припремљен од стране Црвеног крста Србије. Када ученици буду овладали основним знањима о култури безбедности и снагама система за смањење ризика од катастрофа може се спровести још једна активност. Ученици могу направити неколико питања из те области помоћу којих би утврдили колико њихови родитељи о томе знају.

Други кључни појам садржаја односи се на заштиту животне средине и климатске промене. Многе катастрофе (пожари, поплаве, зрачење, екстремни метеоролошки услови...), директно произилазе из лошег односа човека према животној средини. У раду са ученицима може се користити анимирани филм MAN доступан на линку <https://www.youtube.com/watch?v=WfGMYdalCIU>, или неки други филм о климатским променама и њеним последицама на човечанство. После гледања таквих филмова обавезно је са ученицима разговарати како они виде проблем и, што је још важније, како виде решење. У току разговора упознати ученике са прогнозама научника у вези са климатским променама, пружити им конкретне податке и њихов извор. Позвати се на оно што ученици већ знају о овом проблему, што су учили у другим предметима, што су сазнали из медија.

У циљу подстицања ученика на акцију за смањење климатских промена и заштиту животне средине наставник може реализовати радионицу „Заштити свет“ која је намењена и за старије основце, а припремљена је од стране Црвеног крста Србије и налази се у Националном каталогу ресурса за сигурније школе и вртиће. Такође, може се успоставити сарадња са локалним предузећем које је одговорно за одвожење отпада, постављање или прављење канти за рециклажу или разврставање отпада. Ученици треба да се упознају како раде таква предузећа, које проблеме имају и у ком правцу очекују да ће се питање отпада, кога је све више, решити. Ради јачања личне одговорности могу се направити чек листе ствари којих ученици треба да се придржавају како би дали допринос смањењу последица климатских промена. Чек листе требало би проверавати периодично како би се утврдило у којој мери се ученици придржавају правила.

Трећи кључни појам садржаја односи се на општу безбедност, која обухвата правилно поступање у свакодневним активностима, при учествовању у саобраћају, при позивању хитних

служби, кад се уоче основни знаци опасности који обавештавају или упозоравају на одређену опасност (хемијска опасност, биолошка опасност, опасност од пожара, запаљива материја, експлозивни остаци рата – ЕОР). У оквиру овог садржаја ученици треба да овладају комуникацијом са хитним службама јер није довољно само знати кога треба позвати, већ тој служби треба дати што више релевантних информација како би могле ефикасно да делују. Табела испод погодна је за рад са ученицима посебно при коришћењу технике играње улога.

Пре позива хитне службе требало би да:	Када позовеш хитну службу треба да се:
– процениш место незгоде; – осигураш сопствену безбедност и безбедност осталих присутних; – процениш стање унесређених и утврдиш да ли је некоме живот озбиљно угрожен; – провериш да ли је особа свесна, да ли дише, да ли јако крвари, да ли сме да се помера; – пружиш мере неопложне помоћи; – ослободиш дисајне путеве, примениш мере оживљавања, зауставиш крварење.	– представиш и кажеш: – шта се догодило; – када се догодило; – каква врста несреће се десила; – колико је људи повређено, њихове повреде и предузете мере; – колико је људи угрожено; – где се несрећа десила; – да ли опасност и даље постоји; – оставиш контакт телефон – сачекаш оператера да ти каже како даље да поступаш.

Следећи кључни појам садржаја односи се на план комуникације и евакуације. План евакуације чланова домаћинства или заједнице помоћи ће сваком члану домаћинства/заједнице да се евакуише из свог дома у ситуацијама које то захтевају на најсигурнији начин и што је брже могуће. Планом евакуације су унапред дефинисани путеви кретања и коначно зборно место, односно место које је безбедно за прикупљање свих евакуисаних. План комуникације у случају несреће служи за олакшавање комуникације и одржавање контакта са члановима домаћинства, као и прослеђивање битних информација. Дobar план комуникације помоћи ће нам да смањимо панику, ризик и потенцијалне последице несреће. У раду на овом садржају могу послужити примери где је паника људи довела до смртних исхода. Да би ученици схватили како се такве ситуације предупредјују, заједно са наставником могу да припреме нацрт плана евакуације и комуникације из учионице до безбедног места, увежбају евакуацију ученика из школе, наведу садржај торбе у случају несреће. Може се користити анимирани филм на енглеском језику који ће ученици уз малу помоћ наставника лако пратити а доступан је на сајту <https://www.youtube.com/watch?v=UmiGvOha7As>.

Више о припреми породичног плана реаговања у случају несреће може се наћи на сајтовима <https://www.youtube.com/watch?v=kE3XAwR412I> и <https://www.youtube.com/watch?v=hs2prs9xVk8>.

Осим тога, наставник може реализовати са ученицима неке од радионица (Направи свој план, Спреман/на за покрет, Сви за једног, један за све) које се, такође, налазе у Националном каталогу ресурса за сигурније школе и вртиће.

Следећи кључни појам садржаја односи се на елементарне непогоде и то на пожар, земљотрес, поплаву и екстремне метеоролошке услове. Ови садржаји су, у односу на претходне, ближи ученицима, јер су неки од њих, или од чланова њихових породица, имали и лична искуства. Међутим, то не значи да знају како се треба правилно понашати у таквим ситуацијама, те је, поред стицања знања, важно радити на развоју вештина.

Што се тиче земљотреса, ученици треба да овладају правилима понашања и проналажењем безбедног места. У раду се може користити радионица „Сигурна места у затвореном простору/школи/вртићу“, која се налази у Националном каталогу ресурса за сигурније школе и вртиће. Ученицима се може препоручити, уколико желе, да погледају неки од филмова са тематиком земљотреса и да на часу размене утиске.

За увођење ученика у садржај који се односи на пожар, наставник може користити различите материјале (слике, филмове, новинске чланке, статистичке податке о пожарима у свету и нашој земљи...), а може организовати гостовање ватрогасца или посету најближој ватрогасној станици. Ученицима би био интересантан и разговор са особом која је имала лично искуство са пожаром и

жели да га подели са другима. У Националном каталогу ресурса за сигурније школе и вртиће налази се пригодна радионица „Пожарни троугао”. Ученици треба да буду упознати са карактеристикама пожара на отвореном и у кући, као и са правилним начином понашања у таквим ситуацијама. Више о шумским пожарима налази се на сајту https://www.youtube.com/watch?v=_bNLtjHG9dM.

Рад на поплавама може започети снимком бујичних поплава у источној Србији, доступном на сајту <https://www.youtube.com/watch?v=T5fWhc-adVk> HYPERLINK који ни кога неће оставити равнодушним. Затим се може реализовати радионица „Ударне вести” која се налази у Националном каталогу ресурса за сигурније школе и вртиће. Као и код других елементарних непогода, ученици треба да буду упознати са корацима којих се треба придржавати у случају најаве поплаве и у случају поплаве. За те потребе може се користити анимирани филм доступан на сајту <https://www.youtube.com/watch?v=43M5mZuzHF8>. Уколико је у средини где живе ученици било скоро поплава, може се одвојити време за размену искустава и анализу погрешних реакција и њихових последица.

Кључни појам садржаја који се односи на екстремне метеоролошке услове ученицима се лако може приближити навођењем неких података на глобалном, регионалном и локалном нивоу. Могу се пронаћи атрактивне приче и занимљивости, као што је она да је у средњовековној Европи, због муња, једно од најопаснијих „занимања” било звонар у цркви. Само у Француској су од 1753. године до 1786. године громови 386 пута ударили у црквене торњеве, при чему су настрадала 103 звонара, због чега је законом било забрањено оглашавање црквених звона у току грмљавине. Уз причу може се користити приказ муња у реалном времену на сајту <https://euweather.eu/radar.php?en> Интересантан је и податак да је највећи град пао у Бангладешу 1986. године. Тежина појединих ледених кугли била је чак 13,6 килограма. Приликом ове непогоде погинуло је пет људи, а повређено око 225. Наставник треба да се потруди да пронађе оно што је у тој средини релевантан податак у вези елементарних непогода. Нпр. о снежним наносима на коридору 10 у Србији 2014. године ученици могу да погледају на сајту <https://www.youtube.com/watch?v=hYFPfFiOcM>, а о активностима Црвеног крста у спасавању људи из сметова на <https://www.youtube.com/watch?v=Xo5YNa0VqNw>.

Безбедност на води је добила место у овој теми зато што још увек велики број људи страда утапањем. Процене су да се годишње у свету утопи око 320.000 људи. Република Србија спада у земље са просечним бројем утапања током године, али су то такође велике непотребне жртве. За увођење у појам могу се користити материјали доступни на линковима: <https://www>.

[youtube.com/watch?v=HesWX4CAWnY](https://www.youtube.com/watch?v=HesWX4CAWnY) и <https://www.youtube.com/watch?v=B3Vmu-iaub0> где је приказана активност Црвеног крста Србије у области спасавања на води. Наставник може реализовати радионицу „Правила понашања на купалишту” која се налази у Националном каталогу ресурса за сигурније школе и вртиће. У раду на овом садржају највише треба користити примере из локалне средине где ученици живе са фокусом на разликовање безбедних и небезбедних купалишта, разумевање улоге спасиоца и упознавање са начинима пружања самопомоћи у ситуацијама грча мишића. Посебну пажњу треба посветити разговору о распрострањеном убеђењу да добри пливачи не могу доћи у ситуацији да буду у опасности на води, што није тачно.

Рад на овој теми природно се завршава садржајем који се односи на Прву помоћ. Циљ је развој позитивног става према пружању помоћи људима у невољи, стицање знања о основним принципима прве помоћи, о основним средствима за пружање прве помоћи као и овладавање неким основним вештинама примерено узрасту ученика и броју часова који се могу одвојити за вежбање. У Националном каталогу наставник може наћи радионице и за овај кључни појам. У раду на овом садржају треба се ослањати на знања о грађи и функцији људског организма која су ученици стекли из биологије. Уз прву помоћ повезују се појмови самопомоћи и узajамне помоћи. Ученици треба да се упознају на који начин могу постати волонтери Црвеног крста и учествовати у пружању Прве помоћи, као и такмичити се.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како предвиђају последице, како критички промишљају, чиме се руководе у процесу доношења одлука, како комуницирају. У складу са исходима, тамо где се очекује знање или нека вештина прикладно је да се то провери у форми квиза, улазних и излазних тестова, презентације, писања есеја и др. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*, а успех се изражава описно (*истиче се, добар и задовољава*). Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати.

МЕДИЈСКА ПИСМЕНОСТ

Циљ учења слободне наставне активности *Медијска писменост* је да подстакне развој медијске културе ученика и допринесе јачању способности разумевања, деконструкције и креирања медијских садржаја, које ће ученику помоћи за даљи когнитивни, емоционални и социјални развој у савременом медијацицентричном окружењу.

Разред **шести**
Годишњи фонд часова **36**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја
Компетенција за целоживотно учење Комуникација Рад са подацима Дигитална компетенција Решавање проблема Сарадња Одговорно учешће у демократском друштву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини Естетичка компетенција Предузимљивост и оријентација ка предузетништву	– идентификује/процени комуникацијски процес у односу медији – публика (корисници); – разликује традиционалне и нове медије поредећи начине пласирања порука; – упоређи основне особености различитих медија и изводи закључке о функцијама медија; – опише и анализира своје медијске навике; – разликује медијске садржаје од стварности, идентификујући их као конструкте стварности; – деконструише једноставније примере медијских порука; – одговорно креира једноставније медијске садржаје.	ПОЈАМ И ФУНКЦИЈЕ МЕДИЈА И Медији и публика (корисници). Традиционални медији (штампа, радио, телевизија, филм) и нови медији (интернет). Улога и место медија у савременом друштву. Медијске навике (<i>Мој медијски дан</i>). ДЕКОНСТРУКЦИЈА И КОНСТРУКЦИЈА МЕДИЈСКЕ ПОРУКЕ Медијски садржаји као конструкти стварности. Деконструкција и конструкција медијских порука.
	– критички вреднује оглашавање у различитим медијским садржајима и препознаје профит као основни циљ; – наводи примере манипулације у медијским садржајима којима се подстичу куповина и потрошња, одређена осећања, вредности и ставови потрошача. – разликује функције и могућности мобилних дигиталних платформи; – идентификује недостатке и предности мобилног телефона као уређаја за комуницирање, информисање и забаву; – препознаје сврху и начин функционисања претраживача „на мрежи” и агрегатора садржаја; – вреднује и разврстава једноставније примере информација са интернета према изворима из којег потичу, делећи их на поуздане и непоуздане; – препознаје ризично понашање на друштвеним мрежама.	ОГЛАШАВАЊЕ Комерцијални медијски садржаји у различитим медијима (рекламе, скривене поруке намењене пласирању одређених идеја, садржаја и животних стилова). Профит као циљ оглашавања. тицај медијских садржаја на осећања, вредности и понашање публике – куповину и потрошњу. МЕДИЈСКИ САДРЖАЈИ НА МОБИЛНИМ ДИГИТАЛНИМ ПЛАТФОРМАМА И ПРЕТРАЖИВАЊЕ НА ИНТЕРНЕТУ Комуникација у дигиталном окружењу. Поузданост и веродостојност информација на интернету. Претраживачи „на мрежи” и агрегатори садржаја. Вредновање и селекција доступних информација. Персонализована претрага на Гуглу. Анализа апликација на мобилном телефону. Зависност од мобилних телефона.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Медијска писменост* доприноси остваривању општих исхода другог циклуса образовања и васпитања, као и развоју кључних и међупредметних компетенција. Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Медијска писменост*.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм се ослања на компетенције развијене у првом циклусу образовања и васпитања, теме и активности изборног програма *Грађанско васпитање* у претходним разредима, као и на богато ваншколско искуство ученика и наставника са медијима.

Програм *Медијска писменост* обухвата четири тематске области. Услед уважавања методичког принципа поступности, наведене области обавезују утврђени редослед када је реч о прве две теме из програма (*Појам медија и њихове функције* и *Деконструкција и конструкција медијске поруке*), а преостале две теме наставник може обрадити и другим редоследом, у складу са могућностима и интересовањима ученика, као и техничким могућностима и опремљеношћу дидактичким средствима.

Основни задатак наставника који остварује овај програм је да подстиче интересовање ученика за аналитички приступ медијским садржајима и развија одговорно понашање ученика приликом креирања и објављивања медијских порука путем друштвених мрежа и телефонских апликација.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Моћ медија стоји у чињеници да су медији данас креатори друштвене и индивидуалне стварности. Медији могу дати значај обичним људима и обичним догађајима, утицати на стварање друштвене историје. Место и улога медија у глобалној култури с почетка 21. века захтева нови приступ учењу, усклађен са великим медијским и технолошким променама. Нова епоха подразумева способност критичке перцепције моћних слика мултимедијалне културе, разумевање њиховог значења, као и развијену вештину комуникације и продуковања медијских порука. Културни контекст савремене епохе условио је појаву *медијске писмености*, уже области образовања о медијима и за медије, која има есенцијални значај за активно учење у грађанском друштву у новом миленијуму.

Богато свакодневно искуство ученика са медијима, пре свега путем друштвених мрежа и апликација на мобилним телефонима, одличан су ресурс за њихово упознавање са темама и циљевима програма. У процесу остваривања наставе посебно се подстичу:

1) **интерактивност**, која се потврђује у договарању наставника и ученика о динамици и начинима реализације тема, иницијативи и активном учењу ученика у активностима, предлагању илустративно-демонстративних дидактичких средстава, попут медијских садржаја које ученици свакодневно прате на интернету и сл.;

2) **рад у групама** као облик рада који подстиче развој компетенције за комуникацију и сарадњу, значајне за разумевање феномена медија;

3) **креативност**, која се развија кроз стваралачки однос према медијима и активности конструкције медијских порука, надовезане на активности деконструкције медијских садржаја и

4) **пројектна настава**, која омогућава синтезу истраживачког и стваралачког приступа медијима, јачање сарадње, иницијативе и предузетничких могућности ученика.

Уводне активности могу бити засноване на разговору о личним искуствима са медијима – праћењем, креирањем, објављивањем и дељењем својих медијских садржаја и садржаја које су креирали други. Поред упознавања ученика са основним темама предмета, циљ активности је и стицање увида у медијске навике ученика, интересовања, вредности, као и однос према медијима.

Питања за вођени разговор требало би да буду подстицајна за брзо и активно укључивање свих ученика у тему. Вођени разговор можете започети овако:

- Колико сте у овом тренутку удаљени од свог мобилног телефона?
- У којим ситуацијама не носите са собом мобилни?
- Који је ваш рекорд у раздвојености од телефона? Колико

сати/дана је то трајало? Како сте се тада осећали? Шта вам је највише недостајало?

– Ко је од вас доживео да му привремено одузимање телефона буде казна коју су изrekli родитељи?

– Ко је од вас куповина новог мобилног телефона била награда или поклон за рођендан/одличан успех/пласман на такмичењу?

– Размислите које садржаје најрадије пратите на телефону. Шта пратите на Јутјубу? Које видео-игрице играте? Ко игра са вама?

– Које речи најчешће укуцавате у претрази на интернету?

– Колико вам интернет помаже у добијању информација?

– Како се информисете? Шта читате/гледате/слушате?

– Како се информишу ваше баке и деке? Како се информишу ваши родитељи? Хајде да укрстимо изворе и начине информисања! Нека се ваши родитељи и баке и деке информишу на начин на који ви радите, а ви на њихов омиљени начин информисања! Замислите један такав дан! Зашто вам је таква ситуација смешна? Како би изгледао живот ваших бака и дека да проводе једнак број сати дневно као ви, гледајући у дисплеј телефона? Шта би на тај начин пропустили? Шта ви пропустили, а шта добијате проводећи толико времена уз медије? Размислите.

– Нека свако на листу папира напише три информације које му прво падну на памет, а које је данас сазнао путем радија, телевизије, новина или интернета! Зашто је тако тешко сетити се само три информације из медија? Колико сте их данас прочитали, чули, видели? Шта закључујемо – колико смо свакодневно у контакту са медијима?

– Као што нам је способност читања и писања слова (*алфанумеричка писменост*) омогућила да прочитамо све информације које сте навели, *медијска писменост* ће нам помоћи да све што смо прочитали, чули и видели, **у потпуности разумемо**. Да бисмо у томе успели, потребно је да развијемо неке посебне способности. Разговор је једна од најстаријих и најснажнијих човекових потреба, која потиче из човекове жеље да комуницира и гради везе са другим људима. Вежбе замишљања део су стваралачког односа према настави и имају вишеструку улогу – осим што опуштају ученике и подстичу на излагање сопствених идеја и осећања, истовремено граде и поверење према наставнику и другим ученицима, као и позитиван однос према настави уопште. На крају вођеног разговора, наставник на приступачан начин представља ученицима теме којима ће се у оквиру програма бавити и активности које планира, најављујући ученицима могућност да и сами учествују у предлагању начина обраде, активности, задатака, као и дидактичких средстава.

ПОЈАМ И ФУНКЦИЈЕ МЕДИЈА

Кључни значај за развијање медијске писмености појединца имају базична знања о начинима функционисања медија. Од наставника се очекује да ученике подстакне на стицање основних знања о медијима, која ће бити полазиште за све будуће активности из медијске писмености. Због тога је важно усмерити наставне активности које прате ову тему ка следећим закључцима ученика:

– медијски садржаји се размењују путем медија, који се деле на традиционалне или старе (штампа, радио, телевизија, филм) и дигиталне (оне за које је потребан интернет);

– основне функције медија су да информишу јавност, образују и шире културне вредности, али и да је забаве;

– медији имају важну улогу у креирању ставова друштва о разним појавама и људима.

Активности могу да подразумевају колективну анализу медијских навика ученика и самовредновање, уписивањем у одговарајућу табелу свог избора медија и медијског садржаја, као и времена утрошеног уз медије у току једног дана. Активност има за циљ да ученицима помогне у стицању увида у сопствене медијске навике и утрошено време уз медије.

ДЕКОНСТРУКЦИЈА И КОНСТРУКЦИЈА МЕДИЈСКЕ ПОРУКЕ

Остваривањем наставних активности у оквиру ове теме, приступа се кључним питањима медијске писмености. Све наставне активности требало би да воде ка следећим закључцима ученика:

– медијски садржаји нису стварност, већ *конструкт стварности* – приказ стварности који је неко са одређеним циљем осмислио;

– тај приказ стварности може бити близак истини или далеко од ње;

– медијске садржаје не разумеју сви примаоци на исти начин;

– сви медијски садржаји имају циљну групу (публику) којој су намењени, што одређује њихова изражајна средства, облик, начин на који су упућени публици итд.;

– медијски садржаји се стално морају преиспитивати и проверавати.

За обраду теме одговарајућа активност је анализа новинског текста или другог медијског садржаја (ТВ или радио-емисије, садржаја са Јутјуба и сл.). Пожељно је да ученици индивидуално или групно одаберу одређени медијски садржај и припреме га за час. Вођени од стране наставника, ученици на примеру одабраног медијског садржаја одговарају на питања кључна за деконструкцију медијске поруке, у форми која је усклађена са њиховим когнитивним могућностима у том узрасту:

– Ко је осмислио и упутио овај медијски садржај публици? Ко је та особа/група људи?

– Која средства су употребљена да би се привукла моја пажња? Што сте у том медијском садржају одмах уочили?

– На који начин ће људи другачији од мене разумети исту медијску поруку? Како би је разумели моји родитељи, а како моји најстарији чланови шире породице?

– Зашто је та порука послата? Шта се њеним упућивањем постигло?

– Како су представљени догађаји, простор и људи? Шта је представљено као посебно лепо/ружно, а шта није поменуто, амогло је да буде? Какав начин живота се овом медијском поруком представља као бољи од других?

Методички је пожељно сваку критичку анализу и деконструкцију медијских садржаја заокружити активностима констатације медијских порука. Такве активности обухватају групно или индивидуално креирање медијских садржаја на основу стеченог знања о деконструкцији медијских порука. Задаци за ученике као почетни корак подразумевају јасно дефинисање циља поруке и публике којој се обраћају.

ОГЛАШАВАЊЕ

Ову тему наставници могу да обраде на различите начине: разговором, планираним активностима, малим истраживачким задацима. Кључно је утврдити колико су ученици изложени рекламним порукама. Може се почети питањима:

– Где најчешће срећете рекламне поруке?

– Да ли у школи или на путу од куће до школе срећете поруке које нешто оглашавају?

– Да ли уочавате поруке на предметима у учионици (свеске, оловке, флашице воде, одећа, обућа...)?

– На који начин рекламе привлаче пажњу?

Могуће је реализовати мали пројекат – анализа телевизијске рекламе. Ученике је могуће поделити на групе где ће једна установити који се производи најчешће рекламирају, друга колико информација заиста можемо добити гледајући рекламу, а трећа колико је у рекламама заступљена машта, а колико стварност.

Могуће је урадити и „домаћи задатак”: На путу од куће до школе забележи рекламе које примећујеш и покушај да одговориш на питања:

– Где се реклама налази?

– Шта рекламира оглас?

– Да ли се у твојој породици користи тај производ?

– Да ли мислиш да ове рекламе имају некакав утицај на тебе?

– На који начин можеш да се супротставиш осећању ускраћености? (Шта из нематеријалног света може да замени потребу за рекламираним производом?)

Важно је да ученици схвате разлику између идеалне слике које реклама пружа (продаја идеје и фантазије) и стварног живота. Такође, могуће је разговарати са ученицима да ли постоји нешто нематеријално што ће надоместити осећање ускраћености ако неки производ немамо.

МЕДИЈСКИ САДРЖАЈИ НА МОБИЛНИМ ДИГИТАЛНИМ ПЛАТФОРМАМА И ПРЕТРАЖИВАЊЕ НА ИНТЕРНЕТУ

Ову тему наставници могу да обраде са ученицима кроз разговор и истраживачке задатке. Пожељно је да отвореним питањима подстакну дискусију о томе које мобилне дигиталне платформе ученици познају и како их користе. Ученици могу да говоре о томе

зашто су им корисне и занимљиве – размена информација са вршњацима, договарање, дружење. Пожељно је да се развије разговор о томе да ли мобилне дигиталне платформе могу да буду од користи за процесе учења, да ли су им нешто значиле у периоду пандемије када се није ишло сваки дан у школу. Други део дискусије треба да иде у правцу уочавања негативних страна мобилних дигиталних платформи. Наставници могу да поставе питање колико времена проводе на платформама а колико у непосредном дружењу. Шта им причињава већу радост – када се друже и размењују поруке на платформама или када се виде и разговарају, играју се, баве се спортом или неком другом активношћу. Потребно је покренути и питања зависности од мобилних дигиталних платформи, тако да ученици најпре освесте тај појам, разумеју шта значи а онда промисле о свом коришћењу платформи, времену које ту проводе. Са ученицима треба разговарати и о томе да ли на платформама ступају у контакт само са вршњацима које познају или и са непознатим особама. Питати их да ли знају какви ризици постоје ако прихватају за пријатеље особе које иначе не познају, да ли знају шта су то лажни профили, скренути пажњу да никако не треба да пристају да размењују фотографије или да се налазе уживо са особама које су упознали на дигиталним платформама.

Ученици треба да усвоје став да нису све информације које добијају са интернета поуздане/веродостојне. Који год претраживач или агрегатор да изаберу, важно је да разумеју да претраживање појмова и прикупљање података у дигиталном окружењу мора да буде повезано са разграничењем објективних и проверених чињеница од нетачних информација, личних ставова, предрасуда и дезинформација. На понуђене резултате у претрагама могу утицати различити утицаји као и алгоритми који се ослањају на понашање корисника уређаја у дигиталном окружењу. Уводна вежба стога може бити одређени појам који ће наставник изабрати, а ученици „претражити” на својим уређајима (компјутерима или телефони-ма). Уколико су у прилици да упореде резултате, увидеће да су добили различите изворе.

Питања могу бити:

1. Које претраживаче или агрегаторе садржаја користите најчешће и због чега?

2. До којих врста информација долазите?

3. Да ли је увек могуће наћи аутора садржаја и информација?

4. Да ли и како проверавате информације до којих сте дошли путем онлајн претраживача?

Пример за задатак:

Наставник дели ученике у групе од три до пет чланова. Свака група користи други претраживач (Гугл, Јаху, Бинг) и на различитом уређају – школском рачунару, свом мобилном телефону, лаптопу... Свима се задају исти појмове за претраживање. На следећем часу свака група представља првих десет резултата претраге.

1. Који резултати су увек наведени први? Како су означени, да ли је јасно назначено да су у питању спонзорисани, плаћени резултати?

2. Да ли се тим резултатима верује мање или више од осталих који нису спонзорисани?

Суштина је да ученици разумеју да претраживачи могу фаворизовати одређене садржаје (плаћене у односу на бесплатне; пожељније од мање пожељних, а да се примењују и алгоритми који откривају лично понашање у дигиталном окружењу). Стога је важно да се добијене информације провере у веродостојним изворима (уџбеницима, енциклопедијама, речницима...).

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, документују итд. Постигнућа ученика се, дакле, прате и вреднују формативно: током целог процеса.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиди последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међу-

собно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. За неке садржаје прикладни су и други начини провере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

ВЕЖБАЊЕМ ДО ЗДРАВЉА

Циљ учења слободне наставне активности *Вежбањем до здравља* је да ученик овлада знањима, развије вештине и формира ставове и вредности од значаја за одговоран однос према сопственом здрављу, физичком вежбању и здравим животним навикама.

Разред **шести**
Годишњи фонд **36 часова**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја
– Компетенција за целоживотно учење – Комуникација – Рад са подацима и информацијама – Дигитална компетенција – Решавање проблема – Сарадња – Одговоран однос према здрављу – Одговоран однос према околини – Одговорно учешће у демократском друштву	– дефинише појам здравља, разликује физичко, ментално и социјално здравље и образлаже утицај вежбања на здравље; – упоређи специфичности вежбања у спорту и ван спорта; – разликује правилно од неправилног вежбања и планира сопствене физичке активности у складу са потребама, могућностима и интересовањима; – има увид у сопствене разлоге вежбања и истрајава у вежбању; – препозна ситуације у којима не сме да вежба; – препозна утицај различитих вежбања на физички изглед и здравље; – повеже позитиван и негативан утицај вежбања на имунитет; – поштује еколошка правила у средини где вежба; – правилно поступа у пружању прве помоћи при повредама у вежбању; – критички вреднује идеале физичког изгледа који се намећу као и начине за њихово достизање; – користи поуздане изворе информација о утицају исхране и вежбања на здравље и физички изглед; – разликује добро од лошег држања тела и коригује сопствено држање тела; – препозна ризике гојазности и мршавости;	ВЕЖБАЊЕ, ЗДРАВЉЕ И ЖИВОТНА СРЕДИНА Појам и врсте здравља, начини његовог праћења и чувања. Утицај вежбања на здравље, раст и развој. Људско тело и вежбање – кости, зглобови, мишићи. Специфичности вежбања у и ван спорта. Правилно и неправилно вежбање. Мотивација за вежбање и фактори који утичу на одустајање. Када не треба вежбати. Вежбање и имунитет. Значај вежбања на чистом ваздуху. Вежбање и очување животне средине. Повреде при вежбању и прва помоћ. ИСХРАНА И ВЕЖБАЊЕ Исхрана као извор енергије. Карактеристике основних животних намирница важних за вежбање. Гојазност и мршавост – ризици и компликације. Како и где се информишемо о здравом начину исхране. Производи који се рекламирају, а треба их избегавати. Различите врсте дијета и њихови позитивни и негативни ефекти. Правилна исхрана пре и после вежбања.
	– наведе принципе правилне исхране и примењује их у свом свакодневном животу; – критички се односи према рекламираним производима животних намирница; – аргументовано дискутује о физичким активностима и начину исхране и ризицима неодговарајућих дијета; – доведе у везу вежбање са правима детета; – аргументује значај вежбања после болести и неких повреда; – поштује потребе и могућности различитих учесника у вежбању и наведе примере равноправности и неравноправности у спорту; – преферира физичке активности на свежем ваздуху са другом децом у односу на седење код куће за компјутером.	ВЕЖБАЊЕ И ФИЗИЧКИ ИЗГЛЕД Идеал физичког изгледа некад и сад. Правилно држање тела и физички изглед. Претерана употреба дигиталних технологија и последице на здравље и физички изглед. Утицај вежбања и здравих начина живота на физички изглед. У ВЕЖБАЊУ ЈЕДНАКИ Остваривање права детета на раст, развој, здравље, игру и дружење кроз вежбање прилагођено могућностима и потребама. Доступност опреме и простора за вежбање. Родна (не)равноправност у вежбању и спорту. Вежбање после болести и повреда. Значај вежбања за особе са сметњама у развоју и инвалидитетом и спортови прилагођени њиховим могућностима.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Концепт слободне наставне активности *Вежбањем до здравља* припремљен је у складу са *Законом о основама система образовања и васпитања* у коме се наводи као један од циљева развијање и практиковање здравих животних стилова, свести о важности сопственог здравља и безбедности, потребе неговања и развоја физичких способности, као и општа међупредметна компетенција одговоран однос према здрављу.

Истраживања спроведена на школској популацији показала су да ученици немају довољно физичке активности, посебно на свежем ваздуху и да се често неправилно хране. Ученици у 5. и 6. разреду су у узрасту када формирају однос према вежбању и потребно је да добију шири контекст физичког вежбања које се не повезује само са спортом већ са правом на развој и здравље.

Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Вежбањем до здравља*.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм се природно надовезује на садржај програма предмета *Физичко и здравствено васпитање* и не захтева посебан простор и опрему. Увидом у исходе може се видети да је фокус програма на вежбању као вредности, стицању релевантних знања о вежбању, здрављу и исхрани, као и развоју позитивних ставова који ће допринети да ученик самостално, без присиле одраслих, бира да се храни правилно и уместо седења у затвореном простору за компјутером изађе напоље и физички буде активан са својим вршњацима.

Наставник планира начин на који ће реализовати програм, као и број часова за сваку од четири теме. Број часова по темама не мора да буде исти, а подразумева се да неке активности својим садржајем и исходима којима воде могу припадати различитим темама. Захтеви писања програма су такви да се теме приказују одвојено али у свакодневном животу дати садржаји су међусобно повезани па сами тим предност у планирању треба дати оним активностима које изражавају интегрисаност вежбања, здравља, исхране, физичког изгледа, животне средине.

Наставник се унапред припрема за часове тако што бира подстицаје којима ће ученике увести у тему и кључне појмове садржаја и изазвати њихову радозналост да о томе причају, постављају питања, истражују, уче. Постоје бројне могућности избора начина рада у зависности од теме, садржаја, претходног искуства, узраста и интересовања ученика. Предност свакако имају они начини рада у којима су ученици активно укључени у процес наставе и учења, као и они где се савремене технологије користе у едукативне сврхе. Реализација програма треба да буде заснована на комбиновању различитих техника рада као што су демонстрације, презентације, мини предавања, дебате, студије случаја, анализе видео прилога, гостовање стручњака, посете просторима за вежбање, спортским и рекреативним дешавањима.

У остваривању програма наставник се ослања на ученичка школска и ваншколска искуства. Осим везе са програмом *Физичко и здравствено васпитање*, садржаји овог програма надовезују се на оно што ученици уче у *Биологији* у петом и шестом разреду.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ВЕЖБАЊЕ, ЗДРАВЉЕ И ЖИВОТНА СРЕДИНА

Тема прожима вежбање, здравље и животну средину и настоји да одговори на питање чему служи вежбање и како и где то радити. Има већи број кључних појмова и било би добро да наставник предност да оним активностима и примерима на којима ће ученици најлакше разумети ту повезаност.

Како свако вежбање није аутоматски и здраво, на различитим примерима, треба ученицима указати на разлику између правилног и неправилног вежбања и више пута се током целог програма враћати на то јер се ради о важном исходу. Ученици се могу организовати да радећи у мањим групама на интернету пронађу и направе избор и план вежби по одређеном задатку (вежбе за јачање мишића ногу, вежбе за правилно држање и сл.).

На ту тематику природно се надовезује питање о томе зашто нека особа вежба, односно из којих мотива то ради као и зашто се одустаје од вежбања. За тај садржај погодне су активности у којима ученици имају могућност да изнесу сопствено

мишљење, дискутују, супротстављају аргументе. Ученици се могу поделити у две групе тако да једна треба да припреми аргументе којима би некога убедили да вежба, а друга да не вежба. Наставник треба да прати аргументацију ученика и да интервенише уколико се мотивација за вежбање тражи само у томе што то сви раде, што је лепо или у теретану, што се купује лепа спортска одећа и сл.

Трећи елемент теме односи се на животну средину и предвиђа упознавање ученика са могућностима вежбања у природи и са правилима чувања природе приликом вежбања. Посебно је важно указати на важност праћења квалитета ваздуха непосредно пре вежбања јер вежбање у условима загађеног ваздуха има више штете него користи. Ученике треба упутити да о квалитету ваздуха информације прикупљају на званичном сајту <http://www.sepa.gov.rs/>

У оквиру ове теме предвиђено је да се са ученицима обради и садржај који се односи на повреде којих свакако има чак и када се правилно вежба. Било би добро да ученици стекну увид које су то најчешће повреде и шта се може урадити у првом тренутку како би се последице повреде умањиле. Ту се мисли и на самопомоћ и пружање прве помоћи другоме. У оквиру фонда од једног часа недељно није могуће много времена посветити првој помоћи те се треба задржати на основним принципима прве помоћи и свакако упутити ученике да у случају повреде консултују лекаре.

ИСХРАНА И ВЕЖБАЊЕ

Тематика правилне исхране природно је повезана са вежбањем и зато има своје место у овом програму. Како ученици о томе већ имају солидна школска и ваншколска знања, навике и ставове наставник може, у оквиру првих активности, да направи неку врсту снимања стања у смислу да кроз разговор или наменски припремљен упитник утврди шта знају о нутритивним вредностима намирница, какве су им навике у исхрани, шта знају о правилној исхрани пре и после вежбања и сл. У складу са добијеним одговорима може планирати даљи рад на овој теми.

Истраживања показују да на узрасту ученика од 12 и 13 година има пуно оних који се неправилно хране. Поред рада на стицању знања о принципима правилне исхране наставник треба да планира и активности које ће водити достизању исхода који тражи од ученика да се критички односе према рекламираним производима животних намирница. То је важно јер су циљна група реклама произвођача намирница које имају превише масти, соли и шећера најчешће баш ученици 5. и 6. разреда. То није случајно јер на ранијем узрасту исхрана ученика је под већом контролом родитеља који су најчешће ученицима припремали ужину код куће. Међутим, у првим разредима другог циклуса ученици мењају понашање и за време одмора одлазе у самопослуге и пекаре и сами бирају шта ће ужити. Нажалост, њихови избори су често повезани са атрактивним реклама производа који нису добри за раст и развој. Зато са ученицима треба радити на анализи таквих реклама, коме се оне обраћају и са каквим порукама, као и на њиховом оснаживању да буду пажљиви потрошачи и пре куповине се упознају са информацијама о садржају производа, као и о њиховом року трајања и цени. Ученици могу да спроведу мини истраживање са циљем да утврде да такви рекламирани нездрави производи немају високу цену, да су често на акцијама, да су изложени на местима која су лако доступна и близу касе, да понекад уз њих гратис иде други нездрави производ или играчка из чега се јасно види да произвођачи заједно са трговинама подржавају да деца и млади што више купују такве производе.

Иако у тим годинама ученици још увек не прибегавају у већој мери дијетама прави је тренутак да се упознају са њиховим позитивним и негативним последицама и развију позитиван став да се вишак или мањак килограма правилним вежбањем и исхраном може боље решити него дијетом преузетом из новина. Уколико је дијета неопходна онда је стручно лице прописује и прилагођава потребама конкретне особе.

ВЕЖБАЊЕ И ФИЗИЧКИ ИЗГЛЕД

Ова тема у потпуности одговара узрасту ученика 5. и 6. разреда који су у фази интензивног психофизичког мењања из детета у одраслог и физички изглед им је врло важан. Свакодневно посматрају себе у огледалу и углавном су незадовољни како изгледају. Рад на садржајима у оквиру ове теме има за циљ да ученици прихвате своје тело, његове потребе и могућности што је важно јер одрастају у култури где медији и друштвене мреже намећу идеал

физичког изгледа који је најчешће удаљен од реалних пропорција људи. Ученици треба критички да промишљају о информацијама које их „бомбардују” о физичком изгледу као и да се упознају са акцијама широм света да се тај „диктат” промени. Највећу пажњу треба да добије кључни појам садржаја који се односи на правилно држање јер се оно вежбањем може унапредити што је значајно и за здравље и за физички изглед.

У ВЕЖБАЊУ ЈЕДНАКИ

Садржаји ове теме су важни за формирање правилног става према вежбању и развоју компетенције за одговорно учење у демократском друштву. Ученици су већ упознати са Конвенцијом о правима детета и треба је повезати са садржајем овог програма у смислу колики значај има физичко вежбање у остваривању права детета на раст, развој, здравље, игру и дружење.

Доступност опреме и простора за вежбање је повезана са правима и ученици могу организовати покретање иницијативе да се направе неке промене у том смислу нпр. да се у околини школе у парку поставе справе за вежбање или да. Таква иницијатива може бити покренута заједно са ученицима који похађају *Грађанско васпитање* јер у петом разреду програмом је предвиђена акција у корист права ученика.

Код рада на родној равноправности у вежбању и спорту важно је да се она не представи да су једнаки захтеви у вежбању за мушкарце и жене. Неопходно је да ученици увек воде рачуна о уважавању различитих потреба, могућности и физичких ограничења као и да препознају примере дискриминације кад су за исти спорт и исто постигнут резултат мушкарци и жене различито награђени. У теми није дат садржај који се односи на вежбање и менструални циклус јер је то већ предвиђено програмом обавезног предмета *Физичко и здравствено васпитање* али се може повезати са садржајем из овог програма.

У оквиру рада на овој теми ученици ће имати прилику, вероватно по први пут, да се упознају са значајем вежбања код особа које су биле болесне или повређене (саобраћајне незгоде, спортске повреде), као и са специфичностима вежбања особа са сметњама у развоју и инвалидитетом. За раду на тим садржајима погодне су различите технике, а посебно се издваја примена студије случаја јер омогућава да се ученици упознају са током и изазовима у вежбању стварних особа које су направиле велики успех у спорту иако су нпр. биле озбиљно повређене или рођене са неким тешким обољењима. То се може повезати са садржајем из прве теме који се односи на мотивацију за вежбање и факторе одустајања од вежбања.

Тема пружа одличне могућности за реализацију радионица у оквиру којих ученици имају могућност да размене сопствена искуства о вежбању, искажу своје ставове, дилеме, страхове и чују шта други о томе мисле. То је посебно погодно за оне који избегавају да вежбају јер су гојазни или мршави а задатак наставника је да радионицу тако води да они буду охрабрени да вежбају.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити наставник континуирано прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како аргументују, које ставове изражавају. Поуздани показатељи напретка су квалитет постављених питања, способност да се промени мишљење у контакту са аргументима, разликовање чињеница од интерпретације, способност да се изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиди последице.

Код неких садржаја могу се урадити иницијални и излазни тест којим ће се утврдити знања, вештине, ставови пре и после рада на неком садржају.

Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Оцењивање је описно (истиче се, добар, задовољава), а оцена не улази у општи успех.

Ученике треба унапред упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати, а приликом сваког вредновања постигнућа потребно је дати повратну информацију.

Назив	ВРЕДНОСТИ И ВРЛИНЕ КАО ЖИВОТНИ КОМПАС I
Циљ	Циљ програма је оснаживање личног развоја ученика и подстицање развоја вредности и врлина као главних ослонаца и водича у животу за добробит појединца и друштва, као и развој социјалних вештина значајних за просперитет, физичко и ментално здравље и живот у атмосфери узајамног уважавања и бриге једних за друге.
Разред	шести
Годишњи фонд часова	36 часова

Опште међупредметне компетенције	Исходи По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	Тема и кључни појмови садржаја програма
Компетенција за целоживотно учење. Решавање проблема. Одговорно учешће у демократском друштву. Сарадња. Комуникација. Одговоран однос према здрављу. Одговоран однос према околини. Дигитална компетенција. Рад с подацима и информацијама.	– наведе неколико универзалних животних вредности и људских врлина и доведе их у везу са понашањем особе; – идентификује код себе врлине које поседује и које жели да развије; – препозна и именује врлине код блиских особа и ликова у књижевности, филму; – покаже саосећање са другим људима, препозна примере бриге за друге и покаже спремност да помогне другоме у складу са својим могућностима; – препозна и именује сопствена и туђа осећања; – разликује асертивну комуникацију од агресивне и пасивне; – образложи значај дружења и наведе како се другарство негује; – препозна примере негативног понашања где је лична добробит испред општег добра; – наведе неколико техника самоконтроле осећања; – прихвати одговорност за сопствено понашање; – образложи карактеристике конструктивног решавања конфликта; – наведе неколико глобалних и локалних организација које се баве хуманитарним радом; – исказе поштовање и захвалност према људима који чине добра дела за опште добро; – у дискусији покаже вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, „напада” проблем а не особу; – сарађује и буде члан тима.	ЖИВОТНЕ ВРЕДНОСТИ
		Живот. Породица. Здравље. Слобода. Љубав. Образовање. Мир. Другарство. Заједништво. Опште добро. Социјална правда или једнакост.
		ЉУДСКЕ ВРЛИНЕ
		Праведност. Истинољубивост. Одговорност. Захвалност. Поштење. Толеранција. Емпатија. Повељење. Солидарност. Самоприхватање. Одмереност.
		СОЦИЈАЛНЕ ВЕШТИНЕ
		Просоцијално понашање. Брига за себе и друге. Сарадња. Асертивна комуникација. Препознавање сопствених и туђих осећања. Самоконтрола. Волонтирање. Конструктивно решавање конфликта. Одређивање приоритета. Критичко мишљење.
		ДОБРОЧИНСТВО
		Филантропија – појам и значај. Доброчинитељи и задужбинарство некад и сад. Црвени крст. Институт за трансфузију крви. Хуманитарне невладине организације. Добротворне фондације. Осмишљавање и реализација мање акције за добробит неког појединца, групе или заједнице.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Слободна наставна активност *Вредности и врлине као животни компас I и II* нуди се ученицима од петог до осмог разреда с тим да је они могу бирати само једном у другом циклусу. То су два програма која су по садржају иста али са делимично различитим исходима (захтевнији су за ученике 7. и 8. разреда) и начином рада имајући у виду разлике у узрасту ученика што се огледа у избору подстицаја, примера, техника рада и сложености захтева. Смернице за рад наставник може наћи у Општем упутству за остваривање свих СНА као и у упутствима која иду уз ова два програма која су детаљнија и изражавају њихове специфичности.

За остваривање програма *Вредности и врлине као животни компас I* треба имати у виду узрастне карактеристике ученика од 11 до 13 година. То је период који се различито назива (позно детињство, пубертет, прва фаза адолесценције) али је свакако период бројних биолошких, психофизичких и социјалних промена и питања идентитета, самоприхватања, стварања слике о себи и другима. За овај програм посебно су важне промене у домену социјалног развоја ученика које карактерише комбинација растуће независности од родитеља и растуће зависности од другова. Социјални контекст који у овом периоду добија на значају је вршњачка група. За адолесцента вршњаци су извор осећаја припадности, блискости, разумевања, те непресушни извор информација о свету ван породице. Вршњачка група је заједница у којој се уче норме понашања

и друштвени стандарди (репер за социјално поређење – другари пружају адолесценту информације о томе где се налази у односу на вршњачку групу и да ли је то што ради добро или лоше). Иако се у овоме најчешће види опасност, бројна истраживања показују да вршњачке групе у овом периоду јесу ресурс и за напредовање и мотивисано усвајање позитивних социјалних вредности и развијање просоцијалног понашања. Наставник који разуме узрасне карактеристике ученика 5. и 6. разреда може вршњачке групе да користи као природни ресурс који доприноси остваривању циља овог програма.

Програм слободне наставне активности *Вредности и врлине као животни компас* I почива на уверењу да су вредности које негујемо унутрашњи водич или нека врста „компаса“ кроз живот. Задовољство људи, њихов просперитет, физичко и ментално здравље у директној су вези са животом у атмосфери заснованој на вредностима, у позитивној, безбедној средини узајамног уважавања и бриге једних за друге. Ученицима није довољно само говорити о вредностима и врлинама. Они их морају на различите начине доживљавати и упознавати, кроз опсервацију света око себе и разговор о томе, кроз разликовање позитивних и негативних примера и кроз практиковање различитих социјалних вештина које су потребне да би се живело у складу са вредностима и врлинама.

Садржај програма дат је у оквиру тематских целина: *Животне вредности*; *Људске врлине*; *Социјалне вештине* и *Добročинство*. Као и код других програма за наставника главна смерница у раду су исходи које треба постићи а дати садржај је оквир унутар ког се треба кретати. Неки кључни појмови садржаја као нпр. сарадња већ се налазе у програмима више обавезних предмета, у програмима слободних наставних активности (нпр. *Животне вештине* и *Филозофија са децом*), у знатној мери у изборним програмима *Верска настава* и *Грађанско васпитање*, а кореспондирају и са активностима часа одељенског старешине. Међутим, у овом програму се фокусирано ради на откривању и успостављању везе између вредности и врлина са добробити појединца и друштва чиме се јача васпитна улога школе и подршка целовитом развоју ученика. Дакле, програм се не односи на лепо понашање већ задира у суштину прихватања себе, других и заједнице и намењен је ученицима који су у узрасту који карактеришу питања идентитета (личног и групног), бројне дилеме шта је исправно а шта не, како бити прихваћен у групи а не изневерити себе, како решавати конфликтне ситуације и сл.

Програм је тако концептиран да својим садржајем, очекиваним исходима и препорученим начином рада са ученицима пружа велики простор за подстицај развоја више међупредметних компетенција.

Основна карактеристика програма је оријентација на позитиван аспект живота човека, односно његове врлине а не мане. У фокусу нису насиље, сукоби, дискриминација већ напротив примери сарадње, одговорности, волонтерских акција, бриге о другима, толеранције... Циљ је да ученици препознају да, упркос сензационалистичком начину приказивања света око нас у медијима (ко је кога преварио, слагао, повредио...), заправо највећи број људи живи у складу са позитивним вредностима и врлинама. Ученике треба континуирано охрабривати да јачају осетљивост за препознавање примера таквог понашања. Од њих се може тражити да у данима између два часа забележе неки позитиван пример (не мора бити ништа велико али мора бити позитивно) који су приметили у свом окружењу и/или шире (неко је са неким поделио ужину, неко је некоме понео торбу, утисео кик, показао како се решава задатак из математике, помогао старијој особи да пређе улицу, помогао наставници да носи географске карте и сл.) и да на часу то поделе једни са другима. Наставник може увести праксу да часови почињу неким таквим примерима чиме добра дела постају видљивија. То се може проширити још неким активностима. На пример, ученици могу од тих уочених добрих понашања да направе плакат за хол школе, текст за школски часопис или да осмисле „медаље“ које ће делити ученицима који су исказали осетљивост за друге људе и заједницу и показали просоцијално понашање.

Иако се у програму инсистира на позитивном приступу неминовно је да ће ученици имати потребу да размене мисли и осећања

и о негативним појавама. Многи садржаји су такви да ће изазвати опречна мишљења код ученика и од тога никако не треба бежати, напротив треба их искористити да ученици самостално освесте значај вредности и врлина. На пример, како живимо у потрошачком друштву где су материјалне вредности стављене у први план може се очекивати да ученици заговарају да је важна вредност новац и да се њиме може све остало купити. У овом програму новац није дат као вредност иако се не може оспорити његов значај за живот људи али са ученицима треба тако радити да га они третирају као средство а не као циљ.

Као и код других програма и овде ученике треба упознати са садржајем и начином рада. За почетак са њима се може разговарати шта је компас, чему служи и навести да велики морепловци никада не би открили нове континенте да нису имали ту малу справу да их води у правом смеру. Затим треба направити везу са насловом ове слободне наставне активности и проверити како ученици разумеју шта су вредности и врлине. Да би им олакшао наставник их може подсетити на анализе књижевних дела које су радили на часовима српског језика у оквиру којих се увек даје опис ликова и мотивација њиховог понашања што има везе са вредностима и врлинама. Активност се може завршити разговором о песми Бране Црнчевића *Кад би мени дали један дан* (из програма за *Српски језик* у 4. разреду). Стихови ове песме одговарају концепту програма и могу бити нека врста његовог заштитног знака јер кажу *Када би мени дали један дан, ја га не бих потрошио сам, пола дана ја бих дао неком ко је добар а случајно сам...*

Како у слободним наставним активностима нема предавања, уџбеника, писмених задатака и нумеричког оцењивања, важна активност наставника је да осмисли како ће садржај приближити ученицима и које форме рада су погодне да би се постигли очекивани исходи. Наставник треба да посвети посебну пажњу избору подстицаја којим уводи ученике у тему или кључне појмове садржаја а који их мотивишу да се тиме баве. За почетак могу бити примери просоцијалног понашања животиња јер изазивају емоције и упитност како је то код људи. Нпр. снимак где беба слон не може да изађе из блатњаве баре и како му чланови заједнице помажу (*Touching video of elephants helping a calf out of a waterhole*. – YouTube). Постоје бројни примери из животињског света где једни другима помажу при чему нису исте врсте животиња у питању (нпр. <https://www.youtube.com/watch?v=4DJuOJoJYDw>). И то је добра подлога да се разговара о сарадњи, заједништву чак и кад нисмо исти (велики, мали, мушкарци, жене, старији, млађи...). Подстицаји могу бити врло различити као што су слике, фотографије, цртежи, кратке приче или видео записи... Посебно је ефектан кратки, вишеструко награђивани филм *Други пар* (*The Other Pair | An Egyptian Short Film On A Situation of Mahatma Gandhi's Life* – YouTube) који се ослања на вредности које је заговарао Махатма Ганди.

У склопу уводних активности ученици се могу упутити да на часовима других предмета питају наставнике да ли знају за неки пример понашања људи из њихове области (књижевност, историја, географија, биологија, хемија...) који илуструју бригу једних за друге, солидарност, велико пријатељство или стављање општег добра испред личне добробити. Нпр. донирање органа или научник који тестира нову вакцину на себи (биологија); одбијање војника да пуца у људе иако зна да ће бити убијен (историја); роман Дечаци Павлове улице (српски језик)... Осим тога, ученици се могу упутити да питају своје укућане да се сете неких таквих догађаја и људи из свог личног искуства. На тај начин ученици ће лако направити колекцију примера живота у складу са позитивним вредностима и врлинама како таква понашања не би остала далека и идеализована. За те потребе посебно су добродошли примери из живота школе коју ученици похађају (шта је урадио неки ученик/ученици, наставник па чак и особа чије име носи школа). Пример: у једној школи осмаци су, припремајући се за матуру, схватили да ће она бити организована као журка, са специјалним светлосним ефектима и да, иако се много томе радују, постоји проблем јер једној ученици то неће пријати. Она болује од епилепсије и таква светлост може да јој изазове напад. Ако прослава буде тако организована она неће моћи да присуствује. Делегација ученика

се обратила наставницима и рекла да им је много важније да та другарица буде са њима те вечери, него да прослава буде модерна. Наставницима је било непријатно што они нису о томе размишљали и уважили су захтев ученика да се на прослави матуре не користи стробоскопска светлост. Овај пример је добра подлога да се са ученицима разговара о емпатији, солидарности, прављењу приоритета.

По садржају, начину рада слободна наставна активност *Вредности и врлине као животни компас I* има капацитет да се са ученицима разговара и неким актуелним ситуацијама из школског живота и самим тим смањи нека постојећа тензија, разреши неки школски конфликт или идентификује ученик коме је потребна додатна помоћ.

У наставку упутства за сваку тему из програма дате су смернице, препоруке за рад. Наставници имају слободу да осмисле на који начин ће обрађивати садржаје и са којим материјалима али увек имајући у виду исходе које треба постићи. За крај овог уводног дела упутства издвајамо неколико техника које процењујемо као погодне за рад са ученицима у овој области.

Драматизација – ученици драматизују изабрани текст који у себи има неки вредносни проблем – на тај начин се стимулише разумевање како изгледају ствари из туђег угла, како се проблем може решавати и сл.

Разговори о људима који су пуно учинили за заједницу – ове активности имају за циљ да ученици увиде да се иза сваког великог достигнућа крије стрпљење, издржљивост и вежбање, а иза подршке заједници и поседовање одређених вредности и спремност да се особа посвети њиховом остваривању. Пример такве особе може бити Михајло Пупин.

Разговор са гостима који су учинили добро дело – организовање посете особа које су урадиле нешто што се уклапа у концепт програма. То може бити нпр. ватрогасац који је спасао особу из пожара али и неки ученик који је видео да гори кућа и јавио ватрогасцима. Уколико има услова наставник може организovati гостовање особе која је жива зато што је неко за њу учинио велико дело нпр. дао бубрег и пуно крви. Уколико је то изводљиво гост може бити и особа која је донирала бубрег (може се контактирати Удружење деце бубрежних болесника и трансплантираних особа <http://svezaosmeh.org.rs>). Пре гостовања ученике треба упознати са животом бубрежних болесника и поступком дијализе и заједнички припремити питања која ће им поставити.

Моделирање кроз лични пример или пример појединаца из школе – када ученици виде да се наставник труди да помаже другима или се у школи високо вреднује такво понашање то представља моћан начин подучавања вредностима.

Подстицање самоиницијативе – охрабрити ученике да сами проналазе начине како могу самостално помоћи другима у свакодневном животу с тим да то не треба да буде ништа велико нпр. помоћ старијим особама у комшилуку, брига о млађој браћи и сестрама или једноставно пружање подршке пријатељима у школи.

Награђивање позитивног понашања – истицање и похваљивање ученика који помажу другима и испољавају другарско понашање. Награђивање позитивног понашања подстиче ученике да буду пажљив и корисни у заједници.

Разговор о филмовима – разговор о животним вредностима и врлинама ликова који се појављују у изабраном филму даје ученицима јаснију слику о понашању људи. Примери филмова који имају капацитет да подстакну на размишљање и размену осећања.

- „Проследи даље” <https://www.imdb.com/title/tt0223897/>
- „Последња трка” <https://www.imdb.com/title/tt0180923/>
- „Хачико – прича о псу” <https://www.imdb.com/title/tt1028532/>
- „Мала Акила” <https://www.imdb.com/title/tt0437800/>
- „Дечак који је упеглао ветар” <https://www.imdb.com/title/tt7533152/>

ЖИВОТНЕ ВРЕДНОСТИ

Вредности су дубока и снажна уверења и принципи који утичу на изборе и понашање људи, обликују њихов однос према себи, другима и друштвеној заједници. Увек се говори о систему вред-

ности јер сваки човек има више вредности које су међусобно повезане. Оне детерминишу начин на који ће се одређена ситуација доживети и разумети, оне активирају циљеве и усмеравају конкретне акције. Формирају се под утицајем искустава, образовања, културе, религије, породице и друштва у коме се живи. Успостављају се врло рано, по неким ауторима већ око пете године живота, мењају се како се дете когнитивно развија и стиче социјална искуства, да би се стабилизовале до краја адолесцентног периода и надаље остале релативно трајан систем који утиче на понашање. Родитељи имају велики утицај на формирање вредносне оријентације своје деце, али чим она почну да одржавају свакодневне контакте са вршњацима, нарочито у оквиру образовно-васпитног система, умањује се њихов доминантни утицај.

Свака генерација формира свој вредносни систем током специфичних друштвених околности што значи да различите генерације младих, под утицајем различитих друштвених околности (нпр. стабилан период, економска криза, пандемија...), могу да имају различите вредносне приоритете али у суштини неке вредности се појављују као универзалне и постојане у животу људи. Овај програм предвиђа да се са ученицима обраде неке такве вредности, као што су: живот, породица, здравље, љубав, образовање, мир, другарство, заједништво, опште добро, социјална правда. Наравно постоје још неке универзалне вредности и наставник може и њима да се бави (нпр. рад, животна средина, патриотизам, хуманост...). Без обзира колико вредности се буде обрадило ученицима треба да буде јасно да оне нису дате у хијерархијском односу, нема мање и више важних вредности али да појединци имају своје личне приоритете који се могу мењати у зависности од различитих фактора и фаза живота. На пример, здравље као вредност има различит значај за здраву особу у односу на болесну, рад за одраслог у односу на дете и сл. Ипак једна вредност се издваја и зато рад на овој тематској целини свакако треба почети разговором о животу. Као подстицај може се користити снимак где се доктор бори за живот тек рођене бебе која не показује знаке живота и успева да је оживи јер има уверење да се треба борити за сваки живот докле год постоји и најмања шанса да се успе (Doctor Saved ?Newborn?#viral #miraculous #doctor #save #newborn #amazingfacts #shorts #life #2023 – YouTube). Снимак је узбудљив и вероватно неће оставити ученике равнодушним и зато је добра подлога да се разговара зашто од живота нема ништа важније али и зашто људи често живот посматрају као нешто што се подразумева и не дају му одговарајући значај. Често се о животу као вредности размишља тек када је он угрожен (болести, земљотреси, пожари, саобраћајне незгоде...). Могући су и други уводни подстицаји као што је нпр. песма Мирослава Мике Антића „Дивна песма” чији се текст у потпуности уклапа у концепт овог програма.

Следећа активност може бити давање налога ученицима да размисле и напишу шта је њима, у овом тренутку, у животу важно. Затим, анонимно, своје одговоре, по један на папиру, стављају у кутију. Заједно са наставником прави се попис наведених одговора и анализира оно што је добило највише гласова. Вероватно ће на листи бити различитих појмова, а на наставнику је да заједно са ученицима раздвоје оно што су универзалне вредности од онога што је ученицима тренутно важно али нема тај значај (нпр. игра, забава, дерби, ТВ серија, скијање, тренерка, патике...). Прича о вредностима се заокружује кратким појашњењем наставника шта су вредности, зашто су важне и зашто се за њих може рећи да су компас у нашем животу. На њима ће се радити и даље у току реализације програма јер су и следеће три теме повезане са вредностима.

Након почетног рада на животним вредностима ученици се упознају са кључним појмовима садржаја теме (*породица, здравље, другарство*...). Сви ти појмови се могу обрађивати интегрисано (на једном примеру више вредности) али и одвојено онако како наставник осмисли али у складу са принципом флексибилног планирања где се поштују ученичка интересовања. Имајући у виду узрасне потребе ученика било би добро да *другарство* као вредност добије већи „простор” и да се обрађује више часова. Код неких вредности треба додатни опрез због личних искустава уче-

ника. На пример, при обради *породице* као вредности може се догодити да у групи постоји ученик који пролази или је прошао кроз болан период развода својих родитеља и прича о породици може бити узнемиравajuћа.

Као идеју за обраду конкретних вредности предлажемо могући сценарио. Прво наставник ученицима даје подстицај по избору за увођење у кључни појам садржаја на основу чега се одвија краћа дискусија како би ученици исказали своја размишљања. Наставник дискусију завршава коментаром у коме даје појашњење конкретних вредности и неколико примера њихове повезаности са понашањем. У наставку ученике уводи у кратку активност где треба нешто у вези тог појма самостално да ураде, у пару или малој групи. Активности морају бити кратке али смислене и ученичком искуству и потребама блиске. Уколико се укаже потреба ученици могу добити домаћи задатак и о њему разговарати на следећем часу.

Као пример наводимо могући начин обраде вредности *обрадовање*. Подстицај може бити о актуелној ситуацији у Авганистану где девојчице не могу да остваре своје право на школовање или о деци у Бангладешу која уместо у школу иду да раде у тешким условима за малу надокнаду (изабрати неки од бројних клипова на ову тему са интернета). Након размене утисака наставник може да подели ученике у мање групе и да им да неке налоге. Нпр. једна група може да разматра зашто је добро за дете да се школује, друга зашто је то добро за друштво, трећа група може да напише које све послове не може да обавља особа која је завршила само основну школу, четврта да напише послове које може да обавља особа која је завршила само основну школу итд. Групе представљају своје одговоре и заједнички идентификују разлике у могућностима које постоје између особа које су образоване и које то нису, као и разлике које постоје у могућностима држава чији су грађани слабије односно, боље образовани. Закључак активности треба да иде у правцу да образовање обезбеђује добробит, напредак и појединцу и заједници. Моћ и утицај директно су повезани са нивоом образовања људи и зато је образовање важна вредност. Наставник може да укаже на феномен да богате земље доста новца дају сиромашним људима али најчешће у облику хране, лекова и сл.. То јесте вид хуманитарне помоћи али треба питати ученике да ли је то права помоћ и позвати се на мисао *Дај човеку рибу и нахранићеш га за један дан, научи га да је лови и прехранићеш га за цео живот*. Као домаћи задатак ученици могу добити налог да до следећег часа на интернету пронађу још неке мудре мисли о образовању о којима ће се разговарати на следећем часу. Наставник може да им каже неке мисли које се њему свиђају нпр. „Што више знаш више вредиш” или „Лепа ствар у вези знања је што ти га нико не може узети”.

Како је другарство вредност али истовремено и важан ресурс за психофизичко здравље ученика, осим што предлажемо више часова нудимо и више идеја за реализацију.

У периоду детињства, једна од најзначајнијих вредности је другарство. Испуњава се као тежња повезивања са другом децом на бази заједничких интереса, игре или провођења слободног времена и значајно доприноси емоционалном и социјалном благостању детета и његовом правилном психофизичком развоју. Да би имало трајнији карактер, другарство захтева улагање времена и енергије и тада се темељи на емотивној повезаности, међусобном подржавању и разумевању – у том случају говоримо о пријатељству. Деца и млади добра другарства високо вреднују јер им обезбеђују:

- повезаност са другима – другарство пружа осећање припадности и спречава осећај усамљености;
- уживање у забави и радовању – са другарима се деле смешни тренуци, забава и интересовање, што утиче на осећај среће и испуњења;
- емоционалну подршку – када је тешко другари пружају подршку разговором, присуством и конкретним акцијама;
- доживљај прихваћености – добри другари помажу да се особа осећа прихваћено и вредно, што позитивно утиче на самопоштовање;
- унапређење квалитета живота – када постоји вршњачка подршка и друштво, живот постаје богатији и садржајнији;

– лични раст и развој – пријатељи могу помоћи да се прошире видици и науче нове ствари.

Другарство као вредност пружа велике могућности за рад са ученицима и може се посматрати из различитих углова, нпр. шта је другарство, ко све може бити друг, зашто нам требају другови, како стичемо другове, шта су групе другара, шта другови не би требало да раде, шта кад се другари посвађају, како се мења другарство са одрастањем....

Због специфичности теме добро је у раду са ученицима комбиновати елементе искуствене и драмске радионице. То значи да ученици, по својој потреби и осећању, могу јавно да поделе са групом нека своја лична искуства у вези дружења о чему ће сви заједно разговарати. Друга варијанта је да се таква искуства не деле јавно већ анонимно, стављањем у кутију, што ученике штити од непријатности да се оголи њихова интима а ипак омогућава да разговарају о нечему што је реалност њиховог живота. Трећи начин рада базира се на драмској радионици где наставник осмишљава ситуацију о којој ће се разговарати. У тој „Као да...” ситуацији ученици се осећају пријатније и слободнији су да изразе своје мишљење. Која варијанта је боља зависи од самог садржаја који се обрађује. На пример, свако је прошао кроз искуство да га је добар друг на неки начин повредио али мало људи воли о томе јавно да говори и зато је то боље прорадити кроз форму драмске радионице. Међутим, у разговору о томе како стичемо другаре или зашто су нам они потребни ученици ће у већој мери бити спремни да говоре и о личном искуству.

О другарству као вредности се може промишљати из још једног угла. Истраживања показују да су развој ИКТ-а и друштвених мрежа значајно променили начин на који се деца друже (пример лонгитудинална студија рађена у САД <https://nationalgeographic.rs/nauka/prirodne-nauke/a41659/Tinejdzeri-se-danas-najvise-druze-preko-drustvenih-mreza.html>). То је утицало да деца проводе мање времена заједно ван школе, мање спавају, имају слабије развијене социјалне вештине што их чини мање отпорним на проблеме са којима се сусрећу. Последица тога је пораст броја деце која су усамљена, потиштена, агресивна или са још тежим поремећајима као што су депресивност, анорексичност и суицидалне мисли. Зато школа, чак више него пре, има обавезу да ствара услове у којима ће ученици развијати и одржавати блиске, топле, хумане односе једни са другима, као и са наставницима који их подучавају. Вaspитна улога школе посматра се као одговор на потребе ученика а у овом тренутку евидентна је потреба да се ученици подучавају дружењу без „посредника”. Интересантно је проверити шта ученици, као генерација која је одрасла уз информационе технологије, мисли о њиховом утицају на начин како се они сада друже и колики значај дају дружењу ван друштвених мрежа и виртуелних игрица. У наставку од ученика се може тражити да промишљају како ће будуће генерације да се друже и шта ће им ту бити важно. Било би добро довести их до уверења да непосредан, блиски однос у дружењу нема алтернативу.

У програму, у оквиру теме о вредностима, наведен је и кључни појам садржаја *опште добро*. То су ресурси који су по својој природи такви да су потребни свима и свако их треба употребљавати али на начин да нико други не буде ускраћен или оштећен: вода, ваздух, земља, шуме, улице, тргови, улично осветљење...па и културна баштина у најширем смислу (нпр. споменици). За опште добро важан је принцип једнакости и уколико неко жели за себе више него што му треба или чини нешто ради своје добити на штету општег добра онда је сигурна потврда да особа има проблем са системом вредности. На пример, особи која живи у стану чији су прозори близу бандере са уличним осветљењем смета та светлост и она разбија сијалицу иако тиме оставља део улице без осветљења и људи који туда пролазе неће добро видети куда иду те се могу повредити. Пример неоговорног понашања је и када неко на информацији од општег добра (нпр. на аутобуском стајалишту табла са бројевима аутобуса који ту стају) залепи рекламу за своју фирму или писање графита на зградама од општег добра. Неодговорно је свако понашање када се у реку баца љубре, загађује ваздух или земља. Ученике треба континуирано током остварива-

ња овог програма подстицати да региструју ситуације где је дошло до угрожавања општег добра ради интереса појединца и да о томе промишљају у смислу како реаговати да се таква понашања смање (да ли су боље казне или подучавање људи о општем добру).

За рад на овој теми могу се користити различита издања којих има на тржишту а тичу се уопштено животних вредности или неких конкретно као што је нпр. другарство.

ЉУДСКЕ ВРЛИНЕ

На причу о вредностима природно се надовезује промишљање о врлинама јер су вредности уверења која се преко врлина, као особина људи, манифестују у њиховом понашању. Још у античко време оне су истицане као важне за живот заједнице, односно као крајњи циљ живота или темељни принцип постојања. Тада су издвојене четири врлине по Платону (други филозофи су имали извесне измене и допуне), и то:

- разборитост (лакоћа управљања шта треба чинити у различитим животним ситуацијама);
- праведност (трајно расположење за дати свакоме што му припада);
- умереност (лакоћа управљања тежњама и њихово држање у границама разума);
- храброст (лакоћа свладавања тешкоћа у вршењу добра).

Данас говоримо о већем броју врлина али у суштини може се рећи да су ове четири окосница. Нпр. без врлина истинољубивости, емпатијности, одговорности нема праведности. У овом програму направљен је избор неких врлина али наставник има слободу да листу допуњује (нпр. храброст, умереност, племенитост...) и да повезује међусобно врлине јер се оне у животу појединца често здружено појављују. Издвајамо врлину *одговорност* коју треба континуирано провлачити током рада на различитим садржајима како би се остварио очекивани исход програма који тражи од ученика да има одговорност за своје понашање.

Нажалост, искуство људске цивилизације показује да се она одвија између доброг и лошег јер сви људи имају и врлине и мане. Ипак, цивилизација опстаје захваљујући ономе што је у човеку добро. Неко је рекао да су емпатија, толеранција, поштовање, солидарност „лепак“ који одржава људску заједницу. Како оне нису урођене одговорност је одраслих да их код деце и младих развијају.

О врлинама свакако није прикладно држати предавања. Због специфичности садржаја најбоље је да се користе изабране приче, филмови или студије случаја као подлога за разговор и промишљање о врлинама. Ученике треба водити тако да препознају мотивационо дејство врлина, односно да наше понашање има везе не само са нашим потребама већ и са нашим вредностима и врлинама. Да ли ће особа која нађе новчаник пун пара уложити труд да пронађе власника или ће новац задржати за себе не зависи од способности, па чак ни потреба јер најчешће особе које враћају пронађени новац нису богате. То су особе које краси врлина поштење. По природи ствари врлине и мане се појављују као гроздови где једна другу привлаче. На пример, похлепан човек може бити склон крађи и лагању, а правдољубив поштовању и толеранцији. Рад са ученицима треба да иде у правцу увида да врлине нису ексклузива која се појављује само у ванредним ситуацијама нпр. пожару, земљотресу, пандемији. Оне су саставни део живота и појављују се у различитим свакодневним ситуацијама. Такође, карактеристике их нека врста „заразности“ односно, кад смо окружени људима са врлинама то позитивно делује на нас да се и наше врлине испоље. Нажалост, исто је и са манама. Уколико нас неко упорно лаже, то подстиче и нас да и ми не будемо искрени према тој особи.

Ученицима треба скренути пажњу да се понашање у складу са вредностима и врлинама појављује код особа које су зреле, независне, самоуверене и немају страх да ће ако нпр. бране права слабијих бити одбачени у друштву. Они то раде зато што верују да сви људи треба да имају иста права а то је унутрашњи осећај за праведност. Програмом није предвиђено да се са ученицима обрађује морал али то је сродна тематика и неминовно ће бити повезивања јер моралност представља вредносно одређење шта је исправно а шта није а ученици свакако разликују морално од

неморалног понашања. Међутим, за њихов узраст довољно је разговарати о вредностима и врлинама и њиховом манифестовању у понашању.

Како се програм реализује са ученицима од 11 до 13 година који су у интензивном процесу социјалног развоја за њих је још увек важно шта други мисле о њима, имају слабу отпорност на притиске вршњака и страх да ће бити етикетирани и одбачени ако ураде нешто што група којој припадају или желе да припадају не прихвата (нпр. ученици који воле да уче често добијају „етикету“ штребера). Због тога се дешава да не поступају у складу са својим потребама, осећањима, вредностима, врлинама. То им наравно не прија, уноси немир али потреба за припадањем групи вршњака је јача. Међутим, то је прави период да се ученици охрабрују да буду независни, самоприхватајући, храбри у изношењу својих врлина и да се понашају у складу са сопственим вредностима. Рад на овој тематској целини треба да буде изbalансиран између уважавања развојних потреба ученика у процесу њихове социјализације и подстицања онога што су пожељна уверења и понашања. Главни ослонац у таквом раду увек је добробит појединца и заједнице. Са одрастањем та овисност о друге се смањује а повећава се храброст да се буде свој. Зато се може рећи да садашњи рад са ученицима тек ће касније, кад они одрасту, дати ефекте.

Као и код претходне теме ученике у причу о врлинама треба увести пажљиво, изабраним подстицајем. На пример, ученицима се може испричати причао Александру Флемингу, научнику који је задужио човечанство открићем пеницилина (Priča o zahvalnosti – David Naum). Прича је добра за разговор на тему да ли се добро добрим враћа, да ли је награда већ само чињење доброг дела, да ли људи препознају туђе врлине, шта је захвалност и на које све начине се може исказати... Још боље ако је подстицај прича о особи која је просторно и/или временски блиска ученицима а кресе је неке врлине.

Следећа активност може бити у пару, при чему сваки пар добија по једну врлину и задатак да наведе понашање у коме се препознаје да особа која се тако понаша има ту врлину. Нпр. за врлину одмереност опис понашања могао би бити: дечак купује патике, родитељи су му рекли да може да изабере шта жели јер му је био рођендан, он бира патике које нису много скупе и нису познате марке јер су добре, лепо изгледају и удобне су. Нема страх да ће му се другари смејати што није купио патике познате марке. Вежба се може наставити тако што ће парови добити комбинацију две врлине да осмисле одговарајуће понашање. Нпр. за врлине емпатија и истинољубивост опис понашања може бити: две другарице су у сукобу јер једна тврди да је друга свима рекла њену тајну. Особа која је емпатична и истинољубива може рећи да разуме прву девојчицу колико је повређена јер нико не воли да се тајне шире (емпатија), али да је истина да друга девојчица то није ни коме рекла (истинољубивост) и да треба испитати ко је то урадио. Овакве вежбе су захтевне и наставник треба да помогне ученицима наводећи различите примере.

У наставку може се од ученика тражити неки вид рефлексије и саморефлексије, у смислу да препознају своје врлине и врлине људи око себе (родитеља, брата, сестре, бабе, деде, тетке, другара, наставника...). Може се очекивати да ученици имају тешкоће око именовања врлина. То се може решити тако што ће ученик описати нечије понашање а затим ће сви заједно покушати да одреде да ли је у основи тог понашања праведност, истинољубивост, одмереност, поштење, великодушност или нека друга врлина. Претходна вежба и ова заправо имају исти циљ а то је дубље разумевање врлина и њихово испољавање у понашању људи.

Исти циљ има и активност у којој се од ученика тражи да разговарају са својим укућанима коју врлину они посебно цене и зашто, како би о томе причали на часу. Све активности које ученицима приближавају врлине као нешто што није ни ретко ни имажинарно добродошле су. То је неопходно зато што су ученици превише изложени информацијама које говоре о понашању људи који су урадили нешто лоше (возили под дејством алкохола, прелазили улицу где није дозвољено, обили трафику, направили лажни налог на друштвеној мрежи, слагали...). Удружено са порукама које

фаворизују да неко вреди онолико колико добар аутомобил вози или где летује, младима заиста није лако да на прави начин створе слику о свету око себе и граде своје вредности и врлине. Понашање људи, усмерено на добробит појединаца и заједнице, остаје у сенци и ствара се утисак да тога нема или чак да је такво понашање непожељно (нпр. мишљење да данас није добро бити поштен или одмерен...). Зато је неопходно посебну пажњу посветити том сегменту рада на врлинама која се повезује са следећом тематском целином о социјалним вештинама. Ту се посебно мисли на асертивност као вештину која помаже људима да се боре за своја права а да не угрожавају друге. Асертивност се поставља као најбоља солуција између агресивности и пасивности и може бити помоћ да неко због својих врлина заиста и не настрада.

За рад на овој теми могу се користити различита издања доступна на тржишту која се односе уопштено на врлине или на неке одређене (захвалност, истинољубивост...). Међу њима издваја се издање Креативног центра „Речник врлина” који је конципиран као прича кроз коју читаоца води девојчица Ана. Сваки нови лик који улази у Анину причу има еквивалент у врлини која почиње истим словом: на пример, дека нас упознаје са добротом, а Емилијар са ентузијазмом, тако да је „Речник врлина” и својеврстан букар врлина.

СОЦИЈАЛНЕ ВЕШТИНЕ

Социјалне вештине су у програму дате као трећа тематска целина која се надовезује на вредности и врлине. На пример, за многе социјалне вештине потребно је саосећање а емпатичност је у програму дата као врлина. Заправо, иако су четири теме дате одвојено оне су повезане и могу се интегрисано обрађивати уколико наставник осмисли одговарајуће активности и материјале. Када је у питању избор подстицаја, један од критеријума, поред узраста ученика, треба да буде и њихов капацитет да подстакну промишљање о повезаности вредности, врлина и социјалних вештина.

Ниједан човек није „острво” само за себе. Сви функционишемо у заједници са другим људима од којих свако од нас има своје потребе, интересовања, навике, способности и животну искуство. Бити социјално компетентан данас је, више него у прошлости, потребно за успешан живот а добра вест је да се то учи и развија. Наравно, тај развој се дешава спонтано под утицајем свега чему је особа изложена и то у свом свакодневном животу (породица, вршњаци, медији) али добро је да се о томе и фокусирано ради са ученицима у образовно-васпитним установама, посебно у узрасту од 11 до 13 година када се дете развија у младу особу али још увек осетљиву и недовољно спремну за богати социјални живот.

О значају социјалних вештина најбоље говори чињеница да их Светска здравствена организација повезује са здрављем људи и дефинише као способност прилагођавања и позитивног понашања које омогућава особама да се успешно носе са захтевима и изазовима које живот пред њих ставља сваког дана. Добра страна социјалних вештина је њихова трансверзалност односно, могућност примене у различитим ситуацијама.

За добро функционисање у сложеној заједници потребне су неке вештине које се могу посматрати као когнитивне, социјалне и емоционалне. За потребе овог програма издвојене су следеће вештине: критичко мишљење и одређивање приоритета (когнитивне); сарадња, брига о другима, асертивна комуникација, волонтирање, конструктивно решавање конфликта (социјалне); препознавање сопствених и туђих осећања и самоконтрола (емоционалне).

Рад на овој тематској целини може започети неким подстицајем о просоцијалном понашању људи или волонтирању. Нпр. ученици се могу упутити да на интернету потраже како изгледа упитник за волонтере у Центру за интеграцију младих који се бави пружањем помоћи тзв. деци улице која живе и раде на улици. Било би добро да се ученици ставе у ситуацију да процењују колико човек треба да мисли на себе а колико на друге и заједницу и да ли је то у некој врсти сукоба. То је прилика да се опет говори о општем добру и то у духу мисли да ако није свима добро никоме није добро. Као и у раду на другим садржајима ученике треба подстицати

да образлажу своје ставове, да аргументују али и слушају друге. То је прилика да се види како ученици доживљавају свет око себе, да ли је индивидуално увек изнад колективног и добра је подлога за разговор на тему како би овај свет функционисао када би свако мислио само на себе.

У наставку ученици се могу поделити у мање групе са задатком да наведу шта по њиховом мишљењу подстиче просоцијално понашање људи. Не очекује се да ученици наведу велики број утицаја, довољно је само неколико као што су: да ли се људи у окружењу тако понашају, да ли се таква понашања на неки начин награђују, колико се у медијима о томе говори, колико је неко осетљив на проблеме других људи и сл. Након размене одговора наставник их систематизује и поентира да је просоцијално понашање општи назив за различите видове понашања којима је заједничка усмереност на добробит заједнице, сарадњу и помагање другима. Оно се развија одрастањем и то највише учењем по моделу као и добијањем неке врсте поткрепљења за учињено добро дело за заједницу. То не мора бити нека конкретна награда, довољно је да то неко примети и прокоментарише као *баш лепо што си Лени помогао или видим да си Милицу загрио док је плакала баш си то добро урадила* и сл. У складу са тим наставник може направити договор да у групи негују такво понашање. Такође, ученици се могу упутити да на часовима са групом размене и уочено понашање супротно од просоцијалног где је особа мислила само на своју добит, где је некога оштетила, повредила и промислити како реаговати у таквој ситуацији (нпр. неко ко је неправилно паркирао ауто и онемогућио пешацима да користе тротоар или пекара која продаје подгрејано пециво од јуче...).

На ову активност добро се надовезују друге вежбе у којима се ученици боље упознају са различитим социјалним вештинама. Наставник се може одредити да рад на њима систематизује у три правца у складу са наведеном поделом на когнитивне, емоционалне и социјалне вештине.

Логично је почети од критичког мишљења као вештине потребне за све животне ситуације. Многи програми обавезних предмета имају очекивани исход који се тиче критичког мишљења те то није нешто што се не ради са ученицима али у оквиру овог програма то се може детаљније урадити и на више примера како би ученици јасније схватили смисао, сврху и значај критичког мишљења посебно за просоцијално понашање. Ту се посебно мисли на разликовање истинитог од неистинитог, битног од небитног, хитног од мање хитног што је уско повезано са вештином прављења приоритета о чему се врло мало са ученицима ради а та социјална вештина је врло значајна за добробит и појединаца и заједнице. За те потребе могу се осмислити вежбе које ће од ученика захтевати обе вештине. У питању су вежбе где ученици радећи у малим групама треба да реше неки сложени проблем који прво морају критички да анализирају и открију из којих мањих проблема се састоји а затим да одреде приоритете решавања јер се из неког разлога (нпр. нема довољно времена, новца, људства...) не могу сви истовремено решити. Проблем може бити комуналне природе у некој измишљеној општини где грађани имају различите потребе и приоритете (деца, одрасли, старији, предузетници, туристи, инвалиди...), а ученици треба да одреде чије су потребе важније и шта треба прво урадити (да ли изградити паркић, поставити нове семафоре, направити бољу одбрану од поплава, организовати фестивал атрактиван за туристе, изградити дом за стара лица итд.).

Као следећа област рада могу бити осећања јер и она имају универзалност и јаку повезаност са социјалним вештинама. Препознавање сопствених и туђих осећања и самоконтрола су карактеристике особа које имају боље социјалне вештине, односно боље се сналазе у социјалним ситуацијама. Међутим, ученици у овом узрасту још увек имају тешкоће да препознају и именују сопствена осећања а туђа још теже. По том питању речник им је врло скроман, обично кажу да се осећају кул, сморено, безвезе.... Зато се може десити да ученици не препознају да је неко ко изгледа као да је бесан заправо је тужан или уплашен па самим тим изостаје адекватна реакција. За те потребе наставник може са ученицима да организује неку врсту вежбе о врстама емоција. Могућности су

велике, чак се може радити и нешто као квиз. Нпр. ученици се поделе у групе које су такмичарске. Када наставник на табли напише неку емоцију (нпр. завист, понос, љубомора, страхопоштовање...) ученици на папиру пишу својим речима опис те емоције нпр. то је кад.... Наставник чита одговоре и поен даје групи/групама које су дале најбољи опис. Друга варијанта је да наставник да опис а групе треба на папиру да напишу коју су емоцију ту препознали. Нпр. опис за завист: *непријатељски осећај према другима који имају нешто што сматрамо да то више припада нама*. Овакве вежбе имају за циљ да појачају осетљивост ученика за различита емоционална стања и способност да их препознају код себе и других, правилно их именују и правилно реагују. А затим се може радити на другим аспектима осећања као што су вербални и невербални показатељи осећања, разлози зашто имамо осећања (чему она служе), шта изазива одређене емоције, шта радити са променљивим и мешаним осећањима... Све ове активности су важне јер оснажују социјалну вештину самоконтроле. У узрасту ученика од 11 до 13 година и емоције и понашања могу бити врло бурни и често непримерени ситуацији што може водити ка конфликтима. За рад на овој тематици пожељно је користити што реалније ситуације из живота ученика а причу о емоцијама повезивати са радом и на другим садржајима. На пример, у оквиру теме о људским врлинама предвиђен је рад на кључном појму садржаја праведност који се лако може повезати са осећањима. Ученици треба да погледају (уз претходно појашњење наставника о каквом експерименту се ради) снимак реакције мајмуна на различите награде, односно колико се лако побуђује осећај беса кад нема праведности (Frans de Waal: Moral behavior in animals – YouTube, за ученике део од 13 минута). Овај експеримент показује колико је осећај за неправду биолошки дат и зато је важно, ради добробити и појединача и заједнице, борити се за праведност као вредност.

У оквиру рада на осећањима наставник може да организује вежбе у којима се демонстрирају технике које помажу самоконтроли емоција. То је важно код јаких и негативних емоција као што су бес, страх, туга, завист јер нас штите да нешто не урадимо погрешно због чега би се могли кајати. Ученицима треба показати једноставне технике примерене њиховом узрасту као што су: изброј до 10, певај и играј уз музику, гњечи пластелин, жврљај на папиру, играј се са кућним љубимцем, трчи, вози бицикл или ролере, разговарај са блиском особом, љуљај се и клацкај у паркићу... Поред ових техника важно је охрабрити ученике да уколико препознају да су осећања прејака и не могу их контролисати онда треба да траже помоћ одраслих и стручњака.

И као трећи правац рада намеће се комуникација која као и критичко мишљење и осећања има универзални значај за човека и све ситуације у којима се може наћи. Како је комуникација међупредметна компетенција и други предмети су у обавези да је унапређују али у оквиру овог програма фокус је на комуникацији која унапређује добробит појединца и заједнице. Зато је у програму као садржај наведена асертивна комуникација. Ученици треба да освесте сопствену улогу у остваривању позитивних односа са другим људима и заједницом, као и да прихвате личну одговорност за своје поступке. Суштина је ученике усмерити да се боре за своја права, своје потребе и интересовања али на начин који не угрожава никога. Постоје бројне вежбе које се са ученицима могу радити да би се унапредила вештина асертивне комуникације. Посебно су добре оне које у себи садрже неки вид драматизације која илуструје како изгледа асертивна у односу на пасивну и агресивну комуникацију.

Уз асертивну комуникацију природно иде рад на конструктивном решавању конфликта. Као подстицај може се користити кратки али ефектни цртани филм *Мост* („Bridge” by Ting Chian Tey | Disney Favorite – YouTube). За даљи рад на овој тематици одлично се уклапа филм у трајању од 10 минута који су снимили ученици у Дому ученика у Врању „Konstruktivno rešavanje konflikta” – Dom učenika srednjih škola Vranje – YouTube

За рад на сарадњи постоје бројни филмови који могу имати функцију подстицаја и изазвати код ученика реакцију. Нпр. иако су у питању комерцијални цртани филмови примерени су овој

тематици, узрасту ученика и духовити су. Доступни су на јутјубу (Teamwork and Leadership | Animated short clip | Creative 360 | #teamwork #leadership #motivation – YouTube). Нешто озбиљнији подстицај може бити снимак веслача који показује снагу заједништва (Inspirational Video On Rowing and Teamwork – YouTube). У богатој понуди материјала на ову тему издвајамо цртани филм у трајању од 2:41 минута (GOOD COLLABORATION (2014) – YouTube) који изванредно повезује све што је садржај овог програма (вредности, опште добро...) али је на енглеском језику и може се (уколико се не припреми превод) користити у оквиру корелације са предметом енглески језик.

ДОБРОЧИНСТВО

Последња тема *Добročинство* иако је одвојено дата заправо је повезана са свим претходним програмским садржајима и у литератури се води као вид просоцијалног понашања. Као што је већ препоручено да се ради интегрисано и ова тема се може обрадити током рада на претходним садржајима, а може и одвојено како би добила на значају који заслужује.

Добročинство се често изједначава са више различитих израза као што је хуманитарни рад, алтруизам, задужбинарство или великодушност. Али у суштини свих израза налази се филантропија (човекољубље) као животна вредност или начело из ког произилази понашање које је усмерено ка добробити других људи и/или заједнице без личне користи. Међутим, добročинитељи, задужбинари као филантропи се не слажу с тим јер сматрају да и они имају своју личну корист јер им брига за друге и помагање другима даје смисао постојања те сматрају да су и они на добити.

Резултат рада на овој теми треба да буде јачање осетљивости ученика за препознавање примера понашања људи у складу са вредностима и врлинама и понашања оријентисаног на опште добро.

Ученици у 6. разреду у оквиру историје уче о задужбинарству које у Србији има велику традицију још од Немањиха. Они могу добити налог да истраже задужбине крунисаних глава нпр. краља Милутина или добростојених грађана који су у току 19 века подигли и оставили заједници бројне грађевине за потребе науке, образовања, медицине а које се и данас користе као опште добро. О задужбинама треба ученици да се баве и на локалном нивоу јер у свакој средини постоје такви примери а пожељно је да се спроведу и активности које показују да задужбинарство није ствар прошлости, односно да оно постоји и сада. Може се навести пример моста преко Дрине који је подигао својим средствима Слободан Павловић 1996. који спаја Србију са Републиком Српском.

Пример другачије врсте подстицаја који се такође може употребити за увођење ученика у тему је одговор који је дала глумица Одри Хепберн (амбасадорка добре воље УНИЦЕФа) на питање које савете може дати за лепоту жене. Она је рекла:

За привлачне усне – изговарајте речи са љубазношћу;

За дивне очи – тражите добро у људима;

За zgodну фигуру – делите своју храну са гладнима;

За дивну косу – дозволите деци да вам пролазе прстима кроз косу;

За држање – ходајте са сазнањем да никада нећете ходати сами.

За рад на теми могу се осмислити различите активности. На пример, од ученика се може тражити да разговарају са одраслима из свог окружења (родитељи, бабе, деде, комшије...) и утврде да ли су они некада учествовали у некој активности која је била хуманитарног карактера или је њима неко помогао кад им је било тешко (нпр. учествовали су у акцији прикупљања новца за болесно дете или су у болници добили трансфузију крви коју је непозната особа дала или су комшије помогле када је олуја однела кров да се направи нов...). На часу се размењује оно што су ученици прикупили. Друга идеја је нешто сложенија и захтева да наставник припреми одговарајући материјал а то је кратак опис за 4 особе које су учиниле неко добро дело (нпр. једна је купила инкубаторе за превремено рођене бебе, друга је финансирала изградњу мањег моста који ђацима пешацима скраћује пут до школе, трећа је дала

свој стан да користе родитељи чија се деца лече од тешке болести и сл.). Ученици раде у пару са задатком да замисле да су комисија која треба да изабере само једну особу од понуђене четири којој ће се доделити награда за учињено најбоље добро дело. Избор треба да образложе. За очекивати је да ће ученицима бити тешко да направе избор што је и циљ ове активности – да доброчинство није вид такмичења и да је свако добро дело добро и да зато народ каже „Лепото до вечери – доброта до смрти”.

Уколико је могуће, организовати и гостовање особе која је доброчинитељ. У свакој средини има пуно таквих особа које су обично мало познате у јавности јер оне то и не чине да бих их други људи хвалили. Ученици треба унапред да се упознају са тим шта је све та особа урадила за друге (нпр. 30 пута је дала крв, спасила бебу из пожара, подигла јавну чесму...) и да спреме питања како би што више сазнали о вредностима и врлинама које красе ту особу и како се осећа кад помаже другима. Такође, ученици могу истражити ко су били велики доброчинитељи у њиховом окружењу у прошлости и како се садашње генерације односе према њима и њиховим делима. Наставник може као увод у ову активност да прикаже шта је све Михајло Пупин урадио за своју земљу и њене становнике; какве све грађевине су за своју домовину оставили капетан Миша Атанасијевић или Илија Коларац и сл.

Кључни појам садржаја у овој теми су и организације које се баве различитим активностима чији је заједнички именитељ доброчинство, хуманитарни рад и одсуство профита. У њиховом раду обичну учествује много волонтера. Могу бити владине, невладине, црквене, глобалне или локалне, велике или мале, оне које уопштено помажу људима или некој одређеној циљној групи. Ученици могу истражити оне које делају у окружењу и учинити их видљивијим ако направе неки вид њихове промоције у школи (изложба, трибина, текст у школском часопису...). Људи често не знају колико таквих организација у њиховој средини има и колико су њихова дела велика. Наставник може упутити ученике да самостално истражују које су то организације. На пример, могу на интернету истражити хуманитарну организацију УНИЦЕФ и сазнати ко је њен оснивач, који су циљеви, како се финансира, шта су постигли до сада (локално, глобално) и ко су у нашој земљи амбасадори добре воље (Ана Ивановић и Александар Саша Ђорђевић) и чиме се они баве у овој организацији. Исто се може урадити за организацију Црвени крст, Црвени полумесец или за организације које се баве нпр. пружањем помоћи Србима који живе у тешким условима на Косову и Метохији. Као активност може им се дати информација из новина са налогом да сазнају нешто више о томе. Пример вести: Хуманитарна организација „Солидарност за Косово” чији је председник Арно Гујон у сарадњи са епархијом рашко-призренском и хуманитарном организацијом „Мајка девет Југовића” донирала је клиничко-болничком центру Приштина са привременим седиштем у Грачаници хематолошки и биохемијски анализатор и апарат за побољшану дистрибуцију кисеоника.

Програм се завршава са захтевом да ученици, заједно са наставником, осмисле и реализују неке мале али реално изводљиве активности које су просоцијалне, односно које у себи садрже идеју доброчинства, општег добра, филантропије. Циљ је да ученици схвате да се добробит не „мери” јер је свака и најмања добробит велика и значајна. Кроз остваривање такве активности ученици треба да осете да је добробит и за оне који примају и за оне који дају помоћ, односно да добра дела иду у оба смера. Као помоћ у раду дајемо пример две могуће акције доброчинства. Пример 1: ученик из групе се разболео (није битно колико дуго неће ићи у школу и колико је болест озбиљна). Ученици могу да напишу писмо подршке другару у смислу да му желе да брзо оздрави, да они мисле на њега, да су ту за сваки вид помоћи...и да се сви потпишу. Овај сасвим мали гест другарства сигурно ће пријати болеснику. Пример 2: у сваком одељењу постоје ученици који имају одећу коју су прерасли а немају млађу сестру, брата који би је могли носити. Да би се избегло бацање одеће она се може донирати неком коме је потребна. То може бити и неком другу или другарици из школе али треба имати у виду да је некада непријатно примити директно такву помоћ и боље је да то иде преко организација које се

тиме баве. Кораци у акцији: ученици који имају вишак одеће (то не морају бити сви из групе), уз помоћ родитеља, праве одабир шта ће донирати. Следећи корак је проналажење центра за донације у непосредном окружењу, затим припрема одеће (мора бити чиста), паковање и њено одношење у центар. Заједнички део акције ученика је проналажење организације у коју треба однети донацију. То је прилика да ученици прикупе информације о изабраној организацији (када и ко је основао, како ради, ко су корисници, које проблеме у раду имају, шта им је највећи успех...). Може се организовати да неки активиста те организације гостује и ученицима појасни зашто је важно помагати другима и коме донирана одећа одлази. Акција се може спровести заједно са групом ученика који похађају Грађанско васпитање јер је по програму у петом разреду предвиђено спровођење активности у корист права неке особе што је компатибилно овом захтеву.

Планирање наставе и учења, као и праћење и вредновање напредовања ученика остварује се у складу са општим упутством за остваривање слободних наставних активности.

И за крај треба имати у виду да остваривање циља овог програма није само у вези са оним што ће се дешавати на часовима слободне наставне активности *Вредности и врлине као животни компас I* већ и са целокупном атмосфером у школи и друштву, вредностима које се негују, понашањима која се награђују, врлинама које се афирмишу. Према Бандуриној теорији учења по моделу, агресивност се усваја као последица посматрања агресивних модела (из блиског окружења или узора из медија, литературе, игрица) који не бивају кажњавани, не носе сразмерне последице, или чак бивају награђени, мада је и изостанак било какве реакције само по себи позитивно поткрепљење неприхватљивог понашања. Агресивно понашање се устаљује кроз посматрање, имитирање и понављање из ситуације у ситуацију. Међутим, то исто важи и за асертивно понашање, емпатично понашање, волонтирање, сарадњу, толеранцију... а на школи и друштву је да брину да ученици имају одговарајуће узор за учење по моделу.

Назив

БОРАВАК У ПРИРОДИ И ПЛАНИНАРЕЊЕ I

Циљ програма је да се ученици кроз стицање знања, усвајање вештина, формирање ставовова и вредности мотивишу и оснаже за безбедан и одговоран боравак и кретање у природи.

Разред

шести

Годишњи фонд часова 36 часова

Опште међупредметне компетенције	Исходи По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	Тема и кључни појмови садржаја програма
Компетенција за целоживотно учење. Решавање проблема. Одговорно учешће у демократском друштву. Сарадња. Комуникација. Одговоран однос према здрављу. Одговоран однос према околини. Дигитална компетенција. Рад с подацима и информацијама. Естетичка компетенција.	– Аргументовано образложи смисао и значај боравак и кретања човека у природи; – Искáže интересовање за боравак и кретање у природи; – Очување природе посматра као обавезу и одговорност; – Разликује начине боравак у природи и врсте планинарских терена; – Доведе у везу правилан избор опреме са безбедношћу боравак и кретањем у природи; – Наведe принципе правилног паковања ранца; – Наведe најчешће опасности и повреде у природи, начине правилног реаговања и могућности да се опасност избегне; – Наведe препоруке Планинарског савеза Србије за безбедан боравак у планини; – Наведe бројеве хитне помоћи, полиције, ватрогасаца и горске службе спасавања; – Одреди стране света помоћу компаса, звезде северњаче и сунца и оријентише се у природи користећи дигиталну опрему и информационе технологије; – Искazuje позитиван став према физичкој припреми као предуслову за безбедан боравак и кретање у природи; – Наведe и опише основне технике кретања у природи; – Опише утицај метеоролошких елемената и појава на боравак и кретање у природи и препозна предзнаке лепог и лошег времена; – Образложи како се у природи прави заклон од невремена; – Наведe и образложи примере правилне исхране и хидратације пре, током и након боравак и кретања у природи; – На сликама препозна и отровне биљке из природе; – Наведe основна правила одржавања хигијене током боравак и кретања у природи; – Дискутује о одговорном и неодговорном понашању према себи, другима и природи; – Образложи значај и начине и комуникације у групи која борави и креће се у природи; – Искáže солидарност и спремност да реагује у ситуацији угрожености безбедности и здравља чланова групе; – Објасни значај планирања за боравак и кретање у природи – Наведe основне елементе дневника који се води током боравак у природи; – Ложиви и забележи лепог у природи;	ЧОВЕК И ПРИРОДА Човек и природа – трајна и нераскидива веза. Циљеви, смисао и значај боравак и кретања човека у природи. Природа као место учења, примене научног и успостављања равнотеже духа и тела. Очување природе човекова обавеза и одговорност. Историја организованог планинарског покрета усвету и код нас. Планинарски савез Србије и планинарски клубови. Обележавање Међународног дана планина и Дан пешачења. Знаменити планинари.
		БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ Планинарски терени и објекти. Начини боравак у природи Опрема за боравак и кретање у природи. Субјективне и објективне опасности у природи, превенција и начини реаговања. Најчешће повреде у природи, прва помоћ и спасавање. Јавне службе од значаја у опасним ситуацијама. Припрема за боравак у природи. Оријентација у природи. Технике кретања.
		УТИЦАЈ ВРЕМЕНСКИХ УСЛОВА НА БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ Утицај метеоролошких елемената и појава на боравак и кретање у планини. Предзнаци лепог и лошег времена. Прављење заклона од невремена.
		ИСХРАНА И ХИГИЈЕНА ТОКОМ БОРАВАК И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ Правилна исхрана и хидратација у припреми за боравак у природи, током боравак у природи и после напорне физичке активности. Отровне и штетне биљке у природи. Хигијена током боравак и кретања у природи.
		КОДЕКС БОРАВАК И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ Одговоран однос према себи, другима и природи. Сарадња, комуникација и решавање проблема у организованој групи која борави и креће се у природи.
		ОРГАНИЗАЦИЈА ИЗВОЂЕЊА ПЛАНИНАРСКИХ АКТИВНОСТИ Припрема и израда плана акције. Реализација акције. Планинарски дневник. Естетски доживљај боравак и кретања у природи.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Слободна наставна активност *Боравак у природи и планина- рење I* нуди се ученицима петог и шестог разреда. Иако постоји програм истог имена за 7. и 8. разред он није наставак јер ученици могу изабрати само један од ова два програма који су по концепцији, циљу као и по садржају и исходима слични с тим да је, сразмерно узрасту ученика, *Боравак у природи и планинарење II* нешто захтевнији у погледу садржаја и исхода. Када га ученици изаберу програм је за њих обавезан а успех се изражава описном оценом и не утиче на општи успех.

Смернице за реализацију програма наставник може наћи у *Општем упутству за остваривање свих СНА* као и у овом упутству које је детаљније и изражава његову специфичност.

Упориште за програм налази се у чињеници да ученици овог узраста, чак и они који живе у мањим срединама, недовољно бораве у природи, да се слабо крећу, као и да се ретко у слободно време друже кроз заједничке активности које се одвијају напољу и које могу бити истовремено и едукативне и забавне. Ученици узраста од 11 до 13 година су у периоду интензивног физичког раста и развоја када им је потребно да се крећу, да буду на чистом ваздуху и у друштву вршњака. Постоје бројне студије у свету и код нас које указују на штетно дејство претеране употребе нових технологија јер захтевају боравак у затвореном простору без физичке активности и непосредног дружења што на овом узрасту може оставити штетне последице. Из циља програма, а и саме чињенице да се он реализује у учионици са једним часом недељно, јасно је да он не замењује боравак ученика у природи али има снагу да их мотивише да то раде чешће, организовано и безбедно преко планинарских клубова којих има широм земље. Осим те мотивационе функције, програм треба да припреми, оснажи ученике за такве активности кроз стицање неких основних знања о природи са лиценцираним водичима, осмишљавање екскурзија које се реализују у природи, ако школа има стеноу за слободно пењање и ако успостави сарадњу са планинарским клубовима, покретом извиђача или клубовима за оријентиринг.

Као и код других слободних наставних активности, да би ученици могли да направе правилан избор у складу са својим интересовањима и да би родитељи били упознати шта се нуди, потребно је да школа припреми презентацију о садржају програма *Боравак у природи и планинарење I* као и о начину како се он реализује.

Садржај програма дат је у оквиру тематских целина: *Човек и природа; Боравак и кретање у природи; Утицај временских услова на боравак и кретање у природи; Исхрана и хигијена током борава и кретања у природи; Кодекс борава и кретања у природи; Организација извођења планинарских активности*. За сваку тему дати су кључни појмови садржаја и очекивани исходи што су и главне смернице наставнику за реализацију програма који је тако концептиран да пружа простор и за развој више међупредметних компетенција од којих се издвајају *Одговоран однос према здрављу и Одговоран однос према околини*. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља програма и развој међупредметних компетенција.

При планирању часова помоћ могу бити текстови/презентације који се налазе на сајту Планинарског савеза Србије <https://pss.rs/o-savezu/komisije/komisija-za-planinarsko-obrazovanje-kpo/>, њихови приручници 2. *Сигуран корак* и Планинарство – боравак у природи 1, затим Планинарски дневник као и други извори информација који се односе на боравак у природи и планинарење.

За остваривање програма није потребан специјализован кабинет нити сала за физичко васпитање као ни наменска дидактичка средства и учбеници али су добродошли неки предмети који ће учинити наставу очигледнијом (нпр. компас, географске карте, ранац, планинарски штапови).

Програм треба тако реализовати да фаворизује активност ученика, повезивање школског и ваншколског искуства, учење путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремених технологија у образовне сврхе. Динамика рада се постиже комбиновањем различитих техника рада са ученицима, као што су: презентације, демонстрације, мини предавања, студије случаја, симулације, играње улога, дебате, рад у паровима и малим групама, квизови, групна анализа погледаног филма, гостовање стручњака, посете различитим дешавањима, укључивање у акције. Програм не садржи препоручени број часова по темама и кључним појмовима.

Наставник има слободу да планира своје и ученичке активности водећи рачуна да у предвиђеном фонду часова обради све теме. У суштини, иако је програм дат по темама у непосредном раду са ученицима, треба тежити интегрисаном приступу где нека активност, подстицај, садржај представља само подлогу за рад на више кључних појмова које треба међусобно повезати. Планирање слободне наставне активности мора бити у извесној мери флексибилно како би се испоштовала ученичка интересовања, а такође треба да обезбеди да се све теме програма остваре. При планирању наставник треба да посвети посебну пажњу избору подстицаја којима ће ученике увести у тему или им представити кључне појмове садржаја. Подстицаји треба да буду атрактивни, примерени узрасту ученика, разноврсни (филмови, слике, приче, статистички подаци...) да покрећу на размишљање, постављање питања, тражење информација...

Програм има природну везу са обавезним предметима, пре свега са предметима *Физичко и здравствено васпитање, Географија, Биологија* али и са *Физиком, Математиком, Информатиком и рачунарством, Техником и технологијом, Историјом, Ликовном културом*. Такође, програм има корелацију са слободном наставном активношћу *Вежбањем до здравља*, посебно ако ученик изабере нпр. у 6. разреду ту СНА, а у 7. или 8. разреду *Боравак у природи и планинарење II*. Обе слободне наставне активности имају сличан концепт. То се препознаје у упутству за остваривање *Вежбањем до здравља* где се наводи: „Програм се природно надовезује на садржај програма предмета *Физичко и здравствено васпитање* и не захтева посебан простор и опрему. Увидом у исходе може се видети да је фокус програма на вежбању као вредности, стицању релевантних знања о вежбању, здрављу и исхрани, као и развоју позитивних ставова који ће допринети да ученик самостално, без присиле одраслих, бира да се храни правилно и уместо седења у затвореном простору за компјутером изађе напоље и физички буде активан са својим вршњацима”.

У раду се треба ослањати на оно што су ученици сазнали проучавајући наведене предмете али уз опрез како се не би десило да ова слободна наставна активност постане простор за провучавање знања о рељефу или екологији. Лепо је да ученици знају нпр. називе планинских врхова и о томе се са њима може разговарати али то није циљ овог програма. О томе ће најбоље учити када буду кренули да се пењу на планине али до тога неће доћи ако ученици не препознају

вредности боравака у природи и дружења са другим планинарима.

Наставници треба да искористе сваку прилику да у рад укључе ученичка ваншколска знања и вештине у вези њиховог боравака у природи. У групи ће увек бити ученика са различитим искуством у вези са њиховим бораваком у природи и зато треба, кад год је то могуће и погодно, искористити вршњачко подучавање. На пример, уколико у групи постоји ученик који има искуство боравака у природи као извиђач или је са родитељима планинарио или лето проводи код бабе и деде у планинском селу, наставник може да организује активност где ће он/она водити час и поделити са другим ученицима своја искуства и размишљања о бораваку и кретању у природи.

У наставку упутства за сваку тему из програма дата су појашњења за кључне појмове, смернице за рад, идеје и препоруке за подстицаје, а информације о праћењу напредовања и вредновању ученика налазе се у *Општем упутству за остваривање слободних наставних активности* које се може наћи на сајту www.zuov.gov.rs.sna

ЧОВЕК И ПРИРОДА

Тема *Човек и природа* може се назвати уводном јер има функцију упознавања ученика са програмом и подстицања радозналости за даљи рад. На почетку треба представити садржај програма, затим на који начин ће се радити на часовима и шта су очекивани исходи како би ученицима био јасан циљ ове слободне наставне активности која не замењује боравак и кретање у природи већ треба да допринесе мотивисању и припреми за такве активности. У току рада на овој теми али и на свим осталим, треба континуирано наглашавати централну поруку програма а то је *безбедност и одговоран однос према себи, другима и природи*. То значи да треба подстицати ученичку фасцинацију бораваком и кретањем у природи али без подршке авантуризма, ризичног и неодговорног понашања било које врсте.

На који начин ће наставник започети рад на трајној и нераздиљивој вези између човека и природе је његов избор али свакако су добродошли видео записи који показују разноврсност и лепоту природе на планети Земљи (нпр. неки делови из видеа (13) BEAUTIFUL PLANET | Најлепша места на Земљи – YouTube). Након гледања таквих снимака треба одвојити време за разговор о утисцима ученика, о могућим страховима од боравака у природи, дилемама уколико их имају као и о човековом односу према природи. Ученици имају довољно предзнања о еколошким проблемима те их о томе не треба пропитивати већ треба укључити неке подстицаје који ће код њих изазвати осећања (нпр. љутњу), потребу да се реагује, испољавање ставова и посматрање природе као вредности у животу човека. Као могуће подстицаје предлагемо две песме. Једна је *Еколошка песма* Јелене Петошевић (Yelena – Eko (official video) (youtube.com) и песма Момчила Бајагића Бајаре *Овај свет се мења* Ovaj svet se menja (Official lyrics video 2020) (youtube.com). Ученици могу погледати и ефектан анимиран филм *MAN* (Pogledajte ironiju o našem uticaju na planetu – crtani film (youtube.com). Циљ оваквих активности, где се супротстављају лепота природе и негативан утицај човека и његове индустрије на природу, јесте да се обесмисли равнодушност према овом problemu по принципу – није то проблем појединца, не може се ништа урадити и сл. и да се подржи лична одговорност и проактивност ученика у заштити природе. То ће се касније уклопити у тему *Кодекс боравака и кретања у природи* која захтева од сваког планинарa да је својим бораваком у природи ни на који начин не угрози.

Ученицима ће свакако бити интересантан садржај који се односи на питање зашто човек иде у природу, какви су то изазови. Најбољи начин да се на то питање добије одговор јесте да се пронађе особа из окружења (наставник, родитељ, бивши ученик) која има искуство боравака у природи и планинарењу која би разговарала са ученицима на ту тему и указала да се ту не ради само о физичкој активности. За очекивати је да ће за ученике бити најатрактивнија прича о освајању високих планинских врхова као изазову и метафори човекове борбе сасвим собом и датим околностима (природом) али наставник треба да инсистира да је сваки боравак у природи благотворан. Уместо госта планинара, као подстицај за разговор могу се користити и неки филмови (нпр. Why do I hike | Award Winning Documentary 2020) или текстови у којима се описују осећања планинара током боравака у природи, изазовима које су имали, зашто нису одустајали упркос тешкоћама, доживљају равнотеже духа и тела, дружења са другим планинарима. Такве текстове наставник може да нађе у књизи *Приче са планине* коју је припремио М. Ердељан.

Уз ове активности обавезно треба укључити лична искуства ученика и њихова размишљања о значају боравака у природи за човека. Наставник може да припреми мини предавање о позитивном утицају боравака у природи на све аспекте човековог живота, његово физичко и ментално здравље, квалитет друштвених веза, осећај постигнућа и самопоуздања. За те потребе може се користити презентација *Boravak u prirodi – zašto je važno* (youtube.com или *Bolji san, jak imunitet i više motivacije... Ovo su zdravstvene dobrobiti boravka u prirodi* (youtube.com). Уместо мини предавања наставник може да организује гостовање лекара, психолога који ће то стручно објаснити или може пустити филм о томе (о добробити по психичко стање људи: <https://www.youtube.com/watch?v=KFiiITqymoU>). Један час свакако треба одвојити за рад на природи као великој

„учионици“. Ученике треба питати шта се све може научити током боравака у природи и шта се све може применити у природи од онога што је научено у школи, наравно имајући у виду који разред похађају. Након ових садржаја и активности ученици треба да се упознају са историјатом планинарског покрета у свету и код нас, како данас функционише Планинарски савез Србије и планинарски клубови, како се обележавају Међународни дан планина 11. децембар и Дан пешачења. Уз презентацију о садашњим активностима планинарских клубова може се приложити кратки филм о клубу који је најближи месту одакле су ученици као што је нпр. видео снимак *Planinarski Klub Leskovca – HISAR 04.08.2024.* (youtube.com). Ученике треба упутити да истажују како би дошли до следећих података. Прво планинско друштво основано је у Лондону 1857. (www.alpine-club.org.uk) и било је елитистичко (намењено члановима повлашћених друштвених слојева). Њихов мото је био *Где ти је воља ту ти је пут*. Корени планинарског покрета у Србији зачети су у Свилајнцу 1875. године и везују се за Јулија Драшкочију, апотекара и наставника гимназије у Свилајнцу (више детаља о томе може се наћи у монографији *Планинарство у општини Свилајнац*, Слободана Васића). Прва планинска организација основана је 1901. године као Српско планинско друштво. Планинарски савез Србије основан је 1948. године. Планинарски савез данас окупуља 198 планинарских клубова/друштава широм Србије са више од 21000 чланова, има више од 300 лиценцираних водича и Горску службу спасавања са 250 обучених спасилаца. Ученике треба упутити да посете сајт Планинарског савеза Србије (Planinarski savez Srbije | PSS | Republika Srbija) и открију које све податке садржи од актуелних вести, календара догађаја до информација о планинарским теренима и објектима. Уз овај садржај свакако треба придодати и представљање Међународног дана планина који се обележава 11. децембра и Дан пешачења који није фиксиран већ се за сваку годину одређује. Како планинарски клубови увек имају добру понуду активности за Дан пешачења наставник може да предложи ученицима и њиховим родитељима да се укључе и да „осете“ нешто од онога што ће у оквиру овог програма проучавати.

Рад на теми се завршава представљањем знаменитих планинара. Они могу бити и страни и домаћи али са интересантном биографијом. И овај сегмент се може поверити ученицима али не мора увек бити израда презентација,

може да се уради и као крат- ки играказ или у форми интервјуа где би један ученик био нови- нар а други би глумио познатог планинара. Наставник ће напре- вати избор знаменитих планинара а као идеју предложимо лик и дело Јосифа Панчића (лекар који је волео природу и биљке а сам је рекао да је преокрет у његовом животу донело пењање на планину Ртањ) и Јована Цвијића (географ који је највише боравио на планинама источне Србије) који су до својих највећих научних до- стигнућа дошли зато што су били заљубљеници у природу и пуно времена су проводили у природи. За реализацију овог сегмента прве теме ученици могу да потраже помоћ од наставника биологи- је и географије и да са њима заједнички дођу до што више подата- ка о овим знаменитим планинарима.

Ученике ће вероватно интересовати и биографије планина- ра који су освајали највише врхове планина широм света као и о опасности којима су били изложени. Наставник може да тражи од ученика да наведу које особине су ти људи морали имати да би постигли такве резултате. Циљ је да дођу до тога да се ради о љу- дима који су били предузимљиви, истрајни, доследни, одговорни, солидарни, сарадљиви јер се такви подухвати не могу остварити смаостално. Активност треба завршити са оним што је и мото програма: *Одговоран однос према себи, другима и природи*. За уче- нике које посебно интересује освајање највиших врхова планина наставнике може да препоручи неки од бројних филмова који ће код куће погледати и касније на часу поделити утиске (нпр. Silent Hiking The Himalayas for 16 days (youtube.com)).

БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ

Као увод у тему ученици могу погледати слике или снимке боравка људи у природи којима се као у претходној теми наглаша- ва лепота природе, хармонија човека и природе (нпр. <https://www.youtube.com/watch?v=XRupA2nyEpQ>). Међутим, ова тема је корак даље јер треба да обезбеди ученицима конкретна знања за безбе- дан боравак и кретање у природи. На почетку ученици треба да се упознају са врстама планинарских терена и објеката. То може бити само на информативном нивоу уз коришћење одговарајућих фотографија. Планинарски терени су: маркиране планинарске ста- зе, уређена пењалишта, полигони за планинарску оријентацију, адреналин паркови. Планинарске стазе се према намени деле на: пешачке стазе у природи, планинарске стазе, трансверзале/обила- знице, стазе за планински бициклизам и стазе за посебне намене. Планинарски путеви и стазе се по дужини деле на путеве и стазе краћег трајања (1–3 дана), средњег трајања (3–7 дана) и дугог тра- јања (дуже од 7 дана). По захтевности стазе могу бити лаке (није потребна помоћ руку, довољно су широке и добро уређене, пре- поручује се коришћење пешачких штапова), захтевне (понекад је потребна помоћ руку), врло захтевне (већа разлика у надморској висини, неопходно помагање рукама а коришћење шлема и друге заштитне опреме је обавезно). Према опремљености разликујемо осигуране планинарске путеве и осигуране пењачке путеве (виа ферата). Планинарски објекти су: планинарски домови, планинар- ске куће, планинарска склоништа, бивак, планинарски центар за обуку и усавршавање и планинарски камп.

У наставку је потребно представити различите начине ви- шедневног боравка у природи као што су: камповање, боравак у чврстим објектима, биваковање. То је прилика да наставник прове- ри каква искуства ученици имају са боравком у природи, односно да ли су некад камповали или били у неком планинарском објекту, да ли имају искуство у подизању шатора. Уколико има услова, на- ставник може у школском дворишту да организује да ученици уз његове инструкције сами подигну шатор, а затим га сруше и пра- вилно спакују.

За безбедан боравак и кретање у природи један од преду- слова је адекватан избор опреме. Она може бити врло различита у зависности која је активност у питању, колико дуго се борави у природи, које је годишње доба и друго. За увођење ученика у овај кључни појам теме може се искористити активност где ученици треба да замисле да се спремају за дводневни излет у оквиру ког ће се пењати на оближњу, нижу планину, почетак је септембра и спаваће једну ноћ под шаторима. Ученици се деле у мале групе од по 3–4 члана и имају задатак да напишу списак опреме које треба понети како би били безбедни на излету. За тај задатак имају 10–15 минута.

Наставник чита списак сваке групе и идентификује гру- пу која је не само највише важних делова опреме навела (шатор, врећа за спавање, вода) него и која је мислила на важне ситнице као што су ханзапласт, крема за заштиту од сунца или комараца, термос, лампа, качкет/капа, шибице/упалач и сл. Такође, треба скренути пажњу и на опрему која се нашла на списку а која је не- потребна, неадекватна или планирана у неадекватној количини за боравак и кретање у природи.

Након те активности наставник треба да каже ученицима не- што више о опреми за боравак и кретање у природи фокусирају- ћи се на избор одеће и обуће. Потребно је да уз излагање настав- ник припреми одговарајуће фотографије опреме. Наставник може да ученицима поставља питања којима ће их подстаћи да сами закључе о чему треба водити рачуна при том избору. Циљ је да заједнички дођу до тога да обућа мора бити удобна, стабилна, да „дише“, а да одећа треба да обезбеди човеку да остане сув (зашти- та од спољашње и унутрашње влаге), да одржи топлотну равно- тежу тела (од хладноће не штити дебела одећа већ ваздух између више слојева одеће), да заштити од сунца, ветра, да обезбеди ла- коћу покрета. Ученици треба да се упознају са изразом *активни веш* и да радећи у паровима уз помоћ мобилних телефона истраже од ког материјала се прави (полиамид, полиестер) и које каракте- ристике има (пријања уз тело, растегљив је, не упија зној, лак је, брзо се суши, лако се одржава, штити од прегрејавања). Причу треба зачинити још неким детаљима као што су нпр. да хеланке нису добар избор за боравак у природи иако ученици воле да их носе јер не штите од трновите вегетације и ако је хладно не греју, а ако је топло ознојиће се, затим да гумене чизме нису добар избор иако штите од кише али не „дишу“ и ноге се зноје, а поред тога не пријањају на подлогу па се особа која их носи може лако оклизну- ти. Причу о одећи и обући треба тако водити да ученици схвате

да погрешан избор одеће и обуће може да направи проблем особи током боравка и кретања у природи као што су прегрејавање, смрзавање, квашење, прављење жуљева, повреде скочног зглова итд. Међутим, треба водити рачуна да се код ученика не створи погрешан утисак да је за боравак и кретање у природи неопходна кулациона специјална опрема, посебно оне скупе. Ученици треба да схвате да је фокус на функционалности а не на брендovima. Неки комади вишенаменске одеће или опреме могу се пронаћи у већини домаћинстава или се могу прилагодити за планинарење.

Као природан наставак рада на овој теми наставник осмишљава активности које се односе на избор и употребу ранца у коме се носе ствари неопходне за боравак и кретање у природи. Код избора ранца битна је његова величина, облик и какав је систем каишева. Капацитет ранчева за планинарење се мери у литрима. Опрема која се пакује у ранац се не мери у литрима и зато за почетнике, који први пут купују ранац, представља тешкоћу овај начин мерења капацитета ранца и може да их збуни. Идеални ранац за једнодневни планинарење је онај од око 35 литара. Ако се иде на краће туре, као што је преподневно пешачење по планини довољно је понети ранац од 15–20 литара. Већ када се ради о вишедневном планинарењу, када је потребно преноћити, ранац би требало да је капацитета између 35 и 60 литара. Уколико постоји могућност наставник може донети у учионицу ранчеве различитих величина али ће сасвим добро послужити и слике ранца како би ученицима имали визуелно јаснију представу о разлици између њих. О избору ранца ученици могу да погледају неки од видео снимака као што је нпр. *Kako izabrati ranac za hajking, putovanje ili trčanje? #planinarenje #backpack* (youtube.com) у трајању од 10.53 минута.

Осим избора величине ранца важно је и како се он пакује. То је добра прилика да се са ученицима поприча ко и како пакује ствари у њиховој породици када се негде путује. Да ли неко од родитеља има навику да прави списак, да ли се пакују самостално или их родитељи пакују, да ли претерују са количином ствари која се носи и сл. Затим наставник указује да је најбољи начин да се започне са паковањем тако што ће се направити списак свих ствари које треба понети а затим све ствари са списка треба поставити на једно место како би се размислило да ли је ту све што је потребно или има и непотребних ствари. Често у првом прављењу списка уврстимо и оне ствари које нам нису неопходне. Затим ученике треба упознати са основним принципима паковања ранца. Пакују се ствари према тежини и по учесталости употребе. Једна од кључних ствари за паковање је да се предмети групишу по тежини. Ствари које су теже се стављају у део ранца који је ближи кичми како би се оптимизовао терет који се носи у ранцу. У део ранца се стављају крупне ствари, или оне ствари које нису тако често потребне или ствари које се користе за паузу. То могу бити кабаница, простирка, пресвлака и сл. На врху ранца се пакују оне ствари које се чешће употребљавају. У помоћне цеповете се стављају потрештине и ситнице које се често употребљавају или које су хитно потребне (папирнате и влажне марамице, вода, телефон). Било би добро да наставник припреми један ранац и одређен број ствари за паковање како би демонстрирао правилан начин паковања и омогућио ученицима да сами то испробају. Уместо тога ученици могу између два часа да погледају снимак о томе у трајању од 7.48 минута (*Kako spakovati veliki ranac?* (youtube.com) а затим да о томе разговарају. Такође, може им се понудити да погледају видео запис *Ovo NE RADITE NIKADA – Najcesce Greske kada Nosimo Ranac* (youtube.com) у трајању од 6.48 минута и да о томе продискутују или нешто друго пригодно што изабере наставник. Такође, може се реализовати радионица *Паковање планинарског ранца* чији је сценарио дат у приручнику Планинарство – боравак у природи 1 (стр. 132).

Уколико наставник процени да је потребно и да има времена, он може да организује гледање филма у трајању од 3 минута *Pribor za preživljavanje u prirodi* (survival kit) у коме ће ученици имати прилику да виде како у јако мали ранац може да стане пуно значајних ствари за боравак и кретање у природи. Након гледања филма обавезно дати ученицима прилику да размене своје утиске. Следећи сегмент рада на овој теми предвиђа да се ученици упознају са објективним и субјективним опасностима боравка и кретања у природи, начину како се у таквим ситуацијама реагује и како се човек може унапред заштити од њих. За увођење у ове кључне појмове наставник може да тражи од ученика да сами наведу неке опасности за које мисле да прете људима током боравка и кретања у природи. Ученичке одговоре може писати на табли и груписати их у објективне и субјективне, а затим их допунити како би слика о опасностима била комплетна. Објективне опасности настају под утицајем природних појава, животињског и биљног света као што су опасности од саме конфигурације терена, временских услова, надморске висине или присуства опасних животиња и биљака, а субјективне настају под утицајем човека и његових поступака. На пример, са ученицима треба продискутовати које су то животиње које се могу срести током боравка у природи у нашој земљи и како треба реаговати (различити глодари, змије, пухови, дивокозе док је сусрет са вуковима, медведима, лисицама доста редак). За појашњење опасности у природи наставник може користити делове књиге 2. *Сигуран корак* који се на то односе и треба да укаже ученицима да ће у наставак рада на програму своје знање о томе допунити кад буду обрађиване теме о временским условима и исхрани у природи. У наведеној књизи налази се и сет питања за проверу знања ученика о објективним и субјективним опасностима у природи.

Рад на овим важним кључним појмовима треба тако водити да се укаже да се субјективне и објективне опасности често здружено појављују али се оне могу предвидети добром припремом, планирањем, правилним избором активности и опреме, правилним понашањем у групи и организацијом. То се нарочито односи на почетнике који немају искуство боравка и кретања у природи. Зато ученике треба упознати са основним препорукама Планинарског савеза Србије (ПСС) које су дате у 10 тачака.

1. У планину не крећите сами. Група треба да броји најмање три члана.
2. Испланирајте своју активност.
3. Уколико први пут идете у тај рејон или на ту планинску стазу, контактирајте локално планинарско друштво.
4. Проверите временску прогнозу.
5. Понесите довољно воде и хране за целодневну активност и нешто у резерви што ћете само „прошетати у ранцу“.
6. Понесите комплет за пружање прве помоћи у складу са својим знањем у пружању прве помоћи.
7. Понесите честу лампу.
8. Обавестите некога од пријатеља/родбине о својим плановима и активностима, помените им планирану путању.
9. Напуните телефон пре поласка на активност и штедите батерију.

10. Меморишите број Горске службе спасавања – 062-464-646. Након ових препорука логично се надовезује рад на упознавању са најчешћим повредама у природи као што су жуљеве, посекотине, сунчанице, промрзLINE, топлотни удар, угануће скочног зглоба, алергијске реакције, уједи инсеката. Наравно, рад на повредама треба да буде у контексту како их избећи и како реаговати

кад се десе.

На то се надовезује упознавање ученика са основним подацима о пружању прве помоћи и спасавању повређених особа у природи. Од ученика се не очекује да буду оспособљени за пружање прве помоћи али треба да буду упознати са основним принципима и посебно са тим шта никако не треба радити као и кога треба позвати у помоћ, а ту се мисли на јавне службе од значаја у опасним ситуацијама као што су хитна помоћ, ватрогасци, полиција, горска служба спасавања.

Ученици треба да знају на које бројеве телефо- на могу добити ове службе.

У раду на опасностима и повредама у природи могу се кори- стити искуства људи који су пуно боравили и кретали се у приро- ди. Као што је већ препоручено, наставник може да позове неког искусног планинара да на једном часу буде гост и да ученицима исприча неке своје доживљаје на ту тему и да одговара на њихова питања.

Рад на овој теми мора да обухвати и активности чији је циљ да укажу ученицима да није довољно обући патике, ставити ранац на леђа и кренути у природу већ је за све, а посебно за почетнике, важна припрема. Она може бити на нивоу прикупљања информа- ција (колико је дуга стаза, колика је висинска разлика, да ли дуж стазе има извора воде, каква је подлога по којој се хода, каква је временска прогноза), што је важно али није довољно. Потребна је и физичка припрема (вожња бицикла, трчање, теретана, пливање) која је потребна за унапређење моторике, снаге и издржљивости, координације, равнотеже и флексибилности. Међутим, потреб- ће на је извесна и психичка припрема, посебно за почетнике који не познају довољно како ће изгледати активности у природи и шта се од њих очекује. И на, крају, мада не мање важно, потребна је припрема да се особа оснажи за функционисање у групи. Јако је опасно уколико појединац непланирано и неконтролисано почне да се издваја из групе, да се понаша имајућу виду само своје тре- нутне потребе и интересе (нпр. да направи селфи на некој лити- ци, убере цвет или крене неком другом стазом јер мисли да је туда ближе). Такође, себичност, одсуство толеранције и солидарности према другим члановима групе, као и непоштовање одлука вође неприхватљиво је, угрожава безбедност и одражава се негативно на атмосферу целе групе. Зато је дато право водичу да уколико процени да нека особа није физички и психички припремљена или није адекватно опремљена, може је искључити из групе и конкрет- не активности у природи.

У оквиру ове теме која је по броју кључних појмова најбо- гатија, последњи сегмент предвиђа да се обраде садржаји који се односе на кретање у природи. Међутим, пре него што се крене са представљањем карактеристика различитих техника кретања неопходно је обрадити како се оријентишемо у природи. Са уче- ницима треба вежбати одређивање стране света помоћу компаса и других показатеља (Часовника и Сунца, звезде Северњаче, Месе- ца, маховине, година на дрвету). Свакако са ученицима треба об- радити и употребу система ГПС навигације, прикупљања и обраде података на конкретним примерима.

У контексту овог садржаја један час се може посветити пред- стављању планинарске оријентације и оријентиринга који се могу практиковати и као такмичарски спорт и као рекреација. Циљ је да се уз помоћ карте и компаса (без осталих помагала), крећући се непознатим тереном, пронађу све контролне тачке уцртане на карти и да се дође до циља што пре. У сваком тренутку учесници оријентиринга морају знати где се налазе и на основу свог знања и искуства у читању карте треба да доносе одлуке о томе којим правцем ће се кретати како би најбрже обишли целу стазу и про- нашли све контролне тачке. Некад треба донети одлуку у складу са народном пословицом која каже *Преко прече – наоколо ближе*, када је брже ако се брдо обиђе, него ако се иде преко њега. Такве и много компликованије одлуке се траже од учесника оријентирин- га и у томе је посебан изазов било да је у питању такмичење или само рекреација. Оријентиринг није скуп спорт, не захтева много физичке снаге и може се практиковати појединачно, групно, поро- дично и то од основношколског узраста до старости и током целе године. Било би добро да наставник набави неку од посебно на- прављених карата за оријентиринг (израђују се по међународним стандардима ИСОМ) како би ученици видели како оне изгледају. Постоје посебно обучени стручњаци који врше израду оваквих карата. За област Београда и околине има преко 30 карата (Кале- мегдан Ада Циганлија, Кошутњак, Топчидерски парк, Хајд Парк, Ташмајдан, Липовичка шума, Авала, Јајинци, Бабе – Златара), а израђене су и за терене на Фрушкој Гори, Златибору, Тари, Копа- онику, Дивчибарама, у околини Смед.Паланке, Смедерева, Пара- ћина, Крушевца. Уколико постоје могућности било би добро да у школи гостује особа која се бави планинарском оријентацијом или оријентирингом и која је спремна да пренесе своја искуства, одго- вара на питања ученика и мотивише их да се укључе у такмичења. На крају обраде друге теме потребно је обрадити технике кретања у природи. То је важан садржај јер се кретање одвија на врло различитим теренима (стрмина, блато, снег, лед, сипар, каме- њар, вода, вегетација) и у различитим условима (високе или ниске температуре, смањена видљивост/мрак, ветар, велика надморска висина). С обзиром да се програм остварује у условима учионице, ученици ће се о томе упознати на теоријском нивоу. Наравно, пра- ви ефекат наученог може се очекивати тек у практичној примени, онда када ученици буду боравили у природи и били у прилици да се крећу у природи, односно када на личном искуству буду „осе- тили” оно што им је наставник говорио. У оквиру техника крета- ња ученици треба да се упознају и са појмовима брзина кретања, кретање маркираном стазом, паузе у кретању, техника пешачења, мимоилажење, растојање, техника дисања, кретање различитим теренима, прелазак водених токова, кретање кроз насељено место, употреба штапова за ходање, техника пењања, техника ходања по снегу. За потребе објашњавања ових појмова наставник може да користи одговарајуће слике, цртеже, снимке (може их наћи у при- ручницима 2. Сигурни корак, Планинарство – боравак у природи

1. и материјалу за основну планинарску обуку).

Уколико процени да је потребно и да се логично надовезу- је на претходне садржаје наставник може упутити ученике да код куће погледају снимак о употреби штапова при планинарењу у трајању од 23.36 минута (Оргена за planinarenje – štapovi (youtube. com) и да на часу о томе разговарају. Уместо целог снимка настав- ник може да прикаже ученицима скраћену верзију.

На крају рада на теми може се анализирати како ради једна од апликација на мобилном телефону (нпр. Педометар која броји кораке) које су намењене мерењу пређеног растојања а настав- ник може припремити информације колико корака је оптимално направити у односу на узраст. Затим се ученици могу упутити да до следећег часа, сваки дан, воде евиденцију колико су корака на- правили или колико су растојање препешачили и да процене да ли је то права мера за њихов узраст или је то премало/превише. Ова активност се може проширити и на родитеље, наравно на оне који то прихвате, да у том истом периоду такође евидентирају дневни број корака и процене да ли имају потребу за додатним кретањем. Након тога, наставник може да организује да на часу ученици за- једнички и уз његову помоћ припреме сет препорука за родитеље који се недовољно крећу у који би уградили све што су до тада научили у оквиру овог програма.

УТИЦАЈ ВРЕМЕНСКИХ УСЛОВА НА БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ

Ученицима је свакако јасно да је боравак у природи блиско повезан са временским условима и да је важно поседовати што тачније информације о надоласећем времену. Међутим, рад на овој теми треба тако водити да се избегну два екстрема од којих се је- дан односи на схватање да се у природу иде само кад су идеални временски услови јер то није тачно и други да се иде у природу у свим временским условима, што такође није прихватљиво из бе- збедносних разлога (подсетити ученике да под објективним опа- ностима у природи спадају и оне од временских услова). Учени- цима треба да буде јасно да се боравак у природи може одвијати у различитим временским условима (киша, ветар, снег, сунце), да се временске прилике могу у кратком временском периоду проме- нити, да не постоје 100% тачне дугорочне временске прогнозе али да се са добром опремом и континуираним праћењем предзнака времена може обезбедити безбедан боравак у природи.

Ту се може направити веза са садржајем из теме *Боравак и кретање у природи* који се односи на паковање ранца где је обавезни садржај увек не- промочива јакна.

На почетку рада на овој теми ученици треба да се упознају са метеоролошким елементима (сунчево зрачење, температура ваздуха, ваздушни притисак, влажност ваздуха, брзина и смер ветра, падавине) и метеоролошким појавама (муње, поларна светлост, хало, дуга, фатаморгана) и њиховим утицајем на боравак и кретање у природи. Информације о томе, као и сет питања за проверу знања, наставник може да нађе у књигама 2. *Сигуран корак и Планинарство – боравак у природи 1.*

Такође, потребно је пажљиво прорадити садржај који се односи на знаке лепог и лошег времена. Неке од знакова ученици ће свакако знати па их треба питати да их сами формулишу (нпр. брзо кретање облака, појава магле, „црни” облаци, ведро небо). Њихове одговоре наставник треба да допуни још неким показатељима као што су ваздушни притисак, температура, врста облака али и интересантним, мање познатим, као што су да деформација трага на небу од авиона може да укаже у ком правцу се крећу ваздушне масе на великој висини или шта значи јако руменило на небу при заласку сунца.

У оквиру ове теме налази се још један кључни појам који је индиректно повезан са временским условима. У питању је прављење заклона од невремена. Наставник ће ученицима дати основне принципе прављења заклона и који је алат потребан за то а затим може приказати неки од снимака који то илустрирају (нпр. <https://www.youtube.com/watch?v=5NgFSbtVB1o&t=18s>). Уколико има услова то знање се може проверити у конкретnoj ситуацији тако што ће се реализовати двочас у непосредној околини школе (нпр. оближњој шумици, већем парку) уз опрез наставника како ученици користе неопходни алат. Овај садржај има директну везу са садржајима предмета *Техника и технологија* па два наставника могу да осмисле заједничку активност.

ИСХРАНА И ХИГИЈЕНА ТОКОМ БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ

Исхрана и хигијена су издвојене као тема јер су важне за безбедан боравак и кретање у природи, иако су могле бити и кључни појмови у оквиру садржаја који се односе на опасности у природи (субјективне опасности), на опрему (паковање хране и воде) и на припрему за боравак у природи.

Правилна исхрана и хидратација треба да обезбеде да тело има довољно енергије да издржи напоре кретања у природи, док неправилна исхрана може довести до исцрпљености, дехидрације и других здравствених проблема. Са ученицима треба разговарати о исхрани пре, током и након кретања у природи јер се у свакој фази могу направити грешке.

У оквиру *Биологије и Физичког и здравственог васпитања* ученици су учили о угљеним хидратима, протеинима и мастима тако да у оквиру овог програма треба то знање повезати са бораваком и кретањем у природи. На почетку наставник може о томе да да неке основне информације. За ученике је довољно да знају да су угљени хидрати главни извор енергије за наше тело и да су врло важни за одржавање издржљивости. Они се у телу брзо разлажу у шећере и лако се користе као извор енергије за мишиће. Једноставни угљени хидрати, попут шећера, брзо се апсорбују у телу и добри су за краткотрајне енергетске потребе, али су сложени угљени хидрати које налазимо у интегралном хлебу, житарицама и поврћу, пожељнији јер се спорије разлажу у телу и пружају дуго-трајну енергију. Беланчевине или протеини су кључни за изградњу и одржавање мишићне масе током дуго-трајних напора. Протеинска храна такође може помоћи у одржавању ситости током планинарења. Протеини се спорије разлажу у телу од угљених хидрата, што значи да осећај ситости траје дуже након узимања протеинског obroка. За масти треба да знају да нису пожељне јер су спор извор енергије и за њихово варење треба више кисеоника. Уз информације о исхрани обавезно указати на значај доброг хидрирања за напоре у току кретања природом. Ако планинар пије воду тек кад је жедан то значи да касни за потребама свог организма у условима појачаног напора. Недовољан унос течности може довести до дехидрације, која може изазвати бројне здравствене проблеме, укључујући умор, главобољу, вртоглавицу, мучнину, и грчеве у мишићима. Правило је да се пије мало по мало континуирано током појачаног напора. У следећем кораку наставник дели ученике у мале групе које треба да замисле да иду на једнодневни излет у трајању од 8 сати током којих ће се попети на одређену планину нпр. 1000 m надморске висине (изабрати неку оближњу која је ученицима позната). Свака група има задатак да напише шта од хране и пића и у којим количинама је оптимално да се понесе на излет. Уз тај предлог група треба да да кратко појашњење зашто су направили такав избор. У току рада могу користити мобилне телефоне и консултовати наставника. Када свака група представи своје предлоге, наставник модерира дискусију и даје завршни коментар коме указује на оно што су ученици добро предложили и на оно што нису добра решења. Сви они који су предвидели да у ранцу буду сендвичи од црног хлеба, сир, јогурт, шунка, насецкан краставац и паприка, црна чоколада, енергетске плочице, поморанџа, јабука, лешник, орах, семе бундеве, суве урме, шљиве или кајсије и наравно флаша воде направили су добар избор. Наставник заокружује ову причу наводећи да и храну и воду треба узимати више пута по мало током напора, да оброк пре кретања у природу треба да буде лаган и ако може 2 сата раније, као и да организам после напора не треба одмах оптерећивати претераним уносом хране. Уколико има времена и интересовања наставник може ученицима да пусти филм (What happens to your body at the top of Mount Everest – Andrew Lovering) о још једној „храни” за планинаре који освајају највише планинске врхове а то је кисеоник. То се може допунити информацијама шта они једу и пију током тих дугих експедиција.

У оквиру ове теме потребно је са ученицима прорадити и кључне појмове који се односе на проналажење воде за пиће, јестиве и лековите намирнице из природе као и на отровне и штетне биљке. Током боравака у природи, посебно када се човек пење на веће надморске висине које су му мање познате биће у прилици да се сусретне са биљкама које не познаје, које су му атрактивне и интересантне с тим да неке од њих могу бити јестиве, неке лековите а неке врло опасне чак и ако се само додирну. Од ученика се не очекује да овладају разликовањем јестивих, лековитих и опасних биљака, да знају њихова имена, где расту и сл. У оквиру овог програма довољно је да сазнају да оне постоје, да виде слике неких од њих и да изграде став да ништа од биљака не дирају, посебно не конзумирају а да претходно не консултују искусније планинаре. Проблем са биљкама је што оне могу бити и корисне и штетне за људе, на пример, шумске јагоде имају диван укус и јестиве су међутим, ако су их пре брања напали глодари могу бити преносници болести. Гљиве у природи могу бити и јестиве и отровне а чак и искусне особе могу се преварити у њиховом разликовању. Коприва се може користити у исхрани јер је здрава али она може да опекне особу која је бере ако нема рукавице. Неке биљке су опасне не само што су отровне већ што имају бодље, неке испуштају мирисе који опијају. У раду са ученицима најбоље је задржати се на лековитим биљкама као што су мајчина душица, боквица, камилица, кантарион, глог. Наставник треба да припреми слике ових биљака. Што се тиче хигијене ученицима треба предочити да је важна лична хигијена током боравака и кретања у природи као и хигијена током боравака у планинарским објектима. Прибор за личну хигијену намењен за планинарење мора бити прилагоден редукованим условима комфора у шатору или

планинарском дому, могућности паковања у ранац, а понекад и ограниченој количини воде. Наставник може поделити ученике у групе и дати им задатак да сачине списак комплета за хигијену који ће појединац и група понети на камповање.

КОДЕКС БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ

Ова тема је дата издвојено иако се њени садржаји кроз цео програм прожимају у складу са наведеном централном поруком *безбедно и одговорно према себи, другима и природи*. Наставник ће изабрати како ће реализовати тему. Није толико битно да ли ће то радити континуирано уз друге садржаје или ће јој посветити посебне часове или ће због важности радити и континуирано и у оквиру ове теме али је важно да ученици схвате да боравак у природи и планирање треба да се одвијају у складу са неким правилима чије су основне вредности људски живот, хуманост, међусобно уважавање, одговорност, солидарност, екологија и одрживи развој. Са ученицима треба прорадити следећа правила понашања: она која се тичу понашања појединца према групи и водичу, она која се односи на понашање појединца према природи и трећа која се тичу коришћења планинарских објеката.

За прву групу важно је да ученици схвате да појединац приступа излету на личну одговорност, потврђује да испуњава здравствене и психофизичке услове за сигурно учествовање на излету и прихвата план излета. Затим, прихвата и поштује водича, следећи његова упутства и настоји да својим захтевима не омета друге учеснике излета и остварење циља излета. Поштује одлуке водича чак и када се са њима не слаже. Кретање и одабир планинарских стаза су у компетентности водича, који задржава право промене плана и стазе према процени на терену. Водич пре поласка на излет може проверити опрему свих учесника излета и ако неко нема опрему у складу са захтевима излета или делује физички или психички неспреман, водич може таквој особи ускратити да учествује на излету. Темпо хода прилагођава се најслабијем члану групе, али без непотребног заостајивања слабијих, док најбржи требају стрпљиво прилагодити свој темпо брзини кретања групе и бити спремни помоћи слабијима. Уколико је потребно главни водич може, на основу личне процене, раздвојити учеснике на групу бржих и групу споријих учесника. При сусретима на уским планинским стазама спретнији, јачи и млађи планинари се склањају и пропуштају слабије и старије. У заједничким акцијама снажнији преузимају напорније задатке. Удаљеност између планинара треба увек бити таква да се чланови групе могу међусобно видети и чути. Основно правило је да нема самовољног удаљавања од групе, а уколико то неко и уради онда водич не сноси одговорност за последице. И наравно, важно правило које је део културе међусобног опхођења је да се планинари у планини међусобно увек поздрављају иако се не познају.

Другу групу чине правила о којима је већ било речи у претходним темама. Сада је прилика да се то обједини и додају још неки подаци. За праве љубитеље природе и планинарења немислииво је све оно што би на било који начин угрозило природу и њен животињски и биљни свет. Наставник може од ученика да тражи да наведу нека понашања која не би требало чинити у природи и нека која су добродошла. Када ученици изнесу своје одговоре наставник их може допунити следећим информацијама. На планинским стазама, одмориштима и врховима се не оставља никакво смеће, амбалажа, већ се носи са собом до места где је предвиђено да се баца. Чак и кад постоје на стази канте не треба их затрпавати смећем јер је неизвесно колико се често празне. Уколико се успут угледа неко смеће треба га покупити и понети. Пвеће не треба брати, животиње се не узнемиравају а воде се не загађују. У природи се не прави бука (не слуша се гласна музика, не пева се и не говори гласно, не користе се електронски уређаји који су бучни) јер она може сметати другим учесницима излета али и неким животињама нпр. птицама. Хођајући планинским стазама, у оквиру својих могућности треба уклањати камење које се одронило као и гране које су пале на стазе. Ватра се ложи само тамо где је дозвољено и обавезно се пре одласка пажљиво угаси.

Трећа група правила се тиче коришћења планинарских објеката. Ученицима треба да буде јасно да не постоји посебна служба која се бави чишћењем и одржавањем тих објеката јер то нису хотели већ је то одговорност сваког планинара. Ту важи правило *остави како си затекао*.

ОРГАНИЗАЦИЈА ИЗВОЂЕЊА ПЛАНИНАРСКИХ АКТИВНОСТИ

Након рада на свим претходним темама неопходно је са ученицима проћи и кроз све фазе организације и реализације планинарских активности. Тиме се заокружује програм чији је циљ мотивисање ученика да више времена проводе у природи, да се учлане у неки планинарски клуб и крену у планинарске активности на безбедан и одговоран начин.

На почетку ученике треба упознати да постоје различите врсте акција (такмичења, једнодневне и вишедневне планинарске спортско-рекреативне акције, тематске акције, планинарске високогорске акције, планинарске експедиције, акције за младе, планинарске акције намењене осетљивим групама и инвалидним лицима) и било би добро да наставник сваку од њих илуструје конкретним примером, односно описом како оне изгледају.

У следећем кораку ученицима треба објаснити да је начин организације и реализације ових акција регулисан *Правилником о безбедном извођењу планинарских активности* и другим документима Планинарског савеза Србије и да је суштина оваквог решења обезбеђивање безбедности и уколико дође до неких проблема утврђивање чија је то одговорност. Ово је важан сегмент рада на програму који треба да обезбеди да ученици схвате да се у природу не иде неприпремљено, неорганизовано и неопремљено.

У књизи 2. *Сигурни корак* налази се списак од 10 ставки које чине један програм акције и са ученицима треба заједнички проћи кроз све фазе припреме и реализације програма једне акције. Уколико постоји могућност било би добро да локални планинарски клубови обезбеде за ученике по примерак планинарског дневника како би имали увид како он изгледа и чему служи. Такође, и приручник *Планинарство – боравак у природи 1* садржи део који се односи на припрему планинарске акције (124 стр).

Иако у оквиру овог програма није предвиђено да ученици са наставником бораве у природи у току школске године, биће пуно прилика када ће они боравити у природи (свакодневни живот, школске екскурзије/излети, породична летовања/зимовања) и било би добро подстицати их да својим мобилним телефонима фотографишу природу. Од тако насталих фотографија и пратећег текста на крају школске године може се направити изложба у којој би ученици показали шта су научили у оквиру овог програма. На пример, изложба би могла да има 3 сегмента. Један би се односио на информације зашто је за човека добро да борави у природи и да планинари, други би садржао податке о локалном планинарском клубу и његовим активностима, а трећи би могле бити фотографије природе које су ученици направили. Независно од изложбе, било би добро да школа обезбеди мањи простор у коме би се током целе школске године објављивале актуелне информације у вези са активностима локалног планинарског клуба или клубова ако их има више које би ученици

који похађају ову СНА ажурирали.

Како је један од исхода програма да ученици покажу интересовање за боравак у природи и планинарење било би пожељно да постану чланови најближег планинарског клуба. Зато током целокупног рада на садржају ове слободне наставне активности треба правити везу са планинарским клубовима и њиховим активностима и чланством.

На крају школске године наставник треба да направи рекапитулацију садржаја који су обрађивани и може да да ученицима неку врсту теста којим би проверио степен усвојености знања али и развијености правилних ставова према боравку и кретању у природи. Наравно, идеално би било завршити рад на овој СНА излетом чији би програм кореспондирао са обрађеним темама и који би пружио могућност примене наученог. Овакав излет реализовао би се након завршетка школске године, у организацији најближег планинарског клуба, уз сагласност родитеља који се такође могу придружити излету.

ЦРТАЊЕ, ВАЈАЊЕ И СЛИКАЊЕ

Циљ учења слободне наставне активности *Цртање, вајање и сликање* је да ученик кроз ликовни рад развија стваралачко мишљење и унапређује визуелно опажање, естетичке критеријуме и способност ликовног изражавања.

Разред **шести**
Годишњи фонд **36**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја програма
Компетенција за учење Естетичка компетенција Комуникација Решавање проблема Рад са подацима и информацијама Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према окоolini Сарадња Дигитална компетенција Предузимљивост и оријентација према предузетништву Одговорно учешће у демократском друштву	– црта креирајући линије различитих вредности комбиновањем материјала, угла и притиска прибора/материјала; – црта према задатом моделу приказујући односе величина које опажа; – илуструје причу, бајку или песму одабраном цртачком техником; – обликује, према моделу, фигуре од меког материјала стилизујући сложени облик; – обликује, у самосталном и тимском раду, скулптуре или употребне предмете од материјала за рециклажу; – наслика ликовни рад према задатом или одабраном моделу приказујући тонове које опажа; – обликује стварне и имагинарне текстуре и облике одабраном цртачком, сликарском или вајарском техником; – изрази цртежом, сликом и скулптуром машту, сећање, емоције, интересовања или утисак о уметничком делу; – обликује употребне предмете примењујући најмање једну хоби технику; – разликује цртачке, сликарске и вајарске технике, материјал и прибор; – чисти радну површину, простор и прибор по завршетку сваког рада; – учествује у активностима које доприносе добробити школе и локалне заједнице.	ЦРТАЊЕ Својства линија. Врсте цртежа.
		ВАЈАЊЕ Својства облика. Стилизовање облика. Вајарске технике.
		СЛИКАЊЕ Примарне, секундарне и терцијарне боје. Локални тон. Сликарске технике.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Цртање, сликање и вајање* омогућава ученицима петог или шестог разреда да кроз ликовне радионице и индивидуалне и тимске ликовне пројекте развијају стваралачко мишљење и вештине које су им неопходне за свакодневни живот и наставак школовања.

У првој колони табеле наведене су међупредметне компетенције које је неопходно развијати код ученика, како у настави свих предмета, тако и током слободних наставних активности. У другој колони су наведени исходи учења за крај разреда, који прописују шта је сваки ученик способан да уради по завршетку учења програма. Исходи су смерница за планирање активности ученика, а не одређују ниво постигнућа, јер је развој ученика индивидуалан. У трећој колони су наведене три теме: *Цртање*; *Вајање* и *Сликање*, као и кључни појмови садржаја програма који су смерница наставнику за одабир мотивационих садржаја и планирање наставе.

Ослонац за планирање и реализацију програма је опште упутство за све програме слободних наставних активности, као и упутство за програм *Цртање, вајање и сликање*, које ближе објашњава специфичност програма. Програм је конципиран тако да фаворизује ликовне активности ученика, повезивање њиховог школског и ваншколског искуства, учење путем ликовног истраживања и решавања ликовних проблема, сарадњу и употребу савремених технологија за учење и стваралачки рад.

Програм се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени, већ је потребно подстицати ученике да користе што различитије изворе и врсте информација, да их критички процењују, као и да их користе као подстицај за стварање оригиналног ликовног рада.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм слободне наставне активности *Цртање, сликање и вајање* надовезује се на програм предмета *Ликовна култура*, па

је приликом планирања слободних активности неопходно водити рачуна о предзнањима ученика. Треба имати у виду и то да се програм слободних наставних активности разликује од програма општеобразовног предмета *Ликовна култура*, који обухвата знатно шире садржаје и исходе учења. Програм слободних наставних активности не предвиђа даље ширење програма општеобразовног предмета *Ликовна култура*, већ је фокусиран на одабране уметничке гране како би ученици имали довољно времена да развијају корисне вештине.

Приликом припреме оперативног плана наставник одређује број часова за реализацију сваке програмске теме и наставне јединице, као и називе наставних јединица. Називи наставних јединица се одређују на основу назива теме, кључних појмова и исхода, а указују на активност ученика и садржаје који омогућавају достизање исхода. На пример, *Цртање мртве природе*, *Сликање пејзажа*, *Вајање портрета*...

Кључни појмови садржаја програма су смернице за избор мотивационих садржаја, а који треба да обухватају разноврсне визуелне, аудио и аудиовизуелне информације, које наставник припрема и приказује на часу. Приказани садржаји и мотивациони разговор треба да побуде радозналост и спремност ученика да код куће или на часу и сами проналазе сродне подстицаје за стваралачки рад. Наставник процењује могућности ученика и школе. Уколико школа поседује услове, ученици под надзором и према упутству наставника могу да траже мотивационе садржаје на интернету током часа. Препорука је да те активности не трају дуже од пет минута како се не би губило драгоцено време за развијање идеја и реализацију ликовног рада.

Прописани исходи су достижни за сваког ученика, јер су формулисани тако да не прописују ниво постигнућа. Како су у питању исходи за крај учења програма, који су формулисани уопштено, наставник може да прецизира исходе за сваку наставну јединицу. На пример, *По завршетку наставне јединице ученик ће бити у стању да примењује технику лавирани туи*.

Приликом планирања активности неопходно је мислити и на активности које на специфичан начин развијају међупредметне

компетенције. Рад са подацима и информацијама подразумева и коришћење разноврсних информација као подстицај за стваралачки ликовни рад. И погрешан податак може послужити као подстицај за стварање. На пример, исказ: *Лазаре су традиционално српско јело* и питања: *Да ли је овај исказ тачан; Зашто није; Која су традиционална српска јела; Од којих састојака се справљају; Како се ти састојци производе; Које је ваше омиљено јело...* Ученици након разговора могу да обликују ликовне радове самостално одређујући ликовну тему. Могу да прикажу омиљено јело или састојак или процес производње неког састојка или да осмисле трпезу из маште... Посебан захтев је да на основу информација које су добили током разговора о храни дизајнирају неки употребни предмет који није прехранбени производ (обућу, одећу, намештај, аутомобил...). Ликовна дела, такође, могу да буду подстицај за стварање, а да не упућују на копирање. Ученици могу да на основу уметничке слике насликају рад другачијег садржаја, користећи боје које опажају на уметничкој слици... Рад са подацима и информацијама пружа бројне могућности наставнику да осмисли активности које мотивишу ученике да стварају и развијају своје индивидуалне способности. Важно је приликом сваке активности истаћи циљ, односно објаснити ученицима зашто нешто раде, шта тачно уче и развијају како би се омогућило развијање компетенције за учење. Компетенција за комуникацију не подразумева само вербалну и писану комуникацију, већ и изражавање идеја, ставова, емоција, порука... ликовним техникама. Док у настави *Ликовне културе* ученици уче и да тумаче (декодирају) слику у најширем значењу, током слободних наставних активности фокус треба да буде на изражавању. Компетенција за предузимљивост и оријентацију према предузетништву током слободних наставних активности развија се припремањем радова за наградне конкурсе и продајне изложбе на школском сајму, као и кроз друге школске пројекте. Када је реч о развијању дигиталне компетенције, програм слободних наставних активности који је усмерен на традиционалне технике развија ову међупредметну компетенцију веома специфично. Ученицима је потребно повремено дозволити да посматрају фотографију или снимак на интернету, највише пар минута, а затим да стварају аутентичан ликовни рад на основу опажања и памћења опаженог. Наставник треба претходно да укаже ученицима шта тачно треба да опажају и памте (боје, шаре, текстуре, облике...) и да постави захтев да ученици креирају другачију композицију од оне коју су посматрали. Савремена технологија се током слободних наставних активности може користити и за снимање радова и обраду дигиталне фотографије. С обзиром на то да је фонд часова недовољан, ученици могу то да раде код куће, уз надзор старијих. На исти начин ученици могу виртуелно посетити изложбе у музејима. Пожељно је искористити прилику да поједини музеји и установи културе организују у свом амбијенту ликовне активности за ученике.

Посебно заинтересованим и напредним ученицима могуће је задати домаће задатке. Корисно је да наставник унапред припреми листу могућих домаћих задатака. Тему индивидуалног пројектног задатка који се реализује код куће ученик може да одабере на основу две до четири тема које предлаже наставник, али и да сам осмисли и предложи тему која га највише интересује.

Потребно је унапред испланирати бар један тимски ликовни пројекат у току године, а који захтева више времена за реализацију.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Реализација програма треба да буде заснована на комбинавању различитих наставних метода и техника које мотивишу ученике и омогућавају максимални развој индивидуалних потенцијала. То, међутим, не подразумева упоређивање индивидуалних способности ученика и постављање превисоких захтева које не могу сви ученици да достигну, већ константно праћење напредовања сваког ученика и по потреби одређивање посебних индивидуалних задатака и активности да би се подстакла мотивација и омогућило напредовање у складу са индивидуалним способностима и интересовањима. Ученици и сами треба да предлажу ликовне теме и активности које их интересују, при чему све предложене активности треба да буду у оквиру програма. Оне могу бити повезане

са актуелним догађајима у локалној заједници, као и за културну баштину народа ком ученици припадају. Треба имати у виду и то да ће неки ученици брже достићи исходе, а неки ученици спорије, као и то да ће сваки ученик једноставније и брже достићи неке исходе, а спорије друге исходе. Најважније је да се до краја године достигну сви исходи, у оној мери која је условљена индивидуалним могућностима сваког ученика.

У овом делу су дате препоруке и предлози активности као помоћ наставнику да одабере/осмисли задатке, а водећи рачуна о томе да није могуће реализовати све предлоге у оквиру датог фонда часова.

ЦРТАЊЕ

У оквиру ове теме потребно је планирати четири групе задатака: цртање на основу опажања, по задатом моделу (портрет, аутопортрет, поставка мртве природе, воће, поврће, биљке или предмети) који је одабрао наставник; цртање на основу опажања према моделу који је одабрао ученик; илустровање (приче, бајке, песме...) и цртање на основу маште. Ученици могу да уче нову технику или да усавршавају примену познате технике. Сви цртачки материјали и прибор су пожељни. Препорука је да се уместо угљена у штапићу користи угљен у оловци, који се мање круни. Ученици који немају могућности да набаве разноврсан прибор и материјал могу да направе импровизовани прибор и материјал од предмета и састојака које имају код куће. Метално перо се може заменити природним алатима, као што су трска, перо од гуске или гранчице од дрвета. Трска се може користити ако се добро осуши. Начин на који јој је зашиљен врх, утицаће на линије које оставља за собом. Перо гуске се може користити ако му се добро очисте врх шмирглањем и ацетоном, па затим косо заоштри. Перо је осетљивије на притисак од трске, па ће дати нежнији цртеж. Осим тушем и бајцом ученици могу цртати и инстант кафом, која даје веома тамну боју и може се користити као лавирани туш. Љуске лука ће дати тамно црвену боју, ако се користите исто као код фарбања ускршњих јаја, само се смањи количина воде. Хиперманган се може купити у апотеци у кесицама од 10 грама. Када се раствори у 100 гр течности даће боју магенте, док на папиру постаје окер до тамно браон у зависности од јачине раствора.

Ликовни проблеми које ученици треба да решавају везују се за примену ликовног језика, односно садржаја теорије обликовања који се у том разреду уче у настави *Ликовне културе*. Посебан нагласак је на развијању осећаја за изражајна својства линија и приказивању мотива у плановима.

Предлог хоби технике је цртање перманентним маркером на керамичкој шољи или тањиру који има једнобојну, белу глазуру. Наставник може да предложи другу активност, а хоби технике могу да се реализују и код куће. За ученике је корисно да на часу осмисли и скицирају мотив који би нацртали на неком употребном предмету.

Предлог активности за напредне ученике је преношење цртежа са мањег на већи формат папира (или другу подлогу већег формата), без употребе помоћних средстава, као што је претходно снимање и штампање цртежа у фотокопирници, коришћење папира на квадратитије или мерење.

Предлог заједничког пројекта је израда школског фанзина од најмање четири листа. Иако концепт фанзина подразумева да се ученици сами договарају, истражују, бирају и припремају садржаје и начин издавања, у оквиру пројекта је неопходно да наставник постави одређене критеријуме и прати развој пројектних активности (нарочито ако се фанзин поставља на интернет). Обавезни критеријуми су: да фанзин нема исти концепт и садржаје као школски часопис; да садржи више цртежа него текста; да нема вулгарних и увредљивих садржаја; да садржи стрип од најмање четири кадра и цртеже који изражавају коментар на актуелне школске догађаје, садржаје који се уче у том разреду, лапсусе ученика и наставника...

БАЈАЊЕ

У оквиру ове теме потребно је планирати две групе задатака који се везују за материјал и поступак обликовања: моделовање

меким материјалима; конструисање и обликовање комбинованим материјалима и материјалима за рециклажу. Пожељан меки материјал је школска глина, професионална вајарска глина, ДАС маса беле или теракота боје, ФИМО ефект и софт, као и друге савремене полимерне глине. Ученици који немају услова да набаве масе за обликовање могу да обликују масом коју су сами направили, а према рецепту који предлаже наставник или који су уз помоћ старијих пронашли на интернету или у литератури. Један од примера за то је маса од папира натопљеног у лепак за тапете. Као конструкцију могу користити жицу коју ће обмотавати папирима натопљеним у лепак за тапете. Када је реч о материјалу за рециклажу важно је да ученици не купују материјал, већ да обликују материјалом који имају код куће, јер је циљ уметничке рециклаже смањење отпада и загађења, односно развијање одговорног односа према здрављу, околини и друштву. Посебан нагласак је на стилизовању сложених облика и моделовању фигура у покрету.

Предлог хоби технике је израда накита и других акцесоара по избору ученика.

Предлог активности за напредне ученике је моделовање фигура већих димензија, на конструкцији од жице.

Предлог заједничког пројекта је израда мобилних инсталација за школу, као што су тракасте завесе, мобилне скулптуре, предмети од бојених фолија и сл. да би на тај начин оплеменили животни простор. Уколико постоје услови, могући пројекти су ливење у гипсу, као и обликовање керамичке глине, печење и глазирање керамике.

Индивидуални пројекти које заинтересовани ученици реализују код куће обухватају самостални избор теме, материјала, технике и садржаја.

СЛИКАЊЕ

У оквиру ове теме потребно је планирати три групе задатака: слободно сликање на основу маште; сликање на основу посматрања; сликање на основу утиска о визуелним, аудио и аудиовизуелним садржајима (ликовно дело, снимак уметничке игре, филм, музичко дело, фотографија, игрица...). Ученике могу мотивисати фотографије инсеката, лишјајева, гљива... Могу радити по моделу тако што ће донети из природе различите плодове, комаде дрвета, камење, шкољке који имају необичне површине, линије и боје. Треба имати у виду да се знања о боји ученика петог и шестог разреда веома разликују, па је у складу са тим потребно осмислити циљеве часа и активности ученика.

Предлог хоби технике је украшавање ускршњих јаја и употребних предмета техником декупаж или ебру.

Предлог активности за напредне ученике је сликање композиција акрилним бојама на платну.

Предлог заједничког пројекта се односи на уређење школе и може обухватити израду мурала или чворованих таписерија, као и осликавање старог школског намештаја (столица и клупа) који је предвиђен за замену/бацање.

Предлог индивидуалног пројекта који се реализују код куће је витраж од прозирних фолија у боји или мозаик или осликавање облутака.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Ученици треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је дати повратну информацију која ученику помаже да побољша свој резултат и учење.

Самопроцена је од изузетног значаја за напредак ученика у развијању способности опажања, изражавања, критичког и стваралачког мишљења. Самопроцена се врши кроз разговор, а веома је корисна метода 3, 2, 1 за самопроцењивање напретка, која је предложена у програму општеобразовног предмета *Ликовна култура*. Имајући у виду специфичност програма потребно је посебну пажњу обратити на грешке у ликовном раду и објаснити ученицима како да преобликују неуспеле радове, уместо да их бацају. Такође, потребно је водити рачуна о узрасним могућностима ученика, као и о томе да ученици могу бити незадовољни успешним ликовним радом или задовољни радом који не достиже очекиване резултате. Суштински грешке постоје у решавању постављених ликовних проблема у композицији, нарочито када се ради по моделу, док се код изражавања на основу маште или утиска мора рачунати на слободу ликовног изражавања, па и на то да грешке у композицији нису много важне у односу на садржај ликовног рада.

Препорука је да ученици чувају и преносе све цртеже и слике у мапи радова коју су сами направили и украсили, док фигуре могу да преносе у кутији са преградама, коју су, такође, сами направили. На крају полугодишта и пред крај школске године потребно је поставити изложбу свих радова (реализованих у школи и код куће) у холу школе, а у току године је пожељно да ученици сами постављају мање изложбе по завршетку сваког ликовног пројекта. Излагање радова је важно због поређења и самопроцене напретка, а разговор о радовима, односно различитим начинима решавања ликовних проблема омогућава ученицима и да уче једни од других.

ЧУВАРИ ПРИРОДЕ

Циљ учења слободне наставне активности је да ученици стекну знања, понашање, ставове и вредности који су потребни за очување и унапређење животне средине, биодиверзитета, природе и одрживог развоја.

Разред **шести**
Годишњи фонд часова **36 часова**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ По завршетку програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја
Компетенција за целоживотно учење Комуникација Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Решавање проблема Сарадња Одговорно учешће у демократском друштву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини Предузимљивост и оријентација ка предузетништву Естетичка компетенција	– препознаје проблем, планира стратегију решавања и решава проблем примењујући знања и вештине стечене у оквиру различитих предмета и ваншколског искуства; – прикаже и образложи резултате истраживања са аспеката очувања животне средине, биодиверзитета и здравља, усмено, писано, графички или одабраном уметничком техником; – користи ИКТ за комуникацију, прикупљање и обраду података и представљање резултата истраживања; – вреднује утицај својих навика у заштити животне средине и биодиверзитета; – активно учествује у акцијама које су усмерене ка заштити, обнови и унапређењу животне средине и биодиверзитета; – повеже значај очувања животне средине и биодиверзитета са бригом о сопственом и колективном здрављу;	УПОЗНАЈ ЖИВИ СВЕТ СВОЈЕ ОКОЛИНЕ Биодиверзитет и његов значај. Истраживање биодиверзитета непосредне околине. Мапирање врста. ЗНАЧАЈ ЖИВОГ СВЕТА ЗА ЧОВЕКА Лековите биљке. Самоникле јестиве биљке. Зачинске биљке Аутохтоне расе и сорте. Значај биљног покривача. Утицај климатских промена на живи свет. ПОМОЗИМО ДА ПРЕЖИВЕ Угроженост врста. Значај опрашивача. Утицај пестицида на живи свет.

	– одговорно се односи према себи, сарадницима, животној средини и културном наслеђу; – аргументује своје ставове према еко-култури и култури свакодневног живљења; – сарађује у тиму, поштујући разлике у мишљењу и интересима, дајући лични допринос постизању задатог циља; – критички процени сопствени рад и рад сарадника у групи; – критички се односи према употреби и злоупотреби природе.	ЈА ЧУВАМ ПРИРОДУ Природни ресурси. Рационална употреба енергије. Рационална употреба воде. Понашање у природи. Заштићене природне вредности. Позитиван и негативан утицај човека на животну средину.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења слободне наставне активности „Чувари природе” намењен је ученицима петог или шестог разреда. – Сврха програма је да ученици стекну кључне компетенције из области очувања животне средине и биодиверзитета, како би разумели узроке и последице различитих природних феномена и промена под дејством човека и предложили сврсисходне, алтернативне начине деловања и понашања.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У програму су предложене четири теме: *Упознај живи свет своје околине*, *Значај живог света за човека*, *Помозимо да преживе* и *Ја чувам природу*.

Програм промовише истраживачки приступ у настави и примену образовања за одрживи развој. Уз помоћ наставника ученици могу да испланирају и реализују одређену активност или ураде експеримент/оглед и да то затим прикажу на начин који је примарен теми или спроведеној активности (писано, усмено, графички, одговарајућом уметничком техником, итд.). Наставну тему треба ученицима предочити у облику кратког уводног часа, али не у форми унапред задатих и/или очекиваних резултата дате активности, или стриктно формулисаног писаног упутства за рад. Наставник треба да дефинише задатак и покрене дискусију, да ученицима пружи прилику да сами покушају да испланирају, осмисле, ураде и својим речима опишу запажања и резултате које су добили, да ли су и где грешили, и на крају да то презентују пред одељењем или ширим аудиторијумом.

Избор дидактичко-методичких модела при реализацији предвиђених активности треба да буде усмерен ка стицању нових вештина и развијању критичког погледа мишљења о актуелним питањима очувања животне средине и биодиверзитета, при чему се скреће пажња ученицима да у њиховом решавању постоји могућност више опција и избора са различитим последицама и исходима. Сходно томе, постоји и потреба да се код ученика развија свест о неопходности промене понашања (нпр. кроз начин на који користимо природне ресурсе, начин производње, начин на који бринемо о сопственом и колективном здрављу, начин на који комуницирамо).

Препоручене теме и кључни појмови, као и упутство за њихову реализацију су предлог наставницима како да обраде одређену проблематику, а наставник треба да прилагоди динамику и активности интересовањима ученика, специфичностима локалне заједнице и природном окружењу у коме се школа налази. У реализацији програма (посебно током прве године реализације са ученицима 5. разреда) потребно је ослонити се на претходно стечено знање ученика и постојеће интегрисане предмете Свет око нас (1. и 2. разред) и Природа и друштво (3. и 4. разред), а затим и Биологија (5. и 6. разред) у делу који проучава појаве у природи и одрживом развоју.

Ученици могу у складу са својим могућностима, разматрати ова питања, истраживати, правити изложбе, презентације, пројекте, паное, симулирати радио и ТВ интервјуе и наступе или правити кратке видео снимке и флајере о пројекту (нпр. коришћењем мобилног телефона) или директно учествовати у локалним радио и ТВ емисијама, подкастима, блогovima, организовати дебате и сл.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

УПОЗНАЈ ЖИВИ СВЕТ СВОЈЕ ОКОЛИНЕ

У оквиру наставне теме *Упознај живи свет своје околине* ученици би најпре требало да се упознају/подсети шта представља појам биодиверзитета и његов значај. Након тога следе активности упознавања живог света непосредне околине. Примери активности:

- Употреба апликација за мобилне телефоне за препознавање биљака и животиња као на пример “Pl@ntNET plant identification” (CIRAD, Фр) и “BirdNET bird sound identification” (Cornell university, САД) на енглеском или „Птице на длану” (Друштво за заштиту и проучавање птица Србије) на српском. Све три апликације су бесплатне и доступне преко GooglePlay платформе, односно на <https://identify.plantnet.org/>, <https://birdnet.cornell.edu/>, <https://pticesrbije.rs/aplikacija/>.

- Употреба једноставних кључева за одређивање група организма.

- Израда онлајн хербаријума и инсектаријума или израда сајтова и група на друштвеним мрежама који популаризују живи свет окружења.

- Истраживање биодиверзитета своје околине – истраживање на терену, мапирање врста животиња (уочавање врста и њихових трагова у природи), мапирање дрвенастих (аутохтоних и алохтоних) и карактеристичних зеластих врста биљака, присуства гљива [Напомена: не треба захтевати од ученика да беру биљке или њихове делове (прављење хербара), нити да праве збирке инсеката и сл., већ да само прибележе, фотографишу или на други начин документују присуство одређене врсте у сопственом окружењу и од прикупљеног материјала направе постер презентацију или презентацију у одговарајућем доступном софтверу (нпр. PowerPoint)].

- Самостални истраживачки рад „Усвоји дрво”: истраживање о биологији и екологији одабране врсте (порекло (аутохтоно, алохтоно), основне карактеристике екологије врсте, при чему се могу прикупити отисци листа, коре, плода) цртежом их приказати и презентовати.

ЗНАЧАЈ ЖИВОГ СВЕТА ЗА ЧОВЕКА

У оквиру наставне теме *Значај живог света за човека* ученици би требало да се упознају са значајем биљног покривача, аутохтоним расама и сортама живог света Србије и утицајем климатских промена на њих. Предложене активности које воде ка том циљу:

- Гајење лековитог и/или зачинског биља (у башти, саксији).
- Теренски рад са циљем упознавања самониклих јестивих биљака и израда јеловника у који су укључене те биљке. [Напомена: ове активности изводити искључиво уз присуство наставника, родитеља или особа са искуством обучених за рад са гљивама и биљкама].

- Истраживање аутохтоних раса животиња и сорти биљака локалног подручја. Истражити које (врсте, сорте/расе) и какве (природне или доместификоване/гајене, да ли су биле из увоза (географско порекло или су локално гајене), да ли су се биљке садиле и животиње узгајале у ранијим временима у датом локалном поднебљу. Ученицима би требало подићи свест о томе који је биолошки, етнолошки и практични значај одржавања „старих” локал-

них и аутохтоних врста и сојева/сорта/раса (очување генофонда, добијање квалитетније хране, промоција локалних производа, подршка локалних узгајивача, локалне културе и локалне економије). Активност се може реализовати кроз индивидуално и тимско прикупљање података о аутохтоним биљкама и животињама локалног подручја на основу доступне архивске грађе, изјава и сећања старијих људи из породице и окружења. Гајење аутохтоних биљака (нпр. поврћа, цвећа, жбунова) у кућној башти или дворишту школе може бити један од начина конкретне подршке локалној заједници и начин да се ученици непосредно упознају са значајем учешћа јавности у научним истраживањима (енг. *citizen science*).

– Значај биљног покривача (огледи: спирање земљишта (линк: <https://www.youtube.com/watch?v=im4HVXMG168>), температура ваздуха и земљишта – поређење температуре изнад бетона и зелених површина (линк: https://miro.medium.com/max/720/0*9_kYVZLbTK3c2n1l)).

У оквиру теме климатских промена треба скренути пажњу ученицима да на локалном нивоу уоче последице глобалног загревања. Активности у вези са овом темом се могу започети истраживањем каква је клима у локалном крају била раније (из изјава и сећања старијих људи или доступне архивске грађе). Ученици могу бити ангажовани и у изградњи станица за надгледање локалне климе и прикупљање података о атмосферским појавама које највише утичу на живи свет њиховог краја. Активност се може реализовати у континуитету током читаве године и састоји се у томе да сваког дана у исто време прикупљају и бележе податке о температури (помоћу обичног алкохолног термометра), падавинама (помоћу импровизованог кишомера направљеног од искоришћене прозирне пластичне флаше) и брзини ветра (израдом импровизованог анемометра такође од коришћених материјала). Ове мерне инструменте могу поставити у дворишту школе или сопственом дворишту, тераси и сл., и на тај начин добити конкретне податке који се могу обрадити и представити графички. Више података, као и детаљна упутства како направити импровизоване мерне инструменте могу се пронаћи на сајту: <http://rukautestu.vin.bg.ac.rs/> - Ruka u testu : претрага садржаја > Greenwave (http://rukautestu.vin.bg.ac.rs/?Page_Id=1201).

ПОМОЗИМО ДА ПРЕЖИВЕ

У оквиру наставне теме *Помозимо да преживе* ученици би требало да разумеју да поједине људске активности угрожавају врсте и да људи могу активно да учествују у њиховом очувању. Примери активности које ангажују ученике:

Пројекат: Помозимо птицама/опрашивачима/јежевима... да преживе: утврђивање стања (присуства и бројности) у својој околини (школско двориште, парк, башта...); утврђивање степена угрожености на основу научне литературе (црвене књиге, црвене листе, сајтови управљача природних вредности и други доступни извори уз критичку рецепцију наставника); истраживање потреба врста/врсте за одређеним типом вештачког станишта/склоништа (облик, боја, материјал, где поставити хранилицу, појилицу, склониште, „хотел за инсекте“); одабир материјала, употреба већ коришћених предмета и материјала; праћење стања, презентовање и извештавање јавности.

– Башта без инсектицида: шта су и како делују инсектициди, утицај на здравље човека, утицај на пчеле (разговор са пчеларом: посета локалном пчелару или организовање посете и интервјуа са пчеларом у школи), истраживање о природним непријатељима инсеката, о биљним репелентима.

– Шта угрожава птице грабљивице – сагледавање проблема, истраживање случајева тровања родентицидима, поремећаја ланца исхране (уколико одговара узрасту) израда информативне рекламе или лифлета за јавност...

– Зелене међе: истраживање: да ли постоје, предности и мане, разговор са власницима имања о значају зелених међа, зашто их је све мање.

– Како засадити дрво? (комплетан поступак – одабир места, врсте, припрема, садња, нега).

ЈА ЧУВАМ ПРИРОДУ

У оквиру теме *Ја чувам природу* ученици би требало да упознају заштићене локалне природне вредности, развију свест о значају одрживог коришћења природних ресурса, као и о утицају човека и сопственој одговорности по локалну животну средину.

– Израда графикана и сликовних паноа и презентација (нпр. PowerPoint) о рационалној употреби енергије и воде у мом домаћинству, школи.

– Израда бонтонa понашања у природи (онлајн, пано, презентација, свеска).

– Формирање еско-патроле.

– Заштићене природне вредности моје околине (истраживање, посета, разговор са управљачем, дозвољене активности у зонама заштите...).

– Која подручја или елементе природе моје околине треба заштитити (истраживање и предлози ученика, дискусија, утврђивање приоритета, израда презентације о предложеном подручју или добру, презентовање).

– Примери позитивног и негативног утицаја човека на животну средину у мојој околини – истраживање на терену, приказ примера са образложењима, вршњачка едукација, едукација ученика млађих разреда од стране старијих ученика.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, документују што се постиже формативним оцењивањем.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиди последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. За неке садржаје прикладни су и други начини провере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању. Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

МУЗИКОМ КРОЗ ЖИВОТ

Циљ учења слободне наставне активности *Музиком кроз живот* је да ученик развија стваралачко и креативно мишљење кроз практичан рад, мотивацију, интелектуални, социјални, емоционални и морални развој, свест о сопственом здрављу, опажање, осетљивост за естетику, радозналост и самопоуздање како би био оспособљен за креативно решавање проблема и имао одговоран однос према очувању уметничког наслеђа и културе свога и других народа.

Разред **шести**
Годишњи фонд **36**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја програма
Компетенција за целоживотно учење Естетичка компетенција Решавање проблема Комуникација Сарадња Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Одговорно учење у демократском друштву Предузимљивост и оријентација ка предузетништву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини	– примењује динамичко нијансирање при извођењу музичких дела; – препознаје елементе динамике у свакодневном животу; – анализира врсте такта и ритам у уметничким делима; – препознаје боју тона у складу са садржајем композиције; – изводи композиције домаћих и страних аутора самостално и у групи, користећи глас, покрет и инструменте; – изводи двогласне и трогласне композиције домаћих и страних аутора; – исказе своја осећања у току извођења музике; – примењује принцип сарадње и међусобног подстицања у заједничком музицирању; – учествује у манифестацијама; – користи различите технике телесних перкусија самостално и у групи; – примењује технике правилног дисања у свакодневном животу; – препознаје говор тела, свој и своје околине; – контролише покрете користећи концентрацију; – сарађује са члановима групе којој припада, поштујући различитости; – процени сопствене могућности у примени телесних перкусија; – самостално осмишљава и импровизује покрете за ритмичке аранжмане; – контролише сопствене покрете у циљу боље координације; – својим речима објасни значај телесних перкусија на у сваком смислу;	ИЗВОЂЕЊЕ МУЗИКЕ Проширивање знања о музичким елементима. Изражајна својства динамике. Врста, карактер и примена темпа. Тон: боја и текстура. Ритам: дводелни, троделни, четвороделни и мешовити. Повезивање звука и ритма. Примена динамике, темпа и ритма у свакодневном животу. Проширивање искуства ученика у коришћењу различитих музичких средстава за рад у процесу музичког изражавања и обликовања; Индивидуално и групно певање. Двоглас.
	– критички анализира своје и туђе извођење; – истражи и објасни шта је музичка критика и која је њена улога; – објасни и примени различите технике критичког мишљења; – самостално поставља питања везана за дату тему; – аргументовано исказе утисак о слуханим делима; – вербализује свој доживљај музике; – исказе свој доживљај музике кроз друге уметности. – критички просуђује утицај музике на здравље ; – разуме и користи интеркултурални дијалог; – примењује различите врсте писмености (језичке, медијске, културне, научне...); – разуме концепт инклузије и осетљив је према различитостима; – самостално анализира музичка дела, користећи научене технике критичког мишљења.	ТЕЛО КАО МУЗИЧКИ ИНСТРУМЕНТ Синхронизација различитих менталних и физичких капацитета. Координација различитих менталних и физичких капацитета. Правилно дисање. Концентрација Говор тела. Јачање одређених делова тела. Рефлекс. Пажња. Брзина реаговања на различите захтеве из окружења. Развој свесности о нашем телу, контроли покрета и јачању мишића, као и бољој координацији и балансу. Стимулација и активација организма на
		КРИТИЧКО МИШЉЕЊЕ КРОЗ МУЗИКУ Технике критичког мишљења. Дрво проблема. Дебата. Шест шешира. Мозгалица. Трибине. Вештине критичког мишљења: комуникација, сарадња, препознавање проблема, решавање проблема. Вештина постављања питања: меморијска, транслацијска, интерпретацијска, аналитичка, синтетичка, евалуацијска. Обликовање оригиналног мишљења. Музичка критика. Анализа композиције. Развијање способности и интересовања за целоживотно образовање.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Музиком кроз живот* даје могућност заинтересованим ученицима да могу у целости изразити своје креативне потенцијале и тако у потпуности искористити планиране садржаје програма музичке културе. Омогућава ученицима: да упознају културу и уметност свог народа; да уче како да користе разноврсне, релевантне и поуздане податке и информације за истраживачки и стваралачки рад; да ефикасно сарађују и комуницирају; да развијају критичко мишљење, конструктивно размењују мишљења и формирају позитивне вредносне ставове са циљем очувања културе и идентитета, развијања самопоуздања и самопоштовања, поштовања и заштите људских права; да развијају радозналост, мотивацију, као и афинитет према култури и уметности; да се изражавају у одабраним уметничким дисциплинама и медијима.

Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Музиком кроз живот*.

Активности и методе које су погодне за реализацију овог програма су: креативне радионице, рад на пројекту, покретање акција, реаговање на одређене теме, дискусије, дебате, играње улога, анализа информација, истраживање и анализа добијених резултата, прављење досијеа, вртлог идеја, студије случаја, промоције, организовање кампања и сл. Погодне технике критичког мишљења које могу да се успешно користе, дрво проблема, грозд техника, brainstorming, шест шешира... При реализацији сложенијих активности (на пример, приликом сарадње са локалним/уметничким/културним институцијама) прати се и вреднује ток организације, међусобна сарадња ученика, поштовање процедура, уочавање тешкоћа, идентификација више различитих решења за уочени проблем, идентификација могућих помагача, овладавање вештином евалуације и вештином презентације постигнутог, раз-

мена искуства између група. Свака активност доприноси остварењу задатака.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм слободне наставне активности *Музиком кроз живот* се природно надовезује на програм предмета Музичка култура. Конципиран је тако да фаворизује активности ученика сходно њиховим индивидуалним могућностима и афинитетима, повезивање њиховог школског и ваншколског искуства, спознају о социо-емоционалном здрављу, учење путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремених технологија у образовне сврхе. Потенцира се самосталност ученика у активном начину учења, а улога наставника је превасходно да уведу ученике у тему, представе кључне појмове садржаја и подстакну их на активност коју затим усмеравају, прате и вреднују.

Ученици раде у групама и темама за које имају афинитет уз могућност промене активности. У односу на избор модула, наставник пројектује, репројектује и поставља циљеве, одређује обим и структуру садржаја, облике и методе реализације, планира и обезбеђује ресурсе, врши избор и адаптацију расположиве технологије и повезује све елементе у целину. Наставник је главни креатор климе на часу и треба да буде свестан да се и на тај начин доприноси остварењу циља предмета. Активности на часу треба да се одвијају у атмосфери поверења, поштовања различитости, међусобног уважавања, конструктивне комуникације и демократске процедуре. Циљ учења мора бити атрактиван за све ученике. Конкретни задаци за које ће се везати ученикова ментална и физичка активност морају бити јасни и изводљиви. У процесу организације унутар групе наставник истражује како ученици виде допринос групе у остваривању својих циљева и ствара опште колективно расположење да се циљеви остваре.

Захтеви писања програма су такви да се теме приказују одвојено али у свакодневном животу, дати садржаји су међусобно повезани.

Наставник се унапред припрема за часове тако што бира подстицаје којима ће ученике увести у тему и кључне појмове садржаја и изазвати њихову радозналост да о томе причају, постављају питања, истражују, уче. Постоје бројне могућности избора начина рада у зависности од теме, садржаја, претходног искуства, узраста и интересовања ученика. Предност свакако имају они начини рада у којима су ученици активно укључени у процес наставе и учења, као и они где се савремене технологије користе у едукативне сврхе. Како би се што боље остварила веза између садржаја програма и реалног живота пожељно је, кад год је то могуће, да се ученицима омогуће посете установама и институцијама у средини где живе, као и непосредни контакт са људима који имају интересантна животна и/или професионална искуства у вези са темом која се обрађује.

Концепција ове слободне активности посебан нагласак ставља на подршку сваком детету, индивидуално, у складу са могућностима, афинитетима и претходним предзнањем.

Програм се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени, већ се ученици подстичу да користе што различитије изворе информација и да имају према њима критички однос. Циљ је оснажити ученике да се ослањају на сопствене снаге у процесу проналажења релевантних информација.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ИЗВОЂЕЊЕ МУЗИКЕ

У реализацији слободне наставне активности *Музиком кроз живот*, у складу са могућностима школе и креативностима наставника, треба insistирати на већој афирмацији тематских јединица у области Извођење музике. Нагласити и insistирати на индивидуалном емотивном доживљају при извођењу музичких дела кроз рад на различитом садржају традиционалне и уметничке музике, које су примерене гласовним могућностима и узрасту ученика. Пожељно је повезивање садржаја песама са садржајима

осталих наставних предмета уколико је могуће (ученици и школа, годишња доба, празници и обичаји, завичај и домовина, природа и околина, животиње...).

Сваки аспект извођења музике има непосредан и драгоцен утицај на развој ученика. Читање с листа једноставног ритмичког записа активира највећи број когнитивних радњи, развија дугорочно памћење, осетљивост за друге учеснике у музичком догађају (тимски рад, толеранција) и fine моторичке радње. Квалитетно музичко изражавање има значајан утицај на психу ученика, а самим тим и на капацитет и могућност свих видова изражавања. Уједно је важно да кроз извођење музике, а у оквиру индивидуалних могућности ученика, подстиче и развијање личног стила изражавања.

Кроз индивидуално и вишегласно гласовно и инструментално извођење insistирати на поставци тона, интонацији, правилном дисању, агогици, дикцији, ритму, динамици, поштовању различитости у групном раду (ансамблу)...Елементе музичке писмености треба обрађивати кроз одговарајуће музичке примере и композиције, од нотне слике и тумачења према звуку.

Репертоар одређује наставник сходно саставу и узрасту групе ученика, поштујући мишљење и жеље ученика, узимајући у обзир одговарајућа дела домаћих и страних аутора разних епоха и стилова, тематски разноврсне и усклађене са применом.

ТЕЛО КАО МУЗИЧКИ ИНСТРУМЕНТ

У оквиру ове теме обједињене су три групе вештина: когнитивне, социјално-емоционалне и организационе. Зато већ у процесу увођења у тему треба изабрати примере на којима ће ученици схватити сложеност коришћења тела као инструмента и сам значај бављења овом темом.

У процесу реализације програмских садржаја наставник треба да uvede ученике у одређену тему, кроз кратки теоријски приказ или аудио-видео запис, на сам значај коришћења тела као инструмента, а затим да их кроз конкретне задатке усмери на истраживање које може да се односи на различите аспекте деловања. Сам здравствени аспект кроз побољшање концентрације, техника дисања, развијање самопоуздања, контроли покрета, јачање мускулаторног система, различитих стимулација и уопштено свесности о своме телу, обрадити кроз предавања у којима ће учешће узети и ученици.

За почетак рада предлаже се примена лаганијих примера, као што су тапшалице и бројалице, како би се ученици ослободили и испробавали могућности свога тела као инструмента. Пожељно је да се у почетку ученицима да слобода у креирању ритмичке пратње, како би спознали своје индивидуалне могућности.

У циљу упознавања извора као грађе за истраживање елемената и техника телесних перкусија, може да се остварује и кроз посете појединим институцијама, као и гостовања експерата у школу.

Материјала и готових аранжмана за ову тему има на YouTube каналу, тако да у зависности са интересовањима ученика и креативности наставника, може да се користи у настави, а ученике треба оснаживати и осамосталити да сами праве аранжмане или импровизују већ постојеће.

Резултати истраживања у овој области могу бити полазиште за примену вршњачке едукације кроз умрежавање ученика истог или различитог узраста. Ученици стечена знања из ове области такође могу презентовати ученицима првог циклуса основног образовања, преузимајући улогу вршњака ментора.

Рад у групама и радионицама је користан у комбинацији са осталим начинима рада, поготово када постоји изазов значајнијег (нпр. емотивног) експонирања ученика, као вид премошћавања стидљивости или анксиозности.

КРИТИЧКО МИШЉЕЊЕ КРОЗ МУЗИКУ

После увода наставника у музичку критику као вида уметничке критике ученике треба кроз разговор навести да сами или истраживањем дођу до података који ће им дати одговоре на различита питања као што су: шта је то што музичку критику одва-

ја од извештавања, шта може бити предмет уметничке критике, ко може бити музички критичар и који су објективни за разлику од субјективних аспеката музичке критике; који је значај музичке критике за извођача, публику, музикологе... Ова тема треба да резултира музичком критиком који ће ученици у улози музичког критичара написати након посете неком концерту, или слушања одређене композиције/извођача на часу.

Основна идеја теме је да се код ученика развија конструктивно размишљање путем критике, стварање атмосфере где ученици сами постављају питања. Типови питања којима се доводи до развоја критичког мишљења: *меморијска*, где се траже чињенице, *транслацијска*, где се тражи преобликовање информација, *интерпретацијска*, где се установљавају везе између идеја, чињеница, дефиниција, вредности, *аналитичка*, где се доводи у сумњу и која траже додатна објашњења, *синтетичка*, уз које се креативно решавају проблеми помоћу оригиналног мишљења или могућих алтернатива, *евалуацијска*, где се долази до закључка о добром или лошем и где се заузима став.

Коришћењем различитих метода и техника, као што су шест шешира, дрво проблема, грозд техника и многе друге, наставник приближава ученицима решење проблема који је у почетку изгледао нерешив. Након тога се приступа анализи музичког дела, изведеног или слушаног, користећи научена питања и технике критичког мишљења, које резултирају доношењем појединачног и групног мишљења/става. Потребно је нагласити појединости до којих се долази на основу опсервирања. Тако ученици уочавају доминантна својства по којима су музички инструменти одабрани, изражајни ефекти примењени, музички облици препознатљиви, затим постепено проучавају сложеније облике. На исти начин, поступно проучавају природу, окружење, жива бића и вербално и ви-

зуелно изражавају и пореде утиске, те самостално доносе ставове.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, примењују, процењују последице итд.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиди последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. За неке садржаје прикладни су и други начини провере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са Правилником *о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

САЧУВАЈМО НАШУ ПЛАНЕТУ

Циљ учења слободне наставне активности Сачувајмо нашу планету јесте развијање функционалне писмености из области заштите животне средине, разумевање односа човек – природа са циљем бољег схватања света који га окружује, лакше сналажење у природном и социјалном окружењу и формирање одговорног и активног појединца у циљу разумевања и примене концепта одрживог развоја.

Разред **Шести**
Годишњи фонд **36**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја програма
Компетенција за целоживотно учење Естетичка компетенција Решавање проблема Комуникација Сарадња Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Одговорно учешће у демократском друштву Предузимљивост и оријентација ка предузетништву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини	– дефинише појмове и разуме разлике између појмова географски омотач, животна средина и природна средина; – наведе примере повезаности и условљености литосфере, атмосфере, хидросфере и биосфере у оквиру географског омотача; – наведе принципе одрживог развоја; – уочи активности човека које доприносе одрживости животне средине; – уочи узрочно последичне везе између активности човека и промена у животној средини; – уочи повезаност природних, социјалних и економских фактора у очувању животне средине; – процени и упореди различите утицаје човека на потрошњу ресурса и одлагање отпада; – истражи изворе загађења у локалној средини; – анализира узроке и последице загађења у локалној средини – разврстава глобалне промене, упореди их и процени њихов утицај на животну средину – кроз решење пројектних задатака идентификује разлоге, узроке и последице емисије штетних гасова; – класификује изворе буке у локалном окружењу; – наведе и аргументује могућа решења за заштиту од буке; – класификује објекте геонаслеђа; – издвоји критеријуме за издвајање објеката геонаслеђа као репрезентативних примера геодиверзитета; – учествује у дебати о одрживом понашању у заштићеном подручја; – графички прикаже промену броја заштићених биљних и животињских врста Србије у одређеном временском периоду; – препозна на карти заштићена подручја из наше земље која имају међународни значај;	ОДРЖИВОСТ, ЖИВОТНА СРЕДИНА И УТИЦАЈ ЧОВЕКА Дефиниције географског омотача, животне средине и природне средине. Узајамна повезаност у оквиру географског омотача. Утицај човека на одрживост животне средине. Спровођење акција – заштита и одрживост животне средине.
		ОДГОВОРАН ОДНОС ПРЕМА ОДРЖИВОСТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ Глобалне промене у животној средини и њихове последице. Смањење емисија штетних гасова. Заштита од буке. Комунална хигијена (акција). Рециклажа (акција). Спровођење акција – одговоран однос према одрживости животне средине.
		ОДГОВОРАН ОДНОС ПРЕМА РАЗНОВРСНОСТИ НЕЖИВЕ ПРИРОДЕ Одговоран однос према геолошкој, геоморфолошкој, хидролошкој разноврсности и разноврсности климе и земљишта. Геонаслеђе. Заштићена подручја. Заштићена подручја од међународног значаја.
		ОДГОВОРАН ОДНОС ПРЕМА РАЗНОВРСНОСТИ ЖИВОГ СВЕТА Заштићене биљке Србије. Заштићене животиње Србије. Теренска вежба: посета резервату природе. Спровођење акција – обележавање Дана планете Земље, Светског дана заштите животне средине, Светског дана вода.
	– образлаже разлоге заштите појединих биљних и животињских врста у Србији; – развија ставове и вредности о очувању животне средине кроз решавање проблема на локалитету; – формулише истраживачки задатак кроз рад у групама; – прикупи информације релевантне за истраживање; – користи ИКТ приликом прикупљања информација и представљања резултата истраживања; – учествује у акцијама које су усмерене ка заштити и очувању животне средине.	

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Све су чешћи захтеви да процес наставе буде иновирани на такав начин да боље и успешније припреми младе људе за активан живот у друштву знања и рад у непосредном окружењу. У том смислу, кроз наставу се све више потенцира стицање процедуралних, контекстуалних и функционалних знања и развијање истраживачких вештина, ставова и вредности о околини, који су засновани на принципима одрживог развоја и одрживог образовања. Усредсређеност на исходе образовања и промене парадигме са бихевиоралног ка конструктивистичком и контекстуалном приступу у настави доприноси конструисању компетенција ученика, развијању критичког мишљења, флексибилности, предузетничких вештина, креативности, процени ризика, доношењу одлука, што се одражава на квалитет живота појединца и друштва у целини. Компетенцијски приступ захтева превазилажење оквира традиционалног предметног приступа и концепције преношења знања ка концепцији конструкције знања и захтева оријентацију образовног процеса ка већој партиципацији ученика у васпитно-образовном процесу, са посебним акцентом ка динамичнијем и ангажованијем интегрисању знања, вештина и ставова релевантних за различите реалне контексте који захтевају њихову функционалну примену. Наведени садржаји програма поседују теоријски приступ и приступ који је усмерен ка практичној реализацији ван учионице и ка изради малих пројеката. Овако конципиран програм даје велике могућности наставницима и ученицима да га на креативан начин реализују сходно условима, могућностима и времену. Улога наставника је да уз примену различитих метода рада подстичу и усмеравају интересовање и креативност ученика у покушају да самостално објасне узроке и последице човековог дејства на животну средину. Оперативна разрада програмских садржаја препуштена је наставницима који сами креирају место извођења и број часова за одређене теме.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У програму су предложене четири теме: *ОДРЖИВОСТ, ЖИВОТНА СРЕДИНА И УТИЦАЈ ЧОВЕКА, ОДГОВОРАН ОДНОС ПРЕМА ОДРЖИВОСТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ, ОДГОВОРАН ОДНОС ПРЕМА РАЗНОВРСНОСТИ НЕЖИВЕ ПРИРОДЕ И ОДГОВОРАН ОДНОС ПРЕМА РАЗНОВРСНОСТИ ЖИВОГ СВЕТА*.

Полазећи од принципа одрживог развоја, првенствено холизма и интердисциплинарности, курикулум предмета је конципиран тако да се током наставе и учења преферирају стратегије које се заснивају на принципима одрживости као што су: стратегија интерактивног учења и рада на пројекту; стратегија интегративног учења и настава усмерена на деловање; стратегија кооперативних облика наставе; стратегија учења откривањем и решавања проблема, метакогнитивне стратегије, различити облици искуственог учења. Кроз рад на пројектима у различитим амбијентима (природног и социјалног) окружења, сарадњом са родитељима, локалном и широм заједницом постиже се отвореност, одговоран однос и понашање према окружењу са циљем постизања активног односа ученика, развој критичког и конструктивног мишљења и одговорност према себи, природној и социјалном окружењу. Стварају се везе између стеченог знања у школи, сопственог искуства и примене у свакодневном животу. Амбијентални приступ у настави и непосредни контакт и искуство са предметима са знања се допуњује употребом савремене технологије (коришћење мултимедијалних ресурса и визуелних помагала како у настави тако и у размени информација. Потребно је укључивање средстава јавног информисања, организације цивилног друштва, института, истраживачких и образовних центара, удружења у циљу коришћења њиховог знања и искуства, ресурса (физички, људски, материјални) и дистрибуцијских канала.

Једна од важних компетенција наставника је успостављање сарадње са локалним окружењем кроз извођење наставних активности ван учионице. Наставник има сложен задатак да одабиром савремених дидактичких стратегија за остваривање циљева и задатака наставне теме осмишљава и креира наставне ситуације у неформалним ванучионичким амбијентима у локалном окружењу. Како би се што боље остварила веза између садржаја програма и реалног живота пожељно је, кад год је то могуће, да се ученицима омогући истраживање проблема који се

проучавају у реалном (локалном) контексту кроз коришћење проблемско-истраживачког приступа у настави. Препоручује се употреба модификованих пре- давања (добро структурирано, систематично и кратко представљање најважнијих елемената теме/садржаја), затим различитих врста презентације, демонстрације, студије случаја, симулације, играње улога, дебате, рад у малим групама, рад на пројектима, цртање мапе ума, дебате, округли сто. Улога наставника је превасходно у подстицању ученика у настави на откривање, истраживање, доживљавање, проучавање, вредновање, креирање у процесу учења чиме им се омогућава самостално управљање процесом учења како у учионици тако и ван ње, да уведу ученике у тему, представе кључне појмове садржава и подстакну их на активност коју затим усмеравају, прате и вреднују.

За сваку тему наставник треба да припреми што више различитих материјала који имају функцију подстицаја, мотивисања ученика за рад на њима. Поред материјала (филмови, слике, приче, новински текстови...), то могу бити гостовања особа или посета установама. Избор подстицаја треба да одговара теми, узрасту ученика и њиховим интересовањима. Програм се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени, већ се ученици подстичу да користе што различитије изворе информација и да имају према њима критички однос. Циљ је оснажити ученике да развијају своје компетенције у раду са подацима. Број часова по темама и редослед тема нису унапред дефинисани. За сваку тему и наставне јединице, потребно је формулисати исходе који су рефлексивни исходи за крај разреда и индикатори међупредметних компетенција, а садрже специфичности везане за конкретну тему/проблем.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ОДРЖИВОСТ, ЖИВОТНА СРЕДИНА И УТИЦАЈ ЧОВЕКА

Одрживи развој је реално планиран, научно осмишљен развој, реалан домаћински однос човека и друштва према животној средини, увек и свуда примерен особеностима локалне средине, њеном природном и друштвеном степену развоја, са погледом на генерације које долазе. То значи да одрживи развој представља квалитативан развој и то социо-економски и културни развој који је усклађени са условима (ограничењима) капацитета животне средине и који треба да се одвија тако да се будућим генерацијама не нарушавају услови опстанка. Приликом реализације ове теме ученици дају предлоге управљања отпадом у свом насељу, праве промотивне материјале и осмишљавају различите активности везане за ту сврху. *ОДГОВОРАН ОДНОС ПРЕМА ОДРЖИВОСТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ*

Угроженост зоналних и а зоналних елемената природе, деградација станишта и ареала, све већи степен загађености воде и ваздуха, стално проширивање површина под погубним облицима ерозије, сеча шума непримерена прирасту дрвне масе, заслањивање земљишта, потапање обрадивих површина водама акумулационих језера, опасности од класичног и радиоактивног отпада, све већа потрошња нафте, све чешћи шумски пожари, појаве епидемија, бројна хидрична обољења изазвана употребом загађене воде, указују на поремећаје који настају између живе и неживе природе и човека у простору. Проблем регулисања односа у систему човек – животна средина треба сагледавати као историјски изведену категорију, дакле појаву условљену развојем људског друштва и огромним размахом људског деловања на околну природу. За реализацију ове теме могу бити од користи материјали који се односе на Европски зелени појас, климатске промене и систем заштите природе, мале хидроелектране и заштићена подручја, заштиту природе и обновљиве изворе енергије итд. Ученици у групама кроз истраживачке задатке анализирају по један од утицаја човека на животну средину као и последице тих утицаја на живот људи и дају своје предлоге за одрживост животне средине у тим околностима, своје резултате представљају путем есеја, паноа, филма, стрипа или их усменим путем износе пред остале ученике.

ОДГОВОРАН ОДНОС ПРЕМА РАЗНОВРСНОСТИ НЕЖИВЕ ПРИРОДЕ И ОДГОВОРАН ОДНОС ПРЕМА РАЗНОВРСНОСТИ ЖИВОГ СВЕТА

Организација за образовање, науку и културу Уједињених на-

ција – UNESCO је специјализована организација у оквиру Уједињених нација која се бави унапређењем међународне сарадње на пољима, науке, образовања и културе са циљем да допринесе миру, смањењу сиромаштва, одрживом развоју и међународном дијалогу кроз образовање, културу и информисање. У оквиру за природне науке, UNESCO развија неколико програма од којих се заштитом природних добара баве програми Човек и биосфера и Геопаркови. Програм Човек и биосфера представља природну међународну иницијативу која за основни циљ има дефинисање и примену научних основа за успостављање дугорочно хармоничног односа човека и природе, а на бази рационалне употребе природних ресурса, односно усмерен је на успостављање функционалног модела заштите природе кроз остваривање складног односа људи и њихових развојних потреба са природом. Огледна подручја за дефинисање овог модела су Резервати биосфере, међународно препозната заштићена подручја која су изузетна како у природном, тако и у културном погледу, са очуваном природом, богатом културом и традиционалним начином живота локалног становништва. Резервати биосфере воде ка остваривању одрживе равнотеже између често сукобљених циљева очувања биолошке разноврсности и економског развоја и кључни су за проналажење и промовисање решења за очување биодиверзитета уз његово одрживо искоришћавање. У вези са тим, ученици подељени у групе реализују истраживачки задатак везан за Резервате биосфере у оквиру програма Човек и биосфера на простору Србије: Голија–Студеница и Бачко Подунавље.

Геопарк је територија јасно дефинисаних граница у оквиру које се, поред објеката геонаслеђа који су кључни сведоци историје наше планете, штите, презентују и промовишу и све друге природне и културно-историјске знаменитости од изузетног значаја за науку, образовање, културу, економију и туризам. Активности у геопарку усмерене су на упознавање шире јавности о разноврсним природним и културним вредностима датог подручја кроз развој туризма, а са циљем да се побољша социјални статус локалног становништва, подстакне његов економски развој и унапреди заштита природне и културне баштине. У вези са тим, ученици подељени у групе реализују истраживачки задатак везан за Геопарк Ђердап, тако да једна група истражује природне вредности геопарка, друга његове културно-историјске споменике, трећа његове етнографске вредности итд. Своје резултате представљају путем есеја, панорама или презентација. UNESCO у оквиру Програма светске баштине води бригу испред међународне заједнице о добрима културног или природног карактера која поседују изузетне карактеристике, а која би у супротном била под ризиком пропадања и нестајања, ради њиховог очувања за будуће генерације. Ради бољег увида и презентовања светске баштине јавности, UNESCO формира Листу светске баштине, на коју се уписују добра у оквиру две категорије: Културна светска баштина и Природна светска баштина. У вези са тим, ученици подељени у групе реализују истраживачки задатак везан за добра светске културне баштине на простору Србије и номиноване пределе природне баштине на простору Србије. Своје резултате презентују на различите начине.

На сличан начин могу се обрадити категорије заштићених природних добара дефинисане на основу Закона о заштити природе из 2010. године: строги и специјални резерват природе, национални парк, споменик природе, заштићено станиште, предео изузетних одлика и парк природе и Правилника о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива. Ради очувања биолошке разноврсности и природног геофонда, односно врста које имају посебан значај за Републику Србију са еколошког, екосистемског, биогеографског, научног, здравственог, економског и другог аспекта, Правилником су утврђене и мере заштите строго заштићених и заштићених врста и њихових станишта. Строго заштићене и заштићене дивље врсте које се заједнички називају заштићене врсте, одређују се на основу националних и међународних црвених листа или црвених књига, потврђених међународних уговора, стручних налаза и научних сазнања. У вези са темама организовати предавања, презентације, креативне радионице, еко-играонице, прилагођена истраживања на терену, излете у природна добра, изложбе цртежа и фотографија, пројекције филмова, спровођење акција – обележавање Дана планете Земље, Светског дана заштите животне средине, Светског дана вода и слично. Приликом организације посете природном добору спровести све активности везане за амбијенталну наставу.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа се темељи на целовитом (холистичком) приступу и подстицању индивидуалног развоја и развијање свих потенцијала ученика (когнитивни, афективни и психомоторички домен).

Наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како предвиђају последице, како критички промишљају, чиме се руководе у процесу доношења одлука, како комуницирају. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*, а успех се изражава описно (*истиче се, добар и задовољава*). Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Ученик је активни субјект у процесу учења, вредновања и самовредновања сопствених постигнућа. Сама природа и концепција предмета и потенцирање на активном, пројектном и истраживачком приступу у стицању ученичких компетенција наглашава формативно оцењивање. Оно се исказује кроз: опис постигнућа ученика, опис ангажовања ученика у настави и препоруке за даље напредовање.

4.7. ПРОГРАМ НАСТАВЕ И УЧЕЊА ЗА СЕДМИ РАЗРЕД

Са начинима и поступцима за њихово остваривање

ОБАВЕЗНИ ПРЕДМЕТИ

Назив предмета	СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ
Циљ	Циљеви учења Српског језика и књижевности јесу да се ученик оспособи да правилно користи српски језик у различитим комуникативним ситуацијама, у говору и писању; да кроз читање и тумачење књижевних дела развија читалачке компетенције које, уз књижевно знање, обухватају емоционално и фантазијско уживљавање, живо памћење, истраживачко посматрање; подстичу имажинацију и уметнички сензибилитет, естетско доживљавање и критичко мишљење, морално просуђивање и асоцијативно повезивање; да се одговарајућим врстама читања оспособљава да усмерено приступа делу и приликом тумачења открива различите слојеве и значења; да стиче основна знања о месту, улози и значају језика и књижевности у култури, као и о медијској писмености; да стиче и развија најшира хуманистичка знања и да научи како функционално да повезује садржаје предметних области
Разред	Седми
Годишњи фонд часова	144 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ ТЕМА	САДРЖАЈИ
– користи књижевне термине и појмове обрађиване у претходним разредима и повезује их са новим делима која чита; – истакне универзалне вредности књижевног дела и повеже их са сопственим искуством и околностима у којима живи; – чита са разумевањем различите врсте текстова и коментарише их, у складу са узрастом; – разликује народну од ауторске књижевности и одлике књижевних родова и основних књижевних врста; – разликује основне одлике стиха и строфе – укрштену, обгрљену и парну риму; слободни и везани стих; рефрен; – тумачи мотиве (према њиховом садејству или контрастивности) и песничке слике у одабраном лирском тексту; – локализује књижевна дела из обавезног школског програма; – разликује етапе драмске радње; – разликује аутора књижевноуметничког текста од наратора, драмског лица или лирског субјекта; – разликује облике казивања (форме приповедања); – идентификује језичко-стилска изражајна средства и разуме њихову функцију; – анализира идејни слој књижевног дела служећи се аргументима из текста; – уочи разлике у карактеризацији ликова према особинама: физичким, говорним, психолошким, друштвеним и етичким; – разликује хумористички од ироничног и сатиричног тона књижевног дела; – критички промишља о смислу књижевног текста и аргументовано образложи свој став; – доведе у везу значење пословица и изрека са идејним слојем текста;	КЊИЖЕВНОСТ	ЛЕКТИРА ЛИРИКА 1 Јован Дучић: <i>Подне</i> 2 Милан Ракић: <i>Божур</i> 3 Владислав Петковић Дис: <i>Међу својима</i> 4 Милутин Бојић: <i>Плава гробница</i> 5 Десанка Максимовић: <i>Крвава бајка</i> 6 Стеван Раичковић: <i>После кише</i> 7 Јован Јовановић Змај: <i>Јутутунска јухахаха</i> 8 Рабиндранат Тагоре: <i>Папирни бродови</i> 9 Вислава Шимборска: <i>Облаци</i> ЕПИКА 1 Народна бајка (једна по избору): <i>Међедовић / Чудотворни прстен / Златорунни ован</i> 2 Стефан Митров Љубиша: <i>Кањош Мацедонових</i> (одломак) 3 Радоје Домановић: <i>Вођа</i> (одломак) 4 Петар Кочић: <i>Кроз међаву</i> 5 Иво Андрић: <i>Јелена, жена које нема</i> (одломак) 6 Данило Киш: <i>Прича о печуркама / Еолска харфа</i> 7 Алфонс Доде: <i>Последњи час</i> / Владимир Набоков: <i>Лош дан</i> 8 <i>Дневник Ане Франк</i> (одломак) 9 Ефраим Кишон: <i>Код куће је најгоре</i> (једна прича по избору) 10 Афоризми (Душан Радовић и други) ДРАМА 1 Бранислав Нушић: <i>Власт</i> (одломак) 2 Вида Огњеновић: <i>Кањош Мацедонових</i> (одломак о сусрету Кањоша и Фурлана)

	ЈЕЗИК	Граматика	Грађење и основна значења глаголских облика: футур II, императив, потенцијал; трпни гл придев, гл прилог садашњи и гл прилог прошли Подела глаголских облика на просте и сложене и на личне (времена и начини) и неличне Непроменљиве врсте речи: везници, речце, узвици Појам синтагме (главни члан и зависни чланови); врсте синтагми: именичке, придевске, прилошке и глаголске Атрибут у оквиру синтагме Логички субјекат Сложени глаголски предикат Напоредни односи међу реченичним члановима – саставни, раставни и супротни Појам комуникативне и предикатске реченице Независне предикатске реченице – напоредни односи међу независним реченицама (саставни, раставни, супротни) Зависне предикатске реченице (изричне, односне, месне, временске, узрочне, условне, допусне, намерне, последичне и поредбене) Реченични чланови исказани речју, предлошко-падежном конструкцијом, синтагмом и реченицом Конгруенција – основни појмови
		Правопис	Правописна решења у вези са обрађеним глаголским облицима Интерпункција у вези са зависним реченицама (запета, тачка и запета) Писање скраћеница, правописних знакова
		Ортографија	Дугоулазни и дугосилазни акценат
	ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА		Књижевни и остали типови текстова у функцији унапређивања језичке културе Књижевноуметнички и публицистички текстови Усмени и писмени састави према унапред задатим смерницама (ограничен број речи; задата лексика; одређени граматички модели и сл.) Текст заснован на аргументима Технички и сугестивни опис Репортажа Цитати и фусноте из различитих књижевних и неуметничких текстова Нелинеарни текстови: табеле, легенде, графикони, мапе ума и друго Говорне вежбе: интерпретативно-уметничке (изражајно читање, рецитовање); вежба аргументовања (дебатни разговор) Правописне вежбе: диктат, исправљање правописних грешака у тексту; запета у зависносложеним реченицама; глаголски облици; електронске поруке Језичке вежбе: допуњавање текста различитим облицима променљивих речи; допуњавање текста непроменљивим речима; обележавање комуникативне реченице у тексту; исказивање реченичног члана на више начина (реч, синтагма, предлошко-падежна конструкција, реченица); фразеологизми (разумевање и употреба) и друге Писмене вежбе и домаћи задаци и њихова анализа на часу Четири школска писмена задатка – по два у сваком полуугодишту

Кључни појмови садржаја: књижевност, језик, језичка култура.

Поједини наставни садржаји за које наставник процени да се током године не могу реализовати на редовним часовима, могу се планирати за обраду на часовима пројектне наставе, амбијенталне, као и на часовима додатног рада и рада у секцијама.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења *Српског језика и књижевности* чине три предметне области: Књижевност, Језик и Језичка култура. Препоручена дистрибуција часова по предметним областима је следећа: Књижевност – 54 часа, Језик – 52 часа и Језичка култура – 38 часова. Укупан фонд часова, на годишњем нивоу, износи 144 часа. Све три области програма наставе и учења се прожимају и ниједна се не може изучавати изоловано и без садејства са другим областима.

Програм наставе и учења Српског језика и књижевности заснован је на исходима, односно на процесу учења и ученичким постигнућима. Исходи представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности које ученик гради, проширује и продубљује кроз све три предметне области овог предмета.

Назив предмета	ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК
Циљ	Циљ учења енглеског језика јесте да се ученик усвајањем функционалних знања о језичком систему и култури и развијањем стратегија учења страног језика оспособи за основну писану и усмену комуникацију и стекне позитиван однос према другим језицима и културама, као и према сопственом језику и културном наслеђу
Разред	Седми
Годишњи фонд часова	72

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	КОМУНИКАТИВНЕ ФУНКЦИЈЕ	ЈЕЗИЧКЕ АКТИВНОСТИ (у комуникативним функцијама)
– разуме једноставније текстове који се односе на поздрављање, представљање и тражење/давање информација личне природе; – поздравли и отпоздравли, представи себе и другог користећи једноставнија језичка средства; – размени једноставније информације личне природе; – у неколико везаних исказа саопшти информације о себи и другима; – разуме једноставније текстове који се односе на опис особа, биљака, животиња, предмета, места, појава, радњи, стања и збивања; – опише и упореди жива бића, предмете, места, појаве, радње, стања и збивања користећи једноставнија језичка средства; – разуме једноставније предлоге, савете и позиве на заједничке активности и одговори на њих уз одговарајуће образложење; – упутити предлоге, савете и позиве на заједничке активности користећи ситуационо прикладне комуникационе моделе; – затражи и пружи додатне информације у вези са предлозима, саветима и позивима на заједничке активности; – разуме уобичајене молбе и захтеве и реагује на њих; – упутити уобичајене молбе и захтеве; – честита, захвали и извини се користећи мање сложена језичка средства; – разуме и следи једноставнија упутства у вези с уобичајеним ситуацијама из свакодневног живота; – пружи једноставнија упутства у вези са уобичајеним ситуацијама из свакодневног живота; – разуме једноставније текстове у којима се описују радње и ситуације у садашњости; – разуме једноставније текстове у којима се описују способности и умећа; – размени појединачне информације и/или неколико информација у низу које се односе на радње у садашњости; – опише радње, способности и умећа користећи неколико везаних исказа; – разуме једноставније текстове у којима се описују искуства, догађаји и способности у прошлости; – размени појединачне информације и/или неколико информација у низу о искуствима, догађајима и способностима у прошлости; – опише у неколико краћих, везаних исказа искуства, догађај из прошлости; – опише неки историјски догађај, историјску личност и сл ; – разуме једноставније исказе који се односе на одлуке, обећања, планове, намере и предвиђања и реагује на њих; – размени једноставније исказе у вези са обећањима, одлукама, плановима, намерама и предвиђањима; – саопшти шта он/она или неко други планира, намерава, предвиђа; – разуме уобичајене изразе у вези са жељама, интересовањима, потребама, осећањима и реагује на њих; – изрази жеље, интересовања, потребе, осете и осећања једноставнијим језичким средствима; – разуме једноставнија питања која се односе на оријентацију/положај предмета, бића и места у простору и правац кретања и одговори на њих; – затражи и разуме обавештења о оријентацији/положају предмета, бића и места у простору и правцу кретања; – опише правац кретања и просторне односе једноставнијим, везаним исказима; – разуме једноставније исказе који се односе на дозволе, забране, упозорења, правила понашања и обавезе и реагује на њих; – размени једноставније информације које се односе на дозволе, забране, упозорења, правила понашања и обавезе код куће, у школи и на јавном месту; – разуме једноставније исказе који се односе на поседовање и припадање; – формулише питања и једноставније исказе који се односе на поседовање и припадање; – разуме једноставније исказе који се односе на изражавање допадања и недопадања и реагује на њих; – изрази допадање и недопадање уз једноставније образложење; – разуме једноставније исказе којима се тражи мишљење и реагује на њих; – изражава мишљење, слагање/неслагање и даје кратко образложење;	ПОЗДРАВЉАЊЕ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ И ТРАЖЕЊЕ/ ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ И ДРУГИМА	Слушање и читање једноставнијих текстова који се односе на поздрављање и представљање (дијалози, наративни текстови, формулари и сл); реаговање на усмени или писани импулс саговорника (наставника, вршњака и сл) и иницирање и проширивање комуникације; усмено и писано давање информација о себи и тражење и давање информација о другима (подаци о личности, приватним и школским активностима, друштвеним улогама и сл)
	ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА, ПОЈАВА, РАДЊИ, СТАЊА И ЗБИВАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова у којима се описују бића, предмети, места, појаве, радње, стања и збивања; усмено и писано описивање/ поређење живих бића, предмета, појава, места, из искуственог света и фикционалног спектра
	ИЗНОШЕЊЕ ПРЕДЛОГА И САВЕТА, УПУЋИВАЊЕ ПОЗИВА ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ И РЕАГОВАЊЕ НА ЊИХ	Слушање и читање једноставнијих текстова који садрже предлоге; усмено и писано преговарање и договарање око предлога и учешћа у заједничкој активности; писање позивнице за прославу/ журку или имејла/ СМС-а којим се уговара заједничка активност; прихватање/одбијање предлога, усмено или писано, уз поштовање основних норми учтивости и давање одговарајућег оправдања/изговора; образложење спремности за прихватање предлога, уз исказивање емотивних и експресивних реакција (радости, усхићености и сл)
	ИЗРАЖАВАЊЕ МОЛБИ, ЗАХТЕВА, ОБАВЕШТЕЊА, ИЗВИЊЕЊА, ЧЕСТИТАЊА И ЗАХВАЛНОСТИ	Слушање и читање једноставнијих исказа којима се нешто честита, тражи/нуди помоћ, услуга, обавештење или се изражава извињење, захвалност; усмено и писано честитање, тражење и давање обавештења, упућивање молбе за помоћ/услугу и реаговање на њу, изражавање извињења и захвалности
	РАЗУМЕВАЊЕ И ДАВАЊЕ УПУТСТАВА	Слушање и читање текстова који садрже једноставнија упутства (нпр за израду задатака, пројеката и сличних наставних и ваннаставних активности), с визуелном подршком и без ње; усмено и писано давање упутстава
	ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У САДАШЊОСТИ	Слушање и читање описа и размењивање исказа у вези са сталним, уобичајеним и тренутним догађајима/ активностима и способностима; усмено и писано описивање активности, радњи и способности у садашњости
	ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У ПРОШЛОСТИ	Слушање и читање описа и усмено и писано размењивање исказа у вези с личним искуствима, догађајима, активностима, способностима и особеностима у прошлости; усмено и писано описивање искустава, активности и способности у прошлости, историјских догађаја и личности
	ОПИСИВАЊЕ БУДУЋИХ РАДЊИ (ПЛАНОВА, НАМЕРА, ПРЕДВИЂАЊА)	Слушање и читање једноставнијих текстова у вези са одлукама, плановима, намерама и предвиђањима; усмено и писано договарање/ извештавање о одлукама, плановима, намерама и предвиђањима
	ИСКАЗИВАЊЕ ЖЕЉА, ИНТЕРЕСОВАЊА, ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова у вези са жељама, интересовањима, потребама, осетима и осећањима; усмено и писано договарање у вези са задовољавањем жеља и потреба; предлагање решења у вези са осећањима и потребама; усмено и писано исказивање својих осећања и реаговање на туђа
	ИСКАЗИВАЊЕ ПРОСТОРНИХ ОДНОСА И УПУТСТАВА ЗА ОРИЈЕНТАЦИЈУ У ПРОСТОРУ	Слушање и читање једноставнијих текстова у вези са смером кретања и специфичнијим просторним односима; усмено и писано размењивање информација у вези са смером кретања и просторним односима; усмено и писано описивање смера кретања и просторних односа
	ИЗРИЦАЊЕ ДОЗВОЛА, ЗАБРАНА, УПОЗОРЕЊА, ПРАВИЛА ПОНАШАЊА И ОБАВЕЗА	Слушање и читање једноставнијих исказа у којима се изражавају дозволе, упозорења, правила понашања и обавезе; постављање питања у вези са забранама, дозволама, упозорењима, правилима понашања и обавезама и одговарање на њих; усмено и писано саопштавање забрана, дозвола, упозорења, правила понашања и обавеза
	ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова, у којима се говори о томе шта неко има/нема или чије је нешто; постављање питања у вези са припадањем и одговарање на њих
	ИЗРАЖАВАЊЕ ДОПАДАЊА И НЕДОПАДАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова којима се изражава допадање/не допадање; усмено и писано изражавање допадања/ недопадања
	ИЗРАЖАВАЊЕ МИШЉЕЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова у којима се тражи и износи мишљење и изражава слагање/неслагање; усмено и писано тражење изношење мишљења и изражавање слагања и неслагања

– разуме једноставније исказе који се односе на количину, димензије и цене; – размени информације у вези са количином, димензијама и ценама	ИЗРАЖАВАЊЕ КОЛИЧИНЕ, ДИМЕНЗИЈА И ЦЕНА	Слушање и читање једноставнијих текстова у којима се наводе количине, димензије и цене; размењивање информација у вези с количином, димензијама и ценама, усмено и писано

ЈЕЗИЧКИ САДРЖАЈИ

Комуникативна функција	Језички садржаји
ПОЗДРАВЉАЊЕ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ И ТРАЖЕЊЕ/ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ И ДРУГИМА	<i>Hi Sophie, how are you/ have you been? Fine!/ Pretty good!/Great!/ Never been better!/Not bad!/As usual./A little busy actually!/I've been busy studying, how about you?/Thanks for asking, and you?</i> <i>It was nice meeting you. It was nice/a pleasure meeting you as well/too./You as well/too./I hope to see you again./I look forward to meeting/seeing you again. Say hello/hi to your family.</i> <i>Is Dorian your first name? No, it's my middle name. My first name is David. What's your first/middle/last name/family name/surname?</i> <i>I was named after my great-grandfather, who was Russian. Who were you named after? My godparents chose this name for me.</i> <i>I grew up/was raised in Serbia, but my parents moved to Australia when I was ten. My paternal grandparents are still alive, but my maternal grandparents died when I was a child.</i> <i>These are my classmates, Vasilije and Neda; we've been friends for years. We belong to the the Drama Club, and we meet once a week/ every Thursday afternoon. Which school club do you belong to?</i> <i>Who's that girl on the right/left – the one in the leather jacket and plain T-shirt? The picture was taken a few years ago, but it must be Elena, a girl from my class. She plays the guitar in the school orchestra. What instrument do you play?</i> <i>Luka and I go to the same school, but we aren't in the same class. We get on/along very well, although we don't always agree about everything. He doesn't live in my street; however, he lives very close to me, just round the corner. Who do you get on/along (well) in your class/school/family?</i> <i>Phillip's quite brainy, and he's really good with computers, but he's been really bad-tempered since his parents got divorced. Who has he lived with since then?</i> <i>The Present Simple Tense</i> за изражавање сталних и уобичајених радњи <i>The Past Simple Tense</i> глагола <i>to be</i> и осталих глагола (правилних и неправилних) <i>The Past Continuous Tense</i> <i>The Present Perfect Tense</i> учесталијих глагола (правилних и неправилних) Питања са <i>Who/What/Which/Where/When/Why...</i> Питања са препозиционим глаголима Употреба и изостављање чланова при ближем одређивању лица, у фиксним изразима (<i>go to school/by car/on foot...</i>), са основним географским појмовима (називима улица, градова, држава) Модални глаголи за извођење закључака о садашњости (<i>must, can't, may</i>) Пасивни облик глагола у простим временима (<i>Present Simple, Past Simple, Future Simple</i>) (Интер)културни садржаји: устаљена правила учтивне комуникације; имена и надимци; родбина, породични односи и родбинске везе Већи градови у земљама циљне културе
ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА, ПОЈАВА, РАДЊИ, СТАЊА И ЗБИВАЊА	<i>What's he/she like? He's smart and confident, but he's slightly irresponsible at times. What does he/she look like? She's of medium height/build and she's got medium length straight/wavy/curly hair. She usually wears sporty clothes – she must love sports!</i> <i>My sister's too young to take the driving test. My brother isn't tall enough to play basketball.</i> <i>Fast food is unhealthy, isn't it? These potatoes are too salty, aren't they?</i> <i>Our results look great compared to theirs. We can't be worse than them.</i> <i>The lamp is broken! The news is fascinating/unbelievable.</i> <i>What an enormous fish! What a lovely drawing! What lovely weather! How interesting/boring!</i> <i>You can see/There's a church in the middle/in the background/in front of the picture.</i> <i>I didn't enjoy the amusement park – it was too scary!</i> <i>It was -10 degrees on the mountain – it was freezing cold and snowy.</i> <i>It rained/ snowed more heavily than last night.</i> <i>What's the title of the book/film?It's a novel/film entitled...</i> <i>Serbia is situated at the crossroads of Central and Southeast Europe. Belgrade is located at the confluence of the Danube and Sava Rivers.</i> <i>The United Kingdom consists of four countries: England, Wales, Scotland and Northern Ireland.</i> <i>The UK national anthem is called "God Save the Queen", while the US national anthem is called "The Star Spangled Banner". What's Serbian national anthem called? It's "God of Justice".</i> <i>What is/are the most endangered animal species in the world?</i> <i>What is/are the most popular teen TV series in your country?</i> <i>In Serbian tradition godparents are usually given the responsibility for naming a newborn child.</i> <i>The Present Simple Tense</i> и <i>The Present Continuous Tense</i> за изражавање појава, радњи, стања и збивања у садашњости, <i>The Past Simple Tense</i> и <i>The Past Continuous Tense</i> за изражавање појава, радњи, стања и збивања у прошлости Поређење прилога Придеви са наставцима <i>–ed</i> и <i>–ing</i> <i>Too (adjective) to... / (not) enough (adjective) to...</i> Творба и употреба прилога за начин (<i>beautifully, quickly, happily, well, badly, fast, hard...</i>) Употреба одређеног члана код поређења придева/прилога Употреба/изостављање одређеног члана са основним географским појмовима (називима градова, држава, река) Релативне заменице <i>who, which, that, whose, where...</i> Неодређене заменице (<i>somebody, something, anybody, anything, nobody, no one, nothing, everything...</i>). Питања са <i>What...like, How, Why...</i> Негативни префикси <i>in-, im-, ir-</i>... Модални глаголи за извођење закључака о садашњости (<i>must, can't, may</i>) Пасивни облик глагола у простим временима (<i>Present Simple, Past Simple, Future Simple</i>) <i>What (a/an) + adjective + noun</i> <i>Question tags</i> (Интер)културни садржаји: особености наше земље и земаља говорног подручја циљног језика (знаменитости, географске карактеристике и сл)

ИЗНОШЕЊЕ ПРЕДЛОГА И САВЕТА, УПУЋИВАЊЕ ПОЗИВА ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ И РЕАГОВАЊЕ НА ЊИХ	<i>Have a slice of bread!</i> <i>Help yourself/yourself to the sandwiches!</i> <i>Less/More, please!</i> <i>He should cut down on sweets, shouldn't he?</i> <i>If you experience any form of bullying, you should immediately report it to the teachers.</i> <i>What should/shall I do if my Facebook account gets hacked?</i> <i>Are we meeting Pavle and Dorotea in front of the cinema?</i> <i>Let's go sightseeing, shall we?</i> <i>We'll play in the garden if the weather gets better, won't we?</i> <i>I'm on the team, aren't I?</i> <i>I'll keep my fingers crossed for you!</i> <i>Why don't we download some music from the Internet?</i> <i>Let me show you.</i> <i>It's lesson/break/quiz time!</i> <i>The game is over!</i> <i>They asked me to join their team.</i> <i>The doctor told me to stay in bed and drink plenty of fluids.</i> <i>She advised us to take a bus downtown/not to drink the water.</i> Should за давање савета Изрази: <i>How about...? What about...? Why don't we...? Would you like...? Do you want...? Shall we...? Let's...</i> Модални глаголи за изражавање предлога – <i>can/could/may/might</i> Заповедни начин <i>The Present Continuous Tense</i> за унапред договорене радње <i>Question tags</i> Индиректни предлози и савети Први кондиционал Повратне заменице (Интер)културни садржаји: прикладно упућивање предлога, савета и позива и реаговање на предлоге, савете и позиве
ИЗРАЖАВАЊЕ МОЛБИ, ЗАХТЕВА, ОБАВЕШТЕЊА, ИЗВИЊЕЊА, ЧЕСТИТАЊА И ЗАХВАЛНОСТИ	<i>Can I have my magazine back?</i> <i>Can/Could we have some advice/information about the trip?</i> <i>Could you speak a bit more slowly/speak up, please?</i> <i>Mother told the children to stop arguing/fighting.</i> <i>The flight attendant told the passengers to fasten their seat belts.</i> <i>The librarian asked us not to make noise in the library.</i> <i>Will you leave me alone, please? He asked me to leave him alone.</i> <i>She promised/refused to let me use her laptop/dictionary.</i> <i>I'm sorry for your loss!/I'm sorry to hear that! Thank you for your sympathy/kindness!</i> <i>He thanked me for my help/support.</i> <i>Sorry for being late. Thanks for coming. Thank you in advance!</i> <i>I'll put it down so that I don't make the same mistake again!</i> Модални глаголи за изражавање молбе и захтева – <i>can/could/may/will</i> Индиректне наредбе и молбе <i>Gerund/Infinitive</i> (Интер)културни садржаји: правила учтиве комуникације, значајни празници и догађаји, честитања
РАЗУМЕВАЊЕ И ДАВАЊЕ УПУТСТАВА	<i>If you want to help the charity, email... or call...</i> <i>If you want to recycle, sort out/separate different materials and put them in recycling containers.</i> <i>You can set up your account in just a few steps.</i> <i>Once you have finished, you can save your work and share the link.</i> <i>Make sure you check your essay for spelling mistakes before you hand it in!</i> <i>Make/ Do a class survey on their reading habits/ media preferences. Compare/ Present the results.</i> <i>The form must be completed in ink.</i> <i>Write your name and address in block capitals.</i> <i>Fill in the blanks.</i> <i>Don't let go of the handlebar on that bike!</i> <i>Keep your dog on a leash!</i> <i>Hold on! Hold the line!</i> <i>When a challenge is given don't step back. Step up!</i> Први кондиционал Заповедни начин Пасивни облик модалних глагола (Интер)културни садржаји: правила учтивости у складу са степеном формалности и ситуацијом

ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У САДАШЊОСТИ	How long does it take you to get to school? It takes me half an hour if I go by bus, but this week Dad's driving me to school, so it's taking me only half the time. Who's the teacher telling off? What are the police looking for? She's getting dressed for the party, isn't she? The children are dressed up for the celebration, aren't they? My parents have been married since 2002. Can you do a handstand/ a cartwheel/ a forward/backward roll/ a split/ a bridge? We've been able to use the application for over a year now. Teenagers don't watch TV as often as they used to. My neighbours have got a very big house with a swimming pool – they must be rich! Pavle can't be on holiday – I've just seen him! In Serbian tradition, if you hiccup, someone is talking about you. Plants die if they don't get enough water. The novel/film is based on an oral folk story/a historic fact. The Present Simple Tense за изражавање сталних и уобичајених радњи The Present Continuous Tense за изражавање тренутних и привремених радњи Разлике у употреби глаголских облика The Present Simple Tense и The Present Continuous Tense The Present Perfect Simple Tense за изражавање радњи које су почеле у прошлости и још увек трају Нулти кондиционал Питања са препозиционим глаголима Can за изражавање способности у садашњости Модални глаголи за извођење закључака о садашњости (must, can't, may) Пасивни облик глагола у простим временима (Present Simple) Question tags (Интер)културни садржаји: породични живот; живот у школи и у ширем окружењу – наставне и ваннаставне активности; распусти и путовања; традиција и обичаји
ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У ПРОШЛОСТИ	It was very nice/kind of Nadja to help me with my homework. Nicholas did very well in his test – better than in the previous one! Lara was born in Canada, but her family moved to the USA two years ago. Which US state did they move to? Have you ever read this book? No, but I'd like to. Has Marco finished his exams yet? She has already had supper, hasn't she? It's been ages since we last met, hasn't it? Everybody enjoyed themselves, didn't they? We've won! They've lost! Have the police been able to find the criminals who robbed the bank? When we looked up we could see the stars. I broke my glasses so I couldn't see the board at school. It was raining when I left home this morning. While we were watching TV, I fell asleep. Who were you talking to when I saw you at the party? What was Isaac Newton doing when he discovered the law of gravity? He was sitting in his garden when an apple fell on his head. I didn't use to like animals, but I do now. What kind of TV programmes did you use to watch when you were a child? Robin Hood used to take from the rich and give to the poor. The Indians didn't use to hunt with guns, they used to hunt with bows and arrows. The plane was late so we had to wait for ages. It was very warm so we didn't have to wear jumpers. Did you have to study hard for your maths test? I was given a lot of useful advice/information about the project. How many people were killed in the hurricane/flood/earthquake? How many homes were destroyed by the hurricane/flood/earthquake? What was the deadliest hurricane/flood/earthquake? America was discovered in 1492. When was George Washington elected the first president of the United States? Peter I reigned as the last King of Serbia and as the first King of the Serbs, Croats and Slovenes. When was he proclaimed King of Serbia? Queen Elizabeth II has ruled Britain since 1952, when her father, King George VI, died. When was she crowned? "The Bridge on the Drina" was written by Ivo Andrić. Who was "Oliver Twist" written by? The Past Simple Tense правилних и неправилних глагола, све употребе The Past Continuous Tense, све употребе Контрастирање употребе и значења глаголских облика The Past Simple Tense и The Past Continuous Tense The Present Perfect Simple Tense за изражавање искустава и радњи у неодређеној прошлости и са ever, never, just, already, yet... Контрастирање употребе и значења глаголских облика The Past Simple Tense и The Present Perfect Simple Tense Used to Could and was/were able to за изражавање способности у прошлости Питања са Who/What/Which/Where/When/Why... Питања са препозиционим глаголима Пасивни облик глагола у простим временима (Past Simple) Question tags (Интер)културни садржаји: историјски догађаји, епохална открића; важније личности из прошлости

ОПИСИВАЊЕ БУДУЋИХ РАДЊИ (ПЛАНОВА, НАМЕРА, ПРЕДВИЋАЊА)	<i>I'm going to the dentist's/doctor's tomorrow morning.</i> <i>Anja is spending the weekend at her grandparents'.</i> <i>My auntie Sara is getting married next month.</i> <i>My mum's flying to Rome this afternoon. What time does her plane leave?</i> <i>The project will/could/may/might be finished by the end of the month.</i> <i>Will you be able to hand in your project in time?</i> <i>I hope the rain will stop soon!</i> <i>Look at the bright sky – it's going to be a lovely day today!</i> <i>The car's going to hit the child! We're going to miss the train!</i> <i>Mina's going to take the final exam at the end of term – I'm sure she'll pass it.</i> <i>I'll let you know as soon as I get the results!</i> <i>Let's cross that bridge when we come to it!</i> <i>The teacher will get angry if we don't finish our homework, won't he?</i> <i>If Nenad doesn't do any revision for his exam, he will get bad marks and fail it.</i> <i>I haven't heard from my cousins for ages – I'll text them to check if they're OK.</i> <i>What will happen if we don't stop polluting our planet?</i> <i>In Serbian tradition, if your left palm is itching, you will get money, but if it's the right one then you will give money.</i> <i>The Present Continuous Tense</i> за изражавање унапред договорених/испланираних радњи <i>The Present Simple Tense</i> за изражавање будућних радњи које су део утврђених распореда/програма <i>The Future Simple Tense</i> за изражавање одлука донетих у тренутку говора, обећања и предвиђања на основу знања, искуства и веровања Модални глаголи за изражавање вероватноће: <i>could/may/might</i> <i>Going to</i> за изражавање планова, намера и предвиђања на основу чулних опажања Временске зависне реченице за изражавање будућности и одговарајући везници (<i>when, after, before, as soon as</i>) <i>Stative verbs (promise, believe, think, hope...)</i> Пасивни облик глагола у простим временима (<i>Future Simple</i>) <i>Question tags</i> <i>Will be able to</i> за изражавање способности у будућности (Интер)културни садржаји: правила учтивости у складу са степеном формалности и ситуацијом; традиција и обичаји
ИСКАЗИВАЊЕ ЖЕЉА, ИНТЕРЕСОВАЊА, ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	<i>What's wrong/the matter with you? My knee/ankle hurts! / I've got a sore throat and a runny nose. That must be the flu. You need some medicine. Get well/better soon!</i> <i>What do you want to talk about?</i> <i>She's been very lonely since her best friend moved house last year.</i> <i>Why's Sara angry with me? She might be jealous of you!</i> <i>He's disappointed with his test results.</i> <i>I'm (very) happy for you/about visiting my aunt in Dublin.</i> <i>My heart sank/ I was over the moon when I heard the news.</i> <i>My parents were very proud of me when I won the first prize.</i> <i>The cake smells/tastes delicious. Can I taste your pie?</i> <i>Teenagers aren't interested in reading the news.</i> <i>The children are not hungry enough to eat a whole pizza.</i> <i>I'm too tired to go out tonight.</i> <i>Stative verbs (be, want, need, have, hurt, feel, smell, taste...)</i> <i>Why don't we/you</i> + инфинитивна основа глагола <i>Would like</i> + именица/инфинитив глагола Употреба придевско-предлошких израза <i>tired of / sick of / fed up with / bored with / disappointed with/by / happy for/about / angry with / proud of / interested in...</i> <i>The Present Simple / Past Simple / Present Perfect Simple Tense</i> Модални глаголи за извођење закључака о садашњости (<i>must, can't, may</i>) Пасивни облик глагола у простим временима (<i>Present Simple, Present Perfect Simple, Past Simple, Future Simple</i>) Заповедни начин <i>Gerund/Infinitive</i> <i>too (adjective) to/(not) enough (adjective) to</i> (Интер)културни садржаји: мимика и гестикулација; интересовања, хоби, забава, разонода, спорт и рекреација
ИСКАЗИВАЊЕ ПРОСТОРНИХ ОДНОСА И УПУТСТАВА ЗА ОРИЕНТАЦИЈУ У ПРОСТОРУ	<i>Could you tell me the way to a nearby/the nearest station?</i> <i>The city hall is closer to/nearer the city centre than the cathedral.</i> <i>The Modern Art Museum is the farthest from the centre.</i> <i>They built their home in a forest on a mountain, among pine trees.</i> <i>We put up our tent on a campsite by the lake, and we slept under the stars.</i> <i>They went sledging down the steep hills.</i> <i>We often go for long walks along the river bank.</i> <i>You mustn't go across this road here.</i> <i>The children were running past/through/around the park.</i> <i>The plane was flying high above the clouds.</i> <i>I placed the speakers right against the wall.</i> <i>Can you wait outside/inside?</i> <i>The cat jumped onto/off the roof/over the wall and into the garden.</i> <i>Yuri Gagarin was the first human being to travel into space.</i> <i>How can I find these places on the map?</i> <i>Canada is north of, and Mexico is south of the United States.</i> <i>The UK is bordered to the south by the English Channel, which separates it from continental Europe, to the east by the North Sea and to the west by the Irish Sea and the Atlantic Ocean.</i> <i>Tara Mountain is located in western Serbia, while the Djerdap Gorge is situated in eastern Serbia.</i> <i>It's on the tip of my tongue!</i> <i>I wrote off the top of my head.</i> Предлози за изражавање положаја и просторних односа: <i>in front of, behind, between, opposite, along, above, against...</i> Предлози са глаголима кретања: <i>onto, into</i> Предлошки изрази са именицама за означавање страна света: <i>north of, south of, to the south, to the west...</i> Придеви изведени од именица за означавање страна света: <i>western, eastern</i> Компаратив и суперлатив придева Заповедни начин Пасивни облик глагола у простим временима (<i>Present Simple, Present Perfect Simple, Past Simple, Future Simple</i>) Употреба/изостављање одређеног члана са основним географским појмовима (називима градова, држава, река, планина, мора, океана) (Интер)културни садржаји: јавни простор; типичан изглед места; географске карактеристике наше земље и земаља говорног подручја циљног језика; идиоматска/метафоричка употреба предлошких израза

ИЗРИЦАЊЕ ДОЗВОЛА, ЗАБРАНА, УПОЗОРЕЊА, ПРАВИЛА ПОНАШАЊА И ОБАВЕЗА	<i>The head teacher ordered us not to use our mobile phones in class. They must be put away before the beginning of class. What are the rules about using cell phones in your school? The local council warned the people not to pollute the river. My parents told me not to leave the house without their permission. The animals mustn't be disturbed. Don't let the children feed them! The teams cannot have more than 11 players on the field during a match. The new Spiderman film is rated 12. This means we're allowed to watch it. We're not allowed to talk during the performance. Don't go near Ljubica. She's got chicken pox. Look out! There's a car coming! Watch out! The floor/staircase/pavement is slippery. Be careful. You could burn yourself. Take care in the sun. You may/might get sunburnt. Keep off the grass! No entry! We should say good-bye now!</i> Заповедни начин Модални глаголи и глаголски облици за изражавање дозволе, забране, правила понашања и присуство/одсуство обавезе: <i>can/can't, must/mustn't, should/shouldn't, have to/don't/doesn't have to, had to/didn't have to, (not to) be allowed to</i> Модални глаголи за изражавање вероватноће: <i>could/may/might</i> <i>Let/Make</i> + инфинитивна основа глагола Индириктне наредбе и молбе Пасивни облик глагола у комбинацији са модалним глаголима (Интер)културни садржаји: понашање у кући, школи и на јавним местима; значење знакова и симбола
ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА	<i>That's your parents' car, isn't it? These are my sunglasses, aren't they? Is that Lazar's phone? I'm not sure, it could be Sanja's. This can't be my book, it must be yours; I left mine at home.</i> Саксонски генитив са именицом у једнини и множини (правилна и неправилна множина) – <i>my friend's/ friends / children's books</i> Присвојне заменице <i>mine, yours...</i> Питања са <i>Whose</i> Модални глаголи за извођење закључака о садашњости (<i>must, can't, may</i>) <i>Question tags</i> (Интер)културни садржаји: однос према својој и туђој имовини
ИЗРАЖАВАЊЕ ДОПАДАЊА И НЕДОПАДАЊА	<i>My most/least favourite outdoor/indoor activity is... Masha enjoys outdoor swimming, doesn't she? She can't be keen on skiing, she doesn't like winter sports. My sister prefers vanilla to chocolate ice-cream / traditional shopping to online shopping / downloading music to buying CDs. Which one do you prefer? It's not my cup of tea!</i> Придевско-предлошке фразе – <i>interested in, good/bad at, crazy about, keen on...</i> Глаголи <i>like/love/hate/enjoy/prefer/can't stand</i> + глаголска именица Питања са <i>What, Who, Why, Which...</i> Модални глаголи за извођење закључака о садашњости (<i>must, can't, may</i>) <i>Question tags</i> (Интер)културни садржаји: уметност, књижевност за младе, стрип, музика, филм, спорт
ИЗРАЖАВАЊЕ МИШЉЕЊА	<i>I don't think that mobile phones should be banned in schools. / In my opinion, students should be allowed to use cell phones in school for safety reasons. What do you think? What's your opinion? Who do you think will win/lose the match? What do you mean by that? They must/can't be rich/poor/famous... I agree/disagree with you on that!</i> <i>Stative verbs (think, like, agree, believe, mean...)</i> Питања са <i>What, Why, How...</i> Модални глаголи за извођење закључака о садашњости (<i>must, can't, may</i>) Пасивни облик глагола у простим временима (<i>Present Simple, Past Simple, Future Simple</i>) Пасивни облик модалних глагола (Интер)културни садржаји: поштовање основних норми учтивости у комуникацији са вршњацима и одраслима
ИЗРАЖАВАЊЕ КОЛИЧИНЕ, ДИМЕНЗИЈА И ЦЕНА	<i>What's the population of Belgrade? It's nearly 1.7 million people. It lies 116.75 metres above sea level. The Dead Sea is the world's lowest point of land at 423 metres below sea level. What's the height of the world's tallest building? It's a skyscraper in Dubai that reaches 829.8 m. My mum works on the 15th floor of a 29-storey building. What's the length of the world's longest river? It's the Nile in Africa, and it's 6,853 km (4,258 miles) long. What's the weight of the world's heaviest animal? It's the blue whale, and it weighs about 200 tonnes. What are the length, width and depth of the pool? It's 6 metres long, 4 metres wide and 2 metres deep. What's its size? Its area is 24 square metres. What's the size of the image? It's 29.6 KB. How much do these apples weigh? They're almost two and a half kilos/five and a half pounds. We need only 2 loaves of bread for the party. That's a bargain! This costs a lot! They gave us a lot of useful advice/information. I heard some amazing news this morning. How much homework did you have last night? We've got fewer subjects/ less homework this year. Neda got full marks in her test – ten out of ten!</i> Основни бројеви преко 1000 Небројиве именице: <i>information, advice, news, homework...</i> Грађење именица за изражавање димензија: <i>high-height, long-length, deep-depth, wide-width...</i> (Интер)културни садржаји: друштвено окружење; валуте циљних култура; правописне конвенције при раздвајању хиљада, као и целих од децималних бројева; конвенције у изговору децималних бројева; метрички и неметрички систем мерних јединица

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм наставе и учења оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује програм према потребама конкретног одељења имајући у виду састав одељења и карактеристике ученика, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже, уџбенике и друге наставне материјале, као и ресурсе и могућности локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода, комуникативних функција и препоручених језичких активности, наставник креира свој годишњи (глобални) план рада на основу кога ће касније развити оперативне планове. Исходи су дефинисани за крај разреда и усмеравају наставника да их операционализује на нивоу једне или више наставних јединица имајући у виду ниво постигнућа ученика. Исходи се разликују, тако да се неки могу лакше и брже остварити, док је за већину исхода потребно више времена, различитих активности и начина рада. У фази планирања наставе и учења веома је важно имати у виду да је уџбеник наставно средство које не одређује садржаје предмета и зато се садржајима у уџбенику приступа селективно и у складу са предвиђеним исходима. С обзиром на то да уџбеник није једини извор знања, наставник треба да упуту ученике на друге изворе информисања и стицања знања и вештина.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Комуникативна настава **језик** сматра средством комуникације. Стога је и програм усмерен ка исходима који указују на то шта је ученик у комуникацији у стању да разуме и продукује. Табеларни приказ наставника постепено води од исхода преко комуникативне функције као области до **препоручених језичких активности и садржаја** у комуникативним функцијама које у настави оспособљавају ученика да комуницира и користи језик у свакодневном животу, у приватном, јавном или образовном домену. Примена овог приступа у настави страних језика заснива се на настојањима да се доследно спроводе и примењују следећи ставови:

- циљни језик употребљава се у учионици у добро осмишљеном контекстима од интереса за ученике, у пријатној и опуштеној атмосфери;
 - говор наставника прилагођен је узрасту и знањима ученика;
 - наставник треба да буде сигуран да је схваћено значење поруке укључујући њене културолошке, васпитне и социјализирајуће елементе;
 - битно је значење језичке поруке;
 - знања ученика мере се јасно одређеним **релативним** критеријумима тачности и зато узор није изворни говорник;
 - с циљем да унапреди квалитет и обим језичког материјала, настава се заснива и на социјалној интеракцији; рад у учионици и ван ње спроводи се путем групног или индивидуалног решавања проблема, потрагом за информацијама из различитих извора (интернет, дечији часописи, проспекти и аудио материјал) као и решавањем мање или више сложених задатака у реалним и виртуелним условима са јасно одређеним контекстом, поступком и циљем;
 - наставник упућује ученике у законитости усменог и писаног кода и њиховог међусобног односа;
 - сви граматички садржаји уводе се индуктивном методом кроз разноврсне контекстуализоване примере у складу са нивоом, а без детаљних граматичких објашњења, осим, уколико ученици на њима не инсистирају, а њихово познавање се вреднује и оцењује на основу употребе у одговарајућем комуникативном контексту.
- Комуникативно-интерактивни приступ у настави страних језика укључује и следеће категорије:
- усвајање језичког садржаја кроз циљано и осмишљено учествовање у друштвеном чину;
 - поимање наставног програма као динамичне, заједнички припремљене и прилагођене листе задатака и активности;
 - наставник треба да омогући приступ и прихватање нових идеја;

- ученици се посматрају као одговорни, креативни, активни учесници у друштвеном чину;
- уџбеници представљају извор активности и морају бити праћени употребом додатних аутентичних материјала;
- учионица је простор који је могуће прилагођавати потребама наставе из дана у дан;
- рад на пројекту као задатку који остварује корелацију са другим предметима и подстиче ученике на студиозни и истраживачки рад;
- за увођење новог лексичког материјала користе се познате граматичке структуре и обрнуто.

Технике/активности

Током часа се препоручује динамично смењивање техника/активности које не би требало да трају дуже од 15 минута.

Слушање и реаговање на команде наставника на страном језику или са аудио записа (слушај, пиши, повежи, одреди али и активности у вези са радом у учионици: цртај, сеци, боји, отвори/затвори свеску, итд.).

Рад у паровима, малим и великим групама (мини-дијалози, игра по улогама, симулације итд.).

Мануелне активности (израда паноя, презентација, зидних новина, постера и сл.).

Вежбе слушања (према упутствима наставника или са аудио-записа повезати појмове, додати делове слике, допунити информације, селектовати тачне и нетачне исказе, утврдити хронологију и сл.).

Игре примерене узрасту

Класирање и упоређивање (по количини, облику, боји, годишњим добима, волим/не волим, компарације...).

Решавање „проблем-ситуација” у разреду, тј. договори и мини-пројекти.

„Превођење” исказа у гест и геста у исказ.

Повезивање звучног материјала са илустрацијом и текстом, повезивање наслова са текстом или, пак, именовање наслова.

Заједничко прављење илустрованих и писаних материјала (планирање различитих активности, извештај/дневник са путовања, рекламни плакат, програм приредбе или неке друге манифестације).

Разумевање писаног језика:

- уочавање дистинктивних обележја која указују на граматичке специфичности (род, број, глаголско време, лице...);
 - одговарање на једноставнија питања у вези са текстом, тачно/нетачно, вишеструки избор;
 - извршавање прочитаних упутстава и наредби;
 - ређање чињеница логичким или хронолошким редоследом.
- Писмено изражавање:
- проналажење недостајуће речи (употпуњавање низа, проналажење „уљеза”, осмосмерке, укрштене речи, и слично);
 - повезивање краћег текста и реченица са сликама/илустрацијама;
 - попуњавање формулара (пријава за курс, налепнице нпр. за пртљак);
 - писање честитки и разгледница;
 - писање краћих текстова.

Увођење дечије књижевности и транспоновање у друге медије: игру, песму, драмски израз, ликовни израз.

Предвиђена је израда **два** писмена задатка у току школске године.

СТРАТЕГИЈЕ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ И УВЕЖБАВАЊЕ ЈЕЗИЧКИХ ВЕШТИНА

С обзиром на то да се исходи остварују преко активности језичке комуникације, важно је да се оне у настави страних језика перманентно и истовремено увежбавају. Само тако ученици могу да стекну језичке компетенције које су у складу са задатим циљем.

Стога је важно развијати стратегије за унапређивање и увежбавање језичких вештина.

Слушање

Разумевање говора је језичка активност декодирања дословног и имплицитног значења усменог текста; поред способности да разазнаје фонолошке и лексичке јединице и смисаоне целине на језику који учи, да би успешно остварио разумевање ученик треба да поседује и следеће компетенције:

- дискурзивну (о врстама и карактеристикама текстова и канала преношења порука),
- референцијалну (о темама о којима је реч) и
- социокултурну (у вези са комуникативним ситуацијама, различитим начинима формулисања одређених говорних функција и др.).

Тежина задатака у вези са разумевањем говора зависи од више чинилаца:

- од личних особина и способности онога ко слуша, укључујући и његов капацитет когнитивне обраде,
- од његове мотивације и разлога због којих слуша дати усмени текст,
- од особина онога ко говори,
- од намера с којима говори,
- од контекста и околности – повољних и неповољних – у којима се слушање и разумевање остварују,
- од карактеристика и врсте текста који се слуша, итд.

Прогресија (од лакшег ка тежем, од простијег ка сложенијем) за ову језичку активност у оквиру програма предвиђена је, стога, на више равни. Посебно су релевантне следеће:

- присуство/одсуство визуелних елемената (на пример, лакшим за разумевање сматрају се они усмени текстови који су праћени визуелним елементима због обиља контекстуалних информација које се аутоматски уписују у дуготрајну меморију, остављајући пажњу могућност да се усредсреди на друге појединости);
- дужина усменог текста;
- брзина говора;
- јасност изговора и евентуална одступања од стандардног говора;
- познавање теме;
- могућност/немогућност поновног слушања и друго.

Читање

Читање или разумевање писаног текста спада у тзв. визуелне рецептивне језичке вештине. Том приликом читалац прима и обрађује тј. декодира писани текст једног или више аутора и проналази његово значење. Током читања неопходно је узети у обзир одређене факторе који утичу на процес читања, а то су карактеристике читалаца, њихови интереси и мотивација као и намере, карактеристике текста који се чита, стратегије које читаоци користе, као и захтеви ситуације у којој се чита.

На основу намере читаоца разликујемо следеће врсте читања:

- читање ради усмеравања;
- читање ради информисаности;
- читање ради праћења упутстава;
- читање ради задовољства.

Током читања разликујемо и ниво степена разумевања, тако да читамо да бисмо разумели:

- глобалну информацију;
- посебну информацију;
- потпуну информацију;
- скривено значење одређене поруке.

Писање

Писана продукција подразумева способност ученика да у писаном облику опише догађаје, осећања и реакције, пренесе поруке и изрази ставове, као и да резимира садржај различитих порука (из медија, књижевних и уметничких текстова итд.), води белешке, сачини презентације и слично.

Тежина задатака у вези са писаном продукцијом зависи од следећих чинилаца: познавања лексике и нивоа комуникативне компетенције, капацитета когнитивне обраде, мотивације, способности преношења поруке у кохерентне и повезане целине текста.

Прогресија означава процес који подразумева усвајање стратегија и језичких структура од лакшег ка тежем и од простијег ка сложенијем. Сваки виши језички ниво подразумева циклично понављање претходно усвојених елемената, уз надоградњу која садржи сложеније језичке структуре, лексику и комуникативне способности. За ову језичку активност у оквиру програма предвиђена је прог्रेसија на више равни. Посебно су релевантне следеће:

- теме (ученикова свакодневница и окружење, лично интересовање, актуелни догађаји и разни аспекти из друштвено-културног контекста, као и теме у вези са различитим наставним предметима);
- текстуалне врсте и дужина текста (формални и неформални текстови, резимирање, личне белешке);
- лексика и комуникативне функције (способност ученика да оствари различите функционалне аспекте као што су описивање људи и догађаја у различитим временским контекстима, да изрази претпоставке, сумњу, захвалност и слично у приватном, јавном и образовном домену);
- степен самосталности ученика (од вођеног/усмераваног писања, у коме се ученицима олакшава писање конкретним задацима и упутствима, до самосталног писања).

Говор

Говор као продуктивна вештина посматра се са два аспекта, и то у зависности од тога да ли је у функцији *монолошког излагања*, при чему говорник саопштава, обавештава, презентује или држи предавање једној или више особа, или је у функцији *интеракције*, када се размењују информације између два или више саговорника са одређеним циљем, поштујући принцип сарадње током дијалога.

Активности монолошке говорне продукције су:

- јавно обраћање (саопштења, давање упутстава и информација);
 - излагање пред публиком (предавања, презентације, репортаже, извештавање и коментари о неким догађајима и сл.)
- Ове активности се могу реализовати на различите начине и то:
- читањем писаног текста пред публиком;
 - спонтаним излагањем или излагањем уз помоћ визуелне подршке у виду табела, дијаграма, цртежа и др.
 - реализацијом увежбане улоге или певањем.

Интеракција подразумева сталну примену и смењивање рецептивних и продуктивних стратегија, као и когнитивних и дискурзивних стратегија (узимање и давање речи, договарање, усаглашавање, предлагање решења, резимирање, ублажавање или заобилажење неспоразума или посредовање у неспоразуму) које су у функцији што успешнијег остваривања интеракције. Интеракција се може реализовати кроз низ активности, на пример:

- размену информација,
- спонтану конверзацију,
- неформалну или формалну дискусију, дебату,
- интервју или преговарање, заједничко планирање и сарадњу.

Социокултурна компетенција и медијација

Социокултурна компетенција и медијација представљају скуп теоријских знања (компетенција) која се примењују у низу језичких активности у два основна језичка медијума (писаном и усменом) и уз примену свих других језичких активности (разумевање говора, говор и интеракција, писање и разумевање писаног текста). Дакле, представљају веома сложене категорије које су присутне у свим аспектима наставног процеса и процеса учења.

Социокултурна компетенција представља скуп знања о свету уопште, као и о сличностима и разликама између културних и комуникативних модела сопствене говорне заједнице и заједнице/заједница чији језик учи. Та знања се, у зависности од нивоа општих језичких компетенција, крећу од познавања основних комуникативних принципа у свакодневној комуникацији (основни функционални стилови и регистри), до познавања карактеристика различитих домена језичке употребе (приватни, јавни и образовни), паралингвистичких елемената, и елемената културе/култура заједница чији језик учи. Наведена знања потребна су за компе-

тентну, успешну комуникацију у конкретним комуникативним активностима на циљном језику.

Посебан аспект социокултурне компетенције представља *интеркултурна компетенција*, која подразумева развој свести о другом и другачијем, познавање и разумевање сличности и разлика између светова, односно говорних заједница, у којима се ученик креће. Интеркултурна компетенција такође подразумева и развијање толеранције и позитивног става према индивидуалним и колективним карактеристикама говорника других језика, припадника других култура које се у мањој или већој мери разликују од његове сопствене, то јест, развој интеркултурне личности, кроз јачање свести о вредности различитих култура и развијање способности за интегрисање интеркултурних искустава у сопствени културни модел понашања и веровања.

Медијација представља активност у оквиру које ученик не изражава сопствено мишљење, већ функционише као посредник између особа које нису у стању да се директно споразумевају. Медијација може бити усмена и писана, и укључује сажимање и резимирање текста и превођење. Превођење се у овом програму третира као посебна језичка активност која никако не треба да се користи као техника за усвајање било ког аспекта циљног језика предвиђеног комуникативном наставом. Превођење подразумева развој знања и вештина коришћења помоћних средстава (речника, приручника, информационих технологија, итд.) и способност изналажења структуралних и језичких еквивалената између језика са кога се преводи и језика на који се преводи.

Упутство за тумачење граматичких садржаја

Настава граматике, с наставом и усвајањем лексике и других аспеката страног језика, представља један од предуслова овладавања страним језиком. Усвајање граматике подразумева формирање граматичких појмова и граматичке структуре говора код ученика, изучавање граматичких појава, формирање навика и умења у области граматичке анализе и примене граматичких знања, као прилог изграђивању и унапређивању културе говора.

Граматичке појаве треба посматрати са функционалног аспекта (функционални приступ). У процесу наставе страног језика у што већој мери треба укључивати оне граматичке категорије које су типичне и неопходне за свакодневни говор и комуникацију, и то кроз разноврсне моделе, применом основних правила и њиховим комбиновањем. Треба тежити томе да се граматика усваја и рецептивно и продуктивно, кроз све видове говорних активности (слушање, читање, говор и писање, као и превођење), на свим нивоима учења страног језика, према јасно утврђеним циљевима, стандардима и исходима наставе страних језика.

Граматичке категорије су разврстане у складу са Европским референтним оквиром за живе језике за сваки језички ниво који подразумева прогресију језичких структура према комуникативним циљевима: од простијег ка сложенијем и од рецептивног ка продуктивном. Сваки виши језички ниво подразумева граматичке садржаје претходних језичких нивоа. Цикличним понављањем претходно усвојених елемената надограђују се сложеније граматичке структуре. Наставник има слободу да издвоји граматичке структуре које ће циклично понављати у складу са постигнућима ученика, као и потребама наставног контекста.

Главни циљ наставе страног језика јесте развијање комуникативне компетенције на одређеном језичком нивоу, у складу са статусом језика и годином учења. С тим у вези, уз одређене граматичке категорије стоји напомена да се усвајају рецептивно, док се друге усвајају продуктивно.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано прати и вреднује не само постигнућа ученика, процес наставе и учења, већ и сопствени рад како би перманентно унапређивао наставни процес.

Процес праћења остварености исхода почиње проценом нивоа знања ученика на почетку школске године како би наставници могли да планирају наставни процес и процес праћења и вредновања ученичких постигнућа и напредовања. Тај процес се реализује формативним и сумативним вредновањем. Док се код формативног оцењивања током године прате постигнућа ученика различитим инструментима (дијагностички тестови, самоевалуација, језички портфолио, пројектни задаци и др.), сумативним оцењивањем (писмени задаци, завршни тестови, тестови језичког нивоа) прецизније се процењује оствареност исхода или стандарда на крају одређеног временског периода (крај полугодишта, године, циклуса образовања). Формативно вредновање није само праћење ученичких постигнућа, већ и праћење начина рада и средство које омогућава наставнику да у току наставног процеса мења и унапређује процес рада. Током оцењивања и вредновања ученичких постигнућа треба водити рачуна да се начини на које се оно спроводи не разликује од уобичајених активности на часу јер се и оцењивање и вредновање сматрају саставним делом процеса наставе и учења, а не изолованим активностима које стварају стрес код ученика и не дају праву слику њихових постигнућа. Оцењивањем и вредновањем треба да се обезбеди напредовање ученика у остваривању исхода, као и квалитет и ефикасност наставе. Сврха оцењивања треба да буде и јачање мотивације за напредовањем код ученика, а не истицање њихових грешака. Елементи који се вреднују су разноврсни и треба да допринесу свеопштој слици о напредовању ученика, јачању њихових комуникативних компетенција, развоју вештина и способности неопходних за даљи рад и образовање. То се постиже оцењивањем различитих елемената као што су језичке вештине (читање, слушање, говор и писање), усвојеност лексичких садржаја и језичких структура, примена правописа, ангажованост и залагање у раду на часу и ван њега, примена социolingвистичких норми. Приликом оцењивања и вредновања неопходно је да начини провере и оцењивања буду познати ученицима односно усаглашени са техникама, типологијом вежби и врстама активности које су примењиване на редовним часовима, као и начинима на који се вреднују постигнућа. Таква правила и организација процеса вредновања и оцењивања омогућавају позитивну и здраву атмосферу у наставном процесу, као и квалитетне међусобне односе и комуникацију на релацији ученик – наставник, као и ученик – ученик, а уједно помажу ученику да разуме важност и смисленост вредновања и подстичу га на преузимање одговорности за властито планирање и унапређивање процеса учења.

Назив предмета	ЛИКОВНА КУЛТУРА
Циљ	Циљ учења Ликовне културе је да се ученик, развијајући стваралачко мишљење и естетичке критеријуме кроз практични рад, оспособљава за комуникацију и да изграђује позитиван однос према култури и уметничком наслеђу свог и других народа
Разред	Седми
Годишњи фонд часова	36

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:		
– користи традиционалне технике и одабрана савремена средства за ликовна истраживања; – изражава, одабраним ликовним елементима, емоције, стање или имажинацију; – обликује композиције примењујући основна знања о пропорцијама и перспективи; – користи, сам или у сарадњи са другима, одабране изворе, податке и информације као подстицај за стваралачки рад; – разговара о одабраним идејама, темама или мотивима у уметничким остварењима различитих култура и епоха; – уважава себе и друге када снима, обрађује и дели дигиталне фотографије; – учествује у заједничком креативном раду који обједињује различите уметности и/или уметност и технологију; – прави, самостално или у тиму, презентације о одабраним темама повезујући кључне текстуалне податке и визуелне информације; – представи своје и радове других, кратко, аргументовано и афирмативно; – предлаже идеје за уметничку рециклажу, хуманитарне акције кроз ликовно стваралаштво или обилазак места и установа културе; – разматра своја интересовања и могућности у односу на занимања у визуелним уметностима	ПРОСТОР И КОМПОЗИЦИЈА	Композиција Боје и емоције, стилизација облика Композиција линија, композиција боја, композиција облика Равнотежа, контраст, понављање и степеновање облика, варијације Орнамент и арабеска Пропорције Пропорције главе и тела Перспектива Колористичка, ваздушна, линеарна перспектива
	КОМУНИКАЦИЈА	Теме Историјска, религијска и митолошка тема Оригинал, копија и плагијат Дигитална фотографија Кадар, селфи и аутопортрет Анимација Процес креирања, стори борд Сцена Обједињавање покрета, игре и звука Презентације
	УМЕТНОСТ ОКО НАС	Уметност и технологија Уметничка занимања и производи Савремена технологија и уметност Уметност око нас Уметничка рециклажа, уметнички пројекти, хуманитарне акције Наслеђе

Кључни појмови садржаја: простор, облик, линија, боја, текстура, светлина.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Кључни појмови су међусобно чврсто повезани и чине конструкцију, основу за развијање програма. Централни појам је простор, јер се све што видимо и доживљавамо налази у простору. Из овог појма су изведени остали кључни појмови. У седмом разреду их има шест: простор – облик, линија, боја, текстура, светлина. Понављање истих кључних појмова из разреда у разред не подразумева понављање истих садржаја и активности. У сваком разреду кључни појмови се разматрају из другог угла и надограђују новим појмовима и подпојмовима.

Централни појам, простор, указује на то да програм није усмерен на ускостручне садржаје, већ на свет у коме ученик живи и одраста и који треба свесно да опажа, доживљава и истражује из различитих углова. Сви садржаји везани за визуелну уметност (укључујући и уметничка остварења из ближе и даље прошлости) у блиској су вези са савременим светом и ученици треба постепено, до краја школовања, да истражују и откривају те везе.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У првој колони табеле дати су исходи који се достижу до краја школске године. Исходи воде ка постепеном развијању компетенција. Достижни су за сваког ученика, у мањој или већој мери. У другој колони табеле предложени су називи целина, а у трећој појмови, подпојмови и теме за разговор и истраживање. Треба имати у виду да предложени садржаји нису предлози наставних тема и наставних јединица.

У новом моделу наставе и учења фокус није на садржајима. Наставник креира програм на основу компетенција, предметног циља, исхода и кључних појмова. Једна наставна тема траје најмање четири часа. У оквиру теме се повезују појмови које наставник бира из свих целина. Да би се омогућили услови за напредовање ученика, у настави треба да доминирају сложени задаци који циљају више исхода и међупредметних компетенција. Осим стваралачког рада значајан је и разговор. Наставник планира питања која подстичу ученике на размишљање, истраживање и развијање креативних идеја.

Имајући у виду недовољан фонд часова и опремљеност кабинета/учионица у којима се одржава настава Ликовне културе,

пожељно је да се настава планира тимски. Поједини задаци/активности могу да се реализују у кабинету за информатику, у интегрисаној настави, у настави других предмета, ван школе (на екскурзији, у музеју...) или као домаћи задатак (индивидуални или тимски пројекти).

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ПРОСТОР И КОМПОЗИЦИЈА

Наставник бира оне појмове и ликовне проблеме које ће ученици истраживати кроз стваралачки (ликовни) рад. Затим, планира теме и појмове које ученици могу да истраже сами (код куће), а према сопственим интересовањима.

Композиција

Када ученици сликају, наставник може да постави ликовни проблем који се односи на повезивање емоција и боја (изражавања сопственог расположења или планско коришћење боја да би се изазвале одређене емоције код посматрача). Ученици, ако желе, могу да одаберу и истраживачке теме везане за пигментну боју (на пример, по чему боје добијају називе, занимљивости о производњи боје током историје, психолошко дејство боје, боје и амбалажа производа, комбиновање боја приликом уређења просторије и утисак који комбинација оставља на посматраче...). Одабрану тему могу да истраже тако што ће истраживати податке код куће и/или кроз ликовни рад на часу. Када је реч о стилизовању облика, предлог се односи на то да ученици науче како да максимално поједноставе сложени облик, да га кроз фазе, поступно, сведу на знак. Потребно је да уоче по чему је облик препознатљив, да разликују његову битну карактеристику од мање важних детаља. Затим, да испробају неке поступке који ће им помоћи да стилизују облик (брисање детаља сложеног цртежа белом бојом, свођење сложеног облика на геометријске фигуре, опцртавање контуре, цртање контуре, истицање/преувеличавање карактеристичног детаља...). Могу да ураде више нацрта на мањем формату папира. Касније, када буду стварали сложеније радове (на пример, портрет) могу да примењују поступак или поступке који им највише одговарају. Потребно је и да ученици разумеју разлику између тродимензионалног објекта и илузије тродимензионалности (која се постиже на дводимензионалној подлози традиционалним техникама или у

апликативном програму). Ако процени да су ученици заинтересовани, наставник може да планира и креирање илузија (оп-арт или друге илузије), у супротном илузије могу да се планирају за осми разред.

Предвиђено је да се о принципима компоновања више учи у осмом разреду. У седмом разреду фокус је на оригиналности. Једнако је важно да, када наставник постави ликовни проблем, ученици плански примене онај принцип или принципе компоновања о којима су учили, као и да искуствено и спонтано откривају оне о којима нису учили. Наставник повезује одабране појмове и ликовне проблеме са другим одабраним садржајима. На пример, композиција боја може да се повеже са колористичком перспективом, бојом и емоцијама, наслеђем, одабраним принципом компоновања на коме ће бити фокус (на пример, равнотежа или доминанта)... Орнамент и арабеска могу да се повежу са ритмом, наслеђем, уметничким занимањима...

Цртежи и текстуре се креирају традиционалним техникама, на часу. Мобилни уређаји могу да се користе за истраживање линија тако што ће ученици прво обликовати жичану скулптуру, затим је осветлити мобилним уређајем тако да сенка пада на папир, оловком пратити траг бачене сенке, а затим довршити апстрактни цртеж комбинованом техником.

Пропорције

Наставник нуди само основне податке о пропорцијама људске главе и тела, ученици уче кроз практични рад (златни пресек и ергономија могу да се помену у осмом разреду). Када обликују фигуре од неког материјала, могу и да користе жичану конструкцију. Ако приказују фигуре и предмете у простору, потребно је да обрате пажњу на однос величина више облика (на пример, људска фигура-пас-зграда или бокал-сто-јабука...) и на положај облика.

Перспектива

Наставник може да покаже графички приказ/приказе тродимензионалног објекта у отвореном простору и да говори о стајалишту, односно месту са кога посматрамо објекат или приказ, о линији хоризонта и тачки нестајања/недогледа (прво једној). Ученици могу прво да вежбају приказивање једноставних облика (коцка, квадар, слово) у перспективи, на папиру мањег формата (могу да користе и папир на квадратиће). Међутим, треба имати у виду да се не ради о садржају из нацртне геометрије и пројектовања. Циљ је да ученици развијају визуелно мишљење и да примењују перспективу без мерења, без лењира, без помоћних линија... Најважније је да их наставник научи како да опажају. Наставник показује и очигледне примере перспективе у уметничким делима. Треба водити рачуна о томе да се учење одвија постепено. Перспектива ће се учити и у осмом разреду, па наставник не треба да покаже ученицима све врсте перспектива.

КОМУНИКАЦИЈА

У овој целини су груписани садржаји који се односе на комуникацију – тумачење садржаја и изражавање (визуелно, вербално, писано и невербално). Ученици треба да до краја седмог разреда науче како да кратко, афирмативно и аргументовано говоре о својим радовима, радовима својих вршњака и о наслеђу, а до краја осмог разреда како да на прихватљив начин изразе критику или неслагање. Одабрани појмови/теме се повезују са одговарајућим појмовима других целина.

Садржај уметничког дела

Теме и мотиви које су ученици постепено упознавали претходних година (пејзаж, портрет, аутопортрет, мртва природа...) могу, према процени наставника, да се систематизују пре него што се покажу примери историјских, религијских и митолошких композиција. У разговору је неопходно повезати појмове/теме са садашњим временом и искуством ученика. Ученици се, постепено, уводе у разговор о намери уметника, о значају и утицају одабраних уметника и уметничких остварења у прошлости и данас, по-

чев од примера из националног наслеђа. Ученици треба да разумеју и чему служе копије уметничких дела, шта је плагијат и какав је однос друштва (и закона) према плагирању, шта је оригиналност и због чега је важна. Када ученици обликују ликовне радове, фокус је на изражавању емоција, стања и/или имажинације.

Дигитална фотографија

О фотографији и филму ће се више учити у осмом разреду, а у седмом разреду је предвиђено да се ученици кроз практични рад и мотив близак њиховом искуству постепено уводе у начин комуницирања фотографијом. Елементарне податке о организацији композиције и основну терминологију потребно је повезати са одговарајућим садржајима прве целине и обезбедити да ученици прво изграде неопходну основу да би могли да се фокусирају на комуникацију – изражавање емоција, стања, порука... и утисак који фотографија оставља на посматрача. Разговор може да почне поређењем аутопортрета урађених традиционалним техникама, процењивањем како је уметник намеравао да се представи. У практичном раду, предлог је да ученици уче како да ураде занимљив селфи примењујући основна знања о кадрирању, а без обраде у фото едиторима. Важно је и да науче како да направе избор, односно да се фокусирају на то да ли су успешно приказали оно што је договорено, уместо на то да ли су „лепо испали“. Уколико немају сви ученици фото апарате/мобилне уређаје, наставник планира рад у групи и коришћење школског фото апарата. Фотографије могу да се користе на часу за анализу, али се не излажу/објављују без дозволе ученика и родитеља/старатеља. Потребно је упозорити ученике да не фотографишу једни друге, мењају и објављују те фотографије без знања и дозволе.

Анимација

Предложени садржаји се односе на кратко упознавање ученика са начином креирања анимираних остварења. Довољно је рећи да је креирање анимације сложени посао који подразумева планирање, продукцију и продају. У току продукције (израде) анимације припрема се књига снимања и стори борд (често и аниматик). Наставник кратко објашњава функцију стори борда и истиче да се стори борд битно разликује од стрипа који је целовито остварење (о стрипу ће се више учити у осмом разреду). Ученици могу да скицирају на часу стори борд користећи традиционалну цртачку технику. Циљ је да ученици сазнају да у креирању појединих уметничких остварења учествује више тимова који међусобно сарађују, да се рад на таквим делима унапред планира, да се идеје разрађују на различите начине и да науче како да скицирају своју замисао у форми стори борда. Они ученици који су заинтересовани за индивидуални пројекат (домаћи рад) могу да ураде и дизајн карактера (изглед и особине јунака), затим причу или снопсис који су сами осмислили (индивидуални пројекат који се планира у договору са наставником Српског језика и књижевности), или могу да анимирају лик који су осмислили (индивидуални пројекат који се планира у договору са наставником Информатике и рачунарства).

Сцена

Предложени садржај се односи на обједињене уметности. Овај садржај се до сада у пракси реализовао различито. Предлог је да наставник прво покаже одабрана уметничка остварења (мултимедијално позориште, интерактивно позориште, сценски дизајн...), а затим да заједно са ученицима договори активност у којој ће сви ученици учествовати према својим афинитетима и способностима.

Презентације

Ученици треба да почну да уче како да из текста издвоје најбитније садржаје, највише десет теза (број теза је потребно постепено смањивати). Када раде дигиталну презентацију, наставник треба да поставља јасне захтеве. На пример, да презентација нема више од седам слајдова, да су текст и слика у равнотежи, да контраст између боје подлоге и боје слова не замара очи... Затим, да

су визуелне информације релевантне. Такође, потребно је разговарати о томе коме је презентација намењена и како држи пажњу публици. Потребно је водити рачуна о постепеном повећавању захтева (презентације ће се радити и у осмом разреду).

УМЕТНОСТ ОКО НАС

У овој целини су груписани садржаји који се односе на укључивање ученика у културне и уметничке активности у заједници и на развијање позитивних ставова према наслеђу свог и других народа.

Уметност и технологија

До краја седмог разреда ученици треба да упознају сва уметничка занимања за која се могу оспособити у средњим уметничким школама (остала занимања су предвиђена за осми разред). Ученици треба да размотре своја интересовања и могућности и да на време почну са припремањем за пријемни испит, уколико планирају да упишу уметничку школу.

Циљ разговора о новој технологији је да се ученици упознају са технологијом која се тренутно користи и да размотре на који начин технологија утиче на рад уметника. Наставник нуди минимум података, само онолико колико је потребно да се објасне основни појмови. На пример, израз „виртуелна реалност” (VR) се односи на симулације облика и простора које су створене различитим технологијама (израз се не везује за традиционалне ликовне технике). Компјутерски генерисане слике (CGI) се користе у филму, анимираном филму, рекламама, игрицама. Апликативни програми омогућавају вајарима да за краће време обликују скулптуре, које остају као трајни записи, а не морају да се изведу у материјалу. Холограми су слике направљене помоћу ласерске технологије. У овом тренутку, 7D облици су холограми у реалном простору које видимо и без специјалних наочара. Јапански научници су произвели холограм који можемо и да додирнемо. Дигиталном оловком „Phree” могуће је цртати скоро на свакој површини. Осим за фотографисање, дронови могу да се користе и за сликање. 3D штамп омогућава да се за кратко време „одштампа” било шта: кућа, аутомобил, вештачки органи, скулптуре... Познате дизајнерске куће (Levi's, Nike, Ralph Lauren...) сарађују са великим корпорацијама које производе рачунаре и електронику, као што је Мајкрософт. Неким уметничким дисциплинама нова технологија пружа више могућности, док друге ограничава. Наставник планира како ће подстаћи ученике да развијају ставове.

Уметност око нас

Први предлог се односи на развијање позитивних ставова према себи, другима и друштву у целини, а кроз ангажовање у ликовном раду за хуманитарне активности, у уметничким пројектима (рециклажа), у програмима у музејима, у културно-уметничким манифестацијама у свом месту. Уколико нема могућности да се ученици непосредно укључе у културно уметнички живот заједнице, могу да смишљају и предлажу пројекте, да се повежу са музејима путем видео конференције, да користе предности дигитализованог наслеђа.

Наставник прави избор садржаја из националног наслеђа. Имајући у виду фонд часова, одабрани садржаји се могу користити као пример за ликовне проблеме који се истражују, као подстицај (мотивација) за стварање, као истраживачке теме (креирање презентација), могу се реализовати у корелацији са другим програмима, у интегрисаној тематској настави. Наставник објашњава и зашто су одабрани примери значајно наслеђе, зашто су важни за развој културног туризма и на који начин су повезани са живо-

том ученика. Препорука је да школа у току године најмање једном реализује учење у сарадњи са установом културе, по могућности у самој установи културе. Садржаји који се односе на промоцију наслеђа и на установе за заштиту наслеђа предвиђени су за осми разред.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Наставник у току године прати, процењује и подстиче развијање индивидуалних потенцијала сваког ученика. Могући елементи за процењивање напредовања и оцењивање постигнућа су:

- однос према раду (припремљен је за час; одговорно користи материјал, прибор и алатке; одржава прибор и радни простор; потписује радове; чува радове у мапи...);
- однос према себи (истражује информације; поставља питања; предлаже; истрајан је у раду, труди се; преузима одговорност; поштује себе и своје радове; учи на грешкама; спреман је да испроба своје способности у новим активностима...);
- однос према другима (довршава рад у договореном року; поштује договорена правила понашања; спреман је да помогне и да сарађује; уважава туђу културу, радове, начин размишљања, доживљавања, опажања, изражавања...);
- разумевање (разуме задатак; разуме појмове; разуме процес; разуме концепт; разуме визуелне информације...);
- повезивање (повезује и пореди познате и нове информације, људе, места, догађаје, феномене, идеје, дела...);
- оригиналност (оригиналан је у односу на туђе радове; оригиналан је у односу на своје претходне радове...);
- организација композиције (у складу са својом идејом примењује одговарајуће принципе компоновања, знања о простору, перспективи, пропорцијама, правцу, смеру...);
- вербално изражавање (учитво комуницира; аргументовано, кратко и јасно образлаже свој рад, идеју, доживљај, опажање, емоције...);
- употреба техника и средстава (бира одговарајућу технику у односу на идеју; примењује одговарајући процес; бира одговарајући материјал/подлогу; истражује могућности технике и материјала; користи дигиталну технологију као помоћно средство у раду; обликује рад у одабраном апликативном програму).

Елементи могу и другачије да се формулишу. Бирају се према типу ликовног задатка и циљевима задатка. Самопроцена радова је вербална и писана. Најефикаснија је метода 3, 2, 1. Ученик сам припрема листић на коме уписује име, презиме, датум и назив рада. Затим кратко наводи: 3 ствари које сам научио на часу, 2 примера која илуструју то што сам научио, 1 ствар која ми није јасна или питање које бих поставио. Када се разговара о ликовним делима, ученик пише: 3 речи којима бих описао дело, 2 ствари које ми се највише допадају на делу, 1 ствар коју не разумем. Када се разговара о уметнику: 3 ствари због којих је уметник значајан, 2 дела која ми се највише свиђају, 1 питање које бих поставио уметнику. Када се ученик ликовно изражава: 3 ствари о којима сам размишљао током рада, 2 ствари које ми се свиђају на мом раду, 1 ствар коју бих променио. Или: 3 речи којима бих описао свој рад, 2 разлога због којих је мој рад оригиналан, 1 ствар коју бих урадио другачије. Важно је да ученик не наводи више од једне нејасноће или грешке, ни у случају када му ништа није јасно или сматра да је рад упропашћен. Издавање само једне нејасноће или грешке постепено оспособљава ученика да идентификује најважнији пропуст и да се фокусира на његово уклањање или да дође до бољих идеја. Ученике је потребно навикавати да листиће попуњавају брзо. Понекад је најважније оно чега се првог сете. Наставник може да прилагођава методу у складу са типом активности/задатка или да осмисли другачије чек-листе.

Назив предмета	МУЗИЧКА КУЛТУРА
Циљ	Циљ учења предмета Музичка култура је да код ученика, развијајући интересовања за музичку уметност, стваралачко и критичко мишљење, формира естетску перцепцију и музички укус, као и одговоран однос према очувању музичког наслеђа и култури свога и других народа
Разред	Седми
Годишњи фонд часова	36

ИСХОДИ У оквиру области/теме ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– препозна врсту жичаних инструмента по изгледу и звуку; – опише начин добијања тона код жичаних инструмената; – повеже различите видове музичког изражавања са друштвено-историјским амбијентом у коме су настали; – наведе изражајна средстава музичке уметности карактеристична за период барока и класицизма; – уочи основне карактеристике музичког стваралаштва у бароку и класицизму; – препозна инструмент или групу према врсти композиције у оквиру датог музичког стила; – објасни како је музика повезана са другим уметностима и областима ван уметности (музика и религија; технологија записивања, штампања нота; извођачке и техничке могућности инструмента); – разликује музичке форме барока и класицизма; – идентификује репрезентативне музичке примере најзначајнијих представника барока и класицизма; – идентификује елементе музике барока и класицизма као инспирацију у музици савременог доба; – изводи музичке примере користећи глас, покрет и инструменте, самостално и у групи; – користи музичке образце у осмишљавању музичких целина кроз певање, свирање и покрет; – комуницира у групи импровизујући мање музичке целине гласом, инструментом или покретом; – учествује у креирању школских приредби, догађаја и пројеката; – изрази доживљај музике језиком других уметности (плес, глума, писана или говорна реч, ликовна уметност); – учествује у школским приредбама и манифестацијама; – примењује принцип сарадње и међусобног подстицања у заједничком музицирању; – понаша се у складу са правилима музичког бонтонa у различитим музичким приликама; – критички просуђује утицај музике на здравље; – користи могућности ИКТ-а за самостално истраживање, извођење и стваралаштво	ЧОВЕК И МУЗИКА	Барок Рођење опере Клаудио Монтеверди Облици вокално-инструменталне музике (ораторијум, кантата) Инструментална музика: солистичко, камерно и оркестарско музицирање Инструментални облици: свита, концерто гросо Антонио Вивалди, Јохан Себастијан Бах и Георг Фридрих Хендл Класицизам Појам сонате и симфоније Жанрови класичне музике –опера, црквени жанрови, симфонијска, концертантна, камерна (посебно гудачки квартет), солистичка музика Јозеф Хајдн, Волфганг Амадеус Моцарт и Лудвиг ван Бетовен Развој српске црквене музике
	МУЗИЧКИ ИНСТРУМЕНТИ	Жичани: трзалачки и гудачки Градитељске школе Појам симфонијског оркестра Српски народни музички инструменти
	СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ	Елементи музичке изражајности: темпо, динамика, тонске боје различитих гласова и инструмената Слушање световне и духовне музике барока и класицизма Слушање вокалних, вокално-инструменталних и инструменталних композиција, домаћих и страних композитора Слушање дела традиционалне народне музике
	ИЗВОЂЕЊЕ МУЗИКЕ	Певање песама по слуху и из нотног текста (солмизацијом) самостално и у групи Певање песама у комбинацији са покретом Певање и свирање из нотног текста народних и уметничких композиција на инструментима Орфовог инструментарија и/или на другим инструментима Извођење једноставнијих музичких примера у вези са обрађеном темом Извођење (певање или свирање) једноставних ритмичких и мелодијских репрезентативних примера (одломака/тема) у стилу музике барока, класицизма
	МУЗИЧКО СТВАРАЛАШТВО	Креирање покрета уз музику коју ученици изводе Креирање ритмичке пратње Реконструкција музичких догађаја у стилу барока и класицизма

Кључни појмови садржаја: барок, ораторијум, кантата, свита, концерто гросо, класицизам, соната, симфонија, камерна музика.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Природа саме музике, па и предмета музичка култура указује на стално прожимање свих области и тематских јединица које су предвиђене програмом наставе и учења. Ниједна област се не може изучавати изоловано од друге и бити сама себи циљ, а да се истовремено не разговара о свим другим аспектима музике. Музику од почетка треба повезивати са што више догађаја из живота ученика. Паралелно одвијање различитих музичких активности подстиче мисаону активност, драгоцену за развијање укупног менталног и психо-моторног потенцијала ученика, и представља одличну основу за интеграцију са другим предметима.

Настава усмерена на остваривање исхода даје предност искуственом учењу у оквиру којег ученици развијају лични однос према музици а постепена рационализација искуства временом постаје теоријски оквир. Искуствено учење у оквиру овог предмета подразумева активно слушање музике, лично музичко изражавање (певање и свирање) ученика и музичко стваралаштво у оквиру којих ученик користи теоријска знања као средства за партиципацију у музици. Основни методски приступ се темељи на звучном утиску, по принципу *од звука ка нотној слици и тумачењу*.

Најважнији покретач наставе треба да буде принцип мотивације и инклузивности у подстицању максималног учешћа у музичком доживљају као и развијању потенцијала за музичко изражавање.

Настава музичке културе остварује се кроз следеће области:

- Човек и музика.
- Музички инструменти.
- Слушање музике.
- Извођење музике.
- Музичко стваралаштво.

Да би постигао очекиване исходе образовног-васпитног процеса, наставник користи глас и покрет, музичке инструменте, елементе информационих технологија као и развијене моделе мултимедијалне наставе. Корелација између предмета може бити полазиште за бројне пројектне предлоге у којим ученици могу бити учесници као истраживачи, креатори и извођачи. Код ученика треба развијати вештине приступања информацијама и њиховог коришћења (интернет, књиге...), сараднички рад у групама, као и комуникацијске вештине у циљу преношења и размене искустава и знања. Рад у групама и радионицама је користан у комбинацији са осталим начинима рада, поготово када постоји изазов значајнијег (нпр. емотивног) експонирања ученика, као вид премोшћавања стидљивости или анксиозности.

Програм наставе и учења омогућава да се, поред наведених композиција за слушање и извођење, могу користити и композиције које нису наведене, односно, наставник има могућност да максимално до 30%, по слободном избору, одабере композиције за слушање и извођење водећи рачуна о примерености наставним садржајима, узрасту ученика, њиховим могућностима и интересо-

вањима, естетским захтевима, исходима и локалитету на коме се налази школа. Однос између понуђених композиција и примера из друге литературе треба да буде најмање 70% у корист понуђених. Из поменутог разлога, у програму наставе и учења се налази већи избор наставног материјала (за слушање и извођење) у односу на годишњи фонд часова предмета Музичка култура.

Музика у функцији здравља и музички бонтон

Поред пажљивог избора што квалитетнијих музичких садржаја, ученике треба стално упућивати на неопходност неговања гласовног и слушног апарата. Упозорења да прегласна и агресивна музика има штетан утицај и изазива физиолошки и психолошки одговор организма, треба да се спроводе у континуитету. Важно је стално указивати на позитиван ефекат музике, у смислу опуштања, подизања пажње, емоционалних и физичких одговора, когнитивне стимулације и развијања меморије.

Упућивање ученика на правила понашања при слушању музике и извођењу музике чини део васпитног утицаја који наставник има у обликовању опште културе понашања. Овај модел понашања ученик треба да пренесе касније на концерте и различите музичке приредбе.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује дати програм имајући у виду: састав и карактеристике ученика у одељењу, ученике и остали дидактички материјал који користи за реализацију наставних садржаја, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже као и потребе локалне средине у којој се школа налази.

Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи – глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Исходи дефинисани по областима олакшавају наставнику даљу операционализацију исхода на ниво конкретне наставне јединице.

Припрема за час подразумева дефинисање циља часа, конкретизацију исхода у односу на циљ часа, планирање активности ученика и наставника у односу на исходе, начин провере остварености исхода и избор наставних стратегија, метода и поступака учења и подучавања (водећи рачуна о предзнању, тј. искуству ученика, које ће ученицима омогућити да савладају знања и вештине предвиђене дефинисаним исходима).

На часу треба да преовладају активност којом се савладава нови музички садржај, али је она увек повезана и са другим музичким активностима. Специфичност предмета се огледа у томе што се музичке активности одвијају паралелно или једна музичка активност логично води ка другој.

У оквиру организације годишњих и месечних активности неопходно је водити рачуна о школском календару и активностима које прате живот школе, па према њима усмеравати и обликовати наставне садржаје.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Процес учења базира се на перцепцији најупечатљивијих музичких примера (за слушање или извођење музике), који имају задатак да активирају свесну активност, фокусирају пажњу ученика, иницирају процес мишљења и креирају одговарајући сазнајно-емоционални доживљај.

Човек и музика

Знање о музици кроз различите епохе има за циљ разумевање улоге музике у друштву, упознавање музичких изражајних средстава, инструмената, жанрова и облика. У начину реализације ових садржаја увек треба кренути од музичког дела, слушања или извођења. Час треба да буде оријентисан на улогу и природу музике, однос човека у датом периоду према њој и њеној намени, као и промишљању да ли је музика (и ако јесте, на које начине) била уметност какву данас познајемо или нешто друго.

Информације које се тичу контекста (на пример историјске, антрополошке, културолошке природе) треба да буду одабране и пренесене у служби разумевања света музике у датом духу времена. Хронолошки аспект Музичке културе за седми разред доприноси корелацији знања и треба имати на уму да одређени предмети покривају информисаност о немусичким аспектима барока и класицизма на детаљнији и специфичнији начин.

Музички инструменти

Музички инструменти су незаобилазни елемент свих области Музичке културе. Како су, поред људског тела и гласа, значајно средство музичког изражавања човека, информације о музичким инструментима треба да проистекну непосредно из историјског и стваралачког контекста. У том смислу треба посебно обратити пажњу на везу између избора инструмената и догађаја, односно прилика када се и на који начин музика изводила.

Као и све друге, жичане инструменте треба обрадити кроз одговарајуће слушне примере који на упечатљив начин презентују њихове основне карактеристике. Информације о жичаним инструментима (трзачким и гудачким) треба да буду сведене и усмерене на начин добијања тона, тонску боју, изражајне и основне техничке могућности и примену.

Инструменте барока и класицизма потребно је аудитивно и визуелно приказати кроз најосновније информације у оквиру предвиђеног наставног садржаја.

Карактеристичне народне инструменте, од севера до југа Србије, представити слушно и визуелно. Неопходно је наставне садржаје међусобно интегрисати – географско подручје повезати са народном песмом, игром, ношњом и обичајима обрађиваног локалитета.

До знања о инструментима ученици треба да дођу из непосредног искуства путем слушања и опажања, а не фактографским набрајањем, односно меморисањем података.

Слушање музике

Слушање музике је активан психички процес који подразумева емоционални доживљај и мисаону активност. Ученик треба да има јасно формулисана упутства на шта да усмери пажњу приликом слушања како би могао да прати музички ток (попут извођачког састава, темпа, начина на који је мелодија извајана, специфичних ритмичких карактеристика и сл.). Постепено, ови елементи музичког тока постају „константа” у процесу ученичке перцепције па наставник може да проширује опажајни капацитет код ученика усмеравајући њихову пажњу пре слушања на релевантне специфичности музичког дела. У контексту барока и класицизма, посебно треба обратити пажњу на везу између природе музичког тока и намене слушаног дела – описати специфичност одређених елемената музичког дела и звучни и карактерни ефекат који је њима постигнут, потом повезати са контекстом настанка дела и намене.

Композиције које се слушају, својим трајањем и садржајем треба да одговарају могућностима перцепције ученика. Вокална, инструментална и вокално-инструментална дела треба да буду заступљена равноправно. Код слушања песама посебно треба обратити пажњу на везу музике и текста, а код инструменталних дела на извођачки састав, изражајне могућности инструмената и врсте вишегласја. Елементи музичке писмености су у служби горе наведеног. Ученичка знања из различитих области треба повезати и ставити у функцију разумевања слушаног дела, подстичући код ученика креативност и критичко мишљење. Слушање дела инспирисаних фолклором, свог и других народа и народности треба представити у контексту разумевања различитог садржаја, облика и расположења слушаних композиција.

ИЗБОР КОМПОЗИЦИЈА ЗА СЛУШАЊЕ

Химне

Државна химна
Химна Светом Сави
Химна школе

Народне песме и игре

Сјајна месечина мила нане (Бела Паланка)

Горанине, Тафанине

Ваљевска подвала

Уродиле жуте крушке

Човек и музика

Барок

Марк Антоан Шарпантје, *Те Деум*

Георг Фридрих Хендл, *Алелуја*, ораторијум *Месија*

Жан Жозеф Муре, *Рондо* из *Симфоније фанфара*

Јохан Себастијан Бах, *Бранденбушки концерт бр. 3*, финале

Јохан Себастијан Бах, *Токата и fuga, де-мол*

Јохан Себастијан Бах, *Токата, Це-дур*

Јохан Себастијан Бах, *Ваздух*

Антонио Вивалди, *Четири годишња доба* (избор)

Антонио Вивалди, *Арија Agitata da due venti*

Георг Фридрих Хендл: *Арија Lascia ch'io pianga*, опера *Рунало*

Георг Фридрих Хендл: *Музика за ватромет*

Јохан Пахелбел, *Канон у Де-дуру*

Класицизам

Волфганг Амадеус Моцарт, *Мала ноћна музика*

Волфганг Амадеус Моцарт, *Турски марш*

Волфганг Амадеус Моцарт, *Lacrimosa* из *Реквијема*

Волфганг Амадеус Моцарт, *Клавирски концерт бр. 21* *Елвира Мадиган*, 2. став

Лудвиг ван Бетовен, *За Елизу*

Лудвиг ван Бетовен, *Месечева соната*, 1. став

Лудвиг ван Бетовен, *V симфонија*, 1. став

Лудвиг ван Бетовен, *IX симфонија*, 4. став, финале

Франц Јозеф Хајдн, *Симфонија изненађења*

Волфганг Амадеус Моцарт, *Арија краљице ноћи*, опера *Чаробна фрула*

Композиције инспирисане музиком барока и класицизма и савремене обраде

Томазо Албинони, *Адађо, ге-мол*

Тони Бритен, *Химна Лиге шампиона*

Јохан Себастијан Бах, *Токата и fuga, де-мол*, изводи Ванеса Ме

Музички инструменти

Гудачки

Антонио Вивалди, *Четири годишња доба* (избор)

Антоњин Дворжак, „*Амерички квинтет*” оп. 96, бр.12, Еф-дур

Антоњин Дворжак, *Багателе за гудачки трио и хармонијум*, 5. став

Бенџамин Бритн, *Simple Symphony for String Quartet Op. 4*

Хауард Шор, *Господар прстенова (The Shire)*

Стив Јаблонски, тема из филма *Трансформери: The Score – Arrival To Earth*

Виолина:

Јохан Себастијан Бах: *Партита бр.3, Гавота, BWV 1006*

Јохан Себастијан Бах: *Партита, Е-дур, Прелудијум, BWV 1006*

Ћузепе Тартини, *Ђавољи трилер*, 3. став

Франц Шуберт, *Пчела*

Феликс Менделсон, *Виолински концерт, е-мол*, оп. 64, 3. став

Николо Паганини, *Ла кампанела*, 3. став

Џон Вилијамс, тема из филма *Шиндлерова листа*

Виола:

Јохан Кристијан Бах, *Концерт за виолу, це-мол*

Јоханес Брамс, *Соната за , еф-мол*, оп. 120, бр. 1

Ребека Кларк, *Соната за виолу, Импетуозо*

Виолончело:

Јохан Себастијан Бах, *Свита за виолончело бр.1, Прелудијум*

Лудвиг ван Бетовен, *V симфонија*, 2. став

Енио Мориконе, тема из филма *Габриелова обоа*, изводи Јо Ма

Контрабас:

Камил Сен Санс, *Слон*

Јохан Баптист Ванхал, *Концерт за контрабас, Де-дур*

Трзалачки

Харфа:

Георг Фридрих Хендл, *Концерт за харфу и оркестар*

Михаил Глинка, *Варијације на Моцартову тему*

Мануел де Фаља, *Шпански плес*

Вера Миланковић, *Ноктурно*

Гитара:

Франциско Тарега, *Сећање на Алхамбру*

Јохан Себастијан Бах, *Бранденбушки концерт бр. 3, Алегро*, изводи Чет Еткинс

Ерик Клептон, *Лејла*, инструментал

Волфганг Амадеус Моцарт, *Турски марш*, изводи Ингвие Малмстен

Тамбура:

Јаника Балаж и Тамбурашки оркестар, *Осам тамбураша*

Тамбураши, *Вратиће се роде*

Народна песма, *Саградићу шајку*, изводе Звонко Богдан и Тамбурашки оркестар Јанике Балажа

Мандолина:

Енио Мориконе и Нино Рота, *Тема љубави* из филма *Кум*

Лудвиг ван Бетовен, *Соната за мандолину и фортепиано*, *Це-дур*

Лаута:

Јохан Себастијан Бах, *Токата и fuga де-мол*, изводи Ванеса Ме

Јохан Георг Конради, *Свита за лауту*

Душан Богдановић, *Псалм, Пасакаља и Ричеркар*, на тему *старе босанске песме*, изводи Един Карамазов

Цитра:

Антонио Вивалди, *Концерт за лауту, Де-дур*

Роналд Бинге, *Елизабетанска серенада*

Балалајка:

Руска традиционална песма, *Каљинка*

Морис Жар, *Ларина тема* из филма *Ларина песма*

Видео примери

Барок:

Јохан Себастијан Бах, *Токата и fuga, де-мол* <https://www.youtube.com/watch?v=Nnuq9PXbywA>

Антонио Вивалди, *Арија Agitata da due venti*, Теџилиа Бартоли https://www.youtube.com/watch?v=6czLBVqo_zw

Георг Фридрих Хендл, *Музика на води* <https://www.youtube.com/watch?v=C6dHO2F2OHc>

Хенри Пурсел, *Abdelazer* <https://www.youtube.com/watch?v=TUXbcJIOHNY>

Жан Батист Лири, арија из опере *Изис* <https://www.youtube.com/watch?v=bPnNA8yTD8E>

Франсоа Купрен, *Les Coucous Benevoles*, на харпсикорду изводи Клаудио ди Вероли <https://www.youtube.com/watch?v=xFIX2XSGCIQ>

Луи Клод Дакен, *Le Coucou* <https://www.youtube.com/watch?v=e28jSNgr4c4>

Ђироламо Фрескобалди, *L'Amoroso* – <https://www.youtube.com/watch?v=QEbuVWAbkZo> Ђироламо Фрескобалди, *Aria detta la Frescobala* <https://www.youtube.com/watch?v=lnSbiGcUp34>

Барокни плес <https://www.youtube.com/watch?v=-3-N3qtib24> Yanni, *The Storm* <https://www.youtube.com/watch?v=BNi9fO-jXx-Y>

Јохан Себастијан Бах, *Токата и fuga де-мол*, изводи Ванеса Ме https://www.youtube.com/watch?v=Hg8Fa_EUQqY

Класицизам:

Инсерт из филма *Амадеус* https://www.youtube.com/watch?v=-ciFTP_KRy4

MozART Group, *Eine Kleine World Music* <https://www.youtube.com/watch?v=fAO9LR9gZB0>

2 Cellos, *Whole Lotta Love vs. Beethoven 5th Symphony* <https://www.youtube.com/watch?v=x8yymm3DtVA>

Line Riders – Beethoven's 5th <https://www.youtube.com/watch?v=vcBn04IyELc>

Инсерт из филма *Coping Beethoven* <https://www.youtube.com/watch?v=qXlsrzLUqII>

The Muppets, *Ode To Joy* <https://www.youtube.com/watch?v=VnT7pT6zCcA>

Гудачки инструменти:

Виторио Монти, *Csárdás*, изводи Немања Радловић <https://www.youtube.com/watch?v=XIJM2kZgYil>

2 CELLOS, *Thunderstruck* <https://www.youtube.com/watch?v=uT3SBzmDxGk>

Камиј Сен Санс, *Лабуџ* https://www.youtube.com/watch?v=F-Z8X2HS_low

Николај Римски Корсаков, *Бумбаров лет*, за два контрабаса <https://www.youtube.com/watch?v=kLvC1046t7w>

Трзалачки инструменти:

Ане Вансхоторс, *A bird came flying* https://www.youtube.com/watch?v=BBvSypv7y_E

Петар Иљич Чајковски, каденца из балета *Лабудово језеро* <https://www.youtube.com/watch?v=v53lusUi088>

Харолд Арлен, *Over The Rainbow*, изводи Томи Емануел <https://www.youtube.com/watch?v=0cHeNscKZN0>

Пако де Лусиа, *Flamenco – Alegrias* https://www.youtube.com/watch?v=jGfx_e4Dhk8

Стивен Ђорбек, *Palegia's Song* из филма *Мандолина капетана Корелија*, <https://www.youtube.com/watch?v=IOMmwyfPEio&t=18s>

Антонио Вивалди, *Концерт за лауту*, *Де-дур* <https://www.youtube.com/watch?v=hyHd4rDUd5g>

Роналд Бинге, *Елизабетанска серенада* https://www.youtube.com/watch?v=sMOt05cG_tc

Морис Жар, *Ларина тема из филма Ларина песма* <https://www.youtube.com/watch?v=bWh3aAodUJk>

Савремене обраде традиционалне музике:

Yanni, *World Dance* <https://www.youtube.com/watch?v=Fn8lod-DV4Zw>

Традиционална из Македоније, *Зајди, зајди* (извођење Тошета Проеског) <https://www.youtube.com/watch?v=vM9WWE-6YXTg>

Традиционална из Македоније, *Јовано, Јованке* <https://www.youtube.com/watch?v=beh-bnTHxcw>

Извођење музике

Сваки аспект извођења музике има непосредан и драгоцен утицај на развој ученика. Читање с листа једноставног ритмичког записа активира највећи број когнитивних радњи, развија дугорочно памћење, осетљивост за друге учеснике у музичком догађају (тзв. тимски рад, толеранција) и fine моторичке радње. Квалитетно музичко изражавање има значајан утицај на психу ученика, а самим тим и на капацитет и могућност свих видова изражавања. Уједно је важно да се кроз извођење музике, а у оквиру индивидуалних могућности ученика, подстиче и развијање личног стила изражавања.

С обзиром на то да ће певање и свирање произићи из историјског контекста, начин извођења треба прилагодити у односу на дати контекст. Посебну пажњу треба усмеравати на покрете који имају одговарајуће значење у музичком чину.

Певање

Главни критеријум за избор песама је квалитет музичког дела. Посебну пажњу треба обратити на тонски опсег композиција за певање због физиолошких промена певачког апарата (мутирање). Приликом извођења песама најстарије музичке фолклорне традиције, треба неговати нетемперовани начин певања и дозволити природним бојама гласа да дођу до изражаја.

Песме се обрађују по слуху и из нотног текста. Приликом обраде песама из нотног текста након текстуалне, следи анализа нотног текста, савладавање ритма, певање солмизацијом и на крају певање са литерарним текстом. Са ученицима је неопходно постићи изражајно певање.

Свирање

Узвођење свирањем треба реализовати на ритмичким и мелодијским инструментима. Свирање на мелодијским инстру-

ментима је олакшано чињеницом да су ученици музички описмењени те могу користити нотне примере појединих песама које су најпре анализирале и солмизационо обрађене. Свирањем се поред осталог развијају моторичке вештине, координација и опажајне способности.

Елементи музичке писмености

Елементе музичке писмености треба обрађивати кроз одговарајуће музичке примере и композиције, од нотне слике и тумачења према звуку. Елементима који су обрађени у претходним разредима додати обраду Де-дур лествице кроз одговарајуће музичке примере.

ИЗБОР КОМПОЗИЦИЈА ЗА ПЕВАЊЕ И СВИРАЊЕ

Химне

Државна химна

Химна Светом Сави

Химна школе

Човек и музика:

Марк Антоан Шарпантје, *Те Деум*

Волфганг Амадеус Моцарт, *Мала ноћна музика*

Лудвиг ван Бетовен, *Ода радости, IX симфонија*

Елементи музичке писмености:

Народна песма из Србије, *Дуње ранке*

Харолд Арлен, *Изнад дуге*

Волфганг Амадеус Моцарт, *Чежња за пролећем*

Александар Јорговић, *Циц*

Георг Фридрих Хендл, канон *Игра коло весело*

Јохан Себастијан Бах, *Радост и весеља слат*, из кантате *О селу*

Јозеф Хајдн, *Јесење лишће* из 3. става ораторијума *Годишња доба*

Волфганг Амадеус Моцарт, *Арија Папагена* из опере *Чаробна фрула*

Лудвиг ван Бетовен, *Птич'ја туга*

Лудвиг ван Бетовен, *Ода радости*, тема из IV става *Симфоније бр. 9*

Народне песме и игре

Чије је оно девојче (Ђурђеле)

Вита јела до неба

Врбо, врбице

Дум дага дум

Фатише коло врањске девојке

Ој, голубе, мој голубе

Ајде Јано, коло да играмо

Море, изгрејала, нане, сјајна месечина

Жубор вода жуборила

Пуче пушка

Играле се делије

Чај горо, лане моје, причувај ми овце

Ти момо, ти девојко

Руска народна песма, *Каљинка*

Староградске песме

Диван је кићени Срем

Ој, јесенске дуге ноћи

Пред Сенкином кућом

Не лудуј лело, чуће те село

Ти једина

Духовне песме

Везак је везла Дјева Марија

Божиху, наша радост

Стеван Стојановић Мокрањац, *Тебе појем*

Тропар за Божић

Тропар Светом Сави

Помози нам вишњи Боже

Корнелије Станковић, *Многаја љета*

Песме из балканских ратова и Првог светског рата

Креће се лађа француска

Тамо далеко

Канони

Михаел Преторијус, *Живела музика*

Михаел Преторијус *Освану дан*

Георг Фридрих Хендл, *Игра коло весело* (канон)

Јозеф Хајдн, *Интервали*

Лудвиг ван Бетовен, *Скала*

Музичко стваралаштво

Дечје музичко стваралаштво представља виши степен активирања музичких способности које се развијају у свим музичким активностима, а резултат су креативног односа према музици. Оно подстиче музичку фантазију, обликује стваралачко мишљење, продубљује интересовања и доприноси трајнијем усвајању и памћењу музичких вештина и знања.

Стваралаштво може бити заступљено кроз:

- музичка питања и одговоре;
- компоновање мелодије на задати текст;
- састављање ритмичке вежбе или мелодије од понуђених мотива;
- импровизација игре/покрета на одређену музику;
- илустрацију доживљаја музике;
- израду музичких инструмената (функционалних или нефункционалних);
- музичко-истраживачки рад;
- осмишљавање музичких догађаја, програма и пројеката;
- осмишљавање музичких квизова;
- осмишљавање музичких дидактичких игара, игара са певањем, игара уз инструменталну пратњу или музичких драматизација;
- креативну употребу мултимедија: ИКТ, аудио снимци, сликовни материјал, мобилни телефони...

Уколико има могућности, могу се осмислити и реализовати тематски пројекти на нивоу одељења или разреда.

Пројектна настава се остварује реализацијом пројекта и тимским радом ученика. Тема пројекта се састоји од подтема које ученици могу да реализују у тиму, тандему или појединачно.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Настава музичке културе подразумева учешће свих ученика, а не само оних који имају музичке предиспозиције. Како је предмет музичка култура синтеза вештина и знања, полазна тачка у процесу оцењивања треба да буду индивидуалне музичке способности и ниво претходног знања сваког ученика. Битни фактори за праћење музичког развоја и оцењивање сваког ученика су његово знање, рад, степен ангажованости, кооперативност, интересовање, став, умешност и креативност, али и напредовање у односу на претходна постигнућа. Тако се у настави музичке културе за исте образовне-васпитног задатке могу добити различите оцене, као и за различите резултате исте оцене, због тога што се конкретни резултати упоређују са индивидуалним ученичким могућностима.

Начин провере и оцена треба да подстичу ученика да напредује и активно учествује у свим видовима музичких активности. Главни критеријум за процес праћења и процењивања је *начин ученичке партиципације у музичком догађају*, односно да ли је у стању да прати музичко дело при слушању и како односно, да ли и како изводи и ствара музику користећи постојеће знање.

У зависности од области и теме, постигнућа ученика се могу оценити усменом провером, краћим писаним проверама (до 15 минута) и проценом практичног рада и стваралачког ангажовања. Поред ових традиционалних начина оцењивања, треба користити и друге начине оцењивања као што су:

- допринос ученика за време групног рада;
- израда креативних задатака на одређену тему;
- рад на пројекту (ученик даје решење за неки проблем и одговара на конкретне потребе);
- специфичне вештине.

У процесу вредновања резултата учења наставник треба да буде фокусиран на ученичку мотивацију и ставове у односу на извођење и стваралаштво, способност концентрације, квалитета/перцепције и начин размишљања приликом слушања, као и примену теоретског знања у музицирању.

Наставник треба да мотивише ученика на даљи развој, тако да ученик осети да је кроз процес вредновања виђен и подржан, као и да има оријентацију где се налази у процесу развоја у оквиру музике и музичког изражавања. Важно је укључити самог ученика у овај процес у смислу дијалога и узајамног разумевања у вези са тим шта ученик осећа као препреке (вољне и невољне) у свом развоју, као и на које начине се, *из ученикове перспективе*, оне могу преборити.

Када је у питању вредновање области Музичко стваралаштво, оно треба вредновати у смислу стваралачког ангажовања ученика, а не према квалитету насталог дела, јер су и најскромније музичке импровизације, креативно размишљање и стварање педагошки оправдане.

Узимајући у обзир све циљеве које процес учења, краткорочно и дугорочно треба да постигне, неопходно је имати на уму да се оквир вредновања процеса и резултата учења одвија највише у учениковом живом контакту са музиком, тј. извођењу и стваралаштву, а такође и слушању музике. Теоретско знање треба да има своју примену и функцију у ученичком изражавању кроз музику и у контакту са музиком. Како процес учења у оквиру сваког часа треба да обухвати све области, посматрање ученика у живом контакту са музиком је истовремено показатељ квалитета процеса учења, као и идеална сцена за вредновање резултата учења. Сумативно вредновање треба да буде осмишљено кроз задатке и активности које захтевају креативну примену знања. Диктате не треба практиковати ни задавати.

Назив предмета	ИСТОРИЈА
Циљ	Циљ учења Историје је да ученик, изучавајући историјске догађаје, појаве, процесе и личности, стекне знања и компетенције неопходне за разумевање савременог света, развије вештине критичког мишљења и одговоран однос према себи, сопственом и националном идентитету, културно-историјском наслеђу, друштву и држави у којој живи
Разред	Седми
Годишњи фонд часова	72

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– доводи у везу узроке и последице историјских догађаја, појава и процеса на конкретним примерима; – изводи закључак о повезаности националне историје са регионалном и европском, на основу датих примера; – уочава везу између развоја српске државности током новог века и савремене српске државе;	ОСНОВИ ПРОУЧАВАЊА ПРОШЛОСТИ	Основне одлике, хронолошки и просторни оквири периода од Индустијске револуције до завршетка Првог светског рата Историјски извори за изучавање периода од Индустијске револуције до завршетка Првог светског рата и њихова сазнајна вредност (материјални, писани, аудио и визуелни)
– сагледа значај и улогу истакнутих личности у датом историјском контексту; – наведе специфичности друштвених појава, процеса, политичких идеја, ставова појединаца и група насталих у новом веку; – препознаје основне карактеристике различитих идеологија; – анализира процес настанка модерних нација и наводи њихове основне карактеристике; – уочава утицај и улогу књижевних и уметничких дела на формирање националног идентитета у прошлости; – уочава утицај историјских догађаја, појава и процеса на прилике у савременом друштву; – препознаје историјску подлогу савремених институција и друштвених појава (грађанска права, парламентаризам, уставност); – анализирајући дате примере, уочава утицај научно-технолошког развоја на промене у друштвеним и привредним односима и природном окружењу; – пореди положај и начин живота припадника различитих друштвених слојева и група у индустријско доба; – приказује на историјској карти динамику различитих историјских појава и промена у новом веку; – уочава историјске промене, поређењем политичке карте савременог света са историјским картама других епоха; – пореди информације приказане на историјској карти са информацијама датим у другим симболичким модалитетима; – повеже визуелне и текстуалне информације са одговарајућим историјским контекстом (хронолошки, политички, друштвени, културни); – пореди различите историјске изворе и класификује их на основу њихове сазнајне вредности; – анализира и процени ближе хронолошко порекло извора на основу садржаја; – уочава специфичности у тумачењу одређених историјских догађаја и појава на основу поређења извора различитог порекла; – уочи пристрасност, пропаганду и стереотипе у садржајима историјских извора; – употреби податке из графикана и табела у елементарном истраживању; – презентује, самостално или у групи, резултате елементарног истраживања заснованог на коришћењу одабраних историјских извора и литературе, користећи ИКТ; – упоређује, анализира и уочава разлике између својих и ставова других; – раздваја битно од небитног у историјској наративи; – препознаје смисао и сврху неговања сећања на важне личности и догађаје из историје државе и друштва; – идентификује историјске споменике у локалној средини и учествује у организовању и спровођењу заједничких школских активности везаних за развој културе сећања	ЕВРОПА, СВЕТ, СРПСКА ДРЖАВА И НАРОД НА ПОЧЕТКУ ИНДУСТРИЈСКОГ ДОБА (до средине XIX века) ЕВРОПА, СВЕТ, СРПСКА ДРЖАВА И НАРОД У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА	Индустријска револуција (парна машина и њена примена; промене у друштву – јачање грађанске и појава радничке класе) Политичке револуције (узроци, последице и обележја, европске монархије уочи револуција, просветитељске идеје, примери америчке и француске револуције; појмови уставности и поделе власти, Декларација о правима човека и грађанина, укидање феудализма) Наполеоново доба (Наполеонова владавина, ратови, тековине, Бечки конгрес) Свакодневни живот и култура (промене у начину живота) Источно питање и балкански народи (политика великих сила, борба балканских народа за ослобођење) Живот Срба под османском и хабзбуршком влашћу Српска револуција 1804–1835 (основна обележја, ток Првог и Другог српског устанка, последице и значај) Развој модерне српске државе (аутономија Кнежевине Србије, успостава државе, оснивање образовних и културних установа) Црна Гора у доба владичанства (основна обележја државног и друштвеног уређења) Истакнуте личности: Џејмс Ват, Волтер, Катарина II, Марија Терезија, Робеспјер, Наполеон Бонапарта, вожд Карађорђе, кнез Милош, кнегиња Љубица, Доситеј Обрадовић, Вук Караџић, прота Матеја Ненадовић, Петар I и Петар II Петровић Његош, Сава Текелија, митрополит Стефан Стратимировић Рађање модерних држава, међународни односи и кризе (револуције 1848/49 – „пролеће народа”, политичке идеје, настанак модерне Италије и Немачке, успон САД и грађански рат, борба за колоније у Африци и Азији, Персија, Индија, Кина, опадање Османског царства) Промене у привреди, друштву и култури (Друга индустријска револуција, људска права и слобода – право гласа, укидање робовласништва, положај деце и жена; култура, наука, образовање, свакодневни живот) Кнежевина и Краљевина Србија и њено окружење (развој државних установа и политичког живота, унутрашња и спољна политика, међународно признање – Берлински конгрес; културна и просветна политика, свакодневни живот; положај Срба под хабзбуршком и османском влашћу) Истакнуте личности: Ђузепе Гарибалди, Ото фон Бизмарк, Наполеон III, краљица Викторија, Абрахам Линколн, Карл Маркс, браћа Лимијер, Алфред Нобел, кнез Александар Карађорђевић, кнез Михаило, краљ Милан, краљица Наталија и краљ Александар Обреновић, књаз Никола Петровић, Илија Гарашанин, Јован Ристић, Никола Пашић, Стојан Новаковић, патријарх Јосиф Рајачић, Катарина Ивановић, Светозар Милетић, Бењамин Калај, Алекса Шантић
	ЕВРОПА, СВЕТ, СРПСКА ДРЖАВА И НАРОД НА ПОЧЕТКУ XX ВЕКА	Међународни односи и кризе (формирање савеза, сукоби око колонија, Руско-јапански рат, Мароканска криза, Анексиона криза, Либијски рат, балкански ратови) Култура, наука и свакодневни живот (Светска изложба у Паризу, примена научних достигнућа, положај жена) Краљевина Србија и њено окружење (Мајски преврат, политички живот, унутрашња и спољна политика; појава југословенства, наука, култура, свакодневни живот, положај Срба под аустроугарском и османском влашћу, Црна Гора – доношење устава, проглашење краљевине; учешће Србије и Црне Горе у балканским ратовима) Велики рат (узроци и повод, савезништва и фронтови, Србија и Црна Гора у рату; преломнице, ток и последице рата; аспекти рата – технологија рата, пропаганда, губици и жртве, глад и епидемије; човек у рату – живот у позадини и на фронту; живот под окупацијом и у избеглиштву; Велики рат у сећању) Истакнуте личности: Алберт Ајнштајн, Пјер и Марија Кири, Сигмунд Фројд, Михајло Пупин, Никола Тесла, Хенри Форд, Вилхелм II, Николај II Романов, Вудро Вилсон, краљ Петар и престолонаследник Александар Карађорђевић, Јован Цвијић, Надежда Петровић, Арчибалд Рајс, Милунка Савић, Флора Сендс, Радомир Путник, Степа Степановић, Живојин Мишић, Петар Бојовић, Јанко Вукотић, Драгутин Димитријевић Апис

Кључни појмови садржаја: револуција, индустријско доба, Источно питање, људска права, уставност, Сретењски устав, уставна и парламентарна монархија, република, Кнежевина Србија, Краљевина Србија, Велики рат, либерализам, национализам, социјализам, империјализам, колонијализам, расизам.

НАЧИН ОСТВАТИВАЊА ПРОГРАМА

Програм је конципиран тако да су уз дефинисане исходе за крај разреда и кључне појмове, за сваку од четири тематске целине (ОСНОВИ ПРОУЧАВАЊА ПРОШЛОСТИ; ЕВРОПА, СВЕТ, СРПСКА ДРЖАВА И НАРОД НА ПОЧЕТКУ ИНДУСТРИЈСКОГ ДОБА – до средине XIX века; ЕВРОПА, СВЕТ, СРПСКА ДРЖАВА И НАРОД У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА и ЕВРОПА, СВЕТ, СРПСКА ДРЖАВА И НАРОД НА ПОЧЕТКУ XX ВЕКА), дати и садржаји.

Пристап настави заснован на процесу и исходима учења подразумева да ученици развијају не само основна знања, већ да их искористе у развоју вештина историјског мишљења и изградњи ставова и вредности. Програм наставе и учења, у том смислу, нуди садржински оквир, а наставник има могућност да изабере и неке додатне садржаје уколико сматра да су примерени средини у којој ученици живе, или да одговарају њиховим интересовањима (програм се, на пример, може допунити и садржајима из прошлости завичаја, чиме се код ученика постиже јаснија представа о историјској и културној баштини у њиховом крају – археолошка налазишта, музејске збирке). Сви садржаји су дефинисани тако да буду у функцији остваривања исхода предвиђених програмом. Наставник има значајан простор за избор и повезивање садржаја, метода наставе и учења и активности ученика.

Важна карактеристика наставе и учења усмерених на остваривање исхода је та да су фокусирани на учење у школи. Ученик треба да учи:

- *смислено*: повезивањем оног што учи са оним што зна и са ситуацијама из живота; повезивањем оног што учи са оним што је учио из Историје и других предмета;
- *проблемски*: самосталним прикупљањем и анализирањем података и информација; постављањем релевантних питања себи и другима; развијањем плана решавања задатог проблема;
- *дивергентно*: предлагањем нових решења; смишљањем нових примера; повезивањем садржаја у нове целине;
- *критички*: поређењем знажности појединих чињеница и података; смишљањем аргумената;
- *кооперативно*: кроз сарадњу са наставником и другим ученицима; кроз дискусију и размену мишљења; уважавајући аргументе саговорника.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на процес и исходе учења наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује дати програм потребама конкретних одељења имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика; уџбенике и друге наставне материјале које ће користити; техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже; ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и садржаја, наставник најпре креира свој годишњи план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Од њега се очекује и да, у фази планирања и писања припреме за час, дефинише исходе за сваку наставну јединицу. При планирању треба имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. Наставник за сваки час планира и припрема средства и начине провере остварености пројектованих исхода. У планирању и припремању наставе и учења, наставник планира не само своје, већ и активности ученика на часу. Поред уџбеника, као једног од извора знања, на наставнику је да ученицима омогући увид и искуство коришћења и других извора сазнавања.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Ученици у седми разред улазе са знањем о основним историјским појмовима, са одређеним животним искуствима и уобличеним ставовима и на томе треба пажљиво градити нова знања, вештине, ставове и вредности.

Наставник има слободу да сам одреди распоред и динамику активности за сваку тему, уважавајући циљ учења предмета и дефинисане исходе. Редослед исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање циља предмета. Између исхода по-

стоји повезаност и остваривање једног исхода доприноси остваривању других исхода. Многи од исхода су процесни и представљају резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада, током дужег временског периода и обраде различитих садржаја.

Битно је искористити велике могућности које Историја као наративни предмет пружа у подстицању ученичке радозналости која је у основи сваког сазнања. Наставни садржаји треба да буду представљени као „прича” богата информацијама и детаљима, не зато да би оптеретили памћење ученика, већ да би им историјски догађаји, појаве и процеси били предочени јасно, детаљно, живо и динамично. Посебно место у настави Историје имају питања, како она која поставља наставник ученицима, тако и она која долазе од ученика, подстакнута оним што су чули у учионици или што су сазнали ван ње користећи различите изворе информација. Добро осмишљена питања наставника имају подстицајну функцију за развој историјског мишљења и критичке свести. У зависности од циља који наставник жели да оствари, питања могу имати различите функције, као што су: фокусирање пажње на неки садржај или аспект, подстицање поређења, трагање за појашњењем.

Учење историје би требало да помогне ученицима у стварању што јасније представе не само о томе „како је уистину било”, већ и зашто се нешто десило и какве су последице из тога просторекле. Да би схватио догађаје из прошлости, ученик треба да их „оживи у свом уму”, у чему велику помоћ може пружити употреба различитих историјских текстова, карата и других извора историјских података (документарни и играни видео и дигитални материјали, музејски експонати, илустрације), обилажење културно-историјских споменика и посете установама културе. Коришћење историјских карата изузетно је важно јер омогућава ученицима да на очигледан и сликовит начин доживе простор на коме се неки од догађаја одвијао, помажући им да кроз време прате промене на одређеном простору.

Треба искористити и утицај наставе Историје на развијање језичке и говорне културе (вештине беседништва), јер историјски садржаји богате и оплемењују језички фонд ученика. Неопходно је имати у виду и интегративну функцију Историје, која у образовном систему, где су знања подељена по наставним предметима, помаже ученицима да постигну целовито схватање о повезаности и условљености географских, економских и културних услова живота човека. Пожељно је избегавати фрагментарно и изоловано учење историјских чињеница јер оно има најкраће трајање у памћењу и најслабији трансфер у стицању других знања и вештина. У настави треба, кад год је то могуће, примењивати дидактички концепт мултиперспективности. Одређене теме, по могућности, треба реализовати са одговарајућим садржајима из сродних предмета, а посебну пажњу треба посветити оспособљавању ученика за ефикасно коришћење информационо-комуникационих технологија (употреба интернета, прављење презентација, коришћење дигиталних аудио-визуелних материјала и израда реферата).

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Праћење напредовања започиње иницијалном проценом нивоа на коме се ученик налази и у односу на шта ће се процењивати његов даљи рад. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а ученике треба оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у остваривању исхода предмета, као и напредак других ученика. Сваки наставни час и свака активност ученика су, у том смислу, прилика за регистровање напретка ученика и упућивање на даље активности.

У настави оријентисаној на достизање исхода вреднују се и процес и продукти учења. У вредновању научног, поред усменог испитивања, користе се и тестови знања. У формативном оцењивању се користе различити инструменти, а избор зависи од врсте активности која се вреднује. Вредновање активности, нарочито ако је тимски рад у питању, може се обавити са групом тако да се од сваког члана тражи мишљење о сопственом раду и о раду сваког члана понаособ (тзв. вршњачко оцењивање).

Назив предмета	ГЕОГРАФИЈА
Циљ	Циљ учења Географије је да ученик појмовно и структурно овлада природно-географским, демографским, насеобинским, политичко-географским, економско-географским, интеграционим и глобалним појавама и процесима у Србији и свету уз неговање вредности мултикултуралности и патриотизма
Разред	седми
Годишњи фонд часова	72 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– дефинише границе континента и показује на карти океане и мора којима је проучавани континент окружен и лоцира највећа острва, полуострва, мореузе, земљоузе, пролазе, ртове; – проналази на карти државе проучаване регије и именује их; – приказује на некој карти: континенте, океане, мора, облике разуђености обала, низије, планине, реке, језера, државе, градове; – класификује облике рељефа, водне објекте и живи свет карактеристичан за наведену територију; – анализира утицај географске ширине, рељефа, односа копна и мора, морских струја, вегетације и човека на климу; – објашњава настанак пустиња на територији проучаваног континента; – проналази податке о бројном стању становништва по континентима, регијама и одабраним државама и издваја просторне целине са највећом концентрацијом становништва у свету; – укаже на узроке и последице кретања броја становника, густине насељености, природног прираштаја, миграција и специфичних структура становништва по континентима, регијама и у одабраним државама; – тумачи и израђује тематске карте становништва по континентима, регијама и одабраним државама; – описује узроке и последице урбанизације на различитим континентима, регијама и у одабраним државама; – доведе у везу природне ресурсе са степеном економске развијености појединих регија и одабраних држава; – уз помоћ географске карте објашњава специфичности појединих просторних целина и описује различите начине издвајања регија; – објасни формирање политичке карте света; – објашњава узроке и последице глобалних феномена као што су сиромаштво, унутрашње и спољашње миграције, демографска експлозија и пренасељеност, болести и епидемије, политичка нестабилност; – доводе у везу квалитет живота становништва са природним, демографским, економским и политичко-географским одликама простора; – препознаје негативне утицаје човека на животну средину настале услед специфичности развоја пољопривреде, рударства, енергетике, индустрије, саобраћаја и туризма на проучаваним континентима, регијама и у одабраним државама; – анализира примере позитивног утицаја човека на животну средину у државама које улажу напоре на очувању природе и упоређује их са сличним примерима у нашој земљи; – изводи закључак о могућим решењима за коришћење чистих извора енергије у државама чија се привреда заснива највише на експлоатацији нафте и угља; – истражује утицај Европске уније на демографске, економске и политичке процесе у Европи и свету; – описује улогу међународних организација у свету	РЕГИОНАЛНА ГЕОГРАФИЈА	Регионална географија, принципи регионализације Хомогеност и хетерогеност географског простора
	ГЕОГРАФСКЕ РЕГИЈЕ ЕВРОПЕ	Јужна Европа – културно-цивилизацијске тековине, етничка хетерогеност, туризам, политичка подела Државе Јужне Европе: државе бивше СФРЈ, Италија, Шпанија и Грчка – основне географске карактеристике Средња Европа – културно-цивилизацијске тековине, савремени демографски процеси, природни ресурси и економски развој, урбанизација, политичка подела Немачка – основне географске карактеристике Западна Европа – културно-цивилизацијске тековине, савремени демографски процеси, природни ресурси и економски развој, урбанизација, политичка подела Француска и Уједињено Краљевство – основне географске карактеристике Северна Европа – природни ресурси и економски развој, народи, политичка подела Норвешка – основне географске карактеристике Источна Европа – културно-цивилизацијске тековине, етничка хетерогеност, природни ресурси и економски развој, политичка подела Руска Федерација – основне географске карактеристике Европска унија – пример интеграционих процеса
	АЗИЈА	Географски положај, границе и величина Азије Природне одлике Азије Становништво Азије Насеља Азије Привреда Азије Политичка и регионална подела Југозападна Азија – природни ресурси и економски развој, културно-цивилизацијске тековине, савремени демографски процеси, урбанизација, политичка подела Јужна Азија – културно-цивилизацијске тековине, савремени демографски процеси, етничка хетерогеност, урбанизација, политичка подела Југоисточна Азија – природни ресурси и економски развој, политичка подела Источна Азија – културно-цивилизацијске тековине, савремени демографски процеси, етничка хетерогеност, природни ресурси и економски развој, урбанизација, политичка подела Централна Азија – природни ресурси, политичка подела, насеља и становништво
	АФРИКА	Географски положај, границе и величина Африке Природне одлике Африке Становништво Африке Насеља Африке Привреда Африке Политичка и регионална подела Афрички Медитеран и Сахарска Африка Подсахарска Африка.
	СЕВЕРНА АМЕРИКА	Географски положај, границе, величина и регионална подела Северне Америке Природне одлике Северне Америке Становништво Северне Америке Насеља Северне Америке Привреда Северне Америке Политичка подела
	ЈУЖНА АМЕРИКА	Географски положај, границе и величина Јужне Америке Природне одлике Јужне Америке Становништво Јужне Америке Насеља Јужне Америке Привреда Јужне Америке Политичка подела
	АУСТРАЛИЈА И ОКЕАНИЈА	Географски положај, границе и величина Аустралије и Океаније Природне одлике Аустралије Колонијални период и становништво Аустралије Насеља Аустралије Привреда Аустралије Океанија – основна географска обележја Политичка и регионална подела

	ПОЛАРНЕ ОБЛАСТИ	Основне географске одлике Антарктика – откриће, назив, географски положај, природне одлике, природни ресурси и научна истраживања Основне географске одлике Арктика – откриће, назив, географски положај, природне одлике, природни ресурси и савремена научна истраживања

Кључни појмови садржаја: регије Европе, Азија, Африка, Северна Америка, Јужна Америка, Аустралија и Океанија, поларне области.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на процес и исходе учења наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању процеса наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује дати програм потребама конкретног одељења имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика, уџбенике и друге наставне материјале које ће користити, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже, ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и препоручених садржаја, образовних стандарда за крај обавезног образовања, циљева и исхода образовања и васпитања, кључних компетенција за целоживотно учење, предметних и општих међупредметних компетенција, наставник најпре креира свој годишњи (глобални) план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Наставник има слободу да сам одреди број часова за дате теме у годишњем плану.

Предметни исходи су дефинисани на нивоу разреда у складу са ревидираном Блумовом таксономијом и највећи број њих је на нивоу примене. Редослед исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање циља предмета. Од наставника се очекује да операционализује дате исходе у својим оперативним плановима за конкретну тему, тако да тема буде једна заокружена целина која укључује могућа међупредметна повезивања. У фази планирања и писања припреме за час наставник дефинише циљ и исходе часа.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Дати садржаји су препоручени и распоређени у осам тематских целина: *Регионална географија, Географске регије Европе, Азија, Африка, Северна Америка, Јужна Америка, Аустралија и Океанија, Поларне области.*

У раду са ученицима препоручује се наставнику да на почетку школске године упуту ученике на самостални рад тако што ће ученици приликом обраде нове тематске целине добити задатке да обраде по једну или више репрезентативних држава. Ученици ће уз помоћ наставника, расположивих статистичких извора, картографских и средстава информационо комуникационих технологија обрађивати појединачне државе света (географски положај, границе, величину, основне природно-географске и друштвено-економске одлике). До краја школске године, сви ученици ће имати регионално-географске приказе одабраних држава. На овај начин ученици ће бити у могућности да сагледају синтезни карактер регионалне географије у односу на појединачне дисциплине опште (физичке и друштвене) географије које карактерише примена аналитичких научних метода.

Регионална географија

На првим часовима наставник ће упознати ученике са методом и задацима проучавања, као и поделом регионалне географије, ослањајући се на њихова већ стечена географска знања из 6. разреда о појму географске регије, а са циљем разумевања комплексних односа и веза између географских објеката, појава и процеса у географској средини. У обради садржаја о регионалној географији, требало би указати на то да светско копно није једноличан или хомоген географски простор, већ да га одликује заступљеност различитих физичко-географских и друштвено-географских елемената, које га чине хетерогеним. Објаснити да се

регионална географија изучава са циљем да би ученици сазнали какви су односи и везе између природе и људи, као и да би постали свесни да опстанак живота на Земљи зависи од њиховог међусобног односа. Објаснити ученицима да су принципи регионализације (физичко-географски и друштвено-географски) правила на основу којих се врши подела хетерогене Земљине површине на хомогене географске регије, као нпр. геоморфолошке, климатске, хидрографске, педолошке, биогеографске, економске (рударске, аграрне, индустријске, туристичке), урбане, културне, историјске, политичке и друге регије. На крају обраде наставне теме *Регионална географија*, указати на то да одређене регије карактерише сличан географски изглед (физиономске регије), а да друге поседују једну или неколико функција (функционалне регије).

Обраду наставних јединица о континентима вршити по Керовом систему, који подразумева следећи редослед излагања: географски положај, границе и величина, рељеф, клима, воде, живи свет, становништво, насеља, привреда, политичка и регионална подела континента. Истим редоследом анализирати и одабране државе.

При обради наставних јединица о географским регијама изабети Керов систем, јер се на тај начин непотребно, два пута понављају већ обрађени садржаји у оквиру континента (иста наставна тема). С обзиром на то да су друштвено-географски процеси знатно динамичнији од физичко-географских, као и то да утичу на различите начине на трансформацију географског простора и на укупан развој, њима је приликом обраде географских регија дат посебан значај.

У табеларном прегледу програма, у колони *Садржаји*, за сваку географску регију предложени су они географски садржаји који их чине специфичним, али то није коначни нити обавезујући попис садржаја за те географске регије.

Географске регије Европе

Реализацијом исхода друге теме *Географске регије Европе* ученици ће стећи знања о географским целинама Европе – Јужна, Средња, Западна, Северна и Источна Европа, као и њиховим географским специфичностима и развојним карактеристикама које их издвајају у односу на суседне географске регије, политичком поделом и одабраним државама. Избегавати понављање географских садржаја из теме *Географија Европе*, који су анализирани у шестом разреду.

При одбради Јужне Европе истаћи културно-цивилизацијске тековине регије (нпр. колевка европске цивилизације, период географских открића, хуманизам, ренесанса...), етно-лингвистичку хетерогеност (романски, јужнословенски и изоловане групе народа), привредне одлике кроз везу са природним условима и ресурсима, са освртом на туризам (позната туристичка регија света / краљица туризма) и политичку поделу. У оквиру Јужне Европе препоручује се обрада држава бивше СФР Југославије, Италија, Шпанија и Грчка. У оквиру Средње Европе обрадити културно-цивилизацијске тековине регије (процвет науке, културе и технологије захваљујући хуманизму и ренесанси, културно-уметнички правци, традиција народних фестивала, филмска индустрија и сл.), савремене демографске процесе, природне ресурсе и привредни развој, урбанизацију (велики градови, агломерације, конурбације и мегалополиси) и политичку поделу. Препоручује се обрада Савезне Републике Немачке у оквиру регије. Западну Европу обрадити кроз културно-цивилизацијске тековине регије (велика колонијална царства, индустријске револуције...), демографске процесе, природне ресурсе и привредни развој (најразвијенија европска регија), урбанизацију (индустријски градови, конурбације нпр. Ран-

штад, Велики Лондон, Париз, Фламандски дијамант...), политичку поделу, као и географска обележја Републике Француске и Уједињеног Краљевства Велике Британије и Северне Ирске. У оквиру Северне Европе посебно анализирати везу природних ресурса (енергенти, руде, минералне сировине) са привредним развојем (специјализована индустрија, висок животни стандард становништва) и анализирати етничка обележја, политичку поделу и основне географске карактеристике Норвешке. При обради Источне Европе истаћи културно-цивилизацијске тековине, етничку хетерогеност (Руси, Татари, Украјинци, Белоруси, Казаси, Јермени,...), природне услове и ресурсе, привредне карактеристике и политичку поделу. Обрадити Руску Федерацију, трансконтиненталну државу, која чини највећи део Источне Европе и Северне Азије. На крају наставне теме *Географске регије Европе* објаснити значај Европске уније у свету, као пример интеграционих процеса.

За цртање тематских карата о географским регијама Европе користити неме карте, на којима се могу издвојити карактеристичне регије и њихови географски садржаји. При цртању и тумачењу тематских карата долази до изражаја самосталност у раду ученика и усавршава се вештина практичне примене географске карте у настави. Уколико постоје техничке могућности, ученици могу припремити презентације, чиме се оспособљавају да кроз визуелизацију садржаја самостално анализирају и доносе закључке о одређеним специфичностима географских регија Европе.

Кроз читаву тему важно је нагласити да се временом географске регије Европе развијају и мењају функције. Важно је искористити велике могућности које географија као наративни предмет пружа у подстицању ученичке радозналости, која је у основи сваког сазнања. Географске регије Европе би требало да буду представљене као географска прича, богата информацијама и занимљивостима, како би географске појаве и процеси били предочени јасно, детаљно и динамично.

Ученике не оптерећивати квантитативним вредностима, већ инсистирати на појаве и процесе који утичу на развој европских регија. У циљу подстицања толеранције и солидарности код ученика, указати на постајање различитих социјалних, етничких и културних група у Европи.

Азија

На почетку наставне теме Азија обрађују општегеографске одлике овог континента, и то: географски положај, границе и величина, природне одлике, становништво, насеља, привреда и политичка и регионална подела, након чега се прелази на регионалне целине: југозападну, јужну, југоисточну, источну и централну Азију.

Приликом обраде положаја, границе и величине Азије, кључно је да се истакне да је Азија саставни део јединствене копнене целине Евроазија, да се овај континент разграничи од Европе и од Африке, да ученици увиде да се Азија простира и на северној и на јужној, као и на источној и западној Земљиној полулопти. Даље, важно је да се ученицима објасни шта значи да је Азија део Старог света и да ова знања повежу са знањима која стичу на часовима историје (Велика географска открића). Код приказивања величине Азије важно је да ученици стекну представу о односима површине и броја становника у поређењу са осталим континентима, а посебно са Европом.

Разумевање природних одлика Азије кључно је за касније схватање просторне дистрибуције становништва, размештаја природних ресурса, развоја и размештаја појединих привредних грана (пољопривреде, индустрије, саобраћаја и туризма) на континенту. Као посебно значајне садржаје у овој области истичемо: настанак набраних планина и острвских архипелага, тумачење појава вулканизма и трусова у светлу теорија литосферних плоча, различите узроке постанка пустиња у југозападној, јужној и централној Азији, климатску и мозаичност живог света Азије, и др.

Приликом обраде становништва Азије пажњу би требало усмерити на разумевање просторне дистрибуције становништва, поларизованог демографског развоја, савремених миграција (нарочито из ратовима угрожених држава према Европи) и структуре становништва (групе народа, најмногљуднији народи). Адекват-

но коришћење статистичких извора овде је јако важно. Ученици не треба да памте податке из области демографске статистике, они треба да разумеју односе величина, без фактографског памћења података. У школама које су технички опремљене (постојање интернет прикључка, рачунара, таблет уређаја, паметних телефона), ученици треба на часовима да користе релевантне статистичке изворе, да их тумаче и сами или уз помоћ наставника представљају графиконима и тематским картама.

Насеља Азије представљају прави мозаик људских насеобина што је условљено факторима природне средине, специфичностима привреде и културно-цивилизацијског развоја. Ученицима овде треба приказати контрасте руралних насеља (нпр. у пустињама Југозападне Азије, у Индији, на Тибету, рибарска насеља у Југоисточној Азији, итд.) и вишемилионских градова, центара глобалних политичких и економских процеса (нпр. Сингапур, Токио, Шангај...). Пажњу наставника и ученика препоручујемо и специфичности процеса урбанизације (сјај Токија са једне и псеудоурбанизација у Индији, сампани у Кини, итд. са друге стране).

Привредне одлике Азије могу се обрадити на различите начине: кроз приказ територијалног размештаја привредних грана, сагледавање утицаја природних и друштвених фактора на развој привреде или кроз истицање регионалних специфичности развоја и размештаја привреде.

У програму наставе и учења дата регионална подела Азије је препоручена. Наставници, ученици и аутори уџбеника могу Азију да поделе и на друге начине, али је важно да ученици разумеју критеријуме просторне диференцијације.

Како би се остварио принцип очигледности и знања која се стичу на часовима географије учинила трајним, наставници у обради опште- и регионалногеографских садржаја треба да користе зидне географске карте, а ученици атласе и неме карте. Коришћење ових наставних средстава није само себи сврха, тачније њихова употреба не завршава се лоцирањем географских објеката на картама већ представља основу за даље тумачење каузалних и функционалних односа између проучаваних географских објеката, појава и процеса. То, на пример, значи да ученик треба да буде у стању да пошто покаже на карти Индијски океан, Хиндустанску низију, Хималаје и Тибет закључи зашто је на Тибету хладна и сува клима.

Употреба средстава информационо-комуникационих технологија у настави (нпр. организација виртуелне шетње Забрањеним градом помоћу апликације Google Maps, коришћење програма за израду квизова за утврђивање градива, итд.) додатно ће допринети реализацији принципа очигледности и учвршћивању трајности ученичких знања.

Африка

Приликом обраде положаја, границе и величине Африке важно је истаћи да се она пружа меридијански што за последицу има јасну диференцираност континента на природне зоне од екватора према југу и северу. Указати на границу Африке према Азији као и на припадајућа острва овом континенту.

Знања која ученици стичу изучавањем климе, хидрографије и рељефа Африке важна су за разумевање просторне дистрибуције становништва, положаја насеља, размештаја природних ресурса, развоја и размештаја пољопривреде, рударства и туризма на континенту. Значајно је истаћи хидрографске карактеристике Нила, Нигера и реке Конго и језера Викторија, Њаса и Тангањика, као места значајне концентрације становништва, насеља и пољопривреде. Приликом обраде флористичких и зоогеографских карактеристика континента указати и на географске факторе ендемизма фауне Мадагаскара.

Приликом обраде наставних садржаја о становништву Африке битно је разумевање просторне дистрибуције становништва (пренасељени, густо, ретко и ненасељени простори), природног прираштаја, савремених миграција (нарочито из ратовима угрожених држава према Европи) и структуре становништва.

У оквиру политичко-географских одлика Африке посебно се треба осврнути на процесе колонизације и деколонизације као и

на ефекте ових процеса у савременим економско-политичким односима афричких држава (неоколонијализам). Регионалну поделу Африке иницијално би требало посматрати кроз физичко-географску и културно-цивилизацијску поларизацију континента на Афрички Медитеран и Сахарску Африку на северу и Подсахарску Африку на југу. Поред климе као главног физичко-географског фактора други значајан фактор поларизације је Арапско-исламска цивилизација на северу и Негро-афричка цивилизација на југу. Као последица етничке и демографске хетерогености Подсахарске Африке, треба указати на одређене друштвено-политичке разлике унутар ње. Приликом обраде ове теме треба се осврнути на савремене географске проблеме Африке као што су десертификација, екстремно високи природни прираштај, nestaшица хране, интензивне миграције ка Европи, прекомерну експлоатацију природних ресурса, итд. Обрада ових садржаја би требало да допринесе формирању ставова код ученика, према овим актуелним географским темама.

Северна Америка

За достизање исхода у оквиру ове теме важно је указати на положај овог континента између Атлантског и Тихог океана као и на повезаност/раздвојеност са суседним континентима. Ово је посебно значајно у контексту саобраћајно-географског положаја, економске повезаности са обалама других континента. У реализацији исхода који се односе на издвајање регија, потребно је нагласити постојање две културне целине на територији Северне Америке: Англоамерике (САД и Канада) и Латинске Америке (Средња Америка) и кроз корелацију са садржајима историје објаснити значај насељавања Америка.

При обради природних одлика Северне Америке битно је указати на генезу рељефа континента и издвојити карактеристичне рељефне целине. Овде треба објаснити настанак Канадског штита, Кордиљера, Апалача, Средишњих низија и других особених целина. Познавање рељефа овог континента веома је значајно и за разумевање његове климе и распореда природних зона. У том смислу потребно је нагласити меридијанску циркулацију ваздуха и морске струје. У регионализацији простора овог континента важно је применити и физичко-географски принцип регионализације.

При обради наставне јединице становништва Северне Америке потребно је указати на етапе насељавања континента (присуство староседелача, утицај европских досељеника, тзв. претапање у једну нацију и сл.). У реализацији исхода који се односе на објашњења демографских процеса значајно је сагледати разлике у популационом развоју средњеамеричких и англоамеричких народа, последичне миграције према САД и Канади, разлике у структурама становништва и слично.

За достизање исхода који се односе на разумевање процеса урбанизације препоручује се указивање на разлике у друштвено-економском развоју и културном наслеђу Англоамерике и Латинске Америке, степену урбанизације, физиономији села и градова, разликама између планског и стихијског развоја, миграцијама из села у градове, начину живота и слично.

Исходи који се односе на разумевања и објашњења економских процеса такође могу да се реализују кроз анализу диспаритета развоја између Англо и Латинске Америке. Они се могу обрадити анализом природних и друштвених фактора привредног развоја, анализом привредних сектора, посматрањем просторног размештаја делатности и сл. У остваривању исхода који се односе на утицаје човека на животну средину сврсисходно је указати на везу између експлоатације природних ресурса, квалитета живота, потрошње и утицаја на животну средину.

Исходи који се односе на регионалну поделу овог простора могу да се реализују применом различитих начина издвајања карактеристичних регија (физичко-географске или друштвено-економске регије). У погледу политичке поделе, такође је могуће препознати разлике између политичко-географске уситњености средњеамеричког простора с једне стране и постојање две популационо и територијално велике, а истовремено високоразвијене државе Англоамерике.

Јужна Америка

За достизање исхода који се односе на дефинисање географског положаја потребно је нагласити у којим топлотним појасевима се простире Јужна Америка, затим повољност положаја између Тихог и Атлантског океана, као и велику удаљеност од осталих континента. У погледу друштвено-географске компоненте положаја важно је истаћи колонизацију, латиноамеричко наслеђе, поделу на интересне сфере између Шпаније и Португалије и сл.

Природне одлике Јужне Америке могу се систематично обрадити почев од генетских типова рељефа и редоследа постанка појединих целина. Препоручује се да се климатске одлике континента анализирају кроз утицај климатских фактора, чиме се уједно објашњавају и типови климе. На тај начин се реализују исходи о утицају климатских фактора на климу и распоред природних зона. Исход који се односи на препознавање негативних утицаја човека на животну средину може да се реализује анализом значаја и неконтролисане сече амазонских селваса.

При обради садржаја Становништво Јужне Америке потребно је истаћи културно-цивилизацијске узроке велике етничке и расне разноликости. У остваривању исхода који се односе на развој насеља Јужне Америке препорука је да се акценат стави на узроке стихијских процеса урбанизације и на последично велики јаз који постоји између развоја милионских градова с једне стране и бројних сеоских насеља у Андима, Амазонији и слично. Важно је нагласити везу између рурално-урбаних миграција и великих контраста који постоје у простору јужноамеричких градова.

Препоручује се да се привреда Јужне Америке сагледа кроз анализу утицаја природних и друштвених фактора привредног развоја. У привредној структури потребно је указати на значај делатности примарног и секундарног сектора. У објашњењу политичке поделе простора Јужне Америке битно је указати на културно-цивилизацијске узроке поделе. Достизање исхода је могуће кроз практичне активности у оквиру самосталних или групних задатака, тако да ученици сами проуче и представе одлике одабраних регионалних целина или држава.

Аустралија и Океанија

За достизање исхода, наставник у оквиру географског положаја ученицима треба да укаже на димензије континента као и на просторни обухват Океаније (припадајућа острва Меланезији, Микронезији и Полинезији). Важно је указати на факторе географске изолованости Аустралијског континента у односу на остале континенте као и последице које се огледају у специфичним биогеографским и антропогеографским одликама. Физичко-географски садржаји треба да укажу на геотектонску еволуцију Аустралије (Пангеа, Гондвана), постанак планина као и на постанак острва Океаније (вулканска острва, атоли). Истаћи факторе који су довели до формирања пустиња, великог коралног гребена као и аутентичне аустралијске флористичке и зоогеографске области. Приликом обраде становништва Аустралије и Океаније указати на домицилно становништво (Аборигени, Маори) и придошло европско и азијско становништво. Извршити периодизацију етно-демографског развоја Аустралије и Океаније на предколонијални и колонијални период. Указати на савремене демографске процесе (природни прираштај, миграције) и насељеност континента (насељени и ненасељени простори). У политичко-географској анализи указати на процесе колонизације, деколонизације и формирања независних држава. Истаћи значај саобраћајно-географског и политичко-географског положаја острва Океаније у контексту савремених економских, политичких и војних процеса. Приликом обраде насеља Аустралије указати на природне факторе формирања савремене мреже насеља.

Поларне области

За достизање исхода у оквиру наставне теме *Поларне области* препоручени садржај чине карактеристичне одлике ових простора. У том смислу, пажњу треба посветити специфичностима оријентације на половима (нпр. помоћу звезда, компаса, Сунца),

дужини обданице и ноћи, висини Сунца над хоризонтом, односима копна и мора, историјату истраживања, садашњим истраживањима, као и међународној подели ових простора.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Оцењивање је саставни део процеса наставе и учења којим се обезбеђује стално праћење и процењивање резултата постигнућа ученика, а у складу са Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању. Праћење и вредновање ученика започиње иницијалном проценом нивоа знања на коме се ученик налази. Свака активност на часу служи за континуирану процену напретка ученика. Неопходно је ученике стално оспособљавати за процену сопственог напретка у остваривању исхода предмета.

Како ниједан од познатих начина вредновања није савршен, потребно је комбиновати различите начине оцењивања. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење. Ако наставник са ученицима договори показатеље на основу којих сви могу да прате напредак у учењу, ученици се уче

да размишљају о квалитету свог рада и о томе шта треба да предузму да би свој рад унапредили. Оцењивање на тај начин постаје мотивациони фактор за ученике. На основу резултата праћења и вредновања, заједно са ученицима треба планирати процес учења и бирати погодне стратегије учења.

На почетку школске године наставници географије треба да направе план временске динамике и садржаја оцењивања знања и умења (процењивања постигнућа) ученика водећи рачуна о адекватној заступљености сумативног и формативног оцењивања. Будући да се у новим програмима наставе и учења инсистира на функционалним знањима, развоју међупредметних компетенција и пројектној настави, важно је да наставници на почетку школске године добро осмисле и са ученицима договоре како ће се обављати формативно оцењивање. У том смислу препоручује се наставницима да на нивоу стручних већа договоре критеријуме и елементе формативног оцењивања (активност на часу, допринос групном раду, израда домаћих задатака, кратки тестови, познавање географске карте...).

Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано спроводи евалуацију и самоевалуацију процеса наставе и учења.

Назив предмета	ФИЗИКА
Циљ	Циљ учења Физике јесте да ученици стекну базичну језичку и научну писменост, оспособе се да решавају проблеме и задатке у новим и непознатим ситуацијама, образложе своје мишљење у оквиру дискусије, упознају природне појаве и основне природне законе и њихову примену у свакодневном животу, развију мотивисаност за учење и напредују ка достизању одговарајућих образовних стандарда
Разред	седми
Годишњи фонд часова	72 часа

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:		
– разликује скаларне и векторске физичке величине; – користи и анализира резултате мерења различитих физичких величина и приказује их табеларно и графички; – анализира зависност брзине и пређеног пута од времена код праволинијских кретања са сталним убрзањем; – примени Њутнове законе динамике на кретање тела из окружења; – покаже од чега зависи сила трења и на основу тога процени како може променити њено деловање; – демонстрира појаве: инерције тела, убрзаног кретања, кретање тела под дејством сталне силе, силе трења и сила акције и реакције на примерима из окружења; – самостално изведе експеримент из области кинематике и динамике, прикупи податке мерењем, одреди тражену физичку величину и објасни резултате експеримента; – покаже врсте и услове равнотеже чврстих тела на примеру из окружења; – наводи примере простих машина које се користе у свакодневном животу; – прикаже како сила потиска утиче на понашање тела потопљених у течност и наведе услове пливања тела на води; – повеже појмове механички рад, енергија и снага и израчуна рад силе теже и рад силе трења; – разликује кинетичку и потенцијалну енергију тела и повеже њихове промене са извршеним радом; – демонстрира важење закона одржања енергије на примерима из окружења; – решава квалитативне, квантитативне и графичке задатке (кинематика и динамика кретања тела, трење, равнотежа полуге, сила потиска, закони одржања); – разликује појмове температуре и количине топлоте и прикаже различите механизме преноса топлоте са једног тела на друго; – анализира промене стања тела (димензија, запремине и агрегатног стања) приликом грејања или хлађења; – наведе методе добијања топлотне енергије и укаже на примере њеног рационалног коришћења	СИЛА И КРЕТАЊЕ	Сила као узрок промене брзине тела Појам убрзања Успостављање везе између силе, масе тела и убрзања Други Њутнов закон Динамичко мерење силе Међусобно деловање два тела – силе акције и реакције Трећи Њутнов закон Примери Равномерно променљиво праволинијско кретање Интензитет, правац и смер брзине и убрзања Тренутна и средња брзина тела Зависност брзине и пута од времена при равномерно променљивом праволинијском кретању Графичко представљање зависности брзине тела од времена код равномерно променљивог праволинијског кретања <i>Демонстрациони огледи:</i> – Илустровање инерције тела помоћу папира и тега – Кретање куглице низ Галилејев жљеб – Кретање тела под дејством сталне силе – Мерење силе динамометром – Илустровање закона акције и реакције помоћу динамометара и колича, колича са опругом и других огледа (реактивно кретање балона и пластичне боце) Лабораторијске вежбе - Одређивање сталног убрзања при кретању куглице низ жљеб - Провера Другог Њутновог закона помоћу покретног тела (колица) или помоћу Атвудове машине
	КРЕТАЊЕ ТЕЛА ПОД ДЕЈСТВОМ СИЛЕ ТЕЖЕ. СИЛЕ ТРЕЊА	Убрзање при кретању тела под дејством силе теже Галилејев оглед Слободно падање тела, бестежинско стање Хитац навише и хитац наниже Силе трења и силе отпора средине (трење мировања, клизања и котрљања) Утицај ових сила на кретање тела <i>Демонстрациони огледи:</i> – Слободно падање тела различитих облика и маса (Њутнова цев, слободан пад везаних новчића...) – Падање тела у разним срединама – Бестежинско стање тела (огледи са динамометром, с два тег а и папиром између њих, са пластичном чашом која има отвор на дну и напуњена је водом) – Трење на столу, косој подлози и сл – Мерење силе трења помоћу динамометра Лабораторијске вежбе - Одређивање убрзања тела које слободно пада - Одређивање коефицијента трења клизања
	РАВНОТЕЖА ТЕЛА	Деловање две силе на тело, појам резултујуће силе кроз различите примере слагања сила Разлагање сила Појам и врсте равнотеже тела Полука, момент силе Равнотежа полуге и њена примена Сила потиска у течности и гасу Архимедов закон и његова примена Пливање и тоњење тела <i>Демонстрациони огледи:</i> – Врсте равнотеже помоћу лењира или штапа – Равнотежа полуге – Услови пливања тела (тегови и стаклена посуда на води, Картезијански гђурац, суво грожђе у минералној води, свеже јаје у води и воденом раствору соли, мандарина са кором и без коре у води, пливање коцке леда на води...) Лабораторијске вежбе - Одређивање густине чврстог тела применом Архимедовог закона
	МЕХАНИЧКИ РАД И ЕНЕРГИЈА. СНАГА	Механички рад Рад силе Рад силе теже и силе трења Квалитативно увођење појма механичке енергије тела Кинетичка енергија тела Потенцијална енергија Гравитациона потенцијална енергија тела Веза између промене механичке енергије тела и извршеног рада Закон о одржању механичке енергије Снага Коефицијент корисног дејства <i>Демонстрациони огледи:</i> – Илустровање рада утрошеног на савладавање силе трења при клизању тела по различитим подлогама, уз коришћење динамометра – Коришћење потенцијалне енергије воде или енергије надуваног балона за вршење механичког рада – Примери механичке енергије тела Закон о одржању механичке енергије (Галилејев жљеб; математичко клатно; тег са опругом) Лабораторијске вежбе - Одређивање рада силе под чијим дејством се тело креће по различитим подлогама - Провера закона одржања механичке енергије помоћу колича

	ТОПЛОТНЕ ПОЈАВЕ	Честични састав супстанције: молекули и њихово хаотично кретање Топотно ширење тела Појам и мерење температуре Унутрашња енергија и температура Количина топлоте Специфични топлотни капацитет Топлотна равнотежа Агрегатна стања супстанције <i>Демонстрациони огледи:</i> – Дифузија и Брауново кретање – Ширење чврстих тела, течности и гасова (надувани балон на стакленој посуди – флаши и две посуде са хладном и топлим водом, Гравесандов прстен, издужење жице, капилара) <i>Лабораторијске вежбе</i> 1. Мерење температуре мешавине топле и хладне воде после успостављања топлотне равнотеже

Кључни појмови садржаја: кретање, сила, убрзање, Њутнови закони, сила теже, трење, равнотежа тела, механички рад, енергија, снага, топлотне појве, температура.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Полазна опредељења при дефинисању исхода и конципирању програма физике били су усвојени Стандарди образовних постигнућа ученика у основној школи.

Исходи представљају опис интегрисаних знања, вештина и ставова које ученик стиче у процесу остваривања наставе у пет области предмета: *Сила и кретање, Кретање тела под дејством силе теже, Силе трења, Равнотежа тела, Механички рад и енергија, Снага, Топлотне појаве.*

Обнављање дела градива из шестог разреда, које се односи на равномерно праволинијско кретање, силу као узрок промене стања тела и инертност тела, треба да послужи као увод и обезбеди континуитет.

Ученици седмог разреда треба да наставе са учењем основних појмова и закона физике на основу којих ће разумети појаве у природи и значај физике у образовању и свакодневном животу. Они треба да стекну основу за праћење програма физике у следећим разредима.

Полазна опредељења утицала су на избор програмских садржаја и метода логичког закључивања, демонстрационих огледа и лабораторијских вежби, оријентисаних на очекиване исходе.

Из физике као научне дисциплине одабрани су они садржаји које на одређеном нивоу, у складу са образовним стандардима и исходима, могу да усвоје сви ученици седмог разреда

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

При планирању наставног процеса наставник, на основу дефинисаног циља предмета, исхода и образовних стандарда, само- стално планира број и редослед часова обраде и осталих типова часова, као и методе и облике рада са ученицима. Редослед проучавања појединих тема није потпуно обавезујући. Наставник може у одређеној мери (водећи рачуна да се не наруши логичан след учења физике) прерасподелити садржаје према својој процени.

Улога наставника је да при планирању наставе води рачуна о саставу одељења и резултатима иницијалног теста, степену опремљености кабинета за физику, степену опремљености школе (ИТ опрема, библиотека,...), учбенику и другим наставним материјалима које ће користити.

Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Исходи дефинисани по областима олакавају наставнику даљу операционализацију истих на ниво конкретне наставне јединице. Од њега се очекује да за сваку наставну јединицу, у фази планирања и писања припреме за час, у односу на одабрани исход, дефинише исходе специфичне за дату наставну јединицу. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за остале исходе потребно више времена и више различитих активности.

Од метода логичког закључивања, које се користе у физици као научној дисциплини (индуктивни, дедуктивни, закључивањепо аналогији итд.), ученицима седмог разреда најприступачнији је индуктивни метод (од појединачног ка општем) при проналажењу и формулисању основних закона физике. Зато програм предвиђа да се при проучавању макрофизичких појава претежно користи индуктивни метод.

Увођење једноставних експеримената за демонстрирање физичких појава има за циљ развијање радозналости и интересовања за физику и истраживачки приступ у природним наукама. Једноставне експерименте могу да изводе и сами ученици на часу или да их понове код куће, користећи многе предмете и материјале из свакодневног живота. Одређени садржаји и тематске целине се могу реализовати и преко пројектне наставе.

I. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програмски садржаји седмог разреда доследно су приказани у форми која задовољава основне методске захтеве наставе физике:

– *Поступност* (од једноставног ка сложеном) при упознавању нових појмова и формулисању закона.

– *Очигледност* при излагању наставних садржаја (уз сваку тематску целину наведено је више демонстрационих огледа, а у недостатку наставних средстава могуће је користити и видео симулације).

– *Повезаност наставних садржаја* са појавама у свакодневном животу.

Програмски садржаји на основу исхода се могу реализовати:

1. излагањем садржаја теме уз одговарајуће демонстрационе огледе;

2. решавањем квалитативних и квантитативних проблема као и проблем – ситуација;

3. лабораторијским вежбама;

4. домаћим задацима;

5. коришћењем других начина рада који доприносе бољем разумевању садржаја теме (пројекти, допунска настава, додатни рад...);

6. систематским праћењем рада сваког ученика.

Да би се циљеви и задаци наставе физике остварили у целини, неопходно је да ученици активно учествују у свим облицима наставног процеса. Имајући у виду да сваки од наведених облика наставе има своје специфичности у процесу остваривања, то су и методска упутства прилагођена овим специфичностима.

Методска упутства за предавања

Како уз сваку тематску целину иду демонстрациони огледи, ученици ће спонтано пратити ток посматране појаве, а на наставнику је да наведе ученика да својим речима, на основу сопственог расуђивања, опише појаву коју посматра. После тога наставник, користећи прецизни језик физике, дефинише нове појмове (величине) и речима формулише законе. Када се прође кроз све етапе у излагању садржаја теме (оглед, учеников опис појаве, дефинисање појмова и формулисање закона), прелази се, ако је могуће, на презентовање закона у математичкој форми.

Методска упутства за решавање рачунских задатака

При решавању већине квантитативних (рачунских) задатака из физике, у задатку прво треба на прави начин сагледати физичке садржаје, па тек после тога прећи на математичко формулисање и израчунавање. Наиме, решавање задатака одвија се кроз три етапе: физичка анализа задатка, математичко израчунавање и дискусија резултата. У првој етапи уочавају се физичке појаве на које се односи задатак, а затим се набрајају и речима исказују закони по којима се појаве одвијају. У другој етапи се, на основу математичке форме закона, израчунава вредност тражене величине. У трећој етапи тражи се физичко тумачење добијеног резултата. У циљу развијања природно-научне писмености наставник треба да инститира на систематском коришћењу јединица мере физичких величина SI (међународни систем јединица).

Методска упутства за извођење лабораторијских вежби

Лабораторијске вежбе чине саставни део редовне наставе и организују се на следећи начин: ученици сваког одељења деле сеу две групе, тако да свака група има свој термин за лабораторијску вежбу. Опрема за лабораторијске вежбе умножена је у више комплета, тако да на једној вежби (радном месту) може да ради три до четири ученика. Час експерименталних вежби састоји се из: уводног дела, мерења и записивања података добијених мерењима, анализе и дискусије добијених резултата, извођења закључака.

У уводном делу часа наставник:

– обнавља делове градива који су обрађени на часовима предавања, а односе се на дату вежбу (дефиниција величине која се одређује и метод који се користи да би се величина одредила),

– обраћа пажњу на чињеницу да свако мерење прати одговарајућа грешка и указује на њене могуће изворе,

– упознаје ученике с мерним инструментима и обучава их да пажљиво рукују лабораторијским инвентаром,

– указује ученицима на мере предострожности, којих се морају придржавати ради сопствене сигурности.

Док ученици врше мерења, наставник активно прати њихов рад, дискретно их надгледа и, кад затреба, објашњава им и помаже. При уношењу резултата мерења у ђачку свеску, процену грешке треба вршити само за директно мерене величине, а не и за величине које се посредно одређују. Процену грешке посредно одређене величине наставник може да изводи у оквиру додатне наставе.

Методска упутства за друге облике рада

При одабиру домаћих задатака наставник треба да води рачуна о нивоу сложености задатака, али и о њиховој мотивационој функцији. С обзиром на то да кроз израду домаћег задатка ученици проверавају степен разумевања усвојеног садржаја, коректност

урађеног задатог домаћег задатка треба да буде проверена на на- редном часу.

Пројектна настава, као један од облика рада, обухвата при- прем, израду пројекта, презентацију и дискусију. Пројекат изводе ученици по групама уз асистенцију наставника. Овакав начин рада подразумева активно учешће сваког ученика у групи у оквиру при- купљања података, извођење експеримената, мерења, обраде ре- зултата, припрема презентације и презентовање. Резултат оваквог начина рада је активно стицање знања о физичким појавама кроз истраживање.

У оквиру израде пројекта могуће је обухватити неке од сле- дећих тема:

- Улога физике у заштити човекове околине.
- Енергетска ефикасност.
- Климатске промене.
- Својства воде – физичка, хемијска, значај воде за живи свет.

Праћење рада ученика

Наставник је дужан да континуирано прати рад сваког учени- ка кроз проверу његових усвојених знања, стечених путем органи- зовања различитих облика наставе. Такође је у обавези да уредно води евиденцију о раду и напредовању сваког ученика. Оцењива- ње ученика само на основу резултата које је он постигао при ре- ализацији само једног облика наставе није добро. Неопходно је да наставник од ученика не тражи само формално знање већ да га подстиче на размишљање и логичко закључивање. Ученик се кроз усмене одговоре навикава да користи прецизну терминологију и развија способност да своје мисли јасно формулише.

Будући да је програм, како по садржају, тако и по обиму, при- лагођен психофизичким могућностима ученика седмог разреда, сталним обнављањем најважнијих делова из целокупног градива постиже се да стечено знање буде трајније и да ученик боље уоча- ва повезаност разних области физике.

II. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У настави оријентисаној на достизање исхода вреднују се остварени ниво постигнућа и напредовање током процеса учења. Да би вредновање било објективно, потребно је да буде усклађено са принципима оцењивања (Правилник о оцењивању у основној школи из 2013. године). Наставник је дужан да континуирано прати рад сваког ученика кроз непрекидно проверавање његових усвојених знања, стечених на основу свих облика наставе: демонстрационих огледа, предавања, решавања квантитативних и квалитативних задатака, лабораторијских вежби, и пројекта...

У сваком разреду треба континуирано проверавати и вредновати компетенције (знања, вештине и ставове) ученика помоћу усменог испитивања, кратких писмених провера, тестова на крају већих целина, контролних вежби и провером експерименталних вештина. На- ставник физике треба да омогући ученицима да искажу сопствена размишљања о неким физичким појавама и да то адекватно вреднује.

На почетку школске године потребно је спровести иницијални тест. Овај тест је инструмент провере предзнања ученика. На крају школске године, такође, треба спровести часове систематизације градива и проверити ниво постигнућа ученика и степен остварености образовних исхода.

ПРИЛОГ: Оријентациони број часова по темама и број часова предвиђених за израду лабораторијских вежби.

Редни број теме	Наслов теме	Број часова	Број часова за лабораторијске вежбе	Укупан број часова за наставну тему
1	Сила и кретање	22	3	25
2	Кретање тела под дејством силе теже Силе трења	10	2	12
3	Равнотежа тела	10	1	11
4	Механички рад и енергија Снага	13	2	15
5	Топлотне појаве	8	1	9
Укупно		63	9	72

Назив предмета	МАТЕМАТИКА
Циљ	Циљ учења Математике је да ученик, овладавајући математичким концептима, знањима и вештинама, развије основе апстрактног и критичког мишљења, позитивне ставове према математици, способност комуникације математичким језиком и писмом и примени стечена знања и вештине у даљем школовању и решавању проблема из свакодневног живота, као и да формира основ за даљи развој математичких појмова
Разред	Седми
Годишњи фонд часова	144 часа

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:		
– израчуна степен реалног броја и квадратни корен потпуног квадрата и примени одговарајућа својства операција; – одреди бројевну вредност једноставнијег израза са реалним бројевима; – на основу реалног проблема састави и израчуна вредност једноставнијег бројевног израза са реалним бројевима; – одреди приближну вредност реалног броја и процени апсолутну грешку; – нацрта график функције $y = kx, k \in \mathbb{R} \setminus \{0\}$; – примени продужену пропорцију у реалним ситуацијама; – примени Питагориноу теорему у рачунским и конструктивним задацима; – трансформише збир, разлику и производ полинома; – примени формуле за разлику квадрата и квадрат бинома; – растави полином на чиниоце (користећи дистрибутивни закон и формуле за квадрат бинома и разлику квадрата); – примени трансформације полинома на решавање једначина; – примени својства страница, углова и дијагонала многоугла; – израчуна површину многоугла користећи обрасце или разлику једнакост; – конструише ортоцентар и тежиште троугла; – примени ставове подударности при доказивању једноставнијих твђења и у конструктивним задацима; – примени својства централног и периферијског угла у кругу; – израчуна обим и површину круга и његових делова; – преслика дати геометријски објекат ротацијом; – одређује средњу вредност, медијану и мод	РЕАЛНИ БРОЈЕВИ	Квадрат рационалног броја Решавање једначине $x^2 = a, a \geq 0$; постојање ирационалних бројева (на пример решења једначине $x^2 = 2$) Реални бројеви и бројевна права Квадратни корен, једнакост $\sqrt{a^2} = a$ Децимални запис реалног броја; приближна вредност реалног броја; апсолутна грешка Основна својства операција с реалним бројевима Функција директне пропорционалности $y = kx, k \in \mathbb{R} \setminus \{0\}$ Продужена пропорција
	ПИТАГОРИНА ТЕОРЕМА	Питагорина теорема (директна и обратна) Важније примене Питагорине теореме Конструкције тачака на бројевној правој које одговарају бројевима $\sqrt{2}, \sqrt{3}, \sqrt{5}$, итд Растојање између две тачке у координатном систему
	ЦЕЛИ АЛГЕБАРСКИ ИЗРАЗИ	Први део Степен чији је изложилац природан број; степен декадне јединице чији је изложилац цео број; операције са степенима; степен производа, количника и степена Други део Алгебарски изрази Полиноми и операције (мономи, сређени облик, трансформације збира, разлике и производа полинома у сређени облик полинома) Квадрат бинома и разлика квадрата Растављање полинома на чиниоце коришћењем дистрибутивног закона, формуле за квадрат бинома и разлику квадрата Примене
	МНОГОУГАО	Појам многоугла Врсте многоуглова Збир углова многоугла Број дијагонала многоугла Правилни многоуглови (појам, својства, конструкције) Обим и површина многоугла Тежишна дуж троугла Ортоцентар и тежиште троугла Сложеније примене ставова подударности
	КРУГ	Централни и периферијски угао у кругу Обим круга, број π Дужина кружног лука Површина круга, кружног исечка и кружног прстена Ротација
	ОБРАДА ПОДАТАКА	Средња вредност, медијана и мод

Кључни појмови садржаја: реални број, степен, квадратни корен, Питагорина теорема, полином, многоугао, ортоцентар и тежиште, круг, број π , ротација и средња вредност.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

При избору садржаја и писању исхода за предмет математика узета је у обзир чињеница да се учењем математике ученици оспособљавају за: решавање разноврсних практичних и теоријских проблема, комуникацију математичким језиком, математичко резонување и доношење закључака и одлука. Такође, у обзир је узета и чињеница да сам процес учења математике има своје посебности које се огледају у броју година изучавања и недељног броја часова предмета и неопходности стицања континуираних знања. Наставници у својој свакодневној наставној пракси, треба да се ослањају на исходе, јер они указују шта је оно за шта ученици треба да буду оспособљени током учења предмета у једној школској години. Исходи представљају очекиване и дефинисане резултате учења и наставе. Остваривањем исхода, ученици усвајају основне математичке концепте, овладавају основним математичким процесима и вештинама, оспособљавају се за примену математичких знања и вештина и комуникацију математичким језиком. Кроз исходе се омогућава остваривање и међупредметних компетенција као што су комуникација, рад са подацима и информацијама, дигитална компетенција, решавање проблема, сарадња и компетенција за целоживотно учење.

Предлог за реализацију програма

Ради лакшег планирања наставе даје се оријентациони предлог броја часова по темама (укупан број часова за тему, број часова за обраду новог градива + број часова за утврђивање и систематизацију градива). Приликом израде оперативних планова наставник распоређује укупан број часова предвиђен за поједине теме по типовима часова (обрада новог градива, утврђивање и увежбавање, понављање, проверавање и систематизација знања), водећи рачуна о циљу предмета и исходима.

Реални бројеви (21; 8 + 13)

Питагорина теорема (19; 6 + 13)

Цели алгебарски изрази (48; 19 + 29)

Многоугао (21; 9 + 12)

Круг (18; 7 + 11)

Обрада података (5)

У програму је садржај теме Цели алгебарски изрази подељен на два дела, због тога што је пожељно комбиновати алгебарске и геометријске садржаје. Предложени редослед реализације тема:

1. Реални бројеви;

2. Питагорина теорема;

3. Цели алгебарски изрази – први део;

4. Многоугао;

5. Цели алгебарски изрази – други део;

6. Круг;

7. Обрада података.

Предложена подела теме и редослед реализације нису обавезни за наставнике, већ само представљају један од могућих модела.

Напомена: За обнављање градива, иницијални тест и анализу резултата иницијалног теста, планирана су 4 часа, а за реализацију 4 писмена задатака (у трајању од по једног часа), са исправкама, планирано је 8 часова.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм усмерава наставника да наставни процес конципира у складу са дефинисаним исходима, односно да планира како да ученици остваре исходе, и да изабере одговарајуће методе, активности и технике за рад са ученицима. Дефинисани исходи показују наставнику и која су то специфична знања и вештине која су ученику потребна за даље учење и свакодневни живот. Приликом планирања часа, исходе предвиђене програмом треба разложити на мање и на основу њих планирати активности за конкретан час. Треба имати у виду да се исходи у програму разликују, да се неки могу лакше и брже остварити, док је за одређене исходе потребно више времена, активности и рада на различитим садржајима. Исходе треба посматрати као циљеве којима се тежи током једне школске године. Наставу у том смислу треба усмерити на развијање компетенција, и не треба је усмерити само на остваривање појединачних исхода.

При обради нових садржаја треба се ослањати на постојеће искуство и знање ученика, и настојати, где год је то могуће, да ученици самостално откривају математичке правилности и изводе за-

кључке. Основна улога наставника је да буде организатор наставног процеса, да подстиче и усмерава активност ученика. Ученике треба упућивати да користе уџбеник и друге изворе знања, како би усвојена знања трајнија и шира, а ученици оспособљени за примену у решавању разноврсних задатака. На часовима треба комбиновати различите методе и облике рада, што доприноси већој рационализацији наставног процеса, подстиче интелектуалну активност ученика и наставу чини интересантнијом и ефикаснијом. Избор метода и облика рада зависи од наставних садржаја које треба реализовати на часу и предвиђених исхода, али и од специфичности одређеног одељења и индивидуалних карактеристика ученика.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Реални бројеви – Увести појам квадрата рационалног броја p/q и илустровати га површином квадрата чија је страница управо p/q , на основу чега ученици треба да закључе да је квадрат произвољног рационалног броја ненегативан број.

При израчунавању квадрата рационалних бројева равноправан статус треба дати квадрирању бројева у запису p/q и у децималном запису.

Код решавања једначина облика $x^2 = a$, ученици уз наставничку помоћ изводе следеће закључке: дата једначина се може свести на једначину $x^2 = a = b^2$ и може имати једно ($a = 0$) или два решења ($a > 0$), али може бити и без решења ($a < 0$). Приликом увођења ознаке за квадратни корен нагласити разлику између, на пример, вредности $\sqrt{4}$ и решења једначине $x^2 = 4$.

У даљем раду показати да неке једначине облика $x^2 = a$ (на пример $x^2 = 2$) немају решења у скупу рационалних бројева, тј. да се у скупу рационалних мерних бројева не може израчунати мерни број странице квадрата чија је површина 2 (не инсистирати да ученици репродукују одговарајући доказ). На тај начин мотивисати увођење ирационалних бројева, јер из претходног следи да осим рационалних бројева треба имати на располагању и неке друге бројеве (на пример оне чији квадратни корен није рационалан број). Тада се уводи skup реалних бројева као унија два дисјунктна скупа – скупа рационалних и скупа ирационалних бројева. Сада је природно и да се „рационална“ права прошири у реалну праву и покаже како на таквој реалној правој постоје рационалне и ирационалне тачке. Нагласити, међутим, да skup (позитивних) ирационалних бројева, осим квадратних корена рационалних бројева, садржи и многе друге елементе, од којих ће неки бити поменути касније (рецимо број π).

На конкретним примерима ученици треба да уоче да сваки рационалан број има коначну или бесконачну периодичну децималну репрезентацију, а ирационални бројеви бесконачну непериодичну репрезентацију и обратно (ове чињенице не треба доказивати у општем случају). При израчунавању вредности корена и рачунања са коренима, када су њихове вредности ирационални бројеви, користити калкулатор или расположиве софтвере.

За све реалне бројеве без обзира да ли имају коначну или бесконачну децималну репрезентацију увести појам приближне вредности и појам апсолутне грешке. Правила заокруживања реалних бројева увести на следећи начин: на конкретним примерима, посматрањем могућих граница (интервала) у зависности од прецизности, ученици бирају приближне вредности тако да се при заокруживању бира вредност са мањом апсолутном грешком, након чега се формулишу правила.

Основна својства операција сабирања и множења реалних бројева посматрати и анализирати у поређењу с одговарајућим својствима у скупу рационалних бројева. Основна својства операције кореновања у R^+ треба такође реализовати на примерима при чему се посебно третирају збир, разлика, производ и количник корена и њихови односи са кореном збира, разлике, производа и количника. При том посебну пажњу обратити на једнакост $\sqrt{a^2} = |a|$ и њено тумачење.

У оквиру ове теме се обрађује и функција директне пропорционалности $y = kx$ коју треба увести на конкретним примерима блиским искуству ученика (раст дужине пута са временом путовања при константној брзини, смањење водостаја реке ако је дневни пад протока константан ...). У почетним примерима ученици цртају тачкасти график којим се приказује функција за дискретне вредности променљиве, након чега се долази до конструкције графичког приказа у координатном систему. Тематску јединицу продужена пропорција треба, такође, реализовати на

конкретним примерима (подела дате суме у датој размери, одређивање углова троугла ако је дат њихов однос, присуство метала у легурама ...). Посебну пажњу поклонити вези продужене пропорције са класич- ном двојном пропорцијом.

Питагорина теорема – Питагорина теорема је од великог значаја за даље математичко образовање и потребно је пажљиво методички и дидактички обрадити. Као мотивација за тему могу се користити историјски подаци најпре о потреби човека за употребом и конструкцијом правоуглих троуглова током изградње различитих објеката у укупном напретку цивилизације, а чије је законитости Питагора уочио и математички уобличио и формулисао. На примеру египатског троугла експериментом са конопцем, цртежом или симулацијом на неком од динамичких софтвера упознати ученике са теоремом, а затим је и исказати и дати комплетан доказ. Потребно је да ученици схвате концепт Питагорине теореме, а не да напамет науче исказ. У том циљу током вежбања инсистирати на различитим ознакама катета и хипотенузе, као и различитим положајима самог правоуглог троугла, како би се ученици оспособили да Питагорину теорему користе касније у образовању у различитим задацима из планиметрије, стереометрије и тригонометрије. Упознати ученике са карактеристичним Питагориним тројкама кроз примере и напоменути да таквих тројки има бесконачно много. Формулисати обрат Питагорине теореме и применити га у задацима.

У другом делу теме пажњу је потребно усмерити на примену Питагорине теореме на конструкције дужи чији је мерни број дужине ирационалан број и примену на квадрат, правоугаоник, једнакокраки и једнакостранични троугао, ромб и правоугли и једнакокраки трапез. Ученици треба да примењују Питагорину теорему и на једнакокрако правоугли троугао, правоугли троугао са углом од 30° и одређивање растојања двеју тачака у координатном систему.

Уколико наставник има техничких могућности у учионици, након усвајања Питагорине теореме на традиционалан начин, део ове теме може обрадити коришћењем неког од бесплатних динамичких софтвера који ученицима може још очигледније дочарати Питагорину теорему и примену теореме у различитим геометријским задацима и проблемима из свакодневног живота.

Цели алгебарски изрази – У првом делу ове теме уводи се појам степена променљиве природним бројем и изводе се основна својства те операције (множење и дељење степена једнаких основа, степеновање степена, као и правила за степен производа и количника). Ученици треба у потпуности да овладају одговарајућим трансформацијама да би, између осталог, били припремљени за упознавање са операцијама са полиномима које следе. Такође, уводи се појам степена са изложником који је нула или негативан цео број, али само у случају основе која је декадна јединица. Примери обухватају краће записавање врло малих рационалних бројева (примене у физици), као и канонско представљање рационалних бројева у децималном запису.

Други део теме обухвата операције с целим алгебарским изразима (полиномима). Најпре се уводи појам полинома и увежбава израчунавање вредности таквог израза за конкретне вредности променљивих који у њему учествују. Затим се дефинишу основне операције са полиномима (сабирање, одузимање и множење) и увежбава довођење полинома на сређени облик. Притом се, по потреби, користи дистрибутивни закон (у облику $(a + b)(x + y) = ax + ay + bx + by$) и формула за квадрат бинома (у облику $(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$).

У наставку ове теме ученици треба да, на погодним примерима, уоче потребу растављања полинома на чиниоце (посебно у циљу решавања једначина). Затим треба увежбати то растављање коришћењем претходно наведених формула (али сада записаних у облику $ax + ay + bx + by = (a + b)(x + y)$), односно $a^2 + 2ab + b^2 = (a + b)^2$), као и формуле за разлику квадрата. Примере растављања тзв. непотпуног квадратног тринома обрађивати само на додатној настави. Сем поменуте примене на решавање једначина (на пример, облика $ax^2 + bx = 0$ и $x^2 - c^2 = 0$), овде се могу приказати примери решавања геометријских проблема за које је потребно познавање операција са полиномима.

Многоугао – Многоугао увести као део равни ограничен многоугаоном линијом. Нагласити разлику између конвексних и неконвексних многоуглова, али даља разматрања ограничити само на конвексне многоуглове. Ученике треба наводити да уоче зависност броја дијагонала, као и зависност збира унутрашњих углова од броја темена многоугла. Приликом

увођења правилних много- углова, ученици треба да уоче да постоје многоуглови који нису правилни иако су све њихове стране једнаке, као и да постоје многоуглови који нису правилни иако су сви њихови углови једнаки. Посебно истаћи основу симетричности правилног многоугла и број оса симетрије, као и чињенице да се око правилног многоугла може описати круг и да се у њега може уписати круг. Из одгова- рајућих формула за једнакостранични троугао, ученици, уз помоћ наставника ако је потребно, изводе формуле којима се у правил- ном шестоуглу успостављају везе између стране, дуже дијаго- нале, краће дијагонале, полупречника уписаног и описаног круга.

Кроз разноврсне примере и задатке (који се односе на троуглове, четвороуглове и правилне многоуглове) истаћи примену ставова подударности троуглова и поступно развијати код ученика вештину доказивања. Доказати најважније особине троуглова и паралелограма. Увести појмове ортоцентар, тежишна дуж и тежиште троугла, и навести њихове особине. Примену ставова подударности и њихових последица проширити и на конструктивне задатке. Истаћи разлику између цртања и конструкције. Посебно треба издвојити 1) конструкције троуглова које поред датих страница/углова одређује и једна висина, односно тежишна дуж; 2) конструкције паралелограма и трапеза које поред датих страница/углова одређује и висина; 3) конструкције делтоида; 4) конструкције правилних многоуглова са 3, 4, 6, 8 или 12 темена које одређује страница, односно полупречник описаног/уписаног круга. На примерима илустровати ситуације када конструктивни задатак има више решења или нема решења, али не инсистирати на оваквим задацима. Израчунавање обима и површине многоугла илустровати разноврсним примерима и задацима.

Приликом израчунавања површине користити разлагање многоуглова на троуглове и четвороуглове. Посебну пажњу посветити израчунавању површине правилног шестоугла. Важно је укључити и одређени број практичних примена рачунања површина.

Круг – Полазећи од раније стечених знања и дефиниција кружне линије и кружне површи, треба размотрити могуће положаје и односе круга и праве, а такође и два круга у равни. Ученике треба подсетити на дефиниције тангенте и тетиве круга и искористити Питагорину теорему за успостављање везе између полупречника круга, тетиве и централног одстојања тетиве. Централне теме су увођење појмова централног и периферијског угла, уочавање и доказивање тврђења о њиховом међусобном односу, као и одређивање обима и површине круга. Ученици би требало да експериментално утврде сталност односа обима и пречника кружнице. Када се уведе број π , ученике треба информативно упознати са његовом ирационалном природом. После обраде обима и површине круга, треба извести формуле за дужину кружног лука, површину кружног исечка и кружног прстена. У практичним израчунавањима користити приближну вредност 3,14 али повремено радити и са проценама 3,142; 22/7; 3,1.

У оквиру дела теме који се односи на ротацију, треба се ограничити на ротације једноставнијих фигура око задате тачке и за задати угао. Објаснити ученицима позитиван и негативан смер ротације и урадити неколико примера ротације у координатном систему. Важно је да ученици уоче да се дужине дужи и величине углова не мењају при ротацији.

Обрада података – Ову тему реализовати као пројектни задатак. Циљ пројектног задатка је да ученици овладају појмовима средња вредност, медијана и мод и истовремено се увере у применљивост обраде података у свакодневној пракси. Препорука је да се пројектни задатак реализује на конкретним примерима и предлог је да у седмом разреду то буде прикупљање, обрада и анализа података добијених анкетом. Теме се могу одабрати из

животног окружења и њихов садржај би требало да буде близак узрасту ученика (на пример: коришћење ИКТ од стране ученика, расподела слободног времена ученика, еколошка свест младих ...). Број питања у анкети не мора бити велики, највише 5-6, а истраживање треба реализовати тако да узорак не буде премали, али ни превелик и да се може реализовати у најближем окружењу (школа, породица, комшилук ...). Предлог је да се пет расположивих часова реализује по следећем плану:

РЕДНИ БРОЈ ЧАСА	САДРЖАЈ РАДА	АКТИВНОСТИ НАСТАВНИКА И УЧЕНИКА
1	– Избор теме истраживања – Конструкција анкетних питања	Наставник објашњава пројектни задатак, а ученици предлажу теме за истраживање и 5–6 анкетних питања
2	– Упутство за анкетирање – Спровођење истраживања анкетирањем	Сваки ученик добија по 4–5 анкетних листића

РЕДНИ БРОЈ ЧАСА	САДРЖАЈ РАДА	АКТИВНОСТИ НАСТАВНИКА И УЧЕНИКА
3	– Обнављање и доградња појмова: узорак, нумеричка и процентуална расподела, графички приказ – Увођење нових појмова: средња вредност, медијана и мод	На једном (нумерички потпуно припремљеном) примеру се илуструју сви наведени – познати и нови појмови
4	– Подела ученика на групе – Упућивање у начин обраде података добијених анкетирањем – Обрада резултата анкете	Формирају се нехомогене истраживачке групе Свака група обрађује једно питање за које је задужена (може се користити и Excel) и припрема презентацију резултата
5	– Презентација резултата анкете	Групе приказују резултате свог истраживања (таблични приказ резултата обраде питања из анкете, процентуалну расподелу, графички приказ, израчунавање средње вредности, медијане и мода), тумаче добијене резултате и изводе закључке

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Саставни део процеса развоја математичких знања у свим фазама наставе је и праћење и процењивање степена остварености исхода, које треба да обезбеди што поузданије сагледавање развоја и напредовања ученика. Тај процес започети иницијалном проценом нивоа на коме се ученик налази. Прикупљање информација из различитих извора (свакодневна посматрања, активност на часу, учествовање у разговору и дискусији, самосталан рад, рад у групи, тестови) помаже наставнику да сагледа постигнућа (развој и напредовање) ученика и степен остварености исхода. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а важно је ученике оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у учењу.

Назив предмета	БИОЛОГИЈА
Циљ	Циљ учења Биологије је да ученик, изучавањем биолошких процеса и живих бића у интеракцији са животном средином, разуме значај биолошке разноврсности и потребу за одрживим развојем и развије одговоран однос према себи и природи
Разред	седми
Годишњи фонд часова	72 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ ПРЕПОРУЧЕНИ
– прикупи и анализира податке о животним циклусима почевши од оплођења; – упореди бесполно и полно размножавање; – идентификује разлике између митозе и мејозе на основну промену броја хромозома и њихове улоге у развићу и репродукцији; – одреди однос између гена и хромозома и основну улогу генетичког материјала у ћелији; – шематски прикаже наслеђивање пола и других особина према првом Менделовом правилу; – одреди положај организма на дрвету живота на основу прикупљених и анализираних информација о његовој грађи; – упореди организме на различитим позицијама на „дрвету живота” према начину на који обављају животне процесе; – користи микроскоп за посматрање грађе гљива, биљних и животињских ткива; – разврста организме према задатим критеријумима применом дихотомних кључева; – повеже принципе систематике са филогенијом и еволуцијом на основу данашњих и изумрлих врста – фосила; – идентификује основне односе у биоценози на задатим примерима; – илуструје примерима однос између еколошких фактора и ефеката природне селекције; – упореди прикупљене податке о изабраној врсти и њеној бројности на различитим стаништима; – повеже утицај абиотичких чинилаца у одређеној животnoj области – биому са животним формама које га насељавају; – анализира разлику између сличности и сродности организама на примерима конвергенције и дивергенције; – идентификује трофички ниво организма у мрежи исхране; – предложи акције заштите биодиверзитета и учествује у њима; – анализира задати јеловник са аспекта уравнотежене и разноврсне исхране; – идентификује поремећаје исхране на основу типичних симптома (гојазност, анорексија, булимја); – планира време за рад, одмор и рекреацију; – доведе у везу измењено понашање људи са коришћењем психоактивних супстанци; – аргументује предности вакцинације; – примени поступке збрињавања лакших облика крварења; – расправља о различитости међу људима са аспекта генетичке варијабилности, толеранције и прихватања различитости	НАСЛЕЂИВАЊЕ И ЕВОЛУЦИЈА	Улога и значај једра у метаболизму ћелије Деоба ћелије (хромозом, настајање телесних и полних ћелија) ДНК и појам гена (алел, генотип, фенотип) Прво Менделово правило, крвне групе, трансфузија и трансплантација Наслеђивање пола Наследне болести Животни циклуси биљака и животиња Смена генерација Једнополни и двополни организми Значај и улога полног размножавања
	ЈЕДИНСТВО ГРАЂЕ И ФУНКЦИЈЕ КАО ОСНОВА ЖИВОТА	Основни принципи организације живих бића Појам симетрије – типични примери код једноћелијских и вишећелијских организама; биолошки значај Симетрија, цефализација и сегментација код животиња Присуство/одсуство биљних органа, (симетрија и сегментација код биљака) Ћелије са специфичном функцијом: мишићне, крвне, нервне, ћелије затварачице Грађа и улога ткива, органа, органских система и значај за функционисање организма Компаративни преглед грађе главних група биљака, гљива и животиња – сличности и разлике у обављању основних животних процеса на методски одабраним представницима
	ПОРЕКЛО И РАЗНОВРСНОСТ ЖИВОТА	Основни принципи систематике (Карл Лине, биномна номенклатура) Приказ разноврсности живота кроз основне систематске категорије до нивоа кола и класе Докази еволуције, фосили и тумачење филогенетских низова (предачке и потомачке форме, прелазни фосили)
	ЖИВОТ У ЕКОСИСТЕМУ	Састав и структура популација Популациона динамика (природни прираштај и миграције) Абиотички фактори и биотички односи као чиниоци природне селекције (адаптације) Мреже исхране Животне области Конвергенција и дивергенција животних форми Заштита природе Заштита биодиверзитета

	ЧОВЕК И ЗДРАВЉЕ	Примери наследних болести Особине и грађа вируса Болести изазване вирусима Имунитет, вакцине Пулс и крвни притисак Прва помоћ: повреде крвних судова (практичан рад) Принципи уравнотежене исхране и поремећаји у исхрани Значај правилног чувања, припреме и хигијене намирница; тро- вање храном Промене у адолесценцији Здрави стилови живота (сан, кондиција, итд) Последице болести зависности – наркоманија

Кључни појмови садржаја: правила наслеђивања особина, принципи грађе и функције, систематика, докази еволуције, структура популације, адаптације, мреже исхране, вируси, уравнотежена исхрана, прва помоћ, адолесценција, животне области, заштита биодиверзитета.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм Биологије за седми разред је део спиралног програма Биологије за основну школу и оријентисан је на достизање исхода.

Спирални програм подразумева да у сваком разреду из сваке области ученик усваја мању количину информација, до којих долази самостално уз подршку наставника. У сваком наредном разреду количина информација – знања се по мало повећава, при чему се ново знање повезује са знањем и искуством стеченим у претходним разредима и знањем стеченим неформалним образовањем, уз постепено подизање захтева. На тај начин се знања постепено проширују и продубљују, односно граде.

Исходи су искази о томе шта ученици умеју да ураде на основу знања која су стекли учећи биологију и друге предмете. Исходи се односе на пет области предмета: *наслеђивање и еволуција, јединство грађе и функције као основа живота, порекло и разноврсност живота, живот у екосистему и човек и здравље*. (Исходи за шесту област посматрање, мерење и експеримент у биологији су распоређени у претходних пет, сходно планираним активностима.)

Достизање исхода води развоју предметних, свих кључних и општих међупредметних компетенција и остваривању образовних стандарда. Исходи не прописују структуру, садржаје и организацију наставе, као ни критеријуме и начин вредновања ученичких постигнућа. За израду исхода коришћена је Блумова таксономија. Исходи су формулисани на нивоу примене као минимуму.

Важна карактеристика наставе усмерене на остваривање исхода је да је настава усмерена на учење у школи. Ученик треба да учи:

- *смислено*: повезивањем оног што учи са оним што зна и са ситуацијама из живота; повезивањем оног што учи са оним што је учио из биологије и других предмета;
- *проблемски*: самосталним прикупљањем и анализирањем података и информација; постављањем релевантних питања себи и другима; развијањем плана решавања задатог проблема;
- *дивергентно*: предлагањем нових решења; смишљањем нових примера; повезивањем садржаја у нове целине;
- *критички*: поређењем важности појединих чињеница и података; смишљањем аргумената;
- *кооперативно*: кроз сарадњу са наставником и другим ученицима; кроз дискусију и размену мишљења; уважавајући аргументе саговорника.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује дати програм према потребама конкретних одељења имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика, уџбенике и друге наставне материјале које ће користити, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже, ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи-глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Потребно је да наставник за сваку наставну јединицу, у фази планирања и писања припреме за час, у односу на одабрани исход, дефинише исходе специфич-

не за дату наставну јединицу. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. У фази планирања наставе и учења веома је важно имати у виду да је уџбеник наставно средство и да он не одређује садржаје предмета. Зато је потребно садржајима дати у уџбенику приступити селективно и у односу на предвиђене исходе које треба достићи. Поред уџбеника, као једног од извора знања, на наставнику је да ученицима омогући увид и искуство коришћења и других извора сазнавања као нпр. сајтове релевантних институција, писану научно популарну литературу, мапе, шеме, енциклопедије... Препорука је да наставник планира и припрема наставу самостално и у сарадњи са колегама због успостављања корелација међу предметима (нпр. представљање група организама Веновим дијаграмима, одређивање климатских услова у зависности од географског положаја, писање есеја, тј. приказ података /малих истраживања на матерњем и страном језику који уче, цртање итд.).

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У остваривању наставе потребно је подстицати радозналост, аргументовање, креативност, рефлексивност, истрајност, одговорност, аутономно мишљење, сарадњу, једнакост међу половима, уважавање и прихватање различитости. Препоручује се максимално коришћење ИКТ решења јер се могу превазићи материјална, просторна и друга ограничења (платформе за групни рад нпр. Pbworks, платформа Moodle, сарадња у „облаку” као Гугл, Офис 365...; за јавне презентације могу се користити веб решења нпр. креирање сајтова, блогова – Weebly, Wordpress...; рачунарске симулације као нпр. <https://phet.colorado.edu/sr/> и апликације за андроид уређаје; домаћи и међународни сајтови и портали, нпр. www.cpn.rs, www.scientix.eu, www.go-lab-project.eu, www.scienceinschool.org, www.science-on-stage.eu и други).

Током рада ученици би требало да користе лабораторијски прибор (пинцете, капаљке, лабораторијске чаше, сахатно стакло и сл.) и опрему за теренски рад у мери у којој је школа опремљена. У случају да прибор не постоји, може се надоместити предметима за свакодневну употребу (пинцете, капалице са флашице за лек...). Табеларно и графичко приказивање резултата, са обавезним извођењем закључака, би требало практиковати увек када се прикупљају подаци. Препорука је да се ИКТ користи за прикупљање, обраду података и представљање резултата истраживања или огледа, када се ученици оспособе за њено коришћење на часовима предмета Информатика и рачунарство и Техника и технологија.

У настави оријентисаној на постизање исхода користе се активни начини учења, као што је комбинација програмиране наставе (програмиран материјал многи наставници остављају на друштвеним мрежама или сајтовима школа, па се њихови ученици служе њима и уче темпом који им одговара) и проблемске наставе (на часу ученици, користећи стечена знања, решавају проблем који наставник формулише) или учење путем открића (наставник инструкцијама усмерава ученике који самостално истражују, структуришу чињенице и извлаче закључке; тако сами упознају стратегије учења и методе решавања проблема, што омогућава развој унутрашње мотивације, дивергентног мишљења, које отвара нове

идеје и могућа решења проблема). На интернету, коришћењем речи *WebQuest*, *project-based learning*, *thematic units*, могу се наћи примери који се, уз прилагођавање условима рада, могу користити.

Да би сви ученици достигли предвиђене исходе, потребно је да наставник упозна специфичности начина учења својих ученика и да према њима планира и прилагођава наставне активности.

Област: Наслеђивање и еволуција

У остављавању исхода *увиђа везу између гена и хромозома и основну улогу генетичког материјала у ћелији*, треба повезати знања ученика о појмовима гена и ДНК и њиховом положају у ћелији прокариота и еукариота. У овом разреду треба увести појам хромозома, (од чега се састоје, како изгледају у деоби и ван ње, улога хромозома у контроли метаболизма ћелије, при чему је појам метаболизма познат из претходног разреда). На примеру људског кариограма, објаснити парове хромозома и да хромозоми једног пара се називају хомологни хромозоми (навести њихово порекло – од оца и мајке). Последњи пар хромозома на кариограму чине полни хромозоми и да су код жена исти а код мушкараца различити. Остали хромозоми, осим полних, се називају телесни.

У остваривању исхода *идентификује разлике митозе и мејозе на основу промене броја хромозома и њихове улоге у развићу и репродукцији* је најприкладније користити моделе деоба које ученици могу самостално да направе (<https://www.youtube.com/watch?v=SdZfa5HyEUUs>). На основу модела ученик може да опише ток сваке деобе, да их упореди и да направи табелу разлика митозе и мејозе (расподела наследног материјала, генетичка различитост и број ћелија које настају по завршетку деобе). Приликом описа ћелијских деоба не треба наводити имена појединачних фаза у деобама, већ је потребно фокусирати се на сам процес и његов резултат. Модел може да прикаже чак и комбиновање хромозома на почетку мејозе (што је важно за разумевање стварања разноврсних комбинација гена код потомака као извора варијабилности), што је суштински значај мејозе (и полног размножавања).

У остваривању исхода *разматра предности и недостатке бесполог у односу на полно размножавање*, важно је надовезати садржај о размножавању на садржај који се односи на ћелијске деобе. Бесподно размножавање треба повезати са митозом и настанком идентичних ћелија, због чега су и потомци генетички идентични свом једином родитељу. Потребно је дати примере бесполог размножавања код биљака и животиња. Полно размножавање треба повезати са мејозом, деобом у којој настају гамети, чијим спајањем ће се гени родитеља искомбиновати, у јединствену комбинацију коју свака јединка (настала полным размножавањем) носи. Ученици би требало да на примерима уоче предности и недостатке бесполог размножавања. На пример, у случају гајења биљних култура је боље да нема варијација, јер се гаје на одређеним местима за која биљке морају бити добро адаптиране, али у случају промене услова средине све јединке би биле елиминисане.

Варијабилност која се постиже полным размножавањем, треба повезати са еволуционим механизмом – природном селекцијом и са еволуционим предностима које има популација организама која је генетички разноврсна, у смислу већег потенцијала за адаптирање на промене у животној средини. То се може односити, на пример, на отпорност према новим болестима.

У остваривању исхода *прикупља и анализира податке о животним циклусима почевши од оплођења* треба се надовезати на процес настајања гамета у мејози, чиме се количина наследног материјала преполови, а оплођењем се поново успоставља диплоидност код организама. Ток развића вишећелијских организама треба објаснити на моделу човека, а ученици самосталним истраживањем треба да дођу до података о животним циклусима животиња из непосредног окружења или да анализирају податке сакупљене на интернету (веза са области *Јединство грађе и функције као основа живота*).

У остваривању исхода *шематски прикаже наслеђивање пола и других особина према првом Менделовом правилу* потребно је објаснити појам генског алела и дати примере на особинама које се алтернативно испољавају у којима су алели или доминантни или рецесивни (слободна ушна ресица, способност кружног савијања језика).

Објаснити појам генотипа кроз постојање два алела за један ген (генски локус) на хомологним хромозомима (један наслеђен од маме, други од тате), а фенотипа на видљивим особинама организама.

Треба дати шему наслеђивања неке особине (светле очи/тамне очи) у једној генерацији и на њој објаснити Менделово правило (Правило растављања и слободног комбиновања на једном генском локусу). За анализу резултата користити знања о пропорцијама из математике. Сличном шемом се може приказати и наслеђивање пола, кроз комбинацију полних хромозома који се налазе у јајној ћелији и сперматозоиду приликом оплођења.

Као примере промена стања организма или наследних болести могу се навести болести које зависе: само од наслеђених гена (срасли прсти, једна врста патуљастог раста), од наслеђених гена и начина живота (дијабетес), оне које су везане за полне хромозоме (хемофилија), болести које су одређене већим бројем гена и такође зависне од начина живота (шизофренија), или су последица промене у броју хромозома (Даунов синдром).

Препоручен број часова је 8, по 3 за обраду и утврђивање и 2 за вежбе.

Област: Јединство грађе и функције као основа живота

За достизање исхода: *одреди положај организма на дрвету живота на основу прикупљених информација о његовој грађи, пореди организме на различитим позицијама на „дрвету живота” према начину на који обављају животне процесе, користи микроскоп за посматрање грађе гљива, биљних и животињских ткива*, акценат треба да буде на ученичком истраживању основних принципа организације живих бића и значају ткива, органа и органских система и за функционисање организма. Симетричност тела треба обрадити као особину која се јавља у свим групама живих организама (једноћелијских и вишећелијских), са типичним примерима радијалне (зрачне), билатералне (двобочне) симетрије, и асиметрије. Код обраде симетрије/асиметрије једноћелијских организама користити примере познатих врста које су обрађиване у претходним разредима. Посебну пажњу треба обратити на појаву симетрије/асиметрије код биљака (симетрија цвета, листа...), као и на облике симетрије код животиња, како би се разумео значај симетрије тела за живот у воденој и копненој средини. Цефализацију код животиња (овај стручни појам не треба користити) би требало описати као груписање главних органа за пријем и спровођење информација у предњем делу тела, јер овај део тела први ступа у контакт са спољашњом средином (краћи пут/бржа реакција). Сегментираност тела треба обрадити на типичним, методски одабраним примерима биљака и животиња, са нагласком на биолошки значај појве сегментације за живот у воденој и копненој средини. Важно је да ученик кроз вежбање на различитим примерима што више самостално успоставља везу између типа симетрије и начина живота (брзина, покретљивост...) одређене јединке у датим условима спољашње средине. Тип симетрије, присуство/одсуство цефализације, као и присуство/тип сегментације треба такође користити и као важан критеријум за разврставање организама применом дихотомних кључева у оквиру области *Порекло и разноврсност живог света*. Појам телесне дупље, као и (ембрионалних) телесних слојева не треба помињати, јер ученици немају довољно знања о развићу на овом узрасту. Код обраде ткива треба се бавити морфологијом (изгледом) појединих типова ћелија и њихове улоге, док ће њихова детаљнија унутрашња грађа бити обрађивана у наредном разреду. Такође, у оквиру одговарајућих наставних јединица, треба обрадити и ћелије са специфичним функцијама, нпр. мишићне, крвне, нервне, ћелије затварачице и др. За изучавање грађе ћелија и ткива треба користити школски микроскоп. У складу са могућностима, потребно је фаворизовати индивидуални ангажман ученика у изради микроскопских препарата и микроскопирању.

Главне групе једноћелијских еукариотских организама треба обрадити кроз упоредни преглед грађе и сличности/разлике основних животних функција код једноћелијске алге, амебе, бичара, трепљара. Не ићи у детаљније систематске поделе у оквиру групе Протиста.

Паралелно са компаративним прегледом грађе на методски одабраним представницима који су познати ученицима из ранијег

образовања или непосредног окружења, треба обрадити и сличности и разлике у грађи и обављању основних животних процеса главних група биљака, гљива и животиња. Сличности и разлике у грађи ткива и органа значајних за обављање основних вегетативних процеса (исхране, дисања и излучивања) биљака обрадити паралелно, тј. компаративним прегледом грађе методски одабраних представника (вишећелијска алга, маховина, папрат, голосеменица, скривеносеменица). При обради теме транспорта воде и супстанци кроз биљку, обрадити и појам ћелија затварачица, као пример ћелија са специфичном функцијом у биљци. Сличности и разлике у грађи репродуктивних органа и размножавању биљака такође обрадити на методски одабраним представницима (вишећелијска алга, маховина, папрат, голосеменица, скривеносеменица) и повезати са значајем и улогом полног размножавања код биљака (исходи из области *Наслеђивање и еволуција*). Овде се може обрадити и тема животни циклуси биљака (такође из области *Наслеђивање и еволуција*), без улажења у детаље смене генерација сваке појединачне групе биљака. Потребно је ставити акценат на биолошки значај разноврсности цвета и цвасти у функцији размножавања (без детаљнијег улажења у типове цвасти): једнополни и двополни цветови и цвасти, симетрија, боја, мирис, нектар, анатомија цвета у функцији опрашивања итд. Раст биљака (нагласити да је заснован на митотичким деобама, које су обрађиване у оквиру области *Наслеђивање и еволуција*) треба обрадити на примерима код вишећелијске алге, зеластих и дрвенастих биљке). Изучавање покретљивости (покрета) биљака, као једне од заједничких особина живих бића по могућности обрадити кроз огледе, наслањајући се на већ познате примере помињане у претходним разредима у оквиру обраде међусобних утицаја живих бића и животне средине, или на новим примерима из сопственог окружења.

Компаративни преглед грађе и функције животиња треба реализовати кроз обраду на методски одабраним представницима, који су од раније били познати ученицима: 1) Заштита тела (кроз упоредни преглед грађе и функције телесног покривача (интегумент, кожа) на методски одабраним представницима главних група животиња. Овде се могу обрадити и неке ћелије са специфичном функцијом, нпр. жарне ћелије. 2) Потпора и покретљивост – упоредни преглед телесних структура које обезбеђују потпору и покретљивост главних група животиња на методски одабраним представницима. Обрадити спољашњи и унутрашњи скелет животиња. Поменути да код животиња (нарочито оних без присуства чврстог скелета) и течност у телу може играти улогу скелета (хидроскелет). Обрадити мишићне ћелије као ћелије са специфичном функцијом, као својим радом делују на скелет, односно заједно са скелетом омогућавају покретљивост појединих делова тела/целог организма. 3) Пријем дражи и реаговање на дражи обрадити на посебним часовима, кроз упоредни преглед главних чула и упоредни преглед нервног система на методски одабраним представницима главних група животиња. При обради нервног система треба обрадити ћелије са специфичном грађом и функцијом – нервне ћелије, које омогућавају реаговање на дражи из спољашње и унутрашње средине. Такође, ученицима скренути пажњу да се код већине група животиња врши груписање нервних ћелија у појединим деловима тела (ганглије, мозак – повезати са предностима оваквог груписања и са цефализацијом), док се ређе појединачне нервне ћелије повезују у мреже (нпр. код медузе, што има везе са симетријом). 3) Обезбеђивање енергије за организам – врши се захваљујући исхрани и дисању. Иако се, због обимности, исхрана и дисање обрађују на посебним часовима, треба нагласити њихову нераскидиву улогу у обезбеђивању енергије за све животне функције. Кроз упоредни преглед треба обрадити разноврсност грађе органа за варење главних група животиња, у односу на њихов начин исхране (нпр. дужина црева код типичног карнивора/хербивора/омнивора, грађа кљуна, вољка и бубац, слепо црево...). Органе за дисање обрадити на типичним примерима водених и копнених животиња, као и кроз израду различитих модела/шема/стрипа... 4) Транспорт супстанци кроз тело приказати кроз упоредни преглед грађе и функције система органа за циркулацију главних група животиња, на методски одабраним представницима. Напоменути да

и спољашња средина (вода) може бити у функцији транспортног медијума, као и да постоје посебне телесне течности (крв, лимфа, хемолимфа). Потребно је поменути постојање отвореног и затвореног транспортног система, као и да у оквиру затвореног транспортног система циркулише течно ткиво – крв са крвним ћелијама, које имају одређене специфичне функције. Нагласити да се управо на крвним ћелијама налазе фактори важни за одређивање крвних група, које ученици треба да савладају кроз вежбања о наслеђивању АВО система крвних група. Осврнути се на значај поклапања крвних група при трансфузији и трансплантацији (веза са *Наслеђивање и еволуција*). У оквиру обраде затвореног транспортног (крвног) система кичмењака (човека) кроз практичне вежбе обрадити пулс и крвни притисак, као и демонстрацију/вежбу пружања прве помоћи у случају повреде крвних судова (из области *Човек и здравље*). 5) Излучивање треба обрадити кроз упоредни преглед грађе и функције органа за излучивање, у контексту живота у води/на копну (проблем/решење), главних група животиња, на методски одабраним представницима водених и копнених организама. 6) Размножавање треба обрадити кроз упоредни преглед начина размножавања главних група животиња на методски одабраним представницима, са примерима животиња одвојених полова и хермафродита. Треба обрадити значај и улогу полног размножавања и поређење животних циклуса (потпуно и непотпуно развиће, спољашње и унутрашње оплођење, појам ларве) само на примерима инсеката и водоземаца (веза са оквиру области *Наслеђивање и еволуција*). Не треба обрађивати ендокрини систем, пошто ће његова грађа и функције бити обрађена у наредном разреду.

Компаративни преглед грађе главних група гљива: плесни, квасци, печурке треба обрадити кроз преглед сличности и разлика у обављању основних животних процеса на методски одабраним представницима. Са гљивама треба обрадити и лишајеве, као пример обострано корисне заједнице организама (нпр. једноћелијске алге и гљиве). Ученици би могли да буду укључени у реализацију мини истраживачког пројекта *Гљиве и лишајеви мога краја*. Препоручује се истраживање у непосредном окружењу и одређивање типичних врста гљива и лишајева уз употребу једноставних кључева и прављење забелешки на терену (веза са остваривањем исхода из области *Порекло и разноврсност живог света*). Ове активности треба изводити искључиво уз присуство наставника, као и родитеља – волонтера. Потребно је упозорити ученике да кидање и брање јединки није дозвољено због заштите диверзитета и сигурности ученика. Компаративни преглед главних група гљива може се повезати и са облашћу *Човек и здравље*, у оквиру обраде *Значај правилног чувања, припреме и хигијене намирница; тровање храном*. Уколико се приликом обраде теме о гљивама планира демонстрација/посматрање плесни (у петри шољи, на хлебу и сл.), обратити пажњу да ли у одељењу има ученика који могу бити алергични на ове агенсе.

Уз одговарајуће примере упоредне грађе главних група биљака, гљива и животиња треба увести појмове конвергенције и дивергенције, као везу са исходима из области *Живот у екосистему*.

Препоручени број часова за реализацију ове области је 31:13 часова за обраду, 10 за утврђивања, 5 за вежбе и 1 за обраду са вежбама, и 2 за утврђивање са вежбама.

Област: Порекло и разноврсност живог света

У достизању исхода *разврста организме према задатим критеријумима применом дихотомних кључева и повеже принципе систематике са филогенијом и еволуцијом на основу данашњих и изумрлих врста – фосила* неопходно је ослањати се на област *Јединство грађе и функције*, будући да ученици треба да се баве системом класификације живих бића, који је заснован на еволуционом пореклу, односно сличностима и разликама између припадника различитих таксономских група. Увод у систематику би требало засновати на приказу основних принципа систематике, навођењем основних систематских категорија, као и спомињањем биномне номенклатуре (иако деца у овом узрасту не треба да уче латинска имена). На основу биномне номенклатуре може се демонстрирати принцип – врсте унутар једног рода, а затим се по истом принципу може појаснити припадност родова једној фами-

лији, фамилија реду, итд. Крупну слику разноврсности живота, на нивоу кола и класе, треба представити дрветом живота. Имајући у виду да су ученици са дрветом живота упознати у ранијим разредима, увођење употребе дихотомних кључева може се засновати на ранијим знањима (кроз вежбу). На пример, критеријум „има/нема једро“ је прва дихотомија коју могу да уоче на дрвету живота (прокариоти-еукариоти), затим, „једноћеличност/вишећеличност“ (код еукариота), „аутотрофија/хетеротрофија“ (код еукариота – алге, биљке, гљиве, животиње), „има/нема диференцирана ткива“ (код еукариота), „тип симетрије“ (код еукариота), итд.

Знања из упоредне грађе/телесне организације главних група биљака, гљива и животиња (из области *Јединство грађе и функције*), треба да представљају основ за разврставање организама према задатим критеријумима, применом дихотомних кључева, након обраде сваке од ових група. Дакле, систематику треба обрадити мање детаљно, а инсистирати на правилима примене, односно практичној примени дихотоног кључа, чиме би ученици, након демонстрације одговарајућих примера од стране наставника, били оспособљени да сами разврставају жива бића и на основу задатих критеријума одреде њихову позицију на дрвету живота. На пример, ученици могу кроз вежбу на часу да групишу организме приказане на фотографијама, према задатим критеријумима (до нивоа кола/класе). Груписање треба да иде само до нивоа главних група уз истацање карактеристика на основу којих ће ученик моћи да неки организам из сопственог окружења (нпр. паука, птицу, инсекта, голосеменицу, скривеносеменицу...) сврста у одређену групу. Будући да би обрада систематике унутар сваке групе требало да укључује активно учешће ученика под вођством наставника, ови часови представљају и обраду и вежбе. У оквиру ових часова треба представити и примере конвергенције (на супрот дивергенције), као очигледно одступање од принципа „сличност = сродност“ (нпр. крила инсеката и крила кичмењака, пераја китова и риба, млечике и кактуси, итд). Ове теме надовезују се на стечено знање о адаптацијама.

Основне принципе систематике, кроз порекло и диверзификацију група организама од заједничког претка, треба илустровати приказом прелазних фосила. На овај начин, ученици ће стећи увид у променљивост живог света, као и у чињеницу да садашња флора и фауна, које могу проучавати и класификовати, представљају резултат еволуције живог света током милијарди година на планети Земљи. Другим речима, живи свет пре више милиона година није изгледао као данас, нити живи свет пре 500 милиона година, итд. Ова знања су важна и за сагледавање будућности биодиверзитета на Земљи – последица антропогеног деловања, климатских промена, тектонских промена, и других процеса.

Област: Живот у екосистему

За достизање исхода ове области акценат је на односима организама у биосфери и популацијама (природни прираштај и миграције) и еколошким факторима као факторима природне селекције.

У достизању исхода *пореди прикупљене податке о изабраној врсти и њеној бројности на различитим стаништима*, препорука је да се користе теренска истраживања у паровима/групи. Ученици треба да прикупе податке о различитим врстама које живе на различитим стаништима. Није непоходно да знају назив врсте, довољно је да их разликују (пар/група прикупља податке о једној врсти). Податке могу да представе графички нпр. зависност бројности од неког еколошког фактора (рецимо осветљености). Иако на станишту делује комплекс фактора, треба изабрати онај који је у том тренутку ограничавајући. Сумирањем резултата свих парова/група ученици стичу целовиту слику о утицају одређеног еколошког фактора на бројност различитих врста.

Исход – *илуструје примерима однос између еколошких фактора и ефеката природне селекције* се ослања на област *Наслеђивање и еволуција*. Знања о еколошким факторима треба да повежу са природном селекцијом. Посебну пажњу треба обратити на везу грађе опрашивача (не само инсеката) и грађе цветова. На пример дужина кљуна колибрија је у вези са „дубином“ на којој се налази нектар, облик цвета орхидеје изгледом и мирисом подсећа на жен-

ку бумбара, формирање цвасти повећава могућност опрашивања, облик кљуна зеба зависи од доступне хране... Деловање абиотичких фактора се може илустровати на примеру кактуса: адаптације на високе температуре и малу, неравномерно распоређену количину падавина.

Исход – *идентификује трофички ниво организма у мрежи исхране* представља проширивање и продубљивање знања о трофичким односима и ланцима исхране. Обрада треба да буде праћена радионичарским, односно групним радом, нпр. од ланаца исхране ученици треба да направе мреже или обрнуто, на основу задатог текста који описује биосфери треба да направе мреже исхране и слично. Не препоручује се обрада кружења супстанце и преноса енергије.

За достизање исхода *повезује утицај абиотичких чинилаца у одређеној животној области – биому са животним формама које га насељавају* потребно је обрадити комплекс еколошких фактора који одређују распрострањење 8 основних животних области на копну (тундре, тајге, лишћарске листопадне шуме, медитеранске шуме и макије, саване, кишне тропске шуме степе, пустиње) и обрадити комплекс еколошких фактора који одређују услове живота у воденим биомима (морима и океанима). Препорука је да час утврђивања буде истовремено и вежба. Ученицима се могу понудити слике организама које треба да групишу по задатим критеријумима и повежу како еколошки фактори делују на животну форму, на пример мајмуни који насељавају кишне тропске шуме имају дуг реп који им служи за прихватање, животиње које живе у хладним пределима морају имати скраћене периферне делове како не би одавали превише топлоте...

Исход – *на примерима конвергенције и дивергенције анализира разлику између сличности и сродности организама* је у вези са исходом области *Порекло и разноврсност и Наслеђивање и еволуција*. Ученици се могу и у оквиру тих тема упознати са појмовима конвергенције и дивергенције, а на карактеристичним примерима увиде да сличност не подразумева увек и сродност и обрнуто.

Грађа органа за варење/начин исхране може се повезати са актерима ланаца исхране/ мреже исхране. Слично је и са подударношћу грађе опрашивача и цветова, у оквиру исте области. Препорука је да ученици самостално траже примере конвергенције и дивергенције а да им се понуде материјали са упоредним прегледом биљних органа, упоредним прегледом скелета кичмењака, крила инсеката и крила кичмењака и слично. Дobar пример је разноврсност грађе глодара у зависности од станишта (слепо куче, дабар, капибара...).

За достизање исхода *предлаже акције заштите биодиверзитета и учествује у њима*, на основу позитивних примера деловања човека на животну средину, ученици треба да осмисле предлоге (који се односе на стање у свих 8 копнених животних области, као и у воденим биомима), уз напомену да није свака акција истовремено и добра акција. Пре планирања акција препорука је да се ученици упознају са примерима уништавања кишних тропских шума где је често видљив само губитак кисеоника а не и губитак врста и чињеница да се ове шуме много теже обнављају од неких других екосистема, да истраже како прехранбени производ Нутела уништава лемури (веза употребе палминог уља у производњи прехранбених производа и претварање станишта лемура у плантаже палми).

Ученицима се могу дати задаци да израчунају колико пластике поједу животиње или колико угљен-диоксида емитује један аутомобил са возачем а колико аутобус пун путника. Једна од активности може бити пројекат Планета инсеката у оквиру кога ученици могу да истраже биодиверзитет инсеката, угроженост опрашивача и значај инсеката за екосистеме.

Препоручени број часова је 11:4 часа за обраду, 4 (6) за вежбе и 3 за утврђивање и систематизацију. Као и у другим областима подразумева се да ученици активно уче уз усмеравање (вођење) од стране наставника и да су часови обраде или утврђивања истовремено и вежбе.

Област: Човек и здравље

За достизање исхода *аргументује предности вакцинације* требало би обрадити особине и грађу вируса, као и начине пре-

ношења и превенције најчешћих вирусних болести. Пожељно је да то буду болести против којих постоји вакцина, било да су у обавезном или у препорученом програму имунизације. Истовремено, то је прилика да се ученици подсети путева преношења и начина превенције најчешћих бактеријских болести (6. разред). При обради имунитета и вакцинације требало би се задржати на основном објашњењу настанка имунитета без дубљег залажења у механизме настанка антитела (једна врста белих крвних зрнаца учествује у стварању имунитета, повезати са раније обрађиваним ћелијама крви у *Јединство грађе и функције*). Наставник би требало да на једноставан начин ученицима објасни разлике између урођеног/стеченог и пасивног/активног имунитета, као и да пасивни вештачки имунитет обради на информативном нивоу. Током објашњавања значаја вакцина пожељно је користити званичне статистичке податке и упутити ученике где те податке могу и сами да пронађу (Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут“, Удружење педијатара Србије...).

Током обраде правила чувања и припремања намирница наставник би требало да упуту ученике да повежу сазнања са оним што им је познато о бактеријама (6. разред) и гљивама (раније, током 7. разреда). Током увежбавања анализирања задатог јеловника са аспекта уравнотежене и разноврсне исхране ученици ће допунити знања о правилној исхрани стечена у 5. разреду, делом у настави биологије, а делом кроз предмет Физичко и здравствено васпитање. Када ученици стекну знања о поремећајима исхране, моћи ће, у складу са тим, да процене сопствене животне навике. Стицање умења прављења плана дневних и недељних активности које ће посветити раду, одмору и рекреацији, а које се може обрађивати и кроз вршњачку едукацију, допринеће бољем оцењивању сопствених животних навика. (Биолошки смисао адолесценције треба обрадити уз подсезање на промене кроз које пролази човек током одрастања, разлике међу људима у погледу изгледа, понашања. Отворена дискусија са ученицима у којем они излажу своје мишљење, ставове и животну искуство, могао би бити један од начина обраде градива.)

Потребно је да ученик зна да коришћење психоактивних супстанци доводи до физичке и психичке зависности, у којој мери је то штетно за појединца, породицу и друштво, као и да зна коме се треба обратити за помоћ и лечење од зависности. Могући начини за достизање исхода *доведе у везу измењено понашање људи са коришћењем психоактивних супстанци* су смитовање едукативних филмова, позивање бившег наркомана да исприча своје животне искуство или да ученици направе кратке драматизације/скечеве на ову тему.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У настави оријентисаној ка достизању исхода прате се и вреднују процес наставе и учења, постигнућа ученика (продукти учења) и сопствени рад. Наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици партиципирају, како прикупљају податке, како аргументују, евалуирају, документују итд.

Да би вредновање било објективно и у функцији учења, потребно је ускладити нивое исхода и начине оцењивања,

Ниво исхода	Одговарајући начин оцењивања
Памћење (навести, препознати, идентификовати)	Објективни тестови са допуњавањем кратких одговора, задаци са означавањем, задаци вишеструког избора, спаривање појмова
Разумевање (навести пример, упоредити, објаснити, препричати)	Дискусија на часу, мапе појмова, проблемски задаци, есеји
Примена (употребити, спровести, демонстрирати)	Лабораторијске вежбе, проблемски задаци, симулације

Анализирање (систематизовати, приписати, разликовати)	Дебате, истраживачки радови, есеји, студије случаја, решавање проблема
Евалуирање (проценити, критиковати, проверити)	Дневници рада ученика, студије случаја, критички прикази, проблемски задаци
Креирање (поставити хипотезу, конструисати, планирати)	Експерименти, истраживачки пројекти

као и оцењивање са његовом сврхом:

Сврха оцењивања	Могућа средства оцењивања
Оцењивање наученог (сумативно)	Тестови, писмене вежбе, извештаји, усмено испитивање, есеји
Оцењивање за учење (формативно)	Посматрање, контролне вежбе, дневници рада ученика, самоевалуација, вршњачко оцењивање, практичне вежбе

За сумативно оцењивање знања и вештина научног истраживања ученици би требало да решавају задатке који садрже неке аспекте истраживачког рада, да садрже новине тако да ученици могу да примене стечена знања и вештине, а не само да се присете информација и процедура које су запамтили, да садрже захтеве за предвиђањем, планирањем, реализацијом неког истраживања и интерпретацијом задатих података. У вредновању наученог, поред усменог испитивања, најчешће се користе тестови знања. На интернету, коришћењем кључних речи *outcome assessment (testing, forms, descriptive/numerical)*, могу се наћи различити инструменти за оцењивање и праћење.

У формативном вредновању наставник би требало да промовише групни дијалог, користи питања да би генерисао податке из ђачких идеја, али и да помогне развој ђачких идеја, даје ученицима повратне информације, а повратне информације добијене од ученика користи да прилагоди подучавање, охрабрује ученике да оцењују квалитет свог рада. Избор инструмента за формативно вредновање зависи од врсте активности која се вреднује. Када је у питању нпр. практичан рад (тимски рад, пројектна настава, теренска настава и слично), може се применити чек листа у којој су приказани нивои постигнућа ученика са показатељима испуњености, а наставник треба да означи показатељ који одговара понашању ученика.

У процесу оцењивања добро је користити портфолио (збирка докумената и евиденција о процесу и продукцима рада ученика, уз коментаре и препоруке) као извор података и показатеља о напредовању ученика. Предности коришћења портфолија су вишеструке: омогућава континуирано и систематско праћење напредовања, подстиче развој ученика, представља увид у праћење различитих аспеката учења и развоја, представља подршку у оспособљавању ученика за самопроцену, пружа прецизнији и поузданији увид у различите области постигнућа (јаке и слабе стране) ученика.

Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење. Ако наставник са ученицима договори показатеље на основу којих сви могу да прате напредак у учењу, а који су у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*, ученици се уче да размишљају о квалитету свог рада и о томе шта треба да предузму да би свој рад унапредили. Оцењивање тако постаје инструмент за напредовање у учењу. На основу резултата праћења и вредновања, заједно са ученицима треба планирати процес учења и бирати погодне стратегије учења.

Важно је да наставник континуирано прати и вреднује, осим постигнућа ученика и процес наставе и учења, себе и сопствени рад. Све што се покаже добрим и корисним наставник ће користити и даље у својој наставној пракси, а све што се покаже као недовољно ефикасно требало би унапредити.

Назив предмета	ХЕМИЈА
Циљ	Циљ учења Хемије је да ученик развије систем основних хемијских појмова и вештине за правилно руковање лабораторијским посуђем, прибором и супстанцама, да се оспособи за примену стеченог знања и вештина за решавање проблема у свакодневном животу и наставку образовања, да развије способности апстрактног и критичког мишљења, способности за сарадњу и тимски рад, и одговоран однос према себи, другима и животној средини
Разред	Седми
Годишњи фонд часова	72 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– идентификује и објашњава појмове који повезују хемију са другим наукама и различитим професијама, и принципима одрживог развоја; – правилно рукује лабораторијским посуђем, прибором и супстанцама, и показује одговоран однос према здрављу и животној средини; – експериментално појединачно и у групи испита, опише и објасни физичка и хемијска својства супстанци, и физичке и хемијске промене супстанци; – повезује физичка и хемијска својства супстанци са применом у свакодневном животу и различитим професијама; – налази потребне информације у различитим изворима користећи основну хемијску терминологију и симболику; – објашњава основну разлику између хемијских елемената и једињења, и препознаје примере хемијских елемената и једињења у свакодневном животу; – објашњава по чему се разликују чисте супстанце од смеша и илуструје то примерима; – разликује хомогене и хетерогене смеше, наводи примере из свакодневног живота и раздваја састојке смеша; – представља структуру атома, молекула и јона помоћу модела, хемијских симбола и формула; – повезује распоред електрона у атому елемента с положајем елемента у Периодном систему елемената и својствима елемента; – разликује хемијске елементе и једињења на основу хемијских симбола и формула; – разликује типове хемијских веза, препознаје тип хемијске везе у супстанцама и повезује са својствима тих супстанци; – објасни процес раствања супстанце и квантитативно значење растворљивости супстанце; – изводи израчунавања у вези с масеним процентним саставом раствора; – напише једначине хемијских реакција и објасни њихово квалитативно и квантитативно значење; – квантитативно тумачи хемијске симболе и формуле користећи појмове релативна атомска и молекулска маса, количина супстанце и моларна маса; – опише и објасни физичка и хемијска својства водоника и кисеоника; – разликује оксиде, киселине, хидроксиде и соли на основу хемијске формуле и назива, и опише основна својства ових класа једињења; – индикаторима испита и на pH скали процени киселост раствора; – тумачи ознаке са амбалаже супстанци/комерцијалних производа	ХЕМИЈА КАО ЕКСПЕРИМЕНТАЛНА НАУКА И ХЕМИЈА У СВЕТУ ОКО НАС	Предмет изучавања хемије Везе између хемије и других наука Примена хемије у различитим делатностима и свакодневном животу Супстанца Врсте супстанци: хемијски елементи, хемијска једињења и смеше Демонстрациони огледи: демонстрирање узорака елемената, једињења и смеша
	ХЕМИЈСКА ЛАБОРАТОРИЈА	Хемијска лабораторија и експеримент Лабораторијско посуђе и прибор Физичка и хемијска својства супстанци Физичке и хемијске промене супстанци Демонстрациони огледи: демонстрирање правилног руковања лабораторијским посуђем и прибором, и правилног извођења основних лабораторијских техника рада; испитивање физичких и хемијских својстава и промена супстанци Лабораторијска вежба I: основне лабораторијске технике рада: мешање, уситњавање и загревање супстанци Лабораторијска вежба II: физичка својства супстанци, мерење масе, запремине и температуре супстанце Лабораторијска вежба III: физичке и хемијске промене супстанци
	АТОМИ И ХЕМИЈСКИ ЕЛЕМЕНТИ	Атоми хемијских елемената Хемијски симболи Грађа атома: атомско језгро и електронски омотач Атомски и масени број, изотопи Распоред електрона по нивоима у атомима елемената Периодни систем елемената (ПСЕ), закон периодичности и веза између броја и распореда електрона по нивоима у атомима елемената и положаја елемената у ПСЕ Племенити гасови Својства и примена Демонстрациони огледи: формулисање претпоставке о честичној грађи супстанци Вежба IV: одређивање валентног нивоа и броја валентних електрона
	МОЛЕКУЛИ ЕЛЕМЕНАТА И ЈЕДИЊЕЊА, ЈОНИ И ЈОНСКА ЈЕДИЊЕЊА	Ковалентна веза: молекули елемената и молекули једињења Атомска и молекулска кристална решетка Јонска веза и јонска кристална решетка Валенца Хемијске формуле и називи Демонстрациони огледи: својства супстанци са ковалентном и јонском везом Лабораторијска вежба V: упоређивање својстава супстанци са јонском и супстанци са ковалентном везом
	ХОМОГЕНЕ И ХЕТЕРОГЕНЕ СМЕШЕ	Смеше: хомогене и хетерогене Раствори – хомогене смеше Раствавање и растворљивост Вода и ваздух – хомогене смеше у природи Масени процентни састав смеша Раздвајање састојака смеша: декантовање, цеђење и одвајање помоћу магнета Демонстрациони огледи: састав и својства смеша; раствори и њихова својства; растворљивост; незасићени, засићени и презасићени раствори; раздвајање састојака смеша Лабораторијска вежба VI: испитивање растворљивости супстанци Лабораторијска вежба VII: раздвајање састојака смеша: декантовање, цеђење и одвајање помоћу магнета
	ХЕМИЈСКЕ РЕАКЦИЈЕ И ХЕМИЈСКЕ ЈЕДНАЧИНЕ	Хемијске реакције Закон о одржању масе Хемијске једначине Демонстрациони огледи: мерење и упоређивање укупне масе супстанци пре и после хемијске реакције у отвореном и затвореном реакционом систему Вежба VIII: састављање једначина хемијских реакција
	ИЗРАЧУНАВАЊА У ХЕМИЈИ	Релативна атомска и релативна молекулска маса Количина супстанце и мол Моларна маса Закон сталних односа маса Масени процентни састав једињења Израчунавања на основу једначина хемијских реакција Лабораторијска вежба IX: мерење масе супстанце и израчунавање моларне масе и количине супстанце

	ВОДОНИК И КИСЕОНИК И ЊИХОВА ЈЕДИЊЕЊА. СОЛИ	Водоник Кисеоник Оксидација, сагоревање и корозија Оксиди: хемијске формуле, називи и основна својства Киселине: хемијске формуле, називи и основна својства Хидроксиди (базе): хемијске формуле, називи и основна својства Мера киселости раствора: pH-скала Неутрализација – хемијска реакција киселина и хидроксида (база) Соли: формуле и називи Демонстрациони огледи: испитивање кисело-базних својстава раствора помоћу индикатора; реакција неутрализације Лабораторијска вежба X: испитивање кисело-базних својстава раствора помоћу индикатора

Кључни појмови садржаја: хемија, супстанца, елемент, једињење, смеша, хемијска лабораторија, оглед, хемијско својство, хемијска промена/хемијска реакција, атом, молекул, јон, ковалентна веза, јонска веза, хемијски симбол, хемијска формула, хемијска једначина, Периодни систем елемената, масени процентни састав, количина супстанце, оксид, киселина, хидроксид, со, pH вредност.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења Хемије првенствено је оријентисан на процес учења и остваривање исхода. Исходи су искази о томе шта ученици умеју да ураде на основу знања која су стекли учећи хемију. Они омогућавају да се циљ наставе хемије достигне у складу са предметним и међупредметним компетенцијама и стандардима постигнућа. Исходи представљају ученичка постигнућа и као такви су основна водила наставнику који креира наставу и учење. Програм наставе и учења хемије је тематски конципиран. За сваку област/тему предложени су садржаји, а ради лакшег планирања наставе предлаже се оријентациони број часова по темама.

Главна карактеристика наставе усмерене на остваривање исхода Хемије је настава усмерена на учење у школи, што значи да ученик треба да учи:

- *смислено:* повезивањем оног што учи са оним што зна и са ситуацијама из живота; повезивањем оног што учи са оним што је учио из хемије и других предмета;
- *проблемски:* самосталним прикупљањем и анализирањем података и информација; постављањем релевантних питања себи и другима; развијањем плана решавања задатог проблема;
- *дивергентно:* предлагањем нових решења; смишљањем нових примера; повезивањем садржаја у нове целине;
- *критички:* поређењем важности појединих чињеница и података; смишљањем аргумената;
- *кооперативно:* кроз сарадњу са наставником и другим ученицима; кроз дискусију и размену мишљења; уважавајући аргументе саговорника.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм наставе и учења оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. При планирању наставе и учења важно је имати у виду да се исходи разликују по потребном времену за њихово постизање. Неки се лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. Потребно је да наставник за сваку наставну јединицу, у фази планирања и писања припреме за час, у односу на одабрани исход, дефинише исходе специфичне за дату наставну јединицу. Препорука је да наставник планира и припрема наставу самостално и у сарадњи са колегама због успостављања корелација са предметима. У фази планирања наставе и учења треба имати у виду да је уџбеник наставно средство и да он не одређује садржаје предмета. Препоручен је број часова за реализацију сваке теме који укључује и предвиђене лабораторијске вежбе, вежбе и демонстрационе огледи. Формирање појмова треба базирати на демонстрационим огледима и лабораторијским вежбама. Ако у школи не постоје супстанце предложене за извођење демонстрационих огледа и лабораторијских вежби, огледи се могу извести са доступним супстанцама.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Хемија као експериментална наука и хемија у свету око нас

Хемија као експериментална наука и хемија у свету око нас је тема у којој ученици идентификују појмове који повезују хемију са другим наукама и различитим професијама, кроз различите примере из савременог живота (на пример, производња и прерада хране, производња лекова, нових врста грађевинских и изолационих материјала, козметичких производа, средстава за хигијену, конзерванаса, боја, лакова). Ученици би требало да уоче да је развијеност хемијске производње значајан показатељ нивоа развијености друштва, да хемијски производи представљају стално окружење савременог човека, са свим добитима и ризицима. Хемија као природна наука, заједно са физиком и биологијом, пружа могућност комплексног сагледавања природе и доприноси да ученици формирају позитиван став према њеном очувању.

У оквиру теме ученици идентификују да је предмет изучавања хемије супстанца. На основу претходног знања разликују супстанцу и физичко тело, класификују супстанце према сложености састава на хемијске елементе и хемијска једињења, и сазнају да се елементи и једињења у природи могу наћи као чисте супстанце и као састојци смеша. Зато је важно да у оквиру демонстрације ученици посматрају узорке хемијских елемената, једињења и смеша, познатих из свакодневног живота. У овом периоду од њих се не може очекивати да прецизирају разлику у саставу различитих једињења.

Препоручени број часова за реализацију ове теме је 3.

Хемијска лабораторија

У оквиру ове теме ученици уочавају улогу експеримента у хемији, усвајају основна правила понашања у хемијској лабораторији, мере опреза при руковању супстанцама, лабораторијским посуђем и прибором, мере заштите себе и других, заштите животне и радне средине, и мере прве помоћи у случају повреде при раду. Ученици започињу учење о правилима понашања и мерама опреза у раду, а она се даље разрађују на садржајима наредних тема. Знања и вештине које ученици стичу на овим часовима неопходна су и за задовољавање свакодневних животних потреба.

Почев од ове теме, ученици се упознају са основним техникама рада у лабораторији (мешање, уситњавање и загревање супстанци), као и техникама: посматрања, мерења, бележења и уочавања правилности међу прикупљеним подацима, формулисања објашњења, извођења закључака.

Ученици експериментално испитују и описују физичка и нека хемијска својства супстанци, на пример, запаљивост, као и физичке и хемијске промене супстанци и повезују их са применом у свакодневном животу и различитим професијама.

У *демонстрационим огледима* ученици уочавају које се лабораторијско посуђе и прибор користи у експерименталном раду, како се правилно њиме рукује, уочавају и разликују физичка и

хемијска својства супстанци, и физичке и хемијске промене супстанци. Да би ученици препознали када је дошло до хемијске реакције, могу се демонстрирати огледи: издвајање гаса (реакција између цинка и хлороводоничне киселине, реакција између натријум-хидрогенкарбоната и етанске киселине), издвајање талога (реакција између раствора олово(II)-нитрата и калијум-јодида, бакар(II)-сулфата и натријум-хидроксида), промена боје реактанта (сагоревање хартије и сахарозе, разлагање амонијум-дихромата), појава светлости (сагоревање траке магнезијума). У овом периоду учења хемије важно је да ученици само уоче шта указује на хемијску промену (хемијску реакцију). У оквиру ове теме ученици први пут изводе лабораторијске вежбе. Потребно је да они претходно виде како се правилно рукује лабораторијским посуђем, прибором и супстанцама и зато је важно да посматрају демонстрације огледа пре сваке вежбе. То важи и за све остале теме.

Препоручени број часова за реализацију ове теме је 7 и три лабораторијске вежбе.

Атоми и хемијски елементи

Учење шта је атом, о структури атома и субатомским честицама (протони, електрони, неутрони), ученици би требало да започну на примеру атома хелијума (с обзиром на то да атом најзаступљенијег изотопа водоника нема неутроне). Потребно је да ученици упореде наелектрисање и масу протона, неутрона и електрона, а потом наелектрисање, масу и величину атомског језгра и електронског омотача. Ученици би требало да примењују појмове атомски и масени број у описивању структуре атома. У овом периоду учења хемије ученици би требало да прошире дефиницију хемијског елемента тиме да хемијски елемент изграђује једна врста атома, тј. да сви атоми хемијског елемента имају исти број протона, односно атомски број.

Учећи о структури атома ученици би требало да користе различите моделе атома (слике, тродимензионалне и анимиране моделе атома доступне преко савремених информационо комуникационих технологија, ИКТ). При томе је важно да ученици критички посматрају моделе, уочавају информације о структури атома које модели пружају, као и њихова ограничења.

Учећи о изотопима важно је да ученици уоче да атоми једне врсте, тј. једног хемијског елемента, могу да се разликују према броју неутрона. Уз то, потребно је да уоче различиту заступљеност изотопа у природи и да познају каква је њихова практична примена.

У оквиру ове теме ученици први пут разликују врсте хемијских елемената: метале, неметале, металоиде и племените гасове. Они би требало да уоче: када је максимално попуњен валентни ниво, распоред електрона у атомима племенитих гасова, да шематски представљају распоред електрона по енергетским нивоима, и да повезују распоред електрона у атому елемената са положајем елемента у Периодном систему елемената.

Учећи о племенитим гасовима ученици би требало да повезују структуру атома са својствима елемената, применом, као и са заступљеношћу њихових слободних атома у природи.

Демонстрациони огледи: демонстрирање огледа за постављање претпоставке о честичној структури супстанце: растварање калијум-перманганата у води и разблаживање раствора калијум-перманганата.

Препоручени број часова за реализацију ове теме је 10 и једна вежба.

Молекули елемената и једињења, јони и јонска једињења

Током учења садржаја ове теме, ученици би требало да наставе повезивање својстава и структуре супстанци. При томе, важно је да уоче веома малу заступљеност слободних атома у природи, тј. да су само атоми племенитих гасова слободни. Удруживање атома у стабилне молекуле, односно грађење ковалентне везе, ученици би требало да уче на примерима: водоника, хлора, кисеоника, азота, хлороводоника, воде и амонијака, а о јонској хемијској вези на примерима: натријум-хлорида, натријум-оксида и магнезијум-хлорида. Ученици би требало да пишу формуле и на-

зиве супстанци користећи појам валенце. Учећи о хемијској вези могу користити моделе атома, молекула, јона, кристалних решетки доступних преко савремених ИКТ.

Посматрањем *демонстрационих огледа* ученици би требало да уоче разлике својстава супстанци са поларном и неполарном ковалентном везом – скретање млаза поларне супстанце у електричном пољу; поларност воде и етанола. Такође, као и да уоче разлике својстава супстанци са јонском и ковалентном везом: растворљивост, температура топљења, и агрегатно стање при стандардним условима.

Препоручени број часова за реализацију ове теме је 9 и једна лабораторијска вежба.

Хомогене и хетерогене смеше

Током учења садржаја теме ученици формирају појмове: хетерогена и хомогена смеша, раствори и растворљивост, разликују квалитативни и квантитативни састав смеша и представљају квантитативни састав смеша преко масеног процентног састава.

Ученици треба да овладају основним техникама раздвајања састојака смеша и да их самостално изводе: декантовање, цеђење и одвајање помоћу магнета. (Могу се информисати и о осталим техникама раздвајања састојака смеша).

Требало би да препознају воду за пиће, ваздух, али и речну воду или морску воду, као примере хомогених смеша. Упоређујући различите узорке вода у природи и разматрајући различите природне или деловањем човека изазване промене у њиховом саставу, треба да уоче када вода и ваздух представљају хомогене, а када хетерогене смеше. При томе, важно је да разликују воду као једињење (чиста супстанца), од примера вода у природи које су смеше (изворска, морска, речна, језерска, подземна, минерална вода, атмосферска и отпадна вода). Ученици би требало да објасне шта се раствара у води, да схвате значај воде за живот, и да је чувају од загађења. Важно је да знају су неке супстанце загађујуће за ваздух, али и да се могу предузети мере у циљу спречавања загађивања ваздуха.

Израчунавања у вези са масеним процентним саставом смеша ученици би требало да у највећој мери повезују са саставом комерцијалних производа (на пример, медицинска средства, прехранбени производи, средства за одржавање хигијене).

У *демонстрационим огледима* ученици би требало да уоче да је састав смеша произвољан, да састојци смеша не мењају својства у смешама и да својства смеша зависе од заступљености састојака у смешама. Они би требало да виде како се припремају раствори, на пример припремање презасићеног раствора натријум-ацетата и кристализацију растворене супстанце. Препоручује се и демонстрирање огледа којим се показује да у води има раствореног кисеоника, растварање калијум-перманганата и јода у води и неполарним растворачима („хемијски коктејл“). Поред наведеног, пре лабораторијске вежбе намењене раздвајању састојака смеша, потребно је да наставник демонстрационим огледима покаже како се изводе поједини поступци.

Препоручени број часова за реализацију ове теме је 11 и две лабораторијске вежбе.

Хемијске реакције и хемијске једначине

У оквиру теме ученици треба да граде квалитативно и квантитативно значење хемијске једначине којом се представља одређена хемијска промена, да примењују значење коефицијента и да разликују коефицијент од индекса. Закон о одржању масе ученици треба да разумеју са становишта честичне структуре супстанце, тј. да је маса супстанце пре и после хемијске реакције иста, јер је број атома пре и после хемијске реакције исти.

Ученици би требало да усмене и текстуалне описе хемијских реакција превode у симболички запис, тј. да записују једначине хемијских реакција, разликују реактанте од производа хемијске реакције и одређују коефицијенте у хемијској једначини. Ученици би требало да уоче топлотне ефекте при физичким и хемијским променама супстанци, тј. да се током промена ослобађа или троши

топлота на пример, при растварању натријум-хидроксида и растварању амонијум-хлорида у води.

При писању хемијских формула супстанци и записивању једначина хемијских реакција ученици уче и како се пишу хемијске формуле у програмима за обраду текста и посебним програмима креираним за ту сврху.

Велики значај у усвајању нових појмова у овој теми имају *демонстрациони огледи*: сагоревање свеће, реакција између натријум-хидрогенкарбоната и сирћетне киселине, реакција између натријум-хлорида и сребро-нитрата, и баријум-хлорида и натријум-сулфата.

Препоручени број часова за реализацију ове теме је 8 и једна вежба.

Израчунавања у хемији

У оквиру ове теме ученици формирају појмове: релативна атомска маса, релативна молекулска маса, количина супстанце, мол, моларна маса. Ученици на основу назива или хемијске формуле супстанце израчунавају релативне молекулске масе задатих супстанци користећи таблицу ПСЕ. Лабораторијска вежба предвиђа да ученици на техничкој ваги измере масу одређене супстанце, а затим да израчунају количину супстанце, и обрнуто, да за задату количину супстанце израчунају масу те супстанце, а онда и да је измере помоћу ваге. Важно је да током израчунавања ученици успостављају везе између масе супстанце, количине супстанце и броја честица, да изводе израчунавања на основу хемијских формула – израчунавање масеног елементарног процентног састава једињења, израчунавања на основу хемијских једначина, на основу односа количине, масе и броја честица учесника у хемијској реакцији.

Препоручени број часова за реализацију ове теме је 12 и једна лабораторијска вежба.

Водоник и кисеоник, и њихова једињења. соли

У последњој теми у 7. разреду ученици уче о водонику и кисеонику, и класама неорганских једињења (оксиди, киселине, хидроксида/базе и соли). У оквиру теме ученици детаљније сазнају о својствима и практичној примени ова два елемента, као и о њиховим једињењима учећи у наставку о класама неорганских једињења. Тако ученици сазнају о заступљености водоника у природи, својствима водоника и повезују својства и примену водоника. Примењују Закон о одржању масе приликом писања хемијских једначина добијања водоника електролизом воде и сагоревања водоника. На тим примерима, ученици могу уочити разлику између хемијске реакције анализе и синтезе.

Заступљеност кисеоника у природи ученици повезују са значајем кисеоника за живи свет – дисање. Они би требало да знају да су својства O_2 и O_3 различита, и значај озона за заштиту живог света од зрачења из космоса.

Ученици треба да формирају појмове оксидација, сагоревање и корозија, и да уоче улогу кисеоника у овим процесима. Ученици треба да уоче да оксидација може бити бурна или тиха, и да се производи оксидације разликују по својим својствима. При томе могу се користити примери хемијских једначина реакције оксидације из теме ХЕМИЈСКЕ РЕАКЦИЈЕ И ХЕМИЈСКЕ ЈЕДНАЧИНЕ, и формуле оксида (писање на основу валенце кисеоника), из теме МОЛЕКУЛИ, ЈОНИ И ХЕМИЈСКА ЈЕДИЊЕЊА.

Потребно је да ученици кроз демонстрационе огледе и лабораторијску вежбу повежу састав и својства киселина, база и соли, да уоче шта је заједничко у саставу киселина (на пример, HCl , H_2SO_4 , CH_3COOH), и у саставу хидроксида/база ($NaOH$, $Ca(OH)_2$). Промену боје индикатора у растворима различитих киселина и база требало би да повежу с постојањем H^+ , односно OH^- јона у воденим растворима, што одређује и остала хемијска својства ових једињења. Важно је да то знање повежу са примерима из свакодневног живота.

Важно је да ученици испитују кисело-базна својства комерцијалних производа (за уклањање каменца, одмашћивање рерни,

чишћење сливника) и тако уоче везу између својстава и примене киселина и хидроксида.

Ученици уче о киселости раствора и рН-скали на примерима из свакодневног живота (на пример, средства за одржавање хигијене, козметички препарати, прехранбени производи, телесне течности), што им помаже у разумевању информација о рН вредности на етикетама тих производа.

Ученици на крају теме систематизују знање о киселинама, хидроксидима/базама и солима кроз *демонстрациони оглед*, испитивање електропроводљивости дестиловане воде, хлороводоничне киселине, раствора натријум-хидроксида и раствора натријум-хлорида, и разматрање зашто неке течности проводе електричну струју, а неке не проводе.

Препоручени број часова за реализацију ове теме је 12 и једна лабораторијска вежба.

І. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У настави оријентисаној на достизање исхода вреднује се процес и продукти учења. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша учење и резултат. Свака активност је прилика за процену напредовања и давања повратне информације (формативно проверавање), а ученике треба оспособљавати да процењују сопствени напредак у остваривању исхода предмета. Тако, на пример, питања у вези с демонстрацијом огледа, ученичка запажања, објашњења и закључци, могу бити један од начина формативног проверавања. Анализа ученичких одговора пружа увид у то како они примају информације из огледа и издвајају битне, анализирају ситуације, повезују хемијске појмове и појмове формиране у настави других предмета у формулисању објашњења и извођењу закључака о својствима и променама супстанци. Таква пракса праћења напредовања ученика поставља их у позицију да повезују и примењују научне појмове у контекстима обухваћеним демонстрационим огледима, доприноси развоју концептуалног разумевања и критичког мишљења, и припрема ученике да на тај начин разматрају својства и промене супстанци с којима су у контакту у свакодневном животу.

Праћење напредовања ученика требало би да обухвати све нивое презентовања хемијских садржаја: макроскопски, честични и симболички ниво. Питањима би требало подстицати ученике да предвиде шта ће се десити, да оправдају избор, објасне зашто се нешто десило и како се десило, повежу различите области садржаја, препознају питања постављена на нови начин, извуку корисне податке, али и да процењују шта нису разумели. Ученике би требало охрабривати да презентују, објашњавају и бране стратегије које користе у решавању проблема. Тиме се они подстичу да реструктурирају и организују садржај на нов начин, издвајају релевантан део садржаја за решавање проблема, цртају дијаграме, анализирају везе између компоненти, објашњавају како су решили проблем или трагају за различитим начинима решавања проблема. Улога наставника је да води питањима или сугестијама резоновање ученика, као и да пружа повратне информације. На основу резултата праћења и вредновања, заједно са ученицима треба планирати процес учења.

Оцењивање (сумативно проверавање) је саставни део процеса наставе и учења којим се обезбеђује стално праћење остваривања циља, исхода и стандарда постигнућа. Ученик се оцењује на основу усмене провере постигнућа, писмене провере и практичног рада. Важно је да активности ученика у процесу наставе и учења буду усаглашени са очекиваним исходима, и да се од ученика не очекују знања и вештине које у настави нису имали прилике да развију.

Наставник континуирано прати и вреднује, осим постигнућа ученика, и процес наставе и учења, као и себе и сопствени рад. Преиспитивање наставе према резултатима које постижу ученици је важна активност наставника и подразумева промену у методама наставе и учења, активностима и задацима ученика, изворима за учење, наставним средствима, тако да се ученицима обезбеди напредовање ка бољим постигнућима.

Назив предмета	ТЕХНИКА И ТЕХНОЛОГИЈА
Циљ	Циљ наставе и учења <i>Технике и технологије</i> је да ученик развије техничко-технолошку писменост, да изгради одговоран однос према раду и производњи, животном и радном окружењу, коришћењу техничких и технолошких ресурса, стекне бољи увид у сопствена професионална интересовања и поступа предузимљиво и иницијативно.
Разред	Седми
Годишњи фонд часова	72 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
- повеже развој машина и њихов допринос подизању квалитета живота и рада; - повеже ергономију са здрављем и комфором људи при употреби техничких средстава; - анализира да ли је коришћење одређене познате технике и технологије у складу са очувањем животне средине; - истражи могућности смањења трошкова енергије у домаћинству; - повеже занимања у области производних техника и технологија са сопственим интересовањем; - разликује врсте транспортних машина; - повеже подсистеме код возила друмског саобраћаја са њиховом улогом; - провери техничку исправност бицикла; - демонстрира поступке одржавања бицикла или мопеда; - самостално црта скицом и техничким цртежом предмете користећи ортогонално и просторно приказивање; - користи CAD технологију за креирање техничке документације; - образложи предности употребе 3D штампе у изради тродимензионалних модела и макета; - управља моделима користећи рачунар; - објасни улогу основних компоненти рачунара, таблета, паметних телефона и осталих савремених ИКТ уређаја; - објасни улогу и значај вештачке интелигенције и примену у свакодневном животу; - аргументује значај рационалног коришћења расположивих ресурса на Земљи; - идентификује материјале који се користе у машинству и на основу њихових својстава процењује могућност примене; - користи прибор за мерење у машинству водећи рачуна о прецизности мерења; - врши операције обраде материјала који се користе у машинству, помоћу одговарајућих алата, прибора и машина и примени одговарајуће мере заштите на раду; - објасни улогу одређених елемената машина и механизма на једноставном примеру; - образложи значај примене савремених машина у машинској индустрији и предности роботизације производних процеса; - објасни основе конструкције робота; - класификује погонске машине – моторе и повеже их са њиховом применом; - самостално/тимски истражи и реши задати проблем у оквиру пројекта; - изради производ у складу са принципима безбедности на раду; - тимски представи идеју, поступак израде и производ; - креира рекламу за израђен производ; - врши е-кореспонденцију у складу са правилима и препорукама са циљем унапређења продаје; - процењује свој рад и рад других на основу постављених критеријума (прецизност, педантност и сл.).	ЖИВОТНО И РАДНО ОКРУЖЕЊЕ	Појам, улога и развој машина и механизма. Потрошња енергије у домаћинству и могућности уштеде. Утицај дизајна и правилне употребе техничких средстава на здравље људи. Зависност очувања животне средине од технологије. Професије (занимања) у области производних техника и технологија.
	САОБРАЋАЈ	Машине спољашњег и унутрашњег транспорта. Подсистеми код возила друмског саобраћаја (погонски, преносни, управљачки, кочиони). Исправан бицикл/мопед као битан предуслов безбедног учешћа у саобраћају.
	ТЕХНИЧКА И ДИГИТАЛНА ПИСМЕНОСТ	Специфичности техничких цртежа у машинству. Ортогонално и просторно приказивање предмета. Коришћење функција и алата програма за CAD. Употреба 3D штампе у изради тродимензионалних модела и макета. Основне компоненте ИКТ уређаја. Управљање и контрола коришћењем рачунарске технике и интерфејса. Вештачка интелигенција – појмови; примери технологија управљаних вештачком интелигенцијом.
	РЕСУРСИ И ПРОИЗВОДЊА	Рационално коришћење ресурса на Земљи и очување и заштита животне средине. Материјали у машинству (пластика, метали, легуре и др.). Мерење и контрола – појам и примена мерних средстава (мерила). Технологија обраде материјала у машинству (обрада материјала са и без скидања струготине, савремене технологије обраде). Елементи машина и механизма (елементи за везу, елементи за пренос снаге и кретања, специјални елементи). Производне машине: врсте, принцип рада, појединачна и серијска производња. Појам, врсте, намена и конструкција робота (механика, погон и управљање). Погонске машине – мотори (хидраулични, пнеуматски, топлотни). Моделовање погонских машина и/или школског мини робота.
	КОНСТРУКТОРСКО МОДЕЛОВАЊЕ	Проналажење информација, стварање идеје и дефинисање задатка. Самосталан/тимски рад на пројекту. Израда техничке документације изабраног модела ручно или уз помоћ рачунарских апликација. Реализација пројекта – израда модела коришћењем алата и машина у складу са принципима безбедности на раду. Представљање идеје, поступака израде и производа. Процена сопственог рада и рада других на основу постављених критеријума. Употреба електронске кореспонденције са циљем унапређења производа. Одређивање оквирне цене трошкова и вредност израђеног модела. Креирање рекламе за израђен производ.

Кључни појмови садржаја: машинство, саобраћај, техничка документација, енергетика, заштита личне безбедности и животне средине, предузимљивост и иницијатива.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Предмет *Техника и технологија* намењен је развоју основних техничких компетенција ученика ради његовог оспособљавања за живот и рад у свету који се технички и технолошки брзо мења. Један од најважнијих задатака је да код ученика развија свест о томе да примена стечених знања и вештина у реалном окружењу подразумева стално стручно усавршавање и целоживотно учење, као и да је развијање предузимљивости један од важних предуслова личног и професионалног развоја.

Програм наставе и учења за седми разред оријентисан је на остваривање исхода.

Исходи су искази о томе шта ученици умеју да ураде на основу знања која су стекли учећи предмет *Техника и технологија*. Представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности ученика у пет наставних тема: *животно и радно окружење, саобраћај, техничка и дигитална писменост, ресурси и производња и конструкторско моделовање*.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи-глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Дефинисани исходи олакшавају наставнику даљу операционализацију исхода на ниво конкретне наставне јединице. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. Настава се не планира према структури уџбеника, јер ученици не треба да уче лекције по реду, већ да истражују уџбеник као један од извора података и информација како би развијали међупредметне компетенције. Поред уџбеника, као једног од извора знања, на наставнику је да ученицима омогући увид и искуство коришћења и других извора сазнавања.

Наставник је у планирању, припреми и остваривању наставе и учења аутономан. За сваки час треба планирати и припремити средства и начине провере остварености пројектованих исхода.

Посете музејима технике, сајмовима и обиласке производних и техничких објеката треба остваривати увек када за то по-

стоје услови, ради показивања савремених техничких достигнућа, савремених уређаја, технолошких процеса, радних операција и др. Када за то не постоје одговарајући услови, ученицима треба обезбедити мултимедијалне програме у којима је заступљена ова тематика.

С обзиром да је настава Технике и технологије теоријско-практичног карактера, часове треба реализовати поделом одељења на 2 (две) групе, уколико одељење има више од 20 ученика. Програм наставне и учења треба остваривати на спојеним часовима.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Ученици у седмом разред долазе са извесним знањем из области технике и технологије која су стекли у претходним разредима, као и са одређеним животним искуствима у коришћењу различитих уређаја и учествовања у саобраћају. На томе треба градити даље стицање знања, овладавање вештинама водећи рачуна да су изузетно важни исходи овог предмета формирање правилних ставова према техници и технологији где је човек лично одговоран за њихову употребу и злоупотребу, као и за заштиту животне средине. Реализацијом вежби ученици откривају и решавају једноставне техничке и технолошке проблеме, упознају примену природних законитости у пракси, формирају свест о томе како се применом технике и технологије мења свет у коме живе. Они учествују како на околину техника утиче позитивно, а како понекад нарушава природни склад и како се могу смањити штетни утицаји на природно окружење чиме развијају свест о потреби, значају и начинима заштите животне средине.

Животно и радно окружење

Да би се достигли исходи за ову област потребно је повезивати садржаје осталих области са примерима са којима се ученици готово свакодневно срећу, стимулисати их да препознају утицај технологије на живот и рад у свом окружењу као и да стекну знања о томе како су људи до сада решавали проблеме у борби за преживљавање.

Појам и улогу машина и механизма и њихово коришћење у окружењу треба представити ученицима што је могуће више на практичним примерима користећи доступна наставна средства и мултимедије. Потребно је упутити ученике да проналазе и откривају предности и противречности убрзаног развоја технологије методом истраживачког рада у групама.

Посебну пажњу треба обратити утицају технологије на животну средину, а нарочито на експлоатацију сировина, загађење ваздуха производњу токсичних отпада и њихов утицај на климатске промене. Препорука је да се што више користе мултимедијални материјали, како готови, тако и они које су ученици израдили.

На животну средину веома утиче и енергетска ефикасност. Да би ученици што лакше усвојили појам уштеде енергије, потребно је упутити их да на примеру свог домаћинства истраже колика је потрошња енергије, који су највећи потрошачи и шта би било најбоље учинити да би се потрошња смањила. Ово је потребно остварити задајући ученицима да прикупе и обраде податке о потрошњи појединих доступних уређаја и укупној количини потрошене енергије на месечном нивоу. У зависности од средине, може се истраживати и потрошња горива (грејање, самостални превоз, пољопривредне машине) и могућности уштеде.

У оквиру активности у којима користе машине и алате ученици су готово свакодневно изложени утицају дизајна на конфорно и безбедно руковање машинама и уређајима. Без дубљег задирања у појам ергономије објаснити ученицима како је добар дизајн предуслов за квалитетнији и безбеднији рад, као и на који начин се треба прилагодити (став, правилно држање, безбедна растојања од машина, екрана) ради постизања комфора и очувања здравља.

Препоручени број часова је 6.

Саобраћај

Област која се односи на саобраћај се реализује у континуитету као важна компонента саобраћајног васпитања. На почетку

реализације ове области подсетити ученике да су у претходним разредима учили о саобраћајним системима, намени, функционисању и организацији саобраћаја у оквиру саобраћајних објеката, као и о правилима и прописима за регулисање друмског саобраћаја која се, пре свега, односе на пешаке и бициклисте као учеснике у саобраћају. Посебно нагласити да је тежиште исхода у претходна два разреда било на безбедном понашању и преузимању личне одговорности ученика за понашање у саобраћају.

У седмом разреду тежиште је на саобраћајним средствима која се користе и њиховим најважнијим подсистемима (погонски, преносни, управљачки и кочиони). У складу са исходима ову област треба реализовати у два корака. У првом кораку фокус је на основним деловима саобраћајних средстава и њиховим најважнијим подсистемима друмског саобраћаја са безбедносног аспекта. Други део треба реализовати у области Ресурси и производња са аспекта елемената машина и механизма (елементи за пренос снаге и кретања, елементи за везу, специјални елементи) и са енергетског аспекта (погонске машине и мотори).

Уз помоћ мултимедије упознати ученике са машинама и њиховим главним карактеристикама спољашњег (бицикли, мопеди/мотоцикли, аутомобили, камиони, аутобуси, возови, бродови, авиони) и унутрашњег транспорта (дизалице, виљушкар, транспортери, лифтови).

При реализацији ових садржаја посебно назначити наведене подсистеме код бицикла, мопеда и аутомобила.

Оспособити ученике да самостално провере и подесе техничку исправност бицикла (управљачки, преносни и кочиони систем, пнеуматике, висину седишта, осветљење и др.) и демонстрирају поступке одржавања бицикла или мопеда. За остваривање ових исхода користити школски бицикл и постер мопеда.

Препоручени број часова је 6.

Техничка и дигитална писменост

Ова област се ослања на усвојена знања ученика из техничког цртања у претходним разредима. Потребно је упознати и оспособити ученике за ортогонално и просторно представљање предмета и коришћење рачунарских апликација за CAD. У оквиру апликације ученици најпре креирају модел користећи 2D приказ на основу података које читају са техничког цртежа. Коришћењем 3D модела ученици активирају основне технике дизајна са циљем самосталног креирања техничког цртежа у складу са стандардима. Креирати вежбу у оквиру које ученици анализирају елемент сложености геометрије, израђују модел користећи CAD и рендерују га.

Ученике треба упознати са наменом основних електронских компоненти рачунара и осталих ИКТ уређаја. Уколико временски оквир дозвољава, ученике упознати и са начином функционисања појединих компоненти, али на елементарном нивоу препоручено коришћењем рачунарских симулација и анимација. Код ученика треба развити свест о значају коришћења рачунарске технике у апаратима, уређајима и производним процесима и објаснити појам и улогу интерфејса у управљању и контроли. Уколико школа поседује одговарајућу опрему, реализовати вежбе у којима ће ученици управљати моделом користећи рачунар и интерфејс или исту активност реализовати коришћењем рачунарских симулација.

Како је за реализацију садржаја везаних за *вештачку интелигенцију*, у овом разреду предвиђена два часа, неопходна је добра организација часа како би ученике упознали са појмом и применом *вештачке интелигенције*. То подразумева да излагање наставника треба подкрепити унапред припремљеним мултимедијалним садржајима, пре свега када је у питању примена *вештачке интелигенције*.

Разговор са ученицима о овој теми почети са питањима која подстичу ученике на размишљање о појму „интелигенција”, а затим и „вештачка интелигенција” (машинска интелигенција коју везујемо за рачунаре, роботiku итд.).

Кроз неколико питања навести ученике на размишљање и дискусију о томе колико су упознати са појмом *вештачке интелигенције* кроз коришћење „паметних” уређаја, као што су паметни

телефони, таблети, прегледом интернета, гледањем научно-фантастичних филмова или долажењем до других информација путем различитих медија.

При објашњењу појма *вештачке интелигенције* не треба инсистирати на учењу дефиниције (јер дефиниција има више) већ ученицима представити *вештачку интелигенцију* као подобласт рачунарства чији је задатак развијање програма (софтвера) који ће омогућити рачунарима да размишљају и да се понашају интелигентно, на сличан начин као што се понаша и размишља човек.

Ученицима објаснити да се почетак развоја вештачке интелигенције везује за прве рачунаре и роботизоване машине. Каснијим усавршавањем ИКТ-а, роботике, мехатронике и других наука, све више се развијала и област вештачке интелигенције.

Објаснити ученицима термин – „машинско учење” (*machine learning*) који се везује за вештачку интелигенцију. Машинско учење је подобласт вештачке интелигенције чији је циљ конструисање алгоритама и рачунарских система који су способни да се адаптирају на нове ситуације и уче на бази искуства.

Навести примере примене вештачке интелигенције, са акцентом на области које се изучавају у оквиру Програма наставе и учења из Технике и технологије, као што су: роботика (хуманоидни, индустријски роботи и др.), саобраћај (прототипови првих аутомобила, интелигентни саобраћајни системи), паметни градови (паметне куће, паметни уређаји), ИОТ технологија, пољопривреда (паметни системи за наводњавање и др.), здравство (дијагностиковање болести пацијената, „паметни болнички кревети” и др.), интернет (лакши и бржи одабир садржаја код претрага на интернету, код филтрирања нежељене поште, код разних сервиса за превожње (нпр. *Гугл преводиоца* итд.), бизнис, економија и трговина (боље пословање привредних субјеката) итд.

Препорука је да се наставна тема о *вештачкој интелигенцији* реализује после наставне теме *Управљање и контрола коришћењем рачунарске технике и интерфејса* или после наставне теме *Појам, врсте, намена и конструкција робота*, јер ће ученици најлакше моћи да разумеју појам вештачке интелигенције кроз садржаје из роботике у којој је највише и заступљена.

Препоручен број часова за реализацију ове области је 18.

Ресурси и производња

Упознати ученике са значајем рационалног коришћења ресурса и принципима очувања животне средине. Уколико има могућности, организовати посету установи или погону чија је делатност директно или индиректно везана за наведене принципе. Поставити ученицима задатак за самосталан рад у оквиру кога ће у свом домаћинству истражити у којој мери и на који начин се они остварују.

Уз практичне примере и реалне моделе навести ученике да закључе који се материјали најчешће користе у машинству и због којих њихових својстава. Демонстрирати правилно коришћење прибора за мерење и контролу у машинству и реализовати практичне вежбе са истима. Објаснити улогу елемената машина и механизма и демонстрирати њихов рад на моделу или путем рачунарске симулације. Потребно је увести ученике у карактеристике обраде материјала који се користе у машинству, практично демонстрирати операције и реализовати једноставну вежбу водећи рачуна о безбедности ученика. Илустровати савремене технологије обраде материјала и по могућности организовати посету производном погону који их користи. Упознати ученике са савременим производним машинама у машинској индустрији и значајем њихове примене у појединачној и серијској производњи.

Увести појам роботике и објаснити њен значај у савременој индустрији. Уколико постоји могућност, демонстрирати рад школског робота или користити рачунарску симулацију. Упознати ученике са основама конструкције робота и улогом појединих делова. Роботику повезати са наставним садржајима као што су информатичка технологија, машине и механизми, енергетика и технологија обраде материјала. Реализацију ових садржаја урадити уз корелацију са наставом Информатике и рачунарства.

Ученицима представити класификацију погонских машина – мотора и илустровати њихову примену на практичним примерима из учениковог окружења.

Препоручен број часова за реализацију ове области је 20.

Конструкторско моделовање

У овом делу програма ученици кроз практичан рад примењују претходно стечена знања и вештине. Садржаје треба реализовати кроз ученичке пројекте, од графичког представљања замисли, преко планирања, извршавања радних операција, маркетинга до процене и вредновања. Наставити са алгоритамским приступом у конструкторском моделовању посебно у приступу развоја техничког стваралаштва – од идеје до реализације.

Ова тема се односи на израду модела разних машина и уређаја који су засновани на основним елементима и принципима рада машина и механизма (елементима за везу, за пренос снаге и кретања, специјални елементи). То се односи на моделовање производних машина, саобраћајних средстава, транспортних машина и уређаја, претварача енергије и др.

Један од аспекта употребе рачунара и периферних уређаја је и у функцији управљања техничким системима и процесима (интерфејс – систем веза са рачунаром) и конструкцијом робота. Реализацију ових садржаја урадити уз корелацију са наставом Информатике и рачунарства.

Пошто се ученици слободно опредељују за одређену активност у оквиру дате теме, један од корака ка дефинисању свога пројекта, је проналажење информација, стварање идеје и дефинисање задатка. Потребно је да ученици користе податке из различитих извора, самостално проналазе информације о условима, потребама и начину реализације макете/модела користећи ИКТ и адекватну литературу. Исто тако, мора се водити рачуна о принципу економичног искоришћења материјала и рационалног одабира алата и машина примењујући процедуре у складу са принципима безбедности на раду. У пројект се може укључити и више ученика (тимски рад) уколико је рад сложенији, односно ако се ученици за такав вид сарадње одлуче. У сврху боље координације чланова тима треба упутити ученике на употребу електронске кореспонденције са циљем унапређења рада на реализацији пројекта.

Избор модула активности прилагодити постојећим условима рада тј. опремљености кабинета за Технику и технологију алатима и материјалом.

Приликом израде техничке документације изабраног модела, ручно или уз помоћ рачунарских апликација, примењивати научно: просторно приказивање предмета, ортогонално пројектовање као и специфичности техничког цртања у области машинства. Треба настојати да се остварује континуитет информатичке писмености с циљем да ученици науче да користе рачунар за цртање и израду презентација.

По завршетку радова треба организовати представљање идеје од које се пошло, поступака израде и готовог производа. У овој етапи се врши и процена сопственог рада и рада других на основу постављених критеријума (уредност, систематичност, залагање, самоиницијативност, креативност и др.).

На основу утрошеног материјала, енергије и рада реализатори (појединац или тим) треба да искажу оквирне цене трошкова и вредност израђеног модела. У складу са предузетничким аспектима, реализатори треба да израде и одговарајуће материјале за рекламе за израђени производ.

Препоручен број часова за реализацију ове области је 22.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У настави оријентисаној на достизање исхода вреднују се процес и продукти учења.

У процесу оцењивања потребно је узети у обзир све активности ученика (уредност, систематичност, залагање, самоиницијативност, креативност и др.).

Вредновање активности, нарочито ако је тимски рад у питању, потребно је обавити са групом тако да се од сваког члана тра-

жи мишљење о сопственом раду и о раду сваког члана понаособ (тзв. вршњачко оцењивање).

Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је да наставник са ученицима договори показатеље на основу којих сви могу да прате напредак у учењу. На тај начин ученици ће бити подстакнути да промишљају о квалитету свог рада и начинима како га унапредити. Оцењивање тако постаје инструмент за напре- довање у учењу. На основу

резултата праћења и вредновања, зајед- но са ученицима треба планирати процес учења и бирати погодне стратегије учења.

ИНФОРМАТИКА И РАЧУНАРСТВО

Циљ	Циљ учења Информатике и рачунарства је оспособљавање ученика за управљање информацијама, безбедну комуникацију у дигиталном окружењу, креирање дигиталних садржаја и рачунарских програма за решавање различитих проблема у друштву које се развојем дигиталних технологија брзо мења
Разред	седми
Годишњи фонд часова	36 часова

– разликује визуелну презентацију и логичку структуру текста; – користи алате за стилско обликовање документа и креирање прегледа садржаја у програму за обраду текста; – објасни принципе растерске и векторске графике и модела приказа боја; – креира растерску слику у изабраном програму; – креира векторску слику у изабраном програму; – користи алате за уређивање и трансформацију слике; – креира гиф анимацију; – креира видео-запис коришћењем алата за снимање екрана; – разликује појмове URL, DNS, IP адреса; – објасни појмове хипервеза и хипертекст; – креира, форматира и шаље електронску пошту;	ИКТ	Обележавање логичке структуре и генерисање прегледа садржаја текстуалног документа Карактеристике рачунарске графике (пиксел, резолуција, RGB и CMYK модели приказа боја, растерска и векторска графика) Рад у програму за растерску графику Рад у програму за векторску графику Израда гиф анимација Коришћење алата за снимање екрана
	ДИГИТАЛНА ПИСМЕНОСТ	URL, DNS, IP адреса Хипервеза и хипертекст Електронска пошта, креирање налога, слање и пријем поште Електронска пошта (контакти, безбедност, нежељена пошта) Рад на дељеним документима (текстуалним документима / презентацијама /упитницима) у облаку

– обавља електронску комуникацију на сигуран, етички одговоран и безбедан начин водећи рачуна о приватности; – препозна непримерени садржај, нежељене контакте и адекватно се заштити; – сараднички креира и дели документе у облаку водећи рачуна о одговарајућим нивоима приступа; – подешава хипервезе према делу садржаја, другом документу или веб локацији; – уз помоћ програмске библиотеке текстуалног програмског језика исцртава елементе 2Д графике; – употребљава петље и генератор насумичних бројева за исцртавање сложенијих облика; – планира, опише и имплементира решење једноставног проблема; – проналази и отклања грешке у програму; – сарађује са осталим члановима групе у свим фазама пројектног задатка: – креира, уређује и структурира дигиталне садржаје који комбинују текст, слике, линкове, табеле и анимације; – креира рачунарске програме који доприносе решавању пројектног задатка; – поставља резултат свог рада на Интернет ради дељења са другима уз помоћ наставника; – вреднује своју улогу у групи при изради пројектног задатка и активности за које је био задужен	РАЧУНАРСТВО	Рад са изабраним текстуалним програмским језиком у области 2Д графике Основне карактеристике изабране графичке библиотеке Методе за исцртавање основних геометријских облика Подешавање боја и положаја објеката Примена петљи и случајно генерисаних вредности на исцртавање геометријских облика
	ПРОЈЕКТНИ ЗАДАТАК	Фазе пројектног задатка од израде плана до представљања решења Израда пројектног задатка у корелацији са другим предметима Вредновање резултата пројектног задатка

Кључни појмови садржаја: логичка структура и садржај документа, пиксел, резолуција, растерска и векторска графика, RGB и CMYK палете боја, гиф анимација, хипервеза, URL, електронска пошта, текстуални програмски језик, 2Д графика

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења информатике и рачунарства, у другом циклусу основног образовања и васпитања, организован је по спиралном моделу и оријентисан је на остваривање исхода. Исходи су јасни и прецизни искази о томе шта ученик зна да уради и вредносно процени по завршетку процеса учења. Наставни програм предмета информатика и рачунарство се састоји из три тематске целине: Информационо-комуникационе технологије (скр. ИКТ), Дигитална писменост и Рачунарство.

Да би сви ученици остварили предвиђене исходе, потребно је да наставник упозна специфичности начина учења својих ученика и према њима планира и прилагођава наставне активности. Наставник треба да осмисли активности тако да укључују практичан рад уз примену ИКТ-а, повезивање различитих садржаја из других тема унутар самог предмета, као и других предмета. Пожељно је да планиране активности ученика на часу прати сажето и јасно упутство за реализацију задатка, уз евентуалну претходну демонстрацију поступка од стране наставника. Оставити простор за ученичку иницијативу и креативност – кроз дискусију са ученицима одабирати адекватне алате, концепте и стратегије за реализацију одређених активности. У току реализације планираних активности радити на успостављању и неговању навика и понашања као што су поступност, аналитичност, истрајност, самосталност у раду, али и спремност на сарадњу и одговоран приступ тимском раду.

Достизање дефинисаних исхода може се остварити уз одређени степен слободе наставника како у избору метода рада, програмских алата и технологија (рачунар, дигитални уређај...), тако и у редоследу и динамици реализације елемената различитих тематских области. На интернету и у литератури се могу се наћи примери добре праксе које, уз прилагођавање условима рада и поштовање ауторских права, треба користити у настави и учењу.

С обзиром на то да је настава овог предмета теоријско-практичног карактера часове треба остваривати са одељењем подељеним на групе. Подсетити ученике на значај поштовања правила која важе у кабинету и у раду са рачунарима и опремом, кроз демонстрацију и личну активност ученика (правилно укључивање, пријављивање, коришћење, одјављивање и искључивање рачунара).

Наставницима се препоручује да у току седмог разреда, ради развијања међупредметних компетенција и остваривања корелације са другим предметима, реализују са ученицима најмање два пројектна задатка који обухватају теме и из других предмета. Време реализације пројектних задатака (једног из области ИКТ и Дигитална писменост и другог из области Рачунарство) одређује наставник у договору са ученицима и са наставницима других предмета, који обухватају област изабране теме. При избору тема, понудити неколико пројектних тема и омогућити тимовима ученика да одаберу ону која највише одговара њиховим интересовањима.

Предлог за реализацију програма

Ради лакшег планирања наставе даје се оријентациони предлог броја часова по темама (укупан број часова за тему, број часова за обраду новог градива, плус број часова за утврђивање и систематизацију градива).

Информационо-комуникационе технологије (10)

Дигитална писменост (4)

Рачунарство (14)

Пројектни задатак за теме ИКТ и Дигитална писменост (4)

Пројектни задатак за теме Рачунарство (4)

Приликом израде оперативних планова наставник распоређује је укупан број часова предвиђен за поједине теме по типовима часова (обрада новог градива, утврђивање и увећавање, понављање, проверавање и систематизација знања), водећи рачуна о циљу предмета и исходима.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Наставни програм усмерава наставника да наставни процес конципира у складу са дефинисаним исходима, односно да планира како да оствари исходе, које методе и технике да примени, као и које активности ће за то одабрати. Дефинисани исходи показују наставнику и која су то специфична знања и вештине која су ученику потребна за даље учење и свакодневни живот. Приликом планирања часа, исходе предвиђене програмом треба разложити на мање који одговарају активностима планираним за конкретан час. Треба имати у виду да се исходи у

програму разликују, да се неки могу лакше и брже остварити, док је за друге потребно више времена, више различитих активности и рад на различитим садржајима. Исходе треба посматрати као циљ коме се тежи током једне школске године. Наставу у том смислу треба усмерити на развијање компетенција, и не треба је усмерити само на остваривање појединачних исхода.

При обради нових садржаја треба се ослањати на постојеће искуство и знање ученика, и настојати, где год је то могуће, да ученици самостално изводе закључке. Основна улога наставника је да буде организатор наставног процеса, да подстиче, организује и усмерава активност ученика. Ученике треба упућивати да, осим уџбеника, користе и друге изворе знања, како би усвојена знања била трајнија и шира, а ученици оспособљени за примену у решавању разноврсних задатака.

На часовима треба комбиновати различите методе и облике рада, што доприноси већој рационализацији наставног процеса, подстиче интелектуалну активност ученика и наставу чини интересантнијом и ефикаснијом. Избор метода и облика рада зависи од наставних садржаја које треба реализовати на часу и предвиђених исхода, али и од специфичности одређеног одељења и индивидуалних карактеристика ученика.

III. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Информационо-комуникационе технологије

Наставну тему Информационо-комуникационе технологије започети радом на документу који представља својеврсну рекапитулацију онога што су ученици учили у претходна два разреда. Наставник припрема текстуални документ, даје инструкције о даљем раду и локацији на којој је документ постављен (Припремљени документ треба да се састоји од насловне и највише још 5 страна текста са сликама и табелама и треба да садржи најважније појмове и технике изучавање у претходна два разреда.). Ученици треба да пронађу и отворе овај документ у изабраном текст процесору, да прочитају текст и логички га уреде, доделе му одговарајуће стилове, идеално до 3 нивоа дубине (нпр. *Heading 1*, *Heading 2*, *Heading 3*). Наставник треба да представи технику израде прегледа садржаја текстуалног документа, а ученици да је примене на документу који су логички структурирали. На овај начин, ученици се осврћу на раније научено смислено користећи нову технику израде прегледа садржаја текстуалног документа.

У сегменту креирања и обраде дигиталне слике, ученицима треба објаснити карактеристике векторског и растерског представљања слике на рачунару. Представити *RGB* и *CMYK* палете боја, указати на везу избора палете у односу на намену: *RGB* – за приказивање на дигиталном уређају или на интернету, односно *CMYK* палете боја за припрему за штампање. На овом месту погодно је увести и питање одговарајуће резолуције (квалитета) графичке датотеке у контексту конкретне потребе – штампање или коришћење на дигиталном уређају, односно постављање на интернет. Код помињања резолуције слике, још једном подсетити ученике на појам пиксел, те однос квалитета слике и резолуције. Коментарисати количину меморијског простора који заузима иста дигитална слика припремљена за штампу и припремљена за приказивање на вебу или слање електронском поштом. Повезати са претрагом слика у оквиру интернет прегледача (претрага по „величини“ слике). Објаснити појам битмапе и најчешће технике компресије података (компресија редуковањем величине, компресија без губитка података и компресија са губитком квалитета слике), без уласка у техничке детаље самих алгоритама компресије.

Наставити рад на креирању растерске графике у програму који су ученици користили у претходним разредима. Увести појам и сврху слојева. Приказати слику која садржи више слојева, од којих је један текст. Објаснити да је у неким програмима за растерску графику текст векторски слој у растерској слици. Демонстрирати увећавање слова док је слој векторски. Трансформисати слој са текстом у растер и увећати га. Тражити од ученика да уоче разлике. Показати технике: додавања и брисања слоја, видљивости и сакривања слоја, подешавања провидности, закључавања слоја за измену и стапања слојева...

Представити алате за селекцију и основне корекције дигиталних слика и фотографија као што су промена нивоа осветљености, контраста и обојености. Увести могућност примене *Филтера*. Издвојити филтере попут *Blur* (замућеност) и *Sharpen* (оштрина) и позвати ученике да осмисле ситуације у којима је пожељно ко-

ристити један, односно други филтер (нпр. поштовање права приватности особа које сликамо...). Показати основне геометријске трансформације над сликом (опсецање, ротирање, смицање и превртање слике у целини...). Ученици могу на својим фотографијама да увежбавају технике основних корекција и обраде фотографије. Приказати могућности аутоматске обраде већег броја дигиталних слика (нпр. аутоматско смањење величине свих слика преузетих са дигиталног фото-апарата).

Упознати ученике са карактеристикама радног окружења одабраног програма (инсталираног локално на рачунару или у „облаку“) за креирање и обраду векторске графике. Посебну пажњу посветити: алатима за селекцију, пројектовању цртежа (подели на нивое, уочавању симетрије, објеката који се добијају померањем, ротацијом, трансформацијом или модификацијом и комбиновањем других објеката...), као и припреми за цртање (избор величине и оријентације папира, постављање јединица мере, мере, помоћних линија и мреже...).

Код цртања основних графичких елемената (дуж, изломљена линија, правоугаоник, квадрат, круг, елипса) објаснити принцип коришћења основних алата (означавање, брисање, копирање, груписање и разлагање, премештање, ротирање, симетрично пресликавање, поравнање...).

Поновити поступак векторизације, применити га на изабрану растерску слику. У договору са наставником ликовне културе, креирати текстуалне задатке који ће навести ученике да трагају за уметником, пронађу описано дело и векторизују га.

Разговарати са ученицима о појму „покретна слика“. Нагласити да покрет заиста не постоји. Објаснити да је филмска уметност настала захваљујући недостатку „спорости људског ока“. Увести појам „фрејм“ и дефинисати потребан број фрејмова који се смењују у једној секунди за стварање илузије непрекидног кретања. Разговарати са ученицима о видео камери – да ли камера снима покрет или је у питању изузетно брз фото-апарат. Упоредити традиционалан начин креирања анимираних слика са рачунарском анимацијом. У одабраном програму, демонстрирати поступак израде 2Д анимације. Представити карактеристике формата слике gif. Објаснити поступак чувања и приказа анимација (није их могуће прегледати у традиционалним програмима за преглед слика). Демонстрирати њихово уграђивање у мултимедијалну презентацију.

У одабраном алату за израду 2Д анимација, на већ припремљеној групи слика сачуваној у gif формату, омогућити ученицима да направе анимирану слику.

Разговарати са ученицима о изворима информација које користе док уче. Поред уџбеника, охрабрити их да испричају лична искуства везана за интернет као извор информација, видео-туторијале, разговоре са одраслим особама... Утврдити каква су искуства ученика када је учење коришћењем видео-туторијала у питању (формално и неформално). Коришћењем одабраног програма за снимање екрана демонстрирати снимање кратког видео-туторијала, приказати резултат ове активности и задати смернице за израду кратког видео-туторијала, који ученици треба самостално да сниме и сачувају (на пример: приказати поступак уметања прегледа садржаја у текстуални документ или креирања растерске или векторске слике). Уколико услови у учионици (шум, бука, слаба чујност) утичу на квалитет снимљеног звука, могуће је уз помоћ програма за обраду звука отклонити недостатке (на пример, преузети програм Audacity и приказати технике уклањања недостатака) или организовати снимање звука у бољим условима. Нагласити ученицима да звук може бити додат у видео-туторијал накнадно или чак замењен одговарајућим титлом.

Дигитална писменост

Подсетити ученике на значење појмова који су у претходним разредима представљени скраћеницама URL и IP адреса, затим појмова клијент и сервер у мрежном окружењу, као и на значење појмова: *домен*, *назив интернет домена*, *веб-адреса* и њихову узајамну везу. Укратко представити значење појмова: *DNS сервис* (на пример *DNS – Domain Name System* – као базни интернет сервис, који омогућава преводјење

текстуалних у нумеричке ознаке и обратно) и *DNS сервер* (на пример *DNS Server* – уређај који омогућава да се за тражене услуге на одређеном интернет домену добију одговарајуће IP адресе неопходне за комуникацију и размену података у мрежи) и објаснити њихову улогу у комуникацији између клијента и сервера у мрежном окружењу (на пример у ком су односу *DNS сервис*, *URL* и *IP* адреса у оквиру веб сервиса (*World Wide Web*). Објаснити појам хипервезе (*hyperlink*) и хипертекста (*hypertext*). Приказати хипертекст и хиперлинк у интернет прегледачу, а затим, у програмима за обраду текста и израду мултимедијалних презентација демонстрирати додавање и подешавање хипервезе према делу текста у документу, другом документу или према неком садржају на интернету.

Представити интернет сервис *електронска пошта (е-маил)*. Објаснити значење појма адреса електронске поште, описати и по потреби демонстрирати поступак креирања налога за електронску пошту. Представити поступак креирања и формирања електронске поште, поступак уметања прилога и хипервеза. Нагласити важност форме саме поруке, проверу правописа и садржаја поруке пре слања. Објаснити одељке који се односе на: наслов поруке, адресе примаоца (коме, копија, скривена копија). Објаснити значење функција: *проследи*, *одговори* и *одговори свима* на већ примљену поруку, нагласити дејство сваке од њих. Представити организацију и начин складиштења порука за изабрани сервис у виду фасцикли (ако се ради о *Gmail*-у, напоменути да нема фасцикле, него ознаке – *лабеле*) у којима се чувају примљене поруке, послате поруке, недовршене, нежељена пошта, отпад, као и могућности изабраног сервиса за електронску пошту за архивирање, означавање порука по важности и сл. Посебну пажњу посветити правилима која важе у писаној електронској комуникацији а која подстичу стицање добрих навика код ученика, као што су: правилна примена традиционалног и дигиталног правописа и форми које важе у писаној комуникацији, подсетити на правила нетикетије у писаној електронској комуникацији (на пример да не треба писати све великим словима, да не треба прослеђивати примљену поруку без дозволе аутора, да треба водити рачуна о величини и броју прилога које шаљемо и сл.), на важност заштите личних података и контаката, питања безбедности, начинима заштите од нежељене поште и уобичајених поступака које треба применити у те сврхе.

Подсетити ученике на примере дељења садржаја који су описани и примењивани у претходним разредима и представити могућности које нуди рачунарство у облаку (*Cloud Computing*) путем дељеног диска за чување података, употребу апликација и алата доступних уз изабрани е-маил налог. Представити концепт рада изабраног дељеног диска (на пример: *OneDrive*, *Google Drive*...) за организацију података, демонстрирати рад у апликацијама и направити аналогију са офлајн апликацијама исте намене (процесор текста, програм за рад са слайд-презентацијама...). Представити поступак дељења и подешавање опција дељења садржаја (на пример, путем линка на конкретне мејл адресе). Описати и демонстрирати рад на дељеном тексту, презентацији или упитнику кроз активности на конкретном садржају. Указати на бројне предности и могуће недостатке сарадничког рада. Описати и приказати поступке рада на документу, преузимање и чување у одговарајућим форматима намењеним за даљи рад, штампање или друге потребе. Објаснити поступак креирања, додавања (отпремања са уређаја на дељени диск) и преузимања садржаја (са дељеног диска на уређај). Приликом представљања концепта приступа дељеним садржајима по нивоима (уређивање, преглед и коментарисање) указати на важност поштовања правила безбедности, заштите података и ауторских права, која чланови групе треба да усвоје током рада на заједничком документу.

Ученицима задати да испробају креирање, дељење и сараднички рад на смисленим документима – текстовима, графици, презентацијама, упитницима. Иницирати дискусију о сличностима и разликама, предностима и недостацима у раду са апликацијама у офлајн у односу на онлајн варијанту (дискусија о овим питањима може се водити и у односу на организацију података и њихову безбедност на дељеном, преносивом и чврстом диску).

Пројектни задатак за теме ИКТ и Дигитална писменост

При реализацији првог пројектног задатка, наставник планира фазе пројектног задатка у складу са временом, сложености теме, расположивим ресурсима (знања, вештине и ставови које су ученици усвојили након тематских целина *ИКТ* и *Дигитална пи-*

сменост, техничке опремљености школе и других релевантних фактора). Ученици заједно са наставником пролазе кроз све фазе рада на пројектном задатку, при чему наставник наглашава сваки корак, објашњава, иницира дискусију и предлаже решења. Посебну пажњу посветити развоју међупредметних компетенција, подстицању иницијативе и креативности, успостављању сарадничких и вредносних ставова код ученика.

При представљању фаза пројекта (на начин већ описан у претходним разредима) понудити ученицима пројектне задатке који се баве реалним темама из школског или свакодневног живота. Циљ пројектног задатка је развијање и неговање: поступности, повезивања и изградње сопствених стратегија учења, вршњачког учења, вредновања и самовредновања постигнућа.

Пројектни задаци подразумевају корелацију и сарадњу са наставницима осталих предмета, која се може остварити на оваквим и сличним примерима:

– *Објаснићу ти* (Истраживање потреба вршњака када је вршњачко учење у питању (онлајн упитник) и анализа резултата; У складу са резултатима истраживања, израда видеоупутстава којима се демонстрира решавање задатака (математика, физика, хемија), објашњавају научни принципи, представљају уметнички правци (књижевност, музика, сликарство, дизајн) демонстрира правилно извођење вежби (колут, шпага, трококорак...), појашњава програмирање у текстуалном програмском језику, описују поступци рада у изабраним апликацијама...; Постављање креираних видеоупутстава на youtube канал школе, обезбеђивање видљивости на школском сајту и промоција урађеног као аутентичног дидактичког средства намењеног свим ученицима школе);

– *Школа је наша* (Истраживање потреба вршњака када је школски живот у питању – шта нам недостаје: ученички клуб за вршњачко учење, секција, интерно такмичење... (онлајн упитник) и анализа резултата; У складу са резултатима истраживања, сараднички рад на дефинисању циља недостајуће школске активности, дефинисање годишњег програма рада, као и месечних активности, креирање логоа, избор потенцијалног простора у оквиру школе за реализацију предвиђеног програма, мапирање наставника–сарадника; Представљање идејног решења Ученичком парламенту и управи школе);

– *Музеј који недостаје* (Школа је део шире друштвене заједнице и као таква може да допринесе њеној научно-културној сцени. Сараднички рад на дефинисању циља пројекта; Испитивање потреба ученика и мештана (онлајн анкета објављена на сајту школе и сајту локалне самоуправе; Анализа резултата анкете; Дефинисање годишњег програма рада, као и месечних активности (ученици описују активности детаљно – ако је тема хемија наводе научнике, научне концепте...), креирање логоа, избор потенцијалног простора у оквиру школе за реализацију предвиђеног програма, мапирање наставника–сарадника; Израда графичког рекламног материјала; Представљање идејног решења Ученичком парламенту и управи школе; Комуникација са локалном заједницом у циљу заједничке промоције школе као научно-културног чворишта);

– *Зато што смо одговорни* (Истраживање о ставовима вршњака када је квалитет живота у локалној средини у питању (онлајн упитник о еколошким, културним, образовним потребама), анализа резултата и одабир проблема који вршњаци начешће навести; Сараднички рад на изради предлога решења одабраног проблема, дефинисање плана акције; Представљање плана акције на нивоу школе (израђена мултимедијална презентација, постер и лого) и одабир особа (ученика и наставника) које ће бити задужене за његово спровођење; Представљање плана акције на нивоу локалне заједнице (комуникација путем електронске поште са јединицом локалне самоуправе, домом културе...); Спровођење акције.

Добар пример сумирања научених поступака је израда пратеће документације у виду фајлова различитог типа, као што су: текстуални фајлови, слике, видео материјали и сл. који су настали сарадничким радом у облаку.

У сарадњи са администратором школског сајта, идеје и пројекте радове пројектних активности промовисати на сајту школе. Размотрити могућност учешћа на националним и међународним конкурсима.

Рачунарство

Креирање програма који користе графику обрађивати у истом програмском језику и окружењу које је коришћено за учење програмирања током 6. разреда. Пре преласка на обраду нових тема обновити технике програмирања у текстуалном програмском језику у 6. разреду (бар 4 школска часа).

Укратко упознати ученике са библиотеком за 2Д графику која ће бити коришћена у настави и, ако је то потребно, са начином њене инсталације. Подцртати везу између програмирања графичких апликација и програма за векторску графику (сваки цртеж се састоји од скупа геометријских облика описаних својим нумеричким параметрима).

Описати основну структуру графичког програма и потрудити се да се током наставе та структура што мање варира. Уколико графичка библиотека захтева нетривијалан програмски код за иницијализацију и деиницијализацију, ученицима понудити готову мустру од које могу да крену програмирање својих апликација, са што мање когнитивног оптерећења у вези са техничким детаљима одабране графичке библиотеке и са централним фокусом на технике заједничке већине графичких библиотека.

Увести појам координатног система прозора, описати сличности и разлике у односу на традиционални координатни систем који се користи у математици. Увести начине задавања боја (именоване боје, боје задате помоћу три броја у RGB систему).

Објаснити и демонстрирати исцртавање следећих основних примитива:

- дуж,
- испуњен и уоквирен правоугаоник,
- круг и кружница.

Описати и демонстрирати поступак цртања сложенијих облика састављених од ових примитива (нпр. кућица, глава робота, чича Глиша, сладолед, ...). Објаснити појмове апсолутне и релативне вредности координата. Описати и приказати поступак цртања помоћу задавања апсолутних вредности координата, али и помоћу задавања релативних координата у односу на неку истакнуту тачку и величине одређене у размери према некој датој мери (на пример нацртати чича Глишу, ако ми се центар главе налази у тачки чије су координате (x, y) и полупречник јој је r, при чему се величина и положај тела одређују у пропорцији са датим величинама). У корелацији са наставом математике цртати облике са интересантним математичким својствима (нпр. једнакостранични и једнакокраки троугао, средња линија троугла, тежиште троугла, описана кружница око троугла, кругови који се додирују споља и изнутра, концентричне кружнице, цветови од шест кругова, итд.).

Уколико их одабрана графичка библиотека подржава, приказати и следеће, мало компликованије примитиве:

- испуњена и уоквирена елипса,
- кружни лук,
- испуњени и уоквирени многоугао (полигон).

Описати и демонстрирати поступак примене ових облика у цртању мало сложенијих цртежа, као и технику исписа текста на екрану, на датој позицији и са одабраним словним ликом (фонтом). Приказати технике учитавања и приказа слика, ако их одабрана графичка библиотека подржава и илустровати их кроз низ примера (слике могу да буду унапред припремљене од стране наставника, а ученицима се може задати да са интернета преузму одговарајуће слике, обраде их у програму за обраду слика и онда их увезу у своју апликацију).

Могуће је ученицима приказати и увоз и пуштање звука коришћењем одабране библиотеке.

Оставити ученицима дозу креативне слободе приликом избора цртежа који се програмски генерише.

У циљу вежбања итерације и алгоритамског начина размислања приказати ученицима низ задатака у којима се цртају правилни облици уз помоћ петљи (низ подједнако размакнутих концентричних кружница, низ подједнако размакнутих паралелних линија, низ кружница истог пречника које се додирују, градијент боја, итд.). Подцртати корелацију са појмом линеарне функције који се обрађује у математици.

Приказати генерисање насумичних бројева и употребу насумично генерисаних бројева на цртање насумично распоређених облика и насумични избор боја. Ако наставник процени да је могуће са одређеним ученицима урадити амбициозније пројекте (попут програмирања анимација и једноставних рачунарских игара), то може урадити било током додатне, пројектне наставе или редовне

наставе тако да ти талентовани ученици раде групно или самостално по прилагођеном програму.

Приказати ученицима могућност употребе референтних при- ручника, tutorијала, видео-tutorијала и интернет форума у циљу налажења потребних информација о примени библиотечких функција, алгоритама и релевантних делова програмског кода.

Пројектни задатак из области *Рачунарство*

Пројектна настава у области Рачунарства је комплексан приступ настави и учењу који најчешће користи методе као што су проблемска настава и учење засновано на истрази (питањима).

Проблемска настава поставља пред ученике стварни проблем из живота који треба истражити и за који треба предложити могућа решења. Све врсте реалних животних проблема могу бити повод за проблемску наставу. Пронађена решења се могу тестирати и о њима се може расправљати.

Истрагу можемо да дефинишемо као „потрагу за истином, информацијама или знањем”. Учење засновано на истрази почиње постављањем питања, наставља са истраживањем и завршава се проналажењем решења, доношењем разумних закључака, одговарајућих одлука, или применом нових знања или вештина.

Обе наставне методе се фокусирају на развијање вештина за решавања проблема, критичко мишљење и обраду информација. Оне дају најбоље резултате када су почетна питања/проблеми довољно отворени (одговор није могуће наћи једноставним укуцавањем у претраживач) и када ученици раде у малим тимовима или групама. Ове две методе су уско повезане и често се преклапају. Изузетно је важно имати на уму да у оба приступа нема нужно тачних и нетачних одговора. Свако решење може имати мане и врлине, а ученици морају да их анализирају и процењују.

Наставни пројекат подразумева програмирање у текстуалном програмском језику или адаптацију унапред датог програма у циљу решавања пројектног задатка. За реализацију наставног пројекта могуће је користити рачунар или други програмабилни физички уређај.

Теме наставног пројекта треба осмислити тако да подржавају функционализацију знања ученика стечених учењем различитих предмета.

Могуће теме наставног пројекта:

– *Да ли живим здраво?* (Истраживање концепта „здрав начин живота”, утврђивање у којој мери лични начин живота ученика одговара овом концепту на основу података добијених програмирањем физичког уређаја да врши функцију бројача корака, креирањем програма за израчунавање индекса телесне масе...);

– *Дигитална башта* (Истраживање услова за узгој зачинског биља у затвореном простору, креирање дигитализоване баште – програмирање физичког уређаја да мери влажност земљишта и сигнализира да ли је заливање потребно или програмирање физичког уређаја да, на основу очитане влажности земљишта, покреће мотор који омогућава аутоматско заливање; програмирање физичког уређаја да мери ниво осветљености места на коме се башта налази и сигнализира да башту треба поставити на друго место...);

– *Бицикл са сигнализацијом* (Истраживање концепта „безбедност у саобраћају” у контексту визуелне сигнализације, програмирање физичког уређаја да симулира рад мигаца и других визуелних обележја бицикла);

– *Интерактивни албум* (израда програма у виду албума са: делима познатог уметника, архитектуре једне епохе, седам чуда Античког света... које се након клика увеличавају, неко време остају увећане а затим смањују на своје почетне димензије);

– *Ово је кретање* (креирање анимираних модела који приказују промене физичких величина, као на пример: брзина, убрзање, потенцијална и кинетичка енергија, а при задатом кретању објекта

– вертикални хитац, кретање тела низ струму раван).

Сви елементи пројектног задатка морају бити реални. Напомена: На првом часу, заједно са ученицима, формирати листу критеријума на основу којих ће се процењивати квалитет решења проблемских задатака. На овај начин, ученицима ће бити потпуно јасно шта квалитетно решење подразумева. Листа мора бити свеобухватна – не сме да се односи само на квалитет креираних програма, већ и на квалитет представљања и образлагања предложених решења.

IV.. ПРАћеЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У процесу вредновања потребно је континуирано пратити рад ученика. У настави оријентисаној на достизање исхода вреднују се и процес и продукти учења.

Будући да предмет *информатика и рачунарство* у седмом разреду треба, првенствено да развије вештине, навике, вредносне ставове и стилове понашања, требало би и вредновање више усмерити ка праћењу и вредновању практичних радова и вежбања, а мање ка тестовима знања.

Вредновање активности, нарочито ако је тимски рад у питању, се може обавити са групом тако да се од сваког члана тражи мишљење о сопственом раду и о раду сваког члана понаособ (тзв. вршњачко оцењивање). Препоручује се да наставник са ученицима договори показатеље на основу којих сви могу да прате напредак у учењу, ученици се уче да размишљају о квалитету свог рада и о томе шта треба да предузму да би свој рад унапредили. Оцењивање тако постаје инструмент за напредовање у учењу. На основу резултата праћења и вредновања, заједно са ученицима треба планирати процес учења и бирати погодне стратегије учења.

У процесу оцењивања добро је користити портфолио (електронска збирка докумената и евиденција о процесу и продукцима рада ученика, уз коментаре и препоруке) као извор података и показатеља о напредовању ученика. Предности коришћења портфолија су вишеструке: омогућава континуирано и систематично праћење напредовања, подстиче развој ученика, представља увид у праћење различитих аспеката учења и развоја, представља, подршку у оспособљавању ученика за самопроцену, пружа прецизнији увид у различите области постигнућа (јаке и слабе стране) ученика. Употребу портфолија отежавају недостатак критеријума за одабир продуката учења, материјално-физички проблеми, време, финансијска средства и велики број ученика. Већи број ометајућих фактора, у прикупљању прилога и успостављању критеријума оцењивања, је решив успостављањем сарадње наставника са стручним сарадником, уз коришћење Блумове таксономије.

Препоручује се и оцењивање базирано на практичним радovima и вежбањима. Квизове, тестове знања и слично користити првенствено за увежбавање и утврђивање појмова и чињеничних знања, а мање за формирање коначних оцена. Креирање таквих инструмената за утврђивање градива, кад год је могуће, препустити самим ученицима, чиме се постиже вишеструки ефекат на усвајање знања и вештина.

Препоручено је комбиновање различитих начина оцењивања да би се сагледале слабе и јаке стране сваког свог ученика. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење. Потребно је да наставник резултате вредновања постигнућа својих ученика континуирано анализира и користи тако да промени део своје наставне праксе. Када је промени, потребно је да прикупи нове податке да би могао да види колико су те промене ефикасне.

У оквиру плана рада наставника, у делу ваннаставних активности, поред додатне и допунске наставе, планирати секцију и време за менторски рад са ученицима који учествују на такмичењима из овог предмета. Препоручује се да се избор тема за рад на секцији изврши у сарадњи са другим наставницима, а да се почетна иницијатива препусти ученицима и њиховим интересовањима. Теме као што су израда и одржавање школског сајта, блога или неке друге школске веб странице, креирање и израда школског електронског часописа или летописа школе могу бити добре почетне идеје које ће повезати знања и вештине стечене у овом предмету са другим знањима, уз активно учешће у животу школе.

Назив предмета	ФИЗИЧКО И ЗДРАВСТВЕНО ВАСПИТАЊЕ
Циљ	Циљ учења Физичког и здравственог васпитања је да ученик унапређује физичке способности, моторичке вештине и знања из области физичке и здравствене културе, ради очувања здравља и примене правилног и редовног физичког вежбања у савременим условима живота и рада
Разред	Седми
Годишњи фонд часова	108 часова

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА		САДРЖАЈИ
– примени комплексе простих и општеприпремних вежби одговарајућег обима и интензитета у самосталном вежбању; – сврсисходно користи научене вежбе у спорту, рекреацији и различитим ситуацијама; – упоређује и анализира сопствене резултате са тестирања уз помоћ наставника са вредностима за свој узраст; – примени достигнути ниво усвојене технике кретања у игри, спорту и свакодневном животу; – примени атлетске дисциплине у складу са правилима; – развија своје моторичке способности применом вежбања из атлетике; – одржава равнотежу у различитим кретањима, изводи ротације тела; – примени вежбања из гимнастике за развој моторичких способности; – изведе елементе одбојкашке технике; – примени основна правила одбојке; – користи елементе технике у игри; – примени основне тактичке елементе спротских игара; – учествује на такмичењима између одељења; – изведе кретања у различитом ритму; – игра народно коло; – изведе основне кораке плеса из народне традиције других култура; – изведе кретања, вежбе и саставе уз музичку пратњу; – преплива 25 m техником краула, леђног краула и прсном техником; – процени своје способности и вештине у води; – скочи у воду на ноге и на главу; – рони у дужину у складу са својим могућностима; – поштује правила понашања у води, и око водене средине; – уочи ризичне ситуације у води и око ње;	ФИЗИЧКЕ СПОСОБНОСТИ		Основни садржаји Вежбе за развој снаге Вежбе за развој гipкости Вежбе за развој аеробне издржљивости Вежбе за развој брзине Вежбе за развој координације Примена националне батерије тестова за праћење физичког развоја и моторичких способности
	МОТОРИЧКЕ ВЕШТИНЕ СПОРТ И СПОРТСКЕ ДИСЦИПЛИНЕ	Атлетика	Основни садржаји Техника спринтерског трчања Истрајно трчање – припрема за крос Техника штафетног трчања Скок удаљ Бацања кугле Скок увис Бацање „вортекс-а” Проширени садржаји Скок увис (леђна техника) Тробој
		Спортска гимнастика	Основни садржаји: Вежбе и комбинације вежби карактеристичних за поједине справе: Тло Прескок Трамполина Вратило Двовисински разбој Паралелни разбој Кругови Коњ са хватаљкама Грета Проширени садржаји: На тлу и справама сложеније вежбе и комбинације вежби

		– вреднује утицај примењених вежби на организам; – процени ниво сопствене дневне физичке активности; – користи различите вежбе за побољшање својих физичких способности; – процени последице недовољне физичке активности; – примени мере безбедности у вежбању у школи и ван ње; – одговорно се односи према објектима, справама и реквизитима; – примени и поштује правила игара у складу са етичким нормама; – примерено се понаша као учесник или посматрач на такмичењима; – решава конфликте на друштвено прихватљив начин; – пронађе и користи различите изворе информација за упознавање са разноврсним облицима физичких и спортско-рекреативних активности; – прихвати победу и пораз; – уважи различите спортове без обзира на лично интересовање; – примени усвојене моторичке вештине у ванредним ситуацијама; – повеже значај вежбања за одређене професије; – вреднује лепоту покрета у физичком вежбању и спорту; – подстиче породицу на редовно вежбање; – повеже врсте вежби, игара и спорта са њиховим утицајем на здравље; – коригује дневни ритам рада, исхране и одмора у складу са својим потребама; – користи здраве намирнице у исхрани; – разликује корисне и штетне додатке исхрани; – примењује здравствено-хигијенске мере у вежбању; – правилно реагује и пружи основну прву помоћ приликом повреда; – чува животну средину током вежбања; – препозна последице конзумирања дувана, алкохола и штетних енергетских напитака; – води рачуна о репродуктивним огранима приликом вежбања	Основе тимских и спортских игара	Одбојка: Основни елементи технике, тактике и правила игре Фудбал: Игра уз примену правила Рукомет: Игра уз примену правила Кошарка: Сложенији елементи технике, тактике и правила игре Активност по избору.
			Плес и ритмика	Основни садржаји Вежбе са вијаџом Вежбе са обручем Вежбе са лоптом Народно коло „Моравац” Народно коло из краја у којем се школа налази Енглески валцер Проширени садржаји Састав са обручем Састав са лоптом Састав са вијаџом Основни кораци rock n roll
			Пливање и ватерполо	Основни садржаји Пливање Техника краула Техника преног пливања Одржавање на води на разне начине и самопомоћ Роњење у дужину до 10 m Пливање 25 m одабраном техником на време Проширени садржаји Мешовито пливање (две технике) Ватерполо Пливање са лоптом Хватање и додавање Шут на гол
			Полигони	Полигон у складу са реализованим моторичким садржајима
ФИЗИЧКА И ЗДРАВСТВЕНА КУЛТУРА	Физичко вежбање и спорт	Основни садржаји Основна подела вежби Функција скелетно-мишићног система Основна правила одбојке Понашање према осталим субјектима у игри (према судији, играчима супротне и сопствене екипе) Чување и одржавање материјалних добара која се користе у вежбању Облици насиља у физичком васпитању и спорту Навијање, победа, пораз решавање спорних ситуација Писани и електронски извори информација из области физичког васпитања и спорта Вежбање у функцији сналажења у ванредним ситуацијама Значај вежбања за одбрамбено-безбедносне потребе Повезаност физичког вежбања и естетике Породица и вежбање Планирање вежбања		
	Здравствено васпитање	Основни садржаји Утицај аеробног вежбања (ходања, трчања и др) на кардио-респираторни систем Здравствено-хигијенске мере пре и после вежбања Значај употребе воћа и поврћа и градивних материја (протеини и беланчевине) у исхрани Подела енергетских напитака и последице њиховог прекомерног конзумирања Прва помоћ након површинских повреда (посекотина и одеротина) Вежбање у различитим временским условима Чување околине при вежбању Последице конзумирања дувана и алкохола Додаци исхрани – суплементи Вежбање и менструални циклус Значај заштите репродуктивних органа приликом вежбања		

Кључни појмови садржаја: физичко вежбање, плес, одбојка, здравље, васпитање.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Циљ и исходи предмета се остварују кроз јединство наставе Физичког и здравственог васпитања, ваннаставних и ваншколских активности у складу са програмом. Програм седмог разреда бази-

ран је на континуитету усвојених знања, вештина, ставова и вредности из претходних разреда.

Настава Физичког и здравственог васпитања усмерена је према индивидуалним разликама ученика, које се узимају као критеријум у диференцираном приступу, па самим тим неопходно је упутити ученика или групу ученика, на олакшане или прошире-

не садржаје у часовној, ваннаставној и ваншколској организацији рада.

Где је неопходно, програмске садржаје је потребно реализовати према полу.

Организациони облици рада

Концепција Физичког и здравственог васпитања заснива се на јединству наставних и ваннаставних организационих облика рада, као основне претпоставке за остваривање циља кроз достизање исхода и стандарда овог васпитно-образовног подручја.

А. Часови физичког и здравственог васпитања.

Б. Секције.

В. Недеља школског спорта.

Г. Активности у природи (кросеви, зимовање, летовање – камповање...).

Д. Школска и ваншколска такмичења.

Ђ. Корективно-педагошки рад.

НАСТАВНЕ АКТИВНОСТИ

А. Часови физичког и здравственог васпитања

Наставне области:

І. Физичке способности

На свим часовима као и на другим организационим облицима рада, посебан акценат се ставља на:

– развијање физичких способности које се континуирано реализује у уводном и припремном делу часа путем вежби обликовања. Део главне фазе часа користи се за развој основних физичких способности узимајући у обзир утицај који наставна тема има на њихов развој. Методе и облике рада наставник бира у складу са потребама и могућностима ученика и материјално-техничким условима за рад;

– подстицање ученика на самостално вежбање;

– правилно држања тела.

Програм развоја физичких способности је саставни део годишњег плана рада наставника.

Праћење, вредновање и евидентирање физичких способности ученика спроводи се на основу *Приручника за праћење физичког развоја и развоја моторичких способности ученика у настави физичког васпитања*, (Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2016).

ІІ. Моторичке вештине, спорт и спортске дисциплине

Усвајање моторичких знања, умења и навика, остварује се кроз примену основних и проширених програмских садржаја атлетике, гимнастике, спортских игара, плеса, ритмичке гимнастике, пливања и ватерпола, примењујући основне дидактичко-методичке принципе и методе рада неопходне за достизање постављених исхода.

Усвојена знања, умења и навика треба да омогуће ученицима њихову примену у спорту, рекреацији, свакодневним и специфичним ситуацијама.

Стицање знања, умења и навика је континуирани процес индивидуалног напредовања ученика у складу са њиховим психофизичким способностима.

Ученицима који нису у стању да усвоје неке од садржаја, за дају се вежбања слична али лакша од предвиђених или предвежбе.

Уколико ученик не достигне предвиђени исход, оставља се могућност да исти достигне у наредном периоду.

Усаваршавање неких моторичких задатака је континуирани процес без обзира на садржаје програма (техника ходања, трчања, примена научене игре итд.).

У раду са напреднијим ученицима реализују се проширени садржаји или садржаји из наредних разреда. Кроз процес реализације програма неопходно је пратити способности ученика за поједине спортове.

ІІІ. Физичка и здравствена култура

Достизањем исхода ове наставне области, ученици стичу знања, вештине, ставове и вредности о вежбању (основним пој-

мовима о вежби, како се неко вежбање изводи и чему конкретна вежба и вежбање служи), физичком васпитању, спорту, рекреацији и здрављу.

Посебно планиране и осмишљене информације о вежбању и здрављу преносе се непосредно пре, током и након вежбања на часу.

Ова наставна област остварује се кроз све организационе облике рада у Физичком и здравственом васпитању уз практичан рад и обухвата: формирање правилног односа према физичком вежбању, здрављу и раду; развијање и неговање фер-плеја; препознавање негативних облика понашања у спорту и навијању; вредновање естетских вредности у физичком вежбању, рекреацији и спорту; развијање креативности у вежбању; очување животне средине, као и развијање и неговање здравствене културе ученика.

Поред наведеног у овој области потребно је радити на: неговању патриотских вредности (народне традиције и мултикултуралности); формирању правилног односа према различитостима, чувању материјалних добара, неговању друштвених вредности итд.

І. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Дефинисани исходи су основни и незаобилазни елементи процеса планирања наставе и учења. Дефинисани као резултати учења на крају сваког разреда, током планирања рада потребно је одредити временску динамику у односу на бављење појединим исходима током школске године. Неопходно је посебну пажњу обратити на исходе које није могуће достићи током једног или више часова, већ је у ту сврху потребно реализовати различите активности током школске године.

Облици наставе

Предмет се реализује кроз следеће облике наставе:

– теоријска настава (до 5 часова);

– практична настава (103–108 часова).

Теоријска настава

Посебни теоријски часови могу се организовати само у оним ситуацијама када не постоје услови за реализацију наставе у просторима за вежбање или алтернативним објектима и као први час у полугодишту. На тим часовима детаљније се обрађују садржаји предвиђени темата Физичко вежбање и спорт и Здравствено васпитање уз могући практичан рад у складу са условима.

При планирању теоријских садржаја неопходно је узети у обзир: садржај програма, претходна искуства ученика, садржаје других предмета (корелацију – међупредметне компетенције).

Практична настава

Број часова по темама планира се на основу: процене сложености садржаја за ученике и услова за реализацију наставе. Наставне теме или поједини садржаји за које не постоје услови за реализацију могу бити замењени одговарајућим темама или садржајима програма за које постоје одговарајући услови.

Програм Физичког и здравственог васпитања остварује се достизањем предвиђених исхода реализацијом основних и проширених садржаја.

Основни садржаји су они које је неопходно спровести у раду са ученицима узимајући у обзир способности ученика, материјално-техничке и просторне услове.

Проширени садржаји су они који се бирају и реализују у раду са ученицима (групама или појединцима), који су савладали обавезне садржаје, узимајући у обзир ниво достигнутог исхода, потребе ученика и услове за рад.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Физичке способности

При планирању кондиционог вежбања у главној фази часа, треба узети у обзир утицај наставне теме на физичке способности ученика и применити вежбе чији делови биомеханичке структуре одговарају основном задатку главне фазе часа и служе за обучавање и увежбавање (обраду и утврђивање) конкретног задатка. Методе вежбања које се примењују у настави су тренажне методе (континуирани, понављајући и интервални метод, кружни тренинг, и др.), прилагођене узрасним карактеристикама ученика. У раду са ученицима примењивати диференциране облике рада, дозирајући вежбања у складу са њиховим могућностима и примењивати одговарајућу терминологију вежби. Време извођења вежби и број понављања задају се групама ученика или појединцима у складу са њиховим способностима, водећи рачуна о постизању што веће радне ефикасности и интензитета рада. Акценат се ставља на оне моторичке активности којима се најуспешније супротставља последицама хипокинезије.

Препоручени начини рада за развој физичких способности ученика.

1. Развој снаге:
 - без и са реквизитима,
 - на справама и уз помоћ справа.
2. Развој покретљивости:
 - без и са реквизитима,
 - уз коришћење справа,
 - уз помоћ сувежбача.
3. Развој аеробне издржљивости:
 - истрајно и интервално трчање,
 - вежбање уз музику – аеробик,
 - тимске и спортске игре,
 - пешачење у дужини од 10 km (организовати у оквиру недеље школског спорта или активности у природи – излет);
 - други модели вежбања.
4. Развој координације:
 - извођење координационих вежби у различитом ритму и променљивим условима (кретање екстремитетима у више равни).
5. Развој брзине и експлозивне снаге:
 - једноставне и сложене кретне структуре изводити максималним интензитетом из различитих почетних положаја, изазване различитим чулним надражајима (старт из различитих положаја итд.),
 - штафетне игре,
 - извођење вежби различитом максималном брзином (бацања, скокови, акробатика, шутирања, ударци кроз атлетику, гимнастику, тимске и спортске игре).

За ученике који из здравствених разлога изводе посебно одабране вежбе, потребно је обезбедити посебно место за вежбање, а за оне са којима се програм реализује по индивидуално образовном програму (ИОП-у), неопходно је обезбедити одговарајуће услове, узимајући у обзир њихове могућности.

Моторичке вештине, спортови и спортске дисциплине

1. Атлетика
Препорука је да се садржаји атлетике реализују у јесењем и пролећном периоду, у складу са условима.
Основни садржаји
 - Усавршавање технике спринтерског трчања и ниског старта. Трчање деоница до 60 m. Техника штафетног трчања (4 x 60 m).
 - Усавршавање технике истрајног трчања и високог старта.

– Скок удаљ техника „увинуће” и предвежбе за корачну технику.

– Скок увис опкорачном техником.

– Бацања кугле 3 kg девојчице, 4 kg дечака – бочна техника.

– Бацање „вортекс-а” у даљ.

Проширени садржаји:

Четворобој – кроз унутародељенско такмичење применити четири дисциплине које су ученици савладали (спринтерско трчање 60 m, бацање вортекса или кугле, скокови увис или удаљ, истрајно трчање 600 m ученице, 800 m ученици).

2. Спортска гимнастика

Препорука је да се садржаји реализују у оба полугодишта.

Основни садржаји

Ученике је неопходно поделити у радне групе према полу, према нивоу усвојености вежби из претходних разреда и њиховим способностима. Са ученицима, који нису савладали поједине вежбе из програма до шестог разреда, раде се оне предвежбе и вежбе које ће им омогућити њихово усвајање. Усвојене вежбе из шестог разреда надограђују се новим садржајима предвиђеним овим програмом. Поставити више радних места. На сваком часу увести нови задатак уз понављање претходних. Док једна група обрађује нови садржај, остале групе понављају усвојене садржаје, при чему је могуће организовати чување и помагање ангажовањем ученика. Промена радних места врши се након одређеног броја понављања. Група које није прошла неки задатак на часу, исти ће реализовати на следећем часу. Ученику који не може да изведе задату вежбу даје се олакшани задатак.

Проширени садржаји

Могу се реализовати кроз часове на којима се реализују основни садржаји програмом који је диференциран према способностима ученика – за напредне ученике. Овакве моделе могуће је применити на све садржаје спортске гимнастике. Гимнастички полигон осмислити према степену усвојености обрађених садржаја и претходних знања.

1. Тло (ученице и ученици):

Основни садржаји

- став на шакама, колут напред уз помоћ,
- два повезана предмета странце упором („звезде”),
- предножењем прамет странце упором са окретом за 180° до става на једној нози, другом заножити,
- колут летећи из места и залетом.

Састав на тлу комбинован од вежби из петог, шестог и усвојених вежби из седмог разреда. За ученице унети вежбе из ритмике (види вежбе на греди).

Проширени садржаји

- став на шакама, колут напред,
- залетом прамет странце упором са окретом за 180° до става на једној нози и припремне вежбе за рондат.

2. Прескок (ученице и ученици):

Основни садржаји

- коњ у ширину висине 110 cm (уз квалитетну даску висина коња 120 cm);
- згрчка и разношка – усавршавање фазе првог и фазе другог лета.

Проширени садржаји

- коњ у ширину (120 за ученице и 125 cm за ученике);
 - припремне вежбе за прескоке са заножењем.
3. Трамполина или одскочна даска (ученице и ученици):
- Основни садржаји*
- скокови: пруженим телом; скок са згргеним предножењем.
- Проширени садржаји*
- скокови пруженим телом са окретом око уздужне осе за 180°; скок са предножним разножењем.

4. Вратило

Основни садржаји

- дочелно вратило: упор предњи, премаах одножно десном, премаах одножно левом – нагласити упор стражњи,
- дохватно вратило: из упора предњег саскок подметно,
- доскочно вратило: њихање у вису предњем са повећавањем амплитуде, у зањиху саскок.

Проширени садржаји

– комбинација: узмак из виса стојећег, ковртвај назад у упору, саскок из упора предњег замахом ногама уназад (зањихом) до става на тлу.

5. Довисински разбој

Основни садржаји

– комбинација: лицем према н/п – суножним одскоком наскок у упор предњи, премах одножно десном, премах одножно левом – нагласити упор стражњи, прехват на в/п, предњих и спојено саскок у предњиху.

Проширени садржаји

– комбинација: узмак из виса стојећег, ковртвај назад у упору, саскок замахом ногама уназад (зањихом), до става на тлу.

6. Паралелни разбој

Основни садржаји

– комбинација: (из положаја бочно): наскок у упор, предњих, зањих, предњихом предношка са окретом (180°) према притци до става на тлу.

Проширени садржаји

– комбинација: из положаја бочно наскок у упор и спојено предњих и зањих у упору; предњихом упор седећи разножно пред рукама, прехват кроз узручење до упора седећег за рукама, заножњем сножити; њихање и саскок предњихом предношка са окретом за 180° или зањихом заношка.

7. Кругови

Основни садржаји

дохватни кругови (ученици и ученице):

– комбинација: из виса стојећег згибом вис узнето, вис стрмоглави, вис узнето, саскок кроз згиб у вису предњем (уз помоћ).

Проширени садржаји

доскочни кругови (ученици):

– комбинација: вис, из замаха предњихом вис узнето, вис стрмоглави – издржај, вис узнето, вис стражњи и сп. саскок (уз помоћ).

8. Коњ са хваталкама

Основни садржаји

– комбинација: из упора предњег на хваталкама, премах одножно десном напред ван, премах одножно десном назад и спојено премах одножно левом напред ван, премах одножно левом назад, саскок назад или провлаком ногу између хваталки саскок напред.

Проширени садржаји

– метања: премаси одножно у сва три упора: предњи, јашући, стражњи, коло одножно, саскок: одношка премахом одножно из упора јашућег; заношка (или одбочка) из упора јашућег ван.

9. Грета

Вежбе прво научити на тлу, шведској клупи и ниској греди и на крају на високој греди.

Основни садржаји

ниска грета – поновити и допунити садржаје из претходног разреда (ниска грета):

– боком поред греде; суножним одскоком наскок на греду суножно (једна нога мало испред друге),

– различити начини ходања: у успону, са згрченим предножењем, са заножњем, са одножењем, са високим предножењем,

– окрет у успону на средини греде;

– суножним одскоком скок пружено и доскок на једну ногу, друга је у предножењу,

– вага претклоном и заножњем,

– саскок згрчено.

Висока грета – комбинација вежби: (чеоно према греди): из места или залетом наскок у упор одножно, окрет за 90° у упор клечећи на одножној нози, заножити слободном ногом (вага у у упору клечећем „мала вага”); клек искоракм заножне и спојено усправ, одручити, лагано трчање или ходање на прстима, ходање докорацима, скок суножним одскоком и доскоком на једну ногу; саскок пруженим телом са окретом 90° или 180°.

Проширени садржаји

Висока грета:

– наскоци (у упор чучећи; у упор предњи одножно; сед „амазон”);

- различити начини ходања и трчања;
- „галоп”; „дечији” поскоци, „мачији” скок;
- окрети за 180° на једној нози;
- саскоци (предножно разножни; са окретом за 360°);
- комбинације вежби најмање две дужине греде.

3. Основе тимских и спортских игара

Садржаји одбојке, фудсала, рукомета, кошарке и активности по избору ученика реализују се на часовима Физичког и здравственог васпитања.

3.1. Одбојка

Усвојене елементе технике треба применити у игри на часу. Континуитет у усвајању садржаја могуће је постићи тако што се претходно усвојени садржаји користе као уводни или специфично припремни на наредном часу.

Основни садржаји

- основни положај – техника одигравања лопте прстима,
- основни положај – техника одигравања лопте „чекићем”,
- игра преко мреже у три контакта – прстима и „чекићем”,
- доњи (школски) сервис,
- техника смечирања у олакшаним условима (нижа мрежа, подбацивање лопте и сл.),
- индивидуални блок,
- горњи сервис,
- елементи одбојкашке игре.

Проширени садржаји

- „лелујави” сервис,
- групни блок (двојни и тројни),
- игра са задатком – тактика.

3.2. Фудсал

– Са ученицима поновити усвојене елементе технике и тактике.

– Примена усвојених елемената у диригованој и ситуационој игри.

– Игра уз примену правила.

3.3. Рукомет

– Са ученицима поновити усвојене елементе технике и тактике.

– Примена усвојених елемената у диригованој и ситуационој игри.

– Игра уз примену правила.

3.4. Кошарка

Са ученицима поновити усвојене основне елементе технике и тактике и реализовати неке од наведених елемената, као и њихову примену у диригованој игри и игри уз примену правила:

- дриблинг (сложеније варијанте);
- повезивање елемената технике у акционе целине (хватање лопте, дриблинг, шутирање и др.);
- финтирање;
- демаркирање;
- ситуациона игра 1:1;
- сарадња два и три играча у позиционој игри и контранападу (обука кроз игру);
- игра 3:3; 4:4 (игра на један кош);
- финте (продор, шут);
- игра „2:2 – pick and roll”;
- игра „2:2” по на принципу „додај и утрчи – back door”;
- позициона игра 3:3 и 5:5;
- игра са применом правила.

3.5. Активности по избору

У складу са просторно-техничким могућностима школе наставник у договору са учницима реализује неке од наведених активности:

- кондиционо вежбање (кружни тренинг, аеробик, елементи фитнеса и др.);
- обучавање, увежбавање и усавршавање елемената предвиђених проширеним наставним садржајима;
- пливање и ватерполо;
- скијање;
- клизање;

- бадминтон;
- стони тенис;
- оријентиринг;
- јацент;
- основни елементи борилачких спортова и самоодбране;
- друге активности по избору Стручног већа школе;
- активности од значаја за локалну заједницу.

4. Плес и ритмика

Основни садржаји

Њихања и кружења са вијачом у фронталној и сагиталној равни у месту и кретању (вежбе по избору наставника). Дупли провак кружењем вијаче унапред.

Коло „Моравца“ четири варијанте, савладати 5. варијанту.

Основни кораци енглеског валцера.

Проширени садржаји

- Састав са вијачом.
- Дупли провак кружењем вијаче уназад.
- Састав са обручем састављен од елемената обрађених у петом и шестом разреду.
- Састав са лоптом састављен од елемената обрађених у петом и шестом разреду.
- Усавршити коло из краја у коме се школа налази, усвојено у претходном разреду.
- Енглески Валцер – мешовити парови.

Полигони

Наставник након једне или више обрађених наставних тема може реализовати полигон у складу са усвојеним моторичким садржајима из:

- спортских игара;
- гимнастике и
- полигон са препрекама који садржи:

колутања и пузања, провлачења, промене правца, савладавања препреке одбочком, прескакања препрека увис и удаљ, прелазење високе греде, узмак на вратилу, пењање на шведске лесте и саскок, пењање уз шипку или конопца Тестирање и мерење

Праћење физичког развоја и моторичких способности спроводи се на почетку и крају школске године, из простора кардио-респираторне издржљивости (процена аеробног капацитета), телесног састава (посебно телесне масноће), мишићне снаге, издржљивости у мишићној снази, гипкости и агилности. Модел континуираног праћења физичког развоја и моторичких способности у настави Физичког и здравственог васпитања, батерија тестова, критеријумске референтне вредности и начин њиховог тумачења, организација и протокол тестирања као педагошке импликације детаљно су објашњени у наведеном приручнику.

Физичка и здравствена култура

Ова наставна област реализује се кроз све друге наставне области и теме уз практичан рад и састоји се од две наставне теме *Физичко вежбање и спорт* и *Здравствено васпитање*.

Дидактичко-методички елементи

Основне карактеристике часова:

- јасноћа наставног процеса;
- оптимално коришћење расположивог простора, справа и реквизита;
- избор рационалних облика и метода рада;
- избор вежби оптималне образовне вредности;
- функционална повезаност свих делова часа – унутар једног и више узастопних часова једне наставне теме.

Уколико на часу истовремено вежбају два одељења, настава се спроводи одвојено за ученике и ученице.

Приликом избора облика рада неопходно је узети у обзир просторне услове рада, број ученика на часу, број справа и реквизита и динамику обучавања и увежбавања наставног задатка.

Избор дидактичких облика рада треба да буде функцији рационалне организације и интензификације часа, као и достизања постављених исхода.

Ослобађање ученика од наставе физичког и здравственог васпитања

Ученик може бити ослобођен само од практичног дела програма наставе за одређени период, полугодиште или целу школску годину на основу препоруке изабраног лекара.

Ученик ослобођен практичног дела у обавези је да присуствује часовима. За рад са ослобођеним ученицима наставник сачињава посебан програм рада базиран на усвајању теоријских и васпитних садржаја у складу са програмом и корелацији са садржајима других предмета.

Ослобођеним ученицима треба пружити могућност да:

- суде, воде статистику, региструју резултат или прате ниво активности ученика на часу или школском такмичењу;
- направе едукативни постер или електронску презентацију, припреме репортажу са спортског догађаја;
- прате и евидентирају активност ученика на часу уз помоћ наставника и на други начин помажу у организацији часовних, ваннаставних и ваншколских активности.

Неки од исхода за ученике ослобођене од практичног дела наставе

По завршетку теме ученик ће бити у стању да:

- наведе основна правила, гимнастике, атлетике, спортске игре, пливања;
- дефинише основна здравствено-хигијенска правила вежбања;
- презентује и анализира информације о физичком вежбању, спорту, здрављу, историји физичке културе, актуелним спортским подацима итд.);
- учествује у организацији Недеље школског спорта и школских такмичења.

Ученицима са инвалидитетом настава се прилагођава у складу са њиховим могућностима и врстом инвалидитета.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ

Исходи представљају добру основу за праћење и процену постигнућа ученика, односно креирање захтева којима се може утврдити да ли су ученици достигли оно што је описано одређеним исходом. Исходи помажу наставницима у праћењу, прикупљању и бележењу постигнућа ученика. Како ће у процесу вредновања искористити исходе наставник, сам осмишљава у односу на то који се начин праћења и процене њему чини најрационалнијим и најкориснијим. Поред тога, постојање исхода олакшава и извештавање родитеља о раду и напредовању ученика.

У процесу праћења и оцењивања пожељно је користити лични картон ученика (евиденција о процесу и продукцима рада ученика, уз коментаре и препоруке) као извор података и показатеља о напредовању ученика. Предности коришћења личног картона ученика су вишеструке: омогућава континуирано и систематично праћење напредовања, представља увид у праћење различитих аспеката учења и развоја, представља подршку у оспособљавању ученика за самопроцену, пружа прецизнији увид у различите области постигнућа (јаке и слабе стране) ученика.

У циљу сагледавања и анализирања ефеката наставе Физичког и здравственог васпитања, препоручује се да наставник подједнако, континуирано прати и вреднује:

6. Активност и однос ученика према физичком и здравственом васпитању који обухвата:

- вежбање у адекватној спортској опреми;
- редовно присуствовање часовима Физичког и здравственог васпитања;
- учествовање у ваннаставним и ваншколским активностима и др.

7. Приказ три комплекса усвојених општеприпремних вежби (вежби обликовања), са и без реквизита.

8. Достигнут ниво постигнућа моторичких знања, умења и навика (напредак у усавршавању технике):

Атлетика:

Техника измене штафете; скока увис опкорачна техника; Спринтерско трчање 60 m на време, бацање вортекса. Истрајно трчање у трајању од 8 минута. Техника бацања „вортекса”.

Трчање школског кроса.

Спортска гимнастика: Вежбе

на тлу:

- став на шакама, колут напред уз помоћ,
- летећи колут,

- два предмета странце „звезде” спојено,
- мост заклоном (ученице); мост из лежања на леђима (ученици).

Састав на тлу комбинован од елемената из петог, шестог и усвојених елемената из седмог разреда.

Прескок:

разношка, згрчка (висина справе до 120 cm).

Трамполина или одскочна даска (ученице и ученици):

– скокови: пруженим телом; скок са згргченим предножењем.

Вратило:

– дочелно вратило: упор предњи, премаах одножно десном, премаах одножно левом – нагласити упор стражни;

– комбинација: узмак из виса стојећег, ковртљај назад у упору, саскок из упора предњег замахом ногама уназад (зањихом) до става на тлу;

– доскочно вратило: њихање у вису предњем са повећавањем амплитуде, у зањиху саскок.

Двовисински разбој

– комбинација: лицем према н/п – суножним одскоком наскок у упор предњи, премаах одножно десном, премаах одножно левом – нагласити упор стражни, прехват на в/п, предњих и спојено саскок у предњиху (уколико нема двовисинског разбоја саскок замахом ногама унапред – предношка).

Паралелни разбој

– комбинација: (из положаја бочно): наскок у упор, предњих, зањих, предњихом предношка са окретом (180°) према притци до става на тлуКругови

дохватни кругови (ученици и ученице):

– комбинација: из виса стојећег згибом вис узнето, вис стр- моглави, вис узнето, саскок кроз згиб у вису предњем (уз помоћ).

Коњ са хватаљкама

– комбинација: из упора предњег на хватаљкама, премаах од- ножно десном напред ван, премаах одножно десном назад и спојено премаах одножно левом напред ван, премаах одножно левом назад, саскок назад или провлаком ногу између хватаљки саскок напред.

Греда

Ниска греда – поновити и допунити садржаје из претходног разреда (ниска греда):

комбинација вежби из основног програма (ученице саме ком- бинују две дужине ниске греде – обавезно са наскоком и саскоком).

Висока греда – комбинација вежби: (чеоно према греди): из места или залетом наскок у упор одножно, окрет за 90° у упор кле- чећи на одножној нози, заножити слободном ногом (вага у у упору клечећем „мала вага”); клек искоракм заножне и спојено усправ, одручити, лагано трчање или ходање на прстима, ходање докора- цима, скок суножним одскоком и доскоком на једну ногу; саскок пруженим телом са окретом 90° или 180°.

Одбојка:

– одигравање лопте техникама прстима и „чекићем”;

– доњи сервис;

– смечирање у олакшаним условима;

– индивидуални блок;

– игра преко мреже.

Рукомет:

Примена елемената технике у игри. Придржавање тактичких упутстава и кретање у игри.

Кошарка:

Примена елемената технике у игри. Придржавање тактичких упутстава и кретање у игри.

Плес и ритмика:

– Вежба са вијачом, лоптом или обручем. Дупли провак кру- жењем вијаче унапред;

– народно „Моравац” коло уз музику (трећа, четврта и пета варијанта);

– енглески валцер.

Пливање и ватерполо:

– техника прсног пливања;

– пливање са лоптом.

9. Индивидуални напредак моторичких способности

Индивидуални напредак моторичких способности сваког ученика процењује се у односу на претходно проверено

стање. Приликом оцењивања неопходно је узети у обзир способности ученика, степен спретности и умешности. Уколико ученик нема развијене посебне способности, приликом оцењивања узима се у обзир његов индивидуални напредак у односу на претходна до- стигнућа и могућности као и ангажовање ученика у наставном процесу.

Код ученика ослобођених од практичног дела наставе, на- ставник прати и вреднује:

– познавање основних правила, гимнастике, атлетике, спорт- ске игре, пливања, ватерпола и основних здравствено-хигијенских правила вежбања;

– учешће у организацији ваннаставних активности.

Праћење, вредновање и оцењивање ученика ослобођених од практичног дела наставе, наставник може извршити усменим или писменим путем.

Праћење вредновање и оцењивање ученика са инвалидите- том врши се на основу њиховог индивидуалног напретка.

ВАННАСТАВНЕ АКТИВНОСТИ

План и програм ових активности предлаже Стручно веће и саставни је део годишњег плана рада школе и школског програма.Б. Секције

Формирају се према интересовању ученика. Наставник сачи- њава посебан програм узимајући у обзир материјалне и просторне услове рада, узрастне карактеристике и способности ученика. Уко- лико је неопходно, секције се могу формирати према полу учени- ка. Ученик се у сваком тренутку може се укључити у рад секције.

В. Недеља школског спорта

Ради развоја и практиковања здравог начина живота, развоја свести о важности сопственог здравља и безбедности, о потреби неговања и развоја физичких способности, као и превенције на- сиља, наркоманије, малолетничке делинквенције, школа у оквиру Школског програма реализује недељу школског спорта.

Недеља школског спорта обухвата:

– такмичења у спортским дисциплинама прилагођеним узра- сту и могућностима ученика;

– културне манифестације са циљем промоције физичког вежбања, спорта и здравља (ликовне и друге изложбе, фолклор, плес, музичко-спортске радионице, слет...);

– јачке трибине и радионице (о здрављу, историји физичке културе, спорту, рекреацији, „ферплеју”, последицама насиља у спорту, технолошка достигнућа у вежбању и спорту и др.).

План и програм Недеље школског спорта сачињава Стручно веће Физичког и здравственог васпитања у сарадњи са другим струч- ним већима (ликовне културе, музичке културе, историје, информати- ке...) и стручним сарадницима у школи, водећи рачуна да и ученици који су ослобођени од практичног дела наставе Физичког и здрав- ственог васпитања, буду укључени у организацију ових активности.

Г. Активности у природи (кросеви, излети)

Из фонда радних дана, предвиђених заједничким планом, школа организује активности у природи:

– пролећни крос (дужину стазе одређује стручно веће);

– излет са пешачењем (7 km)

Д. Школска и ваншколска такмичења

Школа организује и спроводи обавезна унутаршколска спорт- ска такмичења, као интегрални део процеса физичког васпитања према плану Стручног већа и то у:

– спортској гимнастици (у зимском периоду);

– атлетици (у пролећном периоду),

– најмање једној спортској игри (у току године).Школа може планирати такмичења из других спортских гра- на или игара уколико за то постоје услови и интересовање ученика (плес, оријентиринг, бадминтон, између две или четири ватре, по- лигони итд.).

Ученици могу да учествују и на такмичењима у систему школских спортских такмичења Републике Србије, која су у скла- ду са планом наставе и учења Како би што већи број ученика био обухваћен системом такмичења, на ваншколским такмичењима је-

дан ученик може представљати школу само у једном спорту или спортској дисциплини током школске године.

Ђ. Корективно-педагошки рад и допунска настава

Ове активности организују се са ученицима који имају:

- потешкоће у савладавању градива;
- смањене физичке способности;
- лоше држање тела;
- здравствене потешкоће које онемогућавају редовно похађање наставе.

За ученике који имају потешкоће у савладавању градива и ученике са смањеним физичким способностима организује се допунска настава која подразумева савладавање оних обавезних програмских садржаја, које ученици нису успели да савладају на редовној настави, као и развијање њихових физичких способности.

Рад са ученицима који имају лоше држање тела подразумева:

- уочавање постуралних поремећаја код ученика;
- саветовање ученика и родитеља;
- организовање додатног превентивног вежбања у трајању од једног школског часа недељно;
- организовање корективног вежбања у сарадњи са одговарајућом здравственом установом.

Рад са ученицима са здравственим потешкоћама организује се искључиво у сарадњи са лекаром специјалистом, који одређује врсту вежби и степен оптерећења

ИЗБОРНИ ПРОГРАМИ

Назив програма	ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ
Циљ	Циљ учења Грађанског васпитања је да ученик изучавањем и практиковањем основних принципа, вредности и процедура грађанског друштва поста- не свестан својих права и одговорности, осетљив за потребе других и спреман да активно делује у заједници
Разред	Седми
Годишњи фонд часова	36 часова

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ /ТЕМА	САДРЖАЈИ
– наведе и опише основне карактеристике људских права; – својим речима опише везу између права појединца и општег добра; – дискутује о односу права и правде и о сукобу права; – образложи личну одговорност у заштити свог здравља; – штити своја права на начин који не угрожава друге и њихова права; – образложи сврху постојања политичких странака; – аргументује потребу ограничења и контролу власти; – наведе кораке од предлагања до усвајања закона; – образложи на примеру могућност утицаја грађана на одлуке Народне скупштине; – препозна и одупре се различитим облицима вршњачког притиска; – препозна опасност када се нађе у великој групи људи и заштити се; – учествује у организацији, реализацији и евалуацији симулације Народне скупштине; – у дискусији показује вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, комуницира на конструктиван начин; – проналази, критички разматра и користи информације из различитих извора	ЉУДСКА ПРАВА	Карактеристике људских права – урођеност, универзалност, нео- туђивост, недељивост Опште добро Права појединца и опште добро Сукоб појединачних права и општег добра Права и правда Социјална правда
	ДЕМОКРАТСКО ДРУШТВО	Политичке странке у вишепартијском систему – владајуће и опо- зиционе Народна скупштина – сврха и надлежности Народни посланици, посланичке групе Процедуре у раду Народне скупштине Скупштинске дебате Предлагање и доношење закона
	ПРОЦЕСИ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ	Припадност групи Групи идентитет као део идентитета мла- дих Односи у вршњачкој групи и њен утицај на појединца Вршњачки притисак Конформизам Приватност – обим и границе Понашање људи у маси и угроженост права појединца
	ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ	Симулација Народне скупштине Одређивање улога и процедура у скупштини Формирање посланичких група Избор председника скупштине Формулисање предлога закона Скупштинска дебата Гласање Евалуација симулације

Кључни појмови садржаја: социјална правда, Народна скупштина, конформизам, вршњачки притисак.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Изборни програм Грађанско васпитање за седми разред ор- ганизован је, као и претходни програми, по моделу спирале што значи да су садржаји дати у исте четири области (*Људска права, Демократско друштво, Процеси у савременом свету и Грађански активизам*) али се они проширују и продубљују, а исходи се надо- грађују или се, ако је у питању вештина, даље развијају. Све чети- ри области су једнако важне, а наставник их, у непосредном раду са ученицима, интегрише јер између њих постоји природна веза.

У програму су наведени садржаји које наставник може да до- пуњује, проширује и мења према конкретним потребама и плану сопственог рада али увек имајући у виду исходе које треба оствари- ти. Они су тако дати да одговарају узрасту ученика и да су мер- ливи, проверљиви, односно наставник може, пратећи активности ученика, да утврди да ли их они остварују и у којој мери. Најчешће су исходи дати на нивоу примене што значи да се знање и разумева- ње подразумевају јер без тога нема примене. Такав приступ одгова- ра концепту Грађанског васпитања од кога се очекује да код учени- ка развија конативну, вољну компоненту која долази до изражаја у понашању. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља програма и развој међупредметних компетенција. Између исхода постоји повезаност. Остваривање једног исхода доприноси остваривању других исхода. Многи исходи су процесни и представљају резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада током дужег временског перио- да, што се препознаје у томе да се неки исходи у истој или сличној формулацији налазе у програмима и за претходне разреде.

Посебност Грађанског васпитања је у томе што је оно део ширег концепта образовања за демократију и грађанско друштво и у том смислу је тесно повезано са другим предметима, ванна- ставним активностима и уопште етосом школе. Садржај овог про- грама у великој мери корелира са предметом Историја у оквиру ког се проучава развој уставности, парламентаризма, грађанских

права и слобода. У оквиру Српског језика и књижевности ученици имају прилику да упознају више књижевних дела која се односе на развој политичког живота у модерној српској држави што омо- гућава повезивање са садржајима Грађанског васпитања. Погодна књижевна дела из програма су: сатирична поезија Јована Јовано- вића *Змаја Јутутунска јухахаха*, сатирично иронична проза Радоја Домановића *Вођа*, драма Бранислава Нушића *Власт*. Овако богата корелација између ова три предмета пружа одличне могућности за тематско планирање.

У процесу планирања наставе и учења наставник се руково- ди, превасходно, исходима које ученици треба да достигну. При- ликом осмишљавања активности, како наставника тако и ученика, треба имати у виду да свака од њих се може вишеструко искори- стити. На пример, у оквиру скоро свих активности на различитим садржајима могућ је допринос достизању исхода који се односе на комуникацију, осетљивост за различитост, емпатичност, улогу медија и др. То значи, да за такве исходе нису потребни посебни садржаји, активности и часови. Њихово остваривање одвија се по- степено и спонтано са тенденцијом да ученици аутенично развија- ју пожељне облике понашања.

У оквиру прве области ученици проширују своја знања о пра- вима, а фокус је на њиховим карактеристикама (урођеност, уни- верзалност, неотуђивост, недељивост) и вези са општим добро које има за циљ да осигура права појединца, као и добробит заједнице. За очекивати је да ученицима седмог разреда буде интересантно да промишљају и разговарају о односу између права и правде јер је то узраст појачане осетљивости на неправду. Тај садржај, као уосталом и све друге, треба ученицима приближити кроз конкрет- не примере из свакодневног живот као што су нпр. дилема да ли је праведно казнити особу која нема карту за превоз у аутобусу (то право има контролор јер превоз није бесплатан), а која за свој рад у предузећу није добила последња три месеца плату. Ученици овог узраста сасвим добро могу да изнесе своје ставове и да дискутују када се ставе у позицију супротстављених података, само је важно да наставник добро води активност и да је поентира на крају.

Како је концепција програма да се из разреда у разред проширује листа права, у седмом разреду ученици се упознају са социјалним правима што се логично надовезује на дискусију о правима и правди. Према Универзалној декларацији о људским правима и Пакту о економским, социјалним и културним правима, социјална права се третирају као елемент животног стандарда. Према таквој оријентацији, свако има право на стандард живота који обезбеђује здравље и благостање појединца и његове породице. У раду са ученицима требало би посебну пажњу посветити здрављу младих и то са становишта права и обавеза државе, родитеља али и самих ученика да сачувају своје здравље. Из тог разлога, програм садржи само један исход који је повезан са социјалним правима и односи се на личну одговорност ученика у заштити сопственог здравља јер су други аспекти овог права ученицима још увек недовољно блиски.

Садржаји из друге области програма обезбеђују наставак увођења ученика у функционисање демократског друштва са фокусом на парламент, његову функцију и надлежности, организацију и процедуре, а на примеру Народне скупштине Републике Србије. Ученицима треба приближити појмове са којима су се они свакако сусрели али им нису довољно познати као што су политичке странке, посланици, посланичке групе, опозиција. О овим појмовима ученици треба да стекну само основна знања, а њихова дубина и ширина одређена је исходима којих је само неколико из ове области и омогућавају даље разумевање функционисања демократског друштва. Ученике треба упознати са скупштинском расправом, њеним циљевима и процедурама (ко даје реч, колико дуго се може говорити, реплике) јер ће им то требати за активност у оквиру четврте области овог програма. Осим тога, ученицима треба предочити кораке од предлагања закона до његовог усвајања и објављивања. За овај програм најважније је представити могућност да предлоге закона дају грађани својим потписима. У ту сврху могу се користити подаци из реалног политичког живота наше земље као што је на пример, гласање посланика у Народној скупштини о тзв. Тијанином закону који је резултат акције коју су грађани водили заједно са оцем отете, а затим убијене девојчице од 15 година. У питању је закон који прецизира процедуре за ангажовање полицијских снага у случају пријаве да је особа нестала чиме се повећава правна сигурност грађана. На том примеру може се видети како изгледа грађански активизам, коришћење друштвених мрежа за покретање акција и увођење захтева грађана у парламентарну процедуру.

Како је социјални живот ученика седмог разреда сваким даном све богатији садржај треће области се односи на вршњачке групе, конформизам и вршњачки притисак. Вршњаци утичу на вредности које ће млади настојати да остваре, на ставове које ће развити, на тежњу за самосталношћу, прихватање друштвених норми. Повезано са тим је и дилема где су границе између укључености у заједницу и приватности. За активност у оквиру ове области добро је консултовати психологе и педагоге у школи, односно користити њихове већ развијене радионице чији је циљ оснаживање ученика да се одупру конформизму и различитим врстама притиска вршњака. Понашање људи у маси добило је место у садржају јер се ученици овог узраста све чешће налазе у таквим ситуацијама (концерти, спортски догађаји) и могу бити угрожени. Зато је одговарајући исход дат на нивоу понашања.

Област Грађански активизам логично се надовезује на садржај и активности из друге области. Уз помоћ наставника ученици треба да припреме и спроведу симулацију рада Народне скупштине. Она би требала да садржи неке од постојећих процедура у раду скупштине, с тим да је њихов избор на самој групи. На пример, може се симулирати цео ток активности од предлагања до усвајања закона или симулација једним делом може да садржи процедуру посланичких питања премијеру и министрима у Влади. Да би се таква симулација остварила, ученици који ће бити у улози посланика треба да припреме питања која се тичу актуелних догађаја у нашој држави (најбоље би било унапред дефинисати тему нпр. повећање плата и пензија, обавезна средња школа и др.), што је само по себи вредан исход. Са друге стране, ученици који буду у улози

премијера и министра такође треба да буду спремни да дају одговоре. Симулације се могу на различите начине организовати, а могу се допунити још неким аспектима као што је информисање грађана о раду скупштине. На пример, неколико ученика може добити задатак да буду у улози новинара и да припреме извештај о симулацији рада Народне скупштине који ће презентовати. Остали ученици процењиваће извештаје са становишта веродостојности, тачности. Активност се може учинити богатијом и самим тим занимљивијом ако се на пример, унапред наложи појединим „новинарима“ у ком правцу треба да пишу извештај (сензационалистички, негативистички, оптимистички, објективно, увредљиво...) што остали учесници симулације неће знати. Након тога, треба пратити да ли су остали ученици у групи то препознали и како су реаговали.

Поред симулације у раду са ученицима садржаји програма и дефинисани исходи пружају велике могућности за примену и других интерактивних облика рада као што су: радионице, играње улога, студије случаја, дебате, дискусије, истраживања, промоције.

И у овом програму Грађанског васпитања, као и код претходних, продукти ученичких активности имају посебан значај. Они могу бити различите врсте, с тим да је посебно пригодно да продукт буде снимак симулације рада скупштине који се може касније користити у различите сврхе. Драгоцен је у евалуацији урађене симулације али и у интеграцији и рекапитулацији обрађених садржаја.

За остваривање овог програма, као и свих претходних, наставник је врло важан. Он је модел који својим понашањем и организацијом рада на часу даје пример и доприноси стварању демократске атмосфере која је погодна за размену и аргументовање идеја и мишљења међу ученицима; он је тај који даје почетни подстицај за садржај који се обрађује, ко и повратне информације о активности. Коструктивна комуникација и демократске процедуре нису само циљ већ и начин да се остваре жељени исходи. Наставник је тај који обезбеђује равноправну укљученост сваког ученика (уважавајући различитост у типу личности и стиливима учења). Реализација програма треба да се одвија у складу са принципима интерактивних односа (активне, проблемске и истраживачке наставе), са сталним рефлексјама на одговарајуће појаве из друштвеног контекста (прошлости и још више садашњости). Посебан захтев за наставнике представља потреба за припремом нових, актуелних материјала који најбоље одговарају садржају и исходима. Они се могу наћи у различитим изворима информација. За реализацију појединих тема могу се користити филмови јер активирају когнитивну и афективну страну личности и подстицајно делују на ученике да искажу мисли, осећања и ставове. Не треба занемарити ни интернет и различите социјалне мреже јер су то облици комуникације који су блиски младима и на којима се могу препознати и анализирати многи проблеми живота у савременом свету, али и разговарати о говору мржње, нетолеранцији, облицима кршења права (на пример у самој Народној скупштини). Подразумева се да наставник има потпуни увид у материјале који се користе у раду са ученицима (филмови, видео клипови, текстови из новина и сл.) како би се заштитили од неодговарајућих садржаја.

Наставник треба да обезбеди да се на часу сваки ученик осећа уважено, прихваћено и добродошло у својој различитости, уз обавезу да поштује и уважи друге и другачије погледе и мишљења.

Чињеница да се програм описно оцењује не умањује потребу да се континуирано прати напредовање ученика у достизању исхода, посебно оних који су кумулативни и који се не наводе у програму за седми разред, већ су у претходним програмима, али се подразумева да се они и даље подржавају и развијају. Како се ближи крај основног образовања и другог циклуса у оквиру њега, потребно је што чешће повезивати све оно што је рађено. Највећи број ученика похађа Грађанско васпитање континуирано током циклуса, многи од њих и свих осам разреда и зато је важан процес интегрисања обрађиваних садржаја и провера остварености исхода. Кључни показатељи напредовања у овом изборном програму, из разреда у разред, су све правилнија употреба термина који се односе на демократске појаве и процесе, исказивање ставова аргументацијом, ненасилна комуникација, прихватање различитости, емпатија, све чешће испољавање иницијативе, већа сарадљивост.

ПРАВОСЛАВНИ КАТИХИЗИС (ВЕРОНАУКА)

(1 час недељно, 36 часова годишње)

Циљеви и задаци

Циљ наставе православног катихизиса (веронауке) у основном образовању и васпитању јесте да пружи целовит православно поглед на свет и живот, уважавајући две димензије: историјски хришћански живот (историјску реалност Цркве) и есхатолошки живот (будућу димензију идеалног). То значи да ученици систематски упознају православну веру у њеној доктринарној, литургијској, социјалној и мисионарској димензији, при чему се хришћанско виђење живота и постојања света излаже у веома отвореном, толерантном дијалогу са осталим наукама и теоријама о свету, којим се настоји показати да хришћанско виђење (литургијско, као и подвижничко искуство Православне цркве) обухвата сва позитивна искуства људи, без обзира на њихову националну припадност и верско образовање. Све то остварује се како на информативно-сазнајном тако и на доживљајном и делатном плану, уз настојање да се доктринарне поставке спроведу у свим сегментима живота (однос с Богом, са светом, с другим људима и са собом).

Задаци наставе православног катихизиса (веронауке) јесу да код ученика:

- развије способност уочавања да су грех и зло у свету последица погрешног изражавања човекове слободе;
- развије способност уочавања да Бог поштује човекову слободу али да не одустаје да свет доведе у вечно постојање;
- изгради свест о томе да Бог воли човека и свет и да их никад не напушта, али вечни живот зависи и од слободе човека и његове заједнице с Богом;
- развије способност спознавања да Бог није одустао од првобитног циља због кога је створио свет, а то је да се свет сједини с Њим посредством човека и да тако живи вечно;
- развије способност уочавања сличности у структури старозаветне и новозаветне цркве.

Оперативни задаци

Ученици треба да:

- запазе да природа не постоји без личности;
- науче да личност у Богу претходи природи у онтолошком смислу;
- уоче да у стварном свету људска природа претходи човеку као личности у онтолошком смислу;
- запазе да се код створених бића, тј. код људи слобода може изразити и као негација, што није случај у Богу;
- запазе да је слобода Божија онтолошка, тј, да се изражава само као љубав према другој личности;
- запазе разлику између иконографског приказивања Св. Тројице у православној и римокатоличкој традицији.

САДРЖАЈИ ПРОГРАМА

Бог у кога хришћани верују јесте Св. Тројица: Отац, Син и Свети Дух. (Богослужбена сведочанства крштење и евхаристија; библијска и светоотачка сведочанства).

Отац, Син и Св. Дух су три вечне, конкретне личности.

Света Тројица је један Бог (неразделивост Божанске природе и несливеност Божанских личности).

Узрок Божијег постојања је Отац (библијска, свхаристијска, светоотачка и друга сведочанства).

Бог Отац изражава своје слободно постојање као љубав према другој личности - према Сину и Св. Духу.

Хришћанска онтологија (биће као заједница слободе).

Антрополошке последице вере у Св. Тројицу.

Кроз Литургију се појављује Св. Тројица (Отац прима литургијски принос, Син, Исус Христос, приноси, а Св. Дух сабира све око Христа и сједињује с Њим).

Крштење и литургија као практично исповедање вере у Бога који је Св. Тројица.

Св.Тројица у православној иконографији.

Методске јединице

1. Упознавање ученика са садржајима програма и начином рада
2. Бог је Света Тројица (увођење, обрада, примарно утврђивање)
3. Бог је Света Тројица (обнављање и дубља разрада појединих аспеката теме; дијалогизација уз подстицање иницијативе, размишљања и креативне активности ученика)
4. Библијска и светоотачка сведочанства о Богу као Светој Тројици (увођење, обрада, примарно утврђивање)
5. Библијска и светоотачка сведочанства о Богу као Светој Тројици (обнављање и дубља разрада појединих аспеката теме; дијалогизација уз подстицање иницијативе, размишљања и креативне активности ученика)
6. Богослужбена сведочанства о Богу као Светој Тројици (крштење, евхаристија) (увођење, обрада, примарно утврђивање)
7. Богослужбена сведочанства о Богу као Светој Тројици (крштење, евхаристија) (обнављање и дубља разрада појединих аспеката теме; дијалогизација уз подстицање иницијативе, размишљања и креативне активности ученика)
8. Бог је Света Тројица (Отац, Син и Дух Свети су три вечне, конкретне личности) (увођење, обрада, примарно утврђивање)
9. Бог је Света Тројица (Отац, Син и Дух Свети су три вечне, конкретне личности) (обнављање и дубља разрада појединих аспеката теме; дијалогизација уз подстицање иницијативе, размишљања и креативне активности ученика)

10. Света Тројица је један Бог (неразделивост Божанске природе и несливеност Божанских личности) (увођење, обрада, примарно утврђивање)
11. Систематизација; разговор о претходној наставној целини уз подстицање питања и запажања ученика
12. Љубав као израз слободе (увођење, обрада, примарно утврђивање)
13. Љубав као израз слободе (обнављање и дубља разрада појединих аспеката теме; дијалогизација уз подстицање иницијативе, размишљања и креативне активности ученика)
14. Слобода се изражава као љубав (увођење, обрада, примарно утврђивање)
15. Слобода се изражава као љубав (обнављање и дубља разрада појединих аспеката теме; дијалогизација уз подстицање иницијативе, размишљања и креативне активности ученика)
16. Бог Отац изражава своје слободно постојање као љубав према Сину и Светоме Духу (увођење, обрада, примарно утврђивање)
17. Бог Отац изражава своје слободно постојање као љубав према Сину и Светоме Духу (обнављање и дубља разрада појединих аспеката теме; дијалогизација уз подстицање иницијативе, размишљања и креативне активности ученика)
18. Личност може постојати само у слободном односу љубави према другој личности (увођење, обрада, примарно утврђивање)
19. Имена Свете Тројице показују да су то имена за однос (увођење, обрада, примарно утврђивање)
20. Систематизација; разговор о претходној наставној целини уз подстицање питања и запажања ученика
21. Постојање као заједница слободе (увођење, обрада, примарно утврђивање)
22. Постојање као заједница слободе (обнављање и дубља разрада појединих аспеката теме; дијалогизација уз подстицање иницијативе, размишљања и креативне активности ученика)
23. Антрополошке последице вере у Свету Тројицу (увођење са позивањем на непосредно ученичко искуство - шта учење о Св. Тројици значи за ученике)
24. Антрополошке последице вере у Свету Тројицу (обрада, примарно утврђивање)
25. Антрополошке последице вере у Свету Тројицу (обнављање и дубља разрада појединих аспеката теме; дијалогизација уз подстицање иницијативе, размишљања и креативне активности ученика)
26. Систематизација; разговор о претходној наставној целини уз подстицање питања и запажања ученика
27. Пројављивање Свете Тројице кроз Литургију (увођење, обрада, примарно утврђивање)
28. Пројављивање Свете Тројице кроз Литургију (обнављање и дубља разрада појединих аспеката теме; дијалогизација уз подстицање иницијативе, размишљања и креативне активности ученика)
29. Пројављивање нашег истинског постојања у будућности кроз Литургију (увођење, обрада, примарно утврђивање)
30. Пројављивање нашег истинског постојања у будућности кроз Литургију (обнављање и дубља разрада појединих аспеката теме; дијалогизација уз подстицање иницијативе, размишљања и креативне активности ученика)
31. Крштење и Литургија као практично исповедање вере у Свету Тројицу (увођење, обрада, примарно утврђивање)
32. Крштење и Литургија као практично исповедање вере у Свету Тројицу (обнављање и дубља разрада појединих аспеката теме; дијалогизација уз подстицање иницијативе, размишљања и креативне активности ученика)
33. Света Тројица у православној иконографији (са скретањем пажње ученицима и на погрешно приказивање) (увођење, обрада, примарно утврђивање)
34. Света Тројица у православној иконографији (са истицањем икона из српске баштине) (увођење, обрада, примарно утврђивање)
35. Света Тројица у православној иконографији (обнављање и дубља разрада појединих аспеката теме; дијалогизација уз подстицање иницијативе, размишљања и креативне активности ученика)
36. Систематизација наставних целина обрађених током школске године и резимирање резултата рада

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Реализацијом наставног програма за седми разред треба да се постигну следећи циљеви:

- да се код ученика изгради свест о томе да је носилац постојања природе личност;
- да је личност израз заједнице слободе с другом личношћу;
- да је Црква у својој литургијској пројави икона начина постојања Св. Тројице, односно постојања човека као личности - као иконе Божије.

Да би се ово постигло, потребно је најпре детаљно изложити православно учење о Богу као Св. Тројици, а затим и саму структуру Литургије.

Тема *Бог у кога хришћани верују јесте Св. Тројица...* треба да има следећу садржину: Бог у кога хришћани верују јесте Св. Тројица: Отац, Син и Свети Дух, односно Бог је конкретна личност, Отац, Син и Св. Дух, а не безлична виша сила, или пак, безлична природа. Божанска природа не постоји безлично, већ као конкретне личности: Отац, Син и Св. Дух. Да бисмо ово показали, треба се позвати на реалност нашег постојања, односно људске природе, која једино постоји као конкретна личност: Милан, Марко, Милица итд.

Међутим, кад говоримо о Божанским личностима, Оцу, Сину и Св. Духу, не говоримо о три Бога, о три Божанске индивидуе, које су међусобно раздвојене по природи, као што је то случај с нама људима, где кад говоримо о човеку, говоримо о многим људима. Божанске личности су неразделиве међу собом по природи. Зато што нису створене, односно зато што Божанска природа није створена, не постоји ни временско-просторна дистанца између постојања Оца и постојања Сина и Духа. (Примера ради, не постоји прво Отац као јединка, као индивидуа, који је касније родио Сина као јединку да би њихове природе биле раздвојене, као што је случај с нама људима, већ су обојица исте природе и савесни су). Једна Божанска природа постоји цела, неразделива, у свакој од три личности: у личности Оца, у личности Сина и у личности Св. Духа, односно то су три личности, три савесна конкретна бића.

Узрок Божијег постојања, односно постојања Св. Тројице, јесте Отац. То значи да у Богу не претходи природа у односу на личност, односно не постоји прво једна безлична заједничка природа из које се рађају Отац, Син и Св. Дух као конкретна бића, већ личност Оца

чини божанску природу постојећом и Он рађа Сина и исходи Св. Духа. (Слично људима који се не рађају из једне безличне људске природе, већ од конкретних личности које су носиоци постојања те природе.)

Овим се подвлачи да је постојање божанске природе слободно постојање, због тога што је њено постојање израз слободе личности Оца. Јер, мимо личности Оца не постоји божанска природа. Отац слободно постоји, жели и постоји, и зато је Један Бог Отац, једна конкретна личност, а не безлична божанска природа.

Што се, пак, тиче личности, она не може да постоји сама, без заједнице с другом личношћу. Отац је Отац у заједници са Сином. Ако нема Сина, нема ни Оца. Божија слобода постојања као Оца изражава се као љубав према другој личности, односно изражава се на тај начин што Отац вечно рађа Сина и исходи Св. Духа. Један Бог је Отац који је истовремено и Св. Тројица као заједница љубави Оца са Сином и Св. Духом. Постојање личности Оца, која је носилац постојања природе у Богу, претпоставља постојање Св. Тројице. То има за последицу да се у Богу личност поистовећује са слободом, односно с љубављу према другој личности, и стога је Бог љубав зато што је Св. Тројица, као и то да постојање једне конкретне личности не искључује многе, већ напротив, постојање многих је претпоставка постојања једне конкретне личности.

Теме *Антрополошке последице вере у Бога као Св. Тројицу и Кроз Литургију се пројављује Св. Тројица* треба реализовати тумачењем одељка Св. Писма Старог завета који говори о стварању човека као иконе Божије и опис Литургије.

За Оце Цркве човек је икона (слика) Божија. По природи човек је створен и зато његова природа подлеже ограничењима и на крају смрти. Но, и поред тога, човек је створен слободан. То значи да је призван да постоји не на начин на који постоји његова природа, већ слободно у односу на своју природу, односно, човек је позван да своју слободу изрази као љубав према другој личности, односно према Богу, и да тако постоји слично Богу. На овај начин човек би ослободио своју природу последица њене створености, односно детерминисаности постојања, и обожио би се. Слично Христовом начину постојања.

Литургија указује на то да се у литургијском искуству Бог открива као Отац, Син и Св. Дух, као три конкретне личности, које се познају и пројављују односом који имају једна према другој. Христос, Син Божији, јесте онај који приноси дарове. Он их приноси Богу Оцу, док је Дух Свети онај који сабира многе људе око Христа, односно, Дух се пројављује као онај који конституише Литургију кроз Крштење, Миропомазање и Рукоположење. Истовремено треба указати ученицима на то да се Св. Тројица овде пројављује преко људи и њихових служби које они пројављују у односу један према другом. Овим се показује да је човек икона Божија и да се Бог не среће другачије осим преко човека у литургијском догађају.

За остваривање овог програма треба користити: Св. Писмо Старог и Новог завета, литургијско искуство откривења Бога, литургијски начин постојања човека, као и помоћну литературу: Св. Григорије Ниски, *О стварању човека*; Св. Максим Исповедник, *Тумачење 14. беседе Св. Григорија Богослов*; И. Мидић, *Сећање на будућност*, Београд, 1994; Ј. Зизијулас, *Допринос Кападокије хришћанској мисли*; А. Шмеман, *За живот света*, Београд, 1981. и др.

КАТОЛИЧКИ ВЈЕРОНАУК

(1 час недељно, 36 часова годишње)

Циљеви и задаци

Циљ наставе вјеронаука је упознавање властите Цркве кроз привлачне ликове повијести. И ова доб је вријеме идеала, али и критичности. Стога је врховни идеал: слобода. Но слобода није напосто избор између добра и зла него ослобођење и способност чинити добро. За нас кршћане су свеци ти ликови који су били заправо слободни до те мјере да су оставили тако дубок траг те се у остварење слободе можемо на њиховим примјерима потакнути на изградњу. Седми разред ради својег критичког менталитета је прикладан да се о повијести, па и о негативностима слободно разговара. Јединице су тако изабране да слиједе ритам и теолошке мисли и одгојног циља - слободе.

Дакле, мисао водиља наставе вјеронаука седмог разреда основне школе је љубав према Цркви остварена преко конкретних повијесних особа на чијим се примјерима може градити и властити пут и полако одабирати звање у којем се очекује да ће човјек моћи остварити највише.

Задаци наставе вјеронаука у седмом разреду основне школе је тражење идеала у Библији и привикавање на живот с другима и другачијима, али у свијести да и њега - ученика Бог радо има као јединственога и с њиме план, јер сада почиње фаза не само одгоја него и самоодгоја, па мора на план Божји одговорити.

САДРЖАЈИ ПРОГРАМА

Пут у слободу

Велики ликови цркве

(Ход кроз повијест цркве)

1. Увод

Упознавање ученика са садржајима програма католичког вјеронаука за седми разред.

2. Апостолско вријеме

Ступови Цркве, апостоли Петар и Павао (Чврсто ћу настојати око своје вјере)

Апостолски оци: Поликарп, Игнатије (Бит ћу вјеран предаји апостола)

Свједочанство у животу и смрти (Ловро и Цецилија) - (Поносан сам на ученике)

Црквени оци (Атанасије и Иренеј) - (Проучават ћу вјеру)

Свједоци еванђејских савјета (Антун и Бенедикт) - (Настојат ћу да ни у раду не заборавим на молитву)

Црквени научитељи (Амброзије, Аугустин, Гргур Велики) - (Слиједим упутства Цркве)

Понављање

3. Евангелизација народа

Нове младице на стаблу Цркве (Радостан сам што смо постали Божји народ)

Кршћанска Европа (Карло Велики) - (И у друштвеном животу сам Божји слуга)

Источна Црква (Патријарх Игнатије) - (Поштујем и чланове друге Цркве)

Ширитељи западне културе (Клуни, Гргур VII, Иноћент III) - (Култура и вјера иду заједно)

Борбе за Крстову домовину (Буилон, Готфрид) - (Поштујем кршћанске вредности)

Насљедници Исусова сиромаштва (Желим бити једноставан)

Свјетлост у тами (Катарина Сијенска, Бригита, Иван Капистран) - (Вјерујем да ми је животни пут у Божјим рукама)

Знаност као пут к Богу (Тома, Бонавентура, Алберт Велики) - (Вјерујем да права знаност води к Богу)

Понављање

Понављање и систематизација

Закључивање оцјена

4. Велике реформе

Црква која се мора увијек обнављати (Карло В, Лутер, Тридентски сабор) - (И ја морам поправљати своје погрешке)

Црква која се непрестано обнавља (Игнатије Лојола) - (Обнова Цркве овиси и о мени)

Црква у мисијском замаху (Фрањо Ксаверски) - (Молит ћу за обраћење погана)

Понављање

5. Црква у новом вијеку

Искушење у новом вијеку (Иван Ванеј) - (У свим ћу околностима бити вјеран Крстовој Цркви)

Почетак модерног свијета (Пио IX) - (Штујем Марију)

Пламтећи огањ (Леон XII и Пио X) - (Љубит ћемо се узајамним помагањем)

Понављање

6. Реформа II Ватиканског сабора

Нови Духови - (Својим кршћанством ћу служити савременом свијету)

Укључење нашег народа у опћу Цркву: (1. Иван IV и Хрвати - Крштење; 2. Св. Стјепан и његово вријеме) - (Бит ћу вјерни члан Божјега народа)

1. Мајка удовица, краљица Јелена; 2. Узор кршћанског витеза - св. Ладислав - (Настојат ћу живјети своје кршћанство)

Народ смо светаца: Кажотић, Тавелић, Маргита, Елизабета - (Поштујем наше свеце)

Великани новог свијета: Штросмајер, Ланг, Мандић, Мерз, Прохаска, Тот, Богнер итд. - (Желим бити савремени кршћанин)

Понављање

7. Дијалог са кршћанским црквама

Православне Цркве - упознавање са оним што нас повезује (Позитиван приступ)

Хисторијске Цркве Реформације (Црква као заједница окупљена око Божје Ријечи)

Понављање и систематизација

Закључивање оцјена на крају наставне године

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Вјерска поука је заједничко дјело катехете (вјероучитеља) и катехизаната (вјероученика). Полазиште је конкретна стварност - овај пута записана у светим књигама - Библији. Из доживљених искустава са читања Библије прелази се на истине, из којих се потом враћа на свакодневну њихову примјену. Овакав начин спознаје има властити ред: упознавање (обрада нових садржаја), сређивање (систематизација), понављање, примјена и провјеравање. То је макро структура оваквог начина спознаје. Међутим, и ови дијелови имају своју микро структуру. Тако на примјер: начин спознаје посједује слиједеће ступњеве: постављање циља, мотивирање, обрада нових наставних садржаја, учење, индуктивни и дедуктивни закључци, изравни и неизравни докази, формулирање запамћених чињеница... Или, садржај примјене има ове дијелове: проблем, постављање циља, библијски лик из овога циклуса, задаћа, упознавање прилика и увјежбавање. Код спознавања треба имати пред очима физиономију групе и појединаца, но у оквиру сата под којим се обрађују нови наставни садржаји врши се примјена, понављање и вредновање обрађеног градива.

ОПЋЕ НАПОМЕНЕ

Имајући на уму горе истакнуто, поједини сат вјеронаука би требао изгледати овако: кратко понављање садржаја претходног сата, и посебно освјетљавање онога што ће послужити као темељ за актуални сат. Након постављања циља (што? и како?), прелази се на обраду нових наставних садржаја (нпр. код петог разреда, свака тематска цјелина), гдје се заправо објашњава ученику да нам Бог говори не само у поуци него и у примјерима живота. То је особито за младе надахнуће и жеља за наслєдовањем. Закључци се могу истаћи на плочи. Након овога се већ познати садржаји продубљују, уче, тј. разговара се о помирењу (што?, како? и зашто?). Овако усвојено градиво, у складу са одгојним циљем, мора наћи своју примјену у животу ученика. Разговара се зашто и како треба захвалити Богу за родитеље, браћу и пријатеље. Оваква спознаја и дјечје искуство се ослањају на његов доживљај и на поновљени текст Светог Писма.

Прозивку и домаћу задаћу обавимо у прикладно вријеме.

Назив предмета	НЕМАЧКИ ЈЕЗИК (ДРУГИ СТРАНИ ЈЕЗИК)
Циљ	Циљ учења Другог страног језика је да се ученик усвајањем функционалних знања о језичком систему и култури и развијањем стратегија учења страног језика оспособи за основну писмену и усмену комуникацију и стекне позитиван однос према другим језицима и културама, као и према сопственом језику и културном наслеђу.
Разред	Седми
Годишњи фонд часова	72

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	КОМУНИКАТИВНЕ ФУНКЦИЈЕ	ЈЕЗИЧКЕ АКТИВНОСТИ (у комуникативним функцијама)
– разуме једноставније текстове који се односе на поздрављање, представљање и тражење/ давање информација личне природе; – поздрави и отпоздрави, представи себе и другог користећи једноставнија језичка средства; – размени једноставније информације личне природе; – у неколико везаних исказа саопшти информације о себи и другима; – разуме једноставније текстове који се односе на опис особа, биљака, животиња, предмета, места, појава, радњи, стања и збивања; – опише и упореди жива бића, предмете, места, појаве, радње, стања и збивања користећи једноставнија језичка средства; – разуме једноставније предлоге, савете и позиве на заједничке активности и одговори на њих уз одговарајуће образложење; – упути предлоге, савете и позиве на заједничке активности користећи ситуационо прикладне комуникационе моделе; – затражи и пружи додатне информације у вези са предлозима, саветима и позивима на заједничке активности; – разуме уобичајене молбе и захтеве и реагује на њих; – упути уобичајене молбе и захтеве; – честита, захвали и извини се користећи једноставнија језичка средства; – разуме и следи једноставнија упутства у вези с уобичајеним ситуацијама из свакодневног живота; – пружи једноставнија упутства у вези с уобичајеним ситуацијама из свакодневног живота; – разуме једноставније текстове у којима се описују радње и ситуације у садашњости; – разуме једноставније текстове у којима се описују способности и умећа; – размени појединачне информације и/или неколико информација у низу које се односе на радње у садашњости; – опише радње, способности и умећа користећи неколико везаних исказа; – разуме једноставније текстове у којима се описују искуства, догађаји и способности у прошлости; – размени појединачне информације и/или неколико информација у низу о искуствима, догађајима и способностима у прошлости; – опише у неколико краћих, везаних исказа искуства, догађај из прошлости; – опише неки историјски догађај, историјску личност и сл – разуме једноставније исказе који се односе на одлуке, обећања, планове, намере и предвиђања и реагује на њих; – размени једноставније исказе у вези са обећањима, одлукама, плановима, намерама и предвиђањима; – саопшти шта он/ она или неко други планира, намерава, предвиђа; – разуме уобичајене изразе у вези са жељама, интересовањима, потребама, осетима и осећањима и реагује на њих; – изрази жеље, интересовања, потребе, осете и осећања једноставнијим језичким средствима; – разуме једноставнија питања која се односе на оријентацију/ положај предмета и бића у простору и правац кретања и одговори на њих; – затражи и разуме обавештења о оријентацији/ положају предмета и бића у простору и правцу кретања; – опише правац кретања и просторне односе једноставним, везаним исказима; – разуме једноставније забране, правила понашања, своје и туђе обавезе и реагује на њих; – размени једноставније информације које се односе на дозволе, забране, упозорења, правила понашања и обавезе код куће, у школи и на јавном месту; – разуме једноставније исказе који се односе на поседовање и припадност; – формулише једноставније исказе који се односе на поседовање и припадност; – пита и каже шта неко има/ нема и чије је нешто; – разуме једноставније исказе који се односе на изражавање допадања и недопадања и реагује на њих; – изрази допадање и недопадање уз једноставно образложење; – разуме једноставније исказе којима се тражи мишљење и реагује на њих;	ПОЗДРАВЉАЊЕ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ И ТРАЖЕЊЕ/ ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ И ДРУГИМА	Слушање и читање једноставнијих текстова који се односе на поздрављање и представљање (дијалози, наративни текстови, формулари и сл) Реаговање на усмени или писани импулс саговорника (наставника, вршњака и сл) и иницирање комуникације; усмено и писано давање информација о себи и тражење и давање информација о другима
	ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА, ПОЈАВА, РАДЊИ, СТАЊА И ЗБИВАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова који се односе на опис бића, предмета, места, појава, радњи, стања и збивања; усмено и писано описивање/ поређење бића, предмета, појава и места
	ИЗНОШЕЊЕ ПРЕДЛОГА И САВЕТА, УПУЋИВАЊЕ ПОЗИВА ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ И РЕАГОВАЊЕ НА ЊИХ	Слушање и читање једноставнијих текстова који садрже предлоге Усмено и писано преговарање и договарање око предлога и учешћа у заједничкој активности; писање позивнице за прославу/ журку или имејла/ СМС-а којим се уговара заједничка активност; прихватање/ одбијање предлога, усмено или писано, уз поштовање основних норми учтивости и давање одговарајућег оправдања/ изговора
	ИЗРАЖАВАЊЕ МОЛБИ, ЗАХТЕВА, ОБАВЕШТЕЊА, ИЗВИЊЕЊА, ЧЕСТИТАЊА И ЗАХВАЛНОСТИ	Слушање и читање једноставнијих исказа којима се нешто честита, тражи/ нуди помоћ, услуга, обавештење или се изражава извињење, захвалност Усмено и писано честитање, тражење и давање обавештења, упућивање молбе за помоћ/ услугу и реаговање на њу, изражавање извињења и захвалности
	РАЗУМЕВАЊЕ И ДАВАЊЕ УПУТСТАВА	Слушање и читање текстова који садрже једноставнија упутства (нпр за израду задатака, пројеката и сл), с визуелном подршком и без ње Усмено и писано давање упутстава
	ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У САДАШЊОСТИ	Слушање и читање описа и размењивање мишљења у вези са сталним, уобичајеним или актуелним догађајима/ активностима и способностима Усмено и писано описивање сталних, уобичајених или актуелних догађаја/ активности и способности
	ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У ПРОШЛОСТИ	Слушање и читање описа и усмено и писано размењивање мишљења у вези са искуствима, догађајима/ активностима и способностима у прошлости; усмено и писано описивање искустава, догађаја/ активности и способности у прошлости; израда и презентација пројеката о историјским догађајима, личностима и сл
	ОПИСИВАЊЕ БУДУЋИХ РАДЊИ (ПЛАНОВА, НАМЕРА, ПРЕДВИЂАЊА)	Слушање и читање краћих текстова у вези са одлукама, плановима, намерама и предвиђањима Усмено и писано договарање/ извештавање о одлукама, плановима, намерама и предвиђањима
	ИСКАЗИВАЊЕ ЖЕЉА, ИНТЕРЕСОВАЊА, ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	Слушање и читање исказа у вези са жељама, интересовањима, потребама, осетима и осећањима Усмено и писано договарање у вези са задовољавањем жеља и потреба; предлагање решења у вези са осетима и потребама; усмено и писано исказивање својих осећања и реаговање на туђа
	ИСКАЗИВАЊЕ ПРОСТОРНИХ ОДНОСА И УПУТСТАВА ЗА ОРИЈЕНТАЦИЈУ У ПРОСТОРУ	Слушање и читање једноставнијих текстова у вези са сналажењем и оријентацијом у простору и специфичнијим просторним односима Усмено и писано размењивање информација у вези са сналажењем и оријентацијом у простору и просторним односима; усмено и писано описивање смера кретања и просторних односа
	ИЗРИЦАЊЕ ДОЗВОЛА, ЗАБРАНА, ПРАВИЛА ПОНАШАЊА И ОБАВЕЗА	Слушање и читање једноставнијих исказа у вези са забранама, правилима понашања и обавезама Постављање питања у вези са забранама, правилима понашања и обавезама и одговарање на њих; усмено и писано саопштавање забрана, правила понашања и обавеза
	ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова с исказима у којима се говори шта неко има/ нема или чије је нешто; постављање питања у вези са припадањем и одговарање на њих
	ИЗРАЖАВАЊЕ ДОПАДАЊА И НЕДОПАДАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова који се односе на изражавање допадања/ недопадања Усмено и писано изражавање допадања/ недопадања
	ИЗРАЖАВАЊЕ МИШЉЕЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова у вези са тражењем мишљења и изражавањем слагања/ неслагања Усмено и писано тражење мишљења и изражавање слагања и неслагања
	ИЗРАЖАВАЊЕ КОЛИЧИНЕ, ЦЕНА	Слушање и читање једноставнијих текстова који говоре о количини и цени; слушање и читање текстова на теме поруџбине у ресторану, куповине Постављање питања у вези с количином и ценом и одговарање на њих, усмено и писано; играње улога (у ресторану, у продавници, у кухињи ...); записивање и рачунање цена

– изражава мишљење, слагање/ неслагање и даје кратко обра- зложење; – разуме једноставније изразе који се односе на количину и цену; – пита и саопшти колико нечега има/ нема, користећи једностав- нија језичка средства; – пита/ каже/ израчуна колико нешто кошта		

ЈЕЗИЧКИ САДРЖАЈИ

Комуникативна функција	Језички садржаји
ПОЗДРАВЉАЊЕ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ И ТРАЖЕЊЕ/ ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ И ДРУГИМА	<i>Wie ist dein/Ihr Name/Vorname/Nachname? Das ist Herr/Frau...</i> <i>Ich möchte dir/Ihnen meine Mutter vorstellen. Darf ich vorstellen? Das ist Robert, der neue Schüler in unserer Klasse. – Willkommen.</i> <i>Wo wohnst du? Ich wohne in der Goethestraße 34. Ist das ein Einfamilienhaus oder ein Mehrfamilienhaus? – Eigentlich ein Reihenhhaus.</i> <i>Was ist deine Mutter von Beruf? Sie ist Ärztin.</i> <i>Hast du Geschwister? – Ja, einen älteren Bruder. Er heißt Martin und ist verheiratet/ studiert Geografie/ wohnt in Wien.</i> Презент јаких и слабих, помоћних и модалних глагола Упитне реченице Личне заменице Присвојни придеви Бројеви (основни и редни) (Интер)културни садржаји: устаљена правила учтиве комуникације; имена, презимена и надимци; родбина и родбинске везе; адреса; формално и неформално представљање; степени сродства и родбински односи; већи градови у земљама циљне културе
ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА, ПОЈАВА, РАДЊИ, СТАЊА И ЗБИВАЊА	<i>Freiburg ist eine wunderschöne Stadt in Baden-Württemberg. Es liegt an der Grenze zu Frankreich. Freiburg ist eine Studentenstadt, weil dort sehr viele Studenten aus der ganzen Welt studieren.</i> <i>Wie sieht deine Schwester aus? Sie ist ein hübsches Mädchen mit grünen Augen und roten, lockigen Haaren. Sie sieht wie eine Irin aus. Elefanten sind die größten Tiere der Welt. Die können mehrere Tonnen wiegen, obwohl sie nur Pflanzen fressen.</i> Описни придеви Поређење придева Придевска деklinација – основни облици слабе и мешовите деklinације (уз конкретне именице) Презент (Интер)културни садржаји: особености наше земље и земаља говорног подручја циљног језика (знаменитости, географске карактеристике и сл.)
ИЗНОШЕЊЕ ПРЕДЛОГА И САВЕТА, УПУЋИВАЊЕ ПОЗИВА ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ И РЕАГОВАЊЕ НА ЊИХ	<i>Möchtest du mit mir morgen ins Konzert gehen? Es beginnt um 20 Uhr. Ich weiß, dass du diese Sängerin magst. Komm zu mir und bring deine CDs mit.</i> <i>Du solltest mehr Obst und Gemüse essen, wenn du fit bleiben möchtest. Sport ist wichtig.</i> <i>Ich gehe morgen einkaufen. Kommst du mit? – Ja, gerne./ Einverstanden./ Abgemacht. Leider kann ich nicht. Ich muss meiner Mutter helfen.</i> <i>Kommst du nicht mit? – Doch, das habe ich dir schon gesagt.</i> Питање се негацијом и афирмативан одговор <i>Doch</i> Императив Облик <i>sollte</i> за давање савета и препорука Презент (Интер)културни садржаји: прикладно упућивање предлога, савета и позива и реаговање на предлоге, савете и позиве
ИЗРАЖАВАЊЕ МОЉБИ, ЗАХТЕВА, ОБАВЕШТЕЊА, ИЗВИЊЕЊА, ЧЕСТИТАЊА И ЗАХВАЛНОСТИ	<i>Guten Tag, kann ich Ihnen helfen? – Ja, ich suche ein T-Shirt aus Baumwolle in Größe XL./</i> <i>Entschuldigung, wann fährt der ICE nach Hamburg ab? Um 23.45 von Gleis 5. – Danke schön. Wie komme ich zum Gleis 5? – Gehen Sie drüben und dann noch etwa 50 Meter geradeaus, da ist der Gles 5.</i> <i>Liebe Fahrgäste, wir machen eine Pause an der Tankstelle, steigen Sie bitte in 15 Minuten wieder in den Bus ein.</i> <i>Ich habe gehört, dass du an der Deutscholympiade den ersten Preis gewonnen hast. Ich gratuliere dir zum Erfolg. – Danke schön. Ich bedanke mich.</i> Упитне реченице Прилози за место Предлози за правац Основни бројеви (Интер)културни садржаји: правила учтиве комуникације, значајни празници и догађаји, честитања
РАЗУМЕВАЊЕ И ДАВАЊЕ УПУТСТАВА	<i>Lest den Text und macht dann die Übung 3!</i> <i>Während der Klassenarbeit darf man kein Wörterbuch benutzen. Wähle die richtige Antwort aus und kreuze sie an.</i> <i>Du sollst alle Geräte vor der Reise ausschalten.</i> <i>Glasmüll kommt hier rein, in den Glascontainer. In Deutschland trennt man den Müll.</i> Императив Презент (Интер)културни садржаји: правила учтивости у складу са степеном формалности и ситуацијом
ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У САДАШЊОСТИ	<i>Ich trainiere Basketball seit 5 Jahren. Ich gehe zum Training jeden Abend von 20 bis 22 Uhr.</i> <i>Ich sehe jeden Morgen fern und zwar nur den Wetterbericht.</i> <i>Maria schwimmt gern, deshalb geht sie freitags ins Schwimmbad.</i> <i>Er fastet mittwochs und freitags.</i> Предлози за време Прилози за време Презент (Интер)културни садржаји: породични живот; живот у школи – наставне и ваннаставне активности; распусти и путовања

ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У ПРОШЛОСТИ	<i>Wie hast du deine Ferien verbracht? Wohin bist du gereist?</i> <i>Als ich klein war, hatte ich Angst vor Hunden, aber vor zwei Monaten habe ich einen Hund zum Geburtstag bekommen.</i> <i>Habt ihr eure Hausaufgaben gemacht?</i> <i>Ich wollte mit Sophie telefonieren, aber niemand hat auf meinen Anruf geantwortet.</i> Перфект Претерит помоћних и модалних глагола Временске реченице са везником <i>als/wenn</i> Прилози за време (Интер)културни садржаји: историјски догађаји, епохална открића; важније личности из прошлости
ОПИСИВАЊЕ БУДУЋИХ РАДЊИ (ПЛАНОВА, НАМЕРА, ПРЕДВИЂАЊА)	<i>Was möchtest du werden?</i> <i>Heute Nachmittag gehe ich mit Anna aus.</i> <i>Nächste Woche werde ich nach Berlin fahren.</i> <i>Am Sonntag werde ich 15. Dann organisiere/mache ich eine Party.</i> Презент Футур Упитне реченице (Интер)културни садржаји: правила учтивости у складу са степеном формалности и ситуацијом
ИСКАЗИВАЊЕ ЖЕЉА, ИНТЕРЕСОВАЊА, ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	<i>Ich habe starke Halsschmerzen. – Schade. Tut mir leid.</i> <i>Bist du müde? – Ja, ich muss jetzt ins Bett gehen.</i> <i>Meine Schwester interessiert sich für Musik/ hat Interesse an Musik.</i> <i>Sei/Seid vorsichtig.</i> <i>Das macht mir Spaß.</i> Императив Презент (Интер)културни садржаји: мимика и гестикулација; интересовања, хоби, забава, разонода, спорт и рекреација
ИСКАЗИВАЊЕ ПРОСТОРНИХ ОДНОСА И УПУТСТАВА ЗА ОРИЈЕНТАЦИЈУ У ПРОСТОРУ	<i>Ich bin bei Marcus.</i> <i>Peter wohnt direkt gegenüber meinem Haus.</i> <i>Wenn du zu mir kommen willst, musst du die U-Bahn nehmen. Die U-Bahn Station heißt „Tiergarten“ und ist nicht weit von meinem Haus (entfernt). Von da aus gehst du nur geradeaus, nach der Ampel die dritte Straße links.</i> <i>Wo ist sie? – Ich denke, sie ist in der Apotheke. – In welcher? – In der Apotheke zwischen der Post und dem Museum.</i> Упитне реченице Употреба придева и предлога који описују просторне односе Презент (Интер)културни садржаји: јавни простор; типичан изглед места
ИЗРИЦАЊЕ ДОЗВОЛА, ЗАБРАНА, ПРАВИЛА ПОНАШАЊА И ОБАВЕЗА	<i>Ist der Platz hier frei? – Ja, nehmen Sie Platz, bitte./ Ja, setz dich bitte hin.</i> <i>Diese Strasse ist gesperrt. Sie müssen einen Umweg machen.</i> <i>Darf ich denn meinen Koffer bis zur Abreise an der Rezeption stehen/liegen lassen?</i> <i>In der Klinik muss man das Handy ausmachen.</i> <i>Wenn du in die Kirche gehst, musst du eine lange Hose anziehen.</i> Упитне реченице Презент модалних глагола Императив (Интер)културни садржаји: понашање на јавним местима; значење знакова и симбола
ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА	<i>Unsere Nachbarn leben in der Schweiz.</i> <i>Wir haben viele Poster in unserem Klassenzimmer.</i> <i>Susis Hund ist ein Rottweiler.</i> <i>Wessen Regenschirm ist das, deiner oder von deiner Mutter?</i> Присвојни детерминативи Присвојни придеви Конструкције за изражавање припадања (<i>ein Freund von mir</i>) (Интер)културни садржаји: породица и пријатељи; однос према својој и туђој имовини
ИЗРАЖАВАЊЕ ДОПАДАЊА И НЕДОПАДАЊА	<i>Was ist deine Lieblingsfreizeitbeschäftigung? Was machst du in deiner Freizeit am liebsten?</i> <i>Was trinkst du lieber, Apfelsaft oder Orangensaft? – Orangensaft trinke ich am liebsten.</i> <i>London gefällt mir nicht, weil es zu viele Menschen auf den Straßen gibt. Ich finde das Leben in Wien sehr sicher.</i> <i>Ich verbringe meinen Urlaub am liebsten am Meer, denn ich mag Wasser und Schwimmen.</i> Компарација придева Деклинација именица (Интер)културни садржаји: уметност, књижевност за младе, стрип, музика, филм
ИЗРАЖАВАЊЕ МИШЉЕЊА	<i>Ich denke, wir müssen ihm helfen. – Du hast recht. Natürlich. Selbstverständlich.</i> <i>Meiner Meinung nach ist diese Reise zu teuer. Bist du auch dieser Meinung? Denkst du auch so? Was denkst du darüber? Was hältst du davon? Bist du damit einverstanden? – Ich denke/meine, ...</i> Презент Глаголи с предложном допуном (најфреквентнији за ову комуникативну функцију) Зависно-сложене реченице (<i>dass, ob, w-?, weil</i>) (Интер)културни садржаји: поштовање основних норми учтивости у комуникацији са вршњацима и одраслима
ИЗРАЖАВАЊЕ КОЛИЧИНЕ, БРОЈЕВА И ЦЕНА	<i>Wieviele Schüler sind in deiner Klasse? Es gibt 12 Schülerinnen und 15 Schüler.</i> <i>Diese Jacke kostet jetzt 45 Euro, aber ihr Preis war 98,50 Euro. Jetzt ist sie stark reduziert, mehr als 50%.</i> <i>Er wohnt im dritten Stock. Sein Gebäude hat 12 Stockwerke.</i> <i>Columbus hat 1492 Amerika entdeckt.</i> <i>Mein Vater ist 1978 geboren und ich 2009.</i> <i>Für diese Torte brauche ich 5 Eier und 250 Gramm Butter.</i> Основни бројеви преко 1 000 Редни бројеви до 100 Изражавање година до 2000 и касније Употреба члана (Интер)културни садржаји: друштвено окружење; валуте циљних култура

Кључни појмови садржаја: комуникативни приступ, функционална употреба језика, интеркултурност

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм наставе и учења оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује програм према потребама конкретног одељења имајући у виду састав одељења и карактеристике ученика, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже, уџбенике и друге наставне материјале, као и ресурсе и могућности локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода, комуникативних функција и препоручених језичких активности, наставник креира свој годишњи (глобални) план рада на основу кога ће касније развити оперативне планове. Исходи су дефинисани за крај разреда и усмеравају наставника да их операционализује на нивоу једне или више наставних јединица имајући у виду ниво постигнућа ученика. Исходи се разликују, тако да се неки могу лакше и брже остварити, док је за већину исхода потребно више времена, различитих активности и начина рада. У фази планирања наставе и учења веома је важно имати увид да је уџбеник наставно средство које не одређује садржаје предмета и зато се садржајима у уџбенику приступа селективно и у складу са предвиђеним исходима. С обзиром на то да уџбеник није једини извор знања, наставник треба да упути ученике на друге изворе информисања и стицања знања и вештина.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм усмерен ка исходима указује на то шта је ученик у процесу комуникације у стању да разуме и продукује. Табеларни приказ исхода, комуникативних функција и језичких активности, наставника постепено води од исхода, преко комуникативне функције као области, до **препоручених** језичких активности и садржаја у комуникативним функцијама, који оспособљавају ученика да комуницира и користи језик у свакодневном животу, у приватном, јавном или образовном домену. Примена овог приступа у настави страних језика заснива се на настојањима да се доследно уважавају следећи ставови:

- циљни језик употребљава се у учионици у добро осмишљеним контекстима од интереса за ученике, у пријатној и опуштеној атмосфери;
 - говор наставника прилагођен је узрасту и знањима ученика;
 - наставник треба да буде сигуран да је схваћено значење поруке укључујући њене културолошке, васпитне и социјализирајуће елементе;
 - битно је значење језичке поруке;
 - знања ученика мере се јасно одређеним релативним критеријумима тачности и зато узор није изворни говорник;
 - настава се заснива и на социјалној интеракцији с циљем да унапреди квалитет и обим језичког материјала; рад у учионици и ван ње спроводи се путем групног или индивидуалног решавања проблема, потрагом за информацијама из различитих извора (интернет, дечији часописи, проспекти и аудио материјал) као и решавањем мање или више сложених задатака у реалним и виртуелним условима са јасно одређеним контекстом, поступком и циљем;
 - наставник упућује ученике у законитости усменог и писаног кода и њиховог међусобног односа;
 - сви граматички садржаји уводе се индуктивном методом кроз разноврсне контекстуализоване примере у складу са нивоом, а без детаљних граматичких објашњења, осим, уколико ученици на њима не инсистирају, а њихово познавање се вреднује и оцењује на основу употребе у одговарајућем комуникативном контексту.
- Комуникативно-интерактивни приступ у настави страних језика укључује и следеће:
- усвајање језичког садржаја кроз циљано и осмишљено учествовање у друштвеном чину;
 - поимање наставног програма као динамичне, заједнички припремљене и прилагођене листе задатака и активности;
 - наставник треба да омогући приступ и прихватање нових идеја;
 - ученици се посматрају као одговорни, креативни, активни учесници у друштвеном чину;
 - уџбеници представљају извор активности и морају бити праћени употребом додатних аутентичних материјала;
 - учионица је простор који је могуће прилагођавати потребама наставе из дана у дан;
 - рад на пројекту као задатку који остварује корелацију са другим предметима и подстиче ученике на студиозни и истраживачки рад;

– за увођење новог лексичког материјала користе се познате граматичке структуре и обрнуто.

Технике / активности

Током часа се препоручује динамично смењивање техника / активности које не би требало да трају дуже од 15 минута.

Слушање и реаговање на команде наставника на страном језику или са аудио записа (слушај, пиши, повежи, одреди али и активности у вези са радом у учионици: цртај, сеци, боји, отвори/затвори свеску, итд.).

Рад у паровима, малим и великим групама (мини-дијалози, игра по улогама, симулације итд.).

Мануелне активности (израда паноя, презентација, зидних новина, постера и сл.).

Вежбе слушања (према упутствима наставника или са аудио-записа повезати појмове, додати делове слике, допунити информације, селектовати тачне и нетачне исказе, утврдити хронологију и сл.).

Игре примерене узрасту

Класирање и упоређивање (по количини, облику, боји, годишњим добима, волим/не волим, компарације...).

Решавање „проблем-ситуација” у разреду, тј. договори и мини-пројекти.

„Превођење” исказа у гест и геста у исказ.

Повезивање звучног материјала са илустрацијом и текстом, повезивање наслова са текстом или, пак, именовање наслова.

Заједничко прављење илустрованих и писаних материјала (планирање различитих активности, извештај/дневник са путовања, рекламни плакат, програм приредбе или неке друге манифестације).

Разумевање писаног језика:

- уочавање дистинктивних обележја која указују на граматичке специфичности (род, број, глаголско време, лице...);
 - препознавање везе између група слова и гласова;
 - одговарање на једноставна питања у вези са текстом, тачно/нетачно, вишеструки избор;
 - извршавање прочитаних упутстава и наредби.
- Писмено изражавање:
- повезивање гласова и групе слова;
 - замењивање речи цртежом или сликом;
 - проналажење недостајуће речи (употпуњавање низа, проналажење „улеза”, осмосмерке, укрштене речи, и слично);
 - повезивање краћег текста и реченица са сликама/илустрацијама;
 - попуњавање формулара (пријава за курс, налепнице нпр. за пртљаг);
 - писање честитки и разгледница;
 - писање краћих текстова.

Увођење дечије књижевности и транспоноване у друге медије: игру, песму, драмски израз, ликовни израз.

Предвиђена је израда два писмена задатка у току школске године.

УВЕЖБАВАЊЕ ЈЕЗИЧКИХ ВЕШТИНА

С обзиром на то да се исходи остварују преко језичких вештина, важно је да се оне у настави страних језика перманентно и истовремено увежбавају. Само тако ученици могу да стекну језичке компетенције које су у складу са задатим циљем.

Стога је важно развијати стратегије за унапређивање и увежбавање језичких вештина.

Слушање

Разумевање говора је језичка активност декодирања дословног и имплицитног значења усменог текста; поред способности да разазнаје фонолошке и лексичке јединице и смисаоне целине на језику који учи, да би успешно остварио разумевање ученик треба да поседује и следеће компетенције:

- дискурзивну (о врстама и карактеристикама текстова и канала преношења порука),
 - референцијалну (о темама о којима је реч) и
 - социокултурну (у вези са комуникативним ситуацијама, различитим начинима формулисања одређених говорних функција и др.).
- Тежина задатака у вези са разумевањем говора зависи од више чинилаца:
- од личних особина и способности онога ко слуша, укључујући и његов капацитет когнитивне обраде,
 - од његове мотивације и разлога због којих слуша дати усмени текст,

- од особина онога ко говори,
- од намера с којима говори,
- од контекста и околности – повољних и неповољних – у којима се слушање и разумевање остварују,
- од карактеристика и врсте текста који се слуша, итд.

Прогресија (од лакшег ка тежем, од простијег ка сложенијем) за ову језичку активност у оквиру програма предвиђена је, стога, на више равни. Посебно су релевантне следеће:

- присуство/одсуство визуелних елемената (на пример, лакшим за разумевање сматрају се они усмени текстови који су праћени визуелним елементима због обиља контекстуалних информација које се аутоматски уписују у дуготрајну меморију, остављајући пажњи могућност да се усредреди на друге појединости);
- дужина усменог текста;
- брзина говора;
- јасност изговора и евентуална одступања од стандардног говора;
- познавање теме;
- могућност/немогућност поновног слушања и друго.

Читање

Читање или разумевање писаног текста спада у тзв. визуелне рецептивне језичке вештине. Том приликом читалац прима и обрађује тј. декодира писани текст једног или више аутора и проналази његово значење. Током читања неопходно је узети у обзир одређене факторе који утичу на процес читања, а то су карактеристике читалаца, њихови интереси и мотивација као и намере, карактеристике текста који се чита, стратегије које читаоци користе, као и захтеви ситуације у којој се чита.

На основу намере читаоца разликујемо следеће врсте читања:

- читање ради усмеравања;
- читање ради информисаности;
- читање ради праћења упутстава;
- читање ради задовољства.

Током читања разликујемо и ниво степена разумевања, тако да читамо да бисмо разумели:

- глобалну информацију;
- посебну информацију,
- потпуну информацију;
- скривено значење одређене поруке.

Писање

Писана продукција подразумева способност ученика да у писаном облику опише догађаје, осећања и реакције, пренесе поруке и изрази ставове, као и да резимира садржај различитих порука (из медија, књижевних и уметничких текстова итд.), води белешке, сачини презентације и слично.

Тежина задатака у вези са писаном продукцијом зависи од следећих чинилаца: познавања лексике и нивоа комуникативне компетенције, капацитета когнитивне обраде, мотивације, способности преношења поруке у кохерентне и повезане целине текста.

Прогресија означава процес који подразумева усвајање стратегија и језичких структура од лакшег ка тежем и од простијег ка сложенијем. Сваки виши језички ниво подразумева циклично понављање претходно усвојених елемената, уз надоградњу која садржи сложеније језичке структуре, лексику и комуникативне способности. За ову језичку активност у оквиру програма предвиђена је прогресија на више равни. Посебно су релевантне следеће:

- теме (ученикова свакодневница и окружење, лично интересовање, актуелни догађаји и разни аспекти из друштвено-културног контекста, као и теме у вези са различитим наставним предметима);
- текстуалне врсте и дужина текста (формални и неформални текстови, резимирање, личне белешке);
- лексика и комуникативне функције (способност ученика да оствари различите функционалне аспекте као што су описивање људи и догађаја у различитим временским контекстима, да изрази између особа које нису у стању да се директно споразумевају. Медијација може бити усмена и писана, и укључује сажимање и резимирање текста и превођење. Превођење се у овом програму третира као посебна језичка активност која никако не треба да се користи као техника за усвајање било ког аспекта циљног језика предвиђеног комуникативном наставом. Превођење подразумева

претпоставке, сумњу, захвалност и слично у приватном, јавном и образовном домену);

- степен самосталности ученика (од вођеног/усмераваног писања, у коме се ученицима олакшава писање конкретним задацима и упутствима, до самосталног писања).

Говор

Говор као продуктивна вештина посматра се са два аспекта, и то у зависности од тога да ли је у функцији *монолошког излагања*, при чему говорник саопштава, обавештава, презентује или држи предавање једној или више особа, или је у функцији *интеракције*, када се размењују информације између два или више саговорника са одређеним циљем, поштујући принцип сарадње током дијалога.

Активности монолошке говорне продукције су:

- јавно обраћање (саопштења, давање упутстава и информација);
- излагање пред публиком (предавања, презентације, репортаже, извештавање и коментари о неким догађајима и сл.);
- читањем писаног текста пред публиком;
- спонтаним излагањем или излагањем уз помоћ визуелне подршке у виду табела, дијаграма, цртежа и др.
- реализацијом увежбане улоге или певањем.

Интеракција подразумева сталну примену и смењивање рецептивних и продуктивних стратегија, као и когнитивних и дискурзивних стратегија (узимање и давање речи, договарање, усаглашавање, предлагање решења, резимирање, ублажавање или заобилажење неспоразума или посредовање у неспоразуму) које су у функцији што успешнијег остваривања интеракције. Интеракција се може реализовати кроз низ активности, на пример:

- размену информација,
- спонтану конверзацију,
- неформалну или формалну дискусију, дебату,
- интервју или преговарање, заједничко планирање и сарадњу.

Социокултурна компетенција и медијација

Социокултурна компетенција и медијација представљају скуп теоријских знања (компетенција) која се примењују у низу језичких активности у два основна језичка медијума (писаном и усменом) и уз примену свих других језичких активности (разумевање говора, говор и интеракција, писање и разумевање писаног текста). Дакле, представљају веома сложене категорије које су присутне у свим аспектима наставног процеса и процеса учења.

Социокултурна компетенција представља скуп знања о свету уопште, као и о сличностима и разликама између културних и комуникативних модела сопствене говорне заједнице и заједнице/заједница чији језик учи. Та знања се, у зависности од нивоа општих језичких компетенција, крећу од познавања основних комуникативних принципа у свакодневној комуникацији (основни функционални стилови и регистри), до познавања карактеристика различитих домена језичке употребе (приватног, јавног и образовног), паралингвистичких елемената, и елемената културе/култура заједница чији језик учи. Наведена знања потребна су за компетентну, успешну комуникацију у конкретним комуникативним активностима на циљном језику.

Посебан аспект социокултурне компетенције представља *интеркултурна компетенција*, која подразумева развој свести о другом и другачијем, познавање и разумевање сличности и разлика између светова, односно говорних заједница, у којима се ученик креће. Интеркултурна компетенција такође подразумева и развијање толеранције и позитивног става према индивидуалним и колективним карактеристикама говорника других језика, припадника других култура које се у мањој или већој мери разликују од његове сопствене, то јест, развој интеркултурне личности, кроз јачање свести о вредности различитих култура и развијање способности за интегрисање интеркултурних искустава у сопствени културни модел понашања и веровања.

Медијација представља активност у оквиру које ученик не изражава сопствено мишљење, већ функционише као посредник развој знања и вештина коришћења помоћних средстава (речника, приручника, информационог технологија, итд.) и способност изналажења структуралних и језичких еквивалената између језика са кога се преводи и језика на који се преводи.

ТУМАЧЕЊЕ ГРАМАТИЧКИХ САДРЖАЈА

Настава граматике, напореда с наставом и усвајањем лексике и других аспеката страног језика, представља један од предуслова овладавања страним језиком. Усвајање граматике подразумева формирање граматичких појмова и граматичке структуре говора код ученика, изучавање граматичких појава, формирање навика и умења у области граматичке анализе и примене граматичких знања, као прилог изграђивању и унапређивању културе говора.

Улога граматике у процесу овладавања језиком је пре свега практична и састоји се у постављању основе за развијање комуникативне компетенције. Граматичке појаве треба посматрати са функционалног аспекта (функционални приступ). У процесу наставе страног језика у што већој мери треба укључивати оне граматичке категорије које су типичне и неопходне за свакодневни говор и комуникацију, и то кроз разноврсне моделе, применом основних правила и њиховим комбиновањем. Треба тежити томе да се граматика усваја и рецептивно и продуктивно, кроз све видове говорних активности (слушање, читање, говор и писање, као и превођење), на свим нивоима учења страног језика, према јасно утврђеним циљевима, стандардима и исходама наставе страних језика.

Грамматичке категорије су разврстане у складу са Европским референтним оквиром за живе језике за сваки језички ниво који подразумева прогресију језичких структура према комуникативним циљевима: од простијег ка сложенијем и од рецептивног ка продуктивном. Сваки виши језички ниво подразумева граматичке садржаје претходних језичких нивоа. Цикличним понављањем претходно усвојених елемената надограђују се сложеније граматичке структуре. Наставник има слободу да издвоји граматичке структуре које ће циклично понављати у складу са постигнућима ученика, као и потребама наставног контекста.

Главни циљ наставе страног језика јесте развијање комуникативне компетенције на одређеном језичком нивоу, у складу са статусом језика и годином учења. С тим у вези, уз одређене граматичке категорије стоји напомена да се усвајају рецептивно, док се друге усвајају продуктивно.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ

Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано прати и вреднује не само постигнућа ученика, процес наставе и учења, већ и сопствени рад како би перманентно унапређивао наставни процес.

Процес праћења остварености исхода почиње проценом нивоа знања ученика на почетку школске године како би наставници могли да планирају наставни процес и процес праћења и вредновања ученичких постигнућа и напредовања. Тај процес се реализује формативним и сумативним вредновањем. Док се код формативног оцењивања током године прате постигнућа ученика различитим инструментима (дијагностички тестови, самовалуација, језички портфолио, пројектни задаци и др.), сумативним оцењивањем (писмени задаци, завршни тестови, тестови језичког нивоа) прецизније се процењује оствареност исхода или стандарда на крају одређеног временског периода (крај полугодишта, године, циклуса образовања). Формативно вредновање није само праћење ученичких постигнућа, већ и праћење начина рада и средство које омогућава наставнику да у току наставног процеса мења и унапређује процес рада. Током оцењивања и вредновања ученич-

ких постигнућа треба водити рачуна да се начини на које се оно спроводи не разликује од уобичајених активности на часу јер се и оцењивање и вредновање сматрају саставним делом процеса наставе и учења, а не изолованим активностима које стварају стрес код ученика и не дају праву слику њихових постигнућа. Оцењивањем и вредновањем треба да се обезбеди напредовање ученика у остваривању исхода, као и квалитет и ефикасност наставе. Сврха оцењивања треба да буде и јачање мотивације за напредовањем код ученика, а не истицање њихових грешака. Елементи који се вреднују су разноврсни и треба да допринесу свеопштој слици о напредовању ученика, јачању њихових комуникативних компетенција, развоју вештина и способности неопходних за даљи рад и образовање. То се постиже оцењивањем различитих елемената као што су језичке вештине (читање, слушање, говор и писање), усвојеност лексичких садржаја и језичких структура, примена правописа, ангажованост и залагање у раду на часу и ван њега, примена социolingвистичких норми. Приликом оцењивања и вредновања неопходно је да начини провере и оцењивања буду познати ученицима односно усаглашени са техникама, типологијом вежби и врстама активности које су примењиване на редовним часовима, као и начинима на који се вреднују постигнућа. Таква правила и организација процеса вредновања и оцењивања омогућавају позитивну и здраву атмосферу у наставном процесу, као и квалитетне међусобне односе и комуникацију на релацији ученик–наставник, као и ученик–ученик, а уједно помажу ученику да разуме важност и смисленост вредновања и подстичу га на преузимање одговорности за властито планирање и унапређивање процеса учења.

ПРОГРАМИ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ

СЕДМИ РАЗРЕД

МОЈА ЖИВОТНА СРЕДИНА

Циљ учења слободне наставне активности је да допринесе развоју компетенција потребних за одговорну улогу у друштву у погледу очувања животне средине, биодиверзитета и одрживог развоја.

Разред Седми
Годишњи фонд часова 36

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ По завршетку програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја
Компетенција за целоживотно учење Комуникација Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Решавање проблема Сарадња Одговорно учешће у демократском друштву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини Естетичка компетенција Предузимљивост и оријентација ка предузетништву	– образложи избор теме/истраживања из области одрживог развоја, циљ и план рада користећи вештину јавног говора; – формулише истраживачки задатак; – планира ресурсе и управља њима, усмерен на достизање реалног циља; – прикупи, одабере и обради информације релевантне за истраживање, користећи поуздане изворе информација, наводећи извор и аутора; – прикаже и образложи резултате истраживања са аспеката очувања животне средине, биодиверзитета и здравља, усмено, писано, графички или одабраном уметничком техником; – користи ИКТ за комуникацију, прикупљање и обраду података и представљање резултата истраживања; – вреднује утицај својих навика у потрошњи ресурса и одлагању отпада; – учествује у акцијама које су усмерене на заштити, обнови и унапређењу животне средине и одрживом развоју; – повеже значај очувања животне средине са бригом о сопственом и колективном здрављу; – одговорно се односи према себи, сарадницима, животној средини и културном наслеђу; – користи језик и стил комуникације који су специфични за поједине научне и техничке дисциплине и чува језички идентитет; – сарађује у тиму, поштујући разлике у мишљењу и интересима, дајући лични допринос постизању договора и афирмишући толеранцију и равноправност у дијалогу; – критички процени сопствени рад и рад сарадника у групи.	ЕКОЛОШКИ ОТИСАК И ОПСТАНАК Еколошки отисак. Биокапацитет. Еколошки дуг. Одрживи развој Еколошко право. УПРАВЉАЊЕ ОТПАДОМ Врсте отпада. Управљање отпадом. Комунални отпад. Депонија. РЕЦИКЛАЖА, РЕМЕДИЈАЦИЈА И ПОНОВНА УПОТРЕБА ДОБАРА И СИРОВИНА Секундарне сировине: папир, уља у исхрани, текстил, пластика. Предности и недостаци поновне употребе добара и сировина. 3R правила. ОБНОВЉИВИ ИЗВОРИ ЕНЕРГИЈЕ Извори енергије. Енергетска ефикасност. Обновљиви извори енергије. Предности и недостаци обновљивих извора енергије.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Сврха програма слободне наставне активности *Моја животна средина* је да се ученици оспособе за мултидисциплинарно изучавање проблема из домена очувања животне средине и одрживог развоја, остваривање својих идеја кроз различите пројекте и даљи професионални развој.

Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Моја животна средина*.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У програму су предложене четири теме: *Еколошки отисак и опстанак*, *Управљање отпадом*, *Рециклажа, ремедијација и поновна употреба добара и сировина* и *Обновљиви извори енергије*.

Програм је тако конципиран да фаворизује активности ученика, повезивање њиховог школског и ваншколског искуства, учење путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремених технологија у образовне сврхе. Препоручује се употреба модификованих предавања (добро структурирано, систематично и кратко представљање најважнијих елемената теме/садржаја), затим различитих врста презентације, демонстрације, студије случаја, симулације, играње улога, дебате, рад у малим групама, рад на пројектима. Потенцира се самосталност ученика у активном начину учења, а улога наставника је превасходно да уведу

ученике у тему, представе кључне појмове садржава и подстакну их на активност коју затим усмеравају, прате и вреднују.

За сваку тему наставник треба да припреми што више различитих материјала који имају функцију подстицаја, мотивисања ученика за рад на њима. Поред материјала (филмови, слике, приче, новински текстови...), то могу бити гостовања особа или посете установама. Избор подстицаја треба да одговара теми, узрасту ученика и њиховим интересовањима.

Програм се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени, већ се ученици подстичу да користе што различитије изворе информација и да имају према њима критички однос. Циљ је оснажити ученике да се ослањају на сопствене снаге, да развијају осећај компетентности у раду са подацима. Иако се очекује да ће се ученици у великој мери ослањати на интернет као брз и лако доступан извор информација, треба их охрабривати да користе и друге изворе као што су књиге, старе фотографије и разговор са људима.

Како би се што боље остварила веза између садржаја програма и реалног живота пожељно је, кад год је то могуће, да се ученицима омогуће посете установама и институцијама у средини где живе, као и непосредни контакт са људима који имају интересантну животна и/или професионална искуства у вези са темом која се обрађује.

Број часова по темама и редослед тема нису унапред дефинисани. За сваку тему и наставне јединице у којима се она обрађује, потребно је формулисати исходе који су рефлексција исхода за крај разреда и индикатора међупредметних компетенција, а садрже специфичности везане за конкретну тему/проблем.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ЕКОЛОШКИ ОТИСАК И ОПСТАНАК

У активностима за достизање исхода акценат треба да буде на истраживању појмова биокапацитет и еколошки дефицит на интернету и у литератури. Ученици ће стећи сазнања о томе шта се подразумева под еколошким дугом и зашто се обележава међународни еколошки значајан датум Дан еколошког дефицита. На тај начин упутиће се у потешкоће које прате човечанство (како производити храну и како се снабдевати енергијом). Даље учење може да се настави кроз друштвену игру, у групама, тако да таблу за игру и правила осмишљавају сами. Таблу могу да праве користећи једно од „Р-правила” (нпр. поновна употреба одбачених материјала), као што се може видети у кратком филму: <https://www.dailymotion.com/video/x2z91xz>. Игра треба да буде у вези са темом (победник је онај који не прекорачи еколошки дуг; игра може да има и картице са питањима у вези са еколошким отиском; више фигурица на табли може да доведе до потешкоћа за играча, како би се приказао проблем пренасељености итд.), а циљ је да ученици савладају основне појмове о еколошком дефициту и да схвате проблеме који настају услед еколошког дуга.

Додатне информације се могу добити на:

<https://www.wwfadria.org/sr/?uNewsID=307170>

<https://www.wwfadria.org/sr/?uNewsID=346896>

<https://balkangreenenergynews.com/rs/dan-ekoloskog-duga-2020-je-u-avgustu-skoro-ceo-balkan-vec-probio-limit/>
<https://www.nationalgeographic.rs/vesti/12219-sta-je-dan-ekoloskog-duga-i-zasto-dolazi-sve-ranije.html>

<https://www.overshootday.org/>

Потребно је најпре обрадити појам еколошког отиска и његову сврху (које информације и увиде пружа појединцу, породици и друштву). Потом ученици рачунају еколошки отисак на онлајн наменском калкулатору: <https://www.footprintcalculator.org/>. У паровима праве табеле у које ће уносити податке за сопствени еколошки отисак, али и еколошки отисак замишљених личности, које ће разврставати по унапред осмишљеним критеријумима. Веома је значајно да критеријум осмисле, односно одаберу самостално, тј. у договору са својим паром. На пример, ако је критеријум превоз до посла, могу упоређивати еколошке отиске особа које користе сопствени аутомобил, градски превоз или бицикл, или, уколико је критеријум исхрана, да упоређују особе са здравим навикама у исхрани, са особама које се хране у ресторанима брзе хране, вегетаријанцима итд. Податке до којих су дошли представљају одељењу табеларно и уз помоћ графика и сви заједно изводе закључке, али и предлоге како да се смањи еколошки отисак.

Додатне информације се могу добити на:

https://www.footprintnetwork.org/?_hstc=207509324.f808b906e9fb58f7b3586309ec391ca5.1616951460185.1616951460185.1616951460185.1

<https://data.footprintnetwork.org/#/>

<https://csienvisci.files.wordpress.com/2012/09/lab-1-ecological-footprint-activity.pdf> <https://www.homeworkmarket.com/questions/lab-10-11-12-13>

Достизање исхода може да се оствари у радионицарском раду за смањење еколошког отиска. Ученици у групама проналазе ликовне приказе еколошког отиска (пример: <https://i.pining.com/564x/45/9d/d5/459dd5aa24b7c136670b97564771b1f.jpg>), а онда и сами треба да осмисле и реализују своју идеју како да тај еколошки отисак смање (кроз корекцију сопствене исхране или избегавањем супстанци које изазивају болести зависности). Свој рад могу да насликају и направе у виду панорама или да направе онлајн инфографик, попут: https://www.canva.com/design/DAEXi71_bXk/olvsCio7wy_uJTxKlq9jw/view?utm_content=DAEXi71_bXk

Право на животну средину припада основним људским правима, па тако је и основно право детета. Ђаци могу да погледају снимак где добијају основна сазнања о еколошком праву: <https://rtsplaneta.rs/video/show/1426836/>. Ту ће сазнати који су циљеви одрживог развоја које су прописале Уједињене нације. Наставници могу да користе и приручник Зелени пакет (GreenPack_SB_

Dec2012). Ученици треба да формирају парове и сваки пар треба да се определи за један од циљева и да истраже приче из живота или медија које су у вези са њим. Потом ће представити ту причу целом одељењу и тада се организује дебата: једна половина одељења заступа став да су ту прекршена људска права, а друга заступа став да нису и аргументују своје ставове. Групе могу да упореде развијеност циљева одрживог развоја једне високо развијене државе и ниско развијене државе, висок и низак животни стандард и дођу до сазнања који од циљева се најспорије развија у тим земљама.

Додатне информације се могу добити на:

<https://www.unicef.org/serbia/publikacije/mapiranje-globalnih-ciljeva-odr%C5%BEivog-razvoja-i-konvencije-o-pravima-deteta>

<https://www.unicef.org/serbia/media/12731/file/mapiranje.pdf>

УПРАВЉАЊЕ ОТПАДОМ

Ученици се баве темом решавања проблема отпада (депонире, мелиоризација земљишта, спаљивање отпада и рециклажа). Све групе добијају потребан материјал, истражују литературу и претражују интернет. За остваривање исхода у реализацији ове теме потребно је обрадити класификацију отпада према: врсти материјала од којег је направљен (лим, пластика, стакло, органски...), према изворима настајања (кућни, индустријски, медицински...) или према критеријуму који ученици сами одреде, претходно информишући се о томе какве врсте отпада могу бити. Своје резултате представљају табеларно. Такође, потребно је да истраживањем сазнају шта се подразумева под појмом „управљање отпадом” и да представе нека решења како се отпадом управља у другим државама.

Ученици ће стечена знања о управљању отпадом (посебну пажњу обратити на комунални отпад), најпре применити у свом домаћинству уз подршку чланова своје породице, а касније реализовати у школском простору. Своја искуства ученици ће поделити са млађим ученицима школе, породицом и локалном заједницом, тако што ће направити пано са илустрованим ситуацијама (или фотографијама које су сами направили) како се правилно поступа са отпадом.

У оквиру ове теме ученици могу да истраже које институције у локалној заједници су надлежне за решавања проблема отпада, да остваре сарадњу са тим институцијама, тако што ће направити интервјуе са представницима тих институција и на тај начин направити подкасте на Јутјубу или чланке за школски часопис.

У оквиру ове теме задатак ученика је да у својој школи промовишу значај класификовања отпада (органски, папир, пластика) и осмисле кампању промовисања правилног поступања са отпадом у својој школи. То могу урадити тако што ће у групама осмислити назив кампање, лого и пароли и то пропатити ликовним презентацијама, видео клиповима, презентацијама, стрипом. Надаље ће описивати циљ и реализацију своје кампање. Заједно са другим групама анализирају колико је њихова кампања реална и колико може бити успешна. Дискутују о могућим потешкоћама да се кампања спроведе, као и о могућим позитивним ефектима које она може да произведе. У разговору са својим другарима кориговаће слабе стране своје кампање, те проналазити нове начине како да она буде што успешнија, односно масовнија.

РЕЦИКЛАЖА, РЕМЕДИЈАЦИЈА И ПОНОВНА УПОТРЕБА ДОБАРА И СИРОВИНА

За остваривање исхода и у реализацији ове теме потребно је представити све могућности смањења отпада (тзв. Р-правила на енглеском говорном подручју). Ученици се деле у групе и свака има другачији задатак: једна да рециклира, друга да врши ремедијацију, а трећа да осмисли идеју како да поново употреби отпад за неку другу сврху (практичан рад је пожељан). Све групе добијају исти материјал (папир, пластику, органски отпад итд.), односно исти отпад, али ће претраживањем интернета и литературе налазити начине како да га третирају у складу са активностима своје групе. Кроз рад, одговориће на бројна питања: На који начин можемо добити папир? Како на животну средину утиче бацање штампаног

папира на депонију? Како настају уља која се користе у исхрани? Како употреба истог јестивог уља више пута у припремању хране утиче на здравље људи? Да ли се употребљено уље у домаћинству и ресторану може још једном користити и у које сврхе? Како добијамо текстил? Како на животну средину утиче производња памука? Шта су банке одеће? Како рециклажа текстила утиче на животну средину? Како настаје пластика? Како производња пластике утиче на животну средину? Зашто пластичне кесе мењамо биоразградивим? Где можемо употребити рециклирану пластику? Шта је ремедијација? Који су добри примери праксе ремедијације? Које су предности а који су недостаци поновне употребе добара и сировина?

Ученици у групама могу да направе пано, стрип или филм (<https://www.youtube.com/watch?v=BXHPNgww5Q8>) о „животу једне конзерве”. Шта се дешава ако конзерва заврши на депонији или водотоку или у рециклажном центру. Да би урадили овај рад потребно је да истражују шта се дешава са одбаченим конзервама, али и да разумеју зашто је неопходно рециклирање конзерви и других материјала. Такође, могу да праве паное на теме: колико дуго одређени пластични производи остају у природи (<https://www.wwf.org.au/Images/UserUploadedImages/408/img-lifecycle-of-plastics-infographic-1000px.jpg>) или да упоређују колико се воде и енергије утроши на израду новог папира и на његову рециклажу.

ОБНОВЉИВИ ИЗВОРИ ЕНЕРГИЈЕ

За достизање исхода треба искористити већ стечена знања ученика о обновљивим и необновљивим изворима енергије, али и знања из географије и вештине стечене на тежици и технологији за радиониچارски рад о изворима енергије. Ученици у групама раде на неким картама означавају места у Србији и другим државама у којима се користе обновљиви извори енергије (за означавање се могу користити и 3Д модели; ручно израђене ветрењаче и соларни панели, на пример). Свака група добија задатак да ради на другој држави и потом презентују своје радове и упоређују колико која држава користи обновљиве, а колико необновљиве изворе енергије.

Ученици могу да учествују у дебати на тему колико су обновљиви извори енергије добри и лоши по животну средину. Како би што успешније учествовали у дискусији, треба претходно да се припреме и да на интернету и литератури пронађу о каквом се извору енергије ради, које су његове добре и лоше стране и у којој мери је развијена технологија која такве изворе користи. Правила којих треба да се придржавају у дебати је да користите аргументе, а не мишљење, да буду парламентарни и саслушају аргумент противника на који онда могу да дају контрааргумент.

Треба обрадити појам енергетске ефикасности и зашто је она значајна, а може се радиониچارски урадити заједно са начинима штедње енергије тако да ђаци цртежима или фотографијама своје околине упоређивати одрживу и неодрживу потрошњу енергије. На једном онлајн зиду ће бити примери одрживог коришћења (штедљива сијалица, искључен ТВ док ради компјутер итд.), а на другом контрапримери (обичне сијалице, укључени разни апарати истовремено).

Такође, ђаци могу правити промотивне постере за активност коју организује WWF „Сат за нашу планету” (https://www.wwfadria.org/sr/ukljuci_se/sat_zn_nasu_planetu/), као и да осмишљавају активности (старе деце игре које су се играле пре појаве интернета, свирање гитаре и сл) које се тад могу уприличити.

Ђаци у групама истражују енергетски ефикасне грађевине у свету, дају своје идеје и у корелацији са предметом „техника и технологија” праве макете таквих грађевина. Макете могу бити и динамичне, попут фонтане која никад не пресушује:

https://www.youtube.com/watch?v=K49QOM_B8dA

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, документују итд.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиди последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. За неке садржаје прикладни су и други начини провере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

УМЕТНОСТ

Циљ учења слободне наставне активности *Уметност* је да ученик развија вештине комуникације и сарадње, критичко и стваралачко мишљење, осетљивост за естетику, радозналост, мотивацију за истраживање и изражавање у различитим медијима као и одговоран однос према очувању уметничког наслеђа и културе свога и других народа.

Разред **Седми**
Годишњи фонд часова **36**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја
Компетенција за целоживотно учење Естетичка компетенција Решавање проблема Комуникација Сарадња Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција	– образложи значај традиционалне визуелне уметности за идентитет народа и појединца; – повеже карактеристичан артефакт са континентом и културом којој припада; – обликује ликовне радове са препознатљивим елементима одабране културе; – опише одабрани продукт визуелних уметности и процес његове израде; – пореди основне одлике традиционалне визуелне уметности два или више народа; – објасни значај и улогу културног наслеђа; – објасни главне карактеристике традиционалне музике на простору Балкана и Србије и њихов међусобни утицај;	ТРАДИЦИОНАЛНА ВИЗУЕЛНА УМЕТНОСТ ШИРОМ СВЕТА Визуелна уметност народа Аустралије и Новог Зеланда (сликарство аустралијских Аборидина, традиционална тетоважа Маора) Уметност америчких народа (тотеми, керамика, ћилими, корпе) Култура древне Индије, Кине и Јапана (градови, храмови, одећа, писмо) Уметност народа Африке (маске и штитови) Словенска традиција (митологија, симболика и орнаментика)
Одговорно учешће у демократском друштву Предузимљивост и оријентација ка предузетништву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини	– прикаже елементе прожимања традиционалне музике различитих народа на простору Балкана на музичким примерима; – презентује традиционалну музику карактеристичну за различите крајеве Балкана и Србије; – прикаже начине очувања музичког културног наслеђа; – објасни како савремене технологије утичу на развој музике; – презентује начине промоције музичких дела и догађаја; – прикаже примену музике у другим уметностима; – истражи и објасни шта је музичка критика и која је њена улога; – аргументовано искаже утисак о слушаним делима. – комуницира учтиво, јасно и аргументовано уз уважавање различитих мишљења, идеја и естетских доживљаја; – проналази, самостално и у сарадњи са другима, релевантне податке и информације користећи савремену технологију; – учествује активно, према сопственим способностима и интересовањима, у истраживачком и радионичком раду.	ТРАДИЦИОНАЛНА МУЗИЧКА УМЕТНОСТ БАЛКАНА И СРБИЈЕ Културно наслеђе (значај и улога) Традиционална музичка уметност Балкана (основне карактеристике у односу на ентитет и међусобни утицаји, сличности и разлике) Традиционална музика Србије (певање, свирање, обичаји, обреди, ношња, кола...) Начини очувања културног наслеђа МОДЕРНО ДОБА И МУЗИКА Савремене технологије и музика. Маркетинг у музици. Примењена музичка уметност. Музичка критика и интервју.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Уметност* интегриса садржаје из културе, различитих уметности и више уметничких дисциплина. Он омогућава ученицима: да упознају културу и уметност народа свих континената, њихове сличности, разлике и међусобне утицаје; да открију како се прожимају различите врсте уметности; да уче како да користе разноврсне, релевантне и поуздане податке и информације за истраживачки и стваралачки рад; да ефикасно сарађују и комуницирају; да развијају критичко мишљење, конструктивно размењују мишљења и формирају позитивне вредносне судове са циљем очувања културе и идентитета, развијања самопоуздања и самопоштовања, поштовања и заштите људских права; да развијају радозналост, мотивацију, као и афинитет према култури и уметности; да се изражавају у одабраним уметничким дисциплинама и медијима.

Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Уметност*.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Предвиђено је да се прва тема реализује током првог полугодия, а друга и трећа у другом полугодишту.

Програм је тако конципиран да фаворизује активности ученика, повезивање њиховог школског и ваншколског искуства, учење путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремених технологија у образовне сврхе. Потенцира се самосталност ученика у активном начину учења, а улога наставника је превасходно да уведу ученике у тему, представе кључне појмове садржаја и подстакну их на активност коју затим усмеравају, прате и вреднују.

Активности које су погодне за реализацију програма *Уметност* су: креативне радионице; презентације; анализа инсерата филмова, аудио-визуелних прилога, аудио и визуелних садржаја; рад на истраживачким и пројектним задацима; прављење досијеа, дигиталне збирке и сл.; студије случаја; играње улога; дискусије; рад у групи на платформама за учење; повезивање са вршњацима из других школа или држава; гостовања стручњака; учење у другим установама; посете разним културно-уметничким дешавањима; обликовање и организовање промоција и кампања; укључивање у акције у локалној заједници...

У складу са специфичностима програма и просторно-техничким капацитетима, ученици се могу изражавати кроз различите медије: слику (скице, цртежи, слике, плакати, књига уметника, мурали...); скулптуру; фотографију; видео; анимацију; акцију (перформанс, хепенинг, флеш моб, игровне активности); дизајн (сценографија, костимографија...); музику (инструментална, вокална, вокално-инструментална и сценска); сценски израз (глума, кореографија, плес); музичку критику...Програм се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени, већ се ученици подстичу да користе што различитије изворе информација и да имају према њима критички однос. Циљ је оснажити ученике да се ослањају на сопствене снаге у процесу проналажења релевантних информација.

За сваку тему наставник треба да припреми што више различитих материјала који имају функцију подстицаја, мотивисања ученика за рад на њима. Како би се што боље остварила веза између садржаја програма и реалног живота пожељно је, кад год је то могуће, да се ученицима омогуће посете установама и институцијама у средини где живе, као и непосредни контакт са људима који имају интересантна животна и/или професионална искуства у вези са темом која се обрађује

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ТРАДИЦИОНАЛНА ВИЗУЕЛНА УМЕТНОСТ ШИРОМ СВЕТА

Основна идеја теме је да се ученици упознају са одабраном баштином народа свих континената из области визуелних уметности и културе, при чему је предвиђено да то буду садржаји који нису обухваћени програмом предмета Ликовна култура. Ради подстицања радозналости и стваралачког мишљења препорука је да се сваки континент представи другим уметничким дисциплинама и да се планирају другачије активности ученика, где је то могуће.

Предлог је да након уводног часа ученици упознају визуелну уметност Аустралије и Новог Зеланда кроз индивидуални истраживачки рад (у школи и код куће). Ученици могу да припреме кратке дигиталне презентације или видео прилоге. Потребно је да наставник постави јасне критеријуме према којима ће проценити квалитет презентације и да одреди број слајдова, односно трајање видео прилога (до 3 минута) водећи рачуна о томе да сви ученици треба да виде све радове и да изнесу своја запажања и утиске. Током уводног часа је потребно објаснити да је визуелна уметност важна за идентитет народа и појединца и зашто је идентитет важан. Потребно је нешто рећи о техникама и мотивима, као и о томе какву функцију је сликарство народа Аустралије и Новог Зеланда имало некада, а какву има данас. Прилози за приказивање могу да садрже и краће прилоге о музици (на пример, дицериду технике опонашања звука из природе) и плесу (традиционални плес *хака*) како би ученици добили јаснију слику о уметности ових народа.

Могуће истраживачке теме за ученике су: повезаност прича и слика у култури аустралијских народа; симболи у сликарству аустралијских народа; техника сликања тачкама (dot-painting); слике на кори еукалиптуса (bark-painting); слике на стенама у региону Кимберли; најпознатија дела једног савременог аустралијског сликара инспирисаног традицијом – Клифорд Посум (Clifford Possum Tjapaltjarri) или Квини Мекензи (Queenie McKenzie); значење традиционалне тетоваже та моко (*tā moko*); старе фотографије становништва Новог Зеланда; стилови традиционалних огртача и њихов утицај на савремену моду; један познати новозеландски уметник – Џорџ Нуку (George Nuku) или Чарлс Фридрих Голди (Charles Frederick Goldie)...

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Australian Aboriginal peoples - Leadership and social control | Britannica
- <https://www.artfactory.com/aboriginal-art/aboriginal-art.html>
- The Wandjina - YouTube
- Mysterious Kimberley Rock Art - YouTube
- Culture of New Zealand - history, people, women, beliefs, food, customs, family, social, marriage (everyculture.com)
- T HYPERLINK “<https://www.tepapa.govt.nz/discover-collections/read-watch-play/maori/tamoko-maori-tattoos-history-practice-and-meanings>”āmoko | Māori tattoos: history, practice, and meanings | Te Papa
- Traditional Maori costume Archives - World4
- Contemporary M HYPERLINK “<https://nzhistory.govt.nz/culture/nz-painting-history/contemporary-maori-art>”āori art - History of New Zealand painting | NZHistory, New Zealand history online
- Aboriginal Dreamtime Stories - Japingka Aboriginal Art Gallery
- Dreamtime Aboriginal Art Library of Knowledge (aboriginal-art-australia.com)
- Aboriginal Australian Bark Paintings | Museum of Natural and Cultural History (uoregon.edu)
- The Bradshaw Paintings - Australian Rock Art Archive (bradshawfoundation.com)
- The meaning behind M HYPERLINK “<https://www.fq.co.nz/maori-cloaks-traditional-meaning>”āori cloaks | Fashion Quarterly (fq.co.nz)

Уметност америчких народа ученици могу да упознају кроз креативну радионицу где могу, према интересовањима, да моделују тотеми или посуде од меког материјала, да цртају дизајн употребних предмета са мотивима карактеристичним за одабрано племе, као и да их обликују одабраном традиционалном техником. Препорука је да ученици пореде орнаменте различитих племена тражећи сличности и разлике, као и да изложе фотографију свог рада заједно са примером који им је послужио као подстицај за стварање.

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Traditional Native American Tribal Art (indians.org)
- Native American art - The function of art | Britannica
- Native American religions - Forms of religious authority | Britannica
- Native American Art: Sandpainting, Baskets, Pottery and Painting (nativeamerican-art.com)
- Home | Museum of Pre-Columbian Art of Cusco of Peru (map-cusco.pe)
- The Collection
- Aztec Designs (aztecsandtenochtitlan.com)
- USA Native American Navajo Weaving HYPERLINK “<https://>

textiledesigntechniques.as.ua.edu/usa-native-american-navajo-weaving/”

- Peruvian Textiles History | Study.com
- The Paracas Textile (article) | Khan Academy
- El Paso Museum of Art - Expressions in Clay: Pre-Columbian Pottery Types from the Southwest - YouTube
- Native American Pottery: How to Identify and Price Cochiti and Tesuque Pueblo Pottery (Part 1) - YouTube

Култура древне Индије, Кине и Јапана може се истраживати кроз компаративну анализу. Ученици могу да се поделе у мање групе које ће припремити краће презентације о сличностима и разликама између: обичаја; најстаријих градова; архитектуре храмова; традиционалне одеће или писма. Ученици које ове културе посебно занимају могу да ураде додатна истраживања (да истраже елементе одеће самураја; да истраже традиционална позоришта; да напишу задату реч на сва три језика...), као и да ураде ликовни рад на основу садржаја који их највише мотивише.

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Indian HYPERLINK “https://www.holidify.com/pages/indian-traditions-and-culture-1331.html”
- Chinese Culture, Customs and Traditions in China (chinahighlights.com)
- 138 Types of Japanese Culture - Japan Talk (japan-talk.com)
- Cities of the Indus Valley Civilization | World Civilization (lu-menlearning.com)
- Top 10 Staggering Ancient Towns in China | Places HYPERLINK “https://www.pandotrip.com/top-10-staggering-ancient-towns-in-china-28519”
- The Top 7 Historic Cities in China: China’s 7 Ancient Capitals (chinahighlights.com)
- India’s Oldest Surviving Temples (livehistoryindia.com)
- 10 Most Amazing Temples in China (with Map HYPERLINK “https://www.touropia.com/temples-in-china”)
- INDIAN 29 States traditional Dressing Style Officially - YouTube
- Traditional Japanese Clothing - WorldAtlas
- Samurai Armor: Evolution and Overview - YouTube
- Getting to Know the Chinese Traditional Clothing - Hanfu - YouTube
- Traditional Chinese Clothing - Han Couture - YouTube
- Learn Marathi / Devanagari Calligraphy in Marathi | Beginners Calligraphy HYPERLINK “https://www.youtube.com/watch?v=jX-Dl6r-UnFw”
- Appreciating Chinese Calligraphy - YouTube
- How to start? | Chinese Calligraphy Tutorial - YouTube
- Beautiful traditional Japanese Calligraphy KANA SHODO | Satisfying handwriting - YouTube

Предлог је да ученици упознају уметност афричких народа кроз обилазак Музеја афричке уметности у Београду и/или разгледање дигиталних збирки, гостовање стручњака или онлајн састака са стручњацима... Ученици могу да разговарају са стручњацима о приликама у којима су се маске користиле, како су маске утицале на савремену западну уметност, у којим музејима се чувају..., као и да направе маску или штит техником папир маше или комбинованом техником.

Материјали који се могу користити за припремање наставе: <https://www.artfactory.com/africanmasks/index.htm> (dodato)

- <http://thegypsetters.net/dot-dot-dot/> HYPERLINK “<http://thegypsetters.net/dot-dot-dot/5-fun-facts-african-masks>”5 HYPERLINK “<http://thegypsetters.net/dot-dot-dot/5-fun-facts-african-masks>”- fun-facts-african-masks
- https://www.blendspace.com/lessons/tAffwmFdAlwI_Q/c-african-masks
- African Masks Examined: History, Type, Role, Meaning HYPERLINK “<https://afrikanza.com/blogs/culture-history/african-masks>”
- stories behind african masks - YouTube
- Sadigh Gallery African Masks - YouTube
- African Shields (hamillgallery.com)
- National Museums of Kenya HYPERLINK “<https://www.museums.or.ke/>”- HYPERLINK “<https://www.museums.or.ke/>”

Предлог је да ученици у школи заједно погледају филм/видео прилоге о Словенима, а затим размене утиске и дискутују. Како је словенска митологија и традиција популарна тема стрипова, ученици могу да осмисле и нацртају јунака

стрипа или видео игре. Могућа активност је и обликовање накита или другог употребног предмета украшеног словенским орнаментима.

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Stari Sloveni - Istorija i tradicija [ceo film] - YouTube
- Митска бића (Словенска митологија) - Mitska bica (Slovenska mitologija) - YouTube
- Mitologija Ju HYPERLINK “<https://www.youtube.com/watch?v=MdbO7YVoV7o>”žnih Slovena - YouTube
- Čudotvorni mač - YouTube
- Ruslan and Ludmila HYPERLINK “<https://www.youtube.com/watch?v=j6YB59ETDqk>”Руслан и Людмила (HYPERLINK “<https://www.youtube.com/watch?v=j6YB59ETDqk>”1972 HYPERLINK “<https://www.youtube.com/watch?v=j6YB59ETDqk>”) Aleksandr Ptushko - YouTubeSlavic Symbols - Visual Library of Slavic Symbols (sym-bolikon.com)
- Славянские узоры и орнаменты. Шпаргалка с эскизами - YouTube
- www.starisloveni.com :: Stari Sloveni, Staroslovenska mitologija, religija i istorija

ТРАДИЦИОНАЛНА МУЗИЧКА УМЕТНОСТ БАЛКАНА И СРБИЈЕ

Основна идеја теме је да се ученици упознају и оснаже за позитиван и одговоран однос према историјском наслеђу у домену традиционалне музике Балкана и Србије са акцентом на међусобан утицај, трајање и очување.

Наставник планира како ће се учење одвијати у складу са интересовањима ученика и могућностима школе (опремљеност савременим техничким уређајима, доступност етнолошких филмова...) и локалне заједнице.

У процесу реализације програмских садржаја наставник треба да уведе ученике у тему кроз кратки теоријски приказ или аудио-видео запис, а затим да их кроз конкретне задатке усмери на истраживање које може да се односи на различите аспекте изучавања предмета музичког наслеђа у односу на временски оквир настанка, просторни оквир настанка, носиоце, примаоце, контекст настанка, контекст садашњег деловања и сл.

У циљу упознавања материјалних извора као грађе за истраживање елемената народне културе учење може да се одвија и кроз посете појединим институцијама, на првом месту етнографским збиркама и музејским поставкама или посете нпр. кустоса школи. У оквиру народне уметности, ученике би требало упутити на значај старих уметничких заната и њихов опстанак, а као крајњи продукт тог рада било би организовање изложбе ученичких радова.

У циљу упознавања и очувања музичке традиције на простору Балкана и Србије ученици проучавају музику, плес, ношњу, обичаје, обреде, начин живота, из различитих географских локалитета. Истраживање може да се односи на: прожимање елемената традиционалних култура различитих народа на простору Балкана и Србије и миграције као чинилац прожимања; развој традиционалне музике у домену певања (техника певања, текстови песама, пратња...) или свирања (врсте инструмената, распрострањеност у односу на географски центар, карактеристике...); преношење музичких записа из једне средине у другу (исти текст, различита мелодија и обрнуто); реконструкцију и демонстрирање народних обичаја из различитих крајева земље и у склопу њих музике, народне ношње, кола... У том смислу уколико услови локалне средине то дозвољавају, део програма се може реализовати у сарадњи са фолклорним друштвима или певачким групама које изводе народне игре (кола) и традиционалну музику. У склопу истраживања традиционалне и народне песме ученици могу ићи и трагом актуелних етно група (Моба, Бистрик, Траг, Бело платно...) како би упознали наше вокално традиционално наслеђе које је подељено на старије и ново певање, тј. на певање *на глас* (старији начин певања у секундама) и певање *на бас* (новије).

Поред обредних, ученици могу да изучавају песме које су настале у вези са празницима који се обележавају у локалној средини (Васкршње, Божићне, Лазаричке и друге песме) и реконструирати их.

Резултати истраживања у овој области могу бити полазиште за примену вршњачке едукације кроз умрежавање ученика и наставника из различитих делова Србије путем интернет платформи. Ученици стечена знања из области традиционалне музичке уметности такође могу презентовати ученицима првог циклуса основног образовања, преузимајући улогу вршњака ментора при рекон-

структури/демонстрацији народних обичаја.

Рад у групама и радионицама је користан у комбинацији са осталим начинима рада, поготово када постоји изазов значајнијег (нпр. емотивног) експонирања ученика, као вид премोшћавања стидљивости. Понуђени предлози литературе и сајтова, нису обавезујући.

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

– Боровоје Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије*, Научна књига, Београд, 1960, 9–89; Димитрије Големовић, *Свака птица својим гласом пева*, Balkan Culture Heritage, Београд, 2019.

– Љиљана Гавриловић, *Балкански костими Николе Арсенијевића*, Посебна издања, књ. 52, Етнографски институт САНУ, Београд, 2004, 5–35.

– Тихомир Р. Ђорђевић, *Наши народни живот*, Том 1, Просвета, Београд, 1984, 9–37.

– Петар Влаховић, *Србија: земља, народ, живот, обичаји*, Етнографски музеј и Вукова задужбина, Београд, 1999, 55–94.

– Роман Јакобсон и Петар Богатирјов, „Фолклор као нарочит облик стваралаштва“, Петар Влаховић, „Етничка структура и миграције становништва (у Србији)“, Гласник Етнографског музеја, књ. 44, Београд, 1980, 21–39.

– Драгослав Девић (1960) „Сакупљачи наших народних песама“. Гласник Етнографског музеја 22–23: 99–122

– Зечевић, *Српске народне игре*, „Вук Караџић“, Етнографски музеј, Београд, 1983.

– Андријана Гојковић, Народни музички инструменти, „Вук Караџић“, Београд, 1989.

– Јасна Бјеладинаовић, „Сеоске ношње и њихова типолошка класификација“, Гласник Етнографског музеја, књ. 44, Етнографски музеј, Београд, 1980, 75–97.

– Никола Ф. Павковић, „Село као обредно-религијска заједница“, *Етнолошке свеске* I, Београд, 1978, 51–65.

– Младен Марковић (1994) „Етномузикологија у Србији“. Нови звук 3: 19–29.

– Филм „Русе косе цуро имаш“ као показатељ симболике уметности читава Балкана <https://www.youtube.com/watch?v=NGCURBNH>

МОДЕРНО ДОБА И МУЗИКА

У оквиру ове теме ученици могу да истражују развој модерних технологија у служби широке заступљености примењене музике у медијима, односно мултимедијалним уметностима. Ученици упознају сценску музику, музику на филму, позоришту, радију, телевизији и интернету кроз приказивање видео материјала који ће подстаћи истраживачке задатке, презентације, дебате, интервјуе, критике... Препорука је да фокус рада буде на примењеној музици на подручју Србије и то истраживањем музике за филмове/серије српских композитора Зорана Симјановића, Војислава Вокија Костића, Војкана Борисављевића, Горана Бреговића...

У оквиру теме ученици могу да раде на припреми извођење одређене музичке нумере из филма, мјузикла, позоришта..., откривајући повезаност музике и других уметности.

Маркетинг у музици се може истраживати на више начина. Један аспект може бити одговор на питање како одређено дело или музички догађај промовисати (како је то некада изгледало, а како данас...), а други аспект је на који начин избор музике и сама музика утиче на маркетинг неког другог уметничког (или друге врсте) производа. У циљу разумевања значаја музике у рекламама, а у сврху маркетинга (промоције школе, догађаја, хуманитарних акција, локалне заједнице...), ученици истражују одабране рекламе, анализом одабраних

доносе суд о улози музике и дефинишу кораке у процесу израде. Ради унапређивања маркетинга школе ученици припремају материјал за израду спота за химну школа/дингла за различита дешавања...), користећи ИКТ.

После увода наставника у музичку критику као вида уметничке критике ученике треба кроз разговор навести да сами или истраживањем дођу до података који ће им дати одговоре на различита питања као што су: шта је то што музичку критику одваја од извештавања, шта може бити предмет уметничке критике, ко може бити музички критичар и који су објективни за разлику од субјективних аспеката музичке критике; који је значај музичке критике за извођача, публику, музикологе... Ова тема треба да резултира музичком критиком коју ће ученици у улози музичког критичара написати након посете неком концерту, или слушања одређене композиције/извођача на часу. Ученици могу, такође, да направе кратак приказ музичке критике из пера Бранке Радовић, Смиљке Исаковић... Материјали који се могу користити за припремање наставе:

– Вартекс Баронијан: „Музика као примењена уметност“, Београд, РТС

– Зоран Симјановић: „Примењена музика“, Београд, Бикић Студио, 1996

– Рихард Мерц: „А, Б, Ц... звука у аудио визуелним медијима“, Београд, РТС, 2013.

– Дејвид Бирн: „Како ради музика“, Геопоетика, Београд, 2015.

– Примена музике у маркетингу, најбоље домаће рекламе, Видео (за ученике): <https://www.youtube.com/watch?v=j85rX5NXIFU&t=185s> HYPERLINK

– Примери музичке критике: http://stankosepic.com/prikazi_i_kritike.php

– Бранка Радовић: „Шта је то музичка критика“, Наслеђе, Крагујевац, 2007. вол. 4, број 8, стр. 121–154.

– Смиљка Исаковић. „Бемус преплетум мобиле“, Службени гласник, Београд 2012.

– Смиљка Исаковић: „*Videnja – Musica modus vivendi*“, РТС, Београд 2013.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, примењују, процењују последице итд.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиди последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. За неке садржаје прикладни су и други начини провере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

ПРЕДУЗЕТНИШТВО

Циљ учења слободне наставне активности *Предузетништво* је да допринесе развоју иновативности и предузимљивости код ученика, способности да се идеје претворе у акцију, способности за тимски рад и коришћење разноврсних извора знања ради бољег разумевања друштвених процеса и појава и преузимања одговорне улоге у савременом друштву.

Разред **Седми**
Годишњи фонд часова **36**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ По завршетку програма ученик ће бити у стању да	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја
Комуникација Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Решавање проблема Сарадња Одговорно учешће у демократском друштву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини Естетичка компетенција Предузимљивост и оријентација ка предузетништву	– наведе основна права потрошача и начине њихове заштите; – на декларацији пронађе најважније информације о производу и одреди однос цене и квалитета; – посматра занимања из перспективе некад и сад и предвиди могућности њиховог развоја у будућности; – повезује одређена занимања и врсту и нивое образовања; – препозна проблеме у свом непосредном окружењу и дискутује о могућностима њиховог решавања; – се укључи у иницијативе које се покрећу у школи; – разликује особине лидера и менаџера; – одговорно преузима задужења у тиму, сарађује са другим члановима тима и учествује у доношењу одлука; – планира, распоређује и управља ресурсима (знања и вештине, време, новац, технологије); – учествује у осмишљавању пословне идеје; – информише се о постојању сличних производа на тржишту; – комуницира са окружењем о креативним идејама свога тима; – примењује правила пословне комуникације; – поштује етичке принципе у пословању; – израчуна трошкове израде производа према датим инструкцијама; – прикупи информације о ценама сличних производа на тржишту и на основу њих одреди цену свог производа; – учествује у промоцији и продаји производа; – презентује рад свог тима.	ЗАШТИТА ПРАВА ПОТРОШАЧА Однос цене и квалитета производа/услуге. Декларација производа. Уговорна обавеза за услугу. Остваривање права потрошача. СВЕТ РАДА Свет занимања некад, сад и у будућности. Професионална оријентација. Професионални развој. Форма и функција CV и мотивационог писма. Концепт целоживотног учења. ПОКРЕНИ СЕБЕ И ДРУГЕ Покретање иницијативе. Менаџмент и лидерство. УЧЕНИЧКА ПРЕДУЗЕЋА Појам предузећа (привредног субјекта). Производ и/или услуга. Појам тржишта. Људски и материјални ресурси. Пословна комуникација. Основни етички принципи у пословању. Процес производње и процес пружања услуга. Цена производа или услуге. Облици промовисања производа. Продаја производа или услуге.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Сврха слободне наставне активности *Предузетништво* је развој предузетничких компетенција, подршка професионалном развоју ученика као и припрема за сналажење у савременом свету рада који се мења услед технолошког развоја. Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Предузетништво*.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У програму су предложене четири теме које иако су програмски дате одвојено у реалном животу се прожимају и са ученицима треба тако радити да се укаже на њихову повезаност. По садржају тема програм има највећу корелацију са програмом Техника и технологија уз уважавање ученичких ваншколских знања и вештина из света рада.

Наставник је модератор активности. За увођење ученика у тему он припрема што више различитих материјала који имају функцију подстицаја, односно мотивисања ученика за рад на њима. Избору мотивационог материјала треба посветити велику пажњу имајући у виду узраст ученика, њихова интересовања, специфичност теме и предзнања. Материјал треба да мотивише ученике да истражују, улазе у дискусију, образлажу своје ставове. Наставник је пратилац ученичких активности и, уколико је потребно, давалац додатних подстицаја, али не и готових решења. Потребно је подстицати радозналост, аргументовање, креативност, рефлексивност, истрајност, одговорност, аутономно мишљење, сарадњу, једнакост међу половима.

Програм се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени, већ се ученици подстицају да користе што различитије изворе информација и да према њима имају критички однос.

Број часова по темама није унапред дефинисан. За сваку тему и часове на којима се она обрађује, потребно је формулисати исходе који су рефлексивна исхода за крај разреда и индикатора међупредметних компетенција, а садрже специфичности везане за конкретну тему/садржај.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ЗАШТИТА ПРАВА ПОТРОШАЧА

Кроз студију случаја ученици се оспособљавају да у оквиру задатог буџета одаберу производ или услугу и аргументују свој избор у односу на критеријуме као што су квалитет, цена, еколошка подобност, корисност производа/услуге, естетска вредност, робна марка, трајање гаранције, могућности сервисирања итд. Ученици се оспособљавају да се информишу о производу (прехранбеном, хемијском, техничком, одећа и обућа) на основу његове декларације. Упознају се шта су то права потрошача и на који начин могу да их остваре. Упутити ученике на услове које потрошач мора да испуни да би остварио своја права. Посебну пажњу посветити правима потрошача у односу на безбедност и квалитет производа/услуге, могућност замене или повраћаја новчаних средстава уколико није испуњена потпуна функционалност производа у гарантном року, као и у случајевима када производ није у складу са декларацијом или за услугу није испуњена уговорна обавеза. Постоје велике могућности за истраживачке задатке као што су нпр. да ученици пронађу информације о уобичајеном трајању гаранције за различите врсте производа.

СВЕТ РАДА

Уводне активности у ову тематску целину имају за циљ да ученици сагледају развојност занимања што подразумева и њихово нестајање, као и факторе који до тога доводе (технолошки развој, промене људских потреба...). За промишљање о развоју занимања у будућности погодне су креативне радионице.

Ради пуног разумевања света рада ученици треба да се упознају са образовним профилима у оквиру различитих подручја рада, школама које их образују и захтевима које треба да испуне они који желе да се за њих школују. У ту сврху може се користити информатор за упис у средњу школу, а ученици подељени у групе могу добити различите задатке да га проуче (подручја рада, образовни профили у подручју рада, услови за упис, трогодишњи и четворогодишњи образовни профили, дуално образовање...). Неко од ученика требао би да се бави и информацијама о питањима како се наставља школовање после средње школе и разликама које постоје између похађања гимназије и стручне школе, односно разликама између опште и стручне матуре. Имајући у виду узраст ученика ниво академског образовања треба да буде само на информативном нивоу. На основу тог истраживачког рада може се организовати активност у којој сваки ученик или пар треба да припреми презентацију у стандардизованој форми за изабрани образовни профил. Презентација би требало да садржи информације о школама које образују тај образовни профил, минималном броју бодова из претходних школских година, условима уписа, могућностима запошљавања и наставка школовања, као и за које послове су ученици оспособљени након завршетка школовања. Припремљене појединачне презентације објединити и објавити на сајту школе. Уколико постоји могућност, ученицима омогућити комуникацију са представницима средњих школа, као и појединцима који се баве тим занимањима а то може бити неко од родитеља.

У оквиру ове теме ученици треба да се упознају и са појмовима професионални развој, професионална оријентација и лекција, форма и функција CV и мотивационог писма. Током рада ученицима сугерисати да ће због динамичних промена на тржишту рада, током своје професионалне каријере бити принуђени да буду флексибилни, да се континуирано усавршавају и оријентишу ка целоживотном учењу.

ПОКРЕНИ СЕБЕ И ДРУГЕ

За увођење у тему наставник може да припреми примере неких иницијатива, пожељно је да буду на глобалном и локалном нивоу, који илуструју снагу иницијативе и предузетништва. Након тога, може се организовати активност у којој ученици треба да идентификују различите проблеме у свом непосредном окружењу (нпр. проблеми у вези са животном средином, безбедношћу у саобраћају...), и сагледају могућности њиховог решавања из перспективе сопственог ангажовања и укључивања појединаца, група и организација из локалне заједнице. Овај садржај добро кореспондира са програмом *Грађанског васпитања* за све разреде јер он потенцира грађански активизам који се заснива на истим овим корацима: препознавање проблема – тражење решења. Након спроведене анализе ученици треба да изаберу два проблема и промишљају које су могућности њиховог решавања. Подељени у групе сачињавају план акције са основним елементима. Наставник кроз примере успешних менаџера и лидера, упознаје ученике са особинама које их одликују. На основу својих интересовања и способности ученици преузимају улоге у тиму, а затим анализирају које особине менаџера и лидера су им потребне за успешно обављање задатка. У раду се могу консултовати са особама за које процене да им могу помоћи. Спровођење ове активности не треба да траје дуже од 3 часа јер је то увод у следећу тему где се очекује да ученици искажу, у складу са својим узрастом и знањем неки ниво иницијативности и предузимљивости.

УЧЕНИЧКА ПРЕДУЗЕЋА

Током остваривања ове теме, ученици треба кроз практичан рад и симулацију рада привредног друштва да стекну јаснију слику о економском, финансијском функционисању предузећа, да развијају сопствене предузетничке капацитете, социјалне, организационе и лидерске вештине. Привредно друштво се оснива као виртуелни привредни субјекат који нема правни значај, али су сви процеси који се одвијају у њему реални. Уколико школа има регистровану ученичку задругу, пословање ученичких предузећа је потребно укључити у рад ученичке задруге.

Ученици се дели на две групе (од 10–15 ученика). Свака група реалним процесима, производима/услугама и остварује зараду. Ученичко предузеће, под менторством предметног наставника, пролази кроз све фазе развоја стварног привредног друштва (оснивање, развијање, затварање). Свако ученичко предузеће осмишљава свој производ или услугу, трудећи се да буду оригинални, иновативни и креативни. Са циљем постизања ових захтева, важно је да ученици прикупе информације о истим или сличним производима или услугама на тржишту и успоставе комуникацију са окружењем како би испитали могућност остваривања пословног успеха. У складу са производом/услугом, ученици бирају назив предузећа, израђују лого предузећа и праве план активности. Са циљем прикупљања новчаних средстава за почетак рада предузећа, ученици могу да организују културни или спортски догађај, продајну изложбу, аукцију, сајам. Како би обезбедили успешно пословање, ученици се уз помоћ наставника упознају са правилима пословне комуникације, основним етичким принципима у пословању и рационалном управљању расположивим ресурсима (знања и вештине, време, новац, технологије). Ученицима указати на важност поштовања кодекса пословног понашања, од начина опхођења до кодекса облачења. Неопходно је да ученици уоче разлику између свакодневне и пословне комуникације (вербалне и невербалне). Инсистирати на поштовању основних етичких начела, као извршавање обавеза и преузимање одговорности, поштовање преузетих обавеза, коришћење допуштених средстава за постизање пословних циљева. Ученици израчунавају све трошкове које су имали током реализације своје идеје. У те трошкове спадају трошкови материјала, трошкови израде и други трошкови. На основу прикупљених података, формирају продајну цену и усклађују је са ценама сличних производа на тржишту.

Уз помоћ наставника, осмишљавају различите облике промовисања и продаје свог производа и остварују интеракцију са пословним сектором и потенцијалним купцима. Промовисање се може остварити и коришћењем ИКТ алата. Продајне активности могу бити реализоване на продајним изложбама, сајмовима и базарима.

Након реализоване теме, неопходно је да сваки тим изврши евалуацију спроведених активности и изради презентацију о раду свог предузећа. Чланови тима доносе заједничку одлуку у које сврхе ће бити искоришћена новчана средства зарађена током пословања ученичког предузећа.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како комуницирају и сарађују, како прикупљају податке, како аргументују, евалуирају, дају креативна решења, како представљају резултате свога рада итд.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиде последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, колико су креативни, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам.

Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

Назив	ВРЕДНОСТИ И ВРЛИНЕ КАО ЖИВОТНИ КОМПАС II
Циљ	Циљ програма је оснаживање личног развоја ученика и подстицање развоја вредности и врлина као главних ослонаца и водича у животу за добробит појединца и друштва, као и развој социјалних вештина значајних за просперитет, физичко и ментално здравље и живот у атмосфери узајамног уважавања и бриге једних за друге.
Разред	Седми
Годишњи фонд часова	36 часова

Опште међупредметне компетенције	Исходи По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	Тема и кључни појмови садржаја програма
Компетенција за целоживотно учење Решавање проблема Одговорно учешће у демократском друштву Сарадња Комуникација Одговоран однос према околини Одговоран однос према здрављу Дигитална компетенција Рад с подацима и информацијама	– доведе у везу вредности, врлине и осећања са понашањем људи; – критички разматра систем вредности у друштву; – препозна активности којима се промовишу људске врлине и вредности и изражава позитиван став према томе; – се одупре притиску вршњака да се понаша супротно сопственом систему вредности; – препозна примере бриге за друге и позитивно се о томе изјасни; – покаже саосећање са другим људима и спремност да помогне другоме у складу са својим могућностима; – идентификује код себе врлине које поседује и које жели да развије; – препозна и именује врлине код блиских особа и у примерима из живота, књижевности, филма; – препозна и именује сопствена и туђа осећања; – користи асертивну комуникацију; – образложи значај дружења и наведе шта другови једни другима не треба да раде; – препозна примере негативног понашања где се лично добро ставља испред општег добра и исказе свој негативни став према томе; – користи технике самоконтроле осећања; – прихвати одговорност за сопствено понашање; – конструктивно решава конфликте; – наведе неколико глобалних и локалних организација које се баве хуманитарним радом и исказује позитиван став према волонтирању; – исказе поштовање и захвалност према људима који чине добра дела за опште добро; – у дискусији покаже вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, „напада“ проблем а не особу; – сарађује и буде члан тима.	ЖИВОТНЕ ВРЕДНОСТИ
		Живот. Породица. Здравље. Слобода. Љубав. Образовање. Мир. Другарство. Заједништво. Опште добро. Социјална правда или једнакост.
		ЉУДСКЕ ВРЛИНЕ
		Праведност. Истинољубивост. Одговорност. Захвалност. Поштење. Толеранција. Емпатија. Поверење. Солидарност. Самоприхватање. Одмереност.
		СОЦИЈАЛНЕ ВЕШТИНЕ
		Просоцијално понашање. Брига за себе и друге. Сарадња. Асертивна комуникација. Препознавање сопствених и туђих осећања. Самоконтрола. Волонтирање. Конструктивно решавање конфликта. Одређивање приоритета. Критичко мишљење.
		ДОБРОЧИНСТВО
		Филантропија – појам и значај. Доброчинитељи и задужбинари некад и сад. Црвени крст. Институт за трансфузију крви. Хуманитарне невладине организације. Добротворне фондације. Осмишљавање и реализација мање акције за добробит неког појединца, групе или заједнице.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Слободна наставна активност *Вредности и врлине као животни компас I и II* нуди се ученицима од петог до осмог разреда с тим да је они могу бирати само једном у другом циклусу. То су два програма која су по садржају иста али са нешто различитим исходима (захтевнији су за ученике 7. и 8. разреда) и начином рада имајући у виду разлике у узрасту ученика што се огледа у избору подстицаја, примера, техника рада и сложености захтева. Смернице за рад наставник може наћи у Општем упутству за остваривање свих СНА као и у упутствима која иду уз ова два програма која су детаљнија и изражавају њихове специфичности.

У остваривању програма *Вредности и врлине као животни компас II* треба имати у виду узрасне карактеристике ученика од 13 до 15 година и њихово дотадашње искуство живота у заједници. Након бурних промена у пубертету адолесценти улазе у нешто мирнију фазу посебно ако се посматрају биолошке промене. Међутим, још увек је то комплексан развојни период у психосоцијалном смислу. Искорачили су из периода детињства, а нису још одрасле особе. Главни психосоцијални задатак адолесцента у том

узрасту је формирати чврст лични идентитет који омогућава особи да доживи себе као посебну и независну личност, свесну себе у континуитету. Често су осетљиви, рањиви, несигурни а неки од њих, у већој или мањој мери, бунтовни и склони супротстављању ауторитету. Зато су за њих погодне технике рада у којима ће имати прилику да дебатују, полемишу, преиспитују, критички разматрају, закључују на основу аргумената. Осим тога, расте њихов капацитет да промишљају унапред, предвиђају последице, анализирају ситуације, посматрају из различитих позиција, замишљају шта би било кад би било...што омогућава другу врсту разговора него са ученицима приликом остваривања *Вредности и врлине као животни компас I*. Осим тога, ученицима се приближава доношење одлуке о наставку школовања што даје један другачији поглед на свет око себе и захтева проспективно мишљење у већој мери.

Програм слободне наставне активности *Вредности и врлине као животни компас II* почива на уверењу да су вредности које негујемо унутрашњи водич или нека врста „компаса” кроз живот. Задовољство људи, њихов просперитет, физичко и ментално здравље у директној су вези са животом у атмосфери заснованој на вредностима, у позитивној, безбедној средини узајамног уважавања и бриге једних за друге. Ученицима није довољно само говори-

ти о вредностима и врлинама. Они их морају на различите начине доживљавати и упознавати, кроз опсервацију света око себе и разговор о томе, кроз разликовање позитивних и негативних примера и кроз практиковање различитих социјалних вештина које су потребне да би се живело у складу са вредностима и врлинама.

Садржај програма дат је у оквиру тематских целина: *Животне вредности; Људске врлине; Социјалне вештине и Добročинство*. Као и код других програма за наставника главна смерница у раду су исходи које треба постићи а дати садржај је оквир унутар ког се треба кретати. Неки кључни појмови садржаја као нпр. сарадња већ се налазе у програмима више обавезних предмета, у програмима слободних наставних активности (нпр. *Животне вештине* и *Филозофија са децом*), у знатној мери у изборним програмима *Верска настава* и *Грађанско васпитање*, а кореспондирају и са активностима часа одељеног старешине. Међутим, у овом програму се фокусирано ради на откривању и успостављању везе између вредности и врлина са добробити појединца и друштва чиме се јача васпитна улога школе и подршка целовитом развоју ученика. Дакле, програм се не односи на лепо понашање већ задира у суштину прихватања себе, других и заједнице и намењен је ученицима који су у узрасту који карактеришу питања идентитета (личног и групног), бројне дилеме шта је исправно а шта не, како бити прихваћен у групи а не изневерити себе, како решавати конфликтне ситуације и сл.

Програм је тако конципиран да својим садржајем, очекиваним исходима и препорученим начином рада са ученицима пружа велики простор за подстицај развоја више међупредметних компетенција.

Основна карактеристика програма је оријентација на позитиван аспект живота човека, односно његове врлине а не мане. У фокусу нису насиље, сукоби, дискриминација већ напротив примери сарадње, одговорности, волонтерских акција, бриге о другима, толеранције.... Циљ је да ученици препознају да, упркос сензационалистичком начину приказивања света око нас у медијима (ко је кога преварио, слагао, повредио...), заправо највећи број људи живи у складу са позитивним вредностима и врлинама. Ученике треба континуираном охрабривати да јачају осетљивост за препознавање примера таквог понашања. Од њих се може тражити да у данима између два часа забележе неки позитиван пример (не мора бити ништа велико) који су приметили у свом окружењу и/или шире (неко је са неким поделио ужину, неко је некоме понео торбу, упуле кик, показао како се решава задатак из математике, помогао старијој особи да пређе улицу, помогао наставници да носи географске карте и сл.) и да на часу то поделе једни са другима. Наставник може увести праксу да часови почињу неким таквим примерима чиме добра дела постају видљивија. То се може проширити још неким активностима. На пример, ученици могу од тих уочених добрих понашања да направе плакат за хол школе, текст за школски часопис или да осмисле „медаље“ које ће делити ученицима који су исказали осетљивост за друге људе и заједницу и показали просоцијално понашање.

Иако се у програму инсистира на позитивном приступу неминовно је да ће ученици имати потребу да размене мисли и осећања и о негативним појавама. Многи садржаји су такви да ће изазвати опречна мишљења код ученика и од тога никако не треба бежати, напротив треба их искористити да ученици самостално освесте значај вредности и врлина. На пример, како живимо у потрошачком друштву где су материјалне вредности стављене у први план може се очекивати да ученици заговарају да је важна вредност новац и да се њиме може све остало купити. У овом програму новац није дат као вредност иако се не може оспорити његов значај за живот људи али са ученицима треба тако радити да га они третирају као средство а не као циљ.

Као и код других програма и овде ученике треба упознати са садржајем и начином рада. За почетак са њима се може разговарати шта је компас, чему служи и навести да велики морепловци никада не би открили нове континенте да нису имали ту малу справу да их води у правом смеру. Затим треба направити везу са насловом ове слободне наставне активности и проверити како ученици

разумеју шта су вредности и врлине. Да би им олакшао наставник их може подсетити на анализе књижевних дела које су радили на часовима српског језика у оквиру којих се увек даје опис ликова и мотивација њиховог понашања што има везе са вредностима и врлинама. Активност се може завршити разговором о песми Бране Црнчевића *Кад би мени дали један дан* (из програма за *Српски језик* у 4. разреду). Стихови ове песме одговарају концепту овог програма и могу бити нека врста заштитног знака јер кажу *Када би мени дали један дан, ја га не бих потрошио сам, пола дана ја бих дао неком ко је добар а случајно сам...*

Како у слободним наставним активностима нема предавања, уџбеника, писмених задатака и нумеричког оцењивања, важна активност наставника је да осмисли како ће садржај приближити ученицима и које форме рада су погодне да би се постигли очекивани исходи. Наставник треба да посвети посебну пажњу избору подстицаја којим уводи ученике у тему или кључне појмове садржаја а који их мотивишу да се тиме баве. За почетак могу бити примери просоцијалног понашања животиња јер изазивају емоције и упитаност како је то код људи. Нпр. снимак где беба слон не може да изађе из блатнаве баре и како му чланови заједнице помажу (Touching video of elephants helping a calf out of a waterhole. - YouTube). Постоје бројни примери из животињског света где једни другима помажу а да нису исте врсте животиња (нпр. <https://www.youtube.com/watch?v=4DJuOJoYDw>), и то је добра подлога да се разговара о сарадњи, заједништву чак и кад нисмо исти (велики, мали, мушкарци, жене, старији, млађи...). Подстицаји могу бити врло различити као што су слике, фотографије, цртежи, кратке приче или видео записи... Посебно је ефектан кратки, вишеструко награђивани филм *Други пар* (The Other Pair | An Egyptian Short Film On A Situation of Mahatma Gandhi's Life – YouTube) који се ослања на вредности које је заговарао Махатма Ганди.

У склопу уводних активности ученици се могу упутити да на часовима других предмета питају наставнике да ли знају за неки пример понашања људи из њихове области (књижевност, историја, географија, биологија, хемија...) који илуструју бригу једних за друге, солидарност, велико пријатељство или стављање општег добра испред личне добробити. Нпр. донарање органа или научник који тестира нову вакцину на себи (биологија); одбијање војника да пуца у људе иако зна да ће бити убијен (историја); роман Дечаци Павлове улице (српски језик)... Осим тога, ученици се могу упутити да питају своје укућане да се сете неких таквих догађаја и људи из свог личног искуства. На тај начин ученици ће лако направити колекцију примера живота у складу са позитивним вредностима и врлинама како таква понашања не би остала далека и идеализована. За те потребе посебно су добродошли примери из живота школе коју ученици похађају (шта је урадио неки ученик/ученици, наставник па чак и особа чије име носи школа). Пример: у једној школи осмаци припремајући се за матуру схватили су да ће она бити организована као журка, са специјалним светлосним ефектима и да, иако се много томе радују, постоји проблем јер једној ученици то неће пријати. Она болује од епилепсије и таква светлост може да јој изазове напад. Ако прослава буде тако организована она неће моћи да присуствује. Делегација ученика се обратила наставницима и рекла да им је много важније да та другарица буде са њима те вечери, него да прослава буде модерна. Наставницима је било непријатно што они нису о томе размишљали и уважили су захтев ученика да се на прослави матуре не користи стробоскопска светлост. Овај пример је добра подлога да се са ученицима разговара о емпатији, солидарности, прављењу приоритета.

По садржају, начину рада слободна наставна активност *Вредности и врлине као животни компас II* има капацитет да се са ученицима разговара о неким актуелним ситуацијама из школског живота и самим тим смањи нека постојећа тензија, разреши неки школски конфликт или идентификује ученик коме треба додатна помоћ.

У наставку упутства за сваку тему из програма дате су смернице, препоруке за рад. Наставници имају слободу да осмишљавају на који начин ће обрађивати садржаје и са којим материјалима али увек имајући у виду исходе које треба постићи. Издвајамо не-

колико техника које процењујемо као погодне за рад са ученицима у овој области с тим да су неке препоручене и за млађе ученике а неке су додате само за ученике 7. и 8. разреда.

Драматизација – ученици драматизују изабрани текст који у себи има неки вредносни проблем – на тај начин се стимулише разумевање како изгледају ствари из туђег угла, како се проблем може решавати и сл.

Разговори о људима који су пуно учинили за заједницу – ове активности имају за циљ да ученици увиде да се иза сваког великог достигнућа крије стрпљење, издржљивост и вежбање, а иза подршке заједници и поседовање одређених вредности и спремност да се особа посвети њиховом остваривању. Пример такве особе може бити Михајло Пупин.

Разговор са гостима који су учинили добро дело – организовање посете особа које су урадиле нешто што се уклапа у концепт програма. То може бити нпр. ватрогасац који је спасао особу из пожара али и неки ученик који је видео да гори кућа и јавио ватрогасцима. Уколико има услова наставник може организовати гостовање особе која је жива зато што је неко за њу учинио велико дело нпр. дао бубрег и пуно крви. Уколико је то изводљиво гост може бити и особа која је донирала бубрег (може се контактирати Удружење деце бубрежних болесника и трансплантираних особа <http://svezaosmeh.org.rs>). Пре гостовања ученике треба упознати са животом бубрежних болесника и поступком дијализе и заједнички припремити питања која ће им поставити.

Моделирање кроз лични пример или пример појединаца из школе – када ученици виде да се наставник труди да помаже другима и да се у школи високо вреднује такво понашање то представља моћан начин да се ученици науче вредностима.

Подстицање самоиницијативе – охрабрити ученике да сами проналазе начине како могу самостално помоћи другима у свакодневном животу с тим да то не треба да буде ништа велико нпр. помоћ старијим особама у комшилуку, брига о млађој браћи и сестрама или једноставно пружање подршке пријатељима у школи.

Награђивање позитивног понашања – истицање и похваљивање ученика који помажу другима и испољавају другарско понашање. Награђивање позитивног понашања подстиче ученике да буду пажљиви и корисни у заједници.

Волонтирање – укључивање у неку локалну организацију, хуманитарну групу која тражи волонтере. Кроз волонтерски рад, ученици ће научити о стварним потребама других и како својим доприносом могу направити позитиван утицај. У Црвеном крсту 60% волонтера су младе особе,

Дискусије и дебате – организовање дискусије о друштвеним питањима, моралним дилемама и изазовима с којима се суочава савремени свет. Ученике треба подстицати да изразе своје мишљење, чују различите перспективе и развијају критичко размишљање.

Студије случаја – анализа стварних ситуација које су се десиле а садрже неку моралну дилему. Пожељно је да изабране ситуације буду што блискије искуству ученика а по сложености примерене њиховом узрасту да их ученици могу анализирати.

Тимски пројекти – подстицање ученика да учествују у тимским пројектима где морају међусобно сарађивати и развијати решења за одређене изазове.

Разговор о филмовима – разговор о животним вредностима и врлинама ликова који се појављују у изабраном филму или о проблемима заједнице и начинима решавања. За потребе програма могу се користити филмови Слободне зоне јуниор као што су *Летећа Ана* (21 минут), *Зашто графити?* (7 минута), *У срцу* (5 минута) *Изрази се* (3 минута).

ЖИВОТНЕ ВРЕДНОСТИ

Вредности су дубока и снажна уверења и принципи који утичу на изборе и понашање људи, обликују њихов однос према себи, другима и друштвеној заједници. Увек се говори о систему вредности јер сваки човек има више вредности које су међусобно повезане. Оне детерминишу начин на који ће се одређена ситуација доживети и разумети, оне активирају циљеве и усмеравају конкретне акције. Формирају се под утицајем искустава, образовања, култу-

ре, религије, породице и друштва у коме се живи. Успостављају се врло рано, по неким ауторима већ око пете године живота, мењају се како се дете когнитивно развија и стиче социјална искуства, да би се стабилизовале до краја адолесцентног периода и надаље остале релативно трајан систем који утиче на понашање. Родитељи имају велики утицај на формирање вредносне оријентације своје деце, али чим она почну да одржавају свакодневне контакте са вршњацима, нарочито у оквиру образовно-васпитног система, умањује се њихов доминантни утицај.

Свака генерација формира свој вредносни систем током специфичних друштвених околности што значи да различите генерације младих, под утицајем различитих друштвених околности (нпр. стабилан период, економска криза, пандемија...), могу да имају различите вредносне приоритете али у суштини неке вредности се појављују као универзалне и постојане у животу људи. Овај програм предвиђа да се са ученицима обраде неке такве вредности, као што су: живот, породица, здравље, љубав, образовање, мир, другарство, заједништво, опште добро, социјална правда. Наравно постоје још неке универзалне вредности и наставник може и њима да се бави (нпр. рад, животна средина, патриотизам, хуманост...). Без обзира колико вредности се буде обрадило ученицима треба да буде јасно да оне нису дате у хијерархијском односу, нема мање и више важних вредности али да појединци имају своје личне приоритете који се могу мењати у зависности од различитих фактора и фаза живота. На пример, здравље као вредност има различит значај за здраву особу у односу на болесну, рад за одраслог у односу на дете и сл. Ипак једна вредност се издваја и зато рад на овој тематској целини свакако треба почети разговором о животу. Као подстицај може се користити снимак где се доктор бори за живот тек рођене бебе која не показује знаке живота и успева да је оживи јер има уверење да се треба борити за сваки живот докле год постоје и најмање шансе да се успе (Doctor Saved ?Newborn?#viral #miraculous #doctor #save #newborn #amazingfacts #shorts #life #2023 - YouTube). Снимак је узбудљив и вероватно неће оставити ученике равнодушним и зато је добра подлога да се разговара зашто од живота нема ништа важније али и зашто људи често живот посматрају као нешто што сви имамо, што се подражава и не дају му одговарајући значај. Често се о животу као вредности размишља тек када је он угрожен (болести, земљотреси, пожари, саобраћајне незгоде...). Могући су и други уводни подстицаји као што је нпр. песма Мирослава Мике Антића „Дивна песма” чији се текст у потпуности уклапа у концепт овог програма.

Следећа активност може бити давање налога ученицима да размисле и напишу шта је њима, у овом тренутку, у животу важно. Затим, анонимно, своје одговоре, по један на папиру, стављају у кутију. Заједно са наставником прави се попис наведених одговора и анализира оно што је добило највише гласова. Вероватно ће на листи бити различитих појмова, а на наставнику је да заједно са ученицима раздвоје оно што су универзалне вредности од онога што је ученицима тренутно важно али нема тај значај (нпр. игра, забава, дерби, ТВ серија, скијање, тренерка, патике...). Прича о вредностима се заокружује кратким појашњењем наставника шта су вредности, зашто су важне и зашто се за њих може рећи да су компас у нашем животу. На њима ће се радити и даље у току реализације програма јер су и следеће три теме повезане са вредностима.

Након почетног рада на животним вредностима ученици се упознају са кључним појмовима садржаја теме (*породица, здравље, другарство*...). Сви ти појмови се могу обрађивати интегрисано (на једном примеру више вредности) али и одвојено онако како наставник осмисли али у складу са принципом флексибилног планирања где се поштују ученичка интересовања. Имајући у виду узрасне потребе ученика било би добро да *другарство* као вредност добије већи „простор” и да се обрађује више часова. Код неких вредности треба додатни опрез због личних искустава ученика. На пример, при обради *породице* као вредности може се догодити да у групи постоји ученик који пролази или је прошао кроз болан период развода својих родитеља и прича о породици може бити узнемиравајућа.

Као идеју за обраду конкретних вредности предлажемо могући сценарио. Прво наставник ученицима даје подстицај по избору за увођење у кључни појам садржаја на основу чега се одвија краћа дискусија како би ученици исказали своја размишљања. Наставник дискусију завршава коментаром у коме даје појашњење конкретних вредности и неколико примера њихове повезаности са понашањем. У наставку ученике уводи у кратку активност где треба нешто у вези тог појма самостално да ураде, у пару или малој групи. Активности морају бити кратке али смислене и ученичком искуству и потврдима блиске. Уколико се укаже потреба ученици могу добити домаћи задатак и о њему разговарати на следећем часу.

Као пример наводимо могући начин обраде вредности *образовање*. Подстицај може бити о актуелној ситуацији у Авганистану где девојчице не могу да остваре своје право на школовање или о деци у Бангладешу која уместо у школу иду да раде у тешким условима за малу надокнаду (изабрати неки од бројних клипова на ову тему са интернета). Након размене утисака наставник може да подели ученике у мање групе и да им да неке налоге. Нпр. једна група може да разматра зашто је добро за дете да се школује, друга зашто је то добро за друштво, трећа група може да опише које све послове не може да обавља особа која је завршила само основну школу, четврта да опише послове које може да обавља особа која је завршила само основну школу итд. Групе представљају своје одговоре и заједнички идентификују разлике у могућностима које постоје између особа које су образоване и које то нису, као и разлике које постоје у могућностима држава чији су грађани слабије односно, боље образовани. Закључак активности треба да иде у правцу да је образовање обезбеђује добробит, напредак и појединцу и заједници. Моћ и утицај директно су повезани са нивоом образовања људи и зато је образовање важна вредност. Наставник може да укаже на феномен да богате земље доста новца дају сиромашним људима али најчешће у облику хране, лекова и сл. То јесте вид хуманитарне помоћи али треба питати ученике да ли је то права помоћ и позвати се на мисао *Дај човеку рибу и нахранићеш га за један дан, научи га да је лови и прехранићеш га за цео живот*. Као домаћи задатак ученици могу добити налог да до следећег часа на интернету пронађу још неке мудре мисли о образовању о којима ће се разговарати на следећем часу. Наставник може да им каже неке мисли које се њему свиђају нпр. „Што више знаш више вредиш” или „Лепа ствар у вези знања је што ти га нико не може узети”.

Како је другарство вредност али истовремено и важан ресурс за психофизичко здравље ученика, осим што предлажемо више часова нудимо и више идеја за реализацију.

У периоду детињства, једна од најзначајнијих вредности је другарство. Испуњава се као тежња повезивања са другом децом на бази заједничких интереса, игре или провођења слободног времена и значајно доприноси емоционалном и социјалном благостању детета и његовом правилном психофизичком развоју. Да би имало трајнији карактер, другарство захтева улагање времена и енергије и тада се темељи на емотивној повезаности, међусобном подржавању и разумевању – у том случају говоримо о пријатељству. Деца и млади добра другарства високо вреднују јер им обезбеђују:

- повезаност са другима – другарство пружа осећање припадности и спречава осећај усамљености;
- уживање у забави и радовању – са другарима се деле смешни тренуци, забава и интересовање, што утиче на осећај среће и испуњења;
- емоционалну подршку – када је тешко другари пружају подршку разговором, присуством и конкретним акцијама;
- доживљај прихваћености – добри другари помажу да се особа осећа прихваћено и вредно, што позитивно утиче на самопоштовање;
- унапређење квалитета живота – када постоји вршњачка подршка и друштво, живот постаје богатији и садржајнији;
- лични раст и развој – пријатељи могу помоћи да се прошире видици и науче нове ствари.

Другарство као вредност пружа велике могућности за рад са ученицима и може се посматрати из различитих углова, нпр.: шта

је другарство, ко све може бити друг, зашто нам требају другови, како стичемо другове, шта су групе другара, шта другови не би требало да раде, шта кад се другари посвађају, како се мења другарство са одрастањем....

Због специфичности теме добро је у раду са ученицима комбиновати елементе искуствене и драмске радионице. То значи да ученици, по својој потреби и осећању, могу јавно да деле са групом нека своја лична искуства у вези дружења о чему ће сви заједно разговарати. Друга варијанта је да се таква искуства не деле јавно већ анонимно, стављањем у кутију, што ученике штити од непријатности да се оголи њихова интимна а ипак омогућава да разговарају о нечему што је реалност њиховог живота. Трећи начин рада базира се на драмској радионици где наставник осмишљава ситуацију о којој ће се разговарати. У тој „Као да...” ситуацији ученици се осећају пријатније и слободнији су да изразе своје мишљење. Која варијанта је боља зависи од самог садржаја који се обрађује. На пример, свако је прошао кроз искуство да га је добар друг на неки начин повредио али мало људи воли о томе јавно да говори и зато је то боље прорадити кроз форму драмске радионице. Међутим, у разговору о томе како стичемо другаре или зашто су нам они потребни ученици ће у већој мери бити спремни да говоре и о личном искуству.

О другарству као вредности се може промишљати из још једног угла. Истраживања показују да су развој ИКТ-а и друштвених мрежа значајно променили начин на који се деца друже (пример лонгитудинална студија рађена у САД <https://nationalgeographic.rs/nauka/prirodne-nauke/a41659/Tinejdzeri-se-danas-najvise-druze-preko-drustvenih-mreza.html>). То је утицало да деца проводе мање времена заједно ван школе, да мање спавају, да имају слабије развијене социјалне вештине што их чини мање отпорним на проблеме са којима се сусрећу. Последица тога је пораст броја деце која су усамљена, потиштена, агресивна или са још тежим поремећајима као што су депресивност, анорексичност и суицидалне мисли. Зато школа, чак више него пре, има обавезу да ствара услове у којима ће ученици развијати и одржавати блиске, топле, хумане односе једни са другима, као и са наставницима који их подучавају. Васпитна улога школе посматра се као одговор на потребе ученика а у овом тренутку евидентна је потреба да се ученици подучавају дружењу без „посредника”. Интересантно је проверити шта ученици, као генерација која је одрасла уз информационе технологије, мисли о њиховом утицају на начин како се они сада друже и колики значај дају дружењу ван друштвених мрежа и виртуелних игрица. У наставку од ученика се може тражити да промишљају како ће будуће генерације да се друже и шта ће им ту бити важно. Било би добро довести их до уверења да непосредан, блиски однос у дружењу нема алтернативу.

У програму, у оквиру теме о вредностима, наведен је и кључни појам садржаја *опште добро*. То су ресурси који су по својој природи такви да су потребни свима и свако их треба употребљавати али на начин да нико други не буде ускраћен или оштећен: вода, ваздух, земља, шуме, улице, тргови, улично осветљење...па и културна баштина у најширем смислу (нпр. споменици). За опште добро важан је принцип једнакости и уколико неко жели за себе више него што му треба или чини нешто ради своје добити на штету општег добра онда је сигурна потврда да особа има проблем са системом вредности. На пример, особи која живи у стану чији су прозори близу бандере са уличним осветљењем смета та светлост и она разбија сијалицу иако тиме оставља део улице без осветљења и људи који туда пролазе неће добро видети куда иду те се могу повредити. Пример неодговорног понашања је и када неко на информацији од општег добра (нпр. на аутобуском стајалишту табла са бројевима аутобуса који ту стају) залепи рекламу за своју фирму или писање графита на зградама од општег добра. Неодговорно је свако понашање када се у реку баца ђубре, загађује ваздух или земља. Ученике треба континуирано током остваривања овог програма подстицати да региструју ситуације где је дошло до угрожавања општег добра ради интереса појединца и да о томе промишљају у смислу како реаговати да се таква понашања смање (да ли су боље казне или подучавање људи о општем добру).

За рад на овој теми могу се користити различита издања којих има на тржишту а тичу се уопштено животних вредности или неких конкретно као што је нпр. другарство.

ЉУДСКЕ ВРЛИНЕ

На причу о вредностима природно се надовезује промишљање о врлинама јер су вредности уверења која се преко врлина, као особина људи, манифестују у њиховом понашању. Још у античко време оне су истицане као важне за живот заједнице, односно као крајњи циљ живота или темељни принцип постојања. Тада су издвојене четири врлине по Платону (други филозофи су имали извесне измене и допуне), и то:

- разборитост (лакоћа увиђања шта треба чинити у различитим животним ситуацијама);
- праведност (трајно расположење за дати свакоме што му припада);
- умереност (лакоћа управљања тежњама и њихово држање у границама разума);
- храброст (лакоћа свладавања тешкоћа у вршењу добра).

Данас говоримо о већем броју врлина али у суштини може се рећи да су ове четири окосница. Нпр. без врлина истинољубивости, емпатичности, одговорности нема праведности. У овом програму направљен је избор неких врлина али наставник има слободу да листу допуњује (нпр. храброст, умереност, племенитост...) и да повезује међусобно врлине јер се оне у животу појединца често здружено појављују. Издвајамо врлину *одговорност* коју треба континуирано провладати током рада на различитим садржајима како би се остварио очекивани исход програма који тражи од ученика да има одговорност за своје понашање.

Нажалост, искуство људске цивилизације показује да се она одвија између доброг и лошег јер сви људи имају и врлине и мане. Ипак, цивилизација опстаје захваљујући ономе што је у човеку добро. Неко је рекао да су емпатија, толеранција, поштовање, солидарност „лепак“ који одржава људску заједницу. Како оне нису урођене одговорност је одраслих да их код деце и младих развијају.

О врлинама свакако није прикладно држати предавања. Због специфичности садржаја најбоље је да се користе изабране приче, филмови или студије случаја као подлога за разговор и промишљање о врлинама. Ученике треба водити тако да препознају мотивационо дејство врлина, односно да наше понашање има везе не само са нашим потребама већ и са нашим вредностима и врлинама. Да ли ће особа која нађе новчаник пун пара уложити труд да пронађе власника или ће новац задржати за себе не зависи од способности, па чак ни потреба јер најчешће особе које враћају пронађени новац нису богате. То су особе које краси врлина поштење. По природи ствари врлине и мане се појављују као гроздови где једна другу привлаче. На пример, похлепан човек може бити склон крађи и лагању, а правдољубив поштовању и толеранцији. Рад са ученицима треба да иде у правцу увида да врлине нису ексклузива која се појављује само у ванредним ситуацијама нпр. пожару, земљотресу, пандемији. Оне су саставни део живота и појављују се у различитим свакодневним ситуацијама. Такође, карактерише их нека врста „заразности“ односно, кад смо окружени људима са врлинама то позитивно делује на нас да се и наше врлине испоље. Нажалост, исто је и са манама. Уколико нас неко упорно лаже, то подстиче и нас да и ми не будемо искрени према тој особи.

Ученицима треба скренути пажњу да се понашање у складу са вредностима и врлинама појављује код особа које су зреле, независне, самоуверене и немају страх да ће ако нпр. бране права слабијих бити одбачени у друштву. Они то раде зато што верују да сви људи треба да имају иста права а то је унутрашњи осећај за праведност. Програмом није предвиђено да се са ученицима обрађује морал али то је сродна тематика и неминовно ће бити повезивања јер моралност представља вредносно одређење шта је исправно а шта није а ученици свакако разликују морално од неморалног понашања. Међутим, за њихов узраст довољно је разговарати о вредностима и врлинама и њиховом манифестовању у понашању.

Како се програм реализује са ученицима од 13 до 15 година који су у интензивном процесу социјалног развоја за њих је још

увек важно шта други мисле о њима, имају слабу отпорност на притиске вршњака и страх да ће бити етикетирани и одбачени ако ураде нешто што група којој припадају или желе да припадају не прихвата (нпр. ученици који воле да уче често добијају „етикету“ штребера). Због тога се дешава да не поступају у складу са својим потребама, осећањима, вредностима, врлинама. То им наравно не прија, уноси немир али потреба за припадањем групи вршњака је јача. Међутим, то је прави период да се ученици охрабрују да буду независни, самоприхватајући, храбри у изношењу својих врлина и да се понашају у складу са сопственим вредностима. Рад на овој тематској целини треба да буде избалансиран између уважавања развојних потреба ученика у процесу њихове социјализације и подстицања онога што су пожељна уверења и понашања. Главни ослонац у таквом раду увек је добробит појединца и заједнице. Са одрастањем та овисност о друге се смањује а повећава се храброст да се буде свој. Зато се може рећи да садашњи рад са ученицима тек ће касније, кад они одрасту, дати ефекте.

Као и код претходне теме ученике у причу о врлинама треба увести пажљиво, изабраним подстицајем. На пример, ученицима се може испричати причао Александру Флемингу, научнику који је задужио човечанство открићем пеницилина (Priča o zahvalnosti – David Naum). Прича је добра за разговор на тему да ли се добро добрим враћа, да ли је награда већ само чињење доброг дела, да ли људи препознају туђе врлине, шта је захвалност и на које све начине се може исказати... Још боље ако је подстицај прича о особи која је просторно и/или временски блиска ученицима а кресе је неке врлине.

Следећа активност може бити рад у пару, при чему сваки пар добија по једну врлину и задатак да наведу понашање у коме се препознаје да особа која се тако понаша има ту врлину. Нпр. за врлину одмереност опис понашања мога би бити: дечак купује патике, родитељи су му рекли да може да изабере шта жели јер му је био рођендан, он бира патике које нису много скупе и нису познате марке јер су добре, лепо изгледају и удобне су. Нема страх да ће му се другари смејати што није купио патике познате марке. Вежба се може наставити тако што ће пар добити комбинацију две врлине да осмисли одговарајуће понашање. Нпр. за врлине емпатија и истинољубивост опис понашања може бити: две другарице су у сукобу јер једна тврди да је друга свима рекла њену тајну. Особа која је емпатична и истинољубива може рећи да разуме прву девојчицу колико је повређена јер нико не воли да се тајне шире (емпатија), али да је истина да друга девојчица то није никоме рекла (истинољубивост) и да треба испитати ко је то урадио. Овакве вежбе су захтевне и наставник треба да помогне ученицима наводећи различите примере.

У наставку може се од ученика тражити неки вид рефлексије и саморефлексије, у смислу да препознају своје врлине и врлине људи око себе (родитеља, брата, сестре, бабе, деде, тетке, другара, наставника...). Може се очекивати да ученици имају тешкоће око именовања врлина. То се може решити тако што ће ученик описати нечије понашање а затим ће сви заједно покушати да одреде да ли је у основи тог понашања праведност, истинољубивост, одмереност, поштење, великодушност или нека друга врлина. Претходна вежба и ова заправо имају исти циљ а то је дубље разумевање врлина и њихово испољавање у понашању људи.

Исти циљ има и активност у којој се од ученика тражи да разговарају са својим укућанима коју врлину они посебно цене и зашто, како би о томе причали на часу. Све активности које ученицима приближавају врлине као нешто што није ни ретко ни имагинарно добродошле су. То је неопходно зато што су ученици превише изложени информацијама које говоре о понашању људи који су урадили нешто лоше (возили под дејством алкохола, прелазили улицу где није дозвољено, обили саобраћају, направили лажни налог на друштвеној мрежи, слагали...). Удружено са порукама које фаворизују да неко вреди онолико колико добар аутомобил вози или где летује, младима заиста није лако да на прави начин створе слику о свету око себе и граде своје вредности и врлине. Понашање људи, усмерено на добробит појединаца и заједнице, остаје у сенци и ствара се утисак да тога нема или чак да је такво пона-

шање непожељно (нпр. мишљење да је данас глупо бити поштен или одмерен...). Зато је неопходно посебну пажњу посветити том сегменту рада на врлинама који је повезан са следећом тематском целином о социјалним вештинама. Ту се посебно мисли на асертивност као вештину која помаже људима да се боре за своја права а да не угрожавају друге. Асертивност се поставља као најбоља солуција између агресивности и пасивности и може бити помоћ да неко због својих врлина заостаје и не настрада.

За рад на овој теми могу се користити различита издања доступна на тржишту која се односе уопштено на врлине или на неке одређене (захвалност, истинољубивост...). Међу њима издваја се издање Креативног центра „Речник врлина” који је конципиран као прича кроз коју читаоца води девојчица Ана. Сваки нови лик који улази у Анину причу има еквивалент у врлини која почиње истим словом: на пример, дека нас упознаје са добротом, а Емилија са ентузијазмом, тако да је „Речник врлина” и својеврстан бувар врлина.

СОЦИЈАЛНЕ ВЕШТИНЕ

Социјалне вештине су у програму дате као трећа тематска целина која се надовезује на вредности и врлине. На пример, за многе социјалне вештине потребно је саосећање а емпатичност је у програму дата као врлина. Заправо, иако су четири теме дате одвојено оне су повезане и могу се интегрисано обрађивати уколико наставник осмисли одговарајуће активности и материјале. Када је у питању избор подстицаја један од критеријума, поред узраста ученика, треба да буде и њихов капацитет да подстакну промишљање о повезаности вредности, врлина и социјалних вештина.

Ниједан човек није „острво” само за себе. Сви функционишемо у заједници са другим људима од којих свако од нас има своје потребе, интересовања, навике, способности и животно искуство. Бити социјално компетентан данас је, више него у прошлости, потребно за успешан живот а добра вест је да се то учи и развија. Наравно, тај развој се дешава спонтано под утицајем свега чему је особа изложена и то у свом свакодневном животу (породица, вршњаци, медији) али добро је да се о томе и фокусирано ради са ученицима у образовно-васпитним установама, посебно у узрасту од 13 до 15 година када се дете развија у младу особу али још увек осетљиву и недовољно спремну за богати социјални живот.

О значају социјалних вештина најбоље говори чињеница да их Светска здравствена организација повезује са здрављем људи и дефинише као способност прилагођавања и позитивног понашања које омогућава особама да се успешно носе са захтевима и изазовима које живот пред њих ставља сваког дана. Добра страна социјалних вештина је њихова трансверзалност односно, могућност примене у различитим ситуацијама.

За добро функционисање у сложеној заједници потребне су неке вештине које се могу посматрати као когнитивне, социјалне и емоционалне. За потребе овог програма издвојене су следеће вештине: критичко мишљење и одређивање приоритета (когнитивне); сарадња, брига о другима, асертивна комуникација, волонтирање, конструктивно решавање конфликта (социјалне); препознавање сопствених и туђих осећања и самоконтрола (емоционалне).

Рад на овој тематској целини може започети неким подстицајем о просоцијалном понашању људи или волонтирању. Нпр. ученици се могу упутити да на интернету потраже како изгледа упитник за волонтере у Центру за интеграцију младих који се бави пружањем помоћи тзв. деци улице која живе и раде на улици. Било би добро да се ученици ставе у ситуацију да процењују колико човек треба да мисли на себе а колико на друге и заједницу и да ли је то у некој врсти сукоба. То је прилика да се опет говори о општем добру и то у духу мисли да ако није свима добро никоме није добро. Као и у раду на другим садржајима ученике треба подстицати да образлажу своје ставове, да аргументују али и слушају друге. То је прилика да се види како ученици доживљавају свет око себе, да ли је индивидуално увек изнад колективног и добра је подлога за разговор на тему како би овај свет функционисао када би свако мислио само на себе.

У наставку ученици се могу поделити у мање групе са задатком да наведу шта по њиховом мишљењу подстиче просоцијално понашање људи. Не очекује се да ученици наведу велики број утицаја, довољно је само неколико као што су: да ли се људи у окружењу тако понашају, да ли се таква понашања на неки начин награђују, колико се у медијима о томе говори, колико је неко осетљив на проблеме других људи и сл. Након размене одговора наставник их систематизује и поентира да је просоцијално понашање општи назив за различите видове понашања којима је заједничка усмереност на добробит заједнице, сарадњу и помагање другима. Оно се развија одрастањем и то највише учењем по моделу као и добијањем неке врсте поткрепљења за учињено добро дело за заједницу. То не мора бити нека конкретна награда, довољно је да то неко примети и прокоментарише као *баиш лепо што си Лени помогао или видим да си Милицу задржила док је плакала баиш си то добро урадила* и сл. У складу са тим наставник може направити договор да у групи негују такво понашање. Такође, ученици се могу упутити да на часовима са групом размене и уочено понашање супротно од просоцијалног где је особа мислила само на своју добит, где је некога оштетила, повредила и промислити како реаговати у таквој ситуацији (нпр. неко ко је неправилно паркирао ауто и онемогућио пешацима да користе тротоар или пекара која продаје подгрејано пециво од јуче...).

На ову активност добро се надовезују друге вежбе у којима се ученици боље упознају са различитим социјалним вештинама. Наставник се може одредити да рад на њима систематизује у три правца у складу са наведеном поделом на когнитивне, емоционалне и социјалне вештине.

Логично почети од критичког мишљења као вештине потребне за све животне ситуације. Многи програми обавезних предмета имају очекивани исход који се тиче критичког мишљења те то није нешто што се не ради са ученицима али у оквиру овог програма то се може детаљније урадити и на више примера како би ученици јасније схватили смисао, сврху и значај критичког мишљења посебно за просоцијално понашање. Ту се посебно мисли на разликовање истинитог од неистинитог, битног од небитног, хитног од мање хитног што је уско повезано са вештином прављења приоритета о чему се врло мало са ученицима ради а та социјална вештина је врло значајна за добробит и појединаца и заједнице. За те потребе могу се осмислити вежбе које ће од ученика захтевати обе вештине. У питању су вежбе где ученици радећи у малим групама треба да реше неки сложени проблем који прво морају критички да анализирају и открију из којих мањих проблема се састоји а затим да одреде приоритете решавања јер се из неког разлога (нпр. нема довољно времена, новца, људства...) не могу сви истовремено решити. Проблем може бити комуналне природе у некој измишљеној општини где грађани имају различите потребе и приоритете (деца, одрасли, старији, предузетници, туристи, инвалиди...), а ученици треба да одреде чије су потребе важније и шта треба прво урадити (да ли изградити паркинг, поставити нове семафоре, направити бољу одбрану од поплава, организовати фестивал атрактиван за туристе, изградити дом за стара лица итд.).

Као следећа област рада могу бити осећања јер и она имају универзалност и јаку повезаност са социјалним вештинама. Препознавање сопствених и туђих осећања и самоконтрола су карактеристике особа које имају боље социјалне вештине, односно боље се сналазе у социјалним ситуацијама. Међутим, ученици у овом узрасту још увек имају тешкоће да препознају и именују сопствена осећања а туђа још теже. По том питању речник им је врло скроман, обично кажу да се осећају кул, сморено, безвезе.... Зато се може десити да ученици не препознају да неко ко изгледа као да је бесан заправо је тужан или уплашен па самим тим изостаје адекватна реакција. За те потребе наставник може са ученицима да организује неку врсту вежбе о врстама емоција. Могућности су велике, чак се може радити и нешто као квиз. Нпр. ученици се поделе у групе које су такмичарске. Када наставник на табли напише неку емоцију (нпр. завист, понос, љубомора, страхопоштовање...) ученици на папиру пишу својим речима опис те емоције нпр. то је кад.... Наставник чита одговоре и поен даје групи/групама које су

дале најбољи опис. Друга варијанта је да наставник да опис а групе треба на папиру да напишу коју су емоцију ту препознали. Нпр. опис за завист: *непријатељски осећај према другима који имају нешто што сматрамо да то више припада нама*. Овакве вежбе имају за циљ да појачају осетљивост ученика за различита емоционална стања и способност да их препознају код себе и других, правилно их именују и правилно реагују. А затим се може радити на другим аспектима осећања као што су вербални и невербални показатељи осећања, разлози зашто имамо осећања (чему она служе), шта изазива одређене емоције, шта радити са променљивим и мешаним осећањима... Све ове активности су важне јер оснажују социјалну вештину самоконтроле. У узрасту ученика седмог и осмог разреда и емоције и понашања могу бити још увек бурни и непримерени ситуацији што може водити ка конфликтима. За рад на овој тематици пожељно је користити што реалније ситуације из живота ученика а причу о емоцијама повезивати са радом и на другим садржајима. На пример, у оквиру теме о људским врлинама предвиђен је рад на кључном појму садржаја праведности који се лако може повезати са осећањима. Ученици треба да погледају (уз претходно појашњење наставника о каквом експерименту се ради) снимак реакције мајмуна на различите награде, односно колико се лако побуђује осећај беса кад нема праведности (Frans de Waal: Moral behavior in animals – YouTube, за ученике део од 13. минута). Овај експеримент показује колико је осећај за неправду биолошки дат и зато је важно, ради добробити и појединача и заједнице, борити се за праведност као вредност.

У оквиру рада на осећањима наставник може да организује вежбе у којима се демонстрирају технике које помажу самоконтроли емоција. То је важно код јаким и негативних емоција као што су бес, страх, туга, завист јер нас штите да нешто не урадимо погрешно због чега би се могли кајати. Ученицима треба показати једнаставне технике примерене њиховом узрасту као што су: изброј до 10, певај и играј уз музику, гњечи пластелин, жврљај на папиру, играј се са кућним љубимцем, трчи, вози бицикл или ролере, разговарај са блиском особом, иди у паркић и љуљај се и клацкај. Поред ових техника важно је охрабрити ученике да уколико препознају да су осећања прејака и не могу их контролисати онда треба да траже помоћ одраслих и стручњака.

И као трећи правац рада намеће се комуникација која као и критичко мишљење и осећања има универзални значај за човека и све ситуације у којима се може наћи. Како је комуникација међупредметна компетенција и други предмети су у обавези да је унапређују али у оквиру овог програма фокус је на комуникацији која унапређује добробит појединца и заједнице. Зато је у програму као садржај наведена асертивна комуникација. Ученици треба да освесте сопствену улогу у остваривању позитивних односа са другим људима и заједницом, као и да прихвате личну одговорност за своје поступке. Суштина је ученике усмерити да се боре за своја права, своје потребе и интересовања али на начин који не угрожава никога. Постоје бројне вежбе које се са ученицима могу радити да би се унапредила вештина асертивне комуникације. Посебно су добре оне које у себи садрже неки вид драматизације која илуструје како изгледа асертивна у односу на пасивну и агресивну комуникацију.

Уз асертивну комуникацију природно иде рад на конструктивном решавању конфликта. Као подстицај може се користити кратки али ефектни цртани филм *Мост* ("Bridge" by Ting Chian Tey | Disney Favorite - YouTube). За даљи рад на овој тематици одлично се уклапа филм у трајању од 10 минута који су снимили ученици у Дому ученика у Врању "Konstruktivno rešavanje konflikta" – Дом ученика средњих школа Врање – YouTube

За рад на сарадњи постоје бројни филмови који могу имати функцију подстицаја и изазвати код ученика реакцију. Нпр. иако су у питању комерцијални цртани филмови примерени су овој тематици, узрасту ученика и духовити су. Доступни су на јутјубу (Teamwork and Leadership | Animated short clip | Creative 360 | #teamwork #leadership #motivation – YouTube). Нешто озбиљнији подстицај може бити снимак веслача који показује снагу заједништва (Inspirational Video On Rowing and Teamwork – YouTube).

У богатој понуди материјала на ову тему издвајамо цртани филм у трајању од 2:41 минута (GOOD COLLABORATION (2014) – YouTube) који изванредно повезује све што је садржај овог програма (вредности, опште добро...) али је на енглеском језику и може се (уколико се не припреми превод) користити у оквиру корелације са предметом енглески језик.

ДОБРОЧИНСТВО

Последња тема *Добročинство* иако је одвојено дата заправо је повезана са свим претходним програмским садржајима и у литератури се води као вид просоцијалног понашања. Као што је већ препоручено да се ради интегрисано и ова тема се може обрадити током рада на претходним садржајима, а може и одвојено како би добила на значају који заслужује.

Добročинство се често изједначава са више различитих израза као што је хуманитарни рад, алтруизам, задужбинарство или великодушност. Али у суштини свих израза налази се филантропија (човекољубље) као животна вредност или начело из ког произилази понашање које је усмерено ка добробити других људи и/или заједнице без личне користи. Међутим, добročинитељи, задужбинари као филантропи се не слажу с тим јер сматрају да и они имају своју личну корист јер им брига за друге и помагање другима даје смисао постојања те сматрају да су и они на добити.

Резултат рада на овој теми треба да буде јачање осетљивости ученика за препознавање примера понашања људи у складу са вредностима и врлинама и понашања оријентисаног на опште добро.

С обзиром да је ово програм за 7 и 8 разред као уводни подстицај може се искористити оно што су ученици учили у 6. разреду у оквиру историје о задужбинарству које у Србији има велику традицију још од Немањина. Ученици могу добити налог да истраже задужбине крунисаних глава нпр. краља Милутина или добродостојних грађана који су у току 19 века подигли и оставили заједници бројне грађевине за потребе науке, образовања, медицине а које се и данас користе као опште добро. О задужбинама треба ученици да се баве и на локалном нивоу јер у свакој средини постоје такви примери а пожељно је да се спроведу и активности које показују да задужбинарство није ствар прошлости, односно да оно постоји и сада. Може се навести пример моста преко Дрине који је подигао својим средствима Слободан Павловић 1996. који спаја Србију са Републиком Српском.

Пример другачије врсте подстицаја који се такође може употребити за увођење ученика у тему је одговор који је дала глумица Одри Хепберн (амбасадорка добре воље УНИЦЕФа) на питање које савете може дати за лепоту жене. Она је рекла:

- За привлачне усне – изговарајте речи са љубазношћу;
- За дивне очи – тражите добро у људима;
- За zgodну фигуру – делите своју храну са гладнима;
- За дивну косу – дозволите деци да вам пролазе прстима кроз косу;
- За држање – ходајте са сазнањем да никада нећете ходати сами.

За рад на теми могу се осмислити различите активности. Ево неких. Од ученика се може тражити да разговарају са одраслима из свог окружења (родитељи, бабе, деде, комшије...) и утврде да ли су они некада учествовали у некој активности која је била хуманитарног карактера или је њима неко помогао кад им је било тешко (нпр. учествовали су у акцији прикупљања новца за болесно дете или су у болници добили трансфузију крви коју је непозната особа дала или су комшије помогле када је олуја однела кров да се направи нов). На часу се размењује оно што су ученици прикупили. Друга идеја је нешто сложенија и захтева да наставник припреми одговарајући материјал а то је кратак опис за 4 особе које су учиниле неко добро дело (нпр. једна је купила инкубаторе за превремено рођене бебе, друга је финансирала изградњу мањег моста који ђацима пешацима скраћује пут до школе и сл.). Ученици раде у пару са задатком да замисле да су комисија која треба да изабере само једну особу од понуђене четири којој ће се доделити награда за учињено најбоље добро дело. Избор треба да образложи. За

очекивати је да ће ученицима бити тешко да направе избор што је и циљ ове активности – да добротинство није вид такмичења и да је свако добро дело добро и да зато народ каже „Лепота до вечери – доброта до смрти”.

За рад на овој теми погодно је организовати гостовање особе која је добротинитељ или задужбинар. У свакој средини има таквих особа које су обично мало познате у јавности јер оне то и не чине да бих их други људи хвалили. Ученици треба унапред да се упознају шта је све та особа урадила за друге (нпр. 30 пута је дала крв, спасила бебу из пожара, подигла јавну чесму...) и да спреме питања како би што више сазнали о вредностима и врлинама које красе ту особу и како се осећа кад помаже другима. Такође, ученици могу истражити ко су били велики добротинитељи и задужбинари у прошлости и како се садашње генерације односе према њима и њиховим делима. Наставник може као увод у ову активност да прикаже шта је све Михајло Пупин урадио за своју земљу и њене становнике, какве све грађевине су за своју домовину оставили капетан Миша Атанасијевић или Илија Коларац и сл.

Кључни појам садржаја у овој теми су и организације које се баве различитим активностима чији је заједнички именитељ добротинство, хуманитарни рад и одсуство профита. У њиховом раду обично учествује много волонтера Могу бити владине, невладине, црквене, глобалне или локалне, велике или мале, оне које уопштено помажу људима или некој одређеној циљној групи. Ученици могу истражити оне које делају у окружењу и учинити их видљивијим ако направе неки вид њихове промоције у школи (изложба, трибина, текст у школском часопису...). Људи често не знају колико таквих организација у њиховој средини има и колико су њихова дела велика. Наставник може упутити ученике да самостално истражују које су то организације. На пример, могу на интернету истражити хуманитарну организацију УНИЦЕФ и сазнати ко је њен оснивач, који су циљеви, како се финансира, шта су постигли до сада (локално, глобално) и ко су у нашој земљи амбасадори добре воље (Ана Ивановић и Александар Саша Ђорђевић) и чиме се они баве у овој организацији. Исто се може урадити за организацију Црвени крст, Црвени полумесец или за организације које се баве нпр. пружањем помоћи Србима који живе у тешким условима на Косову и Метохији. Као активност може им се дати информација из новина са налогом да сазнају нешто више о томе. Пример вести: Хуманитарна организација „Солидарност за Косово” чији је председник Арно Гујон у сарадњи са епархијом рашко-призренском и хуманитарном организацијом „Мајка девет Југовића” донирала је клиничко-болничком центру Приштина са привременим седиштем у Грачаници хематолошки и биохемијски анализатор и апарат за побољшану дистрибуцију кисеоника.

Програм се завршава са захтевом да ученици, заједно са наставником, осмисле и реализују неке мале али реално изводљиве активности које су просоцијалне, односно које у себи садрже идеју добротинства, општег добра, филантропије. Циљ је да ученици схвате да се добробит не „мери” јер је свака и најмања добробит велика и значајна. Кроз остваривање такве активности ученици треба да осете да је добробит и за оне који примају и за оне који дају помоћ, односно да добра дела иду у оба смера. Као помоћ у раду дајемо пример две могуће акције добротинства. Пример 1: ученик из групе се разболео (није битно колико дуго неће ићи у школу и колико је болест озбиљна). Ученици могу да напишу писмо подршке другару у смислу да му желе да брзо оздрави, да они мисле на њега, да су ту за сваки вид помоћи...и да се сви потпишу. Овај сасвим мали гест другарства сигурно ће пријати болеснику. Пример 2: у сваком одељењу постоје ученици који имају одећу коју су прерасли а немају млађу сестру, брата који би је могли носити. Да би се избегло бацање одеће она се може донирати неком коме је потребна. То може бити и неком другу или другарици из школе али треба имати у виду да је некада непријатно примити директно такву помоћ и боље је да то иде преко организација које се тиме баве. Кораци у акцији: ученици који имају вишак одеће (то не морају бити сви из групе), уз помоћ родитеља, праве одабир шта ће донирати, следећи корак је проналажење центра за донације у непосредном окружењу, затим припрема одеће (мора бити чи-

ста), паковање и њено одношење у центар. Заједнички део акције ученика је проналажење организације у коју треба однети донацију. То је прилика да ученици прикупе информације о изабраној организацији (када и ко је основао, како ради, ко су корисници, које проблеме у раду имају, шта им је највећи успех...). Може се организовати да неки активиста те организације гостује и ученицима појасни зашто је важно помагати другима и коме донирана одећа одлази. Акција се може спровести заједно са групом ученика који похађају Грађанско васпитање јер је по програму у петом разреду предвиђено спровођење активности у корист права неке особе што је компатибилно овом захтеву.

Планирање наставе и учења, као и праћење и вредновање напредовања ученика остварује се у складу са општим упутством за остваривање слободних наставних активности.

И за крај треба имати у виду да остваривање циља овог програма није само у вези са оним што ће се дешавати на часовима слободне наставне активности *Вредности и врлине као животни компас II* већ и са целокупном атмосфером у школи и друштву, вредностима које се негују, понашањима која се награђују, врлинама које се афирмишу. Према Бандуриној теорији учења по моделу, агресивно се усваја као последица посматрања агресивних модела (из блиског окружења или узора из медија, литературе, игрица) који не бивају кажњавани, не носе сразмерне последице, или чак бивају награђени, мада је и изостанак било какве реакције само по себи позитивно поткрепљење неприхватљивог понашања. Агресивно понашање се устаљује кроз посматрање, имитирање и понављање из ситуације у ситуацију. Међутим, то исто важи и за асертивно понашање, емпатично понашање, волонтирање, сарадњу, толеранцију... а на школи и друштву је да брину да ученици имају одговарајуће узоре за учење по моделу.

Назив

БОРАВАК У ПРИРОДИ И ПЛАНИНАРЕЊЕ II

Циљ програма је да се ученици кроз стицање знања, усвајање вештина, формирање ставовова и вредности мотивишу и оснаже за безбедан и одговоран боравак и кретање у природи.

Разред

Седми

Годишњи фонд часова

36 часова

Опште међупредметне компетенције	Исходи По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	Тема и кључни појмови садржаја програма
Компетенција за целоживотно учење. Решавање проблема. Одговорно учешће у демократском друштву. Сарадња. Комуникација. Одговоран однос према здрављу. Одговоран однос према околини. Дигитална компетенција. Рад с подацима и информацијама. Естетичка компетенција.	– Аргументовано образложи смисао и значај боравак и кретања човека у природи; – Искаже интересовање за боравак и кретање у природи; – Препозна школско знање које је применљиво током боравак и кретања у природи; – Разликује планинарење као покрет, спорт и привредну активност; – Наведе планинарске дисциплине; – Разликује начине боравак у природи и врсте планинарских терена; – Доведе у везу правилан избор опреме са безбедношћу боравак и кретањем у природи; – На безбедан начин запали, користи и угаси логорску ватру; – Наведе најчешће опасности и повреде у природи, начине правилног реаговања и могућности да се опасност избегне; – Наведе препоруке Планинарског савеза Србије за безбедан боравак у планини; – Пружи елементарну прву помоћ себи и другима или ако то превазилази његове могућности потражи помоћ; – Наведе бројеве хитне помоћи, полиције, ватрогасаца и горске службе спасавања; – Користи географске карте, дигиталну опрему и информационе технологије за оријентацију у природи; одреди стране света помоћу компаса, звезде северњаче и сунца; – Искузује позитиван став према физичкој и психичкој припреми као предуслову за безбедан боравак и кретање у природи; – Наведе и опише основне технике кретања у природи; – Опише утицај метеоролошких елемената и појава на боравак и кретање у природи и препозна предзнаке лепог и лошег времена;	ЧОВЕК И ПРИРОДА Човек и природа – трајна и нераскидива веза. Циљеви, смисао и значај боравак и кретања човека у природи. Природа као место учења, примене наученог и успостављања равнотеже духа и тела. Очување природе човекова обавеза и одговорност. Планинарење као покрет, спорт и привредна активност. Историја организованог планинарског покрета у свету и код нас. Планинарски савез Србије и планинарски клубови. Обележавање Међународног дана планина и Дан пешачења. Знаменити планинари
		БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ Планинарски терени и објекти. Начини боравак у природи Опрема за боравак и кретање у природи.
		Боравак у природи и ватра. Субјективне и објективне опасности у природи, превенција и начини реаговања. Најчешће повреде у природи, прва помоћ и спасавање. Јавне службе од значаја у опасним ситуацијама. Припрема за боравак у природи. Употреба карте и оријентација у природи. Технике кретања.
		УТИЦАЈ ВРЕМЕНСКИХ УСЛОВА НА БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ Утицај метеоролошких елемената и појава на боравак и кретање у планини. Предзнаци лепог и лошег времена. Прикупљање и анализа података о временским условима за боравак и кретање у природи. Прављење заклона од невремена.
		ИСХРАНА И ХИГИЈЕНА ТОКОМ БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ Правилна исхрана и хидратација у припреми за боравак у природи, током боравак у природи и после напорне физичке активности. Јестиве и лековите намирнице из природе. Отровне и штетне биљке у природи. Хигијена током боравак и кретања у природи.

	– Прикупи податаке о временским условима из расположивих интернет извора и процени услове за боравак и кретање у природи; – Образложи како се у природи прави заклон од невремена; – Наведите и образложи примере правилне исхране и хидратације пре, током и након боравак и кретања у природи; – На сликама препозна лековите, јестиве и отровне биљке из природе; – Исклаже позитиван став о значају одржавања хигијене током боравак у природи и планинарским објектима и наведе основна правила одржавања хигијене; – Дискутује о одговорном и неодговорном понашању током планинарења према себи, другима и природи; – Наведите основна међународна и национална документа која регулишу понашање у природи; – Образложи значај и начине руковођења и комуникације у групи која борави и креће се у природи; – Исклаже солидарност и спремност да реагује у ситуацији угрожености безбедности и здравља чланова групе; – Објасни значај планирања за боравак и кретање у природи и неопходност анализе реализованих активности; – Наведите основне елементе дневника који се води током боравак у природи; – Доживи и забележи лепоту природе; – Проналази, критички разматра и користи информације из различитих извора о боравак и кретању у природи.	КОДЕКС БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ Одговоран однос према себи, другима и природи. Манифест међународне планинарске асоцијације. Национална и међународна документа која регулишу понашање у природи. Руковођење, сарадња, комуникација и решавање проблема у организованој групи која борави и креће се у природи. ОРГАНИЗАЦИЈА ИЗВОЂЕЊА ПЛАНИНАРСКИХ АКТИВНОСТИ Припрема и израда плана акције. Реализација акције. Анализа и презентација акције. Планинарски дневник. Естетски доживљај боравак и кретања у природи.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Слободна наставна активност *Боравак у природи и планинарење II* нуди се ученицима седмог разреда и није наставак програма истог имена за 5. и 6. разред јер ученици могу изабрати само један од ова два програма који су по концепцији, циљу као и по садржају и исходима слични с тим да је, сразмерно узрасту ученика, *Боравак у природи и планинарење II* нешто захтевнији у погледу садржаја и исхода. Када га ученици изаберу програм је за њих обавезан а успех се изражава описном оценом и не утиче на општи успех.

Упориште за програм налази се у чињеници да ученици овог узраста, чак и они који живе у мањим срединама, недовољно бораве у природи, да се слабо крећу, као и да се ретко у слободно време друже кроз заједничке активности које се одвијају напољу и које могу бити истовремено и едукативне и забавне. Ученици узраста од 13 до 15 година су у периоду интензивног физичког раста и развоја када им је потребно да се крећу, да буду на чистом ваздуху и у друштву вршњака. Постоје бројне студије у свету и код нас које указују на штетно дејство претеране употребе нових технологија јер захтевају боравак у затвореном простору без физичке активности и непосредног дружења што на овом узрасту може оставити штетне последице. Из циља програма, а и саме чињенице да се он реализује у учионици са једним часом недељно, јасно је да он не замењује боравак ученика у природи али има снагу да их мотивише да то раде чешће, организовано и безбедно преко планинарских клубова којих има широм земље. Осим те мотивационе функције, програм треба да припреми, оснажи ученике за такве активности кроз стицање неких основних знања о боравак и техници кретања у природи, кроз формирање вештина које се могу развијати у условима учионице и кроз усвајање позитивних ставова и вредности према боравак у природи. Наставник може да осмисли и активности које би се реализовале као двочас, у непосредном окружењу школе (уколико је то погодно), где би ученици

имали прилику да на очигледнији начин обраде неке садржаје програма нпр. упознавање са лековитим биљкама или оријентација у простору, али мора се нагласити да нису предвиђене активности где наставник води ученике у природу без лиценцираног водича. Програм ће имати најбољи ефекат ако се његови садржаји повезују са наставом обавезних предмета, ако школа ученицима понуди ваннаставне активности које га подржавају као што су организација једнодневних излета у природи са лиценцираним водичима, осмишљавање екскурзија које се реализују у природи, ако школа има стену за слободно пењање и ако успостави сарадњу са планинарским клубовима, покретом извиђача или клубовима за оријентиринг.

Као и код других слободних наставних активности, да би ученици могли да направе правилан избор у складу са својим интересовањима и да би родитељи били упознати шта се нуди, потребно је да школа припреми презентацију о садржају програма *Боравак у природи и планинарење* као и о начину како се он реализује.

Садржај програма дат је у оквиру тематских целина: *Човек и природа; Боравак и кретање у природи; Утицај временских услова на боравак и кретање у природи; Исхрана и хигијена током боравак и кретања у природи; Кодекс боравак и кретања у природи; Организација извођења планинарских активности*. За сваку тему дати су кључни појмови садржаја и очекивани исходи што су и главне смернице наставнику за реализацију програма који је тако конципиран да пружа простор и за развој више међупредметних компетенција од којих се издвајају *Одговоран однос према здрављу и Одговоран однос према околини*. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља програма и развој међупредметних компетенција.

При планирању часова помоћ могу бити текстови/презентације који се налазе на сајту Планинарског савеза Србије <https://pss.rs/o-savezu/komisije/komisija-za-planinarsko-obrazovanje-kpo/>, њихови приручници 2. *Сигуран корак* и *Планинарство – боравак у природи 1*, затим Планинарски дневник као и други извори информација који се односе на боравак у природи и планинарење.

За остваривање програма није потребан специјализован кабинет нити сала за физичко васпитање као ни наменска дидактичка средства и убјеници али су добродошли неки предмети који ће

учинити наставу очигледнијом (нпр. компас, географске карте, ра-нац, планинарски штапови).

Програм треба тако реализовати да фаворизује активност ученика, повезивање школског и ваншколског искуства, учење путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремених технологија у образовне сврхе. Динамика рада се постиже комбиновањем различитих техника рада са ученицима, као што су: презентације, демонстрације, мини предавања, студије случаја, симулације, играње улога, дебате, рад у паровима и малим групама, квизови, групна анализа погледаног филма, гостовање стручњака, посете различитим дешавањима, укључивање у акције. Програм не садржи препоручени број часова по темама и кључним појмовима.

Наставник има слободу да планира своје и ученичке активности водећи рачуна да у предвиђеном фонду часова обради све теме. У суштини, иако је програм дат по темама у непосредном раду са ученицима, треба тежити интегрисаном приступу где нека активност, подстицај, садржај представља само подлогу за рад на више кључних појмова које треба међусобно повезати. Планирање слободне наставне активности мора бити у извесној мери флексибилно како би се испоштовала ученичка интересовања, а такође треба да обезбеди да се све теме програма остваре. При планирању наставник треба да посвети посебну пажњу избору подстицаја којима ће ученике увести у тему или им представити кључне појмове садржаја. Подстицаји треба да буду атрактивни, примерени узрасту ученика, разноврсни (филмови, слике, приче, статистички подаци...) да покрећу на размишљање, постављање питања, тражење информација...

Програм има природну везу са обавезним предметима, пре свега са предметима *Физичко и здравствено васпитање, Географија, Биологија* али и са *Физиком, Математиком, Информатиком и рачунарством, Техником и технологијом, Историјом, Ликовном културом*. Такође, програм има корелацију са слободном наставном активношћу *Вежбањем до здравља*, посебно ако ученик изабере нпр. у 6. разреду ту СНА, а у 7. или 8. разреду *Боравак у природи и планинарење*. Обе слободне наставне активности имају сличан концепт. То се препознаје у упутству за остваривање *Вежбањем до здравља* где се наводи: „Програм се природно надовезује на садржај програма предмета *Физичко и здравствено васпитање* и не захтева посебан простор и опрему. Увидом у исходе може се видети да је фокус програма на вежбању као вредности, стицању релевантних знања о вежбању, здрављу и исхрани, као и развоју позитивних ставова који ће допринети да ученик самостално, без присиле одраслих, бира да се храни правилно и уместо седења у затвореном простору за компјутером изађе напоље и физички буде активан са својим вршњацима”.

У раду се треба ослањати на оно што су ученици сазнали проучавајући наведене предмете али уз опрез како се не би десило да ова слободна наставна активност постане простор за проверу знања о рељефу или екологији. Лепо је да ученици знају нпр. називе планинских врхова и о томе се са њима може разговарати али то није циљ овог програма. О томе ће најбоље учити када буду кренули да се пењу на планине али до тога неће доћи ако ученици не препознају вредности боравака у природи и дружења са другим планинарима.

Наставници треба да искористе сваку прилику да у рад укључе ученичка ваншколска знања и вештине у вези њиховог боравака у природи. У групи ће увек бити ученика са различитим искуством у вези са њиховим бораваком у природи и зато треба, кад год је то могуће и погодно, искористити вршњачко подучавање. На пример, уколико у групи постоји ученик који има искуство боравака у природи као извиђач или је са родитељима планинарио или лето проводи код бабе и деде у планинском селу, наставник може да организује активност где ће он водити час и поделити са другим ученицима своја искуства и размишљања о бораваку и кретању у природи.

У наставку упутства за сваку тему из програма дата су појашњења за кључне појмове, смернице за рад, идеје и препоруке за подстицаје, а информације о праћењу напредовања и вредновању

ученика налазе се у *Општем упутству за остваривање слободних наставних активности* које се може наћи на сајту w.w.w.zuov.gov.rs.sna

ЧОВЕК И ПРИРОДА

Тема *Човек и природа* може се назвати уводном јер има функцију упознавања ученика са програмом и подстицања радозналости за даљи рад. На почетку треба представити садржај програма, затим на који начин ће се радити на часовима и шта су очекивани исходи како би ученицима био јасан циљ ове слободне наставне активности која не замењује боравак и кретање у природи већ треба да допринесе мотивисању и припреми за такве активности. У току рада на овој теми али и на свим осталим, треба континуирано наглашавати централну поруку програма а то је *безбедност и одговоран однос према себи, другима и природи*. То значи да треба подстицати ученичку фасцинацију бораваком и кретањем у природи али без подршке авантуризма, ризичног и неодговорног понашања било које врсте.

На који начин ће наставник започети рад на трајној и нераскидивој вези између човека и природе је његов избор али свакако су добродошли видео записи који показују разноврсност и лепоту природе на планети Земљи (нпр. неки делови из видеа (13) BEAUTIFUL PLANET | Најлепша места на Земљи – YouTube). Након гледања таквих снимака треба одвојити време за разговор о утисцима ученика, о могућим страховима од боравака у природи, дилемама уколико их имају као и о човековом односу према природи. Ученици имају довољно предзнања о еколошким проблемима те их о томе не треба пропитивати већ треба укључити неке подстицаје који ће код њих изазвати осећања (нпр. љутњу), потребу да се реагује, испољавање ставова и посматрање природе као вредности у животу човека. Као могуће подстицаје предлажемо две песме. Једна је *Еколошка песма* Јелене Петошевић (Yelena – Eko (official video) (youtube.com)) и песма Момчила Бајагића Бајаге *Овај свет се мења* Ovaj svet se menja (Official lyrics video 2020) (youtube.com). Ученици могу погледати и ефектан анимиран филм *MAN* (Pogledajte ironiju o našem uticaju na planetu – crtani film (youtube.com)). Циљ оваквих активности, где се супротстављају лепота природе и негативан утицај човека и његове индустрије на природу, јесте да се обесмисли равнодушност према овом проблему по принципу – није то проблем појединца, не може се ништа урадити и сл. и да се подржи лична одговорност и проактивност ученика у заштити природе. То ће се касније уклопити у тему *Кодекс боравака и кретања у природи* која захтева од сваког планинара да је својим бораваком у природи ни на који начин не угрози.

Ученицима ће свакако бити интересантан садржај који се односи на питање зашто човек иде у природу, какви су то изазови. Најбољи начин да се на то питање добије одговор јесте да се пронађе особа из окружења (наставник, родитељ, бивши ученик) која има искуство боравака у природи и планинарењу која би разговарала са ученицима на ту тему и указала да се ту не ради само о физичкој активности. За очекивати је да ће за ученике бити најатрактивнија прича о освајању високих планинских врхова као изазову и метафори човекове борбе са самим собом и датим околностима (природом) али наставник треба да инсистира да је сваки боравак у природи благотворан. Уместо госта планинара, као подстицај за разговор могу се користити и неки филмови (нпр. Why do I hike | Award Winning Documentary 2020) или текстови у којима се описују осећања планинара током боравака у природи, изазовима које су имали, зашто нису одустајали упркос тешкоћама, доживљају равнотеже духа и тела, дружења са другим планинарима. Такве текстове наставник може да нађе у књизи *Приче са планине* коју је припремио М. Ерделјан.

Наставник се може одредити да ученике упуту на истраживачки рад у паровима, како би дошли до информација о човековој потреби да борави у природи из различитих мотива који су се кроз историју човечанства мењали, сходно веровањима, образовању, здравственим потребама. Ученике треба упуту на изворе који говоре о одласцима у планине из религијских, туристичких, спортских, рекреативних, естетских, авантуристичких мотива.

Уз ове активности обавезно треба укључити лична искуства ученика и њихова промишљања о значају боравка у природи за човека. Наставник може да припреми мини предавање о позитивном утицају боравка у природи на све аспекте човековог живота, његово физичко и ментално здравље, квалитет друштвених веза, осећај постигнућа и самопоуздања. За те потребе може се користити презентација *Boravak u prirodi – zašto je važno* (youtube.com или *Bolji san, jak imunitet i više motivacije...* Ovo su zdravstvene dobrobiti boravka u prirodi (youtube.com)). Уместо мини предавања наставник може да организује гостовање лекара, психолога који ће то стручно објаснити или може пустити филм о томе (о доброби по психичко стање људи: <https://www.youtube.com/watch?v=KFiiLTqymoU>).

Један час свакако треба одвојити за рад на природи као великој „учионици”. Ученике треба питати шта се све може научити током боравка у природи и шта се све може применити у природи од онога што је научено у школи, наравно имајући у виду који разред похађају. Уз помоћ наставника ученици могу да одговоре на та питања. Посебно је значајно да препознају примену онога што су учили у *Географији* (читање географске карте, утицај географске ширине и дужине на рељеф, одређивање стране света), *Физичко и здравствено васпитање* (нпр. вежбе за развој снаге, покретљивости, аеробне издржљивости, координације, здравствено хигијенске мере пре, у току и након вежбања, препознавање врсте повреда, правилно реаговање у случају повреде, чување животне средине током вежбања), *Физици* (дејство брзине и смера ветра на кретање у природи, температура на којој вода ври у зависности од надморске висине, трење), *Математици* (пропорција и размера за одређивање реалних удаљености на основу података са карте, израчунавање раздаљине, мерење углова), *Информатици и рачунарству* (програмирање физичког уређаја да врши функцију бројача корака), *Техници и технологији* (ГПС навигација), *Хемији* (заштита животне средине), *Историји* (пећина као прва „кућа” човека, Грчки богови са планине Олимп, духовност и боравак монаха у испосницама у планинама), *Ликовној култури* (естетски доживљај природе, фотографисање природе). За оне који желе још више да разраде корелацију могу са наставником математике да осмисле задатак који ће направити везу тог предмета са овим програмом. Пример могућег задатка: Планинари се налазе на надморској висини од 560 m. Врх на који се пењу се налази на 840 m надморске висине, а нагиб терена је 300. На основу ових података, процени дужину стазе коју планинари треба да пређу, ако стаза праволинијски повезује место где се налазе планинари и врх на који се пењу.

Следећа активност могла би да буде разговор са ученицима како они виде планинарење: као покрет, спорт (такмичарски или рекреативни) или као вид активног туризма. Како око тога постоје различита гледишта најбоље је ученике кроз разговор тако водити да планинарество посматрају као све наведено. Затим се ученици могу, на информативном нивоу, упознати да планинарски спорт обухвата разноврсне планинарске дисциплине као што су: планинарење и пешачење, високогорство, алпинизам, спортско пењање, планинарско трекинг такмичење, планинско трчање, планинарско оријентационо такмичење, планинарска спелеологија, пењање у леду и драј тулинг, турно скијање, кањонинг и планинарски бициклизам. Након тога, треба одвојити време да ученици поставе питања о представљеним дисциплинама и искажу своја интересовања, шта би волели да пробају, шта им треба од опреме, где се то тренира и сл.

Након ових садржаја и активности ученици треба да се упознају са историјатом планинарског покрета у свету и код нас, како данас функционише Планинарски савез Србије и планинарски клубови, како се обележавају Међународни дан планина 11. децембар и Дан пешачења. Може се направити сарадња са наставником енглеског језика и анализирати текстови на српском (sr.wikipedia.org/wiki/светски_дан_планина) и на енглеском (сајту www.fao.org/international-mountain-day/en) који се баве обележавањем Дана планина. Уз презентацију о садашњим активностима планинарских клубова може се приложити кратки филм о клубу који је најближи месту одакле су ученици као што је нпр. видео снимак *Planinarski Klub Leskovca – HISAR 04.08.2024.* (youtube.com). Уз презентацију

о историјату планинарења ученици могу да пронађу фотографије планинара из прошлости како би илустровали како је некад изгледала опрема и одећа за боравак у природи. Такве фотографије лако је наћи на интернету али наставник треба да подржи ученике да пронађу аутентичне фотографије из њиховог окружења. Ученике треба упутити да истажују како би дошли до следећих података. Прво планинско друштво основано је у Лондону 1857. (www.alpine-club.org.uk) и било је елитистичко (намењено члановима повлашћених друштвених слојева). Њихов мото је био *Где ти је воља ту ти је пут*. Корени планинарског покрета у Србији зачети су у Свилајнцу 1875. године и везују се за Јулија Драшкоковића, апотекара и наставника гимназије у Свилајнцу (више детаља о томе може се наћи у монографији *Планинарство у општини Свилајнац*, Слободана Васића). Прва планинарска организација основана је 1901. године као Српско планинско друштво. Планинарски савез Србије основан је 1948. године. Планинарски савез данас окупла 198 планинарских клубова/друштва широм Србије са више од 21000 чланова, има 300 лиценцираних водича и Горску службу спасавања са 250 обучених спасилаца. Ученике треба упутити да посете сајт Планинарског савеза Србије ([Planinarski savez Srbije | PSS | Republika Srbija](http://Planinarski_savez_Srbije_PSS_Republika_Srbija)) и открију које све податке садржи од актуелних вести, календара догађаја до информација о планинарским теренима и објектима. Уз овај садржај свакако треба придодати и представљање Међународног дана планина који се обележава 11. децембра и Дан пешачења који није фиксиран већ се за сваку годину одређује. Како планинарски клубови увек имају добру понуду активности за Дан пешачења наставник може да предложи ученицима и њиховим родитељима да се укључе и да „осете” нешто од онога што ће у оквиру овог програма проучавати.

Рад на теми се завршава представљањем знаменитих планинара. Они могу бити и страни и домаћи али са интересантном биографијом. И овај сегмент се може поверити ученицима али не мора увек бити израда презентација, може да се уради и као кратки играчак или у форми интервјуа где би један ученик био новинар а други би глумио познатог планинара. Наставник ће направити избор знаменитих планинара а као идеју предложимо лик и дело Јосифа Панчића (лекар који је волео природу и биљке а сам је рекао да је преокрет у његовом животу донело пењање на планину Ртањ) и Јована Цвијића (географ који је највише боравио на планинама источне Србије) који су до својих највећих научних достигнућа дошли зато што су били заљубљеници у природу и пуно времена су проводили у природи. За реализацију овог сегмента прве теме ученици могу да потраже помоћ од наставника биологије и географије и да са њима заједнички дођу до што више података о овим знаменитим планинарима.

Ученике ће вероватно интересовати и биографије планинара који су освајали највише врхове планина широм света и о опасности којима су били изложени. Наставник може да тражи од ученика да наведу које особине су ти људи морали имати да би постигли такве резултате. Циљ је да дођу до тога да се ради о људима који су били предузимљиви, истрајни, доследни, одговорни, солидарни, сарадљиви јер се такве активности не могу остварити самостално. Активност треба завршити са оним што је и мото програма: *Одговоран однос према себи, другима и природи*. За ученике које посебно интересује освајање највиших врхова планина наставнике може да препоручи неки од бројних филмова који ће код куће погледати и касније на часу поделити утиске (нпр. *Silent Hiking The Himalayas for 16 days* (youtube.com)).

БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ

Као увод у тему ученици могу погледати слике или снимке боравка људи у природи којима се као у претходној теми наглашава лепота природе, хармонија човека и природе (нпр. <https://www.youtube.com/watch?v=XRupA2nyEpQ>). Међутим, ова тема је корак даље јер треба да обезбеди ученицима конкретна знања за безбедан боравак и кретање у природи. На почетку ученици треба да се упознају са врстама планинарских терена и објеката. То може бити само на информативном нивоу уз коришћење одговарајућих фотографија. Планинарски терени су: маркиране планинарске

стазе, уређена пењалишта, полигони за планинарску оријентацију, адреналин паркови. Планинарске стазе се према намени деле на: пешачке стазе у природи, планинарске стазе, трансверзале/обилазнице, стазе за планински бициклизам и стазе за посебне намене. Планинарски путеви и стазе се по дужини деле на путеве и стазе краћег трајања (1–3 дана), средњег трајања (3–7 дана) и дугог трајања (дуже од 7 дана). По захтевности стазе могу бити лаке (није потребна помоћ руку, довољно су широке и добро уређене, препоручје се коришћење пешачких штапова), захтевне (понекад је потребна помоћ руку), врло захтевне (већа разлика у надморској висини, неопходно помагање рукама а коришћење шлема и друге заштитне опреме је обавезно). Према опремљености разликујемо осигуране планинарске путеве и осигуране пењачке путеве (виа ферата). Планинарски објекти су: планинарски домови, планинарске куће, планинарска склоништа, бивак, планинарски центар за обуку и усавршавање и планинарски камп.

У наставку је потребно представити различите начине вишедневног боравака у природи као што су: камповање, боравак у чврстим објектима, биваковање. То је прилика да наставник провери каква искуства ученици имају са боравком у природи, односно да ли су некад камповали или били у неком планинарском објекту, да ли имају искуство у подизању шатора. Уколико има услова, наставник може у школском дворишту да организује да ученици уз његове инструкције сами подигну шатор, а затим га сруше и правилно спакују.

За безбедан боравак и кретање у природи један од предуслова је адекватан избор опреме. Она може бити врло различита у зависности која је активност у питању, колико дуго се борави у природи, које је годишње доба и друго. За увођење ученика у овај кључни појам теме може се искористити активност где ученици треба да замисле да се спремају за дводневни излет у оквиру ког ће се пењати на оближњу, нижу планину, почетак је септембра и спаваће једну ноћ под шаторима. Ученици се деле у мале групе од по 3–4 члана и имају задатак да напишу списак опреме које треба понети како би били безбедни на излету. За тај задатак имају 10–15 минута. Наставник чита списак сваке групе и идентификује групу која је не само највише важних делова опреме навела (шатор, врећа за спавање, вода) него и која је мислила на важне ситуације као што су ханзаплат, крема за заштиту од сунца или комараца, термос, лампа, качкет/капа, шибаци/упалач и сл. Такође, треба скренути пажњу и на опрему која се нашла на списку а која је непотребна, неадекватна или планирана у неадекватној количини за боравак и кретање у природи.

Након те активности наставник треба да каже ученицима нешто више о опреми за боравак и кретање у природи фокусирајући се на избор одеће и обуће. Потребно је да уз излагање наставник припреми одговарајуће фотографије опреме. Наставник може да ученицима поставља питања којима ће их подстаћи да сами закључе о чему треба водити рачуна при том избору. Циљ је да заједнички дођу до тога да обућа мора бити удобна, стабилна, да „дише“, а да одећа треба да обезбеди човеку да остане сув (заштита од спољашње и унутрашње влаге), да одржи топлотну равнотежу тела (од хладноће не штити дебела одећа већ ваздух између више слојева одеће), да заштити од сунца, ветра, да обезбеди лакоћу покрета. Ученици треба да се упознају са изразом *активни веш* и да радећи у паровима уз помоћ мобилних телефона истраже од ког материјала се прави (полиамид, полиестер) и које карактеристике има (пријања уз тело, растегљив је, не упија зној, лак је, брзо се суши, лако се одржава, штити од прегрејавања). Причу треба зачинити још неким детаљима као што су нпр. да хеланке нису добар избор за боравак у природи иако ученице воле да их носе јер не штите од трновите вегетације и ако је хладно не греју, а ако је топло ознојиће се, затим да гумене чизме нису добар избор иако штите од кише али не „дишу“ и ноге се зноје, а поред тога не пријањају на подлогу па се особа која их носи може лако оклизнути. Причу о одећи и обући треба тако водити да ученици схвате да погрешан избор одеће и обуће може да направи проблем особи током боравака и кретања у природи као што су прегрејавање, смрзавање, квашење, прављење жуљева, повреде скочног зглова итд.

Међутим, треба водити рачуна да се код ученика не створи погрешан утисак да је за боравак и кретање у природи неопходна куповина специјалне опреме, посебно оне скупе. Ученици треба да схвате да је фокус на функционалности а не на брендovima. Неки комади вишенаменске одеће или опреме могу се пронаћи у већини домаћинстава или се могу прилагодити за планинарење.

Као природан наставак рада на овој теми наставник осмишљава активности које се односе на избор и употребу ранца у коме се носе ствари неопходне за боравак и кретање у природи. Код избора ранца битна је његова величина, облик и какав је систем каишева. Капацитет ранчева за планинарење се мери у литрима. Опрема која се пакује у ранац се не мери у литрима и зато за почетнике, који први пут купују ранац, представља тешкоћу овај начин мерења капацитета ранца и може да их збунује. Идеални ранац за једнодневно планинарење је онај од око 35 литара. Ако се иде на краће туре, као што је преподневно пешачење по планини довољно је понети ранац од 15–20 литара. Већ када се ради о вишедневном планинарењу, када је потребно преноћити, ранац би требало да је капацитета између 35 и 60 литара. Уколико постоји могућност наставник може донети у учионицу ранчеве различитих величина али ће сасвим добро послужити и слике ранца како би ученицима имали визуелно јаснију представу о разликама између њих. О избору ранца ученици могу да погледају неки од видео снимака као што је нпр. *Kako izabrati ranac za hajking, putovanje ili trcanje? #planinarenje #backpack* (youtube.com) у трајању од 10.53 минута.

Осим избора величине ранца важно је и како се он пакује. То је добра прилика да се са ученицима поприча ко и како пакује ствари у њиховој породици када се негде путује. Да ли неко од родитеља има навику да прави списак, да ли се пакују самостално или их родитељи пакују, да ли претерују са количином ствари која се носи и сл. Затим наставник указује да је најбољи начин да се започне са паковањем тако што ће се направити списак свих ствари које треба понети а затим све ствари са списка треба поставити на једно место како би се размислило да ли је ту све што је потребно или има и непотребних ствари. Често у првом прављењу списка уврстимо и оне ствари које нам нису неопходне. Затим ученике треба упознати са основним принципима паковања ранца. Пакују се ствари према тежини и по учесталости употребе. Једна од кључних ствари за паковање је да се предмети групишу по тежини. Ствари које су теже се стављају у део ранца који је ближи кичми како би се оптимизовао терет који се носи у ранцу. У дно ранца се стављају крупне ствари, или оне ствари које нису тако често потребне или ствари које се користе за паузу. То могу бити кабаница, простирка, пресвлака и сл. На врху ранца се пакују оне ствари које се чешће употребљавају. У помоћне цевове се стављају потрешине и ситнице које се често употребљавају или које су хитно потребне (папирнате и влажне марамице, вода, телефон). Било би добро да наставник припреми један ранац и одређен број ствари за паковање како би демонстрирао правилан начин паковања и омогућио ученицима да сами то испробају. Уместо тога ученици могу између два часа да погледају снимак о томе у трајању од 7.48 минута (*Kako spakovati veliki ranac?* (youtube.com) а затим да о томе разговарају. Такође, може им се понудити да погледају видео запис *Ovo NE RADITE NIKADA – Najcesce Greske kada Nosimo Ranac* (youtube.com) у трајању од 6.48 минута и да о томе продискутују или нешто друго пригодно што изабере наставник. Такође, може се реализовати радионица *Паковање планинарског ранца* чији је сценарио дат у приручнику *Планинарство – боравак у природи 1* (стр. 132).

Уколико наставник процени да је потребно и да има времена, он може да организује гледање филма у трајању од 3 минута *Pribor za preživljavanje u prirodi* (survival kit) у коме ће ученици имати прилику да виде како у јако мали ранац може да стане пуно значајних ствари за боравак и кретање у природи. Након гледања филма обавезно дати ученицима прилику да размене своје утиске.

Програмом је предвиђено да се у оквиру ове теме обради и појам ватре јер је она не само потребна током боравака у природи већ је на неки начин и заштитни знак планинарења. Логорска ватра,

осим што има функцију да загреје планинаре и да се помоћу ње термички обради храна има велику улогу на крају дана provedеног у природи у опуштању планинара и дружењу. Наставник може да организује ученике у мање групе које ће уз помоћ материјала са интернета (нпр. *Kako zapaliti logorsku vatru* (kampavantura.com) и *Recepti i saveti o bezbednosti kuvanja na logorskoj vatri* (kampavantura.com)) приказати оно што су научили како се припрема логоска ватра, како се пали, како се правилно гаси, како се на њој припрема храна. Уколико има услова, може се организовати да ученици уз помоћ наставника напољу то знање и практично покажу.

Следећи сегмент рада на овој теми предвиђа да се ученици упознају са објективним и субјективним опасностима боравка и кретања у природи, начину како се у таквим ситуацијама реагује и како се човек може унапред заштити од њих. За увођење у ове кључне појмове наставник може да тражи од ученика да сами наведу неке опасности за које мисле да прете људима током боравка и кретања у природи. Ученичке одговоре може писати на табли и груписати их у објективне и субјективне, а затим их допунити како би слика о опасностима била комплетна. Објективне опасности настају под утицајем природних појава, животињског и биљног света као што су опасности од саме конфигурације терена, временских услова, надморске висине или присуства опасних животиња и биљака, а субјективне настају под утицајем човека и његових поступака. На пример, са ученицима треба продискутовати које су то животиње које се могу срести током боравка у природи у нашој земљи и како треба реаговати (различити глодари, змије, пухови, дивокозе док је сусрет са вуковима, медведима, лисицама доста редак). За појашњење опасности у природи наставник може користити делове књиге 2. *Сигуран корак* који се на то односе и треба да укаже ученицима да ће у наставку рада на програму своје знање о томе допунити кад буду обрађиване теме о временским условима и исхрани у природи. У наведеној књизи налази се и сет питања за проверу знања ученика о објективним и субјективним опасностима у природи.

Рад на овим важним кључним појмовима треба тако водити да се укаже да се субјективне и објективне опасности често здружено појављују али се оне могу предупредити добром припремом, планирањем, правилним избором активности и опреме, правилним понашањем у групи и организацијом. То се нарочито односи на почетнике који немају искуство боравка и кретања у природи. Зато ученике треба упознати са основним препорукама Планинарског савеза Србије (ПСС) које су дате у 10 тачака.

1. У планину не крећите сами. Група треба да броји најмање три члана.

2. Испланирајте своју активност.

3. Уколико први пут идете у тај рејон или на ту планинску стазу, контактирајте локално планинарско друштво.

4. Проверите временску прогнозу.

5. Понесите довољно воде и хране за целодневну активност и нешто у резерви што ћете само „прошетати у ранцу”.

6. Понесите комплет за пружање прве помоћи у складу са својим знањем у пружању прве помоћи.

7. Понесите чеону лампу.

8. Обавестите некога од пријатеља/родбине о својим плановима и активностима, помените им планирану путању.

9. Напуните телефон пре поласка на активност и штедите батерију.

10. Меморишите број Горске службе спасавања – 062-464-646.

Након ових препорука логично се надовезује рад на упознавању са најчешћим повредама у природи као што су жуљеви, посекотине, сунчанице, промрзLINE, топлотни удар, угануће скочног зглоба, алергијске реакције, уједи инсеката. Наравно, рад на повредама треба да буде у контексту како их избећи и како реаговати кад се десе.

На то се надовезује упознавање ученика са основним подацима о пружању прве помоћи и спасавању повређених особа у природи. Од ученика се не очекује да буду оспособљени за пружање прве помоћи али треба да буду упознати са основним принципима и посебно са тим шта никако не треба радити као и кога треба

позвати у помоћ, а ту се мисли на јавне службе од значаја у опасним ситуацијама као што су хитна помоћ, ватрогасци, полиција, горска служба спасавања. Ученици треба да знају на које бројеве телефона могу добити ове службе.

У раду на опасностима и повредама у природи могу се користити искуства људи који су пуно боравили и кретали се у природи. Као што је већ препоручено, наставник може да позове неког искусног планинара да на једном часу буде гост и да ученицима исприча неке своје доживљаје на ту тему и да одговара на њихова питања.

Рад на овој теми мора да обухвати и активности чији је циљ да укажу ученицима да није довољно обући патике, ставити ранац на леђа и кренути у природу већ је за све, а посебно за почетнике, важна припрема. Она може бити на нивоу прикупљања информација (колико је дуга стаза, колика је висинска разлика, да ли дуж стазе има извора воде, каква је подлога по којој се хода, каква је временска прогноза), што је важно али није довољно. Потребна је и физичка и психичка припрема. Ученици ће лакше разумети значај физичке припреме (вожња бицикла, трчање, теретана, пливање) која је потребна за унапређење моторике, снаге и издржљивости, координације, равнотеже и флексибилности. Међутим, теже ће им бити да разумеју у чему се огледа психичка припрема и зато им треба додатно појашњење наставника. Она је важна за све али посебно за почетнике који не познају довољно како ће изгледати активности у природи и међу њима могу се препознати они који о тешкоћама уопште не мисле и прецењују своје способности што на терену може бити проблем. Али међу њима могу бити и особе које много брину око боравка у природи па се питају колико ће то бити за њих напорно, како ће се снаћи у групи коју не познају довољно, како ће решавати своје физиолошке потребе, да ли ће се од нечега уплашити, да ли ће бити неких непредвиђених проблема: уједа инсеката, алергијских реакција, сусрета са змијама и другим животињама. Наравно, и једно и друго су екстремни и психолошка припрема служи да се изгради што реалистичнији однос према боравку и кретању у природи. Најбоље је да се она одвија кроз разговор са искуснијим планинарима који умеју да одговоре на сва питања почетника, да узнемирене смире а претерано опуштене подстакну да реалистичније промишљају, и да након тога помогну им да одмере које активности у природи су у том тренутку за њих одговарајуће (тежина, трајање). Циљеви психолошке припреме су следећи. Прво је потребно да особа реално процене своје способности и здравствено стање за боравак и кретање у природи јер у психолошком смислу колико је непожељна претерана самоувереност и неосновано прецењивање својих способности (посебно у односу на природу), толико је штетно кад је особа несигурна, потцењује своје способности, неодлучна је и склона одустајању. Затим, психолошка припрема треба да обезбеди контролу пажње. Све активности у природи захтевају извесан степен пажње јер је довољан само један тренутак непажње и да се особа оклизне, падне, повреди. Чак и искусни планинари морају да одржавају континуирану пажњу а то значи фокусираност на задатак, циљ упркос ометајућих фактора (умор, јак ветар, ниска/висока температура, мрак, киша, снег, магла). За безбедан боравак у природи важне су и емоције, посебно у ванредним, стресним ситуацијама где једна особа која је ушла у стање панике може да генерише негативне емоције у целој групи. Особе које су плашљиве и склоне да претерано брину треба да се оснаже у смислу да препознају како се осећају, да о томе могу да говоре, да не потискују непријатне емоције како се оне не би нагомилавале и довеле до панике. Што се тиче когнитивног функционисања, психолошка припрема треба да обезбеди да особа нема збуњујућих, негативних мисли што се постиже тако што се упућује да благовремено прикупи релевантне податке (где се иде, кад се иде, с ким се иде, каква је временска прогноза, колико је потребно понети воде и хране и сл.) и да добије одговоре на сва питања која је интересују и која јој омогућавају да постави себи реалне циљеве боравка и кретања у природи. За теже планинске подухвате важно је постићи менталну отпорност која обезбеђује „брстре” мисли и у тешким околностима. Обично се каже да је начин размишљања за планинара једнако важан као

и његова физичка снага и издржљивост. И на, крају, мада не мање важно, психолошка припрема подразумева да се особа оснажи за функционисање у групи. Јако је опасно уколико појединац непланирано и неконтролисано почне да се издваја из групе, да се понаша имајућу виду само своје тренутне потребе и интересе (нпр. да направи селфи на некој литици, убере цвет или крене неком другом стазом јер мисли да је туда ближе). Такође, себичност, одсуство толеранције и солидарности према другим члановима групе, као и непоштовање одлука вође неприхватљиво је, угрожава безбедност и одражава се негативно на атмосферу целе групе. Зато је дато право водичу да уколико процени да нека особа није физички и психички припремљена или није адекватно опремљена, може је искључити из групе и конкретне активности у природи.

У контексту приче како се припремати за боравак и кретање у природи ученицима се може представити *Приручник за планинарење* чувеног бразилског писца Паула Коелеа који је доступан на интернету. Може се реализовати активност у којој се ученици деле у 11 парова (у Приручнику има 11 препорука), који добијају по једну препоруку из Приручника са задатком да је прочитају и анализирају са становишта какву поруку је писац желео да да. Затим сваки пар целој групи чита препоруку коју су добили и даје појашњење како су је они схватили. На крају наставник модерира дискусију о свим препорукама и целини Коелеовог *Приручника за планинарење* и даје завршни коментар.

У оквиру ове теме која је по броју кључних појмова најбогатија, последњи сегмент предвиђа да се обраде садржаји који се односе на кретање у природи. Међутим, пре него што се крене са представљањем карактеристика различитих техника кретања неопходно је обрадити како се оријентишемо у природи. На почетку би било добро да се са ученицима провери знање које су стекли на часовима географије а тиче се одређивања страна света и коришћења географских карата. Већ у 5. разреду у оквиру овог предмета ученици се оснажују да користе карте и из разреда у разред се ради на унапређивању вештине читања географских карата. За боравак и кретање у природи потребна су знања о врстама електронских и штампаних географских карата, размере и размерника, географској координатној мрежи (географска ширина и дужина), картографским знацима, посебно онима који се односе на рељеф. Наставник треба да припреми карте различите размере и за различите географске области али је најбоље започети рад са картама које се односе на област где ученици живе и која им је позната. Ученици се могу поделити у парове или мале групе са задатком да гледајући карту одреде нпр. колико километара је од тачке А до тачке Б, колика је надморска висина неке планине итд. У наставку са ученицима треба вежбати одређивање стране света помоћу компаса и других показатеља (Часовника и Сунца, звезде Северњаче, Месеца, маховине, годова на дрвету). Свакако са ученицима треба обрадити и употребу система ГПС навигације, прикупљања и обраде података на конкретним примерима.

У контексту овог садржаја један час се може посветити представљању планинарске оријентације и оријентиринга који се могу практиковати и као такмичарски спорт и као рекреација. Циљ је да се уз помоћ карте и компаса (без осталих помагала), крећући се непознатим тереном, пронађу све контролне тачке уцртане на карти и да се дође до циља што пре. У сваком тренутку учесници оријентиринга морају знати где се налазе и на основу свог знања и искуства у читању карте треба да доносе одлуке о томе којим правцем ће се кретати како би најбрже обишли целу стазу и пронашли све контролне тачке. Некад треба донети одлуку у складу са народном пословицом која каже *Преко прече – наоколо ближе*, када је брже ако се брдо обиђе, него ако се иде преко њега. Такве и много компликованије одлуке се траже од учесника оријентиринга и у томе је посебан изазов било да је у питању такмичење или само рекреација. Оријентиринг није скуп спорт, не захтева много физичке снаге и може се практиковати појединачно, групно, породично и то од основношколског узраста до старости и током целе године.

Било би добро да наставник набави неку од посебно направљених карата за оријентиринг (израђују се по међународним стандардима ISOM) како би ученици видели како оне изгледају.

Постоје посебно обучени стручњаци који врше израду оваквих карата. За област Београда и околине има преко 30 карата (Калемегдан Ада Циганлија, Кошутњак, Топчидерски парк, Хајд Парк, Ташмајдан, Липовичка шума, Авала, Јајинци, Бабе – Златара), а израђене су и за терене на Фрушкој Гори, Златибору, Тари, Копонику, Дивчибарама, у околини Смед. Паланке, Смедерева, Параћина, Крушевца. Уколико постоје могућности било би добро да у школи гостује особа која се бави планинарском оријентацијом или оријентирингом и која је спремна да пренесе своја искуства, одговара на питања ученика и мотивише их да се укључе у такмичења.

На крају обраде друге теме потребно је обрадити технике кретања у природи. То је важан садржај јер се кретање одвија на врло различитим теренима (стрмина, блато, снег, лед, сипар, камењар, вода, вегетација) и у различитим условима (високе или ниске температуре, смањена видљивост/мрак, ветар, велика надморска висина). С обзиром да се програм остварује у условима учioniце, ученици ће се о томе упознати на теоријском нивоу. Наравно, прави ефекат наученог може се очекивати тек у практичној примени, онда када ученици буду боравили у природи и били у прилици да се крећу у природи, односно када на личном искуству буду “осетили” оно што им је наставник говорио. У оквиру техника кретања ученици треба да се упознају и са појмовима брзина кретања, кретање маркираном стазом, паузе у кретању, техника пешачења, мимоилажење, растојање, техника дисања, кретање различитим теренима, прелазак водених токова, кретање кроз насељено место, употреба штапова за ходање, техника пењања, техника ходања по снегу. За потребе објашњавања ових појмова наставник може да користи одговарајуће слике, цртеже, снимке (може их наћи у приручницима 2. *Сигурни корак*, *Планинарство – боравак у природи 1* и материјалу за основну планинарску обуку).

Уколико процени да је потребно и да се логично надовезује на претходне садржаје наставник може упутити ученике да код куће погледају снимак о употреби штапова при планинарењу у трајању од 23.36 минута (Oprema za planinarenje – štapovi (youtube.com)) и да на часу о томе разговарају. Уместо целог снимка наставник може да прикаже ученицима скраћену верзију.

На крају рада на теми може се анализирати како ради једна од апликација на мобилном телефону (нпр. Педометар која броји кораке) које су намењене мерењу пређеног растојања а наставник може припремити информације колико корака је оптимално направити у односу на узраст. Затим се ученици могу упутити да до следећег часа, сваки дан, воде евиденцију колико су корака направили или колико су растојање препешачили и да процене да ли је то права мера за њихов узраст или је то премало/превише. Ова активност се може проширити и на родитеље, наравно на оне који то прихвате, да у том истом периоду такође евидентирају дневни број корака и процене да ли имају потребу за додатним кретањем. Након тога, наставник може да организује да на часу ученици заједнички и уз његову помоћ припреме сет препорука за родитеље који се недовољно крећу у који би уградили све што су до тада научили у оквиру овог програма.

УТИЦАЈ ВРЕМЕНСКИХ УСЛОВА НА БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ

Ученицима је свакако јасно да је боравак у природи блиско повезан са временским условима и да је важно поседовати што тачније информације о надоласећем времену. Међутим, рад на овој теми треба тако водити да се избегну два екстрема од којих се један односи на схватање да се у природу иде само кад су идеални временски услови јер то није тачно и други да се иде у природу у свим временским условима, што такође није прихватљиво из безбедносних разлога (подсетити ученике да под објективним опасностима у природи спадају и оне од временских услова). Ученицима треба да буде јасно да се боравак у природи може одвијати у различитим временским условима (киша, ветар, снег, сунце), да се временске прилике могу у кратком временском периоду променити, да не постоје 100% тачне дугорочне временске прогнозе али да се са добром опремом и континуираним праћењем предзнака времена може обезбедити безбедан боравак у природи. Ту се може

направити веза са садржајем из теме *Боравак и кретање у природи* који се односи на паковање ранца где је обавезни садржај увек непомочива јакна.

На почетку рада на овој теми ученици треба да се упознају са метеоролошким елементима (сунчево зрачење, температура ваздуха, ваздушни притисак, влажност ваздуха, брзина и смер ветра, падавине) и метеоролошким појавама (муње, поларна светлост, хало, дуга, фатаморгана) и њиховим утицајем на боравак и кретање у природи. Информације о томе, као и сет питања за проверу знања, наставник може да нађе у књигама 2. *Сигуран корак и Планинарство – боравак у природи 1*.

Такође, потребно је пажљиво прорадити садржај који се односи на знаке лепог и лошег времена. Неке од знакова ученици ће свакако знати па их треба питати да их сами формулишу (нпр. брзо кретање облака, појава магле, „дрни“ облаци, ведро небо). Њихове одговоре наставник треба да допуни још неким показатељима као што су ваздушни притисак, температура, врста облака али и интересантним, мање познатим, као што су да деформација трага на небу од авиона може да укаже у ком правцу се крећу ваздушне масе на великој висини или шта значи јако руменило на небу при заласку сунца.

На ове садржаје природно се надовезује кључни појам који се односи на прикупљање и анализу података о временским условима који су од значаја за боравак и кретање у природи. Ученике треба упутити на различите изворе информација на интернету али треба инсистирати на коришћењу проверених, поузданих сајтова као што је нпр. сајт hidmet.gov.rs Републичког хидрометеоролошког завода Србије (РХМЗ). Са ученицима може се спровести активност где ће у првом кораку изабрати место где желе да направе једнодневни излет и одредиће датум (неколико дана унапред), а затим ће подељени у мање групе прикупити и истражити податке који се односе на температуру, влажност, падавине, УВ зрачење за то место и изабрани датум. Затим, у великој групи ученици треба да размене прикупљене податке и да продискутују како би дошли до закључка да ли треба изабраног датума кренути на излет или не. Ученицима се могу понудити и неке друге активности нпр. да подељени у групе погледају дугорочне прогнозе за изабрано место али на различитим сајтовима и да упореде степен слагања и да продискутују колико се може веровати дугорочним прогнозама. Наравно, као и у раду на претходним садржајима може се довести као гост особа која се бави прављењем дугорочних прогноза (то може бити и аматерски), која ће појаснити ученицима на основу чега се припремају прогнозе.

У оквиру ове теме налази се још један кључни појам који је индиректно повезан са временским условима. У питању је прављење заклона од невремена. Наставник ће ученицима дати основне принципе прављења заклона и који је алат потребан за то а затим може приказати неки од снимака који то илуструју (нпр. <https://www.youtube.com/watch?v=5NgFSbtVB1o&t=18s>). Уколико има услова то знање се може проверити у конкретној ситуацији тако што ће се реализовати двочас у непосредној околини школе (нпр. оближњој шумици, већем парку) уз опрез наставника како ученици користе неопходни алат. Овај садржај има директну везу са садржајима предмета *Техника и технологија* па два наставника могу да осмисле заједничку активност.

ИСХРАНА И ХИГИЈЕНА ТОКОМ БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ

Исхрана и хигијена су издвојене као тема јер су важне за безбедан боравак и кретање у природи, иако су могле бити и кључни појмови у оквиру садржаја који се односе на опасности у природи (субјективне опасности), на опрему (паковање хране и воде) и на припрему за боравак у природи.

Правилна исхрана и хидратација треба да обезбеде да тело има довољно енергије да издржи напоре кретања у природи, док неправилна исхрана може довести до исцрпљености, дехидрације и других здравствених проблема. Са ученицима треба разговарати о исхрани пре, током и након кретања у природи јер се у свакој фази могу направити грешке.

У оквиру *Биологије и Физичког и здравственог васпитања* ученици су учили о угљеним хидратима, протеинима и мастима тако да у оквиру овог програма треба то знање повезати са боравком и кретањем у природи. На почетку наставник може о томе да да неке основне информације. За ученике је довољно да знају да су угљени хидрати главни извор енергије за наше тело и да су врло важни за одржавање издржљивости. Они се у телу брзо разлажу у шећере и лако се користе као извор енергије за мишиће. Једноставни угљени хидрати, попут шећера, брзо се апсорбују у телу и добри су за краткотрајне енергетске потребе, али су сложени угљени хидрати које налазимо у интегралном хлебу, житарицама и поврћу, пожељнији јер се спорије разлажу у телу и пружају дуготрајну енергију. Беланчевине или протеини су кључни за изградњу и одржавање мишићне масе током дуготрајних напора. Протеинска храна такође може помоћи у одржавању ситости током планинарења. Протеини се спорије разлажу у телу од угљених хидрата, што значи да осећај ситости траје дуже након узимања протеинског obroка. За масти треба да знају да нису пожељне јер су спор извор енергије и за њихово варење треба више кисеоника. Уз информације о исхрани обавезно указати на значај доброг хидрирања за напоре у току кретања природом. Ако планинар пије воду тек кад је жедан то значи да касни за потребама свог организма у условима појачаног напора. Недовољан унос течности може довести до дехидрације, која може изазвати бројне здравствене проблеме, укључујући умор, главобољу, вртоглавицу, мучнину, и грчеве у мишићима. Правило је да се пије мало по мало континуирано током појачаног напора. У следећем кораку наставник дели ученике у мале групе које треба да замисле да иду на једнодневни излет у трајању од 8 сати током којих ће се попети на одређену планинску нпр. 1000 m надморске висине (изабрати неку оближњу која је ученицима позната). Свака група има задатак да напише шта од хране и пића и у којим количинама је оптимално да се понесе на излет. Уз тај предлог група треба да да кратко појашњење зашто су направили такав избор. У току рада могу користити мобилне телефоне и консултовати наставника. Када свака група представи своје предлоге, наставник модерира дискусију и даје завршни коментар у коме указује на оно што су ученици добро предложили и на оно што нису добра решења. Сви они који су предвидели да у ранцу буду сендвичи од црног хлеба, сир, јогурт, шунка, насецкан краставац и паприка, црна чоколада, енергетске плочице, поморанџа, јабука, лешник, орах, семе бундеве, суве урме, шљиве или кајсије и наравно флаша воде направили су добар избор. Наставник заокружује ову причу наводећи да и храну и воду треба узимати више пута по мало током напора, да оброк пре кретања у природу треба да буде лаган и ако може 2 сата раније, као и да организам после напора не треба одмах оптерећивати претераним уносом хране.

Уколико има времена и интересовања наставник може ученицима да пусти филм (What happens to your body at the top of Mount Everest – Andrew Lovering) о још једној „храни“ за планинаре који освајају највише планинске врхове а то је кисеоник. То се може допунити информацијама шта они једу и пију током тих дугих експедиција.

У оквиру ове теме потребно је са ученицима прорадити и кључне појмове који се односе на проналажење воде за пиће, јестиве и лековите намирнице из природе као и на отровне и штетне биљке. Током боравка у природи, посебно када се човек пење на веће надморске висине које су му мање познате биће у прилици да се сусретне са биљкама које не познаје, које су му атрактивне и интересантне с тим да неке од њих могу бити јестиве, неке лековите а неке врло опасне чак и ако се само додирну. Од ученика се не очекује да овладају разликовањем јестивих, лековитих и опасних биљака, да знају њихова имена, где расту и сл. У оквиру овог програма довољно је да сазнају да оне постоје, да виде слике неких од њих и да изграде став да ништа од биљака не дирају, посебно не конзумирају а да претходно не консултују искусније планинаре. Проблем са биљкама је што оне могу бити и корисне и штетне за људе, на пример, шумске јагоде имају диван укус и јестиве су међутим, ако су их пре брања напали глодари могу бити преносници болести. Гљиве у природи могу бити и јестиве и отровне а чак и

искусне особе могу се преварити у њиховом разликовању. Коприва се може користити у исхрани јер је здрава али она може да опече особу која је бере ако нема рукавице. Неке биљке су опасне не само што су отровне већ што имају бодље, неке испуштају мирисе који опијају. У раду са ученицима најбоље је задржати се на лековитим биљкама као што су мајчина душица, боквица, камилица, кантарион, глог. Наставник треба да припреми слике ових биљака.

Што се тиче хигијене ученицима треба предочити да је важна лична хигијена током боравка и кретања у природи као и хигијена током боравка у планинарским објектима. Прибор за личну хигијену намењен за планинарење мора бити прилагођен редукованим условима комфора у шатору или планинарском дому, могућности паковања у ранац, а понекад и ограниченој количини воде. Наставник може поделити ученике у групе и дати им задатак да сачине списак комплета за хигијену који ће појединац и група понети на камповање.

КОДЕКС БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ

Ова тема је дата издвојено иако се њени садржаји кроз цео програм прожимају у складу са наведеном централном поруком *безбедно и одговорно према себи, другима и природи*. Наставник ће изабрати како ће реализовати тему. Није толико битно да ли ће то радити континуирано уз друге садржаје или ће јој посветити посебне часове или ће због важности радити и континуирано и у оквиру ове теме али је важно да ученици схвате да боравак у природи и планирање треба да се одвијају у складу са неким правилима чије су основне вредности људски живот, хуманост, међусобно уважавање, одговорност, солидарност, екологија и одрживи развој.

Са ученицима треба прорадити следећа правила понашања: она која се тичу понашања појединца према групи и водичу, она која се односи на понашање појединца према природи и трећа која се тичу коришћења планинарских објеката.

За прву групу важно је да ученици схвате да појединац приступа излету на личну одговорност, потврђује да испуњава здравствене и психофизичке услове за сигурно учествовање на излету и прихвата план излета. Затим, прихвата и поштује водича, следи његова упутства и настоји да својим захтевима не омета друге учеснике излета и остварење циља излета. Поштује одлуке водича чак и када се са њима не слаже. Кретање и одабир планинарских стаза су у компетентности водича, који задржава право промене плана и стазе према процени на терену. Водич пре поласка на излет може проверити опрему свих учесника излета и ако неко нема опрему у складу са захтевима излета или делује физички или психички неспреман, водич може таквој особи ускратити да учествује на излету. Темпо хода прилагођава се најслабијем члану групе, али без непотребног заостајања слабијих, док најбржи требају стрпљиво прилагодити свој темпо брзини кретања групе и бити спремни помоћи слабијима. Уколико је потребно главни водич може, на основу личне процене, раздвојити учеснике на групу бржих и групу спорих учесника. При сусретима на уским планинским стазама спретнији, јачи и млађи планинари се склањају и пропуштају слабије и старије. У заједничким акцијама снажнији преузимају напорније задатке. Удаљеност између планинара треба увек бити таква да се чланови групе могу међусобно видети и чути. Основно правило је да нема самовољног удаљавања од групе, а уколико то неко и уради онда водич не сноси одговорност за последице. И наравно, важно правило које је део културе међусобног опхођења је да се планинари у планини међусобно увек поздрављају иако се не познају.

Другу групу чине правила о којима је већ било речи у претходним темама. Сада је прилика да се то обједини и додају још неки подаци. За праве љубитеље природе и планинарења незамисливо је све оно што би на било који начин угрозило природу и њен животињски и биљни свет. Наставник може од ученика да тражи да наведу нека понашања која не би требало чинити у природи и нека која су добродошла. Када ученици изнесу своје одговоре наставник их може допунити следећим информацијама. На планинским стазама, одмориштима и врховима се не оставља никакво смеће, амбалажа, већ се носи са собом до места где је предвиђено да се баци. Чак и кад постоје на стази канте не треба их затрпавати смећем јер је неизвесно колико се често празне. Уколико

се успут угледа неко смеће треба га покупити и понети. Цвеће не треба брати, животиње се не узнемиравају а воде се не загађују. У природи се не прави бука (не слуша се гласна музика, не пева се и не говори гласно, не користе се електронски уређаји који су бучни) јер она може сметати другим учесницима излета али и неким животињама нпр. птицама. Хођајући планинским стазама, у оквиру својих могућности треба уклањати камење које се одронило као и гране које су пале на стазе. Ватра се ложи само тамо где је дозвољено и обавезно се пре одласка пажљиво угаси.

Трећа група правила се тиче коришћења планинарских објеката. Ученицима треба да буде јасно да не постоји посебна служба која се бави чишћењем и одржавањем тих објеката јер то нису хотели већ је то одговорност сваког планинара. Ту важи правило *остави како си затекао*.

ОРГАНИЗАЦИЈА ИЗВОЂЕЊА ПЛАНИНАРСКИХ АКТИВНОСТИ

Након рада на свим претходним темама неопходно је са ученицима проћи и кроз све фазе организације и реализације планинарских активности. Тиме се заокружује програм чији је циљ мотивисање ученика да више времена проводе у природи, да се учлане у неки планинарски клуб и крену у планинарске активности на безбедан и одговоран начин.

На почетку ученике треба упознати да постоје различите врсте акција (такмичења, једнодневне и вишедневне планинарске спортско – рекреативне акције, тематске акције, планинарске високогорске акције, планинарске експедиције, акције за младе, планинарске акције намењене осетљивим групама и инвалидним лицима). Сваку од њих наставник треба да илуструје конкретним примером, односно описом како оне изгледају.

У следећем кораку ученицима треба објаснити да је начин организације и реализације ових акција регулисан *Правилником о безбедном извођењу планинарских активности* и другим документима Планинарског савеза Србије и да је суштина оваквог решења обезбеђивање безбедности и уколико дође до неких проблема утврђивање чија је то одговорност. Ово је важан сегмент рада на програму који треба да обезбеди да ученици схвате да се у природу не иде неприпремљено, неорганизовано и неопремљено.

У књизи 2. *Сигурни корак* налази се списак од 10 ставки које чине један програм акције и са ученицима треба заједнички проћи кроз све фазе припреме и реализације програма једне акције. Уколико постоји могућност било би добро да локални планинарски клубови обезбеде за ученике по примерак планинарског дневника како би имали увид како он изгледа и чему служи. Такође, и приручник *Планинарство – боравак у природи 1* садржи део који се односи на припрему планинарске акције (124 стр).

Иако у оквиру овог програма није предвиђено да ученици са наставником бораве у природи у току школске године, биће пуно прилика када ће они боравити у природи (свакодневни живот, школске екскурзије/излети, породична летовања/зимовања) и било би добро подстицати их да својим мобилним телефонима фотографишу природу. Од тако насталих фотографија и пратећег текста на крају школске године може се направити изложба у којој би ученици показали шта су научили у оквиру овог програма. На пример, изложба би могла да има 3 сегмента. Један би се односио на информације зашто је за човека добро да борави у природи и да планинари, други би садржао податке о локалном планинарском клубу и његовим активностима, а трећи би могле бити фотографије природе које су ученици направили. Независно од изложбе, било би добро да школа обезбеди мањи простор у коме би се током целе школске године објављивале актуелне информације у вези са активностима локалног планинарског клуба или клубова ако их има више које би ученици који похађају ову СНА ажурирали.

Како је један од исхода програма да ученици покажу интересовање за боравак у природи и планинарење било би пожељно да постану чланови најближег планинарског клуба. Зато током целокупног рада на садржају ове слободне наставне активности треба правити везу са планинарским клубовима и њиховим активностима и чланством.

На крају школске године наставник треба да направи рекапитулацију садржаја који су обрађивани и може да да ученицима неку врсту теста којим би проверио степен усвојености знања али и развијености правилних ставова према боравку и кретању у природи. Наравно, идеално би било завршити рад на овој СНА излетом чији би програм кореспондирао са обрађеним темама и који би пружио могућност примене наученог. Овакав излет реализовао би се након завршетка школске године, у организацији најближег планинарског клуба, уз сагласност родитеља који се такође могу придружити излету.

ДОМАЋИНСТВО

Циљ учења слободне наставне активности *Домаћинство* је да ученици интегришу и функционализују знања стечена у оквиру различитих предмета у контексту свакодневног живота, да унапреде вештине и формирају навике у вези са важним активностима у свакодневном животу у области становања, одевања, исхране и употребе различитих материјала.

Разред **Седми**
Годишњи фонд часова **36 или 34**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја програма
Компетенција за целоживотно учење Комуникација Рад са подацима информацијама Дигитална компетенција Решавање проблема Сарадња Одговорно учешће у демократском друштву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини Естетичка компетенција Предузимљивост и оријентација ка предузетништву	– одговорно испуњава обавезе потребне за живот у заједници / домаћинству; – преиспита сопствене и навике других чланова заједнице/домаћинства и утиче на њихову промену ка рационалном планирању, економичној потрошњи и развијању одговорних еколошких навика; – користи рачунарске апликације, 3D приказ грађевинског објекта и унутрашњег уређења домаћинства, уважавајући потребе савремене културе становања; – учествује у активностима уређења и заштите домаћинства и окружења у коме се оно налази; – анализира карактеристике савремене културе становања и повеже развој и значај урбанизма за побољшање услова живљења домаћинства; – правилно разврстава и одлаже отпад из домаћинства, припрема га и предаје на рециклажу; – образлаже на примеру у домаћинству употребу обновљивих извора енергије и значај топлотне изолације са уштедом енергије у домаћинству; – правилно и безбедно користи уређаје за загревање и климатизацију простора; – разликује природне од вештачких тканина, правилно их употребљава и одржава; – планира буџет домаћинства и управља њиме; – планира радну недељу, укључује и усклађује обавезе које има као појединац и у заједници/ домаћинству; – припрема и уређује простор за ручавање и формира културне навике приликом узимања хране;	САВРЕМЕНО ДОМАЋИНСТВО И ПОРОДИЦА Домаћинство. Организација домаћинства. Породица, односи и потребе у породици и њихово усклађивање. Формирање здраве породице. Фазе породичног живота. Култура као начин живота и културно наслеђе. КУЛТУРА СТАНОВАЊА Породично домаћинство на селу и у граду. Породица и домаћинство. Функционалне целине домаћинства и њихове улоге. Технички апарати у домаћинству. Безбедност у домаћинству. Уређење домаћинства и околине у градској и сеоској средини. Економично коришћење и потрошња воде у градском и сеоском домаћинству. Уштеда енергије у домаћинству. Хемијска и микробиолошка исправност воде. Отпадне воде у домаћинству. Основни хигијенски захтеви домаћинства. Прикупљање, сортирање и одлагање отпада у домаћинству. КУЛТУРА ОДЕВАЊА Улога одеће и обуће у животу човека. Природни и вештачки материјали, њихова својства и употреба у домаћинству. Одржавање одеће, кућног текстила, и декоративног плана у домаћинству.

	– правилно се храни, води рачуна о сопственом здрављу и здрављу породице; планира дневне оброке за своје домаћинство у складу са општим принципима правилне исхране уз уважавање потреба свих чланова домаћинства; – примењује основне технике и правила обраде и припреме намирница уз примену правилног руковања прибором, посуђем, справама и апаратима за припрему хране; – истражује и прави план набавке средстава за одржавање личне хигијене и чистоће домаћинства; – процењује значај и утицај информација и извора информација и повезује их са сопственим искуством ради решавања различитих проблемских ситуација; – комуницира на конструктиван начин; – процењује значај и утицај научних достигнућа на свакодневни живот; – осмишљава и предузима истраживање у решавању проблема, одговорно се односи према свом животу, животу других и животnoj средини; – критички процењује сопствени рад и рад сарадника у групи; – сарађује у тиму, поштујући разлике у мишљењу и афирмише толеранцију и равноправност у дијалогу.	Одржавање и чишћење природних и вештачких материјала. Организација складиштења кућног текстила, обуће и одеће. Рециклажа кућног текстила и одеће. КУЛТУРА ПОНАШАЊА Планирање и расподела буџета. План набавке и избор артикала. План и припреме за путовање. Правила понашања у превозним средствима, у граду и на путовању. Савремена средства комуникације и претраживање различитих информација. СРЕДСТВА ЗА ОДРЖАВАЊЕ ЛИЧНЕ ХИГИЈЕНЕ И ХИГИЈЕНЕ ДОМАЋИНСТВА Значај воде за одржавање хигијене. Средства за личну хигијену. Козметичка средства. Кућна апотека. Материјали за опремање домаћинства Одржавање домаћинства Отпадни материјали у домаћинству. ИСХРАНА У ДОМАЋИНСТВУ Хранљиви састојци и животне намирнице. Класификација животних намирница према пореклу (биљне и животињске), улози у организму (енергетска, градивна, заштитна и регулаторна) и саставу. Енергетска вредност намирница. Потребе за састојцима хране зависно од узраста, занимања, пола, спољашње средине, здравственог и физиолошког стања организма. Рационална исхрана човека. Принципи рационалне исхране. Законски прописи, правилници о намирницама и квалитету хране. Последице неправилне исхране. Припремање хране, начини обраде намирница. Хигијенски услови приликом припремања хране. Одлагање, чување и конзервисање намирница. Апарати и машине за припремање, чување и обраду хране и намирница Загађујуће супстанце хране и мере заштите Адитиви Органска и ГМО храна Култура исхране и понашање за трпезом: послуживање и узимање хране, стоно посуђе и прибор. Национална кухиња и кухиње у свету.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Домаћинство* намењен је ученицима седмог или осмог разреда основне школе. Циљ ове слободне наставне активности је да се интегришу и функционализују знања стечена у оквиру различитих предмета у контексту свакодневног живота, да се унапреде вештине и формирају навике у вези са важним активностима у свакодневном животу у области становања, одевања, исхране и употребе различитих материјала.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Током остваривања програма потребно је уважити високу образовну и мотивациону вредност активних и интерактивних (кооперативних) метода наставе/учења те кроз све програмске целине доследно осигурати да најмање једна трећина наставе буде организована употребом ових метода.

СНА-*Домаћинство* реализује се у седмом или осмом разреду са једним часом недељно. Препоручује се реализација наставе у групи од 10, а највише 15 ученика, у специјализованој учионици, опремљеној потребним наставним средствима, или у учионици која поседује рачунаре. Ради стицања увида у предзнања ученика, препоручује се да наставници који реализују наставу ове слободне наставне активности размотре садржаје програма наставе и учења следећих предмета: Свет око нас, Природа и друштво, Српски језик, Ликовна култура, Техника и технологија, Биологија, Физика, Хемија, Историја, Географија. Настава ове слободне наставне

активности треба да пружи услове за интегрисање и функционализацију знања из различитих наставних предмета и свакодневног животног искуства, умења и формирање навика потребних за унапређивање квалитета живота, заштите, како сопственог здравља, тако и здравља других људи и очувања животне околине. У циљу развијања сарадничких способности и формирања вештина потребних у свакодневном животу, препоручује се да се настава реализује применом метода кооперативног учења у групама.

Наставник има потпуну слободу да прилагоди наставу специфичностима друштвене заједнице и природног окружења у коме се школа налази. Такође, ученици могу у складу са својим интересовањима, разматрати нека питања, истраживати, правити презентације, пројекте, паное, симулирати тв/ радио емисије, организовати дебате итд.

Програм учења се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени већ се ученици подстичу да користе што различитије информације и да имају према њима критички однос. Циљ је оснажити ученике да се ослањају на сопствене снаге, да развију осећај компетентности у раду са подацима. Иако се очекује да ће се ученици у великој мери ослањати на интернет као брз и лако доступан извор информација, треба их охрабрити да користе и друге изворе као што су књиге, старе фотографије и разговор са људима, староседеоцима, позивати у госте на часове родитеље који би могли учествовати у реализацији часа са више улога: презентовања њихове улоге у домаћинству, презентовања њиховог занимања. Такође, часовима могу присуствовати сведоци „минулих времена“, кустоси музеја, лекари, свештена лица који би разговарали и дебатовали са учени-

цима. Предлаже се, када год је то могуће, употреба ИКТ (алата за извођење образовно-васпитног процеса).

Број часова по темама и редослед тема нису унапред дефинисани. За сваку тему и наставне јединице потребно је формулисати исходе који су рефлексија исхода за крај разреда и индикатора међупредметних компетенција, а садрже специфичности везане за конкретну тему.

У програму слободне наставне активности *Домаћинство* постоји шест наставних тема: *Савремено домаћинство и породица, Култура становања, Култура одевања, Култура понашања, Средства за одржавање личне хигијене и хигијене домаћинства и Исхрана у домаћинству.*

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

САВРЕМЕНО ДОМАЋИНСТВО И ПОРОДИЦА

У оквиру наставне теме *Савремено домаћинство и породица* ученици интегришу, функционализују знања, али и стичу знања о појмовима: породица, породица у ужем и ширем смислу, о фазама породичног живота, односима у породици и потребама савремене породице. У оквиру стицања знања о породици ученици уче о њеној улози у формирању културних потреба, навика и интересовања и развоју културног идентитета и припадности одређеној групи. Овакав приступ доприноси успостављању односа између појединца, породице и друштва, као и у успостављању релације „ми” и „други” што знања добијена у оквиру овог програма доводи у везу са знањима која се добијају у оквиру других предмета (српски језик и књижевност, географија, свакодневни живот у прошлости, грађанско васпитање, веронаука итд.). На исти начин се објашњава појам културно наслеђе, тако да ученици разумеју да се култура као начин живота (култура становања, одевања, исхране, понашања, рада) у прошлости испољава кроз наслеђе (материјално и нематеријално), а савремена култура – кроз савремени начин живота. У оквиру ове теме ученици би требало да направе план активности своје породице на дневном, недељном или месечном нивоу, и да истраже културно наслеђе своје породице.

КУЛТУРА СТАНОВАЊА

У наставној теми *Култура становања* ученици треба да науче да постоје различите врсте стамбеног простора, о могућностима за економично и целисходно коришћење тог простора, као и о могућностима прилагођавања стамбеног простора функционалним и естетским потребама чланова породице. Треба указати на важност и улогу стамбеног простора у нормалном функционисању и различитим фазама развоја једне породице. Стан/домаћинство треба разматрати као сложени скуп његових функционалних целина. Ученик треба да зна који су функционални, хигијенски и естетски захтеви које стамбени простор треба да испуни.

У овој теми треба размотрити начине уређења и одржавања стана/домаћинства према потребама чланова породице/домаћинства и према односу стан околина/окужење. У оквиру практичних вежби различите групе ученика треба да израде предлоге уређења стана/домаћинства у коме живе, поштујући потребе, склоности и активности особа које у њему живе (спортисти, музичари, писци, лица са специјалним потребама, деца, старе особе) и да међусобним извештавањем кроз дискусију одобре или унапреде предлоге. Утицај породице и појединца на уређење околине треба размотрити из угла градска/сеоска средина, асфалтирана/неасфалтирана улица и сл. Такође, треба размотрити уређење стана/домаћинства са различитих аспеката: функционално/ модерно/ практично/. Кроз дискусију са ученицима треба размотрити безбедност у домаћинству, на одржавање и безбедну употребу кућних апарата, ученике упутити да истражују и презентују уштеду топлотне енергије у домаћинству (правилна употреба кућних апарата, топлотна изолација стана, грејање стамбених простора). Организовати посету водоводу, хемијској и микробиолошкој лабораторији у истом, организовати дебату са ученицима на тему употреба воде у градском и сеоском домаћинству, зашто је неопходно економична упо-

треба воде, да ли користити флаширану или „чесменску воду“ и проблему отпадних вода.

Кроз искуства деце треба указати на значај савремених апарата у домаћинству. У оквиру ове теме ученици се обучавају за њихову безбедну примену и разумевање конвенционалних ознака на апаратима у домаћинству. Такође, уче и о важности правилног избора и примене прибора и средстава за одржавање стамбеног простора и околине као и о селективном прикупљању отпада у домаћинству (класификација, рециклирање, разградивост отпада). У овом делу, ученици би могли и да покрену сакупљачку акцију секундарних сировина, да је прошире на целу школу и/ или локалну заједницу. За то би требало да направе тим, поделе улоге у тиму, осмисле све фазе акције, начин оглашавања, прикупљања и улагања новца који добију после продатих секундарних сировина. Такође, ученици могу да направе изложбу од кућног отпада: пластичних флаша, лименки, старе хартије, стаклене амбалаже. Изложба би могла бити и продајна, а зарађен новац ученици би могли да употребе за хуманитарну акцију или за опремање кабинета/учионице (кутка) за домаћинство.

У оквиру ове теме препоручује се употреба апликација, софтвера, нпр. Sweet home или неке друге, уз помоћ које ученици могу да планирају, пројектују и уређују виртуални простор за живот. Ученици у паровима могу да направе пано, или кратки филм којим приказују класификацију, рециклирање и разградивост отпада у домаћинству. Овај део наставе ученици би могли да употпуне практичним радом, компостирањем биоразградивог отпада из домаћинства. У оквиру ове теме реализовати и вежбу пречишћавање воде. Било би упутно ученике упутити у прављење филтера за воду од природних материјала, у слојевима (за преживљавање у природи и измењеним условима живота).

КУЛТУРА ОДЕВАЊА

У оквиру наставне теме *Култура одевања* ученици треба да науче: које улоге имају одећа и обућа у животу савременог човека (физиолошка, психолошка, естетска, функционална), да одећа и обућа могу бити направљене од природних и вештачких материјала, разлике у својствима природних и вештачких материјала, да врше избор тканине према својствима тканине и намени одеће, да на основу својстава тканине бирају начине за чишћење и чување одеће и обуће, значење ознака на декларацији одевних предмета. Овде би ученици могли да истражују изглед и крој неког одевног предмета (нпр. Тачке униформе, одела за матурско вече) кроз векове и да направе модну ревију. Увод у ову област могла би бити посета локалном музеју или гостовање кустоса локалног музеја.

Важно је да ученици науче о избору материјала из угла улоге/намене одеће и обуће.

Кроз практични рад треба овладати вештинама одржавања одеће направљене од различитих материјала (прање, уклањање флека, пеглање, одлагање, пришивање дугмета), правилно читати и тумачити декларације на етикетама обуће и одеће, осмислити пано и представити одржавање одеће направљене од различитих материјала.

У овом делу наставе ученици могу да направе презентацију на тему Рециклирани памук и његова употреба. Такође, могу организовати прикупљачку акцију старе, памучне гардеробе, пронаћи која текстилна трговина откупљује стару гардеробу или организује акцију старо за ново. Нову гардеробу, зарађену тим путем, донирати прихватишту за младе или сигурним кућама.

КУЛТУРА ПОНАШАЊА

Четврта тема *Култура понашања* треба да омогући ученицима да стекну/унапреде вештине у важним и свакодневним активностима у области културе понашања: куповини, комуникацији и путовањима. У области куповине мисли се на правилан избор потребних (не сувишних) артикала, планирање и правилну расподелу кућног буџета. Информисање о квалитету артикала путем информационих и комуникационих технологија, поред тога што омогућава правилан/најбољи избор, омогућава и уштеду новца

и времена. Такође, примена информационих и комуникационих технологија омогућава и успешно планирање и реализацију путовања. Одабир дестинације, резервација и куповина карата се, на пример, данас много лакше обављају уз помоћ информационих технологија.

Савремена средства комуникације данас омогућавају бољу информисаност и лакшу комуникацију са пријатељима, члановима друштвених група којима припадају као и са члановима уже и шире породице. Ученици треба да кроз практичне примере и реализацију науче о употреби (техничкој примени) ових средстава, али и о састављању сажетка разговора, писма, поруке, тако да не изоставе суштину (зашто некога зову или шта је предмет поруке или писма, е-маил-а).

У оквиру ове теме ученици треба да овладају вештином писања и упућивања једноставних писаних форми биографије, захтева, молби и жалби. Ово подразумева податке: коме је намењено, истицање предмета, неопходних/релевантних информација и потребне податке о подносиоцу (име и презиме, адреса, контакт телефон и други биографски подаци). Како би наведено увежбали, ученици могу да покрену неку иницијативу у школи и да дозволу и мишљење траже електронским путем од директора, Наставничког већа и сл.

У оквиру ове теме ученици у групама треба да направе план буџета и набавки, направе избор артикала на основу података о квалитету и цени артикала, планирају путовање, направе буџет и план обиласка културно-историјских знаменитости. Одраде вежбу званичне кореспонденције као: писање биографије, упућивање захтева, молби, жалби и сл.

СРЕДСТВА ЗА ОДРЖАВАЊЕ ЛИЧНЕ ХИГИЈЕНЕ И ХИГИЈЕНЕ ДОМАЋИНСТВА

Ова тема ће омогућити ученицима да разврставају хемикалије на козметику, личну хигијену, кућну хемију, правилно употребљавају исте и укажу на важност познавања и правилног читања ознака на истим. Ученици треба да истраже и да направе план набавке кућне апотеке и апотеке за путовање. Како и чиме могу да заштите дрво, метал и зидове од атмосферског утицаја, такође треба да истраже како да уклоне мрље са стакла, намештаја, металних предмета, одеће и обуће у домаћинству. Ученици могу да истражују у групама и резултате презентују на панелу, Power Point презентацијом, кратком анимацијом или усмено.

ИСХРАНА У ДОМАЋИНСТВУ

Наставна тема *Исхрана у домаћинству* ће омогућити ученицима да истражују и упознају се са „органском производњом хране”. Да истраже планирају буџет и за исхрану свог домаћинства ако користе „органску храну” и храну која није органска, са посебним освртом на ГМО. Ученици треба да се упознају са термином „правилна исхрана” и да испланирају потрошачку корпу за једно домаћинство. Ученици треба да истраже и презентују потребе за градивним, енергетским и заштитно регулаторним састојцима хране, у зависности од узраста, врсте занимања, пола, климатских услова, здравог и физиолошког стања организма. Шта су последице неправилне исхране? Ученици би требало да упознају прописе и правилнике који се односе на храну. Такође, овде се учи о мерама заштите хране од загађивања, правилном одлагању, чувању и конзервирању намирница (физичке, хемијске и биолошке методе), како се припрема храна, који су начини обраде намирница како да намирнице током припремања не изгубе хранљиве вредности, који су хигијенски услови приликом припремања хране, како се правилно рукује и како се одржавају машине за обраду намирница и апарата за чување хране. Култура понашања за трпезом и култура исхране се демонстрирају. Такође, ученици презентују националну и светске кухиње (ово се може реализовати и кроз школску мани-

фестацију Међународни дан језика, где ће у једном сегменту бити приказане гастрономије земаља чији се језици и култура презентују).

У оквиру ове теме планиране су вежбе које се могу изводити у групама: састављање јеловника (расподела укупних енергетских потреба по појединим оброцима у току дана (кроз симулацију ситуације одласка код нутриционисте по савет: детета спортисте, потхрањене особе, особе са вишком килограма, труднице, детета у пубертету).

Ученици могу да истражују навике у исхрани код нас и у свету, као и последице тих навика. Увежбавају припрему хране у сировом стању, као што су: салате и сокови од воћа и поврћа, припремају млечне напитке, воћни јогурт, као и дезерт.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. На почетку сваког часа, наставник пружа ученицима могућност да сами себе процене у теми часа која ће се обрађивати (базирано на дотадашњим стеченим знањима у другим наставним предметима или свакодневном животном искуству). То се може реализовати тако што ће ученици проценити своје знање на стикеру, а наставник залепити те стикере на помоћној табли и сл. За ову намену наставници могу позвати ученике да подигну онолико прстију своје шаке којом оценом процењују своја предзнања (један прст одговара оцени недовољан (1), пет прстију одговара оцени одличан (5). Такође, наставник позива ученике на крају сваког часа да процене себе, у смислу, колико су напредовали у стицању знања, вештина, формирању ставова, током часа. То би, уједно, могла бити и ученичка евалуација наставничког рада на часу. Наставник сваку врсту оцењивања јасно и прецизно образлаже ученику, поштујући његов интегритет. У *Домаћинству* као слободној наставној активности најважније је да наставник прати напредак ученика у вештинама комуникације (вршњачкој и са одраслима), критичког мишљења, мотивисаности, предузимљивости, организацијским вештинама, културним навикама, односу према сопственом здрављу, здрављу његове околине, као и о бризи за очување животне средине, креативности и решавању проблема. Наравно, наставник уз помоћ одељењског старешине и ПП-службе је способан да примени прилагођавање метода, али и садржаја за ученике са посебним потребама у наставном процесу. Наравно, то се односи и на израду посебног наставног материјала, као и правила оцењивања.

Линкови ка референтним сајтовима:
https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_bezbednosti_hrane.html
<https://www.vet.minpolj.gov.rs/projects/sr/den/>
<https://www.efsa.europa.eu/en>
http://www.dnrl.minpolj.gov.rs/lat/o_nama/hrana.html
<https://www.muzejisrbije.rs/>
https://www.nb.rs/pages/article_link.php?id=109
<http://192.168.8.1/html/guide.html?randid=1004436850?updateare>
<direct=www.sepa.gov.rs>
<http://www.sepa.gov.rs/>
https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_upravljanju_otpadom.html
<https://kompanije.co.rs/kategorija/otkup-i-prodaja-sekundarnih-sirovina>
<https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-nacinu-skladistenja-pakovanja-obelezavanja-opasnog-otpada.html>
<https://www.ekologija.gov.rs/dokumenta/upravljanje-otpadom/pravilnicihttps://www.ekologija.gov.rs/dokumenta/upravljanje-otpadom/pravilnici>
<https://www.who.int/>
<http://etnokutak.com/blog/koji-su-stari-zanati/>

ФИЛОЗОФИЈА СА ДЕЦОМ

Циљ учења слободне наставне активности *Филозофија са децом* је да ученик овлада знањима, развије вештине и формира ставове који ће подстаћи и убрзати његов интелектуални развој и унапредити вештине размишљања, закључивања, самосталног, критичког и креативног мишљења.

Разред **Седми**
Годишњи фонд **36**

ОПШТЕ МЕЋУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	Кључни појмови садржаја програма
Компетенција за целоживотно учење	– критички промишља и анализира питања и проблеме свог окружења	Појам добра/зла
Сарадња	– са пажњом слуша саговорника и комуницира са другима на конструктиван начин	Појам уметности
Решавање проблема	– јасно изрази сопствене мисли и осећања	Појам правде
Одговорно учешће у демократском друштву	– практикује интелектуалну отвореност и радозналост	Појам слободе
Рад са подацима и информацијама	– уважава релевантне аргументе	Појам среће
Дигитална компетенција	– практикује толеранцију и разлике у мишљењу	Појам толеранције
Комуникација	– исказе објективност и непристрасност у процени властитих и туђих становишта, поступака и постигнућа	Појам вршњачког насиља
Одговоран однос према околини	– сарађује са члановима групе којој припада и одупре се притиску групе на асертиван начин	Појам истине/лажи
Естетичка компетенција	– препозна проблеме у свом непосредном окружењу и дискутује о могућностима њиховог решавања	Појам живота
	– развије осетљивост за социјални и културни контекст	Појам времена и простора
	– учествује у расправи која доприноси атмосфери отворености и узајамног уважавања	Појам пријатељства
	– преузме одговорност за сопствене поступке, однос према природном и друштвеном окружењу,	Појам храбрости
	– усвоји интелектуалне врлине истинољубивости	Појам бога
		Појам човека
		Појам мудрости и знања
		Појам света
		Појам природе
		Појам једнакости и различитости
		Појам љубави

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *филозофија са децом* је инспирисан историјом филозофије, али његов циљ није да подучава филозофији. СНА *филозофија са децом* у центар ставља филозофско истраживање које подстиче децу да критички и самостално мисле, формирају, храбро и рационално аргументују своје ставове. СНА *филозофија са децом* доприноси остваривању општих исхода другог циклуса образовања и васпитања, као и развоју кључних и међупредметних компетенција.

Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, циљеви и исходи образовања и васпитања одређени чланом 8 и 9 ЗОСОВА, опште међупредметне компетенције одређене чланом 12 ЗОСОВА, Стратегија развоја образовања 20-30, као и ово упутство које изражава специфичности програма *филозофије с децом*. Програм СНА *филозофија са децом* има подршку Међународног савета за филозофско истраживање са децом (ICPIC), Европске фондације за филозофирање са децом (SORNIA), УНЕСКА, Америчког филозофског друштва, бројних националних организација и програма Европе, Америке, Аустралије, Јужне Америке, српског Центра за филозофско истраживање у образовању – филозофија за децу, Српског филозофског друштва.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Како програм фаворизује активност ученика, планирање наставе подразумева најпре припрему простора у којем је традиционална учионица претворена у простор истраживачке радионице погодан за филозофију са децом. Важно је да у учионици има довољно места да се столице сместе у круг или полукруг, тако да могу једни друге да виде. У тој позицији ученици могу чешће и лакше да комуницирају и ступају у контакте једни са другима. Ученицима не треба дозволити да седе изван круга и да се на тај начин искључе из дискусије.

Улога наставника у радионицама филозофских истраживања подразумева вештину фасилитатора. Наставник нема за циљ трансфер знања и вредности, већ увођење ученика у тему, помагање деци да оно што већ постоји у њиховом духу искажу на артикулисан начин, да у сарадњи са другом децом, конструишу нова

знања. Наставник води и прати ученике током процеса истраживања, представља кључне појмове садржаја, подстиче ученике да анализирају, пореде понуђене одговоре, траже алтернативе, откривају везе међу појмовима. Наставник прати интересовања ученика, подстиче радозналост, негује критички дух својих ученика, подстиче ученике на размишљање о вредностима, на култивисање врлина, аргументовање, истрајност и аутономно мишљење. Наставник подучава ученике помоћу упитаности, на рефлексиван и самокоригујући начин, као такав он је модел својим ученицима.

Наставник не користи уџбеник, већ стимулус, материјал који раније припреми да би мотивисао ученике, изазвао конфликт у мишљењу и патос за учење и истраживање. Стимулус провоцира тему и мотивише ученике за дискусију. Стимулус зависи од теме и узраста ученика. У филозофској радионици је то најчешће прича, али то може бити и слика, филм, етички конфликт, нечији поступак, песма, музика, провокативно питање, новински текст...

Филозофска питања која наставник припреми да би подстакла дискусију зависе од *вештина* које се тим питањима желе изградити код ученика. Питањима којима се тражи разјашњење (можеш ли то да објасниш, можеш ли да ми даш пример за, шта тиме хоћеш да кажеш...) изграђују се вештине дефинисања, објашњавања, давања примера, преиспитивања. Питањима којима се траже разлози, узроци и аргументи (зашто тако мислиш, на чему то засниваш, како то знамо...) изграђују се вештине формирања аргумената и претпоставки, образлагање, тражење разлога и узрока. Питањима којима се испитују алтернативни ставови (можеш ли то да кажеш на други начин, постоји ли другачији став, а шта ако неко предложи да...) изграђујемо вештине прављења дистинкције, спекулисања, испитивање алтернативних ставова. Питањима којима се испитују последице (шта следи из тога што си рекла, да ли се тај став слаже са оним што је претходно речено, како би ти проверио да ли је то тачно...) изграђују се вештине имплицирања, доследности испитивања последица, проверавање. Питањима којима се испитују сама питања (какво је то питање, где смо стигли са тим питањем, да ли смо сад ближи одговору на наше питање...) развијамо вештине испитивања, анализирања, повезивања, сумирања.

Теме о којим се у радионицама расправља су отворени проблеми и питања која упућују на даље размишљање и истраживање, дискусију и сукоб различитих идеја, питања на које није могуће дати један, тачан, коначан одговор, питања на које ученици дају

различите, често супротставljene одговоре. Филозофска питања нису емпиријска, не могу се решити рачунањем, гледањем у књигу и провером у искуству. Наставник може дозволити ученицима да и сами постављају питања.

Отворени филозофски проблеми (теме – питања) за дискусију би на пример били: шта значи бити срећан, како знамо да је нешто добро, шта је толеранција, зашто је важно говорити истину и да ли је некада добро лагати, шта је циљ нашег живота, шта је време, шта је то што нешто чини лепим, шта је пријатељство, храброст, вредности породице, правда, слобода итд.

Број питања и број часова по темама унапред није дефинисан. Једна тема може бити разматрана на два часа, идеално би било на сваком часу обрадити по једну тему тј. један проблем. За сваку тему и часове на којима се она обрађује, потребно је формулисати исходе који су рефлексивни исходи за крај разреда и индикатора међупредметних компетенција, а садрже специфичности везане за конкретну тему/садржај.

У остваривању програма СНА филозофија са децом садржи и теме се могу надовезати на програме предмета историје, српског језика и књижевности, психологије, наставом из уметности, рачунарства и информатике, са животом у школи и ваншколским искуством.

Литература коју наставник може користити у припреми филозофских истраживачких радионица:

– Радмила Бранковић-Сатон, Радмила Гошовић, Весна Гошовић, *Филозофија са децом, Приручник за наставнике*, Креативни центар, Београд, 2007,

– Михаил Епштејн, *Чему све уопште*, Службени гласник, Београд, 2020,

– Јустејн Гордер, *Софијин свет*, Геопостика, Београд, 1998,

– Ђуро Бруно, Грејурић Ивана, *Нови вал у филозофији*, Загреб, Јасенски и Турк, 2012,

– Ćurko, Bruno, Kragić, Ivana: *Filozofija za decu-primer Male filozofije*, Osijek: Život i škola, 2008,

– Lipman Matthew, *Philosophy for Children*, Thinking: the Journal of Philosophy for Children, 3, Montclair State, NY, USA 1996,

– Lipman Matthew, *The Educational Role of Philosophy*, Critical & Creative Thinking 1/1, Dubuque, Iowa, March 1993,

– Lipman Matthew, *Thinking Children and Education*, Kendall/Hunt Publishing Company, Dubuque, Iowa, 1993,

– Fisher, R., *Teaching Children to Learn*, Stanley Thornes, Cheltenham, UK 1995,

– Brenifier O., *La pratique de la philosophie à l'école primaire*, Paris, Alcofrabas nasier 2007,

– Gregory, M., *Philosophy for Children and its Critics: a Mendham Dialogue*, 2011,

– E Marsal, T. Dobashi, B. Weber (Eds.): *Children Philosophize Worldwide: Theoretical and Practical Concepts* (pp. 23–46). Frankfurt: Peter Lang.

– Vansieleghem, N. & Kennedy, D, *What is Philosophy for Children, What is Philosophy with Children – After Matthew Lipman*. Journal of Philosophy of Education, 45(2), 171–182, 2011,

– Pešić, J., *Sličnosti i razlike u konceptualizovanju kritičkog mišljenja. Psihološka istraživanja*, 14 (1), 5–23, 2011,

– Cleghorn, Paul (2002): „Why Philosophy with Children?“, *Education Review*, Vol. 15, No. 2, str. 47–51.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Активности у филозофским истраживачким радионицама имају форму структурираног и дисциплинованог, одређених правилама вођеног дијалога у којем ученици и наставник најпре заједно читају причу (гледају, слушају филм...). Потом наставник, фасилитатор даје могућност (време) да ученици испитају своје мисли о причи (филму, слици...) и да размисле о ономе што их чуди или збуњује, о ономе што их је заинтриговало. Наставник пружа прилику да ученици размене сопствена мишљења са другом или са групом. Затим ученици, уз асистенцију тј. фино подешену подршку наставника, предлажу и демократски бирају питања за дискусију, исписују сва важна питања на табли.

На почетку дискусије наставник тражи од ученика да погледају да ли постоји неки појам који треба дефинисати, да ли постоје различите интерпретације појмова које треба разјаснити. Отварањем дискусије водитељ, наставник треба да се уздржи од личног изјашњавања и давања одговора на питања. Кроз дискусију ученици развијају критички смисаони дијалог. Учесници у дијалогу чине заједницу истраживача која покушава да пронађе најсмисаолије решење за проблем, да трага за истином, а не да покаже како је неко у праву а неко није. У овако замишљеном, сократском дијалогу влада дух заједнице истраживача који развија способност грађења својих идеја на идејама осталих учесника.

Иако наставник има план вођења дискусије, своју агенду, он мора знати када може да се повуче, да деци преда контролу и води истраживање са стране. На крају дискусије треба размислити о ономе о чему је дискутовано и о начину на који је дискутовано. Тема о којој се дискутује има једнаку важност за постизање циља као и начин на који се дискутује. У дискусију треба укључити и ученике који се сами не јављају. Завршна реч треба да буде кратка и не треба је коментарисати.

Радионице филозофских истраживања програма *филозофија са децом* могу бити унапређене играма. У овом контексту игре имају функцију средства за подучавање и подстицање развоја ученика. Игре које се користе у програму филозофија са децом омогућају ученицима да вежбају вештине као што су планирање, постављање питања, расуђивање, посматрање нечега са различитих тачака гледишта, размисљање о новим идејама.

У филозофским истраживањима фасилитатор ће бирати оне игре које ће се најбоље уклопити у постизање задатог циља: вежбање креативног мишљења, концентрације, пажљивог слушања и памћења, вежбање говорења, размисљање о значењу веза међу речима, размисљање о узрочно-последичним везама, вежбање самодисциплине и говорења пред публиком, подстицања сарадње чланова групе, подизање енергије у групи, креативно хипотетичко мишљење ...

Упркос разликама међу играма, све оне код ученика играча подстичу независност, самопоуздање, сарадњу и уважавање. Оне, такође, подржавају вредности и позитивно понашање које је неопходно за односе у заједници.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како дају креативна решења, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, примењују, процењују последице итд.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиди последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, како решавају задатке који садрже аспекте истраживачког рада.

За неке садржаје прикладни су и други начини провере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова.

Евалуатори овог програма не морају бити само наставници који изводе наставу. Допринос процесу евалуације могу дати сама деца (само-евалуација), родитељи заинтересовани за резултате рада са њиховом децом, али и колеге и стручни сарадници који могу даље користити резултате евалуације за планирање својих активности.

У *филозофији са децом* постоје многи елементи који утичу на различите циљеве образовања, тако да је потребно да одлучимо

шта желимо да евалуирамо и колико ће евалуација бити селективна. Евалуациони упитници, најчешће направљени у виду евалуационих листова могу процењивати резултате когнитивног плана и односе у истраживачкој групи, затим метакогнитивне процесе, тј. критичко промишљање о сопственим мисаоним процесима и вештинама мишљења, као и промишљање о процесима и вештинама мишљења других чланова групе, потом мишљење о томе у којој се мери група понашала као заједница истраживача и шта ученици мисле о сопственом доприносу у остварењу циља часа, мишљење о сопственим и туђим идејама и предлозима за дискусију.

Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

4.8. ПРОГРАМ НАСТАВЕ И УЧЕЊА ЗА ОСМИ РАЗРЕД

Са начинима и поступцима за њихово остваривање

ОБАВЕЗНИ ПРЕДМЕТИ

Назив предмета	СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ
Циљ	Циљеви учења предмета <i>Српски језик и књижевност</i> јесу да се ученик оспособи да правилно користи српски језик у различитим комуникативним ситуацијама, у говору и писању; да кроз читање и тумачење књижевних дела развија читалачке компетенције које, уз књижевно знање, обухватају емоционално и фантазијско уживљавање, живо памћење, истраживачко посматрање; подстичу имажинацију и уметнички сензибилитет, естетско доживљавање и критичко мишљење, морално просуђивање и асоцијативно повезивање; да се одговарајућим врстама читања оспособљава да усмерено приступа делу и приликом тумачења открива различите слојеве и значења; да стиче основна знања о месту, улози и значају језика и књижевности у култури, као и о медијској писмености; да стиче и развија најшира хуманистичка знања и да научи како функционално да повезује садржаје предметних области.
Разред	Осми
Годишњи фонд часова	136 часова

ИСХОДИ	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:		Л Е К Т И Р А
– чита са разумевањем књижевноуметничке текстове и остале типове текстова, примењујући различите стратегије читања; – тумачи значења, језичке, естетске и структурне особине уметничких текстова, користећи књижевне термине и појмове; – критички промишља о стварности на основу прочитаних дела; – истакне универзалне вредности књижевног дела и повеже их са сопственим искуством и околностима у којима живи; – повеже писце и дела из обавезног дела програма од 5. до 8. разреда; – издвоји основне одлике књижевног рода и врсте у конкретном тексту, као и језичко-стилске карактеристике текста у склопу интерпретације; – уочи слојевитост књижевног дела и међужанровско прожимање; – повеже књижевна дела са историјским или другим одговарајућим контекстом; – одреди временски оквир у којем је писац стварао; – разликује аутора књижевноуметничког текста од наратора, драмског лица или лирског субјекта; – препозна националне вредности и негује културноисторијску баштину, поштујући особености сопственог народа и других народа; – учествује у избору књижевних дела и начина њихове обраде и представљања; – објасни настанак и развој српског књижевног језика; – разуме значај књижевног језика за културу и историју српског народа; – сврста српски језик у одговарајућу језичку групу у Европи; – именује дијалекте српског језика; – разуме постојеће језичке прилике у Србији; – издвоји делове творенице и препозна основне моделе њиховог грађења; – користи садржаје из граматике обрађене у претходним разредима и повеже их са новим градивом; – доследно примени правописну норму; – примени основна правила о распореду акцената; – уочи разлику између научног, административног и разговорног функционалног стила; – пише и говори поштујући карактеристике различитих функционалних стилова; – уочи разлику између речи и лексема; – препозна метафору и метонимију као лексичке механизме и разуме значење вишезначних речи карактеристичних за свакодневну комуникацију; – разуме значење застарелих речи и неологизама; – користи речник, енциклопедију и лексикон; – уочи манипулацију у пропагандним текстовима; – напише приказ, расправу и краћи есеј; – разликује делове текста и књиге – укључујући индекс, појмовник, библиографију – и уме да их користи; – повезује информације и идеје изнесене у тексту, уочава јасно исказане односе и изводи закључак заснован на тексту.	КЊИЖЕВНОСТ	ЛИРИКА 1. Ђура Јакшић: „Отаџбина” 2. Јован Јовановић Змај: „Светли гробови” 3. Јован Јовановић Змај: „Ђулићи” (избор) 4. Десанка Максимовић: „Пролетња песма” / „Опомена” 5. Момчило Настасијевић: „Труба” 6. Иван В. Лалић: „Ветар” 7. Марина Цветајева: „Месечев сјај” ЕПСКО-ЛИРСКЕ ВРСТЕ 1. Бранко Радичевић: <i>Ђачки расанак</i> (одломак „Ој Карловци, место моје драго...”) 2. Народна епско-лирска песма: <i>Женидба Милића Барјактара</i> ЕПИКА 1. Вук Стефановић Караџић: <i>О народним певачима</i> 2. Вук Стефановић Караџић: <i>Житије Ајдука Вељка Петровића</i> (одломак) 3. Доситеј Обрадовић: <i>Живот и прикљученија</i> (одломак) 4. Прота Матеја Ненадовић: <i>Мемоари</i> (одломак) 5. Петар Петровић Његош: <i>Горски вијенац</i> (одломак „Бадње вече”) 6. Симо Матавуљ: „Пилипенда” 7. Лаза Лазаревић: „Све ће то народ позлатити” 8. Милош Црњански: <i>Сеобе</i> (одломак) / <i>Роман о Лондону</i> („Пролеће је стигло у Лондон”) 9. Бранимир Ћосић: <i>Покошено поље</i> (одломак из прве књиге „Читава једна младост”) 10. Дино Буцати: „Колумбар” 11. Херман Хесе: „Магија књиге” / Нил Гејмен: „Зашто наша будућност зависи од библиотека, читања и сањањења” / Милорад Павић: <i>Роман као држава</i> (избор одломака из огледа: „Кратка историја читања”, „Последњих сто читалаца”, „Нова генерација електронске књиге”, „Скакутаво читање или повратак фусноте”, „Романи без речи”) ДРАМА 1. Данило Киш: <i>Ноћ и магла</i> 2. Петар Кочић: <i>Јазавцац пред судом</i> (одломак) 3. Жан Батист Поклен Молијер: <i>Грађанин племић</i> (одломак) НАУЧНОПОПУЛАРНИ И ИНФОРМАТИВНИ ТЕКСТОВИ 1. Веселин Чајкановић: „О ускршњим обичајима” 2. Милутин Миланковић: <i>Кроз васиону и векове</i> (одломак) 3. Хилда Дајч: <i>Писма</i> – одломак, (обавезна напомена о власнику права: ©Јеврејски историјски музеј) 4. Споменка Крајчевић: <i>Кругом двојке</i> (избор одломака: „Унутрашња пруга”: „Станица пристаниште” – „Почетак и крај”, „Одлазак”; „Станица Калемегдан” – „Гозбе”, „Теорија”; „Станица Браће Барух” – „Извесност”, „Тајна”; „Станица Вуков споменик” – „Простор”, „Булеварска бајка”) 5. Герман Титов: „25 сати у свемиру” Са наведеног списка, обавезан је избор два дела за обраду.

			ДОМАЋА ЛЕКТИРА 1. Народне епске песме новијих времена (тематски круг о ослобођењу Србије: „Почетак буне против дахија”; „Бој на Мишару”, „Бој на Чокешини”...) 2. Љубавне народне лирске песме („Српска дјевојка”, „Љубавни растанак”...); обичајне народне лирске песме (избор) 3. Избор из савремене српске поезије (нпр. Васко Попа: „Очију твојих да није”, Бранко Миљковић: „Критика метафоре”, Војислав Карановић: „О читању поезије”, Момчило Мошо Одаловић: „Ршуме, јеси ли знао Црњанског”, Ана Ристовић: „Гледајући у дрвеће”...) 4. Иво Андрић: <i>Деца</i> („Деца”, „Књига” и „Панорама”) 5. Бранислав Нушић: <i>Сумњиво лице</i> 6. Клод Кампањ: <i>Збогом мојих петнаест година</i> 7. Давид Албахари, <i>Мамац</i> ДОПУНСКИ ИЗБОР ЛЕКТИРЕ (бирати 3–6 дела) 1. Милош Црњански: „Ја, ти и сви савремени парови” 2. Оскар Давичо: „Србија” / „Детињство” (избор) 3. Бранко Ћопић: <i>Мала моја из Босанске Крупе</i> 4. Станислав Винавер: <i>Ратни другови</i> („Аритон”) 5. Народна приповетка: <i>Усуд</i> 6. Вук Стефановић Караџић: <i>Српски рјечник</i> (избор, нпр. „Отмица”...); 7. Растко Петровић: <i>Африка</i> (одломак) 8. Радослав Братић: <i>Мајсторова рука</i> (одломак) 9. Милорад Павић: <i>Хазарски речник</i>, одреднице о Ћирилу и Методију (одломци) 10. Душан Ковачевић: <i>Ко то тамо пева</i> 11. Гроздана Олујић: <i>Гласам за љубав</i> 12. Џон Селинџер: <i>Ловац у житу</i> 13. Ричард Бах: <i>Галеб Џонатан Ливингстон</i> 14. Кајо Ритер: <i>Дечко који није био из Ливерпула</i> 15. Џон Бојн: <i>Дечак у пругастој пиџами</i> 16. Сју Таузенд: <i>Дневник Адријана Мола</i>. КЊИЖЕВНИ ТЕРМИНИ И ПОЈМОВИ Стилска средства: анафора и епифора, апострофа. Лирске врсте: народне љубавне песме, обичајне песме (сватовске, тужбалице и здравнице); љубавна песма (ауторска). Епско-лирске врсте: поема, балада. Драмски спев. Мемоари. Биографија.
	ЈЕЗИК	Граматика	Језик Словена у прапостојбини; сеобе Словена и стварање словенских језика. Мисија Ћирила и Методија. Почетак писмености код Срба. Старословенски језик и писма (глагољица и ћирилица). Развој српског књижевног језика: српскословенски, рускословенски, славеносрпски језик. Вук Караџић – реформа језика, писма и правописа. Књижевни језик код Срба од Вука до данас (основни подаци). Основне језичке групе у Европи и место српског језика у породици словенских језика. Дијалекти српског језика: екавски (призренско-тимочки, косовско-ресавски, шумадијско-војвођански) и ијекавски (зетско-рашки и источнохерцеговачки). Народни језик (језик као скуп дијалеката) и књижевни (нормирани) језик. Службена употреба језика и писма према Уставу. Језици националних мањина (основни подаци). Језик – основне особине говорног и писаног језика. Грађење речи: – основни модели: извођење, слагање, префиксација; – просте речи и творенице (изведенице, сложенице, префиксалне творенице); – састав твореница: корен, творбена основа, префикс, суфикс. Систематизација претходно обрађених садржаја из фонетике, морфологије и синтаксе. Фонетика: подела гласова и гласовне промене. Морфологија: врсте и подврсте речи и њихове категорије. Синтакса: реченични чланови (састав и функција); независне и зависне реченице; слагање реченичних чланова.
		Правопис	Писање имена из страних језика са акцентом на њихову промену. Спојено и одвојено писање речи (сложенице, полусложенице, синтагме). Генитивни знак. Црта и цртица; други интерпункцијски и правописни знаци.
		Ортоепија	Краткоулазни и краткосилазни акценат; правила о распореду акцената и неакцентованих дужина (основни појмови).

		Књижевни и остали типови текстова у функцији унапређивања језичке културе. Текстови писани различитим функционалним стилима: публицистички стил (репортажа, интервју); административни стил (молба, жалба, уплатница, обрасци, радна биографија; бирократски језик); научни стил (примери из текстова у уџбеницима других наставних предмета; употреба термина). Лексикологија: – једнозначност и вишезначност речи; – лексичка метафора и лексичка метонимија као механизми остваривања вишезначности; – синонимија, антонимија и хомонимија; – застареле речи; нове речи – неологизми; – речник, лексикон, енциклопедија. Пропагандни текстови (рекламе и слично). Расправа и есеј на задату тему. Приказ (књиге, филма, позоришне представе и сл.). Говорне вежбе: интерпретативно-уметничке (изражајно читање, рецитовање); анализа снимљеног разговора; интервју; расправа (дискусија); презентовање чињеница и коментара. Правописне вежбе: диктат, уочавање и објашњавање правописних грешака у тексту; писање имена из страних језика; писање позајмљеница (информатички термини, мејл и сл.); писање сложеница, полусложеница и синтагми; писање црте и цртице; запета у независнословеним реченицама. Језичке вежбе: уочавање и исправљање грешака у неправилно маркираном тексту; попуњавање текста са празнинама; тражење грешака у тексту и исправљање. Лексичко-семантичке вежбе: допуњавање реченица хомонимима (хомоними и акценти); проналажење одговарајућег синонима; антонимски ланац; одређивање значења метафоре и метонимије у тексту; тумачење застарелих речи и неологизма; дефинисање лексема. Писмене вежбе и домаћи задаци и њихова анализа на часу. Четири школска писмена задатка – по два у сваком полуугодишту.

Кључни појмови садржаја: књижевност, језик, језичка култура.

Поједини наставни садржаји за које наставник процени да се током године не могу реализовати на редовним часовима, могу се планирати за обраду на часовима пројектне наставе, амбијенталне, као и на часовима додатног рада и рада у секцијама.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења Српског језика и књижевности чине три предметне области: Књижевност, Језик и Језичка култура. Препоручена дистрибуција часова по предметним областима је следећа: Књижевност – 52 часа, Језик – 50 часова и Језичка култура – 34 часа. Укупан фонд часова, на годишњем нивоу, износи 136 часова. Све три области програма наставе и учења се прожимају и ниједна се не може изучавати изоловано и без садејства са другим областима. Предвиђени часови у оквиру области Језичка култура у одређеном обиму изједначени су са часовима утврђивања садржаја из подобласти Књижевност, што доприноси преливању и функционалном повезивању наставног градива.

Програм наставе и учења Српског језика и књижевности заснован је на исходима, односно на процесу учења и ученичким постигнућима. Исходи представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности које ученик гради, проширује и продубљује кроз све три предметне области овог предмета. На крају осмог разреда исходи досегнути у разредима од петог до осмог здружују се у стандарде, дефинисане у различитим областима предмета, на три нивоа ученичких постигнућа.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм наставе и учења оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника јесте да начине реализације подучавања и учења прилагоди потребама сваког одељења имајући у виду: састав

одељења и карактеристике ученика; уџбенике и друге наставне материјале које ће користити; техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже; ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и садржаја, наставник најпре креира свој годишњи, тј. глобални план рада, из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Исходи дефинисани по областима олакшавају наставнику даљу операционализацију на нивоу конкретних наставних јединица. Током планирања треба, такође, имати у виду да се неки исходи остварују брже и лакше, али је за већину исхода (посебно за предметну област Књижевност) потребно више времена, више различитих активности и рад на различитим текстовима. У фази планирања наставе и учења веома је важно имати у виду да је уџбеник наставно средство и да он не одређује садржаје предмета. Зато је потребно садржајима датим у уџбенику приступити селективно и у односу на предвиђене исходе које треба достићи. Поред тога што ученике треба да оспособи за коришћење уџбеника, као једног од извора знања, наставник ваља да их упуту у начине и облике употребе других извора сазнавања.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

КЊИЖЕВНОСТ

Окосницу програма књижевности чине текстови из лектире. Лектира је разврстана по књижевним родовима – лирика, епика, драма, лирско-епска дела и обогашена избором нефикционалних, научнопопуларних и информативних текстова. Обавезни део лектире састоји се, углавном, од дела која припадају канонском корпусу.

су дела националне и светске књижевности и обогачен је актуелним делима. Избор дела је у највећој мери заснован на принципу прилагођености узрасту.

Уз текстове које је потребно обрадити на часу дат је и списак домаће лектире. Циљ домаће лектире је формирање, развијање или неговање читалачких навика код ученика. Обимнија дела ученици могу читати у слободно време, чиме се подстиче развијање континуиране навике читања.

Уз обавезни списак дела за обраду додат је допунски избор текстова. Изборни део допушта наставнику већу креативност у достизању исхода.

Препоручени исходи нису диференцирани према нивоима ученичких постигнућа. Они представљају обавезне делове описа стандарда и могу се уситњавати или ширити, у зависности од ученичких индивидуалних могућности и других наставних потреба.

Избор дела треба да буде усклађен са могућностима, потребама и интересовањима конкретног ђачког колектива. Разлике у укупној уметничкој и информативној вредности појединих текстова утичу на одговарајућа методичка решења (прилагођавање читања врсти текста, опсег тумачења текста у зависности од сложености његове структуре, повезивање и груписање са одговарајућим садржајима из других предметних подручја – граматике, правописа и језичке културе и сл.).

Текстови из допунског дела програма треба да послуже наставнику и при обради наставних јединица из граматике, као и за обраду и утврђивање садржаја из језичке културе. Дела која неће обрађивати наставник треба да препоручи ученицима за читање у слободно време.

Исти текст може се повезивати са другима на различите начине, према различитим мотивима или тону приповедања, у склопу пројектне наставе, која се базира на исходима, а не на садржајима учења.

Предложени обавезни, књижевни, научнопопуларни и информативни текстови и садржај обавезне домаће лектире, као и примери из допунског избора, приликом осмишљавања годишњег плана рада, а потом и при обликовању оријентационих, месечних планова рада, могу се тематски повезивати. Поред тога, неопходно је успоставити и уравниотежену дистрибуцију наставних јединица везаних за све области предмета, функционално повезати садржаје из језика и књижевности (где год је то могуће) и оставити довољно часова за утврђивање и систематизацију градива.

Са списка допунског избора наставник бира она дела која ће, уз обавезни део лектире, чинити тематско-мотивске целине. Наставник може груписати и повезивати по сродности дела из обавезног и допунског програма на много начина.

Могући примери функционалног повезивања наставних јединица могу бити следећи (никако и једини).

– Први српски устанак: народне епске песме новијих времена, Вук Караџић: *Ајдук Вељко Петровић*, Прота Матија Ненадовић: *Мемоари*.

– Доживљај рата: трагичка слика ратних разарања – лични, национални, историјски поглед и промишљање, Лаза Лазаревић: „Све ће то народ позлатити“, Милош Црњански: *Сеобе*, Бранимир Ћосић: *Покошено поље*, Хилда Дајч: *Писма*, Клод Кампањ: *Збогом мојих петнаест година*, Давид Албахари: *Мамац*.

– О Првом светском рату: Бранимир Ћосић: *Покошено поље* (одломак), Станислав Винавер: *Ратни другови* („Аритон“); о Другом светском рату: Данило Киш: *Ноћ и магла*, Хилда Дајч: *Писма*, Клод Кампањ: *Збогом мојих петнаест година*; Давид Албахари: *Мамац*, Душан Ковачевић: *Ко то тамо пева*, Џон Бојн: *Дечак у пругастој пицци*

– Родољубива тематика: Бранко Радичевић: *Бачки растанак* (одломак „Ој Карловци, место моје драго...“), Тура Јакшић: „Отаџбина“, Ј. Јовановић Змај: „Светли гробови“, Петар Кочић: *Јазавац пред судом*, Момчило Настасијевић: „Труба“, Станислав Винавер: *Ратни другови* („Аритон“), Оскар Давичо: *Србија*, Момчило Мошо Одаловић: „Ршуме, јеси ли знао Црњанског“.

– Социјална тематика: Симо Матавуљ: „Пилипенда“, Лаза Лазаревић: „Све ће то народ позлатити“, Петар Кочић: *Јазавац*

пред судом, Оскар Давичо: *Србија*, Милош Црњански: *Роман о Лондону*, Момчило Мошо Одаловић: „Ршуме, јеси ли знао Црњанског“, Гроздана Олујић: *Гласам за љубав* (различити социјални слојеви у социјализму).

– Мотив изгнанства, напуштања завичаја: Милош Црњански: *Сеобе*, *Роман о Лондону*, Момчило Мошо Одаловић: „Ршуме, јеси ли знао Црњанског“, Давид Албахари: *Мамац*.

– Упознавање са знаменитим личностима српске историје кроз биографска, аутобиографска дела или биографски слој у тексту: Вук Стефановић Караџић: *О народним певачима*, Вук Стефановић Караџић: *Житије Ајдука Вељка Петровића* (одломак), Доситеј Обрадовић: *Живот и прикљученија* (одломак), Милорад Павић: *Хазарски речник*, одреднице о Ћирилу и Методију (одломци).

– Приближавање специфичности српских обичаја и традиције: обичајне народне лирске песме; Веселин Чајкановић: „О ускршњим обичајима“, Вук Стефановић Караџић: *Српски рјечник* (избор), П. П. Његош: *Горски вијенац* (одломак „Бадње вече“).

– Проблеми одрастања, специфичности прелазног доба из детињства у адолесценцију: Иво Андрић: *Деца*, Клод Кампањ: *Збогом мојих 15 година*, Гроздана Олујић: *Гласам за љубав*, Џон Селинцер: *Ловац у жити*, Сју Таузенд: *Дневник Адријана Мола*, Оскар Давичо: *Детињство* (избор); Кајо Ритер: *Дечко који није био из Ливерпула*.

– Породични односи – топлина, сета и трагично проживљавање: Лаза Лазаревић: „Све ће то народ позлатити“, Иво Андрић: „Панорама“, Ана Ристовић: „Гледајући у дрвеће“, Иван В. Лалић: „Ветар“, Давид Албахари: *Мамац*, Данило Киш: *Ноћ и магла*, Милош Црњански: *Роман о Лондону*, Џон Селинцер: *Ловац у жити*, Гроздана Олујић: *Гласам за љубав*, Кајо Ритер: *Дечко који није био из Ливерпула*.

– Љубавна тематика: љубавне народне лирске песме; Ј. Јовановић Змај: *Ђулићи*, Десанка Максимовић: „Пролетња песма“ или „Опомена“, Марина Цветајева: „Месечев сјај“, Васко Попа: „Очију твојих да није“, Милош Црњански: „Ја, ти и сви савремени парови“, Бранко Ћопић: „Мала моја из Босанске Крупе“.

– Мисаона тематика, трагање за смислом постојања; о пролазности или вечности: Јован Јовановић Змај: „Светли гробови“, Петар Петровић Његош: *Горски вијенац* (одломак „Бадње вече“), Иван В. Лалић: „Ветар“, Ричард Бах: *Галеб Џонатан Ливингстон*.

– Промишљање идеје и поступка уметничког и књижевног стваралаштва; улога и важност књижевности: Херман Хесе: „Магија књиге“ / Нил Гејмен: „Зашто наша будућност зависи од библиотеке, читања и сањарења“ / Милорад Павић (есеј из књиге *Роман као држава*), Војислав Карановић: „О читању поезије“, Бранко Миљковић: „Критика метафоре“, Радослав Братић: *Мајсторова рука* (одломак).

– Преспитивање судбинског одређења људског живота и повезивање са архетипским слојем нашег постојања: народна епско-лирска песма: *Женидба Милића Барјактара*, народна приповетка: „Усуд“, Иван В. Лалић: „Ветар“, Дино Буцати: „Колумбар“.

– Елементи комике и хумора кроз које проверавају сатирични тонови и тужна или трагична слика живота: Петар Кочић: *Јазавац пред судом*, Молијер: *Грађанин племић* (одломак), Бранислав Нушић: *Сумњиво лице*, Душан Ковачевић: *Ко то тамо пева*, Бранко Радичевић: *Бачки растанак* (одломак „Ој Карловци, место моје драго...“).

– Различити облици путописног наратива кроз које је могуће упознати ученике са културолошким, историјским, научно-биографским специфичностима које произилазе из ове прозе: Милутин Миланковић: *Кроз васиону и векове* (одломак), Споменка Крајчевић: *Кругом двојке* (одломци), Герман Титов: „25 сати у свемиру“, Растко Петровић: *Африка* (одломци).

Текстови: Доситеј Обрадовић: *Живот и прикљученија* (одломак), Милорад Павић: *Хазарски речник*, одреднице о Ћирилу и Методију (одломци) могу се користити и у настави језика, у лекцијама које су везане за историју српског језика.

Током обраде књижевних дела, као и у оквиру говорних и писмених вежби, настојаће се да ученици буду у стању да начине различите врсте карактеризације ликова: откривају што више

особина, oseћања и душеvnih стања književnih likova (prema osobinama: fizičkim, govornim, psihološkim, društvenim i etičkim), da izražavaju svoje stavove o njihovim postupcima i da pokušaju da ih sagledaju iz različitih perspektiva.

Обрада književnog dela poželjno je da bude protkana rešavanjem *problemских питања* koja su podstaknuta tekстом i umetničkim doživljavanjem. Mnogi tekstovi, a pogotovu odlomci iz dela, u nastavnom postupku захтевају umесnu *lokalizaciju*, често и вишеструку. Ситуирање текста у временске, просторне и друштвено-историјске оквире, као и обавештења о битним садржајима који претходе одломку – све су то услови без којих се у бројним случајевима текст не може интензивно доживети и правилно схватити.

При обради текста примењиваће се у већој мери јединство аналитичких и синтетичких поступака и гледишта. У складу са исходима, ученике треба навикавати да своје утиске, ставове и судове о književном делу подробније доказују чињеницама из самога текста и тако их оспособљавати за самосталан исказ, истраживачку делатност и заузимање критичких ставова, с посебном пажњом на заузимање различитих позиција у односу на текст и уважавање индивидуалног разумевања смисла književnog текста. Ученике у овом узрасту треба подстицати да актуелизују свет književnog дела, односно да га доведу у везу са сопственим искуством, размишљањима и светом у којем живе.

У наставној интерпретацији književноуметничког дела обједињавајући и синтетички чиниоци могу бити: уметнички доживљаји, текстовне целине, битни структурни елементи (тема, мотиви, песничке слике, фабула, односно сиже, književni likovi, смисао и значење текста, мотивациони поступци, композиција), форме приповедања (облици излагања), језичко-стилски поступци и литерарни (književноуметнички) проблеми.

Književnoteoriјске појмове ученици ће упознавати уз обраду одговарајућих текстова и помоћу осврта на претходно читалачко искуство. У програму нису наведени сви појмови и врсте književnih дела предвиђени за усвајање у претходним разредима, али се очекује ће се наставник наслонити на стечено знање ученика, обновити га и продубити на примерима, сходно старијем узрасту. Обнављање и повезивање književnih термина и појмова обрађиваних у претходним разредима са новим делима која се обрађују у овом разреду је обавезно.

У осмом разреду потребно је извршити целовите систематизације градива у оквиру класификовања književnih родова и врста усмене и ауторске književности. Посебну пажњу ваља поклонити лирско-епским врстама, балади и поеми, (које се у овом разреду први пут именују), као и knjižевнонаучним врстама: аутобиографији, биографији, дневнику, мемоарима и путопису.

Систематизација савладаних književnih термина захтева обраду и обнављање једног истог književnog појма на више начина: после препознавања и уочавање његове функције у тексту; сагледавање истог појма/термина у различитим контекстима, што доприноси поузданом усвајању и дуготрајном памћењу научног, а послужиће и као одлична подлога за даљи рад у средњој школи.

Посебна пажња приликом систематизовања наставног градива из старијих разреда основне школе поклања се интеграционим чиниоцима наставне интерпретације, а то су: тематско-мотивски слој дела, идејни слој текста, структура (композиција) дела, карактеризација ликова, облици казивања (форме приповедања) и језичко-стилски слој дела. Кад је реч о лирици, систематизују се и знања о версификацији. Језичкостилским изражајним средствима прилази се с доживљајног становишта; полази се од изазваних уметничких утисака и естетичке сугестије, па се потом истражује језичко-стиљска условљеност и њене посебности.

Уз помоћ Дневника читања, вођеног у старијим разредима основне школе, ученици се подсећају književnih дела, која су прочитали од петог до осмог разреда, и њихових аутора. Из основне школе пожељно је да понесу стечена знања о знаменитим писцима и њиховим делима (предвиђеним програмима наставе и учења), као и основне информације из живота писаца и податке везане за различите типове локализовања knjižевноуметничких текстова.

Поред корелације међу текстовима, неопходно је да наставник успостави вертикалну корелацију. Наставник се претходно обавезно упознаје са садржајима Српског језика и knjižевности из претходних разреда ради успостављања принципа поступности и систематичности.

Наставник, такође, треба да познаје садржаје других предмета који се обрађују у петом, шестом, седмом и осмом разреду основне школе, који корелирају с предметом Српски језик и knjižевност. Тако, хоризонталну корелацију наставник успоставља, пре свега, са наставом историје, ликовне културе, музичке културе, верске наставе и грађанског васпитања.

Исходи везани за наставну област Književност засновани су на читању. Кроз читање и тумачење književnih дела ученик развија читалачке компетенције које подразумевају не само истраживачко посматрање и стицање знања о knjižевности, већ подстичу и развијају емоционално и фантазијско уживљавање, имажинацију, естетско доживљавање, богате асоцијативне моћи, уметнички сензибилитет, критичко мишљење и изграђују морално просуђивање. Разни облици читања су основни предуслов да ученици у настави стичу сазнања и да се успешно уводе у свет književnog дела. Осим доживљајног читања ученике све више треба усмеравати на истраживачко читање (читање према истраживачким задацима, читање из различитих perspektiva и сл.) и оспособљавају да исказу свој доживљај уметничког дела, увиде елементе од којих је дело сачињено и разумеју њихову улогу у изградњи света дела.

Повећан број допунског избора лектире указује на могућност обраде појединих предложених садржаја (književnih дела) на часовима додатне наставе.

Часови додатне наставе пружају могућност наставнику да уз помоћ програма, али и самостално, формира садржаје који ће се на тим часовима обрађивати, у зависности од индивидуалних интересовања својих ученика. Препоручује се заснивање проблемског, корелативног и истраживачког приступа садржајима из knjižевности, организовање пројектне наставе и рад са талентованим ученицима на припреми за такмичење из knjižевности.

Препоручује се да ученици у настави користе електронски додатак уз уџбеник, уколико за то постоји могућност у школи.

Како су Стандарди ученичких постигнућа, дефинисани за крај другог циклуса обавезног образовања, диференцирани по нивоима (основни, средњи и напредни), на крају осмог разреда важно је самерити успех појединаца, али и одељења у целини, спрам нивоа ученичких постигнућа.

ЈЕЗИК

У настави језика ученици се оспособљавају за правилну усмену и писану комуникацију стандардним српским језиком. Отуда захтеви у овом програму нису усмерени само на усвајање језичких правила и граматичке норме, већ и на разумевање њихове функције и правилну примену у усменом и писменом изражавању.

Када се у садржајима програма наводе наставне јединице које су ученици већ обрађивали у претходним разредима, подразумева се да се степен усвојености и способност примене раније обрађеног градива проверава, а понављање и увежбавање на новим примерима претходи обради нових садржаја, чиме се обезбеђује континуитет рада и систематичност у повезивању новог градива са постојећим знањима.

Граматика

Основни програмски захтев у настави граматике јесте да се ученицима језик представи и тумачи као систем. Ниједна језичка појава не би требало да се изучава изоловано, ван контекста у којем се остварује њена функција (у свакој погодной прилици могу се знања из граматике ставити у функцију тумачења текста, као уметничког тако и научнопопуларног). Један од изразито функционалних поступака у настави граматике јесу вежбања заснована на коришћењу примера из непосредне говорне праксе, што наставу граматике приближава животним потребама у којима се примењени језик појављује као свестрано мотивисана људска активност.

На овај начин код ученика се и развија свест о важности културе говора, која је неопходна за свакодневни живот као део опште културе, а не само као део наставног програма.

Настава граматике у осмом разреду започиње градивом из историје језика. Ученике треба упознати са тим ко су били Словени, где је, према научним сазнањима, била њихова постојбина. Такође, потребно је дати неколико основних информација о њиховом заједничком прајезику, из кога су се издвојиле три групе словенских језика. Део који се односи на сеобе Словена, стварање словенских језика, и улогу Ћирила и Методија треба повезати са наставом историје (подсетити ученике на градиво из 6. разреда, пре свега на лекције „Мисија Ћирила и Методија” и „Рана писменост и култура јужних Словена”). Почетак писмености код Срба треба везати за старословенски језик и два писма, глаголицу и ћирилицу (с тим у вези треба поменути спис „О писменима” Црнорисца Храбра). Даљи развој српског књижевног језика треба објаснити етапно, преко српскословенског, рускословенског и славеносрпског, све до појаве народног језика. У оквиру теме *Књижевни језик код Срба од Вука до данас*, ученици треба да стекну основна знања о почецима стандардизације српског књижевног језика и правописа у првој половини XIX века. Треба поменути најпре реформу ћирилице Саве Мркаља, а потом Вукову реформу језика, писма и правописа. Ово градиво треба функционално повезати са наставом књижевности (дела Вука Караџића, Бранка Радичевића и Петра Петровића Његоша и 1847. година). Потом ученике треба упутити на развој српског књижевног језика у другој половини XIX века и у XX веку, само у основним цртама.

Ученике треба упознати са основним језичким групама у Европи и то функционално повезати са наставом страних језика (нпр. указати на то да француски припада романској групи, руски словенској, а енглески и немачки германској групи језика). Важно је дати као примере поједине речи на основу којих ће ученици уочити језичке сличности, односно разлике. Потом словенске језике поделити на три групе и навести који језици припадају којој групи. На тај начин нагласити место српског језика у породици словенских језика.

О дијалектима српског језика ученици треба да стекну основна знања: како су распоређени, како се називају (екавски – призренско-тимочки, косовско-ресавски, шумадијско-војвођански и ијекавски – зетско-рашки и источнохерцеговачки) и по којим се типичним особинама разликују. Нарочито је важно нагласити да су и екавски и ијекавски књижевни изговори српског језика (указати на ијекавски изговор писаца као што су, нпр. Његош, Ћопић, Караџић). Такође је важно нагласити да постоји народни језик (као скуп дијалеката) и књижевни језик, који има своју одређену норму и мора се учити и неговати. Ученицима треба објаснити шта је службена употреба језика и писма према Уставу Србије: српски језик као службени језик и ћирилица као службено писмо, док се латиница јавља као алтернативно писмо. Такође, треба нагласити да у Србији живе и припадници других народа, којима су поред српског језика и писма у службеној употреби и њихови језици и писма (Мађари, Албанци, Словаци, Румуни, Бугари, Македонци, Бошњаци, Роми и др.).

У оквиру теме *Језик – основне особине говорног и писаног језика* потребно је у основним цртама указати на сличности и разлике говорног и писаног језика: говорни језик има неке вредности које тешко могу да се пренесу писаним путем (нпр. акценат, интонација, интензитет, гест, мимика и сл.), док писани језик има неке карактеристике које нема усмени (врста слова: велика и мала слова и сл.). Усмени и писани језик разликују се и по брзини преношења поруке (три пута брже говоримо него што пишемо).

Област грађење речи треба повезати са знањима из морфологије. Треба јасно направити разлику између морфологије и творбе речи, пошто се у морфологији јављају само различити облици једне исте речи (додавање граматичких морфема на граматичку основу), док се у творби речи додавањем творбених морфема добија нова реч. Треба указати на три основна модела грађења речи – извођење, слагање и префиксацију. Примери треба да буду добро одабрани и неспорно да представљају дати тип творбе. Пре-

ма творбеном критеријуму све речи треба поделити на просте и творенице (изведенице, сложенице, префиксалне творенице). У оквиру твореница ученици треба да уоче корен, творбену основу, префикс, суфикс, спојни вокал. На тај начин груписати и породице речи. Творбу речи треба повезати и са знањима из фонетике и указати на гласовне промене које се бележе на споју префикса/суфикса и творбене основе.

Са ученицима треба радити систематизацију градива које је научено у претходним разредима. Неопходно је да се по граматичким нивоима обнове и повежу знања, и то логички и критеријално, тако што ће усвајати правила и начине функционисања граматичког система. На конкретним примерима реченица најбоље је обновити знања из морфологије (врсте речи, граматичке категорије) и синтаксе (реченични чланови, типови реченица и сл.). Када се у садржајима програма наводе наставне јединице које су ученици већ обрађивали у претходним разредима, подразумева се да се степен усвојености и способност примене раније обрађеног градива проверава, а понављање и увежбавање на новим примерима претходи обради нових садржаја, чиме се обезбеђује континуитет рада и систематичност у повезивању новог градива са постојећим знањима.

Правопис

Садржаје из правописа неопходно је повезивати са одговарајућим примерима и на часовима граматике и на часовима књижевности. Треба на једноставан начин указати на адаптацију (прилагођавање) имена из страних језика и њихову промену. Питање спојеног и одвојеног писања обрадити на једноставним, уобичајеним примерима и предочити могућност тројаког писања (сложенице, полусложенице, синтагме).

Употребу генитивног знака треба повезати са дужином, која се у говору чује, а у писању бележи овим знаком. Такође, треба објаснити разлику у бележењу црте и цртице, указујући на правила употребе једног, односно другог знака.

Ортоепија

Ортоепске вежбе не треба реализовати као посебне наставне јединице, већ уз одговарајуће теме из граматике, али и на темама из књижевности.

На овом нивоу ученици треба да уоче разлику између кратко-силазног и краткоузлазног акцента. Такође, потребно је систематизовати знања о распореду акцената и неакцентованих дужина на једноставним примерима.

Уколико за то постоје могућности, наставник би требало да пушта снимке правилног изговора и указује на разлике у изговору. Ученике треба навикавати да препознају, репродукују и усвоје правилно акцентован говор, а у местима где се одступа од акценатске норме, да разликују стандардни акценат од свога акцента, тј. од дијалекатске акцентуације.

ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА (УСМЕНО И ПИСМЕНО ИЗРАЖАВАЊЕ)

Област *Језичка култура* програмски је конституисана као посебно подручје, али је неопходно да се повезује са другим двема областима: са књижевношћу и са језиком. Језичка култура обухвата усмено и писмено изражавање и једнаку пажњу би требало посветити и једном и другом начину изражавања. Крајњи циљ наставе језичке културе односи се на то да ученици буду оспособљени за успостављање квалитетне и сврсисходне комуникације.

У осмом разреду наставља се са разматрањем специфичности функционалних стилова. Са ученицима треба поновити функционалне стилове који су обрађени у седмом разреду: књижевноуметнички и новинарски, а потом их упознати са одликама административног, научног и разговорног стила. Карактеристике административног стила – стандардизација и унификација – требало би да буду предочене, између осталог, кроз подстицање ученика да напишу нпр. молбу, жалбу, радну биографију или да попуне одређене обрасце. Такође, уз административни стил би

trebalo izdvojiti negativne karakteristike birokratskog jezika i pokazati ih na primerima. Objektivno sagledavanje stvarnosti i zasnovanost na pojmovnom mišljenju naučnog stila trebalo bi učenicima predstaviti kroz korelaciju sa drugim nastavnim predmetima, a posebno bi im trebalo ukazati na upotrebu i značenje termina, odnosno na terminološku leksiku. Čiњеница da odreђena jezička konstrukcija ne mora uvek predstavљати ogrešenje o jezičku i stilsku normu, ukoliko se ne nameće kao једини начин изражавања, можда би се ученицима најбоље могла објаснити уз разговорни стил и његове одлике.

Циљ обраде свих пет функционалних стилова не би требало да буде репродукција и утискивање функционалности стилистичких знања у свест ученика, већ стицање активног знања које се може применити у свакодневној комуникацији. Ученици би требало да буду оспособљени да објасне сличности и разлике између функционалних стилова, да препознају и образложе њихове елементе у адекватно одабраним текстовима, развијајући разумевање њихових особености и идући ка закључивању о њиховој природи. Притом, значајно је да ученици активно учествују у откривању и увиђању карактеристика функционалних стилова српског језика.

Један од најважнијих програмских захтева језичке културе јесте богаћење речника ученика. Стога је изузетно значајно на систематичан начин приступити обради тема које се односе на лексички систем српског језика. Није нужно да се сваки лексички однос до детаља објасни ученицима, али је важно уvek имати на уму сложеност и вишедимензионалност одређене лексичке појаве о којој се говори, како би се проблем или део проблема представио ученицима у складу са њиховим узрастом и могућностима.

Теме из лексикологије на овом узрасту требало би да обухвате, најпре, указивање на разлику између *речи* и *лексема*. Један од приступа овој тематици могао би бити да се *реч* анализира као јединица морфологије, творбе, синтаксе и лексикологије.

Разматрајући метафору и метонимију као лексичке механизме, требало би, између осталог, указати на дистинкцију између поетске метафоре/метонимије и лексичке (језичке) метафоре/метонимије и истаћи њихов значај за остваривање вишезначности (полисемije). Обрада овог градива требало би да се заснива на бројним примерима који би помогли ученицима да боље разумеју и да употребљавају метафору и метонимију у спонтаној комуникацији, што би допринело обогаћивању њихове језичке продукције и унапређивању њихове комуникативне компетенције. Примере би требало преузети из књижевноуметничких дела која се обрађују током наставе књижевности, али и из других функционалних стилова (нпр. научног, разговорног, публицистичког стила).

Садржински односи међу лексемама (синонимија, антонимија и хомонимија) требало би да буду изучавани не само на најтипичнијим случајевима, који се заснивају на значењу лексема независно од контекста, већ је неопходно узети у обзир семантичку позицију лексема у стварној језичкој употреби. Лексеми би требало приступити као вишезначној, а не моносемантичкој јединици и требало би скретати пажњу ученицима како на примарно значење лексема, тако и на њена секундарна значења. Требало би указати на поделу на праве и неправе синониме, односно антониме са становишта полисемантичке структуре лексема и подстаћи ученике да дискутују о стилском ефекту употребе синонима, антонима и хомонима.

Наставну јединицу која се односи на застареле речи и неологизме пожељно би било функционално повезати са наставом језика и књижевности. Такође, ученицима би требало предпочити да се речи нашег језика остварују у врло различитим приликама, односно да се лексика везује за одређене сфере употребе и одређене функционалне стилове.

Имајући у виду да је веома значајно не само знати одговор на различита питања, већ и знати где се одговор може пронаћи, важно је указати ученицима, пре свега, на речнике и правопис српског језика, као и на лексиконе и енциклопедије. Требало би подстицати ученике, на пример, да сами пронађу у речнику одговор о значењу одређене речи и њеној употреби и да о томе обавесте своје другове на часу. Када год је могуће, требало би завршити или започети час

језичке културе подацима из одговарајућих језичких приручника, енциклопедија и сл.

У оквиру наставне јединице о пропагандним текстовима (рекламама и слично) потребно је истаћи да се са овом врстом текстова ученици најчешће срећу у свакодневном животу. Посебно је важно нагласити да ови текстови, између осталог, имају манипулативну природу и своје законитости, као и да је њихова сврха попуштање, тј. пристанак примаоца поруке на нешто. Такође би требало оспособити ученике да препознају њихов пропагандни карактер. Пожељно је да ова врста текстова буде повезана са одговарајућим темама из функционалне стилистике.

О расправи и есеју ученицима треба нагласити да су то текстови који се разликују од приповедања и описивања по томе што се заснивају на изношењу мишљења, ставова, чињеница и тврдњи. Требало би им објаснити да је расправа uvek посвећена одређеном питању, да на њеном почетку стоји извесна сумња или дилема између два мишљења, док је на крају њихово разрешење, као и да аутор расправе тежи да снагом доказа и аргумената дође до истине и да потенцијалног саговорника (читаоца) убеди у исправност свог мишљења. Такође, потребно је истаћи да есеј представља текст у коме се излажу лични утисци и погледи на одређено питање из уметности, науке или живота. Ученицима би требало предпочити сврху писања расправе и есеја и уз чешћа вежбања помоћи им да постепено и систематично усвоје правилности ова два облика изражавања, да унапређују критичко мишљење и да изграде и језички прецизно обликују своје ставове о појединим темама. Погодно би било подстицати ученике да пре писања расправе или есеја направе подсетник у коме би ученик требало да одговори на кључна питања. Поред тога, ову наставну јединицу би требало повезати са наставом књижевности, као и са другим предметима, имајући у виду теме за писање расправе или есеја.

Приступ подстицању ученика да напишу приказ (књиге, филма, позоришне представе и сл.) требало би да буде функционалан. Притом, требало би им појаснити да је нужно у приказу изостави препричавање, да је потребно изнети основне елементе дела, као и да је неопходно дати критички суд о делу.

Да би говорна вежба у потпуности остварила своју улогу у настави језичке културе, неопходно је да буде прецизно исплањана, ваљано припремљена и детаљно организована. На овом узрасту функционалне могу бити следеће говорне вежбе: интерпретативно-уметничке (изражајно читање, рецитовање); анализа снимљеног разговора; интервју; расправа (дискусија); презентовање чињеница и коментара.

Правописне вежбе представљају најбољи начин да се правописна правила науче, провере, као и да се уочени недостаци отклоне. Најбоље је примењивати и просте и сложене правописне вежбе које су погодне за савлађивање како само једног правописног правила из једне правописне области, тако и више правописних правила из неколико правописних области. Адекватне могу бити следеће правописне вежбе: диктат, уочавање и објашњавање правописних грешака у тексту; писање имена из страних језика; писање позајмљеница (информатички термини, мејл и сл.); писање сложеница, полусложеница и синтагми; писање црте и цртице; запета у независносложеним реченицама.

Врсте језичких вежби потребно је одабрати према интересовањима ученика или у контексту наставног садржаја. То могу бити: уочавање и исправљање грешака у неправилно маркираном тексту; попуњавање текста са празнинама; проналажење и исправљање грешака у тексту и слично.

Применом лексичко-семантичких вежби код ученика се ствара навика да промишљају и траже адекватан језички израз за оно што желе да искажу (у зависности од комуникативне ситуације) и повећава се фонд таквих израза у њиховом речнику. Погодне могу бити следеће лексичко-семантичке вежбе: допуњавање реченица хомонимима (хомоними и акценти); проналажење одговарајућег синонима; антонимски ланац; одређивање значења метафоре и метонимије у тексту; тумачење застарелих речи и неологизама; дефинисање лексема.

У сваком полугодишту раде се по два писмена задатка (укупно четири годишње). У оквиру припреме за писмене вежбе и

писмене задатке могу се користити неке од следећих вежби: сажимање текста; паралелно препричавање и анализа текста; успостављање нарушеног редоследа (хронолошког, смисаоног) у текстовима; претварање линеарног у нелинеарни текст и обрнуто; маркирање/подвлачење текстова; састављање питања на основу текста; писање рада на основу неколико задатих цитата; писање текстова/реченица применом различитих функционалних стилова; преобликовање текста према постављеним захтевима.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Праћење и вредновање резултата напредовања ученика је у функцији остваривања исхода, а започиње иницијалном проценом достигнутог нивоа знања, у односу на који ће се одмеравати даљи напредак и формирати оцена. Сваки наставни час и свака активност ученика је прилика за формативно оцењивање, односно регистровање напретка ученика и упућивање на даље активности.

Формативно вредновање је саставни део савременог приступа настави и подразумева процену знања, вештина, ставова и понашања, као и развијања одговарајуће компетенције током наставе и учења. Формативно мерење подразумева прикупљање података о ученичким постигнућима, при чему се најчешће примењују следеће технике: реализација практичних задатака, посматрање и бележење ученикових активности током наставе, непосредна комуникација између ученика и наставника, регистар за сваког ученика (мапа напредовања) итд. Резултати формативног вредновања на крају наставног циклуса треба да буду исказани и бројчаном оценом.

Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања, праћења и вредновања. Важно је да наставник, поред постигнућа ученика, континуирано прати и вреднује властити рад. Све што се покаже добрим и ефикасним, наставник ће користити и даље у својој наставној пракси, а оно што буде процењено као недовољно делотворно, требало би унапредити.

Назив предмета	ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК
Циљ	Циљ учења енглеског језика јесте да се ученик усвајањем функционалних знања о језичком систему и култури и развијањем стратегија учења страног језика оспособи за основну писану и усмену комуникацију и стекне позитиван однос према другим језицима и културама, као и према сопственом језику и културном наслеђу.
Разред	Осми
Годишњи фонд часова	68

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	КОМУНИКАТИВНЕ ФУНКЦИЈЕ	ЈЕЗИЧКЕ АКТИВНОСТИ (у комуникативним функцијама)
– разуме општи смисао и главне информације из уобичајених текстова који се односе на представљање и тражење/ давање информација личне природе; – тражи, саопшти, пренесе информације личне природе или податке о себи и другима; – у неколико повезаних исказа представи себе, своју ужу/ширу породицу и пријатеље користећи једноставнија језичка средства; – разуме општи смисао и главне информације из текстова који се односе на опис бића, предмета, места, појава, радњи, стања и збивања; – размени информације које се односе на опис бића, предмета, места, појава, радњи, стања и збивања; – повеже неколико исказа у краћи текст којим се описују и пореде бића, предмети, места, појаве, радње, стања и збивања; – разуме краће низове исказа који се односе на предлоге, савете и позиве на заједничке активности и одговори на њих уз одговарајуће образложење; – упуту предлоге, савете и позиве на заједничке активности користећи ситуационо прикладне комуникационе моделе; – затражи и пружи детаљније информације у вези са предлозима, саветима и позивима на заједничке активности; – разуме краће низове обавештења, молби и захтева који се односе на потребе и интересовања и реагује на њих; – саопшти краће низове обавештења, молби и захтева који се односе на потребе и интересовања; – разуме и на прикладан начин одговори на честитку, захвалност и извињење; – упуту честитку, захвалност и извињење користећи ситуационо прикладне комуникационе моделе; – разуме и следи краће низове упутстава у вези с уобичајеним ситуацијама из свакодневног живота; – тражи и пружи неколико везаних једноставнијих упутстава у вези с уобичајеним ситуацијама из свакодневног живота; – разуме општи смисао и главне информације из текстова који се односе на описивање радњи и ситуација у садашњости; – разуме општи смисао и главне информације из текстова који се односе на описивање способности и умећа у садашњости; – размени неколико информација у низу које се односе на радње у садашњости; – опише радње, способности и умећа користећи неколико везаних исказа; – разуме општи смисао и главне информације из текстова који се односе на описивање искустава, догађаја и способности у прошлости; – размени неколико информација у низу о искуствима, догађајима и способностима у прошлости; – опише искуства, догађаје и способности из прошлости повезујући неколико краћих исказа у смислену целину; – разуме општи смисао и главне информације из текстова који се односе на одлуке, обећања, планове, намере и предвиђања у будућности; – размени неколико исказа у вези са обећањима, одлукама, плановима, намерама и предвиђањима у будућности; – саопшти планове, намере и предвиђања; – разуме општи смисао и главне информације из текстова који се односе на жеље, интересовања, потребе, осете и осећања; – размени неколико повезаних информација у вези са жељама, интересовањима, осетима и осећањима; – истражи и образложи жеље, интересовања, потребе, осете и осећања; – разуме краће низове исказа који описују просторне односе, оријентацију и правац кретања; – затражи и пружи обавештења о просторним односима, оријентацији и правцу кретања; – разуме једноставније текстове који се односе на дозволе, забране, упозорења, правила понашања и обавезе и реагује на њих; – размени неколико информација које се односе на дозволе, забране, упозорења, правила понашања и обавезе; – разуме општи смисао и главне информације из краћих текстова који се односе на поседовање и припадање; – размени неколико краћих, везаних исказа који се односе на поседовање и припадање; – разуме општи смисао и главне информације из краћих текстова који се односе на изражавање допадања и недопадања;	ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ И ТРАЖЕЊЕ/ ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ И ДРУГИМА	Слушање и читање једноставнијих текстова који се односе на представљање (дијалози, наративни текстови, формулари и сл.); реаговање на усмени или писани импулс саговорника (наставника, вршњака и сл.) и иницирање и проширивање комуникације; усмено и писано давање информација о себи и тражење и давање информација о другима (подаци о личности, приватним и школским активностима, друштвеним улогама и сл.).
	ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА, ПОЈАВА, РАДЊИ, СТАЊА И ЗБИВАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова у којима се описују бића, предмети, места, појаве, радње, стања и збивања; усмено и писано описивање/ поређење бића, предмета, појава, места из искуственог света и фикционалног спектра.
	ИЗНОШЕЊЕ ПРЕДЛОГА И САВЕТА, УПУЋИВАЊЕ ПОЗИВА ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ И РЕАГОВАЊЕ НА ЊИХ	Слушање и читање једноставнијих текстова који садрже предлоге и савете; усмено и писано договарање у вези са предлозима и учешћем у заједничким активностима; писање позивнице за прославу/ журку или имејла/ СМС-а којим се договарају заједничке активности; прихватање/ одбијање предлога и савета, усмено или писано, уз поштовање основних норми учтивости, и давање одговарајућег оправдања/ изговора; образлагање спремности за прихватање предлога и савета, уз исказивање емотивних и експресивних реакција (радости, усхићености и сл.).
	ИЗРАЖАВАЊЕ МОЛБИ, ЗАХТЕВА, ОБАВЕШТЕЊА, ИЗВИЊЕЊА, ЧЕСТИТАЊА И ЗАХВАЛНОСТИ	Слушање и читање једноставнијих исказа којима се нешто честита, тражи/ нуди помоћ, услуга, обавештење или се изражава извињење, захвалност; усмено и писано честитање, тражење и давање обавештења, упућивање молбе за помоћ/ услугу и реаговање на њу; изражавање извињења и захвалности.
	РАЗУМЕВАЊЕ, ДАВАЊЕ И ТРАЖЕЊЕ УПУТСТАВА	Слушање и читање текстова који садрже једноставнија упутства с визуелном подршком и без ње; усмено и писано давање и тражење упутстава.
	ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У САДАШЊОСТИ	Слушање и читање описа и размењивање исказа у вези са догађајима/ активностима и способностима; усмено и писано описивање активности, радњи и способности у садашњости.
	ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У ПРОШЛОСТИ	Слушање и читање описа и усмено и писано размењивање исказа у вези с личним искуствима, догађајима, активностима, способностима и особеностима у прошлости; усмено и писано описивање искустава, активности и способности у прошлости, историјских догађаја и личности.
	ОПИСИВАЊЕ БУДУЋИХ РАДЊИ (ПЛАНОВА, НАМЕРА, ПРЕДВИЂАЊА)	Слушање и читање једноставнијих текстова у вези са одлукама, плановима, намерама и предвиђањима; усмено и писано договарање/ извештавање о одлукама, плановима, намерама и предвиђањима.
	ИСКАЗИВАЊЕ ЖЕЉА, ИНТЕРЕСОВАЊА, ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова у вези са жељама, интересовањима, потребама, осетима и осећањима; усмено и писано договарање у вези са задовољавањем жеља и потреба; предлагање решења у вези са осетима и потребама; усмено и писано исказивање својих осећања и реаговање на туђа.
	ИСКАЗИВАЊЕ ПРОСТОРНИХ ОДНОСА И УПУТСТАВА ЗА ОРИЈЕНТАЦИЈУ У ПРОСТОРУ	Слушање и читање једноставнијих текстова у вези са смером кретања и специфичнијим просторним односима; усмено и писано размењивање информација у вези са смером кретања и просторним односима; усмено и писано описивање смера кретања и просторних односа.
	ИЗРИЦАЊЕ ДОЗВОЛА, ЗАБРАНА, УПОЗОРЕЊА, ПРАВИЛА ПОНАШАЊА И ОБАВЕЗА	Слушање и читање једноставнијих исказа у којима се изражавају дозволе, забране, упозорења, правила понашања и обавезе; постављање питања у вези са забранама, дозволама, упозорењима, правилима понашања и обавезама и одговарање на њих; усмено и писано саопштавање забрана, дозвола, упозорења, правила понашања и обавеза.
	ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова у којима се говори о томе шта неко има/ нема или чије је нешто; постављање питања у вези са припадањем и одговарање на њих.
	ИЗРАЖАВАЊЕ ДОПАДАЊА И НЕДОПАДАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова којима се изражава допадање/ недопадање; усмено и писано изражавање допадања/ недопадања.
	ИЗРАЖАВАЊЕ МИШЉЕЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова у којима се тражи и износи мишљење и изражава слагање/ неслагање; усмено и писано тражење и изношење мишљења и изражавање слагања и неслагања.
	ИЗРАЖАВАЊЕ КОЛИЧИНЕ, ДИМЕНЗИЈА И ЦЕНА	Слушање и читање једноставнијих текстова у којима се наводе количине, димензије и цене; размењивање информација у вези с количином, димензијама и ценама, усмено и писано.

– размени неколико краћих, везаних исказа који се односе на изражавање допадања и недопадања и даје кратка образложења; – разуме општи смисао и главне информације из краћих текстова који се односе на изражавање мишљења; – тражи и саопшти мишљење, слагање/ неслагање и даје кратка образложења; – разуме краће низове исказа који се односе на количину, димензије и цене; – размени информације у вези са количином, димензијама и ценама.		

ЈЕЗИЧКИ САДРЖАЈИ

Комуникативна функција	Језички садржаји
ПОЗДРАВЉАЊЕ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ И ТРАЖЕЊЕ/ ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ И ДРУГИМА	<i>How are you/have you been/are you doing? I'm/I've been/I'm doing fine, and you? It's been long time. / Long time no see! Yes, it's been a while.</i> <i>I was born and raised/brought up in Kruševac, a town in Serbia. Where did you grow up? I live in a nuclear/an immediate family. Who do you live with?</i> <i>We live in a suburb/in the suburbs/on the outskirts of the town. We share the house with another family. We've lived there since I was born. What part of town do you live in?</i> <i>I've got a twin/half/step brother. Have you got any siblings? The man over there is Alex's and my stepdad.</i> <i>Is Luka your relative? Yes, he's my second cousin. / He's my close/distant relative. / No, we're not related. He's just a friend of mine. What country was he born in? What/Which school did he go to? Have you got any family in an English speaking country?</i> <i>Is your step brother the same age as you? No, he's twice/half as old as me. He doesn't go to school, he goes to kindergarten. The boy in the photo is our schoolmate/teammate/roommate and our mutual friend. He's my namesake. Our name is pronounced... , but it is spelled.... My mum's the only person who calls me by my first name, and it usually means I'm in trouble! Do your friends call you by your first name or your nickname?</i> <i>Dunja's my soulmate; we are inseperable.</i> <i>Who's your role model? My dad's my main role model, I have always looked up to/admired him. Who has been the most important and most influential person in your life?</i> <i>Mark Twain was a pen name of the American writer whose real name was Samuel Clemens. What other names did Samuel Clemens write under?</i> <i>What was Agatha Christie famous for? She was famous for her detective stories.</i> <i>What films did Daniel Radcliffe play in? He played the title character in the Harry Potter film series.</i> <i>It's been nice meeting you/talking to you.</i> <i>Have a good life!</i> <i>Farewell, my friends!</i> <i>The Present Simple Tense и The Present Continuous Tense за изражавање појава, радњи, стања и збивања у садашњости</i> <i>The Past Simple Tense и The Past Continuous Tense за изражавање појава, радњи, стања и збивања у прошлости</i> <i>The Present Perfect Simple Tense за изражавање радњи које су почеле у прошлости и још увек трају</i> <i>Питања са Who/What/Which/Where/When/Why/How...</i> <i>Питања са препозиционим глаголима</i> <i>Пасивни облик глагола у простим временима (Present Simple, Present Perfect Simple, Past Simple, Future Simple)</i> <i>Саксонски и нормански генитив</i> <i>Twice/three times.../half as (adjective) as</i> <i>Префикси over-, under-, un-, in-, im-, ir-, il-, dis-...</i> (Интер)културни садржаји: устаљена правила учтиве комуникације; имена и надимци; родбина, породични односи и родбинске везе; важније личности из света књижевности, музике, филма и спорта.
ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА, ПОЈАВА, РАДЊИ, СТАЊА И ЗБИВАЊА	<i>My aunt's an average looking young woman. She's in her early/middle/late 20s.</i> <i>My uncle has grown a beard/moustache; now he looks twice as old as her.</i> <i>My parents are middle-aged. My mum's a bit overweight, but my dad's really skinny/underweight.</i> <i>My grandparents are elderly, but still young at heart/in spirit. How adventurous are your family?</i> <i>My sister doesn't look anything like me. Who do you look like in your family?/Who do you resemble most? I resemble my mother, while my brother looks more like my father.</i> <i>I was oversensitive about my looks/to criticism as a child. What were you like as a child?</i> <i>What did the man look like? He looked/seemed/appeared annoyed. He also sounded strange/upset. How interesting!</i> <i>Jason was wearing a hoodie and sports trousers/pants at the party. Sophia was wearing a circular/semicircular/rectangular/ triangular/heart-shaped pendant made of silver/gold.</i> <i>This steak is undercooked/overcooked. It tastes/smells horrible! What does your steak taste/smell like?</i> <i>Novi Sad is a major city in Serbia. What's its high/main street?</i> <i>New York City is nicknamed the Big Apple. Has your city/town got a nickname? By what name was your hometown previously known?</i> <i>The 50 stars on the American flag represent the 50 states, while the 13 stripes represent the thirteen British colonies that declared independence from Great Britain and became the first states in the U.S. The UK flag is called the Union Jack, or Union Flag.</i> <i>The Serbian coat of arms consists of two main national symbols: a white double-headed eagle and a shield with a cross. Statehood Day is a national holiday in Serbia. It's celebrated on 15th February to commemorate the outbreak of the First Serbian Uprising against Ottoman rule in 1804. On the same day in 1835, during the rule of Miloš Obrenović, the first modern Serbian constitution was adopted, known as Sretenje Constitution.</i> <i>Armistice Day is celebrated in memory of the day when the armistice was signed between the Allies of World War I and Germany on the 11th of November, 1918.</i> <i>Saint Sava is considered the patron saint of education and all the schools in Serbia. He's also the patron saint of our school.</i> <i>Professor Moriarty is Sherlock Holmes's mortal enemy.</i> <i>My sister loves video games with immortal characters – so-called immortality games.</i> <i>The series was voted the best teenage series of all times.</i> <i>My score is twice as good/bad as yours.</i> <i>Dragana ran half as fast as Relja.</i> <i>You can't compare these two things - that's mixing apples and oranges!</i> <i>It's water under the bridge!</i> <i>The Present Simple Tense и The Present Continuous Tense за изражавање појава, радњи, стања и збивања у садашњости</i> <i>The Present Perfect Simple Tense за изражавање искустава и радњи у неодређеној прошлости и радњи које су почеле у прошлости и још увек трају</i> <i>The Past Simple Tense и The Past Continuous Tense за изражавање појава, радњи, стања и збивања у прошлости</i> <i>Stative verbs (look, seem, appear, sound, taste, smell...)</i> <i>Пасивни облик глагола у простим временима (Present Simple, Present Perfect Simple, Past Simple, Future Simple)</i> <i>Питања са Who...look like, What...look/taste/smell like, How (adjective)...</i> <i>Префикси over-, under-, un-, in-, im-, ir-, il-, dis-...</i> <i>Twice/three times... as (adjective/adverb) as</i> (Интер)културни садржаји: особености наше земље и земаља говорног подручја циљног језика (знаменитости, географске карактеристике, национална обележја и сл.); метафоричка употреба језика/идиоми.

ИЗНОШЕЊЕ ПРЕДЛОГА И САВЕТА, УПУЋИВАЊЕ ПОЗИВА ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ И РЕАГОВАЊЕ НА ЊИХ	<i>There aren't enough computers for everybody; why don't we take turns to work on them? Fine, let's do that!</i> <i>Let's go out for ice cream - my treat this time! Well, I'm trying to cut down on sweets, how/what about having some fruit salad instead? Why don't we split the bill?</i> <i>Let's start over, shall we? What do you mean? Can/Could you share a link to an example?</i> <i>Shall I ask him to join us? I think he would love that! He'd better not be late this time!</i> <i>Shall we meet at my place? Okay, what time?</i> <i>Is this time next week ok with you? That sounds good to me./That would be great!</i> <i>Would you like/Do you want me to help you with your English assignment? No thank you, I can manage.</i> <i>You should/ought to/had better leave or you'll miss your bus. Thank you but don't worry, I'll hurry up now.</i> <i>You shouldn't/had better not stick your nose in other people's business. It's impolite!</i> <i>Pets shouldn't be abandoned by their owners. It's irresponsible!</i> <i>The doctor advised me to have regular meals and a balanced diet in order to stay healthy. She also recommended taking up a sport instead of dieting.</i> <i>My parents told me not to put off doing things I have to do, because I could regret later.</i> <i>If I were you I would stop being late for school. You might get expelled.</i> <i>What would you do if you were in my place/shoes?</i> <i>Let's not split hairs about it!</i> <i>Should/Ought to/Had better за давање савета</i> Изрази: <i>How/What about...? Why don't we...? Would you like...? Do you want...? Shall we...? Let's...</i> <i>Stative verbs (think, mean, sound...)</i> Модални глаголи за изражавање предлога и вероватноће - <i>can/could/may/might...</i> Пасивни облик модалних глагола Заповедни начин <i>Gerund/Infinitive</i> Индиректни предлози и савети Први и други кондиционал Негативни префикси <i>un-, im-, ir-, il-...</i> (Интер)културни садржаји: прикладно упућивање предлога, савета и позива и реаговање на њих; метафоричка употреба језика/идиоми.
ИЗРАЖАВАЊЕ МОЛБИ, ЗАХТЕВА, ОБАВЕШТЕЊА, ИЗВИЊЕЊА, ЧЕСТИТАЊА И ЗАХВАЛНОСТИ	<i>Can/Could/May I retake the listening text? I've misheard some questions.</i> <i>Can/Could/Will you rewrite the essay? You've misspelled/misspelt some words.</i> <i>Excuse me teacher, can you draw/pull/close the curtains? Ok, you put the light on. Can you now draw/pull/open them? Ok, let's have some sunlight in!</i> <i>Could/Would you come to my place tonight if you had time? Your place, sixish!</i> <i>Please don't tattle on me to my mother/teacher. / Don't be such a tattletale!</i> <i>Promise not to tell anyone! I promise!</i> <i>Stop showing off! Nobody likes a show-off!</i> <i>Stop arguing, will you? Can I tell my side if you let me talk?</i> <i>Stop beating around the bush and tell me what the problem is!</i> <i>She told me to stop making fuss about nothing!</i> <i>My mum asked/warned us to stop giggling.</i> <i>The head teacher promised to look into the matter.</i> <i>I'm sorry I overslept/overreacted. It's ok, make sure you don't do that again!</i> <i>Sorry to disturb/interrupt!</i> <i>Sorry, it wasn't on purpose. I'm truly sorry.</i> <i>Thanks for letting me stay/for waiting for me!</i> <i>Thank you, you've been very kind.</i> <i>Many thanks in advance! I (really) appreciate that/your help.</i> <i>Tell your parents I said thank you. Say hi for me!</i> <i>Pretty please!</i> <i>Happy anniversary!</i> <i>Better luck next time! Fingers crossed!</i> <i>Congrats on your exams!</i> Модални глаголи за изражавање молбе и захтева – <i>can/could/may/will</i> Заповедни начин Први и други кондиционал Индиректне наредбе и молбе <i>Gerund/Infinitive</i> Префикси <i>over-, mis-, over-, re...</i> (Интер)културни садржаји: правила учтиве комуникације, значајни празници и догађаји, честитања.

РАЗУМЕВАЊЕ, ДАВАЊЕ И ТРАЖЕЊЕ УПУТСТАВА	<i>Choose a person in the classroom, but keep the name secret. Note down as much information about the person as you can. What shall we do next? Take turns to ask questions, and try to guess your partner's person!</i> <i>Find out about an eco-project in your country. Produce a leaflet explaining where it is and what happens there.</i> <i>What can I use this application for?</i> <i>Click on the photos if you want to find out more.</i> <i>If you want to make an appointment/need further information call our office at 555-333.</i> <i>I think I've been overcharged for my mobile phone bill. What shall/should I do first? Dial these numbers to speak to customer service...</i> <i>Read the exercise in silence/silently.</i> <i>Time's up! Put down your pens and hand in your tests.</i> <i>Sit tight! Sit up straight! Straighten your back! Behave yourself!</i> <i>Turn sideways! Why/What for? Move over to make room for some more students.</i> <i>Look me in the eye! Speak when spoken to! Don't speak/talk out of turn! Speak your mind!</i> <i>Don't blame me, it's not my fault!</i> <i>Don't wait for me! I might be long!</i> <i>Don't peek! It's none of your business!</i> <i>Don't touch the stove until it gets cool.</i> <i>Hold this for me!</i> <i>He told me to hold on to his arm.</i> <i>Tell me who the book belongs to.</i> <i>The P.E. teacher told/instructed us to pass the ball to each other/one another.</i> <i>Mind your step!</i> <i>Beware of the dog!</i> <i>Caution: wet floor!</i> <i>Danger: strong current!</i> <i>Don't limit your challenges – challenge your limits!</i> <i>Let go of bad memories and be happy!</i> Заповедни начин Модални глаголи <i>shall/should</i> за тражење упутстава Модални глаголи за изражавање вероватноће: <i>might/may/could</i> Пасивни облик глагола у комбинацији са модалним глаголима Први и други кондиционал Индиректне наредбе и молбе Префикси <i>over-, un-, im-, ir-, il-...</i> (Интер)културни садржаји: понашање у кући, школи и на јавним местима; значење знакова и симбола.

ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У САДАШЊОСТИ

*It's getting dark/late/cold/hotter...
She's getting hungry/tired/better/worse...
The weather is getting worse by the minute.
What's bothering/puzzling you? I can't solve this problem.
Who are you doing that for? I'm doing this for my classmate Milica.
Where's Jacob? He's at a sleepover. / He's sleeping/spending the night at a friend's. He often sleeps over at Filip's house.
How often do you sleep over at your friends' place?
Who does the new teacher remind you of? He reminds me of my Australian uncle.
This reminds me, have you applied for the competition yet?
This is the first time I've used a crib sheet.
Can I trust you with something?
Anyone can use the application, can't they?
The class teacher tells us to always report the absent students.
I don't know what they are arguing about/who they are laughing at.
My teacher says that the English drink the most tea in the world.
My mum asks me who the message is from.
My friend wants to know which team you support / whether/if you support Red Star or Partisan.
Danilo asks how long I have kept my diary/blog.
Jelena complains that she keeps forgetting her parents' birthdays!
Do you know who I met yesterday?
What does UNICEF/the abbreviation stand for?
What happens if students misbehave in class in your school? Do they get punished for their misbehaviour?
I would/could help you if I had time now. What would you do if you were rich?
The Harry Potter film series is based on Joanna Rowling's novels. Which book is the play based on?
The story/novel is set in the 19th century.
In my country a lot of children live in a single-parent family or in a family with a step-parent and step brothers and sisters.
Some city people live in a high rise, but most people live in detached or semi-detached houses.
International Mother Language Day is held on 21 February to promote awareness of linguistic and cultural diversity.
How's Labour Day celebrated in your country?
There are approximately 1000 giant pandas remaining in the world.
It is estimated that/According to the statistics, 2 million alligators live in the state of Florida.*

*The Present Continuous Tense за изражавање тренутних и привремених радњи
The Present Simple Tense за изражавање сталних и уобичајених радњи
Stative verbs (taste, smell, remind...)
The Present Perfect Simple Tense за изражавање радњи које су почеле у прошлости и још увек трају и у изразима This is the first/second/third time...
Други кондиционал
Can за изражавање способности у садашњости
Модални глаголи за извођење закључака о садашњости (must/can't/might/may/could)
Пасивни облик глагола у простим временима (Present Simple, Present Perfect Simple)
Индиректне наредбе и молбе
Индиректне изјаве и питања са уводним глаголом у садашњем времену
Gerund/Infinitive
Питања са препозицијом глаголима
Get + adjective*

(Интер)културни садржаји: породични живот; живот у школи и у ширем окружењу – наставне и ваннаставне активности; распусти и путовања; традиција и обичаји; метафоричка употреба језика/идиоми.

ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У ПРОШЛОСТИ	<i>I went to the park with some friends of mine yesterday afternoon. We had a two months' holiday. What did you do on your holiday/spring/term break? We were having the time of our life! Why didn't you tell me about that? I didn't want you to know! My friend turned pale/jumped for joy when she heard the news. Who forgot their phone? When did the centre reopen? What was the first concert you went to? Who were you there with? My friends threw me a going away/goodbye/farewell party before I moved away/left the town/country. They saw me off at the airport. My dad couldn't afford to go to university, but I can now. Anastasija was able to answer all of her questions correctly, but I answered mine incorrectly. I misheard you. I was mistaken. She misunderstood my message. Something's just crossed my mind. I've changed my mind. Have you made up your mind yet? I've lost my train of thoughts. / My mind's gone blank. Have you read/heard today's/yesterday's news? Have you passed to the next round? Has it stopped raining? I've misplaced my pen / miscalculated the numbers. He's gone bananas! We were having a rehearsal while the storm was raging/when there was a power cut. My mum told me to stop to buy some bread on my way home. The old lady asked/begged us to help her. I was voted the class president in the previous class meeting. Who was the book published by? It has been adapted into a film. The people have been stricken by a lightning. The cat's been run over by a car. I haven't been invited to the party. The industrial revolution started in the 18th century. YouTube, the popular video sharing website, was created in 2005.</i> <i>The Past Simple Tense</i> правилних и неправилних глагола, све употребе <i>The Past Continuous Tense</i>, све употребе <i>The Present Perfect Simple Tense</i> за изражавање искустава и радњи у неодређеној прошлости и са <i>ever, never, just, already, yet...</i> <i>Could</i> и <i>was/were able to</i> за изражавање способности у прошлости Пасивни облик глагола у простим временима (<i>Present Perfect Simple, Past Simple</i>) Индиректне наредбе и молбе Питања са <i>Who/What/Which/Where/When/Why...</i> Питања са препозиционим глаголима Герунд/Инфинитив Префикси <i>mis-, over-, re...</i> (Интер)културни садржаји: историјски догађаји, епохална открића; важније личности из прошлости; метафоричка употреба језика/идиоми.
ОПИСИВАЊЕ БУДУЋИХ РАДЊИ (ПЛАНОВА, НАМЕРА, ПРЕДВИЂАЊА)	<i>Who are you going to the prom with? When are you leaving for the airport? When does your plane leave? / What time is your flight? What time does the flight from Moscow arrive? Which platform does the train leave from? When does the rerun of season 1 begin? I guess/suppose it starts in 2 weeks' time. We're going to make up the missed class next week. Let me know when/the time! I'll leave school in 2 years' time. When will you leave school? What are you going to do after you leave school? Emma will turn 15 in 2 months. Noah might/may/could take part in the karate tournament/marathon race next week. I think the party will be over/finished by the time/before we get to Kristina and Helena's place! We'll figure out/decide what to do as soon as/when/after we all get together. See you when you get back! Take your umbrella in case it rains tonight! I'll tell on you to the teacher unless you stop! If it's a tie, will we be able to play another round? If I wish on a shooting star, will my wishes come true? What will happen if we keep littering? What would you do if you saw aliens? Would you run away or speak to them?</i> <i>The Present Continuous Tense</i> за изражавање унапред договорених/испланираних радњи <i>The Present Simple Tense</i> за изражавање будућих радњи које су део утврђених распореда/програма <i>The Future Simple Tense</i> за изражавање одлука донетих у тренутку говора, обећања и предвиђања на основу знања, искуства и веровања Модални глаголи за изражавање вероватноће: <i>may/might/could</i> <i>Going to</i> за изражавање општих планова и намера, као и предвиђања на основу чулних опажања Временске зависне реченице за изражавање будућности и одговарајући везници (<i>when, after, before, as soon as, by the time...</i>) Stative verbs (<i>promise, believe, think, guess, suppose, hope...</i>) Пасивни облик глагола у простим временима (<i>Future Simple</i>) Први и други кондиционал <i>Will be able to</i> за изражавање способности у будућности (Интер)културни садржаји: правила учтивости у складу са степеном формалности и ситуацијом; традиција и обичаји.

ИСКАЗИВАЊЕ ЖЕЉА, ИНТЕРЕСОВАЊА, ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	<i>What's the matter? My finger/hand is swollen. I've been stung by a bee. That must hurt! Let me have a look. Do you need some tissues? Are you fine with this?</i> <i>What's the matter with Helen? She's been bitten by a strayed dog. She needs to go to hospital. Why haven't you called an ambulance? She wants us to help her. / She asks if we could help her.</i> <i>I've got goose bumps/butterflies in my stomach/stage fright. My schoolmates expect me to win/hope that I will win the race/game/competition. You needn't worry! We're on your side!</i> <i>What would you like to spend the money on? Who would you like to celebrate with if you won?</i> <i>Why are you smelling the food? What does it smell like? My hands smell of onions!</i> <i>Iva's tasting the coffee. She says it tastes awful. How do you like yours? Can I taste your pie?</i> <i>Liam felt embarrassed by his friends' insensitive remarks. He says they really hurt him.</i> <i>Sanja was pleased with her test results. She hopes to enrol in an art school if she passes her final exams with flying colours.</i> <i>Who wasn't happy with their marks?</i> <i>What were you good at as a child? I enjoyed being active, but now I'm really into/keen on studying.</i> <i>I've always been interested in clothes and fashion.</i> <i>Our parents have always taught us to treat people the way we want to be treated.</i> <i>I don't want this moment to ever end!</i> <i>I hope you make wonderful memories today!</i> <i>We need to laugh. Laughter is the best medicine!</i> <i>The Present Simple / Past Simple / Present Perfect Simple Tense</i> <i>Stative verbs (be, want, wish, need, expect, hope, have, hurt, feel, smell, taste...)</i> <i>Need/Needn't</i> <i>Why don't/haven't you...</i> Питања са препозиционим глаголима Придевско-предложке фразе – <i>interested in, keen on, pleased with, embarrassed by...</i> Глаголско-предложке фразе – <i>be into...</i> Пасивни облик глагола у простим временима (<i>Present Simple, Present Perfect Simple, Past Simple, Future Simple</i>) Индиректне изјаве и питања са уводним глаголом у садашњем времену Модални глаголи за извођење закључака о садашњости (<i>must, can't, may...</i>) Први и други кондиционал Заповедни начин <i>Gerund/Infinitive</i> (Интер)културни садржаји: мимика и гестикулација;
ИСКАЗИВАЊЕ ПРОСТОРНИХ ОДНОСА И УПУТСТАВА ЗА ОРИЈЕНТАЦИЈУ У ПРОСТОРУ	<i>Let's meet at the entrance to/exit from the museum!</i> <i>Could you tell me where the pedestrian area/zone / the main square / the city/town hall is. Go past the traffic lights and go straight on until you get to the roundabout. At the roundabout turn left. You can't miss it!</i> <i>I live as close/near as you from the school.</i> <i>The Science and Technology Park is twice as far as the Natural History Museum.</i> <i>What would happen if the Sun was twice as far from the Earth?</i> <i>Čačak is a large industrial town halfway between Kraljevo and Užice.</i> <i>The baker's/pastry shop is halfway between my home and school.</i> <i>I don't know where the icon is. It's on the left/right side/at the top/bottom / in the top/bottom left/right corner of the screen.</i> <i>Move over towards the door.</i> <i>I slipped as I stepped onto the platform.</i> <i>We went for a walk along the beach/river bank at dawn.</i> <i>The boys swam across the lake.</i> <i>This is the first time I've flown across the Atlantic.</i> Индиректна питања са уводним глаголом у садашњем времену Предложки изрази за изражавање положаја и просторних односа: <i>halfway between / on the left/right side / at the top/bottom / in the top/bottom left/right corner...</i> Предлози са глаголима кретања: <i>towards, onto, into, across, along...</i> <i>as + adjective + as: as close/near/far... as</i> <i>twice/three times... + adjective + as: twice/three times... as (far) as</i> (Интер)културни садржаји: јавни простор; типичан изглед места; географске карактеристике наше земље и земаља говорног подручја циљног језика.
ИЗРИЦАЊЕ ДОЗВОЛА, ЗАБРАНА, УПОЗОРЕЊА, ПРАВИЛА ПОНАШАЊА И ОБАВЕЗА	<i>You needn't take that subject. It's optional!</i> <i>You mustn't cheat in exams. It's illegal!</i> <i>I've had to study hard this month.</i> <i>We had to make the decision in a split second.</i> <i>We can't both use the bike at once so we'll have to take turns.</i> <i>I'm underage – I'm not allowed in pubs!</i> <i>It's a rude question – you should apologise to the teacher!</i> <i>I don't think you should drink that water!</i> <i>I wouldn't swim here if I were you!</i> <i>My parents always remind me to throw the tissue in the bin after using it.</i> <i>The government/local authorities should/ought to take more care of the unemployed/homeless/poor/elderly / unemployed/homeless/poor/elderly people.</i> <i>In my country the young/young people are not permitted to vote until the age of 18.</i> <i>The Louvre is a must for visitors to Paris.</i> <i>These are dos and don'ts of social etiquette.</i> Модални глаголи и глаголски облици за изражавање дозволе, забране, упозорења, правила понашања и присуства/одсуства обавезе: <i>can/can't, must/mustn't, need/needn't, should/shouldn't, ought (not) to, have to/don't/doesn't have to, had to/didn't have to, (not to) be allowed to</i> Употреба и изостављање одређеног члана у изразима: <i>the unemployed/homeless/poor/elderly/young...</i> и <i>unemployed/homeless/poor/elderly/young... people</i> (Интер)културни садржаји: понашање у кући, школи и на јавним местима; значење знакова и симбола.
ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА	<i>He's a friend of mine. Is that a friend of your cousin's?</i> <i>My father owns a book/food stall. Who's the owner of that restaurant?</i> <i>This house has always belonged to my family. Who does that house belong to?</i> <i>Someday, I would like to possess a sailboat.</i> <i>How much money does he owe you? He owes me 100 dinars.</i> Саксонски, нормански и дупли генитив Присвојне заменице <i>mine, yours...</i> <i>Stative verbs (have, own, belong, possess, owe)</i> (Интер)културни садржаји: однос према имовини

ИЗРАЖАВАЊЕ ДОПАДАЊА И НЕДОПАДАЊА	How do you like this colour? I'd prefer a darker/lighter shade. My dog loves being cuddled/spending time with us. Would you fancy a drink? I didn't fancy swimming in that water. We enjoyed ourselves at the party. Please don't throw these photos away. They're really close to my heart! I like doing jumping jacks. They are great for warming up before my gym exercise! Cycling/Rollerblading is my most liked/preferred leisure activity. What's your family's favourite pastime? I would say our favourite pastime has always been watching informational videos / exploring interesting places closer to home. Yoda from the Star Wars series has been one of my best-loved science fiction characters for as long as I can remember. Who's your favourite film character? One third of the class prefers fantasy books, they say they expand their imagination. Stative verbs (like/dislike/love/hate/fancy/prefer...) Gerund/Infinitive Питања са What, Who, Why, Which, How... (Интер)културни садржаји: уметност, књижевност за младе, стрип, музика, филм, спорт; метафоричка употреба језика/идиоми.
ИЗРАЖАВАЊЕ МИШЉЕЊА	I agree/disagree. So do I. / Well, I don't. I don't agree. Neither do I. / I don't agree either. / Well, I do! I didn't think of that - good idea! I guess/suppose we should never learn anything by heart. What exactly do you mean by 'lousy singing'? It's not a big deal/no biggie. That's embarrassing/correct/ incorrect/possible/impossible/regular/irregular/convenient/inconvenient/honest/dishonest... How icredible/disappointing! Stative verbs (think, guess, suppose, agree, disagree, believe, mean, promise...) Питања са What, Why, How... So/Neither/Either за изражавање слагања и неслагања. Префикси un-, in-, im-, ir-, il-, dis-... (Интер)културни садржаји: поштовање основних норми учтивости у комуникацији са вршњацима и одраслима; метафоричка употреба језика/идиоми.
ИЗРАЖАВАЊЕ КОЛИЧИНЕ, ДИМЕНЗИЈА И ЦЕНА	It's only half-an-hour's drive / a couple of minutes' walk. He gave me a few tips/a piece of/some advice. They told us an interesting piece/a bit of information. She bought a bunch of grapes/flowers / a bar of chocolate/soap / a jar of honey/jam. The man was so weak that he could only take a sip of water. How much sugar do you take in your tea? Half a teaspoon, please. I don't have as many DVDs as you! My sister doesn't eat as much chocolate as I do. There is ten times as much traffic in my town as in yours. The deep end of the pool is 2 metres deep. The shallow end is only half as deep. This jacket is twice as expensive as that one. How much is the return/one-way fare from London to Brighton? What's the bus fare in London? A single bus fare costs £1.50. How much did the roasted chestnuts cost? They cost 90 pence/cents a/per cone. How much did they weigh? They weighed 100 g. None of my classmates won the prize. Neither of my parents speaks/speak a foreign language. Саксонски генитив са временским периодима: half-an-hour's, couple of minutes'... Партитиви: a piece/bit/bunch/bar/jar/sip of... Twice/three times.../half as (adjective) as None/Neither (Интер)културни садржаји: друштвено окружење; валуте циљних култура.

НАЧИН ОСТВАТИВАЊА ПРОГРАМА

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм наставе и учења оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује програм према потребама конкретних одељења имајући у виду састав одељења и карактеристике ученика, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже, уџбенике и друге наставне материјале, као и ресурсе и могућности локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода, комуникативних функција и препоручених језичких активности, наставник креира свој годишњи (глобални) план рада на основу кога ће касније развити оперативне планове. Исходи су дефинисани за крај разреда да усмеравају наставника да их операционализује на нивоу једне или више наставних јединица имајући у виду ниво постигнућа ученика. Исходи се разликују, тако да се неки могу лакше и брже остварити, док је за већину исхода потребно више времена, различитих активности и начина рада. У фази планирања наставе и учења веома је важно имати у виду да је уџбеник наставно средство које не одређује садржаје предмета и зато се садржајима у уџбенику приступа селективно и у складу са предвиђеним исходима. С обзиром на то да уџбеник није једини извор знања, наставник треба да упутује ученике на друге изворе информисања и стицања знања и вештина.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Комуникативна настава **језик** сматра средством комуникације. Стога је и програм усмерен на исходе који указују на то шта је ученик у комуникацији у стању да разуме и продукује. Табеларни приказ наставника постепено води од исхода преко комуникативних функција као области до **препоручених језичких активности и садржаја** у комуникативним функцијама које у настави оспособљавају ученика да комуницира и користи језик у свакодневном животу, у приватном, јавном или образовном домену. Примена овог приступа у настави страних језика заснива се на настојањима да се доследно спроводе и примењују следећи ставови:

- циљни језик употребљава се у учионици у добро осмишљеним контекстима од интереса за ученике, у пријатној и опуштеној атмосфери;
- говор наставника прилагођен је узрасту и знањима ученика;
- наставник треба да буде сигуран да је схваћено значење појмова укључујући њене културолошке, васпитне и социјализирајуће елементе;
- битно је значење језичке поруке;
- знања ученика мере се јасно одређеним релативним критеријумима тачности и зато узор није изворни говорник;
- с циљем да унапреди квалитет и обим језичког материјала, настава се заснива и на социјалној интеракцији; рад у учионици и ван ње спроводи се путем групног или индивидуалног решавања проблема, потрагом за информацијама из различитих извора (интернет, дечији часописи, проспекти и аудио материјал) као и решавањем мање или више сложених задатака у реалним и виртуелним условима са јасно одређеним контекстом, поступком и циљем;
- наставник упућује ученике у законитости усменог и писаног кода и њиховог међусобног односа;
- сви граматички садржаји уводе се индуктивним методом кроз разноврсне контекстуализоване примере у складу са нивоом, а без детаљних граматичких објашњења, осим, уколико ученици на њима не инсистирају, а њихово познавање се вреднује и оцењује на основу употребе у одговарајућем комуникативном контексту. Комуникативно-интерактивни приступ у настави страних језика укључује и следеће категорије:
- усвајање језичког садржаја кроз циљано и осмишљено учење стварање у друштвеном чину;
- поимање наставног програма као динамичне, заједнички припремљене и прилагођене листе задатака и активности;
- наставник треба да омогући приступ и прихватање нових идеја;
- ученици се посматрају као одговорни, креативни,

активни учесници у друштвеном чину;

- уџбеници представљају извор активности и морају бити праћени употребом додатних аутентичних материјала;
- учионица је простор који је могуће прилагођавати потребама наставе из дана у дан;
- рад на пројекту као задатку који остварује корелацију са другим предметима и подстиче ученике на студиозни и истраживачки рад;
- за увођење новог лексичког материјала користе се познате граматичке структуре и обрнуто.

Технике/активности

Током часа се препоручује динамично смењивање техника/ активности које не би требало да трају дуже од 15 минута.

Слушање и реаговање на налоге наставника на страном језику или са аудио записа (слушај, пиши, повежи, одреди али и активности у вези са радом у учионици: цртај, сеци, боји, отвори/ затвори свеску, итд.).

Рад у паровима, малим и великим групама (мини-дијалози, игра по улогама, симулације итд.).

Мануелне активности (израда панона, презентација, зидних новина, постера и сл.).

Вежбе слушања (према упутствима наставника или са аудио-записа повезати појмове, додати делове слике, допунити информације, селектовати тачне и нетачне исказе, утврдити хронологију и сл.).

Игре примерене узрасту.

Класирање и упоређивање (по количини, облику, боји, годишњим добима, волим/не волим, компарације...)

Решавање „проблем-ситуација“ у разреду, тј. договори и мини-пројекти.

„Преводјење“ исказа у гест и геста у исказ. Повезивање звучног материјала са илустрацијом и текстом, повезивање наслова са текстом или пак именовање наслова.

Заједничко прављење илустрованих и писаних материјала (планирање различитих активности, извештај/дневник са путовања, рекламни плакат, програм приредбе или неке друге манифестације).

Разумевање писаног језика:

- уочавање дистинктивних обележја која указују на граматичке специфичности (род, број, глаголско време, лице...);
- одговарање на једноставнија питања у вези са текстом, тачно/нетачно, вишеструки избор;
- извршавање прочитаних упутстава и наредби;
- ређање чињеница логичким или хронолошким редоследом.

Писмено изражавање:

- проналажење недостајуће речи (употпуњавање низа, проналажење „уљеза“, осмосмерке, укрштене речи и слично);
- повезивање краћег текста и реченица са сликама/илустрацијама;
- попуњавање формулара (пријава за курс, налепнице нпр. за пртљаг);
- писање честитки и разгледница;
- писање краћих текстова.

Увођење дечије књижевности и транспоновање у друге медије: игру, песму, драмски израз, ликовни израз.

Предвиђена је израда два писмена задатка у току школске године.

СТРАТЕГИЈЕ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ И УВЕЖБАВАЊЕ ЈЕЗИЧКИХ ВЕШТИНА

С обзиром на то да се исходи остварују преко активности језичке комуникације, важно је да се оне у настави страних језика перманентно и истовремено увежбавају. Само тако ученици могу да стекну језичке компетенције које су у складу са задатим циљем.

Стога је важно развијати стратегије за унапређивање и увежбавање језичких вештина.

Слушање

Разумевање говора је језичка активност декодирања дословног и имплицитног значења усменог текста; поред способности да разазнаје фонолошке и лексичке јединице и смисаоне целине на језику који учи, да би успешно остварио разумевање ученик треба

да поседује и следеће компетенције:

- дискурзивну (о врстама и карактеристикама текстова и канала преношења порука),
- референцијалну (о темама о којима је реч) и
- социокултурну (у вези са комуникативним ситуацијама, различитим начинима формулисања одређених говорних функција и др).

Тежина задатака у вези са разумевањем говора зависи од више чинилаца:

- од личних особина и способности онога ко слуша, укључујући и његов капацитет когнитивне обраде,
- од његове мотивације и разлога због којих слуша дати усмени текст,
- од особина онога ко говори,
- од намера с којима говори,
- од контекста и околности – повољних и неповољних – у којима се слушање и разумевање остварују,
- од карактеристика и врсте текста који се слуша, итд.

Прогресија (од лакшег ка тежем, од простијег ка сложенијем) за ову језичку активност у оквиру програма предвиђена је, стога, на више равни. Посебно су релевантне следеће:

- присуство/одсуство визуелних елемената (на пример, лакшим за разумевање сматрају се они усмени текстови који су праћени визуелним елементима због обиља контекстуалних информација које се аутоматски уписују у дуготрајну меморију, остављајући пажњи могућност да се усредсреди на друге појединости);
- дужина усменог текста;
- брзина говора;
- јасност изговора и евентуална одступања од стандардног говора;
- познавање теме;
- могућност/немогућност поновног слушања и друго.

Читање

Читање или разумевање писаног текста спада у тзв. визуелне рецептивне језичке вештине. Том приликом читалац прима и обрађује тј. декодира писани текст једног или више аутора и проналази његово значење. Током читања неопходно је узети у обзир одређене факторе који утичу на процес читања, а то су карактеристике читалаца, њихови интереси и мотивација као и намере, карактеристике текста који се чита, стратегије које читаоци користе, као и захтеви ситуације у којој се чита.

На основу намере читаоца разликујемо следеће врсте читања:

- читање ради усмеравања;
- читање ради информисаности;
- читање ради праћења упутстава;
- читање ради задовољства.

Током читања разликујемо и ниво степена разумевања, тако да читамо да бисмо разумели:

- глобалну информацију;
- посебну информацију;
- потпуну информацију;
- скривено значење одређене поруке.

Писање

Писана продукција подразумева способност ученика да у писаном облику опише догађаје, осећања и реакције, пренесе поруке и изрази ставове, као и да резимира садржај различитих порука (из медија, књижевних и уметничких текстова итд), води белешке, сачини презентације и слично.

Тежина задатака у вези са писаном продукцијом зависи од следећих чинилаца: познавања лексики и нивоа комуникативне компетенције, капацитета когнитивне обраде, мотивације, способности преношења поруке у кохерентне и повезане целине текста.

Прогресија означава процес који подразумева усвајање стратегија и језичких структура од лакшег ка тежем и од простијег ка сложенијем. Сваки виши језички ниво подразумева циклично понављање претходно усвојених елемената, уз надоградњу која садржи сложеније језичке структуре, лексику и комуникативне способности. За ову језичку активност у оквиру програма предвиђена је прог्रेसија на више равни. Посебно су релевантне следеће:

- теме (ученикова свакодневница и окружење, лично интересовање, актуелни догађаји и разни аспекти из

друштвено-културног контекста, као и теме у вези са различитим наставним предметима);

- текстуалне врсте и дужина текста (формални и неформални текстови, резимирање, личне белешке);
- лексика и комуникативне функције (способност ученика да оствари различите функционалне аспекте као што су описивање људи и догађаја у различитим временским контекстима, да изрази претпоставке, сумњу, захвалност и слично у приватном, јавном и образовном домену);
- степен самосталности ученика (од вођеног/усмераваног писања, у коме се ученицима олакшава писање конкретним задацима и упутствима, до самосталног писања).

Говор

Говор као продуктивна вештина посматра се са два аспекта, и то у зависности од тога да ли је у функцији *монолошког излагања*, при чему говорник саопштава, обавештава, презентује или држи предавање једној или више особа, или је у функцији *интеракције*, када се размењују информације између два или више саговорника са одређеним циљем, поштујући принцип сарадње током дијалога.

Активности монолошке говорне продукције су:

- јавно обраћање (саопштења, давање упутстава и информација);
 - излагање пред публиком (предавања, презентације, репортаже, извештавање и коментари о неким догађајима и сл.)
- Ове активности се могу реализовати на различите начине и то:
- читањем писаног текста пред публиком;
 - спонтаним излагањем или излагањем уз помоћ визуелне подршке у виду табела, дијаграма, цртежа и др.
 - реализацијом увежбане улоге или певањем.

Интеракција подразумева сталну примену и смењивање рецептивних и продуктивних стратегија, као и когнитивних и дискурзивних стратегија (узимање и давање речи, договарање, усаглашавање, предлагање решења, резимирање, ублажавање или заобилажење неспоразума или посредовање у неспоразуму) које су у функцији што успешнијег остваривања интеракције. Интеракција се може реализовати кроз низ активности, на пример:

- размену информација,
- спонтану конверзацију,
- неформалну или формалну дискусију, дебату,
- интервју или преговарање, заједничко планирање и сарадњу.

Социокултурна компетенција и медијација

Социокултурна компетенција и медијација представљају скуп знања (компетенција) која се примењују у низу језичких активности у два основна језичка медијума (писаном и усменом) и уз примену свих других језичких активности (разумевање говора, говор и интеракција, писање и разумевање писаног текста). Дакле, представљају веома сложене категорије које су присутне у свим аспектима наставног процеса и процеса учења.

Социокултурна компетенција представља скуп знања о свету уопште, као и о сличностима и разликама између културних и комуникативних модела сопствене говорне заједнице и заједнице/заједница чији језик учи. Та знања се, у зависности од нивоа општих језичких компетенција, крећу од познавања основних комуникативних принципа у свакодневној комуникацији (основни функционални стилови и регистри), до познавања карактеристика различитих домена језичке употребе (приватни, јавни и образовни), паралингвистичких елемената, и елемената културе/култура заједница чији се језик учи. Наведена знања потребна су за компетентну, успешну комуникацију у конкретним комуникативним активностима на циљном језику.

Посебан аспект социокултурне компетенције представља *интеркултурна компетенција*, која подразумева развој свести о другом и другачијем, познавање и разумевање сличности и разлика између светова, односно говорних заједница, у којима се ученик креће. Интеркултурна компетенција такође подразумева и развијање толеранције и позитивног става према индивидуалним и колективним карактеристикама говорника других језика, припадника других култура које се у мањој или већој мери разликују од његове сопствене, то јест, развој интеркултурне личности, кроз јачање свести о вредности различитих култура и развијање способности за интегрисање интеркултурних искустава у сопствени културни модел понашања и веровања.

Медијација представља активност у оквиру које ученик не

изражава сопствено мишљење, већ функционише као посредник између особа које нису у стању да се директно споразумевају. Медијација може бити усмена и писана, и укључује сажимање и резимирање текста и превођење. Превођење се у овом програму третира као посебна језичка активност која никако не треба да се користи као техника за усвајање било ког аспекта циљног језика предвиђеног комуникативном наставом. Превођење подразумева развој знања и вештина коришћења помоћних средстава (речника, приручника, информационих технологија, итд.) и способност изналажења структуралних и језичких еквивалената између језика са кога се преводи и језика на који се преводи.

Упутство за тумачење граматичких садржаја

Настава граматике, с наставом и усвајањем лексике и других аспеката страног језика, представља један од предуслова овладавања страним језиком. Усвајање граматике подразумева формирање граматичких појмова и граматичке структуре говора код ученика, изучавање граматичких појава, формирање навика и умења у области граматичке анализе и примене граматичких знања, као прилог изграђивању и унапређивању културе говора.

Грамматичке појаве треба посматрати са функционалног аспекта (функционални приступ). У процесу наставе страног језика у што већој мери треба укључивати оне граматичке категорије које су типичне и неопходне за свакодневни говор и комуникацију, и то кроз разноврсне моделе, применом основних правила и њиховим комбиновањем. Треба тежити томе да се граматика усваја и рецептивно и продуктивно, кроз све видове говорних активно-сти (слушање, читање, говор и писање, као и превођење), на свим нивоима учења страног језика, према јасно утврђеним циљевима, стандардима и исходима наставе страних језика.

Грамматичке категорије су разврстане у складу са Европским референтним оквиром за живе језике за сваки језички ниво који подразумева прогресију језичких структура према комуникативним циљевима: од простијег ка сложенијем и од рецептивног ка продуктивном. Сваки виши језички ниво подразумева граматичке садржаје претходних језичких нивоа. Цикличним понављањем претходно усвојених елемената надограђују се сложеније граматичке структуре. Наставник има слободу да издвоји граматичке структуре које ће циклично понављати у складу са постигнућима ученика, као и потребама наставног контекста.

Главни циљ наставе страног језика јесте развијање комуникативне компетенције на одређеном језичком нивоу, у складу са статусом језика и годином учења. С тим у вези, уз одређене граматичке категорије стоји напомена да се усвајају рецептивно, док се друге усвајају продуктивно.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано прати и вреднује не само постигнућа ученика, процес наставе и учења, већ и сопствени рад како би перманентно унапређивао наставни процес.

Процес праћења остварености исхода почиње проценом нивоа знања ученика на почетку школске године како би наставници могли да планирају наставни процес и процес праћења и вредновања ученичких постигнућа и напредовања. Тај процес се реализује формативним и сумативним вредновањем. Док се код формативног оцењивања током године прате постигнућа ученика различитим инструментима (дијагностички тестови, самоевалуација, језички портфолио, пројектни задаци и др), сумативним оцењивањем (писмени задаци, завршни тестови, тестови језичког нивоа) прецизније се процењује оствареност исхода или стандарда на крају одређеног временског периода (крај полугодишта, године, циклуса образовања). Формативно вредновање није само праћење ученичких постигнућа, већ и праћење начина рада и средство које омогућава наставнику да у току наставног процеса мења и унапређује процес рада. Током оцењивања и вредновања ученичких постигнућа треба водити рачуна да се начини на које се оно спроводи не разликује од уобичајених активности на часу јер се и оцењивање и вредновање сматрају саставним делом процеса наставе и учења, а не изолованим активностима које стварају стрес код ученика и не дају праву

слику њихових постигнућа. Оцењивањем и вредновањем треба да се обезбеди напредовање ученика у остваривању исхода, као и квалитет и ефикасност наставе. Сврха оцењивања треба да буде и јачање мотивације за напредовањем код ученика, а не истицање њихових грешака. Елементи који се вреднују су разноврсни и треба да допринесу свеопштој слици о напредовању ученика, јачању њихових комуникативних компетенција, развоју вештина и способности неопходних за даљи рад и образовање. То се постиже оцењивањем различитих елемената као што су језичке вештине (читање, слушање, говор и писање), усвојеност лексичких садржаја и језичких структура, примена правописа, ангажованост и залагање у раду на часу и ван њега, примена социolingвистичких норми. Приликом оцењивања и вредновања неопходно је да начини провере и оцењивања буду познати ученицима односно усаглашени са техникама, типологијом вежби и врстама активности које су примењиване на редовним часовима, као и начинима на који се вреднују постигнућа. Таква правила и организација процеса вредновања и оцењивања омогућавају позитивну и здраву атмосферу у наставном процесу, као и квалитетне међусобне односе и комуникацију на релацији ученик – наставник, као и ученик – ученик, а уједно помажу ученику да разуме важност и смисленост вредновања и подстичу га на преузимање одговорности за властито планирање и унапређивање процеса учења.

Назив предмета	ЛИКОВНА КУЛТУРА
Циљ	Циљ наставе и учења Ликовне културе је да се ученик, развијајући стваралачко мишљење и естетичке критеријуме кроз практични рад, оспособљава за комуникацију и да изграђује позитиван однос према култури и уметничком наслеђу свог и других народа.
Разред	Осми
Годишњи фонд часова	34 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ТЕМА	САДРЖАЈИ
– бира одговарајући прибор, материјал, технику, уређај и апликативни програм за изражавање идеја, имажинације, емоција, ставова и порука; – користи разноврсне податке и информације као подстицај за стваралачки рад; – примењује знања о елементима и принципима компоновања у стваралачком раду и свакодневном животу; – реализује једноставне ликовне пројекте, самостално и у сарадњи са другима; – дискутује аргументовано о својим и радовима других уважавајући различита мишљења; – прави презентације усклађујући слику и текст и приказујући кључне податке и визуелне информације; – тумачи садржаје одабраних уметничких дела и одабрану визуелну метафору; – разговара о значају културне баштине за лични развој, развој туризма и очување културног идентитета земље.	КОМПОЗИЦИЈА	Примена принципа компоновања. Простор и пропорције (ергономија, перспектива).
	НАСЛЕЂЕ	Културна баштина (значај, заштита и промоција наслеђа). Најзначајнија уметничка остварења и уметници, локалитети и споменици на територији Србије и у свету.
	КОМУНИКАЦИЈА	Декодирате слике (теме, мотиви, поруке, метафора, алегорија, пиктограми...) Пројекти (цртеж, слика, скулптура, дигитална фотографија, филм, анимација, игре, стрип, графити, мурали, инсталације, шминка и боди арт, одевне комбинације и детаљи...).

Кључни појмови садржаја: простор, облик, линија, боја, текстура, светлина

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

ОПШТИ ДЕО

Кључни појмови су међусобно чврсто повезани и чине конструкцију, основу за развијање програма. Централни појам је простор, јер се све што видимо и доживљавамо налази у простору. Из овог појма су изведени остали кључни појмови. Централни појам указује на то да програм није усмерен на ускостручне садржаје, већ на свет у коме ученик живи и одраста и који треба свесно да опажа, доживљава и истражује из различитих углова. Кључни појмови који чине конструкцију програма надограђују се у сваком разреду другим појмовима према избору наставника, а у складу са предзнањима и сазнајним способностима ученика.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У првој колони табеле дати су исходи који се достижу до краја школске године. Достижни су за сваког ученика, у мањој или већој мери. У другој колони табеле налазе се називи тема, а у трећој предложени садржаји. Редослед тема није обавезујући, а садржаји различитих тема могу да се повежу и другачије организују. Наставник планира наставне јединице на основу компетенција, циља наставе и учења, исхода и кључних појмова.

Приликом планирања наставних јединица наставник не размишља о садржајима које ће обрадити, већ о задацима и активностима ученика који омогућавају развијање компетенција. Наставник прво бира исказ предметне компетенције. На пример, исказ специфичне предметне компетенције средњег нивоа: *Ученик проналази и развија своје идеје истражујући природно и вештачко окружење, свет маште и осећања (посматрајући, анализирајући и сакупљајући потребне информације) за стваралачки рад* омогућава планирање разноврсних задатака и активности. Један од задатака може да буде да ученици на основу облика из природе осмисле употребни предмет приказујући до четири фазе трансформације. Наставна јединица би носила назив *Трансформација облика или Трансформација*. Да би проблемски задатак могао да се реши, потребно је осмислити на који начин ће ученици истраживати облике из природе. Могуће је да путем мобилних уређаја сваки ученик самостално или у пару претражује интернет на часу

(наставник даје смернице за претраживање и ограничава време), да ученици пронађу фотографије облика из природе у уџбеницима, да наставник донесе на час одговарајуће књиге, да ученици истражују податке у школској библиотеци, да се претходно припреме за час тако што ће код куће претраживати интернет и одабрати неколико занимљивих облика... Овај проблемски задатак циља исход: *користи разноврсне податке и информације као подстицај за стваралачки рад* и омогућава развијање компетенција за рад са подацима и информацијама и за решавање проблема. Имајући у виду недовољан фонд часова, потребно је планирати задатке и активности који циљају више исхода. На пример, ако наставник не би тражио од ученика да цртају фазе трансформације, већ би јасно нагласио да рад може да се реализује као скица, цртеж, слика, скулптура... одабраним материјалом и техником (колаж, глина, туш и перо...) или у апликативном програму, задатак би циљао и исход: *бира одговарајући прибор, материјал, технику, уређај и апликативни програм за изражавање идеја, имажинације, емоција, ставова и порука*. Наставник може да постави још захтева. На пример, може да тражи да ученици у раду примене одабрани принцип компоновања (да обрате пажњу на ритам или равнотежу...). Тако би задатак циљао и исход: *примењује знања о елементима и принципима компоновања у стваралачком раду и свакодневном животу*. Ако би ученици по завршетку рада анализирали и поредили решења, задатак би циљао и исход: *дискутује аргументовано о својим и радовима других уважавајући различита мишљења* и омогућио би развијање међупредметних компетенција за комуникацију и сарадњу...

Сваки ликовни задатак може лако да се разради тако да циља више исхода и компетенција. Важно је да се осмисле захтеви који подстичу развој ученика. Уколико се ученику зада ликовна тема, материјал и техника, поступак израде и ликовни проблем (на пример, примена неког принципа компоновања), то је превише ограничавајућих услова који приморавају ученика да се фокусира на извођење рада, уместо на развијање идеја.

Исходе за крај разреда је могуће операционализовати и контекстуализовати (у складу са циљем наставне јединице/задатка). На пример, исход: *разговара о значају културне баштине за лични развој, развој туризма и очување културног идентитета земље* може да се прецизира овако: *објасни на који начин би археолошки локалитет Винча могао да постане значајна туристичка дестинација*.

Имајући у виду да су ученици оптерећени припремама за завршни испит и избором средње школе, пожељно је испланирати наставу тако да се у другом полугодишту остави довољно времена за разговор и пројектне задатке који интересују ученике, а нису презахтевни у смислу да одузимају превише времена за истраживање и реализацију.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

КОМПОЗИЦИЈА

Пожељно је да на почетку године наставник укаже на то где се знања о елементима и принципима компоновања примењују. Ова знања су неопходна ученицима који уписују уметничке школе и одређене профиле у стручним школама (техничар за обликовање графичких производа, фотограф, типограф, архитектонски техничар, техничар за пејзажну архитектуру, техничар за обликовање намештаја и ентеријера, цвећар, златар, електротехничар мултимедија, дизајнер одеће, дизајнер текстила, дизајнер производа од коже, техничар-моделар коже, декоратер зидних површина, аранжер у трговини, посластичар, мушки фризер, женски фризер, сценски маскер и власуљар...). Сви ученици могу да примене принципе компоновања приликом креирања презентација, фотографија, видео записа..., реализовања ликовних пројеката, уређења животног и радног простора, смишљања одевне комбинације...

На очигледним примерима из свакодневног живота и уметности потребно је објаснити принципе: ритам, контраст, доминанту, градијацију, равнотежу, јединство и хармонију. Начин остваривања бира наставник. Могуће је кратко објаснити све принципе на једном часу (уз презентацију), па у току године постепено, кроз разговор и разноврсне проблемске задатке, омогућити услове да ученици развијају знања у складу са својим потребама, интересовањима и способностима. Могуће је и разматрати у току године један по један принцип (почев од оних који су ученицима непознати), па на крају школске године сумирати научено.

Заинтересованим и напредним ученицима се може указати на то да, осим наведених, постоје и други принципи. На пример, у фотографији је важан принцип трећина (rule of thirds), у графичком дизајну принцип беле позадине (white space)... Ученицима који желе да науче више потребно је дати смернице за истраживање на интернету (адресе или кључне речи) и договорити са сваким учеником пројектни задатак који ће радити самостално, код куће.

Када је реч о простору и пропорцијама, најважније је прво указати на значај ергономије за здравље ученика. Пример је дизајн радног стола и столице, који треба да омогући правилно држање тела приликом учења и рада на рачунару. Затим се може разговарати о дизајну ентеријера и индустријском дизајну (на пример, о дизајну аутомобила), о архитектури, скулптури у пленеру, приказивању простора на дводимензионалној подлози и перспективи... Заинтересованим ученицима се може указати на златни пресек.

Да би се обезбедила мотивација и развијала компетенција за учење, неопходно је објаснити зашто и како се уче одабрани садржаји. На пример, ако наставник тражи од ученика да нацртају простор и објекте у перспективи, потребно је да укаже на то да ученици на тај начин развијају визуелно опажање и памћење, што им је неопходно у бројним животним ситуацијама (за процењивање ситуација, доношење одлука, решавање проблема...). Аналитичко посматрање природе, окружења и уметничких дела није довољно, визуелно опажање и памћење се неће довољно развијати без практичног рада (ликовни задаци су уједно и начин да ученик провери у којој мери је развио визуелно опажање и памћење). Може се разговарати и о томе како данас доживљавамо приказивање тродимензионалног простора на дводимензионалној подлози. Обрнута, вертикална и семантичка перспектива могу деловати незанимљиво или збуњити савременог посматрача. С друге стране, полиперспектива може бити занимљива савременом посматрачу иако, такође, не приказује објекте онако како их видимо у стварности. Као пример приказивања простора наставник може да покаже и 3Д мурале (оптичке илузије), који могу у потпуности да промене амбијент мањих и слабо осветљених просторија или да значајно измене изглед ста-

них фасада (примери се могу наћи на адреси: <https://artofjohnpugh.com>). Када је реч о пропорцијама главе и тела, може се указати на примену знања приликом шминкања и смишљања одевне комбинације, на различите облике лица и пропорције, на то како се бојом, линијама и валером неки делови лица могу визуелно смањити или истаћи. Боје и кројеви одеће могу утицати на то да неки делови тела визуелно делују шире или уже, краће или дуже... Такође, простор (димензије, дизајн ентеријера и осветљење) утиче на општи утисак. Може се разговарати и о опажању боја у зависности од врсте осветљења (бела светлост у распону од 2700 до 6500 Келвина), јер за ученике није важно да приликом бирања сијалица за стан, собу, радни простор... мисле само о потрошњи енергије и јачини светла, већ и о боји светла, а која утиче на расположење, учење, доношење одлука... Као пример може послужити боја светла која се користи у маркетима да би храна деловала свеже. Затим, ако је ученик изложио на зиду свој ликовни рад, постер или репродукцију уметничког дела, та слика ће другачије изгледати у зависности од избора сијалице (као и сви други објекти у просторији)...

Ученици се додатно могу мотивисати задацима који су њима занимљиви, а развијају стваралачко мишљење: трансформација облика (у апликативном програму: morphing), превођење информација из једне форме у другу (на пример, превођење музичке композиције у ликовну), повезивање реалних облика и нереалних односа, креирање илузија... Да би се утврдило које активности мотивишу ученике неопходно је континуирано испитивање праксе, јер оно што мотивише једну генерацију/одељење/ученика не мотивише нужно све ученике.

НАСЛЕЂЕ

Циљ учења ове теме је развијање позитивног става према светској и националној културној баштини. Као полазна основа треба да послужи неки феномен, актуелна тема или догађај. На пример, катедралу Нотр Дам у Паризу је у великој мери оштетио пожар у априлу 2019. године. Ова несрећа није потресла само француски народ већ и велики број људи широм света, што је повод за разматрање више важних тема. Једна од значајних тема је промоција наслеђа. Катедрала Нотр Дам је у својој дугој историји више пута била потпуно запустена (нарочито у 16. веку). Током Француске револуције је демолирана, јер је народ није доживљавао као вредно наслеђе, већ као симбол богатства и моћи високог свештенства. Захваљујући роману *Богородичина црква у Паризу* (код нас: *Звонар Богородичне цркве*) Виктора Игоа, који је постао популаран одмах по објављивању, катедрала је обновљена. Пишчева намера је била да скрене пажњу француској јавности на значај националног наслеђа, међутим, роман је доживео светску славу, као и катедрала. По роману су нацртане бројне илустрације и стрипови, снимљени филмови, серије и анимирани филмови, креиране позоришне представе, мјузикли... У игрици *Assassin's Creed Unity* из 2014. године катедрала је верно приказана до детаља. Унеско је уврстио катедралу на листу светске културне баштине и она је и званично призната као наслеђе значајно за човечанство. Ученици треба да знају да је веома тешко прикупити новац за заштиту и обнову наслеђа. Катедрала је и у 21. веку пропадала упркос својој слави и годишњој посети од преко 13 милиона људи из целог света. Највише новца за обнову је уложено онда када је велики број људи осетио снажну емотивну повезаност са катедралом (непосредно по објављивању Игоовог романа и непосредно после пожара)... Ученици могу да истраже који споменици културе у нашој земљи се налазе на листи светске културне баштине, а који не (иако су изузетно значајни), као и да заједно размотре шта за њих значе споменици културе у нашој земљи, како би као појединци и као заједница могли да допринесу промоцији наслеђа. На пример, изузетно значајан праисторијски локалитет Винча (Бело брдо) је озбиљно угрожен подземним водама, али није добио међународну помоћ за заштиту, нити је прикупљено довољно средстава да се до краја истражи и уреди за посетиоце.

Катедрала Нотр Дам може да буде основ за разматрање још једне важне теме, начина на који се наслеђе штити и обнавља. Иако се у јавности говори о рестаурацији катедрале, она је током

векова само делимично рестаурирана, а делимично је обнављана тако што су јој додавани модерни елементи, па је Виктор Иго катедрали описао као химеру. После пожара, француска влада је расписала конкурс за идејно решење катедрале, што је подстакло још бурних реакција јавности. Јавност је подељена на оне који желе да се верно реконструише последњи изглед катедрале и на оне који сматрају да је боље катедрали дати савременији изглед (јер је катедрала на тај начин била и грађена и обнављана током векова). Као супротност катедрали може се навести пример обновљене средњовековне тврђаве Голубац или манастирског комплекса Манастија, којима нису додавани модерни архитектонски украси. Ученици могу да дискутују о томе да ли би се вредност културног споменика умањила уколико би се приликом обнове изменио његов првобитни изглед, као и о јединству стила, могу да ураде идејна решења за уређење простора око неког значајног споменика или места културе у нашој земљи... Такође, потребно је поменути 3Д скенирање и штампање, технологију која у великој мери може да помогне приликом истраживања и обнове културног наслеђа.

Када се планира учење о уметницима и њиховим делима, важно је смислено одредити циљ учења одабраног садржаја. На пример, није смислено да ученици уче о импресионизму зато да би упамтили податке (када је правац настао, шта је био повод за настанак правца, ко су представници, која су њихова најзначајнија дела), јер ти подаци за ученике немају значаја, неприменљиви су и ученици их брзо заборављају. Уместо тога, може се говорити о томе шта је креативност, а шта иновативност, колико је за ученике значајно да развијају стваралачко мишљење (које им је неопходно у бројним животним ситуацијама), као и о томе да иновативне идеје и остварења понекад неће одмах бити прихваћени. Као пример се може навести прича о непријатељској реакцији критичара, неких колега и публике када су први пут видели радове импресиониста и о увредама упућених уметницима. Ученицима се могу показати најпознатија дела импресиониста и поставити питање да ли та дела у њима изазивају презир, бес, мржњу... и зашто (да или не), као и шта мисле, зашто је јавност у 19. веку тако негативно реаговала на иновације. Ученици могу да упореде једно дело уметника који је био цењен у то време (на пример, Енгр) и дела импресиониста, да покушају сами да открију шта је тачно скандализовало публику. Затим се може нешто рећи о Салону, о томе како је отварање изложбе био значајан друштвени догађај који је окупљао виђене људе и обичне грађане, о стандардима које је поставила државна Школа лепих уметности (École des Beaux-Arts) и очекивањима публике тог времена. Може се разговарати и о томе на који начин ученици прихватају оштру критику или увреде, а на који начин су реаговали уметници који су касније постали славни, као и како би могли пристојно да кажу да им се неко дело не свиђа. Такође, може се разговарати и о томе зашто и данас неки људи мрзе, на пример, Реноара и објављују на интернету чланке против његових дела... На исти начин се може приступити и свим другим садржајима које наставник одабере. На пример, ако је фокус на томе како ученици могу да пронађу подстицај за стварање, као пример се могу показати дела настала под утицајем афричке уметности... Потребно је разговарати и о томе шта за ученике значи оригиналност, колико је оригиналност важна, у којој мери можемо да будемо оригинални, у којим случајевима је оригиналност позитивно прихваћена, а у којим не. Такође, шта је у уметности омаж, а шта плагијат... Свака одабрана тема за разговор може да буде и повод за истраживање и стварање.

Наставник треба повремено да прати како се развијају нове образовне технологије. На пример, америчка компанија *Triseum* развија образовне игре помоћу којих ученици и студенти могу да уче о уметницима и уметничким делима истовремено развијајући компетенције (називи првих игрица су: *ARTé: Mecenas*, *ARTé: Lumiere*, *ARTé: Hemut*).

КОМУНИКАЦИЈА

Декодирате слике се односи на тумачење слике у најширем значењу (теме и мотиви у уметничким делима, пропагандне пору-

ке, пиктограми, симболика боје...). Ови садржаји се повезују са одговарајућим садржајима других тема. Према процени наставника, могуће планирати и тумачење сложенијих знакова, истраживање порекла, значења и развоја познатих логотипа (Gamecube, Toblerone, Amazon, Pepsi...) или знакова који су ученицима мање познати (амблеми војске РС, илирски грбовници, одликовања...). Наставник може да понуди ученицима да одаберу знакове о којима ће се разговарати на часу (и који ће послужити као подстицај за креирање оригиналног знака) или да сам направи избор, а у складу са знањима која су ученици стекли до осмог разреда.

Остали предложени садржаји се односе на предлоге пројеката. Ученицима је потребно понудити мотивационе садржаје и могућност да одаберу пројекте који их занимају. Пројекти могу да се планирају и остварују на различите начине. Један од могућих начина је да ученици самостално, у паровима или тимовима одрже час својим вршњацима. Наставник треба да постави захтев да тај час буде занимљив, да „наставник“ заинтересује вршњаке за тему, да припреми кратку презентацију и питања која подстичу на размишљање и разговор, на даље истраживање... Налози за ученике не треба да буду презахтевни, али не треба ни да се сведу на забаву. На пример, један тимски пројекат може да обухвати истраживање европске моде у периоду од почетка двадесетог века до Првог светског рата и нацрт свечане одеће (превођење неких карактеристичних елемената у савремену одећу). Истовремено, од ученика се може тражити да креирају кратку презентацију о духу тог времена (начину живота, архитектури, намештају, познатим уметницима и уметничким делима...). Други тимови могу да раде исти пројекат, али да истражују неко друго време или да истражују другу тему и реализују другачији рад (на пример, прилог за школски часопис). Ако ученици желе да сазнају више о стрипу, као мотивациони садржај може се понудити прича о популарности стрипа данас, филмовима снимљеним према стриповима, о основним карактеристикама америчке, јапанске и француско-белгијске школе, о српском стрипу, апликативним програмима за цртање стрипова... Ученици могу да осмисле карактер/карактере и да нацртају траку или таблу стрипа (за стрип у наставцима). Уколико их занимају графити и мурали, може се указати на интернет страницу Google Street Art project, где се могу видети највреднији графити и мурали широм света, на бесплатне апликативне програме за креирање графита, а ученици могу индивидуално или тимски да планирају пројекте (да фотографису зид у свом месту, да креирају неколико скица за графит/мурал, да одабрану скицу пренесу на већи формат натрон папира...). Такође, одељење може да се договори да сви заједно раде на једном пројекту. На пример, да сниме документарни филм о свом школском животу у последњем разреду основне школе. Затим, један део школског простора може у потпуности да промени изглед за потребе школских прослава помоћу интерактивних инсталација (наставник може пронаћи идеје за пројекат и мотивационе садржаје ако у претраживач унесе: Interactive Art Installations, Nike Flyknit Collective installation, Jelly Swarm by Tangible Interaction, Scattered Crowd by William Forsythe, Patrick Nadeau Rainforest installation)...

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Наставник у току године прати, процењује и подстиче развијање индивидуалних потенцијала сваког ученика. Могући елементи за процењивање напредовања и оцењивање постигнућа су:

- Однос према раду (припремљен је за час; одговорно користи материјал, прибор и алатке; одржава прибор и радни простор; потписује радове; чува радове у мапи...).

- Однос према себи (истражује информације; поставља питања; предлаже; истрајан је у раду, труди се; преузима одговорност; поштује себе и своје радове; учи на грешкама; спреман је да испроба своје способности у новим активностима...).

- Однос према другима (довршава рад у договореном року; поштује договорена правила понашања; спреман је да помогне и да сарађује; уважава туђу културу, радове, начин размишљања, доживљавања, опажања, изражавања...).

– Разумевање (разуме задатак; разуме појмове; разуме процес; разуме концепт; разуме визуелне информације...).

– Повезивање (повезује и пореди познате и нове информације, људе, места, догађаје, феномене, идеје, дела...).

– Оригиналност (оригиналан је у односу на туђе радове; оригиналан је у односу на своје претходне радове...).

– Организација композиције (у складу са својом идејом примењује одговарајуће принципе компоновања, знања о простору, перспективи, пропорцијама, правцу, смеру...).

– Вербално изражавање (учтиво комуницира; аргументовано, кратко и јасно образлаже свој рад, идеју, доживљај, опажање, емоције...).

– Употреба техника и средстава (бира одговарајућу технику у односу на идеју; примењује одговарајући процес; бира одговарајући материјал/подлогу; истражује могућности технике и материјала; користи дигиталну технологију као помоћно средство у раду; обликује рад у одабраном апликативном програму).

Елементи могу и другачије да се формулишу. Бирају се према типу ликовног задатка и циљевима задатка.

Самопроцена радова је вербална и писана. Најефикаснија је метода 3, 2, 1. Ученик сам припрема листић на коме уписује име, презиме, датум и назив рада. Затим кратко наводи: 3 ствари које сам научио на часу, 2 примера која илуструју то што сам научио, 1 ствар која ми није јасна или питање које бих поставио. Када се разговара о ликовним делима, ученик пише: 3 речи којима бих описао дело, 2 ствари које ми се највише допадају на делу, 1 ствар коју не разумем. Када се разговара о уметнику: 3 ствари због којих је уметник значајан, 2 дела која ми се највише свиђају, 1 питање које бих поставио уметнику. Када се ученик ликовно изражава: 3 ствари о којима сам размишљао током рада, 2 ствари које ми се свиђају на мом раду, 1 ствар коју бих променио. Или: 3 речи којима бих описао свој рад, 2 разлога због којих је мој рад оригиналан, 1 ствар коју бих урадио другачије. Важно је да ученик не наводи више од једне нејасноће или грешке, ни у случају када му ништа није јасно или сматра да је рад упропашћен. Издвајање само једне нејасноће или грешке постепено оспособљава ученика да идентификује најважнији пропуст и да се фокусира на његово уклањање или да дође до бољих идеја. Ученике је потребно навикавати да листиће попуњавају брзо. Понекад је најважније оно чега се првог сете. Наставник може да прилагођава методу у складу са типом активности/задатка или да осмисли другачије чек-листе.

Назив предмета	МУЗИЧКА КУЛТУРА
Циљ	Циљ учења предмета Музичка култура је да код ученика, развијајући интересовања за музичку уметност, стваралачко и критичко мишљење, формира естетску перцепцију и музички укус, као и одговоран однос према очувању музичког наслеђа и култури свога и других народа.
Разред	Осми
Годишњи фонд часова	34

– повеже различите видове музичког изражавања са друштвено-историјским амбијентом у коме су настали; – уочи основне карактеристике музичког стваралаштва у романтизму, импресионизму и савременом добу; – препознаје националне игре у делима уметничке музике; – наведе изражајна средстава музичке уметности карактеристична за период романтизма, импресионизма и савременог доба; – разликује музичке форме романтизма, импресионизма и савременог доба; – идентификује репрезентативне музичке примере најзначајнијих представника романтизма, импресионизма и савременог доба; – идентификује елементе музике ранијих епоха као инспирацију у музици савременог доба; – препозна врсту дувачких инструмената по изгледу и звуку; – опише начин добијања тона код дувачких инструмената; – препозна инструмент или групу према врсти композиције у оквиру датог музичког стила; – објасни како је музика повезана са другим уметностима и областима ван уметности (музика и религија; технологија записивања, штампања нота; извођачке и техничке могућности инструмената; – изводи музичке примере користећи глас, покрет и инструменте, самостално и у групи; – користи музичке обрасце у осмишљавању музичких целина кроз певање, свирање и покрет; – комуницира у групи импровизујући мање музичке целине гласом, инструментом или покретом; – учествује у креирању и реализацији школских приредби, догађаја и пројеката; – изрази доживљај музике језиком других уметности (плес, глума, писана или говорна реч, ликовна уметност); – примењује принцип сарадње и међусобног подстицања у комуникацији и заједничком музицирању; – се понаша у складу са правилима музичког бонтона у различитим музичким приликама; – критички просуђује утицај музике на здравље; – користи могућности ИКТ-а за самостално истраживање, извођење и стваралаштво.	ЧОВЕК И МУЗИКА	Романтизам Програмска и апсолутна музика Соло песма Клавирска минијатура Националне и стилизоване игре (полка, мазурка, чардаш, казачок, сиртаки, валцер, танго...) Музичко-сценска дела Сметана, Дворжак, Шопен, Лист, Шуберт, Шуман, Паганини, Верди, Пучини, Росини, Чајковски, Бородин, Мусоргски, Мокрањец Импресионизам Равел, Дебиси Савремено доба Жанрови: Џез, популарна музика, апстрактна музика. Импровизација (појам) Стравински, Прокофјев, Коњовић, Константин Бабић, Вера Миланковић
	МУЗИЧКИ ИНСТРУМЕНТИ	Дувачки инструменти
	СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ	Елементи музичке изражајности: темпо, динамика, тонске боје различитих гласова и инструмената. Слушање световне и духовне музике романтизма, импресионизма и савременог доба. Слушање вокалних, вокално-иструменталних и инструменталних композиција, домаћих и страних композитора. Слушање дела традиционалне народне музике.
	ИЗВОЂЕЊЕ МУЗИКЕ	Певање песама по слуху и из нотног текста (солмизацијом) самостално и у групи. Певање песама у мешовитим тактовима (7/8, 5/8) по слуху. Певање песама у комбинацији са плесним покретом. Певање и свирање из нотног текста народних и уметничких композиција на инструментима Орфовог инструментарија и/или на другим инструментима. Извођење једноставнијих музичких примера у вези са обрађеном темом. Извођење (певање или свирање) једноставних ритмичких и мелодијских репрезентативних примера (одломака/тема) у стилу музике романтизма, импресионизма и савременог доба.
	МУЗИЧКО СТВАРАЛАШТВО	Импровизација Креирање покрета уз музику коју ученици изводе. Креирање ритмичке пратње. Реконструкција музичких догађаја у стилу романтизма, импресионизма и савремене музике. Израда дувачких инструмената од доступних материјала.

Кључни појмови садржаја: романтизам, Програмска и апсолутна музика, соло песма, клавирска минијатура, музичко-сценска дела, савремено доба, музички жанрови.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Природа саме музике, па и предмета музичка култура, указује на стално прожимање свих области и тематских јединица које су предвиђене програмом наставе и учења. Ниједна област се не може изучавати изоловано од друге и бити сама себи циљ, а да се истовремено не разговара о свим другим аспектима музике. Музику од почетка треба повезивати са што више догађаја из живота ученика. Паралелно одвијање различитих музичких активности подстиче мисаону активност, драгоцену за развијање укупног менталног и психо-моторног потенцијала ученика, и представља одличну основу за интеграцију са другим предметима.

Настава усмерена на остваривање исхода даје предност искуственом учењу у оквиру којег ученици развијају лични однос према музици а постепена рационализација искуства временом постаје теоријски оквир. Искуствено учење у оквиру овог предмета подразумева активно слушање музике, лично музичко изражавање (певање и свирање) ученика и музичко стваралаштво у оквиру којих ученик користи теоријска знања као средства за партиципацију у музици. Основни методски приступ се темељи на звучном утиску, по принципу *од звука ка нотној слици и тумачењу*.

Најважнији покретач наставе треба да буде принцип мотивације и инклузивности у подстицању максималног учешћа у музичком доживљају као и развијању потенцијала за музичко изражавање.

Настава музичке културе остварује се кроз следеће области:

- Човек и музика.
- Музички инструменти.
- Слушање музике.
- Извођење музике.
- Музичко стваралаштво.

Да би постигао очекиване исходе образовног-васпитног процеса, наставник користи глас и покрет, музичке инструменте, елементе информационих технологија као и развијене моделе мултимедијалне наставе. Корелација између предмета може бити полазиште за бројне пројектне предлоге у којим ученици могу бити учесници као истраживачи, креатори и извођачи. Код ученика треба развијати вештине приступања информацијама и њиховог коришћења (књиге, интернет...), сараднички рад у групама, као и комуникацијске вештине у циљу преношења и размене искустава и знања. Рад у групама и радионицама је користан у комбинацији са осталим начинима рада, поготово када постоји изазов значајнијег (нпр. емотивног) експонирања ученика, као вид премошћавања стидљивости или анксиозности.

Програм наставе и учења омогућава да се, поред наведених композиција за слушање и извођење, могу користити и композиције које нису наведене, односно, наставник има могућност да максимално до 30%, по слободном избору, одабере композиције за слушање и извођење водећи рачуна о примерености наставним садржајима, узрасту ученика, њиховим могућностима и интересовањима, естетским захтевима, исходима и локалитету на коме се налази школа. Однос између понуђених композиција и примера из друге литературе треба да буде најмање 70% у корист понуђених. Из поменутог разлога, у програму наставе и учења се налази већи избор наставног материјала (за слушање и извођење) у односу на годишњи фонд часова предмета Музичка култура.

Музика у функцији здравља и музички бонтон

Поред пажљивог избора што квалитетнијих музичких садржаја, ученике треба упутити на то да прегласна и агресивна музика има штетан утицај на здравље и изазива физиолошки и психолошки одговор организма. Важно је такође, стално указивати и на позитиван ефекат музике, у смислу опуштања, подизања пажње, емоционалних и физичких одговора, когнитивне стимулације и развијања меморије.

Упућивање ученика на правила понашања при слушању музике и извођењу музике чини део васпитног утицаја који наставник има у обликовању опште културе понашања. Овај модел понашања ученик треба да пренесе касније на концерте и различите музичке приредбе.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да обликује дати програм имајући у виду: састав и карактеристике ученика у одељењу, уџбенике и остали дидактички материјал који користи за реализацију наставних садржаја, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже као и потребе локалне средине у којој се школа налази.

Полазећи од датих исхода и садржаја наставник креира свој глобални план рада из кога ће развијати своје оперативне планове. Исходи дефинисани по областима олакшавају наставнику даљу операционализацију исхода на ниво конкретне наставне јединице.

Припрема за час подразумева дефинисање циља часа, конкретизацију исхода у односу на циљ часа, планирање активности ученика и наставника у односу на исходе, начин провере остварености исхода и избор наставних стратегија, метода и поступака учења и подучавања (водећи рачуна о предзнању, тј. искуству ученика, које ће ученицима омогућити да савладају знања и вештине предвиђене дефинисаним исходима).

На часу треба да преовлађује активност којом се савладава нови музички садржај, али је она увек повезана и са другим музичким активностима. Специфичност предмета се огледа у томе што се музичке активности одвијају паралелно или једна музичка активност логично води ка другој.

У оквиру организације годишњих и месечних активности неопходно је водити рачуна о школском календару и активностима које прате живот школе, па према њима усмеравати и обликовати наставне садржаје.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Процес учења базира се на перцепцији најупечатљивијих музичких примера (за слушање или извођење музике), који имају задатак да активирају свесну активност, фокусирају пажњу ученика, иницирају процес мишљења и креирају одговарајући сазнајно-емоционални доживљај.

Човек и музика

Знање о музици кроз различите епохе има за циљ разумевање улоге музике у друштву, упознавање музичких изражајних средстава, инструмената, жанрова и облика. У начину реализације ових садржаја увек треба кренути од музичког дела, слушања или извођења. Час треба да буде оријентисан на улогу и природу музике, однос човека у датом периоду према њој и њеној намени, као и промишљању да ли је музика (и ако јесте, на које начине) била уметност какву данас познајемо или и нешто друго.

Информације које се тичу контекста (на пример историјске, антрополошке, културолошке природе) треба да буду одабране и пренесене у служби разумевања света музике у датом духу времена. Хронолошки аспект Музичке културе за осми разред доприноси корелацији знања и треба имати на уму да одређени предмети покривају информисаност о немумичким аспектима романтизма, импресионизма и савремене музике на детаљнији и специфичнији начин.

Музички инструменти

Музички инструменти су незаобилазни елемент свих области Музичке културе. Како су, поред људског тела и гласа, значајно средство музичког изражавања човека, информације о музичким инструментима треба да проистекну непосредно из историјског и стваралачког контекста. У том смислу треба посебно обратити пажњу на везу између избора инструмената и догађаја, односно прилика када се и на који начин музика изводила.

Као и све друге, дувачке инструменте треба обрадити кроз одговарајуће слушне примере који на упечатљив начин презентују њихове основне карактеристике. Информације о дувачким инструментима (дрвени и лимени) треба да буду сведене и усмерене на начин добијања тона, тонску боју, изражајне и основне техничке могућности и примену.

До знања о инструментима ученици треба да дођу из непосредног искуства путем слушања и опажања, а не фактографским набрајањем, односно меморисањем података.

Слушање музике

Слушање музике је активан психички процес који подразумева емоционални доживљај и мисаону активност. Ученик треба да има јасно формулисана упутства на шта да усмери пажњу приликом слушања музике. Током слушања ученици слушно идентификују музички стил и пореде га са основним карактеристикама друштвено-историјског периода. Ученичку пажњу фокусирати на уочавање извођачког састава, темпа, мелодијских и ритмичких карактеристика, са циљем да се повежу са музиком романтизма, импресионизма и савременог доба. Постепено, ови елементи музичког тока постају „константа“ у процесу ученичке перцепције па наставник може да проширује опажајни капацитет код ученика усмеравајући њихову пажњу пре слушања на релевантне специфичности музичког дела.

Композиције које се слушају, својим трајањем и садржајем треба да одговарају могућностима перцепције ученика. Вокална, инструментална и вокално-инструментална дела треба да буду заступљена равноправно. Код слушања песама посебно треба обратити пажњу на везу музике и текста, а код инструменталних дела на извођачки састав, изражајне могућности инструмената. **Елементи музичке писмености су у служби горе наведеног.** Ученичка знања из различитих области треба повезати и ставити у функцију разумевања слушаног дела, подстицајући код ученика креативност и критичко мишљење. Слушање дела инспирисаних фолклором, свог и других народа и народности треба представити у контексту разумевања различитог садржаја, облика и расположења слушаних композиција.

ПРЕПОРУЧЕНЕ КОМПОЗИЦИЈЕ ЗА СЛУШАЊЕ

Химне

Државна химна
Химна Светом Сави
Химна школе

Традиционалне песме и игре

Ај, мене мајка једну има
Рум, дум, дум
Фатише коло врањске девојке
Буњевачко момачко коло
Сокол ми литна, Јано
Ти, једина
Градином цвеће цветало

Човек и музика

Романтизам
Франц Шуберт, *Аве Марија*
Франц Шуберт, *За музику*
Франц Шуберт, *Серенада*
Николо Паганини, *Капричио бр. 24 и 5*, изводи Немања Радловић

Николо Паганини, *Ла кампанела, III став*
Феликс Менделсон, *Концерт за виолину у е-молу, Оп. 64*
Феликс Менделсон, *Свадебни марш, Сан летње ноћи*
Фредерик Шопен, *Мазурка Оп. 24, бр. 1*
Фредерик Шопен, *Валцер бр. 19, а-мол*
Фредерик Шопен, *Валцер бр.2, Оп. 64*
Фредерик Шопен, *Революционарна етида*
Фредерик Шопен, *Минутни валцер*
Фредерик Шуман, *Сањарење*
Франц Лист, *Ла кампанела*
Франц Лист, *Клавирски концерт бр.1*
Беджих Сметана, *Гудачки квартет бр. 1*
Беджих Сметана, *Влтава*
Јохан Штраус, *Тик так брза полка*
Јохан Штраус, *Трич трач полка*
Јохан Штраус, валцер *Приче из бечке шуме*
Јохан Штраус, валцер *Гласови пролећа*
Јоханес Брамс, *Лаку ноћ*

Пјотр Иљич Чајковски, *Клавирски концерт Оп. 1, бе-мол*
Антоњин Дворжак, *Симфонија из Новог света, бр. 9, IV став*
Антоњин Дворжак, *Словенска игра бр. 1, 2, 6 и 8*
Антоњин Дворжак, *Концерт за виолончело Б, е-дур*
Антоњин Дворжак, *Хумореска бр. 7, Оп. 101*
Модест Мусоргски, *Слике са изложбе*
Сергеј Рахмањин, *Клавирски концерт бр. 2, це-мол*
Корнелије Станковић, *Што се боре мисли моје*
Мокрањац, *Козар*
Мокрањац, *Приморски напјеви*
Мокрањац, Мокрањац, избор из *Руковети*

Опере

Ђоакино Росини, *Дует мачака*
Ђоакино Росини, *Арија Фигара*, опера *Севиљски берберин*
Ђоакино Росини, *Chi disprezza gli infelici*, опера *Кир у Вавилону*

Ђузепе Верди, *Хор Јевреја*, опера *Аида*
Ђакомо Пучини, *Нико не спава*, опера *Турандот*
Амилкаре Понкјели, *Игра сатова* из опере *Ла Ђоконда*
Александар Бородин, *Половецке игре*, опера *Кнез Игор*
Лео Делиб, *Дует цвећа*, опера *Лакме*
Жорж Бизе, *Арија Хабанера* из опере *Кармен*
Петар Коњовић, *Џанум насред села*, опера *Коштана*
Петар Коњовић, *Велика чочечка игра*, опера *Коштана*
Жак Офенбах, *Птице у сенци*, оперета *Хофманове приче*

Балет

Жан Батист Лили, *Menuet des Trompettes*
Лео Делиб, *Игра сатова*, балет *Конелија*
Адолф Адам, балет *Жизела*
Пјотр Иљич Чајковски, балет *Криво Орашчић*
Пјотр Иљич Чајковски, *Плес малих лабудова*, балет *Лабудово језеро*

Пјотр Иљич Чајковски, *финале*, балет *Лабудово језеро*
Пјотр Иљич Чајковски, *Валцер* из балета *Успавана лепотица*
Стеван Христић, *Грлица* из балета *Охридска легенда*
Стеван Христић, *Коло* из балета *Охридска легенда*
Националне и стилизоване игре (полка, мазурка, чардаш, казачок, сиртаки, валцер, танго)

Јоханес Брамс, *Мађарска игра бр. 5*
Виторио Монти, *Чардаш*
Микис Теодоракис, *Сиртаки*
Антонио Карлос Жобим, *Самба са једном нотом*
Импресионизам
Габриел Фор, *Павана, Оп. 50*
Ерик Сати, *Гимнопедија*
Клод Дебиси, *Потопљена катедрала*
Клод Дебиси, *Месечина*
Морис Равел, *Болеро*
Савремена музика
Игор Стравински, *Игра костура*, балет *Жар птица*
Игор Стравински, *Игра Жар птице*, балет *Жар птица*
Игор Стравински, инсерт из *Свите Жар птица*
Игор Стравински, балет *Петрушка*
Арам Хачатурјан, *Игра сабљама, Свита Гајане*
Дмитри Шостакович, *Други валцер*
Густав Холст, *Јапанска свита*
Густав Холст, *Самерсет рапсодија*
Љубица Марић, *Праг сна*
Дарко Краљић, *Девојко мала*
Јован Јовичић, *Војвођанска свита*
Војислав Костић, *За Београд*
Дејан Деспић, *Дивертименто Кончертанте Оп. 51*
Ханс Цимер, *Пирати са Кариба*, тема
Хајао Мијазаки, *Замак на небу* <https://www.youtube.com/watch?v=nrTu7BAjjCA>

Композиције инспирисане музиком романтизма, импресионизма и савременог доба

Бора Дугић, *Зов за недостижном лепотом*
Бубуша Симић, *Велики градски валцер*

Јадранка Стојаковић, Што те нема

Монти, Чардаш

Пол де Сеневил, Брак из љубави

Музички инструменти

Габриел Форе, *Павана* Оп. 50

Аргуро Маркез Márquez Arturo Danzón No. 2

Антоњин Дворжак, *Словенска игра бр. 7*

Камиј Сен Санс, *Соната за обоу*, Де-дур, Оп.166, I став

Енио Мориконе, *Габријелова обоа*

Дејан Деспић – 7 *пасторала за обоу соло*

Анте Гргин, *Duetto Scherzando* за два кларинета

Радивој Лазић – Властимир Перичић, *Хумореска за кларинет*

и клавиј

Боки Милошевић – одломци из одабраних дела

Антонио Вивалди, *Концерт за фагот е-мол*

Лирој Андерсон, *Празник трубача*

Избор песама са фестивала Драгачевска труба

Луис Армстронг

Мајлс Дејвис

Морис Равел, *Болеро* (соло тромбон)

Камиј Сен-Санс, *Концерт за хорну Оп. 94*

Хауард Шор, *Господар прстенова (The Fellowship; Gondor)*

Георг Филип Телеман, *Песма о изгубљеној љубави*

Бела Барток, *Румунски плесови* Сз.68. ББ76: II *Браул* (Allegro)

Станислав Бинички, *Марш на Дрину*

Видео примери

Традиционална песма са Косова, *Горанине, Ђафанине* <https://www.youtube.com/watch?v=SI3UItfEWHA>

Николао Паганини, *Капричио* бр. 24 и 5, изводи Немања Радловић <https://www.youtube.com/watch?v=rgCo54r3DUk>

Лист и Шопен <https://www.youtube.com/watch?v=8Uc2vtj7v-vs&t=163s>

Јохан Штраус, *Тик так брза полка* <https://www.youtube.com/watch?v=99k-g8H447U>

Волфганг Амадеус Моцарт, *Арија краљице ноћи*, опера *Чаробна фрула* <https://www.youtube.com/watch?v=XH7cPtG8kGg>

Ђоакино Росини, *Дует мачака* <https://www.youtube.com/watch?v=QNyR6rsGDyg>

Ђоакино Росини, *Chi disprezza gli infelici*, опера *Кур у Бавилону* <https://www.youtube.com/watch?v=ffZiEgC4Tu0>

Амилкаре Понкјели, *Игра сатова* из опере *Ла Ђоконда* <https://www.youtube.com/watch?v=tOBV7H8RN4M>

Лео Делиб, *Дует цвећа*, опера *Лакме*, <https://www.youtube.com/watch?v=Zm4HWjnwDWk>

Петар Коњовић, *Цанум наспред села*, опера *Коштана* <https://www.youtube.com/watch?v=t0qoPLSQv0U>

Петар Коњовић, *Велика чочечка игра*, опера *Коштана* https://www.youtube.com/watch?v=_5UCmwGVsnE

Жак Офенбах, *Птице у сенци*, оперета *Хофманове приче* <https://www.youtube.com/watch?v=TcTM-m7q3PE>

Жан Батист Лили, *Menuet des Trompettes* <https://www.youtube.com/watch?v=sZ4AM0ayFBA>

Лео Делиб, *Игра сатова*, балет *Копелија* <https://www.youtube.com/watch?v=ryFyVpqbaGQ>

Лео Делиб, *Мазурка*, балет *Копелија*, <https://www.youtube.com/watch?v=8Sb7gp98wAc>

Адолф Адам, балет *Жизела* https://www.youtube.com/watch?v=3TLSrI_hXEw

Пјотр Иљич Чајковски, балет *Крцко Орашчић* <https://www.youtube.com/watch?v=2DiL3p98ejE>

Пјотр Иљич Чајковски, *Плес малих лабудова*, балет *Лабудово језеро* https://www.youtube.com/watch?v=rDdcw_p3eJg

Пјотр Иљич Чајковски, *финале*, балет *Лабудово језеро* <https://www.youtube.com/watch?v=SXJawzOLS3k>

Пјотр Иљич Чајковски, *Валцер* из балета *Успавана лепотица*, <https://www.youtube.com/watch?v=7WL2tD27ucA>

Стеван Христић, *Грлица* из балета *Охридска легенда* <https://www.youtube.com/watch?v=RvxUEvBFKmk>

Стеван Христић, *Коло* из балета *Охридска легенда* <https://www.youtube.com/watch?v=JBOxXiNotBs>

Националне и стилизоване игре

Полка <https://www.youtube.com/watch?v=dONXZBrje2w>

Мазурка <https://www.youtube.com/watch?v=IR11T7CAD0E>

Чардаш <https://www.youtube.com/watch?v=dF-x3ASonHw>

Казачок <https://www.youtube.com/watch?v=QGDoSjmEyMc>

Сиртаки <https://www.youtube.com/watch?v=T4chpyTIE5Q>

Микос Теодоракис, *Сиртаки* <https://www.youtube.com/watch?v=qR1-3gYXsfE>

<https://www.youtube.com/watch?v=ls3gevqqqD0>

Валцер *На лепом, плавом Дунаву* <https://www.youtube.com/watch?v=EHFJWCCsWWQ>

Танго <https://www.youtube.com/watch?v=NY0MLG-IrSU>

Фламенко <https://www.youtube.com/watch?v=sFUC5ROtN8M>

Јоханес Брамс, *Мађарска игра бр. 5* <https://www.youtube.com/watch?v=H19jByxrqlw>

Виторио Монти, *Чардаш* <https://www.youtube.com/watch?v=XIJM2kZgYiI>

Микис Теодоракис, *Сиртаки*, <https://www.youtube.com/watch?v=T4chpyTIE5Q>

Антонио Карлос Жобим, *Самба са једном нотом* <https://www.youtube.com/watch?v=PYdrhTL3VBk>

Импесионизам

Клод Дебиси, *Арабеска* <https://www.youtube.com/watch?v=A6s49OKp6aE>

Клод Дебиси, *Месечина* <https://www.youtube.com/watch?v=k-8JwiheysWo>

Морис Равел, *Болеро* <https://www.youtube.com/watch?v=iO-cu7GD8pcE>

Савремено доба

Игор Стравински, *Игра костура*, балет *Жар птица*

<https://www.youtube.com/watch?v=SP-dQBhcvtg>

Игор Стравински, *Игра Жар птице*, балет *Жар птица* <https://www.youtube.com/watch?v=a9OuxgP19ak>

Игор Стравински, инсерт из *Свите Жар птица* <https://www.youtube.com/watch?v=OdJdBGq1a4>

Игор Стравински, балет *Петрушка* <https://www.youtube.com/watch?v=UaRZfSKPw5A>

<https://www.youtube.com/watch?v=Y7H5dEbyxsg>

Сергеј Прокофјев, *Плес витезова*, балет *Ромео и Јулија* <https://www.youtube.com/watch?v=92YhJ4ZVmCg>

Арам Хачатурјан, *Игра сабаљама*, *Свита Гајане* <https://www.youtube.com/watch?v=mUQHGPxrxz-8>

Дмитри Шостакович, *Други валцер* <https://www.youtube.com/watch?v=cPiCeJN-Wek>

Дувачки инструменти

Клод Дебиси, *Сиринкс* <https://www.youtube.com/watch?v=aw53VrbI4I0>

Џон Вилјамс, *Хедвигина тема*, <https://www.youtube.com/watch?v=l-3tN-c6UwE>

Џон Вилјамс, *Хедвигина тема*, <https://www.youtube.com/watch?v=cXRIDCyqZJw>

Енио Мориконе, *Габријелова обоа* https://www.youtube.com/watch?v=FtE3hoR_Nvo

Антоњин Дворжак, *Симфонија из Новог света*, II став <https://www.youtube.com/watch?v=0HhrxVx1Ztc>

Бени Гудман, *Певај, певај, певај* <https://www.youtube.com/watch?v=t4yGKj23jgQ> Астор Пјачола, *Танго етида бр.3* <https://www.youtube.com/watch?v=4qzAi7JoKGE>

Сергеј Прокофјев, *Шехерезада* <https://www.youtube.com/watch?v=au0qOBAJ-nA>

Пол Дик, *Чаробњаков ученик* <https://www.youtube.com/watch?v=ScUEgUZbpbU>

Квин, *Боемска рапсодија* <https://www.youtube.com/watch?v=tO527C0KUSs>

Хауард Гудл, *Срећан Божић*, *Мр Бин* <https://www.youtube.com/watch?v=vvR66bZBCIk>

Ђорђе Замфир, *Усамљени пастир* <https://www.youtube.com/watch?v=orL-w2QBIN8>

Необични дувачки инструменти <https://www.youtube.com/watch?v=v62YjjV-Roo&t=61s>

Станислав Бинички, *Марш на Дрину* <https://www.youtube.com/watch?v=Prv8a9Wp7Sg>

Хајао Мијазаки, *Замак на небу* <https://www.youtube.com/watch?v=nrTu7BAjJCA>

Енио Мориконе, Габријелова обоа, <https://www.youtube.com/watch?v=pTsitO4TXF8>

Пентатоникс, Еволуција музике, <https://www.youtube.com/watch?v=IExW80sXsHs>

Извођење музике

Сваки аспект извођења музике има непосредан и драгоцен утицај на развој ученика. Читање с листа једноставног ритмичког записа активира највећи број когнитивних радњи, развија дугорочно памћење, осетљивост за друге учеснике у музичком догађају (тзв. тимски рад, толеранција) и fine моторичке радње. Квалитетно музичко изражавање има значајан утицај на психу ученика, а самим тим и на капацитет и могућност свих видова изражавања. Уједно је важно да се кроз извођење музике, а у оквиру индивидуалних могућности ученика, подстиче и развијање личног стила изражавања.

С обзиром на то да ће певање и свирање произићи из историјског контекста, начин извођења треба прилагодити у односу на дати контекст.

Певање

Главни критеријум за избор песама је квалитет музичког дела. Посебну пажњу треба обратити на тонски опсег композиција за певање због физиолошких промена певачког апарата (мутирање). Приликом извођења песама најстарије музичке фолклорне традиције, треба неговати нетемперовани начин певања и дозволити природним бојама гласа да дођу до изражаја.

Песме се обрађују по слуху и из нотног текста. Мешовите тактове на примерима народних песама треба изводити по слуху. Приликом обраде песама из нотног текста након текстуалне, следи анализа нотног текста, савладавање ритма, певање солмизацијом и на крају певање са литерарним текстом. Са ученицима је неопходно постићи изражајно певање.

Свирање

Извођење свирањем треба реализовати на ритмичким и мелодијским инструментима. Свирање на мелодијским инструментима је олакшано чињеницом да су ученици музички описмењени те могу користити нотне примере појединих песама које су најпре анализирале и солмизационо обрађене. Свирањем се поред осталог развијају моторичке вештине, координација и опажајне способности.

Елементи музичке писмености

Елементе музичке писмености треба обрађивати кроз одговарајуће музичке примере и композиције, од нотне слике и тумачења према звуку. Мешовите тактове на примерима народних песама треба изводити по слуху.

ПРЕПОРУЧЕНЕ КОМПОЗИЦИЈЕ ЗА ПЕВАЊЕ И СВИРАЊЕ

Химне

Државна химна

Химна Светом Сави

Химна школе

Човек и музика:

Јоаханес Брамс, *Лаку ноћ*

Беджих Сметана, *Моја звезда*

Франц Шуберт, *Луна*

Ј. Ф. Рајхард, *Љубица*

Традиционална песма, *Бурђевдан*

Традиционална песма из источне Србије, *Mandra mea cu carpa tura*

Традиционална ромска песма, *Ђелем, ђелем*

Традиционална мађарска игра, *Лен је он (Az a szep)*

Традиционална руска песма, *Каљинка*

Традиционална мађарска песма, *Nyulacska*

Традиционална русинска песма, *Зродзели ше тарки*

Традиционална мађарска песма, *Нек се чује нек се зна да Жушка воли Јаноша*

Енглеска духовна песма, *Прекарсна милост (Amazing Grace)*

Александар Бородин, *Половецке игре*

Лола Новаковић, *Деца Пуреја*

Радмила Какарлајић, *Анђелина, зумба, зумба*

Макс Фридман/Џими де Хајт, *Rock Around the Clock*

Џон Ленон/Пол Макартни, *Let It Be*

Герард Матос Родригез, Танго *Ла кумпарсита* <https://www.youtube.com/watch?v=NY0MLG-IrSU>

Елементи музичке писмености:

Густа ми магла паднала

Море, изгрејала, нане

Пуче пушка

Ајде Јано, коло да играмо

Запевала сојка птица

Оро се вије

Јовано, Јованке

Станиша Коруповић, *Мај*

Станиша Коруповић, *Пробуђена жаба*

Бијело дугме, *Лиле цвату*

Момчило Бајагић Бајага, *Буђење раног пролећа*

Карл Ман/Дејв Апел, *Let's Twist again*

Традиционалне и песме домаћих аутора

Ој, цоко, цоко, црно око

Тај таврље

Уродиле жуће крушке

Шкрипи ћерам

Текла вода Текелија

Леле дуње ранке

Тамо далеко

Војтек Шистех, *Ој, Србијо, мила мати*

Николаас Балон, *Креће се лађа француска*

Станислав Бинички, *Марш на Дрину*

Староградске песме

Ти једина

Моја мала нема мане

Мој Милане

Јутрос ми је ружа процветала

Што се боре мисли моје

Ајде Като

Небо је тако ведро

У тем Сонбору

Духовне песме

Стеван Стојановић Мокрањац, *Тебе појем*

Тропар за Божић

Тропар Светом Сави

Помози нам вишњи Боже

Корнелије Станковић, *Многаја љета*

Текст Свети Николај, *Источнице живоносни*

Музичко стваралаштво

Дечје музичко стваралаштво представља виши степен активирања музичких способности које се развијају у свим музичким активностима, а резултат су креативног односа према музици. Оно подстиче музичку фантазију, обликује стваралачко мишљење, продубљује интересовања и доприноси трајнијем усвајању и памћењу музичких вештина и знања.

Стваралаштво може бити заступљено кроз:

– израду дуваачких музичких инструмената (функционалних или нефункционалних);

– музичко-истраживачки рад;

– осмишљавање музичких догађаја, програма и пројеката;

– осмишљавање музичких радионица;

– креативну употребу мултимедија: ИКТ, аудио снимци, сликовни материјал, мобилни телефони...

Уколико има могућности, могу се осмислити и реализовати тематски пројекти на нивоу одељења или разреда.

Пројектна настава се остварује реализацијом пројекта и тимским радом ученика. Тема пројекта се састоји од подтема које ученици могу да реализују у тиму, тандему или појединачно.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Настава музичке културе подразумева учење свих ученика, а не само оних који имају музичке предиспозиције. Како је предмет музичка култура синтеза вештина и знања, полазна тачка у процесу оцењивања треба да буду индивидуалне музичке способности и ниво претходног знања сваког ученика. Битни фактори за праћење музичког развоја и оцењивање сваког ученика су његово знање, рад, степен ангажованости, кооперативност, интересовање, став, умешност и креативност, али и напредовање у односу на претходна постигнућа. Тако се у настави музичке културе за исте образовне-васпитног задатке могу добити различите оцене, као и за различите резултате исте оцене, због тога што се конкретни резултати упоређују са индивидуалним ученичким могућностима.

Начин провере и оцена треба да подстичу ученика да напредује и активно учествује у свим видовима музичких активности. Главни критеријум за процес праћења и процењивања је *начин ученичке партиципације у музичком догађају*, односно да ли је у стању да прати музичко дело при слушању и како односно, да ли и како изводи и ствара музику користећи постојеће знање.

У зависности од области и теме, постигнућа ученика се могу оценити усменом провером, краћим писаним проверама (до 15 минута) и проценом практичног рада и стваралачког ангажовања. Поред ових традиционалних начина оцењивања, треба користити и друге начине оцењивања као што су:

- допринос ученика за време групног рада;
- израда креативних задатака на одређену тему;
- рад на пројекту (ученик даје решење за неки проблем и одговара на конкретне потребе);
- специфичне вештине.

У процесу вредновања резултата учења наставник треба да буде фокусиран на ученичку мотивацију и ставове у односу на извођење и стваралаштво, способност концентрације, квалитета/перцепције и начин размишљања приликом слушања, као и примену теоретског знања у музицирању.

Наставник треба да мотивише ученика на даљи развој, тако да ученик осети да је кроз процес вредновања виђен и подржан, као и да има оријентацију где се налази у процесу развоја у оквиру музике и музичког изражавања. Важно је укључити самог ученика у овај процес у смислу дијалога и узајамног разумевања у вези са тим шта ученик осећа као препреке (вољне и невољне) у свом развоју, као и на које начине се, *из ученикове перспективе*, оне могу пребродити.

Када је у питању вредновање области Музичко стваралаштво, оно треба вредновати у смислу стваралачког ангажовања ученика, а не према квалитету насталог дела, јер су и најскромније музичке импровизације, креативно размишљање и стварање педагошки оправдане.

Узимајући у обзир све циљеве које процес учења, краткорочно и дугорочно треба да постигне, неопходно је имати на уму да се оквир вредновања процеса и резултата учења одвија највише у учениковом живом контакту са музиком, тј. извођењу и стваралаштву, а такође и слушању музике. Теоретско знање треба да има своју примену и функцију у ученичком изражавању кроз музику и у контакту са музиком. Како процес учења у оквиру сваког часа треба да обухвати све области, посматрање ученика у живом контакту са музиком је истовремено показатељ квалитета процеса учења, као и идеална сцена за вредновање резултата учења. Сумативно вредновање треба да буде осмишљено кроз задатке и активности које захтевају креативну примену знања. Диктате не треба практиковати ни задавати.

Назив предмета	ИСТОРИЈА	
Циљ	Циљ учења Историје је да ученик, изучавајући историјске догађаје, појаве, процесе и личности, стекне знања и компетенције неопходне за разумевање савременог света, развије вештине критичког мишљења и одговоран однос према себи, сопственом и националном идентитету, културно-историјском наслеђу, друштву и држави у којој живи.	
Разред	Осми	
Годишњи фонд часова	68	
– смешта кључне догађаје, појаве и процесе из савремене историје на временској ленти; – уочи динамику различитих историјских појава и промена на историјској карти; – пореди различите историјске изворе и рангира их на основу њихове сазнајне вредности; – анализира и процени ближе хронолошко порекло извора на основу садржаја; – поредећи различите изворе о истој историјској појави или догађају, анализира позицију аутора; – доведе у везу узроке и последице историјских догађаја, појава и процеса на конкретним примерима; – наведе специфичности друштвених појава, процеса, политичких идеја, ставова појединаца и група у историјском периоду савременог доба; – образложи значај и улогу истакнутих личности у датом историјском контексту; – уочи елементе континуитета и дисконтинуитета српске државности; – изведе закључак о повезаности националне историје са регионалном и светском, на основу датих примера; – образложи утицај историјских догађаја, појава и процеса на савремено друштво; – идентификује основне карактеристике тоталитарних идеологија и наводи њихове последице у историјском и савременом контексту; – препозна,на примерима из савремене историје, важност поштовањаљудскх права;	ОСНОВИ ПРОУЧАВАЊА ПРОШЛОСТИ	Основне одлике периода од завршетка Првог светског рата до наших дана. Историјски извори за изучавање периода од завршетка Првог светског рата до наших дана и њихова сазнајна вредност (материјални, писани, аудио, визуелни, усмена сведочанства, дигитални).
	ЕВРОПА, СВЕТ И СРПСКИ НАРОД У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ДРЖАВИ У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА	Последице Великог рата (демографски и материјални губици, одраз рата у друштвеном и културном животу, Мировна конференција у Паризу – нова карта Европе и света). Револуције у Русији и Европи (узроци, ток и последице). Стварање југословенске државе (југословенска идеја, процес и носиоци уједињења, међународно признање и границе). Политичке и друштвено-економске прилике у Европи и свету (либералне демократије, тоталитарне идеологије, економске кризе; култура, наука и уметност, свакодневни живот). Југословенска краљевина (простор, становништво и друштво; конституисање државе, политички живот; међународни положај; економске прилике; култура, улога двора; национално и верско питање). Истакнуте личности: Николај II Романов, Владимир Иљич Лењин, Роза Луксембург, Александар Флеминг, Пабло Пикасо, Волт Дизни, Чарли Чаплин, Сергеј Ејзенштајн, Бенито Мусолини, Адолф Хитлер, Јосиф Стаљин, Френклин Рузвелт, Александар I, Марија, Петар II и Павле Карађорђевић, Никола Пашић, Стјепан Радић, Милан Стојадиновић, Драгиша Цветковић, Влатко Мачек, Слободан Јовановић, Милутин Миланковић, Исидора Секулић, Ксенија Атанасијевић, Милена Павловић Барили, Иван Мештровић.
– наведе примере како су идеје о родној, верској и етничкој равноправности утицале на савремене политичке прилике и развој друштва; – пореди положај и начин живота припадника различитих друштвених група у историјском периоду савременог доба; – илуструје примерима утицај научно-технолошког развоја на промене у друштву, економији и природном окружењу; – образложи утицај различитих друштвено-економских система на свакодневни живот људи, анализирајући дате примере; – препозна како су културне интеракције, и сарадња различитих етничких и социјалних група утицали на политички, друштвени и привредни живот; – наведе примере утицаја спортских и уметничких достигнућа на обликовање савременог друштва; – идентификује узроке, елементе и последице историјских сукоба и ратова и дискутује о могућим начинима превенције конфликта; – објасни значење појмова геноцид и Холокауст; – изведе закључке о узроцима, току и последицама ратова условљених распадом СФРЈ користећи изворе различитог порекла и сазнајне вредности; – изрази ставове, засноване на историјским аргументима, уважавајући мишљење саговорника; – препозна пропаганду, стереотипе и идеолошку позицију у историјском извору и формулише став који се супротставља манипулацији; – критички се односи према информацијама из медија користећи се историјским знањима и вештинама; – анализира историјске догађаје и појаве на основу доступног аудио-визуелног изворног материјала; – осмисли, спроведе и презентује резултате истраживања заснованог на одабраним историјским изворима и литератури, користећи ИКТ; – образложи смисао неговања сећања на важне догађаје и личности из историје савременог доба; – истражи меморијалне споменике у локалној средини и учествује у организовању и спровођењу заједничких школских активности везаних за развој културе сећања; – покаже одговоран однос према културно-историјском наслеђу сопственог и других народа; – уочи одраз историјских догађаја и појава у књижевним и уметничким делима; – препозна историјску димензију политичких, културних и технолошких промена у савременом свету и Републици Србији.	ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ	Свет у рату – узроци, међународне кризе, сукоби и освајачка политика тоталитарних држава; почетак и ток рата, зараћене стране, савезништва, фронтви, најважније операције, нови начини ратовања; ратна свакодневица; страдање цивила и ратни злочини; крај рата, победа антифашистичке коалиције. Југославија и српски народ у рату – улазак у рат, војни пораз, окупација, подела, квислиншке творевине; геноцид и злочини; устанак, антифашистичка борба и грађански рат; војне операције, живот у рату. Последице рата – људски и материјални губици; демографске и друштвене промене, миграције; уништавање културног наслеђа; суђења за ратне злочине; стварање ОУН. Истакнуте личности: Френклин Рузвелт, Винстон Черчил, Јосиф Стаљин, Адолф Хитлер, Бенито Мусолини, цар Хирохито, Франциско Франко, Мао Цедунг, Ана Франк, Петар II Карађорђевић, Драгољуб Михаиловић, Јосип Броз, Милан Недић, Анте Павелић, Диана Будисављевић.
	СВЕТ, ЕВРОПА И СРПСКИ НАРОД У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ДРЖАВИ У ПЕРИОДУ ХЛАДНОГ РАТА	Свет после Другог светског рата – блоковска подела, трка у наоружању, глобална димензија хладног рата, ратна жарихшта и кризе, деколонизација, европске интеграције, покрети еманципације – покрети за женска и мањинска права, антиратни и антирасни покрети; научна достигнућа, освајање свемира, медији, популарна култура. Југославија и српски народ после Другог светског рата – изградња новог државног и друштвеног уређења, једнопартијски систем, однос власти према политичким противницима, међународни положај, економске и културне прилике, самоуправљање, несврстаност; свакодневица, популарна култура, нове тенденције у култури. Истакнуте личности: Џон Кенеди, Никита Хрушчов, Махатма Ганди, Мартин Лутер Кинг, Роза Паркс, Нелсон Мандела, Голда Меир, Енди Ворхол, Јосип Броз, Александар Ранковић, Милован Ђилас, Иво Андрић, Милош Црњански, Александар Петровић, Мира Траиловић, Душан Ковачевић.
	СВЕТ, ЕВРОПА, СРПСКА ДРЖАВА И НАРОД У САВРЕМЕНИМ ПРОЦЕСИМА	Свет после хладног рата – пад Берлинског зида; слом комунизма у Европи, распад СССР-а, нова политичка карта Европе, стварање Европске уније, доминација САД, локални конфликти и интервенције великих сила, процеси глобализације, Четврта индустријска револуција (дигитални медији, интернет, друштвене мреже и мобилна телефонија), претња тероризма, миграције, савремени културни покрети. Српски народ на крају 20. и почетком 21. века – криза СФРЈ 80-тих година, међунационалне тензије, увођење вишестраначког политичког система, распад СФРЈ, грађански рат и стварање нових држава, интернационализација сукоба и међународне интервенције, економске прилике и свакодневни живот, ратни злочини, страдање цивилног становништва, разарање културног наслеђа, НАТО агресија на СРЈ, последице ратова, политичке промене 2000. године, Република Србија као самостална држава, питање статуса Косова и Метохије, односи у региону, српски народ у дијаспори и региону, процес придруживања Европској унији, култура и спорт. Истакнуте личности: Роналд Реган, Михаил Горбачов, Маргарет Тачер, Бил Гејтс, Владимир Путин, Ангела Меркел, Слободан Милошевић, Фрањо Туђман, Алија Изетбеговић, Зоран Ђинђић, Војислав Коштуница.

Кључни појмови садржаја: Октобарска револуција, Версајски уговор, Друштво народа, тоталитаризам, диктатуре, комунизам, фашизам, нацизам, социјализам, антифашизам, антисемитизам, милитаризам, Други светски рат, гето, Холокауст, геноцид, Аушвиц, Јасеновац, Организација Уједињених нација, феминизам, шовинизам, ксенофобија, репресија, пацифизам, деколонизација, људска права, националне мањине, дискриминација, демократија, тероризам, хладни рат, атомска енергија, глобализација, миграције, југословенска идеја, југословенска држава, Република Србија, транзиција, дигитална револуција, популарна култура.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм је конципиран тако да су уз дефинисане исходе за крај разреда и кључне појмове, за сваку од пет тематских целина (ОСНОВИ ПРОУЧАВАЊА ПРОШЛОСТИ; ЕВРОПА, СВЕТ И СРПСКИ НАРОД У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ДРЖАВИ У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА; ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ; СВЕТ, ЕВРОПА И СРПСКИ НАРОД У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ДРЖАВИ У ПЕРИОДУ ХЛАДНОГ РАТА И СВЕТ, ЕВРОПА, СРПСКА ДРЖАВА И НАРОД У САВРЕМЕНИМ ПРОЦЕСИМА), дати и садржаји.

Приступ настави заснован на процесу и исходима учења подразумева да ученици развијају не само основна знања, већ да их искористе у развоју вештина историјског мишљења и изградњи ставова и вредности. Програм наставе и учења, у том смислу, нуди садржински оквир, а наставник има могућност да изабере и неке додатне садржаје уколико сматра да су примерени средини у којој ученици живе, или да одговарају њиховим интересовањима (про-грам се, на пример, може допунити и садржајима из прошлости завичаја, чиме се код ученика постиже јаснија представа о исто-ријској и културној баштини у њиховом крају – археолошка налазишта, музејске збирке). Сви садржаји су дефинисани тако да буду у функцији остваривања исхода предвиђених програмом. Наставник има значајан простор за избор и повезивање садржаја, метода наставе и учења и активности ученика.

Важна карактеристика наставе и учења усмерених на остваривање исхода је та да су фокусирани на учење у школи. Ученик треба да учи:

- *смислено*: повезивањем оног што учи са оним што зна и са ситуацијама из живота; повезивањем оног што учи са оним што је учио из Историје и других предмета;

- *проблемски*: самосталним прикупљањем и анализирањем података и информација; постављањем релевантних питања себи и другима; развијањем плана решавања задатог проблема; *дивергентно*: предлагањем нових решења; *смислањем* нових примера; повезивањем садржаја у нове целине;

- *критички*: поређењем важности појединих чињеница и података; смислањем аргумената;

- *кооперативно*: кроз сарадњу са наставником и другим ученицима; кроз дискусију и размену мишљења; уважавајући аргументе саговорника.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на процес и исходе учења наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује дати програм потребама конкретног одељења имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика; уџбенике и друге наставне материјале које ће користити; техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже; ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и садржаја, наставник најпре креира свој годишњи план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Од њега се очекује и да, у фази планирања и писања припреме за час, дефинише исходе за сваку наставну јединицу. При планирању треба имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. Наставник за сваки час планира и припрема средства и начине провере остварености пројектованих исхода. У планирању и припремању наставе и учења, наставник планира не само своје, већ и активности ученика на часу. Поред уџбеника, као једног од извора знања, на наставнику је да ученицима омогући увид и искуство коришћења и других извора сазнавања.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Ученици у осми разред улазе са знањем о основним историјским појмовима, са одређеним животним искуствима и уобличеним ставовима и на томе треба пажљиво градити нова знања, вештине, ставове и вредности.

Наставник има слободу да сам одреди распоред и динамику активности за сваку тему, уважавајући циљ учења предмета и дефинисане исходе. Редослед исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање циља предмета. Између исхода постоји повезаност и остваривање једног исхода доприноси остваривању других исхода. Многи од исхода су процесни и представљају

резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада, током дужег временског периода и обраде различитих садржаја.

Битно је искористити велике могућности које Историја као наративни предмет пружа у подстицању ученичке радозналости, која је у основи сваког сазнања. Наставни садржаји треба да буду представљени као „прича” богата информацијама и детаљима, не зато да би оптеретили памћење ученика, већ да би им историјски догађаји, појаве и процеси били предочени јасно, детаљно, живо и динамично. Посебно место у настави историје имају питања, како она која поставља наставник ученицима, тако и она која долазе од ученика, подстакнута оним што су чули у учioniци или што су сазнали ван ње користећи различите изворе информација. Добро осмишљена питања наставника имају подстицајну функцију за развој историјског мишљења и критичке свести. У зависности од циља који наставник жели да оствари, питања могу имати различите функције, као што су: фокусирање пажње на неки садржај или аспект, подстицање поређења, трагање за појашњењем. Учење историје би требало да помогне ученицима у стварању што јасније представе не само о томе „како је уистину било”, већ и зашто се нешто десило и какве су последице из тога проистекле. Да би схватио догађаје из прошлости, ученик треба да их „оживи” у свом уму, у чему велику помоћ може пружити употреба различитих историјских текстова, карата и других извора историјских података (документарни и играни видео и дигитални материјали, музејски експонати, илустрације), обилажење културно-историјских споменика и посете установама културе. Коришћење историјских карата изузетно је важно јер омогућава ученицима да на очигледан и сликовит начин доживе простор на коме се неки од догађаја одвијао, помажући им да кроз време прате промене на одређеном простору. Веома важан аспект наставе историје представља и рад на историјским изворима. Када су садржаји програма за осми разред у питању, велики значај, поред писаних и визуелних, имају и усмени извори, односно сведочанства. Због тога би требало осмислити наставни процес на такав начин да се, у оквиру пројектне наставе или елементарног истраживања, повежу ученици и савременици историјских догађаја, чиме би се омогућило пропитивање и изучавање рецентне прошлости.

Треба искористити и утицај наставе Историје на развијање језичке и говорне културе (вештине беседништва), јер историјски садржаји богате и оплемењују језички фонд ученика. Неопходно је имати у виду и интегративну функцију Историје, која у образовном систему, где су знања подељена по наставним предметима, помаже ученицима да постигну целовито схватање о повезаности и условљености географских, економских и културних услова живота човека. Пожељно је избегавати фрагментарно и изоловано учење историјских чињеница јер оно има најкраће трајање у памћењу и најслабији трансфер у стицању других знања и вештина. У настави треба, кад год је то могуће, примењивати иновирани дидактичке методе и стратегије, при чему се истиче концепт мултиперспективности. Одређене теме, по могућности, треба реализовати са одговарајућим садржајима из сродних предмета, а посебну пажњу треба посветити оспособљавању ученика за ефикасно коришћење информационо-комуникационих технологија (употреба интернета, прављење презентација, коришћење дигиталних аудио-визуелних материјала и израда реферата).

У осмом разреду изучава се период савремене историје, што подразумева и обраду многих осетљивих, па и противуречних, односно контроверзних тема, о којима не постоји консензус у научним круговима и јавности. То су теме које су присутне свакодневно у информативним и документарним програмима, на интернету, о њима говоре политичари, јавне личности и новинари. Такве теме су често саставни део породичне историје и личних наратива, што додатно увећава њихову актуелност. Ученици су изложени различитим тумачењима историјских догађаја и због тога је нарочито важно код њих развијати критички однос према информацијама које им се нуде. Овладавање том вештином наводи се и у образовним стандардима, а у оквиру програма спомиње се у циљу предмета, као и у појединим исходима за крај разреда. Због тога би једна од најбитнијих компетенција успешног наставника била да зна како да код ученика подстиче критичко и историјско мишљење, што би ученицима омогућило развијање хуманистичких вредности заснованих на толеранцији, уважавању различитости и поштовању другог. На крају основног образовања и васпитања ученици треба да буду оспособљени да аргументовано анализирају противуречности, да се децентрирају (сагледају и уваже туђи угао гледања на одређени историјски феномен), да уочавају сличности и различитости, постављају питања а нове информације лако повежу са постојећим знањима. На тај начин, ученици би били оспособ-

бљени да препознају пропаганду и активно учествују у разградњи предрасуда и стереотипа с којима се свакодневно сусрећу. Такав приступ омогућио би им аутономни и рационални однос према информацијама и додатно олакшао промишљање и доношење аргумендованих закључака и судова.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Праћење напредовања започиње иницијалном проценом ни воа на коме се ученик налази и у односу на шта ће се процењивати његов даљи рад. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а ученике треба оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у остваривању исхода предмета, као и напредак других ученика. Сваки наставни час и свака активност ученика су, у том смислу, прилика за регистравање напретка ученика и упућивање на даље активности.

У настави оријентисаној на достизање исхода вреднују се и процес и продукти учења. У вредновању наученог, поред усменог испитивања, користе се и тестови знања. У формативном оцењивању се користе различити инструменти, а избор зависи од врсте активности која се вреднује. Вредновање активности, нарочито ако

је тимски рад у питању, може се обавити са групом тако да се од сваког члана тражи мишљење о сопственом раду и о раду сваког члана понаособ (тзв. вршњачко оцењивање

Назив предмета	ГЕОГРАФИЈА
Циљ	Циљ учења Географије је да ученик појмовно и структурно овлада природно-географским, демографским, насеобинским, политичко-географским, економско-географским, интеграционим и глобалним појавама и процесима у Србији и свету уз неговање вредности мултикултуралности и патриотизма.
Разред	Осми
Годишњи фонд часова	68 часова

– учествује у предлагању и реализацији истраживачког пројекта у локалној средини; – анализира тематске карте и статистичке податке и графички их приказује; – одреди географски положај Србије и доведе га у везу са историјско-географским развојем; – анализира карактеристике граница и пограничних крајева Србије; – опише узроке и последице геотектонских процеса на територији Србије; – класификује облике рељефа на територији Србије и именује репрезентативне; – анализира утицај климатских фактора и климатских елемената на климу Србије; – класификује и описује својства водних објеката користећи карту Србије; – наводи начине коришћења вода Србије; – препознаје ефекте утицаја физичко-географских процеса на човека и адекватно реагује у случају природних непогода; – доведи у везу распрострањеност биљних и животињских врста и физичко-географске карактеристике простора; – објашњава популациону динамику становништва Србије: кретање броја становника, природни прираштај и миграције; – изводи закључке о утицају популационе динамике на структуру становништва у нашој земљи; – изводи закључке о важности предузимања мера популационе политике; – израђује и анализира графичке приказе структура становништва; – објашњава утицај природних и друштвених фактора на настанак, развој и трансформацију насеља у нашој земљи; – уз помоћ карте Србије и других извора информација анализира утицај природних и друштвених фактора на развој и размештај привредних делатности у нашој земљи; – доводи у везу размештај привредних делатности са квалитетом животне средине у нашој земљи; – препознаје ефекте производње и коришћења различитих извора енергије на квалитет животне средине; – описује репрезентативне објекте природне и културне баштине и означава их на карти; – процењује важност очувања природне и културне баштине Србије; – објашњава утицај историјских и савремених миграција на размештај Срба у свету.	ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ, ГРАНИЦЕ И ВЕЛИЧИНА ТЕРИТОРИЈЕ СРБИЈЕ	Југоисточна Европа, интеграциони и дезинтеграциони процеси. Географски положај Србије. Историјско-географски развој Србије. Символи Србије. Границе и проблеми пограничних крајева.
	ФИЗИЧКО-ГЕОГРАФСKE ОДЛИКЕ СРБИЈЕ	Геотектонски процеси на територији Србије. Сеизмизам Србије. Тектонски облици рељефа. Падински процеси и рељеф настао деловањем воде. Рељеф настао деловањем леда, ветра и човека. Утицаји ерозивних и акумулативних процеса на човека. Климатски фактори и елементи. Климатске области у Србији. Подземне воде Србије. Реке Србије. Језера Србије. Заштита вода и заштита од вода. Земљишта Србије. Распрострањеност биљног и животињског света.
	ДРУШТВЕНО-ГЕОГРАФСKE ОДЛИКЕ СРБИЈЕ	Кретање броја становника и њихов просторни размештај. Природно кретање. Миграциони процеси. Структуре становништва. Демографски проблеми и популациона политика. Прва насеља у Србији. Село и рурални процеси. Градови. Урбанизација и проблеми урбаног развоја. Београд. Природни ресурси и привредни развој. Друштвени услови привредног развоја и промене у структури привреде. Пољопривреда и географски простор. Индустрија и географски простор. Саобраћај и географски простор. Туризам и трговина. Делатности кварталног сектора.
	ПРИРОДНА И КУЛТУРНА БАШТИНА СРБИЈЕ	Природна баштина Србије. Културна баштина Србије. Светска баштина под заштитом Унескоа у Србији.
	ГЕОГРАФИЈА ЗАВИЧАЈА	Појам и географски положај завичаја. Природне карактеристике. Друштвене карактеристике.
	СРБИ У РЕГИОНУ И ДИЈАСПОРИ	Срби у Црној Гори. Срби у БиХ – Република Српска. Срби у Хрватској. Срби у осталим суседним државама. Срби у дијаспори.

Кључни појмови садржаја: географски положај, границе и величина територије Србије, физичко-географске одлике Србије, друштвено-географске одлике Србије, природна и културна баштина Србије, географија завичаја, Срби у региону и дијаспори.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на процес и исходе учења наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању процеса наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује дати програм потребама конкретног одељења имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика, учбенике и друге наставне материјале које ће користити, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже, ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и препоручених садржаја, образовних стандарда за крај обавезног образовања, циљева и исхода образовања и васпитања, кључних

компетенција за целоживотно учење, предметних и општих међу-предметних компетенција, наставник најпре креира свој годишњи (глобални) план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Наставник има слободу да сам одреди број часова за дате теме у годишњем плану.

Предметни исходи су дефинисани на нивоу разреда у складу са ревидираном Блумовом таксономијом и највећи број њих је на нивоу примене. Редослед исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање циља предмета. Од наставника се очекује да операционализује дате исходе у својим оперативним плановима за конкретну тему, тако да тема буде једна заокружена целина која укључује могућа међупредметна повезивања. У фази планирања и писања припреме за час наставник дефинише циљ и исходе часа.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Дати садржаји су препоручени и распоређени у шест тематских целина: *Географски положај, границе и величина територије Србије; Физичко-географске одлике Србије; Друштвено-географске одлике Србије; Природна и културна баштина Србије; Географија завичаја; Срби у региону и дијаспори.*

Географски положај, границе и величина територије Србије

За достизање исхода: *ученик ће бити у стању да одреди географски положај Србије и доведе га у везу са историјско-географским развојем; анализира карактеристике граница и пограничних крајева Србије*, потребно је објаснити етимолошко значење термина Србија, симболе отаџбине, детерминанте и компоненте географског положаја, њене границе, облик и величину територије. На почетку наставне теме, указати на то да на географски положај Србије утиче поливалентност, контактност и транзитност њене територије у смислу спајања и прожимања различитих елемената географског простора, који су одговорни за развој, организацију, функционисање и трансформацију територије. Објаснити да су детерминанте и компоненте географског положаја, мењајући кроз историју неке од функција, утицале на промене значаја коју је Србија имала у историји и коју има данас. Објаснити ученицима да географски положај Србије може бити апсолутан и релативан. Истаћи да је апсолутан географски положај Србије егзактан јер су у питању географске координате (математичко-географске) и природни фактори. На основу тога издвојити две компоненте апсолутног географског положаја: математичко-географску и физичко-географску. Такође, издвојити и компоненте релативног географског положаја: културно-географску, политичко-географску, саобраћајно-географску и економско-географску. Објаснити ученицима да је територија Србије повезана и интегрисана, да њена тродимензионалност подразумева копно, ваздушни простор изнад копна и Земљину унутрашњост испод копна, као и да је њен квалитет дефинисан економским параметрима који зависе од квалитета и квантитета природних ресурса, као што су на пример, плодност земљишта, рудно богатство, однос обрадивих и необрадивих површина и биолошка разноврсност.

За достизање исхода: *ученик ће бити у стању да анализира карактеристике граница и пограничних крајева Србије*, важно је издвојити граничне прелазе Србије према суседним државама и објаснити централно језгро – колевку државне идеје, центар интеграције и фактор кохезије њене територије. Овај садржај треба реализовати у складу са одговарајућим садржајима из историје. Пожељно је избежавати фрагментарно учење историјских чињеница везаних за промене величине територије Србије јер то има најкраће трајање у памћењу, већ их треба повезати са утицајем историјских догађаја на савремени географски развој, чиме се постиже најјачи трансфер у стицању других знања и вештина. Поред тога, објаснити како различите историјске околности и економска развијеност утичу на динамичне промене у географском простору Србије. У циљу подстицања толеранције код ученика, указати на постајање различитих етничких и културних група у пограничним територијама Србије.

Оспособити ученике да израђују тематске карте о *Географском положају, границама и величини територије Србије* користећи неме карте, на којима се могу издвојити различити садржаји везани за ову наставну тему.

Физичко-географске одлике Србије

За достизање исхода: *ученик ће бити у стању да опише узроке и последице геотектонских процеса на територији Србије*, кључно је да у светлу теорије литосферних плоча ученик опише геотектонски положај и геотектонску рејонизацију Србије сагледавањем односа Евроазијске и Афричке литосферне плоче, објасни механизме настанка и обликовања рељефа на простору Србије и именује значајне морфоструктурне облике рељефа у Србији. Далјом операционализацијом исхода ученик ће бити у стању да пре-

позна и наведе облике рељефа који настају тектонским покретима и вулканизмом, објасни процес настанка земљотреса и наведе најугроженије зоне и изведе закључке о појави савременог сеизмизма као и одсуство активног вулканизма на територији Србије. Наставници могу упознати ученике са мрежом сеизмолошких станица Србије и различитим начинима прикупљања података о турској активности на подручју Србије у реалном времену, размени података са земљама у окружењу и компјутерским програмима за аутоматско лоцирање и извештавање.

Исход: *ученик ће бити у стању да класификује облике рељефа на територији Србије и именује репрезентативне*. Кроз овај исход ученика треба упознати са генетским и основним морфолошким типовима рељефа као и њиховом распрострањеношћу уз помоћ географске карте Србије. Исход је остварен уколико је ученик у стању да опише деловање унутрашњих и спољашњих сила на постанак и обликовање рељефа Србије, да наведе и опише примере облика рељефа помоћу географске карте, графичких приказа и фотографија.

Исход: *анализира утицај климатских фактора и климатских елемената на климу Србије*. За остваривање овог исхода неопходно је да ученик самостално користи климатолошке податке који се односе на температуру и падавине изабраног места. Климатолошки подаци могу се преузети из метеоролошких годишњака који су доступни на сајту Републичког хидрометеоролошког завода Србије (РХМЗС). Да би анализирао просторну и временску дистрибуцију наведених података, неопходно је да самостално конструише климадијаграме бар два места између којих постоји значајна разлика у надморским висинама. Поред ових климатских елемената, ученика треба упознати и са ветровима и инсолацијом. Просторну и временску дистрибуцију температура, падавина и ветрова треба повезати са климатским факторима који условљавају њихово формирање. Као последица просторне и временске дистрибуције вредности климатских елемената на простору Србије издвајају се одређене климатске области. Да би се исход остварио, неопходно је да ученик: наведе климатске елементе, опише просторну и временску дистрибуцију температуре ваздуха и падавина на територији Србије, наведе и оцени значај климатских фактора, издвоји климатске области на територији Србије.

Да би се остварио исход: *класификује и описује својства водних објеката користећи карту Србије и наводи начине коришћења вода Србије*, ученику би требало указати на постанак, еволуцију и распрострањеност река, језера, подземних вода и термоминералних извора на територији Србије. Упознати га са основним хидрографским карактеристика река Србије, чије груписање би се извршило према припадајућем морском сливу. Анализа водних режима, на најједноставнијем нивоу, подразумевала би уочавање максималних и минималних водостаја и протицаја на рекама, као и фактора који доводе до њихове појаве. Ученик треба да опише стања екстремних водостаја и протицаја (сува речна корита, поплава) као и последице које оне остављају на човека, привреду и животну средину. Да би се остварио исход, неопходно је да ученик: наведе највеће реке Црноморског, Јадранског и Егејског слива, процени време појаве минималних и максималних водостаја на рекама, разликује језера по начину постанка, опише еволуцију језерских басена, лоцира термоминералне изворе, опише врсте и значај подземних вода за водоснабдевање, утврди везу између доступности воде и лоцирања одређених привредних делатности и објеката.

Да би се постигао исход: *препознаје ефекте утицаја физичко-географских процеса на човека и адекватно реагује у случају природних непогода*, наставник ставља акценат на интеракцију природе и друштва и указује ученицима да се људско друштво не може посматрати независно од природног окружења. За ученика је важно да зна шта доводи до формирања природне непогоде, да ли и како човек може да стимулише њено формирање, где су природне непогоде распрострањене на простору Србије, као и да зна како да поступи у случају да је изложен њиховом дејству. Уз помоћ наставника, родитеља као и самосталног прикупљања података ученик треба да се упозна са природним непогодама које се дешавају,

могу се десити или су се десиле у његовом непосредном окружењу: простори у Србији изложени дејству земљотреса, клизишта, одрона, атмосферских непогода (олуја, град, екстремне температуре), полова и бујица.

Да би се постигао исход: *доведе у везу распрострањеност биљних и животињских врста и физичко-географске карактеристике простора*, кључно је објаснити да су ареали биљних и животињских врста детерминисани рељефом, земљиштем, климом, присуством воде и другим факторима. Неопходно је да ученици сагледају просторну дистрибуцију животињских врста, травнатих области, шумских ареала и њихов састав, као и ефекте које остварују у интеракцији са осталим природним и друштвеним објектима у простору. Да би се овај исход остварио, потребно је да ученик: наведе основне типове земљишта, разликује вертикални и хоризонтални распоред вегетације, класификује фауну у односу на тип средине (фауна копнених вода, фауна копна; шумска и нешумска подручја), наведе како људске активности утичу на фрагментацију и смањење ареала биљних и животињских врста и појаву ендемских врста.

Друштвено-географске одлике Србије

У оквиру области/теме *Друштвено-географске одлике Србије* предвиђено је да се обрађују садржаји о становништву, насељима и привреди Србије. Њима се продубљују ученичка знања из области друштвене географије која су стекли у шестом разреду основног образовања и васпитања и иста примењују у конкретном просторном контексту, Републици Србији и локалној средини.

За достизање исхода: *ученик ће бити у стању да објашњава популациону динамику становништва Србије*, акценат треба ставити на објашњење кретања броја становништва по подацима пописа (предлог је да временски обухват буде након Другог светског рата), природног прираштаја и миграција. Наставници треба да упознају ученике са изворима података о становништву (попис, матична статистика, други извори) и да их науче како се ови подаци користе и тумаче. Веома је важно да се у том смислу оствари корелација са наставом историје (ратови, историјске миграције, итд.). Тамо где постоје техничке могућности, ученици могу да користе пописне податке у електронском облику доступне на интернет сајту Републичког завода за статистику, да део тих података представљају на тематским картама, графички и табеларно.

Наведени исход се операционализује кроз проверу остварености следећих исхода код ученика: наводи изворе података о становништву, наводи компоненте демографског развоја, проналази податке о броју становника, наталитету, морталитету, миграцијама становништва Србије и локалне средине, објашњава временску и просторну динамику становништва Србије и локалне средине, користи тематске карте и графичке приказе у објашњавању популационе динамике становништва Србије и локалне средине, приказује на тематским картама, графичким приказима и табеларно популациону динамику становништва Србије и локалне средине.

Достизање исхода: *изводи закључке о утицају популационе динамике на структуре становништва у нашој земљи*, непосредно се надовезује на реализацију претходног исхода. Овде је неопходно да ученик увиди како се (макро) регионалне тенденције у природном прираштају и миграцијама одражавају на биолошке, економске и социјалне структуре становништва Србије. Наведени исход се операционализује кроз проверу остварености следећих исхода: ученик наводи биолошке, економске и социјалне структуре становништва, ученик објашњава утицај рађања и умирања на биолошке, економске и социјалне структуре становништва у Србији и локалној средини, ученик објашњава утицај досељавања и одсељавања на структуре становништва у Србији, ученик објашњава промене у структурама становништва Србије и локалне средине као резултат садејства природног кретања и миграција.

Исход *израђује и анализира графичке приказе структура становништва* јако је важан у функционалном домену. Овде до изражаја долази захтев да ученик самостално проналази податке о структурама становништва који су доступни у аналогном и диги-

талном облику те да их на часовима и код куће за домаће задатке приказује у виду полно-старосних пирамида, графикана, дијаграма и тематских карата (картодијаграма). Садржаји везани за овај исход могу се реализовати применом различитих облика рада (индивидуални, рад у пару, рад у групи) и своју пуну примену проналазе у изradi истраживачких пројеката, најбоље везано за локалну средину.

Исход *ученик изводи закључке о важности предузимања мера популационе политике* даље се надовезује на претходне. Ученици на овом узрасту већ имају и интуитивна и појмовна знања о броју, кретању (природном прираштају, миграцијама) и структурама становништва и способни су да увиђају последице смањења броја становника, исељавања људи из села и мањих градова, интензивног прилива становништва у Београд, исељавања у иностранство, итд. Ова тематика је интересантна за организацију дебата и дискусија, трибина и радионица које би могле да се организују у сарадњи са експертима из локалне заједнице (лекари, социјални радници, психолози, демографи, запослени у јединицама локалне самоуправе задужени за социјална питања, итд.).

Наведени исход се операционализује тако да ће ученик бити у стању да: дефинише појам популационе политике; наводи различите типове популационе политике; објашњава којим популационим политикама се решавају различити демографски проблеми; предлаже примену мера популационе политике с обзиром на актуелне демографске проблеме у Србији и локалној средини.

Достизање исхода: *објашњава утицај природних и друштвених фактора на настанак, развој и трансформацију насеља у нашој земљи*, захтева да се са ученицима обраде садржаји везани за настанак насеља у нашој земљи, село и руралне процесе (депопулација, деаграризација, сенилизација, гашење сеоских насеља, псеудоурбанизација, итд.), основне одлике градова, њихове функције и гравитациони утицај, унутрашњу структуру градова и односе са околним простором. Неопходно је посебну пажњу посветити процесу урбанизације и главним урбаним проблемима. Ова целина се завршава упознавањем са Београдом, главним градом Србије, његовим географским положајем, историјско-географским и функционалним развојем.

Наведени исход се операционализује тако да ће ученик бити у стању да: наводи насеља у нашој земљи; објашњава утицај природних и друштвених фактора који су довели до настанка и развоја првих градова у нашој земљи; дефинише и врши класификацију сеоских и градских насеља по различитим обележјима; описује процесе трансформације сеоских и градских насеља; објашњава условљеност процеса деаграризације и урбанизације; објашњава везу демографских и насеобинских процеса у Србији и локалној средини.

Исход: *уз помоћ карте Србије и свих других извора информација анализира утицај природних и друштвених фактора на развој и размештај привредних делатности у нашој земљи*, доводи ученике у ситуацију да сами проналазе изворе информација о привреди наше земље и локалне средине, да их критички преиспитују, упоређују, уочавају временску динамику и просторне диспаритете економско-географских појава и процеса. Географска карта (општа и тематске карте) је овде незаобилазно наставно средство које ученици користе за извлачење географских закључака, али и за илустрацију резултата својих сазнања.

Исходи: *доводи у везу размештај привредних делатности са квалитетом животне средине у нашој земљи и препознаје ефекте производње и коришћења различитих извора енергије на квалитет животне средине* су најдиректније међусобно повезани. Од ученика се очекује да продубе постојећа и стекну нова знања о утицају пољопривреде, индустрије, саобраћаја, туризма и других привредних делатности на географски простор. Будући да су примери негативног утицаја човека на животну средину доминантни у односу на позитивне, те да се на истицању позитивног утицаја човека на животну средину инсистирало и у нижим разредима, овде је акценат стављен на примере рационалног коришћења енергетских извора и очувања животне средине. На овај начин ученици стичу целовиту слику о сличностима и разликама у функционисању при-

вреде у свету и у нашој земљи, код њих се развија критичко и дивергентно мишљење, али и патриотска свест и интеркултуралност.

Природна и културна баштина Србије

Исход: описује репрезентативне објекте природне и културне баштине и означава их на карти. Уз помоћ карте и других расположивих извора информација ученици треба да анализирају просторну заступљеност природних и културних објеката у Србији. Остваривање исхода подразумева уочавање разлика културно-историјских целина градског и сеоског типа. Исход је остварљив ако ученик на карти одреди и лоцира заштићена природна и културна добра и наведе примере.

Исход: ученик ће бити у стању да процењује важност очувања природне и културне баштине Србије. Ученици кроз овај исход треба да формирају вредносне ставове и развију свест о неговану природних и културних добара. Организовањем посета манастирима, музејима, националним парковима изводе се закључци о важности националног и културног идентитета наше земље. Исход је остварљив ако ученик на немој карти различитим картографским методама представи степен заштите природних добара и истакне њихов значај.

Географија завичаја

За достизање овог исхода: *ученик ће бити у стању да реализује истраживачки пројекат у локалној средини*, препорука је да технике наставника буду усмерене на поучавање и учење путем открића које обухвата прикупљање података од локалног становништва и самостално посматрање објеката и процеса. Организација теренског рада подразумева истраживачки пројектни задатак где наставник у сарадњи са ученицима дефинише тему, циљ и задатак истраживања, објашњава наставне методе, дефинише хипотезе, израђује нацрт истраживања, описује фазе и ток реализације истраживања, одређује релевантне изворе информација, наводи начин обраде података и приказивање добијених резултата кроз вредновање и евалуацију пројекта. Применом пројектне наставе развијају се међупредметне компетенције. Наставник је у обавези да на почетку школске године ученицима да јасна и прецизна упутства о начину реализације пројектне наставе.

Након припреме и реализације пројектне наставе ученици ће бити у стању да уоче значај сарадње у тиму за остваривање заједничких циљева, али и да процене сопствена постигнућа. Ученици су оспособљени да прикупљају, обрађују и презентују резултате истраживачког рада током свих фаза реализације пројекта, као и да презентују и промовишу продукте пројекта.

За достизање исхода: *реализује истраживачки пројекат у локалној средини*, неопходно је да ученик познаје методологију истраживачког рада:

- дефинише пројектни задатак;
- прикупља податке из различитих извора и на терену;
- обрађује податке, приказује их текстуално, табеларно и графички и доноси закључке;
- представља резултате истраживачког рада;
- описује и вреднује географски положај завичаја;
- препознаје, наводи и именује облике рељефа и хидрографске објекте на простору завичаја, објашњава међузависност климе, земљишта и живог света;
- истражује и утврђује специфичности природно-географских и друштвено-географских одлика завичаја и доводи их у корелацију;
- објашњава утицај одређене структуре становништва на друштвено-економски развој завичаја;
- наводи и описује природна богатства и објашњава утицај њиховог искоришћавања;
- описује структуру привреде и наводи показатеље развијености одређених привредних делатности;
- образлаже потребе заштите природне средине;
- анализира и предлаже различите мере за унапређење завичаја;

- примењује географска знања и вештине приликом решавања проблемских ситуација у свакодневном животу;
- правилно наводи изворе литературе.

Срби у региону и дијаспори

Исход: ученик ће бити у стању да објашњава утицај историјских и савремених миграција на размештај Срба у свету, операционализује се тако што ће ученик бити у стању да наведе државе и ентитете у којима живе припадници српског народа, наведе број припадника нашег народа у земљама бивше СФРЈ, региону и дијаспори, објасни узроке досељавања Срба у различитим историјским периодима, упореди економски, културни и политички положај Срба. Припадници нашег народа исељавали су се из Србије у прошлости у више таласа из различитих разлога (средњовековна исељавања и сеобе, миграције пре Другог светског рата, послератна политичка емиграција, економска емиграција од шездесетих до деведесетих година XX века, таласи избеглица и савремена економска емиграција од деведесетих година до данас). Потребно је да се ученици осмог разреда упознају са тиме колико припадника нашег народа живи на тлу бивше СФРЈ, у региону и дијаспори, када су се и зашто досељавали у те државе, какав им је економски, политички и културни статус, којим делатностима се баве, какав им је однос са већинским становништвом тих држава.

Закон о дијаспори и Србима у региону дефинише појмове *дијаспора* и *регион* као и државе које ти појмови обухватају.

Наведеним исходом и наставним садржајем којим се он достиже, достиже се васпитна димензија циља географије као наставног предмета што подразумева негововање вредности мултикултуралности и патриотизма. Етничку хетерогеност становништва Србије, као и вишевековно присуство Срба у региону и дијаспори, треба сагледавати као богатство које најбоље може да се сагледа у склопу наставног предмета географија.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Оцењивање је саставни део процеса наставе и учења којим се обезбеђује стално праћење и оцењивање резултата постигнућа ученика, а у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Праћење и вредновање ученика започиње иницијалном проценом нивоа знања на коме се ученик налази. Свака активност на часу служи за континуирану процену напредовања ученика. Неопходно је ученике стално оспособљавати за процену сопственог напретка у остваривању исхода предмета.

Како ниједан од познатих начина вредновања није савршен, потребно је комбиновати различите начине оцењивања. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење. Ако наставник са ученицима договори показатеље на основу којих сви могу да прате напредак у учењу, ученици се уче да размишљају о квалитету свог рада и о томе шта треба да предузму да би свој рад унапредили. Оцењивање на тај начин постаје мотивациони фактор за ученике. На основу резултата праћења и вредновања, заједно са ученицима треба планирати процес учења и бирати погодне стратегије учења.

На почетку школске године наставници географије треба да направе план временске динамике и садржаја оцењивања знања и умења (процењивања постигнућа) ученика водећи рачуна о адекватној заступљености сумативног и формативног оцењивања. Будући да се у новим програмима наставе и учења инсистира на функционалним знањима, развоју међупредметних компетенција и пројектној настави, важно је да наставници на почетку школске године добро осмисле и са ученицима договоре како ће се обављати формативно оцењивање. У том смислу препоручује се наставницима да на нивоу стручних већа договоре критеријуме и елементе формативног оцењивања (активност на часу, допринос групном раду, израда домаћих задатака, кратки тестови, познавање географске карте...).

Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано спроводи евалуацију и самоевалуацију процеса наставе и учења.

Назив предмета	ФИЗИКА
Циљ	Циљ учења Физике јесте упознавање ученика са природним појавама и основним законима природе, стицање основе научне писмености, оспособљавање за уочавање и распознавање физичких појава и активно стицање знања о физичким феноменима кроз истраживање, усвајање основа научног метода и усмеравање према примени физичких закона у свакодневном животу и раду.
Разред	осми
Годишњи фонд часова	68 часова

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ ТЕМА	САДРЖАЈИ
– повезује физичке величине које описују осцилације и таласе; – описује карактеристике звука, ултразвука и инфразвука и наводи примере примене ултразвука; – анализира примере одбијања и преламања светлости, тоталне рефлексије (огледала, сочива) и користи лупу и микроскоп; – демонстрира и објасни: осциловање куглице клатна и тела обешеног о опругу, осциловање жица и ваздушних стубова; – демонстрира и објасни: појаву сенке, функционисање ока и корекцију вида; – примењује превентивне мере заштите од буке и од прекомерног излагања Сунчевом зрачењу; – демонстрира узајамно деловање наелектрисаних тела и објасни од чега оно зависи; – прикаже и опише електрично поље, израчуна силу којом поље делује на наелектрисање и повеже електрични напон и јачину електричног поља; – објасни провођење струје кроз метале, течности и гасове и упореди отпорности металних проводника на основу њихових карактеристика; – наводи и користи различите изворе електричне струје (EMS) и зна да их разврста ради рециклаже; – познаје основне елементе електричног кола и уме да их повеже, изабере одговарајући опсег мерног инструмента и мери јачину струје и напон, одређује вредност отпорности редно и паралелно везаних отпорника и резултате прикаже табеларно и графички; – описује ефекте који се испољавају при протицању електричне струје; – описује узајамно деловање два паралелна проводника са струјом, деловање магнетног поља на струјни проводник и принцип рада електромагнета и електромотора; – објасни принцип рада компаса и природу Земљиног магнетног поља; – користи компас и апликације за паметне телефона за оријентацију у природи; – препозна основна својства наизменичне струје, израчуна потрошњу електричне енергије у домаћинству и да се придржава основних правила безбедности при коришћењу електричних уређаја у свакодневном животу; – решава квалитативне, квантитативне и графичке задатке из сваке наведене области; – објасни структуру атомског језгра и нуклеарне силе; – опише радиоактивност, врсте зрачења, радиоактивне изотопе, познаје њихово дејство, примену и мере заштите; – разликује фисију и фузију и наводи могућности њихове примене.	ОСЦИЛАТОРНО И ТАЛАСНО КРЕТАЊЕ	Осцилаторно кретање (осциловање тела обешеног о опругу, осциловање куглице клатна). Појмови и величине којима се описује осциловање тела (амплитуда, период, фреквенција). Закон о одржању механичке енергије при осциловању тела. Механички таласи. Основни параметри којима се описује таласно кретање (таласна дужина, фреквенција, брзина). Звук. Карактеристике звука и звучна резонанција. <i>Демонстрациони огледи.</i> Осциловање куглице клатна и тела обешеног о опругу (у ваздуху и у течности). Осциловање жица и ваздушних стубова (ксилофон, различите затегнуте жице, једнаке стаклене флаше са различитим нивоима воде). Одакле долази звук (гумено црево са два левка, канап и две пластичне чаше...). Таласи (таласна машина или када). Демонстрација звучне резонанције променом висине ваздушног стуба (дужа стаклена цев са водом) Лабораторијска вежба 1. Мерење периода осциловања клатна или периода осциловања тега на опрузи 2. Одређивање убрзања Земљине теже помоћу математичког клатна
	СВЕТЛОСНЕ ПОЈАВЕ	Карактеристике светлости. Праволинијско простирање светлости (сенка и полусенка, помрачење Сунца и Месеца). Закон одбијања светлости. Равна и сферна огледала и конструкција ликова предмета. Брзина светлости у различитим срединама. Индекс преламања и закон преламања светлости. Тотална рефлексија. Преламање светлости кроз призму и сочива. Одређивање положаја ликова код сочива. Оптички инструменти. Лупа и микроскоп. <i>Демонстрациони огледи.</i> Сенке. Хартлијева плоча за илустровање закона о одбијању и преламању светлости. Преламање светлости (штапић делимично уроњен у чашу с водом, новчић у чаши са водом и испод ње). Преламање беле светлости при пролазу кроз призму. Преламање светлости кроз сочиво, око и корекција вида (оптичка клупа, геометријска оптика на магнетној табли, стаклена флаша са водом као сочиво). Лупа и микроскоп. Лабораторијске вежбе 1. Провера закона одбијања светлости коришћењем равног огледала. 2. Одређивање живине даљине сабирног сочива.
	ЕЛЕКТРИЧНО ПОЉЕ	Наелектрисавање тела. Елементарна количина наелектрисања. Закон о одржању количине наелектрисања. Узајмно деловање наелектрисаних тела. Кулонов закон. Електрично поље (линије сила, хомогено и нехомогено поље). Рад силе електричног поља. Напон. Веза напона и јачине хомогеног електричног поља. Електричне појаве у атмосфери. <i>Демонстрациони огледи.</i> Наелектрисавање чврстих изолатора и проводника. Електрофор, електрично клатно и електроскоп. Линије сила електричног поља (перјанице, гриз у ричиновом уљу и јаком електричном пољу). Фарадејев кавез. Антистатичке подлоге. Инфлуентна машина. Мехури сапуннице у електричном пољу. Модел громобрана.

	ЕЛЕКТРИЧНА СТРУЈА	Електрична струја (једносмерна, наизменична). Услови за настајање електричне струје и извори струје (EMS). Мерење електричне струје и напона. Електрична отпорност проводника. Проводници и изолатори. Омов закон за део струјног кола. Рад и снага електричне струје. Џул-Ленцов закон. Омов закон за цело струјно коло. Везивање отпорника. Електрична струја у течностима и гасовима. Мере заштите од електричне струје (жива бића, објекти и електрични уређаји). <i>Демонстрациони огледи.</i> Демонстрациони амперметар у струјном колу. Регулисање електричне струје у колу реостатом и потенциометром. Графитна мина (оловке) као потенциометар. Мерење електричне отпорности омметром. Загревање проводника при протицању електричне струје. Протицање електричне струје у воденом раствору кухињске соли. Лимун као батерија. Пражњење у Гајслеровим цевима помоћу Теслиног трансформатора. Лабораторијске вежбе 1. Зависност електричне струје од напона на отпорнику (таблични и графички приказ зависности). 2. Одређивање електричне отпорности отпорника у колу помоћу амперметра и волтметра. 3. Мерење електричне струје и напона у колу са серијски и паралелно повезаним отпорницима и одређивање еквивалентне отпорности.
	МАГНЕТНО ПОЉЕ	Магнетно поље сталних магнета. Магнетно поље Земље. Магнетно поље електричне струје. Дејство магнетног поља на струјни проводник. Допринос Николе Тесле и Михајла Пупина развоју науке о електромагнетним појавама и њиховој примени. <i>Демонстрациони огледи.</i> Линије сила магнетног поља потковицастог магнета и магнетне шипке. Магнетна игла и школски компас. Ерстедов оглед. Електромагнет. Узајамно деловање два паралелна проводника кроз које протиче струја.
	ЕЛЕМЕНТИ АТОМСКЕ И НУКЛЕАРНЕ ФИЗИКЕ	Структура атома (језгро, електронски омотач). Нуклеарне силе. Природна радиоактивност. Радиоактивно зрачење (алфа, бета и гама зраци) и њихово дејство на биљни и животињски свет. Заштита од радиоактивног зрачења. Вештачка радиоактивност. Фисија и фузија. Примена нуклеарне енергије и радиоактивног зрачења. <i>Демонстрациони оглед.</i> Детекција присуства радиоактивног зрачења. (школски Гајгер-Милеров бројач)
	ФИЗИКА И САВРЕМЕНИ СВЕТ	Значај физике за развој других природних наука Допринос физике развоју савремене медицине (ултразвук, ЕКГ, скенер, магнетна резонанција, Гама нож...) Физика и савремене технологије (интернет, мобилна телефонија, даљинско управљање, нанофизика...)

Кључни појмови садржаја: осцилације, таласи, звук, светлост, електрично поље, магнетно поље, електрична струја, атом, атомско језгро, радиоактивност.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Полазна опредељења при дефинисању исхода и конципирању програма физике били су Образовни стандарди за крај обавезног образовања.

Исходи представљају опис интегрисаних знања, вештина и ставова које ученик стиче у процесу остваривања наставе у седам области предмета: *Осцилаторно и таласно кретање, Светлосне појаве, Електрично поље, Електрична струја, Магнетно поље, Елементи атомске и нуклеарне физике и Физика и савремени свет.*

Обнављање дела градива из седмог разреда, које се односи на Закон одржања механичке енергије, треба да послужи као увод и обезбеди континуитет.

Ученици осмог разреда треба да наставе са учењем основних појмова и закона физике на основу којих ће разумети појаве у природи и значај физике у образовању и свакодневном животу. Они треба да стекну знање и вештине да би досегли стандарде за крај обавезног образовања.

Полазна опредељења утицала су на избор програмских садржаја и метода логичког закључивања, демонстрационих огледа и лабораторијских вежби, оријентисаних на очекиване исходе.

Из физике као научне дисциплине одабрани су они садржаји које на одређеном нивоу, у складу са образовним стандардима и

исходима, могу да усвоје сви ученици осмог разреда.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

При планирању наставног процеса наставник, на основу дефинисаног циља предмета, исхода и образовних стандарда, самостално планира број и редослед часова обраде и осталих типова часова, као и методе и облике рада са ученицима. Редослед проучавања појединих тема није потпуно обавезујући. Наставник може у одређеној мери (водећи рачуна да се не наруши логичан след учења физике) прерасподелити садржаје према својој процени.

Улога наставника је да при планирању наставе води рачуна о саставу одељења и резултатима иницијалног теста, степену опремљености кабинета за физику, степену опремљености школе (ИТ опрема, библиотека,...), уџбенику и другим наставним материјалима које ће користити.

Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Исходи дефинисани по областима олакшавају наставнику даљу операционализацију истих на ниво конкретне наставне јединице. Од њега се очекује да за сваку наставну јединицу, у фази планирања и писања припреме за час, у односу на одабрани исход, дефинише исходе специфичне за дату наставну јединицу. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за остале исходе потребно више времена и више различитих активности.

Од метода логичког закључивања, које се користе у физици као научној дисциплини (индуктивни, дедуктивни, закључивање по аналогiji итд.), ученицима осмог разреда најприступачнији је индуктивни метод (од појединачног ка општем) при проналажењу и формулисању основних закона физике. Зато програм предвиђа да се при проучавању макрофизичких појава претежно користи индуктивни метод.

Увођење једноставних експеримената за демонстрирање физичких појава има за циљ развијање радозналости и интересовања за физику. Једноставне експерименте могу да изводе и сами ученици на часу или да их понове код куће, кроз истраживачки приступ при решавању проблема, користећи различите предмете и материјале из свакодневног живота. Одређени садржаји и тематске целине се могу реализовати и преко пројектне наставе.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програмски садржаји осмог разреда доследно су приказани у форми која задовољава основне методске захтеве наставе физике:

– *Поступност* (од једноставног ка сложеном) при упознавању нових појмова и формулисању закона.

– *Оцигледност* при излагању наставних садржаја (уз сваку тематску целину наведено је више демонстрационих огледа, а у недостатку наставних средстава могуће је користити и видео симулације).

– *Повезаност наставних садржаја* са појавама у свакодневном животу.

Програмски садржаји на основу исхода се могу реализовати:

1. излагањем садржаја теме уз одговарајуће демонстрационе огледе;

2. решавањем квалитативних и квантитативних проблема као и проблем - ситуација;

3. лабораторијским вежбама;

4. домаћим задацима

5. коришћењем других начина рада који доприносе бољем разумевању садржаја теме (пројекти, истраживачки задаци, вршњачко учење, допунска настава, додатни рад...);

6. систематским праћењем рада сваког ученика.

Да би се циљеви и исходи наставе и учења физике остварили у целини, неопходно је да ученици активно учествују у свим облицима наставног процеса. Имајући у виду да сваки од наведених облика наставе има своје специфичности у процесу остваривања, то су и методска упутства прилагођена овим специфичностима.

Методска упутства за излагање садржаја теме уз одговарајуће демонстрационе огледе

Како уз сваку тематску целину иду демонстрациони огледи, ученици ће, индивидуално или кроз размену мишљења у малим групама, најпре предвиђати исход демонстрације, а потом пратити и објашњавати ток посматране појаве. На наставнику је да наведе ученика да својим речима, на основу сопственог расуђивања, опише појаву коју посматра. После тога наставник, користећи прецизни језик физике, дефинише нове појмове (величине) и речима формулише законе. Када се прође кроз све етапе у излагању садржаја теме (оглед, учеников опис појаве, дефинисање појмова и формулисање закона), прелази се, ако је могуће, на презентовање закона у математичкој форми.

Методска упутства за решавање квалитативних и квантитативних проблема као и проблем – ситуација

Када је реч о квалитативним задацима, посебно важно место имају концептуални задаци којима се испитује у којој мери су ученици развили научне појмове изучаваних природних појава и процеса. Применом концептуалних задатака вишеструког избора са квалитетно одабраним дистракторима може се пратити присуство ученичких алтернативних концепција у различитим фазама учења и у складу са утврђеним стањем планирати активности ученика и наставника усмерене на развијање научне писмености.

При решавању квантитативних (рачунских) задатака из физике, у задатку прво треба на прави начин сагледати физичке садр-

жаје, па тек после тога прећи на математичко формулисање и израчунавање. Наиме, решавање задатака одвија се кроз три етапе: физичка анализа задатка, математичко израчунавање и дискусија резултата. У првој етапи уочавају се физичке појаве на које се односи задатак, а затим се набрајају и речима исказују закони по којима се појаве одвијају. У другој етапи се, на основу математичке форме закона, израчунава вредност тражене величине. У трећој етапи тражи се физичко тумачење добијеног резултата. У циљу развијања природно-научне писмености наставник инстистира на систематском коришћењу јединица мере физичких величина SI (међународни систем јединица).

У циљу саопштавања правремене повратне информације приликом израде квалитативних задатака, пре свега концептуалних задатака вишеструког избора, или једноставних рачунских задатака, пожељно је применити неко од ИКТ решења које доприноси брзој и једноставној размени информација о постигнућу како појединачног ученика тако и целог одељења, на пример респондере или Socrative платформу.

Методска упутства за извођење лабораторијских вежби

Лабораторијске вежбе чине саставни део редовне наставе и организују се на следећи начин: ученици сваког одељења деле се у две групе, тако да свака група има свој термин за лабораторијску вежбу. Опрема за лабораторијске вежбе умножена је у више комплета, тако да на једној вежби (радном месту) може да ради три до четири ученика. Час експерименталних вежби састоји се из: уводног дела, мерења и записивања података добијених мерењима, анализе и дискусије добијених резултата, извођења закључака.

У уводном делу часа наставник:

– обнавља делове градива који су обрађени на часовима предавања, а односе се на дату вежбу (дефиниција величине која се одређује и метод који се користи да би се величина одредила),

– обраћа пажњу на чињеницу да свако мерење прати одговарајућа грешка и указује на њене могуће изворе,

– упознаје ученике с мерним инструментима и обучава их да пажљиво рукују лабораторијским инвентаром,

– указује ученицима на мере предострожности, којих се морају придржавати ради сопствене сигурности.

Док ученици врше мерења, наставник активно прати њихов рад, дискретно их надгледа и, кад затреба, објашњава им и помаже. При уношењу резултата мерења у ђачку свеску, процену грешке треба вршити само за директно мерене величине, а не и за величине које се посредно одређују. Процену грешке посредно одређене величине наставник може да изводи у оквиру додатне наставе.

Методска упутства за друге облике рада

Различити типови домаћих задатака (класични – квалитативни и квантитативни задаци, практични, истраживачки, уз употребу ИКТ-а) доприносе бољем разумевању садржаја теме, остваривању исхода и развијању предметних и међупредметних компетенција. При одабиру домаћих задатака наставник треба да води рачуна о нивоу сложености задатака, али и о њиховој мотивационој функцији. Коректност урађеног задатог домаћег задатка треба да буде проверена на наредном часу.

Пројектна настава, као један од облика рада, обухвата припрему, израду пројекта, презентацију и дискусију. Пројекат изводе ученици по групама уз асистенцију наставника. Овакав начин рада подразумева активно учешће сваког ученика у групи у оквиру прикупљања података, извођење експеримената, мерења, обраде резултата, припрема презентације и презентовање. Резултат оваког начина рада је активно стицање знања о физичким појавама кроз истраживање. Препорука је да се пројектна настава реализује бар једном у полугодишту.

У оквиру израде пројектата могуће је обухватити неке од следећих тема:

- Улога физике у заштити човекове околине
- Енергетска ефикасност
- Климатске промене
- Пренос сигнала (бежични пренос, оптички каблови...)
- Антистатичка заштита

Подстицањем вршњачког учења у различитим фазама наставе и учења, посебно кроз пројектну наставу, рад на истраживачким задацима, приликом међусобног оцењивања постигнућа ученика, укључивањем ученика у ваннаставне активности промоције и популаризацију природних наука, доприноси развијању предметних и међупредметних компетенција

Праћење рада ученика

Наставник је дужан да континуирано прати рад сваког ученика кроз контролу његових усвојених знања, стечених на основу свих облика наставе. Такође је у обавези да уредно води евиденцију о раду и напредовању сваког ученика. Оцењивање ученика само на основу резултата које је он постигао при реализацији само једног облика наставе није добро. Неопходно је да наставник од ученика не тражи само формално знање већ да га подстиче на размишљање и логичко закључивање. Ученик се кроз усмене одговоре навикава да користи прецизну терминологију и развија способност да своје мисли јасно и течно формулише.

Будући да је програм, како по садржају, тако и по обиму, прилагођен психофизичким могућностима ученика осмог разреда, сталним обнављањем најважнијих делова из целокупног градива постиже се да стечено знање буде трајније и да ученик боље уочава повезаност разних области физике.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА ПРЕДМЕТА ФИЗИКА

У настави оријентисаној на достизање исхода вреднују се остварени ниво постигнућа и напредовање током процеса учења. Да би вредновање било објективно потребно је да буде усклађено са принципима оцењивања и Правилником о оцењивању.

Наставник је дужан да континуирано прати рад сваког ученика кроз непрекидно проверавање његових усвојених знања, стечених на основу свих облика наставе: демонстрационих огледа, предавања, решавања квантитативних и квалитативних задатака, лабораторијских вежби, и пројеката...

У сваком разреду треба континуирано проверавати и вредновати компетенције (знања, вештине и ставове) ученика помоћу усменог испитивања, кратких писмених провера, тестова на крају

већих целина, контролних вежби и провером експерименталних вештина. Наставник физике треба да омогући ученицима да истражу сопствена размишљања о неким физичким појавама и да то адекватно вреднује.

На почетку школске године потребно је спровести иницијални тест. Овај тест је инструмент провере предзнања и потенцијала ученика. На крају школске године, такође, треба спровести часове систематизације градива и проверити ниво постигнућа ученика и степен остварености образовних исхода.

ПРИЛОГ: Оријентациони број часова по темама и број часова предвиђених за израду лабораторијских вежби.

Табела

Редни број теме	Наслов теме	Број часова	Број часова за лабораторијске вежбе	Укупан број часова за наставну тему
1	Осцилаторно и таласно кретање	6	2	8
2	Светлосне појаве	13	2	15
3	Електрично поље	10	0	10
4	Електрична струја	15	3	18
5	Магнетно поље	6	0	6
6	Елементи атомске и нуклеарне физике	8	0	8
7	Физика и савремени свет	3	0	3
Укупно		61	7	68

> Начини прилагођавања програма наставе и учења ученицима којима је потребна додатна образовна подршка:

У складу са утврђеним потребама извршити индивидуализацију наставе и обезбедити додатну образовну подршку:

- просторно, садржајно и методичко прилагођавање наставног програма (нпр. распоред седења, избор градива и прилагођавање задатака, начина и врста оцењивања...);
- коришћење вршњачке подршке и помоћи у остваривању прилагођених исхода и развијању компетенција;
- размена искустава и сарадња са члановима одговарајућих стручних већа и тимова у школи.

Назив предмета	МАТЕМАТИКА
Циљ	Циљ учења Математике је да ученик, овладавајући математичким концептима, знањима и вештинама, развије основе апстрактног и критичког мишљења, позитивне ставове према математици, способност комуникације математичким језиком и писмом и примени стечена знања и вештине у даљем школовању и решавању проблема из свакодневног живота, као и да формира основ за даљи развој математичких појмова.
Разред	Осми
Годишњи фонд часова	136 часова

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– примени Талесову теорему у геометријским задацима и реалном контексту; – примени сличност троуглова у геометријским задацима и реалном контексту; – анализира односе тачака, правих и равни у простору и запише те односе математичким писмом; – представља цртежом односе геометријских објеката у равни и простору и користи их приликом решавања задатака; – уочи правоугли троугао у простору и примени Питагорину теорему у геометријским задацима и реалном контексту; – реши линеарну једначину, неједначину и систем линеарних једначина са две непознате; – реши реалне проблеме користећи линеарну једначину, неједначину или систем линеарних једначина са две непознате; – израчуна површину и запремину праве призме и четворостране пирамиде (основа правоугаоник), правилне троугране и шестостране пирамиде; – израчуна површину и запремину ваљка, купе и лопте; – примени обрасце за површину и запремину тела у реалним ситуацијама; – нацрта и анализира график линеарне функције; – учествује у избору истраживачког пројекта и начина рада.	СЛИЧНОСТ	Пропорционалне величине. Талесова теорема. Сличност троуглова. Примене сличности.
	ТАЧКА, ПРАВА И РАВАН	Однос тачке и праве, тачке и равни. Односи правих; мимоилазне праве. Односи праве и равни, нормала на раван, растојање тачке од равни. Односи две равни. Ортогонална пројекција на раван (тачке, дужи и праве). Угао између праве и равни. Полиедар.
	ЛИНЕАРНЕ ЈЕДНАЧИНЕ И НЕЈЕДНАЧИНЕ С ЈЕДНОМ НЕПОЗНАТОМ	Линсарна једначина. Решавање линеарних једначина с једном непознатом. Линсарна неједначина. Решавање линеарних неједначина с једном непознатом. Примена у реалним ситуацијама.
	ПРИЗМА	Призма: појам, врсте, елементи. Мрежа праве призме. Површина праве призме. Запремина праве призме.
	ПИРАМИДА	Пирамида; појам, врсте, елементи. Мрежа пирамиде. Површина пирамиде. Запремина пирамиде.
	ЛИНЕАРНА ФУНКЦИЈА	Линеарна функција ($y = kx + n$). График линеарне функције; нула и знак функције, монотоност. Имплицитни облик задавања линеарне функције. Цртање и читање графика линеарних функција.

	СИСТЕМИ ЛИНЕАРНИХ ЈЕДНАЧИНА С ДВЕ НЕПОЗНАТЕ	Појам линеарне једначине с две непознате. Појам система од две линеарне једначине с две непознате. Решавање система методом замене и методом супротних коефицијената; графичка интерпретација система. Примена у реалним ситуацијама.
	ВАЉАК, КУПА И ЛОПТА	Ваљак и његови елементи. Мрежа ваљка. Површина и запремина правог ваљка. Купа и њени елементи. Мрежа купе. Површина и запремина праве купе. Појам лопте и сфере. Пресеци лопте (сфере) и равни. Површина и запремина лопте.

Кључни појмови садржаја: сличност, линеарна функција, систем линеарних једначина, призма, пирамида, ваљак, купа и лопта.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

При избору садржаја и писању исхода за предмет математика узета је у обзир чињеница да се учењем математике ученици оспособљавају за: решавање разноврсних практичних и теоријских проблема, комуникацију математичким језиком, математичко резоновање и доношење закључака и одлука. Такође, у обзир је узета и чињеница да сам процес учења математике има своје посебности које се огледају у броју година изучавања и недељног броја часова предмета и неопходности стицања континуираних знања.

Наставници у својој свакодневној наставној пракси, треба да се ослањају на исходе, јер они указују шта је оно за шта ученици треба да буду оспособљени током учења предмета у једној школској години. Исходи представљају очекиване и дефинисане резултате учења и наставе. Остваривањем исхода, ученици усвајају основне математичке концепте, овладавају основним математичким процесима и вештинама, оспособљавају се за примену математичких знања и вештина и комуникацију математичким језиком. Кроз исходе се омогућава остваривање и међупредметних компетенција као што су комуникација, рад са подацима и информацијама, дигитална компетенција, решавање проблема, сарадња и компетенција за целоживотно учење.

Предлог за реализацију програма

Ради лакшег планирања наставе даје се оријентациони предлог броја часова по темама (укупан број часова за тему, број часова за обраду новог градива + број часова за утврђивање и систематизацију градива). Приликом израде оперативних планова наставник распоређује укупан број часова предвиђен за поједине теме по типовима часова (обрада новог градива, утврђивање и увежбавање, понављање, проверавање и систематизација знања), водећи рачуна о циљу предмета и исходима.

1. Сличност ($16; 6 + 10$)
2. Тачка, права и раван ($12; 6 + 6$)
3. Линеарне једначине и неједначине с једном непознатом ($18; 6 + 12$)
4. Призма ($14; 6 + 8$)
5. Пирамида ($16; 6 + 10$)
6. Линеарна функција ($12; 5 + 7$)
7. Системи линеарних једначина с две непознате ($15; 6 + 9$)
8. Ваљак, купа и лопта ($16; 6 + 10$)

Пројектни задатак (5)
Предложени редослед реализације тема није обавезан, већ само представља један од могућих модела.

Напомена: За обнављање градива, иницијални тест и анализу резултата иницијалног теста, планирана су 4 часа, а за реализацију 4 писмена задатака (у трајању од по једног часа), са исправкама, планирано је 8 часова.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм усмерава наставника да наставни процес конципира у складу са дефинисаним исходима, односно да планира како да ученици остваре исходе, и да изабере одговарајуће методе, активности и технике за рад са ученицима. Дефинисани исходи показују наставнику и која су то специфична знања и вештине која су ученику потребна за даље учење и свакодневни живот. Приликом планирања часа, исходе предвиђене програмом треба разложити на мање и на основу њих планирати активности за конкретан час. Треба имати у виду да се исходи у програму разликују, да се неки могу лакше и брже остварити, док је за одређене исходе потребно више времена, активности и рада на различитим садржајима. Исходе треба посматрати као циљеве којима се тежи током једне школске године. Наставу у том смислу треба усмерити на развијање компетенција, а не треба је усмерити само на остваривање појединачних исхода.

При обради нових садржаја треба се ослањати на постојеће искуство и знање ученика, и настојати, где год је то могуће, да ученици самостално откривају математичке правилности и изводе зајетке. Основна улога наставника је да буде организатор наставног процеса, да подстиче и усмерава активност ученика. Ученике треба упућивати да користе уџбеник и друге изворе знања, како би усвојена знања била трајнија и шира, а ученици оспособљени за примену у решавању разноврсних задатака.

На часовима треба комбиновати различите методе и облике рада, што доприноси већој рационализацији наставног процеса, подстиче интелектуалну активност ученика и наставу чини интересантнијом и ефикаснијом. Избор метода и облика рада зависи од наставних садржаја које треба реализовати на часу и предвиђених исхода, али и од специфичности одређеног одељења и индивидуалних карактеристика ученика.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Сличност – Користећи географске карте разних размера (стоне, зидне ...) поновити размеру дужи и израчунавања растојања на основу дате размере и измереног растојања на карти. Извршити уопштавање појма размере и на конкретним примерима показати како се израчунава четврта пропорционала (ако су три дужи дате нумерички). Поставити питање како проблем решити конструктивно (ако нису дати нумерички подаци), тј. ако се знају три дужи, како одредити четврту геометријску пропорционалу. На примерима објаснити и појам самерљивих дужи (основица и средња линија троугла, растојање од тежишта до темена и тежишна дуж ...) и несамерљивих дужи (страница и дијагонала квадрата).

Талесова теорема се на овом нивоу не може коректно доказати, али се ученици могу избором погодног упрошћеног модела и поступним, правилним закључивањем навести да исправно формулишу исказ Талесове теореме. Обрат Талесове теореме се може (али и не мора) доказати. Увежбавања везана за примену Талесове (и обратне) теореме организовати поступно тако да се и нумерички и конструктивно размотре могући случајеви примене. Посебну пажњу посветити конструктивној подели дужи на једнаке делове.

Сличност фигура показати на разним примерима из свакодневног живота. Дефиницију сличности троуглова и појам коефицијента сличности увести природно, разматрањем разних ситуација (када је реч о сличним троугловима и онима који то нису). За извођење тврђења о пропорционалности страница сличних троуглова (и обратне теореме), као и за формулацију ставова сличности искористити Талесову теорему. Увежбавања везана за сличност троуглова реализовати на примерима одређивања страница и углова сличних троуглова.

Примену сличности троуглова реализовати на примерима из историје математике (легенда о томе како је Талес измерио висину Кеопсове пирамиде), практичним примерима примене (мерењешироке реке без преласка на другу обалу, мерење висине брда ...) и примени сличности на правоугли троугао (доказ Питагорине теореме, релација између висине правоуглог троугла и одсецака на хипотенузи ...).

Тачка, права и раван – Обраду међусобних односа тачака, правих и равни у простору засновати на посматрању и анализи објеката у окружењу, користећи математичку терминологију и одговарајуће ознаке. Посебну пажњу треба посветити односима *паралелно* и *нормално* (између две праве, између праве и равни, односно између две равни). Однос између праве и равни повезати са одговарајућим односом између праве и њене ортогоналне пројекције на раван. Угао између праве и равни (када оне нису нормалне или паралелне) увести као угао између праве и њене ортогоналне пројекције на ту раван. Обновити Питагорину теорему и илустровати њену примену примерима и задацима у вези са ортогоналним пројектовањем дужи на раван. Полиедар увести као део простора ограничен многоугловима. Користећи основне примере полиедара (посебно оне који одговарају познатим реалним објектима) анализирати облик и број страна полиедара. Обновити својства коцке и квадрата и кроз разноврсне примере и задатке повезати их са осталим садржајима ове наставне теме.

Предвиђене садржаје треба да прате задаци којима се подстиче оријентација у простору, просторна визуелизација, мисаоно сагледавање простора и сл. Будући да развоју ових способности значајно доприноси вештина представљања просторних односа сликама у равни, неопходно је код ученика подстицати вештину цртања (слободном руком и геометријским прибором) просторних фигура. Веомо је важно да ученици коректно употребљавају пуне и испрекидане линије за приказивање видљивих и невидљивих ивица просторне фигуре у односу на изабрани правац посматрања, као и да уочавају елементе (пре свега праве углове) просторне фигуре који нису веродостојно приказани на равнотлици.

Линеарне једначине и неједначине с једном непознатом – Ученици су се, у претходним разредима, упознали са решавањем једноставних линеарних једначина и неједначина. На самом по-

четку, једначине и неједначине су решавали користећи везе међу операцијама (уочавањем непознатог сабирка, чиниоца, умањеника, умањеоца, дељеника или делиоца), а касније користећи методу терација. Ова претходна знања представљају темељ за коришћење еквивалентних трансформација при решавању једначина и неједначина.

На конкретним примерима показати да линеарна једначина $ax = b$:

- у случају да је $a \neq 0$ и $b \in R$ има јединствено решење,
- у случају да је $a = 0$ и $b \neq 0$ нема решења (скуп решења једначине је празан) и
- у случају да је $a = 0$ и $b = 0$ има бесконачно много решења (сваки реалан број је решење).

У осмом разреду није предвиђено да се решавају једначине са параметрима.

Ученици треба да овладају техникама помоћу којих се неке једначине могу еквивалентним трансформацијама свести на једначину облика $ax = b$.

Укључивати и примере једначина које се свде на линеарне, а помоћу којих се обнављају и користе стечена знања о:

- апсолутној вредности (само случај $|ax + b| = c$),
- формулама за квадрат бинома и разлику квадрата (случајеви када се квадратни чланови анулирају),
- условима под којима су производ, односно количник једнаки нули.

На сличан начин приступати и решавању линеарне неједначине уз истицање разлика (у случају множења негативним бројем мења се смисао неједнакости). Решења неједначина приказивати на бројевној правој и у одговарајућем скуповном запису.

Решавајући текстуалне проблеме, укључујући оне из сродних предмета, као и из реалног контекста, ученици увиђају потребу за састављањем одговарајућих једначина и неједначина, при чему утврђују научене формалне поступке, сагледавају потребу за њиховом применом и умеју да образложе добијено решење.

Призма и пирамида – Да би ученици што лакше упознали геометријска тела – призму и пирамиду, њихове елементе, уочавали дијагоналне пресеке и научили да израчунавају површине и запремине ових тела, треба користити њихове моделе, мреже, скице и слике. Препоручљиво је да и сами ученици цртају мреже и израђују моделе проучаваних тела.

Предвиђено је израчунавање површине и запремине следећих тела: праве троуглане и четворостране призме, правилне шестостране призме, четворостране пирамиде (основа правоугаоник), правилне троуглане и шестостране пирамиде. Приликом решавања задатака инсистирати на што прецизнијем цртању скице геометријског тела, водећи рачуна о цртању видљивих ивица пуном линијом и невидљивих испрекиданом линијом. Извођење формуле за запремину призме везивати за прихваћену формулу за запремину квадрата. Рачунати површине и запремине помоћу основних елемената и зависних елемената (бочне висине, полупречника описаног или уписаног круга, дијагонала ...). Приликом израде задатака треба полазити од општих формула (за призму: $P = 2B + M$ и $V = BH$, за пирамиду: $P = B + M$ и $V = \frac{1}{3}BH$) и анализирањем конкретних случаја решавања задатака. Посебно размотрити примере једнакоивичних тела.

На часовима систематизације применити знања о површини и запремини призме и пирамиде и у ситуацијама из свакодневног живота.

Линеарна функција – Најпре поновити појам функције директне пропорционалности и њеног приказивања у координатном систему који је обрађиван у седмом разреду. Увести затим појам линеарне функције једне реалне променљиве ($y = kx + n$), не помињући општи појам функције. Показати да је график те функције права, уз посебно разматрање случајева $k = 0$, $k > 0$, $k < 0$, као и $n = 0$, $n > 0$, $n < 0$. Увести појмове: нула функције, знак функције, растућа и опадајућа функција и објаснити како се они илуструју на графику и како зависе од вредности коефицијената k и n . Ученици треба у потпуности да овладају поступком цртања графика линеарне функције и његовог анализирања, тј. „читања“ својстава те функције када јој је график задат. Обратити својства линеарне функције када је она задата имплицитном релацијом $ax + by = c$.

Системи линеарних једначина с две непознате – Ученици треба да се упознају са линеарном једначином с две

непознате облика $ax + by = c$, да разумеју да је график ове једначине (када је бар један од бројева a или b различит од нуле) права и да умеју да нацртају тај график.

Уводи се и појам система две линеарне једначине с две непознате, као и појам решења система као уређеног пара бројева. Системе линеарних једначина решавати методама замене и супротних коефицијената. Пажњу треба посветити и графичкој интерпретацији система две линеарне једначине с две непознате.

Решавајући разне проблеме из геометрије, физике, хемије и свакодневног живота, ученици увиђају потребу за састављањем одговарајућих система линеарних једначина, при чему утврђују научене формалне поступке, сагледавају потребу за њиховом применом и умеју да образложе добијено решење.

Ваљак, купа и лопта – Важно је истаћи да су ваљак, купа и лопта ротациона тела. Као и код призме и пирамиде, ради бољег уочавања елемената и осних пресека ваљка и купе, као и пресека лопте (сфере) и равни, користити моделе тела. Оспособити ученике за цртање мреже ваљка и купе, израду њихових модела као и што прецизнијих скица приликом решавања задатака.

При обради ове теме, ваљак и купу повезати са призмом и пирамидом и указивати на аналогije између призме и ваљка, односно пирамиде и купе. Ту аналогiju користити за образложење формула за површину и запремину ваљка и купе. Приликом извођења формуле за површину купе, повезати површину омотача са површином кружног исечка, а обим базе са дужином кружног лука.

Пре дефинисања сфере, односно лопте потребно је подсетити се дефиниција кружнице и круга. Формуле за површину и запремину лопте се наводе без доказивања. На часовима систематизације применити знања о површини и запремини ваљка, купе и лопте у ситуацијама из свакодневног живота.

Пројектни задатак – Програмом је планиран и један пројектни задатак, по избору наставника и ученика. Примери могућих пројектних задатака:

1. Конструкција теста из математике за завршни испит

Ученици се поделе у групе нехомогених математичких знања, тако да свака група има најмање три ученика. Свака група има задатак да састави низ од 20 задатака, уз следеће услове:

– да 9 задатака буду задаци основног нивоа, 7 средњег нивоа и 4 напредног нивоа;

– да по 5 задатака буде из области *Бројеви и операције* са њима и *Алгебра и функције*, 6 из области Геометрија и по 2 задатка из области *Мерење* и *Обрада података*.

Област и ниво за сваки од задатака у тесту одређује наставник у договору са ученицима. Улога наставника је да координира рад група, по потреби помаже ученицима, проверава да ли су тестови конструисани по договореној методологији, организује израду теста тако да сваки ученик решава тест у чијој конструкцији није учествовао (ученици једне групе решавају појединачно тест друге групе), организује прегледање тестова и презентацију резултата. Ученици врше избор задатака, решавају задатке, израђују кључ теста и припремају тест и кључ у неком програму за обраду текста, решавају тест друге групе, прегледају урађене тестове које је њихова група конструисала, обрађују добијене резултате и презентују их.

Овај задатак може бити веома користан за ученике који се припремају за завршни испит, а мотивација за реализацију ће бити на повишеном нивоу.

2. Коришћење динамичког софтвера

У циљу боље припреме за завршни испит, ученици могу током целе године припремати аплете коришћењем неког од бесплатних динамичких софтвера. Подељени у групе могу сами бирати области којима ће се бавити. Након договореног временског периода групе представљају свој рад осталима и на тај начин обнављају или утврђују градиво, а подстиче се и вршњачко учење. На овај начин ученици осмог разреда остављају својој школи вредан радни материјал који ће бити од користи осталим генерацијама, а који ће се временом усавршавати и на тај начин формирати база аплета за наставу. Неке од могућих тема су: график линеарне функције; решавање неједначина са апсолутним вредностима; конструкције углова, троуглова и четвороуглова; израчунавање површина геометријских објеката; централна и осна симетрија, транслација и ротација; решавање једначина (проблеми кретања); сабирање и одузимање вектора.

*

Скоро све наставне теме у осмом разреду основне школе омогућавају да се приликом увежбавања, обнављања, систематизације и проверавања садржаја значајна пажња посвети примени усвојених знања на практичне проблеме из свакодневног живота. Примена стечених знања на конкретне задатке из праксе има за циљ да ученике оспособи за решавање разних, а конкретних проблемских ситуација и увери у значај математике за општи развој и технолошки напредак цивилизације, данас и кроз историју.

Динамички геометријски софтвери могу бити веома корисни за успешно остваривање исхода који се односе на геометрију простора, линеарну функцију, једначине и системе једначина. Софтверски алати су посебно препоручљиви за илустрацију својстава ортогоналне пројекције, приказивање исте просторне фигуре у различитим

положајима, односно посматрање исте фигуре из различитих праваца, цртање и анализу графика линеарне функције, графичко решавање система итд.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Саставни део процеса развоја математичких знања у свим фазама наставе је и праћење и процењивање степена остварености исхода, које треба да обезбеди што поузданије сагледавање развоја и напредовања ученика. Тај процес започети иницијалном проценом нивоа на коме се ученик налази. Прикупљање информација из различитих извора (свакодневна посматрања, активност на часу, учествовање у разговору и дискусији, самосталан рад, рад у групи, тестови) помаже наставнику да сагледа постигнућа (развој и напредовање) ученика и степен остварености исхода. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а важно је ученике оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у учењу.

Назив предмета	БИОЛОГИЈА
Циљ	Циљ учења Биологије је да ученик, изучавањем биолошких процеса и живих бића у интеракцији са животном средином, развије одговоран однос према себи и природи и разумевање значаја биолошке разноврсности и потребе за одрживим развојем.
Разред	Осми
Годишњи фонд часова	68 часова

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ ПРЕПОРУЧЕНИ
– повеже грађу ћелијских органела са њиховом улогом у метаболизму ћелије; – повеже однос површине и запремине ћелије и тела са начином обављања основних животних функција; – идентификује регулаторне механизме у одржавању хомеостазе; – илуструје примерима везу између физиолошких одговора живих бића и промена у спољашњој средини; – одговорно се односи према свом здрављу; – изрази критички став према медијским садржајима који се баве здравим стиловима живота; – повеже промене настале у пубертету са деловањем хормона; – идентификује поремећаје у раду органа и система органа изазваних нездравим начином живота; – доведе у везу промене животних услова са еволуцијом живота на планети; – истражи давно нестале екосистеме; – повеже промене које се догађају организму током животног циклуса са активностима гена; – повеже промене наследног материјала са настанком нових врста путем природне селекције; – установи узрочно-последичну везу између губитака врста у екосистему и негативних последица у преносу супстанце и енергије у мрежама исхране; – критички процени последице људских делатности у односу на расположиве ресурсе на Земљи;	ЈЕДИНСТВО ГРАЂЕ И ФУНКЦИЈЕ КАО ОСНОВА ЖИВОТА	Улога и значај појединих ћелијских органела у метаболизму ћелије: једро, ендоплазмични ретикулум, рибозоми, хлоропласти, центриоле, лизозоми. Матичне ћелије – ћелије програмиране за различите функције. Принцип економичности грађе и функције живих бића Улога и значај ензима. Ендокрини систем и хуморална регулација. Регулаторна улога хормона биљака и животиња. Надражљивост, проводљивост, контрактилност. Чулно-нервни систем животиња. Рефлексни лук. Поремећаји функције ендокриног система, нервног система и чула. Неуротрансмитери, нервни импулси, драж, надражај. Хомеостаза – принцип повратне спреге. Фотосинтеза. Ћелијско дисање. Транспирација. Температурна регулација.
	ЧОВЕК И ЗДРАВЉЕ	Резултати стандардних лабораторијских анализа крви и урина. Биолошки смисао адолесценције (родни и полни идентитет у контексту хормонске активности и индивидуалне генетичке варијабилности). Заштита од полно преносивих болести контрацепција. Одговорност за сопствено здравље.

– повеже утицај еколошких чинилаца са распоредом карактеристичних врста које насељавају простор Србије; – истражи присуство инвазивних врста у својој околини и вероватне путеве насељавања; – истражи разлоге губитка биодиверзитета на локалном подручју.	ПОРЕКЛО И РАЗНОВРСНОСТ ЖИВОТА	„Календар живота“, еволуција различитих група организама кроз геолошка доба и велика изумирања. Значај алги (цијанобактерија) и биљака за продукцију O₂ и озонског омотача, као заштита од УВ зрака, и услов за развој осталих живих бића. Строматолити. Излазак из воде на копно.
	НАСЛЕЂИВАЊЕ И ЕВОЛУЦИЈА	Улуткавање и пресвлачење инсеката. Пубертет и адолесценција човека. Цветање, плоношење и сазревање плодова биљака. Теорија еволуције. Постаanak нових врста кроз еволуционе процесе. Еволуција човека.
	ЖИВОТ У ЕКОСИСТЕМУ	Еволуција и развој екосистема. Концепт климакса. Циклуси кружења основних супстанци у природи (H₂O, C, N) и њихова повезаност. Азотофиксација, микориза, симбиоза, симбионтски организми (лишајеви). Ограниченост ресурса (капацитет средине) и одрживи развој. Нестанак врста и фактори угрожавања (Н.I.P.O. концепт). Типични екосистеми Србије. Ретке и угрожене врсте Србије. Интродукције и реинтродукције и инвазивне врсте. Последице глобалних промена.

Кључни појмови садржаја: ћелијски метаболизам, хомеостаза, здрави стилови живота, адолесценција, „календар живота“, теорија еволуције, циклуси кружења супстанце, капацитет средине, глобалне промене, инвазивне врсте.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм Биологије за осми разред је завршни део спиралног програма Биологије за основну школу и оријентисан је на достизање исхода. Основна идеја увођења спиралног курикулума наставе биологије у основним школама је изучавање живота и животних процеса као целине, у складу са постојећим условима и окружењем. У том смислу, све изучаване функције живота треба ставити у реалан контекст и нагласити њихову повезаност. На тај начин ученици на крају другог циклуса образовања заокружују своје знање о целовитости организма и његовом динамичком односу са околином.

Исходи су искази о томе шта ученици умеју да ураде на основу знања која су стекли учећи биологију и друге предмете. Исходи се односе на пет области предмета: *Наслеђивање и еволуција, Јединство грађе и функције као основа живота, Порекло и разноврсност живота, Живот у екосистему и Човек и здравље*. (Исходи за шесту област *Посматрање, мерење и експеримент* у биологији су распооређени у претходних пет, сходно планираним активностима.)

Достизање исхода води развоју предметних, свих кључних и општих међупредметних компетенција и остваривању образовних стандарда. Исходи не прописују структуру, садржаје и организацију наставе, као ни критеријуме и начин вредновања ученичких постигнућа. За израду исхода коришћена је Блумова таксономија. Исходи су формулисани на нивоу примене као минимуму.

Важна карактеристика наставе усмерене на остваривање исхода је да је настава усмерена на учење у школи. Ученик треба да учи:

- *смислено*: повезивањем оног што учи са оним што зна и са ситуацијама из живота; повезивањем оног што учи са оним што је учио из биологије и других предмета;
- *проблемски*: самосталним прикупљањем и анализирањем података и информација; постављањем релевантних питања себи и другима; развијањем плана решавања задатог проблема;
- *дивергентно*: предлагањем нових решења; смишљањем нових примера; повезивањем садржаја у нове целине;
- *критички*: поређењем важности појединих чињеница и података; смишљањем аргумената;
- *кооперативно*: кроз сарадњу са наставником и другим ученицима; кроз дискусију и размену мишљења; уважавајући аргументе саговорника.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује дати програм према потребама конкретног одељења имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика, уџбенике и друге наставне материјале које ће користити, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже, ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи – глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Потребно је да наставник за сваку наставну јединицу, у фази планирања и писања припреме за час, у односу на одабрани исход, дефинише исходе специфичне за дату наставну јединицу. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. У фази планирања наставе и учења веома је важно имати у виду да је уџбеник наставно средство и да он не одређује садржаје предмета. Зато је потребно садржајима датим у уџбенику приступити селективно и у односу на предвиђене исходе које треба достићи. Поред уџбеника, као једног од извора знања, на наставнику је да ученицима омогући увид и искуство коришћења и других извора сазнавања као нпр. сајтове релевантних институција, писану научно популарну литературу, мапе, шеме, енциклопедије... Препорука је да наставник планира и припрема наставу самостално и у сарадњи са колегама због успостављања корелација међу предметима (нпр. представљање група организма Веновим дијаграмима, одређивање климатских услова у зависности од географског положаја, писање есеја, тј. приказ података /малих истраживања на матерњем и страном језику који уче, цртање итд.).

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У остваривању наставе потребно је подстицати радозналост, аргументовање, креативност, рефлексивност, истрајност, одговорност, аутономно мишљење, сарадњу, једнакост међу половима, уважавање и прихватање различитости. Препоручује се максимално коришћење ИКТ решења јер се могу превазићи материјална, просторна и друга ограничења (платформе за групни рад нпр. Pbworlks, платформа Moodle, сарадња у „облаку“ као Гугл, Офис 365...; за јавне презентације могу се користити веб решења нпр. креирање сајтова, блогова – Weebly, Wordpress...; рачунарске симулације и апликације за андроид уређаје; домаћи и међународни сајтови и портали.

Током рада ученици би требало да користе лабораторијски прибор (пинцете, капаљке, лабораторијске чаше, сахатно стакло и сл.) и опрему за теренски рад у мери у којој је школа опремљена. У случају да прибор не постоји, може се надоместити предметима за свакодневну употребу (пинцете, капалице са флашице за лек...). Табеларно и графичко приказивање резултата, са обавезним извођењем закључака, требало би практиковати увек када се прикупљају подаци. Препорука је да се ИКТ користи за прикупљање, обраду података и представљање резултата истраживања или огледа, када се ученици оспособе за њено коришћење на часовима предмета *Информатика и рачунарство* и *Техника и технологија*.

У настави оријентисаној на постизање исхода предност имају групни начин рада, рад у пару и индивидуализована настава. Ови начини организације наставе помажу ученицима да науче како се учи, да напредују у учењу сопственим темпом, да развијају унутрашњу мотивацију (потребу за сазнавањем) и иницијативу, да развијају вештину комуникације, аргументовани дијалог, толерантно понашање и солидарност. Користе се активни начини учења, као што је комбинација програмирање наставе (програмиран материјал многи наставници остављају на друштвеним мрежама или сајтовима школа, па се њихови ученици служе њима и уче темпом који им одговара) и проблемске наставе (на часу ученици, користећи стечена знања, решавају проблем који наставник формулише) или учење путем открића (наставник инструкцијама усмерава ученике који самостално истражују, структуришу чињенице и извлаче закључке; тако сами упознају стратегије учења и методе решавања проблема, што омогућава развој унутрашње мотивације, дивергентног мишљења, које отвара нове идеје и могућа решења проблема). На интернету, коришћењем речи *WebQuest*, *project-based learning*, *thematic units*, могу се наћи примери који се, уз прилагођавање условима рада, могу користити.

Да би сви ученици достигли предвиђене исходе, потребно је да наставник упозна специфичности начина учења својих ученика и да према њима планира и прилагођава наставне активности.

Област: Јединство грађе и функције као основа живота

У активностима за достизање исхода *повеже грађу ћелијских органа са њиховом улогом у метаболизму ћелије*, треба нагласити да се особине живог налазе у структури – ћелији и да је на Земљи живот успостављен током еволуције ћелија. Кроз обраду улога и значаја појединих ћелијских органа у метаболизму ћелије (једно, ендоплазмични ретикулум, рибозоми, хлоропласти, центриоле, лизозоми) треба увести појмове који ће повезати ћелијску грађу и функцију. У том смислу треба поменути да поједине ћелије имају одређену грађу из које произилази њихова специфична функција (нпр. надражљивост, проводљивост, контрактилност), док друге могу бити програмиране за диференцијацију у више праваца, односно обављање различитих функција (пример матичних ћелија).

Активности за достизање исхода *повеже однос површине и запремине ћелије и тела са начином обављања основних животних функција* треба усмерити тако да ученици разумеју да се усложњавањем унутрашње грађе стичу услови за појаву нових карактеристика ћелије (и организма) при чему се повећањем активне површине преко које се обавља одређена функција, на свим нивоима организације, успоставља принцип економичности – оптимално искоришћавање ограничене запремине ћелије/организма, повећањем унутрашње или спољашње површине. На тај начин се остварује боља енергетска ефикасност, на ћелијском и на нивоу организма, и обезбеђује континуитет (одрживост) животних функција. То се може приказати на различитим примерима: интрамембрански систем у ћелији, набори мембране унутар митохондрија,

цревне ресице, алвеоле у плућима, шкржни листићи, набори (вијуге) мозга итд. Садржаји се могу обрадити кроз истраживачки рад ученика о томе како се долази до матичних ћелија, како се чувају, на који начин их користимо у медицини итд, кроз разговор са стручњаком (лекар, генетичар) о матичним ћелијама, посетом Генетичком саветовалишту локалне болнице или другим институцијама које се баве овом темом.

Активности за достизање исхода *идентификује регулаторне механизме у одржавању хомеостазе и илуструје примерима везу између физиолошких одговора живих бића и промена у спољашњој средини*, треба усмерити тако да ученик разуме да ћелија/организам најбоље функционише у одређеним условима и да сви организми поседују механизме који одржавају свој унутрашњи састав у одређеним границама, које омогућавају њихово преживљавање. Посебно је важан принцип примања и преноса информација и регулација надражаја. Потребно је нагласити да су то повезани и регулисани процеси, односно да процеси који се одвијају у појединим деловима тела могу да регулишу активности у другим органима и ткивима и утичу на целокупно функционисање организма. Хомеостаза и повратна спрега као појмови могу се повезати са градивом роботике (Техника и технологија). Ученике на овом узрасту треба што више упућивати да самостално прикупљају, обрађују, представљају и тумаче информације добијене једноставним истраживањима. Потребно је повезати физику и биологију (физичке појаве у телу организама, притисак, брзина...) и хемију и биологију (неуротрансмитери, хормони, ензими...). Током остваривања наведених исхода, требало би да ученици различитим примерима илуструју везу између физиолошких адаптација живих бића и промена у спољашњој средини. Садржаји се могу обрадити кроз низ кратких вежби/демонстрација рефлекса (рефлекси ока, рефлекс хватања лењира, пателарни рефлекс...), варљивост чула (прецизност чула додира, оптичке варке итд.).

Препоручени број часова је 26: 14 часова за обраду, 5 за утврђивања, 3 за утврђивања уз вежбу, 3 за вежбе и 1 за систематизацију.

Област: Човек и здравље

У активностима за достизање исхода: *одговорно се односи према свом здрављу*, важно је указати на путеве преношења болести, превенцију и значај редовних контрола. Ученик треба да развије одговоран однос према сопственом здрављу, здрављу људи из своје околине и да поступа према упутствима лекара. Када знају путеве преношења изазивача болести, требало би да ученици науче и како се треба понашати у присуству оболелих од различитих болести, али и да развију толерантан однос према оболелима. На пример, особу оболелу од сиде не треба да игноришу, нити дискриминишу на било који начин, а то ће моћи када науче да руковање, загрљај, разговор нису начини како се ова болест преноси. Процена ставова из домена одговорног односа према здрављу може се радити кроз чек-листу.

У оквиру области Човек и здравље треба обрадити и примере различитих утицаја на функције ендокриног система, нервног система и чула изазваних различитим спољашњим и унутрашњим факторима (узроцима), као и могућност враћања организма у уравнотежено стање након одређених поремећаја. Могу се користити примери који су блиски за разумевање ученицима овог узраста, као што је слабљење слуха услед слушања прегласне музике, коришћења слушалица, коришћења мобилних телефона, играња компјутерских игрица итд. Ученике треба мотивисати да изразе критички став у погледу домена и мере штетности појединих утицаја.

Разумевање резултата стандардних лабораторијских анализа крви и урина се може обрадити кроз вежбу, при чему пажњу треба обратити само на вредности које се односе на еритроците, хемоглобин, гвожђе, леукоците (без леукоцитне формуле), ниво шећера, а код резултата урина на замућеност, присуство бактерија и ћелија крви. Циљ вежбе није тумачење, анализирање и интерпретација лабораторијских анализа, јер то раде лекари, већ је потребно да ученик уме да прочита табелу и разуме да вредности треба да буду у опсегу референтних. Током вежбе се могу анализирати унапред припремљени (симулирани) подаци од

стране наставника, а не реални резултати конкретних особа (ученика или одраслих).

Посебну пажњу треба посветити репродуктивном здрављу. Контрацепцију обрадити и у смислу спречавања преране трудноће и полно преносивих болести.

Кроз активности за достизање исхода *изрази критички став према медијским садржајима који се баве здравим стиловима живота*, код ученика треба развијати критички став према садржајима који се могу наћи на интернету и другим изворима информисања (часописима, ТВ емисијама...). У питању су садржаји који се односе нпр. на дијете, биолошки активне супстанце и адитиве, али и друге теме од значаја за здраве стилове живота. Ученици могу да проналазе примере медијских садржаја који ће се анализирати на часу. Анализу је могуће урадити и у виду дебате са темама: постоје ли инстант-дијете, „чаробне биљке“ које лече најразноврсније болести, „топе килограме“, продужавају младост и слично.

Кроз истраживачке задатке или пројектну наставу, могу се обрадити лековити и физиолошки активни производи животиња и биљака (као што су мед, прополис, различити екстракти биљака, полен...) који се користе за људску употребу. Ова тема је погодна за корелацију са градивом хемије или за заједничку пројектну наставу са овим предметом (нпр. вежбе екстракције хлорофила, кофеина и биљних уља). Такође, у циљу истраживања о деловању биљних и животињских продуката и екстраката, могу се организовати посете или мини-екскурзије до оближњег постројења за прераду лековитих биљака, узгајивачници медицински пијавица, произвођачу меда и сл, зависно од подручја и локалних услова у којима се школа налази. За врсте које су интродукцијом унете ради узгајања и добијања екстраката и других продуката, могу се проучити путеви којима су те врсте доспеле на наше подручје, што се може повезати са исходима области Живот у екосистему и са предметом Географија.

За достизање исхода *повеже промене настале у пубертету са деловањем хормона* потребно је ову тему повезати са хормоналном регулацијом, која се обрађује у теми *Јединство грађе и функције*, и са знањима из претходних разреда у вези са променама у пубертету (менструални циклус, на пример). У обради полног и родног идентитета, поред развијања толеранције и прихватања различитости, ученицима треба пружити ширу перспективу генетичке варијабилности, као природног феномена, која не даје основе за предрасуде, стереотипе, дискриминацију и насиље. Адекватним избором садржаја и начина рада може се успоставити веза са садржајима који се обрађују на предмету Грађанско васпитање, а који се односе на теме пол, род и сексуалности.

Активности се могу реализовати као дебате, трибине, представљање резултата истраживачких задатака ученика (нпр. о ставовима ученика у одељењу, анализа текстова – дневни пресек новинских чланака и слично).

Активности за достизање исхода: *идентификује поремећаје у раду органа и система органа изазваних нездравим начином живота* треба да обухвате истраживања видова нездравог начина живота, као што су начин исхране, физичка активност, употреба психоактивних супстанци (укључујући и лекове – таблетоманија). Посебну пажњу треба посветити злоупотреби стероида и других супстанци за нпр. повећање мишићне масе и снаге због последица на стање организма и на понашање. Резултате истраживања треба повезивати са деловањем на системе органа и приказивати их јавности (нпр. на нивоу одељења или школе) у различитим облицима (нпр. пано који ће пропагирати здраве стилове живота, или са декларацијама производа које свакодневно користе уз коментарисање улоге и штетности појединих адитива исхране и слично).

Препоручени број часова за реализацију ове области је 9: 4 часа за обраду, 3 за утврђивања и 2 за вежбе.

Област: Порекло и разноврсност живог света

Активности за достизање исхода *доведе у везу промене животних услова са еволуцијом живота на планети* треба усмерити на повезивање стечених еколошких знања са историјом планете Земље, тј. начинима којима се она мењала (тектонске промене, промене климе, састав атмосфере, влажност, температура, итд). Податке о геофизичким процесима треба пропратити описом развоја живог света кроз геолошка доба. За именовање геолошких доба треба користити стручне називе прекамбријум, палеозоик, мезозоик и кенозоик. Могу се поменути и краћи периоди који су

познати ученицима као што су перм, карбон, тријас, јура, креда, али се не препоручује да ти називи буду део кључних појмова. Стечена знања о постанку живог света треба повезати са продукцијом кисеоника и настанком озонског омотача, као условима за еволуцију већине врста живих бића. Посебну пажњу треба посветити настанку нових група живих бића и повезати их са њиховим положајем на Дрвету живота, што представља и део активности задостицање исхода *истражи давно нестале екосистеме*. Већину активности за достигање поменутог исхода је могуће реализовати кроз пројектне задатке у којима ће ученици истраживати и представљати (презентацијом, плакатом) нестале шуме карбона, мора камбријума, итд, уз адекватну употребу еколошких појмова попут еколошких фактора и адаптација.

Препоручени број часова за реализацију ове области је 7: 3 часова за обраду, 3 за утврђивања и 1 за вежбу.

Област: Наслеђивање и еволуција

Активности за достигање исхода *повеже промене које се догађају организму током животног циклуса са активностима гена*, обухватају истраживање и описивање промена током животног циклуса различитих врста биљака и животиња (од зигота, преко деоба ћелија и формирања органа, а затим улазак у репродуктивну фазу, старење и смрт). На пример, могу се истражити и представити животињске врсте са потпуним преображајем (метаморфозом), које пролазе кроз фазе ларве и лутке пре адултног периода (бројни инсекти), као и они са непотпуним преображајем (одсуство стадијума лутке код инсеката); развиће преко ларвеног стадијума код мекушаца, ракова, риба, водоземаца итд. Такође, треба нагласити да постоје и организми чије развиће нема очигледно препознатљиве фазе кроз промене целокупне грађе тела, али да и такво развиће подразумева раст, промене у пропорцијама делова тела и физиолошким процесима, као и развиће полних органа (нпр. човек). Морфолошке и физиолошке промене током животног циклуса треба повезати са хормонским променама (хормон раста, полни хормони, јувенилни хормон код инсеката, биљни хормони, итд). Развиће човека треба повезати са променама насталим у пубертету услед деловања хормона које се обрађују у области Човек и здравље. Посебну пажњу треба посветити томе да се хормонски индуковане промене активирају укључивањем регулаторних гена у одређеним фазама животног циклуса.

Да би се ови процеси довели у везу са основним молекулским процесима у ћелији, неопходно је подсетити ученике на знање о генима и молекулу ДНК (из седмог разреда). Током седмог разреда, ученицима су предочена правила наслеђивања (трансмисије) генетичког материјала од родитеља на потомство. Сада је потребно објаснити другу улогу генетичког материјала – функцију гена у процесу развића особина организама. На овом узрасту не треба говорити о транскрипцији и транслацији, али је важно рећи да су производи гена протеини који остварују различите функције – ензими, структурни протеини (нпр. колаген, антитела, итд), хормони, итд. На примеру хормона може се објаснити улога гена. Током животног циклуса, у одређеним фазама се активирају гени за хормоне, који онда активирају друге гене за раст тела и развиће органа (нпр. јувенилни хормон код инсеката). Активност гена за полне хормоне код људи доводи до активирања гена за развиће полних органа, длакавост код дечака, раст груди код девојчица, итд. Ови садржаји дају ширу перспективу генетичке варијабилности када су у питању особе чије се полне карактеристике и полни идентитет не поклапају.

Имајући у виду оваква објашњења улоге гена у развићу фенотипа, као и знања из седмог разреда о алелима и правилима наслеђивања, може се појаснити ученицима присуство различитости између јединки у једној популацији. У циљу остваривања исхода *повеже промене наследног материјала са настанком нових врста путем природне селекције*, подсетити се појма популација и процеса селекције који су обрађени у претходним разредима. Процес специјације (настанка нових врста) најбоље је објаснити кроз алопатрички модел специјације (ученицима не треба уводити овај термин). Модел: једна велика популација бива подељена на две мање и прекине се могућност укрштања између јединки две попу-

лације; свака од популација се прилагођава, деловањем селекције, на услове средина у којима живе; такође, различите мутације се дешавају у свакој популацији (настају неки нови алели); због ових процеса, временом између две популације настају све веће разлике (фенотипске и генетичке); током дужег времена, јединке две популације се толико разликују да више не могу да се међусобно укрштају чак и уколико дођу у физички контакт; тада су то две нове врсте.

Ово објашњење еволуције дао је Чарлс Дарвин и данас је потврђено у свим биолошким истраживањима. Ученицима је неопходно дати податке о Дарвиновој теорији еволуције и објашњењима која је он пружио. Објаснити да је он дао концепцију природне селекције и дивергенције популација, што води настанку нових врста. Такође, навести да је Дарвин закључио да је порекло живог света јединствено и да због тога сва жива бића деле заједничке особине – дисање, излучивање, метаболизам итд. Дарвинову концепцију јединства живота повезати са моделом „дрво живота“.

Процес еволуције, постанка врста и заједничког претка врста може се објаснити на примеру еволуције човека. Ученици могу на интернету да истражују приказе људских предака, почевши од одвајања наше еволуционе линије од последњег заједничког претка са шимпанзом (пре 7 милиона година). У заједничком раду могу направити еволуционо стабло људских предака. Важно је нагласити да је човек настао на афричком континенту, а да је затим мигрирао на друге континенте. На сваком од континената, људске популације су се прилагођавале другачијим срединским условима и због тога данас имамо различите особине које су карактеристичне за групе људи из различитих региона света (али увек наглашавати да је индивидуална варијабилност унутар људских група огромна). Јако је важно објаснити ученицима да, у биолошком смислу, тј. у контексту генетичких разлика, не постоје расе људи, већ само континуирана варијабилност различитих људских карактеристика.

Препоручени број часова за реализацију ове области је 7: 4 часа за обраду, 2 за утврђивања и 1 за вежбу.

Област: Живот у екосистему

У активностима за достигање исхода *повеже губитак врста у екосистему са негативним последицама у преносу супстанце и енергије у мрежама исхране* акценат је на томе да у екосистемима постоји тежња ка усаглашавању производње и потрошње органске супстанце и ка производњи што веће количине органске супстанце у датим условима (биомаса, разноврсност). Потребно је увести концепт климатског екосистема у смислу да он представља, у датим околностима, равнотежу у преносу и кружењу енергије и супстанце у екосистему. Истовремено, треба увести и појам природне сукцесије. Уколико се достигнути ступањ равнотеже (климатског екосистема) поремети, покреће се процес природне сукцесије који доводи до поновног успостављања нарушене равнотеже. Процес природне сукцесије може се пратити кроз серију заједница које се успостављају, од пионирске заједнице до климаксне заједнице екосистема. Процеси кружења и преноса супстанци (вода, угљеника и азота) и енергије у природним екосистемима могу се представити мрежама исхране заједница карактеристичних екосистема за које се предлаже да обавезно садрже произвођаче, потрошаче и разлагаче. Циклуси кружења супстанци на исти начин се могу посматрати и у биосфери.

Активностима за достигање исхода *критички процени последице људских делатности у односу на расположиве ресурсе на Земљи* треба увести концепт одрживог развоја и еколошког отиска. Да би ученици разумели ове концепте, препоручује се обрада појма капацитет средине (бројност – бројност популација – биомаса – диверзитет) који се у датим околностима може одржати у дужем временском периоду. Указати на чињеницу да се неограничен раст не може одржати у ограниченим условима (повезати са Н.І.Р.О. концептом). Пожељно је омогућити ученицима да израчунају свој еколошки отисак на неком од калкулатора, који се може наћи на интернету и у одељењу продискутовати добијене резултате, нарочито о томе које животне навике би свако могао да промени, а при томе да смањи свој отисак.

Ученицима треба скренути пажњу да коришћење обновљивих извора енергије може имати и извесне негативне последице (ветропаркови, деривационе мини hidroелектране...). Једна од тема за дебату са ученицима може бити управо ова: добробит и лоше стране употребе обновљивих извора енергије. Пожељно је указати да непрекидно развијају нови, бољи технолошки проце-

си који смањују негативне ефекте.

Активности за достизање исхода *повеже утицај еколошких чинилаца са распоредом карактеристичних врста које насељавају простор Србије* треба фокусирати на ретке врсте, угрожене врсте, ендемичне врсте, космополитске врсте. Кроз пројектне задатке ученици могу да истражују везу наведених врста и еколошких чи- ниоца који условљавају њихово присуство на задатим подручјима. Истраживање се може спровести на терену, ако постоје могућно- сти, или претраживањем литературе, интернета...

Предложене врсте: банатски божур, храст лужњак, буква, рамонда, трска, маслачак, белоглави суп, орао белорепан, сова ушара, вук, шакал, врабац, пастрмка, младица, кечига, моруна... у обзир долазе све врсте за које ученици могу да одреде еколошке факторе због којих је врста ретка, угрожена или космополитска.

Исход *истражи присуство инвазивних врста у својој околи- ни и вероватне путеве насељавања* (начини како је врста прене- та) може да се реализује кроз истраживање познатих инвазивних врста, попут амброзије, багремца (*Amorpha fruticosa*), киселог дрвета, папирног дуда (*Broussonetia papyrifera*), сибирског бре- ста, свиленице (*Asclepias syriaca*), азијске бубамаре, шимшировог мољца (*Cydalima perspectalis*) итд. Ученици могу спровести истра- живање на терену, у непосредној околини (ако постоје услови) или претраживањем литературе и интернета. Могу се проучити и алох- тоне врсте које су у ранијим периодима инвазијом освојиле наше просторе и постале уобичајне као што су гугутка, бизамски пацов, нутрија, бабушка, багрем... Активности за достизање овог исхода треба повезати са активностима за достизање исхода *повеже гу- битак врста у екосистему са негативним последицама у преносу супстанце и енергије у мрежама исхране*.

За достизање исхода *Истражи разлоге губитка биодиверзи- тета на локалном подручју* може се искористити Н.І.Р.О концепт који на једноставан начин дефинише чиниоце нестанка врста.

Назив овог концепта је акроним изведен из следећих речи на енглеском језику: **H**abitat alteration – измене или промене стани- шта, **I**nvasive species – инвазивне, алохтоне врсте, **P**ollution – зага- њење, **P**opulation growth – раст људске популације, **O**verexploitation – претерана експлоатација (ресурса).

Пројектни задатак може бити израда „црвене књиге“ за ло- калне врсте са IUCN листе по Н.І.Р.О концепту. Наставник пре- длаже листу врста, а ученици одабирају једну и одређују факторе угрожавања и приказују резултате.

Препоручени број часова за реализацију ове области је 19: 9 часова за обраду, 6 за утврђивања, 3 за вежбу и 1 за систематиза- цију градива.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У настави оријентисаној ка достизању исхода прате се и вреднују процес наставе и учења, постигнућа ученика (продукти учења) и сопствени рад. Наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици парти- ципирају, како прикупљају податке, како аргументују, евалуирају, документују итд.

Да би вредновање било објективно и у функцији учења, по- требно је ускладити нивое исхода и начине оцењивања, као и оцењивање са његовом сврхом:

Сврха оцењивања	Могућа средства оцењивања
Оцењивање наученог (сумативно)	Тестови, писмене вежбе, извештаји, усмено испитивање, есеји.
Оцењивање за учење (формативно)	Посматрање, контролне вежбе, дневници рада ученика, самоевалуација, вршњачко оцењивање, практичне вежбе.

За сумативно оцењивање разумевања и вештина научног истраживања ученици би требало да решавају задатке који садрже неке аспекте истраживачког рада, да садрже новине тако да ученици могу да примене стечена знања и вештине, а не само да се при- сете информација и процедура које су запамтили, да садрже захте- ве за предвиђањем, планирањем, реализацијом неког истраживања и интерпретацијом задатих података. У вредновању научног, по-

ред усменог испитивања, најчешће се користе тестови знања. На интернету, коришћењем кључних речи *outcome assessment (testing, forms, descriptiv/numerical)*, могу се наћи различити инструменти за оцењивање и праћење.

У формативном вредновању наставник би требало да промо- више групни дијалог, користи питања да би генерисао податке из ђачких идеја, али и да помогне развој ђачких идеја, даје ученицима повратне информације, а повратне информације добијене од ученика користи да прилагоди подучавање, охрабрује ученике да оцењују квалитет свог рада. Избор инструмента за формативно вредновање зависи од врсте активности која се вреднује. Када је у питању нпр. практичан рад (тимски рад, пројектна настава, теренска настава и слично) може се применити чек листа у којој су приказани нивои

Ниво исхода	Одговарајући начин оцењивања
Памћење (навести, препознати, идентификовати...)	Објективни тестови са допуњавањем кратких одговора, задаци са означавањем, задаци вишеструког избора, спаривање појмова.
Разумевање (навести пример, упоредити, приписати, разликовати...)	Дискусија на часу, мапе појмова, проблемски задаци, есеји.
Примена (употребити, спровести, демонстрирати...)	Лабораторијске вежбе, проблемски задаци, симулације.
Анализирање (систематизовати, приписати, разликовати...)	Дебате, истраживачки радови, есеји, студије случаја, решавање проблема.
Евалуирање (проценити, критиковати, проверити...)	Дневници рада ученика, студије случаја, критички прикази, проблемски задаци.
Креирање (поставити хипотезу, конструисати, планирати...)	Експерименти, истраживачки пројекти.

постигнућа ученика са показатељима испуњености, а наставник треба да означи показатељ који одговара понашању ученика.

У процесу оцењивања добро је користити портфолио (збирка докумената и евиденција о процесу и продуктима рада ученика, уз коментаре и препоруке) као извор података и показатеља о напретима ученика. Предности коришћења портфолија су вишеструке: омогућава континуирано и систематско праћење напредовања, подстиче развој ученика, представља увид у праћење различитих аспеката учења и развоја, представља подршку у оспособљавању ученика за самопроцену, пружа прецизнији и поузданији увид у различите области постигнућа (јаке и слабе стране) ученика.

Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме

грешке и побољша свој резултат и учење. Ако наставник са ученицима договори показатеље на основу којих сви могу да прате напредак у учењу, а који су у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*, ученици се уче да размишљају о квалитету свог рада и о томе шта треба да предузму да би свој рад унапредили. Оцењивање тако постаје инструмент за напредовање у учењу. На основу резултата праћења и вредновања, заједно са ученицима треба планирати процес учења и бирати погодне стратегије учења.

Важно је да наставник континуирано прати и вреднује, осим постигнућа ученика и процес наставе и учења, себе и сопствени рад. Све што се покаже добрим и корисним наставник ће користити и даље у својој наставној пракси, а све што се покаже као недовољно ефикасно требало би унапредити.

Назив предмета	ХЕМИЈА
Циљ	Циљ учења Хемије је да ученик развије систем основних хемијских појмова и вештине за правилно руковање лабораторијским посуђем, прибором и супстанцама, да се оспособи за примену стеченог знања и вештина за решавање проблема у свакодневном животу и наставку образовања, да развије способности апстрактног и критичког мишљења, способности за сарадњу, тимски рад, и одговоран однос према себи, другима и животној средини.
Разред	Осми
Годишњи фонд часова	68 часова

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– правилно рукује лабораторијским посуђем, прибором и супстанцама, и показује одговоран однос према здрављу и животној средини; – изведе експеримент према датом упутству, табеларно и графички прикаже податке, формулише објашњења и изведе закључке; – наведе заступљеност метала и неметала, неорганских и органских једињења у живој и неживој природи; – испита и опише физичка својства метала и неметала, и повеже их с њиховом практичном применом; – испита и опише хемијска својства метала и неметала, и објасни их на основу структуре атома и положаја елемената у Периодном систему; – напише формуле и именује оксиде, киселине, базе и соли; – испита, опише и објасни својства оксида, неорганских киселина, база и соли, препозна на основу формуле или назива представнике ових једињења у свакодневном животу и повеже њихова својства са практичном применом; – напише и тумачи једначине хемијских реакција метала и неметала; – разликује својства неорганских и органских супстанци и објашњава разлику на основу њихових структура; – препозна физичке и хемијске промене неорганских и органских супстанци у окружењу, и представи хемијске промене хемијским једначинама; – напише формуле и именује представнике класа органских једињења имајући у виду структурну изомерију; – разликује органске супстанце са аспекта чиста супстанца и смеша, величина молекула, структура, порекло и то повезује са њиховом улогом и применом; – испита, опише и објасни физичка и хемијска својства представника класа органских једињења и повеже својства једињења са њиховом практичном применом;	МЕТАЛИ, ОКСИДИ И ХИДРОКСИДИ	Метали у неживој и живој природи. Општа физичка и хемијска својства метала. Алкални и земноалкални метали. Гвожђе, бакар, алуминијум, олово и цинк, њихове легуре и практична примена. Оксиди метала и хидроксида, својства и примена. Демонстрациони огледи: реакција Na, K, Mg и Ca са водом; реакција MgO и CaO са водом и испитивање својстава насталог раствора помоћу лакмус-хартије; испитивање електропроводљивости раствора натријум-хидроксида. Лабораторијска вежба I: испитивање физичких својстава метала; реакција метала са киселинама.
	НЕМЕТАЛИ, ОКСИДИ И КИСЕЛИНЕ	Неметали у неживој и живој природи. Општа физичка и хемијска својства неметала. Халогени елементи, сумпор, азот, фосфор и угљеник. Оксиди неметала и киселине, својства и примена. Демонстрациони огледи: добивање сумпор(IV) –оксида и испитивање његових својстава; разблаживање концентроване сумпорне киселине; добијање угљеник(IV)–оксида и испитивање његових својстава; испитивање електропроводљивости дестиловане воде и хлороводоничне киселине; доказивање базних својстава воденог раствора амонијака. Лабораторијска вежба II: испитивање физичких својстава неметала. Лабораторијска вежба III: доказивање киселости неорганских киселина помоћу лакмус-хартије.

– објасни и хемијским једначинама представи хемијске промене карактеристичне за поједине класе органских једињења; – опише физичка својства: агрегатно стање и растворљивост масти и уља, угљених хидрата, протеина и растворљивост витамина; – опише основу структуре молекула који чине масти и уља, угљене хидрате и протеине; – објасни сапонификацију триацилглицерола и хидрогенизацију незасићених триацилглицерола, наведе производе хидролизе дисахарида и полисахарида и опише услове под којима долази до денатурације протеина; – наведе заступљеност у природи и улоге масти и уља, угљених хидрата, протеина и витамина у живим организмима и доведе их у везу са здрављем и правилном исхраном људи; – изведе стехиометријска израчунавања и израчуна масену процентну заступљеност супстанци; – рукује супстанцама и комерцијалним производима у складу с ознакама опасности, упозорења и обавештења на амбалажи, придржава се правила о начину чувања производа и одлагању отпада; – наведе загађујуће супстанце ваздуха, воде и земљишта и опише њихов утицај на животну средину; – критички процени последице људских активности које доводе до загађивања воде, земљишта и ваздуха; – објасни значај планирања и решавања проблема заштите животне средине.	СОЛИ	Добијање соли. Формуле соли и називи. Дисоцијација соли. Физичка и хемијска својства соли. Примена соли. Демонстрациони огледи: реакција неутрализације хлороводоничне киселине и раствора натријум-хидроксида; реакција између метала и киселине; хемијске реакције соли: између калцијум-карбоната и хлороводоничне киселине, раствора гвожђе(III)-хлорида и натријум-хидроксида, раствора сребро-нитрата и натријум-хлорида. Лабораторијска вежба IV: добијање соли и испитивање растворљивости различитих соли у води; добијање баријум-сулфата; доказивање угљеник(IV)-оксида и настајање калцијум-карбоната.
	ОРГАНСКА ЈЕДИЊЕЊА И ЊИХОВА ОПШТА СВОЈСТВА	Својства атома угљеника и многобројност органских једињења. Функционалне групе и класе органских једињења. Општа својства органских једињења. Демонстрациони огледи: упоређивање својстава органских и неорганских једињења; доказивање угљеника у органским супстанцама.
	УГЉОВОДОНИЦИ	Подела угљоводоника. Номенклатура. Изомерија. Физичка својства угљоводоника. Хемијска својства угљоводоника. Полимери. Нафта и земни гас. Демонстрациони огледи: испитивање растворљивости и сагоревање n-хексана (медицински бензин); разликовање засићених и незасићених ацикличних угљоводоника (реакција са калијум-перманганатом). Вежба V: састављање модела молекула угљоводоника, писање структурних формула и именовање угљоводоника.
	ОРГАНСКА ЈЕДИЊЕЊА СА КИСЕОНИКОМ	Алкохоли – номенклатура, својства и примена. Карбоксилне киселине – номенклатура, својства и примена. Масне киселине. Естри – номенклатура, својства и примена. Демонстрациони огледи: добијање алкохола алкохолним врењем; доказивање киселости карбоксилних киселина; лабораторијско добијање и испитивање својстава етил-етаноата. Лабораторијска вежба VI: физичка и хемијска својства органских једињења са кисеоником; испитивање растворљивости алкохола и карбоксилних киселина са различитим бројем атома угљеника у молекулу у води и неполарном растварачу; реакција етанске и лимунске киселине са натријум-хидрогенкарбонатом.
	БИОЛОШКИ ВАЖНА ОРГАНСКА ЈЕДИЊЕЊА	Масти и уља. Угљени хидрати у прегледу: моносахариди (глюкоза и фруктоза), дисахариди (сахароза и лактоза), полисахариди (скроб и целулоза). Амино-киселине. Протеини. Витамини. Демонстрациони огледи: сапонификација масти – сапуни. Лабораторијска вежба VII: испитивање растворљивост масти и уља, и угљених хидрата у води; доказивање скроба; денатурација протеина.
	ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И ЗЕЛЕНА ХЕМИЈА	Загађивачи, загађујуће супстанце и последице загађивања. Рециклажа. Зелена хемија.

Кључни појмови садржаја: метали, неметали, оксиди, киселине, хидроксида, соли, угљоводоници, адиција, супституција, полимери, алкохоли, карбоксилне киселине, естри, масти и уља, угљени хидрати, протеини, загађујуће супстанце, рециклажа, зелена хемија.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења Хемије првенствено је оријентисан на процес учења и остваривање исхода. Исходи су искази о томе шта ће ученик бити у стању да: учини, предузме, изведе, обави захваљујући знањима, ставовима и вештинама, које је градио и развијао током школске године учећи хемију. Они омогућавају да се циљ наставе хемије достигне у складу с предметним и међупредметним компетенцијама и стандардима постигнућа. Исходи представљају ученичка постигнућа и као такви су основна водила наставнику који креира наставу и учење. Програм наставе и учења хемије је тематски конципиран. За сваку област/тему предложени су садржаји, а ради лакшег планирања наставе предлаже се оријентациони број часова по темама. Главна карактеристика наставе усмерене на остваривање исхода Хемије је настава усмерена на учење у школи, што значи да ученик треба да учи: – смислено: повезивањем оног што учи са оним што зна и са ситуацијама из живота; повезивањем оног што учи са оним што је учио из хемије и других предмета; – проблемски: самосталним прикупљањем и анализирањем података и информација; постављањем релевантних питања себи и другима; развијањем плана решавања задатог проблема; – дивергентно: предлагањем нових решења; смишљањем нових примера; повезивањем садржаја у нове целине; – критички: поређењем важности појединих чињеница и података; смишљањем аргумената; – кооперативно: кроз сарадњу са наставником и другим ученицима; кроз дискусију и размену мишљења; уважавајући аргументе саговорника.

Назив предмета	ТЕХНИКА И ТЕХНОЛОГИЈА
Циљ	Циљ учења <i>Технике и технологије</i> је да ученик развије техничко-технолошку писменост, да изгради одговоран однос према раду и производњи, животном и радном окружењу, коришћењу техничких и технолошких ресурса, стекне бољи увид у сопствена професионална интересовања и поступа предузимљиво и иницијативно.
Разред	Осми
Годишњи фонд часова	68 часова

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– процени значај електротехнике, рачунарства и мехатронике у животном и радном окружењу; – анализира опасности од неправилног коришћења електричних апарата и уређаја и познаје поступке пружања прве помоћи; – образложи важност енергетске ефикасности електричних уређаја у домаћинству; – повеже професије (занимања) у области електротехнике и мехатронике са сопственим интересовањима; – упореди карактеристике електричних и хибридних саобраћајних средстава са конвенционалним; – разуме значај електричних и електронских уређаја у саобраћајним средствима; – користи доступне телекомуникационе уређаје и сервисе; – класификује компоненте ИКТ уређаја према намени; – процени значај управљања процесима и уређајима помоћу ИКТ; – црта електричне шеме правилно користећи симболе; – користи софтвере за симулацију рада електричних кола; – састави електромеханички модел и управља њиме помоћу интерфејса; – објасни систем производње, трансформације и преноса електричне енергије; – анализира значај коришћења обновљивих извора електричне енергије; – разликује елементе кућне електричне инсталације; – повеже електрично и/или електронско коло према задатој шеми; – користи мултиметар; – анализира карактеристике електричних машина и повезује их са њиховом употребом; – класификује електронске компоненте на основу намене; – аргументује значај рециклаже електронских компоненти; – самостално/тимски истражује и осмишљава пројекат; – креира документацију, развије и представи бизнис план производа; – састави производ према осмишљеном решењу; – састави и управља једноставним школским роботом уз примену вештачке интелигенције; – представи решење готовог производа/модела; – процењује свој рад и рад других и предлаже унапређење реализованог пројекта.	ЖИВОТНО И РАДНО ОКРУЖЕЊЕ	Увод у електротехнику, рачунарство и мехатронику. Електрична инсталација-опасност и мере заштите. Примена електричних апарата и уређаја у домаћинству, штедња енергије и енергетска ефикасност. Професије (занимања) у области електротехнике и мехатронике.
	САОБРАЋАЈ	Саобраћајна средства на електропогон – врсте и карактеристике. Хибридна возила. Електрични и електронски уређаји у саобраћајним средствима. Основи телекомуникација.
	ТЕХНИЧКА И ДИГИТАЛНА ПИСМЕНОСТ	Основне компоненте ИКТ уређаја. Управљање процесима и стварима на даљину помоћу ИКТ. Основни симболи у електротехници. Рачунарски софтвери за симулацију рада електричних кола. Израда и управљање електромеханичким моделом.
	РЕСУРСИ И ПРОИЗВОДЊА	Електроенергетски систем. Производња, трансформација и пренос електричне енергије. Обновљиви извори електричне енергије. Електроинсталациони материјал и прибор. Кућне електричне инсталације. Састављање електричних кола Коришћење фазног испитивача и мерење електричних величина мултиметром. Електричне машине. Електротехнички апарати и уређаји у домаћинству. Основни електронике. Рециклажа електронских компоненти.
	КОНСТРУКТОРСКО МОДЕЛОВАЊЕ	Моделовање електричних машина и уређаја. Огледи са електропанелима. Коришћење интерфејса за управљање помоћу рачунара. Израда и коришћење једноставног школског робота управљаним вештачком интелигенцијом. Рад на пројекту: – израда производа/модела; – управљање моделом; – представљање производа/модела.

Кључни појмови садржаја: електротехника, електроника, мехатроника, роботика, преузимаљивост и иницијатива.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Предмет *Техника и технологија* намењен је развоју основних техничких компетенција ученика ради његовог оспособљавања за живот и рад у свету који се технички и технолошки брзо мења. Један од најважнијих задатака је да код ученика развија свест о томе да примена стечених знања и вештина у реалном окружењу подразумева стално стручно усавршавање и целоживотно учење, као и да је развијање предузимљивости један од важних предуслова личног и професионалног развоја.

Програм наставе и учења за осми разред оријентисан је на остваривање исхода.

Исходи су искази о томе шта ученици умеју да ураде на основу знања која су стекли учећи предмет *Техника и технологија*. Представљају опис интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности ученика у пет наставних тема: *животно и радно окружење, саобраћај, техничка и дигитална писменост, ресурси и производња и конструкторско моделовање*.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи-глобални план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Дефинисани исходи олакшавају наставнику даљу операционализацију исхода на ниво конкретне наставне јединице. При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. Настава се не планира према структури уџбеника, јер ученици не треба да уче лекције по реду, већ да истражују уџбеник као један од извора података и информација како би развијали међупредметне компетенције. Поред уџбеника, као једног од извора знања, на наставнику је да ученицима омогући увид и искуство коришћења и других извора сазнавања.

Припрема за час подразумева дефинисање циља часа, конкретизацију исхода у односу на циљ часа, планирање активности ученика и наставника у односу на исходе, начин провере остварености исхода и избор наставних стратегија, метода и поступака учења и подучавања (водећи рачуна о предзнању, тј. искуству ученика, које ће ученицима омогућити да савладају знања и вештине предвиђене дефинисаним исходима).

Посете музејима технике, сајмовима и обиласке производних и техничких објеката треба остваривати увек када за то постоје услови, ради показивања савремених техничких достигнућа, савремених уређаја, технолошких процеса, радних операција и др. Када за то не постоје одговарајући услови, ученицима треба обезбедити мултимедијалне програме у којима је заступљена ова тематика.

С обзиром да је настава *Технике и технологије* теоријско-практичног карактера, часове треба реализовати поделом одељења на 2 (две) групе, уколико одељење има више од 20 ученика. Програм наставне и учења треба остваривати на спојеним часовима.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Ученици у осмом разреду долазе са извесним знањем из области технике и технологије која су стекли у претходним разредима, као и са одређеним животним искуствима у коришћењу различитих уређаја.

Животно и радно окружење

У области животно и радно окружење, обрађују се садржаји првенствено везани за електротехнику, рачунарство и мехатронику. Уз помоћ различитих медија потребно је, у најкраћим цртама, приказати развој ових грана технике као и њихову међусобну повезаност. Путем примера навести ученике да анализирају утицај развоја наведених области на савремен начин живота. Указати на

доприносе српских научника у развоју електротехнике и телекомуникација. Правилну употребу електричних апарата и уређаја у домаћинству треба представити ученицима што је могуће више на практичним примерима користећи доступна наставна средства и мултимедије, са посебним акцентом на уштеду енергије. Објаснити разредне енергетске ефикасности електричних уређаја на основу којих ученик може извршити поређење електричних уређаја према ефикасности. Навести значај примене енергетски ефикасних уређаја са аспекта екологије и економије. Посебно анализирати могуће опасности које се могу десити приликом коришћења електричних апарата и уређаја и евентуалне последице у случају непридржавања упутстава за њихово коришћење. Навести поступке деловања приликом струјног удара. За избор наставка школовања и будућег занимања потребно је навести ученицима значај занимања из области електротехнике са примерима из свог животног окружења.

Препоручени број часова за реализацију ове области је 6.

Саобраћај

Преглед карактеристика класичних саобраћајних средстава треба заокружити електронским подсистемима, као и конструкцијама средстава на електрични погон и хибридни возила. Препоручује се да ученици самостално, путем доступних извора знања, истраже предности и недостатке возила на електрични и хибридни погон и упореде их са конвенционалним возилима. У ову сврху могуће је користити различите наставне методе (методу пројектне наставе, проблемску, истраживачки рад).

Путем мултимедија приказати електрични и електронски систем код саобраћајних средстава (путничка возила, мопеди). Елементе система (уређаје за производњу и акумулацију електричне енергије, електропокретач, уређај за паљење радне смеше, уређаје за сигнализацију) повезати са претходним знањем ученика о погонским машинама (моторима). Посебно обратити пажњу на намену електронских уређаја (електронско убрзивање, сензори за кретање) Осврнути се и на потребу исправности ових уређаја за безбедно учествовање у саобраћају.

Преношење података на даљину чини посебан сегмент саобраћаја. Потребно је ученицима приближити телекомуникациону технологију и указати на убрзани развој телекомуникационих система и њихов утицај на живот. У овом сегменту обрадити пренос информација путем аудиовизуелних средстава (радио и телевизија), мобилне телефоније, GPS система, рачунарских и бежичних мрежа. Према могућностима и опреми, у овом делу искористити доступне уређаје (мобилне телефоне, таблете, рачунаре) и практично остварити међусобну комуникацију путем њих, користећи интернет сервисе (електронску пошту, видео конференције, кратке поруке) или мобилне апликације (Viber, WhatsApp).

Препоручени број часова за реализацију ове области је 6.

Техничка и дигитална писменост

Упознати ученике са основним симболима и ознакама које се користе у електричним шемама и оспособити их за њихово цртање. Приликом реализације ове активности користити једноставне шеме. Демонстрирати рад са софтвером за симулацију рада електричних кола примереним узрасту и предзнањима ученика. Креирати вежбу у оквиру које ученици цртају електричну шему и користе рачунарску симулацију за приказ њеног функционисања. Уколико материјално-техничке могућности дозвољавају, ученици потом састављају електричну шему на радном столу и демонстрирају њен рад. Можете користити аналогне и дигиталне компоненте.

Осмислити вежбе у којима ће ученици саставити и управљати електромеханичким моделима користећи ИКТ и интерфејс. Сложеност модела прилагодити условима и опреми са којом школа располаже. Комбиновати знања и вештине из програмирања која ученици поседују са појашњењем функција и начина рада појединих елемената модела. Уколико ученици раде са различитим моделима предвидети време за представљање појединачних решења у одељењу.

У најкраћим цртама упознати ученике са могућностима управљања процесима и стварима на даљину помоћу ИКТ-а (Internet of Things – интернет ствари).

Оспособити ученике да правилно читају и тумаче карактеристике компоненти ИКТ уређаја. Демонстрирати њихов изглед и рад у складу са условима у школи. Осмислити активности у којима ученици самостално или групно учествују са циљем истраживања карактеристика нпр. рачунарских компоненти потребних за реализацију одређеног захтева/посла (играње одређене игре, рад са одређеним софтвером и сл.). У оквиру ове активности предвидети коришћење интернета и креирање/обликовање спецификације опреме од стране ученика поштујући основе пословне комуникације и е-кореспонденције.

Препоручен број часова за реализацију ове области је 18.

Ресурси и производња

На почетку изучавања ове области упознати ученике, на информативном нивоу, са електроенергетским системом наше земље. Шта га чини, које су потребе за електричном енергијом, а који потенцијали за производњу којима располажемо.

Производњу, трансформацију и пренос електричне енергије објаснити уз помоћ мултимедије. У најкраћим цртама објаснити хидроелектране, термоелектране и нуклеарне електроелектране, значај трансформисања електричне енергије у трансформаторским станицама, као и пренос електричне енергије далеководима и нисконапонском електричном мрежом, од произвођача до потрошача.

Садржаје у овој области, који су директно везани за живот и дело нашег научника Николе Тесле, увек посебно истаћи и нагласити.

Када је у питању производња електричне енергије, део садржаја посветити обновљивим изворима електричне енергије. Ту се пре свега мисли на: соларне електроелектране, ветроелектране (аероелектране), геотермалне електроелектране, електроелектране на биомасу, мини хидроелектране и постројења за сагоревање комуналног отпада. Ове садржаје реализовати уз помоћ одговарајуће мултимедије. Са ученицима анализирати значај и предности производње и коришћења обновљивих извора електричне енергије са аспекта заштите животне средине.

Уз помоћ узорака електроинсталационог материјала, као очигледног наставног средства, или цртежа и мултимедије, објаснити ученицима својства и примену електроинсталационог материјала (проводници, изолатори, инсталационе цеви и кутије, сијалична грла и сијалице, прекидачи, утичнице, утикачи, осигурачи, електрично бројило, уклопни сат).

Уз помоћ одговарајућих шема и узорака склопљених струјних кола, објаснити ученицима, основна струјна кола кућне електричне инсталације (струјно коло прикључнице са уземљењем, сијалице са једнополним, серијским и наизменичним прекидачем). Тражити од ученика да у свесци нацртају шеме поменутих струјних кола.

Објаснити ученицима упрошћену шему и главне карактеристике трофазне електричне инсталације. При објашњавању користити електричну шему трофазне струје приказану на основи једног мањег стана.

Упознавање електроинсталационог материјала и прибора најефикасније се може остварити применом у различитим конструкцијама струјних кола. На основу стечених теоријских знања ученици, уз помоћ наставника, практично састављају струјна кола кућне електричне инсталације (струјно коло сијалице са једнополним, серијским и наизменичним прекидачем...). Спајање елемената струјних кола вршити уз помоћ пинова на монтажним испитним плочама или лемљењем. Уколико се определите за лемљење, ученицима демонстрирати правилну и безбедну употребу електричне лемиле. Водити рачуна да се симулација струјних кола ради само са напонима до 24 V.

Искористити практичан рад ученика за демонстрацију рада универзалним мерним инструментом (мултиметром). При практичном раду ученици треба да користе мултиметар за мерење електричних величина.

Уколико сте оперативним планирањем предвидели, у овом делу области можете са ученицима урадити симулацију струјних кола уз помоћ бесплатних рачунарских програма намењених за ту сврху.

У најкраћим цртама упознати ученике са електричним машинама једносмерне и наизменичне струје, врстама и главним деловима. Излагање поткрепити моделима електромотора.

Упознавање ученика са електротехничким апаратима и уређајима у домаћинству урадити уз помоћ мултимедије, слика или модела (пресека појединих кућних апарата и уређаја). Објаснити главне делове, принцип рада и начин одржавања најкоришћенијих електротермичких (решо, штедњак, пегла, грејалице, бојлер ...), електромеханички (усисивач, миксер, соковник, фрижидер, замрзивач, клима уређај ...) и комбинованих апарата и уређаја (фен за косу, ТА пећ, машина за прање веша, машина за прање судова ...). Овај део наставне области се може искористити за израду мултимедијалне презентације, тако што ће сваки ученик на истој приказати и презентовати по један уређај у домаћинству.

У оквиру електронике, кроз примере практичне примене, упознати ученике са основама на којима се заснива рад дигиталне технологије. Уз практични приказ, упознати ученике са основним електронским елементима (отпорници, кондензатори, завојнице, диоде, транзистори, интегрисана кола ...). Најавити коришћење електронских елемената у оквиру практичног рада у следећој области Конструкторско моделовање.

На крају ове области упознати ученике са могућношћу и значајем рециклаже електронских компоненти са еколошког и економског аспекта.

Ову област реализовати у тесној корелацији са наставним садржајима физике, посебно са аспекта закона електротехнике на којима су засновани разни уређаји на електротермичком, електромеханичком дејству електричне струје.

Препоручен број часова за реализацију ове области је 20.

Конструкторско моделовање

Ова област је сложенија јер се у њој по вертикали повезују садржаји како претходних разреда тако и осмог разреда. У овом делу програма ученици кроз практичан рад примењују претходно стечена знања и вештине кроз моделовање електричних машина и уређаја. То је неопходно пошто се та знања и вештине појављују и у реализацији делова пројекта.

У овом разреду треба заокружити целину о обновљивим изворима енергије. С обзиром да је у претходним разредима било речи о механичким и топлотним претварањима енергије у осмом разреду тежиште је на електричној енергији. Моделе који користе обновљиве изворе енергије ученици могу моделовати на различите начине. Један од начина је извођење огледа са електропанелима. У ту сврху довољно је радити на мањој плочи електропанела и помоћу мултиметара (универзала) мерити промене у зависности од количине светла. У оквиру пројекта могуће је израдити модел ветрогенератора.

Са интерфејсом ученици су се упознали на нивоу „црне кутије” (black box). Практично приказати како функционише интерфејс да би, у каснијој фази, могли применити стечена знања на неком пројекту. Ученике треба упознати са основним деловима интерфејса: напајање, улази и излази.

Ученици треба да разликују роботе управљане вештачком интелигенцијом (ВИ) наспрам робота управљаних једноставним аутоматским системима и да познају њихове типичне функције и способности. Идеје треба развити кроз дискусију, истраживање и симулацију, а уколико материјално-техничке могућности дозвољавају и развити модел решења проблема из реалног света коришћењем робота управљаним ВИ. Реализацију ове целине започети дискусијом са ученицима о роботима које су видели на вестима, медијима или можда уживо. Навести карактеристичне способности ових робота: препознавање специфичних објеката или лица, самостална навигација око објеката, класификација и разликовање објеката, разумевање и репродукција људског говора, препознавање и приказ емоција и импровизација у неочекиваним ситуацијама. Упу-

тити ученике да роботе управљане ВИ могу препознати на основу следећих критеријума: (1) могућност опажања света око себе, (2) анализа и организација података прикупљених опажањем, (3) разуме и доноси самосталне одлуке на основу података. Пошто роботи управљани ВИ за опажање света око себе користе сензоре, ученици се могу организовати у парове или групе како би самостално путем Интернета истражили сензоре који се уобичајено користе у роботички. Уколико постоје материјално-техничке могућности, организовати демонстрацију рада робота управљаног ВИ или симулирати његов рад на рачунару путем одговарајућег софтвера.

С обзиром да је програм модуларног типа оставља се могућност да ученици изразе своје личне афинитете, способности, интересовања како би се определили за неке од понуђених могућности: израда модела електричних машина и уређаја, аутоматских система, робота, електронских склопова и модела који користе обновљиве изворе енергије. Садржаје треба реализовати кроз ученичке пројекте, од графичког представљања замисли, преко планирања, извршавања радних операција, маркетинга до процене и вредновања. Наставити са алгоритамским приступом у конструкторском моделовању посебно у приступу развоја техничког стваралаштва - од идеје до реализације. Потребно је да ученици користе податке из различитих извора, самостално проналазе информације о условима, потребама и начину реализације производа/модела користећи ИКТ, израђују производ /модел, поштујући принципе економичног искоришћења материјала и рационалног одабира алата и машина примењујући процедуре у складу са принципима безбедности на раду. У пројект се може укључити и више ученика (тимски рад) уколико је рад сложенији, односно ако се ученици за такав вид сарадње одлуче.

Када је пројекат реализован, ученици представљају резултате до којих су дошли. При томе треба омогућити да се самопроценом сопственог рада и рада других на основу постављених критеријума развије размена ставова и мишљења. Да би унапредили процес рада на пројекту треба подстицати употребу електронске кореспонденције. Исто тако треба реализовати активности које се односе на одређивање оквирне цене трошкова и вредност израђеног модела приликом представљања производа/модела.

Препоручен број часова за реализацију ове области је 18.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У настави оријентисаној на достизање исхода вреднују се процес и продукти учења.

У процесу оцењивања потребно је узети у обзир све активности ученика (уредност, систематичност, залагање, самоиницијативност, креативност и др.).

Вредновање активности, нарочито ако је тимски рад у питању, потребно је обавити са групом тако да се од сваког члана тражи мишљење о сопственом раду и о раду сваког члана понаособ (тзв. вршњачко оцењивање).

Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је да наставник са ученицима договори показатеље на основу којих сви могу да прате напредак у учењу. На тај начин ученици ће бити подстакнути да промишљају о квалитету свог рада и начинима како га унапредити. Оцењивање тако постаје инструмент за напредовање у учењу. На основу резултата праћења и вредновања, заједно са ученицима треба планирати процес учења и бирати погодне стратегије учења.

Назив предмета	ИНФОРМАТИКА И РАЧУНАРСТВО
Циљ	Циљ учења <i>Информатике и рачунарства</i> је оспособљавање ученика за управљање информацијама, безбедну комуникацију у дигиталном окружењу, креирање дигиталних садржаја и рачунарских програма за решавање различитих проблема у друштву које се развојем дигиталних технологија брзо мења.
Разред	Осми
Годишњи фонд часова	34 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– унесе и мења податке у табели; – разликује типове података у ћелијама табеле; – сортира и филтрира податке по задатом критеријуму; – користи формуле за израчунавање статистика; – графички представи податке на одговарајући начин; – примени основне функције форматирања табеле, сачува је у пдф формату; – приступи дељеном документу, коментарише и врши измене унутар дељеног документа; – наведе потенцијалне ризике дељења личних података путем интернета, поготову личних података деце; – повеже ризик на интернету и кршења права деце; – објасни појам „отворени подаци”; – објасни појам вештачке интелигенције својим речима; – наведе примере коришћења вештачке интелигенције у свакодневном животу; – објасни утицај вештачке интелигенције на живот човека; – успостави везу између отварања података и стварања услова за развој иновација и привредних грана за које су доступни отворени подаци; – унесе серију (низ) података; – изврши једноставне анализе низа података (израчуна збир, просек, проценте, ...); – графички представи низове података (у облику линијског, стубичастог или секторског дијаграма); – унесе табеларне податке или их учита из локалних датотека и сними их; – изврши основне анализе и обраде табеларних података (по врстама и по колонама, сортирање, филтрирање, ...); – сарађује са осталим члановима групе у свим фазама пројектног задатка; – сараднички осмисли и спроведе фазе пројектног задатка; – самовреднује своју улогу у оквиру пројектног задатка/тима; – креира рачунарске програме који доприносе решавању пројектног задатка; – поставља резултат свог рада на Интернет ради дељења са другима уз помоћ наставника; – вреднује своју улогу у групи при изради пројектног задатка и активности за које је био задужен.	ИКТ	Радно окружење програма за табеларне прорачуне. Креирање радне табеле и унос података (нумерички, текстуални, датум, време....). Формуле и функције. Примена формула за израчунавање статистика. Сортирање и филтрирање података. Графичко представљање података. Форматирање табеле (вредности и ћелија). Рачунарство у облаку – дељене табеле (нивои приступа, измене и коментари).
	ДИГИТАЛНА ПИСМЕНОСТ	Заштита личних података. Права детета у дигиталном добу Отворени подаци. Појам и примена вештачке интелигенције Садашњост и будућност вештачке интелигенције – етичка питања
	РАЧУНАРСТВО	Програмски језици и окружења погодни за анализу и обраду података (Jupyter, Octave, R, ...). Унос података у једнодимензионе низове. Једноставне анализе низова података помоћу библиотечких функција (сабирање, просек, минимум, максимум, сортирање, филтрирање). Графичко представљање низова података. Унос и представљање табеларно записаних података. Анализе табеларно записаних података Обраде табеларно записаних података (сортирање, филтрирање, ...).
	ПРОЈЕКТНИ ЗАДАЦИ	Онлајн упитник (креирање – типови питања, дељење – нивои приступа и безбедност). Онлајн упитник (прикупљање и обрада података, визуализација). Отворени подаци. Инфографик. Управљање дигиталним уређајима (програмирање уређаја). Фазе пројектног задатка од израде плана до представљања решења.

Кључни појмови садржаја: анализа података, табеларни прорачуни, статистика, визуализација података, дељене табеле, вештачка интелигенција, лични подаци, отворени подаци, инфографик

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм наставе и учења информатике и рачунарства, у другом циклусу основног образовања и васпитања, организован је по спиралном моделу и оријентисан је на остваривање исхода. Исходи су јасни и прецизни искази о томе шта ученик зна да уради и вредносно процени по завршетку процеса учења. Наставни програм предмета информатика и рачунарство се састоји из три тематске целине: Информационо-комуникационе технологије (скр. ИКТ), Дигитална писменост и Рачунарство.

Да би сви ученици остварили предвиђене исходе, потребно је да наставник упозна специфичности начина учења својих ученика и према њима планира и прилагођава наставне активности. Наставник треба да осмисли активности тако да укључују практичан рад уз примену ИКТ-а, повезивање различитих садржаја из других тема унутар самог предмета, као и са другим предметима. Пожељно је да планиране активности ученика на часу прати сажето и јасно упутство за реализацију задатка, уз евентуалну претходну демонстрацију поступка од стране наставника. Оставити простор за ученичку иницијативу и креативност – кроз дискусију са ученицима одабирати адекватне алате, концепте и стратегије за реализацију одређених активности. У току реализације планираних активности радити на успостављању и неговању навика и понашања као што су поступност, аналитичност, истрајност, самосталност у раду, али и спремност на сарадњу и одговоран приступ тимском раду.

Достизање дефинисаних исхода може се остварити уз одређени степен слободе наставника како у избору метода рада, програмских алата и технологија (рачунар, дигитални уређај...), тако и у редоследу и динамичној реализацији елемената различитих тематских области. На интернету и у литератури се могу наћи примери добре праксе које, уз прилагођавање условима рада и поштовање ауторских права, треба користити у настави и учењу.

С обзиром да је настава *Информатике и рачунарства* теоријско-практичног карактера, часове треба реализовати поделом одељења на 2 (две) групе, уколико одељење има више од 20 ученика. Програм наставе и учења може се остваривати на самосталним или спојеним часовима у складу са могућностима школе. Подсетити ученике на значај поштовања правила која важе у кабинету и у раду са рачунарима и опремом, кроз демонстрацију и личну активност ученика (правилно укључивање, пријављивање, коришћење, одјављивање и искључивање рачунара).

Наставницима се препоручује да у току осмог разреда, ради развијања међупредметних компетенција и остваривања корелације са другим предметима, реализују са ученицима најмање два пројектна задатка који обухватају теме и из других предмета. Време реализације пројектних задатака (једног из области ИКТ и Дигитална писменост и другог из области Рачунарство) одређује наставник у договору са ученицима и са наставницима других предмета, који обухватају област изабране теме. При избору тема, понудити неколико пројектних тема и омогућити тимовима ученика да одаберу ону која највише одговара њиховим интересовањима.

Предлог за реализацију програма

Ради лакшег планирања наставе даје се оријентациони предлог броја часова по темама (укупан број часова за тему, број часова за обраду новог градива + број часова за утврђивање и систематизацију градива).

Информационо-комуникационе технологије (10)

Дигитална писменост (4)

Рачунарство (12)

Пројектни задаци (8)

Приликом израде оперативних планова наставник распоређује укупан број часова предвиђен за поједине теме по типовима часова (обрада новог градива, утврђивање и увежбавање, понављање, проверавање и систематизација знања), водећи рачуна о циљу предмета и исходима.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Наставни програм усмерава наставника да наставни процес конципира у складу са дефинисаним исходима, односно да планира како да оствари исходе, које методе и технике да примени, као и које активности ће за то одабрати. Дефинисани исходи показују наставнику и која су то специфична знања и вештине која су ученику потребна за даље учење и свакодневни живот. Приликом планирања часа, исходе предвиђене програмом треба разложити на мање који одговарају активностима планираним за конкретан час. Треба имати у виду да се исходи у програму разликују, да се неки могу лакше и брже остварити, док је за друге потребно више времена, више различитих активности и рад на различитим садржајима. Исходе треба посматрати као циљ коме се тежи током једне школске године. Наставу у том смислу треба усмерити на развијање компетенција, а не треба је усмерити само на остваривање појединачних исхода.

При обради нових садржаја треба се ослањати на постојеће искуство и знање ученика, и настојати, где год је то могуће, да ученици самостално изводе закључке. Основна улога наставника је да буде организатор наставног процеса, да подстиче, организује и усмерава активност ученика. Ученике треба упућивати да, осим уџбеника, користе и друге изворе знања, како би усвојена знања била трајнија и шира, а ученици оспособљени за примену у решавању разноврсних задатака.

На часовима треба комбиновати различите методе и облике рада, што доприноси већој рационализацији наставног процеса, подстиче интелектуалну активност ученика и наставу чини интересантнијом и ефикаснијом. Избор метода и облика рада зависи од наставних садржаја које треба реализовати на часу и предвиђених исхода, али и од специфичности одређеног одељења и индивидуалних карактеристика ученика.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Анализа података

Анализа података и доношење закључака и одлука на основу података представља једну од најзначајнијих вештина у савременом друштву. Стога је ова тема у фокусу током читавог осмог разреда, и подаци и њихова анализа се обрађују кроз све три тематске целине. У оквиру теме *ИКТ*, подаци се обрађују и анализирају коришћењем програма за табеларне прорачуне, у оквиру теме *Дигитална писменост* прича се о поузданости података и значају заштите података и приватности, као и о појму вештачке интелигенције и примени у свакодневном животу. У оквиру теме *Рачунарство* приказује обрада података применом специјализованих програмских језика и окружења.

Подаци су у рачунарима обично организовани табеларно. На пример, информациони системи предузећа дају могућност извоза разних извештаја у облику табела. У последње време је све чешћа пракса да уместо традиционалних извештаја које можемо одштампати и презентовати на папиру информациони систем извештај даје у форми Excel табеле у којој можемо сами да сортирамо, филтрирамо, групишемо и сумирамо податке, правимо дијаграме, а ако умемо, радимо и напредније анализе. Поред података извезених из разних информационих система (на пример, електронских дневника школе), на располагању је све више отворених података који могу да се користе. Када се на вебу нуди преглед неких података, све се чешће очекује да постоји могућност преузимања комплетних података, тако да свако може да их анализира како жели. Наравно, то је повезано и са политиком до које мере неко жели да отвори своје податке, али у случајевима када подаци треба да су јавно доступни очекује се да и у техничком смислу буду отворени.

У оквиру едукативних материјала за Информатику и рачунарство за 8. разред треба да постоји неколико скупова података пажљиво припремљених за потребе наставе и учења. Као основа се могу користити отворени подаци или подаци из нечијег информационог система (уз одобрење власника података) које евентуално можемо додатно припремити да би били zgodнији за наставу.

Подаци треба да буду из домена који су блиски ученицима. Један такав пример чини електронска дневничка евиденција ученика једног одељења или школе. Уз имена ученика, у једној табели се обично налазе њихове закључне оцене из различитих предмета, а у другој њихови изостанци. Слично, може се посматрати табела резултата неког такмичења у којој су уз имена ученика доступни и називи школа одакле долазе, окрузи и поени ученика на појединачним задацима. Поред домена везаних за школу и наставу, интересантан домен могу представљати спортски резултати и статистике појединих играча, затим подаци о музици и филмовима и слично. Поред отворених, унапред припремљених података, препоручује се коришћење података који ученици сами креирају на основу примера из реалних животних ситуација: планирање и приказ кућног буџета, пригодан пример за пословање продавнице са одређеним бројем артикала, трошковник за летовање и слично.

Веома је значајно да ученици разумеју смисао различитих анализа података и да умеју да изведу закључке на основу добијених резултата. Кроз мноштво примера обучити ученике да самостално могу да одреде анализе (статистике, графиконе) које ће им омогућити да на основу података дају одговоре на постављена питања, уоче правилности међу подацима, корелације и евентуалне узрочно-последичне зависности.

Информационо-комуникационе технологије

Пре преласка на опис програма за табеларна израчунавања поновити укратко са ученицима значење појмова: податак, информација и информатика (са нагласком на примени и значају података и информација у савременом друштву, не инсистирајући на прецизним дефиницијама). Дискутовати о могућим начинима прикупљања података (из постојеће документације, анкетирањем, прикупљањем отворених података...), обраде прикупљених података, представљања података (подсећањем на раније уведене примене табела у склопу текстуалних докумената и презентација са табелама) и преносења информација уз помоћ дигиталних уређаја у савременом друштву. Описати значење појма аутоматске обраде података и укратко описати различите могућности аутоматске обраде података.

Радно окружење изабраног програма за табеларне прорачуне

Представити изабрани програм за табеларне прорачуне и његову примену у различитим областима (нпр. креирање спискова, евиденција, израчунавање трошкова, прихода, расхода...). Навести примере из реалних животних ситуација у којима познавање рада у овим програмима олакшава обављање конкретних задатака (на пример, обрада резултата контролног задатка, израчунавање успеха ученика одељења, вођење месечног буџета домаћинства. Поменути занимања која имају потребу да користе овакве програме за разне прорачуне и вођење евиденције: економисти, рачуновође, инжењери...).

Увести концепт *радне табеле* у изабраном програму, са освртом на раније употребљаване табеле за представљање података у програмима за обраду текста и/или израду мултимедијалних презентација.

Укратко описати улогу основних елемената радног окружења одабраног програма за табеларне прорачуне (менија, палета са алаткама, картица, статусне линије...). Увести појмове: *радна свеска*, *радни лист* (радна табела, табела), *ћелија* (поље), *ред* (врста), *колона* и *опсег* (распон) *ћелија*. Приликом рада са радним свескама које могу имати више радних листова (табела), приказати поступак промене активног радног листа и именовања појединачних радних листова. Описати навигацију (кретање) кроз табелу (коришћењем миша и тастатуре). За ефикасније кретање кроз табелу користити приказати основне пречице на тастатури.

Унос података

Описати поступак уноса података, водећи рачуна о типу података који се уноси. Демонстрирати унос целих бројева (бројева

без децимала), реалних бројева (бројева са децималама), текста, датума, времена и новчаних валута. Нагласити предности нумеричке тастатуре при уносу нумеричких података. Приказати могућност уноса текста у више редова у једну ћелију табеле. Скренути пажњу на различито поравнавање садржаја ћелија у зависности од типа података (и објаснити да су бројеви поравнати надесно, исто као код потписивања приликом сабирања у математици). Скренути пажњу на то да програми тип података одређују аутоматски, на основу садржаја ћелије, што може довести до неочекиваног и нежељеног понашања (нпр. погрешног препознавања броја телефона који почиње са 06... или јединственог матичног броја грађана ЈМБГ, као нумеричког податка, до препознавања броја као датума и слично). Приказати поступке експлицитне промене типа податка (форматирања ћелија) на нивоу појединачних ћелија, редова, колона и селектованих распона ћелија. Приказати подешавање приказа бројева на одређени број децимала, као и приказа у облику процената. Приказати подешавање формата приказа датума и времена. Истаћи разлику између категорије података и формата приказа (на пример, податак категорије датум може бити приказан у формату са нумеричком, али у формату са текстуалном ознаком месеца, док број може бити приказан у облику процента или обичног децималног записа). Демонстрирати различит приказ и тумачење истог податка при промени формата ћелија.

Демонстрирати могућности копирања и премештања садржаја ћелија, редова, колона или опсега. Демонстрирати могућности уметања и брисања редова тј. колона, као и промене редоследа редова тј. колона. Демонстрирати могућност претраге и замене садржаја ћелија табеле.

Приказати поступак снимања радне табеле, учитавања података из снимљене радне табеле, као и увоза података из текстуалних датотека (података раздвојених зарезима, csv). Приказати могућност снимања табеле у облику шаблона.

Приказ и форматирање табеле

Приказати могућност сакривања и поновног приказивања редова и колона табеле, као и могућност поделе приказа табеле (пре свега у сврху фиксирања линије заглавља која остаје при врху током скривања садржаја веће табеле). Представити опције за побољшање прегледности података груписањем редова и колона, као и замрзавањем изабране области (окна) како би иста била стално видљива при прегледу остатка садржаја радног листа.

Објаснити могућности естетског подешавања и обликовања садржаја табеле (подешавање боје ћелија, оквира, боје текста, фонта и његове величине, ширине колона, висине редова, поравнавања текста у ћелијама и слично). Приказати могућности стилизовања ћелија унапред дефинисаним стиловима, као и конверзије опсега ћелија у табелу са већ дефинисаним изгледом које нуди програм.

Дати примере спајања суседних ћелија и раздвајања групе ћелија на појединачне ћелије. Код форматирања насловних ћелија табеле потребно је скренути пажњу на то да груписање онемогућава разне обраде података из табеле (треба га избегавати у централном делу табеле који садржи податке).

Показати прелом страница једног листа радне табеле када прелазе оквиру формата штампане странице и објаснити чување табеле у PDF формату.

Планирање организације података, креирање радне табеле

Нагласити важност планирања, које треба да претходи процесу креирања радне табеле у самом програму. Изабрати адекватан пример, близак ученицима како би уочили битне елементе организације података у радној табели. Пригодан пример, могао би бити представљање успеха ученика школе, изостанци ученика, табеле за такмичење. Напоменути и конкретне користи од израде таквих табела, на пример за разредног старешину или школу (за ове потребе могуће је креирати радну свеску – „Успех ученика осмог разреда”, радна свеска би могла имати: лист1 за 8/1, лист2 за 8/2... лист n – који би приказивао збирно податке за сва одељења осмог разреда).

За изабрани пример (креирање радне свеске: „Успех ученика осмог разреда“) приказати поступак планирања и креирања радне свеске, свако одељење може да креира по један радни лист а наставник да преузме најбоље урађене примере за свако одељење и демонстрира повезивање радних листова и креирање радног листа успех ученика осмог разреда, израду графикана, шаблона и поделе ученицима као пример за даљи рад на овом документу.

У поступку планирања, извршити са ученицима анализу података, које је потребно да садржи таква табела. Навести релевантне изворе за прикупљање података у окружењу на које се подаци односе (на пример, окружење школа, за извор изабрати Дневник рада одељења), планира конкретан скуп података који је потребан да би ученици могли да планирају обраду података (на пример израчунавање појединачног просека по ученику и просека за сваки предмет, планирају које ћелије ће обухватити формулом, који математички модел да примене и осмисле формулу која се може применити у изабраном програму). Демонстрирати поступак избора одговарајућих функција, методе повезивања података уносом формуле којом се одређује успех одељења. Демонстрира се и израда радног листа за потребне збирне податке за осми разред.

Описати укратко појмове *ентитет* и *атрибути*. Нагласити како је у уобичајеном поступку планирања радне табеле, потребно да се прво одреди шта је у задатку *ентитет* (у нашем примеру то је ученик) и како се може описати у табели помоћу *атрибута* (скуп карактеристика којима се описује ентитет: *редни број, име, име родитеља, презиме, подаци о постигнутом успеху из предмета, као и владања, одређивање које оцене не улазе у просек и како се решава проблем са ...*).

Уобичајено је да се ентитет (ученик) представља у једном реду (за сваког ученика по један ред табеле), а да се атрибути (карактеристике) представљају по колонама. Препоручити да приликом планирања примене принцип, да сваки атрибут описује посебну карактеристику (свака колона носи назив издвојеног податка, на пример: уместо једне колоне „Име и презиме“ треба одвојити у две колоне, са описима: „Име“ и „Презиме“ ученика).

Креирање табеле

Након планирања наставник описује поступак креирања радне свеске у изабраном програму за табеларне прорачуне. За опис *ентитета* (у нашем примеру: *ученик*), уобичајено је да се у првом реду са лева на десно уносе називи колоне – *атрибути* (у нашем примеру: *редни број, име, име родитеља, презиме, српски, први страни језик, историја, ...*), а у сваком наредном врши се унос вредности за сваки од атрибута уписивањем одговарајуће вредности у засебној колони. Нагласити могућност додавања колоне и редова иако нису планиране пре креирања радне свеске (у нашем примеру, ако нам је потребно да знамо број дечака и девојчица у одељењу, можемо да додамо посебну колону пол уместо да, на пример, све врсте са дечама обојимо у плаву, а све врсте са девојчицама обојимо у црвену боју). Објаснити како је најбоље податке записати у табеларној форми, да би се касније једноставније и ефикасније са њима радило (на пример, да први ред садржи наслове колоне, да нема спајања ћелија, да су сви подаци у повезаном правоугаоном распону ћелија, да су евентуални додатни подаци, на пример, напомене раздвојени празним редом од главног дела табеле). Демонстрирати предности овакве организације (на пример, кроз аутоматско сортирање без експлицитног означавања распона).

Објаснити да се подаци могу уносити било на један радни лист у једној табели (представљање ученика свих одељења на радном листу „осми разред“), или да користимо више табела односно више листова (у нашем примеру, ако се креира само једна радна табела са успехом ученика осмог разреда, подаци о свим ученицима могу бити унети у исту табелу тако што се додаје колона у којој ће бити приказана ознака одељења, или да решење представимо креирањем посебне табеле за свако одељење, где се сваки лист табеле може именовати ознаком одељења).

Описати појам сортирање. Представити поступак који се примењује приликом сортирања, на примеру сортирања нумеричких и текстуалних података. На реалним примерима илустровати потребу за сортирањем података. Сортирање вршимо у циљу одређивања редоследа ентитета на изабраном примеру (на нашем примеру, редоследа ентитета ученика: сортирањем ученика једног одељења на основу презимена или на основу просечне оцене за успех), у циљу груписања ентитета пре одређивања статистика појединачних група (на пример, сортирање учесника такмичења на основу школе из које долазе, разреда који похађају ако се сви налазе у истој радној табели, пре израчунавања просечног броја поена за сваку школу или разред), у циљу уочавања и уклањања дупликата (на пример, одређивања броја пријављених учесника семинара, ако су се неки учесници грешком пријавили више пута), у циљу упоређивања два списка и слично. Приказати могућност сортирања редова на основу вредности у одабраној колони. Дефинисати растући/непадајући и опадајући/нерастући поредак и приказати поступак којим се бира поредак приликом сортирања. Дискутовати подразумевани поредак нумеричких и текстуалних података (абecedни – лексикографски поредак). Приказати поступке које треба применити у програму за табеларна израчунавања за потребе сортирања на основу више критеријума, тј. по подацима у више колоне (објаснити значење појма на конкретном примеру, сортирати ученике на основу презимена, а оне са истим презименом на основу имена или сортирати ученике на основу одељења из које долазе, а оне из истог одељења на основу просечне оцене). Нагласити да се приликом сортирања најчешће сортирају редови (утврђује се редослед редова), али да је могуће сортирати и променити редослед колоне табеле (овај поступак није неопходно демонстрирати). Нагласити важност предходног селектовања пре примене поступка сортирања (ако постоји селекција дела табеле, сортира се извршава само на селектовани распон, што некада може довести до грешака).

Елементарне статистике, формуле, функције

Описати појам *статистика* (навести препознатљиве примере статистичких података на нивоу одељења и указати на сврху, као на пример: број дечака/број девојчица у односу на укупан број ученика у одељењу, говори о родној заступљености ученика у одељењу). Најважније статистике серија података су: број података у серији, збир, аритметичка средина, минимум и максимум. Демонстрирати неколико начина како се ове статистике израчунавају за одређени распон ћелија или целе врсте или колоне. Приказати читавање статистика селектованих ћелија са статусне линије. Приказати како се збир може израчунати применом алатке за аутоматско сумирање. Истаћи добру праксу да се вредност статистике раздвоји празним редом од табеле. Увести појам формуле, адресе ћелије (нпр. А3) и адресе распона ћелија (нпр. А3:В5). Скренути пажњу на обавезност навођења знака једнако на почетку формуле. Скренути пажњу на разлику између приказа формуле у пољу за унос података и приказа њене вредности у ћелији. Рећи да се формуле могу користити за израчунавање вредности елементарних математичких израза, али да им то није главна намена. Приказати употребу функција SUM, COUNT, MAX, MIN, AVERAGE (корелирати појмове који се употребљавати и математичке моделе који су у основи ових функција). Поменути да поред ових основних статистичких функција програми за табеларна израчунавања имају могућност израчунавања вредности много ширег скупа функција, приказати палету за избор функција и продискутовати основне категорије функција (математичке, финансијске, статистичке...), без инсистирања на детаљима појединачних функција (Приказати употребу функције IF на изабраном примеру, поступак и начин приказивања одговарајуће вредности за успех ученика исписује у одговарајућој ћелији текст „одличан“, уколико су у ћелији за просечну оцену добијене вредности „веће или једнаке 4,5“).

Копирање формула, адресирање

Приказати могућност да се формула примењена на једну врсту/колону примени на друге врсте/колоне. Један начин предста-

вља копирање садржаја ћелије са формулом, а други представља развлачење ћелије мишем преко суседних ћелија које треба да садрже исту формулу. Увести појам релативне адресе и описати како се релативне адресе аутоматски мењају приликом копирања формуле из једне у другу ћелију (приказати поступак копирања формуле, креирањем формуле у првој ћелији колоне просечна оцена и демонстрирати превлачење, дискутовати садржаје по случајном узорку у колони).

Приказати могућност креирања колоне са изведеним вредностима коришћењем копирања формула у којима се користе релативне адресе (на пример, ако је у једној колони дата јединична цена, а у другој количина робе, креирати колону која садржи укупну цену сваког производа).

Приказати могућност копирања вредности израчунатих формулама (а не самих формула), помоћу опције специјалног лепљења (енгл. paste special).

Навести примере у којима релативно адресирање није пожељно и у којима се приликом копирања формуле жели реферисање ка истој, фиксној адреси. Увести појам апсолутног адресирања (нпр. \$A\$3) и мешовитог адресирања (нпр. \$A3 или A\$3) чијим се коришћењем у формулама то постиже (на нашем примеру проценат броја дечака или броја девојчица у односу на укупан број ученика у одељењу/разреду). Увести могућност именовања појединачних ћелија или распона ћелија и коришћење таквих имена у формулама.

Филтрирање података

Дефинисати *филтрирање* као поступак издвајања података који одговарају неком критеријуму (на пример, издвојити податке о ученицима из исте школе, у нашем примеру; издвојити податке о ученицима који имају „одличан” успех, просечну оцену 5,00, у некој табели која прати изостајање ученика оне који имају више од 50 оправданих изостанака или ако се прави табела која прати кућни буџет, издвојити податке о уплатама током марта текуће године). Приказати поступак уметања падајућих менија за филтрирање у наслове колоне и филтрирање њиховом применом.

Приказати израчунавање статистика само оних редова које задовољавају одређени критеријум. Увести функције COUNTIF, SUMIF, AVERAGEIF и слично.

Графичко представљање података

Указати на предности графичког приказа података у смислу лакшег разумевања и анализе података у односу на табеларни приказ. Представити могућности креирања различитих *типова графика* (линијски, стубичасти, секторски) и *мини графика* (енгл. sparklines), као и коришћење већ *уграђених модела форматирања*. Нагласити значај одабира података који се стављају на координате осе (приказати и на изабраном примеру, радног листа успех ученика осмог разреда на посебним табелама успех по одељењима, просечан број изостанака по одељењима, проширити анализу у односу на просек у школи, а за читавање са графика могу се посматрати максимални, минимални резултати одељења у односу на просек у школи и сл.). Приказати могућност визуелизације и упоређивања више серија података на истом графикону (на пример, кретање температура у два удаљена града током истог временског периода). Приказати коришћење и подешавање легенде на графикони. Демонстрирати како се графички приказ података аутоматски ажурира при измени вредности у оним ћелијама које су обухваћене (референциране) при креирању графичког приказа. Указати на могућности накнадних корекција креираних графика које се тичу: измена типа графика, селекције података за приказ, замене редова и колоне, натписа (као на пример при врху придружити нумеричку вредност) као и форматирања приказаног садржаја.

Форматирање табеле

Истаћи важност лако читљивог приказа података при подешавању: висине колоне и ширине редова, избору фонта и порав-

нања садржаја, истицања појединачних ћелија или опсега ћелија – уоквиравањем, бојењем или сенчењем. При том приказати могућности стилизовања ћелија унапред дефинисаним стиливима, као и конверзије опсега ћелија у табелу са већ дефинисаним изгледом које нуди програм.

Представити опције за побољшање прегледности података груписањем редова и колоне, као и замрзавањем изабране области (окна) како би иста била стално видљива при прегледу остатка садржаја радног листа.

Рачунарство у облаку – дељене табеле

Подсетити ученике на појам који су већ сретали, рачунарство у облаку. Нагласити две основе особине које рачунарство у облаку омогућава: складиштење и дељење датотека. Обновити са ученицима појмове дељени диск, дељени документи и креирање и отпремање датотеке. Објаснити креирање онлајн табеларног документа преко опције табеле Гугл табеле, унос и едитовање података, дељење табеле и права приступа (може да измени, може да коментарише и може да види).

Дигитална писменост

Заштита података

Отворити наставну тему разговором са ученицима чији је циљ да осигура њихово разумевање природе личних података и начина на које се они деле и злоупотребљавају у дигиталном окружењу. Право на заштиту личних података и приватности јесте једно од основних људских права које је, наглим развојем дигиталне технологије и интернета, озбиљно доведено у питање. У ери великих података, лични подаци третирају се као „нова нафта”. Наставник треба да упозна ученике како се користе подаци које о корисницима интернета, њиховим активностима и понашању, прикупљају претраживачи интернет страница, саме интернет странице и друштвене мреже. Посебну пажњу треба посветити креирању личног профила ученика на интернету, било да је у питању играње видео-игара, друштвене мреже или веб-сајтови за учење.

Наставник треба да упозна ученике и са правима детета прописаним Конвенцијом о правима детета и појасни да се она односе и на дигитално окружење. Уместо питања *да ли права детета важе и у дигиталном свету*, стручњаци су покренули друго питање: *како осигурати пуно поштовање права детета у дигиталном свету*. С обзиром на то да је Конвенција о правима детета најважнији међународни документ којим се штите права детета, наставник посебно треба да упозна ученике са чл. 2, 16, 17, 19, 34 и 35. Конвенције, стављајући их у контекст ризика и кршења права деце на интернету (изложеност дигиталном насиљу; говор мржње, стереотипу, предрасуде; изложеност непримерним садржајима; злоупотреба личних података и идентитета).

Наставник треба да подстакне ученике да идентификују начине на које одрасли својим понашањем у дигиталном окружењу крше право детета на приватност, као и да им помогне да разумеју улогу одраслих (родитеља, наставника, креатора интернет садржаја и јавних политика) у заштити њихових права у дигиталном окружењу. Препознавање узрасних ограничења за коришћење различитих сервиса на интернету такође је од виталног значаја за осигурање безбедности ученика у дигиталном простору.

Отворени подаци

Наставник упознаје ученике са начинима сакупљања и обраде података. Предочава ученицима везу између грађанских права и обраде података, као и да Република Србија има институцију Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности. Уводи појам *отворени подаци* и појашњава начине проналажења, приступања и преузимања са нагласком да треба наводити извор са кога су преузети, приликом коришћења ових података. Посебну пажњу наставник треба да посвети објашњењу везе између отварања података и генерисања нових радних места,

те остваривања економске добити кроз рад у професијама везаним за сакупљање података, администрацију база података, анализу података и сл.

Вештачка интелигенција

Како су за реализацију теме *Вештачка интелигенција* предвиђена два часа и један пројекат, препорука је да се на првом часу разматра тема Појам и примена вештачке интелигенције, а на другом *Садашњост и будућност вештачке интелигенције – етичка питања*.

Разговор са ученицима о овој теми пожељно је започети дискусијом, а као пример теме за дискусију може послужити „Интелигенција у живом свету и код машина (вештачка интелигенција)”. Циљ ове дискусије је процена, да ли су ученици и колико упознати са развојем технологије из домена вештачке интелигенције на основу филмова, литературе коју читају, знања преко интернета... Пожељно је наводити ученике да опишу своја искуства кроз употребу „паметних” уређаја, шта очекују да ће се у будућности дешавати у овој области, на пример: да ли можемо ускоро да очекујемо роботе андроиде у непосредном окружењу, да ли ће машине „управљати” људима у блиској будућности... Приближити појам вештачке интелигенције као гране науке која тежи стварању „интелигентних програма и машина” којима се жели достизање свих нивоа људске интелигенције и што реалијне симулирање људског понашања. Нагласити да се неке науке и научне дисциплине (рачунарске науке, математика, психологија, део биологије који се бави неруонима, социологија, филозофија...) интензивно баве питањима развоја и примене вештачке интелигенције. Објаснити најчешће коришћену скраћеницу за вештачку интелигенцију у стручној литератури *AI* (Artificial Intelligence).

Описати укратко појам „машинско учење”, напоменути да је данас развој машинског учења доминантна грана у развоју вештачке интелигенције, где се рачунарима омогућава да уче без експлицитног програмирања односно да користе алгоритме за уочавање образаца у подацима, на основу чега се одређује њихово даље понашање.

Представити примере примене вештачке интелигенције у свакодневном животу. Приликом реализације ове теме препоручује се подела ученика у групе, ради истраживачког рада, током којег ће се детаљније упознати са неком од наведених примена.

Оптичко препознавање знакова: Објаснити одакле потиче назив за ове технологије, односно дати термин на енглеском OCR (Optical Character Recognition). Уз коришћење скенера и неких од бесплатних алата објаснити препознавање текста као софтверску технологију која претвара слике бројева, слова, знакова интерпункције са штампаних или писаних докумената у карактере које читају други програми. Објаснити да су данас развијени алгоритми који могу да нпр. потпуно разликују рукописе две различите особе. Новести један од недавних примера примене ових алгоритама, који су настали развојем вештачке интелигенције, анализирани оригинални рукописи Вилема Шекспира стари пет векова да би се установило да ли је аутор свих рукописа исти човек.

Препознавање лица: Технологија препознавања лица подразумева утврђивање идентитета на основу специфичних детаља људског лица. Препознавање лица може да се користи како би се људи идентификовали на фотографијама, видео записима или у реалном времену. Објаснити развој софтвера за препознавање лица, који користи уређаје са сензорима помоћу којих се мапирају одређене карактеристичне црте лица: размак очију, носа, контуре усана, ушију, браде итд. Дигитална слика се упоређује са сликама у бази података. Објаснити да овакви аутоматизовани системи за идентификацију врше проверу идентитета појединаца веома брзо (у само неколико секунди, па и брже). Направити разлику између коришћења овог софтвера само за идентификацију и савременије верзије оваквих софтвера где се врши још сложеније мапирање израза лица да би се идентификовале емоције као што су гађење, радост, бес, изненађење, страх или туга на људском лицу помоћу софтвера за обраду слика. Дати пример друштвених мрежа где је

коришћење алгоритама за препознавање лица врло изражено од почетка постојања оваквих мрежа, у вези са тим објаснити појаву таговања где се добровољно допуњује база лица која на крају припада приватној компанији. Такође, на примеру друштвених мрежа објаснити начин на који се врши анализа ставова и осећања на основу комуникације која се преко те мреже обавља. Објаснити да је оваква анализа потребна у комерцијалне сврхе компанијама да на основу позитивних или негативних коментара виде праву слику неког брэнда, политичке фигуре...

Паметни системи за превожње: Дати пример *Гугл преводиоца* као сервиса који користи систем за превожње заснован на вештачкој интелигенцији. Објаснити да је од прве верзије до ове која се сада користи овај систем вишеструко унапређиван. Упознати ученика са неким побољшањима која су уведена: дуално учење (dual learning) – сваки пут се унета реченица преводи не само у жељеном смеру, већ се превожње дешава и у обрнутом смеру, а идеалан резултат подразумева да се након сваког превожња добијени резултати подударају; мреже за промишљање (deliberation networks) – исте реченице се преводе небројено много пута, те се у том процесу исправљају претходне грешке; заједничко тренирање (joint training) – када алатка у једној верзији превожња креира парове реченица, подаци се преносе на систем, те се примењују и на превожње у другом смеру; проверавање резултата – систем може да чита два превода истовремено (и са српског на енглески, и са енглеског на српски), и упореди преводе како би био сигуран да се све подудара, те елиминише грешке које доводе до непоклапања.

Препознавање говора и коришћење гласовних асистената: Објаснити *Гугл асистент* као обједињен Гугл сервис где је гласом односно гласовним командама омогућено коришћење више апликација. Такође, у унапређеном сервису врши се анализа комуникације коју корисник има у оквиру Ало или сличних апликација на основу којих сервис креира предлоге прилагођене кориснику, поменути Гугл дуплекс сервис где дигитални асистент може да врши резервације и заказује састанке.

Аутономна возила: Објаснити укратко и информативно концепт возила са аутономним управљањем, као и технологије које овакви аутомобили користе: радар, камере, ултразвук, сателитска комуникација, пренос података и коришћење сервиса у „облаку”. Направити анализу са ученицима у ком правцу ће се даље одвијати развој оваквих возила, одговорити на више питања: да ли ће у будућности аутомобил моћи да препозна власника и остале путнике у аутомобилу, на који начин ће се одвијати комуникација између возача и аутомобила, да ли ће такви аутомобили допринети већој безбедности у саобраћају или супротно.

Вештачка интелигенција у видео играма: Упознати ученике са тим да примена вештачке интелигенције у видео играма представља понашање противничког играча у односу на наше потезе и да је највећа препрека за вештачку интелигенцију играње игре у реалном времену и кратко време у коме мора да се „одговори”. *Mortal Combat* је једна од најпопуларнијих игрица где су потези које је спроводио рачунар директно зависили од потеза које је спроводио играч или од позиције на којој се играч налазио. Ово је реализовано постојањем базе која се претраживала у циљу да се најбољи потез који је најбољи у односу играчев потез. Ипак, захтеви игрице су били такви да је та претрага требала да буде јако плитка јер су резултати били потребни брзо у реалном времену. Поменути које су то најчешће технике које су потребне у видео играма да би биле занимљиве: налажење путање кретања, доношење одлука, тактичка и стратешка интелигенција и машинско учење (у које могу да се сврстају неуронске мреже и учење уз помоћ стабла претраге).

Паметни градови: Објаснити концепт постојања паметних градова у којима би се, користећи најсавременије технологије, остварило повезивање свих сегмената града у циљу побољшања градских услуга и инфраструктуре, побољшања животне средине и квалитета живота грађана. Навести технологије чији је развој врло важан да би се овако нешто остварило: интернет мрежа (у овом тренутку постављање 5Г технологије); сензори који су уграђени у сваки физички уређај који је саставни део интернет мреже,

од паметног сата преко паметних аутомобила, медицинских уређаја, до паметне куће и паметне градске инфраструктуре и свих система и услуга; обрада велика количина података генерисаних паметним градом применом вештачке интелигенције. Велики број паметних апликација у граду може играти кључну улогу за функционисање паметног града, од побољшања саобраћаја преко паметног управљања паркингом до сигурне интеграције аутономних возила. Анализирати са ученицима у којим сегментима коришћење вештачке интелигенције може најбоље помоћи у руковођењу таквим градом: аутономно планирање руте јавног превоза, управљање електричном мрежом, паметно управљање саобраћајем, знатно убрзане и скраћене поштанске услуге...

Вештачка интелигенција на друштвеним мрежама и на интернету: описати улогу алгоритама вештачке интелигенције у одабиру садржаја који се приказује корисницима на интернету и на друштвеним мрежама. Навести примере који приказују како се на основу претходно понашања корисника одређују рекламне поруке које ће му се приказати, објаве пријатеља на друштвеним мрежама које ће му бити приказане (нагласити да се скоро никада не приказују све објаве свих пријатеља), препоруке за филмове које треба да погледа и слично. Дискутовати како данас и рангирањем редоследа садржаја различитих претрага управљају алгоритми вештачке интелигенције, као и могуће последице тога на креирање јавног мњења. Дискутовати примену вештачке интелигенције у системима за филтрирање нежељене поште и скренути пажњу ученицима на то да услед грешака у тим системима неке поруке могу погрешно бити класификоване као нежељене.

Садашњост и будућност вештачке интелигенције: Представити етику вештачке интелигенције као део етике технологије специфичне за роботе и друга вештачка интелигентна бића. Размотрити са ученицима на које све начине развој вештачке интелигенције може имати утицај на будући живот човека кроз аспект економије и неопходан развој технологије. Разматрати са ученицима ефекат на радна места, аутоматизацију одређених послова и стварање нових, од којих неки још и не постоје. Напоменути да је у мају 2018., на снагу ступила Општа регулатива Европске уније о заштити података. Ово је узроковано данашњом појавом да се рачунарски алгоритми интензивно користе за профилисање људи, тј., за аутоматизовану обраду приватних података да би се проценили лични аспекти попут економског стања, здравља, склоности, интересовања, понашања, итд. Софтверу, у чије функционисање обичан човек нема увид, се може препустити да самостално, без људске интервенције, донесе неку одлуку која утиче на живот човека, на основу анализе неке базе података. Такође, подаци који су сакупљени у бази података могу да буду пристрасни или некоректни. Општа регулатива Европске уније о заштити података је значајна, јер забрањује, осим у изузетним случајевима, доношење одлука засновано само на аутоматизованој обради података, и истиче право на „људску интервенцију”. Забрана укључује и профилисање људи које доводи до дискриминације на основу специфичних категорија личних података. Напоменути да је један од највећих ризика у будућности коришћење вештачке интелигенције у нехумане сврхе (на пример, рачунарски контролисано оружје које, када се активира, може самостално да донесе одлуку о избору мете и примени смртоносне силе).

Рачунарство

Осим у програмима за табеларна израчунавања анализу података могуће је вршити и у специјализованим програмским језицима и окружењима. У данашње време најпопуларнија окружења тог типа су Jupyter/Python, R studio и Matlab тј. Octave. Овај приступ анализи података често не одмеђује него допуњује програме за табеларна израчунавања. Подаци се из информационих система и репозиторијума отворених података често могу добити у форматама програма за табеларна израчунавања. Програми за табеларна израчунавања су веома погодни за преглед тих података и могу се веома једноставно користити за унос, измену и једноставније обраде података. Са друге стране, обрада података из програмских

језика доноси одређене предности и нове квалитете.

– Једна од важних предности је то што је сваки поступак обраде података експлицитно записан и лако га је поделити са другима у текстуалном облику (није потребно објашњавати шта је потребно урадити кроз кориснички интерфејс апликације). Разумевање смисла добијених статистика много је једноставније када се гледа експлицитно описани алгоритам који их описује, него када је поступак израчунавања раштркан кроз ћелије табеле (а у неким случајевима, попут сортирања, потпуно сакривен).

– Лако је пронаћи готова решења и прилагодити их нашим потребама (модификацијом и проширивањем преузетих скриптова).

– Примена постојећих анализа на нове податке постаје веома једноставна, јер скриптови који описују поступак остају неизмењени и само је потребно изменити назив датотеке у којој се подаци налазе. На пример, ако желимо да израчунамо просечни број изостанака за 10 најбољих ученика у одељењу у програм за табеларна израчунавања бисмо увезли податке из електронског дневника, затим бисмо их сортирали по просечној оцени опадајуће и онда бисмо у неку ћелију унели формулу у којој би се израчунавао просечан број изостанака првих 20 врста тако сортиране табеле. Ако бисмо исту анализу хтели да урадимо за неко друго одељење или за исто време у наредном полугодишту, исти низ акција (увоз података у табелу, сортирање, додавање формуле за просечан број изостанака) бисмо морали да поновимо и у другој табели. Са друге стране, та анализа се може описати веома једноставним скриптом који се затим може применити на било које одељење (једноставном изменом имена датотеке у којој се подаци о том одељењу налазе) или на ажурирану табелу за подацима (једноставним поновним покретањем скрипта).

– Обрада више скупова података истовремено се своди на то да се скрипт који обрађује податке из једне датотеке окружи петљом у којој се из листе узима једна по једна путања до датотеке са подацима који ће се обрађивати (на пример, у петљи је могуће обрађивати једно по једно одељење).

Иако су сви подаци који се обрађују обично записани табеларно, једноставније анализе обично подразумевају анализе појединачних врста тј. колоне, тако да се за почетак може претпоставити да су подаци који се обрађују записани у облику низа (листе, вектора) података. Приказати како се у програмском језику могу унети нивои података развог типа (низови целобројних вредности, нивои реалних вредности, нивои ниски, нивои логичких вредности).

Приказати ученицима основне начине анализе низова података (коришћењем библиотечке функционалности): израчунавање дужине низа података, израчунавање збира, просека (аритметичке средине), најмање и највеће вредности (минимума и максимума), сортирање података у неоппадајућем и нерастућем редоследу, филтрирање (издвајање елемената низа који задовољавају дато својство), пресликавање (примену одређене функције тј. трансформације на сваки елемент низа) и фреквенцијску анализу (одређивање броја појављивања разних вредности у низу). Описати смисао сваке од наведених статистика и њихово коришћење увежбавати на реалним примерима из домена блиских ученицима.

Приказати ученицима могућност визуализације низова података у различитим облицима (линијски графикон, стубичасти графикон, секторски (пита) графикон).

Иако се сви табеларно записани подаци могу представити појединачним нивозима (где сваки низ чува податке из појединачне колоне), програмска окружења за анализу података пружају специјализоване структуре за представљање табеларно записаних података. Приказати поступак анализе појединачних колоне табеле или групе колоне (на пример, у табели која садржи имена, презимена ученика и закључне оцене из свих предмета, приказати израчунавање просечне или минималне оцене за сваки предмет). Приказати поступак сортирања табеле на основу неког кључа (вредности неке колоне), филтрирање табеле (издвајање врста које у некој колони садрже вредност која задовољава дати критеријум) и фреквенцијску анализу (одређивање броја појављивања разних вредности у некој колони).

Пројектни задаци

Осам часова током године предвиђено је за израду и евалуацију пројектних задатака. Наставник може да одабере како ће тих осам часова распоредити током школске године (на пример, могуће је свих осам часова реализовати на самом крају школске године, а могуће је 4 часа реализовати на крају првог, а 4 часа на крају другог полугодишта).

Наставник дефинише неколико тема пројектних задатака које погодују развијању међупредметних компетенција, подстичу иницијативу и креативност, функционализују раније стечена знања, као и формирање вредносних ставова ученика. И у овом разреду, пројектни задаци подразумевају корелацију и сарадњу са наставницима осталих предмета. Теме треба да буду што ближе реалном животу и релевантне за ученике. Приликом дефинисања тема пројектних задатака, наставник може да се ослони и на пројекте који су реализовани претходне школске године и пројектне теме повеже са утврђивањем и евалуацијом њихових резултата.

Ослањајући се на праксу утврђену у претходна три разреда, наставник реализацију пројектног задатка у највећој мери препушта ученицима. Ученици бирају једну од понуђених тема, а затим, у оквиру својих тимова, самостално планирају фазе реализације, у складу са расположивим временом, ресурсима и сложености одабране теме. Наставник има улогу ментора – он прати и благо усмерава ученике док пролазе кроз све фазе рада на пројектном задатку, при чему наставник подстиче ученике да темељно осмисле сваки од корака, дискусију у оквиру тимова и сараднички долазе до решења. Циљ наставника је да, током реализације пројектних задатака, креира образовно окружење које погодује развијању и неговању: поступности, повезивања и изградње сопствених стратегија учења, вршњачког учења, вредновања и самовредновања постигнућа.

На крају пројектата, ученици треба да сумирају резултате и изведу закључке. Пожељно је да се главни закључци визуелно прикажу, у форми инфографика и презентују наставнику, осталим ученицима, али и ширем аудиторијуму (могу се поставити на интернет, приказати родитељима, ...). Најбоље би било да наставник унапред припреми туторијале за израду инфографика и подстакне ученике да их изуче код куће, а да у школи примене приказане технике.

У наставку су предлози пројектних задатака за тему анализе података која је заступљена у осмом разреду кроз све три области (*ИКТ, Дигитална писменост и Рачунарство*). Поред ове, наставник може ученицима понудити одређени број пројектних задатака на тему Управљање дигиталним уређајима. При дефинисању теме пројектата наставник може да се ослони на предлоге дате у наставку или да у складу са њима предложи нове теме.

1. Пројектни задатак на тему прикупљања и анализе података

У складу са основним концептом предмета у 8. разреду, овај пројекат би било пожељно урадити тако што би се прикупили подаци (на пример, помоћу онлајн упитника), једноставно обрадили у програмима за табеларна израчунавања, а затим детаљније анализирали из специјализованог програмског окружења и програмског језика. Примери тема за пројектне задатке су:

– *Сврха и начини на које се користи дигитална технологија у школи*. Ученици састављају листу релевантних питања, креирају онлајн упитник, прикупљају и обрађују податке које, затим приказују у форми инфографике.

– *Шта желимо – будућа занимања*. Ученици бирају најмање три образовна профила средње школе коју би желели да упишу и за сваки је потребно да пронађу податак о минималном потребном броју бодова за упис прошле године (<http://www.upis.mpn.gov.rs/>). Податке агрегирају у дељеној табели са дозволом за унос измена. Дељена табела може да садржи: презиме и име ученика осмог разреда, одељење, шифру првог профила, минимум бодова за први профил, шифру другог профила, минимум бодова за други профил, шифру трећег профила и минимум бодова за трећи профил.

Више ученика заједнички обрађује исту дељену табелу коришћењем одговарајућег софтвера „у облаку”. Наставник приказује поступак преузимања већ креиране табеле офлајн уз објашњење како се таква табела може прилагодити и допунити онлајн, обликовати уз употребу одговарајућих алата. На основу података из табеле, ученици креирају одговарајући инфографик.

– *Завршни испит: моја школа и школе из окружења*. На интернету, ученици проналазе податке који се односе на постигнућа на завршном испиту – просечан број бодова са сва три теста, просечан број бодова на основу успеха; пореде постигнућа на завршном испиту са бодовима на основу успеха; утврђују праведност оцењивања у школама; пореде школе, приказују закључке у форми инфографика.

– *Анализа прошлогодишњих пројектата*. Резултате прошлогодишњих пројектата ученици могу да обраде по месецима, а затим и да утврде чињенице попут просечног броја посетилаца, прегледа видео-туторијала...

– *Популарни филмови и музика*. Ученици на интернету проналазе податке о филмовима или музици, врше анализе тих података и изводе интересантне закључке (на пример, проналази најпопуларније глумце или редитеље који су највише експериментисали тиме што су снимали и веома популарне и веома непопуларне филмове).

– *Анализа саобраћајних несрећа*. На основу отворених података о саобраћајним незгодама ученици доносе закључке о ризичном понашању у саобраћају.

– *Занимљиве статистике у НБА*. На интернету, ученици проналазе податке о учинку појединих кошаркаша и покушавају да о њима прикупе интересантне статистике, на пример, да пронађу себичне играче који су имали највећи проценат утакмица са трипл-дабл учинком у којима је њихов тим изгубио, а затим добијене резултате приказују у форми инфографика.

Пожељно је да сви инфографици буду приказани на сајту школе, а неки од њих и коришћени у пракси: на родитељским састанцима, приликом представљања школе родитељима будућих првака и сл.

2. Пројектни задатак за тему Управљање дигиталним уређајима (програмирање уређаја)

У зависности од инфраструктуре школе (поседовања Андроид уређаја, ЛЕГО EV3 робота, micro:bit или Arduino уређаја) и претходног искуства ученика реализовати у оквиру ове теме мини-пројекат посвећен управљању дигиталним уређајима (програмирање уређаја) на крају године након реализације теме *Рачунарство*.

Захваљујући употреби паметних телефона у свакодневном животу, телефоне можемо користити за контролу различитих уређаја и робота. На пример, робот може да зна где се налази и где у зависности од информација које је добио од ГПС сензора паметног телефона; такође може остварити своје кретање кроз сензор оријентације телефона; Штавише, уз помоћ телефона, тачније екрана осетљивог на додир, корисник може лако да прикупи различите информације о понашању робота или физичког и дигиталног уређаја; Коначно, робот може искористити камеру на телефону као „очи” за кретање и детектовање предмета у простору. Све ове функције могу се имплементирати са Андроид уређајима и ЛЕГО EV3 роботима, micro:bit или Arduino. Користећи графичко окружење App Inventor могуће је да ученици на основу претходних знања из програмирања креирају апликацију за паметни телефон. Кроз овај модул се ученици подучавају о креирању апликација за покретање уређаја/робота повезујући своја знања са знањима која стичу из предмета Техника и технологија. Такође, кроз овај модул ученици се упознају са основама Интернет ствари (IoT) тако што ће ученици креирати апликације које се могу повезати са физичким и дигиталним уређајима свуда око нас.

Ученици могу да направе апликације које контролишу светла, дугмад, зујалице, моторе, роботе, електричне уређаје и све већи спектар дигиталних уређаја. Могу се користити сензори за снимање података, и то температуре, звука, интензитета светло-

сти, боје, влаге, покрета, додира, број откуцаја срца и још много тога. За креирање IoT апликација потребни су уређаји као што су Ардуино или micro:bit који се могу повезати с различитим уређајима (моторима, сензорима) са којима може да се комуницира преко паметног телефона.

Укратко описати улогу основних елемената радног окружења одабраног програма за израду мобилне апликације (менија, палета са алаткама, едитора, картица, статусне линије...). Увести појмове: компоненте, догађаји, понашање апликације (шта ће се десити са апликацијом ако корисник кликне на дугме, ...). Приликом рада са компонентама разумети разлику између видљивих и невидљивих компоненти. Својства компоненте су попут ћелија у програмима за прорачуне: могу се мењати и дефинисати им почетно стање да ли су видљиве или не. Описати улогу основних компоненти (User Interface компоненте, Layout компоненте, Media компоненте, Drawing и Animation компоненте, Map компоненте, Sensor компоненте, Social компоненте, Storage компоненте, Connectivity компоненте, LEGO® MINDSTORMS® компоненте, Experimental компоненте) и њихових својстава (особина). Свака компонента може имати методе, догађаје и својства. Упознавање са основним концептом рада мобилних апликација. Упознати се са начинима повезивања физичких и дигиталних уређаја. Већина модерних апликација не изводи гомилу инструкција у унапред одређеном редоследу; уместо тога, оне реагује на догађаје - најчешће догађаје које покреће крајњи корисник апликације. На пример, ако корисник притисне дугме, апликација одговара обављањем неке операције (нпр. слање текстуалне поруке,...). За телефоне и уређаје са екраном осетљивим на додир, поступак превлачења прстију преко екрана је још један догађај. Апликација може да одговори на тај догађај (превлачења прста преко екрана) тако што ће повући линију од тачке у којој је прст прво дотакао екран до тачке где прст више није у контакту са екраном. Упознавање са основним типовима догађаја: кориснички догађај, догађај повезан са временом, догађај анимације и екстерни догађај. Подсетити ученике о разгранатим структурама које „раде“ по принципу „постављања питања“ апликацији. То значи да је потребно пратити податке које је апликација сачувала и на основу одговора одредити правац (грану) извршавања, односно манипулисања подацима. Такве апликације имају условне гране, потребно је обновити гранање кроз блокове *if i if-else* са којима су се ученици раније сретали код блоквогског програмирања. На пример, ако је играч освојио више од 90 поена онда је играч победио. Поред постављања питања и гранања на основу одговора, одговор на догађај може бити и понављање одређене операције више пута. Кроз блокове *for each, while...* до представљени су циклуси. Будући да управљач догађаја извршава одређене блокове, често је потребно да се прате одређене информације. Информације се чувају у променљивима, које се дефинишу у уређивачу блокова. Променљиве се тумаче као својства компоненте, али нису повезане ни са једном посебном компонентом. У апликацији за игру, на пример, можете дефинисати променљиву резултат, а након неког догађаја (клика на дугме,...) ће доћи до промене њене вредност. Подсетити ученике да променљиве привремено чувају податке док се апликација извршава; када се апликација „затвори“, подаци се губе и више нису доступни. Објаснити ученицима да је понекад потребно да апликација памти податке не само док се извршава, већ и када је затворена, а затим и када је поново покренута. На пример, ако желите да апликација прати најбољи скор игре, потребно је сачувати ове податке тако да буду доступни следећи пут када неко игру игра. Подаци који се чувају чак и након затварања апликације називају се трајни подаци и чувају се у некој врсти базе података. Објаснити разлику између уграђених и дефинисаних функција (процедура). Нпр. ученици креирају процедуру за израчунавање удаљености између две тачке коришћењем ГПС. Поновна употреба блокова (процедура) не мора нужно бити ограничена на само једну апликацију.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У процесу вредновања потребно је континуирано пратити рад ученика. У настави оријентисаној на достизање исхода вред-

нују се и процес и продукти учења. Требало би и вредновање више усмерити ка праћењу и вредновању практичних радова и вежбања, а мање ка тестовима знања.

Вредновање активности, нарочито ако је тимски рад у питању, се може обавити са групом тако да се од сваког члана тражи мишљење о сопственом раду и о раду сваког члана понаособ (тзв. вршњачко оцењивање). Препоручује се да наставник са ученицима договори показатеље на основу којих сви могу да прате напредак у учењу, ученици се уче да размишљају о квалитету свог рада и о томе шта треба да предузму да би свој рад унапредили. Оцењивање тако постаје инструмент за напредовање у учењу. На основу резултата праћења и вредновања, заједно са ученицима треба планирати процес учења и бирати погодне стратегије учења.

У процесу оцењивања добро је користити портфолио (електронска збирка докумената и евиденција о процесу и продукцима рада ученика, уз коментаре и препоруке) као извор података и показатеља о напредовању ученика. Предности коришћења портфолија су вишеструке: омогућава континуирано и систематично праћење напредовања, подстиче развој ученика, представља увид у праћење различитих аспеката учења и развоја, представља, подршку у оспособљавању ученика за самопроцену, пружа прецизности увид у различите области постигнућа (јаке и слабе стране) ученика. Употребу портфолија отежавају недостатак критеријума за одабир продуката учења, материјално-физички проблеми, време, финансијска средства и велики број ученика. Већи број ометајућих фактора, у прикупљању прилога и успостављању критеријума оцењивања, је решив успостављањем сарадње наставника са стручним сарадником, уз коришћење Блумове таксономије.

Препоручује се и оцењивање базирано на практичним радовима и вежбањима. Квизове, тестове знања и слично користити првенствено за увежбавање и утврђивање појмова и чињеничних знања, а мање за формирање коначних оцена. Креирање таквих инструмената за утврђивање градива, кад год је могуће, препустити самим ученицима, чиме се постиже вишеструки ефекат на усвајање знања и вештина.

Препоручено је комбиновање различитих начина оцењивања да би се сагледале слабе и јаке стране сваког свог ученика. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење. Потребно је да наставник резултате вредновања постигнућа својих ученика континуирано анализира и користи тако да промени део своје наставне праксе. Када је промени, потребно је да прикупи нове податке да би могао да види колико су те промене ефикасне.

У оквиру плана рада наставника, у делу ваннаставних активности, поред додатне и допунске наставе, планирати секцију и време за менторски рад са ученицима који учествују на такмичењима из овог предмета. Препоручује се да се избор тема за рад на секцији изврши у сарадњи са другим наставницима, а да се почетна иницијатива препустити ученицима и њиховим интересовањима.

Назив предмета	ФИЗИЧКО И ЗДРАВСТВЕНО ВАСПИТАЊЕ
Циљ	Циљ учења предмета <i>Физичко и здравствено васпитање</i> је да ученик унапређује физичке способности, моторичке вештине и знања из области физичке и здравствене културе, ради очувања здравља и примене правилног и редовног физичког вежбања у савременим условима живота и рада.
Разред	Осми
Годишњи фонд часова	102 часа

– одабере и примени комплексе простих и општеприпремних вежби одговарајућег обима и интензитета у вежбању; – користи научене вежбе у спорту, рекреацији и другим ситуацијама; – упоређује и анализира сопствене резултате са тестирања са референтним вредностима; – примени усвојене технике кретања у игри, спорту и другим различитим ситуацијама; – примени атлетске дисциплине у складу са правилима; – развија своје физичке способности применом вежбања из атлетике; – одржава равнотежу у различитим кретањима, изводи ротације тела; – примени вежбања из гимнастике за развој физичких способности;	ФИЗИЧКЕ СПОСОБНОСТИ	Вежбе за развој снаге. Вежбе за развој покретљивости. Вежбе за развој аеробне издржљивости. Вежбе за развој брзине. Вежбе за развој координације. Примена националне батерије тестова за праћење физичког развоја и моторичких способности.	
– изведе елементе усвојених тимских и спортских игара; – примени основна правила тимских и спортских игара; – користи усвојене елементе технике у спортским играма; – примени основне тактичке елементе; – учествује на унутар одељенским такмичењима; – изведе кретања у различитом ритму; – игра народно коло; – изведе основне кораке плеса из народне традиције других култура; – изведе вежбе и саставе уз музичку пратњу; – плива техником краула и леђног краула и преном техником; – преплива најмање 50m; – процени своје способности и вештине у води; – скочи у воду на ноге и на главу; – рони у дужину у складу са својим могућностима; – поштује правила понашања у води, и око водене средине; – уочи ризичне ситуације у води и око ње; – вреднује утицај примењених вежби на организам – одреди ниво сопствене дневне физичке активности; – користи вежбе ради побољшања својих физичких способности; – предвиди елиминише последице недовољне физичке активности; – примени мере безбедности у вежбању у школи и ван ње; – одговорно се односи према објектима, справама и реквизитима; – примени и поштује правила игара у складу са етичким нормама; – примерено се понаша као учесник или посматрач на такмичењима; – решава конфликте на друштвено прихватљив начин; – користи различите изворе информација за упознавање са разноврсним облицима физичких и спортско-рекреативних активности; – прихвати победу и пораз; – процени вредност различитих спортова без обзира на лично интересовање; – примени усвојене моторичке вештине у ванредним ситуацијама; – вреднује лепоту покрета у физичком вежбању и спорту; – подстиче породицу на редовно вежбање; – повеже врсте вежби, игара и спорта са њиховим утицајем на здравље; – планира дневни ритам рада, исхране и одмора у складу са својим потребама; – разликује здраве од нездравих облика исхране – правилно користи додатке исхрани; – примењује здравствено-хигијенске мере у вежбању; – правилно реагује и пружи основну прву помоћ приликом повреда; – чува животну средину током вежбања; – анализира штетне последице конзумирања дувана, алкохола, штетних енергетских напитака и психоактивних супстанци.	МОТОРИЧКЕ ВЕШТИНЕ СПОРТ И СПОРТСКЕ ДИСЦИПЛИНЕ	Атлетика	Истрајно трчање Спринтерско трчање. Штафетно трчање Скок удаљ. Бацања кугле. Скок увис (леђна техника). Бацање „вортекс-а“. Четворобој
		Спортска гимнастика	Основни садржаји: Вежбе и комбинације вежби карактеристичних за поједине справе: Тло Прескок Трамполина Вратило Двовисински разбој Паралелни разбој Кругови Коњ са хватаљкама Греда Проширени садржаји: На тлу и справама сложеније вежбе и комбинације вежби
		Тимске и спортске игре	Футсал: Елементи технике и тактике. Игра уз примену правила Рукомет: Елементи технике и тактике. Игра уз примену правила. Кошарка: Елементи технике и тактике. Игра уз примену правила. Одбојка: Елементи технике и тактике. Игра уз примену правила. Активност по избору
		Плес и ритмика	Вежбе са вијачом. Вежбе са обручем. Народно коло „Моравац“. Народно коло из краја у којем се школа налази. Енглески валцер.
		Полигони	Полигон у складу са реализованим моторичким садржајима. Полигон са препрекама

	ФИЗИЧКА И ЗДРАВСТВЕНА КУЛТУРА	Физичко вежбање и спорт	Подела моторичких способности. Функција срчано-дисајног система. Основна правила и тактика спортских игара. Понашање на такмичењима и спортским манифестацијама. Чување и одржавање простора, справа и реквизита који се користе у вежбању. Превенција насиља у физичком васпитању и спорту. Решавање спорних ситуација. Коришћење писаних и електронских извора информација из области физчког васпитања и спорта. Вежбање у функцији сналажења у ванредним ситуацијама. Значај и улога физчког вежбања за професионална занимања у спорту, образовању, здравству, војсци, полицији и другим занимањима. Структура физичке културе (физичко васпитање, спорт и рекреација).
		Здравствено васпитање	Утицај различитих вежбања на кардио-респираторни систем, скелетно-мишићни и организам уопште. Здравствено-хигијенске мере пре и после вежбања. Значај правилне исхране. Енергетски напизи и њихова штетност. Прва помоћ након површинских повреда, уганућа у прелома. Значај вежбања у природи. Чување околине при вежбању. Последице конзумирања дувана и алкохола и психоактивних супстанци Правилно конзумирање додатака исхрани. Мере заштите репродуктивног здравља у процесу вежбања

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Циљ и исходи предмета се остварују кроз јединство наставе Физичког и здравственог васпитања, ваннаставних и ваншколских активности у складу са програмом. Програм седмог разреда базиран је на континуитету усвојених знања, вештина, ставова и вредности из претходних разреда.

Настава Физичког и здравственог васпитања усмерена је према индивидуалним разликама ученика, које се узимају као критеријум у диференцираном приступу, па самим тим неопходно је упутити ученика или групу ученика, на олакшане или проширене садржаје у часовној, ваннаставној и ваншколској организацији рада.

Где је неопходно, програмске садржаје потребно је реализовати према полу.

Организациони облици рада

Концепција Физичког и здравственог васпитања заснива се на јединству наставних и ваннаставних организационих облика рада, као основне претпоставке за остваривање циља кроз достизање исхода и стандарда овог васпитно-образовног подручја.

- А. часови физичког и здравственог васпитања;
- Б. секције,
- В. недеља школског спорта,
- Г. активности у природи (кросеви, зимовање, летовање - камповање...),
- Д. школска и ваншколска такмичења
- Ђ. корективно-педагошки рад.

НАСТАВНЕ АКТИВНОСТИ

А. Часови физичког и здравственог васпитања

Наставне области:

І. Физичке способности

На свим часовима као и на другим организационим облицима рада, посебан акценат се ставља на:

– развијање физичких способности које се континуирано реализује у уводном и припремном делу часа путем вежби обликовања. Део главне фазе часа користи се за развој основних физичких способности узимајући у обзир утицај који наставна тема има на њихов развој. Методе и облике рада наставник бира у складу са потребама и могућностима ученика и материјално-техничким условима за рад;

- подстицање ученика на самостално вежбање;
- правилно држања тела.

Програм развоја физичких способности је саставни део годишњег плана рада наставника.

Праћење, вредновање и евидентирање физичких способности ученика спроводи се на основу Приручника за праћење физичког развоја и развоја моторичких способности ученика у настави физичког васпитања, (Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2016).

ІІ. Моторичке вештине, спорт и спортске дисциплине

Усвајање моторичких знања, умења и навика, остварује се кроз примену основних и проширених програмских садржаја атлетике, гимнастике, спортских игара, плеса, ритмичке гимнастике, пливања и ватерпола, примењујући основне дидактичко-методичке принципе и методе рада неопходне за достизање постављених исхода.

Усвојена знања, умења и навика треба да омогуће ученицима њихову примену у спорту, рекреацији, свакодневним и специфичним ситуацијама.

Стицање знања, умења и навика је континуирани процес индивидуалног напредовања ученика у складу са њиховим психофизичким способностима.

Ученицима који нису у стању да усвоје неке од садржаја, за дају се вежбања слична али лакша од предвиђених или предвежбе.

Уколико ученик не достигне предвиђени исход, оставља се могућност да исти достигне у наредном периоду.

Усавршавање неких моторичких задатака је континуирани процес без обзира на садржаје програма (техника ходања, трчања, примена научене игре итд).

У раду са напреднијим ученицима реализују се проширени садржаји или садржаји из наредних разреда. Кроз процес реализације програма неопходно је пратити способности ученика за поједине спортове.

ІІІ. Физичка и здравствена култура

Достизањем исхода ове наставне области, ученици стижу знања, вештине, ставове и вредности о вежбању (основним појмовима о вежби, како се неко вежбање изводи и чему конкретна вежба и вежбање служи), физичком васпитању, спорту, рекреацији и здрављу.

Посебно планиране и осмишљене информације о вежбању и здрављу преносе се непосредно пре, током и након вежбања на часу.

Ова наставна област остварује се кроз све организационе облике рада у Физичком и здравственом васпитању уз практичан рад и обухвата: формирање правилног односа према физичком вежбању, здрављу и раду; развијање и неговање фер-плеја; препознавање негативних облика понашања у спорту и навијању; вредновање естетских вредности у физичком вежбању, рекреацији и спорту; развијање креативности у вежбању; очување животне средине, као и развијање и неговање здравствене културе ученика.

Поред наведеног у овој области потребно је радити на: неговању патриотских вредности (народне традиције и мултикултуралности); формирању правилног односа према различитостима, чувању материјалних добара, неговању друштвених вредности итд.

І. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Дефинисани исходи су основни и незаобилазни елементи процеса планирања наставе и учења. Дефинисани као резултати учења на крају сваког разреда, током планирања рада потребно је одредити временску динамику у односу на бављење појединим исходима током школске године. Неопходно је посебну пажњу обратити на исходе које није могуће достићи током једног или више часова, већ је у ту сврху потребно реализовати различите активности током школске године.

Облици наставе

Предмет се реализује кроз следеће облике наставе:

- теоријска настава (до 5 часова);
- практична настава (97-102 часа).

Теоријска настава

Посебни теоријски часови могу се организовати само у оним ситуацијама када не постоје услови за реализацију наставе у просторима за вежбање или алтернативним објектима и као први час у полугодишту. На тим часовима детаљније се обрађују садржаји предвиђени тематика Физичко вежбање и спорт и Здравствено васпитање уз могући практичан рад у складу са условима.

При планирању теоријских садржаја неопходно је узети у обзир: исходе програма, претходна искуства ученика, садржаје и исходе других предмета (корелацију – међупредметне компетенције).

Практична настава

Број часова по темама планира се на основу: процене сложености садржаја за ученике и услова за реализацију наставе. Наставне теме или поједини садржаји за које не постоје услови за реализацију могу бити замењени одговарајућим темама или са-

држајима програма за које постоје одговарајући услови.

Остваривање исхода из наставне теме *Спортска гимнастика* реализује се усвајањем основних и проширених садржаја.

Основни садржаји су они које је неопходно спровести у раду са ученицима узимајући у обзир способности ученика, материјално-техничке и просторне услове.

Проширени садржаји су они који се бирају и реализују у раду са ученицима (групама или појединцима), који су савладали обавезне садржаје, узимајући у обзир ниво достигнутог исхода, потребе ученика и услове за рад.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Физичке способности

При планирању кондиционог вежбања у главној фази часа, треба узети у обзир утицај наставне теме на физичке способности ученика и применити вежбе чији делови биомеханичке структуре одговарају основном задатку главне фазе часа и служе за обучавање и увежбавање (обраду и утврђивање) конкретног задатка. Методе вежбања које се примењују у настави су тренажне методе (континуирани, понављајући и интервални метод, кружни тренинг, и др.), прилагођене узрасним карактеристикама ученика. У раду са ученицима примењивати диференциране облике рада, дозира-ти вежбања у складу са њиховим могућностима и примењивати одговарајућу терминологију вежби. Време извођења вежби и број понављања, задају се групама ученика или појединцима у складу са њиховим способностима, водећи рачуна о постизању што веће радне ефикасности и интензитета рада. Акценат се ставља на оне моторичке активности којима се најуспешније супротставља по- следицама хипокинезије.

Препоручени начини рада за развој физичких способности ученика.

1. Развој снаге:

- без и са реквизитима,
- на справама и уз помоћ справа.

2. Развој покретљивости:

- без и са реквизитима,
- уз коришћење справа,
- уз помоћ сувежбача.

3. Развој аеробне издржљивости:

- истрајно и интервално трчање,
- вежбање уз музику – аеробик,
- тимске и спортске игре,
- пешачење у дужини од 10 km (организовати у оквиру неде- ље школског спорта или активности у природи – излет),
- други модели вежбања.

4. Развој координације:

- извођење координационих вежби у различитом ритму и променљивим условима (кретање екстремитетима у више равни).

5. Развој брзине и експлозивне снаге:

- једноставне и сложене кретне структуре изводити макси- малним интензитетом из различитих почетних положаја, изазване различитим чулним надражајима (старт из различитих положаја итд.),

- штафетне игре,

- извођење вежби различитом максималном брзином (баца- ња, скокови, акробатика, шутирања, ударци кроз атлетику, гимна- стичку, тимске и спортске игре).

За ученике који из здравствених разлога изводе посебно ода- бране вежбе, потребно је обезбедити посебно место за вежбање, а за оне са којима се програм реализује по индивидуално обра- зовном програму (ИОП-у), неопходно је обезбедити одговарајуће услове, узимајући у обзир њихове могућности.

Моторичке вештине, спортови и спортске дисциплине

1. Атлетика

Препорука је да се садржаји атлетике реализују у јесењем и пролећном периоду, у складу са условима.

Основни садржаји

- Усавршавање технике спринтерског трчања и ниског старта.

Трчање деоница до 60 m. Техника штафетног трчања (4 x 60 m);

- Усавршавање технике истрајног трчања и високог старта;
- Скок удаљ техника „увинуће” и предвежбе за корачну технику;
- Скок увис леђном техником (предвежбе); за напредније уче- нике техника скока увис леђном техником;
- Бацања кугле 3 kg девојчице, 4 kg дечаки – бочна техника;
- Бацање „вортекс-а” у даљ;
- Четворобој – кроз унутародељенско такмичење применити четири дисциплине (пример: спринтерско трчање 60 m, бацање вортекса или кугле, скокови увис или удаљ, истрајно трчање 600 m ученице, 800 m ученици).

2. Спортска гимнастика

Препорука је да се садржаји реализују у оба полугодишта.

Основни садржаји

Ученици се деле у радне групе према полу, према нивоу усво- јености вежби из претходних разреда и њиховим способностима. Са ученицима, који нису савладали поједине вежбе из програма до осмог разреда, раде се оне предвежбе и вежбе које ће им омо- гућити њихово усвајање. Задаци обухватају вежбе и комбинације вежби које ученици савладали у претходним разредима, без оте- жања (или са минималним отежањима), у складу са морфолошким карактеристикама и моторичким способностима ученика овог уз- раста. У раду са ученицима неопходно је поставити више радних места. Иницирати ученике да самостално креирају комбинације вежби и, уз помоћ наставника, организују чување и помагање. Промена радних места врши се након одређеног броја понављања. Група које није прошла неки задатак на часу, исти ће реализовати на следећем часу. Ученику који није у могућности да изведе одре- ђене вежбе, дају се олакшани задаци. Ученике треба подстицати и помоћи им да организују полигоне који одговарају њиховим спо- собностима и усвојености гимнастичких задатака.

Проширени садржаји

Могу се реализовати кроз часове на којима се реализују основни садржаји путем програма који је диференциран према способностима ученика – за напредне ученике (ИОП 3). Овакве моделе могуће је применити на све садржаје спортске гимнастике.

Тло (ученице и ученици):

Основни садржаји

– комбинација вежби научених током основне школе која садржи: вагу претклоном и заножњем; варијанте колута напред и колута назад; став на шакама – издржај, колут напред – уз помоћ; прамет странце упором („звезде“) у „бољу страну“ и сп. прамет странце упором у „слабију страну“; за ученице додати вежбе из ритмике: плесни корак, скок, окрет, равнотежу у успону.

Проширени садржаји

– комбинација предвиђена за све ученике са тежим варијантама наведених вежби.

Прескок (ученице и ученици):

Основни садржаји

коњ у ширину висине 110 цм (уз квалитетну даску висина коња 120 цм):

– згрчка и разношка – удаљавањем даске усавршавање фаза првог и фазе другог лета. *Проширени садржаји*

коњ у ширину (120 за ученице и 125 см за ученике);

– припремне вежбе за прескоке са заножњем и прескоци са заножњем.

Трамполина или одскочна даска (ученице и ученици):

Основни садржаји

– скокови: пруженим телом окретом око уздужне осе за 180°; скок са згрченим предножењем – усавршавање.

Проширени садржаји

– скокови пруженим телом са окретом око уздужне осе за 360°; скок са предножним разножењем – усавршавање.

Вратило

Основни садржаји

– дочелно вратило: суножним одривом узмак до упора предњег; саскок замахом (зањихом) до става на тлу;

– дохватно вратило: из упора предњег спадом назад саскок подметно;

– доскочно вратило: њихање са повећаном амплитудом и саскок у предњиху са окретом за 180°.

Проширени садржаји

– комбинација: узмак из виса стојећег, коврљај назад у упору и сп. спадом назад саскок подметно.

Двовисински разбој

Основни садржаји

– лицем према нижој притки, вис предњи: одгуривањем једне ноге о н/п, зањих предњих до н/п, зањих и спојено саскок у зањиху.

Проширени садржаји

– комбинација: суножним одривом узмак из згиба стојећег, коврљај назад у упору, саскок замахом ногама уназад (зањихом), до става на тлу;

– вис предњи на в/п; климом успоставити њих. Паралелни разбој

Основни садржаји

– комбинација: из положаја бочно: наскок у упор, предњих, зањих, предњихом до седа разножно пред рукама; кроз узручење прехват до седа разножно са рукама, заножњем сножити, њихање у упору и сп. предњихом саскок предношка (или заношка).

Проширени садржаји

– комбинација као за основне садржаје са отежањем: наскок у упор и спојено предњих и зањих и код саскока предњихом предношка са окретом за 180° или зањихом заношка.

Кругови

Основни садржаји

дохватни кругови (ученици и ученице):

– комбинација: замахом – предњихом вис узнето, вис стрмоглаво, вис узнето, вис стражњи – саскок (уз помоћ).

доскочни кругови (ученици):

– комбинација: из виса предњег згибом вучењем вис узнето, вис стрмоглаво – издржај, вис узнето, згибом отварање у вис предњи и спојено саскок (уз помоћ).

Проширени садржаји

– предвиђене комбинације вежби извести без помоћи. Коњ са хватаљкама

Основни садржаји

– из упора предњег на хватаљкама премах одножно десном до упора јашућег; њих у упору јашућем, премах одножно левом до упора стражњег; премах одножно десном назад до упора јашућег, премах одножно левом назад до упора и сп. саскок.

Проширени садржаји

– наскок у упор предњи; премах одножно десном напред; премах одножно левом напред, премах одножно десном назад до упора јашућег; њих у упору са изразитијим преношењем тежине са руке на руку и спојено премахом одножно десне саскок са окретом за 90° улево.

Греда

Вежбе прво научити на тлу, шведској клупи и ниској греди и на крају на високој греди.

Основни садржаји

Ниска греда

– ученица комбинује кратак састав избором вежби научених током основне школе, редоследом који она жели: наскок; различити начини ходања и трчања; поскоци; скокови; окрети; равнотеже, саскок.

Висока греда

– Комбинација: (чеоно према греди) наскок из места или залетом наскок премахом одножно у упор јашући; окрет за 90°, грчењем ногу стопала поставити иза тела и прећи у упор чучећи; чучањ одручити; усправ; комбинацију са ниске греде извести на високој; саскок пружено или згрчено из положаја чеоно или бочно у односу на справу.

Проширени садржаји

– програм за све ученице отежати: после наскока у упор јашући и окрета замахом ногама у заножњење прећи у упор чучећи. Сва остала кретања и саскок извести у тежој варијанти.

3. Основе тимских и спортских игара

3.1. Фудбал

– Са ученицима поновити усвојене елементе технике и тактике.

– Примена усвојених елемената у диригованој и ситуационој игри.

– Игра уз примену правила.

3.2. Рукомет

- Са ученицима поновити усвојене елементе технике и тактике.
- Примена усвојених елемената у диригованој и ситуационој игри.
- Игра уз примену правила.

3.3. Кошарка

- Са ученицима поновити усвојене елементе технике и тактике.
- Примена усвојених елемената у диригованој и ситуационој игри.
- Игра уз примену правила.

3.4. Одбојка

- Са ученицима поновити усвојене елементе технике и тактике.
- Примена усвојених елемената у диригованој и ситуационој игри.
- Игра уз примену правила.

3.5. Активности по избору

У складу са просторно техничким могућностима школе наставник у договору са ученицима реализује неке од наведених активности:

- Кондиционо вежбање (кружни тренинг, аеробик, елементи фитнеса и др.).
- Оријентиринг.
- Основни елементи борилачких спортова и самоодбране по избору наставника.
- Друге активности по избору Стручног већа школе.
- Активности од значаја за локалну заједницу.

4. Плес и ритмика

- Њихања и кружења са вијаком у фронталној и сагиталној равни у месту и кретању (вежбе по избору наставника).
- Дупли провак кружењем вијаче унапред.
- Састав са вијаком.
- Дупли провак кружењем вијаче уназад.
- Састав са обручем састављен од елемената обрађених у петом, шестом и седмом разреду.
- Састав са лоптом састављен од елемената обрађених у петом, шестом и седмом разреду.
- Усавршити коло из краја у коме се школа налази, усвојено у предходном разреду. Коло „Моравац” поновити варијанте из претходних разреда.
- Енглески валцер – мешовити парови.

5. Полигони

Наставник након једне или више обрађених наставних тема може реализовати полигон у складу са усвојеним моторичким садржајима из:

- спортских игара;
- гимнастике, као и
- полигон са препрекама који садржи:

колутања и пузања, провлачења, промене правца, савладавања препреке одбочком, прескакања препрека увис и удаљ, прелажење високе греде, узмак на вратилу, пењање на шведске лесте и саскок, пењање уз шипку или конопцац. По могућству саставити полигон сличан (олакшан) полигону који се примењује у Војсци Србије, пример: пузање испод препреке; прескок препреке до висине колена; прелажење преко високе препреке (шведски сандук, коњ, рипстол...); прелажење преко високе греде; наскок на почетак високог вратила, бочно померање на вратилу (прелаз целе шипке у вису) саскок; гажење кроз неколико оквира „шведског” сандука; пењање и прелажење преко отвореног рипстола; узмак на вратилу; трчање преко ниске греде, скок са струњаче на струњачу; пењање уз две шипке или конопцац.

Напомена: моторичке задатке и њихов редослед комбинира наставник у складу са материјално-техничким условима.

6. Тестирање и мерење

Праћење физичког развоја и моторичких способности спроводи се на почетку и крају школске године, из простора кардиореспираторне издржљивости (процена аеробног капацитета), телесног састава (посебно телесне масноће), мишићне снаге, издржљивости у мишићној снази, гipкости и агилности. Модел континуираног праћења физичког развоја и моторичких способности у настави Физичког и здравственог васпитања, батерија тестова, критеријумске референтне вредности и начин њиховог тумачења, организација и протокол тестирања као педагошке импликације детаљно су објашњени у наведеном приручнику.

Физичка и здравствена култура

Ова наставна област реализује се кроз све друге наставне области и теме уз практичан рад и састоји се од две наставне теме *Физичко вежбање и спорт* и *Здравствено васпитање*.

Физичко вежбање и спорт

Упознати ученика са основном поделом моторичких способности и функцијом срчано-дисајног система приликом вежбања. Поновити правила и тактику спортских игара и дисциплина усвојених у претходим разредима. Истаћи значај вежбања и његову улогу у ванредним ситуацијама и за поједина професионална занимања. Структура физичке културе (физичко васпитање, спорт и рекреација).

Здравствено васпитање

Упознати ученике са утицајем различитих врста вежбања на кардио-респираторни систем, скелетно-мишићни и организам уопште, значајем примене здравствено-хигијенских мера пре и после вежбања. Утицајем правилне исхране на организам издржљиве. Истаћи штетне ефекте енергетских напитака, дувана, алкохола, психоактивних супстанци као и неправилног конзумирања додатних исхрана.

Упознати ученике са пружањем прве помоћи након површинских повреда, уганућа у прелома. Истаћи важност мера заштите репродуктивног здравља у процесу вежбања.

Дидактичко-методички елементи

Основне карактеристике часова:

- јасноћа наставног процеса;
- оптимално коришћење расположивог простора, справа и реквизита;
- избор рационалних облика и метода рада;
- избор вежби оптималне образовне вредности;
- функционална повезаност свих делова часа – унутар једног и више узастопних часова једне наставне теме.

Уколико на часу истовремено вежбају два одељења, настава се спроводи одвојено за ученике и ученице.

Приликом избора облика рада неопходно је узети у обзир просторне услове рада, број ученика на часу, број справа и реквизита и динамику обучавања и увежбавања наставног задатка.

Избор дидактичких облика рада треба да буде функцији рационалне организације и интензификације часа, као и достизања постављених исхода.

Ослобађање ученика од наставе физичког и здравственог васпитања

Ученик може бити ослобођен само од практичног дела програма наставе за одређени период, полугодиште или целу школску годину на основу препоруке изабраног лекара.

Ученик ослобођен практичног дела у обавези је да присуствује часовима. За рад са ослобођеним ученицима наставник сачињава посебан програм рада базиран на усвајању теоријских и васпитних садржаја у складу са програмом и корелацији са садржајима других предмета.

Ослобођеним ученицима треба пружити могућност да:

- суде, воде статистику, региструју резултат или прате ниво активности ученика на часу или школском такмичењу;
- направе едукативни постер или електронску презентацију, припреме репортажу са спортског догађаја;
- прате и евидентирају активност ученика на часу уз помоћ наставника и на други начин помажу у организацији часовних, ваннаставних и ваншколских активности.

Неки од исхода за ученике ослобођене од практичног дела наставе: По завршетку теме ученик ће бити у стању да:

- Наведете основна правила, гимнастике, атлетике, спортске игре, пливања;
- Дефинишите основна здравствено-хигијенска правила вежбања;

– Презентује и анализира информације о физичком вежбању, спорту, здрављу, историји физичке културе, актуелним спортским подацима итд.);

- Учествоје у организацији Недеље школског спорта и школских такмичења.

Ученицима са инвалидитетом настава се прилагођава у складу са њиховим могућностима и врстом инвалидитета.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ

Исходи представљају добру основу за праћење и процену постигнућа ученика, односно креирање захтева којима се може утврдити да ли су ученици достигли оно што је описано одређеним исходом. Исходи помажу наставницима у праћењу, прикупљању и бележењу постигнућа ученика. Како ће у процесу вредновања искористити исходе наставник, сам осмишљава у односу на то који се начин праћења и процене њему чини најрационалнијим и најкориснијим. Поред тога, постојање исхода олакшава и извештавање родитеља о раду и напредовању ученика.

У процесу праћења и оцењивања пожељно је користити лични картон ученика (евиденција о процесу и продукцима рада ученика, уз коментаре и препоруке) као извор података и показатеља о напредовању ученика. Предности коришћења личног картона ученика су вишеструке: омогућава континуирано и систематично праћење напредовања, представља увид у праћење различитих аспеката учења и развоја, представља подршку у оспособљавању ученика за самопроцену, пружа прецизнији увид у различите области постигнућа (јаке и слабе стране) ученика.

У циљу сагледавања и анализирања ефеката наставе Физичког и здравственог васпитања, препоручује се да наставник подједнако, континуирано прати и вреднује:

1. **Активност и однос ученика према физичком и здравственом васпитању** који обухвата:

- вежбање у адекватној спортској опреми;
- редовно присуствовање часовима Физичког и здравственог васпитања;
- учествовање у ваннаставним и ваншколским активностима

и др.

2. **Приказ више комплекса усвојених општеприпремних вежби** (вежби обликовања), са и без реквизита;

3. **Достигнут ниво постигнућа моторичких знања, умења и навика** (напредак у усавршавању технике):

Атлетика:

Техника измене штафете; скока увис леђна техника;

Спринтерско трчање 60 m на време; Бацање кугле бочном техником. Истрајно трчање у трајању од 12 минута. Техника бацања „вортекса”.

Трчање школског кроса. *Спортска гимнастика* Вежбе на тлу:

– став на шакама, издржај, колут напред, уз помоћ;

– помет странце упором („звезде”) у „бољу страну” и спојено помет странце упором у „слабију страну”;

– ученик, према својим способностима, креира састав који садржи вежбе које је научио током основне школе.

Прескок:

– разношка, згрчка (висина справе до 120 cm), ученик индидуално одређује удаљење даске од справе.

Трамполина или одскачна даска (ученице и ученици):

– ученик бира да ли ће извести скок пруженим телом; скок са окретом за 180° или скок са окретом за 360°; скок са згрченим предножењем.

Вратило:

– дочелно вратило: суножним одривом узмак до упора предњег; саскок замахом (зањихом) до става на тлу;

– дохватно вратило: из упора предњег спадом назад саскок подметно; доскочно вратило: њихање са повећаном амплитудом и саскок у предњиху са окретом за 180°.

Двовисински разбој:

– лицем према нижој притци, вис предњи: одгуривањем једне ноге о н/п, задњих предњих до н/п, зањих и спојено саскок у зањиху.

Паралелни разбој:

– комбинација: из положаја бочно: наскок у упор, предњих, зањих, предњихом до седа разножно пред рукама; кроз узручење прехват до седа разножно за рукама, заножењем сножити, њихање у упору и спојено предњихом саскок предношка (или заношка).

Кругови

дохватни кругови (ученици и ученице):

– комбинација: замахом – предњихом вис узнето, вис стрмоглаво, вис узнето, вис стражњи – саскок (уз помоћ).

доскочни кругови (ученици):

– комбинација: из виса предњег згибом (вучењем) вис узнето, вис стрмоглаво – издржај, вис узнето, згибом отварање у вис предњи и спојено саскок (уз помоћ).

Коњ са хватаљкама:

– из упора предњег на хватаљкама премах одножно десном до упора јашућег; њих у упору јашућем, премах одножно левом до упора стражњег; премах одножно десном назад до упора јашућег, премах одножно левом назад до упора и спојено саскок.

Греда

Ниска греда

– ученица комбинује кратак састав избором вежби научених током основне школе, редоследом који она жели: наскок; различити начини ходања и трчања; поскоци; скокови; окрети; равнотеже, саскок.

Висока греда

– Комбинација: (чеоно према греди) из места или залетом наскок премахом одножно у упор јашући; окрет за 90°, грчењем ногу стопала поставити иза тела и прећи у упор чучећи; чучањ одручити; усправ; комбинацију са ниске греде извести на високој; саскок пружено или згрчено из положаја чеоно или бочно у односу на справу.

Одбојка:

Горњи сервис; индивидуални и групни блок; придржавање тактичких упутстава и кретање у игри; Игра преко мерже (примена елемената технике у игри).

Рукомет:

Примена елемената технике у игри. Придржавање тактичких упутстава и кретање у игри.

Кошарка:

Примена елемената технике у игри. Придржавање тактичких упутстава и кретање у игри.

Плес и ритмика:

– Вежба са вијачом, лоптом или обручем. Дупли провак кружењем вијаче унапред и уназад.

– Народно „Моравац” коло уз музику (трећа, четврта и пета варијанта).

– Енглески валцер (мешовити парови).

4. Индивидуални напредак моторичких способности

Индивидуални напредак моторичких способности сваког ученика процењује се у односу на претходно проверено стање. Приликом оцењивања неопходно је узети у обзир способности ученика, степен спретности и умешности. Уколико ученик нема развијене посебне способности, приликом оцењивања узима се у обзир његов индивидуални напредак у односу на претходна постигнућа и могућности као и ангажовање ученика у наставном процесу.

Код ученика ослобођених од практичног дела наставе, наставник прати и вреднује:

– познавање основних правила, гимнастике, атлетике, спортске игре, пливања, ватерпола и основних здравствено-хигијенских правила вежбања;

– учешће у организацији ваннаставних активности. Праћење, вредновање и оцењивање ученика ослобођених од практичног дела наставе, наставник може извршити усменим или писменим путем.

Праћење вредновање и оцењивање ученика са инвалидитетом врши се на основу њиховог индивидуалног напретка.

ВАННАСТАВНЕ И ВАНШКОЛСКЕ АКТИВНОСТИ

Секције

Формирају се према интересовању ученика. Наставник сачињава посебан програм узимајући у обзир материјалне и просторне услове рада, узрастне карактеристике и способности ученика. Уколико је неопходно, секције се могу формирати према полу ученика. Ученик се у сваком тренутку може укључити у рад секције.

Недеља школског спорта

Ради развоја и практиковања здравог начина живота, развоја свести о важности сопственог здравља и безбедности, о потреби неговања и развоја физичких способности, као и превенције насиља, наркоманије, малолетничке делинквенције, школа у оквиру Школског програма реализује недељу школског спорта.

Недеља школског спорта обухвата:

- такмичења у спортским дисциплинама прилагођеним узрасту и могућностима ученика;
- културне манифестације са циљем промоције физичког вежбања, спорта и здравља (ликовне и друге изложбе, фолклор, плес, музичко-спортске радионице, слет...);
- ђачке трибине и радионице (о здрављу, историји физичке културе, спорту, рекреацији, „ферплеју“, последицама насиља у спорту, технолошка достигнућа у вежбању и спорту и др.).

План и програм Недеље школског спорта сачињава Стручно веће Физичког и здравственог васпитања у сарадњи са другим стручним већима (ликовне културе, музичке културе, историје, информатике...) и стручним сарадницима у школи, водећи рачуна да и ученици који су ослобођени од практичног дела наставе Физичког и здравственог васпитања, буду укључени у организацију ових активности.

Активности у природи

Из фонда радних дана, предвиђених заједничким планом, школа организује активности у природи:

- пролећни крос
- излет са пешачењем (10-12 km);

Д. Школска и ваншколска такмичења

Школа организује и спроводи обавезна унутаршколска спортска такмичења, као интегрални део процеса физичког васпитања према плану Стручног већа и то у:

- спортској гимнастици (у зимском периоду);
- атлетици (у пролећном периоду);
- најмање једној спортској игри (у току године).

Школа може планирати такмичења из других спортских грана или игара уколико за то постоје услови и интересовање ученика (плес, оријентиринг, бадминтон, између две или четири ватре, полигони итд.).

Ученици могу да учествују и на такмичењима у систему школских спортских такмичења прописаним од стране министарства надлежног за просвету, а која су у складу са планом наставе и учења.

Како би што већи број ученика био обухваћен системом такмичења, на ваншколским такмичењима један ученик током школске године може представљати школу у једној спортској игри и спортској гимнастици (екипно и појединачно) или у једној спортској игри и једној атлетској дисциплини (екипно и појединачно).

Ђ. Корективно-педагошки рад и допунска настава

Ове активности организују се са ученицима који имају:

- потешкоће у савладавању градива;
- смањене физичке способности;
- лоше држање тела;
- здравствене потешкоће које онемогућавају редовно похађање наставе.

За ученике који имају потешкоће у савладавању градива и ученике са смањеним физичким способностима организује се допунска настава која подразумева савладавање оних обавезних програмских садржаја, које ученици нису успели да савладају на редовној настави, као и развијање њихових физичких способности;

Рад са ученицима који имају лоше држање тела подразумева:

- уочавање постуралних поремећаја код ученика;
- саветовање ученика и родитеља;
- организовање додатног превентивног вежбања у трајању од једног школског часа недељно;
- организовање корективног вежбања у сарадњи са одговарајућом здравственом установом.

Рад са ученицима са здравственим потешкоћама организује се искључиво у сарадњи са лекаром специјалистом, који одређује врсту вежби и степен оптерећења.

ИЗБОРНИ ПРОГРАМИ

ПРАВОСЛАВНИ КАТИХИЗИС (ВЕРОНАУКА) (1 час недељно, 34 часа годишње)

Циљеви и задаци

Циљ наставе православног катихизиса (веронауке) у основном образовању и васпитању јесте да пружи целовит православно поглед на свет и живот, уважавајући две димензије: историјски хришћански живот (историјску реалност Цркве) и есхатолошки живот (будућу димензију идеалног). То значи да ученици систематски упознају православну веру у њеној доктринарној, литургијској, социјалној и мисионарској димензији, при чему се хришћанско виђење живота и постојања света излаже у веома отвореном, толерантном дијалогу са осталим наукама и теоријама о свету, којим се настоји показати да хришћанско виђење (литургијско, као и подвижничко искуство Православне цркве) обухвата сва позитивна искуства људи, без обзира на њихову националну припадност и верско образовање. Све то остварује се како на информативно-сазнајном тако и на доживљајном и делатном плану, уз настојање да се доктринарне поставке спроведу у свим сегментима живота (однос с Богом, са светом, с другим људима и са собом).

Задаци наставе православног катихизиса (веронауке) јесу да код ученика:

- развије способност уочавања да су грех и зло у свету последица погрешног изражавања човекове слободе;
- развије способност уочавања да Бог поштује човекову слободу али да не одустаје да свет доведе у вечно постојање;
- изгради свест о томе да Бог воли човека и свет и да их никад не напусти, али вечни живот зависи и од слободе човека и његове заједнице с Богом;

- развије способност спознавања да Бог није одустао од првобитног циља због кога је створио свет, а то је да се свет сједини с Њим посредством човека и да тако живи вечно;

- развије способност уочавања сличности у структури старозаветне и новозаветне цркве.

Оперативни задаци

Ученици треба да:

- стекну свест о томе да је личност заједница слободе с другом личношћу;
- буду свесни разлике између природе и личности;
- запазе да је личност носилац постојања природе;
- уоче да у хришћанској онтологији нема сукоба и искључивости између једног и многих.

САДРЖАЈИ ПРОГРАМА

Учење о личности на основу православне триадологије.

Разлика између природе и личности у Богу.

Онтолошке последице православне триадологије по човека и створени свет (личност као носилац постојања природе).

Човек као личност (личност као заједница).

Сједињење тварне и нетварне природе у једној личности Христовој (Халкидонски, Четврти Васељенски сабор и његове одлуке).

Обожјење створене природе у Христовој личности (личност као носилац постојања природе може имати више природа у себи).

Црква као Тело Христово (литургијска пројава Цркве).

Будуће Царство Божије као узрок Цркве (последњи догађај Царства Божијег даје истинитост историјским догађајима).

Светост и Царство Божије у православној иконографији.

Методске јединице

1. Упознавање са планом и програмом
2. Систематизација (обнављање раније пређеног градива)
3. Хришћанско схватање личности (личност је назив за однос)
4. Систематизација
5. Слобода као предуслов постојања личности
6. Систематизација
7. Учење о личности на основу православне триадологије
8. Систематизација
9. Личност као носилац постојања природе (онтолошке последице православне триадологије по човека и свет)
10. Систематизација
11. Човек као личност
12. Јединственост и неповољивост сваке личности
13. Систематизација
14. Христос - истинити Бог и истинити Човек
15. Христос - истинити Бог и истинити Човек (тумачење симбола вере и одлуке Четвртог Васељенског сабора)
16. Систематизација
17. Створена природа, да би постојала, мора ући у заједницу са Богом
18. Систематизација
19. Обожјење створене природе у Христу
20. Систематизација
21. Обожјење као циљ постојања створене природе
22. Систематизација
23. Црква као Тело Христово (литургијска пројава Цркве)
24. Систематизација
25. Јединство многих у Христу
26. Систематизација
27. Јединство света и човека у Христу (у Литургији)
28. Систематизација
29. Будуће Царство Божије као узрок постојања Цркве
30. Будуће Царство Божије као узрок постојања Цркве
31. Систематизација

- 32. Светлост и Царство Божије у православној иконографији
- 33. Светлост и Царство Божије у православној иконографији
- 34. Систематизација

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Циљ наставе православног катихизиса у осмом разреду јесте рекапитулација целокупног градива из претходних разреда с посебним истицањем следећих елемената:

- да је метафизичко начело постојања Бог, односно да истинско биће треба тражити у Богу који је Св.Тројица;
- да је онтолошко начело на основу православног учења о Богу као Св.Тројици личност, а не природа;
- да је личност заједница слободе са другом личношћу;
- да је човек створен као личност и да је позван да постоји на начин на који постоји Св.Тројица ако жели да превазиђе ограничења своје природе, што се остварује у Христу, односно у Литургији.

Схватање човека као личности, односно као апсолутног и непоновљивог бића, извире из хришћанске триадологије. До појаве хришћанства, свету није био познат појам човека као личности. Старојелинска философија, ма колико била узвишена, појединачној личности никад није давала онтолошку улогу. Конкретног човека, односно појединачну личност, посматрала је као део општег бића. Личност је била подређена природи. Захваљујући хришћанству, личност је добила онтолошку важност и то је тековина којом се данас служи, не само хришћански свет, већ свет уопште.

Међутим, за хришћане личност није индивидуа. Једна личност једнако је ниједна личност. Личност извире из заједнице слободе са другом личношћу. Истовремено, личност није део природе, већ је носилац постојања целокупне природе. (Да бисмо ово показали, треба се позвати на искуство љубави према једној личности и искуство губитка те личности. Кад заволимо једног човека, онда у том искуству откривамо да је он апсолутно и непоновљиво биће, личност. Кад изгубимо личност коју волимо и за коју смо везани, онда као да се за нас са њом губи читав свет. Пример како мајка гледа на губитак свога детета, а како гледају други на тај исти догађај, може послужити као средство за боље објашњење ове проблематике. Мајка гледа на своје дете као на личност, зато што га неизмерно воли, и због тога је његова смрт за њу ненадокнадив губитак, док је за оне који нису остварили никакву личну заједницу са дететом оно индивидуа, тј. оно је само део људске врсте и зато његов губитак другачије виде, односно у догађају смрти не виде никакав губитак, него само природан процес).

Теме Учење о личности на основу православне трилогије и Разлика између природе и личности у Богу реализовати у контексту триадологије, како је изложена код православних отаца: Василија Великог, Григорија Богослова и других. Као помоћну литературу за разумевање овог учења, треба узети чланке Ј. Зизијуласа, Допринос Кападокије хришћанској мисли у Православна Теологија, Београд, 1995. и Од маске до личности, Београд, 1989. и сл.

У контексту излагања Божијег постојања, а касније и постојања људи, треба посебну пажњу обратити на разлику између природе и личности у Богу, односно у човеку. Природа је нешто опште, заједничко свим личностима. Личност је начин постојања природе. Природа указује на то да нешто јесте, да нешто постоји, док личност указује на то како нешто јесте, односно на који начин то нешто постоји. Својства Божанске природе су нествореност, бесмртност, неограниченост, недељивост, док су створеност, индивидуализам, растављеност, састављеност, смртност својства створене природе. Али, од личности зависи на који ће начин постојати природа и да ли ће превазићи своју детерминисаност. Тако, на пример, Бог је по својој природи бестелесан, нестрадалан, али је ипак ради нас и нашег спасења, постао човек и страдао. Из овога произлази да је личност носилац постојања природе. Природа без личности не постоји.

Тема Човек као личност треба да буде логичан закључак да је и човек личност због тога што је створен као икона Божија. Човек је створен по икони Божијој, а то значи да је створен као личност. Слика Божија у човеку тиче се тога како човек постоји, а не онога што он јесте. Зато и поред тога што је природа човекова, будући створена, ограничена, односно смртна, од личности човека, од његове слободе, зависи да ли ће он превазићи ограничења своје природе и на крају смрт, или неће. Ако човек жели да превазиђе ограничености своје природе, онда он треба да постоји на начин на који постоји Бог. Човек је позван на подвиг, тј. да постоји не на основу закона природе, већ на начин слободан од њих. Тај начин постојања, на основу којег човек постаје Бог, остварује се Крштењем у Литургији и као Литургија.

Теме Сједињење тварне и нетварне природе у једној личности Христовој и Обожење створене природе у Христовој личности треба реализовати у контексту дефиниције ове проблематике на Четвртом Васељенском сабору уз следеће објашњење: личност може бити носилац постојања више природа. На пример, човек као личност има у себи многе природе, воду, ваздух, минерале, материјалну природу, духовну, али све те природе постоје у свакој од конкретних личности на посебан начин, не престајући да буду то што јесу по природи. Такође, после оваплоћења, Син Божији има поред Божанске и људску природу. Међутим, људска природа у Христу постоји сада на божански начин, не престајући да буде људска природа, односно људска природа у Христу је превазишла своје ограничености, тј. обожила се захваљујући личности Сина Божијег.

Тему Црква као Тело Христово треба реализовати на основу објашњења које о томе даје ап. Павле у 1.Кор.12. После оваплоћења створена природа је уипостазирана у Христову личност, односно постала је тело Христово, Христова природа. Будући да створена људска природа не постоји мимо конкретних личности, процес њеног узимања од стране Сина Божијег - Христа претпоставља заједницу људских личности са Сином Божијим - Христом. Овај процес почиње Христовим оваплоћењем и наставља се Духом Светим кроз крштење у Литургији. Зато је Црква Тело Христово, јер је Христова личност носилац постојања створене природе која постоји као заједница многих у Христу, тј. као литургијска заједница која је преко њеног начелника Христа у заједници с Богом Оцем.

Тему Будуће Царство као узрок Цркве треба обрадити на основу објашњења које о овоме даје Св. Максим Исповедник (РГ 4, 157). Бог је створио свет и људе са жељом да се сједине са Њим преко једног човека, што указује на Тајну Христову, односно на Литургију, како би постојали вечно. Дакле, будуће Царство је узрок стварања и постојања света и људи. На тај начин Св. Максим указује да узрок постојања света није у прошлости, као што су о томе говорили грчки философи, већ у будућности, у будућем догађају који се још увек није збио, али који се остварује кроз историју. Тиме се мења поглед на историју у односу на јелинистичко схватање историје, која за Јелине значи вечно кружење, вечно понављање истог. Хришћанска историја има почетак и крај, циљ. Крај, односно циљ историје, јесте узрок њеног почетка. Тачније речено, литургијско постојање Цркве јесте иконично постојање Царства Божијег у историји, које је истовремено и дар Божији и историјски догађај који остварују људи. (Као помоћну литературу за реализацију ове теме треба користити студију: Ј. Зизијулас, Евхаристија и Царство Божије). Приказујући човека и природу као слободне у односу на законе природе (на пример, на иконама светлости не оставља сенке, ап. Павле се приказује у сцени силаска Св. Духа на апостоле, иако је он после овог догађаја постао хришћанин итд.), православна иконографија жели да их прикаже како ће они изгледати у будућем Царству Божијем. (За реализацију ове теме треба користити студију: С. Склирис, Од портрета до иконе, у "Беседи", Нови Сад 1993).

КАТОЛИЧКИ ВЈЕРОНАУК **(1 час недељно, 34 часа годишње)**

Циљ наставе вјеронаука је темељито обрадити апостолско вјеровање као утврђивање цјелокупног осмогодишњег вјеронаука. Наставне јединице слиједе вјерске истине унутарњом динамиком али потпуно другачијом методом која одговара овом критичком узрасту и динамичком животу младих. Макар се чини да је садржајно понављање, ипак је потпуна новост у томе што се пред сваком новом вјерском истином настоји постићи заузимање става према ономе што се вјером исповиједа. Желимо бити у складу и са жупском катехезом која овом годином припрема ученике за сакрамент пунољетности.

Дакле, мисао водила наставе вјеронаука осмог разреда основне школе је утврдити вјеру над Апостолским вјеровањем и упутити сада већ младога човјека на пут вјере који сада прелази у средњу школу и већ се сам опредјељује. Жеља је да понесе у живот заокружену информацију о својој вјери али и темељна животна и морална начела која су итекако потребна младом човјеку.

САДРЖАЈИ ПРОГРАМА

Снагом духа

Човјек вјере

(Апостолско вјеровање)

1. Увод

Упознавање ученика са садржајима програма католичког вјеронаука за осми разред.

2. Човјек који тражи истину

Човјек који пита (Како је диван овај свијет)

Човјек истраживач (Како је диван човјек)

Одговор религија (Знам да сваки човјек тражи Бога)

Одговор вјере (Радостан сам што вјера даје одговор на најважнија питања)

У свјетлу Објаве (Вјерујем да се Бог очитује у Светом Писму)

Јудаизам и Ислам у Објави светих Књига

Понављање

3. Исус Христ који објављује Бога и смисао човјека

Утјеловљени Бог (Вјерујем у Исуса Христа)

Божји и људски живот (Вјерујем у Бога-човјека)

Исус који моли (Клањам се Богу)

Исус који извршује вољу свога Оца (Слиједим Исуса)

Исус оснива заједницу (Како је добро бити заједно с браћом)

За истим столом с Исусом (Вјерујем у Исусову присутност у Еухаристији)

"Послушан до смрти" (Захвалност за откупљење)

Прослављени Исус (Вјерујем у ускрснуће и живот вјечни)

Дух препородитељ (Вјерујем у Духа Светога)

Кршћанске Цркве окупљене у науци око Исуса Христа

Понављање

4. Мистично тијело Христово - Црква

Працрква (Вјерујем у једну Цркву)

Црква која крсти (Вјерујем у свету Цркву)

Мисијска црква (Вјерујем у Католичку Цркву)

Црква у савременом свијету (Вјерујем у Апостолску цркву)

Црквеност у Православном учењу

Црквеност у учењу Реформације

Понављање

5. Кршћански живот као свједочење истине

Живот милости (Употријебит ћу средства милости)

Извори новог живота (Захвалност за крштење)

Сакрамент пунољетности (Исповједи своју вјеру)

Живот у пунољетности (Живјет ћу по својој вјери)

Сакрамент помирења (Обратит ћу се искрено Богу са својим гријесима)

У служби заједнице (Захвалност Богу за свећенике)

У служби живота (Брак ћу започети с Божјим благословом)

Сакрамент утјехе (Болеснику ћу позвати свећеника)

Ново небо и нова земља (Вјерујем да ћу уживати добра Господња)

Екуменски и међурелигијски дијалог, као пут вјерског свједочења у друштву

Понављање и систематизација

Утврђивање градива на концу наставне године

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Вјерска поука је заједничко дјело катехете (вјероучитеља) и катехизаната (вјероученика). Полазиште је конкретна стварност - овај пута записана у Библији и Компендију Катекизма Католичке Цркве. Из доживљаја истраживања и искуства са читања Библије прелази се на истине записане у Катекизму. Овакав начин спознаје има властиту ред: упознавање (обрада нових садржаја), сређивање (систематизација), понављање, примјена и провјеравање. То је макро структура оваквог начина спознаје. Међутим, и ови дијелови имају своју микро структуру. Тако на примјер: начин спознаје посједује слиједеће ступњеве: постављање циља, мотивирање, обрада нових наставних садржаја, учење, индуктивни и дедуктивни закључци, изравни и неизравни докази, формулирање запамћених чињеница итд. Или, садржај примјене има ове дијелове: проблем, постављање циља, библијски лик и истина из овога циклуса, задаћа, упознавање прилика и увјежбавање. Код спознавања треба имати пред очима физиономију групе и појединаца, но у оквиру сата под којим се обрађују нови наставни садржаји врши се примјена, понављање и вредновање обрађеног градива.

ОПЋЕ НАПОМЕНЕ

Имајући на уму горе истакнуто, поједини сат вјеронаука би требао изгледати овако: кратко понављање садржаја претходног сата, и посебно освјетљавање онога што ће послужити као темељ за актуални сат. Након постављања циља (што? и како?), прелази се на обраду нових наставних садржаја (нпр. код осмог разреда, свака вјерска истина), гдје се заправо објашњава ученику да нам Бог говори не само у поуци него

и у примјерима живота. То је особито за младе надахнуће и жеља за наслједовањем. Закључци се могу истаћи на плочи. Након овога се већ познати садржаји продубљују, уче, тј. разговара се о помирењу (што, како и зашто). Овако усвојено градиво, у складу са одгојним циљем, мора наћи своју примјену у животу ученика. Разговара се зашто и како треба захвалити Богу за родитеље, браћу и пријатеље. Особито како усвојити начела и праксу живота. Оваква спознаја и дјечје искуство се ослањају на његов доживљај и на поновљени текст Светог Писма и вјерских истина које ће му бити "свјетло живота" у даљњем школовању.

Прозивку и домаћу задаћу обавимо у прикладно вријеме.

Назив програма	ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ
Циљ	Циљ учења Грађанског васпитања је да ученик изучавањем и практиковањем основних принципа, вредности и процедура грађанског друштва постане свестан својих права и одговорности, осетљив за потребе других и спреман да активно делује у заједници.
Разред	Осми
Годишњи фонд часова	34 часа

ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ОБЛАСТ/ТЕМА	САДРЖАЈИ
– изрази осећај љубави и поноса према својој домовини на начин који никога не угрожава; – образложи зашто су понашања која се могу описати као ксенофобија, расизам, антисемитизам, антициганизам облици дискриминације и кршења људских права; – наведе примере повезаности различитих култура у једној заједници и образложи потребу интеркултуралног дијалога за квалитетан живот свих чланова те заједнице; – покаже интересовање за упознавање различитих култура; – наведе права која националне мањине у Србији по Уставу имају; – разликује појмове пол и род и препознаје родне стереотипе; – уочава у рекламама, филмовима, књигама, изрекама, стриповима и другим продукцијама културе на који начин се преносе родни обрасци; – указује на примере родне равноправности и неравноправности у ситуацијама из свакодневног живота; – дискутује о значају уважавања родне перспективе приликом доношења одлука значајних за једну заједницу; – наведе неколико привремених позитивних мера за постизање родне равноправности и аргументе за њихову примену; – препозна у понашању особе карактеристике насилника и жртве; – наведе могуће начине реаговања у ситуацији сусрета са насилником; – наведе основне функције медија и образложи зашто је важно да постоје кодекс новинара и кодекс деца и медији; – образложи значај слободе медија за развој демократије; – у медијима проналази примере предрасуда, стереотипа, дискриминације, нетолеранције по различитим основама и критички их анализира; – препозна механизме манипулације медија и утицај медија на сопствено мишљење и деловање; – проналази и користи информације из различитих извора, критички их разматра и вреднује; – препозна пример злоупотребе деце у медијима; – у дискусији показује вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, комуницира на конструктиван начин; – учествује у припреми, реализацији и евалуацији кратког филма, – учествује у избору садржаја и начина рада.	ЉУДСКА ПРАВА Заједница припадника различитих културних група	Припадност држави и нацији Патриотизам – осећај љубави и поноса према домовини и свим њеним припадницима. Начини изражавања патриотизма. Обесправљивање и угрожавање слободе људи. Ксенофобија, расизам, антисемитизам, антициганизам. Заједница различитих културних група Културна разноликост у форми мултикултуралности и интеркултуралности. Интеркултурни дијалог као средство развоја поштовања различитих култура и заједничког живота. Припадници националних мањина у Србији – заштита права и слобода припадника националних мањина.
	ДЕМОКРАТСКО ДРУШТВО Родна (не)равноправност	Пол и род Биолошке разлике (анатомске и физиолошке), наспрот разликама које друштво ствара (очекивања друштва од мушкараца и жена). Преношење родних образаца. Стереотипи и предрасуде о роду. Родна перспектива Укључивање родне перспективе приликом доношења одлука важних за једну заједницу (образовање, здравље, породица, запошљавање, спорт...). Родна равноправност Родна равноправност и једнаке могућности за све ради развоја друштва. Препреке родној равноправности. Одговорност државе, организација цивилног друштва и појединца у постизању родне равноправности. Привремене позитивне мере за постизање родне равноправности (квоте уписа на факултет, субвенције за запошљавање...). Родно засновано насиље Родне разлике као основа неравнотеже моћи. Злоупотреба моћи насилника. Карактеристике особе која врши насиље, која је изложена насиљу или која му сведочи. Мере заштите од родно заснованог насиља.
	ПРОЦЕСИ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ Медији	Медији Врсте и функције медија. Слобода медија и њихов допринос развоју демократије. Медији као извор информација и дезинформација. Манипулације путем медија (одлагање информације, скретање пажње, побуђивање емоција, стварање осећаја кривице, неговање некултуре...). Медијска писменост Способност разумевања, критичког и аналитичког усвајања медијских садржаја. Кодекс у медијима Кодекс деца и медији. Кодекс новинара. Притисци на новинаре као инструмент ограничавања слободе изражавања.
	ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ Вредности грађанског друштва	Снимање кратког филма о вредностима грађанског друштва Избор теме и формулисање идеје. Писање сценарија. Подела задатака. Снимање. Монтажа. Презентација. Евалуација.

Кључни појмови садржаја: патриотизам, ксенофобија, интеркултуралност, медији, родна равноправност и родно засновано насиље

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Изборни програм Грађанско васпитање за осми разред организован је, као и претходни програми, по моделу спирале, што значи да су садржаји дати у исте четири области (*Људска права, Демократско друштво, Процеси у савременом свету и Грађански активизам*), али се они проширују и продубљују, а исходи се надограђују или се, ако је у питању вештина, даље развијају. По свом садржају ово је најзахтевнији програм, који се ослања на исходе у програмима Грађанског васпитања за претходне разреде, на исходе из програма обавезних предмета, као и на ваншколско искуство ученика који на крају основне школе имају све сложеније социјалне релације.

У програму су наведени садржаји које наставник, као и у претходним разредима, може да допуњује, проширује и мења према конкретним потребама и плану сопственог рада, али увек имајући у виду исходе које треба остварити. Они су тако дати да одговарају узрасту ученика, да буду мерљиви и проверљиви, односно да наставник, пратећи активности ученика, може лако да утврди да ли их они достижу и у којој мери. Најчешће су исходи дати на нивоу примене, што значи да се знање и разумевање подразумевају, јер без тога нема примене. Такав приступ одговара концепту Грађанског васпитања од кога се очекује да код ученика развија когнитивну, вољну компоненту, која долази до изражаја у понашању. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља предмета и развој међупредметних компетенција. Између исхода постоји повезаност. Достижање једног исхода доприноси достизању других исхода. Многи исходи су процесни и представљају резултат кумулативног дејства образовно-васпитног рада, током дужег временског периода, што се препознаје у томе да се неки исходи у истој или сличној формулацији налазе у програмима и за претходне разреде, али се очекује да постоји напредак у квалитету. На пример, исход *ученик ће бити у стању да износи свој став заснован на аргументима* подстиче се током више разреда, а очекује се да је квалитет аргумената све бољи.

Посебност Грађанског васпитања је у томе што је оно део ширег концепта образовања за демократију и грађанско друштво и у том смислу је тесно повезано са обавезним предметима, ваннаставним активностима и уопште етосом школе. Најјача веза је са предметима Историја и Српски језик и књижевност, јер имају садржаје који се односе на појаве као што су мултикултуралност, ксенофобија, расизам, антисемитизам, антициганизам, родно засновано насиље. Поред ова два предмета, веза се може направити и са Биологијом, чији програм за осми разред, у оквиру теме *Човек и здравље*, предвиђа да се ученици баве питањима родног и полног идентитета, наравно у контексту хормонских активности и индивидуалне генетичке варијабилности што се природно додељује на садржај овог програма у делу *Родна (не)равноправност*.

У процесу планирања наставе и учења наставник се, преваходно, руководи исходима које ученици треба да достигну. Приликом осмишљавања активности, како наставника тако и ученика, треба имати у виду да се свака од њих може вишеструко користити. На пример, у оквиру многих активности на различитим садржајима могућ је допринос достизању исхода који се односе на комуникацију, осетљивост за различитост, емпатију. То значи да за такве исходе нису потребни посебни садржаји, активности и часови. Њихово остваривање одвија се постепено и спонтано са тенденцијом да ученици аутентично развијају пожељне облике понашања.

У оквиру прве области ученици проширују своја знања у вези са правима, са фокусом на угрожавање слободе људи. Кључни појмови ове области су *ксенофобија, расизам, антисемитизам, антициганизам*. С обзиром на узраст ученика и знања која су стекли у оквиру Грађанског васпитања, проучавајући историју, читајући књижевна дела и гледајући филмове, ученици могу самостално да проналазе примере тих појава и о њима критички да расправљају. Ове појаве се могу посматрати са становишта *некад и сад и ло-*

кално и глобално, чиме се добија целовитост увида. Рад у оквиру ове области захтева посебну пажњу наставника, јер у групи могу бити ученици који имају лично непријатно искуство по том питању, или га има неко у њиховој породици. За такве осетљиве теме погодне су радионице, и то посебно драмске, које пружају заштиту учесницима, јер се кроз играње улога слободније исказују мисли и осећања.

У оквиру ове области налази се и садржај значајан за одговоран живот у демократском друштву, који се односи на живот у заједници културно различитих група, каква је свакако наша држава, а заправо и читав свет. Од ученика се очекује да уочавају разлику између мултикултуралности и интеркултуралности, као и да се залажу за интеркултурни дијалог као најбољи начин развоја поштовања различитих култура и квалитета заједничког живота.

За другу област изабран је садржај који одговара завршном разреду основне школе, иако се неки аспекти родне перспективе налазе и у програмима Грађанског васпитања за претходне разреде. Осим разликовања пола и рода, од ученика се очекује да доводе у везу питања родне перспективе са квалитетом живота свих људи у једној заједници. Родна равноправност је заправо прича о једнаким могућностима за све, а ради развоја друштва. Активности треба фокусирати на идентификацију препрека родној равноправности и на очекивања у будућности – шта за њено постизање треба да уради држава, а шта организације цивилног друштва и сами појединци. Овде се, такође, тематика може сагледати из перспективе *некад и сад и локално и глобално*. Ученицима су доступни бројни подаци који недвосмислено показују какво је стање када је у питању родна равноправност, код нас и у свету.

Посебну пажњу захтева рад на истраживању о родно заснованом насиљу. Иако се подразумева да и мушкарац и жена могу бити жртве таквог насиља, ученици ће врло лако, на основу статистичких података, схватити да је угроженост жена значајно већа. Садржај предвиђа да се о овој теми говори са становишта неравнотеже моћи, што насилник користи да би наудио жртви. Ученици могу дискутовати и о овој теми и самостално пронаћи примере из историје, свакодневног живота, књижевности, филмова, где се препознаје неравнотежа моћи и њена злоупотреба. Како у групи могу бити ученици који су жртве или сведоци таквог насиља, неопходна је пуна пажња наставника у вођењу активности. Важан очекивани исход рада у овој области јесте да ученици препознају карактеристике насилника и заштите се. Потребно је, међутим, оспособити ученике да препознају и карактеристике жртве и обрате се за помоћ адекватној особи.

У оквиру треће области предвиђено је да се ученици баве питањима медија и њиховом доприносу демократизацији друштва. Та област је повезана са многим темама у програмима Грађанског васпитања за претходне разреде. У програму за четврти разред, на пример, постоји исход који гласи: *ученик ће бити у стању да препознаје у медијима поруке које подстичу прекомерну потрошњу, посебно деце и младих*. У програму за шести разред дат је исход: *ученик ће бити у стању да образложи могући утицај друштвених мрежа на ставове и деловање појединца*. Из тог разлога може се очекивати да су ученици већ имали прилике да о питањима медија промишљају у оквиру рада на различитим садржајима, као и да имају извесну развијеност критичког мишљења о медијима, као извору информација и дезинформација. У програму се налази и садржај који се односи на механизме манипулације који се користе у медијима (нпр. ускраћивање информације, праплављивање селектованим информацијама, упрошћавање, претерано стручно информисање...). Ученици завршног разреда, уколико су од стране наставника добро припремљени, могу сасвим успешно у медијима самостално препознати неке од примера манипулације. У овој тематској целини налази се и садржај који се односи на медијску писменост, али се она развија на многим садржајима овог изборног програма, у свим разредима, и то сваки пут када се од ученика тражи да проналазе и критички разматрају податке који су дати у медијима.

Као наставак бављења медијима програм предвиђа да ученици у оквиру четврте целине осмисле и реализују кратки филм на

тему по избору, а која се тиче кључних вредности грађанског друштва. Најважнији моменат ове акције јесте договор ученика о томе којом темом ће се бавити и како ће јој приступити. Фокус ове акције, наравно, није на техничком квалитету произведеног филма, иако ученици осмог разреда својим мобилним телефонима свакако могу то коректно извести. Као припрему за ту акцију потребно је интегрисати пређене садржаје и достигнуте исходе, како би ученици стекли бољи увид у развој кључне, односно међупредметне компетенције за одговорно учешће у демократском друштву. У ту сврху треба извршити неки вид рекапитулације о томе шта се све дешавало током њиховог изучавања Грађанског васпитања, са посебним освртом на активности у оквиру четврте области, где су ученици спроводили акцију у корист деце, истраживали ставове и понашање ученика, симулирали рад парламента итд. То је тренутак кад се са ученицима може разговарати и о значају приступа информацијама од јавног значаја с обзиром на то да су у спровођењу акција били у ситуацији да су им биле потребне различите информације. Такву рекапитулацију наставник може осмислити на различите начине (спонтани разговор, писање есеја, квиз, прављење изложбе на основу сачуваних продуката...), али са истим циљем – да ученици постану свесни знања која су стекли, ставова и вештина које су развили, а што је значајно за одговоран живот у демократски уређеној заједници. Осврт би требало да садржи процењивање следећих елемената компетенције за одговорно уче-

шће у демократском друштву (знања, ставови, вештине): каква је била сарадња у групним активностима, колико смо били отворени за различитости, колико знамо о људским правима и проблемима неправедности, како смо решавали сукобе, да ли познајемо демократске процедуре, колико смо били одговорни за сопствене поступке, колико смо исказивали емпатије, колико смо критички промишљали, колико смо били толерантни и солидарни, да ли препознајемо опасности и знамо коме да се обратимо за помоћ, да ли у дискусији показујемо вештину активног слушања, да ли износимо свој став заснован на аргументима, да ли комуницирамо на конструктиван начин, како смо прикупљали и обрађивали податке, да ли имамо став да треба штитити и поштовати људска права, да ли смо спремни да се ангажујемо у заштити нечијих права и да ли верујемо у владавину закона. За овај осврт неопходно је планирати више часова и на тај начин створити добру подлогу да ученици самостално изаберу тему филма и напишу сценарио. Било би добро да снимљени филм не остане у оквирима групе која га је радила, те треба осмислити на који начин ће он бити представљен другим ученицима осмог разреда, али и свих других, као и њиховим родитељима. Филм би, с једне стране, требало да буде финале четворогодишњег, а за неке ученике и осмогодишњег развоја компетенције за одговорно учешће у демократском друштву, а са друге, прилика да наставник и школа добију повратну информацију о свом раду у овој области и идеје о томе како га унапредити.

Назив предмета	НЕМАЧКИ ЈЕЗИК (ДРУГИ СТРАНИ ЈЕЗИК)
Циљ	Циљ учења Другог страног језика је да се ученик усвајањем функционалних знања о језичком систему и култури и развијањем стратегија учења страног језика оспособи за основну писмену и усмену комуникацију и стекне позитиван однос према другим језицима и културама, као и према сопственом језику и културном наслеђу.
Разред	Осми
Годишњи фонд часова	68

– разуме једноставније текстове који се односе на поздрављање, представљање и тражење/давање информација личне природе; – поздрави и отпоздрави, представи себе и другог користећи једноставнија језичка средства; – размени једноставније информације личне природе; – у неколико везаних исказа саопшти информације о себи и другима; – разуме једноставније текстове који се односе на опис особа, биљака, животиња, предмета, места, појава, радњи, стања и збивања; – опише и упореди жива бића, предмете, места, појаве, радње, стања и збивања користећи једноставнија језичка средства; – разуме једноставније предлоге, савете и позиве на заједничке активности и одговори на њих уз одговарајуће образложење; – упуту предлоге, савете и позиве на заједничке активности користећи ситуационо прикладне комуникационе моделе; – затражи и пружи додатне информације у вези са предлозима, саветима и позивима на заједничке активности; – разуме уобичајене молбе и захтеве и реагује на њих; – упуту уобичајене молбе и захтеве; – честита, захвали и извини се користећи мање сложена језичка средства; – разуме и следи једноставнија упутства у вези с уобичајеним ситуацијама из свакодневног живота; – пружи једноставнија упутства у вези са уобичајеним ситуацијама из свакодневног живота; – разуме једноставније текстове у којима се описују радње и ситуације у садашњости; – разуме једноставније текстове у којима се описују способности и умећа; – размени појединачне информације и/или неколико информација у низу које се односе на радње у садашњости; – опише радње, способности и умећа користећи неколико везаних исказа; – разуме једноставније текстове у којима се описују искуства, догађаји и способности у прошлости; – размени појединачне информације и/или неколико информација у низу о искуствима, догађајима и способностима у прошлости; – опише у неколико краћих, везаних исказа искуства, догађај из прошлости;	ПОЗДРАВЉАЊЕ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ И ТРАЖЕЊЕ/ ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ И ДРУГИМА	Слушање и читање једноставнијих текстова који се односе на поздрављање и представљање (дијалози, наративни текстови, формулари и сл.); реаговање на усмени или писани импuls саговорника (наставника, вршњака и сл.) и иницирање и проширивање комуникације; усмено и писано давање информација о себи и тражење и давање информација о другима (подаци о личности, приватним и школским активностима, друштвеним улогама и сл.).
	ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА, ПОЈАВА, РАДЊИ, СТАЊА И ЗБИВАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова у којима се описују бића, предмети, места, појаве, радње, стања и збивања; усмено и писано описивање/ поређење живих бића, предмета, појава, места, из искуственог света и фикционалног спектра.
	ИЗНОШЕЊЕ ПРЕДЛОГА И САВЕТА, УПУЋИВАЊЕ ПОЗИВА ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ И РЕАГОВАЊЕ НА ЊИХ	Слушање и читање једноставнијих текстова који садрже предлоге; усмено и писано преговарање и договарање око предлога и учешћа у заједничкој активности; писање позивнице за прославу/ журку или имејла/ СМС-а којим се уговара заједничка активност; прихватање/одбијање предлога, усмено или писано, уз поштовање основних норми учтивости и давање одговарајућег оправдања/ изговора; образложење спремности за прихватање предлога, уз исказивање емотивних и експресивних реакција (радости, усхићености и сл.).
	ИЗРАЖАВАЊЕ МОЛБИ, ЗАХТЕВА, ОБАВЕШТЕЊА, ИЗВИЊЕЊА, ЧЕСТИТАЊА И ЗАХВАЛНОСТИ	Слушање и читање једноставнијих исказа којима се нешто честита, тражи/нуди помоћ, услуга, обавештење или се изражава извињење, захвалност; усмено и писано честитање, тражење и давање обавештења, упућивање молбе за помоћ/услугу и реаговање на њу, изражавање извињења и захвалности.
	РАЗУМЕВАЊЕ И ДАВАЊЕ УПУТСТАВА	Слушање и читање текстова који садрже једноставнија упутства (нпр. за израду задатака, пројеката и сличних наставних и ваннаставних активности), с визуелном подршком и без ње; усмено и писано давање упутстава.
	ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У САДАШЊОСТИ	Слушање и читање описа и размењивање исказа у вези са сталним, уобичајеним и тренутним догађајима/ активностима и способностима; усмено и писано описивање активности, радњи и способности у садашњости.
	ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У ПРОШЛОСТИ	Слушање и читање описа и усмено и писано размењивање исказа у вези с личним искуствима, догађајима, активностима, способностима и особеностима у прошлости; усмено и писано описивање искустава, активности и способности у прошлости, историјских догађаја и личности.

– опише неки историјски догађај, историјску личност и сл.; – разуме једноставније исказе који се односе на одлуке, обећања, планове, намере и предвиђања и реагује на њих; – размени једноставније исказе у вези са обећањима, одлукама, плановима, намерама и предвиђањима; – саопшти шта он/она или неко други планира, намерава, предвиђа; – разуме уобичајене изразе у вези са жељама, интересовањима, потребама, осећањима и реагује на њих; – изрази жеље, интересовања, потребе, осете и осећања једноставнијим језичким средствима; – разуме једноставнија питања која се односе на оријентацију/ положај предмета, бића и места у простору и правац кретања и одговори на њих; – затражи и разуме обавештења о оријентацији/положају предмета, бића и места у простору и правцу кретања; – опише правац кретања и просторне односе једноставнијим, везаним исказима; – разуме једноставније исказе који се односе на дозволе, забране, упозорења, правила понашања и обавезе и реагује на њих; – размени једноставније информације које се односе на дозволе, забране, упозорења, правила понашања и обавезе код куће, у школи и на јавном месту; – разуме једноставније исказе који се односе на поседовање и припадање; – формулише питања и једноставније исказе који се односе на поседовање и припадање; – разуме једноставније исказе који се односе на изражавање допадања и недопадања и реагује на њих; – изрази допадање и недопадање уз једноставније образложење; – разуме једноставније исказе којима се тражи мишљење и реагује на њих; – изражава мишљење, слагање/неслагање и даје кратко образложење; – разуме једноставније исказе који се односе на количину, димензије и цене; – размени информације у вези са количином, димензијама и ценама.	ОПИСИВАЊЕ БУДУЋИХ РАДЊИ (ПЛАНОВА, НАМЕРА, ПРЕДВИЂАЊА)	Слушање и читање једноставнијих текстова у вези са одлукама, плановима, намерама и предвиђањима; усмено и писано договарање/ извештавање о одлукама, плановима, намерама и предвиђањима.
	ИСКАЗИВАЊЕ ЖЕЉА, ИНТЕРЕСОВАЊА, ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова у вези са жељама, интересовањима, потребама, осетима и осећањима; усмено и писано договарање у вези са задовољавањем жеља и потреба; предлагање решења у вези са осећањима и потребама; усмено и писано исказивање својих осећања и реаговање на туђа.
	ИСКАЗИВАЊЕ ПРОСТОРНИХ ОДНОСА И УПУТСТАВА ЗА ОРИЈЕНТАЦИЈУ У ПРОСТОРУ	Слушање и читање једноставнијих текстова у вези са смером кретања и специфичнијим просторним односима; усмено и писано размењивање информација у вези са смером кретања и просторним односима; усмено и писано описивање смера кретања и просторних односа.
	ИЗРИЦАЊЕ ДОЗВОЛА, ЗАБРАНА, УПОЗОРЕЊА, ПРАВИЛА ПОНАШАЊА И ОБАВЕЗА	Слушање и читање једноставнијих исказа у којима се изражавају дозволе, упозорења, правила понашања и обавезе; постављање питања у вези са забранама, дозволама, упозорењима, правилима понашања и обавезама и одговарање на њих; усмено и писано саопштавање забрана, дозвола, упозорења, правила понашања и обавеза.
	ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова, у којима се говори о томе шта неко има/нема или чије је нешто; постављање питања у вези са припадањем и одговарање на њих.
	ИЗРАЖАВАЊЕ ДОПАДАЊА И НЕДОПАДАЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова којима се изражава допадање/недопадање; усмено и писано изражавање допадања/недопадања.
	ИЗРАЖАВАЊЕ МИШЉЕЊА	Слушање и читање једноставнијих текстова у којима се тражи и износи мишљење и изражава слагање/неслагање; усмено и писано тражење изношење мишљења и изражавање слагања и неслагања.
	ИЗРАЖАВАЊЕ КОЛИЧИНЕ, ДИМЕНЗИЈА И ЦЕНА	Слушање и читање једноставнијих текстова у којима се наводе количине, димензије и цене; размењивање информација у вези с количином, димензијама и ценама, усмено и писано.

ЈЕЗИЧКИ САДРЖАЈИ

НЕМАЧКИ ЈЕЗИК

Комуникативна функција	Језички садржаји
ПОЗДРАВЉАЊЕ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ СЕБЕ И ДРУГИХ И ТРАЖЕЊЕ/ ДАВАЊЕ ОСНОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА О СЕБИ И ДРУГИМА	<i>Hallo Sarah, wie geht es dir? Guten Tag, Frau Bauer, wie geht es Ihnen? Danke, (mir geht es) sehr gut/prima/ nicht schlecht. Leider schlecht. Es geht. Ich freue mich. Freut mich! Es war schön. Ich hoffe, dich wiederzusehen. Bis bald! Bis dann! Ist Marion dein Vor- oder Nachname? – Mein Vorname. Und wie ist dein Nachname? – Krugger. Vesna, woher kommst du? – Ich bin in Deutschland geboren, aber meine Eltern kommen aus Serbien. Sie sind vor 20 Jahren nach Deutschland gekommen./ Sie leben seit 20 Jahren hier in Bamberg. Das ist meine Oma Maria. – Ist sie deine Oma mütterlicherseits oder väterlicherseits? – Sie ist die Mutter von meinem Vater. Meine Großeltern väterlicherseits sind gestorben, als ich 10 Jahre alt war. Meine Großeltern väterlicherseits leben nicht mehr. Das sind meine Schulfreunde Maja und Philip. Wir trainieren jeden Tag/ zweimal pro Woche/ montags und freitags zusammen Judo im Sportverein „Spartak“. Maja und ich sind auch Mitglieder der Drama AG. – Bist auch in einem Verein/ in einer AG? Treibst du Sport? Spielst du ein Instrumet? Das ist Herr Baumgartner, mein neuer Nachbar. Er ist Ingenieur und arbeitet bei Bosch. Er kommt aus Stuttgart. Jetzt wohnt er aber in Serbien. Er ist geschieden und hat zwei Kinder. Als Programierer entwickelt er Programme in seiner Firma.</i> Личне заменице Упитне речи (wer, woher, wo, wohin, wie...). Одређени и неодређени члан. Прилози за време, место и начин Правилно и неправилно поређење придева и прилога (gern, gut, viel) Садашње и прошло време (перфект и претерит помоћних и модалних глагола). (Интер)културни садржаји: устаљена правила учтиве комуникације; имена и надимци; родбина, породични односи и родбинске везе. Особености градова и области у земљама немачког говорног подручја.
ОПИСИВАЊЕ БИЋА, ПРЕДМЕТА, МЕСТА, ПОЈАВА, РАДЊИ, СТАЊА И ЗБИВАЊА	<i>Wie sieht er/sie aus? – Er ist groß und schlank, seine Haare sind blond und glatt. Sie ist etwas kleiner als er. Sie hat lange, lockige Haare und ist sehr hübsch. Wie ist er? – Fleißig, zuverlässig, ordentlich, humorvoll und hilfsbereit. Sie ist eine gute Schauspielerin, wie geboren für die Bühne. Fast food ist ungesund. Pommes sind zu fett und zu salzig. Warum isst du sie dann? Dein Zimmer ist aber schön gemütlich. Es ist groß und hell, modern eingerichtet. Das Sofa ist sehr bequem. Am besten gefällt mir der Balkon und der Blick von hier oben. Das Fenster ist gebrochen! Das Wetter ist aber wunderschön/ furchtbar. Der Film ist ziemlich/ sehr/ total langweilig, das habe ich nicht erwartet. Meine Stadt ist klein, sie liegt am See und ist von Bergen umgeben. Alles ist niedlich und es ist schön, hier zu leben. Serbien befindet sich an der Kreuzung von Zentral- und Südosteuropa. Belgrad und Novi Sad liegen an der Donau. Deutschland besteht aus 16 Bundesländern, Österreich aus neun und die Schweiz aus 26 Kantonen. Was sind die Wahrzeichen von Belgrad? Was muss man in Belgrad besichtigen?</i> Именице. Личне заменице Упитне речи (wer, woher, wo, wohin, wie, welcher, welche, welches, was für ein...). Одређени и неодређени члан – употреба. Прилози за време, место и начин и појачавање особина (ganz, ziemlich, total, furchtbar, schrecklich...) Правилно и неправилно поређење придева и прилога (gern, gut, viel) Придевска промена са чланом. Садашње и прошло време (перфект и претерит). (Интер)културни садржаји: особености наше земље и земаља немачког говорног подручја (знаменитости, географске карактеристике и сл.)
ИЗНОШЕЊЕ ПРЕДЛОГА И САВЕТА, УПУЋИВАЊЕ ПОЗИВА ЗА УЧЕШЋЕ У ЗАЈЕДНИЧКОЈ АКТИВНОСТИ И РЕАГОВАЊЕ НА ЊИХ	<i>Um wieviel Uhr treffen wir uns heute vor dem Kino? Um halb acht oder? Kommst du mit? Nehmen Sie/ Nimm den Bus Nummer 78 um Viertel nach sieben. Er fährt direkt zum Kino. Dann sehen wir uns, bis dann. Ich ziehe nach Deutschland um, deshalb lade ich dich zu meiner Abschiedsparty ein. Sag bitte Bescheid, wenn du nicht kommen kannst. Danke für die Einladung. Leider kann ich nicht kommen, denn ich bin am Samstag bei meinen Großeltern. Sie feiern ihren Hochzeitstag. Danke für die Einladung, ich komme gerne. Wir gehen morgen ins Konzert. Hast du Lust mitzukommen?/ Hast du Lust auf das Konzert? – Natürlich. Super Idee. Ich bin nicht daran interessiert.</i> <i>Du bist dick geworden. Du solltest deine Ernährung umstellen und dich mehr bewegen. Vielleicht solltest du nach 18 Uhr nichts essen. Vergiss alle Süßigkeiten! Iss mehr Obst und Gemüse!</i> Sollte за давање савета Модални и помоћни глаголи за изражавање предлога (möcht-, können/ könnt-, wollen, dürfen/dürft-, würd-) Заповедни начин Прилози (deshalb, darum, deswegen) Везници за изражавање узрока (weil, da, denn) (Интер)културни садржаји: прикладно упућивање предлога, савета и позива и реаговање на предлоге, савете и позиве.
ИЗРАЖАВАЊЕ МОЛБИ, ЗАХТЕВА, ОБАВЕШТЕЊА, ИЗВИЊЕЊА, ЧЕСТИТАЊА И ЗАХВАЛНОСТИ	<i>Kannst du/Könntest du etwas langsamer/leiser sprechen? Könnten Sie das Radio ausmachen, ich kann mich nicht konzentrieren. Ich bitte dich um Hilfe. Ich bitte dich mir zu helfen. Lass mich in Ruhe! Lass mich ausreden! Der Lehrer teilte mit, dass der Unterricht morgen wegen seiner Krankheit ausfällt. Entschuldigung! Verzeihung! Entschuldige für Verspätung! Tut mir leid, aber ich habe den Bus verpasst. Ich gratuliere zum Jubiläum. Alles Gute! Herzlichen Glückwunsch! Danke schön. Ich bedanke mich für die Geschenke.</i> Модални глаголи и глагол lassen за изражавање молбе и захтева (облици индикатива и конјуктива) (Интер)културни садржаји: правила учтиве комуникације, значајни празници и догађаји, честитања.

РАЗУМЕВАЊЕ И ДАВАЊЕ УПУТСТАВА	<i>Ergänze die Sätze! Antwortet auf die Fragen! Ordne die Texte den Fotos zu. Die Flaschen gehören in diesen Container. Diese Tabletten solltest du dreimal täglich einnehmen. Füllen Sie dieses Formular aus. Du solltest weniger Süßigkeiten essen und viel Wasser trinken.</i> <i>Wenn es stark regnet, musst du alle Fenster zumachen.</i> Реалне кондиционалне реченице Заповедни начин. (Интер)културни садржаји: правила учтивости у складу са степеном формалности и ситуацијом.
ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У САДАШЊОСТИ	<i>Wie lange brauchst du bis zur Schule? Ich brauche eine halbe Stunde zu Fuß. Aber wenn ich mit dem Bus fahre, (dann) brauche nur 10 Minuten.</i> <i>Die Schüler in Indien tragen Uniformen wie die Schüler in England, nicht wahr?</i> <i>Wenn du dich nicht regelmäßig bewegst, kannst du nicht gesund bleiben.</i> <i>Mein Vater geht montags ins Schwimmbad und freitags ins Fitnessstudio.</i> <i>Ich komme in 10 Minuten, bitte warte auf mich.</i> <i>Wir leben seit 5 Jahren in dieser Wohnung.</i> <i>Er fährt für drei Wochen nach Berlin.</i> Презент за изражавање сталних и уобичајених радњи Везници (<i>wenn, während</i>) Предлози за изражавање времена (<i>in, an, um, seit, für</i>). (Интер)културни садржаји: породични живот; живот у школи и у ширем друштвеном окружењу – наставне и ваннаставне активности; распусти и путовања; традиција и обичаји.
ОПИСИВАЊЕ РАДЊИ У ПРОШЛОСТИ	<i>Es war nett von dir, dass du auf meinen Hund aufgepasst hast, während ich beim Arzt war.</i> <i>Wo hast du gewohnt, als du Kind warst?</i> <i>Hast du dieses Buch schon gelesen? – Ja, vor 3 Jahren.</i> <i>Nach 8 Jahren hat er aufgehört Basketball zu trainieren.</i> <i>Wie hast du deine Ferien verbracht? – Zuerst bin ich mit meinen Eltern ans Meer gefahren und danach habe ich eine Sprachreise nach London gemacht. Es war super.</i> <i>Der Erste Weltkrieg ist 1914 ausgebrochen und hat vier Jahre gedauert.</i> <i>Mileva Maric war mit Albert Einstein verheiratet. Sie hat ihm viel bei der Forschung geholfen und zu seinem Erfolg beigetragen.</i> Перфект и претерит правилних и неправилних глагола Везници <i>wenn, als, während, bis</i>. (Интер)културни садржаји: историјски догађаји, епохална открића; важније личности из прошлости
ОПИСИВАЊЕ БУДУЋИХ РАДЊИ (ПЛАНОВА, НАМЕРА, ПРЕДВИЂАЊА)	<i>Ich gehe morgen zum Zahnarzt, denn ich habe heftige Zahnschmerzen.</i> <i>Unsere Tante Maria kommt in zwei Stunden zu uns.</i> <i>Nach dem Studium wirst du bestimmt bei deinem Vater in der Firma arbeiten.</i> <i>Ich vermute, dass er im Ausland studieren wird.</i> <i>Ich glaube, der Regen hört bald auf. Ich hoffe, dass der Regen bald aufhört.</i> <i>Was hast du am Sonntagnachmittag vor? – Nichts, ich möchte mich ein bisschen erholen.</i> <i>Was wirst du Hans in Belgrad zeigen, wenn er zu Besuch kommt?</i> Презент и футур Везници (<i>wenn, sobald</i>). (Интер)културни садржаји: правила учтивости у складу са степеном формалности и ситуацијом; традиција и обичаји.
ИСКАЗИВАЊЕ ЖЕЉА, ИНТЕРЕСОВАЊА, ПОТРЕБА, ОСЕТА И ОСЕЋАЊА	<i>Wie fühlst du dich? Mein Bauch tut weh und ich habe Fieber. – Du musst zum Arzt gehen. Gute Besserung</i> <i>Ich fühle mich ziemlich einsam, seitdem wir hierher umgezogen sind.</i> <i>Warum ärgert er sich über seine Kinder? Vielleicht haben sie schlechte Noten, oder?</i> <i>Ich bin von unserem Spiel enttäuscht. Das war nicht unser glücklicher Tag.</i> <i>Er hat sich so gefreut, als er dieses Stipendium bekommen hat.</i> <i>Wofür interessiert sich deine Schwester? Sie ist interessiert an Mode. Sie kauft ständig Klamotten und Modemagazine.</i> <i>Unser Sportlehrer war sehr stolz auf uns, als wir die Medaille gewonnen haben.</i> <i>Warum hast du das nicht aufgegessen? – Ich habe keinen Hunger, ich bin satt.</i> Глаголи са предложним објектом. (Интер)културни садржаји: мимика и гестикулација; интересовања, хоби, забава, разонода, спорт и рекреација
ИСКАЗИВАЊЕ ПРОСТОРНИХ ОДНОСА И УПУТСТАВА ЗА ОРИЈЕНТАЦИЈУ У ПРОСТОРУ	<i>Können/Könnten Sie mir sagen, wie ich zum Stadion komme?</i> <i>Entschuldigung, wo ist die nächste Bushaltestelle? – Gehen Sie nur geradeaus und dann die zweite Straße links.</i> <i>Was ist dieses weiße Gebäude gegenüber dem Rathaus?</i> <i>Wir sind an der Donau vorbeigefahren.</i> <i>Mein Haus ist nicht weit weg von der Bushaltestelle (entfernt).</i> <i>Wo ist der Fahrkartenautomat? – Da drüben.</i> <i>Das Wetter ist schön, geh raus und verbringe nicht die ganze Zeit drinnen vor dem Computer.</i> <i>Kommt er aus Süddeutschland? – Ja, sein Ort ist liegt im Südwesten. Er liegt an einem wunderschönen See.</i> Предлози за изражавање положаја и просторних односа Прилози за изражавање просторних односа Компаратив и суперлатив придева Заповедни начин. (Интер)културни садржаји: јавни простор; типичан изглед места; географске карактеристике наше земље и земаља говорног подручја циљног језика; идиоматска/метафоричка употреба предлошких израза.

ИЗРИЦАЊЕ ДОЗВОЛА, ЗАБРАНА, ПРАВИЛА ПОНАШАЊА И ОБАВЕЗА	<i>Der Schulleiter hat Handyverbot eingeführt. Wir müssen unsere Handys vor dem Unterricht ausschalten und auf dem Tisch liegen lassen. Wie sind die Regeln an deiner Schule?</i> <i>Du darfst diese Grünfläche nicht betreten. Das ist nicht gestattet. An Regeln muss man sich halten.</i> <i>Meine Eltern haben mir verboten, ins Konzert zu gehen, weil ich morgen einen Mathetest schreibe.</i> <i>In Deutschland wird der Müll getrennt und das muss du berücksichtigen, solange du in Deutschland lebst.</i> <i>Rauchen verboten. Tiere füttern ist nicht erlaubt! Eintritt gesperrt! Lass mich schlafen! Lass uns in Ruhe!</i> Заповедни начин Модални глаголи за изражавање дозволе, забране, правила понашања и присуство/одсуство обавезе <i>Lassen</i> + инфинитив. (Интер)културни садржаји: понашање у кући, школи и на јавним местима; значење знакова и симбола.
ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИПАДАЊА И ПОСЕДОВАЊА	<i>Gehört das Auto Marions Vater? Gehört das Auto dem Vater von Marion?</i> <i>Das ist meine Sonnenbrille.</i> <i>Er ist der Onkel meines besten Freundes/ von meinem besten Freund. Ist das dein Fahrrad? – Ja, (es ist) meins. Du kannst es haben und fahren.</i> <i>Der Pulli gefällt mir sehr, ich muss ihn haben.</i> <i>Mir passt die Größe dieser Bluse nicht. Wie ist der Name des Autors?</i> <i>Wessen Hund ist das? Das ist der Hund meiner Freundin Martha/ Marthas Hund.</i> Саксонски генитив са именицом у једнини и множини Присвојни детерминативи Генитив Питања са <i>Wessen?</i> (Интер)културни садржаји: однос према својој и туђој имовини.
ИЗРАЖАВАЊЕ ДОПАДАЊА И НЕДОПАДАЊА	<i>Was ist deine Lieblingsfreizeitbeschäftigung? – Skaten.</i> <i>Mir gefällt dieser Film sehr. Er ist einfach Spitze. Die Schauspieler waren total gut.</i> <i>Ich finde Schwimmen sehr gesund.</i> <i>Er mag Skilaufen, darüber hat er sich immer gefreut.</i> <i>Ich liebe Tiere.</i> <i>Basteln macht mir Spaß.</i> <i>Sie genießt, wenn sie ihren Morgenkaffee auf der Terrasse trinkt. Meine Schwester mag lieber Cola als Fanta. Was magst du lieber? Was bevorzugst du? Hörbücher oder gedruckte Bücher?</i> Придевска промена Питања са <i>Wie? Welcher, welche, welches? Was für ein?</i> (Интер)културни садржаји: уметност, књижевност за младе, стрип, музика, филм, спорт.
ИЗРАЖАВАЊЕ МИШЉЕЊА	<i>Ich denke/miene/glaube/vermute, dass Fast Food der Gesundheit schaden kann. Ich finde, Fast Food kann auch schmecken.</i> <i>Ich teile auch deine Meinung. Meiner Meinung/Ansicht nach haben die Deutschen das beste Brot.</i> <i>Ich finde ihren Rock zu kurz. Findest du auch?</i> <i>Wer gewinnt das Spiel, was denkst du?</i> <i>Ich finde das Kleid nicht so schön, obwohl es so teuer ist.</i> <i>Er sagt, dass ihm der neue Mathelehrer gut gefällt. Nur weiß er noch nicht, ob er streng ist.</i> Везници <i>dass, w?, ob, obwohl</i> (Интер)културни садржаји: поштовање основних норми учтивости у комуникацији са вршњацима и одраслима.
ИЗРАЖАВАЊЕ КОЛИЧИНЕ, ДИМЕНЗИЈА И ЦЕНА	<i>Wie viele Einwohner hat Belgrad? Etwa 1.7 Millionen.</i> <i>Der Rhein ist mehr als 1200m lang.</i> <i>Wie hoch ist das höchste Gebäude der Welt? – 829 Meter, das ist ein Wolkenkratzer in Dubai.</i> <i>Wie groß bist du? – 1,87.</i> <i>Er wohnt im fünften Stock.</i> <i>Wie weit ist Novi Sad von Belgrad entfernt? – Ich denke, 80km.</i> <i>Wieviel wiegt ein Elephant? – Keine Ahnung.</i> <i>Wie groß ist deine Wohnung? – Die Fläche beträgt 76 Quadratmeter.</i> <i>Was brauchst du für diesen Kuchen? – 250 Gramm Mehl, 10 Eier, eine Tafel Schokolade.</i> Основни бројеви преко 1000 Мерне јединице (Интер)културни садржаји: друштвено окружење; валуте циљних култура; метрички и неметрички систем мерних јединица.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

III. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм наставе и учења оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује програм према потребама конкретног одељења имајући у виду састав одељења и карактеристике ученика, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже, уџбенике и друге наставне материјале, као и ресурсе и могућности локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода, комуникативних функција и препоручених језичких активности, наставник креира свој годишњи (глобални) план рада на основу кога ће касније развити оперативне планове. Исходи су дефинисани за крај разреда и усмеравају наставника да их операционализује на нивоу једне или више наставних јединица имајући у виду ниво постигнућа ученика. Исходи се разликују, тако да се неки могу лакше и брже остварити, док је за већину исхода потребно више времена, различитих активности и начина рада. У фази планирања наставе и учења веома је важно имати у виду да је уџбеник наставно средство које не одређује садржаје предмета и зато се садржајима у уџбенику приступа селективно и у складу са предвиђеним исходима. С обзиром на то да уџбеник није једини извор знања, наставник треба да упутује ученике на друге изворе информисања и стицања знања и вештина.

IV. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Комуникативна настава **језик** сматра средством комуникације. Стога је и програм усмерен ка исходима који указују на то шта је ученик у комуникацији у стању да разуме и продукује. Табеларни приказ наставника постепено води од исхода преко комуникативне функције као области до **препоручених језичких активности и садржаја** у комуникативним функцијама које у настави оспособљавају ученика да комуницира и користи језик у свакодневном животу, у приватном, јавном или образовном домену. Примена овог приступа у настави страних језика заснива се на настојањима да се доследно спроводе и примењују следећи ставови:

- циљни језик употребљава се у учионици у добро осмишљеним контекстима од интереса за ученике, у пријатној и опуштеној атмосфери;
- говор наставника прилагођен је узрасту и знањима ученика;
- наставник треба да буде сигуран да је схваћено значење поруке укључујући њене културолошке, васпитне и социјализирајуће елементе;
- битно је значење језичке поруке;
- знања ученика мере се јасно одређеним релативним критеријумима тачности и зато узор није изворни говорник;
- с циљем да унапреди квалитет и обим језичког материјала, настава се заснива и на социјалној интеракцији; рад у учионици и ван ње спроводи се путем групног или индивидуалног решавања проблема, потрагом за информацијама из различитих извора (интернет, дечији часописи, проспекти и аудио материјал) као и решавањем мање или више сложених задатака у реалним и виртуелним условима са јасно одређеним контекстом, поступком и циљем;
- наставник упућује ученике у законитости усменог и писаног кода и њиховог међусобног односа;

– сви граматички садржаји уводе се индуктивном методом кроз разноврсне контекстуализоване примере у складу са нивоом, а без детаљних граматичких објашњења, осим, уколико ученици на њима не инсистирају, а њихово познавање се вреднује и оцењује на основу употребе у одговарајућем комуникативном контексту.

Комуникативно-интерактивни приступ у настави страних језика укључује и следеће категорије:

- усвајање језичког садржаја кроз циљано и осмишљено учествовање у друштвеном чину;
- поимање наставног програма као динамичне, заједнички припремљене и прилагођене листе задатака и активности;
- наставник треба да омогући приступ и прихватање нових идеја;
- ученици се посматрају као одговорни, креативни, активни учесници у друштвеном чину;
- уџбеници представљају извор активности и морају бити праћени употребом додатних аутентичних материјала;
- учионица је простор који је могуће прилагођавати потребама наставе из дана у дан;
- рад на пројекту као задатку који остварује корелацију са другим предметима и подстиче ученике на студиозни и истраживачки рад;
- за увођење новог лексичког материјала користе се познате граматичке структуре и обрнуто.

Технике/активности

Током часа се препоручује динамично смењивање техника/активности које не би требало да трају дуже од 15 минута.

Слушање и реаговање на команде наставника на страном језику или са аудио записа (слушај, пиши, повежи, одреди али и активности у вези са радом у учионици: цртај, сеци, боји, отвори/затвори свеску, итд.).

Рад у паровима, малим и великим групама (мини-дијалози, игра по улогама, симулације итд.).

Мануелне активности (израда паноа, презентација, зидних новина, постера и сл.).

Вежбе слушања (према упутствима наставника или са аудио-записа повезати појмове, додати делове слике, допунити информације, селектовати тачне и нетачне исказе, утврдити хронологију и сл.).

Игре примерене узрасту

Класирање и упоређивање (по количини, облику, боји, годишњим добима, волим/не волим, компарације...).

Решавање „проблем-ситуација” у разреду, тј. договори и мини-пројекти.

„Превођење” исказа у гест и геста у исказ.

Повезивање звучног материјала са илустрацијом и текстом, повезивање наслова са текстом или, пак, именовање наслова.

Заједничко прављење илустрованих и писаних материјала (планирање различитих активности, извештај/дневник са путовања, рекламни плакат, програм приредбе или неке друге манифестације).

Разумевање писаног језика:

– уочавање дистинктивних обележја која указују на граматичке специфичности (род, број, глаголеско време, лице...);

- одговарање на једноставнија питања у вези са текстом, тачно/нетачно, вишеструки избор;
- извршавање прочитаних упутстава и наредби;
- ређање чињеница логичким или хронолошким редоследом.

Писмено изражавање:

- проналажење недостајуће речи (употпуњавање низа, проналажење „уљеза“, осмосмерке, укрштене речи, и слично);
- повезивање краћег текста и реченица са сликама/илустрацијама;
- попуњавање формулара (пријава за курс, налепнице нпр. за пртљаг);
- писање честитки и разгледница;
- писање краћих текстова.

Увођење дечије књижевности и транспоновање у друге медије: игру, песму, драмски израз, ликовни израз.

Предвиђена је израда **два** писмена задатка у току школске године.

СТРАТЕГИЈЕ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ И УВЕЖБАВАЊЕ ЈЕЗИЧКИХ ВЕШТИНА

С обзиром на то да се исходи остварују преко активности језичке комуникације, важно је да се оне у настави страних језика перманентно и истовремено увежбавају. Само тако ученици могу да стекну језичке компетенције које су у складу са задатим циљем.

Стога је важно развијати стратегије за унапређивање и увежбавање језичких вештина.

Слушање

Разумевање говора је језичка активност декодирања дословног и имплицитног значења усменог текста; поред способности да разазнаје фонолошке и лексичке јединице и смисаоне целине на језику који учи, да би успешно остварио разумевање ученик треба да поседује и следеће компетенције:

- дискурзивну (о врстама и карактеристикама текстова и канала преношења порука);
- референцијалну (о темама о којима је реч); и
- социокултурну (у вези са комуникативним ситуацијама, различитим начинима формулисања одређених говорних функција и др.).

Тежина задатака у вези са разумевањем говора зависи од више чинилаца:

- од личних особина и способности онога ко слуша, укључујући и његов капацитет когнитивне обраде;
- од његове мотивације и разлога због којих слуша дати усмени текст;
- од особина онога ко говори;
- од намера с којима говори;
- од контекста и околности – повољних и неповољних – у којима се слушање и разумевање остварују;
- од карактеристика и врсте текста који се слуша, итд.

Прогресија (од лакшег ка тежем, од простијег ка сложенијем) за ову језичку активност у оквиру програма предвиђена је, стога, на више равни. Посебно су релевантне следеће:

- присуство/одсуство визуелних елемената (на пример, лакшим за разумевање сматрају се они усмени текстови који су праћени визуелним елементима због обиља контекстуалних информација које се аутоматски уписују у дуготрајну меморију, остављајући пажњу могућност да се усредосреди на друге појединости);
- дужина усменог текста;
- брзина говора;
- јасност изговора и евентуална одступања од стандардног говора;
- познавање теме;
- могућност/немогућност поновног слушања и друго.

Читање

Читање или разумевање писаног текста спада у тзв. визуелне рецептивне језичке вештине. Том приликом читалац прима и обра-

ђује тј. декодира писани текст једног или више аутора и проналази његово значење. Током читања неопходно је узети у обзир одређене факторе који утичу на процес читања, а то су карактеристике читалаца, њихови интереси и мотивација као и намере, карактеристике текста који се чита, стратегије које читаоци користе, као и захтеви ситуације у којој се чита.

На основу намере читаоца разликујемо следеће врсте читања:

- читање ради усмеравања;
- читање ради информисаности;
- читање ради праћења упутстава;
- читање ради задовољства.

Током читања разликујемо и ниво степена разумевања, тако да читамо да бисмо разумели:

- глобалну информацију;
- посебну информацију,
- потпуну информацију;
- скривено значење одређене поруке.

Писање

Писана продукција подразумева способност ученика да у писаном облику опише догађаје, осећања и реакције, пренесе поруке и изрази ставове, као и да резимира садржај различитих порука (из медија, књижевних и уметничких текстова итд.), води белешке, сачини презентације и слично.

Тежина задатака у вези са писаном продукцијом зависи од следећих чинилаца: познавања лексике и нивоа комуникативне компетенције, капацитета когнитивне обраде, мотивације, способности преношења поруке у кохерентне и повезане целине текста.

Прогресија означава процес који подразумева усвајање стратегија и језичких структура од лакшег ка тежем и од простијег ка сложенијем. Сваки виши језички ниво подразумева циклично понављање претходно усвојених елемената, уз надоградњу која садржи сложеније језичке структуре, лексику и комуникативне способности. За ову језичку активност у оквиру програма предвиђена је прогресија на више равни. Посебно су релевантне следеће:

- теме (ученикова свакодневница и окружење, лично интересовање, актуелни догађаји и разни аспекти из друштвено-културног контекста, као и теме у вези са различитим наставним предметима);
- текстуалне врсте и дужина текста (формални и неформални текстови, резимирање, личне белешке);
- лексика и комуникативне функције (способност ученика да оствари различите функционалне аспекте као што су описивање људи и догађаја у различитим временским контекстима, да изрази претпоставке, сумњу, захвалност и слично у приватном, јавном и образовном домену);
- степен самосталности ученика (од вођеног/усмераваног писања, у коме се ученицима олакшава писање конкретним задацима и упутствима, до самосталног писања).

Говор

Говор као продуктивна вештина посматра се са два аспекта, и то у зависности од тога да ли је у функцији *монолошког излагања*, при чему говорник саопштава, обавештава, презентује или држи предавање једној или више особа, или је у функцији *интеракције*, када се размењују информације између два или више саговорника са одређеним циљем, поштујући принцип сарадње током дијалога.

Активности монолошке говорне продукције су:

- јавно обраћање (саопштења, давање упутстава и информација);
- излагање пред публиком (предавања, презентације, репортаже, извештавање и коментари о неким догађајима и сл.);
- Ове активности се могу реализовати на различите начине и то:

- читањем писаног текста пред публиком;
- спонтаним излагањем или излагањем уз помоћ визуелне подршке у виду табела, дијаграма, цртежа и др.
- реализацијом увежбане улоге или певањем.

Интеракција подразумева сталну примену и смењивање рецептивних и продуктивних стратегија, као и когнитивних и дискурзивних стратегија (узимање и давање речи, договарање, усаглашавање, предлагање решења, резимирање, ублажавање или заобилажење nesporazuma или посредовање у nesporazumu) које су у функцији што успешнијег ostvarivanja интеракције. Интеракција се може реализовати кроз низ активности, на пример:

- размену информација;
- спонтану конверзацију;
- неформалну или формалну дискусију, дебату;
- интервју или преговарање, заједничко планирање и сарадњу.

Социокултурна компетенција и медијација

Социокултурна компетенција и медијација представљају скуп теоријских знања (компетенција) која се примењују у низу језичких активности у два основна језичка медијума (писаном и усменом) и уз примену свих других језичких активности (разумевање говора, говор и интеракција, писање и разумевање писаног текста). Дакле, представљају веома сложене категорије које су присутне у свим аспектима наставног процеса и процеса учења.

Социокултурна компетенција представља скуп знања о свету опште, као и о сличностима и разликама између културних и комуникативних модела сопствене говорне заједнице и заједнице/заједница чији језик учи. Та знања се, у зависности од нивоа општих језичких компетенција, крећу од познавања основних комуникативних принципа у свакодневној комуникацији (основни функционални стилови и регистри), до познавања карактеристика различитих домена језичке употребе (приватни, јавни и образовни), паралингвистичких елемената, и елемената културе/култура заједница чији језик учи. Наведена знања потребна су за компетентну, успешну комуникацију у конкретним комуникативним активностима на циљном језику.

Посебан аспект социокултурне компетенције представља *интеркултурна компетенција*, која подразумева развој свести о другом и другачијем, познавање и разумевање сличности и разлика између светова, односно говорних заједница, у којима се ученик креће. Интеркултурна компетенција такође подразумева и развијање толеранције и позитивног става према индивидуалним и колективним карактеристикама говорника других језика, припадника других култура које се у мањој или већој мери разликују од његове сопствене, то јест, развој интеркултурне личности, кроз јачање свести о вредности различитих култура и развијање способности за интегрисање интеркултурних искустава у сопствени културни модел понашања и веровања.

Медијација представља активност у оквиру које ученик не изражава сопствено мишљење, већ функционише као посредник између особа које нису у стању да се директно споразумевају. Медијација може бити усмена и писана, и укључује сажимање и резимирање текста и преводјење. Преводјење се у овом програму третира као посебна језичка активност која никако не треба да се користи као техника за усвајање било ког аспекта циљног језика предвиђеног комуникативном наставом. Преводјење подразумева развој знања и вештина коришћења помоћних средстава (речника, приручника, информационих технологија, итд.) и способност изналажења структуралних и језичких еквивалената између језика са кога се преводи и језика на који се преводи.

Упутство за тумачење граматичких садржаја

Настава граматике, с наставом и усвајањем лексике и других аспеката страног језика, представља један од предуслова овладавања страним језиком. Усвајање граматике подразумева формирање граматичких појмова и граматичке структуре говора код ученика, изучавање граматичких појава, формирање навика и умења у области граматичке анализе и примене граматичких знања, као прилог изграђивању и унапређивању културе говора.

Граматичке појаве треба посматрати са функционалног аспекта (функционални приступ). У процесу наставе страног језика у што већој мери треба укључивати оне граматичке категорије

које су типичне и неопходне за свакодневни говор и комуникацију, и то кроз разноврсне моделе, применом основних правила и њиховим комбиновањем. Треба тежити томе да се граматика усваја и рецептивно и продуктивно, кроз све видове говорних активности (слушање, читање, говор и писање, као и преводјење), на свим нивоима учења страног језика, према јасно утврђеним циљевима, стандардима и исходима наставе страних језика.

Граматичке категорије су разврстане у складу са Европским референтним оквиром за живе језике за сваки језички ниво који подразумева прогресију језичких структура према комуникативним циљевима: од простијег ка сложенијем и од рецептивног ка продуктивном. Сваки виши језички ниво подразумева граматичке садржаје претходних језичких нивоа. Цикличним понављањем претходно усвојених елемената надограђују се сложеније граматичке структуре. Наставник има слободу да издвоји граматичке структуре које ће циклично понављати у складу са постигнућима ученика, као и потребама наставног контекста.

Главни циљ наставе страног језика јесте развијање комуникативне компетенције на одређеном језичком нивоу, у складу са статусом језика и годином учења. С тим у вези, уз одређене граматичке категорије стоји напомена да се усвајају рецептивно, док се друге усвајају продуктивно.

V. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Рад сваког наставника састоји се од планирања, ostvarivanja и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано прати и вреднује не само постигнућа ученика, процес наставе и учења, већ и сопствени рад како би перманентно унапређивао наставни процес.

Процес праћења ostvarivosti исхода почиње проценом нивоа знања ученика на почетку школске године како би наставници могли да планирају наставни процес и процес праћења и вредновања ученичких постигнућа и напредовања. Тај процес се реализује формативним и сумативним вредновањем. Док се код формативног оцењивања током године прате постигнућа ученика различитим инструментима (дијагностички тестови, самооценовања, језички портфолио, пројектни задаци и др.), сумативним оцењивањем (писмени задаци, завршни тестови, тестови језичког нивоа) прецизније се процењује ostvarivost исхода или стандарда на крају одређеног временског периода (крај полугодишта, године, циклуса образовања). Формативно вредновање није само праћење ученичких постигнућа, већ и праћење начина рада и средство које омогућава наставнику да у току наставног процеса мења и унапређује процес рада. Током оцењивања и вредновања ученичких постигнућа треба водити рачуна да се начини на које се оно спроводи не разликује од уобичајених активности на часу јер се и оцењивање и вредновање сматрају саставним делом процеса наставе и учења, а не изолованим активностима које стварају стрес код ученика и не дају праву слику њихових постигнућа. Оцењивањем и вредновањем треба да се обезбеди напредовање ученика у ostvarivanju исхода, као и квалитет и ефикасност наставе. Сврха оцењивања треба да буде и јачање мотивације за напредовањем код ученика, а не истицање њихових грешака. Елементи који се вреднују су разноврсни и треба да допринесу свеопштој слици о напредовању ученика, јачању њихових комуникативних компетенција, развоју вештина и способности неопходних за даљи рад и образовање. То се постиже оцењивањем различитих елемената као што су језичке вештине (читање, слушање, говор и писање), усвојеност лексичких садржаја и језичких структура, примена правописа, ангажованост и залагање у раду на часу и ван њега, примена социolingвистичких норми. Приликом оцењивања и вредновања неопходно је да начини провере и оцењивања буду познати ученицима, односно усаглашени с техникама, типологијом вежби и врстама активности које су примењиване на редовним часовима, као и начинима на који се вреднују постигнућа. Таква правила и организација вредновања и оцењивања омогућавају позитивну и здраву атмосферу у процесу наставе и учења, као и квалитетне међусобне односе и комуникацију на релацији ученик – наставник, као и ученик – ученик, а уједно помажу ученику да разуме важност и смисленост вредновања и подстичу га на преузимање одговорности за планирање и унапређивање властитог процеса учења

ПРОГРАМИ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ

ОСМИ РАЗРЕД

МОЈА ЖИВОТНА СРЕДИНА

Циљ учења слободне наставне активности је да допринесе развоју компетенција потребних за одговорну улогу у друштву у погледу очувања животне средине, биодиверзитета и одрживог развоја.

Разред **осми**
Годишњи фонд часова **34**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ По завршетку програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја
Компетенција за целоживотно учење Комуникација Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Решавање проблема Сарадња Одговорно учешће у демократском друштву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини Естетичка компетенција Предузимљивост и оријентација ка предузетништву	– образложи избор теме/истраживања из области одрживог развоја, циљ и план рада користећи вештину јавног говора; – формулише истраживачки задатак; – планира ресурсе и управља њима, усмерен на достизање реалног циља; – прикупи, одабере и обради информације релевантне за истраживање, користећи поуздане изворе информација, наводећи извор и аутора; – прикаже и образложи резултате истраживања са аспеката очувања животне средине, биодиверзитета и здравља, усмено, писано, графички или одабраном уметничком техником; – користи ИКТ за комуникацију, прикупљање и обраду података и представљање резултата истраживања; – вреднује утицај својих навика у потрошњи ресурса и одлагању отпада; – учествује у акцијама које су усмерене ка заштити, обнови и унапређењу животне средине и одрживом развоју; – повеже значај очувања животне средине са бригом о сопственом и колективном здрављу; – одговорно се односи према себи, сарадницима, животnoj средини и културном наслеђу; – користи језик и стил комуникације који су специфични за поједине научне и техничке дисциплине и чува језички идентитет; – сарађује у тиму, поштујући разлике у мишљењу и интересима, дајући лични допринос постизању договора и афирмишући толеранцију и равноправност у дијалогу; – критички процени сопствени рад и рад сарадника у групи.	ЕКОЛОШКИ ОТИСАК И ОПСТАНАК Еколошки отисак. Биокапацитет. Еколошки дуг. Одрживи развој Еколошко право. УПРАВЉАЊЕ ОТПАДОМ Врсте отпада. Управљање отпадом. Комунални отпад. Депонија. РЕЦИКЛАЖА, РЕМЕДИЈАЦИЈА И ПОНОВНА УПОТРЕБА ДОБАРА И СИРОВИНА Секундарне сировине: папир, уља у исхрани, текстил, пластика. Предности и недостаци поновне употребе добара и сировина. 3Р правила. ОБНОВЉИВИ ИЗВОРИ ЕНЕРГИЈЕ Извори енергије. Енергетска ефикасност. Обновљиви извори енергије. Предности и недостаци обновљивих извора енергије.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Сврха програма слободне наставне активности *Моја животна средина* је да се ученици оспособе за мултидисциплинарно изучавање проблема из домена очувања животне средине и одрживог развоја, остваривање својих идеја кроз различите пројекте и даљи професионални развој. Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Моја животна средина*.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У програму су предложене четири теме: *Еколошки отисак и опстанак, Управљање отпадом, Рециклажа, ремедијација и поновна употреба добара и сировина и Обновљиви извори енергије*. Програм је тако конципиран да фаворизује активности ученика, повезивање њиховог школског и ваншколског искуства, ученике путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремених технологија у образовне сврхе. Препоручује се употреба модификованих предавања (добро структурирано, систематично и кратко представљање најважнијих елемената теме/садржаја), затим различитих врста презентације, демонстрације, студије случаја, симулације, играње улога, дебате, рад у малим групама, рад на пројектима. Потенцира се самосталност ученика у активном начину учења, а улога наставника је превасходно да уведу ученике у тему, представе кључне појмове садржава и подстакну их на активност коју затим усмеравају, прате и вреднују.

За сваку тему наставник треба да припреми што више различитих материјала који имају функцију подстицаја, мотивисања ученика за рад на њима. Поред материјала (филмови, слике, приче, новински текстови...), то могу бити гостовања особа или посета установама. Избор подстицаја треба да одговара теми, узрасту ученика и њиховим интересовањима.

Програм се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени, већ се ученици подстичу да користе што различитије изворе информација и да имају према њима критички однос. Циљ је оснажити ученике да се ослањају на сопствене снаге, да развијају осећај компетентности у раду са подацима. Иако се очекује да ће се ученици у великој мери ослањати на интернет као брз и лако доступан извор информација, треба их охрабривати да користе и друге изворе као што су књиге, старе фотографије и разговор са људима.

Како би се што боље остварила веза између садржаја програма и реалног живота пожељно је, кад год је то могуће, да се ученицима омогуће посете установама и институцијама у средини где живе, као и непосредни контакт са људима који имају интересантна животна и/или професионална искуства у вези са темом која се обрађује.

Број часова по темама и редослед тема нису унапред дефинисани. За сваку тему и наставне јединице у којима се она обрађује, потребно је формулисати исходе који су рефлексација исхода за крај разреда и индикатор међупредметних компетенција, а садрже специфичности везане за конкретну тему/проблем.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ЕКОЛОШКИ ОТИСАК И ОПСТАНАК

У активностима за достизање исхода акценат треба да буде на истраживању појмова биокапацитет и еколошки дефицит на интернету и у литератури. Ученици ће стећи сазнања о томе шта се подразумева под еколошким дугом и зашто се обележава међународни еколошки значајан датум Дан еколошког дефицита. На тај начин упутује се у потешкоће које прате човечанство (како производити храну и како се снабдевати енергијом). Даље учење може да се настави кроз друштвену игру, у групама, тако да таблу за игру и правила осмишљавају сами. Таблу могу да праве користећи једно од „Р-правила“ (нпр. поновна употреба одбачених материјала), као што се може видети у кратком филму: <https://www.dailymotion.com/video/x2z91xz>. Игра треба да буде у вези са темом (победник је онај који не прекорачи еколошки дуг; игра може да има и картице са питањима у вези са еколошким отиском; више фигурица на табли може да доведе до потешкоћа за играча, како би се приказао проблем пренасељености итд.), а циљ је да ученици савладају основне појмове о еколошком дефициту и да схвате проблеме који настају услед еколошког дуга.

Додатне информације се могу добити на:
<https://www.wwfadria.org/sr/?uNewsID=307170>
<https://www.wwfadria.org/sr/?uNewsID=346896>
<https://balkangreenenergynews.com/rs/dan-ekoloskog-duga-2020-je-u-avgustu-skoro-ceo-balkan-vec-probio-limit/>
<https://www.nationalgeographic.rs/vesti/12219-sta-je-dan-ekoloskog-duga-i-zasto-dolazi-sve-ranije.html>
<https://www.overshootday.org/> Потребно је најпре обрадити појам еколошког отиска и његову сврху (које информације и увиде пружа појединцу, породици и друштву). Потом ученици рачунају еколошки отисак на онлајн наменском калкулатору: <https://www footprintcalculator.org/>. У паровима праве табеле у које ће уносити податке за сопствени еколошки отисак, али и еколошки отисак замишљених личности, које ће разврставати по унапред осмишљеним критеријумима. Веома је значајно да критеријум осмисле, односно одаберу самостално, тј. у договору са својим паром. На пример, ако је критеријум превоз до посла, могу упоређивати еколошке отиске особа које користе сопствени аутомобил, градски превоз или бицикл, или, уколико је критеријум исхрана, да упоређују особе са здравим навикама у исхрани, са особама које се хране у ресторанима брзе хране, вегетаријанцима итд. Податке до којих су дошли представљају одељењу табеларно и уз помоћ графика и сви заједно изводе закључке, али и предлоге како да се смањи еколошки отисак.

Додатне информације се могу добити на:
<https://www.footprintnetwork.org/?hstc=207509324.f808b906e9fb58f7b3586309ec391ca5.1616951460185.1616951460185.1616951460185.1>
<https://data.footprintnetwork.org/#/>
<https://csienvisci.files.wordpress.com/2012/09/lab-1-ecological-footprint-activity.pdf>
<https://www.homeworkmarket.com/questions/lab-10-11-12-13>

Достизање исхода може да се оствари у радионицарском раду за смањење еколошког отиска. Ученици у групама проналазе ликовне приказе еколошког отиска (пример: <https://i.pinimg.com/564x/45/9d/d5/459dd5aa24b7c7136670b97564771b1f.jpg>), а онда и сами треба да осмисле и реализују своју идеју како да тај еколошки отисак смање (кроз корекцију сопствене исхране или избегавањем супстанци које изазивају болести зависности). Свој рад могу да насликају и направе у виду панорама или да направе онлајн инфографик, попут: https://www.canva.com/design/DAEXi7l_bXK/oIvzsCio7wy_uJTxKIq9jw/view?utm_content=DAEXi7l_bXK

Право на животну средину припада основним људским правима, па тако је и основно право детета. Ђаци могу да погледају снимак где добијају основна сазнања о еколошком праву: <https://rtsplaneta.rs/video/show/1426836/>. Ту ће сазнати који су циљеви одрживог развоја које су прописале Уједињене нације. Наставници могу да користе и приручник Зелени пакет (GreenPack_SB_Dec2012). Ученици треба да формирају парове и сваки пар треба да се определи за један од циљева и да истраже приче из живота или медија које су у вези са њим. Потом ће представити ту причу целом одељењу и тада се организује дебата: једна половина одељења заступа став да су ту прекршена људска права, а друга заступа став да нису и аргументују своје ставове. Групе могу да упореде развијеност циљева одрживог развоја једне високо развијене државе и ниско развијене државе, висок и низак животни стандард и дођу до сазнања који од циљева се најспорије развија у тим земљама.

Додатне информације се могу добити на:
<https://www.unicef.org/serbia/publikacije/mapiranje-globalnih-ciljeva-odr%C5%BEivog-razvoja-i-konvencije-o-pravima-deteta>
<https://www.unicef.org/serbia/media/12731/file/mapiranje.pdf>

Додатне информације се могу добити на:
<https://www.unicef.org/serbia/publikacije/mapiranje-globalnih-ciljeva-odr%C5%BEivog-razvoja-i-konvencije-o-pravima-deteta>
<https://www.unicef.org/serbia/media/12731/file/mapiranje.pdf>

Додатне информације се могу добити на:
<https://www.unicef.org/serbia/publikacije/mapiranje-globalnih-ciljeva-odr%C5%BEivog-razvoja-i-konvencije-o-pravima-deteta>
<https://www.unicef.org/serbia/media/12731/file/mapiranje.pdf>

Додатне информације се могу добити на:
<https://www.unicef.org/serbia/publikacije/mapiranje-globalnih-ciljeva-odr%C5%BEivog-razvoja-i-konvencije-o-pravima-deteta>
<https://www.unicef.org/serbia/media/12731/file/mapiranje.pdf>

УПРАВЉАЊЕ ОТПАДОМ

Ученици се баве темом решавања проблема отпада (депони- је, мелиоризација земљишта, спаљивање отпада и рециклажа). Све групе добијају потребан материјал, истражују литературу и пре- тражују интернет. За остваривање исхода у реализацији ове теме потребно је обрадити класификацију отпада према: врсти мате- ријала од којег је направљен (лим, пластика, стакло, органски...), према изворима настајања (кућни, индустријски, медицински...) или према критеријуму који ученици сами одреде, претходно ин- формишући се о томе какве врсте отпада могу бити. Своје резулта- те представљају табеларно. Такође, потребно је да истраживањем сазнају шта се подразумева под појмом „управљање отпадом” и да представе нека решења како се отпадом управља у другим држа- вама. Ученици ће стечена знања о управљању отпадом (посебну па- жњу обратити на комунални отпад), најпре применити у свом дома- њинству уз подршку чланова своје породице, а касније реализовати у школском простору. Своја искуства ученици ће поделити са мла- ђим ученицима школе, породицом и локалном заједницом, тако што ће направити пано са илустрованим ситуацијама (или фотографија- ма које су сами направили) како се правилно поступа са отпадом.

У оквиру ове теме ученици могу да истраже које институције у локалној заједници су надлежне за решавања проблема отпада, да остваре сарадњу са тим институцијама, тако што ће направити интервјуе са представницима тих институција и на тај начин на- правити подкасте на Јутјубу или чланке за школски часопис.

У оквиру ове теме задатак ученика је да у својој школи про- мовишу значај класификовања отпада (органски, папир, пласти- ка) и осмисле кампању промовисања правилног поступања са отпадом у својој школи. То могу урадити тако што ће у групама осмислити назив кампање, лого и паролу и то пропатити ликов- ним презентацијама, видео клиповима, презентацијама, стрипом. Надаље ће описивати циљ и реализацију своје кампање. Заједно са другим групама анализирају колико је њихова кампања реална и колико може бити успешна. Дискутују о могућим потешкоћама да се кампања спроведе, као и о могућим позитивним ефектима које она може да произведе. У разговору са својим другарима коригу- ваће слабе стране своје кампање, те проналазити нове начине како да она буде што успешнија, односно масовнија.

РЕЦИКЛАЖА, РЕМЕДИЈАЦИЈА И ПОНОВНА УПОТРЕБА ДОБАРА И СИРОВИНА

За остваривање исхода и у реализацији ове теме потребно је представити све могућности смањења отпада (тзв. Р-правила на ен- глеском говорном подручју). Ученици се деле у групе и свака има другачији задатак: једна да рециклира, друга да врши ремедијацију, а трећа да осмисли идеју како да поново употреби отпад за неку другу сврху (практичан рад је пожељан). Све групе добијају исти материјал (папир, пластику, органски отпад итд.), односно исти от- пад, али ће претраживањем интернета и литературе налазити начи- не како да га третирају у складу са активностима своје групе. Кроз рад, одговориће на бројна питања: На који начин можемо добити папир? Како на животну средину утиче бацање штампаног папи- ра на депонију? Како настају уља која се користе у исхрани? Како употреба истог јестивог уља више пута у припремању хране утиче на здравље људи? Да ли се употребљено уље у домаћинству и ре- сторану може још једном користити и у које сврхе? Како добијамо текстил? Како на животну средину утиче производња памука? Шта су банке одеће? Како рециклажа текстила утиче на животну сре- дину? Како настаје пластика? Како производња пластике утиче на животну средину? Зашто пластичне кесе мењамо биоразградивим? Где можемо употребити рециклирану пластику? Шта је ремедија- ција? Који су добри примери праксе ремедијације? Које су предно- сти а који су недостаци поновне употребе добара и сировина?

Ученици у групама могу да направе пано, стрип или филм (<https://www.youtube.com/watch?v=BXHPNgww5Q8>) о „животу једне конзерве”. Шта се дешава ако конзерва заврши на депонији или водотоку или у рециклажном центру. Да би урадили овај рад потребно је да истражују шта се дешава са одбаченим конзерва- ма, али и да разумеју зашто је неопходно рециклирање конзерви и других материјала. Такође, могу да праве паное на теме: коли- ко дуго одређени пластични производи остају у природи (<https://www.wwf.org.au/Images/UserUploadedImages/408/img-lifecycle-of->

[plastics-infographic-1000px.jpg](https://www.wwf.org.au/Images/UserUploadedImages/408/img-lifecycle-of-plastics-infographic-1000px.jpg)) или да упоређују колико се воде и енергије утроши на израду новог папира и на његову рециклажу.

ОБНОВЉИВИ ИЗВОРИ ЕНЕРГИЈЕ

За достизање исхода треба искористити већ стечена знања ученика о обновљивим и необновљивим изворима енергије, али знања из географије и вештине стечене на техници и технологи- ји за радионичарски рад о изворима енергије. Ученици у групама раде на неким картама означавају места у Србији и другим држа- вама у којима се користе обновљиви извори енергије (за означава- ње се могу користити и 3Де модели; ручно израђене ветрењаче и соларни панели, на пример). Свака група добија задатак да ради на другој држави и потом презентују своје радове и упоређују коли- ко која држава користи обновљиве, а колико необновљиве изворе енергије.

Ученици могу да учествују у дебати на тему колико су обно- вљиви извори енергије добри и лоши по животну средину. Како би што успешније учествовали у дискусији, треба претходно да се припреме и да на интернету и литератури пронађу о каквом се извору енергије ради, које су његове добре и лоше стране и у којој мери је развијена технологија која такве изворе користи. Правила којих треба да се придржавају у дебати је да користите аргументе, а не мишљење, да буду парламентарни и саслушају аргумент про- тивника на који онда могу да дају контрааргумент.

Треба обрадити појам енергетске ефикасности и зашто је она значајна, а може се радионичарски урадити заједно са начинима штедње енергије тако да ђаци цртежима или фотографијама сво- је околине упоређивати одрживу и неодрживу потрошњу енерги- је. На једном онлајн зиду ће бити примери одрживог коришћења (штедљива сијалица, искључен ТВ док ради компјутер итд.), а на другом контрапримери (обичне сијалице, укључени разни апарати истовремено).

Такође, ђаци могу правити промотивне постере за актив- ност коју организује WWF „Сат за нашу планету” (https://www.wwf.adria.org/sr/ukljuci_se/sat_za_nasu_planetu/), као и да осмишља- вају активности (старе деце игре које су се играле пре појаве ин- тернета, свирање гитаре и сл.) које се тад могу уприличити.

Ђаци у групама истражују енергетски ефикасне грађевине у свету, дају своје идеје и у корелацији са предметом „техника и технологија” праве макете таквих грађевина. Макете могу бити и динамичне, попут фонтане која никад не пресушује:

https://www.youtube.com/watch?v=K49QOM_B8dA

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенци- је које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба кон- тинуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, документу- ју итд.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених пи- тања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чиње- нице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиди последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међу- собно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни дру- гима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе те- шкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. За неке садржаје прикладни су и други начини про- вере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и ва- спитању*. Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредно- вања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

УМЕТНОСТ

Циљ учења слободне наставне активности *Уметност* је да ученик развија вештине комуникације и сарадње, критичко и стваралачко мишљење, осетљивост за естетику, радозналост, мотивацију за истраживање и изражавање у различитим медијима као и одговоран однос према очувању уметничког наслеђа и културе свога и других народа.

Разред **осми**
Годишњи фонд часова **34**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја
Компетенција за целоживотно учење Естетичка компетенција Решавање проблема Комуникација Сарадња Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Одговорно учешће у демократском друштву Предузимљивост и оријентација ка предузетништву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини	– образложи значај традиционалне визуелне уметности за идентитет народа и појединца; – повеже карактеристичан артефакт са континентом и културом којој припада; – обликује ликовне радове са препознатљивим елементима одабране културе; – опише одабрани продукт визуелних уметности и процес његове израде; – пореди основне одлике традиционалне визуелне уметности два или више народа; – објасни значај и улогу културног наслеђа; – објасни главне карактеристике традиционалне музике на простору Балкана и Србије и њихов међусобни утицај; – прикаже елементе прожимања традиционалне музике различитих народа на простору Балкана на музичким примерима; – презентује традиционалну музику карактеристичну за различите крајеве Балкана и Србије; – прикаже начине очувања музичког културног наслеђа; – објасни како савремене технологије утичу на развој музике; – презентује начине промоције музичких дела и догађаја; – прикаже примену музике у другим уметностима; – истражи и објасни шта је музичка критика и која је њена улога; – аргументовано искаже утисак о слушаним делима. – комуницира учтиво, јасно и аргументовано уз уважавање различитих мишљења, идеја и естетских доживљаја; – проналази, самостално и у сарадњи са другима, релевантне податке и информације користећи савремену технологију; – учествује активно, према сопственим способностима и интересовањима, у истраживачком и радионичком раду.	ТРАДИЦИОНАЛНА ВИЗУЕЛНА УМЕТНОСТ ШИРОМ СВЕТА Визуелна уметност народа Аустралије и Новог Зеланда (сликарство аустралијских Аборидина, традиционална тетоважа Маора) Уметност америчких народа (тотеми, керамика, ћилими, корпе) Култура древне Индије, Кине и Јапана (градови, храмови, одећа, писмо) Уметност народа Африке (маске и штитови) Словенска традиција (митологија, симболика и орнамента) ТРАДИЦИОНАЛНА МУЗИЧКА УМЕТНОСТ БАЛКАНА И СРБИЈЕ Културно наслеђе (значај и улога) Традиционална музичка уметност Балкана (основне карактеристике у односу на ентитет и међусобни утицаји, сличности и разлике) Традиционална музика Србије (певање, свирање, обичаји, обреди, ношња, кола...) Начини очувања културног наслеђа МОДЕРНО ДОБА И МУЗИКА Савремене технологије и музика. Маркетинг у музици. Примењена музичка уметност. Музичка критика и интервју.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Уметност* интегриса садржаје из културе, различитих уметности и више уметничких дисциплина. Он омогућава ученицима: да упознају културу и уметност народа свих континената, њихове сличности, разлике и међусобне утицаје; да открију како се прожимају различите врсте уметности; да уче како да користе разноврсне, релевантне и поуздане податке и информације за истраживачки и стваралачки рад; да ефикасно сарађују и комуницирају; да развијају критичко мишљење, конструктивно размењују мишљења и формирају позитивне вредносне судове са циљем очувања културе и идентитета, развијања самопоуздања и самопоштовања, поштовања и заштите људских права; да развијају радозналост, мотивацију, као и афинитет према култури и уметности; да се изражавају у одабраним уметничким дисциплинама и медијима.

Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Уметност*.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Предвиђено је да се прва тема реализује током првог полугодишта, а друга и трећа у другом полугодишту.

Програм је тако конципиран да фаворизује активности ученика, повезивање њиховог школског и ваншколског искуства, учење путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремене

технологија у образовне сврхе. Потенцира се самосталност ученика у активном начину учења, а улога наставника је превасходно да уведу ученике у тему, представе кључне појмове садржаја и подстакну их на активност коју затим усмеравају, прате и вреднују.

Активности које су погодне за реализацију програма *Уметност* су: креативне радионице; презентације; анализа инсерата филмова, аудио-визуелних прилога, аудио и визуелних садржаја; рад на истраживачким и пројектним задацима; прављење досијеа, дигиталне збирке и сл.; студије случаја; играње улога; дискусије; рад у групи на платформама за учење; повезивање са вршњацима из других школа или држава; гостовања стручњака; учење у другим установама; посете разним културно-уметничким дешавањима; обликовање и организовање промоција и кампања; укључивање у акције у локалној заједници...

У складу са специфичностима програма и просторно-техничким капацитетима, ученици се могу изражавати кроз различите медије: слику (скице, цртежи, слике, плакати, књига уметника, мурали...); скулптуру; фотографију; видео; анимацију; акцију (перформанс, хепенинг, флеш моб, игровне активности); дизајн (сценографија, костимографија...); музику (инструментална, вокална, вокално-инструментална и сценска); сценски израз (глума, кореографија, плес); музичку критику...

Програм се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени, већ се ученици подстичу да користе што различитије изворе информација и да имају према њима критички однос. Циљ је оснажити ученике да се ослањају на сопствене снаге у процесу проналажења релевантних информација.

За сваку тему наставник треба да припреми што више различитих материјала који имају функцију подстицаја, мотивисања ученика за рад на њима. Како би се што боље остварила веза између садржаја програма и реалног живота пожељно је, кад год је то могуће, да се ученицима омогуће посете установама и институцијама у средини где живе, као и непосредни контакт са људима који имају интересантна животна и/или професионална искуства у вези са темом која се обрађује

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ТРАДИЦИОНАЛНА ВИЗУЕЛНА УМЕТНОСТ ШИРОМ СВЕТА

Основна идеја теме је да се ученици упознају са одабраном баштином народа свих континената из области визуелних уметности и културе, при чему је предвиђено да то буду садржаји који нису обухваћени програмом предмета Ликовна култура. Ради постизања динамике наставе и подстицања радозналости и стваралачког мишљења препорука је да се сваки континент представи другим уметничким дисциплинама и да се планирају другачије активности ученика, где је то могуће.

Предлог је да након уводног часа ученици упознају визуелну уметност Аустралије и Новог Зеланда кроз индивидуални истраживачки рад (у школи и код куће). Ученици могу да припреме кратке дигиталне презентације или видео прилоге. Потребно је да наставник постави јасне критеријуме према којима ће проценити квалитет презентације и да одреди број слајдова, односно трајање видео прилога (до 3 минута) водећи рачуна о томе да сви ученици треба да виде све радове и да изнесу своја запажања и утиске. Током уводног часа је потребно објаснити да је визуелна уметност важна за идентитет народа и појединца и зашто је идентитет важан. Потребно је нешто рећи о техникама и мотивима, као и о томе какву функцију је сликарство народа Аустралије и Новог Зеланда имало некада, а какву има данас. Прилози за приказивање могу да садрже и краће прилоге о музици (на пример, дигериду технике опонашања звука из природе) и плесу (традиционални плес *хака*) како би ученици добили јаснију слику о уметности ових народа.

Могуће истраживачке теме за ученике су: повезаност прича и слика у култури аустралијских народа; симболи у сликарству аустралијских народа; техника сликања тачкама (*dot-painting*); слике на кори еукалиптуса (*bark-painting*); слике на стенама у региону Кимберли; најпознатија дела једног савременог аустралијског сликара инспирисаног традицијом – Клифорд Посум (*Clifford Possum Tjapaltjarri*) или Квини Мекензи (*Queenie McKenzie*); значење традиционалне тетоваже та моко (*tā moko*); старе фотографије становништва Новог Зеланда; стилови традиционалних огртача и њихов утицај на савремену моду; један познати новозеландски уметник – Џорџ Нуку (*George Nuku*) или Чарлс Фридрих Голди (*Charles Frederick Goldie*)...

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Australian Aboriginal peoples - Leadership and social control | Britannica
- <https://www.artyfactory.com/aboriginal-art/aboriginal-art.html>
- The Wandjina - YouTube
- Mysterious Kimberley Rock Art - YouTube
- Culture of New Zealand - history, people, women, beliefs, food, customs, family, social, marriage (everyculture.com)
- T HYPERLINK „<https://www.tepapa.govt.nz/discover-collections/read-watch-play/maori/tamoko-maori-tattoos-history-practice-and-meanings>”āmoko | Māori tattoos: history, practice, and meanings | Te Papa
- Traditional Maori costume Archives - World4
- Contemporary M HYPERLINK „<https://nzhistory.govt.nz/culture/nz-painting-history/contemporary-maori-art>”āori art - History of New Zealand painting | NZHistory, New Zealand history online
- Aboriginal Dreamtime Stories - Japingka Aboriginal Art Gallery
- Dreamtime Aboriginal Art Library of Knowledge (aboriginal-art-australia.com)
- Aboriginal Australian Bark Paintings | Museum of Natural and Cultural History (uoregon.edu)

– The Bradshaw Paintings - Australian Rock Art Archive (bradshawfoundation.com)

– The meaning behind M HYPERLINK „<https://www.fq.co.nz/maori-cloaks-traditional-meaning/>”āori cloaks | Fashion Quarterly (fq.co.nz)

Уметност америчких народа ученици могу да упознају кроз креативну радионицу где могу, према интересовањима, да моделују тотеми или посуде од неког материјала, да цртају дизајн употребних предмета са мотивима карактеристичним за одабрано племе, као и да их обликују одабраном традиционалном техником. Препорука је да ученици пореде орнаменте различитих племена тражећи сличности и разлике, као и да изложе фотографију свог рада заједно са примером који им је послужио као подстицај за стварање.

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Traditional Native American Tribal Art (indians.org)
- Native American art - The function of art | Britannica
- Native American religions - Forms of religious authority | Britannica
- Native American Art: Sandpainting, Baskets, Pottery and Painting (nativeamerican-art.com)
- Home | Museum of Pre-Columbian Art of Cusco of Peru (map-cusco.pe)
- The Collection
- Aztec Designs (aztecsandtenochtitlan.com)
- USA Native American Navajo Weaving HYPERLINK „<https://textiledesigntechniques.as.ua.edu/usa-native-american-navajo-weaving/>”
- Peruvian Textiles History | Study.com
- The Paracas Textile (article) | Khan Academy
- El Paso Museum of Art - Expressions in Clay: Pre-Columbian Pottery Types from the Southwest - YouTube
- Native American Pottery: How to Identify and Price Cochiti and Tesuque Pueblo Pottery (Part 1) - YouTube

Култура древне Индије, Кине и Јапана може се истраживати кроз компаративну анализу. Ученици могу да се поделе у мање групе које ће припремити краће презентације о сличностима и разликама између: обичаја; најстаријих градова; архитектуре храмова; традиционалне одеће или писма. Ученици које ове културе посебно занимају могу да ураде додатна истраживања (да истраже елементе одеће самураја; да истраже традиционална позоришта; да напишу задату реч на сва три језика...), као и да ураде ликовни рад на основу садржаја који им највише мотивише.

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

- Indian HYPERLINK „<https://www.holidify.com/pages/indian-traditions-and-culture-1331.html>”
- Chinese Culture, Customs and Traditions in China (chinahighlights.com)
- 138 Types of Japanese Culture - Japan Talk (japan-talk.com)
- Cities of the Indus Valley Civilization | World Civilization (lumenlearning.com)
- Top 10 Staggering Ancient Towns in China | Places HYPERLINK „<https://www.pandotrip.com/top-10-staggering-ancient-towns-in-china-28519/>”
- The Top 7 Historic Cities in China: China's 7 Ancient Capitals (chinahighlights.com)
- India's Oldest Surviving Temples (livehistoryindia.com)
- 10 Most Amazing Temples in China (with Map HYPERLINK „<https://www.touropia.com/temples-in-china/>”
- INDIAN 29 States traditional Dressing Style Officially - YouTube
- Traditional Japanese Clothing - WorldAtlas
- Samurai Armor: Evolution and Overview - YouTube
- Getting to Know the Chinese Traditional Clothing - Hanfu - YouTube
- Traditional Chinese Clothing - Han Couture - YouTube
- Learn Marathi / Devanagari Calligraphy in Marathi | Beginners Calligraphy HYPERLINK „<https://www.youtube.com/watch?v=jX-Dl6r-UnFw>”

- Appreciating Chinese Calligraphy - YouTube
- How to start? | Chinese Calligraphy Tutorial - YouTube
- Beautiful traditional Japanese Calligraphy KANA SHODO | Satisfying handwriting - YouTube

Предлог је да ученици упознају уметност афричких народа кроз обилазак Музеја афричке уметности у Београду и/или разгледање дигиталних збирки, гостовање стручњака или онлајн састанак са стручњацима... Ученици могу да разговарају са стручњацима о приликама у којима су се маске користиле, како су маске утицале на савремену западну уметност, у којим музејима се чувају..., као и да направе маску или штит техником папир маше или комбинованом техником.

Материјали који се могу користити за припремање наставе: <https://www.artfactory.com/africanmasks/index.htm> (dodato)

– <http://thegypsetters.net/dot-dot-dot/> HYPERLINK „<http://thegypsetters.net/dot-dot-dot/5-fun-facts-african-masks>”5 HYPERLINK „<http://thegypsetters.net/dot-dot-dot/5-fun-facts-african-masks>”-fun-facts-african-masks

– https://www.blendspace.com/lessons/tAffwmFdAlwI_Q/c-african-masks

– African Masks Examined: History, Type, Role, Meaning HYPERLINK „<https://afrikanza.com/blogs/culture-history/african-masks>”

– stories behind african masks - YouTube

– Sadigh Gallery African Masks - YouTube

– African Shields (hamillgallery.com)

– National Museums of Kenya HYPERLINK „<https://www.museums.or.ke/>”- HYPERLINK „<https://www.museums.or.ke/>”

Предлог је да ученици у школи заједно погледају филм/видео прилоге о Словенима, а затим размене утиске и дискутују. Како је словенска митологија и традиција популарна тема стрипова, ученици могу да осмисле и нацртају јунака стрипа или видео игре. Могућа активност је и обликовање накита или другог употребног предмета украшеног словенским орнаментима.

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

– Stari Sloveni - Istorija i tradicija [ceo film] - YouTube

– Митска бића (Словенска митологија) - Mitska bica (Slovenska mitologija) - YouTube

– Mitologija Ju HYPERLINK „<https://www.youtube.com/watch?v=MdbO7YVoV7o>”žnih Slovena - YouTube

– Čudotvorni mač - YouTube

– Ruslan and Ludmila HYPERLINK „<https://www.youtube.com/watch?v=j6YB59ETDqk>”Руслан и Людмила (HYPERLINK „<https://www.youtube.com/watch?v=j6YB59ETDqk>”1972 HYPERLINK „<https://www.youtube.com/watch?v=j6YB59ETDqk>”) Aleksandr Ptushko - YouTube

– Slavic Symbols - Visual Library of Slavic Symbols (symbolikon.com)

– Славянские узоры и орнаменты. Шпаргалка с эскизами - YouTube

– www.starisloveni.com :: Stari Sloveni, Staroslovenska mitologija, religija i istorija

ТРАДИЦИОНАЛНА МУЗИЧКА УМЕТНОСТ БАЛКАНА И СРБИЈЕ

Основна идеја теме је да се ученици упознају и оснаже за позитиван и одговоран однос према историјском наслеђу у домену традиционалне музике Балкана и Србије са акцентом на међусобан утицај, трајање и очување.

Наставник планира како ће се учење одвијати у складу са интересовањима ученика и могућностима школе (опремљеност савременим техничким уређајима, доступност етнолошких филмова...) и локалне заједнице.

У процесу реализације програмских садржаја наставник треба да уведе ученике у тему кроз кратки теоријски приказ или аудио-видео запис, а затим да их кроз конкретне задатке усмери на истраживање које може да се односи на различите аспекте изучавања предмета музичког наслеђа у односу на временски оквир настанка, просторни оквир настанка, носиоце, примаоце, контекст настанка, контекст садашњег деловања и сл.

У циљу упознавања материјалних извора као грађе за истраживање елемената народне културе учење може да се одвија и кроз посете појединим институцијама, на првом месту етнографским збиркама и музејским поставкама или посете нпр. кустоса школи. У оквиру народне уметности, ученике би требало упутити на значај старих уметничких заната и њихов опстанак, а као крајњи продукт тог рада било би организовање изложбе ученичких радова.

У циљу упознавања и очувања музичке традиције на простору Балкана и Србије ученици проучавају музику, плес, ношњу, обичаје, обреде, начин живота, из различитих географских локалитета. Истраживање може да се односи на: прожимање елемената традиционалних култура различитих народа на простору Балкана и Србије и миграције као чинилац прожимања; развој традиционалне музике у домену певања (техника певања, текстови песама, пратња...) или свирања (врсте инструмената, распрострањеност у односу на географски центар, карактеристике...); преношење музичких записа из једне средине у другу (исти текст, различита мелодија и обрнуто); реконструкцију и демонстрирање народних обичаја из различитих крајева земље и у склопу њих музике, народне ношње, кола... У том смислу уколико услови локалне средине то дозвољавају, део програма се може реализовати у сарадњи са фолклорним друштвима или певачким групама које изводе народне игре (кола) и традиционалну музику. У склопу истраживања традиционалне и народне песме ученици могу ићи и трагом актуелних етно група (Моба, Бистрик, Траг, Бело платно...) како би упознали наше вокално традиционално наслеђе које је подељено на старије и ново певање, тј. на певање *на глас* (старији начин певања у секундама) и певање *на бас* (новије).

Поред обредних, ученици могу да изучавају песме које су настале у вези са празницима који се обележавају у локалној средини (Васкршње, Божићне, Лазаричке и друге песме) и реконструишу исте.

Резултати истраживања у овој области могу бити полазиште за примену вршњачке едукације кроз умрежавање ученика и наставника из различитих делова Србије путем интернет платформи. Ученици стечена знања из области традиционалне музичке уметности такође могу презентовати ученицима првог циклуса основног образовања, преузимајући улогу вршњака ментора при реконструкцији/демонстрацији народних обичаја.

Рад у групама и радионицама је користан у комбинацији са осталим начинима рада, поготово када постоји изазов значајнијег (нпр. емотивног) експонирања ученика, као вид премошћавања стидљивости. Понуђени предлози литературе и сајтова, нису обавезујући.

Материјали који се могу користити за припремање наставе:

– Боровоје Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије*, Научна књига, Београд, 1960, 9–89.

– Димитрије Големовић, *Свака птица својим гласом пева*, Balkan Culture Heritage, Београд, 2019.

– Љиљана Гавриловић, *Балкански костими Николе Арсеновића*, Посебна издања, књ. 52, Етнографски институт САНУ, Београд, 2004, 5-35.

– Тихомир Р. Ђорђевић, *Наши народни живот*, Том 1, Просвета, Београд, 1984, 9–37.

– Петар Влаховић, *Србија: земља, народ, живот, обичаји*, Етнографски музеј и Вукова задужбина, Београд, 1999, 55–94.

– Роман Јакобсон и Петар Богатирјов, „Фолклор као нарочит облик стваралаштва”, Петар Влаховић, „Етничка структура и миграције становништва (у Србији)”, Гласник Етнографског музеја, књ. 44, Београд, 1980, 21–39.

– Драгослав Девић (1960) „Сакупљачи наших народних песама”. Гласник Етнографског музеја 22–23: 99–122

– Зечевић, *Српске народне игре*, „Вук Караџић”, Етнографски музеј, Београд, 1983.

– Андријана Гојковић, Народни музички инструменти, „Вук Караџић”, Београд, 1989.

– Јасна Бјелединовић, „Сеоске ношње и њихова типолошка класификација”, *Гласник Етнографског музеја*, књ. 44, Етнографски музеј, Београд, 1980, 75–97.

- Никола Ф. Павковић, „Село као обредно-религијска заједница”, *Етнолошке свеске* I, Београд, 1978, 51–65.
- Младен Марковић (1994) „Етномузикологија у Србији”. *Нови звук* 3: 19–29.
- Филм „Русе косе цуро имаш” као показатељ симбиозе уметности читавог Балкана <https://www.youtube.com/watch?v=NG-CURBNHF>

МОДЕРНО ДОБА И МУЗИКА

У оквиру ове теме ученици могу да истражују развој модерних технологија у служби широке заступљености примењене музике у медијима, односно мултимедијалним уметностима. Ученици упознају сценску музику, музику на филму, позоришту, радију, телевизији и интернету кроз приказивање видео материјала који ће подстаћи истраживачке задатке, презентације, дебате, интервјуе, критике... Препорука је да фокус рада буде на примењеној музици на подручју Србије и то истраживањем музике за филмове/серије српских композитора Зорана Симјановића, Војислава Вокија Костића, Војкана Борисављевића, Горана Бреговића...

У оквиру теме ученици могу да раде на припреми извођење одређене музичке нумере из филма, мјузикла, позоришта..., откривајући повезаност музике и других уметности.

Маркетинг у музици се може истраживати на више начина. Један аспект може бити одговор на питање како одређено дело или музички догађај промовисати (како је то некада изгледало, а како данас...), а други аспект је на који начин избор музике и сама музика утиче на маркетинг неког другог уметничког (или друге врсте) производа. У циљу разумевања значаја музике у рекламама, а у сврху маркетинга (промоције школе, догађаја, хуманитарних акција, локалне заједнице...), ученици истражују одабране рекламе, анализом одабраних доносе суд о улози музике и дефинишу кораке у процесу израде. Ради унапређивања маркетинга школе ученици припремају материјал за израду спота за химну школа/џингла за различита дешавања...), користећи ИКТ.

После увода наставника у музичку критику као вида уметничке критике ученике треба кроз разговор навести да сами или истраживањем дођу до података који ће им дати одговоре на различита питања као што су: шта је то што музичку критику одваја од извештавања, шта може бити предмет уметничке критике, ко може бити музички критичар и који су објективни за разлику од субјективних аспеката музичке критике; који је значај музичке критике за извођача, публику, музикологе... Ова тема треба да резултира музичком критиком коју ће ученици у улози музичког критичара написати након посете неком концерту, или слушања одређене композиције/извођача на часу. Ученици могу, такође, да направе кратак приказ музичке критике из пера Бранке Радовић, Смиљке Исаковић...

- Материјали који се могу користити за припремање наставе:
 - Вартекс Баронијан: „Музика као примењена уметност”, Београд, РТС
 - Зоран Симјановић: „Примењена музика”, Београд, Бикић Студио, 1996
 - Рихард Мерц: „А, Б, Ц... звука у аудио визуелним медијима”, Београд, РТС, 2013.
 - Дејвид Бирн: „Како ради музика”, Геопоетика, Београд, 2015.
 - Примена музике у маркетингу, најбоље домаће рекламе, Видео (за ученике): <https://www.youtube.com/watch?v=j85rX5NXIFU&t=185s>”85
 - Примери музичке критике: http://stankosepic.com/prikazi_i_kritike.php
 - Бранка Радовић: „Шта је то музичка критика”, Наслеђе, Крагујевац, 2007. вол. 4, број 8, стр. 121–154.
 - Смиљка Исаковић. „Бемус преплетум мобиле”, Службени гласник, Београд 2012.
 - Смиљка Исаковић: „Viđenja - Musica modus vivendi”, РТС, Београд 2013.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како прикупљају податке, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, примењују, процењују последице итд.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиди последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, колико су креативни. За неке садржаје прикладни су и други начини провере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова. Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

ПРЕДУЗЕТНИШТВО

Циљ учења слободне наставне активности *Предузетништво* је да допринесе развоју иновативности и предузимљивости код ученика, способности да се идеје претворе у акцију, способности за тимски рад и коришћење разноврсних извора знања ради бољег разумевања друштвених процеса и појава и преузимања одговорне улоге у савременом друштву.

Разред **осми**
Годишњи фонд часова **34 часа**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ По завршетку програма ученик ће бити у стању да	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја
Комуникација Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Решавање проблема Сарадња Одговорно учешће у демократском друштву	– наведе основна права потрошача и начине њихове заштите; – на декларацији пронађе најважније информације о производу и одреди однос цене и квалитета; – посматра занимања из перспективе некад и сад и предвиди могућности њиховог развоја у будућности; – повезује одређена занимања и врсту и нивое образовања; – препозна проблеме у свом непосредном окружењу и дискутује о могућностима њиховог решавања; – се укључи у иницијативе које се покрећу у школи;	ЗАШТИТА ПРАВА ПОТРОШАЧА Однос цене и квалитета производа/услуге. Декларација производа. Уговорна обавеза за услугу. Остваривање права потрошача. СВЕТ РАДА Свет занимања некад, сад и у будућности. Професионална оријентација. Професионални развој. Форма и функција CV и мотивационог писма. Концепт целоживотног учења.

Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини Естетичка компетенција Предузимљивост и оријентација ка предузетништву	– разликује особине лидера и менаџера; – одговорно преузима задужења у тиму, сарађује са другим члановима тима и учествује у доношењу одлука; – планира, распоређује и управља ресурсима (знања и вештине, време, новац, технологије); – учествује у осмишљавању пословне идеје; – информише се о постојању сличних производа на тржишту; – комуницира са окружењем о креативним идејама свог тима; – примењује правила пословне комуникације; – поштује етичке принципе у пословању; – израчуна трошкове израде производа према датим инструкцијама; – прикупи информације о ценама сличних производа на тржишту и на основу њих одреди цену свог производа; – учествује у промоцији и продаји производа; – презентује рад свог тима.	ПОКРЕНИ СЕБЕ И ДРУГЕ Покретање иницијативе. Менаџмент и лидерство. УЧЕНИЧКА ПРЕДУЗЕЋА Појам предузећа (привредног субјекта). Производ и/или услуга. Појам тржишта. Људски и материјални ресурси. Пословна комуникација. Основни етички принципи у пословању. Процес производње и процес пружања услуга. Цена производа или услуге. Облици промовисања производа. Продаја производа или услуге.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Сврха слободне наставне активности *Предузетништво* је развој предузетничких компетенција, подршка професионалном развоју ученика као и припрема за снажање у савременом свету рада који се мења услед технолошког развоја.

Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, као и ово које изражава специфичности програма *Предузетништво*.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У програму су предложене четири теме које иако су програмски дате одвојено у реалном животу се прожимају и са ученицима треба тако радити да се укаже на њихову повезаност. По садржају тема програм има највећу корелацију са програмом Техника и технологија уз уважавање ученичких ваншколских знања и вештина из света рада.

Наставник је модератор активности. За увођење ученика у тему он припрема што више различитих материјала који имају функцију подстицаја, односно мотивисања ученика за рад на њима. Избору мотивационог материјала треба посветити велику пажњу имајући у виду узраст ученика, њихова интересовања, специфичност теме и предзнања. Материјал треба да мотивише ученике да истражују, улазе у дискусију, образлажу своје ставове. Наставник је пратилац ученичких активности и, уколико је потребно, давалац додатних подстицаја, али не и готових решења. Потребно је подстицати радозналост, аргументовање, креативност, рефлексивност, истрајност, одговорност, аутономно мишљење, сарадњу, једнакост међу половима.

Програм се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени, већ се ученици подстицају да користе што различитије изворе информација и да према њима имају критички однос.

Број часова по темама није унапред дефинисан. За сваку тему и часове на којима се она обрађује, потребно је формулисати исходе који су рефлексивни исходи за крај разреда и индикатори међупредметних компетенција, а садрже специфичности везане за конкретну тему/садржај.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

ЗАШТИТА ПРАВА ПОТРОШАЧА

Кроз студију случаја ученици се оспособљавају да у оквиру задатог буџета одаберу производ или услугу и аргументују свој избор у односу на критеријуме као што су квалитет, цена, еколошка подобност, корисност производа/услуге, естетска вредност, робна марка, трајање гаранције, могућности сервисирања итд. Ученици се оспособљавају да се информишу о производу (прехрамбеном, хемијском, техничком, одећа и обућа) на основу његове декларације. Упознају се шта су то права потрошача и на који начин могу да их остваре. Упутити ученике на услове које потрошач мора да испуни да би остварио своја права. Посебну пажњу посветити правима потрошача у односу на безбедност и квалитет производа/услуге, могућност замене или повраћаја новчаних средстава уколико није испуњена потпуна функционалност производа у гарантном року, као и у случајевима када производ није у складу са декларацијом или за услугу није испуњена уговорна обавеза. Постоје велике могућности за истраживачке задатке као што су нпр. да ученици пронађу информације о уобичајеном трајању гаранције за различите врсте производа.

СВЕТ РАДА

Уводне активности у ову тематску целину имају за циљ да ученици сагледају развојност занимања што подразумева и њихово нестајање, као и факторе који до тога доводе (технолошки развој, промене људских потреба...). За промишљање о развоју занимања у будућности погодне су креативне радионице.

Ради пуног разумевања света рада ученици треба да се упознају са образовним профилима у оквиру различитих подручја рада, школама које их образују и захтевима које треба да испуне они који желе да се за њих школују. У ту сврху може се користити информатор за упис у средњу школу, а

ученици подељени у групе могу добити различите задатке да га проуче (подручја рада, образовни профили у подручју рада, услови за упис, трогодишњи и четворогодишњи образовни профили, дуално образовање...). Неко од ученика требао би да се бави и информацијама о питањима како се наставља школовање после средње школе и разликама које постоје између похађања гимназије и стручне школе, односно разликама између опште и стручне матуре. Имајући у виду узраст ученика ниво академског образовања треба да буде само на информативном нивоу. На основу тог истраживачког рада може се организовати активност у којој сваки ученик или пар треба да припреми презентацију у стандардизованој форми за изабрани образовни профил. Презентација би требало да садржи информације о школама које образују тај образовни профил, минималном броју бодова из претходних школских година, условима уписа, могућностима запошљавања и наставка школовања, као и за које послове су ученици оспособљени након завршетка школовања. Припремљене појединачне презентације објединити и објавити на сајту школе. Уколико постоји могућност, ученицима омогућити комуникацију са представницима средњих школа, као и појединцима који се баве тим занимањима а то може бити неко од родитеља.

У оквиру ове теме ученици треба да се упознају и са појмовима професионални развој, професионална оријентација и селекција, форма и функција CV и мотивационог писма. Током рада ученицима сугерисати да ће због динамичних промена на тржишту рада, током своје професионалне каријере бити принуђени да буду флексибилни, да се континуирано усавршавају и оријентишу ка целоживотном учењу.

ПОКРЕНИ СЕБЕ И ДРУГЕ

За увођење у тему наставник може да припреми примере неких иницијатива, пожељно је да буду на глобалном и локалном нивоу, који илуструју снагу иницијативе и предузетништва. Након тога, може се организовати активност у којој ученици треба да идентификују различите проблеме у свом непосредном окружењу (нпр. проблеми у вези са животном средином, безбедношћу у саобраћају...), и сагледају могућности њиховог решавања из перспективе сопственог ангажовања и укључивања појединаца, група и организација из локалне заједнице. Овај садржај добро кореспондира са програмом *Грађанског васпитања* за све разреде јер он потенцира грађански активизам који се заснива на истим овим корацима: препознавање проблема – тражење решења. Након спроведене анализе ученици треба да изаберу два проблема и промишљају које су могућности њиховог решавања. Подељени у групе сачињавају план акције са основним елементима. Наставник кроз примере успешних менаџера и лидера, упознаје ученике са особинама које их одликују. На основу својих интересовања и способности ученици преузимају улоге у тиму, а затим анализирају које особине менаџера и лидера су им потребне за успешно обављање задатка. У раду се могу консултовати са особама за које процене да им могу помоћи. Спровођење ове активности не треба да траје дужи од 3 часа јер је то увод у следећу тему где се очекује да ученици искажу, у складу са својим узрастом и знањем неки ниво иницијативности и предузимљивости.

УЧЕНИЧКА ПРЕДУЗЕЋА

Током остваривања ове теме, ученици треба кроз практичан рад и симулацију рада привредног друштва да стекну јаснију слику о економском, финансијском функционисању предузећа, да развијају сопствене предузетничке капацитете, социјалне, организационе и лидерске вештине. Привредно друштво се оснива као виртуелни привредни субјекат који нема правни значај, али су сви процеси који се одвијају у њему реални. Уколико школа има регистровану ученичку задругу, пословање ученичких предузећа је потребно укључити у рад ученичке задруге.

Ученици се дели на две групе (од 10–15 ученика). Свака група оснива и води сопствено предузеће – привредни субјекат, са реалним процесима, производима/услугама и остварује зараду. Ученичко предузеће, под менторством предметног наставника, пролази кроз све фазе развоја стварног привредног друштва (оснивање, развијање, затварање). Свако ученичко предузеће осмишљава свој производ или услугу, труди се да буду оригинални, иновативни и креативни. Са циљем постизања ових захтева, важно је да ученици прикупе информације о истим или сличним производима или услугама на тржишту и успоставе комуникацију са

окужењем како би испитали могућност остваривања пословног успеха. У складу са производом/услугом, ученици бирају назив предузећа, израђују лого предузећа и праве план активности. Са циљем прикупљања новчаних средстава за почетак рада предузећа, ученици могу да организују културни или спортски догађај, продајну изложбу, аукцију, сајам. Како би обезбедили успешно пословање, ученици се уз помоћ наставника упознају са правилима пословне комуникације, основним етичким принципима у пословању и рационалном управљању расположивим ресурсима (знањаи вештине, време, новац, технологије). Ученицима указати на важност поштовања кодекса пословног понашања, од начина опхођења до кодекса облачења. Неопходно је да ученици уоче разлику између свакодневне и пословне комуникације (вербалне и невербалне). Инсистирати на поштовању основних етичких начела, као што је професионално обављање пословне делатности, савесно извршавање обавеза и преузимање одговорности, поштовање преузетих обавеза, коришћење допуштених средстава за постизање пословних циљева.

Ученици израчунавају све трошкове које су имали током реализације своје идеје. У те трошкове спадају трошкови материјала, трошкови израде и други трошкови. На основу прикупљених података, формирају продајну цену и усклађују је са ценама сличних производа на тржишту.

Уз помоћ наставника, осмишљавају различите облике промовисања и продаје свог производа и остварују интеракцију са пословним сектором и потенцијалним купцима. Промовисање се може остварити и коришћењем ИКТ алата. Продајне активности могу бити реализоване на продајним изложбама, сајмовима и базарима.

Након реализоване теме, неопходно је да сваки тим изврши евалуацију спроведених активности и изради презентацију о раду свог предузећа. Чланови тима доносе заједничку одлуку у које сврхе ће бити искоришћена новчана средства зарађена током пословања ученичког предузећа.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како комуницирају и сарађују, како прикупљају податке, како аргументују, евалуирају, дају креативна решења, како представљају резултате свога рада итд.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиди последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, колико су креативни, како решавају задатке који садрже неке аспекте истраживачког рада, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам.

Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

Назив	ВРЕДНОСТИ И ВРЛИНЕ КАО ЖИВОТНИ КОМПАС II
Циљ	Циљ програма је оснаживање личног развоја ученика и подстицање развоја вредности и врлина као главних ослонаца и водича у животу за добробит појединца и друштва, као и развој социјалних вештина значајних за просперитет, физичко и ментално здравље и живот у атмосфери узајамног уважавања и бриге једних за друге.
Разред	осми
Годишњи фонд часова	36 часова

Опште међупредметне компетенције	Исходи По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	Тема и кључни појмови садржаја програма
Компетенција за целоживотно учење Решавање проблема Одговорно учешће у демократском друштву Сарадња Комуникација Одговоран однос према околини Одговоран однос према здрављу Дигитална компетенција Рад с подацима и информацијама	– доведе у везу вредности, врлине и осећања са понашањем људи; – критички разматра систем вредности у друштву; – препозна активности којима се промовишу људске врлине и вредности и изражава позитиван став према томе; – се одупре притиску вршњака да се понаша супротно сопственом систему вредности; – препозна примере бриге за друге и позитивно се о томе изјасни; – покаже саосећање са другим људима и спремност да помогне другоме у складу са својим могућностима; – идентификује код себе врлине које поседује и које жели да развије; – препозна и именује врлине код блиских особа и у примерима из живота, књижевности, филма; – препозна и именује сопствена и туђа осећања; – користи асертивну комуникацију; – образложи значај дружења и наведе шта другови једни другима не треба да раде; – препозна примере негативног понашања где се лично добро ставља испред општег добра и исказе свој негативни став према томе; – користи технике самоконтроле осећања; – прихвати одговорност за сопствено понашање; – конструктивно решава конфликте; – наведе неколико глобалних и локалних организација које се баве хуманитарним радом и исказује позитиван став према волонтирању; – исказе поштовање и захвалност према људима који чине добра дела за опште добро; – у дискусији покаже вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, „напада“ проблем а не особу; – сарађује и буде члан тима.	ЖИВОТНЕ ВРЕДНОСТИ
		Живот. Породица. Здравље. Слобода. Љубав. Образовање. Мир. Другарство. Заједништво. Опште добро. Социјална правда или једнакост.
		ЉУДСКЕ ВРЛИНЕ
		Праведност. Истинољубивост. Одговорност. Захвалност. Поштење. Толеранција. Емпатија. Поверење. Солидарност. Самоприхватање. Одмереност.
		СОЦИЈАЛНЕ ВЕШТИНЕ
		Просоцијално понашање. Брига за себе и друге. Сарадња. Асертивна комуникација. Препознавање сопствених и туђих осећања. Самоконтрола. Волонтирање. Конструктивно решавање конфликта. Одређивање приоритета. Критичко мишљење.
		ДОБРОЧИНСТВО
		Филантропија – појам и значај. Доброчинитељи и задужбинари некад и сад. Црвени крст. Институт за трансфузију крви. Хуманитарне невладине организације. Добротворне фондације. Осмишљавање и реализација мање акције за добробит неког појединца, групе или заједнице.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Слободна наставна активност *Вредности и врлине као животни компас I и II* нуди се ученицима од петог до осмог разреда с тим да је они могу бирати само једном у другом циклусу. То су два програма која су по садржају иста али са нешто различитим исходима (захтевнији су за ученике 7. и 8. разреда) и начином рада имајући у виду разлике у узрасту ученика што се огледа у избору подстицаја, примера, техника рада и сложености захтева. Смернице за рад наставник може наћи у Општем упутству за остваривање свих СНА као и у упутствима која иду уз ова два програма која су детаљнија и изражавају њихове специфичности.

У остваривању програма *Вредности и врлине као животни компас II* треба имати у виду узрасне карактеристике ученика од 13 до 15 година и њихово дотадашње искуство живота у заједници. Након бурних промена у пубертету адолесценци улазе у нешто мирнију фазу посебно ако се посматрају биолошке промене. Међутим, још увек је то комплексан развојни период у психосоцијалном смислу. Искорачили су из периода детињства, а нису још одрасле особе. Главни психосоцијални задатак адолесцената у том

узрасту је формирати чврст лични идентитет који омогућава особи да доживи себе као посебну и независну личност, свесну себе у континуитету. Често су осетљиви, рањиви, несигурни а неки од њих, у већој или мањој мери, бунтовни и склони супротстављању ауторитету. Зато су за њих погодне технике рада у којима ће имати прилику да дебатују, полемишу, преиспитују, критички разматрају, закључују на основу аргумената. Осим тога, расте њихов капацитет да промишљају унапред, предвиђају последице, анализирају ситуације, посматрају из различитих позиција, замишљају шта би било кад би било...што омогућава другу врсту разговора него са ученицима приликом остваривања *Вредности и врлине као животни компас I*. Осим тога, ученицима се приближава доношење одлуке о наставку школовања што даје један другачији поглед на свет око себе и захтева проспективно мишљење у већој мери.

Програм слободне наставне активности *Вредности и врлине као животни компас II* почива на уверењу да су вредности које негујемо унутрашњи водич или нека врста „компаса“ кроз живот. Задовољство људи, њихов просперитет, физичко и ментално здравље у директној су вези са животом у атмосфери заснованој на вредностима, у позитивној, безбедној средини узајамног уважавања и бриге једних за друге. Ученицима није довољно само говори-

ти о вредностима и врлинама. Они их морају на различите начине доживљавати и упознавати, кроз опсервацију света око себе и развоја о томе, кроз разликовање позитивних и негативних примера и кроз практиковање различитих социјалних вештина које су потребне да би се живело у складу са вредностима и врлинама.

Садржај програма дат је у оквиру тематских целина: *Животне вредности*; *Људске врлине*; *Социјалне вештине* и *Добročинство*. Као и код других програма за наставника главна смерница у раду су исходи које треба постићи а дати садржај је оквир унутар којег се треба кретати. Неки кључни појмови садржаја као нпр. сарадња већ се налазе у програмима више обавезних предмета, у програмима слободних наставних активности (нпр. *Животне вештине* и *Филозофија са децом*), у знатној мери у изборним програмима *Верска настава* и *Грађанско васпитање*, а кореспондирају и са активностима часа одељенског старешине. Међутим, у овом програму се фокусирано ради на откривању и успостављању везе између вредности и врлина са добробити појединца и друштва чиме се јача васпитна улога школе и подршка целовитом развоју ученика. Дакле, програм се не односи на лепо понашање већ задира у суштину прихватања себе, других и заједнице и намењен је ученицима који су у узрасту који карактеришу питања идентитета (личног и групног), бројне дилеме шта је исправно а шта не, како бити прихваћен у групи а не изневерити себе, како решавати конфликтне ситуације и сл.

Програм је тако конципиран да својим садржајем, очекиваним исходом и препорученим начином рада са ученицима пружа велики простор за подстицај развоја више међупредметних компетенција.

Основна карактеристика програма је оријентација на позитиван аспект живота човека, односно његове врлине а не мане. У фокусу нису насиље, сукоби, дискриминација већ напротив примери сарадње, одговорности, волонтерских акција, бриге о другима, толеранције.... Циљ је да ученици препознају да, упркос сензационалистичком начину приказивања света око нас у медијима (ко је кога преварио, слагао, повредио...), заправо највећи број људи живи у складу са позитивним вредностима и врлинама. Ученике треба континуираном охрабривати да јачају осетљивост за препознавање примера таквог понашања. Од њих се може тражити да у данима између два часа забележе неки позитиван пример (не мора бити ништа велико) који су приметили у свом окружењу и/или шире (неко је са неким поделио ужину, неко је некоме понео торбу, уплео кику, показао како се решава задатак из математике, помогао старијој особи да пређе улицу, помогао наставници да носи географске карте и сл.) и да на часу то поделе једни са другима. Наставник може увести праксу да часови почињу неким таквим примерима чиме добра дела постају видљивија. То се може проширити још неким активностима. На пример, ученици могу од тих уочених добрих понашања да направе плакат за хол школе, текст за школски часопис или да осмисле „медаље“ које ће делити ученицима који су исказали осетљивост за друге људе и заједницу и показали просоцијално понашање.

Иако се у програму инсистира на позитивном приступу неминовно је да ће ученици имати потребу да размене мисли и осећања и о негативним појавама. Многи садржаји су такви да ће изазвати опречна мишљења код ученика и од тога никако не треба бежати, напротив треба их искористити да ученици самостално освесте значај вредности и врлина. На пример, како живимо у потрошачком друштву где су материјалне вредности стављене у први план може се очекивати да ученици заговарају да је важна вредност новац и да се њиме може све остало купити. У овом програму новац није дат као вредност иако се не може оспорити његов значај за живот људи али са ученицима треба тако радити да га они третирају као средство а не као циљ.

Као и код других програма и овде ученике треба упознати са садржајем и начином рада. За почетак са њима се може разговарати шта је компас, чему служи и навести да велики морепловци никада не би открили нове континенте да нису имали ту малу справу да их води у правом смеру. Затим треба направити везу са насловом ове слободне наставне активности и проверити како ученици

разумеју шта су вредности и врлине. Да би им олакшао наставник их може подсетити на анализе књижевних дела које су радили на часовима српског језика у оквиру којих се увек даје опис ликова и мотивација њиховог понашања што има везе са вредностима и врлинама. Активност се може завршити разговором о песми Бране Црнчевића *Кад би мени дали један дан* (из програма за *Српски језик* у 4. разреду). Стихови ове песме одговарају концепту овог програма и могу бити нека врста заштитног знака јер кажу *Када би мени дали један дан, ја га не бих потрошио сам, пола дана ја бих дао неком ко је добар а случајно сам...*

Како у слободним наставним активностима нема предавања, ученика, писмених задатака и нумеричког оцењивања, важна активност наставника је да осмисли како ће садржај приближити ученицима и које форме рада су погодне да би се постигли очекивани исходи. Наставник треба да посвети посебну пажњу избору подстицаја којим уводи ученике у тему или кључне појмове садржаја а који их мотивишу да се тиме баве. За почетак могу бити примери просоцијалног понашања животиња јер изазивају емоције и упитаност како је то код људи. Нпр. снимак где беба слон не може да изађе из блатнаве баре и како му чланови заједнице помажу (*Touching video of elephants helping a calf out of a waterhole*. – YouTube). Постоје бројни примери из животињског света где једни другима помажу а да нису исте врсте животиња (нпр. <https://www.youtube.com/watch?v=4DJuOJoJYDw>), и то је добра подлога да се разговара о сарадњи, заједништву чак и кад нисмо исти (велики, мали, мушкарци, жене, старији, млађи...). Подстицаји могу бити врло различити као што су слике, фотографије, цртежи, кратке приче или видео записи... Посебно је ефектан кратки, вишеструко награђивани филм *Други пар* (*The Other Pair | An Egyptian Short Film On A Situation of Mahatma Gandhi's Life* – YouTube) који се ослања на вредности које је заговарао Махатма Ганди.

У склопу уводних активности ученици се могу упутити да на часовима других предмета питају наставнике да ли знају за неки пример понашања људи из њихове области (књижевност, историја, географија, биологија, хемија...) који илуструју бригу једних за друге, солидарност, велико пријатељство или стављање општег добра испред личне добробити. Нпр. донирање органа или научник који тестира нову вакцину на себи (биологија); одбијање војника да пуца у људе иако зна да ће бити убијен (историја); роман Дечади Павлове улице (српски језик)... Осим тога, ученици се могу упутити да питају своје укућане да се сете неких таквих догађаја и људи из свог личног искуства. На тај начин ученици ће лако направити колекцију примера живота у складу са позитивним вредностима и врлинама како таква понашања не би остала далека и идеализована. За те потребе посебно су добродошли примери из живота школе коју ученици похађају (шта је урадио неки ученик/ученици, наставник па чак и особа чије име носи школа). Пример: у једној школи осмаци припремајући се за матуру схватили су да ће она бити организована као журка, са специјалним светлосним ефектима и да, иако се много томе радују, постоји проблем јер једној ученици то неће пријати. Она болује од епилепсије и таква светлост може да јој изазове напад. Ако прослава буде тако организована она неће моћи да присуствује. Делегација ученика се обратила наставницима и рекла да им је много важније да та другарица буде са њима те вечери, него да прослава буде модерна. Наставницима је било непријатно што они нису о томе размишљали и уважили су захтев ученика да се на прослави матуре не користи стробоскопска светлост. Овај пример је добра подлога да се са ученицима разговара о емпатији, солидарности, прављењу приоритета.

По садржају, начину рада слободна наставна активност *Вредности и врлине као животни компас II* има капацитет да се са ученицима разговара о неким актуелним ситуацијама из школског живота и самим тим смањи нека постојећа тензија, разреши неки школски конфликт или идентификује ученик коме треба додатна помоћ.

У наставку упутства за сваку тему из програма дате су смернице, препоруке за рад. Наставници имају слободу да осмишљавају на који начин ће обрађивати садржаје и са којим материјалима

али увек имајући у виду исходе које треба постићи. Издвајамо неколико техника које процењујемо као погодне за рад са ученицима у овој области с тим да су неке препоручене и за млађе ученике а неке су додате само за ученике 7. и 8. разреда.

Драматизација – ученици драматизују изабрани текст који у себи има неки вредносни проблем – на тај начин се стимулише разумевање како изгледају ствари из туђег угла, како се проблем може решавати и сл.

Разговори о људима који су пуно учинили за заједницу – ове активности имају за циљ да ученици увиде да се иза сваког великог достигнућа крије стрпљење, издржљивост и вежбање, а иза подршке заједници и поседовање одређених вредности и спремност да се особа посвети њиховом остваривању. Пример такве особе може бити Михајло Пупин.

Разговор са гостима који су учинили добро дело – организовање посете особи које су урадиле нешто што се уклапа у концепт програма. То може бити нпр. ватрогасац који је спасао особу из пожара али и неки ученик који је видео да гори кућа и јавио ватрогасцима. Уколико има услова наставник може организовати гостовање особе која је жива зато што је неко за њу учинио велико дело нпр. дао бубрег и пуно крви. Уколико је то изводљиво гост може бити и особа која је донирала бубрег (може се контактирати Удружење деце бубрежних болесника и трансплантираних особа <http://svezaosmeh.org.rs>). Пре гостовања ученике треба упознати са животом бубрежних болесника и поступком дијализе и заједнички припремити питања која ће им поставити.

Моделирање кроз лични пример или пример појединаца из школе – када ученици виде да се наставник труди да помаже другима и да се у школи високо вреднује такво понашање то представља моћан начин да се ученици науче вредностима.

Подстицање самоничијативе – охрабрити ученике да сами проналазе начине како могу самостално помоћи другима у свакодневном животу с тим да то не треба да буде ништа велико нпр. помоћ старијим особама у комшилuku, брига о млађој браћи и сестрама или једноставно пружање подршке пријатељима у школи.

Награђивање позитивног понашања – истицање и похваљивање ученика који помажу другима и испољавају другарско понашање. Награђивање позитивног понашања подстиче ученике да буду пажљиви и корисни у заједници.

Волонтирање – укључивање у неку локалну организацију, хуманитарну групу која тражи волонтере. Кроз волонтерски рад, ученици ће научити о стварним потребама других и како својим доприносом могу направити позитиван утицај. У Црвеном крсту 60% волонтера су младе особе,

Дискусије и дебате – организовање дискусије о друштвеним питањима, моралним дилемама и изазовима с којима се суочава савремени свет. Ученике треба подстицати да изразе своје мишљење, чују различите перспективе и развијају критичко размишљање.

Студије случаја – анализа стварних ситуација које су се десиле а садрже неку моралну дилему. Пожељно је да изабране ситуације буду што блискије искуству ученика а по сложености примерене њиховом узрасту да их ученици могу анализирати.

Тимски пројекти – подстицање ученика да учествују у тимским пројектима где морају међусобно сарађивати и развијати решења за одређене изазове.

Разговор о филмовима – разговор о животним вредностима и врлинама ликова који се појављују у изабраном филму или о проблемима заједнице и начинима решавања. За потребе програма могу се користити филмови Слободне зоне јуниор као што су *Летећа Ана* (21 минут), *Зашто графити?* (7 минута), *У срцу* (5 минута) *Изрази се* (3 минута).

ЖИВОТНЕ ВРЕДНОСТИ

Вредности су дубока и снажна уверења и принципи који утичу на изборе и понашање људи, обликују њихов однос према себи, другима и друштвеној заједници. Увек се говори о систему вредности јер сваки човек има више вредности које су међусобно повезане. Оне детерминишу начин на који ће се одређена ситуација доживети и разумети, оне активирају циљеве и усмеравају конкретне

акције. Формирају се под утицајем искустава, образовања, културе, религије, породице и друштва у коме се живи. Успостављају се врло рано, по неким ауторима већ око пете године живота, мењају се како се дете когнитивно развија и стиче социјална искуства, да би се стабилизовале до краја адолесцентног периода и надаље остале релативно трајан систем који утиче на понашање. Родитељи имају велики утицај на формирање вредносне оријентације своје деце, али чим она почну да одржавају свакодневне контакте са вршњацима, нарочито у оквиру образовно-васпитног система, умањује се њихов доминантни утицај.

Свака генерација формира свој вредносни систем током специфичних друштвених околности што значи да различите генерације младих, под утицајем различитих друштвених околности (нпр. стабилан период, економска криза, пандемија...), могу да имају различите вредносне приоритете али у суштини неке вредности се појављују као универзалне и постојане у животу људи. Овај програм предвиђа да се са ученицима обраде неке такве вредности, као што су: живот, породица, здравље, љубав, образовање, мир, другарство, заједништво, опште добро, социјална правда. Наравно постоје још неке универзалне вредности и наставник може и њима да се бави (нпр. рад, животна средина, патриотизам, хуманост...). Без обзира колико вредности се буде обрадило ученицима треба да буде јасно да оне нису дате у хијерархијском односу, нема мање и више важних вредности али да појединци имају своје личне приоритете који се могу мењати у зависности од различитих фактора и фаза живота. На пример, здравље као вредност има различит значај за здраву особу у односу на болесну, рад за одраслог у односу на дете и сл. Ипак једна вредност се издваја и зато рад на овој тематској целини свакако треба почети разговором о животу. Као подстицај може се користити снимак где се доктор бори за живот тек рођене бебе која не показује знаке живота и успева да је оживи јер има уверење да се треба борити за сваки живот докле год постоје и најмање шансе да се успе (*Doctor Saved? Newborn? #viral #miraculous #doctor #save #newborn #amazingfacts #shorts #life #2023 – YouTube*). Снимак је узбудљив и вероватно неће оставити ученике равнодушним и зато је добра подлога да се разговара зашто од живота нема ништа важније али и зашто људи често живот посматрају као нешто што сви имамо, што се подразумева и не дају му одговарајући значај. Често се о животу као вредности размишља тек када је он угрожен (болести, земљотреси, пожари, саобраћајне незгоде...). Могући су и други уводни подстицаји као што је нпр. песма Мирослава Мике Антића „Дивна песма” чији се текст у потпуности уклапа у концепт овог програма.

Следећа активност може бити давање налога ученицима да размисле и напишу шта је њима, у овом тренутку, у животу важно. Затим, анонимно, своје одговоре, по један на папиру, стављају у кутију. Заједно са наставником прави се попис наведених одговора и анализира оно што је добило највише гласова. Вероватно ће на листи бити различитих појмова, а на наставнику је да заједно са ученицима раздвоје оно што су универзалне вредности од онога што је ученицима тренутно важно али нема тај значај (нпр. игра, забава, дерби, ТВ серија, скијање, тренерка, патике...). Прича о вредностима се заокружује кратким појашњењем наставника шта су вредности, зашто су важне и зашто се за њих може рећи да су компас у нашем животу. На њима ће се радити и даље у току реализације програма јер су и следеће три теме повезане са вредностима.

Након почетног рада на животним вредностима ученици се упознају са кључним појмовима садржаја теме (*породица, здравље, другарство...*). Сви ти појмови се могу обрађивати интегрисано (на једном примеру више вредности) али и одвојено онако како наставник осмисли али у складу са принципом флексибилног планирања где се поштују ученичка интересовања. Имајући у виду узрасне потребе ученика било би добро да *другарство* као вредност добије већи „простор” и да се обрађује више часова. Код неких вредности треба додатни опрез због личних искустава ученика. На пример, при обради *породице* као вредности може се догодити да у групи постоји ученик који пролази или је прошао кроз болан период развода својих родитеља и прича о породици може бити узнемишавајућа.

Као идеју за обраду конкретних вредности предлажемо могући сценарио. Прво наставник ученицима даје подстицај по избору за увођење у кључни појам садржаја на основу чега се одвија краћа дискусија како би ученици исказали своја размишљања. Наставник дискусију завршава коментаром у коме даје појашњење конкретних вредности и неколико примера њихове повезаности са понашањем. У наставку ученике уводи у кратку активност где треба нешто у вези тог појма самостално да ураде, у пару или малој групи. Активности морају бити кратке али смислене и ученичком искуству и потребама блиске. Уколико се укаже потреба ученици могу добити домаћи задатак и о њему разговарати на следећем часу.

Као пример наводимо могући начин обраде вредности *образовање*. Подстицај може бити о актуелној ситуацији у Авганистану где девојчице не могу да остваре своје право на школовање или о деци у Бангладешу која уместо у школу иду да раде у тешким условима за малу надокнаду (изабрати неки од бројних клипова на ову тему са интернета). Након размене утисака наставник може да подели ученике у мање групе и да им да неке налоге. Нпр. једна група може да разматра зашто је добро за дете да се школује, друга зашто је то добро за друштво, трећа група може да опише које све послове не може да обавља особа која је завршила само основну школу, четврта да опише послове које може да обавља особа која је завршила само основну школу итд. Групе представљају своје одговоре и заједнички идентификују разлике у могућностима које постоје између особа које су образоване и које то нису, као и разлике које постоје у могућностима држава чији су грађани слабије односно, боље образовани. Закључак активности треба да иде у правцу да је образовање обезбеђује добробит, напредак и појединцу и заједници. Моћ и утицај директно су повезани са нивоом образовања људи и зато је образовање важна вредност. Наставник може да укаже на феномен да богате земље доста новца дају сиромашним људима али најчешће у облику хране, лекова и сл. То јесте вид хуманитарне помоћи али треба питати ученике да ли је то права помоћ и позвати се на мисао *Дај човеку рибу и нахранићеш га за један дан, научи га да је лови и прехранићеш га за цео живот*. Као домаћи задатак ученици могу добити налог да до следећег часа на интернету пронађу још неке мудре мисли о образовању о којима ће се разговарати на следећем часу. Наставник може да им каже неке мисли које се њему свиђају нпр. „Што више знаш више вредиш” или „Лепа ствар у вези знања је што ти га нико не може узети”.

Како је другарство вредност али истовремено и важан ресурс за психофизичко здравље ученика, осим што предлажемо више часова нудимо и више идеја за реализацију.

У периоду детињства, једна од најзначајнијих вредности је другарство. Испуњава се као тежња повезивања са другом децом на бази заједничких интереса, игре или провођења слободног времена и значајно доприноси емоционалном и социјалном благостању детета и његовом правилном психофизичком развоју. Да би имало трајнији карактер, другарство захтева улагање времена и енергије и тада се темељи на емотивној повезаности, међусобном подржавању и разумевању – у том случају говоримо о пријатељству. Деца и млади добра другарства високо вреднују јер им обезбеђују:

- повезаност са другима – другарство пружа осећање припадности и спречава осећај усамљености;
- уживање у забави и радовању – са другарима се деле смешни тренуци, забава и интересовање, што утиче на осећај среће и испуњења;
- емоционалну подршку – када је тешко другари пружају подршку разговором, присуством и конкретним акцијама;
- доживљај прихваћености – добри другари помажу да се особа осећа прихваћено и вредно, што позитивно утиче на самопоштовање;
- унапређење квалитета живота – када постоји вршњачка подршка и друштво, живот постаје богатији и садржајнији;
- лични раст и развој – пријатељи могу помоћи да се прошире видици и науче нове ствари.

Другарство као вредност пружа велике могућности за рад са ученицима и може се посматрати из различитих углова, нпр.: шта

је другарство, ко све може бити друг, зашто нам требају другови, како стичемо другове, шта су групе другара, шта другови не би требало да раде, шта кад се другари посвађају, како се мења другарство са одрастањем....

Због специфичности теме добро је у раду са ученицима комбиновати елементе искуствене и драмске радионице. То значи да ученици, по својој потреби и осећању, могу јавно да деле са групом нека своја лична искуства у вези дружења о чему ће сви заједно разговарати. Друга варијанта је да се таква искуства не деле јавно већ анонимно, стављањем у кутију, што ученике штити од непријатности да се оголи њихова интимна а ипак омогућава да разговарају о нечему што је реалност њиховог живота. Трећи начин рада базира се на драмској радионици где наставник осмишљава ситуацију о којој ће се разговарати. У тој „Као да...” ситуацији ученици се осећају пријатније и слободнији су да изразе своје мишљење. Која варијанта је боља зависи од самог садржаја који се обрађује. На пример, свако је прошао кроз искуство да га је добар друг на неки начин повредио али мало људи воли о томе јавно да говори и зато је то боље прорадити кроз форму драмске радионице. Међутим, у разговору о томе како стичемо другаре или зашто су нам они потребни ученици ће у већој мери бити спремни да говоре и о личном искуству.

О другарству као вредности се може промишљати из још једног угла. Истраживања показују да су развој ИКТ-а и друштвених мрежа значајно променили начин на који се деца друже (пример лонгитудинална студија рађена у САД <https://nationalgeographic.rs/nauka/prirodne-nauke/a41659/Tinejdzeri-se-danas-najvise-druze-preko-drustvenih-mreza.html>). То је утицало да деца проводе мање времена заједно ван школе, да мање спавају, да имају слабије развијене социјалне вештине што их чини мање отпорним на проблеме са којима се сусрећу. Последица тога је пораст броја деце која су усамљена, потиштена, агресивна или са још тежим поремећајима као што су депресивност, анорексичност и суицидалне мисли. Зато школа, чак више него пре, има обавезу да ствара услове у којима ће ученици развијати и одржавати блиске, топле, хумане односе једни са другима, као и са наставницима који их подучавају. Васпитна улога школе посматра се као одговор на потребе ученика а у овом тренутку евидентна је потреба да се ученици подучавају дружењу без „посредника”. Интересантно је проверити шта ученици, као генерација која је одрасла уз информационе технологије, мисли о њиховом утицају на начин како се они сада друже и колики значај дају дружењу ван друштвених мрежа и виртуелних игрица. У наставку од ученика се може тражити да промишљају како ће будуће генерације да се друже и шта ће им ту бити важно. Било би добро довести их до уверења да непосредан, блиски однос у дружењу нема алтернативу.

У програму, у оквиру теме о вредностима, наведен је и кључни појам садржаја *опште добро*. То су ресурси који су по својој природи такви да су потребни свима и свако их треба употребљавати али на начин да нико други не буде ускраћен или оштећен: вода, ваздух, земља, шуме, улице, тргови, улично осветљење...па и културна баштина у најширем смислу (нпр. споменици). За опште добро важан је принцип једнакости и уколико неко жели за себе више него што му треба или чини нешто ради своје добити на штету општег добра онда је сигурна потврда да особа има проблем са системом вредности. На пример, особи која живи у стану чији су прозори близу бандере са уличним осветљењем смета та светлост и она разбија сијалицу иако тиме оставља део улице без осветљења и људи који туда пролазе неће добро видети куда иду те се могу повредити. Пример неодговорног понашања је и када неко на информацији од општег добра (нпр. на аутобуском стајалишту табла са бројевима аутобуса који ту стају) залепи рекламу за своју фирму или писање графита на зградама од општег добра. Неодговорно је свако понашање када се у реку баца ђубре, загађује ваздух или земља. Ученике треба континуирано током остваривања овог програма подстицати да региструју ситуације где је дошло до угрожавања општег добра ради интереса појединца и да о томе промишљају у смислу како реаговати да се таква понашања смање (да ли су боље казне или подучавање људи о општем добру).

За рад на овој теми могу се користити различита издања којих има на тржишту а тичу се уопштено животних вредности или неких конкретно као што је нпр. другарство.

ЉУДСКЕ ВРЛИНЕ

На причу о вредностима природно се надовезује промишљање о врлинама јер су вредности уверења која се преко врлина, као особина људи, манифестују у њиховом понашању. Још у античко време оне су истицане као важне за живот заједнице, односно као крајњи циљ живота или темељни принцип постојања. Тада су издвојене четири врлине по Платону (други филозофи су имали извесне измене и допуне), и то:

- разборитост (лакоћа увиђања шта треба чинити у различитим животним ситуацијама);
- праведност (трајно расположење за дати свакоме што му припада);
- умереност (лакоћа управљања тежњама и њихово држање у границама разума);
- храброст (лакоћа свладавања тешкоћа у вршењу добра).

Данас говоримо о већем броју врлина али у суштини може се рећи да су ове четири окосница. Нпр. без врлина истинољубивости, емпатичности, одговорности нема праведности. У овом програму направљен је избор неких врлина али наставник има слободу да листу допуњује (нпр. храброст, умереност, племенитост...) и да повезује међусобно врлине јер се оне у животу појединца често здружено појављују. Издвајамо врлину *одговорност* коју треба континуирано провлачити током рада на различитим садржајима како би се остварио очекивани исход програма који тражи од ученика да има одговорност за своје понашање.

Нажалост, искуство људске цивилизације показује да се она одвија између доброг и лошег јер сви људи имају и врлине и мане. Ипак, цивилизација опстаје захваљујући ономе што је у човеку добро. Неко је рекао да су емпатија, толеранција, поштовање, солидарност „лепак“ који одржава људску заједницу. Како оне нису урођене одговорност је одраслих да их код деце и младих развијају.

О врлинама свакако није прикладно држати предавања. Због специфичности садржаја најбоље је да се користе изабране приче, филмови или студије случаја као подлога за разговор и промишљање о врлинама. Ученике треба водити тако да препознају мотивационо дејство врлина, односно да наше понашање има везе не само са нашим потребама већ и са нашим вредностима и врлинама. Да ли ће особа која нађе новчаник пун пара уложити труд да пронађе власника или ће новац задржати за себе не зависи од способности, па чак ни потреба јер најчешће особе које враћају пронађени новац нису богате. То су особе које краси врлина поштење. По природи ствари врлине и мане се појављују као гроздови где једна другу привлаче. На пример, похлепан човек може бити склон крађи и лагању, а правдољубив поштовању и толеранцији. Рад са ученицима треба да иде у правцу увида да врлине нису ексклузива која се појављује само у ванредним ситуацијама нпр. пожару, земљотресу, пандемији. Оне су саставни део живота и појављују се у различитим свакодневним ситуацијама. Такође, карактеристике нека врста „заразности“ односно, кад смо окружени људима са врлинама то позитивно делује на нас да се и наше врлине испоље. Нажалост, исто је и са манама. Уколико нас неко упорно лаже, то подстиче и нас да и ми не будемо искрени према тој особи.

Ученицима треба скренути пажњу да се понашање у складу са вредностима и врлинама појављује код особа које су зреле, независне, самоуверене и немају страх да ће ако нпр. бране права слабијих бити одбачени у друштву. Они то раде зато што верују да сви људи треба да имају иста права а то је унутрашњи осећај за праведност. Програмом није предвиђено да се са ученицима обрађује морал али то је сродна тематика и неминовно ће бити повезивања јер моралност представља вредносно одређење шта је исправно а шта није а ученици свакако разликују морално од неморалног понашања. Међутим, за њихов узраст довољно је разговарати о вредностима и врлинама и њиховом манифестовању у понашању.

Како се програм реализује са ученицима од 13 до 15 година који су у интензивном процесу социјалног развоја за њих је још увек важно шта други мисле о њима, имају слабу отпорност на притиске вршњака и страх да ће бити етикетирани и одбачени ако ураде нешто што група којој припадају или желе да припадају не прихвата (нпр. ученици који воле да уче често добијају „етикету“ штрсебера). Због тога се дешава да не поступају у складу са својим потребама, осећањима, вредностима, врлинама. То им наравно не прија, уноси немир али потреба за припадањем групи вршњака је јача. Међутим, то је прави период да се ученици охрабрују да буду независни, самоприхватајући, храбри у изношењу својих врлина и да се понашају у складу са сопственим вредностима. Рад на овој тематској целини треба да буде избалансиран између уважавања развојних потреба ученика у процесу њихове социјализације и подстицања онога што су пожељна уверења и понашања. Главни ослонац у таквом раду увек је добробит појединца и заједнице. Са одрастањем та овисност о друге се смањује а повећава се храброст да се буде свој. Зато се може рећи да садашњи рад са ученицима тек ће касније, кад они одрасту, дати ефекте.

Као и код претходне теме ученике у причу о врлинама треба увести пажљиво, изабраним подстицајем. На пример, ученицима се може испричати причао Александру Флемингу, научнику који је задужио човечанство открићем пеницилина (Priča o zahvalnosti – David Naum). Прича је добра за разговор на тему да ли се добро добрим враћа, да ли је награда већ само чињење доброг дела, да ли људи препознају туђе врлине, шта је захвалност и на које све начине се може исказати... Још боље ако је подстицај прича о особи која је просторно и/или временски блиска ученицима а красе је неке врлине.

Следећа активност може бити рад у пару, при чему сваки пар добија по једну врлину и задатак да наведу понашање у коме се препознава да особа која се како понаша има ту врлину. Нпр. за врлину одмереност опис понашања мога би бити: дечак купује патике, родитељи су му рекли да може да изабере шта жели јер му је био рођендан, он бира патике које нису много скупе и нису познате марке јер су добре, лепо изгледају и удобне су. Нема страх да ће му се другари смејати што није купио патике познате марке. Вежба се може наставити тако што ће пар добити комбинацију две врлине да осмисле одговарајуће понашање. Нпр. за врлине емпатија и истинољубивост опис понашања може бити: две другарице су у сукобу јер једна тврди да је друга свима рекла њену тајну. Особа која је емпатична и истинољубива може рећи да разуме прву девојчицу колико је повређена јер нико не воли да се тајне шире (емпатија), али да је истина да друга девојчица то није никома рекла (истинољубивост) и да треба испитати ко је то урадио. Овакве вежбе су захтевне и наставник треба да помогне ученицима наводећи различите примере.

У наставку може се од ученика тражити неки вид рефлексије и саморефлексије, у смислу да препознају своје врлине и врлине људи око себе (родитеља, брата, сестре, бабе, деде, тетке, другара, наставника...). Може се очекивати да ученици имају тешкоће око именовања врлина. То се може решити тако што ће ученик описати нечије понашање а затим ће сви заједно покушати да одреде да ли је у основи тог понашања праведност, истинољубивост, одмереност, поштење, великодушност или нека друга врлина. Претходна вежба и ова заправо имају исти циљ а то је дубље разумевање врлина и њихово испољавање у понашању људи.

Исти циљ има и активност у којој се од ученика тражи да разговарају са својим укућанима коју врлину они посебно цене и зашто, како би о томе причали на часу. Све активности које ученицима приближавају врлине као нешто што није ни ретко ни имажинарно добродошле су. То је неопходно зато што су ученици претходно изложени информацијама које говоре о понашању људи који су урадили нешто лоше (возили под дејством алкохола, прелазили улицу где није дозвољено, обили трафику, направили лажни налог на друштвеној мрежи, слагали...). Удружено са порукама које фаворизују да неко вреди онолико колико добар аутомобил вози или где летује, младима заиста није лако да на прави начин створе слику о свету око себе и граде своје вредности и врлине. Понаша-

ње људи, усмерено на добробит појединаца и заједнице, остаје у сенци и ствара се утисак да тога нема или чак да је такво понашање непожељно (нпр. мишљење да је данас глупо бити поштен или одмерен...). Зато је неопходно посебну пажњу посветити том сегменту рада на врлинама који је повезан са следећом тематском целином о социјалним вештинама. Ту се посебно мисли на асертивност као вештину која помаже људима да се боре за своја права а да не угрожавају друге. Асертивност се поставља као најбоља солуција између агресивности и пасивности и може бити помоћ да неко због својих врлина заиста и не настрада.

За рад на овој теми могу се користити различита издања доступна на тржишту која се односе уопштено на врлине или на неке одређене (захвалност, истинољубивост...). Међу њима издваја се издање Креативног центра „Речник врлина“ који је конципиран као прича кроз коју читаоца води девојчица Ана. Сваки нови лик који улази у Анину причу има еквивалент у врлини која почиње истим словом: на пример, дека нас упознаје са добротом, а Емилија са ентузијазмом, тако да је „Речник врлина“ и својеврстан буквар врлина.

СОЦИЈАЛНЕ ВЕШТИНЕ

Социјалне вештине су у програму дате као трећа тематска целина која се надовезује на вредности и врлине. На пример, за многе социјалне вештине потребно је саосећање а емпатичност је у програму дата као врлина. Заправо, иако су четири теме дате одвојено оне су повезане и могу се интегрисано обрађивати уколико наставник осмисли одговарајуће активности и материјале. Када је у питању избор подстицаја један од критеријума, поред узраста ученика, треба да буде и њихов капацитет да подстакну промишљање о повезаности вредности, врлина и социјалних вештина.

Ниједан човек није „острво“ само за себе. Сви функционисемо у заједници са другим људима од којих свако од нас има своје потребе, интересовања, навике, способности и животно искуство. Бити социјално компетентан данас је, више него у прошлости, потребно за успешан живот а добра вест је да се то учи и развија. Наравно, тај развој се дешава спонтано под утицајем свега чему је особа изложена и то у свом свакодневном животу (породица, вршњаци, медији) али добро је да се о томе и фокусирано ради са ученицима у образовно-васпитним установама, посебно у узрасту од 13 до 15 година када се дете развија у младу особу али још увек осетљиву и недовољно спремну за богати социјални живот.

О значају социјалних вештина најбоље говори чињеница да их Светска здравствена организација повезује са здрављем људи и дефинише као способност прилагођавања и позитивног понашања које омогућава особама да се успешно носе са захтевима и изазовима које живот пред њих ставља сваког дана. Добра страна социјалних вештина је њихова трансверзалност односно, могућност примене у различитим ситуацијама.

За добро функционисање у сложеној заједници потребне су неке вештине које се могу посматрати као когнитивне, социјалне и емоционалне. За потребе овог програма издвојене су следеће вештине: критичко мишљење и одређивање приоритета (когнитивне); сарадња, брига о другима, асертивна комуникација, волонтирање, конструктивно решавање конфликта (социјалне); препознавање сопствених и туђих осећања и самоконтрола (емоционалне).

Рад на овој тематској целини може започети неким подстицајем о просоцијалном понашању људи или волонтирању. Нпр. ученици се могу упутити да на интернету потраже како изгледа упитник за волонтере у Центру за интеграцију младих који се бави пружањем помоћи тзв. деци улице која живе и раде на улици. Било би добро да се ученици ставе у ситуацију да процењују колико човек треба да мисли на себе а колико на друге и заједницу и да ли је то у некој врсти сукоба. То је прилика да се опет говори о општем добру и то у духу мисли да ако није свима добро никоме није добро. Као и у раду на другим садржајима ученике треба подстицати да образлажу своје ставове, да аргументују али и слушају друге. То је прилика да се види како ученици доживљавају свет око себе, да ли је индивидуално увек изнад колективног и добра је подлога за разговор на тему како би овај свет функционисао када би свако мислио само на себе.

У наставку ученици се могу поделити у мање групе са задатком да наведу шта по њиховом мишљењу подстиче просоцијално понашање људи. Не очекује се да ученици наведу велики број утицаја, довољно је само неколико као што су: да ли се људи у окружењу тако понашају, да ли се таква понашања на неки начин награђују, колико се у медијима о томе говори, колико је неко осетљив на проблеме других људи и сл. Након размене одговора наставник их систематизује и поентира да је просоцијално понашање општи назив за различите видове понашања којима је заједничка усмереност на добробит заједнице, сарадњу и помагање другима. Оно се развија одрастањем и то највише учењем по моделу као и добијањем неке врсте поткрепљења за учињено добро дело за заједницу. То не мора бити нека конкретна награда, довољно је да то неко примети и прокоментарише као *баиш лепо што си Лени помогао или видим да си Милицу загрлила док је плакала баиш си то добро урадила* и сл. У складу са тим наставник може направити договор да у групи негују такво понашање. Такође, ученици се могу упутити да на часовима са групом размене и уочено понашање супротно од просоцијалног где је особа мислила само на своју добит, где је некога оштетила, повредила и промислити како реаговати у таквој ситуацији (нпр. неко ко је неправилно паркирао ауто и онемогућио пешацима да користе тротоар или пекара која продаје подгрејано пециво од јуче...).

На ову активност добро се надовезују друге вежбе у којима се ученици боље упознају са различитим социјалним вештинама. Наставник се може одредити да рад на њима систематизује у три правца у складу са наведеном поделом на когнитивне, емоционалне и социјалне вештине.

Логично почети од критичког мишљења као вештине потребне за све животне ситуације. Многи програми обавезних предмета имају очекивани исход који се тиче критичког мишљења те то није нешто што се не ради са ученицима али у оквиру овог програма то се може детаљније урадити и на више примера како би ученици јасније схватили смисао, сврху и значај критичког мишљења посебно за просоцијално понашање. Ту се посебно мисли на разликовање истинитог од неистинитог, битног од небитног, хитног од мање хитног што је уско повезано са вештином прављења приоритета о чему се врло мало са ученицима ради а та социјална вештина је врло значајна за добробит и појединаца и заједнице. За те потребе могу се осмислити вежбе које ће од ученика захтевати обе вештине. У питању су вежбе где ученици радећи у малим групама треба да реше неки сложени проблем који прво морају критички да анализирају и открију из којих мањих проблема се састоји а затим да одреде приоритете решавања јер се из неког разлога (нпр. нема довољно времена, новца, људства...) не могу сви истовремено решити. Проблем може бити комуналне природе у некој измишљеној општини где грађани имају различите потребе и приоритете (деца, одрасли, старији, предузетници, туристи, инвалиди...), а ученици треба да одреде чије су потребе важније и шта треба прво урадити (да ли изградити паркинг, поставити нове семафоре, направити бољу одбрану од поплава, организовати фестивал атрактиван за туристе, изградити дом за стара лица итд.).

Као следећа област рада могу бити осећања јер и она имају универзалност и јаку повезаност са социјалним вештинама. Препознавање сопствених и туђих осећања и самоконтрола су карактеристике особа које имају боље социјалне вештине, односно боље се сналазе у социјалним ситуацијама. Међутим, ученици у овом узрасту још увек имају тешкоће да препознају и именују сопствена осећања а туђа још теже. По том питању речник им је врло скроман, обично кажу да се осећају кул, сморено, безвезе.... Зато се може десити да ученици не препознају да неко ко изгледа као да је бесан заправо је тужан или уплашен па самим тим изостаје адекватна реакција. За те потребе наставник може са ученицима да организује неку врсту вежбе о врстама емоција. Могућности су велике, чак се може радити и нешто као квиз. Нпр. ученици се поделе у групе које су такмичарске. Када наставник на табли напише неку емоцију (нпр. завист, понос, љубомора, страхопоштовање...) ученици на папиру пишу својим речима опис те емоције нпр. то је кад.... Наставник чита одговоре и поен даје групи/групама које су

дале најбољи опис. Друга варијанта је да наставник да опис а групе треба на папиру да напишу коју су емоцију ту препознали. Нпр. опис за завист: *непријатељски осећај према другима који имају нешто што сматрамо да то више припада нама*. Овакве вежбе имају за циљ да појачају осетљивост ученика за различита емоционална стања и способност да их препознају код себе и других, правилно их именују и правилно реагују. А затим се може радити на другим аспектима осећања као што су вербални и невербални показатељи осећања, разлози зашто имамо осећања (чему она служе), шта изазива одређене емоције, шта радити са променљивим и мешаним осећањима... Све ове активности су важне јер оснажују социјалну вештину самоконтроле. У узрасту ученика седмог и осмог разреда и емоције и понашања могу бити још увек бурни и непримљиви ситуацији што може водити ка конфликтима. За рад на овој тематици пожељно је користити што реалније ситуације из живота ученика а причу о емоцијама повезивати са радом и на другим садржајима. На пример, у оквиру теме о људским врлинама предвиђен је рад на кључном појму садржаја праведности који се лако може повезати са осећањима. Ученици треба да погледају (уз претходно појашњење наставника о каквом експерименту се ради) снимак реакције мајмуна на различите награде, односно колико се лако побуђује осећај беса кад нема праведности (Frans de Waal: Moral behavior in animals – YouTube, за ученике део од 13 минута). Овај експеримент показује колико је осећај за неправду биолошки дат и зато је важно, ради добробити и појединача и заједнице, борити се за праведност као вредност.

У оквиру рада на осећањима наставник може да организује вежбе у којима се демонстрирају технике које помажу самоконтроли емоција. То је важно код јаким и негативних емоција као што су бес, страх, туга, завист јер нас штите да нешто не урадимо погрешно због чега би се могли кајати. Ученицима треба показати једнаставне технике примерене њиховом узрасту као што су: избор до 10, певај и играј уз музику, гњечи пластелин, жврљај на папиру, играј се са кућним љубимцем, трчи, вози бицикл или ролере, разговарај са блиском особом, иди у паркић и љуљај се и клацкај. Поред ових техника важно је охрабрити ученике да уколико препознају да су осећања прејака и не могу их контролисати онда треба да траже помоћ одраслих и стручњака.

И као трећи правац рада намеће се комуникација која као и критичко мишљење и осећања има универзални значај за човека и све ситуације у којима се може наћи. Како је комуникација међупредметна компетенција и други предмети су у обавези да је унапређују али у оквиру овог програма фокус је на комуникацији која унапређује добробит појединача и заједнице. Зато је у програму као садржај наведена асертивна комуникација. Ученици треба да освесте сопствену улогу у остваривању позитивних односа са другим људима и заједницом, као и да прихвате личну одговорност за своје поступке. Суштина је ученике усмерити да се боре за своја права, своје потребе и интересовања али на начин који не угрожава никога. Постоје бројне вежбе које се са ученицима могу радити да би се унапредила вештина асертивне комуникације. Посебно су добре оне које у себи садрже неки вид драматизације која илуструје како изгледа асертивна у односу на пасивну и агресивну комуникацију.

Уз асертивну комуникацију природно иде рад на конструктивном решавању конфликта. Као подстицај може се користити кратки али ефектни цртани филм *Мост* ("Bridge" by Ting Chian Tey | Disney Favorite – YouTube). За даљи рад на овој тематици одлично се уклапа филм у трајању од 10 минута који су снимили ученици у Дому ученика у Врању „Konstruktivno rešavanje konflikta” – Дом ученика средњих школа Врање – YouTube

За рад на сарадњи постоје бројни филмови који могу имати функцију подстицаја и изазвати код ученика реакцију. Нпр. иако су у питању комерцијални цртани филмови примерени су овој тематици, узрасту ученика и духовити су. Доступни су на јутјубу (Teamwork and Leadership | Animated short clip | Creative 360 | #teamwork #leadership #motivation – YouTube). Нешто озбиљнији подстицај може бити снимак веслача који показује снагу заједништва (Inspirational Video On Rowing and Teamwork – YouTube).

У богатој понуди материјала на ову тему издвајамо цртани филм у трајању од 2:41 минута (GOOD COLLABORATION (2014) – YouTube) који изванредно повезује све што је садржај овог програма (вредности, опште добро...) али је на енглеском језику и може се (уколико се не припреми превод) користити у оквиру корелације са предметом енглески језик.

ДОБРОЧИНСТВО

Последња тема *Добročинство* иако је одвојено дата заправо је повезана са свим претходним програмским садржајима и у литератури се води као вид просоцијалног понашања. Као што је већ препоручено да се ради интегрисано и ова тема се може обрадити током рада на претходним садржајима, а може и одвојено како би добила на значају који заслужује.

Добročинство се често изједначава са више различитих израза као што је хуманитарни рад, алтруизам, задужбинарство или великодушност. Али у суштини свих израза налази се филантропија (човекољубље) као животна вредност или начело из ког произилази понашање које је усмерено ка добробити других људи и/или заједнице без личне користи. Међутим, добročинитељи, задужбинари као филантропи се не слажу с тим јер сматрају да и они имају своју личну корист јер им брига за друге и помагање другима даје смисао постојања те сматрају да су и они на добити.

Резултат рада на овој теми треба да буде јачање осетљивости ученика за препознавање примера понашања људи у складу са вредностима и врлинама и понашања оријентисаног на опште добро.

С обзиром да је ово програм за 7 и 8 разред као уводни подстицај може се искористити оно што су ученици учили у 6. разреду у оквиру историје о задужбинарству које у Србији има велику традицију још од Немањина. Ученици могу добити налог да истраже задужбине крунисаних глава нпр. краља Милутина или добростојећих грађана који су у току 19 века подигли и оставили заједници бројне грађевине за потребе науке, образовања, медицине а које се и данас користе као опште добро. О задужбинама треба ученици да се баве и на локалном нивоу јер у свакој средини постоје такви примери а пожељно је да се спроведу и активности које показују да задужбинарство није ствар прошлости, односно да оно постоји и сада. Може се навести пример моста преко Дрине који је подигао својим средствима Слободан Павловић 1996. који спаја Србију са Републиком Српском.

Пример другачије врсте подстицаја који се такође може употребити за увођење ученика у тему је одговор који је дала глумица Одри Хепберн (амбасадорка добре воље УНИЦЕФа) на питање које савете може дати за лепоту жене. Она је рекла:

- За привлачне усне – изговарајте речи са љубазношћу;
- За дивне очи – тражите добро у људима;
- За zgodну фигуру – делите своју храну са гладнима;
- За дивну косу – дозволите деци да вам пролазе прстима кроз косу;
- За држање – ходајте са сазнањем да никада нећете ходати сами.

За рад на теми могу се осмислити различите активности. Ево неких. Од ученика се може тражити да разговарају са одраслима из свог окружења (родитељи, бабе, деде, комшије...) и утврде да ли су они некада учествовали у некој активности која је била хуманитарног карактера или је њима неко помогао кад им је било тешко (нпр. учествовали су у акцији прикупљања новца за болесно дете или су у болници добили трансфузију крви коју је непозната особа дала или су комшије помогле када је олуја однела кров да се направи нов). На часу се размењује оно што су ученици прикупили. Друга идеја је нешто сложенија и захтева да наставник припреми одговарајући материјал а то је кратак опис за 4 особе које су учиниле неко добро дело (нпр. једна је купила инкубаторе за превремено рођене бебе, друга је финансирала изградњу мањег моста који ђацима пешацима скраћује пут до школе и сл.). Ученици раде у пару са задатком да замисле да су комисија која треба да изабере само једну особу од понуђене четири којој ће се доделити награда за учињено најбоље добро дело. Избор треба да образложи. За

очекивати је да ће ученицима бити тешко да направе избор што је и циљ ове активности – да добротинство није вид такмичења и да је свако добро дело добро и да зато народ каже „Лепота до вечери – доброта до смрти”.

За рад на овој теми погодно је организовати гостовање особе која је добротинитељ или задужбинар. У свакој средини има таквих особа које су обично мало познате у јавности јер оне то и не чине да бих их други људи хвалили. Ученици треба унапред да се упознају шта је све та особа урадила за друге (нпр. 30 пута је дала крв, спасила бебу из пожара, подигла јавну чесму...) и да спреме питања како би што више сазнали о вредностима и врлинама које красе ту особу и како се осећа кад помаже другима. Такође, ученици могу истражити ко су били велики добротинитељи и задужбинари у прошлости и како се садашње генерације односе према њима и њиховим делима. Наставник може као увод у ову активност да прикаже шта је све Михајло Пупин урадио за своју земљу и њене становнике, какве све грађевине су за своју домовину оставили капетан Миша Атанасијевић или Илија Коларац и сл.

Кључни појам садржаја у овој теми су и организације које се баве различитим активностима чији је заједнички именитељ добротинство, хуманитарни рад и одсуство профита. У њиховом раду обично учествује много волонтера. Могу бити владине, невладине, црквене, глобалне или локалне, велике или мале, оне које уопштено помажу људима или некој одређеној циљној групи. Ученици могу истражити оне које делају у окружењу и учинити их видљивијим ако направе неки вид њихове промоције у школи (изложба, трибина, текст у школском часопису...). Људи често не знају колико таквих организација у њиховој средини има и колико су њихова дела велика. Наставник може упутити ученике да самостално истражују које су то организације. На пример, могу на интернету истражити хуманитарну организацију УНИЦЕФ и сазнати ко је њен оснивач, који су циљеви, како се финансира, шта су постигли до сада (локално, глобално) и ко су у нашој земљи амбасадори добре воље (Ана Ивановић и Александар Саша Ђорђевић) и чиме се они баве у овој организацији. Исто се може урадити за организацију Црвени крст, Црвени полумесец или за организације које се баве нпр. пружањем помоћи Србима који живе у тешким условима на Косову и Метохији. Као активност може им се дати информација из новина са налогом да сазнају нешто више о томе. Пример вести: Хуманитарна организација „Солидарност за Косово” чији је председник Арно Гујон у сарадњи са епархијом рашко-призренском и хуманитарном организацијом „Мајка девет Југовића” донирала је клиничко-болничком центру Приштина са привременим седиштем у Грачаници хематолошки и биохемијски анализатор и апарат за побољшану дистрибуцију кисеоника.

Програм се завршава са захтевом да ученици, заједно са наставником, осмисле и реализују неке мале али реално изводљиве активности које су просоцијалне, односно које у себи садрже идеју добротинства, општег добра, филантропије. Циљ је да ученици

схвате да се добробит не „мери” јер је свака и најмања добробит велика и значајна. Кроз остваривање такве активности ученици треба да осете да је добробит и за оне који примају и за оне који дају помоћ, односно да добра дела иду у оба смера. Као помоћ у раду дајемо пример две могуће акције добротинства. Пример 1: ученик из групе се разболео (није битно колико дуго неће ићи у школу и колико је болест озбиљна). Ученици могу да напишу писмо подршке другару у смислу да му желе да брзо оздрави, да они мисле на њега, да су ту за сваки вид помоћи...и да се сви потпишу. Овај сасвим мали гест другарства сигурно ће пријати болеснику. Пример 2: у сваком одељењу постоје ученици који имају одећу коју су прерасли а немају млађу сестру, брата који би је могли носити. Да би се избегло бацање одеће она се може донирати неком коме је потребна. То може бити и неком другу или другарици из школе али треба имати у виду да је некада непријатно примити директно такву помоћ и боље је да то иде преко организација које се тиме баве. Кораци у акцији: ученици који имају вишак одеће (то не морају бити сви из групе), уз помоћ родитеља, праве одабир шта ће донирати, следећи корак је проналажење центра за донације у непосредном окружењу, затим припрема одеће (мора бити чиста), паковање и њено одношење у центар. Заједнички део акције ученика је проналажење организације у коју треба однети донацију. То је прилика да ученици прикупе информације о изабраној организацији (када и ко је основао, како ради, ко су корисници, које проблеме у раду имају, шта им је највећи успех...). Може се организовати да неки активиста те организације гостује и ученицима појасни зашто је важно помагати другима и коме донирана одећа одлази. Акција се може спровести заједно са групом ученика који похађају Грађанско васпитање јер је по програму у петом разреду предвиђено спровођење активности у корист права неке особе што је компатибилно овом захтеву.

Планирање наставе и учења, као и праћење и вредновање напредовања ученика остварује се у складу са општим упутством за остваривање слободних наставних активности.

И за крај треба имати у виду да остваривање циља овог програма није само у вези са оним што ће се дешавати на часовима слободне наставне активности *Вредности и врлине као животни компас II* већ и са целокупном атмосфером у школи и друштву, вредностима које се негују, понашањима која се награђују, врлинама које се афирмишу. Према Бандуриној теорији учења по моделу, агресивност се усваја као последица посматрања агресивних модела (из блиског окружења или узора из медија, литературе, игрица) који не бивају кажњавани, не сносе сразмерне последице, или чак бивају награђени, мада је и изостанак било какве реакције само по себи позитивно поткрепљење неприхватљивог понашања. Агресивно понашање се устаљује кроз посматрање, имитирање и понављање из ситуације у ситуацију. Међутим, то исто важи и за асертивно понашање, емпатично понашање, волонтирање, сарадњу, толеранцију... а на школи и друштву је да брину да ученици имају одговарајуће узорце за учење по моделу.

Назив

БОРАВАК У ПРИРОДИ И ПЛАНИНАРЕЊЕ II

Циљ програма је да се ученици кроз стицање знања, усвајање вештина, формирање ставовова и вредности мотивишу и оснаже за безбедан и одговоран боравак и кретање у природи.

Разред

осми

Годишњи фонд часова

32 часа

Опште међупредметне компетенције	Исходи По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	Тема и кључни појмови садржаја програма
Компетенција за целоживотно учење. Решавање проблема. Одговорно учешће у демократском друштву. Сарадња. Комуникација. Одговоран однос према здрављу. Одговоран однос према околини. Дигитална компетенција. Рад с подацима и информацијама. Естетичка компетенција.	– Аргументовано образложи смисао и значај боравака и кретања човека у природи; – Искаже интересовање за боравак и кретање у природи; – Препозна школско знање које је примењиво током боравака и кретања у природи; – Разликује планинарење као покрет, спорт и привредну активност; – Наведе планинарске дисциплине; – Разликује начине боравака у природи и врсте планинарских терена; – Доведе у везу правилан избор опреме са безбедношћу боравака и кретањем у природи; – На безбедан начин запали, користи и угаси логорску ватру; – Наведе најчешће опасности и повреде у природи, начине правилног реаговања и могућности да се опасност избегне; – Наведе препоруке Планинарског савеза Србије за безбедан боравак у планини; – Пружи елементарну прву помоћ себи и другима или ако то превазилази његове могућности потражи помоћ; – Наведе бројеве хитне помоћи, полиције, ватрогасаца и горске службе спасавања; – Користи географске карте, дигиталну опрему и информационе технологије за оријентацију у природи; одреди стране света помоћу компаса, звезде северњаче и сунца;	ЧОВЕК И ПРИРОДА Човек и природа - трајна и нераскидива веза. Циљеви, смисао и значај боравака и кретања човека у природи. Природа као место учења, примене наученог и успостављања равнотеже духа и тела. Очување природе човекова обавеза и одговорност. Планинарење као покрет, спорт и привредна активност. Историја организованог планинарског покрета у свету и код нас. Планинарски савез Србије и планинарски клубови. Обележавање Међународног дана планина и Дан пешачења. Знаменити планинари
		БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ Планинарски терени и објекти. Начини боравака у природи Опрема за боравак и кретање у природи. Боравак у природи и ватра. Субјективне и објективне опасности у природи, превенција и начини реаговања. Најчешће повреде у природи, прва помоћ и спасавање. Јавне службе од значаја у опасним ситуацијама. Припрема за боравак у природи. Употреба карте и оријентација у природи. Технике кретања.

	– Искупује позитиван став према физичкој и психичкој припреми као предуслову за безбедан боравак и кретање у природи; – Наведите и опишите основне технике кретања у природи; – Опишите утицај метеоролошких елемената и појава на боравак и кретање у природи и препозна предзнаке лепог и лошег времена; – Прикупи податаке о временским условима из расположивих интернет извора и процени услове за боравак и кретање у природи; – Образложи како се у природи прави заклон од невремена; – Наведите и образложи примере правилне исхране и хидратације пре, током и након боравака и кретања у природи; – На сликама препозна лековите, јестиве и отровне биљке из природе; – Искупује позитиван став о значају одржавања хигијене током боравака у природи и планинарским објектима и наведе основна правила одржавања хигијене; – Дискутује о одговорном и неодговорном понашању током планинарења према себи, другима и природи; – Наведите основна међународна и национална документа која регулишу понашање у природи; – Образложи значај и начине руковођења и комуникације у групи која борави и креће се у природи; – Искупује солидарност и спремност да реагује у ситуацији угрожености безбедности и здравља чланова групе; – Објасни значај планирања за боравак и кретање у природи и неопходност анализе реализованих активности; – Наведите основне елементе дневника који се води током боравака у природи; – Доживи и забележи лепоту природе; – Проналази, критички разматра и користи информације из различитих извора о бораваку и кретању у природи.	УТИЦАЈ ВРЕМЕНСКИХ УСЛОВА НА БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ Утицај метеоролошких елемената и појава на боравак и кретање у планини. Предзнаци лепог и лошег времена. Прикупљање и анализа података о временским условима за боравак и кретање у природи. Прављење заклона од невремена.
		ИСХРАНА И ХИГИЈЕНА ТОКОМ БОРАВАК И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ Правилна исхрана и хидратација у припреми за боравак у природи, током боравака у природи и после напорне физичке активности. Јестиве и лековите намирнице из природе. Отровне и штетне биљке у природи. Хигијена током боравака и кретања у природи.
		КОДЕКС БОРАВАК И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ Одговоран однос према себи, другима и природи. Манифест међународне планинарске асоцијације. Национална и међународна документа која регулишу понашање у природи. Руковођење, сарадња, комуникација и решавање проблема у организованој групи која борави и креће се у природи.
		ОРГАНИЗАЦИЈА ИЗВОЂЕЊА ПЛАНИНАРСКИХ АКТИВНОСТИ Припрема и израда плана акције. Реализација акције. Анализа и презентација акције. Планинарски дневник. Естетски доживљај боравака и кретања у природи.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Слободна наставна активност *Боравак у природи и планинарење II* нуди се ученицима седмог и осмог разреда и није наставак програма истог имена за 5. и 6. разред јер ученици могу изабрати само један од ова два програма који су по концепцији, циљу као и по садржају и исходима слични с тим да је, сразмерно узрасту ученика, *Боравак у природи и планинарење II* нешто захтевнији у погледу садржаја и исхода. Када га ученици изаберу програм је за њих обавезан а успех се изражава описном оценом и не утиче на општи успех.

Смернице за реализацију програма наставник може наћи у *Општем упутству за остваривање свих СНА* као и у овом упутству које је детаљније и изражава његову специфичност.

Упориште за програм налази се у чињеници да ученици овог узраста, чак и они који живе у мањим срединама, недовољно бораве у природи, да се слабо крећу, као и да се ретко у слободно време друже кроз заједничке активности које се одвијају напољу и које могу бити истовремено и едукативне и забавне. Ученици узраста од 13 до 15 година су у периоду интензивног физичког раста и развоја када им је потребно да се крећу, да буду на чистом ваздуху и у друштву вршњака. Постоје бројне студије у свету и код нас које указују на штетно дејство претеране употребе нових технологија јер захтевају боравак у затвореном простору без физичке активности и непосредног дружења што на овом узрасту може оставити штетне последице. Из циља програма, а и саме чињенице да се он реализује у учioniци са једним часом недељно, јасно је да он не замењује боравак ученика у природи али има снагу да их мотивише да то раде чешће, организовано и безбедно преко планинарских клубова којих има широм земље. Осим те мотивационе функције, програм треба да припреми, оснажи ученике за

такве активности кроз стицање неких основних знања о бораваку и техници кретања у природи, кроз формирање вештина које се могу развијати у условима учioniце и кроз усвајање позитивних ставова и вредности према бораваку у природи. Наставник може да осмисли и активности које би се реализовале као двочас, у непосредном окружењу школе (уколико је то погодно), где би ученици имали прилику да на очигледнији начин обраде неке садржаје програма нпр. упознавање са лековитим биљкама или оријентација у простору, али мора се нагласити да нису предвиђене активности где наставник води ученике у природу без лиценцираног водича. Програм ће имати најбољи ефекат ако се његови садржаји повезују са наставом обавезних предмета, ако школа ученицима понуди ваннаставне активности које га подржавају као што су организација једнодневних излета у природи са лиценцираним водичима, осмишљавање екскурзија које се реализују у природи, ако школа има стену за слободно пењање и ако успостави сарадњу са планинарским клубовима, покретом извиђача или клубовима за оријентиринг.

Као и код других слободних наставних активности, да би ученици могли да направе правилан избор у складу са својим интересовањима и да би родитељи били упознати шта се нуди, потребно је да школа припреми презентацију о садржају програма *Боравак у природи и планинарење* као и о начину како се он реализује.

Садржај програма дат је у оквиру тематских целина: *Човек и природа; Боравак и кретање у природи; Утицај временских услова на боравак и кретање у природи; Исхрана и хигијена током боравака и кретања у природи; Кодекс боравака и кретања у природи; Организација извођења планинарских активности*. За сваку тему дати су кључни појмови садржаја и очекивани исходи што су и главне смернице наставнику за реализацију програма који је тако конципиран да пружа простор и за развој више међупредметних компетенција од којих се издвајају *Одговоран однос према здрављу*

и *Одговоран однос према околини*. Редослед наведених исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање општег циља програма и развој међупредметних компетенција.

При планирању часова помоћ могу бити текстови/презентације који се налазе на сајту Планинарског савеза Србије <https://pss.rs/o-savezu/komisije/komisija-za-planinarsko-obrazovanje-kpo/>, њихови приручници 2. *Сигуран корак и Планинарство – боравак у природи 1*, затим Планинарски дневник као и други извори информација који се односе на боравак у природи и планинарење.

За остваривање програма није потребан специјализован кабинет нити сала за физичко васпитање као ни наменска дидактичка средства и учбеници али су добродошли неки предмети који ће учинити наставу очигледнијом (нпр. компас, географске карте, ранац, планинарски штапови).

Програм треба тако реализовати да фаворизује активност ученика, повезивање школског и ваншколског искуства, учење путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремених технологија у образовне сврхе. Динамика рада се постиже комбиновањем различитих техника рада са ученицима, као што су: презентације, демонстрације, мини предавања, студије случаја, симулације, играње улога, дебате, рад у паровима и малим групама, квизови, групна анализа погледаног филма, гостовање стручњака, посете различитим дешавањима, укључивање у акције. Програм не садржи препоручени број часова по темама и кључним појмовима.

Наставник има слободу да планира своје и ученичке активности водећи рачуна да у предвиђеном фонду часова обради све теме. У суштини, иако је програм дат по темама у непосредном раду са ученицима, треба тежити интегрисаном приступу где нека активност, подстицај, садржај представља само подлогу за рад на више кључних појмова које треба међусобно повезати. Планирање слободне наставне активности мора бити у извесној мери флексибилно како би се испоштовала ученичка интересовања, а такође треба да обезбеди да се све теме програма остваре. При планирању наставник треба да посвети посебну пажњу избору подстицаја којима ће ученике увести у тему или им представити кључне појмове садржаја. Подстицаји треба да буду атрактивни, примерени узрасту ученика, разноврсни (филмови, слике, приче, статистички подаци...) да покрећу на размишљање, постављање питања, тражење информација...

Програм има природну везу са обавезним предметима, пре свега са предметима *Физичко и здравствено васпитање*, *Географија*, *Биологија* али и са *Физиком*, *Математиком*, *Информатиком* и *рачунарством*, *Техником и технологијом*, *Историјом*, *Ликовном културом*. Такође, програм има корелацију са слободном наставном активношћу *Вежбањем до здравља*, посебно ако ученик изабере нпр. у 6. разреду ту СНА, а у 7. или 8. разреду *Боравак у природи* и *планинарење*. Обе слободне наставне активности имају сличан концепт. То се препознаје у упутству за остваривање *Вежбањем до здравља* где се наводи: „Програм се природно надовезује на садржај програма предмета *Физичко и здравствено васпитање* и не захтева посебан простор и опрему. Увидом у исходе може се видети да је фокус програма на вежбању као вредности, стицању релевантних знања о вежбању, здрављу и исхрани, као и развоју позитивних ставова који ће допринети да ученик самостално, без присиле одраслих, бира да се храни правилно и уместо седења у затвореном простору за компјутером изађе напоље и физички буде активан са својим вршњацима”.

У раду се треба ослањати на оно што су ученици сазнали проучавајући наведене предмете али уз опрез како се не би десило да ова слободна наставна активност постане простор за проверу знања о рељефу или екологији. Лепо је да ученици знају нпр. називе планинских врхова и о томе се са њима може разговарати али то није циљ овог програма. О томе ће најбоље учити када буду кренули да се пењу на планине али до тога неће доћи ако ученици не препознају вредности боравака у природи и дружења са другим планинарима.

Наставници треба да искористе сваку прилику да у рад укључе ученичка ваншколска знања и вештине у вези њиховог боравака

у природи. У групи ће увек бити ученика са различитим искуством у вези са њиховим бораваком у природи и зато треба, кад год је то могуће и погодно, искористити вршњачко подучавање. На пример, уколико у групи постоји ученик који има искуство боравака у природи као извиђач или је са родитељима планинарио или лето проводи код бабе и деде у планинском селу, наставник може да организује активност где ће он водити час и поделити са другим ученицима своја искуства и размишљања о бораваку и кретању у природи.

У наставку упутства за сваку тему из програма дата су појашњења за кључне појмове, смернице за рад, идеје и препоруке за подстицаје, а информације о праћењу напредовања и вредновању ученика налазе се у *Општем упутству за остваривање слободних наставних активности* које се може наћи на сајту w.w.w.zuov.gov.rs.sna

ЧОВЕК И ПРИРОДА

Тема *Човек и природа* може се назвати уводном јер има функцију упознавања ученика са програмом и подстицања радозналости за даљи рад. На почетку треба представити садржај програма, затим на који начин ће се радити на часовима и шта су очекивани исходи како би ученицима био јасан циљ ове слободне наставне активности која не замењује боравак и кретање у природи већ треба да допринесе мотивисању и припреми за такве активности. У току рада на овој теми али и на свим осталим, треба континуирано наглашавати централну поруку програма а то је *безбедност и одговоран однос према себи, другима и природи*. То значи да треба подстицати ученичку фасцинацију бораваком и кретањем у природи али без подршке авантуризма, ризичног и неодговорног понашања било које врсте.

На који начин ће наставник започети рад на трајној и нераскидивој вези између човека и природе је његов избор али свакако су добродошли видео записи који показују разноврсност и лепоту природе на планети Земљи (нпр. неки делови из видеа (13) BEAUTIFUL PLANET | Најлепша места на Земљи – YouTube). Након гледања таквих снимака треба одвојити време за разговор о утисцима ученика, о могућим страховима од боравака у природи, дилемама уколико их имају као и о човековом односу према природи. Ученици имају довољно предзнања о еколошким проблемима те их о томе не треба пропитувати већ треба укључити неке подстицаје који ће код њих изазвати осећања (нпр. љутњу), потребу да се реагује, испољавање ставова и посматрање природе као вредности у животу човека. Као могуће подстицаје предложимо две песме. Једна је *Еколошка песма* Јелене Петошевић (Yelena – Еко (official video) (youtube.com) и песма Момчила Бајагића Бајаре *Овај свет се мења* Овај свет се мења (Official lyrics video 2020) (youtube.com). Ученици могу погледати и ефектан анимирани филм *MAN* (Pogledajte ironiju o našem uticaju na planetu – crtani film (youtube.com)). Циљ оваквих активности, где се супротстављају лепота природе и негативан утицај човека и његове индустрије на природу, јесте да се обесмисли равнодушност према овом проблему по принципу – није то проблем појединца, не може се ништа урадити и сл. и да се подржи лична одговорност и проактивност ученика у заштити природе. То ће се касније уклопити у тему *Кодекс боравака и кретања у природи* која захтева од сваког планинара да је својим бораваком у природи ни на који начин не угрози.

Ученицима ће свакако бити интересантан садржај који се односи на питање зашто човек иде у природу, какви су то изазови. Најбољи начин да се на то питање добије одговор јесте да се пронађе особа из окружења (наставник, родитељ, бивши ученик) која има искуство боравака у природи и планинарењу која би разговарала са ученицима на ту тему и указала да се ту не ради само о физичкој активности. За очекивати је да ће за ученике бити најатрактивнија прича о освајању високих планинских врхова као изазову и метафори човекове борбе са самим собом и датим околностима (природом) али наставник треба да инсистира да је сваки боравак у природи благотворан. Уместо госта планинара, као подстицај за разговор могу се користити и неки филмови (нпр. Why do I hike | Award Winning Documentary 2020) или текстови у којима се

описују осећања планинара током боравака у природи, изазовима које су имали, зашто нису одустајали упркос тешкоћама, доживљају равнотеже духа и тела, дружења са другим планинарима. Такве текстове наставник може да нађе у књизи *Приче са планине* коју је припремио М. Ердељан.

Наставник се може одредити да ученике упутити на истраживачки рад у паровима, како би дошли до информација о човековој потреби да борави у природи из различитих мотива који су се кроз историју човечанства мењали, сходно веровањима, образовању, здравственим потребама. Ученике треба упутити на изворе који говоре о одласцима у планине из религијских, туристичких, спортских, рекреативних, естетских, авантуристичких мотива.

Уз ове активности обавезно треба укључити лична искуства ученика и њихова промишљања о значају боравака у природи за човека. Наставник може да припреми мини предавање о позитивном утицају боравака у природи на све аспекте човековог живота, његово физичко и ментално здравље, квалитет друштвених веза, осећај постигнућа и самопоуздања. За те потребе може се користити презентација *Boravak u prirodi – zašto je važno* (youtube.com или Bolji san, jak imunitet i više motivacije... Ovo su zdravstvene dobrobiti boravka u prirodi (youtube.com)). Уместо мини предавања наставник може да организује гостовање лекара, психолога који ће то стручно објаснити или може пустити филм о томе (о добробити по психичко стање људи: <https://www.youtube.com/watch?v=KFilTqymoU>).

Један час свакако треба одвојити за рад на природи као великој „учионици“. Ученике треба питати шта се све може научити током боравака у природи и шта се све може применити у природи од онога што је научено у школи, наравно имајући у виду који разред похађају. Уз помоћ наставника ученици могу да одговоре на та питања. Посебно је значајно да препознају примену онога што су учили у *Географији* (читање географске карте, утицај географске ширине и дужине на рељеф, одређивање стране света), *Физичко и здравствено васпитање* (нпр. вежбе за развој снаге, покретљивости, аеробне издржљивости, координације, здравствено хигијенске мере пре, у току и након вежбања, препознавање врсте повреда, правилно реаговање у случају повреде, чување животне средине током вежбања), *Физици* (дејство брзине и смера ветра на кретање у природи, температура на којој вода ври у зависности од надморске висине, трење), *Математици* (пропорција и размера за одређивање реалних удаљености на основу података са карте, израчунавање раздаљине, мерење угла), *Информатици и рачунарству* (програмирање физичког уређаја да врши функцију бројача корака), *Техници и технологији* (ГПС навигација), *Хемији* (заштита животне средине), *Историји* (пећина као прва „кућа“ човека, Грчки богови са планине Олимп, духовност и боравак монаха у испосницама у планинама), *Ликовној култури* (естетски доживљај природе, фотографисање природе). За оне који желе још више да разраде корелацију могу са наставником математике да осмисле задатак који ће направити везу тог предмета са овим програмом. Пример могућег задатка: Планинари се налазе на надморској висини од 560 m. Врх на који се пењу се налази на 840 m надморске висине, а нагиб терена је 300. На основу ових података, процени дужину стазе коју планинари треба да пређу, ако стаза праволинијски повезује место где се налазе планинари и врх на који се пењу.

Следећа активност могла би да буде разговор са ученицима како они виде планинарење: као покрет, спорт (такмичарски или рекреативни) или као вид активног туризма. Како око тога постоје различита гледишта најбоље је ученике кроз разговор тако водити да планинарство посматрају као све наведено. Затим се ученици могу, на информативном нивоу, упознати да планинарски спорт обухвата разноврсне планинарске дисциплине као што су: планинарење и пешачење, високогорство, алпинизам, спортско пењање, планинарско трекинг такмичење, планинско трчање, планинарско оријентационо такмичење, планинарска спелеологија, пењање у леду и драј тулинг, турно скијање, кањонинг и планинарски бициклизам. Након тога, треба одвојити време да ученици поставе питања о представљеним дисциплинама и искажу своја интересовања, шта би волели да пробају, шта им треба од опреме, где се то тренира и сл.

Након ових садржаја и активности ученици треба да се упознају са историјатом планинарског покрета у свету и код нас, како данас функционише Планинарски савез Србије и планинарски клубови, како се обележавају Међународни дан планина 11. децембар и Дан пешачења. Може се направити сарадња са наставником енглеског језика и анализирати текстови на српском (sr.wikipedia.org/wiki/светски_дан_планина) и на енглеском (сајту www.fao.org/international-mountain-day/en) који се баве обележавањем Дана планина. Уз презентацију о садашњим активностима планинарских клубова може се приложити кратки филм о клубу који је најближи месту одакле су ученици као што је нпр. видео снимак Planinarski Klub Leskovca – HISAR 04.08.2024. (youtube.com). Уз презентацију о историјату планинарења ученици могу да пронађу фотографије планинара из прошлости како би илустровали како је некад изгледала опрема и одећа за боравак у природи. Такве фотографије лако је наћи на интернету али наставник треба да подржи ученике да пронађу аутентичне фотографије из њиховог окружења. Ученике треба упутити да истажују како би дошли до следећих података. Прво планинско друштво основано је у Лондону 1857. (www.alpine-club.org.uk) и било је елитистичко (намењено члановима повлашћених друштвених слојева). Њихов мото је био *Где ти је воља ту ти је пут*. Корени планинарског покрета у Србији зачети су у Свилајцу 1875. године и везују се за Јулија Драшкоџија, апотекара и наставника гимназије у Свилајцу (више детаља о томе може се наћи у монографији *Планинарство у општини Свилајнац*, Слободана Васића). Прва планинарска организација основана је 1901. године као Српско планинско друштво. Планинарски савез Србије основан је 1948. године. Планинарски савез данас окуља 198 планинарских клубова/друштава широм Србије са више од 21000 чланова, има 300 лиценцираних водича и Горску службу спасавања са 250 обучених спасилаца. Ученике треба упутити да посете сајт Планинарског савеза Србије (Planinarski savez Srbije | PSS | Republika Srbija) и открију које све податке садржи од актуелних вести, календара догађаја до информација о планинарским теренима и објектима. Уз овај садржај свакако треба придодати и представљање Међународног дана планина који се обележава 11. децембра и Дан пешачења који није фиксиран већ се за сваку годину одређује. Како планинарски клубови увек имају добру понуду активности за Дан пешачења наставник може да предложи ученицима и њиховим родитељима да се укључе и да „осете“ нешто од онога што ће у оквиру овог програма проучавати.

Рад на теми се завршава представљањем знаменитих планинара. Они могу бити и страни и домаћи али са интересантном биографијом. И овај сегмент се може поверити ученицима али не мора увек бити израда презентација, може да се уради и као кратки играокал или у форми интервјуа где би један ученик био новинар а други би глумио познатог планинара. Наставник ће направити избор знаменитих планинара а као идеју предложити лик и дело Јосифа Панчића (лекар који је волео природу и биљке а сам је рекао да је преокрет у његовом животу донело пењање на планину Ртањ) и Јована Цвијића (географ који је највише боравио на планинама источне Србије) који су до својих највећих научних достигнућа дошли зато што су били заљубљеници у природу и пуно времена су проводили у природи. По реализацију овог сегмента прве теме ученици могу да потраже помоћ од наставника биологије и географије и да са њима заједнички дођу до што више података о овим знаменитим планинарима.

Ученике ће вероватно интересовати и биографије планинара који су освајали највише врхове планина широм света и о опасности којима су били изложени. Наставник може да тражи од ученика да наведу које особине су ти људи морали имати да би постигли такве резултате. Циљ је да дођу до тога да се ради о људима који су били предузимљиви, истрајни, доследни, одговорни, солидарни, сарадљиви јер се такве активности не могу остварити самостално. Активност треба завршити са оним што је и мото програма: *Одговоран однос према себи, другима и природи*. За ученике које посебно интересује освајање највиших врхова планина наставнике може да препоручи неки од бројних филмова који ће код куће погледати и касније на часу поделити утиске (нпр. *Silent Hiking The Himalayas for 16 days* (youtube.com)).

БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ

Као увод у тему ученици могу погледати слике или снимке боравака људи у природи којима се као у претходној теми наглашава лепота природе, хармонија човека и природе (нпр. <https://www.youtube.com/watch?v=XRUpA2nyEpQ>). Међутим, ова тема је корак даље јер треба да обезбеди ученицима конкретна знања за безбедан боравак и кретање у природи. На почетку ученици треба да се упознају са врстама планинарских терена и објеката. То може бити само на информативном нивоу уз коришћење одговарајућих фотографија. Планинарски терени су: маркиране планинарске стазе, уређена пењалишта, полигони за планинарску оријентацију, адреналин паркови. Планинарске стазе се према намени деле на: пешачке стазе у природи, планинарске стазе, трансверзале/обилазнице, стазе за планински бициклизам и стазе за посебне намене. Планинарски путеви и стазе се по дужини деле на путеве и стазе краћег трајања (1–3 дана), средњег трајања (3–7 дана) и дугог трајања (дуже од 7 дана). По захтевности стазе могу бити лаке (није потребна помоћ руку, довољно су широке и добро уређене, препоручује се коришћење пешачких штапова), захтевне (понекад је потребна помоћ руку), врло захтевне (већа разлика у надморској висини, неопходно помагање рукама а коришћење шлема и друге заштитне опреме је обавезно). Према опремљености разликујемо осигуране планинарске путеве и осигуране пењачке путеве (виа ферата). Планинарски објекти су: планинарски домови, планинарске куће, планинарска склоништа, бивак, планинарски центар за обуку и усавршавање и планинарски камп.

У наставку је потребно представити различите начине вишедневног боравака у природи као што су: камповање, боравак у чврстим објектима, биваковање. То је прилика да наставник провери каква искуства ученици имају са бораваком у природи, односно да ли су некад камповали или били у неком планинарском објекту, да ли имају искуство у подизању шатора. Уколико има услова, наставник може у школском дворишту да организује да ученици уз његове инструкције сами подигну шатор, а затим га сруше и правилно спакују.

За безбедан боравак и кретање у природи један од предуслова је адекватан избор опреме. Она може бити врло различита у зависности која је активност у питању, колико дуго се борави у природи, које је годишње доба и друго. За увођење ученика у овај кључни појам теме може се искористити активност где ученици треба да замисле да се спремају за дводневни излет у оквиру ког ће се пењати на оближњу, нижу планину, почетак је септембра и спаваће једну ноћ под шаторима. Ученици се деле у мале групе од по 3–4 члана и имају задатак да напишу списак опреме које треба понети како би били безбедни на излету. За тај задатак имају 10–15 минута. Наставник чита списак сваке групе и идентификује групу која је не само највише важних делова опреме навела (шатор, врећа за спавање, вода) него и која је мислила на важне ситнице као што су ханзаплат, крема за заштиту од сунца или комараца, термос, лампа, качкет/капа, шибице/упалач и сл. Такође, треба скренути пажњу и на опрему која се нашла на списку а која је непотребна, неадекватна или планирана у неадекватној количини за боравак и кретање у природи.

Након те активности наставник треба да каже ученицима нешто више о опреми за боравак и кретање у природи фокусирајући се на избор одеће и обуће. Потребно је да уз излагање наставник припреми одговарајуће фотографије опреме. Наставник може да ученицима поставља питања којима ће их подстаћи да сами закључе о чему треба водити рачуна при том избору. Циљ је да заједнички дођу до тога да обућа мора бити удобна, стабилна, да „дише“, а да одећа треба да обезбеди човеку да остане сув (заштита од спољашње и унутрашње влаге), да одржи топлотну равнотежу тела (од хладноће не штити дебела одећа већ ваздух између више слојева одеће), да заштити од сунца, ветра, да обезбеди лакоћу покрета. Ученици треба да се упознају са изразом *активни веш* и да радећи у паровима уз помоћ мобилних телефона истраже од ког материјала се прави (полиамид, полиестер) и које карактеристике има (пријања уз тело, растегљив је, не упија зној, лак је, брзо се суши, лако се одржава, штити од прегрејавања). Причу

треба зачинити још неким детаљима као што су нпр. да хеланке нису добар избор за боравак у природи иако ученице воле да их носе јер не штите од трновите вегетације и ако је хладно не греју, а ако је топло ознојиће се, затим да гумене чизме нису добар избор иако штите од кише али не „дишу“ и ноге се зноје, а поред тога не пријањају на подлогу па се особа која их носи може лако оклизнути. Причу о одећи и обући треба тако водити да ученици схвате да погрешан избор одеће и обуће може да направи проблем особи током боравака и кретања у природи као што су прегрејавање, смрзавање, квашење, прављење жуљева, повреде скочног зглова итд. Међутим, треба водити рачуна да се код ученика не створи погрешан утисак да је за боравак и кретање у природи неопходна куповина специјалне опреме, посебно оне скупе. Ученици треба да схвате да је фокус на функционалности а не на брендovima. Неки комади вишенаменске одеће или опреме могу се пронаћи у већини домаћинства или се могу прилагодити за планинарење.

Као природан наставак рада на овој теми наставник осмишљава активности које се односе на избор и употребу ранца у коме се носе ствари неопходне за боравак и кретање у природи. Код избора ранца битна је његова величина, облик и какав је систем каишева. Капацитет ранчева за планинарење се мери у литрима. Опрема која се пакује у ранац се не мери у литрима и зато за почетнике, који први пут купују ранац, представља тешкоћу овај начин мерења капацитета ранца и може да их збунује. Идеални ранац за једнодневно планинарење је онај од око 35 литара. Ако се иде на краће туре, као што је преподневно пешачење по планини довољно је понети ранац од 15–20 литара. Већ када се ради о вишедневном планинарењу, када је потребно преноћити, ранац би требало да је капацитета између 35 и 60 литара. Уколико постоји могућност наставник може донети у учионицу ранчеве различитих величина али ће сасвим добро послужити и слике ранца како би ученицима имали визуелно јаснију представу о разликама између њих. О избору ранца ученици могу да погледају неки од видео снимака као што је нпр. *Kako izabrati ranac za hajking, putovanje ili trčanje? #planinarenje #backpack* (youtube.com) у трајању од 10.53 минута.

Осим избора величине ранца важно је и како се он пакује. То је добра прилика да се са ученицима поприча ко и како пакује ствари у њиховој породици када се негде путује. Да ли неко од родитеља има навику да прави списак, да ли се пакују самостално или их родитељи пакују, да ли претерују са количином ствари која се носи и сл. Затим наставник указује да је најбољи начин да се започне са паковањем тако што ће се направити списак свих ствари које треба понети а затим све ствари са списка треба поставити на једно место како би се размислило да ли је ту све што је потребно или има и непотребних ствари. Често у првом прављењу списка уврстимо и оне ствари које нам нису неопходне. Затим ученике треба упознати са основним принципима паковања ранца. Пакују се ствари према тежини и по учесталости употребе. Једна од кључних ствари за паковање је да се предмети групишу по тежини. Ствари које су теже се стављају у део ранца који је ближи кичми како би се оптимизовао терет који се носи у ранцу. У дно ранца се стављају крупне ствари, или оне ствари које нису тако често потребне или ствари које се користе за паузу. То могу бити кабаница, простирка, пресвлака и сл. На врху ранца се пакују оне ствари које се чешће употребљавају. У помоћне цевове се стављају потрештине и ситнице које се често употребљавају или које су хитно потребне (папирнате и влажне марамице, вода, телефон). Било би добро да наставник припреми један ранац и одређен број ствари за паковање како би демонстрирао правилан начин паковања и омогућио ученицима да сами то испробају. Уместо тога ученици могу између два часа да погледају снимак о томе у трајању од 7.48 минута (*Kako spakovati veliki ranac?* (youtube.com) а затим да о томе разговарају. Такође, може им се понудити да погледају видео запис *Ovo NE RADITE NIKADA – Najcesce Greske kada Nosimo Ranac* (youtube.com) у трајању од 6.48 минута и да о томе продискутују или нешто друго пригодно што изабере наставник. Такође, може се реализовати радионица *Паковање планинарског ранца* чији је сценарио дат у приручнику *Планинарство - боравак у природи 1* (стр. 132).

Уколико наставник процени да је потребно и да има времена, он може да организује гледање филма у трајању од 3 минута Pribor za preživljavanje u prirodi (survival kit) у коме ће ученици имати прилику да виде како у јаким малим ранама може да стане пуно значајних ствари за боравак и кретање у природи. Након гледања филма обавезно дати ученицима прилику да размене своје утиске.

Програмом је предвиђено да се у оквиру ове теме обради и појам ватре јер је она не само потребна током боравака у природи већ је на неки начин и заштитни знак планинарења. Логорска ватра, осим што има функцију да загреје планинаре и да се помоћу ње термички обради храна има велику улогу на крају дана проведеног у природи у опуштању планинара и дружењу. Наставник може да организује ученике у мање групе које ће уз помоћ материјала са интернета (нпр. [Kako zapaliti logorsku vatru \(kampavantura.com\)](http://Kako.zapaliti.logorsku.vatru(kampavantura.com))) и [Recepti i saveti o bezbednosti kuvanja na logorskoj vatri \(kampavantura.com\)](http://Recepti.i.saveti.o.bezbednosti.kuvanja.na.logorskoj.vatri(kampavantura.com))) приказати оно што су научили како се припрема логорска ватра, како се пали, како се правилно гаси, како се на њој припрема храна. Уколико има услова, може се организовати да ученици уз помоћ наставника напољу то знање и практично покажу.

Следећи сегмент рада на овој теми предвиђа да се ученици упознају са објективним и субјективним опасностима боравака и кретања у природи, начину како се у таквим ситуацијама реагује и како се човек може унапред заштити од њих. За увођење у ове кључне појмове наставник може да тражи од ученика да сами наведу неке опасности за које мисле да прете људима током боравака и кретања у природи. Ученичке одговоре може писати на табли и груписати их у објективне и субјективне, а затим их допунити како би слика о опасностима била комплетна. Објективне опасности настају под утицајем природних појава, животињског и биљног света као што су опасности од саме конфигурације терена, временских услова, надморске висине или присуства опасних животиња и биљака, а субјективне настају под утицајем човека и његових поступака. На пример, са ученицима треба продискутовати које су то животиње које се могу сresti током боравака у природи у нашој земљи и како треба реаговати (различити глодари, змије, пухови, дивокозе док је сусрет са вуковима, медведима, лисицама доста редак). За појашњење опасности у природи наставник може користити делове књиге 2. *Сигуран корак* који се на то односе и треба да укаже ученицима да ће у наставку рада на програму своје знање о томе допунити кад буду обрађиване теме о временским условима и исхрани у природи. У наведеној књизи налази се и сет питања за проверу знања ученика о објективним и субјективним опасностима у природи.

Рад на овим важним кључним појмовима треба тако водити да се укаже да се субјективне и објективне опасности често здружено појављују али се оне могу предупредити добром припремом, планирањем, правилним избором активности и опреме, правилним понашањем у групи и организацијом. То се нарочито односи на почетнике који немају искуство боравака и кретања у природи. Зато ученике треба упознати са основним препорукама Планинарског савеза Србије (ПСС) које су дате у 10 тачака.

1. У планину не крећите сами. Група треба да броји најмање три члана.
2. Испланирајте своју активност.
3. Уколико први пут идете у тај рејон или на ту планинску стазу, контактирајте локално планинарско друштво.
4. Проверите временску прогнозу.
5. Понесите довољно воде и хране за целодневну активност и нешто у резерви што ћете само „прошетати у ранцу”.
6. Понесите комплет за пружање прве помоћи у складу са својим знањем у пружању прве помоћи.
7. Понесите чеону лампу.
8. Обавестите некога од пријатеља/родбине о својим плановима и активностима, помените им планирану путању.
9. Напуните телефон пре поласка на активност и штедите батерију.
10. Меморишите број Горске службе спасавања – 062-464-646.

Након ових препорука логично се надовезује рад на упознавању са најчешћим повредама у природи као што су жуљеви,

посекотине, сунчанице, промрзине, топлотни удар, угануће скочног зглоба, алергијске реакције, уједи инсеката. Наравно, рад на повредама треба да буде у контексту како их избећи и како реаговати кад се десе.

На то се надовезује упознавање ученика са основним подацима о пружању прве помоћи и спасавању повређених особа у природи. Од ученика се не очекује да буду оспособљени за пружање прве помоћи али треба да буду упознати са основним принципима и посебно са тим шта никако не треба радити као и кога треба позвати у помоћ, а ту се мисли на јавне службе од значаја у опасним ситуацијама као што су хитна помоћ, ватрогасци, полиција, горска служба спасавања. Ученици треба да знају на које бројеве телефона могу добити ове службе.

У раду на опасностима и повредама у природи могу се користити искуства људи који су пуно борабили и кретали се у природи. Као што је већ препоручено, наставник може да позове неког искусног планинара да на једном часу буде гост и да ученицима исприча неке своје доживљаје на ту тему и да одговара на њихова питања.

Рад на овој теми мора да обухвати и активности чији је циљ да укажу ученицима да није довољно обући патике, ставити ранац на леђа и кренути у природу већ је за све, а посебно за почетнике, важна припрема. Она може бити на нивоу прикупљања информација (колико је дуга стаза, колика је висинска разлика, да ли дуж стазе има извора воде, каква је подлога по којој се хода, каква је временска прогноза), што је важно али није довољно. Потребна је и физичка и психичка припрема. Ученици ће лакше разумети значај физичке припреме (вожња бицикла, трчање, теретана, пливање) која је потребна за унапређење моторике, снаге и издржљивости, координације, равнотеже и флексибилности. Међутим, теже ће им бити да разумеју у чему се огледа психичка припрема и зато им треба додатно појашњење наставника. Она је важна за све али посебно за почетнике који не познају довољно како ће изгледати активности у природи и међу њима могу се препознати они који о тешкоћама уопште не мисле и прецењују своје способности што на терену може бити проблем. Али међу њима могу бити и особе које много брину око боравака у природи па се питају колико ће то бити за њих напорно, како ће се снаћи у групи коју не познају довољно, како ће решавати своје физиолошке потребе, да ли ће се од нечега уплашити, да ли ће бити неких непредвиђених проблема: уједи инсеката, алергијских реакција, сусрета са змијама и другим животињама. Наравно, и једно и друго су екстрми и психолошка припрема служи да се изгради што реалистичнији однос према бораваку и кретању у природи. Најбоље је да се она одвија кроз разговор са искуснијим планинарима који умеју да одговоре на сва питања почетника, да узнемирене смире а претерано опуштене подстакну да реалистичније промишљају, и да након тога помогну им да одмере које активности у природи су у том тренутку за њих одговарајуће (тежина, трајање). Циљеви психолошке припреме су следећи. Прво је потребно да особа реално процењује своје способности и здравствено стање за боравак и кретање у природи јер у психолошком смислу колико је непожељна претерана самоувереност и неосновано прецењивање својих способности (посебно у односу на природу), толико је штетно кад је особа несигурна, потцењује своје способности, неодлучна је и склона одустајању. Затим, психолошка припрема треба да обезбеди контролу пажње. Све активности у природи захтевају извесан степен пажње јер је довољан само један тренутак непажње и да се особа оклизне, падне, повреди. Чак и искусни планинари морају да одржавају континуирану пажњу а то значи фокусираност на задатак, циљ упркос ометајућих фактора (умор, јак ветар, ниска/висока температура, мрак, киша, снег, магла). За безбедан боравак у природи важне су и емоције, посебно у ванредним, стресним ситуацијама где једна особа која је ушла у стање панике може да генерише негативне емоције у целој групи. Особе које су плашљиве и склоне да претерано брину треба да се оснаже у смислу да препознају како се осећају, да о томе могу да говоре, да не потискују непријатне емоције како се оне не би нагомилавале и довеле до панике. Што се тиче когнитивног функционисања, психолошка припрема треба да

обезбеди да особа нема збуњујућих, негативних мисли што се постиже тако што се упућује да благовремено прикупи релевантне податке (где се иде, кад се иде, с ким се иде, каква је временска прогноза, колико је потребно понети воде и хране и сл.) и да добије одговоре на сва питања која је интересују и која јој омогућавају да постави себи реалне циљеве боравака и кретања у природи. За теже планинске подухвате важно је постићи менталну отпорност која обезбеђује „брстре“ мисли и у тешким околностима. Обично се каже да је начин развишљања за планинара једнако важан као и његова физичка снага и издржљивост. И на, крају, мада не мање важно, психолошка припрема подразумева да се особа оснажи за функционисање у групи. Јако је опасно уколико појединац непланирано и неконтролисано почне да се издваја из групе, да се понаша имајућу виду само своје тренутне потребе и интересе (нпр. да направи селфи на некој литици, убере цвет или крене неком другом стазом јер мисли да је ту да ближе). Такође, себичност, одсуство толеранције и солидарности према другим члановима групе, као и непоштовање одлука вође неприхватљиво је, угрожава безбедност и одражава се негативно на атмосферу целе групе. Зато је дато право водичу да уколико процени да нека особа није физички и психички припремљена или није адекватно опремљена, може је искључити из групе и конкретне активности у природи.

У контексту приче како се припремати за боравак и кретање у природи ученицима се може представити *Приручник за планинарење* чувеног бразилског писца Паула Коелја који је доступан на интернету. Може се реализовати активност у којој се ученици деле у 11 парова (у Приручнику има 11 препорука), који добијају по једну препоруку из Приручника са задатком да је прочитају и анализирају са становишта какву поруку је писац желео да да. Затим сваки пар целој групи чита препоруку коју су добили и даје појашњење како су је они схватили. На крају наставник модерира дискусију о свим препорукама и целини Коелјевог *Приручника за планинарење* и даје завршни коментар.

У оквиру ове теме која је по броју кључних појмова најбогатија, последњи сегмент предвиђа да се обраде садржаји који се односе на кретање у природи. Међутим, пре него што се крене са представљањем карактеристика различитих техника кретања неопходно је обрадити како се оријентишемо у природи. На почетку би било добро да се са ученицима провери знање које су стекли на часовима географије а тиче се одређивања страна света и коришћења географских карата. Већ у 5. разреду у оквиру овог предмета ученици се оснажују да користе карте и из разреда у разред се ради на унапређивању вештине читања географских карата. За боравак и кретање у природи потребна су знања о врстама електронских и штампаних географских карата, размере и размерника, географској координатној мрежи (географска ширина и дужина), картографским знацима, посебно онима који се односе на рељеф. Наставник треба да припреми карте различите размере и за различите географске области али је најбоље започети рад са картама које се односе на област где ученици живе и која им је позната. Ученици се могу поделити у парове или мале групе са задатком да гледајући карту одреде нпр. колико километара је од тачке А до тачке Б, колика је надморска висина неке планине итд. У наставку са ученицима треба вежбати одређивање стране света помоћу компаса и других показатеља (Часовника и Сунца, звезде Северњаче, Месеца, маховине, година на дрвету). Свакако са ученицима треба обрадити и употребу система ГПС навигације, прикупљања и обраде података на конкретним примерима.

У контексту овог садржаја један час се може посветити представљању планинарске оријентације и оријентиринга који се могу практиковати и као такмичарски спорт и као рекреација. Циљ је да се уз помоћ карте и компаса (без осталих помагала), крећући се непознатим тереном, пронађу све контролне тачке уцртане на карти и да се дође до циља што пре. У сваком тренутку учесници оријентиринга морају знати где се налазе и на основу свог знања и искуства у читању карте треба да доносе одлуке о томе којим правцем ће се кретати како би најбрже обишли целу стазу и пронашли све контролне тачке. Некад треба донети одлуку у складу са народном пословицом која каже *Преко прече – наоколо ближе*, када је брже

ако се брдо обиђе, него ако се иде преко њега. Такве и много компликованије одлуке се траже од учесника оријентиринга и у томе је посебан изазов било да је у питању такмичење или само рекреација. Оријентиринг није скуп спорт, не захтева много физичке снаге и може се практиковати појединачно, групно, породично и то од основношколског узраста до старости и током целе године.

Било би добро да наставник набави неку од посебно направљених карата за оријентиринг (израђују се по међународним стандардима ИСОМ) како би ученици видели како оне изгледају. Постоје посебно обучени стручњаци који врше израду оваквих карата. За област Београда и околине има преко 30 карата (Калемегдан Ада Циганлија, Кошутњак, Топчидерски парк, Хајд Парк, Ташмајдан, Липовичка шума, Авала, Јајинци, Бабе-Златара), а израђене су и за терене на Фрушкој Гори, Златибору, Тари, Копаонику, Дивчибарама, у околини Смед. Паланке, Смедерева, Параћина, Крушевца. Уколико постоје могућности било би добро да у школи гостује особа која се бави планинарском оријентацијом или оријентирингом и која је спремна да пренесе своја искуства, одговара на питања ученика и мотивише их да се укључе у такмичења.

На крају обраде друге теме потребно је обрадити технике кретања у природи. То је важан садржај јер се кретање одвија на врло различитим теренима (стрмина, благо, снег, лед, сипар, камењар, вода, вегетација) и у различитим условима (високе или ниске температуре, смањена видљивост/мрак, ветар, велика надморска висина). С обзиром да се програм остварује у условима учioniце, ученици ће се о томе упознати на теоријском нивоу. Наравно, прави ефекат научног може се очекивати тек у практичној примени, онда када ученици буду боравили у природи и били у прилици да се крећу у природи, односно када на личном искуству буду “осетили” оно што им је наставник говорио. У оквиру техника кретања ученици треба да се упознају и са појмовима брзина кретања, кретање маркираном стазом, паузе у кретању, техника пешачења, мимоилажење, растојање, техника дисања, кретање различитим теренима, прелазак водених токова, кретање кроз насељено место, употреба штапова за ходање, техника пењања, техника ходања по снегу. За потребе објашњавања ових појмова наставник може да користи одговарајуће слике, цртеже, снимке (може их наћи у приручницима *2. Сигурни корак, Планинарство – боравак у природи 1* и материјалу за основну планинарску обуку).

Уколико процени да је потребно и да се логично надовезује на претходне садржаје наставник може упутити ученике да код куће погледају снимак о употреби штапова при планинарењу у трајању од 23.36 минута (*Опрема за planinarenje – štapovi* (youtube.com) и да на часу о томе разговарају. Уместо целог снимка наставник може да прикаже ученицима скраћену верзију.

На крају рада на теми може се анализирати како ради једна од апликација на мобилном телефону (нпр. Педометар која броји кораке) које су намењене мерењу пређеног растојања а наставник може припремити информације колико корака је оптимално направити у односу на узраст. Затим се ученици могу упутити да до следећег часа, сваки дан, воде евиденцију колико су корака направили или колико су растојање препешачили и да процене да ли је то права мера за њихов узраст или је то премало/превише. Ова активност се може проширити и на родитеље, наравно на оне који то прихвате, да у том истом периоду такође евидентирају дневни број корака и процене да ли имају потребу за додатним кретањем. Након тога, наставник може да организује да на часу ученици заједнички и уз његову помоћ припреме сет препорука за родитеље који се недовољно крећу у који би уградиле све што су до тада научили у оквиру овог програма.

УТИЦАЈ ВРЕМЕНСКИХ УСЛОВА НА БОРАВАК И КРЕТАЊЕ У ПРИРОДИ

Ученицима је свакако јасно да је боравак у природи блиско повезан са временским условима и да је важно поседовати што тачније информације о надоласећем времену. Међутим, рад на овој теми треба тако водити да се избегну два екстрема од којих се један односи на схватање да се у природу иде само кад су идеални временски услови јер то није тачно и други да се иде у природу у свим

временским условима, што такође није прихватljivo из безбедносних разлога (подсетити ученике да под објективним опасностима у природи спадају и оне од временских услова). Ученицима треба да буде јасно да се боравак у природи може одвијати у различитим временским условима (киша, ветар, снег, сунце), да се временске прилике могу у кратком временском периоду променити, да не постоје 100% тачне дугорочне временске прогнозе али да се са добром опремом и континуираним праћењем предзнака времена може обезбедити безбедан боравак у природи. Ту се може направити веза са садржајем из теме *Боравак и кретање у природи* који се односи на паковање ранца где је обавезни садржај увек непромочива јакна.

На почетку рада на овој теми ученици треба да се упознају са метеоролошким елементима (сунчево зрачење, температура ваздуха, ваздушни притисак, влажност ваздуха, брзина и смер ветра, падавине) и метеоролошким појавама (муње, поларна светлост, хало, дуга, фатаморгана) и њиховим утицајем на боравак и кретање у природи. Информације о томе, као и сет питања за проверу знања, наставник може да нађе у књигама 2. *Сигуран корак и Планинарство – боравак у природи 1*.

Такође, потребно је пажљиво прорадити садржај који се односи на знаке лепог и лошег времена. Неке од знакова ученици ће свакако знати па их треба питати да их сами формулишу (нпр. брзо кретање облака, појава магле, „црни“ облаци, ведро небо). Њихове одговоре наставник треба да допуни још неким показатељима као што су ваздушни притисак, температура, врста облака али и интересантним, мање познатим, као што су да деформација трага на небу од авиона може да укаже у ком правцу се крећу ваздушне масе на великој висини или шта значи јако руменило на небу при заласку сунца.

На ове садржаје природно се надовезује кључни појам који се односи на прикупљање и анализу података о временским условима који су од значаја за боравак и кретање у природи. Ученике треба упутити на различите изворе информација на интернету али треба инсистирати на коришћењу проверених, поузданих сајтова као што је нпр. сајт hidmet.gov.rs Републичког хидрометеоролошког завода Србије (PXM3). Са ученицима може се спровести активност где ће у првом кораку изабрати место где желе да направе једнодневни излет и одредиће датум (неколико дана унапред), а затим ће подељени у мање групе прикупити и истражити податке који се односе на температуру, влажност, падавине, UV зрачење за то место и изабрани датум. Затим, у великој групи ученици треба да размене прикупљене податке и да про diskutују како би дошли до закључка да ли треба изабраног датума кренути на излет или не. Ученицима се могу понудити и неке друге активности нпр. да подељени у групе погледају дугорочне прогнозе за изабрано место али на различитим сајтовима и да упореде степен слагања и да про diskutују колико се може веровати дугорочним прогнозама. Наравно, као и у раду на претходним садржајима може се довести као гост особа која се бави прављењем дугорочних прогноза (то може бити и аматерски), која ће појаснити ученицима на основу чега се припремају прогнозе.

У оквиру ове теме налази се још један кључни појам који је индиректно повезан са временским условима. У питању је прављење заклона од невремена. Наставник ће ученицима дати основне принципе прављења заклона и који је алат потребан за то а затим може приказати неки од снимака који то илуструју (нпр. <https://www.youtube.com/watch?v=5NgFSbtVB1o&t=18s>). Уколико има услова то знање се може проверити у конкретној ситуацији тако што ће се реализовати двочас у непосредној околини школе (нпр. оближњој шумици, већем парку) уз опрез наставника како ученици користе неопходни алат. Овај садржај има директну везу са садржајима предмета *Техника и технологија* па два наставника могу да осмисле заједничку активност.

ИСХРАНА И ХИГИЈЕНА ТОКОМ БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ

Исхрана и хигијена су издвојене као тема јер су важне за безбедан боравак и кретање у природи, иако су могле бити и кључни појмови у оквиру садржаја који се односе на опасности у природи

(субјективне опасности), на опрему (паковање хране и воде) и на припрему за боравак у природи.

Правилна исхрана и хидратација треба да обезбеде да тело има довољно енергије да издржи напоре кретања у природи, док неправилна исхрана може довести до исцрпљености, дехидрације и других здравствених проблема. Са ученицима треба разговарати о исхрани пре, током и након кретања у природи јер се у свакој фази могу направити грешке.

У оквиру *Биологије и Физичког и здравственог васпитања* ученици су учили о угљеним хидратима, протеинима и мастима тако да у оквиру овог програма треба то знање повезати са бораваком и кретањем у природи. На почетку наставник може о томе да да неке основне информације. За ученике је довољно да знају да су угљени хидрати главни извор енергије за наше тело и да су врло важни за одржавање издржљивости. Они се у телу брзо разлажу у шећере и лако се користе као извор енергије за мишиће. Једноставни угљени хидрати, попут шећера, брзо се апсорбују у телу и добри су за краткотрајне енергетске потребе, али су сложени угљени хидрати које налазимо у интегралном хлебу, житарицама и поврћу, пожељнији јер се спорије разлажу у телу и пружају дуготрајну енергију. Беланчевине или протеини су кључни за изградњу и одржавање мишићне масе током дуготрајних напора. Протеинска храна такође може помоћи у одржавању ситости током планинарења. Протеини се спорије разлажу у телу од угљених хидрата, што значи да осећај ситости траје дужи након узимања протеинског оброка. За масти треба да знају да нису пожељне јер су спор извор енергије и за њихово варење треба више кисеоника. Уз информације о исхрани обавезно указати на значај доброг хидрирања за напоре у току кретања природом. Ако планинар пије воду тек кад је жељан то значи да касни за потребама свог организма у условима појачаног напора. Недовољан унос течности може довести до дехидрације, која може изазвати бројне здравствене проблеме, укључујући умор, главобољу, вртоглавицу, мучнину, и грчеве у мишићима. Правило је да се пије мало по мало континуирано током појачаног напора. У следећем кораку наставник дели ученике у мале групе које треба да замисле да иду на једнодневни излет у трајању од 8 сати током којих ће се попети на одређену планинску нпр. 1000 m надморске висине (изабрати неку оближњу која је ученицима позната). Свака група има задатак да напише шта од хране и пића и у којим количинама је оптимално да се понесе на излет. Уз тај предлог група треба да да кратко појашњење зашто су направили такав избор. У току рада могу користити мобилне телефоне и консултовати наставника. Када свака група представи своје предлоге, наставник модерира дискусију и даје завршни коментар у коме указује на оно што су ученици добро предложили и на оно што нису добра решења. Сви они који су предвидели да у ранцу буду сандвичи од црног хлеба, сир, јогурт, шунка, насељан краставац и паприка, црна чоколада, енергетске плочице, поморанца, јабука, лешник, орах, семе бундеве, суве урме, шљиве или кајсије и наравно флаша воде направили су добар избор. Наставник заокружује ову причу наводећи да и храну и воду треба узимати више пута по мало током напора, да оброк пре кретања у природу треба да буде лаган а ако може 2 сата раније, као и да организам после напора не треба одмах оптерећивати претераним уносом хране.

Уколико има времена и интересовања наставник може ученицима да пусти филм (What happens to your body at the top of Mount Everest – Andrew Lovering) о још једној „храни“ за планинаре који освајају највише планинске врхове а то је кисеоник. То се може допунити информацијама шта они једу и пију током тих дугих експедиција.

У оквиру ове теме потребно је са ученицима прорадити и кључне појмове који се односе на проналажење воде за пиће, јестиве и лековите намирнице из природе као и на отровне и штетне биљке. Током боравка у природи, посебно када се човек пење на веће надморске висине које су му мање познате биће у прилици да се сусретне са биљкама које не познаје, које су му атрактивне и интересантне с тим да неке од њих могу бити јестиве, неке лековите а неке врло опасне чак и ако се само додирну. Од ученика се не очекује да овладају разликовањем јестивих, лековитих и опасних биљака, да знају њихова имена, где расту и сл. У оквиру овог

програма довољно је да сазнају да оне постоје, да виде слике неких од њих и да изграде став да ништа од биљака не дирају, посебно не конзумирају а да претходно не консултују искусније планинаре. Проблем са биљкама је што оне могу бити и корисне и штетне за људе, на пример, шумске јагоде имају диван укус и јестиве су међутим, ако су их пре брања напали глодари могу бити преносници болести. Гљиве у природи могу бити и јестиве и отровне а чак и искусне особе могу се преварити у њиховом разликовању. Коприва се може користити у исхрани јер је здрава али она може да опече особу која је бере ако нема рукавице. Неке биљке су опасне не само што су отровне већ што имају бодље, неке испуштају мирисе који опијају. У раду са ученицима најбоље је задржати се на лековитим биљкама као што су мајчина душица, боквица, камилица, кантарион, глог. Наставник треба да припреми слике ових биљака.

Што се тиче хигијене ученицима треба предочити да је важна лична хигијена током боравка и кретања у природи као и хигијена током боравка у планинарским објектима. Прибор за личну хигијену намењен за планинарење мора бити прилагођен редукованим условима комфора у шатору или планинарском дому, могућности паковања у ранац, а понекад и ограниченој количини воде. Наставник може поделити ученике у групе и дати им задатак да сачине списак комплета за хигијену који ће појединац и група понети на камповање.

КОДЕКС БОРАВКА И КРЕТАЊА У ПРИРОДИ

Ова тема је дата издвојено иако се њени садржаји кроз цео програм прожимају у складу са наведеном централном поруком *безбедно и одговорно према себи, другима и природи*. Наставник ће изабрати како ће реализовати тему. Није толико битно да ли ће то радити континуирано уз друге садржаје или ће јој посветити посебне часове или ће због важности радити и континуирано и у оквиру ове теме али је важно да ученици схвате да боравак у природи и планирање треба да се одвијају у складу са неким правилима чије су основне вредности људски живот, хуманост, међусобно уважавање, одговорност, солидарност, екологија и одрживи развој.

Са ученицима треба прорадити следећа правила понашања: она која се тичу понашања појединца према групи и водичу, она која се односи на понашање појединца према природи и трећа која се тичу коришћења планинарских објеката.

За прву групу важно је да ученици схвате да појединац приступа излету на личну одговорност, потврђује да испуњава здравствене и психофизичке услове за сигурно учествовање на излету и прихвата план излета. Затим, прихвата и поштује водича, следи његова упутства и настоји да својим захтевима не омета друге учеснике излета и остварење циља излета. Поштује одлуке водича чак и када се са њима не слаже. Кретање и одабир планинарских стаза су у компетентности водича, који задржава право промене плана и стазе према процени на терену. Водич пре поласка на излет може проверити опрему свих учесника излета и ако неко нема опрему у складу са захтевима излета или делује физички или психички неспреман, водич може таквој особи ускратити да учествује на излету. Темпо хода прилагођава се најслабијем члану групе, али без непотребног заостајања слабијих, док најбржи требају стрпљиво прилагодити свој темпо брзини кретања групе и бити спремни помоћи слабијима. Уколико је потребно главни водич може, на основу личне процене, раздвојити учеснике на групу бржих и групу спорих учесника. При сусретима на уским планинским стазама спретнији, јачи и млађи планинари се склањају и пропуштају слабије и старије. У заједничким акцијама снажнији преузимају напорније задатке. Удаљеност између планинара треба увек бити таква да се чланови групе могу међусобно видети и чути. Основно правило је да нема самовољног удаљавања од групе, а уколико то неко и уради онда водич не сноси одговорност за последице. И наравно, важно правило које је део културе међусобног опхођења је да се планинари у планини међусобно увек поздрављају иако се не познају.

Другу групу чине правила о којима је већ било речи у претходним темама. Сада је прилика да се то обједини и додају још неки подаци. За праве љубитеље природе и планинарења незамисливо је све оно што би на било који начин угрозило природу и њен животињски и биљни свет. Наставник може од ученика да

тражи да наведу нека понашања која не би требало чинити у природи и нека која су добродошла. Када ученици изнесу своје одговоре наставник их може допунити следећим информацијама. На планинским стазама, одмориштима и врховима се не оставља никакво смеће, амбалажа, већ се носи са собом до места где је предвиђено да се баца. Чак и кад постоје на стази канте не треба их затрпавати смећем јер је неизвесно колико се често празне. Уколико се успут угледа неко смеће треба га покупити и понети. Цвеће не треба брати, животиње се не узнемиравају а воде се не загађују. У природи се не прави бука (не слуша се гласна музика, не пева се и не говори гласно, не користе се електронски уређаји који су бучни) јер она може сметати другим учесницима излета али и неким животињама нпр. птицама. Хођајући планинским стазама, у оквиру својих могућности треба уклањати камење које се одронило као и гране које су пале на стазе. Ватра се ложи само тамо где је дозвољено и обавезно се пре одласка пажљиво угаси.

Трећа група правила се тиче коришћења планинарских објеката. Ученицима треба да буде јасно да не постоји посебна служба која се бави чишћењем и одржавањем тих објеката јер то нису хотели већ је то одговорност сваког планинара. Ту важи правило *остави како си затекао*.

ОРГАНИЗАЦИЈА ИЗВОЂЕЊА ПЛАНИНАРСКИХ АКТИВНОСТИ

Након рада на свим претходним темама неопходно је са ученицима проћи и кроз све фазе организације и реализације планинарских активности. Тиме се заокружује програм чији је циљ мотивисање ученика да више времена проводе у природи, да се учлане у неки планинарски клуб и крену у планинарске активности на безбедан и одговоран начин.

На почетку ученике треба упознати да постоје различите врсте акција (такмичења, једнодневне и вишедневне планинарске спортско-рекреативне акције, тематске акције, планинарске високогорске акције, планинарске експедиције, акције за младе, планинарске акције) намењене осетљивим групама и инвалидним лицима. Сваку од њих наставник треба да илуструје конкретним примером, односно описом како оне изгледају.

У следећем кораку ученицима треба објаснити да је начин организације и реализације ових акција регулисан *Правилником о безбедном извођењу планинарских активности* и другим документима Планинарског савеза Србије и да је суштина оваквог решења обезбеђивање безбедности и уколико дође до неких проблема утврђивање чија је то одговорност. Ово је важан сегмент рада на програму који треба да обезбеди да ученици схвате да се у природу не иде неприпремљено, неорганизовано и неопремљено.

У књизи 2. *Сигурни корак* налази се списак од 10 ставки које чине један програм акције и са ученицима треба заједнички проћи кроз све фазе припреме и реализације програма једне акције. Уколико постоји могућност било би добро да локални планинарски клубови обезбеде за ученике по примерак планинарског дневника како би имали увид како он изгледа и чему служи. Такође, и приручник *Планинарство – боравак у природи 1* садржи део који се односи на припрему планинарске акције (124 стр).

Иако у оквиру овог програма није предвиђено да ученици са наставником бораве у природи у току школске године, биће пуно прилика када ће они боравити у природи (свакодневни живот, школске екскурзије/излети, породична летовања/зимовања) и било би добро подстицати их да својим мобилним телефонима фотографишу природу. Од тако насталих фотографија и пратећег текста на крају школске године може се направити изложба у којој би ученици показали шта су научили у оквиру овог програма. На пример, изложба би могла да има 3 сегмента. Један би се односио на информације зашто је за човека добро да борави у природи и да планинари, други би садржао податке о локалном планинарском клубу и његовим активностима, а трећи би могле бити фотографије природе које су ученици направили. Независно од изложбе, било би добро да школа обезбеди мањи простор у коме би се током целе школске године објављивале актуелне информације у вези са активностима локалног планинарског клуба или клубова ако их има више које би ученици који похађају ову СНА ажурирали.

Како је један од исхода програма да ученици покажу интересовање за боравак у природи и планинарење било би пожељно да постану чланови најближег планинарског клуба. Зато током целокупног рада на садржају ове слободне наставне активности треба правити везу са планинарским клубовима и њиховим активностима и чланством.

На крају школске године наставник треба да направи рекапитулацију садржаја који су обрађивани и може да да ученицима неку врсту теста којим би проверио степен усвојености знања али и развијености правилних ставова према боравку и кретању у природи. Наравно, идеално би било завршити рад на овој СНА излетом чији би програм кореспондирао са обрађеним темама и који би пружио могућност примене наученог. Овакав излет реализовао би се након завршетка школске године, у организацији најближег планинарског клуба, уз сагласност родитеља који се такође могу придружити излету.

ДОМАЋИНСТВО

Циљ учења слободне наставне активности *Домаћинство* је да ученици интегришу и функционализују знања стечена у оквиру различитих предмета у контексту свакодневног живота, да унапреде вештине и формирају навике у вези са важним активностима у свакодневном животу у области становања, одевања, исхране и употребе различитих материјала.

Разред **осми**
Годишњи фонд часова **34**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и кључни појмови садржаја програма
Компетенција за целоживотно учење Комуникација Рад са подацима информацијама Дигитална компетенција Решавање проблема Сарадња Одговорно учешће у демократском друштву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини Естетичка компетенција Предузимљивост и оријентација ка предузетништву	– одговорно испуњава обавезе потребне за живот у заједници / домаћинству; – преиспита сопствене и навике других чланова заједнице/домаћинства и утиче на њихову промену ка рационалном планирању, економичној потрошњи и развијању одговорних еколошких навика; – користи рачунарске апликације, 3D приказ грађевинског објекта и унутрашњег уређења домаћинства, уважавајући потребе савремене културе становања; – учествује у активностима уређења и заштите домаћинства и окружења у коме се оно налази; – анализира карактеристике савремене културе становања и повеже развој и значај урбанизма за побољшање услова живљења домаћинства; – правилно разврстава и одлаже отпад из домаћинства, припрема га и предаје на рециклажу; – образлаже на примеру у домаћинству употребу обновљивих извора енергије и значај топлотне изолације са уштедом енергије у домаћинству; – правилно и безбедно користи уређаје за загревање и климатизацију простора; – разликује природне од вештачких тканина, правилно их употребљава и одржава; – планира буџет домаћинства и управља њиме; – планира радну недељу, укључује и усклађује обавезе које има као појединац и у заједници/ домаћинству; – припрема и уређује простор за ручавање и формира културне навике приликом узимања хране; – правилно се храни, води рачуна о сопственом здрављу и здрављу породице;-планира дневне оброке за своје домаћинство у складу са општим принципима правилне исхране уз уважавање потреба свих чланова домаћинства; – примењује основне технике и правила обраде и припреме намирница уз примену правилног руковања прибором, посуђем, справама и апаратима за припрему хране; – истражује и прави план набавке средстава за одржавање личне хигијене и чистоће домаћинства; – процењује значај и утицај информација и извора информација и повезује их са сопственим искуством ради решавања различитих проблемских ситуација; – комуницира на конструктиван начин; – процењује значај и утицај научних достигнућа на свакодневни живот; – осмишљава и предузима истраживање у решавању проблема, одговорно се односи према свом животу, животу других и животној средини; – критички процењује сопствени рад и рад сарадника у групи; – сарађује у тиму, поштујући разлике у мишљењу и афирмише толеранцију и равноправност у дијалогу.	САВРЕМЕНО ДОМАЋИНСТВО И ПОРОДИЦА Домаћинство. Организација домаћинства. Породица, односи и потребе у породици и њихово усклађивање. Формирање здраве породице. Фазе породичног живота. Култура као начин живота и културно наслеђе. КУЛТУРА СТАНОВАЊА Породично домаћинство на селу и у граду. Породица и домаћинство. Функционалне целине домаћинства и њихове улоге. Технички апарати у домаћинству. Безбедност у домаћинству. Уређење домаћинства и околине у градској и сеоској средини. Економично коришћење и потрошња воде у градском и сеоском домаћинству. Уштеда енергије у домаћинству. Хемијска и микробиолошка исправност воде. Отпадне воде у домаћинству. Основни хигијенски захтеви домаћинства. Прикупљање, сортирање и одлагање отпада у домаћинству. КУЛТУРА ОДЕВАЊА Улога одеће и обуће у животу човека. Природни и вештачки материјали, њихова својства и употреба у домаћинству. Одржавање одеће, кућног текстила, и декоративног плана у домаћинству. Одржавање и чишћење природних и вештачких материјала. Организација складиштења кућног текстила, обуће и одеће. Рециклажа кућног текстила и одеће. КУЛТУРА ПОНАШАЊА Планирање и расподела буџета. План набавке и избор артикала. План и припреме за путовање. Правила понашања у превозним средствима, у граду и на путовању. Савремена средства комуникације и претраживање различитих информација. СРЕДСТВА ЗА ОДРЖАВАЊЕ ЛИЧНЕ ХИГИЈЕНЕ И ХИГИЈЕНЕ ДОМАЋИНСТВА Значај воде за одржавање хигијене. Средства за личну хигијену. Козметичка средства. Кућна апотека. Материјали за опремање домаћинства Одржавање домаћинства Отпадни материјали у домаћинству.

		ИСХРАНА У ДОМАЋИНСТВУ Хранљиви састојци и животне намирнице. Класификација животних намирница према пореклу (биљне и животињске), улози у организму (енергетска, градивна, заштитна и регулаторна) и саставу. Енергетска вредност намирница. Потребе за састојцима хране зависно од узраста, занимања, пола, спољашње средине, здравственог и физиолошког стања организма. Рационална исхрана човека. Принципи рационалне исхране. Законски прописи, правилници о намирницама и квалитету хране. Последице неправилне исхране. Припремање хране, начини обраде намирница. Хигијенски услови приликом припремања хране. Одлагање, чување и конзервисање намирница. Апарати и машине за припремање, чување и обраду хране и намирница Загађујуће супстанце хране и мере заштите Адитиви Органска и ГМО храна Култура исхране и понашање за трпезом: послуживање и узимање хране, стоно посуђе и прибор. Национална кухиња и кухиње у свету.

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *Домаћинство* намењен је ученицима седмог или осмог разреда основне школе. Циљ ове слободне наставне активности је да се интегришу и функционализују знања стечена у оквиру различитих предмета у контексту свакодневног живота, да се унапреде вештине и формирају навике у вези са важним активностима у свакодневном животу у области становања, одевања, исхране и употребе различитих материјала.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Током остваривања програма потребно је уважити високу образовну и мотивациону вредност активних и интерактивних (кооперативних) метода наставе/учења те кроз све програмске целине доследно осигурати да најмање једна трећина наставе буде организована употребом ових метода.

СНА-*Домаћинство* реализује се у седмом или осмом разреду са једним часом недељно. Препоручује се реализација наставе у групи од 10, а највише 15 ученика, у специјализованој учионици, опремљеној потребним наставним средствима, или у учионици која поседује рачунаре. Ради стицања увида у предзнања ученика, препоручује се да наставници који реализују наставу ове слободне наставне активности размотре садржаје програма наставе и учења следећих предмета: Свет око нас, Природа и друштво, Српски језик, Ликовна култура, Техника и технологија, Биологија, Физика, Хемија, Историја, Географија. Настава ове слободне наставне активности треба да пружи услове за интегрисање и функционализацију знања из различитих наставних предмета и свакодневног животног искуства, умења и формирање навика потребних за унапређивање квалитета живота, заштите, како сопственог здравља, тако и здравља других људи и очувања животне околине. У циљу развијања сарадничких способности и формирања вештина

потребних у свакодневном животу, препоручује се да се настава реализује применом метода кооперативног учења у групама.

Наставник има потпуну слободу да прилагоди наставу специфичностима друштвене заједнице и природног окружења у коме се школа налази. Такође, ученици могу у складу са својим интересовањима, разматрати нека питања, истраживати, правити презентације, пројекте, паное, симулирати тв/ радио емисије, организовати дебате итд.

Програм учења се не базира на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовано за њих направљени већ се ученици подстичу да користе што различитије информације и да имају према њима критички однос. Циљ је оснажити ученике да се ослањају на сопствене снаге, да развију осећај компетентности у раду са подацима. Иако се очекује да ће се ученици у великој мери ослањати на интернет као брз и лако доступан извор информација, треба их охрабрити да користе и друге изворе као што су књиге, старе фотографије и разговор са људима, староседеоцима, позивати у госте на часове родитеље који би могли учествовати у реализацији часа са више улога: презентовања њихове улоге у домаћинству, презентовања њиховог занимања. Такође, часовима могу присуствовати сведоци „минулих времена”, кустоси музеја, лекари, свештена лица који би разговарали и дебатовали са ученицима. Предлаже се, када год је то могуће, употреба ИКТ (алата за извођење образовно-васпитног процеса).

Број часова по темама и редослед тема нису унапред дефинисани. За сваку тему и наставне јединице потребно је формулисати исходе који су рефлексација исхода за крај разреда и индикатора међупредметних компетенција, а садрже специфичности везане за конкретну тему.

У програму слободне наставне активности *Домаћинство* постоји шест наставних тема: *Савремено домаћинство и породица, Култура становања, Култура одевања, Култура понашања, Средства за одржавање личне хигијене и хигијене домаћинства и Исхрана у домаћинству.*

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

САВРЕМЕНО ДОМАЋИНСТВО И ПОРОДИЦА

У оквиру наставне теме *Савремено домаћинство и породица* ученици интегришу, функционализују знања, али и стичу знања о појмовима: породица, породица у ужем и ширем смислу, о фазама породичног живота, односима у породици и потребама савремене породице. У оквиру стицања знања о породици ученици уче о њеној улози у формирању културних потреба, навика и интересовања и развоју културног идентитета и припадности одређеној групи. Овакав приступ доприноси успостављању односа између појединца, породице и друштва, као и у успостављању релације „ми” и „други” што знања добијена у оквиру овог програма доводи у везу са знањима која се добијају у оквиру других предмета (српски језик и књижевност, географија, свакодневни живот у прошлости, грађанско васпитање, веронаука итд.). На исти начин се објашњава појам културно наслеђе, тако да ученици разумеју да се култура као начин живота (култура становања, одевања, исхране, понашања, рада) у прошлости испољава кроз наслеђе (материјално и нематеријално), а савремена култура – кроз савремени начин живота. У оквиру ове теме ученици би требало да направе план активности своје породице на дневном, недељном или месечном нивоу, и да истраже културно наслеђе своје породице.

КУЛТУРА СТАНОВАЊА

У наставној теми *Култура становања* ученици треба да науче да постоје различите врсте стамбеног простора, о могућностима за економично и целисходно коришћење тог простора, као и о могућностима прилагођавања стамбеног простора функционалним и естетским потребама чланова породице. Треба указати на важност и улогу стамбеног простора у нормалном функционисању и различитим фазама развоја једне породице. Стан/домаћинство треба разматрати као сложени скуп његових функционалних целина. Ученик треба да зна који су функционални, хигијенски и естетски захтеви које стамбени простор треба да испуни.

У овој теми треба размотрити начине уређења и одржавања стана/домаћинства према потребама чланова породице/домаћинства и према односу стан околине/окружење. У оквиру практичних вежби различите групе ученика треба да израде предлоге уређења стана/домаћинства у коме живе, поштујући потребе, склоности и активности особа које у њему живе (спортисти, музичари, писци, лица са специјалним потребама, деца, старе особе) и да међусобним извештавањем кроз дискусију одобре или унапреде предлоге. Утицај породице и појединца на уређење околине треба размотрити из угла градска/сеоска средина, асфалтирана/неасфалтирана улица и сл. Такође, треба размотрити уређење стана/домаћинства са различитих аспеката: функционално/ модерно/ практично/. Кроз дискусију са ученицима треба размотрити безбедност у домаћинству, на одржавање и безбедну употребу кућних апарата, ученике упутити да истражују и презентују уштеду топлотне енергије у домаћинству (правилна употреба кућних апарата, топлотна изолација стана, грејање стамбених простора). Организовати посету водоводу, хемијској и микробиолошкој лабораторији у истом, организовати дебату са ученицима на тему употреба воде у градском и сеоском домаћинству, зашто је неопходно економична употреба воде, да ли користити флаширану или „чесменску воду“ и проблему отпадних вода.

Кроз искуства деце треба указати на значај савремених апарата у домаћинству. У оквиру ове теме ученици се обучавају за њихову безбедну примену и разумевање конвенционалних ознака на апаратима у домаћинству. Такође, уче и о важности правилног избора и примене прибора и средстава за одржавање стамбеног простора и околине као и о селективном прикупљању отпада у домаћинству (класификација, рециклирање, разградивост отпада). У овом делу, ученици би могли и да покрену сакупљачку акцију секундарних сировина, да је прошире на целу школу и/ или локалну заједницу. За то би требало да направе тим, поделе улоге у тиму, осмисле све фазе акције, начин оглашавања, прикупљања и улага-

ња новца који добију после продатих секундарних сировина. Такође, ученици могу да направе изложбу од кућног отпада: пластичних флаша, лименки, старе хартије, стаклене амбалаже. Изложба би могла бити и продајна, а зарађен новац ученици би могли да употребе за хуманитарну акцију или за опремање кабинета/учионице (кутка) за домаћинство.

У оквиру ове теме препоручује се употреба апликација, софтвера, нпр. Sweet home или неке друге, уз помоћ које ученици могу да планирају, пројектују и уређују виртуални простор за живот. Ученици у паровима могу да направе пано, или кратки филм којим приказују класификацију, рециклирање и разградивост отпада у домаћинству. Овај део наставе ученици би могли да употпуне практичним радом, компостирањем биоразградивог отпада из домаћинства. У оквиру ове теме реализовати и вежбу пречишћавање воде. Било би упутно ученике упутити у прављење филтера за воду од природних материјала, у слојевима (за преживљавање у природи и измењеним условима живота).

КУЛТУРА ОДЕВАЊА

У оквиру наставне теме *Култура одевљања* ученици треба да науче: које улоге имају одећа и обућа у животу савременог човека (физиолошка, психолошка, естетска, функционална), да одећа и обућа могу бити направљене од природних и вештачких материјала, разлике у својствима природних и вештачких материјала, да врше избор тканине према својствима тканине и намени одеће, да на основу својстава тканине бирају начине за чишћење и чување одеће и обуће, значење ознака на декларацији одевних предмета. Овде би ученици могли да истражују изглед и крој неког одевног предмета (нпр. Бачке униформе, одела за матурско вече) кроз векове и да направе модну ревију. Увод у ову област могла би бити посета локалном музеју или гостовање кустоса локалног музеја.

Важно је да ученици науче о избору материјала из угла улоге/намене одеће и обуће.

Кроз практични рад треба овладати вештинама одржавања одеће направљене од различитих материјала (прање, уклањање флека, пеглање, одлагање, пришивање дугмета), правилно читати и тумачити декларације на етикетама обуће и одеће, осмислити пано и представити одржавање одеће направљене од различитих материјала.

У овом делу наставе ученици могу да направе презентацију на тему Рециклирани памук и његова употреба. Такође, могу организовати прикупљачку акцију старе, памучне гардеробе, пронаћи која текстилна трговина откупљује стару гардеробу или организује акцију старо за ново. Нову гардеробу, зарађену тим путем, донирати прихватишту за младе или сигурним кућама.

КУЛТУРА ПОНАШАЊА

Четврта тема *Култура понашања* треба да омогући ученицима да стекну/унапреде вештине у важним и свакодневним активностима у области културе понашања: куповини, комуникацији и путовањима. У области куповине мисли се на правилан избор потребних (не сувишних) артикала, планирање и правилну расподелу кућног буџета. Информисање о квалитету артикала путем информационих и комуникационих технологија, поред тога што омогућава правилан/најбољи избор, омогућава и уштеду новца и времена. Такође, примена информационих и комуникационих технологија омогућава и успешно планирање и реализацију путовања. Одабир дестинације, резервација и куповина карата се, на пример, данас много лакше обављају уз помоћ информационих технологија.

Савремена средства комуникације данас омогућавају бољу информисаност и лакшу комуникацију са пријатељима, члановима друштвених група којима припадају као и са члановима уже и шире породице. Ученици треба да кроз практичне примере и реализацију науче о употреби (техничкој примени) ових средстава, али и о састављању сажетка разговора, писма, поруке, тако да не изоставе суштину (зашто некога зову или шта је предмет поруке или писма, е-маил-а).

У оквиру ове теме ученици треба да овладају вештином писања и упућивања једноставних писаних форми биографије, захтева, молби и жалби. Ово подразумева податке: коме је намењено, истицање предмета, неопходних/релевантних информација и потребне податке о подносиоцу (име и презиме, адреса, контакт телефон и други биографски подаци). Како би наведено увежбали, ученици могу да покрену неку иницијативу у школи и да дозволу и мишљење траже електронским путем од директора, Наставничког већа и сл.

У оквиру ове теме ученици у групама треба да направе план буџета и набавки, направе избор артикала на основу података о квалитету и цени артикала, планирају путовање, направе буџет и план обиласка културно-историјских знаменитости. Одраде вежбу званичне кореспонденције као: писање биографије, упућивање захтева, молби, жалби и сл.

СРЕДСТВА ЗА ОДРЖАВАЊЕ ЛИЧНЕ ХИГИЈЕНЕ И ХИГИЈЕНЕ ДОМАЋИНСТВА

Ова тема ће омогућити ученицима да разврставају хемикалије на козметику, личну хигијену, кућну хемију, правилно употребљавају исте и укажу на важност познавања и правилног читања ознака на истим. Ученици треба да истраже и да направе план набавке кућне апотеке и апотеке за путовање. Како и чиме могу да заштите дрво, метал и зидове од атмосферског утицаја, такође треба да истраже како да уклоне мрље са стакла, намештаја, металних предмета, одеће и обуће у домаћинству. Ученици могу да истражују у групама и резултате презентују на панелу, Power Point презентацијом, кратком анимацијом или усмено.

ИСХРАНА У ДОМАЋИНСТВУ

Наставна тема *Исхрана у домаћинству* ће омогућити ученицима да истражују и упознају се са „органском производњом хране”. Да истраже планирају буџет и за исхрану свог домаћинства ако користе „органску храну” и храну која није органска, са посебним освртом на ГМО. Ученици треба да се упознају са термином „правилна исхрана” и да испланирају потрошачку корпу за једно домаћинство. Ученици треба да истраже и презентују потребе за градивним, енергетским и заштитно регулаторним састојцима хране, у зависности од узраста, врсте занимања, пола, климатских услова, здравог и физиолошког стања организма. Шта су последице неправилне исхране? Ученици би требало да упознају прописе и правилнике који се односе на храну. Такође, овде се учи о мерама заштите хране од загађивања, правилном одлагању, чувању и конзервирању намирница (физичке, хемијске и биолошке методе), како се припрема храна, који су начини обраде намирница како да намирнице током припремања не изгубе хранљиве вредности, који су хигијенски услови приликом припремања хране, како се правилно рукује и како се одржавају машине за обраду намирница и апарата за чување хране. Култура понашања за трпезом и култура исхране се демонстрирају. Такође, ученици презентују националну и светске кухиње (ово се може реализовати и кроз школску манифестацију Међународни дан језика, где ће у једном сегменту бити приказане гастрономије земаља чији се језици и култура презентују).

У оквиру ове теме планиране су вежбе које се могу изводити у групама: састављање јеловника (расподела укупних енергетских потреба по појединим обрцима у току дана (кроз симулацију си-

туације одласка код нутриционисте по савет: детета спортисте, потхрањене особе, особе са вишком килограма, труднице, детета у пубертету).

Ученици могу да истражују навике у исхрани код нас и у свету, као и последице тих навика. Увежбавају припрему хране у сировом стању, као што су: салате и сокови од воћа и поврћа, припремају млечне напитке, воћни јогурт, као и дезерт.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. На почетку сваког часа, наставник пружа ученицима могућност да сами себе процене у теми часа која ће се обрађивати (базирано на дотадашњим стеченим знањима у другим наставним предметима или свакодневном животном искуству). То се може реализовати тако што ће ученици проценити своје знање на стикеру, а наставник залепити те стикере на помоћној табли и сл. За ову намену наставници могу позвати ученике да подигну онолико прстију своје шаке којом оценом процењују своја предзнања (један прст одговара оцени недовољан (1), пет прстију одговара оцени одличан (5). Такође, наставник позива ученике на крају сваког часа да процене себе, у смислу, колико су напредовали у стицању знања, вештина, формирању ставова, током часа. То би, уједно, могла бити и ученичка евалуација наставничког рада на часу. Наставник сваку врсту оцењивања јасно и прецизно образлаже ученику, поштујући његов интегритет. У *Домаћинству* као слободној наставној активности најважније је да наставник прати напредак ученика у вештинама комуникације (вршњачкој и са одраслима), критичког мишљења, мотивисаности, предузимљивости, организацијским вештинама, културним навикама, односу према сопственом здрављу, здрављу његове околине, као и о бризи за очување животне средине, креативности и решавању проблема. Наравно, наставник уз помоћ одељењског старешине и ПП-службе је способан да примени прилагођавање метода, али и садржаја за ученике са посебним потребама у наставном процесу. Наравно, то се односи и на израду посебног наставног материјала, као и правила оцењивања.

Линкови ка референтним сајтовима:
https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_bezbednosti_hrane.html
<https://www.vet.minpolj.gov.rs/projects/sr/den/>
<https://www.efsa.europa.eu/en>
http://www.dnrl.minpolj.gov.rs/lat/o_nama/hrana.html
<https://www.muzejisrbije.rs/>
https://www.nb.rs/pages/article_link.php?id=109
<http://192.168.8.1/html/guide.html?randid=1004436850?updateare>
<direct=www.sepa.gov.rs>
<http://www.sepa.gov.rs/>
https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_upravljanju_otpadom.html
<https://kompanije.co.rs/kategorija/otkup-i-prodaja-sekundarnih-sirovina>
<https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-nacinu-skladistenja-pakovanja-obelezavanja-opasnog-otpada.html>
<https://www.ekologija.gov.rs/dokumenta/upravljanje-otpadom/pravilnicihttps://www.ekologija.gov.rs/dokumenta/upravljanje-otpadom/pravilnici>
<https://www.who.int/>
<http://etnokutak.com/blog/koji-su-stari-zanati/>

ФИЛОЗОФИЈА СА ДЕЦОМ

Циљ учења слободне наставне активности *Филозофија са децом* је да ученик овлада знањима, развије вештине и формира ставове који ће подстаћи и убрзати његов интелектуални развој и унапредити вештине размишљања, закључивања, самосталног, критичког и креативног мишљења.

Разред **осми**
Годишњи фонд **34**

ОПШТЕ МЕЂУПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	Кључни појмови садржаја програма
Компетенција за целоживотно учење Сарадња Решавање проблема Одговорно учешће у демократском друштву Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Комуникација Одговоран однос према околини Естетичка компетенција	– критички промишља и анализира питања и проблеме свог окружења – са пажњом слуша саговорника и комуницира са другима на конструктиван начин – јасно изрази сопствене мисли и осећања – практикује интелектуалну отвореност и радозналост – уважава релевантне аргументе – практикује толеранцију и разлике у мишљењу – искаже објективност и непристрасност у процени властитих и туђих становишта, поступака и постигнућа – сарађује са члановима групе којој припада и одупре се притиску групе на асертиван начин – препозна проблеме у свом непосредном окружењу и дискутује о могућностима њиховог решавања – развије осетљивост за социјални и културни контекст – учествује у расправи која доприноси атмосфери отворености и узајамног уважавања – преузме одговорност за сопствене поступке, однос према природном и друштвеном окружењу, – усвоји интелектуалне врлине истинољубивости	Појам добра / зла Појам уметности Појам правде Појам слободе Појам среће Појам толеранције Појам вршњачког насиља Појам истине/лажи Појам живота Појам времена и простора Појам пријатељства Појам храбрости Појам бога Појам човека Појам мудрости и знања Појам света Појам природе Појам једнакости и различитости Појам љубави

НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА

Програм слободне наставне активности *филозофија са децом* је инспирисан историјом филозофије, али његов циљ није да подучава филозофији. СНА *филозофија са децом* у центар ставља филозофско истраживање које подстиче децу да критички и самостално мисле, формирају, храбро и рационално аргументују своје ставове. СНА *филозофија са децом* доприноси остваривању општих исхода другог циклуса образовања и васпитања, као и развоју кључних и међупредметних компетенција.

Ослонац за остваривање програма представљају опште упутство које се односи на све СНА, циљеви и исходи образовања и васпитања одређени чл. 8. и 9. ЗОСОВА, опште међупредметне компетенције одређене чланом 12. ЗОСОВА, Стратегија развоја образовања 20–30, као и ово упутство које изражава специфичности програма *филозофије с децом*. Програм СНА *филозофија са децом* има подршку Међународног савета за филозофско истраживање са децом (ICPIC), Европске фондације за филозофирање са децом (SORNIA), УНЕСКА, Америчког филозофског друштва, бројних националних организација и програма Европе, Америке, Аустралије, Јужне Америке, српског Центра за филозофско истраживање у образовању – филозофија за децу, Српског филозофског друштва.

ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Како програм фаворизује активност ученика, планирање наставе подразумева најпре припрему простора у којем је традиционална учионица претворена у простор истраживачке радионице погодан за филозофију са децом. Важно је да у учионици има довољно места да се столице сместе у круг или полукруг, тако да могу једни друге да виде. У тој позицији ученици могу чешће и лакше да комуницирају и ступају у контакте једни са другима. Ученицима не треба дозволити да седе изван круга и да се на тај начин искључе из дискусије.

Улога наставника у радионицама филозофских истраживања подразумева вештину фасилитатора. Наставник нема за циљ трансфер знања и вредности, већ увођење ученика у тему, помагање деци да оно што већ постоји у њиховом духу искажу на артикулисан начин, да у сарадњи са другом децом, конструишу нова

знања. Наставник води и прати ученике током процеса истраживања, представља кључне појмове садржаја, подстиче ученике да анализирају, пореде понуђене одговоре, траже алтернативе, откривају везе међу појмовима. Наставник прати интересовања ученика, подстиче радозналост, негује критички дух својих ученика, подстиче ученике на размишљање о вредностима, на култивисање врлина, аргументовање, истрајност и аутономно мишљење. Наставник подучава ученике помоћу упитаности, на рефлексиван и самокоригујући начин, као такав он је модел својим ученицима.

Наставник не користи уџбеник, већ стимулус, материјал који раније припреми да би мотивисао ученике, изазвао конфликт у мишљењу и патос за учење и истраживање. Стимулус провоцира тему и мотивише ученике за дискусију. Стимулус зависи од теме и узраста ученика. У филозофској радионици је то најчешће прича, али то може бити и слика, филм, етички конфликт, нечији поступак, песма, музика, провокативно питање, новински текст...

Филозофска питања која наставник припреми да би подстакла дискусију зависе од *вештина* које се тим питањима желе изградити код ученика. Питањима којима се тражи разјашњење (можеш ли то да објасниш, можеш ли да ми даш пример за, шта тиме хоћеш да кажеш...) изграђују се вештине дефинисања, објашњавања, давања примера, преиспитивања. Питањима којима се траже разлози, узроци и аргументи (зашто тако мислиш, на чему то засниваш, како то знамо...) изграђују се вештине формирања аргумената и претпоставки, образлагање, тражење разлога и узрока. Питањима којима се испитују алтернативни ставови (можеш ли то да кажеш на други начин, постоји ли другачији став, а шта ако неко предложи да...) изграђујемо вештине прављења дистинкције, спекулисања, испитивање алтернативних ставова. Питањима којима се испитују последице (шта следи из тога што си рекла, да ли се тај став слаже са оним што је претходно речено, како би ти проверио да ли је то тачно...) изграђују се вештине имплицирања, доследности испитивања последица, проверавање. Питањима којима се испитују сама питања (какво је то питање, где смо стигли са тим питањем, да ли смо сад ближи одговору на наше питање...) развијамо вештине испитивања, анализирања, повезивања, сумирања.

Теме о којим се у радионицама расправља су отворени проблеми и питања која упућују на даље размишљање и истраживање, дискусију и сукоб различитих идеја, питања на које није могуће дати један, тачан, коначан одговор, питања на које ученици дају

различите, често супротставljene одговоре. Филозофска питања нису емпиријска, не могу се решити рачунањем, гледањем у књигу и провером у искуству. Наставник може дозволити ученицима да и сами постављају питања.

Отворени филозофски проблеми (теме – питања) за дискусију би на пример били: шта значи бити срећан, како знамо да је нешто добро, шта је толеранција, зашто је важно говорити истину и да ли је некада добро лагати, шта је циљ нашег живота, шта је време, шта је то што нешто чини лепим, шта је пријатељство, храброст, вредности породице, правда, слобода итд.

Број питања и број часова по темама унапред није дефинисан. Једна тема може бити разматрана на два часа, идеално би било на сваком часу обрадити по једну тему тј. један проблем. За сваку тему и часове на којима се она обрађује, потребно је формулисати исходе који су рефлексивни исходи за крај разреда и индикатора међупредметних компетенција, а садрже специфичности везане за конкретну тему/садржај.

У остваривању програма СНА филозофија са децом садржаји и теме се могу надовезати на програме предмета историје, српског језика и књижевности, психологије, наставом из уметности, рачунарства и информатике, са животом у школи и ваншколским искуством.

Литература коју наставник може користити у припреми филозофских истраживачких радионица:

– Радмила Бранковић-Сатон, Радмила Гошовић, Весна Гошовић, *Филозофија са децом, Приручник за наставнике*, Креативни центар, Београд, 2007,

– Михаил Епштејн, *Чему све учите*, Службени гласник, Београд, 2020,

– Јустејн Гордер, *Софијин свет*, Геопостика, Београд, 1998,

– Ђуро Бруно, Грејурић Ивана, *Нови вал у филозофији*, Загреб, Јасенски и Турк, 2012,

– Ćurko, Bruno, Kragić, Ivana: *Filozofija za decu-primer Male filozofije*, Osijek: Život i škola, 2008,

– Lipman Matthew, *Philosophy for Children*, Thinking: the Journal of Philosophy for Children, 3, Montclair State, NY, USA 1996,

– Lipman Matthew, *The Educational Role of Philosophy*, Critical & Creative Thinking 1/1, Dubuque, Iowa, March 1993,

– Lipman Matthew, *Thinking Children and Education*, Kendall/Hunt Publishing Company, Dubuque, Iowa, 1993,

– Fisher, R., *Teaching Children to Learn*, Stanley Thornes, Cheltenham, UK 1995,

– Brenifier O., *La pratique de la philosophie ,a l'ecole primaire*, Paris, Alcofrabas nasier 2007,

– Gregory, M., *Philosophy for Children and its Critics: a Mendham Dialogue*, 2011,

– E Marsal, T. Dobashi, B. Weber (Eds.): *Children Philosophize Worldwide: Theoretical and Practical Concepts* (pp. 23–46). Frankfurt: Peter Lang.

– Vansieleghem, N. & Kennedy, D, *What is Philosophy for Children, What is Philosophy with Children – After Matthew Lipman*. Journal of Philosophy of Education, 45(2), 171–182., 2011,

– Pešić, J. , *Sličnosti i razlike u konceptualizovanju kritičkog mišljenja. Psihološka istraživanja*, 14 (1), 5–23. 2011,

– Cleghorn, Paul (2002): „Why Philosophy with Children?“, *Education Review*, Vol. 15, No. 2, str. 47–51.

ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Активности у филозофским истраживачким радионицама имају форму структурираног и дисциплинованог, одређених правилима вођеног дијалога у којем ученици и наставник најпре заједно читају причу (гледају, слушају филм...). Потом наставник, фасилитатор даје могућност (време) да ученици испитају своје мисли о причи (филму, слици...) и да размисле о ономе што их чуди или збуњује, о ономе што их је заинтриговало. Наставник пружа прилику да ученици размене сопствена мишљења са другом или са групом. Затим ученици, уз асистенцију тј. фино подешену подршку наставника, предлажу и демократски бирају питања за дискусију, исписују сва важна питања на табли.

На почетку дискусије наставник тражи од ученика да погледају да ли постоји неки појам који треба дефинисати, да ли постоје различите интерпретације појмова које треба разјаснити. Отварањем дискусије водитељ, наставник треба да се уздржи од личног изјашњавања и давања одговора на питања. Кроз дискусију ученици развијају критички смисаони дијалог. Учесници у дијалогу чине заједницу истраживача која покушава да пронађе најсмисаолије решење за проблем, да трага за истином, а не да покаже како је неко у праву а неко није. У овако замишљеном, сократском дијалогу влада дух заједнице истраживача који развија способност грађења својих идеја на идејама осталих учесника.

Иако наставник има план вођења дискусије, своју агенду, он мора знати када може да се повуче, да деци преда контролу и води истраживање са стране. На крају дискусије треба размислити о ономе о чему је дискутовано и о начину на који је дискутовано. Тема о којој се дискутује има једнаку важност за постизање циља као и начин на који се дискутује. У дискусију треба укључити и ученике који се сами не јављају. Завршна реч треба да буде кратка и не треба је коментарисати.

Радионице филозофских истраживања програма *филозофија са децом* могу бити унапређене играма. У овом контексту игре имају функцију средства за подучавање и подстицање развоја ученика. Игре које се користе у програму филозофија са децом омогућују ученицима да вежбају вештине као што су планирање, постављање питања, расуђивање, посматрање нечега са различитих тачака гледишта, размисљање о новим идејама.

У филозофским истраживањима фасилитатор ће бирати оне игре које ће се најбоље уклопити у постизање задатог циља: вежбање креативног мишљења, концентрације, пажљивог слушања и памћења, вежбање говорења, размисљање о значењу веза међу речима, размисљање о узрочно-последичним везама, вежбање самодисциплине и говорења пред публиком, подстицања сарадње чланова групе, подизање енергије у групи, креативно хипотетичко мишљење ...

Упркос разликама међу играма, све оне код ученика играча подстичу независност, самопоуздање, сарадњу и уважавање. Оне, такође, подржавају вредности и позитивно понашање које је неопходно за односе у заједници.

ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања ученичких постигнућа не може се заснивати на класичним индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба континуирано да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који ученици учествују у активностима, како дају креативна решења, како бране своје ставове, како аргументују, евалуирају, примењују, процењују последице итд.

Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, наведе пример, промени мишљење у контакту са аргументима, разликују чињенице од интерпретација, изведе закључак, прихвати другачије мишљење, примени научено, предвиди последице, дају креативна решења. Такође, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују, како решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење или критицизам, како решавају задатке који садрже аспекте истраживачког рада.

За неке садржаје прикладни су и други начини провере напредовања као што су нпр. квизови или улазни и излазни тестови како би се утврдили ефекти рада на нивоу знања, вештина, ставова.

Евалуатори овог програма не морају бити само наставници који изводе наставу. Допринос процесу евалуације могу дати сама деца (само-евалуација), родитељи заинтересовани за резултате рада са њиховом децом, али и колеге и стручни сарадници који могу даље користити резултате евалуације за планирање својих активности.

У *филозофији са децом* постоје многи елементи који утичу на различите циљеве образовања, тако да је потребно да одлучимо

шта желимо да евалуирамо и колико ће евалуација бити селективна. Евалуациони упитници, најчешће направљени у виду евалуационих листова могу процењивати резултате когнитивног плана и односе у истраживачкој групи, затим метакогнитивне процесе, тј. критичко промишљање о сопственим мисаоним процесима и вештинама мишљења, као и промишљање о процесима и вештинама мишљења других чланова групе, потом мишљење о томе у којој се мери група понашала као заједница истраживача и шта ученици мисле о сопственом доприносу у остварењу циља часа, мишљење о сопственим и туђим идејама и предлозима за дискусију.

Вредновање ученичких постигнућа врши се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*. Ученици свакако треба унапред да буду упознати шта ће се и на који начин пратити и вредновати. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење.

5. ПРОГРАМ ДОПУНСКЕ И ДОДАТНЕ НАСТАВЕ

Циљ допунске наставе је прилагођавање (индивидуализација) наставних садржаја одређеног предмета ученицима који из било ког разлога имају тешкоћа у савладавању програма како би им се омогућило усвајање програма и развој њихових способности.

Задаци допунске наставе:

- Усвајање наставних садржаја које ученици нису усвојили током редовне наставе.
- Усвајање наставних садржаја предвиђених наставним планом и програмом на основном нивоу.
- Увежбавање и понављање стечених знања и вештина и давање упутства за савладавање потешкоћа у учењу.
- Пружање индивидуалне помоћи ученицима у учењу и бољем разумевању наставних садржаја.
- Пружање помоћи ученицима који раде по прилагођеном програму.
- Пружање помоћи ученицима који због болести, слабог предзнања или из било ког другог разлога нису усвојили одређено наставно градиво.
- Развијање самопоуздања и редовног учења и вежбања и јачање мотивације ученика.

Допунска настава се организује за ученике који - из објективних разлога - у редовној настави не постижу задовољавајуће резултате у неком од програмско-тематских подручја.

Зависно од утврђених недостатака у знањима и умењима ученика, као и узрока заостајања, наставник формира одговарајуће групе с којима организује допунски рад. На основу претходног испитивања тешкоћа и узрока, за сваку групу се ствара посебан, одговарајући план рада, чијим ће се савладавањем отклонити испољени недостаци у знању, умењу и вештини ученика. Допунски рад претпоставља и специфичне облике у савладавању одређених програмских садржаја (индивидуализација наставе - полупрограмираним и програмираним секвенцама, наставним листићима; предавањима с друкчијим - очигледнијим примерима; посебни групни и индивидуални задаци и др.). Нарочито треба водити рачуна о одмерености захтева, као и о стимулисању ученика за показане резултате (похвале, награде, позитивна оцена).

Допунски рад организује се током целе наставне године, односно одмах чим се уоче тешкоће појединих ученика у усвајању програмских садржаја. Чим савлада одређену тешкоћу или отклони недостатак, ученик престаје с допунским радом ван редовне наставе. Током даље редовне наставе такве ученике не треба занемарити, односно - диференцирањем редовне наставе - омогућити ученицима да градиво савладају на редовним часовима.

Начин остваривања програма:

Извршиће се благовремена идентификација ученика за које је потребно организовати допунску наставу. Одељењско веће и сви наставници ће пратити потребе за допунским радом, предлагати ученике, предмете, број часова и анализирати квалитет и резултате рада у допунској настави. Са ученицима ће се обавити разговори да би се

утврдило на које тешкоће и проблеме наилазе у учењу. Ученицима ће радити задатке и садржаје који су посебно припремљени, радиће се групно, тимски, индивидуално. Понављањем и проверавањем стећиће се увид у то како су ученици научили и схватили образовне-васпитне садржаје.

Циљ додатне наставе је да се омогући ученицима од четвртог до осмог разреда да у складу са својим посебним интересовањима и склоностима развију своје способности и прошире знања.

За додатни рад опредељују се ученици од 3. до 8. разреда изнад просечних способности и посебних интересовања за наставни предмет, односно за продубљивање и проширивање знања из свих или само појединих програмско-тематских подручја редовне наставе. То су они ученици чија се знања, интересовања и даровитост изразитије испољавају већ у 1., 2. и 3. разреду. Такве ученике уочавају, прате и подстичу наставници разредне наставе и педагошко-психолошка служба школе све до 3. разреда када се први пут организује додатни рад (изводи се све до завршног разреда).

Додатни рад се организује и изводи за ученике од 3. до 8. разреда, један час недељно током целе наставне године. Изузетно је важно да се започета динамика додатног рада одржи док се не реализује утврђени програм. Уколико се, изузетно, додатни рад организује само у једном делу наставне године, пожељно је да се интересовање даровитих ученика за овај рад доцније не гаси, односно да се они подстичу на самостални рад другим формама рада (нпр. појачаном индивидуализацијом рада у редовној настави, давањем посебних задатака, ангажовањем у одговарајућим слободним активностима и др.).

Додатни рад - заснован на интересовању ученика за проширивање и продубљивање знања, умења и вештина - непосредније активира ученике и оспособљава их за самообразовање, развија њихову машту, подстиче их на стваралачки рад и упућује на самостално коришћење различитих извора сазнања. Под руководством наставника ученици се у додатном раду самостално служе садржајима (у учењу и истраживању), те припремају и излажу своје радове (усмене, писмене, практичне) пред својом групом, разредом или целом школом. Знања, умења и вештине, које су стекли истраживачким, индивидуалним и групним радом, ученици користе у редовној настави, слободним активностима и у другим приликама (конкурси, такмичења, школске и друге приредбе). Ученике који се посебно истичу у додатном раду треба и посебно стимулисати (похвале, награде)

Уочавање потенцијално даровитих ученика у овој области остварује се непосредним праћењем од стране наставника разредне и предметне наставе, анализом радова ученика и остварених резултата на смотрема, такмичењима, интервјуисањем ученика и родитеља и применом одређених инструмената од стране школског психолога или педагога. На основу добијених резултата праћења и испитивања, интересовања и жеља даровитих ученика и напред наведених оријентационих садржаја, наставник заједно са ученицима утврђује (конкретизује) програм додатног рада с групама или појединим даровитим ученицима. Програмом рада обухватају се сегменти оријентационих садржаја програма (зависно од интересовања и жеља ученика). То значи да наставник није обавезан да с појединцем или групом ученика оствари у целини оријентационе садржаје програма.

Битно је да планирани садржаји програма буду у складу са интересовањима и жељама ученика, као и са расположивим годишњим фондом часова.

Додатни рад се **може реализовати као индивидуализовани** (примерен појединим ученицима) и **групни** (за групе ученика једног или више разреда који се посебно интересују за исте садржаје програма додатног рада). Зависно од интересовања ученика и програмских тема, групе се могу мењати (флексибилност састава групе).

Улога наставника у додатном раду је специфична. У сарадњи са учеником (евентуално - родитељима и школским педагогом или психологом) наставник утврђује конкретан програм додатног рада. Реализујући програм додатног рада, наставник за сваку од одабраних тема проналази и примењује најпогодније облике и методе рада, пре свега оне које у највећој могућој мери активирају све потенцијале ученика, а нарочито оне који омогућавају развој креативности ученика. Током додатног рада наставник се поставља као сарадник који стручно помаже рад појединца или групе: упућује и усмерава, помаже да се дође до правих решења, закључака и генерализација. Однос ученика и наставника у додатном раду је сараднички, у извесној мери непосреднији и ближи него у редовној настави.

У додатном раду са ученицима **наставник прати и евидентира** њихов развој и напредовање, усавршава утврђене програме, открива нове могућности индивидуализације рада (проблемски задаци, истраживачки радови, програмиране и полупрограмиране секвенце, коришћење садржаја и разних апарата и техничких помагала и др.), те врши уопштавање и примену стечених знања, умења и вештина у различитим ситуацијама. Обезбеђује укључивање ученика у организоване облике рада ван школе (конкурси, смотре, такмичења). За сваког ученика води досије у који уноси битне податке о његовом напредовању у развоју, те се стара да тај досије прати ученике пре уписа у средњу школу.

Ученици се самостално опредељују за додатни рад (могу бити мотивисани, али никако присиљавани на то). Приликом опредељивања ученика за додатни рад, објективно треба проценити мотиве који су утицали на њихову одлуку (у обзир долазе само стварно надарени ученици, оцене из предмета, а жеље ученика и родитеља не представљају пресудан фактор, јер не мора у сваком одељењу да буде даровитих ученика за предмет, талентованих за све предмете и области). Ученик остаје укључен у додатни рад онолико времена (година) колико жели. Посебно треба водити рачуна о томе да се даровити ученици не оптерећују изнад њихових стварних могућности и жеља (довољно је да ученик - уз редовну наставу - буде ангажован још само у једном виду васпитно-образовног рада - додатном раду, на пример)

6. ПРОГРАМ КУЛТУРНИХ АКТИВНОСТИ ШКОЛЕ

Циљ културне делатности школе је унапређивање образовно-васпитног рада у школи и општег културног и образовног рада у друштвеној средини, развијање децјег стваралаштва, интересовања и склоности и афирмација свих ваннаставних активности које се реализују у школи.

Задачи школе у остваривању културних и друштвених активности су да:

- успостави и организује сарадњу са породицом и свим чиниоцима друштвене средине ради јединственог деловања на васпитање и развој деце и омладине,
- предлаже и унапређује програме културних и друштвених активности и методе повезивања школе и друштвене средине,
- омогући утицај друштвене средине (учешће културних и других институција на остваривању програма образовно-васпитног рада),
- стално доприноси подизању и развијању културе рада и живљења у друштвеној средини,
- обезбеди учешће ученика, наставника и школе као целине у културном и друштвеном животу средине
- поштује и прати афинитете ученика, њихова интересовања, склоности, таленте, амбиције са циљем да се поспеше креативност, инвентивност, маштовитост, заједништво и колективни дух, ангажованост према друштвеној и социјалној стварности, свест о сопственим вредностима и њиховој надградњи, људске врлине и квалитети.

Начин остваривања програма

Програм културних активности школе остварује се организацијом изложби, приредби, прослава, концерата, смотри, ... Реализатори културних активности најчешће су ученици и Ученички парламент. У реализацији Програма културних активности значајна погодност за нашу школу је то што су нам у близини све важне установе културе као што су библиотека, Културни центар: галерија, биоскоп, гостујућа позоришта, секције, а са којима остварујемо добру сарадњу. Ученици који желе да се баве програмима културе и истраживањима изван школе укључују се у разне активности клубова, удружења, сликарске секције, музичких удружења, интересних група и других организационих форми које код толентованих ученика помажу да се оствари посебна склоност ка уметности или уметничком стваралаштву.

Програмски садржаји:

Свечани пријем првака, обележавање Дечије недеље, обележавање школске славе Св. Саве (свечана академија), изложба ликовних и литерарних радова, обележавање Дана школе и празника (Нова година, Ускрс), посете позоришту, биоскопу, библиотеци, Сајму књига, Путокази (сајам образовања), учешће на смотри рецитатора, обележавање значајних датума (националних и међународних), прослава мале матуре, дана заљубљених.

7. ПРОГРАМ ШКОЛСКОГ СПОРТА И СПОРТСКИХ АКТИВНОСТИ

Ради подстицања правилног развоја и развијања свести о значају здравља и његовог очувања, потребно је ученике укључивати у што више спортских активности које ће допринети реализацији циљева физичког васпитања.

Циљ програма школског спорта јесте да разноврсним и систематским моторичким активностима, допринесе интегралном развоју личности ученика, развоју моторичких способности, стицању, усавршавању и примени моторичких умења, навика и неопходних теоријских знања у свакодневним и специфичним условима живота и рада, развоју свести о важности сопственог здравља и безбедности, очување и унапређивање здравља, развијање здравих стилова живота и превенција насиља, наркоманије и деликвенције.

Задаци

- подстицање раста, развоја и утицање на правилно држање тела
- развој и усавршавање моторичких способности
- стицање моторичких умења која су као садржаји утврђени програмом и стицање теоријских знања неопходних за њихово усвајање
- формирање морално-вољних квалитета личности
- оспособљавање ученика да стечена знања, умења и навике користе у свакодневним условима живота и рада
- стицање и развијање свести о потреби здравља, чувања здравља и заштити природе и човекове средине

Програмски садржаји:

Учешће на кросу РТС-а, организовање недеље школског спорта, спортских турнира, организовање штафетних игара за ученике од првог до осмог разреда, међуодељенских такмичења и унутар одељењска такмичења у малом фудбалу, одбојци и кошарци и одбојка, учешће на уличним тркама у којима ће учествовати ученици од петог до осмог разреда..

Прва недеља школског спорта планира се у току обележавања Дечије недеље. Организоваће се спортске активности за све ученике школе, у складу са њиховим узрастом и могићностима.

Организовање турнира за ученике од петог до осмог разреда (мали фудбал, одбојка, кошарка и рукомет) у оквиру програма поводом Дана школе на којим ће учествовати и ученици из других школа, организовање турнира на којим ће учествовати родитељи и наставници ученика од првог до осмог разреда

Начин остваривања програма:

Рад по групама (екипама) и индивидуално. Такмичења ће се спроводити у сали за физичко васпитање и на спољашњим спортским теренима, водиће се рачуна о фер-плеј игри, о мерама безбедности и регуларности организовања спортских активности.

8.1. ПРОГРАМ ЗАШТИТЕ ОД НАСИЉА, ЗЛОСТАВЉАЊА И ЗАНЕМАРИВАЊА

Програм заштите утврђује се на основу анализе стања безбедности, присутности различитих облика и интензитета насиља, злостављања и занемаривања у Школи, специфичности Школе и резултата самовредновања и вредновања квалитета рада Школе.

Програмом заштите обезбеђују се услове за сигурно и подстицајно одрастање и развој ученика, заштиту од свих облика насиља, злостављања и занемаривања и социјалну реинтеграцију детета и ученика које је извршило, односно било изложено насиљу, злостављању или занемаривању. Програмом заштите од насиља, злостављања и занемаривања Школа одређује мере и активности које обезбеђују развијање и неговање позитивне атмосфере и безбедно окружење, дефинише превентивне и интервентне активности, одговорна лица и временску динамику остваривања.

ЗНАЧЕЊЕ ПОЈМОВА

Под насиљем и злостављањем подразумева се сваки облик једанпут учињеног, односно понављаног вербалног или невербалног понашања које има за последицу стварно или потенцијално угрожавање здравља, развоја и достојанства личности детета и ученика или запосленог.

Физичко насиље и злостављање је понашање које може да доведе до стварног или потенцијалног телесног повређивања детета, ученика или запосленог; физичко кажњавање ученика од стране запослених и других одраслих особа.

Психичко насиље и злостављање је понашање које доводи до тренутног или трајног угрожавања психичког и емоционалног здравља и достојанства ученика или запосленог.

Социјално насиље и злостављање је понашање којим се искључује ученик из групе вршњака и различитих облика социјалних активности, одвајањем од других, неприхватањем по основу различитости, ускраћивањем информација, изоловањем од заједнице, ускраћивањем задовољавања социјалних потреба.

Дискриминација је социјално насиље и представља свако неоправдано прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање

или давање првенства), у односу на лице или групе лица, као и на чланове њихових породица или њима блиска лица на отворен или прикривен начин, а који се заснива на раси, боји коже, прецима, држављанству, статусу мигранта, односно расељеног лица, националној припадности или етничком пореклу, језику, верским или политичким убеђењима, полу, родном идентитету, сексуалној оријентацији, имовном стању, социјалном и културном пореклу, рођењу, генетским особеностима, здравственом стању, сметњи у развоју и инвалидитету, брачном и породичном статусу, осуђиваности, старосном добу, изгледу и другим стварним, односно претпостављеним личним својствима.

Сексуално насиље и злостављање је понашање којим се ученик сексуално узнемирава, наводи или приморава на учешће у сексуалним активностима које не жели, не схвата или за које није развојно дорастао или се користи за проституцију, порнографију и друге облике сексуалне експлоатације.

Дигитално насиље и злостављање је злоупотреба информационих технологија која може да има за последицу повреду друге личности и угрожавање достојанства и остварује се слањем порука електронском поштом, СМС-ом, ММС-ом, путем веб-сајта (web site) четовањем, укључивањем у форуме, социјалне мреже и сл.

Осим наведених облика, насиље и злостављање препознаје се и кроз: злоупотребу, сексуално насиље, насилни екстремизам, трговину људима, експлоатацију детета и ученика и др.

Злоупотреба детета и ученика је све оно што појединац, односно установа чини или не чини, што негативно утиче, наноси штету, ускраћује или смањује могућност за безбедан и здрав развој и доводи га у немоћан положај према појединцу или установи (злоупотреба у спорту, у политичке, верске, комерцијалне и друге сврхе). Злоупотреба подразумева и прекомерно подстицање, односно психолошки притисак на дете и ученика од стране родитеља или наставника ради постигнућа која могу да имају за последицу угрожавање нормалног психофизичког и социјалног развоја и најбољег интереса детета.

Сексуално насиље и злостављање је понашање којим се дете и ученик сексуално узнемирава, наводи или приморава на учешће у сексуалним активностима које не жели, не схвата или за које није развојно дорастао или се користи за проституцију, порнографију и друге облике сексуалне експлоатације.

Насилни екстремизам је промовисање, заговарање, подржавање, припремање и учествовање у идеолошки мотивисаном насиљу за остваривање друштвених, економских, верских, политичких и других циљева.

Трговина људима је врбовање, превозење, пребацивање, скривање или примање лица, путем претње силом или употребом силе или других облика присиле, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или тешког положаја или давања или примања новца или користи да би се добио пристанак лица које има контролу над другим лицем у циљу експлоатације.

Експлоатација је рад који није у најбољем интересу детета и ученика, а у корист је другог лица, установе или организације. Ове активности могу да имају за последицу угрожавање физичког или менталног здравља, моралног, социјалног и емоционалног развоја детета и ученика, његову економску зависност, ускраћивање права на образовање и слободу избора.

Занемаривање и немарно поступање је пропуштање родитеља, друге особе која је преузела бригу о детету и ученику, установе или запосленог да у оквиру расположивих средстава обезбеди услове за правилан развој детета и ученика у свим областима, а што може да наруши његово здравље и развој.

Занемаривање у Школи: ускраћивање појединих облика образовно-васпитног рада неопходних детету и ученику; нереаговање на сумњу о занемаривању или на занемаривање од стране родитеља; пропусте у обављању надзора и заштите детета и ученика од повређивања, самоповређивања, употребе алкохола, дувана, наркотичког средства или психоактивне супстанце, укључивања у деструктивне групе и организације и др.

ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ ПРОГРАМА

Принципи на којима се заснива овај Програм и поступање на основу њега, односе се на:

- право на живот, опстанак и развој
- најбољи интерес детета, уз обезбеђивање поверљивости података
- спречавање дискриминације, што значи обухватање свих ученика овим Програмом
- активно учешће ученика, које се обезбеђује правовременим информисањем и давањем могућности да искажу своје мишљење.

ЦИЉЕВИ ПРОГРАМА

Циљ програма је превенција свих облика насилничког понашања, као и стручна интервенција у ситуацијама потенцијалног или стварног насилничког понашања ученика, родитеља, наставника или других лица.

Циљеви Програма у превенцији су:

- Подстицање и развијање климе прихватања, толеранције и међусобног уважавања
- Идентификација безбедносних ризика у школи увидом у документацију, непосредно окружење евидентирањем критичних места у школи, анкетањем ученика, наставника и родитеља
- Повећање осетљивости свих који су укључени у живот и рад школе, на препознавање насиља и злостављања
- Унапређење способности свих учесника у школском животу – наставног и ваннаставног особља, ученика, родитеља, локалне заједнице – за уочавање, препознавање и решавање проблема насиља
- Оспособљавање свих запослених и родитеља за рано препознавање знакова у понашању деце који указују на потенцијално насилно понашање
- Пружање помоћи ученицима у савладавању личних проблема и проблема у учењу
- Изграђивање и примена норми понашања, информисање о правилима и кућном реду
- Дефинисање процедура и поступака реаговања на насиље и информисање свих учесника у школском животу о томе
- Омогућавање свим ученицима који имају сазнања о могућем насилном акту да без излагања опасности врше пријављивање насиља
- Спровођење психо-социјалног програма превенције кроз обуку за ненасилну комуникацију, самоконтролу реаговања и понашања, превазилажење стреса, учење социјалних вештина
- Сарадња са родитељима путем Савета, родитељских састанака, индивидуалних и групних разговора

- Сарадња са службама ван школе које посредно и непосредно могу помоћи на превазилажењу проблема насиља у школи

Циљеви Програма у интервенцији су:

- Спровођење процедура и поступака реаговања у ситуацијама насиља
- Праћење и евидентирање врста и учесталости насиља и процењивање ефикасности спровођења Програма заштите
- Рад на отклањању последица насиља и интеграција ученика у заједницу вршњака
- Саветодавни рад са ученицима који трпе насиље, врше насиље или су посматрачи насиља

ИНТЕРВЕНТНЕ АКТИВНОСТИ

Школа интервенише увек када постоји сумња или сазнање да дете и ученик трпи насиље, злостављање и занемаривање, без обзира на то где се оно догодило, где се догађа или где се припрема.

Редослед поступања у интервенцији

1) Проверавање сумње или откривање насиља, злостављања и занемаривања обавља се прикупљањем информација - директно или индиректно. Прикупљање информација има за циљ утврђивање релевантних чињеница на основу којих се потврђује или одбацује сумња на насиље, злостављање и занемаривање. Током прикупљања информација поштују се принципи утврђени Конвенцијом и правила која се примењују у поступцима у којима учествује малолетно лице - дете и ученик. Установа проверава сваку информацију о могућем насиљу, злостављању и занемаривању и врши преглед видео записа уколико установа има електронски надзор над простором. Када родитељ пријави директору непримерено понашање запосленог према његовом детету, директор поступа у складу са законом. У случају неосноване сумње појачава се васпитни рад и прати понашање учесника. Када се потврди сумња, директор и тим за заштиту предузимају мере и активности за извршено насиље, злостављање и занемаривање.

2) Зауостављање насиља и злостављања и смиривање учесника је обавеза свих запослених у установи, а нарочито најближег присутног запосленог и дежурног наставника, односно васпитача да одлучно прекине све активности, раздвоји и смири учеснике у акту насиља. У случају да запослени процени да је сукоб високо ризичан и да не може сам да га заустави, одмах ће тражити помоћ.

3) Обавештавање родитеља и предузимање хитних акција по потреби (пружање прве помоћи, обезбеђивање лекарске помоћи, обавештавање полиције и центра за социјални рад) обавља се одмах након заустављања насиља и злостављања. Уколико родитељ није доступан или његово обавештавање није у најбољем интересу детета и ученика, установа одмах обавештава центар за социјални рад.

4) Консултације у установи се врше ради: разјашњавања околности, анализирања чињеница на што објективнији начин, процене нивоа насиља и злостављања, нивоа ризика и предузимања одговарајућих мера и активности, избегавања конфузије и спречавања некоординисане акције, односно ради успостављања и развијања усклађеног, уједначеног и ефикасног поступања. у консултације у установи укључују се: одељењски старешина, дежурни наставник, васпитач, психолог, педагог, тим за заштиту, директор, ученички парламент. Уколико у току консултација у установи директор и тим за заштиту, услед сложених околности не могу са сигурношћу да процене ниво насиља, злостављања и занемаривања, као и да одреде мере и активности, у консултације укључују надлежне органе и друге организације и службе: министарство надлежно за послове образовања и васпитања (у даљем тексту: Министарство) - надлежну школску управу, центар за социјални рад, полицију, правосудне органе, здравствену службу, а по потреби одељење надлежно за послове ученичког и студентског стандарда.

5) Мере и активности предузимају се за све нивое насиља и злостављања. Оперативни план заштите (у даљем тексту: план заштите) сачињава се за конкретну ситуацију другог и трећег нивоа за сву децу и ученике - учеснике насиља и злостављања (оне који трпе, који чине и који су сведоци насиља и злостављања). План заштите зависи од: врсте и тежине насилног понашања, последица насиља по појединца и колектив, броја учесника и сл. Мере и активности се планирају на основу сагледавања карактеристика детета/ученика, потреба за подршком и уз учешће детета/ученика и родитеља, осим када се ради о насиљу у породици, када је нужно укључити надлежни центар за социјални рад. План заштите садржи: активности усмерене на промену понашања - појачан васпитни рад, рад са родитељем, рад са одељењском заједницом, укључивање ученичког парламента и савета родитеља, а по потреби и органа управљања; носиоце тих активности временску динамику; начине којима ће се обезбедити поновно укључивање свих учесника насиља, злостављања и занемаривања у ширу друштвену заједницу. Мере и активности треба да буду предузете уз учешће детета и ученика и да буду у складу са његовим развојним могућностима. Када тим за заштиту процени да постоји потреба да се, осим појачаног васпитног рада или васпитног рада који у интензитету одговара потребама детета,

односно ученика, прилагоди и образовни рад, предложиће тиму за пружање додатне подршке ученицима припрему индивидуалног образовног плана.

План заштите сачињава тим за заштиту заједно са одељенским старешином, односно васпитачем, психологом, педагогом, секретаром директором и родитељем, а по потреби и са другим надлежним организацијама и службама. За ученика који се образује у складу са чланом 76. став 6, тач. 1) и 2) Закона о основама система образовања и васпитања у израду плана заштите се укључује Тим за инклузивно образовање. У припрему плана заштите и реализацију, када год је могуће, установа ће укључити представнике одељенске заједнице, односно групе, ученичког парламента, као и децу, односно ученике - учеснике у насиљу и злостављању. План заштите садржи и информације о мерама и активностима које установа предузима самостално, у сарадњи са другим надлежним организацијама и службама и када друге надлежне организације и службе спроводе активности самостално. Када су у мере и активности укључене друге организације и службе, одређују се задаци, одговорна лица, динамика и начини међусобног извештавања. План заштите треба да садржи и евалуацију плана.

За трећи ниво насиља и злостављања директор установе подноси пријаву надлежним органима, организацијама и службама и обавештава Министарство, односно надлежну школску управу, у року од 24 сата. Процена нивоа насиља у року од 24 сата утврђује се на састанку тима за заштиту. Уколико ученици бораве у дому, обавештава се и одељење надлежно за послове ученичког и студентског стандарда. Пре пријаве обавља се разговор са родитељима, осим ако тим за заштиту процени да тиме може да буде угрожен најбољи интерес детета и ученика, о чему обавештава полицију или надлежног јавног тужиоца и надлежни центар за социјални рад.

Уколико је **комуникација са медијима неопходна**, одговоран је директор, осим ако је директор учесник насиља, злостављања или занемаривања. У том случају комуникацију са медијима остварује председник органа управљања. О комуникацији са медијима поводом конкретних ситуација насилног и ризичног понашања када се од установе тражи изјава, установа је дужна да одмах обавести надлежну школску управу и службу надлежну за односе са јавношћу Министарства.

6) Ефекте предузетих мера и активности прати установа (одељењски старешина, васпитач, тим за заштиту, психолог и педагог) ради провере успешности, даљег планирања заштите и других активности установе. Установа прати понашање детета и ученика које је трпело и које је извршило насиље и злостављање, али и деце и ученика који су индиректно били укључени (сведоци). Прати се и укљученост родитеља и других надлежних органа, организација и служби. Ефекте предузетих мера прате и надлежне службе Министарства.

Интервенција према нивоима насиља, злостављања и занемаривања

Ниво насиља и злостављања условљава и предузимање одређених интервентних мера и активности.

На првом нивоу активности предузима самостално одељењски старешина у сарадњи са родитељем, у смислу појачаног васпитног рада са васпитном групом, одељењском заједницом, групом ученика и индивидуално.

На другом нивоу активности предузима одељењски старешина у сарадњи са педагогом, психологом, тимом за заштиту и директором, уз обавезно учешће родитеља, у смислу појачаног васпитног рада. Уколико појачани васпитни рад није делотворан, директор покреће васпитно-дисциплински поступак и изриче меру, у складу са Законом.

На трећем нивоу активности предузима директор са тимом за заштиту, уз обавезно ангажовање родитеља и надлежних органа, организација и служби (центар за социјални рад, здравствена служба, полиција и друге организације и службе). Уколико присуство родитеља није у најбољем интересу ученика, тј. може да му штети, угрози његову безбедност или омета поступак у установи, директор обавештава центар за социјални рад, односно полицију.

Заштита запослених Установа је дужна да поступа увек када постоји сумња или сазнање да запослени трпи насиље од стране ученика, родитеља или трећег лица у установи или за време организовања активности установе. Процењивање насиља, злостављања и занемаривања по нивоима не односи се на запослене, већ само на вршњачко насиље.

Када је ученик починилац насиља према запосленом, директор је дужан да одмах обавести родитеља и центар за социјални рад; да покрене васпитно-дисциплински поступак и да изрекне васпитно-дисциплинску меру, у складу са законом за ученике старости до 14 година, а за ученике изнад 14 година, осим наведених активности и да обавести надлежно јавно тужилаштво и полицију. У случају повреде части, угледа и достојанства запосленог од стране ученика примењују се мере и активности прописане за трећи ниво вршњачког насиља.

Када је ученик са сметњама у развоју и инвалидитетом починилац насиља према запосленом, неопходно је да директор у сарадњи са тимом за заштиту и тимом за инклузивно образовање утврди да ли је испољено (агресивно) понашање ученика последица здравственог стања, односно развојне сметње и у складу са тим се предузимају даље мере и активности, односно процењују кога је потребно укључити од спољашње мреже заштите (стручњаци из здравственог система, социјалне заштите и др.). Када је родитељ или треће лице починилац насиља према запосленом или запослени према запосленом, директор је дужан да таква сазнања пријави полицији и

надлежном јавном тужилаштву, а када је родитељ починилац насиља да обавести и надлежни центар за социјални рад, у року прописаним Законом. Уколико установа има сазнање да родитељ или треће лице на друштвеним мрежама омаловажава, вређа, прети или позива на насиље према запосленом, а у вези са професионалном улогом запосленог, установа је дужна да о томе обавести надлежно јавно тужилаштво, у року прописаном Законом. Када су ученици сведоци насиља из става 3. ове тачке, тим за заштиту израђује план заштите за ученике.

Када запослени изврши насиље над запосленим директор поступа у складу са законом.

Улоге и одговорности запослених и ученика у школи када постоји сумња на насиље или се насиље догоди

ДЕЖУРНИ НАСТАВНИК (дежура у складу са распоредом; уочава и пријављује случај; покреће процес заштите детета реагује одмах у случају насилног понашања, користећи неку од стратегија, обавештава одељењског старешину о случају, евидентира случај у књигу дежурстава и попуњава образац за евиденцију насилног понашања, сарађује са Тимом за заштиту).

ОДЕЉЕЊСКИ СТАРЕШИНА (уочава случајеве насилног понашања и реагује одмах; учествује у процесу заштите деце, разговара са учесницима насиља, информисае родитеље и сарађује са њима по потреби, сарађује са Тимом за заштиту деце од насиља, планира и изводи активности у оквиру ЧОС-а, прати ефекте предузетих мера, евидентира и води документацију о случају, прибавља потпис/сагласност родитеља за спровођење мера појачаног васпитног рада као и друштвено-корисног , односно хуманитарног рада по потреби комуницира са релевантним установама).

ТИМ, ПЕДАГОГ, ПСИХОЛОГ И СПЕЦИЈАЛНИ ПЕДАГОГ (уочава случајеве насилног понашања, покреће процес заштите детета, реагује одмах. обавештава одељењског старешину и сарађује са њим. по потреби разговара са родитељима, пружа помоћ и подршку ученицима и наставницима, разматра случај (на 2. и 3. нивоу) и осмишљава и предлаже мере заштите, обавља консултације, предлаже заштитне мере, прати ефекте предузетих мера, по потреби сарађује са другим установама, евидентира случај, чува документацију).

УЧЕНИЦИ, ДЕЦА (дежурају заједно са наставницима на одморима, уочавају случајеве насилног понашања, траже помоћ одраслих, пријављују одељењском старешини, активно учествују у мерама заштите).

ПОМОЋНО-ТЕХНИЧКО ОСОБЉЕ (уочава и пријављује случајеве насилног понашања, прекида насиље).

ВОЂЕЊЕ ЕВИДЕНЦИЈЕ И ДОКУМЕНТАЦИЈЕ

Запослени у школи воде евиденцију о појавама насиља у образац за евиденцију о случајевима насиља који садржи:

- Шта се догодило ?
- Ко су учесници ?
- Како је пријављено насиље ?
- Врсте интервенције?
- Какве су последице?
- Који су исходи предузетих корака?
- На који начин су укључени родитељи, одељенски старешина, стручна служба?
- Праћење ефеката предузетих мера.

Одељењски старешина бележи насиље на првом нивоу; прати и процењује делотворност предузетих мера и активности; подноси извештај тиму за заштиту, у складу са динамиком.

Психолог или педагог бележи насиље на другом и трећем нивоу; води и чува документацију (службене белешке, податке о лицу, догађају, предузетим радњама и др.); прати остваривање конкретних планова заштите другог и трећег нивоа; подноси извештај тиму за заштиту, у складу са динамиком. **ПРАЋЕЊЕ ЕФЕКТА ПРЕДУЗЕТИХ МЕРА**

Одељењски старешина и стручна служба прате ефекте предузетих мера. Прате:

- понашање ученика који је трпео насиље (да ли се повлачи, да ли постаје агресивно, да ли тражи подршку и на који начин...) и ученика који се понашао насилно (да ли наставља са нападима, да ли тражи друге жртве, да ли га група одбацује, да ли га група подржава...);
- како реагују пасивни посматрачи (да ли се обраћају старијима за помоћ, да ли сви знају како да се повежу са унутрашњом заштитном мрежом и ко је њихова особа од поверења, да ли се препознаје страх, да ли сами предузимају неке акције и сл.);
- шта се дешава у одељењу (да ли се издвајају нове групе, каква је атмосфера ...);
- колико су родитељи сарадници у активностима на смањивању насиља;

- како функционише Тим и унутрашња заштитна мрежа (где су слабе тачке и шта се може боље);
- колико су друге институције (спољна заштитна мрежа) укључене и који су ефекти њиховог укључивања.

Уколико се увиди да се ситуација насиља понавља, усложњава и постаје ризичнија и опаснија, неопходно је предузети следеће заштитне мере:

- појачати опрез свих запослених и дежурних наставника и ученика
- укључити у рад родитеље и школског полицајца
- наставити са индивидуалним радом - психолог школе
- укључити стручњаке из других установа (из спољашње заштитне мреже)

ИЗВЕШТАВАЊЕ

Тим квартално извештава Наставничко веће, а полугодишње Школски одбор и савет родитеља Школе о реализацији и ефектима превентивних и интервентних мера и активности. Извештавање о појединим случајевима насиља врши директор школе водећи рачуна о поверљивости података, заштити приватности стављајући интересе детета изнад интереса родитеља, школе, струке и др.

Подаци до којих се дође су поверљиви и могу се ставити на располагање само службеним лицима ангажованим у поступцима заштите деце од насиља.

ПРОЦЕЊИВАЊЕ ЕФЕКТА ПРИМЕНЕ ПРОГРАМА

На основу евиденције о случајевима насиља праћење ефеката предузетих мера ће ивршити Тим за заштиту ученика од насиља преко следећих **индикатора**:

- броја и нивоа облика насилног понашања
- број случајева насилног понашања са позитивним ефектима у односу на укупан број пријављених у току школске године
- однос пријављених облика насилног понашања текуће и претходне школске године
- однос броја случајева насилног понашања са позитивним ефектима текуће и претходне школске године
- анализа упитника проведеног међу ученицима о степену безбедности у школи.

ИЗВЕШТАЈ О ОСТВАРИВАЊУ ПРОГРАМА

Извештај о остваривању Програма заштите је саставни део Годишњег извештаја о раду Школе и доставља се Министарству просвете, односно надлежној школској управи. Извештај садржи, нарочито: анализу ефеката превентивних мера и активности и резултате самовредновања у овој области, број и врсту случајева насиља, злостављања и занемаривања, предузете интервентне мере и активности, као и њихове ефекте.

АКЦИОНИ ПЛАН ПРЕВЕНТИВНИХ АКТИВНОСТИ

На основу анализа стања, праћења насиља, злостављања и занемаривања, вредновања квалитета и ефикасности предузетих мера и активности у области превенције у предходној школској години, Школа утврђује Акциони план превентивних активности за наредну школску годину. Акциони план превентивних активности је саставни део Годишњег плана рада школе.

ПОСТУПАЊЕ (ПРОГРАМ) ШКОЛЕ КАДА СЕ ДЕСИ КРИЗНИ ДОГАЂАЈ

Кризни догађај је у већини случајева непредвидив догађај са потенцијално негативним последицама. Тај догађај и његове последице могу проузроковати значајну штету особама које су непосредно или посредно изложене кризном догађају.

Кризни догађај карактерише број жртава (повређених или настрадалих), материјална штета, психолошке реакције појединца и/или заједнице у целини, као и солидарност у сврху отклањања последица.

Кризни догађаји су:

- Природна смрт детета/ученика;
- Покушај убиства и убиство детета/ученика (у установи или ван ње);
- Покушај самоубиства ученика и самоубиство (у установи или ван ње);
- Природна смрт, самоубиство или убиство запосленог у установи;
- Саобраћајна незгода у којој је повређено или настрадало дете, односно ученик и/или запослени у установи;
- Нестанак детета/ученика;
- Масовно тровање у простору установе;
- Дојава о подметнутој експлозивној направи у установи или терористичком нападу и слично;
- Талачка криза;
- Насиље већих размера (масовне туче, вишеструка убиства, терористички напади);
- Техничко-технолошке опасности (експлозија, изливање, испаравање отровних материја и пожар);
- Природне катастрофе (поплаве, земљотреси, пожари...);
- Епидемија која је обухватила територију/општину на којој се налази установа;
- Други кризни догађаји, у смислу овог правилника.

У случају проглашења ванредне ситуације, односно ванредог стања, установа поступа у складу са прописима који то уређују.

Када установа има сазнање да се догодио кризни догађај одмах, а најкасније у року од 24 сата, активира се тим за кризне догађаје, који има следеће задатке:

1. Прикупљање података, процена потреба и обавештавање надлежних органа

Тим прикупља информације о догађају (опис догађаја, место и време када се десио догађај), ко је све погођен кризним догађајем и каква му је помоћ потребна, где се налази и у каквом је стању, као и о томе шта је већ урађено поводом тога у установи. У зависности од врсте/облика кризног догађаја, наредни корак подразумева хитно обавештавање полиције, хитне помоћи, ватрогасне службе, као и других евентуално потребних органа/служби. Неопходно је да запослени у установи поступају у складу са планом поступања у ситуацијама кризе и у зависности од врсте кризног догађаја, и

у складу са планом евакуације. Тим за кризне догађаје благовремено информисе Министарство просвете, односно надлежну школску управу о догађају, као и предузетим активностима.

2. Успостављање сарадње са спољашњом мрежом заштите (социјална и здравствена заштита, полиција, јавно тужилаштво, јединица локалне самоуправе, мобилни тим). На основу прикупљених података, уз обавезу хитног обавештавања спољашње мреже заштите, установа врши процену да ли може да поступа самостално или јој је потребна помоћ и подршка представника спољашње мреже заштите, са којом израђује јединствен план деловања, начин рада и извештавања. У зависности од облика/врсте и степена интензитета кризног догађаја установа процењује кога укључује од спољашње мреже заштите.

3. Сарадња и заједничко деловање са мобилним тимом за кризне интервенције Уколико кризни догађај као последицу има најмање троје или више повређених или настрадалих лица, директор је у обавези да одмах по сазнању обавестити Министарство просвете како би се ангажовао интерсекторски мобилни тим за кризне ситуације, који је формиран у складу са Протоколом о поступању приликом суочавања друштва са кризним ситуацијама у оквиру Радне групе Владе Републике Србије ради пружања неопходне подршке. У ситуацијама када поступа мобилни тим, тим за кризне догађаје установе постаје саставни део мобилног тима. Тим за кризне догађаје установе пружа потребне информације мобилном тиму, учествује у заједничком планирању, организацији и реализацији психосоцијалне подршке. У сарадњи са мобилним тимом, тим установе врши праћење и идентификовање деце/ученика и запослених којима је потребна помоћ, пружа прву психолошку помоћ као и друге видове подршке.

4. Благовремено информисање деце/ученика, родитеља, запослених и медија о догађају Директор установе именује особе задужене за припрему званичних информација за родитеље, ученике, запослене и за медије. Обавештења имају сврху континуираног информисања запослених, родитеља и деце/ученика и медија о најновијим, провереним и тачним информацијама до којих је установа дошла, ради планирања одговарајуће подршке и предузимања других потребних мера (сузбијање гласина и ширења панике); упознавање са могућим тешкоћама, ризицима, изазовима и начинима за њихово превазилажење; упознавање са начинима подршке. Саопштење за медије сачињава се у сарадњи са надлежним службама Министарства.

5. Психосоцијална подршка деци, ученицима и запосленима Тим за кризне догађаје прати реаговања ученика, родитеља и запослених, идентификује коме је помоћ потребна и у складу са тим организује пружање психосоцијалне подршке. Приликом пружања психосоцијалне подршке као основна интервенција користи се психолошка

прва помоћ. У зависности од врсте, интензитета и последица кризног догађаја, тим процењује потребу за укључивањем представника из система здравствене заштите у циљу пружања психосоцијалне подршке и/или укључивање интерсекторског мобилног тима за кризне ситуације.

6. Израда и реализација плана рада установе у измењеним условима и стабилизација рада у установи Тим за кризне догађаје у сарадњи са релевантним тимовима установе израђује план рада по измењеном, прилагођеном плану. Неопходно је да начин рада установе буде прилагођен последицама кризног догађаја, могућностима и потребама деце/ученика и запослених у погледу реализације свих школских активности непосредно након кризног догађаја. План рада треба да садржи конкретне активности/мере које установа планира да предузме, носиоце (извршиоце) планираних активности, временску динамику, начин извршења, начини праћења и извештавања. Приликом прављења плана важно је узети у обзир врсту кризног догађаја, број погођених особа, процену даљих ризика, реакцију локалне заједнице и одговарајуће правне аспекте. Након кризног догађаја, неопходно је да установа предузима активности које ће водити стабилизацији стања у установи - постепени повратак установе на редован начин рада који је био успостављен пре кризног догађаја уз континуирано праћење понашања деце/ученика и запослених у циљу процене ефеката подршке и предузимања даљих мера. Установа прати реализацију плана и у зависности од тока смиривања кризног догађаја, ревидира план, допуњује га и коригује.

7. Организација евентуалних комеморативних активности У случају кризних догађаја са смртним исходом, тим учествује у организацији и планирању адекватних комеморативних активности.

8. Праћење реализације плана и евалуација Неопходно је праћење реализације плана рада (у оквиру плана рада тима за заштиту) у измењеним условима, евентуалне корекције и допуне плана у зависности од процене степена, броја и последица изазваних кризним догађајем и предузетим корацима.

9. Вођење документације и извештавање Тим је дужан и да води документацију о спроведеним активностима у вези поступањем у кризној ситуацијом. Извештај о поступању установе доставља се надлежној школској управи, а када су у питању домови ученика, извештај о поступању се доставља и сектору Министарства надлежном за ученички и студентски стандард, у року од 15 дана од наступања периода стабилизације рада у установи.

Директор школе формирала је решењем Тим за кризне догађаје који делује у оквиру Тима за заштиту од насиља, злостављања и занемаривања, а чине га:

- директор школе
- помоћник директора
- стручни сарадници-педагог, психолог специјални педагог школе
- три наставника (један из првог циклуса, два из другог циклуса)
- школски полицајац
- секретар школе
- помоћни радник
- представник Савета родитеља
- представник спољашње мреже- Центар за социјални рад Апатин
- представник спољашње мреже-Црвени крст Апатин
- представник спољашње мреже-Дом здравља Апатин

ПРОЦЕНА СНАГА, КАПАЦИТЕТА И СПЕЦИФИЧНОСТИ УСТАНОВЕ У ОДГОВОРУ НА КРИЗНЕ ДОГАЂАЈЕ

SWOT анализа

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
- Општина Апатин је безбедна средина, са ниском стопом криминала, суицида и саобраћајних незгода. - Школа има велики број ђака и запослених (укупно 1000 ученика и 100 запослених, уз мање флукуације). - Позитиван етос и сарадничка атмосфера међу свим актерима школског живота - Спољашњу мрежу одликује квалитетна интерсекторска сарадња. - Школа одлично сарађује са локалном заједницом. - Наставно особље и стручна служба континуирано се стручно усавршавају. - Постојање правилника и планова	- Оскудност капацитета службе хитне медицинске помоћи Дома здравља Апатин - Непостојање службе за пружање психолошке помоћи и подршке деци и младима у ДЗ и у локалној заједници. -Скромне финансијске могућности локалне самоуправе и школе за пуну реализацију планираних превентивних активности и обука. - Недовољно искуство у кризним ситуацијама

којима се регулише безбедност ученика и запослених. - Постојање видео надзора, плана евакуације, редовна провера контроле ПП апарата паник расвете. -Редовна контрола санитарног инспектора - Развијен систем дежурстава наставника. - Школски полицајац - Развијен систем ефикасног информисања запослених, ученика и родитеља, школски сајт и ФБ Страница, разглас школе, школски сајт и имејл мрежа - Веома добра сарадња са медијима који се баве локалним информисањем	
МОГУЋНОСТИ	ПРЕТЊЕ
- Едукација ученика и родитеља - Стручно усавршавање свих запослених - Реализација превентивних активности и показних вежби. Јасна подела улога, обавеза и одговорности у установи приликом одговора на кризе догађаје Додатно проширење мреже спољних сарадника из оближњих места (Сомбор, Нови Сад)	- Гласине и дезинформације које се шире усмено и путем друштвених мрежа у кризним ситуацијама. - Евентуална недовољна координисаност свих активности и актера унутар установе и спољашње мреже. -Непрофесионално понашање појединаца, паника.

Листа установа, организација и удружења грађана са којима установа отварају сарадњу, а у вези са евентуалним кризним догађајима:

1. Министарство просвете Републике Србије
2. Школска управа Сомбор
3. Локална самоуправа општине Апатин
4. Полицијска станица Апатин
5. Ватрогасна јединица Апатин
6. Дом здравља Апатин
7. Центар за социјални рад општине Апатин
8. Црвени крст Апатин
9. Локални медији
10. ШОСО „Вук Караџић“ Сомбор
11. Цивилна заштита Апатин
12. Развојно саветовалиште Сомбор

БЕЗБЕДНА МЕСТА УНУТАР И ИЗВАН УСТАНОВЕ У СИТУАЦИЈАМА КРИЗНИХ ДОГАЂАЈА

План евакуације налази се истакнут на свим улазима и код зборнице, укупно 5.

На основу процене ризика од катастрофа сачињен је План заштите и спасавања за ОШ „Жарко Зрењанин“ Апатин усвојен је у септембру 2020. године.

Све просторије у школи (канцеларије, учионице, кабинети, кухиња, трпезарија и све остале помоћне просторије) су јасно означене бројевима који се налазе на улазним вратима за сваку просторију са спољашње стране. Распоред часова по предавачима и учионицама се налази у школској зборници и на сајту школе.

Поред ознаке просторије, назначено је и име и презиме особе која је у њој распоређена на рад (директор, наставници, стручни сарадници, административни радници, помоћно

особље) што олакшава потрагу за појединцима у ситуацијама евентуалног кризног догађаја.

Свака измена намене поједине просторије и особа које у њима бораве редовно се ажурира.

У школи су јасно обележени службени улаз и ученички улази (одвојени су улази за предметну и разредну наставу).

ПЛАН АЛАРМИРАЊА У СИТУАЦИЈИ КРИЗНОГ ДОГАЂАЈА

За алармирање се користе уобичајена, прописана средства алармирања и узбуњивања јавности у ситуацијама кризног догађаја. Такође у зависности од конкретне ситуације, користиће се и школско звоно које је аутоматско и електрично и којим управља школски домар који је члан Тима за кризне догађаје. Систем се налази у портирници, на главном уласку у зграду. Школа поседује и класично, ручно школско звоно.

План звучних сигнала за узбуну саставни је део Плана заштите и спасавања и налази на свим улазима и код зборнице, укупно 8.

ИНФОРМИСАЊЕ У СИТУАЦИЈИ КРИЗНОГ ДОГАЂАЈА

Директор школе одређује чланове Тима који ће у ситуацији кризног догађаја прикупљати, проверавати веродостојност и селекционисати информације у вези са кризним догађајем. Чланови Тима које одреди директор за задатке информисања ће припремати саопштења за јавност и дистрибуирати информације медијима, родитељима, ученицима, запосленима и широј средини.

Улоге чланова Тима:

1. Улога директора:

- Ангажовање око подршке и оснаживања запослених у њиховим задацима који се односе на активности у кризи.
- Проверавање тачности информација везаних за догађај.
- Доношење одлука о изменама плана и програма редовних школских активности као што су: одлагање писмене и усмене провере знања, планираних екскурзија, спортских и културних догађаја, за целу школу, поједина одељења или разреде.
- Уколико се ради о кризном догађају који је погодио више школа, улога директора је успостављање комуникације и сарадња са управама тих школа.

-Контакт са институцијама система кључним за помоћ школи у кризи као и са локалном заједницом.

-Контакт са породицама покојника (у случају да је кризни догађај смрт ученика или запосленог).

-Активности у оквиру Тима за кризна стања.

-Доношење одлуке о нормализацији рада школе.

-Улога тима за кризна стања

-План сарадње са медијима у случају настанка кризе.

-Доставити саопштење за медије у коме треба навести чињенице, име портпарола или представника школе у сарадњи са медијима, као и предлог евентуалног интервјуа.

-Држати се принципа сигурне комуникације са медијима.

-Саопштити медијима да школа у договору са општинским структурама може физички ограничити приступ медијима, школској згради, учионицама и особљу. Таква одлука се мора образложити и временски одредити.

-Одредити простор који је намењен медијима као штаб или место за извештавање.

-Инсистирати да новинари поштују приватност и право ученика и особља на жалост.

2. Улога тима за кризне ситуације

-Руководи кризном ситуацијом.

-Иницира почетак интервенције у кризи у школи/одјељењу или других активности везаних за ситуацију кризе.

-Процењује ниво погођености школе, групе и појединаца.

-Процењује потребе школе као целине или њених сегмената (одељење, разред).

-Деци, запосленима и родитељима обезбеђује тачне и увремењене информације (писмене и усмене).

-Иницира састанке унутар школе (са наставницима и свим запосленима) у циљу информисања ученика и родитеља о догађају.

-Одређује замену одсутном разредном старешини у случају потребе информисања ученика и родитеља.

-Иницира састанке за запослене у циљу обраде њихових осећања везаних за кризни догађај.

- Остварује везу са службом за ментално здравље.
- Процењује услове за измену уобичајених школских активности.
- Процењује да ли су услови за нормализацију наставе остварени.

3. Улога педагога, психолога и специјалног педагога

- Прекидају своје редовне активности, посебно у случају кризних догађаја великих размера.
- Све њихове активности су у функцији помоћи деци и одраслима у савладавању кризног догађаја.
- Педагог/психолог школе се укључује у Тим за кризна стања.
- Психолог, а у недостатку психолога и педагог, започиње рад кризног саветовалишта, одређујући место и време рада у договору са Тимом за кризна стања

4. Улога наставника

- Преношење тачних информација ученицима.
- Остваривање подржавајућег, отвореног и искреног односа са ученицима.
- Спречавање гласина у вези са догађајем служећи се чињеницама.

5. Секретар

- Његов задатак је брига о потребама школе у материјалном смислу (обезбеђивање хране за школе, домове ученика или вртиће, брига око снабдевања струјом, брига око санације оштећења на објекту итд.).

6. Улоге свих запослених:

- Осетљиво реаговање на било који проблем који може бити подстакнут кризним догађајем
- Доследно држање договора и одлука Тима за кризна стања
- Реаговање изношењем чињеница на сваку појаву гласина
- Подржавање јасне и кооперативне међусобне комуникације

За комуникаацију са ученицима и родитељима користиће се одељењске Вибер групе, сајт школе и Фејсбук страница које су се до сада показале као веома ефикасне у прослеђивању

информација. Сваки одељењски старешина задужен је за комуницирање са својим ученицима и њиховим родитељима/старатељима, а у ситуацији кризног догађаја **прослеђује само и искључиво информације које добије од Тима за кризне догађаје и запосленог којег је именовао директор школе.**

Саопштења за ученике, родитеље и јавност припремаће се у сарадњи са ШУ Сомбор и Министарством просвете.

СТРУЧНО УСАВРШАВАЊЕ ЗАПОСЛЕНИХ У ВЕЗИ СА КРИЗНИМ ДОГАЂАЈИМА

У циљу јачања компетенција установе за пружање психосоцијалне подршке, реализацију плана евакуације, генерално јачања ефикасности реаговања установе у различитим кризним ситуацијама, у школи се предвиђа стручно усавршавање запослених из следећих области:

1. Обука у пружању прве помоћи-Црвени крст Апатин
2. Обука из противпожарне заштите и реаговања у ситуацијама пожара - у сарадњи са Ватрогасном јединицом Апатин, периодично практичне вежбе.
3. Обука у реализацији плана евакуације за запослене у сарадњи са одељењем за ванредне ситуације Сомбор
4. Обуке у пружању психосоцијалне помоћи ученицима - Центром за социјални рад општине Апатин, Друштвом психолога Србије, ШУ Сомбор, Министарством просвете Републике Србије, Институтом за здравствену заштиту деце и омладине Војводине
5. Обука о реаговању у ситуацијама природних катастрофа као што су земљотреси, поплаве – Сектор за ванредне ситуације Сомбор
6. Обука о реаговању у ситуацијама нарушене безбедности ученика и запослених-у сарадњи са Полицијском станицом Апатин и Министарством унутрашњих послова Републике Србије.

Тим за кризне ситуације ће у сарадњи са Тимом за стручно усавршавање сваке школске године донети план стручног усавршавања који ће обухватити једну или више едукација из наведених области.

ПОДИЗАЊЕ БЕЗБЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ

Са циљем подизања безбедносне културе ученика и запослених школа ће предузимати следеће активности:

1. Акционо истраживање на тему безбедносне културе ученика и запослених.
2. Едукација ученика, родитеља и запослених да препознају опасне и кризне ситуације-предавања, трибине, гостовања стручњака по позиву, радионице, ИКТ квизови, Е bookови и сл.
3. Едукација ученика и запослених о начинима реаговања у кризним ситуацијама.
4. Едукација ученика, родитеља и запослених о начинима трагања за помоћи у току и након завршетка кризне ситуације.
5. Едукација ученика, родитеља и запослених на тему превенције и подизања безбедносне културе у школи, локалној заједници, регионалној и националној безбедности.

Тим за кризне ситуације ће у сарадњи са Тимом за стручно усавршавање, Тимом за развој школског програма и Тимом за развојно планирање сваке школске године донети План за подизање безбедносне културе и предвидети и операционализовати активности за ту школску годину. План ће бити саставни део Годишњег плана рада школе, Школског и развојног плана.

НАЧИНИ РЕАГОВАЊА-КОРАЦИ У ПОСТУПАЊУ УСТАНОВЕ КАДА СЕ ДОГОДИ КРИЗНИ ДОГАЂАЈ

У ситуацијама кризних догађаја, активности у установи спроводиће се по следећим корацима:

1. Прикупљање података, процена потреба и обавештавање надлежних органа (Тим прикупља све релевантне информације, проверава веродостојност, обавештава у зависности од врсте кризног догађаја хитно обавештава полицију, ватрогасце, хитну помоћ и друге потребне органе, односно службе)
2. Успостављање сарадње са спољашњом мрежом заштите (Школа, односно директор, хитно обавештава спољашњу мрежу заштите, а потом у зависности од врсте и обима кризног догађаја процењује да ли самостално може да поступа или јој је потребна помоћ и подршка спољашње мреже са којом сачињава заједнички план деловања и извештавања).
3. Сарадња и заједничко деловање са мобилним тимом за кризне интервенције (У складу са Правилником, обимом, врстом кризног догађаја и бројем жртава, директор школе одмах обавештава Министарство просвете како би се ангажовао Интерсекторски мобилни тим за кризне ситуације. Школски Тим за кризне ситуације тада аутоматски постаје део мобилног тима).
4. Благовремено информисање ученика, родитеља, запослених и медија о догађају (Директор установе ће именовати особу која припрема званичне информације и саопштења за запослене, родитеље и ученике, док ће се саопштења са медије припремати у сарадњи са надлежном ПР службом Министарства просвете Републике Србије.
5. Психосоцијална подршка ученицима и запосленима (Тим прати и идентификује ученике и запослене којима је потребна психосоцијална подршка након завршетка кризног догађаја. Основна интервенција је психолошка прва помоћ и њу пружају школски психолог, педагог и одељењске старешине уз координацију стручне службе Уколико постоји потреба, укључују се и стручњаци (психолози, психијатри, психотерапеути) из система здравствене заштите деце и омладине.. Након

стабилизације услова, реализују се радионице и психолошка саветовања групно и индивидуално).

6. Израда и реализација плана рада установе у измењеним условима и стабилизација рада у установи

(У сарадњи са Педагошким колегијумом, Тимом за обезбеђивање квалитета рада школе, Тимом за развој школског програма и Тимом за инклузивно образовање, Тим за кризне интервенције, у зависности од врсте и обима кризног догађаја, израђује план рада школе у измењеним околностима у којем мора јасно бити назначено:

- активности/мере
- реализатори
- време реализације
- начини реализације
- начини евалуације
- извештавање

Уколико је дошло до прекида реализације наставе, Педагошки колегијум и Тим за кризне интервенције ће израдити посебан план даље реализације о-в. рада, усваја га Наставничко веће, Школски одбор доноси на ванредној седници одлуку, а потом се шаље на сагласност Школској управи Нови Сад.

7. Организација евентуалних комеморативних активности

(У случајевим смртних исхода, Тим организује комеморативне активности водећи рачуна о развојним карактеристикама ученика, као и емотивном стању ученика и запослених).

8. Праћење реализације плана и евалуација

(Тим прати реализацију свих корака и спроведеног плана активности, коригује и ревидира у складу са ситуацијом у установи).

9. Вођење документације и извештавање

(Тим води документацију о свим спроведеним активностима и доставља је Школској управи Сомбор у року од 15 дана од наступања стабилизације рада у школи-повратака у уобичајене активности и наставни план пре наступања кризног догађаја. Извештаји о раду Тима за кризне догађаје постају саставни део Годишњег извештаја о раду школе за дату школску годину).

УКЉУЧИВАЊЕ И САРАДЊА СА ПОРОДИЦОМ НА ЈАЧАЊУ ОТПОРНОСТИ УСТАНОВЕ

Са циљем јачања отпорности установе која се заснива на принципима континуитета, сарадње, доступности и ефикасности, школа ће укључивати породице ученика.

Представник Савета родитеља је члан Тима за кризне интервенције.

План укључивања родитеља ће сваке године бити операционализован и део Плана сарадње са породицом који је саставни део Годишњег плана рада школе.

ПРАЋЕЊЕ, ЕВАЛУАЦИЈА И ИЗВЕШТАВАЊЕ О РЕАЛИЗАЦИЈИ ПРОГРАМА

Тим за кризне интервенције прати реализацију овог програма континуирано током сваке школске године, евалуира и извештава о реализованим активностима.

Извештај се подноси два пута током школске године, на полугодишту и крају школске године. Извештај се подноси на обрацу који је универзалан за све тимове у школи и саставни је део Годишњег извештаја о раду школе који се разматрају на Наставничком већу, Ученичком парламенту и Савету родитеља, а усваја га Школски одбор.

У ситуацијама кризног догађаја, Тим свакодневно прати реализоване активности, у складу са Правилником и овим Програмом, евалуира их и ревидира, те о томе редовно и свакодневно извештава Мобилни тим, Школску управу и Министарство просвете договореним начинима комуникације

ПЕРИОД ПОСЛЕ КРИЗЕ

Након првих неколико дана, праћење ситуације у школи се наставља и даље:

- Брига о менталном здрављу
- Програм психосоцијалне подршке
- Како школа може помоћи деци да се прилагоде промени места боравка након катастрофе
- Дугорочна комуникација са медијима

8.2. ПРОГРАМ ЗАШТИТЕ УЧЕНИКА ОД ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

Чланом 21. став 3. Устава Републике Србије забрањена је свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета, а чланом 22. став 1. да свако има право на судску заштиту ако му је повређено или ускраћено неко људско или мањинско право зајемчено Уставом, као и право на уклањање последица које су повредом настале.

Чланом 23. став 1. Устава Републике Србије прокламовано је да је људско достојанство неприкосновено и сви су дужни да га поштују и штите.

Забрана дискриминације прописана је и Законом о забрани дискриминације („Службени гласник РС”, број 22/09), Законом о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом („Службени гласник РС”, бр. 33/06 и 13/16), Законом о равноправности полова („Службени гласник РС”, број 104/09), Законом о основама система образовања и васпитања („Службени гласник РС”, бр. 88/17 и 27/18 – други закон, у даљем тексту: Закон), Законом о предшколском васпитању и образовању („Службени гласник РС”, бр. 18/10 и 101/17), Законом о основном образовању и васпитању („Службени гласник РС”, бр. 55/13, 101/17 и 27/18 – други закон), Законом о средњем образовању и васпитању („Службени гласник РС”, бр. 55/13, 101/17 и 27/18 – други закон), Законом о дуалном образовању и васпитању („Службени гласник РС”, број 27/18), Законом о образовању одраслих („Службени гласник РС”, бр. 55/13, 88/17 – др. закон и 27/18 – др. закон), другим законима, Правилником о Протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање („Службени гласник РС”, број 30/10) – (у даљем тексту: Правилник о протоколу) и Правилником о ближим критеријумима за препознавање облика дискриминације од стране запосленог, детета, ученика или трећег лица у установи образовања и васпитања („Службени гласник РС”, број 22/16) – (у даљем тексту: Правилник) и другим прописима.

Под дискриминацијом, односно дискриминаторним понашањем, подразумева се понашање којим се на непосредан или посредан, отворен или прикривен начин, неоправдано прави разлика или неједнако поступа, односно врши пропуштање чињења (искључивање, ограничавање или давање првенства), у односу на лице или групе лица, као и на чланове њихових породица или њима блиска лица, а који се заснива на раси, боји коже, прецима, држављанству, статус, мигранта, расељеног лица, националној припадности или етничком пореклу, језику, верским или политичким убеђењима, полу, родном идентитету, сексуалној оријентацији, имовном стању, социјалном и културном пореклу, рођењу, генетским особеностима, здравственом стању, сметњи у развоју и инвалидитету, брачном и породичном статусу, осуђиваности, старосном добу, изгледу, чланству у политичким, синдикалним и другим организацијама и другим стварним, односно претпостављеним

личним својствима, као и по другим основама утврђеним законом којим се прописује забрана дискриминације.

Извршилац дискриминације јесте лице – учесник у образовању, запослени, родитељ или треће лице, као и установа, њени органи и тела који својим чињењем или пропуштањем чињења врше дискриминацију у процесу образовања и васпитања или у вези са њим, у свим релацијама.

Дискриминисано лице јесте лице – учесник у образовању, запослени, родитељ и треће лице, група – учесника у образовању, запослених, родитеља и трећих лица, чланови органа и тела установе који су претрпели дискриминацију у процесу образовања и васпитања или у вези са њим.

Вређање угледа, части или достојанства личности у установи јесте понашање лица или групе лица које може да има обележја психичког и социјалног насиља или злостављања. Када се узнемиравањем и понижавајућим поступањем повређује неко од личних својстава, понашање се квалификује као дискриминација.

ПРЕВЕНЦИЈА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ, ВРЕЂАЊА УГЛЕДА, ЧАСТИ И ДОСТОЈАНСТВА ЛИЧНОСТИ

Превенција дискриминације, као и вређања угледа, части или достојанства личности јесу мере и активности које предузима установа да се предупреди сваки облик дискриминаторног понашања, као и понашања којим се вређа углед, част или достојанство личности, у било ком од односа, подигне свест свих у установи о његовим негативним последицама на лица, групу лица, односно установу.

Превентивним мерама и активностима у установи ствара се сигурно и подстицајно окружење, негује атмосфера сарадње, уважавања и конструктивне комуникације, развија позитиван систем вредности.

Дужност установе је да обезбеди услове за сигурно и подстицајно одрастање и развој сваког учесника у образовању, заштиту од свих облика дискриминације и понашања којим се вређа углед, част или достојанство личности и социјалну реинтеграцију дискриминисаног лица и извршиоца дискриминације.

Превентивним мерама и активностима заснованим на принципу једнаких могућности, кроз једнакост и доступност права на образовање и васпитање, без дискриминације:

1) подиже се ниво свести и осетљивости свих у установи – нулта толеранција на све облике дискриминације и дискриминаторног понашања и вређања угледа, части или достојанства личности;

2) остварује се пуна посвећеност установе и свих њених органа и тела у препознавању, спречавању и сузбијању дискриминаторног понашања и вређања угледа, части или достојанства личности;

3) сви носиоци обавеза заштите од дискриминације у установи (унутрашња заштита) и ван ње (спољашња заштита – породица, јединица локалне самоуправе, надлежни орган унутрашњих послова, центар за социјални рад, здравствена служба, министарство надлежно за послове образовања, Повереник, Заштитник грађана, Покрајински заштитник грађана – омбудсман, органи правосуђа и др.), сагласно

закону, поступају хитно, ефикасно и координисано у спречавању и сузбијању дискриминаторног понашања.

Права, обавезе и одговорности лица у превенцији дискриминације и понашања којима се вређа углед, част и достојанство личности

Запослени својим квалитетним радом и применом различитих метода, садржаја, облика рада и активности, личним понашањем и ставом утичу, помажу и обезбеђују недискриминаторно, подстицајно, инклузивно и безбедно образовно окружење за све – учеснике у образовању, за родитеље, запослене и за трећа лица у установи и својим понашањем не подстичу, не помажу, не изазивају, не доприносе вршењу дискриминације и вређања угледа, части или достојанства личности.

Наставник, стручни сарадник и одељењски старешина избором одговарајућих садржаја и начина рада са учесницима у образовању доприносе стицању знања, вештина и формирању ставова који утичу на промену понашања, који помажу превазилажењу стереотипа и предрасуда, повећавању осетљивости на повреде осећања других лица и група по неком од заштићених личних својстава, развијању толеранције, прихватања и уважавања различитости, конструктивног превазилажења сукоба и др.

Стереотип, подразумева унапред створено и широко прихваћено мишљење о одређеној групи, при чему се свим припадницима групе приписују иста обележја и негирају њихове индивидуалне карактеристике.

Предрасуда, подразумева научени образац мишљења који је логички неоснован, упорно одржаван социјални став према некој групи, који се лако шири и утиче на формирање негативног мишљења и односа према одређеној групи.

Запослени су одговорни, нарочито, за своје изјаве и понашања којима се испољава и промовише дискриминаторно понашање, стереотипи, предрасуде и нетолеранција према припадницима мањинских и осетљивих друштвених група, посебно, у случају сметњи у развоју и инвалидитета, здравствених тешкоћа, недовољног познавања српског језика или језика на коме се изводи настава, ризика од напуштања образовања и др.

Присутни запослени и дежурни наставник и сваки наставник, стручни сарадник, одељењски старешина, дужан је да на целисходан начин увек реагује и обезбеди заштиту учесника у образовању од сваког облика дискриминације и дискриминаторног понашања, заустављањем понашања које се непосредно врши и смиривањем дискриминисаног лица, извршиоца дискриминације и посматрача.

Ученици и одрасли, као одговорни учесници у образовању, обавезни су да: уважавају и поштују личност и национални, полни, верски, родни, сексуални и све друге аспекте идентитета учесника у образовању, родитеља, запослених и трећих лица; поштују правила установе која се односе на забрану дискриминације и дискриминаторног понашања и принципа једнаких могућности; активно учествују у активностима које се остварују у установи – одељенској заједници, ученичком парламенту и органима и телима, а које су усмерене на превенцију дискриминације и дискриминаторног понашања; својим понашањем не подстичу, не помажу, не изазивају, не доприносе вршењу дискриминације и вређања угледа, части или достојанства личности.

Родитељ је дужан да у најбољем интересу детета и ученика: сарађује са установом; учествује у мерама и активностима које се планирају, припремају и спроводе ради спречавања дискриминаторног понашања; уважава и поштује личност и све аспекте идентитета свог детета, друге деце, ученика, одраслих, других родитеља, запослених и трећих лица. Родитељ детета и ученика не сме својим понашањем у установи да подстиче, помаже, изазове или на било који начин допринесе дискриминацији и вређању угледа, части или достојанства личности.

Програм превенције дискриминаторног понашања и вређања угледа, части или достојанства личности

Програмом превенције дискриминације и дискриминаторног понашања и вређања угледа, части или достојанства личности одређују се мере и активности којима се обезбеђује остваривање циљева превенције свих облика дискриминације и дискриминаторног поступања. Програм превенције је део школског програма и развојног плана, а конкретизује се годишњим планом рада установе.

Програм превенције утврђује се на основу анализе стања у остваривању равноправности, распрострањености различитих облика нетолеранције и дискриминације, сагледавања потреба учесника у образовању за додатном подршком, специфичности установе и резултата самовредновања и вредновања квалитета њеног рада. Годишњим планом рада установе, између осталог, опредељују се превентивне активности, одговорна лица и временска динамика остваривања планираних активности.

Програм превенције садржи:

1) начине на које се принципи једнаких могућности и недискриминације уграђују и остварују у свакодневном животу и раду установе на свим нивоима, у свим облицима рада (појединац, одељење, ученички парламент, стручни органи и тимови, родитељски састанци, родитељи као појединци и група, савет родитеља);

2) начине на које се пружа додатна подршка учесницима образовања и њиховим родитељима из мањинских и осетљивих друштвених група, а нарочито, у случају сметњи у развоју и инвалидитета, здравствених тешкоћа, недовољног познавања српског језика или језика на коме се изводи настава, ризика од напуштања образовања и васпитања и др.;

3) стручно усавршавање запослених ради унапређивања компетенција за промовисање и развијање културе људских права, интеркултуралности, толеранције, превазилажење стереотипа и предрасуда код учесника у образовању, рад у мултикултуралној групи, односно одељењу, стварање инклузивног окружења, препознавање дискриминације и целисходно реаговање на дискриминаторно понашање;

4) начине информисања о правима, обавезама и одговорностима учесника у образовању у спречавању и заштити од дискриминације и дискриминаторног понашања;

5) облике и садржаје рада са учесницима у образовању ради превазилажења стереотипа и предрасуда, развијања свести о опасности и штетним последицама дискриминације, унапређивања толеранције и разумевања, интеркултуралности, уважавања и поштовања различитости и др.;

6) облике и садржаје рада са учесницима у образовању који трпе, чине или сведоче дискриминаторно понашање;

7) начине, облике и садржаје сарадње са родитељима, јединицом локалне самоуправе, надлежним органима, службама и др.;

8) начине поступања у случајевима подношења пријаве установи, односно притужбе Поверенику и кривичне пријаве надлежном органу због дискриминаторског поступања и поступања којима се вређа углед, част или достојанство личности;

9) начине праћења, вредновања и извештавања органа установе о остваривању и ефектима програма спречавања дискриминације и дискриминаторног понашања, а нарочито, у односу на:

(1) учесталост дискриминаторног понашања и број поднетих пријава, притужби, односно кривичних пријава;

(2) распрострањеност различитих облика дискриминације;

(3) број лица изложених дискриминаторном понашању;

(4) учесталост и број васпитно-дисциплинских поступака против ученика и дисциплинских поступака против запослених због дискриминаторног понашања;

(5) број и ефекте предузетих мера и активности које међу учесницима у образовању промовишу толеранцију, уважавање различитости, једнаке могућности и недискриминацију;

(6) степен и квалитет укључености родитеља у спречавање свих облика дискриминације и др.;

(7) остварене обуке стручног усавршавања за спречавање дискриминаторног понашања и потребе даљег усавршавања.

Ради континуираног праћења ефеката програма спречавања дискриминаторног понашања, установа врши анализу стања у остваривању равноправности и једнаких могућности. У припреми анализа учествују и представници учесника у образовању и родитеља. Анализа се разматра у одељењима (часови одељењског старешине и одељењских заједница), на родитељским састанцима, ученичком парламенту, стручним органима и тимовима и на савету родитеља. Орган управљања разматра и питања дискриминације у оквиру доношења аката установе (развојни план, годишњи план рада, план стручног усавршавања запослених), усвајања извештаја о њиховом спровођењу и разматрања поштовања општих принципа, остваривања циљева образовања и васпитања и стандарда постигнућа, најмање два пута годишње кроз извештаје директора о свом раду и раду установе.

ИНТЕРВЕНЦИЈА

У установи се интервенише у случајевима сумње или утврђеног вређања угледа, части или достојанства личности и дискриминаторног понашања из расистичких, сексистичких, хомофобичних, ксенофобичних, исламофобичних, антисемитских, антициганистичких или других облика дискриминаторног понашања према лицу, а нарочито младему, слабом, са сметњама у развоју и инвалидитетом, према родном идентитету, полу, сексуалној оријентацији, раси, боји коже, верској и националној припадности, језику, имовном стању, социјалном и културном пореклу и другим и претпостављеним или стварним личним својствима.

Расизам, у смислу овог акта, подразумева уверење и понашање лица или групе лица засновано на ставу да неке расе имају супериорне карактеристике у односу на друге.

Сексизам, у смислу овог акта, подразумева уверење и понашање засновано на ставу да је мушки пол супериорнији у односу на женски.

Хомофобија и трансфобија, у смислу овог акта, подразумевају страх, мржњу и нетолеранцију према ЛГБТИ лицима и према сваком понашању које је изван оквира родних улога.

Ксенофобија, у смислу овог акта, подразумева интензивно и ирационално исказивање мржње према странцима.

Исламофобија, у смислу овог акта, подразумева мржњу, нетрпељивост и предрасуде према исламима и муслиманима.

Антисемитизам, у смислу овог акта, подразумева мржњу, нетрпељивост и предрасуде према Јеврејима, као верској групи или нацији.

Антициганизам, у смислу овог акта, подразумева посебан вид расизма усмерен према ромском народу, а идеологија је заснована на историјски потхрањеним идејама о расној надмоћности појединих народа, а који се изражава кроз насиље, говор мржње, изабљивање, стигматизацију и дискриминацију.

Абејлизам, у смислу овог акта, подразумева негативне предрасуде у односу на лица са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Родна равноправност, у смислу овог акта, подразумева заштиту права лица по основу пола и рода, а родна улога - скуп очекивања заједнице у вези са понашањем лица у односу на његову полну припадност.

Интервенцију чине мере и активности којима се дискриминаторно понашање или вређање угледа, части или достојанства личности (у даљем тексту: дискриминаторно понашање) зауставља, осигурава безбедност учесника у образовном и васпитном процесу (оних који трпе - дискриминисана лица, сведоци или чиниоци

дискриминације), смањује ризик од понављања, ублажава последице за све учеснике и прате се ефекти предузетих мера.

У установи се интервенише у случају сумње и када је утврђено дискриминаторно понашање, и то, када се оно припрема, дешава или се догодило између: учесника у образовању (дете-дете, ученик-ученик, одрасла особа-одрасла особа; учесник у образовању - запослени; учесник у образовању - родитељ; учесник у образовању - треће лице у установи); запосленог (запослени - учесник у образовању, запослени-родитељ, запослени-запослени, запослени - треће лице); родитеља (родитељ - учесник у образовању, родитељ-родитељ, родитељ-запослени, родитељ - треће лице); треће лице (треће лице - учесник у образовању, треће лице - родитељ, треће лице - запослени; треће лице - треће лице).

Матрица за процену ризика од дискриминаторног понашања учесника у образовању

Ради предузимања одговарајућих мера и благовременог реаговања на ризике од дискриминаторног понашања учесника у образовању, сачињава се матрица за процену нивоа дискриминације, тако што се уочено дискриминаторно понашање сврстава у један од три нивоа дискриминаторног понашања, у зависности од:

1. узраста учесника у образовању;
2. интензитета, трајања и учесталости дискриминаторног понашања;

3. облика и начина дискриминаторног понашања - узнемиравање и понижавајуће поступање;
4. последица дискриминаторног понашања.

Приликом сврставања у ниво дискриминаторног понашања учесника у образовању према наведеној матрици, место и време извршеног понашања утичу на избор врсте мере и активности које се предузимају у интервенцији.

Дискриминаторно понашање када је извршилац дискриминације запослени или треће лице установе

Дискриминаторно понашање када је извршилац дискриминације запослени или треће лице у установи

Стављање у неповољнији положај

Стајављање у неповољнији положај је свако поступање којим се лице или група лица због свог личног својства ставља у неповољнији положај у било којој активности у процесу образовања и васпитања или у вези са њим.

Тешки облици дискриминације

Тешки облици дискриминације, утврђени законом о забрани дискриминације, као што су: виктимизација, сегрегација, говор мржње, подстицање и удруживање ради вршења дискриминације, физички напад мотивисан мржњом због националне припадности, вере, пола или другог личног својства и сви други облици дискриминације који изазивају нарочито тешке последице по дискриминисано лице, односно групу, сврставају се у трећи ниво.

Виктимизација подразумева шиканирење и малтретирање лица или групе лица која траже заштиту од дискриминације, која је пријавила или сведочи у корист дискриминисаног лица.

Сегрегација подразумева одвајање припадника одређене групе од других лица или група лица, а у образовању и васпитању - издвајање одређених категорија учесника у образовању у специјалне школе, посебне предшколске и школске објекте, посебне групе, одељења или подгрупе у оквиру одељења, из разлога који није у складу са Законом и посебним законом.

Узнемиравање и понижавајуће поступање учесника у образовању, као извршиоца дискриминације подразумева обраћање лицу или припадницима одређене групе лица и квалификује се као први ниво дискриминације, а **говор мржње** подразумева обраћање учесника у образовању најширој јавности и неодређеном кругу људи, којим се подстиче дискриминација, мржња или насиље против припадника одређене групе.

Ако група учесника у образовању својим удруженим понашањем узнемирава и понижава друго лице или групу, а то понашање се понавља или траје, овај облик дискриминаторног понашања квалификује се као трећи ниво.

Уколико је физички напад мотивисан мржњом, установа предузима и активности као у случајевима насиља трећег нивоа.

ПОСТУПАЊЕ УСТАНОВЕ У СЛУЧАЈУ ДИСКРИМИНАТОРНОГ ПОНАШАЊА УЧЕСНИКА У ОБРАЗОВАЊУ

Сазнање о дискриминаторном понашању у установи може да се добије: опажањем, на основу сумње или информације да се дискриминација припрема, дешава или се догодила. Информација може да се добије непосредно - усмено, у писаном облику, коришћењем дигиталних средстава, поверивањем од самог дискриминисаног учесника у образовању или посредно - од његовог родитеља, вршњака, запослених, трећих лица као сведока, као и на основу анонимне пријаве.

Редослед поступања у интервенцији зависи од тога да ли се дискриминаторно понашање припрема, дешава или се догодило.

Редослед поступања у интервенцији је следећи:

1. Проверавање добијене информације да се дискриминаторно понашање припрема или се догодило
2. Зауостављање дискриминативног понашања и смиривање учесника
3. Обавештавање и позивање родитеља
4. Прикупљање релевантних информација и консултације
5. Предузимање мера и активности према учеснику у образовању (план заштите)
6. Праћење ефеката предузетих мера и активности

ПОСТУПАЊЕ УСТАНОВЕ У СЛУЧАЈУ ДИСКРИМИНАТОРНОГ ПОНАШАЊА ЗАПОСЛЕНОГ ПРЕМА УЧЕСНИКУ У ОБРАЗОВАЊУ

Установа поступа у складу са Законом и овим актом када је запослени извршилац дискриминације, а дискриминисано лице, односно сведок-учесник у образовању.

Сазнање о дискриминаторном понашању запосленог у установи може да се добије: опажањем, сумњом или информацијом да се дискриминација припрема, дешава или се догодила. Информација може да се добије непосредно - усмено, у писаном облику, као и на основу анонимне пријаве, коришћењем дигиталних средстава, поверивањем од самог

дискриминисаног учесника у образовању или посредно - од његовог родитеља, вршњака, других запослених или трећих лица као сведока.

Редослед поступања у интервенцији зависи од тога да ли се на основу информације дискриминаторно понашање запосленог припрема, дешава или се догодило.

Редослед поступања у интервенцији је:

1. **Заустављање дискриминаторног понашања** је обавеза сваког лица које има сазнање о дискриминаторном понашању да реагује прекидањем таквог поступања запосленог и позивањем помоћи.
2. **Смиривање ситуације** подразумева обезбеђивање сигурности и подршке за учесника у образовању.
3. **Обавештавање и позивање родитеља и информисање васпитача, односно одељењског старешине** одвија се паралелно са заустављањем поступања и смиривањем учесника, са најмањим могућим временским размаком.
4. **Подношење пријаве директору установе** ради покретања поступка у којем се прикупљају информације о дискриминаторном поступању запосленог и на основу релевантних чињеница предузимају мере у складу са Законом. Тим за заштиту предузима мере и активности у односу на дискриминисано лице, односно лица - учеснике у образовању.
5. **Консултације тима за заштиту** које се одвијају ради прикупљања свих релевантних чињеница за доношење плана заштите од дискриминације и праћење ефеката мера за учесника у образовању као дискриминисано лице. Тим за заштиту по потреби обавља консултације са одговарајућим стручњацима и установама и укључује надлежне службе. Одељењски старешина, односно васпитач у сарадњи са тимом, информише родитеље и укључује их даље у васпитни рад или план заштите.
6. **Обавештавање Министарства** - надлежне школске управе, од стране директора установе у року од 24 сата од извршеног, односно од сазнања о дискриминаторном понашању запосленог према учеснику у образовању и на основу релевантних чињеница покреће и води дисциплински поступак, у складу са Законом.
7. **Праћење ефеката предузетих мера** заштитних мера према дискриминисаном лицу и сведоку-учеснику у образовању врши се континуирано.

У случају када дискриминаторно понашање испољава лице које није запослено у установи, кораци су исти, уз обавезу установе да поднесе притужбу Поверенику. Тим за заштиту може да предложи план заштите учесника у образовању и активности у вези са едукацијом родитеља, односно трећег лица које није запослено у установи.

Уколико се сумња у дискриминаторно поступање директора, та сумња се пријављује Министарству. Просветна инспекција самостално, а ако је потребно у сарадњи са

просветним саветником, утврђује чињенице о поступању установе и њених органа о обезбеђивању заштите учесника у образовању и запослених од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања, као и од понашања које вређа углед, част и достојанство, а у складу са Законом, посебним законом, Правилником, Правилником о Протоколу и овим актом. О утврђеним чињеницама, односно наложеним мерама и роковима за отклањање неправилности и недостатака, просветни инспектор обавештава орган управљања установе и министра. Уколико постоји сумња да је учињено кривично дело, привредни преступ или прекршај, односно да је повређена забрана дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања, просветни инспектор подноси пријаву, односно захтев надлежном органу.

СЕГРЕГАЦИЈА

Сегрегација представља издвајање учесника у образовању на основу личног својства, и то када се:

1. учесници у образовању у установи или у вези са радом установе, услед свог личног својства, неоправдано одвајају од других учесника и искључују из активности групе или одељења;
2. образују засебне групе или одељења из разлога који није у складу са Законом и посебним законом;
3. у групи, одељењу, односно у установи структура учесника у образовању у погледу припадности различитим етничким и другим осетљивим друштвеним групама драстично одступа од структуре деце и ученика са подручја установе, осим уколико је то последица специфичности установе, у складу са законом.

Драстично одступање од структуре деце и ученика са подручја установе, када то није последица специфичности установе у складу са законом, у смислу овог акта јесте више од 25% деце из осетљивих друштвених група у предшколској установи и ученика у основној школи, групи и одељењу појединачно.

Ако је установа на подручју јединице локалне самоуправе у близини насеља у којем живи национална мањина или осетљива друштвена група, структура деце и ученика у установи треба да одражава структуру становништва целе јединице локалне самоуправе, осим ако се ради о образовању на језику националне мањине, у складу са законом.

Превентивне активности које се спроводе у установи ради спречавања дискриминације и сегрегације

Активност	Садржај	Носиоци	Време реализације
Интеграција принципа једнаких могућности и недискриминације	Образовне радионице и семинари; Развој процедура за поступање	Тим за заштиту, наставници	Током године
Додатна подршка за мањинске и осетљиве групе	Програм подршке; Школски асистенти; Образовни материјали на више језика	Тим за заштиту, наставници, волонтери	Током године
Стручно усавршавање запослених (дискриминација и сегрегација)	Образовне обуке; Менторски програм	Тим за заштиту, наставници, спољашњи сарадници	Током године
Информисање о правима и одговорностима	Информативне промоције;	Секретар, ППС	Током године
Рад са учесницима у образовању	Часови о свести и толеранцији; Групне дискусије	Тим за заштиту, наставници, ППС	Током године
Подршка особама које трпе дискриминацију	Координатор за подршку; Безбедан канал за пријаве	Тим за заштиту, наставници, ППС	Током године
Сарадња са родитељима и локалном заједницом (на тему дискриминације и сегрегације)	Родитељски састанци; Сарадња с локалним организацијама; Савет родитеља	Тим за заштиту, наставници, представници локалне заједнице, родитељи	Током године
Поступање у случају пријава и притужби	Процедуре за пријаве;	Секретар	Током године

	Обука за поступање са пријавама		
Праћење и вредновање	Мониторинг учесталости и успешности ; Годишњи извештај	Тим за заштиту	Током године

Интервентне активности које се спроводе у установи у процесу дискриминације и сегрегације

Активност	Садржај	Носиоци	Време
Препознавање и пријављивање дискриминаторног понашања и сегрегације	Обавештавање запослених и ученика; Развој система пријава; Обавештавање о процедурама	Тим за заштиту	Током године
Процена и истраживање случајева дискриминације и сегрегације	Прикупљање информација; Разговор са укљученим странама	Тим за заштиту	Током године
Процена и примена мера	Израда извештаја; Примена адекватне мере у циљу заустављања дискриминаторног понашања; Обавезе запослених и родитеља	Тим за заштиту	Током године
Осигурање безбедности свих учесника	Обезбедити безбедност лица која су жртве дискриминације; Обезбедити заштиту и подршку сведоцима дискриминаторног понашања; Пружање подршке починиоцима дискриминације у циљу њиховог образовања и измене понашања.	Тим за заштиту, ППС	Током године

Смањење ризика од поновног дискриминаторног понашања и сегрегације	Реобука и рад на свести; Преглед и надзор	Тим за заштиту, спољни сарадници	Током године
Ублажавање последица	Психолошка подршка	ППС	Током године
Сарадња са спољним органима и институцијама	Пријава надлежним органима; Сарадња са локалном самоуправом	Тим за заштиту, представник локалне самоуправе и надлежних органа	Током године
Сарадња са родитељима	Информисање родитеља, разговори, предавања	Тим за заштиту	Током године
Праћење и евалуација интервенцијских мера	Праћење ефеката; Евалуација и извештавање	Тим за заштиту	Током године

ПРОГРАМ ПРЕВЕНЦИЈЕ МАЛОЛЕТНИЧКЕ ДЕЛИКВЕНЦИЈЕ И УПОТРЕБЕ СРЕДСТАВА КОЈА ИЗАЗИВАЈУ ЗАВИСНОСТ

„Малолетничка делинквенција се односи на делинквенцију која је извршена од стране малолетног лица. По нашем закону то је особа узраста од 14 до напуњених 18 година живота. Дете или млада особа као учинилац кривичног дела има посебан третман у законским прописима већине земаља због психосоцијалних карактеристика развојног периода у ком се налазе“.

ЦИЉЕВИ ПРОГРАМА:

1. Да ученици стекну знања која су битна за формирање ставова, вредности и понашања карактеристичних за здраву личност способна да одабере друштвено пожељан стил понашања,

2. Да се ученици упознају са правилима која се односе на забрану коришћења психоактивних супстанци (ПАС),

3. Да се код ученика формирају механизми одбрамбеног понашања, да препознају ситуације које су погодне за коришћење ПАС-а и да им се супроставе.

Превентивне активности програма су у саставу свих облика рада у школи (редовна настава, слободне активности, посебно програмиране активности и манифестације). Програм се реализује и кроз програм здравствене заштите ученика, програм социјалне заштите ученика, програм заштите ученика од насиља, занемаривања и злостављања, програм унапређења васпитно образовног рада.

ПРОГРАМСКИ САДРЖАЈИ	Начин реализације	Носиоци реализације
Шта су правила и вредности	радионице	одељенски старешина
Шта је одговорно понашање	радионице	одељенски старешина
Како потреба да нас други прихвате утиче на понашање	радионица	одељенски старешина
Информисање родитеља о порасту насиља међу школском децом и укључивање родитеља у рад на сузбијању оваквог понашања.	излагање на родитељским састанцима	одељенски старешина, директор
Истраживачки рад о ставовима младих везаних за наркоманију и присутност болести зависности међу ученицима	валидни инструменти	актив стручних сарадника
Штетност ПАС-а и безнадежна будућност особа које их користе	предавање	медицински радник
Обрада проблема везаних за алкохолизам, пушење. Последице коришћења алкохола и дувана.	предавања, разговори, радионице, плакати	медицински радник
Презентација резултата анкете ученицима, родитељима и наставницима; Предавање за родитеље и наставнике о Проблемима болести зависности	предавање	психолог, медиц. радници

Ангажовање ученика у прикупљању и презентовању података везаних за болести зависности	зидне новине, писане вежбе....	одељенски старешина

9. ПРОГРАМ ВАННАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ УЧЕНИКА

Циљ програма ваннаставних активности ученика јесте јачање образовно-васпитне делатности школе, подстицање индивидуалних склоности и интересовања, садржајно и целисходно коришћење слободног времена, као и богаћење друштвеног живота и разоноде ученика, развијање и неговање другарства и пријатељства.

Кроз ваннаставне активности биће реализовани следећи **васпитно-образовни задаци**:

1. подстицај стваралаштва
2. задовољење интелектуалне радозналости
3. пружање могућности за заједничку игру, забаву и разоноду
4. омогућавање заједничке спортске активности и испуњавање дела слободног времена корисним садржајем

Садржаји који се реализују у оквиру ваннаставних активности су из области науке, технике, културе, уметности, медија и спорта. Школа посебну пажњу посвећује формирању музичке и драмске групе ученика, школског листа и спортских секција.

Начин остваривања програма

У ваннаставне активности укључују се ученици 1-8 разреда, с тим да се стални облици ваннаставних активности организују за ученике 4-8 разреда. За ученике 1-3 разреда слободне активности ће се организовати као повремене интересне активности у оквиру одељења. На тај начин ученици ће моћи да се опробају у разноврсним садржајима и активностима.

У складу са интересовањима ученика и кадровско - материјалним условима за ученике 1-8 разреда организоваћемо неке од следећих ваннаставних активности: културно- уметничка (школски хор литерарна, рецитаторска, новинарска, драмска и ликовна секција), природно-математичка (техничка секција – моделарство, млади хемичари, млади биолози, еколошка секција), друштвено-језичка (историјска, географска, лингвистичка секција, љубитељи страних језика) и спортско-рекреативне активности (атлетика, гимнастика, кошарка, фудбал и одбојка).

10. ПРОГРАМ ПРОФЕСИОНАЛНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ

Школа, у складу са циљевима образовања и васпитања, има задатак да обезбеди ученицима подршку у процесу доношења промишљених и реалних одлука о избору даљег школовања, професионалног усмеравања и личног развоја. Савремено друштво намеће потребу за развојем кључних компетенција које младима омогућавају успешан живот, рад и активно учешће у заједници. Стога се кроз овај програм ученици оспособљавају да стекну стручне компетенције у складу са захтевима савременог света рада, као и да развијају флексибилност, креативност и критичко мишљење у складу са развојем науке, технике и технологије.

Циљ програма

Од школске 2013/14. године у нашој школи реализује се програм „Професионална оријентација на прелазу у средњу школу“, намењен ученицима седмог и осмог разреда. Основни циљ програма је стварање функционалног и одрживог система подршке који ће омогућити ученицима да донесу квалитетне, самосталне и реалне одлуке о наставку школовања и избору будућег занимања.

Кроз овај програм ученици се подстичу да планирају сопствену каријеру, развијају личне и професионалне вештине, и постепено се оспособљавају за активан и одговоран улазак у свет рада.

Концепт програма

Програм професионалне оријентације реализује се кроз пет међусобно повезаних модула:

1. Самоспознаја – препознавање сопствених способности, интересовања, талената, вредности и потенцијала, као основе за будуће одлуке.
2. Информисање о занимањима – систематично прикупљање и анализа података о различитим занимањима, како би ученици стекли реалну слику о могућностима и захтевима професионалног избора.
3. Могућности школовања – упознавање ученика са образовним путевима и каријерним могућностима које воде до жељених занимања.
4. Реални сусрети са светом рада – упознавање ученика са представницима различитих професија, боравак у установама, предузећима и организацијама, као и практично испробавање одређених занимања.

5. Доношење одлуке – интеграција стечених искустава и анализа сопствених могућности ради формирања јасне и самосталне одлуке о избору школе и будућег занимања.

Рад са ученицима

За ученике млађих разреда (од 1. до 6.) програм је усмерен на постепено откривање личних способности и интересовања, као и упознавање са различитим занимањима кроз игру, разговор и истраживање. У овом узрасту важно је да деца препознају своје таленте и склоности, што представља основу за касније доношење одлука.

За ученике 7. и 8. разреда програм је детаљније структуриран кроз интерактивне радионице, групни и индивидуални рад, сарадњу са родитељима и партнерима из локалне заједнице. Ученици се охрабрују да активно учествују у процесу одлучивања, да преузимају одговорност за сопствену будућност и да развијају животне вештине неопходне у динамичном свету рада.

Укључивање родитеља

Програм подразумева активно укључивање родитеља/старатеља, који својим искуством и подршком имају важну улогу у процесу професионалне оријентације. Родитељи учествују у радионицама, трибинама и сусретима, где могу да представе своја занимања и личне каријерне путеве. На овај начин се подстиче дијалог унутар породице и јача самопоуздање ученика у процесу доношења одлука.

Начин реализације

Програм се реализује у оквиру редовне наставе, кроз различите наставне предмете, часове одељенске заједнице и ваннаставне активности. За спровођење активности задужени су школски педагог и психолог, одељенске старешине и предметни наставници, који заједнички чине тим за професионалну оријентацију.

На овај начин, програм професионалне оријентације не представља издвојену активност, већ интегрални део васпитно-образовног процеса, чији је крајњи циљ да ученицима помогне да направе реалан, осмишљен и добро утемељен избор који ће им омогућити успешан наставак школовања и професионални развој.

11. ПРОГРАМ ЗДРАВСТВЕНЕ ЗАШТИТЕ

Циљ здравствене заштите је изграђивање личности оспособљене да брине за сопствено здравље и развој физичких и психичких способности као и њихово оспособљавање за здрав живот и рад. Усвајање генеративних, трансферних и функционалних знања и вештина од значаја за унапређење и очување здравља и гледање на здравље појединца као на опште добро; подизање и унапређење здравствене свести ученика; здрав развој личности кроз покретање позитивних емоција, формирање правилних ставова према здрављу и животу, спровођење позитивних акција за здравље, усвајање навика које унапређују здравље ученика, наставника, родитеља.

Такође, школа сарађује са здравственом установом у циљу спровођења здравствене заштите ученика (лекарски прегледи, систематски прегледи, вакцинација). Задаци здравствене заштите ученика су:

- Стицање знања, формирање ставова и понашања ученика у складу са здравим начином живота: правилна исхрана; хигијенске навике; физичка активност; превенција болести зависности; хуманизација односа међу половима; квалитетан суживот у заједници; промовисање позитивних социјалних интеракција у циљу очувања здравља; мотивисање и оспособљавање ученика да буду активни учесници у очувању свога здравља, развијање одговорног односа према себи и другима, превенција негативних облика понашања значајних за очување здравља
- Унапређивање хигијенских и радних услова у школи и елиминисање утицаја који штетно делују на здравље
- Остваривање активног односа и узајамне сарадње школе, породице и заједнице ради утицаја на развој, заштиту и унапређење здравља ученика. Овим програмом су обухваћени сви ученици I – VIII разреда. Непосредна здравствена заштита ученика се остварује у Дому здравља у Апатину и обухвата бригу о здрављу и развоју ученика, предузимање мера за спречавање обољења, чување и побољшање здравља, откривање обољења и лечење оболелих. У оквиру превентивног рада на здравственој заштити ученика обавља се: • Преглед ученика пре уписа у I разред
- Вакцинација и ревакцинација
- Систематски прегледи
- Контролни прегледи ученика код којих се на систематском прегледу пронађе неко обољење
- Прегледи ученика пре спортских такмичења
- Специјални преглед особља које раде са намирницама у школској кухињи • Комисијско ослобађање од физичког васпитања (делимично или потпуно)
- Контрола кухиње (услови рада, снабдевање робом, намирницама, чување и издавање намирница, издавање хране и уклањање отпадних материја)
- Контрола санитарно хигијенских услова живота и рада
- Превентивна заштита зуба

Начин реализације програма:

Овај програм ће се реализовати кроз План и програм рада ОС, кроз часове редовне наставе, кроз програм здравственог васпитања, Програм школског спорта и спортских активности и предавања за ученике. У оквиру плана и програма ОС обрађиваће се следећи садржаји: одржавање хигијене прибора, тела и гардеробе, хигијена радног места и простора у кући и школи, правилна исхрана, правилно држање тела, значај физичке активности за очување здравља, полне разлике између дечака и девојчица, пубертет, најчешће болести и њихова превенција, где се лечимо, алкохол, пушење, наркоманија, сида. Праћење реализације програма здравствене заштите ће се вршити увидом у педагошку документацију - дневнике О-В рада, записнике стручних органа и тимова и праћењем реализације планираних активности.

ДОДАТНЕ ОБЛАСТИ ЗДРАВСТВЕНОГ ВАСПИТАЊА

- Ментално здравље (управљање стресом, развијање емпатије, техника опуштања).
- Дигитална хигијена (правилна употреба технологије, превенција зависности од екрана).
- Здравствени ризици у саобраћају (безбедност деце као пешака, бициклиста и путника).
- Еколошки фактори здравља (чист ваздух, чиста вода, управљање отпадом).

САРАДЊА СА ИНСТИТУЦИЈАМА И ЛОКАЛНОМ ЗАЈЕДНИЦОМ

- Партнерство са Домом здравља, Црвеним крстом, спортским клубовима и невладиним организацијама.
- Организација радионица за родитеље и ученике.
- Кампање за здрав начин живота.

КОНКРЕТНЕ АКТИВНОСТИ

- Обележавање здравствених датума (Светски дан здравља, Дан борбе против пушења, Дан здраве хране).
- Увођење школског врта/мини баште ради промоције правилне исхране.
- „Здравствени кутак“ у школи са едукативним материјалом.
- Редовни стоматолошки прегледи и флуоризација зуба.

ПЛАН ПРАЋЕЊА И ЕВАЛУАЦИЈЕ

- Годишњи извештај о реализацији програма.
- Анкетирање ученика, родитеља и наставника.
- Индикатори успешности (смањен број изостанака због болести, повећан број ученика укључених у спортске активности итд).

12. ПРОГРАМ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ

У складу са **Законом о основама система образовања и васпитања**, као и другим важећим прописима који регулишу област заштите деце и ученика, школа реализује Програм социјалне заштите. Циљ програма је унапређивање социјалног и породичног статуса ученика и стварање услова за једнаке могућности образовања и развоја, без обзира на социјално-економски, културни или породични контекст.

Поред примарне васпитно-образовне функције, школа има дужност да подстиче и унапређује социјални положај ученика и њихових породица, као и да развија социјалне и животне компетенције које омогућавају активно, критички и одговорно учешће у животу школе, локалне заједнице и ширег демократског друштва. Посебан акценат ставља се на развијање толеранције, солидарности и поштовања људских права, хуманистичких и демократских вредности, као и на спречавање сваког вида маргинализације и дискриминације.

Задаци програма

- Праћење породичног и социјалног статуса ученика и уочавање промена.
- Идентификација ученика и породица у ризику од социјалне искључености.
- Обезбеђивање мера подршке у оквиру могућности школе.
- Упућивање ученика и породица на релевантне институције социјалне и здравствене заштите.
- Организација превентивних и едукативних активности за ученике и родитеље.
- Сарадња са установама и организацијама које пружају социјалну подршку.
- Оснаживање ученика за активно учешће у животу заједнице и развијање вршњачке солидарности.

Активности програма

У оквиру програма социјалне заштите школа реализује следеће активности:

- прибављање школског прибора, уџбеника и дигиталних материјала за ученике из социјално угрожених породица,
- финансирање ученичког осигурања,
- обезбеђивање бесплатне ужине,
- омогућавање учешћа свим ученицима у излетима, екскурзијама и културним активностима,
- организација хуманитарних акција на нивоу школе,
- подела пакетића поводом празника и других значајних датума,
- организовање радионица за ученике на теме емпатије, толеранције, ненасиља и културе дијалога,
- организовање саветодавних и едукативних радионица за родитеље,
- сарадња са Црвеним крстом Апатин и Центром за социјални рад Апатин,
- учешће у програмима и акцијама локалне заједнице,
- обележавање Међународног дана људских права, Дана толеранције и других релевантних датума,
- подстицање ученичког волонтеризма и формирање фонда солидарности у оквиру школе.

Носиоци активности

Носиоци активности су ученици, наставници, стручна служба, директор, родитељи, Савет родитеља и Ученички парламент. Партнерски субјекти у реализацији програма су Црвени крст, Центар за социјални рад, локална самоуправа и организације цивилног друштва.

Начин реализације

Активности се реализују у школи, у сарадњи наставника и стручних сарадника, који благовремено идентификују социјалне проблеме ученика и њихових породица. Уколико постоји потреба, школа укључује надлежне институције ради предузимања даљих мера подршке. Сарадња са партнерским организацијама остварује се кроз заједничке пројекте, акције и програме. Посебна пажња усмерава се на развијање вршњачке подршке и културе солидарности међу ученицима.

Праћење и евалуација

Спровођење програма социјалне заштите се континуирано прати и евалуира. Води се евиденција о броју ученика који користе различите облике подршке, анализирају се ефекти активности на школски успех, понашање и социјалну укљученост ученика. Стручна служба школе подноси годишњи извештај о спроведеним активностима и предлаже мере за унапређење. Евалуација се допуњава повратним информацијама ученика, наставника и родитеља, чиме се обезбеђује прилагођавање програма реалним потребама деце и заједнице.

Очекивани исходи програма

- Смањење ризика од социјалне искључености и дискриминације ученика.
- Обезбеђено активно учешће свих ученика у наставним и ваннаставним активностима, без обзира на материјални статус.
- Јачање солидарности, вршњачке подршке и културе заједништва међу ученицима.
- Развијена свест о људским правима, толеранцији и поштовању различитости.
- Побољшана сарадња школе, породице и локалне заједнице у заштити и подршци ученицима.
- Унапређена емпатија и социјалне компетенције ученика.
- Повећана видљивост и ефикасност превентивних и хуманитарних активности школе.

13. ПРОГРАМ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Циљ програма заштите животне средине јесте развој еколошке свести, стицање знања, формирање навика и умења које ће ученици примењивати у очувању природе и заштити животне средине, еколошке етике и заштите животиња, организовано учествовање у конкретним акцијама заштите и унапређења животне средине, као и очување природних ресурса, односно упознавање са коришћењем и рационалном употребом тих ресурса у области енергетике.

Садржаји програма: екологија, значај озелењавања, заштита и уређење природне и радне средине, загађивање воде, ваздуха, земљишта и хране, унапређивање животне средине и познавање основних појмова из екологије, учешће у раду Покрета горана на нивоу града, као и у Друштву за заштиту животиња.

Начин остваривања програма

Програм заштите животне средине реализоваће се кроз часове редовне наставе и ваннаставних активности, радом секције „Млади еколози“, екскурзије ученика, израде литерарних и ликовних радова, учешћа на конкурсима, изложбама, фотографисањем, прикупљањем материјала. Школа доприноси заштити животне средине остваривањем програма заштите животне средине – локалним еколошким акцијама, заједничким активностима школе, родитеља, односно старатеља и јединице локалне самоуправе у анализи стања животне средине и акција за заштиту животне средине.

У оквиру овог програма ученици се информичу о значају очувања животне средине, са посебним освртом на њихов лични допринос, уз реализацију заједничких акција на нивоу школе и локалне заједнице. На часовима одељењског старешине у свим узрастима обрађују се теме у вези са заштитом животне средине. Посебне активности реализују наставници биологије у редовној настави и са еколошком секцијом. У редовној настави приликом обраде пригодних тема (Свет око нас, Природа и друштво, географија, биологија, физика, хемија, ТИО) ученици ће добити информације о загађивачима ваздуха, глобалном отопљавању, променама у клими и њиховом утицају на живот на планети, значају одрживе енергије, значај селекције отпада, рециклаже истог.

Активности:

- Реализација тема на ЧОС-у о значају очувања животне средине
- Реализација тема на часовима обавезних и изборних предмета
 - Прича о озонској рупи
 - Како да спасемо земљу
 - Животиње које нестају
 - Израда панора ликовних радова: (Загађење животне околине , Сањај о оваквој планети Земљи),
 - Уређење одељенских панора
 - Одржавање школског дворишта
- Рад еколошке секције
- Укључивање у акције локалне заједнице
- Сакупљење секундарних сировина
- Уређење школског дворишта и учионица

Обележавање датума важних за екологију

- Дан Планете земље , 22.април
- Међународни дан озонског омотача (16. Септембар)
- Светски дан заштите животиња (4. Октобар)
- Светски дан здраве хране (16. Октобар)
- Светски дан вода (22. Март)
- Светски дан животне средине (5. Јун)

14. ПРОГРАМ САРАДЊЕ СА ЛОКАЛНОМ САМОУПРАВОМ

Сарадња локалне самоуправе и школе је од великог значаја за подизање квалитета живота у локалној заједници.

Циљеви сарадње су:

- остварење интереса локалне заједнице преко савремене школе, која, првенствено, у потпуности задовољава потребе ученика, затим и родитеља, са крајњим општим циљем испуњавања квалитетног образовања и васпитања.
- упознавање локалне заједнице са потребама школе и њених ученика;
- решавање проблема везаних за материјалне услове рада;
- промовисање рада школе;
- учешће ученика у активностима и пројектима организованим од стране локалне самоуправе.

Реализација циљева се остварује кроз следеће активности:

- финансирање превоза ученика и наставника
- израду финансијских планова, потраживања школе, полугодишње и годишње извештаје;
- учешће на пројектима за средства унапређења материјално-техничких услова рада;
- присуство представника локалне самоуправе у активностима школе;
- подршку ученицима из Русије;
- награђивање најуспешнијих ученика (носиоци дипломе „Вук Караџић“, ученике који су освојили награде на државним такмичењима и ученике генерације);
- разни инспекцијски прегледи везани за припремљеност школе за рад и рад током године
- договоре о спремности школе за рад и текућим проблемима, организовање разних јавних културних и спортских манифестација и активно учешће у њима...

15. ПРОГРАМ САРАДЊЕ СА ПОРОДИЦОМ

Сарадња породице и школе представља један од најзначајнијих сегмената укупног васпитно-образовног процеса. Програм сарадње са породицом усмерен је на систематско дефинисање области, садржаја и облика комуникације и заједничког деловања са родитељима, односно старатељима ученика. Ова сарадња подразумева благовремено и свеобухватно информисање, саветовање и подршку, активно укључивање родитеља у наставне и ваннаставне активности школе, као и заједничко учешће у процесу одлучивања о питањима која се односе на безбедност, организацију и квалитет образовно-васпитног рада.

Кроз овакав приступ школа обезбеђује трајност и целокупност васпитно-образовних утицаја, доприноси изградњи партнерских односа и подиже квалитет васпитања и образовања.

Циљеви сарадње:

- обезбеђивање координације, усклађивања и синхронизације активности породице и школе у процесу васпитања и образовања,
- пружање помоћи породици у остваривању њене васпитне улоге,
- стварање услова за оптималан и свеобухватан развој детета,
- унапређивање међусобног информисања породице и школе,
- подизање педагошке културе родитеља кроз различите облике едукације,
- активно ангажовање родитеља у остваривању васпитно-образовних и развојних задатака школе.
- изградња партнерског и поверењем заснованог односа између породице и школе,
- обезбеђивање континуитета и усаглашености васпитних утицаја породице и школе,
- заједничко деловање ради оптималног развоја, учења и социјализације ученика,
- унапређивање педагошке културе и компетенција родитеља,
- пружање подршке породици у вршењу васпитне улоге,
- укључивање родитеља у планирање, реализацију и евалуацију активности школе,
- стварање позитивне интеракције и партнерске комуникације наставник – родитељ,
- изградња школске заједнице у којој се поштују различитости и подржавају све породице.

Задаци сарадње:

- редовно информисање родитеља о њиховим правима и обавезама, као и о могућностима укључивања у живот и рад школе,
- задовољавање развојних и образовних потреба породице и њених чланова,
- едукација родитеља путем предавања, радионица и саветовања, као и пружање модела позитивног васпитног деловања,
- развијање партнерског односа породице и школе у образовању и васпитању ученика,
- обезбеђивање редовне, трајне и континуиране сарадње породице и школе,
- унапређивање квалитета комуникације и позитивне интеракције наставник – родитељ,
- омогућавање родитељима да буду правовремено информисани о свим новинама у систему образовања, као и о свим значајним дешавањима у животу школе.

- редовно и свеобухватно информисање родитеља о напретку ученика, организацији рада школе и актуелним дешавањима,
- организовање родитељских састанака, трибина, радионица и индивидуалних разговора у циљу унапређивања комуникације и педагошке културе родитеља,
- укључивање родитеља у планирање, реализацију и евалуацију школских активности (секције, излети, пројекти, приредбе, хуманитарне акције и сл.),
- обезбеђивање услова за заједничко деловање породице и школе у превенцији проблема у понашању и учењу, као и у подршци ученицима са специфичним потребама,
- оснаживање родитеља за пружање адекватне подршке детету у школским и породичним обавезама,
- подстицање позитивне и партнерске комуникације наставник – родитељ кроз отворене дане, индивидуалне консултације и заједничке радионице,
- неговање културе сарадње и поштовања различитости кроз програме укључивања породица из осетљивих и маргинализованих група,
- формирање и ангажовање Савета родитеља, као и учешће родитеља у школским тимовима и одборима,
- праћење и вредновање ефеката сарадње породице и школе, уз предузимање мера за њено унапређивање.

Области сарадње са породицом:

1. Информисање родитеља и старатеља

Родитељи и старатељи имају право и потребу да буду благовремено и потпуно упознати са свим аспектима школског живота и образовног процеса, као и са начинима на које могу активно допринети његовом унапређењу.

Ова сарадња се остварује кроз:

- креирање посебне странице за родитеље на званичном сајту школе,
- организовање термина „Отворених врата“, када родитељи могу разговарати са наставницима о напретку ученика,
- месечни „Отворени дан“, у оквиру кога родитељи могу присуствовати настави и васпитним активностима,
- уређивање огласне табле намењене родитељима у просторијама школе,
- редовно и ажурно вођење електронског дневника,
- организовање и реализацију родитељских састанака различитих садржаја и нивоа.

2. Укључивање родитеља у наставне и ваннаставне активности

Родитељи се подстичу да се укључе у различите сегменте школског живота у улогама:

- асистената у настави, сарадника у раду секција,
- едукатора у областима своје професионалне компетентности, кроз предавања, радионице и пројекте,
- сарадника у обезбеђивању безбедног окружења, професионалној оријентацији, организовању приредби, изложби, спортских и културних догађаја,
- организатора или асистената у излетима, екскурзијама, хуманитарним акцијама и сличним активностима,
- учесника у стручним тимовима школе и евалуаторима квалитета рада установе,
- партнера у изради и реализацији индивидуалних образовних планова за ученике из осетљивих и маргинализованих група.

3. Укључивање родитеља у процес одлучивања

Активно учешће родитеља у процесу одлучивања има значајну улогу у развоју школе. Законском регулативом предвиђено је да се родитељи укључују кроз:

- рад Савета родитеља,
- чланство у Школском одбору,
- учешће у тимовима школе (самовредновање, развојно планирање, сарадња са локалном заједницом),
- анкетање и испитивање потреба и очекивања родитеља,
- сарадњу у изради и реализацији индивидуалних образовних планова.

4. Едукација и саветодавни рад са породицом

Подизање педагошке културе и компетенција родитеља остварује се кроз:

- мини предавања и саветовања током родитељских састанака,
- трибине, радионице и тематске сусрете за заинтересоване родитеље,
- формирање Клуба родитеља као облика трајне сарадње,
- израду Водича за родитеље и постављање на школски сајт,
- ангажовање родитеља као едукатора и преносилаца искустава на релевантне теме.

Начин и поступак остваривања програма:

Сарадња школе и породице реализује се плански, систематски и континуирано током целе школске године. Она подразумева активно учешће родитеља у планирању, реализацији и евалуацији заједничких активности.

Остварује се кроз следеће планове и програме:

- план рада Савета родитеља,
- план рада директора школе,
- план рада стручних сарадника,
- план за заштиту ученика од насиља, злостављања и занемаривања,
- план за заштиту ученика од дикриминације,
- планове рада стручних и одељењских већа,
- планове рада одељењских старешина,
- план рада секција,
- планова рада Тимова и стручних актива,
- план професионалне оријентације ученика,
- план здравствено-профилактичких активности.

16. ПРОГРАМ ИЗЛЕТА, ЕКСКУРЗИЈА И НАСТАВЕ У ПРИРОДИ

Циљ излета, екскурзија и наставе у природи, као облика образовно-васпитног рада јесте да допринесе остваривању циљева и задатака образовања и васпитања, циљева и задатака наставних предмета, као и непосредно упознавање с појавама и односима у природној и друштвеној средини, с културним, историјским и духовним наслеђем и привредним достигнућима као и рекреативно-здравствени опоравак ученика.

Образовно-васпитни задаци:

- проучавање објеката и феномена у природи
- уочавање узрочно-последичних веза у конкретним природним условима
- развијање интересовања за природу
- изграђивање еколошких навика
- упознавање начина живота, обичаја и рада људи појединих крајева;
- развијање позитивних односа према националним, културним, естетских вредностима, спортским потребама и навикама, позитивном социјалним односима
- схватање значаја здравља и здравих стилова живота
- подстицање испољавања позитивних емоционалних доживљаја.

Основни циљеви излета и екскурзија су:

- упознавање са националним, историјским, културним и уметничким вредностима окружења кроз који путују и окружења у ком бораве
- проширивање постојећих и стицање нових знања и искустава током боравка везаних за садржаје из различитих предмета, а посебно из историје, географије, биологије, ликовне културе ТИО и српског језика
- повезивање теоретских знања са практичним искуствима
- развијање одговорног односа према природи, културној баштини и понашања у складу са друштвеним нормама
- поштовање правила понашања у различитим окружњима и приликом обилазака различитих културних споменика, верских објеката, музеја, галерија и сл
- развијање другарских односа, толеранције на различитости, уважавање потреба других и избегавање сукоба
- развијање еколошких навика и чување животне средине Прилико реализације излета, наставе у природи и екскурзија за све узрасте сачиниће се посебни планови извођења, уз конкретизацију свих активности које ће се реализовати током путовања и боравка на одабраним дестинацијама.

Основни циљеви наставе у природи су:

- побољшање здравља и физичких способности ученика
- развијање здравствених и хигијенских навика и бриге о сопственом здрављу
- осамостаљивање ученика у реализацији различитих активности

- уочавање узрочно-последичних веза у конкретним природним условима
- проширивање постојећих и стицање нових знања и искустава у природи
- упознавање начина живота и рада људи у појединим крајевима
- изграђивање еколошких навика и чување животне средине
- повезивање теоретских знања са практичним активностима у амбијенталном окружењу
- упознавање са националним, историјским, културним и уметничким вредностима окружења кроз који путују и окружења у ком бораве
- социјализација ученика, стицање искустава у колективном духу, развијање спортског и такмичарског духа, тимског рада, другарских односа, толеранције на различитости, пружање подршке и помоћи другима, поштовање правила понашања у различитим окружњима и приликом обилазака различитих културних споменика, верских објеката, музеја, галерија и сл.

Начин реализације

У избору програмских садржаја и маршрута екскурзија, као и њиховог трајања потребно је узети у обзир захтеве наставних програма свих предмета које ученици изучавају у тој школској години, циљеве и задатке екскурзије, узраст ученика и њихове психофизичке способности.

У стручној припреми екскурзија учествују сви наставници који треба пажљиво да се упознају са маршрутом екскурзије и могућностима које она пружа. У избору дестинација активно учествују и родитељи ученика. Комисије за екскурзије биће формиране по потреби у складу са планом организације екскурзија, излета и наставе у природи. Чланови комисије ће бити: стручни сарадник, руководиоца одељењског већа, члан Савета родитеља и члан Школског одбора школе. Задаци комисије за екскурзије: избор дестинација за екскурзије, избор најповољније понуде, односно туристичке агенције која ће реализовати екскурзију, анализа извештаја са екскурзије.

Наставничко веће школе верификује избор дестинација за екскурзију, бира стручног вођу пута који сачињава оперативни план рада за сваки дан екскурзије. Ученици и родитељи ученика се пре поласка на екскурзију упознају са планом и програмом екскурзије.

Реализација програма екскурзије мора бити прилагођена узрасту и психофизичким карактеристикама ученика, а посебно се мора водити рачуна о безбедности ученика и развијању самосталности и личне одговорности.

17. ПРОГРАМ РАДА ШКОЛСКЕ БИБЛИОТЕКЕ

Циљеви и задаци:

- -уознавање ученика са радом библиотеке
- -уознавање ученика са врстама библиотечке грађе и оспособљавање за самостално коришћење књига, часописа, листова, енциклопедија...
- -реализација часова библиотекарства - предавања за ученике и рад у радионицама
- -вођење библиотечке секције
- -промоција читања и развијање читалачких способности ученика (препоручивање текстова за читање и разговор о прочитаним текстовима)
- -пружање помоћи ученицама при избору литературе и књијне грађе
- -подстицање интересовања за читање књига и коришћење библиотечке грађе
- -развијање информационе писмености и формирање навика за самостално налажење информација
- -подстицање развоја способности проналажења, анализирања, примене и саопштавања информација, уз вешто и ефикасно коришћење информационо-комуникационих технологија код ученика
- -помоћ ученицима у оспособљавању за решавање проблема, повезивање и примену знања и вештина у даљем образовању и свакодневном животу
- -подстицање развоја мотивације за учење, оспособљавање за самостално учење, учење и образовање током целог живота
- -обележавање годишњица, јубилеја и важних датума
- -пружање помоћи и подршке наставницима у избору уџбеника и литературе, у креирању наставног процеса првенствено као процеса учења

Активности	Начин остваривања	Носиоци активности	Временска динамика	Начин праћењења
- Рад са ученицима - Уознавање ученика са радом библиотеке - Помоћ ученицима при избору	- Разговор , демонстрација, упућивање, разгледање, закључивање, реализација радионица	Ученици, чланови библиотечке секције, школски библиотекар,	Током школске године	Библиотечка евиденција, школска евиденција, дневници образовно- васпитног

литературе, лектире, тражења информација - Обучавање ученика да самостално користе библиотечку грађу - Остваривање часова о библиотечној делатности - Остваривање активности библиотечке секције		наставници, стручна већа,		рада
- Сарадња са Народном библиотеком Апатин и другим библиотекама - Сарадња са другим установама и удружењима: ГКЦ, КУД, - Сарадња са локалном самоуправом	- Посета, упућивање, закључивање, дружење, размена искустава, реализација радионица, семинара, учешће у реализацији такмичења, сусрети са песницима, учешће у квизовима и други видови сарадње)	Ученици, чланови библиотечке секције, школски библиотекар, наставници, стручна већа, библиотекар НБА, локална самоуправа	Током школске године	Библиотечка евиденција, школска евиденција, дневници образовно- васпитног рада
- Обележавање годишњица, јубилеја и важних датума - Културна делатност школске библиотеке- изложбе, песничке вечери, приредбе	-Јавни час, угледни час, радионице, израде радова и паноа на задату тему, израда презентација, излагање продуката и радова,	Ученици, чланови библиотечке секције, школски библиотекар, наставници, стручна већа	Током школске године	Библиотечка евиденција, сајт школе, фејсбук страница библиотеке школе и школе, дневници образовно- васпитног рада
- Упознавање са библиотечно-информационом делатношћу библиотеке	- Демонстрација, упућивање, разгледање, закључивање	Ученици, чланови библиотечке секције, школски библиотекар, наставници, стручна већа	Током школске године	Библиотечка евиденција, школска евиденција, дневници образовно- васпитног рада

- Учлањење ученика у библиотеку	- Разговор, израда чланских карата за ученике, демонстрација, посматрање, разгледање, уочавање	Школски библиотекар	Септембар/децембар	Библиотечка евиденција, школска евиденција, дневници образовно- васпитног рада
- Упознавање ученика 1. разреда са радом библиотеке	- Упознавање ученика са временом и начином рада школске библиотеке, разговор, предавање	Школски библиотекар	Септембар/октобар	Библиотечка евиденција, школска евиденција, дневници образовно- васпитног рада
- Сарадња са наставницима - Сарадња са родитељима/старатељима - Сарадња са директором, стручним сарадницима - Сарадња са стручним већима	- Договор о сарадњи, помоћ и подршка у остваривању наставно-образовног процеса, анализа, евалуација	Школски библиотекар, наставници, родитељи, директор, стручни сарадници, стручна већа	Током школске године	Библиотечка евиденција, школска евиденција, дневници образовно- васпитног рада
-Промоција рада библиотеке	-Рад у оквиру странице школске библиотеке - званична интернет страница школе, друштвене мреже, сарадња са локалним медијима, писање чланака за просветне часописе...	Школски библиотекар	Током школске године	веб страница библиотеке школе, чланци објављени у новинама
- Одржавање књишког фонда	Планирање набавке потребне литературе за ученике, запослене, предлог часописа, потраживање литературе, сређивање књижног фонда, уређивање стања књига у библиотеци, заштита	Школски библиотекар	Септембар/октобар	План набавке, извештај рада библиотеке

	оштећене и ревизија библиотеке грађе			
- Подстицање сарадње, хуманих вредности код ученика, ученичке солидарности - Подела бесплатних уџбеника ученицима који су остварили право по пројекту „Бесплатни уџбеници“ МПТР.	Организовање дана размене старих уџбеника међу ученицима школе Подела уџбеника	Школски библиотекар	Јун/септембар	Размењени и подељени уџбеници
Реализација посете Сајму књига	Разговор са писцима, присуство промоција књига, посета штандовима, прикупљање штампаног материјала	Школски библиотекар, наставници, ученици	октобар	Фотографије, улазнице, реализована посета, евиденција

Исходи постигнућа ученика у области рада школске библиотеке по областима:

Библиотека и читање:

1. Лоцира школску библиотеку, познаје школског библиотекара и учествује у активностима у библиотеци
2. Зна да школска библиотека има различите материјале и књиге у штампаном и електронском облику који могу да се позајме и разуме важност и правилно чување тог материјала, користи библиотеку за личне потребе и проналажење информација потребних за школу
3. Чита различиту литературу (књижевност и научна литература) у различитим облицима, потребну за школу и из задовољства и забаве, уме да подели своје мишљење о прочитаном делу са другима, уме да формулише своје мишљење, јавно га исказе и да учествује у расправи
4. Разуме појам писмености и разликује појмове читалачка писменост, математичка и научна писменост, као и информатичка, информациона и медијска писменост,
5. Разуме важност писмености, нарочито читалачке писмености која је услов успешног учења и образовања

Информациона писменост:

1. Примењује основне интернет претраживаче за тражење информација

2. Користи Интернет одговорно и ефикасно, поштује процедуре сигурности,
3. Разуме да на питања може да се одговори проналажењем информација, разуме шта је информација и зна да је пронађе уз помоћ библиотекара
4. Разуме прикупљене информације, пореди нове идеје са оним што је већ знао, ствара нову информацију и презентује је на различите начине (говори, пише, црта...)
5. Разуме да је погрешно преписивати од неког аутора или друга у одељењу и то представити као свој рад
6. Прикупља информације и проналази одговор на питање користећи различите изворе информација, штампане, електронске, људске изворе...
7. Прави белешке о прикупљеним информацијама и изводи закључке, прави листу коришћених извора
8. У истраживачком процесу одлучује која је информација потребна, налази штампане и електронске изворе, проверава изворе, вреднује и етички користи информације
9. Формира став и користи податке да га поткрепи, цитира све коришћене изворе по моделу који даје библиотекар/наставник, разуме појмове плагирање и парафразирање

Социјалне вештине - сарадња са вршњацима и толеранција:

1. Сарађује са вршњацима ради решавања задатка/проблема, разговара о својим идејама, уме да формулише своје мишљење, јавно га искаже и да учествује у расправи и показује толеранцију за другачије ставове
2. Користи право да изрази своје мишљење на одговарајући начин, чак и кад је другачије од других, уме да формулише своје мишљење и да учествује у расправи
3. Сарађује са вршњацима у изради пројекта и презентацији кроз различите медије, уме да се обраћа публици и јасно изнесе ставове и идеје, има изграђену културу комуникације (културу сопственог изражавања, као и слушање и поштовање туђег мишљења)

Медијска писменост:

1. Препознаје информације у свакодневним порукама кроз различите медије (рођенданске честитке, разгледнице са распуста, рекламе за играчке, саобраћајни знаци, упозорења), разликује варијанте гласа, звука и израза лица (гласан, тих, срећан, љут...), пита и одговара на питања о разлозима и функцији обавештења у различитим медијима (зашто, ко, када, где, како)
2. Препознаје различите медије (књига, ТВ, филм, радио, ЦД, ДВД, имејл, веб страна, фотографија, новине, рекламе), пита и одговара на питања о разлозима комуникације кроз различите медије, разговара о елементима порука (величина, боја, облик, звук, глас, покрет) различитих медија да би се привукла пажња публике

3. Зна карактеристике масовних (блиских) медија и разговара о привлачењу пажња публике, тумачи како ауторова намера и избор визуелних и текстуалних компоненти утиче на осећања публике
4. Препознаје тип информација које доносе различити медији, описује елементе и технике које се користе да се осмисли главна идеја поруке (боја, звук, светлост,..), препознаје улоге људи који стварају поруке (писац, уметник, илустратор, уредник, фотограф...)
5. Разуме да медији преносе информације одређеној публици са одређеним намерама, анализира остварени утицај медија

18. НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ДРУГИХ ОБЛАСТИ РАЗВОЈНОГ ПЛАНА ШКОЛЕ КОЈИ УТИЧУ НА ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНИ РАД

Развојним планом Школе, обухваћене су и следеће области и активности чије остваривање утичу на образовно-васпитни рад, и то:

- 1) превенција осипања ученика,
- 2) припремање ученика осмог разреда за полагање завршног испита,
- 3) укључивање Школе у националне и међународне развојне пројекте и
- 4) друге области усмерене на достизање циљева образовања и васпитања које превазилазе садржај појединих наставних предмета.

1. Превенција осипања ученика

Општина Апатин има и велики број становника ромске националности који чине скоро 20% наших ученика. Велики проблем је представљао њихово рано напуштање школовања, честе селидбе и нередовно похађање наставе. Осипање код осталих ученика није запажено.

Начин остваривања:

У циљу спречавања осипања ученика школа предузима следеће мере:

- Сарадња са ПУ“Пчелица“ омогућава реализацију уписа ученика у први разред;
- У сарадњи са локалном самоуправом организује се бесплатан превоз за ученике из ромског насеља
- Пројектом МП „Бесплатни уџбеници“ организује се набавка уџбеника из осетљивих група (примаоци социјалне помоћи, вишечлне породице, ученици са потешкоћама у развоју);
- Локална самоуправа у сарадњи са школом материјалним средствима обезбеђује бесплатну ужину за ученике из осетљивих група (примаоци социјалне помоћи, вишечлне породице, ученици са потешкоћама у развоју) као и за ученике који похађају продужени боравак;
- Организују се четири групе продуженог боравака првенствено због потешкоћа у савладавању наставног градива и непознавања српског језика за ученике ромске популације;
- Школа ангажује Педагошког асистента
- У циљу спречавања великог броја неоправданих изостанака подносе се прекршајне пријаве надлежним институцијама и обавештава се Центар за социјални рад
- Организују се заједнички родитељаки и индивидуални састанци
- Школа организује радионице у сарадњи са Центром за Социјални рад усмерене првенствено на превенцију осипања, развијање позитивног односа према школи и унапређења сарадње са родитељима
- Учесћем у пројектима ROMACTED-а значајно су унапређени материјално-технички услови у просторијама продуженог боравака
- Ученици ромске националности укључени су у све ваннаставне културне и спортске активности у школи и на нивоу града;

Начин остваривања кроз активности представљен је табеларно:

Активност	Динамика	Носилац
Обезбеђивање пријатне и подстицајне атмосфере за рад и учење	током школске године	директор, педагог, одељењске старешине, наставници
Идентификација ученика лошег материјалног стања	током школске године	одељењске старешине
Идентификација ученика који припадају осетљивим групама	током школске године	одељењске старешине, педагог
Спровођење различитих акција пружања помоћи ученицима (нпр.прикупљање уџбеника, гардеробе итд.)	током школске године	директор, педагог, одељењске старешине
Организовање заједничких активности ученика (одлазак у биоскоп, спортске манифестације и сл.)	током школске године	педагог, одељењске старешине, ученички парламент
Континуирана подршка ученицима приликом суочавања са школским и животним проблемима	током школске године	одељењске старешине, наставници, педагог
Стална сарадња са родитељима/законским заступницима ученика	током школске године	одељењске старешине

2. Припремање ученика осмог разреда за полагање завршног испита

Припреме за полагање завршног испита спроводи се у складу са Законом о основном образовању и васпитању, Правилником о полагању завршног испита за други циклус образовања и васпитања и Стручним упутством.

Начин остваривања представљен је табеларно:

Активности	Носиоци активности	Динамика
Упознавање ученика 8. разреда са Правилником о полагању завршног испита	Одељењске старешине	У току школске године
Организација заједничких и индивидуалних родитељских састанака	Директор, помоћник директора, одељенски старешине	I и II полугодиште
Активности припреме пробног и завршног испита (одлука о изабраном предмету), активности на порталу МСШ	Директор, Помоћник директора, Одељенске старешине	I и II полугодиште
Упознавање Школског одбора, Педагошког колегијума, Савета родитеља са концептом пробног и завршног испита	Директор	II полугодиште
Израда и објављивање распореда припремне наставе за завршни испит	Директор	II полугодиште
Организација Пробног завршног испита	Директор, наставници	Март
Анализа резултата пробног испита и прилагођавање планова на основу анализе	Предметни наставници	Март
Реализација припремне наставе,	Наставници предмета који се полажу на завршном испиту	II полугодиште
Обезбеђивање материјалних и	Директор, информатичар,	

техничких услова за спровођење завршног испита	администрација школе	јун
Анализа резултата ЗИ и предлог мера унапређења резултата	ПП служба; Предметни наставници	август

3. Укључивање Школе у националне и међународне развојне пројекте

У циљу унапређења процеса образовања и васпитања и опремљености школе укључујемо се у разне пројекте, националне и међународне.

Национални пројекти обухватају националне приоритете у различитим подручјима развоја узимајући у обзир националну политику у области образовања. Наш циљ је да се, применом конкретних активности у школи, прилагодимо националним потребама и захтевима друштва. Школа ће се укључити у националне пројекте кроз нове образовне програме, едукацију наставника и имплементацију других потврђених националних пројеката. Квалитет наставног процеса биће у складу законским и стратешким решењима која битно утичу на рад школе, новим образовним програмима, величином и поделом буџета за образовање, националним, економским, социјалним, технолошким и пословним трендовима. Процес укључивања школе у националне и међународне пројекте биће праћен кроз извештаје о раду школе. Сви пројекти који ће бити примењивани у нашој школи биће објављивани на сајту школе.

Начин остваривања:

Школа има формиран Тим за пројектне активности који доноси свој годишњи план рада а на основу којег спроводи следеће активности:

Редни број	Активности	Носиоци	Време
1.	Претраживање конкурса за пројекте	Директор, Тим за пројектне активности	Током године
2.	Израда пројектне документације	Директор, Тим за пројектне активности	Током године
3.	Реализација пројеката	Директор, Тим за пројектне активности	Током године
4.	Укључивање у Еразмус програм	Директор, Тим за пројектне активности	Током године
5.	Евиденција и промоција реализованих пројектних активности	Директор, Тим за пројектне активности, библиотекар	Током године

4. Друге области усмерене на достизање циљева образовања и васпитања које превазилазе садржај појединих наставних предмета

Циљ: јачање образовно-васпитне делатности школе, подстицање индивидуалних склоности и интересовања, правилно коришћење слободног времена, као и богаћење друштвеног живота и разоноде ученика, развијање и неговање другарства и пријатељства.

Начин остваривања представљен је табеларно:

Редни број	Начин остваривања	Носиоци	Време
1.	Оснаживање рада Парламента ученика у реализацији идеја и предлога	Наставници, ППП служба, Чланови Парламента	Током школске године
2.	Унапређење рада секција на основу интересовања ученика у првом циклусу образовања	Педагошки колегијум, разредно веће, учитељице	Током школске године
3.	Унапређење рада секција на основу интересовања ученика у другом циклусу образовања	Педагошки колегијум, стручна већа, наставници	Током школске године
4.	Укључивање и реализација пројеката на државном и међународном нивоу за ученике	Педагошки колегијум, Тим за пројектне активности, наставници, ученици	Током школске године

19. ПРОГРАМ БЕЗБЕДНОСТИ И ЗДРАВЉА НА РАДУ

Програм безбедности и здравља на раду обухвата заједничке активности школе, родитеља и локалне самоуправе, усмерене на развој свести за спровођење и унапређивање безбедности и здравља на раду.

У оквиру Програма безбедности и здравља на раду, орган управљања у школи је у складу са Законом о основама система образовања и васпитања, донео два општа правна акта која уређују тематику везану за безбедност и здравље на раду запослених и ученика. То су Правилник о безбедности и здрављу на раду и Правилник о мерама, начину и поступку заштите и безбедности ученика за време боравка у школи и свих активности које организује школа основна школа „Жарко Зрењанин“ у Апатину.

Именована је овлашћена, сертификована фирма за вођење послова у вези са одржавањем безбедности и здравља на раду – Центар за безбедност на раду и заштиту од пожара доо из Нови Сад.

Правилником о безбедности и здрављу на раду се у складу са Законом о безбедности и здрављу на раду уређује спровеђење безбедности и здравља на раду запослених у школи, у циљу стварања безбедних услова рада, заштите живота, здравља и радне способности запослених.

Право на безбедност и здравље на раду имају и друга лица која учествују у радном процесу, а нису у радном односу код послодавца, као и лица која се затекну у радној околини ради обављања одређених послова код послодавца, ако је послодавац о њиховом присуству обавештен.

Школа је дужна да спроводи мере безбедности и здравља на раду у виду:

- Превентивног и периодичног прегледа и испитивања опреме за рад
- Испитивања услова радне околине
- Доношења акта о процени ризика
- Оспособљавања запослених за безбедан и здрав рад
- Вођења евиденција везаних за повреду на раду
- Осигурања запослених од повреда на раду

Запослени у школи су дужни да:

- поштују прописе о безбедности и здрављу на раду
- обавесте Послодавца о свакој врсти потенцијалне опасности која би могла да утиче на безбедност и здравље на раду
- наменски користе средства и опрему личне заштите
- подвргну се провери да ли су под утицајем алкохола или других опојних средстава по налогу лица за безбедност и здравље на раду
- истакну своје здравствене недостатке приликом ступања на рад
- учествују у пружању прве помоћи приликом повреде на раду, и
- да не пуше где је то забрањено.

Правилником о мерама, начину и поступку заштите и безбедности ученика за време боравка у школи и свих активности које организује школа обезбеђује се ученицима право на заштиту и безбедност и то:

- у школској згради и школском дворишту,
- на путу између куће и школе,
- ван школске зграде и школског дворишта – за време остваривања образовно-васпитног рада или других наставних и ваннаставних активности које организује школа.

Одељењски старешина и предметни наставници су у обавези да у свакодневном контакту са ученицима, а нарочито на часовима одељењске заједнице и одељењског старешине, ученике

упознају са опасностима са којима се могу суочити за време боравка у школи и извођења других активности које организује школа, као и са начином понашања којим би се те опасности могле избећи или отклонити.

Школа сарађује са државним органима, органима општине и другим субјектима и надлежним институцијама са којима је таква сарадња потребна у поступку обезбеђивања и спровеђења мера утврђених овим правилником.

Активности:

- Обука запослених о могућим узроцима и опасностима од пожара, о употреби заштитне ватрогасне опреме и демонстрација гашења пожара
- Побољшање безбедности у саобраћају запослених и ученика, - предавања саобраћане полиције за предшколске групе и ученике 1. разреда
- Уклањање снега и леда на прилазима школи / тротоарима, улазима у школу и школском дворишту и уклањање леденица са крова изнад улаза

ШКОЛСКИ ПРОГРАМ ЈЕ УСВОЈЕН НА СЕДНИЦИ ШКОЛСКОГ ОДБОРА ДАНА
15.9.2025. ГОДИНЕ, ЗАВЕДЕН ПОД ДЕЛОВОДНИМ БРОЈЕМ 01-414/2025

М.П.

За Школски одбор

Јелена Љубеновић Грозданић, председник Школског одбора